DOCTORIS ANGELICI

DIVI

THOMÆ AQUINATIS

SACRI ORDINIS F. F. PRÆDICATORUM

OPERA OMNIA

PARIS. — IMPRIMERIE Vve P. LAROUSSE ET Cie
49, RUE NOTRE-DAME-DES-CHAMPS, 49

DOCTORIS ANGELICI

DIVI

THOMÆ AQUINATIS

SACRI ORDINIS F. F. PRÆDICATORUM

OPERA OMNIA

SIVE ANTEHAC EXCUSA,

SIVE ETIAM ANECDOTA; EX EDITIONIBUS VETUSTIS ET DECIMI TERTII SÆCULI CODICIBUS RELIGIOSE CASTIGATA;
PRO AUTHORITATIBUS AD FIDEM VULGATÆ VERSIONIS ACCURATIORUMQUE PATROLOGIÆ TEXTUUM,
NUNC PRIMUM REVOCATA;
NOTIS HISTORICIS, CRITICIS, PHILOSOPHICIS, THEOLOGICIS, CUNCTAS ILLUSTRANTIBUS CONTROVERSIAS
OCCASIONE DOGMATUM SANCTI AUTHORIS EXORTAS, SOLLICITE ORNATA,

STUDIO AC LABORE

STANISLAI EDUARDI FRETTÉ

Sacerdotis Scholæque Thomisticæ Alumni.

VOLUMEN VIGESIMUM-SEXTUM

IN ARISTOTELIS STAGIRITÆ
LIBROS NONNULLOS COMMENTARIA

V

PARISIIS

APUD LUDOVICUM VIVÈS, BIBLIOPOLAM EDITOREM

13, VIA VULGO DICTA DELAMBRE, 13

M DCCC LXXV

SANCTI

THOMÆ AQUINATIS

IN

ARISTOTELIS STAGIRITÆ

NONNULLOS LIBROS COMMENTARIA.

IN X LIBROS

ETHICORUM AD NICOMACHUM

LIBER NONUS

SUMMA LIBRI. — DE AMICITIÆ CONSERVATIONE AC IPSIUS OPERIBUS. DE BENEVOLENTIA, CONCORDIA, BENEFICENTIA, AC AMORE SUI. DE AMICIS FELICIS, AMICORUM NUMERO, IN QUA FORTUNA SINT HABENDI, ET IPSORUM PRÆCIPUO MUNERE.

LECTIO I.

Agens de proprietatibus amicitiæ, dicit proportionem in eis esse servandam, quia per eam amicitiæ diu durant, sine illa vero turbantur.

ANTIQUA.

In omnibus autem dissimilium specierum amicitiis analogum utique æquat et salvat amicitiam quemadmodum dictum est : puta, et in politica coriario pro calceamentis retributio fit secundum dignitatem, et textori et reliquis.

Hic quidem igitur inventa est communis mensura numisma. Et ad hoc utique omnia referuntur, et hoc mensurantur.

RECENS.

In omnibus autem dissimilium amicorum amicitiis rationum similitudo amicitiam exæquat et conservat, ut diximus : quomodo etiam in re civili sutori pro calceis retribuitur quod convenit, et textori et ceteris item artificibus atque opificibus.

Estque ad hæc mensura communis comparata nummus : ad hunc omnia referuntur, et hic omnia metitur. In amatoria vero amicitia queritur inter-

In amicitia autem quandoque quidem amator accusat, quoniam superamans non redamatur nihil habens amabile, et sic contingat. Multoties autem amatus, quoniam plus repromittens omnia tamen nihil perficit.

Accidunt autem talia cum hic quidem propter delectationem amatum amet, hic autem propter utile amatorem, hæc autem non ambobus existunt. Propter hæc enim amicitia existente dissolutio fit, cum non fiant, quorum gratia amabant. Non enim ipsos amabant, sed existentia non manentia entia. Propter quod tales et amicitiæ. Quæ autem morum, secundum seipsam existens, manet, quemadmodum dictum est.

Contendunt autem, et cum altera fiant ipsis, et quæ non appetunt : simile enim ei, quod est nihil fieri, cum eo quod appetit non potitur : puta et cythare do repromittens quanto melius caneret, tanto plus : in mane autem expetenti promissiones, pro delectatione, delectationem reddidisse dixit. Siquidem igitur uterque hoc volebat, sufficienter utique habuit. Si autem hic quidem delectationem, hic autem lucrum, et hic quidem habet, hic autem non, non utique erit, quod secundum communicationem, bene. Quibus enim indigens existit, his et attendit, et illius quidem gratia hæc dabit.

Dignitatem autem utriusque ordinare est ante dantis, vel præaccipientis? Qui enim ante dat videtur concedere illis, quod aiunt et Protagoram facere. facere. Cum enim doceret quemque, honorare discentem jussit quanto videtur digna scire. Et accipiebat tantum. In talibus autem quibusdam sufficit hic, merces autem viro.

Præaccipientes autem argentum, deinde nihil facientes eorum quæ dixerunt propter superabundantias repromissionum, convenienter in accusationibus fiunt. Non enim perficiunt quod confessi sunt. Hoc autem forte facere sophistæ coguntur propter nullum utique dare argentum pro quibus sciunt. Isti quidem igitur quorum accipiebant mercedem non facientes, convenienter in accusationibus sunt.

In quibus autem non fit propter confessionem ministrationis, hi quidem propter seipsos ante dantes, dictum est, quoniam inaccusabiles. Talis enim secundum virtutem amicitia, et retributionem faciendam secundum electionem. Hæc enim amici, et virtutis. Sic autem et videtur, et philosophia communicantibus. Non enim ad pecunias dignitas mensuratur; pretiumque æquiponderans non utique fiet, sed forte, quod sufficiens, quemadmodum ad Deos et parentes contingens.

Non tali autem existente datione, sed in aliquo maxime quidem forte oportet retributionem fieri visam ambobus secundum dignitatem esse. Si autem hoc non accidat, non solum necessarium esse videbitur utique præhabentem ordinare, sed etiam justum.

Quantum enim utique iste adjutus est, vel et quanto delectationem vellet, utique tantum recipiens habebit adhuc dignitatem. Etenim in emptionibus sic videtur factum.

Alicubi autem sunt leges scilicet voluntariarum conventionum vindictas non esse, ut opportunum cui credidit dissolvi adhuc quemadmodum communicavit. Cui enim concessum est, hunc existimant justius esse ordinare concedente. Multi enim non æquali appretiantur habentes, et volentes accipere. Propria enim et quæ dant singulis videntur multo digna; sed tamen retributio fit ad tantum, quantum utique ordinant accipientes.

Oportet autem forte non tanto appretiari, quantum

dum amator de eo quem amat, quod quum eum ipse deamet, ille sibi mutuo non respondeat in amore, ipse forte nihil in se habens amabile. Sæpe autem etiam is qui amatur, de amatore quæritur, qui quum antea omnia promitteret, nunc nihil præstet.

Atque accidere talia tum solent, quum amator eum qui colitur, propter voluptatem amat ; ille amatorem propter utilitatem : et hæc utrinque non congruunt. Nam quum istorum causa amicitiam illi coierint, dirimitur hac tum, quum ea non præstantur, quæ ipsis erant causæ diligendi. Non enim alter alterum diligebat, sed bona certa alterius alter, quæ stabilia non sunt. Quamobrem tales, quales dictum est, sunt et amicitiæ istæ. At vero ea quæ ex morum virtute proficiscitur amicitia, quum per se sit, manet, ut diximus.

Dissident autem inter se amici etiam, quum alia, et non ea quæ expetebant, consequuntur : perinde enim est, ac si quis nihil consequatur, id quod cupiebat, non consequi. Quale illud est quod de citharœdo jactatur, cui is qui promiserat, quanto melius caneret, tanto se plura daturum, mane promissam mercedem exigenti, voluptatem se pro voluptate reddidisse respondit. Sane si hoc volebat uterque, satis illi factum esset. Sin hic oblectationem, et ille quæstum petebat ; et hic habet quod voluit, ille non habet : non fuerit rite satis factum. Nam quibus quisque eget, ad hæc animum refert, illorumque gratia hæc, quæ habet, daturus est.

Sed æstimatio ejus quod convenit, utrius est ? ejusne qui ante dedit, an ejus qui antea accepit? Nam qui dat prior, rem permittere illi alteri videtur. Quod aiunt et Protagoram facere solitum. Quum enim docuisset aliqua, eum qui didicerat jubebat post modo æstimare, quanti esse judicaret ea quæ didicisset : et tantum auferebat.

In talibus autem placet illud nonnullis. « Dicta viro merces ab amico ». Qui autem præaccepta pecunia nihil eorum quæ promiserunt præstant, propter immoderatam scilicet promissorum magnitudinem, merito accusantur. Non enim persolvunt ea quæ promiserunt.

Atque hoc sophistas fortasse facere necesse est, propterea quod nemo in ea quæ illi sciunt pecuniam inpensurus sit. Hi igitur, quia ea, quorum causa mercedem acceperunt, non faciunt, non immerito accusantur. Inter quos autem nulla intercedit pro opera atque officio mercedis pactio, ex his illi qui de altero propter ipsum priores bene merentur, non solent criminationibus esse obnoxii, ut ante dictum est. Talis enim est ea quæ virtute constituitur amicitia : atque hic ita est facienda remuneratio, ut est hoc instituto dignum. Hoc enim et amici et virtutis est. Eademque ratio videtur eorum esse, qui philosophiam communicarunt cum aliis. Neque enim sapientiæ æstimationem pecunia metiri potest, neque ullum pretium paris momenti reperiri queat : ac fortasse satis esse debeat id quod facultates patiuntur, referre, ut et in diis et parentibus colendis res habet.

Ubi vero non hoc modo neque hoc animo beneficium confertur, sed remunerationis spe : nihil æquius quam ut mensura remunerationis statuatur secundum id quod utrique parti videatur. Quod si id locum non habere contingat, non modo necessarium, sed etiam justum videatur, ut is qui prior acceperit, quantum sit reddendum, præfiniat. Quanta enim utilitas huic allata est, aut quanti voluptatem emisset, si tantum vicissim acceperit alter, justum pretium videbitur ab hoc esse consecutus. Nam etiam in rebus venalibus hoc idem videmus factitari.

Et quibusdam in locis leges non dant contractuum voluntariorum judicia et actiones, quasi oporteat, cujus quis fidem secutus est, cum eo, sic ut contraxerat, decidere. Nam cui permissum est, eum justius esse arbitrantur, quantum sit reddendum, præstituere, quam illum qui permiserit : quum ita comparatum sit, ut pleraque non tantidem æstiment ii qui habent, quanti, qui ea accipere volunt. Sua enim cuique et quæ quisque dat, cara habet magnique æstimat. Verum eo non obstante remuneratio fieri

habenti videtur dignum, sed quanto ante habere appretiatus est.

debet ad æstimationem ejus qui accepit. Interea est illud tenendum, videri rectum, ut res æstimetur ab illo non ex sensu ipsius eo qui est, quum jam rem habet, sed ex illo, qui erat, priusquam eam adipisceretur.

Postquam Philosophus ostendit, quid est amicitia, et determinavit de amicitiæ speciebus, hic in nono libro determinat de amicitiæ proprietatibus. Et primo ponit proprietates amicitiæ. Secundo movet quasdam dubitationes circa prædeterminata, ibi, « Dubitatur autem utrum oportet etc. » Circa primum duo facit. Primo determinat ea quæ pertinent ad conservationem et dissolutionem amicitiæ. Secundo determinat de amicitiæ effectibus, ibi, « Amicabilia autem quæ ad amicos etc. » Circa primum duo facit. Primo determinat ea quæ pertinent ad conservationem amicitiæ. Secundo determinat quædam, quæ pertinent ad dissolutionem ipsius, ibi, « Habet autem dubitationem de eo etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit id quod est amicitiæ conservativum. Secundo ostendit quomodo propter hujusmodi defectum amicitia turbatur, ibi, « Hic quidem ergo inventa est etc. » Tertio docet remedia contra hujusmodi perturbationem, ibi, « Dignitatem autem etc. » Et quia in amicitiis æqualium manifestum est quod amicitia conservatur per hoc quod æquale redditur; manifestat primo qualiter possit conservari amicitia, quæ est dissimilium personarum ad invicem quod magis dubium esse videbatur. Et dicit quod in omnibus talibus amicitiis dissimilium personarum, puta patris ad filium, regis ad subditum, et sic de aliis, adæquat et conservat amicitiam hoc quod exhibetur analogum, idest id quod est proportionale utrique. Et hoc manifestat per exemplum ejus quod est in politica justitia, secundum quam in quinto dictum est quod coriario pro calceamentis, quæ dedit, retributio fit secundum dignitatem, quæ est secundum proportionem; et idem est de textore, et de reliquis artificibus.

Deinde cum dicit « hic quidem »

Ostendit quomodo propter defectum analogi turbatur amicitia. Et circa hoc duo facit. Primo ponit causam, quare hujusmodi perturbatio contingere non potest circa justitiæ commutationem. Et dicit quod hic, scilicet in commutationibus politicis inventa est quædam communis mensura, scilicet denarius, ad quem sicut ad mensuram omnia commutabilia referuntur. Et eorum pretium per denarios mensuratur. Et ideo certum esse potest quid pro quo reddendum sit. Sed ea quæ secundum amicitiam commutantur, puta affectus et obsequia amicorum, appretiari pecunia non possunt. Et ideo

Secundo ibi « in amicitia »

Ostendit quomodo propter defectum analogi amicitia perturbatur. Et primo ostendit ex eo quod scilicet non fit recompensatio ab uno amico alteri. Secundo ex eo quod non recompensatur illud quod quærebatur, ibi, « Contemnunt autem etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit causam perturbationis amicitiæ. Secundo ostendit in quibus amicitiis hoc contingat, ibi, « Accidunt autem talia etc. » Circa primum considerandum est quod recompensatio amicitiæ attenditur secundum duo. Primo quantum ad interiorem affectum amoris. Et quantum ad hoc dicit quod quandoque in amicitis contingit quod amator accusat eum quem amat, quoniam cum ipse superabundanter amet, non redamatur ab eo quem amat. Et quandoque sua accusatio est injusta; puta si contingat quod nihil habeat in se, unde sit dignus amari. Secundo fit recompensatio amicitiæ quantum ad exteriora dona vel obsequia. Et quantum ad hoc dicit quod multoties ille qui amatur accusat amatorem, quia cum prius repromiserit sibi omnia, tamdem nihil perficitur.

Deinde cum dicit « accidunt autem »

Ostendit in quibus amicitiis hæc contingant. Et dicit quod prædictæ mutuæ accusationes inter amatorem et amatum accidunt, quando amator amat propter delectationem, amicus autem amat amatorem propter utile. Contingit autem quandoque quod ista non existunt; quia scilicet nec amatori amatus exhibet delectationem, nec amator amato utilitatem. Ideo fit dissolutio amicitiæ, cum non permaneant illa, propter quæ sola amicitia erat. Non enim seinvicem propter seipsos amabant, sed propter prædicta, scilicet utilitatem et delectationem, quæ non sunt permanentia, et ideo nec tales amicitiæ sunt permanentes. Sed, sicut

supra dictum est, amicitia quæ est propter bonos mores est permanens, quia secundum eam amant seinvicem amici propter seipsos.

Deinde cum dicit « contendunt autem »

Ostendit quomodo amicitia turbatur per hoc quod non recompensatur illud quod quærebatur, sed aliud. Et dicit quod multoties amici contendunt ad invicem, cum non recompensentur eis illa quæ appetunt, sed quædam alia. Cum enim aliquis non potitur eo quod desiderat, simile est ac si nihil ei fieret. Et ponit exemplum de quodam cytharœdo, cui quidam repromisit, quod quanto melius cantaret, tanto ei plus daret. Cum autem in mane post cantum petiisset repromissiones sibi adimpleri, respondit promissor, quod ipse pro delectatione reddiderat ei delectationem, quia versa vice in aliquo eum delectaverat. Et si quidem cytharœdus quærebat delectationem, sufficienter se habet recompensatio facta. Si vero promissor quærebat delectationem, cytharœdus autem lucrum, non est bene facta commutatio, quia unus eorum habet quod quærebat, alius autem non. Ille enim qui exhibet aliquid, ad illa attendit quibus indiget, et horum gratia dat illa quæ dat.

Deinde cum dicit « dignitatem autem »

Docet remedia contra prædictas amicitiæ turbationes. Et circa hoc duo facit. primo docet quæ sint observanda, ad hoc quod pax amicitiæ conservetur. Secundo determinat quamdam dubitationem, ibi, « Dubitationem autem habent etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit ad quem pertineat æstimare dignam recompensationem in amicitiis. Secundo ostendit qualiter hujusmodi recompensatio fiat, ibi, « In quibusdam non fit etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod æstimatio dignæ recompensationis pertinet ad eum qui primo accepit beneficium. Secundo ostendit quomodo ex ejus defectu sequitur accusatio in amicitiis, ibi, « Præaccipientes autem etc. » Dicit ergo primo quod ordinare dignitatem recompensationis pertinet ad utrumque: scilicet ad eum qui ante dedit, et ad eum qui ante accepit beneficium. Sed tamen ille qui ante dedit videtur concedere judicium recompensationis illi qui accepit, sicut dicitur de Protagora philosopho, quod cum doceret discipulos, jubebat, quod discipulus honoraret eum in muneribus quantum sibi videbatur dignum dare pro his quæ eo docente sciebat; et tantum accipiebat ab unoquoque eorum. In talibus enim amicitiæ obsequiis sufficit quibusdam quod eis redditur secundum æstimationem recipientium beneficia. Et sic videntur sufficienter mercedem recipere; quia merces datur viro, scilicet beneficio, non autem rei exhibitæ. Et ideo sufficiens videtur esse merces quæ sufficit viro, etiam si non æquiparet beneficium.

Deinde cum dicit « præaccipientes autem »

Ostendit quomodo perturbatio amicitiæ provenit ex defectu eorum qui primo accipiunt. Et dicit quod illi qui primo accipiunt pecuniam, ante scilicet quam serviant, deinde nihil faciunt eorum quæ promiserunt, quia forte promissiones fuerunt superfluæ, convenienter accusantur, quia non perficiunt ea quæ promiserunt. Et hæc coguntur facere sophistæ; quia pro omnibus quæ sciunt nihil daretur eis, si committeretur arbitrio discentium; quia tota eorum scientia in quibusdam apparentibus et frivolis consistit. Sic ergo isti juste accusantur dum non faciebant illa pro quibus mercedem accipiebant.

Deinde cum dicit « in quibus »

Ostendit quomodo debeat fieri recompensatio in amicitiis. Et primo quantum ad amicitias quæ sunt secundum virtutem. Secundo quantum ad alias amicitias, ibi, « Non tali autem existente etc. » Dicit ergo primo quod si non fiat collatio beneficii propter confessionem, idest promissionem alicujus certi ministerii, sicut in prædictis fiebat, contingit quandoque, quod aliqui ante dant beneficia aliquibus propter ipsos accipientes, et non intuitu alicujus recompensationis. Et manifestum est ex prædictis in octavo, quod tales sunt inaccusabiles. Hoc enim pertinet ad amicitiam quæ est secundum virtutem, in qua facienda est retributio, respiciendo ad electionem, sive affectum facientis. Electio enim maxime pertinet ad amicitiam et virtutem, sicut dictum est. Et sicut hoc observatur in amicitia quæ consistit in communicatione virtutis, sic etiam observandum est in communicatione philosophiæ, puta inter magistrum et discipulum. Non enim dignitas philosophiæ quam quis addiscit, potest mensurari secundum pecuniam, nec potest discipulus æquale pretium magistro reddere: sed forte reddendum est

illud, quod sufficit, sicut Deo et parentibus.

Deinde cum dicit « non tali »

Ostendit qualiter fiat recompensatio in aliis amicitiis. Et circa hoc tria facit. Primo proponit quod intendit. Secundo probat propositum, ibi, « Quantum enim etc. » Tertio respondet tacitæ quæstioni, ibi, « Oportet autem forte etc. » Dicit ergo primo quodsi non sit talis datio, quod scilicet aliquis det amico propter seipsum, sed in aliquo recipiendo sit dantis intentio, oportet quod fiat retributio quæ videtur ambobus digna, scilicet et danti et accipienti. Et si hoc non contingat, debet æstimare dignam compensationem ille qui prius habuit beneficium. Et hoc non solum est necessarium, sed etiam justum.

Deinde cum dicit « quantum enim »

Probat propositum. Et primo per rationem. Secundo per auctoritatem legis, ibi, « Alicubi autem etc. » Dicit ergo primo, quod quantum aliquis est adjutus per beneficium amici in amicitia utili, aut quantum acceptat delectationem in amicitia delectabilitatum, dignum est, quod recompenset. Quia sic etiam videtur fieri in emptionibus, quod scilicet quantum aliquis æstimat rem, tanti emit eam; quantum autem aliquis sit adjutus ex beneficio, vel quantum accepit delectationem, ipse maxime scire potest qui est adjutus vel delectatus. Et ideo necessarium et justum est, quod secundum æstimationem ejus commutetur recompensatio.

Deinde cum dicit « *alicubi autem* »

Ostendit idem ex auctoritate legis. Et dicit quod in aliquibus civitatibus lege statuitur quod non fiat aliqua vindicta circa voluntarias conventiones si postea aliquis eorum se deceptum reputet. Quia oportet, ut si aliquis voluntarie credidit alicui beneficium suum vel obsequium, quod solvatur secundum ejus judicium cui credidit secundum modum primæ communicationis [1]. Existimant enim legislatores quod ille cui a principio concessum est, magis juste debet ordinare recompensationem, quam ille qui ei concessit. Et hoc ideo quia multa sunt quæ non æqualiter appretiantur illi qui jam habent ea et illi qui de novo volunt ea accipere. Videtur enim singulis quod propria bona quæ dant sint digna multo pretio. Sed tamen retributio debet fieri intantum quantum æstimant recipientes.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Respondet tacitæ quæstioni; dicens quod ille qui recipit beneficium debet appretiare ipsum non secundum hoc quod ei videtur dignum postquam jam habet, sed quantum appretiabatur antequam haberet. Solent enim homines appretiare bona temporalia adepta minus quam quando ea non habita cupiebant, et præcipue in necessitate existentes.

LECTIO II.

Tria dubia in medium adducuntur: an videlicet conveniat magis obtemperare parenti, quam ceteris: an sit præferendus virtuosus amico: et an potius sit benefactori retribuendum, quam dandum amico.

ANTIQUA.

Dubitationem autem habent et talia : puta utrum oportet omnia patri attribuere et obedire, vel laborantem quidem medico obediendum, ducem autem exercitus ad ordinandum bellicosum. Similiter autem amico magis, vel studioso ministrandum, et benefactori reddendum gratiam magis, vel amico dandum, si ambobus non contingit.

Igitur omnia talia certe quidem determinare non facile. Multas enim et omnimodas habent differentias, et magnitudine, et parvitate, et bono, et necessario. Quoniam autem non omnia eidem reddendum, non immanifestum.

RECENS.

Sed hujusmodi quoque quæstiones in controversia versantur : omniane patri sint tribuenda, eique in omnibus sit obtemperandum; an morbo laborans quis medico potius parere debeat; in imperatore item creando viro rei militaris perito potius suum dare suffragium : itemque amicone potius, quam viro bono mos gerendus sit; et eine, qui bene meritus est, gratia sit referenda potius, quam sodali donandum, si utrique satisfieri non possit.

Hæc omnia subtiliter et enucleate distinguere haud dubie difficile est : multum enim varieque differunt inter se ista et magnitudine et parvitate, et honestate et necessitate.

[1] Al. : « commutationis. »

Et beneficia quidem retribuendum, ut in multum, magis, quam donandum amico. Et quemadmodum mutuum cui debet reddendum magis, quam amico dandum.

Forte autem neque hoc semper, puta liberari a latronibus utrum solventem contra liberandum, et utique quicumque sit, vel non capto, petenti autem reddendum, vel patrem liberandum. Videbitur enim utique, et seipso magis patrem.

Quod igitur dictum est, universaliter quidem debitum reddendum. Si autem superexcedat datio bono, vel necessario, ad hæc declinandum. Quandoque enim neque est æquale præexistentiam retribuere, cum hic quidem studiosum sciens benefaciat, huic autem redditio fiat quem existimat malum esse. Neque enim accommodanti, quandoque reaccommodandum. Existimans quidem enim lucrari, accommodavit epiichi existenti, hic autem non sperat lucrari, a malo. Sive igitur veritate sic habet, non æqualis dignitas : sive habet quidem, non sic autem existimans, non utique videbitur inconvenientia facere.

Quod quidem multoties dictum est circa passiones et actiones, rationes similiter habent determinatum his circa quæ sunt.

Quoniam quidem igitur non eadem omnibus reddendum, neque patri omnia, quemadmodum neque Jovi sacrificantur, non immanifestum. Quia autem altera parentibus et fratribus et amicis et benefactoribus singulis propria et congruentia attribuendum : sic autem et facere videntur. Ad nuptias quidem enim vocant cognatos, his enim commune genus, et quæ circa hoc utique actionem. Et in kedia autem maxime existimant cognatos obviare propter idem. Videbitur autem utique nutrimento quidem parentibus oportere maxime sufficere, ut debentes, et causis essendi, melius quam sibiipsis in hoc sufficere. Et honorem quidem quemadmodum diis. Non omnem autem parentibus : neque enim eumdem patri et matri : neque rursus eum qui sapientis, vel eum qui ducis exercitus, sed paternum, similiter autem et maternum. Sed et omni seni honorem eum, qui secundum ætatem, assurrectione et inclinatione, et talibus. Ad amicos autem, rursus, et fratres confidentiam, et omnium communicationem. Sed et cognatis, et civibus, et contribulibus, et reliquis omnibus semper tentandum proprium attribuere, et coaptare quæ singulis existentia secundum proprietatem et virtutem vel usum.

Eorum quidem igitur, quæ unius generis, facile judicium. Differentium autem difficilius : non tamen propter hoc quidem recedendum, sed utique contingens sic determinandum.

Et interim tamen pro certo habendum, non omnia uni eidemque esse præstanda, beneficiaque potius iis, a quibus acceperis, esse referenda, quam sodalibus gratificandum : sicut mutuum ei, cui debetur, reddendum est potius, quam sodali donandum.

Atqui fortasse ne hoc quidem etiam sequendum sit semper : verbi gratia, utrumnam qui a prædonibus redemptus sit, illum qui redemerit, captum vicissim, redimere debebit, quisquis sit, aut non capto etiam illi, sed repetenti, quod impenderit, reddet : an patrem captivum redimere potius debebit ? Nam patrem potius quam vel se ipsum redimere debere videatur.

Quapropter universe quidem sanciendo, dicendum : id quod debetur, reddendum esse : ut diximus : verumtamen si plus vel honestatis vel necessitatis habeat, dare alii, quam illi reddere unde acceperis, ad hæc oportet esse propensionem. Interdum enim ne æquum quidem sit, ei qui alteri prior dederit beneficium, gratiam alterum referre, ubi videlicet ille sciens hunc esse virum bonum, beneficium in eum contulerit; illi autem gratiam referens hic alter, hominem improbum ornaturus esse videatur. Nam ne ei quidem interdum, qui mutuum dederit, mutuum vicissim dandum est. Ille enim existimans, se suum recuperaturum, mutuum dedit bono viro : hic autem ab improbo sese recuperaturum esse non potest sperare. Sive autem revera ita se res habet, minime æqua sit postulatio : sive aliter est, et existimatur tamen ita esse, non fieri illud absurde videatur.

Quod igitur sæpenumero a nobis dictum est, omnis quæ in perturbationibus et actionibus explicandis versatur consideratio, nihilo magis certa aut definita est, quam illa in quibus versatur. Non eadem igitur omnibus esse tribuenda, neque patri omnia, quemadmodum neque Jovi omnia immolantur, non obscurum est.

Quoniam autem alia atque alia parentibus et fratribus et sodalibus et bene meritis debentur : sua cuique et accommodata sunt tribuenda. Atque ita sane homines facere videntur. Ad nuptias enim cognatos vocant. Nam quum hi genus habeant cum ipsis commune, erunt quoque, quæ in hoc versantur, actiones communes. Atque ob eandem causam existimant, cognatos maxime fueribus et parentalibus interesse oportere.

Ceterum filii parentibus maxime victum suppeditare debere videntur, tamquam debitores; et quum pulchrius adeo sit, iis, per quos sunt, quam sibimet ipsis, hujusmodi rebus suppeditare. Præterea honos parentibus ut diis est habendus; sed non quivis honos parentibus : nam nec patri idem, qui matri; sicuti non etiam sapiente aut imperatore dignus, sed paternus : itemque matri maternus.

Omni autem ætate grandiori pro ætate honos tribuendus est, ut ei assurgamus, ut de sede et accubatione honoratiore decedamus, et cetera hujusmodi præstemus. Sodalibus autem et fratribus inter ipsos orationis libertas omniumque rerum communitas esse debet. Postremo ut cognatis, tribulibus, civibus ceterisque omnibus suum cuique jus suumque honorem tribuamus, danda opera est, conferendo inter se et perpendendo, quæ cuique insunt ratione necessitudinis, et virtutis, vel usus.

Ac de genere conjunctis facilius judicari potest; de non conjunctis difficilius. Non tamen idcirco desistendum est, sed inter se, quoad ejus fieri potest, discernendi sunt.

Postquam Philosophus ostendit quod amicitia conservatur per recompensationem proportionalem, hic movet quasdam dubitationes circa amicorum beneficia et recompensationes eorum. Et primo movet dubitationes. Secundo solvit eas, ibi, « Ergo omnia talia etc. » Circa primum movet tres dubitationes. Quarum prima est : utrum circa omnia oportet magis exhibere beneficia patri et obedire ei, quam quibuscumque aliis personis ; vel circa quædam sit magis obediendum aliis : puta quod laborans, idest infirmus magis debet obedire medico quam patri ; et homo bellicosus magis debet obedire præcepto ducis exercitus, quam præcepto

patris. Secunda dubitatio est, utrum aliquis magis debeat ministerium exhibere amico suo vel hujusmodi virtuoso. Tertia dubitatio est, utrum homo magis debeat retribuere benefactori pro gratia suscepta, quam dare amico, si ita contingat quod homo non possit utrique satisfacere.

Deinde cum dicit « igitur omnia »

Solvit prædictas quæstiones. Et primo solvit in generali. Secundo in speciali, ibi, « Et beneficia quidem. » Dicit ergo primo quod omnia hujusmodi per certitudinem determinare non est facile, quia circa prædicta potest attendi differentia multipliciter et secundum omnem modum : scilicet secundum magnitudinem et parvitatem, puta quod aliquis est virtuosus, vel amicus, vel benefactor, vel multum vel parum. Et similiter quandoque est differentia secundum bonum et necessarium : puta ministrare virtuoso seu amico videtur esse melius, sed ministrare benefactori videtur esse magis necessarium. Hoc tamen in talibus est manifestum quod non omnia sunt eidem exhibenda ; sed quædam eis, quædam aliis.

Deinde cum dicit « et beneficia »

Solvit præmissas quæstiones in speciali. Et primo solvit tertiam dubitationem. Secundo solvit primam, per quam etiam datur intelligi solutio secundæ, ibi, « Quoniam quidem igitur non eadem etc. » Circa primum tria facit. Primo docet quid sit communiter observandum. Et dicit quod in pluribus magis debet homo retribuere benefactori quam dare gratis amico, si utrumque fieri non possit : sicut etiam magis debet reddi mutuum quam gratis dari amico. Eodem enim modo homo tenetur secundum moralem honestatem ad retribuendum beneficia, sicut secundum legalem justitiam ad mutuum reddendum.

Secundo ibi « forte autem »

Ponit casum in quo fallit hoc quod dicitur. Et dicit quod forte hoc quod dictum est non est semper observandum, puta in casu in quo aliquis potest liberari a latronibus. Et potest esse dubitatio quid horum trium sit potius faciendum. Quorum primum est, utrum scilicet homo debeat liberare de manu latronum eum qui quandoque ipsum solvit a vinculis, quicumque ille sit. Secundum est si benefactor non sit captus et petat sibi in aliquo alio satisfieri, an sit ei retribuendum. Tertium est utrum homo debeat liberare patrem a latronibus : et hoc tertium est præ omnibus magis eligendum. Videtur enim quod homo debeat magis liberare patrem etiam quam seipsum.

Tertio ibi « quod igitur »

Ostendit qualiter sit observandum quod prius dictum est. Et primo ostendit propositum. Secundo infert quoddam corollarium ex dictis, ibi, « Quod quidem ergo etc. » Dicit ergo primo quod illud quod dictum est, scilicet quod debitum sit reddendum magis quam gratis dandum, est universaliter observandum. Sed si gratuita donatio excedat in bono virtutis, puta si sit alicui multum virtuoso ministrandum, vel si excedat in necessitate, puta cum alicui imminet liberare patrem, debet magis ad hoc declinare. Quandoque enim contingit quod non potest æquiparari hoc quod aliquis retribuit beneficiis præexistentibus alicui gratuitæ dationi : puta cum ex una parte aliquis beneficium confert ei quem scit esse virtuosum, et ex alia parte fit retributio ei quem existimat malum esse. Nec est mirum, si benefactori quandoque non est reddendum ; quia neque etiam accommodanti quandoque debet homo accomodare. Contingit enim quandoque quod aliquis malus accommodet alicui virtuoso, æstimans se acquirere aliquod lucrum ex eo. Virtuosus autem non sperat lucrum si mutuet malo. Si ergo secundum veritatem ita se habet quod ille sit malus, manifestum est quod non est æqualis dignitas quod retribuatur ei et quod detur bono. Si autem non ita se habet quod benefactor sit malus, sed ita æstimat ille qui recepit beneficium, non videtur esse inconveniens facere, si magis det gratis studioso.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Infert quoddam corollarium ex dictis. Patet enim ex his quæ nunc dicta sunt, verum esse illud quod multoties dictum est, scilicet quod rationes quæ sunt circa actiones et passiones humanas non possunt habere aliquid determinatum secundum certitudinem, sicut nec ea circa quæ sunt.

Deinde cum dicit « quoniam quidem »

Solvit primam dubitationem. Et primo ostendit quod non omnia sunt patri exhibenda. Secundo determinat quæ quibus exhibenda sunt, ibi, « Videbitur autem utique etc. » Dicit ergo primo, non esse immanifestum quod non sunt eadem om-

nibus reddenda. Unde nec patri sunt reddenda omnia, sicut nec apud Gentiles omnia sacrificantur Jovi, sed quaedam aliis Diis. Quia ergo alia debentur parentibus et fratribus et amicis et benefactoribus singulis eorum sunt attribuenda ea quæ sunt eis propria et quæ ad eos pertinent. Et eadem ratio est de virtuosis. Et hoc etiam homines observare videntur ; quia ad nuptias, secundum quas fit propagatio generis, vocant homines cognatos, quibus est commune genus. Et similiter ad actiones quæ sunt circa nuptias vocantur consanguinei. Et propter eamdem rationem æstimant homines quod consanguinei debeant occurrere in kedea, idest in conventione qua tractatur de nuptiis agendis.

Deinde cum dicit « videbitur autem »

Ostendit quæ quibus sint attribuenda. Et primo manifestat propositum. Secundo ostendit in quibus hoc sit facile et in quibus difficile, ibi, « Eorum quidem ergo etc. » Dicit ergo quod in his quæ pertinent ad sustentationem quæ est per nutrimentum, videtur quod filii maxime debeant sufficientiam præbere parentibus. Sunt enim in hoc debitores eis, sicut causis essendi per generationem. Unde et circa hæc quæ pertinent ad conservationem ipsius esse, magis debent subvenire parentibus quam sibiipsis. Similiter etiam parentibus debent homines honorem tamquam causis essendi , sicut et Diis. Non tamen omnem honorem debent homines parentibus : quia neque eumdem honorem debent patri et matri, neque iterum patri debet homo honorem qui debetur duci exercitus. Sed patri debet homo honorem paternum et matri maternum. Similiter etiam in civilibus seni debetur honor propter ætatem in assurgendo et inclinando ei, et hujusmodi. Amicis autem et fratribus debet homo fiduciam et communicationemrerum, et similiter consanguineis et his qui sunt unius tribus, et concivibus et reliquis hujusmodi. Et semper tentandum est attribuere id qui est proprium unicuique, et adaptare singulis ea quæ eis competunt secundum proprietatem, puta ætatis et virtutis, puta sapientiæ et usum officii, sicut duci exercitus.

Deinde cum dicit « eorum quidem »

Ostendit in quibus hoc sit facile et difficile. Et dicit quod judicium de talibus est facile in his qui sunt unius generis, puta quod magis est subveniendum magis consanguineo inter duos consanguineos, vel magis sapienti inter duos sapientes. Sed difficilius est judicare de differentibus : puta utrum magis sit subveniendum sapientiori, vel magis consanguineo. Et quamvis hoc sit difficile determinare, non tamen oportet recedere ab hujusmodi consideratione ; sed determinare id quod dictum est, sicut fieri potest.

LECTIO III.

Nonnullas movet dubitatiunculas circa amicitiæ dissolutionem, tum quo ad eos qui in diverso, tum quo ad illos qui in eodem statu persistere videntur.

ANTIQUA

Habet autem dubitationem, de eo, quod est dissolvi amicitias, vel non, ad non permanentes.

Vel ad eos quidem, qui propter utile vel propter delectabile amici existunt, cum non adhuc hoc habeant, et nihil inconveniens dissolvi. Illorum enim erant amici, quibus deficientibus rationabile non amare.

Accusabit autem utique aliquis, si propter utile vel propter delectabile amans simul et propter morem. Quod enim in principio diximus, plures differentiæ fiunt amicis, cum non similiter existimant et sint amici. Cum quis igitur decipiatur, et suspicetur amari propter morem, nihil illo tale operante, seipsum causetur utique. Cum autem ab istius simulatione decipiatur, justum accusare decipientem, et magis quam eos qui numisma violant, quanto malignitas circa honorabilius.

RECENS

Est autem quæstio ac dubitatio subdifficilis de dirimendis aut non dirimendis amicitiis cum iis qui iidem non permanent, qui fuerant. An vero inter eos, quorum amicitiam utilitas aut jucunditas contraxit, quum utiles aut jucundi esse desierint, discidium nasci nihil est absurdum ? Illarum enim rerum erant amici, quibus deficientibus si jam desinant amare, non sit mirum. Merito autem quis eum accuset, qui, quum utili aut jucundo ad amandum ducatur, simulet se moribus et virtute ad id excitari. Nam quod initio diximus, plurimæ inter amicos dissensiones oriuntur, quum non ita, ut existimarunt alteri, sunt ipsorum amici.

Quum igitur aliquem sua fefellerit opinio existimaritque se propter mores diligi, alter autem nihil ejusmodi ostenderit, de ipso queratur. Quum vero illius simulatione in errorem inductus ac deceptus fuerit, merito jam is accusandus est, qui fefellit ; tantoque magis iis qui nummos adulterant, quanto pretiosiore in re hoc maleficium versatur.

Si autem acceptet, ut bonum, fiat autem malum, et videatur, utrum adhuc amandum?

Vel non possibile: siquidem non omne amabile, sed bonum. Neque oportet amatorem mali esse, neque assimilari pravo. Dictum est autem, quoniam simile simili amicum.

Utrum igitur confestim dissolvendum?

Vel non omnibus, sed insanabilibus propter malitiam. Directionem autem habentibus magis adjuvandum ad morem, quam substantiam, quanto melius, et amicitiæ proprium magis. Videbitur autem utique dissolvens nihil inconveniens facere. Non enim huic vel tali amicus erat: alteratum igitur impotens resalvare recedit.

Sed si quis in amicitiam receperit aliquem ut virum bonum, et is malus evaserit aut evasisse videatur, utrum etiam nunc amandus est? An hoc fieri non potest; si quidem non omnis res amabilis est, sed ea demum quæ bona est. Neque vero quisquam vitiosus est diligendus.) Non enim oportet rerum malarum studio atque amore teneri, neque item improbi hominis similem effici aliquis debet. Supra autem dictum est, simili amicum esse simile. Utrumnam ergo statim discindendæ sunt istæ amicitiæ? an non cum omnibus, sed cum iis demum, quorum improbitas insanabilis est? Iis autem qui corrigi possunt, succurrendum est, multo magis ad mores, quam ad fortunas et facultates: idque eo magis, quanto hoc melius amicitiæque convenientius est. Videatur tamen, qui sese a tali amico disjungit, nihil absurdi facere: non enim huic ut tali amicus erat. Igitur immutatum restituere ac servare quum non possit sese ab eo merito segregat.

Si autem hic quidem permaneat, hic autem epiiches magis fiat, et multum differat virtute, utrum utendum amico.

Vel non contingit. In magna autem distantia maxime manifestum fit; puta in his, quæ ex pueritia, amicitiis, si enim hic quidem permaneat puer secundum mentem, hic autem vir sit qualis optimus qualiter utique erunt amici, neque placentes eisdem, neque gaudentes, et tristati? neque enim acta ad invicem hic existunt ipsis: sine his autem non erat amicos esse. Commune enim non possibile. Dictum est autem de his.

Utrum nihil igitur alienus ad ipsum habendum, quam si non factus esset amicus nunquam?

Si autem oportet memoriam habere factæ consuetudinis, et quemadmodum amicis magis, quam extraneis existimamus oportere largiri, sic et factis attribuendum aliquid propter antefactam amicitiam, cum non propter superabundantiam malitiæ dissolutio fiat.

Jam si uno manente qui fuit, alter longe melior fiat, multoque virtute superior, etiamne tum eo amico utendum est? an hoc fieri non potest? ceterum in magna distantia id maxime perspicere licet: ut in iis amicitiis, quæ a pueritia constitutæ sunt. Si enim alter cogitatione et animo puer maneat, alter vir evadat quam optimus et præstantissimus, qui fieri potest ut sint amici, qui neque eadem probent, neque iisdem aut delectentur aut offendantur? Nam neque hæc in eorum altero erga alterum inerunt. At sine his fieri non posse ut sint amici, dicebamus. Una enim vivere non possunt. Sed de his jam dictum est.

Erga talem vero numquid non alio animo esse debet, quam si nunquam ei amicus fuisset? An potius præteritæ consuetudinis memoria conservanda est? et quemadmodum amicis potius quam alienis gratificari putamus oportere: ita et iis, quibuscum multus aliquando nobis usus intercessit, aliquid concedendum est propter amicitiam pristinam, quando non immoderata quædam improbitas discidii causam præbuerit?

Postquam Philosophus determinavit de his quæ pertinent ad conservationem amicitiæ, hic determinat ea quæ spectant ad ejus dissolutionem. Et circa hoc duo facit. Primo inquirit quando debeat dissolvi amicitia. Secundo ostendit qualiter homo se debeat habere ad amicum post amicitiæ dissolutionem, ibi, « Utrum ergo nihil alicujus etc. » Circa primum duo facit. Primo inquirit de dissolutione amicitiæ ad eos qui immutantur a pristina conditione. Secundo de dissolutione amicitiæ ad eos qui in eodem statu permanent, ibi, « Si autem hoc quidem permanet etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit dubitationem. Secundo ponit solutionem quantum ad amicitiam utilis et delectabilis, ibi, « Vel ad eos quidem. » Tertio quantum ad amicitiam quæ est propter virtutem, ibi, « Si autem acceptet etc. » Dicit ergo primo, quod dubitatio est, utrum debeat dissolvi amicitia vel non debeat ad eos qui non permanent in eadem conditione secundum quam amici erant.

Deinde cum dicit « vel ad eos »

Solvit dubitationem quantum ad amicitiam utilem vel delectabilem. Et primo ostendit qualiter hujusmodi amicitiæ dissolvantur. Secundo ostendit quomodo circa eas fiant justæ accusationes, ibi, « Accusabit autem etc. » Dicit ergo primo quod non est inconveniens, si dissolvatur amicitia ad eos qui sunt amici propter delectabile cessante utilitate vel delectatione: quia secundum has amicitias homines amant delectationem et utilitatem, et non personas hominum propter seispas. Unde, deficiente utilitate vel delectatione, rationabile est quod deficiat amicitia.

Deinde cum dicit « accusabit autem »

Ostendit quomodo circa hujusmodi amicitias oriantur justæ accusationes. Et dicit quod juste aliquis accusabit illum qui eum amet propter utilitatem vel delectationem, et simulat se amare propter moralem virtutem. Ut enim in principio hujus tractatus dictum est, plures sunt differentiæ amicitiæ. Unde potest contingere quod non similiter, idest secundum unam amicitiæ speciem aliqui sunt amici secundum quam existimantur esse: puta si sunt amici propter utilitatem et existimantur esse propter virtutem. Et in hoc casu, si ille qui se existimat amari propter

virtutem decipiatur ex seipso, ita quod ille qui eum amat nihil operetur ad hujusmodi deceptionem, ille qui deceptus est debet accusari contra seipsum. Sed quando decipitur per alterius simulationem, justum est quod accuset decipientem, multo magis quam eos qui corrumpunt numismata, inquantum malignitas illius qui simulat virtutem consistit in operatione quæ est circa rem honorabiliorem. Multo enim honorabilior virtus quam pecunia: unde qui falso simulant virtutem, maligniores sunt his qui fingunt falsam monetam.

Deinde cum dicit « si autem »

Solvit prædictam quæstionem quantum ad amicitiam quæ est secundum virtutem. Et primo ostendit quod ad eos qui non permanent in virtute est amicitia dissolvenda. Secundo quomodo sit dissolvenda, ibi, « Utrum igitur etc. » Circa primum duo facit. Primo iterat quæstionem. Si enim aliquis acciperet ad suam amicitiam aliquem quasi bonum et postea fiat malus, ita quod ejus malitia videatur manifeste; quæstio est utrum debeat postmodum amari.

Secundo ibi « vel non possibile »

Solvit iteratam quæstionem. Et dicit duo. Quorum unum est: quod non est possibile quod ille cujus malitia manifestatur ametur a virtuoso; quia virtuoso non potest esse amicabile quodcumque, sed solum bonum honestum. Secundum est, quod non oportet eum qui jam factus est malus amari; idest non est utile neque decens, quia non oportet quod homo amet malum neque assimiletur pravo viro. Et hoc sequeretur si conservaretur amicitia ad eum qui est malus. Dictum est enim supra quod simile simili est amicum: et ita non potest esse quod diu conservetur amicitia ad malum nisi sit aliqua similitudo malitiæ.

Deinde cum dicit « utrum igitur »

Ostendit qualiter sit talis amicitia dissolvenda. Et primo proponit quæstionem: utrum scilicet homo statim debeat dissolvere amicitiam ad eum qui factus est malus.

Secundo ibi « vel non omnibus »

Solvit quæstionem. Et dicit quod hoc non est faciendum in omnibus, ut statim amicitia dissolvatur; sed solum in illis qui propter magnitudinem malitiæ non sunt sanabiles, id est non possunt de facili reduci ad statum virtutis. Si autem aliqui sunt qui suscipiant directionem, ut scilicet possint reduci ad statum rectitudinis, magis est ei auxilium ferendum ad recuperandum substantiam amissam, inquantum virtus melior est et magis propria amicitiæ, quam pecunia. Cum autem aliquis dissolvat amicitiam ad eum qui factus est malus, non videtur aliquid inconveniens facere: quia non erat amicus huic vel tali, idest vitioso, sed virtuoso. Et ideo, ex quo alteratur a prima dispositione, amicus qui non potest eum reducere ab salutem, convenienter recedit ab ejus amicitia.

Deinde cum dicit « si autem »

Agit de dissolutione amicitiæ. Et primo movet quæstionem. Si enim unus amicorum permaneat in pristino statu; alius autem fiat magis virtuosus, ita quod fiat magna differentia virtutis inter utrumque; quæstio est utrum ille qui profecit in virtute debeat uti ut amico illo qui non profecit.

Secundo ibi « vel non contingit »

Solvit quæstionem. Et dicit quod hoc non est possibile, ut scilicet proficiens conservet amicitiam ad non proficientem. Et hoc maxime apparet in magna distantia amicorum: puta in amicitiis quæ fiunt ex pueritia. Si enim unus permanet puer secundum mentem, alius autem sit optimus vir, non poterunt remanere amici, cum non complaceant sibi in eisdem, neque etiam de eisdem gaudeant et tristentur. Et sine hoc non potest amicitia conservari, ad quam maxime requiritur quod amici convivant. Non possunt autem sibiinvicem convivere, nisi eadem eis placeant et de eisdem gaudeant et tristentur. Et de his dictum est supra.

Deinde cum dicit « utrum nihil »

Inquirit qualiter se debeat habere ad amicum post amicitiæ dissolutionem. Et primo movet quæstionem, utrum scilicet post dissolutionem amicitiæ nihil alienius vel familiarius se debeat homo habere ad amicum, quam si nunquam de præterito fuisset amicus.

Secundo ibi « si autem »

Solvit quæstionem. Et dicit, quod quia oportet habere memoriam præteritæ consuetudinis, sicut existimamus, quod magis debeat homo aliquis se exhibere amicis quam extraneis, ita etiam et his qui in præterito fuerunt amici, debet homo magis se exhibere propter præteritam amicitiam, nisi in uno casu; scilicet quando

propter abundantem malitiam facta est dissolutio amici ; tunc enim nihil familiarius homo debet exhibere ei ad quem dissolvit amicitiam.

LECTIO IV.

Origo ponitur actuum amicitiæ : quis sit primus actus, et qui ceteri : quomodo virtuosus se habeat ad hujuscemodi amicitiæ actus, quomodo item malus.

ANTIQUA.

Amicabilia autem quæ ad amicos, et quibus amicitiæ determinantur, videntur ex his quæ ad seipsum venisse.

Ponunt enim amicum volentem, et operantem bona, vel apparentia, illius gratia.

Vel volentem esse et vivere amicum ipsius gratia. Quod matres ad filios passæ sunt, et amicorum offensi.

Hi autem conviventem, et eadem eligentem, vel condolentem, et congaudentem amico. Maxime autem, et hoc circa matres accidit. Horum autem aliquo, et amicitiam determinant.

Ad seipsum autem horum unumquodque epiichi existit, reliquis autem secundum quod tales existimant esse.

Videtur enim, quemadmodum dictum est, mensura uniuscujusque, virtus et studiosus esse.

Iste enim consentit sibiipsi, et eadem appetit secundum animam, et vult utique sibiipsi bona, et apparentia, et operatur. Boni enim bonum elaborare et suiipsius gratia : intellectus enim gratia, quod unusquisque esse videtur.

Et vivere autem vult seipsum, et salvari, et maxime id quo sapit. Bonum enim studioso esse : unusquisque autem sibiipsi vult bona. Factus autem alius nullus eligeret omnia habere illud quod factum est. Habet enim et nunc Deus bonum, sed ens quidem quod aliquando est. Videbitur autem utique intelligens unusquisque esse vel maxime.

Sed convivere talis sibiipsi vult. Delectabiliter enim ipsum facit: operatorum enim, et delectabiles memoriæ, et futurorum spes bonæ, tales autem et delectabiles. Theorematibus autem abundat mente.

Condoletque et delectatur maxime sibiipsi : omni enim est idem et triste, et delectabile, et non aliud alii. Impœnitibilis enim, ut dicere. Inexistere itaque, quæ ad seipsum singula horum epiichi.

Ad amicum autem habere quemodmodum ad seipsum. Est enim amicus alius ipse, et amicitia horum esse aliquid videtur, et amici quibus hæc existunt.

Ad seipsum autem utrum est, vel non est amicitia, relinquatur in præsenti. Videbitur autem utique sic esse amicitia secundum, quod est duo vel plura ex dictis. Et quoniam superabundantia amicitiæ ei, quæ ad seipsum, assimilatur.

Videntur autem dicta, et multis existere quamvis existentibus pravis. Igitur secundum quod placent sibiipsis, et existimant epiiches esse, sic participant ipsis. Quia et valde pravorum, et nefariorum nulli hæc existunt, sed neque videntur; fere autem neque pravis.

RECENS.

Officia porro amicitiarum et ea quibus amicitiæ definiri solent ex iis quæ sibi ipsi quisque exoptat ac tribuit, videntur fluxisse. Eum enim amicum esse ponunt, qui amicum illius ipsius causa bonis vel iis quæ bonorum speciem præ se ferunt, ornatum esse cupit, et ornat ipse. Item eum, qui amicum vult esse et vivere ipsius causa : quemadmodum matres erga filios affectæ sunt, et amici ii, inter quos aliqua offensiuncula nata est. Alii amicum eum esse volunt, qui una ætatem agit, eandemque vitæ degendæ rationem instituit et eadem studia sequitur. Item eum, qui pari dolore parique lætitia atque amicus afficitur. Quod quidem et ipsum matribus accidit maxime. Atque horum aliquo etiam amicitiam definiunt.

Porro unumquodque horum in viro bono inest erga se ipsum : atque in ceteris etiam, qua sese tales esse existimant. Consentaneum est enim, virtutem et virum bonum unicuique rei esse mensuram, ut supra diximus.

Hic enim secum ipse concordat, eademque non una aliqua animi parte, sed toto animo expetit ; vultque ea sibi evenire, quæ et vere bona sunt, et talia videntur : ea denique ipsa agit (nam viri boni est, in eo quod vere bonum est, omni contentione elaborare), idque sua ipsius causa : nimirum ejus partis animi gratia, in qua cogitandi vis inest, quæ unusquisque nostrum videtur esse. Vult præterea sese vivere et salvum esse, maximeque hanc partem qua sapit et in qua prudentia inest. Viro bono enim bonum est esse.

Sibi autem quisque, quod est bonum, vult contingere. Nemo autem sibi optarit, ut, si alius quam prius erat sit effectus, in eo quoque statu, in quem transierit, eadem, quæ prius habuit, tum quoque habeat. Obtinet enim nunc quoque deus bonum, sed ille immutabilis. Non immerito autem id quod in nobis intelligit, unusquisque nostrum esse videatur, aut quam maxime.

Jam vero is qui talis est, secum vult habitare secumque vivere. Id enim libenter facit. Nam et rerum actarum memoria est ei jucunda, et spes futurarum bona: quæ quidem etiam est jucunda. Præterea rerum plurimarum perceptione et cognitione mens ejus abundat; doletque et lætatur una secum maxime. Nam omni ex parte idem ei molestum est, idemque jucundum, neque alias aliud : quum, pæne dicam, nunquam cujusquam eum pœnitere possit. Quoniam igitur hæc singula viro bono insunt erga se ipsum, estque idem sic animatus in amicum, ut in se ipsum (amicus enim alter ipse), efficitur ex his, ut amicitia quoque aliquid horum esse, iique, in quibus hæc insunt, amici esse videantur.

Utrum autem cuique erga se ipsum amicitia intercedere possit, necne, in præsenti, quærere omittamus. Sed certe hactenus cuique erga se ipsum amicitia esse videatur, quatenus in eo insunt duo aut plura ex iis quæ supra diximus: itemque quia amicitiam insignem ei amicitiæ, quæ cuique secum est, solemus comparare.

Videntur autem quæ diximus, etiam in vulgo inesse, quamvis insit pravum. An forte qua sibi ipsi placent et arbitrantur se bonos esse, eatenus sunt illorum participes ? nam in eorum profecto, qui penitus vitiosi et scelerati sunt, nemine ista insunt : quin etiam ne inesse quidem videntur :

Differunt autem a seipsis, et altera quidem concupiscunt, alia autem volunt, puta incontinentes. Eligunt enim pro eis, quæ videntur sibiipsis bona esse, delectabilia nociva entia. Hi autem rursus propter timiditatem et desidiam recedunt ab operari, quæ existimant ipsis optima esse.

Quibus autem multa et dura operata sunt, et propter malitiam odiuntur, fugiunt vivere, et interimunt seipsos.

Ac fere vix etiam in ullo vitioso. Semper enim secum pugnant ac dissident tales, aliaque concupiscunt, alia volunt, perinde ut incontinentes. Iis enim rejectis quæ sibi bona esse opinantur, jucunda sequuntur, et quæ sunt damnosa, eligunt. Alii propter ignaviam ac desidiam ab earum rerum, quas sibi optimas esse ducunt actione longe se removent. Jam qui multa et atrocia facinora admiserunt et propter improbitatem in odio sunt, vitam fugiunt, sibique manus afferunt.

Quærunt itaque mali cum quibus commorentur, seipsos autem fugiunt, recordantur enim multorum et difficilium, et talia altera sperant secundum seipsos entes. Cum alteris autem entes obliviscuntur, nihilque amabile habentes, nihil amicabile patiuntur ad seipsos.

Neque gaudent neque condolent tales sibiipsi; contendit enim ipsorum anima, et hoc tristatur abstinens quibusdam, hoc autem delectatur; et hæc quidem huc, hæc autem illuc trahit, quemadmodum discerpentia.

Et vitiosi homines atque improbi quærunt quibuscum dies totos traducant; se ipsos autem fugiunt. Multa enim gravia atque horrenda recordantur, taliaque altera, quum soli sunt, exspectant; tantisper autem, dum cum aliis sunt, obliviscuntur. Et quum nihil sit in eis amabile, nullo erga se amoris affectu commoventur. Non igitur, qui tales sunt, secum ipsi aut lætantur, aut dolent. In eorum enim animo discordiæ et seditiones concitantur: et una pars propter pravitatem dolore afficitur, abstinens a quibusdam rebus; altera lætatur: denique una pars huc ipsum trahit, altera illuc, tamquam ipsum divellendo.

Si autem non possibile simul tristari et delectari, sed post parum tristatur, quoniam delectatus est, et non utique vellet delectabilia hæc fieri ipsis. Pœnitudine enim pravi replentur. Non itaque videtur pravus, neque ad seipsum amicabiliter disponi, propter nihil habere amabile.

Si itaque sic habere valde est miserum, fugiendum malitiam intense, et tentandum epiiches esse. Sic enim et ad seipsum amicabiliter utique habebit, et alteri amicus fiet.

Quod si fieri non potest ut quis simul doleat ac lætetur; at certe paullo post, quod lætatus sit, mœrore conficitur, nolitque hæc sibi voluptatem attulisse; malos enim assidue actionum suarum pœnitet. Non videtur igitur homo malus ne in se ipsum quidem amico esse animo, quia nihil habet amabile.

Quodsi ita affectum esse, valde est miserum; acerrima contentione fugienda improbitas est, operaque unicuique danda, ut sit probus. Sic enim et amico in se ipsum erit animo, et alii poterit amicus esse.

Postquam Philosophus determinavit de conservatione et dissolutione amicitiæ, hic agit de ejus effectibus. Et primo ostendit qui sunt effectus amicitiæ. Secundo determinat de eis, ibi, « Benevolentia autem etc. » Circa primum tria facit. Primo ponit, qui sint effectus amicitiæ. Secundo ostendit, quomodo ad eos se habeant boni, ibi, « Ad seipsum etc. » Tertio, quomodo ad prædicta se habent mali, ibi, « Videntur autem dicta etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit originem effectuum sive actuum amicitiæ. Secundo enumerat hujusmodi effectus vel actus, ibi, « Ponunt enim amicum etc. » Dicit ergo primo, quod amicabilia et amicitiæ opera, quibus aliquis ad amicos utitur, et secundum quæ determinantur amicitiæ, videntur processisse ex his quæ sunt homini ad seipsum. Sic enim videtur esse unus homo alterius amicus, si eadem agit ad amicum quæ ageret ad seipsum.

Deinde cum dicit « ponunt enim »

Enumerat opera amicitiæ. Et ponit tria: quorum unum consistit in voluntaria exhibitione beneficiorum. Et dicit quod homines ponunt istum esse amicum, qui vult et operatur ad amicum bona, vel apparentia, gratia ipsius amici. Dicit autem volentem et operantem, quia unum sine altero non sufficit ad amicitiam. Neque enim videtur esse amicabilis beneficentia, si unus alteri beneficiat invitus, vel si voluntatem opere explere negligat. Dicit autem bona vel apparentia, quia interdum aliquis ex amicitia exhibet alteri, quæ æstimat ei bona, etsi non sint. Dicit autem « illius gratia, » quia si homo exhiberet voluntarius alicui beneficia, non quasi intendens bona illius, sed suiipsius, sicut cum aliquis nutrit equum propter commodum suum, non videtur verus amicus illius, sed suiipsius.

Secundum pertinet ad benevolentiam: quod ponit ibi « vel volentem »

Et dicit quod amicus vult suum amicum esse, et vivere gratia ipsius amici, et non propter seipsum, ut scilicet quærat ex eo solum proprium commodum. Et hoc patiuntur matres ad filios, quod scilicet volunt eos esse, et vivere; et similiter amici, cum intervenit aliqua amicitiæ offensa. Et si enim non velint propter offensam amicabiliter amicis convivere, saltem volunt eos esse et vivere.

Tertium pertinet ad concordiam: quod ponit ibi « hi autem »

Quæ quidem potest attendi quantum ad tria. Primo quantum ad exteriorem convictum. Secundo quantum ad electionem. Tertio quantum ad passiones, ad quas omnes sequitur gaudium et tristitia. Unde dicit, quod quidam dicunt illum esse amicum, qui convivit quantum ad

primum, et qui eadem eligit quantum ad secundum, et qui condolet et congaudet quantum ad tertium. Et hæc etiam considerantur in matribus respectu filiorum. Subdit autem, quasi epilogando, quod per aliquid dictorum determinatur amicitia. Æstimant enim homines inter illos esse amicitiam, in quibus horum aliquid invenitur.

Deinde cum dicit « ad seipsum »

Ostendit qualiter circa hoc se habeant boni. Et primo ostendit qualiter se habeat circa hujusmodi bonus ad seipsum. Secundo, quomodo se habeat ad alterum, ibi, « Ad amicum etc. » Tertio movet quamdam quæstionem, ibi, « Ad seipsum, etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit quod intendit. Secundo assignat rationem cujusdam quod dixerat, ibi, « Videtur enim etc. » Tertio manifestat principale propositum, ibi, « Iste enim etc. » Dicit ergo primo, quod unumquodque prædictorum convenit homini virtuoso respectu suiipsius. Aliis autem, qui non sunt virtuosi, in tantum prædicta conveniunt respectu suiipsorum, inquantum se æstimant virtuosos esse.

Deinde cum dicit « videtur enim »

Assignat rationem ejus, quod in secundo dictum est. Ideo enim unusquisque amicabilia patitur ad seipsum, secundum quod æstimat se virtuosum, quia virtus et virtuosus videntur esse mensura unicuique homini. In unoquoque enim genere conveniens est habere pro mensura id quod est perfectum in genere illo, inquantum scilicet omnia alia judicantur vel majora vel minora, secundum propinquitatem vel remotionem a perfectissimo. Unde, cum virtus sit propria perfectio hominis, et homo virtuosus sit perfectus in specie humana, conveniens est ut ex hoc accipiatur mensura in toto humano genere.

Deinde cum dicit « iste enim »

Manifestat principale propositum. Et primo ostendit, quod virtuoso convenit respectu suiipsius id quod pertinet ad beneficentiam. Secundo id quod pertinet ad benevolentiam, ibi, « Et vivere autem. » Tertio id quod pertinet ad concordiam. « Sed et vivere etc. » Dicit ergo primo, quod virtuosus maxime vult sibiipsi bona et vera et apparentia. Eadem enim sunt apud ipsum vera et apparentia bona. Vult enim sibi bona virtutis, quæ sunt vera hominis bona, nec hujusmodi voluntas in eo est vana, sed hujusmodi bona etiam operatur ad seipsum, quia boni hominis est ut laboret ad perficiendum bonum. Dictum est enim in secundo, quod virtus facit habentem bonum, et opus etiam ejus reddit bonum. Et hoc vult et operatur gratia suiipsius, idest gratia intellectivæ partis quæ est principalis in homine. Unumquodque autem videtur id maxime esse, quod est principale in eo. Virtuosus autem ad hoc tendit semper, ut operetur id quod est conveniens rationi. Et sic patet, quod semper vult sibi bonum secundum seipsum.

Deinde cum dicit « et vivere »

Ostendit quomodo virtuoso respectu suiipsius conveniat id quod pertinet ad benevolentiam. Et dicit quod virtuosus maxime vult vivere seipsum, et conservari inesse, et præcipue quantum ad illam animæ partem, cui inest sapientia. Si enim homo est virtuosus, oportet quod velit id quod est sibi bonum, quia unusquisque vult sibiipsi bona. Bonum autem est virtuoso suum esse, quod scilicet sit virtuosus. Si autem contingeret, quod aliquis homo fieret alius, puta si secundum fabulas homo transformaretur in lapidem, vel in asinum, nullus curaret an id in quod transformatur haberet omnia bona. Ideo unusquisque vult se esse inquantum conservatur id quod ipse est. Id autem, quod maxime conservatur idem in suo esse, est Deus ; qui quidem non vult sibi aliquod bonum, quod nunc non habeat, sed nunc habet in se perfectum bonum. Et ipse est semper quod aliquando est, quia est immutabilis. Deo autem maxime sumus similes secundum intellectum, qui est incorruptibilis et immutabilis. Et ideo esse uniuscujusque hominis maxime consideratur secundum intellectum. Unde virtuosus, qui totus vivit secundum intellectum et rationem, maxime vult seipsum esse et vivere. Vult etiam se esse et vivere, secundum illud quod in eo permanet. Qui autem vult se esse et vivere principaliter secundum corpus, quod transmutationi subjacet, non vere se vult esse et vivere.

Deinde cnm dicit « sed convivere »

Ostendit quomodo virtuoso competat respectu suiipsius id quod pertinet ad concordantiam. Et primo quantum ad

convictum. Et dicit quod virtuosus maxime vult convivere sibiipsi, scilicet revertendo ad cor suum, et secum meditando. Hoc enim facit delectabiliter. Uno modo quantum ad memoriam præteritorum, quia memoria bonorum, quæ operatus est, est sibi delectabilis. Secundo quantum ad spem futurorum. Habet enim spem bene operandi in futuro, quæ est sibi delectabilis. Tertio quantum ad cognitionem præsentium. Abundat enim secundum mentem theorematibus, idest considerationibus veris et utilibus.

Secundo ibi « condoletque et »

Ostendit quod virtuosus habet concordiam ad seipsum secundum passiones. Et dicit quod ipse maxime condolet et condelectatur sibiipsi, quia toti sibi, idest quantum ad partem sensitivam et intellectivam, est idem triste et delectabile, et non aliud alii ; quia videlicet pars sensitiva in eo adeo est rationi subjecta, quod sequitur motum rationis, vel saltem non vehementer renititur : non enim ducitur a passionibus sensitivæ partis, ut postea passione cessante pœniteat de eo quod jam fecit contra rationem. Sed quia semper secundum rationem agit, non de facili pœnitet, et ita maxime consentit sibiipsi. Ultimo autem epilogando concludit, quod prædicta conveniunt virtuoso respectu suipsius.

Deinde cum dicit « ad amicum »

Ostendit quomodo prædicta conveniant virtuoso respectu amici. Et dicit quod virtuosus se habet ad amicum sicut ad seipsum, quia amicus secundum affectum amici est quasi alius ipse, quod scilicet homo afficitur ad amicum sicut ad seipsum. Videtur igitur quod amicitia in aliquo prædictorum consistat, quæ homines ad seipsos patiuntur ; et quod illi vere sint amici, quibus prædicta existunt.

Deinde cum dicit « ad seipsum »

Movet quamdam dubitationem ; utrum scilicet sit amicitia hominis ad seipsum. Et dicit quod ista quæstio relinquenda est in præsenti, quia magis pertinet ad nomen quam ad rei veritatem. Amicitia enim videtur esse inter quoscumque, secundum quod eis competunt duo vel tria ex prædictis. Et cum ad aliquos superabundanter amicitiam habemus, hæc assimilatur dilectioni quam habet homo ad seipsum. Unde, cum aliquis vult commendare amicitiam suam ad alterum consuevit dicere : Ego diligo eum sicut meipsum. Unde non refert, quantum ad rei veritatem, utrum nomen amicitiæ dicatur respectu suiipsius, ex quo res ipsa amicitia superabundanter competit homini ad seipsum.

Deinde cum dicit « videntur autem »

Ostendit qualiter mali se habeant ad prædicta amicitiæ opera. Et primo ostendit quod non possunt convenire malis. Secundo infert quoddam corollarium ex dictis, ibi, « Si utique etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Secundo manifestat propositum, ibi, « Differt autem. » Dicit ergo primo, quod prædicta amicitiæ opera videntur multis convenire respectu suiipsorum quamvis sint pravi. Tamen considerandum est quod in tantum participant prædictis amicitiæ operibus ad seipsos, inquantum placent sibiipsis et æstimant se esse virtuosos. Sed nulli eorum qui sunt valde pravi et nefarii, neque prædicta conveniunt, neque convenire videntur. Et fere nullis pravis videntur convenire prædicta. Raro enim inveniuntur homines pravi qui æstiment se virtuosos suam malitiam non cognoscentes.

Deinde cum dicit « differunt autem »

Manifestat propositum. Et primo ostendit quod pravis non convenit respectu suiipsorum opus amicitiæ quod pertinet ad beneficentiam. Secundo, quod neque illud quod pertinet ad benevolentiam, ibi, « Quibus autem multa. » Tertio, quod nec etiam illud quod pertinet ad concordiam, ibi, « Quærunt itaque mali. » Dicit ergo primo quod mali differunt a seipsis, inquantum scilicet alia concupiscunt secundum partem sensitivam et alia volunt secundum rationem ; sicut patet de incontinentibus, qui loco eorum quæ secundum rationem judicant esse sibi bona, appetunt delectabilia quæ sunt eis nociva. Alii autem propter timiditatem et pigritiam prætermittunt operari ea quæ secundum rationem judicant sibi bona. Et sic dupliciter carent beneficentia ad seipsos. Uno modo, inquantum operantur sibi nociva. Alio modo, inquantum vitant sibi proficua.

Deinde cum dicit « quibus autem »

Ostendit quod eis non convenit ad seipsos opus quod competit ad benevolentiam. Et dicit quod illi a quibus facta sunt multa et gravia mala, ita quod propter seipsos ab hominibus odiuntur, non volunt se esse et vivere ; sed est eorum

vita eis tædiosa, cognoscentes se hominibus esse graves. Et ita fugiunt vivere, intantum quod quandoque interimunt seipsos.

Deinde cum dicit « quærunt itaque »

Ostendit quod non conveniat malis opus quod pertinet ad concordiam. Et primo quantum ad convictum. Non enim possunt mali sibiipsis convivere revertendo ad cor suum. Sed quærunt alios cum quibus commorentur, colloquendo et cooperando eis secundum exteriora verba et facta. Et hoc ideo, quia statim secum cogitando de seipsis recordantur multa et gravia et mala quæ in præterito commiserunt, et præsumunt se similia facturos in futurum, quod est eis dolorosum. Sed quando sunt cum aliis hominibus, diffundendo se ad exteriora, obliviscuntur suorum malorum. Et sic, cum nihil in seipsis habeant quod sit dignum amari, nil amicabile patiuntur ad seipsos.

Secundo ibi « neque gaudent »

Manifestat quod non habent secum concordiam quantum ad passiones. Et dicit quod tales neque congaudent neque condolent sibiipsis. Anima enim eorum est in quadam contentione contra seipsam, inquantum scilicet pars sensitiva repugnat rationi ; et ex una parte dolet si recedat a delectabilibus propter malitiam in eo dominantem, quæ causat hujusmodi tristitiam in parte sensitiva : ex alia autem parte delectatur secundum rationem quæ judicat mala esse vitanda: et sic una pars animæ trahit hominem malum ad unam partem, alia autem pars trahit eum ad partem contrariam, ac si anima ejus in diversas partes discerperetur et contra seipsam discreparet.

Tertio ibi « si autem »

Removet quamdam dubitationem. Si enim aliquis diceret non esse possibile quod homo pravus simul de eodem doleat et delectetur : et hoc quidem verum est quantum ad sensum utriusque quamvis causa utriusque simul inesse possit secundum diversas animæ partes. Dicit ergo quod si non sit possibile quod homo pravus simul tristetur et delectetur, tamen parum post delectationem tristatur de hoc ipso quod delectatus est, et vellet quod hujusmodi delectabilia non recepisset. Homines enim pravi replentur pœnitentia, quia videlicet impetu malitiæ vel passionis cessante, quo mala faciunt, secundum rationem cognoscunt se mala egisse, et dolent. Et sic patet quod pravi non disponuntur amicabiliter ad seipsos, propter hoc quod non habent in seipsis aliquid amicitia dignum.

Deinde cum dicit « si itaque sic »

Concludit ex præmissis, quod si valde miserum est sic se habere absque amicitia ad seipsum, intense, idest vehementi studio fugere debemus malitiam et conari ad hoc quod simus virtuosi. Per hunc modum enim se habebit aliquis amicabiliter ad seipsum, et fiet etiam aliis amicus.

LECTIO V.

Agere incipit de benevolentia, quæ esse principium amicitiæ videtur, quamvis ipsa non sit amicitia.

ANTIQUA.

Benevolentia autem amicitiæ quidem assimilatur, non tamen est amicitia.

Fit enim benevolentia, et ad ignotos, et latens ; amicitia autem non. Et prius autem talia dicta sunt.

Sed neque amatio est : non enim habet distensionem, neque appetitum. Amationem autem hæc sequuntur.

Et amatio quidem cum consuetudine : benevolentia autem, et ex repentino : quemadmodum et circa agonistas accidit : benevoli enim ipsius fiunt et complacent, cooperabuntur autem utique nihil. Quod enim diximus repente benevoli fiunt et superficialiter diligunt.

Videtur utique principium amicitiæ esse quemadmodum ejus quod est amare, ea quæ per visum de-

RECENS.

Benevolentia autem similis est illa quidem amicitiæ ; non tamen amicitia est : existit enim benevolentia etiam erga ignotos, esseque potest obscura et occulta : amicitia non item. Atque hæc supra a nobis explicata sunt. Sed nec amatio est. Nam neque contentionem habet, neque appetitionem : quæ duo amationem consequuntur.

Præterea amatio cum vitæ consuetudine conjuncta est : benevolentia autem vel subito conciliari potest, ut erga certantes usu venit. Benevoli enim eis fieri homines solent, et voluntate illos adjuvent; actionis tamen socii ipsis esse nolint. Nam ut diximus, repentino quodam animi motu benevoli efficiuntur, et leviter modo diligunt.

Itaque principium amicitiæ videtur istud esse, ut amoris ea quæ adspectu gignitur voluptas. Nemo

lectatio. Non enim indelectatus specie nullus amat. Gaudens autem specie nihil magis amat, sed cum et absentem desiderat, et præsentiam concupiscit. Sic utique et amicos non possibile esse non benevolos factos: benevoli autem nihil magis amant. Volunt enim solum bona quibus sunt benevoli, cooperabuntur autem utique nihil, neque turbabuntur pro ipsis. Propter quod transferens dicet quis utique ipsam otiosam amicitiam, diuturnam autem, et in consuetudinem advenientem, fieri amicitiam.

Non eam, quæ propter utile, neque eam, quæ propter delectabile.

Non enim benevolentia in his fit : quia in illa, quæ est utilis, beneficiatus quidem pro quibus passus est, retribuit benevolentiam justa operans : volens autem aliquem bene operari spem habens abundantiæ per illum, non videtur benevolus illi esse, sed magis sibiipsi, quemadmodum neque amicus, si curet ipsum propter usum quemdam.

enim amore capitur, qui non fuerit ante forma specieque delectatus, nec tamen is qui specie delectatur, continuo amat, sed tum, quum et absentem desiderat, et præsentiam concupiscit. Sic igitur nec fieri potest ut inter se sint ulli amici, nisi ante fuerint inter se benevoli : at benevoli non continuo inter se amant. Bona enim contingere duntaxat illis volunt, quibus sunt benevoli : sed eos opera sua adjuvare, nec quidquam molestiæ eorum causa suscipere velint. Itaque recte quis verbi translatione eam dixerit esse amicitiam otiosam : accessione temporis autem et consuetudine adhibita fieri amicitiam, non eam quæ utilitatis, non etiam illam quæ jucunditatis causa constituatur. Nam benevolentia propter hæc non conciliatur ; is enim qui beneficium ab altero accepit, si ob illius erga se liberalitatem et benevolentiam præstat, jure et merito præstat, : qui vero alicui res secundas exoptat, sperans se illius beneficio locupletem futurum, non in illum, sed in seipsum potius benevolo esse animo videtur : sicuti nec amicus dicendus est, si propter utilitatem aliquam eum colat.

Totaliter autem benevolentia propter virtutem et epiichiam quamdam fit, cum huic bonus quis appareat, vel fortis, vel aliquid talium. Quemadmodum et in agonisticis diximus.

In summa propter virtutem et bonitatem quamdam conciliatur benevolentia, quum præ se fert aliquis aut honestatis, aut fortitudinis, aut alicujus hujusmodi virtutis speciem, sicut in certantibus fieri solere diximus.

Postquam Philosophus ostendit quæ sunt opera amicitiæ et quibus conveniant, hic determinat de singulis eorum. Prædicta autem amicitiæ opera reducuntur ad tria : scilicet beneficentiam, benevolentiam et concordiam, ut supra dictum est : et ideo de his tribus nunc determinat. Primo quidem de benevolentia, quæ consistit in interiori affectu respectu personæ. Secundo de concordia, quæ etiam in affectu consistit, sed respectu eorum quæ sunt personæ, ibi, « Amicabile autem etc. » Tertio de beneficentia, quæ consistit in exteriori effectu, ibi, « Benefactores autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod benevolentia non est amicitia. Secundo ostendit quod est amicitiæ principium, ibi, « Videtur utique. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod benevolentia non est amicitia, quæ significatur per modum habitus. Secundo, quod non est amatio, quæ significatur per modum passionis, ut in octavo dictum est, ibi, « Sed neque amatio. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Et dicit quod benevolentia videtur esse aliquid simile amicitiæ, inquantum scilicet oportet omnes amicos esse benevolos. Non tamen est idem quod amicitia.

Secundo ibi « fit enim »

Propositum probat per duo media. Quorum primum est quod benevolentia potest fieri ad homines ignotos, quorum scilicet experientiam aliquis non accipit cum eis familiariter conversando. Sed hoc non potest esse in amicitia. Secundum medium est quod benevolentia potest esse latens eum ad quem benevolentiam habemus ; quod de amicitia dici non potest ; et hæc supra in principio octavi dicta sunt.

Deinde cum dicit « sed neque »

Ostendit quod benevolentia non sit amatio, duplici ratione. Quarum prima est quod benevolentia non habet distensionem animi, neque appetitum, idest passionem in appetitu sensitivo, quæ animum suo impetu distendit quasi eam quadam violentia ad aliquid movens. Quod quidem accidit in passionibus amationis ; non autem in benevolentia, quæ consistit in simplici motu voluntatis.

Secundam rationem ponit ibi « et amatio »

Et dicit quod amatio fit cum consuetudine. Importat enim amatio, ut dictum est, quemdam vehementum impetum animi. Non autem consuevit animus statim vehementer ad aliquid moveri ; sed paulatim ad majus perducitur. Et ideo per quamdam consuetudinem amatio crescit : sed quia benevolentia importat simplicem motum voluntatis, potest repente fieri, sicut accidit hominibus videntibus pugnas agonistarum. Fiunt enim benevoli ad alterum pugnantium ; et placeret aspicientibus quod hic vel ille vinceret ; tamen nullam operam ad hoc darent, quia ut dictum est homines sunt repente benevoli et diligunt superficialiter, idest secundum solum et debilem motum voluntatis, non prorumpentem in opus.

Deinde cum dicit « videtur utique »

Ostendit, quod benevolentia sit principium amicitiæ. Et circa duo facit. Primo ostendit benevolentiam esse amicitiæ principium. Secundo ostendit cujus amicitiæ principium sit, ibi, « Non eam quæ propter utile. » Dicit ergo primo quod benevolentia dicitur esse principium amicitiæ, sicut delectari in aspectu alicujus mulieris, est principium amationis ejus. Nullus enim incipit amare aliquam mulierem, nisi prius fuerit delectatus in ejus pulchritudine. Nec tamen statim cum gaudet in aspectu formæ mulieris amat eam ; sed hoc est signum amationis completæ, quando si sit absens desiderat eam, quasi graviter ferens ejus absentiam, et præsentiam concupiscens. Et similiter se habet de amicitia et benevolentia. Non enim possibile est aliquos esse amicos, nisi prius facti fuerint benevoli. Nec tamen propter hoc, quod sunt benevoli, possunt dici amici : quia ad benevolos pertinet hoc solum, quod velint bona illis quibus sunt benevoli ; ita tamen, quod nihil pro eis facerent, neque pro eorum malis turbarentur. Unde potest aliquis translative loquendo dicere, quod benevolentia est quædam amicitia otiosa, quia scilicet non habet operationem amicabilem adjunctam. Sed quando diu durat homo in benevolentia, et consuescit bene velle alicui, firmatur animus ejus ad volendum bonum, ita quod voluntas non erit otiosa, sed efficax ; et sic fit amicitia.

Deinde cum dicit « non eam »

Ostendit cujus amicitiæ benevolentia sit principium. Et primo ostendit cujus non sit principium. Secundo cujus sit principium, ibi, « Totaliter autem. » Circa primum duo facit. Primo ponit quod intendit. Et dicit, quod benevolentia per diuturnitatem et consuetudinem non perducitur ad veram speciem amicitiæ, quæ est propter utile aut delectabile.

Secundo ibi « non enim »

Probat propositum. Non enim benevolentia in illam amicitiam transit, in qua benevolentia locum non habet. Non autem locum habet benevolentia in prædictis amicitiis. Et hoc quidem manifeste apparet in amicitia delectabili, in qua uterque amicorum vult sibi ex altero delectationem, quæ quandoque est cum malo alterius, et sic tollitur benevolentia. Sed in amicitia utili potest esse benevolentia quantum ad eum qui jam recepit beneficia ; qui si juste operetur, retribuit saltem benevolentiam pro beneficiis quæ recipit. Sed si aliquis de aliquo velit quod bene se habeat et bene operetur propter spem quam habet ut per illum in bonis abundet, non videtur esse benevolus ad illum, per quem sperat se abundare ; sed magis ad seipsum ; sicut etiam non videtur amicus alicujus, qui aliquam curam apponit ad bonum ejus propter aliquam sui utilitatem, scilicet ut ad aliquid ipso utatur.

Deinde cum dicit « totaliter autem »

Ostendit cujus amicitiæ benevolentia sit principium. Et dicit quod universaliter benevolentia videtur esse ad aliquem propter aliquam ejus virtutum, et epiichiam, cum scilicet alicui videatur, quod ille ad quem est benevolus sit bonus aut fortis aut aliquid hujusmodi, propter quæ homines consueverunt laudari ; sicut dictum est de agonistis, quibus efficimur benevoli propter fortitudinem quæ apparet in eis, vel propter aliquid hujusmodi.

LECTIO VI.

De concordia sermo est, quæ ad genus amicitiæ pertinere videtur ; quæ non versatur circa speculabilia, sed tantum circa operabilia, ac non omnia, sed magna tantum : quia in pravis non dicitur esse concordia.

ANTIQUA.

Amicabile autem et concordia videtur ; propter quod non est homodoxia. Hæc quidem enim, et ignorantibus ad invicem existet utique.

Neque circa quodcumque consentientes concordare aiunt, puta eos qui de cœlestibus. Non enim amicabile de his concordare.

Sed civitates concordare aiunt cum de conferentibus consentiant, et eadem eligant, et operantur

RECENS.

Ad amicitiæ porro rationem etiam concordia videtur pertinere : quæ ideo non est opinionum consensio. Hoc enim etiam in iis inesse potest, qui inter se sunt ignoti. Neque concordes eos esse dicimus, qui de re aliqua, quæcumque ea sit, idem sentiunt ut eos qui de rebus cœlestibus. Neque enim quidquam habet de natura amicitiæ his de rebus convenire sententiis. Sed civitates concordes esse dicun-

communiter opinata. Circa operabilia itaque concordant.

Et horum circa quæ in magnitudine et contingentia ambobus existere, vel omnibus: puta civitates cum omnibus videatur principatus eligibiles esse, compugnare Lacedæmoniis, vel principari Pittacum, quando et ipse voluit. Cum autem uterque seipsum velit, quemadmodum qui in Phœnissis, contendunt. Non enim est concordare idem, utrumque bene velle quodcumque, sed quod in eodem, puta et populo et plebeis quod optimos principari. Sic enim omnibus fit quod appetunt.

Politica autem amicitia videtur concordia quemadmodum et dicitur. Circa conferentia enim, et quæ ad vitam convenientia.

Est autem talis concordia in his qui epieikes: isti enim et sibiipsis concordant, ad invicem, et in eadem existentes, ut dicere. Talium enim manent voluntates, et non transfluunt quemadmodum Euripus. Voluntque justa, et conferentia. Hæc autem, et communiter appetunt.

Pravos autem non possibile concordare, tamen in parum, quemadmodum et amicos esse, superabundantiam appetentes in utilibus, in laboribus autem et ministrationibus deficientes. Sibiipsi autem unusquisque volens hoc, proximum perscrutatur et prohibet. Non enim servantium commune perditur. Igitur accidit ipsis contendere ad invicem quidem cogentes, ipsos autem non volentes justa facere.

tur, quum de iis quæ sibi conducunt, unum sentiunt, eademque consilia capiunt, et quæ communi consensu fuerint approbata, exsequuntur.

In rebus igitur agendis concordia versatur, atque harum in iis quæ magnitudine excellunt, et quæ contingere possunt vel utrisque vel omnibus. Exempli gratia, concordes sunt civitates, quum placet civibus omnibus ut magistratus per suffragia conferantur, aut belli societas cum Lacedæmoniis ineatur, aut ut Pittacus præsit civitati, quando idem etiam ipse vellet. Quum vero se ipsum uterque vult præfici (ut illi in Phœnissis), seditionem inter se concitant. Non est enim concordia, duos sibi idem velle, quidquid illud sit; sed idem in eodem: exempli causa quum et populus et viri boni optimates præesse civitati volunt. Sic enim omnes id quod expetunt consequuntur. Concordia autem civilis amicitia videtur esse: itaque etiam appellatur. Versatur enim in iis quæ reipublicæ conducunt, quæque ad usum vitæ pertinent.

Inest autem concordia talis in viris bonis: hi enim et secum ipsi concordant, et inter se, quum in iisdem, pæne dicam, consiliis et factis versentur ac perseverent. Talium enim virorum eædem manent voluntates, nec instar Euripi fluunt et refluunt. Voluntque illi justa et utilia, atque hæc communiter concupiscunt.

Mali autem concordes esse non possunt, nisi parum admodum: quemadmodum nec facile amici esse possunt, quum in rebus utilibus superiora omnia habere velint, in laboribus autem muneribusque publicis sustinendis vinci se patiantur; at ubi sibi ipsi quisquis illa concupiscit, in eum, qui sibi proximus est, inquirit, eumque ab illis rebus arcet. Respublica enim illorum interit, dum illam ipsorum nemo tuetur. Accidit ergo eis, ut discordiis et seditionibus inter se conflictentur, dum alter alteri necessitatem imponit; ipsi autem, quæ justa sunt, pro sua virili parte facere nolunt.

Postquam Philosophus determinavit de benevolentia, hic determinat de concordia. Et primo ostendit, quid sit concordia. Secundo quomodo se habeat ad amicitiam politicam, ibi, « Politica autem etc. » Circa primum duo facit. Primo determinat genus concordiæ. Secundo materiam ipsius, ibi, « Neque circa quodcumque. » Dicit ergo primo quod concordia videtur ad genus amicitiæ pertinere. Dictum est enim supra quod ad amicos pertinet quod eadem eligant, in quo consistit ratio concordiæ. Et ex hoc patet quod concordia non est homodoxia, per quod significatur unitas opinionis. Potest enim contingere quod sint ejusdem opinionis etiam illi qui se invicem non cognoscunt, inter quos tamen non est concordia, sicut nec amicitia.

Deinde cum dicit « neque circa »

Inquirit materiam concordiæ. Et primo ostendit circa quæ non sit concordia. Et dicit quod non dicuntur concordare homines, qui concordant circa quodcumque, sicut illi qui consentiunt sibiipsis in speculativis, puta de his quæ pertinent ad corpora cœlestia. Consentire enim sibi invicem in ipsis non pertinet ad rationem amicitiæ, quia amicitia ex electione est, judicium autem de rebus speculativis non est ex necessitate electionis. Et ideo nihil prohibet aliquos amicos diversa circa hujusmodi sentire, et aliquos inimicos in his sibi consentire. Unde patet concordiam, quæ ad rationem amicitiæ pertinet, circa talia non esse.

Secundo ibi « sed civitates »

Ostendit circa quæ sit concordia. Et primo ostendit in generali quod est circa operabilia. Et dicit quod civitates dicuntur concordare sibiinvicem quando consentiunt circa utilia, ita quod eadem eligunt, et communiter operantur ea quæ opinantur esse utilia. Et sic patet quod concordia est circa operabilia.

Tertio ibi « et horum »

Ostendit in speciali circa quæ operabilia sit concordia. Et ponit duo. Quorum unum est quod concordia attenditur circa ea quæ habent aliquam magnitudinem. Non enim tollitur concordia aliquorum, ex eo quod in aliquibus minimis dissentiunt. Aliud autem est quod illa, circa quæ est concordia, sint talia, quæ possint convenire utrique concordantium, vel etiam omnibus, sive hominibus,

sive civibus unius civitatis. Si enim aliquis consentiat alicui quod habeat id quod nullus potest habere, non multum pertinet ad concordiam. Et inducit exemplum de civitatibus, in quibus dicitur esse concordia, quando omnibus civibus idem videtur; puta quod principes assumantur per electionem, non autem sorte vel successione; vel cum videtur Atheniensibus quod ineant societatem cum Lacedæmoniis ad simul pugnandum contra hostes; vel quando omnibus civibus videtur quod talis homo, puta Pindarus, principetur. Si tamen et ipse voluerit principari. Tunc enim, qui hoc volunt ei concondant. Sed cum quilibet vult seipsum principari, sequitur quod contendant, sicut de quibusdam recitatur in phœnissis, idest in quibusdam poematibus. Non enim consistit concordia in hoc quod uterque velit sibi ipsi bonum, quamvis videatur similitudo voluntatis secundum proportionem, quia uterque vult bonum sibi. Quinimo hoc est contentionis causa. Sed oportet, ad hoc quod sit concordia quod consentiant in eodem, secundum numerum : sicut cum in aliqua civitate tam plebs quam virtuosi in hoc concordent quod optimi principentur. Per hunc enim modum omnibus fit illud quod desiderant, quando in eodem omnes consentiunt.

Deinde cum dicit « politica autem »

Ostendit qualiter se habeat concordia ad amicitiam politicam. Et dicit quod amicitia politica, sive sit civium unius civitatis ad invicem, sive sit inter diversas civitates, videtur idem esse quod concordia. Et ita etiam homines dicere consueverunt ; scilicet quod civitates, vel cives concordes, habent amicitiam ad invicem. Est enim amicitia politica circa utilia, et circa ea quæ conveniunt ad vitam humanam, circa qualia dicimus esse concordiam.

Deinde cum dicit « est autem »

Ostendit quibus conveniat concordia. Et primo ostendit quod invenitur in bonis. Secundo ostendit quod non invenitur in malis, ibi, « Pravos autem etc. » Dicit ergo primo quod concordia talis, qualis determinata est, invenitur in his qui sunt virtuosi. Hujusmodi enim homines sic se habent quod quilibet eorum, et sibiipsi concordat, et etiam concordant ad invicem inquantum immobiliter permanent in eisdem, et electionibus, et operibus; quia sicut supra dictum est, boni sunt quasi impœnitibiles. Sed addit « ut est dicere » quia non est possibile quod homines in hac vita omnimodam immutabilitatem habeant. Et ad expositionem dictorum subdit quod ideo dicuntur in eisdem existentes, quia voluntates talium hominum manent fixæ in bono, et non transfluunt de uno in aliud, sicut Euripus, idest quidam locus maritimus in Græcia, in quo aqua fluit et refluit. Et hujusmodi homines virtuosi volunt justa et utilia, et talia communiter appetunt.

Deinde cum dicit « pravos autem »

Ostendit quod in pravis non est concordia. Et dicit quod pravi non possunt concordare, nisi forte parum, sicut et parum possunt esse amici. Ideo autem concordare non possunt, quia volunt superabundanter habere in omnibus utilibus, sed volunt deficere, idest minus habere in laboribus qui communiter fiunt et imminent sustinendi, vel in ministrationibus, idest quibuscumque tributis vel servitiis. Et dum sibi unusquisque vult hoc, scilicet superabundare in bonis et deficere in malis, inquirit de proximo suo et impedit eum de hoc adipiscatur quod ipse cupit. Et ita, cum non servatur bonum commune quod est justitia, destruitur inter eos communitas concordiæ. Et sic accidit inter eos contentio, dum unus cogit alium ad hoc quod servet ei id quod est justum, sed idem ipse non vult alteri justitiam facere, sed vult superabundare in bonis et deficere in malis quod est contra æqualitatem justitiæ.

LECTIO VII.

Fit sermo de beneficentia, circa quam ex eo, quod benefactores videntur diligere magis, quam illi, qui beneficio affecti sunt, moveri quæstionem.

ANTIQUA.

Benefactores autem beneficiatos videntur magis amare, quam bene patientes operantes.

Et ut præter rationem factum quæritur.

Pluribus quidem igitur videtur, quoniam hi quidem debent, his autem debetur. Quemadmodum igitur in mutuis debentes quidem volunt non esse quibus debent, accommodantes autem, et curant debentium salutem, sic et benefacientes velle esse patientes, ut recipientes gratias, his autem non esse curam reddere. Epicharmus quidem igitur forte utique dicet hoc dicere ipsos ex malo videntes. Assimilatur autem humano: immemores enim multi, et magis bene pati quam facere appetunt.

Videbitur autem utique, et naturalior esse causa et non similis ei, quæ circa accommodantes. Non enim est amatio circa illos, sed ejus quod est salvari voluntas, lucri gratia. Benefacientes autem amant et diligunt bene patientes, et si nihil sunt utiles, neque posterius fiat utique.

Quod, et in artificibus accidit. Omnis enim proprium opus diligit magis, quam diligatur utique ab opere animato facto. Maxime autem forte hoc circa poetas accidit: superdiligunt enim poemata propria isti diligentes quemadmodum filios. Tali utique assimilatur, et quod benefactorum. Bene passum enim opus est ipsorum. Hoc utique diligunt magis, quam opus facientem. Hujus autem causa, quoniam esse omnibus eligibile, et amabile. Sumus autem in actu. In vivere autem enim et operari actu faciens, est opus quodammodo. Dilligunt namque opus, quia et esse. Hoc autem naturale; quod enim est potentia, hoc actu opus nunciat.

Similiter autem, et benefactori quidem bonum quod secundum actum; quare gaudet, in quo hoc. Patienti autem nullum bonum in operante: sed siquidem, conferens: hoc autem minus delectabile et amabile.

Delectabilis autem est præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti autem memoria. Delectabilissimum autem, quod secundum actum, et amabile similiter. Ei quidem igitur qui fecit opus manet opus: bonum enim diuturnum. Patienti autem utique transit.

Et memoria bonorum quidem delectabilis. Utilium autem non omnino, vel minus. Expectatio autem e converso habere videtur.

Et amatio quidem factioni assimilatur. Amari autem ei quod est pati. Superexcellentibus autem utique circa actum sequitur amare, et amicabilia.

Adhuc autem, quæ laboriose fiunt omnes magis diligunt; puta, et pecunias possidentes accipientibus. Videtur itaque bene pati quidem illaboriosum esse, benefacere autem operosum. Propter hoc autem et matres amatrices magis filiorum. Laboriosior etiam

RECENS.

Jam qui beneficia in aliquos contulerunt, eos de quibus bene meriti sunt, vehementius amare videntur, quam ii qui beneficium acceperunt, bene de se meritos: ejusque rei, quasi rationi contraria, causa quæritur. Atque plurimis ex eo illud fieri videtur, quod alteri debent, alteris debetur. Quemadmodum itaque pecunia mutuo data et accepta debitores suis creditoribus interitum exoptant; at iis qui mutuum dederunt, debitorum salus etiam curæ est: sic et eos qui de aliquibus bene meriti sunt, eorum qui beneficium acceperunt, incolumitatis studiosos esse, tamquam beneficii gratiam consecuturos: illos autem de gratia referenda non magnopere laborare. Atque hæc fortassis Epicharmus eos perhibeat dicere, ex deteriore parte rem spectando. Verumtamen ab humano ingenio ista res non abhorret: nam magna pars hominum beneficii immemor est mavultque beneficium accipere, quam dare.

Verum hujus rei causa natura potius contineri videatur, neque magnopere huc facere similitudinem fœnoris ac mutui. Non enim amant hi suos debitores; sed salvos esse volunt, ut suum recuperent. Qui autem beneficium contulerunt amant et diligunt eos quos beneficio affecerunt, etiam si neque in præsenti ulla in re sibi sint utiles, neque sint postmodo futuri.

Quod et in artificibus usu venit. Amat enim suum quisque opus vehementius, quam ab opere suo amaretur, si ex inanimo fieret animatum. Atque hoc in poetis fortasse maxime contingit. Hi enim sua poemata supra modum amant, estque talis affectio erga ea ipsorum, qualis erga liberos.

Eique admodum similis est eorum qui beneficia dederunt ratio. Id enim quod beneficio affectum est, eorum qui beneficium dederunt, opus est. Hoc igitur illis carius est, quam operi is qui affecit. Hujus rei causa est, quod esse omnibus optabile et amabile est. Quod sumus autem, id efficacitate cernitur; quippe vivendo et aliquid agendo. Per efficacitatem igitur ipse operis effector quodammodo est. Suum itaque opus ipsi carum est, quia etiam ipsum esse. Atque hoc accidit naturaliter. Quod enim postestate est, hoc esse ipsum energia atque actu, opus indicat.

Præterea homini bene de altero merito pulchrum et honestum est ita fecisse: delectatur eo, per quem hoc contingit ei. At illi qui beneficium accepit, nihil honesti in eo qui bene meritus est, inest; sed si quid est, emolumentum est. Hoc vero minus jucundum minusque amabile est.

Affert porro præsentis quidem rei usus sive energia voluptatem, futuræ autem spes, præteritæ autem memoria. Omnium autem rerum ea jucundissima est, quæ usu et energia est, eademque amabilis maxime. Ei igitur qui beneficium contulit, manet opus suum. Honestum enim diuturna res est. Ei autem qui accepit, utilitas celeriter evanescit. Et rerum quidem honestarum est memoria jucunda, utilium autem non admodum, aut certe minus: cujus contrarium esse videtur in spe seu exspectatione. Præterea amatio effectioni similis est, amari autem perpessioni. Porro qui ratione actionis sunt alteris superiores, iis et amare ipsum, et ea quæ amicitiæ propria sunt conveniunt.

Præterea ab omnibus illa magis diliguntur, quæ magno labore parta sunt; sicut et pecunias cariores habent, qui ipsi eas acquisiverunt, quam qui hæreditate acceperunt. Itaque videtur accipere beneficium minime esse laboriosum; conferre vero opero-

generatio, et magis sciunt quoniam ipsarum. Videbitur autem utique hoc, et benefactoribus proprium esse.

suum. Et hanc quoque ob causam matres ardentius complectuntur liberos, quam patres, quia partus laboriosior res est, et certius sciunt suos esse. Atque hoc ipsum etiam beneficiorum auctoribus congruere consentaneum est.

Postquam Philosophus determinavit de benevolentia et concordia, hic determinat de beneficentia. Et primo proponit id quod circa eam accidit. Et dicit quod benefactores magis videntur amare eos quibus benefaciunt quam illi qui bene patiuntur ab eis ament operantes sibi bona.

Secundo ibi « et ut præter »

Movet super hoc quæstionem. Et dicit quod hoc quod dictum est habet quæstionem, quia videtur præter rationem contingere. Beneficiati enim ex debito obligantur ad amandum benefactores, sed non e converso.

Tertio ibi « pluribus quidem »

Solvit prædictam quæstionem, assignans rationem prædicti accidentis. Et primo ponit rationem apparentem. Secundo assignat rationes veras, ibi, « Videbitur autem etc. » Dicit ergo primo quod pluribus videtur ratio prædicti accidentis esse, quia beneficiati debent aliquid benefactoribus : sed benefactoribus aliquid debetur, sicut et mutuantibus. Hoc autem videmus in mutuis accidere quod illi qui debent vellent non esse illos quibus debent, ad hoc quod essent immunes a debito. Sed accommodantes, quibus debetur, curam gerunt de salute debentium eis, ne perdant id quod eis debetur. Ita est etiam quod benefactores velint esse et vivere illos qui ab ipsis bene passi sunt, ut acquirant ab ipsis gratiarum actionem. Sed illi qui beneficia receperunt non curant reddere gratias, sed magis vellent absolvi ab hoc debito. Et ideo non multum amant benefactores. Et hanc quidem rationem Epicharmus, scilicet quidam philosophus vel poeta approbans, forte dicet quod hanc rationem dicunt quidam considerantes malitiam hominum. Assimilatur enim humanæ consuetudini quæ apud plures invenitur. Multi enim sunt immemores beneficiorum et magis appetunt bene recipere ab aliis quam benefacere.

Deinde cum dicit « videbitur autem »

Assignat veras rationes quatuor. Circa quarum primam duo facit. Primo præponit hanc rationem ei quam supra posuit. Et dicit quod causa ejus quod dictum est naturalior esse videtur ea quæ nunc dicetur, quia videlicet sumitur ab ipsa natura beneficii, nec est similis rationi supra assignatæ quæ sumpta est ex parte accommodantium. Accommodantes enim non amant illos quibus accommodant ; sed quod volunt eos conservari in esse non est ex amore, sed propter lucrum. Sed benefactores amant secundum appetitum sensitivum, et diligunt secundum electionem eos qui ab eis bona recipiunt, etiam si in nullo sint eis utiles in præsenti, nec exspectent aliquam utilitatem in futuro.

Secundo ibi « quod et in »

Ponit primam rationem. Et dicit quod idem accidit benefactoribus ad beneficiatos quod accidit in artificibus respectu suorum operum. Omnis enim artifex diligit proprium opus magis quam diligatur ab eo, etiam si esset possibile quod opus illud fieret animatum. Et hoc maxime videtur accidere circa poetas qui superabundanter diligunt propria poemata, sicut parentes amant filios. Poemata enim magis ad rationem pertinent secundum quam homo est homo, quam alia mechanica opera. Et huic assimilatur hoc quod accidit circa benefactores diligentes eos quibus benefaciunt. Quia ille qui bene patitur ab aliquo est quasi opus ejus. Et ideo magis diligunt benefactores opus suum, idest beneficiatos, quam e converso. Positis autem exemplis subjungit communem rationem. Et dicit quod causa prædictorum est, quia omnibus hominibus est eligibile et amabile suum esse. Unumquodque enim inquantum est, est bonum. Bonum autem est eligibile et amabile. Esse autem nostrum consistit in quodam actu. Esse enim nostrum est vivere, et per consequens operari. Non est enim vita absque vitæ operatione quacumque. Unde unicuique est amabile operari opera vitæ. Faciens autem in actu est quodammodo ipsum opus facientis. Actus enim moventis et agentis est in moto et patiente. Ideo itaque diligunt opus suum et artifices et poetæ et benefactores, quia diligunt suum esse. Hoc autem est naturale, scilicet quod unumquodque suum esse amet. Rationem autem hujus consequentiæ, scilicet

quod diligant opus, quia diligunt esse : manifestat subdens « quod est potentia hoc actu opus nunciat. » Homo enim est inquantum habet animam rationalem : anima autem est actus primus corporis physici potentia vitam habentis, id est quod est in potentia ad opera vitæ. Sic igitur primum esse hominis consistit in hoc quod habeat potentiam ad opera vitæ. Hujusmodi autem potentiæ reductionem in actu denunciat ipsum opus quod homo facit exercendo actu opera vitæ.

Secundam rationem ponit ibi « similiter autem »

Circa quod duo facit. Primo ponit rationem, dicens quod unusquisque diligit proprium bonum. Bonum autem benefactoris consistit in suo actu, quo scilicet beneficia tribuit. Est enim actus virtutis. Est enim actus virtutis. Et ideo benefactor delectatur in beneficiato, sicut in quo invenitur ejus bonum. Sed patiens, qui scilicet recipit beneficium, non habet aliquod bonum honestum in operante, idest benefactore. Non enim virtutis actus est recipere ab alio beneficia. Sed si habet aliquod bonum, hoc est bonum utile quod est minus delectabile et amabile quam bonum honestum. Et ita patet quod minus est amabilis benefactor beneficiato quam e converso.

Secundo ibi « delectabilis autem »

Probat quod supposuerat, dupliciter. Primo quidem universaliter [1]. Quia delectabile quidem circa præsens est ipse actus, sive operatio ; circa futurum autem spes ; circa factum autem, sive præteritum memoria : inter quæ tria delectabilissimum est actus, et similiter magis amabile quam spes vel memoria. Benefactori autem manet honestas proprii operis, quia bonum honestum non cito transit, sed est diuturnum ; et ita delectatur in eo cui benefecit, sicut præsenti suo bono. Sed utilitas quam patiens recepit de facili transit. Et ita beneficiatus delectatur in benefactore secundum memoriam præteritorum. Magis ergo est delectabile et amabile benefactori bonum honestum quod habet in beneficiato, quam beneficia bonum utile quod habet in benefactore.

Secundo ibi « et memoria »

Probat idem dicens quod memoria bonorum, idest honestorum, quæ quis in præterito fecit, est delectabilis. Sed memoria bonorum utilium quæ quis quandoque habuit, vel omnino non est delectabilis, puta cum circa eorum amissionem est quis contristatus ; vel minus est delectabilis, quam memoria honestorum, puta quia aliquid ex eis remanet. Sed circa expectationem futurorum videtur e contrario se habere ; scilicet quod magis est delectabile expectare utilia quam expectare honesta. Hujus autem diversitatis ratio est, quia bonum ignotum non delectat, sed solum bonum cognitum. Honestum autem nemo cognoscit nisi qui habet. Unde cognoscuntur si sint præterita, non autem si solum sint futura. Bona autem utilia cognoscuntur et præterita et futura. Sed auxilium præteritorum jam pertransiit. Auxilium autem quod ex eis in futurum expectatur delectat quasi remedium quoddam contra futuras necessitates. Unde plus delectatur homo in spe utilium quam in memoria eorumdem, vel etiam quam in spe honestorum. Sed in memoria honestorum plus delectatur homo, quam in memoria utilium. Benefactor autem in beneficiato habet memoriam boni honesti. Beneficiatus autem in benefactore memoriam boni utilis. Delectabilior ergo et amabilior est benefactori beneficiatus, quam e converso.

Tertiam rationem ponit ibi « et amatio »

Et dicit quod amare assimilatur ei quod est facere. Pertinet enim ad amantem quod velit, et operetur ei bonum quem amat. Sed amari assimilatur ei quod est pati. Faciens autem superexcellit patienti. Et ideo rationabiliter his qui superexcellunt in agendo, scilicet benefactoribus, et artificibus et poetis consequitur quod ament, et habeant ea quæ ad amorem consequuntur.

Quartam rationem ponit ibi « adhuc autem »

Illa enim, quæ laboriose fiunt ab omnibus magis diliguntur. Sicut illi, qui proprio studio et laboriose possident divitias, magis amant eas quam illi qui recipiunt eas ex successione parentum, vel ex gratuito dono alicujus, unde sic accipientes magis sunt liberales, ut in quarto dictum est. Quod autem aliquis recipiat beneficium ab aliquo est sine ejus labore. Sed quod aliquis alteri benefaciat est operosum, idest requirens operam et labo-

[1] Al. : « utile. »

rem. Unde rationabile est quod benefactores magis ament beneficiatos, quam e converso. Et hanc rationem confirmat per exemplum matrum, quæ magis amant filios, quam patres. Tum quia magis laborant circa eorum generationem portando et pariendo eos, quam patres. Tum etiam quia matres magis possunt scire quod sint earum filii, quam patres. Et hoc etiam videtur esse proprium beneficatorum, ut scilicet ament beneficiatos inquantum circa eos laborant.

LECTIO VIII.

De suiipsius amore agitur; et quoniam amantes seipsos maxime, maxime detestari solemus, ideo dicit.

ANTIQUA.

Dubitatur autem utrum oportet amare seipsum maxime, vel alium aliquem.

Increpant enim eos, qui seipsos maxime diligunt, et ut in turpi amatores sui vocant.

Videturque pravus suiipsius gratia omnia agere. Et quanto utique deterior sit, tanto magis. Accusant itaque ipsum, puta quoniam a se ipso nihil agit. Epiches autem propter bonum; et quanto utique melior sit, magis propter bonum, et amici gratia. Quod autem suiipsius præterit.

Rationibus autem his opera dissonant non irrationabiliter. Aiunt enim oportere amare maxime, maxime amicum. Amicus autem maxime, qui vult maxime bona illius gratia, et si nullus sciet. Hæc autem existunt maxime ipsi ad seipsum.

Et reliqua utique omnia quibus amicus determinatur.

Dictum est enim quoniam ab ipso omnia amicabilia, et ad alios perveniunt.

Sed et proverbia omnia consentiunt: puta, hæc una anima, et communia quæ amicorum, et æqualitas amici, et, genu tibiæ propinquum. Hæc enim omnia ad seipsum maxime existunt. Maxime enim amicus sibiipsi, et amandum maxime seipsum.

Dubitatur autem convenienter utrum debitum sequi, ambobus habentibus credibile.

Forte igitur tales oportet sermones dividere et determinare, et inquantum utrique, et quo verum dicunt. Si autem accipiamus amans sui qualiter uterque; et quo verum dicunt, forte utique fiet manifestum.

In opprobrium quidem igitur ducentes ipsam, amatores sui vocant ipsos, qui sibiipsis tribuunt plus in pecuniis, et honoribus corporalibus. Hæc enim multi appetunt, et student circa ipsa, ut optima entia, propter quod et circumpugnabilia sunt. Circa hoc utique plus habentes largiuntur, et concupiscentiis, et totaliter passionibus, et irrationabili animæ. Tales autem sunt multi, propter quod et appellatio facta est a multum pravo existente. Juste utique si philautus exprobratur.

Quoniam autem talia sibiipsis tribuentem consueverunt dicere multi philautos, non immanifestum. Si enim quis semper studeat justa agere ipse maxime omnium vel temperata vel qualiacumque alia eorum, quæ secundum virtutes, et totaliter bonum semper sibi acquirit, nullus dicet philautum hunc neque vituperabit.

RECENS.

Quæritur etiam, an quis debeat se ipsum præ ceteris amare, an alium potius. Solent namque reprehendi, qui suis sunt amatores, et probri atque contumeliæ causa fere (philautos) appellamus. Videturque improbus quidem ad suam utilitatem referre omnia, et eo sane magis, quo est ipse deterior. Ex quo fit ut in tales hujusmodi quædam vulgo dici soleant: nihil iste nisi suum commodum curat. E diverso vero vir bonus omnia honestatis causa agit; et quo melior ipse est, eo id facit studiosius, et propter honestum, et amici gratia, posthabita suæ utilitatis cura.

Atqui veritas adeoque res ipsa huic assertioni reclamat: et quidem non immerito. Etenim vulgo aiunt, maxime eum amare oportere, qui maxime sit amicus. Talis porro is est qui quem vult bonis ornatum esse, ipsius causa bonis ornatum cupit, etiamsi nemo id ipsum resciturus esse videatur. Jam hoc erga se ipsum maxime facit unusquisque: sicut et cetera *philica* quibus amicus definitur, unicuique erga semetipsum maxime insunt. Etenim diximus, omnia amicitiæ propria, a nobismet ipsis profecta, hinc in amicos promanare. Et omnia item vulgi proverbia idem probant, verbi gratia illud: « unus amicorum animus; » item « amicorum omnia communia », et « æqualitas est amicitia »; et « genu sura propius » Hæc etenim omnia unicuilibet erga se ipsum maxime insunt. Sibi enim quilibet maxime amicus est. Ex quo sequitur ut quilibet a sese maxime diligendus esse videatur. Dubitatur autem, utra harum duarum amplectenda sit opinio, quum utraque quadam probabilitate nitatur.

Fortassis igitur distinguendum est in hujuscemodi quæstionibus, definiendumque, quid et quatenus utraque pars verum dicat. Quod si intelligamus quid utrique vocent sui amantem esse, res fortasse erit plana.

Qui igitur in vitio ac probro habent *philautian*, illi nominant sui amantes, qui ubique sibi potiorem lucri, voluptatis corporeæ, et honoris attribuunt partem. Nam vulgus ista ut præcipua hominis bona appetit, in iisque præcipuum studium ponit: ideoque de iis vehementer dimicari solet. Jam qui his præ ceteris abundare volunt, illi scilicet suis cupiditatibus indulgent, adeoque in universum affectibus, brutæque animæ parti. Hujusmodi porro quia est multitudo hominum multo maxima, factum scilicet est, ut ab hac vitiosa vulgi affectione *philautias* ducta sit appellatio. Et certe sane, qui hoc modo sunt *philautoi*, vituperantur.

Quod autem plus dictorum bonorum sibi quam aliis, tribuentes vulgo *philautoi* nominantur, non est obscurum: siquidem nemo eum, qui præ ceteris honestis rebus gaudeat, temperateque agere velit, aliisque animi bonis sese exornare, sui amantem dixerit, sicuti neque vituperaverit illum unquam.

Postquam Philosophus determinavit de conservatione et dissolutione amicitiæ, et iterum de amicitiæ operibus, hic movet quasdam dubitationes circa amicitiam. Et primo ex parte amantis. Secundo ex parte amatorum, ibi, « Utrum igitur quam plurimos etc. » Circa primum duo facit. Primo solvit dubitationem de amore amantis quem habet ad seipsum. Secundo de amore amantis quem habet ad alterum, ibi, « Dubitatur autem, et circa etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit dubitationem. Secundo ostendit eam esse rationabilem, ibi, « Increpant enim etc. » Tertio solvit, ibi, « Forte igitur tales etc. » Dicit ergo primo quod dubitatio est, utrum oporteat quod aliquis diligat seipsum maxime, vel aliquem alium magis quam se.

Deinde cum dicit « increpant enim »

Ostendit dubitationem esse rationabilem. Et primo objicit pro una parte. Secundo pro alia, ibi, « Rationibus autem hic etc. » Tertio concludit dubitabilitatem quæstionis, ibi, « Dubitatur autem etc, » Circa primum duo facit. Primo inducit hoc, quod homines increpant illos, qui maxime amant seipsos. Et hoc, quod aliqui sunt amatores, sui reputatur quasi ad malum.

Secundo ibi « videturque pravus »

Inducit, quod homo pravus omnia facit propter suam utilitatem ; et tanto hoc magis observat, quanto pejor. Et quanto magis facit, magis accusatur ab hominibus, velut qui nihil facit extra seipsum, idest quod sit propter bonum aliorum, sed solum propter suum. Sed homines virtuosi non agunt solum propter seipsos, sed magis agunt bonum honestum, et propter amicos. Propter quod plerumque prætereunt suas utilitates.

Deinde cum dicit « rationibus autem »

Objicit pro parte contraria. Et dicit quod a præmissis rationibus dissonant opera, secundum quæ homines maxime ostenduntur amare seipsos. Et hoc non irrationabiliter. Primo quidem, quia sicut communiter homines dicunt, oportet hominem maxime amare, scilicet eum qui maxime est nobis amicus. Ille autem est maxime alicui amicus, qui maxime vult ei bonum ejus gratia; et si nullus alius sciret. Quæ quidem maxime existunt homini ad seipsum. Unusquisque enim maxime vult sibi bona. Sic ergo patet quod homo maxime debet amare seipsum.

Secundo ibi « et reliqua »

Inducit pro hac parte id quod supra dictum est. Et dicit quod reliqua omnia quibus determinatur et definitur quid sit amicus, maxime existunt homini ad seipsum, ut supra dictum est; quia omnia amicabilia, quæ considerantur in comparatione ad alios, proveniunt ex amicabilibus, quæ patitur homo ad seipsum.

Tertio ibi « sed et proverbia »

Inducit ad idem quædam proverbia. Et dicit quod omnia proverbia quæ vulgariter dicuntur, consentiunt in hanc partem, quod homo diligat maxime seipsum. Sicut, quod dicitur unam esse animam duorum amicorum. Et quod ea quæ sunt amicorum sunt communia. Et quod amicitia est quædam æqualitás. Et quod amicus se habet ad amicum, sicut genu ad tibiam, quæ habent maximam propinquitatem. Per hæc autem omnia datur intelligi, quod amicitia in quadam unitate consistit, quæ maxime est alicujus ad seipsum. Et sic omnia prædicta proverbia maxime verificantur de aliquo respectu suiipsius. Et hoc ideo, quia homo maxime est amicus sibi ipsi, et sic homo maxime debet seipsum amare.

Deinde cum dicit « dubitatur autem. »

Concludit dubitationem quæstionis. Et dicit quod convenienter dubitatur quas rationes prædictorum sit debitum sequi, cum ambæ habeant aliquid credibile.

Deinde cum dicit « forte igitur. »

Solvit præmissam dubitationem. Et primo determinat modum solvendi. Secundo solvit, ibi, « In opprobium quidem igitur. » Dicit ergo primo quod tales sermones, qui habent rationes probabiles pro utraque parte oportet distinguere, et determinare quantum ex utraque parte verum dicatur, et in quo. Et sic si accipiamus qualiter aliquis dicatur amator sui secundum utramque partem objectionum, fiet verum illud quod quæritur.

Deinde cum dicit « in opprobrium »

Solvit distinguendo prædictam dubitationem. Et primo ostendit qualiter dicatur amator sui, secundum quod vituperatur. Secundo qualiter dicatur, secundum quod laudatur, ibi, « Videtur autem utique etc. » Circa primum duo facit. Primo manifestat propositum. Secundo probat quod dixerat, ibi, « Quam autem talia etc. » Dicit ergo primo quod illi qui in opprobium reputant esse amatorem sui, illos vocant sui amatores, qui tribuunt sibiipsis plus in bonis corporalibus, sci-

licet in pecuniis, et honoribus, et in delectationibus corporalibus, quales sunt ciborum et venereorum. Hujusmodi enim bona multitudo hominum appetit. Et attendunt ad ipsa homines, ac si essent optima. Et quia multi quærunt in his superabundantiam, quam non possunt omnes simul habere, sequitur, quod circa hujusmodi bona fiant pugnæ et contentiones. Illi autem qui circa talia plus abundant, horum abundantiam convertunt ad satisfaciendum concupiscentiis, et universaliter aliis passionibus; et per consequens irrationali parti animæ, ad quam pertinent passiones. Et sic illi, qui talia bona appetunt, amant seipsos secundum partem animæ irrationalem, scilicet sensitivam. Multitudo autem hominum talis est quod magis sequitur sensum quam intellectum. Et ideo ipsa appellatio amantis seipsum, sumpta est ab eo quod est pravum quod multis convenit. Et sic philautus, idest amator suiipsius, secundum hanc acceptionem potest in pluribus inveniri, et juste exprobratur.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Probat quod dixerat. Et dicit manifestum esse, quoniam multi consueverunt illos dicere philautos, idest amatores suiipsorum, qui plus tribuunt sibi de bonis prædictis, quæ pertinent ad partem irrationalem: quia si aliquis velit superabundare in bonis rationis, quæ sunt opera virtutum puta si velit maxime inter alios agere opera justitiæ, vel temperantiæ, vel quæcumque alia virtutis opera, ita quod semper velit sibi bonum honestum acquirere, nullus de prædicta multitudine vocabit eum philautum, idest amatorem sui; vel si aliquis sapiens vocet eum philautum, hoc non dicet in ejus vituperium.

LECTIO IX.

Ostenditur quis laudabiliter seipsum diligere possit, nempe virtuosus.

ANTIQUA.

Videbitur autem utique talis magis esse philautus. Tribuit enim sibiipsi optima et maxime bona.

Et largitur suiipsius principalissimo, et omnia huic obediunt.

Quemadmodum autem, et civitas principalissimum maxime esse videtur, et omnis alia congregatio, sic et homo. Et philautus utique maxime hoc diligens, et huic largiens.

Et continens igitur et incontinens dicitur in tenere talem vel non, ut hoc unoquoque ente.

Et egisse videntur ipsi, et voluntarie, quæ cum ratione maxime.

Quoniam quidem igitur hoc unusquisque est, vel maxime, non immanifestum, et quoniam epiiches magis hoc diligit. Propter quo philautus maxime utique erit.

Secundum alteram speciem exprobrati : et differens tantum, quantum secundum rationem a vivere secundum passionem ; et appetere bonum, vel visum conferre.

Circa bonas quidem igitur actiones differenter studentes omnes recipiunt et laudant.

Omnibus autem contendentibus ad bonum, et intendentibus optima agere, et communiter utique omni erunt, quibus indigere, et propria unicuique maxima bonorum : siquidem virtus tale est.

Quare bonum quidem oportet philautum esse etenim ipse juvabitur bona agens, et alios juvabit. Malum autem non oportet. Lædet enim et seipsum, et proximos, pravis passionibus sequens.

Malo quidem igitur dissonant, quæ oportet agere, et quæ agit. Omnis enim intellectus eligit bonum sibi ipsi, epiiches autem obedit intellectui.

RECENS.

Tamen ejusmodi virtutis cultor maxime sit *philauton* : quippe sibi res pulcherrimas atque optimas tribuat. Menti namque, præstantissimæ sui parti, obsequitur et in omnibus obtemperat. Porro sicut præcipua pars civitatis vel cujusvis alius cœtus ipsum totum esse videtur : ita et homo a præcipua sui parte, nempe mente, denominari solet. Ex quo maxime *philautos* erit, qui hanc amat et huic gratificatur. Continens præterea et incontinens ducuntur ex eo quod in ipsis penes mentem potestas sit aut non sit : quasi scilicet quilibet nostrum nihil aliud sit quam sua mens : denique existimantur homines ipsi maxime egisse illa quæ cum ratione egerunt. Quod igitur unusquisque illud sit maxime quod diximus, perspicuum est : sicut etiam illud, quod hæc pars optimo cuique sit carissima. Itaque qui meritissime *philautos* dicatur, erit quidam longe alius, quam ille superius notatus : et tantum ab illo differt, quantum discrepant rectæ rationis dictamini congruenter vivere, et affectibus parere : item honestum verum appetere, et illa sequi quæ utilitatis speciem habent.

Jam illud certum est, eos homines, qui præ ceteris honestis actionibus incumbunt, ab omnibus probari et laudari : quippe omnibus ad honestum certatim connitentibus, pulcherrimaque contentione pergere in eo cupientibus, tam publice omnibus, quam privatim unicuilibet maxima bona proventura videntur: siquidem hoc proprium est virtutis, et ejus potestas. Ex quo sequitur, optimum quemque oportere sui amantem esse : quando et ipse honestis actionibus, in hoc proposito incumbens, juvabitur, idemque aliis simul proderit : improbum contra sese amare minime debere. Nocebit enim hic et sibi ipsi, et proximis, affectibus pravis indulgendo.

Sane improbi hominis facta ab iis quæ facienda erant, plurimum discrepant : vir autem bonus ea quæ facere oportet, etiam facit. Etenim omnis mens, quod sibi est optimum, eligit. At vero menti per omnia obtemperat vir bonus.

Verum enim quod de studioso, et amicorum gratia multa agere et pati, et si oportet mori. Projiciet enim et pecunias et honores, et totaliter circumpugnabilia bona, procurans sibi ipsi bonum.

Paucum enim tempore delectari valde magis eliget utique quam multum quiete, et vivere unum annum, quam multos annos qualitercumque; et unam actionem bonam et magnam quam multas, et parvas. Morientibus autem hoc forte accidit. Eligunt autem magnum bonum sibiipsis.

Et pecunias projicient utique in quo plura recipient amici. Fiunt enim amico quidem pecuniæ, ipsi autem bonum. Majus autem bonum sibiipsi tribuit.

Et circa honores autem et principatus idem modus. Omnia enim amico projiciet. Bonum enim ipsi hoc et laudabile : convenienter utique videtur studiosus esse, præ omnibus eligens bonum.

Contingit autem, et actiones amico projicere. Et est melius eo, quod est ipsa operari, causam amico fieri. In omnibus laudabilibus studiosus videtur sibiipsi boni plus tribuens. Sic quidem igitur oportet philautum esse, quemadmodum dictum est ; ut autem multi, non oportet.

Insuperque verum etiam illud est, quod de bono viro dici solet, eum multa amicorum et patriæ causa agere : atque etiam, si res postulet, eorumdem gratia mortem oppetere. Etenim negliget ille opes, honores, ceteraque bona vulgo magna contentione quæri solita, sibi honestatem per id parans. Mavult enim paulisper voluptate magna perfrui, quam diu remissa ; unum annum honeste vivere, quam multos temere et absque dignitate ; unam denique actionem magnam et honestam anteponit multis et iisdem parvis. Atqui omnibus his ille fortasse potitur, qui pro patria vel amicis occumbit : eligit is sibi quod est apprime honestum. Porro etiam opes profundens talis, illud utique agit, ut amicos locupletiores reddendo illis quidem pecunias acquirat, sibi vero ipsi honestatem : atque ita sibi majus bonum attribuit.

De honoribus et magistratibus idem judicandum. Omnia enim hæc amico relinquens, id sibi sumet, quod est honestum sibi ac laudabile : summa quidem ratione. Nihil enim magis convenit viro probo, quam rebus omnibus anteponere virtutem. Postremo etiam quum functiones honestas amico permittit, esse, eadem est ratio cum antedictis : videtur namque honestius esse, auctorem talium agendorum fuisse amico, quam ipsum egisse.

In omnibus igitur speciebus rerum laudabilium virum bonum veriorem et meliorem partem boni sibi tribuere videmus. Dicto igitur modo eum *philauton* esse oportet, non autem vulgi more.

Postquam Philosophus ostendit qualiter dicatur aliquis amator sui secundum quod est exprobrabile, hic ostendit qualiter aliquis dicatur amator sui secundum quod est laudabile. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit esse quemdam modum quo aliquis est amator sui, alium a prædicto. Secundo ostendit quod secundum hunc modum esse amatorem sui est laudabile, ibi, « Circa bonas quidem igitur etc. » Circa primum tria facit. Primo ostendit illum esse amatorem sui qui sibi tribuit abundantiam bonorum rationis. Secundo ostendit quod virtuosus est talis, ibi, « Quoniam quidem igitur etc. » Tertio ostendit hunc modum amandi se esse differentiam a præmisso, ibi, « Secundum alteram speciem etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit quod intendit. Et dicit quod talis qui studet excellere in operibus virtutis magis videtur esse philautus, idest amator sui, quam ille qui tribuit sibi superabundantiam bonorum sensibilium.

Deinde cum dicit « tribuit enim »

Probat propositum duabus rationibus. Quarum prima est quia tanto magis aliquis amat seipsum, quanto majora bona sibi attribuit. Sed ille qui studet superexcellere in operibus virtutis, tribuit sibi optima, quæ scilicet sunt maxime bona, scilicet bona honesta. Ergo talis maxime diligit seipsum.

Secundam rationem ponit ibi « et largitur »

Quia scilicet talis largitur bona ei quod est principalissimum in ipso, scilicet intellectui. Et facit quod omnes partes animæ intellectui obediant. Tanto autem aliquis magis amat aliquid, quanto magis amat illud quod est principalius in eo. Et ita patet quod ille qui vult superexcellere in operibus virtutis maxime amat seipsum.

Tertio ibi « quemadmodum autem »

Probat quod supposuerat : scilicet quod ille qui amat id quod est principalissimum in ipso, scilicet intellectum vel rationem, maxime amat seipsum. Et hoc ostendit tribus rationibus. Quarum prima est quod civitas maxime videtur esse illud quod est principalissimum in ea. Unde illud quod faciunt rectores civitatis in ea dicitur tota civitas facere. Et eadem ratio est de omni alia re ex pluribus constituta. Unde et homo maxime est id quod principale est in eo, scilicet ratio vel intellectus. Et sic ille qui diligit intellectum vel rationem et ei largitur bona, maxime videtur esse philautus, idest amator sui.

« Et continens »

Dicitur enim aliquis continens quod se tenens, et incontinens quod non se tenens. Et hoc inquantum homo retinet intellectum sequendo ejus judicium vel non retinet propter incontinentiam, quod unusquisque homo sit hoc, idest suus intellectus. Et ita videtur quod ille homo vere se amet qui amat intellectum.

Tertiam rationem ponit ibi « et egisse »

Et dicit quod illa quæ homines faciunt per rationem maxime videntur ipsimet fecisse et voluntarie facta esse : quæ autem homo facit per concupiscentiam vel iram, quod non videtur ipse fecisse propria voluntate, sed extraneo motu ductus. Et sic patet quod homo est præcipue id quod est secundum intellectum et rationem. Unde maxime se amat, quando amat intellectum et rationem.

Deinde cum dicit « quoniam quidem »

Ostendit cui competit secundum prædictum modum esse amatorem sui. Et dicit manifestum esse ex prædictis, quod unusquisque est hoc, scilicet intellectus vel ratio. Vel qua alia concurrunt ad esse hominis, potest dici quod homo maxime est hoc, idest intellectus vel ratio, quia hoc est formale et completivum speciei humanæ. Manifestum est etiam quod virtuosus maxime diligit hoc, scilicet intellectum et rationem, quia totaliter conservat ipsum et in omnibus obedit ei. Unde manifestum est quod virtuosus maxime est philautus, idest amator sui.

Deinde cum dicit « secundum alteram »

Ostendit hunc modum amandi se, differre specie a præmisso. Et dicit quod virtuosus est amator sui secundum alteram speciem amandi se ab eo quod exprobratur, ut supra dictum est. Et assignat duas differentias : quarum una est ex parte actionis. Virtuosus enim amat seipsum inquantum vivit secundum rationem. Sed ille qui vituperatur vivit secundum passionem. Sequitur enim passiones irrationalis animæ, ut supra dictum est. Alia vero differentia est ex parte finis. Nam virtuosus amat seipsum, inquantum appetit sibi id quod est simpliciter bonum. Ille autem qui vituperatur amat seipsum, inquantum appetit sibi id quod apparet bonum utile, cum tamen sit nocivum.

Deinde cum dicit « circa bonas »

Ostendit quod amare seipsum hoc secundo modo est laudabile. Et primo ostendit propositum. Secundo excludit ab eo qui secundo modo amat seipsum id propter quod amator sui vituperatur, ibi, « Verum enim quod. » Circa primum tria facit. Primo ostendit quod ille qui amat seipsum secundum rationem est laudandus. Talis enim, ut dictum est ad hoc studet, ut superexcellat in operibus virtutum. Manifestum est autem quod omnes acceptant et laudant eos qui student ad bonas actiones differenter ab aliis, idest superabundantius aliis : et sic patet quod ille qui amat se secundum virtutem est laudabilis.

Secundo ibi « omnibus autem »

Ostendit quod etiam est utilis et sibi et aliis. Dictum est enim quod ille qui amat seipsum secundum virtutem studet superexcellenter bene agere. Si autem omnes contenderent ad bonum, ita scilicet quod unusquisque intenderet excellere alium in bonitate optime agendo, sequeretur quod omnes communiter haberent ea quibus indigent ; quia unus alteri subveniret, et propria uniuscujusque fierent illa quæ sunt maxima bonorum, scilicet virtutes.

Tertio ibi « quare bonum »

Infert duo corollaria ex prædictis. Quorum primum est, optimum esse quod bonus homo amet seipsum, quia bona agendo et se et alios juvabit. Sed non oportet quod malus amet seipsum ; quia prosequendo pravas passiones, et seipsum lædet privando se virtutibus, et proximos privando eos bonis sensibilibus.

Secundum ponit ibi « malo quidem »

Et dicit quod in malo homine contraria sunt ea quæ agit et quæ oportet ipsum agere. Agit enim contra intellectum et rationem. Omnis autem intellectus eligit id quod est optimum sibiipsi. Et ita malus non agit ea quæ oportet ipsum agere. Sed hoc convenit virtuoso qui in omnibus obedit intellectui.

Deinde cum dicit « verum enim »

Excludit ab eo qui amat se secundum virtutem id quod supra positum est in accusationem amantis seipsum, scilicet quod nihil facit propter alium. Et circa hoc tria facit. Primo proponit quod intendit. Secundo manifestat propositum, ibi, « Paucum enim tempus etc. » Tertio epilogando concludit veritatem quæstionis, ibi, « Sic quidem igitur etc. » Dicit ergo primo verum esse quod dicitur de virtuoso, quod multa faciet gratia amicorum et patriæ, idest maxime inter omnes alios. Et etiam si oporteat eum mori, non deseret amicum. Pecunias vero et honores et omnia alia exteriora bona circa quæ homines pugnant quasi projiciet et contemnet propter amicum : per quæ omnia procurat sibiipsi bonum, scilicet honestum quod est eminentius. Unde et in hoc etiam magis amat seipsum, et sibi magis bonum procurat.

Deinde cum dicit « paucum enim »

Manifestat quod dixerat. Et primo

quantum ad mortem quam virtuosus sustinet pro amico. Secundo quantum ad hoc quod propter amicum contemnit exteriora bona, ibi, « Et pecunias etc. » Tertio quantum ad actiones virtuosas quas quandoque virtuosus amico concedit, ibi, « Contingit autem etc. » Dicit ergo primo quod ideo moriens pro amico procurat sibiipsi bonum, quia magis eligit per paucum tempus multum delectari in magno opere virtutis, quam per multum tempus quiete, idest mediocriter delectari in mediocribus operibus virtutis. Et magis eliget excellenter bonum vivere per unum annum, quam per multos annos mediocriter. Et similiter etiam magis eliget unam actionem bonam et magnam, quam multas bonas et parvas. Hoc autem accidit his qui moriuntur propter virtutem; quia licet minus vivant, in una tamen sola actione, qua se pro amico exponunt, majus bonum faciunt, quam in aliis multis actionibus. Et ita in hoc quod se exponunt pro amicis virtuose agendo, magnum bonum sibiipsis eligunt. Et in hoc manifestum est quod maxime se amant.

Deinde cum dicit « et pecunias »

Manifestat idem quantum ad contemptum exteriorum bonorum. Et primo quantum ad pecuniam. Et dicit quod virtuosi causa amicorum projiciunt, idest contemnunt vel dispergunt pecunias, ita scilicet quod eorum amici plura circa pecunias accipiunt. Et in hoc etiam magis amant secundum veritatem. Dum enim aliquis pecuniam concedit amico et sibiipsi acquirit bonum honestum, manifestum est quod magis bonum sibiipsi attribuit, et sic magis se amat.

Secundum ibi « et circa »

Ostendit idem circa honores, et circa dignitates. Et dicit quod eodem modo se habet circa honores et principatus : omnia enim hæc virtuosus de facili derelinquet propter amicum; quia hoc ipsum est quoddam bonum opus virtutis et laudabile. Et sic patet quod virtuosus convenienter facit, loco omnium exteriorum bonorum, eligens bonum virtutis, quod est magnum : et sic maxime diliget seipsum.

Deinde cum dicit « contingit autem »

Ostendit idem quantum ad ipsas actiones virtutis. Et dicit quod contingit quandoque quod virtuosus etiam actiones virtuosas concedit suo amico : puta si sit aliquod opus virtutis faciendum per ipsum vel alterum, concedit quod fiat per amicum, ut ex hoc proficiat et laudetur. Et tamen in hoc etiam accipit sibi id quod est melius. Melius est enim et magis virtuosum, quod ipse sit causa amico suo talia faciendi, quam etiam si ipse faceret : præsertim cum sibi remaneat opportunitas, alias talia vel majora faciendi. Sic ergo patet, quod virtuosus plus sibi tribuit de bono quantum ad omnia laudabilia, et sic maxime amat seipsum. Ultimo autem epilogando concludit, quod oportet esse amatorem sui sic, sicut dictum est de virtuoso; non autem sicut multi homines, qui scilicet non sunt virtuosi, amant seipsos.

LECTIO X.

Dubitat utrum felix indigeat amicis nec ne. Arguitque ad utramque partem.

ANTIQUA.

Dubitatur autem circa felicem si indigebit amicis, vel non.

Nihil enim aiunt opus esse amicis, beatis, et per se sufficientibus. Existunt enim ipsis bona : per se sufficientes igitur entes nullo indigere. Amicum autem aiunt alterum ipsum entem tribuere, quæ per seipsum non potest.

Unde : Cum dæmon bene det, quid opus est amicis?

Assimilatur autem inconvenienti, hic omnia attribuentes bona felici, amicos non assignare. Quod videtur exterius bonorum, et maximum esse.

Si autem amici magis est benefacere quam pati, et est boni et virtutis benefacere, melius autem benefacere amicis, quam extraneis, bene passis indigebit studiosus.

RECENS.

Jam et de beato quæri disputarique solet, anne ille egeat amicis, an non egeat. Felicibus enim nullaque re egentibus aiunt minime opus esse amicis, quum suppetant ipsis bona omnia. Porro quum sint semetipsis contenti, amicorum illos præsidio minime egere. Atqui amici, quum sit alter idem, proprium esse, ea supplere quæ quis a seipso habere non potest. Ex quo illud est factum :

Cui sunt secundæ res, quid amicis huic opus?

Atqui perabsurdum videtur beatis tribuere omnia bona, et interim negare amicos eis esse : quum hi sint in bonis externis pars præcipua. Quodsi amici proprium est conferre potius in alterum, quam ab

Propter quod rursus et quæritur utrum in bonis fortuniis magis opus est amicis vel in infortuniis, ut infortunato benefacturis indigente, et bene fortunatis quibus benefacient.

Inconveniens autem forte hoc, et solitarium facere beatum. Nullus enim eligeret utique secundum seipsum omnia habere bona : politicum enim homo, et convivere aptus natus. Et felici itaque hoc existit : quæ enim bona natura habet. Manifestum est autem quod cum amicis, et his qui sunt epiiches, melius, quam cum extraneis et quibuscumque commorari : opus est ergo felici amicis.

Quid igitur dicunt primi, et quomodo verum dicunt? vel quoniam multi amicos existimant utiles esse? et talibus qaidem igitur non indigebit beatus, quia bona existunt ipsi : neque utique his, qui propter delectabile, vel in parum. Delectabilis enim vita ens nihil indiget superinducta delectatione. Non indigens autem talibus amicis non videtur indigere amicis

Hoc autem non est forte verum. In principio enim dictum est quoniam felicitas operatio quædam est : operatio enim manifestum quoniam fit, non existit quemadmodum possessio quædam. Si autem felicem esse est in vivere et operari, boni autem operatio studiosa, et delectabilis secundum seipsam, quemadmodum in principio dictum est; est autem et proprium delectabilium, speculari autem magis proximos possumus, quam nosmet ipsos, et illorum actiones quam proprias : studiosorum utique actiones amicorum entium delectabiles bonis : ambo enim habent, quæ natura delectabilia. Beatus utique amicis talibus indigebit. Si quidem speculari indiget actiones studiosas, et proprias : tales autem quæ boni amici entis.

Existimant autem oportere delectabiliter vivere felicem. Solitario quidem igitur difficilis vita : non facile enim secundum seipsum operari continue; cum alteris autem, et ad alios, facile. Erit igitur operatio magis continua delectabilis existens, secundum seipsam, quod oportet circa beatum esse. Studiosus enim secundum quod studiosus, his quæ secundum virtutem actionibus gaudet, his autem quæ a malitia tristatur. Quemadmodum musicus bonis melodiis delectatur, in pravis autem tristatur.

Fiet autem utique, et ascesis quædam virtutis ex convivere bonis, quemadmodum Theognis ait.

alteri accipere beneficium, si idem viri boni et virtutis benefacere; si denique pulchrius est benefacere amicis, quam peregrinis : amicis profecto vir bonus egebit. Quæri hinc solet, magisne fortuna adversante, an favente, amicis egeamus : nimirum quod in adversitatibus requiruntur qui nos sublevent, et vero in rebus secundis desideramus aliquos habere, in quos conferantur officia.

Quin et illud absurdum videtur, beatum velle solitarium facere. Nemo enim velit vel omnibus bonis affluere, hac conditione, ut solitarie vivat. Est enim animal civile homo, naturaque ita factus, ut in societate vivat. Porro beatus bonis affluit. Possidet enim ille cuncta naturæ bona. Est vero illud quoque perspicuum, melius esse, cum amicis et viris bonis, quam cum peregrinis et forte fortuna oblatis consuetudinem habere. Omnino ergo beato amicis est opus.

Quid igitur dicunt priores illi, et quo sensu assertio eorum consistere potest? An quia vulgus eos modo censet esse amicos, a quibus utilitas percipitur? Talium amicorum beatus non egebit (ut qui bonis abundet), quemadmodum ne illis quidem eget, in quibus voluptas spectatur, aut parum certe eget : tota enim ejus vita quum jucunda sit, non eget ille certe adventitia voluptate. Itaque consequens esse putant, eum qui talibus non egeat amicis, absolute non egere amicis.

At hoc fortasse verum non est. In primo enim libro ostendimus quod beatitudo sit energia; hæc autem assidue fit seu nascitur (id est continua in actione consistit), non autem ut possessio quædam obtinetur. Quodsi beatum esse consistit in vivendo et in muneris functione, sique boni viri actio bona et jucunda est per se (sicut initio dictum est), si item jucundum est id quod cuique proprium est, quum quidem illud quod in altero exsistit, illo quod nostrum est, conspectius nobis esse soleat; actiones item illorum, quam nostræ : actiones honestorum hominum, qui sint ipsis amici, jucundas esse bonis necesse est, quando utraque pars talium habet quæ sunt jucunda natura. Igitur beatus egebit ejusmodi amicis. Quippe quum velit contemplari actiones honestas et proprias; et vero quum tales actiones sint boni viri ejusque amici actiones. Ad hæc omnes existimant, beatum suaviter et jucunde vivere oportere. Solitariam porro vitam viventi difficilis et acerba est vita. Non potest enim perpetua esse actio, quam quis exercet ad sese; sed cum aliis et erga alios facilius ea perpetratur.

Erit vero perpetua illa potius energia, quæ per se jucunda est : quod sane beato convenit. Vir enim bonus, qua bonus, delectatur actionibus secundum virtutem, et harum contrariis offenditur; perinde ut musicus delectatur decenti symphonia, futilibus cantionibus offenditur.

Præterea ex assiduo cum bonis convictu exercitatio quædam virtutis existere sole, ut Theognis quoque dicit.

Postquam Philosophus inquisivit, et solvit quæstionem quæ monebatur ex parte amantis respectu suiipsius, hic solvit dubitationem quæ movebatur ex parte amantis respectu alterius. Et primo proponit dubitationem. Secundo ostendit dubitationem esse rationabilem, ibi, « Nihil enim aiunt etc. » Tertio solvit, ibi, « Quid igitur etc. » Dicit ergo primo quod dubitatio est circa felicem, utrum indigeat amicis vel non.

Deinde cum dicit « nihil enim »

Ostendit dubitationem esse rationabilem, objiciendo ad utramque partem. Et primo objicit ad partem negativam. Secundo ad partem affirmativam, ibi, « Assimilatur autem etc. » Circa primum objicit dupliciter. Primo quidem per rationem. Dicunt enim quidam quod beati, cum sint sibi per se sufficientes, non indigent amicis. Cum enim omnia bona ipsis existant habentes per se bonorum sufficientiam, nullo alio videntur indigere. Amicus autem videtur esse necessarius, quia cum sit alter ipse, tribuit ea quæ homo per seipsum habere non potest. Et sic videtur, quod beatus non indigeat amicis.

Secundo ibi « unde cum »

Inducit ad idem quoddam proverbium,

quod tempore gentilium dicebatur, scilicet cum dæmon aliquid boni dat, non est opus amicis. Ponebant enim gentiles, et maxime platonici, talem esse providentiæ ordinem, quod res humanæ mediantibus dæmonibus per divinam providentiam gubernarentur : dæmonum tamen dicebant quosdam esse bonos, quosdam esse malos. Est ergo proverbium, quod cum per divinam providentiam homini bona proveniunt, sicut videtur contingere felicibus, quod non indiget homo auxilio amicorum.

Deinde cum dicit « assimilatur autem »

Objicit ad partem contrariam, tribus rationibus. Videtur enim esse inconveniens, quod omnia exteriora bona dentur felici, et amici non sibi dentur : cum tamen amicus sit quoddam maximum inter exteriora bona.

Secundam rationem ponit ibi « si autem »

Et circa hoc duo facit. Primo ponit rationem. Ut enim supra dictum est, magis pertinet ad amicum benefacere, quam benepati. Proprium autem est virtutis benefacere. Felicitas autem consistit in operatione virtutis, ut in primo dictum est. Et sic necesse est felicem esse virtuosum, et per consequens, quod benefaciat. Melius autem est, quod homo benefaciat amicis, quam extraneis, cæteris paribus, quia hoc homo delectabilius et promptius facit. Ergo felix cum sit virtuosus indiget amicis, quibus benefaciat.

Secundo ibi « propter quod »

Concludit ex præmissis quamdam dubitationem : utrum scilicet homo magis indigeat amicis in bonis fortunis, quam in infortuniis. Infortunatus enim indiget amicis, qui ei benefaciant, sed bene fortunatus amicis, quibus ipse benefaciat. Hanc autem dubitationem inferius prosequetur.

Tertiam rationem ponit ibi « inconveniens autem »

Et dicit, quod hoc videtur esse inconveniens, quod beatus sit solitarius. Hoc enim est contra omnem omnium electionem. Nullus enim eligeret ut semper viveret secundum seipsum, scilicet solus, etiam postquam omnia alia bona haberet; quia homo naturaliter est animal politicum et aptus natus convivere aliis. Quia igitur felix habet ea quæ sunt naturaliter bona homini, consequens est quod habeat cum quibus convivat. Manifestum est autem, quod melius est ipsum convivere amicis et virtuosis, quam extraneis et quibuscumque. Sic ergo manifestum est quod felix indiget amicis.

Deinde cum dicit « quod igitur »

Solvit prædictam dubitationem. Et primo ostendit quomodo verum dicant qui negant felicem indigere amicis. Secundo quomodo dicant falsum, ibi, « Hoc autem non est. » Dicit ergo primo quod cum probatum sit, quod felix indigeat amicis, oportet considerare, quid sit, quod primi dicunt, negantes felicem indigere amicis, et quantum ad quid verum dicant. Circa quod considerandum, quod multi existimant illos esse amicos, qui sunt eis utiles, et in collatione exteriorum bonorum, quæ sola populares homines cognoscunt. Talibus ergo amicis non indiget beatus, quia sufficit sibi in bonis quæ habet. Similiter etiam non indiget amicis propter delectabile, nisi parum, inquantum scilicet in conversatione humana necesse est uti ludicris ad quietem, sicut in quarto dictum est. Felicis enim vita cum sit delectabilis secundum seipsam, ut in primo dictum est, non indiget superinducta delectatione, propter quam sint simpliciter necessarii amici. Et cum non indigeat talibus amicis, scilicet utilibus et delectabilibus, videtur non indigere amicis.

Deinde cum dicit « hoc autem »

Ostendit non esse omnimo verum quod dicitur. Et primo hoc ostendit quibusdam rationibus moralibus. Secundo per quamdam rationem magis naturalem, ibi, « Naturalius autem intendentibus etc. » Circa primum ponit tres rationes. Primo non esse verum quod dictum est, scilicet quod si felix non indiget amicis utilibus et delectabilibus, quod propter hoc non indigeat amicis. Sunt enim amici quidam propter virtutem quibus indiget. Cujus prima ratio est, quia sicut in primo dictum est, felicitas est operatio quædam. Manifestum est autem quod operatio consistit in fieri, et non est quoddam existens ad modum rerum permanentium, sicut si esset aliqua possessio qua habita, esset homo felix, ita, quod non oporteret eum aliquid operari. Sed esse felicem consistit in vivere et operari continue. Oportet autem quod operatio boni viri sit bona et delectabilis secundum seipsam, quia est per se bona; sicut in primo libro dictum est. Est autem operatio bona inter delectabilia proprium delectabile virtuosi. Non enim virtuosus esset, qui

non delectaretur in operatione virtutis, ut in primo dictum est. Requiritur ergo ad felicitatem, quod felix delectetur in opere virtutis. Non autem possumus delectari nisi eo quod cognoscimus. Magis autem possumus speculari proximos, quam nos ipsos; et actiones illorum, quam nostras, quia uniuscujusque judicium in propriis magis deficit propter privatum affectum, quem habet ad seipsum. Sic igitur patet quod bonis hominibus delectabiles sunt actiones eorum, qui sunt et boni et amici, in quibus inveniuntur ambo, quæ sunt secundum naturam delectabilia, scilicet bonum et amatum. Sic igitur beatus indigebit talibus amicis virtuosis, inquantum quærit considerare bonas actiones viri boni, qui est amicus. Quia enim amicus hominis est quasi alter ipse, actiones amici sunt sibi quasi propriæ.

Secundam rationem ponit ibi « existimant autem »

Et dicit quod communiter existimant quod felicem oportet delectabiliter vivere. Est enim delectatio unum eorum quæ requiruntur ad felicitatem, ut in primo dictum est. Ille autem qui solitarius vivit, patitur difficilem, idest gravem vitam. Oportet enim quod interrumpatur sua delectatio quæ operationem consequitur. Non enim est facile quod homo secundum seipsum, idest solitarius existens, continue operetur. Sed non facile est, si cum altero existat. Fit enim quædam vicissitudo operationum, dum ad seinvicem bona operantur. Et sic continuatur delectatio. Si igitur homo cum amicis moretur, operatio ejus quæ est delectabilis secundum seipsam, scilicet virtuosa, erit magis continua. Et hoc oportet existere circa beatum, ut scilicet continue delectetur in operibus virtutis. Virtuosus enim, inquantum hujusmodi, gaudet in actionibus virtuosis, sive a se, sive ab aliis factis. Et contristatur in operibus contrariis quæ ex malitia alicujus procedunt, sicut musicus delectatur in bonis melodiis et offenditur in malis.

Tertiam rationem ponit ibi « fiet autem »

Et hoc dicit quod ex hoc quod virtuosus convivit amicabiliter bonis viris, fit ascesis, idest consociatio in virtute, sicut dixit Theognis quidam poeta. Et talis societas opportuna est cuilibet virtuoso, sicut et alia humana opera melius perficiuntur in societate.

LECTIO XI.

Ratione magis naturali ostenditur, felici ac probo viro expetendus probus amicus, ex eo, quod probo viro eligibile est esse, et vivere, et delectabile est, hoc sentire.

ANTIQUA.

Naturalius autem intendentibus videtur studiosus amicus studioso natura eligibilis esse.

Natura enim bonum, dictum est, quoniam studioso bonum et delectabile est secundum seipsum.

Vivere autem determinant animalibus potentia sensus, hominibus autem sensus et intellectus, potentia autem ad operationem reducitur, principale autem in operatione; videtur autem vivere esse principaliter sentire, vel intelligere.

Vivere autem eorum, quæ secundum seipsum, bonorum, et delectabilium. Determinatum enim : determinatum autem ejus quæ boni natura. Natura autem bonum, et epiichi bonum : propter quod videbitur omnibus delectabile esse.

Non oportet autem accipere malam vitam et corruptam neque in tristitiis. Indeterminata enim talis, quemadmodum existentia ipsi. In habitis autem de tristitia erit manifestius.

Si autem ipsum vivere bonum, et delectabile. Videtur autem et ex eo, quod est omnes appetere ipsum, et maxime et epiiches beatos. His enim vita eligibilior, et horum beatissima vita.

Videns autem, quia videt, sentit: et audiens, quoniam audit; et vadens quoniam vadit : et in aliis

RECENS.

Sed iis qui in hac disquisitione etiam ex physicis petitas considerationes adhibent, natura videtur bono viro bonus amicus expetendus esse.

Dictum est enim, quod natura bonum est, id bono viro per se jucundum ac bonum esse. Vivere autem (quod in animantibus sentiendi, in hominibus sentiendi et intelligendi facultate definitur, facultate quidem ad energiam pertinente, in energiaque consistente vitæ principatu; denique quum plane videatur vivere esse proprie sentire aut intelligere,) vivere, inquam, est aliquid natura bonum. Vivere igitur de numero rerum per se bonarum et jucundarum est, quia finitum ac terminatum quiddam est : quod autem finitum, id ex ordine bonorum est. Porro quod natura bonum, etiam viro bono tale est. Quocirca vivere omnibus videtur jucundum esse.

Non tamen pravam hic vitam intelligimus, et corruptam aut exercitam doloribus : talis enim vita nullis terminis finita est, sicut nec illa quæ ei insunt. Quod deinceps ex disputatione de voluptate et dolore erit evidentius.

Quod si vivere bonum est, sane et jucundum erit. Idque eo quoque apparet, quod omnes homines vitæ cupiditate ducuntur, maximeque omnium boni et beati viri. His enim maxime vita expetenda est, horumque vitæ ratio universa beatissima est. Porro

similiter est aliquid sentiens quoniam operamur. Sentimus utique quoniam sentimus, vel intelligimus quoniam intelligimus. Hoc autem, quoniam sentimus vel intelligimus, quoniam sumus. Esse enim erat sentire vel intelligere. Sentire autem quoniam vivit, delectabilium secundum seipsum. Natura enim bonum vita. Bonum autem existens in seipso, delectabile. Eligibile autem et vivere est maxime bonis, quoniam esse bonum est ipsis, et delectabile simul. Sentientes enim quod secundum seipsum bonum, delectantur.

Ut autem ad seipsum habet studiosus, et ad amicum. Alter enim ipse amicus est. Quemadmodum igitur seipsum esse eligibile est unicuique, amicum, vel proxime. Esse autem eligibile erat propter sentire ipsum bonum esse entem. Talis autem sensus delectabilis secundum seipsum. Consentire igitur oportet amicum, quoniam est. Hoc autem utique fiet in convivere et communicare sermonibus et mente. Sic enim utique videbitur convivere in hominibus dici, et non quemadmodum in pecoribus in eodem pasci. Si itaque beato esse eligibile est secundum seipsum bonum, bonum natura ens, et delectabile, proximum autem, et amici est, et amicus eligibilium est.

Quod autem et ipsi eligibile, hoc oportet existere, vel sic indigens erit. Opus ergo erit felicienti amicis studiosis.

qui videt, sentit sese videre, qui audit, sentit se audire, qui ambulat, sentit se ambulare, atque sic etiam in ceteris aliquid est quod sentit, nos actione quapiam fungi. Sic sentire etiam possumus quod sentiamus, item intelligere quod intelligamus. Et hæc ipsa (quum sentimus, inquam, et intelligimus) sunt certe, intelligere nos esse. Nam modo ostendebamus, vivere esse sentire aut intelligere. Porro sentire se vivere annumeratur rebus per se jucundis. Vita enim bonum est natura, et sentire quod nobis insit bonum, est jucundum. Jam ipsum vivere optabile est maxime bonis; quoniam ipsum esse talibus est et bonum et jucundum. Quippe quum ipsi boni etiam sensu percipiunt id quod per se bonum est, voluptate perfunduntur.

Ut autem vir bonus erga se ipsum, ita etiam erga amicum affectus est, quia hic alter ipse est. Itaque ut unicuilibet expetendum est, ipsum exsistere, ita et amici esse, eidem est expetendum, aut non multo certe aliter. Suum autem esse cuique optabile dicebamus esse, quia id sentiat esse bonum, cujusmodi sensus magna voluptate per sese afficit. Igitur una secum sentire oportet amicum exsistere. Quod contingit in societate vitæ et sermonum atque cogitationum communicatione. Sic enim societatem et convictum hominibus proprium definiri debere videtur; non, ut in pecudibus, pascuorum et pabuli communitate. Si igitur viro beato expetendum per se est, ut sit; quum id sit bonum atque jucundum natura; sique idem ipsi est de amico sentiendum : profecto amicus ipsi in rebus expetendis erit habendus. Porro quod beato expetendum est, id ipsum ut eidem etiam suppetat oportet. Alioqui ab hac parte indigentia laborabit. Concludimus igitur, qui beatus futurus sit, ei amicis opus esse virtute præditis.

Postquam Philosophus assignavit quasdam rationes morales ex quibus apparet quod felix indiget amicis, nunc ostendit idem per quamdam rationem magis naturalem. Et primo ostendit quod felici eligibile est habere amicum. Secundo concludit ulterius quod felix amicis indiget, ibi, « Quod autem est ipsi etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Et dicit quod si quis velit considerare per rationem magis naturalem, manifeste apparebit quod virtuoso et felici amicus virtuosus est naturaliter eligibilis etiam magis quam alia et exteriora bona.

Secundo ibi « natura enim »

Probat propositum. Et primo ostendit quid sit naturaliter eligibile et delectabile virtuoso respectu suiipsius. Secundo ostendit quid sit sibi eligibile et delectabile respectu amici, ibi, « Ut autem ad seipsum etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod virtuoso naturaliter est eligibile esse et vivere. Secundo ostendit quod est sibi delectabile et eligibile hoc sentire, ibi, « Videns autem etc. » Circa primum ponit talem rationem. Omne quod est bonum naturaliter, est virtuoso bonum et delectabile secundum seipsum, ut patet in his quæ supra in septimo dicta sunt. Sed esse et vivere naturaliter est bonum et delectabile viventibus. Ergo esse et vivere est et bonum et delectabile virtuoso. Major per se patet in *Littera*.

Minorem ponit ibi « vivere autem »

Circa quam tria facit. Primo enim manifestat in quo consistat vivere. Et dicit quod in omnibus animalibus communiter determinatur vivere secundum potentiam sensus. In hominibus autem determinatur secundum potentiam sensus quantum ad id quod habet commune cum aliis animalibus, vel secundum potentiam intellectus, quantum ad id quod est proprium sibi. Omnis autem potentia reducitur ad operationem, sicut ad perfectionem propriam. Unde id quod est principale consistit in operatione, et non in potentia nuda. Est enim actus potior quam potentia, ut probatur in nono *Metaphysicorum*. Et ex hoc patet quod principaliter vivere animalis vel hominis, est sentire vel intelligere. Dormiens enim, quia non actu sentit vel intelligit, non perfecte vivit, sed habet dimidium vitæ, ut in primo dictum est.

Secundo ibi « vivere autem »

Ostendit quod vivere sit naturaliter bonum et delectabile. Et dicit quod ipsum vivere est de numero eorum quæ secundum se bona et delectabilia sunt. Et hoc

probat per hoc quod est determinatum. Illud autem quod est determinatum pertinet ad naturam boni. Ad cujus evidentiam considerandum est quod potentia quantum est de se indeterminata est, quia se habet ad multa; determinatur autem per actum, sicut patet in materia et forma. Potentia autem sine actu est potentia cum privatione, quæ facit rationem mali, sicut perfectio quæ est per actum facit rationem boni. Et ideo, sicut aliquid inquantum est indeterminatum est malum, ita determinatum, inquantum hujusmodi, est bonum. Vivere autem determinatum est, præsertim secundum quod principaliter in operatione consistit, ut dictum est. Unde patet quod vivere est naturaliter bonum. Id autem quod est naturaliter bonum, etiam virtuoso bonum est, cum virtuosus sit mensura in genere humano, ut dictum est. Et ideo, quia vivere est naturaliter bonum, videmus quod omnibus est delectabile.

Tertio ibi « non oportet »

Removet dubium; dicens quod in eo quod dictum est quod vivere est naturaliter bonum et delectabile, non oportet accipere vitam malam, idest virtuosam et corruptam, idest recedentem a vero ordine; neque etiam vitam quæ est in tristitiis. Talis enim vita non est naturaliter bona, quia est indeterminata, idest debita perfectione carens, sicut et ea quæ circa ipsam existunt. Quia enim unumquodque determinatur per id quod in eo existit, si illud fuerit indeterminatum, et ipsum indeterminatum erit: puta si ægritudo est indeterminata, et corpus ægrum erit indeterminatum et malum, sicut et ipsa malitia et corruptio, seu tristitia. Et hoc magis erit manifestum in habitis, idest in consequentibus, in quibus de tristitia agetur.

Deinde cum dicit « si autem »

Infert conclusionem prædictæ rationis. Et dicit quod si ipsum vivere est naturaliter bonum et delectabile (quod non solum apparet ex ratione prædicta, sed etiam ex hoc quod omnes appetunt ipsum,) sequitur quod maxime virtuosis et beatis sit bonum et delectabile vivere. Quia enim horum vita est perfectissima et beatissima, ideo est ab eis magis eligenda.

Deinde cum dicit « videns autem »

Ostendit quod sentire se vivere est eligibile et delectabile virtuoso. Ille enim qui videt se videre sentit suam visionem, et similiter est de illo qui audit se audire, et similiter contingit in aliis quod aliquis sentit se operari. In hoc autem quod nos sentimus nos sentire et intelligimus intelligere, sentimus et intelligimus nos esse. Dictum est enim supra quod esse et vivere hominis principaliter est sentire vel intelligere. Quod autem aliquis sentiat se vivere est de numero eorum quæ sunt secundum se delectabilia; quia, sicut supra probatum est, vivere est naturaliter bonum. Quod autem aliquis sentiat bonum esse in ipso, est delectabile. Et sic patet quod cum vivere sit eligibile, et maxime bonis quibus est bonum esse et delectabile, quod etiam percipere se sentire et intelligere est eis delectabile; quia simul cum hoc sentiunt id quod est eis secundum se bonum, scilicet esse et vivere; et in hoc delectantur.

Deinde cum dicit « ut autem »

Ostendit ex præmissis quid sit virtuoso et felici eligibile et delectabile respectu amici. Et dicit quod virtuosus ita se habet ad amicum, sicut ad seipsum, quia amicus quodammodo est alter ipse. Sicut igitur unicuique virtuoso est eligibile et delectabile quod ipse sit, sic est ei eligibile et delectabile quod amicus sit. Et si non æqualiter, tamen propinque. Major est enim unitas naturalis quæ est alicujus ad seipsum, quam unitas affectus quæ est ad amicum. Dictum est autem supra quod virtuoso est eligibile suum esse et vivere, propter hoc quod sentit suum esse et vivere bonum. Talis autem sensus est delectabilis secundum seipsum, quo scilicet aliquis sentit bonum sibi inesse. Sicut ergo aliquis delectatur suo esse et vivere sentiendo ipsum, ita ad hoc quod delectetur in amico, oportet quod simpliciter sentiat ipsum esse. Quod quidem continget convivendo sibi secundum communicationem sermonum et considerationem mentis. Hoc enim modo homines dicuntur proprie sibi convivere, secundum scilicet vitam quæ est homini propria, non secundum hoc quod simul pascantur, sicut contingit in pecoribus. Sic ergo ex omnibus præmissis concludit id quod proposuerat; dicens quod si beato est secundum se eligibile suum esse, inquantum est naturaliter bonum et delectabile; cum esse et vita amici sint quantum ad ejus affectum propinqua propriæ vitæ, consequens est quod etiam amicus sit eligibili virtuoso et felici.

Deinde cum dicit « quod autem »

Ostendit ulterius quod felici sunt necessarii amici. Quod enim est felici eligibile, oportet ei inesse: alioquin remanebit in digentia quod est contra rationem felicitatis quæ requirit sufficientiam. Requirit ergo quod ille qui est in statu felicitatis opus habeat amicis virtuosis. Loquitur autem hic de felicitate qualis potest esse in hac vita, sicut in primo dictum est.

LECTIO XII.

Dubitat an plures sint faciendi amici: solvit, hoc non expedire homini, ex eo, quod pauci ad delectationem sufficiunt, et secundum virtutem multi esse non possunt.

ANTIQUA.

Utrum igitur quam plurimos amicos faciendum, vel quemadmodum in peregrinatione prudenter dictum est in hoc? Neque multum peregrinus, neque non peregrinus vocer, et in amicitia congruet, neque non amicum esse, neque rursus multis amicum secundum superabundantiam.

His quidem igitur, qui ad opportunitatem, et omnino videbitur congruere, quod dictum est. Multis enim ministrare laboriosum, et non sufficiens vita ipsi hoc agere. Plures utique igitur, eorum, quæ ad propriam vitam, distractivi et impeditivi ad bene vivere. Nihil igitur opus est ipsis.

Sed et qui ad delectationem sufficiunt, pauci, quemadmodum in cibo delectamentum.

Studiosos autem utrum plures secundum numerum, vel est quædam mensura et amicabilis multitudinis, quemadmodum civitatis? neque enim ex decem hominibus fit utique civitas, et neque ex decem myriadibus adhuc civitas est. Quantum autem non est forte unum aliquid, sed omne intermedium quorumdam determinatum.

Et amicorum quidem est quædam multitudo determinata: et forte quam plures cum quibus utique poterit quis convivere, et distribuere seipsum, non immanifestum. Hoc enim videbatur amicabilius esse. Quoniam autem non possibile multis convivere, et distribuere seipsum, non immanifestum.

Adhuc autem et illos oportet amicos ad invicem esse si debent omnes ad invicem commorari. Hoc autem operosum in multis existere.

Difficile autem sit, et congaudere et condolere familiariter multis. Verisimile enim concidere simul huic quidem condelectari, huic autem contristari.

Forte igitur bene habet non quærere, ut multum amicissimum esse, sed tot quot in convivere sufficientes. Neque enim contingere videbitur utique multis esse amicum valde, propter quod neque amare plures. Superabundantia enim quædam esse vult amicitiæ. Hoc autem ad unum, et valde utique ad paucos.

Sic autem videtur habere in rebus: non sunt enim multi amici, secundum etairicam amicitiam. Hymnizare autem in duobus dicuntur. Poliphili autem, et omnibus familiariter potientes, nulli videntur amici, tamen politice quos placidos vocant.

Politice quidem igitur in multis esse amicum, et non placidum entem, sed ut vere epiiche. Propter virtutem autem et propter seipsos non est ad multos: amabile autem, et ad paucos invenire tales.

RECENS.

Numquid igitur quamplurimi amici nobis adsciscendi sunt: an illud quod est in hospitalitate apte dictum videtur,

Ne sis multorum, ne sis quoque nullius hospes?

Etiam in amicitia valebit, ut nec sine amicis sis neque nimis multos habeas?

De amicitia utilitatis gratia instituta verissimum esse videatur: neque inopem oportere ab amicis esse, neque item nimium illis abundare. Multis namque vicissim deservire laboriosum est: neque muneri ei vita nostra sufficiat. Plures igitur, quam conditio cujusque admittit, amici supervacanei sunt, et beatæ vitæ cursum impediunt: igitur non admittendi. Tum etiam in iis amicitiis, quæ voluptatis causa quæruntur, pauci sufficiunt amici, sicut cibo modicum sufficit condimentum.

Sed de viris bonis quæritur, utrumne hos quamplurimos in amicitiam assumi oporteat; an vero ut civitatis, ita et amicorum numero modus aliquis ponendus sit. Nam neque ex decem hominibus constare possit civitas, neque centum hominum millia civitas adhuc fuerint. Ceterum quantitas definiri fortasse non potest uno numero; sed est illud universum, quod inter aliqua definita interjectum est. Atque etiam amicorum est aliqua definita copia. Ac fortasse maximus numerus fuerint ii quibuscum commode convictum habere quispiam potest. Convictus namque amicitiæ maxime proprius esse supra docebatur.

Porro ut cum multis quispiam vivat, et iis sese impertiat, id fieri non posse perspicuum est. Præterea illos ipsos inter se quoque amicos esse necesse est, si quidem omnes inter se usu et consuetudine vitæ conjungi debent. Hoc autem in multis inveniri operosum est.

Est et illud perdifficile, ut cum multis et condoleas et læteris, ad cujusque affectum accommodate. Etenim subinde coincidet, ut dolendum sit cum uno, lætandum cum altero amicorum. Fortasse igitur rectum est, nolle implicari permultorum amicitia; sed tot amicos adsciscere, quot ad vitæ societatem videntur nobis esse commodi. Etenim nec natura ferre videtur, ut quispiam multis fiat excellenter amicus: unde nec amor quidem esse potest plurium. Etenim in eo genere, quo de hic agimus, videtur spectari excellentia quædam amicitiæ. At excellentia tantum in uno spectatur. Ergo etiam vehementer amare tantum inter paucos locum habet.

Atque hanc assertionem nostram etiam res ipsa comprobat. Non enim multos reperias sodalitia illa amicitia conjunctos; et quæ hujus generis vulgo celebratæ sunt, binorum sunt omnes. Qui vero multis sunt amici, omnibusque familiariter utuntur, nulli videntur amici esse, præterquam civili more, vocanturque blandi, seu placendi studiosi. Civili sane modo potest quispiam multis esse amicus, ita ut vitiose blandus non sit, sed præstet se virum bonum et honestum: at virtutis nomine propterque ipsos ut quis multos amet, id plane fieri nequit; ac præclare rem cecidisse putandum est, si vel paucos tali amore dignos nacti fuerimus.

Postquam Philosophus prosequutus est quasdam dubitationes circa amicitiam ex parte amantium, hic prosequitur dubitationes ex parte amatorum. Quarum prima est de numero amicorum. Secunda de necessitate ipsorum, ibi, « Utrum autem in bonis etc. » Tertia de convictu eorum, ibi, « Utrum igitur quemadmodum etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit dubitationem, utrum scilicet aliquis debeat sibi facere quam plurimos amicos vel non : sed sicut prudenter videtur esse dictum de peregrinatione in proverbio cujusdam dicentis : Non vocer multum peregrinus, neque non peregrinus, idest non dicatur de me quod nimis discurram per diversas domos inutiliter, neque etiam quod nunquam extra domum exeam peregrinationis causa; ita etiam congruit et circa amicitiam esse; ut scilicet neque aliquis nulli sit amicus, neque sit amicus multis secundum superbundantiam.

Secundo ibi « his quidem »

Solvit prædictam quæstionem. Et primo quantum ad amicitiam utilis. Et dicit quod illud quod dictum est de vitanda superflua multitudine amicorum, totaliter videtur congruere in amicis qui sunt ad opportunitatem, idest ad utilitatem : quia si homo habeat multos tales amicos a quibus recipiat obsequia, oportet quod etiam e converso multis obsequatur. Et hoc est valde laboriosum, ita quod non sufficit tempus vitæ his qui hoc volunt agere. Si igitur sint plures amici utiles, quam sint necessarii ad propriam vitam, nimis distrahunt hominem et impediunt ipsum ad bona vitæ quæ consistit in operatione virtutis; quia dum homo superflue intendit negotiis aliorum, consequens est quod non possit debitam curam gerere de seipso. Et ita patet quod non est opus homini habere plures amicos utiles.

Secundo ostendit idem ibi « sed et qui »

Et dicit quod etiam ad delectationem sufficiunt pauci amici. Delectatio enim exterior quæ per tales amicos exhibetur, quæritur in vita humana, sicut condimenta in cibo, qui etiam si parum sit, sufficit. Unde et pauci amici sufficiunt homini ad delectationem, ut cum eis per aliquod tempus recreetur.

Tertio ibi « studiosus autem »

Solvit quæstionem quantum ad amicos secundum virtutem. Et primo ostendit propositum per rationem. Secundo per experimentum, ibi, « Sic autem videtur etc. » Circa primum tria facit. Primo resumit quæstionem. Et dicit quod remanet considerandum utrum aliquis debeat sibi facere amicos virtuosos plures numero, ita quod quanto plures habet melius sit; vel oportet quamdam mensuram adhibere circa multitudinem amicorum, sicut patet de multitudine civitatis, quæ non constat ex decem hominibus tantum, sed nec constat ex decem myriadibus, idest centum millibus (nam myrias, idem est quod decem millia,) nam præ multitudine non erit civitas, sed quædam regio. Sed qu. nta multitudo sit necessaria ad civitatem, non est determinatum secundum aliquid unum; quia potest esse civitas major et minor. Sed possunt accipi duo extrema, inter quæ quicquid est medium potest determinari ut congruens multitudini civitatis.

Secundo ibi « et amicorum »

Solvit quæstionem, dicens quod non debet esse immensa multitudo amicorum, sed debet esse quædam determinata multitudo eorum. Et hoc probat tribus rationibus. Quarum prima est quod plures possunt esse amici cum quibus possit homo convivere : hoc enim inter cetera magis videtur esse amicabile, idest congruens amicitiæ quæ est secundum virtutem. Manifestum est autem quod non est possibile quod homo convivat immoderate multitudini hominum, et quod quodammodo distribuat se inter multos. Et sic patet quod non possunt esse multi amici secundum virtutem.

Secundam rationem ponit ibi « adhuc autem »

Manifestum est enim quod amicos oportet ad invicem convivere. Et ita, si aliquis habeat multos amicos, oportet quod omnes etiam illi sint amici sibiinvicem. Aliter enim non possunt ad invicem commorari, et per consequens neque convivere amico. Hoc autem est difficile quod in multis servetur, scilicet ut sint amici ad invicem. Et ita non videtur possibile quod unus homo habeat plures amicos.

Tertiam rationem ponit ibi « difficile autem »

Dictum est enim supra quod amicus congaudet amico. Difficile est autem quod aliquis familiariter congaudeat et condoleat multis. Verisimiliter enim concidet quod oporteat cum uno delectari et cum alio tristari quod est impossibile. Et ita

non est possibile habere plures amicos.

Tertio ibi « forte igitur »

Concludit propositum ex dictis: scilicet quod non bene se habet quod homo inquirat fieri amicissimus multis, sed tot quot possent sufficere ad convictum: quia etiam hoc non videtur esse contingens quod homo sit valde amicus multis. Unde etiam secundum amorem libidinosum unus homo non amat plures mulieres intenso amore, quia perfecta amicitia in quadam superabundantia amoris consistit, quæ non potest observari nisi ad unum, vel ad valde paucos. Semper enim id quod est abundans, paucis competit; quia non potest in multis contingere quod ad summam perfectionem perveniatur propter multiplices defectus et impedimenta.

Deinde cum dicit « sic autem »

Ostendit propositum per experientiam. Ita enim videmus in rebus contingere quod unus ad paucos habet amicitiam. Non enim inveniuntur esse multi amici unius secundum amicitiam etairicam, idest sodalium vel conjunctorum. Quod probat quodam proverbio quo dicuntur aliqui hymnizare in duobus. Consuetum est enim ut plurimum quod juvenes socialiter bini incedunt cantantes. Sed poliphili, idest amatores multorum, qui scilicet omnibus familiariter potiuntur, non videntur esse vere amici alicui, quia nulli diu convivunt, sed pertranseuntes se habent familiariter ad unumquemque. Sed tamen tales vocantur amici politice, idest secundum quod est consuetum in civitatibus, in quibus amicitia ex talibus applausibus et familiaritatibus judicatur. Hos autem qui sic sunt amici multorum vocant homines placidos' quod sonat in vitium superabundantiæ in condelectando, ut supra in quarto dictum est.

Deinde cum dicit « politice quidem »

Ostendit secundum quam amicitiam dicuntur aliqui esse amici multorum. Et dicit quod hoc contingit esse secundum amicitiam politicam, non solum eo modo quo aliquis placidus est amicus multorum, sed etiam hoc potest competere alicui vere virtuoso. Dictum est enim supra quod politica amicitia videtur idem esse quod concordia. Virtuosus autem cum multis concordat in his quæ pertinent ad vitam politicam. Non tamen contingit quod virtuosus habeat amicitiam ad multos propter virtutem, ita quod diligat eos propter seipsos, et non solum propter utile vel delectabile. Quinimo multum debet esse homini amabile et carum, si paucos tales amicos possit invenire, scilicet propter virtutem et secundum seipsos.

LECTIO XIII.

Quærit num homo egeat amicis tam in adversis, quam in prosperis fortunæ rebus: *et solvens dicit, in adversis maxime amicos requiri, et præsertim utiles, quamvis in utraque fortuna illos habere sit optimum.*

ANTIQUA.

Utrum autem in bonis fortunis amicis opus est magis vel infortuniis? In ambobus enim requiruntur: et enim infortunati indigent auxilio, et fortunati convenientibus, et quibus benefaciant; volunt enim bene operari.

Necessarium quidem enim magis utique in infortuniis, propter quod utilibus hic opus est; melius autem in bonis fortunis, propter quod et epiiches quærunt. Hos enim eligibilius beneficari, et cum his conversari.

Est enim et præsentia ipsa amicorum delectabilis, et in bonis fortunis, et in infortuniis.

Alleviantur enim tristati cum dolentibus amicis.

Propter quod, et si dubitabit aliquis utrum quemadmodum grave transumunt, vel hoc quidem non. Præsentia autem ipsorum delectabilis existens, et intellectus ejus quod est condolere minorem tristitiam facit. Siquidem igitur propter hoc, vel propter aliud aliquid alleviantur, dimittatur: accidere autem videtur, quod dictum est.

RECENS.

Utrumnam vero in rebus secundis potius, an in adversis egemus amicis? utroque enim tempore requiruntur. Et infelices enim egent amicis auxilii causa: et felices item, ut habeant convictores, et quibus bene faciant. Proprium enim horum est benefacere. Itaque adverso quidem tempore magis sunt necessarii amici: ideoque hic utilibus amicis opus est. Ceterum rebus secundis honestior est eorundem possessio. Ex quo illud est, quod amici quæruntur boni viri: quod expetibilius sit talibus benefacere et cum iis conjunctum esse.

Est scilicet ipsa præsentia amicorum tam in secunda, quam in adversa fortuna suavis. Etenim mœrentes allevantur amicorum condolentia. Ex quo etiam addubitari queat, utrumne amici quasi oneris aliquam partem in sese derivent; an vero nihil hujus, sed ipsa potius præsentia, suavis existens, et persuasio, quod condolere eos putamus, minuat dolorem. Sed num propter has, an ob alias causas dolore leventur tales omittatur in præsentia: ceterum rem ipsam evenire experientia docet.

Videtur autem præsentia mixta quædam ipsorum esse. Ipsum quidem enim videre amicos delectabile specialiterque et infortunato, et quoddam fit auxilium ad non tristari. Consolativum enim amicus, et visione, et sermone, si sit epidexius. Novit enim morem, et in quibus delectatur, et tristatur. Tristatum autem sentire in ipsius infortuniis triste. Omnis enim fugit tristitiæ causam esse amicis.

Propter quod viriles quidem secundum naturam reverentur contristari amicos ipsis. Et si non supertendat in tristitia, eam, quæ illi fit, tristitiam non sustinet totaliter. Neque in complorantibus complacet, propter neque ipsos esse plorativos. Muliebriter autem, et tales viri coangustiatis gaudent, et amant, ut amicos, et condolentes. Imitari autem in omnibus oportet, videlicet meliorem.

Videtur autem amicorum præsentia mixtum quid esse. Etenim ipse quidem dictum conspectus quæ etiam calamitosis jucundus est, et efficitur inde levatio quædam doloris. Inest enim amico vis quædam consolandi tum aspectu tum sermone; qui quidem fuerit accommodatus. Novit namque is amicus ingenium alterius, et sed quibus gaudeat et quibus contristetur.

Rursum autem eundem molestia affectum sentire ex suis rebus adversis, id vero ægritudinem affert. Omnis enim amicus cavet ne amico causam doloris præbeat. Itaque fortes quidem et magnanimi natura viri nolunt committere ut ipsis amici condoleant; ac nisi quis indolentia ultra modum præstet, dolorem, quo illi afficiuntur, non fert æquo animo. In summa collacrimantes non admittit vir talis, quia nec ipse est querulus aut lamentator. At vero mulierculæ, et his similiter affecti viri quærunt lamentorum socios. Porro omnibus in rebus meliorem imitari scilicet æquum est.

In bonis fortunis autem amicorum præsentia, et conversationem delectabilem habet, et intelligentiam, quoniam delectantur in ipsius bonis.

Propter quod videbitur utique oportere ad bonas fortunas quidem vocare amicos prompte. Beneficum enim oportet esse bonum, ad infortunia autem pigritantem: tradere enim oportet ut minimum malorum. Unde hic, sufficienter ego infortunatus. Maxime advocandum cum debeant pauca turbari, magna ipsum juvare.

Jam porro in rebus prosperis præsentia amicorum tum consuetudinem habet jucunditatis plenam, tum etiam cogitationem : nimirum quum utrique iisdem bonis suaviter afficiantur. Quocirca faciendum videtur ut advocemus amicos studiose ad res secundas (de aliis etenim bene mereri, res pulchra est), contra vero ad minus secundas lente, quia malorum participem facere amicum quamminime oportet. Ex quo illud factum :

Satis est me esse miserum.

Atque accersendi sunt tum potissimum, quando possunt, parva suscepta molestia, maximis amicum incommodis liberare.

Ire autem e converso forte congruit ad infortunatos quidem non vocatum, et prompte. Amici enim benefacere, et maxime his qui in necessitate, et hoc non dignificantibus : ambobus enim melius et delectabilius, ad bonam fortunam autem cooperantem quidem prompte. Etenim ad hoc necessitas amicorum, ad bonam passionem autem quiete. Non enim bonum promptum fieri juvari. Opinionem autem indelectationis immorari forte reverendum, quoniam enim accidit. Præsentia itaque amicorum in omnibus utique eligibilis videtur.

At vero accessus ad amicos nostri contraria est ratio: ad infelices scilicet ultro eundum est, neque dum voceris exspectandum. Amici enim est benefacere, et maxime duris amicorum temporibus ; atque iis etiam, qui id minime postularint. Utrisque enim hoc et honestius et jucundius est. At vero ad res amicorum secundas, adjutorii quidem gratia prompte eundum est : huic enim rei usui sunt amici. At vero ad beneficii participationem est non nisi lente accedendum. Non enim honestum est, cupidum esse beneficii accipiendi. Est tamen et hic fortasse suspicio acerbitatis fugienda, in repudiando, inquam, oblato beneficio: qua in re nonnunquam peccari consuevit. Præsentia igitur amicorum quolibet tempore expetenda est.

Postquam Philosophus solvit dubitationem de multitudine amicorum, hic proponit dubitationem de necessitate eorum. Et circa hoc tria facit. Primo proponit dubitationem. Secundo solvit eam, ibi, « Necessarium magis etc. » Tertio probat quoddam quod supposuerat, ibi, « Est enim etc. » Dicit ergo primo quod potest dubitari utrum homo habeat opus amicis magis in bonis fortunis vel infortuniis. Manifestum est enim quod in utraque fortuna requiruntur amici. In infortuniis enim homo habet opus amicis, qui ei ferant auxilia contra infortunia. In bonis autem fortunis homines habent opus amicis, in quibus convivant et quibus benefaciant. Si enim sunt virtuosi, volunt bene operari.

Deinde cum dicit « necessarium quidem »

Ponit solutionem quæstionis, concludens ex præmissis quod habere amicos est homini magis necessarium in infortuniis, in quibus indiget auxilio, quod fit per amicos, ut dictum est. Et inde est quod in tali statu homo habet opus amicis utilibus qui ei auxilium ferant. Sed in bonis fortunis est melius, idest magis honestum habere amicos. Et inde est quod in hoc statu quærunt homines amicos virtuosos. Quia eligibilius est talibus benefacere, et cum eis conversari.

Deinde cum dicit « est enim »

Probat quod supposuerat; scilicet quod amicis in utraque fortuna sit opus. Et primo proponit quod intendit. Et dicit quod ipsa præsentia amicorum est delectabilis, tam in bonis fortunis quam in infortuniis.

Secundo ibi « alleviantur enim »

Probat propositum. Et primo, quantum ad infortunia. Secundo quantum ad fortunas bonas, ibi, « In bonis fortunis etc. Tertio infert quoddam corollarium ex dictis, ibi, « Propter quod videbitur etc. » Circa primum tria facit. Primo manifestat propositum. Et dicit quod homines qui sunt in tristitia, allevationem quamdam sentiunt ex præsentia amicorum eis condolentium.

Secundo ibi « propter quod »

Inquirit quæ sit causa hujus quod dictum est. Et ponit duas causas sub dubitatione, quæ earum potior sit. Quarum prima sumitur ex exemplo eorum, qui portant aliquod pondus grave ; quorum unus alleviatur ex societate alterius onus illud secum sumentis. Et similiter videtur quod onus tristitiæ melius ferat unus amicorum, si alius secum idem onus tristitiæ ferat. Sed hæc multitudo non videtur congruere quantum ad ipsam tristitiam. Non enim ejusdem tristitiæ numero, quam quis patitur, alius partem sibi assumit, ut ex hoc alterius tristitia minuatur. Potest tamen congruere quantum ad tristitiæ causam : puta si aliquis tristatur ex damno, quod passus est, dum amicus partem damni subit, minuitur damnum alterius, et per consequens tristitia. Secunda causa melior est, et competit quantum ad ipsam tristitiam. Manifestum est enim quod quælibet delectatio superveniens tristitiam minuit : amicus autem præsens et condolens delectationem ingerit dupliciter. Uno modo, quia ipsa præsentia amici est delectabilis. Alio modo, quia dum intelligit eum sibi condolere, delectatur in ejus amicitia, et sic ejus tristitia minoratur. Et quia hoc est præter principale propositum, subjungit quod ad præsens dimittendum est inquirere, utrum propter hoc, quod dictum est, vel propter aliquid aliud alleviantur homines tristati ex præsentia amicorum condolentium. Manifeste tamen apparet accidere hoc, quod dictum est.

Tertio ibi « videtur autem »

Ostendit quod præsentia amici condolentis habet quamdam tristitiam admistam. Et primo ostendit propositum. Secundo infert quoddam corollarium ex dictis, ibi, « Propter quod viriles etc. » Dicit ergo primo quod patientia amicorum condolentium videtur quamdam mixtionem habere ex delectabili et tristabili. Ipsa enim visio amicorum est delectabilis, et propter aliam rationem communem, et specialiter hujusmodi infortunato, qui ab amico adjuvatur, ad hoc, quod non constristetur, inquantum amicus consolatur suum amicum, et ex visione, et etiam ex sermone, si sit epidexius, idest idoneus ad consolandum. Cognoscit enim unus amicus mentem alterius, et in quibus amicus suus delectatur et tristatur ; et sic potest ei conveniens remedium adhibere contra tristitiam. Per hunc ergo modum patientia amici condolentis est delectabilis. Sed ex alia parte est tristis, inquantum homo sentit amicum suum contristari in suis infortuniis. Quilibet enim homo bene dispositus refugit quantum potest esse causa tristitiæ suis amicis.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit ex præmissis quod homines, qui sunt virilis animi, naturaliter verentur, et cavent ne amici eorum propter ipsos contristentur. Est enim de natura amicitiæ, quod amicus velit benefacere amico, non autem esse ei causa alicujus mali. Et nullo modo sustinent viriles homines, quod amici eorum propter eos contristentur, nisi superexcedat auxilium, quod ab amicis sibi præbetur ad non contristandum tristitiam amicorum. Sustinent enim quod per modicam amicorum tristitiam sua tristitia sublevetur. Et universaliter virilibus hominibus non complacet habere comploratores, quia ipsi viriles homines non sunt plorativi. Sunt autem quidam viri muliebriter dispositi, qui delectantur in hoc, quod habeant aliquos simul secum angustiatos, et amant eos qui sibi condolent, quasi amicos. Sed in hac diversitate hominum oportet imitari quantum ad omnia meliores, videlicet viriles.

Deinde cum dicit « in bonis »

Ostendit secundam partem propositi, scilicet quod præsentia amicorum in bonis fortunis sit laudabilis. Et dicit quod in bonis fortunis præsentia amicorum duo delectabilia habet. Primo quidem conversationem amicorum. Quia delectabile est cum amicis conversari. Secundo hoc quod homo intelligit amicos suos delectari in propriis bonis. Quærit enim unusquisque esse amicis suis delectationis causa.

Deinde cum dicit « propter quod »

Infert quoddam corollarium ex dictis, continens in se quædam documenta moralia. Et primo quantum ad eos, qui

convocant amicos. Secundo quantum ad eos, qui sponte ad amicos accedunt, ibi, « Ire autem etc. » Circa primum ponit tria documenta moralia. Primo quidem concludens ex præmissis quod quia delectabile est quod homo intelligat amicos in propriis bonis delectari, oportet quod homo prompte vocet amicos ad suas bonas fortunas, ut eas scilicet amicis communicet. Oportet enim quod bonus homo benefaciat amico. Secundum documentum est, quod homo tarde, et cum quadam pigritia vocet amicum ad sua infortunia. Debet enim homo tradere amico de suis malis quantum minimum potest. At ad hoc inducit proverbium cujusdam dicentis : Sufficienter ergo infortunatus : quasi diceret : sufficit quod ego infortunium patior : non oportet quod etiam amici mei hæc patiantur. Tertium documentum est, quod tunc maxime sunt amici ad infortunia vocandi, quando cum pauca sua turbatione possunt amico magnum juvamen præstare etc.

Deinde cum dicit « ire autem »

Ponit tria documenta ex parte sponte euntium ad amicos. Quorum primum est quod ad amicos in infortuniis exeuntes oportet aliquando prompte ire, etiam non vocatum ; quia amici proprium est benefacere amicis, et maxime illis, qui sunt in necessitate, et qui non dignificant, idest qui non dignum ducunt hoc requirere ab amico. Sic enim dum auxilium præstatur non requirenti, ambobus, scilicet præstanti et requirenti, fit melius, idest honestius. Quia et ille qui recipit, virtuose agit, nolendo gravare amicum. Est etiam ambobus delectabilius : quia et recipiens non patitur a verecundia, quam quis patitur in requirendo amicum : et etiam dans magis delectatur, quasi ex seipso non provocatus faciens opus virtutis. Secundum documentum est, quod ad bonas fortunas amici prompte se debet homo offerre ad cooperandum ei, cum necesse fuerit, quia ad hoc indiget homo amicis, ut scilicet ei cooperentur. Tertium documentum est quod ad hoc quod homo bene patiatur ab amico bene fortunato, debet homo accedere quiete, idest remisse, et non de facili. Non enim est bonum, quod homo reddat se promptum ad suscipiendum juvamen ab amico. Sed homo debet vereri et cavere opinionem delectationis ; idest ne hanc famam incurrat, quod ipse non sit delectabilis amico in hoc, quod est onerosum esse, idest propter hoc quod ipse se reddit onerosum amico. Quod manifestum est quandoque accidere. Dum enim aliqui se nimis ingerunt, beneficiis recipiendis, reddunt se onerosos, et indelectabiles suis amicis. Vel secundum aliam *Litteram*, debet homo revereri, idest cavere opinionem delectationis in immorari, idest quod amicus ejus opinetur de eo, quod delectetur immorari circa ipsum propter beneficia. Ultimo autem ex præmissis concludit quod præsentia amicorum in omnibus videtur esse eligibilis.

LECTIO XIV.

Dubitare videtur, si quemadmodum delectantur amore capti seipsos inspicere, ita delectentur amici convivere.

ANTIQUA.

Utrum igitur quemadmodum in amantibus videre delectabilissimum est, et magis diligunt habere hunc sensum, quam alios, ut secundum hunc maxime amore ente, et facto, sic et amoris eligibilissimum est convivere.

Communicatio enim amicitia.

Et ut ad seipsum habet, sic et ad amicum; circa seipsum autem sensus, quoniam est eligibilis, et circa amicum utique. Operatio autem fit ipsius in convivere : quare convenienter hoc appetunt.

Et quod aliquando est in singulis esse, vel cujus gratia eligunt vivere, in hoc cum amicis volunt conversari. Propter quod hi quidem compotant, ii autem colludunt ad aleas. Alii autem coexercitantur, et

RECENS.

Numnam autem amicitia conservationem et convictum requirit? perinde ut amantibus rei amatæ adspectus est jucundissimus, ceterisque sensibus anteponitur, utpote ex quo constet oriaturque maxime amor; ut scilicet quemadmodum his adspectus amasii, sic etiam amicis vitæ societas optabilissima sit. Amicitia quippe societas quædam est : et sicut erga seipsum animatus quispiam est, ita etiam est erga amicum. De seipso autem sentire se esse, optabile est : proindeque et de amico. Sensio porro illa his consistit in vitæ societate. Merito igitur illa gaudent amici.

Ad hæc quæcumque in re cuique suum esse et suum vivere situm est, seu cujus rei gratia exoptat quis vivere, in ea re vult cum amicis vitam traducere. Quocirca alii una potant, alii una ludunt, alii una

comphilosophantur, singuli in hoc commorantes quodcumque maxime diligunt eorum quæ in vita; convivere enim volentes cum amicis, hæc faciunt et his communicant quibus existimant convivere.

Fit igitur pravorum quidem amicitia mala: communicant enim pravis, instabiles entes. Et mali autem fiunt assimilati ad invicem.

Quæ autem epieikeium epieikes, coaucta colloquiis. Videntur autem et meliores fieri operantes, et dirigentes ad invicem: excipiunt enim ab invicem, quibus complacent: unde a bonis quidem bona. De amicitia igitur tantum dictum sit; sequens autem utique erit pertransire de delectatione.

exercentur, aut una venantur, aut una philosophantur: his in rebus tempus una exigentes, quas res præ omnibus in vita rebus maxime amant. Amicis enim conjuncti esse volentes hæc faciunt, illarumque rerum eis participant, quibus contineri putant illud « una vivere ».

Malorum quidem igitur amicitia est vitiosa; malas enim res invicem communicant, quum et ipsi sint instabiles, corrumpunturque insuper, dum similes invicem fiunt. Contra vero bonorum amicitia bona est, aucta in dies conversationibus: videnturque etiam ipsi meliores in dies fieri, agendo nimirum operandoque, et mutuo errata corrigendo. Exprimit enim ac deformat sibi quisque eorum ab altero ea quæ in eo probat. Unde illud factum:

Namque bona addisces ex his, qui sunt boni et ipsi.

De amicitia tantum dictum sit; sequitur ut de voluptate dicamus.

Pertractatis quæstionibus de multitudine et necessitate amicorum, hic inquirit de convictu eorum. Et circa hoc tria facit. Primo proponit quæstionem. Secundo manifestat veritatem, ibi, « Communicatio etc. » Tertio infert corollarium ex dictis, ibi, « Fit igitur etc. » Quæstio [1] ergo prima fundatur in quadam assimilatione amicitiæ ad amationem libidinosam: in qua quidem videmus, quoniam amantibus est maxime appetibile videre illas quas amant. Et magis eligunt hunc sensum, scilicet visus, quam alios exteriores sensus; quia sicut supra dictum est, per visionem incipit fieri maxime passio amoris, et secundum hunc sensum conservatur. Provocatur enim talis amor præcipue ex pulchritudine quam visus percipit. Est ergo quæstio quid sit proportionale visioni in amicitia: utrum scilicet ipsum convivere; ut scilicet, sicut amantes maxime delectantur in mutuo visu, sic amici in mutuo convictu. Secundum tamen aliam *Litteram* non inducitur hoc per modum quæstionis sed per modum conclusionis: quæ quidem *Littera* sic habet: Jam igitur quemadmodum etc. Et potest hoc concludi ex eo quod supra probatum est, quod præsentia amicorum in omnibus est delectabilis.

Deinde cum dicit « communicatio enim »

Manifestat veritatem præmissæ, sive quæstionis, sive conclusionis, triplici ratione. Quarum prima est, quia amicitia in communicatione consistit, ut patet ex his quæ dicta sunt in octavo. Maxime autem seipsos sibiinvicem communicant in convictu. Unde convivere maxime videtur esse proprium et delectabile in amicitia.

Secundam rationem ponit ibi « et ut ad »

Sicut homo se habet ad seipsum, ita se habet ad amicum, ut ex supra dictis patet. Ad seipsum autem ita se habet, quod est sibi eligibile et delectabile quod sentiat seipsum. Ergo hoc etiam est ei delectabile circa amicum. Sed hoc fit in convivendo. Quia per mutuas operationes quas vident, seinvicem esse sentiunt. Convenienter ergo amici appetunt ad invicem convivere.

Tertiam rationem ponit ibi « et quod »

Quæ sumitur ab experimento. Videmus enim quod homines volunt cum suis amicis conversari secundum actionem in qua principaliter delectantur, quam reputant suum esse, et cujus gratia eligunt suum vivere, quasi ad hoc totam vitam suam ordinantes. Et inde est quod quidam cum amicis volunt simul potare. Quidam autem simul ludere ad aleas. Quidam autem exercitari, puta in torneamentis, luctationibus et aliis hujusmodi, vel etiam simul venari vel simul philosophari, ita quod singuli in illa actione volunt commorari cum amicis, quam maxime diligunt inter omnia hujus vitæ. Quasi enim volentes convivere cum amicis, hujusmodi actiones faciunt, in quibus maxime delectantur, et in quibus reputant consistere totam vitam suam. Et in talibus actionibus communicant amicis, quarum communicationem existimant esse convivere. Et sic patet quod convivere est eligibilissimum in amicitia.

Deinde cum dicit « fit igitur »

Concludit ex præmissis de bonorum et pravorum amicitia. Primo quidem circa pravos, quod eorum amicitia est mala. Delectantur enim maxime in pravis ope-

[1] Al.: « quod. »

ribus. Et in his sibi invicem communicant. Et cum sint instabiles, semper de malo in pejus procedunt, quia unus efficitur malus accipiendo similitudinem alterius.

Secundo ibi « quæ autem »

Concludit quantum ad bonos, quod amicitia virtuosorum est bona, et semper bonis colloquiis in virtute coaugetur. Et ipsi amici fiunt meliores in hoc quod simul operantur et se invicem diligunt. Unus enim ab alio recipit exemplum virtuosi operis in quo sibi complacet. Unde in proverbio dicitur quod bona homo sumit a bonis. Ultimo autem epilogando concludit quod de amicitia in tantum dictum est, et quod consequenter dicendum de delectatione. Et sic terminatur sententia noni libri.

LIBER DECIMUS

SUMMA LIBRI. — DE VOLUPTATE, AC EJUS SPECIEBUS. DE FELICITATE, ET CONTEMPLATIVA, ET ACTIVA, PRÆPARATIOQUE, AC SERMONIS CONTINUATIO AD LIBROS DE REPUBLICA.

LECTIO I.

De voluptate sive delectatione agit, quæ maxime secundum intellectum esse videtur, videtur, quam ad hanc partem philosophiæ pertinere multiplici probat ratione.

ANTIQUA.

Post hæc autem de delectatione forte sequitur pertransire.

Maxime quidem videtur coappropriari generi nostro : propter quod erudiunt juvenes orakizontes delectatione et tristitia.

Videtur autem et ad moris virtutem maximum esse gaudere quibus oportet, et odire quæ oportet. Protenduntur enim hæc per omnem vitam, inclinationem habentia, et prudentiam ad virtutem, et felicem vitam : delectabilia quidem eligunt, tristia autem fugiunt. Pro talibus autem nequaquam videbitur eligendum esse.

Specialiterque et multam habentes dubitationem : ii quidem enim bonum delectationem dicunt, ii autem e contrario valde pravum, ii quidem forte persuasi sic et habere, ii autem existimantes melius esse ad vitam nostram enunciare delectationem pravorum, etsi non est : inclinare enim multos ad ipsam, et servire delectationibus, propter in contrarium ducere. Venire enim utique sic ad medium.

Ne forte autem non bene hoc dicitur. De his quidem enim qui in passionibus et actionibus sermones minus sunt credibiles operibus. Cum igitur dissonent his quæ secundum sensum, contempti, et verum cointerimunt. Et vituperans enim delectationem, visus aliter appetens, inclinare videtur ad ipsam, ut talem existentem omnem. Determinare enim non est multorum. Videntur igitur veri sermones non solum ad scire utilissimum, sed et ad vitam : convenientes enim entis operibus creduntur, propter quod provocant intelligentes vivere secundum ipsos. Talium quidem igitur sufficienter dicta sunt : de delectatione superveniamus.

RECENS.

Dehinc fortasse de voluptate ut dicamus, ordo postulat; maxime namque hæc naturæ hominis propria esse videtur; ideoque puerorum informatores voluptatis et doloris veluti gubernaculo ad officium eos adducunt. Videtur vero etiam ad moralem virtutem plurimum referre, ut et gaudeant rebus iis quibus oportet gaudere, et oderint ea quæ odisse oportet ; duo enim hæc per totam vitam extenduntur, momentum præcipuum habentia ad virtutem, adeoque ad vitam beatam ; quandoquidem omnes jucunda sequuntur, fugiuntque contraria.

Ejusmodi porro quod sunt, de iis minime videtur tacendum : præsertim quum de eorundem natura opiniones multum varient. Quidam enim voluptatem bonum dicunt ; nonnulli contra magnum malum eam asserunt esse : atque id quidem partim eorum, quod fortasse vere ita se rem habere existimant ; partim vero, quod utilius ad bene vivendi rationem esse existimant, voluptatem in numero malorum habere, etiamsi malum ipsa non sit. Ultro enim ad eam ferri homines plerosque, eique servire ; ideoque oportere ipsos in contrarium reflecti. Sic enim ad mediocritatis statum redigi.

Sed fortasse non satis recte ob id asseritur, voluptatem esse malum. Nam quod attinet ad ea quæ sunt in affectibus et actionibus, multo minus ad persuadendum valet oratio quam eventus atque res ipsæ. Itaque quum usurpata de his oratio discrepat ab opere sensibus comperto, primum ipsa ut falsa repudiatur ; deinde, si quid etiam veri complectebatur, id una evertitur. Reprehendens enim voluptatem, si forsan contra quam docuerat, eamdem appetere videatur, facere id existimabitur quasi omnem quamcumque voluptatem expetendam haberet. Vulgus enim distinguere nescit.

E diverso igitur veri de talibus sermones videntur non tantum ad cognitionem prodesse, sed ad vitam quoque bene transigendam vim habere præcipuam. Quia enim factis consentanei sunt, ob id facile creduntur : ac proinde exstimulant auditores, ut secundum eos vivant. Sed de his quidem hactenus. Examinemus jam, quæ ab aliis sunt de voluptate dicta.

Postquam Philosophus determinavit de virtutibus moralibus et intellectualibus, et etiam de continentia et amicitia quæ quamdam affinitatem cum virtute habent, in hoc decimo libro intendit determinare de fine virtutis. Et primo quidem de fine virtutis quæ est hominis in seipso. Secundo autem de fine virtutis in respectu ad bonum commune quod est bonum totius civitatis, ibi, « Utrum igitur si et de his etc. » Circa primum duo facit. Primo determinat de delecta-

tione, quæ a quibusdam esse ponitur virtutis finis. Secundo de felicitate determinat, quæ secundum omnes est finis virtutis, ibi, « Dictis autem his etc. » Circa primum duo facit. Primo proœmialiter ostendit quod determinandum est de delectatione. Secundo post proœmium prosequitur suum propositum, ibi, « Eudoxus ergo delectationem etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Et dicit quod post prædicta consequens est, ut pertranseatur, idest breviter de delectatione tractetur. Tractaverat quidem supra in septimo de delectatione, inquantum est materia continentiæ. Unde ibi potissime sua consideratio versabatur circa delectationes sensibiles et corporales. Nunc autem intendit derterminare de delectatione secundum quod adjungitur felicitati. Et ideo præcipue determinat de delectatione intelligibili et spirituali.

Secundo ibi « maxime quidem »

Probat quod de delectatione sit agendum, tribus rationibus. Quarum prima sumitur ex affinitate delectationis ad nos. Videtur enim delectatio maxime connaturaliter appropriari humano generi. Et ideo orakizontes, idest gubernatores domorum, maxime erudiunt pueros per delectationem et tristitiam. Volentes enim eos provocare ad bonum et revocare a malo, bene agentes eos student delectare, puta aliquibus munusculis, male autem agentes constristant, puta verberibus. Et quia moralis philosophia de rebus humanis considerat, pertinet ad moralem de delectatione considerare.

Secundam rationem ponit ibi « videtur autem »

Quæ sumitur per comparationem ad virtutem. Et dicit quod maxime videtur ad moralem virtutem pertinere quod homo gaudeat in quibus oportet et odiat ea quæ oportet et contristetur in eis. Præcipue enim consistit virtus moralis in ordinatione appetitus, quæ cognoscitur per ordinationem delectationis et tristitiæ, quæ consequuntur omnes appetitivæ partis motus, ut supra in secundo dictum est. Et hoc est quod subdit quod hæc, scilicet delectatio et tristitia, protenduntur ad omnia quæ sunt humanæ vitæ, et habent magnam potestatem ad hoc quod homo sit virtuosus et feliciter vivat quod non potest esse si inordinate delectetur vel tristetur. Homines enim frequenter eligunt delectabilia etiam mala, et fugiunt tristia etiam bona. Nequaquam autem videtur quod homo qui vult esse virtuosus et felix debeat eligere delectationem et fugere tristitiam pro talibus, scilicet pro hoc quod incurrat aliquas malas operationes vel quod careat operibus virtutis. Et e converso potest dici quod non est eligendum facere mala, aut vitare bona pro talibus, idest pro delectabilibus accipiendis et tristibus fugiendis. Et sic patet quod ad moralem philosophum pertinet considerare de delectatione, sicut et de virtute morali et de felicitate.

Tertiam rationem ponit ibi « specialiterque et »

Quæ quidem sumitur ex dubitatione existente circa delectationem. Et circa hoc duo facit. Primo enumerat diversas opiniones circa delectationem, ex quibus dubitatio procedit. Secundo reprobat quoddam quod in opinionibus dictum est, ibi, « Ne forte autem etc. » Dicit ergo primo quod alia ratione determinandum est de delectatione et tristitia, quia habent multam dubitationem. Quod patet ex diversitate loquentium de eis. Quidam enim dicunt delectationem esse quoddam bonum. Quidam e contrario dicunt delectationem esse aliquid valde pravum. Et hoc diversimode. Nam quidam hoc dicunt, quia persuasum est eis quod ita se habeant, et ita credunt se verum dicere. Alii vero licet non credant quod delectatio sit aliquid pravum, tamen existimant melius esse ad vitam nostram enunciare quod delectatio sit quoddam pravum, quamvis non sit, ad retrahendum homines a delectatione ad quam multi inclinantur, et serviunt delectationibus. Et ideo oportet homines ducere in contrarium, ut scilicet abhorreant delectationes, enunciando eas esse malas. Sic enim pervenitur ad medium, ut silicet homo moderate delectationibus utatur.

Deinde cum dicit « ne forte autem »

Reprobat id quod ultimo dictum est. Non enim videtur esse bene dictum quod homines falso enuncient delectationes esse malas, ad hoc quod homines retrahantur ab eis : quia circa actiones et passiones humanas minus creditur sermonibus, quam operibus. Si enim aliquis operetur quod dicit esse malum, plus provocat exemplo quam deterreat verbo. Et hujus ratio est, quia unusquisque videtur eligere id quod sibi videtur esse bonum in particulari, circa quod sunt

passiones et operationes humanæ. Quando ergo sermones alicujus dissonant ab operibus sensibiliter in ipso apparentibus, tales sermones contemnuntur. Et per consequens interimitur verum quod per eos dicitur. Et ita accideret in proposito. Si enim aliquis vituperans omnem delectationem videtur ad aliquam delectationem inclinari, daret intelligere quod omnis delectatio esset eligenda. Multitudo enim vulgaris non potest determinare distinguendo hoc esse bonum et hoc malum; sed indistincte accipit esse bonum quod in uno bonum apparet. Sic ergo sermones veri non solum videntur esse utiles ad scientiam, sed etiam ad bonam vitam. Creditur enim eis inquantum concordant cum operibus. Et ideo tales sermones provocant eos, qui intelligunt veritatem ipsorum ut secundum eos vivant. Ultimo autem epilogando concludit quod de talibus sufficienter dictum est. Oportet autem procedere ad ea quæ dicta sunt ab aliis de delectatione.

LECTIO II.

Prosequitur de opinionibus agere illorum philosophorum, qui ponebant voluptatem de genere bonorum esse ; et maxime sequitur Eudoxum, delectationem summum bonum ponentem.

ANTIQUA.

Eudoxus igitur delectationem per se bonum existimabat esse, propter omnia videre desiderantia ipsam rationabilia et irrationabilia. In omnibus autem esse eligibile epiiches, et maxime potissimum. Omnia autem ad idem ferri, ut omnibus optimum nunciat. Uuumquodque invenire quemadmodum et cibum. Omnibus igitur bonum, et quod omnia appetunt, per se bonum est.

Credebantur autem sermones propter moris virtutem magis, quam propter ipsos. Differenter enim videbatur temperatus esse non itaque ut amicus delectationis hæc dicere videbatur, sed sic habere secundum veritatem.

Non minus autem existimabat esse manifestum ex contrario. Tristitiam enim secundum seipsum omnibus fugiendum esse ; similiter igitur contrarium eligibile.

Maxime autem eligibile esse, et quod non propter alterum, neque alterius gratia eligimus. Tale autem confessum est esse delectationem. Nullum enim interrogare cujus gratia delectatur, ut secundum seipsam existentem eligibilem delectationem.

Appositamque cuique bonorum, eligibilius facere : puta ei quod est juste agere, et temperatum esse, augeri utique bonum ipsum suipsius.

Videtur autem iste sermo bonorum ipsam enunciare, et nihil magis altero. Omne enim cum altero eligibilius, quam solitarium.

Tali utique existente ratione, et Plato interimit, quoniam non est delectatio per se bonum. Eligibilior est enim esse cum prudentia delectabilem vitam quam sine. Si autem mixtum melius, non esse delectationem per se bonum : nullo enim apposito ipsi per se bonum eligibilius fieri.

Manifestum autem quoniam neque aliud per se bonum utique erit, quod cum aliquo secundum seipsum bonorum eligibilius sit. Quid igitur est tale, quo nos communicamus ? tale enim quæritur.

Instantes autem, quod non bonum, quod omnia appetunt, nilhi dicunt. Quod enim omnibus videtur, hoc esse aimus; interimens autem hanc fidem, non omnino credebiliora dicit. Siquidem enim quæ sine

RECENS.

Eudoxus igitur existimabat, summum bonum esse voluptatem : quoniam videmus omnia, tam bruta quam ratione prædita animantia, expetere voluptatem; et vero quum omnibus in rebus id quod expetendum sit, esse bonum oporteat, et quidem quod maxime sit expetendum, id maximum bonum esse oporteat : denique quum, ad quod unum omnia feruntur, id jam evidenter constet esse quiddam ipsis optimum. Unumquodque enim, id quod ipsis sit bonum natura duce invenire, sicut et cibum : quod igitur omnibus bonum est, et ab omnibus expetitur, id vere bonum esse. Atqui huic assertioni magis propter mores et virtutem illius viri credebatur, quam propter sese; singularis enim ille temperantiæ videbatur esse. Itaque non tamquam patronus voluptatis existimabatur hæc dicere, sed potius res sic se habere judicabatur.

Atque hoc idem ille etiam ex voluptatis contrario probari putabat ; dolorem enim omnibus videri declinandum per se, sicut ejus contrarium e diverso expetendum. Maxime præterea expetendum esse, quod non alterius gratia; sed per sese tale est : quod constanter omnium ore de voluptate affirmatur, quum nemo interrogare soleat alterum, cur voluptatem quis sectetur quod scilicet per se expetenda illa sit. Eamdem quoque adjunctam rei alicui alteri bonæ, efficere eam magis expetendam; quales res sunt, juste agere, temperanter vivere. Porro bonum crescere et augeri non nisi a bono.

Atqui hoc ultimum quidem argumentum probare videtur, voluptatem esse de numero rerum bonarum ; at non etiam meliorem re qualibet alia, licet eam meliorem suo accessu faciat ; siquidem omne bonum alteri junctum optabilius est quam ipsum separatum atque solum relictum. Ac tali argumento Plato efficere vult, voluptatem non esse summum bonum. Expetibilior enim, inquit, est vita jucunda cum prudentia conjuncta, quam sine hac illa. Quod si voluptas alteri bono adjuncta melior evadat, non posse eam dici summum bonum; quia hoc sine ullius additione fiat magis expetendum. Sed si vera esset hæc Platonis ratiocinatio, sequeretur, nec aliud ullum genus rei esse summum bonum, quod altero aliquo per se bonorum addito ad ipsum, melius redderetur.

Quodnam igitur est illud summum bonum, cujus homo particeps exsistit ? tale namque inquiritur. Qui vero Eudoxo ita resistunt, ut id quod ab omnibus rebus expetitur, esse bonum infitientur, vereor

intellectu appetunt ipsas, erat utique aliquid, quod dicitur. Si autem, et quae sapiunt, qua iter dicent utique aliquid? Forte autem, et in pravis est aliquod naturale bonum melius, quam secundum seipsa, quod appetit proprium bonum.

ne nihil dicant. Quod enim omnibus videtur, id esse statuitur, nec qui communem illam persuasionem tollit probabiliora allaturus est. Si enim illa ratione ac carentia sola appeterent illam, forte alicujus ponderis id quod dicunt. Sed quum non minus eam sequantur ratione utentes, quomodo assertio non est nihili? Ac fortassis inest etiam in vilibus despectisque quoddam naturale bonum, et id ipsum illorum naturam superans dignitate, quod ipsis conveniens bonum expetit.

Forte videtur autem neque de contrario bene dici. Non enim aiunt, si tristitia malum est, delectationem bonum esse. Opponitur enim et malum malo, et ambo ei quod neutrum. Hoc autem non male, non tamen in his, quae dicta sunt, verum dicentes. Ambobus enim entibus malis, et fugienda oportuit ambo esse; neutris autem, vel alterum, vel similiter. Nunc autem videntur hanc quidem fugientes ut malum, hanc autem eligentes ut bonum: sic utique et opponuntur.

Sed nec de contrario Eudoxi argumentum satis perite redarguunt, ut videtur, dicentes, non recte concludi ex eo, quod dolor malum sit, voluptatem bonum esse, propterea quod malum malo opponatur, et utrumque horum ei quod est neutrum. Haec quidem non omnino male dicuntur, at non tamen in præsenti disputatione vere dicuntur. Etenim si dolor et voluptas mala ambo forent, ambo etiam fugienda erant, quia scilicet mala; vel si neutrum essent (nec bonum nec malum), neutrum quoque foret vel fugiendum vel aliquo simili affectu persequendum. Atqui experimur, voluptatem homines ut bonum expetere, dolorem ut malum devitare. Ex eo igitur contrarie opponi inter se illa perspicuum est.

Postquam Philosophus ostendit quod determinandum est de electione, hic incipit de ea tractare. Et primo prosequitur opiniones aliorum. Secundo determinat veritatem, ibi, « Quid autem est, vel quale etc. » Circa primum duo facit. Primo prosequitur opinionem ponentium delectationem in genere bonorum. Secundo prosequitur opinionem contrariam, ibi, « Tali utique ratione etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit rationes ex quibus probabat Eudoxus delectationem esse in genere bonorum. Secundo ponit rationes, ex quibus probabat eam esse maximum bonum, ibi, « Maxime autem eligibile. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quomodo Eudoxus probabat delectationem esse de genere bonorum ex parte ipsius delectationis. Secundo quomodo hoc probabat ex parte contrarii, ibi, « Non minus autem etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit opinionem et rationem Eudoxi. Secundo ostendit quare ejus opinioni et rationi credebatur, ibi, « Credebantur autem etc. » Dicit ergo primo quod Eudoxus existimabat delectationem esse de genere bonorum, quia videbat, quod omnia desiderant ipsam, tam rationalia, scilicet homines, quam irrationabilia, scilicet bruta animalia. Illud autem quod est apud omnes eligibile, videtur esse epiiches, idest bonum, et maxime potens in bonitate, ex quo potest trahere ad se omnem appetitum. Et sic, quod omnia ferantur, ad idem, scilicet ad delectationem, denunciat, quod delectatio non solum est bonum, sed etiam quoddam optimum. Manifestum est enim quod unumquodque quærit invenire id quod est sibi bonum, sicut cibus est bonus omnibus animalibus, a quibus communiter appetitur. Sic ergo patet delectationem quam omnia appetunt esse aliquod bonum.

Deinde cum dicit « credebantur autem »

Ostendit quare Eudoxo maxime credebatur. Et dicit quod sermones Eudoxi magis credebantur propter moralem virtutem dicentis, quam etiam propter eorum efficaciam. Ipse enim erat temperatus circa delectationes differentes, quasi excellentius aliis. Et ideo cum laudabat delectationem, non videbatur hoc dicere quasi amicus delectationis, sed quia sic se haberet secundum rei veritatem.

Deinde cum dicit « non minus »

Ponit rationem Eudoxi, quæ sumebatur ex parte contrarii. Et dicit quod Eudoxus existimabat manifeste delectationem esse de genere bonorum non minus ex contrario, scilicet ex parte tristitiæ, quam ex parte illius delectationis. Manifeste enim apparet quod tristitia secundum se est omnibus fugienda. Unde contrarium, scilicet delectatio, videtur esse omnibus eligendum.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Inducit duas rationes Eudoxi, ad ostendendum quod delectatio sit maximum bonum. Quarum prima est: Illud enim videtur esse maxime eligibile, et per consequens maxime bonum, quod non eligitur propter alterum, quod ei accidat, neque gratia alicujus, sicut finis. Hoc autem manifeste confitentur omnes circa delectationem. Nullus enim quærit ab alio, cujus gratia velit delectari; quasi delectatio sit secundum seipsam eligibi-

lis. Ergo delectatio est maxime bonum.

Secundam rationem ponit ibi « appositamque cuique »

Et circa hoc duo facit. Primo ponit ipsam rationem. Hoc enim apparet circa delectationem, quod apposita cuicumque bonorum facit ipsum eligibilius. Sicut si apponatur ei quod est juste agere, vel temperatum esse auget horum bonitatem. Melior enim est, qui delectatur in operatione justitiæ seu temperantiæ. Et ex hoc volebat concludere quod delectatio esset optimum, quasi omnibus bonitatem augens.

Secundo ibi « videtur autem »

Ostendit defectum hujus rationis. Et dicit quod prædicta ratio videtur concludere quod delectatio sit de genere bonorum, non autem quod sit magis bonum aliquo alio. De quocumque enim bono hoc etiam verificatur, quod alteri bono conjunctum; est melius, quam si sit solitarium per seipsum.

Deinde cum dicit « tali utique »

Prosequitur opinionem ponentium delectationem non esse bonum. Et primo ostendit quomodo obviant præmissis rationibus. Secundo ponit rationes eorum, quas in contrarium adducunt, ibi, « Non tamen si non etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quomodo ratione superius inducta ad ostendendum delectationem esse optimum utebantur ad contrarium. Secundo ostendit quomodo obviabant aliis rationibus, ibi, « Instantes autem etc. » Circa primum duo facit. Primo manifestat quomodo Plato utebatur præmissa ratione ad oppositum. Secundo solvit processum Platonis, ibi, « Manifestum est autem etc. » Dicit ergo primo quod per rationem immediate præmissam Plato, qui erat contrariæ opinionis, interimere conabatur, quod dictum est, ostendendo, quod delectatio non est per se bonum. Manifestum est enim quod delectatio est eligibilior si adjungatur prudentiæ. Quia igitur delectatio commixta alteri melior est, concludebat quod delectatio non sit per se bonum. Illud enim, quod est per se bonum, non fit eligibilius per appositionem alterius. Circa quod sciendum est quod Plato per se bonum ponebat id quod est ipsa essentia bonitatis, sicut per se hominem ipsam essentiam hominis. Ipsi autem essentiæ bonitatis nihil potest apponi, quod sit bonum alio modo, quam participando essentiam bonitatis. Et ita quicquid bonitatis in eo quod additur est derivatum ab ipsa essentia bonitatis. Et sic per se bonum non fit melius aliquo addito.

Deinde cum dicit « manifestum autem »

Improbat Aristoteles processum Platonis. Manifestum est quod secundum hanc rationem nihil in rebus humanis erit per se bonum, cum quodlibet humanum bonum fiat eligibilius additum alicui per se bono. Non enim potest inveniri aliquid in communicationem humanæ vitæ veniens quod sit tale, ut scilicet non fiat melius per appositionem alterius. Tale autem aliquid quærimus, quod scilicet in communicationem humanæ vitæ veniat. Qui enim dicunt delectationem esse bonum, intendunt eam esse humanum bonum, non autem ipsum divinum bonum, quod est ipsa essentia bonitatis.

Deinde cum dicit « instantes autem »

Ostendit quomodo Platonici obviabant rationibus Eudoxi probantibus delectationem esse bonum. Et primo quomodo obviabant rationi quæ sumebatur ex parte ipsius delectationis. Secundo quomodo obviabant rationi quæ sumebatur ex parte contrarii, ibi, « Videtur autem etc. » Obviabant autem primæ rationi interimendo istam : Bonum est quod omnia appetunt. Sed Aristoteles hoc improbat, dicens quod illi qui instant rationi Eudoxi dicentes quod non est necessarium esse bonum id quod omnia appetunt, nihil dicere videntur. Illud enim quod videtur omnibus dicimus ita se habere ; et hoc habetur quasi principium. Quia non est possibile quod naturale judicium in omnibus fallatur. Cum autem appetitus non sit ejus quod videtur bonum, id quod ab omnibus appetitur omnibus videtur bonum. Et sic declaratio quæ ab omnibus appetitur est bona. Ille autem qui hoc quod ab omnibus creditur interimit, non dicit totaliter credibiliora. Posset enim sustineri illud quod dicitur, si sola ea quæ sine intellectu agunt, sicut bruta animalia et homines pravi, appeterent delectationes ; quia sensus non judicat bonum nisi ut nunc : et sic non oporteret delectationem esse bonum simpliciter, sed solum quod sit bonum ut nunc. Sed cum etiam habentes sapientiam appetant aliquam delectationem, omnino non videtur aliquid dicere. Verumtamen si etiam omnia quæ agunt sine intellectu appeterent delectationem, adhuc esset probabile quod delectatio esset quoddam bonum : quia etiam in pravis hominibus est

quoddam naturale bonum quod inclinat in appetitum convenientis boni ; et hoc naturale bonum est melius, quam pravi homines, inquantum hujusmodi. Sicut enim virtus est perfectio naturæ, et propter hoc virtus moralis est melior quam virtus naturalis, ut in sexto dictum est ; ita cum malitia sit corruptio naturæ, bonum naturale est melius, sicut integrum corrupto. Manifestum est autem quod secundum id quod ad malitiam pertinet pravi homines diversificantur. Sunt enim malitiæ sibiinvicem contrariæ. Et ideo id secundum quod homines pravi conveniunt, scilicet delectationem appetere, videtur magis ad naturam quam ad malitiam pertinere.

Deinde cum dicit « forte videtur »

Ostendit quomodo obviabant rationi quæ sumebatur ex parte tristitiæ. Dicebant enim quod non sequitur, si tristitia est malum quod propter hoc delectatio sit bonum. Quia invenitur quod malum opponitur non solum bono sed etiam malo : sicut audacia non solum fortitudini, sed etiam timiditati ; et ambo, scilicet bonum et malum, opponuntur ei quod non est bonum neque malum, sicut extrema opponuntur medio. Est autem aliquid tale secundum suam speciem consideratum, sicut levare festucam de terra vel aliquid hujusmodi. Sed hunc processum Aristoteles improbans, dicit quod non dicunt male quantum ad istam oppositionem mali ad malum : sed tamen non dicunt veram in proposito. Non enim tristitia opponitur delectationi sicut malum malo. Si enim ambo essent mala, oporteret quod ambo fugienda essent. Sicut enim bonum inquantum hujusmodi, est appetibile ; ita malum inquantum hujusmodi, est fugiendum. Si autem neutrum eorum esset malum, neutrum esset fugiendum ; vel similiter se haberet circa utrumque. Sed nunc omnes videntur fugere tristitiam tamquam malum, et appetere delectationem tamquam bonum. Sic ergo opponuntur ad invicem sicut bonum et malum.

LECTIO III.

Rationes ponuntur, quibus ostenditur delectationem non esse de genere bonorum quæ numero quatuor sunt.

ANTIQUA.

Non tamen, si non qualitatum est delectatio, propter hoc neque bonorum. Neque enim virtutis operationes qualitates sunt, neque felicitas.

Dicunt autem bonum quidem determinatum esse, delectationem autem indeterminatum esse, quoniam recipit magis et minus.

Siquidem igitur ex delectari hoc judicant, et circa justitiam et alias virtutes, secundum quas manifeste aiunt, et magis et minus aliquales existere ; et secundum virtutes erit idem. Justi enim sunt magis, et fortes. Est autem juste agere et temperate agere magis et minus. Si autem in delectationibus, neque forte non dicunt causam, si sunt hæ quidem immixtæ, hæ autem mixtæ. Quid autem prohibet, quemadmodum sanitas determinata existens recipit magis et minus, sic et delectationem ? Non enim eadem commensuratio in omnibus. Neque in eodem una semper : sed remissa permanet usque ad quid, et differt in magis et minus.

Perfectumque per se bonum ponentes, motiones autem et generationes imperfectas, delectationem motionem et generationem enunciare tentant.

Non bene autem videntur dicere, neque esse motionem. Omnium enim proprium esse videtur velo-

RECENS.

Non subsistit etiam argumentum illud, quod ideo, quia non est qualitas, non sit etiam in bonis voluptas. Non enim virtutis energiæ qualitates sunt, neque beatitudo.

Dicunt etiam, bonum esse finitum, voluptatem vero, quia recipit magis et minus, indeterminatum. Ob id non esse hanc in bonis. Atqui si ex voluptatis percipiendæ consideratione istud censent, respondemus ipsis, eodem modo rem habere in justitia et aliis virtutibus, quarum respectu scilicet dicitur, magis et minus esse tales eos, in quibus illæ insunt. Etenim alius alio justior ac fortior est ; itemque alius alio opera justitiæ et temperantiæ magis vel minus edit. Sin autem ipsius voluptatis ratione dicunt indefinitam hanc esse, fortasse veram causam non afferunt : quum sint voluptates aliæ puræ, aliæ mixtæ.

Et quid obstat quominus, perinde ut sanitas definita est et nihilominus recipit magis et minus, etiam voluptas quamvis definita sit, intendi tamen remittique possit ? nam quod ad sanitatem attinet, non eadem omnibus est temperatura, neque in uno eadem semper, sed nonnihil in dies remittendo, ita aliquatenus permanet : differtque ipsa a se ipsa certis gradibus. Hujusmodi ergo aliquid et circa voluptatem accidit.

Quando porro summum bonum perfectum quiddam esse arguunt, quum motiones atque ortus constet esse res imperfectas, in eo argumento posse doceri putant, voluptatem esse motum et ortum. Non recte autem id affirmare videntur : neque motus esse

citas et tarditas, et si non secundum seipsum, puta quæ mundi, ad aliud. Delectationi autem horum neutrum existit. Delectatum fieri quidem enim est velociter, quemadmodum iratum fieri, delectari autem non, neque ad alterum. Ire autem et augeri et omnia talia. Transponere quidem igitur in delectationem velociter et tarde est. Operari autem secundum ipsam velociter non est, dico autem delectari.

Et generatio qualiter utique erit? Videtur non ex quocumque quodcumque fieri, sed ex quo fit in hoc dissolvi, et cujus generatio delectatio, hujus tristitia corruptio. Et dicunt autem tristitiam quidem defectum esse ejus quod secundum naturam, delectationem autem repletionem. Hæ autem corporales sunt passiones. Si igitur ejus, quod secundum naturam, repletio delectatio : in quo repletio, hoc utique delectabitur. Corpus ergo. Non videtur autem. Non est ergo repletio delectatio, sed facta quidem repletione delectabitur utique aliquis, et incisus tristabitur.

Opinio autem hæc videtur facta esse ex his, quæ circa cibum, tristitiis et delectationibus. Indigentes enim factos et prætristatos delectari repletione. Hoc autem non circa omnes accidit delectationes : sine tristitia enim sunt mathematicæ, et earum quæ secundum sensus, et quæ per olfactum, sed et auditiones, et visiones. Multæ autem, et memoriæ, et spes. Cujus igitur generationes erunt? Nullius enim defectus facti sunt, cujus fiat utique repletio.

videtur voluptas. Omni namque motioni tarditas et celeritas competit : si non absolute seu ad sese (ut motioni cœli), at respectu saltem. Sed voluptati neutrum horum competit. Nam tametsi contingit ut repente quispiam voluptate perfusus sit, sicut et ira quispiam cito exarserit : tamen cito inesse actu voluptatem non dicimus, neque ad alterum; iis enim tantum hæc conveniunt, quæ sunt ambulare et augeri et omnia hujusmodi. Traduci igitur ad voluptatem tarde aut celeriter possumus : sed voluptatis energias celeriter aut tarde nemo exercet : sic autem voco id quod est voluptate affici.

Jam quod voluptas dicitur esse ortus, quæso quod habet rationis? Non fit res quælibet ex qualibet aliquo fortuito motu : sed ex qua re nascitur quidpiam, in eamdem quoque resolvitur; et cujus rei voluptas est generatio, ejusdem dolor est corruptio.

Addunt vero etiam, voluptatem esse expletionem ejus quod natura desiderabat; dolorem contra ejusdem indigentiam : atqui expletio hæc atque penuria sunt affectiones corporis. Quod si ergo voluptas est ejus quod secundum naturam est suppletio; utique id quod expletur, voluptate affici dicetur. Nimirum corpus. At id quidem falsum; quando potius anima lætari et dolere videtur. Non igitur voluptas indigentiæ est expletio : verum quum fit expletio, potest aliquis voluptate affici; sicut contra dolorem percipere, quum secatur. Hæc autem opinio inde orta fuerit, quod solummodo voluptatem et dolorem intuiti sunt illum, qui ex alimentis percipitur. Nimirum quod homines his destituti, et dolore exinde affecti, ipsa postmodum expletione delectantur.

Atqui hoc non in omnibus voluptatibus accidit. Multæ enim voluptates omnis doloris expertes sunt, ut mathematicæ : itemque ex sensuum voluptatibus eæ quæ odoratu percipiuntur, et auditu et visu : item voluptates quas reminiscendo vel sperando percipimus; quæ sane non possunt alicujus rei ortus esse, quum nullius rei penuria antegressa sit, cujus ipsæ essent expletio.

Postquam Philosophus removit obviationem Platonicorum ad rationes Eudoxi, hic ponit rationes eorum contra ipsam positionem Eudoxi. Et circa hoc duo facit. Primo proponit rationes ad ostendendum quod delectatio non sit de genere bonorum. Secundo ponit rationes ad ostendendum quod delectatio non sit per se et universaliter bonum, ibi, « Manifestare autem videtur etc. » Et quia primæ rationes falsum concludunt, ideo Aristoteles simul ponendo eas, destruit eas. Proponit ergo circa primum quatuor rationes. Quarum prima talis est : Bonum videtur ad genus qualitatis pertinere : quærenti enim quale est hoc, respondemus, quoniam bonum. Delectatio autem non est qualitas, ergo non est bonum. Sed hoc Aristoteles removet; dicens quod non sequitur, si delectatio non sit de genere qualitatum, quod propter hoc non sit de genere bonorum. Bonum enim dicitur non solum in qualitate, sed etiam in omnibus generibus, sicut in primo dictum est.

Secundam rationem ponit ibi « dicunt autem »

Et primo ponit ipsam rationem Platonicorum : dicebant enim quod esse bonum est determinatum, ut patet ex his quæ supra in nono dicta sunt. Delectatio autem, ut dicunt est indeterminata. Quod probabant per hoc quod recipit magis et minus. Et sic concludebant quod delectatio non esset de genere bonorum.

Secundo ibi « siquidem igitur »

Destruit hujusmodi processum. Circa quod considerandum est quod dupliciter aliquid recipit magis et minus. Uno modo in concreto. Alio modo in abstracto. Semper enim dicitur aliquid magis et minus per accessum ad aliquid unum vel recessum ab eo. Quando ergo id quod inest subjecto est unum et simplex, ipsum quidem in se non recipit magis et minus. Unde non dicitur magis et minus in abstracto. Sed potest dici secundum magis et minus in concreto, ex eo quod subjectum magis et minus participat hujusmodi formam. Sicut patet in luce, quæ est una et simplex forma. Unde non dicitur ipsa lux secundum magis et minus. Sed corpus dicitur magis vel minus lucidum, eo quod perfectius vel minus perfecte partici-

pet lucem. Quando autem est aliqua forma quæ in sui ratione importat quamdam proportionem multorum ordinatorum ad unum, talis forma etiam secundum propriam rationem recipit magis et minus. Sicut patet de sanitate et pulchritudine : quorum utrumque importat proportionem convenientem naturæ ejus quod dicitur pulchrum vel sanum. Et quia hujusmodi proportio potest esse vel magis vel minus conveniens, inde est quod ipsa pulchritudo vel sanitas in se considerata dicitur secundum magis et minus. Et ex hoc patet quod unitas secundum quam est aliquid determinatum, est causa quod aliquid non recipiat magis et minus. Quia ergo delectatio recipit magis et minus, videbatur non esse aliquid determinatum, et per consequens non esse de genere bonorum. Aristoteles ergo huic obviando, dicit quod si Platonici dicant delectationem esse quid indeterminatum ex eo quod recipit magis et minus in concreto, videlicet per hoc quod contingit aliquem delectari magis et minus, erit idem dicere circa justitiam et alias virtutes, secundum quas aliqui dicuntur aliquales magis et minus. Sunt enim aliqui magis et minus justi et fortes. Et idem etiam accidit circa actiones. Contingit enim quod aliquis agat juste et temperate magis et minus. Et secundum hoc, vel virtutes non erunt de genere bonorum, vel prædicta ratio non removet delectationem esse de genere bonorum. Si vero dicant delectationem recipere magis et minus ex parte ipsarum delectationum : considerandum est ne forte eorum ratio non referatur ad omnes delectationes, sed assignent causam quod quædam delectationes sunt simplices et immixtæ, puta delectatio quæ sequitur contemplationem veri, quædam autem delectationes sunt mixtæ, puta quæ sequuntur contemperantiam aliquorum sensibilium, sicut quæ sequitur harmoniam sonorum, aut commixtionem saporum, seu colorum. Manifestum est enim quod delectatio simplex secundum se non recipiet magis et minus, sed sola mixta ; inquantum scilicet contemperantia sensibilium quæ delectationem causat potest magis vel minus convenire naturæ ejus qui delectatur. Sed tamen neque etiam delectationes quæ secundum se magis et minus recipiunt ratione suæ commixtionis, oportet non esse determinatas, neque bonas. Nihil enim prohibet quod delectatio recipiens magis et minus sit determinata, sicut et sanitas. Hujusmodi enim determinata dici possunt, inquantum aliqualiter attingunt id ad quod ordinantur, licet possent propinquius attingere. Sicut commixtio humorum habet rationem sanitatis ex eo quod attingit convenientiam humanæ naturæ ; et ex hoc dicitur determinata, quasi proprium terminum attingens. Sed complexio quæ nullo modo ad hoc attingit, non est determinata, sed est procul a ratione sanitatis. Ideo autem sanitas secundum se recipit magis et minus, quia non est eadem commensuratio humorum in omnibus hominibus, neque etiam in uno et eodem est semper eadem. Sed etiam si remittatur, permanet ratio sanitatis, usque ad aliquem terminum. Et sic differt sanitas secundum magis et minus. Et eadem ratio est de delectatione mixta.

Tertiam rationem ponit ibi « perfectumque »

Et circa hoc duo facit. Primo ponit ipsam rationem. Ponebant enim Platonici, id quod est per se bonum esse quoddam perfectum. Omnes autem motiones et generationes sunt imperfectæ. Est enim motus actus imperfecti, ut dicitur in tertio *Physicorum*. Unde nullam motionem seu generationem ponunt esse de genere bonorum. Nituntur autem affirmare quod delectatio sit motio vel generatio. Unde concludunt quod delectatio non est per se bonum.

Secundo ibi « non bene »

Excludit hanc rationem dupliciter. Primo quidem quantum ad hoc, quod dicunt delectationem esse motionem. Et dicit quod non bene videntur dicere dum dicunt delectationem esse motionem. Omnis enim motio videtur esse velox aut tarda. Velocitas autem et tarditas non conveniunt motioni absolute secundum seipsam, sed per respectum ad aliud. Sicut motio mundi, idest motus diurnus, quo revolvitur totum cœlum, dicitur velox per respectum ad alios motus. Et hujus ratio est, quia sicut in sexto *Physicorum* habetur, velox est, quod in pauco tempore multum movetur ; tardum autem, quod in multo parum. Multum autem et paucum dicuntur ad aliquid, ut habetur in *Prædicamentis*. Sed delectationi non competit neque velocitas neque tarditas. Contingit quidem quod aliquis velociter pervenit ad delectationem, sicut aliquis velociter provocatur ad iram. Sed quod

aliquis delectetur velociter vel tarde, non dicitur, neque etiam per respectum ad alterum, sicut velociter dicitur aliquis aut tarde ire, aut augeri, et omnia hujusmodi. Sic ergo patet quod contingit velociter et tarde, quod aliquis transponatur in delectationem, idest quod perveniat ad ipsam. Et hoc ideo, quia per aliquem motum potest perveniri ad delectationem. Sed non contingit velociter operari secundum delectationem, ut scilicet aliquis velociter delectetur. Quia ipsum delectari magis est in facto esse quam in fieri.

Secundo ibi « et generatio »

Excludit rationem Platonicorum quantum ad hoc, quod ponebant delectationem esse generationem. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod delectatio non sit generatio. Secundo ostendit originem hujus opinionis, ibi, « Opinio autem etc. » Dicit ergo primo quod delectatio non videtur esse generatio. Non enim videtur quodlibet ex quolibet generari. Sed unumquodque, ex quo generatur, in hoc dissolvitur. Et oportet, si delectatio est generatio, quod ejusdem tristitia sit corruptio, cujus delectatio est generatio. Et hoc quidem Platonici asserunt. Dicunt enim quod tristitia est defectus ejus, quod secundum naturam. Videmus enim quod ex separatione ejus, quibus naturaliter unitur, sequitur dolor. Et similiter dicunt quod delectatio sit repletio : quia cum apponitur aliquid alicui, quod ei convenit secundum naturam, sequitur delectatio. Sed hoc ipse reprobat; quia separatio et repletio sunt corporales passiones. Si ergo delectatio est repletio ejus quod est secundum naturam, sequitur illud delectari, in quo est repletio. Sequitur ergo quod corpus delectetur. Sed hoc non videtur esse verum ; quia delectatio est passio animæ. Patet ergo quod delectatio non est ipsa repletio, seu generatio, sed quoddam ad hoc consequens. Facta enim repletione aliquis delectatur, sicut facta incisione aliquis dolet et tristatur.

Deinde cum dicit « opinio autem »

Ostendit originem hujus opinionis. Et dicit quod hæc opinio quæ ponit delectationem esse repletionem, et tristitiam subtractionem, videtur provenisse ex tristitiis et delectationibus, quæ sunt circa cibum. Illi enim qui prius fuerunt tristati propter indigentiam cibi, postea delectantur in ipsa repletione. Sed hoc non accidit circa omnes delectationes, in quibus non est repletio alicujus defectus. Delectationes enim quæ sunt in considerationibus mathematicis, non habent tristitiam oppositam, quam ponunt in defectu consistere. Et ita hujusmodi delectationes non sunt ad repletionem defectus. Et idem apparet in delectationibus, quæ sunt secundum sensus, puta per olfactum, auditum, visum præsentium sensibilium. Sunt autem multæ spes et memoriæ delectabiles ; nec causa potest assignari, cujus generationes sunt hujusmodi delectationes, quia non inveniuntur aliqui defectus præcedentes quorum fiat repletio per hujusmodi delectationes. Dictum est autem supra quod cujus generatio est delectatio, ejus corruptio est tristitia. Unde, si aliqua delectatio invenitur absque defectu tristitiæ, sequitur quod non omnis delectatio sit tristitia.

LECTIO IV.

Quia Platonicorum de voluptate positio, videbatur ad quasdam delectationes probrosas laudandas, tamquam ad intentum scopum dirigi, ideo Aristoteles probat in verum non esse.

ANTIQUA.

Ad proferentes autem probrosissimas delectationes dicet quis utique quoniam non sunt hæc delectabilia : non enim si male dispositis delectabilia hæc sunt, existimandum ipsa et delectabilia esse simpliciter : tantum his : quemadmodum neque laborantibus sana, vel dulcia, vel amara : nec rursus alba, quæ videntur patientibus ophtalmiam.

Vel sic utique dicetur, quoniam delectationes quidem eligibiles sunt, non tamen ab his. Quemadmo-

RECENS.

Illis denique, qui turpes ac probrosas voluptates objiciendo tollere nituntur Eudoxi sententiam, opponimus tales voluptates non esse jucundas; non enim si qua hominibus male affectis jucunda sunt absolute et sua natura etiam sunt talia; sicuti nec ægrotis salubria, vel dulcia, vel amara, absolute talia sunt : neque etiam lippientibus alba putata, vere talia sunt.

Atqui vel sic iisdem respondere posse videmur, voluptates esse quidem expetendas, sed non tamen

dum et ditari, prodenti autem non : et sanum esse, non tamen quodcumque comedenti.

Vel specie differunt delectationes : alteræ autem, quæ a bonis, ab his quæ a turpibus. Et non est delectari ea quæ justi non entem justum, neque ea quæ musici non entem musicum. Similiter autem et in aliis.

Manifestare autem videtur et amicus alter ens ab adulatore non existentem bonum delectationem, vel differentes specie. Hic quidem enim ad bonum colloqui videtur, hic autem ad delectationem : et hic quidem vituperatur, hic autem laudatur, et non ad altera colloquentem.

Nullusque utique eligeret vivere pueri mentem habens ad vitam delectatus in quibus pueri, ut existimant maxime. Neque gaudere faciens aliquid turpissimorum nequaquam debens tristari.

Et circa multa studium faceremus utique, etsi neque unam inferant delectationem, puta videre, recordari, scire, virtutes habere. Si autem ex necessitate sequuntur his delectationes, nihil differt : eligeremus enim utique hæc, et si non fieret utique ab his delectatio. Quoniam quidem igitur neque per se bonum delectatio, neque omnis eligibilis, manifestum videtur esse, et quoniam sint quædam eligibiles secundum seipsas differentes specie, vel a quibus. Quæ quidem igitur dicuntur de delectatione et tristitia, sufficienter dicta sunt.

et illas, quæ sunt ab his rebus profectæ : sicut e divitiæ quærendæ, sed non tamen ex proditione; item valetudini consulendum, sed non ita ut quolibet cibo vesci velis.

Quid autem si ita respondeamus, ut distinctione utamur, dicendo, alias voluptates a rebus honestis, alias a turpibus percipi? plurimum enim differunt quas capimus a rebus honestis, et quæ ex turpibus; neque potest fieri ut quis justi hominis voluptate fruatur, qui non sit justus; aut ut musica, qui musicus non sit, quod idem est et in ceteris.

Declarat etiam amicus, plurimum discrepans ab assentatore, illud quod docemus, aut non esse voluptatem bonum, aut certe differentes esse voluptatis species; ille enim cum amico conversatur, ut ei sit bono; hic autem, ut voluptati : quorum illum laudant omnes, hoc vituperant; qua re id indicant amicum alio fine quàm assentatorem cum altero conversari.

Ac nemo sibi exoptaturus sit voluptates eas, quæ sunt ætatis puerilis : ita quidem, ut mentem quoque semper habeat ejus ætatis; nemo item reperietur, qui voluptate perfundatur ex perpetrato scelere, si nullum sit ex eo dolorem percepturus impunitate proposita.) Postremo multæ sunt res, quibus studeremus propter ipsas solas, citra omnem voluptatis adjunctionem, ut sunt ; videre, scire, recordari, virtutes habere. Quod autem actionibus modo dictis necessario adjunctæ sunt voluptates, id mihi obstat jam dictis; quandoquidem etiam prorsus orbatæ ejusmodi voluptatibus, nihilominus expeterentur.

Quod igitur voluptas non sit summum bonum, quod item non sit omnis voluptas expetenda, apparet ex hisce argumentis : item et hoc, nonnullas esse per se expetendas differentes specie, vel iis rebus, ex quibus oriuntur. Et sic ea quæ de voluptate et dolore ab aliis dicuntur, sunt nobis explicata.

Postquam Philosophus exclusit tres rationes Platonicorum concludentium delectationem non esse de genere bonorum, hic excludit quartam, quæ sumitur ex turpitudine quarumdam delectationum. Platonici enim proferebant in medium quasdam opprobriosas delectationes puta adulteriorum et ebrietatum, ut ex his ostenderent delectationes non esse de genere bonorum. Sed ad hoc Aristoteles tripliciter obviat. Primo quidem ut aliquis dicat quod hujusmodi turpia non sunt simpliciter delectabilia. Non enim sequitur, si aliqua sunt delectabilia hominibus male dispositis, quod propter hoc sint delectabilia simpliciter; sed quod sunt delectabilia his, idest male dispositis. Sicut etiam neque sunt simpliciter sana, quæ videntur sana infirmis : neque etiam sunt simpliciter dulcia vel amara, quæ videntur hujusmodi habentibus gustum infectum; neque etiam sunt simpliciter alba, quæ videntur talia his, qui patiuntur ophtalmiam. Et hæc quidem solutio procedit secundum quod delectabile dicitur simpliciter homini id quod est ei delectabile secundum rationem. Quod non contingit de hujusmodi corporalibus, quamvis sint delectabilia secundum sensum.

Secundam obviationem ponit ibi « vel sic »

Potest enim dici quod omnes delectationes sint eligibiles non tamen omnibus. Sicut et ditari bonum est; non tamen est bonum quod ditetur ille qui est proditor patriæ : quia sic potest magis nocere. Similiter etiam esse sanum bonum est, non tamen est bonum ei qui comedit aliquid nocivum. Sicut serpens comestus, quandoque curat leprosum, licet perimat sanum. Et similiter delectationes bestiales, bestiis quidem sunt appetibiles, non autem hominibus.

Tertiam obviationem ponit ibi « vel specie »

Et dicit quod delectationes specie differunt. Aliæ enim sunt secundum speciem delectationes, quæ causantur a bonis operibus, ab aliis, quæ causantur a turpibus. Differunt enim passiones secundum objecta. Et ille qui non est justus, non potest delectari delectatione quæ est propria justi, sicut nec ille qui non est musicus potest delectari delectatione musici. Et idem est de aliis delectationibus.

Deinde cum dicit « manifestare autem »

Probat quod delectatio non sit per se et universaliter bonum. Et hoc tribus

rationibus. Circa quarum primam dicit quod hoc, quod delectatio non sit bonum, vel quod sint diversæ species delectationis, quarum quædam sunt bonæ, et quædam malæ, manifestat differentia, quæ est inter amicum et adulatorem. Amicus enim colloquitur amico propter bonum, adulator autem propter delectationem. Unde adulator vituperatur, amicus autem laudatur: et sic patet, quod propter diversa colloquuntur. Est ergo aliud delectatio, et aliud bonum.

Secundam rationem ponit ibi « nullusque utique »

Et dicit quod nullus eligeret per totam vitam suam habere mentem pueri, ita quod semper delectaretur in quibus pueri delectantur, qui tamen æstimantur maxime delectari. Neque etiam aliquis eligeret gaudere faciendo turpissima per totam vitam suam, etiam si nunquam deberet tristari. Quod dicit contra Epicureos, qui ponebant, quod turpes delectationes non sunt vitandæ, nisi propter hoc quod inducunt in majores tristitias. Et sic patet quod delectatio non est per se bonum, quia quolibet modo esset eligenda.

Tertiam rationem ponit ibi « et circa multa »

Manifestum est enim multa esse ad quæ homo studeret, etiam si nulla delectatio ex his sequeretur: sicut videre, recordari, scire, virtutem habere. Nihil autem differt ad propositum si ex his sequantur delectationes; quia etiam prædicta eligerentur nulla delectatione ab his facta. Id autem, quod est per se bonum, tale est, sine quo nihil est eligibile, ut patet de felicitate. Sic ergo delectatio non est per se bonum. Ultimo autem epilogando concludit, quod manifestum videtur esse ex præmissis quod delectatio non sit per se bonum, et quod non omnis delectatio sit eligibilis. Et quia quædam delectationes sunt eligibiles, quæ vel secundum seipsas differunt specie a malis delectationibus, vel secundum ea a quibus causantur. Et sic sufficienter tractatum est de his, quæ ab aliis dicuntur de delectatione et tristitia.

LECTIO V.

Ostendit delectationem, nec motum nec generationem esse, cum fiat non in tempore, quemadmodum et visio.

ANTIQUA.

Quid autem est, vel quale quid, manifestius fiet utique a principio resumentibus.

Videtur enim visio quidem secundum quodcumque temporis perfecta esse. Non enim indigens nullo quod in posterius factum perficiat ipsius speciem. Tale autem videtur et delectatio: totum quidem enim est, et secundum nullum tempus accipiet aliquis utique delectationem, cujus in plus tempus perfectæ perficietur species.

Propter quod neque motus est.

In tempore enim omnis motus, et finis alicujus, puta ædificatio perfecta, cum faciat quod appetit, vel in omni tempore utique, vel hoc. In partibus autem temporis omnes imperfectæ et altera specie, et ab invicem: lapidum enim compositio altera a columnæ virgatione; et hæc a templificatione. Et templi quidem perfacta, nullo enim indigens ad propositum; fundamenti autem et trisculpti imperfecta, partis enim utraque. Specie igitur differunt; et non est in quocumque tempore accipere motum perfectum specie, sed si quidem, in omni.

Similiter autem et in ambulatione, et reliquis. Si enim est latio motus unde quo, et hujusmodi, differre secundum species volatus ambulatio saltatio et talia. Non solum autem sic, sed in ipsa ambulatione: hic enim unde quo non idem in stadio et in parte, et in altera et in altera parte, neque pertrans-

RECENS.

Quid autem aut qualis res sit voluptas, clarius apparebit, si ab initio rem repetemus. Videtur enim et adspectus quolibet tempore perfectus esse (nullius enim rei indigentia laborat, cujus rei acquisitione postmodum ille perficiatur). Et adspectui in hoc similis est voluptas. Est namque ea totum quiddam; neque voluptatem percipimus aliquo tempore talem, cujus forma productione temporis perficiatur.

Ideoque ne motus quidem illa est. Fit enim omnis motus in tempore, et finis alicujus gratia suscipitur. Verbi gratia, motus is qui in ædificando consistit, tunc demum perfectus esse putatur, quum id quod desiderat effecerit. Aut igitur in toto tempore motus omnis est; aut in aliquo certo tempore. In ejus vero temporis partibus quicumque sunt, ii omnes imperfecti sunt, ab specie quum ab invicem discrepantes, tum et a toto motu Lapidum enim compositio alia est a columnæ striatione; et horum motuum uterque a templi perfectione. Et templi quidem fabrica perfectum aliquid est: nihil etenim desideratur ad id quod institutum erat: fundamenti vero et triglyphi elaboratio imperfecta. Utraque enim partis est. Specie igitur discrepant; et non potest in ullo aliquo tempore motus in sua specie perfectus sumi, prætterquam in toto tantum illius rei tempore.

Idem et de incessu ac reliquis motibus existimandum. Si enim latio seu loci mutatio est motus alicunde aliquo, sane ejus species (ut volatus, saltus, incessus) discrepant specie et ipsæ: imo vero et singulæ hæ species a sese invicem differunt; incessus enim alicunde aliquo, alius est in stadio atque in parte

ire lineam hanc, et illam : non solum autem lineam pertransit, sed in loco existentem, in altero autem hæc ab illa. Per certitudinem quidem igitur de motu in aliis dictum est. Videtur autem non in omni tempore perfectus esse sed multi imperfecti, et differentes specie. Si quidem quod unde et quo specificum. Delectationis autem in quocumque tempore perfecta species. Manifestum igitur, quod et alteræ erunt ab invicem, et totorum aliquid, et perfectorum delectatio.

Videbitur autem utique hoc, et ex non contingere moveri non in tempore, delectari autem. Quod in ipso nunc totum aliquid.

Ex his autem manifestum, et quoniam non bene dicunt motum et generationem esse delectationem. Non enim omnium hæc dicuntur, sed partibilium, et non totorum : neque enim visionis et generatis, neque puncti, neque unitatis, neque horum nihil motus : neque utique delectationis : totum enim quoddam.

ejus; et quidem alius in alia atque alia parte. Similiter alius etiam incessus est, consideratus in hac vel illa linea. Si quidem non modo linea transitur, sed certo in loco considerata linea. Atqui hæc linea in loco est alio, quam illa, proinde discrepat etiam illius transitus a transitu alterius. Ac de motu accurate disputatur alio in loco. Ceterum illud videtur verum esse, non in omni tempore motum perfectum esse, sed plerosque esse imperfectos speciéque differentes : si quidem id quod diximus alicunde aliquo, speciem illius certam constituit.

Sed voluptatis species in quolibet temporis puncto perfecta est. Igitur longe aliud quidpiam est voluptas quam motus : perfectum nimirum ac totum quiddam. Hoc ipsum etiam inde intelligi potest, quod nemo nisi in tempore moveri possit, sed voluptatem aliter quam in tempore percipere possumus : nimirum in momento. Porro quod in temporis momento consistit, id certe totum aliquid est. Ex quo perspicuum est, voluptatem non esse motum vel *genesin*. Duo enim hæc non sunt omnium rerum, sed tantum illarum quæ partitionen recipiunt, nec sunt quædam tota. Non enim visionis est generatio, neque puncti, neque unitatis : sicuti neque de horum aliquo dici potest aut ortus aut motus. Ergo certe neque voluptatis, quia totum quiddam ea est.

Postquam Philosophus determinavit de delectatione secundum aliorum opinionem, hic determinat de ea secundum veritatem. Et primo ostendit delectationem non esse in genere motus, seu generationis, sicut a Platonicis ponebatur. Secundo determinat naturam et proprietatem ipsius, ibi, « Sensus autem omnis etc. » Circa primum tria facit. Primo dicit de quo est intentio et modum agendi. Et dicit quod manifestius fiet per sequentia, quid sit delectatio, secundum genus suum, vel quale quid sit, idest utrum sit bona vel mala, si a principio resumamus considerationem de ipsa.

Secundo ibi « videtur enim »

Exequitur propositum. Et circa hoc tria facit. Primo præmittit quoddam principium necessarium ad propositum ostendendum. Secundo ostendit propositum, ibi, « Propter quod neque motus etc. » Tertio concludit principale intentum, ibi, « Ex his autem manifestum etc. » Dicit ergo primo quod operatio sensus visus, quæ dicitur visio, est perfecta, secundum quodcumque tempus. Non enim indiget aliquo posterius advenienti, quod perficiat ejus speciem. Et hoc ideo, quia visio completur in primo instanti temporis. Si autem requireret tempus ad ejus complementum, non quodcumque tempus ad hoc sufficeret: sed oporteret esse tempus determinatum, sicut accidit in ceteris, quæ fiunt in tempore, quorum generatio certam temporis mensuram requirit. Sed visio statim in momento perficitur. Et idem est de delectatione. Est enim delectatio quoddam totum, idest conpletum in primo instanti, quo incipit esse, ita quod non potest accipi aliquod tempus in quo fit delectatio, quod requirat amplius tempus ad speciem delectationis perficiendam, sicut contingit in his quorum generatio est in tempore. Potest enim accipi aliquod tempus generationis humanæ, quod requirit amplius tempus ad speciem humanam perficiendam.

Deinde cum dicit « propter quod »

Ostendit propositum duabus rationibus. Quarum prima talis est. Omnis motus seu generatio perficitur in determinato tempore, in cujus parte nondum est motus perfectus. Hoc autem non accidit circa delectationem. Ergo delectatio non est motus, neque generatio. Circa hanc autem rationem primo ponit conclusionem; concludens ex præmisso principio in quo virtualiter tota ratio continetur, quod delectatio non est motus.

Secundo ibi « in tempore »

Ponit majorem præmissæ rationis ; videlicet quod omnis motus est in tempore ; et omnis motus est alicujus finis, idest habens aliquem finem, ad quem ordinatur, ad quem determinato tempore pervenit. Et hoc manifestat primo quidem circa generationem. Ars enim ædificativa perficit suam operationem, quando perficit id quod intendit, scilicet domum ; quod quidem facit in toto aliquo determinato tempore, in cujus partibus omnes generationes sunt imperfectæ, et differunt specie a tota generatione completa, et etiam ad invicem. Cujus ratio est, quia generatio speciem recipit secundum for-

mam, quæ est finis generationis. Est autem aliud forma totius, et aliud sunt formæ singularium partium. Unde et generationes differunt specie ab invicem. Sic si aliquod templum ædificetur in aliquo determinato tempore, in aliqua parte illius temporis componuntur lapides ad parietis constructionem. In alia vero parte temporis virgantur columnæ, idest in modum virgarum sculpuntur. Sed in toto tempore construitur ipsum templum. Et hæc tria differunt specie : scilicet lapidum compositio, columnarum virgatio, et templi ædificatio. Est tamen circa hoc considerandum, quod sicut forma totius templi est perfecta, formæ autem partium sunt imperfectæ, ita etiam ipsa constructio templi est generatio perfecta, nullo enim exteriori indiget ad propositum ædificatoris explendum ; sed generatio fundamenti est imperfecta, et similiter generatio trisculpti, idest columnarum sculptarum in tres ordines dispositarum supra fundamentum. Et utrumque horum est generatio partis, quæ habet rationem imperfecti. Sic ergo patet, quod prædictæ generationes totius et partium differunt specie ; et quod non est accipere, quod species motus perficiatur in quocumque tempore, sed perficitur in toto tempore.

Secundo ibi « similiter autem »

Manifestum facit idem in motu locali. Et dicit, quod id quod est de generatione, simpliciter videtur esse verum in ambulatione, et in omnibus aliis motibus. Manifestum est enim quod omnis latio, id est motus localis, est motus unde et quo, idest a termino et ad terminum. Et sic oportet, quod specie diversificetur secundum diversitatem terminorum. Sunt autem diversæ species motus localis in animalibus volatus, qui convenit avibus, ambulatio, quæ convenit gressibilibus, saltatio, quæ convenit locustis, et alia hujusmodi, quæ differunt secundum diversas species principiorum moventium: non enim sunt ejusdem speciei animæ diversorum animalium. Nec solum prædicto modo diversificantur species localium motuum ; sed etiam in una specierum dictarum, puta ambulatione, diversæ species inveniuntur. Si enim accipiatur motus quo quis perambulat stadium, et motus quo quis perambulat aliquam partem ejus, non est utrobique idem, unde et quo, idest terminus a quo et terminus ad quem. Et simile est de motibus, quibus aliquis perambulat hanc, et illam partem stadii, quia non sunt iidem termini. Non enim est idem secundum speciem pertransire hanc lineam et illam, quamvis omnes lineæ, inquantum hujusmodi, sunt ejusdem speciei. Nam secundum quod in certo situ seu loco constituuntur, accipiuntur ut specie differentes, secundum diversitatem locorum, quæ attenditur secundum diversum ordinem ad primum continens. Ille autem qui pertransit lineam, non solum pertransit lineam, sed lineam in loco existentem ; quia in alio loco est una linea ab alia. Et ita manifestum est, quod secundum diversitatem terminorum, differt specie totus motus localis a partibus ; ita tamen, quod totus motus habet perfectam speciem, partes autem habent speciem imperfectam. Et quia ad manifestationem prædictorum requireretur plene cognoscere naturam motus, subjungit, quod in aliis, idest in libro *Physicorum*, dictum est de motu per certitudinem, idest sufficienter et complete. Sed hoc sufficit hic de motu dixisse, quod motus non est perfectus in omni tempore ; sed multi sunt motus imperfecti, et differentes in diversis partibus temporis, ex eo, quod unde et quo, idest termini motus, specificant motum. Sic ergo manifestata majori propositione, subjungit minorem, scilicet quod species delectationis est perfecta in quocumque tempore, idest hoc manifestum est ex supradictis. Unde concludit manifestum esse, quod delectatio et generatio, sive mutatio, sunt alteræ ad invicem ; et quod delectatio est aliquid de numero totorum et perfectorum, quia scilicet in qualibet parte ipsius delectatio habet complementum suæ speciei.

Secundam rationem ponit ibi « videbitur autem. »

Quæ talis est : Non contingit moveri in non tempore, ut in sexto *Physicorum* probatum est. Delectari autem contingit in non tempore. Sic enim dictum est quod delectari est aliquid totum, quia contingit etiam delectari in nunc, et statim habet suum complementum. Ergo delectatio non est motus. Et est considerandum quod differentia ex qua procedit hæc ratio, est causa differentiæ ex qua prima ratio procedebat. Ideo enim species delectationis est perfecta in quocumque tempore, non autem motus, quia delectatio est in instanti, motus autem omnis in tempore. Et hoc designat ipse modus

loquendi Philosophi cum dicit « Videbitur autem utique hoc, et ex non contingere etc. »

Deinde cum dicit « ex his autem »

Concludit ex præmissis principale intentum. Et dicit manifestum ex præmissis quod non bene dicunt dicentes delectationem esse motum vel generationem. Ratio enim motus et generationis non potest cuique attribui, sed solum divisibilibus, quæ non sunt tota, idest quæ non statim habent suum complementum. Neque enim potest dici quod generatio sit visionis, ita scilicet quod visio successive compleatur. Sic etiam non potest dici de puncto et unitate. Hæc enim non generantur, sed consequuntur generationem quorumdam. Similiter non potest his attribui motus. Unde nec delectationi, quæ etiam est quoddam totum, idest in indivisibili perfectionem habens.

LECTIO VI.

Quænam sit perfecta sensus operatio ostenditur: ex quibus dependeat operationis perfectio: quomodoque delectatio ipsam perficiat operationem.

ANTIQUA.

Sensus autem omnis ad sensibile operantis perfecte, et bene dispositi ad pulcherrimum sub sensu jacentium: tale enim maxime esse videtur perfecta operatio.

Ipsum autem dicere operari, vel in quo est, nihil differat: secundum unumquodque optima est operatio optime dispositi ad potissimum eorum, quæ sub ipsam.

Hæc autem utique perfectissima et delectabilissima. Secundum omnem enim sensum est delectatio. Similiter autem et intellectum, et speculationem. Delectabilissima autem perfectissima. Perfectissima autem, quæ bene habentis, ad studiosissimum eorum quæ sub ipsa.

Perficit autem operationem delectatio: non secundum eumdem autem modum, et delectatio perficit, et sensibile, et sensus studiosa entia. Quemadmodum neque sanitas et medicus similiter causa est ejus, quod est sanari.

Secundum unumquemque autem sensum, quoniam fit delectatio, manifestum. Aimus enim visiones et auditiones esse delectabiles.

Manifestum autem, et quoniam maxime cum sensus sit potentissimus, et ad tale operetur. Talibus autem entibus, et sensibili et sensato, semper erit delectatio existente faciente quidem et patiente.

Perficit autem operationem delectatio, non habitus qui inest, sed ut superveniens quidam finis, volunt juvenibus pulchritudo.

Usquequo autem sensibile vel intelligibile sit quale oportet, puta utique et discernens vel speculans, erit in operatione delectabilis. Similibus enim entibus, et ad invicem secundum eumdem modum habentibus et passivo et factivo, idem aptum natum est fieri.

Qualiter igitur continue nullus delectatur, vel laborat? Omnia enim habentia corpora non possunt continue operari. Non fit ergo neque delectatio: sequitur enim operationem.

Quædam autem delectant nova entia, posterius autem non similiter, propter hoc, quia primum quidem enim per desideria inclinata est mens, et intense circa eadem operatur quemadmodum secundum visum aspicientes. Postea autem non fit talis operatio, sed neglecta. Propter quod et delectatio obscuratur.

Appetere autem delectationem existimabit quis

RECENS.

Quum vero omnis sensus agat in suum sensile, et perfecte quidem is qui est optime affectus erga suum objectum, ipsum quoque bene habens: quum item tale quid esse videatur perfecta operatio, denique quum (quod jam ponere licet) perinde sit dicere, ipsum sensum agere, et illi actionem tribuere, in quo sensus hæret: sequitur certe, ut in quolibet genere actionum illa præstantissima sit, quæ editur ab eo quod habet facultatem præstantissimam erga suum objectum item optimum: itemque ut hæc actio seu functio perfectissima sit atque jucundissima. In omni namque sensu inest voluptas, similiterque et in omni cogitatione et contemplatione: et quidem jucundissima illa, quæ et perfectissima. Perfectissima denique ea, quæ erga suum objectum optime affectum est bene affecta et ipsa.

Voluptas igitur perficit energiam. Sed non ita perficit voluptas energiam, ut eam perficit res sensui subjecta, et sensus ipse, quum integra sunt utraque: sicut nec simili modo sanitas et medicus causæ sunt ut valeat quispiam.

Porro in omni sensu voluptatem existere, perspicuum est; dicimus enim spectacula et acroamata jucunda esse: et quidem jucundissima esse tum dicimus, quum et sensus fuerit optime affectus, et is objectum quoque habuerit hujusmodi, in quod agat. Et quamdiu talia erunt, quum id quod sentitur, tum id quod sentit, semper erit voluptas: quippe quum præsto sit et quod agere vult, et quod pati.

Perficit autem voluptas energiam, non ut habitus insitus, sed ut accedens finis quidam; perinde ut juvenibus flos ætatis. Quamdiu autem sensile aut intelligibile fuerit quale esse debet, atque ipse etiam sensus aut ratio similiter talia fuerint, erit etiam in actu voluptas. Quum enim illic adsint agens et patiens inter se consentanea, debitaque ambo ratione affecta, unum et eumdem effectum produci necesse est.

Cur igitur nemo continenter voluptate afficitur, aut si id fiat, languescit? Quia nullæ res humanæ assiduam operationem perferre possunt, ideoque nec perpetua voluptas exsistit: quia muneris functionem sequitur. Propter eamdem causam res quædam, quamdiu sunt novæ, delectant: postmodum non item; principio enim cogitatio in eas conversa est, obnixeque circa eas operatur: sed postea non adhibetur talis energia, sed alia remissior; quare et voluptas elanguescit.

Quod autem omnes voluptatis cupidos esse videmus, id ex eo fieri existimare possumus, quia vivere

utique omnes quoniam et vivere omnes appetunt. Vita autem operatio quædam est, et unusquisque circa hæc et in his operatur, quæ et maxime diligit. Puta musicus quidem auditu circa melodias, amator autem disciplinæ mente circa theoremata, sic autem et reliquorum unusquisque. Delectatio autem perficit operationes, et vivere autem quod appetunt. Rationabiliter igitur, et delectationem appetunt : perficit enim unicuique eligibile ens.

Utrum autem propter delectationem vivere eligimus, vel propter vivere delectationem, dimittatur in præsenti. Conjungi quidem enim hæc videntur, et separationem non recipere : sine operatione enim non fit delectatio.

consistit in energia seu muneris functione : et unusquisque in iis maxime operationibus versari vult, quas præcipue amat ; ut musicus in auditione harmoniarum, disciplinarum studiosus in rebus cognoscendis, et similiter alii aliis in rebus. Operationum porro omnium perfectio voluptas est. Ergo eadem et vitæ energiam (cujus omnes cupidos esse diximus) absolvit. Itaque non sine causa voluptas ab omnibus expetitur, quia unicuique vitam, quæ natura optabilis est, perficit.

Utrum porro voluptatis gratia vitam, an illam hujus gratia expetamus, id in præsentia omittatur. Videntur enim hæc connexa esse, neque separationem admittere. Nulla namque voluptas est absque energia ; neque ulli energiæ aliunde quam a voluptate, sua est perfectio.

Postquam Philosophus ostendit quod delectatio non est in genere motus, sicut quidam posuerunt, hic ostendit naturam et proprietates delectationis. Et primo ostendit quid sit delectatio. Secundo agit de differentia delectationum ad invicem, ibi, « Unde videntur etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quid sit delectatio. Secundo ex hoc determinat quasdam delectationis proprietates, ibi, « Usquequo autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod delectatio est quædam operis perfectio. Secundo manifestat quædam quæ dixerat, ibi, « Secundum unumquodque autem etc. » Circa primum tria facit. Primo ostendit quæ sit perfecta operatio. Secundo ostendit quod perfectio operis sit delectatio, ibi, « Hoc autem utique etc. » Tertio ostendit qualiter delectatio operationem perficiat, ibi, « Perficit autem operationem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit propositum. Et dicit quod cujuslibet sensus operatio est alicujus operantis in respectu ad sensibile quod est sensus objectum. Sic ergo in operatione sensus duo considerantur : scilicet ipse sensus qui est operationis principium, et sensibile quod est operationis objectum. Ad hoc ergo quod operatio sensus sit perfecta, requiritur optima dispositio ex parte utriusque, scilicet sensus et objecti. Et ideo subdit quod tunc perfecte sensus operatur quando est operatio sensus bene disposita ad aliquid pulcherrimum, idest convenientissimum eorum quæ sensui subjacent. Hæc enim maxime videtur esse perfecta operatio, quæ scilicet a sensu progreditur in comparatione ad tale objectum.

Secundo ibi « ipsum autem »

Facit mentionem de quadam dubitatione. Quia enim dixerat sensum esse operantem, et in primo *De anima*, dictum est quod anima non operatur, sed homo operatur per animam ; ideo subjungit quod nihil differt ad propositum, utrum ipse sensus operetur, vel homo sive animal in quo est sensus. Quia quicquid horum dicatur, manifestum est quod circa unumquodque optima operatio est operantis optime dispositi per respectum ad id quod est potissimum inter ea quæ subjacent virtuti talis operantis. Ex his enim duobus videtur maxime dependere operationis perfectio ; scilicet ex principio activo et objecto.

Deinde cum dicit « hæc autem »

Ostendit quod delectatio sit operationis perfectio. Videmus enim quod eadem operatio quam diximus esse perfectissimam, est etiam delectabilissima. Ubicumque enim invenitur in aliquo cognoscente operatio perfecta, ibi etiam invenitur operatio delectabilis. Est enim delectatio non solum secundum tactum et gustum, sed etiam secundum omnem sensum. Nec solum secundum sensum, sed etiam secundum speculationem intellectus, inquantum scilicet speculatur aliquid verorum per certitudinem. Et inter hujusmodi operationes sensus et intellectus illa est delectabilissima quæ est perfectissima. Perfectissima autem operatio est quæ est sensus vel intellectus bene dispositi in comparatione ad optimum eorum quæ subjacent sensui vel intellectui. Si ergo operatio perfecta est delectabilis, perfectissima autem delectabilissima, consequens est quod operatio, inquantum est perfecta, sit delectabilis. Delectatio ergo est operationis perfectio.

Deinde cum « perficit autem »

Ostendit qualiter delectatio perficiat operationem. Et dicit quod non eodem modo delectatio perficit operationem, puta sensus, sicut perficit eam objectum quod est sensibile et principium activum

quod est sensus, quæ omnia sunt quædam bona et bonitatem operationi tribuentia. Sicut etiam ejus quod est sanari non eodem modo est causa sanitas et medicus; sed sanitas quidem per modum formæ, medicus autem per modum agentis. Similiter autem perficit operationem per modum quidem formæ delectatio, quæ est ipsa perfectio ejus, per modum autem agentis perficit ipsam sensus bene dispositus sicut movens motum. Sensibile autem conveniens, sicut movens non motum. Et eadem ratio est circa intellectum.

Deinde cum dicit « secundum unumquemque »

Manifestat quæ dixerat. Et primo dicit manifestum esse quod secundum unumquemque sensum est delectatio, ut supra dictum est, per hoc quod dicimus et experimur visiones esse delectabiles, puta pulchrarum formarum; et etiam auditiones, puta suavium melodiarum.

Secundo ibi « manifestum autem »

Manifestat aliud præmissorum, dicens manifestum esse per experimentum quod visio et auditio et quælibet operatio sensus maxime est delectabilis quando et sensus et potentissimus, idest optime vigens in sua virtute, et quando operatur respectu talis objecti, idest maxime convenientis. Et quamdiu in tali dispositione manet et ipsum sensibile et animal habens sensum, tamdiu manet delectatio, sicut et in aliis apparet. Et quamdiu permanet eadem dispositio facientis et patientis, necesse est quod permaneat idem effectus.

Tertio ibi « perficit autem »

Manifestat quod supra dictum est de modo quo delectatio perficit operationem. Dictum est enim quod delectatio perficit operationem non efficienter sed formaliter. Est autem duplex formalis perfectio. Una quidem intrinseca, quæ constituit essentiam rei. Alia autem quæ supervenit rei in specie constitutæ. Dicit ergo primo quod delectatio perficit operationem, non sicut habitus qui inest, idest non sicut forma intrinseca essentiæ rei, sed sicut pulchritudo venit juvenibus, non quasi existens de essentia juventutis, sed quasi consequens bonam dispositionem causarum juventutis. Et similiter delectatio consequitur bonam dispositionem causarum operationis.

Deinde cum dicit « usquequo autem »

Determinat rationes quarumdam proprietatum delectationis ex his quæ determinata sunt de ejus quidditate. Et primo agit de duratione delectationis. Secundo de ejus appetibilitate, ibi, « Appetere autem etc. » Circa primum tria facit. Primo ostendit quamdiu debeat durare delectatio. Et dicit quod tamdiu erit delectatio in operatione, quamdiu ex una parte objectum quod est sensibile vel intelligibile est in debita dispositione, et ex alia parte ipsum operans, quod est discernens per sensum vel speculans per intellectum. Et hujus ratio est, quia quamdiu in activo et passivo manet eadem dispositio et habitudo eadem ad invicem, tamdiu manet idem effectus. Unde si bona dispositio potentiæ cognoscitivæ et objecti est causa delectationis, ea durante necesse est delectationem durare.

Secundo ibi « qualiter igitur »

Assignat rationem quare delectatio non possit esse continua. Et dicit quod ideo nullus continue delectatur, quia laborat in operatione quam consequitur delectatio. Et sic operatio non efficitur delectabilis. Hoc autem ideo est, quia omnia quæ habent corpora passibilia non possunt continue operari propter hoc quod eorum corpora immutantur a sua dispositione per motum qui conjungitur operationi. Cuilibet enim operationi rei habentis corpus, ipsum corpus aliqualiter deservit; vel immediate, sicut operationi sensitivæ quæ per organum corporeum producitur; vel mediate, sicut operationi intellectivæ quæ utitur operationibus virtutum sensitivarum quæ fiunt per organa corporea. Sic igitur ex quo non potest esse continua operatio, neque etiam delectatio potest esse continua. Delectatio enim consequitur operationem, ut dictum est.

Tertio ibi « quædam autem »

Assignat rationem quare nova magis delectant. Et dicit quod quando sunt nova magis delectant, postea autem non æqualiter delectant. Et hujus ratio est, quia a principio mens inclinatur studiose circa hujusmodi propter desiderium et admirationem, et ita intense, idest vehementer circa hujusmodi operatur. Et ex hoc sequitur delectatio vehemens: sicut patet de illis qui studiose aspiciunt aliquid quod prius non viderunt, propter admirationem. Postea autem quando consueti sunt videre, non fit talis operatio, ut scilicet ita attente videant vel quodlibet aliud operentur sicut prius;

sed negligenter operantur; et ideo etiam delectatio obscuratur, idest minus sentitur.

Deinde cum dicit « appetere autem »

Assignat rationem quare delectatio ab omnibus appetatur. Et circa hoc duo facit. Primo manifestat propositum; et dicit quod ideo aliquis potest rationabiliter existimare quod omnes appetunt delectationem, quia omnes naturaliter appetunt vivere. Vita autem secundum suam ultimam perfectionem in quadam operatione consistit, ut in nono ostensum est. Et inde est quod unusquisque circa illa maxime operatur et his operationibus insistit quæ maxime diligit. Sicut musicus maxime insistit ad audiendum melodias; et ille qui est amator sapientiæ maxime insistit ad hoc, quod mente theoremata, idest considerationes speculetur. Unde, cum delectatio perficiat operationem, ut supra dictum est, consequens est quod perficiat ipsum vivere, quod omnes appetunt. Et ita rationabile est, quod omnes appetant delectationem, ex eo, quod perficit vivere, quod est omnibus eligibile.

Secundo ibi « utrum autem »

Movet quamdam dubitationem ex dictis. Dictum est enim quod omnes appetant delectationem, et similiter omnes appetunt vivere, quod in operatione perficitur. Appetibilia autem habent ordinem ad invicem, sicut et scibilia. Potest ergo dubitatio esse, utrum homines appetant vitam propter delectationem, vel e converso delectationem propter vitam. Et dicit quod dubitatio dimittenda est ad præsens; quia ista duo ita conjunguntur ad invicem, quod nullo modo separantur. Non enim fit delectatio sine operatione, neque rursus potest esse perfecta operatio sine delectatione, ut dictum est supra. Videtur autem principalius esse operatio, quam delectatio. Nam delectatio est quies appetitus in re delectante, qua quis per operationem potitur. Non autem aliquis appetit quietem in aliquo, nisi in quantum æstimat sibi conveniens. Et ideo ipsa operatio, quæ delectat sicut quoddam conveniens, videtur per prius appetibilis, quam delectatio.

LECTIO VII.

Ostenditur differentiam specificam delectationem penes illas operationes attendi, quæ per eas perficiuntur.

ANTIQUA

Unde videntur et specie differre: altera enim specie ab alteris existimamus perfici. Sic enim videntur et naturalia, et quæ ab arte, puta animalia, et arbores, et picturæ, et imagines, et domus, et vas. Similiter autem operationes differentes specie a differentibus specie perfici. Differunt autem quæ mentis ab his quæ sensus, et hæ ipsæ secundum speciem. Et perficientes itaque delectationes.

Apparebit autem utique hoc, et ex eo appropriari delectationum unamquamque operationi quam perficit. Coauget enim operationem propria delectatio. Magis enim singula judicant, et certius exquirunt cum delectatione operantes. Puta geometrici fiunt gaudentes eo, quod est geometrizare, et intelligunt singula magis; similiter autem et amantes musicam, et amantes ædificativam, et aliorum singuli augmentant ad proprium opus gaudentes ipso, coaugent autem delectationes. Coaugentia autem propria: alteris autem specie propria, et altera specie.

Adhuc autem magis hoc utique apparebit ex eo, quod est ab alteris delectationes impeditivas operationibus esse. Amantes enim fistulas non possunt sermonibus attendere, si audiant fistulantem, magis gaudentes fistulativa, quam præsenti operatione. Secundum fistulativam igitur delectatio eam quæ circa sermonem operationem corrumpit. Similiter autem hoc et in aliis accidit, cum similiter circa duo operentur: delectabilior enim alteram expellit et si multum differat secundum delectationem magis, ut

RECENS.

Atque hinc etiam sequi videtur, voluptates specie differre. Quæ enim specie discrepant, nonnisi a specie discrepantibus perfici existimantur; cujus rei tam illa quæ natura, quam quæ arte constant, exemplum esse possunt; verbi gratia animalia, arbores, item tabulæ, simulacra, domus, vasa. Simili igitur modo et actiones specie discrepantes perfici videntur a specie differentibus voluptatibus.

Porro differunt specie cogitationis et sensionis energiæ: et utræque item inter sese. Ergo certe et voluptates quæ perficiunt easdem. Atque hoc ipsum etiam ex eo probari videtur, quod unicuilibet actioni quædam propria atque ipsam perficiens voluptas esse reperitur. Auget enim energiam sua quamque voluptas. Et judicant enim melius singula et accuratius administrant, qui cum voluptate agunt. Sic geometræ evadunt qui delectantur geometricis studiis, singulaque exactius intelligunt: item in musicis, in architectonica peritiores evadunt qui ejusmodi exercitiis delectantur. Augent igitur actionem voluptates. Porro quæ adjuvant et augent rem, sunt illi propria ac sua. Quæ vero specie differentibus propria sunt, eadem specie quoque discrepare necesse est.

Hujus autem rei evidentius etiam adhuc argumentum est, quod voluptates ortæ ab aliis actionibus impediant quaslibet actiones. Ut tibiæ cantu gaudentes, si tibia canentem aliquem forte audiverint, non possunt attendere orationi quæ forte tum ha-

neque operetur secundum delectationem magis, ut neque operetur secundum alteram. Propter quod gaudentes quocumque vehementer non operamur alterum, et alia facimus aliis quiete placentes : puta et in theatris leguminia comedentes cum pravi agonizantes sint, tunc maxime ipsum operantur. Quia autem quidem propria delectatio confirmat operationes, et diuturniores et meliores facit, alienæ autem officiunt, manifestum quod multum distant.

Fere enim alienæ delectationes faciunt quod propriæ tristitiæ, corrumpunt enim operationes propriæ tristitiæ. Puta si huic scribere indelectabile et triste, et ratiocinari, hic quidem non scribit, hic autem non ratiocinatur tristi existente operatione. Accidit itaque circa operationes contrarium delectationibus et tristitiis propriis. Propria autem sunt, quæ in operatione secundum seipsam fiunt. Alienæ autem delectationes dictæ sunt, quoniam proximum quod tristitia faciunt. Corrumpunt enim, tamen non similiter.

beatur : magis scilicet gaudentes tibiæ cantu, quam eo quod agitur negotio. Voluptas igitur ea quæ ex tibiæ cantu percipitur, eam actionem impedit quæ est orationis auscultandæ.

Idemque in aliis contingit, quum quis duabus simul energiis vacat ; jucundior enim energia alteram eludit ; idque tanto magis, quanto ejus voluptas major fuerit ; adeo ut tum plane nihil, quod ad alteram energiam attinet, præstare ille possit. Ex quo illud accidit, ut vehementem lætitiam capientes ex re quapiam, nihil fere aliud agere possimus ; contraque, ut re aliqua capti, remissius ac levius alia atque peregrina tractare soleamus. Sic et in theatris, quum mali futilesque aliqui in scena versantur, tum ex spectatoribus illi qui solent tibi nuces mandere, maxime id agunt.

Quoniam autem propria et sua actionis alicujus voluptas actionem eam elaboratam efficit, firmiorem et meliorem, et contra alienæ voluptates corrumpunt actiones non suas : patet ex eo, multum voluptates inter se differre. Propemodum enim idem, quod proprii dolores, alienæ quoque voluptates efficiunt. Illi namque proprias actiones impediunt : verbi gratia, si cui scribere aut ratiocinari sit injucundum et molestum ; ille non scribit, hic non ratiocinatur : quia molesta est ei hujusce muneris functio. Contrarium igitur in munerum functionibus evenit a propriis ac suis voluptatibus atque a propriis et suis doloribus. Sunt autem voluptates et dolores ii proprii et sui, qui energiam per se comitantur. Porro de alienis voluptatibus diximus, eas simile quiddam dolori facere : corrumpunt enim, sed dissimili modo.

Postquam Philosophus ostendit naturam delectationis et proprietates ipsius, hic determinat differentiam delectationum ad invicem. Et circa hoc duo facit. Primo determinat de differentia delectationum quæ sumitur ex parte operationum. Secundo de differentia delectationum quæ sumitur ex parte subjecti, ibi, « Videtur autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit, quo modo delectationes differant specie, secundum differentiam operationum. Secundo, quomodo differant in bonitate et malitia, ibi, « Differentibus autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit per rationem, quod delectationes differunt specie secundum differentiam operationum. Secundo manifestat idem per signa, ibi, « Apparebit autem etc. » Dicit ergo primo quod cum delectatio sit operationis perfectio, consequens est quod sicut operationes differunt specie, ita etiam et delectationes differre videantur. Ita existimamus communiter, quasi per se notum, quod ea quæ sunt diversa, secundum speciem, perficiuntur perfectionibus specie differentibus. Quod quidem manifestum est circa perfectiones essentiales, quæ constituunt speciem. Idem autem necesse est esse et circa alias consequentes perfectiones, dummodo sint propriæ, quia consequuntur ex essentialibus principiis speciei. Et hoc videmus accidere, tam circa naturalia, quam circa artificialia. Circa naturalia quidem : quia alia est perfectio animalium, quæ scilicet consistit in perspicacitate sensus, et alia arborum, quæ consistit in earum fecunditate. Circa artificialia vero, quia alia est perfectio picturarum, ut scilicet sint delectabilibus coloribus distinctæ, et alia est perfectio imaginum, ut scilicet bene repræsentent ea quorum sunt imagines. Similiter etiam alia est perfectio domus, ut scilicet sit firmum acceptaculum, et alia vasis, ut scilicet sit bonæ capacitatis. Unde oportet quod operationes specie differentes perficiantur a delectationibus specie differentibus. Manifestum est autem quod operationes mentis, idest intellectus, differunt specie ab operationibus sensus. Et similiter operationes sensuum ab invicem. Diversificantur enim secundum objecta, et secundum potentias, quæ sunt operationum principia. Unde relinquitur quod delectationes, quæ perficiunt operationes, differunt specie.

Deinde cum dicit « apparebit autem »

Manifestat idem per signa. Et primo per hoc quod operatio per propriam delectationem confortatur, ibi, « Adhuc autem etc. » Dicit ergo primo quod hæc, scilicet differentia delectationum secundum operationes, apparet ex eo quod quælibet delectatio quadam affinitate ap-

propriatur operationi quam perficit, quia unaquæque operatio per propriam delectationem augetur, sicut quodlibet natum est augeri per id quod est sibi simile et conforme. Videmus enim quod illi qui delectabiliter operantur quodcumque opus rationis magis possunt singula dijudicare, et per certitudinem exquirere ea circa quæ delectabiliter negotiantur; sicut geometræ, qui delectantur in considerationibus geometriæ, magis possunt intelligere singula hujusmodi considerationis, quia mens magis detinetur in eo in quo delectatur. Et eadem ratio est de omnibus aliis, sicut de his qui amant musicalia, et delectantur in eis, et de his qui delectantur in arte ædificativa, et de omnibus aliis, per hoc, quod gaudent in tali opere, magnum augmentum faciunt ad proprium opus. Et sic patet quod delectationes augent operationes. Manifestum est autem, quod ea quæ augent sunt propria his quæ augentur. Unde oportet quod diversa diversis augeantur. Si igitur operationes, quæ augentur per delectationes, specie differunt, ut ostensum est, consequens est quod et ipsæ delectationes augentes [1] specie differant.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Inducit aliud signum, quod sumitur ex impedimento quod affertur operationibus per extraneas operationes. Et primo ex hoc ostendit differentiam etiam delectationum. Secundo comparat extraneas delectationes propriis tristitiis, ibi, « Fere enim alienæ. » Dicit ergo primo quod dictum est de differentia delectationum secundum operationes, magis apparet ex eo quod operationes impediuntur per delectationes ab aliis operibus factas. Ideo autem per hoc magis manifestatur propositum, quia hoc, quod delectationes augent operationes, posset attribui communi rationi delectationis, non autem propriæ secundum quam differunt delectationes adinvicem. Sed manifeste apparet, quod delectationes specie differunt, dum invenitur, quod propria delectatio auget operationem, et extranea impedit. Videmus enim quod illi qui sunt amatores sonitus fistularum, non possunt attendere sermonibus qui eis dicuntur, quando audiunt aliquem fistulantem, ex eo quod magis gaudent in operatione fistulativæ artis, quam in præsenti operatione, scilicet in auditione sermonum sibi dictorum. Et sic patet quod delectatio, quæ fit secundum operationem fistulativæ artis corrumpit operationes secundum sermonem. Et ita videmus accidere in aliis, cum occurrit alicui, quod simul circa aliqua duo operetur. Manifestum est enim quod delectabilior operatio excludit aliam, intantum, quod si sit magna differentia in excessu delectationis, homo totaliter omittit operari secundum operationem minus sibi delectabilem. Et inde est, quod quando vehementer delectamur in aliquo quocumque, nihil aliud possumus operari. Sed quando aliqua placent nobis quiete idest remisse, vel parum, possumus etiam quædam alia facere; sicut patet de his qui in theatris, idest in spectaculis ludorum delectantur. Quia, qui parum ibi delectantur in his quæ vident, possunt intendere comestioni leguminum, quæ non est multum delectabilis. Et hoc maxime faciunt homines qui inspiciunt aliquos non bene pugnantes in agone, ita, quod inspectatio talis pugnæ non sit ei delectabilis. Quia ergo propria delectatio confirmat operationes ex quibus consequitur, ut scilicet homo vehementius eis intendat, et facit eas diuturniores, ut scilicet homo magis in eis perseveret, et facit eas meliores, idest perfectius finem attingentes : et cum hoc delectationes alienæ, idest quæ consequuntur quasdam alias operationes, officiunt, idest nocent, manifeste consequitur, quod delectationes multum differunt ad invicem; quia quod una delectatio juvat, alia impedit.

Deinde cum dicit « fere enim »

Comparat alienas delectationes tristitiis, ut ex hoc magis appareat delectationum differentia. Et dicit quod fere eumdem effectum habet circa aliquam operationem delectatio aliena, scilicet quæ causatur ex aliqua alia operatione, et tristitia propria, secundum quam scilicet aliquis tristatur de ipsa operatione. Manifestum est enim quod tristitia quæ est de aliqua operatione corrumpit ipsam. Sicut si alicui scribere vel ratiocinari sit non delectabile, vel magis triste, neque scribet, neque ratiocinabitur, propter tristitiam sibi advenientem ex tali operatione. Sic ergo circa operationes contrarium effectum habent delectationes proprie et tristitiæ propriæ, quasi scilicet ex aliis operationibus. Et dictum est quod

[1] Al. : « augentis. »

extraneæ delectationes faciunt aliquid propinquum tristitiæ propriæ. Ex utraque enim parte corrumpitur operatio, non tamen similiter; sed magis per tristitiam propriam quæ directe et secundum se delectationi contrariatur. Aliena vero delectatio contrariatur secundum aliud, scilicet secundum operationem.

LECTIO VIII.

Delectationes judicantur, quod bonæ vel malæ sint, ex operationibus quas sequuntur.

ANTIQUA

Differentibus autem operationibus epiichia et pravitate, et his quidem eligibilibus existentibus, his autem fugiendis, his autem neutris, similes habent et delectationes. Secundum enim unamquamque operationem propria delectatio est. Quæ quidem igitur studiosæ propria, epiiches; quæ autem pravæ, prava.

Etenim concupiscentiæ bonorum laudabiles, turpium autem vituperabiles. Magis autem propriæ operationibus, quæ in ipsis, delectationes, concupiscentiis: hæ quidem enim discretæ sunt temporibus et natura: hæ autem propinquæ operationibus, et indiscretæ sic, ut et habeat dubitationem, si idem est operatio delectationi. Non tamen videtur quidem delectatio mens esse neque sensus (inconveniens enim) sed propter non separari videntur idem quibusdam. Quemadmodum igitur operationes aliæ, et delectationes.

Differt autem visus a tactu puritate, et auditus, et olfactus a gustu. Similiter utique et delectationes ab his quæ circa mentem, et utique ab invicem.

Videtur autem esse uniuscujusque delectatio propria, quemadmodum, et opus: quæ enim secundum operationem. Et in unoquoque autem speculanti hoc utique apparebit. Altera enim equi delectatio, et canis, et hominis, quemadmodum Heraclitus ait, asinum fenum utique eligere magis, quam aurum. Delectabilius enim nutrimentum auro asinis. Quæ quidem igitur diversorum specie differunt specie. Eas autem quæ eorumdem, indifferentes rationabile esse.

Differunt autem non parum in hominibus. Eadem quidem enim hos delectant, hos autem contristant. Et his quidem tristia, et odibilia sunt, his autem delectabilia et amicabilia. Et in dulcibus autem hoc accidit. Non enim eadem videntur et febricitanti et sano, neque calidum esse debili et bene habenti. Similiter autem et in alteris hoc accidit.

Videtur autem et in omnibus talibus esse quod videtur studioso. Si autem hoc bene dicitur quemadmodum videtur, et est uniuscujusque mensura virtus et bonus secundum quod talis; et delectationes erunt utique quæ huic videntur et delectabilia quibus iste gaudet. Quæ autem huic tristia, si huic apparent delectabilia, nihil admirabile. Multæ enim corruptiones et nocumenta hominum fiunt. Delectabilia autem non sunt, sed his, et sic dispositis. Confessas quidem igitur turpes manifestum, quod non delectationes esse præter quam corruptis.

Earum autem quæ epiiches esse videntur, qualem, vel quam dicendum hominis esse, vel ex operationibus manifestum. His enim sequuntur delectationes. Sive igitur una est, sive plures, quæ perfecti et beati viri, has perficientes delectationes principaliter utique dicuntur hominis delectationes esse. Reliquæ

RECENS.

Jam quum energiæ bonitate et pravitate inter se differunt, aliæque sint expetendæ, aliæ vero fugiendæ, nonnullæ neutrius modi: voluptates quoque similis sunt conditionis. Pro cujuslibet enim natura energiæ, sua quoque est ejus ac propria voluptas. Itaque illa quidem voluptas, quæ honestæ actioni propria est, bona erit; quæ pravæ, mala. Nam et ipsæ cupiditates, bonarum rerum quidem laudabiles sunt, malarum vero vituperabiles. Porro multo propius conjunctæ cum actionibus sunt suæ et cum ipsis conjunctæ voluptates, quam appetitiones; hæ enim ab operationibus suis tempore pariter et natura distinctæ sunt: illæ vero proximæ sunt iisdem, adeoque ab iis indistinctæ, ut actio et voluptas actionis ferme unum et idem esse videantur.

Verumtamen non potest certe cogitatio aut sensio esse voluptas videri. Id enim plane absurdum fuerit: sed propterea quod non separantur, videntur aliquibus esse idem. Ut igitur operationes differunt, ita et voluptates. Differt autem visus a tactu, puritate; et auditus similiter atque odoratus a gustu. Igitur ad eumdem modum et voluptates illis propriæ differunt; et ab hisce ipsis eæ quæ sunt cogitationis; et utræque istæ inter sese.

Videtur autem et uniuscujusque animalis esse, ut munus proprium ac suum, ita et voluptas. Etenim ea voluptas hujusmodi est, quæ est consentanea actioni: idque etiam inductione ostendi potest; alia enim equo, alia cani, alia homini voluptas est; sicut etiam Heraclitus ait, asino culmos et paleas auro jucundiores esse; pabulum enim jucundius est asinis quam aurum. Quæ igitur disparis sunt speciei animalia, eorum sunt etiam diversæ voluptates: quæ contra ejusdem speciei, eorum et voluptates easdem esse specie consentaneum est.

Porro in hominum genere magna est illarum varietas. Etenim eædem res alios quidem molestia afficiunt, alios vero delectant: his odiosa et intoleranda sunt, illis amabilia et jucunda. Atque hoc ita et in rebus dulcibus usu venit; non enim eadem dulcia sunt febricitanti et valenti; neque idem calidum videtur debili, et corpus firmum habenti. Idem vero etiam in aliis usu venit.

Sed in hisce omnibus id videtur verum esse, quod viro bono esse videtur. Quodsi hoc recte dicitur, ut certe videtur, sique virtus est rei cujusque mensura, itemque vir bonus, qua bonus: sane et voluptates æstimandæ sunt, quæ huic videntur, illaque item vere jucunda, quibus hic delectatur: illa autem, quæ huic molesta sunt, si cui altera suavia videantur, non est mirum; multæ enim sunt hominum pestes et corruptelæ. Vere tamen talia jucunda non sunt, sed his solummodo atque sic affectis.

Quæ igitur communi omnium hominum consensu turpes habentur, non debent voluptates, vocari nisi hominibus corruptis; illarum autem, quæ videntur honestæ esse, quænam hominis propria dicenda sit, hoc fortasse indicant energiæ hominis; has enim sequuntur suæ voluptates. Sive igitur hæc una, sive

autem secundo et multipliciter, quemadmodum operatio

plures fuerint, perfecti et beati viri, quæ has perficiunt voluptates, eas proprias et solas esse hominis recte statuitur, reliquas secundo loco, et ita modo, ut aliarum socias; prout ipsæ quoque energiæ sunt comparatæ.

Postquam Philosophus ostendit quod delectationes secundum differentiam operationum differunt specie, hic ostendit quod secundum operationum differentiam differunt in bonitate et malitia. Et primo quantum ad bonitatem moralem. Secundo quantum ad bonitatem naturalem quæ attenditur secundum puritatem et impuritatem, ibi, « Differunt autem etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Secundo probat propositum, ibi, « Etenim concupiscentiæ etc. » Dicit ergo primo quod cum operationes differunt secundum epiichiam et pravitatem, idest secundum virtutem et malitiam, ita scilicet quod quædam operationes sunt eligibiles, sicut operationes virtuosæ, quædam autem fugiendæ, sicut operationes vitiosæ, quædam autem secundum suam speciem neutro modo se habent, sed possunt ad utrumque trahi, ita etiam se habet et circa delectationes. Quia cum unicuique operationi sit aliqua delectatio propria, ut supra habitum est, delectatio quæ est propria virtuosæ operationi, est bona; quæ autem est propria vitiosæ operationi, est mala.

Deinde cum dicit « etenim »

Probat propositum ratione sumpta ex parte concupiscentiarum. Videmus enim quod concupiscentiæ quibus aliqua bona, idest honesta concupiscuntur, sunt laudabiles : puta si aliquis concupiscat juste aut fortiter agere. Concupiscentiæ autem rerum turpium sunt vituperabiles ; puta si aliquis concupiscat furari aut mœchari. Manifestum est autem quod magis sunt propinquæ et propriæ operationibus delectatio nes quibus in ipsis operationibus delectamur, quam concupiscentiæ quibus eas concupiscimus. Concupiscentiæ enim distinguuntur ab operationibus tempore. Ante enim concupiscimus aliquid operari quam illud operemur. Distinguuntur etiam secundum naturam; quia operatio est actus perfecti, concupiscentia autem imperfecti et nondum habentis. Sed delectationes sunt propinquæ operationibus, quia utrumque est alicujus perfecti. Sunt etiam et indiscretæ secundum tempus ; quia si nondum aliquis operatur, in tali operatione non delectatur ; eo quod delectatio est rei præsentis, sicut concupiscentia rei futuræ : et in tantum delectatio propinqua est operationi, quod videtur esse dubitabile, utrum operatio sit idem delectationi. Nec tamen dicendum est quod sit ita. Non enim potest esse delectatio nisi in operatione sensus vel intellectus. Ea enim quæ cognitione carent delectari non possunt. Nec tamen est idem quod operatio intellectus, neque idem quod operatio sensus. Nam delectatio magis ad appetitivam partem pertinet. Est autem inconveniens si delectatio aliquibus videatur esse idem operationi, propter hoc quod ab operatione tempore non separatur. Sic ergo patet quod sicut operationes sunt alteræ secundum virtutem et malitiam, ita etiam et delectationes. Ex quo patet inconvenienter enunciasse quosdam de delectationibus quod sint bonæ et malæ.

Deinde cum dicit « differt autem »

Ostendit differentiam secundum puritatem et impuritatem. Manifestum est enim quod operationes sensuum secundum puritatem differunt. Purior est enim operatio visus, quam tactus ; et similiter operatio auditus et olfactus, quam operatio gustus. Dicitur autem aliqua operatio purior quæ est immaterialior. Et secundum hoc inter omnes sensitivas operationes purissima est operatio visus, quia est immaterialior, veluti minus habens admixtum de dispositionibus materiæ ; et ex parte objecti quod fit sensibile in actu per lumen, quod derivatur a corpore cœlesti ; et ex parte medii quod sola spirituali transmutatione immutatur. Et propter easdem causas operatio tactus est maxime materialis ; quia ejus objecta sunt conditiones materiæ passibilis ; et medium non est extrinsecum, sed conjunctum. Et eadem differentia puritatis attenditur inter delectationes sensuum ad invicem. Sunt etiam operationes et delectationes intellectus puriores operationibus et delectationibus sensitivis, utpote magis immateriales.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Ostendit quæ sit differentia delectationum ex parte objecti. Et primo quantum ad animalia diversarum specierum. Se-

cundo quantum ad homines qui sunt unius speciei, ibi, « Differunt autem etc. » Dicit ergo primo, quod cum delectatio consequatur operationem, videtur quod unicuique rei sit propria delectatio, sicut et propria operatio. Quod autem sit propria operatio uniuscujusque rei, apparet ex hoc quod operationes sequuntur formas rerum secundum quas res specie differunt. Quod autem singulorum sit propria delectatio, apparet, si quis velit in unoquoque considerare. Manifestum est enim quod alia est delectatio equi et alia canis et alia hominis, sicut Heraclitus dicit quod asinus magis eligit fenum quam aurum, quia delectabilibus est sibi nutrimentum quod exhibetur ei per fenum, quam aurum. Sic igitur patet quod eorum quæ differunt specie sunt delectationes specie differentes. Sed eorum quæ non differunt specie, rationabile est quod sit indifferens delectatio consequens naturam speciei.

Deinde cum dicit « differunt autem »

Ostendit differentiam delectationum in hominibus. Et primo ostendit quod hominum sunt diversæ delectationes. Secundo ostendit quod in virtuoso sit verior delectatio, ibi, « Videtur autem etc. » Tertio ostendit quæ sit potior delectatio inter delectationes virtuosi, ibi, « Earum autem etc. » Dicit ergo primo, quod quamvis rationabile videatur, quod indifferentium specie sit indifferens delectatio ; et ita sit in aliis animalibus ; tamen in hominibus, qui omnes sunt ejusdem speciei, multum differunt delectationes, sicut et operationes. Cujus ratio est, quia operationes et delectationes aliorum animalium consequuntur naturalem inclinationem, quæ est eadem in omnibus animalibus ejusdem speciei. Sed operationes et delectationes hominum proveniunt a ratione quæ non determinatur ad unum. Et inde est, quod quædam quosdam hominis delectant et quosdam contristant. Et quibusdam sunt tristabilia et odibilia, quibusdam autem et delectabilia et amicabilia. Quæ quidem sic consequuntur, quia unusquisque delectatur in eo quod amat. Et accidit hoc, quia quidam sunt melius vel pejus disposit. secundum rationem. Et idem accidit circa gustum dulcium ; quia non videntur eadem dulcia febricitanti, qui habet gustum infectum, et sano qui habet gustum bene dispositum ; quia non videtur idem esse calidum ei qui habet debilem tactum, et ei qui bene se habet. Et ita etiam est in aliis.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Ostendit quod delectatio virtuosorum sit potior inter delectationes humanas. Et dicit quod in omnibus talibus, quæ pertinent ad passiones et operationes humanas, illud videtur esse ,verum , quod apparet studioso, qui habet rectum judicium circa talia, sicut sanus circa dulcia. Et si hoc bene dicitur, sicut videtur, ita quod virtus sit mensura secundum quam judicetur de omnibus rebus humanis, et bonus inquantum est virtuosus : sequitur, quod illæ sint veræ delectationes, quæ videntur virtuoso, et illa sint vera delectabilia, quibus virtuosus gaudet. Si autem aliqua de quibus tristatur virtuosus appareant aliis delectabilia, non est mirandum. Hoc enim accidit propter multas corruptiones, et multiplicia hominum nocumenta, ex quibus pervertitur ratio et appetitus. Et sic illa quæ repudiat virtuosus, non sunt simpliciter delectabitia, sed solum male dispositis. Sic ergo manifestum est, quod delectationes quas omnes confitentur esse turpes, non dicendæ sunt delectationes nisi hominibus corruptis.

Deinde cum dicit « earum autem »

Ostendit quod aliqua est potior inter delectationes virtuosas. Et dicit quod considerandum est inter delectationes virtuosas qualis vel quæ sit præcipua delectatio hominis. Et hoc dicit esse manifestum ex operationibus ad quas consequuntur delectationes ; quia sive sit una operatio, sive plures, quæ sunt propriæ hominis perfecti et beati, manifestum est quod delectationes consequentes has operationes sunt principaliter delectationes hominis. Reliquæ vero secundario et multipliciter sub principalibus delectationibus sunt, sicut et in operationibus accidit.

LECTIO IX.

Resumens ea, quæ jam de felicitate dicta sunt in superioribus, felicitatem omnium esse humanorum finem.

ANTIQUA

Dictis autem his, quæ circa virtutes, et amicitias, et delectationes, reliquum de felicitate typo transire quia finem ipsam ponimus humanorum. Resumentibus autem prædicta compendiosior erit utique sermo.

Diximus autem quoniam omnino non est habitus. Etenim dormienti per vitam existeret utique, plantæ viventi vitam, et infortunato maxime. Si utique hæc non placent, sed magis in operationem quamdam ponendum, quemndmodum in his, quæ prius dictum :

Operationum autem hæ quidem sunt necessariæ, et propter altera eligibiles, hæ autem secundum seipsas :

Manifestum quoniam felicitatem eorum, quæ secundum seipsas, eligibilium aliquam ponendum, et non earum quæ propter aliud. Nullo enim indigens felicitas, sed per se sufficiens. Secundum seipsas autem sunt eligibiles de quibus nihil quæritur præter operationem.

Tales autem esse videntur, quæ secundum virtutem actiones. Bona enim et studiosa agere eorum, quæ propter seipsa eligibilium. Sed et ludorum delectabiles. Non enim propter altera ipsos eligunt. Læduntur enim ab ipsis magis quam juvantur negligentes corpora et possessionem.

Refugiunt autem ad tales conversationes felicitantium multi. Propter quod apud tyrannos approbantur talibus conversationibus eutrapeli : quæ enim appetunt, in his tribuunt seipsos delectabiles ; indigent autem talibus. Videntur quidem igitur felicitantia hæc quidem esse, propter eos qui in potentatibus his vacare.

Nullum forte signum tales sunt : non enim in potentem esse virtus, neque intellectus, a quibus studiosæ operationes. Neque si ingustabiles isti existentes delectationis sinceræ et liberalis ad corporales refugiunt, propter hoc has existimandum eligibiliores esse. Etenim pueri, quæ apud ipsos pretiosa, optima existimant esse. Rationale utique, quemadmodum pueris, et viris altera videntur pretiosa sic et pravis, et his qui videntur epiiches. Quemadmodum igitur multotiens dictum est, et pretiosa et delectabilia sunt, quæ studioso talia entia. Unicuique autem, quæ secundum proprium habitum, eligibilissima operatio. Et studioso autem secundum virtutem. Non in ludo ergo felicitas.

Etenim inconveniens finem esse lusum, et negotiari, et malum pati secundum vitam omnem ludendi gratia. Omnia enim, ut est dicere, alterius gratia eligimus præter felicitatem : finis enim hæc. Studere autem et laborare ludi gratia insipiens videtur, et valde puerile : ludere autem, ut studeant secundum Anacharsim, recte habere videtur. Requiei enim assimilatur ludus : impotentes autem continue laborare requie indigent. Non utique finis requies : fit enim gratia operationis.

Videtur autem felix vita secundum virtutem esse : hæc autem cum gaudio, sed non in ludo. Melioraque dicimus, studiosa ridiculis, et cum ludo, et melioris semper particulæ et hominis studiosiorem operationem. Quæ autem melioris, melior, et fecilior. Jam potietur utique corporalibus delectationibus quicum-

RECENS.

Explicatis autem iis quæ ad virtutes, ad amicitias, ad voluptates pertinent, restat ut de beatitudine, pingui et plano quodam modo dicamus : quandoquidem statuebamus, illam rerum humanarum finem esse. Ac repetitis quæ superius dicta sunt, brevior est disputatio.

Diximus vero eam non esse habitum. Alioqui enim inesset illa etiam tota vita dormienti, stirpisque modo vitam viventi : et item, qui in maximis versaretur calamitatibus. Quod si hæc non probantur, potiusque energia quædam esse videtur (ut est supra dictum) suntque energiæ omnes aut necessariæ et propter aliud expetendæ, aut expetendæ propter se ipsas : perspicuum est beatitudinem esse aliquid ex illarum numero, quæ per se expetuntur, et non propter aliud, quippe quæ rei nullius indiget, sed insemetipsa nobis omnibus affluit.

Sunt autem per sese expetibiles energiæ illæ, ex quibus nihil præter ipsam muneris functionem quæritur ; quales videntur esse primum actiones virtutis (nam honesta bonaque agere de numero illarum est, quæ per se expetuntur) ; deinde etiam ex ludicris actionibus illæ quæ jucunditatis ac recreationis gratia suscipiuntur ; hæ enim non propter alia expetuntur : quippe quum inde multi damnis potius afficiantur quam commodis qui præ his corporis et rei familiaris curam negligunt. Item quum fere ad hanc rationem vitæ confugiunt qui vulgo beati existimantur. Ex quo et illud evenit, ut apud tyrannos in pretio et honore sint illi, qui in tali vitæ consuetudine festivi et urbani sunt. Nam quæ ab illis expetuntur, in iis sese hi suaves exhibent et jucundos : cujus generis hominibus magnates illi indigent. Talia vulgo videntur ad beatam vitam pertinere, propterea quod imperio potestateque præditi talibus in rebus otium suum consumunt.

Tamen ab hujusmodi hominum exemplo veritatis argumentum forsan capi non debet : non enim consistit in principatu virtus vel mens, a quibus honestæ actiones perficiuntur ; neque si veræ ac liberalis voluptatis ignari ad corporis voluptates confugiunt, idcirco has magis sectandas esse existimandum est. Nam et pueri quæ apud ipsos pretiosa habentur, putant optima esse. Nihil ergo absurdi est, si ut alia pueris, alia adultis in pretio sunt, ita etiam bonis alia et moderatis, alia futilibus ac malis probantur.

Quodcirca, ut sæpe jam est dictum, et pretiosa sunt et jucunda ea quæ viri bono talia videntur. Jam quum unicuique energia illa suavis sit, cujus habitu præditus est ; viro bono maxime expetenda illa quæ est secundum virtutem energia.

Non potest certe fieri ut in ludicris actionis beatitudo consistat. Etenim absurdum est, finem hominis statuere rem ludicram, negotiisque tota vita distringi et difficiles labores perpeti, ludi causa. Cetera namque pæne dixerim omnia alterius alicujus gratia expetimus : sola beatitudo secus est. Hæc enim finis omnium. Porro vehementer niti defatigarique rei ludicræ gratia, stultum videtur et admodum puerile : ludere vero, ut seria postmodum studiose agas (secundum Anacharsin), rectum est. Ludus enim quasi requies est. Atque idcirco homines requietione egent quod non sufficiunt continuis laboribus. Non est igitur requies illa finis ; quippe quæ admittatur non nisi operationis causa. At vero beata vita videtur esse in actionibus virtutis : talis autem vita seria est, neutiquam vero in joco et ludo posita.

que, et bestialis non minus optimo. Felicitatem autem nullus bestiali tribuit, si non et vitam. Non enim in talibus conversationibus felicitas, sed in his, quae secundum virtutem, operationibus, quemadmodum prius dictum est.

Sed et meliora illa vocamus, quae seria sunt quam quae ridicula et cum joco ludoque conjuncta; et eam tum partis in homine melioris, tum hominis item melioris actionem *spoudaioteran*, tanquam seriam, dicimus. Porro quod melius, idem jam praestantius quoque, et pollentius est ad beatam vitam efficiendam.

Postremo, ludis corporeisque voluptatibus etiam unusquisque, ac vel mancipium etiam quodlibet, non minus quam vir optimus, potiri poterit: in beatitudinis vero participationem nemo mancipium admittet, nisi forte etiam in vitae beatae: quod fieri non potest. Constat enim, non in hujusmodi vitae conditione beatitudinem consistere, sed in virtutum actionibus, ut dictum est in praecedentibus.

Postquam Philosophus determinavit de delectatione, hic determinat de felicitate. Et primo continuat se ad praecedentia. Secundo exequitur propositum, ibi, « Diximus autem etc. » Circa primum tria facit. Primo narrat ea quae supra de virtutibus in secundo libro, usque ad octavum; de amicitiis in octavo et in nono, et de delectatione in prima parte hujus decimi. Secundo dicit de quo restat dicendum; puta de felicitate, de qua oportet pertransire, et breviter dicere typo, idest figuraliter, sicut et de ceteris moralibus supra dictum est. Ideo autem de felicitate dicendum est, quia communiter omnes ponunt eam finem omnium humanorum. Finem autem oportet esse non ignotum, ad hoc quod absque errore operationes dirigantur ad finem. Tertio determinat modum tractandi de felicitate. Et dicit quod oportet omnia resumere ea quæ supra in primo dicta sunt de ipsa. Sic enim brevior sermo, si a principio de ipsa tractetur.

Deinde cum dicit « diximus autem »

Exequitur propositum. Et primo manifestat genus felicitatis; ostendens quod non est habitus, sed operatio. Secundo ostendit quod est operatio secundum virtutem, ibi « Operationum autem etc. » Tertio investigat cujus virtutis sit operatio, ibi, « Si autem felicitas etc. » Dicit ergo primo quod supra in primo dictum est, quod felicitas non est habitus. Sequerentur enim duo inconvenientia: quorum unum est quod cum habitus remaneant in dormiente, sequeretur, si felicitas esse habitus, quod inesset etiam dormienti per totam vitam suam, vel per maximam partem ejus. Et hoc est inconveniens; quia dormiens non habet perfecte operationes vitæ, nisi eas quæ pertinent ad animam vegetabilem; quæ invenitur in plantis, quibus felicitas attribui non potest. Certum est enim quod sensus et motus exteriores cessant in dormiente. Interiores autem phantasiæ, sunt inordinatæ et imperfectæ. Et similiter si qua sit operatio intellectus in dormiente, est imperfecta. Solæ autem operationes nutritivæ partis perfectæ sunt. Aliud autem inconveniens est, quia in infortunatis manent habitus virtutum; operationes autem virtutum impediuntur in eis propter infortunia. Si igitur felicitas sit habitus, sequeretur quod infortunati essent vere felices. Hoc autem stoici pro inconvenienti non habebant, ponentes exteriora bona nullo modo esse bona hominis. Et ideo per infortunia nihil potest homini de sua felicitate diminui. Hoc tamen est contra opinionem communem, quæ infortunium repugnare felicitati existimat. Secundum ergo illos, quibus ista inconvenientia non placent, dicendum est quod felicitas non sit habitus, sed magis sit inter operationes ponenda, sicut in primo dictum est.

Deinde cum dicit « operationum autem »

Ostendit, quod felicitas sit operatio secundum virtutem. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit felicitatem contineri sub operationibus, quæ sunt secundum se eligibiles. Secundo dividit hujusmodi operationes in operationes virtutis, et operationes ludi, ibi, « Tales autem esse etc. » Tertio ostendit sub quibus harum felicitas contineatur, ibi, « Refugium autem etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quamdam operationum divisionem. Et dicit quod operationum quædam sunt necessariæ ad aliud, et eligibiles propter quædam alia, ut pote non appetibiles nisi propter finem. Quædam vero sunt eligibiles secundum seipsas; quia, et si nihil aliud ab eis proveniret, tamen in seipsis habent unde appetantur.

Secundo ibi « manifestum quoniam »

Ostendit quod felicitas contineatur sub illis operationibus quæ sunt eligibiles secundum seipsas, non autem secundum illas quæ sunt eligibiles propter aliud. De ratione enim felicitatis est quod sit per se sufficiens, et non indigeat aliquo alio, ut patet ex his quæ dicta sunt in primo. Illæ autem operationes dicuntur secundum se eligibiles, ex quibus nihil aliud quæritur præter ipsam operationem, quasi nullo alio indigentes ad hoc quod sint eligibiles. Illæ vero quæ sunt eligibiles propter aliud, indigent aliquibus ad hoc quod sint eligibiles. Et sic patet, quod felicitas est operatio secundum se eligibilis.

Deinde cum dicit « tales autem »

Subdividit operationes secundum se eligibiles. Et dicit quod primo quidem tales videntur operationes quæ sunt secundum virtutem; quia hoc est per se eligibile homini, quod eligat ea quæ sunt per se bona et honesta. Unde et honestum a quibusdam dicitur, quod sua vi nos trahit, et sua dignitate nos allicit. Secundo videntur esse per se eligibiles etiam operationes delectabiles quæ sunt in ludo. Non enim videtur quod homines tales operationes propter aliquam utilitatem eligant, cum magis per tales operationes homines lædantur quam juventur. Videntur homines enim propter ludos negligere, et corpora, quæ laboribus et periculis exponunt, et possessiones, propter expensas quæ in ludis fiunt.

Deinde cum dicit « refugiunt autem »

Ostendit sub quibus harum contineatur felicitas. Et primo ostendit, quare videatur quibusdam felicitatem esse in operatione ludi. Secundo excludit rationem ad hoc inductam, ibi, « Nullum autem etc. » Tertio determinat veritatem, ibi, « Etenim inconveniens etc. » Dicit ergo primo quod multi eorum, qui apud homines reputantur felices, confugiunt ad tales conversationes, volentes scilicet in ludis conversari. Et inde est quod tyranni approbant in conversatione ludi eutrapelos, qui scilicet sciunt convenienter ludere. Vocat autem hujusmodi potentes tyrannos, quia non videntur communi utilitati intendere, sed propriæ delectationi, qui in ludis conversantur. Ideo autem tyranni approbant eutrapelos, quia tales lusores exhibent se tyrannis delectabiles in his quæ ipsi tyranni appetunt; scilicet in delectationibus ludi, ad quas indigent talibus hominibus. Sic ergo felicitas in talibus consistit, propter hoc quod hujusmodi vacant illi, qui sunt in potestatibus constituti, quos homines reputant felices.

Deinde cum dicit « nullum forte »

Excludit prædictam rationem. Et dicit quod ex hujusmodi potentibus non potest accipi sufficiens signum, quod felicitas in ludo consistat. In his enim non invenitur excellentia præ aliis hominibus, nisi secundum potentiam mundanam, ex qua non sequitur quod operationes eorum sint virtuosæ, quia virtus moralis et intellectualis, quæ sunt principia bonarum operationum, non consistit in hoc quod aliquis sit potens. Et ideo non oportet, quod operationes ludi, quibus potentes vacant, sint optimæ. Et similiter etiam quantum ad appetitum, qui per virtutem rectificantur, non oportet, quod potens bene se habeat. Et ideo si potentes interiori gustu non percipiunt delectationem virtutis activæ vel speculativæ, quæ est sincera, idest absque corruptione ejus qui delectatur, et liberalis, quia est secundum rationem, secundum quam homo est liber in operando; et propter hoc confugiunt ad delectationes corporales, inter quas comprehenduntur delectationes ludicræ: non propter hoc est existimandum, quod hujusmodi delectationes sive operationes sint aliis eligibiliores. Quia videmus quod etiam pueri, qui carent intellectu et virtute, reputant quædam puerilia in quibus conversantur esse pretiosa et optima, quæ tamen non sunt magni ponderis, neque a viris perfectis aliquid reputantur. Rationabile est igitur, quod sicut pueris et viris perfectis alia et alia videntur pretiosa esse, ita etiam pravis et virtuosis. Ostensum est autem supra multoties, quod illa sunt vere pretiosa et delectabilia, quæ talia judicantur a virtuoso, qui est regula humarorum actuum. Sicut autem unicuique videtur esse maxime eligibilis operatio, quæ convenit sibi secundum proprium habitum, ita etiam virtuoso est maxime eligibilis et pretiosa operatio quæ est secundum virtutem. Et ideo in tali operatione est ponenda felicitas, non autem in operatione ludi.

Deinde cum dicit « etenim inconveniens »

Determinat veritatem; probans quod in operatione ludi non sit felicitas, duabus rationibus. Quarum prima sumitur ex hoc, quod felicitas est finis; quia scilicet si consisteret in ludo, sequeretur hoc inconveniens, quod finis totius hu-

manæ vitæ esset ludus, ita scilicet quod homo negotiaretur et omnia alia laboriosa pateretur solum ut luderet. Et hoc ideo sequeretur, quia fere omnia alia eligimus alterius gratia, præter felicitatem, quæ est ultimus finis. Quod autem homo studeat speculationi, et laboret in actione propter ludum, videtur esse stultum et valde puerile. Sed e converso recte se videtur habere, secundum sententiam Anacharsis, quod aliquis ludat ad horam, et ad hoc quod postea diligentius studeat. Quia in ludo est quædam relaxatio et requies. Homines autem, cum non possint continue laborare, indigent requie. Unde patet, quod ludus sive requies non est finis; quia requies est propter operationem, ut scilicet homo postea vehementius operetur. Et sic patet quod felicitas non consistit in ludo.

Secundam rationem ponit ibi « videtur autem »

Ideo enim ponunt aliqui felicitatem in ludo, propter delectationem, quæ in ludo est. Habet autem felicitas delectationem quamdam, quia est operatio secundum virtutem, quæ cum gaudio existit. Non tamen cum gaudio ludi. Quia cum felicitas sit summum bonum hominis, oportet quod in optimis consistat. Meliora autem dicimus virtuosa, quæ serio aguntur, quam ridiculosa, quæ fiunt ludo. Ex hoc sic patet, quia operatio, quæ est melioris particulæ animæ, et quæ est propria hominis, est magis virtuosa. Patet autem quod operatio, quæ est melioris partis, est melior, et per consequens felicior. Potest autem contingere, quod corporalibus delectationibus potest potiri quicumque homo, etiam bestialis, non minus, quam optimus quicumque vir. Felicitatem autem nullus attribuit homini bestiali, neque etiam parti animæ bruti; sicut non attribuitur ei vita quæ est propria hominis. Et sic patet quod in talibus conversationibus, scilicet in delectationibus corporalibus, inter quas computantur delectationes ludi, non consistit felicitas, sed solum in operationibus quæ sunt secundum virtutem, sicut etiam prius dictum est.

LECTIO X.

Aperit felicitatem, secundum optimam virtutem operationem esse, quæ speculativa videtur.

ANTIQUA

Si autem est felicitas, secundum virtutem operatio, rationabile secundum optimam: hæc autem erit optimi. Sive igitur intellectus hoc, sive aliud aliquid, quod utique secundum naturam videtur principari et dominari, et intelligentiam habere de bonis et divinis; sive divinum et ipsum, sive eorum, quæ in nobis divinissimum; hujus operatio secundum propriam virtutem erit utique perfecta felicitas.

Quoniam autem est speculativa, dictum est. Confessum autem hoc utique videbitur esse, et his, quæ prius, et ipsi vero.

Optima etenim hæc operatio: etenim intellectus eorum quæ in nobis, et cognoscibilium circa quæ intellectus.

Est autem continuissima: speculari etenim possumus continue magis, quam operari quodcumque.

Existimanusque oportere delectationem admixtam esse felicitati. Detectabilissima autem eorum quæ secundum virtutem operationum, quæ secundum sapientiam, confesse est. Videtur enim philosophia admirabiles delectationes habere puritate, et firmitate. Rationabile autem scientibus, quam quærentibus delectabiliorem conversationem esse.

Et quæ dicitur autarchia circa speculativa maxime utique erit. Ad vivere quidem enim necessariis, et sapiens et justus et reliqui quidem indigent. Talibus autem simpliciter largitis justus quidem indiget ad

RECENS.

Quod si beatitudo est actio virtutis, consentaneum est, ejus quæ optima est virtutis eam esse. Ea porro virtus erit scilicet præstantissimæ partis in homine. Sive igitur mens illud sit, sive aliud quiddam, quod videatur imperare ac principatum obtinere debere natura, rerumque honestarum et divinarum notionem in sese continere (sive divinum hoc ipsum sit, sive eorum quæ in nobis sunt divinissimum): hujus sane energia illa, quæ a propria virtute proficiscitur, perfecta beatitudo erit. In contemplando porro eam esse positam superius diximus.

Et hoc quidem quum superius expositis, tum ipsi veritati consentaneum est. Præstantissima enim primum est hæc energia; quum eorum omnium quæ sunt in nobis, mens præstantissima est: tum omnium cognoscibilium illa optima sunt, quæ mente comprehenduntur. Deinde mentis energia etiam maxime est continua; contemplari namque assidue facilius poterimus, quam agere quidvis.

Et vero quum beatitudini voluptatem admixtam esse debere credamus, omnium virtutis actionum jucundissimam esse sapientiæ energiam, omnium consensu certum est. Et videatur quidem certe sapientia mirabiles quasdam quum sinceritate tum stabilitate voluptates continere; ad hæc probabile est, eos qui jam sciunt, vitam agere jucundiorem illis qui adhuc scire quærunt. Præterea illud quod dicitur *autarces*, magis existit in vita ea quæ in contemplando versatur. Et res enim ad vitæ cultum necessarias sapiens et justus et reliqui item desiderant: et vero

quos juste operetur, et cum quibus; similiter autem et temperatus, et fortis, et [illegible] sapiens autem [illegible] Melius autem forte cooperatores habere, sed tamen per se sufficientissimus.

Videbitur autem utique ipsa sola propter seipsam diligi. Nihil enim ab ipsa fit præter speculari. Ab operationibus autem vel plus vel minus acquirimus præter actionem.

quum iis bonis jam sufficienter instructi sunt, requirunt tamen, justus quidem erga quos et cum quibus exerceat justas actiones, similiterque et fortis et temperatus, et ceteri omnes. At vero sapiens ad suam energiam obeundam per se valet, ac quando est sapientior, tanto magis ad illud valet. Fortasse sane melius id efficiet, si adjutores habeat; at nihilominus tamen etiam se ipsi contentus esse potest.

Ad hæc merito fortasse videatur sola propter se ipsam diligi illa energia, quod nihil ex ea existat præter ipsam contemplationem, quum e diverso ex practica vita semper aliquid, præter ipsam actionem, comparemus, sive plus illud sit, sive minus.

Postquam Philosophus ostendit quod felicitas est operatio secundum virtutem, hic incipit ostendere cujus virtutis sit operatio. Et primo ostendit hoc in generali. Secundo in speciali, ibi, « Quoniam autem est etc. » Dicit ergo primo quod cum felicitas sit operatio secundum virtutem, sicut et in primo ostensum est, rationabiliter sequitur quod sit operatio secundum virtutem optimam. Ostensum est enim in primo quod felicitas est optimum inter omnia bona humana, cum sit omnium finis. Et quia melioris potentiæ melior est operatio, ut supra dictum est; consequens est quod operatio optima hominis sit operatio ejus quod est in homine optimum. Et hoc quidem secundum rei veritatem est intellectus. Sed quia circa hoc diversimode sunt aliqui opinati, nec est nunc locus talia discutiendi, sub dubio ad præsens relinquit, utrum optimum hominis sit intellectus, vel aliquid aliud. Ponit tamen signa quædam, ex quibus potest cognosci quod intellectus sit optimum eorum, quæ sunt in homine. Et primo quidem per comparationem ad ea quæ infra intellectum sunt, quibus intellectus propter sui excellentiam principatur et dominatur. Principatur quidem respectu irascibilis et concupiscibilis, quibus ratio sive intellectus præsidet quasi politico principatu, quia in aliquo resistere possunt rationi. Dominatur autem corporalibus membris, quæ ad nutum obediunt imperio rationis absque contradictione. Et ideo ratio vel intellectus præsidet corpori, quasi servo, despotico principatu, ut dicitur primo *Politicæ*. Secundo vero ponit signa excellentiæ intellectus per comparationem ad superiora, scilicet ad res divinas, ad quas dupliciter comparatur. Uno modo secundum habitudinem, quasi ad objecta. Solus enim intellectus habet intelligentiam de rebus essentialiter bonis, quæ sunt res divinæ. Alio modo comparatur intellectus humanus ad res divinas, secundum connaturalitatem ad ipsas, diversimode quidem secundum diversorum scientias. Quidam enim posuerunt intellectum esse aliquid sempiternum et separatum. Et secundum hoc ipse intellectus esset quoddam divinum. Dicimus enim res divinas esse, quæ sunt sempiternæ et separatæ. Alii vero intellectum partem animæ posuerunt, sicut Aristoteles. Et secundum hoc intellectus non est simpliciter quoddam divinum, sed est divinissimum inter omnia quæ sunt in nobis, propter majorem convenientiam quam habet cum substantiis separatis, secundum quod ejus operatio est sine organo corporeo. Quocumque autem modo se habeat, necesse est secundum prædicta quod perfecta felicitas sit operatio hujusmodi optimi secundum virtutem propriam sibi. Non enim potest esse perfecta operatio quod requiritur ad felicitatem, nisi potentiæ perfectæ per habitum, qui est ipsius virtus, secundum quam reddit operationem bonam.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ostendit speciali in cujus virtutis operatio sit perfecta felicitas. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod in operatione speculativæ virtutis consistit perfecta felicitas. Secundo comparat felicitatem perfectam ad res exteriores, ibi, « Opus erit autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod perfecta felicitas consistit in operatione speculationis. Secundo præfert hanc felicitatem felicitati quæ consistit in actione, ibi, « Secundo autem quæ etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod felicitas consistit in operatione speculativa. Secundo ostendit qualiter se habeat ad hominem, ibi, « Talis autem utique etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Et dicit quod ex supra dictis in sexto manifestum est quod speculativa operatio est intellectus secundum propriam virtutem ejus, scilicet secundum sapientiam principaliter, quæ

comprehendit intellectum et scientiam. Et quod in tali operatione consistat felicitas, in videtur esse consonum eis, quæ in primo dicta sunt de felicitate, et etiam ipsi veritati.

Secundo ibi « optima etenim »

Probat propositum sex rationibus. Prima ergo talis est : Dictum est prius quod felicitas est optima operatio : optima autem operatio inter operationes humanas est speculatio veritatis. Et hoc patet ex duobus, ex quibus pensatur dignitas operationis. Uno modo ex parte potentiæ, quæ est operationis principium. Et sic patet hanc operationem esse optimam, sicut et intellectus est optimum eorum quæ in nobis sunt, ut prius ostensum est. Alio modo ex parte objecti quod dat speciem operationi. Et secundum hoc etiam hæc operatio est optima : quia inter omnia cognoscibilia optima sunt intelligibilia, et præcipue divina. Et sic in eorum speculatione consistit perfecta humana felicitas.

Secundam rationem ponit ibi « est autem »

Ostensum est enim in primo quod felicitas est maxime continua et permanens. Inter omnes autem operationes humanas continuissima est speculatio veritatis. Manifestum est enim quod magis continue potest homo perseverare in speculatione veritatis, quam in quacumque alia operatione. Cujus ratio est, quia necesse est discontinuari operationem nostram propter laborem quem non possumus continue ferre. Labor autem et fatigatio accidit in operationibus nostris propter passibilitatem corporis quod alteratur, et removetur a naturali dispositione sua. Unde, cum intellectus in ejus operatione minimum utatur corpore, sequitur quod minimum ejus operationi adveniat labor et fatigatio. Quæ nulla essent si intellectus in speculando non indigeret phantasmatibus existentibus in organis corporis. Et sic patet quod maxime invenitur felicitas in speculatione veritatis propter ejus facilitatem.

Tertiam rationem ponit ibi « existimamusque »

Et dicit quod sicut in primo dictum est, communiter existimamus quod felicitati delectatio adjungatur. Inter omnes autem operationes virtutis delectabilissima est contemplatio sapientiæ, sicut est manifestum, et concessum ab omnibus. Habet enim philosophia in sapientiæ contemplatione delectationes admirabiles, et quantum ad puritatem, et quantum ad firmitatem. Puritas quidem talium delectationum attenditur ex hoc quod sunt circa res immateriales. Firmitas autem earum attenditur secundum hoc quod sunt circa res immutabiles. Qui enim delectatur circa res materiales, incurrit quamdam impuritatem affectus ex hoc quod circa inferiora occupatur. Qui autem circa res mutabiles delectatur, non potest firmam delectationem habere, quia mutata re aut corrupta, quæ delectationem afferebat, delectatio cessat, et quandoque in tristitiam vertitur. Dicit autem delectationes philosophiæ esse admirabiles propter inconsuetudinem talium delectationum apud multitudinem hominum, qui in rebus materialibus delectantur. Speculatio autem veritatis est duplex : una quidem quæ consistit in inquisitione veritatis ; alia vero quæ consistit in contemplatione veritatis jam inventæ et cognitæ. Et hoc perfectius est, cum sit terminus, et finis inquisitionis. Unde et major est delectatio in consideratione veritatis jam cognitæ, quam in inquisitione ejus. Et ideo dicit quod delectabilius conversantur illi, qui jam sciunt veritatem, habentes intellectum perfectum per intellectualem virtutem ipsius. Unde perfecta felicitas non consistit in quacumque speculatione, sed in ea quæ est secundum propriam virtutem ipsius.

Quartam rationem ponit ibi « et quæ dicitur »

Ostensum est enim in primo quod per se sufficientia, quæ græce dicitur autarchia, requiritur ad felicitatem. Hujusmodi autem per se sufficientia maxime invenitur circa speculativam operationem, ad quam homo non indiget nisi his quæ sunt necessaria omnibus ad communem vitam : indiget enim necessariis vitæ tam sapiens, scilicet speculativus, quam etiam justus, et reliqui habentes virtutes morales, quæ perficiunt vitam activam. Si autem alicui dentur sufficienter necessaria vitæ, adhuc pluribus indiget virtuosus, secundum virtutem moralem. Indiget enim justus ad suam operationem aliis. Et primo quidem illis ad quos debet juste agere, quia justitia ad alterum est, ut dictum est in quinto. Secundo autem indiget aliquibus, cum quibus operetur justitiam, ad quod indiget homo frequenter multorum auxilio. Et eadem ratio est de temperato et

forti, et de aliis virtuosis moraliter. Sed non est ita de sapiente speculativo, qui potest speculari veritatem, etiam si solus secundum seipsum existat. Quia contemplatio veritatis est operatio penitus intrinseca ad exterius non procedens. Et tanto aliquis magis poterit solus existens speculari veritatem, quanto fuerit magis perfectus in sapientia. Quia talis plura cognoscit, et minus indiget ab aliis instrui aut juvari. Nec hoc dicitur quia contemplationem non juvet societas; quia ut in octavo dictum est, duo simul viventes intelligere et agere magis possunt. Et ideo subdit, melius esse sapienti quod habeat cooperatores circa considerationem veritatis, quia interdum unus videt quod alteri licet sapientiori non occurrit. Et quamvis sapiens ab aliis juvetur, tamen inter omnes ipse per se magis sibi sufficit ad propriam operationem. Et sic patet quod maxime in operatione sapientiæ invenitur felicitas.

Quintam rationem ponit ibi « videbitur autem »

Ostensum est enim in primo, quod felicitas est ita per se appetibilis, quod nullo modo appetitur propter aliud. Hoc autem apparet in sola speculatione sapientiæ, quod propter seipsam diligatur, et non propter aliud. Nihil enim homini accrescit ex contemplatione veritatis præter ipsam veritatis speculationem. Sed in exterioribus operabilibus semper homo acquirit aliquid præter ipsam operationem, aut plus, aut minus; puta honorem et gratiam apud alios, quæ non acquirit sapiens ex sua contemplatione, nisi per accidens, inquantum scilicet veritatem contemplatam aliis enunciat, quod jam pertinet ad exteriorem actionem. Sic ergo patet, quod felicitas maxime consistat in operatione contemplationis.

LECTIO XI.

Tangitur quædam felicitatis conditio, cujus hactenus non meminerat, videlicet eam in quadam vacatione consistere; ostenditque quod hujusmodi vacatio, quæ circa contemplationem veritatis est, melior sit ea vita, quæ est secundum hominem.

ANTIQUA.

Videturque felicitas in vacatione esse : non vacamus enim ut vacemus, et bellamus ut pacem ducamus. Practicarum quidem virtutum in politicis et bellicis operationes sunt. Quæ autem circa hæc actiones videntur non vacantes esse. Bellicæ quidem et penitus. Nullus enim eligit bellare ejus quod est bellare gratia, neque præparare bellum. Videtur enim utique omnino violentus occisor quis esse, si amicos oppugnatores quidem faceret, ut pugnæ et occisiones fierent. Est autem, et quæ politici, non vacans, et præter ipsum civiliter conversari acquirens potentatus et honores, vel magis, et felicitatem ipsi et civibus alteram existentem a politica, quam et quærimus, ut alteram existentem. Si utique eas, quidem quæ secundum virtutes, actiones politicæ et bellicæ, pulchritudine et magnitudine præcellunt, hæ non vacantes, et finem aliquem appetunt, et non propter seipsas sunt eligibiles. Intellectus autem operatio studio differre videtur speculativa existens, et præter ipsam nullum appetere finem, habereque delectationem propriam : hæc autem coauget operationem. Et per se sufficiens utique et vacativum, et illaboriosum, et humanum, et quæcumque alia beato attribuuntur, secundum hanc operationem apparent entia. Perfecta igitur felicitas hæc utique erit hominis accipiens longitudinem vitæ perfectam. Nihil enim imperfectum est eorum, quæ felicitatis.

RECENS.

Quodque insuper beatitudo videatur in quiete atque otio consistere. Rebus enim agendis occupamur ob id, ut in otio et quiete vivere possimus : bella gerimus, ut pace fruamur. Practicæ porro virtutes (quarum energiæ in negotiis aut politicis aut bellicis versantur) earumque expromptæ actiones scilicet omnes irrequietæ sunt; bellicæ quidem omnino : nemo enim expetit, vel ut bellum gerat belli inveniendi causa, vel ut serere bellum liceat : videretur enim esse plane quippiam sanguinarius, qui ex amicis inimicos faceret, ut pugnæ atque cædes fierent. Porro est etiam politica administratio negotiosa et irrequieta, parans scilicet præter ipsam quæ navatur, operam, potestates et honores, aut certe beatitudinem, vel sibi vel civibus suis, quæ alia sane exsistit a civili scientia : quam etiam nos, ut ab illa diversam quærimus.

Si itaque actiones virtutis tam bellicæ quam politicæ et honestate et magnitudine præcellunt, eædemque irrequietæ sunt, et finis alicujus gratia suscipiuntur, nec propter se sunt expetendæ; at vero mentis actio videtur et studii gravitate præstare (quum sit contemplationis) et præter se nullum finem expetere, et in se voluptatem habere (ea porro actionem promovet et amplificat,) habetque illa super etiam id quod est se ipso contentum esse, et quietam otiosamque esse, et defatigationis item esse expertem, quantum quidem res humanæ ferunt; cetera denique omnia ei adsunt, quæ beato tribui solent : profecto perfecta hominis beatitudo hac actione continetur : si quidem perfectam vitæ longitudinem etiam sit nacta. Nihil namque, quod beatum dicatur, imperfectum est.

Talis utique melior erit vita ad humanam. Non secundum quod homo est sic vivit, sed secundum quod divinum aliquid in ipso existit. Quanto autem differt hoc a composito, tanto et operatio ab ea, quæ secundum aliquam virtutem. Si itaque divinum intellectus ad hominem, et secundum hunc divina vita ad humanam vitam.

Oportet autem non secundum suadentes humana sapere hominem entem, neque mortalia mortalem; sed inquantum contingit immortalem facere, et omnia facere ad vivere secundum optimum eorum quæ in ipso. Si enim et mole parvum est, potentia et pretiositate multum magis omnibus superexcellit. Videbitur autem et unumquodque esse hoc, siquidem principale melius. Inconveniens ergo fiet utique si non suipsius vitam eligat, sed alicujus alterius. Quod et dictum prius nunc congruit, et unicuique proprium natura optimum et delectabilissimum est unicuique : homini utique, quæ secundum intellectum vita, siquidem maxime hoc homo iste ergo felicissimus.

Talis autem vita præstantior fuerit quam humana. Non enim qua homo est, ita vivet, sed qua divinum quiddam ei inest. Quantum porro illud differt a composito, tantum etiam energia hæc præstat ei quæ est aliarum virtutum. Quod si igitur mens comparata cum homine divinum quiddam est, sane vita quoque quæ secundum mentem agitur, divina erit, respectu humanæ et vulgaris vitæ. Ceterum oportet nos non, ut quidam hortantur, facere qui aiunt, humana sapere oportere eum, qui homo sit natus, non autem immortalia sectanda esse mortali. Quin potius summa ope nitendum est, ut quantum licet mortalitatis conditioni nos eximamus, omniaque agenda, ut secundum eam partem nostri, quæ melior est, vivamus : hæc enim etsi mole exigua est, facultate tamen et honore longissime ceteris partibus antecellit.

Imo vero videri possit quisque nostrum illud esse : si quidem pars ea principatum obtinet ac melior est. Quamobrem absurdum certe foret, aliquem non suam, sed alienam quamdam vitam expetere. Atque, illud quod diximus, hic etiam valebit : illud quod cuique natura proprium est, optimum quoque eidem ac jucundissimum esse. Ergo homini etiam ea vita, quæ secundum mentem degitur, optima est et jucundissima : siquidem hæc pars maxime homo est. Hæc igitur vita est etiam beatissima.

Positis quinque rationibus, ex quibus ostendebatur, quod felicitas consistit in speculatione veritatis secundum convenientiam ad ea quæ supradicta sunt, hic addit sextam quæ procedit ex quadam conditione felicitatis, quam supra non posuerat. Felicitas enim consistit in quadam vacatione. Vacare enim dicitur aliquis quando non restat ei aliquid agendum : quod contingit cum aliquis jam ad finem pervenerit. Et ideo subdit, quod non vacamus ut vacemus, idest laboramus operando, quod est non vacare, ut perveniamus ad quiescendum in fine, quod est vacare. Et hoc ostendit per exemplum bellantium, qui ad hoc bella gerunt ut ad pacem optatam perveniant. Est tamen considerandum, quod supra Philosophus dicit, quod requies sit gratia operationis. Sed ibi locutus fuit de requie, qua intermittitur operatio ante consecutionem finis propter impossibilitatem continuæ operandi, quæ quidem requies ordinatur ad operationem sicut ad finem. Vacatio autem est requies in fine ad quam operatio ordinatur. Et sic felicitati, quæ est ultimus finis, maxime competit vacatio. Quæ quidem non invenitur in operationibus virtutum practicarum, quarum præcipuæ sunt illæ quæ consistunt in rebus politicis, ut pote ordinantes bonum commune, quod est divinissimum; vel in rebus bellicis, quibus ipsum bonum commune defenditur contra hostes, et tamen his operibus non competit vacatio. Et primo quidem circa bellicas operationes hoc est penitus manifestum, quia nullus eligit bella gerere aut præparare bella solum gratia bellandi, quod esset vacationem habere in rebus bellicis. Quia si in bellis gerendis finem suum constitueret, sequeretur, quod esset violentus et occisor, in tantum, quod etiam de amicis faceret impugnatores ad hoc quod posset pugnare et occidere. Secundo manifestum est in actionibus politicis, quod non est in eis vacatio; sed præter ipsam conversationem civilem vult homo acquirere aliquid aliud, puta potentatus, et honores vel quia in eis non est ultimus finis, ut in primo ostensum est, magis est decens, quod per civilem conversationem aliquis velit acquirere felicitatem sibiipsi, et cuilibet, ita quod hujusmodi felicitas, quam intendit aliquis acquirere per politicam vitam, sit altera ab ipsa vita politica. Sic enim per vitam politicam, quærimus eam quasi alteram existentem ab ipsa. Hæc est enim felicitas speculativa, ad quam tota vita politica videtur ordinata; dum per pacem, quæ per ordinationem vitæ politicæ statuitur et conservatur, datur hominibus facultas contemplandi veritatem. Si igitur inter omnes actiones virtutum moralium excellunt politicæ et bellicæ, tam pulchritudine, quia sunt maxime honorabiles, quam etiam magnitudine, quia sunt circa maximum bonum, quod est bonum commune; cum hujusmodi operationes non habeant in seipsis vacationem, sed agantur propter appetitum alterius finis, et non sunt eligibiles propter seipsas, non erit in operationibus virtutum moralium

perfecta felicitas. Sed operatio intellectus, quæ est speculativa, videtur a præmissis operationibus differre secundum rationem studii; quia scilicet homo vacat hujusmodi operationi propter seipsam, ita quod nullum alium finem præter ipsam appetit. Habet etiam hujusmodi operatio propriam delectationem ex ipsa procedentem, quæ auget eam. Sic igitur patet, quod secundum hujusmodi operationem speculativam intellectus, manifeste apparet omnia existere in homine quæcumque solent attribui beato, scilicet quod sit per se sufficiens, et quod vacet, et quod non laboret. Et hoc dico quantum possibile est homini mortalem vitam agenti, in qua vita non possunt tales perfecte existere. Sic igitur in contemplatione intellectus consistit perfecta felicitas hujusmodi, dummodo adsit diuturnitas vitæ. Quæ quidem requiritur ad bene esse felicitatis, secundum quod oportet nihil eorum, quæ pertinent ad felicitatem, esse imperfectum.

Deinde cum dicit « talis utique »

Ostendit qualiter hujusmodi vita speculativa se habeat ad hominem. Et primo ostendit propositum. Secundo excludit errorem, ibi, « Oportet autem non etc. » Dicit ergo primo, quod talis vita, quæ vacat comtemplationi veritatis, est melior quam vita quæ secundum hominem. Cum enim homo sit compositus ex anima et corpore, habens sensitivam naturam et intellectivam, vita homini commensurata videtur consistere in hoc, quod homo secundum rationem ordinet affectiones et operationes sensitivas et corporales. Sed vacare soli operationi intellectus videtur esse proprium superiorum substantiarum, in quibus invenitur sola natura intellectiva, quam participant secundum intellectum. Et ideo manifestans quod dictum est, subdit quod homo sic vivens, scilicet vacando contemplationi, non vivit secundum quod homo, qui est compositus ex diversis, sed secundum quod aliquid divinum in ipso existit, prout scilicet secundum intellectum divinam similitudinem participat. Et ideo quantum intellectus in sua puritate consideratus differt a composito ex anima et corpore, tantum distat operatio speculativa ab operatione quæ fit secundum virtutem moralem, quæ proprie est circa humana. Sicut ergo intellectus per comparationem ad homines est quoddam divinum, ita et vita speculativa, quæ est secundum intellectum, comparatur ad vitam moralem, sicut divina ad humanam.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Excludit quorumdam errorem, qui suadebant, quod homo debeat intendere ad sapiendum humana, et mortales ad sapiendum mortalia. Et fuit hoc dictum Simonidis poetæ, ut patet in principio *Metaphysicæ*. Quod quidem Philosophus dicit esse falsum, quia homo habet intendere ad immortalitatem, quantum potest, et secundum totum posse suum facere ad hoc, quod vivat secundum intellectum, qui est optimum eorum quæ sunt in homine, qui quidem est immortalis et divinus. Quamvis enim hoc optimum sit parvum mole, quia est incorporeum et simplicissimum, et per consequens caret magnitudine molis, tamen quantitate virtutis et pretiositatis multum excedit omnia quæ in homine sunt. Virtute quidem excedit in suis operationibus, quibus superioribus conjungitur, et inferioribus principatur, et sic quodammodo omnia complectitur : pretiositate autem quantum ad dignitatem suæ naturæ, quia intellectus est immaterialis et simplex, incorruptibilis et impassibilis. Unumquodque autem, idest totus homo videtur esse hoc, scilicet intellectus, si ita est, immo quia ita est, quod intellectus est principalius et melius, quod sit in homine. Dictum est enim supra in nono, quod unumquodque potissime videtur esse id quod est principalius in eo, quia omnia alia sunt quasi instrumenta illius. Et sic dum homo vivit secundum operationem intellectus, vivit secundum vitam maxime sibi propriam. Esset enim inconveniens, si aliquis eligeret vivere non secundum vitam propriam suiipsius, sed secundum vitam alicujus alterius. Unde inconvenienter dicunt, qui suadent, quod homo non debeat vacare speculationi intellectus. Et cum hoc dictum sit prius in nono, quod illud quod est secundum intellectum, est proprium homini, congruit etiam et nunc in proposito. Illud enim quod est optimum secundum naturam in unoquoque est maxime proprium sibi : quod autem est optimum et proprium, consequens est quod sit delectabilissimum, quia unusquisque delectatur in bono sibi convenienti. Sic ergo patet, quod si homo maxime est intellectus tamquam principalissimum in ipso, quod vita quæ est secundum intellectum est

delectabilissima homini, et maxime sibi propria. Nec hoc est contra id quod supra dictum est, quod non est secundum hominem, sed supra hominem; non est enim secundum hominem quantum ad naturam compositam, est autem propriissime secundum hominem quantum ad id quod est principalissimum in homine: quod quidem perfectissime invenitur in substantiis superioribus, in homine autem imperfecte et quasi participative. Et tamen istud parvum est majus omnibus aliis quæ in homine sunt. Sic ergo patet, quod ille qui vacat speculationi veritatis, est maxime felix, quantum homo in hac vita felix esse potest.

LECTIO XII.

Aliam felicitatis speciem in medium affert, quæ scilicet in operatione virtutum moralium persistere videtur, et maxime in virtute prudentiæ, quæ directrix est omnium moralium virtutum.

ANTIQUA.

Secundo autem, quæ secundum aliam virtutem.

Secundum ipsam enim operationes humanæ. Justa enim ,et fortia et alia quæ secundum virtutes ad invicem agimus in commutationibus, et necessitatibus, et actionibus omnimodis, et in passionibus, quod decet unicuique conservantes. Hæc autem esse videntur omnia humana. Quædam horum autem, et accidere a corpore videntur, et multum coappropriari passionibus moris virtus. Conjugata est enim prudentia moris virtuti, et hæc prudentiæ: siquidem prudentiæ quidem principia, secundum morales sunt virtutes. Rectum autem moralium secundum prudentiam. Concopulatæ autem et hæ passionibus circa compositum utique erunt. Compositum autem virtutes humanæ, et vita utique, et quam secundum has felicitas. Quæ autem intellectus, separata. Tantum enim de ipsa dictum est: certius enim dicere majus proposito est.

Videbitur autem utique, et exteriori largitione in parum, vel minus indigere morali. Necessariis quidem enim ambobus opus ex æquali fit, etsi magis laborat circa corpus politicus, et quæcumque talia. Parum utique quidem differt, ad operationes autem multum differt. Liberali quidem enim opus erit pecuniis ad agere liberalia, et justo utique ad redditiones. Voluntates enim immanifestæ: simulant enim et non justi juste agere velle. Forti autem potentia, siquidem perficit aliquid eorum, quæ secundum virtutem. Et temperato potestate; qualiter enim manifestus erit, vel iste, vel aliorum aliquis? Quæritur autem quidem utrum principalius virtutis electio vel actiones, ut in ambabus existentis. Perfectum utique, manifestum, quod in ambabus utique erit. Ad actiones autem multis opus est; et quanto utique majores sunt, et meliores, pluribus. Speculanti autem nulla talium ad operationem necessitas; sed ut convenit dicere, et impedimenta sunt ad speculationem. Secundum autem quod homo est, et pluribus convivit, eligit secundum virtutem agere. Opus habebit igitur talibus ad humaniter conversari.

RECENS.

Secundo loco beata habenda illa vita, quæ per alias virtutes degitur. Harum namque actiones humanæ sunt. Justitiæ enim et fortitudinis et aliarum virtutum actiones exercemus inter nos in contractibus, necessitatibus, actionibus omnis generis, in perturbationibus item, cuique competens decorum attribuentes hæc vero omnia videntur humanæ imbecillitatis propria esse.

Secundum nonnulla etiam a corpore videtur proficisci virtus moralis; multisque in rebus eadem videtur conjuncta esse cum perturbationibus. Quin etiam prudentia conjuncta esse cum morum virtutibus, et vicissim hæ cum illa; siquidem principia quidem prudentiæ habent se perinde, ut virtutes quæ dicuntur morales: quod autem rectum in moribus est, a prudentia descendit.

Porro quum et inter sese hæc sint complicata, et utraque perturbationibus insuper implicata; utique versabuntur in quodam composito. Quæ autem sunt virtutes compositi, vere sunt humanæ. Ergo et vita secundum eas virtutes et beatitudo humana est. Mentis vero beatitudo separata est et quodammodo abstracta. Tantum enim modo de ea dicatur: subtilior namque de his disputatio non est hujus loci.

Ad hæc videtur etiam hæc beatitudo externis bonis parum, aut certe longe minus, indigere, quam ethica beatitudo. Etenim rebus ad usum necessariis ponatur ambas egere et quidem æqualiter egere. Nam si maxime politicus magis laborat circa corpori necessaria, et circa totum hoc genus: id tamen parum momenti habet. At muneris functionem certe quod attinet, multo alia est in politico, quam in contemplatore, bonorum externorum ratio. Liberali enim opes ad liberalitatis officia exercenda necessariæ sunt; et justo itidem, ad facultatem remunerandi beneficia (nudæ etenim voluntates in obscuro sunt, multique nec justi simulant voluntatem res justas agendi;) et forti viro potentia est opus, si quidem effecturus quidpiam sit virtuti suæ conveniens, et temperanti facultate peccandi: alioqui sciri non potest, sitne talis, an alius quispiam.

Jam ambigitur, utrum ad virtutem plus in consilio et electione, an in actione positum sit; quippe in hisce duobus consistat virtus. Sane id quod perfectum est, ex utrumque consistere perspicuum est: ad actiones vero multa requiruntur; et quo sunt majores ac pulchriores, eo plura.

At vero illi qui in contemplatione versatur, nihil talium rerum necessarium est ad suas quidem energias obeundas: quin talia pæne dixerim obsunt potius contemplationi: quanquam interea tamen qua homo est, cumque aliis vitæ societate conjungitur, statuet scilicet etiam, quæ virtuti consentanea sunt, agere; ac proinde indigebit jam dictis rebus, ad humanitatis vitam colendam.

Perfecta autem felicitas quoniam speculativa quædam est operatio, et hinc utique apparebit. Deos enim maxime suspicati sumus beatos et felices esse. Actiones autem quales attribuere debitum ipsis? utrum justas? Vel ridiculi apparebunt commutationes et depositiones facientes, et quæcumque talia? Sed fortes sustinentes terribilia, et periclitantes quoniam bonum? Vel liberales? cui autem dabunt? Inconveniens autem et si erit ipsis numisma vel aliquid tale. Si autem temperati quidem utique erunt? Vel onerosa laus quoniam non habent pravas concupiscentias. Pertranseuntibus autem omnia apparebunt utique quæ circa actiones parva et indigna Deis. Sed tamen vivere omnes suspicati sunt ipsos, et operari ergo. Non oportet enim dormire quemadmodum Endymiona. Viventi utique ab agere ablato, adhuc autem magis a facere, quid relinquitur præter speculationem? Quare Dei operatio beatitudine differens, speculativa utique erit, et humanarum utique quæ huic cognatissima felicissima.

Proterea quod perfecta beatitudo contemplativa quædam sit energia, inde etiam perspicuum est, quod deos felicissimos ac beatissimos existimamus. Diis porro qualesnam actiones tribuemus? num justitiæ? at ridiculum est asserere, eos invicem contrahere, depositaque reddere, et his similia virtutis officia colere. An ergo fortitudinis? ut scilicet res formidolosas subeant, et periculis se objiciant propter virtutem. An liberalitatis? Sed cuinam dabunt obsecro? Absurdum vero dictu et illud sit, si statuatur, esse illis numismata ejusque generis similia alia. At temperantiæ quales erunt? Atqui pinguis fuerit hæc laus, quod careant vitiosis cupiditatibus. Quod si omnium actionum genera persequamur, abjecta esse deprehenduntur et diis indigna. Atqui nemo non existimat vivere eos et proinde etiam agere aliquid. Non enim certe instar Endymionis dormiendo ætatem eos transigere fingendum est. Viventi igitur si actio adimatur, multoque etiam magis effectio, quid restat aliud quam ut contemplatio ei tribuatur? Quocirca et dei actio, beatitudine illa antecellens, in contemplatione consistat : et vero humanarum actionum illa, quæ huic familiarissima est, maxime beatam vitam constituit.

Signum autem, et non participare reliqua animalia felicitate, tali operatione privata perfecte. Diis quidem enim omnis vita beata : hominibus autem inquantum similitudo quædam talis operationis existit: aliorum autem animalium nullum felix est, quia nequaquam communicant speculatione. Inquantum utique speculatio, et felicitas : et quibus magis existit speculari, et felices esse, non secundum accidens, sed secundum speculationem : hæc enim secundum seipsam honorabilis. Quare erit utique felicitas speculatio quædam.

Et vero hujus rei indicium illud quoque, quod bruta, quia non participant cum homine theoreticas actiones ulla ex parte, felicitatis quoque proinde participia minime censentur. Diis enim tota vita beata est : sed hominibus, quatenus talis actionis simulacrum quoddam ipsi quoque habent. Reliquorum vero animalium nullum beate vivit: quoniam omnia ea contemplatione carent. Quam late igitur patet contemplatio, tam longe etiam beatitudo sese extendit : et quibus inest theoria, iidem sunt etiam beatiores. Neque hoc per accidens, sed ex ipsa contemplationis natura. Hæc enim per se est maximi pretii. Ex quo jam intelligi potest beatitudinem esse contemplationem quamdam.

Postquam Philosophus ostendit quod perfecta felicitas est prima et principalis, secundum speculationem intellectus, hic inducit quamdam aliam secundariam felicitatem, quæ consistit in operatione virtutum moralium. Et primo proponit quod intendit ; dicens quod cum ille qui vacat speculationi veritatis sit felicissimus, secundario est felix ille qui vivit secundum aliam virtutem, scilicet secundum prudentiam , quæ dirigit omnes morales virtutes. Sicut enim felicitas speculativa attribuitur sapientiæ, quæ comprehendit in se alios habitus speculativos tamquam principalior existens, ita etiam felicitas activa, quæ est secundum operationes moralium virtutum , attribuitur prudentiæ, quæ est perfectiva omnium moralium virtutum, ut in sexto ostensum est.

Secundo ibi « secundum ipsam »

Ostendit propositum quatuor rationibus. Quarum prima est, quia operationes quæ sunt secundum alias virtutes activas sunt operationes humanæ. Sunt enim circa res humanas. Primo quidem circa res exteriores, quæ in usum hominis veniunt. Opera enim justitiæ et fortitudinis et aliarum virtutum, quæ ad invicem agimus, existunt in commutationibus, prout secundum justitiam homines invicem sua bona commutant. Existunt etiam in necessitatibus, prout scilicet unus homo alteri subvenit in sua necessitate. Existunt etiam in quibuscumque actionibus et passionibus humanis, circa quas secundum virtutes morales conservatur id quod convenit unicuique. Omnia autem prædicta videntur esse quædam humana. Secundo autem quædam ad virtutes pertinentia videntur pertinere ad corpus et ad animæ passiones, quibus virtus moralis, secundum quamdam affinitatem, appropriatur. Multæ enim moralium virtutum sunt circa passiones, sicut ex prædictis patet. Sic ergo virtus moralis est circa bona exteriora, et circa bona corporis et circa animæ passiones. Morali autem virtuti conjungitur prudentia intellectualis virtus existens, secundum quamdam affinitatem, et e converso, quia principia prudentiæ accipiuntur secundum virtutes morales, quarum fines sunt principia prudentiæ. Rectitudo autem moralium virtutum accipitur secundum prudentiam, quia facit rectam electionem eorum quæ sunt ad finem, ut patet ex his quæ in sexto dicta sunt. Ea etiam, scilicet virtus

moralis et prudentia, simul copulantur cum passionibus, quia scilicet secundum utrumque modificantur passiones. Passiones autem sunt communes totius compositi ex anima et corpore, cum pertineant ad partem sensitivam. Unde patet quod tam virtus moralis quam prudentia sunt circa compositum. Virtutes compositi, proprie loquendo, sunt humanæ, inquantum homo est compositus ex anima et corpore. Unde et vita, quæ est secundum has, idest secundum prudentiam et virtutem moralem, est humana, quæ dicitur vita activa. Et per consequens felicitas, quæ in hac vita consistit, est humana. Sed vita et felicitas speculativa, quæ est propria intellectus, est separata, et divina. Et tantum dicere ad præsens de ipsa sufficiat. Quod autem magis per certitudinem explicetur, est aliquid majus, quam pertineat ad propositum. Agitur enim de hoc in tertio *De anima*, ubi ostenditur quod intellectus est separatus. Sic igitur patet quod felicitas speculativa est potior quam activa, quanto aliquid separatum et divinum est potius quam id quod est compositum et humanum.

Secundam rationem ponit ibi « videbitur autem »

Et dicit quod speculativa vita et felicitas videtur parum, vel saltem minus quam moralis, indigere quod homini largiantur exteriora bona. Verum est enim quod ambobus, idest tam speculativæ quam morali, opus est habere necessaria vitæ, puta cibum et potum, et alia hujusmodi ; quamvis circa corpus magis laboret activus quam speculativus, quia exteriores actiones per corpus aguntur. Tamen quantum ad hoc non est magna differentia, quin æqualiter necessariis uterque indigeat. Sed quantum ad operationes utriusque magna est : quia virtuosus multis indiget ad suas operationes, sicut patet quod liberali opus est pecuniis ad agendum liberaliter, et similiter justus indiget pecuniis ad hoc quod reddat illa quæ debet. Et si quis dicat quod actus liberalitatis est etiam velle dare, et actus justitiæ velle reddere, quod potest esse etiam sine pecuniis ; considerandum est quod voluntates hominum non sunt manifestæ sine operationibus exterioribus. Multi enim qui non sunt justi simulant se velle jure agere. Sed ad hoc quod sit manifestum de aliquo an sit fortis, indiget aliquo exteriori. Et sic debet aliquod opus exterius fortitudinis perficere. Et similiter temperatus indiget proprietate utendi delectationibus, ad hoc quod manifestetur temperantia. Aliter enim, nisi adsit facultas operandi, non poterit esse manifestus, neque ille virtuosus, scilicet temperatus vel fortis, neque aliquis alius. Et ideo potest quæri quid sit principalius in virtute morali : utrum electio interior, vel actiones exteriores, cum utrumque ad virtutem exigatur. Et quamvis electio sit principalior in virtute morali, ut supra dictum est, tamen manifestum est quod ad omnimodam perfectionem virtutis moralis requiritur non solum electio, sed etiam operatio exterior. Ad actiones autem exteriores opus est homini, quod habeat multa, et tanto plura quanto actiones debent esse majores. Sed ille qui vacat speculationi, nullo talium indiget ad suam operationem. Quinimmo potest dici quod exteriora bona impediunt hominem a speculatione, propter sollicitudinem quæ ex eis ingeritur homini, distrahens animum hominis ne totaliter possit speculationi vacare. Sed si homo speculativus indigeat exterioribus rebus, hoc erit inquantum est homo indigens necessariis, et inquantum convivit pluribus, quos interdum oportet juvare ; et inquantum homo contemplativus eligit vivere secundum virtutem moralem. Et sic indigebit talibus ad hoc quod humaniter conversetur. Sic igitur patet quod felicitas speculativa est potior quam activa, quæ est secundum virtutem moralem.

Tertiam rationem ponit ibi « perfecta autem »

Et dicit quod hoc quod felicitas perfecta consistat in quadam speculativa operatione, ex hoc apparet quod diis, idest substantiis separatis maxime videtur competere, quod sint felices et beati. Nec tamen possumus eis attribuere actiones moralium virtutum. Si quis enim attribueret eis justitiæ operationes, apparerent deridendi, utpote commutationes facientes, vel etiam sua bona apud alios deponentes, vel quæcumque alia opera facientes. Et similiter non potest eis attribui fortitudo, ut scilicet sufferant terribilia et pericula propter bonum commune. Similiter etiam non competit eis liberalitas prout est virtus humana. Non enim est assignare eis cui mortalium dent hujusmodi dona, quæ dant homines liberaliter ; quia inconveniens est si aliquis dicat eos uti ad dandum denariis, vel aliis hujusmodi. Si au-

tem aliquis attribuit eis temperantiam, hujusmodi laus magis esset onerosa Deo, quam grata. Non enim est laudabile Deo quod non habeat pravas concupiscentias, quia non est natus eas habere. Sic ergo pertranseundo omnes actiones moralium virtutum, apparet quod sunt parva, et indigna diis, idest substantiis superioribus. Sed tamen opinantur quod vivant, et per consequens, quod operentur. Non enim convenit eis quod nihil operentur, sicut dormientes, sicut dicitur de quodam philosopho qui diu vixit dormiens. Si igitur a vita divina auferamus agere moralium virtutum et prudentiæ, et adhuc multo magis auferamus a divina vita facere quod est proprium artis, nulla alia operatio Dei, quæ excellit in beatitudine, est nisi speculativa. Et speculatione sapientiæ suæ omnia facit. Ex quo patet quod inter operationes humanas illa quæ est simillima divinæ speculationi est felicissima.

Quartam rationem ponit ibi « signum autem »

Et dicit quod signum hujus quod perfecta felicitas consistat in contemplatione sapientiæ, est quod animalia irrationalia, quæ carent felicitate, omnino sunt privata tali operatione ; quia non habent intellectum, quo nos speculamur veritatem. Aliquo autem modo participant operationes virtutum moralium, sicut leo actu fortitudinis et liberalitatis, cyconia actu pietatis ad parentes. Et hoc rationabiliter. Diis enim, idest substantiis separatis, quia habent solam intellectualem vitam, tota eorum vita est bona. Homines autem intantum sunt beati, inquantum existit in eis quædam similitudo talis operationis, scilicet speculativæ. Sed nullum aliorum animalium est felix, quia in nullo communicant speculatione. Et sic patet quod quantum se extendit speculatio, tantum se extendit felicitas. Et quibus magis speculari, magis competit esse felices ; et non secundum accidens, sed secundum speculationem, quæ est secundum se honorabilis. Unde sequitur quod felicitas principaliter sit quædam speculatio.

LECTIO XIII.

Monstrat felicem bonis exterioribus indigere, at non multis.

ANTIQUA.

Opus erit autem, et exteriori prosperitate homini enti. Non enim per se sufficiens natura ad speculari. Sed oportet, et corpus sanum esse, et cibum, et reliquum famulatum existere.

Non tamen existimandum multis et magnis indigere futurum felicem, si non contingit sine exterioribus bonis beatum esse. Non enim in superabundantia in se sufficiens, nec judicium, neque actio. Possibile autem, et non principes terræ et maris agere bona, etenim a moderatis poterit utique aliquis agere secundum virtutem. Hoc autem est videre manifeste : idiotæ enim potentibus non minus videntur studiosa agere, sed et magis. Sufficiens autem tanta existere : erit enim vita felix secundum virtutem operantis.

Et Solon autem felices fore enunciavit bene dicens moderate his, quæ extra, ditatos, agentes autem optima existimabat et viventes temperate. Contingit enim moderata possidentes agere, quæ oportet.

Videtur autem et Anaxagoras non divitem neque potentem existimare felicem : dicens, quoniam non utique admiratur siquidem inconveniens appareat multis. Isti enim judicant his quæ extra, hæc sentientes solum.

Consonare utique rationibus videntur sapientum

RECENS.

Etsi autem opus etiam futurum est beato externorum quoque bonorum copia, quippe qui homo sit (non enim natura hominis in semetipsa instructa est bonis omnibus ad contemplandum necessariis ; sed indiget præterea corpore sano, item victu, et reliquo vitæ cultu) : existimare tamen non oportet, quum beatus absque externis bonis esse non possit, idcirco etiam magnis atque affluentibus ipsum indigere ; quippe non est in excessu quod satis est, sicuti neque usus et actio.

Fieri namque potest ut præclaras res etiam illi agant, qui non sunt domini terræ atque maris. Possunt enim etiam mediocria sufficere ad edendas virtutis actiones. Ejusque rei documentum ex eo capi potest, quod etiam privatos nihilo impeditius videmus res laude dignas agere, quam qui sunt cum potestate ; quin etiam expeditus sæpenumero. Satis itaque fuerit tantam copiam suppetere, quantam diximus. Beata namque erit illius vita, qui potest virtutis muneribus fungi.

Et fortasse Solon beatos non absurde pronunciavit illos, qui mediocriter bonis externis instructi essent, et qui vitam exegissent defuncti honestissimis (ut ipsi videbatur) actionibus, in perpetuo cultu temperantiæ. Nihil enim obstat quominus mediocrium facultatum possessoribus in promptu sit honesta facere. Videtur etiam Anaxagoras non divitem aliquem neque potentem existimasse esse virum beatum, quando dixit, minime se mirari, si ineptus homo videatur vulgo. Multitudo enim ex rebus externis ita judicat, quandoquidem has solum percipit.

Congruere igitur videntur hisce rationibus etiam

opiniones. Fidem quidem igitur et talia habent quamdam. Verum autem in operabilibus, ex operibus, et vita judicatur : in his enim dominans. Intendere autem praedicta oportet ad opera et vitam inferentes : et consonantibus quidem operibus acceptandum, dissonantibus autem sermones suspicandum.

Secundum intellectum autem operans, et hunc curans, et dispositus optime, et Deo amantissimus videtur esse. Si enim quaedam cura humanorum Diis sit, quemadmodum videtur, erit utique gaudere rationabile ipsos optimo et cognatissimo (hoc autem utique erit intellectus), et diligentes maxime hoc, et honorantes beneficiare, ut de amicis ipsis curantibus et recte et bene operantes. Quoniam autem haec omnia sapienti maxime existunt, non immanifestum. Deo amantissimus est ergo ; eumdem autem verisimile, et felicissimum. Quare et si sic, erit sapiens maxime felix.

sapientum opiniones. Et certe haec quoque ad fidem faciendam pondus aliquod habent ; veritas tamen practicorum dogmatum ex factis et vita judicatur. In his enim vis eorum praecipue spectatur. Superius igitur dicta ita consideranda sunt, ut ad facta atque vitam hominum referantur. His si consentiant, accipienda ; sin dissonent, fabulae et verba inania existimanda sunt.

Qui vero in fungendis vitae muneribus gerit se consentanee menti, et hanc colit et veretur ; et rectissime affectus videtur esse, et eum probabile est deo esse amicissimum. Etenim si dii aliquam curam habent rerum humanarum (ut eos habere certe verisimile est), illud etiam probabile erit, delectari eos parte hominis longe optima sibique cognatissima (haec utique mens fuerit), et hanc maxime diligentibus et honorantibus, vicissimque et benefacere his tamquam cultoribus earum rerum, quae ipsis carae sunt, et alioqui etiam recte et honeste vitam agentibus. Haec omnia autem maxime in sapientem cadere, non est obscurum. Igitur hic deo carissimus est : eumdemque verisimile est etiam beatissimum esse. Quare vel hac quoque ratione sapiens erit omnium beatissimus.

Postquam Philosophus ostendit quid sit perfecta felicitas, hic ostendit, quomodo se habeat ad exteriora. Et primo ostendit, quomodo se habeat felix ad bona inferiora. Secundo, quomodo se habeat ad Deum, ibi, « Secundum intellectum etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quantum indigeat felix exterioribus et terrenis bonis. Secundo confirmat per auctoritatem sapientium, ibi, « Et Solon autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod felix indiget exterioribus. Secundo ostendit quod non indiget multis et magnis, ibi, « Non tamen æstimandum etc. » Dicit ergo primo quod felix cum sit homo, opus habet exteriori prosperitate. Humana enim natura non est sufficiens ad speculandum, propter conditionem corporis quod ad sui sustentationem indiget exterioribus rebus. Substantia autem intellectualis incorporea per se sufficiens est ad speculandum. Homini autem, ad hoc quod speculetur, opus est primo habere corpus sanum ; quia per infirmitatem debilitantur vires sensitivæ, quibus homo utitur in speculando. Distrahitur etiam intentio mentis ab attentione speculationis. Indiget etiam homo cibo, et nutritione corporis, et reliquo famulatu, ut scilicet sibi ministrentur omnia alia, quæ sunt sibi necessaria ad vitam humanam.

Deinde cum dicit « non tamen »

Ostendit quod homo non indiget multis exterioribus rebus ad felicitatem. Et dicit quod etsi non contingat aliquem esse beatum beatitudine hujus vitæ absque exterioribus rebus necessariis ad vitam humanam, non tamen est existimandum quod ad hoc quod aliquis fiat felix, indigeat multis et magnis divitiis. Quod enim aliquis sit sibi per se sufficiens quod requiritur ad felicitatem, non consistit in superabundantia divitiarum. Paucis enim indiget natura. Superabundantia autem facit minus per se sufficientes. Indiget enim homo multorum auxilio seu ministerio ad custodiendas et gubernandas superabundantes divitias. Similiter etiam rectitudo judicii tam rationis speculativæ quam practicæ, et exterior actio virtuosa potest esse absque divitiarum abundantia. Et quia hoc manifestum erat quantum ad judicium rationis, manifestat hoc consequenter quantum ad actionem virtutis, quæ pluribus indigere videtur, ut supra dictum est. Et dicit quod possibile est quod illi qui non sunt principes terræ et maris, quasi in divitiis non superabundantes, bene operari possint. Si enim aliquis moderate habeat de bonis exterioribus, poterit operari secundum virtutem. Quod manifeste apparet experimento. Homines enim idiotæ, idest populares, et privatam vitam agentes, videntur agere virtuosa non minus quam potentes. Nam potentes impediuntur a multis virtuosis actibus, tum propter nimias occupationes et sollicitudines, tum etiam propter superbiam, et abundantiam divitiarum. Sufficit autem ad felicitatem quod homo tantum habeat de exterioribus bonis quod possit virtuosa operari : quia si aliquis operetur secundum virtutem, est vita ejus felix, cum felicitas in operatione virtutis consistat, sicut prius dictum est.

Deinde cum dicit « et Solon »

Confirmat quod dictum est per dicta sapientum. Et primo proponit eorum dicta. Secundo ostendit in proposito eis esse credendum, ibi, « Consonare itaque etc. » Circa primum duo facit. Primo introducit dictum Solonis, qui illos enunciavit esse felices, qui moderate sunt ditati quantum ad exteriora bona. Hujusmodi enim maxime inveniuntur agere virtuosa, et vivere temperate : quia aliqui moderatas divitias possidentes possunt agere quæ oportet : a quo impediuntur tam illi qui superabundant in divitiis propter nimiam sollicitudinem, vel propter elationem [1], quam etiam illi qui in talibus deficiunt, quos oportet nimis sollicitari circa victum quærendum. Deficit etiam eis in pluribus opportunitas bene operandi.

Secundo ibi « videtur autem »

Inducit ad idem sententiam Anaxagoræ, cui videbatur quod aliquis neque dives neque potens potuit esse felix. Nec mirabatur, si hoc videatur inconveniens multis. Quia multitudo hominum judicat secundum exteriora bona, quæ sola cognoscit. Ignorat autem bona rationis, quæ sunt vera hominis bona, secundum quæ aliquis est felix.

Deinde cum dicit « consonare utique »

Ostendit quod dictis sapientum in hac materia est acquiescendum; concludens ex prædictis quod opiniones sapientum consonant rationibus. Unde habere videntur quamdam fidem. Sed in operabilibus magis judicatur verum circa dictum alicujus ex operibus et ex modo vivendi ipsius, quam etiam ex ratione ; quia dominans, idest quod est principale circa operabilia consistit in his, scilicet operibus et modo vivendi. Non enim circa talia principaliter quæritur cognitio, sed opus, ut in secundo habitum est. Et ideo ea quæ dicta sunt, oportet considerare per comparationem ad opera et vitam sapientum. Et ea quibus opera sapientum consonant sunt acceptanda; puta quod non requirantur ad felicitatem superabundantes divitiæ, quas sapientes non quærunt. Si vero dissonant opera, suspicandum est quod sint sermones veritatem non habentes. Sicut patet de sententia stoicorum, qui dicebant exteriora nullum bonum hominis esse ; cujus contrarium in operationibus eorum apparet. Appetunt enim ea et quærunt tamquam bona.

Deinde cum dicit « secundum intellectum »

Ostendit quomodo felix se habeat ad superiora, scilicet ad Deum : et dicit quod felix felicitate speculativa, quia operatur secundum intellectum contemplando veritatem, et curam suam apponit ad bona intellectus, videtur esse optime dispositus, inquantum excellit in eo quod optimum hominis est, et etiam amantissimus Deo. Supposito enim, sicut rei veritas habet quod Deus habeat curam et providentiam de rebus humanis, rationabile est quod delectetur circa homines de eo quod est optimum in eis, et quod est cognatissimum, idest simillimum Deo. Quod quidem est intellectus, ut ex præmissis patet. Et per consequens rationabile est quod Deus maxime benefaciat his qui amant intellectum, et honorant, ipsum bonum intellectus omnibus aliis præferentes, quasi ipsi Dii curant de his qui recte et bene operantur. Manifestum est autem quod omnia prædicta conveniunt sapienti. Sapiens enim diligit et honorat intellectum, qui maxime amatur a Deo inter res humanas. Sapiens etiam bene et recte operatur. Relinquitur ergo quod ipse sit Deo amantissimus. Ille autem est felicissimus, qui maxime amatur a Deo qui est fons omnium bonorum. Relinquitur etiam secundum hoc quod quia felicitas hominis dicitur esse per hoc quod amatur a Deo quod sapiens est maxime felix. Ex quo patet, quod ultimam felicitatem humanam ponit Aristoteles in operatione sapientiæ, de qua supra in sexto determinavit, non autem in continuatione ad intelligentiam agentem, ut quidam fingunt. Attendendum etiam quod in hac vita non ponit perfectam felicitatem, sed talem qualis potest competere humanæ et mortali vitæ. Unde, et supra in primo dixit, beatos autem ut homines etc.

[1] Al. : « electionem. »

LECTIO XIV.

Dicit non sufficere virtutem cognoscere, sed eam habere opus est.

ANTIQUA.

Utrum igitur si de his, et virtutibus, adhuc autem de amicitia et delectatione sufficienter dictum est in typis, finem habere existimandum electionem ?

Vel, quemadmodum dicitur, non est in operabilibus finis speculari singula et cognoscere, sed magis operari ipsa. Nihil igitur de virtute sufficiens scire ; sed habere et uti tentandum, vel si aliqualiter aliter boni efficiamur.

Siquidem ergo essent sermones per se sufficientes ad facere studiosos, multæ utique mercedes, et magnæ, et juste fierent, secundum Theognidem. Et oportebit utique has tribuere. Nunc autem videntur provocare quidem et movere juvenum liberales posse sermones, et morem nobilem, et ut vere amantem bonum facere utique catacochimon ex virtute, multos autem non posse ad bonitatem provocare. Non enim nati sunt verecundiæ obedire, sed timori ; neque recedere a pravis propter turpe, sed propter pœnas : passione enim viventes proprias delectationes persequuntur per quas ipsæ erunt, fugiunt autem oppositas tristitias ; boni autem et vere delectabilis, neque intellectum habent, non gustativi existentes. Tales autem quis utique sermo transformaret ? non enim possibile vel non facile, quæ ex antiquo consuetudinibus comprehensa sermone transmutare.

Amabile autem forte est, si omnibus existentibus per quæ epiiches videntur fieri, accipiamus virtutem. Fieri autem bonos existimant hi quidem natura, hi autem consuetudine, hi autem doctrina. Quod quidem igitur natura, manifestum, quod non in nobis existit, sed secundum aliquam divinam causam et vere bene fortunatus existit. Sermo autem et doctrina nequando non in omnibus potest, sed opus est præparatam esse consuetudinibus auditoris animam ad bene gaudere et odire, quemadmodum terram nutrientem semen. Non enim utique audiet sermonem convenientem, neque intelliget, qui secundum passionem vivit. Sic autem habentem qualiter possibile persuaderi ? Totaliter autem non videtur sermoni cedere passio, sed violentiæ. Oportet utique morem præexistere aliqualiter proprium virtutis, diligentem bonum et aspernantem turpe.

Ex juvene autem ductione recta sortiri ad virtutem, difficile non talibus nutritum legibus : temperate enim vivere et perseveranter non delectabile multis, specialiterque juvenibus. Propter quod legibus oportet ordinatam esse nutritionem ipsorum, et adinventiones. Non erunt enim tristia consuetudinarie facta.

Non sufficiens autem forte juvenes existentes nutritione et cura potiri recta, sed oportet virum factum adinvenire ipsa et assuefieri. Et circa hæc indigemus legibus, et totaliter utique circa omnem vitam. Multi enim necessitati magis quam sermo obediunt, et jacturæ, quam bono.

Propter quod existimant legis positores oportere

RECENS.

Numquid igitur si et de his, et de virtutibus, et de amicitia et de voluptate satis est disputatum, formis eorum omnium universe adumbratis, instituti nostri finem consecuti videmur ? an potius, sicuti dicitur, in practicis disciplinis non esse finem, cernere ac nosse singula, sed illa agere.

Sic porro etiam virtutis non sola notio sufficit, sed actionem usumque accedere oportet, aut aliquid aliud, si quid est tale, cujus ratione boni evadamus ?

Sane quidem si nihil præter disputationes atque verba requireretur ad bonitatem virtutemque comparandam, magnam ea merito multamque mercedem reportarent secundum Theognidem : oporteretque hæc sibi quemque parare. Nunc vero ita comparatum est, ut possint illa quidem liberalia ingenia excitare, et bene nata et amantia honestatis ingenia amore virtutis inflammare : at reliquos, qui sunt multo plurimi, non possint ad virtutem impellere.

Horum enim natura est, ut non pudore pareant legibus sed metu ; neque a pravis abstineant propter dedecus, sed metu pœnarum. Perturbationibus enim quum regantur, sibi notas voluptates sequuntur, et illa, quibus hæc parantur ; fugiunt vero contrarias his molestias : vera honestarum autem vereque jucundarum rerum ne cogitatio quidem ipsis ulla subit : utpote quod earum nunquam quidquam gustarint.

Tales igitur homines quæ ratio possit corrigere et a vitiis ad virtutis respectum traducere ? nunquam fit enim, aut fit certe difficillime, ut longo tempore inveterati mores oratione exstirpentur, bonique consulendum est, si vel omnibus adhibitis, quibus existimamus bonos nos fieri posse, virtutis participes evadamus.

Bonos autem fieri putant alii natura, nonnulli consuetudine, quidam doctrina. Quod ad naturæ donum attinet, non est id penes nos, sed divina quædam ex causa inest vere felicibus. Ratio autem et doctrina fortasse non satis validæ sunt ad virtutem inducendam causæ : oportetque prius animum auditoris excoli moribus, ut recte gaudere ac dolere possit : non aliter quam terram, quæ proferendi seminis facultatem habitura sit, prius probe excultam esse oportet.

Nam qui affectibus ducitur, nunquam auditurus est dehortantem a vitiis, neque etiam rationum ac præceptorum momenta intelligit. Talis porro habitus in quo est, eum quomodo a proposito suo abducere ullis rationibus valeas? in summa, perturbatio non paret rationi, sed vi coercenda est.

Quocirca moribus accommodatis virtuti imbuendus animus prius est ; iis, inquam, moribus, quibus amplectatur honestum et turpitudinem aversetur. A teneris porro rectam ad virtutem institutionem adipisci difficile est, nisi quis illic, ubi sub hujusmodi legibus vivitur, fuerit educatus ; temperanter enim et patienter vivere, insuave est vulgo hominum, præsertim juvenibus. Ideoque educationem et exercitationes legibus ordinatas esse necesse est. Usu enim et consuetudine id assequentur, ut talia sint eis minime molesta.

Ac fortasse non satis est pueros recte educari : sed quod adultos etiam oporteat exerceri et corroborari in iis quæ didicerunt ; quum ob hæc, tum præterea per totam adeo vitam legum opus est adminiculis. Vulgus namque hominum necessitati potius paret, qaam rationibus et verbis ; item damnis et pœnis potius, quam pulchro et honesto.

Proinde sunt qui existiment, legumlatores primum

quidem advocare ad virtutem, et provocare bona gratia ut obedientibus his qui epieikes consuetudinibus præcedentibus, inobedientibus autem, et degenerationibus existentibus et pœnas et punitiones apponere, incurabiles autem totaliter exterminare. Epieikem quidem enim ad bonum viventem sermoni obedire, pravum autem delectationem appetentem tristitia puniri quemadmodum subjugale. Propter quod et aiunt oportere tales fieri tristitias, quæ maxime contrariantur amatis delectationibus.

Si igitur, quemadmodum dictum est, futurum bonum oportet nutriri bene et assuefieri, deinde sic, et adinventionibus studiosis vivere, et neque nolentes neque volentes agere prava, hæc autem utique fient viventibus secundum quemdam intellectum, et ordinem rectum habentem fortitudinem. Paterna quidem igitur præceptio non habet forte neque coactivum, neque totaliter quæ unius viri, nisi regis existentis, vel alicujus talis. Lex autem coactivam habet potentiam, sermo ens ab aliqua prudentia et intellectu.

Et hominum quidam odiunt contrariari moribus, et si recte ob ipsum operentur. Lex autem non est onerosa præcipiens epieikes.

quidem oportere homines ad virtutem cohortari atque impellere argumento honesti: quo sit futurum ut boni viri præcipue obtemperent ad id faciendum assuefacti. Inobedientibus deinde et natura ineptis ad virtutem, animadversiones et pœnas esse constituendas; insanabiles vero penitus exterminandos. Virum enim bonum et virtuti consentaneam vitam amplectentem, verbis obtemperaturum; malum vero voluptatis cupidum dolore inflicto veluti jumentum coercitum iri. Quocirca idem et hoc censent, dolorem illum debere ejusmodi esse, ut maxime sit voluptatibus, quibus isti capiuntur, contrarius.

Jam si, ut dictum est, qui sit vir bonus futurus, eum oportet bene educatum esse, bonisque moribus imbutum; si item rectæ vitæ studiis sedulo esse occupatum, si præterea neque sponte neque invite ad suscipiendum flagitium prolabi; hæc contingere illis solum possunt, qui mentem aliquam atque ordinem sequuntur præscriptum cum aliqua auctoritate cogendi.

Patriæ quidem potestati non inest hæc vis aut necessitas, neque omnino viri unius præcepto illius, nisi rex ille fuerit aut regi similis quispiam. Lex vero habet vim ad cogendum valentem, quum sit ratio a prudentia et mente profecta. Præterea homines quidem illos, qui cupiditatibus ipsorum (quantumvis id recte fiat) resistunt, graviter odisse solent: lex autem quæ ordinat quod æquum est, gravis esse non solet.

Postquam Philosophus determinavit de fine virtutis, considerato in ipso homine virtuoso, qui est delectatio vel felicitas, hic determinat in alium finem, qui accipitur per comparationem ad bonum commune, ostendens quod præter prædictam doctrinam moralium, necesse est esse aliam legis positivam, quæ intendit ad bonum commune. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit necessarium esse legis positionem. Secundo necessarium esse, quod aliquis fiat legis positivus, ibi, « In sola autem etc. » Tertio ostendit qualiter possit fieri legis positivus, ibi, « Igitur post hoc etc. » Circa primum duo facit. Primo movet quæstionem, utrum scilicet sufficienter dictum est in typis, idest inquantum typice et figuraliter dici debuit, de his scilicet quæ pertinent ad felicitatem, et de virtutibus, et de amicitia et de delectatione existimandum sit quod electio verum habeat finem et complementum, qua scilicet eligimus tractare de bono humano; vel adhuc etiam aliquid superaddendum.

Secundo ibi « vel quemadmodum »

Determinat veritatem; ostendens quod adhuc aliquid aliud requiritur. Et primo ostendit quod requiritur aliquem fieri bonum. Secundo ostendit quod ad hoc quod aliquis fiat bonus, requiritur consuetudo vitæ bonæ, ibi, « Siquidem igitur essent etc. « Tertio ostendit quod ad hanc consuetudinem habendam requiritur legis positio, ibi « Ex juvene autem etc. » Dicit ergo primo quod finis scientiæ quæ est circa operabilia, non est cognoscere et speculari singula, sicut in scientiis speculativis, sed magis facere ipsa. Et quia secundum virtutem sumus boni et operatores bonorum, non sufficit ad scientiam, quæ intendit bonum humanum, quod aliquis cognoscat virtutem. Sed tentandum est quod aliquis habeat eam, scilicet secundum habitum, et utatur ea, scilicet secundum actum: vel si aliquis æstimet, quod per alium modum possit homo fieri bonus, quam per virtutem, tentandum est illud habere.

Deinde cum dicit « siquidem ergo »

Ostendit, quod ad hoc, quod aliquis fiat bonus, requiritur consuetudo. Et primo ostendit quod ad hoc non sufficit solus sermo persuasivus. Secundo ostendit quod necessaria est consuetudo, ibi, « Amabile autem etc. » Dicit ergo primo quod si sermones persuasivi per se sufficerent ad faciendum homines studiosos, multæ et magnæ mercedes deberentur alicui secundum technim [1], idest propter

[1] Apparet lectione mendosa usum fuisse S. Doctorem, dum loco *Theognidem*, *technin* scriptum esse putavit; et tamen novissima, suo tempore, translatione Ethicorum usus est.

artem persuadendi ad bonum. Et esset omnino necessarium, quod magnæ mercedes retribuerentur persuasoribus. Sed non ita est universaliter. Videmus enim quod sermones persuasivi possunt provocare, et movere ad bonum juvenes liberales, qui sunt subjecti vitiis et passionibus, et qui habent nobiles mores, inquantum sunt apti ad operationes virtutum. Et qui vere amant bonum, possunt fieri catocochimon, idest repleti virtute et honore. Tales enim qui sunt bene dispositi ad virtutem ex bonis suasionibus provocantur ad perfectionem virtutis. Sed multi hominum non possunt per sermones provocari ad bonitatem, quia non obediunt verecundiæ, quæ timet turpitudinem, sed magis coercentur timore pœnarum. Non enim recedunt a pravis operibus propter eorum turpitudinem, sed propter pœnas quas timent : quia enim vivunt secundum passiones, et non secundum rationem, per quas passiones propriæ magis in eis accrescunt, et fugiunt tristitias contrarias quæsitis delectationibus, quæ per pœnas eis inferuntur, non autem intelligunt id quod est vere bonum et delectabile, neque etiam dulcedinem ejus gustu percipere possunt. Tales autem homines nullo sermone transmutari possunt. Ad hoc enim quod aliquis sermone transmutetur, requiritur, quod proponatur homini aliquid, quod acceptet. Ille autem, cui non sapit bonum honestum, sed inclinatur ad passiones, non acceptat quicquid proponatur sermone inducente ad virtutem. Unde non est possibile, vel saltem non est facile, quod aliquis per sermonem possit hominem transmutare ab his quæ per antiquam consuetudinem comprehendit. Sicut etiam in speculativis non posset reduci ad veritatem ille qui firmiter adhæret contrariis principiorum, quibus in operabilibus proportionantur fines, ut supra dictum est.

Deinde cum dicit « amabile autem »

Ostendit, quod requiritur consuetudo, ad hoc quod aliquis fiat bonus. Et dicit quod non debemus esse contenti solis sermonibus ad acquirendum virtutem. Sed multum debet esse earum nobis, si etiam habitis omnibus per quæ homines videntur fieri virtuosi, consequamur virtutem. Circa quæ triplex est opinio. Quidam enim dicunt quod homines fiunt boni per naturam : puta ex naturali complexione cum impressione corporum cœlestium : quidam vero dicunt quod homines fiunt boni per exercitium : alii vero dicunt quod homines fiunt boni per doctrinam. Et hæc quidem tria aliqualiter vera sunt. Nam et naturalis dispositio proficit ad virtutem ; secundum quod in sexto dictum est, quod quidam mox a nativitate videntur fortes vel temperati, secundum quamdam naturalem inclinationem. Sed hujusmodi naturalis virtus est imperfecta, ut ibidem dictum est. Et ad ejus perfectionem exigitur, quod superveniat perfectio intellectus seu rationis. Et propter hoc exigitur doctrina, quæ sufficeret si in solo intellectu seu ratione virtus consisteret secundum opinionem Socratis, qui ponebat virtutem esse scientiam. Sed quia requiritur ad virtutem rectitudo appetitus, necessaria etiam est consuetudo per quam appetitus inclinetur ad bonum. Sed illud, quod ad naturam pertinet, manifestum est, quod non existit in potestate nostra, sed provenit hominibus ex aliqua divina causa ; puta ex impressione cœlestium corporum, quantum ad corporis humani dispositionem, et ab ipso Deo, qui solus est supra intellectum, quantum ad hoc, quod mens hominis moveatur ad bonum. Et ex hoc homines vere sunt bene fortunati, quod per divinam causam inclinentur ad bonum, ut patet in capitulo, de bona fortuna. Dictum est autem supra, quod sermo et doctrina non habet efficaciam in omnibus : sed oportet ad hoc, quod habeat efficaciam in aliquo, quod auditoris anima ex multis bonis consuetudinibus sit præparata ad gaudendum de bonis et ad odiendum mala ; sicut oportet etiam terram esse bene cultam ad hoc quod nutriat bene semen. Sic enim se habet sermo auditus in anima, sicut semen in terra. Ille enim qui vivit secundum passiones, non libenter audiet sermonem monentis, neque etiam intelliget, ita scilicet quod judicet illud esse bonum, ad quod inducitur. Unde non potest ab aliquo persuaderi. Et ut universaliter loquamur, passio quæ per consuetudinem firmata in homine dominatur, non cedit soli sermoni, sed oportet adhibere violentiam, ut scilicet homo compellatur ad bonum. Et sic patet quod ad hoc quod sermo monentis in aliquo efficaciam habeat, oportet præexistere consuetudinem, per

quam homo acquirat morem proprium virtutis, ut scilicet diligat bonum honestum, et abominetur turpe.

Deinde cum dicit « ex juvene »

Ostendit quod ad bonam consuetudinem requiritur legis positio. Et primo ostendit, quod per legem omnes fiunt boni. Secundo ostendit quod hoc sine lege congrue fieri non potest, ibi, « Si igitur etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit propositum. Secundo inducit ad hoc quoddam signum ibi, « Propter quod etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit propositum quantum ad juvenes. Secundo quantum ad alios, ibi, « Non sufficiens etc. » Dicit ergo primo quod difficile est quod aliquis ab ipsa juventute manuducatur ad virtutem secundum bonas consuetudines, nisi nutriatur sub bonis legibus, per quas quædam necessitas inducatur homini ad bonum. Quod enim aliquis vivat temperate, abstinendo scilicet a delectabilibus, et perseveranter, ut scilicet non recedat a bono propter labores et tristitias, non est delectabile multis hominibus, et specialiter juvenibus, qui sunt proni ad delectationes, ut in septimo dictum est. Et ideo oportet quod nutritiones puerorum et adinventiones eorum sint ordinatæ per bonas leges, ex quibus quodammodo vi compellantur consuescere bona, quæ quando jam in consuetudinem venerunt, non erunt tristia, sed magis delectabilia.

Deinde cum dicit « non sufficiens »

Ostendit quod etiam alii indigent legislatione. Et dicit quod non sufficit, quod homines solum dum sunt juvenes bene nutriantur secundum leges, et bona cura de his habeatur, sed etiam plus quando aliquis factus est vir, oportet quod adinveniat vias honestas ad operandum, et quod in talibus consuescat. Et ad hoc indigemus legibus ; et non solum a principio, quando scilicet aliquis incipit fieri vir, sed etiam universaliter per totam vitam hominis. Multi enim sunt, qui magis obediunt necessitati, idest coactioni, quam sermoni. Et magis obediunt jacturæ, idest damno, quod incurrunt pro pœnis, quam bono honesto.

Deinde cum dicit « propter quod »

Inducit quoddam signum ad propositum. Et dicit quod quia ad bonam vitam hominis requiritur necessitas inducta per legem, inde est, quod quidam legis positores existimant, quod oportet homines advocare ad virtutem, ita scilicet ut virtuosi, qui propria sponte obediunt rebus honestis, per præcedentes consuetudines provocentur ad bonum, puta, ostendendo eis honestatem ejus quod pro- Sed his qui sunt inobedientes, ponitur. et mores degeneres habent, apponunt pœnas corporales, puta flagella et diversas punitiones, vituperando eos, et in propriis rebus damnificando. Illos autem, qui sunt totaliter insanabiles, exterminant, sicut cum suspendunt latronem. Et hoc ideo, quia virtuosus, qui suam vitam ordinat ad bonum, soli sermoni obedit quo bonum proponitur. Sed homo pravus, qui appetit delectationem, debet puniri per tristitiam, seu dolorem, quemadmodum subjugale, idest sicut asinus ducitur flagellis. Et inde est, quod sicut dicunt, oportet tales tristitias adhibere, quæ maxime contrariantur amatis delectationibus ; puta si aliquis inebriavit se, quod detur ei aqua ad bibendum.

Deinde cum dicit « si igitur »

Ostendit quod lex est necessaria ad hoc quod homo fiat bonus. Et hoc duabus rationibus. Quarum prima est, quia oportet eum, qui est futurus bonus, bene nutriri, et consuescere, et quod postea vivat secundum adinventiones rectarum viarum, ita quod abstineat a pravis, sive propria voluntate, sive etiam contra suam voluntatem coactus. Quod quidem non contingit nisi vita hominis dirigatur per aliquem intellectum, qui habeat et rectum ordinem, ad hoc quod ducat ad bonum, et habeat fortitudinem, idest vim coactivam, quam non habet præceptum paternum, neque cujuscumque alterius hominis persuadentis, qui non sit rex, vel in aliquo alio principatu constitutus. Sed lex habet coactivam potestatem, inquantum est promulgata a rege vel principe. Et est sermo procedens ab aliqua prudentia et intellectu dirigente ad bonum. Unde patet quod lex necessaria est ad faciendum homines bonos.

Secundam rationem ponit ibi « et hominum »

Et dicit quod homines qui volunt contrariari moribus alicujus, habentur odio ab eo cui contrariantur, etsi recte hoc faciant. Æstimantur enim quod faciant hoc ex aliquo malo zelo. Sed lex quæ præcepit honesta, non est onerosa, idest gravis vel odiosa, quia communiter proponitur. Unde relinquitur quod lex est necessaria ad faciendum homines bonos.

LECTIO XV.

Duabus probat rationibus necessarium esse hominem legis positivum fieri; et quod communes leges magis quam privatæ, ad mores componendos vim habent.

ANTIQUA.

In sola autem Lacedæmoniorum civitate cum paucis legis positor curam videtur fecisse, et nutritionis, et adinventionum. In pluribus autem civitatum neglectum est de talibus, et vivit unusquisque ut vult, cyclopice disponens et de pueris et uxoribus. Optimum quidem igitur fieri communem curam et rectam, et operari ipsum posse. Communiter autem negligentibus, unicuique videbitur utique convenire suis filiis et amicis ad virtutem conferre vel eligere quidem. Maxime autem utique hoc posse videbitur ex dictis legis positivus factus.

Communes quidem enim curæ, manifestum quoniam per leges fiunt : epiiches autem quæ per studiosas. Scriptas autem vel non scriptas nihil utique videbitur differre; neque per quas unus vel plures erudientur. Quemadmodum nec in musica et exercitativa, et aliis rudimentis. Quemadmodum enim in civitatibus potestatem habent legalia et mores, sic et in domibus paterni sermones et mores. Et adhuc magis propter cognationem, et beneficia. Etenim præexistunt diligentes et facile obedientes naturæ.

Adhuc autem et differunt secundum unumquodque disciplinæ communium : quemadmodum in medicina universaliter quidem enim febricitanti confert abstinentia et quies, alicui autem forte non. Et pugil forte, nec omnibus eamdem pugnam circumponit. Certius autem agere videbitur utique unumquodque propria cura facta. Magis enim conveniente potitur unusquisque. Sed curabit quidem optime, secundum quod medicus et exercitativus, et omnis alius, universale sciens, quod communiter omnibus, vel talibus. Communis enim scientiæ et dicuntur, et fiunt. Non solum, sed et unius alicujus. Et nihil forte prohibet bene curare, et non scientem entem, considerantem autem diligenter accidentia in unoquoque propter experientiam, quemadmodum et medici quidam videntur suiipsorum optimi esse, alteri nihil utique potentes sufficere. Nihil autem minus forte volenti artifici et speculativo fieri ad universale eundum esse videbitur, utique et illud cognoscendum, ut contingit. Dictum est enim, quoniam circa hoc scientiæ. Forte autem utique, et volenti per curam meliores facere sive multos sive paucos legis positivum tentandum fieri, si per leges boni fiamus utique. Quamcumque enim et appositam disponere bene non est cujuscumque, sed siquidem alicujus scientis, quemadmodum in medicinali, et reliquis quorum est cura aliqua, et prudentia.

RECENS.

In sola autem Laconum civitate paululum videtur legumlator rationem habuisse educationis et studiorum : in longe plurimis autem civitatibus hæc neglecta sunt, ubi vivit quisque pro libidine, Cyclopum more liberis et uxori imperando.

Sane consultissimum est ut communiter hujus rei procuratio suscipiatur, eaque recta ; atque ut ea perfici quoque possit. Ceterum quum publice ratio ea negligatur, existimari scilicet possit, unumcujusque privatim esse, ut liberis atque amicis suis ad virtutem consequendam adjumentum hac in parte afferat, aut afferre certe velit. Porro ut præstare istud possit aliquis, oportet ipsum scientia ferendarum legum pollere, idque ex iis, quæ proposita sunt, intelligitur. Quippe institutiones quidem publicas planum est per leges fieri, et quidem bonas, quæ ex bonis legibus fiunt. Neque refert, scriptæ sint, necne : ut neque illud refert, utrum iisdem privatim instituantur singuli, an publice multi, sicut nec in musica et gymnastica et in ceteris disciplinis. Ut enim in civitatibus leges et instituta valent, ita in privatis domibus verba moresque paterni : et quidem magis valent, quum propter cognationem, tum ob varia in filios collata beneficia. Parentes enim filii per naturam jam ante et diligunt, et eorumdem auctoritate facile moventur.

Est vero et aliud, quo privata institutio differt a publica; illo scilicet, quod de artis medicæ comparatione intelligitur. Universe namque febricitanti prodest media et quies : sed huic aut illi forsan obest. Item pugil non omnes discipulos eodem genere pugnæ exercet. Exactius videtur porro effici aliquod singulare, in quod specialiter incumbitur ; ita namque magis unaquæque res consequitur illud quod ipsi convenit. Verumtamen et medicus et gymnastes et quivis alius melius curabit singulos, intelligens quid universe prosit vel omnibus vel huic aut illi : scientiæ enim et dicuntur esse et sunt universalium.

Verumtamen nihil fortasse obstat quominus uni alicui recte consulat is qui inscius quidem sit ; ceterum qui experiendo accurate perspexerit illa quæ singulatim uni illi eveniunt, perinde ut et medici nonnulli videntur sibi ipsis peritissime consulere, quum alteri opitulari nequeant. Sed nihilominus tamen si velit artificis ac scientis nomen tueri, ad universalium theorematum considerationem progrediendum est, eorumque, quantum conceditur, gnarum esse oportet. Nam, ut dictum est, scientia circa universalia versatur.

Fortasse vero etiam conanti aliquos sive paucos sive plures institutione meliores reddere, danda erit opera, ut habitu hoc nomothetico sese instruat, si quidem facultas inest legibus ea, ut ab iis meliores cives efficiantur. Quippe non cujuslibet est, oblatum aliquem recte instituere : sed, si alicujus illud est, tantum illius est quem vocamus scientem ; sicut in medicina et aliis artibus, quæ constant diligentia et prudentia, contingit.

Postquam Philosophus ostendit quod legis positio necessaria est ad hoc quod homines fiant boni, hic ostendit quod necessarium sit hominem esse legis positivum. Et primo proponit quod intendit.

Secundo probat propositum, ibi, « Omnes quidem etc. » Dicit ergo primo quod quamvis, sicut prædictum est, necessaria sit legis positio ad nutritiones et operationes hominum, tamen in sola civitate Lace-

dæmoniorum cum paucis aliis legislator videtur habuisse curam, ut legibus ordinaret nutritiones puerorum, et vias inventas ad operandum. Sed in pluribus civitatibus talia sunt neglecta, in quibus unusquisque vivit sicut vult, disponens de filiis et uxore secundum suam voluntatem ad modum cyclopum, idest quarumdam gentium barbararum, quæ legibus non utuntur. Optimum igitur est quod habeatur recta cura de nutritionibus puerorum, et virtuosis actionibus civium, secundum publicam auctoritatem; et quod homo instruatur, ut possit hoc idonee operari. Sed cum homines negligunt hoc in communi, quia scilicet non exhibent ad hoc publicam curam, videtur esse conveniens unicuique privatæ personæ, ut filiis et amicis aliquod conferat ad hoc quod sint virtuosi; vel si non potest conferre quod saltem eligat ea per quæ possit fieri. Quod quidem maxime videtur posse fieri, secundum prædicta, si aliquis fiat legis positivus, idest si acquirat idoneitatem, qua possit condere rectas leges. Et sic esse legis positivum principaliter competit publicæ personæ, secundario tamen competit etiam privatæ.

Deinde cum dicit « communes quidem »

Probat propositum per duas rationes. Dicit ergo primo manifestum esse quod communes curæ, scilicet quæ fiunt per publicas personas, quantum est leges condere, fiunt per leges. Sic enim videntur de aliquibus curæ, inquantum super his leges statuunt. Bonæ autem curæ sunt quæ fiunt per bonas leges. Nec differt ad propositum, utrum hoc fiat per leges scriptas, vel per leges quibus unus instruatur aut plures. Sicut etiam patet in musica et exercitativa, et in aliis eruditionibus quod non differt quantum ad præsens opus utrum documentum proferatur cum scripto, vel sine scripto. Nam scriptura adhibetur ad conservationem memoriæ in futurum. Similiter etiam non differt utrum in talibus documentum proponatur uni, aut pluribus. Et ita videtur ejusdem rationis esse quod aliquis paterfamilias instruat filium suum, vel pauco sermone admonitorio sive scriptura, et quod aliquis princeps ferat legem scriptam ad ordinandum totam multitudinem civitatis. Sicut enim se habent leges publicæ, et mores per eos introducti in civitatibus, sic se habent in domibus paterni sermones, et mores per eos inducti. Hæc autem sola differentia est : quod paternus sermo non habet plenarie vim coactivam, sicut sermo regis, ut supra dictum est. Consequenter autem ostendit quod quantum ad aliquid hoc magis competit privatæ personæ, quam publicæ, ex cognatione et beneficiis, scilicet propter quæ filii diligunt parentes, et de facili obediunt naturali amicitiæ, quæ est filiorum ad patrem. Sic igitur, licet sermo regius magis possit per viam timoris, tamen sermo paternus magis potest per viam amoris, quæ quidem via est efficacior in his qui non sunt totaliter male dispositi.

Secundam rationem ponit ibi « adhuc autem »

Et dicit quod disciplina, quæ est utilis in communi, habet aliquam differentiam circa aliquod particulare; sicut patet in arte medicinali; quia in universali febricitantibus utilis est abstinentia et quies, ut natura non gravetur per abundantiam cibi, et calor non excitetur per motum. Sed forte alicui homini febricitanti hoc non expedit, quia abstinentia nimis debilitaret virtutem; et forte aliquis febricitans motu indiget ad hoc quod resolvantur grossi humores. Et idem etiam patet in agonistis, quia pugil non utitur eodem modo pugnandi contra unumquemque. Et secundum hoc certius videbitur procedi in operatione uniuscujusque artis activæ, si adhibeatur propria cura circa unumquodque. Sic enim unusquisque magis potietur eo quod sibi convenit. Sed tamen optime adhibebitur cura ad aliquid faciendum, si medicus et exercitativus, et quilibet alius artifex operativus cognoscat universaliter, puta quid communiter omnibus hominibus conferat, vel aliquid conferat omnibus talibus, puta cholericis. Et hoc ideo quia scientiæ, et dicuntur esse, et sunt de communibus : optime ergo curare poterit qui ex scientia universali procedit ad curandum in aliquo particulari. Non tamen solum hoc modo medicus potest curare, sed etiam quantum ad curationem alicujus particularis hominis nihil prohibet quod bene curet eum, etiam si nesciat communia, dum tamen propter experientiam consideret diligenter accidentia cujuscumque particularis hominis : sicut et quidam videntur esse optimi medici sui ipsorum, propter hoc quod sunt experti accidentia propria, non tamen sufficiunt ad adjuvandum alios. Quamvis autem aliquis sine scientia universali possit bene operari

circa aliquod particulare, nihilominus ille qui vult fieri artifex debet tendere ad cognitionem universalem, ut aliquo modo illud cognoscat; sicut hoc etiam necessarium est ei qui vult esse speculativus, puta geometra vel naturalis. Dictum est enim quod scientiæ sunt circa hoc, scilicet circa universalia. Et ita etiam se habet in his qui curam adhibent ut faciant bonos. Possibile enim est quod sine scientia, qua cognoscatur universale, aliquis possit hunc vel illum hominem facere bonum, propter experientiam, quam habet de ipso. Tamen si aliquis velit per suam curam aliquos facere meliores, sive multos, sive paucos, debet tentare, ut perveniat ad scientiam universalem eorum, per quæ quis fit bonus, idest ut fiat legis positivus, ut sciat artem, qua leges bene ponantur, cum per leges boni fiamus, ut supra habitum est. Quia quod aliquis possit bene disponere quamcumque bonam habitudinem hominis inducendo ipsam, et oppositam removendo ipsam, puta sanitatem et ægritudinem, virtutem et malitiam, non est cujuscumque, sed solum alicujus scientis communia; sicut patet in arte medicinali, et in omnibus aliis rebus quibus adhibetur cura et prudentia humana. In omnibus enim oportet quod aliquis non solum cognoscat singularia, sed etiam quod habeat scientiam communium; quia forte occurrent aliqua, quæ comprehenduntur sub scientia communi, non autem sub cognitione singularium accidentium.

LECTIO XVI.

Docet quomodo quispiam ad leges ferendas idoneus fieri possit; quæ differentia sit inter politicam, et ceteras artes: et quæ signa sint, quod civiliter tantum conversantes non sint legis positivi.

ANTIQUA.

Igitur post hæc intendendum unde vel qualiter legis positivus fiet utique quis.

Vel quemadmodum in aliis, a politicis? Particula enim videbitur politicæ esse.

Vel non simile in politica, et reliquis et scientiis et potentiis? in aliis quidem enim videntur idem et potentias tradentes, et operante ab ipsis puta medici et pictores. Politica autem repromittunt quidem docere sophistæ; agit autem ipsorum nullus, sed civiliter conversantes.

Qui videbuntur utique potentia quadam hæc agere, et experientia magis quam mente.

Neque enim scribentes, neque dicentes de talibus videntur: quamvis melius erat forte, quam sermones judicativos et concionativos. Neque rursus politicos facientes suos filios, vel aliquos alios amicorum. Rationabile autem erat docere eos, si quidem poterant. Neque enim civitatibus melius nihil relinquerent utique; neque sibi ipsis existere eligerent utique magis tali potentia, neque utique amicissimis.

Non tamen parum videtur experientia conferre: neque enim utique fierent per politicam consuetudinem magis politici. Propter quod considerantibus de politica scire, opus esse videtur et experientia.

Sophistarum autem repromittentes valde videntur longe esse a docere. Totaliter autem neque quale quid est, neque qualia, sciunt.

Non enim utique eamdem rhetoricæ, neque deteriorem ponerent, neque utique existimarent facile esse leges ponere congreganti approbatas legum, eligere enim optimas. Quemadmodum neque electionem existentem intellectus, et judicare rectum maximum, quemadmodum et in his quæ secundum musica. Experti enim circa singula judicant recte

RECENS.

Numquid igitur deinceps videndum, unde et quomodo facultas illa nomothetica paranda sit? an inquam, ex illis discenda, qui perhibentur politici, sicut accidit in aliis disciplinis? conficiebatur enim in nomothetica politicæ partem quamdam esse. An potius diversa ratio sit politicæ et aliarum scientiarum ac facultatum? nam in ceteris quidem videmus eosdem scientias ac facultates et tradere et exercere, juxta ejusdem artis decreta, ut medicos et pictores: doctrinam vero rerum civilium profitentur quidem illam ii qui vocantur sophistæ, administrat vero rempublicam nemo illorum, sed ii modo qui versantur in republica, qui existimari possint facultate potius quadam id agere et experientia atque usu, quam scientia aut artis lege. Non enim comperiuntur vel scribere vel disserere de ratione regendi rem communem; quum utique multo præclarius esset de hac re præcepta dare, quam forensibus concionibus et orationibus scribendis occupari. Non etiam unquam compertum est, quod vel filios suos vel ullos alios ex amicis suis effecerint politicos viros:

Quod utique eos facturos fuisse, si potuissent, probabile est. Nihil enim hac facultate melius civitatibus reliquissent; nihil item nec sibi ipsis neque sane amicis etiam suis potius contingere vellent aut studerent. Haud parum tamen etiam usus et experientia confert ad hanc rem. Alioqui enim non efficerentur homines aptiores societatum rectores usu politice. Quamobrem videtur politicæ scientiæ cupido, consuetudine agendi insuper opus esse.

Jam vero ex sophistis ii quid politicam se docturos profitentur, longissime ab eo præstando absunt quod promittunt. In universum enim illi, quidnam ista scientia sit, aut quibus in rebus occupetur, ignorant. Alioqui enim non dicerent modo, esse eam idem cum rhetorica, modo, aliquid ea deterius: non item opinarentur leges condere facile esse ei qui optimas leges collegerit, quod scilicet inde præcipue conducibiles desumere liceat: quasi vero ipsa electio non sit intelligentiæ res magnæ; quasi item recte

opera, et per quæ vel qualiter perficiuntur intelligunt, et quæ qualibus consonant. Inexpertis autem amabile latere, vel bene vel male fiat opus, quemadmodum in scriptura. Leges autem politicæ operibus assimilantur. Qualiter igitur ex his legis positivus fiat utique, aliquis optimas judicare? Non enim videntur neque medicativi ex conscriptionibus fieri, quamvis tentent dicere non solum curationes, sed ut sanabit utique, et ut oportet curare singulos distinguentes habitus, hæc autem expertis quidem utilia videntur esse, inscientibus autem inutilia.

Forte igitur, et legum et politiarum congregationes potentibus quidem speculari et judicare quæ bene vel contrarium, vel qualia qualibus congruunt, utilia utique erunt. His autem qui sine habitu talia pertransierunt, judicare quidem bene non utique existit, si non spontaneum secundum casum. In eligibiliores autem ad hæc forte utique fient.

Relinquentibus igitur prioribus imperscrutabile quod de legis positione, ipsos intendere magis melius forte, et totaliter útique de politia, ut ad politicam, quæ circa humana, philosophia perficiatur.

Primum quidem igitur si quid secundum partem dictum est bene a progenitoribus, tentemus pertransire. Deinde ex congregatis politiis speculari qualia salvant et corrumpunt civitates, et qualia singulas politiarum, et propter quas causas hæ quidem bene, hæ autem contrarium civiliter agunt. Consideratis enim his, forte utique magis conspiciemus, et qualis politia optima, et qualiter unaquæque ordinata, et quibus legibus et consuetudinibus utens. Dicamus igitur incipientes.

de hujusmodi rebus judicare non sit opus longe maximum, sicut de musicis intelligitur. Periti enim illius quodcumque opus ejus artis recte dijudicant, et insuper per quæ quibusque modis efficiantur, quæ debent effici, tenent : sciunt item, quæ quibusque congruant. Imperitis vero boni satis est, si judicare norint, rectumne, an pravum opus sit ; ut fit in pictura. Leges porro videntur esse opera quædam civilis facultatis. Tales ergo quum sint isti sophistæ, quomodo, quæso, ipsorum opera potest efficere virum politicum?

Sane vero lectio commentariorum nunquam efficit medicos quantumvis commemorare tradereque conantur curationum genera, itemque rationum et modum curandi, insuper et quomodo medicina sit facienda, de cujuslibet corporis habitudine distincte disserendo. Quod quidem videtur peritis prodesse, inutilia vero esse scientia destitutis. Similiter fortasse legum ac rerumpublicarum formæ collectæ, peritis ac dijudicare valentibus, quid recte aut secus habeat, item quæ quibus apta sint, aliquid proderunt : tali vero facultate destitutis nunquam continget ut recte dijudicare possint leges, nisi forte casu et temere. Interim ad hoc tamen fortasse conferent tales collectiones, ut, si aliquando ad rempublicam accesserint, ea facilius apprehendant.

Quum igitur veteres legum ferendarum rationem non tradiderint, non abs re fuerit fortasse, non ipsos de ea re, et de omni adeo reipublicæ forma attentius commentari, ut, quantum in nobis est, philosophiæ pars ea, quæ pertinet ad res humanas, perfecta sit.

Conabimur ergo, si quid hac de re singulatim recte dictum est a prioribus, id persequi : deinde ex collectis undique rerumpublicarum formis videre quid singulis societatibus interitum attrahat, quid salutem iisdem pariat : denique quibus de causis aliæ civitates bene, aliæ male administrentur attendere. His enim omnibus discussis, fortasse rectius cognoverimus, quænam forma reipublicæ sit optima, et quibus institutis, legibus ac moribus utentes maxime floreant. Exordiamur igitur de his dicere.

Postquam Philosophus ostendit quod necessarium est homini quod fiat legis positivus, hic inquirit qualiter aliquis legis positivus fieri possit. Et primo dicit de quo est intentio ; concludens ex præmissis quod cum ostensum sit expedire homini quod fiat legis positivus, oportet post prædicta intendere unde aliquis fiet legis positivus : utrum ex consuetudine vel ex doctrina : et qualiter per hunc vel per illum modum.

Secundo ibi « vel quemadmodum »

Exequitur propositum. Et primo ostendit quod ea quibus priores utebantur, non sufficiebant ad hoc quod aliquis fieret legis positivus. Secundo concludit hoc sibi tractandum esse, ibi, « Relinquentibus igitur etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit qualiter oporteat aliquem fieri legis positivum. Secundo ostendit hoc non observari, ibi, « Vel non simile etc. » Dicit ergo primo quod videtur esse conveniens quod inde et taliter aliquis fiat legis positivus, sicut accidit in aliis operativis scientiis, quæ sunt propter politicam. Nec est inconveniens, si dum intendo de legis positiva, loquor de politica : quia, ut in sexto dictum est, legis positiva est quædam pars politicæ prudentiæ. Est enim legis positiva quædam architectonica politica.

Deinde cum dicit « vel non simile »

Ostendit hoc non observari quod videtur conveniens, propter diversitatem eorum, qui se intromittunt de legis positiva. Et primo proponit eorum diversitatem. Secundo ostendit eorum sufficientiam, ibi, « Videbuntur etc. » Dicit ergo primo quod quamvis rationabile videretur quod similiter esset in hoc sicut in aliis, tamen non videtur simile observari circa politicam et circa alias artes operativas, quæ dicuntur scientiæ quantum ad id quod habent cognitionis, potentiæ vero inquantum sunt operationis principia. In aliis enim artibus operativis iidem videntur esse, qui tradunt hujusmodi artes scilicet docendo eas, et qui operantur secundum ipsas : sicut medici, et medicinam docent, et secundum medicinam operantur. Et eadem ratio est de scriptoribus, et quibuscumque aliis,

secundum artem operantibus. Sed circa politicam aliter esse videtur. Quidam enim, scilicet sophistæ, profitentur se docere legis positivam, cum tamen nullus eorum secundum eam agat. Sed quidam alii videntur ea uti, illi scilicet qui civiliter conversantur.

Deinde cum dicit « qui videbuntur »

Ostendit insufficientiam utrorumque. Et primo civiliter conversantium. Secundo sophistarum, ibi, « Sophistarum autem etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit quod intendit de defectu civiliter conversantium : quia scilicet opera civilia, quæ exercent, magis videntur facere ex quadam potentia, idest ex quodam habitu per consuetudinem acquisito, et ex quadam experientia, quam ex mente, idest intellectu vel scientia.

Secundo ibi « neque enim »

Probat propositum per duo signa. Quorum primum est quod illi qui agunt secundum scientiam possunt tradere scripto vel verbo rationes eorum quæ agunt. Sed illi qui civiliter conversantur non videntur neque scripto neque verbo aliquid tradere circa politicam, quamvis esset multo melius scribere, quam sermones judicativos, secundum quos scilicet aliqui instruuntur per quasdam leges positas qualiter debeant judicare, et concionativos, per quos scilicet aliqui instruuntur concionari secundum rhetoricam. Secundum signum est, quia illi qui operantur secundum scientiam possunt facere alios operatores instruendo eos. Hujusmodi autem homines, qui politice conversantur, non faciunt politicos, neque filios suos neque aliquos amicorum suorum. Et tamen rationabile est quod facerent si possent. Nihil enim melius possent præstare suis civitatibus quod relinqueretur post eos, quam si facerent aliquos esse bonos politicos. Similiter etiam nihil esset magis eligibile quantum ad ipsos, quam habere potentiam faciendi alios esse politicos ; neque etiam amicissimis suis possent aliquid utilius conferre.

Tertio ibi « non tamen »

Excludit errorem. Posset enim aliquis ex præmissis existimare quod experientia conversationis civilis non esset utilis. Sed ipse dicit quod quamvis non sufficiat, non tamen parvum aliquid confert ad hoc quod homo fiat politicus. Alioquin non fierent aliqui magis politici per consuetudinem politicæ vitæ. Et his qui desiderant scire aliquid de politica, videtur esse necessaria experientia vitæ politicæ.

Deinde cum dicit « sophistarum autem »

Ostendit defectum quem patiuntur sophistæ. Et circa hoc tria facit. Primo proponit quod intendit. Et dicit quod sophistæ, qui promittunt se docere politicam, videntur valde esse longe ab hoc quod doceant. Videntur enim totaliter ignorare, et qualis scientia sit politica, et circa qualia consistat.

Secundo ibi « non enim »

Ostendit propositum per signa. Et primo quantum ad hoc quod dixerat eos nescire quale quid est. Si enim hoc scirent, non ponerent quod politica esset eadem cum rhetorica. Rhetorica enim potest persuadere tam circa laudes et vituperia alicujus personæ, tam in conciliis, quam etiam in judiciis, secundum triplex genus causæ ; demonstrativum, deliberativum et judiciale. Sed secundum istos, politica persuasiva est solum in judiciis. Reputant enim illos esse bonos politicos, qui sciunt inducere leges ad aliquod judicium. Secundum signum ponit quantum ad hoc quod dixerat eos nescire circa qualia sit politica. Si enim hoc scirent, non existimarent quod facile esset ponere leges, secundum legis positivam quæ est principalis pars politicæ, per hoc scilicet quod ad ponendum leges sufficit quod aliquis congreget diversas leges approbatas, et eligat optimas earum, et illas instituat. In quo quidem quantum ad duo peccant. Uno modo quantum ad hoc quod ponunt quod congregare leges, et optimas earum eligere, sit sufficiens ad hoc quod fiat legis positivus ; cum per legis positivam aliquis non solum debeat judicare de inventis legibus, sed etiam novas adinvenire ad similitudinem aliarum artium operativarum. Medicus enim non solum habet judicium de remediis adinventis ad sanandum, sed etiam nova remedia adinvenire potest. Alio modo quem tangit primo prætermisso. Quia hoc non est facile quod quis eligat optimas leges, sicut electione non pertinente ad solum intellectum, et judicio recto existente quodam maximo, sicut patet etiam in musica. Illi enim qui sunt experti circa singula, habent rectum judicium de operibus, et intelligunt per quas vias et qualiter hujusmodi opera

perfici possunt, et qualia opera qualibus personis vel negotiis concordant. Sed rationabile est quod inexpertos lateat, utrum bene vel male fiat opus secundum quod inveniunt traditum in scriptura. Latet enim eos applicatio ejus quod in scriptura inveniunt, ad opus. Leges autem instituendæ assimilantur operibus politicis. Instituuntur enim quasi regulæ politicorum operum. Unde illi, qui nesciunt qualia sunt opera convenientia, non possunt scire quales sunt leges convenientes. Sic igitur ex legibus congregatis non potest fieri aliquis legis positivus, vel judicare quales leges sint optimæ, nisi habeat experientiam. Sicut etiam non videntur homines posse fieri bene medicantes per sola scripta remedia; quamvis illi qui tradunt in scriptis illa remedia, conentur ponere non solum curas, sed etiam modos sanandi, qualiter oporteat distribuere remedia ad singulas habitudines hominum. Sed tamen omnia hæc videntur esse utilia solis expertis. Illis autem qui nesciunt singularia, propter inexperientiam videntur esse inutilia.

Tertio ibi « forte igitur »

Concludit ex præmissis exclusionem cujusdam erroris, quo aliquis possit opinari quod congregatio legum scriptarum esset omnino inutilis. Et dicit quod sicut dictum est se habere circa remedia medicinalia conscripta, ita etiam se habet in proposito ; scilicet quod congregare leges et politias, idest ordinationes civitatum diversarum, utile est illis, qui propter consuetudinem possunt considerare et judicare, quæ opera aut leges bene vel male se habeant, et qualia qualibus conveniant. Sed illi qui non habent habitum per consuetudinem acquisitum, et volunt tales conscriptiones pertransire, non possunt de talibus bene judicare nisi casualiter. Fiunt tamen magis dispositi ad intelligendum talia, per hoc, quod transcurrunt leges, et politias conscriptas.

Deinde cum dicit « relinquentibus igitur »

Proponit se dicturum qualiter aliquis fiat legis positivus. Et primo ostendit hoc sibi imminere. Et dicit quod ex quo priores, idest sapientes, qui ante ipsum fuerunt, reliquerunt non bene pertractatum illud quod pertinet ad legis positionem : melius est quod nos ipsi intendamus ad tractandum de legis positione, et universaliter de tota politia, cujus pars est legis positiva, ut sic perficiamus philosophicam doctrinam ad politicam, idest scientiam operativam, quæ est circa humana, quam secundum hoc ultimo tradidisse videtur.

Secundo ibi « primum quidem »

Ostendit quo ordine hoc executurus sit. Et dicit quod primo tentabit pertranseunter tangere si quid in parte bene dictum est circa politicam a progenitoribus, idest a prioribus sapientibus. Quod faciet in secundo *Politicæ*. Deinde ex diversis politiis considerabit quales politiæ salvant civitates, scilicet politiæ rectæ, quæ sunt regnum, aristocratia, et politica ; et quales corrumpunt, scilicet perversæ politiæ, quæ sunt tyrannis, unius scilicet, oligarchia et democratia. Et iterum considerandum est qualia conservant vel corrumpunt singulas politias, et propter quas causas quædam civitates bene agunt civiliter, quædam autem male. Et hoc determinabit a tertio libro *Politicæ* usque ad septimum : ubi post prædicta considerata incipit conspicere, qualis sit optima politia, et qualiter debeat esse ordinata, et quibus legibus et consuetudinibus utatur. Sed ante omnia hæc ponit quædam principia politicæ in libro primo a quibus dicit se incepturum. Quod quidem est continuatio ad librum *Politicæ*, et terminatio summæ totius libri *Ethicorum*.

POLITICORUM

SEU DE REBUS CIVILIBUS

LIBER PRIMUS

SUMMA LIBRI. — CIVITAS EX VICIS, VICUS EX DOMIBUS COALUIT. DOMUS AUTEM VEL EX VIRO ET UXORE, VEL PATRE ET LIBERIS, VEL EX DOMINO ET SERVIS COMPONITUR, HARUM PRIMA ET SECUNDA NATURALIS EST, TERTIA QUANDOQUE NATURALIS EST, QUANDOQUE NON. SUNT ENIM QUIDAM NATURA SERVI ET DOMINI, QUIDAM LEGIBUS ACQUISITI. ACQUISITIONIS ETIAM SPECIES MULTÆ NATURALES, UT CAPTURA, PASTIO, ET AGRICULTURA, NON NATURALES UT MERCATURA, FOENUS, ET MERCENARIA, PORRO IN HIS OMNIBUS, QUOD SECUNDUM NATURAM, EXPETENDUM ET PRÆFERENDUM EST: QUOD AUTEM PRÆTER NATURAM, POSTPONENDUM ET FUGIENDUM.

PROLOGUS S. THOMÆ

Sicut Philosophus docet in secundo *Physicorum*, ars imitatur naturam. Cujus ratio est, quia sicut se habent principia ad invicem, ita proportionabiliter se habent operationes et effectus. Principium autem eorum quæ secundum artem fiunt est intellectus humanus, qui secundum artem fiunt est intellectus humanus, qui secundum similitudinem quamdam derivatur ab intellectu divino, qui est principium rerum naturalium. Unde necesse est quod et operationes artis imitentur operationes naturæ; et ea quæ sunt secundum artem, imitentur ea quæ sunt in natura. Si enim aliquis instructor alicujus artis opus artis efficeret, oporteret discipulum, qui ab eo artem suscepisset, ad opus illius attendere, ut ad ejus similitudinem et ipse operetur. Et ideo intellectus humanus ad quem intelligibile lumen ab intellectu divino derivatur, necesse habet in his quæ facit informari ex inspectione eorum quæ sunt naturaliter facta, ut similiter operetur. Et inde est quod Philosophus dicit quod si ars faceret ea quæ sunt naturæ, similiter operaretur sicut et natura : et e converso, si natura faceret ea quæ sunt artis, similiter faceret sicut ars facit. Sed natura quidem non perficit ea quæ sunt artis. Sed solum quædam principia præparat, et exemplar operandi quodam modo artificibus præbet. Ars vero inspicere quidem potest ea quæ sunt naturæ, et eis uti ad opus proprium perficiendum; perficere vero ea non potest. Ex quo patet quod ratio humana eorum quæ sunt secundum naturam est cognoscitiva tantum : eorum vero quæ sunt secundum artem, est et cognoscitiva et factiva : unde oportet quod scientiæ humanæ, quæ sunt de rebus naturalibus, sint speculativæ; quæ vero sunt de rebus ab homine factis, sint practicæ, sive operativæ secundum imitationem naturæ. Procedit autem natura in sua operatione ex simplicibus ad composita; ita quod in eis quæ per operationem naturæ fiunt quod est maxime compositum est perfectum et totum et finis aliorum, sicut apparet in omnibus totis respectu suarum partium. Unde et ratio hominis operativa ex simplicibus ad composita procedit tamquam ex imperfectis ad perfecta. Cum autem ratio humana disponere habeat

non solum de his quæ in usum hominis veniunt, sed etiam de ipsis hominibus qui ratione reguntur, in utrisque procedit ex simplicibus ad compositum. In illis quidem rebus quæ in usum hominis veniunt, sicut cum ex lignis constituit navem et ex lignis et lapidibus domum. In ipsis autem hominibus, sicut cum multos hominibus, sicut cum multos homines ordinat in unam quamdam communitatem. Quarum quidem communitatum cum diversi sint gradus et ordines, ultima est communitas civitatis ordinata ad per se sufficientia vitæ humanæ. Unde inter omnes communitates humanas ipsa est perfectissima. Et quia ea quæ in usum hominis veniunt ordinantur ad hominem sicut ad finem, qui est principalior his quæ sunt ad finem, ideo necesse est quod hoc totum quod est civitas sit principalius omnibus totis, quæ ratione humana cognosci et constitui possunt. Ex his igitur quæ dicta sunt circa doctrinam politicam, quam Aristoteles in hoc libro tradit, quatuor accipere possumus. Primo quidem necessitatem hujus scientiæ. Omnium enim quæ ratione cognosci possunt, necesse est aliquam doctrinam tradi ad perfectionem humanæ sapientiæ quæ philosophia vocatur. Cum igitur hoc totum quod est civitas, sit cuidam rationis judicio subjectum, necesse fuit ad complementum philosophiæ de civitate doctrinam tradere quæ politica nominatur, idest civilis scientia. Secundo possumus accipere genus hujus scientiæ. Cum enim scientiæ practicæ a speculativis distinguantur in hoc quod speculativæ ordinantur solum ad scientiam veritatis, practicæ vero ad opus; necesse est hanc scientiam sub practica philosophia contineri, cum civitas sit quoddam totum, cujus humana ratio non solum est cognoscitiva, sed etiam operativa. Rursumque cum ratio quædam operetur per modum factionis operatione in exteriorem materiam transeunte quod proprie ad artes pertinet, quæ mechanicæ vocantur, utpote fabrilis et navifactiva et similes : quædam vero operetur per modum actionis operatione manente in eo qui operatur, sicut est consiliari, eligere, velle et hujusmodi quæ ad moralem scientiam pertinent : manifestum est politicam scientiam, quæ de hominum considerat ordinatione, non contineri sub factivis scientiis, quæ sunt artes mechanicæ, sed sub activis quæ sunt scientiæ morales. Tertio possumus accipere dignitatem et ordinem politicæ ad omnes alias scientias practicas. Est enim civitas principalissimum eorum quæ humana ratione constitui possunt. Nam ad ipsam omnes communitates humanæ referuntur. Rursumque omnia tota quæ per artes mechanicas constituuntur ex rebus in usum hominum venientibus, ad homines ordinantur, sicut ad finem. Si igitur principalior scientia est quæ est de nobiliori et perfectiori, necesse est politicam inter omnes scientias practicas esse principaliorem et architectonicam omnium aliarum, utpote considerans ultimum et perfectum bonum in rebus humanis. Et propter hoc Philosophus dicit in fine decimi *Ethicorum* quod ad politica perficitur philosophia, quæ est circa res humanas. Quarto ex prædictis accipere possumus modum et ordinem hujusmodi scientiæ. Sicut enim scientiæ speculativæ quæ de aliquo toto considerant, ex consideratione partium et principiorum notitiam de toto perficiunt, passiones et operationes totius manifestando ; sic et hæc scientia principia et partes civitatis considerans de ipsa notitiam tradit, partes et passiones et operationes ejus manifestans : et quia practica est, manifestat insuper quomodo singula perfici possunt : quod est necessarium in omni practica scientia.

LECTIO I.

Civitatum origo ; quidque civitas sit : et quod homo civile sit animal, civitatemque natura priorem esse suis partibus, vico et domo.

ANTIQUA.

Quoniam omnem civitatem videmus communitatem quamdam existentem, et omnem communitatem boni alicujus institutam ; ejus enim quod videtur boni gratia, omnia operantur omnes : manifestum quod omnis bonum aliquod conjecturat.

RECENS.

Quandoquidem videmus omnem civitatem societatem quandam esse, omnemque societatem boni alicujus gratia coiri ; (ejus enim, quod boni speciem præ se fert, causa agunt omnes omnia :) apparet omnes quidem societates bonum aliquod sibi propo-

Maxime autem principalissimum omnium maxime principalis, et omnes alias circumplectens. Hæc autem est quæ vocatur civitas, et communicatio politica.

Quicumque igitur existimant politicum et regalem et œconomicum et despoticum, idem non bene dicunt.

Multitudine enim et paucitate putant differre, sed non specie, horum unumquodque : puta, siquidem paucorum, patrem familias ; si autem plurium œconomum. Si autem adhuc plurium, politicum aut regale : tamquam nihil differentem magnam domum et parvam civitatem. Et politicum et regale, quandoquidem ipse præest, regale, quando autem secundum rationem disciplinæ talis secundum partem principans et subjectus, politicum.

nere ad finem, cum vero, quæ est omnium princeps, quæque ceteras continet, id sibi bonum proponere, quod sit omnium summum ac præstantissimum. Hæc autem est ea, quæ civitas appellatur, et societas civilis.

Hi igitur omnes, qui existimant, hominem politicum, (ad civitatem moderandam idoneum), et basilicum (ad regalem potestatem aptum), et œconomicum (rei familiaris tuendæ facultate præditum), et despoticum (qui servis imperare sciat) eundem esse, minus recte dicunt. Putant enim unumquemque horum multitudine et paucitate, non genere aut specie, differre : verbi gratia, si paucis præesse atque imperare possit, esse herum ; si pluribus, œconomum : si aliquanto pluribus, vel politicum (ad civitatem moderandam aptum,) vel basilicum, (ad regalem potestatem idoneum : quasi vero nihil intersit inter magnam domum et parvam civitatem. Et politicum quidem et basilicum ita inter se differre putant : quum ipse quidem solus et semper civitati præest, ad regalem potestatem idoneum ; ubi vero ex rationibus talis scientiæ vicissim imperat ac paret, politicum appellant.

Hæc autem non sunt vera. Manifestum autem erit, quod dicitur, intendentibus secundum subjectam methodum. Sicut enim in aliis compositum usque ad incomposita necesse dividere ; hæ enim minimæ partes totius : sic et civitatem ex quibus componitur. Considerantes videbimus et de iis, quibus quidem differunt ab invicem, et si quid artificiale contingit accipere circa unumquodque dictorum. Si quis enim ex principio res nascentes viderit, quemadmodum et in aliis, et in iis optime utique contemplabitur.

Sed hæc non sunt vera : atque id quod a nobis dicitur, iis planum fiet, qui hoc spectabunt ex ea institutione ac docendi ratione, quam nos antea secuti atque ingressi sumus. Quemadmodum enim in aliis rebus compositum usque ad simplicia dividere necesse est (hæ enim sunt particulæ totius minimæ), sic et si, quibus ex partibus constet civitas, videamus, eadem opera et quid hæc inter se differant, cognoscemus, et ficrine possit, ut quippiam eorum quæ dicta sunt arte tractari atque explicari possit, intelligemus.

Itaque si quis a principio res orientes ac nascentes inspexerit, quemadmodum in ceteris, sic et in his hoc modo optime rei veritatem perspexerit.

Necesse itaque primum combinare sine invicem non possibile esse, puta feminam et masculum generationis gratia : et hoc non ex electione, sed sicut in aliis animalibus et plantis, naturale appetere quale ipsum, tale derelinquere alterum.

Principans autem et subjectum natura propter salutem. Quod quidem enim potest mente prævidere, principans natura et dominans natura. Quod autem potest hoc corpore facere, subjectum et natura servum. Propter quod domino et servo idem expedit.

Necesse igitur est primum eos conjungi et copulari, quorum alter sine altero esse non potest, ut marem et feminam procreationis causa ; atque hoc non ex consilio proficiscitur, sed, quemadmodum et in ceteris animantibus et stirpibus naturale est, tale alterum, quale ipsum sit, cupere relinquere. Copulantur item natura id, quod imperat, et id quod imperio paret, propter salutem. Nam quod mentis agitatione providere potest, imperandi jus habet natura, et dominatur natura : quod autem potest corpore imperata facere, id imperio alterius parere et servire debet natura. Quapropter domino et servo idem expedit.

Natura quidem igitur distinguuntur femina et servus : nihil enim natura facit tale, quale æris figuratores delphicum gladium pauperie, sed unum : sic enim utique perficiet optime organorum unumquodque, non multis operibus, sed uni serviens.

Inter barbaros autem femina et servus eumdem habent ordinem.

Causa autem quia natura principans non habent, sed fit communicatio ipsorum servæ et servi, propter quod dicunt Poetæ barbaris quidem Græcos principari congrue, tamquam sit idem natura barbarum et servum.

Ex his quidem igitur duabus communitatibus domus prima. Et recte Hesiodus dixit poetizans, domum quidem primum entem mulierem, et bovem aratorem : bos enim pro ministro pauperibus.

In omnem quidem igitur diem constituta communitas secundum naturam domus est, quos scilicet Charondas quidem vocat homositios, Epimenides autem Cretensis, homocapnos.

Femina igitur et servus distincta sunt natura. Nihil enim tale efficit natura, quale fabri ferrarii gladium Delphicum, parce et tenuiter ; sed singula ad singulos usus : sic enim absolutissimum et perfectissimum fuerit unumquodque instrumentum, si non multis operibus sed uni serviat. Apud barbaros autem femina et servus eodem sunt ordine et loco. Cujus rei causa est, quod non habent quod imperet natura, sed eorum societas ex servo et ancilla constat. Quocirca par esse aiunt poetæ, « Barbaris Græcos imperare ; » proinde quasi idem sit barbarus et servus natura.

Ex his igitur duabus societatibus prima domus constituitur ; recteque Hesiodus scripsit : « Esto domus primum, et mulier tibi, bos et arator : » bos enim pauperibus pro servo est. Societas igitur in omnes vitæ dies constituta naturæ conveniens, domus est : cujus societatis participes et consortes *omosipuous* Charondas appellat (id est, eodem panario victum sumentes) ; Epimenides autem Cretensis *omocapous* (id est, uno et communi præsepi vel mensa utentes).

Ex pluribus autem domibus, communicatio prima, usus non diurnalis gratia, vicus.

Maxime autem videtur secundum naturam vicus vicinia domus esse, quo quidam vocant collactaneos pueros, et puerorum pueros.

Propter quod et primum rege regebantur civitates, et nunc adhuc gentes, ex subjectis enim regi. Omnis enim domus regitur a senissimo. Quare et viciniæ propter cognationem. Et hoc est, quod dicit Homerus : leges statuit unusquisque pueris, et uxoribus : et dispersum enim : et sic antiquitus habitabant.

Et Deos autem propter hoc omnes dicunt regi ;

Societas autem prima ex pluribus domibus conflata, non diurni usus gratia, vicus et seu vicinitas. Maxime vero videtur esse naturæ consentanea vicinitas, veluti quædam domus colonia, quos nonnulli collactaneos appellant, et filios et filiorum filios. Itaque et principio civitates sub regum imperio erant, et nunc etiam populi ; quia ex iis, qui sub regno vivebant, convenerunt. Omnes enim domus ejus, qui ætate antecedit, regno subjecta est ; ergo et coloniæ (id est familiæ plures, quæ ab una domo fluxerunt), propter cognationem. Atque hoc illud est, quod ait Homerus : « Jura autem uxoribus unusquisque dat

quia et ipsi, hi quidem adhuc et nunc, hi autem antiquitus regebantur. Sicut autem et species sibiipsis assimilant homines, sic et vitas Deorum.

Quæ autem ex pluribus vicis communitas perfecta civitas, jam omnis habens terminum per se sufficientiæ ut consequens est dicere: facta quidem igitur vivendi gratia, existens autem gratia bene vivendi.

Propter quod omnis civitas natura est, siquidem et primæ communitates. Finis enim ipsa illarum, natura autem finis est. Quale enim unumquodque est generatione perfecta, hanc dicimus naturam esse uniuscujusque, sicut hominis, equi, domus. Adhuc quod cujus gratia et finis optimum. Per se sufficientia autem finis, et optimum.

Ex his igitur manifestum, quod eorum quæ natura, civitas est, et quod homo natura civile animal est, et qui incivilis propter naturam, et non propter fortunam, aut pravus est, aut melior quam homo, quemadmodum et qui ab Homero maledictus, insocialis, illegalis, sceleratus ; simul enim natura talis affectator belli, veluti sine jugo existens, sicut in volatilibus.

Quod autem civile animal homo, omni ape et omni gregali animali magis, palam. Nihil enim, ut aiunt, frustra natura facit : sermonem autem solus habet homo super animalia. Vox quidem igitur delectabilis et tristabilis est signum, propter quod et aliis existit animalibus : usque ad hoc enim natura eorum pervenit ut habeant sensum tristabilis et delectabilis ; et hoc significant invicem. Sermo autem est in ostendendo conferens et nocivum. Quare et justum et injustum. Hoc enim ad alia animalia habent, hominibus proprie solum, boni et mali, justi et injusti, et aliorum sensum habere. Horum autem communicatio facit domum et civitatem.

Et prius itaque civitas quam domus, et unusquisque nostrum est : totum enim prius necessarium esse per se. Interempto enim toto, nec erit pes neque manus nisi æquivoce, velut si quis dicat lapideam : corrupta enim erit talis. Omnia enim opere definita sunt et virtute. Quare vero jam talia existentia, non dicendum eadem esse, sed æquivoca. Quod quidem igitur civita s natur prior quam unusquisque, manifestum. Si enim non per se sufficiens unusquisque segregatus, similiter aliis partibus se habebit ad totum. Non potens autem communicare, aut nullo indigens propter per se sufficientiam, nulla pars est civitatis : quare aut bestia, aut Deus.

Natura quidem igitur impetus in omnibus ad talem communitatem. Qui autem primus instituit, maximorum bonorum causa. Sicut enim perfectum, optimum animalium homo est, sic et separatum a lege et justitia, pessimum omnium. Sævissima enim injustitia habens arma : homo autem habens arma nascitur, prudentia et virtute, quibus ad contraria est uti maxime, propter quod scelestissimum et sylvestrissimum sine virtute, et ad venerea et voracitatem pessimum : justitia autem civile. Diki enim civilis communitatis ordo est. Diki autem justi judicium.

et natis. » Nam per agros dispersi erant, et sic primis illis temporibus vitam colebant. Atque idcirco omnes aiunt deos sub regno ætatem agere ; quia partim ipsi quoque etiam nunc, partim primis illis et priscis temporibus sub regibus erant. Quemadmodum enim formas, ita et vivendi genera deorum sibi similia faciunt homines.

Perfecta autem societas, ex pluribus vicis conflata, civitas est, quæ ad summum jam, ut ita dicam, omnis copiæ culmen pervasit, sibi plane sufficiens : orta quidem vivendi causa, constans autem bene vivendi gratia. Quapropter civitas omnis natura constat, siquidem et primæ societates constant natura. Finis enim illarum hæc est. At natura finis est. Quale enim quidque est ortu ejus absoluto atque perfecto, hanc cujusque naturam esse dicimus, ut hominis, equi, domus. Præterea id cujus gratia res fit, et cujusque rei finis, optimum quiddam est. At copia ipsa suis opibus pollens et contenta, et nihil extra se desiderans, finis est, et optimum.

Ex his igitur perspicuum est, civitatem in iis rebus, quæ natura constant, esse numerandam : et hominem civile animal esse natura : et eum, qui naturæ impulsu, non fortunæ culpa, civitatis sit expers, aut esse improbum, aut homine meliorem : ut is, in quem ab Homero hoc maledictum conjectum est, « Cui neque curia, nec lex est, neque Vesta Laresque. » Non enim potest quisquam talis esse, quin uno eodemque tempore sit etiam belli cupidus, tamquam solitaria [aquila] in cacuminibus.

Hominem autem esse animal civile magis, quam apem et quodvis animal congregabile, perspicuum est. Nihil enim frustra facit natura, ut dicimus. Homini autem soli ex animantibus sermo tributus est. Vox quidem igitur jucundi et molesti signum est. Quapropter etiam aliis animantibus suppetit. Nam hucusque progressa est eorum natura, ut molestum et jucundum sentiant, et inter se hæc significent. Sermo autem ad id quod prodest, et id quod nocet, declarandum, valet : ergo etiam ad id quod justum atque injustum est.

Hoc enim præter ceteras animantes hominis est proprium, ut solus boni et mali, justi et injusti, et reliquorum similium sensum habeat. At horum societas et communio domum facit et civitatem. Prius igitur natura est civitas, quam domus et unusquisque nostrum. Totum enim parte prius esse necesse est. Nam si homo, qui totum quiddam est, intereat, neque pes neque manus erit, nisi forte ex communione nominis, quemadmodum si quis manum lapideam manum esse dicat : corrupta enim manus, talis erit. Omnia autem opere definita sunt et potestate. Quare posteaquam talia esse desierunt, non jam sunt eadem dicenda, sed homonyma, id est, nominis communitate tantum similia.

Civitatem igitur et natura esse, et singulis hominibus esse priorem, perspicuum est. Si enim singuli sejuncti non sunt instructi copia ad bene vivendum sufficiente, similiter atque aliæ partes a suo toto separatæ, ad civitatem, quæ est totum, erunt affecti. Qui autem non potest res suas communicare aut societatem contrahere cum aliis, aut qui non eget communicatione, propterea quod ipse sibi sufficiet, nulla pars civitatis est : itaque aut fera aut deus est. Omnes igitur ad hanc societatem animi impetu feruntur natura. Qui autem primus eam instituit maximorum bonorum auctor et causa fuit. Quemad, modum enim homo suis omnibus numeris absolutus, animal est animalium optimum : ita a lege et jure semotus, omnium deterrimum. Sævissima enim injustitia est armis instructa. At homo armis instructus nascitur, prudentia et virtute : quibus ad res contrarias maxime uti licet. Quapropter sceleratissimum et immanissimum animal est sine virtute, et ad res venereas cibumque profligatissimum. Justitia vero civilis res est. Nam judicium societatis civilis ordo est. Juris autem disceptatio judicium est.

His igitur prælibatis, sciendum est quod Aristoteles in hoc libro præmittit quoddam proœmium, in quo manifestat intentionem hujus scientiæ : deinde acce-

dit ad propositum manifestandum, ibi, « Quoniam autem manifestum ex quibus partibus etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit dignitatem civitatis, de qua est politica, ex ejus fine : secundo ostendit comparationem civitatis ad alias communitates, ibi, « Quicumque igitur quidem etc. » Circa primum duo intendit probare. Quorum primum est, quod civitas ordinetur ad aliquod bonum, sicut ad finem. Secundo, quod bonum ad quod ordinatur civitas, sit principalissimum inter bona humana, ibi, « Maxime autem principalissimum omnium etc. » Circa primum ponit talem rationem. Omnis communitas est instituta gratia alicujus boni. Sed omnis civitas est communitas quædam, ut manifeste videmus. Ergo omnis civitas est instituta gratia alicujus boni. Quia igitur minor manifesta est, majorem sic probat. Omnes homines omnia quæ faciunt operantur gratia ejus quod videtur bonum; sive sit vere bonum, sive non. Sed omnis communitas est instituta aliquo operante. Ergo omnes communitates conjectant aliquod bonum, idest intendunt aliquod bonum, sicut finem.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Ostendit quod illud bonum ad quod ordinatur civitas, est principalissimum inter bona humana, tali ratione. Si omnis communitas ordinatur ad bonum, necesse est quod illa communitas quæ est maxime principalis, maxime sit conjectatrix boni quod est inter omnia humana bona principalissimum. Oportet enim quod proportio eorum quæ sunt ad finem, sit secundum proportionem finium. Quæ autem communitas sit maxime principalis, manifestat per hoc quod addit, « Et omnes alias circumplectens. » Est enim communitas quoddam totum : in omnibus autem totis, talis ordo invenitur quod illud totum quod in se includit aliud totum sit principalius : sicut paries est quoddam totum : et quia includitur in hoc toto quod est domus, manifestum est quod domus est principalius totum : et similiter communitas quæ includit alias communitates est principalior. Manifestum est autem quod civitas includit omnes alias communitates. Nam et domus et vici sub civitate comprehenduntur ; et sic ipsa communitas politica est communitas principalissima. Est ergo conjectatrix principalissimi boni inter omnia bona humana : intendit enim bonum commune quod est melius et divinius quam bonum unius, ut dicitur in principio *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « quicumque igitur »

Comparat civitatem ad alias communitates : et circa hoc facit tria. Primo ponit quorumdam falsam opinionem. Secundo ostendit quomodo positæ opinionis falsitas innotescere possit, ibi, « Hæc autem vera non sunt etc. » Tertio secundum assignatum modum ponit veram comparationem civitatis ad alias communitates, ibi, « Necesse itaque primum combinare etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit falsam opinionem. Secundo inducit eorum rationem, ibi, « Multitudine enim et paucitate etc. » Circa primum considerandum est quod duplex est communitas omnibus manifesta : scilicet civitatis et domus. Civitas autem duplici regimine regitur : scilicet politico et regali. Regale quidem est regimen, quando ille qui civitati præest habet plenariam potestatem. Politicum autem regimen est quando ille qui præest habet potestatem coarctatam secundum aliquas leges civitatis. Et similiter duplex est regimen domus ; scilicet œconomicum et despoticum. Despotes quidem vocatur omnis habens servos. Œconomus autem vocatur procurator vel dispensator alicujus familiæ. Unde despoticum regimen est quo aliquis dominus servis præsidet : œconomicum autem regimen est quo aliquis dispensat ea quæ pertinent ad totam familiam, in qua continentur non solum servi, sed etiam liberi multi. Posuerunt ergo quidam, sed non bene, quod ista regimina non differunt, sed sunt omnino idem.

Deinde cum dicit « multitudine enim »

Ponit rationem eorum ; quæ talis est. Quæcumque differunt solum multitudine et paucitate non differunt specie ; quia differentia quæ est secundum magis et minus non diversificat speciem. Sed prædicta regimina differunt solum multitudine et paucitate ; quod sic manifestabant. Si enim communitas, quæ regitur, sit paucorum, sicut in aliqua parva domo, ille qui præest dicitur paterfamilias ad quem pertinet despoticus principatus. Si autem sit adhuc plurimum, ita quod non solum contineat servos, sed etiam multitudinem liberorum, dicitur ille qui præest, œconomus. Si autem sit adhuc plurium, puta non solum eorum qui sunt unius domus, sed unius civitatis, tunc dicitur regimen policitum aut regale. Quod quidam dicebant

tamquam nihil differret domus a civitate nisi magnitudine et parvitate; ita quod magna domus sit parva civitas, et e converso, quod ex sequentibus patebit esse falsum. Similiter etiam politicum et regale regimen ponebant differre solum multitudine et paucitate. Quando vero enim ipse homo præest simpliciter et secundum omnia, dicitur regimen regale. Quando vero secundum rationem talis scientiæ in parte præsidet, idest secundum leges positas per disciplinam politicam, est regimen politicum; quasi secundum partem principetur, quantum ad ea scilicet quæ ejus potestati subsunt; et secundum partem sit subjectus, quantum ad ea in quibus subjicitur legi. Ex quibus omnibus concludebant quod omnia prædicta regimina, quorum quædam pertinent ad civitatem quædam ad domum, non differant specie.

Deinde cum dicit « hæc autem »

Ostendit modum manifestandi 'alsitatem prædictæ opinionis: et dicit quod ea quæ dicta sunt non sunt vera: et hoc erit manifestum si quis velit intendere secundum subjectum methodum, idest secundum artem considerandi talia quæ infra ponentur. Modus autem hujus artis est talis: Quod sicut in aliis rebus ad cognitionem totius necesse est dividere compositum usque ad incomposita, idest usque ad indivisibilia quæ sunt minimæ partes totius (puta ad cognoscendum orationem, necesse est dividere usque ad litteras, et ad cognoscendum corpus naturale mixtum, necesse est dividere usque ad elementa): sic, si consideremus ex quibus civitas componatur, magis poterimus videre ex præmissis regiminibus quid unumquodque sit secundum se et quid differant ad invicem, et utrum aliquid secundum unumquodque eorum possit artificialiter considerari. In omnibus enim ita videmus quod si quis inspiciat res secundum quod oriuntur ex suo principio, optime poterit in eis contemplari veritatem. Et hoc sicut est verum in aliis rebus, ita etiam est verum in his de quibus intendimus. In his autem verbis Philosophi considerandum est quod ad cognitionem compositorum primo opus est via resolutionis, ut scilicet dividamus compositum usque ad individua. Postmodum vero necessaria est via compositionis, ut ex principiis indivisibilibus jam notis dijudicemus de rebus quæ ex principiis causantur.

Deinde cum dicit « necesse itaque »

Secundum præmisssum modum ponit veram comparationem aliarum communitatum ad civitatem: et circa hoc duo facit. Primo agit de aliis communitatibus quæ ordinantur ad civitatem. Secundo de communitate civitatis, ibi, « Quæ autem ex pluribus pagis etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit communitatem personæ ad personam. Secundo ponit communitatem domus quæ complectitur diversas personarum communicationes, ibi, « Ex his duabus igitur etc. » Tertio ponit communitatem vici, quæ est ex pluribus multitudinibus, ibi, « Sed quæ ex pluribus domibus etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit duas communicationes personales. Secundo comparat eas ad invicem, ibi, « Natura quidem igitur etc. » Duarum autem communicationum personalium, primo ponit eam quæ est maris et feminæ: et dicit, quod quia oportet nos dividere civitatem usque ad partes minimas, necesse est dicere quod prima combinatio est personarum quæ sine se invicem esse non possunt, scilicet maris et feminæ. Hujusmodi enim combinatio est propter generationem per quam producuntur et mares et feminæ. Et ex hoc patet quod sine invicem stare vel esse non possunt. Sed qualiter ista combinatio sit prima, ostendit per hoc quod subdit, « Quod non ex electione. » Ubi considerandum est quod in homine est aliquid quod est proprium ejus, scilicet ratio, secundum quam ei competit quod ex consilio et electione agat. Invenitur etiam aliquid in homine quod est commune ei et aliis, et hujusmodi [1] est generare. Hoc igitur non competit ei ex electione, idest secundum quod habet rationem eligentem, sed competit ei secundum rationem communem sibi et animalibus et etiam plantis. Omnibus enim his inest naturalis appetitus, ut post se derelinquat alterum tale quale ipsum est; ut sic per generationem conservetur in specie quod idem numero conservari non potest. Est quidem igitur hujusmodi naturalis appetitus etiam in omnibus aliis rebus naturalibus corruptibilibus. Sed quia et viventia, scilicet plantæ et animalia [2] habent specialem modum

[1] Al.: « scilicet ratio, secundum quam ei competit quod est commune ei et aliis, et hujus est generare. »

[2] Al.: « et alia. »

generandi, ut [scilicet generant ex seipsis, ideo specialiter de plantis et animalibus mentionem facit. Nam etiam in plantis invenitur vis masculina et feminina, sed conjuncta in eodem individuo, licet in uno abundet plus una, in alio altera; ita scilicet, ut imaginemur plantam omni tempore esse talem qualia sunt mas et femina tempore coitus.

Deinde cum dicit « principans autem »

Ponit secundam communicationem personarum, scilicet principantis et subjecti: et hæc etiam communicatio est a natura propter salutem. Natura enim non solum intendit generationem, sed etiam quod generata salventur. Et quod hoc quidem contingat in hominibus per communicationem principantis et subjecti, ostendit per hoc quod ille est naturaliter principans et dominans qui suo intellectu potest prævidere ea quæ congruunt saluti, puta causando proficua et repellendo nociva: ille autem qui potest per fortitudinem corporis implere opere quod sapiens mente præviderit, est naturaliter subjectus et servus. Ex quo patet quod idem expedit [1] utrique ad salutem, scilicet quod iste principetur et ille subjiciatur. Ille enim qui propter sapientiam potest mente prævidere, interdum salvari non posset deficientibus viribus corporis, nisi haberet servum qui exequeretur; nec ille qui abundat viribus corporis, posset salvari, nisi alterius prudentia regeretur.

Deinde cum dicit « natura quidem »

Comparat prædictas communicationes ad invicem. Et primo secundum veritatem. Secundo excludit errorem, ibi, « Inter barbaros autem etc. » Concludit ergo primo ex prædictis, quod femina et servus naturaliter distinguuntur. Femina enim naturaliter est disposita ad generandum ex alio; non est autem robusta corpore, quod requiritur in servo. Et sic prædictæ duæ communicationes ab invicem differunt. Causas autem præmissæ distinctionis assignat ex hoc quod natura non facit aliquod tale, sicut illi qui fabricant ex ære, idest ex metallo, Delphicum gladium pro aliquo paupere. Apud Delphos enim fiebant quidam gladii, quorum munus ad plura ministeria deputabatur: puta si unus gladius esset ad incidendum, ad limandum et ad aliqua alia hujusmodi. Et hoc fiebat propter pauperes qui non poterant plura instrumenta habere. Natura autem sic non facit ut unum ordinet ad diversa officia; sed unum deputat ad unum officium. Et propter hoc femina non deputatur a natura ad serviendum, sed ad generandum: sic enim optime fiunt omnia, quando unum instrumentum non deservit multis operibus, sed uni tantum. Sed hoc est intelligendum quando accideret impedimentum in utroque vel altero duorum operum, quibus idem instrumentum attribueretur; ut puta si oporteret utrumque opus frequenter simul exercere. Si autem per vices diversa opera exerceantur, nullum impedimentum sequitur, si unum instrumentum pluribus operibus accommodetur. Unde et lingua congruit in duo opera naturæ; scilicet in gustum et locutionem, ut dicitur in secundo *De partibus animalium*. Non enim hæc duo opera secundum idem tempus sibiinvicem coincidunt.

Deinde cum dicit « inter barbaros »

Excludit errorem contrarium. Et primo ponit errorem. Secundo ostendit causam erroris, ibi, « Causa autem quia etc. » Dicit ergo primo quod apud barbaros femina et servus habentur quasi ejusdem ordinis; utuntur enim feminis quasi servis. Potest autem hic esse dubium qui dicantur barbari. Dicunt enim quidam omnem hominem barbarum esse ei qui linguam ejus non intelligit. Unde et Apostolus dicit (I Cor. XIV.): *Si nesciero virtutem vocis, ero ei cui loquar barbarus, et qui loquitur mihi barbarus.* Quibusdam autem videtur illos barbaros dici, qui non habent liberalem locutionem sub legali idiomate respondentem. Unde et Beda dicitur in linguam Anglicam liberales artes transtulisse, ne Anglici barbari reputarentur. Quibusdam autem videtur barbaros esse eos qui ab aliquibus civilibus [2] legibus non reguntur. Et quidem omnia aliqualiter ad veritatem accedunt: in nomine enim barbari extraneum aliquod intelligitur. Potest enim aliquis homo extraneus dici vel simpliciter vel quo ad aliquem. Simpliciter quidem extraneus videtur ab humano genere qui deficit ratione, secundum quam homo dicitur; et ideo simpliciter barbari nominantur illi qui ratione deficiunt vel propter plagam cœli quam intemperatam sortiuntur, ut ex ipsa dispositione regionis hebetes ut plurimum inveniantur: vel etiam propter

[1] Al.: « expetit. »

[2] Al.: « cujuslibet. »

aliquam malam consuetudinem in aliquibus terris existentem, ex qua provenit, ut homines irrationales et quasi brutales reddantur. Manifestum est autem quod ex virtute rationis procedit quod homines rationabili jure regantur, et quod in litteris exercitentur. Unde barbaries convenienter hoc signo declaratur, quod homines vel non utuntur legibus vel irrationabilibus utuntur : et similiter quod apud aliquas gentes non sint exercitia litterarum. Sed quo ad aliquem dicitur esse extraneus qui cum eo non communicat. Maxime autem homines nati sunt sibi communicare per sermonem : et secundum hoc, illi qui suum invicem sermonem non intelligunt, barbari ad seipsos dici possunt. Philosophus autem loquitur hic de his qui sunt simpliciter barbari.

Deinde cum dicit « causa autem »

Assignat causam prædicti erroris. Et dicit quod causa ejus est, quia apud barbaros non est principatus secundum naturam. Dictum est enim supra, quod principans secundum naturam est, qui potest mente prævidere : servus autem qui potest opere exequi. Barbari autem ut plurimum inveniuntur corpore robusti et mente deficientes. Et ideo apud eos non potest esse naturalis ordo principatus et subjectionis. Sed apud ipsos fit quædam communicatio servæ et servi ; idest communiter utuntur serva, scilicet muliere, et servo. Et quia naturaliter non est principatus in barbaris, sed in his qui mente abundant, propter hoc dicunt poetæ quod congruum est quod Græci qui sapientia præditi erant, principentur barbaris : ac si idem sit naturaliter esse barbarum et esse servum. Cum autem e converso est, sequitur perversio et inordinatio in mundo, secundum illud Salomonis, Eccl. x : *Vidi servos in equis, et principes ambulantes sicut servos super terram.*

Deinde cum dicit « ex his quidem »

Determinat de communitate domus quæ constituitur ex pluribus communicationibus personalibus. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit ex quibus consistit ista communitas. Secundo ostendit ad quid sit, ibi, « In omnem etc. » Tertio ostendit quomodo dominantur qui in hac communitate sunt, ibi, « Quos Charondas etc. » Dicit ergo primo quod ex prædictis duabus communitatibus personalibus, quarum una est ad generationem, alia ad salutem, constituitur prima domus. Oportet enim in domo esse virum et feminam, et dominum et servum. Ideo autem dicitur domus prima, quia est et alia communicatio personalis quæ invenitur in domo, scilicet patris et filii, quæ ex prima causatur. Unde primæ duæ sunt primordiales. Et ad hoc inducit verbum Hesiodi poetæ, qui dixit quod domus habet hæc tria : dominum qui præeminet et mulierem et bovem ad arandum. In paupere enim domo bos est loco ministri. Utitur enim homo bove ad exequendum aliquod opus, sicut et ministro.

Deinde cum dicit « in omnem »

Ostendit ad quod ordinetur communitas domus. Ubi considerandum est quod omnis humana communicatio est secundum aliquos actus. Actuum autem humanorum quidam sunt quotidiani, sicut comedere, calefieri ad ignem, et alia hujusmodi. Quædam autem non sunt quotidiana, sicut mercari, pugnare, et alia hujusmodi. Naturale est autem hominibus, ut in utroque genere operum sibi communicent seinvicem juvantes. Et ideo dicit quod nihil aliud est domus quam quædam communitas secundum naturam constituta in omnem diem, idest ad actus, qui occurrunt quotidie agendi. Et hoc manifestat consequenter per nomina. Quidam enim Charondas nomine nominat eos qui communicant in domo, homositios, quasi unius pulmenti, quia communicant in cibo. Quidam autem alius nomine Epimenides, natione Cretensis, vocat eos homocapnos quasi unius fumi, quia sedent ad eumdem ignem.

Deinde cum dicit « ex pluribus »

Ponit tertiam communitatem, scilicet vici. Et primo ostendit ex quibus sit ista communitas et propter quid. Secundo ostendit quod sit naturalis, ibi, « Maxime vero secundum naturam etc. » Dicit ergo primo quod prima communicatio quæ est ex pluribus domibus, vocatur vicus : et dicitur prima ad differentiam secundæ quæ est civitas : hæc autem communitas non est constituta in diem sicut dicit de domo, sed est instituta gratia usus non diurnalis. Illi enim qui sunt convicanei, non communicant sibi in actibus quotidianis in quibus communicant sibi illi qui sunt unius domus, sicut est comedere, sedere ad ignem et hujusmodi : sed communicant sibi in aliquibus exterioribus actibus non quotidianis.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Ostendit quod communitas vici sit na-

turalis. Et primo ostendit propositum per rationem. Secundo per quaedam signa, ibi, « Propter quod et primum etc. » Dicit ergo primo quod vicinia domorum, quæ est vicus, maxime videtur esse secundum naturam. Nihil enim est magis naturale quam propagatio multorum ex uno in animalibus ; et hoc facit viciniam domorum. Hos enim qui habent domos vicinas, quidam vocant collactaneos, puerosque, idest filios, et puerorum pueros, idest nepotes, ut intelligamus quod hujusmodi vicinia domorum ex hoc primo processit quod filii et nepotes multiplicati instituerunt diversas domos juxta se habitantes. Unde cum multiplicatio prolis sit naturalis, sequitur quod communitas vici sit naturalis.

Deinde cum dicit « propter quod »

Manifestat idem per signa. Et primo secundum ea quæ videmus in hominibus. Secundo secundum ea quæ dicebantur de diis, ibi, « Et Deos autem etc. » Dicit ergo primo quod quia ex multiplicatione prolis constituta est vicinia, ex hoc processit, quod a principio quælibet civitas regebatur a rege : et adhuc aliquæ gentes habent regem, etsi singulæ civitates singulos reges non habeant ; et hoc ideo, quod civitates et gentes constituuntur ex his qui sunt subjecti regi. Quomodo autem signum hoc respondeat præmissis, ostendit per hoc, quod subditur : Quia omnis domus regitur ab aliquo antiquissimo, sicut a patrefamilias reguntur filii. Et exinde contingit, quod etiam tota vicinia, quæ erat instituta ex consanguineis, regebatur propter cognationem ab aliquo qui erat principalis in cognatione, sicut civitas regitur a rege. Unde Homerus dixit, quod unusquisque uxori et pueris suis instituit leges, sicut rex in civitate. Ideo autem hoc regimen a domibus et vicis processit ad civitates, quia diversi vici sunt sicut civitas dispersa in diversas partes; et ideo antiquitus habitabant homines dispersi per vicos, non tamen congregati in unam civitatem. Sic ergo patet quod regimen regis super civitatem vel gentem processit a regimine antiquioris in domo vel vico.

Deinde cum dicit « et deos autem »

Ponit aliud signum per ea quæ de diis dicebantur. Et dicit quod propter præmissa omnes gentiles dicebant quod eorum dii regebantur ab aliquo rege dicentes Jovem esse regem deorum. Et hoc ideo, quia homines adhuc aliqui regibus reguntur, antiquitus autem fere omnes regebantur regibus. Hoc autem fuit primum regimen, ut infra dicetur. Homines autem sicut assimilant sibi species deorum, idest, formas eorum, æstimantes deos esse in figura quorumdam hominum, ita et assimilant sibi vitas deorum, idest conversationes, æstimantes eos conversari secundum quod vident conversari homines. Hic Aristoteles nominat more Platonicorum substantias separatas a materia, ab uno tantum summo Deo creatas, quibus gentiles erronee et formas et conversationes hominum attribuebant, ut hic Philosophus dicit.

Deinde cum dicit « quæ autem »

Postquam Philosophus determinavit de communitatibus ordinatis ad civitatem, hic determinat de ipsa communitate civitatis. Et dividitur in partes tres. Primo ostendit qualis sit civitatis communitas. Secundo ostendit quod est naturalis, ibi, « Propter quod omnis civitas etc. » Tertio agit de institutione civitatis, ibi, « Ex his igitur manifestum etc. » Circa primum ostendit conditionem civitatis quantum ad tria. Primo ostendit ex quibus sit civitas. Quia sicut vicus constituitur ex pluribus domibus, ita civitas ex pluribus vicis. Secundo dicit quod civitas est communitas perfecta : quod ex hoc probat, quia cum omnis communicatio omnium hominum ordinetur ad aliquid necessarium vitæ, illa erit perfecta communitas, quæ ordinatur ad hoc quod homo habeat sufficienter quicquid est necessarium ad vitam : talis autem communitas est civitas. Est enim de ratione civitatis, quod in ea inveniantur omnia quæ sufficiunt ad vitam humanam, sicut contingit esse. Et propter hoc componitur ex pluribus vicis, in quorum uno exercetur ars fabrilis, in alio ars textoria, et sic de aliis. Unde manifestum est quod civitas est communitas perfecta. Tertio ostendit ad quid civitas ordinata sit : est enim primitus facta gratia vivendi, ut scilicet homines sufficienter invenirent unde vivere possent : sed ex ejus esse provenit, quod homines non solum vivant, sed quod bene vivant, inquantum per leges civitatis ordinatur vita hominum ad virtutes.

Deinde cum dicit « propter quod »

Ostendit quod communitas civitatis est naturalis. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit quod civitas est naturalis. Secundo, quod homo est naturaliter animal civile, ibi, « Ex his igitur patet etc. »

Tertio ostendit, quid sit prius secundum naturam, utrum unus homo, aut domus, vel civitas, ibi, « Et certe secundum naturam etc. » Circa primum ponit duas rationes : quarum prima talis est: Finis rerum naturalium est natura ipsarum. Sed civitas est finis prædictarum communitatum, de quibus ostensum est quod sunt naturales: ergo civitas est naturalis. Quod autem natura sit finis rerum naturalium, probat, ibi, « Quale enim etc. » tali ratione : Illud dicimus esse naturam uniuscujusque rei, quod convenit ei quando est ejus generatio perfecta: sicut natura hominis est quam habet post perfectionem generationis ipsius: et similiter et de equo, et de domo : ut tamen natura domus intelligatur forma ipsius. Sed dispositio rei quam habet perfecta sua generatione, est finis omnium eorum quæ sunt ante generationem ipsius : ergo illud quod est finis naturalium principiorum ex quibus aliquid generatur, est natura rei. Et sic cum civitas generetur ex præmissis communitatibus, quæ sunt naturales, ipsa erit naturalis. Secundam rationem ponit, ibi, « Insuper cujus gratia etc. » Quæ talis est : Illud quod est optimum in unoquoque, est finis, et cujus gratia aliquid fit: sed habere sufficientiam est optimum: ergo habet rationem finis. Et sic, cum civitas sit communitas habens per se sufficientiam vitæ, ipsa est finis præmissarum communitatum. Unde patet quod hæc secunda ratio inducitur ut probatio minoris præcedentis rationis.

Deinde cum dicit « ex iis igitur »

Ostendit quod homo sit naturaliter civile animal. Et primo concludit hoc ex naturalitate civitatis. Secundo probat hoc per operationem propriam ipsius, ibi, « Ex quo patet sociale animal etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit propositum. Secundo excludit dubitationem, ibi, « Et qui absque civitate est etc.» Concludit ergo primo ex præmissis, quod civitas est eorum quæ sunt secundum naturam. Et cum civitas non sit nisi congregatio hominum, sequitur quod homo sit animal naturaliter civile. Posset autem hoc alicui venire in dubium ex hoc, quod ea quæ sunt secundum naturam omnibus insunt. Non autem omnes homines inveniuntur esse habitatores civitatum. Et ideo ad hanc dubitationem excludendam consequenter dicit quod aliqui sunt non civiles propter fortunam, utpote quia sunt expulsi de civitate, vel propter paupertatem necesse habent excolere agros, aut animalia custodire. Et hoc patet quod non est contrarium ei quod dictum est, quod homo sit naturaliter civilis: quia et alia naturalia aliquando deficiunt propter fortunam: puta, cum alicui amputatur manus, vel cum privatur oculo. Sed si aliquis homo habeat quod non sit civilis, propter naturam, aut nequam est, utpote cum hoc contingit ex corruptione naturæ humanæ ; aut est melior quam homo, inquantum scilicet habet naturam perfectiorem aliis hominibus communiter, ita quod per se sibi possit sufficere absque hominum societate ; sicut fuit in Joanne Baptista, et beato Antonio heremita. Adducit ad hoc dictum Homeri maledicentis quemdam, qui non erat civilis propter pravitatem. Dicit enim de ipso quod erat sine tribu, quia non poterat contineri vinculo amicitiæ, et sine jure, quia non poterat contineri sub jugo legis, et sceleratus, quia non poterat contineri sub regula rationis. Qui autem est talis secundum naturam, simul cum hoc oportet quod habeat quod sit cupidus belli, quasi litigiosus et sine jugo existens. Sicut videmus quod volatilia, quæ non sunt socialia, sunt rapacia.

Deinde cum dicit « quod autem »

Probat ex propria operatione hominis quod sit animal civile, magis etiam quam apis, et quam quodcumque gregale animal, tali ratione : Dicimus enim quod natura nihil facit frustra, quia semper operatur ad finem determinatum. Unde, si natura attribuit alicui rei aliquid quod est de se ordinatum ad aliquem finem, sequitur quod ille finis detur illi rei a natura. Videmus enim quod cum quædam alia animalia habeant vocem, solus homo supra alia animalia habet loquutionem. Nam etsi quædam animalia loquutionem humanam proferant, non tamen proprie loquuntur, quia non intelligunt quid dicunt, sed ex usu quodam, tales voces proferunt. Est autem differentia inter sermonem et simplicem vocem. Nam vox est signum tristitiæ et delectationis, et per consequens aliarum passionum, ut iræ et timoris, quæ omnes ordinantur ad delectationem et tristitiam, ut in secundo *Ethicorum* dicitur. Et ideo vox datur aliis animalibus, quorum natura usque ad hoc pervenit, quod sentiant suas delectationes et tristitias, et hoc sibi invicem significent per aliquas naturales voces, sicut leo per rugitum, et

canis per latratum, loco quorum nos habemus interjectiones. Sed loquutio humana significat quid est utile et quid nocivum. Ex quo sequitur quod significet justum et injustum. Consistit enim justitia et injustitia ex hoc quod aliqui adæquentur vel non adæquentur in rebus utilibus et nocivis. Et ideo loquutio est propria hominibus; quia hoc est proprium eis in comparatione ad alia animalia, quod habeant cognitionem boni et mali, ita et injusti, et aliorum hujusmodi, quæ sermone significari possunt. Cum ergo homini datus sit sermo a natura, et sermo ordinetur ad hoc, quod homines sibi invicem communicent in utili et nocivo, justo et injusto, et aliis hujusmodi; sequitur, ex quo natura nihil facit frustra, quod naturaliter homines in his sibi communicent. Sed communicatio in istis facit domum et civitatem. Igitur homo est naturaliter animal domesticum et civile.

Deinde cum dicit « et prius itaque »

Ostendit ex præmissis quod civitas sit prior secundum naturam quam domus, vel quam unus homo singularis, tali ratione : Necesse est totum esse prius parte, ordine scilicet naturæ et perfectionis. Sed hoc intelligendum est de parte materiæ, non de parte speciei, ut ostenditur in septimo *Metaphysicæ*. Et hoc sic probat : quia destructo toto homine, non remanet pes neque manus nisi æquivoce, eo modo quo manus lapidea posset dici manus. Et hoc ideo, quia talis pars corrumpitur corrupto toto. Illud autem, quod est corruptum, non retinet speciem, a qua sumitur ratio definitiva. Unde patet, quod non remanet eadem ratio nominis, et sic nomen æquivoce prædicatur. Et quod pars corrumpatur corrupto toto, ostendit per hoc, quod omnis pars definitur per suam operationem, et per virtutem qua operatur. Sicut definitio pedis est, quod sit membrum organicum habens virtutem ad ambulandum. Et ideo, ex quo jam non habet talem virtutem et operationem, non est idem secundum speciem, sed æquivoce dicitur pes. Et eadem ratio est de aliis hujusmodi partibus, quæ dicuntur partes materiæ, in quarum definitione ponitur totum, sicut et in definitione semicirculi ponitur circulus. Est enim semicirculus media pars circuli. Secus autem est de partibus speciei, quæ ponuntur in definitione totius, sicut lineæ ponuntur in definitione trianguli. Sic igitur patet, quod totum est prius naturaliter quam partes materiæ, quamvis partes sint priores ordine generationis. Sed singuli homines comparantur ad totam civitatem, sicut partes hominis ad hominem. Quia sicut manus aut pes non potest esse sine homine, ita nec unus homo est per se sibi sufficiens ad vivendum separatus a civitate. Si autem contingat, quod aliquis non possit communicare societate civitatis propter suam pravitatem, est pejor quam homo, et quasi bestia. Si vero nullo indigeat, et quasi habens per se sufficientiam, et propter hoc non sit pars civitatis, est melior quam homo. Est enim quasi quidam deus. Relinquitur ergo ex præmissis, quod civitas est prius secundum naturam quam unus homo.

Deinde cum dicit « natura quidem »

Agit de institutione civitatis; concludens ex præmissis, quod in omnibus hominibus est quidam naturalis impetus ad communitatem civitatis sicut et ad virtutes. Sed tamen, sicut virtutes acquiruntur per exercitium humanum, ut dicitur in secundo *Ethicorum*, ita civitates sunt institutæ humana industria. Ille autem qui primo instituit civitatem, fuit causa hominibus maximorum bonorum. Homo enim est optimum animalium si perficiatur in eo virtus, ad quam habet inclinationem naturalem. Sed si sit sine lege et justitia, homo est pessimum omnium animalium. Quod sic probat. Quia injustitia tanto est sævior [1], quanto plura habeat arma, idest adjumenta ad male faciendum. Homini autem secundum suam naturam convenit prudentia et virtus quæ de se sunt ordinata ad bonum : sed quando homo est malus, utitur eis quasi quibusdam armis ad male faciendum : sicut per astutiam cogitat diversas fraudes, et per abstinentiam potens fit ad tolerandum famem et sitim, ut magis in malitia perseveret, et similiter de aliis; et inde est, quod homo sine virtute quantum ad corruptionem irascibilis est maxime scelestus et silvestris, utpote crudelis et sine affectione. Et quantum ad corruptionem concupiscibilis est pessimus quantum ad venerea, et quantum ad voracitatem ciborum. Sed homo reducitur ad justitiam per ordinem civilem : quod patet ex hoc, quod eo-

[1] Al. : « severior. »

dem nomine apud Græcos nominatur ordo civilis communitatis, et judicium justitiæ, scilicet diki. Unde manifestum est, quod ille qui civitatem instituit, abstulit hominibus quod essent pessimi, et reduxit eos ad hoc quod essent optimi secundum justitiam et virtutes.

LECTIO II.

De tribus familiarum generibus : quarum una ex domino et servo, secunda ex viro et uxore, tertia ex patre et liberis constat.

ANTIQUA.

Quoniam autem manifestum ex quibus partibus civitas constat, necessarium primum de œconomia dicere. Omnis enim componitur civitas ex domibus. Domus autem partes, ex quibus autem rursus instituta domus est.

Domus autem perfecta ex servis et liberis. Quoniam autem ex minimis primum unumquodque quærendum, primæ autem et minimæ partes domus, dominus et servus, et maritus et uxor, et pater et hlu ; de tribus iis considerandum utique erit, quid unumquodque, et quale oportet esse. Hæc autem sunt despotica, et nuptialis (innominata enim feminæ et viri conjugatio), et tertium tecnofactiva, etenim hæc non est nominata proprio nomine. Sunt autem tres, quas diximus.

Est autem quædam pars quæ videtur iis quidem esse œconomia, his autem maxima pars ipsius : quomodo autem habet se, considerandum. Dico autem de vocata chrematica.

Primum autem de despotica et servo dicamus, ut et quæ ad necessariam opportunitatem videamus, et ut utique si quid ad scire de ipsis poterimus accipere, melius nunc opinatis.

RECENS.

Quando autem perspicuum est, quibus ex partibus constet civitas necessario de domus administrandæ ratione prius dicendum est Omnis enim civitas ex domibus et famulus componitur. Domus autem partes habet, ex quibus rursus domus constituitur. At domus perfecta atque integra ex servis et liberis constat. Quoniam autem primum quidque in unaquaque re explicanda in minimis partibus quærendum est, ab iisque initium ducendum : primæ autem et minimæ domus partes sunt dominus et servus, vir et uxor, pater et liberi : de his tribus quid et quale unumquidque esse debeat, considerandum videtur.

Sunt autem hæc : herilis ratio, seu disciplina servis præcipiendi ; et nuptialis (nomine enim vacat uxoris et viri conjugatio), et ea quæ ad imperium patris in liberos a se procreatos pertinet : nam neque huic proprium nomen impositum est. Atque hæ tres rationes sunto, quas diximus. Est quædam præterea pars, quæ videtur aliis quidem rei familiaris administratio ; aliis vero pars ejus maxima. Quomodo autem res se habeat, deinceps erit dispiciendum. Dico autem de ea, quæ appellatur rei numerariæ parandæ ratio, græce Chrematistica. Sed primum de domino et servo dicamus : ut et quæ ad necessarium usum pertinent, videamus, et ad scientiam, si quid de iis melius quam quæ nunc in communi hominum opinione versantur, concipere possimus.

ANTIQUA.

Iis quidem enim videtur scientia quædam esse despotica, et eadem œconomica et despotica et politica, et regnativa, sicut diximus incipientes : iis autem præter naturam despotizare. Lege enim, hunc quidem servum esse, hunc autem liberum : natura autem nihil differre : propter quod neque justum, sed violentum.

Quoniam igitur possessio pars domus, et possessiva, pars œconomiæ. Sine enim necessariis impossibile est vivere. Quemadmodum autem determinatis artibus, necessarium utique erit existere convenientia organa, si debeat perfici opus, sic et œconomico. Organorum autem hæc quidem inanimata, velut gubernatori gubernaculum quidem inanimatum, prorarius autem animatus, minister enim in organi specie artibus. Sic et res possessa organum ad vitam est, et possessio multitudo organorum est, et servus res possessa animata, et sicut organum ante organa omnis minister. Si enim posset unumquodque organum jussum et præsentiens perficere suum opus, quemadmodum quæ Dædali aiunt, aut Vulcani tripodas quos ait Poeta spontaneos, divinum subinduere agonem, sic si pectines pectinarent per se, et plectra citharizarent, nihil utique opus esset architectoribus instrumentorum, nec dominis servorum. Quæ quidem dicuntur organa, factiva organa sunt, res possessa autem activum. Ex pectine quidem enim alterum aliquid fit præter usum ipsius ; ex vestitu autem et lecto usus solum. Adhuc quoniam differunt factio, specie, et actio, et indigent ambæ organis, necesse et hanc eamdem habere differentiam. Vita autem actio, non factio est : propter

RECENS.

Quibusdam enim scientia quædam videtur esse domini imperium seu herilis potestas, eademque domus administrandæ ratio et herilis potestas, et civilis et regia, quemadmodum initio diximus : aliis præter naturam esse, in alterum dominari. Lege enim alium esse servum, alium liberum : natura autem nihil interesse. Quo circa neque justum esse quia sit violentum.

Quoniam igitur rerum partarum possessio, pars domus est : ergo et ratio rei quærendæ, rationis rei familiaris administrandæ pars est. Nam sine rebus ad victum necessariis neque vivere neque bene vivere fas est.

Quemadmodum autem artibus definitis instrumenta accommodata suppetere necesse est, si futurum est ut opus ab artifice absolvatur : ita et rei familiaris administrandæ rationi sua præsto debent esse instrumenta. Jam instrumentorum alia sunt inanima, alia animata : verbi gratia, navis gubernatori clavus quidem instrumentum est inanimum, proræ præfectus vero animatum. Minister enim artibus est pro instrumento. Sic et res parta instrumentum est ad vitam degendam comparatum. Rerum autem partarum possessio, multitudo instrumentorum est : et servus, res quædam possessa animata est : minister omnis veluti instrumentum est instrumenta cetera antecellens.

Nam si, ut ferunt Dædali simulacra, aut Vulcani tripodas quos ait poeta « divinum vel sponte sua collegium inisse, » ita et unumquodque instrumentorum vel artificis dominive jussu, vel presentiens domini voluntatem et ultro, suum opus posset absolvere ; et si radii textoris per se texerent, et plec-

quod et servus minister eorum quæ ad actionem. Res possessa autem dicitur quemadmodum et pars: quæ quidem pars non solum alterius est pars, sed et simpliciter alterius : similiter autem et res possessa. Propter quod despotes solum, illius autem non est : servus autem non solum despotis servus est, sed est omnino illius.

Quæ quidem igitur natura servus, et quæ virtus, ex iis manifestum. Qui enim non suiipsius natura, sed alterius, homo, iste natura servus, autem est homo : qui cum res possessa sit, servus est ; res possessa autem organum activum et separatum.

tra [illegible] pulsarent, non opus esset neque opificibus opera ministrorum, neque dominis servorum. Instrumenta igitur quæ appellantur, instrumenta sunt ad efficiendum valentia : res parta et possessa vero ad agendum valet. Nam a radio aliud quiddam efficitur præter usum ejus : ex veste autem et lecto usus duntaxat percipitur.

Præterea quoniam effectio et actio inter se specie differunt, et utrique instrumentis opus est : necesse est etiam hæc eodem modo inter se differre. Vita porro actio, non effectio est. Quocirca et servus eorum quæ ad actionem pertinent, minister est. Jam res possessa sic dicitur, ut et pars. Nam et pars non solum alterius est pars, sed etiam simpliciter alterius est. Et res possessa similiter. Quapropter dominus servi quidem dominus est tantum, sed illius non est. Servus vero non modo domini servus est, sed etiam absolute et omnino illius est.

Quæ sit igitur servi natura, quæque vis ac potestas, ex his perspicuum est. Nam qui non est sua natura, sed alterius, præterea vero homo est, hic servus est natura. Alterius porro homo est, qui quum homo sit, res possessa est. Jam vero res possessa, instrumentum est ad agendum accommodatum et separabile.

Posito proœmio in quo ostendit conditionem civitatis et partium ejus, hic accedit ad tradendum scientiam politicam. Et primo secundum præassignatum modum determinat ea quæ pertinent ad primas partes civitatis. Secundo determinat ea quæ pertinent ad ipsam civitatem, in secundo libro; qui incipit ibi, « Quia considerare voluimus, etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo exequitur propositum, ibi, « De his utique etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quibus intendit determinare. Secundo quo ordine, ibi, « At primum de servo et domino etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit quod est determinandum de his quæ pertinent ad domum. Secundo numerat ea quæ pertinent ad domum, ibi, « Domus autem perfecta etc. » Dicit ergo primo, quod manifestum est per præmissa, ex quibus partibus civitas constat : et oportet ad cognoscendum totum præcognoscere partes, ut supra habitum est. Necesse est ergo ut primum dicamus de œconomia quæ est dispensativa vel gubernativa domus, quia omnis civitas componitur ex domibus sicut ex partibus.

Deinde cum dicit « domus autem »

Enumerat ea quæ pertinent ad domum. Et primo ea quæ pertinent ad ipsam sicut partes. Secundo ea quæ pertinent sicut necessaria partibus, ibi, « Est autem quædam pars etc. » Dicit ergo primo, quod partes domus sunt ex quibus domus constituitur. Omnis autem domus, idest domestica familia, si sit perfecta, constat ex servis et liberis. Dicit autem, perfecta, quia in domo pauperis est bos pro ministro, ut supra dictum est. Et quia unumquodque quod in multis considerari potest, primo quærendum est in paucioribus et simplicioribus, ut facilior sit doctrina ; ideo dicendum est, quod primæ et minimæ partes domus sunt hæ tres combinationes : scilicet domini et servi, mariti et uxoris, patris et filii : quæ quidem tertia ex secunda oritur, et ideo supra eam prætermisit. Et ideo de istis tribus considerandum est quid unumquodque sit. Et consequenter ponit nomina harum combinationum ; et dicit, quod combinatio domini et servi vocatur despotica, idest dominativa. Combinatio autem viri et feminæ non erat nominata suo tempore, sed ipse nominat eam conjugalem, quam nos matrimonium vocamus. Similiter et tertia combinatio patris et filii non habebat proprium nomen, sed ipse vocat eam paternam.

Deinde cum dicit « est autem »

Ponit quartum quod pertinet ad necessaria domus : et dicit, quod est quædam alia pars œconomiæ quæ vocatur pecunialis, quæ quibusdam videtur esse tota œconomia, quibusdam vero maxima pars ejus est, eo quod dispensatio domus maxime consistit in acquisitione et conservatione pecuniæ. Et de hac etiam parte considerandum est quomodo se habeat.

Deinde cum dicit « primum autem »

Dicit quo ordine de his sit agendum : et dicit quod primo dicendum est de domino et servo : et hæc consideratio ad duo erit utilis. Primo quidem ut possimus cognoscere ea quæ sunt opportuna in

talibus; scilicet ad exercendum dominium in servos. Secundo valet ad scientiam, ut per hoc possimus accipere aliquid melius his quæ antiqui sunt opinati de dominio et servitute.

Deinde cum dicit « iis quidem »

Determinat ea quæ proposuit: et dividitur in partes duas. In prima determinat de combinatione domini et servi. In secunda de aliis duabus combinationibus, ibi, « Quoniam autem tres partes œconomiæ, etc. » Prima dividitur in duas. In prima determinat de combinatione domini et servi. Et quia servus est quædam possessio, ideo in secunda parte determinat de alia parte œconomiæ, quæ est pecuniativa vel possessiva, ibi, « Totaliter autem de universa possessione etc. » Circa primum duo facit. Primo narrat opiniones quorumdam de dominio et servitute. Secundo determinat veritatem de eis, ibi, « Quoniam igitur possessio etc. » Circa primum ponit duas opiniones: quarum una est, quod despotica, idest dominativa, est quædam scientia, qua aliquis scit dominari servis; et quod est idem cum œconomia qua aliquis scit gubernare domum, et cum politica et regnativa qua aliquis scit gubernare civitatem, sicut in prooemio dictum est. Alia opinio est, quod habere servum sit præter naturam, et quod sola lege sit ordinatum quod quidam sunt servi et quidam liberi, et quod nulla differentia sit inter eos secundum naturam. Unde ulterius inducunt quod est injustum esse aliquos servos. Ex quadam enim violentia provenit quod quidam alios sibi subjecerit in servos.

Deinde cum dicit « quoniam igitur »

Determinat veritatem de dominio et servitute. Et primo determinat rationem servitutis. Secundo inquirit de opinionibus præmissis, ibi, « Utrum vero sit aliquis natura talis etc. » Circa primum duo facit. Primo præmittit quædam necessaria ad cognoscendum rationem servitutis. Secundo concludit ex præmissis difinitionem servi, ibi, « Quæ quidam igitur sit natura etc. » Circa primum quatuor ponit: quorum primum est, quod possessio sit quædam pars domus, et quod ars possessiva sit quædam pars œconomiæ. Et hoc ideo, quia impossibile est vivere in domo sine necessariis ad vitam, quæ, per possessiones habentur: et hoc probat per similitudinem in artibus. Videmus enim quod unicuique arti necessarium est habere convenientia instrumenta, si debeat perficere opus suum; sicut fabro necesse est habere martellum, si debeat facere cultellum. Et hoc modo gubernatori domus necesse est habere res possessas ad proprium opus sicut quædam instrumenta. Secundo, ibi, « Organorum autem etc. » Ponit unam divisionem instrumentorum; dicens, quod instrumentorum quædam sunt animata et quædam inanimata. Sicut gubernatori navis inanimatum instrumentum est gubernaculum, instrumentum autem ejus animatum est prorarius, idest ille qui custodit anteriorem partem navis, quæ vocatur prora, et obedit gubernatori. Minister enim in artibus habet rationem instrumenti; quia sicut instrumentum movetur ab artifice, ita etiam instrumentum movetur ad imperium præcipientis. Et sicut est in operibus artis duplex instrumentum, ita etiam in domo est instrumentum inanimatum ipsa res possessa, puta, lectus vel vestis, quæ est instrumentum quoddam deserviens vitæ humanæ. Et multitudo talium instrumentorum est tota possessio domus. Cum autem servus sit quædam res possessa animata, sequitur quod sit organum animatum deserviens vitæ domesticæ. Est autem hujusmodi organum animatum quod est minister in artibus; et servus in domo est instrumentum, quia scilicet ipse utitur aliis instrumentis, et movet ea; et ad hoc indigemus ministris et servis. Principales enim artifices, qui architectores dicuntur, non indigerent ministris, neque domini domorum indigerent servis, si unumquodque instrumentum inanimatum posset ad imperium domini, agnoscens ipsum, perficere opus suum; puta, quod pectines per se pectinarent, et plectra per se cytharizarent, sicut dicitur de statua quam fecit Dædalus, quod per ingenium argenti vivi, movebat seipsam. Et similiter quidam Poeta dicit, quod in quodam templo Vulcani, qui dicebatur Deus ignis, tripodes quidam erant sic præparati, quod per artificium humanum, vel per artem necromantiæ, per seipsos, quasi spontanei videbantur subinduere divinum agonem quasi concertando ad serviendum in ministerio templi. Tertio, ibi, « Quæ igitur dicuntur organa etc. » ponit secundam divisionem organorum. Organa enim artium dicuntur organa factiva; sed res possessa, quæ est organum domus, est organum acti-

vum. Et hanc divisionem duplici ratione probat. Primo quidem, quia organa factiva dicuntur, ex quibus fit aliquid præter ipsum usum instrumenti. Et hoc videmus in ipsis instrumentis artis; sicut ex pectine, quo utuntur textores, fit aliquid alterum præter usum ipsius, scilicet pannus. Sed ex rebus possessis, quæ sunt instrumenta domus, non fit aliquid aliud præter usum ipsius; sicut ex vestitu et lecto, non fit nisi usus eorum. Ergo ista organa non sunt factiva sicut organa artium. Secundam rationem ponit ibi, « Præterea, cum specie differant, etc. » Quæ talis est : Diversorum diversa sunt instrumenta. Sed actio et factio differunt specie : nam factio est operatio, per quam aliquid fit in exteriori materia, sicut secare et urere : actio autem est operatio permanens in operante, et pertinens ad vitam ipsius, ut dicitur nono *Metaphysicorum*. Ambæ autem hæ operationes indigent instrumentis. Ergo instrumenta earum differunt specie. Sed vita, idest conversatio domestica, non est factio; ergo servus est minister et organum eorum quæ pertinent ad actionem, non autem eorum quæ pertinent ad factionem. Quarto, ibi, « Id autem quod possidetur etc. » ostendit qualiter servus se habet ad dominum : et dicit quod eadem est comparatio rei ad possessorem et partis ad totum, quantum ad hoc quod pars non dicitur solum pars totius, sed etiam dicitur simpliciter esse totius, sicut dicimus manum hominis et non solum dicimus quod sit pars hominis : et similiter res possessa, puta vestis, non solum dicitur quod sit possessio hominis, sed quod simpliciter est hujusmodi hominis. Unde cum servus sit quædam possessio, servus non solum est servus domini, sed est simpliciter illius. Ille autem non est simpliciter servi, sed solum est dominus ejus.

Deinde cum dicit « quæ quidem »

Concludit ex præmissis definitionem servi : et dicit quod manifestum est ex prædictis quæ sit natura servi et potestas ejus quod est officium ipsius : nam virtus ad actionem refertur, officium autem est congruus actus alicujus. Cum enim servus sit hoc ipsum quod est alterius, ut dictum est; quicumque homo non est naturaliter suiipsius, sed alterius, ipse est naturaliter servus. Ille autem homo non est naturaliter suiipsius, sed alterius, qui non potest regi nisi ab alio. Hoc autem convertitur, scilicet quod quicumque est res possessa vel servus alterius est homo alterius. De ratione autem rei possessæ est quod sit organum activum et separatum. Unde potest talis definitio servi concludi : servus est organum animatum activum separatum alterius homo existens. In qua quidem definitione, organum ponitur tamquam genus, et adduntur quinque differentiæ. Per hoc enim quod dicitur animatum, distinguitur ab instrumentis inanimatis : per hoc autem quod dicitur activum distinguitur a ministro artificis, qui est organum animatum factivum : per hoc autem quod dicitur alterius existens, distinguitur a libero, qui quandoque ministrat in domo, non sicut res possessa, sed sponte vel mercede conductus. Per hoc autem quod dicitur separatum, distinguitur a parte quæ est alterius non separata; sicut manus. Per hoc quod dicitur homo existens, distinguitur a brutis animalibus, quæ sunt res possessæ separatæ.

LECTIO III.

Quod aliquibus natura servire conveniat, aliquibus autem dominari.

ANTIQUA.

Utrum autem est aliquis natura talis aut non, et utrum dignius et justius alicui servire quam non, sed omnis servitus præter naturam est, post hoc considerandum.

Non difficile autem ratione contemplari, et ex his quæ fiunt addiscere. Principari enim et subjici, non solum necessariorum sed etiam expedientium est : et statim ex nativitate quædam segregata sunt, hæc quidem ad subjici, hæc autem ad principari : et species multæ et subjectorum sunt, et principantium. Et semper melior principatus, qui meliorum

RECENS.

Utrum autem sit aliquis talis natura, necne, et utrum præstet et justum sit alicui servire, necne, sed potius omnis servitus sit præter naturam, posterius erit considerandum.

Verumtamen non est difficile et ratione hoc consequi, et ex iis quæ fiunt intelligere. Imperare enim et imperio parere non solum ex numero rerum necessariarum sunt, verum etiam ex utilium. Et statim ab ortu primo nonnulla sic inter se distant, alia ut pareant imperio, alia ut imperent. Tum plura sunt et imperantium et imperio subjectorum ge-

subjectorum, puta hominis quam bestiæ. Quod enim efficitur a melioribus melius opus. Ubi autem hoc quidem principatur, hoc quidem subjicitur, etiam aliquod horum opus.

Quæcumque enim ex pluribus constituta sunt, et fiunt unum aliquod commune, sive ex conjunctis, sive ex divisis, in omnibus videtur principans et subjectum.

Et hoc ex omnium natura inest animatis : etenim in non participantibus vita est quidem principatus, puta harmoniæ. Sed hæc quidem forte magis extraneæ sunt speculationis.

Animal autem primum constat ex anima et corpore : quorum hoc quidem principans est natura, hoc autem subjectum. Oportet autem intendere ex secundum naturam habentibus, magis quam natura, et non in corruptis. Propter quod et optime dispositum et secundum corpus et secundum animam hominem considerandum, in quo hoc palam. Pestilentium enim et prave se habentium videbitur principari multoties corpus animæ, propter prave et præter naturam habere. Est quidem sicut dicimus primum in animali contemplari et despoticum principatum et politicum. Anima quidem corpori enim dominatur despotico principatu, intellectus enim appetitui politico et regali. In quibus manifestum est, quod secundum naturam et expediens corpori regi ab anima, et passibili parti ab intellectu, et parte rationem habente; ex æquo autem aut e contrario, nocivum omnibus.

Iterum in homine et in aliis animalibus similiter se habet : mansueta quidem enim sylvestribus digniora secundum naturam : his autem omnibus melius regi ab homine : adipiscuntur enim salutem sic.

Adhuc autem et masculinum et femininum, natura hoc quidem melius, hoc autem deterius; et hoc autem principans et hæc autem principata.

Eodem autem modo necessarium esse et in hominibus.

Quicumque quidem igitur tantum distant quantum anima a corpore, et homo a bestia, (disponuntur autem hoc modo quorumcumque est opus corporis usus, et hoc est ab ipsis optimum), isti quidem sunt natura servi, quibus melius est regi hoc principatu, siquidem et dictis creditur. Natura enim servus qui potest alterius esse, propter quod et alterius est.

Et communicans ratione tantum quantum ad sensum recipere, sed non habere. Alia enim animalia non rationem sententia, sed passionibus serviunt. Opportunitas variatur modicum : ad necessaria enim corpori auxilium fit ambobus, et a servis, et a domesticis animalibus.

Vult quidem igitur natura, et corpora differentia facere, quæ liberorum, et servorum : hæc quidem fortia ad necessarium usum, hæc autem recta et inutilia ad tales operationes, sed utilia ad talem vitam : iste autem sit divisus ad bellicam opportunitatem, et pacificam. Accidit autem multoties, et contrarium, hos quidem corpora habere liberorum, hos autem animas.

Quoniam et hoc manifestum, quod si tantum fiunt differentes corpore solum quantum deorum imagines, subdeficientes omnes dicent utique dignos esse his servire.

Si autem in corpore hoc verum, multo justius in anima definiri. Sed non similiter facile videre animæ, et corporis. Quod quidem igitur sunt natura quidam, hi quidem liberi, ii autem servi, manifestum, quibus et expedit servire, et justum est.

nera : semperque id melius imperium est, quo melius ac præstantius aliquid regitur : verbi gratia, melius est imperium in hominem, quam in feram. Nam quo unumquodque opus ex melioribus absolvitur, eo est melius. Ubi autem aliud imperat, aliud imperio paret, aliquod horum opus exstat.

Quæcumque enim ex pluribus constant et unum quiddam commune fiunt, sive ex continuis sive ex disjunctis, in iis omnibus elucet id quod imperat, et id quod imperio subjectum est. Atque hoc ex omni natura in animalis inest. Nam etiam in iis, quæ sunt vitæ expertia, aliquod imperium est, velut harmoniæ seu concentus. Sed hæc fortasse minus sunt hujus quæstionis propria atque aliquando alieniora.

Animal autem primum ex animo et corpore constat : quorum alter imperium gerit natura, alterum imperio paret. Oportet autem spectare vim naturæ in iis, quæ natura sunt optima, non in corruptis ac depravatis. Quare contemplari debemus hominem et animo et corpore optime affectum : in quo hoc apparet. Nam vitiosorum aut vitiose affectorum sæpenumero videtur corpus animo præesse atque imperare, propterea quod male et præter naturam affecti sunt.

Licet igitur, quemadmodum diximus, in animali primum cernere et herile imperium et civile. Animus enim in corpus imperium herile obtinet, mens autem in appetitum civile et regium. In quibus perspicuum est, consentaneum esse naturæ, atque expedire etiam corpori, animo servire, et ei animi particulæ, quæ ad motus suscipiendos valet, mentis ejusque particulæ quæ ratione prædita est, imperio parere : juris æqualitatem autem, aut contrarium ejus quod diximus, omnibus esse detrimentosum.

Rursum in homine et in ceteris animantibus similiter se res habet. Cicures enim bestiæ feris sunt meliores natura. His autem omnibus melius est, hominis imperio subjecta esse : ita enim salutem adipiscuntur. Præterea mas cum femina comparatus, melior est, hæc autem deterior : et ille quidem imperare, hæc autem imperio parere debet. Eodem modo se res habeat etiam in omnibus hominibus necesse est.

Quicumque igitur tanto ceteris hominibus sunt inferiores ac deteriores, quanto animus corpori, et homo feræ præstat, (tales autem sunt ii, quorum opera usu corporis constat, quorumque hoc unum est, quod ab iis optimum proficisci potest,) hi sunt servi natura; quibus melius est huic imperio parere : siquidem etiam supra dictis. Natura enim servus est is, qui alterius esse potest : ideoque et alterius est : et qui eo usque rationis est particeps, quoad eam sentiat quidem, sed ipse non habeat. Nam cetera animalia rationis sensum non habent, sed affectibus serviunt.

Et vero servorum et animantium mutorum usus parum inter se differt; ab utrisque enim, a servis et a bestiis cicuribus, ad res necessarias adjumenta corpore afferuntur. Vult autem natura quidem etiam corpora liberorum et servorum dissimilia efficere : hæc quidem ad usum necessarium valida, illa autem erecta et ad tales operas inutilia, sed ad vitam civilem utilia; (hæc autem divisa est in usum pacis et belli;) accidit autem sæpenumero etiam contrarium, nempe alios quidem corpora, alios autem animos habere liberorum.

Nam hoc quidem in promptu est, si qui nascantur tanto aliis corpore excellentiores, quanto antecellunt deorum imagines : reliquos ab omnibus dignos pronunciatum iri, qui his serviant. Quod si in corpore hoc verum, multo justius est hoc in animo definitum esse. Sed non æque facile est, animi pulchritudinem atque corporis cernere. Esse igitur natura alios liberos, alios servos, quibus expediat quosque justum sit servire, perspicuum hinc est.

Postquam Philosophus ostendit rationem et virtutem servi, hic procedit ad investigandum de opinionibus suprapositis. Et primo inquirit, utrum servitus

sit naturalis. Secundo utrum dominativa sit idem quod politica, ibi, « Patet autem ex his etc. » Circa primum tria facit. Primo movet dubitationem. Secundo determinat eam approbando unam partem, ibi, « Non difficile etc. » Tertio ostendit quomodo etiam alia pars dubitationis habet aliqualiter virtutem, ibi, « Quod autem et contraria etc. » Dicit ergo primo quod post prædicta considerandum est utrum aliquis sit naturaliter servus vel non : et iterum utrum alicui magis sit dignum et justum quod serviat quam quod non serviat, an non, sed omnis servitus præter naturam sit. Quod quidem remittit ad duas præmissas quæstiones. Si enim omnis servitus est præter naturam, tunc nullus est naturaliter servus, et iterum non erit justum neque dignum quod aliquis serviat : quod enim est præter naturam non est dignum neque justum.

Deinde cum dicit « non difficile »

Determinat propositam quæstionem, ostendens duo : scilicet quod aliquis homo naturaliter est servus, et quod alicui dignum et expediens est servire. Et circa hoc duo facit. Primo enim proponit modum quo hæc ostendenda sunt : dicens quod non est difficile quod aliquis contempletur prædictarum quæstionum veritatem et rationem, et quod etiam veritatem addiscat ex his quæ in rebus accidunt. Secunda, ibi, « Imperare enim etc. » Secundum duos præmissos modos ostendit propositum. Et primo ex his quæ fiunt. Secundo ex ratione, ibi, « Nam quæcumque etc. » Circa primum quatuor proponit. Quorum primum est quod principari et subjici non solum est de numero eorum quæ ex necessitate vel violentia proveniunt, sed etiam est de numero eorum quæ expediunt ad salutem hominum : et hoc pertinet ad secundam quæstionem. Quod enim expediens est alicui, videtur esse dignum et justum ei. Secundum est quod in hominibus ex ipsa nativitate videmus quod est quædam distinctio : ita quod quidam sunt apti ad hoc ut subjiciantur, quidam vero ad hoc quod principentur : et hoc pertinet ad primam quæstionem. Quod enim ex nativitate confestim inest alicui, videtur esse naturale. Tertium est quod sunt multæ species eorum qui subjiciuntur et eorum qui principantur : aliter enim principatur vir feminæ, aliter dominus servo, aliter rex regno. Et hoc etiam pertinet ad eamdem quæstionem : nam ea quæ naturaliter insunt rebus, secundum eorum diversitatem diversificantur. Quartum est quod semper est melior principatus qui est meliorum subjectorum : sicut melior est principatus quo quis principatur homini quam quo quis principatur bestiæ : et hoc probat tali ratione : Omnis principatus et subjectio ad aliquod opus ordinatur; obedit enim qui subjicitur principanti in aliquo opere. Sed opus quod fit a melioribus est melius : ergo et principatus melior. Et hoc etiam quartum pertinet ad primam quæstionem : nam quæ naturaliter insunt, tanto sunt meliora quanto sunt meliorum.

Deinde cum dicit « quandocumque enim »

Ostendit propositum ex ratione. Et primo ponit rationem ad ostendendum quod aliqui sunt naturaliter servi quibus expedit servire. Secundo ostendit quod sint tales, ibi, « Quicumque igitur etc. » Circa primum ponit talem rationem : Quæcumque sunt ex pluribus constituta, in his est aliquid principans et aliquid subjectum naturaliter, et hoc expedit. Sed hominum multitudo est ex pluribus constituta : ergo naturale est et expediens quod unus principetur et alius subjiciatur. Hujus autem rationis minor manifesta est ex præmissis : in quibus ostensum est quod homo est naturaliter animal politicum, et ita naturale est quod ex multis hominibus constituatur una multitudo. Unde, ea prætermissa, probat majorem : et sic in hac ratione tria facit. Primo ponit majorem. Secundo probat eam, ibi, « Et hoc ex omnium natura etc. » Tertio infert conclusionem, ibi, « Eodem modo etc. » Dicit ergo primo quod quæcumque sunt constituta ex pluribus quod ex eis fiat unum commune, sive in plura sint conjuncta, sicut membra corporis conjunguntur ad constitutionem totius, sive sint divisa sicut ex multis militibus constituitur unus exercitus, in omnibus his invenitur esse principans et subjectum : et hoc est naturale et expediens, ut per singula patebit exempla.

Deinde cum dicit « et hoc »

Probat propositum quadrupliciter. Primo quidem in rebus inanimatis. Secundo in partibus hominis, ibi, « Animal autem primum etc. » Tertio in genere animalium, ibi, « Rursum in homine etc. » Quarto in differentia sexuum, ibi, « Est autem masculus etc. » Dicit ergo primo

quod veritas præmissæ propositionis invenitur in rebus inanimatis : non quia est eis proprium, sed ex eo quod est commune toti naturæ : quia etiam in his quæ non participant vita, est aliquis principatus, puta harmoniæ. Quod potest intelligi dupliciter. Uno modo de harmonia sonorum ; quia semper in vocibus quæ consonant aliqua vox prædominatur, secundum quam tota harmonia dijudicatur. Potest etiam intelligi de harmonia elementorum in corpore mixto, in quo semper unum elementorum est prædominans. Sed hujusmodi pertransit, quia sunt extrinseca ab hac consideratione.

Deinde cum dicit « animal autem »

Ostendit propositum in partibus hominis, et dicit quod prima compositio animalis est ex anima et corpore. Quæ quidem compositio dicitur prima, non secundum ordinem generationis, sed secundum principalitatem, quia est ex partibus principalissimis : harum autem partium una est naturaliter principans, scilicet anima ; alia vero subjecta, scilicet corpus. Posset autem aliquis dicere quod hoc non est naturale, cum non inveniatur in omnibus ; et ideo ad hoc excludendum subdit quod ad judicandum quid sit naturale, oportet considerare ea quæ se habent secundum naturam, non autem ea quæ sunt corrupta, quia hujusmodi deficiunt a natura. Et ideo ad judicandum quæ pars in homine naturaliter principetur, oportet considerare aliquem hominem qui sit bene dispositus et secundum animam et secundum corpus ; in quo est manifestum quod anima corpori dominatur. Sed in hominibus pestilentibus et qui male se habent, multoties corpus principatur animæ, quia præferunt commodum corporis commodo animæ; et hoc ideo, quia sunt male disposita et præter naturam. Ostendit autem consequenter quod principatus qui est in partibus animalis, habet quamdam similitudinem exterioris principatus. Possumus enim in animali quod est homo, considerare duplicem principatum ad partes ejus : scilicet despoticum quo dominus principatur servis, et politicum quo rector civitatis principatur liberis. Invenitur enim inter partes hominis quod anima dominatur corpori, sed hoc est despotico principatu in quo servus in nullo potest resistere domino, eo quod servus, id quod est simpliciter est domini, ut supra dictum est; et hoc videmus in membris corporis, scilicet manibus et pedibus quod statim sine contradictione ad imperium animæ applicantur ad opus. Invenimus etiam quod intellectus seu ratio dominatur appetitui, sed principatu politico et regali qui est ad liberos, unde possunt in aliquibus contradicere : et similiter appetitus aliquando non sequitur rationem. Et hujusmodi diversitatis ratio est, quia corpus non potest moveri nisi ab anima, et ideo totaliter subjicitur ei ; sed appetitus potest moveri non solum a ratione, sed etiam a sensu ; et ideo non totaliter subjicitur rationi. In utroque autem regimine manifestum est quod subjectio est secundum naturam, et expediens. Est enim naturale et expediens corpori quod regatur ab anima : et similiter est naturale et expediens parti passibili, idest appetitui qui subjicitur passionibus, ut regatur ab intellectu vel ratione : et utrobique esset nocivum, si id quod debet subjici haberet ex æquo, vel e contrario, ei quod debet principari : corpus enim corrumperetur nisi subjiceretur animæ, et appetitus esset inordinatus nisi subjiceretur rationi.

Deinde cum dicit « iterum in homine »

Probat idem in genere animalium, dicens quod similiter se habet in homine et aliis animalibus quod naturale et expediens est ut homo aliis dominetur. Videmus enim quod animalia mansueta quibus homo dominatur, digniora sunt secundum naturam silvestribus, inquantum participant aliqualiter regimine rationis; sed et omnibus animalibus expedit quod ab homine regantur, quia sic in multis casibus adipiscuntur salutem corporalem quam per se consequi non possent; sicut patet, cum eis copiosa pabula et remedia sanitatis ab hominibus exhibentur.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Probat idem in differentia sexuum : et dicit quod eodem modo etiam se habet masculinum ad femininum, quod naturaliter masculinum est melius, et femininum deterius; et masculus principans, femina autem subjecta. Est autem attendendum, quod prima duo exempla sunt de toto integrali, alia duo de toto universali, quod est genus vel species : et sic patet quod prædicta propositio in utrisque locum habet.

Deinde cum dicit « eodem modo »

Concludit propositum, scilicet quod eodem modo se habet in hominibus si-

cut in præmissis : scilicet quod naturale et expediens est quod quidam principentur, et quidam subjiciantur.

Deinde cum dicit « quicumque quidem »

Ostendit qui sunt qui naturaliter principantur et subjiciuntur. Et primo quales sunt secundum animam. Secundo quales secundum corpus, ibi, « Vult quidem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quales sunt secundum animam qui naturaliter principantur et subjiciuntur. Secundo ponit comparationem inter homines, qui naturaliter sunt servi, et bruta animalia, quæ etiam naturaliter serviunt, ibi, « Et communicans etc. » Dicit ergo primo quod cum anima naturaliter dominetur corpori, et homo bestiis; quicumque tantum distant ab aliis, sicut anima a corpore, et homo a bestia, propter eminentiam rationis in quibusdam, et defectum in aliis, isti sunt naturaliter domini aliorum, secundum quod etiam Salomon dicit, quod *qui stultus est, serviet sapienti*. Prov. XI, 29. Disponuntur autem hoc modo, scilicet quod ad eos se habeant aliqui, sicut homo ad bestias vel anima ad corpus, illi quorum opus principale est usus corporis, et quod hoc est optimum quod ab eis haberi potest : sunt enim validi ad exequenda opera corporalia, impotentes autem ad opera rationis : et isti sunt naturaliter servi, quibus melius est quod regantur a sapientibus, sive conveniens est quod credatur rationibus supradictis, quia in hoc sortiuntur regimen rationis. Et quod isti sint naturaliter servi, patet per hoc quia ille est naturaliter servus, qui habet aptitudinem naturalem ut sit alterius, inquantum scilicet non potest regi propria ratione, per quam homo est dominus sui; sed solum ratione alterius, propter quod naturaliter alterius est quasi servus.

Deinde cum dicit « et communicans »

Comparat secundum convenientiam et differentiam hominem naturaliter servum ad animal brutum : et dicit quod ille qui est servus naturaliter, communicat ratione solum quantum ad hoc, quod recipit sensum rationis, sicut edoctus ab alio ; sed non quantum ad hoc, quod habeat sensum rationis per seipsum : sed alia animalia serviunt homini non quasi recipientia aliquem sensum rationis ab homine, inquantum scilicet memoria eorum quæ sunt bene vel male passa ab homine, timore vel amore incitantur ad serviendum. Et sic quantum ad modum serviendi est differentia, inquantum naturaliter servus servit ratione, brutum animal passione, timoris scilicet vel amoris, acquisita per memoriam bene vel male patiendi ab homine. Sed opportunitas, idest utilitas, quæ ex utrinsque servitio provenit, modicum variatur : ab eadem enim præbetur nobis auxilium, et a servis, et a domesticis animalibus, scilicet ad necessaria corpori. Non enim naturaliter servus, cum deficiat ratione, potest auxiliari per consilium, vel ad aliquod opus rationis : in corporalibus autem pluribus modis potest servire servus quam animal brutum, propter rationem.

Deinde cum dicit « vult quidem »

Ostendit quales sint servi secundum corpus. Et primo proponit quod intendit. Secundo probat propositum, ibi, « Nam id quidem etc. » Dicit ergo primo quod natura vult, idest habet quemdam impetum sive inclinationem ad hoc ut faciat differentiam inter corpora liberorum et servorum, ita scilicet quod corpora servorum sint fortia ad exercendum usum necessarium, qui eis competit, scilicet ad fodiendum in agro, et alia similia ministeria exercenda : sed corpora liberorum debent esse recta, idest bene disposita secundum naturam, et inutilia ad tales operationes serviles quod exigit complexio delicata ; sed tamen debent esse utilia ad civilem vitam, in qua liberi homines conversantur. Iste autem qui habet membra utilia ad civilem vitam, habet dispositionem divisam in bellicam opportunitatem, et pacificam ; ut scilicet tempore belli habeat membra apta ad pugnandum, et ad alia militaria opera, tempore vero pacis ad exercendum alia civilia opera. Et quamvis natura habeat inclinationem ad prædictam differentiam corporum causandam, tamen quandoque deficit in hoc, sicut etiam in omnibus aliis quæ generantur et corrumpuntur ; consequitur natura effectum suum ut in pluribus, deficit vero in paucioribus. Quando ergo in hoc natura deficit, accidit multoties contrarium ei quod dictum est ut scilicet illi qui habent animas liberorum, habeant corpora servorum, vel e converso. Est autem considerandum quod Philosophus hic inducit concludens ex præmissis, in quibus agebat de dispositione animæ ; quia cum corpus sit naturaliter propter animam, natura intendit formare tale corpus quale sit conveniens animæ ;

et ideo intendit his qui habent animas liberorum dare corpora liberorum, et similiter de servis. Et hoc quidem quantum ad interiores dispositiones semper consonat : non enim potest esse quod aliquis habeat animam bene dispositam, si organa imaginationis et aliarum virium naturalium et sensitivarum sint male disposita : sed in figura, et quantitate exteriori et aliis dispositionibus exterioribus, potest inveniri dissonantia, ut hic dicitur.

Deinde cum dicit « quoniam et hoc »

Probat quod dixerat. Et primo quantum ad corpus. Secundo quantum ad animam, ibi, « Si autem in corpore etc. » Dicit ergo primo quod naturam inclinari ad hoc, quod faciat diversa corpora servorum et liberorum, ex hoc est manifestum : si inter aliquos inveniatur tanta differentia solummodo ex parte corporis, ut videatur tantum alios extollere, ac si essent quædam imagines deorum ; sicut solemus communiter dicere, quando videmus aliquos elegantis formæ, quod videntur esse sicut angeli : tunc omnes dicerent, quod illi qui deficiunt a tanta elegantia formæ corporalis, sunt digni ut serviant eis qui superexcellunt, secundum illud « Species Priami digna est imperio. » Et cum hoc sit manifestum in maxima differentia, idem est sciendum quantum ad intentionem naturæ, si non fuerit tanta differentia.

Deinde cum dicit « si autem in »

Probat idem ex parte animæ : et dicit quod si hoc est verum ex parte corporis, quod illi qui deficiunt sunt digni servire excellentibus, tanto justius est hoc determinari ex parte animæ, quanto anima nobilior est corpore. Sed tamen excellentia pulchritudinis animæ, non ita de facili potest cognosci, sicut pulchritudo corporis : et ideo magis vulgariter judicatur, quod aliqui sint digni ad dominandum ex parte corporis quam ex parte animæ. Ultimo autem concludit epilogando duas conclusiones intentas in hoc capitulo : scilicet quod quidam sunt naturaliter servi, et quidam naturaliter liberi : et quod his qui sunt naturaliter servi expedit servire, et justum est quod serviant.

LECTIO IV.

Dominos et servos, alios esse natura quibus expedit dominos et servos esse, alios autem legibus, quibus contrarium contingit..

ANTIQUA.

Quod autem, et qui contraria dicunt secundum modum aliquem dicunt recte, non difficile videre. Dupliciter enim dicitur servire, et servus : est enim aliquis secundum legem servus et serviens : lex enim promulgatio quædam est, in qua in bello superata prævalentium esse dicuntur.

Hoc itaque justum multi eorum, qui in legibus, quemadmodum rhetora scribunt iniquorum, tamquam durum si vim inferre potentis, et secundum potentiam melioris, erit servum et subjectum quod violentiam passum est. Et iis quidem sic videtur, iis autem illo modo, etiam sapientium.

Causa autem hujus dubitationis, et quod facit verba variari, quia modo aliquo virtus sortita successum, violentiam pati potest maxime, et est semper superans in excessu boni alicujus, ut videatur non sine virtute esse violentia :

Sed de justo solum esse dubitationem. Propter hoc enim iis quidem benevolentia justum esse videtur, his autem ipsum hoc justum, meliorem principari. Quoniam sepositis seorsum his rationibus, neque forte nihil habent neque probabile alteræ rationes, ut non oporteat melius secundum virtutem principari et dominari.

Totaliter autem attendentes quidam, ut possibile, ad justum quoddam (lex enim justum quoddam), eam quæ secundum bellum servitutem ponunt justam, omnino autem non aiunt.

RECENS.

Verum eos etiam, qui contra dicunt, quodammodo recte dicere, non est difficile videre. Duobus enim modis dicuntur servire et servus. Est enim aliquis lege servus et homo serviens. Lex enim pactum conventum quoddam est, qua lege bello capta eorum qui vicerunt eaque ceperunt, esse dicunt. Hoc igitur jus multi ex iis, qui in legibus versantur, tamquam rhetorem vocant in judicium et crimen rogationis contra leges latæ : quasi grave sit minimeque ferendum, si ei, qui vim afferre possit, quique viribus antecellat, servire et parere cogatur is, cui vis allata fuerit. Atque his quidem ita videtur, aliis aliter, etiam ex numero sapientum.

Hujus autem controversiæ origo et causa, et quod facit ut argumentis disputatio in utramque partem trahi et variari possit, est, quia, quum virtus quodammodo commeatu instructa et adjumentis freta vim afferre maxime possit, tum id, quod victoria potitur, bono aliquo semper antecellit : quo fit ut non sine virtute vis esse, sed de jure tantum ambigi videatur. Propterea alii putant jus esse cum benevolentia conjunctum : aliis hoc ipsum jus esse videtur, ut, qui viribus sit superior, is imperet. Nam, si separentur a se rationes hæ, neutra neque firmum quicquam neque probabile habet quin oporteat, id quod virtute præstat, dominari atque imperare.

In summa autem nonnulli jure quodam, ut arbitrantur, nitentes (lex enim jus quoddam est) servitutem bellicam statuunt esse justam : simul autem (simpliciter et absolute) justam esse negant. Nam

Principium enim contingit non justum esse bellorum, et indignum servire, nequaquam utique dicit aliquis servum esse. Si autem non, accidet eos qui videntur esse optimi generis servos esse, et ex servis, si contingat vendi captos.

Propter quod non volunt ipsos dicere servus, sed barbaros.

Et quidem cum hoc dicunt, nihil aliud quærunt quam quod natura servum : quod quidem a principio diximus. Necesse enim est dicere aliquos esse, hos quidem a principio servos, hos autem nequaquam.

Eo autem modo, et de ingenuitate. Ipsos quidem enim, non solum apud ipsos ingenuos, sed etiam ubique putant; barbaros autem domi solum : tanquam sit aliquid, hoc quidem simpliciter ingenuum et liberum, hoc autem non simpliciter, quemadmodum Theodecti Helena inquit : Ex ambabus divinis progenitricibus natam, quis utique dignificabit addiscere servam?

primum contingere potest, ut principium bellorum non sit justum : deinde indignum qui servitat, nemo ullo modo dixerit esse servum. Alioqui eveniet ut, qui honestissimo et clarissimo loco nati esse putentur, servi sint et ex servis nati, si forte acciderit ut capti venierint. Quapropter non eos dicere servos volunt, sed barbaros. Atqui quum hoc dicunt, nihil aliud quærunt, quam natura servum : qua de re nobis initio sermo institutus est. Necesse enim est fateri, aliquos esse ubique locorum servos, alios nusquam.

Eodem autem modo et de nobilitate sentiendum. Se ipsos enim non solum domi nobiles, sed ubique gentium claros arbitrantur; barbaros vero domi tantum : proinde quasi aliquid sit simpliciter nobile et liberum, aliud non simpliciter quemadmodum ait Theodectæ Helena :

Divina ab utraque stirpe progenitam, quis hanc
servam vocare non indignum censeat ?

Cum autem hoc dicant, nihil aliud quam virtus et malitia determinant servum et liberum, et nobiles et ignobiles : dignificant enim, quemadmodum ex homine hominem, et ex bestiis fieri bestiam, sic et ex bonis bonum. Natura autem vult quidem hoc facere multoties, non tamen potest.

Quod quidem igitur habet quamdam rationem dubitatio, et non sint ii quidem natura servi, ii autem liberi, palam : et quod in quibusdam determinatum, quod tale, quorum quidem huic expedit servire, huic autem dominari; et justum est, et oportet hunc quidem subjici, hunc autem principari, quo nati sunt principatu principari, quare et despotizare. Male autem inutiliter est ambobus : idem enim expedit parti et toti, et corpori, et animæ : servus autem pars quædam domini, velut animatum aliquid corporis, separata autem pars corporis. Propter quod et expediens aliquid est, et amicitia servo et domino ad invicem, iis qui natura tales dignificantur : iis qui autem qui non secundum : hunc modum, sed secundum legem et violentiam passis, contrarium.

Quum autem hoc dicunt, nulla alia re quam virtute et vitio servum et liberum, nobilesque et ignobiles definiunt. Par enim esse censent, ut ex homine homo, et ex fera fera nascitur, sic ex bonis bonum nasci. Natura autem vult illa quidem hoc facere; sed sæpenumero non potest. Hanc igitur controversiam suis rationibus non destitui et esse alios natura servos, alios liberos, ex iis, quæ supra explicata sunt, intelligere licet.

Neque obscurum est, hoc in quibusdam esse definitum ac distinctum; quorum huic quidem expedit servire, illi autem imperare; et justum est, atque oportet hunc imperio alterius parere, illum imperium obtinere, id imperium scilicet, quod utriusque naturæ convenit; ergo et dominari. Mali autem (imperare,) est utrique inutile et noxium. Idem enim expedit parti et toti, idemque corpori et animo. At servus pars quædam domini est, veluti animata corporis ejus sed tamen separata pars.

Quare etiam utilitas quædam et amicitia servo et domino inter ipsos intercedit : iis quidem quibus hæc contigerunt, natura : iis autem, qui non ita dominantur et serviunt, sed lege et vi coacti, contraria.

Postquam Philosophus ostendit quod aliqui naturaliter sunt servi quibus expedit servire et justum est, hic ostendit quod etiam contraria opinio est secundum aliquam partem vera. Et circa hoc duo facit. Primo ponit modum servitutis, secundum quem negatur a quibusdam servitus esse naturalis et justa. Secundo super hoc dubitationem movet et solvit, ibi, « Hoc itaque justum etc. » Dicit ergo primo quod non difficile est videre quod illi qui dicunt contrarium his quæ determinata sunt, asserendo scilicet nullam servitutem esse naturalem et justam, secundum modum aliquem recte dicunt. Dupliciter enim dicitur servire et servus. Unus quidem modus est secundum aptitudinem naturalem, ut supra dictum est. Alius est secundum quem est aliquis servus vel serviens secundum legem inter homines positam. Posita est enim quædam promulgatio legis ut illi qui sunt victi in bello, dicantur esse servi eorum, qui contra eos prævaluerunt : et hoc jure quasi omnes gentes utuntur, unde et jus gentium nominatur.

Deinde cum dicit « hoc itaque »

Movet dubitationem de ista servitute legali. Et circa hoc tria facit. Primo ponit diversas opiniones. Secundo assignat rationes diversitatis, ibi, « Causa autem etc. » Tertio solvit dubitationem, ibi, « Omnino retinentes etc. » Dicit ergo primo quod multi qui intromiserunt se de legibus scribendis, scripserunt quod justum prædictæ legis est de numero iniquorum. Et inducit quemdam qui vocabatur orator, cui durum videbatur, si ille qui est passus violentiam sit servus et subjectus ei qui potuit violentiam inferre, et non est melior, nisi quia est potentior. Unde quibusdam sic videtur quod scilicet sit injustum : aliis autem videtur alio modo : et ista diversitas non solum est inter populares, sed etiam inter sapientes.

Deinde cum dicit « causa autem »

Assignat causam prædictæ diversitatis.

Et primo proponit quoddam quod est manifestum. Secundo de quo sit dubitatio, ibi, « Sed de justo etc. » Dicit ergo primo quod causa præmissæ dubitationis, unde variantur verba sapientum, est ex hoc quod virtus quæ est per aliquem modum, idest sive per sapientiam, sive per constantiam, sive per fortitudinem corporalem, sive quocumque alio modo, si sortiatur successum, id est nisi contrarium eveniat per infortunium, potest maxime compati secum quod violentiam inferat : et sic manifestum est quod ille qui superat super est in excessu alicujus boni, nisi per infortunium aliter accidat : et ex hoc videtur quod violentia nunquam sit sine qualicumque virtute ejus qui violentiam infert : et hoc est per se manifestum.

Deinde cum dicit « sed de justo »

Ostendit quid remaneat sub dubitatione : et dicit quod de hoc solum remanet dubitatio, utrum sit justum quod propter excellentiam qualiscumque virtutis aliqui debeant principari qui superant. Et ideo circa hoc sunt diversæ opiniones. Quidam enim dicunt quod hoc justum prædictæ legis est per benevolentiam, id est in favorem victorum introductum, ut propter hoc homines ad fortiter pugnandum incitarentur. Quibusdam autem videtur quod hoc ipsum quamdam rationem justitiæ habet quod ille qui apparet melior, in hoc quod vincit principetur, secundum quod Salomon dicit in Prov. XII, 24. : *Manus fortium dominabitur ; quæ autem remissa est, tributis serviet.* Et hoc quidem ideo dicunt, quia si hujusmodi rationes operationum removeantur de medio in primo aspectu apparet quod illæ rationes quæ dicunt quod non oportet principari et dominari illum qui est melior secundum virtutem quæ victorum existit, non habent aliquid quod sit efficax ad movendum rationem, neque etiam habent aliquam probabilitatem, sed ea quæ communiter hominibus videntur.

Deinde cum dicit « totaliter autem »

Solvit prædictam dubitationem. Et primo ostendit quando sit justum servire. Et secundo quomodo sit expediens, ibi, « Quod igitur hæc etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit solutionem. Secundo manifestat eam, « Principium enim etc. » Dicit ergo primo quod ut totaliter et complete veritatem hujusmodi dubitationis determinemus, dicendum quod quidam attendentes ad quoddam justum, idest ad justum secundum quid quale potest esse in rebus humanis quod quidem justum lex tradit, ponunt servitutem quæ ex bello provenit esse justam : non autem dicunt quod omnino, id est simpliciter, sit justa. Approbat igitur secundam opinionem, et exponit eam ostendens quod non loquebatur de justo simpliciter, sed de justo secundum quid, quale est justum legis humanæ. Dicitur enim justum simpliciter quod est justum secundum suam naturam : justum autem secundum quid quod refertur ad commoditatem humanam, quam lex intendit, quia propter utilitatem hominum omnes leges positæ sunt. Quia igitur hoc non est justum secundum naturam quod quicumque ab hostibus vincuntur sint servi, cum plerumque contingat sapientes ab insipientibus superari, dicit hoc non esse simpliciter justum ; est tamen ad commodum humanæ vitæ. Est enim hoc utile et illis qui vincuntur, quia propter hoc a victoribus conservantur, ut saltem subjecti vivant, unde et servi a servando dicuntur ; et etiam illis qui vincunt, quia per hoc homines incitantur ad fortius pugnandum : et quod sint aliqui fortes pugnatores expedit conversationi humanæ ad prohibendum multorum malitias. Si autem potuisset lex humana determinare efficaciter qui essent meliores mente, illos procul dubio, sequens naturam, dominos ordinasset. Sed quia hoc fieri non poterat, accepit lex aliud signum præeminentiæ, scilicet ipsam victoriam quæ provenit ex aliqua excellentia virtutis ; et ideo statuit victores esse dominos eorum qui vincuntur. Et ideo hoc justum dicitur esse secundum quid, ut possibile fuit legem poni ; non tamen est justum simpliciter. Et tamen servandum est hoc etiam homini virtuoso secundum mentem : quia cum bonum commune sit melius quam bonum proprium unius, non est infringendum quod convenit bono publico, quamvis non conveniat alicui privatæ personæ.

Deinde cum dicit « principium enim »

Manifestat solutionem præmissam. Et primo per rationes. Secundo per ea quæ communiter dicuntur, ibi, « Propter quod non etc. » Circa primum ponit duas rationes. Prima est : illud quod provenit ex principio injusto, non est simpliciter justum : sed principium bellorum contingit esse injustum, puta cum aliquis

non habet justam causam assumendi bellum : ergo servitus quæ sequitur ex tali bello non est simpliciter justa. Secundam rationem ponit ibi, « Et indignum etc. » : quæ talis est. Contingit per bellum aliquem superari cui indignum est servire. Sed nullus potest dicere quod ille quem indignum est servire, juste sit servus : ergo non potest dici quod servitus quæ est ex bello simpliciter sit justa. Minorem autem probat : quia si aliquis diceret juste servum esse eum quem indignum est servire, accideret quandoque eos qui sunt de nobilissimo genere esse servos si caperentur in bello : et si contingeret eos vendi, sequeretur ulterius quod filii eorum essent servi ex servis nati quod videtur esse inconveniens.

Deinde cum dicit « propter quod »

Probat propositum per ea quæ communiter dicuntur. Et primo per ea quæ communiter dicuntur de servitute. Secundo per ea quæ communiter dicuntur de libertate, ibi, « Eodemque modo etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit dictum commune. Secundo ostendit qualiter intelligatur, ibi, « Et quidem cum hoc. » Dicit ergo primo quod propter prædictum inconveniens vitandum non volunt homines dicere quod nobiles homines quando capiuntur in bello fiant servi; sed solum barbari cum capiuntur fiunt servi.

Deinde cum dicit « et quidem »

Ostendit quomodo intelligatur : et dicit quod illi qui hoc dicunt videntur dicere solum de naturali servitute quæ est in barbaris propter defectum mentis, non autem est in nobilibus viris captis in bello : quia, sicut supra dictum est, necesse est, ab ipso principio nativitatis esse quosdam naturaliter servos et quosdam non.

Deinde cum dicit « eo autem »

Ponit ea quæ dicunt homines de libertate. Et primo ponit dictum. Secundo ostendit quomodo sit intelligendum , ibi, « Cum autem hoc dicant etc. » Dicit ergo primo quod secundum eumdem modum loquuntur homines de ingenuitate, idest de libertate : nam ingenuus est, qui neque est servus, neque libertus. Dicunt enim quod homines nobiles sunt ingenui non solum cum sunt apud seipsos, idest cum sunt in propria domo et potestate, sed etiam ubique terrarum : sed barbari qui sunt naturaliter servi, propter defectum rationis, solum domi sunt liberi propter defectum et carentiam dominantium : tamquam aliqui sint simpliciter liberi vel ingenui, scilicet qui sunt bene dispositi secundum mentem, alii autem secundum quid, sicut barbari. Et inducit ad confirmationem præmissorum verba Theodecti : Helenam, inquit, ex diis ab utraque stirpe prognatam quisnam appellabit servam ? secundum errorem Gentilium, qui magnos principes deos vocabant.

Deinde cum dicit « cum autem »

Ostendit qualiter id quod dictum est sit intelligendum. Et dicit quod illi qui hoc dicunt, nihil aliud dicere videntur quam quod libertas et servitus , nobilitas et ignobilitas determinantur virtute mentis : ita quod illi qui sunt virtuosi mente sint liberi et nobiles, qui autem sunt vitiosi sunt servi et ignobiles, secundum quod Dominus dicit in libro I. Regum II, 30: «*Qui contemnunt me erunt ignobiles* ». Et hoc ideo, quia homines reputant dignum quod sicut ex homine generatur homo et ex bestiis bestia, ita ex bonis viris generetur bonus vir. Et inde processit honor nobilitatis, dum filii bonorum honorati sunt tamquam similes patribus in bonitate. Et verum est quod natura habet inclinationem ad hoc faciendum : provenit enim ex bona corporis complexione et natura quod aliqui inclinantur magis vel minus ad opera virtutum vel vitiorum, sicut qui naturaliter sunt iracundi et aliqui mansueti : et hæc quidem , scilicet natura corporalis, a patre derivatur ad posteros, ut in pluribus, sicut et aliæ dispositiones corporales, puta pulchritudo, fortitudo et alia hujusmodi : sed propter aliquod impedimentum , quandoque deficit. Et ideo ex bonis parentibus nascuntur multoties boni filii ; sed propter aliquod impedimentum non potest natura semper hoc facere : et ideo quandoque ex parentibus bene dispositis ad virtutem oriuntur filii male dispositi, sicut ex parentibus pulchris turpes filii, et ex magnis parvi. Contingit autem quod filii diversificantur a parentibus in bonitate vel malitia non solum propter dispositionem naturalem corporis, sed etiam propter rationem quæ non ex necessitate sequitur naturalem inclinationem : unde contingit quod homines qui sunt similes parentibus in dispositione naturali, propter aliam instructionem et consuetudinem sunt in moribus dissimiles. Si igitur bo-

norum parentum filii sint boni, erunt nobiles et secundum opinionem et secundum veritatem : si autem sunt mali, erunt nobiles secundum opinionem, ignobiles autem secundum rei veritatem : e contrario autem est de filiis malorum.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Ostendit quomodo servire aliquibus sit expediens vel non : concludens epilogando ex præmissis quod dubitatio, quæ supra mota est, habet quamdam rationem : ita quod quædam libertatis et servitutis distinctio non est secundum naturam, sed secundum legem : sed in quibusdam distinguitur per naturam : et in talibus expedit huic quod serviat et illi quod dominetur, et hoc etiam justum est. Et hoc probat : quia opportunum est quod unusquisque subjiciatur vel principetur secundum quod habet aptitudinem naturalem : unde et his qui habent aptitudinem naturalem ad hoc, expedit quod dominentur servis : sed si male dominentur et contra aptitudinem naturalem, inutile est ambobus. Quod probat per hoc, quia videmus quod idem expedit parti et toti : scilicet, ut pars contineatur in toto : et similiter corpori et animæ, ut scilicet corpus regatur ab anima. Quod autem servus comparetur ad dominum sicut corpus ad animam, supra dictum est; sed quod etiam comparetur ad ipsum sicut quædam pars ejus, ac si esset quoddam organum animatum et esset quædam pars corporis separata : hoc enim distinguit servum a parte, ut dictum est. Et ideo patet ex præmissis quod servo et domino qui sunt digni esse tales secundum naturam expedit ad invicem quod unus sit dominus et alius servus; et ideo potest esse amicitia inter eos, quia communicatio duorum in eo quod expedit utrique est ratio amicitiæ. Sed illi qui non sic se habent ad invicem secundum naturam, sed solum secundum legem et violentiam, contrario modo se habent, quia non habent amicitiam ad invicem, nec expedit eis quod unus sit dominus et alius servus.

LECTIO V.

Diversas esse civitatum administrationes : et quod tribus modis acquisitio fiat secundum naturam ; pastione, agricultura et venatione.

ANTIQUA.

Manifestum autem est ex iis, quoniam non idem est despotica et politica, nec omnis ad invicem principatus, sicut quidam aiunt; hic quidem enim liberorum natura, hic autem servorum.

Et œconomica quidem monarchia; ab uno enim regitur omnis domus ; politica autem liberorum et æqualium principatus.

Despotes quidem igitur non dicitur secundum scientiam, sed eo quod talis sit; similiter autem et servus et liber.

Scientia autem utique erit et despotica et servilis. Servilis quidem, qualem quidam qui in Syracusis erudivit : ibi enim accipiens quis pretium, docuit ancillaria ministeria pueros. Erit autem utique et ad plus horum disciplina ; velut pulmentaria et alia talia genera ministrationis. Sunt enim alia aliis, hæc quidem honorabiliora opera, hæc autem necessariora; et secundum proverbium, servus, ante servum, ut dominus ante dominum. Tales scientiæ sunt.

Despotica autem scientia est, quæ est usiva servorum. Despotes enim, non in possidendo servos, sed in utendo servis.

Est autem hæc scientia nihil magnum habens, neque venerandum : quæ enim oportet servum scire facere, illum oportet hæc præcipere. Propter quod quibuscumque potestas quod non ipsi malum patiantur, procurator accipit hunc honorem : ipsi autem civiliter vivunt, aut philosophantur.

Acquisitiva autem, altera ab utrisque iis, velut

RECENS.

Perspicuum est autem etiam ex his, non idem esse dominium seu herile imperium, atque civilem principatum neque omnia imperia inter se esse paria, aut eadem, quemadmodum aiunt quidam. Civilis enim principatus est liberorum natura; herile imperium vero servorum. Et domesticum quidem imperium, monarchia, idest unius principatus est : domus enim omnis unius imperio regitur : civilis principatus autem liberorum et æqualium imperium est.

Dominus igitur non appellatur ex eo, quod scientiam aliquam habeat, sed quod talis sit : itemque servus et liber. Scientia tamen aliqua esse videtur et herilis et servilis. Servilis quidem, qualis ea, quam ille Syracusanus tradebat. Illic enim quidam mercede accepta pueros usitata et vulgaria ministeria docebat. Possit autem etiam latius manare talium ministeriorum disciplina : ut ea quæ ad obsonia apparanda pertinet, et cetera hujusmodi ministerii genera. Sunt enim munera alia aliis honoratiora, alia magis necessaria, et, ut est in proverbio, « Dominus domino, servusque præstat servulo. »

Tales igitur sunt omnes scientiæ serviles. Herilis autem scientia est, quæ ad usum servorum pertinet. Dominus enim non in possessione, sed in usu servorum cernitur. Hæc porro scientia nihil habet magnum, nihil amplum. Nam quæ servum scire facere oportet, hæc illum scire præcipere convenit. Quapropter quibus licet hac molestia solutis et vacuis esse, apud eos curator rei domesticæ has partes agit : ipsi autem domini rempublicam administrant aut philosophantur. Ars porro quærendæ et au-

quæ justi bellica quædam existens, aut venativa. De servo quidem igitur et domino, determinatum sit hoc modo.

gendæ possessionis ab utraque hæc diversa est, quæ quidem naturalis est et justa; qualis est ars bellum gerendi et venatoria. De servo igitur et domino hoc modo explicatum sit.

Postquam Philosophus inquisivit de veritate opinionis ponentis servitutem non esse naturalem, hic accedit ad inquirendum de alia opinione ponente, quod dominativa est eadem politicæ, et quod est scientia quædam. Et primo excludit primum modum. Secundo secundum ibi, « Despotes quidem igitur etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod despotica, idest dominativa, non est idem quod politica, ibi, « Et œconomica quidem etc. » Dicit ergo primo quod ex prædictis potest esse manifestum, falsam esse opinionem quorumdam qui dicebant quod despotica, idest dominativa, et politica et quilibet principatus sunt unum ad invicem : quia politica est principatus eorum qui sunt liberi secundum naturam, despotica autem est principatus servorum. Dictum est autem supra, quod subjectorum et principantium est diversitas principativa, ita quod meliorum subjectorum est melior principatus. Non est ergo idem principatus, despotica et politica, sed politica est præeminentior.

Deinde cum dicit « at œconomica »

Ostendit differentiam politicæ ad œconomicam, sub qua despotica continetur, cum despotica sit principatus servorum, œconomica vero omnium qui habitant in domo, quorum quidam sunt servi et quidam liberi. Differt ergo œconomica a politica in hoc, quod œconomica est quædam monarchia, idest principatus unius ; omnis enim domus regitur ab uno qui est paterfamilias : sed politica est principatus liberorum et æqualium : unde commutantur personæ principantes et subjectæ propter æqualitatem, et constituuntur etiam plures principatus vel in uno, vel in diversis officiis. Videtur autem hæc differentia non esse conveniens. Primo quidem, quia non omnis œconomica videtur esse monarchia, sed solum cum pater domum regit ; cum vero vir et uxor dominantur, est aristocratia ; cum vero fratres in domo, est democratia vel politica, ut dicitur in octavo *Ethicorum*. Secundo etiam quia monarchia est una politicarum, ut in tertio dicetur. Dicendum autem ad primum, quod Philosophus loquitur hic de domus principatu secundum optimum suum statum qui perseverare potest : quod autem fratres principentur in domo, hoc non est ad semper, sed quousque hæreditatem dividant, et unusquisque domum suam regat. Principatus autem uxoris in domo non est simpliciter, sed secundum quid, cum et ipsa sit subjecta viro ; et si aliter accidat, est inordinatio et corruptio domus. Ad secundum dicendum, quod hic loquitur de principatu politicæ, secundum quod politicum distinguitur a regali, ut supra habitum est.

Deinde cum dicit « despotes quidem »

Improbat prædictam opinionem quantum ad hoc, quod ponebat despoticam esse scientiam. Et primo ostendit quod non est scientia. Secundo, quod habet quamdam scientiam adjunctam, ibi, « Scientia autem etc. » Dicit ergo primo quod despotes non dicitur secundum scientiam, quia scilicet sciat dominari, sed ex eo quod est sic dispositus secundum naturam vel legem ; quod similiter dicendum est de servo et libero. Sed despotica est qua aliquis denominatur despotes : ergo despotica non est scientia.

Deinde cum dicit « scientia autem »

Ostendit quod despotica habet scientiam adjunctam. Et circa hoc duo facit. Primo proponit quod intendit ; dicens quod est quædam scientia despotica, idest dominativa, et quædam servilis. Secundo ibi, « Servilis quidem etc. » Manifestat de utraque : et primo de servili. Secundo de despotica, ibi, « Despotica autem scientia etc. » Dicit ergo primo quod servilis scientia est qualem quidam in civitate Syracusanorum docuit, qui accepto pretio docuit pueros quædam ancillaria ministeria, idest docuit eos facere quædam ministeria, quæ ancillæ facere consueverunt vel alii servi. Et hæc scientia ad plus se extendit quam ad præparanda pulmenta, et alia hujusmodi ministeria facienda. Quorum tamen ministeriorum differentia attendatur secundum duo : scilicet secundum dignitatem et necessitatem : quædam enim sunt honorabiliora, tamen minus necessaria, sicut ministerium de delicatis cibariis præparandis : quædam autem sunt ministeria

magis necessaria, sed minus honorabilia, sicut ministerium de pane faciendo. Unde et proverbium inolevit, quod non omnes servi sunt æquales; sed servus præfertur servo, sicut dominus domino. Quia igitur talia ministeria sunt servorum, manifestum est quod omnes tales scientiæ sunt serviles : unde ad harum differentiam dicuntur aliquæ artes liberales, quæ deputantur ad actus liberorum.

Deinde cum dicit « despotica autem »

Manifestat quæ sit despotica scientia. Et circa hoc tria facit. Primo manifestat propositum. Secundo ostendit conditionem despoticæ scientiæ, ibi, « Est autem hæc scientia etc. » Tertio agit de quadam scientia affini, ibi, « Acquisitiva autem altera etc. » Dicit ergo primo quod despotica scientia dicitur per quam aliquis acquirit servos. Et hoc probat per hoc, quod aliquis dicitur despotes, idest dominus, non in hoc quod utitur ipsis.

Deinde cum dicit « est autem hæc »

Ostendit conditionem hujus scientiæ; et dicit quod hæc scientia non est magnæ æstimationis aut venerationis. Et hoc probat primo per rationem : quia scilicet dominativa scientia in hoc consistit, ut homo sciat uti servis præcipiendo eis : et hoc non est magnum : eadem enim sunt quæ scire oportet servum ad faciendum, et dominum ad præcipiendum : unde patet quod non est magni momenti talis scientia. Secundo manifestat idem per consuetudinem humanam : quia enim hæc scientia non reputatur alicujus momenti, ideo quicumque possunt se expedire ut non patiantur hoc malum, idest ut non impediantur circa curam servorum, ipsi expediunt se et vacant vel vitæ politicæ, seu civili, vel vitæ philosophicæ; curam autem servorum committunt alicui procuratori.

Deinde cum dicit « acquisitiva autem »

Quia dixerat quod despotica scientia non consistit in acquirendo servos, subdit quod quædam alia scientia est acquisitiva servorum, quæ differt a servili et a dominativa : et hæc est multiplex. Exemplificat autem de duabus : per quarum unam acquirit homo homines in servos, et hæc est scientia peragendi justa bella, in quibus qui capiuntur jure servi efficiuntur (si autem bellum esset injustum, non esset justa acquisitio servorum, unde non esset secundum scientiam); alia autem scientia est, per quam homo acquirit bestias in servos, et ista est scientia venandi. Ultimo autem epilogando concludit quod de domino et servo intantum determinatum sit.

LECTIO VI.

Quomodo secundum naturam divitiæ acquirantur. Divitias autem esse multitudinem instrumentorum rei familiaris et publicæ.

ANTIQUA.

Totaliter autem de omni possessione et pecuniaria contemplabimur, secundum subinductum modum, quoniam quidem et servus possessionis pars quædam erat.

Primum quidem igitur dubitabit aliquis, utrum pecuniativa eadem sit œconomicæ, aut pars quædam, aut subministrativa; et si subministrativa, utrum ut pectinifactiva textili, aut æraria statuificæ : non enim similiter serviunt : sed hæc quidem organa exhibet, hæc autem materiam. Dico autem materiam quod supponitur, ex quo aliquod perficitur opus; puta textori quidem lana, statuifico autem æs.

Quod quidem igitur non eadem œconomica pecuniativæ, palam : hujus quidem enim est acquirere, hujus autem uti. Quid enim erit quod utitur iis quæ secundum modum, præter œconomicam?

Utrum autem pars ipsius sit quædam, aut altera species, habet dubitationem.

Si enim est pecuniativi videre unde pecuniæ et acquisitio erit, possessio autem multas complectitur partes, et divitiæ : itaque primum agricultura, utrum pars quædam pecuniativæ, aut alterum quoddam

RECENS.

Universe autem de omni possessione reique nummariæ quærendæ ratione, quemadmodum instituimus, videamus : quandoquidem etiam servum possessionis partem quamdam esse diximus. Primum igitur dubitaverit aliquis, utrum ratio pecuniæ quærendæ eadem sit atque rei familiaris tuendæ ratio, an pars aliqua, an ejus administra : et si administra, utrum ut ars conficiendorum radiorum textoriæ seu textrinæ, an ut ars æraria statuariæ : non enim eodem modo hæ ministrant; sed illa quidem arti textoriæ instrumenta præbet, hæc statuariæ materiam : materiam autem appello rem subjectam, unde opus aliquod efficitur, ut est textori quidem lana, statuario autem æs.

Non esse igitur idem rationem tuendæ rei familiaris atque artem pecuniæ quærendæ, hinc apparet. Hujus enim est suppeditare, illius uti. Quæ enim alia erit ars, quæ usura sit rebus domesticis, præter rationem tuendæ rei familiaris? Sed utrum pars ejus sit, an alia forma seu species, controversia est. Nam si est ejus, qui ad pecuniam quærendam aptus sit, providere unde pecunia et possessio suppetat : possessio autem et divitiæ multas partes complectuntur : ergo quærendum est primum, utrum agricultura, et uni-

genus, et universaliter, quæ circa cibum cura et acquisitio.

Insuper species multæ ciborum, propter quod et multæ vitæ et animalium et hominum sunt: non enim possibile est vivere sine cibo: quare ciborum differentiæ, vitas fecerunt differentes animalium: bestiarum enim hæc quidem gregalia, hæc autem dispersa, utro modo expedit ad cibum ipsis: propter hoc quædam esse animaliphaga, hæc autem fructiphaga, hæc autem omniphaga ipsorum esse. Itaque ad desidias et electionem horum, natura vitas ipsorum determinavit: quoniam autem non idem unicuique delectabile secundum naturam, sed altera alteris, et ipsorum animaliphagorum et fructiphagorum vitæ ad invicem differunt.

Similiter autem et hominum: multis enim differunt horum vitæ. Qui quidem enim otiosissimi, pascuales sunt, qui enim a domesticis animalibus cibus sine labore fit vacantibus. Cum autem fuerit necessarium transmigrare pecoribus propter pascua, et ipsi coguntur coassequi, tamquam agriculturam viventem colentes. Alii autem ex præda vivunt, et prædas alii alias, puta, ii quidem a latrocinio, ii autem a piscatione quicumque circa stagna et paludes et fluvios et mare tale habitant, ii aut ex avibus, aut bestiis sylvestribus: plurimum autem genus hominum ex terra vivit, et domesticis fructibus. Vitæ quidem igitur fere tot, quicumque quidem sponte natam habent elaborationem, et non per commutationem et negotiationem ferunt alimentum, pascualis, furativa, et piscativa, et venativa. Alii autem et miscentes ex iis, delectabiliter vivunt, consuppleentes defectissimam vitam quæ fuerit deficiens, ad per se sufficientem esse: puta hi quidem pascualem simul et furativam, ii autem agriculturam et venativam, similiter autem etiam circa alias, quomodocumque opportunitas compellat, hoc modo degunt.

Talis quidem igitur acquisitio, ab ipsa videtur natura data omnibus, sicut secundum primam generationem, mox sic et secundum perfectam. Etenim secundum eam, quam e principio, generationem, hæc quidem animalium compariunt tantum alimentum, ut sufficiens sit quousque utique possit ipsum sibi ipsi acquirere quod generatum est, velut quæcumque vivificant aut ovificant: quæcumque autem animalificant, progenitis habent cibum in seipsis ad tempus, vocatam lactis naturam: quare similiter palam quoniam et genitis existimandum, plantas animalium gratia esse, et alia animalia hominum gratia; domestica quidem et propter usum, et propter cibum; sylvestrium autem, quamvis non alia omnia, tamen plurima cibi et alterius auxilii gratia, ut et vestis et alia organa fiant ex ipsis. Si igitur natura nihil neque imperfectum agit, neque frustra, necessarium, hominum gratia, ipsa omnia fecisse naturam: propter quod et bellica natura acquisitiva aliqualiter erit, prædativa enim pars ipsius, qua oportet uti, et ad bestias, et ad homines quicumque nati subjici non volunt, tamquam natura justum si hoc prædativum bellum et primum.

Una quidem igitur species secundum possessivæ naturam, œconomicæ pars est; quam oportet, aut existere, aut acquirere ipsam ut existat: quare et thesaurizatio rerum ad vitam necessariarum et utilium in communionem civitatis aut domus.

Et videntur vere divitiæ ex iis esse: possessiones enim talis per se sufficientia ad bonam vitam, non infinita, sicut Solon inquit poetizans, divitiarum nullus terminus præfinitus viris ponitur. Ponitur enim quemadmodum et aliis artibus: nullum enim organum infinitum nullus est artis, neque multitu-

verse utrum eadem sit [illegible] pecuniæ comparandæ, et possessio ad eam pertineat, pars [illegible] tuendæ rei familiaris, an alia quædam species.

Atqui multa sunt victus seu alimenti genera, quapropter etiam multa sunt et varia vitæ [illegible] genera et in animalibus et in hominibus: sine alimento enim vivi non potest. Itaque alimenti [illegible] differentiæ, vitæ [illegible] rationes in animalibus effecerunt diversas. Bestiarum enim aliæ gregatim, aliæ sparsim et vage vivunt, utrocumque modo iis ad pastum expedit: propterea quod earum aliæ animantibus, aliæ fructibus, aliæ omni pabuli genere vescuntur. Itaque ad facilitatem commoditatemque victus, et harum rerum electionem, earum vitæ genera natura distinxit. Quoniam autem non est idem cuique jucundum natura, sed alia aliis: etiam bestiarum tum earum, quæ animantibus vescuntur, tum earum, quæ fructibus, vivendi genera inter se distant; itemque hominum.

Multis enim rebus differunt horum vitæ genera. Omnium pigerrimi ac desidiosissimi sunt nomades. Victus enim ab animantibus cicuribus sine labore iis contingit et cessantibus. Quum porro necesse sit pecoribus locum mutare propter pascua, ipsi quoque una sequi coguntur, veluti vivæ agriculturæ operam dantes. Alii ex venatione vivunt; sed alii ex alia: velut hi ex latrocinio, illi ex piscatu, quicumque lacus et paludes et fluvios aut mare piscationi opportunum accolunt: alii ex aucupio, aut præda ferarum bestiarum. Plerique autem homines e terra vivunt et ex fructibus mansuetis.

Vivendi igitur genera, quæ quidem opera nativa constent, et non permutatione aut cauponatione victum suppeditent, hæc fere sunt: nomadum, agricolarum, latronum, piscatorum, venatorum. Nonnulli porro hæc inter se miscentes jucunde vivunt; ut quæque vita egentissima est, ita eam, qua parte ei aliqua desunt, supplentes, quo sibi sufficiant: verbi gratia, hi pecuariam vitam cum latrocinio conjungunt; illi agriculturam cum venatione. Itemque alia vitæ genera, quemadmodum usus flagitaverit, tractant ac persequuntur.

Talis igitur rerum partarum possessio ab ipsa natura videtur omnibus tribui, ut statim ab ortu primo, sic etiam adultis ac perfectis. Etenim principio et ab ipsa origine prima aliæ quidem animantes tantum victum una cum fœtu pariunt, ut satis esse possit ad alendum id quod natum est, donec ipsum sibi suppeditare alimentum possit; velut quæ vermes aut ova pariunt. Quæ vero animal edunt, ea genitis alimenti genus in se ipsis habent et præbent usque ad aliquod tempus, quod lac appellatur.

Itaque similiter etiam adultis et perfectis alimentum a natura comparatum esse debet: atque existimare oportet herbas quidem ac stirpes animalium causa esse natas, hominum vero gratia cetera animalia: mansueta quidem quum propter usum, tum propter victum; fera autem et agrestia, si non omnia, at certe plurima, victus et ceteri subsidii atque alimenti causa, ut et vestitus et alia instrumenta ex iis comparentur. Si igitur natura nihil neque imperfectum neque frustra facit, necesse est ea omnia hominum cause fecisse naturam.

Quapropter etiam scientia belli gerendi quodammodo pertinet ad artem possessionis augendæ (a natura assignatam homini.) Venatoria enim pars ejus est, qua utendum est et in feras, et in eos homines, qui ad parendum imperio natura facti parere nolunt: hoc enim bellum justum est natura. Una igitur species artis acquirendæ possessionis quæ naturæ congruunt, œconomicæ scientiæ et rationis pars est: cui quidem aut suppetere oportet res necessarias, aut ipsam suppeditare, ut eæ res præsto sint, quæ recondi ac reponi solent, tamquam ad vitam degendam necessariæ, et ad communionem civitatis aut domus utiles.

Et vero ex his veræ divitiæ videntur constare. Talis enim possessionis copia ea, quæ sufficiat ad bene vivendum, non est infinita, quemadmodum ait Solon hoc versu: « Nulla homini finis certas hæret divitiarum. » Hæret enim divitiis certus aliquis

dine, neque magnitudine: divitiæ autem organorum multitudo sunt œconomicorum et politicorum. Quod quidem igitur est quædam possessiva secundum naturam œconomicis et politicis, et propter quam causam, palam.

tinis, quemadmodum et reliquis artibus. Nullum enim cujusquam artis instrumentum nec multitudine est nec magnitudine infinitum; divitiæ autem instrumentorum domesticorum et civilium sunt multitudo. Esse igitur genus aliquod artis possessionis augendæ naturæ congruens, quod pertineat ad œconomos et ad reipublicæ administrandæ peritos, et propter quam causam, apparet.

Postquam Philosophus determinavit de domino et servo, qui est possessio quædam, hic determinat consequenter de omni possessione. Et dividitur in partes duas. In prima determinat de ea quantum ad scientiam. In secunda quantum ad usum, ibi, « Quoniam autem quæ ad scientiam etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo movet dubitationem, ibi, « Primum quidem igitur dubitabit etc. » Dicit ergo primo, quod quia dictum est de servo, quod servus est quædam possessio, oportet considerare eo modo, quo tractavimus de servo, universaliter de omni possessione, et de arte quæ est de pecuniis.

Deinde cum dicit « primum quidem »

Movet quasdam dubitationes. Primo movet eas. Secundo incipit eas solvere, ibi, « Quod quidem igitur etc. » Prima autem dubitatio dividitur in duas; quarum prima est, utrum ars pecuniativa, idest acquirendi pecunias, sit omnino eadem œconomicæ, vel sit potius pars quædam ipsius; aut non sit eadem, neque pars, sed potius subministrativa. Manifestum est enim, quod pecuniativa aliquo modo ad œconomicam pertinet : unde oportet quod aliquo istorum modorum se habeat ad eam. Non autem idem est, quod aliqua ars sit pars alterius, et quod sit subministrativa ei ; nam ars dicitur esse pars alterius artis, quæ considerat partem ejus, quam considerat alia ars ; sicut ars quæ facit cultellum, est ars fabrilis, quia cultellus est quædam species operum ex ferro factorum. Ars autem subministrativa dicitur, quæ facit aliquid in ministeriu malterius artis, sicut ars quæ fundit ferrum, subministrat arti fabrili. Et quia pecunia est in ministerium domus, ideo magis videtur esse subministrativa quam pars. Et ideo movet secundam dubitationem. Invenitur enim, quod una ars ministrat alii dupliciter. Uno modo præparando ei organum quo operatur; sicut ars quæ facit pectinem cum quo texitur, ministrat arti textili proprium instrumentum. Alio modo, quia exhibet ei materiam qua operatur; sicut ars quæ præparat æs deservit arti quæ facit statuam ex ære, et illa quæ præparat lanam deservit textori. Est ergo dubitatio, utrum ars acquirendi pecuniam deserviat œconomicæ, sicut præparans materiam, vel sicut præparans instrumentum.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Incipit solvere prædictas dubitationes. Et primo ostendit quod pecuniativa non est eadam œconomicæ. Secundo inquirit, utrum sit pars ejus, aut subministrativa, vel potius sit aliquid extraneum ab ea, ibi, « Utrum autem pars ipsius etc. » Primo ergo solvit primam dubitationem, ostendens quod pecuniativa non sit omnino eadem œconomicæ ; quia ad pecuniativam pertinet acquirere pecunias, ad œconomicam autem pertinet uti eis. Nulla enim alia ars est, ad quam pertineat uti eis quæ sunt utilia domui, nisi œconomicæ. Manifestum est autem etiam in aliis quod ars quæ utitur est alia ab ea quæ facit vel acquirit ; sicut ars gubernatoria est alia a navifactiva ; ergo œconomica est alia a pecuniativa. Ex quo etiam manifestum est quod pecuniativa magis est ministrativa quam pars : semper enim ars factiva deservit arti utenti, sicut quæ facit frænum militari. Ex quo etiam manifestum fit quod pecuniativa magis subministrat per modum præparantis instrumenta, quam per modum præparantis materiam. Pecunia enim et omnes divitiæ sunt quædam instrumenta œconomicæ, ut infra dicetur.

Deinde cum dicit « utrum autem »

Inquirit utrum pecuniativa sit pars œconomicæ vel aliquid extraneum ab ipsa ; et dividitur in partes duas. In prima movet dubitationem. In secunda prosequitur eam, ibi, « Si enim est pecuniativi etc. » Dicit ergo primo quod cum pecuniativa non sit eadem œconomicæ, quæ universaliter utitur divitiis et possessionibus, dubitari potest, utrum pecuniativa sit quædam pars ipsius œconomicæ, aut sit altera species ab œconomica.

Deinde eum dicit « si enim est »

Prosequitur prædictam dubitationem.

Et primo ostendit differentiam pecuniativæ ad aliam possessivam. Secundo determinat propositam quæstionem, ibi, « Palam autem et quod dubitant etc. » Circa primum tria facit. Primo movet dubitationem de differentia pecuniativæ ad alias possessivas. Secundo determinat de alia possessiva, ibi, « Insuper species multæ ciborum etc. » Tertio determinat de pecuniativa, ibi, « Est aliud genus etc. » Dicit ergo primo quod cum ad pecuniativam pertineat considerare, unde pecuniæ acquirantur; multa autem alia possidentur præter pecuniam, sicut terræ nascentia et alia hujusmodi : quæstio est de agricultura per quam aliquæ divitiæ acquiruntur, utrum sit quædam pars pecuniativæ, vel aliud genus artis : et quia agricultura ordinatur ad acquirendum cibum, eadem quæstio potest moveri de arte quæ ordinatur ad acquirendum universaliter.

Deinde cum dicit « insuper species »

Solvit propositam quæstionem. Et primo dividit acquisitionem ciborum in multas partes. Secundo ostendit qualis sit, ibi, « Talis quidem igitur acquisitio etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit diversitatem ciborum in animalibus. Secundo in hominibus, ibi, « Similiter autem et hominum etc. » Dicit ergo primo quod multæ sunt ciborum species; et ex hoc diversificantur modi vivendi tam in animalibus quam in hominibus : cum enim non sit possibile vivere sine cibo, necesse est quod secundum differentiam ciborum differat modus vivendi in animalibus : videmus enim quod quædam bestiæ vivunt congregata in multitudine et quædam vivunt dispersa et separata secundum quod expedit ad cibum ipsorum; quædam enim ipsorum sunt comedentia animalia, quædam vero comedunt fructus, quædam vero comedunt indifferenter omnia. Unde non distinxit vitas eorum, sed cibos quos eligunt naturaliter, et secundum quod vivunt in desidia vel in pugna : nam ea quæ comedunt alia animalia oportet esse pugnativa et quod dispersa vivant, aliter enim non possent cibum invenire; sed animalia quæ comedunt cibum, qui de facili potest inveniri, vivunt simul. Et quia in quolibet dictorum generum diversa sunt delectabilia diversis animalibus; non enim omnia animalia comedentia carnes delectantur in eisdem carnibus, et similiter nec omnia animalia comedentia fructus delectantur in eisdem fructibus : unde contingit quod etiam animalium quæ comedunt carnes, sunt diversi modi vivendi, et similiter eorum quæ comedunt fructus.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Ostendit diversitatem ciborum in hominibus : et dicit quod etiam secundum diversitatem ciborum in multis differunt vitæ hominum. Tripliciter enim acquirunt aliqui nutrimentum. Quidam acquirunt cibum, et neque laborant neque deprædantur; et isti sunt otiosissimi; et isti sunt pascuales, scilicet pastores : quia cibus qui fit a domesticis animalibus, puta ab ovibus, absque labore fit hominibus viventibus in otio; sed habent solum laborem hunc quod cum fuerit necessarium pecoribus propter pascua transire de loco ad locum tunc et ipsi coguntur sequi [1] tamquam si colerent quemdam agrum qui viveret et moveretur : alii vero sumunt nutrimentum ex præda, vel quam acquirunt ab hominibus, sicut latrones, vel quam acquirunt ex aquis stagnorum, paludum, fluviorum et in aliis, sicut piscatores; vel ex agris et silvis, sicut venatores avium et bestiarum. Tertium genus vivendi est quod pluribus hominum convenit quod vivunt ex his quæ nascuntur in terra et ex domesticis fructibus : et isti habent cibum elaboratum. Hac igitur ut plurimum sunt vitæ hominum : præter eos enim qui habent cibum elaboratum et qui vivunt de negotiatione, de qua infra agetur, sunt quatuor vitæ simplices : scilicet pascualis, furativa, piscativa et venativa, ut ex dictis patet : sed cum vita hominum sit deficientissima eo quod multis indiget, quidam ad hoc quod per se sibi sufficiant, exercent simul et miscent prædictas vitas; et ita delectabiliter vivunt supplentes sibi ex una quod deest sibi ex altera, sicut quidam exercentes simul vitam pascualem et furativam, quidam simul agricultivam et venativam, et similiter alias vitas secundum quod unicuique est opportunum.

Deinde cum dicit « talis quidem »

Ostendit qualis sit prædicta possessiva quæ est acquisitiva cibi. Et primo ostendit quod est naturalis. Secundo quod est pars œconomicæ, ibi, « Una quidem igi-

[1] Al. : « saepe. »

tur acquirendi species etc. » Tertio quod non est infinita, ibi, « Et videntur veræ divitiæ etc. » Circa primum ponit talem rationem : Sicut natura providet animalibus statim in prima eorum generatione, ita et postquam eorum generatio fuerit perfecta. Providet autem eis de nutrimento in prima eorum generatione : et hoc patet in diversis animalibus : sunt enim quædam animalia non generantia animal perfectum, sed faciunt ova, sicut aves vel vermes quosdam loco ovorum, sicut patet in formicis et in apibus et in aliis hujusmodi : et hujusmodi animalia simul pariunt cum propriis fetibus tantum de nutrimento quantum sufficere possit, quousque animal generatum perveniat ad perfectum : sicut patet in ovo, cujus rubeum cedit in nutrimentum pulli qui generatur ex albo ovi, et hoc quamdiu pullus est intra testam ; simile est in vermibus. Quædam autem animalia sunt quæ generant animalia perfecta, sicut equi et alia hujusmodi ; et in talibus animalia quæ pariunt habent usque ad aliquod tempus cibum in seipsis ad nutrimentum genitorum, qui quidem cibus vocatur lac. Et sic patet quod in prima generatione natura providet animalibus de cibo. Unde manifestum est quod postquam jam animalia sunt perfecta, natura providit eis de cibo : ita quod plantæ sunt propter alia animalia, quia ex eis nutriantur, alia vero animalia sunt propter homines : domestica quidem et propter cibum et propter alias utilitates : sylvestria vero, etsi non omnia, tamen plurima eorum cedunt in cibum hominis, vel aliquo alio modo in auxilium ejus, inquantum homo ex eis acquirit vestitum, scilicet de pellibus eorum vel etiam alia instrumenta, ut puta de cornibus, ossibus, aut dentibus. Et sic manifestum est quod homo indiget ad suam vitam aliis animalibus et plantis. Sed natura, neque dimittit aliquid imperfectum, neque facit aliquid frustra ; ergo manifestum est quod natura fecit animalia et plantas ad sustentationem hominum. Sed quando aliquis acquirit id quod natura propter ipsum fecit, est naturalis acquisitio : ergo possessiva qua hujusmodi acquiruntur, quæ pertinent ad necessitatem vitæ, est naturalis, et pars ejus est prædativa, qua oportet uti ad bestias quæ naturaliter sunt subjectæ hominibus, et ad homines barbaros qui sunt naturaliter servi, ut supra dictum est, ac si hoc sit bellum justum secundum naturam. Dixit autem prædativam esse partem hujusmodi possessivæ, quia alia pars est agricultura, quæ acquirit nutrimentum ex plantis.

Deinde cum dicit « una quidem »

Concludit ex præmissis quod quædam naturalis species possessivæ de qua jam dictum est, pars est quædam œconomicæ, secundum quod pars dicitur esse quæ est subministrativa : subministrat enim non solum œconomicæ, sed etiam politicæ ; et hoc ideo, quia oportet ad actum politici et œconomici, ut acquirantur illæ res quæ thesaurizantur ad necessitatem vitæ et utilitatem communitatis, tam domus quam civitatis ; quia neque domus neque civitas potest gubernari sine necessariis vitæ.

Deinde cum dicit « et utuntur »

Ostendit quod prædicta possessiva non est infinita. Et dicit quod veræ divitiæ sunt ex hujusmodi rebus quibus subvenitur necessitati naturæ. Ideo autem istæ sunt veræ divitiæ, quia possunt tollere indigentiam et facere sufficientiam habenti eas, ut scilicet homo sit sibi sufficiens ad bene vivendum. Sunt autem quædam, aliæ divitiæ, quarum possessio est infinita, ut infra dicetur ; de quibus Solon qui fuit unus de septem sapientibus dicit in suo poemate quod nullus terminus divitiarum potest præfiniri hominibus : unde tales non sunt veræ divitiæ, quia non replent hominis appetitum. Quod autem divitiæ quæ consistunt ex rebus necessariis ad vitam, sint finitæ, probat tali ratione : Nullius artis instrumentum est infinitum in multitudine, neque magnitudine : ars enim fabrilis non habet infinitos martellos, neque etiam unum aliquem martellum infinitum. Sed prædictæ divitiæ sunt quædam organa œconomici et politici, quia eis utuntur ad gubernationem domus vel civitatis, ut dictum est. Ergo hujusmodi divitiæ non sunt infinitæ, sed est eis aliquis terminus. Et ultimo epilogando concludit quod est quædam naturalis possessiva quæ est necessaria et œconomicis et politicis ; et propter quam causam, manifestum est ex dictis.

LECTIO VII.

De acquisitione per commutationem rerum vendenti inutilium, ementi necessariarum: deque nummi inventione, primum rudi, deinde signato, ex quo nata est nummorum conquirendi facultas.

ANTIQUA.

Est autem genus aliud possessivæ, quam maxime vocant et justum est, ipsam vocari pecuniativam: propter quod nullus videtur esse terminus divitiarum et possessionis, quam ut unam et eamdem dictæ multi putant propter vicinitatem: est autem neque eadem dictæ, neque longe posita. Est autem hoc quidem natura, hoc autem non natura ipsarum, sed per experientiam quamdam et artem fit magis.

Sumamus autem de ipsa principium hinc: uniuscujusque enim rei duplex usus est: ambo autem secundum se, sed non similiter secundum se: sed hic quidem proprius, hic autem non proprius rei, puta calceamenti calceatio et commutatio: ambo enim calceamenti usus: etenim commutans cum eo qui indiget calceamento pro numismate aut cibo, utitur calceamento secundum quod calceamentum, sed non secundum proprium usum: non enim commutationis gratia factum est: eodem autem modo se habet ut de aliis possessis rebus.

Est enim permutativa omnium; quæ incipit, primo quidem ab eo quod secundum naturam, eo quod hic quidem plura, hic autem pauciora sufficientium habent homines: quare et palam, quod non est secundum naturam pecuniativæ campsoria: quantum enim sufficiens ipsis, necessarium erat fieri commutationem.

In prima quidem igitur communitate (hæc quidem est domus) manifestum, quod nullum opus ipsius. Sed jam ampliori communitate existente, ii quidem enim ipsorum commutabant omnibus, ii autem segregati, multis rursum, et aliis quorum secundum indigentias, necessarium fieri retributiones, quemadmodnm adhuc faciunt multæ barbararum nationum, secundum commutationem: ipsæ enim opportuna ad ipsas commutant, ad plus autem nihil; puta vinum ad triticum dantes et accipientes, et aliorum unumquodque talium.

Talis igitur commutativa quidem neque præter naturam, neque pecuniativæ est species ulla; in suppletionem enim ejus, quæ secundum naturam, per se sufficientiæ erat.

Ex hac tamen facta est illa secundum rationem in agendo: peregrino enim facto auxilio per adduci quibus indigebant, ex necessitate, numismatis acquisitus est usus: non enim facile portabile unicuique secundum naturam necessariorum: propter quod ad commutationes tale aliquid composuerunt ad semetipsos dare et accipere, quod utilium per se ens, habebat utilitatem valde expeditam ad vivere, puta ferrum, et argentum, et si quid tale alterum: primo quidem simpliciter determinantibus magnitudine et pondere: postremo autem, et characterem imprimentibus, ut absolvet a mensuratione ipsos, character enim positus est quantitatis signum.

Facto igitur jam numismate ex necessaria commutatione, altera species pecuniativæ facta est campsoria. Primo quidem igitur simpliciter forte factum;

RECENS.

Est autem genus aliud artis quærendi et possessionis augendæ, quam appellant maxime et merito sane autem pecuniæ quærendæ, propter quam nullus videtur divitiarum et rei familiaris finis esse: quam unam et eamdem esse atque eam, quæ a nobis modo dicta est, multi existimant, propter similitudinem ac vicinitatem. Sed neque eadem est atque ea, quam diximus; neque longe ab illa distat intervallo. Constat autem earum altera natura, altera non natura, sed usu quodam potius et arte tractatur. Atque de ea disputandi exordium hinc sumamus.

Uniuscujusque rei, quæ paratur ac possidetur, duplex usus est. Uterque autem per se quidem est, verum non similiter per se: sed alter rei proprius, alter non proprius: verbi gratia, calceum induere, et calceum permutare. Utroque enim modo calceo uti licet: nam etiam qui calceum nummo aut victu permutat cum eo qui eget calceo: utitur ille quidem calceo, qua calceus est; sed non ex usu proprio; non enim permutationis causa factus calceus est. Idemque de ceteris rebus quæ parantur ac possidentur, sentiendum. Nam permutandi ratio omnibus in rebus locum habet eaque primum quidem duxit initium ex eo quod est naturæ consentaneum; quia homines aliarum rerum majorem, aliarum minorem copiam, quam satis esset, habebant.

Ex quo patet, cauponariam, quam profitentur atque exercent ii qui ab aliis emunt, quod pluris revendant, non esse partem artis pecuniæ quærendæ natura. Nam quod eis satis esset, eatenus rerum commutationem necessario fecerunt. In prima igitur societate, hæc autem est domus, perspicuum est commutatione non opus esse; sed tum denique, quum jam major societas facta est. Inter illos enim eorumdem omnium erat communio: hi autem segregati multis aliis indigebant, quæ pro cujusque egestate necesse erat inter se impertiri, quemadmodum etiam nunc multæ faciunt barbaræ quoque nationes: ipsa enim utilia cum utilibus commutant; nihil amplius; ut vinum pro frumento dantes et accipientes, et unumquidquid aliud tale.

Talis igitur permutandi ratio neque aversa a natura est, neque ulla est artis pecuniæ quærendæ species: ad supplendam enim copiam necessariam sufficientemque usibus et naturæ consentaneum valebat. Ex hac tamen nata illa est convenienter rationi. Quum enim subsidium illud fieret magis ac magis externum ac longinquum, partim supportandis iis quibus egebant, partim exportandis quibus abundabant: necessario nummi usus repertus et introductus est. Non enim facilis est ad portandum unaquæque earum rerum, quæ sunt necessariæ natura.

Quapropter ad res contrahendas tale quiddam de communi sententia constituerunt inter se dare et accipere, quod quum esset e numero rerum utilium, usum haberet tractabilem ac facilem ad vitam degendam: quale est ferrum et argentum, et si quid tale aliud est: primo quidem simpliciter magnitudine et pondere diffinitum; ad extremum vero etiam ab iis nota signatum, ut labore metiendi ac ponderandi liberarentur. Nota enim impressa est ad quantum significandum.

Nummo igitur ex necessaria permutatione comparato ac suppeditato, alia species artis pecuniæ quærendæ orta est, mercatura cauponaria: quæ initio

deinde per experientiam jam artificialius, unde et quomodo commutata plurimum faciet lucrum.

Propter quod videtur pecuniativa maxime circa numisma esse, et opus ipsius posse considerare unde erit multitudo pecuniarum : factiva enim divitiarum et pecuniarum.

Etenim divitias multoties ponunt numismatis multitudinem propter circa hæc esse pecuniativam et campsoriam.

Alterum autem rursum deliramentum esse videtur numisma et lex omnino, natura autem nihil, quoniam transpositis utentibus, nullo dignum, neque utile ad aliquid necessariorum : et numismate dives, multoties indigebit necessario cibo : quamvis inconveniens tales esse divitias, quibus abundans fame peribit ; quemadmodum et Midam illum fabulose dicunt, propter insatiabilitatem desiderii, omnibus sibi exhibitis aureis.

Propter quod quærunt alterum aliquid, divitias et pecuniativam recte quærentes : est enim altera pecuniativa et divitiæ quæ secundum naturam, et hæc quidem œconomica. Campsoria autem factiva pecuniarum, non omnino, sed per pecuniarum permutationem. Et videtur circa numismata hæc esse ; numisma enim elementum et finis commutationis est.

quidem fortasse simpliciter factitabatur ; postea vero propter usum et peritiam callidius jam atque artificiosius, quum quæreret unde et quomodo permutando plurimum lucri faceret. Quocirca videtur ars quærendæ et augendæ rei maxime circa nummos versari, et ejus esse munus, unde maxima vis pecuniæ suppetat, videre ac dispicere posse. Existimatur enim divitiarum et pecuniarum causa efficiens esse.

Divitias enim sæpenumero statuunt nummorum multitudinem, propterea quod ars pecuniæ quærendæ, et mercatura cauponaria in hac re versentur. Interdum vero contra nugatorium quiddam videtur esse nummus, et lege prorsus constare, nullus autem natura, quia, ubi qui eo utuntur, eum immutarunt nihil est, neque ad ullam rem necessariam parandam est utilis, et sæpe evenire potest, ut is, qui nummis circumfluit, rebus ad victum necessariis egeat. Atqui absurdum est tales esse divitias, quibus qui abundat, fame periturus est : quemadmodum Midam illum fabulantur, quum omnia quæ ei apponebantur, propter votum inexplebile, aurea fierent.

Quocirca quærunt aliudne sint divitiæ ac pecuniæ quærendæ ratio, recte. Alia enim pecuniæ quærendæ ratio est, aliæque divitiæ, naturæ congruentes. Atque hæc quidem ad rationem rei familiaris tuendæ pertinet : alia autem cauponaria est, quæ pecuniæ effectrix est, non omni modo, sed pecuniæ permutatione : et videtur hæc in nummo versari. Nummus enim elementum et extremum est permutationis.

Postquam Philosophus determinavit de una parte possessivæ quæ est acquisitiva cibi et aliorum necessariorum vitæ, hic determinat de alia possessione quæ appellatur pecuniativa. Et circa hoc duo facit. Primo proponit conditionem ipsius. Secundo determinat de ea, ibi, « Sumamus autem de ipsa principium etc. » Circa primum tria determinat de hac secunda parte possessivæ. Primo enim determinat nomen ejus ; dicens quod vocatur pecuniativa, qui scilicet insistit circa acquisitionem pecuniarum. Secundo dicit de ea, quod quia acquisitio pecuniarum est infinita, propter istam partem possessivæ videtur hominibus et quod nullus sit terminus divitiarum et possessionis : multi enim reputant quod hæc pars possessivæ sit una et eadem cum præmissa, propter vicinitatem, quam habet cum ipsa. Tertio proponit comparationem hujus possessivæ ad præmissam : et dicit quod neque est eadem cum prædicta, neque tamen longe distat ab ea. Quod autem non sit eadem, manifestat per hoc quod prædicta pars possessivæ, quæ est acquisitiva cibi et aliorum necessariorum vitæ, est naturalis ; sed hæc quæ est acquisitiva pecuniæ, non est naturalis. Denarii enim non sunt adinventi a natura, sed per quamdam experientiam et artem sunt introducti ; ideo autem dixit, quod non longe distant, quia per denarium etiam necessaria vitæ haberi possunt et e converso.

Deinde cum dicit « sumamus autem »

Incipit determinare naturam pecuniativæ. Et quia pecunia est inventa propter commutationes faciendas, ideo circa hoc tria facit. Primo ostendit quomodo commutatio se habeat ad res commutatas. Secundo determinat de commutatione naturali, ibi, « Est enim permutativa etc. » Tertio determinat de communicatione pecuniaria, ibi, « Ex hac tamen etc. » Dicit ergo primo quod ad considerandum de pecuniativa debemus hinc accipere principium : est enim uniuscujusque rei duplex usus : et conveniunt in hoc quod uterque est secundum se et non per accidens : differunt autem in hoc quod unus eorum est proprius usus rei, alius autem non est proprius sed communis. Sicut duplex est usus calceamenti : unus quidem proprius, scilicet calceatio ; alius communis, scilicet commutatio ; ad hunc enim usum non factum est calceamentum, ut homo commutet ipsum ; sed tamen homo sic potest uti calceamento ut commutet ipsum vel pro pane, vel pro cibo. Sed quamvis commutatio non sit proprius usus calceamenti, est tamen usus ejus per se et non secundum accidens : quia ille qui commutat ipsum, utitur eo secundum valorem suum. Et sicut dictum est de calceamento, ita intelligendum est de omnibus aliis rebus quæ ab homine possideri possunt.

Deinde cum dicit « est enim »

Determinat de commutatione naturali ; et circa hoc tria facit. Primo ostendit

quorum sit ista commutatio. Secundo quomodo est introducta, ibi, « In prima igitur societate etc. » Tertio quomodo se habet naturam, ibi, « Talis igitur commutativa etc. » Dicit ergo primo quod permutatio potest fieri de omnibus rebus. Et prima quidem commutatio incœpit a rebus quæ natura ministrat ad necessitatem humanæ vitæ, eo quod de his quidam homines plura habebant, quidam pauciora, sicut quidam habebant plus de vino, alii plus de pane : unde oportuit quod commutarent : et intantum fiebat commutatio, quousque unusquisque habebat quod sibi sufficiebat. Unde manifestum est quod cum denarii non sint a natura sicut dictum est, nummularia, quæ est permutatio denariorum, non est a natura.

Deinde cum dicit « in prima »

Ostendit quomodo est introducta talis permutatio : et dicit quod in prima communitate, quæ est communitas unius domus, non erat opus aliqua tali commutatione, eo quod omnia necessaria vitæ erant patrifamilias, qui omnia providebat : sed quando jam facta est amplior communitas, scilicet vici et civitatis, propter hoc quod aliqui hominum communicabant cum omnibus, inter quos non poterat fieri commutatio; alii vero erant separati et in multis aliis rebus: ideo necessarium fuit illarum rerum, quæ divisæ erant, fieri commutationes, ut scilicet dum unus acciperet ab alio quod alter habebat ipse retribueret ei quod ipse habebat : quod adhuc servatur apud multas barbaras nationes apud quas non est usus denariorum, quæ nihil plus communicant, nisi ea quæ sunt eis opportuna ad vitam, sicut dando et accipiendo vinum et triticum et alia hujusmodi.

Deinde cum dicit « talis igitur »

Concludit ex præmissis quod talis commutativa non est præter naturam, quia est de rebus quas ministrat natura; neque est species pecuniativæ, quia non fit per denarios. Et quod non sit præter naturam, probat per hoc quod est in supplementum per se sufficientiæ, idest ut homo per hujusmodi commutationem habeat ea quæ sunt necessaria sufficienter ad sustentationem humanæ vitæ.

Deinde cum dicit « ex hac tamen »

Determinat de commutatione pecuniaria; et circa hoc duo facit. Primo ostendit quomodo hæc commutatio est per rationem inventa, cum non sit a natura. Secundo ostendit quod sit infinita, ibi, « Et infinitæ utique divitiæ etc. » Circa primum tria facit. Primo determinat de prima inventione pecuniariæ commutationis. Secundo de quadam commutatione pecuniaria superveniente, ibi, « Facto igitur jam numismate etc. » Tertio determinat de pecuniativa quæ est circa hujusmodi commutationes, ibi, « Propter quod videtur etc. » Dicit ergo primo, quod ex prima commutatione quæ erat ipsarum rerum necessariarum ad invicem, processit quædam alia commutatio secundum rationem inventa. Cum enim auxilium hominum ad invicem per commutationes esset factum magis peregrinum, quia scilicet homines non solum a propinquos sed etiam ad remotos cœperunt uti commutatione, adducendo ad se ea quibus indigebant et mittendo illis ea in quibus ipsi abundabant; propter istam necessitatem inventus est usus denariorum, eo quod non poterant de facili portari ea quæ sunt necessaria secundum naturam ad remotas terras, puta vinum, aut triticum, aut aliquid hujusmodi. Et ideo ad hujusmodi commutationes in remotis faciendas ordinaverunt quod aliquid sibiinvicem darent et acciperent, quod de facili et expedite portari posset, et tamen de se haberet aliquam utilitatem : et hujusmodi sunt metalla, puta æs, ferrum et argentum et alia hujusmodi : hæc enim sunt secundum se utilia, inquantum ex eis fiunt vasa vel aliqua instrumenta, et tamen de facili portari poterant ad remotum locum, quia modicum de istis, propter eorum raritatem, valebat multum de aliis rebus; sicut etiam modo homines qui debent longum iter peragere pro suis expensis loco denariorum æreorum, portant argenteos vel aureos propter prædictam necessitatem commutationis ad loca remota. Primo fuit determinatum metallum solo pondere et magnitudine, sicut apud quasdam gentes habentur formæ argenti non monetati; sed postea ut homines liberarentur a necessitate mensurandi vel ponderandi impresserunt aliquem characterem quod ponitur in signum quod metallum sit tantæ quantitatis; sicut etiam in aliquibus locis imponuntur quædam signa publica ad mensuram vini vel frumenti. Sic ergo patet quod primo denarii sunt inventi, pro commutatione rerum necessariarum.

Deinde cum dicit « facto igitur »

Determinat de alia commutatione su-

perveniente; et dicit quod postquam jam facti sunt denarii ex prædicta commutatione quæ est ex necessitate facta propter res necessarias ex remotis locis habendas, subintroducta est species commutationis pecuniariæ secundum quam denarii pro denariis commutantur : et hæc vocatur nummularia, qua scilicet utuntur campsores denariorum. Et hoc quidem primo factum est simpliciter et quasi a casu; puta quod ex aliquibus terris in alias aliqui denarios transferentes carius eos expenderint quam acceperint : unde postea per experientiam factum est artificiale, ut homo scilicet consideret de quo loco denarii sint transmutati et quomodo possint facere maximum lucrum; et hoc pertinet ad artem nummulariam.

Deinde cum dicit « propter quod »

Determinat de pecuniativa; et circa hoc duo facit. Primo concludit ex præmissis quæ sit materia et actus hujus artis. Secundo determinat quamdam dubitationem, ibi, « Etenim divitias etc. » Concludit ergo ex præmissis, quod ex quo inceperunt denarii ad denarios commutari propter lucrum quodam artificiali modo, ars quæ est circa denarios vocatur pecuniativa; et actus ejus est quod possit considerare unde possit provenire homini multitudo pecuniarum : ad hoc enim est ordinata, sicut ad finem, ut faciat multitudinem pecuniarum et divitiarum.

Deinde cum dicit « etenim divitias »

Determinat quamdam dubitationem circa præmissa. Quia enim dixerat quod pecuniativa est factiva divitiarum et pecuniarum, posset aliquis dubitare, utrum sint omnino idem pecuniæ et divitiæ. Circa hoc ergo tria facit. Primo ponit quorumdam opinionem. Secundo inducit rationem in contrarium, ibi, « Alterum rursus deliramentum etc. » Tertio concludit determinationem veritatis, ibi, « Propter quod quærunt etc. » Dicit ergo primo quod multoties homines opinantur quod divitiæ nihil aliud sint quam multitudo pecuniarum, eo quod pecuniativa et campsoria, cujus finis est multiplicare divitias, tota consistit circa pecunias, sicut circa propriam materiam.

Deinde cum dicit « alterum autem »

Ponit opinionem contrariam; dicens quod aliquando videtur fatuitas quædam dicere quod nihil eorum quæ sunt secundum naturam sint divitiæ, puta triticum et vinum et alia hujusmodi : et quod totæ divitiæ sint denarii introducti per legem. Et ad hoc introducit duas rationes : quarum prima est, quia non sunt veræ divitiæ illæ quæ variata hominum dispositione, nullam dignitatem nequ eutilitatem habent ad necessitatem vitæ : sed transmutata dispositione hominum qui utuntur divitiis denarii nullius sunt pretii, nec aliquid afferunt ad necessitatem vitæ; puta si placeat regi vel communitati, ut non valeant. Ergo stultum est dicere quod divitiæ totaliter nihil sint nisi multitudo pecuniarum. Secundam rationem ponit, ibi, « Et numismate dives etc. » quæ talis est : Inconveniens est dicere quod ille qui est dives, indigeat cibo vel pereat fame : sed multoties potest contingere quod homo abundans in denariis egeat cibo et moriatur fame, sicut dicitur fabulose de quodam Mida nomine, quod is, propter hoc quod habebat insatiabile desiderium pecuniæ, petiit a deo et impetravit quod omnia quæ sibi exhiberentur fierent aurea; et sic peribat fame habens multitudinem auri omnibus cibis sibi appositis conversis in aurum : ergo denarii non sunt veræ divitiæ.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit determinationem veritatis; et dicit quod illi qui recte sapiunt, propter prædictas rationes dicunt aliud esse divitias et pecuniam, sive pecuniativam; sunt enim quædam divitiæ secundum naturam, scilicet de rebus necessariis ad vitam, sicut supra dictum est; et talis acquisitio divitiarum proprie pertinet ad œconomicam : sed illa pecuniativa quæ est campsoria multiplicat pecunias non omnibus modis, sed solum per denariorum permutationem : unde tota consistit circa denarios : quia denarius est principium et finis talis commutationis, dum denarius pro denario datur. Patet ergo secundum hoc, quod ditiores sunt qui abundant in rebus necessariis ad vitam vere loquendo, quam illi qui abundant in denariis.

LECTIO VIII.

Acquisitio pecuniarum, quæ facit ad procurandum res necessarias vitæ humanæ, finita est. Quæ vero ab hoc fine deviat, infinita et præter naturam.

ANTIQUA.

Et infinitæ utique divitiæ, quæ ab hac pecuniativa. Sicut enim medicinalis ad sanare in infinitum, est et quælibet artium finis in infinitum, (quam maxime enim illum volunt facere), eorum autem quæ ad finem, non in infinitum: terminus enim quod finis omnibus: sic et huic pecuniativæ non est finis terminus, finis autem tales divitiæ et pecuniarum possessio: œconomicæ autem non pecuniativæ est terminus; non enim hoc œconomicæ opus.

Propter quod sic quidem videtur omnium divitiarum necessarium esse terminum: in his autem quæ fiunt, video accidens contrarium: omnes enim in infinitum augent pro rebus ad usum habentes numisma.

Causa autem propinquitas ipsorum: variat enim usus ejusdem, existens utrique pecuniativæ. Et ejusdem enim usus est acquisitio, sed non secundum idem: sed hujus quidem alius finis, hujus autem augmentatio finis. Quare videtur quibusdam, hoc esse œconomicæ opus; et perseverant, vel salvare oportere existimantes, vel augere numismatis substantiam in infinitum.

Causa autem hujus dispositionis studere circa vivere, sed non circa bene vivere. In infinitum igitur illa concupiscentia existente, et factiva. Infinita desiderant. Quicumque autem ipsius bene vivere adjiciunt, quod ad fruitiones corporales quærunt. Itaque quoniam et hoc in possessione videtur existere, omnis eorum vita circa acquisitionem pecuniarum est.

Et altera species pecuniativæ, propter hoc venit in: excessu enim non existente fruitione, fruitivi excessus factivam quærunt. Et si non pro pecuniativa possint acquirere, per aliam causam hoc attentant, unaquaque priorum utentes non secundum naturam. Fortitudinis enim non pecunias facere est, sed audaciam: neque militaris et medicinalis: sed hujus autem quidem victoriam, hujus autem sanitatem. Hi autem omnes faciunt pecuniativas tamquam hic finis existat, ad finem autem omnia opportunum occurrere. De non necessaria quidem igitur pecuniativa, et quæ, et propter quam causam in indigentia sumus ipsius, dictum est, et necessaria, quoniam altera quidem ab ipsa; œconomica autem secundum naturam, quæ circa cibum, non sicut ipsa infinita, sed habens terminum. Palam autem et quod dubitabant a principio, utrum œconomici et politici est pecuniativa aut non. Sed oportet hoc quidem existere: sicut enim et homines non facit politica, sed sumens a natura, utitur ipsis; sic et cibum naturam oportet tradere, terram, aut mare, aut aliud aliquid: ex his autem quomodo oporteat ista disponere convenit œconomo. Non enim est textilis lanas facere, sed uti ipsis, et cognoscere etiam, quale utile et idoneum vel parvum et ineptum.

RECENS.

Hæ igitur divitiæ sunt infinitæ, quæ ab hac pecuniæ quærendæ ratione proficiscuntur. Quemadmodum enim medicina sanandi, et unaquæque ars finem suum expetit et prosequitur in infinitum: (quam maxime enim illum consequi et efficere vult), ea autem, quæ ad finem pertinent, non persequitur infinite, omnibus enim artibus finis et extremum), ita et hujus rationis pecuniæ quærendæ finis nullum habet extremum; finis autem ejus sunt tales divitiæ et pecuniarum possessio.

Rationis autem tuendæ rei familiaris, non rationis pecuniæ quærendæ, aliquod est extremum. Non enim est hoc rationis tuendæ rei familiaris munus, rem augere. Quapropter sic quidem necessarius videtur esse omnium divitiarum terminus: sed in iis, quæ in vita quotidiana fiunt, contrarium videmus usu venire. Omnes enim ii qui pecuniæ quærendæ student, nummum augent infinite. Causa autem hujus rei est, quæstuum istorum inter se affinitas. Alternat enim ejusdem rei usus, quum sit utriusque rationis ad pecuniam quærendam pertinentis. Ad eumdem enim usum pertinet bonorum possessio, verum non eodem modo: sed hujus quidem alius finis est (ipsa nempe possessio), illius autem amplificatio. Itaque videtur quibusdam hoc esse rationis tuendæ rei familiaris munus: et in hac sententia perseverant, ut servari aut augeri infinite copiam nummariam oportere putent.

Causa autem hujus affectionis est quod vivendi studio ducantur, non bene vivendi. Quum sit igitur infinita cupiditas illa, fit ut etiam ea quibus vitam conservari existimant, infinita concupiscant. Quicumque autem etiam ad bene vivendum curam suam conferunt, quærunt unde suas cupiditates explere et voluptatibus corporis perfrui possint. Itaque quoniam hoc quoque bonorum possessione inesse videtur, omnis eorum opera atque adeo tota ætas in pecunia quærenda consumitur; et propter hanc causam altera pecuniæ quærendæ ratio introducta est. Nam quum fruendæ voluptatis nullus sit modus, rationem quæ efficiat immoderationem voluptatum fruendarum conquirunt. Quod si per artem pecuniæ quærendæ comparare non possunt, alia experiuntur via, unaquaque facultate ad quæstum abutentes.

Fortitudinis enim est non pecuniam conficere, sed fiduciam gignere; neque artis imperatoriæ, aut medicinæ: sed illius quidem victoriam, hujus autem bonam valetudinem efficere. Homines autem has omnes virtutes ac facultates cogunt quæstui servire suo proinde ac si hic sit finis, ad finem autem omnia referri oporteat. De ratione igitur pecuniæ quærendæ tum non necessaria, quæ sit, et quam ob causam eam requiramus: tum de necessaria, hanc quidem esse ab ea diversam: eam autem, quæ ad rem familiarem tuendam pertinet, in rebus ad victum necessariis parandis occupata, esse naturæ consentaneam, neque ut illam, infinitam, sed fine suo terminatam, dictum, est.

Perspicuum autem est etiam illud, de quo initio quærebatur, utrum ars pecuniæ quærendæ sit hominis ad rem familiarem administrandum apti, et viri reipublicæ administrandæ periti, necne; nempe hoc oportet præsto esse: (quemadmodum enim homines non procreat scientia reipublicæ administrandæ, sed iis a natura acceptis utitur; ita et victum natura subministret oportet, nempe terra aut mare aut aliud quippiam :) quomodo autem hæc sint tractanda, ad partes ejus, qui rem domesticam admi-

Etenim dubitabit utique aliquis propter quid pecuniativa quidem pars œconomiæ, medicinalis autem non pars: quamvis oportet sanos esse eos qui in domo sunt, sicut et vivere aut aliud aliquid necessariorum. Quoniam autem est quidem ut œconomi et principis et de sanitate videre est, est autem ut non, sed medici: sic et de pecuniis est quidem ut œconomici, est autem ut non, sed subservientis.

Maxime autem, quemadmodum dictum est prius, oportet naturæ hoc existere ; naturæ enim opus est cibum genito exhibere. Omni enim ex quo fit cibus quod relinquitur est : propter quod secundum naturam est pecuniativa omnibus ex fructibus et animalibus.

Duplici autem existente ipsa, quemadmodum diximus, et hac quidem campsoria, hac autem œconomica, et hac quidem necessaria et laudata, hac autem translativa vituperata juste, non enim secundum naturam, sed ab invicem est ; rationabilissime odio habetur obolostatica, eo quod ab ipso numismate fit acquisitio et non super quo quidem acquisivimus : translationis enim gratia factum est, usura tocos autem seipsum facit amplius. Unde et nomen istud accepit : similia enim parta generantibus ipsa sunt, tocos autem fit numisma ex numismate : quare et maxime præter naturam ista pecuniarum acquisitio est.

nistrat, pertinet. Non est enim artis textoriæ, lanam facere, sed ea uti, et præterea qualis sit bona et apta, qualisve mala atque inepta, cognoscere.

Etenim dubitare possit aliquis, quam ob rem ars pecuniæ quærendæ quidem rei domesticæ administrationis particula sit, medicina autem non sit. Atqui bene valere oportet eos qui domi sunt, quemadmodum vivere, aut aliud quippiam necessarium. Quoniam autem aliquo modo est ejus qui rem domesticam administrat, et ejus qui civitati præest, etiam bonæ valetudinis suorum curam habere, aliquo modo non est, sed medici : sic et videre ut pecunia suppetat, aliqua ratione est ejus qui rem familiarem tuetur, aliqua ratione non est, sed artis ministræ subservientis. Maxime autem, quemadmodum ante dictum est, eam præsto esse oportet natura. Naturæ enim munus est, victum ei quod procreatum est præbere. Omni enim ejus, unde oritur, reliquum victus est. Quare ea pecuniæ quærendæ ratio naturæ consentanea omnibus est, quæ est a fructibus et animalibus.

Quum sit autem ea duplex, quemadmodum diximus, et altera quidem sit cauponaria, altera ad rem familiarem tuendam pertinens : et hæc quidem necessaria sit, et laudetur ; illa autem, quæ in permutatione nummi consistit, merito vituperetur, (non enim naturæ consentanea est, sed in ea alter ab altero lucrum aucupatur,) optima ratione omnibus in odio est ratio fœneratoria, quod ab ipso nummo quæstus fiat, et non ad quam rem paratus est usurpetur. Permutationis enim gratia factus est : fœnus autem eum auget et multiplicat : unde etiam apud Græcos hoc nomen reperit, *tocos*, a pariendo, *tecein*. Similia enim sunt ea quæ pariuntur, iis quæ gignunt et procreant : in fœnere autem pecunia pecuniæ partus ac fœtus est. Quapropter maxime omnium quærendæ pecuniæ rationum abhorret hæc a natura.

Postquam ostendit Philosophus quomodo pecuniativa commutatio est introducta per legem, hic ostendit quomodo sit infinita talis acquisita pecunia : et circa hoc duo facit. Primo ostendit propositum. Secundo assignat causam præmissorum, ibi, « Causa autem hujus dispositionis etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit propositum. Secundo solvit ex hoc quamdam dubitationem, ibi, « Propter quod sic quidem etc. » Dicit ergo primo quod divitiæ quæ acquiruntur ab hac pecuniativa, scilicet campsoria, quæ tota est circa denarios, est infinita : et hoc probat tali ratione : Desiderium finis in unaquaque arte est in infinitum ; desiderium autem ejus, quod est ad finem, non est in infinitum, sed habet terminum secundum regulam et mensuram finis : sicut ars medicinalis intendit ad sanandum in infinitum, cum inducit sanitatem quantumcumque potest ; sed medicinam non dat quantumcumque potest, sed secundum mensuram, quæ est utilis ad sanandum ; et ita est in aliis artibus. Et ratio hujus est, quia finis est secundum se appetibilis : quod autem secundum se est tale, si magis fuerit, erit magis tale : sicut si album disgregat visum, magis album magis disgregat. Sed pecuniæ se habent ad pecuniativam campsoriam, sicut finis: hæc enim intendit acquirere pecunias. Ad œconomicam autem non se habent sicut finis, sed sicut ordinatum ad finem qui est gubernatio domus ; ergo pecuniativa quærit pecunias absque termino, œconomica autem cum aliquo termino.

Deinde cum dicit « propter quod »

Solvit dubitationem quamdam ex præmissis. Et circa hoc duo facit. Primo movet eam. Secundo solvit, ibi, « Causa autem etc. » Dicit ergo primo quod propter prædictam rationem videtur quod necessarium sit esse aliquem terminum divitiarum in œconomica : sed si quis consideret in his quæ accidunt videtur esse contrarium : omnes enim œconomici augent denarios in infinitum, volentes bere denarios pro rebus quæ sunt ad usum vitæ.

Deinde cum dicit « causa autem »

Solvit præmissam dubitationem ; et dicit quod causa prædictæ diversitatis videtur esse propinquitas utriusque pecuniativæ ; illius scilicet quæ deservit œconomicæ, quæ quærit pecunias pro commutatione rerum necessariarum, et nummulariæ, quæ quærit denarios propter seipsos ; utriusque enim pecuniativæ est

idem actus, scilicet acquisitio pecuniarum, sed non eodem modo : sed in pecuniativa œconomica hoc ordinatur ad alium finem, scilicet ad gubernationem domus ; in pecuniativa autem, scilicet nummularia, ipsa augmentatio pecuniæ est finis ; et ideo propter propinquitatem nummulariæ ad œconomicam videtur quibusdam œconomis quod sit eorum officium illud quod pertinet ad nummularios, ut scilicet instent ad conservandum et multiplicandum denarios in infinitum.

Deinde cum dicit « causa autem hujus »

Assignat causam ejus quod dixerat, quod dispensatores domorum interdum perseverant ad augendum pecunias in infinitum. Et quia ex causa, quam assignat sequuntur quædam abusiones, ideo hæc pars dividitur in tres secundum tres abusiones quas ponit. Secunda pars incipit ibi « Et altera species etc. » Tertia ibi, « Et si non pro pecuniativa etc. » Dicit ergo primo quod causa hujus dispositionis, quod scilicet dispensatores domorum quærunt augere pecuniam in infinitum, est, quia homines student ad videndum qualitercumqne, non autem ad vivendum bene, quod est vivere secundum virtutem. Si enim intenderent vivere secundum virtutem, essent contenti his quæ sufficiunt ad sustentationem naturæ : sed quia prætermisso hoc studio, student ad vivendum unusquisque secundum suam voluntatem ; ideo unusquisque intendit acquirere ea per quæ possit suam voluntatem implere : et quia concupiscentia hominum tendit in infinitum : ideo in infinitum desiderant ea per quæ possint satisfacere suæ concupiscentiæ. Quidam etiam sunt qui habent studium, ut bene vivant ; sed ei quod est bene vivere, addunt id quod pertinet ad delectationes corporales : dicunt enim non esse bonam vitam, nisi cum in talibus delectationibus homo vivat ; et ideo quærunt ea per quæ possunt impleri delectationes corporales : et quia hoc videtur hominibus posse evenire per multitudinem divitiarum ; ideo omnis cura eorum esse videtur ad acquirendum multas pecunias. Et est considerandum quod assignat causam eorum, quæ pertinent ad dispensatorem domus, ex intentione humanæ vitæ, quia dispensator domus habet pro fine bonam vitam eorum quæ sunt in domo. Sic igitur prima absusio est, quod homines propter hoc quod non habent rectum studium bonæ vitæ intendunt ad acquirendum pecunias in infinitum.

Deinde cum dicit « et altera »

Ponit secundam abusionem. Quia enim dispensatores domorum student circa acquisitionem pecuniarum, propter hoc inducitur in curam domus altera species pecuniativæ, scilicet nummularia, præter eam quæ est propria œconomicæ, scilicet acquisitio rerum necessariarum ad vitam : sed quia in excessu intendunt frui delectationibus corporalibus, propter hoc quærunt ea quæ possunt facere hujusmodi excessum, scilicet multitudinem divitiarum. Et sic est secunda abusio quod pecuniativa non naturalis, neque necessaria assumitur ad œconomicam. Tertio ponit tertiam abusionem, ibi, « Et si pro non pecuniativa etc. » Et dicit quod quia homines non possunt interdum per artem pecuniativam acquirere sufficienter ea per quæ satisfaciant excessui delectationum corporalium, attentant acquirere pecunias per alias causas ; et abutuntur qualibet potentia, idest virtute vel arte, vel officio, non secundum suam naturam. Sicut fortitudo est quædam virtus, et ejus opus proprium non est congregare pecunias, sed facere hominem audacem ad aggrediendum et sustinendum ; unde si aliquis fortitudine utatur ad congregandum divitias, utitur ea non secundum naturam. Similiter etiam militaris ars est propter victoriam, et medicinalis propter sanitatem, neutra tamen est propter pecuniam : sed quidam et militarem artem et medicinalem convertunt ad acquirendum pecuniam, et ita faciunt utramque esse pecuniativam, idest acquisitivam pecuniæ, ordinantes hujusmodi artes ad pecuniam, sicut ad finem ad quem orportet ordinari omnia alia ; et ideo dicitur in Eccles. x, 49. « *Pecuniæ obediunt omnia*. Concludit ergo epilogando ex præmissis, quod dictum est de non necessaria pecuniativa, quæ scilicet acquirit pecuniam in infinitum, sicut finem, quæ sit ipsa, et propter quam causam homines indigent ipsa, scilicet propter concupiscentiam in infinitum : dictum est etiam de necessaria pecuniativa, quæ scilicet est altera a præmissa. Acquirit enim pecunias usque ad aliquem terminum propter alium finem, scilicet propter habenda necessaria vitæ. Sed proprie œconomica est circa ea quæ sunt secundum naturam, sicut illa quæ pertinent ad cibum : et

hæc non est infinita, sicut prima pecuniativa, sed habet aliquem terminum. Vel potest intelligi, quod ipsa pecuniativa quæ est necessaria, est altera a non necessaria, sed est œconomica, et aliam non imitatur.

« Palam autem et quod dubitabant etc. » Moverat superius quæstionem, utrum pecuniativa sit pars vel subserviens œconomicæ : et distinxit pecuniativam ab alia possessiva : nunc solvit motam superius quæstionem. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit, quod pecuniativa subservit œconomicæ. Secundo ostendit, quomodo pecuniativa quædam est laudabilis, et quædam vituperabilis, ibi, « Duplici autem existente ipsa etc. » Circa primum tria facit. Primo solvit superius motam quæstionem. Secundo movet aliam dubitationem, ibi, « Etenim dubitabit aliquis etc. » Tertio manifestat quoddam, quod dixerat, ibi, « Maxime autem etc. » Dicit ergo primo, quod jam ex præmissis potest esse manifestum illud, quod quærebatur a principio, utrum pecuniativa pertineat ad œconomicum et politicum, aut non, sed sit omnino extranea. Et veritas est quod non est eadem pecuniativa œconomicæ, ut supra dictum est, sed tamen ei subservit ; quia pecunias oportet existere ad hoc, quod domus gubernetur. Et hoc probat, per hoc, quod in domo et civitate oportet esse homines, et ea quæ sunt necessaria hominibus. Homines autem non facit politica, sed accipit eos a natura generatos, et sic utitur ipsis : similiter ergo politica vel œconomica non facit cibum, sed natura tradit ipsum vel ex terra sicut fructus, vel ex mari sicut pisces, aut ex aliqua alia re. Facere igitur vel acquirere hujusmodi cibum non est proprium opus et immediatum politicæ vel œconomicæ ; sed proprium opus ejus est dispensare ista in domo, sicut oportet. Sicut videmus, quod textoris non est facere lanam, sed uti ipsa, et cognoscere qualis lana sit idonea ad suum opus, qualis etiam sit prava et inepta. Sic igitur œconomicæ deservit et natura, quæ generat homines et cibus, iterum pecuniativa, quæ acquirit, sicut etiam arti textoriæ deservit et natura quæ producit lanam, et mercativa quæ acquirit eam.

Deinde cum dicit « etenim dubitabit »

Movet quamdam quæstionem, et est ista quæstio. Cum illi qui sunt in domo indigeant sanitate, sicut indigent his quæ sunt necessaria ad vitam, ut cibo et vestitu, quare ars medicinalis non est pars œconomicæ, sicut pecuniativa ? Et respondendum, quod ad dispensatorem domus et ad principem civitatis pertinet quodammodo considerare de sanitate, scilicet utendo consilio medicorum ad sanitatem subjectorum : alio autem modo non pertinet ad eos, sed ad medicos, considerando scilicet ex quibus rebus sanitas conservetur vel restituatur. Similiter etiam ad dispensatorem domus quodammodo pertinet considerare de pecunia, scilicet utendo ea jam acquisita, et utendo etiam ministerio eorum qui acquirunt : sed considerare ex quibus rebus pecunia possit acquiri et quomodo, hoc non pertinet ad œconomicum, sed ad artem subservientem, scilicet ad pecuniativam.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Manifestat quod supra dixerat ; scilicet quod natura tradat ea quæ sunt necessaria : et dicit quod sicut dictum est prius, ea quibus utitur œconomica vel politica, maxime oportet præexistere a natura, a qua etiam accipiunt subservientes artes. Et hoc probat per hoc quod naturæ opus est dare cibum ei quod generatur secundum naturam. Videmus enim quod illud ex quo fit aliquid, quantum ad id quod est residuum generationis, est cibus rei generatæ ; sicut patet quod animal generatur ex sanguine menstruo, et id quod est residuum ex hac materia natura convertit in lac et præparat cibum generato. Et ideo quia homo constitutus est ex rebus quæ sunt secundum naturam, aliæ res quæ sunt, sunt ei cibus. Et ideo omnibus hominibus est naturalis pecuniativa, idest acquisitiva ciborum, vel denariorum pro cibo, ex rebus naturalibus, scilicet ex fructibus et animalibus. Quod autem aliquis acquirat pecuniam non ex rebus naturalibus, sed ab ipsis denariis, hoc non est secundum naturam.

Deinde cum dicit « duplici autem »

Positis duabus pecuniativis, ostendit quæ earum sit laudabilis, et quæ vituperabilis : et dicit quod duæ sunt pecuniativæ : quarum una vocatur campsoria, quæ scilicet acquirit pecuniam ex pecuniis et propter ipsas pecunias ; alia autem pecuniativa est œconomica, quæ scilicet acquirit pecunias ex rebus naturalibus, puta ex fructibus et animalibus, ut dictum est : ista quidem secunda, est necessaria ad vitam hominum, unde et

laudatur : alia vero, scilicet nummularia, transfertur ab eo quod est necessarium naturæ ad id quod requirit concupiscentia, ut supra dictum est, et ideo juste vituperatur : non enim illa pecuniativa est secundum naturam, quia neque ex rebus naturalibus est, neque ad supplendam necessitatem naturæ ordinatur, sed ex denariorum ad invicem commutatione; inquantum scilicet homo denarios lucratur. Et cum ista pecuniativa, quæ est nummularia, juste vituperetur, quædam alia acquisitiva pecuniæ est, quæ rationabilissime vituperatur, et odio habetur : quæ dicitur tocus, per quod denarius seipsum adauget, et ideo sic vocatur. Videmus enim quod ea, quæ pariuntur secundum naturam, sunt similia generantibus ; unde fit quidam partus cum denarius ex denario crescit. Et ideo etiam ista acquisitio pecuniarum est maxime præter naturam : quia secundum naturam est, ut denarii acquirantur ex rebus naturalibus, non autem ex denariis. Sic ergo una pecuniativa est laudabilis, et duæ vituperabiles, ut dictum est.

LECTIO IX.

Quid oporteat acquisitioni studentes cognoscere : deque mercatura, fœnore, et mercenaria, earumque inter se comparatione, et Thaletis prudentia.

ANTIQUA.

Quoniam autem, quæ ad scientiam determinavimus sufficienter, quæ ad usum oportet pertransire : omnia enim talia contemplationem liberam habent, experientiam autem necessariam.

Sunt autem pecuniativæ partes utiles, circa possessibilia expertum esse, qualia pretiosissima, et ubi, et quando ; puta equorum possessio, qualis quædam, aut bovum, aut ovium, similiter autem et cæterorum animalium : oportet enim expertum esse ad invicem, horum quæ pretiosissima, et qualia in quibus locis : alia enim in aliis abundant regionibus : deinde de terræ cultura, et hujus jam nudæ et plantatæ, et de apum cultura, et aliorum animalium natatilium et volatilium a quibuscumque convenit sortiri auxilium. Propriissimæ quidem igitur pecuniativæ hæ partes et primæ.

Translativæ autem maximum quidem mercatura : et hujus partes tres, naucleria, portigia, parastasis : differunt autem horum altera ab alteris, eo quod hæc quidem certiora sunt, hæc autem ampliorem acquirunt excrescentiam. Secundum autem tocismos : tertium autem hæc quidem banausarum artium, hæc autem inartificialium, et corpori soli utilium. Quarta autem species pecuniativæ, intermedia hujus et primæ, habet enim et ejus, quæ secundum naturam, aliquam partem, et translativæ : quæcumque a terra, et ex a terra genitis infructuosis quidem, utilibus autem, puta sylvæ incisiva, et omnis metallica; hæc autem multa jam complectitur genera; multæ enim species ex terra metallorum sunt.

De unaquaque horum autem universaliter quidem dictum est nunc : particulariter autem diligentius dicere utile quidem ad operationes, grave autem immorari.

Sunt autem maxime artificiales quidem operationum, ubi minimum fortunæ ; maxime autem banauticæ, in quibus corpora maculantur maxime.

RECENS.

Quoniam autem, quæ ad scientiam pertinent, satis explicavimus ac distinximus ; quæ ad usum referuntur, persequi nos oportet. Omnia porro hæc hujusmodi cognitionem quidem et contemplationem habent liberalem, peritiam vero necessariam. Sunt igitur rationis pecuniæ quærendæ partes utiles hæ, primum usu atque experientia didicisse, quales res possessæ sint utilissimæ, et ubi, et quomodo ; velut equorum aut boum aut pecorum qualis sit possessio, itemque ceterorum animalium. Oportet enim usu didicisse, et quænam horum inter se comparata sint utilissima, et qualia qualibus in locis : aliorum enim aliis in locis ubertas et prosperitas est. Deinde de agricultura cognovisse, eaque tum nuda, tum consita : et de apum curandarum, aliarumque animantium aut aquatilium aut volatilium, ex quibus aliquid opis aut adjumenti consequi licet ratione.

Artis igitur pecuniæ quærendæ, nobis conjunctissimæ maximeque propriæ, hæ sunt partes, primaque primordia. Ejus autem pecuniæ quærendæ rationis, quæ in permutatione posita est, pars prima et maxima est mercatura. (Atque hujus partes sunt tres : una quæ fit navibus : altera, quæ plaustris aut jumentis : tertia, quæ iisdem in locis, ubi merx nata est, factitatur. Differunt autem hæ inter se ; quod aliæ aliis sint tutiores minusque periculosæ, aliæ majorem fructum ferant.) Secunda pars est fœneratio : tertia operæ locatio, sive opera mercenaria. Hujus autem duæ sunt partes : altera artium sordidarum atque illiberalium : altera earum, quæ sunt artis expertes, et corpore duntaxat utiles sunt. Tertia autem rationis pecuniæ quærendæ species inter hanc et primam interjecta est. Habet enim et partem aliquam ejus, quæ consentanea naturæ est, et ejus, quæ permutatione constat. Eam dico, quæ pecuniam e terra atque ex iis, quæ terra nata sunt, quærit, fructu carentibus quidem illis, sed tamen utilibus : qualis est silvæ sive materiæ excisio, et ars omnis, quæ ad metallorum effossionem pertinet. Hæc autem multa jam complectitur genera : multæ enim sunt earum, quæ e terra effodiuntur, rerum species.

De unaquaque porro harum dictum quidem est universe etiam nunc ; subtiliter autem et tenuiter singulas partes persequendo de iis disputare utile illud quidem est ad opera et usum, sed in iis immorari putidum. Sunt autem ea opera artificiosissima in quibus minimum fortunæ relictum est loci : sordidissima vero, in quibus corpora maxime defor-

Maxime autem serviles ubi corporis plurimi usus. Ignobilissimæ autem ubi minimum requiritur virtutis.

Quoniam autem a quibusdam scripta sunt de his, puta a Charete Pario et Apollodoro Lemnio de terræ cultura et nuda et plantata.

Similiter autem et ab aliis de aliis : hæc quidem ex his consideretur cui cura est circa. Adhuc autem et dicta sparsim per quæ adepti sunt quidam pecuniis intendentes oportet colligere. Omnia enim hæc proficua sunt honorantibus pecuniativam.

Puta et quod Thaletis Milesii (hoc enim est consideratio quædam pecuniativa, sed illi quidem propter sapientiam adaptant, contingit autem universale aliquid existens) : exprobrantibus enim ipsi propter paupertatem tamquam inutili philosophia existente, aiunt ipsum considerasse olivarum ubertatem futuram ex astrologia, adhuc quoque hyeme existente, abundantem, pecuniis paucis arrhabones dedisse olivarum cultoribus, his qui in Mileto et Chio omnibus, modico pro pretio dato, tamquam nullo adjiciente. Quando autem tempus venit, multis quærentibus simul et subito pretium taxans quomodo volunt, cum multas pecunias collegisset, demonstravit quia facile est ditari philosophis si volunt, sed non est hoc circa quod student. Thales quidem igitur hoc modo aiunt ostensionem fecisse sapientiæ.

Est autem quemadmodum diximus, universale, quod tale pecuniativum, si quis potuerit monopolium præparare sibi : propter quod et civitatum quædam hoc modo faciunt divitias cum egeant pecuniis. Monopolium enim venalium faciunt.

In Sicilia autem quidam reposito apud se numismate, simul emit omne ferrum de ferri mineris. Post hoc autem, ut venerunt de nundinis, vendebat solus, non multum faciens excessum pretii ; sed tamen in quinquaginta talentis, super assumpsit centum. Hoc igitur Dionysius sentiens, pecunias quidem jussit asportare, non tamen amplius manere in Syracusis, tamquam divitias invenientem, sui ipsius rebus inconvenientes.

Quod vero visum fuit Thali et huic idem est. Utrique enim sibi ipsis studuerunt fieri monopolium. Utile autem notificare hoc politicis. Multis enim civitatibus opus est pecuniæ acquisitione, et talibus divitiis quemadmodum domibus, magis autem : propter quod, et quidam civiliter conversantium civiliter conversantur per hoc solum.

mantur et corrumpuntur : servilissima porro, in quibus corporum plurimus est usus : ignobilissima denique, in quibus minimum præterea virtutis requiritur.

Quoniam autem his de rebus a nonnullis scriptum est, ut Charete Pario et ab Apollodoro Lemnio, de agricultura tum nuda tum consita, itemque ab aliis de aliis : hæc quidem ex his cognoscat, cui ea scire curæ est : præterea vero etiam quæ passim narrantur, quibus aliqui pecuniæ quærendæ studentes rem suam bene et ex sententia gesserunt, ea colligere oportet. Hæc enim omnia iis utilia sunt, qui studium pecuniæ quærendæ magni faciunt.

Cujus modi est etiam illud Thaletis Milesii (nam hoc inventum quoddam acutum est ad pecuniam quærendam accommodatum, quamquam illi quidem id propter sapientiam attribuunt; verumtamen aliquod est generale præceptum.) Quum enim ei propter paupertatem exprobrarent sapientiæ studium tamquam inutile, aiunt eum, quum ex astrologia intellexisset olearum ubertatem fore, hieme nondum exacta, paucorum nummorum copia instructum, omnes molas et cellas olearias, quæ Mileti et in Chio essent, datis arrhabonibus parvo conduxisse ; quippe quum licitator nullus, qui mercedem augeret, exstitisset. Ubi autem tempus venit, quum multæ simul et subito quærerentur molæ, illis suo arbitratu, et quanti vellet, elocatis et traditis, multas pecunias coegisse, atque ita ostendisse, facile esse philosophis, si velint, ditescere ; sed hoc non esse id, in quod studium suum conferant.

Thales igitur hoc modo dicitur sapientiæ suæ specimen edidisse. Est autem, quemadmodum diximus, universe hoc tale genus ad pecuniam faciendam accommodatum, si quis possit privatam sibi rei vel mercis vendendæ facultatem comparare. Quare et nonnullæ civitates hac ratione pecuniæ parandæ, quum ejus indigent, utuntur ; sibi enim vindicant privatim rerum venalium vendendarum facultatem.

In Sicilia autem quidam nummis apud eum depositis ferrum omne ex ferrariis officinis coemit. Postea, ubi ex emporiis convenerunt mercatores, ferrum omne solus vendebat, non ita immoderate aucto pretio : verumtamen talentis quinquaginta expensis, centum lucri fecit.

Quod quum audisset Dionysius, pecuniæ quidem secum exportandæ ei potestatem fecit; verum Syracusis eum excedere jussit, tamquam qui vias pecuniæ faciendæ reperisset suis rebus ac rationibus inutiles. Thaletis quidem inventum, et hoc, de quo proxime locuti sumus, idem est ; uterque enim callide excogitavit, quo pacto solus vendendi potestatem haberet. Utile autem est hæc cognoscere etiam civitatum rectoribus : multis enim civitatibus opus est hac et hujusmodi pecuniæ faciendæ ratione, quemadmodum et domui, atque adeo magis. Quapropter nonnulli ex iis, qui rempublicam gerunt, hæc dumtaxat provident ac procurant.

Postquam Philosophus docuit cognoscere pecuniativæ originem et ejus proprietates et partes, hic consequenter determinat ea quæ pertinent ad usum ipsius. Et primo dicit de quo est intentio. Secundo exequitur propositum , ibi, « Sunt autem pecuniative partes utiles etc. » Dicit ergo primo quod quia sufficienter determinavimus de pecuniativa in eo quod pertinet ad cognoscendum naturam ipsius, oportet breviter ponere ea quæ pertinent ad usum ejus , qualiter scilicet sit ea utendum : omnia enim hujusmodi, quæ pertinent ad operationes humanas , habent liberam, idest expeditam contemplationem ; quia facile est ea considerare in universali ; sed tamen necesse est quod habeatur experientia circa ipsa, ad hoc quod homo possit perfectum usum eorum habere.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Determinat ea, quæ pertinent ad usum pecuniativæ. Et circa hoc duo facit. Primo distinguit partes ipsius. Secundo ponit quædam documenta utilia pecuniativæ, ibi, « Quoniam autem a quibusdam etc. » Circa primum duo facit. Primo assignat partes pecuniativæ, quæ est necessaria ad vitam humanam. Secundo partes pecuniativæ non necessariæ, ibi, « Trans-

lativæ maximum quidem mercatura etc. » Dixit autem supra, necessariam esse pecuniativam, per quam homo acquirit pecuniam ex rebus quas natura ministrat ad necessitatem vitæ. Hujusmodi autem ponit duas partes. Quarum prima est secundum quam homo ex emptione et venditione talium rerum potest pecuniam acquirere. Et circa hanc partem dicit quod pecuniativæ sunt istæ partes utiles, idest utilia quædam documenta, ut homo sit expertus circa bona hujusmodi, quæ ab hominibus possidentur, quæ eorum sint maximi pretii, et ubi maximo pretio vendantur, et quomodo, puta quo tempore, vel secundum alias conditiones. Et exponit de quorum bonorum possessione dicat : est enim quædam possessio equorum, et boum, et ovium, et aliorum animalium. Oportet autem eum, qui ex his vult lucrari pecuniam, esse expertum quæ eorum sint maxime cara, et in quibus locis ; quia alia istorum in aliis regionibus abundant ; ut scilicet emat in loco ubi abundant, et vendat in loco ubi sunt cara. Secunda autem pars hujusmodi possessivæ est, ut homo acquirat copiam harum rerum venalium quod quidem est per culturam terræ, sive nudæ, hoc est absque arboribus, sicut sunt campi in quibus seminatur triticum ; sive plantatæ, sicut sunt vineæ, et horti et oliveta. Per hujusmodi enim culturam acquirit homo abundantiam tritici et vini, et aliorum hujusmodi ; et oportet etiam esse hominem expertum de cultura apum et aliorum animalium tam natatilium, scilicet piscium, quam volatilium, scilicet avium ; a quibuscumque enim contingit acquirere auxilium ad vitam humanam ; quia per eorum abundantiam potest fieri acquisitio pecuniarum. Sic ergo patet quod istæ sunt primæ et propriissimæ partes pecuniativæ : et dicuntur primæ et propriissimæ, quia sic acquiritur pecunia ex rebus naturalibus, propter quas inventa est primo pecunia.

Deinde cum dicit « translativæ autem » Distinguit partes pecuniativæ translativæ. Dixit autem supra, pecuniativam translativam esse per quam acquiritur pecunia non ex rebus necessariis ad vitam, sed ex quibusdam aliis rebus. Et dicitur translativa, qnia pecunia translata est de rebus naturalibus ad hujusmodi. Circa primum tria facit. Primo distinguit partes hujusmodi pecuniativæ. Secundo excusat se de diligentiori consideratione harum partium, ibi, « De unaquaque horum etc. » Tertio manifestat quædam quæ dixerat, ibi, « Sunt autem maxime etc. » Circa primum ponit quatuor partes pecuniativæ : quarum prima et maxima est mercativa. Mercatores enim maxime pecunias acquirunt. Et hanc primam partem secundo distinguit in tres partes ; quarum prima est navigatio, quæ scilicet mercationes exercet per mare. Alia autem dicitur devectio, idest oneraria, quæ scilicet exercet mercationes in terra per deportationem onerum in curribus vel jumentis. Tertia autem vocatur negotiatio, puta cum aliquis non defert merces nec per mare nec per terram, sed assistit mercatoribus per communicationem pecuniæ vel ærum : et istæ partes differunt ad invicem : quia quædam eorum sunt certiores, sicut mercationes terræ, quædam autem faciunt magis excrescere lucrum, sicut mercationes maris, quæ tamen sunt magis periculosæ. Secunda autem pars principalis hujus translativæ pecuniativæ est feneratio, quæ scilicet per usuras pecuniam acquirit. Tertia autem pars est mercenaria, sicut eorum qui labores suos locant pro mercede pecuniarum. In hac est quædam differentia : quia quædam mercenaria fit per artes utiles, sicut est ars coquorum et hujusmodi ministeriorum. Quædam autem fit per labores non artificiales, et qui sunt utiles soli corpori et in quibus etiam solum corpus est utile ; sicut illi qui mercede conducuntur ad fodiendum in agro, vel ad aliquid aliud hujusmodi. Quarta autem pars est media inter translativam et primam quæ est necessaria, habens aliquid de utraque illa : quæ scilicet acquirit lucrum per incisionem lapidum vel metallorum de terra. Habet enim hoc commune cum prima pecuniativa, quia est a terra et ab his quæ generantur ex terra, sicut agricultura circa ea est quæ generantur ex terra. Cum translativa autem convenit in hoc quod hujusmodi metalla non faciunt aliquem fructum pertinentem ad necessitatem vitæ, sicut faciunt campi et animalia : sunt tamen hujusmodi utilia ad alia, puta ad ædificandas domos vel ad aliqua instrumenta construenda. Et ista quarta pars complectitur sub se diversa genera, secundum diversas species metallorum, quæ sunt aurum, argentum, ferrum et hujusmodi.

Deinde cum dicit « de unaquaque »

Excusat se a perfecta horum determinatione, et dicit quod dictum est nunc utiliter de istis partibus : esset autem utile ad operationes eorum qui volunt pecuniam acquirere quod diligentius determinaretur particulariter de singulis ; sed tamen grave est diu morari circa talia tendentibus ad majora.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Exponit quædam quæ dixerat de operationibus vilibus et inartificialibus ; et dicit quod illæ operationes sunt maxime artificiales, in quibus minimum operatur fortuna : hoc enim a fortuna fieri dicimus quod fit præter prævisionem rationis, in qua ars consistit. Unde operationes illæ, quarum eventus multum subjacent fortunæ, parum sunt artificiales; sicut eorum qui piscantur hamo, et aliorum hujusmodi : et e contrario operationes quarum effectus parum subjacent fortunæ, sunt maxime artificiales, sicut fabrorum et aliorum artificum. Illæ autem operationes sunt maxime abjectæ et viles, quibus corpora maxime maculantur, sicut sunt coquorum et eorum qui purgant plateas et aliorum hujusmodi. Illæ autem operationes sunt maxime serviles, ubi major pars usus est ex parte corporis et parum ex parte rationis ; sicut eorum qui deferunt onera, et cursorum et hujusmodi. Illæ autem sunt ignobilissimæ inter omnes ad quas requiritur minimum de virtute vel animi vel corporis ; sicut in aliquibus prædictarum apparet.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Proponit documenta utilia ad partes præmissas pecuniativæ. Et primo docet hujusmodi documenta considerare ex scripturis. Secundo ex exemplis, ibi, « Similiter autem et ab aliis etc. » Dicit ergo primo quod quia quidam sapientes de præmissis scripserunt, sicut quidam Charetes nomine, Parius origine, et Apollodorus Lemnius scripserunt de cultura terræ tam nudæ quam plantatæ, velut et apud Latinos Palladius, et ab aliis scriptum est de aliis præmissarum partium : quicumque habet curam plenius præmissa cognoscere consideret ex eorum libris.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Proponit documentum de exemplis considerandis. Et primo proponit quod intendit. Secundo subjungit exempla, ibi, « Puta et quod Thalis etc. » Dicit ergo primo quod non solum oportet considerare libros eorum, qui artes de prædictis partibus construxerunt ; sed etiam si quæ dicuntur exempla dispersa in diversis narrationibus per quæ aliqui acquisiverunt magnam pecuniam, oportet hujusmodi considerare : hæc enim erunt utilia his qui intendunt acquirere pecunias.

Deinde cum dicit « puta et quod »

Subjungit duo exempla ; quorum secundum incipit ibi, « In Sicilia etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit exemplum. Secundo ostendit ad quid est utile, ibi, « Est autem etc. » Sciendum est ergo circa primum, quod Thales Milesius fuit unus de septem sapientibus, qui primus incœpit studere in philosophia naturali, aliis sex sapientibus circa res humanas occupatis. Cujus factum habet quamdam considerationem utilem ad acquirendum pecunias, quamvis ascribatur non ad cupiditatem pecuniæ, sed ad sapientiam : potest tamen ex ejus facto sumi quoddam universale documentum acquirendi pecunias. Cum enim exprobraretur sibi ab aliquibus quod pauper esset, et quod sic sua philosophia esset sibi inutilis, consideravit per astrologiam, cujus erat peritus, quod in futuro anno, futura esset ubertas olivarum præter consuetudinem : nam in præcedenti anno, etiam fuerat olivarum ubertas : ut plurimum autem olivæ deficiunt post ubertatem. Cum igitur adhuc in hyeme esset abundantia olivarum, dedit cultoribus olivarum in duabus civitatibus, scilicet Mileto et in Chio, paucas pecunias pro arrha fructus futuri anni, qui parum credebantur excrescere. Quando ergo venit tempus olivarum, multis simul et subito quærentibus emere olivas, taxavit pretium, sicut voluit ; et sic colligens multas pecunias, ostendit quod philosophis facile est ditari si volunt, sed non est studium eorum ad hoc : et per hunc modum Thales ostendit suam sapientiam.

Deinde cum dicit « est autem »

Ostendit ad quid est utile pecuniativæ hujusmodi exemplum ; et dicit quod hoc est valde utile ad acquirendum pecunias, si quis possit præparare singularem venditionem, ut scilicet ipse solus vendat res aliquas in civitate.

Deinde cum dicit « in Sicilia »

Ponit secundum exemplum ; et primo narrat factum ; secundo ostendit quod redit in idem cum primo. Dicit ergo primo quod cum quidam in Sicilia haberet pecuniam apud se reconditam, emit simul omne ferrum de mineris in quibus fundebatur. Unde cum venissent merca-

tores, ipse solus vendebat, non tamen faciebat magnum excessum pretii, ut expeditius venderet; tamen lucratus est de quinquaginta talentis centum. Dionysius autem tyrannus Syracusanorum, sentiens hunc valde ditatum, mandavit ei quod ulterius non habitaret in Syracusis, permittens tamen ei portare suas secum pecunias. Quod enim aliqui cives multum ditentur, reputant sibi tyranni esse inconveniens, ut infra dicetur.

Deinde cum dicit « quod vero »

Ostendit quod illud in idem redit cum primo; quia et isti Siculo et Thaleti philosopho idem visum fuit, ut scilicet exerceret monopolium: et est etiam utile quod politici considerent, quia multis civitatibus necesse est acquirere pecunias, sicut domibus; et adhuc magis, quanto civitas pluribus indiget. Et ideo quidam qui student circa regimina civitatum, ad hoc principaliter videntur intendere, ut multiplicent pecuniam in ærario publico.

LECTIO X.

Prima et secunda species domus exequitur; et servos virtutibus præditos esse oportere, quibus videlicet bene parere sciant.

ANTIQUA.

Quoniam autem tres partes œconomicæ erant, una quidem despotica de qua dictum prius, una autem paterna, tertia autem nuptialis. Etenim mulieri præest et natis, tamquam liberis quidem ambobus. Non eodem autem modo principatus; sed mulieri quidem politice, natis autem regaliter. Masculus enim natura, femella principalior, nisi aliqualiter constet præter naturam: et senius et perfectum, juniore, et imperfecto.

In politicis quidem igitur principatibus, plurimis transmutatur principans, et subjectum. Ex æquali enim vult esse secundum naturam, et differre nihil: attamen cum hic quidem dominetur, hic autem subjiciatur, quærunt differentiam esse et figuris, et sermonibus et honoribus, quemadmodum Amasis dixit de pedum lotore sermonem. Masculus autem ad femellam semper hoc modo se habet.

Puerorum autem principatus regalis. Quod enim genuit, et secundum amorem principans, et secundum senectutem est, quod quidem est regalis species principatus. Propter quod bene Homerus Jovem appellavit dicens: Pater virorumque Deorumque, regem horum omnium, patrem dicens. Natura enim regem quidem oportet differre, genere autem esse eumdem: quod quidem passum est senius ad juvenem, et qui genuit ad natum.

Manifestum igitur, quoniam amplior sollicitudo œconomiæ circa homines, quam circa inanimatorum possessionem; et circa virtutem horum, quam circa eam quæ possessionis, quam vocamus divitias, et liberorum magis quam servorum.

Primo igitur quidem de servis dubitabit utique aliquis, utrum est virtus aliqua servi præter organicas et ministrativas, alia honorabilior iis, puta temperantia, et fortitudo, et justitia, et aliorum talium habituum; aut non est neque una præter corporalia servitia. Habet enim dubitationem utrobique: si enim est, quid differat a liberis: et si non est, existentibus hominibus et ratione communicantibus, inconveniens.

Fere autem idem est, quod quæstio de muliere et puero, utrum et horum sunt virtutes, et oportet mulierem esse temperatam et fortem, et justam, et puer est intemperatus, et temperatus, aut non. Universaliter itaque hoc est considerandum de subjecto na-

RECENS.

Quoniam autem tres partes tuendæ rei familiaris esse diximus: unam, rationem herilem (seu ad imperium domini in servos pertinentem,) de qua antea dictum est; alteram patriam (quæ spectat ad auctoritatem patris in liberos) tertiam nuptialem (quæ refertur ad principatum viri in uxorem:) etenim vir in uxorem et in filios imperium habet in utrosque ut in personas liberas, verum non eodem genere imperii: sed in uxorem quidem civili, in filios vero regio. Nam et mas ad principatum aptior est, quam femina, natura: nisi forte ita comparatus est, ut a natura desciverit: et natu grandior, et qui est ætate corroborata, quam junior et adolescens ætate immatura.

In civilibus igitur magistratibus mutatur et alternat id quod imperat, et quod imperio paret. Civis enim æqualis vult esse natura, nihilque differre. Verumtamen quum aliud imperat, aliud imperio paret, postulant ut inter se differant et vestitu et sermonibus et honoribus; quemadmodum Amasis sermone de vase, in quo lavabantur pedes, declaravit. At mas ad feminam semper hoc modo se habet. Imperium autem in liberos est regium. Nam quod procreavit, tum amoris abundantia, tum temporis antiquitate debet imperare: quod est regii imperii genus. Quocirca præclare Homerus Jovem appellavit his verbis: « Hominum pater atque deorum; » qui horum omnium rex est. Regem enim natura quidem differre oportet, sed genere eumdem esse; quod accidit grandiori natu cum eo qui junior sit, comparato, et ei qui procreavit, cum filio.

Perspicuum igitur est, domus administrationem plus studii ponere debere in hominibus, quam in inanimorum possessione: et in horum virtute, quam in possessionis, quas divitias appellamus; et in liberis, quam in servis. Primum igitur de servis dubitare possit aliquis, sitne servi virtus aliqua alia præter eas, quæ ad instrumenta et ministeria pertinet, his honoratior: verbi gratia, temperantia et fortitudo et justitia et aliquis ex aliis talibus animi habitibus: an vero nulla sit, præter ministeria quæ corporis usu continentur. Dubitationem enim habet, utrumcumque dixeris. Nam sive est, quid a liberis different? sive non est, quum sint homines et rationis participes, dictu absurdum est.

Propemodum autem idem est, quod quæritur in uxore et filio, utrum etiam horum sint virtutes, et oporteatne uxorem esse temperantem et fortem et justam: et utrum puer sit intemperans et temperans, necne. Et universe hoc est considerandum de

bene, et prospere operabitur. utrum eadem virtus, aut altera. Si quidem enim oportet ambos participare kalokagathia, propter quid hunc quidem principari oportebat alterum, hunc autem subjici continue semel? neque enim fieri magis et minus possibile est differre. Subjici quidem enim et principari specie differunt, magis autem et minus nihil. Si vero hunc quidem oportet, hunc autem non, mirabile. Si enim principans non erit temperatus et justus, quomodo principabitur bene? Si vero subjectus, quomodo subjicietur bene? Intemperatus enim et formidolosus nihil faciet eorum quæ oportet.

Manifestum igitur, quia necesse quidem participare utrosque virtute, hujusmodi autem esse differentiæ, quemadmodum natura, et subjectorum, et hoc statim exemplificatur circa animam. In hac enim est natura, hoc quidem principans, hoc autem principatum: quorum alterum dicamus esse virtutem, puta ratione abundantis, et irrationale. Manifestum igitur, quod eodem modo se habet et in aliis. Quare natura quæ plura principantia et subjecta: alio enim modo liberatum servo principatur, et masculus feminæ, et vir puero. Et omnibus sunt differenter. Servus quidem enim omnino non habet, quod consiliativum: femina habet quidem, sed invalidum: puer autem habet quidem sed imperfectum: similiter igitur necessarium habere, et circa morales virtutes: existimandum oportere quidem participare omnes, sed non eodem modo: sed quantum unicuique ad sui ipsius opus. Propter quod principem quidem perfectam habere oportet moralem virtutem: opus enim est simpliciter architectonis: ratio autem architecton: aliorum aut unusquisque quantum immittit ipsis. Itaque manifestum, quoniam est moralis virtus et dictorum omnium, et non eadem temperantia mulieris et viri, neque fortitudo et justitia, quemadmodum putavit Socrates; sed hæc quidem principativa fortitudo, hæc autem subministrativa. Similiter autem se habet et circa alias.

Palam autem hoc, et particulariter magis considerantibus. Universaliter enim dicentes decipiunt seipsos, quia habere bene animam, virtute aut recte operari aut aliquid talium. Multo enim melius dicunt enumerantes virtutes, sicut Gorgias, quam si quis sic determinat. Propter quod oportet, sicut Poeta dixit de muliere, sic putare de omnibus habere: mulieri ornatum silentium præstat: sed viro non jam hoc. Quoniam autem puer imperfectus, palam quod hujus quidem virtus, non ipsius ad seipsum, sed ad finem et ductorem: similiter autem et servi ad dominum. Posuimus autem ad necessaria utilem esse servum: quare palam quod et virtute indiget parva et tanta, ut neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem deficiat ab operibus.

eo qui paret imperio natura, et eo qui imperat, utrum sit eadem utriusque virtus, an alia. Nam si utrumque oportet præstantis probitatis esse participem, quid est cur oporteat modis omnibus et perpetuo hunc præesse, illum imperio subjectum esse? Neque enim fieri potest ut eo inter se differant, quod magis et minus probitatis sint participes. Parere imperio enim et imperare, specie differunt: magis et minus autem nihil specie differunt.

Quod si alterum quidem probitatis esse participem oportet, alterum non oportet, dictu mirum. Nam sive is qui debet imperare, non erit temperans et justus, quomodo bene imperabit? sive qui imperio subjectus esse debet, non erit, quando imperio bene parebit? Si enim intemperans et nequam, nihil faciet eorum quæ facere convenit. Perspicuum igitur est, necessario utrumque virtutis participem esse debere: sed ejus esse quasdam differentias, quemadmodum et subjecti imperio natura inter se differunt. Atque hoc statim in animo promptum est. In eo enim alterum est, quod præsit natura: alterum, quod imperio subjectum sit: quorum virtutes, dispares inter se esse dicimus, videlicet ejus quod rationis est compos, et ejus quod rationis expers est.

Licet igitur intelligere, ita rem se habere etiam in ceteris. Quare natura fit ut pleraque imperent vel imperio pareant. Alio enim modo liber servo præest, et mas feminæ, et vir puero: et in omnibus insunt animi particulæ, sed dissimili modo insunt. Servus enim omnino et universe non habet consultandi facultatem: femina habet illa quidem, sed irritam et imbecillam: puer habet ille quidem, sed imperfectam.

Similiter igitur et in virtutibus moralibus rem se habere necesse est: atque existimandum est, omnes quidem earum participes esse oportere, verum non eodem modo, sed quantum quisque opus habet ad munus suum obeundum. Quapropter eum quidem, qui præesse debet, virtute morali perfecta præditum esse oportet: (nam opus susceptum simpliciter et absolute est architecti, ratio autem est architectus:) aliorum vero unumquemque tanta, quanta in eos cadit.

Itaque perspicuum est, ad eos omnes, qui a nobis dicti sunt, virtutem moralem pertinere: neque eamdem mulieris et viri esse temperantiam, neque fortitudinem, neque justitiam, quemadmodum putabat Socrates: sed hanc quidem fortitudinem esse ad imperandum accommodatam, illam ad ministrandum. Similiter porro se res habet et in ceteris virtutibus. Hoc autem iis erit manifestum, qui sigillatim potius et per partes rem considerabunt. Nam qui universe dicunt, virtutem esse bonum animi habitum, aut recte faciendi rationem, aut aliquid tale, ii se ipsi fallunt. Contra multo rectius, qui virtutes enumerant, quemadmodum Gorgias, quam qui hoc modo definiunt. Quapropter existimare oportet, quemadmodum de muliere dixit poeta, item se habere de omnibus; «Affert decus omni feminæ silentium;» sed non hoc idem viro etiam convenit.

Quoniam autem puer imperfectus est, hujus virtus scilicet non in ipso ad ipsum relata cernitur, sed ad perfectum seu adultum, et moderatorem ejus: itemque virtus servi ad dominum refertur. Posuimus autem servum ad res necessarias esse utilem: nimirum tanta, quanta fretus neque propter intemperantiam neque propter ignaviam munus sibi a domino assignatum male expleat.

Postquam Philosophus determinavit de conjugatione domini et servi, addito etiam universali tractatu de possessione, hic determinat de aliis duabus conjugationibus domesticis, quas supra posuerat; scilicet viri ad uxorem et patris ad filium; et dividitur in partes duas. In prima determinat quædam de hujusmodi conjugationibus. In secunda excusat se a diligentiori horum consideratione, ibi, « De viri autem et mulieris etc. » Circa primum duo facit. Primo determinat de prædictis conjugationibus, comparans eas aliis principatibus. Secundo movet quamdam quæstionem communem de omnibus, ibi, « Primo igitur quidem

etc. » Circa primum tria facit. Primo ponit comparationem prædictarum conjugationum ad alios principatus. Secundo comparationem prædictam manifestat, ibi, « In politicis quidem igitur officiis etc. » Tertio ostendit quod sollicitudo œconomiæ maxime circa hujusmodi conjugationes versatur, ibi, « Manifestum igitur etc. » Dicit ergo primo quod cum prius dictum sit quod tres sint partes œconomicæ, idest gubernativæ domus, secundum tres conjugationes prædictas : de una earum jam dictum est, scilicet de despotica, quæ pertinet ad dominum et servum : unde restat dicere de secunda, quæ est paterna, pertinens ad patrem et filium ; et de tertia quæ est nuptialis, pertinens ad virum et uxorem. De quibus tria dicit. Primo quidem quod in utraque harum conjugationum est quædam prælatio, sive quidam principatus. Vir enim principatur mulieri, et pater filiis, non quidem sicut servis, sed sicut liberis : in quo differunt hi duo principatus a principatu despotico. Secundum est quod hi duo principatus non sunt uniusmodi ; sed vir principatur mulieri politico principatu, idest sicut aliquis quis qui eligitur in rectorem civitati præest : sed pater præest filiis regali principatu ; et hoc ideo, quia pater habet plenariam potestatem super filios, sicut et rex in regno : sed vir non habet plenariam potestatem super uxorem quantum ad omnia, sed secundum quod exigit lex matrimonii ; sicut et rector civitatis habet potestatem super cives secundum statuta. Tertio autem manifestat hos duos principatus esse secundum naturam ; quia semper quod est principalius in natura, principatur, ut supra habitum est. Sed masculus est naturaliter principalior femina, nisi aliquid accidat præter naturam, sicut in hominibus effeminatis : et similiter pater est naturaliter principalior filio, sicut antiquius juniore et perfectum imperfecto ; ergo naturaliter masculus principatur feminæ et pater filiis.

Deinde cum dicit « in politicis »

Manifestat comparationes prædictas ; et primo nuptialis principatus ad politicum. Secundo paterni ad regalem, ibi, « Puerorum autem principatus etc. » Ostendit ergo primo comparationem quantum ad differentiam : quia in civilibus principatibus transmutantur personæ principantes et subjectæ : qui enim sunt in officio principatus uno anno, subditi sunt alio ; et hoc ideo quia talem principatum competit esse inter eos qui sunt æquales secundum naturam et in nullo differunt naturaliter, sed tantum tempore, quo unus principatur et alii subjiciuntur. Industria vero humana ad invenit quamdam differentiam et quantum ad figuram quæ consistit in exterioribus insigniis, et quantum ad sermones, quia aliter nominantur quam prius, et aliter eos homines alloquuntur ; et similiter quantum ad honores, quia scilicet cives quasdam reverentias exhibent ei qui est in principatu, quas ante non exhibebant ; sicut Amasis poeta dixit de lotore pedum : ille enim qui est lotor pedum, si circumponerentur sibi hujusmodi insignia et alia duo dona sibi exhiberentur, non videretur a principe civitatis differre. Sic ergo patet quod politicus principatus permutatur de persona in personam : sed hoc non contingit in principatu maris ad feminam : non enim qui est mas postea fit femina, aut e converso ; sed semper manet eodem modo.

Deinde cum dicit « puerorum autem »

Comparat principatum paternum ad regalem secundum similitudinem ; et dicit quod principatus patris respectu filiorum est regalis. In hoc enim principatu duo attenduntur : scilicet quod pater qui generat principatur secundum amorem, naturaliter enim amat filios ; et iterum principatur secundum senectutem, quasi habens quamdam naturalem prærogativam ætatis supra filios : et quantum ad hoc est species, idest similitudo principatus regalis. Et inde est quod Homerus appellavit Jovem, idest summum Deum, patrem virorum et deorum, idest regem omnium, et hominum, et superiorum substantiarum quas Deos vocabat. Oportet enim quod rex qui perpetuo principatur et plenariam habet in omnibus potestatem, differat a subditis secundum naturam in quadam magnitudine bonitatis ; et tamen quod sit genere idem eis, ad minus secundum speciem humanam ; melius autem erit et si etiam unitate gentis. Et hæc etiam est comparatio senioris ad juniorem et generantis ad genitum quod scilicet habet naturalem prærogativam perfectionis. Ideo autem oportet regem naturaliter differre ab aliis : nisi enim esset naturali quadam bonitate melior, non esset justum quod semper dominaretur plenaria potestate sibi æqualibus, ut infra in tertio dicetur. Sic igitur

naturalis differentia separat principatum regalem a politico, qui est ad æquale secundum naturam : amor autem separat principatum regalem a tyrannico, qui non principatur propter amorem, quem habet ad subditos, sed propter commodum proprium.

Deinde cum dicit « manifestum igitur »

Concludit quod principalis intentio œconomici est circa istas duas conjugationes principalior, quam circa alia. Magis enim intendit circa homines quam circa possessionem inanimatorum, sicut tritici, et vini et aliorum hujusmodi : et magis debet intendere ad virtutem per quam homines bene vivunt, quam ad virtutem possessionis per quam possessio bene procuratur et multiplicatur quod signatur nomine divitiarum : et similiter etiam studet ad virtutem liberorum quam servorum. Et hujusmodi ratio potest assignari, quia principalis intentio cujuslibet est de fine. Res autem inanimatæ quæruntur propter homines, sicut propter finem, et servi propter liberos ut eis ministrent.

Deinde cum dicit « primo igitur »

Quia fecerat mentionem de virtute liberorum et servorum, movet de hoc quæstionem; et circa hoc tria facit. Primo movet quæstionem. Secundo solvit eam, ibi, « Manifestum igitur etc. » Tertio ex solutione movet iterum aliam quæstionem, ibi, « Dubitabit autem utique aliquis etc. » Circa primum duo facit. Primo movet quæstionem circa dominum et servum. Secundo circa alios principatus, ibi, « Fere autem idem etc. » Dicit ergo primo quod de servis potest esse quædam dubitatio. Manifestum est enim quod servus debet habere quamdam virtutem organicam et ministrativam, per quam scilicet sciat et possit exequi mandatum domini et ei servire, sicut supra dictum est quod sunt quædam serviles scientiæ. Sed dubitatio est utrum præter hujusmodi virtutes sit aliqua alia dignior virtus conveniens servo, sicut sunt virtutes morales, ut temperantia, fortitudo, justitia et alia hujusmodi; vel nulla virtus competat servo, nisi quæ pertinet ad corporalia servitia. Et dicit quod ex utraque parte videtur esse dubitatio : quia si competit servis habere hujusmodi virtutes, sicut et liberis, in nullo videbuntur differre a liberis ; imo excellentiores videbuntur qui et servorum et liberorum virtutibus polleant. Ex alia parte inconveniens videtur, si, cum sint homines ratione communicantes, non habeant virtutes quibus homines vivunt secundum rationem.

Deinde cum dicit « fere autem »

Movet eamdem quæstionem in aliis principatibus; et dicit quod idem quod quæritur de servo, potest etiam quæri de muliere et puero, utrum scilicet oportet esse mulierem temperatam, et fortem et justam, et similiter puerum, vel non. Et hæc etiam quæstio potest moveri universaliter in omni principatu : utrum scilicet sit eadem virtus principantis et subjecti, vel non. Et objicit ad utramque partem. Quia si oportet et principantem et subjectum participare bonitate virtutis, nulla ratio erit quod unus debeat subjici, et alius principari semper, idest per totam vitam suam : secus autem esset si successive subjicerentur et principarentur, sicut accidit in politico principatu. Nec potest dici quod virtus principantis et subjecti differant secundum magis et minus : magis enim et minus non variant speciem : sed principari et subjici differunt specie. Unde non videtur sufficere ad differentiam principantis et subjecti quod unus habeat plus de virtute quæ alius. Ex alia parte si dicatur quod oportet unum habere virtutem, non autem alium, sequitur etiam inconveniens. Quia si ille qui principatur, non erit sobrius et justus, non poterit bene principari. Si vero subjectus non habeat has virtutes, non poterit bene subjici; quia propter intemperantiam vel timorem frequenter omittet facere ea quæ oportet, et tunc non bene subjiceretur.

Deinde cum dicit « manifestum igitur »

Solvit propositam dubitationem. Et primo proponit solutionem in generali. Secundo in speciali, ibi, « Palam autem hoc etc. » Concludit autem primo ex rationibus inductis ad unam partem quod necesse est quod tam principans quam subjectus participent virtute ; aliter enim neque unus bene principaretur, neque alius bene subjiceretur : sed est quædam differentia virtutis utriusque. Et hoc manifestat per ea quæ subjiciuntur aliis naturaliter : et ponit exemplum in partibus animæ, cujus una pars naturaliter principatur, scilicet pars rationalis, et alia naturaliter subjicitur, scilicet pars irrationalis, ut irascibilis et concupiscibilis. Ponimus

autem utriusque partis esse aliquam virtutem, sed differentem : nam virtutis rationalis partis est prudentia, sed virtus irrationalis partis est temperantia et fortitudo et aliæ hujusmodi virtutes. Unde manifestum est quod eodem modo se habet etiam in aliis quæ principantur et subjiciuntur secundum naturam. Et quia natura diversificatur in diversis ; ideo secundum naturam sunt diversa quæ principantur et subjiciuntur. Alio enim modo homo liber principatur suo servo, et masculus feminæ et vir puero, ut etiam supra habitum est. Omnibus autem his insunt partes animæ quæ dictæ sunt. Unde et virtutes earum omnibus præmissis insunt, sed differenter. Et hoc primo manifestat quantum ad partem rationalem, ad quam pertinet consiliari. Servus enim inquantum est servus, non habet consilium de suis actibus. Cujus ratio est, quia consiliamur de his quæ sunt in potestate nostra ; servus autem non habet actus suos in potestate sua, sed sunt actus ejus in potestate domini. Unde servus non habet liberam potestatem consiliandi. Sed femina cum sit libera, habet potestatem consiliandi, sed consilium ejus est invalidum. Cujus ratio est, quia propter mollitiem naturæ ratio ejus infirmiter inhæret consiliatis, sed cito ab eis removetur propter passiones aliquas, puta concupiscentiæ, vel iræ, vel timoris vel alicujus hujusmodi. Pueri autem habent consilium, sed imperfectum : cujus ratio est, quia non habent perfectum usum rationis, ut possint singula discutere quæ sunt in consiliis attendenda : et sic diversimode se habet ad id quod est rationis. Similiter etiam considerandum est et circa morales virtutes : omnes enim participant ipsas, sed non eodem modo ; sed unusquisque eas participat quantum est necessarium ad proprium opus. Unde ille qui principatur sive civitati, sive servis, sive mulieri, sive filiis, oportet quod habeat perfectam virtutem moralem, quia opus ejus est simpliciter opus architectoris, idest principalis artificis. Sicut enim principalis artifex dirigit et imperat ministris artis qui manu operantur, ita princeps dirigit suos subjectos ; et ideo habet officium rationis, quæ se habet similiter ut principalis artifex ad inferiores partes animæ. Et ita oportet quod ille qui principatur habeat rationem perfectam : sed unusquisque aliorum qui subjiciuntur, tantum habet de ratione et de virtute quantum ille qui principatur immittit ipsis, idest tantum oportet quod habeant, quod sufficiant sequi directionem principantis implendo mandata ipsius. Et sic patet quod omnium prædictorum est aliqua moralis virtus, scilicet temperantia, fortitudo, et justitia ; non tamen eadem est viri et mulieris et aliorum subjectorum, sicut putavit Socrates : sed fortitudo viri est ad principandum, ut scilicet propter nullum timorem prætermittat ordinare quid faciendum sit : sed in muliere et in quolibet subdito oportet quod sit fortitudo subministrativa, ut scilicet propter timorem non prætermittat facere proprium ministerium. Sic etiam differt fortitudo in duce exercitus et in milite ; et sicut dictum est de fortitudine, ita dicendum est de omnibus aliis virtutibus ; quæ in principante quidem sunt principativæ, in subjectis autem ministrativæ : et per hoc patet quod non differunt solum secundum magis et minus horum virtutes, sed aliqualiter secundum rationem.

Deinde cum dicit « palam autem »

Manifestat quod dixerat magis in particulari : et dicit quod hoc quod dictum est, magis erit manifestum his qui volunt considerare magis in particulari : quia illi qui de actibus humanis volunt dicere in universali tantum, decipiunt seipsos, quia non possunt plene pervenire ad veritatem : sicut si aliquis esset contentus ut sciret quod virtus est per quam anima bene se habet, aut per quam homo juste operatur, vel aliquid aliud talium, et nihil plus vellet scire de virtute, deciperet seipsum, inperfectam et inutilem habens scientiam de virtute. Multo enim melius dicunt illi qui enumerant virtutes in speciali, sicut Gorgias fecit, quam illi qui dicunt solum in generali cujus ratio est : quia actus sunt circa singularia : unde ea quod ad actus pertinent, in particulari sunt consideranda. Et ideo sicut quidam poeta dixit de muliere quiddam particulariter ad ejus virtutem pertinens, ita etiam est existimandum in omnibus. Ad mulieris enim ornatum vel honestatem pertinet quod sit taciturna, hoc enim ex verecundia provenit quæ mulieribus debetur : sed hoc ad ornatum viri non pertinet, sed magis quod sicut decet loquatur. Unde et Apostolus I Cor. XIV, 34, 35, monet quod *mulieres in ecclesiis taceant*, et *si quid discere volunt, domi viros suos interrogent*. Sed quia puer est imperfectus, virtus ejus

non est ad seipsum, idest ut secundum suum sensum regatur, sed ut disponatur secundum quod est conveniens ad finem debitum, et ad obediendum doctori, scilicet pædagogo. Unde in Ecclesiastico xxx, 11, sapiens dicit : *Non des filio tuo potestatem in juventute, et ne despicias cogitatus illius*. Similiter etiam virtus servi est in ordine ad dominum. Dictum est enim supra quod servus est utilis ad necessaria vitæ : unde indiget quidem virtute, sed parva ; et tanta, ut non deficiat ab his, quæ debet operari, propter intemperantiam concupiscentiæ, vel propter timiditatem.

LECTIO XI.

Artifices cum secundum naturam servi sint, determinatamque servitutem habeant, certis virtutibus ipsos esse præditos conveniet; sic et mulieres et pueros.

ANTIQUA.

Dubitabit autem utique aliquis de nunc dicto, si verum, ergo et artifices oportebit habere virtutem; multotiens enim propter intemperantiam deficiunt ab operibus.

Aut differt ab his plurimum. Servus quidem enim particeps vitæ, hic tamen remotius; et tantum immittit virtutis, quantum et servitutis. Banausus enim artifex determinatam quamdam habet servitutem : et servus quidem eorum, quæ natura ; coriarius autem nullus, neque aliorum artificum.

Manifestum igitur, quod talis virtutis causam esse oportet servo dominum, sed non doctrinativam habentem, operum despoticam. Propter quod dicunt non bene, ratione servos privantes, et dicentes præcepto utendum solum : monendum enim magis servos, quam pueros : sed de iis quidem determinatum sit isto modo.

De mulieris autem, et viri, et natorum et patris, ea quæ circa unumquemque ipsorum virtute, et ea quæ ad seipsos homelia, quid quod bene et non bene, et quomodo oportet, quod quidem bene, persequi, quod autem male, fugere, in iis quæ circa politias necessarium pervenire.

Quoniam enim domus quidem omnis pars civitatis, hæc autem domus, ea quæ partis ad eam quæ totius, oportet videre virtutem; necessarium ad politicam respicientes erudire, et pueros et mulieres. Sed quidem aliquid refert ad civitatem esse studiosam, pueros esse studiosos, et mulieres studiosas : necessarium autem refert. Mulieres quidem enim dimidia pars liberorum, ex pueris autem dispensatores fiunt politicæ.

Quare, quoniam de iis quidem determinatum est, de reliquis autem in aliis dicendum; dimittentes tamquam finem habentes, eos, qui nunc, sermones, aliud principium facientes dicamus. Et primo consideremus de prænunciatis de optima politica.

RECENS.

Dubitare autem possit aliquis, si id quod a nobis est dictum, verum est, utrum etiam artifices virtute præditos esse oporteat, necne. Sæpenumero enim propter intemperantiam minus accurate munus suum explent. Imo plurimum inter hos interest : nam servus quidem vitæ socius est : ille autem distat longius ; et tantum ad eum virtutis attinet, quantum et servitutis. Nam sordidus et illiberalis artifex definitam quamdam servit servitutem; tum servus ex eorum numero est, quæ natura constant : at nullus sutor, neque quisquam alius artifex, natura est artifex.

Perspicuum igitur est, talis virtutis effectorem et causam servo dominum esse oportere ; non quemquam, qui habeat scientiam quamdam herilem, ad docenda munera servilia accommodatam. Quapropter non recte dicunt, qui servos omni colloquio privant, et dominum tantum imperio uti volunt : monendi enim sunt servi multo magis quam pueri.

Sed hæc quidem hoc modo distincta atque explicata sint. De uxore autem et viro, de liberis et patre, et cujusque eorum virtute, et quomodo alter cum altero versari et congredi debeat; quid pulchre, quid non pulchre fiat; et quo pacto virtutem quidem persequi, vitium autem fugere oporteat, in eis quæ ad rerum publicarum formas pertinent, necesse erit disputare.

Quoniam enim domus quidem omnis pars civitatis est, hæc autem domus : partis autem ad totius virtutem intueri oportet : necesse est ad civitatis statum intuentes, pueros et mulieres erudire : siquidem refert ad id, ut civitas bona et bene morata sit, tum pueros bonos esse, tum mulieres bonas. At necessario refert. Nam mulieres quidem hominum liberorum pars dimidia sunt ; ex pueris vero participes et socii fiunt reipublicæ et civitatis. Quare quoniam de his quidem explicatum ac distinctum est, de reliquis autem in aliis dicendum est : omissa hac disputatione, tamquam absoluta atque ad finem perducta, aliud dicendi initium faciamus ; et primum eorum, qui aliquid de optimo reipublicæ administrandæ genere dixerunt aut tradiderunt, sententias videamus.

Soluta præcedenti dubitatione, hic movet quamdam aliam dubitationem, quæ ex præmissa solutione oritur : et circa hoc tria facit. Primo movet dubitationem : secundo solvit eam, ibi, « Aut differt ab his plurimum, etc. » Tertio inducit quoddam corollarium ex solutione posita, ibi, « Manifestum igitur, etc. » Est ergo dubitatio de hoc quod supra dictum est. Si enim verum est quod oportet servum habere quamdam virtutem, ne propter intemperantiam aut timorem deficiat ab

operibus; pari ratione videbitur quod artifices, ad hoc quod sint boni artifices, oporteat habere aliquam virtutem; cum multoties contingat quod propter intemperantiam, vel alia vitia, defectum faciant in suis operibus, utputa negligenter agentes dum aliis intendunt.

Deinde cum dicit « aut differt »

Solvit propositam dubitationem : et dicit quod magna differentia est inter servum et artificem : et hoc probat per duas rationes ; quarum prima est, quia servus in aliquo est particeps vitæ, idest conversationis humanæ inquantum est servus. Dictum est enim supra quod servus est instrumentum in his, quæ pertinent ad actionem, idest ad conversationem hominum. Et ideo cum virtutes morales perficiant hominem in conversatione humana, oportet quod servus, ad hoc quod sit bonus, participet aliquid de virtute morali : sed artifex remotius se habet a conversatione humana : non enim operatio artificis, inquantum hujusmodi, est circa agibilia conversationis humanæ, sed circa aliqua artificiata, quæ dicuntur factibilia : unde aliquis dicitur bonus artifex, utputa bonus faber ex hoc quod sciat, et potest facere bonos cultellos, etiam si male utatur, vel negligenter sua arte : sed tamen intantum immittit de virtute in sua operatione, inquantum exhibet de servitute ad conversationem humanam. Sicut videmus quod aliqui artifices, idest mercenarii, utputa coqui, habent quamdam determinatam servitutem, dum deputantur ad quædam specialia ministeria, et serviunt ; et secundum hoc indigent virtute morali, ad hoc quod sint boni in ministerio. Secundam rationem ponit ibi, « Et servus est secundum naturam, etc. » Quia servus est de his quæ sunt a natura : probatum est enim supra quod aliqui sunt naturaliter servi : sed nullus est coriarius vel ullius artis artifex a natura : sed omnes artes sunt adinventæ per rationem. Virtus autem ad ea se habet, quæ sunt nobis a natura. Habemus enim naturalem quamdam inclinationem ad virtutem, ut dictum est in secundo *Ethicorum* ; unde patet quod ad hoc quod aliquis sit bonus servus, indiget virtute morali ; non autem ad hoc quod sit bonus artifex.

Deinde cum dicit « manifestum igitur »

Infert quoddam corollarium ex dictis. Dictum est enim quod servus indiget virtute : oportet autem quod homo, qui habet inclinationem ad virtutem, consequatur virtutem studio alicujus gubernantis ; sicut cives debent fieri virtuosi per legislatorem, ut dicitur in secundo *Ethicorum*. Unde manifestum est quod hujusmodi virtutis, quam servus debet habere ad hoc quod sit bonus, dominus ejus debet ei esse causa, instruendo eum qualiter agere debeat, et puniendo si male facit, et remunerando si bene : sed non est dicendum quod ad dominum pertineat quod habeat dominalem quamdam scientiam quæ doceat opera servilia ipsum servum, puta quod doceat ipsum coquinare, vel aliqua hujusmodi facere ; sed debet eum docere, quomodo sit temperatus, et humilis, et patiens, et alia hujusmodi. Unde non bene dicunt quod non est ratione utendum ad servos, sed solo præcepto. Magis enim debemus servos monere ad virtutem, quam filios pueros ; quia nondum sunt ita capaces monitionis. Et de his quidem sic determinatum sit.

Deinde cum dicit « de mulieris »

Excusat se a diligentiori determinatione de duabus aliis conjugationibus : et circa hoc tria facit. Primo exponit excusationem. Secundo assignat rationem dictorum, ibi, « Quoniam enim domus, etc. » Tertio continuat prædicta dicendis, ibi, « Quare quoniam de his, etc. » Dicit ergo primo quod in his quæ dicenda sunt de civitatibus, necessarium est tractare de virtute mulieris et viri, et patris et filiorum, et collocutione vel conversatione eorum ad invicem, quid in hoc sit bene, et quomodo illud quod est bonum, sit procurandum, et illud quod sit malum, sit vitandum : et ita ad præsens antequam de politicis dicamus, determinari hic non possunt.

Deinde cum dicit « quoniam enim »

Assignat duas rationes, quare prædicta oporteat determinari circa politias : quarum prima est, quia dispositionem partis oportet considerare in comparatione ad totum, sicut dispositionem fundamenti in comparatione ad domum ; sed domus est pars civitatis, ad quam primo pertinent istæ duæ conjugationes, scilicet patris et filii, viri et uxoris : unde secundum comparationem ad politiam oportet considerare qualiter sint erudiendi pueri et uxores. Secundam rationem ponit ibi, « Sed quidem aliquid refert etc. » Ea enim quorum dispositio facit differentiam circa bonitatem civitatis, sunt consideranda in politiis. Sed hujusmodi sunt

instructiones puerorum et mulierum, quomodo utrique sint boni, quia mulieres sunt media pars hominum liberorum qui sunt in civitate ; ex pueris autem crescunt viri, quos oportet esse dispensatores civitatis : ergo in politiis determinandum est de instructione filiorum et uxorum.

Deinde cum dicit « quare, quoniam »

Continuat dicta dicendis : et dicit quod quia determinatum est de præmissis, de reliquis autem dicendum est in aliis, idest sequentibus, quæ ad politias pertinent, debemus ad præsens dimittere istos sermones pertinentes ad dispensationem domus, tanquam jam consummationem habentes ; et faciemus aliud principium, considerando ea quæ dicta sunt ab aliis de optima politia. Et sic terminatur primus liber.

LIBER SECUNDUS

SUMMA LIBRI. — VARIÆ OPTIMARUM CIVITATUM ADMINISTRATIONES, TAM VERBIS DESCRIPTÆ, QUAM USU COMPROBATÆ PROPONUNTUR, COMPARANTUR, ET IN QUIBUS DEFICIUNT ARGUUNTUR.

LECTIO I.

Quod non oporteat in civitatibus omnia esse communia, ut filios, et mulieres, et facultates, sicut Socrates opinabatur.

ANTIQUA.

Quia considerare volumus de communione politica quæ sit optima omnium, iis qui possunt vivere quam maxime ad votum, oportet et alias considerare politias, quibus utuntur quidam civitatum earum, quæ bene regi legibus dicuntur, et si quæ aliæ existunt a quibusdam dictæ et visæ bene se habere, et ut recte habens appareat et utile.

Adhuc autem quærere præter ipsas alterum non videatur esse omnino sophizare volentium, sed propter non bene se habere has nunc existentes ; propter hoc, hanc videamur inserere methodum.

Principium autem primo faciendum, quod quidem natum est esse principium speculationis. Necesse enim aut omnes omnibus communicare cives ; aut nullo ; aut quibusdam quidem, quibusdam autem non.

Nullo quidem igitur communicare, manifestum quod impossibile. Civitas enim communicatio quædam est : et primum necesse loco communicare. Locus quidem enim unus, quod unius civitatis.

Sed utrum quibuscumque contingat communicare, et melius est communicare futuram habitari civitatem, bene, aut quibusdam quidem, quibusdam autem non, melius. Contingit enim, et pueris et mulieribus, et possessionibus communicare cives ad invicem, quemadmodum in *Politica* Platonis. Ibi enim Socrates ait oportere communes pueros, et mulieres esse, et possessiones. Hoc itaque utrum, ut nunc, sit melius habere, aut secundum in politia scriptam legem.

Habet itaque difficultates alias multas omnium esse mulieres communes : et causa propter quam inquit oportere lege statui hoc modo, Socrates non videtur accipiens ex rationibus. Adhuc autem ad finem, quem ait oportere existere civitati, ut quidem dictum est nunc impossibile, quomodo autem dividere, nihil determinatum est.

Dico autem unam esse civitatem tamquam optimum ens, quam maxime omnem. Accipit enim hanc suppositionem Socrates.

Quamvis manifestum sit, quod procedens, et facta una magis, neque civitas erit. Multitudo enim quædam secundum naturam est civitas ; factaque una magis, domus quidem ex civitate, homo autem ex domo erit : magis enim unam domum civitate dicemus utique, et unum domo. Quare, si potens quis

RECENS.

Quoniam consilium nostrum est, de societate civili considerare, quænam sit omnium optima iis qui possunt quam maxime ex sententia vivere : oportet nos etiam alias reipublicæ administrandæ formas inspicere, et quibus utuntur nonnullæ civitates, quæ bene moratæ bonisque legibus temperatæ dicuntur, et si quæ forte aliæ ab aliquibus excogitatæ et dictæ sint, quæ videntur esse bonæ : primum ut et id quod rectum, et id quod utile est, sit in oculis omnium positum : deinde ut aliquid ab iis diversum quærere, non prorsus hominum ingenium suum ostentare volentium esse videatur : sed propterea, quod hæ, quæ nunc sunt, minus bonæ ac rectæ sint, idcirco hanc disputationem instituisse videamur.

Sumendum autem initium est, quod est hujus disputationis maxime proprium natura. Necesse igitur est, aut cives omnes omnium rerum esse participes ac socios, aut nullius, aut quorumdam esse, quorumdam non. Atque ut nullius quidem rei inter eos sit communio, fieri non posse, in promptu est : civitatis enim et civis notio communione quadam continetur et societate. Ac primum sane necesse est, loci inter eos esse communionem. Locus enim unus civitatis unius est. At cives unius urbis ac civitatis participes et socii sunt. Sed utrum præstat, quorumcumque communitas esse potest, ea omnia esse communia in ea civitate, quæ sit bonis institutis usura civesque bonos ac beatos habitura, an aliqua esse, aliqua non esse communia, melius est? Fieri enim potest ut liberi et uxores et possessiones sint civibus inter ipsos communes, quemadmodum in republica Platonis. Ait enim ibi Socrates, oportere liberos et uxores et rei familiaris facultates ac fortunas esse communes. Hoc igitur utrum, ut nunc usurpatur, ita esse melius est, an ad legem in libris Platonis scriptam accommodate?

Quum multas autem alias habeat difficultates uxorum inter omnes cives communitas, tum id, propter quod ait oportere Socrates hujusmodi legem esse latam, non efficitur neque evenit ex rationibus ibi positis. Præterea ad eum finem, quem ait civitatibus propositum esse oportere, quemadmodum nunc quidem dictum est, hoc institutum nullo modo pervenire potest. Quomodo autem hoc sit sigillatim intelligendum, nihil est definitum. Dico autem eum finem, quem civitati putat longe esse optimum, ut una sit tota civitas : hoc enim a se suppositum sumit Socrates.

Atqui perspicuum est, civitatem longius progressam, et magis ac magis unam effectam, ne civitatem quidem futuram. Multitudo enim quædam est civitas naturam. Quod si magis fiat una, ex civitate domus, et ex domo homo existet. Domum enim magis unam, quam civitatem, et hominem magis unum, quam

posset hoc operari, non faciendum : interimit etenim civitatem. Non solum autem ex pluribus hominibus civitas, sed et ex specie differentibus : non enim fit civitas ex similibus. Alterum enim compugnatio, et civitas. Hoc quidem enim quantitate utile, quamvis sit idem specie : auxilii enim gratia compugnatio apta nata est, quemadmodum utique si pondus amplius trahet. Differet autem tali et civitas a gente, cum non per vicos fuerint segregati multitudine, sed velut Arcades. Ex quibus autem oportet unum fieri, specie differunt : propter quod æquale contrapassum, salvat civitates, quemadmodum in *Ethicis* dictum est prius, quoniam et in liberis et æqualibus necesse hoc esse. Similiter autem non possibile est omnes principari, sed aut secundum annum, aut secundum aliquem alium ordinem aut tempus. Et accidit utique secundum hunc modum, ut omnes principentur, quemadmodum utique si transmutarentur coriarii, et fabri, et non semper idem coriarii essent. Quoniam autem melius sic habere, quæ circa communitatem politicam, palam, quod eosdem semper melius principari, si possibile. In quibus autem non possibile propter secundum naturam æquales esse omnes, simul autem et justum, sive bonum sive pravum, principari omnes ipso participare, hoc autem imitatur, scilicet in parte æquales cedere hoc, tamquam similes sint in principio : hi quidem enim principantur, hi autem subjiciuntur tamquam utique alii facti. Et eodem utique modo principantium, alii alios principantur principatus. Manifestum igitur ex his, quia non aptum natum est unam sic esse civitatem, ut dicunt quidam, et dictum ut maximum bonum in civitatibus, quod civitates interimit, quamvis uniuscujusque bonum salvet unumquodque. Est autem et per alium modum manifestum, quoniam valde quærere unire civitatem non est melius. Domus quidem enim magis per se sufficiens uno, civitas autem domo, et vult jam tunc esse civitas cum per se sufficientem accidit esse communitatem multitudinis. Siquidem igitur magis eligibile, quod magis per se sufficiens, et minus unum, eo, quod magis, eligibilius.

civitatem et hominem magis unum, quam domum dixerimus. Itaque ut possit aliquis hoc efficere, non est faciendum tamen. Civitatem enim tollet. Non enim solum ex pluribus hominibus constat civitas, sed etiam specie institutæ vitæ differentibus. Nam non fit civitas ex similibus. Aliud enim est belli societas, aliud civitas. Illa enim magnitudine et numero utilis est, etiam si specie sit eadem : auxilii enim causa belli societas comparata est natura : quemadmodum in statera majus pondus plus trahit.

Tali autem re differet et civitas a gente, ubi unius gentis multitudo non per vicos divisa erit, sed Arcadum more. Ex quibus autem rebus unum fieri oportet, eæ res specie inter se differunt. Quapropter æqualitas mutuo et reciproca civitates tuetur et conservat incolumes, quemadmodum in libris de *Moribus* antea dictum est : quoniam et in liberis hominibusque æqualibus necesse est hoc inesse. Fieri enim non potest ut simul omnes gerant magistratus; sed aut singuli annuos, aut alio quodam ordine aut tempore. Atque hoc modo evenit ut omnes reipublicæ præsint; quemadmodum si sutores et fabri inter se permutarent vices, et non semper sutores essent et fabri.

Quoniam autem præstat artifices omnes ita esse, ut sunt : in iis quoque, quæ ad societatem civilem pertinent, nimirum satius est, eosdem semper præesse, si fieri possit. Apud quos autem hoc fieri non potest (quia omnes sunt æquales natura : simulque quia justum est, sive bonum sive malum sit, reipublicæ præesse et magistratum gerere, omnes ejus esse participes,) apud eos præstat æqualitatem imitari introducta vicissitudine, ut æquales vicissim cedant novis magistratibus, similiter atque ii, qui initio præfuerunt, aliis concesserunt : alii enim geruut magistratum, alii parent vicissim, veluti alii facti. Ad eumdem igitur modum eorum, qui reipublicæ præsunt, alii alios magistratus gerunt.

Licet igitur ex his intelligere, neque civitatis naturam ferre ut ita fiat una, quemadmodum dicunt quidam : et id quod ab illis tamquam maximum bonum civitatis prædicatur, civitatem perdere. Atqui cujusque rei bonum unamquamque rem conservat. Perspicuum etiam ex alia ratione est, operam inutilem dare, qui studet civitatem plus nimio unam facere. Domus enim res quædam est suis ipsa copiis magis instructa, quam homo unus : civitas quam domus. Et vero videtur tum demum proprie civitas esse, quum evenit ut multitudinis societas suis ipsa opibus et copiis cumulata vivat. Si igitur quod sibi magis sufficere possit, optabilius eo est, quod est minus; ergo et quod minus est unum, eo, quod est magis, optabilius est.

Postquam Philosophus determinavit in primo libro de his quæ pertinent ad domum quæ sunt elementa quædam civitatis, hic incipit determinare de ipsa civitate secundum modum quem in fine primi tetigit, et etiam in fine decimi *Ethicorum*. Primo enim ponit ea quæ ab aliis dicta sunt de politica communicatione. Secundo incipit determinare de ea secundum propriam sententiam in tertio libro, ibi, « Et qui de politica considerat etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo prosequitur suam intentionem, ibi, » Principium autem etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit suam intentionem. Secundo excusat eam, ibi, « Adhuc autem etc. » Dicit ergo primo quod intentio nostra principalis est considerare de communicatione politica, ut sciamus quis modus politicæ conversationis sit optimus, quemadmodum omnia ea secundum quæ possunt homines vivere maxime ad votum. Ad hoc consequendum oportet considerare politias, idest ordinationes civitatis quas alii tradiderunt, sive sint illæ quibus quædam civitatum utuntur quæ laudantur de hoc quod bene reguntur legibus : sive etiam sint ab aliquibus philosophis et sapientibus traditæ quæ videntur bene se habere. Et hoc ideo oportet considerare, ut appareat quid sit rectum et utile in conversatione et regimine civitatis. Ex collatione enim multorum magis potest apparere quid sit melius et utilius. Notandum est autem

quod ad optimam politiam pertinere dicit, ut homines vivant quam maxime ad votum, scilicet secundum hominum voluntatem ; quia voluntas hominis principaliter est de fine humanæ vitæ, ad quem ordinatur tota politica conversatio. Unde secundum quod homines diversimode existimant de fine vitæ humanæ, secundum hoc diversimode homines existimant de conversatione civitatis. Qui enim finem humanæ vitæ ponunt delectationes vel potentiam aut honores, existimant illam civitatem esse optime dispositam, in qua homines possunt vivere delitiose vel acquirere multas pecunias, aut consequi magnos honores vel multis dominari. Qui vero finem præsentis vitæ ponunt in bono quod est præmium virtutis, existimant illam civitatem esse optime dispositam in qua homines maxime pacifice et secundum virtutem vivunt. Unde simpliciter verum est quod optima dispositio civitatis est secundum quorumlibet opininem, prout in civitate potest vivere homo ad votum. Ita notandum est quod dicit se consideraturum de politiis communitatum, quæ bene dicuntur regi, et de ordinationibus civitatum a sapientibus traditis, qui videntur bene se habere ; quia ad inveniendum veritatem, non multum prodest consideratio eorum quæ sunt manifeste falsa, sed eorum quæ probabiliter dicuntur.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Excusat propriam intentionem ; et dicit quod non oportet alicui videri quod hoc ipsum quod est quærere aliquid aliud in ordinationibus civitatum, præter ea quæ ab aliis dicta sunt, procedat ex hoc quod ipse intendat suam sapientiam ostentare : sed ideo interserit hanc artem, quia ea quæ ab aliis dicta sunt, in multis videntur non bene se habere.

Deinde cum dicit « principium autem »

Prosequitur suam intentionem, prosequendo ea quæ ab aliis dicta sunt de ordinatione civitatis : et primo ponit diversas ordinationes civitatum traditas a diversis. Secundo ostendit qui fuerunt et quales, qui de hujusmodi se intromiserunt, ibi, « Eorum autem qui de republica aliquid etc. » Prima autem pars dividitur in duas, secundum diversitatem quam in præmissis tetigit. In prima enim ponit ordinationes civitatis quæ sunt ab aliquibus sapientibus traditæ. In secunda ponit eas quæ in quibusdam civitatibus ordinate viventibus observantur, ibi, « De ea autem quæ Lacedæmoniorum republica etc. » Prima dividitur in tres. Primo ponit ordinationem civitatis, quam tradidit Socrates vel Plato discipulus ejus, qui in suis libris Socratem loquentem introducit. In secunda ponit ordinationem civitatis traditam a quodam qui Phaleas dicebatur, ibi, « Propter quod Phaleas etc. » In tertia ponit ordinationem Hyppodami, ibi, » Hyppodamus autem etc. » Circa primum duo facit. Primo pertractat quamdam quæstionem de quadam ordinatione, quam Plato dixit esse utilissimam civitati. Secundo prosequitur de ordinatione ipsius quantum ad alia, ibi, « Fere autem etc. » Circa primum duo facit. Primo movet quæstionem. Secundo prosequitur eam, ibi, « Continet porro etc. » Circa primum tria facit. Primo movet quamdam quæstionem trimembrem. Secundo excludit unum membrum ipsius, ibi, « Nullo quidem igitur etc. » Tertio quærit de aliis duobus, ibi, « Sed utrum quibuscumque etc. » Dicit ergo primo quod principium hujus considerationis faciendum est ab eo quod primo considerandum occurrit secundum naturam civitatis. Cum enim civitas sit communitas, quædam necesse est primo considerare : utrum omnes cives debeant communicare in omnibus, aut in nullo ; aut in quibusdam et in quibusdam non.

Deinde cum dicit « nullo quidem »

Excludit unum trium membrorum. Impossibile est enim dicere quod cives in nullo communicent : quod probat dupliciter. Primo quidem, quia civitas est quædam communicatio. Unde contra rationem civitatis esset quod cives in nullo communicarent. Secundo, quia manifestum est quod omnes cives necesse est communicare, saltem in loco, quia unus est locus unius civitatis. Concives autem qui sunt socii in una civitate : unde oportet quod communicent in loco.

Deinde cum dicit « sed utrum »

Relinquit duo alia membra sub dubitatione : scilicet utrum melius sit quod civitas quæ debet bene conversari communicet in quibuscumque contingit aliquos communicare ; vel in quibusdam eorum communicet et in quibusdam non. Quædam enim sunt in quibus nullo modo contingit communicare ; sicut in omnibus personalibus, puta in membris corporis. Sed in filiis et uxoribus et possessionibus contingit cives communicare ad invicem,

sicut traditur in *Politica* Platonis : ibi enim dixit Socrates quod oportet ad optimam civitatem, quod sint communes possessiones omnium civium et communes uxores, ita scilicet quod indifferenter omnes accedant ad omnes ; et per consequens sequitur quod filii sint communes propter incertitudinem filiorum : et hoc tangit in principio *Timæi*. Quærendum est ergo, utrum melius sic habere conversationem, aut secundum legem quam Socrates in sua politica scripsit.

Deinde cum dicit « habet itaque »

Inquirit de prædicta quæstione ; et primo ostendit inconvenientiam prædictæ positionis de communitate uxorum et possessionum. Secundo ostendit ejus insufficientiam, ibi, « Causa autem deviationis Socratis etc. » Circa primum tria facit. Primo improbat legem Socratis quantum ad communitatem uxorum et filiorum. Secundum quantum ad communitatem uxorum et filiorum. Secundo quantum ad communitatem possessionum, ibi, « Habitum autem iis etc. » Tertio communiter quantum ad utramque, ibi, « Adhuc autem et tales difficultates etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit ea secundum quæ potest apparere positio Socratis de communitate uxorum inconveniens. Secundo prosequitur illa, ibi, « Dico autem unam esse etc. » Circa primum ponit quatuor : quorum primum est quod ista ordinatio de communitate mulierum habet multas alias difficultates, præter ea inconvenientia quæ statim tangentur. Secundum est quod causa propter quam Socrates dixit hoc oportere lege ordinari, non videtur esse rationabilis. Tertium est quod per istam legem non posset perveniri ad finem et utilitatem civitatis, quam Socrates existimabat. Quartum est quod insufficienter tradidit : cum enim communia non possint singulis applicari nisi secundum certum modum distribuendi, ipse tamen faciens mulieres communes non docebat modum quomodo essent singulis dividendæ ad usum.

Deinde cum dicit « dico autem »

Prosequitur tria eorum quæ dixerat : nam quartum de insufficientia est per se manifestum. Primo enim ostendit causam hujus ordinationis a Socrate assignatam esse irrationabilem. Secundo ostendit quod per hanc legem civitas non posset consequi finem, quem Socrates intendebat, ibi, « At vero neque si etc. » Tertio ostendit quod hæc lex habet multas difficultates, ibi, « Adhuc autem et tales etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit causam legis quam Socrates assignabat. Secundo improbat eam, ibi, « Quamvis manifestum sit etc. » Dicit ergo primo quod Socrates supponebat hoc quasi principium, quod optimum esset civitati quod esset una quantumcumque posset : propter hoc enim volebat omnia esse communia, etiam filios et uxores, ut cives essent maxime ad invicem uniti.

Deinde cum dicit « quamvis manifestum »

Improbat prædictam causam tribus rationibus : circa quarum primam dicit, manifestum esse quod tantum posset procedere unitas civitatis magis quam deberet, quod non remaneret civitas. Dictum enim est supra quod civitas est naturaliter quædam multitudo : multitudo autem opponitur unitati. Unde si civitas fuerit magis una quam deberet, jam non esset civitas, sed ex civitate fieret domus : et iterum si hæc domus uniretur plus quam deberet, ex domo non remaneret nisi unus homo. Nullus enim dubitat quin una domus est magis unum quam civitas, et magis unus homo est unum quam domus. Unde si etiam aliquis posset facere quod in tota civitate esset tanta unitas sicut in una domo, non deberet hoc facere, quia sic destrueretur civitas. Sed quia posset aliquis dicere quod Socrates non intelligebat de unitate quæ excludit multitudinem personarum, sed de unitate quæ excludit dissimilitudinem ; ideo subjungit quod civitas non solum debet esse ex pluribus hominibus, sed etiam oportet esse ex differentibus specie, idest ex hominibus diversarum conditionum. Non enim fit civitas ex hominibus qui sunt totaliter similes secundum conditiones. Et hoc manifestat tripliciter. Primo quidem, quia aliud est civitas et aliud est multitudo congregata ad simul pugnandum. Quia multitudo congregata ad simul pugnandum est utilis ex sola quantitate numerali, etiam si omnes sint ejusdem conditionis ; quia talis multitudo est adunata propter adjutorium, sicut contingit in illis qui volunt trahere aliquod pondus, quod major multitudo hominum trahit majus pondus ; ita etiam major multitudo militum similium magis auxiliatur ad victoriam. Secundo per hoc quod civitas, in hoc quod ex dissimilibus constituitur,

differt ab illa gente in qua multitudo non dividitur per habitationem diversarum civitatum aut vicorum, sed unusquisque separatim habitat per seipsum, sicut accidit apud Arcades. Est autem Arcadia quædam provincia in Græcia, in qua unusquisque per se habitat : et sic sunt quodammodo omnes æquales et similes. Tertio ostendit idem per hoc, quod ea ex quibus oportet unum aliquid perfectum fieri, differunt specie : unde omne totum perfectum in rebus naturalibus invenitur esse constitutum ex partibus diversis secundum speciem; ut homo ex carnibus, ossibus et nervis. Totum vero quod componitur ex partibus ejusdem speciei est imperfectum in genere naturæ, sicut aer et aqua et alia inanimata corpora. Unde manifestum est quod, cum civitas sit quoddam totum perfectum, oportet quod consistat ex partibus dissimilibus secundum speciem. Et ideo dictum est in quinto *Ethicorum*, quod civitas conservatur per æquale contrapassum; idest per hoc quod alicui proportionaliter retribuitur æquale ei quod fecit, quia hoc necesse est quod sit in liberis et æqualibus. Si enim non retribueretur alicui secundum quod fecit, esset quædam servitus, ut ibidem dictum est. Hæc autem retributio quæ hic contrapassum dicitur in his qui sunt æquales secundum quantitatem, fit secundum æqualitatem quantitatis, ut quantum aliquis dedit, tantum recipiat : quantum fecit, tantum patiatur. In his autem qui non sunt æquales secundum quantitatem, sed secundum proportionem, servetur etiam æqualitas proportionis : utpote quanto ille qui fecit injuriam est minor, in eadem proportione plus puniatur. Majoris enim culpæ est quod aliquis percutiat digniorem personam quam inferiorem. Sic igitur patet quod, cum de ratione civitatis sit quod civitas ex dissimilibus construatur, non est contra unum quod Socrates putavit quod oporteat civitatem esse maxime unam; quia si tollatur dissimilitudo civium, jam non erit civitas. Quæ quidem dissimilitudo maxime videtur tolli factis communibus possessionibus et mulieribus et filiis. Secundam rationem ponit ibi, « Similiter autem non possibile etc. » Quæ etiam inducitur ad ostendendum quod oportet esse aliquam differentiam inter cives. Oportet enim quod quidam eorum principentur et quidam subjiciantur. Non enim est possibile quod omnes simul principentur : sed si hoc fiat, oportet quod hoc sit vicissim, ita quod unusquisque in suo anno principetur, aut quocumque alio tempore determinato, puta mense, vel die, vel etiam secundum quemcumque alium ordinem, puta quod sorte principes eligantur : et secundum hunc modum vicissitudinarii principatus accidit, quod omnes diversis temporibus principentur, sicut si in civitate aliqua non semper iidem homines essent coriarii vel fabri, sed vicissim sequeretur quod omnes cives fierent coriarii et fabri. Subjungit autem quod melius est quod ita disponatur civitas politica, si possibile sit quod iidem semper principentur. Hoc enim dicit esse possibile quando in aliqua civitate inveniuntur aliqui viri multum aliis excellentiores per quos optimum erit ut semper civitas regatur : sed quando hoc non est possibile eo quod omnes cives fere sunt æquales secundum naturalem industriam et virtutem, tunc justum est quod omnes participent principatu, sive principari sit quoddam bonum, sive malum; quia et communibus bonis et communibus oneribus justum est ut æqualiter participent qui sunt æquales in civitate. Justum igitur esset, sit esset possibile, quod omnes simul principarentur : sed quia hoc non est possibile, ad hujus justi imitationem observatur quod illi qui sunt æquales in parte sibiinvicem cedant, tamquam a principio sint similes : quia dum quidam eorum principantur, et quidam subjiciuntur, quodammodo facti sunt dissimiles et diversi per gradum dignitatis. Et ita etiam quædam diversitas est inter eos quod simul principantur, dum diversi in civitate diversos principatus vel officia gerunt. Et sic patet quod ad civitatem requiritur principantium et subjectorum diversitas, vel simpliciter, vel secundum aliquod tempus. Sic igitur manifestum est ex prædictis, quod civitas non est sic nata esse una, sicut quidam dicunt, ut omnes sint similes. Et illud quod dicitur esse maximum bonum in civitatibus, scilicet maxima unitas, destruit civitatem. Unde non potest esse bonum civitatis, quia unaquæque res salvatur per id quod est sibi bonum. Tertiam rationem ponit, ibi, « Est autem et per alium modum manifestum etc. » Et procedit ista ratio alio modo a præmissis : nam prima ratio

sumebatur ex partibus dissimilibus ex quibus necesse est constitui civitatem : hæc vero ratio sumitur ex fine civitatis qui est sufficientia vitæ. Et hoc est quod dicit quod per alium modum potest manifestari quod non est melius quod homo quærat valde unire civitatem, per hoc quod tollitur sufficientia vitæ. Manifestum est enim quod una domus vel familia tota magis est sufficiens ad vitam quam unus homo; et civitas est magis sufficiens quam domus. Tunc enim jam debet esse civitas cum communitas multitudinis est per se sufficiens ad vitam. Si igitur id quod est minus unum est magis per se sufficiens, ut domus homine et civitas domo, manifeste sequitur quod eligibilius est in civitate quod sit minus una quantum ad distinctionem civium, quam quod sit magis una. Tanto enim erit sibi sufficientior, quanto plures diversitates hominum in ea inveniuntur. Unde patet falsum esse quod Socrates dixit optimum esse in civitate quod sit maxime una.

LECTIO II.

Non pssse fieri ut non internoscantur liberi ex quibus parentibus orti sint.

ANTIQUA.

At vero neque si hoc optimum est, scilicet unam quam maxime esse communitatem, nec hoc ostendi videtur per sermonem, si omnes simul dicant meum et non meum. Hoc enim existimat Socrates, signum esse ejus, quod civitatem perfecte esse unam. Vox enim Omnes, duplex. Siquidem igitur ut unusquisque, forsitan utique erit magis, quod vult facere Socrates. Unusquisque enim filium suipsius dicet eumdem et mulierem utique eamdem, et de substantia, et circa unumquodque utique contingentium similiter. Nunc autem non sic dicent communibus utentes uxoribus et pueris ; sed omnes quidem, non ut unusquisque autem ipsorum : similiter autem et substantiam quidem, non ut uniuscujusque autem ipsorum. Quod quidem paralogismus est dicere Omnes, manifestum ; vox enim Omnes et Utraque et imparia et paria propter duplicitatem et in orationibus litigiosos faciunt syllogismos. Propter quod est Omnes idem dicere, sic quidem bonum, sed non possibile ; sic autem nihil consentaneum. Adhuc autem aliud habet nocumentum quod dicitur. Minime enim curam sortitur, quod plurimorum est commune. De propriis enim maxime curant, de communibus autem minus quam quantum unicuique attinet : apud alios enim tamquam altero curante, negliguntur magis ; sicut in ministerialibus servitiis, multi servientes quandoque deterius serviunt paucioribus. Fiunt autem unicuique civium mille filii, et isti non ut uniuscujusque, sed contingentis contingens similiter est filius : quare omnes similiter negligent. Adhuc sic unusquisque Meus dicet bene operantem civium aut male quomodocumque contingat secundum numerum existens ; puta meus, aut hujus filius, hoc modo dicens secundum unumquemque mille, aut quotcumque civitas est, et hoc dubitans : immanifestum enim cui accidit genuisse filium, ei salvatum esse genitum. Equidem utrum sit melius meum dicere unumquemque idem quidem appellantes duorum millium, aut decem millium ; aut magis, ut nunc in civitatibus meum dicunt? ii quidem enim filium suum, hic autem fratrem suum appellat eumdem, hic autem nepotem, aut secundum aliam quamdam cognationem, aut a sanguine aut secundum familiaritatem, et curam ipsius primum, aut eorum qui ipsius : adhuc autem alterum fratruelem, aut contribulem : melius enim proprium nepotem esse, quam per modum istum filium. Quinimo, sed neque diffugere possibile non quosdam suspicari, sive ipsorum fratres, et pueros et

RECENS.

Neque porro, si demus hoc esse optimum, societatem esse quam maxime unam, hoc ea ratione videtur demonstrari, si omnes simul dicant meum, et non meum. Hoc enim signum atque argumentum esse putat Socrates, civitatem perfecte esse unam. Nam vox Omnes, duobus modis intelligi potest. Si igitur ita accipiatur, ut singuli seu unusquisque, fortasse magis id fuerit, quod vult efficere Socrates. Unusquisque enim filium suum dicet eumdem, et uxorem suam eamdem : et de facultatibus ac fortunis, deque iis, quæ hominibus evenire solent, similiter sentiet.

Nunc autem non ita dicent, qui communibus uxoribus et liberis utuntur : verum omnes quidem suam esse dicent, sed non singuli : itemque rem familiarem omnes quidem suam esse dicent, sed non unusquisque eorum singulatim. Esse igitur fallacem ratiocinationem in voce Omnes, apparet. Omnes enim et Utrumque, et paria et imparia sunt, propterea quod dupliciter dicuntur ; et in disputationibus ac sermonibus rationes gignunt litigiosas ac fallaces. Quapropter Omnes dicere eamdem vocem mittere, uno quidem modo præclarum est, sed non est fas : altero autem modo nihil valet ad concordiam conciliandam.

Præterea aliud malum inest in eo quod a Socrate dicitur. Nam quod plurimorum commune est, in eo procurando minima diligentia adhibetur. Rerum enim propriarum maximam curam habent, communium aut minorem, aut quanta ad quemque attinet. Nam præter alias causas, eo sunt in rebus communibus negligentiores, quod eas aliis curæ esse existiment : quemadmodum evenire solet in ministeriis servilibus : multi enim famuli interdum deterius ministrant, quam pauciores.

Fiunt autem unicuique civi mille filii ; atque hi non ut uniuscujusque filii sunt, sed cujuslibet quilibet æque filius est. Itaque omnes similiter liberos negligent. Præterea unusquisque civem sive bene rem suam gerentem sive male, quotuscumque numero sit, filium suum esse dicet ; verbi gratia, hic filius meus aut illius est : atque hoc modo appellat unum quemque ex mille civibus, aut quotquot civibus constat civitas, idque dubitans et hæsitans : obscurum enim est, cui contigerit ut procrearetur ab eo filius ; et quum procreatus esset, etiam servaretur.

Atqui utrum melius est, ita meum dicere unumquemque idem appellantes, quod sit unum de duobus aut decem hominum millibus, an potius ut nunc

patres, et matres. Secundum similitudines enim quæ fiunt pueris ad generantes necessarium accipere de invicem credulitates. Quod quidem aiunt quidam accidere terræ periodos describentium: esse enim quibusdam de superiori Libya communes uxores, natos tamen pueros, dividi per similitudinem. Sunt autem quædam etiam femellæ, et aliorum animalium, puta equæ, et boves, quæ valde natæ sunt similes reddere natos parentibus: quemadmodum quæ in *Pharsalo*, vocata Justa equa.

in civitate suum meum dicunt? Alius enim filium hunc, alius fratrem suum eumdem appellat, alius patruelem seu consobrinum, aut alio quodam cognationis seu propinquitatis nomine, vel ex sanguine vel ex affinitate conjunctione et affinitate primum suo deinde suorum; præterea alium curialem aut tribulem: melius est enim aliquem mihi privum consobrinum esse, quam hoc modo filium.

Veruntamen ne hoc quidem effugi potest quin nonnulli videantur sibi agnoscere suos fratres et filios et patres et matres. Ex similitudinibus enim filiorum cum parentibus necesse est eos fidem fieri mutuæ cognationis. Quod etiam fieri narrant quidam eorum, qui terræ circuitus et descriptiones conscribunt: esse enim quibusdam superioris Libyæ gentibus communes uxores tradunt, filios porro natos dividere inter se ex formarum similitudine. Sunt autem nonnullæ etiam aliarum animantium feminæ, ut equæ et vaccæ, quæ valde similes patribus filios edere solent suapte natura: quemadmodum equa illa Pharsalica, quæ Justa appellata est.

Postquam reprobavit causam quam Socrates assignabat, legis ferendæ de communitate mulierum et filiorum, ostendens non esse optimum in civitate quod sit maxime una: hic incipit ostendere quod civitas non consequitur maximam unitatem per legem præmissam. Et ponit ad hoc quatuor rationes. Circa quarum primam dicit quod dato, quod hoc esset optimum civitatis, ut esset maxime una; non tamen hic videtur ostendi quod civitas sit maxime una per hoc quod omnes simul dicant: hoc est meum. Si enim omnia sint communia, nullus posset dicere, hoc est meum: et hoc putabat Socrates esse signum hujus quod est civitatem esse perfecte unam. Videbat enim quod ex hoc oriuntur dissidia in civitate, quod unus curat proprium bonum et alius bonum suum, et sic studia hominum ad diversa feruntur; quia non est idem de quo unusquisque dicit: hoc est meum. Sed si omnes dicerent de una et eadem re: hoc est meum, omnium studia ferrentur in unum; et sic, sicut putabat Socrates, civitas esset maxime una. Sed hæc non est causa: quia cum tu dicis: Omnes dicerent: hoc est meum: hæc propositio est duplex; eo quod ly Omnes possit teneri distributive vel collective. Si distributive, esset sensus quod unusquisque per se ipsum posset dicere de tali re: hoc est meum; et tunc forte esset verum quod Socrates dixit: quia unusquique unum et eumdem diligeret tamquam filium proprium, et similiter mulierem tamquam suam propriam. E ita est etiam de substantia, idest de possessione. Sed illi qui utuntur communibus uxoribus et pueris, non dicent omnes isto sensu: hoc est meum, sed omnes quidem dicent collective tamquam possidentes unam rem communem: ita tamen quod nullus per se ipsum diceret: hoc est meum: et idem est etiam si possessio sit communis: nullius enim secundum seipsum erit propria. Sic igitur patet quod quidam sophisticus syllogismus est secundum quem procedebat Socrates dicens quod dicere omnes: hoc est meum, est signum perfectæ unitatis: quia istæ dictiones Omnes et Uterque propter suam duplicitatem, etiam in orationibus, idest in disputationibus faciunt syllogismos litigiosos, idest sophisticos: puta si aliquis dicat, propositis tribus ex una parte et tribus ex alia, Utraque istorum sunt paria: hoc enim est verum, si collective accipiatur, quia simul juncta sunt paria: si vero distributive accipiatur, sunt imparia. Unde dicendum est quod in uno sensu dicere omnes de eodem quod sit suum, esset bonum, scilicet secundum quod ly Omnes tenetur distributive: sed non est possibile: implicat enim contradictionem: ex hoc enim ipso quod est proprium hujus, non est alterius. Si autem non accipiatur sic, sed collective, non erit consentaneum, idest incongruum civitati. Secundam rationem ponit ibi, « Adhuc autem aliud habet nocumentum. » Per quam ostendit quod dictum Socratis non solum non est utile civitati, sed etiam infert maximum nocumentum, Videmus enim quod de eo quod est commune multorum valde parum curatur; quia omnes maxime curant de propriis; sed de communibus minus etiam curant homines quam quantum pertinet ad unumquemque; ita quod ab omnibus simul minus curatur, quam curaretur si esset unius solius. Dum enim unus cre-

dit quod alius faciat, omnes negligunt: sicut accidit in servitiis ministrorum, quod multi servientes quandoque pejus serviunt, dum unus expectat quod alius faciat. Secundum autem legem Socratis sequitur quod unusquisque civis haberet mille filios vel plures; et sic minus curabit de singulis quam si haberet unum solum. Et si addamus quod isti mille filii non sunt proprii uniuscujusque civium, sed incertus est filius incerti patris, multo minus curabunt. Unde sequitur quod omnes cives similiter negligent curam puerorum, et hoc erit maximum damnum in civitate. Tertiam rationem ponit ibi, « Adhuc sic unusquisque meus etc. » Dicens, quod isto modo, idest secundum positionem Socratis, unusquisque civium dicet de unoquoque civium bene operante, vel male, quotcumque contingat eos esse, dicet inquam, hic est meus, aliquod secundum naturam existens, puta, hic meus filius, vel illius. Et hoc modo dicet de unoquoque mille, vel quot contingat esse in civitate: et hoc dicet non quasi procerto sciat hunc esse suum filium, vel illius, sed cum dubitatione; quia si mulieres sint communes, multis accedentibus ad unam, non potest esse manifestum ex quo patre contingat esse genitum filium; quia multi sunt qui non generant; et etiam incertum est, cujus filium contingat esse servatum in vita multis morientibus. Est ergo considerandum utrum melius sit, quod per modum istum aliquis appellet aliquem suum filium vel nepotem quemlibet de numero duorum millium, aut magis, quod aliquis appellet aliquem juvenem suum proprium, sicut modo in civitatibus faciunt. Videmus enim, quod unum et eundem juvenem quidam civium vocant filium suum, quidam nepotem, vel secundum quamdam aliam propinquitatem, sive consideretur propinquitas propter consanguinitatem, sive propter aliquam familiaritatem, sive quonam aliquis a principio habuit curam ipsius, puta, quia fuit tutor ejus vel instructor, aut etiam eorum, quæ ad ipsum pertinent, et cum unum dicat filium vel nepotem, alium dicet esse fratruelem, vel contribulem. Dicuntur autem fratrueles, qui sunt ex duobus fratribus nati. Contribules autem qui sunt ex una tribu, puta ex una societate in civitate. Sic igitur patet quod non solum secundum legem Socratis multi cives dicent de uno et eodem, hic est meus, sed etiam secundum consuetudinem quæ nunc in civitatibus observatur. Sed in hoc videtur esse præeminentia secundum legem Socratis, quod multi dicent hunc esse suum filium. Ex alia vero parte est præeminentia ex hoc, quod diversi dicent unum et eundem esse suum, non tamquam communem, sed tamquam proprium, vel nepotem, vel filium, vel fratrem, vel aliquid hujusmodi. Multo autem melius et efficacius est ad amicitiam et curam impendendam, quod aliquis æstimet esse aliquem proprium nepotem, quam cum æstimet eum filium communem per modum quo Socrates ponit; quia sicut dictum est, propria magis homines amant et procurant quam communia. Unde patet quod lex Socratis magis affert civitati detrimentum quam utilitatem. Quartam rationem ponit ibi, « Quinimo, sed neque diffugere etc. » Et dicit quod quamvis Socrates putaret per communitatem filiorum et mulierum hoc evitare, ut nullus dicat esse suum proprium filium vel fratrem, sed communiter hoc opinentur, tamen non potest hoc effugere, quin aliqui suspicentur de aliquibus, quod sint fratres eorum, vel filii, vel patres vel matres: et hoc propter similitudinem quæ frequenter invenitur inter filios et patres vel matres. Unde quidam eorum, qui describunt periodum terræ, et quomodo circularitas mundi est habitata, narrant quod in superiori Lybia quidam habent communes uxores, sed dividunt filios secundum similitudines, ita quod unusquisque vivorum accipit sibi pro filio illum qui sibi similatur. Et hoc etiam videmus contingere in feminis aliorum animalium, sicut equæ, et vaccæ, quæ naturaliter habent, quod faciant filios similes patribus. Sicut dicitur de quadam equa, quæ in terra Pharsaliæ ob hoc vocabatur Justa, quia filios reddebat similes patribus. Unde manifestum est quod Socrates per legem quam dicit esse ferendam de communitate uxorum et filiorum, et non potest hoc consequi, ut non sint privati affectus inter homines.

LECTIO III.

Quod communitas liberorum reddat cives magis proclives ad jurgia et cædes, quodque reverentiam seniorum tollat, et consanguinitatis benevolentiam.

ANTIQUA.

Adhuc autem, et tales difficultates non facile devitare, hanc construentibus communitatem; puta vulnerationes, et homicidia involuntaria; hæc autem voluntaria, et pugnas, et maledictiones : quorum nullum conveniens est fieri ad patres et matres, et eos qui non longe, quæ plus accidere necessarium ignorantibus quam scientibus. Et factorum scientibus quidem contingit putatas fieri solutiones, aliis autem neque unam. Inconveniens autem, et communes facientes filios, coire solum auferre ab amantibus, amare autem non prohibere, neque usus alios, quos patri ad filium esse omnium est indecentissimum, et fratri ad fratrem; quin et amare solum. Inconveniens autem, et coitum auferre propter aliam causam quidem, neque unam, ut valde vehementi delectatione facta : quia autem hic quidem pater, aut filius, ii autem fratres ad invicem, nihil putare differre. Videtur autem magis terræ cultoribus esse utile, communes esse uxores, et pueros quam custodibus. Minus enim erit amicitia communibus existentibus pueris et uxoribus. Oportet autem tales esse subjectos ad obedire, et ad non insolescere. Totaliter autem accidere necesse propter talem legem contrarium eorum, quorum convenit recte positas leges causas fieri, et propter quam causam Socrates sic arbitratus est, oportere ordinare quæ circa pueros et uxores. Amicitiam quidem enim putamus maximum esse bonorum civitatibus : sic enim utique minime seditiones faciunt, et unam esse civitatem collaudat maxime Socrates; quod et videtur, et ille esse inquit amicitiæ opus; quemadmodum in amativis sermonibus scimus dicentem Aristophanem, quod amantibus propter nimis diligere desiderantibus, natura unum factos esse, et ambos fieri unum ex duobus existentibus. Hic quidem igitur necesse ambos corruptos esse, aut unum. In civitate autem amicitiam necessarium remissam fieri propter communionem talem, et minime dicere meum, aut filium patrem, aut patrem filium. Sicut enim modicum dulce in multam aquam mixtum insensibilem facit mixtionem, sic accidit, et familiaritatem ad invicem eam quæ de nominibus his curare, minime necessarium existens in politia tali, aut patrem ut filii, aut filium ut patris, aut ut fratres invicem. Duo enim sunt, quæ maxime faciunt sollicite curare homines et diligere : proprium, et dilectum : quorum neutrum possibile est existere his, qui sic civiliter conversantur. At vero, et de eo, quod est transferri natos pueros, hos quidem ex cultoribus et artificibus ad custodes, hos autem ex his ad illos, multam habet turbationem, quo erit modo, et cognoscere necessarium dantes, et transferentes quibus quos dant. Adhuc autem, et antiqua dicta magis in his necessarium accidere, puta vulnerationes, amores, homicidia : non adhuc appellant fratres et pueros, et patres et matres, qui in alios cives dati custodes, et rursum, qui apud alios cives, ut vereantur talium aliquid operari propter cognationem. De ea quidem igitur, quæ circa pueros et uxores, communione determinatum sit hoc modo.

RECENS.

Præterea etiam hujusmodi incommoda et noxas non est facile vitare iis qui hanc communitatem introducunt : verbi gratia, verberationes et cædes, alias invite admissas, alias sponte, rixas et verborum contumelias : quorum aliquid fieri in patres et matres, et eos qui non longe absunt a cognatione et communione sanguinis, nefarium est, non item in eos qui longius remoti sunt. Quin etiam necesse est hujusmodi facinora esse crebriora apud eos qui inter se ignorant, quam apud eos qui inter se noti sunt. Et quum admissa sunt, apud eos quidem, qui inter se noti sunt, natura rerum fert ut expiationes et satisfactiones usitatæ legibusque ac moribus receptæ fiant; apud eos vero, qui inter se ignoti sunt, nulla.

Absurdum vero est etiam, eum qui filios fecit communes, concubitum solum amantibus ademisse : neque amandi licentiam, et alios usus aliasque consuetudines patri cum filio, fratrique cum fratre et sorore, omnium maxime indecoras, quoniam et amare solum turpissimum est, vetuisse ac prohibuisse. Absurdum illud quoque, concubitum quidem ademisse nullam aliam ob causam, quam quod vehemens nimis ex re venerea nascatur voluptas : ceterum utrum hic sit pater, aut filius; utrum hi fratres inter se, necne, nihil referre existimans. Videtur porro expedire agricolis potius communes esse inter ipsos uxores et liberos, quam custodibus. Minus enim contrahetur inter eos amicitia, si communes sint liberi et uxores. At tales oportet esse eos, qui imperio subjecti sunt, ut pareant, et ne rebus novis studeant.

Omnino autem necesse est contrarium earum rerum, quarum effectrices convenit esse leges recte constitutas, contrariumque ejus causæ, propter quam causam Socrates putat oportere ea quæ ad liberos et uxores pertinent, ita esse edicenda ac statuenda ex tali lege evenire. Nam et amicitiam bonorum maximum esse civitatibus arbitramur (sic enim ad seditionem faciendam minime impelluntur,) et civitatem esse unam maxime laudat Socrates : quod et videtur et ille dicit amicitiam efficere : quemadmodum in sermone amatorio scimus dicere Aristophanem (in *Platonico Convivio*) amantes, propterea quod vehementer amant, cupere coalescere et ambos ex duobus unum effici.

Necesse igitur est hic quidem vel ambos vel unum interire : in civitate vero amicitiam quasi nimia aqua dilutam esse, propter talem communionem; minimeque dicere aut meum filium, patrem, aut meum patrem, filium. Quemadmodum enim exiguum dulce ad multam aquam admixtum temperationem efficit vix percipiendam sensu : sic evenit ut propter conjunctionem et propinquitatem mutuam ex his nominibus proficiscentem, minimam curam habeat in tali reipublicæ administrandæ forma aut pater tamquam filiorum, aut filius tamquam patris, aut fratres tamquam fratrum : quum sit hoc tamen necessarium. Duo enim sunt quæ homines ad curandum atque amandum maxime impellunt, proprietas et amor : quorum neutrum iis suppetere potest, qui in republica ita instituta versantur.

Jam vero de filiis qui nascuntur, aliis quidem ab agricolis et opificibus ad custodes, aliis autem a custodibus ad opifices transferendis, magnam habet confusionem ac perturbationem, quonam modo hoc sit futurum. Tum necesse est eos qui tradunt ac transferunt, quibus quos tradant, non ignorare. Præterea quæ jam pridem dicta sunt, in his magis

eveniant necesse est, nempe verbera contumeliæ, amores, cædes. Non enim amplius fratres et liberos et patres et matres appellant ii qui aliis civibus traditi sunt, puta custodibus, neque rursus ii qui apud custodes nati sunt aliis civibus traditi, ut vereantur aut caveant ne quid tale admittant propter cognationem. De liberorum igitur et uxorum communione hoc modo explicatum sit.

Postquam Philosophus ostendit quod causa, quam Socrates assignabat, suæ legis, non erat rationabilis, scilicet quod optimum esset civitati esse maxime unam, et iterum quod maxima unitas non provenit ex communitate mulierum et filiorum, hic tertio vult ostendere multas difficultates et inconvenientia, quæ consequentur ex tali lege: et proponit sex rationes. Circa quarum primam dicit quod illis qui constituunt hanc communitatem mulierum et filiorum, non est facile, quod devitent has difficultates, et inconvenientia quæ dicentur. Primo enim non potest contingere quin in civitate contingant vulnerationes et homicidia. Quandoque quidem involuntaria, puta cum casu fiunt. Quandoque autem voluntaria, puta cum fiunt ex odio vel ira. Et iterum rixæ et maledictiones sive opprobria: quæ omnia multo magis inconveniens est quod fiant parentibus, vel aliquibus propinquis secundum cognationem, quod extraneis et remotis; quanto enim naturaliter aliquis magis inclinatur ad amorem alterius, tanto magis inconveniens est, quod ei inferat nocumentum. Et hujusmodi nocumenta vel injuriæ multo magis fient ad illos de quibus nescitur pro certo quod sint filii eorum quibus inferunt tales injurias, quam apud illos de quibus pro certo scitur. Potest etiam cum hoc reputari, quod sit facta aliqua dissolutio propinquitatis; sicut contingit quandoque, quod propinquitas tollitur, vel propter longinquam generationem, vel quandoque etiam consanguinei abdicantur propter aliquam offensam. Sed illi qui nesciunt propinquitatem, nullam possunt putare solutionem propinquitatis esse factam. Unde patet quod hujusmodi mala, quæ in civitatibus proveninnt, erunt magis inconvenientia si ponatur communitas mulierum et filiorum; quia scilicet continget, quod frequenter fiant ad propinquos. Secundam rationem ponit ibi, « Inconveniens autem, etc. » Et sumitur hæc ratio ex inconvenientibus, quæ sequentur ex concupiscentia libidinum, sicut prima sumebatur ex inconvenientibus quæ sequuntur ex ira vel odio. Considerandum est ergo quod apud omnes reputatum fuit inconveniens et inhonestum, quod filii coirent cum matribus, aut patres cum filiabus; et hoc oportebat accidere, si ponerentur communes filii: quia contingeret, quod filius cognosceret matrem suam sicut et aliquam aliam mulierem; et similiter contingeret, quod pater cognosceret carnaliter filiam suam, sicut et aliquam aliam. Socrates ergo præsentiens hoc inconveniens, voluit ipsum vitare tali statuto, ut per principes civitatis impediretur coitus filii cum matre cum oportebat esse certum ad minus apud principes civitatis, qui filium susciperent nutriendum; et similiter, ut impediretur per eosdem principes coitus patris ad filiam, quando aliqua conjectura posset haberi, quod hæc esset filia illius. Sed hoc statutum Socratis Philosophus impugnat dupliciter. Primo quidem, quia hoc statutum videtur esse insufficiens. Prohibebat enim filio solum coitum matris, non autem prohibebat ei amorem libidinosum, quia non indicabat ei quod hæc esset mater ejus, neque etiam prohibebat ei alios usus libidinosos, puta amplexus et oscula, quæ indecentissimum est esse inter propinquos, quia etiam amorem libidinosum inter eos esse est inconveniens. Secundo improbat istud statutum propter causam quam assignat. Dicebat enim, quod interdicendus erat coitus matris filio, propter nullam aliam causam, nisi ad vitandum delectationem valde vehementem, quæ ex amore naturali matris et filii proveniret, qui superadderetur libinoso amori. Vehementiam autem delectationis in coitu, ideo vitari volebat, ne homines nimis allicerentur ad intemperantiam. Dicit ergo Aristoteles quod inconveniens est dicere quod propter istam solam causam debeat aliquis abstinere a coitu matris, et non ex solo, quod mater ejus est. Et eadem ratio est de aliis propinquis: ex ipsa enim sanguinis propinquitate debent sibi cognati quamdam reverentiam honestatis, quæ tollitur per lasciviam coitus. Tertiam ra-

tionem ponit ibi, « Videtur autem magis terræ cultoribus, etc. » Et dicit quod ista lex Socratis de communitate uxorum et filiorum, magis est utilis agricolis et aliis infimæ conditionis hominibus, quam custodibus civitatis, idest principibus civitatis ; et aliis magnis viris, qui agunt curam de rebus communibus civitatis, quia filii agricolarum exaltabuntur, et filii magnorum dejicientur, si omnes redigantur in commune. Et ex hoc sequitur, quod minus erit amicitia inter magnos et plebeios : conservatur enim amicitia inter eos, inquantum agricolæ et alii hujusmodi sunt principibus subjecti : quia ut dicitur in nono *Ethicorum*, illud quod est proportionabile unicuique, salvat amicitiam : subjectio autem conservatur in hoc, quod inferiores principibus obediant et non insolescant ; quodquidem accidet si æquiparantur majoribus in filiis et mulieribus. Unde patet quod hæc lex Socratis impedit amicitiam civitatis, quæ debet esse inter principes et subjectos. Quartam rationem ponit ibi, « Totaliter autem accidere, etc. » Et dicit quod ex tali lege omnino accidit contrarium eorum, ad quæ intendunt illi qui ponunt rectas leges ; et iterum contrarium ei, propter quod Socrates putavit, quod debeat ordinari lex de pueris et uxoribus. Omnes enim communiter putamus, quod amicitia sit maximum bonum in civitatibus ; quia si sit amicitia inter cives, minime facient seditiones ; et ad hoc intendunt omnes legislatores, ut civitas sit sine seditionibus. Unde omnes qui ponunt rectas leges, ad hoc tendunt, ut sit amicitia inter omnes cives. Socrates etiam dixit, quod optimum in civitate erat, quod esset una : unitas autem hominum ad invicem est effectus amicitiæ, et sicut communiter videtur omnibus, et etiam sicut Socrates dixit. Unde etiam Aristophanes dixit in sermonibus quos de amore fecit, quod seinvicem amantes desiderant, quod essent facti unum per naturam ; et quia hoc non potest esse, desiderant, quod fiant unum quantum possibile est. In hoc igitur casu in quo Aristophanes loquitur, sequeretur quod vel ambo se amantes corrumperentur dum ex eis aliquid unum fieret, vel alter eorum corrumperetur quasi in alterum conversus. Sed in civitate propter talem communicationem mulierum et filiorum, sequetur quod amicitia diminuatur et minimum habebit de pondere ad amorem quod vel pater dicat de aliquo, iste est meus filius, cum simul dicat hoc de multis aliis in civitate existentibus, aut filius dicat de patre, hic est meus pater, cum etiam ipse hoc de multis aliis dicat. Videmus enim quod si aliquis aliquod modicum dulce immittat in multam aquam fit insensibilis mixtio, sicut cum parum de melle imponitur in multa aqua, nihil sentitur de dulcedine mellis. Unde familiaritas, quæ ex istis nominibus provenit in civitate, qua unus dicit, hic est meus pater, vel filius, aut frater, parum curabitur si quilibet antiquior de quolibet juniore dicat eum esse suum filium, et e converso, quilibet junior dicat quemlibet antiquiorem esse suum patrem, et omnes coætanei dicant se esse fratres. Et hujus ratio est, quia duo sunt quæ maxime faciunt homines sollicite curare de aliis et maxime diligere eos : quorum unum est quod sit proprium et singulare eorum. Unde homines magis curant de rebus propriis, quam de communibus, sicut supra habitum est. Aliud est specialis amor, quem quis habet ad aliquem : qui quidem amor magis fit ad eum quem aliquis singulariter diligit quam ad eum quem simul cum multis aliis diligit : sicut videmus quod etiam parentes magis diligunt filios unigenitos, quam si multos habeant ; quasi amor diminuatur per communicationem ad multos. Sic igitur patet quod si sit talis ordinatio civitatis qualem Socrates lege ordinavit, diminueretur amicitia civium ad invicem ; quod est contra intentionem legislatorum. Quintam rationem ponit ibi, « At vero et de eo quod est transferri natos etc. » Et dicit quod secundum ordinationem Socratis oportebat quod fieret transmutatio filiorum ; ut illi scilicet qui essent nati a quibusdam matribus, aliis darentur ad nutriendum, ita quod nullus cognosceret proprium filium : quomodo autem hoc fieri posset, ut scilicet transferrentur filii agricultorum et artificum ad nobiles qui custodiunt civitatem, aut e converso, non de facili apparet : talis enim translatio magnam turbationem civibus afferret, et ex alia parte non posset omnino tolli opinio de propriis filiis ; quia illi qui darent et transferrent pueros, oporteret quod scirent a quibus acciperent et quibus darent. Unde lex Socratis non consequeretur intentum, et cum hoc induceret magnam turbationem. Sextam rationem ponit ibi, « Adhuc autem et an-

tiqua etc. » Et dicit quod propter hujusmodi translationem puerorum maxime in talibus acciderent ea quæ superius dicta sunt, scilicet vulnerationes, libidinosi amores, et homicidia inter propinquos. Videmus enim quod nunc pueri qui dantur ad custodiam et nutritionem aliorum, non tanta affectione nominant suos propinquos, sicut si apud eos nutriantur; et per consequens non multum verentur in suos propinquos aliquod prædictorum committere : multo igitur magis si non cognoscerent suos esse proprios propinquos, nihil talium vererentur facere. Ultimo autem epilogando concludit quod hoc modo determinatum est de communione filiorum et uxorum, quam Socrates inducere volebat.

LECTIO IV.

Quod communis rerum possessio multas excitet in civitate controversias, temperantiæ que et liberalitatis usum aboleat.

ANTIQUA.

Habitum autem iis, est considerare de possessione quomodo oportet constituere futuris conversari secundum optimam politiam, utrum communem, aut non communem oporteat esse possessionem. Hoc autem utique quis considerabit et seorsum extra legis statuta de pueris et uxoribus ; dico autem, quæ circa possessionem : utrum, et si sint illa seorsum secundum modum secundum quem nunc se habent omnes communes esse possessiones melius et usus : puta campos quidem seorsum, fructus autem in commune ferentes expendere ; quod quidem quædam faciunt nationum : aut contrario modo, terram quidem communem esse et colore communiter, fructus autem dividi ad proprios usus (Dicuntur autem quidam et hoc modo communicare barbororum): aut et campos et fructus communes.

Alteris quidem igitur existentibus cultoribus, alius utique erit modus et facilior : ipsis autem sibi laborantibus quæ circa possessiones, plures utique exhibebunt difficultates : etenim in fructibus et operibus non factis æqualibus, sed inæqualibus, necessarium accusationes fieri ad fruentes, si accipientes quidem multa, pauca autem laborantes, ab iis, qui minus quidem accipiunt, plus autem laborant. Omnino autem convivere et communicare humanis omnibus difficile, et maxime talibus, ostendunt comperegrinantium communitates : fere enim plurimi dissidentes, ex iis quæ in potibus et ex parvis propulsantes invicem. Adhuc autem famulantium, iis maxime offendimur quibus plurimum indigemus ad ministrationes ancillares. Communes quidem igitur esse possessiones, has et alias tales habet difficultates.

Eodem autem modo quo nunc se habet super ornatum consuetudinibus, et ordine legum rectarum non modicum utique differret ; habebit enim quod ex ambobus bonum. Dico autem quod ex ambobus quod est communes esse possessiones, et quod esse proprias : oportet enim aliquo modo quidem esse communes, omnino autem proprias. Causæ quidem enim divisæ, litigia ad invicem non facient magis autem addent, ut ad proprium unicuique insistentes. Propter virtutem autem erit ad uti, secundum proverbium, communia quæ amicorum. Est autem nunc hoc modo in quibusdam civitatibus sic subscriptum, tamquam non existens impossibile, et maxime in bene dispositis, hæc quidem sunt, hæc autem fient utique : propriam enim unusquisque possessionem habens hæc quidem utilia facit amicis,

RECENS.

Sequitur deinceps ut de civium bonis ac facultatibus rei familiaris videamus, quomodo eas constitui oporteat iis qui optima reipublicæ administratione usuri sunt, utrum communes necne. Possit autem hæc aliquis etiam seorsum ab iis quæ sunt de liberis et uxoribus lege Socratis sancita, considerare : ea dico, quæ ad facultates et fortunas pertinent, utrum etiam, si propria et separata sint illa de uxoribus et liberis, quemadmodum nunc sunt apud omnes, possessiones et usumfructum communes esse melius sit ; verbi gratia agros et fundos seorsum possideri, fructus autem in commune collatos consumi (quod nonnullæ nationes faciunt ;) an contra, agros quidem esse communes, et arari communiter, fructus autem dividi ad proprios cujusque usus (dicuntur autem nonnulli barbari etiam hoc modo inter se res communicare ;) an et fundos et fructus esse communes.

Si igitur alii sint qui agros colant, alius modus fuerit, isque facilior ; sin ipsi sibi colant et laborent in iis quæ ad agros et ceteras possessiones pertinent, plures hoc afferet difficultates. Nam quum in fruendo, et in opere faciendo laboreque sufferendo, non est æqualitas, necesse est criminationes et querelas oriri adversus eos qui fruuntur quidem multis aut percipiunt multa, parvos autem labores capiunt, ab iis qui pauciora quidem percipiunt, plures autem labores sufferunt.

In summa vero, quum una vivere et rerum omnium humanarum communionem habere difficile sit, tum maxime talium ; id quod declarant eorum, qui una peregrinantur, communitates. Propemodum enim plurimi dissidentes de rebus ante pedes positis et parvis, inimicitias inter se suscipiunt. Præterea vero e famulis maxime offendunt ii, quorum opera ad ministeria quotidiana plurimum utimur. Bonorum igitur, quæ possidentur, communicatio et has et alias habet difficultates.

Quomodo autem nunc vivitur, hoc si et bonis moribus ornatum et in ordinem adductum et rectis legibus temperatum fuerit, non paullo præstiterit. Habebit enim id quod ex utroque proficiscitur, commodi. Commodum autem ex utroque proficiscens dico, et quod ex bonorum communione, et quod ex proprietate oritur. Oportet enim bona quodam modo esse communia, simpliciter et universe propria. Curationes enim bonorum divisæ criminationes et querelas inter eo non gignent : sed potius illæ amplificabuntur et crescent, quum unusquisque rei propriæ assiduam curam impendet. Propter virtutem vero ad utendi facultatem bona, ut est in proverbio, amicorum erunt communia.

Est autem jam nunc in quibusdam civitatibus hujuscemodi consuetudinis informata descriptio, quo

his autem utitur tamquam communibus; velut etiam in Lacedæmonia servis utuntur iis, qui ad invicem, ut est dicere, propriis. Adhuc autem equis et canibus, si indigeant pro viaticis in agris per regionem. Manifestum igitur quod melius esse quidem proprias possessiones, usu autem facere communes. Quomodo autem fiant tales, legislatoris hoc opus proprium est. Adhuc autem, et ad delectationem inenarrabilem, quantum differt putare aliquid proprium: nequaquam enim vane eam quæ ad seipsum habet habet amicitiam unusquisque, sed est hoc naturale. Philauton autem esse vituperatur, et juste: non est autem hoc amare seipsum, sed magis quam oportet seipsum amare; quemadmodum et amatorem pecuniarum; quoniam amant quidem omnes, ut dicatur, unumquodque talium. At vero, et largiri, et auxiliari amicis, aut extraneis, aut alteris, delectabilissimum quod fit in possessione propria existente. Hæc itaque accidunt universis, unum facientibus civitatem.

Et ad hoc interimunt opera duarum virtutum manifeste: temperantiæ quidem circa mulieres: opus enim bonum ab aliena existente abstinere propter temperantiam: liberalitatis autem circa possessiones. Nec enim manifestus erit liberalis existens, nec operabitur actum liberalem, nec unum: in usu enim possessionum liberalitatis opus est. Bonæ faciei quidem igitur talis legis latio, et philantropos utique esse videbitur: audiens enim gaudens suscipit, putans fore amicitiam quamdam mirabilem omnibus ad omnes, aliterque cum accusat aliquis nunc existentia in politiis mala, tamquam facta propter non communem esse substantiam. Dico autem disceptationes ad invicem, circa contractum et falsorum testimoniorum judicia, et divitum adulationes: quorum nihil fit propter incommunicationem, sed propter malitiam quoniam et omnia possidentes et communicantes, multo magis dissidentes videmus quam separatim substantiam habentes. Sed videmus paucos ex communibus dissidentes, ad multos comparantes, possidentes segregatim possessiones. Adhuc autem justum non solum dicere quantis privantur malis communicantes, sed et quantis bonis: videtur autem esse omnino impossibilis vita.

fit manifestum, hoc non fieri non posse: tum vero maxime in civitates quæ bene gubernantur, partim hujuscemodi vivendi consuetudo introducta est, partim introduci possit. Proprio enim quisque et privato jure bona possidens partim ea fruenda permittit amicis, partim iis utitur, ut communibus: veluti Lacedæmonii etiam servis utuntur alter alterius, ut suis, et præterea equis et canibus et penu, si quis forte rure in agris opus habet. Perspicuum igitur est, esse præstabilius, bona quidem esse propria, usum autem eorum communem. Quomodo autem cives sic animati reddi possint, hæ sunt partes latoris legum.

Præterea nemo dicendo consequi possit, quantum referat ad voluptatem, existimare aliquid esse proprie suum. Non enim frustra ipse erga se amicitiam unusquisque gerit, sed hoc a natura est insitum. Esse autem sui amantem, quem dicunt Græce *Philauton*, merito vituperatur. At non est hoc se ipsum amare, sed magis, quam oportet, amare; quemadmodum pecuniæ esse amantem: namque amant fere omnes unumquidque talium rerum. Verum etiam munificentiam conferre in amicos, iisque opem ferre, aut hospitibus, aut sodalibus, jucundissimum est: quod tum fit, quum bona proprie a singulis possidentur.

Hæc igitur non consequentur, qui (cum Platone) civitatis nimiam unitatem efficere conantur. Præterea tollunt etiam duarum virtutum munera; quod ad uxores quidem attinet, temperantiæ (nam virtutis opus est, ab aliena uxore proper temperantiam abstinere;) quod ad fortunas autem, liberalitatis. Nam neque apparebit, quis sit liberalis, neque ullam actionem expromet liberalem. In usu enim bonorum quæ possidentur, liberalitatis munus situm est.

Hujus igitur legis rogatio speciosa quidem et humana videri possit: nam qui eam audit, libenter et cupide amplectitur, existimans admirabilem quamdam omnibus inter omnes amicitiam futuram: præsertim si quis mala, quæ nunc sunt in his reipublicæ administrandæ formis, accuset, quasi ex eo nascantur quod non sint omnium civium facultates communes: dico autem lites et controversias inter ipsos de rebus contractis, et falsorum testimoniorum judicia, et divitum assentationes; quorum nihil fit propterea quod bonorum non sit communicatio, sed propter improbitatem.

Nam etiam eos qui bona communiter possident et inter se communicant, multo magis inter se dissidere videmus, quam qui seorsum facultates habent, Sed paucos conspicimus ex communicatione bonorum inter se dissidentes, cum multis proprie sibi rem familiarem possidentibus comparantes. Præterea æquum est, non solum quot malis cariturі sint qui bonorum communicationem fecerint, sed etiam quot bonis, exponere. Videtur autem prorsus fieri non posse ut hæc vitæ ratio consistat.

Postquam Philosophus improbavit legem Socratis quantum ad communitatem mulierum et puerorum, hic improbat eam quantum ad communitatem possessionum; et circa hoc duo facit. Primo proponit quod intendit. Secundo ostendit propositum, ibi, « Alteris quidem igitur etc. » Circa primum tria facit. Primo continuat se ad præcedentia; dicens quod consequens ad præmissa est considerare de possessione, utrum oporteat ordinare quod illi qui debent conversari secundum optimam conversationem civilem, habeant possessiones communes vel non communes. Secundo, ibi, « Hoc autem utique quis considerabit seorsum etc. » Ostendit quod ista quæstio seorsum est consideranda a præmissa, quæ erat de communitate uxorum; et dicit quod considerandum est seorsum, etiam si nihil esset statutum de communitate filiorum et uxorum: utrum scilicet dato quod filii et uxores non sint communes, sed seorsum quilibet habeat propriam uxorem et filios secundum modum qui nunc observatur, melius sit quod posssiones et usus earum sint communes omnibus, quam quod unusquisque habeat propriam possessionem, sicut nunc est. Tertio, ibi, « Dico autem quæ circa etc. » Distinguit

modos quibus possibile est cives communicare in bonis possessis. Et ponit tres modos : quorum primus est quod unusquisque habeat seorsum proprium campum, sed omnes fructus camporum deferantur ad commune et distribuantur in omnes : quod observabatur apud quasdam nationes. Secundus modus est quod e converso terra sit communis et communiter colatur, sed fructus agrorum dividantur inter cives ad proprium usum cujuslibet. Et hic modus apud quosdam barbaros observabatur. Tertius modus est, ut et campi et fructus sint communes : quod Socrates lege statuendum esse dicebat.

Deinde cum dicit « alteris quidem »

Ostendit quid sit verum circa propositam quæstionem ; et primo improbat legem Socratis de communitate possessionum, ostendens quæ mala ex ea sequerentur. Secundo ostendit quæ bona per eam tollerentur, ibi, « Eodem autem modo etc. » Circa primum ponit tres rationes : quarum prima est, quia si possessiones essent communes omnium civium, oporteret alterum duorum esse : scilicet quod vel agri colerentur per aliquos extraneos, vel per aliquos ex civibus. Et si quidem per alios colerentur, haberet aliquam difficultatem, quia difficile esset advocare tot extraneos agricolas : tamen hic modus esset facilior, quam si aliqui ex civibus laborarent : hoc enim exhiberet multas difficultates. Non enim esset possibile quod omnes cives colerent agros : oporteret enim majores majoribus negotiis intendere, minores autem agriculturæ : et tamen oporteret quod majores, qui minus laborarent circa agriculturam, plus acciperent de fructibus : et sic non æqualiter secundum proportionem corresponderet perceptio fructuum operibus, sive laboribus agriculturæ : et propter hoc ex necessitate orirentur accusationes et ligitia, dum minores qui plus laborant, murmurarent de majoribus quod parum laborantes multum acciperent, ipsi autem e contrario minus acciperent plus laborantes. Et sic patet quod ex hac lege non sequeretur unitas civitatis, ut Socrates volebat, sed potius dissidium. Secundam rationem ponit ibi, « Omnino autem convivere etc. » Et dicit quod valde difficile est, scilicet quod multi homines simul ducant vitam, quod communicent in quibusdam humanis bonis et præcipue in divitiis. Videmus enim quod illi qui in aliquibus divitiis communicant, multas habent dissensiones ad invicem, ut patet in his qui simul peregrinantur : frequenter enim ad invicem dissentiunt ex his quæ expendunt in cibis et potibus computum faciendo, et aliquando pro modico seinvicem propulsant et offendunt verbo vel facto. Unde patet quod si omnes cives haberent communes omnes possessiones, plurima litigia inter eos existerent. Tertiam rationem ponit ibi, « Adhuc autem famulantium etc. » Et dicit quod homines maxime offenduntur suis famulis quibus multum indigent ad aliqua servilia ministeria ; et hoc propter communitatem conversationis vitæ : qui enim non frequenter simul conversantur, non frequenter habent turbationes ad invicem. Ex quo patet quod communicatio inter homines existens est frequenter causa discordiæ. Ultimo autem concludit quod præmissæ difficultates et aliæ similes sequerentur ex communitate possessionum in civitate.

Deinde cum dicit « eodem autem »

Ostendit quæ bona per prædictam legem tollerentur. Et ponit tres rationes : circa quarum primam dicit, quod si ita ordinetur in civitatibus, sicut nunc se habet, quod scilicet possessiones sint civibus divisæ, et hoc ordinetur pulchris consuetudinibus et justis legibus, habebit magnam differentiam in excessu bonitatis et utilitatis respectu ejus quod Socrates dicebat. Utrobique enim invenitur aliquid boni : scilicet et in hoc quod ponuntur possessiones propriæ, et in hoc quod ponuntur communes. Sed si possessiones sunt propriæ, et ordinetur per rectas leges et consuetudines quod cives sibi invicem communicent de suis bonis, habebit talis modus vivendi bonum, quod est ex utroque : scilicet et ex communitate possessionum et distinctione earum. Oportet enim possessiones simpliciter quidem esse proprias quantum ad proprietatem dominii, sed secundum aliquem modum communes. Ex hoc enim quod sunt propriæ possessiones, sequitur quod procurationes possessionum sunt divisæ, dum unusquisque curat de possessione sua. Et ex hoc sequuntur duo bona : quorum unum est quod dum unusquisque intromittit se de suo proprio et non de eo quod est alterius, non fiunt ligitia inter homines quæ solent fieri quando multi habent unam rem procurare, dum uni videtur sic et alii aliter faciendum. Aliud bonum

est quod unusquisque magis augebit possessionem suam insistens ei sollicitius tamquam propriæ. Et hoc modo erunt possessiones divisæ, sed propter virtutem civium, qui erunt in invicem liberales et benefici, erunt communes secundum usum, sicut dicitur in proverbio, quod ea quæ sunt amicorum sunt communia. Et ne cui videatur impossibile, subjungit quod in quibusdam civitatibus bene dispositis est hoc statutum quod quædam sint ipso facto communia quantum ad usum, quædam autem fiant communia per voluntatem ab ipsis dominis, dum scilicet unusquisque habens propriam possessionem, quædam de bonis suis facit provenire in utilitatem suorum amicorum et quibusdam de bonis suis utuntur amici sui per seipsos, tamquam rebus communibus. Sicut erat in civitate Lacedæmonia in qua unus poterat uti servo alterius ad suum ministerium ac si esset proprius servus. Similiter poterant uti equis et canibus et vehiculis aliorum tamquam suis, si indigerent ire ad agros, in eadem tamen regione. Unde manifestum est quod multo melius est quod sint propriæ possessiones secundum dominium, sed quod fiant communes aliquo modo quantum ad usum. Quomodo autem usus rerum propriarum possit fieri communis, hoc pertinet ad providentiam boni legislatoris. Secundam rationem ponit ibi, « Adhuc autem et ad delectationem etc. » Et dicit quod non potest de facili enarrari quantum sit delectabile reputare aliquid esse sibi proprium. Venit enim hæc delectatio ex hoc quod homo amat seipsum; propter hoc enim vult sibi bona. Nec hoc est vanum, quod aliquis habet amicitiam ad seipsum; sed naturale est. Quandoque tamen juste vituperatur aliquis ex hoc quod est amator suiipsius. Sed quando hoc in vituperium dicitur, non est hoc simpliciter amare seipsum, sed magis quam oportet; sicut et amatores pecuniarum vituperantur, quas tamen omnes aliquo modo amant : quia amatores pecuniarum vituperantur inquantum amant eas magis quam oportet. Hanc autem delectationem, quæ est de rebus propriis habendis, aufert lex Socratis. Tertiam rationem ponit ibi, « At vero et largiri etc. » Et dicit quod valde delectabile est quod homo donet vel auxilium ferat vel amicis, vel extraneis vel quibuscumque aliis : quod quidem fit per hoc quod homo habet propriam possessionem : unde etiam hoc bonum tollit lex Socratis auferens proprietatem possessionum. Ultimo autem concludit quod ista inconvenientia accidunt his qui volunt nimis unire civitatem introducendo communitatem possessionum, et uxorum, et filiorum.

Deinde cum dicit « et ad hoc »

Objicit simul contra utramque positionem, scilicet de communitate uxorum et possessionum. Et inducit etiam ad hoc tres rationes : quarum prima est quod illi qui volunt sic nimis unire civitatem, manifeste interimunt opera duarum virtutum : scilicet temperantiæ, inquantum est circa mulieres : opus enim temperantiæ est abstinere a muliere aliena : quod non habebit locum si omnes mulieres sint communes. Similiter introducens communitatem possessionum, aufert actum liberalitatis. Non enim poterit esse manifestum de aliquo an sit liberalis, nec aliquis poterit actum liberalitatis exercere, ex quo non habet proprias possessiones, in quarum usu consistit opus liberalitatis. Providus [1] homo propria expendit et dat. Quod autem aliquis det communia, non est multum liberalitatis. Secundam rationem ponit ibi, « Bonæ faciei quidem igitur etc. » Et dicit quod lex Socratis prædicta videtur bona in superficie, et videtur quod sit amabilis ab hominibus : et hoc propter duo. Primo propter bonum quod aliquis suspicatur futurum ex tali lege. Quando enim aliquis audit, quod inter cives sint omnia communia, suscipit hoc cum gaudio, reputans amicitiam admirabilem futuram per hoc omnium ad omnes. Secundo propter mala, quæ putat tolli per hanc legem. Accusat enim aliquis mala, quæ nunc fiunt in civitatibus, sicut disceptationes hominum ad invicem circa contractus, et judicia de testimoniis falsis, et hoc quod pauperes adulantur divitibus, tamquam omnia ista fiant propter hoc quod possessiones non sunt communes. Sed si aliquis recte consideret, nihil horum fit propter hoc quod possessiones non sunt communes, sed propter malitiam hominum. Videmus enim quod illi qui possident aliqua in communi, multo magis dissident ad invicem, quam illi qui habent separatas possessiones. Sed quia pauci sunt illi qui habent possessiones commu-

[1] An. « prodigus. »

nes respectu illorum qui habent divisas, propter hoc pauciora litigia veniunt ex communitate possessionum : tamen si omnes haberent communes multo plura litigia essent. Tertiam rationem ponit ibi, « Adhuc autem justum etc. » Et dicit quod homo non solum debet considerare quot malis priventur illi qui habent communes possessiones et uxores, sed etiam quot bonis priventur. Debet enim legislator sustinere aliqua mala, ne priventur majora bona : tot autem bona privantur per hanc legem Socratis, quod videtur esse impossibilis talis conversatio vitæ, ut patet per inconvenientia supra posita.

LECTIO V.

Quod Socratem deceperit in communione ponenda : et quod non contingit talem civitatem esse felicem.

ANTIQUA.

Causa autem deviationis Socrati, oportet putare suppositionem non entem rectam. Oportet quidem enim esse modo aliquo unam, et domum, et civitatem, sed non omnino : est quidem enim ut non erit procedens civitas, est autem ut erit quidem : prope autem existens ut non sit civitas, erit deterior civitas. Quemadmodum utique siquis symphoniam facit homophoniam, aut rhythmon basin unam. Sed oportet multitudinem existentem, quemadmodum dictum est prius, propter disciplinam communem, et unam facere. Et futurum disciplinam inducere, et putantem per hanc fore civitatem studiosam, inconveniens talibus existimare dirigere, sed non consuetudinibus, et philosophia, et legibus, ad modum quem circa possessiones in Lacedæmonia et Creta pro conviviis legislator communicavit.

Oportet autem non hoc ipsum ignorare, quia oportet attendere multo tempore et multis annis, in quibus non utique lateat si hæc bene se habuerint : omnia enim fere inventa sunt quidem, sed hæc quidem non conducta sunt, iis autem non utuntur cognoscentes. Maxime autem fiet utique manifestum siquis operibus videat talem politiam constructam : non enim poterit, non partiens ipsam et segregans facere civitatem, hæc quidem in convivia, hæc autem in confraternitates, et tribus. Itaque et nihil aliud accidet esse lege statutum præter non agros colere municipes, quod et nunc Lacedæmonii facere conantur.

Quinimmo, sed neque modus totius politiæ quis erit communicantibus, neque dixit Socrates, neque facile dicere. Equidem multitudo fere civitatis diversorum civium multitudo, de quibus nihil determinatum est prius. Et agricolis communes esse oportet possessiones, aut secundum unumquemque proprias, adhuc autem uxores et pueros, proprios aut communes. Siquidem enim eodem modo communia omnia omnibus, quid different isti ab illis municipibus, aut quid plus sustinentibus principatum ? nisi aliquid sapiant tale, quale Cretenses : illi enim alia hæc servis dimittentes, solum negant gymnasia, et armorum possessionem. Si autem quemadmodum in aliis civitatibus, et apud illos erunt talia, quis modus erit communitatis ? in una enim civitate, duas civitates esse necessarium, et has subcontrarias invicem. Faciunt enim hos quidem municipes velut custodes, agricolas autem et artifices et alios cives. Accusationes autem et disceptationes, et quæcumque alia civitatibus existere inquit mala, omnia existent et his : quamvis dicat Socrates, quod non multis indigebunt legalibus propter disciplinam : puta legibus circa municipia, et circa forum, et aliis talibus attribuens solum disciplinam municipibus. Adhuc autem dominos facit rerum possessarum agricolas, oblationem ferentes. Sed multo magis verisimile est graves esse et astutiis

RECENS.

Originem autem fraudis et erroris Socrati fuisse existimare oportet id, quod ab eo suppositum est quasi verum ac rectum, quum aliter sit. Debet enim quadam ex parte et quodam modo una esse et domus et civitas, sed non omni ex parte et modis omnibus. Futurum enim est ut longius progressa quodam modo non sit civitas : aliquo modo erit illa quidem civitas, sed quum parum ab eo fuerit ut non sit civitas, deterior erit civitas : quemadmodum si qui concentum ex multis vocibus constantem eo redigat ut sit unius vocis sonus ; et rhythmum ad unam basin deducat.

Verum oportet civitatem, quum sit multitudo, ut antea dictum est, disciplina et institutione communem atque unam efficere. Et vero eum, qui disciplinam sit introducturus, existimans ejus opera atque adjumento civitatem bonam futuram, absurdum est sperare, se talibus institutis eam corrigere et meliorem facere posse, et non moribus et philosophia et legibus : quemadmodum quæ ad fortunas et rem familiarem pertinent, Lacedæmone et in Creta convictibus introductis legislator communia fecit. Ne hoc quidem ignorare oportet, ad longum tempus et ad multos annos animum esse attendendum ; quibus hæc, si bene et recte fieri possent, non latuissent. Omnia enim propemodum reperta sunt, quamquam alia non sunt in unum collecta, aliis etiam cognitis et notis non utuntur.

Maxime autem tota res in promptu sit, si quis talem reipublicæ administrandæ formam re ipsa institui et ad usum hominum deduci cernat. Non enim poterit, nisi bona partiatur et separet, partem in convictus publicos, partim in curias et tribus, facere civitatem. Itaque eveniet ut nihil aliud lege Socratis sit institutum, nisi ut ne custodes agros colant : quod et nunc Lacedæmonii facere conantur. Verum enim vero quis totius reipublicæ administrandæ modus sit futurus bona omnia inter se communicantibus, neque exposuit Socrates, neque facile explicari potest. Atqui completur fere tota civitas ex multitudine civium reliquorum, de quibus nihil distinctum neque decisum est, utrum etiam agricolis inter ipsos communes esse facultates oporteat, an prive proprias ; et præterea, utrum uxores et liberos esse proprios, an communes.

Nam si eodem modo communia erunt omnium omnia, quid agricolæ different a custodibus ? aut quomodo compensabitur obsequium agricolarum erga ipsos, aut qua disciplina adducentur ut maneant in officio ? nisi forte aliquid tale callide excogitent, quale Cretes. Illi enim cetera eadem servis concedentes ac permittentes, dumtaxat iis exercitationum usu et armorum possessione interdixerunt. Quodsi qualia in aliis civitatibus, talia etiam apud illos erunt, quis erit communionis modus ? In una

plenos, quam a quibusdam obsequia et humiliationes et servitutes.

Sed sive necessaria similiter, sive non, nunc nihil determinatum est, et de habitis, quæ eorum politia et disciplina, et leges quales : est autem neque invenire facile, neque differens modicum, quales quosdam esse hos, ad salvandum municipum communitatem.

At vero si uxores quidem faciet communes, possessiones autem proprias, quis dispensabit, quamvis sint communes possessiones et agricolarum uxores, quemadmodum quæ in agris viri ipsarum? Inconveniens autem et ex bestiis fieri parabolam, quia oportet eadem tractare mulieres viris : quibus œconomiæ nihil attinet.

Insecurum autem et principes, quomodo instituit Socrates : semper enim facit eosdem principes, hæc autem seditionis causa, et apud nullam dignitatem possidentes : si aliunde utique apud animosos et bellicosos viros. Quod autem necessarium ipsi facere eosdem principes manifestum. Non enim quandoque autem aliis mixtum animabus a Deo aurum, sed semper eisdem. Ait autem iis quidem mox genitis misceri aurum, his autem argentum, æs autem et et ferrum artificibus futuris, et agricolis.

Adhuc autem et felicitatem auferens a municipibus, totam inquit oportere felicem civitatem legislatorem. Impossibile autem felicem totam, non pluribus, aut non omnibus partibus, aut quibusdam habentibus felicitatem : non enim eorum felicitas, quorum et par. Hoc quidem enim contingit toti inesse, partium autem neutri : felicitati autem impossibile. At vero, si municipes non felices qui alteri ? non enim utique artifices, et multitudo banausorum. Politia quidem igitur, de qua Socrates dicit, has dubitationes habet, et his non minores alteras.

enim civitate duas esse civitates erit necesse, easque sibi contrarias. Facit enim custodes quidem velut præsidiarios milites et propugnatores, agricolas autem et artifices et reliquos, cives.

Criminationes autem et judicia seu actiones, et quæcumque alia in civitatibus hærere mala dicit, ea omnia his etiam civibus inerunt. Atqui ait idem Socrates, suis civibus paucis omnino legibus opus futurum propter disciplinam atque institutionem, verbi gratia, ædilitiis et forensibus, et aliis talibus, quum disciplinam custodibus tantum assignaverit. Præterea vero agricolas bonorum et possessionum sinit esse dominos, dummodo vectigal impositum pendant. At multo probabilius est eos asperos et superbos fore magis quam apud Lacedæmonios Helotes, apud Thessalos Penestas, et similia apud alios servitia.

Sed enim utrum sint hæc æque necessaria, necne, nunc quidem nihil ab eo definitum est. Tum neque de ceteris proximis et deinceps sequentibus, quæ sit horum reipublicæ administrandæ ratio et disciplina, quæ leges. Neque est autem ad inveniendum facile, neque parum refert, quomodo sint conformati, ut custodum communitas conservetur. Jam porro si mulieres quidem faciet communes, possessiones autem et facultates proprias, quis rem familiarem domi administrabit ac procurabit, quemadmodum rure eam viri administrant ?

Absurdum autem etiam est, facta cum bestiis comparatione probare, eadem studia sequi eademque munera obire mulieres atque viros oportere : quum ad bestias nullum rei domesticæ studium attineat. Periculosa porro est etiam magistratuum creandorum ratio, quomodo quidem Socrates creat. Perpetuo enim vult ab eisdem obtineri magistratus. At hinc seditionis causa oritur etiam apud homines contemptissimos atque abjectissimos : multo magis apud animosos et bellicosos viros. Necesse autem habuit perpetuos et semper eosdem facere magistratus, quoniam non interdum horum, mox illorum animis admistum est aurum illud divinum, sed semper iisdem. Ait enim Deum aliis statim nascentibus aurum admiscuisse, aliis argentum ; æs autem et ferrum iis, qui futuri sunt artifices et agricolæ.

Præterea vero quum beatitudinem custodibus adimat, ait latorem legis totam civitatem efficere beatam oportere. Atqui fieri non potest ut tota civitas sit beata, nisi aut plurimi, si non omnes, aut nonnulli beatitudinem sint consecuti. Non enim est beata vita ex earum rerum numero, quarum est numerus par. Contingere enim potest, ut totum quidem aliquod numero pari constet, neutra tamen ejus pars ; sed ut totum aliquod sit beatum, partes autem ejus non sint beatæ, fieri non potest. Atqui si custodes non erunt beati, quinam alii erunt ? non enim artifices et opificum illiberalium ac sordidorum multitudo. Respublica igitur illa, quam exposuit Socrates, habet difficultates inexplicabiles, et his alias non pauciores.

Postquam Philosophus impugnavit legem Socratis ostendens eam esse inconvenientem, hic impugnat eam ostendens esse insufficientem ; et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod non habuit sufficiens motivum. Secundo ostendit quod id quod ponebatur, insufficiens erat, ibi, « Quinimmo sed neque modus etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit motivum esse insufficiens propter falsam suppositionem. Secundo propter defectum experientiæ quæ requiritur in legibus condendis, ibi, « Oportet autem non etc. » Dicit ergo primo, quod causa quare Socates deviavit a veritate circa legem de communitate possessionum, filiorum et uxorum, oportet putare fuisse, quia supponebat quamdam suppositionem non rectam : scilicet quod summum bonum civitatum esset quod ipsa esset maxime una. Hæc autem suppositio ideo non est recta, quia ad civitatem et domum, sicut supra dictum est, requiritur aliqua unitas, sed non omnimoda. Unde intantum potest procedere unitas civitatis, quod jam non erit civitas ; puta si omnes sint unius artis et cohabitantes in una domo. Intantum au-

tem potest procedere unitas quod erit in propinquo ad hoc quod non sit civitas. Unde sequitur quod sit pejor : quia unumquodque tanto deterius est, quanto magis appropinquat ad suum non esse; sicut si tollatur aliqua distinctio officiorum, quæ sunt necessaria ad bene esse civitatis. Et ponit exemplum, sicut si aliquis faciat concentum univocum, id est omnes cantantes in una voce, jam non erit simphonia et consonantia vocum, cui simulatur civitas ex diversis consistens. Similiter si quis faceret versum pedem unum, id est carmen uno pede tantum numero constare : quia tunc carmen non esset quod ex multis numero pedibus conficitur. Et ita potest in tantum procedere unitas quod tollatur civitas. Sed, sicut supra dictum est, oportet in civitate esse quidem diversorum multitudinem, sed quod civitas fiat una et communis propter quamdam disciplinam legum recte positarum. Sed si aliquis qui erat inducturus disciplinam ad uniendum civitatem putet per hanc legem de communitate filiorum et uxorum fieri civitatem bonam, inconveniens est si æstimet quod per tales communitates possit rectificare civitatem, et non magis per bonas consuetudines et leges, et per sapientiam circa talia : sicut dictum est supra quod Lacedæmones possessiones proprias faciebant communes quantum ad usum; et in Creta etiam fecit legislator esse aliqua communia, ut fierent quædam convivia publica civibus, secundum aliqua tempora ad hoc instituta, ut inter eos major familiaritas esset.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ostendit insufficientiam motivi propter defectum experientiæ : et dicit quod ad hoc quod leges bene ponantur, oportet hoc non ignorare, quia debet aliquis multo tempore considerare et multis annis, ut manifestum sit per experientiam, si tales leges vel statuta bene se habeant. Æstimandum est enim quod in longitudine præcedentium temporum fere omnia inventa sunt circa conversationem humanam, quæ excogitari possunt : sed quædam eorum non sunt inducta, idest non est usque ad hoc in eis processum quod lege statuerentur, quia statim eorum inconvenientia apparebat : quædam vero sunt quidem statuta, sed recesserunt ab usu dum cognoverunt homines quod non erant utilia. Et hoc maxime manifestum fit, si quis per experientiam operis [1] inspiciat talem ordinem civitatis institutum, qualem Socrates dixit. Impossibile enim est quod fiat civitas nisi per aliquam partitionem et segregationem; puta quod de bonis communibus fiat distributio per diversa convivia, vel per diversa genera, aut per diversas tribus, idest societates civitatis aut regionis. Quia igitur necesse est omnino quod fiat distributio bonorum communium quantum ad rem, nihil aliud affertur per statutum talis legis de communitate possessionum, nisi quod municipes, idest qui continue morantur in civitate, non habeant curam de agris colendis, quasi non habentes agros proprios. Sed etiam si non sint agri communes, hoc ipsum fieri potest, sicut Lacedæmonii facere conantur, ut scilicet per alios agri colantur, quamvis sint proprii.

Deinde cum dicit « quinimmo, sed »

Ostendit inconvenientiam legis Socraticæ quantum ad id quod ponebat; et circa hoc duo facit. Primo ostendit insufficientiam prædictæ legis quantum ad ea de quibus est. Secundo quantum ad quædam communia, ibi, « Sed sive necessaria etc. » Circa primum inducit tres rationes : quarum prima est per quam ostendit insufficientiam prædictæ legis quantum ad hoc quod non poterat secundum eam sufficienter distingui multitudo civitatis. Et dicit quod non solum lex Socratis facere videbatur, nisi quod municipes agros non colerent tamquam non proprios existentes, sed neque etiam Socrates dixit quis modus esset totius conversationis politicæ instituendæ secundum suam legem communicantibus, id est habentibus omnia communia, neque etiam possibile est a quovis alio dici hac lege servata. Necesse enim est quod multitudo civitatis sit multitudo hominum diversorum secundum diversos status. De quorum diversitate qualiter esse possit, nihil est determinatum a Socrate : necesse enim est dicere quod agricolis sint possessiones communes simul cum aliis civibus, et filii et uxores, aut quod habeant seorsum proprios filios et possessiones et uxores præter alios cives. Hoc autem secundo modo contingit assignare diversitatem eorum ab aliis civibus, tum

[1] Al. : « ordinis. »

propter differentiam eorum in possessionibus, tum etiam propter parentum originem : sed si eodem modo sicut communia omnia prædicta omnibus aliis, nulla differentia invenietur, secundum quam possint diversificari agricolæ a custodibus; neque etiam poterit assignari, quid plus consequantur illi qui portant pondus principatus in regendo civitatem, et sic inutiliter laborabunt : nunc autem habent hoc emolumentum quod attribuuntur eis plures possessiones, et filii eorum nobilitantur. Similiter etiam non poterit assignari, quid passi sufferunt principatum, idest propter quam eorum conditionem præcedentem ad principatum assumantur : nunc enim consueverunt ad principatus assumi, qui sunt nobiliores origine vel excellentiores divites : excellentia autem secundum virtutem non semper est ita manifesta quod secundum eam solam sufficienter possint inveniri homines, qui assumantur ad principatus. Posset autem aliquis dicere quod illi qui servarent legem Socratis, susciperent tale aliquid observandum, quale observant Cretenses, qui agriculturam et alia hujusmodi artificia dimittunt exercenda per servos, quibus solum interdicunt gymnasia, idest exercitia corporalia, et usum armorum, ut secundum hoc non oporteat distinguere inter agricolas et municipes, quia exercentes agriculturam et artifices secundum hoc non erant cives, sed servi. Sed si in civitate, quam Socrates intendit instituere, erunt hujusmodi ordinata sicut in aliis civitatibus, ut scilicet quidam civium sint agricolæ et artifices, non videbitur esse una communitas, quia in una civitate necessarium erat esse quasi duas civitates sibi contrarias : ex una enim parte erunt custodes, qui custodiunt civitatem, nihil aliud operantes; et ex alia parte erunt agricolæ et artifices operantes, quos oportet esse contrarios ad invicem, ex hoc ipso quod quibusdam laborantibus, alii non laborant, et tamen plura de fructibus recipiunt, sicut etiam supra dictum est : si vero possessiones non sunt communes, non erit ex hoc litigium, quia quilibet procurabit quod colantur agri sui, vel per alium, vel per seipsum : et dum minores servient majoribus, ab eis aliquod lucrum recipientes, erit una communicatio inter eos. Secundam rationem ponit ibi, « Accusationes autem, et disceptationes etc. » Et dicit quod in civitate habente omnia communia, sicut Socrates dixit, invenientur mutuæ accusationes et disceptationes, et omnia alia mala, quæ Socrates dicit nunc esse in civitatibus. Disceptabunt enim cives ad invicem de hoc quod non æqualiter laborant, nec æqualiter fructum recipiunt, et de multis etiam aliis; quamvis Socrates putaverit quod ista mala in civitate, in qua essent omnia communia, non essent. Et propter hoc dicebat quod propter hujusmodi disciplinam non indigeret civitas multis legibus, sed solum quibusdam paucis, scilicet circa dubitationem municipii, et circa forum judiciorum, vel etiam circa forum rerum venalium, et circa alia hujusmodi, sine quorum ordinatione civitas esse non potest : ita tamen, et hujusmodi disciplinam legum attribuebat solum custodibus civitatis, non autem agricolis, qui extra civitatem et municipium morabantur. Et sic patet quod lex Socratis erat insufficiens, quia non poterat a civitate extirpare mala quæ tollere conabatur. Tertiam rationem ponit ibi, « Adhuc autem dominos etc. » Et dicit quod Socrates committebat secundum suam legem totam dispositionem possessionum agricolis, quibus dicebat esse committendum quod fructus agrorum offerrent quibuscumque circa alia vacantibus ; et ex hoc putabat quod agricolæ propter hanc potestatem efficerentur obsequiosi et humiliter servientes aliis civibus. Sed totum contrarium accideret : multo enim magis est verisimile, quod ex quo haberent omnia in sua potestate quod essent graves aliis civibus, et adinvenirent astutias ad defraudandum eos, quam quod humiliter eis servirent. Et sic patet quod lex Socratis de communitate mulierum et possessionum insufficiens erat, quia non poterat implere quod conabatur.

Deinde cum dicit « sed sive »

Ostendit insufficientiam legis Socratis quantum ad alia consequentia. Et primo in generali. Secundo in speciali, ibi, « At vero si uxores quidem faciet communes etc. » Dicit ergo primo quod sive ista quæ Socrates posuit de communitate mulierum et possessionum, sint necessaria civitati, sive non, tamen de consequentibus nihil determinavit, scilicet qualis debeat esse ordinatio politicæ conversationis, et qualis disciplina, et quales leges propriæ eorum, qui sic habent omnia communia : non enim de facili est

invenire aliquas tales; neque etiam oportet eos parum differre ab aliis, qui prædictam civitatem servare possunt: unde quibusdam specialibus legibus et speciali disciplina essent imbuendi.

Deinde cum dicit « at vero »

Ostendit insufficientiam in speciali. Et primo quantum ad mulieres. Secundo quantum ad principes, ibi, « Insecurum autem etc. » Tertio quantum ad communem civitatis felicitatem, ibi, « Adhuc autem et felicitatem auferens a municipibus etc. » Quantum ad mulieres autem duo tangit. Primo, quod non potest sufficienter ordinari de mulieribus si sint communes custodibus et agricolis, sive possessiones sint propriæ et distinctæ utrisque, sive sint communes; quia si sint communes, oportet quod agricolæ dispensent ea quæ sunt in agris, non poterunt simul uti mulieribus in civitate existentibus, et agros colere: sed si facultates sint propriæ, mulieres communes non poterunt intendere rei domesticæ, sicut viri poterunt intendere agriculturæ, si e contra facultates sint communes, et uxores propriæ agricolarum: simul enim poterunt et agros colere et uxoribus secum habitantibus operam dare. Secundo circa mulieres dicit quod Socrates dicebat quod mulieres debebant eadem tractare cum viris, ut scilicet colerent agros et pugnarent, et alia hujusmodi facerent sicut viri: et accipiebat similitudinem a bestiis, in quibus feminæ similia operantur masculis. Sed Aristoteles istud dicit esse inconveniens, nec esse simile: quia bestiæ nihil participant de vita œconomica, in qua quidem vita mulieres habent quædam propria opera, quibus oportet eas intendere, et abstinere semper ab operibus civilibus.

Deinde cum dicit « insecurum autem »

Ostendit insufficientiam quantum ad principes; et dicit, quod non est securum civitati, quod hoc modo instituantur principes civitatis sicut Socrates instituebat: ordinavit enim, quod semper manerent iidem principes: quod quidem semper fuit causa seditionis, etiam apud homines non magni valoris, et multo magis apud homines animosos et bellicosos, qui non possunt de facili pati, quod ipsi semper subjiciantur, et alii principentur. Et subjungit causam quare Socrates instituebat, quod semper essent iidem principes: dicebat enim, quod sicut in quibusdam mineris terrarum invenitur aurum, in quibusdam argentum, in quibusdam vero ferrum, aut æs, ita in animabus quorumdam hominum, qui abundant in sapientia et virtute, est aurum, quos justum est principari; in quibusdam vero argentum, qui sunt secundi gradus; in quibusdam vero qui non sunt perfecti ad sapientiam et virtutem, invenitur quasi æs aut ferrum: et tales secundum ipsum debent fieri agricolæ et artifices. Manifestum est autem quod istud non commutatur, ita quod quandoque istis hominibus sit inditum aurum, et quandoque non; sed semper eisdem: unde sequitur, quod aliis iidem principentur.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ostendit insufficientiam quantum ad communem civitatis felicitatem; dicebat enim Socrates, quod legislator debet ad hoc attendere, quod faciat totam civitatem felicem, et quantum ad opera virtutis, et quantum ad exteriora bona: cum tamen Socrates per suam legem auferret a singulis civibus felicitatem: quia volebat, quod non haberent aliquid proprium, nec in possessionibus, nec in mulieribus, nec in filiis, quæ quidem pertinent ad felicitatem tamquam organice deservientia, ut dicitur in primo *Ethicorum*. Hoc autem est impossibile, quod tota civitas sit felix, nisi vel omnes, vel plures partes civitatis felicitatem habeant: non enim est felicitas civitatis, sicut numerus par, et alia similia. Partes enim numeri paris quandoque sunt impares, sicut partes senarii sunt duo trinarii. Et præterea si custodes civitatis non sunt felices, qui alii erunt felices ad hoc quod in eis felicitas civitatis fundari [1] possit? non enim potest dici quod agricolæ et mercenarii sint felices, qui sunt infimi in civitate: non enim felicitas quæ est optimum civitatis potest salvari in infima ejus parte. Ultimo autem epilogando concludit quod conversatio politica civitatis de qua Socrates dixit, habet prædictas dubitationes et quasdam alias non minores prædictis.

[1] Al.: « fraudari. »

LECTIO VI.

Reliquæ Socratis leges excutiuntur.

ANTIQUA.

Fere autem similiter, et quæ circa leges se habent posterius scriptas. Propter quod et de ea quæ hic politia, considerare modica, melius : etenim in politia de paucis omnino determinavit Socrates, de uxorum et puerorum communicatione, quomodo habere oportet, et de possessione, et politiæ ordine.

Dividitur autem in duas partes multitudo habitantium : hæc quidem in agricolas, hæc autem in partem, quæ ad bellum. Tertium autem ex iis consilians et principale civitatis. De agricolis autem et artificibus, utrum nullo, aut aliquo participant principatu, et utrum arma oportet possidere, et hos, et compugnare, aut non, de iis nihil determinavit Socrates : sed uxorem quidem existimat oportere simul bellare, et disciplina participare eadem municipibus : alia autem exterioribus replevit sermonibus.

Et de disciplina, qualem quamdam oportet fieri municipibus. Legum autem plurima quidem pars leges existunt entes : pauca autem de politia dixit. Et hanc volens communiorem facere civitatibus, secundum modicum, circumducit iterum ad alteram politiam : præter mulierum enim communionem, et possessionis, alia eadem tradit ambabus politiis : etenim disciplinam eamdem, et quod ab operibus necessariis abstinentes vivere, et de convivis similiter : verumtamen in hac inquit, oportere esse convivia mulierum : et hanc mille arma possidentium, hanc autem quinque millium.

Surperfluum quidem igitur habent omnes Socratis sermones, et leve, et novum, et quæstionibus plenum : bene autem omnia, forte difficile.

Quia nunc dictam multitudinem oportet non latere, quia regione Babylonica, vel aliqua infinita opus erit, tot multitudinem ex qua otiosi quinque millia nutriantur, et præter hos mulierum et famulorum alia turba multo major. Oportet quidem igitur supponi ad votum, nihil tamen impossibile. Dicitur autem quod oportet legislatorem ad duo respicientem ponere leges : ad regionem et homines. Adhuc autem bene se habet apponere et ad vicinorum loca : primum quidem si oportet civitatem vivere vitam politicam, non monasticam. Non enim solum necessarium est, ipsam talibus uti ad bellum armis, quæ utilia secundum propriam regionem sunt, sed ad exteriora loca. Si quis autem non talem acceptat vitam, neque propriam, neque communem civitatis, tamen nihil minus oportet terribiles esse inimicis, non solum venientibus in regionem, sed et discedentibus.

Multitudinem autem possessionis videre oportet, ne forte melius altero modo determinetur plane magis. Tantam enim inquit esse oportere, ut vivatur temperate ; quemadmodum siquis dicat ut vivatur bene ; hoc enim utile magis. Adhuc autem est temperate quidem, misere autem vivere. Sed melior determinatio, temperate, et liberaliter. Separatim enim utrumque, hunc quidem delitiari assequetur : hunc autem laboriose vivere. Quoniam soli ii habitus sunt virtutes circa habitudines substantiæ : puta substantia, mansuete, aut fortiter uti non est : temperate autem et liberaliter est : quare et usus hos necessarium esse circa ipsam.

Inconveniens autem, et possessiones adæquantem circa multitudinem civium non constituere ; sed sinere puerorum procreationem infinitam, tamquam sufficienter utique respondentem ad eamdem multitudinem, propter sterilitates quantiscumque genera-

RECENS.

Propemodum autem similiter se habet res de Legibus posterius scriptis : quapropter et de republica hic descripta a Platone pauca disserere convenit. Nam in libris *De republica* de paucis omnino decrevit Socrates : nempe de uxorum et liberorum communione, quomodo se res tota habere debeat, et de facultatibus communicandis, et de tota republica ordinanda. Dividit autem in duas partes habitatorum multitudinem : alteram agricolarum, alteram propugnatorum : tertiam ex his eam quæ consultat, quæque totius civitatis dominatum et potestatem obtinet. De agricolis autem et artificibus, utrum nullius magistratus, an alicujus sint participes : et utrum hos quoque arma gestare et belli gerendi communiter onus sustinere oporteat, necne ; his de rebus nihil distincte explicavit : sed mulieres quidem existimat una cum viris belli munus sustinere, et ejusdem atque custodes institutionis participes esse oportere ; ceteroqui sermonibus a re alienis disputationem totam refersit, et qualis debeat esse custodum disciplina, exposuit.

Libri autem *De legibus* maxima ex parte leges continent : pauca in eis de reipublicæ administrandæ ratione verba facit. Atque hanc dum vult communiorem et usitatis nunc civitatum formis similiorem efficere, paulatim eam ad alteram reipublicæ formam circumagens detorquet. Excepta enim uxorum et liberorum et facultatum communione, cetera eadem utrique reipublicæ attribuit. Namque quum utrique adscribat eamdem disciplinam, tum immunitatem necessariorum dat operam, vitamque ab omni operis functione vacuam, et de convictibus eodem modo statuit : nisi quod in hac ait mulierum quoque convictus esse oportere. Et in illa quidem mille homines, qui arma gerant, esse vult; in hac quinque millia.

Exquisitum igitur quiddam habent omnes Socratis sermones, comptumque et politum et novitatis plenum, et cum subtilitate quærendi et disputandi conjunctum : verum ut omnia recte in iis traderentur, fortasse fieri non potuit. Etenim quod ad illam, quæ nunc a me inde dicta est, multitudinem attinet, nemini obscurum esse debet, tot hominibus agro Babylonio aut aliquo alio immenso opus futurum, unde quinque millia virorum alantur, et præter hos cetera mulierum et famulorum turba multoties major. Oportet igitur optatum quoddam supponi ; nihil tamen ejusmodi, quod fieri non possit.

Dicitur autem ab eo, latorem legis in scribendis et ferendis legibus duo spectare debere : locum et homines. Præterea vero par est addere etiam loca finitima ac vicina, si civitas civilem vitæ cultum retinere debet. Non enim necesse solum est, eam talibus ad bellum gerendum armis uti, quæ in domesticis finibus utilia sint; verum etiam quæ in externis locis. Quod si quis talem vitæ rationem neque privatam neque publicam et communem civitatis probat, nihilominus tamen formidolosos et horribiles esse oportet hostibus, non solum in proprios fines incurrentibus, sed etiam posteaquam discesserunt.

Tum multitudinem bonorum et magnitudinem rei familiaris videndum est num quid melius fuerit aliter definire, hoc est, planius atque apertius. Tantas enim cuique rei familiaris facultates suppetere dicit oportere, ut frugaliter vivere queat : proinde ac si quis diceret, ut bene vivere queat : hoc enim magis universale est. Præterea vero licet vivere frugaliter, et tamen ærumnose. At melior erat definitio, ut frugaliter et liberaliter vivere queat. At melior erat

tis, quia videtur hoc etiam nunc accidere circa civitates. Oportet autem hoc non similiter certe habere circa civitates tunc et nunc. Nunc quidem enim nullus indiget, eo quod partiantur substantiae ad quantamcumque multitudinem : tunc autem indivisis existentibus, necesse duplices nihil habere, sive pauciores sint secundum multitudinem, sive plures. Magis autem suspicabitur quis utique oportere determinatam esse puerorum procreationem, quam substantiam, ut non a numero quodam plures generentur; hanc autem multitudinem ponere aspicientem ad fortunas, si accidat mori quosdam generatorum, et ad aliorum sterilitatem. Facere autem quemadmodum in aliis civitatibus paupertatis necessarium causam fieri civibus; penuria autem seditionem efficit et malignitatem.

Phidon quidem igitur Corinthius, existens legislator antiquissimus, domus æquales opinatus est oportere permanere, et multitudinem civium, et si primo inæquales habuissent sortes omnes secundum magnitudinem : in legibus autem his contrarium est. Sed de his quidem quomodo utique existimamus melius habere, dicendum posterius. Derelictum est autem legibus his, et quæ circa principes, quomodo erunt differentes a subjectis : ait enim oportere quemadmodum ex altero lanæ filatum fit, quam trama, sic et principes habere oportet ad subjectos. Quoniam autem omnem substantiam sinit fieri majorem usque quintuplum, propter quid hoc non utique erit in terra, usque aliquid? Et domiciliorum autem divisionem oportet considerare, ne forte non expediat ad œconomiam : duo enim domicilia cuilibet distribuebat, dividens seorsum; difficile autem domos duas habitare.

definitio, ut frugaliter et liberaliter vivere queat. Utrumque enim separatim positum, alterum luxuriam, alterum egestatem vel molestiam sequetur. Namque hi soli habitus animi in usu rei familiaris spectantur : verbi gratia, re familiari non licet leniter uti aut fortiter; frugaliter vero et liberaliter licet. Quare et hos usus in facultatibus et pecunia versari necesse est.

Absurdum porro est, quum æquationem bonorum introducat, de iis, quæ ad civium multitudinem pertinent, nihil statuere, sed liberorum procreationem indefinitam relinquere; proinde quasi futurum sit, ut satis exæquetur cum eadem multitudine, quæ initio fuerit, propter orbitates, quantumvis multi nascantur, quia hoc videtur etiam nunc in civitatibus usu venire. Sed deberet hæc res longe accuratioribus mensuris in civitatibus definiri, servata lege Socratis, quam nunc. Nunc enim nemo egestate laborat, quia bona multitudini divisa sunt, quantacumque illa sit : tunc autem, quum divisa non fuerint, necesse esset eos, qui præter numerum et extra ordinem accessissent, nihil habere, sive pauciores essent numero, sive plures.

Existimarit autem aliquis debuisse procreandis liberis certum modum constitui magis, quam facultatibus, ut ne quis constituto numero plures filios procrearet. In hac autem multitudine præfinienda et varios mortis casu considerandos esse, si qui forte eorum, qui procreati sunt, moriantur, et aliorum civium orbitatis habendam esse rationem. Hoc vero si cuique relinquatur liberum, ut fit plerumque, paupertatis causam civibus afferat necesse est. At paupertas seditionem generat et maleficium. Itaque Phedon Corinthius, lator legum cum primis antiquus, et domus æquales permanere oportere existimavit, et multitudinem civium : quamvis omnibus ab initio sortito obtigissent partes bonorum magnitudine inæquales. At in his legibus contrarium est. Sed his quidem de rebus, quonam modo se melius esse habituras arbitremur, posterius erit disserendum.

Omissa vero sunt in his legibus etiam ea quæ ad magistratus pertinent, quomodo iis, qui sub imperio sunt, præstituri sint. Ait enim, quemadmodum ex alia lana sit stamen, quam subtemen : sic et magistratus et reipublicæ præfectos ab iis, qui imperio subjecti sunt differe oportere. Quoniam autem rem omnem familiarem amplificare permittit usque ad quincuplum, cur non hoc idem in terra valeat aliquatenus? Tum vero videndum etiam est, ne areæ ædificiorum non satis utiliter autem accommodate ad rei domesticæ administrationem divisæ sint. Binas enim ædium areas cuique tribuit, seorsum divisas ac distinctas. At difficile est binas domos unum habitare et curare.

Postquam Philosophus improbavit positionem Socratis de communitate mulierum et puerorum et possessionum quod modo ponebat quasi principale in sua politica, hic inquirit de aliis consequentibus legibus. Et primo narrat eas. Secundo disputat contra eas, ibi, « Superfluum quidem igitur etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo prosequitur intentum, ibi, « Dividitur autem etc. » Dicit ergo primo quod sicut habet multas dubitationes lex de communitate mulierum et possessionum, ita etiam et aliæ ejus consequentes leges ; et ideo melius est quod de tota ejus politica aliqua pauca hic dicantur ; quia de paucis in sua politia determinavit Socrates, scilicet de communitate uxorum et filiorum et possessionum, quomodo debeant se habere ; et super hoc determinavit ordinem politicæ conversationis.

Deinde cum dicit « dividitur autem »

Recitat ea quæ Socrates dixit de ordine politiæ : nam de communitate satis supra dictum est. Et primo quantum ad partes civitatis. Secundo quantum ad disciplinam civium, ibi, « Et de disciplina « qualem quamdam etc. » Circa primum quatuor dicit. Quorum primum est quod Socrates totam multitudinem habitantium civitatem dividebat in duas partes : quarum una erat agricolarum et aliorum artificum, alia vero erat virorum bellatorum : addebat autem et tertiam partem,

scilicet consilium et principes civitatis. Secundo dicit quod Socrates omisit dicere de agricolis et artificibus, utrum debeant aliquem principatum habere, et utrum etiam debeant aliquo modo pugnare vel non. Tertio dicit quod Socrates existimavit quod oportebat mulieres bellare et alia similia facere viris. Quarto dicit quod alias quidem partes suæ politicæ implevit multis sermonibus extraneis qui non pertinebant ad materiam politicæ, interponens multa de naturalibus et de aliis scientiis.

Deinde cum dicit « et de disciplina »

Narrat quod Socrates dixit de disciplina civitatis ; et circa hoc tria facit. Primo dicit in communi quod Socrates dixit de disciplina civitatis quod oportet aliquam disciplinam habere custodes civitatis. Secundo, ibi, « Legum autem etc. » Ponit ea in quibus conveniebat cum aliis politiis : et dicit quod magna pars legum, quas Socrates ponebat, sunt leges quæ modo in civitatibus observantur. Cum enim ipse dixerit de politia, idest conversatione civitatis, et induxerit quamdam majorem communitatem in civitate quam sit consuetum, paulatim instituendo leges deveniebat ad alteram politiam, quæ nunc observatur ; quia præter communionem mulierum et possessionis quæ erat propria suæ politiæ, omnia alia tradidit quæ possint esse communia ambabus politiis, scilicet et illi quæ observat hanc communitatem, et illi quæ non observat: eamdem enim disciplinam dixit esse utrorumque : puta quod homines viverent de necessariis operibus cum quadam moderantia et abstinentia, et quod facerent quædam convivia in civitate ad majorem civium familiaritatem, quæ etiam apud alias civitates observabantur, quamvis oportuisset quod institueret multo differentem disciplinam, ut supra dictum est. Tertio cum dicit , « Præter mulierum enim communionem etc. » narrat quædam propria quæ Socrates ponebat : quorum unum erat quod fierent etiam convivia mulierum et non solum virorum : aliud autem erat quod determinabat numerum bellatorum ; scilicet quod in civitate essent ad minus mille arma portantes et ad plus quinque milia.

Deinde cum dicit « superfluum quidem »

Objicit contra prædicta alia quæ Socrates inducebat. Et primo objicit contra disciplinam legum. Secundo contra ordinem partium civitatis, ibi, « Coordinatio autem tota etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit. Secundo manifestat propositum, ibi, « Quin nunc dictam multitudinem etc. » Dicit ergo primo, quod sermones Socratis habent aliquid superfluum, inquantum replet suam politiam extraneis sermonibus ; et leve, inquantum erant insufficientes rationes, et sine experientia prolatæ ; et novum inquantum erat contra communem consuetudinem et erat quæstionibus plenum per multas difficultates consequentes ; et quod in omnibus bene diceret difficile est asserere.

Deinde cum dicit « quin nunc »

Manifestat quod dixerat. Et primo improbat dicta Socratis quantum ad mensuram quam civitati imponebat. Secundo quantum ad distinctionem, ibi, « Qui quidem igitur dicunt etc. » Circa primum duo facit. Primo improbat dictum ejus quantum ad numerum bellatorum. Secundo quantum ad quantitatem possessionis quam taxabat, ibi, « Multitudinem autem possessionis etc. » Dicit ergo primo quod si quis consideret prædictam multitudinem bellatorum, quam Socrates instituebat in civitate, manifeste apparet quod civitas talis indigebit maxima latitudine camporum, sicut est circa Babyloniam, ad hoc ut nutriantur inde quinque millia bellatorum, qui nihil aliud operentur, et præter eos multo major alia turba, et mulierum et famulorum : et secundum hoc oportet quod ille qui talem civitatem instituit, habeat multitudinem camporum ad votum : quod tamen non est impossibile : sed tamen hoc considerandum quod ille qui vult legem in civitate statuere, non debet statuere legem secundum illud quod cogitat quod sit possibile, sed respiciendo ad ea quæ ei existunt ; et præcipue quidem ad duo ; scilicet ad regionem, ut non constituat majorem civitatem quam regio illa pascere possit, et iterum ad homines ut conveniant leges hominibus secundum eorum conditiones. Tertio autem est apponendum, ut ponat leges respiciendo ad loca vicina : et hoc quidem primo est necessarium, si civitas debet habere vitam non solitariam, sed politicam, idest communem cum multis aliis civitatibus, cum quibus societatem habeat non solum in pace, sed etiam in bello : quia talem civitatem non solum necessarium est uti talibus armis ad bellum et in tanto numero

secundum quod utile est ad propriam regionem, sed etiam in exterioribus locis, in quibus conversantur vel hostes vel amici. Secundo autem si quis non approbet vitam bellicosam, neque ut propriam alicujus hominis, neque ut communem totius civitatis, nihilominus tamen quantum ad hoc oportet cives esse armatos et bellicosos, ut sint terribiles inimicis, non solum cum venerint in regionem, sed etiam quando discedunt.

Deinde cum dicit « multitudines autem »

Improbat positionem Socratis, quantum ad mensuram possessionum quam in civitate statuebat. Et circa hoc duo facit. Primo improbat mensurationem possessionum a Socrate positam secundum se. Secundo quantum ad hoc quod prætermisit mensuram generationis, ibi, « Inconveniens autem etc. » Circa primum ponit duas rationes. Dicit ergo primo quod oportet considerare ne forte alio modo possit planius determinari quantitas possessionum quas civitas debet communiter habere, quam Socrates determinaverat. Dicit enim Socrates quod tanta debet esse possessio civitatis, ut ea possint cives vivere temperate : sed planius diceretur si quis diceret, quod tanta debet esse possessio civitatis, ut ex ea vivatur bene : hæc enim determinatio est magis utilis, eo quod plura in se comprehendit bene vivere quam temperate vivere. Secundam rationem ponit, ibi, « Adhuc autem est temperate quidem etc. » Et dicit quod contingit aliquem temperate vivere, qui tamen misere vivit, idest cum magna penuria. Et sic patet quod prædicta determinatio Socratis non sufficit ; sed melior determinatio est ut dicatur quod tanta debet esse possessio, ut vivatur temperate et liberaliter. Si enim alterum eorum separatim dicatur, sequetur inconveniens. Ex una enim parte si dicatur quod debeant vivere liberaliter, sequetur quod homo in superfluis delitiis vivat. Ex alia vero parte, si dicatur quod debet vivere temperate, sequetur quod possit homo vivere cum penuria et labore : ideo ad excludendum utrumque inconveniens oportet dicere, temperate et liberaliter ; et hæc determinatio sufficit ; quia solæ hæ duæ virtutes faciunt hominem bene se habere circa usum substantiæ, idest possessionis : et hoc patet in aliis virtutibus : non enim potest dici quod aliquis utatur sua possessione mansuete aut fortiter. Mansuetudo enim est circa iras, et fortitudo circa timores et audacias ; et sic in nullo respiciunt usum possessionum : sed temperantia quæ est circa concupiscentias ciborum et venereorum propter quas multi consumunt suam substantiam, et liberalitas quæ est circa donationes et acceptiones manifeste respiciunt usum possessionis : unde potest dici quod aliquis utatur sua possessione temperate et liberaliter : unde cum per utrumque istorum videatur esse inconveniens circa usum possessionum, necessarium est circa ipsas studiosos, scilicet temperantiæ et liberalitatis.

Deinde cum dicit « inconveniens autem »

Improbat positionem Socratis ex hoc quod determinans quantitatem possessionum non determinabat quantitatem generationis. Et circa hoc sex facit. Primo quidem proponit esse inconveniens id quod Socrates dicebat : et dicit quod inconveniens est quod aliquis velit possessiones civitatis adæquare, idest ad certam quantitatem reducere, et cum hoc non instituat aliquid ad determinandum multitudinem civium, sed permittat generationem civium in infinitum fieri, sicut Socrates faciebat. Secundo, ibi, « Tamquam sufficienter etc. » Ponit rationem quæ movebat Socratem : contingit enim in civitate multas mulieres esse steriles : et ita licet aliis mulieribus generantibus multos filios, tamen semper conservabitur eadem multitudo civitatis, sicut nunc videmus in civitatibus evenire. Et propter hoc Socrati non videbatur necessarium quod circa generationem filiorum aliquid taxaretur. Tertio quidem, ibi, « Oportet autem etc. » Ostendit Aristoteles hanc rationem esse insufficientem : quia nunc in civitatibus, propter hoc quod possessiones sunt divisæ, unoquoque habentem propriam possessionem, nulla dubitatio potest provenire ad quantamcumque multitudinem proveniat generatio filiorum, quia unusquisqne filiis suis studet aliquo modo providere ; sed tunc cum possessiones non essent divisæ inter cives secundum ordinationem Socratis, sequeretur quod illi qui essent ignobiliores nihil perciperent de fructibus possessionum, sive multiplicarentur, sive diminuerentur ; dum scilicet potentes civitatis primo sibi et suis filiis necessaria sumerent, si eorum multitudo excresceret. Quarto, ibi, « Magis autem suspica-

bitur etc. » Proponit quod oportet determinare multitudinem circa generationem filiorum ; et dicit quod aliquis potest existimare quod magis oportet determinari generationem filiorum, quam etiam multitudinem substantiæ ; ita scilicet quod non generentur plures cives ab aliquo numero determinato, cui sufficiant civitatis possessiones. Quinto, ibi, « Et non numero quodam etc. » ostendit quid debeat observari in tali determinatione ; et dicit quod oportet determinare multitudinem filiorum generandorum respiciendo ad casus fortuitos, puta ad mortes eorum qui nascuntur, et ad sterilitatem mulierum quæ non concipiunt, ut scilicet tantum permittatur ex alia parte superexcrescere generatorum numerus, ut hujusmodi defectus fortuiti suppleantur. Sexto, ibi, « Prætermittere autem etc. » ostendit quomodo oportet determinari multitudinem generatorum ; et dicit quod hoc ideo necessarium est, quia si permittatur quod in infinitum homines generent absque aliquo determinato numero, sicut communiter fit in civitatibus, ex necessitate sequitur quod ex hoc proveniat causa paupertatis civibus : multi enim filii pauperes erunt habentes id solum quod eorum pater dives habebat ; ex paupertate autem civium, sequitur quod sint seditiosi et maligni ; quia dum non habent necessaria vitæ, student ea acquirere fraudibus et rapinis.

Deinde cum dicit « Phedon quidem » Improbat disciplinam legum Socratis quantum ad distinctionem quam in civitate faciebat : et circa hoc quatuor facit. Primo ostendit quomodo circa distinctionem discordabat ab aliis legislatoribus. Et dicit quod quidam legislator Corinthius, Phedon nomine, duo dixit esse observanda in civitate : quorum unum est, ut domus ipsorummet civium permanerent æquales ad invicem in divitiis et dignitate, etiam si a principio inæquales sortes habuissent : (quomodo autem reduci possunt ad æqualitatem infra dicetur) : aliud est ut multitudo civium semper æqualis remaneat ; sed in legibus Socratis contrarium invenitur : quia neque ordinat quomodo æqualitas multitudinis civium conservetur, neque etiam statuit quod sint æquales divitiæ civium ; sed permittit quod quidam habeant majores divitias aliis, ut postea dicetur : sed de hoc quid melius sit, utrum scilicet quod omnes cives habeant divitias æquales, vel non, postea determinabitur. Secundo, ibi, « Derelictus est autem legibus etc. » improbat legem Socratis quantum ad distinctionem principum. Et dicit quod per leges Socratis non fuit determinatum quomodo deberent distingui principes a subditis, cum tamen ipse diceret quod oporteret aliquam distinctionem esse inter eos, ut sicut ex alia materia fit filum lanæ quam filum lini, ita ex alia conditione oporteret aliquos assumi in principatum et remanere aliquos in subjectione: non enim poterat eos distinguere per originem generis ex quo ponebat pueros et uxores communes. Tertio, ibi, « Quoniam autem omnem substantiam etc. » improbat positionem Socratis quantum ad distinctionem possessionum ; et dicit quod Socrates permittebat quod in rebus mobilibus divitiæ unius multiplicarentur supra divitias alterius in quincuplum ; et pari ratione poterat permittere idem in possessione terræ, ut non faceret omnes agros communes. Quarto, ibi, « Et domiciliorum autem divisionem etc. » improbat distinctionem Socratis quantum ad domos. Et dicit quod oportet considerare ne forte distinctio domorum, quam introducebat Socrates, non sit utilis œconomicæ. Dicebat enim quod quilibet civis debebat habere duo domicilia forte propter separationem filiorum : sed hoc est difficile quod aliquis habeat tantam familiam quod possit inhabitare duas domos ; et etiam damnosum œconomicæ, ut unus homo faciat duas expensas in duabus familiis.

LECTIO VII.

Socratis respublica improbatur quantum est merito magistratuum.

ANTIQUA.

Coordinatio autem tota, vult quidem neque democratia neque oligarchia, media autem harum, quam vocant politiam; ex utentibus enim armis est.

Siquidem igitur ut communissimam hanc constituit civitatibus aliarum politiarum, bene dixit forte: si autem ut optimam, post primam politiam, non bene: forsitan enim eam quæ Laconorum; aliquis utique laudabit magis, vel etiam aliam aliquam magis aristocraticam.

Qui quidem igitur dicunt, quod oportet optimam politiam ex omnibus esse civibus mixtam, propter quod et Lacedæmoniorum laudant, esse enim ipsam ii quidem ex oligarchia et monarchia et democratia aiunt, dicentes, regnum quidem monarchiam, seniorum autem principatum, oligarchiam, democratice autem principari secundum plebeiorum principatum, propter ex populo esse Ephoros. Alii autem ephoriam quidem esse tyrannidem. Democratice autem principari secundum convivia, et aliam vitam quotidianam.

In legibus autem iis est dictum quod opportunum componi optimam politiam ex democratia et tyrannide.

Quas aut omnino, non utique aliquis ponet politias, aut pessimas omnibus. Melius igitur dicunt, qui plures commiscent; ex pluribus enim composita politia melior.

Deinde, neque iis videtur monarchicum nullum, sed oligarchica, et democratica; magis autem determinare vult ad oligarchiam.

Palam autem ex principantium institutione, quod quidem enim ex electis sortiales, commune est amborum: quod autem abundantioribus necessarium sit convocare, et ferre principes, aut facere aliquid aliud politicorum, hos autem dimittere, hoc oligarchicum.

Et tentare plures ex abundantibus esse principes, et maximos, et maximis honorabilitatibus. Oligarchiam autem facit et consilii electionem. Eligunt quidem enim omnes necessario, sed ex prima honorabilitate, deinde rursum æquales ex secunda, deinde ex tertiis. Verum tamen non omnibus erat necessarium his qui ex tertiis aut quartis. Ex quarto autem quartorum, necessarium solis primis et secundis. Deinde ex his ex qualibet honorabilitate, ait oportet ostendere æqualem numerum. Erunt autem plures qui ex maximis honorabilitatibus et meliores, propter quosdam popularium non eligere, quia non necessarium.

Quomodo quidem igitur ex democratia et monarchia oportet constare talem politiam, ex his manifestum et ex posteriorius dicendis, cum inciderit de tali politia consideratio.

Habet autem, et circa electionem principium, scilicet quod ex electis eligibiles, periculosum, si cum aliqui institui velint, et mediocres multitudine, semper

RECENS.

Tota autem reipublicæ descriptio videtur eo referri, ut neque sit potestas popularis (democratia,) neque paucorum principatus (oligarchia:) sed harum media reipublicæ administrandæ forma, quam peculiariter politiam nominant sive rempublicam; constat enim graviter armatis civibus. Si igitur hanc reipublicæ administrandæ rationem ut ceterarum omnium maxime civitatibus communem probat, fortasse recte dixit: sin ut omnium optimam secundum primam, non recte. Fortasse enim aliquis Laconicam reipublicæ administrandæ rationem, aut aliquam aliam, in qua magis optimatium principatus vigeat, prætulerit.

Quidam igitur dicunt optimam reipublicæ administrandæ formam ex omnibus reipublicæ administrandæ generibus temperatam esse oportere. Idcirco Lacedæmoniorum rempublicam laudant. Alii enim aiunt, eam ex paucorum potentatu (oligarchia) et unius dominatu (monarchia,) et populi potestatem (democratia) constare. Regum enim potestatem cum monarchia, senatorum auctoritatem cum oligarchia, ephororum autem magistratum cum democratia comparant; ephori enim e plebe sumuntur. Alii autem ephororum magistratum cum tyrannide componunt, populare autem imperium obtinere per convictus publicos reliquamque vitam quotidianam. Contra in libris his de legibus scriptum est, optimam reipublicæ administrandæ formam ex democratia et tyrannide compositam esse debere: quas aut omnino reipublicæ administrandæ formas esse negaveris, aut omnium deterrimas esse pronuntiaris.

Dicunt igitur ii rectius, qui plures inter se permiscent. Ex pluribus enim temperata reipublicæ administrandæ forma præstabilior est. Deinde Socratica ista respublica nihil, quod ad monarchiam pertineat, habere reperitur, sed omnia oligarchiæ et democratiæ propria: et tum ad paucorum principatum magis propendere videtur natura. Quod ex magistratuum constituendorum ratione intelligere licet. Nam electionem ad sortem revocari, lectosque sorti permitti, utriusque commune est: sed locupletioribus necesse esse, concionibus interesse, et magistratus renunciare, aut aliud aliquod munus civile obedire, ceteros autem esse ab his muneribus liberos ac solutos, hoc paucorum potentatus proprium est: item hoc, quod vult operam dari, ut major pars eorum, qui civitati præsunt, sumatur ex locupletibus, et ut iis, quorum census est maximus, magistratus amplissimi mandentur.

Facit vero et senatus electionem paucorum principatui consentaneam. Eligunt enim omnes quidem necessario, sed primum ex primo censu; deinde iterum æquales numero ex secundo; deinde ex classe tertii et quarti census: nisi quod non iis omnibus, qui sunt tertii aut quarti census, imposita necessitas est eligendi; sed ex iis, qui sunt quarti census, primis tantum et secundis. Deinde ex his parem ex unoquoque censu efficere numerum ait oportere. Erunt igitur plures ex maximis censibus, et meliores, quia nonnulli ex popularibus non eligunt: non eligunt autem, quia non est iis imposita necessitas eligendi.

Talem igitur reipublicæ formam ex democratia et monarchia constare, non esse dicendum, quum ex his perspicuum est, tum ex iis quæ posterius dicentur, intelligere licebit, ubi de tali reipublicæ administrandæ forma erit disputandi locus. Jam vero illud quod ad electionem magistratuum pertinet, ubi electos ad aliam electionem revocat, periculo non vacat

ad horum eliguntur voluntatem. Quae quidem igitur circa politiam, quae in Legibus, hunc habent modum.

Si qui enim vel mediocri numero esse et conspirare volent, semper ex eorum voluntate et pro eorum arbitratu eligentur. Quae igitur ad rempublicam Platonis in libris de legibus expositam pertinent hujusmodi sunt.

Postquam Aristoteles improbavit positionem Socratis quantum ad disciplinas legum, hic improbat eam quantum ad ordinem civitatis. Et primo quantum ad populum. Secundo quantum ad principes, ibi, « Qui quidem igitur etc. » Ad evidentiam autem eorum quæ hic dicuntur, considerandum est quod sex sunt species ordinationis civitatum, ut in tertio dicetur. Omnis enim civitas, aut regitur ab uno, aut a paucis, aut a multis. Si ab uno; aut ille unus est rex, aut tyrannus. Rex quidem, si sit virtuosus tenens communem utilitatem subditorum. Tyrannus autem, si sit malus omnia retorquens ad suum commodum, utilitatem subditorum contempta. Si vero regatur civitas a paucis; aut illi eligentur propter virtutem qui bonum multitudinis procurent; et tale regimen dicitur potestas optimatum. Aut eligentur aliqui pauci propter potentiam, aut divitias, et non propter virtutem, qui omnia quæ sunt multitudinis ad suam propriam utilitate retorquebunt; et tale regimen dicitur principatus paucorum. Si vero civitas regitur a multis, similiter, siquidem regatur a multis virtuosis, tale regimen vocabitur communi nomine Politia. Non autem contingit multos inveniri virtuosos in civitate, nisi forte secundum bellicam virtutem: et ideo hoc regimen est quando viri bellatores in civitate dominantur. Si vero tota multitudo populi dominari velit, vocatur plebeius status. Dicit ergo primo quod secundum legem Socratis tota coordinatio multitudinis, scilicet civitatis, neque est plebeius status, neque principatus paucorum, sed est media horum, quam communi nomine nominant aliqui politiam; et consistit ex his qui utuntur armis. Cum enim Socrates multitudinem civitatis divideret in duas partes, quarum una erat pugnatorum, alia artificum et agricolarum (agricolas autem oportet in agris manere) relinquitur quod quasi multitudo habitantium civitatem esset virorum bellatorum.

Deinde cum dicit « siquidem igitur »

Et dicit quod si ipse instituit talem ordinationem tamquam communissimam inter alias politias, et forte bene dixit. Nam oligarchia est solum magnorum: democratia vero est solum infirmorum: hæc vero politia est ex his qui sunt medii inter utrosque: unde communior est, utpote cum utrisque participans. Sed si ipse instituit talem ordinationem quasi optimam, non bene dixit. Primam autem ordinationem dicit regnum, vel quia est prima a tempore, (a principio enim omnes civitates regibus regebantur) vel quia est optima dummodo rex sit bonus. Post hanc autem primam politiam non potest dici quod politia virorum bellantium sit optima; multo enim melior est principatus virtuosorum, per quem modum regebantur Lacedæmonii vel si qui alii cives optimatum potestate reguntur.

Deinde cum dicit « qui quidem »

Improbat ordinem quem Socrates in civitate statuebat quantum ad principes, Et circa hoc duo facit. Primo ponit positionem ejus. Secundo improbat eam, ibi, « Quas aut omnino etc. » Circa primum duo facit. Primo proponit quod expedit in civitatibus commisceri prædicta regimina. Secundo ostendit qualiter Socrates commiscebat, ibi, « In legibus autem iis etc. » Dicit ergo primo quod quidam dicunt quod optimum regimen civitatis est quod est quasi commixtum ex omnibus prædictis regiminibus. Et hujus ratio est, quia unum regimen temperatur ex admixitione alterius, et minus datur seditionis materia, si omnes habeant partem in principatu civitatis; puta si in aliquo dominetur populus, in aliquo potentes, in aliquo rex: et secundum hoc maxime laudabitur ordinatio civitatis Lacedæmoniorum: de qua tamen erant duæ opiniones. Quidam enim dicebant eam componi ex tribus civilitatibus: paucorum potestate, uno principe, et populari statu. Habebant enim in civitate regem, quod pertinebat ad monarchiam; etiam habebant seniores quosdam ex majoribus civitatis assumptos, quod pertinebat ad oligarchiam: habebant etiam quosdam principes qui eligebantur ex populo, et vocabantur Ephori, idest provisores, et hoc pertinebat ad democratiam. Aliorum autem opinio fuit quod principatus Ephorum pertineret ad tyran-

nidem, quia pro voluntate dominabantur ; sed erant in civitate alii principatus qui disponebant de conviviis communibus et de aliis pertinentibus ad quotidianam vitam civitatis, puta de victualibus et aliis rebus venalibus ; et id dicebant pertinere ad democratiam.

Deinde cum dicit « in legibus »

Ostendit quomodo Socrates commiscebat suam politiam : et dicit quod in legibus Socratis dictum est, quod optima politia debet componi ex tyrannide et plebeio statu ; forte propter hoc, ut potentia populi refrenaretur per potentiam tyranni refrenaretur per potentiam populi.

Deinde cum dicit « quas aut »

Improbat quantum ad hoc Socratis dictum. Et primo ostendit hanc ordinationem secundum se indecentem esse. Secundo ostendit, quod ea, quæ statuebat, non erant convenientia huic commixtioni, ibi, « Deinde neque iis etc. » Dicit ergo primo quod prædictæ duæ politiæ, scilicet tyrannis et plebeius status, vel non sunt dicendæ politiæ, quia non sequuntur ordinem rationis, sed impetum voluntatis : vel sunt dicendæ pessimæ inter omnes : unde inconveniens est, quod ex pessimis politiis componatur optima politia : multo igitur melius faciunt illi, qui ex pluribus politiis commiscent ordinem civitatis : quanto enim est ex pluribus commixta, tanto melior est, quia plures habent partem in dominio civitatis.

Deinde cum dicit « deinde, neque »

Improbat dictum Socratis quantum ad hoc, quod ea quæ instituebat, non conveniebant commixtioni prædictæ. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit quod ea quæ statuebat Socrates, non conveniebant prædictæ commixtioni. Secundo, quod erat secundum se periculosa, ibi, « Habet autem et circa, etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit quod intendit. Secundo manifestat propositum, ibi, « Palam autem, etc. » Tertio ostendit quomodo prædicta commixtio fieri posset, ibi, « Quomodo quidem igitur. » Dicit ergo primo quod cum Socrates vellet commiscere politiam ex plebeio statu et tyrannide, quæ est monarchia quædam, si quis consideret ea, quæ ipse statuit, nihil est ibi pertinens ad principatum unius : sed omnia sunt pertinentia ad oligarchiam, idest potentes, et democratiam, idest ad populum ; sed magis declinat sua ordinatio ad paucorum potestatem.

Deinde cum dicit « palam autem »

Ostendit propositum. Et primo circa electionem principum. Secundo circa electionem consiliorum, ibi, « Et tentare plures, etc. » Dicit ergo primo quod hoc quod dictum est, manifestum est ex institutione principum, quam Socrates determinat : dicit enim quod debebant aliqui eligi ex quibus per sortem assumerentur principes ; et hoc commune erat et plebeio statui et potentiæ paucorum, quia isti electi erant et de populo et de majoribus. Sed quædam alia iustituebat pertinentia ad potentiam paucorum : scilicet quod ad divites civitatis pertineret convocare multitudinem, et quod ipsi deferrent principes electos ad populum ; et omnia hujusmodi, quæ pertinebant ad communitatem civitatis volebat fieri per divisiones, et in his alios admittebat : similiter etiam potentia paucorum erat, quod volebat plures principes fieri ex divitibus, et in majoribus officiis constitutos.

Deinde cum dicit « et tentare »

Dicit quomodo in electione consiliariorum declinabat ad potestatem paucorum : et dicit quod secundum Socratem cives distinguebantur per quatuor gradus, et ex omnibus gradibus aliqui erant, qui eligebant consiliarios : sed omnes, qui erant de primo censu, ex necessitate cogebantur ad eligendum : illi vero qui erant ex secundo, non omnes eligebant, sed aliqui æquales numero primis ; et tamen isti etiam ex necessitate cogebantur eligere. Deinde ex tertio gradu eligebantur aliqui æquales, et similiter ex quartis : sed tamen non erat necessarium quod omnes qui eligebantur ex tertiis vel quartis eligerent ; sed ex quarto gradu qui erat quartorum, nullus poterat eligere consiliarios, qui erant de primo et secundo gradu : et ita dicebat Socrates, quod æqualis numerus proveniebat de quolibet gradu civitatis. Sed hoc non est necessarium : quinimo semper erunt plures et meliores ex maximis censibus, eo quod populares non omnes eligent, cum non habeant necessitatem eligendi.

Deinde cum dicit « quomodo quidem »

Dicit quod ex his quæ dicta sunt, potest esse manifestum qualiter oporteat institui rempublicam ex gubernatione plebis ac unius principatu : et iterum ex his, quæ dicentur posterius, quando incidet

consideratio de republica sic commixta.

Deinde cum dicit « habet autem »

Ostendit quod electio principum quam Socrates instituebat, est periculosa. Et dicit quod periculosum est civitati, quod Socrates instituebat circa electionem principum, ut scilicet ex aliquibus electis, alii electi eligerentur. Illi enim primi electi ex quibus eliguntur principes, sunt pauci respectu totius multitudinis civitatis, et ideo facilius erit eos pervertere quam totam multitudinem : unde sint aliqui qui velint semper institui in principatu, etiam si sint mediocres in multitudine, semper ad horum voluntatem eligent principes, quia mutuo se eligent, et mutuo sibi succedent in principatibus. Ultimo epilogando concludit, quod ea quæ sunt in Legibus, circa rempublicam Socratis habent hunc prædictum modum.

LECTIO VIII.

Legum a Phalea carthaginensi institutarum consideratio et earum reprobatio.

ANTIQUA.

Sunt autem quædam politiæ et aliæ; hæ quidem idiotarum, hæ autem philosophorum et civilium, omnes autem constitutarum, et secundum quas politice vivunt, magis propinqui sunt iis ambabus : nullus enim neque eam, quæ circa pueros communitatem, et uxores, alius adinvenit, neque circa convivia mulierum; sed a necessariis inchoant magis. Videtur enim quibusdam quod circa substantias esse necessarium maximum ordinari bene; de iis enim fieri aiunt seditiones omnes.

Propter quod Phaleas Chalcedonius hanc intulit primus : ait enim oportere æquales esse possessiones civium : hoc autem eas quæ habitari incipiebant civitates quidem confestim non difficile existimabat facere : eas autem quæ jam habitabantur laboriosius quidem, tamen celerrime utique regulari per dotes divites dare quidem, accipere autem non; pauperes autem non dare quidem, accipere autem. Plato autem leges scribens usque ad aliquid quidem putabat oportere, plus autem quam quintuplum esse minimæ possessionis nulli civium potestatem esse possidere, quemadmodum dictum est et prius. Oportet autem neque hoc latere sic leges ferentes, quod latet nunc, quoniam substantiæ statuentes multitudinem convenit et multitudinem filiorum ordinare : si enim excedat substantiæ multitudinem puerorum numerus, necesse legem solvi, et sine solutione pravum multos ex divitibus fieri pauperes: opus enim non insolescentes esse tales.

Quia quidem igitur habet quamdam partem ad politicam communitatem substantiæ regularitas, etiam antiquorum quidam videntur cognovisse ; velut et Solon lege statuit ; et apud alios est lex, quæ prohibet possidere terram quantamcumque voluerit quis: similiter autem, et substantiam vendere, leges prohibent : sicut in Locris, lex est non vendere, nisi manifestum infortunium ostendatur accidisse. Adhuc autem antiquas sortes conservare : hoc autem solutum et circa Leucadem democticam valde fecit politiam eorum : non enim adhuc contingebat a determinatis dignitatibus ad principatus procedere.

Sed est æqualitatem quidem esse substantiæ : hanc autem vel valde multam esse, ut delitiose vivatur;

RECENS.

Sunt autem quædam præterea reipublicæ administrandæ formæ, aliæ a privatis hominibus, aliæ a philosophis et a viris in republica administranda versatis inventæ : quæ quidem omnes proprius, quam hæ ambæ Socraticæ, ad eas, quibus nunc utuntur, accedunt. Nullus enim neque novum istud de communione liberorum et uxorum, neque alterum de convictibus mulierum commentum adhibuit, sed a necessariis ordiuntur potius. Videtur enim quibusdam esse maximum, ea quæ ad facultates rei familiaris pertinent, bene esse ordinata : de his enim seditiones inter omnes maxime oriri dicunt. Quapropter Phaleas Chalcedonius hoc induxit primus : ait enim, civium bona æqualia esse oportere.

Atque hoc quidem eo statim tempore, quo primum urbes conduntur et habitantur, facere non difficile esse existimabat : conditis autem jam urbibus et constitutis civitatibus, majoris hoc quidem fore negotii, sed tamen celerrime facultates civium ad æqualitatem redactum iri, si divites quidem filias suas collocantes dent dotes, ipsi vero uxorem ducentes non accipiant; et contra pauperes non dent, accipiant ipsi Plato vero, Leges scribens, quadamtenus existimabat facultates augere sinere oportere : amplius autem augere quærendo, quam ut essent quincuplæ minimarum, nemini ex civibus licere, ut et antea dictum est.

Non debent autem hoc ignorare, qui tales leges ferunt quod nunc ignorare videntur, eos qui facultatum magnitudinem præfiniunt, etiam liberorum numerorum præfinire debere. Si enim facultatum magnitudinem superet liberorum numerus, lex ipsa antiquetur necesse est : nam præter legis antiquationem, multos ex divitibus pauperes fieri malum est. Fieri enim vix potest, quin tales homines res novas moliantur.

Bonorum igitur æqualitatem vim aliquam habere ad societatem civilem, nonnulli ex veteribus videntur intellexisse : cujusmodi et Solon legem composuit : et apud alios lex exstat, quæ vetat tantum agri comparare, quantum quisque velit. Itemque rem suam familiarem vendere leges vetant : ut apud Locros lege sancitum est, ne quis patrimonium suum vendat, nisi manifestam calamitatem sibi ostendat accidisse. Præterea vero jubet patrimonia, quæ cuique sortitione facta obvenerunt, servari. Hoc autem Leucade convulsum ac sublatum rempublicam nimis popularem reddidit : non enim jam amplius eveniebat ut ex censibus præfinitis ad magistratus accederent.

Sed fieri potest ut bonorum quidem sit æqualitas, verum hæc aut sint nimis multa, ut profuse ac lu-

aut valde modicam, et vivant tenuiter. Palam igitur quod non sufficiens substantias æquales facere erit legislatori, sed medium conjecturandi. Adhuc autem si quis moderatam ordinaverit substantiam omnibus, nihil proderit. Magis enim oportet concupiscentias regulare quam substantias: hoc autem non est, non eruditis sufficienter a legibus. Sed forte utique diceret Phaleas, quod hoc ipse dicit: putat enim duorum horum æqualitatem oportere existere civitatibus, possessionis et disciplinæ. Sed disciplinam quidem, quæ erit, oportet dicere. Et unam esse et eamdem nihil utile. Est enim eam esse quidem et unam, sed hanc esse talem ex qua erunt electivi supergrediendi, aut pecuniis, aut honore, aut simul utrisque.

nimiose vivant aut nimis pauca, ut tenuiter et sordide. Perspicuum igitur est, non satis esse latorem legis bona civium æquare, sed medium animo esse destinandum. Præterea vero etiam, si quis certas omnibus rei familiaris facultates præfinierit, nihil proficiet. Cupiditates enim exæquandæ sunt potius quam facultates. Hoc autem esse non potest, nisi cives tantum, quantum satis est, fuerint a legibus eruditi.

Sed fortasse dicat Phaleas, hæc a se ipso commemorari ac provideri. Existimat enim horum duorum civitatibus æqualitatem esse oportere, possessionis et institutionis. Sed primum quæ sit futura institutio, dicendum erat. Deinde nihil prodest unam et eamdem esse. Fieri enim potest ut una quidem et eadem sit, sed hæc sit talis tamen, ut ex ea facile consilium capiant appetendi sibique arrogandi vel pecunias, vel honores, vel utraque justo ampliora.

Adhuc dissident non solum propter inæqualitatem possessionis, sed etiam propter honorum inæqualitatem. Et contrario autem circa utrumque: multi quidem enim propter inæquale circa possessiones: gratiosi autem de honoribus si æquales: unde et indigent honore, hic quidem malus, hic autem bonus. Non solum autem homines propter necessaria injuriantur, quorum remedium esse putat æqualitatem substantiæ, ut non spolient propter rigere, aut esurire; sed ut gaudeant et non concupiscant. Si enim majorem habeant concupiscentiam necessariorum, propter hujus medicinam injuriabuntur. Non igitur propter hanc solum, sed et si desiderent ut gaudeant sine tristitiis delectationibus. Quod igitur remedium horum trium? iis quidem substantia modica et operatio: iis autem temperantia: tertium autem si aliqui possunt per ipsa gaudere, non utique quærent nisi a philosophia remedium: aliæ enim hominibus indigent ut gaudeant sine tristitiis, delectationibus. Injuriantur autem maxime propter excellentias, sed non propter necessaria: puta tyrannides exercent, non ut non rigeant. Propter quod et honores magni si interficiat quis, non furem sed tyrannum. Itaque ad modicas injurias auxiliativus solum modus Phaleæ.

Præterea seditionem solent facere cives propter inæqualitatem non solum honorum, verum etiam honorem: sed contrario utrumque modo. Vulgus enim propter fortunarum et rei familiaris inæqualitatem concitatur: politiores homines de honoribus contendunt, si sint æquales. Ex quo et illud, « Fortis et ignavus parili afficiuntur honore. » Non solum autem propter res ad victum necessarias homines injuriam faciunt cujus remedium esse putat fortunarum æqualitatem, ut ne quem frigore aut fame coacti vestitu bonisque spolient: verum etiam ut et voluptatibus perfruantur, et doloribus cupiditatum careant libidinesque suas expleant. Nam si cupiditatem majorem habeant, quam res necessariæ postulent, ut huic cupiditati medeantur, injuriam facient. Neque propter hanc tantum ad injuriam inferendam adducuntur, verum etiam si (non) concupiscant, ut voluptates percipiant dolorum expertes. Quodnam igitur horum trium malorum remedium? Illis quidem, rem familiarem exiguam habere, et ex labore quæstum facere; alteris autem temperantia: tertium porro remedium, si qui per se gaudere velint, non est quod aliunde quam a philosophia requirant. Nam ceteræ voluptates sine hominum opera contingere non possunt. Enim vero maximas injurias inferunt homines propter cupiditates immoderatas, et non propter res necessarias; verbi gratia, tyrannidem occupant non ideo, ut ne algeant. Idcirco magna præmia proposita sunt non ei, qui furem, sed ei, qui tyrannum occiderit. Quare ad parvas levesque injurias defendendas solum vim habet reipublicæ administrandæ motus a Phalea inventus.

Adhuc multa opus est constitui, ex quibus ad se ipsos conversentur bene: oportet autem ad vicinos et ad extraneos omnes. Necessarium igitur politiam constitui ad bellicum robur, de qua ipse nihil dixit.

Præterea multa ex iis quæ ab eo excogitata sunt, eo spectant, ut cives quidam inter se civitatem habeant bena constitutam: sed oportebat etiam adversus finitimos et externos omnes. Nimirum necesse est omnem reipublicæ administrandæ formam ita esse descriptam atque ordinatam, ut viribus et copiis bellicis instructa sit: de quibus ille nihil dixit.

Postquam Philosophus disputavit de politia Socratis sive Platonis, hic prosequitur de politia cujusdam qui Phaleas dicebatur. Et circa hoc tria facit. Primo narrat ejus ordinationem. Secundo approbat eam quantum ad id quod bene dicebat, ibi, « Quia quidem igitur etc. » Tertio improbat eam quantum ad id in quo deficiebat, ibi, « Sed est æqualitatem etc. » Circa primum duo facit. Primo comparat istam politiam et sequentes ad præcedentem ordinationem Socratis vel Platonis. Secundo enarrat hujus politiæ ordinationem, ibi, « Videtur enim quibusdam, etc. » Dicit ergo primo, quod præter prædictas politias Socratis vel Platonis sunt etiam quædam aliæ politiæ, idest ordinationes civitatum, quarum quædam sunt ab idiotis et illiteratis inventæ, quædam vero sunt adinventæ a philosophis et a quibusdam hominibus, qui fuerunt prudentes et experti in civili conversatione; et earum quædam sunt constitutæ tantum a suis auctoribus, ita tamen, quod in nulla civitate observantur; quædam vero sunt secundum quas aliqui civiliter conversantur. Omnes autem hujusmodi politiæ propinquius se habent ad invi-

cem, et ad id quod est conveniens civitati, quam ambæ prædictæ politiæ Socratis vel Platonis, quarum prima supra posita est de communitate mulierum, et filiorum et possessionum : alia vero posterius de legibus ab eo scriptis. Nullus enim alius legislator adinvenit, neque communitatem filiorum et uxorum, quod pertinet ad primam politiam Socratis, neque ordinavit aliquid circa convivia mulierum, quod pertinet ad secundam, ut ex prædictis patet ; sed incipiunt ordinare civitatem ab his quæ sunt magis necessaria.

Deinde cum dicit « videtur enim »

Narrat politiam quam Phaleas ordinavit. Et circa hoc quatuor facit. Primo ostendit ad quid plurimi legislatores intenderent. Et dicit quod quibusdam legislatoribus visum est maxime necessarium esse quod bene ordinetur de substantiis, idest de possessionibus civium ; quia ex his præcipue oriuntur omnes seditiones civitatum, quas principaliter legislatores removere intendunt.

Deinde cum dicit « propter quod »

Ostendit quid circa hoc Phaleas ordinavit. Et dicit quod ipse primus circa hoc aliquid statuit. Voluit enim quod omnes possessiones civium essent æquales : quod quidem dicebat non esse difficile fieri in civitatibus, quando a principio inhabitari incipiebant, quia poterant possessiones ex æquo dividi inter cives ; sed in civitatibus inhabitatis quarum cives habent inæquales possessiones, hoc difficilius erat : tamen cito posset reduci ad hanc regulam per dotes, ita scilicet quod divites contrahentes cum pauperibus darent dotes et non acciperent, et pauperes non darent, quousque omnium possessiones adæquarentur. Secundo ibi, « Plato autem etc. » Ostendit quomodo diversimode circa hoc Plato ordinavit : dixit enim quod nulli civium debebat dari potestas, ut haberet divitias plusquam in quincuplum supra eum qui minimum haberet : sed hoc est intelligendum quantum ad divitias rerum mobilium, quia res immobiles communes faciebat. Tertio, ibi, « Oportet autem, etc. » Ostendit in quo omnes hujusmodi deficiebant : latebat enim eos, quoniam ex hoc quod statuebant aliquid circa multitudinem divitiarum, oportebat etiam quod aliquid ordinarent circa multitudinem filiorum ; puta quod aliquis post certum numerum generationi operam non daret, vel quod postquam pueri erant nati in aliquo numero quod superexcrescentes viri mitterentur ad alias civitates constituendas, vel quocumque alio modo. Quia si numerus filiorum qui nascuntur excedat multitudinem divitiarum, quæ alicui homini taxantur, necesse est, quod lex de æqualitate possessionum dissolvatur ; puta si duorum civium habentium æquales possessiones, unus generet quatuor filios, alius vero unum tantum, ex necessitate sequetur, quod filii eorum non habeant æquales possessiones, et propter hoc, quod solvatur lex. Sequetur etiam aliud malum ; scilicet, quod multi qui nascuntur ex divitibus fiant pauperes, dum substantia unius divitis in multos filios dividitur : et hoc est malum, quia opus est ad pacem civitatis, ut filii divitum qui insolescere possunt, non sint pauperes, quia efficerentur latrones. Sed si non taxetur alicui quantitas possessionis, hoc non sequetur ; quia secundum quod augetur ei numerus filiorum, studebit aliquis in divitiis crescere : sic igitur, vel nihil statuendum est circa mensuram possessionum, vel simul cum hoc ordinandum est aliquid circa numerum filiorum.

Deinde cum dicit « quia quidem »

Approbat prædictam ordinationem quantum ad hoc, quod ordinabat aliquid circa mensuram substantiarum, ne videatur propter prædicta inconvenientia ea reprobasse. Approbat autem hoc duplici ratione. Primo quidem per auctoritatem antiquorum legislatorum ; et dicit quod quidam antiquorum legislatorum videntur cognovisse quod regulare substantias civium, habet magnam virtutem ad civilem communitatem bene conservandam : unde etiam Solon, qui fuit unus de septem sapientibus, et statuit leges Atheniensium, posuit pro lege, quod etiam apud alios observatur, ut non posset quis de terra ad possidendum quantum voluerit, sed usque ad aliquem certum terminum : similiter etiam leges quædam sunt in aliquibus civitatibus, quæ prohibent, ne homines vendant suas possessiones : sicut in civitate Locrorum, quæ est in Calabria, lex fuit antiquitus, ut nullus venderet possessionem, nisi monstraret quod accidisset ei aliquod grave infortunium, puta quod esset captus ab hostibus, vel aliud aliquid hujusmodi passus. Similiter etiam leges aliquæ sunt ordinantes quod antiquæ sor-

tes civium conserventur illæsæ : et hæc omnia pertinent ad hoc quod substantiæ civium regulentur. Secundo ibi, « Quod sublatum etc. » Ostendit idem per inconvenientia quæ sequuntur : et dicit quod quia hoc fuit permissum in quadam civitate, consecutum est quod eorum respublica esset multum popularis ; quia cum indifferenter cuilibet liceret possessiones emere, factum est quod multi popularium sunt exaltati, et majores depressi : et ita sequebatur quod non eligerentur homines ad principatus ex aliquibus determinatis dignitatibus civium, propter confusionem supervenientem in conditionibus civium.

Deinde cum dicit « sed est æqualitatem »

Improbat prædictam ordinationem : et primo quantum ad hoc quod aliqua prætermisit. Secundo quantum ad hoc quod substantias non convenienter regulavit, ibi, « Similiter autem etc. » Tertio, quantum ad hoc quod de artificibus inconvenienter assignavit, ibi, « Videtur autem etc. » Circa primum tria facit. Primo ostendit quod prætermisit ea quæ pertinent ad disciplinam civium. Secundo, quod prætermisit ea quæ pertinent ad pacem civitatis, ibi, « Adhuc dissidet etc. » Tertio ex hoc, quod prætermissit ea quæ pertinent ad civilem conversationem, ibi, « Adhuc multa etc. » Circa primum ponit duas rationes : quarum prima est, quod contingit esse æqualitatem substantiæ inter cives : et tamen potest esse vel valde multa, ita quod cives ex ea delitiose vivant, et sic civium mores corrumpantur : vel valde modica, ut vivant cives valde tenaciter, ita quod unus alteri subvenire non possit : et utrumque eorum est nocivum ad bonam disciplinam civium ; unde manifestum est quod non est sufficiens legislator ex hoc quod solum facit substantias civium æquales ; sed oportet quod ipse determinet aliquod medium, ita scilicet quod sit tanta quantitas possessionum, ut neque superflue possint delitiis intendere, neque etiam nimis parce vivere compellantur. Secundam rationem ponit, ibi, « Adhuc autem siquis etc. » Et circa hoc duo facit. Primo ponit rationem; et dicit, quod etiam si aliquis omnibus civibus ordinet moderatam possessionem, adhuc istud non sufficit ad bonam vitam civium : magis enim oportet regulare interiores concupiscentias animæ, ut scilicet non immoderata concupiscant, quam exteriores substantias, ut scilicet non immoderata habeant. Sed quod concupiscentiæ hominum regulentur, hoc non contingit nisi per hoc quod homines sint sufficienter instructi per debitas leges, quas Phaleas non posuit : unde insufficienter tradidit ea quæ pertinent ad disciplinam civium. Secundo, ibi, « Sed forsan etc. » Excludit responsionem Phaleæ : qui forte ad hanc rationem responderet, quod utrumque oportet esse in civitate ; scilicet et æqualitatem possessionis, et æqualitatem disciplinæ, ut scilicet omnes cives æquali disciplina informentur. Sed contra hoc Aristoteles dicit quod oportuisset eum dicere quid est ista disciplina, qua oportet omnes cives informare. Non enim sufficit dicere quod sit una et eadem omnium ; sed oportet eam esse talem, per quam cives informentur, ut quidam eorum non velint excedere alios vel in divitiis, vel in honoribus, vel simul in utrisque : unde, cum talem disciplinam Phaleas prætermiserit, insufficiens legislator fuit.

Deinde cum dicit « adhuc dissident »

Ostendit quod prætermisit ea quæ pertinent ad pacem civitatis. Et circa hoc ponit tres rationes : quarum prima est, quod cives dissident non solum propter inæqualitatem possessionis, sed etiam propter inæqualitatem honorum ; sed diversimode tamen : nam multitudo popularium de honoribus non curat, sed solum de divitiis ; et ideo dissident propter inæqualitates divitiarum : sed homines gratiosi qui alios excellunt in operibus virtutum, dissident de honoribus, si æquales eis reddantur, et non majores quam aliis : et ideo indiget legislator ordinare aliquid circa honores : ut scilicet aliquis honor determinetur, qui non detur nisi bonis, et alius honor sit, quo etiam malus, idest deficiens a virtute, uti possit : et sic servabitur pax in civitate. Cum igitur hoc Phaleas prætermiserit, insufficienter tradidit ea quæ pertinent ad pacem civitatis. Secundam rationem ponit ibi, « Non solum autem, etc. » Quæ talis est. Homines quidem non solum injuriantur aliis propter necessaria conquirenda quod est primum, cujus remedium esse putabat Phaleas quod substantiæ civium essent æquales, et sic omnes necessaria habent, et sic unus homo non spoliat alium propter vitandum frigus aut famem : sed etiam quidam proximo in-

juriantur, ut fruantur suis delectationibus, et ut non concupiscant aliquid quod statim non habeant : quia si sint aliqui qui habeant majorem concupiscentiam rerum temporalium necessariis, idest qui plura concupiscant quam sint eis necessaria, propter hujusmodi medelam, idest ut satisfaciant suæ concupiscentiæ, injuriabuntur auferentes bona aliorum vi vel dolo. Nec solum propter hanc causam homines injuriantur ; sed etiam propter hoc quod aliqui volunt ita gaudere delectabilibus quod nullas tristitias patiantur ; et ideo injuriantur hominibus, per quos timent sibi posse inferri tristitias, opprimendo eos. Oportet igitur, ad pacem civitatis, quod legislator excogitet remedia contra istas tres causas injuriandi. Illis enim qui injuriantur propter necessaria acquirenda, pro remedio sufficit modica possessio, et operatio propria, per quam sibi victus aliquis acquirat. Paucis enim natura contenta est : sed illis qui injuriantur propter concupiscentias delectationum, remedium est temperantia, quæ moderatur in homine delectationum concupiscentias : sed contra tertium, scilicet contra eos qui injuriantur ut non tristentur, remedium adhibet philosophia, quantum ad eos, qui possunt hujusmodi delectationibus frui quæ sunt sine tristitia : quæ etiam facit hominem non tristari in infortuniis. Sed in aliis duobus potest homini auxilium ferri per homines : unde cum ista duo secunda remedia Phaleas prætermiserit, solum contra primum remedium ferens, videtur insufficienter ordinasse. Tertiam rationem ponit ibi, « Injuriantur autem, etc. » Et dicit quod homines maxime injuriantur propter excellentias divitiarum et honorum acquirendas : non autem propter necessaria conquirenda ; sicut patet de illis qui exercent tyrannidem, non quidem propter hoc ut non patiantur frigus aut famem, sed propter prædictas excellentias. Et ideo quia isti maxime injuriantur in civitate, propter hoc, præmium datur magnorum honorum in civitatibus his qui interficiunt alios fures. Et tamen contra injurias tyrannorum nullum remedium apposuit Phaleas : unde patet quod modus ordinationis ejus præbet auxilium solum contra modicas injurias, non autem contra magnas.

Deinde cum dicit « adhuc multa »

Ostendit quod ordinatio Phaleæ insufficiens erat quantum ad civium conversationem ; quia oportet in civitate multa constitui, ex quibus cives bene conversantur ad invicem. Oportet etiam aliqua constitui, per quæ bene conversentur ad vicinos, et ad quoscumque extraneos. Et quia inter vicinos et extraneos quidam etiam sunt hostes, cum quibus est bellandum ; ideo necesse est etiam ponere in civitate aliquam ordinationem in comparatione ad bellicam fortitudinem. Quæ omnia prædictus legislator prætermisit : unde manifestum est quod insufficienter civitatem ordinavit.

LECTIO IX.

Phaleam reprehendit quod cum fundos et domos exæquasset, de servis et pecuniis tacuit.

ANTIQUA.

Similiter autem et de possessione : oportet autem non solum ad politicos usus sufficientem existere, sed et ad extrinseca pericula. Propter quod quidem neque tantam oportet multitudinem existere, quam proximi et meliores concupiscant, habentes autem sufferre non possint molestantes : neque sic modicam, ut non possint bellum sufferre inæqualium et similium. Ille quidem igitur nihil determinavit. Oportet autem hoc non latere, quod confert multitudo substantiæ. Forte igitur optimus terminus, ut non partem habeat melioribus propter abundantiam bellum inferre, sed sic ut utique est non habentibus tantam substantiam : velut Eubulus Autophradati volenti Acarneam obsidere, præcepit ipsum considerantem in quanto tempore capiet locum, ratiocinari temporis hujus expensam : debere enim minus hoc su-

RECENS.

Similiter vero et de facultatibus rei familiaris. Non enim satis magnas suppetere oportet ad usus civiles tantum, verum etiam ad pericula externa. Quapropter neque tanta bonorum copia præsto esse debet, ut ea finitimi quidem et potentiores concupiscant ; qui possident autem, ab injuria incurrentium hostium defendere non possint : neque tantæ angustiæ, ut bellum sustinere non queant, ne a paribus quidem et similibus illatum.

Ille igitur de his nihil definivit. At obscurum esse non debet, quantæ rei familiaris copiæ civitati conducant. Fortassis igitur definitio fuerit earum optima hæc, ut finitimorum potentiorum non intersit, propter facultatum magnitudinem immensam bellum his inferre ; sed potius abstinere ab iis, quippe qui ne belli quidem sumptus compensare possint. Quemad-

mentes derelinquere ita Atarneum. Hoc autem dicens, fecit Autophradatem consiliantem tardum, cessare ab obsidione. Est quidem igitur aliquid expedientium substantias esse æquales civibus, ad non seditiones fieri ad invicem, at tamen, magnum nihil, ut est dicere. Etenim gratiosi utique indignabuntur, ut non æqualium existentes digni: propter quod et videntur frequenter molesti, et seditiones moventes. Adhuc autem malitia hominum insatiabilis: et primum quidem sufficiens duo oboli solum: cum autem jam hoc fuerit patrium, semper indigebunt pluribus quousque in infinitum veniant. Infinita enim concupiscentiæ natura, ad cujus utique repletionem multi vivunt. Talium igitur principium magis quam substantias regulare. Epieikes quidem natura tales construere ut non velint avare agere, pravos autem, ut non possint. Hoc autem, si minores sint, et non injusta patiantur. Non bene autem, neque æqualitatem substantiæ dixit. Circa terræ enim possessionem adæquat solum; sunt autem et servorum, et pecorum divitiæ, et numismatis, et præparatio multa eorum, quæ supellectilia vocantur: aut igitur omnium horum æqualitatem quærendum, aut ordinem quemdam moderatum, aut omnia dimittenda.

Videtur autem ex legislatione construens civitatem modicam; siquidem artifices omnes publici erunt, et non supplementum aliquod exhibebunt civitatis. Sed si quidem oportet publicos esse communia operantes, oportet sicut in Epidamno et sicut Diophantus aliquando constituit in Athenis, et hunc habere modum. De Phaleæ quidem igitur politia fere ex his utique quis speculabitur, si quid bene dixit, aut non bene.

modum Eubulus, quum Autophradates Atarnea oppugnare cogitaret, suasit ei, ut complexus animo temporis spatium, quod in urbe capienda consumpturus esset, hujus temporis sumptus rationem subduceret: minore enim pecunia accepta velle se relinquere et tradere Atarnea. Hac oratione fecit ut Autophradates, re diligenter considerata, urbis oppugnandæ consilium abjiceret.

Aliquantum igitur utile est, facultates rei familiaris civibus inter ipsos æquales esse, ne seditionem inter se faciant; non tamen admodum magna hæc utilitas est, (ut id quod sentio dicam). Nam politi homines et qui dici solent optimates, hoc indigne ferent, et querentur, quasi digni sint bonis amplioribus, non æqualibus. Quapropter etiam eos sæpe videmus in alios cives invadere et seditionem excitare. Præterea vero inexplebile quiddam est hominum improbitas: et primum satis habent duos obolos dumtaxat accipere: ubi autem hoc patrium et avitum fuerit, semper eo amplius desiderant, donec in immensum progressi fuerint. Infinita enim est cupiditatis natura: ad quam explendam plerique homines omne studium et omnes vitæ rationes conferunt.

Talium igitur malorum medela multo melior, quam si bona civium exæquare conemur, hæc est, ut eos quidem, qui natura modesti et boni sunt, tales efficiamus, ut plus justo habere nolint: malos autem et improbos, ut non possint: non poterunt autem, si et numero vel potestate sint inferiores, et non afficiantur injuria. Sed ne hanc quidem bonorum æquationem recte exposuit. Nam in agrorum possessione dumtaxat bona vult æquari. Atqui et in servis et in pecoribus et in nummis divitiæ consistunt: sunt et in multo supellectilis quæ appellatur apparatu, multoque instrumento. Aut horum igitur omnium quærenda æqualitas est, aut hæc in aliquem ordinem moderatum redigenda sunt, aut omnia sunt prætermittenda.

Apparet autem ex legibus ab eo positis, parvam eum civitatem efficere voluisse, si quidem opifices omnes erunt servi publici, neque partis ullius, qua expleatur civitas, locum obtinebunt. Quod si publicos esse oportet eos, qui communia artificia exercent, debet hoc ita se habere, ut Epidamni (Dyrchachii), et ut aliquando Diophantus Athenis instituit. De Phaleæ igitur republica, aliquidne ille recte dixerit, an secus, propemodum ex his intelligere licet.

Postquam Philosophus improbavit politiam Phaleæ quantum ad ea quæ prætermisit, quantum ad disciplinam civium, pacem civitatis, et communem conversationem; hic improbat eam quantum ad hoc quod insufficienter de substantia ordinavit. Et circa hoc ponit quatuor rationes : circa quarum primam dicit quod etiam de possessione non sufficienter determinavit. Quamvis enim posuerit quamdam possessionis regulam inter cives ad invicem, ut scilicet omnium possessiones essent æquales, non tamen determinavit quanta deberet esse possessio totius civitatis : cujus mensuram oportet accipere, non solum in comparatione ad sufficientiam civilium usuum qui pertinent ad victum et vestitum civium et alia hujusmodi, sed etiam per comparationem ad pericula quæ possunt ab exterioribus imminere; et ideo duo sunt consideranda circa quantitatem possessionis civitatis : quorum unum est quod non sit tam magna quod vicini potentiores alliciantur ad eam concupiscendam, ita quod cives non possint sustinere eorum molestias ; aliud est quod non sit tam parva, ut non sufficiat ad præparationem belli per quod cives resistant sibi æqualibus et similibus. Oportet ergo scire quod multitudo possessionis prodest civitati : quia per hoc erunt cives sufficientes non solum ad expensas vitæ civilis, sed etiam ad exercitia bellica : sed tamen optimus terminus esse videtur multitudinis substantiæ, ut non sit tanta, ut propter abundantiam cives de levi præsumant inferre bellum suis potentioribus; sed ita ut possint secure inferre bellum his qui non habent tantam substantiam, per quam ei possint resistere. Vel potest aliter intelligi, ut talis terminus possessioni civium statuatur, ut potentiores non de facili moveantur bellum civitati inferre allecti ex abundantia possessionis eorum ; sed ita se habeant

ad eos sicut ad illos qui non habent tot divitias propter quas diripiendas debeant potentiores discrimen belli subire. Et huic consonat exemplum quod subdit. Cum enim quidam princeps Autophradates nomine, vellet obsidere quamdam civitatem quæ Acarnea dicebatur, quidam sapiens Eubolus nomine veluti bonus consiliarius induxit eum, ut consideraret in quanto tempore posset capere civitatem, et cum etiam hoc computaret tanti temporis expensas : et si inveniret quod minus lucraretur capiendo civitatem quam expenderet obsidendo, derelinqueret ipsam. Cui consilio princeps ille consentiens cessavit ab obsidione : non autem cessasset si majores divitias habuisset. Unde prædictus possessionis terminus videtur esse utilis civitati : quem cum Phaleas prætermiserit, videtur insufficienter de possessione civitatis ordinasse. Secundam rationem ponit ibi, « Est quidem igitur etc. » Et dicit quod in aliquo expedit civitati quod substantiæ civium sint æquales ad hoc quod non fiant seditiones ad invicem inter cives : sed, ut ita liceat dicere, hoc non est aliquid magnum : quia per hoc cessant seditiones inter parvos cives, remanet autem materia seditionis majoribus civitatis. Illi enim qui sunt in civitate gratiosi, utpote nobiles et virtuosi existentes indignabuntur si æqualia recipiant cum sint digni majoribus. Sicut enim contra justitiam esse videtur, ut æquales inæqualia habeant, ita injustitia est, ut inæquales æqualia habeant. Et ex hac causa frequenter majores sunt aliis molesti et seditiones movent. Per justitiam enim conservatur pax civitatis, transgressio vero justitiæ est seditionis causa. Sic igitur insufficienter de possessionibus statuit Phaleas. Tertiam rationem ponit ibi, « Adhuc autem malitia etc. » Et dicit quod si voluntas hominum quantum ad necessitatem repleri possit tamen quantum ad malitiam repleri non potest. Primo enim homini qui nihil habet videtur sufficiens quod habeat duos obolos ; quos cum acquisiverit vel ex hæreditate paterna acceperit, semper videtur quod indigeat pluribus, et hoc usque in infinitum. Et hoc ideo est, quia natura concupiscentiæ est infinita : non enim quærit sola necessaria vitæ, sed omnia quæ possunt homini esse delectabilia, quæ sunt infinita. Unde, cum plurimi hominum ad hoc contendant ut suam concupiscentiam repleant, sequitur quod eorum desiderium repleat non possit usque in infinitum. Ex hoc autem quod aliqui desiderant ea quæ sunt aliorum, oriuntur in civitatibus seditiones. Oportet igitur quod legislator magis regulet principium horum, scilicet concupiscentiam, quam etiam possessiones. Sed hoc aliter fit quantum ad bonos et aliter quantum ad malos. Oportet enim quod legislator illos qui sunt naturaliter virtuosi, ita instituat quod non velint agere avare, idest tollere aliena : quod quidem facere potest assuefaciendo eos ad amorem justitiæ. Sed homines pravos sic debet tractare, ut non possint aliena tollere etiam si velint. Et ad hoc duo sunt necessaria : quorum unum est, ut pravi in civitate sint minores, idest quod dimittantur in infimo statu, ut aliis nocere non possint. Aliud autem est ut eis injuriæ non irrogentur, ex quibus homines provocantur, ut aliis noceant. Cum igitur hujusmodi disciplina Phaleas prætermiserit, insufficiens in sua legislatione fuisse videtur. Quartam rationem ponit, ibi, « Non bene autem etc. » Et dicit quod Phaleas non sufficienter dixit de æqualitate substantiæ; quia adæquavit substantias civium solum quantum ad bona immobilia, scilicet quantum ad bona immobilia, scilicet quantum ad possessionem terræ : sunt autem quædam aliæ divitiæ, puta servorum animalium, denariorum et aliorum quæ præparantur ad usum vitæ, quæ suppellectilia dicuntur : de quorum æqualitate nihil dixit. Oportet autem quod omnium tam mobilium quam immobilium æqualitas statuatur aut secundum aliquem alium modum ordinetur de eis, aut quod omnia prætermittantur : eadem enim ratio est de mobilibus et immobilibus, quia ex utrisque seditiones oriuntur.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Improbat ordinationem Phaleæ quantum ad artifices ; et dicit quod propter legem quam Phaleas circa artifices tulit sequebatur quod civitas modica constitueretur ; volebat enim quod omnes artifices in communi operarentur et eorum opera distribuerentur civibus secundum eorum necessitates, et secundum hoc artifices essent quasi servi communitatis et non facerent aliquod supplementum ad multitudinem civitatis : unde relinquebatur quod civitas esset parva ; cum videamus nunc non modicam partem civitatis ex

artificibus esse. Oportet tamen esse in civitate aliquos publicos operarios qui operentur opera communia civitatis, sicut servatur in civitate Epidamni et sicut quædam legislator nomine Diophantus aliquando statuit Athenis. Ultimo autem epilogando concludit quod ex præmissis, potest aliquis considerare circa politiam Phaleæ quid bene vel non bene dixerit.

LECTIO X.

Hyppodami Milesii respublica qualis fuerit, et in quibus deficiat.

ANTIQUA.

Hippodamus autem Euriphontis Milesius, qui et civitatum divisionem invenit, et suburbia incidit, factus circa aliam vitam magis superfluus propter honoris amorem, sic, ut videatur quibusdam vivere curiosius capillorum multitudine et comæ : adhuc autem vestitus, vilis quidem, sed calidi, non in hyeme solum, sed et circa æstiva tempora. Ratiocinatus autem et circa totam naturam esse volens, primus non politice viventium conatus est aliquid de politia dicere optima.

RECENS.

Hippodamus autem, Euryphontis filius, Milesius, qui et oppidorum in plateas divisionem reperit, et Piræeum partitus descripsit, vir quum in reliqua vita propter ambitionem aliquanto plus quam satis esset elegans atque exquisitus, usque adeo ut nonnullis lautius et splendidius vivere existimaretur, tum capillo denso ac promisso, ornatuque vestis satis quidem vilis, sed calidæ, qua non solum per hiemem sed æstate etiam utebatur; hic igitur Hippodamus, quum alioqui in totius naturæ explicatione eruditus esse vellet, prius eorum, qui rempublicam non administrarunt, conatus est aliquid de optima reipublicæ administrandæ forma dicere.

Construxit autem civitatem multitudine etiam quidem decem millium virorum, in tres autem partes divisam. Fecit enim unam quidem partem artifices, unam autem agricolas, tertiam autem propugnans et arma habens.

Dividebat autem in tres partes regionem : hanc quidem sacram, hanc autem publicam, hanc autem propriam. Unde quidem deputata faciant ad Deos, sacram ; a quibus autem propugnante, vivant, communem ; agricolarum autem propriam.

Putavit autem, et species legum esse tres solum. De quibus autem disceptationes fiunt, tria hæc esse numero injuriam, nocumentum, mortem. Lege autem statuit prætorium unum principale, ad quod omnes reduci oportet causas, quæ non bene judicatæ esse videntur : hoc autem construxit ex quibusdam senibus electis. Judicia enim in prætoriis, non sententiæ collatione putabat fieri oportere, sed fere unumquemque pugillarem in quo scribatur, si condemnetur simpliciter; si autem absolvatur, simpliciter vacuus. Si autem hoc quidem, hoc autem non, hoc determinare : nunc enim non putabat lege statutum esse bene : cogere enim dejerare hic vel hic disceptantes.

Civitatem autem ita componebat, ut ex decem millibus hominum numero constaret, in tres vero partes esset divisa. Unam enim partem efficiebat ex artificibus, alteram ex agricolis, tertiam ex propugnatoribus et armatis hominibus. Jam vero agrum tres in partes secabat; unam sacram, alteram publicam, tertiam privatam : eam quidem, unde sacra legitima et consuetudine recepta diis fierent, sacram ; eam autem, unde civitatis propugnatores viverent, communem et publicam ; eam denique, quæ agricolis esset attributa, propriam ac privatam. Existimabat autem etiam tria legum genera dumtaxat esse oportere. Nam quibus de rebus judicia fiunt, eas res numero tres esse; contumeliam, damnum injuria illatum, mortem.

Lege autem sua etiam unum judicum consessum faciebat, cujus summa esset potestas, et ad quem referri oporteret eas res, quæ minus bene judicatæ viderentur. Hunc autem constituebat ex quibusdam senibus selectis. Sententias porro in foris judicialibus non per calculos ferri debere existimabat ; sed dari unicuique tabellam, in qua scriberet, si plane condemnaret ; si absolveret, inanem relinqueret ; sin neque damnaret neque absolveret, aut partim damnaret, partim absolveret, hoc ipsum scriptura declararet. Nunc enim hoc non recte legibus esse institutum putabat : cogi enim judices pejerare, quum aut hanc aut illam ferre sententiam jubentur.

Adhuc autem legem posuit de invenientibus aliquid civitati expediens quatenus adipiscantur honorem. Et pueris eorum qui in bello moriuntur, de publico fieri cibum, tamquam nondum hoc apud alios lege statutum. Est autem, et in Athenis ista lex nunc, et in alteris civitatum Principes autem a populo eligi omnes. Populum autem faciebat tres partes civitatis. Electos autem curare de communibus et peregrinis et orphanis. Plurima quidem igitur, et quæ maxime verbo digna Hippodami ordinationis, hæc sunt.

Legem etiam tulit de iis, qui aliquid utile civitati invenissent, ut honore ac præmio afficerentur : et ut liberis eorum qui in bello occubuissent, de publico victus præberetur ; quia scilicet nondum hæc lex apud alios esset lata. Nunc autem et Athenis, et in aliis civitatibus posita est. Tum ut magistratus omnes a populo eligerentur. Populum autem faciebat tres illas partes civitatis. Deinde ut qui lecti essent, curam haberent et rerum civitatis communium, et extranearum, et earum quæ ad pupillus pertinerent. Hæc igitur maxima ex parte sunt et commemoratu dignissima, quæ Hippodamus de republica ordinanda exposuit.

Postquam Philosophus prosecutus est de politia Phaleæ, hic incipit agere de politia Hippodami ; et circa hoc tria facit. Primo exponit conditionem legislatoris. Secundo narrat politiam ipsius, quam ipse instituit, ibi, « Construxit autem

etc. » Tertio improbat eam quantum ad aliqua, ibi, « Dubitabit autem utique etc. » Circa primum tria facit. Primo dicit quod in arte politica Hippodamus adinvenit ; et dicit quod adinvenit distinctionem civitatis quantum ad diversos ordines civium : et iterum divisit suburbia ; adinvenit enim quomodo territorium civitatis per diversa suburbia distingui deberet. Fuit autem Euryphontis filius, Milesius autem natione. Secundo exponit conversationem ipsius ; et dicit quod quia erat honoris cupidus, quædam superflua observabat in propria vita privata quæ est alia a civili : videbatur enim esse curiosus in multitudine capillorum et comæ, et iterum in vilitate vestitus ; volebat tamen habere calida vestimenta non solum in hieme, sed etiam in æstate. Tertio exponit studium ipsius : voluit enim ratiocinari de tota natura rerum, et primus inter philosophos, qui non agunt civilem vitam, sed contemplativam, conatus est determinare quæ sit optima politia.

Deinde cum dicit « construxit autem »

Enarrat ordinem politiæ ipsius. Et primo quantum ad divisiones quas adinvenit. Secundo quantum ad judicia, ibi, « Putavit autem etc. » Tertio quantum ad civium disciplinam, ibi, « Adhuc autem legem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quomodo divisit civium multitudinem. Secundo quomodo divisit civitatis possessiones, ibi, « Dividebat autem etc. » Dicit ergo primo quod Hippodamus determinabat optimam quantitatem multitudinis in civitate, ut sit decem millium virorum : et hanc multitudinem dividebat in tres partes : quarum una artificum, alia agricolarum, tertia pugnatorum.

Deinde cum dicit « dividebat autem »

Ostendit quomodo dividebat possessionem civitatis ; et dicit quod totam regionem, idest territorium civitatis dividebat in tres partes : quarum unam volebat esse sacram, de qua scilicet fierent ea quæ homines reputant fieri propter cultum divinum ; aliam volebat esse publicam vel communem de qua viverent bellatores : tertiam volebat esse propriam quæ distribueretur inter agricolas.

Deinde cum dicit « putavit autem »

Narrat ordinem politiæ ipsius quantum ad judicia ; et circa hoc tria facit. Primo dicit quod putavit leges judiciorum esse solummodo tres, secundum tria de quibus homines in judiciis disceptant : quæ sunt injuria, damnum et mors : ut injuria referatur ad ea quæ fiunt in vituperium hominis, nocumentum autem ad ea quæ fiunt in damnum rerum, sub morte autem comprehendantur omnia quæ fiunt in nocumentum personæ. Secundo ibi, « Ponebat quoque etc. » Dicit quod Hippodamus instituit quamdam principalem curiam ad quam reducerentur, quasi per appellationem omnes causæ quæ non viderentur esse bene judicatæ : et volebat quod hoc judicium committeretur quibusdam senibus ad hoc electis qui et discretione et virtute essent probati. Tertio ibi, « Judicia enim in prætoriis etc. » Ponit modum quem in judicando volebat observari. Cum enim esset aliqua sententia ferenda a multis judicibus, putabat non oportere, quod judices conferrent ad invicem de sententia ferenda ; sed quod unusquisque solitarius cogitaret de sententia ferenda, et illud quod cogitaret deferret scriptum in pugillari ; ita scilicet quod aliquis accusatus esset comdemnandus, simpliciter condemnationem ibi describeret : si vero sibi videretur quod esset simpliciter absolvendus, deferet pugillare vacuum. Si autem sibi videretur quod quantum ad aliquid esset condemnandus, et quantum ad aliquid absolvendus, hoc etiam determinaret per scripturam : et sic ex omnibus scripturis eligeretur quod pluribus videretur. Non autem putabat bonum esse hoc quod nunc est lege statutum, ut judices ad invicem conferant antequam unusquisque sentiam proferat : cum enim sint jurati dicere quod eis videtur, per hujusmodi disceptationes quæ in tali loco ; et circa talia fiunt coguntur quodammodo pejerare, dum aliquis non audet dicere quod sibi videtur multis contradicentibus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Narrat ordinationem ejus circa disciplinam civium. Et ponit ejus quatuor leges : quarum prima est quod illi qui invenirent aliquid ordinandum in civitate quod esset civitati expediens, obtinerent aliquem honorem. Secundam legem ponit ibi, « Et pueris eorum etc. » Ut scilicet filii eorum qui moriuntur in bello pro civitate nutrirentur de ærario publico ; quod quidem nondum erat statutum in civitatibus ; nunc autem ista lex observatur Athenis et in quibusdam aliis civitatibus. Tertiam legem ponit, ibi, » Principes autem a populo etc. » Et hæc est de electione principum, ut scilicet totus

populus principes eligat. Dicebat autem esse populum tres prædictas partes civitatis; scilicet agricolas, artifices et bellatores. Quartam legem ponit de officio magistratuum, ibi, « Electos autem etc. » Ut scilicet illi qui eliguntur in magistratus, habeant curam de rebus communibus civitatis et de peregrinis et de orphanis et aliis impotentibus personis. Et ultimo concludit quod plurima et digne recitanda de his quæ Hippodamus ordinavit, sunt ea quæ dicta sunt.

LECTIO XI.

Reprehensio reipublicæ Hyppodami.

ANTIQUA.

Dubitabit autem utique aliquis, primum quidem circa divisiones multitudinis civium. Artifices enim, et agricolæ et arma habentes, communicant politia omnes. Agricolæ quidem non habentes arma, artifices autem neque terram neque arma: quare fiunt fere servi arma possidentium. Participare quidem igitur omnibus honoribus, impossibile: necesse enim ex arma habentibus institui, et duces exercitus et civium rectores, et principalissimos principatus dicere. Non participantes autem politia, quomodo possibile est amicabiliter se habere ad politiam?

Sed oportet et meliores esse ad arma possidentes ambabus partibus. Hoc autem non facile non multos existentes. Si autem hoc erit, quid oportet alios participare politia, et diversos esse constitutionis principium?

Adhuc agricolæ quam utiles civitati? artifices quidem enim necessarium esse: omnis enim indiget civitas artificibus; et possunt procedere, quemadmodum in aliis civitatibus, ab arte. Agricolæ enim acquirentes quidem arma possidentibus cibum, rationabiliter utique essent aliqua pars civitatis: nunc autem propriam habent, et hanc propriam colent.

Adhuc autem communem a quo: propugnantes habebunt cibum, si quidem ipsi colent, non utique erit pugnans alterum agros colens: vult autem legislator alterum esse. Si autem alteri quidem erunt ab iis qui propria colunt bellantibus, quarta igitur pars erit hujus civitatis nullo participans, sed aliena a politia. At vero si quis eosdem ponat eos qui propriam et qui communem colant, tunc multitudo deficiens erit fructuum, ex quibus unusquisque ministrabat duas domos. Et cujus gratia non statim ex terra et eisdem sortibus sibiipsis cibum sument, et viris prælii exhibebunt? hæc itaque omnia multam habent turbationem.

Non bene autem, nec de judicio habet lex judicare, significans dividentes causa simpliciter scripta et fieri judicem disquisitorem. Hoc autem in disquisitione quidem et pluribus contingit: colloquuntur enim ad invicem de judicio: in prætoriis autem non esse, sed contrarium hujus legislatorum multi statuunt, ut judices non colloquantur ad invicem. Deinde quomodo non erit plenum turbatione judicium, cum debere judex quidem existimaverit, non tamen quantum ligitans? Ligitans quidem viginti minas, judex autem judicat decem minas; aut hic quidem plus, hic autem minus, alius autem quinque, hic autem quatuor: et hoc itaque modo palam quia partientur: ii quidem omnia condemnabunt, ii autem non. Quis igitur modus erit disputationis sententiarum.

Adhuc nullus dejerare cogit simpliciter abjudicantem; aut si quidem accusatio scripta est juste. Non enim nihil debere abjudicans judicat, sed viginti minas. Secundum illud dejerat condemnatus, non computans debere viginti minas.

RECENS.

Vocare autem in dubium possit aliquis primum quidem civium multitudinis partitionem. Nam et artifices et agricolæ et qui arma gerunt, omnes reipublicæ sint participes: sed ita, ut agricolæ quidem sint inermes, artifices autem et sine armis sint et sine agris. Quo fit ut propemodum servi sint eorum, qui arma tenent. Quare omnium honorum participes esse non possunt. Necesse enim est ex iis, qui arma tenent, creari et imperatores et civium custodes, et summos, pæne dicam, amplissimosque magistratus. Qui autem rei publicæ non sunt participes, qui fieri potest ut ii benevolo et amico in rempublicam sint animo?

Jam vero superiores sint viribus necesse est ii qui arma tenent, utraque parte. Hoc autem non est factu facile, nisi multi sint. At si hoc erit, quid attinet alios rempublicam participare, et creandorum magistratuum potestatem habere? Præterea agricolæ qua in re civitati sunt utiles? Nam artifices quidem esse necesse est. Omnis enim civitas artificibus eget: et possunt ex artificio suo vitam tolerare, quemadmodum in aliis civitatibus. Agricolæ vero, si civibus arma tenentibus victum suppeditant, non immerito in partibus civitatis numerentur: nunc autem proprios agros habent, et hos privatim colunt.

Præterea, si communes agros, ex quibus civitatis propugnatores victum sument, ipsi milites arabunt, non differet pars civitatis militaris ab ea quæ agris colendis præposita est. At vult lator legis duas dissimiles esse partes. Quod si alii quidam erunt præter eos qui privatos agros colunt, et civitatis propugnatores, quarta rursum hæc erit pars civitatis, nullius rei particeps, sed a reipublicæ statu aliena. Quod si quis eosdem esse ponet, et qui proprios agros colunt, et qui publicos et communes: tunc fructuum copia immensa erit opus, ut ex iis quisque victum duabus familiis subministrare possit. Tum quamobrem non statim ex eadem terra et ex iisdem agris, qui sorte cuique obtigerint, et sibi victum sument, et bellatoribus præbebunt.

Hæc igitur omnia magnam habent confusionem. Ne lex quidem ea, quæ est de sententia a judice pronuntianda, admodum probanda est: postulat enim, ut actione simpliciter instituta, in judicando sententiam dividat, fiatque ex judice arbiter. At hoc in arbitrio etiam pluribus de compromisso facto disceptantibus facere licet, et contingere potest; inter se enim de sententia ferenda communicant: in judicis vero non potest; quin etiam multi legum scriptores, contra atque hic, dant operam, ne judices inter se communicant.

Deinde vero nonne erit hæc judicatio turbulenta et confusa, si judex quidem deberi petitori arbitretur, sed non tantum, quantum petitor sibi debere dicit? hic enim minas viginti petit, ille autem decem adjudicat: aut hic quidem plus, ille vero minus, alius autem quinque, alius porro quattuor: atque hoc scilicet modo summam pecuniæ divident, aliique omni ex parte contra petitorem sententiam ferent,

alii nulla ex parte. Quæ igitur erit melior sententiarum discernendarum? Præterea vero nemo cogit eum pejerare qui simpliciter absolverit aut damnavit, si simpliciter, ut debet, fuerit scripta. Non enim qui reum absolvit, nihil eum debere judicat, sed viginti minas non debere. Verum ille jam pejerat, qui non putans reum debere viginti minas, nihilominus eum damnat.

Posita politia Hippodami, hic improbat ipsam. Et primo quantum ad divisionem quam instituit. Secundo quantum ad ea quæ de judicio dixit, ibi, « Non bene autem ne de judicio etc. » Tertio quantum ad ea quæ instituit de disciplina civium, ibi, « De eo autem etc. » Circa primum duo facit. Primo improbat divisionem institutam ab Hippodamo quantum ad partes civitatis. Secundo quantum ad possessiones, ibi, « Adhuc autem communem etc. » Circa primum tria facit. Primo improbat divisionem partium civitatis quantum ad artifices. Secundo quantum ad bellatores, ibi, « Sed oportet etc. » Tertio quantum ad agricolas, ibi, « Adhuc agricolæ etc. » Dicit ergo primo quod prima dubitatio in politia Hippodami, accidit circa divisionem multitudinis civium. Voluit enim quod tam artifices quam agricolæ et quam viri armati, omnes communicarent in ordine civitatis : ita tamen quod agricolæ non haberent arma, sed haberent terram : artifices autem neque haberent terram, neque arma. Ex qua ordinatione sequitur quod artifices fere sunt servi eorum qui possident arma, quia nullam propriam possessionem habentes, quod videtur ad eorum vilitatem pertinere : insistunt enim operibus in ministerium civitatis ; et præcipue bellatorum, quos oportet majorem partem in honoribus civitatis obtinere : non enim est possibile quod artifices habeant partem in omnibus honoribus, quia duces exercitus et rectores civium et alii majores principatus indecens est quod instituantur ex artificibus, sed solum ex viris bellatoribus, qui sunt ad hoc magis idonei. Non est autem possibile quod, ex quo non habent partem in regimine civitatis quod ipsi ament talem ordinationem civitatis : unde relinquitur seditionis materia : non igitur convenienter ordinavit de artificibus.

Deinde cum dicit « sed oportet »

Improbat prædictam ordinationem quantum ad viros bellatores. Oportet enim eos esse meliores, idest potentiores ambabus aliis partibus ; scilicet et agricolis et artificibus. Et hoc ideo quia ad viros bellatores pertinet, ut potestatem civitatis defendant non solum contra impugnationem hostium, sed etiam contra seditiones civium, quos non possent reprimere nisi potentiores essent quod quidem non est facile, nisi sint multi : si autem viri bellatores excedant et multitudine et virtute et dignitate, nulla necessitas fuit quod artifices et agricolæ partem haberent in regimine civitatis, et quod ad eos pertineret institutio principum, quia semper hoc fiet ad arbitrium virorum bellatorum. Superflue igitur aliis committitur : unde patet quod non convenienter divisit viros bellatores ab aliis.

Deinde cum dicit « adhuc agricolæ »

Improbat prædictam distinctionem quantum ad agricolas : de quibus non est manifestum secundum prædictam ordinationem quomodo sint utiles civitati. De artificibus enim manifestum est quod sunt in civitate necessarii propter variam supellectilem præparandam : et vita civium poterit bene procedere per ea quæ præparantur ab arte, sicut accidit in aliis civitatibus. Vel potest intelligi quod ipsi artifices possunt procedere, idest nutriri de sua arte, unde non indigent agricolis ut ab eis sustententur, sed viri bellatores : quasi ab aliis distinguantur, non possunt de suo officio sustentari : unde indigent ut ab aliis sustententur. Sic igitur agricolæ instituerentur ad hoc quod acquirerent cibum viris bellatoribus, rationabiliter ponerentur esse pars civitatis. Oportet enim quod pars totius coadjuvet ad bonum aliarum partium. Sed secundum prædictam operationem [1] habebunt proprias possessiones et eas colent et ita aliis in nullo utiles erunt, sed sibiipsis tantum. Non ergo ponuntur agricolæ convenienter pars civitatis.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Improbat divisionem possessionum. Po-

[1] Forte : « ordinationem. »

nebat enim Hippodamus unam partem possessionum civitatis communem ex qua viri bellatores nutrirentur. Est ergo considerandum quis colet istam terram communem. Oportet autem quod aliquo trium modorum colatur : quorum primus est ut ipsimet bellatores colant terram communem, et sic quidem erunt pugnantes et agricolæ : sed legislator voluit eos distinguere, inutilis ergo fuit distinctio. Secundus modus, ut quidam alii inter pugnatores et agricolas colentes possessiones proprias, colant terram communem : ex quo sequitur quod erit quædam quarta pars civitatis in nullo participans regimine civitatis, sed omnino ab hoc aliena : non enim admittebat ad electionem principum, nisi tres partes prædictas. Tertius modus esse potest, ut ipsi agricolæ qui colunt possessiones proprias colant et communes : sed tunc sequetur quod non sit copia fructuum terræ in civitate, non enim erit facile quod unus agricola sufficienter excolat tot terras, unde fructus necessarios duabus familiis administret. Si etiam iste tertius modus ponatur, videtur fuisse superflua possessionum divisio in tres partes : potuisset enim fieri, ut a principio tota terra daretur agricolis : ut scilicet unusquisque agricola ex terra, quæ ei veniret in sortem, sumeret cibum suæ familiæ et aliquibus viris bellatoribus. Ea igitur quæ Hippodamus dixit circa hujusmodi divisiones, inducunt magnam turbationem.

Deinde cum dicit « non bene »

Improbat prædictam politiam quantum ad judicium; scilicet quantum ad hoc quod statuit judicia in prætoriis fieri, non per sententiæ collationem. Et circa hoc duo facit. Primo improbat statutum. Secundo rationem statuti, ibi, « Adhuc nullus etc. » Circa primum ponit duas rationes : circa quarum primam dicit quod lex, quam ipse posuit de judicio, non bene se habet, per quam reputavit quod aliqui judicarent dividentes se ab invicem, ita quod quilibet per seipsum conscriberet id quod sibi de causa videretur ; et secundum hoc volebat quod judex per seipsum disquireret quid esset judicandum : sed in tali disquisitione singulari contingebat etiam a pluribus simul disquiri, quia judices poterant sibiinvicem colloqui de judicio ferendo in domibus propriis, ita tamen quod in prætoriis, idest in loco publico judiciorum non colloquerentur ad invicem ad conferendum de sententia, et hoc erat magis periculosum, quia facilius poterat contingere quod unus judex perverteret alium ad ferendum sententiam aliter quam sibi videretur privatim cum eo conferens, quam in prætorio publico omnibus audientibus : unde esse contrarium hujus multi legum latores statuerentur, ut scilicet judices non colloquantur ad invicem in privato videlicet, sed solum in prætoriis ad invicem conferrent. Videtur igitur quod prædicta lex periculosa fuerit et aliorum legibus contraria. Secundam rationem ponit, ibi, « Deinde quomodo non erit etc. » Et dicit quod non poterit judicium absque turbatione fieri per modum prædictum : potest enim contingere quod judici non videbitur seorsum considerandum, ut reus tantum condemnetur quantum actor qui litigat petit, sed forte actor petit quod reus condemnetur viginti minas, judex autem judicabit quod condemnetur ad decem minas; aut forte unus judicum condemnabit eum ad plus, aliud autem ad minus; puta unus ad quinque, alius ad quatuor ; et per hunc modum oportet quod judices idem patiantur, idest ut conferant ad invicem post sententias scriptas, sicut si sententias singulariter non conscripsissent, quia forte quidam judicum condemnabunt reum quantum ad omnia quæ petit actor, quidam autem non. Quis ergo modus erit disputandi de sententiis diversis judicum, nisi scilicet conferendo ? quod sic prædicta lex non poterit vitare quod intendebat, scilicet collationem judicum : unde patet quod superflua fuit.

Deinde cum dicit « adhuc nullus »

Improbat causam statuti, quæ erat vitatio perjurii ; et dicit quod si fiat collatio judicum de condemnatione alicujus, nullus cogit propter hoc quod perjurium committatur ab eo qui judicare debet, etiam si accusatio actoris sit juste scripta et judex eam non admittat : non enim judicabit judex quod reus nihil debeat, sed forte judicabit quod nonaginta minas debeat, cum actor plus petit ; sed magis reus, qui condemnatur, pejerare videtur, qui non putat etiam se debere viginti minas. Et ita propter talem causam non oportebat hanc legem poni.

LECTIO XII.

Quod leges, etiam minus bonæ, non sunt de facili immutandæ.

ANTIQUA.

De eo autem quod invenientibus cum aliquod civitati utile oporteat fieri quemdam honorem non est securum legem ferre, sed boni aspectus audire solum, habet enim calumnias et motus, si eveniat, politiæ : incidit autem in aliud problema et considerationem alteram. Dubitant enim quidam, utrum nocivum, aut expediens civitatibus amovere patrias leges, si sit aliqua alia melior. Propter quod quidem non facile dicto velociter consentire, siquidem non expedit amovere : contingit autem inducere quasdam legum solutiones, aut politiæ, ut commune bonum.

Quoniam autem fecimus memoriam, modicum amplius de ipso dilatare, melius. Etenim habet, quemadmodum diximus, dubitationem : et videbitur utique melius esse amovere : in aliis enim scientiis hoc contulit; puta medicinali mota extra paterna, et gymnastica, et totaliter artes omnes et virtutes. Quare, quoniam unam harum ponendum etiam politicam, palam, quia et circa hunc necessarium similiter habere. Signum autem utique fieri dicet aliquis in ipsis operibus : antiquas enim leges valde simplices esse et barbaricas; ferrum enim portabant tunc Græci et uxores emebant ad invicem. Quæcumque autem reliqua antiquorum sunt, alicubi legalium stulta omnino sunt : puta in Cuma circa homicidia lex est, si multitudo quidem testium astiterit persequens homicidam, qui suorum esset cognatorum reum esse homicidii fugientem. Quærunt autem totaliter, non quod patrium, sed quod bonum, omnes. Verisimile, quia prius, sive terrigenæ erant, sive ex corruptione quadam salvati sunt, similiter esse contingentes et insensatos, quemadmodum et dicitur de terrigenis. Quare inconveniens manere in horum dogmatibus. Adhuc autem, neque scriptas si immobiles, melius : sicut enim et circa alias artes et circa politicum ordinem impossibile diligenter omnia scripta esse, universaliter enim necessarium scribere, actus autem de particularibus sunt, ex iis quidem igitur videtur quia amovendæ et quædam et quandoque legum sunt.

Alio autem modo considerantibus reverentiæ utique videbitur esse multæ. Cum enim fuerit quod quidem melius modicum, assuescere autem facile, solvere legem pravum, manifestum quod sinendum quædam peccata et legislatoribus et principibus : non enim tantum proderit qui mutaverit, quantum nocebit principibus rebellare assuescens.

Mendax quoque exemplum quod ab artibus : non enim simile movere artem et legem : lex enim robur nullum habet persuaderi præter consuetudinem; hoc autem non fit nisi per temporis multitudinem. Itaque facile mutare existentibus legibus, ad alteras leges novas, facere est debilem legis virtutem.

Adhuc autem, si mutandæ, utrum omnes et in omni politia, aut non, et utrum quocumque aut quibus? hæc enim habent magnam differentiam. Propter quod nunc quidem dimittamus hanc considerationem, aliorum enim est temporum.

RECENS.

De præmio autem et honore aliquo iis decernendo, qui aliquid utile civitati repererunt, non est tutum legem ferre, sed est auditu speciosum tantum. Habet enim calumnias, et reipublicæ, si ita cadat, commutationes. Incurrit autem in aliam quæstionem et disputationem. Dubitant enim quidam, utrumne detrimentosum an utile sit, leges patrias mutare, si qua sit alia melior. Itaque non est facile ei quod dictum est de præmio iis decernendo, qui aliquid ex usu civitatis invenerint, assentiri et concedere, si non expedit reipublicæ quicquam immutare. Evenire autem potest ut aliqui suadeant vel legum abrogationem, vel reipublicæ administrandæ formæ commutationem, tamquam commune bonum.

Sed quoniam in hunc sermonem incidimus, præstiterit pauca etiam disputare de hac re. Habet enim, ut diximus, dubitationem. Et videri possit sane satius esse commutare. In ceteris enim scientiis hoc profuit : ut medicina commutata a patriis institutis, et ars corporum exercendorum, omnes denique artes et facultates mutatæ magnas rebus publicis utilitates attulerunt. Quare quoniam et civilis prudentia in his numeranda est, nimirum de ea quoque necessario idem est sentiendum. Argumentum eorum quæ dicimus, ex factis et eventis sumere possit aliquis : leges enim antiquas valde simplices esse et barbaricas.

Nam cum armis incedere, et uxores alter ab altero emere Græci tunc solebant. Supersunt etiam nunc antiqua quædam instituta, stolida prorsus; verbi gratia, lex est Cumis de cæde, si quis accusatos aliquem testium numerum produxerit, qui sibi cognati sint, reum cædis pœna teneri. Præterea quærunt omnes non quod est patrium, sed quod bonum. Et verisimile est, primos illos homines, sive terrigenæ erant, sive ex calamitate et intentione alia salvi evaserant, similes fuisse hominum, qui vulgo nobis occurrunt, et insipientium ac stultorum : id quod etiam de terrigenis dici solet. Quare absurdum sit in horum decretis permanere. Præterea ne leges quidem scriptas relinquere immutabiles præstiterit. Quemadmodum enim se res habet in ceteris artibus, sic et in prudentia civili fieri non posse ut omnia, quæ ad ordinationem reipublicæ administrandæ pertinent, subtiliter et perfecte scripta sint. Universe enim scripta sint necesse est : at actiones in singularibus versantur. Ex his igitur perspicuum est, et aliquas leges et aliquando esse mutandas.

Contra vero si alio modo rem consideremus, multæ cautionis esse videtur. Ubi enim utilitas quidem, quæ ad mutandas leges adducit, parva est, assuefacere autem cives legibus facile mutandis, malum : procul dubio nonnulla peccata et latorum legis et magistratuum intacta relinquenda sunt. Non enim tanto erit ei mutasse leges emolumento, quanto assuevisse magistratibus non parere, detrimento.

Præterea fallax et captiosum est illud ab artibus et scientiis sumptum exemplum. Non enim simile est artem atque legem commutare. Lex enim nullam vim habet ad parandum impellentem, nisi eam quam a more accepit. Hic autem non nisi ex temporis longinquitate nascitur. Itaque a legibus receptis et usitatis ad alias et novas leges facile migrare, vim legis infirmare ac debilitare est. Præterea, si demus etiam esse mutandas, utrum et omnes, et in omni republica necne? et utrum a quolibet mutandas, an a quibusdam? Magnum enim inter hæc discrimen est. Quapropter nunc quidem hanc quæstionem omittamus, in aliud tempus magis proprium reservandam.

Postquam improbavit politiam Hippodami quantum ad divisionem et judicia, hic improbat eam quantum ad disciplinam quam ordinavit, quantum ad hoc, scilicet quod statuit quod qui invenirent aliquid utile civitati, honorem consequerentur. Et circa hoc duo facit. Primo improbat statutum. Secundo movet quasdam quæstiones, ibi, « Quoniam autem fecimus memoriam etc. » Dicit ergo primo quod non est securum civitati quod prædicta lex statuatur ; sed solum in primo aspectu, cum auditur, apparet bona : si enim eveniat quod talis lex statuatur, habebit multas calumnias, dum aliqui arbitrabuntur esse utile illud adinventum et aliqui non. Habebit etiam transmutationes politiarum. Una enim lege transmutata, quandoque totus status civitatis mutatur. Sed istud statutum facit nos incidere in aliam quæstionem et in aliam considerationem : est enim dubium apud quosdam utrum sit expediens vel nocivum civitati, ut removeat patrias leges, si aliqua melior adinveniatur ; et ideo huic dicto non facile est quod homo velociter consentiat, ut scilicet inventores novorum honorentur, et hoc si non expedit civitatibus quod leges primæ amoveantur. Continget autem per hoc statutum quod dum provocantur ad novorum inventionem, ut adipiscantur honorem, inducant dissolutionem legum et totius politiæ sub specie communis boni : quod quidem est valde periculosum : non ergo illud statutum est conveniens.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Movet quasdam dubitationes. Et primo, utrum oportet leges mutare : Secundo si sunt mutandæ, a quibus et quomodo, ibi, « Adhuc autem si mutandæ etc. » Circa primum duo facit. Primo inducit rationes ad ostendendum quod oportet mutare. Secundo inducit ad contrarium, ibi, « Alio autem modo. » Circa primum ponit quatuor rationes. Circa quarum primam dicit quod quia fecimus modicam mentionem de mutatione legum, melius est quod parum amplius super hoc nos dilatemus ; quia, ut dictum est, hoc habet dubitationem : et quibusdam videtur, quod melius sit leges antiquas amovere, si aliqua melior inveniatur. Videmus enim quod hoc multum profuit in aliis scientiis quod scilicet aliqua sunt mutata de his quæ a patribus observabantur secundum medicinam. Nam posteriores medici multa adinvenerunt mutantes ea quæ primi observabant. Et idem etiam est in gymnastica, idest in exercitativa. Dicebantur enim gymnasia, quædam loca in quibus homines nudi se exercebant, a gymnos quod est nudum. Et ita etiam videmus in omnibus aliis artibus et operatoriis potentiis, de quarum numero est politica, quæ est regitiva civitatis. Ergo etiam in regimine civitatis oportet mutare ea quæ a patribus sunt observata, dummodo meliora occurrant. Secundam rationem ponit ibi, « Signum autem utique etc. » Et dicit quod signum hujus quod leges sint mutandæ, potest aliquis accipere ab ipsis operibus, idest ab his quæ contingunt : videmus enim quod antiquæ leges fuerunt valde simplices et barbaricæ, idest irrationabiles et extraneæ, sicut hoc quod ab antiquo erat lex apud Græcos quod emebant uxores ad invicem portantes ad talem emptionem ferrum, quia forte alia metalla non erant in usu. Et similiter videmus quod si quæ leges adhuc remanent de antiquis, sunt omnia stulta, sicut apud Cumas erat talis lex circa homicidia quod si aliquis de cognatis occisoris inducatur testis adversus eum, censeretur reus homicidii : et hoc est omnino irrationale. Homines autem in legibus ponendis non debent quærere, quid fuerit a patribus observatum, sed quid sit bonum observandum ; et ita conveniens est antiquas leges mutari, si occurrant meliores. Tertiam rationem ponit ibi, « Verisimile quia prius etc. » Ad cujus intellectum considerandum est quod Aristoteles opinatus fuit mundum ab æterno fuisse, ut patet in octavo *Physicorum* et in primo *De cœlo* : et tamen manifestum est per antiquas historias quod ab aliquo certo tempore incœperunt regiones habitari : quod videtur contrariari æternitati mundi. Sed ad hoc solvendum inducebat Aristoteles quod multoties factæ sunt desolationes generales terrarum per aliqua diluvia vel per quascumque corruptiones ; quibus cessantibus incœperunt de novo regiones habitari. Quod quidem potuit contingere dupliciter. Uno modo ita quod homines generarentur ex terra. Posuerunt enim quidam quod ex terra aliquo modo proportionata naturaliter generaretur homo, sicut et murem certum est generari ex terra. Sed hoc non videtur conveniens : quia natura ex determinatis principiis et per determinata media procedit in suos effectus : unde animalia perfecta nun-

quam possunt generari nisi ex semine : unde non credimus quod ex terra possit homo fieri naturaliter, sed solum virtute divina. Alio modo potuit contingere quod in generali corruptione aliqui homines conservarentur vel in montibus vel per aliquem alium modum ; sicut nos ponimus quod Noe fuit conservatus in Arca, tempore diluvii generalis, et Deucalion fuit conservatus in montibus in diluvio quod accidit tempore Ogygis regis in terra Græcorum. Sed quocumque horum modorum contigerit, videtur quod primi homines fuerint imprudentes et ignari, idest non excellentes, sicut fabulose dicitur de illis qui dicuntur fuisse producti de terra, tempore Deucalionis : unde inconveniens videtur quod aliquis permaneat in legibus et statutis ipsorum. Quartam rationem ponit ibi, « Adhuc autem neque scriptas etc. » Posset enim aliquis dicere quod consuetudines antiquorum insensatorum opportunum fuit mutare ; sed leges quæ sunt scriptæ a viris sapientibus non debent mutari. Sed ad hoc excludendum ipse objiciendo dicit quod non est melius, si etiam leges scriptæ permaneant immobiles. Videmus enim quod impossibile est omnia diligenter et perfecte esse scripta circa ordinationem civitatis, etiam a quibuscumque sapientibus viris ; sicut etiam est hoc impossibile circa alias artes : quia sapientes scribunt legem in universali, et non possunt considerare omnia particularia : actus vero sunt circa particularia : unde non potuerunt omnia perfecte scribere quæ pertinent ad directionem actuum ; et sic melius est quod immutentur quando aliquid melius invenitur. Sic ergo per hujusmodi rationes videtur quod quædam leges aliquando sunt mutandæ.

Deinde cum dicit « alio autem »

Procedit ad contrarium. Et primo ostendit veritatem quæstionis. Secundo solvit quamdam inductarum rationum, ibi, « Mendax quoque etc. » Dicit ergo primo quod si aliquis secundum alium modum consideret, videbitur esse multum verendum, mutare antiquas leges etiam pro melioribus : potest enim contingere quod sit modicum melius illud quod adinvenietur : consuescere autem ad dissolvendum leges est valde pravum. Unde manifestum est quod sustinendi sunt quidam modici defectus et errores qui contingunt principibus et sapientibus in legibus ferendis ; quia ille qui vult mutare propter aliquid melius, non tantum proficiet mutando, quantum nocebit, dum consuescunt cives ad non observandum statuta præcepta principum.

Deinde cum dicit « mendax quoque »

Solvit unam inductarum rationum in contrarium. Et dicit quod illud exemplum, quod sumebatur de artibus in quibus profuit multa mutasse, inducit nos ad mendacium, quod non est simile de mutatione artis et legis : quia ea quæ sunt habent efficaciam ex ratione ; sed lex nullum habet robur ad hoc quod persuadeatur subditis, quod sit bona, nisi per consuetudinem ; quæ quidem non fit nisi per multum tempus. Unde qui facile mutat leges, quantum est de se, debilitat legis virtutem. Ad alias autem rationes patet solutio ; quia non concludunt quod leges sint de facili mutandæ ; sed quod aliquæ leges, scilicet malæ, sint aliquando mutandæ, quod verum est.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Movet aliam quæstionem ; et dicit, quod si leges sint aliquando mutandæ, quærendum est utrum omnes sint mutandæ, et utrum in qualibet politia vel non ; et utrum sint mutandæ a quocumque, vel ab aliquibus determinatis. Multum enim differt quid circa hoc verius sit. Et ideo hæc consideratio dimittitur ad presens et reservatur in posterum.

LECTIO XIII.

Lacedæmoniorum rempublicam examinat, quæ cæteris præstare diu visa est, ipsamque in servis, mulieribus, agrorum possessione reprehendit.

ANTIQUA

De ea autem quæ Lacedæmoniorum politia, fere autem de aliis politiis, duæ sunt considerationes. Una quidem, siquid bene vel non bene ad virtutis

RECENS.

De Lacedæmoniorum autem et Cretensium republica et fere etiam de ceteris duo sunt videnda : quorum unum est, sitne aliquid in eis recte, an se-

ordinem lege statutum est. Altera autem, si quid ad modum et ad suppositionem contrariæ propositæ ipsis politiæ.

Quod quidem igitur oportet futuræ bene politicæ vivere necessariorum existere scholam, confessum est. Quo autem modo existere non facile accipere. Thessalorum enim penestæ molesti fuerunt multotiens Thessalis. Similiter autem Laconibus servi : quasi enim insidiantes in infortuniis perseverant. Circa Cretenses autem nihil unquam tale accidit. Causa autem forte vicinas civitates quamvis pugnantes ad invicem neque unam esse compugnantem distantibus propter non expedire, etiam ipsis possidentibus perioecos. Laconibus autem vicini inimici omnes erant Argivi et Messenii, et Arcades, quoniam et a Thessalis a principio discedebant propter bellare. Adhuc cum Achæis vicinis et Perrebis, et Magnesibus. Videtur autem et si nihil alterum, sed quod curæ quidem operosum esse, quo oporteat ad ipsos colloqui modo. Remissi quidem injuriantur et æqualibus dignificant seipsos dominis, et male ferendo viventes, insidiantur et oderunt. Palam igitur quod non ex invenientibus optimum modum, quibus hoc accidit, circa servitutem.

Adhuc autem ad mulieres remissio et ad electionem politiæ nociva, et ad felicitatem civitatis : quemadmodum enim domus pars vir et mulier, palam quia et civitatem prope ei quod est in duo dividi oportet putare, ut ad virorum multitudinem et mulierum. Itaque in quibuscumque politiis prave habet quod circa mulieres, medium civitatis oportet putare esse inordinatum lege.

Quod quidem ibi accidit. Totam enim civitatem legislator esse volens perseverativam, secundum viros quidem talis est, in mulieribus autem neglexit : vivunt enim voluptuose ad omnem intemperantiam et delitiose.

Itaque necessarium in tali politia honorari divitias. Aliterque et si existant a mulieribus continentes, quemadmodum multa militarium et bellicorum generum, vel etiam siquidem alteri honoraverunt eum qui ad masculos coitum : videtur, is enim qui fabulose loquutus est primus non irrationabiliter conjunxisse marem ad venerem, aut enim ad eam quæ masculorum collocutionem, aut ad eam quæ mulierum videntur inhiantes omnes tales, propter quod apud Lacones extitit, et multa dispensabantur a mulieribus in principatu ipsorum, quamvis quid differt mulieres principari, aut principes sub mulieribus regi? Idem enim accidit : utili enim existente audacia ad nihil circularium nisi ad bellum : maxime nocivæ etiam ad hoc, quæ Laconum erant. Ostenderunt autem in eo qui Thebæorum congressu : utiles quidem enim nihil erant, quemadmodum in aliis civitatibus. Tumultum autem exhibebant plusquam inimici.

A principio quidem igitur videtur accidisse Laconibus rationabiliter mulierum remissio : extra domum enim propter militias peregrinabantur multo tempore, pugnantes ad Argos bellum, et rursum ad Arcades, et Messenios : vacantes autem se exhibebant legislatori præparatos factos propter militarem vitam : multas enim habet partes virtutis. Mulieres autem aiunt quidem conatum fuisse Lycurgum ducere ad leges : ut autem resistebant, discedere rursum. Causæ quidem igitur sunt hæc factorum ; quia

eus, ad optimam reipublicæ administrandæ descriptionem legibus constitutum, alterum, sitne aliquid conveniens reipublicæ proposito et modo constitutum, an ei repugnet.

Ei igitur civitati, cujus administratio recta sit futura, a necessariorum ad vitam sustentandam cura vacationem esse, oportere convenit inter omnes : sed quomodo hoc possit effici, non est facile excogitare. Nam et Thessalici penestæ sæpe in Thessalos invaserunt, itemque Helotes in Lacedæmonios. Nam perpetuo veluti casibus eorum adversis insidiantes imminent.

Cretensibus autem nihil dum tale accidit. Causa autem hujus rei fortasse est quod nulla finitimarum civitatum, quamvis inter se bellum gerant, præbeat se belli sociam, auxiliumve ferat servis a civitate deficientibus : ideo quod sibi non expediat illis auxilium ferre, ut quæ etiam similes servos habent, quos perioecos vocant. Lacedæmoniis autem finitimi omnes erant inimici, Argivi, Messenii, Arcades. Nam et Thessalis initio servi desciverant, propterea quod bellum etiam tum cum accolis Achæis, Perrhæbis, Magnetibus gerebant.

Videtur autem, etsi nihil aliud, certe regimen et inspectio horum hominum magni negotii esse, magnæ prudentiæ, quomodo se adversus eos gerere oporteat. Nam si agatur cum iis liberalius ac remissius, petulanter exsultant, et cum dominis de dignitate contendunt : sin tractentur asperius vivantque misere, in dominos perniciem moliuntur, eosque oderunt. Ex his igitur intelligere licet, eos qui in hæc mala incidunt propter servitium, quam Helotiam appellant, non optimo modo vacationem a cura necessariorum sibi procurasse.

Præterea vero remissio et indulgentia in mulieres, et ad consilium reipublicæ et ad beatitudinem civitatis damnosa est. Quemadmodum enim domus partes sunt vir et mulier : ita scilicet et civitatem existimare oportet in duas partes ferme æquales esse divisam, in virorum et mulierum multitudinem. Quare quibuscumque in rebus publicis disciplina mulierum male habet, in iis dimidium civitatis existimandum est non esse legibus temperatum : quod illic evenit. Nam quum totam civitatem lator legum vellet ad tolerandos labores esse robustam, in viris quidem perspicue quod volebat assecutus est ; in mulieribus vero negligentem se præbuit. Vivunt enim intemperanter et luxuriose, ad omne scilicet intemperantiæ genus solutæ atque effusæ.

Itaque necesse in tali reipublicæ forma plurimi fieri divitias, maxime si viri sub potestate mulierum sint : quemadmodum multæ militares et bellicosæ nationes, præter Celtas, et si qui alii palam consuetudinem cum masculis comprobarunt. Videtur enim is qui primus fabulam composuit, non temere cum Marte Venerem copulasse : aut enim ad masculorum congressum aut ad feminarum tales homines videntur esse proclives.

Idcirco hoc apud Lacedæmonios locum obtinebat, et multa, quamdiu Græciæ imperium obtinebant, a mulieribus administrabantur. Atqui quid interest, utrum mulieres reipublicæ præsint, an reipublicæ præfecti mulierum arbitratu rempublicam gerant? Idem enim utrimque evenit. Quum autem audacia ad nullam rem quotidianam atque usitatam sit utilis, sed si forte, in bello usui esse possit, etiam in rebus bellicis maximo damno fuerunt Lacedæmoniorum feminæ : idque in incursione Thebanorum declararunt. Nam utilitatem quidem nullam attulerunt, quemadmodum in aliis civitatibus; sed trepidationem et tumultum civitati incusserunt majorem quam hostes.

Initio igitur non immerito hanc licentiam videntur Lacedæmonii mulieribus permisisse. Nam procul a domo propter militiam multo tempore peregrinabantur, nunc bellum Argivum, nunc rursus Arcadicum et Messeniacum gerentes. Otium autem nacti, se ipsos quidem propter vitam militarem latori legis quasi præparatos faciles præbebant; multas enim virtutis partes continet illa vita ; feminas autem aiunt Lycurgum sub legum jugum adducere conatum, quum illæ contra niterentur, ab incepto destitisse.

palam, quia et hujus peccati. Sed nos hoc non consideramus cui oporteat veniam habere aut non habere, sed de eo quod recte aut non recte. Quæ autem circa mulieres habentia non bene, sicut dictum est et prius, non solum indecentiam quamdam facere politiæ ipsius secundum se, sed addere aliquid ad amorem pecuniæ.

Post ea enim quæ nunc dicta sunt, eos qui circa irregularitatem possessionis increpabit utique aliquis: his quidem enim ipsorum accidit possidere multam valde substantiam, his autem omnino modicam: propter quod quidem ad paucos venit regio.

Hoc autem etiam per leges ordinatum est prave. Emere quidem enim aut vendere existentem fecit non bonum, recte faciens: dare autem et derelinquere potestatem dedit volentibus; quamvis idem accidere necessarium illo modo et isto. Sunt autem mulierum fere omnis regionis quinque partium duæ, hæredibus multis factis, et propter dotes dare magnas, quamvis melius nullam, aut modicam, aut mensuratam institutam esse. Nunc autem licet dare hæreditariam cuicumque voluerit; et si moritur non disponens quem utique derelinquat hæredem, iste cuicumque voluerit dat.

Eorum igitur, quæ acciderunt, causa hæc fuit: quare etiam hujus peccati scilicet. Nos autem non hoc quærimus, cui sit ignoscendum, cui non; sed quid sit recte, quid secus institutum. Verum ea quæ ad feminas pertinent, non bene instituta videntur, ut et antea dictum est, non solum ipsam per se rempublicam dedecorare, sed etiam ad immoderatum pecuniæ studium conferre.

Nam præter ea quæ dicta sunt, bonorum inæqualitas etiam reprehendi potest. Accidit enim, ut eorum alii rem familiarem amplissimam possideant, alii tenuissimam atque angustissimam. Quapropter ad paucos redactus est ager Spartanus. Hoc autem etiam legibus constitutum est perperam. Fecit enim lator legis, ut patrimonium aut suum vendere, aut alienum emere haberetur non honestum atque hoc recte. Donandi autem et testamento relinquendi potestatem licentiamque permisit, qui vellent. Atqui idem evenire necesse est et hoc et illo modo.

Jam vero ex quinque totius agri partibus duæ fere sunt mulierum; tum quia multæ puellæ orbæ fiunt, ad quas omnium paternorum bonorum pervenit hæreditas; tum quia magnæ sunt puellarum, nubentium dotes. Atqui præstabat vel nullam vel exiguam vel mediocrem dotem esse præfinitam. Nunc autem et patri filiam paternorum bonorum hæredem futuram, cuilibet in matrimonium collocare licet: et si pater mortuus sit intestatus, aut non expresserit testamento, cui filiam suam collocari velit; quem hæredem reliquerit, hic cui velit collocat. Itaque quum possit ager Spartanus mille et quingentos equites et triginta millia gravioris armaturæ peditum alere, ne mille quidem numero erant.

Igitur cum possit regio mille equites mittere, et quingentos, et viros ad arma triginta millia, neque mille multitudine erant. Factum est autem per opera ipsorum, manifestum quia prave ipsis habebant quæ circa institutionem hanc: nullam enim plagam pertulit civitas, sed periit propter hominum paucitatem. Dicunt autem quod sub prioribus regibus adjiciebant politiam ut non fieri tunc hominum paucitas et bellantibus multo tempore: et aiunt fuisse aliquando Spartiatas, et decem millia. Attamen sive sint vera ista, sive non, melius per possessionem regulatam replere viris civitatem.

Contraria autem et quæ circa filiorum procurationem lex ad hanc directionem. Volens enim legislator ut plures sint Spartiates, provocat cives quia plures faciant pueros. Est autem ipsis lex, cum qui genuerit tres filios, aphuron esse; eum autem qui quatuor, sine vectigali omnium. Quamvis manifestum quod multis factis, regione autem sic divisa, necessarium multos fieri pauperes.

Re autem et eventu planum factum est, hoc ab iis perperam esse institutum. Non enim unam plagam hæc civitas ferre potuit, sed ea funditus interiit propter hominum penuriam. Dicuntur autem superioribus regibus regnum obtinentibus jus civitatis impertivisse peregrinis; itaque factum ut in hominum penuriam non inciderent, diuturnis bellis conflictati: aiuntque quondam Spartæ cives fuisse vel decies mille. Verumtamen sive hæc vera sunt, sive secus, præstat urbem esse frequentem et refertam civium multitudine per bonorum æquationem.

Jam vero lex, quæ ad liberorum procreationem pertinet, huic correctioni adversatur. Nam quum vellet lator legis quamplurimos esse Spartiatas, allexit cives ad quamplurimos liberos procreandos. Est enim lex apud eos, si quis tres filios procrearit, eum vacationem habere militiæ: si quatuor, ab omnibus publicis muneribus immunem esse. Atqui perspicuum est, si multi nascantur, quum ager ita sit divisus, necessario multos pauperes futuros.

Postquam Philosophus posuit politias institutas a sapientibus, nunc agit de politiis, quæ in civitatibus observantur. Et primo de politia Lacedæmoniorum. Secundo de politia Cretensium, ibi, « Cretensium quidem etc. » Tertio de politia Carthaginiensium, ibi, « Politizare autem videntes et Carchedoni etc. » Harum enim civitatum politiæ commendabantur. Circa primum duo facit. Primo ponit modum considerationis necessariæ circa has politias. Secundo agit de politia Lacedæmoniorum, ibi, « Quod quidem igitur etc. » Dicit ergo primo, quod duæ considerationes incidunt circa politias Lacedæmoniorum et alias politias: quarum una est ut consideretur, utrum illud quod in eis lege est statutum, sit conveniens ordini virtutis. Hoc enim est finis omnis legis. Unde si lex non sit proportionata ad virtutem, non erit lex. Alia consideratio est, utrum in politia sit aliquid ordinatum, quod sit conveniens secundum suppositionem et modum, contrariæ politiæ ei quæ proponitur: puta si aliquis intendat instituere politiam status popularis, et ponat leges convenientes politiæ potentioris, quæ est contraria. Sic etiam et in scientiis aliquid reprobatur, aut quia non convenit veritati, aut quia non convenit positioni.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Agit de politia Lacedæmoniorum. Et primo quantum ad ea quæ habentur a civibus. Secundo quantum ad ordinem ipsorum civium, ibi, « At vero et quæ

etc. » Circa primum tria facit. Primo prosequitur ea quæ pertinent ad servos. Secundo ea quæ pertinent ad mulieres, ibi, « Adhuc autem etc. Tertio ea quæ pertinent ad possessiones, ibi, « Post ea enim quæ etc. » Hæc enim tria a civibus habentur. Dicit ergo primo, quod omnes confitentur hoc : quod opportunum est civitati, quæ debet bene vivere politice, quod in ea existat institutio necessariorum, idest servorum, vel quorumcumque qui sunt necessarii ad ministrandum, ut scilicet ipsi recta disciplina potiantur. Sed quomodo fiat non potest de facili accipi. Quod autem hoc sit necessarium, manifestat consequenter per inconvenientia, quæ ex eis sequuntur, quando non sunt bene disciplinati. Multoties enim contingit, quod pauperes in Thessalia molesti fuerunt divitibus : et similiter Lacedæmoniis servi eorum frequenter fuerunt infesti : insidiabantur enim eis quando aliqua infortunia eis contingebant, ita ut non possent eos reprimere, et in talibus infortuniis eos molestabant. Sed Cretensibus nihil tale accidit : et forte hujus causa est, quia quamvis civitates, quæ sunt vicinæ, pugnent ad invicem, nulla tamen est civitas, quæ pugnet contra aliquos cives distantes, eo quod non expediat eis, propter hoc quod prædia possident prope civitatem et domos suas ; et sic si longinquum bellum susciperent, non possent suorum prædiorum curam habere : et quia Cretenses non habebant vicinos, qui contra eos pugnarent, puta in insula maris existentes, non frequenter imminebant eis infortunia, in quibus servi vel inopes possent eis insidiari. Sed Lacedæmoniis omnes vicini insidiabantur. Erant enim totaliter dediti rebus militaribus, ut Vegetius dicit in libro *De re militari*, sicut et Athenienses philosophiæ. Inimicabantur enim Argivi et Messenii et etiam Arcades, et a principio etiam discordabant a Thessalis, habuerunt etiam bella cum Achæis vicinis eorum, et Perrebis, et Magnesiis ; et ideo multoties infortunia eis imminebant, quibus eorum servi insidiabantur. Sic igitur patet, quod necessarium est, ut servi et alii necessarii disciplinentur : sed quod hoc non sit facile, ostendit consequenter : et dicit quod si nihil alterum esset, istud videtur operosum esse quantum ad curam, quam oportet habere de servis, quomodo oporteat ad eos colloqui, vel qualitercumque conversari. Quia ex una parte, si homo benigne se habeat ad eos, insolescunt et efficiuntur injuriosi, et reputant se æquales dominis suis. Ex alia vero parte si ipsi vivant, semper mala sustinendo a dominis suis, odiunt eos et insidiantur eis : unde difficile est videre qualiter sint tractandi. Oportet enim medio modo se ad eos habere, ut non injuste affligantur, nec tamen eis nimia familiaritas ostendatur. Ex istis ergo concludit quod Lacedæmonii, quibus hoc accidit, ut a servis suis molestarentur, non sunt ex illis, qui optimum modum invenerunt circa gubernationem servorum.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Agit de politia Lacedæmoniorum quantum ad mulieres. Et circa hoc quatuor facit. Primo ostendit necessarium esse quod mulieres in civitate bene disciplinentur. Secundo ostendit quid circa hoc Lacedæmonii observarent, ibi, « Quod quidem ibi, etc. » Tertio ostendit quæ inconvenientia ex hac observantia sequerentur, ibi, « Itaque necessariam etc. » Quanto ostendit quæ fuerit causa hujus observantiæ, ibi, « A principio quidem igitur etc. » Dicit ergo primo quod remissio legum circa mulieres, ut scilicet absque convenienti disciplina in civitate vivant, ad duo est nociva. Primo quidem ad electionem politiæ ; quia per earum inordinationem totam politiam contingit immutari, ut dicetur. Secundo ad felicitatem civitatis ; quia propter earum inordinationem multa inconvenientia possunt in civitate sequi. Et hoc manifestat per hoc, quod sicut partes domus sunt vir et mulier, ut in primo dictum est, ita oportet quasi totam civitatem quæ ex domibus constituitur, in duo dividi, considerata multitudine virorum et mulierum. Unde sequitur quod in quibuscumque civitatibus male se habet ordinatio mulierum, reputandum est, quod medietas civitatis non sit bene ordinata secundum leges.

Deinde cum dicit « itaque necessarium »

Ostendit quid circa hoc observabatur apud Lacedæmonios : ibi enim accidebat prædicta inordinatio mulierum. Cum enim de intentione legislatoris esset, quod tota civitas esset potens sustinere et abstinere a delitiis, hoc quidem bene observabatur quantum ad viros ; sed mulieribus hoc instituere legislator neglexit. Vivunt enim ibi mulieres voluptuose se-

cundum omne genus intemperantiæ, et etiam delitiose.

Deinde cum dicit « itaque necessarium »

Ostendit quæ inconvenientia sequebantur : et ponit quatuor : quorum primum est, quod necessarium est in tali politia, in qua mulieres sic delitiose vivunt, quod viri multum apprelient divitias, et concupiscant eas, ut ex his satisfacere possint delitiis mulierum, quæ sine magnis sumptibus esse non possunt. Hoc autem multum facit ad hoc, quod mores corrumpantur in civitate et multum curent de divitiis. Ex hoc enim sequitur, quod omnia in civitate sint venalia ; quod corrumpit statum civitatis. Secundum inconveniens ponit, ibi, « Aliterque et si existentes, etc. » Et dicit quod si cogatur multitudo civium, ut nimis abstineat a mulieribus, sequitur quod labantur ad turpe vitium, scilicet ad coitum masculorum ; sicut accidit multis militantibus et bellicosis viris, et quibuscumque similibus. Qui enim primo fabulose induxit, quod Mars fuit maritus Veneris, non irrationabiliter est locutus ; quia viri bellicosi, qui sunt martiales, luxuriosi sunt, et inhiant vel ad coitum masculorum, vel mulierum. Dicitur enim in libro *De problematibus*, quod equitantes continue, luxuriosi magis fiunt, quia propter caliditatem et motum, hoc patiuntur, quod accidit in coitu. Hoc etiam quod frequenter vacant a negotiis, eos luxuriosos facit. Et hoc etiam accidit Lacedæmoniis, propter hoc quod ad nimiam continentiam mulierum legislator eos induxit. Tertium inconveniens ponit, ibi, « Et multa dispensabantur etc. » Et dicit quod mulieres in Lacedæmonia, propter hoc quod delitiose vivebant, præsumptuosæ reddebantur, et volebant se de omnibus intromittere ; ita quod etiam in principatibus civitatis, multa dispensabantur per mulieres : et tamen nihil differt utrum ipsæ mulieres principentur, vel ipsi principes sub mulieribus regantur, quod eis subjecti sunt propter insolentiam mulierum. Idem enim accipit utroque modo, ut scilicet civitas male regatur, quia mulieres deficiunt ratione. Quartum inconveniens ponit ibi, « Utili enim existente audacia ad nihil, etc. » Mulieres enim Lacedæmoniorum propter delitias insolentes et audaces reddebantur. Audacia autem in civitate ad nihil circumadjacentium negotiorum utilis esse potest, nisi ad bellum ; et tamen ad hoc etiam audacia illarum mulierum erat nocua. Quod quidem manifestum fuit in bello quod habuerunt cum Thebanis, in quo mulieres ad nihil utiles erant, nolentes facere ministeria, quæ in aliis civitatibus mulieres faciunt. Sed viris pugnantibus, majorem tumultum inferebant, quam etiam inimici, volentes forte de omnibus se intromittere. Unde ex his patet remissionem mulierum nocuam fuisse.

Deinde cum dicit « a principio »

Ostendit causam prædictæ observantiæ. Et dicit quod rationabiliter Lacedæmoniis accidit a principio remissio disciplinæ circa mulieres ; quia propter militiam, cui totaliter dedita erat civitas, multo tempore peregrinabantur extra domum, pugnantes contra Argos et Arcades et Messenos. Et ideo mulieres remanebant domi absque viris, ad libitum viventes nullam disciplinam a viris habentes. Et ex hac etiam causa contingit quod viri facti sunt virtuosi in multis. Vacantes enim rebus bellicis se exhibebant promptos ad obediendum legislatori propter consuetudinem militaris vitæ, quæ multas in se continet partes virtutis. Requirit enim talis vita maximam obedientiam et abstinentiam a delitiis, et perseverantiam in laboribus et rebus dolorosis. Postmodum Lycurgus legislator Lacedæmoniorum conatus fuit mulieres reducere ad rectam disciplinam legum. Sed mulieres omnino restiterunt propter pravam consuetudinem ; et ideo oportuit quod legislator desisteret ab incepto. Hæ sunt igitur causæ eorum quæ fiebant apud Lacedæmones, et potestatis mulierum, quæ apud eos erat : et quamvis ex rationabili causa hoc acciderit absque eorum culpa, et sic sint excusandi, tamen eos non consideramus modo, quibus oporteat dare veniam vel non dare. Non enim intendimus eos laudare vel vituperare, sed ostendere quid recte se habeat vel non recte. Manifestum est enim quod ea quæ non bene se habebant circa mulieres, apud eos non solum erant indecentia secundum se politiæ eorum, sed etiam in animis civium aliquid addebant ad amorem pecuniæ, ut dictum est.

Deinde cum dicit « post ea »

Agit de politia Lacedæmoniorum quantum ad possessiones. Et primo improbat politiam ipsorum circa possessiones, ostendens eam esse nocuam civitati. Se-

cundo ostendens eam esse contrariam legislatoris intentioni, ibi, « Contraria autem etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit quod apud eos erat irregularitas possessionum. Secundo ostendit unde provenerit, ibi, « Hoc autem etiam etc. » Tertio ostendit nocumentum quod ex hoc est secutum, ibi, « Igitur cum possit regio etc. » Dicit ergo primo quod post prædicta quæ reprobanda sunt in hac politia circa servos et mulieres, potest etiam eos aliquis increpare, quia circa irregularitatem possessionis delinquebant. Accidebat enim apud ipsos quod aliqui habebant valde magnas possessiones, alii vero habebant valde modicas, ita quod quasi tota regio ad dominium paucorum pervenerat.

Deinde cum dicit « hoc autem »

Ostendit, unde hæc irregularitas processerit : et dicit quod hoc processit ex prava ordinatione legis. Statuit enim legislator apud eos quod civis non esset dominus vendendi et emendi, ut scilicet posset possessionem suam vendere aut emere aliquam quacumque ex causa. Et hoc quidem bonum fecit ad regulandas possessiones ; non tamen recte, quia non sufficienter. Dedit enim potestatem civibus, ut quibuscumque vellent darent inter vivos vel etiam derelinquerent in testamento bona sua ; ex quo etiam accidebat irregularitas possessionum, sicut ex emptione et venditione : ita quod si totum eorum territorium divideretur in quinque partes, duæ illarum partium jam pervenerant ad mulieres. Tum quia multæ earum erant institutæ hæredes a viris morientibus ; tum etiam quia quando nubebant accipiebant magnas dotes, cum tamen multo melius sit, quod vel nulla dos detur, vel modica vel moderata. Sed apud Lacedæmonios licebat cuilibet in testamento dimittere hæredem bonorum suorum quemcumque voluerit ; et si in sua morte non velit dimittere hæredem, potest distribuere bona sua cuicumque voluerit.

Deinde cum dicit « igitur cum »

Ostendit quod nocumentum sit inde secutum : et dicit quod cum tanta sit eorum regio, idest territorium, quod posset nutrire mille quingentos equites, et super hoc triginta millia bellatorum peditum, ad tantam paucitatem devenerant, possessionibus devenientibus ad paucos, quod non erant nisi mille bellatores in civitate. Et sic per opera eorum manifestum est quod prædicta institutio mala erat : quia civitas illa ex hoc deperiit cum nullam gravem hostilem plagam sustinuerit. Dicitur autem quod in antiquis temporibus extendebant politiam suam quantum poterant, ut haberent multitudinem bellatorum ; ita quod aliquando (ut dicitur) Lacedæmones habuerunt in exercitu suo decem millia armatorum. Sed sive ista sint vera, sive non, tamen opportunum est quod per regulatas possessiones civitas viris repleatur, quod aliter fieri non potest. Quia si possessiones ad paucos devolvantur, alii propter paupertatem desererent civitatem.

Deinde cum dicit « contraria autem »

Ostendit quod prædicta irregularitas possessionum erat contraria intentioni legislatoris, qui proposuerat quamdam legem circa filiorum generationem contrariam prædictæ institutioni, ex qua procedebat irregularitas possessionum. Intendens enim legislator ad hoc quod essent plures cives in civitate, provocavit eos ad hoc quod generarent multos filios, quibusdam immunitatibus : erat enim statutum lege apud eos, quod ille qui genuisset tres filios, esset sine custodia, quia scilicet non tenebatur ire ad custodiam civitatis : qui autem genuerat quatuor filios erat immunis ab omnibus vectigalibus et tributis. Et tamen manifestum est quod si observetur prædicta regularitas in divisione possessionum, necesse erit, si generentur plures filii, quod sint multi pauperes in civitate, quod est nocuum civitati, ut supra dictum est.

LECTIO XIV.

Quod Lycurgus in Ephoris, Phiditiis, et tributis constituendis, plurimum a rectitudine aberrarit.

ANTIQUA.

At vero, et quæ circa Ephoriam, prave se habent. Principatus enim dominus quidem maximorum ipsius est ; fiunt autem ex populo omnes ; ut et multotiens incidat homines valde pauperes in locum principium, qui propter penuriam venales erant. Ostenderant autem multotiens, et prius, et nunc autem in Andriis : corrupti enim argento quidam, quantum in ipsis, totam civitatem perdiderunt. Et propter principatum esse valde magnum et æquityrannicum, regere populum seipsos cogebant reges, ut et sic simul lædatur politia. Democratia autem ex Aristocratia accidebat. Continet quidem igitur politiam principatus hic : quiescit enim populus eo quod participet maximo principatu. Itaque sive propter legislatorem sive propter fortunam hoc evenerit, utiliter habet rebus. Oportet enim politiam salvandam omnes velle partes civitatis esse, et permanere has. Reges quidem igitur propter ipsius honorem sic habent. Boni autem propter senatum : primum enim principatus iste virtutis est : populus autem propter Ephoriam constituitur enim ex omnibus. Sed eligibilem oportebat principatum esse hunc ex omnibus quidem, non autem isto modo quo nunc : puerilis enim est valde. Adhuc autem et judiciorum magnorum sunt domini existentes quicumque : propter quod quidem non propria sententia melius judicare, sed judicare, sed secundum litteras et leges. Est autem et diæta Ephororum non consona voluntati civitatis : hæc quidem enim remissa valde, in aliis autem magis excedit ad durum, ut non possint perseverare, sed latenter legem transgredientes fruantur corporalibus delectationibus.

Habent autem et quæ circa seniorum principatum, non bene ipsis. Placidis enim existentibus et eruditis sufficienter ad .andragathiam, idest ad virilem bonitatem : forsitan utique dicet aliquis expedire civitati, quamvis per vitam dominos esse judiciorum magnorum, formidabile sit. Est enim quemadmodum et corporis, et mentis senectus. Modo autem isto eruditis, ut et legislator ipse diffidat ut non bonis viris, non securum. Videntur autem et velle videri dativi et inutiliter tribuentes, multa communium qui participes fuerunt principatus istius : propter quod melius est ipsos non sine correctione esse : nunc autem sunt : videbitur autem utique Ephororum principatus omnes corrigere principatus. Hoc autem Ephoriæ magnum valde donum, et modo non hoc dicimus oportere dare correctiones.

Adhuc autem et electionem quam faciunt seniorum secundum judicium, est puerilis : et ipsum petere qui principatu dignificabitur, non recte habet. Oportet enim et volentem et non volentem principari, qui dignus est principatu. Nunc autem quod et circa aliam politiam legislator videtur faciens ; amatores enim honoris constituens cives, his usus est ad electionem senum. Nullus enim utique principari quæret non amator honoris existens, quamvis injustitiarum voluntariarum plurima quidem ac-

RECENS.

At porro etiam ea, quæ ad Ephoriam pertinent, minus bene se habent. Quum enim imperium Ephororum ipsum potestatem habeat rerum maximarum, Ephori omnes de plebe creantur. Itaque sæpenumero homines valde pauperes atque egentes in hanc potestatem ingruunt, qui propter egestatem venales erant. Quum autem sæpe antea hoc declararint, tum vero etiam nuperrime in Andriis [1] : corrupti enim pecunia nonnulli Ephori, quantum in iis fuit, totam civitatem perdiderunt. Et propterea, quod hic magistratus erat admodum potens et cum tyrannide comparandus, etiam reges eorum benevolentiam blanditiis et assentatione quærere cogebantur : usque adeo, ut hinc quoque respublica detrimento afficeretur. Populi enim potentatus ex optimatum principatu exsistebat.

Reipublicæ statum igitur continet hic magistratus. Quiescit enim populus, propterea quod maximi imperii est particeps. Itaque sive latoris legis consilio, sive fortuito hoc evenit, rationibus civitatis conducit. Oportet enim eam rempublicam quæ sit salva et diuturna futura, velle omnes civitatis partes et esse et manere easdem. Reges igitur, propter honorem quo ornati sunt, ita animis affecti sunt : honesti autem et boni viri, propter senatoriam dignitatem ; præmium enim virtutis hic magistratus est ; populus vero propter Ephoriam : ex omnibus enim fiunt Ephori.

At hunc magistratum delectu habito deferri oportebat ex omnibus quidem, sed non eo quo nunc modo : valde enim puerilis est. Præterea rebus maximis judicandis præsunt, quum sint homines forte oblati et nihil ab aliis differentes. Quocirca non suo arbitratu melius erat eos judicare, sed ex præscripto juris scripti et legum. Tum Ephororum vita et victus non consentit cum voluntate civitatis. Is enim valde dissolutus est : in ceteris autem duritie et asperitate modum superat, ita ut eam tolerare non possint, sed clam a legibus transfugientes corporis voluptatibus cupide perfruantur.

Jam vero neque ea quæ ad senatorum magistratum pertinent, videntur bene esse iis instituta. Nam si sint viri boni, et tantum, quantum satis est, ad honestatem cum probitate conjunctam eruditi, fortasse quis eos e re civitatis esse dixerit : quamquam eos per totam vitam rerum maximarum judicandarum esse dominos, ambigi potest, utrum sit utile, necne. Est enim sua, ut corporis, sic et mentis senectus. Sed quum ita sint instituti, ut lator ipse legis iis non omnia credat, tamquam non bonis viris, non est hoc tutum.

Reperiuntur autem qui hunc magistratum consecuti sunt, multa ad rempublicam pertinentia et pretii et gratiæ causa deserere ac prodere. Quocirca satius erat eos non esse immunes a rationibus factorum suorum reddendis, uti nunc sunt. Videtur autem Ephororum potestas omnes magistratus ad judicium referendarum rationum apud se subeundum adigere. Nimis vero magnum hoc Ephoriæ munus datum est : et negamus hoc modo reddere rationes oportere. Præterea vero ipsa electio senatorum et modus judicandi puerilis est : tum eum qui omnium judicio dignus magistratu futurus est, petere magistratum, non est rectum. Oportet enim cum qui dignus est magistratu, sive velit sive nolit, magistratum gerere.

Nunc autem id quod et in reliqua civitatis admi-

accidunt fere propter amorem honoris et amorem pecuniarum hominibus.

De regno autem siquidem melius existere civitatibus, aut non melius, aliud sit sermo; sed et si melius, non sicut nunc, sed per ipsius vitam unumquemque judicare regum. Quod autem legislator neque ipse putat posse facere optimos, manifestum: diffidit enim ut non existentibus sufficienter bonis viris: propter quod quidem emittebant simul legatos inimicos et salutem putabant civitati esse dissidere reges.

Non bene autem neque circa convivia vocata lege statutum est ab eo qui instituit primum. Oportebat enim de communi magis esse, quemadmodum in Creta. apud Lacedæmonas autem oportet ferre etiam valde pauperibus quibusdam existentibus, et hoc consumpto non potentibus expendere: quare accidit contrarium legislatoris voluntati. Vult quidem enim democraticum esse præparationem conviviorum, fit autem minime democraticum sic lege statutum: participare quidem enim non facile valde pauperibus. Determinatio autem politiæ ista est ipsis patria, non potentem hoc tributum ferre non participare ipsa.

Eam autem quæ circa navigii principes legem et alteri quidem increpuerunt recte increpantes; seditionis enim fit causa: sub regibus enim existentibus militaribus sempiternis navarchia fere alterum regnum.

Et hoc autem suppositionem legislatoris increpabit utique aliquis: quod quidem et Plato in legibus increpuit: ad partem enim virtutis omnis ordinatio legum est, scilicet et bellicam: hæc enim utilis ad dominari. Igitur salvabantur quidem bellantes, peribant autem principantes propter nescire vacare, neque ad virtutem exercitari nulla exercitatione altera principaliori quam bellica. Hoc autem peccatum non modicum: putant enim fieri bona, quæ circa res bellicas, per virtutem magis quam per malitiam: et hoc quidem bene: quod tamen hæc meliora virtute suspicantur, non bene.

Prave autem habet et circa communes pecunias Spartiatis: neque enim in communi civitatis est nihil, bella magna coactis ampliari; inferuntque male: eo enim quod Spartiatarum est plurima terra, non requirunt ab invicem illationes: accidit autem contrarium legislatori quam expediebat. Civitatem quidem enim fecit sine pecuniis, idiotas autem amatores pecuniarum. De Lacedæmoniorum quidem igitur politia in tantum dictum sit: hæc enim sunt, quæ maxime utique quis increpabit.

nistrandæ ratione, lator legis hic facere reperitur: cives enim ambitiosos efficit, iisque utitur in senatoribus eligendis. Nemo enim magistratum petierit, qui non sit ambitiosus. Atqui earum injuriarum, quæ sponte inferuntur, plurimæ aut propter immoderatum honoris studium, aut propter avaritiam et pecuniæ cupiditatem ab hominibus inferuntur.

De regno autem, utrum non præstet civitates regibus parere, an præstet, alius erit disputandi locus. Veruntamen satius fuerit non, quemadmodum nunc fit, sed ex suis factis et vita unumquemque regum spectari regnumque obtinere. In promptu autem est, ne ipsum quidem latorem legis putavisse, posse se eos efficere viros omni virtute præstantes. Iis enim diffidit, neque omnia credit, ut non satis bonis viris. Quapropter una cum rege legatos mittere solebant eos qui cum eo inimicitias gererent; et salutare civitati esse existimabant, reges inter se committere.

Ne id quidem, quod ad convictus, quæ Phiditia appellantur, pertinet, ab eo qui constituit primum, recte institutum est. Oportebat enim sumptu publico potius conventum illum fieri, quemadmodum in Creta. Apud Lacedæmonios autem unumquemque conferre oportet, etiam si nonnulli valde pauperes sint neque hunc sumptum facere possint. Ita contrarium evenit latori legis, atque consilium ejus est. Vult enim concœnationum illud inventum ad formam reipublicæ popularem seu democratiam pertinere: sed fit minime formæ reipublicæ populari consentaneum, ita a latore legis institutum. Non enim facile est valde pauperibus ea participare. Hic autem reipublicæ finis et quasi terminus patrius atque avitus ipsis constitutus est, ut is qui hoc vectigal pensitare non potest, ne sit ejus particeps.

Jam legem de navium præfectis, quos Navarchos appellant, alii quoque reprehenderunt, idque merito: seditionis enim causa exsistit. Classis enim præfectura regibus, qui sunt belli duces atque imperatores sempiterni, addita, alterum propemodum regnum evadit. Et vero etiam ipsum propositum latoris legis reprehendat aliquis: quod quidem et Plato in libris *De legibus* fecit. Tota enim legum descriptio ad unam virtutis partem, artem militarem, refertur. Hæc enim ad potiundum rerum utilis est. Itaque salvi quidem erant bellum gerentes, interibant autem imperium adepti: quia otiari et quiescere non didicerant, neque ullam aliam artem militari præstabiliorem exercuerant.

Hoc autem peccato non levius illud, quod quum bona hominibus maxime omnium exeptata virtute potius quam vitio parari putent, et recte quidem, tamen male hæc ipsa virtuti præferunt. Tum ea quæ ad pecuniam publicam pertinent, perperam sunt apud Lacedæmonios constituta. Nam neque ærarium est apud eos, quum tamen civitas magna bella gerere necessitate cogatur, et tributum male conferunt. Nam quia Spartiatæ maximam agrorum partem possident, quantum quisque tributi conferat, non admodum accurate inter se exquirunt: et hoc modo contrarium evenit latori legis, atque civitati expedit. Civitatem enim fecit pecuniæ egenam, cives autem et privatos pecuniæ cupidos atque avaros. De Lacedæmoniorum igitur republica hactenus dictum sit. Hæc enim fiunt quæ quis maxime in ea reprehendat.

Postquam Philosophus prosecutus est de politia Lacedæmoniorum, quantum ad ea quæ habentur a civibus, scilicet servos, mulieres et possessiones, hic prosequitur de eadem politia quantum ad ipsos cives; et primo quantum ad principes; secundo quantum ad populum, ibi, « Non bene autem etc. » Tertio quantum ad bellatores viros, ibi, « De regno autem etc. » Erant autem tres principatus apud Lacedæmones, ut etiam supra tactum est: scilicet Ephori, idest provisores, et de his primo tractat. Et iterum seniores quidam, et de his tractat secundo, ibi, « Adhuc autem et electionem etc. » Erat etiam rex in civitate, et de hoc tractat tertio, ibi, « De rege autem etc. » Circa primum improbat principatum Ephororum quantum ad quinque. Primo quidem, quantum ad conditionem persona-

rum quæ in hoc principatu constituebantur. Et dicit quod ea quæ erant circa hunc principatum prave se habebant : hic enim principatus habebat dominium et potestatem super ea quæ erant maxima in civitate : puta circa indicenda bella vel faciendam pacem, et circa electiones militum et alia similia. Et tamen ad istum principatum omnes eligebantur ex populo ; ita quod quandoque accidebat quod homines valde pauperes assumebantur ad talem principatum, qui propter penuriam venales erant, et facile poterant corrumpi muneribus. Quod quidem prius multoties ostenderant, sed nuper ostenderunt in quodam negotio quod habebant cum Andriis : corrupti enim fuerunt ab eis argento, ita quod quantum in ipsis fuit, totam civitatem periculo exposuerunt. Secundo ibi, « Et propter principatum esse valde magnum etc. » Improbat prædictum principatum quantum ad magnam potestatem quam habebat. Et dicit quod quia iste principatus erat valde magnus et quasi æqualis tyrannidi, et ita attenuabat potestatem regiam quod eum cogebat, ut permitteret quod populus seipsum regeret parum obediens legi. Et sic corrumpebatur tota politia ipsorum, quia ex optimate degenerabat in popularem statum. Et tamen iste principatus quantum ad aliquid erat utilis, quia continebat civitatem in pace : quiescebat enim populus a seditione propter hoc quod habebant partem in magno principatu. Et hæc utilitas sequebatur per experimentum in ipsis rebus ; sive hoc fuerit ex intentione legislatoris, sive fortuito acciderit. Oportet enim, ad hoc quod politia conservetur, quod omnes partes civitatis velint eam esse, et quod cuilibet parti civitatis sufficiat quod permaneat in suo statu : et hoc ibi contingebat. Nam reges acceptabant propter honorem quem ibi habebant, præstantes autem, idest virtuosi viri, acceptabant propter senatum. Iste enim principatus erat virtutis præmium, ita quod nullus ad eum assumebatur nisi virtuosus. Populus autem acceptabat propter principatum Ephororum, qui communicabatur omnibus. Tertio ibi, « Sed eligibilem oportebat. » Improbat prædictum principatum quantum ad electionem. Erat enim commendabile quod ad illum principatum assumerentur ex omnibus per electionem : sed modus eligendi erat valde puerilis : quia forte per sortes vel alio inconvenienti modo eligebant, ita quod iste deveniebat quandoque ad inopes, sicut dictum est. Quarto ibi, « Adhuc autem et judiciorum etc. » Improbat prædictum principatum quantum ad arbitrium quod habebat. Et dicit, quod hoc erat improbabile, quod quicumque essent Ephori, habebant in sua potestate arbitrium judicandi de rebus magnis. Melius enim erat, quod non judicarent secundum proprium arbitrium, sed secundum aliquas scripturas et leges. Quinto, ibi, « Est autem etc. » Improbat prædictum principatum quantum ad eorum conversationem. Et dicit, quod eorum disciplina in cibis et vestibus et potibus, et aliis hujusmodi, non consonabat voluntati civitatis ; quia in quibusdam erant valde remissa, puta forte in vestibus vel in otio ; in aliis autem, puta forte in cibis et venereis, imponebatur eis dura lex, forte propter hoc, ut non emollescerent, ita quod non poterant eam sustinere ; sed occulte transgrediebantur legem sibi positam fruentes corporalibus delectationibus. Et sic eorum conversatio erat contra intentionem civitatis.

Deinde cum dicit « habent autem »

Improbat politiam prædictam quantum ad principatum seniorum. Et primo quantum ad potestatem ipsorum. Secundo quantum ad electionem eorum, ibi, « Insuper creatio, etc. » Dicit ergo primo, quod apud Lacedæmones non bene se habent ea quæ pertinent ad principatum seniorum : manebant enim perpetuo in principatu. Si enim hujusmodi seniores possent inveniri, qui essent virtuosi, et sufficienter instructi ad virilem bonitatem, posset forte aliquis dicere, quod expediens esset civitati, quod perpetuo manerent in principatu. Quamvis etiam si essent perfecte virtuosi, formidabile esset civitati, quod aliqui essent habentes dominium et potestatem super magna judicia civitatis, et hoc per totam vitam suam. Quia sicut virtus corporis senectute debilitatur, ita etiam plerumque virtus mentis : quia postquam senescunt homines : non habent nec illud robur animi, nec illam vivacitatem ingenii, quam habebant in juventute, propter debilitatem virtutum sensitivarum deservientium pari intellectivæ. Multo plus igitur formidandum est aliquos principari per totam vitam, si sunt isto modo instructi ad bonum, sicut erant apud Lacedæmones, ita quod etiam legislator non confidebat de eis omnino, sicut de

bonis viris, quia non omnia committit eis. Frequenter autem tales volunt videri liberales in plebem, ut captent sibi favorem populi, et sic absque utilitate civitatis dispergunt bona communia. Unde melius est, quod habeant quamdam correctionem, talem scilicet, ut si deficientes inveniantur, possint amoveri : nunc autem sunt absque tali correctione. Habebant tamen aliquam correctionem, quia principatus Ephororum poterat corrigere omnes principatus, impediendo scilicet ne sententiæ eorum procederent, si viderentur male facere, et hæc erat maxime dignitas Ephororum. Sed nos intelligimus de alia correctione, ut scilicet possint amoveri; quod Ephori facere non poterant.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Improbat prædictum principatum quantum ad electionem ipsorum : et hoc duplici ratione. Circa quarum primam dicit quod electio seniorum, quæ fiebat apud eos, erat valde puerilis. Erat enim apud eos ordinatum, ut illi qui digni viderentur tali principatu, peterent ipsum : quod non recte se habet : quia secundum hoc nullus assumeretur ad principatum nisi volens. Oportet autem aliquem qui dignus est principatu, assumi ad principatum, sive velit sive non velit; quia utilitas communis est præferenda propriæ voluntati ipsius. Secundam rationem ponit, ibi, « Quod autem legislator etc. » Et dicit quod per hanc ordinationem circa electionem senium, legislator videtur facere cives amatores honoris, sicut et circa aliquam partem politiæ, idest circa electionem Ephororum, vel etiam circa quæcumque alia, quæ faciebant cives honoris amatores. Et quod hoc facerent in electione senium, patet. Nullus enim peteret principatum, nisi principari volens, quod est amare honorem. Si ergo nullus haberet principatum nisi petens, sequeretur quod soli amantes honorem principarentur; et ita omnes provocarentur ad amandum honorem : et hoc est valde periculosum civitati : quia major pars injustitiarum, quæ in civitate accidunt ex voluntate hominum, sicut sunt violentiæ, rapinæ et hujusmodi, fiunt propter amorem honoris et pecuniæ. Unde patet, quod talis ordinatio est periculosa civitati.

Deinde cum dicit « de regno »

Improbat prædictam politiam quantum ad principatum regium; et dicit, quod utrum expediat civitati habere regem vel non, tractabitur inferius, scilicet in tertio : sed supposito quod melius sit habere regem, non est hoc melius, sicut erat apud Lacedæmones, quod non per totam vitam regnabant ; sed melius est quod unusquisque habeat judicium regium per totam vitam suam, quia rex est utilis civitati, ut sua potestate efficaciter conservet statum civitatis. Quod fieri non potest nisi per vitam regnaverit ; quia et ipse timebit alios offendere, et alii minus eum timebunt. Secus autem est de senioribus, qui ad consilia vel ad judicia quædam eligebantur. Causa autem quare legislator apud Lacedæmones instituit non esse reges perpetuos, est ista : quia reputavit quod non posset facere cives aliquos perfecte bonos. Unde diffidit de civibus quasi de non perfecte bonis existentibus. Et propter hoc quando mittebant aliquos legatos seu nuncios, eligebant aliquos inimicos vel dissentientes, ut unus alium impediret, si vellet facere contra bonum civitatis. Et similiter putabant esse salutem civitatis, si reges dissentirent, qui sibi invicem succederent ; quia unus emendabat, quod alius malefecit.

Deinde cum dicit « non bene »

Improbat prædictam politiam quantum ad ea quæ pertinent ad populum, scilicet quantum ad convivia publica quæ erant in civitate : et dicit, quod lex non bene ordinaverat de hujusmodi conviviis ; quia melius esset, quod hujusmodi congregatio convivii fieret de expensis communibus civitatis, sicut fiebat apud Cretenses, quam quod fieret de his quæ a singulis afferrentur, sicut fiebat apud Lacedæmones, apud quos etiam et valde pauperes oportebat aliquid ferre ad hujusmodi sumptus ; et hoc erat destructio pauperum, qui non poterant expendere. Unde circa hoc accidebat contrarium intentioni legislatoris qui instituit hujusmodi convivia quasi aliquid in favorem populi, ut scilicet populus aliquam recreationem haberet in hujusmodi conviviis : sed secundum hanc legem conviviorum sequebatur quod essent hujusmodi convivia in magnum detrimentum populi, quia secundum hoc populares non de facili poterant principari ; erat enim lex apud eos, quod qui non ponerent aliquid ad hujusmodi sumptus, non haberent partem in politia ipsorum; quia nec poterant fieri

principes, nec habebant vocem in electione principum.

Deinde cum dicit « eam autem »

Improbat prædictam politiam quantum ad viros bellatores. Et primo quantum ad bellatores belli navalis. Secundo communiter quantum ad omnes, ibi, « Et hoc autem suppositionem, etc. » Tertio quantum ad ipsorum stipendia, ibi, « Prave autem habet etc. » Dicit ergo primo quod quidam alii recte increpaverunt legem Lacedæmoniorum, quæ erat circa principes navigii, eo quod erat causa seditionis. Cum enim haberent reges quasi sempiternos, qui præerant terrestri militiæ, principatus navigiorum fiebat quasi alterum regnum : et ita habebant quasi duos reges, quod poterat esse materia dissensionis.

Deinde cum dicit « et hoc autem »

Improbat prædictam politiam communiter quantum ad omnes bellatores : et dicit quod aliquis recte potest increpare suppositionem legislatoris, idest illud quod supponebat tamquam finem, ad quem totam politiam ordinabat : et hoc etiam Plato in suis legibus increpabat, quod omnes leges eorum ordinabantur ad unam partem virtutis, scilicet ad bellicam; propter hoc, quod erat utilis ad dominandum aliis. Et ideo, quia bene se habebant in his, quæ pertinent ad bellum, male autem in his quæ pertinent ad status politici gubernationem : sequebatur, quod in bellis conservabantur : sed quando jam adepti erant principatum, imminebant eis multa pericula, quia nesciebant vivere in pace, neque erant exercitati aliqua alia meliori exercitatione quam bellica : quod non erat parvum peccatum. In hoc enim bene opinabantur quod putabant res bellicas melius tractari per virtutem hominum, quam etiam per malitiam, quia ut dicitur in tertio *Ethicorum*, homines virtuosi non parcunt vitæ, ubi bonum est persistere : milites vero quando supercrescunt pericula, deficiunt, non enim confidunt ulterius posse liberari per experientiam et industriam armorum. Sed non bene opinabantur quantum ad hoc quod putabant virtutem, qua homo bene se habet in bellis, esse optimam : cum aliæ virtutes, scilicet prudentia et injustitia, sint digniores fortitudine; et ipsum etiam bellum est propter pacem, non autem e converso.

Deinde cum dicit « prave autem »

Improbat prædictam politiam quantum ad stipendia militum vel circa ærarium publicum : et dicit quod apud Lacedæmones non erat bene ordinatum de communibus pecuniis. Nihil enim habebat civitas in communi, cum tamen frequenter cogeretur magna bella agere; et iterum singuli cives male ministrabant necessaria ad tales sumptus : non enim requirebatur a singulis auctoritate alicujus potestatis publicæ, sed committebatur voluntati cujuslibet ut daret quod vellet. Quod ideo statuit legislator, quia cives habebant multas possessiones, et poterant sine aliquo gravamine multa dare : sed accidit contra utilitatem, quam legislator intendebat; quia ipse reddidit civitatem sine pecuniis publicis; et privatas personas et viles fecit amatores pecuniarum, dum conarentur tantum lucrari quod possent et sibi et communitati providere. Ultimo autem epilogando concludit quod ea quæ dicta sunt, videntur improbabilia in politia Lacedæmoniorum.

LECTIO XV.

Cretensem rempublicam Spartanæ comparat; et quibus in rebus deficere videtur, ostendit.

ANTIQUA.

Cretensium quidem autem politia proxima quidem est huic : habet autem modica quidem non deterius, plurimum autem minus plane. Etenim videtur.

Et dicitur quidem in plurimis imitari Creticam politiam, quæ Lacedæmoniorum. Plurima autem antiquorum minus dearticulata sunt junioribus. Aiunt enim Lycurgum cum procurationem Charyllæ regis derelinquens peregrinatus est, plurimo tempore con-

RECENS.

Cretensium autem respublica ad hanc proxime quidem accedit; sed quum habeat pauca quædam non deteriora, tum plurima habet minus exculta. Videtur enim, et vero ita dicitur, Lacedæmoniorum respublica plerisque in rebus Cretensem esse æmulata. Antiquitas autem ut plurimum minus est elaborata et perfecta, quam recentiora solent esse. Aiunt enim Lycurgum, quum relicta Charilli regis tutela

versatum esse circa Cretam propter cognationem. Dorienses enim Cretenses Lacedæmoniorum erant. Susceperunt autem qui ad habitationem venerunt institutionem legum existentem in tunc habitantibus : propter quod et nunc finitimi eodem modo utuntur ipsis, ut instituit Minos primus ordinem legum.

Videtur autem insula et ad principatum Græcorum apta esse et posita bene : toti enim supposita est mari fere, Græcis collocatis circa mare omnibus. Distat quidem enim a Peloponneso modicum versus Asiam ab eo loco qui circa Triopium et a Rhodo : propter quod et maris principatum obtinuit Minos, et insulas has quidem subegit, has autem habitari fecit, finaliter autem aggressus Siciliæ vitam consummavit ibi circa Camicum.

Habet autem proportionaliter Cretensium institutio ad Lacedæmoniorum ; agriculturæ enim operas faciunt, his quidem servi, Cretensibus autem incolæ ; et convivia apud utrosque sunt, et antiquitus vocabant Lacedæmones non Phiditia, sed Andria, quemadmodum Cretenses ; ex quo et manifestum, quia inde venit. Adhuc autem politiæ ordo : Ephori quidem enim habent eamdem potentiam, iis qui in Creta vocantur Cosmi : verumtamen Ephori, quidem quinque numero, Cosmi autem decem sunt. Seniores autem senioribus quos vocant Cretenses consilio æquales. Regimen autem primo quidem fuit, deinde dissolverunt Cretenses et ducatum Cosmi eum qui ad bellum habent. Ecclesia autem participant omnes, dominatio autem nullius est nisi sententiandi ea quæ videntur senioribus et Cosmis.

Quod quidem igitur conviviorum habent, melius Cretensibus quam Lacedæmoniis. In Lacedæmonia quidem enim secundum caput unusquisque infert constitutum ; si autem non, participare lex prohibet politia, quemadmodum dictum est et prius. In Creta autem communius : ab omnibus enim natis fructibus et pecoribus ex publicis et oblationibus, quas ferunt incolæ, constituta est pars, hæc quidem ad Deos et communia sacrificia, hæc autem ad convivia, ut et de communi nutriantur omnes et mulieres et pueri. Ad modicum autem cibum, ut proficuum multa philosophatus est legislator, et ad disjunctionem mulierum, ut non multos pueros faciant, eam quæ ad masculos facit collocutionem : de qua si prave aut non prave, alias erit considerandi tempus. Quod autem quæ circa convivia melius ordinata sunt Cretensibus, quam Lacedæmonibus, manifestum.

Quæ autem circa Cosmos adhuc deterius quam quæ Ephororum principatus existit et iis : fiunt enim quicumque. Quod autem ibi expedit ad politiam, hic non est : ibi quidem enim propter electionem ex omnibus esse participans populus maximi principatus vult manere politiam : hic autem non ex omnibus eligunt Cosmos, sed ex quibusdam senibus, et senes ex quibusdam qui fuerunt Cosmi.

De quibus eosdem utique dicit aliquis sermones, et de iis, quæ in Lacedæmonia fiunt : quod enim sine correctione et quod per vitam major senectus est dignitate ipsis, et non secundum litteras principari, sed autognomonas, insecurum.

Quiescere autem non principantem populum, nullum signum ejus quod est ordinatam esse bene : neque enim sumptionis aliquid Cosmis sicut Ephoris : longe enim peregrinantur in insula differentium.

Quam autem faciunt peccati hujus medicinam inconveniens et non politica, sed oppressiva ; multoties enim ejiciunt convenientes quidam Cosmos aut comprincipantium ipsorum, aut idiotarum. Licet autem et intermedie Cosmis abnegare principatum. Hæc utique omnia melius fieri secundum legem,

peregre abiisset, plurimum temporis in insula Creta commoratum esse propter cognationem. Coloni enim erant Lycti a Lacedæmoniis profecti. Repererunt autem ii qui in coloniam deducti sunt, incolas tum legibus et institutis utentes, quibus res eorum primus Minos ordinaverat : quocirca etiam nunc vicini eodem modo iis utuntur.

Videtur autem insula et ad imperium Græciæ facta natura et commode admodum sita. Omni enim mari propinqua imminet, et Græci fere omnes circa mare sedes fixerant. Abest enim hac parte quidem non longe a Peloponneso, illa autem ab Asia et regione quæ est circa Triopium et Rhodum. Quapropter et maris imperium obtinuit Minos, et insulas alias cepit, alias colonis frequentavit. Ad extremum autem bello Siciliæ illato, illic ad Camicum obiit.

Cretensis autem reipublicæ ordinatio Laconicæ proportione quadam respondet. Agros enim colunt his quidem Helotes, illis autem Periœci quos appellant : et convivia publica fiunt apud utrosque. Ac priscis sane temporibus nominabant illa Lacones non Phiditia, ut nunc, sed Andria, quemadmodum Cretenses : ex quo etiam perspicuum est, ab his orta esse. Præterea et reipublicæ administrandæ descriptio. Ephori enim eamdem Lacedæmone potestatem obtinent, atque in Creta ii qui dicuntur Cosmi : nisi quod Ephori numero sunt quinque, Cosmi decem. Senatores autem senatoribus, quos Cretes Bulan (hoc est, consilium) appellant, numero sunt pares. Jam vero regibus antea Cretenses paruerunt : postea regalem potestatem sustulerunt, et Cosmi in bello imperium obeunt.

Concionis porro omnes sunt quidem participes, sed penes illam nullius rei gerendæ potestas est, præterquam earum rerum, quæ Senatoribus et Cosmi decretæ sunt, suffragio comprobandarum. Jam vero quod ad convivia publica attinet, melius illa sunt instituta apud Cretenses, quam apud Lacones. Lacedæmone enim confert quisque per capita id quod præfinitum est : quod si non fecerit, per legem reipublicæ esse particeps non potest, ut et ante dictum est. In Creta vero communius id est et popularius : nam ex omnibus fructibus, et pecoribus natis, et ex vectigalibus reipublicæ et tributis, quæ Periœci pensitant, pars certa præfinita est ad res divinas faciendas et publicorum munerum functiones ; altera ad convivia publica ; ita ut de publico omnes et mulieres et pueri et viri alantur. Jam vero ad victus parcimoniam cibique paucitatem, ut rem utilem, et ad feminarum disjunctionem, ne nimis multos filios pariant, masculorum consuetudine introducta (recte, an secus, alius erit disputandi locus,) multa sapienter et acute excogitavit lator legis.

Quod igitur attinet ad convivia publica, melius ea esse ordinata apud Cretenses, quam apud Lacedæmonios, perspicuum est. Sed quæ ad Cosmos spectant, ea etiam deterius habent, quam Ephororum institutio. Nam quod mali inest Ephororum imperio, hoc inest etiam in horum potestate : creantur enim homines e vulgo : quod autem illic ad reipublicæ statum utile est, hic non est. Illic enim propterea, quod electio fit ex omnibus, populus, qui imperii maximi fit particeps, rempublicam manere studet : hic autem non ex omnibus eliguntur Cosmi, sed ex quibusdam generibus ; senatores autem ex iis qui Cosmorum munere functi sunt.

De quibus eadem qui dicere possit, ac de iis qui Lacedæmone creantur. Nam rationum referendarum judicio non teneri, et per totam vitam gerere magistratum, major est honos, quam pro eorum dignitate ; cumque non ex præscripto juris scripti imperare, sed suo arbitratu, periculosum est. Quod autem quiescit populus, etiamsi magistratus non sit particeps, nullum est argumentum reipublicæ bene ordinatæ. Nam neque ulla Cosmis, ut Ephoris, quæstus faciendi ex magistratu facultas datur ; ut qui in insula longe absint ab iis qui corrupturi sint. Quam autem adhibent ad hoc erratum corrigendum medicinam, quum absurda sit, tum ne civilis quidem est, sed potentiæ unius aut paucorum consentanea. Sæpenumero enim nonnulli aut ex collegis aut ex

quam secundum hominum voluntatem : non enim secure canon.

Omnium autem pessimum id quod Acosmiæ quam constituunt frequenter, cum non sententias velint dare potentum.

Aut et palam quod habet aliquid politiæ institutio, sed non politia est, sed potentatus magis. Consueverunt autem assumentes populum et amicos Monarchiam facere, et seditiones movere et pugnare ad invicem. Equidem quid differt quod tale aut quod post quoddam tempus non jam civitatem esse talem, sed solutam politicam communionem ? est autem periculosa valde sic habens civitas, volentibus invadere et potentibus. Sed, quemadmodum dictum est, salvatur propter locum, ab expulsione enim quod longe facit. Propter quod et incolatum manet Cretensibus, ministri autem recedunt frequenter. Neque enim extrinseco principatu participant Cretenses : nuperque bellum peregrinum transivit ad insulam, quod fecit manifestam infirmitatem earum quæ ibi legum. De hac quidem igitur politia, tantum nobis dictum sit.

privatis coitione facta Cosmos ejiciunt. Licet etiam iis ante tempus abdicare se magistratu.

Hæc igitur omnia præstat fieri ex lege, quam ex hominum voluntate : non est enim tuta hæc regula. Omnium autem remediorum pessimum est magistratus hujus amplissimi vacuitas, quam sæpenumero potentes inducunt, quum judicium subire aut pœnas dare nolunt. Ex quo intelligere licet, in hac reipublicæ administrandæ descriptione aliquid esse politiæ, quamquam hæc non est politia, sed potius dynastia. Consueverunt autem populo in partes distracto et assumptis amicis sub unius imperium totam rempublicam subjungere, et seditionem excitare, et inter se decertare.

Ad quid hoc aliud esse dicas, nisi per aliquod tempus civitatem plane tollere et civilem societatem dissolvere? Est autem periculo proxima sic affecta civitas, quum qui volunt in reipublicæ statum invadere, ii etiam possunt. Sed, uti dictum est, natura loci eam tuetur : insulæ enim longinquitas peregrinos melius arcet, quam lex apud Lacedæmonios. Itaque Periœci manent in officio apud Cretas; Helotes vero sæpenumero a Lacedæmoniis desciscunt. Nam neque cum ullo imperio externo habent commune quidquam Cretes : et non ita pridem bellum externum in insulam translatum est, quod infirmitatem legum, quæ ibi sunt, patefecit. De hac igitur republica hactenus a nobis dictum est.

Postquam superius auctor prosecutus est de politia Lacedæmonica, hic prosequitur de politia Cretensi; et primo comparat hanc politiam ad præcedentem. Secundo improbat eam, ibi, « De quibus etc. » Circa primum tria facit. Primo ponit in communi comparationem istarum politiarum. Secundo assignat rationem positæ comparationis, ibi, « Et dicitur quidem etc. » Tertio explicat prædictam comparationem in speciali, ibi, « Habet autem proportionaliter etc. » Dicit ergo primo, quod politia Cretensium est propinqua politiæ Lacedæmonicæ in quibusdam; tamen differt in aliquibus, in quorum paucis non se habet deterius quam politia Lacedæmonica, sed melius; sed in pluribus se habet minus nitide, idest minus expedite et convenienter ad bonum statum civitatis.

Deinde cum dicit « et dicitur »

Assignat causam præmissæ comparationis; et primo ostendit hujus causam fuisse ex hoc quod Lacedæmonica sumpta est a Cretensi. Secundo assignat causam quare Cretensis fuit prior, ibi, « Videtur autem insula etc. » Dicit ergo primo quod causa prædictorum est, quia politia Lacedæmonica in pluribus imitatur politiam Cretensium tamquam antiquiorem; et ideo politia Cretensis in pluribus pejus se habet; quia videmus quod plurima de his quæ sunt ab antiquis inventa, sunt minus dearticulata, idest diligenter distincta quam ea quæ sunt inventa a junioribus. Dicunt enim quod Lycurgus qui instituit politiam Lacedæmonicam dimittens regnum Charilli regis Lacedæmoniorum, multo tempore conversatus est apud Cretam propter amicitiam et affinitatem quam habebant Lacedæmones ad Cretenses. Et ideo Lacedæmones, qui venerant Cretam causa familiaritatis, susceperunt instituta legum, quæ tunc erant apud habitantes in Creta. Unde videmus quod incolæ Cretenses eodem modo utuntur legibus, sicut et Lacedæmones; et hoc est secundum institutionem Minois regis Cretensium.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Assignat causam quare leges inter Græcos primo inventæ sunt apud Cretam. Dicit enim quod insula Cretensis videtur secundum situm terræ optime disposita ad principandum Græcis, qui fere omnes habitant circa mare. Insula autem illa quasi adjacet toti littori Græciæ ; et distat modicum a quadam peninsula quæ vocatur Peloponnesus, quæ nunc dicitur Achaia : et similiter versus Asiam propinqua est loco qui dicitur Tropium et insulæ quæ dicitur Rhodus ; et ideo Minos qui fuit rex Cretensis obtinuit principatum in toto mari Græciæ, et insulas quasdam prius habitatas per violentiam subegit, quasdam autem de novo habitari etiam fecit, singulis suas leges imponens. Ultimo autem transivit in insulam Siciliæ, et ibi mortuus est circa Camerinam, idest circa montem Vulcani vel Ethnæ ex quibus ignis eructat.

Deinde cum dicit « habet autem »

Explicat in speciali comparationem supra positam. Et primo ostendit in quibus

conveniunt ambæ politiæ. Secundo in quibus politia Cretensis habet melius, ibi, « Quod quidem igitur etc. » Tertio in quibus habet pejus, ibi, « Quæ autem circa Cosmos etc. » Ostendit autem primo quod hæ duæ politiæ proportionaliter se habent adinvicem, in tribus convenientes. Primo quidem in agricultura, quam habent Lacedæmones quam exercent Ilotæ servi, apud Cretenses autem Periœci, idest rustici servi, scilicet habitantes in insula. Secundo quantum ad convivia publica quæ apud utrosque fiunt : quæ quidem nunc apud Lacedæmones vocantur Phiditia, sed antiquitus vocabantur apud eos Andria, sic etiam vocantur nunc apud Cretenses. Unde manifestum est quod Lacedæmones assumpserunt a Cretensibus. Tertio quantum ad ordinem politiæ, quia Ephori apud Lacedæmones habebant eamdem potestatem, quam apud Cretas quidam qui dicebantur Cosmi, idest ornatores, solo numero differentes : nam Ephori apud Lacedæmones erant quinque, Cosmi vero Cretensium erant decem. Similiter et seniores apud Lacedæmones erant æquales et numero et potestate senioribus Cretensium, quos vocabant consilium. Regnum autem primo fuit apud Cretenses, sicut et apud Lacedæmones : sed postmodum dissolverunt regnum, et commiserunt Cosmis ducatum bellorum : utrique etiam habent concionem, idest adunationem populi, quæ nullius rei habet potestatem, nisi approbandi sententias Seniorum et Cosmorum.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Ostendit in quibus melior erat politia Cretensis : et dicit quod ordinatio conviviorum melior erat apud Cretenses quam apud Lacedæmones; quia in Lacedæmonia unusquisque qui accedebat ad convivium, oportebat, quod aliquid exhiberet secundum captum suum, alioqui non poterat participare politia, sicut prius dictum est : sed apud Cretenses erat observatio magis pertinens ad commune, quia de rebus publicis, tam de fructibus terræ, quam de pecoribus et de redditibus, quos reddebant incolæ qui colebant terras, erat instituta quædam pars quæ expenderetur in sacrificia, et quædam pars quæ expendebatur in convivia, ut in talibus conviviis homines et mulieres et pueri et viri nutrirentur de communi. Hoc erat autem et aliud proprium politiæ Cretensium, quod legislator eorum multa philosophice induxit ad hoc, quod modicum comederent ; quasi hoc sit valde proficuum et singulis et communitati. Volens etiam quod non procrearent multos pueros, ne multitudo hominum excederet quantitatem possessionis, voluit quod viri non multum commiscerentur mulieribus, et ad hoc concessit turpem masculorum coitum : sed utrum in hoc bene fecerit vel male, posterius considerabitur : tamen hoc manifestum est quod ordinatio conviviorum melior erat apud Cretenses quam apud Lacedæmones.

Deinde cum dicit « quæ autem »

Ostendit in quo pejor erat Cretensis politia ; et dicit quod pejor erat ordinatio apud Cretenses de Cosmis quam apud Lacedæmones de Ephoris. Unum enim est malum et commune utrisque, quia scilicet apud utrosque assumuntur ad hujusmodi principatum quicumque, idest homines tam probi quam non probi. Sed tamen apud Lacedæmones erat unum bonum, quia poterant eligi de qualibet conditione hominum : et ideo populus, quasi habens partem in maximo principatu, bene volebat quod conservaretur talis politia. Sed apud Cretenses non eligebantur Cosmi ex qualibet hominum conditione, sed solum ex aliquibus qui erant vel fuerant de numero Seniorum ; et similiter Seniores eligebantur ex quibusdam qui fuerant Cosmi, quibus licebat dimittere suum principatum, ut infra dicetur. Et sic populus in principatu Cosmorum non habebat partem.

Deinde cum dicit « de quibus »

Improbat prædictam politiam. Et primo quantum ad statuta quæ ponebant. Secundo quantum ad remedia quæ adhibebant, ibi, « Quam autem faciunt etc. » Circa primum duo facit. Primo improbat eorum statuta. Secundo excludit quamdam responsionem, ibi, « Quiescere etc. » Improbat autem politiam istam quantum ad duo quæ etiam improbavit in politia Lacedæmonica : quorum unum est quod Cosmi et seniores principabuntur per totam vitam suam sine correctione, idest sine hoc quod possent amoveri propter aliquam culpam ; et sic principatus erant majores quam dignum esset. Secundum autem est quia non principabantur secundum aliquas leges scriptas, sed per se sententiantes vel arbitrantes ; et hoc non erat securum civitati ; quia eorum judicium poterat perverti amore vel odio.

Deinde cum dicit « quiescere autem »

Excludit quamdam responsionem qua possent se defendere, inducentes pro signo bonæ ordinationis, quod semper absque seditione vixerint. Sed ipse dicit quod hoc quod populus quieverit apud eos a seditionibus non participans principatu, non est signum demonstrans quod eorum politia sit bene ordinata : hoc enim contingebat quia Cretenses longe peregrinabantur ab aliis hominibus insulam quamdam habitantes, et distantes etiam ab aliis : et sic non habebant bella cum finitimis, sicut supra dictum est, et sic Cosmi apud Cretenses non habebant aliqua recipere vel expendere propter bella, sicut Ephori apud Lacedæmones : unde populus non multum curabat tali principatu participare.

Deinde cum dicit « quam autem »

Improbat remedia quæ apud Cretenses contra pericula erant. Et primo ponit ea. Secundo improbat, ibi, « Aut et palam etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit remedia quæ erant contra personas male principantium. Secundo remedium quod erat contra ipsum principatum, ibi, « Omnium pessimum [1] etc. » Dicit ergo primo quod illa medicina quam faciunt Cretenses contra prædictum peccatum de incorrigibilitate principum, non est conveniens, nec est politica quasi sapiens communem ordinem civitatis, sed magis est oppressiva et tyrannica ; quod non est secundum rationem, sed per violentiam. Multoties enim apud eos conveniebant aliqui vel de principibus vel de privatis personis, et ejiciebant Cosmos per violentiam. Erat autem et aliud remedium: quia Cosmi poterant abrenunciare principatui in vita sua. Sed melius erat quod ista duo ordinarentur per legem : ut scilicet aliqua lex esset certa secundum quam Cosmi deberent expelli, vel cedere principatui, quam quod hoc fieret secundum voluntatem hominum, quæ non est certa regula, cum frequenter voluntas humana sit irrationabilis et injusta.

Deinde cum dicit « omnium autem »

Ponit reliquum quod habebant contra ipsum officium ; et dicit quod illud erat pessimum inter omnia remedia quod quando Cosmi volebant dare sententias contra aliquos potentes, frequenter inter eos instituebatur cessatio principatus Cosmorum : interdicebant enim ad tempus omnino talem principatum : hoc autem dicit esse pessimum, quia non solum erat contra personas, sed contra totum officium vel principatum ex quo proveniebat multa utilitas civitati.

Deinde cum dicit « aut et palam »

Improbat prædicta remedia : et dicit quod ista institutio ultima de vacatione Cosmorum habet aliquid politiæ inquantum fit de communi consensu populi, sed tamen non est vera politia, sed magis oppressio quædam per potentiam populi, et via quædam ad tyrannidem. Consueverunt enim aliqui habentes odio Cosmos, colligantes sibi populum et alios amicos suos facere monarchiam, ut scilicet aliquis eorum dominetur in civitate loco omnium ; et quando hoc non possunt statim facere, movent seditiones, et pugnant cives ad invicem. Nihil autem hoc differt quam quod post aliquod tempus jam non sit civitas, sed solvatur tota communio politica. Non enim potest esse civitas, soluta concordia civium ; et sic per seipsam dissolvitur. Sed etiam antequam per seipsam dissolvatur imminet ei periculum ab hostibus, qui volunt et valent invadere civitatem ; quia dum cives ad invicem pugnant, non possunt unanimiter resistere hostibus ; et quandoque una pars introducit hostes in sui auxilium. Sed sicut dictum est, ab hujusmodi periculis hostium liberata fuit politia Cretensium propter locum, quia habitabant in insula longe ab aliis civitatibus; et sic ipsa longinquitas fecit eos securos ab expulsione, idest quod non expellerentur de proprio loco ab hostibus. Et hujus ponit duo signa : quorum unum est quod status incolarum perseverat apud Cretenses propter consuetudinem conversationis. Sed illi qui adveniunt aliunde ad ministrandum, non possent cum eis diu commorari, quia nullum principatum possunt apud eos habere. Non enim volebant Cretenses habere principes extraneos. Secundum signum est quia nuper transierat ad insulam Cretensium bellum ab extraneis invadentibus insulam : ex quo manifestum est quod leges eorum non erant sufficienter virtuosæ ad conservandum eorum politiam ; sed conservabantur, quia non habebant inimicos contra se bellantes. Ultimo autem epilogando concludit quod intantum dictum est de politia Cretensium.

[1] Al. : « causam pessimam. »

LECTIO XVI.

Carthaginensis reipublicæ considerationem facit et eam superioribus duabus comparat atque redarguit.

ANTIQUA.

Politizare autem videntur et Carchedonii bene et in multis abundantius ad alios, maxime autem quædam propinqua Lacedæmoniis. Hæ enim politiæ tres ad invicem propinquæ aliqualiter sunt, et ab aliis multum differunt, quæ Cretensium, et Lacedæmonica, et tertia ab iis quæ Carchedoniorum. Et multa institutorum se habent apud ipsos bene. Signum autem politiæ coordinatæ populum habentem permanere et institutione politiæ, et neque seditionem, quod dignum dici, fieri, neque tyrannum.

Habet autem similia Lacedæmoniorum politiæ, convivia quidem societatum, Phiditiorum, eum autem qui centum et quatuor principatum Ephoris, verumtamen non deterius : ii quidem enim ex contigentibus fiunt; hunc autem eligunt principatum virtuosum : reges autem et Gerusiam proportionata iis, quæ regibus et sensibus etiam.

Melius autem reges neque per se esse genus, neque hoc quod contingens, sed quod differens ex iis eligibiles magis quam secundum ætatem. Magnorum enim domini constituti, si viles fuerint, multum lædunt et læserunt jam civitatem Carchedoniorum. Plurima quidem igitur increpatorum utique propter transgressiones contraria existunt entia omnibus dictis politiis.

Eorum autem quæ ad suppositionem aristocratiæ et politiæ, hæc quidem ad populum declinant magis, hæc autem ad oligarchiam. Ejus quidem enim quod est hoc quidem adducere, hoc autem non adducere ad populum, reges domini cum senioribus, si consenserint omnes : si autem non, et horum populus. Quæcumque autem intulerint, non audire solum attribuunt populo quæ statuta a principibus, sed domini de judicando sunt, et volenti illatis contradicere, licet : quod quidem in aliis politiis non est. Pentarchias autem dominos existentes multorum et magnorum, ab ipsis eligibiles esse, et eum qui centum, hos eligere maximum principatum ; adhuc autem, hos ampliori principari tempore aliis, etenim præteriti principautur, et futuri, oligarchicum. Quod autem sine pretio et non sortiales, aristocraticum ponendum, et si quid tale alterum ; et sententias a principibus judicari omnes, et non alias ab aliis, quemadmodum in Lacedæmonia.

Transgreditur autem aristocratiæ institutio Carchedoniorum maxime ad oligarchiam, secundum quamdam intellectum ut videtur multis : non enim solum virtuosum, sed divitem putant oportere eligi principem : impossibile enim egentem bene principari, et vacare. Siquidem igitur eligere divitem, oligarchicum, secundum virtutem autem aristocraticum : iste quidem igitur erit ordo tertius secundum quem quidem ordinata sunt et apud Carchedonas quæ circa politiam : eligunt enim ad duo hæc respicientes, et maxime maximos reges, et duces exercitus.

RECENS.

Existimantur autem etiam Carthaginenses reipublicæ administrandæ ratione uti recta et multis in rebus eximia præ aliis; in nonnullis autem Lacedæmoniorum reipublicæ simillima. Hæ enim tres respublicæ, quum inter se quodammodo sint propinquæ, tum aliis longe præstant : Cretensis, inquam, et Laconica, et tertia Carthaginensis. Multaque eorum, quæ apud Carthaginenses constituta sunt, præclare se habent. Argumento autem est, hanc rempublicam bene esse descriptam, quod quum populum habeat rerum compotem, maneat in statu reipublicæ, neque aut seditio unquam in ea coorta sit, memoratu quidem illa digna, aut tyrannus extiterit.

Habet autem hæc Laconicæ reipublicæ similia: primum sodalitiorum convivia, Phiditiis: deinde centum et quattuor virum imperium Ephororum potestati, (et melius quidem institutum: illi enim e vulgo sunt, hi autem ad hoc imperium eliguntur, ut quisque virtute et dignitate præstat;) postremo reges et senatum habet Lacedæmoniorum regibus et senatui respondentes. Et vero reges quidem rectius creant, (quia) neque ex eodem perpetuo genere; neque ex quovis fortuna oblato; (senatores autem) electio, non ætas facit. Nam magnarum rerum domini et compotes effecti, si sint vulgares homines atque abjecti, magna damna inferunt, et magna jam intulerunt Lacedæmoniorum civitati.

Plurima igitur eorum quæ reprehendi possunt propter declinationem a recta republica communia sunt omnibus his rebuspublicis, quos commemoravimus. Eorum autem quæ optimatum principatum et politiam finem sibi propositum habent, partim quidem ad populi potentiam, alia vero ad paucorum dominatum magis declinant. Reges enim cum senatoribus potestatem habent aliud ad populum deferendi, aliud non deferendi, si quidem omnes inter se consenserunt; sin minus, penes populum arbitrium et potestas est. Quæ autem hi afferunt ad populum, non modo renuntiant populo, ut audiat quæ fuerint a principibus civitatis decreta, verum etiam cuivis de populo contra ea quæ afferuntur, dicere licet : quod non fit in alteris duabus rebuspublicis.

Quod autem Pentarchiæ, idest quinqueviratus, qui sunt multarum magnarumque rerum arbitri, et a se ipsi leguntur, et centum virum magistratum, qui amplissimus est eligunt; prætereaque quod pentarchæ diutius gerunt magistratum, quam ceteri (nam et extra et domi manentes magistratum gerunt) hoc ad potentatum paucorum pertinet. Quod autem sine mercede et sine sortitione fiunt, hoc ad optimatum principatum pertinere statuendum est, et si quid simile aliud est. Tum lites et controversias omnes ab iis qui magistratum gerunt, disceptari, non alias ab aliis, ut Lacedæmone, hoc quoque optimatum principatum attingit.

Deflectit autem maxime ab optimatum principatu ad paucorum potentatum Carthaginensium reipublicæ constitutio ex quadam cogitatione et opinione vulgi. Non enim virtutem solum, verum etiam divitias in eligendis magistratibus putant spectari oportere: fieri enim non posse arbitrantur, ut is, cui desunt rei familiaris facultates, otio necessario fruatur et recte fungatur magistratu. Si igitur magistratuum electio e censu facta ad paucorum potentatum pertinet; ex virtute vero, ad optimatum principatum : hæc tertia fuerit reipublicæ administrandæ ratio ac descriptio, qua Carthaginenses utuntur. In eligendis enim magistratibus, iisque maximis, regibus scilicet imperatoribus, hæc duo simul spectant.

Oportet autem putare, peccatum legislatoris esse transgressionem hanc aristocratiæ : a principio enim videre hoc, necessarissimum est, qualiter optimi possint vacare ; et nihil dehonestari non solum principes, sed neque singulariter viventes.

Si autem oportet aspicere et ad abundantiam, gratia vacationis, pravum, maximos principatum venales esse, regnum scilicet et ducatum exercitus : lex enim ista divitias facit pretiosas magis virtute, et civitatem totam amativam pecuniarum. Quodcumque autem existimat pretiosum esse quod principale, necesse et aliarum politiarum opinionem assequi iis. Ubi autem non maxime virtus honoratur, hanc politiam non est possibile firmiter secundum virtutem principari. Rationabile autem assuescere lucrum hoc ementes, quando cum expenderint principentur. Inconveniens quidem, si pauper quidem existens, epiiches autem, volet lucrari, deterior autem utique non volet, cum expenderit. Propter quod oportet eos, qui possunt aristocratizare, hos principari. Dignius autem, si et præferret penuriam epichorum legislator, sed et principantium curaret de vacatione.

Pravum autem utique videbitur esse, et plures principatus principari eumdem quod quidem acceptatur apud Carchedones : unum enim opus ab uno optime perficitur. Oportet autem hoc qualiter fiat, videre legislatorem, et non præcipere eumdem fistulare et coria incidere. Quare ubi non parva civitas, magis politicum est, plures participare principatibus, et magis demoticum. Commodius enim, sicut diximus, et pulchrius unumquodque perficitur ab eisdem et velocius : palam autem hoc in bellicis et nauticis. In iis enim ambobus per omnes, ut est dicere, extenditur principari et subjici.

Oligarchia autem existente politia, optime effugiunt in ditando semper aliquam populi partem emittentes super civitatem : hoc enim faciunt et servant mansuram politiam, sed hoc est fortunæ opus. Oportet autem inseditionales esse propter legislatorem. Nunc autem si infortunium aliquod eveniat, et multitudo abscesserit subjectorum, nullum est remedium quietis per leges. De Lacedæmoniorum quidem igitur politia, et Cretensium et Carchedoniorum, quæ merito attentantur, hoc habet modo.

Hæc autem ab optimatum principatu declinatio latoris legis peccato culpæque accidisse existimanda est. Nam statim ab initio hoc imprimis providere debet, ut viri optimi otiari possint cum aliqua dignitate, aut certe sine specie indecora, idque non solum quamdiu magistratum gerunt, verum etiam in vita privata. Quod si otii gratia etiam ad facultates rei familiaris attendendus animus est, summos magistratus, regnum et imperium bellicum, esse venales, malum est. Efficit enim hæc lex, ut majore in pretio atque honore sint divitiæ, quam virtus, et ut tota civitas immoderato pecuniæ studio sit dedita.

Quicquid autem honoratum principes civitatis existimarint, idem et reliquis civibus tale videatur necesse est. Qua autem in republica non maxime in honore virtus est, hæc respublica ad stabilem optimatum principatum nullo modo pervenire potest. Consentaneum est porro, eos qui magistratus emerunt, quum impensam fecerint in magistratum, assuescere quæstum facere. Omnium enim minime probabile est, si pauper quidem, sed tamen vir bonus, quæstus faciendi voluntatem habeat, hominem deteriorem, qui sumptum fecerit, lucrari nollet. Quapropter oportet eos qui optime præesse reipublicæ possunt, hos præesse. Præstabat autem, etsi virorum bonorum indigentiæ nullam curam legislator habuerit, at certe magistratuum otio consulere.

Malam autem esse videtur etiam hoc, eumdem hominem plures magistratus gerere : quod quidem apud Carthaginenses honorificum est. Nam unum opus ab uno optime perficitur. Oportet vero latorem legis, ut hoc fiat, operam dare ; non ut idem et tibia canat et sutoriam faciat, negotium dare. Itaque ubi non est parva civitas, civilius est, plures esse magistratuum participes, et magis populare. Nam quum hoc communius sit, ut diximus, tum unaquæque res et melius fit a singulis et citius. Licet autem hoc cernere in rebus bellicis et nauticis ; in his enim utrisque per omnes fere pervadit imperandi jus et parendi necessitas.

Quum autem eorum reipublicæ administrandæ ratio sit oligarchica, optime tamen hoc incommodum effugiunt eo, quod semper aliquam partem populi ditani in oppida (minora) emittentes. Hac enim re medentur huic malo, et reipublicæ statum stabiliunt. Sed hoc fortunæ acceptum referendum est : at oportebat eos a seditione tutos esse consilio legum latoris. Nunc autem, si quid adversi acciderit, et multitudo civium imperio subjectorum defecerit, nullum est in legibus tranquillitatis retinendæ præsidium. De Lacedæmoniorum igitur reipublicæ administrandæ forma et de Cretensi et Carthaginensi, quæ quidem merito ab omnibus laudantur, hæc habui quæ dicerem.

Postquam Philosophus prosecutus est de politia Lacedæmoniorum et Cretensium, prosequitur de politia Carthaginensium ; et circa hoc tria facit. Primo commendat hujusmodi politiam simul cum præmissis. Secundo ostendit convenientiam hujus politiæ ad præmissas, ibi, « Habet autem etc. » Tertio improbat quædam circa ipsam, ibi, « Melius autem etc. » Dicit ergo primo quod Carthaginenses bene videbantur vivere politice, et quantum ad multa melius aliis, et maxime in illis in quibusdam appropinquabant ad politiam Lacedæmonicam. Istæ enim tres politiæ erant ad invicem propinquæ, multum ab aliis differentes ; scilicet Cretensis, Lacedæmonica et Carthaginensis ; et multa erant bene statuta apud eos. Signum autem quod politia eorum esset bene ordinata, est quod populus permanebat quietus in tali ordinatione, et non fiebat ibi seditio populi quæ esset alicujus ponderis, neque etiam degeneravit eorum politia ad tyrannidem.

Deinde cum dicit « habet autem »

Ostendit convenientiam [1] hujus politiæ ad Lacedæmonicam. Et primo quidem quantum ad hoc quod apud ipsos fiebant convivia societatum quæ Lacedæmones vocabant Phiditia. Secundo quantum ad regnum civitatis ; quia apud Carthaginenses erat principatus centum et quatuor

[1] Al. : « inconvenientiam. »

virorum similis principatui Ephororum qui erat apud Lacedæmones : tamen quantum ad hoc non deterius, sed melius se habebant Carthaginenses ; quia Lacedæmonii instituebant Ephoros ex contingentibus, idem ex quibuscumque personis, et etiam non approbatis in virtute. Sed Carthaginenses eligebant ad hunc principatum solum homines virtuosos. Similiter etiam Carthaginenses habebant reges sicut Lacedæmones, et habebant dignitatem quamdam vel honorabilitatem correspondentem senioribus qui erant apud Lacedæmones.

Deinde cum dicit « melius autem »

Improbat prædictam politiam secundum duos modos supra positos. Et primo quidem quantum ad hoc quod non erat apud eos bene statutum. Secundo quantum ad hoc quod non concordabat intentioni legislatoris, ibi, « Eorum autem etc. » Dicit ergo primo quod melius esset quod reges non acciperentur ex uno solo genere, sed ex quibuscumque virtuosis : et si deberent ex uno genere accipi, non deberet esse illud genus qualecumque, sed tale, ex quo ut in pluribus boni prodirent. Et iterum si eligatur aliquod genus differens bonitate ab aliis, ex quo assumantur reges, melius esset quod ex illo genere aliqui eligerentur ad regnum per electionem quam per ætatem ; puta quod primogeniti dominentur : quod dum aliter fit, frequenter contingit quod homines viles pervenerunt ad regnum : et hoc est valde periculosum, si homines viles constituantur ad habendum potestatem de rebus magnis. Multum enim hoc lædit civitates : et tales viles reges in multis læserunt civitatem Carthaginensium. Concludit etiam ex prædictis quod cum tres istæ politiæ sint similes, communia sunt omnibus ea quæ sunt in eis increpatione digna. Et ideo quæ dicta sunt in aliis, sunt etiam hic intelligenda.

Deinde cum dicit « eorum autem »

Improbat hanc politiam quantum ad hoc quod recedebat a proposita intentione. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit quod in quibusdam divertebat ad plebeium statum, in quibusdam ad paucorum potentiam. Secundo ostendit quod magis divertebat ad paucorum potentiam, ibi, « Transgreditur autem etc. » Tertio improbat remedium quod contra hoc apponebat, ibi, « Oligarchia autem, etc. » Dicit ergo primo quod cum ista esset supposita intentio legislatoris apud Carthaginenses ut institueret politiam vel statum optimatum, quædam statuta ejus declinabant ad popularem statum, quædam ad paucorum potentiam. Erat enim apud eos statutum, quod reges cum senioribus haberent in sua potestate aliqua deferre ad populum, quæ non deferrent quando omnes consentirent : si autem non omnes consentirent, populus habebat in hoc judicium quid fieri deberet. Similiter autem quando de communi consensu aliqua referebant ad populum, non solum populus habebat audire quod dicebatur et approbare, sed habebat potestatem dijudicandi an esset bonum vel non : et si volebat populus, poterat contradicere : quod non fiebat in aliis præmissis politiis : et sic populus statuebat principibus quid esset faciendum : et hoc erat status plebeius. Ex alia parte erat apud eos quidam principatus quinque virorum, qui habebant se intromittere de multis et magnis negotiis civitatis : et isti eligebantur per solos principes. Similiter etiam per eos solos eligebantur illi centum et quatuor viri, de quibus supra dictum est. Similiter etiam majores civitatis majori tempore principabantur quam alii : quia illi qui præcesserant in principatu, erant socii in principatu eorum qui succedebant, et sic duplicabatur eis tempus principatus quod non fiebat aliis minoribus : et hoc erat potentiæ paucorum. Erat etiam apud eos aliquid pertinens ad statum optimatum ; quod principes eligebantur absque pretio dato ab eis. Et iterum non eligebantur per sortem, sed propter virtutem, et quædam alia hujusmodi. Et sic non in omnibus recedebant ab optimatum statu. Habebant etiam aliud potentiæ paucorum : scilicet quod maximi principes judicabant de omnibus sententiis. Non autem erant diversi, qui ex diversis judicarent, sicut fiebat in Lacedæmonia.

Deinde cum dicit « transgreditur autem »

Ostendit quod ista politia magis declinabat ad paucorum potentiam : et hoc quantum ad duo, quorum secundum ponit ibi, « Parvum autem etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit in quo declinabat ad paucorum potentiam. Secundo improbat, ibi, « Oportet autem etc. » Dicit ergo primo quod institutio politiæ Carthaginensis quam volebant esse optimatum, maxime declinabat ad paucorum potentiam, sicut multis vide-

tur. Putabant enim quod oporteret eligi principes non solum virtuosos, sed etiam divites : et movebantur hac ratione : quia impossibile erat quod aliquis pauper bene principaretur et vacaret negotiis civitatis. Non enim habebant eorum principes salarium de communi. Unde oportebat, si pauperes virtuosi eligerentur in principes quod prætermissis negotiis civitatis intenderent ad quærendum sibi victum. Quia autem eligere principem divitem est status paucorum, eligere autem virtuosum est status optimatum, manifestum est quod eligere divitem virtuosum erit jam tertius ordo, qui observabatur apud Carthaginenses. Eligebant enim maximos principes reges et duces exercitus, respicientes simul ad divitias et virtutes.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Improbat prædictam ordinationem. Et primo rationem qua movebantur. Secundo ipsam ordinationem, ibi, « Si autem oportet aspicere, etc. » Dicit ergo primo quod iste recessus a statu optimatum est imputandus legislatori : hoc enim fuit maxime necessarium videri a principio, qualiter homines optimi in virtute, possent vacare operibus virtutum, absque hoc quod dehonestarentur vacando rusticanis operibus : et hoc non solum quando principarentur, seu etiam quando agerent privatam vitam; instituendo scilicet aliqua præmia virtutum, ex quibus nutrirentur virtuosi.

Deinde cum dicit « si autem »

Improbat ipsam ordinationem dupliciter. Primo quidem ostendens eam esse periculosam. Si enim oportet in eligendis principibus aspicere ad divitias, ad hoc quod possint vacare absque operibus, quibus lucrentur victum, valde malum erit quod maximi principatus, scilicet regnum et ducatus exercitus, sint venales, ita scilicet quod pro abundantia pecuniarum dentur. Ita etiam dicit esse pravum, quia ex hac lege sequitur quod tota civitas sit amativa pecuniæ, etiam magis quam virtutis. Quia cives quicquid viderint esse pretiosum in principibus, consequenter opinantur pretiosum esse. Et in quacumque civitate virtus non maxime honoratur, ut scilicet soli virtuti honor principatus deferatur, unde[1] est impossibile quod in tali civitate homines secundum virtutem infallibiliter principentur. Et ex quo propter divitias principatus datur, quodammodo divitiis emptus, probabile est quod cives consuescant inhiare ad lucra pecuniæ; quam cum expenderint, assequi poterunt principatum. Valde enim inconveniens est, si dicatur quod ille qui est pauper et virtuosus, velit lucrari in officio constitutus, ille autem qui est deterior, non velit lucrari, postquam multa expenderit ad principatum acquirendum. Hoc enim est omnino improbabile. Et ideo non oportet requirere, an sint divites illi qui sint instituendi ad principatum : sed sive sint divites, sive pauperes, illi debent institui qui possunt principari secundum virtutem. Secundo, ibi, « Dignius autem, si etc. » Improbat prædictam legem ex hoc quod prætermittit convenientius remedium quod possit adhiberi. Dignius enim esset si legislator præeligeret ad principatum paupertatem virtuosorum, non respiciens ad divitias; et cum hoc curam aliquam apponeret, ut saltem in principatu existentes possent vacare.

Deinde cum dicit « pravum autem »

Ponit secundo, in quo declinabat ista positio ad statum paucorum, et dicit hic esse pravum id quod observabatur apud Carthaginenses, ut idem obtineret plures principatus sive plura officia : quia unum opus optime perficitur ab uno homine. Si autem unus homo debeat plura opera exercere, necesse est quod impediatur in altero, vel in utroque. Unde legislatorem oportet attendere, ut non imponat plura opera uni homini : puta quod non præcipiat eidem tibicinem esse et sutorem. Et ideo, nisi parvitas civitatis impediat, magis videtur esse populare, ut plures participent principatibus diversis, non autem unus habeat plures principatus : quia hoc est potentiæ paucorum. Ideo autem illud est melius, quia unumquodque, sicut prædictum est, et pulchrius et velocius perficitur ab uno : ita quod unus non cogatur multa facere : et hoc videmus in exercitu et in navi. Utrobique enim propter distinctionem officiorum quodammodo ad omnes extenditur principari et subjici ; dum scilicet quidam subjecti sunt, quibusdam aliis præferuntur usque ad infimos.

Deinde cum dicit « oligarchia autem »

Improbat quod circa prædictam declinationem habebant. Et dicit quod cum

[1] Lege : « omnino. »

politia eorum esset potentia paucorum, optimum modum adinvenerunt ad effugiendum seditionem populi quia semper aliquos de populo mittebant ad regimina, civitatum sibi subjectarum ut sic ditarentur et per hoc quodammodo salvabant et faciebant permanere suam politiam ; sed hoc erat a fortuna ; quia scilicet civitates eis subjectæ non rebellaverant. Oportet autem, ut cives sint absque seditione, non propter fortunam, sed propter providentiam legislatoris. Nunc autem si aliquod infortunium Carthaginensibus eveniat, ut magna pars subjectorum discedat ab eorum dominio, nullum erit remedium contra seditiones propter leges ab eis latas. Ultimo autem epilogando concludit quod ea quæ prædicta sunt, merito possunt acceptari circa politiam Lacedæmonum, et Cretensium, et Carthaginensium.

LECTIO XVII.

Solonis et aliorum quorumdam leges commemorat, ne quid omissum fuisse videatur, quod ad hanc cognitionem facit.

ANTIQUA.

Eorum autem qui pronunciaverunt de politia quidem qui non communicaverunt a communibus politicis nullis, sed perseveraverunt singulari vita viventes, de quibus siquid sermone dignum, dictum est fere de omnibus. Quidam autem legislatores fuerunt, ii quidem propriis civitatibus, ii autem et quibusdam extraneorum politice conversati ipsi : et horum quidem ii fuerunt conditores legum, ii autem et politiæ, puta Lycurgus et Solon. Isti enim et leges et politias instituerunt. De ea quidem igitur et Lacedæmoniorum dictum est.

Solonem autem aliqui quidem putant fuisse legislatorem studiosum. Oligarchiam enim dissolvisse valde intemperatam existentem, et servientem populum liberasse, et democratiam patriam instituisse miscuisseque bene politiam : fuisse enim quod in Areopago consilium, oligarchicum : quod autem principatus eligibiles, aristocraticum ; prætorium autem, democticum. Videtur autem Solon illa quidem existentia prius, non dissolvisse, consilium scilicet et principatuum electionem ; populum autem instituisse prætoria faciens ex omnibus.

Propter quod et quidam accusant ipsum, solvere vero alteram, cum fecerit prætorium dominum omnium cum sit sortiale. Cum enim hoc invaluit, sicut tyranno populo largientes, politiam in eam quæ nunc democratiam instituti sunt. Et id quidem quod in Areopago consilium Ephialtes prohibuit et Pericles, et hoc itaque modo unusquisque rectorum populi augens produxit in eam quæ nunc democratiam.

Videtur autem hoc non secundum Solonis voluntatem factum fuisse, sed magis ab accidente. Navarchiæ enim in Medis populus factus causa astute concepit, et rectores populi accepit pravos, pro politice conversantibus epicheis. Quoniam et Solon videtur necessariam maxime potentiam attribuere populo, scilicet principatus eligere et corrigere. Neque enim hujus populus existens dominus, servus utique esset, et adversarius. Principatus autem ex insignibus et abundantibus instituit omnes ex quingentis Medimnis et Jugariis, et tertio fine vocato equestri : quartum autem quod mercenarium ; quibus nullus principatus attinebat.

Legislatores autem fuerunt Zaleucus Locrensis occidentalibus, et Charondas Cataneus suis civibus, et aliis Chalcidiæ civitatibus circa Italiam et Siciliam.

RECENS.

Eorum autem qui de republica aliud pronuntiarunt, quidam nullis omnino muneribus civilibus functi sunt, sed vitam privatam perpetuo traduxerunt ; de quibus fere omnibus, si quid est sermone dignum, dictum antea a nobis est. Quidam vero latores legum fuerunt partim suis civitatibus, alii externis quibusdam populis, ipsi quoque in republica administranda versati. Atque horum alii quidem legum auctores fuerunt dumtaxat, alii etiam reipublicæ administrandæ rationem et formam descripserunt, ut Lycurgus et Solon. Hi enim et leges condiderunt, et reipublicæ formam instituerunt.

De Lacedæmoniorum igitur republica a nobis dictum est. Solonem autem nonnulli quidem latorem legum fuisse bonum putant : nam et paucorum dominatum sustulisse, qui erat immoderatus ; et populum servientem liberasse ; et democratiam patriam, bene inter se permistis variis reipublicæ administrandæ generibus, constituisse. Senatum enim Areopagiticum ad paucorum principatum pertinere ; magistratus electione creari more aristocratiæ ; judicia vero esse popularia. Videtur autem Solon illa quidem, quæ ante fuerant, non sustulisse, senatum et magistratuum electionem ; populi vero libertatem de integro constituisse, rerum judicandarum omnibus civibus, si sortiti essent, potestate facta.

Quapropter etiam reprehendunt eum nonnulli : alteram enim reipublicæ partem dissolvisse, ad judicium, quod sorti permittitur, omnium rerum potestate delata. Posteaquam enim hoc valuit, populo, tamquam tyranno, gratiæ causa omnia largientes, reipublicæ statum in eam quæ nunc est populi potentiam redegerunt. Et senatum quidem Areopagiticum Ephialtes et Pericles auctoritate sua spoliarunt ; judicia autem mercenaria reddidit Pericles. Atque hoc sane modo unusquisque demagogorum populi majestatem augens, ad eum qui nunc est popularis potentiæ statum promovit. Videtur autem hoc non ex consilio Solonis factum esse, sed potius casu evenisse.

Nam quod populus imperii et victoriæ navalis causa bello Persico fuisset, majores solito spiritus sumpsit, et improbos oratores ac magistros amplexus est pro bonis et moderatis administratoribus. Nam Solon quidem maxime necessariam populo potestatem tribuisse videtur magistratuum eligendorum et rationum ab eis reposcendarum. Si enim ne hujus quidem rei potestas sit penes populum, præterquam quod servus, etiam hostis est. Magistratus autem omnes ex illustribus et locupletibus civibus creavit, nempe ex iis qui quingenta Medimna quo-

Volunt autem quidam colligere qualiter Onomacritus fuit primus industrius circa legislationem, exercitatum autem fuisse in Creta cum esset Locrus, et profectum populo secundum artem : hujus autem fuisse socium Thaletem, Thaletis autem auditorem Lycurgum et Zaleucum, Zaleuci autem Charondam : sed hoc quidem dicunt inconsideratius tempore dicentes.

tantum ex agris suis proveniret, et ex iis qui Zeugitæ dicuntur, et ex equestri ordine, qui tertius census est. Quartæ autem classis cives, mercenarii et operarii, sunt nullius magistratus participes.

Latores porro legum fuerunt Zaleucus Locris Epizephyriis, et Charondas Catanensis suis civibus et aliis Chalcidicis per Italiam et Siciliam civitatibus. Conantur porro quidam collectis argumentis demonstrare, Onomacritum primum fuisse in legibus scribendis callidum ac sollertem; eum autem in Creta exercitatum esse, quum Locrensis esset, in eaque insula peregrinus commoraretur propter divinandi scientiam : hujus autem sodalem fuisse Thaletem ; Thaletis auditoris Lycurgum et Zaleucum, Zaleuci Charondam. Sed hæc inconsideratius loquuntur temporibus repugnantia.

Fuit autem et Philolaus Corinthius legislator Thebeis. Erat autem Philolaus de genere quidem Bacchidarum, amator autem factus Dioclis qui vicit Olympiadem, ut ille civitatem reliquit recordatus amorem matris Alcyones, abiit Thebas, et ibi vitam finierunt ambo, et nunc adhuc ostendunt sepulchra ipsorum, invicem quidem facile conspectibilia existentia : ad regionem autem Corinthiorum, hoc quidem conspectibili hoc autem non conspectibili. Fabulantur enim ipsos sic ordinasse sepulturam. Dioclea quidem propter abstinentiam passionis, quatenus non visibilis sit Corinthia a pulvere, Philolaum autem quatenus visibilis. Habitaverunt quidem igitur propter talem causam apud Thebæos. Legislator autem fuit ipsis Philolaus.

De aliis quibusdam et de puerorum procreatione, quas vocant illi leges positivas. Et hoc est singulariter ab illo lege statutum, quatenus numerus salvetur sortium. Charondæ autem nihil est proprium nisi vindictæ falsorum testium : primus enim fecit considerationem. Diligentia autem est legum placentiorum et his qui nunc legislatoribus. Philolai autem proprium est substantiarum irregularitas ; Platonis autem mulierum et puerorum et substantiæ communitas et convivia mulierum. Adhuc autem lex circa ebrietatem, scilicet sobrios symposiarchizare, et exercitium in bellicis, quatenus ambidexteri fiant, per studium, ut opportunum est, non hac quidem manuum utile esse, hac autem inutile. Draconis autem leges sunt, politicæ autem existenti leges posuit. Proprium autem in legibus nihil est quod sit memoria dignum nisi sævitia propter magnitudinem damni. Fuit autem et Pittacus legum conditor, sed non politiæ : lex autem propria ipsius, ebrios si percusserint amplius damni ferre quam sobrios. Quia pluries injuriantur ebrii quam sobrii, non ad veniam respexit, quia oportet ebrios habere magis, sed ad conferens magis. Fuit autem et Androdamas Rheginus legislator Chalcidibus qui in Thracia. Cujus circa homicidialia et hæreditationes est. Attamen proprium ipsius nihil utique habebit dicere aliquis. Quæ quidem igitur circa politias principales, et circa dictas politias ab aliquibus, sint considerata hoc modo.

Fuit et Philolaus Corinthius Thebanis legum auctor. Erat autem Philolaus ex Bacchiadarum genere ; sed quum Dioclis, ejus qui vicit Olympia amator esset, ille autem insanum matris Halcyonæ amorem detestatus urbem suam reliquisset, Thebas una cum eo profectus est, ibique ambo mortui sunt : atque etiam nunc eorum sepulcra ostendunt, ita posita, ut alterum quidem ex altero facile conspici possit ; sed Corinthiorum agro alterum sit in conspectu positum, alterum non sit.

Fabulantur enim, ipsos ita sua sepulcra fieri ac locari jussisse : Dioclem quidem propter odium casus infandi, ut ne ex sepulcri aggere ager Corinthius prospici posset. Philolaum autem ut posset. Habitabant igitur propter talem causam apud Thebanos. Leges autem iis scripsit Philolaus, quum de quibusdam aliis rebus, tum de adoptione liberorum, quas vocant illi leges adoptivas. Atque hoc proprie legibus illis constitutum est, ut bonorum, quæ cuique sorte obtigissent, numerus servaretur.

Charondæ autem legum nihil et proprium est, præterquam falsorum testimoniorum judicia. Primus enim falsi testimonii actionem instituit. Subtilitate autem et diligentia legum scribendarum latoribus legum iis, qui hodie sunt, cultior ac politior fuit. Phalea autem propria est bonorum et rei familiaris adæquatio. Platonis uxorum et liberorum et rei familiaris communitas, et publica mulierum convivia ; præterea lex ad compotationes pertinens, ut ad sobrios conviviorum magisterium transferatur, et lex de exercitatione rerum bellicarum, ut ambidextri fiant meditando : quoniam oporteat utramque manum esse utilem, neutram inutilem.

Draconis autem leges quidem sunt aliquæ, sed illæ constitutæ jam reipublicæ datæ. Proprium autem in his legibus nihil est, quod quidem commemoratione dignum sit, præter sævitiam et pœnæ magnitudinem. Fuit etiam Pittacus legum quidem opifex, sed non reipublicæ administrandæ. Lex autem ejus propria est, ut si quid ebrius peccaverit, graviores pœnas det, quam si siccus. Propterea enim quod frequentior temulentorum petulantia et contumelia sit quam sobriorum, non tam ignoscendi rationem ab ebrietate repetendam spectavit quam utilitatem. Androdamas etiam Rheginus Chalcidensibus Thraciis leges condidit, veluti de cædibus et de puellis orbis, ad quas venit omnis paterna hæreditas. Nihil tamen quisquam ejus proprium referre possit. Quæ igitur ad respublicas pertinent, tum eas quæ hodie servantur ratæ, tum eas quæ a quibusdam expositæ et traditæ sunt, hoc modo sint a nobis disputata.

Postquam Philosophus prosecutus est de divertis politiis, hic prosequitur de institutoribus politiarum et legum ; et circa hoc tria facit. Primo determinat eorum differentiam ad invicem. Secundo determinat de quibusdam qui instituerunt politias, ibi, « Solonem autem etc. » In tertia determinat de quibusdam qui fuernnt legislatores, ibi, « Legislatores autem etc. » Ponit ergo primo duas differentias eorum qui de politiis vel legibus tractaverunt ; quarum prima est secundum diversitatem vitæ. Quidam enim eorum vixerunt in vita privata, in nullo communicantes politicis actionibus quia non fuerunt gubernatores aliquarum civitatum, sicut Plato, Phaleas et Hippodamus de quibus supra dictum est, siquid fuit

dignum circa eos dicendum. Alii autem vixerunt vita politica, instituentes leges aliquibus civitatibus, vel propriis vel extraneis. Secunda differentia est secundum ea quæ tradiderunt. Quidam enim fuerunt conditores aliquarum legum, sine hoc quod ordinarent aliquam politiam. Quidam vero etiam instituerunt politiam. quæ est ordinatio regiminis civitatis, et posuerunt quasdam leges, sicut Lycurgus, qui instituit Lacedæmonicam politiam, et Solon qui instituit Atheniensem.

Deinde cum dicit « Solonem autem »

Prosequitur de instituentibus politias. Et quia de politia Lacedæmonica, quam Lycurgus instituit, supra dictum est, restat dicendum de politia Atheniensium quam instituit Solon : et circa hoc tria facit. Primo ostendit quid Solon instituit. Secundo quomodo a quibusdam reprehendebatur, ibi « Propter quod etc. » Tertio excusat ipsum, ibi, « Videtur autem etc. » Dicit ergo primo quod aliqui reputabant Solonem fuisse bonum legislatorem quia dissolvit paucorum statum qui erat valde intemperatus et immoderatus apud Athenas, et liberavit populum qui servitute opprimebatur ex immoderato regimine divitum, et instituit popularem statum in patria sua, et miscuit bene politiam civitatis, dans aliquam partem populo in ea. Erat enim in Areopago, idest in vico Martis qui erat locus solemnis apud Athenas, institutum concilium civitatis, scilicet quod erat paucorum quia consiliarii civitatis erant ex divitibus et potentibus. Sed quod principes eligerentur, hoc erat optimatum. Prætorium autem, idest potestatem judiciariam instituit ex popularibus quod erat populare. Et sic Solon videtur non dissolvisse illa quæ prius erant, scilicet concilium paucorum et electionem populi quæ erat optimatum. Sed de novo instituit popularem quemdam principatum, dum fecit prætoria, idest judices ex omnibus civibus.

Deinde cum dicit « propter quod »

Ostendit quomodo Solon a quibusdam reprehendebatur. Accusabant enim quidam ipsum quod ipse dissolverat alteram politiam, quæ prius erat, quando instituit judicium, et quod postea habuerit potestatem super omnia, cum tamen illud officium esset sortiale quia scilicet sorte eligebantur aliqui ex populo ad hoc officium. Ideo autem dicunt eum per hoc dissolvisse priorem politiam quia cum invaluit istud officium in civitate, prætores illi instituti ex populo, transtulerunt totum regimen civitatis in populum qui tyrannide opprimebat majores ; et ita deventum est ad inordinatum statum popularem, qui erat apud Athenas. Primo enim Ephialtes et Pericles qui fuerunt prætores populares, destruxerunt consilium quod ex antiquo erat in Areopago, et continenter unusquisque de rectoribus populi auxit potestatem populi quousque perducta est politia ad popularem statum qui tunc erat.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Excusat Solonem ; et dicit quod iste defectus videtur accidisse non ex intentione Solonis, sed ex quodam accidente. Cum enim rex Medorum invaderet Athenienses, illi cogitantes, quod neque fines suos tueri poterant neque obsidionem civitatis sustinere, collocatis pueris et mulieribus et rebus quas habebant in aliis Græciæ civitatibus, dimissa civitate, transtulerunt bellum de terra ad mare. Et ita congregatus est populus tempore Medorum causa hujus principatus navalis, et astute concepit ut totam sibi potestatem usurparet : et accidit, quod loco virtuosorum rectorum, populus habuit pravos rectores, qui intentionem populi sunt prosecuti. Quod autem Solon hoc non intendit, patet per hoc, quia Solon non dedit potestatem populo, nisi illam quæ est maxime necessaria, ut scilicet eligeret principes et corrigeret eorum errores. Hanc autem potestatem populi dicit esse necessariam, quia sine hoc populus esset servus, si sine sua voluntate principes acciperentur, et non posset emendare mala quæ principes facerent ; et cum servitutem ferre non posset, fieret adversarius principibus. Sed omnes principatus instituit primo ex insignibus, idest nobilibus et divitibus. Et secundario instituit ex censu quingentorum medimnorum, idest qui haberent in bonis quingentos medimnos, et jugerum totidem. Et tertio instituebat principes ex equitibus, qui erat tertius ordo. Quartus autem ordo erat mercenariorum, qui erant infima pars populi : ad quos nullus principatus pertinebat. Et sic patet, quod in principatibus majorem partem addidit majoribus quam populo. Unde non fuit ejus intentio instituere statum popularem : sed consecuta est præter ejus intentionem.

Deinde cum dicit « legislatores autem »

Determinat de institutoribus legum. Et primo ostendit qui fuerint, et quibus leges imposuerint. Secundo, quas leges tulerint, ibi, « De aliis quibusdam etc. » Circa primum duo facit. Primo agit de quibusdam legislatoribus in Italia : quæ quondam magna Græcia vocabatur. Secundo de quibusdam legislatoribus Græciæ, ibi, « Fuit autem Philolaus etc. » Dicit ergo primo quod legislatores fuerunt quidam Zaleucus nomine, qui imposuit leges Locris occidentalibus et est quædam civitas Calabriæ, quæ est ad occidentem Græciæ. Fuit etiam quidam legislator Charondas Catinensis qui tulit leges suis civibus et quibusdam aliis civitatibus Chalcidicis, circa Italiam et Siciliam. Ostendit autem, unde isti fuerint eruditi in legislatione; et dicit quod quidam volunt colligere quod in terris illis primus instructus industrius in legislatione fuit quidam Onomacritus nomine, qui cum esset civis Locrensis, exercitatus fuit circa legislationem in Creta, et postea præfectus fuit populo artificialiter regens ipsum : et hujus socium dicunt fuisse quædam Thaletem, cujus auditores dicunt fuisse Lycurgum Lacedæmonium et Zaleucum Locrium. Zaleuci autem dicunt auditorem fuisse Charondam Cataniensem. Sed ista dicunt non considerantes bene tempus ipsorum, quod non erat conveniens huic narrationi.

Deinde cum dicit « fuit autem »

Narrat de legislatoribus Græciæ, et dicit quod quidam Philolaus civis Corinthius tulit leges Thebanis. Et assignat causam quare de Corintho transivit Thebas. Et dicit quod cum esset de genere Bacchidarum, idest eorum qui trahebant originem a Baccho, factus est amicus cujusdam Dioclis, qui habuerat quamdam victoriam in olympia. Postquam igitur Diocles reliquit civitatem, forte expulsus inde per aliquam injuriam, Philolaus habens in memoriam amorem matris Dioclis, quæ vocabatur Halcyone, quæ forte nutriverat eum, simul cum eo abiit Thebas, et ibi ambo finiverunt vitam, quod usque nunc eorum sepulchra ostendunt, quæ mutuo se respiciebant, et ex uno poterat conspici aliud. Sed ita erant disposita versus regionem Corinthiorum, ut unum posset inde videri, aliud non. Narrant autem, quod ideo fuerunt sic ordinata eorum sepulchra, ut Diocles non videretur a Corinthiis, quasi volens ab eis abstinere propter ea quæ ab eis fuerat passus : Philolaus autem videri poterat, qui nihil ab eis fuerat passus. Ista igitur fuit causa, quare apud Thebanos habitaverunt, et eis leges tulerunt.

Deinde cum dicit « de aliis »

Ostendit quid proprium unusquisque legislator instituit. Et dicit quod Philolaus tulit leges Thebanis de quibusdam aliis, sed specialiter de filiorum procreatione, ut scilicet non insisterent operi generationis, postquam certum numerum filiorum haberent. Et has leges Philolai, Thebani vocant leges proletarias. Hoc autem de procreatione filiorum solus ipse instituit ad hoc, quod conservetur numerus sortium, idest, quod non oporteat unam partem possessionis unius hominis dividi in plures ; sed tot pueri generentur, quod semper idem numerus civium conservetur. Charondas autem nihil statuit ipse solus, nisi vindictas de falsis testimoniis, quod ipse primus consideravit : sed magis placuit propter hoc, quod cum diligentia explicavit ea quæ necessaria erant in legibus præ aliis legislatoribus, quam de hoc quod aliquid singulariter statueret. Sed Philolaus instituit aliquid proprium, scilicet, ut tolleretur irregularitas possessionum. Plato autem quatuor propria instituit in suis legibus : quorum unum est, quod mulieres et pueri et possessiones sint communes. Secundum est, quod fierent convivia mulierum sicut in aliis civitatibus fiunt convivia virorum. Tertium est, quod instituit legem contra ebrietatem, ut scilicet soli sobrii possint esse principes conviviorum. Quartum autem statuit in re militari, ut scilicet homines per exercitium et studium fierent ambidextri, ut scilicet utraque manus fieret eis utilis ad bellandum. Consequenter dicit quod inveniuntur quædam leges Draconis, qui politiæ præexistenti imposuit quasdam leges, sed in legibus suis nihil fuit proprium quod sit memoria dignum, nisi quod severior pœna daretur quando majus damnum sequebatur ex culpa. Fuit etiam quidam Pittacus legislator, qui non instituit politiam : cujus lex quædam propria fuit, ut ebrii si percuterent, plus punirentur quam sobrii, quia pluries ebrii faciunt injurias quam sobrii : unde magis respexit ad utilitatem, ut scilicet cohiberentur injuriæ ebriorum, quam ad veniam, quam oportet habere de ebriis, qui non sunt sui

compotes. Fuit etiam alius legislator Androdamas civis Rheginus, qui instituit quasdam leges circa pœnas homicidiorum, et circa successiones hæreditatum, sed tamen quasi nihil proprium ipsius dici potest. Ultimo autem epilogando concludit quod hoc modo sunt considerata eadem, quæ oportuit considerari circa optimas politias, puta Lacedæmonensium, Cretensium, et Carthaginensium, et circa politias, a quibusdam aliis ordinatas. Et sic terminatur secundus liber *Politicorum*.

LIBER TERTIUS

SUMMA LIBRI. — EXPOSITIS JAM QUÆCUMQUE AB ILLUSTRIBUS VIRIS, AD SUAM USQUE ÆTATEM, VEL USU COMPROBATA, VEL SCRIPTIS PROPOSITA FUERANT : DEINCEPS SENTENTIAM SUAM DE ADMINISTRATIONE CIVITATUM EXORDITUR : ET PRIMO QUIS APPELLANDUS SIT CIVIS DOCET, QUÆVE CIVITAS VOCANDA : INDE EX CIVITATIS FINE, ET NUMERO PRÆSIDENTIUM, VARIAS AC DIVERSAS CIVITATUM FORMAS ELICIT, QUARUM ALIÆ QUIETÆ SUNT ET JUSTÆ, IN QUIBUS AUT REGES, AUT OPTIMATES, AUT POPULI AD COMMUNEM OMNIUM SALUTEM ET UTILITATEM GUBERNANT : ALIÆ SEDITIOSÆ ET INJUSTÆ, IN QUIBUS VEL TYRANNI, VEL OPULENTI, VEL EGENI PRO COMMODO SUO PUBLICAS RATIONES DILANIANT.

LECTIO I.

Quis sit appellandus civis, et quæ civitas dici debeat.

ANTIQUA.

Ei qui de politia considerat, quid sit unaquæque, et qualis, quasi prima est consideratio de civitate videre quid quidem sit civitas. Nunc enim dubitant; ii quidem dicentes civitatem egisse actionem, ii autem non civitatem, sed oligarchiam, vel tyrannum. Politici autem et legislatoris videmus omne negotium existens circa civitatem. Politia autem est ordo quidam habitantium civitatem.

Quoniam autem civitas est compositorum, sicut aliud aliquod totorum quidem et constantium ex multis partibus, palam quod prius civis est inquirendus : civitas enim civium quædam multitudo est. Quare quem oporteat vocare civem, et quis sit civis, considerandum : etenim civis dubitatur sæpe : non enim eumdem confitentur, omnes esse civem : est enim aliquis qui in Democratia civis existens, in Oligarchia sæpe non est civis.

Eos quidem igitur qui aliter qualiter sortiuntur hanc appellationem, velut pœtales cives dimittendi. Civis autem non per habitare alicubi civis est : etenim adventitii et servi communicant habitatione : neque justorum participes, ita ut et sententiam obtineant, et judicentur. Hoc enim inest, et iis qui a contractibus communicant. In multis quidem neque iis perfecte adventitii participant, sed necesse tribuere astitorem. Quare imperfecte aliqualiter participant tali communione. Sed sicut et pueros, qui nondum propter ætatem inscripti sunt, et senes dimissos, dicendum esse aliqualiter quidem cives, non simpliciter, aut valde, sed apponentes hos quidem imperfectos, hos autem ultra provectos, vel aliquod tale alterum; nihil enim differt; palam enim quod dicitur.

Quærimus enim simpliciter civem et nullam talem habentem adjectionem opportunam directioni. Quoniam et de vilibus et profugis est talia et dubitare et solvere. Civis autem simpliciter nullo aliorum determinatur magis, quam per participare judicio et principatu. Principatuum autem ii quidem sunt divisi pro tempore, ut et quibusdam omnino non liceat

RECENS.

Ei, qui de republica, quæ et qualis sit, considerat, primo fere loco quidnam sit civitas videndum. Nunc enim ambigunt et in controversiam vocant, dum alii rem a civitate actam ac transactam esse dicunt, alii non a civitate, sed a paucis potentibus aut tyranno. Hominis autem regendæ civitatis periti et legum scriptoris curam atque operam omnem videmus in civitate consumi. Jam vero reipublicæ seu civitatis administrandæ ratio, quam Politiam Græci appellant, eorum, qui urbem incolunt, descriptio atque ordinatio est.

Quoniam autem civitas compositum et concretum quiddam est, quemadmodum et aliquod aliud totum ex multis partibus conflatum : nimirum quærendum ante omnia de cive est. Civitas enim civium multitudo quædam est. Quare quis civis appellari debeat, et quis sit civis, videndum. Etenim de cive sæpenumero ambigitur : nec omnes eumdem esse civem consentiunt. Est enim aliquis, qui quum in civitate libera seu republica populari civis sit, in paucorum principatu sæpenumero non est civis.

Atque ii quidem, qui aliquo alio modo hanc appellationem consecuti sunt, veluti civitate donati, missi faciendi sunt. Civis autem non eo, quod urbem aliquam incolat, civis est; etenim inquilini et servi habitationis sunt participes : neque ii, quibuscum jura ita communicata sunt, ut et judicium accipere necesse habeant, et litem intendere possint, cives sunt : hoc enim tribuitur etiam iis qui vel ex fœdere vel ex pacto convento inter se res contrahunt. Quin sæpenumero neque inquilini horum plane sunt participes, sed coguntur auctorem sibi sumere aliquem civium. Quamobrem imperfecte et quodam modo talis communitatis sunt participes.

Verum quemadmodum pueri, qui nondum per ætatem in numerum civium adscripti sunt, et senes, qui vacationem consecuti sunt a muneribus civilibus, dicendi quidem sunt aliquo modo cives, non simpliciter tamen et absolute, sed cum adjectione, illi quidem imperfecti, hi autem confecti, aut simili alia ratione : nihil enim refert, quando planum est quod dicimus : quærimus enim eum, qui sit civis simpliciter, sine ulla exceptione aut vitio ejusmodi admonitum postulante. Nam etiam de iis qui ignominia

eundem bis principari, vel per aliqua determinata tempora : alius autem indeterminatus, velut prætor et concionator. Forte quidem igitur dicet utique quis neque principes esse tales, neque participare propter hoc principatu. Sed differt nihil, de nomine enim ratio, innominatum enim quod commune in prætore et concionatore, quid oporteat hæc ambo vocare. Sit itaque, determinationis gratia, indeterminatus principatus. Ponimus itaque cives eos, qui sic participant. Qui quidem igitur maxime congruit utique civis ad omnes qui dicuntur cives, fere talis est.

Oportet autem non latere quia rerum in quibus suppositia differunt specie, et hoc quidem ipsorum est primum, hoc autem secundum, aliud autem habitum aut omnino nihil est, secundum quod talia, quod commune, aut vix. Politias autem videmus specie differentes ab invicem, et has quidem posteriores, has autem priores existentes. Vitiatas enim ut transgressas necessarium posteriores esse non vitiatis. Transgressas autem quomodo dicimus, posterius erit manifestum. Quare, et cives necessarium alterum esse eum qui secundum unamquamque politiam. Propter quod quidem dictus in Democratia quidem maxime est civis : in aliis autem contingit quidem, non tamen necessarium. Quibusdam enim non est populus, neque ecclesiam putant, sed convocatos, et sententias judicant secundum partem : velut in Lacedæmonia, eas quæ contractuum judicat Ephororum alius alias. Senes autem homicidiales : forte autem alius principatus, alias. Eodem autem modo et circa Carchedonem : omnes enim sententias principatus aliqui judicant.

Sed habet directionem civis definitio. In aliis enim politiis non qui indeterminatus princeps, est concionator et prætor, sed qui secundum principatum determinatus : horum enim, aut omnibus aut quibusdam attribuitur consiliari et judicare, vel de omnibus, vel de aliquibus. Quis quidem igitur sit civis ex iis manifestum, cui enim potestas communicandi principatu consiliativo vel judicativo, civem jam dicimus esse hujus civitatis. Civitatem autem talium multitudinem sufficientem ad autarchiam vitæ, ut simpliciter est dicere.

Determinant etiam secundum usum civem, eum qui ex ambobus civibus, et non ex altero solum, puta patre vel matre. Alii autem, et hoc ad plus requirunt, puta ad avos duos vel tres, vel plures. Sic autem determinatis politice, et celeriter, dubitant quidam tertium hunc, vel etiam quartum, quomodo erit civis. Gorgias quidem igitur Leontinus, hoc quidem forte dubitans, hoc autem ironice loquens, ait sicut mortariola esse ea, quæ a mortariolificis facta sunt, sic et Larissæos eos, qui a condentibus facti sunt : esse enim quosdam Larisso-factivos. Est autem simplex. Si enim participabant secundum dictam definitionem politia, erant cives. Neque enim possibile est adaptare, quod ex cive mare aut femina ad primos qui habitaverunt vel ædificaverunt.

notati civitatis jus amiserunt, et de exulibus talia quædam dubitari possunt, ad quæ eadem est responsio. Civis igitur simpliciter dicendus nulla alia re definitur magis, quam quod sit judiciorum et magistratuum particeps. Magistratuum autem alii quidem tempore sunt distincti ac divisi : itaque nonnullos bis eodem gerere omnino non licet, aut certis ac præfinitis temporibus licet : alii vero non definiti, exempli gratia judex et qui in concione deliberat.

Fortassis autem dixerit aliquis, nec magistratus dicendos esse tales cives, neque propterea imperii participes esse. Atqui ridiculum sit iis qui in civitate plurimum possunt, imperium denegare. Sed statuamus nihil interesse : de nomine enim agitur : ea enim potestas, quæ judici cum eo qui in concione deliberat, communis est, nomine vacat ; nec satis est in promptu quo nomine communi hæc duo civilia munera sint appellanda. Esto igitur, distinctionis causa, magistratus non definitus. Eos itaque, qui ita reipublicæ sunt participes, cives statuimus. Quare civis definitio, quæ ad eos omnes, qui cives appellantur, maxime quadrare possit, talis fere est.

Neminі autem obscurum esse debet, quibus in rebus subjecta specie differunt, ita ut eorum aliud sit primum, aliud secundum, aliud deinceps subsequens, earum rerum aut nihil prorsus esse commune, qua ratione sunt tales, aut per quam tenuiter et anguste. At respublicas differre inter se specie videmus : et earum alias esse priores, alias posteriores. Eæ enim quæ depravatæ sunt, quæque deflexerunt a recto, rectis minimeque depravatis posteriores sint necesse est. Degressas autem a recto quomodo dicamus, posterius planum fiet. Ergo etiam civis in quaque republica sit alius ac dissimilis necesse est. Quare is qui supra a nobis dictus est, in civitate libera, in qua penes populum potestas est, maxime civis est : in aliis vero evenire potest ut sit, non tamen necesse est.

Nonnullæ enim civitates neque populum habent, neque concionem usu receperunt, sed conventum civium convocatorum, et lites alias alii disceptant : ut Lacedæmone lites de rebus contractis dijudicant Ephororum alii alias, senatores autem judicia de cædibus exercent, alius porro aliquis magistratus fortassis alia. Idemque fit Carthagine ; certi enim magistratus rebus omnibus judicandis præsunt.

Sed enim correctionem habet civis definitio. Nam in aliis rebus publicis non magistratus infinitus consultator et judex est, sed pro genere imperii definitus. His enim omnibus aut nonnullis eorum permissa est consultandi ac judicandi potestas aut de rebus omnibus aut de quibusdam. Quis igitur sit civis, ex his perspicuum est. Qui enim potest magistratus ad consultandum et judicandum pertinentis esse particeps, eum jam hujus civitatis dicimus esse civem : civitatem autem, ut simpliciter dicam, talium hominum multitudinem tantam, quanta satis sit ad copiam plenam, nihilque foris requirentem rerum ad vitam degendam necessariarum.

Definiunt autem quidam civem ad usum vitæ communis, qui ex utroque parente cive natus est, non ex altero tantum, velut ex patre aut matre. Alii autem etiam longius progressi requirunt, verbi gratia, avos duos aut tres aut plures. Quum igitur cives sic definiuntur civili more et pingui Minerva, dubitant nonnulli de tertio illo aut quarto (majorum retro), quomodo civis futurus sit. Gorgias igitur Leontinus, partim fortasse dubitans, partim dissimulanter loquens, dicebat : quemadmodum mortaria sunt, quæ a mortariorum opificibus effecta sunt ; sic et Larissæos eos esse, quos Larissæi fecerint : esse enim aliquos Larissæorum opifices. Sed simplex res est. Si enim ex ea definitione, quam exposuimus, participes erant reipublicæ, cives sane erant : sin minus, non erant cives. Nam ne fieri quidem potest ut definitio illa civis, qui sit ex cive patre aut matre natus, ad eos qui primi urbem aliquam habitarunt aut condiderunt, accommodetur.

Postquam Philosophus in secundo libro inquisivit de politiis secundum traditionem aliorum, hic incipit prosequi de eis secundum propriam opinionem : et dividitur in partes duas. In prima manifestat diversitatem politiarum. In secunda docet qualiter optima politia sit instituenda, in principio septimi libri, ibi, « De optima republica, etc. » Prima autem pars dividitur in duas. In prima distinguit politias. In secunda determinat de singulis earum, in quarto libro, ibi, « In cunctis artibus etc. » Prima autem pars dividitur in duas. In prima parte determinat id quod pertinet ad politiam in communi. In secunda dividit politias, ibi, « Quoniam autem hæc determinata, etc. » Prima pars dividitur in duas. In prima dicit de quo est intentio. In secunda prosequitur propositum, ibi, « Eos quidem igitur qui etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod ad tractandum de politiis, necesse est primo considerare de civitate. Secundo ostendit quod ad tractandum de civitate, necesse est considerare quid sit civis, ibi, « Quoniam autem civitas, etc. » Dicit ergo primo quod ille qui vult considerare de politia, quæ unaquæque sit secundum propriam rationem et qualis sit, utrum scilicet bona vel mala, justa vel injusta, necesse est quod primo consideret quid sit civitas. Et hoc probat duplici ratione : quarum prima est, quia de hoc potest esse dubitatio. Dubitant enim aliqui circa aliqua negotia, utrum sint facta a civitate, puta cum sint facta a tyranno, vel a divitibus civitatis. In quo casu aliqui dicunt quod civitas hoc fecit : aliqui autem dicunt quod non fecit hoc civitas, sed divites principantes, vel etiam tyrannus : et sic videtur in dubium verti, utrum soli divites principantes sint civitas. Et quia dubium est ; oportet quod determinetur. Secunda ratio est quia tota intentio eorum, qui tractant de politiis et legislatione, negotiatur circa civitatem, quia politia nihil aliud est quam ordo inhabitantium civitatem.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ostendit quod necessarium est determinare de cive, duplici ratione : quarum prima talis est : In omnibus illis quæ sunt composita ex multis partibus, necesse est prius considerare partes. Civitas autem est quoddam totum constitutum ex civibus sicut ex partibus, cum civitas nihil aliud sit, quam quædam civium multitudo. Ergo ad cognoscendum civitatem, oportet considerare quid sit civis. Secunda ratio est quod de hoc etiam contingit dubitationem esse : non enim omnes concorditer confitentur quod idem sit civis. Aliquis enim popularis, qui est civis in statu populari secundum quem populus principatur, non reputatur quandoque civis in statu paucorum, secundum quem divites principantur : quia frequenter talis est quod populus nullam habet ibi partem. Quare manifestum est quod controversia est de cive, quis sit civis, et qualem oportet dicere civem.

Deinde cum dicit « eos quidem »

Prosequitur intentum suum : et dividitur in partes duas. In prima ostendit quid sit civis. In secunda ostendit quæ sit virtus, quæ facit bonum civem, ibi, « His autem quæ dicta sunt etc. » Circa primum duo facit. Primo determinat quid sit civis. Secundo movet circa hoc quasdam dubitationes, ibi, « Sed forte de eo, etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit, quid sit civis secundum virtutem. Secundo excludit quamdam falsam determinationem, ibi, « Consueverunt, etc. » Circa primum duo facit. Primo ponit quosdam modos secundum quos aliqui sunt cives secundum quid et non simpliciter. Secundo ostendit quid sit civis simpliciter, ibi, « Civis simpliciter etc. » Dicit ergo primo quod debemus ad præsens dimittere illos qui dicuntur cives secundum aliquem modum, idest secundum metaphoram vel similitudinem ; quia isti non sunt vere cives. Et primus quidem modus est secundum habitationem. Non autem dicuntur vere cives aliqui ex hoc civitatem inhabitant : quia advenæ et servi habitant in civitate, nec tamen sunt simpliciter cives. Secundus modus est quod aliqui possint dici cives, quia subduntur jurisdictioni civitatis, ut scilicet participent justitia civitatis in hoc quod quandoque obtineant sententiam pro se, et quandoque judicentur, idest condemnentur : quia hoc etiam convenit illis qui habent aliquos contractus inter se, qui tamen non sunt unius civitatis cives et tamen in quibusdam civitatibus extranei non participant perfecte hujusmodi justitia sicut cives : sed necesse est quod si volunt judicio contendere quod dent patronum, idest fidejussorem de parendo juri. Unde patet quod adventitii imperfecte participant communione justitiæ : et ita secundum hoc non sunt simpliciter cives, sed possunt dici cives secun-

dum quid. Sicut etiam tertio modo dicimus pueros cives, qui nondum conscripti sunt in numero civium. Et sicut dicimus senes cives, qui jam emissi sunt a numero civium, cum non possunt amplius exequi opera civium : utrosque enim non dicimus simpliciter cives, sed cum aliqua adjectione. Pueros quidem tanquam imperfectos. Senes autem ultra provectos, quam requirit conditio civium. Vel si etiam aliud aliquid tale apponatur, nihil differt. Manifestum est enim illud quod intendimus dicere : inquirimus enim nunc quid sit simpliciter civis absque aliqua additione, quæ sit necessaria ad dirigendum vel exponendum nomen civis. Est autem et quartus modus, in quo est eadem dubitatio et solutio ; scilicet circa profugos et infames personas ; quia scilicet tales sunt cives secundum quid, et non simpliciter.

Deinde cum dicit « quatenus enim »

Ostendit quis est civis simpliciter : et circa hoc tria facit. Primo ponit quamdam determinationem civis. Secundo ostendit quod illa determinatio non est communis in qualibet politia, ibi, « Oportet autem non latere etc. » Tertio ostendit quomodo possit corrigi ut sit communis, ibi, « Sed habet directionem etc. » Dicit ergo primo quod per nihil aliud melius potest determinari civis simpliciter, quam per hoc quod participet in civitate judicio, ut scilicet possit de aliquo judicare ex potestate, ut scilicet aliquam habeat potestatem in negotiis civitatis. Sed sciendum quod principatuum sunt duo genera. Quidam enim sunt determinati ad certum tempus, ita quod apud quasdam civitates non liceat quod idem homo bis obtineat eumdem principatum, vel quod obtineat per determinata tempora, puta quod exerceat aliquod officium ad annum, et postea non possit institui in eodem officio usque ad tres vel quatuor annos. Alius autem principatus est qui non determinatur secundum aliquod tempus, sed quocumque tempore potest homo illud officium exercere : sicut prætor, qui scilicet habet potestatem judicandi de aliquibus causis, et concionator qui habet potestatem dicendi suam sententiam in concione civitatis. Potest autem contingere quod aliqui hujusmodi judices vel concionatores non nominentur principes, et quod dicatur quod non habent propter hoc aliquam principatum quod possint concionari vel judicare. Sed hoc nihil ad propositum refert, quia ista dubitatio non est nisi in nomine : non enim invenimus aliquod nomen commune judici et concionatori : et ideo imponatur eis hoc nomen, ut dicatur indeterminatus. Sic igitur ponimus eos qui participant hujusmodi principatu, esse cives : et ista videtur esse melior determinatio civis simpliciter.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ostendit quod hujusmodi determinatio civis non est communis in omnibus politiis : et dicit quod oportet hoc manifestum esse quod in omnibus rebus in quibus supposita differunt specie, et unum eorum est naturaliter primum, aliud secundum, aliud consequenter se habens, vel nihil simpliciter est commune eis quatenus talia sunt, sicut in æquivocis, vel vix et obscure est aliquid commune, idest secundum aliquid modicum. Politiæ autem, ut infra dicetur, differunt secundum speciem, et quædam eorum sunt priores et quædam posteriores ; quia illæ quæ sunt ordinatæ secundum rectam rationem priores sunt aliis ; quæ vero sunt vitiatæ et transgrediuntur rectum ordinem politiæ, sunt posteriores naturaliter politiis non vitiatis, sicut in quolibet genere perfectum est naturaliter prius corrupto. Quomodo autem aliquæ politiæ transgrediuntur rectum ordinem, infra erit manifestum. Unde oportet quod altera sit ratio civis in diversis politiis. Unde prædicta determinatio civis maxime convenit statui populari, in quo quilibet de populo habet potestatem judicandi de aliquo et concionandi : in aliis autem politiis quandoque contingit, quod quilibet civis habet hanc potestatem ; non tamen est hoc necessarium, quia in quibusdam non est populus habens aliquam potestatem, neque aliquid reputant congregationem populi, sed solum alios specialiter convocatos, et isti soli per partes judicant aliquas sententias, sicut in Lacedæmonia Ephori judicant sententias concivium, alii tamen alias sententias dabant, diversique diversas. Senes autem judicant de homicidiis, et alii principatus alios casus judicabant. Et ita etiam est apud Carthaginenses, quia omnes sententiæ judicantur per aliquos principes, et sic populares cives non participant judicio : unde prædicta determinatio civis in talibus politiis non convenit.

Deinde cum dicit « sed habet »

Corrigit prædictam definitionem civis ;

et dicit quod prædicta definitio potest dirigi ad hoc quod sit communis, quia in aliis politiis a populari statu concionator et prætor non habet determinatum principatum, sed hæc duo pertinent solum ad eos qui habent determinatos principatus, quia quibusdam horum, aut etiam omnibus, convenit judicare et consiliari, vel de quibusdam, vel de omnibus. Et ex hoc potest esse manifestum quid sit civis : non enim ille qui participat judicio et concione, sed ille qui potest constitui in principatu consiliativo vel judicativo. Illi enim qui non possunt assumi ad talia officia, in nullo videntur participare politia, unde non videntur esse cives. Ultimo autem ex hoc concludit quod civitas nihil est aliud quam multitudo talium, qui sic dicuntur cives, ut per se sufficienter vivere possint simpliciter. Est enim civitas communitas per se sufficiens, ut in primo dictum est.

Deinde cum dicit « determinant etiam » Excludit quamdam determinationem civis, qua quidam definiunt civem : et dicit quod quidam secundum consuetudinem suam determinant eum esse civem, qui natus est ex ambobus parentibus civibus, et non ex altero solum, scilicet patre vel matre. Quidam autem amplius requirunt ad hoc quod aliquis sit civis, scilicet quod deducatur ejus generatio ad cives avos usque ad secundum gradum, vel tertium, vel ultra. Et si sic determinetur civis civiliter, idest secundum consuetudinem quarumdam civitatum et succincte, et ante debitam disquisitionem, consurgit dubitatio, quomodo iste tertius vel quartus avus fuit civis. Secundum enim prædictam determinationem non poterit dici fuisse civis, nisi et ejus generatio reducatur ad tertium vel quartum avum civem : et ita erit procedere in infinitum : sed hoc est inconveniens, quia politia non procedit in infinitum : quare manifestum est devenire ad tales cives, qui nati non sunt ex civibus. Circa hoc autem ponit dictum Gorgiæ siculi Leontini qui quædam verba spectantia [1] ad prædictas determinationes dixit, sive quia non erat certus de veritate, sive quia ironice loquebatur. Dixit enim quod sicut mortaria sunt illa quæ fiunt ab artificibus mortariorum, ita et cives sunt Larissæi qui sunt facti, idest geniti ab aliis civibus Larissæis, qui sunt factivi civium Larissæorum. Hoc autem dictum est simpliciter et sine ratione : quia si aliqui participant politia secundum definitionem prædictam a nobis, oportet dicere quod sint cives etiam si non sint progeniti ex civibus: alioqui ista determinatio quam isti dant non potest adaptari primis, qui ædificaverunt, aut inhabitaverunt civitatem ; de quibus constat quod non fuerunt nati ex civibus illius civitatis : unde sequeretur, quod non fuerunt cives, et per consequens nec alii, qui ab eis derivantur ; quod est inconveniens.

LECTIO II.

Quod illi qui donati civitate nuper fuere, cives sint, et quo modo civitas una permaneat.

ANTIQUA.

Sed forte illi magis habent dubitationem quicumque participant transmutatione facta politiæ, velut Athenis fecit Clisthenes post tyrannorum ejectionem: multos enim ad tribus applicuit extraneos, et servos adventitios. Dubitatio autem ad hos est, non quia civis, sed utrum injuste, vel juste. Equidem et cum hoc adhuc aliquis dubitabit, utrum iis non civis, tamquam idem potente injuste et falso. Quoniam autem videtur, et principantes quosdam injuste quos principari quidem dicemus, sed non juste : civis autem principatu quodam determinatus est : qui enim communicat tali principatu, civis est, ut dicimus : palam, quia cives quidem esse fa-

RECENS.

Sed fortasse magis de his dubitari potest, qui reipublicæ fuerunt participes, cujus deinde status fuit mutatus : cujusmodi est id quod fecit Clisthenes post tyrannos exactos. Multos enim peregrinos et servos et inquilinos in tribus adscripsit. Controversia autem, quæ de his est, non est de nomine, sed potius de jure, utrum sic factus civis juste an injuste sit civis. Atque de hoc quoque præterea dubitaverit aliquis, utrumne, qui juste non est civis, non sit civis : quoniam idem valet injustum ac falsum. Verum videmus, nonnullos etiam injuste magistratum aut imperium gerere, quos magistratum tamen gerere fatebimur, sed non juste : civis autem imperio

[1] Al. : « sapientia. »

cendum et hoc. De eo autem quod est juste vel non juste, copulatur ad dictam prius dubitationem. Dubitant enim quidam quando civitas egit, et quando non civitas, puta quando ex oligarchia vel tyrannide fit democratia. Tunc enim neque conventiones volunt quidam dissolvere, tamquam non civitas, sed tyrannus accepit, neque alia multa talium, tamquam quasdam politias sint in obtinendo, sed non propter commune expediens. Siquidem igitur et democratiæ quædam sunt secundum hunc modum, similiter dicendum civitatis hujus esse eas quæ hujus politiæ actiones, et eas quæ ex oligarchia et tyrannide. Videtur autem sermo proprius esse dubitationis hujus, qualiter quidem oportet dicere civitatem esse eamdem, aut non eamdem, sed alteram. Superficialis quidem igitur inquisitio dubitationis circa locum et homines est: contingit enim disjungi locum et homines, et hos quidem alterum, hos autem alterum habitare locum. Hanc quidem igitur mitiorem ponendum dubitationem: multipliciter enim civitate dicta, est aliqualiter allevatio talis inquisitionis. Similiter autem et hominum eumdem locum habitantium quando oportet unam esse civitatem? non enim utique muris: erit enim utique Peloponneso circumponere unum murum: talis autem forte est et Babylon, et omnis quæ habet circumscriptionem magis gentis quam civitatis: qua quidam capta aiunt tertio die non sensisse quamdam partem civitatis. Sed de hac quidem dubitatione in aliud temporis opportuna speculatio: de magnitudine enim civitatis scilicet quantum et utrum gens una vel plures expediant, oportet non latere politicum.

Sed eisdem habitantibus eumdem locum, utrum donec utique sit genus idem habitantium dicendum eamdem esse civitatem, quamvis semper iis quidem corruptis, iis autem generatis? sicut et fluvios consuevimus dicere eosdem et fontes eosdem, quamvis semper hoc quidem superveniente fluxu hoc autem recedente.

An homines quidem dicendum esse eosdem propter talem causam, civitatem autem alteram? siquidem est communicatio quædam civitas, est autem communicatio civium politica; facta altera specie et differente politica, necessarium esse videbitur et civitatem esse non eamdem, sicut et chorum quandoque quidem comicum, quandoque autem tragicum alterum esse dicimus eisdem sæpe hominibus existentibus. Similiter autem, et omnem aliam communicationem et compositionem alteram, si species altera compositionis sit, velut harmoniam eorumdem sonorum alteram esse dicemus, si quandoque quidem sit Doria, quandoque autem Phrygia. Si itaque hunc habet modum, manifestum quod maxime dicendum eamdem civitatem ad politiam respicientes: nomine autem vocare altero, vel eodem utique, et eisdem habitantibus ipsam, et omnino alteris hominibus. Si autem justum dissolvere vel non dissolvere, quando ad alteram politiam transmutatur civitas, ratio altera.

quodam definitus est (nam qui talis imperii particeps est, civis est, ut diximus;) in promptu igitur est etiam hos dicendos esse cives.

Quæstio autem de jure ad controversiam prius a nobis expositam pertinet. Dubitant enim quidam, quando civitas aliquid egisse dicenda sit, quando non civitas: verbi gratia, quum ex paucorum imperio aut tyrannide populi potestas extiterit. Tunc enim neque ea quæ ex pactis conventis debentur solvere volunt, quasi non civitas, sed tyrannus pecuniam acceperit, neque multa alia hujusmodi servare: proinde quasi nonnullæ respublicæ potestate atque imperio unius vel plurium, non utilitate communi constent.

Si qui etiam in populari statu vivunt (subito vero deinde mutatio reipublicæ facta est), propter eamdem rationem similiter dicendum est, hujus reipublicæ acta esse, uti oligarchiæ et tyrannidis. Videtur autem disputatio hæc pertinere ad eam dubitationem, quum quæritur quomodo tandem eadem civitas sit dicenda, aut non eadem, sed alia. Cujus quæstionis explicatio ea quidem, quæ maxima sit in promptu, de loco et hominibus est. Evenire enim potest ut locus et homines disjungantur, et hi quidem alium, illi autem alium locum incolant. Hæc igitur quæstio facilior statuenda est. Nam quum civitas multis modis dicatur, ad explicandum prompta est ratio.

Item quum de hominibus eumdem locum incolentibus quæritur, quando unam esse civitatem existimare oporteat. Non enim muris communibus definienda una civitas est. Liceat enim totum Peloponnesum muro complecti. Talis autem fortasse est Babylon, omnisque quæ gentis potius quam urbis aut civitatis circumscriptione continetur: qua quidem tertium jam diem capta, partem quamdam urbis non sensisse dicunt. Verum de hac quidem dubitatione utilius erit disputationem ad aliud tempus reservari. Nam de magnitudine civitatis, quanta debeat esse, et utrum gentem unam, an plures esse expediat, hominem politicum ignorare non oportet.

Sed iisdem hominibus in eodem loco habitantibus, utrum quandiu sit idem genus hominum in urbe habitantium, eadem civitas dicenda est quamvis aliis intereuntibus, aliis nascentibus: quemadmodum et fluvios eosdem dicere solemus et fontes eosdem, quamvis alia semper aqua affluente, alia effluente: an homines quidem iidem esse dicendi sunt propter talem causam, civitas autem alia? Nam si civitas societas quædam est, in qua cives reipublicæ et vitæ civilis communionem inter se habent: ubi civitatis administrandæ ratio specie sit dispar ac dissimilis, necesse esse videtur etiam civitatem non esse eamdem: quemadmodum chorum nunc comicum nunc tragicum vocamus, aliumque esse dicimus, quum sæpenumero idem homines sint.

Similiter autem quamlibet societatem aliam dicere debemus, si compositionis species sit alia: veluti harmoniam dicimus aliam Doricam, aliam Phrygiam, quamvis ex iisdem sonis compositam. Si igitur hoc modo se res habet, perspicuum est, eamdem civitatem maxime esse dicendum, spectata civitatis administrandæ ratione: nomine autem vel alio vel eodem licere eam appellare, et iisdem in ea habitantibus hominibus, et prorsus aliis. Sitne autem justum necne, id quod ex conventione debetur, dissolvere, quum in aliam reipublicæ administrandæ formam civitas traducta sit, non est hujus loci disputare.

Postquam Philosophus determinavit quid sit civis simpliciter, hic manifestat quasdam dubitationes circa prædicta, et determinat eas. Et ponit quatuor dubitationes se invicem consequentes. Est autem prima dubitatio de his qui facta mutatione politiæ assumuntur ad communicationem politiæ, sicut quidam sapiens Clysthenes nomine fecit apud Athenas tyrannis defectis. Adjunxit enim societatibus civitatis multos extraneos, et etiam quosdam servos adventitios, ut multiplicato populo, divites non possent tyrannice opprimere ipsum. Ad hanc autem

dubitationem solvendam dicit quod circa hos dubitatio non est an sint cives ; quia ex quo sunt facti cives, cives sunt : sed est dubitatio, utrum sint juste vel injuste ; et hoc videtur Philosophus intendere quod isti qui sunt instituti ab illo, qui transmutat politiam, sint cives. Secundam dubitationem movet, ibi, « E quidem et cum hoc adhuc, etc. » Potest enim aliquis dubitare, utrum ille qui non est juste civis, sit civis ; ac si tantum valeat circa hoc injustum quantum falsum: manifestum enim est quod falsus civis non est civis. Et ad hoc solvit quod cum aliqui qui principantur injuste, principes tamen habeantur, eadem ratione et illi qui sunt injuste cives, dicendi sunt cives, quia civis dicitur ex hoc quod participat aliquo principatu, ut supra dictum est. Tertiam dubitationem ponit, ibi, « De eo autem quod juste etc. » Et dicit quod an aliquis sit juste civis vel non, juste videtur esse conjunctum præcedenti dubitationi, quæ in principio hujus libri tertii mota est. In transmutationibus politiarum circa aliquam civitatem dubitari solet quando id quod fit, sit factum civitatis, et quando non, sicut contingit quandoque quod politia civitatis mutatur de tyrannide vel potentia divitum in potentiam popularem, et tunc populus potestatem politiæ accipiens, non vult adimplere conventiones quæ sunt factæ vel per tyrannum vel per divites prius dominantes : dicunt enim quod si qua sunt data tyranno vel divitibus civitatis, non accepit ea civitas : et ita est in multis talibus, quia in quibusdam politiis, illi qui præsident obtineut aliqua ab aliis, non propter communem utilitatem civitatis, sed propter proprium commodum. Solvit autem hanc dubitationem : quod si civitas maneat eadem facta transmutatione politiæ, sicut est factum hujus civitatis, illud quod fit ex potentia vel tyrannide : quia sicut tunc habebat in civitate potestatem tyrannus vel divites, ita etiam in populari statu populus. Quartam dubitationem ponit, ibi, « Videtur autem sermo etc. » Et primo ponit hanc dubitationem in generali : et dicit quod proprius sermo ad solvendum tertiam dubitationem est, quomodo oporteat civitatem dicere eamdem vel non eamdem. Secundo ibi, « Superficialis igitur etc, » dividit prædictam dubitationem in duas partes : et dicit quod hujusmodi quæstio in ipsa superficie apparet : quod est circa duo : scilicet circa locum civitatis, et circa homines inhabitantes civitatem. Contingit enim quandoque aliter separari homines a loco : puta cum omnes cives expelluntur de civitate, et quidam ducuntur ad unum locum, et quidam ad alium. Potest igitur esse dubitatio, si superinducantur alii habitatores, utrum sit eadem civitas vel non : et hæc quidem dubitatio levior est, idest facilior. Civitas enim multipliciter dicitur. Uno modo ipse locus civitatis : et sic civitas est eadem : alio modo populus civitatis, et sic civitas non est eadem. Sed tunc remanet alia dubitatio, quam tangit ibi, « Similiter quoque etc. » Si enim semper iidem homines habitent eumdem locum, potest esse dubium quando sit una civitas, et quando non. Et primo excludit unam rationem unitatis, cum dicit, » Non enim utique muris etc. » Et dicit quod non potest dici, quod homines inhabitantes civitatem conservent identitatem civitatis propter muros eosdem. Posset enim contingere quod toti uni regioni, puta Peloponneso, circumduceretur unus murus, et tamen non esset eadem civitas, et ita fuit de Babylone vel de quacumque alia maxima civitate, in qua magis comprehenditur una gens, quam una civitas. Dicitur enim de Babylone quod quando fuit capta una pars civitatis, usque ad tertium diem non sensit alia pars civitatis propter murorum amplitudinem. Et interponit quod de hac dubitatione, scilicet utrum expediat esse ita magnam civitatem, considerandum erit alibi, idest in septimo. Pertinet enim ad politicum cognoscere quanta debeat esse magnitudo civitatis, et utrum debeat continere homines unius gentis vel plurium : nam civitatis magnitudo tanta esse debet, ut et fertilitas regionis sufficiat, et ut hostes insanos repellere possit. Constare etiam debet ex una gente potius, quia gens una, unius moris et unius consuetudinis est quæ amicitiam propter similitudinem inter cives conciliat : unde civitates quæ constitutæ sunt ex diversis gentibus, propter dissensiones quas habuerunt propter diversitatem morum destructæ fuerunt, quia una pars adjungebat se inimicis propter odium alterius partis.

Deinde cum dicit « sed eisdem »

Inquirit de alia ratione unitatis ; utrum scilicet hominibus remanentibus in eodem loco, sit dicenda civitas eadem propter idem genus inhabitantium, quia scilicet quidam succedunt quibusdam, quam-

vis non sint iidem homines numero : sed sicut dicimus fontes vel fluvios esse eosdem propter successionem aquarum, quamvis quædam effluat et quædam adveniat, ita dicimus eamdem civitatem, quamvis alii corrumpantur alii generentur, quamdiu manet idem genus hominum.

Deinde cum dicit « an homines »

Solvens hanc dubitationem ostendit veram rationem unitatis civitatis : et dicit quod propter prædictam successionem hominum unius generis, potest aliqualiter dici eadem multitudo hominum : non tamen potest dici eadem civitas, si mutetur ordo politiæ : cum enim communicatio civium, quæ politia dicitur, sit de ratione civitatis, manifestum est quod mutata politia non remanet eadem civitas, sicut videmus in illis qui dicunt cantiones in choris quod non est idem chorus, si quandoque sit comicus, idest dicens cantiones comicas de factis infirmarum personarum, quandoque autem tragicus, idest dicens tragicas cantiones de gestis principum : et ita etiam videmus in omnibus aliis quæ consistunt in quadam compositione vel communione, quod quandocumque alia est species compositionis non remanet identitas : sicut non est eadem harmonia, si quandoque sit dorica, idest septimi vel octavi toni, quandoque autem phrygia, idest tertii vel quarti. Cum igitur omnia talia habebant hunc modum, manifestum est quod civitas est dicenda eadem respiciendo ad ordinem politiæ; ita quod mutato ordine politiæ, licet remaneat idem locus et iidem homines, non est eadem civitas, quamvis materialiter sit eadem. Potest autem civitas sic mutata vocari, vel eodem vel altero nomine, sive sint iidem, sive alii : sed si est eadem nomine, erit æquivoce dictum. Utrum autem propter hoc quod non remanet eadem civitas facta transmutatione politiæ, sit justum, quod conventiones prioris politiæ adimpleantur vel non, pertinet ad aliam considerationem, quæ in sequentibus determinabitur.

LECTIO III.

Non esse idem bonum civem, et bonum virum esse, cum is bonus civis sit qui et apte parere et imperare commode sciat, bonus autem vir absolute dicatur.

ANTIQUA.

His autem quæ dicta sunt, habitum est considerare, utrum eamdem virtutem boni viri et civis studiosi, vel non eamdem. At vero, siquidem hoc oportet sortiri inquisitione, eam quæ civis, typo quodam primo sumendum. Sicut igitur nauta unus aliquis communium est, ita et civem dicimus. Nautarum autem quamvis dissimilium existentium potentia, hic quidem enim est remigator, hic autem gubernator, hic autem prorarius, hic autem aliam quamdam talem habens denominationem, palam quia diligentissima uniuscujusque ratio propria virtutis erit similiter autem, et communis quædam congruit omnibus. Salus enim navigationis opus est ipsorum omnium : hoc enim desiderat unusquisque nautarum. Similiter igitur civium quamvis dissimilium existentium, opus est salus communitatis : communitas autem est politia : propter quod quidem necessarium est esse civis virtutem ad politiam. Siquidem igitur sunt plures politiæ species, palam quod non contingit studiosi civis unam esse virtutem perfectam. Bonum autem virum dicimus esse secundum virtutem perfectum. Quod quidem igitur contingit civem existentem studiosum non possidere virtutem secundum quam est studiosus vir, manifestum. Quinimmo, et secundum alium modum est, dubitantes venire ad eamdem rationem de optima politia. Si enim impossibile ex omnibus studiosis existentibus esse civitatem, oportet autem unumquemque quod secundum ipsum opus bene facere, hoc autem virtute; quoniam impossibile similes esse omnes cives, non utique erit virtus una civis et boni viri. Eam quidem enim quæ

RECENS.

Iis porro, quæ nunc exposita sunt, proximum est ut videamus, utrum eamdem esse virtutem viri boni et boni civis statuere debeamus, necne. Verum enim vero si hoc acquirendum est, civis virtus primum, rudi quadam imagine informata, cognoscenda est. Quemadmodum igitur nauta unus quidam est ex sociis navigationis, sic et civis est membrum societatis civilis. Quamvis autem nautæ sint inter se vi et facultate dissimiles : (alius enim est remex, alius gubernator, alius proræ præfectus, alius alio nomine a munere appellatur :) perspicuum tamen est uniuscujusque eorum subtilissimam ac perfectissimam definitionem e virtute cujusque propriam sumi ; similiter autem et communem aliquam ad omnes apte quadrantem. Nam salus navigii eorum omnium commune opus et munus est. Hanc enim, tamquam finem, nautarum unusquisque expetit.

Sic igitur et civium cujusque quantumvis inter se dissimilium salus societatis communitate efficitur. Societas autem civili vita continetur : quocirca civis ad vitam civilem et rempublicam referatur necesse est. Si igitur plura sunt reipublicæ administrationis genera, nimirum fieri non potest ut boni civis virtus sit una aliqua eaque perfecta. At virum bonum a virtute perfecta appellamus. Evenire igitur posse ut, qui sit bonus civis, eam virtutem non sit consecutus, a qua vir bonus appellatur, ex his intelligere licet.

Verumtamen etiam alio modo eamdem rationem pertractare licet, si de optima reipublicæ administrandæ forma quærimus. Si enim fieri non potes

studiosi civis oportet omnibus inesse (sic enim optimam necessarium esse civitatem); eam autem quæ viri boni, impossibile, si non omnes necessarium bonos esse eos qui in studiosa civitate cives. Adhuc enim ex dissimilibus est civitas, sicut animal mox est ex anima et corpore et anima ex ratione et appetitu, et domus ex viro et muliere, et possessio ex domino et servo. Eodem modo et civitas ex omnibus his, et adhuc ex aliis dissimilibus speciebus consistit: necesse non unam esse civium omnium virtutem, sicut neque chorizantium summi et astantis. Quod quidem igitur non eadem, manifestum ex his.

ut ex omnibus bonis viris constet civitas; suo autem quemque munere probe fungi oportet; hoc autem a virtute proficiscitur; quandoquidem non possunt cives omnes inter se esse similes, una boni civis et boni viri virtus esse nequit. Nam boni quidem civis virtus in omnibus inesse debet (sic enim civitas necessario futura est optima); boni viri autem virtus in omnibus inesse nequit, si non necesse est omnes viros bonos esse qui sunt in bona civitate cives.

Præterea quoniam ex dissimilibus constat civitas, quemadmodum, verbi gratia, animans ex animo et corpore, animus humanus ex ratione et appetitione, domus ex viro et uxore; (rei familiaris) possessio ex domino et servo: eodem autem modo et civitas tum ex his omnibus, tum præterea ex aliis dissimilibus generibus concreta est: necesse est non unam esse omnium civium virtutem, quemadmodum nec in choro præsultoris et ejus qui ei proximus adstat.

Sed forte erit alicujus eadem virtus civis boni et viri studiosi? Dicimus utique principem studiosum, esse bonum et prudentem: politicum autem, necessarium esse prudentem.

Et disciplinam autem mox alteram esse dicunt quidam principis, sicut et videntur regum filii equestrem et bellicam erudiri, ut Euripides ait: Non mihi quæ vana altera, sed quorum civitati opus est: tanquam sit quædam principis disciplina. Si itaque eadem principis boni et viri boni, civis autem est et qui subditus; non eadem utique erit simpliciter civis et viri, alicujus tamen, scilicet potentis principari. Solius civis non enim eadem principis. Et propter hoc Jason ait: Esurire quando non tyrannizat, tamquam nesciens idiota esse.

Boni viri igitur et boni civis virtutem non esse eamdem, ex his cognoscere licet. Sed utrumne alicujus boni civis et boni viri eadem virtus erit, necne? Dicimus utique bonum magistratum esse virum bonum et prudentem. Virum autem civitatis regendæ facultate præditum necesse est esse prudentem. Tum quidam dicunt, ejus qui civitati præest, institutionem ab institutione privatorum diversam esse oportere, quemadmodum regum filios arte equestri et militari erudiri cernimus; et Euripides dicit « ne mi ista gloriosa, sed quæ civitas desiderat; » proinde quasi aliqua sit futuri rectoris disciplina.

Si igitur boni principis seu magistratus et boni viri virtus eadem est; et si is etiam, qui paret imperio, civis est: non eadem simpliciter et absolute fuerit civis et viri virtus, sed tamen alicujus civis: non enim eadem est ejus qui civitati præest, et civis. Atque idcirco fortasse Jason se dicebat esurire, quando non regnaret, utpote qui privatus esse non didicerat.

At vero laudatur posse principari, et subjici, et probati civis virtus esse posse principari et subjici bene. Si igitur eam quidem quæ boni viri ponimus principativam, eam autem quæ civis ambo, non utique erunt ambo laudabilia similiter.

Quoniam igitur aliquando videtur utraque, et non eadem oportere principem discere et subditum, civem autem ambo scire, et participare ambobus; et hinc utique considerabit aliquis. Est enim principatus despoticus: hunc autem quæ circa necessaria dicta scire facere principem, non necessarium, sed uti magis; alterum autem servile: dico autem alterum posse et servire ministerialibus actionibus. Servi autem species plures dicimus: operationes enim plures, quarum unam partem tenent manuales, isti autem sunt, sicut et nomen significat ipsos, qui vivunt de manibus in quibus banausus artifex est. Propter quod apud quosdam non participabant principatus antiquitus artifices, antequam fuisset populus devius extremis. Opera quidem subditorum sic non oportet bonum neque politicum, neque civem bonum addiscere, nisi quandoque gratia opportunitatis sibi ad seipsum. Non enim adhuc accidit fieri hunc quidem despotum, hunc autem servum. Sed est quidam principatus secundum quem principatur similibus genere, et liberis: hunc enim dicimus esse civilem principatum quem oportet principem subditum addiscere, velut equestribus principari eum, qui inter illos subditus fuit, et exercitum ducere in exercitu ductum, et qui ordini præfuit, et insidias disposuit. Propter quod dicitur et hic bene, quod non est bene principari eum, qui non sub principe fuit.

Verumtamen laudatur sane posse et imperare et imperio parere: tum probi et spectati civis virtus esse perhibetur, posse et imperio bene præesse et imperio recte parere. Si igitur boni quidem viri virtutem ad imperandum aptam esse ponimus, boni civis autem ad imperandum et parendum: non fuerit utrumque similiter laudabile. Quoniam igitur interdum utrumque horum laudatur, et quoniam videtur non necesse esse ut eadem discat is qui imperat et is qui paret: civem autem utrumque scire oportere, tum præesse, tum imperio parere, atque utriusque facultatis participem esse debere, quid hinc consequatur, intelligere licet.

Est enim imperium aliquod domini proprium, quod supra herile appellavimus: hoc dico quod versatur in iis quæ necessaria dicuntur: quæ scire facere eum qui imperat, necesse non est, sed uti potius: facere vero, id est ministrare et operas serviles præstare, mancipiis convenit. Servorum autem genera plura esse dicimus; operæ enim serviles sunt plures. Unum genus est eorum qui operarii et opifices dicuntur: hi autem sunt, quod et nomen significat, qui manibus vitam tolerant: in quibus etiam illiberalis numeratur artifex. Quocirca apud quosdam priscis illis temporibus magistratuum non erant participes opifices, antequam democratia hæc novissima exstitisset.

Opera igitur et munera talium civium imperio subjectorum nec virum bonum, neque hominem ad regendam civitatem idoneum, neque bonum civem discere oportet, nisi forte sua ipsius causa, et ut aliquando sibi ipse utatur. Non enim jam amplius inter dominum et servum res agitur; sed est genus imperii, quod in similes genere et liberos homines exercetur. Hoc enim civile imperium esse dicimus: quod oportet eum qui civitati præest, parendo didicisse: veluti qui equitatui præesse vult, antea magistro seu præfecto equitum paruisse; qui dux exercitui esse, miles imperatori paruisse debet. Quapropter dicitur hoc quoque præclare, non posse quemquam bene imperare, qui non paruerit.

Horum autem virtus quidem altera. Oportet autem civem bonum scire et posse principari, et sub-

Horum autem virtus quidem diversa est. Sed oportet bonum civem et scire et posse tum imperio pa-

jus : et hæc virtus civis esse principatum liberorum ad utraque. Et boni etiam viri ambo, et si altera species temperantiæ et justitiæ principativæ. Etenim subjecti quidem, liberi autem, boni, palam quia non una utique erit virtus, puta justitia, sed habens species secundum quas principabitur et subjicietur. Sicut enim viri et mulieris alia temperantia et fortitudo, videbitur enim utique timidus vir esse, et si sic fortis fuerit sicut mulier fortis, et mulier loquax si sic ornata fuerit, sicut vir bonus. Quoniam et œconomia altera viri et mulieris : hujus quidem enim acquirere, hujus autem servare opus est. Prudentia autem principis propria virtus sola, alias enim videtur necessarium esse vel communes subditorum et principum. Subditi autem non est virtus prudentia, sed opinio vera. Sicut enim fistularum factor subjectus, princeps autem fistulator qui utitur. **Utrum quidem igitur eadem virtus viri boni, et civis** studiosi vel altera, et quomodo eadem et quomodo altera, manifestum ex his.

rere, tum imperare : et hæc civis virtus est, imperium liberorum scire in utramque partem. Tum viri boni est utrumque : quamvis specie differat temperantia et justitia ea quæ ad imperandum pertinet : ejus enim boni viri, qui paret imperio simulque liber est, in promptu est non posse esse unam eamdemque virtutem, verbi gratia, justitiam : sed eam duas formas habere, quarum altera ad imperandum, altera ad parendum facta est, quemadmodum viri et mulieris diversa temperantia et fortitudo est. Vir enim ignavus esse videatur, si sit ita fortis, ut mulierem fortem esse decet : et mulier loquax, si sit ita temperans et modesta, ut vir is qui bonus est. Nam et administratio rei familiaris alia est viri, alia uxoris : illius enim munus est quærere, hujus custodire.

Prudentia autem ejus qui præest sola virtus propria est : ceteras enim, ut apparet, necesse est esse communes et imperio subjectorum et imperantium. Ejus autem qui sub imperio est, virtus non est prudentia, sed opinio vera. Nam qui est sub imperio, est tamquam tibiarum artifex : qui præest autem, tamquam tibicen qui tibiis utitur. Utrum igitur eadem sit virtus boni viri et boni civis, an alia et diversa, et quomodo sit eadem : et quomodo diversa, ex his cognoscere licet.

Postquam Philosophus ostendit quid sit civis, et solvit quasdam dubitationes ; hic inquirit de virtute civis secundum quam determinatur ; et dividitur in partes duas. In prima ostendit quod non est simpliciter eadem virtus civis, et virtus boni viri. In secunda parte movet circa hoc quasdam dubitationes, ibi, « His autem quæ dicta sunt etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod non est eadem simpliciter virtus studiosi civis, et boni viri. In secunda ostendit quod alicujus civis est eadem virtus, quæ et boni viri, ibi, « Sed forte etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quo est intentio : quia post prædicta est consequens considerare, utrum debeamus ponere eamdem virtutem boni viri, vel non : quod est quærere, utrum ab eodem dicatur aliquis bonus vir et bonus civis : nam virtus est, quæ bonum facit habentem. Ad hoc autem, quod ista quæstio debitam inquisitionem accipiat, oportet primo ostendere, quæ sit virtus civis, sub quadam figura et similitudine. Secundo ibi, Nautarum autem etc. » ostendit, quod non sit eadem virtus civis et boni viri, tribus rationibus. In quarum prima præmittit similitudinem ad ostendendum quæ sit virtus boni civis : et dicit quod sicut nauta significat aliquid commune multis, ita et civis. Quod autem nauta sit communis multis, manifestat. Quia cum multi dissimiles in potentia, idest arte et officio, dicantur nautæ, quidam eorum est remigator, qui movet navem remis, quidam gubernator, qui dirigit motum navis gubernaculo, quidam autem est prorarius, idest custos proræ, quæ est anterior pars navis, et alii habent alia nomina et alia officia. Manifestum est autem quod unicuique horum convenit aliquid secundum propriam virtutem, et aliquid secundum communem. Ad propriam enim virtutem uniuscujusque pertinet, quod habeat diligentem rationem et curam de proprio officio, sicut gubernator de gubernatione, et sic de aliis. Communis autem virtus est quædam, quæ convenit omnibus : omnium enim eorum opus ad hoc tendit, ut navigatio sit salva : ad hoc enim tendit desiderium et intentio cujuslibet nautæ : et ad hoc ordinatur virtus nautæ inquantum est nauta. Ita etiam cum sint diversi cives habentes dissimilia officia, et status dissimiles per quos exercent proprias operationes in civitate, opus commune omnium est salus communitatis : quæ quidem communitas consistit in ordine politiæ. Unde patet quod virtus ejus inquantum est civis, consideratur in ordine ad politiam ; ut scilicet ille sit bonus civis, qui bene operatur ad conservationem politiæ. Sunt autem plures species politiæ, ut infra dicetur, et ex superioribus aliqualiter est manifestum : ad diversas autem politias ordinantur homines bene, secundum diversas virtutes. Alio enim modo conservatur status popularis, et alio modo potentia paucorum, aut tyrannis. Unde manifestum est quod non est virtus perfecta secundum quam civis possit simpliciter dici bonus ; sed aliquis dicitur virtuosus secundum unam virtutem perfectam, scilicet secundum prudentiam, ex qua omnes virtutes mo-

rales dependent. Contingit igitur aliquem esse bonum civem, qui tamen non habet virtutem secundum quam aliquis est bonus vir; et hoc in politiis, quæ sunt præter optimam politiam. Secundam rationem ponit, ibi, « Quinimmo et secundum alium modum etc. » Et dicit quod per alium modum possumus inquirendo sive objiciendo pervenire ad eamdem rationem, et circa optimam politiam; scilicet quod non sit eadem virtus boni civis et boni viri: quia impossibile est, quantumcumque sit bona politia, quod omnes cives sint virtuosi: sed tamen oportet quod unusquisque faciat opus suum quod ad civitatem pertinet, bene: quod quidem fit secundum virtutem civis, inquantum est civis. Et ideo dico quod non possunt esse omnes cives similes, ut idem opus ad omnes pertineat. Et ex hoc sequitur quod non sit una virtus boni civis et boni viri. Quam quidem consequentiam sic manifestat. Quia in optima politia oportet quod quilibet civis habeat virtutem boni civis. Per hunc enim modum civitas erit optima: sed virtutem boni viri, impossibile est quod omnes habeant, quia non omnes sunt virtuosi in una civitate, ut dictum est. Tertiam rationem ponit ibi, « Adhuc enim etc. » Et dicit quod omnis civitas constat ex dissimilibus rebus, sicut animal; animal enim componitur statim ex dissimilibus scilicet ex anima et corpore, et similiter anima humana constat ex dissimilibus, scilicet ex vi rationabili et appetitiva, et iterum domestica societas consistit ex dissimilibus scilicet ex viro et muliere: et acquisitio etiam constat ex domino et servo: civitas autem constat ex omnibus istis diversitatibus, et ex multis aliis. Dictum est autem in primo, quod non est eadem virtus principantis et subjecti, neque in anima, neque etiam in aliis: unde relinquitur, quod non sit una et eadem virtus omnium civium: sicut videmus, quod in choro non est eadem virtus supremi, idest illius qui ducit chorum, et astantis, idest illius qui assistit. Manifestum est autem quod una et eadem est virtus boni viri: relinquitur ergo, quod non sit eadem virtus boni civis et boni viri.

Deinde cum dicit « sed forte »

Ostendit quod alicujus civis est eadem virtus, quæ et boni viri. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit propositum. Secundo ex hoc concludit conclusionem probatam in præmissis, ibi, « Et disciplinam autem etc. » Tertio movet quamdam dubitationem circa præmissa, et solvit, ibi, « At vero laudatur, etc. » Dicit ergo primo, quod forte poterit dici, quod alicujus civis, ad hoc quod sit bonus, requiritur eadem virtus, quæ est boni viri. Non enim dicitur aliquis esse bonus princeps, nisi sit bonus per virtutes morales et prudens. Dictum est enim in sexto *Ethicorum* quod politia est quædam pars prudentiæ; unde oportet politicum, idest rectorem politiæ, esse prudentem, et per consequens bonum virum.

Deinde cum dicit « et disciplinam »

Concludit ex hoc, quod non sit eadem virtus boni civis simpliciter, et boni viri. Et ad hoc probandum primo inducit, quod quidam dicunt aliam esse disciplinam principis, qua est instruendus ad virtutem, et disciplinam civis, ut apparet ex hoc quod filii regum erudiuntur in equestrem et bellicam disciplinam. Unde, et Euripides dixit loquens ex persona principis: Non ad me pertinet scire quæ sunt speciosa, et alta quæ scilicet philosophi considerant, sed ea quorum opus est ad regimen civitatis: et hoc dixit ad significandum, quod est quædam propria disciplina principis. Ex quo concludit, quod si eadem sit disciplina et boni viri, non autem omnis civis est princeps, sed etiam subditi sunt cives; sequitur quod non sit simpliciter eadem virtus civis, et viri boni, nisi forte alicujus civis, illius scilicet, qui potest esse princeps. Et hoc ideo, quia non est eadem virtus principis et civis. Propter quod Jason dixit, quod graviter ferebat quando non tyrannizabat, ac si nesciret vivere sicut privata persona.

Deinde cum dicit « at vero »

Movet dubitationem circa præmissa. Et circa hoc duo facit. Primo objicit contra præmissa. Secundo solvit, ibi, « Quoniam igitur, etc. » Dicit ergo primo, quod quandoque laudatur civis ex hoc, quod potest bene principari et subjici. Si ergo virtus boni viri est quæ est virtus boni principis; virtus autem boni civis est, quæ se habet ad utrumque, scilicet ad principandum et subjiciendum: sequitur, quod non sunt ambo similiter laudabilia, scilicet esse bonum civem et bonum virum; sed esse bonum civem sit multo melius.

Deinde cum dicit « quoniam igitur »

Solvit prædictam dubitationem. Et primo ostendit quomodo est eadem dis-

ciplina principis et subjecti, et quomodo sit eadem virtus utriusque, ibi, « Horum autem virtus etc. » Circa primum tria facit. Primo proponit quod intendit : et dicit quod quia, sicut prædictum est, aliquando utrumque horum videtur scilicet quod non oporteat eamdem disciplinam discere principem et subditum ; et iterum quod bonus civis debet scire utrumque, scilicet principari et subjici : quomodo utrumque sit verum, oportet considerare ex sequentibus. Secundo, ibi, « Est enim principatus etc. » Ponit unum modum principatus, in quo verificatur unum eorum quæ dicta sunt : scilicet quod alia est disciplina principis et subditi. Et dicit quod est quidam principatus dominativus, in quo princeps est dominus subditorum ; et talem principem non oportet quod sciat facere ea quæ pertinent ad ministeria necessaria vitæ, sed magis quod sciat uti eis : alterum autem, scilicet posse servire in his quæ pertinent ad actiones ministeriorum, non videtur esse principativum vel dominativum, sed magis servile. Sunt autem diversæ species servorum secundum diversas operationes ministrantium : inter quos unam partem tenent illi qui manibus operantur, sicut artifices, coquinarii, et similes. Isti autem vivunt de operibus manuum, sicut ex nomine eorum significatur : et inter tales computantur viles artifices, idest qui opere suæ artis maculant corpus, ut in primo dictum est. Et quia operationes horum artificium non sunt principativæ, sed magis serviles, ideo antiquitus apud quosdam, artifices non habebant aliquam partem in principatu civitatis ; et hoc dico antequam fuisset populus extremus, idest antequam infimi de populo acciperent potestatem in civitatibus. Sic igitur patet quod hujusmodi opera subditorum non oportet addiscere neque bonum politicum, idest gubernatorem civitatis, neque etiam bonum civem, nisi quandoque propter aliquam utilitatem ad seipsum ; non quod in hoc serviat aliis, quia ita non esset distinctio inter dominum et servum, si hujusmodi servilia opera domini exercerent. Tertio ibi, « Sed est quidam principatus etc. » Ponit alium principatum in quo alia pars verificatur : scilicet quod eadem debet addiscere et princeps et subditus. Et dicit quod est quidam principatus secundum quem aliquis principatur, non sicut dominus servis, sed sicut liberis, et sibi æqualibus : et hic est civilis principatus, secundum quem in civitatibus nunc hi, nunc alii assumuntur ad principandum : et hujusmodi principem oportet subjectum addiscere qualiter debet principari ; sicut principari equitibus addiscit aliquis per hoc quod inter equites subjectus fuit, et esse dux exercitus addiscit aliquis per hoc quod fuit sub duce exercitus, et qui alicui particulari ordini præfuit, puta uni centuriæ vel uni cohorti, et qui insidias disposuit ad mandatum ducis. Magnum enim principatum exercere addiscit homo, et per subjectionem et per exercitium in minoribus officiis. Et quantum ad hoc bene dicitur in proverbio quod non potest bene principari, qui non fuit sub principe.

Deinde cum dicit « horum autem »

Ostendit quomodo sit eadem virtus, vel diverşa, principis et aliorum. Et dicit quod etiam in hoc principatu est altera virtus principis et subjecti : sed tamen oportet quod ille qui est simpliciter bonus civis, sciat et principari, et subjici principatui ; scilicet non dominativo, qui est servorum, sed politico, qui est liberorum. Et hæc est virtus civis, ut ad utrumque bene se habeat : et simpliciter boni viri sunt ambo, scilicet, et bene principari, et bene subjici. Et sic boni civis, inquantum est potens principari, est eadem virtus quæ et boni viri ; sed inquantum est subjectus, est alia virtus principis et boni viri, a virtute boni civis : puta altera species est temperantiæ et justitiæ principis, et temperantiæ et justitiæ subditorum. Subjectus enim qui est liber et bonus, non habet unam tantum virtutem, puta justitiam ; sed justitia ejus habet duas species ; secundum unam quarum potest bene principari, et secundum aliam bene subjici : et ita etiam de aliis virtutibus. Et manifestat hoc per exemplum : quia alia est temperantia et fortitudo viri et mulieris : quia vir reputabitur timidus, si non sit magis fortis quam fortis mulier ; et mulier quam decet taciturnitas, reputabitur loquax, si sit facunda sicut bonus vir. Et hoc ideo, quia etiam in dispensatione domus, aliud pertinet ad virum, aliud ad mulierem. Ad virum enim pertinet acquirere divitias, ad mulierem autem conservare. Et sic etiam se habet in civitate circa principem et subjectum. Nam proprie virtus principis est prudentia, quæ est regitiva et gubernativa. Aliæ vero virtutes morales, quarum ratio

consistit in gubernari est subjici, sunt communes [1] et subditorum et principum : sed tamen aliquid prudentiæ participant subditi, ut scilicet habeant opinionem veram de agendis, per quam possint seipsos gubernare in propriis actibus secundum gubernationem principis. Et ponit exemplum de illo qui facit fistulas, qui se habet ad fistulatorem, qui utitur fistulis, sicut subjectus ad principem : operatur enim recte faciendo fistulas, si habeat opinionem regulatam secundum mandatum fistulatoris : et ita est in civitate de subjecto et principe. Loquitur autem hic de virtute subditi, non inquantum est bonus vir, qui sic indiget habere prudentiam, sed loquitur de eo inquantum est bonus subditus : ad hoc enim non requiritur nisi quod habeat opinionem veram de his quæ ei mandantur. Ultimo autem epilogando concludit manifestum esse ex præmissis, an sit eadem vel altera virtus boni viri et boni civis ; et iterum, quomodo sit eadem et quomodo altera, quia est eadem inquantum potest bene principari, alia autem inquantum potest bene subjici.

LECTIO IV.

Quinam cives sint appellandi : et quod plures sint civium species.

ANTIQUA.

Circa civem autem adhuc restat quædam dubitationum, revera enim utrum civis est cui licet communicare principatu, aut banausos cives ponendum. Siquidem igitur et hos ponendum quibus non interest principatuum, non est possibile omnis civis esse talem virtutem. Ipse enim civis. Si autem nullus talium civis, in qua parte ponendus unusquisque ? neque enim advena, neque peregrinus. Aut propter hanc quidem rationem nullum dicemus accidere inconveniens ? neque enim servi dictorum nullum, neque libertini. Hoc enim verum quod non omnes ponendum cives, sine quibus non utique erit civitas : quoniam neque similiter cives pueri et viri : sed ii quidem simpliciter, ii autem ex suppositione ; cives quidem enim sunt, sed imperfecti. In antiquis quidem igitur temporibus apud quosdam erat servum, quod banausum vel peregrinum.

Propter quod multi tales et nunc. Optima autem civitas non faciet banausum civem. Si autem et hic civis ; sed civis virtutem quam diximus, dicendum non omnis utique liberi solum, sed quicumque operibus necessariis sunt dimissi. Necessariorum autem, qui quidem uni ministrantes talia, servi ; qui autem communiter, banausi et mercenarii.

Manifestum autem hinc parum considerantibus, quando habet de ipsis : ipsum enim apparens quod dictum est facit evidens. Quoniam enim plures sunt politiæ, et species civis necessarium esse plures, et maxime subditi civis. Quare in aliqua quidem politia necessarium esse banausum et mercenarium cives ; in aliquibus autem impossibile ; puta si qua est, quam vocant aristocratiam, et in qua secundum virtutem dantur honores, et secundum dignitatem : neque enim possibile est exhibere, quæ virtutis, viventem vita banausia vel mercenaria. In oligarchiis autem mercenarium quidem non contingit esse civem ; ab honorabilitatibus enim longis participationes principatuum : banausum autem contingit. Ditantur enim multi artificum. In Thebis autem lex erat, eum qui decem annorum non abstinuisset a foro, non participare virtute. In multis autem politiis contrahitur et peregrinorum lex. Qui enim ex matre cive, in quibusdam democratiis civis est : Eodem autem modo habent, et quæ circa spurios apud multos. Attamen quoniam propter indigentiam legitimorum civium, faciunt cives tales : propter pau-

RECENS.

Sed quod ad civem attinet, dubitatio quædam reliqua est, utrum revera civis sit, qui magistratum capere potest, an etiam ii qui artes illiberales et sordidas exercent, cives numerandi sint. Si igitur etiam ii qui honorum non sunt participes, cives numerandi sunt, fieri non potest ut omnium civium sit talis (civilis) virtus. Hic enim civis est. Sin horum nullus civis est, quo in loco quisque locandus atque habendus est? neque enim inquilinus neque peregrinus est.

An propter hanc rationem nihil inde absurdi effici dicemus? nam neque servi neque liberti quicquam eorum, quæ diximus, sunt. Hoc enim verum est, non omnes in numero civium esse habendos, sine quibus civitas non potest consistere. Nam ne pueri quidem eodem modo sunt cives, atque viri : sed hi quidem simpliciter, illi autem ex conditione et cum adjectione. Sunt enim cives quidem illi, sed imperfecti. Priscis igitur temporibus apud nonnullos opifices illiberales aut peregrini aut servi erant : quocirca etiam nunc plurimi tales sunt. Optima autem civitas non faciet artificem illiberalem ac sordidum civem. Quod si etiam hic civis est, attamen virtus ea, quam commemoravimus, dicenda est esse non cujuslibet civis, nec liberi tantum, sed eorum qui ab operibus necessariis vacui ac soluti sunt.

Eorum autem qui operibus necessariis operam dant, ii quidem qui unius commodis inserviunt, servi sunt : qui multorum et publicis, opifices illiberales et mercenarii. Id vero, quod ex iis quæ jam diximus, consequitur si paulo diligentius consideremus, statim manifestum fiet quomodo de hoc genere civium statuendum sit. Res enim ipsa, tantummodo verbis prolata, per se apparet et quæstionem explicat. Quoniam enim plures sunt reipublicæ administrandæ formæ, etiam civis genera sint plura necesse est, et maxime ejus civis qui imperio paret. Itaque in aliqua reipublicæ administrandæ forma artificem illiberalem et mercenarium cives esse necesse est ; in aliquibus non potest fieri ut sint : exempli gratia, si qua est quam aristocraticam vocamus, in qua ex virtute et dignitate honores deferuntur. Non enim potest fieri, ut is qui vitam colit illiberalem aut mercenariam, in ea quæ sunt virtutis, studium conferat.

In paucorum potentatu autem ut mercenarius sit

[1] Al. : « secundum constitutiones. »

[illegible] enim homines ex alienis legibus, delectum habentes turbæ paulatim eligunt eos, qui ex servo primum vel serva. Deinde eos, qui ex mulieribus, tandem autem solum eos, qui ex ambobus ipsis, cives faciunt. Quod quidem igitur species plures civis, manifestum ex his.

Et quod dicitur maxime civis, qui participat honoribus, sicut et Homerus poetizavit, ac si quemdam inhonoratum post exsurgentem. Sed ubi quod tale occultum est, gratia deceptionis cohabitantium est. Sicut advena enim est, qui honoribus non participat.

Utrum quidem igitur alteram, vel eamdem, ponendum, secundum quam vir bonus est, et civis studiosus, palam : quia alicujus quidem civitatis idem, alicujus autem alius : et ille autem non omnis, sed qui civis, et dominus, et potens esse dominus, vel secundum se, vel cum aliis curæ communium.

civis, contingere non potest ; (nam ex magno et amplo censu magistratus imperiaque obtinentur ;) artifex autem illiberalis potest : plerique enim artifices sunt locupletes. Thebis autem lex erat, ne qui non decem annos foro rerum venalium abstinuisset, magistratum capere posset. In multis autem rebuspublicis lex etiam peregrinos ad civitatem allicit atque invitat, nam qui ex matre cive natus est, in nonnullis democratiis civis est.

Eadem autem apud multos etiam eorum qui ex justis nuptiis procreati non sunt, ratio est. Veruntamen quoniam civium germanorum penuria coacti tales homines cives efficiunt, (nam propter hominum paucitatem talibus legibus utuntur ;) ubi primum turba abundare cœperunt, paulatim de civitate excipiunt primum eos qui ex servo aut ancilla, deinde eos qui ex feminis, non etiam e viris civibus nati sunt : ad extremum eos duntaxat, qui ex utroque parente cive orti sunt, cives faciunt.

Quum plura igitur civis esse genera ex his intelligere liceat, tum etiam hoc, eum maxime dici civem, qui honorum est particeps, ut et Homerum Achillem loquentem fecit : « Tanti ab eo factus, quanti advena honoribus expers, » est enim tanquam inquilinus atque advena, qui honorum particeps non est. Verum ubi res celatur, id fit eorum qui una habitant, fallendorum gratia. Utrum igitur alia an eadem virtus sit habenda, ex qua vir bonus et bonus civis est, ex dictis perspicuum est : et alicujus civitatis eumdem esse bonum civem et bonum virum; alicujus alium ac diversum; illumque non omnem sed eum qui civitatis administrandæ scientiam habeat, et penes quem reipublicæ administrandæ sit aut possit esse potestas, aut solum aut cum aliis.

Postquam Philosophus ostendit quæ sit virtus studiosi civis, et utrum sit eadem cum virtute boni viri, hic movet quamdam dubitationem circa prædeterminata. Et circa hoc tria facit. Primo movet dubitationem. Secundo solvit eam, ibi, « Propter quod etc. » Tertio solutionem manifestat, ibi, « Manifestum autem etc. » Dicit ergo primo, quod circa civem adhuc remanet quædam dubitatio : utrum scilicet ille solus sit civis, qui potest communicare in principatu civitatis; an etiam viles artifices sint ponendi cives, quos non contingit communicare in principatu. Et objicit ad utramque partem : quia si mercenarii dicantur cives, ad quos nihil pertinet de civitatibus, sequetur, quod virtus quam diximus esse boni civis, ut scilicet possit bene principari et subjici, non pertineat ad omnem civem, quia iste civis ponitur, qui tamen non potest principari : scilicet, ut dicatur, quod nullus talium sit civis : remanebit dubium, in quo genere sint ponendi mercenarii. Non enim potest dici quod sint advenæ, quasi aliunde venientes ad habitandum in civitate; neque quod sint peregrini, sicut viatores, qui propter aliquod negotium ad civitatem veniunt, non causa manendi. Hujusmodi enim artifices, et mansionem in civitate habent, et in civitate sunt nati, non advenientes aliunde. Solvit prædictam dubitationem , et dicit quod propter hanc ultimam rationem dubitatur in qua parte ponendi sunt artifices, si non cives sunt, non sequitur aliquod inconveniens. Isti enim sunt, qui non sunt cives, et tamen non sunt advenæ neque peregrini; sicut patet de servis et libertinis, qui sunt ex servitute libertati restituti. Verum est enim quod non omnes sunt cives, qui sunt necessarii ad complementum civitatis, sine quibus civitas esse non potest; quia non solum de servis, sed etiam de pueris videmus, quod non sunt perfecti cives, sicut et viri. Viri enim sunt simpliciter cives, quasi potentes operari ea quæ sunt civium : sed pueri sunt cives ex suppositione, idest cum aliqua determinatione diminuente. Sunt enim cives imperfecti : et sicut servi et pueri sunt quidem aliqualiter cives, sed non perfecte, ita etiam est et de artificibus. Unde in antiquis temporibus viles artifices, et etiam peregrini, apud quasdam civitates erant servi, sic etiam et modo multi sunt tales.

Deinde cum dicit « propter quod »

Manifestat prædictam solutionem : quia etiam in civitate optime disposita

non possent esse opifices cives. Et si dicatur quod opifex est civis aliquo modo ; tunc dicendum est quod virtus civis, quam determinavimus, ut scilicet possit bene principari et subjici, non est civis, licet civis sit quomodocumque dictus : sed oportet, ad hoc quod ad eos pertineat hujusmodi virtus quod non solum sint liberi, sed etiam sint dimissi, idest absoluti ab operibus necessariis vitæ. Illi enim qui sunt deputati talibus necessariis operibus, siquidem in his ministrent uni tantum, hoc est proprie servorum : consueverunt enim servi hujusmodi ministeria exhibere dominis suis. Si autem hæc ministeria exhibeant communiter quibuscumque, hoc pertinet ad mercenarios et sordidas personas, quæ serviunt quibuscumque pro pecunia.

Deinde cum dicit « manifestum autem »

Manifestat propositam solutionem. Et circa hoc facit tria. Primo ostendit, quomodo aliquis diversimode in diversis politiis est civis. Secundo ostendit quod maxime civis est in qualibet politia, qui potest participare principatu, ibi, « Et species civis necessarium, etc. » Tertio epilogando colligit ea quæ dicta sunt de virtute civis. Dicit ergo primo quod manifestum erit, quomodo se habeat veritas circa præmissa, ex parva consideratione eorum quæ sequuntur. Si enim aliquis perfecte videat id quod dicetur, fiet ei evidens quod dictum est : cum enim sint plures politiæ specie differentes, et civis dicatur in ordine ad politiam, ut dictum est ; necesse est etiam quod civis habeat plures species. Et maxime ista differentia attenditur quantum ad cives subditos, qui in diversis politiis diversimode se habent ad principatum. Illi autem qui præsident in qualibet politia principantur. Unde propter diversitatem politiarum, et per consequens civium, necesse est quod in aliqua politia, scilicet in populari statu, in qua quæritur solum libertas, mercenarii sint cives : poterunt enim ad principatum promoveri, cum sint liberi : sed in aliquibus politiis est hoc impossibile, sicut maxime contingit in optimatum statu, in quo dantur honores dignis secundum eorum virtutem, illi qui vivunt vita mercenaria non possunt civitati exhibere in suo regimine ea quæ pertinent ad virtutem, quia non sunt in talibus exercitati. Sed in statu paucorum mercenarii quidem non possunt esse cives, quia in hujusmodi politiis assumuntur aliqui ad principatus propter diuturnos honores præcedentes et divitias. Unde non de facili potest contingere quod mercenarii ad honores assumantur, qui vix per totam vitam suam tantum possunt congregare, unde divites fiant. Sed artifices in talibus politiis possunt esse cives et principes, quia multi artifices cito ditantur, et ita possunt propter divitias in statu paucorum assumi ad principatus, cum per aliquod tempus ab artificiis se abstinentes, postquam fuerint ditati, honorabilem duxerunt vitam : unde apud Thebas erat statutum quod ille qui abstinuisset a foro venalium rerum decem annis, posset participare virtute, scilicet principativa. Sed quamvis peregrini, advenæ, et abjectæ personæ non possint esse cives, quasi potentes principari in civitatibus bene institutis, tamen in multis politiis, scilicet popularibus, restringitur lex de peregrinis et advenis ut non sint cives ; quia in quibusdam civitatibus, ille qui est natus ex matre cive, reputatur civis, licet pater [1] sit advena vel peregrinus. Et ita etiam est lex de spuriis apud multos, ut scilicet sint cives : sed hoc faciunt propter indigentiam bonorum civium, et propter paucitatem hominum habentes defectum turbæ, in qua consistit potestas status popularis, utuntur talibus legibus, ut primo eligant eos in cives, qui sunt nati ex servo vel ex serva, dummodo alter parentum sit liber ; deinde crescente multitudine, excludunt omnes filios servorum, sed reputant cives eos, qui sunt nati ex mulieribus civibus, quamvis patres sint advenæ, tandem autem diriguntur ad hoc quod judicant cives illos, qui sunt nati ex ambabus liberis et civibus. Sic igitur manifestum est quod sunt diversæ species civium, secundum diversitatem politiarum.

Deinde cum dicit « et quod »

Ostendit quis sit maxime civis ; et dicit quod maxime ille dicitur civis in qualibet politia, qui participat honoribus civitatis. Unde Homerus dixit poetice de quodam quod post alios surrexit, puta ad loquendum, sicut quidam inhonoratus, idest sicut quidam advena, qui non erat civis. Sed ista ratio civis, occultatur : decipiuntur enim ex eo quod simul habitant, existimantes propterea omnes, qui

[1] Al. : « pene. »

in civitate cohabitant, cives esse. Sed hoc non est conveniens, quia ille qui non participat honoribus civitatis, est sicut advena in civitate.

Deinde cum dicit « utrum quidem »

Colligit epilogando quæ dixerat : et dicit quod circa hanc quæstionem qua quærebatur, utrum sit eadem virtus boni viri et studiosi civis, ostensum est quod in aliqua civitate, scilicet optimatum, idem est bonus vir et bonus civis, in qua principatus dantur secundum virtutem quæ est boni viri : in aliquibus autem alius est bonus civis, scilicet in corruptis politiis in quibus principatus dantur non secundum virtutem. Et ille qui est idem cum bono viro, non est quicumque civis, sed ille qui est rector civitatis et dominus vel potens esse dominus eorum quæ pertinent ad curam communitatis, vel solus vel etiam cum aliis. Dictum enim est supra quod eadem est virtus principis et boni viri. Unde si civis accipiatur, qui est princeps vel qui potest esse, eadem est virtus ejus et boni viri. Si autem accipitur civis, scilicet imperfectus qui non potest esse princeps, non erit eadem virtus boni civis et boni viri, ut ex prædictis patet.

LECTIO V.

Quod civitas sit liberorum hominum societas, cujus finis est utilitas communis. in quam omnis administratio publica tendere debet.

ANTIQUA.

Quoniam autem hæc determinata sunt, quod post hæc considerandum, utrum unam ponendum politiam, vel plures : et si plures, quæ, et quot, et differentiæ quæ sunt ipsarum.

Est autem politia ordo civitatis aliorum principatuum, et maxime dominantis omnium. Dominans quidem enim ubique est politeuma civitatis : politeuma autem est politia : dico autem, puta in democraticis quidem dominans populus, pauci autem e contrario in oligarchiis. Dicimus et politiam alteram esse eorum : eumdem autem hunc sermonem dicemus de aliis.

Supponendum itaque primo, cujus gratia, constructa est civitas, et principatus species quot, ejus qui circa hominem et circa communionem vitæ.

Dictum est autem in primis sermonibus, in quibus de œconomia determinatum est, et de despotica, et quod natura quidem est homo animal civile : propter quod et nullo indigentes ejus, quæ ab invicem politiæ, appetunt convivere. Quinimmo, et communiter conferens colligit inquantum adjacet et unicuique pars, ut vivatur bene.

Maxime quidem igitur hoc est finis et communiter omnibus et sigillatim. Conveniunt autem et ad invicem gratia ipsius et continet politicam communionem : forte enim inest aliqua boni particula, et secundum ipsum vivere solum, si non diris secundum vitam excedatur valde. Palam autem quod perseverant multa mala sustinentes multi hominum inviscati ad vivere, tamquam existente quodam solatio in ipso, et dulcedine naturali.

At vero principatus dictos modos facile dividere : etenim in extrinsecis sermonibus determinamus de ipsis sæpe. Despotia quidem enim quamvis sit idem conferens secundum veritatem ei qui natura servus, et ei qui natura despotes, tamen principatur ad conferens despotis nihilominus; ad id autem quod servi secundum accidens. Non enim contingit corrupto servo salvari despotiam. Principatus autem puerorum et mulieris, et totius domus, quem utique

RECENS.

Postquam autem hæc explicata sunt, deinceps videndum est, utrum una civitatis administrandæ forma statuenda sit, an plures : et si plures, quæ et quot, et quæ sint earum differentiæ. Est autem reipublicæ administrandæ forma, ordinatio quum aliorum civitatis imperiorum, tum ejus maxime, quod potestatem et auctoritatem in civitate habet omnium maximam. Administratio enim et gubernatio civitatis ubique potestatem et auctoritatem obtinet. Civitatis autem administrandæ forma administratione seu gubernatione civitatis continetur : verbi gratia, in democratiis summa imperii potestas penes populum est; in oligarchiis contra penes paucos : et dicimus horum rempublicam esse diversam. Eadem est ratio de ceteris formis.

Supponendum autem primum est, cujus rei gratia constituta fuerit civitas, et quod sint imperii genera ad hominem et ad vitæ societatem pertinentis. Dictum igitur est etiam primo libro, in quo de ratione tuendæ rei familiaris et herili imperio explicavimus, hominem animal quidem esse ad civilem vitæ cultum factum a natura : quo fit ut, etiamsi mutuo auxilio non egeant, nihilominus societatem et communitatem vitæ appetant.

Verumtamen communis etiam utilitatis ratio eos congregat ad bene beateque pro sua cujusque parte vivendum. Hic igitur maxime propositus finis est de communiter omnibus et proprie singulis. Conveniunt autem etiam ejus ipsius rei causa, ut vivant; et civilem societatem continent atque conservant : videtur enim in ipsa per se vita pars beatitudinis inesse, nisi res adversæ in vita valde modum superent. Perspicuum enim est, plerosque homines, vivendi cupiditate captos, multas ærumnas patienter ferre, quoniam quædam in vivendo dulcedo naturalis inest.

Jam vero etiam imperii modos qui dicuntur, distincte explicare facile est. Nam etiam in exotericis libris sæpenumero iis de rebus disserimus. Domini enim imperium, quamvis re vera natura servo et natura domino idem expediat, nihilominus tamen domini utilitatem spectat per se, servi autem ex eventu. Fieri enim non potest ut servo intereunte imperium domini sit salvum.

Imperium autem patris in liberos et in uxorem et

vocamus œconomicum, vel subjectorum gratia est, vel alicujus communis amborum. Secundum se quidem subjectorum : ut videmus et alias artes, puta medicinalem et exercitativam : secundum accidens autem et utique ipsorum erunt : nihil enim prohibet exercitia docentem pueros aliquando esse et ipsum eorum qui exercitantur, sicut gubernator est semper unus nautarum. Puerorum quidem igitur exercitator vel gubernator considerat subjectorum bonum : quando autem unus horum fuerit et ipse, secundum accidens participat utilitatis : hic quidem enim nauta, hic autem fit unus eorum qui exercitantur, cum sit puerorum exercitator.

Propter quod et politicos principatus quando fuerint secundum æqualitatem civium constituti et secundum similitudinem, secundum partem dignificant principari, prius quidem qua aptum natum erat dignificantes in parte ministrare, et considerare aliqua rursum quod ipsius bonum, sicut ipse principans considerabat quod illius conferens. Nunc autem propter utilitates quæ a communibus, ut eas quæ ex principatu, volunt continue principari, veluti si accideret sanos esse semper principantes cum essent ægrotativi : etenim sic forte utique persequerentur principatus.

Manifestum ergo, quod quæcumque quidem politiæ intendunt quod communiter conferens, ipsæ quidem rectæ existunt entes secundum id quod simpliciter justum. Quæcumque autem conferens principum solum, vitiatæ, et omnes sunt transgressiones rectarum politiarum. Despoticæ enim. Civitas autem communitas liberorum est.

in omnem domum, quod appellamus œconomicum, aut eorum quibus imperatur gratia est, aut communem quamdam utrorumque utilitatem spectat. Per se quidem eorum qui parent imperio gratia, ut et alias artes videmus, verbi gratia, artem medendi et artem corporum exercendorum, quæ quidem ex eventu etiam ipsorum gratia esse possunt. Nihil enim obstat quominus is qui puerorum corpora exercet, unus sit interdum etiam ipse ex iis qui exercentur, velut navis gubernator semper unus est e numero nautarum. Pædotriba igitur aut gubernator eorum qui imperio parent bonum intuetur : quum autem ipse unus ex horum numero est, communis etiam utilitatis et salutis ex eventu fit particeps : hic enim simul nauta est, pædotriba autem eorum qui exercentur fit unus.

Quapropter et civilia imperia, quum civitas juxta æqualitatem et similitudinem civium constituta est, æquum esse putant se vicissim gerere. Atque olim quidem pro rei natura æquum esse existimabant se pro sua virili parte muneribus fungi, et contra aliquem alium ipsius bonum procurare, ut ipse antea, magistratum gerens, illius utilitati consulebat. Nunc autem propter emolumenta quæ ex republica et imperio proficiscuntur, perpetuo cupiunt magistratum gerere ; quasi eveniret ut, qui magistratum gerunt, semper bene valerent, si sint infirma valetudine ; tum enim fortasse (merito) imperia et magistratus consectarentur.

Perspicuum igitur est, quæcumque reipublicæ communem utilitatem spectant, eas rectas esse et ei juri quod simpliciter dicitur consentaneas : quæcumque vero imperantium dumtaxat utilitati consulunt, omnes esse depravatas et a recta reipublicæ forma detortas. Sunt enim dominorum in servos imperio similes, quum civitas sit liberorum societas.

Postquam Philosophus determinavit de cive, ex cujus notitia cognosci potest quid sit civitas, hic consequenter intendit distinguere politiam in suas species : et dividitur in partes tres. In prima distinguit politias. In secunda ostendit quid sit justum in unaquaque politia, ibi, « Sumendum autem prius etc. » Tertio ostendit quæ politiarum sit potior, ibi, « Habet autem etc. » Circa primum tria facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo ostendit quid sit politia, ibi, « Est autem politia etc. » Tertio dividit politias, ibi, « Supponendum est itaque etc. » Dicit ergo primo quod determinatis prædictis restat considerare, utrum sit una politia tantum vel plures ; et si sint plures, quot et quæ omnes sint, et quomodo ad invicem differant.

Deinde cum dicit « est autem »

Ostendit quod sit respublica ; et dicit quod respublica nihil est aliud quam ordinatio civitatis quantum ad omnes principatus qui sunt in civitate, sed præcipue quantum ad maximum principatum, qui dominatur omnibus aliis principatibus. Et hoc ideo, quia impositio ordinis in civitate, tota consistit in eo qui dominatur civitati ; et talis impositio ordinis est ipsa respublica. Unde præcipue respublica consistit in ordine summi principatus secundum cujus diversitatem respublicæ diversificantur : sicut in statu populari dominatur populus, in statu paucorum pauci divites : et ex hoc est diversitas harum politiarum. Et eodem modo dicendum est de aliis politiis.

Deinde cum dicit « supponendum itaque »

Distinguit politias. Et primo dicit quomodo distinguuntur rectæ politiæ ab injustis. Secundo quomodo distinguantur veræ politiæ in seipsis, ibi, « Determinatis autem his etc. » Circa primum tria facit. Primo ostendit ad quid sit civitas ordinata. Secundo ostendit quomodo distinguuntur principatus ad invicem. Tertio concludit differentiam rectarum politiarum et iniquarum, ibi, « Manifestum ergo etc. » Circa primum duo facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo incipit exequi propositum, ibi, « Dictum est autem in primis etc. » Dicit ergo primo, quod cum oporteat distinguere politias ad invicem, oportet primo duo præmittere ; quorum primum est propter quid civitas sit instituta. Secundum est, quot sunt differentiæ principatuum, qui sunt circa omnia quæ veniunt in communionem vitæ. Ex his enim duobus poterit accipi differentia justæ et injustæ politiæ.

Deinde cum dicit « dictum est »

Ostendit quid sit finis civitatis vel politiæ, et dicit quod dictum est in primo libro, in quo determinatum est de œconomica et dominica, quod homo naturaliter est animal civile, et ideo homines appetunt ad invicem vivere et non esse solitarii, etiam si in nullo unus alio indigeret ad hoc quod ducerent vitam civilem : sed tamen magna utilitas est communis in communione vitæ socialis : et hoc quantum ad duo. Primo quidem quantum ad bene vivere : ad quod unusquisque affert suam partem, sicut videmus in qualibet communitate, quod unus servit communitati de uno officio, alius de alio, et sic omnes communiter bene vivunt. Hoc igitur, scilicet bene vivere, maxime est finis civitatis vel politiæ, et communiter quantum ad omnes et sigillatim quantum ad unumquemque. Secundo utilis est vita communis etiam propter ipsum vivere, dum unus in communitate vitæ existentium alii subvenit ad sustentationem vitæ et pericula mortis. Et propter hoc homines ad invicem conveniunt et conservant politicam communionem, quia etiam ipsum vivere secundum se consideratum absque aliis quæ faciunt ad bene vivendum est quoddam bonum et diligibile, nisi forte homo in vita sua patiatur aliqua valde gravia et crudelia. Et hoc patet ex hoc quod homines etiam si multa mala sustineant, tamen perseverant in affectu vivendi quadam naturali dulcedine illecti ad desiderium vitæ, ac si ipsa habeat in se quoddam solatium et dulcedinem naturalem.

Deinde cum dicit « at vero »

Distinguit species principatus. Et primo in œconomicis. Secundo in politicis, ibi, « Propter quod et politicos etc. » Dicit ergo quod facile est distinguere modos principatus qui dicuntur, quia a se etiam facta est mentio in externis sermonibus præter principalem intentionem de ipsis, sicut in octavo *Ethicorum*, et supra etiam in secundo. Est autem in domesticis duplex principatus. Unus qui idem est domini ad servos qui vocatur dominatio : et quamvis idem sit secundum rei veritatem utile ei qui est naturaliter servus, et ei qui est naturaliter dominus, ut scilicet iste ab illo regatur, tamen dominus principatur servo ad utilitatem domini, non autem ad utilitatem servi, nisi forte per accidens, inquantum scilicet corrupto servo cessat dominium. Alius autem est principatus ad liberos, sicut ad filios et uxorem et totam familiam, qui vocatur principatus œconomicus. In quo quidem principatu intenditur utilitas subditorum, vel etiam communis utrorumque. Per se quidem et principaliter, utilitas subditorum, sicut videmus in aliis artibus, sicut ars medicinæ intendit principaliter utilitatem eorum qui medicantur, et ars exercitativa intendit principaliter utilitatem eorum qui exercitantur ; sed per accidens contingit quod etiam utilitas redundat in ipsos qui habent artem. Ille enim qui exercitat pueros etiam ipse simul exercitatur; aliquando etiam est de numero eorum qui exercitantur, sicut gubernator unus est nautarum, qui navi vehuntur. Sic igitur exercitator puerorum et gubernator navis considerat per se subjectorum utilitatem : sed quia ipse est unus de numero eorum qui exercentur et vehuntur, ideo uterque per accidens participat utilitate communi quam procurat. Et similiter pater participat utilitatem domus quam procurat.

Deinde cum dicit « propter quod »

Distinguit secundum præmissa principatus politicos : et dicit quod quia principatus qui est supra liberos ordinatur principaliter ad utilitatem subditorum; ideo dignum reputatur quod particulariter principentur cives secundum principatus politicos, quando fuerint instituti secundum æqualitatem et similitudinem civium. Tunc enim dignum videtur quod in una parte temporis quidam principentur, in alia vero alii. Secus autem esset, si quidam civium multum excederent alios in bonitate : tunc enim dignum esset, ut illi semper principarentur; sicut infra dicetur. Sed circa istud dignum variatur æstimatio hominum secundum temporum diversitatem : a principio enim ipsi qui principabantur quasi aliis servientes reputabant dignum, sicut et erat, ut ipsi in parte ministrarent aliis intendentes utilitati aliorum, et iterum alio tempore si aliquis alius principaretur qui intenderet ad bonum sui ipsius, sicut ipse prius intendebat ad bonum aliorum : sed postea homines, propter utilitates quæ veniunt ex bonis communibus quæ sibi principantes usurpant et quæ veniunt etiam ex ipso jure principatus, volunt semper principari, esset infirmum esse. Sic enim videntur homines appetere principatum, sicut infirmi appetunt sanitatem.

Deinde cum dicit « manifestum ergo »

Concludit ex dictis distinctionem rectarum politiarum ab injustis. Cum enim ita sit quod principatus liberorum sit ordinatus ad utilitatem subditorum, manifestum est quod in quibuscumque politiis principes intendunt communem utilitatem, illæ sunt rectæ politiæ secundum justitiam absolutam : in quibuscumque vero politiis intenditur sola utilitas principantium, illæ sunt vitiatæ et corruptiones quædam rectarum politiarum : non enim in eis est justum simpliciter, sed justum secundum quid, ut infra dicetur. Principantur enim dominativæ civitati utentes civibus sicut servis, scilicet ad suam utilitatem : et hoc est contra justitiam, quia civitas est communitas liberorum ; servus enim non est civis, ut supra dictum est.

LECTIO VI.

Ex fine societatis civilis, et numero præsidentium, formas regendi civitates colligit, et earum oppositas labes.

ANTIQUA

Determinatis autem iis, habitum est politias considerare quot numero, et quæ sunt : et prius rectas ipsarum : etenim transgressiones erunt manifestæ iis determinatis.

Quoniam autem politia quidem et politeuma significant idem, politeuma autem est, quod dominatus civitatum, necesse autem esse dominans aut unum aut paucos aut multos, quandoquidem unus vel pauci vel multi ad commune conferens principantur; has quidem rectas necessarium esse politias ; eas autem, quæ ad proprium vel unius vel paucorum vel multitudinis, transgressiones : aut enim non cives dicendum esse participantes, aut oportet communicare conferente.

Vocare autem consuevimus monarchiarum quidem eam quæ ad commune conferens respicit, regnum ; eam autem quæ paucorum quidem plurium autem uno, aristocratiam, aut propter optimos principari, aut propterea quod ad optimum civitati, et communicantibus ipsa. Quando autem multitudo ad commune conferens vivit, vocatur communi nomine omnium politiarum politia. Accidit autem rationabiliter. Unum quidem igitur differre secundum virtutem, vel paucos, contingit : plures autem jam ad summum omnis virtutis pervenisse difficile, et maxime ad bellicam, hoc enim in multitudine fit : propter quod quidem secundum hanc politiam principalissimum quod propugnativum, et participant ipsa qui possident arma.

Transgressiones autem dictarum tyrannis quidem regni, oligarchia autem aristocratiæ, democratia autem politiæ. Tyrannis quidem igitur est monarchia ad conferens monarchiantis. Oligarchia autem ad id quod abundantium. Democratia autem ad conferens egenorum. Ad id autem quod expedit communi, nulla ipsarum.

Oportet autem paulo per longiora dicere quæ sit unaquæque harum politiarum. Etenim habet quasdam dubitationes: ei autem qui circa unamquamque methodum philosophatur et non solum aspicit ad agendum, conveniens est non despicere, neque prætermittere, sed declarare circa unumquodque veritatem. Est autem tyrannis quidem monarchia sicut dictum est, despotica politicæ communitatis. Oligarchia autem quando fuerint domini politiæ qui substantias habent. Democratia autem e contrario,

RECENS.

His autem explicatis, consequens est ut politias sive civitatis administrandæ formas consideremus, quot sint numero et quæ sint : et primum rectas videamus ; his enim explicatis eæ quæ a rectis deflexerunt, erunt in promptu. Quoniam autem politia et civitatis administrandæ ratio idem significant, civitatis autem administrandæ ratio est id quod in civitatibus dominatur, necesse vero est dominatum obtinere aut unum aut paucos aut multos : ubi quidem aut unus aut pauci aut multi, qui præsunt civitati, spectant utilitatem communem, has quidem respublicas rectas esse necesse est : ubi vero propria vel unius vel paucorum vel multitudinis utilitas spectatur, hæ a vero deflectunt. Nam aut cives dicendi non sunt, qui sunt unius civitatis participes ; aut utilitatis inter eos debet esse communitas.

Consuevimus autem appellare unius principatum eum qui utilitati communi consulit. regnum : potestatem autem paucorum virtute præditorum quidem, sed plurium uno, aristocratiam, hoc est optimatum potentatum ; vel quia optimi viri reipublicæ præsunt, vel quia ita præsunt, ut omnia ad id quod est civitati, iisque quibuscum ea communicatur, utile, referunt : ubi vero multitudo civitatis administrationem ad communem utilitatem confert, communi omnium civitatis administrandæ formarum nomine appellatur græce politia.

Hoc autem probabili ratione evenit. Nam ut unus aut plures virtute excellant, fieri potest : plures vero perfecte omni virtute instructos esse, difficile est ; sed si qua, maxime bellica valent : hæc enim in multitudine nasci atque inesse solet. Quocirca in hac reipublicæ administrandæ forma maxime dominatur ea pars civitatis, quæ pro reliquis civibus propugnat : maximeque hujus sunt participes, qui arma tenent.

Digressiones autem ab iis quæ dicta sunt reipublicæ administrandæ formis, sunt tyrannis quidem a regno, oligarchia autem ab aristocratia, democratia vero a politia. Tyrannis enim monarchia est ad ejus qui solus imperat utilitatem spectans ; oligarchia ad commoda divitum ; democratia ad egentium : reipublicæ utilitatem nulla earum habet sibi propositam.

Jam vero oportet paullo pluribus verbis, quæ sit unaquæque harum rerumpublicarum, exponere : habet enim hoc difficultates quasdam ; ei autem qui disciplinam quamvis philosophice tractat, neque ad vitæ usum solum cogitationes suas confert, convenit acriter rem, de qua agitur, intueri, neque quicquam prætermittere, sed patefacere id quod in quaque re verum inest.

Est igitur tyrannis quidem imperium unius herile, ut dictum est, in societatem civilem ; oligarchia au-

pauci qui non possident multitudinem substantiae, sed egeni.

Prima autem dubitatio ad determinationem est. Si enim fuerint qui plures existentes divites domini civitatis, democratia autem est quando fuerint domini multi; similiter autem rursum utique si alicubi accidit egenos pauciores quidem esse divitibus, meliores autem existentes dominos esse politiae, ubi autem parva multitudo dominium, oligarchiam esse aiunt, non videbitur utique bene determinatum esse de politiis.

At vero si quis connectens abundantiae quidem paucitatem, penuriae autem et multitudinem sic appellet politias, oligarchiam quidem in qua principatus habent qui divites pauci multitudine existentes, democratiam autem in qua qui egeni multi existentes multitudine, aliam habet dubitationem. Quas enim dicemus modo dictas politias eam in qua plures opulenti, et in qua pauciores egeni, domini autem utrique politiarum? si quidem nulla alia politia est praeter dictas.

Videtur igitur ratio facere palam quod paucos quidem vel multos esse dominos accidens est, hoc quidem oligarchiis, hoc autem democratiis, propterea quod opulenti quidem pauci, egeni autem multi sunt ubique. Propter quod etiam non accidit dictas causas fieri differentiae. Quo autem differunt democratia et oligarchia ab invicem, penuria et divitiae sunt. Et necessarium quidem, ubicumque principatur propter divitias, sive pauciores sive plures, hanc esse oligarchiam: ubi autem egeni, democratiam. Sed accidit, sicut diximus, hos quidem paucos esse, hos autem multos: abundant enim pauci, libertate autem participant omnes, propter quas altercantur utique de politia.

tem, quum ii quorum res familiaris ampla est, dominatum obtinent in republica; democratia contra, quum ii quibus non ampla, sed angusta et tenuis est res familiaris rempublicam administrant. Prima autem dubitatio ad superiorem distinctionem pertinens est haec, quod, si plures qui sunt locupletes, dominatum in civitate obtineant democratia autem est, ubi multitudo dominatum in civitate obtinet; similiter vero, si forte contra alibi eveniat ut inopes numero sint locupletibus pauciores, et tamen, quum viribus praestent, dominatum in civitatis administratione obtineant, ubi autem exigua multitudo dominatum obtinet, oligarchiam esse dicunt: non recte videri possunt reipublicae administrandae formae esse definitae.

At porro si quis etiam copulata quidem cum abundantia rei familiaris hominum paucitate, cum angustiis autem civium multitudine, ita nomina rebuspublicis imponat, et oligarchiam quidem appellet in ea civitate, in qua imperia gerunt pauci numero locupletes; democratiam autem, in qua egentes numero multi reipublicae administrandae praesunt: aliam haec res difficultatem habet. Quas enim dicemus eas, quae modo a nobis commemoratae sunt reipublicae administrandae formas? eam dico, in qua plures sunt locupletes, et eam, in qua egentes pauciores, dominatum autem in republica administranda utrique obtinent. Si quidem nulla alia est reipublicae administrandae forma praeter eas quas diximus.

Videtur igitur disputatio haec planum facere, majorem vel minorem numerum eorum qui dominatum in civitate obtinent, esse e rebus accidentibus potius, quam pertinere ad vim et naturam oligarchiae et democratiae; propterea quod locupletes quidem pauci pauperes autem multi sunt ubique gentium. Quare non efficitur ut sint illae, quae dictae sunt, diversitatis causae. Sed quibus res oligarchia et democratia inter se differunt, eae sunt paupertas et divitiae. Ac necesse quidem est, ubi magistratus gerunt propter divitias, sive sint pauciores, sive plures, hanc esse oligarchiam; ubi vero egentes, democratiam. Sed e rebus accidentibus est, ut diximus, ut illi quidem sint pauci, hi vero multi. Abundant enim rei familiaris copiis pauci; libertatis autem sunt participes omnes: propter quas causas vindicant sibi utrique reipublicae administrationem.

Postquam Philosophus distinxit politias rectas ab injustis, hic intendit distinguere utrasque ab invicem; et circa hoc duo facit. Primo dicit de quo est intentio. Secundo exequitur propositum, ibi, « Quoniam autem etc. » Dicit ergo primo quod postquam prædicta determinata sunt, consequens est determinare de politiis quot sint numero et quæ sint; et hoc ordine, ut primo consideremus de politiis rectis, secundo de injustis.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Distinguit politias. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit secundum quid accipienda sit politiarum distinctio. Secundo distinguit politias, ibi, « Vocare autem etc. » Tertio objicit contra prædicta, ibi, « Oportet autem paulo per longiora dicere etc. » Dicit ergo primo quod politia nihil est aliud quam ordo dominantium in civitate. Necesse est enim quod distinguantur politiæ secundum diversitatem dominantium. Aut enim in civitate dominatur unus, aut pauci, aut multi. Et quodlibet horum trium fuerit, potest dupliciter contingere. Uno modo quando principantur ad utilitatem communem, et tunc erunt rectæ politiæ. Alio modo quando principantur ad propriam utilitatem eorum qui dominantur, sive sit unus, sive pauci, sive plures; et tunc sunt transgressiones politiarum; quia oportet dicere quod vel subjecti non sint cives, vel quod in aliquo communicent utilitate civitatis.

Deinde cum dicit « vocare autem »

Distinguit utrasque politias per propria nomina. Et primo rectas. Secundo vitiosas, ibi, « Transgressiones autem etc. » Dicit ergo primo quod si sit principatus unius, vocatur regia potestas consueto nomine si intendat utilitatem communem. Illa vero politia in qua pauci principantur propter bonum commune, plures tamen uno, vocatur status optimatum; vel quia optimi principantur, scilicet virtuosi; vel quia ordinatur talis politia id quod est optimum civitatis et om-

nium civium. Sed quando multitudo principatur intendens ad utilitatem communem, vocatur respublica quod est nomen commune omnibus politiis. Et hoc quod ista politia vocetur tali nomine, rationabiliter accidit : de facili enim contingit quod in civitate inveniatur unus vel pauci qui multum excedant alios in virtute : sed valde difficile est quod multi inveniantur qui perveniant ad perfectionem virtutis ; sed maxime hoc contingit circa bellicam virtutem, ut scilicet multi in ea sint perfecti. Et ideo in hac politia principantur viri bellatores et illi qui habent arma.

Deinde cum dicit « transgressiones autem »

Distinguit corruptiones dictarum politiarum per nomina ; et dicit quod dictarum politiarum sunt istæ transgressiones : tyrannis quidem fit ex rege ; paucorum potentia ex optimatibus ; popularis status ex republica. Ex quo concludit quod tyrannis est principatus unius intendens utilitatem propriam. Paucorum status vero est intendens ad utilitatem divitum. Popularis status vero ad utilitatem pauperum : nulla vero earum intendit ad utilitatem communem.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Objicit contra prædicta : et circa hoc tria facit. Primo dicit de quo est intentio : et repetit quæ prædicta sunt. Secundo ponit dubitationem, ibi, « Prima autem dubitatio etc. » Tertio ponit solutionem, ibi, « Videtur igitur ratio etc. » Dicit ergo primo quod oportet aliquantulum a remotiori discutere quæ sit unaquæque politiarum prædictarum, cum habeat quasdam dubitationes. Ille qui philosophatur in unaquaque arte, quasi considerans veritatem, non solum respicit ad id quod est utile ad agendum, et nihil debet despicere vel prætermittere, sed in singulis declarare veritatem. Dictum est autem quod tyrannis est quædam monarchia dominativa politicæ communitatis, quia scilicet utitur civibus ut servis. Paucorum vero status est quando dominantur politiæ illi qui abundant in divitiis. Popularis vero status est quando dominantur politiæ non illi qui possident multitudinem divitiarum, sed magis pauperes.

Deinde cum dicit « prima autem »

Movet dubitationem. Et primo ponit dubitationem. Secundo excludit quamdam responsionem, ibi, « At vero si quis etc. » Dicit ergo primo quod prima dubitatio est contra definitionem, scilicet popularis potentiæ et paucorum. Ponatur ergo quod in aliqua civitate sint plures divites quam pauperes, et divites sint domini civitatis : videtur secundum hoc quod ibi sit status multorum. Similiter autem si aliter contingat quod pauperes sint pauciores, sed sint meliores et fortiores et dominentur civitati, sequetur secundum hoc quod sit ibi status paucorum. Non ergo videtur quod sit bene definitum de politiis cum dictum sit quod status multorum est dominium pauperum, status paucorum dominium divitum.

Deinde cum dicit « at vero »

Excludit quamdam responsionem. Posset enim aliquis dicere quod in definitione paucorum potentiæ est conjungenda paucitas divitiis ; et in definitione potentiæ multorum est contingenda multitudo paupertati ; ita scilicet quod sit paucorum potentia in qua pauci divites principantur, multorum vero in qua multi pauperes. Sed hoc iterum habet aliam dubitationem : si enim sufficienter divisæ sunt politiæ, ita scilicet quod nulla sit alia politia præter prædictas, non erit dare sub qua politia comprehendantur duæ prædictæ politiæ : scilicet quando principantur vel multi divites, vel pauci pauperes.

Deinde cum dicit « videtur igitur »

Concludit ex præmissis solutionem dubitationis ; et dicit quod ratio præmissæ dubitationis videtur manifestare quod principes esse multos, per accidens se habeat ad regimen multorum : et eos esse paucos per accidens se habeat ad regimen paucorum, eo quod ubique inveniuntur plures pauperes quam divites ; et secundum hoc nomina sunt posita prout in pluribus invenitur. Sed quia id per accidens est, non est differentia specifica ; ideo paucorum potentiæ non distinguuntur a multitudinis potentia per se loquendo secundum multitudinem et paucitatem : sed id quo per se differunt sunt paupertas et divitia : alia enim est ratio regiminis quod ordinatur ad opulentiam et ejus quod ordinatur ad libertatem quæ est finis potentiæ multorum. Et ideo necesse est quod ubicumque aliqui dominantur propter divitias, sive sint plures, sive pauciores quod ibi sit status paucorum ; et ubicumque dominantur pauperes, ibi sit status multorum: sed per accidens est quod hi sint multi,

et illi pauci. Pauci enim sunt, qui abundant divitiis, sed omnes participant libertate; et propter hæc duo altercantur sibi invicem; dum pauci volunt præesse propter excessum divitiarum, et multi volunt prævalere paucis, quasi æquivalentes eis propter libertatem.

LECTIO VII.

Non injuriæ cautio, non mercium commutatio, non propinqua habitatio, non bellorum propulsatio, non magistratuum participatio, sed bene beateque vivendi ratio, homines in urbibus congregavit.

ANTIQUA.

Sumendum autem prius quos terminos dicunt oligarchiæ et democratiæ, et quidem quod justum est oligarchicum existens, et democraticum.

Omnes enim tangunt justum quoddam; sed usque ad aliquid procedunt, et dicunt non omne quod proprie justum: puta videtur æquale esse, quod justum est et est, sed non omnibus, sed æqualibus. Et videtur inæquale esse quod justum est, et est, sed non omnibus, sed inæqualibus. Hi autem hoc auferunt, scilicet quibus, et judicant male.

Causa autem, quia de seipsis judicium: fere autem plurimi sunt judices pravi de propriis. Quare, quoniam quod justum aliquibus, et justum est eodem modo in rebus et quibus, sicut dictum est prius in *Ethicis*; rei quidem æqualitatem confitentur, eam autem quæ quibus dubitant, maxime quidem propter dictum modum, quia judicant de se ipsis male.

Deinde autem, et quia dicere usquequo utrosque justum aliud, putant justum dicere simpliciter. Hi quidem enim si secundum aliquid inæquales sint, puta secundum pecunias, totaliter putant inæquales esse: hi autem si secundum aliquid æquales, puta secundum libertatem, totaliter æquales.

Quod autem principalissimum non dicunt. Siquidem enim possessionum gratia communicassent et convenissent, tantum participant civitate, quantum et possessione. Quare oligarchicorum sermo videbitur utique invalescere: non enim esse justum, æquum participare centum minas unum qui intulit minam unam, cum eo qui dedit residuum totum.

Neque iis, qui a principio, neque post acquisitis. Si autem neque ipsius vivere gratia solum, sed magis ipsius bene vivere, etenim servorum utique et aliorum animalium esset civitas, nunc autem non, quia non participant felicitatem, neque ipso vivere secundum electionem.

Neque compugnationis gratia quatenus a nullo injustitiam patiantur, neque propter commutationes, ut eum usum qui ad invicem.

Etenim utique Tyrrheni, et Carchedonii, et omnes quibus sunt contractus ad invicem, et unius utique civitatis cives essent: sunt enim ipsis pacta de introductibilibus, et conventiones de non injustitia facienda, et scripturæ de compugnatione.

Sed neque principatus omnibus communes in iis constituti sunt, sed alii apud utrosque.

Neque quales quosdam esse oporteat alteros alteri curant, neque quando nullus erit injustus eorum qui sub pactis, neque quando malitiam nullam habeant, sed solum quando nihil injuste agant invicem. De virtute autem et malitia ministrant, quicumque curant bonam legislationem. Quare manifestum, quod oportet de virtute sollicitam esse ei, quæ tamquam vere nominatur civitas non sermonis gratia. Fit enim communicatio et compugnatio de aliis loco differens solum ab iis, qui de longe compugnant. Et lex pactum, sicut ait Lycophron so-

RECENS.

Explicandum autem est primum quos fines et quasi terminos oligarchiæ et democratiæ constituant, et quod sit jus oligarchiæ et democratiæ proprium. Omnes enim aliquod jus obtinent, sed aliquatenus procedunt, nec omne quod absolute jus est dicunt; velut, jus videtur esse æqualitas: et vero est, verum non omnibus, sed æqualibus. Tum inæqualitas jus videtur esse; et vero est, verum non omnibus, sed inæqualibus. Hi vero sublato personarum discrimine male judicant. Cujus rei hæc causa est, quia de se ipsis judicant: fere autem plurimi de rebus suis mali judices.

Quare quoniam justum aliquibus est justum, eademque distinctio adhibenda est in rebus atque in personis, quemadmodum antea a nobis dictum est in libris *De moribus*: rei quidem æqualitatem concedunt, personarum vero in controversiam vocant: maxime quidem propter causam antea dictam, quia res suas male judicant; secundo loco vero etiam propterea, quod, quum utrique juris aliquam partem obtineant, existimant se jus omne ac simpliciter obtinere. Hi enim, si aliqua re sint inæquales, verbi gratia pecunia, putant se omnino esse inæquales: illi vero si qua re sint æquales, veluti libertate, se prorsus esse æquales. Sed id, quod caput rei est, prætermittunt.

Si enim bonorum et facultatum gratia societatem coierunt, tam sunt participes civitatis, quantum et facultatum rei familiaris habent. Itaque eorum qui paucorum imperio favent, ratio valere videtur: non enim justum esse, æquam partem ferre centum minarum eum qui unam minam attulit, atque eum qui reliquum omne contulit, neque eorum quæ in societatem initio collata sunt, neque eorum quæ postea accesserunt. Sin non solum vivendi gratia convenerunt, sed potius bene vivendi; (esset enim alioqui servorum etiam et aliorum animantium civitas: nunc autem non est, quia non sunt beatitudinis, nec vitæ ex consilio degendæ participes :) neque belli societatis causa, ut ne a quoquam injuste læderentur; neque ut res inter se contraherent et commutarent, neque ut mutua consuetudine atque opera uterentur: nam Tusci et Carthaginienses et omnes quibus sunt inter se commercia, essent tamquam unius civitatis cives.

Sunt enim eis pacta de rebus importandis, et conventa de non inferenda inter se injuria, et fœdera de belli societate. Verum neque magistratus idcirco creati sunt omnibus inter ipsos communes, sed alii apud utrosque; neque quales alteros esse oporteat, alteri laborant neque ut ne quis eorum qui communibus pactis et fœderibus continentur, injustus sit, et ne ullo vitio sit affectus, solliciti sunt: sed hoc tantum iis curæ est, ut ne alteris ab alteris injuria inferatur. Atqui de virtute et vitio civium diligenter cogitant, quibus curæ est ut civitas bonis legibus sit temperata. Ex quo etiam intelligere licet civitatem eam, quæ revera nominetur civitas, et non ita dicatur

phista, fidejussor invicem justorum, sed non qualis faciat bonos et justos cives.

Quod autem hoc modo se habeat, manifestum. Si enim aliquis, et copulet loca in unum, ut se tangant, Megareorum civitas et Corinthiorum muris, tamen non una civitas, neque si ad invicem connubia fecerint, quamvis hoc propriarum communicationum civitatibus sit. Similiter autem, neque si qui habitarent separatim quidem, non tamen tantum de longe ut non communicarent, sed si essent ipsis leges, ut non seipsos injuste molestarent circa mutuas dationes, puta si hic quidem esset faber, hic autem agricola, alius autem coriarius, alius vero aliud aliquid tale, et multitudine essent decem millia, non tamen communicarent in alio nullo, quam in talibus, puta commutatione et compugnatione, neque sic quidem civitas : propter quam itaque causam? non enim utique propter non propinquum communitatis. Si enim sic, et convenirent sic communicantes, unusquisque tamen uteretur propria domo tamquam civitate, et sibi ipsis auxiliantes sicut pugna existente ad injuriantes solum neque sic utique videbitur esse civitas diligenter considerantibus. Siquidem similiter colloquerentur congregati, et sigillatim.

Manifestum igitur, quod non est civitas communio loci, et ejus quod non est injusta agere ad seipsos, et mutuæ dationis gratia : sed hoc quidem necessarium existere si erit civitas. Attamen neque existentibus omnibus iis, est jam civitas.

Sed ipsius bene vivere communicatio et domibus et generibus gratia vitæ perfectæ et per se sufficientis. Non erit tamen hoc non unum et eumdem locum habitantium, et utentium connubiis : propter quod affectiones factæ sunt in civitatibus et fraternitates, et immolationes, et deductiones ipsius convivere. Quod autem tale, amicitiæ opus ; convivendi enim electio amicitia est.

Finis quidem igitur civitatis bene vivere, hæc autem finis gratia. Civitas autem generum et vicorum communitas vitæ perfectæ et per se sufficientis. Hoc autem est, ut dicimus, vivere feliciter et bene : bonarum ergo actionum gratia ponendum esse politicam communionem, sed non ipsius convivere.

Propter quod quidem quicumque adjiciunt plurimum ad talem communionem, iis civitatis attinet plusquam æqualibus secundum libertatem et genus, vel majoribus, secundum politicam autem virtutem inæqualibus ; vel excedentibus secundum divitias, secundum virtutem autem excessis. Quod quidem igitur omnes qui de politiis altercantur partem quamdam justi dicant, manifestum est ex dictis.

verbotenus ... virtutis curam habere debere. Alioqui et vinculum societatis fit belli gerendi socialis ab aliis belli sociis longe distantibus loco tantum differens. Et lex fœdus est, quemadmodum dixit Lycophron sophistas, quo inter ipsos jura servatum iri ; sed non potest cives ... efficere viros bonos et justos.

Ita autem rem se habere perspicuum est. Si quis enim loca inter se disjuncta etiam in unum contrahat, ut urbs Megarensium urbem Corinthiorum mœnibus tangat : non erit tamen una civitas ; neque, si connubii jura inter se pepigerint. Atqui genus hoc communionis, quæ fit per connubia, civitatibus est peculiare. Similiter vero neque si qui seorsum quidem habitarent, non tamen ita longe, ut inter se non communicarent, sed si essent iis leges, ne inter se injuria afficerent in rerum permutationibus et communicationibus : verbi gratia, si alius quidem esset faber, alius agricola, alius sutor, alius aliud quippiam tale, numero autem essent decies mille : non tamen quicquam aliud inter se commune haberent præter permutationem et belli societatem, ne sic quidem esset una civitas.

Cur tandem? non enim propterea, quod non sit propinquitas et conjunctio communionis. Nam etiamsi unum in locum convenirent ita communicantes, et adversus eos, a quibus injuria lacesserentur, auxilio alter alterum juvarent tantum, tamquam belli societate conjuncti, unusquisque tamen domo sua tamquam civitate uteretur : ne sic quidem civitas esse acute intuentibus videbitur, siquidem similiter inter se communicarent congregati atque disparati. Perspicuum igitur est, civitatem non esse loci communionem, securitatis mutuique auxilii atque usus causa initam ; sed hæc quidem præsto sint necesse est, si quidem civitas futura est : non tamen etiamsi hæc omnia adsint, jam civitas est ; sed ea demum societas civitas est, quæ bene vivendi, et tum domibus seu familiis, tum generibus seu gentibus, vitæ perfectæ et contentæ gratia, comparata est.

Non est autem hoc futurum, nisi unum et eundem locum incolant, et connubiis utantur. Quapropter et affinitates in civitatibus institutæ sunt, et curialium sodalitates et sacrificia, et quæ sunt aliæ vitæ socialis consuetudines et oblectationes. Hæc autem omnia amicitia efficit ; consilium enim una vivendi amicitia est. Finis igitur est bene vivere : hæc autem finis gratia sunt. Civitas porro est quando inter genera seu gentes et vicos et communio vitæ perfectæ et bonis omnibus necessariis instructæ. Hoc autem est, ut dicimus, beatæ et bene vivere. Statuendum igitur et societatem civilem actionum honestarum, non una vivendi causa, esse comparatam.

Quocirca quicumque in talem societatem plurimum conferunt, hi plus civitatis participant, quam qui libertate quidem et genere sunt pares aut majores, virtute vero civili impares : aut qui divitiis quidem sunt superiores, virtute vero inferiores. Omnes igitur eos qui de reipublicæ administrandæ formis inter se ambigunt, partem aliquam juris dicere, ex iis quæ dicta sunt, perspicuum est.

Postquam Philosophus declaravit per quid distinguuntur popularis status et paucorum, in parte ista ostendit per quid antiqui istas politias determinaverunt. Et quia determinaverunt hujusmodi politias per justum quoddam, ideo determinat in parte ista de justo paucorum poten'ia, et multorum, et quomodo verum dixerunt, et quomodo non : et dividitur in partes duas. In prima præmittit intentum suum. Secundo prosequitur, ibi, « Omnes enim tangunt, etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est, quid est paucorum status, et multorum, et quod distinguuntur per divitias et penuriam, primo accipiendum definitiones, quas antiqui assignaverunt de ipsis. Definiunt autem ista per justum, quia politia est ordo inhabitantium in civitate, et iste ordo attenditur secundum aliquam justitiam ; ideo hujusmodi politias definiverunt per justum : propter quod videndum est, quid sit justum multorum.

Deinde cum dicit « omnes enim »

Prosequitur intentum suum. Et quia antiqui, ut dictum est, istas politias distinxerunt per justum, vult determinare quod hujusmodi justum sit justum secundum quid, non simpliciter. Et primo ostendit, quod sit justum secundum quid. Secundo specialiter, quod non sit justum simpliciter, ibi, « Quod autem principalissimum, etc. » Adhuc prima in duas : quoniam primo declarat, quod isti tetigerunt justum secundum quid, non simpliciter. Secundo assignat causam cujusdam dicti, ibi, « Causa autem, quia etc. » In prima dicit, quod omnes antiqui determinantes de paucorum statu, et de multorum, tangunt justum secundum quid, non simpliciter, procedentes usque ad aliquid : et dicunt non omne illud quod est proprie justum et simpliciter justum, sed illud quod est improprie et secundum quid justum. Et hoc apparet, quia justum attenditur secundum aliquam proportionem, et secundum aliquam dignitatem, saltem in justitia distributiva. Et ideo ubi est justum secundum proportionem, quæ est secundum dignitatem, respectu boni simpliciter, ibi est bonum simpliciter : ubi autem non est respectu boni simpliciter, sed secundum quid, ibi justum non est simpliciter, sed secundum quid. Hoc autem est in statu multorum, et paucorum. In statu enim paucorum attenditur justum penes divitias, in statu vero multorum penes libertatem. Et manifestum est, quod ista non sunt bona simpliciter: bona enim simpliciter sunt bona virtutis : quare manifestum est, quod isti tetigerunt justum secundum quid, non simpliciter. Iterum hoc apparet. Justum enim æquale videtur esse vel consistere in quadam æqualitate secundum proportionem ; quæ non solum attenditur ex parte rerum, quæ distribui debent, sed ex parte suppositorum, quibus debet fieri distributio. In justitia enim facienda etiam attenditur æqualitas proportionis ex parte personarum, quibus debet fieri justitia secundum aliquam dignitatem : et eamdem oportet esse proportionem rerum quæ distribuuntur ; ut si sint æquales secundum virtutes, æqualiter distribuatur eis de bonis. Si autem inæquales secundum virtutem, distribuatur eis æqualiter secundum proportionem, ut quanto excedit unus alium in virtute, tanto plus distribuatur ei de bonis communibus. Similiter etiam si quantum ad aliquid attendatur dignitas. Et antiqui decertantes de justo paucorum potentiæ et multorum, concesserunt bene æqualitatem ex parte rerum et tetigerunt ; æqualitatem autem suppositorum prætermiserunt, et male quantum ad hoc judicaverunt. Quare manifestum est, quod non tetigerunt justum simpliciter : quare male ipsum judicaverunt.

Deinde cum dicit « causa autem »

Assignat causam cujusdam dicti. Dixit enim, quod male judicaverunt de justo, et assignat causam hujusmodi : et dividitur in duas, secundum quod dupliciter assignat. Secunda, ibi, « Deinde autem etc. » In prima dicit, quod causa quare male judicaverunt de justo, non considerantes æqualitatem personarum sed rerum, hæc fuit, quia de seipsis judicaverunt : fere autem plures pravum judicium dant de seipsis ; et ratio hujus est, quia ad judicium requiritur prudentia. Prudentia autem præsupponit appetitum rectum per virtutem moralem : quod ergo pervertit appetitum, pervertit judicium rationis. Judicium autem de seipso pervertit appetitus malus et perversus. Homo autem habet ut in pluribus perversum appetitum respectu suiipsius, quia unusquisque nimis afficitur ad seipsum. Et ideo propter nimiam dilectionem et affectionem quam habet ad seipsum, voluntas pervertitur a fine recto : et ideo judicantes de seipsis prave judicant. Et dicit « Fere autem etc. » quia sapientes non male judicant de seipsis : habent enim prudentiam et appetitum rectum, et cognoscunt se sicut sunt, et ideo non inordinate afficiuntur ad seipsos ; propter quod recte judicant de seipsis sicut de aliis. Cum ergo justum sit æquale eodem modo et ex parte rerum, et ex parte personarum, sicut dictum est in *Ethicis*, ipsis vero antiqui erant personæ, quibus fiebat distributio, et judicabant de seipsis : concesserunt æqualitatem ex parte rerum, non personarum : quare manifestum est quod male judicaverunt de justo.

Deinde cum dicit « deinde autem »

Hoc idem probat secunda ratione : et dicit quod iterum manifestum est quod hi qui favent statui paucorum et multorum, male judicaverunt de justo, et propter causam dictam, et quia tangentes justum secundum quid, putaverunt tetigisse justum simpliciter : sed non tetigerunt, quia dixerunt fautores status paucorum, quod si aliqui sunt inæquales secundum quid, sunt inæquales simplici-

ter : videlicet si sunt inæquales secundum divitias, ut unus sit ditior alio, sint inæquales simpliciter. Et ideo non tantum debet distribui de bonis communibus uni quantum alteri. Fautores status multorum dixerunt, quod si aliqui essent æquales in libertate, essent æquales simpliciter, et æqualiter debebant recipere de bonis communibus. Si autem inæquales in libertate, inæquales simpliciter et inæqualiter deberent recipere. Et sic manifestum est, quod non tangunt simpliciter, sed secundum quid. Arguunt enim a secundum quid ad simpliciter : est æqualis secundum divitias, ergo æqualis : et est æqualis in libertate, ergo æqualis simpliciter.

Deinde cum dicit « quod autem »

Probat specialiter quod isti non intenderunt justum simpliciter. Et primo quantum ad statum paucorum. Secundo quantum ad omnes, ibi, « Neque iis, qui a principio etc. » In prima dicit quod isti dimittunt principalissimum justum. Si enim ita esset, quod civitas esset instituta finaliter propter divitias et possessiones, et homines communicassent et convenissent propter eas, tantum participarent civitate quantum divitiis. Et tunc veritatem haberet sermo eorum, qui de statu paucorum scribunt, ut qui æquales essent in divitiis, æqualiter reciperent de communi : si vero non, non. Non enim videtur eis esse justum, si communitas habeat in bonis centum talenta, quod tantum recipiat de centum talentis, qui ad commune non apposuit nisi unam minam, idest aliquam parvam mensuram, sicut ille qui totum residuum dedit. Iterum non videtur esse justum, quod ille qui minus apposuit ad commune, tantum recipiat de illis quæ habuit communitas a principio, nec de illis quæ postmodum acquisita sunt. Nunc autem civitas non est instituta propter divitias finaliter, cum divitiæ ad aliquid ordinentur : quare manifestum est quod isti qui statui paucorum favent, non tetigerunt justum simpliciter.

Deinde cum dicit « neque compugnationis »

Ostendit universaliter quod nec isti nec alii tetigerunt justum simpliciter. Et quia justum attenditur in ordine ad finem civitatis, in operationibus quæ sunt ad alterum, ideo Philosophus declarat finem civitatis, ut ex hoc appareat quid sit justum simpliciter, et quid justum secundum quid. Et dividitur in partes duas. Primo ostendit gratia cujus finis civitas sit instituta. Secundo infert corollarium, ex quo apparet illud quod intendit principaliter, ibi, « Quapropter etc. » Prima in duas. Primo ostendit quod civitas non est instituta gratia alicujus boni particularis, et secundum quid. Secundo ostendit gratia cujus est instituta, ibi, « Sed ipsius bene vivere etc. » Adhuc prima in duas. Primo ostendit quod non est instituta gratia ipsius vivere absolute. Secundo quod nec gratia commutationis, aut compugnationis, ibi, « Neque compugnationis gratia etc. » In prima dicit quod si civitas non sit instituta finaliter propter divitias, nec instituta est gratia ipsius vivere solum, ita quod ipsum vivere secundum se sit finis ultimus civitatis, sed magis ipsum vivere bene : si enim vivere absolute esset finis civitatis, quicquid attingeret ad vivere, attingeret ad finem civitatis : sed servi et bruta animalia attingunt ad vivere absolute, quare attingerent ad finem civitatis : sed non attingunt, quia felicitas, finis est civitatis : ipsa autem non participant felicitatem nec attingunt ad ipsum vivere secundum electionem : quare manifestum est quod civitas non est instituta gratia ipsius vivere absolute.

Deinde cum dicit « neque compugnationis »

Ostendit quod nec gratia compugnationis, et commutationis eorum ad invicem. Et dividitur in duas , secundum quod hoc dupliciter probat. Secunda, ibi, « Quod autem hoc modo etc. » Adhuc prima in duas. In prima ponit conclusionem rationis quam intendit. In secunda probat eam, ibi, « Etenim utique Tyrrheni etc. » In prima dicit quod civitas non est instituta gratia compugnationis ad inimicos, ut a nullo possint pati injustitiam; nec gratia commutationis faciendæ ; nec propter aliquos contractus, vel usus, qui possunt fieri inter homines ad invicem.

Deinde cum dicit « etenim utique »

Probat ; et dicit quod si civitas esset instituta propter ista, quæ dicta sunt, tunc Tusci et Carthaginienses, qui habent aliquos contractus ad invicem, essent sub una civitate : sed hoc est falsum : quare civitas non est instituta gratia alicujus commutationis, nec compugnationis. Circa istam rationem sic procedit. Primo probat consequentiam. Secundo destruit consequens, ibi, « Sed neque

magistratus. » In prima dicit quod si civitas esset instituta, gratia compugnationis et commutationis et contractuum, qui possunt fieri ad invicem, tunc Tusci et Carthaginenses, et omnes inter quos sunt et fiunt aliqui contractus, essent sub una civitate : sunt enim istis pacta de introductibilibus, sive de rebus apportabilibus ad invicem, ut res unius civitatis possint apportari ad aliam civitatem, et commutari. Iterum conventiones habent quod non faciant sibi ad invicem injustitiam de compugnatione : quare isti essent sub una civitate contra inimicos juvando se ad invicem.

Deinde cum dicit « sed neque »

Destruit consequens, probando ipsum esse falsum. Et dividitur in duas, secundum quod dupliciter probat. Secunda ibi, « Neque quales quosdam, etc. » In prima dicit quod manifestum est quod non sit una civitas, quia civitas una unum principatum habet : sed cives Tusci, et Carthaginenses, et alii quibus sunt contractus ad invicem, non sunt sub uno principatu, sed sub diversis principatibus. Alius est enim principatus Tuscorum, et Carthaginensium : quare, manifestum est quod isti non sunt sub una civitate.

Deinde cum dicit « neque quales »

Ponit secundam rationem ad destruendum consequens. Et dicit quod manifestum est quod isti non sunt sub una civitate, quia isti Tusci non curant quales debent esse secundum virtutem Carthaginenses, nec e converso; nec curant quomodo nullus eorum injustus sit, nec qualiter nullus habeat malitiam, nec ad hoc laborant, nec ad hoc cooperantur; sed solum intendunt quod non faciant sibi ad invicem injustitiam. Sed quicumque curant de bona legislatione considerant de virtute et malitia, ut malitiam repellant a civibus et faciant eos virtuosos : hoc enim intendit bonus legislator : quare manifestum est quod bona et vera civitas et non secundum sermonem tantum, debet esse sollicita de virtute, ut faciat cives virtuosos. Quamvis tamen isti non curent ad invicem quales sint secundum virtutem, nec ad hoc laborent, habent tamen aliquam communicationem; nam juvant se in pugnando contra inimicos, et communicant in commutationibus et in contractibus, et sic de aliis. Similiter dicendum est ita, quod si sint duæ civitates remotæ secundum situm, quandoque tamen in commutationibus et aliis contractibus communicant et juvant se ad invicem in compugnando contra inimicos, differentes tantum in hoc a propinquis secundum locum, quia istæ propinquæ, illæ remotæ. Et pactum est eis lex, quod non faciant sibi ad invicem injustitiam non quod faciant se bonos cives : sicut proverbialiter dixit Lycophron sophista quod pactum inter aliquos habitum fidejussor est, quod non faciant sibi ad invicem injustitiam; non quod bonos seinvicem faciant, nec et quales sint secundum virtutem, scilicet boni vel justi.

Deinde cum dicit « quod autem »

Ponit secundam rationem ad probandum quod civitas non est instituta gratia compugnationis et commutationis et aliorum contractuum. Posset enim aliquis dicere quod si Tusci et Carthaginenses essent propinqui et commorarentur simul in uno loco et communicarent in communicationibus et contractibus aliis, essent una civitas. Hoc removet per istam rationem. Et dividitur in duas. In prima ponit rationem quasi procedens narrative. Secundo concludit conclusionem principaliter intentam, ibi, « Ex quo patet etc. » In prima dicit, palam esse ex dictis, quod hoc modo se habeat, sicut dictum est, quod civitas non instituta sit gratia compugnationis, nec commutationis, nec aliorum contractuum. Si enim duæ civitates distinctæ, sicut Megarensium et Corinthiorum, essent propinquæ secundum situm, ita quod se tangerent et circumvolverentur uno muro, adhuc non esset una civitas, quia posset contingere quod haberent diversos principatus et diversas politias, et manifestum est quod tunc non esset una civitas, etiam dato quod communicarent sibi ad invicem secundum connubia, ut aliqui civium Megarensium contraherent cum aliquibus Corinthiorum; quamvis ista communicatio sit una de propriis communicationibus quæ fiunt in civitatibus. Homines enim unius civitatis frequenter contrahunt cum aliis ejusdem civitatis. Adhuc tamen non esset una civitas, quia istud possent facere diversæ civitates. Eodem modo si aliqui separati essent secundum locum et haberent diversas habitationes, non tamen tantum distarent quod non possent ad invicem communicare, sed haberent leges quod in commutationibus faciendis ad invicem non inferrent injuste sibi molestias, ut si

aliquis esset faber, alius coriarius, alius agricola, alius haberet aliquam artem aliam, et essent in aliqua magna multitudine, sicut si essent decem millia, et in nullo alio communicarent ad invicem, quam in commutatione rerum et in compugnando contra inimicos, adhuc non esset una civitas ; quia ista possunt contingere habitantibus in diversis civitatibus. Quæ igitur est causa propter quam non est civitas una ? Non est dicendum quod propter hoc quod non sunt propinquæ secundum situm non sint sub una civitate, ita quod non esse propinquos secundum situm faciat civitatem non esse unam et esse propinquum faciat civitatem esse unam; quia si aliqui sic convenirent quod essent propinqui secundum situm et communicarent ad invicem, si tamen quilibet haberet domum suam et uteretur ea sicut civitate, quæ communis est pluribus, et juvarent se ad invicem contra inimicos injuriantes eis, sed in nullo alio communicarent, non esset civitas una. Et hoc manifestum est diligenter consideranti; quia possibile est quod sint sub diversis principatibus et politiis, et tunc manifestum est quod non sunt sub una civitate. Iterum dato quod sic essent congregati, ut ad invicem colloquerentur et divisim de contractibus faciendis, adhuc non esset civitas una, quia possibile esset quod haberent diversas politias et principatus.

Deinde cum dicit « manifestum igitur »

Concludit conclusionem principalem. Et dicit quod manifestum est quod civitas non est communicatio loci, nec civitas finaliter instituta est ut ad invicem non faciant injusta, nec gratia commutationis : tamen si debeat esse civitas : oportet ista existere, aliter enim non esset civitas : tamen istis solum existentibus non est primo.

Deinde cum dicit « sed ipsis »

Ostendit gratia cujus instituta est. Et dividitur in duas. In prima ostendit quid est civitas simpliciter. In secunda ostendit quis est finis civitatis gratia cujus instituta est, ibi, « Finis est etc. » In prima dicit quod bene dictum est quod communicatio loci non est civitas, sed communicatio bene vivendi composita ex domibus et diversis generibus gratia vitæ perfectæ, et per se sufficientis, est civitas. Et per hoc quod dicit, « communicatio bene vivendi, » innuit causam formalem : per hoc quod dicit « composita ex domibus, » tangit causam materialem propinquam : per hoc quod dicit « ex diversis generibus, » tangit causas materiales remotas : per hoc quod dicit « gratia vitæ perfectæ etc, » tangit causam finalem. Sed hæc non contingunt esse nisi habitantibus eumdem locum et nisi conjungantur secundum connubia. Et propter hoc in civitate fiunt affectiones amicitiæ factivæ et conservativæ, et confraternitates, quæ sunt communicationes ad invicem in comestionibus et potibus vel in aliis. Similiter fiunt sacra et conversationes et solatia propter ipsum convivere : et ratio hujus est, quia amicitia multum necessaria est in civitate. Amicitia enim eligitur propter convivere, sine autem convivere non est civitas : quare amicitia necessaria est ad civitatem : sed ista quæ dicta sunt, necessaria sunt ad amicitiam ; et ideo ista ordinata sunt in civitate.

Deinde cum dicit « finis quidem »

Ostendit gratia cujus finis instituta est civitas. Et dicit quod finis civitatis propter quod civitas instituta est, est ipsum bene vivere. Civitas autem et illa quæ ordinantur ad civitatem, sunt propter finem civitatis. Civitas enim est communicatio bene vivendi composita ex generibus diversis et gratia vitæ perfectæ et per se sufficientis. Hoc autem est vivere feliciter : bene autem vel feliciter vivere in politicis, est operari secundum optimam virtutem practice. Et propter hoc manifestum est quod communicatio politica consistit in communicatione bonarum actionum, et consistit in ipso vivere absolute. Apparet igitur quod finis propter quem instituta est civitas bene ordinata, est secundum virtutem perfectam vivere vel operari, et non ipsum convivere.

Deinde cum dicit « propter quod »

Infert corollarium ex quo apparet principale intentum. Et dicit quod, cum finis civitatis sit feliciter vivere practice, feliciter autem vivere sit operari secundum optimam virtutem practicam, quæ est prudentia, et communicatio politica consistit in hujusmodi actionibus ; manifestum est quod illi qui plus addunt ad talem communionem plus addunt ad civilitatem, et plus civitatis pertinet ad istos quam ad illos qui sunt æquales in libertate vel genere, et quam ad illos qui sunt majores in genere, tamen minores et inæquales secundum virtutem politicam. Iterum plus attinet illis de eis quæ pertinent ad civitatem, quam illis qui exce-

dunt alios in divitiis, sed exceduntur ab aliis in virtutibus. Ex quo apparet, quod si justum est æquale aliquarum rerum aliquibus personis secundum dignitatem in ordine ad finem, quod in politia illa in qua ponitur rectus finis, est justum simpliciter. Justum enim, ut dictum est, attenditur secundum dignitatem in ordine ad finem, sicut in regno et politiis rectis universaliter. In politia autem in qua ponitur finis non rectus, non est justum simpliciter. Tales autem sunt status popularis et paucorum; et ideo in talibus non est justum simpliciter. Quod erat principale intentum, gratia cujus induxit totam inquisitionem de fine civitatis. Nunc recapitulat, et dicit quod manifestum est ex determinatis, quod omnes illi qui adversantur de justo non tetigerunt justum simpliciter, sed justum secundum quid tantum.

LECTIO VIII.

Utrum unum an plures dominari conveniat : et si plures, non optimates, an divites, an multitudo.

ANTIQUA.

Habet autem dubitationem quia oportet esse dominativum civitatis : aut enim multitudinem, aut divites, aut epiiches, aut optimum virum omnium, aut tyrannum.

Sed hæc omnia videntur habere difficultatem. Quid enim si pauperes quia plures sunt, diripient ea quæ divitum, hoc non injustum est? Videbatur enim utique per Jovem dominatio juste. Injustitiam igitur quid oportet dicere extremam?

Rursumque omnibus acceptis, qui plures de quæ paucorum si diripiant, manifestum quod corrumpunt civitatem. At vero non quidem virtus corrumpet, quod ipsam habet, neque justum civitatis corruptivum. Quare palam quod et legem hanc non est possibile esse justam.

Adhuc et actiones quascumque tyrannus egit, necessarium esse omnes justas. Vim enim infert potentior existens, sicut et multitudo divitibus.

Ergo nec pauciores principari justum et divites? si igitur et illi hoc faciant, et diripiant, et possessiones auferant multitudinis, hoc est justum? Alterum ergo. Hoc quidem igitur quod sint prava omnia et non studiosa, manifestum.

Sed epiiches principari oportet et dominos esse omnium : igitur necesse alios omnes inhonoratos esse, qui non honorantur politicis principatibus : principantibus autem semper eisdem, necessarium esse alios inhonoratos.

Sed unum studiosissimum principari melius. Sed adhuc hoc magis oligarchicum. Qui enim inhonorati plures.

Sed forte dicet utique aliquis dominativum totaliter hominem esse habentem accidentes passiones circa animam, sed non legem pravum.

Si igitur si lex quidem, oligarchia autem vel democratia, qui differret de dubitatis? accident enim similiter dicta prius.

De aliis quidem igitur altera sit aliqua ratio. Quod autem oportet dominans esse magis multitudinem, quam optimos quidem, paucos autem, videbitur utique solvi et alicujus habere dubitationem, forte autem utique veritatem.

Multos enim quorum unusquisque est non studiosus vir tamen contingit, cum convenerint, esse meliores illis, non ut singulum, sed ut simul omnes; veluti comportare cœnam, iis quæ ex una expensa elargitæ sunt. Multis enim existentibus, unumquodque partem habere virtutis et prudentiæ, et fieri congregatorum quasi unum hominem multitudinem multorum pedum et multarum manuum t

RECENS.

In hoc autem dubitatio est quos oporteat dominationem ac summam auctoritatem in civitate obtinere : nam aut multitudinem, aut divites, aut viros bonos et æquos, aut unum omnium optimum, aut tyrannum. At hæc omnia videntur habere difficultatem. Quid enim, si pauperes propterea quod sint plures, bona divitum inter se distribuant? nonne hoc sit injustum? At enim vero visum est civium parti ei quæ dominatum obtinet, juste hoc fieri. Quo igitur nomine extrema injuria appellanda est? Rursus si ex omnibus civibus plures bona paucorum inter se pariti fuerint, perspicuum est eos perdere civitatem. Atqui neque virtus ei rei, in qua ea est, interitum afferre solet : neque jus perdendæ aut extinguendæ civitatis vim habet. Quare intelligere licet etiam hanc legem justam esse non posse.

Præterea res quæ a tyranno actæ sunt, necesse est injustas esse omnes. Nam quum sit potentior ac valentior viribus, vim affert reipublicæ, quemadmodum multitudo divitibus. Utrum igitur pauciores et divites imperare justum est? Si igitur illi eadem faciant, et bona civium diripiant, et facultates multitudinis auferant, hoccine est justum? At si hoc, ergo et alterum. Hæc igitur omnia esse mala et non justa, in promptu est.

At viros bonos oportetne imperare et omnium rerum dominos esse? Ergo ceteri omnes honoris expertes et ignominia notati sint necesse est, quum civilibus magistratibus non ornentur : honores enim dicimus esse magistratus. Ubi autem iidem semper gerunt magistratus, alios honoris expertes et ignominia notatos esse necesse est. At unum virtute præstantissimum reipublicæ præesse melius est? Sed hoc etiam magis ad oligarchiam pertinet; honoris enim expertes erunt plures. Verum dixerit fortasse quispiam, omnino hominem dominativum in republica obtinere non debere, qui quidem eos affectus habeat qui in hominis animum cadunt, sed legem. At si lex quidem sit, sed lex ad imperium paucorum aut ad populi potentiam accommodata, quod ad ea attinet de quibus dubitatum est, quid intererit? nam quæ ante dicta sunt, similiter evenient.

De aliis igitur erit alibi sermo. Multitudinem autem dominatum atque auctoritatem debere obtinere potius, quam optimates quidem illos, sed tamen paucos, hoc veluti problema solvendum videtur; et nonnullam habere quidem dubitationem, fortasse vero etiam veritatem. Fieri enim potest ut multi, quorum unusquisque vir non bonus est, tamen congregati et congressi paucis illis sint meliores,

multos sensus habentem, sic et quæ circa mores et circa intellectum : propter quod et melius judicant multi, et quæ musicæ opera et quæ poetarum. Alii enim aliam particulam aliquam, omnia autem omnes.

Sed hoc differunt studiosi virorum ab unoquoque multorum, sicut a non bonis bonos aiunt, et picta per artem a veris, eo quod collecta sunt dispersa seorsum in unum, quoniam separatum quidem pulchrius habere picto, hoc quidem oculum, aliquo autem altero alteram particulam.

Si quidem igitur circa totum populum et circa totam multitudinem, contingit hanc esse differentiam multorum ad paucos studiosos, immanifestum. Forte autem per Jovem, palam quod de quibusdam impossibile, eadem enim utique ratio et in bestiis congruet : equidem quid differunt quidam a bestiis ? ut consequens est dicere. Sed circa aliquam multitudinem nihil prohibet quod dictum est, esse verum.

non ut singuli, sed ut universi, quemadmodum cœnæ, in quas singuli symbolam contulerunt, iis quarum sumptus ab uno suppeditatus est, sunt copiosiores et lautiores. Nam quum sint multi, eorum quemque virtutis et prudentiæ partem habere, itaque congregatis, multitudinem illam fieri tamquam unum hominem multorum pedum et multarum manuum et multis sensibus instructum, itemque multis moribus et cogitationibus præditum. Quapropter etiam de musicorum et poetarum operibus melius judicat multitudo : alii enim de alia aliqua particula, omnes autem de omnibus.

Verum hoc antecellunt viri boni et virtute præstantes unicuique de multis, quemadmodum pulchros a non pulchris differre dicunt, et picta ex arte a veris, eo nempe, quod dispersa et separatim posita in unum collecta sunt. Nam seorsum hujus quidem oculus picto potest esse pulchrior, illius autem alia quædam pars. Utrum igitur in omni populo atque in omni multitudine possit evenire hæc differentia multorum a paucis virtute præditis, obscurum est : videtur tamen mehercule in nonnullis locum habere non posse. Eadem enim etiam in feras ratio conveniret. Atqui nonne videmus quosdam homines nihil pene a feris differre ? Veruntamen in aliqua multitudine nihil obstat quin id quod dictum est, verum sit.

Postquam Philosophus distinxit politias secundum distinctionem principatuum, et declaravit cujus gratias civitas est instituta, in parte ista inquirit quem oportet esse principantem in civitate. Et quia principatus debet distribui secundum excessum alicujus boni, inquirit secundum cujus excessum debeant distribui. Et secundum hoc dividitur ista pars in duas partes. In prima inquirit quem oportet esse principantem in civitate. Secundo inquirit secundum cujus excessum debeat distribui, ibi, « Quoniam autem etc. » Prima in duas. In prima movet dubitationem, tangens quasi solutionem. Secundo arguit contra solutionem, ibi, « Sed hæc etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est quod politiæ debent distingui secundum distinctionem principatuum, sequitur dubitatio, scilicet quem oportet dominantem esse in civitate. Cum autem oporteat aliquam esse dominantem : aut dominabitur multitudo, sicut in politia quæ est status popularis ; aut virtuosi, sicut in statu optimatum ; aut unus optimus, sicut in regno ; aut unus pessimus, sicut in tyrannide.

Deinde cum dicit « sed hæc omnia »

Arguit contra ista singula, et ad minus contra plura. Et dividitur in duas. In prima facit quod dictum est. Secundo specialiter inquirit, utrum magis expediat multitudinem dominari aut paucos virtuosos, ibi, « De his etc. » Prima adhuc in duas. Primo arguit quod non expedit dominari multitudinem, aut divites. Secundo quod nec unum studiosum, ibi, « Sed unum etc. » Adhuc prima in duas. Primo ostendit quod non expedit multitudinem dominari. Secundo quod nec paucos divites, ibi, « Ergo ne pauciores etc. » Prima in tres, secundum quod probat per tres rationes quod non expedit multitudinem dominari. Secunda, ibi, « Rursumque etc. » Tertia, ibi, « Adhuc et actiones etc. » In prima dicit quod omnia ista videntur habere difficultatem. Si enim dicatur quod expedit multitudinem pauperum dominari, cum hujusmodi multitudo potentiam habeat et sine virtute, sic sequetur quod diripient propter indigentiam et potentiam bona divitum. Sed est ne hoc injustum ? quasi diceret, sic. Secundum enim virtutem civitas debet habere dominium justum. Quare manifestum est quod injustitia extrema est hæc, idest pessima.

Deinde cum dicit « rursumque omnibus »

Ponit secundam rationem. Et dicit quod si dicatur quod expedit multitudinem dominari, sequetur sicut prius quod diripient bona divitum et paucorum, sicut virtuosorum. Sed hoc est destruere civitatem. Sed virtus non destruit illud cujus est quod habet eam, nec quod justum est corrumpit civitatem : quare manifestum est quod illa lex quæ præcipit multitudinem dominari, non est justa : non igitur expedit multitudinem dominari.

Deinde cum dicit « adhuc et »

Ponit tertiam rationem. Et dicit quod omnes operationes, quas facit tyrannus, ut tyrannus est, injustæ sunt, quia tyran-

nus per potentiam suam violentiam facit et accipit bona subditorum : talis autem operatio injusta est. Sed ubi multitudo dominatur, facit violentiam divitibus ad modum tyranni diripiendo bona eorum ; et ideo manifestum est quod multitudo est sicut tyrannus : quare operationes multitudinis sunt injustæ, ergo non expedit multitudinem dominari.

Deinde cum dicit « ergo ne »

Ostendit quod non est justum dominari paucos divites. Et dividitur in duas. In prima ostendit quod non expedit paucos divites dominari. Secundo quod nec virtuosos, sive paucos sive plures, ibi, « Sed epiiches etc. » In prima dicit quasi interrogando : est ne justum pauciores divites dominari in civitate? quasi dicat : non est justum pauciores dominari, quia per potentiam suam diripient bona pauperum et possessiones ; sicut e contrario multitudo si dominaretur ; et sic justum esset divites diripere bona multitudinis et e contrario justum esset multitudinem diripere bona divitum. Sed hoc est injustum, ut visum est : quare manifestum est quod pravum et injustum est et non studiosum divites paucos dominari.

Deinde cum dicit « sed epiiches »

Ostendit quod non est justum dominari virtuosos, sive plures, sive paucos. Aliquis enim diceret quod verum est quod non expedit dominari nec paucos divites, nec multitudinem ; sed bene expedit et justum est virtuosos dominari et esse dominos inter omnes. Sed istud videtur esse falsum : quia si soli virtuosi principentur, omnes alii erunt inhonorati, quia non attingunt ad honorem principatus, quia principatus honores sunt. Sunt enim præmium virtutis, et hoc est honor, sicut dicitur primo et quarto *Ethicorum*. Ergo qui non attingit ad principatum, non attingit ad honorem. Principantibus igitur virtuosis alii remanent inhonorati : sed hoc est inconveniens. Est enim hoc causa dissensionis : omnes enim appetunt honorem naturaliter, propter quod appetunt honorari a bonis et sapientibus qui melius et rectius possent judicare. Si ergo auferatur eis honor, sequitur dissensio et multa mala in civitate : quare non est justum virtuosos dominari.

Deinde cum dicit « sed unum »

Ostendit quod non est justum dominari unum virtuosum. Et dividitur in partes duas. In prima facit quod dictum est. In secunda, quia posset aliquis dicere quod non expedit hominem principari, sed hominem per legem, ostendit contrarium, ibi, « Sed forte dicet etc. » In prima dicit quod non expedit unum virtuosum valde principari ; quia si unus valde virtuosus dominetur, plures erunt inhonorati honore principatus : sed hoc est inconveniens. Ex hoc enim sequuntur dissensiones in civitate et perturbationes, sicut dictum est. Iterum videbitur politia pejor esse quam status paucorum, quia in principatu paucorum pluribus impenduntur, in ista autem uni. Hoc autem pejus videtur esse, quia malum quanto magis divisum est, tanto minus existit et tolerabilius est : quare manifestum est quod non expedit unum virtuosum dominari.

Deinde cum dicit « sed forte »

Quia diceret aliquis quod lex debet dominari non homo, arguit contra hoc. Et primo ponit rationem per quam videtur quod lex debet dominari. Secundo arguit in contrarium, ibi, « Si igitur etc. » In prima dicit quod pravum et injustum est hominem principari et non legem, quia homo habet passiones sibi conjunctas. Passiones autem distrahunt voluntatem et faciunt deviare a recto fine, et per consequens pervertunt judicium rationis. Lex autem nullas habet passiones : quare per legem non contingit deviare a recto judicio rationis. Cum igitur melius et justius sit illum principari qui non potest deviare a recto fine, quam illum qui potest, et homo potest deviare a recto fine, lex vero non ; manifestum est quod justum est legem dominari, non hominem.

Deinde cum dicit « si igitur »

Arguit in contrarium ; et dicit quod non videtur esse verum quod legem sit justum dominari universaliter ; quia contingit leges esse pertinentes ad potentiam paucorum vel multorum ; et tales leges datæ et ordinatæ sunt in ordine ad finem illarum. In illis autem non supponitur rectus finis simpliciter, sicut prædictum est : ergo nec leges istæ sunt justæ simpliciter. Quare manifestum est quod non differt quid dicatur, sive legem, sive aliud aliquid aliorum principari ; quia semper idem accidit inconveniens, sicut prius ostensum est de omnibus.

Deinde cum dicit « de aliis »

Omissis aliis, specialiter descendit ad inquirendum utrum magis expediat multitudinem, aut paucos virtuosos dominari. Et dividitur in duas. In prima

præmittit quod omissis aliis, de quibus non est argutum, quia altera ratio est manifestum est enim quod unum pessimum non expedit dominari, quia hoc est se manifestum, altera ratio de hoc et de aliis, quia de aliis est dubium, sed de hoc non ; ideo Philosophus non arguit ad istud. Sed inquirendum est, utrum multitudinem magis expediat dominari, quam virtuosos, paucos tamen. Hoc enim videtur habere dubium et solutionem qua dissolvitur ratio, quæ in oppositum adducebatur prius ; et magis videtur esse verum et expediens multitudinem principari debere quam paucos virtuosos.

Deinde cum dicit « multos enim »

Prosequitur ; et primo ostendit quod magis expediat multitudinem dominari quam paucos virtuosos. Secundo solvit dubitationem, et quamdam aliam annexam illi, ibi, « Quapropter etc. » Prima in duas. Primo declarat unam propositionem. Secundo arguit ex illis, ibi, « Si igitur etc. » Adhuc prima in duas. Primo manifestat illam propositionem. Secundo ponit differentiam inter aliqua de quibus erat mentio facta, ibi, « Multos enim etc. » In prima dicit, quod si sint multi non virtuosi simpliciter, cum convenient in aliquod unum, facient unum aliquod studiosum, non sic quidem, ut quilibet faciat aliquid studiosum per se, et aliquid melius, sed omnes simul faciant unum aliquid studiosum, et sunt aliquid melius quam quilibet divisim acceptus. Et hoc declaravit per simile ; et dicit, quod sicut illi qui faciunt cœnam ad communes expensas et quilibet modicum apportat, quod autem collectum est ex omnibus apportatis magnæ quantitatis est, sic est in proposito, si sint multi et quilibet aliquid habeat virtutis et prudentiæ, cum convenerint in unum faciunt unum aliquid magnum et virtuosum. In quo enim unus deficit, contingit alterum abundare ; ut si unus non inclinetur ad fortitudinem alter inclinabitur ; et si alius non inclinetur ad temperantiam, alter inclinabitur : et ubi unus non poterit prævidere bene, alter poterit : et sic cum convenerint, facient quasi unum hominem virtuosum et perfectum : hominem dico habentem multitudinem sensuum, per quos discernere possit, et multitudinem manuum et pedum per quæ possit moveri ad operationem et operari. Similiter etiam quantum ad mores et quantum ad intellectum se habet. Ex omnibus enim, cum convenerint, efficietur quasi unus homo perfectus secundum intellectum, quantum ad virtutes intellectuales, et secundum appetitum quantum ad morales. Et adducit aliud simile, dicens quod propter hoc quod multi sunt aliquid melius simul juncti, quam quilibet illorum, contingit quod opera musicalia, et opera poetarum melius facta sunt et ducta ad perfectionem per plures quam per unum. Sic enim inventæ fuerunt artes et scientiæ ; quia primo unus invenit aliquid et illud tradidit et forte inordinate : alius post hoc accepit illud et addidit et totum tradidit et magis ordinate ; et sic consequenter donec perfecte artes et scientiæ inventæ sunt : et manifestum est quod aliqui aliqua invenerunt, sed omnes simul omnia : et manifestum est quod plus est et perfectius illud quod omnes invenerunt quam illud quod quilibet per se.

Deinde cum dicit « sed hoc differunt »

Ponit differentiam inter unum virum studiosum simpliciter, et quemlibet illorum, ex quibus cum convenerint in unum, factum est aliquid studiosum. Et dicit quod viri studiosi, sive virtuosi, differunt a quolibet illorum multorum ex quibus cum convenerint in aliquid unum, fit aliquid virtuosum sicut bonus differt a non bono ; quoniam viri virtuosi boni simpliciter sunt ; sed quilibet istorum secundum se acceptus non est bonus, quia non est virtuosus perfecte. Iterum differunt viri studiosi ab istis divisim acceptis, sicut picta per artem differunt a veris. Circa quod intelligo quod pictor volens aliquid pingere per artem, sicut imaginem hominis, considerat bonam dispositionem oculorum in isto dimittens malas dispositiones aliorum membrorum ; et sic considerat meliores dispositiones aliorum membrorum in diversis et dimittit turpes : tunc ex omnibus istis collectis facit imaginem pulchriorem quam sit quilibet illorum ex quibus aliquid accepit. Et manifestum est quod quilibet illorum ex quibus aliquid accepit aliquid pulchritudinis habet, sed non simpliciter ; illud autem quod acceptum est ex istis, simpliciter pulchrum est. Sic similiter in proposito, quilibet istorum multorum aliquid habet virtutis, sed non est simpliciter virtuosus : id autem quod simpliciter collectum est ex ipsis,

simpliciter virtuosum est. Et hoc est quod intendit, cum dicit « artificiose, » eo quod illa vera simpliciter accepta sunt collecta in unum, et imago illa quæ componitur simul ex partibus bene dispositis in diversis existentibus, pulchrior est quam unumquodque illorum, in quorum uno invenitur pulcher oculus, in alio autem pulchra manus : contingit enim bene invenire seorsum unum habentem oculum pulchriorem quam sit pictus quamvis in aliis deficiat; similiter aliquem habentem pulchriorem manum, quam sit picta, quamvis in aliis deficiat ; similiter in aliis particulis. Similiter in proposito, differt vir studiosus ab unoquoque illorum qui dicti sunt ; quia omnes bonas dispositiones secundum animam habent conjunctim, et in uno supposito unusquisque illorum unam aut aliam in qua forte poterit excedere virtuosum, simpliciter tamen excedetur ab eo.

Deinde cum dicit « siquidem igitur »

Ex ista propositione declarata arguit dicens, quod immanifestum est utrum hujusmodi differentiam contingat esse circa multitudinem, et circa populum totum ad paucos virtuosos, quod scilicet tota multitudo melior sit quam illi pauci virtuosi. Tamen secundum virtutem in quibusdam est impossibiles ; hoc est enim quædam multitudo bestialis, cujus homines inclinantur ad actus bestiales, et parum rationis habent. Et in tali multitudine non est verum, quod ex illis hominibus possit fieri aliquid virtuosum ; si conveniant in unum. Alia est multitudo in qua quisque habet aliquid virtutis et prudentiæ, et inclinantur ad actum virtutis : et in tali verum est, quod illud quod fit ex istis, cum conveniunt in unum, est aliquid virtuosum. Et hoc est quod dicit Philosophus quod in aliqua multitudine non est verum, quod illa multitudo faciat aliquid virtuosum, sed in aliqua multitudine potest habere veritatem. Ex quo potest formari ratio sic : Melius est principari quod melius et studiosius est ; sed contingit aliquam multitudinem esse meliorem et magis studiosam paucis virtuosis, ut probatum est, ergo etc.

LECTIO IX.

Multitudini committendam esse electionem magistratuum, agendo non consultationem, administratarum rerum examen : magistratus autem legibus obtemperare debere, et solum in his quæ lex cavere non valuit arbitrium habere.

ANTIQUA.

Propter quod et prius dictam dubitationem solvet utique quis per hoc et habitam ipsi, quorum oportet dominos esse liberos et multitudinem civium ; tales autem sunt quicumque neque dignitatem habent virtutis nullam.

Participare quidem enim ipsos principatibus maximis, non securum ; propter injustitiam enim et propter imprudentiam, hoc quidem injuste agere utique, hoc autem peccare ipsos.

Non tradere autem neque participare, terribile. Cum enim inhonorati multi et pauperes extiterint, necessarium civitatem hanc esse plenam seditionibus.

Restat utique eo quod est consiliari et judicare participare ipsos.

Propter quod quidem et Solon et aliorum legislatorum aliqui, statuunt fieri electiones principatuum et correctiones principum ; principari autem singulariter, non permittunt. Omnes quidem enim habent congregati sufficientem sensum, et admixti, melioribus civitatibus possunt, sicut non purum alimentum cum puro totum facit utilius pauco, sigillatim autem unusquisque circa judicare imperfectus est.

Habet autem ordinatio hæc politiæ, dubitationem : primum quidem, quia videbitur utique ejusdem esse

RECENS.

Quocirca et eam, quæ antea exposita est, dubitationem possit quis his rationibus solvere atque expedire, et eam quæ est huic proxima, quarum rerum penes liberos et multitudinem civium potestatem esse oporteat : eos dico, quicumque neque divites sunt neque ullam virtutis dignitatem habent. Hos enim imperia obtinere maxima, non est tutum : namque et propter injustitiam et propter imprudentiam partim injuriam facerent, partim peccarent. Nullos autem iis mandare magistratus, periculosum est. Quum enim multi honoris expertes et pauperes sunt plena hostium sit civitas necesse est. Reliquum est igitur ut consultandi sint et judicandi participes.

Quocirca et Solon et nonnulli alii latores legum eos comitiis magistratuum creandorum, et rationibus ab iis qui gesserunt magistratus, repetendis præficiunt; gerere autem magistratum per se et solos non sinunt. Omnes enim collecti et congregati satis multum sensum habent, et permixti cum melioribus prosunt civitatibus : quemadmodum victus non purus cum puro conjunctus totam efficit utiliorem pauco : unusquisque autem seorsum in judicando imperfectus et mancus est.

Sunt autem in hac reipublicæ administrandæ or-

judicare quis recte medicatus est, cujus quidem et medicari et facere sanum laborantem ab ægritudine præsente. Iste autem est medicus. Similiter autem et hoc et circa alias experientias et artes; sicut enim medicum oportet dare correctiones in medicis, ita et alios in similibus: medicus autem et qui operator et qui architectonicus et tertius qui eruditus circa artem. Sunt enim aliqui tales circa omnes, ut est dicere, artes: attribuimus autem judicare nihil minus eruditis quam scientibus.

Deinde circa electionem eodem utique modo videbitur habere: etenim eligere recte scientium opus est, veluti geometram geometricorum, et gubernatorem gubernativorum: etenim si de quibusdam operibus et artibus participant etiam idiotarum aliqui, sed non quidem scientibus magis.

Quare secundum hanc quidem rationem non utique erit faciendum multitudinem dominorum, neque electionum principatuum, neque correctionum.

Sed forte non omnia hæc dicuntur bene, propter eam quæ olim rationem, si sit multitudo non nimis vilis: erit enim unusquisque quidem deterior judex scientibus, omnes autem congregati meliores, aut non deteriores.

Et quia de quibusdam neque solus qui fecit, neque optime utique judicabit, quorumcumque opera cognoscunt: et qui non habent artem, puta domum non solum est cognoscere ejus qui fecit, immo melius qui utitur ipsa, judicat: utitur autem œconomus. Et gubernaculum gubernator carpentario, et cibum epulans, sed non coquus. Hanc quidem igitur dubitationem forte videbitur utique aliquis sic solvere sufficienter.

Alia autem est habita huic: videtur enim inconveniens esse majorum esse dominos pravos quam epiiches. Correctiones autem et principatum electiones sunt maxime quas in quibusdam politiis, sicut dictum, et populus attribuunt: ecclesia enim talium omnium domina est: equidem ecclesiæ quidem participant et consiliantur et judicant a parvis honorabilitatibus et cujuscumque ætatis: præsunt autem operibus et exercitus ducunt, et maximis principantibus principantur a majoribus.

Similiter itaque solvet utique aliquis, et hanc dubitationem: forte enim habet et hoc recte: neque enim judex, neque consiliator, neque concionator, princeps est; sed prætorium, et consilium, et populus. Dictorum autem unusquisque pars est horum: dico autem partem, consiliatorum, et concionatorum et judicem. Quare juste dominans major multitudo: ex multis enim populus et consilium, et prætorium. Honorabilitas autem amplior horum omnium quam eorum quæ secundum unum, et secundum paucos principantium magnis principatibus. Hæc quidem igitur determinata sint hoc modo.

Prima autem dicta dubitatio facit manifestum nihil sic alterum, quomodo quia oportet leges recte positas esse dominans; principem autem, sive unus, sive plures sint, et de iis esse dominos de quibuscumque, non possunt leges dicere certitudinaliter, propterea quod non facile sit universaliter determinare de omnibus.

Quales tamen quasdam oportet esse recte positas leges, nondum palam, sed adhuc manet olim dubitatum: sed si simul politiis necesse et leges pravas vel studiosas esse, et justas vel injustas. Verumtamen, hoc manifestum quod oportet ad politiam poni leges. At vero si hoc, palam quod eas quidem quæ secundum leges rectas politias, necessarium esse justas: eas aut quæ secundum transgressas non justas.

dinatione dubitationes duæ: quarum hæc prima. Videtur enim esse ejusdem hominis de medici cura judicare, cujus et mederi ægrumque morbo liberare. Hic autem medicus est. Atque hoc similiter etiam in aliis facultatibus longo usu partis atque artibus locum habet. Quemadmodum igitur medicus apud medicos judicium rationum referendarum subire debet, sic et alii artifices apud artis peritos. Medicus autem est et is qui alio præscribente medicinam facit, et is qui docet ac præscribit quomodo medicina sit facienda, et tertius, artis medicæ intelligens. Sunt enim tales quidam in omnibus, pæne dicam, artibus. Tribuimus autem judicandi auctoritatem nihilo minus intelligentibus artium, quam eruditis ac scientibus.

Præterea et in eligendo eodem modo se res habere videtur. Etenim recte eligere nisi docti et scientes non possunt, verbi gratia, geometram nisi geometriæ periti; gubernatorem, nisi qui artem gubernandi tenent. Etsi enim de quibusdam operibus et artibus judicandi facultatem habeant nonnulli etiam idiotæ et imperiti, at non majorem quam qui sciunt. Itaque ex hac ratione comitiorum et rationum repetendarum potestas multitudini non fuerit mandanda.

Verum fortasse non omnia hæc recte dicuntur, tum propter rationem illam, quam multo ante exposuimus, nisi multitudo sit admodum servilis; (erunt enim singuli quidem judices scientibus deteriores, omnes vero congressi aut meliores, aut non deteriores:) tum quod de nonnullis rebus neque solus neque optime judicat artifex quia eas efficit: eos omnes dico artifices, quorum opera judicant etiam ii qui artem ignorant: verbi gratia, domum judicare non solum ejus est qui fecit, sed etiam eo melius is qui ea utitur, judicabit: utitur autem is qui domum administrat, sive paterfamilias: et de gubernaculo melius judicabit gubernator navis, quam faber; et de epulis convivæ melius, quam coquus. Hanc igitur dubitationem fortasse aliquis sat bene sic solvere queat.

Altera porro est huic proxima. Videtur enim absurdum esse, penes malos rerum majorum auctoritatem esse, quam penes viros bonos et æquos. At rationum referendarum judicia et magistratuum creandorum comitia sunt maximi momenti: quæ in quibusdam rebuspublicis, ut dictum est, populo tribuunt. Concio enim talium rerum omnium auctoritatem habet. Atqui concionis quidem sunt participes et consultant et judicant ii quibus est census exiguus, et cujusvis ætatis homines: ærario autem publico et exercitibus præsunt, et amplissimos magistratus gerunt ii quibus magnus census est.

Similiter autem aliquis etiam hanc dubitationem solverit. Fortassis enim hæc quoque recte sunt instituta. Non enim judex neque senator, neque is qui in concione deliberat, præest aut imperat, sed consessus judicum et senatus et populus; dictorum vero unusquisque horum particula est: particulam dico senatorem, deliberatorem concionalem et judicem. Quare merito penes multitudinem majorum rerum potestas est: ex multis enim constat populus et senatus et judicium. Et vero census horum omnium amplior est, quam eorum qui vel viritim vel cum paucis collegis maximos magistratus gerunt.

Hæc igitur hoc modo distincta sunt. Ea autem quæ primo loco exposita dubitatio est, declarat nihil aliud ita ratum et firmum esse oportere, ut leges rectas ac salutares: penes eum autem, qui præest reipublicæ, sive sit unus sive plures, iis de rebus statuendi arbitrium et potestatem esse, de quibus leges accurate loqui non possunt, propterea quod non est facile universe statuendo omnia plane persequi. Quales porro esse oporteat leges rectas, nondum planum factum est: sed etiam nunc manet id quod supra multo ante dubitatum est: verumtamen hoc certe perspicuum est, leges accommodate ad reipublicæ formam positas esse oportere malas aut bonas, justas aut injustas. At si hoc verum est, patet eas quidem leges quæ sunt reipublicæ formis recte consentaneæ, necessario esse justas: eas autem quæ perversis conveniunt, non justas.

Postquam Philosophus movit dubitationem utrum magis expediat multitudinem dominari quam virtuosos, in parte ista solvit eam, et quamdam annexam illi : et habet duo. Primo infert solutionem quæstionis ex determinatis, et ponit quæstionem annexam. Secundo solvit illam, ibi, « Participare etc. » In prima dicit quod propter ea quæ dicta sunt, potest solvi dubitatio, qua quæritur : utrum magis expediat dominari multitudinem, quam paucos virtuosos : apparet enim ex dictis quod duplex est multitudo. Una quidem bestialis, in qua nullus habet rationem vel modicam, sed inclinatur ad bestiales actus ; et manifestum est quod istam non expediat dominari aliquo modo, quia sine ratione est et conjunctim et divisim. Alia est multitudo ubi omnes aliquid habent rationis et inclinantur ad prudentiam, et bene suasibiles sunt a ratione : et talem expedit magis dominari, quam paucos virtuosos : quamvis enim quilibet non sit virtuosus, tamen quod fit ex omnibus cum conveniunt, est virtuosum. Et sic apparet solutio quæstionis ; quia ubi est talis multitudo, expedit eam magis dominari quam virtuosos : ubi non est talis, sed bestialis, nullo modo expedit. Poterit etiam per hoc solvi quæstio alia consequenter se habens ad illam ; scilicet utrum oporteat multitudinem et liberos dominos eligere, et eos corrigere, et quorum expedit eos esse dominos, si expediat. Et qui sunt illi, de quibus movet quæstionem, exponit : hujusmodi enim sunt qui non habent aliquam dignitatem sive bonum virtutis.

Deinde cum dicit « participare quidem »

Solvit quæstionem. Et primo solvit eam. Secundo solutionem confirmat per leges antiquorum, ibi, « Quapropter etc. » Prima in tres. In primo ostendit quod inconveniens et non securum est multitudinem principari. Secundo quod terribile est eos nullo modo participare principatum, ibi, « Non tradere. » Tertio quod expedit aliquo modo, ibi, « Restat utique etc. » In prima dicit quod liberos et multitudinem attingere ad principatum, maximum et primum periculum est : isti enim injustitiam et imprudentiam habent, et propter imprudentiam deficerent a recte judicando, et propter injustitiam inclinabuntur ad opera injusta : et ideo sequetur quod multa mala facient quantum ad seipsos, et multa injusta quantum ad alios, eis injuriando et molestando : hoc autem est periculosum ; ergo tales participare principatu inconveniens est maximum.

Deinde cum dicit « non tradere »

Ostendit quod terribile videtur esse, eos nullo modo participare honoribus : et quod si nullo modo concedatur eis principatus, nec attingant ad ipsum, inconveniens et terribile videtur, quia reputabunt se inhonoratos ; et cum sint multi et pauperes, sequetur seditio et turbatio in civitate : sed istud est terribile.

Deinde cum dicit « restat utique »

Concludit tertium. Et dicit quod ex quo sequuntur multa mala in civitate, si nullo modo attingant ad principatum, relinquitur quod participare debent principatu aliquo modo, saltem quantum ad consiliativum et judicativum.

Deinde cum dicit « propter quod »

Confirmat solutionem per leges et ordinationes antiquorum ; et dividitur in partes duas. In prima facit quod dictum est. In secunda arguit contra ordinationes illorum, ibi, « Habet autem ordinatio etc. » In prima dicit quod quia dictum est, si multitudo nullo modo participet principatu, sequentur multa mala, sicut seditio et turbatio in civitate. Solon legislator Atheniensium, et quidam alii legislatores statuerunt multitudinem in eligendo et corrigendo principes ; tamen noluerunt quod quilibet sigillatim haberet potestatem in eligendo et corrigendo ; et hoc rationabiliter ; quia quilibet secundum se virtutem non habet : et ideo deficeret in eligendo et corrigendo. Et dicimus quod isti noluerunt quod quilibet haberet potestatem in eligendo et corrigendo principatem propter causam dictam, sed omnes insimul. Et ratio hujus est, quia quamvis quilibet non habeat virtutem perfectam, unde recte se possit habere in principatu, tamen tota multitudo sufficienter virtutem habet, et discretionem in eligendo et corrigendo : in ista enim multitudine sunt sapientes et virtuosi aliqui, et aliqui non ; et plus valet quod sumantur isti, omnes simul, quam si sumerentur virtuosi et sapientes solum : sic enim est hic, sicut est de alimento : alimentum enim impurum sumptum cum puro, plus proficit quam alimentum impurum, si per se assumatur : impuri enim alimenti malitia et improbitas per purum sibi permixtum corrigitur, et ex eis commixtis fit bonum

alimentum, et impurum ad æqualitatem redigitur: sic in republica insipientes in consulendo et decernendo quodam modo rectificantur a sapientibus, ut possint aliquo modo reipublicæ prodesse.

Deinde cum dicit « habet autem »

Objicit contra istam ordinationem antiquorum : et dividitur in duas secundum quod dupliciter objicit. Secunda, ibi, « Alia autem est habita etc. » Prima in duas. In prima tangit objectionem. Secundo solvit, ibi, « Sed forte etc. » Adhuc prima in duas. Primo præmittit duas propositiones. Secundo arguit ex illis, ibi, « Quare secundum etc. » Prima in duas, secundum quod duas propositiones proponit. Secunda, ibi, « Deinde circa electionem etc. » In prima dicit : ita dictum est quod Solon et quidam alii legislatores ordinaverunt quod multitudo haberet potestatem in eligendo, et corrigendo principatum. Videtur quod hæc ordinatio habet dubitationem. Et ad declarationem præmittit istam propositionem. Cujus est aliquam medicari et sanare ab ægritudine præsente, ejus est judicare quis recte sanatus est : hoc autem facit medicus. Et ratio propositionis est, quia cujus est aliquid facere per deductionem ex causis et principiis, ejus est resolvere ipsum usque ad primas causas, considerando ex quibus et qualibus causis est et habet esse : hoc autem est judicare ; ergo ejusdem est aliquid constituere, et judicare de ipso : similiter est in aliis artibus : sicut enim medicus in medicinalibus judicat et corrigit, similiter et alii in suis artibus. Ulterius dicit quod medicus triplex est : unus quidem est qui non novit artem, sed ordinata ab aliis aliqualiter scit applicare ad opus. Alius est artifex principalis, qui novit simpliciter omnes causas et principia medicinæ ; et tertius est expertus qui aliqua novit, sed non simpliciter. Cum igitur dicimus medicum judicare de eo quem sanat, intelligimus de medico secundo et tertio modo. Et sicut circa medicinam est considerare triplicem medicum, scilicet practicum, scientem et expertum, sic circa omnes alias artes fere : in omnibus autem ipsis judicium rectum, de his quæ sub ipsis sunt, attribuimus non minus, idest parum minus expertis quam ipsis scientibus. Dicit autem non minus, quia scientes simpliciter in omnibus melius judicant.

Deinde cum dicit « deinde circa »

Proponit secundam propositionem, et dicit quod sicut est circa judicium, sic est circa electionem quod scientis est recte eligere, et hoc est opus ejus, sicut geometra judicat recte de geometricis, et gubernator de gubernativis, et sic de aliis. Et ratio hujus est. Electio enim est appetitus præconsiliantis, consilium autem est ratiocinatio de eis quæ sunt ad finem, ratiocinari autem recte de his quæ sunt ad finem scientis est. Quare manifestum est quod opus scientis est judicare, et recte eligere. Et si idiotæ aliqua recte eligant, non tamen sicut scientes, nec magis ipsis ; quia si recte eligant, vel judicent, hoc est a casu ; non sic autem sapientes.

Deinde cum dicit « quare secundum »

Ex istis duobus arguit quod non expedit populum habere potestatem in eligendo et corrigendo principatum ; dicens quod manifestum est ex dictis, quod non expedit multitudinem habere dominium in electione et correctione principum, quia sicut dictum est, scientis est eligere, et corrigere prudentis ; sed multitudo et ignorans et imprudens est ; quare non expedit multitudinem dominari in eligendo et corrigendo.

Deinde cum dicit « sed forte »

Solvit istam dubitationem : et dividitur in duas, secundum quod dupliciter removet ipsam. Secunda ibi, « Et quia de quibusdam etc. » In prima dicit quod forte omnia ista non habent veritatem, nec bene dicta sunt; et hoc propter rationem superius dictam. Si enim sit multitudo non vilis, sive bestialis, sed aliquid habens rationis et virtutis, bene etiam suasibilis, habens sapientes a quibus recte suadeatur, talem multitudinem simul sumptam bene expedit habere potestatem in eligendo et corrigendo principem, et si unusquisque illorum non habeat sufficienter rationem et virtutem, per quam possit recte eligere et corrigere, tamen omnes simul habent, et constitutum ex omnibus cum conveniunt, virtuosum est simpliciter. Ex quo apparet, quod Philosophus respondet per interemptionem minoris cum dicebatur quod multitudo est imprudens et ignorans : verum est si fuerit talis, sicut dictum est. Et dicit « forsan » quia in aliqua politia non expedit multitudinem habere potestatem in eligendo et corrigendo, sicut in regno. In regno enim si unus sit simpliciter prudens et alii regantur quasi domi-

nativo principatu, ut inferiores obediunt superiori, non expedit multitudinem habere potestatem, sed in politica, ubi multitudo est æqualis expedit.

Deinde cum dicit « et quia de »

Secundo removet objectionem quasi interimendo majorem, et dicit quod istud quod accipiebatur quod scientis solum secundum unamquamque artem est judicare de opere suo, non habet veritatem, puta si sint aliqui qui fecerunt aliqua opera, et tamen non utantur illis, non est verum quod illi bene judicent; sed illi qui utuntur recte judicant; sicut non solum ædificator judicat domum, immo melius judicat ille qui ea facta utitur, sicut paterfamilias: similiter nauta gubernaculum accipit a carpentario, et melius judicat de ipso quam carpentarius; sic et conviva de epulis melius judicat quam coquus. Hæc ergo dubitatio isto modo videtur esse dissoluta sufficienter. Similiter etiam est in proposito quod melius judicat qui utitur principatu; hoc autem est multitudo. Et est intelligendum quod tres sunt artes se habentes per ordinem. Una quidem est quæ versatur circa materiam, sicut est illa quæ præparat materiam, sicut est lignorum dolativa et præparativa. Alia est quæ in materia disposita introducit formam, sicut navifactiva. Tertia est usualis quæ utitur nave facta. Et istæ sic se habent: quod prima rationem operandi habet a secunda, et est propter ipsam: disponit enim sic ligna, quia talis forma quam considerat debet introduci in materiam talem; et tamen ipsa secundum se, formam illam non novit. Similiter secunda rationem operandi habet ex tertia et est propter ipsam; talem enim formam inducit in lignis, cui competit talis finis qui consideratur a tertia quæ dicitur usualis; et ideo etiam considerat causam omnium aliarum primam. Per resolutionem autem ad primam causam judicatur de re certius; et ideo usualis rectius judicat quam ille qui formam inducit in materia. Si autem sit aliqua scientia quæ aliquid constituat in esse et eo utatur, ista melius judicat et certius omnibus.

Deinde cum dicit « alia autem »

Ponit secundam objectionem contra illam ordinationem; et dividitur in duas. In prima ponit objectionem. In secunda solvit, ibi, « Similiter itaque etc. » In prima dicit quod alia est dubitatio contra illam ordinationem se habens ad primam: inconveniens enim est pravis et imprudentibus committere maxima; sed electio et correctio principum maxima sunt in civitate; ergo committere ista pravis inconveniens est: sed multitudo prava et imprudens est; ergo inconveniens est multitudinem habere potestatem in corrigendo et eligendo super principes et virtuosos. Sed sicut dictum est, in quibusdam politiis ista commissa sunt populo; multitudo enim in illis dominium habet et in eligendo et corrigendo, quia in aliqua civitate populares et inferiores attingunt ad principatum et ad judicativum et consiliativum, etiam de parvis honoribus judicant et præsunt divitibus et ducunt exercitus et principantur maximis principatibus et magis quam majores: quare manifestum est quod ordinationes istorum inconvenientes sunt.

Deinde cum dicit « similiter itaque »

Solvit dubitationem. Et primo facit hoc. Secundo ostendit quod ex dictis potest esse manifestum et quid inmanifestum, ibi, « Prima autem dicta dubitatio etc. » In prima dicit quod eodem modo ista dubitatio potest solvi, sicut prima. Forte veritatem habet quod expedit aliquam multitudinem habere potestatem in electione et correctione principum: in aliqua enim multitudine, nec judex, nec consiliator, nec prætor, neque concionator unus per se est judex de principatu et dominus in electione, sed totum aggregatum ex prætorio consilio et populo; et unusquisque illorum pars est aggregata, scilicet consiliarius et concionator et judex. Et manifestum est quod expedit magis dominari totam multitudinem quam aliquos, quia tota multitudo studiosa magis est quam aliqui pauci. Est enim multitudo ex sapientibus mediocribus et inferioribus: est enim ibi populus et consilium et prætor. Et manifestum est quod honorabilior est tota multitudo quam aliquis unus secundum se acceptus vel aliqui pauci. Et ex his manifestum est, quod objectio prædicta non valet. Quod enim dicebatur quod multitudo prava est et imprudens, dicendum quod non est verum: quamvis enim aliqui sint tales, non omnes tamen. Sed si esset talis multitudo vilis in qua nullus esset sapiens nec prudens, non expediret talem habere potestatem in eligendo et corrigendo principes. Et ex his apparet quod Philosophus intendit quod magis expedit totam multitudinem habere potestatem in

eligendo et corrigendo quam paucos : et vocat hic multitudinem aggregatam ex sapientibus majoribus et prudentibus et mediocribus et populo : istam totam multitudinem talem magis expedit dominari quam paucos, vilem tamen multitudinem non expedit. Et dicit « forsan, » quia in politia, in qua est unus excellens in virtute, et alii nati sibi obedire, non expedit multitudinem attingere ad ista; quia duo exiguntur in regimine politiæ. Unum est ratio recta; hoc autem habet ista multitudo per illos sapientes. Aliud est potentia, ut possit coercere et punire malos : hoc autem habet per populum.

Deinde cum dicit « prima autem »

Ostendit quid est manifestum et quid immanifestum ex prædicta dubitatione. Et primo ostendit quid est manifestum. Secundo quid est immanifestum, ibi, « Quales tamen quasdam etc. » Ista *Littera* dupliciter potest exponi. Primo, ut referamus istam *Litteram* ad dubitationem, qua quærebatur prius, utrum magis expediret multitudinem dominari quam paucos virtuosos, ut dicamus sic : Dubitatio prima, scilicet ista quæ jam dicta est, nihil aliud manifestat, nisi qualiter lex dominetur in civitate et qualiter princeps, sive sit unus, sive plures : legem enim oportet esse dominam et principativam omnium eorum de quibus leges determinare possunt : principem autem oportet esse dominum de omnibus illis quæ per leges non possunt cum certitudine determinari. Lex enim fertur in universali; et ideo in aliquo particulari quandoque habet instantiam : non enim potest legislator prævidere omnia particularia in quibus lex potest deficere : et ideo quandoque deficit. In isto autem casu princeps dominatur. Istud vero manifestum est ex prædicta dubitatione et solutione. Oportet enim in civitate principem habere regulam per quam dirigatur in operationibus suis et dirigat alios et per quam judicet : hoc autem potest facere per legem. Quare oportet legem principari : et quia quandoque non potest per legem judicare, quia lex deficit in aliquo casu, non apparet quid in illo casu oportet principem corrigere ; et ideo expedit quod in isto casu princeps dominetur. Aliter potest exponi, ut referatur *Littera* ad illud quod dictum est prius : dicebatur enim quod non oportet hominem principari secundum legem, quia passiones habet conjunctas quæ pervertunt judicium rationis. In contrarium arguebatur, quia contingit legem esse pravam, et talem non expedit principari. Ex hoc oritur dubitatio, quem expedit magis principari : vel legem vel hominem : et tunc legatur sic : Dubitatio prima, hoc est prius dicta, aliud non quærit, nisi quando oportet legem principari et quando principem sive sit unus, sive plures. Et sicut prius dictum est, quod legem expedit principari in illis, in quibus potest cum certitudine terminare, in aliis in quibus non potest, expedit principem dominari.

Deinde cum dicit « quales tamen »

Ostendit quid est manifestum ex dictis : quia dictum est superius quod leges quædam sunt rectæ, hoc autem [1] quæ sint leges rectæ et quæ non, adhuc non est manifestum, sed adhuc est dubitatio de hoc, de quo similiter prius dubitatum est. Sed de legibus dicendum est sicut de politiis : sicut enim quædam politiæ sunt pravæ et injustæ, et quædam studiosæ et justæ; sic sunt leges quædam justæ et studiosæ, quædam pravæ et injustæ, quia leges dantur de conferentibus ad finem politiæ : ergo si finis politiæ rectus simpliciter, et politia recta, et lex data de his quæ fiunt ad talem finem recta est : si finis politiæ non sit rectus, nec politia recta, nec lex data de conferentibus ad finem talis politiæ recta erit : et si hoc, manifestum est quod leges dantur in habitudine ad politiam et ad finem ejus, et manifestum est quod leges quæ dantur secundum politias rectas sunt rectæ : quæ secundum transgressiones non rectæ sunt.

[1] Al. : « dicit et. »

LECTIO X.

Magistratus non esse distribuendos secundum excessum cujuslibet boni.

ANTIQUA.

Quoniam autem in omnibus quidem scientiis et artibus bonum finis : maximum itaque et maxime in principalissima omnium : hæc autem est politica potentia. Est autem politicum bonum quod justum, hoc autem est quod communiter conferens.

Videtur autem omnibus æquale aliquid esse quod justum et usque ad aliquid quidem consentiunt iis qui secundum philosophiam sermonibus, in quibus determinatum est de moralibus, quod enim et quibus, nam quod justum, et oportet æqualibus æquales esse, aiunt. Qualium autem æqualitas est, et qualium inæqualitas est, oportet non latere : habet enim hoc dubitationem, et philosophiam politicam.

Forte enim utique dicet aliquis secundum omnis boni excessum oportere inæqualiter distribui principatus, si omnia reliqua nihil differant, sed similes acciderit esse. Differentibus enim alterum esse quod justum, et secundum quod dignitatem.

At vero si hoc verum erit, et secundum colorem et secundum magnitudinem et secundum quodcumque bonorum, superabundantia quædam politicorum justorum excedentibus. Aut hoc superficiale falsum, manifestum autem in aliis scientiis et potentiis. Similiter enim fistulatoribus secundum artem non dandam superabundantiam fistularum nobilioribus ; neque enim fistulabunt melius ; oportet autem ei qui secundum opus excedit dare et organorum excessum.

Si autem nondum palam quod dicitur, adhuc magis ipsum procedentibus erit manifestum. Si enim sit aliquis excedens quidem secundum fistulativam, multum autem deficiens secundum nobilitatem vel pulchritudinem, et si unumquodque bonorum illorum sit magis fistulativa (dico autem nobilitatem et pulchritudinem), et secundum analogiam excedant plus fistulativam quam ille secundum fistulativam ; tamen huic dandum differentes fistularum. Oportet enim ad opus comparari excessum, et divitiis et nobilitati comparantur nihil.

Adhuc secundum hanc rationem omne bonum ad omne utique erit comparabile. Si enim magis aliqua magnitudo et totaliter magnitudo utique adæquabilis erit, et ad divitias et ad libertatem. Quare, si plus hic differat secundum magnitudinem quam hic secundum virtutem, et ampliorem virtutis magnitudo totaliter excedit, erunt utique comparabilia omnia; tanta enim magnitudo si melior, valentior tanta, palam quod æqualis.

Quoniam autem hoc impossibile, palam quod in politiis rationabiliter non secundum omnem æqualitatem altercantur de principatibus. Si enim ii quidam tardi, ii autem veloces, nihil propter hoc oportet hos quidem plus, hos autem minus habere ; sed in exercitativis agonibus horum differentia accipit honorem.

RECENS.

Quoniam autem in omnibus quidem scientiis atque artibus, finis bonum est ; maximum autem bonum et maxime est in ea cujus est omnium maxima auctoritas, hæc autem est politica scientia ; jus porro est bonum civile ; hoc autem est, quod communiter omnibus expedit : omnibus autem jus videtur esse æqualitas quædam, et aliquatenus consentiunt et congruunt sermonibus philosophorum, in quibus de iis, quæ ad mores pertinent, explicatum est : (aliquod enim et aliquibus esse jus, et æqualibus æquale esse oportere dicunt :) qualium igitur rerum sit æqualitas qualiumque inæqualitas, non est ignorandum : hoc enim habet dubitationem et pertinet ad philosophiam civilem.

Fortassis enim dixerit aliquis ex omnis boni præstantia magistratus et imperia tribui inæqualiter oportere, si ceteris rebus omnibus nihil inter se differant, sed sint similes : iis enim, qui inter se differunt, et jus et dignitatem diversa esse. At si hoc verum est, ergo et ex coloris præstantia et ex proceritatis et ex qualiscumque boni ii qui rebus illis præstabunt, plus jurium civilium obtinere debebunt. An hoc perspicue falsum est ? declarant autem aliæ scientiæ et facultates. Nam ex tibicinibus, qui sint inter se arte pares ac similes, non sunt nobilioribus dandæ tibiæ meliores : nihilo enim melius tibia canent. Oportet autem ei qui opus efficit melius, etiam instrumentorum præstantiam tribuere.

Quod si nondum satis planum est quod dicitur, paulo longius exemplum id prosequentibus erit manifestum. Si quis enim existat, qui arte quidem tibia canendi excellat, nobilitate autem aut pulchritudine sit inferior, etiamsi unumquodque bonorum illorum majus bonum sit quam ars tibia canendi, (dico autem nobilitatem et pulchritudinem,) et quamvis illa arti tibia canendi proportione præstent plus quam ille arte tibia canendi ceteris antecellit : huic tamen dandæ sunt tibiæ præstantiores. Oportet enim ad opus conferre et valere præstantiam et divitiarum et nobilitatis : at nihil conferunt.

Præterea hac ratione omne bonum cum omni bono comparari posset. Nam si magis est tale, quod aliqua magnitudine tale est, quam illud quod aliis rebus præstat, ergo et omnino magnitudo contendat cum divitiis et cum libertate. Quare si hic magnitudine præstat plus quam ille virtute, et si omnino virtuti magnitudo antecellit, omnia inter se comparari possint. Si enim tanta magnitudo major est tanta magnitudine, licet intelligere, tantam æqualem fore.

Quoniam autem hoc fieri non potest, perspicuum est, homines etiam in rebus civilibus probabili ratione non ex omni inæqualitate de magistratibus et imperiis contendere. Nam si alii quidem tardi sint, alii celeres, nihilo plus oportet idcirco hos quidem plus habere, illos vero minus ; sed in certaminibus quidem gymnicis huic præstantiæ tribuitur honos.

Postquam Philosophus declaravit quis debet esse dominans et principans in civitate, ostendit in parte ista secundum cujus boni excessum debeant distribui principatus : et dividitur in duas. In prima præmittit intentum suum et causam intenti. Secundo prosequitur, ibi, « Forte enim etc. » Prima in duas. In prima ostendit quod finis politiæ recte ordinatæ est bonum communiter conferens. Secundo dat intentum suum et causam intenti, ibi, « Videtur autem omnibus etc. » In prima

dicit quod in omnibus artibus et scientiis, scilicet operativis, finis est aliquid bonum, quia omnis doctrina et ars, similiter autem actus et operatio bonum quoddam appetere videtur, sicut primo *Ethicorum* dicitur. Si autem cujuslibet artis et scientiæ finis est aliquod bonum, principalissimæ est finis optimum et principalissimum ; quia in his quæ sunt per se, sicut simpliciter ad simpliciter, ita magis ad magis, et maxime ad maxime. Sed inter omnes scientias practicas activas politica est principalissima, ut ostensum est in primo hujus : quare finis ejus debet esse principalissimum quid et optimum. Sed bonum intentum in politica est illud quod justum est simpliciter, idest in ordine ad quod attenditur justum simpliciter, et tale est bonum conferens communiter : ergo bonum communiter conferens est finis in politia.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Dat intentionem suam cum causa ; et dicit quod omnibus apparet quod justum est æquale ; quod consonat ei quod dictum est, ubi determinatum est de sermonibus moralibus, scilicet in *Ethicis* : ibi enim dictum est quod justum est æquale in rebus, quæ debent distribui secundum dignitatem et aliquibus et æqualibus personibus quibus debet fieri distributio. In hujusmodi vero distributione oportet esse aliquam mensuram secundum quam dirigantur in distributione : hujusmodi autem mensuræ finis est, ita quod secundum quod aliquis plus accedit vel minus ad finem, secundum hoc plus vel minus debet ei distribui de communibus bonis ; ita et qui æqualiter attingunt ad hujusmodi dignitatem in ordine ad finem, æqualiter debent recipere. Quid autem est illud bonum respectu cujus vel quorum est æqualitas vel inæqualitas, non debet esse immanifestum ; hoc enim habet dubitationem, quam determinare pertinet ad politicum.

Deinde cum dicit « forte enim »

Prosequitur. Et primo improbat opinionem quorumdam circa hoc. Secundo inquirit veritatem secundum intentionem suam, ibi, « Sed ex quibus etc. » Prima in duas. Primo ponit opinionem illorum. Secundo reprobat, ibi, « At non si hoc etc. » In prima ponit opinionem ; et dicit quod cum aliquis posset dicere, quod principatus debet distribui secundum dignitatem vel excessum cujuslibet boni, sive sit bonum secundum animam sive sit secundum corpus. Si enim aliqui duo in aliquo bono differant secundum excessum, ita quod unus excedat alium in illo, et in omnibus aliis sint similes et non differant, principatus debet distribui secundum excessum illius boni, ita quod ille qui excedit plus debet habere principatum : qui enim differunt in aliquo bono quocumque, differunt secundum dignitatem, ad quam inspiciendum est in distribuendo honores communes : differentibus enim in aliquo bono non est idem justum, nec est idem secundum dignitatem, sed diversum et alterum ; ita quod quæ est proportio dignitatis alicujus, sive boni, ad dignitatem alterius, sive ad bonum, eadem est proportio ejus quod debet distribui uni ad illud quod debet distribui alteri ; ita quod quantum bonum unius excedit bonum alterius, et principatus unius principatum alterius.

Deinde cum dicit « at vero »

Reprobat istam opinionem : et dividitur in partes tres, secundum quod reprobat eam per tres rationes. Secunda ibi, « Si autem non etc. » Tertia ibi, « Adhuc secundum hanc etc. » In prima dicit quod si istud verum est quod principatus debet inæqualiter distribui secundum excessum cujuslibet boni ; manifestum est quod secundum excessum coloris et magnitudinis, et secundum excessum cujuslibet alterius boni, plus debet distribui de principatu politico. Sed istud statim apparet esse falsum, et hoc manifestum est in aliis scientiis et potentiis. Si enim sint duo habentes æqualiter artem fistulandi, si unus excedat alium in nobilitate, manifestum quod non propter hoc debent dari plures fistulæ vel meliores ei qui excedit in nobilitate : et ratio hujus est, quia fistulæ non dantur nisi propter opus fistulandi : ergo non debent dari nisi ei qui aptus natus est ad fistulandum : quare plures et meliores debent dari ei qui magis est aptus, et melius scit fistulare : ergo propter excessum illius non debent plures distribui, per quod homo non est magis aptus ad fistulandum, nec melius scit fistulare : quare manifestum est quod per excessum in nobilitate non debent plures fistulæ distribui. Similiter si sint duo æquales in virtute, unus tamen excedat alium in pulchritudine, vel in aliquo alio bono, cum hoc sit accidens in ordine ad principatum, manifestum est quod propter istum excessum non debet plus attribui de principatu uni quam alteri.

Deinde cum dicit « si autem »

Ponit secundam rationem : et dicit quod si ex ista ratione non sit manifestum quod secundum excessum cujuslibet boni non debet fieri distributio principatus, volentibus ulterius producere rationem prædictam, magis erit manifestum. Si enim sit aliquis qui multum excedit alium in arte fistulandi, excedatur tamen ab alio in nobilitate et pulchritudine, supposito quod quodlibet illorum sit melius quam ars fistulativa, sicut pulchritudo et nobilitas, et secundum aliquam proportionem excedant plus illa bona artem fistulandi quam alius secundum artem fistulandi illa bona, nihilominus plures fistulæ et differentes in bonitate debent dari ei qui excedit in arte fistulandi, quam aliis : et ratio hujus est quia distributio fistularum secundum excessum debet fieri in ordine ad opus, quia fistulæ non dantur nisi propter opus : ergo ei qui melius scit artem fistulandi, plures et meliores fistulæ debent distribui : sed per divitias et voluptates non est magis aptus ad fistulandum. Similiter si sit aliquis melius dispositus secundum virtutem, et magis aptus ad principandum quam alius, exceditur tamen ab alio in nobilitate et pulchritudine, distributio principatus magis debet fieri virtuoso, quam alii; et ratio hujus est, quia distributio principatus secundum excessum, non debet fieri nisi ei qui magis est aptus ad principandum ; hic autem est ille qui excedit in virtute. Quare manifestum est quod distributio principatus non debet fieri secundum excessum cujuslibet boni.

Deinde cum dicit « adhuc secundum »

Ponit tertiam rationem, et est ducens ad impossibile : et dividitur in duas. In prima ponit rationem. Secundo destruit consequens quod sequitur, ibi, « Quoniam autem etc. » In prima dicit quod si distributio principatus fiat secundum excessum cujuslibet boni, tunc omne bonum erit ad omne bonum comparabile, et secundum magis et minus, et secundum æquale : sed hoc est falsum, quare et primum. Quod autem ita sit, declarat Philosophus quod omne bonum si ad omne comparabile secundum magis et minus; et si distributio principatus fiat secundum excessum cujuslibet boni, hoc manifestum est; et ideo Philosophus hoc non declarat : sed quod sit comparabile secundum æquale, sic probari potest. Si enim sint duo, et unus excedat alium in nobilitate et pulchritudine, manifestum est quod sunt comparabilia secundum magis et minus : similiter secundum æquale : qua si ab eo quod excedit alium, auferatur illud in quo excedit, manifestum est quod residuum erit æquale : si enim aliqua magnitudo sit major altera, si auferatur ab ea in quo excedit alteram, totaliter erit æqualis ei. Eodem modo est consideratio ad divitias et ad libertatem : si enim aliquis excedat alium in nobilitate et divitiis et libertate, si amoveatur illud in quo excedit, manifestum est quod erit æqualis. Et ex hoc manifestum est quod si isti duo sic se habeant, quod magnitudo boni unius plus excedat virtutem alterius, quam alius secundum virtutem, si addamus virtutem ampliorem, manifestum est quod iste excedet in virtute : quare manifestum est quod omnia bona ad omnia sunt comparabilia, et secundum magis, et secundum minus, et secundum æquale : si enim tanta magnitudo sit major altera, a moto illo in quo excedit, residuum erit æquale.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Destruit consequens : et dicit quod hoc est impossibile ; scilicet, quod omnia bona sint comparabilia s^cundum æquale, et magis et minus. Et ratio hujus est quia comparabilia oportet esse unius speciei, sicut dicitur septimo *Physicorum*; sed omnia bona sunt unius speciei, nec etiam unius generis : quare omnia bona ad invicem non sunt comparabilia : et si hoc est impossibile, manifestum est quod hypothesis est impossibilis; scilicet, quod secundum excessum cujuslibet boni vel qualitatis, distribuatur principatus. Et adjungit ad declarationem hujusmodi ; dicens quod si isti sunt tardi, et alii sunt veloces, isti veloces non plus debent participare principatu ; quia secundum aliquod istorum non magis attingit ad finem principatus per se, quia propter aliud istorum non est magis virtuosus : tamen in agonibus exercitatis, hujusmodi diversitas consideranda est : in tali enim exercitio secundum excessum velocitatis est distributio honoris ; ita quod ille qui velocior et agilior est, plus recipit de honore. In principatu vero politico secundum excessum istorum non debet fieri distributio principatus.

LECTIO XI.

Utrum nobilibus, an opulentis, an virtute præditis, an potentioribus, attribuendi sint magistratus.

ANTIQUA.

Sed ex quibus civitas consistit, in iis necessarium fieri altercationem; propter quod quidem rationabiliter præparantur honori nobiles et divites et liberi. Oportet enim liberos esse et honorabilitatem ferentes: non enim utique erit ex egenis omnibus civitas, sicut neque ex servis. At vero si opus est horum, palam quia et justitiæ, et bellicæ virtutis: neque enim sine iis habitari civitatem possibile est. Sed sine prioribus quidem impossibile esse civitatem; iis autem habitari bene.

Ad civitatem quidem igitur esse videbuntur utique vel omnia vel quædam horum recte dubitari, ad vitam vero bonam disciplina et virtus maxime juste utique dubitarentur, quemadmodum dictum est prius.

Quoniam autem neque omnium æquale oportet habere æquales secundum unum aliquid solum existentes, neque inæquale inæquales secundum unum, necesse omnes tales politias esse transgressiones. Dictum est quidem igitur et prius, quod altercantur modo quodam juste omnes; simpliciter autem non omnes juste. Divites quidem quia plus regionis attinet ipsis, regio autem commune. Adhuc ad conventiones, fideles magis ut in pluribus.

Liberi autem et ingenui tamquam prope invicem. Cives enim magis qui generosi iis qui non generosi. Ingenuitas autem apud quoscumque habetur honorabilis. Adhuc quia meliores verisimile est qui ex melioribus, ingenuitas autem est virtus generis.

Similiter autem dicimus juste, et virtutem altercari. Communicativam enim virtutem dicimus esse justitiam, cui necessarium omnes alias assequi.

At vero et plures ad pauciores. Etenim valentiores et ditiores et meliores sunt, ut acceptis pluribus ad pauciores.

Ergo, si omnes sunt in una civitate, dico autem puta boni et divites et ingenui, adhuc autem multitudo alia politica, utrum altercatio erit, quos oporteat principari, aut non erit? secundum unamquamque quidem igitur politicam dictarum indubitatum judicium quos oporteat principari. Dominantibus enim differunt ab invicem: puta hæc quidem eo quod per studiosos viros sit, et aliarum unaquæque eodem modo. Attamen consideramus, quando circa idem tempus hæc existunt, quomodo determinandum. Si itaque sint numero pauco valde qui virtutem habent, quo oportet dividere modo? vel hoc quod pauci, ad opus oportet considerare, si possit habitari civitas? vel quod tanti multitudine ut sit civitas ex ipsis?

Est autem dubitatio quædam ad omnes altercantes de politicis honoribus. Videbuntur enim nihil dicere justum qui propter divitias volunt principari, similiter autem et qui secundum genus. Palam enim rursus quod si quis unus ditior omnibus est, palam quod secundum idem justum oportebit hunc unum principari omnibus. Similiter autem et differentem ingenuitate altercantibus propter libertatem.

Idem autem iis accidet et circa aristocratias de virtute. Si enim aliquis unus sit melior vir aliis, qui sunt in politeumate, studiosis existentibus, hunc oportet esse dominum secundum idem justum.

RECENS.

Quibus rebus vero constat, his de rebus controversiam esse necesse est. Quapropter probabilem causam habent nobiles et liberi et divites, quamobrem honorem sibi arrogent. Oportet enim de civitate esse homines liberos et locupletes, qui pro censu tributum conferant. Non enim ex omnibus, egentibus constare possit civitas, quemadmodum neque ex servis.

At porro si his opus est civitati, etiam justitia scilicet et bellica virtute opus est: nam nec sine his urbs habitari atque administrari potest: verumtamen sine prioribus quidem illis non potest omnino esse civitas; sine his vero bene administrari non potest.

Ad hoc igitur, ut sit civitas, aut hæc omnia aut nonnulla certe ex his merito conferre videntur: ad vitam honestam vero doctrina et virtus plurimum, ut et antea dictum est.

Quoniam autem neque omnium rerum æqualem partem ferre debent, qui sunt una quadam re tantum æquales, neque inæqualem, qui sunt una re inæquales, necesse est tales omnes respublicas a rectis deflectere. Dictum autem est etiam antea, omnes quodammodo jure ambigere: simpliciter vero et absolute non omnes jure: divites quidem, quia agri plus eis suppetit; at ager communis est: præterea in rebus contrahendis magnam partem sunt fideliores. Liberos autem et nobiles, ut inter se finitimos. Magis enim cives sunt generosi, quam humili genere nati: nobilitas autem apud singulas nationes domi est honorata: præterea quia verisimile est, eos qui ex melioribus nati sunt, esse meliores; nobilitas enim generis virtus est.

Similiter igitur dicemus etiam virtutem jure ambigere: virtutem enim dicimus ad omne genus societatis accommodatam atque utilem esse justitiam, quam necessario ceteræ subsequantur. Quin et plures cum paucioribus non immerito contendunt: nam etiam potentiores et ditiores et meliores sunt, si plures ita sumantur, ut cum paucioribus conferantur. Utrum igitur, si isti omnes sint in una civitate, boni inquam et divites et nobiles, et præterea alia multitudo civilis, controversia aliqua inter hos et multitudinem futura est, quos reipublicæ præesse oporteat, necne?

In unaquaque igitur rerumpublicarum, quæ ante dictæ sunt, incontroversum judicium est, quos reipublicæ præesse oporteat. Illarum enim inter se differentia ex eorum, qui dominationem in civitate obtinent, differentia nascitur: verbi gratia, alia quod penes divites summa sit potestas, alia quod penes viros bonos: idemque de unaquaque reliquarum sentiendum. Verumtamen videmus, quum uno eodemque tempore hæc præsto sunt, quomodo sint definienda.

Si igitur ii qui virtute præditi sunt, pauci sint omnino numero, quænam distinctio adhibenda est? an paucitas ex opere spectanda est, possint ne hi administrare civitatem? an tot numero esse debent, ut ex his possit constare civitas? Dubitatio autem quædam est in omnibus iis qui de civilibus honoribus inter se contendunt. Videantur enim nullam justam causam afferre, qui se propter divitias imperare postulant: itemque qui propter genus. Apparet enim, si quis rursus unus ceteris omnibus ditior sit, propter eamdem rationem scilicet fore ut unus in omnes imperium habeat: similiterque si quis generis nobilitate excellat, iis imperet, qui propter libertatem de imperio ambigunt.

Igitur si et multitudo oportet esse dominam quia valentiores sunt paucis, si unus vel plures quidem uno, pauciores autem multis, valentiores sunt aliis, hos utique oportebit dominos esse magis quam multitudinem.

Omnia itaque hæc videntur facere manifestum, quod horum terminorum nullus rectus sit secundum quem volunt ipsi quidem principari, alios autem omnes sub se subjici. Etenim utique ad eos qui secundum virtutem volunt dominari esse politeumatis, similiter autem et ad eos qui secundum divitias, habebunt utique dicere multitudines rationem quamdam justam : nihil enim prohibet aliquando multitudinem esse meliorem paucis, et ditiorem, non ut secundum singulum, sed ut simul omnes.

Hoc idem autem fortasse eveniet etiam in ea republica, in qua optimi viri rerum potiuntur ; nam si quis unus aliis omnibus, qui in administratione reipublicæ boni sunt, virtute antecellat et sit optimus, penes hunc esse potestatem oportet eodem jure. Ergo si etiam penes multitudinem summam potestatem esse oportet propterea quod multi plus possint quam pauci : consequens est, ut, si unus, aut plures quidem uno, sed pauciores multis, plus possint quam alii, penes hos potius, quam penes multitudinem, summam potestatem esse oporteat.

Hæc igitur omnia videntur planum facere, harum terminationum nullam esse rectam, ex qua ii se quidem reipublicæ præesse et imperare, alios autem omnes suo imperio subjectos esse postulant. Nam ad eos qui virtutis nomine postulent se in republica administranda dominatum obtinere, similiter et ad eos qui ob divitias, possit plebs et multitudo rationem quamdam justam opponere. Nihil enim obstat quominus interdum multitudo paucis et melior sit et locupletior, non ut singuli, sed ut conferti et universi.

Postquam Philosophus reprobavit opinionem antiquorum volentium quod secundum excessum cujuslibet boni debeant distribui principatus, inquirit secundum intentionem suam, secundum cujus boni excessum debeat fieri : sunt enim quædam bona quæ ordinantur ad civitatem propter finem ipsius ; et de talibus inquirit, utrum secundum excessum alicujus istorum quæ ordinantur ad civitatem debeat fieri : rationabile enim videtur quod secundum excessum alicujus illorum quæ ordinantur ad civitatem debeat fieri ; et dividitur in duas. In prima ostendit quæ sunt illa, ex quibus est civitas ; proponens quod non irrationabiliter dubitabit aliquis de istis. In secunda inquirit, utrum secundum excessum illorum debeat fieri, ibi, « Quoniam autem etc. » Prima in duas. Primo proponit quod de bonis illis, quæ ordinantur ad civitatem, rationabiliter aliquis dubitabit. Secundo concludit intentum suum, ibi, « Ad civitatem quidem etc. » In prima dicit, ita dictum est quod inconveniens est, ut secundum excessum cujuslibet boni fiat distributio principatus : sed de illis quæ ordinantur ad civitatem non dubitat aliquis irrationabiliter : sunt autem ista quæ ordinantur ad civitatem : divitiæ, nobilitas et libertas : et propter hoc divites honorantur in civitate, et nobiles, et liberi : liberos enim oportet in civitate honorari. Quod autem ista requirantur ad civitatem, hinc apparet : nam civitas non debet esse ex egenis, quia si esset ex omnibus egenis, nihil posset tribuere ad commune quod tamen est necessarium : aliter non possent repelli inimici : nec debet esse ex servis, quia non esset civitas : servus enim non potest habere principatum, quia non potest prævidere de agibilibus ; ergo oportet civitatem esse ex divitibus et liberis. Si autem ista sunt necessaria ad civitatem, multo magis justitia et virtus bellica ; nam sine istis non contingit inhabitari bene civitatem ; sed differenter sunt necessaria ad civitatem ista : et primo, quia prima sic sunt necessaria quod sine ipsis non potest esse civitas ; sed sine justitia et bellica virtute potest quidem esse, sed non bene.

Deinde cum dicit « ad civitatem »

Concludit intentum suum. Et dicit quod manifestum est quod omnia ista vel quædam horum conferunt et ordinantur ad civitatem ; sed ad bonam vitam disciplina, et maxime virtus ; propter quod rationabiliter dubitabit aliquis, utrum secundum excessum istorum vel alicujus eorum debeat fieri distributio principatus.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Inquirit utrum secundum excessum alicujus istorum debeat distribui principatus : et dividitur in duas. In prima ponit rationes ad utramque partem. Secundo solvit dubitationem, ibi, « Omnia itaque hæc etc. » Prima in duas. In prima ostendit quod secundum dignitatem alicujus istorum debeat distribui principatus. Secundo arguit in contrarium, ibi, « Est autem dubitatio etc. » Adhuc prima in duas. In prima facit quod dictum est. Secundo inducit quamdam quæstionem, ibi, « Ergo si omnes sunt etc. » Prima in quatuor. Primo ostendit quod secundum excessum divitiarum debeat fieri distributio principatus. Secundo quod secundum dignitatem libertatis,

ibi. « Liberi autem et ingenui etc. » Tertio quod secundum dignitatem virtutis, ibi, « Similiter autem dicemus etc. » Quarto quod secundum dignitatem multitudinis, ibi, « At qui etc. » In prima igitur vult ponere rationes, per quas videtur quod secundum divitias magis debeat distribui ; et primo dicit quod manifestum est quod non oportet quod si aliqui sint secundum aliquid æquales quod æqualiter debeant recipere ; quia possibile est quod sint æquales in parvo bono et inæquales in majori. Non autem expedit quod isti æqualiter recipiant, immo injustum est. Similiter si aliqui sint secundum aliquid inæquales, non oportet quod inæqualiter recipiant, quia possibile est quod sint inæquales in minori bono et quod sint æquales in majori bono : tales autem recipere inæqualiter injustum est. Quare manifestum est quod illæ politiæ, in quibus ita sit quod æquales secundum aliquid æqualiter recipiant et inæquales secundum aliquid inæqualiter, transgressiones sunt, secundum quod dictum est. Omnes etiam tales altercantur considerantes secundum quid justum et aliquo modo, sed non simpliciter justum ; sicut divites dicunt se plus debere recipere de principatu, quia ille qui plus habet in regione plus debet participare principatu, quia regio communis est. Divites vero plus participant regione ; habent enim magnas possessiones, pauperes vero aut parvas aut nullas. Iterum illi qui fideliores sunt civitati et magis conservant politiam et conventiones politiæ plus debent participare principatu : sed divites sunt fideliores pauperibus et melius servant politiam et conventiones, quia pauperes propter penuriam coguntur infrigere pacta, et sic infideles sunt, divites vero non, quia divitias habent, et iterum propter defectum divitiarum non tradent regionem in manu alterius ; et ideo fideliores sunt quam pauperes in pluribus, ad minus ut videtur.

Deinde cum dicit « liberi autem »

Ostendit quod secundum dignitatem libertatis et ingenuitatis debeat distribui : et dicit quod liberi et ingenui tanquam sint propinqui ad invicem, invicem altercantur de principatu : liber autem dicitus qui mente potest prævidere quæ agenda sunt et inclinatur ad virtutem : similiter ingenuus : sed differunt, quia ingenuus dicitur qui habet hujusmodi inclinationem secundum virtutem profectam a parentibus et illi ab aliis, et sic secundum quamdam antiquitatem : liber autem qui habet undecumque. Isti igitur altercantur dicentes se debere participare principatu, alios non : et hoc dupliciter. Primo, quia illis magis debetur principatus qui magis attingunt ad civitatem ; sed liberi et ingenui tales sunt, quia generosi magis sunt cives quam alii non generosi, quia magis videntur virtuosi. Et hujusmodi signum est, quia apud quoscumque nobiles sive generosi honorabiliores sunt, quare liberis et generosis magis debetur principatus quam aliis. Secundo, quia illis magis debetur principatus qui meliores sunt : sed liberi et generosi meliores sunt. Generosi quidem, quia verisimile est quod qui generati sunt ex melioribus meliores sint ; generosi autem sunt ex melioribus ; est enim generositas virtus generis, hæc est inclinatio ad virtutem. Sed intelligendum circa hoc quod dicit quod meliores ex melioribus generantur quod bonus dicitur dupliciter : uno modo secundum actum perfectum : et sic bonus non generat bonum, quia bonus est secundum intellectum et secundum electionem et excercitationem : non ergo fit bonus alìquis secundum actum perfectum a parentibus. Alio modo dicitur bonus secundum inclinationem ad virtutem perfectam, et sic bonus vult bonum generare, quia virtus in semine existens intendit per se generare simile ei a quo est ipsum semen secundum omnes dispositiones ad quas potest attingere virtus generativa. Attingit autem ad omnes dispositiones materiales quæ inclinant ad dispositiones voluntatis et intellectus ; et ideo intendit generare sibi simile secundum omnes dispositiones inclinantes sive in bonum sive in malum : propter quod inclinatio ad virtutem aliqualiter est ex parentibus. Bonus igitur isto modo generat, ut in pluribus, bonum : si autem quandoque accidit contrarium, hoc est per accidens. De hoc autem quod dicit quod ingenuitas est virtus, intelligendum quod virtus dupliciter dicitur : uno modo secundum actum perfectum : et sic mobilitas non est virtus, sed in ordine ad ipsam dicitur : alio modo dicitur virtus, inchoatio quædam et dispositio sive inclinatio ad virtutem perfectam. Isto modo dicitur virtus nobilitas, si proveniat ex parentibus et illi ex aliis, et sic secundum quamdam antiquitatem ; si autem proveniat ex quacumque causa, facit liberum.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Ostendit quod secundum dignitatem virtutis debeat distribui principatus ; et dicit quod eodem modo rationabiliter altercantur virtuosi de principatu, dicentes se debere principari et non alios, quoniam secundum dignitatem illius debet distribui principatus quod est magis salvativum civitatis : sed hoc est virtus : quod apparet, quia justitia est maxime salvativa civitatis. Est enim justitia habitus, per quem sumus operativi justorum et volumus operari justa : hoc autem contingit in agere et contra pati æquale. Hoc autem maxime salvativum est civitatis, ut dicitur quinto *Ethicorum* : ipsam enim consequitur omnis alia virtus. Quod potest dupliciter exponi. Uno modo sic quod omnes aliæ sibi consequuntur pro tanto, quia qui habet unam virtutem perfecte habet omnes : justitia est virtus perfecta : ergo qui habet justitiam habet omnes. Aliter sic : quia duplex est justitia : una particularis, per quam aliquis bene se habet in operatione quæ est ad alterum vel in his quæ ordinantur in bonum alterius : alia vero justitia est universalis, per quam aliquis bene se habet in opere quod est ad alterum in ordine ad bonum commune. Unde per justitiam universalem aliquis recte utitur omni virtute et actu cujusque virtutis in ordine ad bonum commune, et sic includit omnem virtutem : tale vero quod includit omnem virtutem maxime salvativum est civitatis ; et sic videtur quod secundum dignitatem virtutis debeat distribui principatus.

Deinde cum dicit « at vero et »

Arguit quod secundum dignitatem multitudinis debeat distribui ; et dicit quod plures sive multitudo altercantur cum paucioribus rationabiliter de distributione principatus ; dicentes se debere principari, quia secundum dignitatem istorum debet distribui principatus qui meliores et ditiores et valentiores sunt : nunc autem multitudo valentior, melior et ditior est quam aliqui particulares quicumque, quia multitudo includit istos et alios, et pauci non. Quare manifestum est quod secundum dignitatem multitudinis debet distribui principatus.

Deinde cum dicit « ergo si omnes »

Inducit quamdam dubitationem ; et dicit quod si isti omnes, divites scilicet, liberi, ingenui et virtuosi, sint in civitate, iterum multitudo civilis, dubitabit aliquis utrum inter istos sit altercatio de principatu aut non. Et solvit quod sic : quoniam in unaquaque politia determinatum est quis debet esse dominans ; sicut in statu populari populus, in statu paucorum divites, in statu optimatum virtuosi, et sic de aliis : politiæ enim differunt secundum diversitatem principatuum ; et ideo erit altercatio de principatu. Dicent enim divites se debere principari, similiter virtuosi : quare altercatio erit quis debet esse principans : sed si sint omnes in civitate et eodem tempore, considerandum est in universali secundum cujus dignitatem magis et simpliciter debet distribui principatus ; utrum secundum divitias vel ingenuitatem, et sic de aliis. Adhuc etiam magis considerandum est in speciali, si in civitate sint valde pauci viri virtuosi, dato quod principatus debeat distribui secundum dignitatem virtutis, considerandum est quomodo illi pauci determinari debent. Et solvit dicens quod in determinatione ista oportet considerare ad opus. Manifestum est enim quod ratio principatus ex fine sumitur. Finis vero politiæ rectæ est feliciter vivere ; ideo ex hoc debet sumi ratio principatus ; ideo tot sunt necessarii virtuosi in civitate, quot sunt necessarii ad dirigendum et regulandum civitatem ut possit feliciter vivere : iterum tot virtuosi debent principari, ut possint per prudentiam suam constituere civitatem. Sed quantam oportet esse multitudinem omnium habitantium in civitate ? Dicendum quod tanta debet esse quanta potest vivere per se sufficienter, et quanta potest repellere inimicos, sicut inferius ostendetur in septimo hujus.

Deinde cum dicit « est autem »

Arguit in contrarium : et dividitur in tres. In prima arguit quod secundum dignitatem divitiarum et ingenuitatis non debet fieri distributio principatus. Secundo quod nec secundum dignitatem virtutis, ibi, « Idem autem iis accidet etc. » Tertio quod nec secundum dignitatem multitudinis, ibi, « Igitur si et multitudo etc. » In prima dicit quod ad omnes altercantes de distributione principatus est dubitatio alio in contrarium. Primo enim illi qui dicunt quod secundum dignitatem divitiarum debent principatus distribui, similiter et illi qui dicunt quod debet fieri secundum generositatem, non verum dicunt nec justum : si enim secundum dignitatem divitiarum distribuantur, si

contingat unum ditiorem esse omnibus aliis, manifestum est quod secundum hoc justum quod ipsi dicunt oportebit istum principari ; hoc autem est inconveniens, quia ille propter divitias, cum non habeat virtutem, injuriabitur aliis. Erit enim elatus et superbus. Quare manifestum est quod secundum dignitatem divitiarum non debet distribui principatus : similiter accidet illis, qui altercantur propter libertatem et ingenuitatem : quia si sit unus generosior omnibus aliis, secundum istud justum oportebit istum dominari : hoc est inconveniens ; quia cum non habeat virtutem, sed solum inclinationem ad ipsam, potest esse quod habeat malitiam, et tunc faciet injurias aliis : quare manifestum est quod secundum dignitatem ingenuitatis non debet fieri distributio principatus. Eodem modo potest argui de libertate.

Deinde cum dicit « idem autem »

Ostendit quod non debeat fieri distributio secundum dignitatem virtutis : et dicit quod istud idem accidit circa politiam optimatum in qua distribuitur principatus propter dignitatem virtutis ; quia si contingat unum esse meliorem secundum virtutem omnibus aliis studiosis qui sunt in civitate, ipse principabitur et dominabitur : hoc autem est inconveniens, quia sequitur quod alii erunt inhonorati; et tunc sequuntur seditiones et turbationes in civitate. Quare manifestum est quod non debet fieri distributio principatus secundum dignitatem virtutis.

Deinde cum dicit « igitur si et »

Arguit contra altercantes de multitune, quod secundum dignitatem multitudinis non debeat fieri distributio principatus : quia si propter causam istam multitudo debet dominari, quia ditior et melior, tunc si unus sit ditior omnibus aliis, vel plures vel pauciores, tunc manifestum est quod istum vel istos paucos magis expediret dominari quam totam multitudinem. Sed tunc sequitur, sicut prius, quod omnes alii erunt inhonorati ; et ex hoc sequuntur seditiones et turbationes in civitate. Ista autem corrumpunt eam. Quare manifestum est quod secundum dignitatem multitudinis non debet distribui principatus.

Deinde cum dicit « omnia itaque »

Solvit dubitationem. Et primo ponit solutionem. Secundo includit quædam ad declarationem ejus, ibi, « Ex quo ad quæstionem illam quam afferunt per hunc modum etc. » In prima Philosophus videtur colligere solutionem suam ex factis rationibus ad utramque partem ; hæc enim est consuetudo philosophi, cum arguit ad aliquam dubitationem ad utramque partem ; quod rationes utræque aliquid veri concludunt ; et sic ex omnibus rationibus colligit solutionem. Dicit ergo quod omnia ista quæ arguta sunt, faciunt manifestum quod nullum istorum per se determinate sit illud, secundum cujus dignitatem debet distribui principatus nec divitiæ, nec libertas, nec virtus, et sic de aliis ; qui contra illos qui volunt principari propter divitias et virtutes arguet multitudo volens principari ; et hoc juste et rationabiliter ; quia meliore et ditione oportet principari in civitate : sed multitudinem contingit esse meliorem et ditiorem quam paucos ; non quod quilibet de multitudine sit melior et ditior divisim, sed omnes insimul contingit esse meliores et ditiores. Possibile enim est in multitudine esse aliquos viros sapientes et prudentes, et aliquos valde divites ; ipsos autem et alios populares bene suasibiles a ratione et obedibiles. Talem autem multitudinem melius est principari quam paucos ; quia ad principandum duo requiruntur ; scilicet recte regere, et potentia : sed in multitudine tali ista duo reperiuntur [1], quia sapientes habet et prudentes ; scit et regere, quia multitudo est ; et habet potentiam coercendi et repellendi inimicos : quare rationabiliter arguit multitudo contra illos quod melius est eam principari ; aggregat enim multitudo et divites et nobiles et virtuosos et populi potentiam ; et ideo videtur rationabilius totam multitudinem quæ aggregat omnia ista debere principari, ubi possibile erit invenire talem multitudinem : sed non multitudinem vilem [2] et non persuasibilem ; et propter hoc in electione principatus oportet ad multa inspicere non ad unum, et hoc dixit Philosophus prius.

[1] Al. : « requiruntur. »

[2] Al. : « utilem. »

LECTIO XII.

Post longam discussionem concludit excellentem probitate virum ceteris præferendum, cum natura talis sit cui debeant omnes subesse.

ANTIQUA.

Propter quod et ad dubitationem, qua quærunt et præmittunt quidam, contingit hoc modo obviare. Dubitant enim quidam, utrum legislatori volenti ponere rectissimas leges sit ponendum leges ad conferens meliorum, vel ad id quod plurium; cum acciderit quod dictum est. Quod autem rectum sumendum forte.

Rectum autem forte ad conferens totius civitatis et ad commune civium; civis autem communiter quidem est qui participat eo quod est principari et subjici, secundum unamquamque politiam, alter. Ad optimam autem qui potest et eligit subjici et principari ad vitam quæ secundum virtutem.

Si autem est aliquis intantum differens secundum excessum virtutis, vel plures quidem uno, non tamen possibile complementum exhiberi civitatis, ut non sit comparabilis aliorum omnium virtus, neque potentia ipsorum politica, ad eam quæ illorum, sive plures sive unus, eam quæ illis solam, non adhuc ponendum partem hujus civitatis.

Injuriabuntur enim dignificati æqualibus inæquales tamen existentes secundum virtutem, et secundum, politicam potentiam; sicut enim Deum inter homines verisimile esse talem.

Unde palam, quia et legislationem necessariam esse circa æquales et genere et potentia. De talibus autem non est lex; etenim deridendus utique erit aliquis leges statuere tentans de ipsis.

Dicentur enim utique forte quæ quidem Antisthenes ait, leones contendentibus lepusculis, et æquale volentibus omnes habere.

Propter quod et ponunt relegationem democratizatæ civitates propter talem causam. Hæ enim utique persequuntur æqualitatem maxime omnium. Quare eos qui videntur excedere potentia, propter divitias, vel multos amicos, vel propter aliquam aliam politicam potentiam, relegabant, et transtulerunt extra civitatem temporibus determinatis.

Fabulantur autem et Argonautas Herculem dereliquisse propter talem causam; non enim voluisse ipsum ducere Argo, idest navum cum aliis, tamquam excedentem multum nautas.

Propter quod et vituperantes tyrannidem, et Periandri Thrasybulo consilium, non simpliciter existimandum recte increpare : aiunt enim Periandrum dixisse quidem nihil ad missum præconem de consilio, sed auferentem excedentem spicarum planasse aream. Unde ignorante quidem præcone, ejus quod fiebat causam, proferente autem quod contingit, intellexisse Thrasybulum, quod oportet excellentes viros perimere. Hoc enim non solum expedit tyrannis, neque solum tyranni faciunt, sed similiter habet et circa oligarchias et circa democratias. Relegatio enim eamdem habet potentiam, modo quodam, scilicet prohibere excellentes et fugare.

Idem autem circa civitates et gentes faciunt qui domini potentiæ; velut Athenienses quidem circa Samios, et Chios, et Lesbios. Cum enim magis imperialiter haberent principatum, humiliaverunt ipsos præter pacta. Persarum autem rex Medos, et Babylonios, et aliorum sagaces factos, quia fuerant aliquando in principatu, dispersit sæpe. Problema autem universaliter est circa omnes politias etiam rectas ; transgressæ quidem enim ad id quod proprium,

RECENS.

Quocirca etiam ad dubitationem et quæstionem, quam proponunt quidam, licet hoc modo respondendo occurrere. Dubitant enim nonnulli, utrum scriptor legis, qui leges optimas ferre velit, in legibus scribendis utilitatem meliorum an plurium intueri debeat, quum id quod dictum est evenit. Rectum autem æqualiter accipiendum est : quod vero est æqualiter rectum, id ad totius civitatis utilitatem et ad communem omnium civium pertinet. Civis porro est communiter quidem is qui imperandi et parendi est particeps; in unaquaque autem republica diversus est : in optima vero is qui potest et vult parere et imperare proponens sibi vitam ex virtute degendam.

Si quis autem unus, aut plures quidem uno, non tamen ita multi, ut justam civitatis magnitudinem explere possint, tantopere aliis antecellant præstantia atque exsuperantia virtutis, ut aliorum omnium neque virtus neque potentia civilis, si sint plures, cum illorum virtute et potentia sit comparanda; sin unus, cum illius tantum : non jam hi sunt in partibus civitatis numerandi : injuria enim afficientur, si æqualia mereri judicabuntur et non ampliora, qui tantopere sint virtute et potentia civili inæquales ac superiores. Talis enim quasi deus aliquis inter homines esse videri debet.

Ex quo intelligere licet, et totam rationem legum ferendarum ad æquales et genere et potentia pertinere : in tales autem viros legem non esse ; ipsi enim sunt lex. Etenim ridiculus sit, qui conetur in eos leges ferre : dicerent enim fortasse, quod Antisthenes ait leones dixisse in concione, ubi lepores æqualitatem rerum omnium oratione introducere conabantur. Quapropter et decernunt ostracismum eæ civitates, in quibus populus rerum potitur, propter hujusmodi causam : hæ enim maxime omnium æqualitatem persequi videntur. Itaque qui videbantur potentia excellere propter divitias aut amicorum multitudinem aut alias aliquas vires civiles, eos exilio per testarum suffragia ex patria pellebant et ad definitum tempus e civitate summovebant.

Fabulantur autem etiam Argonautas Herculem propter talem causam reliquisse : noluisse enim Argo navim eum cum aliis vehere, ut longe ceteros vectores superantem. Quocirca et ii qui tyrannidem consiliumque, quod dedit Periander Thrasybulo, vituperant, non sunt existimandi simpliciter id recte reprehendere. Aiunt enim Periandrum nihil illum quidem ei nuptio, qui missus fuerat, de eo quod consuleretur respondisse; sed spicas eminentes demendo segetem adæquasse, ex quo, quum facti causam nuntius ignoraret, id autem quod accidisset renuntiasset, intellexisse Thrasybulum, viros supereminentes de medio esse tollendos.

Hoc enim non solum tyrannis expedit, neque hoc tyranni tantum faciunt, sed similis etiam in oligarchiis et democratiis ratio locum habet. Nam ostracismus idem valet quodammodo atque decurtare supereminentes viros eosque solum vertere jubere. Idem autem faciunt etiam in civitatibus et gentibus ii penes quos summa est potestas : exempli gratia, Athenienses in Samiis et Chiis et Lesbiis. Nam ubi primum imperii compotes fuerunt, contra pacta eos humiles reddiderunt. Jam rex Persarum Medis et Babyloniis et ex reliquis qui majores spiritus gerebant, eo quod aliquando imperium gessissent, sæpenumero vires amputavit.

respicientes, hoc agunt non solum, sed circa commune bonum intendentes eodem habent modo.

Palam autem hoc et in aliis et scientiis. Neque enim pictor sinet utique aliter habere pedem excedentem commensurationem neque si differat pulchritudine : neque proram navis factor, vel aliarum partium navis, neque utique magister chori eum, qui altius et pulchrius toto choro cantat, sinet simul chorum agere. Quare propter hoc quidem nihil prohibet monarchias concordare civitatibus, si proprio principatu proficuo civitatibus existente, hoc agunt.

Propter quod secundum excessus excellentias habet aliquod civile justum, sermo qui circa relegationem.

Melius quidem igitur legislatorem a principio sic instruere politiam, ut non indigeat tali medicina; secundo autem inordinatio si evenerit tentare tali aliqua directione, quod quidem non faciebant circa civitates : non enim respiciebant ad conferens propriæ politicæ, sed seditiose utebantur relegationibus.

In transgressis quidem igitur, quid quidem singulariter expediat et justum sit, manifestum. Forte autem et quod non simpliciter justum, et hoc manifestum. Sed in optima politia habet multam dubitationem, non secundum aliorum bonorum excessum, puta roboris et divitiarum et multitudinis amicorum, sed siquis fuerit differens secundum virtutem, quid oporteat facere. Non enim dicet utique oportere ejicere et transferre talem, at vero neque principari talem. Simile enim, et utique si Jovem principari velimus partientes principatus. Relinquitur igitur, quod etiam videtur aptum natum esse tali obedire omnes lætanter, ut reges sint tales perpetui civitatibus.

Quæstio autem a nobis posita non solum ad eas respublicas rectas pertinet. Nam et eæ quæ a recta deflexerunt utilitatem privatam spectantes hoc agunt, veruntamen in iis etiam, quæ utilitatem reipublicæ intuentur, eodem modo se res habet. Apparet hoc etiam in aliis artibus ac scientiis : nam neque pictor pedem esse majorem sinit, quam partium inter se commensus postulat, ne si pulchritudine quidem excellat; neque navium opifex puppim aliamve navis partem reliquis justo majorem esse patiatur, neque vel chori magister eum qui voce sonum majorem et meliorem quam chorus universus edat, in chorum recipiat.

Itaque nihil obstat quominus monarchæ hac quidem de causa cum civitatibus concordent, si, quum proprium eorum imperium civitatibus utile sit, hoc faciant. Quocirca in excellentiis incontroversis civilis quædam juris specie defendi potest ostracismi ratio. Præstat igitur latorum quidem legis statim ab initio rempublicam ita instituere, ut non opus sit tali remedio : sin minus, peccatum tali quodam remedio adhibito emendandum est. Quod in civitatibus factum non est, quoniam reipublicæ suæ utilitatem non spectabant, sed seditiose ostracismis utebantur. In rebuspublicis igitur iis quæ a recta forma deflexerunt, hoc privatim expedire et justum esse, perspicuum est. Fortasse vero etiam non simpliciter esse justum, ne hoc quidem obscurum est.

Sed in aristocratia multam habet difficultatem; non si sit in aliquo aliorum bonorum, excellentia, verbi gratia, virium et divitiarum et amicorum multitudinis, sed si quis virtute omnibus præstet, quid sit opus facto. Non enim jam dixerint talem virum esse e patria exterminandum. Neque vero tali vero imperandum : simile enim fuerit, atque si imperia patientes se Jovi imperare postularent. Reliquum igitur est, quod videtur ita comparatum esse natura ; ut omnes huic ultro pareant ac libenter : itaque tales viri in civitatibus perpetui reges esse videntur.

Postquam Philosophus declaravit quod in distributione principatus non est inspiciendum ad unum, sed multa ; inducit quædam ad declarationem dictorum; et dividitur in duas. In prima præmittit dubitationem quamdam. Secundo declarat quiddam, cujus contrarium videtur opponi cuidam dictorum, ibi, « Si autem est aliquis intantum etc. » Prima in duas. In prima præmittit dubitationem. Secundo solvit eam, ibi, « Rectum autem forte ad conferens etc. » In prima dicit: dictum est quod expedit multitudinem aliquam magis principari quam paucos aliquos vel unum; et quod in distributione principatus non debet considerari ad unum solum, sed plura. Propter hoc ad dubitationem quam quæsierunt aliqui et dimiserunt insolutam, isto modo potest solvi, vel obviari ad ipsam. Dubitaverunt enim utrum legislator volens ponere rectas leges, debeat eas ponere ad conferens vel bonum totius multitudinis, vel meliorem aliquorum, vel secundum divitias, vel secundum virtutem, supposito quod sit multitudo habens sapientes et divites, et alios suasibiles et obedibiles rationi.

Deinde cum dicit « rectum autem ».

Solvit istam dubitationem. Et dicit quod illud quod rectum est et melius, hoc est accipiendum: melius autem et magis rectum est, quod leges ferantur ad bonum totius civitatis et communitatis et civium: nam leges feruntur de conferentibus ad finem civitatis: finis vero civitatis est bonum communiter conferens; ergo leges debent ferri in ordine ad commune bonum totius civitatis et civium. Civis autem dicitur ille qui virtutem habet, per quam recte potest subjici et principari in diversis temporibus: sed alius et alius est secundum suppositum et rationem, et in diversis politiis: nam in statu multitudinis populus eligit dominari propter libertatem, in statu paucorum propter divitias: sed in optima politia ille dicitur civis qui eligit, et potest subjici et principari propter vitam virtuosam.

Deinde cum dicit « si autem »

Declarat quiddam cujus contrarium videtur opponi cuidam dictorum prius : dictum est enim, quod magis expedit multitudinem dominari quam unum vel plures: et ideo intendit inquirere si inveniretur unus vel plures in civitate, qui

excederent omnes alios in virtute, utrum expediret istum vel istos dominari: si enim expediat, non est verum quod determinatum est jam. Et circa hoc duo facit. Primo enim declarat quod iste non sit civis. Secundo declarat qualiter se debeat habere ad civitatem et civitas ad ipsum, ibi, « In transgressis quidem igitur etc. » Prima in duas. In prima proponit conclusionem suam. Secundo arguit ad eam, ibi, « Injuriabuntur enim dignificati etc. » In prima dicit quod si in aliqua civitate unus inveniatur qui excedat omnes alios in virtute, vel plures virtuosi excedentes alios, non tamen tot quot ex ipsis civitas possit compleri vel fieri, et intantum iste vel isti excedant alios, quod virtus omnium aliorum et potentia ipsa civilis non possit æquari secundum æqualitatem virtuti et potentiæ illorum plurium, nec virtuti et potentiæ illius unius si non sit nisi unus solus, talis iste non erit pars civitatis, nec illi plures si sint plures virtuosi.

Deinde cum dicit « injuriabuntur enim »

Probat quod dictum est. Et primo arguit quod iste vel isti non sint pars civitatis. Secundo respondet ad objectionem quæ posset fieri, ibi, « Propter quod secundum etc. » Tertio corrigit quoddam dictum, ibi, « Melius quidem igitur etc. » Adhuc prima in tres; quia primo probat quod iste non sit pars civitatis per rationes politicas. Secundo per facta et dicta aliorum, ibi, « Dicentur autem utique etc. » Tertio per simile, ibi, « Patet hoc autem in aliis etc. » Adhuc prima in duas, secundum quod probat per duas rationes. Secunda, ibi, « Prima ratio consistit in hoc: justum simpliciter est, ut qui sunt æquales in virtute, recipiant et attingant ad principatum æqualiter: qui vero inæquales sunt, inæqualiter recipiant: sed iste vel isti excedit vel excedunt omnes alios in virtute; ergo plus debet recipere ille unus vel isti plures, quam omnes alii: sed omnes alii propter multitudinem credunt se plus debere recipere quæ ille vel isti pauci: quare, si excedentes secundum virtutem et potentiam plus recipiant quam omnes alii, videbuntur injuriari aliis; et tunc sequitur dissensio et turbatio in civitate et corrumpetur proportio civitatis: hoc autem est inconveniens: quare nec iste nec illi, si sint plures excedentes in civitate, erunt cives; et propter talem unum excedentem omnes alios in virtute, verisimile est esse quasi Deum. Circa quod intelligendum est quod aliquis potest attingere ad virtutem perfectam et actum ipsius dupliciter: uno modo secundum statum communem humanum: alio modo ultra communem modum vel statum humanum: hoc autem fit per virtutem heroicam. Est autem virtus heroica secundum quam aliquis per virtutem moralem et intellectualem attingit ad operationem cujuslibet virtutis supra communem modum hominum: hoc autem est aliquod esse divinum, quod fit per aliquod divinum in homine existens, quod est intellectus: sic loquitur hic Philosophus; talem enim hominem, et sic excedentem omnes alios, dicit esse sicut Deum.

Deinde cum dicit « unde palam »

Ponit secundam rationem, quæ est hæc: lex quæ datur in civitate est necessaria omnibus æqualibus potentia et genere: et hoc patet, quia lex est de conferentibus ad finem politiæ. In his autem non omnes sunt sufficientes se dirigere ex se, et ideo indigent lege dirigente eos in agibilibus; unde datur lex eis qui sunt æquales genere et potentia isto modo: quia non sunt sufficientes dirigere se in actionibus, et isti dicuntur cives: sed talibus, qui sic excedunt alios in virtute, non datur lex; ipsi enim sunt sibi lex: et hoc patet, quia lex est ordinatio quædam secundum rationem de conferenribus ad finem politiæ: isti enim ordinationem habent in seipsis, ideo sunt sibi leges. Deridendus igitur esset ille, qui vellet dare legem istis virtuosis, cum in eis non sit causa, propter quam lex fertur. Igitur isti sic excellentes, cives non erunt.

Deinde cum dicit « dicentur enim »

Probat quod iste qui sic excedit omnes alios, non sit civis respectu aliorum; et dividitur in quinque, secundum quod probat per quinque. Secunda, ibi, « Propter quod ponunt etc. » Tertia, ibi, « Tradunt etiam etc. » Quarta, ibi, « Propter quod et vituperantes etc. » Quinta, ibi, « Idem autem circa civitates etc. » In prima dicit quod de isto virtuoso vel de talibus fortassis recte poterit dici quod dixit Antisthenes de leonibus: dixit enim quod lepusculis volentibus habere æquale, sive volentibus esse æquales, non est bonum habere leones cum dentibus in socios: quia leones propter potentiam eorum devorarent eos: sic in civitate non est bonum civibus volentibus esse

æquales habere istum virtuosum vel plures concives, quia propter potentiam suam et virtutem opprimerent eos.

Deinde cum dicit « propter quod »

Declarat secundum. Et dicit quod manifestum est quod isti vel iste sic excedentes alios non debent esse cives ; propter hoc enim civitates populares statuerunt ostracismum, idest relegationem contra tales : hujusmodi enim civitates volunt habere æqualitatem : dominatur enim in tali republica populus propter libertatem : omnes autem æqualiter attingunt ad libertatem : et propter hoc illos, qui excedebant communiter cives vel in divitiis, vel in amicis, vel in potentia aliqua civili, relegabant a civitate, et transtulerunt aliquos extra civitatem aliquibus temporibus determinatis. Quare manifestum est secundum istos, quod non expedit sic excedentes cives esse et remanere in civitate.

Deinde cum dicit « fabulantur autem »

Declarat hoc idem per tertium. Et dicit quod narratur, quod quidam nautæ dicti Argonautæ ab Argo navi, noluerunt recipere Herculem propter consimilem causam. Hercules enim multum excedebat eos virtute et potentia : timentes, ergo, quod quia excedebat eos multum, vellet dominari, dereliquerunt eum, et noluerunt quod conduceret cum eis navem suam. Quare videtur, quod iste excedens alios in virtute et potentia, non debeat remanere in civitate, ne alios opprimat.

Deinde cum dicit « propter quod »

Ponit quartum ad declarationem illius ejusdem. Et dicit quod propter hoc, non quod expedit tales excedentes alios, remanere in civitate, sed vel relegare, vel interimere omnino, quidam volentes increpare tyrannidem, non secundum rationem vituperaverunt consilium Periandri ad Thrasybulum : misso enim nuncio a Thrasybulo ad Periandum, quid faciendum sibi esset contra potentes et divites et universaliter excellentes turbantes civitatis dominium ; dicunt enim, quod nolens manifestare intentum suum Periander expresse nuncio misso, sub parabola dixit ei quid faciendum erat, dicens quod auferens excedentes spicas æquabat segetes : cum autem nuncius ignoraret causam ejus quod fiebat, et nunciaret quod ei dictum erat Thrasybulo, statim intellexit Thrasybulus, quod oportebat viros excellentes in virtute et potentia politica interficere. Et dico quod non rationabiliter increpuerunt consilium hujusmodi, quia istud non solum expedit tyrannis, nec solum hoc ipsi faciunt, immo consimiliter fiebat in politia paucorum et populari ; in illis enim ordinata fuit relegatio ad prohibendum ne aliquis fieret ita excellens ; et si contingeret esse aliquem talem, quod relegaretur a civitate. Sic igitur manifestum est ex hoc, quod tales viri non debent remanere in civitate.

Deinde cum dicit « idem autem »

Ponit quintum ad declarationem illius ejusdem. Et dicit quod idem in quibusdam civitatibus fecerunt aliqui habentes dominium et potentiam super illas, sicut Athenienses subjugantes sibi Samios et Chios et Lesbios quibusdam pactis intervenientibus, cum illos Athenienses excederent, et principarentur, magis quantum ad aliqua humiliaverunt eos, opprimendo eos prætermissis pactis præhabitis : eodem modo fecit rex Persarum cum subjugasset sibi Medos et Babylonicos, prudentiores et magis sagaces inter ipsos dispersit sæpe : videns enim quod isti prudentes et sagaces erant, quia fuerant in principatu, et civiliter vixerant, timens quod si simul manerent, per sapientiam possent invenire vias per quas discuterent se a jugo illius, dispersit eos, et sic isti excellentes propter eorum sapientiam translati sunt ad alias regiones. Sic igitur hujusmodi problema universaliter est circa omnes politias ; quod scilicet illi qui excedunt alios in potentia et virtute, cives non sunt. Istud autem in transgressis politiis observatur, nam principantes in illis intendentes bonum proprium, illos qui excedunt alios in potentia vel virtute, relegant a civitate ; et non solum intendentes bonum proprium, sed commune hoc faciunt.

Deinde cum dicit « palam autem »

Declarat idem per simile in artibus. Et dicit, talem qui excedit alios, non debere esse civem nec manere in civitate, manifestum est per simile in aliis artibus : videmus enim quod pictor si pingat imaginem, non pinget pedem excedentem alias partes secundum proportionem, dato etiam quod sit pulchior aliis ; quinimino si pinxerit, delet et pinget pedem minorem magis proportionatum ; similiter ille qui facit navem non facit proram, partem scilicet anteriorem navis, majorem aliis præter proportionem, dato quod illa pars sit optime facta ; et si fecerit

abjicit et facit minorem : similiter magister chori, si unus cantat altius omnibus aliis præter proportionem, dato quod pulchrius et delectabilius cantet, non permittet eum cantare cum aliis : quare similiter legislator si sit aliquis in civitate excellentior omnibus aliis in virtute et potentia, quamvis secundum se sit bonus, quia tamen improportionalis est aliis, ipsum debet relegare a civitate.

Deinde cum dicit « propter quod »

Respondet cuidam objectioni, quæ posset fieri. Aliquis enim posset dicere quod si ille qui excedit alios omnes in civitate, deberet expelli propter excessum, cum monarcha in aliqua monarchia excellat omnes alios, talis deberet expelli et non principari. Solvit dicens quod quamvis monarcha excellat alios in potestate, tamen nihil prohibet ipsum concordare cum aliis si principetur propter bonum commune : tunc enim concordabit cum aliis : si autem monarcha non principaretur propter bonum commune, tunc ibi laborandum esset ad expulsionem ejus.

Deinde cum dicit « melius quidem »

Docet corrigere quoddam dictum prius : dictum est enim et declaratum quod excellentes omnes alios debeant a civitate relegari, et hoc durum valde : ideo volens hoc corrigere dicit Philosophus quod sermo de relegatione facienda ejus qui excedit omnes alios in potentia vel virtute aliquod justum habet, sed non simpliciter justum : ideo melius fuit a principio sic ordinare politiam quod non esset necessarium uti ipsa relegatione, quia relegatio ista periculosa est, quia non relegantur nisi potentes, isti autem nocere possunt civitati : et ideo melius fuisset sic ordinasse civitatem, ut non oporteret uti ea ; ita quod a principio fuisset ordinatum quod non liceret alicui excedere determinatum gradum divitiarum, nec excedere alios secundum quemcumque gradum, nec recipere excedentes sed æquales ; et si contingeret aliquem excedere, corrigeretur et dirigeretur aliqualiter ; secundo loco, idest si secundario defecerit, corrigeretur tali relegatione ; tunc enim esset utendum relegatione. Sic autem non fiebat in quibusdam civitatibus : quia relegantes hujusmodi excedentes non respiciebant ad bonum commune politiæ, sed propter commodum proprium, et malitiose et seditiose, et propter malam affectionem, quam habebant ad illos.

Deinde cum dicit « in transgressis »

Declarat qualiter iste, qui excedit omnes alios in civitate, se debeat habere in civitate, et civitas ad ipsum : et dicit quod in politiis non recte ordinatis sed transgressis tantum expedit talem sic excedentem relegare a civitate, et justum sit non simpliciter, sed secundum quid est justum, sicut in populari statu : in ipso enim intenditur æqualitas civium ; et ideo contra finem illius politiæ est talis excessus, propter quod justum est in ea taliter relegari. Iterum in statu paucorum non expedit talem esse civem, quia per suam potentiam converteret politiam illam ad voluntatem suam ; nec in tyrannide expedit talem esse ; quia talis nimis tyrannizare vellet : quare manifestum est quod in transgressis justum est talem relegare ; non simpliciter justum, sed secundum quid, quia in istis politiis non est justum simpliciter, sed secundum quid, ut dictum est prius. Sed in optima politia magna dubitatio est, qualiter se habendum sit circa talem. Non est autem dubitatio de illo qui excedit omnes alios vel in fortitudine corporali, vel in divitiis, vel in multitudine amicorum ; sed de illo, qui excellat omnes alios in virtute sive in bonis secundum animam, quid oportet facere de isto non enim dicendum est quod debeat expelli a civitate, et transferri ad alium locum ; hoc enim est contra rationem, ex quo est optimus ; quare nullo modo est repellendus. Iterum non est assumendus ad principatum sicut alii, ut quandoque principetur, quandoque non : simile enim esset ac si vellemus principari Jovem aliquando et aliquando non, hoc enim derisorium est ; et ideo relinquitur quod cum talis sit optimus quod dignum et justum est quod omnes sibi lætanter obediant, et ut sit rex ; vel si sint tales plures quod sint reges, et principantes, non aliquando sic aliquando non, sed semper. Sed est considerandum quod Philosophus videtur sibi contrariari : dixit enim prius quod melius est multitudinem aliquam principari quam paucas : dixit etiam quod si unus principaretur, alii essent inhonorati quod est inconveniens : in ista parte dicit quod iste qui sic excedit omnes alios non est civis ; sed ille qui non est civis non debet principari : quare iste non debet principari : cujus contrarium dicit hic. Ad hoc dicendum quod si unus inveniatur qui excedat omnes alios in virtute, iste debet principari. Et ratio hujus

est, quia illum oportet magis principari qui accedit magis ad principatum naturalem, et ad principatum universi : sed iste qui sic excedit omnes alios in virtute est hujusmodi : ergo expedit ipsum solum principari. Major propositio apparet in animali : pars enim quæ principatur cor est, cor autem unum est et principale, a quo derivatur virtus ad singulas partes corporis. Iterum in universo est unus princeps : principatus autem universi unus et optimus est : quare ille in civitate qui magis unus et melior est accedit magis ad similitudinem principatus universi et naturalis : ergo ille principatus erit melior, in quo erit unus princeps ; et illum magis expedit principari, qui unus existens optimus est : talis est ille, qui excedit omnes alios in virtute : ergo manifestum est quod istum expedit magis principari quam alium. Nec valet quod primo objicitur quod superius dixit quod magis expedit multitudinem dominari : quia illud intelligendum est ubi est politia æqualium et similium, et virtus unius non excedat virtutem omnium aliorum quod in proposito non contingit. Nec valet quod secundo objiciebatur, si unus vel plures principarentur quod omnes alii essent inhonorati ; quia in politia recte ordinata quilibet diligit statum et gradum proprium et gradum alterius, et ideo vult honorem sibi secundum gradum suum, et vult alii honorem secundum gradum illius, nec vult sibi honorem alterius. Et ideo si sit unus excellens omnes in virtute, omnes volunt sibi honorem qui debetur ei ; et ideo non sunt inhonorati, quia quilibet habet honorem qui debetur ei. Nec valet quod objiciebatur tertio de hoc quod dicit quod iste non est civis : verum enim est, quia sicut ille, qui principatur propter excellentiam virtutis, non est civis, sed supra civem, eodem enim modo est aliquis civis, sicut se habet ad legem : sed cum assumitur quod non debet dominari nisi civis, non habet veritatem in politia regali et optima simpliciter, qualis est illa, in qua dominatur qui dictus est.

LECTIO XIII.

Quinque regum species proponit et de qua disputaturus sit elegit.

ANTIQUA.

Forte autem bene habet post determinatas rationes transire, et considerare de regno hoc. Dicimus enim rectarum politiarum unam esse hanc. Considerandum autem, utrum expediat bene habente habitari civitati et regioni, rege regi, aut non : sed alia aliqua politia magis : vel aliquibus quidem expedit, aliquibus autem non expedit. Oportet itaque primo dividere, utrum unum aliquod genus est ipsius, vel plures habet differentias.

Facile itaque hoc addiscere, quod plura genera continet et principatus modus est non unus omnium. Qui enim in Laconica politia, videtur quidem esse regnum maxime eorum quæ secundum legem : non est autem dominans omnium, sed quando exierit regionem, dux est eorum, quæ ad bellum. Adhuc autem, quæ ad Deos, attributa sunt regibus. Hoc quidem igitur regnum velut ducatus quidam exercitus imperialis et perpetuus est. Occidendi enim non dominus, nisi in aliquo regno, quemadmodum sub antiquis ; in bellicis exercitibus promptus potens lege.

Significat autem Homerus. Agamemnon enim male quidem audiens deprimebatur in congregationibus : egressis autem et interficiendi dominus erat : dicit enim : quem ego videro fugientem e prælio, non sufficiens erit sibi fugere canes vel vultures, apud me enim est mors. Una quidem igitur species hujus regni ducatus exercitus per vitam. Horum autem ii quidem secundum genus sunt, ii autem eligibiles.

Præter hanc autem alia monarchiæ species, qualia erant regna apud quosdam Barbarorum.

RECENS.

Fortasse autem his expositis alio transire et de regno considerare convenit. Hanc enim reipublicæ formam in rectis numerandam esse dicimus. Videndum autem est, utrum expediat et civitati et regioni, in qua futurum est ut omnes bene et beate vivant, regis imperio parere, an alia aliqua potius reipublicæ forma uti : an aliquibus regali imperio parere conducat, aliquibus non conducat. Sed primum videndum, utrum regni genus unum sit, an plura genera diversa.

Facile igitur hoc quidem est intelligere, complura esse regnorum genera, neque omnium imperii modum esse unum. Reipublicæ enim Laconiæ regnum videtur quidem esse omnium maxime legitimum : verum penes regem non est summa rerum omnium potestas : sed ubi extra fines Lacedæmonios prodierit, dux et princeps est eorum quæ ad bellum pertinent ; præterea rerum divinarum cura regibus mandata est. Hoc igitur regnum instar est summi et perpetui imperii militaris. Necis enim potestatem non habet, nisi in expeditionibus bellicis, si quem manu sua occiderit, quemadmodum apud antiquos factum est quod declarat Homerus. Agamemnon enim maledicta et contumelias verborum patienter audiebat in concionibus ; extra concionem autem etiam necandi potestatem habebat ; sic enim ait :

> Quem longe a pugna ad naves discedere cernam,
> Non tamen ille ideo volucres fugisse canesque
> Se putet...
> Mortis me penes arbitrium est et summa potestas.

Hoc igitur unum regni genus est, imperium bellicum per totam vitam. Atque horum alia sunt hære-

Habent autem hæ omnes potentiam similem tyrannidi, sunt tamen secundum legem et paternæ. Quia enim magis serviles moribus sunt natura barbari quidem Græcis, qui autem circa Asiam iis qui circa Europam, sufferunt despoticum principatum nihil contristati. Tyrannicæ quidem igitur propter tale sunt.

Securæ autem quia patriæ et secundum legem sunt. Et custodia autem regalis et non tyrannica propter talem causam. Cives enim custodiunt armis reges, tyrannos autem extranei. Hi quidem enim secundum legem et voluntariis, hi autem involuntariis principantur. Quare hi quidem a civibus, hi autem super cives habent custodiam. Duæ quidem igitur species hæ monarchiæ.

Altera autem, quæ quidem erat in antiquis Græcis quos vocant Æsymnetas. Est autem hæc, ut simpliciter est dicere, electa tyrannis. Differens autem a barbarica, non eo quod non secundum legem, sed eo quod non patria sit solum : principabantur autem ii quidem per vitam principatu hoc, ii autem utique ad quædam determinata tempora vel actiones.

Qualem elegerunt quandoque Mytilenæi Pittacum adversus profugos, quibus præerant Antimenides et Alcæus poeta. Significat autem Alcæus quod elegerunt Pittacum tyrannum in quodam scoliorum versuum : increpat enim, quia malum patriæ Pittacum præfecerunt, civitati sine felle et gravis felicitatis tyrannum quidem laudantes simul collecti. Hæ quidem sunt et erant ; quia enim tyrannicæ erant, despoticæ, quia autem electæ et voluntariorum, regales.

Quarta autem species monarchiæ regalis, quæ secundum Heroica tempora, voluntariæ et patriæ factæ secundum legem, quia primi fuerunt benefactores multitudinis secundum artes aut bellum, aut quia collegerunt aut emerunt regionem, facti fuerunt reges voluntariorum, et successive sumentibus, patrii.

Domini autem erant præsulatus secundum bellum et substantiarum quæcumque non sacerdotales, et cum iis sententias judicabant. Hoc autem faciebant ii quidem non jurantes, ii autem jurantes. Juramentum autem erat sceptri elevatio.

Qui quidem igitur in antiquis temporibus et super ea quæ penes civitatem, et quæ popularia, et quæ circa confinia, continue principabantur. Posterius autem hoc quidem permittentibus ipsis regibus, hoc autem turbis occupantibus, in aliis quidem civitatibus patriæ substantiæ remanserunt regibus solum; ubi autem dignum est dicere regnum in confiniis bellicorum, ducatum solum habebant.

Regni quidem species hæ quatuor numero; una quidem quæ circa Heroica tempora; hæc autem erat voluntariorum quidem, in quibusdam autem determinatis; dux enim exercitus ex judex, erat rex, et eorum quæ ad Deos dominus. Secunda autem quæ barbarica; hæc autem ex genere principatus despoticus secundum legem. Tertia autem quam Æsymneticam appellant; hæc autem est electa tyrannis. Quarta autem quæ Laconica horum : hæc autem est (ut simpliciter est dicere) ducatus exercitus secundum genus perpetuus. Hæ quidem igitur hoc modo differunt ab invicem.

Quinta autem species regni quando fuerit omnium dominus existens, sicut unaquæque gens et civitas unaquæque communium ordinata secundum œconomiam : sicut enim œconomia regnum quoddam domus est, ita regnum civitatis et gentis unius vel plurium œconomia.

Fere itaque duæ sunt, (ut est dicere) species regni, de quibus considerandum ; hæc, et quod est Laconica. Aliarum enim multæ intermediæ harum sunt; pauciorum quidem enim domini quam regnum, plu-

ditaria et quasi gentilia, alia optiva. Aliud est præter hoc monarchiæ genus, cujusmodi regna sunt apud nonnullos barbaros. Habent autem hæc omnia vim et potestatem tyrannico imperio persimilem, verumtamen legi sunt consentanea et paterna. Nam propterea quod et barbari moribus sunt servilioribus quam Græci, et Asiani quam Europæi, herile imperium patienter ferunt. Sunt igitur hæc regna tyrannica, propter talem causam : et tamen stabilia, tunc quia sunt patria, tum quia legitima.

Et vero custodia regia est, non tyrannica, propter eamdem causam. Reges enim septi sunt armis civium, tyranni externorum. Illi enim ex lege et hominibus sponte parentibus, hi præter legem et invitis imperant. Itaque illi a civibus acceptam, hi in cives comparatam habent corporis custodiam. Duo igitur sunt hæc monarchiarum genera.

Aliud fuit apud priscos Græcos, quos Æsymnetas appellabant. Est autem hoc monarchiæ genus plane tyrannis optiva, quæ a barbarica tyrannide differt non eo, quod non sit legi consentanea, sed eo tantum, quod non sit patria. Hoc autem imperium obtinebant alii per omnem vitam, alii usque ad præfinitum tempus aut ad certas res gerendas : ut optarunt quondam Mytilenæi Pittacum adversus exules, quorum duces erant Antimenides et Alcæus poeta.

Declarat autem ipse Alcæus in quodam carmine scolio Pittacum a Mytilenæis tyrannum esse sumptum ; iis enim vitio vertit, quod perniciosum Pittacum, laudibus in cœlum ferentes, universi afflictæ et infelici civitati tyrannum imposuerint. Hæ igitur monarchiæ et sunt et erant tyrannicæ, propterea quia sunt herili in servos impero similes : sed quia sunt optivæ, et quia in voluntarios usurpantur, regio imperio similes.

Quartum autem genus monarchiæ regalis complectitur illas, quæ temporibus heroicis floruerunt, quibus populi sponte sua parebant, quæque erant et patriæ et legitimæ. Quia enim primi de multitudine bene meriti fuissent vel tradendis artibus, vel bellis gerendis, aut quia dispersos congregassent, aut quia solum præbuissent, reges a voluntariis creabantur, regnumque id suis posteris tradebant. Erat autem penes eos et imperii bellici, et sacrificiorum, quæ modo ad sacerdotum partes non pertinebant, potestas : tum præterea controversias disceptabant. Hoc autem faciebant alii jurati, alii injurati. Jusjurandum porro erat sceptri sublatio.

Reges igitur qui priscis temporibus fuerunt, et in urbe et in agro et extra fines perpetuum imperium gerebant ; posterius autem partim sponte sua dimittentibus regibus, partim plebe detrahente, in aliis quidem civitatibus sacrificia dumtaxat regibus relicta sunt ; in iis vero, in quibus merito regnum appellari poterat, extra regni fines rei militaris dumtaxat principatum obtinebant.

Regni igitur hæc sunt genera, quattuor numero : unum quod viguit heroicis temporibus ; hoc autem fiebat in sponte parentes, sed ad res certas ac præfinitas : rex enim erat imperator, et judex, et rerum divinarum arbiter et procurator ; secundum barbaricum ; (hoc autem gentile imperium est, herili simile, sed legitimum ;) tertium, quod æsymnetiam nominant ; (hoc autem est tyrannis optiva ;) quartum est Laconicum ; hoc autem est, ut verbo dicam, imperium militare perpetuum. Hæc igitur hoc modo inter se differunt.

Quintum autem regni genus est, quum penes unum omnium rerum est potestas, quemadmodum unaquæque gens et unaquæque civitas reipublicæ compos et domina est : quod regnum rei familiaris administrandæ rationem descriptione et ordine imitatur. Ut enim rei familiaris tuendæ procuratio regnum quoddam domus est : sic regnum civitatis et gentis unius aut plurium administrandarum ratio est.

Duo igitur fere sunt regni genera, de quibus considerandum sit ; hoc, et Laconicum. Alia enim pleraque inter hæc sunt interjecta. Nam aut pauciorum rerum penes reges est potestas, quam in regno per-

rium autem sunt quam Laconicus. Quare consideratio fere de duobus est: unum quidem, utrum expediat civitatibus ducem exercitus perpetuum esse, et hunc, vel secundum genus, vel secundum partem, aut non expedit. Unum autem, utrum quidem unum expedit dominum esse omnium, vel non expedit.

De tali quidem igitur ducatu exercitus considerare, habet magis legum speciem, quam politiæ. In omnibus enim politiis contingit hoc fieri. Quare dimittantur primum. Reliquus autem modus regni politiæ species est : quare de hac oportet considerare, et dubitationes quæ insunt transcurrere.

fecto, aut plurium, quam in Laconico. Quare in duobus propemodum omnis quæstio posita est : quorum unum est, utrum expediat civitatibus imperatorem esse perpetuum, et hunc utrum ex stirpe an virtute : an non expediat. Alterum, utrum utile sit penes unum rerum omnium esse potestatem, necne.

De tali igitur belli imperio considerare, ad legum rationem potius quam ad aliquam reipublicæ administrandæ formam pertinet. In omnibus enim reipublicæ formis hoc fieri potest. Quare in præsens hoc omittamus. Alter autem reliquus regni modus reipublicæ administrandæ genus est. Itaque de hoc considerandum est, et dubitationes quæ in eo insunt percurrendæ sunt.

Postquam distinxit Philosophus politias secundum distinctiones principatuum, hic prosequitur de unaquaque ipsarum : et habet partes duas. Primo enim determinat de unaquaque ipsarum. Secundo ostendit ex quibus corrumpuntur et salvantur, in principio quinti libri, ibi, « De aliis quidem etc. » Prima dividitur in duas. In prima determinat de optima politia, scilicet de regno. In secunda determinat de aliis, in principio quarti libri, ibi, « In omnibus artibus etc. » Adhuc prima in duas. In prima præmittit intentum suum. Secundo prosequitur, ibi, « Facile itaque etc. » In prima dicit quod post prædictas inquisitiones de politiis forte bene se habet transire ad considerationem de regno : et ratio hujus est, quia inter politias rectas regnum est optima et rectissima politiarum; et ideo regula et mensura aliarum : optimum enim perfectissimum est in unoquoque genere, et mensura est omnium aliorum : propter quod primo dicendum est de regno. Est autem considerandum de regno, utrum civitati et regioni quæ debet inhabitari expediat regi a rege vel non sed magis expediat regi civitatem et regionem ab aliqua multitudine, vel aliquibus paucis viris. Primo autem videndum est, utrum sunt monarchiæ regalis plures modi et differentiæ, unus modus solum.

Deinde cum dicit « facile itaque »

Prosequitur intentum suum; et habet partes duas. Primo distinguit modos monarchiæ regalis. Secundo prosequitur de principali modo, ibi, « Principium autem etc. » Prima in duas. Primo ponit diversos modos hujus monarchiæ. Secundo reducit istos ad duos modos, ibi, « Fere itaque duæ etc. » Prima adhuc in duas. Primo ponit quatuor modos. Secundo recolligendo illos addit quintum qui est principalis, ibi, « Regni quidem etc. » Prima in quatuor, secundum quod ponit quatuor modos. Secunda ibi, « Præter hanc autem etc. » Tertia ibi, « Altera autem etc. » Quarta ibi, « Quarta autem species etc. » Adhuc prima in duas : in prima ponit primum modum, in secunda declarat quoddam dictum per dictum Homeri, ibi, « Significat autem Homerus etc. » In prima dicit quod parum considerantibus in politia regali, facile potest apparere quod principatus regalis, plura et diversa genera continet; et istiusmodi principatus non est unus modus, sed plures. Est autem unus modus ipsius qui fuit in Laconica regione : in isto enim regno et rex principabatur secundum legem, et non erat dominus omnium, quia non ferebat sententias, nec puniebat secundum suam voluntatem : tamen quando exibat regionem ad præliandum, tunc principatur quantum ad omnia, quæ pertinebant ad prælium : iterum dominus erat omnium eorum quæ pertinebant ad cultum divinum. Istud autem regnum erat sicut quidam ducatus exercitus imperialis ; quia iste rex universale imperium habebat quantum ad ea quæ sunt exercitus. Iterum istud regnum perpetuum erat, ita quod rex non quandoque regnabat, quandoque non, sed non erat dominus omnium in civitate, quia non judicabat homicidam ; non enim erat dominus ad puniendum homicidium, nisi quando exibat ad prælia : poterat enim tunc dare leges et punire universaliter.

Deinde cum dicit « significat autem »

Declarat quod dictum est per dictum Homeri. Dixit enim quod in isto regno princeps est dominus omnium : et dicit quod hoc significavit Homerus dicens quod Agamemnon cum esset in civitate et veniret ad congregationem civium, multoties opprimebatur quod non esset dominus omnium ; cum autem regrederetur ad prælium, dominus erat in omni-

bus et interficiendi et dandi legem, quantum ad ea quæ erant exercitus : dicebat enim : quem videro fugientem ex prælio, taliter tractabo ipsum quod non poterit fugere canes nec aves : apud me enim est mors, idest in potestate mea est interficere. Est ergo una species monarchiæ regalis quæ ducatus exercitus est, qui principatus durat per totam vitam hominis. Istorum autem qui principantur in isto regno, quidam regnant per successionem generis, quidam autem ex electione quia ad hoc eliguntur.

Deinde cum dicit « præter hanc »

Ponit secundam speciem hujus monarchiæ; et dividitur in duas. In prima ponit speciem illam. In secunda declarat qualis est. Secunda ibi, « Habent autem hæc etc. » In prima dicit quod præter speciem monarchiæ, de qua dictum est, est alia species secundum quam aliqui regnant apud barbaros. Dicuntur autem barbari qui deficiunt a ratione : barbari enim quasi extranei dicuntur. Et quia homo utitur ratione, quicumque deficiunt a ratione barbari dicuntur, sicut apparuit in primo.

Deinde cum dicit « habent autem »

Ostendit qualis ; et primo quod est voluntaria. Secundo quod est secura, ibi, « Secura autem, quia etc. » In prima dicit quod hujusmodi regna secundum quæ principantur aliqui barbari, sunt sicut tyrannides monarchiæ ; et qui principantur in istis, principantur secundum legem et secundum leges patrias. Dicuntur autem leges patriæ consuetudines, quæ descendunt a parentibus in filios : isti autem secundum tales leges principantur. Et quia barbari naturaliter sunt magis serviles quam Græci, et hi qui sunt circa Asiam sunt magis serviles quam qui circa Europam, quia Europa est media inter Africam et Asiam, et sicut media est secundum locum, sic homines medio modo se habent in aliis dispositionibus ; et ideo isti barbari sustinent principatum dominativum sine tristitia, quia inclinationem habent ad sustinendum ipsum. Quod autem est secundum inclinationem, naturale est et voluntarium. Quare manifestum est quod tales voluntarie sustinent talem principatum dominantium qui est domini ad servum. Quare manifestum est quod principantes in tali regno, propter hoc assimilantur tyrannidi.

Deinde cum dicit « secura autem »

Ostendit quod res secura ; et dicit quod hujusmodi monarchiæ species secura est. Et ratio hujus est, quia principatus in tali regno principatur et secundum genus, et secundum leges patrias, idest consuetudines quæ descendunt a parentibus. Et quia secundum genus dominatur voluntate ; regnante enim patre aliquo modo assuescunt subditi filio ; et ideo postmodum regnante filio voluntarie subjiciuntur, quia consueti sunt. Iterum principatur secundum consuetudinem et secundum leges ; quæ autem insunt secundum consuetudinem delectabilia sunt ; et ideo minus odiunt eos. Et quod sit secura, signum est, quia isti barbari custodiunt regem suum, quia diligunt eum et libenter subjiciuntur ei. Tyrannum autem custodiunt alieni et cives reges suos custodiunt cum armis, quia secundum legem, et voluntarie subjiciuntur eis : tyranni autem principantur subditis involuntariis, et propter hoc tyranni super cives habent custodiam, diffidunt enim de subditis. Sic igitur apparet quod hæ sunt duæ species monarchiæ regalis.

Deinde cum dicit « altera autem »

Ponit tertiam speciem ; et primo ponit eam. Secundo declarat quoddam dictum per exemplum, ibi, « Qualem elegerunt quandoque. » In prima dicit quod alia est species monarchiæ regalis, quæ erat apud antiquos Græcos qui dicebantur Æsymnetæ. Est autem hujusmodi monarchia, ut simpliciter est dicere, tyrannis secundum electionem : et dicit « ut simpliciter dicamus » quia tyrannis quæ eligitur, simpliciter non est tyrannis. Differt autem ista a barbarica tyrannide de qua dictum est, non eo quod in ista, quæ est secundum electionem, non principetur princeps secundum legem, in illa autem principetur : sed in hoc solum differunt quod ista non est patria, idest princeps non principatur secundum successionem generis ; vel non est sic assueta, sicut sunt ea quæ sunt patria, sed per electionem. In isto vero principatu quidam principantur per totam vitam suam, alii principantur usque ad aliqua tempora determinata, quia sic eliguntur ; alii principantur quantum ad aliquas actiones.

Deinde cum dicit « qualem elegerunt »

Declarat quod dictum est, per exemplum. Dictum est enim quod in isto principatu, principatur tyrannus per electionem, qualis fuit ille quem elegerunt qui-

dam dicti Mytilenari: cum enim quidam essent profugi a civitate illorum, elegerunt quemdam Pittacum nomine contra profugos illos, ut fugaret illos atque extirparet; tunc autem principabantur istis Mytilenaris duo, quorum unus erat Antimenides, alius Alcæus poeta. Dixit autem iste Alcæus hoc in quodam loco suorum carminum; dixit inquam quod isti elegerunt sibi Pittacum tyrannum; et increpabat eos quod malum patriæ præfecerunt. Iterum præfecerunt civitati hominem sine felle. Fel autem dicitur commovere ad iram, ira autem valet ad fortitudinem virtutis: unde dicitur tertio *Ethicorum:* Virtutem immitte furori et virtutem erige furore. Volebat igitur dicere quod cum deberet esse fortis contra inimicos civitatis non movebatur; erat enim timidus nec potens eos opprimere. Iterum, quia elegerunt hominem gravis felicitatis, quia felicitatem suam ponebat in voluptatibus, et gravabat subditos, ut posset exercere voluptates suas. Iterum increpabat eos, quia cum convenissent et fuissent congregati, approbaverunt eum eligentes. Istæ autem monarchiæ erant regales et tyrannicæ. Tyrannicæ quidem, quia principantes in eis principabantur principatu dominativo. Et quia principabantur voluntarie et per electionem, erant regales.

Deinde cum dicit « quarta autem »

Ponit quartam speciem: et dividitur in tres. In prima ponit illam speciem. Secundo ostendit quorum erant domini principantes in isto regno, ibi, « Domini autem etc. » Tertio ostendit quomodo hujusmodi monarchia augmentata fuit, ibi, « Qui quidem igitur in antiquis etc. » In prima dicit quod quarta species monarchiæ regalis, est secundum quod aliqui principantur aliquibus secundum virtutem heroicam. Et principantes dicebantur heroes, idest attingentes ad virtutem perfectam et actum ejus ultra communem statum hominum; et fuit ista temporibus ejusmodi heroum. Isti autem voluntarie principabantur secundum legem. Primi autem principantes isto principatu assumpti fuerunt ad istum principatum, propter beneficium quod contulerant multitudini, aut quia invenerunt artem aliquam utilem regioni, sicut Saturnus in Italia primus docuit artem seminandi triticum, propter quod reputatus fuit Deus apud ipsos; aut quia primo præliati fuerunt contra inimicos multitudinis; aut quia primo congregaverunt homines regionis inducentes eos ad vitam civilem; aut quia emerunt regionem: et ideo facti fuerunt reges propter hujusmodi beneficia, et hoc volentibus subditis voluntarie eos assuescentibus, principantes secundum successionem generis: et erant quasi principantes patrie, idest principantes secundum leges descendentes a parentibus in ipsos.

Deinde cum dicit « domini autem »

Ostendit quorum erant domini: et dicit quod isti domini erant omnium quæ pertinebant ad bellum: iterum omnium possessionum et substantiarum quæ non erant sacerdotales, sive pertinentes ad cultum divinum, sicut erant possessiones sacerdotum; et cum hoc ferebant sententias et judicabant. Ista autem faciebant ita quod quidam eorum non jurabant quod fideliter hujusmodi exercerent, quidam autem jurabant. Juramentum autem ipsorum erat elevatio sceptri, scilicet baculi regalis.

Deinde cum dicit « qui quidem »

Declarat quomodo hujusmodi monarchia augmentata fuit; et dicit quod in temporibus antiquis primo principati fuerunt in aliqua civitate, et in eis quæ circa civitatem, sicut sunt castra; deinde gentibus; deinde principati fuerunt civitatibus circumvicinis: post hæc autem regibus permittentibus et indulgentibus, vel multitudine civili cogente vel usurpante, substantiæ paternæ regum remanserunt in civitatibus principantibus, ipsis regibus habentibus ducatum vel dominium circa exteriora et in remotis a civitate, ubi exempta civitate principali et immuni facta a tributo regali, rex quasi in exterioribus principabatur.

Deinde cum dicit « regni quidem »

Recolligit istos modos et addit quintum; et primo recolligit istos quatuor. Secundo addit etiam quintum, ibi, « Quinta autem species etc. » In prima dicit quod monarchiæ regalis sunt quatuor species numero. Una species in qua principabantur aliqui secundum virtutem heroicam, secundum aliqua tempora. In ista vero monarchia principabatur princeps volentibus subditis. Erat autem dominus in quibusdam determinatis, non in omnibus. Rex enim erat dux exercitus et ferebat sententias et eorum quæ pertinebant ad cultum divinum dominus erat, sicut electionis sacerdotis, punitionis et

talium, sed non possessionum. Secunda species est, secundum quam aliqui principabantur barbaris, et in isto principatu principabatur rex secundum successionem generis et secundum legem, et est principatus dominativus. Tertia species est quæ dicitur Æsymnetica et dicitur ista monarchia tyrannis secundum electionem. Quarta species est Laconica, in qua princeps dominabatur secundum legem. Hujusmodi monarchia dicebatur ducatus exercitus ad prælium, ut simpliciter est dicere quod dicit, quia non omnium dominus erat, sed eorum quæ pertinebant ad prælium : iste autem ducatus erat secundum successionem generis et perpetuus. Istæ igitur species isto modo ad invicem differunt.

Deinde cum dicit « quinta autem »

Addit quintam speciem ; et dicit quod quinta species monarchiæ regalis est, in qua dominus est omnium principans : sic namque gens et civitas ordinata sunt secundum quod gubernatio domus ordinatur. In gubernatione enim domus, unus principatur ad utilitatem subditorum et dominus est omnium qui sunt in domo : ita etiam est in regno unus qui principatur ad utilitatem subditorum : et ideo sicut gubernatio patris familias est quædam regia potestas, ita regia potestas est quædam domestica gubernatio civitatis et gentis ; sive sit una civitas et una gens, sive plures civitates et gentes.

Deinde cum dicit « fere itaque »

Reducit istos modos ad pauciores ; scilicet ad duos. Et primo facit hoc. Secundo ostendit de quo istorum dicendum est nunc, ibi, « De tali quidem igitur etc. » In prima dicit quod fere duæ sunt considerandæ species monarchiæ regalis ad quas aliæ aliquo modo reducantur. Et dicit « fere, » quia distinguendo eas per proprias rationes plures sunt ; sed considerando eas inquantum reducuntur ad duas, duæ sunt. Una est Laconica, in qua principatur aliquis secundum legem. Alia est regnum. Laconica autem differt a regno, quia in Laconica rex principatur secundum legem, iterum non est dominus omnium. Sed in regno principatur secundum virtutem et est dominus omnium. Aliæ autem sunt mediæ inter istas vel privationes ipsarum : quia in aliquibus principantes plurium sunt domini quam in Laconica monarchia, sed pauciorum quam in regno ; sicut in monarchia in qua principatur aliquis secundum virtutem heroicam ; et etiam illa est quæ dicitur electa tyrannis. Manifestum igitur ex istis quod de duobus restat considerare. Primo quidem de ducatu exercitus, utrum magis expediat esse ducem exercitus et perpetuum vel non ; et utrum magis expediat quod iste assumatur, vel per generis successionem. De regno etiam restat considerare, utrum expediat unum esse principem omnium ; vel non expediat esse unum, sed plures magis.

Deinde cum dicit « de tali quidem »

Ostendit de quo istorum est dicendum. Et dicit quod de ducatu exercitus considerare pertinet ad legislatorem magis quam ad politicum. In omnibus enim politiis fit ducatus exercitus ; et ideo considerare de ipso dimittatur ad præsens. Sed monarchia regalis species est politiæ, propter hoc de ista considerandum, et transcurrendæ sunt dubitationes quæ possunt circa ipsam accidere.

LECTIO XIV.

Utrum a legibus an ab optimo rege melius sit civitatem gubernari ; et de ejus successione et custodia.

ANTIQUA.

Principium autem inquisitionis est hoc utrum expedit magis ab optimo viro regi, vel ab optimis legibus.

Videtur itaque putantibus expedire a rege regi, universale solum leges dicere, sed non ordinare ad ea quæ eveniunt : quare in quacumque arte principari secundum litteras miserum. Et quidem in Ægypto, post tertium diem movere licet medicis; si autem prius, in suo periculo. Manifestum igitur quod

RECENS.

Principium autem quæstionis est hoc, utrum utilius sit ab uno eoque optimo viro civitatem seu gentem gubernari, an ab optimis legibus.

Igitur qui arbitrantur civitatibus expedire a rege gubernari, ii existimant legem universe tantum de rebus loqui, et non accommodate ad ea quæ eveniunt jubere. Itaque in quavis arte e scripto imperare, stultum esse. Et in Ægypto post diem quartum movere licet medicis : quod si ante id tempus

non est, quæ secundum litteras et leges, optima politia propter eamdem causam.

At vero, et illum sermonem universalem oportet existere principibus, valentius autem cui non adest quod passionale omnino, quam cui connaturale. Legi quidem igitur hoc non inest, humanam autem animam necesse hoc habere omnem.

Sed forte dicet utique aliquis, ut contra hoc consiliabitur de singularibus melius.

Quod quidem igitur necesse ipsum esse legislatorem, palam, et ponere leges, sed non dominos qua transgrediuntur, quoniam de aliis oportet esse dominos : quæcumque vero non possibile legem judicare, vel omnino, vel bene, utrum unum oportet optimum principari, vel omnes

Etenim nunc convenientes disceptant et consiliantur, et judicant : hæc autem sunt judicia omnia de singularibus. Secundum unum quidem igitur comparatus quicumque forte deterior; sed est civitas ex multis, sicut convivatio comportata pulchrior una et simplici : propter hoc et judicat melius turba multa quam unus quicumque.

Adhuc magis indifferens quod multum ; quemadmodum aqua amplior, sic et multitudo paucis magis indifferens. Uno autem ab ira obtento, vel ab alia aliqua passione tali, necessarium corrumpi judicium. Ibi autem habent difficile simul omnes impetu ferri et peccare. Sit autem multitudo qui liberi nihil præter legem agentes, nisi de quibus necessarium deficere ipsam.

Si autem non hoc facile in multis, sed si plures sint boni viri, et cives, utrum unus magis incorruptibilis princeps, vel magis plures quidem numero, boni autem viri?

An palam quod plures? sed ii quidem divisiones facient, unus autem sine seditione. Sed ad hoc contraponendum forte quod studiosi secundum animam sicut et ille unus.

Si itaque plurium principatum, bonorum autem virorum omnium, aristocratiam ponendum, eum autem qui unius, regnum, eligibilior utique erit civitatibus aristocratia, quam regnum et cum potentia, et sine potentia existente principatus, si sit accipere plures similiter.

Et propter hoc forte rege regebantur prius, quia rarum erat invenire viros multos differentes secundum virtutem. Alterum et tunc parvas habitabant civitates. Adhuc autem beneficio instituebant reges quod quidem est opus bonorum virorum.

Quando autem evenit fieri multos similes ad virtutem, non adhuc sufferebant, sed quærebant commune aliquid, et politiam instituerunt.

Quando autem deteriores facti, opulenti facti sunt, a communibus hinc rationabile factas esse oligarchias, honorabiles enim fecerunt divitias.

Ex iis autem primo in tyrannides transmutabantur.

Ex tyrannidibus autem in democratiam : semper enim ad pauciores ducentes propter turpe lucrum fortiorem ipsam multitudinem fecerunt, ut insurgerent, et democratiæ quoniam autem, et majores accidit esse civitates, forte neque facile jam fieri politiam aliam præter democratiam.

Si vero aliquis ponat optimum civitatibus a rege regi, quomodo se habebunt quæ de natis? utrum et genus oportet regnare? sed genitorum quales quidem contingunt, nocivum. Sed non tradet dominus existens natis. Sed non facile adhuc hoc credere. Difficile enim, et majoris virtutis, quam secundum humanam naturam.

Habet autem dubitationem et de potentia, utrum oportet habere regnaturum robur aliquod circa ipsum quo possit cogere non volentes obedire, aut qualiter contingit principatum dispensare. Si enim

facere conentur, suo periculo faciunt. Perspicuum igitur est non esse illam optimam reipublicæ administrandæ rationem, quæ litteras et leges sequitur, propter eandem causam. Veruntamen etiam universalis ratio iis qui civitates moderantur, suppetere debet. Melius autem est id, in quo nulli insunt animorum affectus, quam id, cum quo una nati sunt. At enim vero animus humanus omnis hos habet necessario, quod in lege contra est.

Sed fortasse dixerit aliquis, hominem de rebus singularibus melius consulturum, quam leges. Necesse quidem esse, eum latorem legum esse, et leges esse scriptas, in promptu est, non tamen ratas, qua ex parte a recto aberrant : nam quod ad reliqua attinet, in iis oportet esse ratas. Quæcumque autem lex non potest aut omnino aut bene dijudicare, utrum arbitrio et imperio unius ejusque optimi viri, an omnibus permittenda sunt? Nunc enim congregati disceptant et consultant et judicant. Omnia autem hæc judicia sunt de rebus singularibus. Unusquisque igitur per se, quisquis, fuerit, si cum multis comparetur, fortasse deterior est : at civitas ex multis constat, eoque pluris est; ut convivii apparatus multiplex, et in quem multi symbolam contulerunt, splendidior est quam unus et simplex. Idcirco melius judicat hominum cœtus, quam unus, quisquis sit.

Præterea tutior est a periculo corruptionis multitudo : et ut uberior aqua minus facile corrumpi potest, sic et multitudo paucitate incorruptior est. Jam vero unius illius, si ab ira aut ab alia aliqua tali animi perturbatione superetur, judicium corrumpi necesse est : illic autem fieri vix potest ut omnes ira occœcati peccent. Fingamus autem esse multitudinem civium liberorum, qui nihil agant præter legem, nisi quibus de rebus ei aliquid deesse necesse est. Quod si hoc non est facile reperire in multis, sed si plures sint boni et viri et cives, utrum unus reipublicæ moderator incorruptior est, an potius plures quidem numero, boni autem omnes? An perspicue plures? At hi quidem discordant inter se : quod ab uno illo abest. Verum responderi potest fortasse, plures illos animo integro ac sano esse similiter atque ille unus.

Si igitur plurium quidem imperium, eorumque omnium bonorum virorum, aristocratiam esse statuere oportet; unius autem viri boni regnum : optabilius quiddam sit civitatibus aristocratia, quam regnum, sive cum potestate [præsidio] sive sine potestate sit imperium, si plures similes sibi viros bonos legere liceat. Atque idcirco fortasse sub regibus antea vivebant, quia raro reperire licebat viros plures longe ceteris virtute præstantes, præsertim quum etiamtum in parvis urbibus habitarent. Præterea vero ob beneficientiam reges creabant : quod virorum bonorum munus est. Posteaquam vero multi virtute similes existere cœperunt, ferre jam regum dominatum non potuerunt, sed commune quiddam quæsiverunt et politiam instituerunt.

Ubi autem deteriores effecti quæstum e republica facere cœperunt, hunc probabile est natam esse oligarchiam. Habebant enim in honore divitias. Ex his autem ex tyrannidibus vero in democratiam. Nam quum propter turpis lucri studium rempublicam semper ad pauciores redigerent, multitudinem robustiorem ac validiorem reddiderunt, ita ut ea imperium tandem arripuerit, et democratia nata sit. Posteaquam autem accidit ut civitates amplificaretur, fortasse ne facile quidem est aliam existere reipublicæ formam, quam democratiam.

Si quis autem civitatibus optimum esse statuat a regibus gubernari, quid fiet eorum filiis? an etiam genus ac sobolem regnare oportet? Atqui, si nascentur filii futiles, perniciosum est eos regnare. At non relinquet rex tales filios regni successores, quum sit in ejus potestate positum hoc facere. At hoc non jam facile est ei credere. Difficile est enim hoc et majoris virtutis quam capere possit humana natura.

Inest autem etiam in hoc dubitatio quod ad potentiam [præsidium] attinet, utrum eum qui regnaturus est, aliqua, aliqua vi succinctum esse oporteat, qua poterit imperio suo obtemperare recusantibus

secundum legem est. Is enim nihil agens secundum suam voluntatem præter legem, tamen necessarium esse habere ipsi potentiam qua custodiat leges.

De rege quidem igitur tali regem talem non difficile determinare. Oportet enim ipsum quidem habere potestatem, esse autem tantam potentiam, ut sit ea per singulorum, et unius, et simul plurium major, ea autem quæ multitudinis minor. Quemadmodum antiqui custodias dederunt, quando præficerent civitati quemdam quem vocabant æsymnetem vel tyrannum, et Dionysio, quando petebat custodias, consuluit quidam Syracusanis dare tot custodias.

vim afferre: aut quomodo et imperium administrare licebit? Nam etiamsi penes eum summa sit potestas ex lege, nihilque ex sua voluntate præter legem agat, potentia tamen, qua leges custodiat, ei suppetat necesse est. Fortasse igitur quod ad talem regem attinet, non est difficile hanc quæstionem definire. Oportet enim ei vim quidem præsto esse, sed talem, ut validior sit quam singuli et unus et complures, imbecillior tamen quam universa multitudo. Quod faciebant olim, si quem civitatis æsymneten ut vocabant aut tyrannum constituebant: item Syracusanis, Dionysio custodes petenti tot numero ut darent, quidam suadebat.

Postquam Philosophus distinxit monarchiam regalem et posuit quinque modos ipsius, prosequitur de primo modo et principaliter dicto, scilicet de regno. Et primo prosequitur quasdam dubitationes ex quibus apparet natura regni. Secundo ostendit quod eadem est virtus regis optimi et optimi viri, in fine hujus tertii, ibi, « De rege etc. » Prima in duas. Primo inquirit, utrum magis expediat civitatem regi ab optimis legibus vel ab optimis hominibus. Secundo utrum ab uno optimo viro vel pluribus, ibi, « Quoniam autem tres etc. » Adhuc prima in duas. Primo inquirit an melius sit civitatem regi ab optimis legibus an optimis viris. Secundo movet alias dubitationes, ibi, « Si vero aliquis etc. » Adhuc prima in duas. Primo præmittit dubitationem. Secundo prosequitur, ibi, « Videtur itaque putantibus etc. » In prima igitur dicit quod primo inquirendum est de regno, utrum magis expediat civitatem regi ab optimo viro, an ab optimis legibus.

Deinde cum dicit « videtur itaque »

Prosequitur. Et primo arguit quod melius est regnum regi ab optimo viro. Secundo arguit in contrarium, ibi, « At qui etc. » Quod melius sit regnum regi ab optimo viro quam ab optimis legibus, ostendit ratione et exemplo: et dicit quod quidam opinantur quod civitati expedit magis regi ab optimo viro; quia ab eo melius est civitatem regi, qui potest terminare casus omnes emergentes: sed hoc non potest lex, quia lex non dicit nisi universale, nihil autem de particulari. Particularia autem infinita sunt et non possunt apprehendi. Iterum lex non ordinat quod dicit ad ea quæ de novo emergunt; sed hoc potest facere optimus vir per prudentiam suam: habet enim rectum judicium de agibilibus et appetitum rectum per virtutem moralem. Et tunc interponit exemplum antequam concludat conclusionem: et dicit quod sic videmus in artibus aliis, quod non est semper bonum agere secundum artem scriptam; quia aliqua sunt scripta secundum quæ si agerent esset nocumentum alicui, sicut apparet in medicina. Non enim medicus in omnibus considerat ea quæ scripta sunt in medicina, quia multa sunt dimissa prudentiæ medici: sicut apud Ægyptios scriptum fuit, quod medicis post tertium diem liceret movere, hoc est agere per medicinam ad expulsionem morbi, quia ante tertium diem non poterat bene videri natura morbi, et si moveret ante tertium diem in periculo suo erat: hoc autem observare in omnibus non erat bonum: in aliquibus enim citius, in aliquibus tardius, hoc expedit secundum diversitatem medicinæ et morbi facere: similiter est in politia quod non expedit semper per scriptum vel per legem regi, quia lex quandoque deficit in aliquo particulari, et tunc indiget aliquod dirigente. Quare manifestum est quod melius est regnum regi ab optimo viro quam ab optimis legibus.

Deinde cum dicit « at vero »

Arguit quod melius est civitatem regi ab optimis legibus. Et primo facit hoc. Secundo objicit in contrarium, ibi, « Sed forte etc. » In prima dicit quod principantibus oportet inesse universalem rationem: ideo melius est civitatem regi ab eo, qui non habet passiones conjunctas, quam ab eo qui naturaliter habet eas; quia passiones pervertunt judicium rationis. Est enim passio motus appetitus sub phantasia boni vel mali: sed lex non habet passiones conjunctas, homo autem habet: quare melius est civitatem regi ab optimis legibus, quam ab optimo viro.

Deinde cum dicit « sed forte »

Objicit in contrarium, et ponit objectionem. Secundo removet eam, ibi, «Quod quidem igitur etc. » In prima dicit quod dicet aliquis quasi in contrarium, quod

quamvis homo habeat passiones sibi naturaliter conjunctas, tamen bonus homo consiliabitur de singularibus, et secundum deliberationem habitam ipse recte judicabit ; quare adhuc melius est civitatem regi ab optimo viro, quam ab optima lege.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Removet istam objectionem, inducendo quamdam aliam dubitationem, ex cujus dissolutione apparet solutionis. Et dividitur in duas. In prima facit quod dictum est. Secundo infert quædam corollaria, ibi, « Si itaque etc. » Adhuc prima in duas. Primo ponit dubitationem. Secundo solvit probando alteram partem, ibi, « Etenim nunc etc. » In prima dicit quod manifestum est quod principantem in civitate oportet scire leges et ponere eas ; non oportet tamen, quod sit dominus omnium : ex quo enim dominatur secundum legem, non oportet quod in omnibus dominetur ; sed oportet quod dominetur in illis quæ non possunt per legem terminari, vel simpliciter, vel non bene. Et tunc est dubitatio, utrum in isto casu magis oporteat unum principari in judicando de particularibus, de quibus non potest lex bene determinare, vel multos.

Deinde cum dicit « etenim nunc »

Solvit probando alteram partem : et dividitur in tres, secundum quod probat, quod melius sit in isto casu judicare per plures, per tres rationes. Secunda, ibi, « Adhuc magis etc. » Tertia, ibi, « Si autem etc. » In prima dicit quod quando emergit casus particularis, qui non potest terminari per legem, tunc conveniunt plures et disceptant de illo ad invicem, et inquirunt per consilium de illo, et post consilium judicant : et talia sunt omnia judicia de particularibus, de quibus lex non potest terminare. Sic autem possunt facere plures et non unus ; quia plures consiliantes super aliquo plura possunt videre quam unus. Ergo manifestum est quod unus comparatus ad plures, deterior est in judicando, et judicium ejus comparatum ad judicium plurium deterius est : sicut enim civitas ex multis pulchrior est quam ex paucis, et judicium multorum melius est quam unius, sicut cœna comparata ex multis ferculis, idest sicut cœna, in qua sunt plura fercula, pulchrior est quam cœna simplex, ubi non est nisi unum ferculum. Manifestum igitur propter hoc, quod melius et certius judicabit multa turba, sive plures quam unusquisque de turba. Et breviter ratio Philosophi in hoc consistit. Per illum debet fieri judicium in casu non determinato per legem, qui certius potest judicare : sed in tali casu melius et certius possunt judicare plures ; ergo in tali casu debet fieri judicium per plures. Minorem hujus rationis declarat.

Deinde cum dicit « adhuc magis »

Ponit secundam rationem ad idem. Et dicit quod manifestum est quod plures magis sunt indifferentes respectu passionum turbantium, et pervertentium judicium rectum, quam unus sive pauci ; sicut aqua major et amplior magis est indifferens ut fluat ad multa loca quam parva. Parva enim aqua cito fluit ad unam partem ; et ideo unus potest magis occupari passionibus quam plures. Cum autem unus fuerit occupatus ab aliqua alia passione, corrumpitur judicium. Ubi autem sunt plures, difficile est corrumpi judicium propter impetus passionum : quia si aliqui sunt passionati, tunc reprimentur passiones eorum per rationem aliorum ; et ideo difficile erit eos peccare : et maxime si sit multitudo non vilis, sed sit eorum, qui liberi sunt secundum virtutem : tales enim nihil agent præter legem, nisi ubi lex deficit. Consistit autem ratio Philosophi in hoc. Per illum debet fieri judicium in tali casu qui non terminatur per legem, qui magis indifferens est respectu passionum : sed plures sunt magis indifferentes respectu passionum quam unus : quare melius debet fieri judicium per plures quam per unum.

Deinde cum dicit « si autem »

Ponit tertiam rationem. Et primo ponit eam. Secundo objicit in contrarium, ibi, « An palam, quod etc. » In prima dicit quod si dicatur quod non est facile quod plures bene judicent in tali casu, si fuerint quicumque indifferenter ; si tamen fuerint boni viri, et cives, adhuc quærendum est, si sic dicatur, utrum unus princeps difficilius possit perverti et corrumpi quam plures numero boni viri. Et manifestum est quod plures boni viri difficilius pervertentur et corrumpentur, quam unus bonus : et per illum melius est fieri judicium, qui difficilius potest corrumpi et perverti : sed plures

difficilius possunt corrumpi et perverti quam unus : quare melius est quod fiat judicium per plures, quam per unum.

Deinde cum dicit « an palam »

Objicit in contrarium. Et dicit quod aliquis dicet quod melius est quod fiat judicium per unum, quam per plures; quia plures facient dissensiones ad invicem secundum seditiones; unus autem sibi non potest dissentire; quare melius est fieri judicium per unum, quam per plures. Et solvit hoc dicens quod contra hoc dicendum est quod isti plures studiosi sunt sicut ille unus. Et manifestum est quod studiosos non est possibile ad invicem dissentire, secundum quod hujusmodi.

Deinde cum dicit « si itaque »

Infert duo corollaria: et habet duas partes secundum quod duo infert. Secunda, ibi, « Et propter hoc forte etc. » In prima concludit præeminentiam status optimatum ad regnum. Et dicit quod si ita sit, ut declaratum est quod melius sit plures bonos judicare quam unum, et illa politia in qua principantur plures sapientes, sit status optimatum, illa in qua unus solus sapiens sit regnum; manifestum est quod status optimatum melior est quam regnum.

Deinde cum dicit « et propter »

Ponit secundum corollarium; et est de ordine introductionis politiarum. Et dividitur in partes quinque. Primo enim concludit qualiter monarchia regalis primo fuit introducta. Secundo qualiter status optimatum, ibi, « Quoniam autem evenit etc. » Tertio qualiter paucorum potentia, ibi, « Quoniam autem deteriores etc. » Quarto qualiter tyrannis, ibi, « Ex his etc. » Quinto qualiter status popularis, ibi, « Ex tyrannidibus etc. In prima dicit quod propter hoc quod melius est civitatem regi et judicia dari per plures quam per unum, civitates primo regebantur uno rege, quia in principatu facilius fuit invenire unum sapientem quam plures: et ideo primo principatus regalis fuit concessus uni. Iterum in principio, civitates parvæ fuerunt, et ideo sufficiebat unus ad regendum. Iterum præfecerunt sibi aliquem in regem propter beneficium eis ab illo collatum; vel quia pugnavit contra inimicos pro illis, vel invenit artem aliquam eis necessariam : hoc autem est opus boni viri ; et ideo talem tamquam bonum et virtuosum fecerunt sibi regem.

Deinde cum dicit « quoniam autem evenit »

Declarat qualiter postmodum introductus fuit status optimatum. Et dicit quod postmodum accidit quod plures exercitabant se in operibus virtutum, quia plures facti sunt virtuosi; similiter et tunc quærebant principatum plurium similium in virtute, nec sustinuerunt principatum regalem, instituentes principatum æqualium in virtute : iste autem est status optimatum : post igitur regnum venit status optimatum.

Deinde cum dicit « quoniam autem deteriores »

Declarat qualiter post venit status paucorum. Et dicit quod postmodum contigit quod isti principantes facti sunt divites de bonis communibus, et inclinabantur ad voluptates deficientes a ratione, et principabantur propter divitias; et sic conversus fuit status optimatum in statum paucorum. Fecerunt enim divitias honorabiles, et debere principari propter ipsas.

Deinde cum dicit « ex iis autem »

Declarat de tyrannide. Et dicit quod postmodum contigit quod unus factus fuit ditior aliis, et potentior in amicis, et subjugavit alios: et sic convertit statum paucorum in tyrannidem, principans propter commodum suum.

Deinde cum dicit « ex tyrannidibus »

Declarat qualiter introductus fuit status multorum. Et dicit quod post tyrannidem factus fuit status multorum. Cum enim tyrannus opprimeret divites propter turpe lucrum, cives ducentes politiam ad pauciores extorsiones, fugientes turpe lucrum tyranni, induxerunt multitudinem fortiorem, et fecerunt eam ut insurgeret contra tyrannum; et contigit quod populus insurrexit et expulsus est tyrannus et remansit potestas penes populum, et tunc fuit politia popularis. Et hæc est causa, quare in pluribus civitatibus dominatur populus, quia populus multus est; et ideo potestatem habet: verumtamen ubi populus dominatur, aliquid accipitur ab aliis politiis. Faciunt enim aliquos capitaneos et unum supra illos. Ulterius dicit quod quia contingit fieri majores civitates, fortassis non contingit de facili fieri aliam politiam præter popularem. Ex dictis autem apparet solutio objectionis prius factæ ad probandum quod unus debeat judicare, quamvis habeat passiones sibi naturaliter conjunctas,

quia consiliabitur de singularibus et sic recte judicabit. Est enim dicendum quod melius poterant consiliari plures quam unus, et sic melius judicare; quare adhuc melius est civitatem regi per plures quam per unum.

Deinde cum dicit « si vero aliquis »

Inducit alias dubitationes; et dividitur in duas, secundum quod ponit duas. Secunda, ibi, « Habet autem dubitationem etc. » In prima dicit quod si quis dicat quod optimum est civitatem regi ab uno, dubitatio erit de illo qualiter sit assumendus, utrum per electionem, vel per generis successionem. Et quod non debeat assumi per generis successionem, ostendit, quia dubium est de filiis succedentitibus quales futuri sint: et potest contingere quod malus sit filius: si ergo assumatur ille unus per generis successionem, continget assumi malum ad principatum: hoc autem est inconveniens; ergo non est assumendus, per successionem. Sed quia forte aliquis diceret quod pater bonus existens videns malum filium non tradet filio regnum, sed alii, ipse istud removet; et dicit quod istud difficile est credere, patrem scilicet dimittere filium et tradere alii principatum. Hoc enim est supra communem facultatem hominum. Oportet enim quod dimittat principatum magis dilecto; et magis dilectum secundum naturam est propinquius secundum naturam: filius autem est sicut alter pater; et ideo sicut pater plus diligit se quam quemcumque alium, sic post se naturaliter plus diligit naturalem filium quam quemlibet alium; quare citius dimittet sibi regnum quam alicui alii. Et est intelligendum quod per se semper melius est assumi regem per electionem quam per successionem: sed per successionem melius per accidens. Primum patet sic. Melius est assumi principantem illo modo, quo per se contingit ipsum accipi meliorem; sed per electionem contingit assumi meliorem quam per se successionem generis, quia melior ut in pluribus invenitur in tota multitudine quam sit unus. Et electio per se est appetitus ratione determinatus. Tamen per accidens est melius assumere principantem per generis successionem, quia in electione contingit esse dissensionem inter eligentes. Iterum quandoque eligentes mali sunt; et ideo contingit quod eligant malum. Utrumque autem istorum malum est in civitate. Iterum consuetudo dominandi multum facit ad hoc quod aliquis subjiciatur alteri; et ideo regnante patre assuescunt filii subjici, quia patri ideo inclinantur ad hoc ut subjiciantur ei. Iterum valde durum et extraneum est quod ille qui est hodie æqualis aliqui cras dominetur et sit princeps illi; et ideo per accidens melius est principantem assumi per successionem generis quam per electionem.

Deinde cum dicit « habet autem »

Movet secundam dubitationem; et dividitur in duas partes. In prima movet dubitationem. In secunda solvit, ibi, « Forte quidem etc. » In prima dicit quod de potentia principantis in monarchia regali est dubitatio, utrum oporteat ipsum habere potentiam per quam possit cogere et punire rebelles nolentes obedire sibi; vel qualiter oportet principatum agere et dispensare. Et quod oporteat ipsum habere potentiam ad puniendum rebelles, apparet; quia videmus quod principans secundum legem nihil agens secundum voluntatem ultra legem, oportet quod habeat potentiam, per quam puniat nolentes obedire legi vel committentes contra legem: quare similiter oportet principantem secundum suam voluntatem, qualis est in monarchia regali, habere potentiam ad puniendum nolentes obedire sibi.

Deinde cum dicit « forte quidem »

Solvit istam dubitationem; et dicit quod forte solvere dubitationem circa regem non est difficile. Manifestum est enim quod oportet ipsum habere potentiam et majorem potentiam quam sit potentia unius; quia si non haberet majorem non posset illum vel illos punire, si nollent ei obedire. Iterum et majorem oportet ipsum habere potentiam quam plurium simul; aliter non posset illos punire: minorem tamen quam sit potentia totius civitatis respectu multitudinis; quia si haberet majorem potentiam quam civitas, opprimeret eam et converteret principatum in tyrannidem. Sicut fecerunt quidam antiqui quando præfecerunt quemdam in regem, quem dicebant Æsymnetem, dederunt sibi custodias majoris potentiæ quam unius vel plurium insimul, minores tamen quam civitatis totius. Similiter cum quidam alius, Dionysius nomine, peteret custodias a Syracusanis, consuluit quidam illis quod da-

rent tot custodias quæ non excederent potentiam civitatis vel multitudinis, ne opprimeret eam, majorem tamen custodiam quam unius vel plurium insimul.

Sic igitur manifestum est quod principantem secundum legem oportet habere potentiam ad puniendum rebelles.

LECTIO XV.

Objectiones continet quæ adversus regiam potestatem adduci possunt.

ANTIQUA.

De rege autem qui secundum suam voluntatem omnia agat sermo instat nunc, et faciendum considerationem. Qui quidem enim secundum legem rex, non est species regni, sicut diximus. In omnibus enim contingit esse ducatum exercitus perpetuum, puta in democratia et aristocratia, et multi faciunt unum dominum dispensationis : talis enim quidam principatus est et circa Epidamnum et circa Opunta. Opunta autem circa aliquam partem minor est.

De vocato autem omninode rege, hoc autem est in qua rex principatur omnibus secundum suam voluntatem, dicendum. Videtur autem quibusdam, neque secundum naturam esse quod dominus sit communium civium unus, ibi consistit ex similibus civitas.

Similibus enim natura idem justum, necessarium, et eamdem dignitatem secundum naturam esse. Quare siquidem inæquales æquale alimentum habere vel vestimentum nocivum corporibus, sic habent et quæ circa honores. Similiter et inæquale æquales.

Propter quod quidem nihil magis principari, quam subjici, justum est : et vicissim igitur eodem modo. Hoc autem jam lex, ordo enim lex. Legem ergo principari eligibilius magis, quam civium unum aliquem.

Secundum eamdem autem rationem hanc, utique, si aliquos principari melius, hos instituendum servatores legis, et ministros legum. Necessarium enim esse quosdam principatus : sed non hunc unum esse aiunt justum, similibus existentibus omnibus.

At vero quæcumque non videtur posse determinare lex, neque homo utique poterit nota facere. Sed universale lex instituit ; reliqua justissima sententia judicare, et dicare, et disponere principes. Adhuc autem omnia dirigere dant quodcumque videbitur tentantibus melius esse positis.

Qui quidem intellectum jubet principari, videtur jubere principari Deum et leges : qui autem hominem jubet, apponit et bestiam : quando enim concupiscentia tale, et furor principatum habuerit, tandem et optimos viros interimet. Propter quod quidem sine appetitu intellectus, lex.

Exemplum autem artium videtur esse falsum, quod secundum litteras medicari sit pravum, sed et eligibilius uti habentes artes. Ii quidem enim propter amicitias nihil præter rationem faciunt, sed accipiunt mercedem ægrotos curantes : ii autem in politicis principatibus multa ad affectum et gratiam consueverunt agere : quoniam et medicos quando suspicantur persuasos ab inimicis perimere propter lucrum, tunc eam quæ ex litteris curam quærent utique magis.

At vero medici ægrotantes inducunt ad seipsos alios medicos. Et exercitatores puerorum cum sint in exercitio inducunt exercitatores disciplinæ ; tamquam non potentes judicare quod verum, quia judicarent de propriis et in passione existentes. Quare palam quod justum quærentes, medium quærunt ; lex enim ipsum medium.

Adhuc principaliores et de principalioribus quam hæ secundum litteras leges sunt quæ secundum

RECENS.

Sequitur nunc de eo rege, qui omnia suo nutu atque arbitratu gerit, ut dispiciamus. Nam qui ex lege imperat et rex appellatur, is non efficit, ut diximus, reipublicæ administrandæ peculiarem aliquam speciem. In omnibus enim rebuspublicis contingere potest ut sit imperium belli perpetuum, veluti in democratia et aristocratia : et multi uni totius rei bellicæ administrandæ potestatem deferunt. Tale enim quoddam imperium habet civitas Epidamniorum, et Opuntiorum, aliqua tamen ex parte angustius.

Verum id regnum, quod suis omnibus partibus absolutum *pambasileia* græce appellatur, (hoc autem est, ubi rex omnia suo arbitratu moderatur,) existimant aliqui non esse naturæ consentaneum, ut unus omnium civium sit dominus ubi ex similibus constat civitas. Iis enim qui sunt similes natura, idem jus eandemque dignitatem esse necesse est natura. Quare si, quemadmodum victum et cultum æqualem hominibus inæqualibus tribui, lædit corpora : ita et de honoribus existimandum est. Similiter igitur et æqualibus inæquales tribui perniciosum est.

Quocirca nihilo magis eos imperare quam imperio parere justum est. Vicissim igitur imperare, similiter et parere justum est. Hoc autem jam lex est. Ordinis enim descriptio lex est. Legem igitur imperare optabilius est quam unum aliquem civium. Atque ex hac ipsa ratione, etiamsi aliquos imperare præstet, hi tamen faciendi sunt legum custodes ac ministri. Magistratus enim esse aliquos necesse est : sed hunc unum esse, justum esse negant, si quidem sint omnes similes.

Verum enim vero quæcumque non videtur posse lex definire, nec homo queat dignoscere. At lex universe et studiose quum docuit, reliqua mandat magistratibus institutis sententia ac mente justissima judicanda atque administranda. Præterea vero quicquid hominibus periculum facientibus melius, quam leges scriptæ, visum fuerit, corrigere permittit. Qui igitur legem præesse atque imperare jubet, is deum et mentem tantum imperare videtur velle : qui vero hominem jubet, addit et feram. Huic enim similis est cupiditas ; atque iracundia viros etiam optimos, quum imperium habent, depravat. Quocirca lex mens est appetitione vacans.

Exemplum porro ab artibus sumptum falsum videtur esse, velut ægros curare ex libris, de arte medendi scriptis esse malum : quin optabilius esse peritos medicos adhibere. Hi enim nihil, quod a ratione abhorreat, propter amicitiam faciunt, sed ægris sanatis mercedem accipiunt. At qui magistratus civiles gerunt, multa præter legem et per gratiam agere solent. Nam et medicos si suspicentur ab inimicis inductos non salutem sed interitum afferre propter quæstum, tum ex libris curari maluerint.

Atqui medici quum ægrotant, ipsi alios medicos arcessunt ; et pædotribæ quum ipsi exerceantur, alios exercendi magistros adhibent, quasi verum judicare non possint, tum quia de sua re judicant, tum quia perturbate judicant. Itaque perspicuum est, eos qui jus quærunt, medium quærere : lex enim medium est. Præterea majorem auctoritatem habent et sunt de rebus majoribus leges in moribus

consuetudines. Quare si iis quæ secundum litteras homo princeps est securior, sed non iis quæ secundum consuetudinem.

At vero neque facile prospicere multa unum. Oportebit igitur multos esse sub ipso constituto principe. Quare quid distet hoc a principio mox existere, vel unum constituere hoc modo?

Adhuc, quod et prius dictum est, si quidem vir studiosus quia melior principari dignus, uno autem duo boni meliores, hoc autem est, quod dicitur : simul duobus venientibus : et oratio Agamemnonis : tales mihi sodales : ut non jam principari justum.

Sunt autem et nunc de quibusdam principatus dominantes judicio, sicut judex, de quibus lex non potest determinare : quoniam de quibus potuit, nullus dubitat de iis, tanquam non utique optime lex præceperit, judicabit : sed quoniam hæc quidem contingit comprehendi legibus, hæc autem impossibilia. Hæc sunt quæ faciunt dubitare, et quærere, utrum optimam legem principari eligibilius, quam optimum virum. De quibus enim consiliantur sunt impossibilium lege constituta esse. Non igitur hoc contradicunt, tanquam non necessarium esse hominem judicantem de talibus; sed quod non unum solum, sed multos. Judicat enim unusquisque princeps eruditus a lege bene.

Inconveniensque forte utique esse videbitur, si melius percipiat quis, duobus oculis, et duabus auribus judicans, et agens duobus pedibus et manibus, quam multi multis. Quoniam et nunc oculos multos monarchæ faciunt sibi, et aures et manus et pedes. Eos enim qui principatui, et ipsius sunt amici, faciunt comprincipes. Non amici quidem igitur existentes non faciunt secundum monarchæ voluntatem : si autem amici, et illius principatus quoque amicos forte et similes. Quare si hos existimat oportere principari æquales, et similes principari existimat oportere similiter. Quod quidem igitur dicunt dubitantes adversus regnum, fere hæc sunt.

positæ, quam leges scriptæ : quare homo qui reipublicæ præest, minus ille quidem labitur, quam leges scriptæ, sed non quam leges moribus comparatæ et confirmatæ.

Jam vero ne facile quidem est unum inspicere et curare. Plures igitur magistratus ab eo constitui oportebit. Quare quid interest, utrum hoc statim ab initio instituatur, an unus hoc modo plures alios rebus agendis præficiat? Præterea si vir bonus, quod et antea dictum est, quia aliis melior est, dignus est qui imperet; uno autem viro bono duo viri boni sunt meliores; hoc enim est apud Homerum illud : « Namque duo quum una carpunt iter : » et quod optat Agamemnon : « O si consilii tales socii mihi decem ! » etiam ita perspicuum est, unum imperare non debere. Sunt autem etiam nunc magistratus cum arbitrio, velut judex, iis de rebus judicandi, quas lex non potest definire. Nam quas res lex definire potest, de his nemo ambigit quin optime judicare et imperare valeat.

Sed quoniam alia quidem legibus comprehendi possunt, alia non possunt, hæc sunt quæ dubitationem et quæstionem afferunt, utrum præstabilius sit, legem optimam, an virum optimum imperare. Nam quibus de rebus consultant homines, de iis rebus lex ferri non potest. Nemo igitur contradicit, quin necesse sit, hominem esse qui de talibus rebus judicet : verum unum solum esse nolunt, sed multos. Bene enim quisque magistratus judicat a lege eruditus.

Absurdum vero fortasse videatur, quemquam duobus oculis acutius videre, et duabus auribus acrius audire judicantem, et melius agere duobus pedibus duabusque manibus nitentem, quam multos multis. Nam etiam nunc monarchæ dant operam ut multos habeant oculos et multas aures et multas manus et multos pedes. Nam qui eorum imperio et ipsis sunt amici, hos imperii collegas faciunt. Si igitur amici non sint, non erunt eorum facta monarchæ consilio consentanea : si amici erunt et ipsi et ejus imperio; sane amicus par et similis est. Quare si hos imperare putat oportere, pares et similes similiter imperare putat oportere. Quæ igitur quidam ab aliis dissentientes contra regnum disputant, hæc fere sunt.

Postquam Philosophus inquisivit utrum magis expediat civitatem regi optimis legibus an optimo viro, in parte ista inquirit utrum magis expediat ipsam regi uno viro optimo an pluribus. Et dividitur in partes duas. In prima dat intentionem suam et causam intentionis. In secunda prosequitur, ibi, « De vocato autem etc. » In prima dicit quod post prædicta restat dicendum de rege simpliciter, qui in omnibus secundum suam voluntatem non secundum legem agit et regit, et non secundum quod movetur ab alio : et de isto facienda est consideratio. Et causa hujus est, quia ille qui principatur secundum legem non est rex simpliciter; nec principatus suus est species regni, sicut dictum fuit superius. Et quod non sit species regni, apparet : quia ille principatus qui est ducatus exercitus, reperitur in omnibus politiis, sicut in statu multorum et optimatum. In istis enim faciunt unum dominum ad regendum et dispensandum, et multi alii unum faciunt ducem. Non ergo iste ducatus est species regni. Talis autem fuit principatus qui fuit circa Dyrrachium et Sipontum licet apud Sipontinos sit paulo constrictior minore existente quam primo.

Deinde cum dicit « de vocato »

Prosequitur : et dividitur in partes tres. In prima proponit dubitationem. Secundo arguit ad ipsam, ibi, « Similibus enim etc. » Tertio determinat veritatem, ibi, « Sed forte hæc etc. » In prima resumens intentionem suam, dicit quod de regno simpliciter in quo aliquis dominatur omnibus secundum suam voluntatem, et non secundum legem, est nunc dicendum. Quod quibusdam apparet quod non est secundum naturam, nec ex inclinatione naturali nec consonum rationi quod unus sit dominus omnium secundum voluntatem, ubi civitas constet ex similibus secundum virtutem, id est secundum dispositionem naturalem.

Deinde cum dicit « similibus enim »

Arguit ad quæstionem : et ostendit

quod non est naturale unum dominari pluribus similibus illi secundum virtutem et dispositionem naturalem. Et dividitur in partes quatuor, secundum quod adducit quatuor rationes ad probationem hujus. Secunda ibi, « At vero etc. » Tertia ibi, « Adhuc melior etc. » Quarta ibi, « Inconveniensque forte etc. » Prima in duas. Primo ponit rationem illam. Secundo infert ex dictis quod melius est civitatem regi lege quam viro, ibi, « Propter quod etc. » In prima dicit quod similibus secundum dispositionem naturalem et secundum virtutem idem est justum et eadem virtus. Dicimus enim quod justum est æquale : ergo quorum est eadem virtus et dispositio naturalis, idem est justum et dignitas ; quia dignitas attenditur secundum virtutem ; et quorum non est eadem virtus, nec dignitas eadem, nec justum idem. Si igitur ponamus quod aliqui sint similes in virtute eorum erit eadem dignitas et justum : quare non expedit aliquem unum dominari secundum voluntatem istis, quia non inesset eis eadem dignitas. Et sicut videmus in naturalibus quod non expedit inæquales habere par alimentum, aut eamdem vestem ; quia quod proficuum est uni nocivum est alii. Sunt enim aliqui calidi, aliqui frigidi. Et manifestum est quod isti indigent diversis alimentis. Eodem modo est circa honores. Si enim inæquales secundum virtutem æquale recipiant, injustum est : et si æquales inæquales, similiter injustum est. Si autem aliqui sint similes in virtute et dispositione naturali, et unus principetur secundum suam voluntatem aliis, manifestum est quod æquales inæquale recipiunt : hoc ergo est inæquale et injustum quare manifestum est quod non expedit unum dominari secundum virtutem æqualibus et dispositione naturali.

Deinde cum dicit « propter quod »

Infert ex dictis, quod melius est optimam legem principari, quam optimum virum. Et primo facit hoc. Secundo adducit rationem ad probationem hujus, ibi, « At vero quæcumque etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda ex eodem infert quod melius est legem principari quam plures optimos, ibi, « Secundum eamdem etc. » In prima dicit, sicut dictum est : justum est æquales secundum virtutem et dispositionem naturalem habere æquale ; propter quod manifestum est quod si sint plures æquales vel similes secundum virtutem et dispositionem naturalem, quod unus non est magis natus principari vel subjici quam alius ; et ideo unus non debet magis principari quam alius. Et quia necesse est aliquem principari, justum est quod vicissim et secundum quemdam ordinem principentur omnes et eodem modo. Principari autem eas secundum ordinem et vicissim, lex quædam est. Est enim lex ordo quidam. Quare manifestum est quod melius est et eligibilius legem principari quam unum aliquem civem.

Deinde cum dicit « secundum eamdem »

Ex eodem infert quod melius est legem principari quam plures, paucos tamen. Et dicit quod secundum eamdem rationem, si melius est plures principari quam unum, illos tamen melius est principari secundum legem quam secundum voluntates proprias et institui ad servandum legem et ministros esse legis : sicut enim dictum est prius quod æqualibus secundum virtutem debetur æqualis honor et dignitas ; ergo si civitas sit ex æqualibus secundum virtutem, æqualis honor debetur illis : ergo non expedit aliquos ex illis semper principari, sed necessarium est esse diversos principatus, ita ut isti modo principentur, alii alias secundum quemdam ordinem : quare oportet eos principari secundum quemdam ordinem : sed hoc est lex quædam : quare manifestum est quod melius est plures secundum legem principari quam secundum proprias voluntates, si plures sit melius principari quam unum.

Deinde cum dicit « at vero »

Adducit rationem ad probandum quod melius sit legem principari, vel hominem secundum legem, quam virum bonum secundum propriam voluntatem. Et dividitur in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda solvit rationem adductam prius per simile, ad probandum quod melius sit hominem principari quam legem, ibi, « Exemplum autem etc. » Adhuc prima in duas. Primo ostendit de quibus fertur lex, et quæ oportet dimittere principi. Secundo ponit rationem ad probandum quod melius est legem principari quam hominem, ibi, « Qui quidem etc. » In prima dicit quod illa quæcumque non possint terminari per legem, nec homo secundum se potest facere nota et manifesta, nisi per prudentiam multam et longam experientiam : lex vero de particularibus nihil ordinat secundum

se, sed tantum in universali. Est enim enunciatio universalis ; et ideo dictum est ipsam deficere in aliquo particulari, et talia dimitti principi, quæ oportet ipsum disponere et judicare secundum rectam sententiam. Iterum si aliquid inveniatur secundum rationem melius quam lex posita determinet, istud dimittendum est principi ut ipse ordinet pro lege. Ita quod duo dimittuntur principi : unum est judicare et disponere recte particularia per legem, ubi possibile est hoc fieri per legem : secundum est quod ubi lex scripta deficit in aliquo casu particulari, dirigat, et hoc est per virtutem ipsius propriam : vel si lex posita non sit bene ordinata secundum rationem, dimittitur principi, ut illa dimissa inveniat meliorem, vel per se, vel de consensu multitudinis ; et ordinet per legem.

Deinde cum dicit « qui quidem »

Adducit rationem ad probandum quod melius est legem principari quam optimum virum secundum propriam voluntatem. Et est intelligendum quod unumquodque maxime dicitur illud vel secundum illud quod est principale in eo, sicut dicitur in decimo *Ethicorum*. Principale vero in homine est intellectus. Et ideo maxime homo dicitur intellectus vel secundum intellectum : et tunc dicitur homo maxime operari cum operatur secundum intellectum. Contingit autem quod homo aliquando operatur secundum intellectum, ita quod non impeditur a sensu omnino, nec sensu utitur nisi quantum sibi necessarius est : et tunc dicitur homo simpliciter operari quia operatur secundum id quod simplicius est in eo. Sed quia indiget sensu, contingit aliquando operationi intellectus conjungi appetitum sensitivum, et tunc dicitur homo compositus. Et cum homo operatur secundum intellectum, nec impeditur a sensu, tunc operatur maxime secundum intellectum et rationem, et secundum divinum aliquid inexistens : tum quia intellectus divinum aliquid in eo est, tum quia operatur supra communem modum hominum. Dicit igitur quod ille qui præcipit intellectui principari vel hominem secundum intellectum, ita quod non conjungatur appetitus sensitivus aliqualiter retrahens, præcipit velut Deum, hoc est hominem secundum aliquid divinum principari et legem : qui autem vult hominem principari cum comitante appetitu sensitivo, apponit bestiam, idest apponit aliquid per quod assimilatur homo bestiis, scilicet appetitum sensitivum. Sed melius est principari aliquid divinum quam conjunctum bestiæ : quia si principetur homo secundum intellectum cum appetitu sensitivo, cum in appetitu sint passiones pervertentes ipsum, et per consequens judicium rationis, continget tandem quod principans existens in passione concupiscentiæ et furoris, quod bonos viros et virtuosos interficiet : hoc autem est inconveniens : quare melius est hominem per intellectum absolute principari, quam per intellectum conjunctum appetitui sensitivo. Cum igitur lex sit sine passione et sit secundum rationem, relinquitur ipsam esse intellectum sine appetitu sensitivo : quare melius est legem principari quam hominem.

Deinde cum dicit « exemplum autem »

Dissolvit rationem quæ prius adducebatur ex simili in artibus operativis ad probandum quod melius sit hominem principari quam legem. Et primo per interemptionem assumpti. Secundo interimendo similitudinem, ibi, « Adhuc principaliores etc. » Prima in duas : secundum quod dupliciter probat quod non est verum quod assumebatur. Secunda ibi, « At vero medici etc. » In prima dicit : quod assumebatur prius ex simili in artibus non videtur esse verum sed falsum. Assumebatur enim quod non est bonum operari per artem, immo parvum sit : nec in politicis est bonum principari per legem. Istud autem non est verum : immo melius est, quod habentes artem operentur per eam quam alio aliquo modo. Et ratio hujus est, quia operantes per artem secundum quod hujusmodi, non habent passiones nec affectiones sibi conjunctas ; et ideo propter amicitiam nihil operantur præter rationem ex quo operantur per artem. Operantes enim per artem curant ægrotos mercedem recusantes per gratiam solum : sed qui operantur per prudentiam propriam possunt habere passiones conjunctas pervertentes appetitum sensitivum, et per consequens judicium rationis ; multa faciunt sequentes passiones dimittentes rationem ; sicut principantes in politicis per passiones et affectiones multa faciunt per gratiam dimittentes rationem rectam. Et propter hoc quandoque amici ægroti alicujus suspicantur quod medici volunt illum interficere propter lucrum quod recipiunt ab aliquo, tunc nolunt quod ope-

rentur circa ægrotum, nec curent eum secundum industriam, sed volunt quod operentur per artem : quare manifestum est, quod melius est operari per artem, quam per industriam propriam : non igitur parvum est operari per artem quemadmodum accipiebatur prius.

Deinde cum dicit « at vero »

Declarat secundo assumptum esse falsum ; et dicit quod melius est operari per illud per quod certius operari potest et rectius : sed per artem certius et rectius potest operari, quam per rationem : quia operantem per rationem contingit habere passiones pervertentes judicium ; et propter hoc medici ægrotantes ad seipsos vocant sanandos alios medicos, propter hoc scilicet, quod sunt in passione, quamvis habeant habitum artis, et turbati a passione non possunt recte judicare. Similiter illi qui sunt magistri palæstræ cum se exercent vocant alios magistros, ut videant si bene operentur, tamquam non potentes recte judicare de propriis : qui ut in pluribus non bene judicant nec vere de seipsis : quare manifestum est quod per passiones turbatur judicium rationis. Operans autem per artem passiones non habet secundum quod hujusmodi ; quare certius et melius potest judicare quam per rationem. Et tunc infert quamdam conclusionem, quæ sequitur non ex immediate dictis, sed ex prius dictis : et sequitur sic. Dictum est quod non est justum unum principari aliquibus similibus et æqualibus secundum virtutem et naturalem dispositionem, sed justum et eos vicissim et secundum ordinem principari, et hoc est principari, secundum legem; ergo justum est principari secundum legem et operari : ergo cum lex sit medium, palam est quod quærentes justum quærunt medium.

Deinde cum dicit « adhuc principaliores »

Solvit rationem per interemptionem similitudinis ; et dicit quod ratio adhuc in alio deficit, non enim est simile in artibus et in politiis : et hoc apparet, quia leges politiarum quæ confirmatæ sunt per consuetudinem, quia homines secundum illam vivere assueti sunt, sunt principaliores et principalioribus quam leges operativarum artium : quia leges politiarum sunt de agibilibus in ordine ad finem politiæ, et de his per quæ perficitur anima : sed leges artis, sive ea quæ sunt secundum artem, sunt de his per quæ corpus perficitur, sicut medicina. Sicut ergo anima est melior quam corpus et principalior, sic leges quæ sunt de his per quæ perficitur anima principaliores et meliores sunt quam illæ quæ sunt de dispositionibus et de conferentibus ad corpus : quare manifestum est quod quamvis homo secundum artem judicet secure et cum certitudine, tamen non certius per leges quæ sunt secundum consuetudinem, non secundum artem, cum istæ sint principaliores.

Deinde cum dicit « at vero »

Ponit secundam rationem ad principale, scilicet ad probandum quod non est naturale unum dominari pluribus similibus secundum virtutem : et dicit quod adhuc manifestum est, quod non expedit unum principari similibus secundum virtutem, sed magis plures : quia principantem oportet ad multa inspicere, sed unus non potest bene inspicere : quare manifestum est quod oportet quod sint alii multi principantes sub ipso : ergo si a principio fuissent multi principantes, non viderentur in aliquo differre, sed melius fuisset ordinatum quam sint multi sub ipso. Si ergo unus non potest principari, nisi habeat sub se aliquos principantes : ubi autem omnes sunt similes et æquales secundum virtutem nullus naturaliter sub alio est : manifestum est quod non est naturale unum principari similibus, et æqualibus secundum virtutem.

Deinde cum dicit « adhuc quod »

Ponit tertiam rationem. Et primo ponit eam. Secundo regreditur ad solvendum rationem prius adductam ad probandum quod melius sit bonum virum principari quam bonam legem, ibi, « Sunt autem etc. » In prima dicit, quod ex hoc quod prius dictum est, manifestum est quod non est naturale unum dominari pluribus sed plures, quia secundum quod dictum est, virtuosis principari debet qui melior est. Cum ergo duo sint meliores uno in similibus, manifestum quod melius est plures dominari, quam unum ; et hoc est quod dicit Homerus : Duo simul euntes. Non plus ponit, sed supplendum est quod societas erit melior, quia unus juvabit alium. Et hoc est quod Agamemnon petiit in oratione sua, quod haberet tales consultores quod non esset justum ipsum eis principari, sed quod illi essent comprincipantes cum illo. Manifestum igitur est quod melius est plures principari, quam unum : non est ergo secundum

naturam, quod unus principetur pluribus similibus secundum virtutem.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Regreditur ad dissolvendum rationem prius adductam ad probandum quod melius est principari bonum virum quam legem ; et dicit quod in actionibus politicis sunt quaedam quae oportet dimitti judicio principantis, sicut sunt illa de quibus lex non potest determinare. In illis autem de quibus potest lex determinare, manifestum est quod nullus dubitat, utrum bene ordinata sit ; nec intromittet se aliquis ad judicandum de ipsis tamquam lex non bene ordinaverit, propter quod in istis melius est legem principari, (cum lex sit sine passionibus, per quas pervertitur appetitus, per consequens judicium rationis) quam principem : sed quia lex datur in universali, aliqua possunt comprehendi per legem, alia vero comprehendi est impossibile. Ex istis oritur dubitatio : utrum melius est principari optimam legem vel optimum virum. Illa vero de quibus principes consiliantur non possunt esse ordinata per legem ; quoniam si essent, non inquirerent de istis per consilium ; et ideo in talibus judicabit princeps ; in aliis vero de quibus determinavit lex, non judicabit. Et sic manifestum est quod ista non contradicunt legem principari in universali, et principem in particulari. Non enim recte potest dici quod non sit expediens hominem bonum judicare de talibus per legem non determinatis : sed dici potest quod non expedit unum solum, sed magis plures ; tunc enim plures judicabunt optime, maxime si sint instructi secundum legem.

Deinde cum dicit « inconveniensque forte »

Ponit quartam rationem ; et dicit quod inconveniens est dicere quod unus duobus oculis et duabus auribus melius percipiat quam multi multis auribus et multis oculis. Et inconveniens est dicere, quod unus melius operetur duabus manibus et duobus pedibus quam multi multis pedibus et multis manibus. Similiter inconveniens est quod unus melius judicet per suam prudentiam quam multi ; et ideo videmus quod principes faciunt sibi multos oculos et multas manus et pedes, quia faciunt sibi multos comprincipantes. hos enim vocat pedes et manus et oculos, quia per hos discernunt et operantur. Faciunt autem comprincipes illos, qui sunt amici sui et principatus ; quia si non essent amici utriusque, sed alterius, sicut principatus, non curarent de bono principis, sed principatus. Iterum si non diligerent principatum, sed principem, non curarent de bono principatus. Oportet autem comprincipantes curare de bono principis et principatus Et ideo faciunt comprincipantes amicos sui et principatus, quia amici non faciunt nisi quod rectum est et honestum : et si sunt amici principis et principatus, procurant bonum utriusque. Modo ita est quod amicos oportet esse similes. Quare si istos oportet esse comprincipantes illi, manifestum est quod similes et æquales secundum virtutem oportet similiter principari. Non igitur naturale est unum secundum suam voluntatem principari aliquibus similibus et æqualibus ei secundum virtutem. Et adjungit recapitulando, dicens quod ista sunt quæ faciunt dubitare de regno. Et est intelligendum circa id quod dictum est, quod assumit princeps sibi comprincipantes amicos sui et principatus, quod ratio principis sumitur a ratione principatus ; et ideo bonum principis est in ordine ad principatus bonum : et ideo qui diligit principem secundum quod princeps est, diligit principatum. Sed ille qui principatur, duobus modis potest considerari vel secundum quod princeps, vel secundum quod homo talis ; et ideo potest aliquis diligere ipsum, vel secundum quod princeps, vel secundum quod talis homo. Si diligat ipsum secundum quod princeps, diligit principatum ; et procurando bona unius, procurat bona alterius. Si diligat ipsum secundum quod talis vel talis, non oportet quod diligat principatum : et tunc procurat secundum quod talis vel talis, non procurando de bono principatus.

LECTIO XVI.

Declarat quibus civitatibus regem creare conveniat, et quibus optimatum administrationem.

ANTIQUA.

Sed forte hæc in aliquibus quidem habent hoc modo, in aliquibus autem non sic: est enim aliquid natura despoticum et aliud politicum, et justum, et conferens: tyrannicum autem non est secundum naturam, neque aliarum politiarum quæcumque transgressiones sunt; hæc enim fiunt, quia præter naturam.

Sed ex dictis manifestum, quod in similibus quidem et æqualibus, neque expediens est, neque justum, unum dominum esse omnium, neque non existentibus legibus, sed ipsum tamquam sit lex; neque legibus existentibus; neque bonum bonis, neque non bonis non bonum, neque si secundum virtutem melior sit, nisi modo quodam.

Quis autem modus, dicendum. Dictum est autem aliqualiter et prius. Primo autem determinandum quid sit regnabile, et quid sit aristocraticum, et quid politicum.

Regnabile quidem igitur talis est multitudo quæ nata est ferre genus superexcellens secundum virtutem ad præsulatum politicum. Aristocratia autem multitudo, quæ nata est ferre multitudinem potentem regi principatu liberorum ab iis, qui secundum virtutem præsidibus ad politicum principatum. Politica autem multitudo in quo nata est fieri multitudo politica, potens principari et subjici secundum legem distribuentem principatus secundum dignitatem opulentis.

Cum igitur vel genus totum, vel aliorum unum acciderit esse differentes secundum virtutem tantum, ut excedat quæ illius, eam quæ aliorum omnium, tunc justum est genus hoc esse regale et dominans omnium, et regem unum hunc. Sicut enim dictum prius, non solum sic habet secundum justum quod proferre consueverunt qui politias instituerint, et qui aristocratias et qui oligarchias, et iterum qui democratias: penitus enim secundum excessum volunt, sed excessum non eumdem, immo secundum quod prius dictum est. Neque enim occidere, vel fugare, neque relegare utique talem decens est, neque ullo subjici secundum partem; non enim nata est pars excellere ipsum omne. Ei autem qui tantam excellentiam habet, hoc accidit. Quare relinquitur solum obedire tali et dominum esse, non secundum partem sed simpliciter.

De regno quidem igitur quas habet differentias, et utrum non expediat civitatibus, aut expediat, et quibus, et quomodo, determinatum sit hoc modo.

Quoniam autem tres dicimus esse rectas politias, horum autem necessarium optimam esse eam quæ ab optimis dispensatur, talis autem est in qua accidit vel unum aliquem simul omnium, vel genus totum, vel multitudinem excedentem esse secundum virtutem, iis quidem subjici potentibus, iis autem principari ad delectissimam vitam. In primis autem sermonibus ostensum est, quod eadem necessarium viri virtutem esse et civis optimæ civitatis: manifestumque eodem modo, et per eadem fit vir studio-

RECENS.

Sed fortassis hæc in nonnullis vera sunt, in aliis non item. Est enim aliquod genus hominum ad imperium domini ferendum aptum natura, aliud ad regium, aliudque ad politiam: et cuique horum aliud est jus, aliudque utile. Tyrannicum autem non est naturæ consentaneum, neque ulla aliarum reipublicæ formarum, quæ a recto deflexerunt. Hæc enim fiunt præter naturam. Verum ex iis quæ dicta sunt perspicuum est, inter similes et æquales neque utile esse neque justum, penes unum esse omnium rerum potestatem, neque si non sint leges, sed ipse sit tamquam lex, neque si sint leges; neque penes unum virum bonum bonorum, neque penes unum non bonum non bonorum; neque denique si virtute ceteris præstet, nisi certo quodam modo. Quis autem sit hic modus, exponendum est; quamquam dictum est quodammodo jam a nobis antea.

Sed definiendum est primum genus, quod sit aptum ad imperium regium, quod ad aristocraticum, quod ad politicum. Apta igitur est ad imperium regium subeundum multitudo hujusmodi, quæ sic est comparata natura, ut genus ferre possit virtute præstans ad civilem principatum. Aristocratica multitudo est, si qui liberi comparati sunt ita a natura, ut ferre possint imperium hominum virtute superiorum et quasi ad principatum civilem natorum. Politica autem multitudo est, in qua solet esse natura multitudo militaris et bellica, quæ potest parere atque imperare ex lege, pro dignitate et meritis imperia et magistratus victum liberalem habentibus tribuente.

Quum igitur acciderit ut aut genus totum aut etiam aliorum aliquis unus exoriatur, ita ceteris virtute præstans, ut illius virtus aliorum omnium virtuti antecellat, tunc justum est hoc genus esse regium et in omnes potestatem obtinere, et hunc unum regem esse. Ut enim antea dictum est, non modo sic se res habet ex ratione juris ejus, quod proponere solent ii qui respublicas instituunt, tum qui aristocraticas, tum qui oligarchicas, et rursum qui democraticas; omnes enim pro ratione præstantiæ honores et magistratus censent esse deferendos: non tamen præstantiam eamdem omnes dicunt, sed eo jure, quod ante dictum est.

Nam neque talem virum interficere neque in exilium pellere, neque ostracismo ejicere, neque, ut vicissim et pro virili parte imperio pareat, postulare decet scilicet. Non enim natura comparatum est ut pars totum superet: at ei, cujus tanta præstantia est, hoc contingeret. Quare reliquum est tantum, ut tali viro ceteri pareant, et penes hunc sit arbitrium rerum omnium, non pro virili parte aut vicissim, sed simpliciter. De regno igitur, quod sint ejus differentiæ, et utrum conducat civitatibus necne, et quibus conducat, et quomodo, sit a nobis definitum hoc modo.

Quoniam autem tres dicimus esse rectas reipublicæ administrandæ formas; harum autem eam necesse est optimam esse, quæ ab optimis viris administratur; talis autem est ea, in qua contingit ut vel unus aliquis universis, vel genus totum, vel multitudo virtute præstet, ex qua multitudine alii parendi alii imperandi facultatem habent, eo consilio, ut optime vivant: libris autem superioribus demonstratum est nobis, eandem necessario esse viri boni virtutem et boni civis in civitate optima: pers-

sus, et civitatem instituet utique quis aristocratizatam et regno gubernatam.

Quare erunt et disciplina et assuetudines eædem fere quæ faciunt studiosum virum, et quæ faciunt politicum et regale.

Determinatis autem his, de politia optima, jam tentandum dicere quo nata sit fieri modo, et instituti quomodo, necesse utique facturum de ipsa convenientem speculationem.

positum est, eodem modo iisdem quo artibus et fieri virum bonum et civitatem constitui posse vel aristocraticam vel regiam.

Quare eadem fere instituta et iidem mores erunt, quæ virum bonum efficiunt, et quæ politicum et ad regnandum aptum. His autem definitis, et optimæ jam reipublicæ administrandæ forma dicere conandum est, et quonam pacto oriri soleat natura et quomodo institui. Necesse igitur est, qui de ea convenienter, et ita ut res postulat, disputare vult...

Postquam Philosophus posuit rationes ad ostendendum quod non est naturale unum principari pluribus secundum virtutem, in parte ista determinat veritatem: et dividitur in duas. In prima proponit intentionem suam cum quadam distinctione. In secunda manifestat eam, ibi, « Sed ex dictis etc. » In prima dicit : ita dictum quod non expedit unum dominari multis similibus : sed forte in aliquibus expedit, in aliquibus autem non expedit. Unde est intelligendum quod aliquid est justum et conferens secundum naturam in ordine ad dominativam, aliud est justum in ordine ad politiam: et manifestum est quod ista non sunt unum et idem. Et hoc apparet, quia principatus dominativus est, in quo aliquis principatur alteri qui natus est subjici, sicut est servus : et principatur primo et principaliter ad bonum proprium. Principatus autem politicus in quo principatur aliquis liberis et æqualibus secundum virtutem et ad bonum subditorum. Sicut ergo principatus isti sunt diversi, sic justum quod est in ordine ad unum, non est idem quod justum in ordine ad alium principatum ; et ideo manifestum est quod non sunt idem justum dominativum et justum politicum. In tyrannide autem et in aliis transgressis non est justum simpliciter : quia in illis politiis in quibus est finis præter naturam non est justum simpliciter : sed in transgressis politiis est finis præter naturam : sunt enim hujusmodi politiæ secundum naturam : ergo in ipsis non est justum simpliciter vel secundum naturam.

Deinde cum dicit « sed ex dictis »

Declarat solutionem in speciali ; et primo declarat quod in similibus secundum naturam et æqualiter se habentibus ad virtutem non est justum esse unum dominum nisi aliquo modo. Secundo declarat quis est ille modus, ibi, « Quis autem etc. » In prima dicit quod patet ex dictis quod non est secundum naturam, nec expedit, nec justum est, unum principari similibus et æqualibus secundum virtutem, sive non principetur secundum legem, sed secundum voluntatem suam, tanquam sit ipse lex ; sive non principetur secundum suam propriam voluntatem, sed secundum legem ; sive etiam princeps sit bonus et subditi boni ; sive ipse sit malus et ipsi mali ; sive sit melior et excellentior omnibus aliis in virtute, nisi aliquo modo. Apparet autem hoc ex dictis. Sicut enim dictum est, justum est quod similibus secundum virtutem, sit eadem dignitas : si autem similibus secundum virtutem unus principaretur non esset eis eadem dignitas. Iterum dictum est prius quod plures plura possunt videre et rectius judicant quam unus: ex istis manifestum est quod non est justum similibus existentibus secundum virtutem, unum ex illis principari.

Deinde cum dicit « quis autem »

Declarat quis est modus ille quo expedit unum principari pluribus. Et primo præmittit intentum suum. Secundo prosequitur, ibi, « Regnabile quidem etc. » In prima dicit quod dicendum est quis est modus ille quo expedit unum principari pluribus, et qualiter. Aliqualiter autem dictum est prius quis est modus ille; scilicet ubi quæsivit, utrum excedens omnes alios virtute esset civis. Sed antequam dicamus quis est modus ille, dicendum est quid sit regius status et optimatum et politicus. Et ratio hujus est, quia ista sunt objecta politiarum, et ex ratione istorum aliqualiter apparebit propositum.

Deinde cum dicit « regnabile quidem »

Prosequitur; et primo declarat quid est unumquodque istorum. Secundo declarat modum illum, ibi, « Cum igitur etc. » In prima dicit quod regius status est cui subjicitur multitudo quæ nata est subjici secundum inclinationem naturalem alicui superexcellenti in virtute ad principatum politicum vel regalem. Status optimatum vero est cui subjicitur multitudo quæ nata est sustinere dominium multitudinis studiosorum ; quæ scilicet multitudo studiosorum nata est regi

principatu optimatum et liberorum ab his qui principantur secundum virtutem in ordine ad politicum principatum : politicus autem est multitudo quæ nata est subjici et principari quandoque secundum legem, secundum quam distribuitur principatus vel dignitates temporibus. Aliqui textus legunt opulentis ; et ideo intelligendum est opulentis vel egenis, utrisque tamen virtuosis.

Deinde cum dicit « cum igitur »

Declarat quis est ille modus, secundum quem expedit unum principari pluribus, et qualiter. Et primo facit hoc. Secundo recapitulat, ibi, « De regno quidem etc. » In prima dicit quod si contingat unum totum genus vel unum inter alios sic differre in genere ab aliis secundum virtutem, ut virtus ejus excedat virtutem omnium aliorum, justum est hoc genus esse regale, vel illum si sit unus, et regnum et dominium esse unum omnium: hoc enim est secundum naturam quod ille qui excedit secundum virtutem sit dominus aliorum. Ergo si virtus alicujus excedat virtutem aliorum, naturale est quod iste sit rex et dominus. Nec solum propter hoc justum est illum esse regem quia excedit absolute, sicut est prius dictum quod omnes illi qui instituerunt politias dixerunt quod justum est principari illum qui excedit, sicut et qui optimatum et qui paucorum potentum et qui popularem statum instituerunt. Omnes enim considerantes ad excessum, dixerunt illum qui excedit debere principari : quamvis non eumdem excessum ponerent : sed quidam secundum virtutem, quidam secundum divitias, alii secundum libertatem : sed expedit istum principari qui excedit alios secundum virtutem : nec expedit interimere, vel relegare, vel fugare: hoc enim esset tollere regulam vivendi a civitate vel regione. Iterum non expedit istum principari secundum partem, sed omnibus ; nec secundum aliquod tempus, sed semper ; quia pars non est nata excedere suum totum : sed iste in virtute excedit omnes alios : ergo alii sunt pars respectu istius : ergo non sunt nati excedere ipsum, sed semper excedens magis secundum virtutem debet principari. Quare relinquitur istum debere principari omnibus et semper, et dominum esse, et omnes illi tali obedire quasi ex inclinatione naturali. Sed est intelligendum quod quamvis multi conveniant in virtute et disciplina, oportet tamen quandoque unum principari principatu regali. Est enim aliqua multitudo virtuosorum, et hæc dignitatem habet, et dicitur multitudo politica. Alia est quæ deficit a ratione multum, et hæc dicitur dominativa. Utramque expedit regi principatu regali : primam, inquantum est unus qui excedit omnes alios in virtute ; aliam autem expedit regi uno, inquantum est aliquis qui excedit omnes alios in virtute : sed differt : quia in prima principatus politicus multum distat a dominativo principatu : in secunda autem multum appropinquat, quia multitudo ista a ratione deficit, prima autem non. Item differt, quia secundum regnum diuturnius est quam primum, quia ad secundum minus de virtute sufficit quam ad primum ; et ideo facilius potest inveniri unus qui excedat alios, in primo non. In prima enim multitudine, quia omnes attingunt ad rationem, contingit esse aliquos qui possunt invenire diversas vias et modos ad expellendum principem. Non sic est in secunda, quia in secunda deficiunt a ratione ; et ideo non possunt invenire vias et cautelas contra principantem ; et ideo secundus principatus plus durat quam primus.

Deinde cum dicit « de regno »

Recapitulat ; et dicit quod de monarchia regali quas habet differentias et modos, et quæ sunt, et utrum non expediat unum principari, et quibus expediat, et quomodo, dictum est.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat quod eadem est virtus optimi regis et viri studiosi ; et adjungit etiam statum optimatum, Et primo hoc declarat. Secundo continuat se ad dicenda, ibi, « Determinatis autem iis etc. » Prima in duas. Primo ostendit quod eadem est virtus, per quam aliquis instituit rempublicam optimatum et regnum optimum, et viri studiosi. Secundo ex dictis infert unam esse disciplinam, et per consequens unam virtutem regis optimi et politici, et optimi viri, ibi, « Quare erunt etc. » In prima dicit quod cum sint tres politiæ recte ordinatæ, secundum quod dictum est prius, illa inter alia optima est, quæ regitur et dispensatur ab optimo viro vel ab optimis viris, quia ad optimum finem ordinatur : semper enim quod fit ab optimo agente, ad optimum finem ordinatur per se. Illo igitur quæ ab optimo viro vel optimis viris dispensatur optima est. Talis autem est politia illa in qua princi-

patur unus vel totum unum genus, vel in qua multitudo excellens secundum virtutem principatur, in qua quidam possunt subjici et principari ad electissimam et perfectissimam vitam, scilicet quæ est secundum virtutem perfectissimam. Ostensum autem fuit quod aliquo modo eadem est virtus optimi viri et optimi civis, quare manifestum est quod eodem modo et per eamdem virtutem per quam aliquis est vir studiosus, instituit has politias, scilicet regnum et optimatum statum.

Deinde cum dicit « quare erunt »

Ex dictis infert unam esse disciplinam, et per consequens virtutem unam regis optimi, et politici, et optimi viri. Et dicit quod si eadem est virtus per quam instituitur politia optimi viri, et viri studiosi, manifestum est quod eadem erit disciplina, et eædem consuetudines, quæ faciunt virum studiosum, et quæ faciunt civem politicum, et regales viros. Ratio autem hujus consequentiæ est, quia per illam virtutem per quam aliqua causa per se et primo instituit aliquem effectum, per eamdem est et determinatur; per idem enim est aliquid et operatur. Sed per virtutem boni et studiosi viri instituit rex politiam regalem, et institutor status optimatum, statum optimatum, ut probatum est prius. Ergo per eamdem sunt, hic autem est rex, hic autem est institutor status optimatum.

Deinde cum dicit « determinatis autem »

Continuat se ad dicenda. Et dicit quod his determinatis, considerandum est qualiter et quomodo sit instituenda optima respublica, et quomodo necesse est eum, qui debet de ea facere speculationem convenientem, prius in universali de ea considerare.

LIBER QUARTUS

SUMMA LIBRI. — CUM REGUM, OPTIMATUM, ET POPULI RECTAM ADMINISTRATIONEM ET EARUM VITIA IN TERTIO PROPOSUISSET, IN HOC QUARTO SINGULAS IN SUA MEMBRA DIGERIT UT OPTIMAM OMNIUM REMPUBLICAM DOCEAT, TRIA DEINDE CIVITATIBUS OMNIBUS NECESSARIA PERPENDIT, CONSILIA, MAGISTRATUS ET JUDICIA.

LECTIO I.

Quod ad virum politicum pertineat scire quæ sit respublica prorsus optima, quæ ut secunda ab ea ; et cum multæ sint species rerumpublicarum, omnes omnibus non convenire ; deinde commemorat quid dixerit, quidve dicendum sit, proponit.

ANTIQUA.

In omnibus artibus, et scientiis iis, quæ non secundum particulam fiunt, sed circa genus unum aliquod, perfectis existentibus, unius est considerare quod congruit circa unumquodque genus, puta exercitatio corpori qualis quali expediat, et quæ optima ; ei enim qui optime aptus natus et proportionatus, optimam necessarium congruere. Et quæ plurimis una omnibus. Etenim hæc exercitativæ opus est. Adhuc autem si quis non attinentem desideret, nec habitum, nec scientiam eorum, quæ circa agoniam, nihil minus exercitatoris disciplinæ et gymnastici est præparare et hanc adhuc potentiam. Similiter autem, hoc et circa medicativam, et navificam, et circa vestitum, et circa omnem aliam artem videmus accidens.

Quare palam, quia ejusdem scientiæ est politiam optimam considerare, quæ est, et qualis quædam utique existens, maxime erit secundum votum, nullo impediente extrinsecorum, et quæ quibus congruens. Multis enim valde forte impossibile sortiri optimam. Quare optimam simpliciter, et eam quæ ex suppositis optimam, non oportet latuisse bonum legislatorem, et eum qui est, ut vere politicus. Adhuc autem tertiam eam, quæ ex suppositione : oportet enim et datam posse considerare, et a principio quomodo utique fiet, et facta quo utique modo salvabitur plurimo tempore. Dico autem, puta si alicui civitati accidit neque optima politia disponi, non abundantemque esse etiam necessariis, neque ea quæ contingent ex existentibus, sed quadam pejori. Præter omnia autem hæc, eam quæ maxime in omnibus civitatibus congruit, oportet cognoscere.

Quo plurimi pronunciantium ne politia, et si alia dicant bene, tamen in optimis peccant ; non enim solum optimam oportet considerare, sed etiam possibilem. Similiter autem et faciliorem, et communiorem omnibus. Nunc autem ii quidem summam et indigentem multis copiis quærunt solum, ii autem magis communem quamdam dicentes, eas quæ sunt interimentes politias, scilicet Laconicam, vel quam aliam laudamus.

RECENS.

In omnibus artibus et scientiis, quæ non in parte aliqua inhærent, sed in uno aliquo genere versantur et sunt absolutæ, unius ejusdemque doctrinæ est, quid cuique generi conveniat, videre : ut, qualis exercitatio quali corpori conducat, et quæ sit optima ; (ei enim, qui optime sit natura informatus et maximis adjumentis instructus, necesse est optimam convenire :) et quæ plerisque una omnibus conducat ; namque hoc artis gymnasticæ proprium est. Præterea etiam si quis neque habitum justum et perfectum concupiscat, neque perfectam scientiam eorum quæ ad artem gymnasticam pertinent, expetat, nihilominus tamen pædotribæ et exercitiorum magistri est, etiam hanc facultatem posse tradere.

Atque hoc similiter et in scientia medendi, et in arte navium ædificandarum, et in ea quæ ad rem vestiariam pertinet, in omni alia denique arte videmus evenire. Quare perspicuum etiam est, ejusdem esse scientiæ, et quæ sit optima reipublicæ administrandæ forma, et quæ qualisve maxime sit optabilis, nulla re externa impediente, et quæ quibus apta, pervidere. Multi enim optimam consequi fortasse non possunt. Quocirca nec eam, quæ simpliciter est præstantissima, nec eam quæ pro rebus subjectis est optima, ignorare debet lator legum, quique vere moderandæ civitatis peritus, et, ut Græci appellant, politicus est. Postremo ne eam quidem oportet ei esse ignotam, quæ ex suppositione, hoc est, quæ cuilibet fini proposito sit consentanea. Oportet enim etiam datam quamcumque videre posse, et quomodo ab initio constituatur, et quomodo constituta diutissime conservetur. Dico autem verbi gratia, si cui civitati contigit, ut neque optima administrandæ reipublicæ forma utatur, neque sit instructa rebus necessariis, neque talem administrationem reipublicæ adhibeat, qualem rerum quæ præsto sunt natura fert, sed aliquam deteriorem.

Præter hæc omnia autem eam quæ omnibus civitatibus maxime apta est, cognoscere oportet. Nam plurimi ex iis qui de civitatis administratione aliquid prodiderunt, etiamsi cetera præclara dicant, attamen ab utilitate aberrant. Non enim videnda est optima tantum, sed etiam ea quæ potest esse ; similiter vero et quæ facilior est atque omnibus communior. Nunc autem alii quidem reipublicæ administrandæ formam in summo præstantiæ gradu positam et multo apparatu egentem quærunt : alii communem aliquam commemorantes potius, ceteras, quæ usu receptæ sunt, reipublicæ administrandæ formas tollentes, Laconicam aut aliam aliquam laudant.

Oportet autem talem induci ordinem ad quem facile existentibus persuadeantur, et possint prosequi, tanquam non sit minus opus corrigere politiam, quam instruere a principio, sicut et post addiscere a principio.

Propter quod cum dictis oportet et existentibus politiis posse auxiliari politicum, sicut dictum est et prius. Hoc autem impossibile, ignorantem quot sunt species politiæ. Nunc enim unam democratiam putant quidam esse, et unam oligarchiam. Non est autem hoc verum. Quare oportet, differentias politiarum non latere quot, et quot modis componantur

Cum eadem autem hac prudentia, et leges optimas videre, et eas quæ unicuique politiarum congruunt. Ad politias enim leges oportet poni, et ponuntur omnes : sed non politias ad leges. Politia quidem enim est civitatis ordo, qui circa principatus quo modo distribuantur, et quid dominans politiæ, et quid quod finis est communionis singulis. Leges autem separatæ significantium politiam secundum quas oportet principes principari, et observare transgredientes ipsas. Quare palam quod differentias, et numerum necessarium habere politiæ uniuscujusque et ad legum positiones. Non enim possibile est easdem leges conferre oligarchiis neque democratiis omnibus : siquidem plures, et non una democratia, neque oligarchia solum est.

Quoniam autem in prima methodo, politiarum divisimus tres quidem rectas politias, regnum, aristocratiam, politicam : Tres autem harum transgressiones, tyrannidem quidem regni : oligarchiam autem aristocratiæ, democratiam autem politiæ : et de aristocratia autem quidem et regno dictum est (de optima enim politia considerare idem, et de iis est dicere hominibus : vult enim utrumque consistere secundum virtutem diffusam) ; adhuc autem quid differant invicem aristocratia et regnum, et quando oportet regnum putare, determinatum est prius :

Reliquum de politia percurrere ea, quæ communi nomine appellatur ; et de aliis politiis, oligarchia et democratia, et tyrannide.

Manifestum quidem igitur et harum transgressionum quæ pessima, et secunda quæ : necesse enim eam quidem quæ primæ et divinissimæ transgressionem, esse pessimam. Regnum autem, necessarium, aut nomen solum habere non existens, aut propter multam excellentiam regis esse : et tyrannidem, pessimam existentem, plurimum distare a politia : secundo autem, oligarchiam ; aristocratia enim distat multum ab hac politia. Mensuratissimam autem, democratiam.

Jam quidem igitur pronunciavit et quidam priorum, sic, non tamen in idem nobis aspiciens. Ille quidem judicavit omnibus quidem existentibus Epiicheis, puta oligarchia bona et aliis, pessimam democratiam, pravarum autem optimam. Nos autem totaliter has vitiatas esse dicimus ; et meliorem quidem oligarchiam, aliam alia, non bene habet dicere ; minus autem pravam. Sed de tali quidem judicio dimittatur nunc.

Nobis autem primo dividendum est, quot sunt differentiæ politiarum ; siquidem sunt species plures democratiæ et oligarchiæ.

Deinde, quæ communissima et quæ eligibilissima post optimam politiam, et utique si qua alia contigerit aristocratia, et consistens bene, sed pluribus congruens civitatibus quæ sit.

Deinde et aliarum, quæ quibus eligibiliis. Forte enim iis quidem necessaria democratia magis quam oligarchia ; iis autem hæc, magis quam illa. Post, hoc autem quomodo oportet instituere volentem has

Atqui ea ordinatio suadenda hominibus est, quam facile possint et velint pro copiis præsentibus recipere et ad usum communem transferre. Nam non minoris operis est reipublicæ formam corrigere, quam ab initio novam aliquam instituere : quemadmodum et dediscere non facilius quam a principio discere. Quocirca præter ea quæ dicta sunt, etiam rebuspublicis, quæ sunt usu receptæ, debet mederi posse homo politicus, ut et ante dictum est. Hoc autem is præstare non potest, qui ignorat quot sunt reipublicæ administrandæ genera. At nunc unam democratiam quidam esse putant, unamque oligarchiam, sed non est ita.

Quare ignorare non oportet, quot sint formarum differentiæ, et quot modis componantur. Cum hac autem eadem prudentia etiam leges optimæ et unicuique reipublicæ formæ convenientes cognoscendæ sunt. Nam pro reipublicæ rationibus leges et ferendæ sunt, et ab omnibus feruntur ; sed non pro legibus reipublicæ forma instituitur. Reipublicæ enim administrandæ ratio est descriptio ordinis in civitatibus, ad magistratus pertinens, quomodo distributi sint, et quid sit id quod in reipublicæ administratione summam potestatem obtineat ; quis denique cujusque societatis sit finis. Leges autem, ex quibus magistratus reipublicæ præesse, et eos qui contra leges committunt, coercere debent, separatæ sunt ab ea norma, quæ reipublicæ administrandæ formam definit.

Quare perspicuum est, necesse esse etiam ad leges scribendas, cujusque reipublicæ administrandæ formæ differentias et numerum earum tenere. Non enim fieri potest ut eædem leges aut oligarchiis aut democratiis omnibus sint utiles, siquidem plura sunt earum genera, neque una dumtaxat democratia aut oligarchia.

Quoniam autem in disputatione superiore de reipublicæ formis tali partitione usi disseruimus, ut tres reipublicæ administrandæ formas rectas poneremus, regnum, aristocratiam et politiam, et tres ab his degressiones, a regno quidem tyrannidem, ab aristocratia oligarchiam, a politia democratiam ; et de aristocratia quidem et regno dictum est ; (nam de optima republica commentari, idem est atque de his nominibus considerare : debet enim utraque convenienter virtuti, rebus necessariis instructæ, esse constituta ;) præterea vero quid inter se differant regnum et aristocratia, et quando regnum sit existimandum, antea explicatum est : reliquum est ut de aliis reipublicæ administrandæ formis, oligarchia et democratia et tyrannide.

Perspicuum igitur est, etiam harum degressionum a rectis administrationibus quænam sit pessima, et quænam secunda. Necesse enim declinationem a prima et divinissima esse deterrimam. Regnum autem necessario aut nomen habet tantum, aut propter magnam ejus qui regnat excellentiam constat. Quocirca et tyrannis, quæ deterrima est, a reipublicæ administrandæ forma longissime distat. Secundo loco longe abest oligarchia. Nam aristocratia longe distat ab hac reipublicæ forma. Moderatissima autem democratia est.

Jam quidam ex iis qui ante nos scripserunt, in eadem sententia fuit, non tamen idem atque nos spectans. Ille enim censuit, omnium reipublicæ administrandæ formarum quæ bonæ sunt, qualis est oligarchia laudabilis (sive aristocratia) et aliæ similes, earum pessimam esse democratiam, malarum autem optimam.

Nos autem omnino has depravatas esse dicimus ; et meliorem quidem esse oligarchiam aliam alia, neque convenit dicere neque rectum est, sed minus malam. Verum de tali quidem sententia omittamus in præsenti dicere. Nobis autem primum distinguendum est, quot sint reipublicæ administrandæ formarum differentiæ, siquidem plura sunt et democratiæ et oligarchiæ genera ; deinde quæ sit communissima, et quæ maxime optabilis post optimam reipublicæ formam ; et si qua alia reipublicæ administratio est aristocratica et bene ab initio instituta ; denique plurimis civitatibus apta quænam sit. Deinde et aliarum quæ quibus sit expetenda : fortasse enim his

politias: dico autem democratias secundum unamquamque speciem, et iterum oligarchias. Tandem autem post hæc omnia quando fecerimus breviter, contingentem mentionem tentandum supervenire quæ corruptiones et quæ salvationes politiarum, et communiter et sigillatim uniuscujusque, et propter quas causas hæc maxime fieri nata sunt.

quidem magis necessaria democratia quam oligarchia est, illis autem hæc magis quam illa.

Deinde vero, quonam modo has reipublicæ formas instituere oporteat eum qui hoc facere velit; dico autem unumquodque genus democratiæ et iterum oligarchiæ. Postremo, ubi de his omnibus ita, ut res postulat, breviter exposuerimus, conandum nobis erit persequi, quæ res sint rebuspublicis lethales et quæ salutares quum communiter tum separatim singulis, et quibus de causis maxime hæc evenire soleant.

Postquam Philosophus determinavit de politia optima, puta de regno, et distinxit ejus modos, et dissolvit quasdam dubitationes ex quibus apparet natura ipsius, scilicet monarchiæ, idest potestatis regalis, prosequitur de aliis politiis. Et dividitur in duas. In prima ostendit de quibus et quo ordine considerandum est in hac scientia, et quæ sunt considerata et quæ restant consideranda. Secundo prosequitur de illis, ibi, « Ut igitur etc. » Prima in tres. In prima ostendit quæ sunt consideranda in hac scientia. Secundo ostendit quæ sunt considerata, et qui restant consideranda, ibi, « Quoniam autem in prima etc. » In tertia ostendit quo ordine considerandum est, ibi, « Nobis autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima ostendit quod istius scientiæ est considerare de politia optima, quæ et qualis sit, et quibus et qualibus congruit. Secundo ostendit quæ sunt illa universaliter quæ pertinent ad considerationem hujus scientiæ, ibi, « Quam optima simpliciter etc. » In prima intendit istam rationem, in omnibus artibus factivis, et in omnibus scientiis activis, quæ non versantur circa aliquam naturam particularem, sed circa aliquod unum commune, et quæ perfecte considerant aliquod unum commune, unius est considerare qualis dispositio convenit unicuique illorum, quæ sunt sub communi, et qualis est optima, quæ competit illi communi et primo : sed politica est scientia activa considerativa alicujus unius communis, non particularis, et perfecte considerat illud : quare ipsius est considerare quæ politia est optima, et quæ politia quibus convenit. Circa istam rationem sic procedit. Primo probat minorem, et eam ponit. Secundo concludit conclusionem, ibi, « Quare manifestum etc. » Circa primum intelligendum est quod scientiæ omnes aliquod subjectum considerant, sed in quibusdam contingit esse illud univocum, in aliis autem non univocum, sed analogum, dictum de pluribus per attributionem ad aliquod prius inter illa. Et sicut est in speculativis, sic etiam est in activis et factivis, quæ sunt quædam scientiæ activæ et factivæ considerantes aliquod unum dictum de pluribus per attributionem ad aliquod primum. Et in talibus proponit propositionem suam majorem. Et dicit quod in omnibus artibus factivis et scientiis activis, quæ non considerant aliquod unum commune pluribus secundum analogiam perfecte considerantibus, illud commune unius est considerare quæ et qualis est dispositio uniuscujusque illorum habentium attributionem ad primum, et qualis est optima dispositio, quæ competit illi primo, ad quod alia habent attributionem. Et declarat istam proportionem, quia ars exercitativa considerat qui et qualis exercitatio, cui et quali corpori conveniat. Considerat etiam quæ est exercitatio optima, quæ optime dispositio corpori convenit. Optima enim exercitatio convenit ei qui est optime dispositus et proportionatus secundum naturam, et illa exercitatio, quæ competit pluribus habentibus attributionem ad aliquid unum, illa una omnibus competit secundum attributionem. Ista enim est consideratio exercitativæ artis. Et si aliquis objiciat quod exercitativa non debet considerare dispositionem illam optimam, quia nullus attingit ad eam. Hoc removens dicit, quod si aliquis non desideret dispositionem optimam, vel quæ sibi possibilis est, nec scientiam, vel habitum eorum, quæ circa exercitationem illam sunt, tamen ars exercitativa de istis debet considerare. Iterum ars exercitativa debet disponere potentiam exercitati ad hanc, similiter medicina considerat sanitatem, et quæ et qualis, cui et quali corpori conveniat. Considerat etiam dispositiones corporum, puta complexiones, et quæ complexio optima, et quæ sanitas optime complexio-

nato congruit. Similiter est circa artem faciendi vestes, et circa omnes alias artes, et ratio hujus est, quoniam si aliqua scientia considerat aliquam naturam, considerat passiones illius, considerat etiam omnia, quæ attributionem habent ad illam naturam. Iterum passiones illorum attributorum, sed passio primi in scientia est dispositio ejus optima. Passiones eorum quæ attribuuntur sunt quales illis congruunt, et ideo ejusdem scientiæ est considerare, et optimam dispositionem, et quæ quali congruit.

Deinde cum dicit « quare palam »

Concludit conclusionem. Et dicit quod ex istis manifestum est quod scientiæ ejusdem, scilicet politicæ, est considerare quæ est optima politia. Hæc autem est quæ maxime desideratur, et est secundum voluntatem, si non sit impedimentum per aliquod extrinsecum. Contingit enim per aliquod impediens quod aliquis non appetit optimam politiam. Iterum politica scientia considerat, quæ politia quibus convenit. Sunt enim multi qui non possunt attingere ad optimam, quæ illis competat, sed ad illam quæ illis congruit.

Deinde cum dicit « quare optimam »

Ostendit quæ pertinent ad considerationem universaliter hujus scientiæ. Et primo ostendit de quibus considerat per se et primo. Secundo ostendit de quibus ex consequenti ; puta de differentiis legum et politiarum, ibi, « Propter quod etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda tangit defectus quorumdam circa prædicta, ibi, « Quo plurimi etc. » In prima dicit quod manifestum est ex dictis, quod politicus considerat politiam simpliciter. Sicut enim dictum est, considerans aliquam naturam, considerat quæ est optima dispositio ejus ; et ideo considerans politiam considerat eam quæ est optima. Sed politicus de politia considerat : quare manifestum est quod politicus et legislator considerant de optima politia. Iterum ad ipsum pertinet considerare quæ est politia optima ex suppositione. Si enim in civitate aliqua sint plures virtuosi excedentes alios in virtute, et populus inclinetur ad virtutem, his suppositis optima politia reguntur isti. Iterum ad politicum pertinet considerare politiam quæ ex suppositione, non ex suppositione simpliciter, sed ex suppositione alicujus quod non est bonum simpliciter. Si enim ista sit politia, oportet considerare in principio qualiter poterit fieri, et qualiter poterit conservari in multo tempore. Si enim aliqua civitas non regeretur optima politia simpliciter, nec etiam sufficienti in per se necessariis, nec etiam optima ex suppositione, quæ ei contingere potest, sed quadam alia politia pejori ista ex suppositione non simpliciter, sed alicujus quod non est simpliciter bonum. Item præter omnia ista considerat politicus, quæ politia cui civitati congruit.

Deinde cum dicit « quo plurimi »

Tangit defectum quorumdam circa prædicta. Et dividitur in duas, secundum quod dupliciter eos reprobat. Secunda, ibi, « Oportet autem etc. » In prima dicit : dictum est quod politicus debet considerare politiam optimam simpliciter, et ex suppositione, quæ pluribus civitatibus congruit. Sicut medicus non solum considerat sanitatem simpliciter, sed sanitatem quæ competit isti. In hoc autem multi loquentium de politia defecerunt. Et si in aliquibus dicant bene, tamen in politiis, quæ non sunt optimæ, opportunæ tamen aliquibus civitatibus, defeceruut, quia politicus non solum habet considerare politiam simpliciter optimam, sed ex suppositione, et quæ cuique congruit, et quæ possibilis. Similiter debet politicus considerare politiam faciliorem et communiorem omnibus. Isti autem solum de optima politia determinaverunt, quæ multis indiget, ad quam pauci pertingere possunt. Et ideo solum de illa quæ vix aut nunquam esse potest, consideraverunt politiam magis communem, et nihil de optima dixerunt : unde reprobabant quasdam politias sicut politias Laconicorum, et si qua alia est, quæ approbanda est et quam laudamus. Et ideo manifestum est quod erraverunt.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Secundo improbat illos. Reprobat autem eos in hoc quod voluerunt alias corrigere, in quo erraverunt. Et dicit quod volentem corrigere aliquam politiam, oportet talem modum et ordinem invenire, ad quem possunt cives suaderi, et prosequi faciliter. Non enim minus difficile videtur corrigere politiam aliquam quam instituere eam a principio ; sicut non videtur minus esse difficile addiscere, postquam aliquis oblitus est, et a principio. Sic autem isti non fecerunt ; oportebat autem. Oportet enim qui vult corrigere aliquam politiam, prius amovere inordinationes, quæ sunt in illa poli-

tia, et deinde inducere novum ordinem. Sicut si aliquis vult calefacere frigidum, oportet quod prius natura abjiciat formam frigiditatis, et postmodum inducat formam caliditatis : sic in proposito. Non sic autem fecerunt isti ; et ideo erraverunt in corrigendo.

Deinde cum dicit « propter quod »

Declarat quod oportet politicum considerare quæ sunt differentiæ politiarum. Et primo facit hoc. Secundo dicit quod ad ipsum pertinet considerare differentias legum, ibi, « Cum eadem autem etc. » In prima dicit quod præter ea quæ dicta sunt, oportet politicum considerare per quæ et quomodo contingit auxiliari politiis existentibus, cum fuerit error in illis, sicut prætactum fuit in præcedentibus. Hoc autem non potest fieri, nisi manifestum sit, quæ sint differentiæ et species politiarum; quia non est possibile aliquem auxiliari per se in eo quod non novit. Aliqui enim dicunt popularem esse unum tantum, similiter etiam et paucorum;nunc autem istud non est verum :sunt enim plures species utriusque istarum. Oportet igitur politicum, si debeat auxiliari politiis existentibus et dirigere differentias ipsarum, non latere quot sunt, et qualiter etiam componantur ex principiis suis.

Consequenter cum dicit « cum eadem »

Declarat quod oportet ipsum considerare de differentiis legum ; dicens quod cum consideratione prædictorum oportet considerare de legibus ; puta quæ sint optimæ simpliciter, idest quæ sint optimæ secundum unamquamque politiam, et quæ et quales unicuique illarum conveniunt. Cujus ratio est, quoniam leges omnes feruntur vel ferri debent secundum quod competit politiæ per se, et non e converso politias ordinare secundum quod competit legibus. Politia enim est ordo principatuum in civitate, secundum quem distribuuntur ipsi principatus secundum rationem; et secundum quem attenditur, quem oportet esse dominantem in civitate, et quis etiam sit finis communicationis civium. Ista autem determinantur per leges. Leges enim separatæ, scilicet seorsum acceptæ, sunt enunciationes de agibilibus significantes prædictum ordinem, scilicet quot oportet esse differentias, et quis finis civitatis, et qualiter et quomodo oportet dominari, et qualiter oportet observare transgredientes ipsas. Igitur manifestum quod necesse est politicum considerare leges, et differentias et numerum ipsarum, et differentias quæ sunt secundum differentias et numerum politiarum, quia non est possibile easdem leges conferre statui populari et paucorum : leges enim differunt secundum diversitatem finium : status autem popularis et paucorum non est idem finis. Nec etiam eædem leges competunt omnibus modis statui populari ; similiter nec omnibus modis statui paucorum ; si non supponamus quod non sit popularis una tantum, nec paucorum una tantum, sed multæ. Si enim sunt multæ, aliqualiter diversos fines habent ; leges vero diversificantur secundum diversitatem finium.

Consequenter cum dicit « quoniam autem »

Declarat, quæ de prædictis considerata sunt, et quæ restant consideranda. Et dividitur in duas. Quoniam primo declarat quæ sunt considerata. Secundo cum dicit, « Reliquum de politia etc. » Declarat quæ restant consideranda. Primo igitur dicit quod in præcedenti methodo distinximus politias in rectas et transgressas. Rectas quidem, ut sunt regnum quod est optimum, et optimatum, et ea quæ dicitur communi nomine politia. Transgressæ autem sunt tyrannis quæ a regno transgreditur, et propter hoc est pessima ; et paucorum quæ transgreditur ab optimatum ; et popularis, quæ a politia. Adhuc autem consideratum est in præcedentibus de regno et de statu optimatum. Idem enim est considerare de his quæ significantur per ista nomina et de optima politia : utraque enim istarum duarum intendit principaliter in finem, qui est secundum virtutem, et ad ipsam virtutem multam et perfectam existentis. Iterum consideratum est in quo differunt regnum et respublica optimatum, et quando etiam oportet regnum esse, et quibus oportet vivere sub regno.

Deinde cum dicit « reliquum de politia »

Declarat quæ restant considerare. Et circa hoc duo facit. Primo tangit hoc quod dictum est. Secundo, quia fecerat mentionem de transgressis politiis, declarat, quæ illarum est magis, et quæ minus mala, ibi, « Manifestum quidem igitur etc. » Circa primum dicit quod post ea quæ determinata sunt, relinquitur nobis considerandum de ea quæ appellatur communi nomine politia recta existente,

et de his quæ transgrediuntur rectis, sicut de populari et paucorum et tyrannide.

Deinde cum dicit « manifestum quidem »

Declarat quæ istorum est magis et minus mala. Et primo facit hoc. Secundo tangit defectum cujusdam, ibi, « Jam quidem igitur etc. » Primo igitur dicit quod ex dicendis poterit esse manifestum, quæ politiarum transgressarum est pessima et quæ minime. Illa enim quæ transgreditur ab optima et divinissima politia quæ est maxime secundum rationem rectam, necessarium est esse pessimam, sicut ex se manifestum. Regnum autem est potima politia, et maxime secundum rationem. Regem enim, aut solum nomen regis oportet habere, et æquivoce, aut talem esse propter excellentiam virtutis et boni universaliter. Dicitur enim in octavo *Ethicorum* quod non est rex, qui non est per se sufficiens et omnibus bonis superexcellens. Quare tyrannis erit pessima omnium, et propter hoc, plurimum distat ab optima. Deinde autem post ipsam mala est gubernatio paucorum; transgreditur enim ab optimatum, quæ optima est post regnum. Ergo ipsa pessima est post tyrannidem. Minus autem mala, et magis commensurata inter transgressas est popularis, quia transgreditur a politia, quæ minus recta est inter rectas : ergo ista est minime mala inter transgressas : quod enim a minus bono transgreditur, necesse est esse minus malum.

Deinde cum dicit « jam quidem »

Tangit defectum Platonis circa prædicta ; dicens quod quidam priorum philosophantium, scilicet Plato, de istis pronunciavit, non tamen in idem ferens intentionem nobiscum. Ipse enim judicavit omnes politias bonas esse, sicut regnum et paucorum et alias : sed popularem dixit esse pessimam respectu rectarum simpliciter. Dixit tamen esse optimam respectu earum quæ inordinatæ sunt. Nos autem e contrario dicimus, has tres politias totaliter transgressas esse, popularem scilicet et paucorum et tyrannidem ; et quod non convenienter dicitur gubernationem paucorum unam meliorem alia : quæ enim rationem boni non habent omnino, non sunt comparabilia secundum bonitatem : sed verius potest dici unam esse minus pravam alia : quæ enim prava sunt contingunt comparari unum alii secundum pravitatem. Sed quia judicium de talibus non multum facit ad propositum, dimittatur ad præsens.

Deinde cum dicit « nobis autem »

Dat ordinem considerandi de istis. Et primo quantum ad ea, quæ consideranda sunt in quarto.

Deinde cum dicit « deinde quæ »

Quantum ad quædam quæ consideranda sunt consequenter. Dicit igitur primo quod post prædicta primo est considerandum a nobis quot sunt differentiæ politiarum dictarum prius, puta popularis, et paucorum, et optimatum, si ita sit quod sint plures species ipsarum. Postea considerabimus, quæ politia sit communissima quantum ad omnes conditiones multitudinis, et quæ maxime eligibilis in ordine ad finem post optimas politias, quæ sunt regnum, et optimatum simpliciter. Et iterum si contingit esse aliquam speciem optimatum præter simplicem, quæ sit bene mansiva, et conveniens multis civitatibus, quæ sit illa. Post hæc vero considerandum erit, quæ vel qualis, quibus vel qualibus sit magis eligibilis, et magis congruens. Possibile enim est quod quibusdam magis congruat popularis quam paucorum, quibusdam autem magis ista quam illa.

Deinde cum dicit « deinde et aliarum »

Dat ordinem considerandi quantum ad consideranda consequenter ; dicens quod deinde post determinationem dictorum considerandum erit, quomodo instituendæ sint a principio hujusmodi politiæ, et ex quibus : puta quomodo instituendæ sunt et ex quibus respublica popularis et paucorum secundum omnes species earum, et quomodo optima sit instituenda. Deinde autem posterius secundum intentionem, quamvis prius secundum executionem, puta in libro sequenti, considerandum est quæ sunt principia corruptiva et salvativa hujusmodi politiarum, et in universali, et secundum unamquamque aliarum, et quæ sunt causæ propter quas maxime natæ sunt corrumpi et salvari. Est autem intelligendum, quod prius considerat de corrumpentibus et salvantibus eas, puta in quinto istius ; posterius et deinceps de institutione earum ; quamvis prius esset in intentione de institutione, quam de salvatione et corruptione.

LECTIO II.

Causa investigatur ut plures sunt species rerumpublicarum: rejiciturque illa divisio quæ per multos et paucos fiebat a quibusdam.

ANTIQUA.

Ejus quidem igitur, quod esse plures politias, causa, quia omnis civitatis sunt partes plures numero.

Primo quidem enim ex domibus compositas videmus omnes civitates: deinde rursus hujus multitudinis, hos quidem opulentos necessarium esse, hos autem egenos, alios autem medios : et opulentorum autem et egenorum hic quidem arma exercens, hic autem sine armis.

Et hunc quidem populum videmus, agricultores esse, hunc autem circa forum occupatos, hunc autem banausum.

Et insignium sunt differentiæ, et secundum divitias, et magnitudines substantiæ : puta secundum nutritiones equorum : hoc enim non facile non divites facere. Propter quod quidem abutii quis temporibus, quibuscumque civitatibus, in equis potentia erat, oligarchiæ apud istos erant : utebantur autem ad bella equis ad vicinos : velut Eretrii, et Chalcidii, et Magnetes, qui sub Meandro, et aliorum multi circa Asiam.

Adhuc cum iis, quæ penes divites, differentiis sunt, hæc quidem secundum genus, hæc autem secundum virtutem, et si quid utique tale alterum est esse civitatis pars, in iis quæ circa aristocratiam. Ibi enim divisimus ex quot partibus necessariis est omnis civitas.

Harum enim partium aliquando quidem omnes participant politia, aliquando autem pauciores, aliquando autem plures.

Manifestum igitur quod plures necessarium est esse politias specie differentes ab invicem; etenim hæ partes differunt specie a seipsis. Politia quidem enim principatuum ordo est : hunc autem distribuunt omnes vel secundum potentiam principantium, vel secundum quamdam ipsorum communem æqualitatem : dico autem, puta egenorum vel opulentorum, vel communem quamdam ambarum. Necessarium ergo politias esse tot, quot quidem ordines secundum excellentiam sunt, et secundum differentias partium.

Maxime autem videntur esse duæ, quemadmodum de ventis dicitur, ii quidem Australes, ii quidem Boreales, reliqui autem horum prætergressiones, sic et politiarum duæ, populus et oligarchia; aristocratiam enim ponunt speciem oligarchiæ tamquam existentem quamdam oligarchiam, et eam quæ vocatur politia, democratiæ; sicut in ventis Zephyrum quidem Boreæ, Austrium autem Eurum. Similiter autem habet et circa harmonias, ut aiunt quidam; etenim ibi ponunt duas species, Doricam et Phrygiam; alias autem coordinationes has quidem doricas, has autem phrygias vocant.

Maxime quidem igitur consueverunt ita existimare de politiis. Verius autem et melius, ut nos divisimus, duarum, aut unius existentis bene institutæ, alias esse transgressiones, has quidem bene contemperatæ harmoniæ, has autem optimæ politiæ; oligarchias quidem eas quam duriores et magis despoticæ, remissas autem et molles democticas.

Non oportet autem poni democratiam, sicut consueverunt quidam nunc simpliciter ita, ubi dominans multitudo : etenim in oligarchiis et ubique amplior pars dominans : neque oligarchiam ubi domini po-

RECENS.

Cur igitur plures sint reipublicæ administrandæ formæ, causa est, quod omnis civitatis plures sunt numero partes. Primum enim civitates omnes ex domibus videmus constare : deinde rursum hujus multitudinis alios esse locupletes necesse est, alios inopes, alios medios ; locupletium vero atque egentium alios esse armis gravibus instructos, alios inermes; et de populo alios esse agricolas videmus, alios mercatores et in foro occupatos, alios artifices illiberales et operatos. Nobilium quoque sunt differentiæ ex divitiis et amplitudine rei familiaris : verbi gratia, ex facultate equorum alendorum : hoc enim non facile est iis facere, qui non sint locupletes. Quorcirca priscis illis temporibus, quibus civitatibus potentia in equitatu consistebat, apud has erant oligarchiæ. Utebantur autem equis in hostes quos habebant finitimos : verbi gratia Eretrienses et Chalcidenses, et Magnetes qui Mæandrum accolebant, et multi alii Asiæ populi. Tum præter eas quæ in divitiis consistunt differentias, alia ex genere, alia ex virtute, et si qua talis alia pars civitatis esse dicta est in disputatione de aristocratia. Illic enim exposuimus, quod ex partibus necessariis constet omnis civitas. Harum enim partium interdum omnes sunt reipublicæ administrationis participes, interdum potiores, interdum plures.

Perspicuum igitur est, necessario plures esse reipublicæ administrandæ formas genere inter se differentes. Etenim hæ partes genere differunt inter se. Nam civitatis administratio magistratuum descriptio atque ordinatio est : hanc autem distribuunt omnes aut ex vi et potentia eorum qui sunt hujus ordinationis participes ; dico autem, verbi gratia, egentium aut locupletium : aut ex aliqua eorum æqualitate communi ambobus. Necesse igitur est tot esse reipublicæ administrandæ formas, quot sunt ordines seu ordinationes pro exsuperantiis et pro differentiis partium.

Videntur autem duæ esse maxime; quemadmodum ventorum alii dicuntur esse aquilonares, alii australes, alii vero horum degressiones : sic et reipublicæ formarum duæ, democratia et oligarchia. Aristocratiam enim oligarchiæ speciem ponunt, quasi sit oligarchia quædam, et eam quæ politia dicitur, democratiæ : velut in ventis Favonium quidem Aquilonis, Vulturnum autem Austri partem esse volunt. Similisque harmoniarum seu concentuum ratio est, ut aiunt quidam : nam etiam illic duo earum genera faciunt, Dorum et Phygum : ceteros modos ut ex his temperatos, appellant Doricos vel Phygios.

Hoc igitur modo de reipublicæ administrandæ formis consueverunt maxime existimare. Sed verius et melius est ita dicere, ut nos partientes exposuimus, aut duas aut unam esse reipublicæ administrandæ formam recte institutam, unamque harmoniam rectam et perfectam, ceteras esse ab rectis aberrationes ac deflexiones, has quidem ab harmonia bene temperata, illas vero ab optima reipublicæ forma : oligarchicas eas, quæ sunt contentiores et domini imperio similiores, populares eas, quæ sunt remissiores et molliores.

Non oportet autem democratiam statuere ita simpliciter, ut nunc solent quidam, eam, in qua penes multitudinem arbitrium et auctoritas est : nam etiam in oligarchiis et ubique penes majorem partem po-

litiæ pauci. Si enim essent qui omnes mille et trecenti, et horum ipsi mille divites, et non traderent de principatu ipsis trecentis et pauperibus liberis existentibus, et quantum ad alia similibus, nullus utique diceret, democratizare istos. Similiter autem et si pauperes quidem pauci essent, valentiores autem divitibus pluribus existentibus, nullus utique oligarchiam appellaret ; neque talem, si aliis existentibus divitibus non attribuet honorem.

Magis igitur dicendum quod demos quidem est quando liberi fuerint domini, oligarchia autem quando divites : sed accidit hos quidem plures esse, hos autem paucos : liberi quidem enim multi, divites autem pauci.

Etenim utique si secundum magnitudinem distribuetur principatus, sicut in Ethyopia aiunt quidam, vel secundum pulchritudinem, oligarchia utique esset : pauca enim multitudo et pulchrorum et magnorum.

Sed neque iis solum sufficienter habet determinare politias has. Sed quoniam partes plures et populi, et oligarchiæ sunt, adhuc distinguendum, tanquam neque si liberi pauci existentes pluribus et non liberis principentur, demos, velut in Apollonia quæ in Ionio, et in Thera. In utraque enim harum civitatum in honoribus erant qui differebant secundum ingenuitatem, et primi obtinentes vicinias pauci existentes multorum. Neque utique divites propter excedere secundum multitudinem, demos, velut in Colophone, antiquitus ibi non possidebant magnam substantiam qui plures antequam fieret bellum adversus Lydos. Sed est democratia quidem, quando liberi et egeni plures existentes domini fuerint, principantur. Oligarchia autem quando divites et nobiliores, pauci existentes. Quod quidem igitur politiæ sunt plures, et propter quam causam, dictum est.

testas est neque oligarchiam, ubi penes paucos reipublicæ potestas est. Si enim essent universi cives mille trecenti, et ex his mille divites, atque imperii participes facerent trecentos et pauperes, quantumvis liberos et cetera similes, nemo hos diceret popularem reipublicæ administrandæ formam usurpare. Itemque si pauperes pauci essent, et tamen locupletibus pluribus superiores ac potentiores, nemo hanc reipublicæ formam oligarchiam appellaret ; neque hanc talem, in qua honores cum aliis, qui divites, essent, communicarentur.

Dicendum igitur potius est, democratiam esse, quum penes liberos summa rerum potestas est ; oligarchiam, quum penes divites. Quod autem illi multi sunt, hi pauci, hoc ita forte evenit : nam liberi quidem homines multi, locupletes autem pauci. Etenim si pro magnitudine et proceritate corporis mandarentur honores, ut in Æthiopia aiunt quidam fieri solere, aut pro pulchritudine, esset oligarchia : exiguus enim pulchrorum et procerorum numerus est.

Verumtamen neque his tantum has reipublicæ formas definiri satis est ; sed quia particulæ plures democratiæ et oligarchiæ sunt, præterea distinguendum et statuendum est, neque si liberi, qui pauci sint, in plures et non liberos imperium obtineant, democratiam esse ; quod genus erat Apolloniæ ad mare Ionium, et Theræ. In utraque enim harum civitatum florebant honoribus qui nobilitate præstabant, quique primi colonias occuparant, quum hi essent pauci in multis. Neque si divites præsint, propterea quod numero sint superiores, democratiam similiter esse habendam : quemadmodum olim Colophone : illic enim, antequam bellum adversus Lydos ortum esset, major pars civium magnas facultates possidebat. Sed democratia est, quum liberi et pauperes, numero plures, summæ rei sunt compotes ; oligarchia, quum divites et nobiliores, numero pauci.

Plures igitur esse reipublicæ formas, et quam ob causam sint plures, expositum a nobis est.

Postquam Philosophus declaravit de quibus considerat scientia ista et quæ dicenda, et secundum quem ordinem, in parte ista prosequitur. Et dividitur in partes duas : quia primo facit quod dictum est ; secundo determinat de quibusdam partibus principalibus politiæ, ibi, « Quæ autem sit etc. » Prima in duas. In prima distinguit politias. In secunda prosequitur de illis, de quibus non est dictum prius, ibi, « Reliquum autem est etc. » Adhuc prima in duas. In prima ostendit esse plures politias. In secunda distinguit species ipsarum magis in speciali, ibi, « Quod autem etc. » Prima in duas, secundum quod primo probat politias esse plures, et quot sunt aliquo modo ; secundo quod sunt plures dictis, cum dicit, « Quod autem et plures etc. » Adhuc prima in duas. In prima dicit quod sunt plures : in secunda quot sunt, ibi, « Maxime autem etc. » Adhuc prima in duas. Primo præmittit causam propter quam sunt plures. Secundo manifestat, ibi, « Primo quidem enim etc. » In prima dicit quod causa quare politiæ sunt plures est, quia cujuslibet civitatis plures sunt partes differentes secundum rationem. Et quamvis distinctio formæ non sit propter distinctionem materiæ, tamen ad distinctionem materiæ sequitur distinctio formæ.

Deinde cum dicit « primo quidem »

Propositam causam manifestat ; et primo ostendit quæ sunt partis civitatis, et quam habent similitudinem ad politiam. In secunda ex hoc concludit quod sunt plures politiæ, subinducens causam ex dictis propter quam sunt plures politiæ, ibi, « Manifestum igitur etc. » Prima in duas. Primo distinguit partes civitatis. Secundo ostendit quam habitudinem habent ad politiam, ibi, « Harum enim etc. » Adhuc prima in duas. Primo distinguit partes civitatis. Secundo subdividit, ibi, « Et hunc quidem etc. » In prima dicit quod manifestum est quod primo civitas componatur ex domibus ; et ideo quæcumque sunt partes domus, sunt partes civitatis radicaliter. Item in multitudine civitatis quidam sunt divites et opulenti, quidam pauperes, paucam aut nullam habentes substantiam ; quidam medii. Iterum divitum et egenorum quidam

habent exercitum armorum, quidam non habent.

Deinde cum dicit « et hunc quidem »

Subdividit partes civitatis. Et primo subdividit egenos. Secundo divites ibi, « Et insignium etc. » Tertio subdividit medios, ibi, « Adhuc cum etc. » In prima dicit quod egenorum multi sunt modi : quidam enim sunt agricultores qui versantur circa culturam agrorum, alii sunt qui vacant circa commutationes venalium rerum; alii sunt dediti sordidis ministeriis qui faciendo opera sua maculant corpus, sicut sunt mercenarii. Istorum sunt multimodis ; quidam coriarii, quidam pellium curatores et hujusmodi.

Deinde cum dicit « et insignium »

Subdividit opulentos; et dicit quod modi opulentorum sunt secundum diversitatem divitiarum et excessum earum. Quidam enim sunt divites eo quod vacant circa nutritionem equorum et aliorum animalium : tales enim non est difficile fieri divites : illud enim munus non possunt ferre nisi divites; et ideo antiquitus in illis civitatibus quarum potentia erat in equis et animalibus, erat politia paucorum : isti enim utebantur equis quos nutriebant contra adversarios, sicut contra vicinos; sicut quidam dicti Eretrienses et Chalcidenses et Magnesii, qui sunt super Meandro, et aliæ plures civitates Asiæ.

Deinde cum dicit « adhuc cum »

Subdividit medios; et dicit quod præter differentias istorum divitum sunt aliæ differentiæ mediorum : quorum quidam excedunt secundum genus et nobilitatem, alii excedunt secundum virtutem. Similiter si aliud aliquid sit tale quod sit necessarium et utile civitati, et dicitur pars civitatis. Et hoc dictum fuit, ubi dicebatur de statu optimatum. Ibi enim dictum fuit, ex quot partibus necessariis est quælibet civitas : puta in secundo hujus, ubi posuit politiam Platonis quam forte dixit esse optimatum. Ibi enim numeravit partes civitatis. Vel forte in tractatu separato, ubi de republica optimatum dixit.

Deinde cum dicit « harum enim »

Declarat quam habitudinem habent istæ partes ad politiam; et dicit quod istarum partium aliquando omnes attingunt ad politiam, sicut in populari in qua populus dominatur, omnes attingunt ad eam, etiam infimi. Aliquando pauci, sicut in paucorum statu in qua divites principantur. Aliquando plures, sicut in statu optimatum, in qua principantur plures virtuosi.

Deinde cum dicit « manifestum igitur «

Concludit causam propter quam sunt plures politiæ. Et videtur concludere duas causas; et dicit quod manifestum est quod necesse est esse plures politias differentes ad invicem secundum speciem; quia distinctio politiarum secundum speciem est secundum distinctionem partium principalium. Quamvis enim diversitas secundum speciem non sit propter diversitatem partium materialium, tamen ad diversitatem partium materialium sequitur diversitas formæ. Sed partium civitatis quædam differunt specie ad invicem etiam pertinentium ad speciem : plures igitur erunt politiæ. Et est intelligendum ad evidentiam dicti, quod sicut partium animalis quædam sunt quæ non pertinent ad speciem, sicut hæc caro, hæc ossa, quædam quæ pertinent ad ipsam, sicut caro et ossa absolute : et sicut sunt quædam quæ non attingunt ad formam rei, sicut pili et ungues : quædam quæ attingunt sicut cor et hepar : et secundum distinctionem istorum secundum speciem diversificantur animalia secundum speciem, non autem secundum primarum distinctionem quæ non attingunt ad formam, nec pertinent ad speciem : sic civitatis sunt quædam partes quæ non attingunt ad civilitatem, nec pertinent ad formam ejus; aliæ sunt partes principales ipsius; et secundum distinctionem istarum distinguuntur politiæ : cujusmodi sunt illæ secundum quas distinguuntur principatus. Aliam causam tangit; et dicit quod politia est ordo principatuum : ergo secundum distinctionem principatuum est distinctio politiarum. Sed distinctio principatuum est secundum distinctionem hujusmodi partium. In quibusdam enim politiis principatus distribuuntur secundum potentiam eorum qui possunt attingere ad principatum; in aliis secundum æqualitatem quamdam; sicut divites propter excessum divitiarum; et egeni principantur propter libertatem, in aliis plures propter virtutem; et isti sunt medii inter istos. Quare manifestum est, cum istæ partes sint plures differentes species, quod erunt plures politiæ differentes secundum speciem; et tot erunt politiæ, quot sunt gradus secundum excessum aliquem.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Ostendit quot sunt politiæ. Et primo facit hoc. Secundo removet errorem quorumdam, ibi, « Non oportet autem etc. » Prima in duas. In prima dicit quot sunt secundum opinionem aliorum. In secunda quot secundum opinionem suam, ibi, « Maxime quidem etc. » In prima dicit quod secundum intentionem aliorum, duæ videntur maxime esse politiæ, sicut duo sunt venti principales, scilicet Australis et Borealis, et quod alii omnes sunt prætergressiones istorum duorum et quod ab eis deficientes reducuntur ad ipsos. Una est paucorum, alia popularis. Optimatum autem dicunt esse sub paucorum et reduci ad eam et politiam dicunt esse popularem quamdam, sicut accidit in ventis : ad illos enim duos omnes alios reducunt; sicut Zephyrum ad Boream, Eurum autem ad Austrum. Eodem modo accidit in proportionibus musicalibus. Sunt enim duæ harmoniæ principales, quibus omnes aliæ coordinantur; scilicet dorica et phrygia. Dorica dicitur harmonia primi toni. Phrygia vero tertii. Et istis alias coordinant; quasdam reducentes ad doricam, quasdam ad phrygiam. Similiter in proposito duas posuerunt principales ; scilicet politias popularem et paucorum; et istis duabus alias coordinaverunt.

Deinde cum dicit « maxime quidem »

Declarat quot sunt secundum suam opinionem; et dicit quod antiqui sic consueverunt dividere politias. Melius tamen est quod dividamus eas secundum quod superius dictum fuit : scilicet quod quædam sunt politiæ rectæ, quædam quæ sunt transgressiones; ita quod unius politiæ bene ordinatæ vel duarum, aliæ sunt transgressiones : puta quædam transgressiones sunt bene commensuratæ, sicut est illa quæ communi nomine nominatur respublica; aliæ vero sunt transgressiones.

Deinde cum dicit « non oportet »

Removet errorem quemdum circa distinctionem status paucorum et popularium. Et primo probat quod non distinguuntur, sicut ipsi posuerunt eas distingui, proponendo intentum suum. Secundo ostendit qualiter distinguuntur, ibi, « Magis igitur. » In prima dicit quod non oportet quod determinetur status popularis, sicut quidam consueverunt ponere et determinare ipsum simpliciter, ita quod status popularis sit politia in qua multitudo principatur : quia contingit quod in statu paucorum multi divites dominentur, et tamen tunc non erit status popularis. Non ergo debet status popularis determinari per hoc quod pauci dominentur. Quoniam si essent in aliqua civitate mille trecenti, et mille essent divites et principarentur aliis trecentis pauperibus et liberis existentibus et non concederent eis aliquid de principatu, sed tantum subjicerentur eis, nullus diceret eos principari principatu populari; et tamen multitudo dominaretur. Non ergo per hoc determinatur popularis status, quia multi principantur. Similiter si illi trecenti pauperes et pauci respectu aliorum existentes essent meliores divitibus et principarentur, divites autem non principarentur, sed subjicerentur illis, talem politiam nullus diceret statum paucorum; et tamen pauci sunt principantes. Quare manifestum est quod status paucorum non debet determinari per hoc quod pauci dominentur.

Deinde cum dicit « magis igitur »

Declarat quomodo determinandæ sunt respublica paucorum et populares; et habet partes duas. In prima proponit quod per se determinantur libertate et divitiis, et per accidens multitudine et paucitate. In secunda probat, ibi, « Etenim utique etc. » In prima dicit quod magis dicendum quod status popularis sit, quando liberi existentes principantur; paucorum quando divites. Sed accidit liberos esse plures, divites vero paucos; et ideo per accidens determinantur paucitate et multitudine.

Deinde cum dicit « etenim utique »

Probat illud quod dictum est; et primo probat quod multitudine et paucitate per se non distinguuntur nec determinantur. Secundo, quod solum determinantur per se per divitias et paupertatem ; sed oportet adjungere multum et paucum, licet per accidens, ibi, « Sed neque iis. » In prima dicit : ita dictum est quod paupertate et divitiis per se determinantur status popularis et paucorum, sed per accidens multitudine et paucitate. Quia si per se distribuerentur principatus secundum magnitudinem, sicut dicunt quidam fieri in Æthiopia, vel secundum pulchritudinem, ita quod ille qui esset major et pulchrior principaretur, cum pauci sint pulchri et magni, esset tunc paucorum ; hoc autem falsum est. Status enim paucorum tan-

tum est cum divites principantur. Quare manifestum est quod per se non determinantur paucitate et multitudine.

Deinde cum dicit « sed neque »

Declarat quod paucitate et multitudine distinguuntur, sed per accidens; et quod oportet ista adjungere; et dicit quod status paucorum et status popularis non sufficienter habent terminari his differentiis solum, scilicet paupertate et divitiis : sed cum sint plures partes popularis et paucorum, oportet adjungere aliqua ad determinationem eorum, saltem per accidens; quoniam si pauci liberi existentes principentur pluribus non liberis, non dicemus quod sit principatus popularis; sicut accidit in Apollonia quæ est in Ionio et in Thera. In istis enim urbibus principabantur excellentes secundum ingenuitatem et pauci existentes erant ad alios collati, et jam non erat status popularis. Similiter si multi secundum divitias excedentes principarentur, non diceremus popularem, sicut accidit antiquitus in quadam civitate quæ dicitur Colophon. In illa enim civitate erant plures divites antequam fieret bellum inter ipsos et Lydos, et principabantur : attamen non erat popularis. Sed sic debet determinari popularis, ut dicatur quod status popularis est, in quo plures existentes liberi et pauperes principantur : et status paucorum est, quando divites pauci existentes vel nobiles dominantur. Et tunc concludit, quod sunt plures politiæ; dicens quod manifestum est quod politici sunt plures, et propter quam causam sunt plures.

LECTIO III.

Ex quibus partibus hoc est personis respublicæ constent; et quæ partes necessariæ sint, quæve adjunctæ : quæque sibi cohærere possint, et quæ non.

ANTIQUA.

Quod autem et plures dictis et quæ, et propter quid, dicamus, principium sumentes dictum prius. Confitemur enim non unam partem, sed plures habere omnem civitatem.

Sicut igitur si animalis vellemus accipere species, primo quidem utique segregaremus, quod quidem necessarium habere omne animal, velut quiddam sensitivorum, et quod alimenti elaborativum et susceptivum : puta os et ventrem. Adhuc autem quibus movetur partibus, unumquodque ipsorum. Si itaque, tot species, solum autem horum essent differentiæ ; dico autem puta oris, quædam plura genera, et ventris, et sensitivorum, adhuc autem et motivarum partium; numerus conjugationis horum, ex necessitate faciet plura genera animalium. Non enim possibile est idem animal habere plures oris differentias, similiter autem neque aurium. Quare quando acceptæ fuerint horum omnes contingentes combinationes, facit species animalis; et tot species animalis quot quidem conjugationes necessarium partium sunt.

Eodem autem modo et dictarum politiarum : etenim civitates non ex una, sed ex multis partibus componuntur, sicut dictum est sæpe.

Una quidem igitur est quæ circa alimentum multitudo, quæ vocatur agricolæ; secunda autem quæ vocatur banausa; est autem hæc quæ circa has artes sine quibus civitatem impossibile est habitari. Harum autem artium has quidem ex necessitate oportet existere, has autem ad delitias, vel bene vivere. Tertia autem quæ circa forum; dico autem foralem quæ circa venditiones et emptiones et negotiationes et campsorias demoratur. Quarta autem quod mercenarium.

Quintum autem genus quod propugnans; quod iis nihil minus necessarium est existere, si debeant non servire invadentibus. Nihil enim minus impossibilium quam dignum esse vocare civitatem natura

RECENS.

Plures autem esse, quam quæ expositæ sunt, et quæ, et quam ob causam, nunc dicamus, repetito eodem, quod antea sumpsimus, principio. Convenit enim, civitatis omnis non unam sed plures esse partes. Velut igitur, si consilium cepissemus species animalis describere, primum id omne secerneremus, quod necessario omne animal habet, ut quædam sensus instrumenta, et partes eas quæ valent ad conficiendum aut recipiendum alimentum, ut os et ventriculum; deinde quibus particulis unumquodque animal movetur.

Si igitur ponamus has esse dumtaxat partium species et non plures, sed tamen sint aliquot harum differentiæ, oris dico et ventriculi, et sentiendi instrumentorum plura quædam genera : præterea vero et partium quæ movendi vim habent : harum partium copulationis numerus plura necessario animantium genera efficiet. Non enim fieri potest ut in eodem animali plures insint oris differentiæ : neque item, ut aurium. Quare ubi sumptæ fuerint omnes quæ esse possunt harum partium conjugationes, tot species animalis constituent, quod sunt partium necessarium copulationes.

Sic et de iis reipublicæ formis, quæ diximus, sentiendum. Nam et civitates non ex una, sed ex multis partibus constant, ut sæpe a nobis dictum est. Atque una sane pars est ea quæ in alimento parando occupata multitudo est, qui agricolæ nominantur; altera, ea quæ appellatur sedentaria et illiberalis : est autem hæc, quæ artes eas exercet, sine quibus urbs habitari et coli non potest. Harum porro artium alias necessario suppetere oportet; aliæ ad delicias et luxum aut ad bene vivendum pertinent. Tertia est forensium : eos dico, qui in vendendo et emendo, in mercatura, et in redimendis mercibus quas pluris revendant, versantur. Quarta est mercenariorum. Quinta natio militum et eorum qui propugnaturi sunt : eam nihilominus, quam has quas diximus, præsto esse necesse est, nisi volunt cives exteris bellum inferentibus servire. Nimirum fieri nullo

servam, per se sufficiens enim est civitas; quod autem servum, non per se sufficiens.

modo potest ut civitas natura serva civitatis nomen mereatur. Civitas enim sua ipsa viribus pollet et sibi sufficit; at quod servum est, contra.

Propter quod quidem in politia leviter hæc, non sufficienter autem dictum est. Ait enim Socrates e quatuor necessariissimis componi civitatem, dicit autem hos textorem, agricolam, coriarium, ædificatorem. Rursus autem apponit tamquam non necessariis iis, ærarium et eos qui supra necessaria pecora; adhuc autem negotiatorem et campsorem. Et hæc omnia sunt complementum primæ civitatis, tamquam gratia necessariorum omnis civitas sit constituta, sed non boni qui magis, æqualibusque indigeat ærariis et agricolis.

Quapropter in libris Platonis *De republica* scite hoc quidem, sed anguste dictum est, quum Socrates ait, ex quatuor generibus hominum maxime necessariis civitatem constare. Dicit autem hos, textores et agricolas et sutores et fabros lignarios; rursumque addit, quasi hi non sint satis, fabros ærarios et ferrarios, et præterea eos qui pecoribus necessariis præfecti sunt, præterea mercatores et caupones. Atque hæc omnia valent ad explendam primam civitatem; tamquam civitas omnis necessariarum rerum, et non potius boni et honesti causa initio instituatur et consistat, quæque sutoribus æque atque aratoribus egeat.

Partem autem propugnantem non prius attribuit antequam regione crescente, ac tangente vicinos, ad bellum instituantur.

At vero et inter quatuor et quotcumque communicantes necessarium esse aliquid reddentem et judicantem quod justum. Si quidem igitur et animam ponat utique quis magis partem animalis quam corpus, et civitatum magis talia ponendum quam ea quæ ad necessarium usum tendunt; scilicet bellicum et quod participat justitia disceptativa.

Adhuc autem quod consiliatur, quod quidem est intellectus politici opus; et hæc sive separatim existant aliquibus sive eisdem; nihil enim differt ad rationem: ditari et agros colere accidit eisdem sæpe. Quare si quidem et hæc et illa sunt ponenda partes civitatis, manifestum quod et qui ad arma necessaria civitatis pars est.

Septima autem quæ substantiis ministrat, quam vocamus opulentos.

Octava autem demiurgica si populi institutiva et quæ circa principatus, administrativa: si quidem, sine principatibus impossibile esse civitatem. Necessarium igitur esse aliquos potentes principari et administrantes vel continue, vel secundum partem civitati, hac administratione.

Reliqua autem, de quibus determinavimus perfecte, quod consiliabitur, et convincat altercantibus de justis. Si quidem igitur hæc oportet fieri in civitatibus, et bene fieri et juste, necessarium et aliquos politicorum esse principantes virtute.

Partem autem propugnantem non prius civitati repræsentat, quam agri finibus propagatis et ad finitimorum agros usque perductis, ad belli suscipiendi necessitatem redacti fuerint. Jam vero et in quatuor hominum generibus, et in quamlibet multis sociis, necesse est aliquem intercedere, qui jus suum cuique tribuat, rebusque judicandis præsit. Si quis igitur et animum animalis partem facere debet potius quam corpus, ergo et hujusmodi partes, nempe militaris, justitiæque judicialis particeps, civitatis partes existimandæ sunt potius, quam quæ ad usum necessarium pertinent. Ad quas accedere etiam debet ea, cujus est consultare de rebus ad totam civitatem pertinentibus; quod munus est prudentiæ civilis. Atque hæc utrum insint separatim in quibusdam, an in iisdem, ad disputationem nihil refert: nam sæpenumero evenit ut iidem et gravioris armaturæ sunt milites, et in agris colendis versentur.

Quare si et has et illas civitatis partes numerare convenit, perspicuum est, id genus hominum, quod armis instructum est, partem civitatis esse necessariam. Septima est ea quæ facultatibus rei familiaris munera et onera publica subit, quos locupletes appellamus Octava est ea quæ rempublicam administrat, quæque in gerendis magistratibus reipublicæ dat operam; si quidem sine magistratibus civitas constare non potest. Necesse igitur est aliquos esse, qui possint imperare, quique in gerendis magistratibus civitati serviant aut assidue aut alternis. Tum reliquæ partes præsto esse debent, de quibus paullo ante distincte explicavimus; eam dico, quæ consultandi munere fungatur, eamque, quæ litigantibus jus dicat. Si igitur oportet hæc suppetere civitatibus, et si recte justeque administrari debent; necesse est aliquos esse, qui virtute ad res civiles pertinente et virorum politicorum propria sint instructi.

Alias quidem igitur potentias videtur multis contingere existere eisdem; puta eosdem esse propugnantes et agricolas, et artifices; adhuc autem consiliantes et judicantes. Informantur autem et virtute omnes, et plurimis principatibus principari putant posse: sed pauperes esse et divites eosdem impossibile est. Propter quod hæ partes maxime esse videntur civitatis divites et egeni.

Adhuc autem propterea quod ut in pluribus ii quidem pauci sunt, ii autem multi, hæ videntur contrariæ partes, partium civitatis, ut et politiæ secundum excessus harum consistant; et duæ politiæ videntur esse democratia et oligarchia. Quod quidem igitur sint politiæ plures et propter quas causas, dictum est prius.

Multi igitur posse contingere existimant, ut aliæ facultates iisdem suppetant, verbi gratia, ut iidem sint propugnatores civitatis et agricolæ et artifices: præterea ut iidem consultent et judicent Tum vero virtutem paullo antea dictam sibi omnes vindicant, plurimosque magistratus se gerere posse autumant: sed ut idem sint pauperes et divites, fieri non potest. Quapropter, hæ partes maxime videntur esse civitatis, locupletes et egentes. Præterea quia fere illi quidem pauci sunt, hi vero multi, hac potissimum partes videntur esse contrariæ ex omnibus partibus civitatis. Itaque et reipublicæ administrandæ formas pro harum partium exsuperantiis constituunt: duæque videntur esse civitatis administrandæ formæ, democratia et oligarchia.

Esse igitur plures reipublicæ administrandæ formas, et quas ob causas sint plures, dictum est antea.

Postquam Philosophus declaravit quod plures sunt politiæ et propter quam causam et quot sunt aliquo modo, in parte ista declarat quod sunt plures politiæ quam quæ dictæ sunt: et ostendit hoc quasi ex virtute cujusdam medii per quod ostendebat prius quod sint plures; et dividitur in duas. In prima ostendit quod sunt plures quam quæ dictæ sunt. In secunda ostendit quæ sunt principales inter illas secundum alios, ibi, « Alias quidem. » Adhuc prima in duas. In prima præmittit intentum suum proponendo principium ad probandum hoc. In secun-

da prosequitur, ibi, « Sicut igitur. » In prima dicit : sic dictum est, quod sunt plures politiæ : quædam enim sunt rectæ ; et istæ sunt tres : regnum, optimatum status, et respublica. Et sunt tres non rectæ tyrannis, paucorum, et popularis. Modo dicendum est quod sunt plures politiæ quam quæ dictæ sunt et quæ sunt illæ et propter quam causam sunt plures ; accipiendo principium ad hoc probandum quod prius assumptum fuit ad probandum quod essent plures ; scilicet quod omnis civitas plures partes habet et non unam solum : ex isto enim eodem probabitur quod sint plures quam quæ dictæ sunt.

Deinde cum dicit « sicut igitur »

Probat accipiendo simile in his quæ sunt secundum naturam ; quia politia assimilatur eis. Est enim politia secundum rationem : ea autem quæ secundum rationem sunt, sunt posteriora his quæ sunt secundum naturam et ortum habent ex illis ; et ideo assumit simile in his ad probandum intentum suum : et habet partes duas. Primo assumit simile. Secundo adaptat ad propositum, ibi, « Eodem autem modo. » Circa primum intelligendum est, quod sicut dictum est prius, partium materialium quædam sunt quæ pertinent ad speciem, quædam autem non. Partes pertinentes ad ipsam sunt sine quibus species non potest esse ; sicut caro et os pertinent ad speciem hominis, quia sine his non potest esse homo. Partes materiales non pertinentes ad speciem sunt, sine quibus species potest reperiri ; sicut ista ossa et istæ carnes non pertinent ad speciem humanam, quia sine istis potest esse homo. Secundum igitur distinctionem partium pertinentium ad speciem distinguitur forma ; quamvis distinctio formæ non sit propter distinctionem materiæ. De talibus vero partibus secundum quarum distinctionem distinguuntur formæ et species, loquitur hic Philosophus ; et dicit quod si aliquis velit accipere species animalis, oportet quod distinguantur partes materiales animalis, sine quibus non potest esse forma animalis, non autem sine quibus animal potest esse : ut dicatur quod partium animalis materialium, aliud est sensitivum, aliud nutritivum, aliud digestivum : animal enim determinatur sensu ; et ideo oportet esse unam partem sensitivam organicam : et cum animal nutriatur, oportet quod recipiat alimentum et quod digerat : ista autem fiunt per diversas partes : quare animalis est quædam pars receptiva alimenti sicut os, alia digestiva sicut venter. Tertiam non adjungit hic quæ necessaria est, per quam scilicet emittit impurum et superfluum : sed in libro *De morte et vita* adjungit illam. Iterum cum animal moveatur vel de loco ad locum, sicut animalia quæ moventur motu progressionis vel motu dilatationis et constrictionis, sicut quædam imperfecta, oportet quod habeat partes aliquas opportunas ad motum. Si ergo sint tot partes animalis, et istarum partium sint plura genera differentia secundum speciem, sicut sunt plura genera oris et ventris quæ differunt secundum speciem ; similiter et plura sensitiva differentia secundum speciem et plures partes opportunæ ad motum : manifestum est quod secundum distinctionem istarum partium est distinctio specierum animalium : quia non est possibile quod idem animal secundum speciem habeat plures ventres differentes secundum speciem et plures aures et plures differentias oris : quia si animal sit unius speciei, oportet quod partes sint unius speciei, quia per formam ipsius partes ejus determinantur. Ergo illæ quæ terminantur per formam unam, sunt unius speciei. Non ergo possibile est unius animalis esse plures differentias specificas oris, et sic de aliis. Quare manifestum est quod si accipiantur omnes combinationes quæ possibiles sunt istarum partium animalium quæ differunt secundum species, quod erunt diversæ species animalis, et tot quot sunt tales combinationes.

Deinde cum dicit « eodem autem »

Applicat ad propositum ; et intendit istam rationem. Secundum distinctionem partium pertinentium ad speciem distinguitur species : sed plures sunt partes pertinentes ad rationem politiæ, et plures quam quæ dictæ sunt : ergo plures erunt politiæ et plures quam quæ dictæ sunt. Circa istam rationem duo facit. Primo applicando simile ad propositum, ponit minorem. Secundo probat, ibi, « Una quidem etc. » In prima dicit quod sicut secundum distinctionem partium animalis pertinentium ad speciem est distinctio specierum animalis, et plures sint species animalis cum sint plures tales partes, eodem modo sunt plures politiæ, quia diversæ sunt partes civitatis differentes secundum speciem : non enim civitas ex

una parte componitur, sed ex multis, sicut frequenter dictum est superius.

Deinde cum dicit « una quidem »

Probat quod sunt plures partes civitatis. Sunt autem tres gradus in ea; infimus, medius et supremus; et secundum hoc dividitur in tres partes. In prima enumerat partes populi qui est in gradu infimo. Secundo enumerat partes medias, ibi, « Quintum autem. » Tertio partes supremas, ibi, « Reliqua. » In prima dicit : bene dictum est quod sunt plures partes civitatis. Una enim est multitudo quæ administrativa est alimenti, sicut sunt agricolæ, et ista est prima pars et necessaria, alimentum enim necessarium est in civitate, et ideo necessarii sunt illi qui administrant ipsum. Secunda pars civitatis quantum ad gradum inferiorem, sunt viles mercenarii : et dicuntur viles mercenarii qui in operibus suis maculant corpus, sicut sunt fullones, et coriarii, et alii hujusmodi artifices, sine quibus non potest civitas inhabitari. Et istarum artium multa sunt genera. Quædam enim est, quæ est ad necessitatem civitatis, sicut textiva et coriaria; sine enim istis non est civitas. Alia est propter delectationem et bene vivere, sicut musica. Et quædam quæ ordinantur ad superfluas delectationes, sicut musica quædam. Et quædam quæ nocuæ sunt civitati, sicut taxillaria et aleativa. Tertia pars civitatis est forensis, quæ est circa venditiones et emptiones et negotiationes et nummularios. Quarta pars civitatis est mercenaria : et dicuntur mercenarii qui locant opera sua. Sic igitur sunt quatuor partes civitatis quantum ad inferiorem gradum ipsius.

Deinde cum dicit « quintum autem »

Enumerat partes medias civitatis. Et dicuntur mediæ, quia medio modo se habent inter primum principans, et populum qui tenet inferiorem gradum. Et dividitur in partes quinque. In prima probat quod propugnativum sit pars civitatis. In secunda, quod judicativum, ibi, « At vero etc. » Et in tertia, quod consiliativum, ibi, « Adhuc autem quod consiliatur etc. » In quarta, quod divites, ibi, « Septima etc. » In quinta, quod directivum populi, ibi, « Octava etc. » Prima istarum dividitur in duas. In prima probat quod propugnativum sit pars civitatis. Secundo removet errorem quorumdam, ibi, « Quapropter etc. » In prima dicit quod quinta pars civitatis computando quatuor primas partes, et prima inter medias, est quod propugnativum est : quæ pars[1] non est minus necessaria quam aliqua prædictarum, si non debeat civitas esse serva; manifestum enim est, et inconveniens, et contra rationem civitatis ipsam esse naturaliter servam. Et ratio hujus est, quia civitas est per se sufficiens : sed illud quod servum est, non est per se sufficiens; quia omnes operationes ejus ad alterum ordinantur. Illud autem cujus operationes ad alterum sunt, non est per se sufficiens. Quare manifestum est quod civitas non debet esse serva. Sed si civitas non haberet pugnantes contra adversarios, subjugaretur aliis et esset serva. Quare manifestum est quod necessarium est in civitate esse propugnativum.

Deinde cum dicit « propter quod »

Removet errorem Platonis : et dividitur in duas. In prima ostendit quod insufficienter dixit de partibus civitatis. Secundo tangit quod dixit Plato de propugnativo, ibi, « Partem autem propugnantem etc. » In prima dicit. Ita dictum est quod quatuor sunt partes civitatis necessariæ circa gradum infimum civitatis, et est alia pars non minus necessaria quæ dicitur propugnativum : propter quod manifestum est quod quidam, sicut Plato, leviter, hoc est, sine inquisitione et non sufficienter dixit de partibus civitatis. Dixit enim Socrates (et vocat Platonem Socratem, quia Plato intitulavit politiam nomine Socratis magistri sui), quod quatuor sunt partes valde necessariæ, et sine quibus non potest esse civitas. Dixit autem illas partes esse, agricolam curantem de alimento : et manifestum est quod ista est necessaria, quia sine alimento non potest esse civitas : aliam dixit textorem et coriarium : sine istis enim non potest esse similiter civitas : aliam dixit ædificatorem, civitas enim ex domibus est : ideo oportet quod sint ædificatores in civitate. Istas quatuor posuit necessarias civitati. Iterum posuit alias quas dixit non necessarias; scilicet fabrum ferrarium; et dicitur ferrarius qui operatur ferro. Iterum pastores, qui curam habent de animalibus. Iterum negotiatorem et nummularium. Et istas dixit esse complementum primæ civitatis. Vocabat autem primam civitatem ut est ex primis

[1] Al. : « pars quæ. »

partibus composita. Sic autem posuit, ac si civitas esset gratia ipsius vivere absolute, et non propter bene vivere, ac si civitas tantum primo et per se sit ex æqualibus, sicut sunt coriarii et agricolæ. Non autem est ita : non enim civitas est gratia ipsius vivere absolute, sed gratia ipsius bene vivere : et propter hoc multæ aliæ partes sunt necessariæ in ipsa quas ille non posuit. Iterum civitas non tantum indiget æqualibus, immo inæqualibus : et ideo dicendum est quod erravit.

Deinde cum dicit « partem autem »

Tangit quod dixit de propugnatione : et dicit quod de propugnantibus similiter non bene dixit, quod in principio cum civitas ædificaretur, non fuerunt necessarii ; sed postea cum civitas augmentatur et extenditur ad fines, vel ad terminos alterius civitatis, ex quibus sæpe causatur dissensio ad reprimendum violentiam adversariorum.

Deinde cum dicit « at vero »

Ostendit quod judicativum sit pars civitatis. Et dicit quod iterum inter quatuor partes, vel quotquot ponantur, necessarium est esse in civitate partem, quæ determinet et definiat accusationes et disceptationes quæ sunt in ea, et faciat justum : et hoc probat, quia sicut anima se habet ad corpus, sic judex se habet ad civitatem. Nam sicut anima vel intellectus inquirit et consiliatur de conferentibus ad finem politiæ et judicat. Sed anima necessaria pars est animalis et hominis magis quam corpus : ergo similiter judex est pars necessaria in civitate magis quam [1] propugnativum et magis quam illa quæ ordinatur ad usum corporis. Probat autem Philosophus de istis quod sint partes, magis quam de aliis, quia de istis minus videbatur quod essent necessariæ ; et præcipue minus videretur si civitas esset instituta, gratia ipsius vivere absolute.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ostendit quod consiliativum sit pars civitatis. Et dicit quod consiliativum est pars civitatis. Et ratio hujus est, quia consiliari est opus politici : habet enim politicus consiliari de conferentibus ad finem civitatis : quare manifestum est quod ad politicum pertinet consiliari. Sed quæ pertinent ad politicum, secundum quod hujusmodi, sunt de necessitate civitatis : quare consiliativum est pars civitatis. Ista autem, scilicet consiliativum et judicativum, utrum separatim existant, ut alius sit ille qui judicat, alius sit qui consiliatur, alius qui in armis est, alius qui colit agros, sive non separatim existant, sed unus et idem sit qui judicat et consiliatur, nihil differt ad propositum : hoc enim possibile est : videmus enim quod idem potest esse miles et agricola : similiter idem potest esse judicans et consilians. Si igitur miles et agricola sint partes civitatis, manifestum quod et ista et illa quæ ordinatur ad bella, pars erit ipsius.

Deinde cum dicit « septima autem »

Ostendit quod divites sunt partes civitatis. Et dicit quod septima pars civitatis computando omnes præcedentes, est illa quæ ministrat divitias, quam partem dicimus opulentos. Cum enim civitas debeat esse per se sufficiens, oportet quod habeat divitias, aliter non esset ; et ideo illi sunt necessarii in civitate, qui habent hujusmodi divitias.

Deinde cum dicit « octava autem »

Ostendit quod directivum populi sit pars civitatis. Et dicit quod octava pars civitatis est illa quæ magistratus gerat, idest directiva sit populi. Ista autem est necessaria, quia populus est sine ratione ; et ideo indiget aliquo directivo, ne præter rationem moveatur.

Deinde cum dicit « reliqua autem »

Ostendit quod suprema pars civitatis est necessaria. Et dicit quod pars administrativa est in civitate circa principatus, necessaria est in civitate, quia civitas non potest esse sine principibus. Cujus probatio est, quia politia est ordo principatuum et maxime primi : ergo manifestum est quod necesse est aliquos esse in civitate potentes principari, vel semper, vel aliquando unus principetur, aliquando alius. Similiter alia, de quibus dictum est scilicet de consiliatione et de illo qui determinat disceptationem inter aliquos altercantes de justo, oportet esse in civitate. Si igitur hæc in civitate fieri possunt bene et juste, et injuste et male : oportet autem hoc fieri bene, hoc autem non potest esse sine virtute dirigente, manifestum quod necesse est aliquos viros politicos principari in civitate secundum virtutem. Sic igitur apparet quod sunt plures partes civitatis differentes secundum speciem et rationem : quare erunt plures po-

[1] Al. : « et quam. »

litiæ. Si autem aliquis dicat quod superius dictum est quod sunt sex, tres rectæ, et tres transgressæ, et non plures; dicendum quod superius dixit quod sunt sex genera politiæ et non plures: quædam tamen ipsarum habent species sub se contentas, et sic hic loquitur: unde vult probare quod sunt plures politiæ secundum species.

Deinde cum dicit « alias quidem »

Ostendit quæ sunt principales inter istas secundum intentionem aliorum. Et dividitur in duas, secundum quod per duas rationes ostendit quod iidem possunt esse consiliantes et judicantes, quæ sunt principales. Secunda, ibi, « Adhuc autem etc. » In prima dicit quod cum sint multæ partes civitatis; duæ tamen videntur esse principales, et maxime oppositæ; scilicet divites et egeni. Alias enim partes contingit multis eisdem existere simul: verbi gratia, iidem possunt esse propugnantes et agricolæ et artifices. Iterum iidem possunt esse consiliantes et judicantes. Iterum cum his possunt esse virtuosi. Sed impossibile est unum et eumdem simul esse divitem et pauperem. Propter quod manifestum est quod divites et egeni videntur esse maxime principales partes civitatis, et maxime differentes. Propter quod duæ maxime videntur partes civitatis esse in quibus divites vel pauperes principantur.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem. Et dicit quod iterum divites et egeni videntur duæ partes esse civitatis maxime contrariæ, quia ut in pluribus divites sunt pauci et pauperes multi. Quare manifestum est quod politiæ quæ determinantur secundum excessus istarum partium erunt duæ politiæ maxime contrariæ et diversæ. Ex quo manifestum est quod popularis et paucorum sunt duæ politiæ diversæ et distinctæ, quamvis autem dives secundum quod dives et pauper secundum quod hujusmodi, maxime differant, ne unus et idem simul possit esse dives et pauper, tamen non maxime differunt secundum rationem bonitatis et malitiæ. Et ideo considerando secundum rationem boni et mali non maxime differunt, sed sunt aliæ quæ plus differunt. Ulterius concludit quod dictum est prius quod sunt plures politiæ quam quæ dictæ sunt et propter quam causam.

LECTIO IV.

Popularis administrationis quinque modi enumerantur, et paucorum status quatuor: quorum ultimi qui non legibus sed decretis regnant, persimiles sunt tyranno.

ANTIQUA.

Quod autem sint et democratiæ species plures et oligarchiæ, dicamus; manifestum autem hoc et ex dictis.

Species enim plures populi et dictorum insignium sunt: puta populi quidem species, una quidem agricolæ, altera autem quæ circa artes. Alia autem foralis, quæ circa emptionem et venditionem versatur. Alia autem quæ circa mare: et hæc quidem bellica, hæc autem pecuniativa, hæc autem vectiva, hæc autem piscativa. In multis enim locis singula, horum multæ turbæ; puta piscatores quidem in Tarento et Bizantio. Trierale autem Athenis, negotiativum autem in Ægina et Chio, transvectivum autem in Tenedo. Adhuc autem quod manuale, et quod modicam habet substantiam, ut non possit vacare. Adhuc quod quidem ex ambobus civibus liberum; et utique si qua talis alterius multitudinis species.

Insignium autem, divitiæ, nobilitas, virtus, disciplina, et iis similia, dicta secundum eamdem differentiam.

Democratia igitur est prima quidem quæ dicitur maxime secundum æquale: æquale enim ait lex talis democratiæ nihil magis existere egenis vel divitibus, neque dominos esse utroscumque sed simi-

RECENS.

Nunc autem et democratiæ et oligarchiæ plura esse genera ostendamus.

Licet vero hoc intelligere etiam ex iis quæ dicta sunt.

Plura enim genera sunt et populi et eorum, qui clari nobilesque dicuntur: ut populi genus unum constituunt agricolæ, aliud artifices, aliud forenses qui in emendo et vendendo vitam conterunt; aliud, qui in mari assidue versantur. Atque hujus generis alii sunt militares, alii pecuniæ faciendæ studio dediti; alii portitores ac trajectores, alii piscatores. Multis enim in locis horum generum singulorum magna turba est, ut piscatorum Tarenti et Bysantii, hominum in triremibus occupatorum Athenis, mercatorum in Ægina et Chio, portitorum in Tenedo. Præter hos autem sunt ii qui operis et manibus suis victum parant; et quorum ita tenuis res familiaris est, ut non liceat eis otiosam vitam degere. Præterea aliqui sunt non ex utroque cive liberi; et si quid tale ceteræ multitudinis genus est. Nobilium autem et clarorum virorum alii ex divitiis claritatem consecuti sunt, alii ex præstantia generis, alii ex virtute, alii ex doctrina, et similibus quæ ex eadem differentia dicuntur.

Democratia igitur prima est ea quæ ex æqualitate maxime sic appellatur. Æqualitatem enim edicit lex quæ hujusmodi democratiæ est; nempe ut nihilo plus imperent locupletes quam egentes, neutrique

les similes. Siquidem enim libertas maxime est in democratia, sicut existimant quidam, et æqualitas, et utique erit maxime communicantibus omnibus maxime politia similiter. Quoniam autem amplior populus, dominans autem quod visum fuerit pluribus, necesse democratiam esse hanc. Una quidem igitur species democratiæ hæc.

habeant summam potestatem, sed utrique ut similes similiter. Nam si libertas in democratia est maxime (ut quidem existimant) et æqualitas: hæc maxime ratione fuerit, si inter omnes pariter fuerit reipublicæ administratio communis maxime. Quoniam autem populus multitudine et numero superat; id autem, quod a pluribus decretum est, ratum est: hanc esse democratiam necesse est. Unum igitur democratiæ genus hoc est.

Alia autem quod principatus sint ab honorabilitatibus et brevibus existentibus iis. Oportet autem ei qui possidet potestatem esse participandi, et carentem non participare.

Altera species democratiæ omnes quidem esse participantium, si solum sit civis, principari autem legem.

Altera autem species democratiæ, alia quidem esse eadem, dominans autem esse multitudinem et non legem.

Hæc autem fit quando sententiæ fuerint dominæ, sed non lex.

Accidit autem hoc propter demagogos. In quibus quidem enim quæ secundum legem democratizant, non fit demagogus, sed optimi civium sunt in præeminentia. Ubi autem leges non dominantur, hic fiunt demagogi. Monarchus enim fit populus compositus unus ex multis. Ipsi enim multi sunt domini, non ut unusquisque sed omnes. Quale autem dicat Homerus non bonam esse multi dominationem, utrum hanc vel quando plures sunt qui principantur ut unusquisque, incertum. Talis igitur populus veluti monarchus existens, quærit monarchizare, quia non subjicitur sub lege, et fit despoticus. Quare et adulatores honorati; et est populus iste proportionaliter tyrannidi monarchiarum. Propter quod et mos idem et ambo despotica meliorum; et sententiæ sicut ibi præcepta.

Et demagogus et adulator idem et proportionaliter: et maxime autem utrique apud utrosque valent. Adulatores quidem apud tyrannos. Demagogi autem apud populos tales.

Aliud est, ubi magistratus ex censibus, qui tamen sint angusti, deferuntur. Oportet autem ei qui censum justum acquisiverit, magistratum gerere licere; qui amiserit, non obtinere. Aliud genus democratiæ, ubi cives omnes, qui modo ab omni culpa et vitio liberi sint, reipublicæ administrationis sunt participes, ita tamen ut lex dominetur. Aliud genus, ut omnibus, si quis modo sit civis, jus sit obtinendi magistratus, ita tamen ut lex imperet. Aliud genus, ubi cetera quidem sunt eadem, penes multitudinem vero summa est rerum potestas, non penes legem.

Hoc autem fit, quum multitudinis decreta rata sunt, non lex. Atque hoc propter oratores populares, quos demagogos Græci nominant, evenit. Nam in civitatibus quæ ex lege a populo reguntur, demagogus non existit, sed optimus quisque civis principem in republica locum obtinet. Ubi vero leges non sunt ratæ neque summam auctoritatem habent, hic exoriuntur demagogi. Fit enim monarchia populus unus ex multis conflatus. Nam penes multos summa reipublicæ potestas est, non ut singulos, sed ut omnes. Qualem porro dicat Homerus non esse bonam multorum dominationem, utrum hanc, an ubi plures sunt qui imperant ut singuli, obscurum est.

Talis igitur populus, utpote qui sit monarchia, studet solus imperare, quia legum imperio non paret; et tale sibi jus imperiumque assumit in totam rempublicam, quale dominus in servos. Itaque assentatores apud eum honorati sunt; et talis populus proportione ex monarchiis tyrannidi respondet. Quocirca et iidem sunt mores, et uterque domini imperium in meliores usurpat: et hic sunt psephismata velut illic edicta; et demagogus et assentator sunt iidem et proportione inter se respondent. Et vero utrique apud utrosque valent plurimum; assentatores apud tyrannos, demagogi apud tales populos.

Sunt autem iis causa, ut sententiæ sint dominæ, sed non leges, omnia reducentes ad populum. Accidit enim ipsis fieri magnos propter populum quidem esse dominum omnium, opinionis autem populi hos; suadetur enim multitudo iis.

Adhuc autem qui principatus accusant, aiunt oportere populum judicare, hic autem gaudenter recipit advocationem. Quare dissolvuntur omnes principatus.

Rationabiliter autem utique videbitur increpare qui dicit talem esse democratiam, non politiam: ubi enim non principantur leges, non est politia. Oportet enim legem quidem principari omnium. De singularibus autem principatus et politiam judicare.

Quare siquidem est democratia una politiarum, manifestum, quod talis institutio in qua sententiæ omnia dispensant, neque democratia proprie; nullam enim sententiam contingit esse universalem. Species quidem igitur democratiæ determinatæ sint in hoc modo.

Quam ob rem autem rata sint psephismata et non leges, hi causam sustinent, qui omnia ad populum referunt. Evenit enim ut crescant et magni fiant, propterea quod populus quidem omnium rerum sit dominus, hi vero populi opinionis. His enim fidem habet multitudo. Præterea qui magistratus criminantur, populum judicare dicunt oportere; hic autem libenter provocationem recipit: quo fit ut magistratus omnes infirmentur.

Merito autem videtur reprehendere, qui dicit, hanc talem esse democratiam, non civitatis administrationem. Ubi enim leges non imperant, non est civitas vel politia. Oportet enim legem quidem civibus omnibus imperare; magistratus vero de singularibus, et rempublicam judicare. Quare, si democratia in reipublicæ administrandæ formis numeranda est, perspicuum est talem reipublicæ statum, in quo psephismate omnia administrantur, ne democratiam quidem esse proprie. Contingere enim non potest, ut ullum psephisma universum complectatur. Democratiæ igitur genera hoc modo sint explicata ac distincta.

Oligarchiæ autem species, una quidem esse principatus ab honorabilitatibus tantis, ut egeni non participent cum sint plures, licere autem possidenti participare politia.

Alia autem quando ab honorabilitatibus immensis sunt principatus, et eligunt ipsi eos qui deficiunt. Siquidem igitur ex omnibus iis hoc faciant, videtur hoc esse magis aristocraticum. Si autem ex aliquibus determinatis, oligarchicum.

Altera species oligarchiæ est quando puer pro patre unus fit.

Quarta autem quando exstiterit quod nunc dictum est, et principetur non lex, sed princeps: et est

Oligarchiæ autem genera quum sint plura, unum est, in quo magistratus mandatur ex censibus tam magnis, ut egentes, numero plures, eorum participes non sint, sed ei qui tantam rem acquisiverit, reipublicæ administrationis participi esse liceat. Aliud, quum ex amplis censibus creantur magistratus, et ipsi eos qui desunt cooptant. Si igitur ex his omnibus, qui censu sunt æquales, hoc faciant, videtur hoc esse potius aristocraticum: si vero ex quibusdam certis, oligarchicum. Aliud autem oligarchiæ genus est, quum filius in locum patris succedens magistratum capit. Quartum, quum et id quod nunc dictum est, usurpatur, et magistratus imperant, non

convertibilis hoc in oligarchiis, sicut tyrannis in monarchiis, et de qua diximus ultima democratia in democratiis. Et vocant et talem oligarchiam potentatum. Oligarchiæ quidem igitur species tot et democratiæ.

[illegible] atque hoc genus in ol[illegible] [illegible] vel tyrannidi respondet in monarchiis, et ei democratiæ, de qua postremo loco diximus, in democratiis, talemque oligarchiam dynastiam, id est potentatum, appellant.

Oligarchiæ igitur et democratiæ tot sunt genera.

Postquam Philosophus ostendit plures esse politias in generali, ostendit in speciali esse plures distinguendo quædam genera ipsarum, sicut popularem et paucorum. Et dividitur in duas. In prima præmittit intentum suum. Secundo prosequitur, ibi, « Species enim etc. » In prima dicit quod postquam dictum est quod sint plures species politiæ in generali, dicendum est quod plures sunt species popularis et paucorum ; et hoc manifestum erit ex eodem principio ex quo probatum fuit in generali quod sunt plures species politiæ.

Deinde cum dicit « species enim »

Prosequitur ; et primo ostendit quod sunt plures politiæ populares et plures paucorum. Et primo in generali. Secundo in speciali et divisim, ibi, « Democratia igitur. » In prima intendit istam rationem. Secundum distinctionem partium pertinentium ad speciem, distinguitur species. Sed partes materiales populi pertinentes ad rationem status popularis, et partes divitum pertinentes ad rationem potentiæ paucorum sunt plures : quare sunt plures species popularis et paucorum. Hujus rationis declarat minorem. Et primo, quod sunt plures partes populi. Secundo quod sunt plures partes divitum, ibi, « Insignium autem etc. » In prima dicit quod plures sunt partes populi, differentes secundum speciem ; et divitum similiter. Una quidem species vel pars populi est agricultura : alia circa artes, sicut operatores, alia quæ versatur circa emptionem et venditionem ; alia quæ circa mare ; et ista multas habet sub se species. Quædam enim est quæ ordinatur ad bellicas operationes, alia quæ ad pecunias acquirendas ; alia est nautica solum quæ merces vehit ; alia ad piscandum. In diversis autem locis multi sunt operantes secundum singula istorum, sicut in Tarento et Bizantio multi sunt piscatores : Athenis sunt multi nautæ. In Ægina vero et Chio sunt multi negotiantes in mari. Et in Tenedo multi sunt transportantes per mare. Ulterius est alia pars populi quæ dicitur manualis, quæ laborat manibus. Hoc autem est, quia modicam habent substantiam tales, unde possunt vivere ; et ideo non possunt vacare speculationi vel actibus bellicis. Ulterius est alia species populi : scilicet si aliquis homo [1] natus sit ex duobus civibus liber, pars populi est. Iterum si sit aliqua alia species multitudinis, pars populi est.

Deinde cum dicit « insignium autem »

Ostendit quod sunt plures partes divitum. Et dicit quod insignium plures sunt partes. Quidam enim sunt divites, quia divitias habent. Alii nobiles, alii virtuosi et disciplinati ; et quicumque alii similes istis, secundum eumdem modum partes sunt insignium.

Deinde cum dicit « democratia igitur »

Prosequitur modos popularis et paucorum in speciali et divisim. Et dividitur in duas : quoniam in prima parte ponit modos popularis et paucorum. Secundo cum dicit, « Adhuc autem etc. » Ponit modos status optimatum. Adhuc prima dividitur in duas. Quoniam in prima ponit modos istarum politiarum. Secundo assignat rationem istorum. Secunda ibi, « Non oportet autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima enumerat modos popularis. In secunda modos paucorum, ibi, « Quare siquidem etc. » Prima in quinque, secundum quod enumerat quinque modos popularis : quorum tamen primus et ultimus in unum incidunt, ut videbitur. Secunda ibi, « Alia autem etc. » Tertia ibi, « Altera species. » Quarta ibi, « Alia species. » Quinta ibi, «Altera species etc.» In prima dicit quod prima species popularis, quæ maxime dicitur popularis, est in qua principantur secundum omnimodam æqualitatem. Et hoc apparet ; quia lex fuit in tali politia, quod de honoribus non plus distribueretur divitibus quam egenis vel virtuosis quam non virtuosis sed æqualiter istis et illis. Iterum dicebat lex, quod isti non magis deberent dominari quam ille nec e converso, sed isti et illi indifferenter, quia sunt similes vel

[1] Al. : « non. »

æquales. Et ideo quia æqualitatem habent in libertate, æqualiter debent dominari et recipere de honoribus, non plus unus quam alter. Si enim libertas maxime sit in populari, ut dicunt plures, in ista autem sunt omnes æquales, manifestum est quod maxime erit politia et æqualitas secundum ipsam, si omnes communicent in omnibus æqualibus æqualiter. Et quod ista species sit popularis, probat sic. In ista enim specie politiæ dominatur populus sive multitudo ; quia omnes sunt æquales secundum libertatem et principatus distribuitur secundum ipsam. Et ideo multitudo tota dominatur : sed ubi multitudo dominatur popularis est : hæc igitur est una species popularis.

Deinde cum dicit « alia autem »

Ponit secundam speciem. Et dicit quod secunda species popularis est in qua assumitur aliquis ad principatum propter aliquem terminum divitiarum parvum quidem. Et adjungit parvum, ad hoc, ut plures possint regere. Si enim non assumerentur nisi qui magnum possiderent censum, esset admodum paucorum, et sic non esset popularis.

Deinde cum dicit « altera species »

Ponit tertiam speciem. Et dicit quod tertia species popularis est, in qua omnes habiles sunt ad magistratus gerendos, dummodo non sint obnoxii ex aliqua causa ; puta quia ex aliquo crimine civilitatem amiserint, ut contingit capite diminutis, aut quia servi sint vel aliquo alio modo civilitate careant. Et in isto principatu principans principatur secundum legem. Cum enim quilibet assumatur et quilibet ex se non potest esse sufficiens dirigere, oportet quod sit dirigibilis et a lege dirigatur. Iterum non etiam possunt vacare ; ideo oportet quod secundum legem principentur.

Deinde cum dicit « altera autem »

Ponit quartam speciem. Et dicit quod quarta species popularis est, in qua aliqui assumuntur ad principatum, sive sint servi, sive liberi, dum tamen sint in civilitate. Et quia non omnes tales possunt vacare ad principatum, oportet quod principentur secundum legem, sicut prius.

Deinde cum dicit « hæc autem »

Ponit quintam speciem : et videtur eadem esse cum prima, nisi quod in ista repetit magis determinate quod dixit in prima. Et dividitur in duas. In prima ponit speciem istam. In secunda ostendit, quod non est vere politia nec status popularis, ibi, « Rationabiliter autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima ponit speciem istam. In secunda ostendit propter quam causam accidit, ibi, « Accidit autem etc. » In prima dicit quod quinta species quæ videtur esse eadem cum prima, est quando multitudo principatur non secundum legem, sed secundum decretum. Et est intelligendum quod decretum intelligitur dupliciter. Uno modo dicitur enunciatio quædam universalis de particularibus operabilibus, sicut dicit Philosophus secundo *Rhetoricæ* suæ. Alio modo dicitur judicium aliquod de aliquo operabili ; et sic sumitur hic decretum. Et differt a lege ; quia lex est de universali et obligat ad futurum, decretum vero isto modo sumptum est de particulari operabili et obligat ad præsens tantum.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Declarat propter quam causam iste modus accidit. Et dividitur in duas. In prima proponit quod accidit propter doctores populi et suasores. Et assignat causam quare isti introducti sunt. In secunda assignat causam popularis reipublicæ prædictæ ex dictis, ibi, « Sunt autem iis. » Prima in duas. In prima ostendit quare doctores sunt introducti. Secundo comparat eos ad adulatores, ibi, « Demagogus. » Dicit igitur quod accidit populum dominari non secundum legem, sed secundum sententiam populi propter præpotentes. Et hoc apparet ; quia in his popularibus in quibus principatus est secundum legem, non oportet quod sit ductor, sed sunt viri optimi in præeminentia. Tunc enim populus non ducitur secundum solam voluntatem alicujus, sed secundum legem. Præpotens autem ducit populum secundum suam voluntatem, non secundnm legem. Sed ubi non est principatus secundum legem, ibi est ductor et suasor, quia populus deficit a ratione. Et ideo indiget aliquo ductore ; et cum non ducatur secundum legem, oportet quod secundum rationem vel voluntatem alicujus. Talis vero est præpotens et suasor ; et cum totus populus compositus ex multis dominatur, est sicut monarcha et princeps unus. Omnes enim principantur non divisim, sed conjunctim. De quo dixit Homerus quod non est bonus principatus ubi multitudo principatur. Sed incertum est, utrum intellexit Homerus quod quando tota multitudo dominatur, sicut unus monarcha conjunctim, non sit per se bonus princi-

patus, vel quando populus dominatur, ita quod unusquisque dominetur. Sed quando hujusmodi populus qui est sicut monarcha quidam vult regere civitatem monarchice, et quia hoc non facit ad utilitatem omnium, sed sui et contra voluntatem insignium, oportet quod dominative principetur, idest principatu domini ad servum, propter quod accidit quod adulatores acceptantur et honorantur a talibus, quia acceptantur et honorantur a tyrannis. Cujus ratio est, quia adulator est qui dicit et operatur ea quæ opinatur placere, in nullo volens contristari. Unusquisque autem diligit suam excellentiam et vult esse certus de ipsa : et ideo libenter audit ipsam et illum qui testatur de ea. Sed adulator dicit excellentiam alterius affirmando, ut sibi placeat, et ideo honoratur. Et quia in ista politia sunt aliqui qui dicunt excellentiam populi, cum dicunt quod omnia debent referri in populum, et quod unus non debet magis dominari quam alius, et quod sunt omnes æquales, ideo in tali politia adulatores, sive ductores, honorantur vel acceptantur. Populus etiam iste qui sic principatur, proportionabiliter se habet tyrannis in monarchiis in quibus unus principatur. Et ideo eadem consuetudo et idem mos in utroque : in utroque enim opprimuntur meliores : est enim principatus eorum dominativus respectu meliorum, quia opprimunt ipsos, et non intendunt bonum eorum per se. Iterum in principatu istorum sunt decreta, sicut in tyrannide sunt præcepta ad opprimendum meliores.

Deinde cum dicit « et demagogus »

Comparat ductorum ad adulatorem ; dicens quod ductor et adulator sunt idem, et proportionantur. Uterque enim vult dicere vel facere quod placeat aliis. Sed differunt, quia ductor dicit ea quæ placent populo : sed adulator dicit ea quæ placent tyranno, quia tyrannus et populus habent magnam potestatem. Manifestum est quod uterque habet magnam potestatem : sed ductor apud populum, adulator apud tyrannum.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Declarat propter quid accidit talis politia. Et dividitur in duas. Primo assignat causam propter quam sit principatus in ista politia secundum decretum non secundum legem. Secundo assignat causam quare totus populus dominatur, ibi, « Adhuc autem etc. » In prima dicit quod ductores sunt causa quare populus dominatur secundum sententiam suam, non secundum leges. Dicunt enim ductores et præpotentes omnia debere referri in populum ; et quod unus non debet magis dominari quam alius, et quod omnes sunt æquales. Hæc autem placent populo ; ideo dominatur secundum sententiam ; et quia populus principatur omnibus, contingit quod isti sunt magni et magnam potentiam habent. Isti enim tenent opinionem populi : sunt enim tria quæ faciunt ad bene persuadendum secundum Aristotelem secundo *Rhetoricæ* : scilicet prudentia, virtus et benevolentia. Et propter istud tertium doctores de facili suadent populo ; sunt enim eis benivoli.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Declarat quare totus populus principatur. Et dicit quod isti ductores accusantes principatus, in quibus unus vel pauci principantur, dicunt quod tota multitudo debet dominari et judicare quæ fiunt per alios magistratus. Omnia enim debent referri ad populum ; et melius est totum principari quam partem. Populus autem gratanter recipit hanc allegationem ; omnes enim faciliter exaudiunt proponentes pro eis ad quæ inclinantur ; sicut intemperatus pro actu intemperantiæ. Propter quod cum potestatem habeant principantur, destruentes alios principatus.

Deinde cum dicit « rationabiliter autem.

Declarat quod hujusmodi politia in qua principatur populus non secundum legem, sed secundum sententiam, non est proprie politia, nec status popularis. Et primo declarat quod non est proprie politia. Secundo quod proprie non est popularis, ibi, « Quarum quidem etc. » In prima dicit quod rationabiliter videtur dicere ille qui dicit quod hujusmodi popularis non est proprie politia. Et ratio hujus est quia ubi non principantur leges, non est politia, quia oportet in politia legem principari in omnibus. Oportet enim principatum et politiam judicare de singularibus. Judicant autem secundum leges, ubi leges provident ; ubi vero non, tunc magistratus supplent et decernunt. Et ideo ubi est politia, leges principantur. Sed in tali populari statu non principantur leges, sed sententia populi : ergo talis popularis status non est politia proprie. Sed aliquis argueret contra illud quod dicit quod ubi leges non prævalent, non est respublica : quia

monarchia regalis politia est, tamen non est principatus secundum legem, sed secundum voluntatem et rationem principantis. Ad hoc posset aliquis dicere breviter quod quædam est politia monarchica in qua unus dominatur. Alia est politia poliarchica in qua plures principantur. In politia poliarchica non corrupta, principatus est secundum leges, et de tali loquitur hic Aristoteles ; in alia non. Aliter dicendum est et melius quod in omni politia recta principans dominatur secundum leges, quia in omni politia principatur aliquis secundum aliquam regulam, quam dicimus legem. Sed in quibusdam illa regula est interior existens in voluntate et ratione, in quibusdam est extra in scripto. In monarchia regali, monarcha habet istam regulam quæ est in voluntate et ratione ejus in politia poliarchica est extra in scripto. Quod ergo dicebatur quod ubi est politia ibi est principatus secundum legem, verum est : vel intrinsecam, vel scriptam. Hic autem intelligit de scripta ; et ideo non multum differt a prima, sed eam declarat.

Deinde cum dicit « quare siquidem »

Ostendit quod non est proprie popularis. Et dicit quod popularis est politia quædam : sed talis popularis in qua sententiæ principantur non leges, non est politia : quia politia est secundum leges, quæ sunt de universalibus : sed sententiæ sunt de particularibus non universalibus : nulla enim sententia est universalis secundum quod hic intendimus de ipsa, ut dictum est prius ; quare manifestum est quod talis popularis non est proprie popularis. Ulterius concludit quod species popularis determinantur hoc modo.

Deinde cum dicit « oligarchiæ autem »

Enumerat modos paucorum : et dividitur in quatuor secundum quod ponit quatuor. Secunda ibi, « Altera species etc. » Tertia ibi, « Alia autem quando etc. » Quarta ibi, « Quarta species etc. » In prima dicit quod una species paucorum est, in qua distribuuntur principatus secundum quamdam honorabilitatem, puta divitiarum vel generis, ita quod egeni non attingant ad ipsos quamvis sint plures. In paucorum autem ista licitum est principanti attingere ad eamdem rempublicam, scilicet quantum ad consilium et deliberationes communes et tractatus.

Deinde cum dicit « alia autem »

Ponit secundam speciem. Et dicit quod alia est species paucorum in qua distribuuntur principatus secundum minores census, et principantes possunt eligere alios consocios suos si aliqui deficiant. Et si eligant illos qui deficiunt ex quibuscumque, dum tamen virtuosi sint, optimatum est ; si autem ex aliquibus ex divitibus vel nobilibus, tantum paucorum.

Deinde cum dicit « altera species »

Ponit tertiam speciem. Et dicit quod tertia species est, quando principatus distribuitur secundum honorabilitatem majorem, ad hæc divitiarum aut generis, et filius in principatu succedit patri, et fit princeps pro patre.

Deinde cum dicit « quarta autem »

Ponit quartam speciem. Et dicit quod quarta species est quando aliqui principantur propter honorabilitatem maximam, et filius succedit patri. Et in isto principatu non principatur lex, sed princeps secundum voluntatem propriam : et sic se habet ista inter paucos, sicut tyrannus inter monarchias. Sicut enim in tyrannide tyrannus principatur primo et per se propter bonum suum, et bonos opprimit, sic in isto principatu princeps principatur propter bonum suum. Et ideo, sicut inter monarchias tyrannis est pessima, sic inter paucorum potentias ista est pessima. Et sicut popularis ultima de qua dictum est, inter omnes species popularis pessima est, assimilatur enim tyrannidi, sicut dictum est prius ; sic inter potentias paucorum ista est pessima : et talem paucorum potentiam vocant paucorum potentiam, quia potentes valde principantur. In fine concludit quod tot sunt species popularis et paucorum, ut dictum est.

LECTIO V.

Comprobat singulas quasque species popularis administrationis, et paucorum, superius enumeratas.

ANTIQUA.

Non oportet autem latere, quod in multis locis accidit, ut politia quidem quæ secundum leges non sit democratia, propter assuetudinem autem et modum politizet et democratizet. Similiter autem rursum apud alios enim quædam quæ secundum leges politiam esse magis democraticam, assuetudinibus autem et modo oligarchizare magis.

Accidit autem hoc maxime post transmutationes politiarum : non enim statim transmutantur, sed amant in primis paulatim rapientes ex invicem, ut leges quidem permaneant quæ prius extiterunt, obtineant autem quæ transmutant politiam.

Quod autem sint tot species democratiæ et oligarchiæ, ex ipsis, quæ dicta sunt, manifestum. Necesse enim aut omnes dictas partes populi communicare politia, aut has quidem, has autem non. Quandoquidem igitur quod agricultivum, et quod possidet mediocrem substantiam, fuerint dominantes politiæ, politizant secundum leges; habent enim vivere laborantes, non possunt autem vacare. Quare legem scientes convocant necessariissimas congregationes: aliis autem participare licet, cum possideant honorabilitatem determinatam a legibus, propter quod omnibus possidentibus licet participare. Universaliter quidem enim non licere omnibus, oligarchicum; licere autem vacare impossibile non existentibus proventibus. Hæc quidem igitur una species democratiæ propter causas has.

Altera autem species propter consequentem electionem; est enim et omnibus licere non refutatis secundum genus, participare tamen potentibus vacare. Propter quod quidem in tali democratia leges principantur propter non esse proventum.

Tertia autem species omnibus licere quicumque liberi fuerint participare politia; non tamen participare propter prædictam causam. Quare necessarium, et in hac principari legem.

Quarta autem species democratiæ temporibus ultimo in civitatibus facta. Quia enim factæ sunt civitates majores multo quam a principio, ut proventes existunt et opulentiæ, participant quidem omnes politia propter excessum multitudinis; communicant autem et politizant quia possunt vacare etiam egeni accipientes mercedem. Et maxime autem vacat talis multitudo : neque enim impedit ipsos, neque propriorum cura : divites impedit autem, ut sæpe non communicent congregationi, neque ei quod est judicare. Propter quod fit multitudo egenorum dominans politiæ, sed non leges. Species quidem igitur democratiæ, tot et tales propter has necessitates sunt.

Oligarchiæ autem quando quidem plures habent substantiam, minorem autem et non multam valde, primæ oligarchiæ species est; faciunt enim potestatem principandi possidenti, et propter multitudinem esse principantium politeumate necesse non homines, sed legem esse dominans. Quanto enim utique

RECENS.

Ignorare autem non oportet, multis in locis evenire ut reipublicæ administrandæ ratio consentanea cum suis legibus non sit, illa quidem non popularis, sed propter mores et vitæ rationem populariter civitas administretur. Itemque rursus apud alios, ut administratio civitatis, quæ consentiat legibus, sit aliquantum popularis, institutis vitæ et moribus sit oligarchia potius. Evenit autem hoc maxime mutatis reipublicæ administrandæ formis. Non enim statim consueverunt homines immutari et in alios mores migrare; sed satis habent primo, si pauca alii ab aliis, quasi plus habere cupientes, detrahant sibique assumant. Itaque leges quidem manent, quæ erant antea; sed superiores sunt qui reipublicæ administrandæ formam immutarunt.

Tot autem esse democratiæ et oligarchiæ genera, ex iis ipsis, quæ dicta sunt, intelligere licet. Necesse enim est, aut cum omnibus illis populi partibus, quæ a nobis commemoratæ sunt, reipublicæ administrationem communicari; aut cum his communicari, cum illis non. Quum igitur pars quæ agriculturæ operam dat, quæque mediocres rei familiaris facultates possidet, in sua potestate habet reipublicæ administrationem, ex legum præscripto rempublicam administrant : habent enim unde vitam tolerare queant opere rustico faciendo; neque tamen iis otiosis esse licet. Itaque lege adhibita, in concione de rebus necessariis deliberant. Aliis autem ad rempublicam patet aditus, ubi acquisiverit censum a legibus præstitutum. Omnino enim non omnes esse reipublicæ administrationis participes, oligarchiæ proprium est. Otiandi autem licentia constare non potest, nisi reditus suppetant. Hoc igitur unum democratiæ genus est propter has causas.

Alterum est propter eam, quæ deinceps sequitur, eligendorum magistratuum rationem. Fit enim ut liceat omnibus, quos modo generis exceptio non repellat, ad rempublicam accedere, si quidem otiari possint. Quocirca in tali democratia leges imperant, quia vectigal non suppetat. Tertium genus est, ubi licet omnibus, qui modo liberi sunt, ad rempublicam administrandam accedere, sed non administrant rempublicam propter eam causam quæ ante dicta est. Quare etiam in hac legem imperare necesse est. Quartum democratiæ genus est ea quæ postrema omnium in civitatibus nata est.

Nam propterea quod civitates omnes multo majores factæ sunt, quam erant ab initio, et quia vectigalium copia abundare cœperunt, patet quidem omnibus ad rempublicam administrandam aditus propter ingentem multitudinem ; in societatem autem et communionem reipublicæ gerendæ recipiuntur etiam pauperes, propterea quia otiari possunt, dum mercedem accipiunt. Et vero maxime otiatur talis multitudo : non enim eos impedit rei familiaris procuratio : at divites impedit. Quare sæpenumero neque in conciones cum reliquo populo conveniunt, neque judicandi munere communiter cum aliis civibus funguntur. Ex quo in multitudinis egentium potestatem reipublicæ administratio redigitur, non in legum est. Democratiæ igitur genera tot et talia sunt propter has necessitates.

Quod ad oligarchiæ autem genera attinet, ubi plures rem habent, sed angustiorem neque admodum amplam, hoc primum oligarchiæ genus est. Faciunt enim potestatem reipublicæ administrandæ ei qui rem acquisiverit. Et propterea quod multi sunt reipublicæ administrationis participes, necesse est, non

plus distant a monarchia et neque tantam habeant substantiam, ut vacent negligentes, neque tam modicam ut nutriantur a civitate, necesse legem velle ipsi principari, sed non ipsos.

Si autem utique pauciores sunt qui substantias habent quam qui prius, ampliorem autem, secundæ oligarchiæ fit species: magis enim potentes supergredi volunt, propter quod ipsi quidem eligunt ex multis eos, qui ad politeuma admittuntur. Quia autem nondum sic fortes sunt ut sine lege principentur, legem ponunt talem.

Si autem invaluerint pauciores existentes habere majores substantias, tertius gradus fit oligarchiæ; scilicet per se ipsos principatus habere; secundum legem autem præcipientem morientium filios succedere.

Quando autem jam plures invaluerint substantiis et multis amicis, prope talis potentatus monarchia est, et domini fiunt homines, sed non lex, et quarta species oligarchiæ hæc est, convertibilis ultimæ democratiæ.

penes homines, sed penes legem reipublicæ summam esse potestatem. Quanto enim longius absunt a monarchia, neque tantas facultates habent rei familiaris, ut omni cura soluti otiari possint, neque rursum ita tenues, ut eos alere debeat civitas: necesse est iis æquum videri, legem imperare, non ipsos.

Quod si sint pauciores qui rem habeant, quam qui prius dicti sunt, sed ampliorem habeant, secundum fit oligarchiæ genus. Nam quia plus valent, superiora omnia habere volunt. Quapropter ex aliis civibus ipsi legunt eos qui rempublicam sint gesturi; propterea autem quod nondum ita opibus valent, ut sine lege imperare possint, talem legem ferunt.

Quod si magis etiam suam potentiam intendant, eo quod, quum sint pauciores, ampliores rei familiaris copias habeant, tertium oligarchiæ fit incrementum; in quo per se quidem magistratus obtinent, sed ex lege tamen, quæ jubet magistratuum filios in patrum demortuorum locum succedere. Ubi vero jam et rei familiaris copiis et amicorum multitudine supra modum aucti fuerint, ad monarchiam talis potentatus prope accedit; et tum penes homines, non penes legem, summæ rei potestas est. Atque hoc est quartum oligarchiæ genus, quod ultimo democratiæ generi altera ex parte respondet.

Postquam Philosophus posuit modos popularis paucorum, ponit incidens unum. Et dividitur in duas. In prima ponit incidens. In secunda ostendit propter quam causam illud contingit, ibi, « Accidit autem etc. » In prima dicit quod istud non debet nos latere quod accidit in multis locis, quod aliqua politia son sit secundum leges popularis, sed propter consuetudinem et modum ipsam contingit esse popularem : similiter e contrario apud alios contingit, ut sit popularis respublica secundum leges, sed per assuefactionem contingit cives vivere secundum rempublicam paucorum. Sed illud non videtur esse verum; quia leges sunt de conferentibus ad finem reipublicæ : ergo si aliqui vivant secundum unam rempublicam, et regantur per leges alterius reipublicæ, simul et semel intendunt diversos fines, vel eadem respublica intendit in diversos fines : sed hoc est impossibile : quare non videtur esse possibile, quod aliqui vivant secundum unam rempublicam et leges sint alterius reipublicæ. Dicendum quod non est possibile quod aliqui simpliciter vivant secundum unam rempublicam et simpliciter leges in illa sint secundum aliam, quia simul tenderent in diversos fines simpliciter, quod non est possibile est, quod aliqui secundum quid vivant secundum unam rempublicam, et secundum quid regantur legibus alterius reipublicæ; vel simpliciter quidem vivant secundum unam rempublicam, regantur autem in aliquibus legibus alterius, vel e contrario. Et id est causa dissensionis in aliquibus civitatibus, quod aliqui vivant secundum unam rempublicam et leges sint secundum aliam; quia ille qui cognoscit leges; et hoc est causa dissensionis.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Ostendit quando et propter quam causam accidit aliquos vivere secundum unam rempublicam et leges secundum aliam. Et dicit quod hoc, quod dictum est maxime contingit post transmutationes rerumpublicarum. Cum enim una civitas transmutatur de republica in aliam, non statim transmutatur. Sicut enim in medicinalibus subitæ transmutationes nocivæ sunt, sic in rebuspublicis; et ideo cum transmutatur de una republica in aliam, aliquid retinet de prima. Amant enim cives ea quæ sub prima republica continebantur : et ideo aliquid retinentes de prima, transmutantur ad aliam, quasi paulatim aliquid accipientes de posteriori, secundum aliud dimittentes primam; ita quod accidit, quod leges primæ reipublicæ remaneant secundum aliud, et vivant secundum rempublicam ad quam transmutantur.

Deinde cum dicit « quod autem »

Assignat rationem modorum popularis et paucorum. Et primo assignat rationem modorum popularis. Secundo paucorum, ibi, « Oligarchiæ autem etc. » Prima in quatuor, secundum quod assignat rationem quatuor modorum popularis. Secunda ibi, « Altera autem species etc. » Tertia ibi, « Tertia autem species etc. » Quarta

ibi, « Quarta etc. » In prima dicit quod ex his quæ dicta sunt, apparet quod sunt tot modi popularis et paucorum : quia in populari, aut principantur omnes, aut plures. Et si plures, aut illi : contingit enim considerare agricolas et alios artifices. Et si agricolæ et illi qui habent divitias mediocres, ita quod non sunt excellenter divites, nec nimis pauperes, sed mediocriter se habent, principantur secundum leges, non secundum voluntates eorum, est primum modus. Et ratio hujus est, quia agricolæ habent vivere de agricultura circa quam oportet eos laborare ; et ideo non possunt vacare congregationibus civitatis : unde principantes talibus scientes leges non faciunt congregationes nisi pro magnis et valde necessariis casibus ; et quia multitudo non vult aliter subjici, et oportet aliquos quandoque assumi ad principatum, ordinatur quod principentur secundum leges. Alii etiam qui habent aliquam dignitatem divitiarum aut generis moderatam secundum legem, possunt assumi ad principatum. Et ideo omnes qui habent possessiones possunt assumi, ut melius possint vacare. Si enim non possunt assumi omnes qui habent aliquam dignitatem possessionis, erit paucorum in qua non omnes assumuntur, sed excellentes valde. Illi autem qui non habent aliquas divitias non possunt assumi, quia tales debent assumi ad principatum qui possunt vacare. Sed eum qui non habet aliquos proventus vel aliquas possessiones impossibile est posse vacare : quare manifestum est quod in tali principatu non assumuntur omnes, sed qui mediocres habent divitias. Et tunc concludit quod hæc est una species popularis et propter prædictas causas.

Deinde cum dicit « altera autem »

Assignat rationem secundæ speciei ; et dicit quod alia species popularis est, in qua aliqui assumuntur ad principatum per electionem consequentem, ad quam licet omnes attingere qui non sunt refutati secundum genus ; puta viles valde ; sed liberi simpliciter ex utroque cive libero, si tamen possint non refutati propter penuriam. Propter quod in illo principatu principantur secundum legem. Et ratio est, quia tota multitudo non habet sufficientes divitias : et ideo oportet committere principatum aliis : et quia subjici non vult omnino, ordinat multitudo quod principentur secundum legem.

Deinde cum dicit « tertia autem »

Assignat rationem tertiæ speciei. Et dicit quod tertia species quando quicumque fuerint, dum tamen liberi fuerint, quocumque modo assumantur ad principatum, non tamen principantur propter dignitatem aliquam divitiarum, sicut in aliis, sed assumuntur propter libertatem. In isto autem principatu ille qui dominatur principatur secundum legem. Et ratio hujus est, quia multitudo non habet divitias sufficientes ; et ideo oportet quod principatum committat omnibus, exceptis his de quibus non vult, aut subjici omnino voluntati alicujus ; et ideo ordinat quod principatus sit secundum legem.

Deinde cum dicit « quarta autem »

Assignat rationem quartæ speciei ; et dicit quod quarta species popularis quæ ultimo secundum tempus facta est in civitatibus, est, quando tota multitudo dominatur secundum sententias non secundum legem. Et ratio hujus est, quia civitates multo majores sunt, quam essent a principio ; et proventus et divitiæ multo majores. Et ideo quia multitudo magna est, multum habet et magnam potentiam. Et ideo omnes de multitudine attingunt ad principatum, quia possunt vacare etiam egeni qui non habent sufficientes divitias ; nec propter defectum divitiarum impeditur aliquis a principatu ; quia si contingat egenum principari accipit de communi aliquid. Maxime etiam ista multitudo potest vacare, quia non impeditur propter curam de propriis ; aliquas enim substantias habent ; sed divites impediuntur, ut frequenter non vadant ad congregationes civitatis, nec participent judicativo : divites enim volunt honorari, in congregationibus vero non honorantur, aut non tantum quantum credunt debere honorari ; et ideo non curent ire : iterum multas habent divitias ; et ideo nihil curant habere de communi. Item virtuosi nolunt ire, quia non honorantur vel non secundum quod deberent ; et ideo relinquitur quod sit multitudo pauperum et egenorum dominans et principans in tali republica secundum sententias, non secundum leges. Et tunc concludit dicens quod species popularis, et tot et tales sunt, et propter prædictas causas.

Deinde cum dicit « oligarchiæ autem »

Assignat rationem modorum potentiæ paucorum ; et dividitur in quatuor, secundum quod assignat rationem quatuor mo-

dorum ipsius. Secunda ibi, « Quanto enim etc. » Tertia ibi, « Si autem invaluerit etc. » Quarta ibi, « Quoniam autem jam etc. » In prima dicit quod quando sunt plures divites in civitate, non habentes tamen divitias excellentes, sed mediocres, tunc est prima species gubernationis paucorum. Hujusmodi enim dant potestatem principandi alicui habenti vel possidenti substantias sive divitias. Quia enim plures sunt qui potestatem habent, ideo eligunt alios; quia divites sunt, eligunt sibi similes. Unusquisque enim libentius eligit sibi similem, quam dissimilem. Et quoniam multi sunt in ista specie qui attingunt ad rempublicam et possunt attingere ad principatum, principes dominantur in ea non secundum ipsorum hominum voluntatem, sed secundum leges. Quanto enim magis distant a monarchia, quia scilicet multi sunt potentes attingere ad principatum voluntates habentes diversas non unam sicut monarchia, et quanto mediocriores substantias habent, non tantas ut possint multum vacare negligentes propria negotia, nec tam parvas, ut necessarie habeat vivere de communi, tantum plus volunt non seipsos principari, aut quia non possunt omnino vitare, aut quia timent gravari ab aliis; sed leges magis.

Deinde cum dicit « si autem »

Assignat rationem secundæ speciei; et dicit quod si sint pauciores divites quam prius principes, sed tamen ditiores quam qui prius, secunda species potentiæ paucorum est; quia ditiores sunt ideo volunt excedere alios et supergredi; et ideo potestatem habent eligendi ex multis illos qui deficiunt in principatu. Et quia non sunt adhuc ita potentes quod excedant multitudinem, permittunt quod principentur secundum legem.

Deinde cum dicit « si autem »

Assignat rationem tertiæ speciei; et dicit quod si adhuc fuerint pauciores divites quam prius et habentes majores divitias; tertia species est gubernationis paucorum. Et videntur principes per se habere quasi ex hæreditate principatus; et quia isti potentes sunt valde, ordinant et statuunt quod filii succedant eis in principatu.

Deinde cum dicit « quando autem »

Assignat rationem quartæ speciei; et dicit quod quoniam adhuc sunt pauciores divites quam prius, et multo ditiores et potentiores in amicis, est quarta species potentiæ paucorum: et tunc est hujusmodi principatus quasi monarchicus; quia illi qui principantur, principantur secundum suas voluntates, non secundum legem, sicut fit in monarchia regali, et propter potentiam ipsorum filii succedunt. Et ista quarta species potentiæ paucorum proportionatur quartæ speciei popularis; quia sicut illa pessima est inter populares, sic ista pessima est inter potentias paucorum, et tyrannidi assimilatur: principantes enim in ista propter bonum proprium principaliter dominantur; sic autem est in tyrannide.

LECTIO VI.

De optimatum administratione, et ejus variis speciebus, quæ ex commixtione virtutis ad divitias et multitudinem insurgunt.

ANTIQUA.

Adhuc autem sunt duæ politiæ præter democratiam et oligarchiam: quarum alteram quidem dicunt omnes, et dicta est quatuor politiarum species una. Dicunt autem quatuor: monarchiam, oligarchiam, democratiam, quartam vero vocatam aristocratiam: quinta autem est, quæ appellatur communi nomine omnium; politiam enim vocant: sed quia non sæpe fit, latet tentantes enumerare species politiarum, et utuntur quatuor solum, sicut Plato in *Politiis*.

Aristocratiam quidem igitur bene habet vocare, de qua pertractavimus quidem in primis sermonibus, eam enim quæ ex optimis simpliciter politicam secundum virtutem, et non ad hypotesim aliquam bonorum virorum, solam justum appellare aristocra-

RECENS.

Præterea vero præter democratiam et oligarchiam duæ sunt reipublicæ formæ, quarum alteram omnes commemorant et ex quatuor reipublicæ administrandæ formis hæc quarta numeratur, unumque genus est. Quatuor autem has dicunt monarchiam, oligarchiam, democratiam, et quartam, eam quæ aristocratia nominatur. Quinta autem est ea quæ communi omnium nomine appellatur politia. Sed quia non sæpe usurpatur, ignoratur ab iis qui reipublicæ formas et genera enumerare conantur: igitur quatuor duntaxat numerant, quemadmodum Plato in libris *De republica*.

Aristocratia igitur merito appellatur ea, de qua supra disputavimus. Ea enim reipublicæ administrandæ forma, quæ constat ex optimis viris simpliciter et ex virtute, non ad aliquem sibi propositum finem bonis, sola appellanda aristocratia est. In hac

tiam. In sola enim simpliciter idem vir et civis bonus, bonus est. Qui autem in aliis boni, ad politiam ipsorum sunt.

Sed sane sunt aliquæ quæ ad oligarchizatas habent differentias, et vocantur aristocratiæ, et ad vocatam politiam : ubi vero non solum respectu divitiarum, sed et respectu virtutis eligunt principatus, hæc politia differt ab ambabus, et aristocratica vocatur : etenim in non facientibus communem causam virtutis, sunt tamen quidam approbati, et qui videntur esse epiiches.

Ubi igitur politia respicit ad divitias et virtutes et populum velut in Carchedonia, hæc aristocratica est.

In quibus ad duo solum, ut quæ Lacedæmoniorum, ad virtutem et populum, et est mixtio horum duorum, democratiæ et virtutis. Aristocratiæ quidem igitur præter primam optimam politiam, hæ duæ species, et tertia, quæcumque ejus quæ vocatur politia inclinantur ad oligarchiam magis.

sola enim simpliciter idem est vir bonus et bonus civis. At qui in ceteris boni sunt, hi spectatis eorum ipsorum reipublicæ formis boni sunt. Verumtamen nonnullæ sunt reipublicæ formæ, quæ et a civitatibus paucorum imperio parentibus differunt, et ab ea quæ communi nomine appellatur politia, atque hæ aristocratiæ nominantur, in quibus quidem magistratus leguntur habita non solum divitiarum, verum etiam virtutis ratione. Hæc reipublicæ administrandæ forma et a duabus illis differt, et aristocratia appellatur.

Nam etiam in iis civitatibus, in quibus non est publica virtutis cura, sunt tamen aliqui, de quibus bene existimant reliqui cives, et qui habentur viri boni. Ubi igitur reipublicæ administrandæ ratio spectat et ad divitias et ad virtutem et ad populum, ut Carthagine, hæc optimatum potentiæ seu aristocratiæ convenit : etiam ea quæ ad duo tantum, virtutem et populum, ut Lacedæmoniorum civitatis administrandæ ratio. Horum enim duorum Lacedæmone confusio est, democratiæ et virtutis. Aristocratiæ igitur præter illam primam, optimam nempe omnium reipublicæ administrandæ formam, hæc duo genera sunt. In tertio genere locandæ sunt quæcumque ab ea reipublicæ forma, quæ politia nominatur, deflectentes ad oligarchiam magis propendent.

Postquam Philosophus determinavit de speciebus popularis et paucorum, determinat species optimatum : et dividitur in duas. In prima dicit quod præter istas respublicas, scilicet popularem et paucorum sunt aliæ duæ respublicæ. In secunda tangit modos optimatum status, ibi, « Aristocratiam quidem igitur etc. » In prima dicit quod præter duas prædictas politias, idest popularem et paucorum, sunt aliæ duæ, quarum alteram omnes loquentes de rebuspublicis ponunt et est una species inter quatuor respublicas quæ dictæ sunt prius ab aliis. Posuerunt enim antiqui quatuor respublicas ; scilicet monarchiam, paucorum, popularem et quartam optimatum dicunt. Sed tamen his quinta subest quæ communi nomine nominatur, scilicet respublica. Et quia ista respublica communi nomine dicta raro accidit, latet homines volentes distinguere species reipublicæ ; et ideo non habet nomen proprium ; et ideo utuntur tantum quatuor, sicut fecit Plato in suis rebuspublicis. Non enim posuit nisi quatuor species subdividendo monarchiam in regalem rectam et tyrannidem, cum republica communi nomine dicta apparet quod sunt sex.

Deinde cum dicit « aristocratiam quidem »

Ponit modos optimatum ; et dividitur in quatuor, secundum quod ponit quatuor modos ejus. Secunda ibi, « Sed sane sunt etc. » Tertia ibi, « Ubi vero etc. » Quarta ibi, « Et ubi ad etc. » In prima dicit quod respublica illa de qua dictum est prius cum determinabatur de regno, recte dicitur optimatum. Respublica enim in qua optimi viri simpliciter principantur et non aliquis vir optimus ex suppositione, sola dicitur optimatum. Item in sola ista republica, idem est optimus vir et civis optimus simpliciter ; in aliis autem non ; sed optimus civis in aliqua alia republica est optimus vir, in illa non simpliciter.

Deinde cum dicit « sed sane »

Ponit secundum modum ; et dicit quod non solum ista respublica est species optimatum, immo sunt aliquæ respublicæ, quæ differunt a paucorum potentiis, et ab ea quæ respublica dicitur et in aliquo conveniunt cum eis : quarum una est in qua eliguntur principantes habendo respectum ad divitias et ad virtutes, ita quod aliqui divites et virtuosi assumuntur. Differt autem a paucorum et republica in hoc quod eliguntur in ipsa virtuosi, et quia non solum habetur respectus ad divites. Paucorum autem et respublica non faciunt causam communem, propter quam scilicet assumantur ad principatum virtutis, idest a virtute ; hoc est, non habent respectum ad virtutem in eligendo secundum quod hujusmodi, quamvis sint aliqui approbati, et qui videntur esse excellentes viri, quibus attribuunt principatus, non quidem secundum quod hujusmodi, sed secundum quod divites vel apti ad regendum.

Deinde cum dicit « ubi igitur »

Ponit tertiam speciem ; et dicit quod tertia species est in qua eligentes princi-

pes respiciunt ad divites virtuosos et populum, sicut accidit in Carthagine, ubi respiciunt ad ista tria : et talis respublica optimatum status dicitur, sed mixta ex statu paucorum, populari et optimatum.

Deinde cum dicit « in quibus »

Ponit quartam speciem ; et dicit quod quarta species status optimatum est in qua in eligendo principatu, habetur respectus ad duo, scilicet ad virtutem et popularem, ut est republica Lacedæmoniorum ; et propter hoc mixta est ex optimatum et populari primo modo dicta. Et tunc recapitulat istos modos ; et dicit quod manifestum est quod præter primam speciem status optimatum quæ est optima, sunt istæ duæ ultimæ de quibus jam dictum est, et tertia quæ fuit secunda in ponendo species ; et quæcumque istius speciei quæ respublica dicitur, magis inclinatur ad statum paucorum, inquantum fit respectus ad divites et non ad pauperes.

LECTIO VII.

De eo civitatis statu qui communi nomine respublica dicitur, a cæteris tamen discreto, in quo et virtus et libertas et divitiæ suum locum habent.

ANTIQUA.

Reliquum autem est nobis de nominata politia disserere et de tyrannide. Ordinavimus autem sic non existentem, neque hanc transgressionem, neque assignatas aristocratias, quia secundum veritatem quidem omnes sunt vitiatæ a rectissima politia, deinde dinumerantur cum iis. Suntque ipsarum hæ transgressiones, sicut in iis quæ a principio diximus. Ultimo autem de tyrannide rationabile est facere mentionem, quia omnium minime politia hæc est, nobis autem est methodus de politia. Propter quam quidem igitur causam et ordinatum est hoc modo, dictum est.

Nunc autem ostendendum est nobis de politia. Manifestissima enim potentia ipsius determinatis iis quæ de oligarchia et democratia; est enim politia, ut simpliciter est dicere, mixtio oligarchiæ et democratiæ.

Consueverunt autem vocare declinantes quidem ut ad democratiam, politias. Declinantes autem ad oligarchiam, magis assequitur disciplina et nobilitas opulentioribus. Adhuc autem videntur habere opulenti quorum gratia injusta agunt injusti; unde et calusagathos, et insignes hos appellant. Quoniam igitur aristocratia vult excellentiam attribuere optimis civium, et oligarchias esse aiunt ex calusagathis magis.

Videntur autem esse impossibilium civitatem aristocratizantem non bene legibus disponi, sed male gubernatam; similiter autem et aristocratizari eam quæ non bene legibus disponuntur.

Non est autem bona legum dispositio, bene poni leges, non obedire autem. Propter quod unam quidem bonam legum dispositionem existimandum esse, obedire positis legibus, alteram autem bene poni leges quibus immaneant. Est enim obedire et bene positis. Hoc autem contingit dupliciter : aut enim optimis contingentium ipsis, aut simpliciter optimis.

Videtur autem aristocratiam quidem esse maxime honorem distribui secundum virtutem; aristocratiæ quidem enim terminus, virtus; oligarchiæ autem divitiæ, democratiæ autem libertas.

Hæc autem, quodcumque videatur pluribus, in

RECENS.

Reliquum nobis est de ea quæ politia vulgo nominatur, disserere, et de tyrannide. Hoc autem ordine politiam posuimus, quia tametsi neque hæc videatur declinatio a recta republica, neque eæ quæ paullo ante expositæ sunt; tamen, si verum fateri volumus; omnes deerrarunt a rectissima reipublicæ forma : præterea cum his numerantur, etsi sunt earum degressiones, quemadmodum initio diximus. Ad extremum autem ut de tyrannide mentionem faciamus, ratio postulat, propterea quod, quamvis hæc minime omnium sit reipublicæ administrandæ forma, a nobis tamen suscepta sit civitatis administrandæ institutio. Quamobrem igitur talem ordinem secuti simus, dictum est. Nunc autem quæ ad politiam pertinent, demonstranda sunt.

Explicatis enim iis quæ ad oligarchiam et democratiam pertinent, planior et apertior vis ejus futura est. Politia enim, ut simpliciter dicam, cinnus quidam ex oligarchia et democratia est. Solent autem eas quæ ad democratiam magis inclinant, politias appellare; quæ vero ad oligarchiam, aristocratiam potius : quia doctrina et generis amplitudo magis comitatur locupletiores. Præterea vero eas res locupletes videntur habere, quibus homines invidi et mali ad injuriam alteri inferendam impelluntur. Ex quo hos viros bonos atque honestos et claros homines appellant.

Quoniam igitur hoc aristocratiæ proprium est, ut civium optimis summa omnia tribuat, idcirco et oligarchias magis ex viris bonis atque honestis constare dicunt. Videtur autem unum quiddam esse ex iis quæ fieri non possunt, civitatem quæ ab optimatibus gubernetur, bonis legibus non uti, sed a malis gubernari; itemque, quæ bonis legibus non utatur, ab optimatibus gubernari. Non est porro status rerum bene legibus ordinatus, ubi leges quidem sunt bene scriptæ, sed iis non paretur. Quocirca unus quidem modus status legibus bene ordinati est existimandus ille, ubi legibus parent : alter vero, ubi bene scriptæ sunt eæ leges, quas servant. Nihil obstat enim, quominus etiam legibus male latis pareant. Hoc autem duobus modis contingere potest. Parent enim legibus aut omnium, quas talis reipublicæ forma capere ac ferre potest, optimis, aut simpliciter optimis.

Videtur porro aristocratia quidem illa esse maxime, ubi honores ex virtute deferuntur. Aristocratiæ enim terminus ac finis est virtus, oligarchiæ divitiæ, democratiæ libertas : id autem valere et ratum esse quod pluribus probetur, hoc in omnibus reipublicæ

omnibus existit. Et enim in oligarchia et in aristocratia, quodcumque videatur majori parti participantium politia, hoc est dominans.

In pluribus quidem igitur civitatibus politiæ species vocatur : solum enim mixtio conjecturat divitum et pauperum divitias et libertatem. Fere enim apud plurimos qui opulenti calusagathon videntur tenere regionem.

Quoniam autem tria sunt, quæ altercantur de æqualitate politiæ, libertas, divitiæ, virtus (quartum enim quod vocant ingenuitatem assequitur duobus : ingenuitas enim est virtus et divitiæ antiquæ) : manifestum quod mixtionem quidem duorum, scilicet opulentorum et egenorum, politiam dicendum : trium autem aristocratiam maxime aliarum præter veram et primam.

Quod quidem igitur sint et aliæ species politiæ præter monarchiam et democratiam et oligarchiam dictum est, et quales hæ, et quid differunt invicem aristocratiæ, et politiæ ab aristocratia : et quod non ab invicem longe, manifestum.

forma fuerit. Et enim in oligarchia et in aristocratia et in democratia quod visum fuerit majori parti eorum qui reipublicæ administrationis sunt participes, hoc ratum est. In plurimis igitur civitatibus reipublicæ administrandæ forma politiæ, quæ generis nomine appellatur, speciem quamdam habet : permisto enim ex locupletibus et pauperibus divitias et libertatem tanquam propositum intuetur tantum. Nam fere apud plerosque virorum bonorum atque honestorum locum videntur obtinere locupletes.

Quoniam autem tria sunt quæ de reipublicæ administrationis æqualitate contendunt, libertas, divitiæ, virtus, (quartum enim quod nobilitatem vocant, comitatur duobus generis præstantia seu nobilitas nihil aliud est, quam divitiæ antiquæ et virtus), perspicuum est, amborum permistionem, locupletium et pauperum, politiam dici debere : temperationem autem ex tribus aristocratiam maxime ex aliis esse appellandam, præter illam veram et primam. Esse igitur alia reipublicæ administrationis genera præter monarchiam et democratiam et oligarchiam, dictum est ; tum qualia hæc sint et quid inter se differant aristocratiæ, et quid politia et aristocratia ; et non longe admodum has inter se distare perspicuum est.

Postquam Philosophus distinxit respublicas et modos popularis, paucorum et optimatum in universali, in particulari prosequitur de ea quæ communi nomine appellata est respublica, et de tyrannide. Et dividitur in duas. In prima præmittit intentionem suam et ordinem procedendi et causam ordinis. In secunda prosequitur intentum suum, ibi, « Nunc autem etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est de monarchia regali et de modis ejus, et de populari, paucorum et optimatum, et modis earum, relinquitur considerandum nobis de illa quæ communi nomine appellatur respublica et tyrannis. Causa autem quare primo de aliis rebuspublicis prius determinatum est quam de ea quæ communi nomine nominata est, est quia respublica, et quædam species reipublicæ optimatum prius assignatæ, aliquo modo transgressiones sunt primarum rerumpublicarum, aliquo modo non. Simpliciter quidem non sunt transgressiones : secundum quid autem sunt ; quia omnes respublicæ aliæ ab optima et rectissima deficiunt ab ipsa ; et ideo respublica quæ communi nomine nominata est, et species quædam optimatum, transgressiones sunt ; et continuatur aliis quæ sunt transgressiones, sicut prius dictum est. Illud autem quod est transgressio alicujus cognoscitur ex illo : quare cognoscitur per alias rectas politias de quibus dictum est. Illud autem quod cognoscitur per aliud, sequitur illud et posterius est eo, quo ad nos. Quare post determinationem de aliis politiis rectis, debuit determinare de politia communi nomine nominata ; cum et ipsa aliquo modo transgressio sit, scilicet optimæ et perfectissimæ reipublicæ. Ultimo vero de tyrannide : et hoc rationabiliter, quia tyrannis inter omnes politias minime politia est ; et ideo prius debuit determinari de illis quæ simpliciter vel magis politiæ sunt, quia consideratio Philosophi in isto libro est determinare de politia. Propter quam ergo causam prius determinatum est de aliis quam de politia, et ultimo de tyrannide dicetur, dictum est.

Deinde cum dicit « nunc autem »

Prosequitur intentum suum ; et dividitur in duas. In prima determinat de politia. Secundo de tyrannide, ibi, « De tyrannide autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima ostendit quod est composita ex populari et paucorum ; et quam habet differentiam ad aliquas species status optimatum. In secunda ostendit, qualiter instituatur, ibi, « Non est autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima probat quod est composita ex populari et paucorum. Secundo, quia aliquam habet convenientiam cum aliquibus speciebus status optimatum ponit differentiam inter politiam et statum optimatum quantum ad illas species, ibi, « Videtur autem etc. » Adhuc primo proponit intentum suum. Secundo probat, ibi, « Consueverunt autem etc. » In prima dicit quod nunc dicendum est de politia. Ratio autem et natura ejus manifesta erit visis rationibus status popularis et paucorum ; quia politia simpliciter, ut est dicere, mixta est ex paucorum statu et populari ; quia in politia actu et simpliciter non mane-

ret ratio potentiæ paucorum et popularis, sed tantum virtute, sicut miscibilia manent in eo quod componitur ex eis. Hoc autem habet rationem medii. Ratio autem medii cognoscitur ex rationibus extremorum. Quare manifestum est quod politia cognoscitur per rationes potentiæ paucorum et popularis.

Deinde cum dicit « consueverunt autem »

Probat quod sit mixta ex illis. Probat autem hoc ex communi dicto quorumdam; et dicit quod quidam antiquorum politiam cum declinat ad popularem dicunt eam rempublicam : cum autem ad paucorum, dicunt eam statum optimatum : et ratio hujus est, quia paucorum attenditur secundum dignitatem divitiarum : divitiis autem assequuntur disciplina et nobilitas. Disciplina quidem, quia organa necessaria ad disciplinam sunt divitiæ ; ideo pro tanto dicitur disciplina assequi divitibus, quia habent ea quæ sunt necessaria ad disciplinam : nobilitas etiam assequitur, quia nobilitas est virtus, idest inclinatio ad virtutem, et divitiæ antiquæ. Ergo manifestum est quod nobilitas et disciplina assequuntur divitibus. Adhuc, quia divites habent illa penes se, propter quorum defectum aliqui faciunt injuriam. Aliqui enim propter penuriam, quandoque faciunt injuriam ; divites autem substantiam habent. Habent igitur penes se illa propter quorum defectum aliqui faciunt injuriam. Propter quod dominantes in statu paucorum, viros divites et insignes vocant per se bonos, quia in politia optimatum principatus et excellentia attribuitur optimis viris et virtuosis ; et faventes statui paucorum dicunt statum paucorum esse ex viris per se bonis. Dicunt etiam quod cum politia declinat ad paucorum potentiam eam esse optimatum · hoc autem non esset, nisi aliquid haberet de potentia paucorum. Similiter dicunt alii, cum declinat ad popularem quod est politia popularis. Quare manifestum est quod politia componitur ex statu populari et paucorum.

Deinde cum dicit « videntur autem »

Ponit differentiam inter politiam et alias species optimatum status; et dividitur in duas. In prima præmittit quædam necessaria ad hoc declarandum. In secunda concludit differentiam, ibi, « Quoniam autem etc. » Prima in duas. Primo præmittit illa. Secundo ostendit quod politia conservatur in multis civitatibus, ibi, « In plurimis quidem etc. » Prima in quatuor, secundum quod præmittit quatuor. Secunda ibi, « Non est autem bona etc. » Tertia ibi, « Videtur autem etc. » Quarta ibi, « Hæc autem etc. » In prima dicit quod non videtur esse possibile civitatem aliquam quæ regitur principatu optimatum, non bene disponi legibus, sed male gubernari secundum eas. Similiter non est possibile aliquam bene disponi, et non esse bene optimatum ; quoniam civitas quæ bene regitur secundum statum optimatum, bonum finem habet simpliciter, quia finem virtutis ; et bene disponit quæ ad finem et ad illud gratia cujus est. Bona autem ordinatio secundum rationem eorum quæ ad finem ad ipsum est bona legis ordinatio : civitas ergo quæ bene regitur secundum optimatum statum bene regitur legibus. Et eadem ratio est de conversa.

Deinde cum dicit « non est autem »

Præmittit secundum ; quia aliquis posset dicere quod leges bene sunt dispositæ et regitur civitas statu optimatum, sed tamen nolunt obedire legibus ; ideo Philosophus dicit quod ista non est bona dispositio et ordinatio legum quod leges bene ponantur, et quod non obediatur legibus. Et hoc apparet. Leges enim sunt organa quædam ad finem civitatis. Sicut igitur esset inconveniens quod aliqua organa, sicut fistulæ, essent bene posita vel facta, et tamen non bene ordinarentur ad finem, sic inconveniens est quod leges bene ponantur, et tamen non bene ordinentur ad finem : hoc autem contingit, si non obediatur legibus. Ergo manifestum est quod non est bona legis dispositio quod lex bene ponatur, et quod non obediatur ei. Et ideo duæ videntur esse bonæ dispositiones legum. Una, quod legibus obediatur ; alia ut ponantur leges rectæ et justæ ; quia sic legibus bene contingit obedire, et ideo sic debent poni ut eis obediatur et possint manere. Leges autem bene disponi ut eis obediatur, contingit dupliciter : aut quia sunt optimæ ex suppositione et secundum quod contingit in tali civilitate ; aut quia sunt optimæ simpliciter et sine suppositione. Est enim intelligendum quod leges rationem sumunt ex fine : et ideo si finis civitatis est optimus simpliciter, sicut in regno et in statu optimatum, leges sunt optimæ simpliciter : si autem finis non est bonus simpliciter, sed ex suppositione, sicut est in potentia paucorum,

leges non sunt optimæ simpliciter, sed ex suppositione; quia optimæ sunt in illa civitate.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Ponit tertium. Et dicit quod in statu optimatum fit distributio principatus secundum dignitatem virtutis. Et ratio hujus est, quia ratio, et terminus status optimatum, est virtus : et ideo secundum dignitatem virtutis fit distributio principatus in ea. In paucorum autem fit distributio principatus secundum dignitatem divitiarum ; quia ratio et terminus ejus sunt divitiæ : sed ratio et terminus popularis est libertas ; et ideo secundum dignitatem libertatis distribuitur principatus in ea.

Deinde cum dicit « hæc autem »

Ponit quartum. Et dicit quod quidquid videtur pluribus in quacumque politia vigorem habet, et existit apud omnes in illa politia; sicut in paucorum illud quod videtur pluribus principantibus in politia, hoc vigorem habet. Et ratio hujus est : melius enim judicant plures quam pauci vel unus : item plures sunt potentiores quam pauci vel unus : et ideo quod videtur pluribus melius videtur, propter potentiam ipsorum observatur et habet vigorem. Propter quod illud quod videbitur majori parti eorum qui participant politia, erit principatus in ea.

Deinde cum dicit « in plurimis »

Ostendit quod politia observatur in pluribus civitatibus. Et dicit quod in pluribus civitatibus respublica communi nomine vocata vocatur et observatur. Et ratio hujus est, quia plurimæ civitates mixtæ sunt ex pauperibus et divitibus. Hæc autem commixtio nihil aliud conjecturat nisi libertatem et divitias secundum quas determinantur gubernatio paucorum et popularis. Apud autem plurimos divites existentes boni et honesti videntur; et ideo principantur in tota regione, et apud aliquos populus propter libertatem. Cum igitur politia sit mixta ex populari et paucorum, manifestum est quod plures civitates servant politiam.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Concludit differentiam inter politiam et optimatum potentiam quantum ad aliquas species. Et primo facit hoc. Secundo recapitulat, ibi, « Quod quidem igitur. » In prima dicit quod tria sunt, ad quæ principaliter attendentes in politia altercantur de principatus æqualitate : scilicet libertas, virtus, divitiæ. Quidam enim dicunt quod principatus debet distribui secundum dignitatem libertatis ; ut quia æquales sunt in libertate, æqualiter participent principatu. Alii dicunt quod non debet fieri distributio principatus secundum dignitatem libertatis, sed secundum dignitatem divitiarum ; ut qui abundantes sunt in divitiis. Alii dicunt quod secundum nullum istorum debet fieri distributio principatus, sed secundum dignitatem virtutis ; ut qui æqualiter attingunt ad virtutem, æqualiter attingant ad principatum : et sic altercantur aliqui secundum cujus istorum æqualitatem debeat distribui æqualiter principatus. Quartum autem de quo aliqui altercantur, quod vocatur nobilitas, annexum est vel assequitur duobus, scilicet virtuti et divitiis. Nobilitas enim est virtus generis, hoc est inclinatio ad virtutem descendens a parentibus in filios, et in parentes ab aliis prioribus, et sic secundum quamdam antiquitatem. Similiter nobilitas est divitiæ antiquæ : non quod divitiæ sint de ratione nobilitatis : possibile enim est quod in pauperibus sit inclinatio ad virtutem orta ex parentibus, et secundum quamdam antiquitatem : sed pro tanto dicitur nobilitas divitiæ antiquæ, quia sunt necessariæ ad virtutem. Cum igitur ita sit, manifestum est quod politia mixta ex divitibus et egenis, dicenda est politia communi nomine : sed illa, quæ mixta est ex tribus, scilicet divitibus et egenis, et virtuosis, optimatum status est una de tribus optimatum potentiis aliis a prima, quæ est vera respublica optimatum non mixta.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Recapitulat ; et dicit quod dictum est jam quod præter monarchiam regalem et paucorum potentiam et popularem sunt aliæ species politiæ ; et quales sunt et quæ, quoniam optimatum et politia. Iterum dictum est, qualiter species optimatum ad invicem differunt, et qualiter politia differt ab optimatum statu ; et manifestum est ex dictis, quod non multum distant ad invicem politia et optimatum status, qui respicit divites et pauperes virtuosos, quia solum in hoc quod respicit virtuosos, alia non ; et ita divites et pauperes sicut politia : propter quod manifestum est, quod non multum distant.

LECTIO VIII.

Quo pacto supradicta reipublicæ species contemperari debeat, ita ut et multitudinis et paucorum statum participet, neutrum tamen exquisite habeat.

ANTIQUA.

Quo autem modo fit præter democratiam et oligarchiam, quæ vocatur politia, et qualiter ipsam oportet institui, dicemus consequenter dictis: simul autem palam erit et quibus determinant democratiam et oligarchiam. Sumendum enim horum divisionem: deinde ex his ex utraque, velut symbolum accipientes, componendum.

Sunt autem termini tres compositionis et mixtionis. Aut enim utrumque sumendum quæ utrique lege statuunt, puta de eo, quod est judicare. In oligarchiis quidem enim opulentis damnum ordinant si non disceptent, egenis autem nullam mercedem. In democratiis autem, egenis quidem mercedem, opulentis autem nullum damnum. Commune autem et medium horum ambo hæc: propter quod et politicum: mixtum est enim ex ambobus. Unus quidem igitur iste combinationis modus.

Alterum autem accipere medium eorum quæ utrique statuunt; puta congregationis fieri, ii quidem ab honorabilitate nulla, vel parva omnino; ii autem ab immensa honorabilitate. Commune autem neutrum; sed medio honorabilitas utriusque horum.

Tertium autem ex duabus institutionibus: hæc quidem ex oligarchica lege, hæc autem ex democratica. Dico autem puta videtur democraticum quidem esse sortiales esse principatus, eligibiles autem oligarchicum. Et democraticum quidem qui non ab honorabilitate, oligarchicum autem qui ab honorabilitate. Aristocraticum igitur et politicum ex utraque utrumque accipere: ex oligarchia quidem eligibiles facere principatus, ex democratia autem quod non ab honorabilitate.

Modus quidem igitur mixtionis iste. Ejus autem quod est bene misceri democratiam et oligarchiam terminus, quando contingit dicere eamdem politiam et democratiam et oligarchiam.

Palam enim quod hoc patiuntur dicentes propter mixtas esse bene. Patitur autem hoc et medium: apparet enim utrumque extremorum in ipso: quod quidem accidit circa Lacedæmoniorum politiam. Multi enim conantur dicere tamquam democratia existente, quia democratica multa ordo habet: puta primo quod circa alimentum puerorum: similiter enim qui divitum nutriuntur iis qui pauperum et erudiuntur hoc modo utique quo possent et pauperum pueri. Similiter autem et in habita ætate, et cum viri fuerint, eodem modo. Nullo enim distinctus dives et pauper; sic quæ circa alimentum eadem omnibus in conviviis, et vestimentum tale divites, quale utique præparare posset et pauperum aliquis quicumque. Adhuc, eo quod duos maximos principatus, hunc quidem eligat populus, hoc autem participet. Senes quidem enim eligunt, ephoria autem participant. Alii autem oligarchiam: quia multa habet oligarchica: puta quod omnes sunt eligibiles, et nullus sortialis, et quod pauci sunt domini mortis et fugæ, et alia talia multa.

RECENS.

Quoniam autem modo præter democratiam et oligarchiam fiat ea quæ politia nominatur, et quomodo eam constituere oporteat, deinceps post ea quæ ante dicta sunt, exponemus. Simul autem planum fiet, quibus rebus definiantur democratia et oligarchia. Harum enim primum sumenda partitio est; dein ex his, ab utraque veluti symbolum accipientes, componere oportebit.

Sunt autem tres compositionis et permistionis termini. Nam vel ambo illa simul sumenda sunt, quæ utraquæ reipublicæ forma lege instituit; verbi gratia, de rebus judicandis. In oligarchiis enim mulctam locupletibus irrogant, nisi judicandi munus obeant; pauperibus nullam mercedem constituunt. At in democratiis, pauperibus quidem mercedem decernunt, locupletibus vero nullam mulctam irrogant. Commune autem et medium horum est, hoc utrumque junctum; quapropter et politicum seu politiæ conveniens. Ex ambobus enim temperatum est. Unus igitur hic est conjugandi modus.

Alter ut medium sumatur eorum quæ utraque forma instituit: verbi gratia, habet hoc institutum altera, ut ad concionem pateat aditus civibus aut nullius census aut perquam exigui; altera, ut iis solis, qui magnum habent censum. Commune est autem neque hoc neque illud; sed quod medium est inter utrumque horum censuum. Tertius est, ut ex duobus duarum reipublicæ formarum institutis fiat una reipublicæ administrandæ forma: nempe partim ex lege oligarchica, partim ex democratica: verbi gratia, videtur democratiæ esse proprium, magistratus sortito capi; oligarchiæ, electione vero creari; et democratiæ, non ex censu magistratus creari, oligarchiæ, ex censu. Aristocratiæ igitur est proprium et politiæ ex utraque reipublicæ forma utrumque sumere; ex oligarchia, ut magistratus electione deferantur; ex democratia, ut ne ex censu. Permistionis igitur modus hic est.

Certus autem bene permistæ democratiæ et oligarchiæ terminus erit, ubi licebit eamdem reipublicæ administrandæ formam democratiam et oligarchiam appellare. Perspicuum enim est, iis qui ita loquuntur, id ex eo accidere, quod bene sint permistæ. Idem porro et medio accidit. In eo enim utrumque extremorum apparet: quod evenit in Lacedæmoniorum republica.

Multi enim eam esse democratiam dicere conantur, propterea quia hujus reipublicæ ordinatio multa habeat democratiæ propria: verbi gratia, primum id quod ad puerorum educationem pertinet: similiter enim aluntur divitum atque pauperum filii; et eodem modo instituuntur, quomodo et pauperum filii erudiri possint. Similis vero ratio etiam in proxima ætate adhibetur; et quum ad ætatem virilem pervenerint, eadem. Nulla enim re insignior est dives quam pauper. Ita quæ ad victum pertinent, eadem sunt omnibus in conviviis illis, quæ phiditia apud eos nominantur. Denique tali veste utuntur divites, qualem quivis ex pauperibus parare queat. Deinde propterea, quod ex duobus maximis imperiis alterum quidem populus optat et legit, alterius vero est particeps. Nam senatores a populo leguntur; ephoratum populo licet obtinere. Nonnulli autem oligarchiam esse volunt, propterea quod multa habeat oligarchiæ propria: verbi gratia, magistratus omnes electione mandari, nullum sortito obvenire; et penes paucos esse necis et exilii potestatem, et alia multa hujusmodi.

Oportet autem in politia mixta bene videri utraque esse, et neutrum, et salvari per seipsam, non eo quod plures extrinsecus sint, qui volunt: erit enim utique et pravæ politiæ hoc existens: sed eo quod neque utique velit politiam alteram nulla partium politiæ totaliter. Quo quidem igitur modo videtur consistere politia, similiter autem et putatæ aristocratiæ, nunc dictum est.

Oportet autem in reipublicæ administrandæ forma bene permixta utrumque videri inesse et neutrum, tum eam per se et suis viribus servari, non extrinsecus, et per se servari, non quod plures sint extra, qui eam salvam esse velint (hoc enim etiam malæ reipublicæ formæ suppetat), sed eo quod nulla prorsus pars civitatis ullam aliam reipublicæ administrandæ formam velit. Quonam igitur modo politia sit constituenda, itemque eæ quæ aristocratiæ nominantur, nunc expositum est.

Postquam Philosophus declaravit quod politia communi nomine nominata, est composita ex populari statu, et paucorum; et qualiter differat ab optimatum statu quantum ad aliquam speciem, ostendit qualiter instituatur: et habet duas partes. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Sunt autem termini etc. » In prima dicit quod postquam declaratum est quod politia est composita ex populari statu et paucorum, consequenter dicendum est qualiter respublica communi nomine nominata sit quædam politia alia a statu populari et paucorum, cum tamen ex illis componatur. Dicendum etiam est, qualiter instituatur. Visis autem rationibus, quibus determinatur gubernatio paucorum et popularis, simul apparebit ratio politiæ. Et ideo sumenda est distinctio istarum duarum politiarum ; deinde qualiter ex istis duabus accipienda ab utraque et aliquid dimittendo, fit unum mixtum, vel totum aliquod continens aliquid utriusque.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Prosequitur : et dividitur in duas. In primo ostendit qualiter ex illis instituatur politia. Secundo ostendit quis sit terminus et ratio bonæ commixtionis, ibi, « Modus quidem igitur etc. » Circa primam partem intelligendum est quod circa principatum tria est considerare. Primum est personas principantes. Secundum est actus principantium. Tertium est modus institutionis principantium : secundum hoc ista pars dividitur in tres partes. In prima declarat terminum et rationem mixtionis politiæ ex ipsis quantum ad actus principantium. Secundo quantum ad personas quæ debent assumi ad principatum, ibi, » Alterum autem etc. » Tertio quantum ad institutionem ipsorum, ibi, « Tertium autem etc. » In prima dicit quod termini sive rationes compositionis, sive mixtionis politiæ ex gubernatione paucorum et popularium, tres sunt : et una ratio est quantum ad actum principantium qui est judicare. Ut autem appareat hæc ratio mixtionis, aut sumenda sunt ea quæ utraque ordinant, saltem secundum partem, quamvis non secundum totum et simpliciter : verbi gratia, de judicio lex fuit, in paucorum statu, quod si divites non venirent ad judicandum et disceptandum, quod haberent damnum : puta quod punirentur in aliquo : et si pauperes venirent nullam mercedem reportarent. Manifestum est autem quod ista lex introducta fuit in favorem divitum et in odium egenorum : quia lex ista data fuit, ut pauperes excluderentur a principatu : ex quo enim nullam mercedem reportant secundum legem, non veniunt, et sic excluduntur. Data etiam fuit ut divites participarent principatu : qui ex quo damnum reportarent, si non venirent, compelluntur venire. In contrarium autem in populari statu fuit alia lex, quod egeni venientes ad disceptandum et judicandum habeant mercedem, divites vero nullum damnum. Et manifestum est quod ista lex data fuit in odium divitum et in favorem egenorum ; quia per istam legem videntur excludi divites, et solum pauperes participare principatu. Illud vero quod est commune istis duabus legibus, est medium, in quo consistit ratio compositionis politiæ. Si enim accipiatur ex paucorum potentia divites reportare damnum, ex populari pauperes reportare mercedem, hoc est medium et commune illis, et hoc est politicum. Quare manifestum est quomodo politia componitur ex istis. Et tunc concludit quod unus modus mixtionis politiæ ex statu populari et paucorum est iste qui dictus est.

Deinde cum dicit « alterum autem »

Determinat rationem mixtionis, quantum ad personas quæ debet assumi ad principatum. Et dicit quod alia est ratio mixtionis, scilicet quantum ad personas quas faventes paucorum potentiæ et populari dicunt debere vocari ad congregationes, sive ad principatum : quia fuit lex in populari quod nullus assumeretur ad

principatum secundum dignitatem divitiarum, vel honorabilitatem : sed si deberent assumi secundum aliquam honorabilitatem, quod assumerentur secundum parvam in paucorum. E contrario fuit lex quod assumerentur secundum honorabilitatem maximam. Manifestum est autem quod neutrum istorum est commune, sed sunt diversa et separata. Si vero accipiatur medium, in hoc consistit ratio politiæ, quod scilicet accipiatur princeps secundum mediam honorabilitatem. Quare manifestum est quomodo politia miscenda est ex populari statu et paucorum, quantum ad personas, quæ debent assumi ad principatum.

Deinde cum dicit « tertium autem »

Declarat rationem mixtionis politiæ quantum ad institutionem personarum quæ debent assumi ad principatum. Et dicit quod tertia ratio mixtionis est quantum ad modum eligendi, sive instituendi personas principantes : diversus enim est modus eligendi in statu populari et paucorum. In populari enim lex fuit quod per sortem acciperentur principantes, et non secundum honorabilitatem magnam divitiarum. In paucorum vero fuit lex quod acciperentur secundum leges et secundum dignitates divitiarum. Accipere autem aliquid ab utraque politicum, et optimatum statui convenit : malum enim est quod omnes accipiantur per sortem : et etiam malum est quod omnes accipiantur secundum honorabilitatem divitiarum ; et ideo utrumque istorum dimittendum est. Sed accipiantur ab potentia paucorum quod accipiendi sunt per electionem, et quod non secundum aliquam honorabilitatem divitiarum, sed per sortem ex populari statu : et tunc erit politicum. Quare manifestum est quomodo politia componitur ex populari et paucorum quantum ad modum instituendi personas principantes.

Deinde cum dicit « modus quidem »

Declarat quis est terminus et ratio bonæ mixtionis : et dividitur in tres. In prima tangit quis est terminus bonæ mistionis. Secundo manifestat per exemplum, ibi, « Palam enim etc. » Tertio declarat quid oportet observari in politia bene mixta, ibi, « Oportet autem etc. » In prima dicit et quod ratio et terminus bonæ mixtionis paucorum status et popularis, in politia aliqualiter est quando contingit dicere quod respublica quæ mixta est, ex statu paucorum et populari : et tunc bene mixta est respublica ex illis quando in republica apparent illæ duæ. Hoc enim contingit quia mixta est ex illis. In mixto enim manent miscibilia aliqualiter, et in medio extrema. Medium enim comparatum ad utrumque extremorum apparet esse utrumque. Tunc igitur bene mixta est respublica ex paucorum et multorum statu, quando in republica apparet paucorum et multorum respublica.

Deinde cum dicit « palam enim »

Declarat per exemplum. Et dicit quod in republica Lacedæmoniorum manifestum est quod in republica apparet popularis et paucorum, quia multi dicunt quod illa respublica est popularis, quia habet multa de statu illo ; verbi gratia, primo similiter se habet circa nutritionem, sicut popularis. Pueri enim in Lacedæmonia divitum et egenorum eodem modo et ex eisdem alimentis nutriuntur : similiter eodem modo erudiuntur, et illo modo quo possunt erudiri pauperum filii. Similiter in consequenti ætate cum facti sunt viri, eodem modo se habent sicut divites ; in alimentis enim et vestimentis non est diversitas inter pauperem et divitem ; talibus enim induuntur divites quibus pauperes possunt indui si volunt. Iterum habebant duos magnos principatus populares : populus enim eligebat principem in uno principatu. Eligebantur enim senes a populo. Ad principatum autem quemdam attingebat populus, scilicet ad principatum Ephororum. Et dicitur principatus iste eorum qui potestatem habent convocandi multitudinem et exequendi per eam quæ ad ipsum pertinent. Sic igitur apparet quod respublica Lacedæmoniorum videbatur esse quibusdam popularis, aliis videbatur esse paucorum, scilicet quod omnes principantes assumuntur per electionem et nullus per sortem. Item pauci erant principantes quantum ad condemnationem mortis, et relegationem, et similiter quantum ad alia talia. Sic igitur apparet quod in republica communi nomine nominata debent apparere popularis et paucorum status.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ostendit quid oportet observari in republica. Et dicit quod in republica bene mixta ex populari et paucorum statu oportet quod utrumque extremorum esse videatur et neutrum. Oportet quidem quod utrumque videatur; quia in mixto

manent aliquo modo miscibilia. Quare si bene fuerit mixta respublica ex illis, oportet quod in republica aliquo modo appareat paucorum status et popularis. Item oportet quod neutrum videatur, scilicet secundum actum; nam in mixto non salvantur miscibilia secundum actus proprios. Et ideo in republica non debet apparere status paucorum simpliciter, et secundum actum suum simpliciter, nec popularis. Item oportet hic observari quod respublica sit talis quod per seipsam possit salvari, non per aliud extrinsecum, sed per se. Non ex eo quod sint aliqui plures extrinseci qui velint salvationem ejus, quia hoc potest inesse tyrannidi vel alicui alii prave vel male ordinatæ. Sed oportet quod salvetur propter hoc quod nulla pars hujus ripublicæ velit aliam rempublicam, sed tantum istam. Et tunc recapitulat; et dicit quod patet qualiter se habet respublica; similiter qualiter se habent status optimatum mixti dictum est.

LECTIO IX.

De tyrannide et ejus speciebus tribus; quare tyrannis maxime opponatur regiæ gubernationi.

ANTIQUA.

De tyrannide autem erat reliquum nobis dicere; non quasi sit multa sermocinatio circa ipsam, sed ut accipiat quis methodi partem, quoniam et hanc ponimus politiarum quamdam partem.

De regno quidem igitur determinavimus in primis sermonibus, in quibus de eo quod maxime dicitur regnum, fecimus considerationem, utrum inexpediens, vel expediat civitatibus et quam et unde oportet consistere et qualiter.

Tyrannidis autem species duas quidem divisimus, in quibus de regno consideravimus propter potentiam ipsarum vergere aliqualiter et ad regnum, propter secundum legem esse ambos hos principatus. In quibusdam enim Barbarorum eligunt imperatores, monarchos, et olim apud antiquos Græcos fiebant quidem monarchæ isto modo quos vocabant Æsymnetas. Habent autem hæ quasdam ad invicem differentias. Erant autem, propterea quod secundum legem, regales et quia monarchizabant voluntariis; tyrannicæ autem propter despotice principari, et secundum suam sententiam.

Tertia autem species tyrannidis, quæ quidem maxime videtur esse tyrannis, convertibilis existens ei qui omnimode regnum. Talem autem necessarium tyrannidem esse monarchiam quæ est incorrigibilis principatus similium et meliorum omnium ad proprium sive conferens, sed non ad id quod subjectorum : propter quod involuntarius. Nullus enim voluntarius liberorum sustinet tale principatum. Tyrannidis quidem species hac et tot propter dictas causas.

RECENS.

De tyrannide autem nobis reliquum erat dicere; non quod longus de ea sermo habendus sit; sed ut suam hujus institutionis partem consequatur; quoniam etiam hauc in reipublicæ administrandæ formis numeramus. De regno igitur in libris superioribus explicuimus, in quibus de eo quod maxime regnum dicitur, commentabamur, quum quærebamus, utrum sit inutile an expediat civitatibus; et quem regem et unde et quomodo constituere oporteat.

Tyrannidem porro, quo loco de regno disputabamus, in duas partes divisimus, propterea quod utriusque harum vis ac potestas similitudinem quamdam habet cum regno; idque quia hoc utrumque imperium legitimum est. Nam et apud nonnullas barbarorum nationes, principes, penes quos solos summa sit omnium rerum potestas, eliguntur : et olim apud priscos Græcos fiebant hoc modo quidam principes, soli imperium obtinentes, quos æsymnetas appellabant. Differunt autem hæc imperia nonnihil inter se. Ac propterea quidem, quod lege vigebant ac valebant, et quia volentibus imperabant, erant regia : sed propterea quod dominarum in morem imperabant arbitrio suo, tyrannica.

Tertium autem tyrannidis genus est id quod maxime tyrannis videtur esse, quum ex altera parte regno absoluto et summo respondeat. Talem autem monarchiam tyrannidem esse necesse est; quæ quum referendarum rationum judicio non teneatur, imperium exercet in similes eosque omnes meliores, ad suam ipsius utilitatem omnia referens, non ad eorum qui parent imperio. Quapropter invitis imperat : nemo enim ingenuus tale imperium æquo animo ferre potest. Tyrannidis igitur hæc et tot genera sunt, propter eas quas diximus causas.

Postquam Philosophus determinavit de republica qualiter mixta est ex statu paucorum et multorum, et qualiter habet institui, determinat de tyrannide, et dividitur in duas. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « De regno quidem etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est de republica communi nomine nominata; dicendum est de tyrannide : non quod debeat fieri sermo prolixus de ea, est enim respublica pessima; et ideo breviter dicendum est de ipsa ut habeatur pars quædam præsentis tractatus. Intentio enim Philosophi in isto libro est determinare de republica : sed tyrannis est respublica quædam; ideo dicendum est de ipsa.

Deinde cum dicit « de regno »

Prosequitur; et quia tyrannis est transgressio a regno, recolligit primo quædam determinata de regno. Secundo prosequitur de ipsa, ibi, « Tyrannidis autem etc. » In prima dicit quod in præcedentibus dictum est de monarchia regali : ubi tum consideratum est de ipsa monarchia, utrum civitatibus expediat unum principari, aut non expediat. Et dato quod expediat, consideratum fuit qualem unum, quoniam optimum ; unde assumendus est, quoniam ex optimis viris et qualiter.

Deinde cum dicit « tyrannidis autem »

Prosequitur de tyrannide. Et primo ponit duos modos ejus quos posuit prius, capitulo de regno. Secundo ponit modum unum qui proprie dicitur tyrannis, ibi, « Tertia autem species etc. » In prima dicit quod duæ sunt species tyrannidis, de quibus dictum est superius, cum de regno determinaretur ; quæ valde sunt propinquæ monarchiæ regali, propter potentiam quam habent principantes secundum illas supra subditos : et principantes secundum istas species principantur secundum leges quod pertinet ad monarchiam regalem. Est enim una istarum specierum secundum quam in quibusdam civitatibus barbarorum assumitur monarcha qui regit eos secundum leges et consuetudinem. Est autem consuetudo eorum quod assumant sibi monarcham, vel per electionem, vel per successionem, qui regat eos secundum leges. Secunda species est secundum quam aliqui eligunt sibi principem ad fugandum inimicos, secundum quod apud Græcos olim eligebantur quidam qui vocabantur Æsymnetæ. Isti enim eligebant quosdam in principes ad fugandum adversarios. Istæ autem duæ species habebant in se quædam opposita et differentia ; quia videlicet, cum regerent hujusmodi reges secundum leges et volentibus imperarent, erant eorum monarchiæ regales : cum vero prætermissis legibus secundum quas regere debebant plena potestate secundum arbitrium suum dominarentur, tyrannice regnabant et monarchiæ erant.

Deinde cum dicit « tertia autem »

Ponit modum qui proprie dicitur tyrannis. Et dicit quod tertia species quæ proprie et maxime videtur esse tyrannis, videtur esse convertibilis cum monarchia regali primo et principaliter dicta ; non quod sit eadem illi ; sed per oppositum ; quia sicut in regno principatur unus secundum voluntatem suam et ratione ordinata ad utilitatem subditorum : sic in ista principatur unus secundum voluntatem suam. Est autem hujusmodi tyrannis, nullis subjacens legibus, incorrigibilis principatus similium et meliorum propter bonum suum, non propter bonum subditorum. In ista autem definitione principatus est loco generis, incorrigibilis loco differentiæ. Et dicitur incorrigibilis, quia non est natus corrigi. Illud enim dicitur corrigibile quod a dispositione prava ad bonam potest mutari salvata natura ejus : nunc autem iste principatus ita pessimus est quod a dispositione sua prava ad bonam non potest mutari salvata ejus natura, immo corrumperetur. Per « similium et meliorum » tangitur materia principatus. Sunt enim in isto principatu æquales et liberi et virtuosi. Causam finalem tangit cum dicit « propter bonum proprium, non subditorom. » Ex quo sequitur quod iste principatus non est voluntarius, quia nullus liber voluntarie subjicitur tali principatui. Et ratio hujus est, quia nullus qui est bene dispositus secundum naturam et inclinatur ad virtutem, vult subjici ei qui principatur non secundum virtutem, sed propter bonum proprium ; immo magis inclinatur ad principandum simpliciter quam subjiciendum. Nunc autem liber bene dispositus est secundum naturam et inclinatur ad virtutem. Ergo manifestum est quod non vult subjici ei qui non principatur secundum virtutem, sed inclinatur magis ad principandum. Sed tyrannis principatur non secundum virtutem : quare manifestum est quod principatus iste involuntarius est. Dixit autem « liberorum » propter principatum servilem. In illo enim principatu subjiciuntur tyranno voluntarie, quia inclinantur ad subjiciendum tali principatui : sicut in principatu barbarorum. Ulterius concludit quod hæ et tot sunt species tyrannidis, et propter causas dictas.

LECTIO X.

Civitatem quæ mediocres cives habet, idest neque nimium divites, neque nimium pauperes, optimam esse, securiorem, diuturniorem, minimeque seditiosam.

ANTIQUA.

Quæ autem sit optima politia, et quæ optima vita plurimis civitatibus, et plurimis hominum neque ad virtutem comparandum esse super idiotas, neque ad disciplinam quæ natura indiget, et successu fortunali, neque ad politiam secundum votum factam, sed ad vitam possibilem communicari plurimis, et ad politiam qua plurimas civitates contingit participare. Etenim quas vocant aristocratias de quibus nunc diximus, hæ quidem magis extra cadunt plurimis civitatum, hæ autem appropinquant ei quæ vocatur politia: propter quod de ambabus et de una dicendum. Judicium enim de omnibus iis et eisdem elementis est.

Si enim bene in *Ethicis* dictum est, felicem vitam esse eam quæ secundum virtutem non impeditam, medietatem autem virtutem, necessarium mediam esse vitam optimam. Medietatis autem contingentis sortiri a singulis.

Eosdem autem terminos, hos necessarium, esse, et civitatis virtutis et malitiæ: politia enim vita quædam est civitatis.

In omnibus itaque civitatibus sunt tres partes civitatis; ii quidem opulenti valde, ii autem egeni valde, ii autem tertii qui medii horum. Quoniam igitur conceditur quod mediocre, optimum, et quod medium, manifestum quod bene fortuitorum possessio quæ media, optima omnium.

Facillima enim rationi obedire: superpulchrum, aut superfortem, aut superingenuum, aut superdivitem, aut contraria iis superegenum, aut superdebilem, aut valde vile, difficile rationem sequi. Fiunt enim, ii quidem injuriosi, at in magnis iniqui magis: ii autem astuti, et in parvis iniqui valde. Injuriarum autem hæ quidem fiunt propter injuriam, hæ autem propter astutiam.

Adhuc autem isti minime amant principes, et volunt esse principes: hæc autem ambo nociva civitatibus.

Adhuc autem qui quidem sunt in excessibus exfortuniorum potentiæ, et divitiarum, et amicorum, et aliorum talium, subjici neque volunt neque sciunt. Et hoc statim a primordio existit pueris existentibus: propter delitias enim neque doctoribus subjici consuetum ipsis.

Qui autem secundum excessum in indigentia horum, humiles valde: ut ii quidem principari nesciant, sed subjici servili principatu. Ii autem subjici quidem neque uno principatu, subjici autem secundum despoticum principatum: fit igitur servorum et despotorum civitas, sed non liberorum. Et horum quidem invidentium, horum autem contemnentium: quæ plurimum distant ab amicitia, et communione politica. Communio enim amicabile: neque enim in via volunt communicare cum inimicis.

Vult autem civitas ex æqualibus esse, et similibus quam maxime: hoc autem existit maxime mediis. Quare necessarium optime politizare hanc civitatem, ex quibus dicimus esse natura constitutionem civitatis.

Et salvantur autem in civitatibus isti maxime civium: neque enim ipsi aliena desiderant sicut pau-

RECENS.

Sed quænam est optima reipublicæ administrandæ forma, et quænam plerisque civitatibus et plerisque hominibus vita optima est, si quis neque cum virtute captum idiotarum superante, neque cum doctrina et naturæ bonitatem et adjumentum fortunæ desiderante, neque cum reipublicæ forma optanda magis quam ad usurpandum facili, sed cum vita ad communicandum expedita plerisque, et cum ea reipublicæ forma, cujus bona pars civitatum possit esse particeps, hæc conferre velit?

Etenim quas aristocratias appellant, de quibus nunc diximus, partim a plerisque civitatibus sunt remotiores; partim ei quæ politia nominatur, finitimæ sunt. Quocirca de ambabus ut de una dicendum est. Judicium autem de his omnibus ex iisdem elementis pendet. Nam si recte dictum est in libris *De moribus*, vitam beatam esse quæ virtuti congruit non impeditæ; virtutem autem mediocritatem: vita media optima sit necesse est, ex ea, quam quisque consequi potest, mediocritate.

Atque his iisdem finibus et civitatis vel reipublicæ administrationis virtutem ac vitium terminari necesse est. Respublica enim vita quædam civitatis est. In omnibus igitur urbibus tres sunt partes civitatis: alii valde locupletes, alii egentissimi; tertii inter hos medii. Itaque quoniam convenit inter omnes, id quod est mediocre et medium esse optimum; perspicuum etiam est, rerum secundarum possessionem mediam omnium esse optimam. Facile enim adduci potest ut rationi obtemperet.

At qui pulchritudinis aut virium corporis aut nobilitatis aut divitiarum modum superat, aut contra qui supra modum pauper aut supramodum infirmus aut inhonoratus est, difficile est eum rationi obsequi. Fiunt enim illi quidem petulantes et contumeliosi et insigniter magnisque in facinoribus improbi: hi vero malitiosi ac fraudulenti et levibus in factis mali. At injuriarum aliæ nascuntur ex contumelia ac petulantia: aliæ ex calliditate et malitia. Præterea hi minime tribubus et senatui præesse possunt. Atqui hoc utrumque his concessum civitatibus est pestiferum.

Præterea qui rebus secundis et viribus corporis et divitiis et amicis et aliis hujusmodi rebus excellunt, imperium ferre neque volunt neque sciunt. Atque hoc malum dominatum statim a pueris habent: nam propter luxuriam et delicias ne in ludis quidem imperio magistri parere consueverunt. At qui supra modum harum rerum penuria conflictantur, nimis sunt humiles atque abjecti. Itaque hi imperare quidem nesciunt, sed imperium servile subire sciunt: illi nulli quidem imperio parere didicerunt; sed ita imperare sciunt, quomodo domini servis imperant.

Fit igitur servorum et dominorum civitas, non liberorum: et hominum partim invidentium, partim contemnentium; quæ ab amicitia et societate communioneque civili distant plurimum. Societas enim et communio ad amicitiam pertinent: namne itineris quidem cum inimicis societatem inire volumus. Ea autem natura civitatis est, ut ex paribus et similibus, quam maxime fieri possit, constare debeat. Hoc autem mediis suppetit maxime. Quare necesse est hanc civitatem optime administrari, quæ ex iis partibus constet, ex quibus conflatam constitutionem civitatis dicimus esse optimam natura.

Et vero ex civibus hi in civitatibus salvi sunt maxime. Nam neque ipsi, ut pauperes, aliena appetunt

pauperes eis quæ divitum concupiscunt. Et propterea quod neque insidias patiuntur, neque insidiantur, sine periculo degunt.

Propter hoc bene optavit Phocylides: multa mediis optima, medius volo in civitate esse.

Palam ergo quod et communitas politica optima per medios. Et tales contingit bene politizare civitates in quibus utique multum quod medium. Et valentius maxime quidem ambobus, si autem non, alterius partis. Appositum enim facit inclinationem, et prohibet fieri contrariorum excessus.

Propter quod quidem est felicitas maximum, politizantes substantiam habere mediam et sufficientem. Namque ubi hi quidem multa valde possederunt, ii autem nihil, aut populus extremus fit, aut oligarchia intemperata, aut tyrannis, propter ambos excessus. Etenim ex democratia maxime juvenili et ex oligarchia fit tyrannis: ex mediis autem et iis qui prope, multo minus. Causam autem posterius in iis, quæ circa transmutationes politiarum, dicemus.

neque rem horum familiarem, ut rem divitum, pauperes concupiscunt; et quia neque insidiis oppugnantur, neque aliis insidiantur, ab omni periculo tuti vivunt. Itaque præclare optavit Phocylides:

> Esse volo civis medius: namque optima multa
> Sunt mediis.

Perspicuum igitur est, societatem civilem illam esse optimam, quæ ex mediis constet, talesque civitates bene administrari licere, in quibus media pars multa est et plus potest; maxime quidem quam ambæ; secundo loco vero, quam alterutra. Accrescens enim aliquid momenti affert inclinationemque quamdam facit, et obstat ne accedant contrariæ exsuperantiæ. Quapropter summæ felicitatis est, eos qui in civitatis administratione versantur, rem familiarem et mediocrem et justam habere. Nam ubi alii valde amplam habent, alii nullam, aut democratia fit postrema et deterrima, aut mera oligarchia, aut tyrannis, propter utramque exsuperantiam. Nam ex democratia acerrima et ex oligarchia nascitur tyrannis ex mediis vero et affinibus multo minus. Cujus rei causam posterius in disputatione de rerum publicarum mutationibus et conversionibus exponemus.

Quod autem quæ media, optima, manifestum: sola enim sine seditione: ubi enim multum quod intermedium, minime fiunt conturbationes et dissensiones politiarum. Et magnæ civitates sunt magis sine seditionibus, propter eamdem causam: quia multi quod medium. In parvis autem facile dividere omnes in duo ut nullum relinquatur medium, et omnes fere egeni vel opulenti sunt. Et democratiæ autem securiores sunt oligarchiis, et durabiliores sunt propter medios: plures enim sunt et magis participant honoribus in democratiis, quam in oligarchiis: quoniam quando sine iis multitudine invaluerint homines, mala operatio fit, et pereunt cito.

Mediam autem reipublicæ administrandæ formam esse optimam, perspicuum est: sola enim seditionibus non est infesta. Ubi enim late patet id quod interjectum medium est, minime coitiones civium et seditiones oriuntur. Atque ob eandem causam magnæ civitates minus sunt seditionibus opportunæ; nempe quia id quod medium est late patet. In parvis vero quum facile sit omnes in duas partes dirimere, ut nihil reliquatur medium, tum omnes fere aut egentes sunt aut locupletes. Præterea democratiæ oligarchiis sunt a ruinæ periculo tutiores et ad diuturnitatem stabiliores propter medios. Nam et plures sunt, et honorum fiunt participes in democratiis magis quam in oligarchiis. Quum enim sine his egentes multitudine superant, male rem suam gerit civitas, et in pessimum locum deducti cives cito intereunt.

Signum autem oportet putare, et quod optimi legislatores fuerunt de mediis civibus. Solon enim fuit de iis significat autem ex poesi, et Lycurgus (non enim fuit rex) et Charondas, et fere plurimi aliorum.

Manifestum autem ex iis, et quod plurimæ politiæ, hæ quidem democratiæ sunt, hæ autem oligarchiæ: quia enim sæpe in iis paucum est quod medium, semper quicumque excesserint, sive qui substantias habent, sive populus, qui medium egrediuntur, secundum se ducunt politiam. Quare autem democratia fit, aut oligarchia.

Argumento autem huic rei esse existimare oportet, quod optimi latores legum de mediocrium civium grege fuerunt. Nam et Solon ex hoc numero fuit, ut declarat ipsius poesis; et Lycurgus (non enim rex fuit) et Charondas, et fere plerique alii. Perspicuum autem etiam ex his est quamobrem plurimæ reipublicæ administrandæ formæ sint aut democraticæ aut oligarchiæ: propterea in quod enim his sæpenumero quod medium est, exiguum est, semper utricumque excellant, sive locupletes sive plebecula, qui medium locum exsuperant, hi reipublicæ administrationem secum trahunt. Itaque aut democratia fit aut oligarchia.

Adhuc autem propter seditiones fieri, et pugnas ad invicem populo et divitibus, quibuscumque evenerit obtinere magis contrariis, non instituunt communem politiam, neque æqualem; sed victoriæ præmium excessum politiæ accipiunt; et ii quidem democratiam, ii autem oligarchiam faciunt.

Adhuc autem, et eorum, qui in præeminentia fuerunt Græciæ, ad eam quæ apud ipsos politiam utique respicientes, ii quidem democratiam in civitatibus instituerunt, ii autem oligarchiam; non ad conferens civitatis intendentes, sed ad id, quod sui ipsorum: ut et propter has causas, aut nunquam media sit politia, aut raro, et apud paucos: unus enim vir, solus eorum, qui prius in præsidatu fuerunt, persuasus fuit hunc ordinem assignare. Jam autem, et in iis qui in civitatibus, extat consuetudo, neque velle quod æquale: sed aut principari quærere, aut obtentos sufferre. Quæ quidem igitur sit optima politia, et propter quam causam, ex iis manifestum.

Præterea vero quia seditiones et contentiones inter plebem et locupletes exsistunt, utriscumque acciderit ut adversariis superiores evadant, ii non communem reipublicæ administrandæ formam constituunt, neque æqualem, sed exsuperantiam prioris reipublicæ administrationis, tamquam victoriæ præmium, accipiunt; et hi quidem democratiam, illi oligarchiam efficiunt. Præterea vero et eorum qui principatum Græciæ obtinuerunt, utrique ad reipublicæ formam quæ apud se vigebat, intuentes, alteri democratias in civitatibus constituerunt alteri oligarchias, non utilitatem civium spectantes, sed suam ipsorum:

Ita ut propter has causas aut nunquam media reipublicæ forma existat, aut raro et apud paucos. Unus vir enim solus ex iis qui olim fuerunt cum imperio, adductus est ut hanc reipublicæ administrandæ descriptionem redderet. Nunc autem apud eos qui in civitatibus versantur, hæc consuetudo serpere cœpit, ut nolint æqualitatem, sed aut imperare studeant, aut victi æquo animo onus imperii subeant ac perferant. Quæ sit optima reipublicæ administrandæ forma, et propter quam causam, ex his intelligere licet.

Aliarum autem politiarum, quoniam plures democratias, et plures oligarchias diximus esse, qualem ponendum primam et secundam, et hoc modo

Aliarum autem reipublicæ formarum (quoniam plures democratias et oligarchias esse dicimus) quæ prima sit locanda, quæ secunda, et quæ ad eundem

consequentem, per esse hanc quidem meliorem, hanc autem deteriorem, determinata optima, non difficile videre. Oportet autem necessario esse meliorem quæ propinquissima huic, deteriorem autem plus distantem a medio, si non ad hypothesim judicet aliquis. Dico autem ad hypothesim, quia sæpe existente alia politia magis eligibili, quibusdam nihil prohibet expedire magis esse alteram politiam.

medium deinceps proxima, quia alia sit melior, alia deterior, quum ea quæ optima est, distincta ac definita sit, non est difficile intelligere. Oportet enim necessario eam esse meliorem, quæ ad hanc proxime accedit: deteriorem eam quæ a medio remotissima est, nisi quis in judicio faciendo finem civitati propositum intueatur; dico autem finem civitati propositum, quia sæpenumero, quamvis sit alia reipublicæ administrandæ forma præstabilior, nihil obstat tamen quominus aliquibus magis expediat, aliam esse apud eos reipublicæ administrationem.

Postquam Philosophus determinavit de republica communi nomine nominata, et de tyrannide, declarat quæ sit optima respublica pluribus civitatibus et pluribus hominibus simpliciter. Et dividitur in duas. In prima dicit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Si enim bene etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est de republica et tyrannide, dicendum est quæ est optima respublica et quæ est optima vita pluribus civitatibus, et pluribus hominibus. Et non dicendum est nobis, quæ est optima vita simpliciter secundum veritatem in comparatione ad simplices et idiotas, idest secundum quas simpliciter vivunt. Nec dicendum est quæ est optima vita in comparatione ad disciplinam, qualis est speculativa. Istæ enim indigent bona inclinatione naturali, et bono successu fortunæ: ista autem habere difficile est. Iterum non dicendum est de republica optima, quæ est secundum voluntatem et electionem simpliciter. Sed dicendum est de vita optima quæ possibilis est pluribus hominibus et civitatibus, et de rebuspublicis ad quam possunt pertingere plurimæ civitates. Status autem optimatum de quibus dictum est prius scilicet illæ quæ sunt simplices et mixtæ, quæ magis accedunt ad ipsam, non sunt possibiles multis civitatibus : sed magis cadunt extra optimum pluribus civitatibus. Quidam autem magis appropinquant ei quam dicimus rempublicam. Et ideo de illis optimatibus et de hac republica dicendum est, sicut de una republica; quia ex eisdem principiis fit judicium de ipsis. Et ista duæ sunt optimæ et possibiles pluribus civitatibus et hominibus, de quibus nunc dicendum est.

Deinde cum dicit « si enim »

Prosequitur. Et primo ostendit quæ sit optima vita et respublica possibilis pluribus civitatibus. Secundo qualiter aliæ respublicæ se habent ad vitam, ibi, « Aliarum autem politiarum etc. » Prima in tres. In prima ostendit quæ sit optima vita hominis. Secundo, quod ista eadem est ratio et terminus reipublicæ possibilis pluribus civitatibus, ibi, « Eosdem autem etc. » In tertia, quæ sit optima respublica possibilis pluribus civitatibus, ibi, « In omnibus itaque etc. » In prima dicit, quod sicut dictum est in libro *Ethicorum*, optima vita hominis est operatio secundum virtutem non impedita. Non enim consistit in actu primo: quia existens in actu primo in potentia est ad secundum actum: ergo non est perfectus simpliciter. Sed felix perfectus est simpliciter. Nec in habitu; quia in potentia est ad actum secundum. Quare consistit in operatione ultima: quia illa non est amplius in potentia ad aliam. Sed virtus est medietas quædam. Est enim habitus electivus in mediocritate existens determinata ratione, et ut sapiens determinabit. Quare optima vita hominis est vita media: et loquimur de tali medietate, quæ possibilis est hominibus.

Deinde cum dicit « eosdem autem »

Declarat quod idem est terminus et eadem ratio civitatis et reipublicæ, et virtutis vel malitiæ. Et dicit quod eadem est ratio civitatis bonæ et reipublicæ bonæ, et civitatis malæ et reipublicæ malæ. Et ratio est, quia respublica comparatur ad civitatem sicut vita. Est enim respublica ordo civitatis. Ordo autem vita est quædam ejus, cujus est. Ideo respublica vita est civitatis. Et sicut cessante vita cessat illud cujus est, sic cessante republica cessat civitas. Sicut ergo eadem est ratio vitæ, et illius cujus est, et perfectionis, et illa cujus est; sic eadem est ratio reipublicæ bonæ et civitatis bonæ. De mala republica et civitate mala non probat, quia apparet ex eo quod dictum est de bona republica.

Deinde cum dicit « in omnibus »

Probat quæ sit optima respublica pluribus civitatibus. Et primo probat quæ sit optima civitas. Secundo, concludit quæ sit optima respublica, ibi, « Palam ergo etc. » Adhuc prima in duas. Primo

ostendit quod civitas est optima, quæ est ex mediis. Secundo, quod talis civitas bene salvantur, ibi, « Et salvantur etc. » Adhuc prima in duas. Primo ostendit qui sint optimi cives, quoniam medii. Secundo, quæ optima civitas, ibi, « Vult autem civitas etc. » Ad hæc primo concludit ex præcedentibus, quod medii sunt optimi cives. Secundo probat per rationem, ibi, « Facillima enim etc. » In prima dicit: dictum est quod eadem est ratio bonæ reipublicæ et bonæ civitatis. Sunt autem civitatis tres partes. Quidam enim sunt opulenti valde, quidam egeni valde, alii sunt medii, qui nec nimis divites nec nimis pauperes sunt, sed medio modo se habent. Cum igitur omnes concedant, quod medium est optimum, quoniam vita secundum virtutem est optima, virtus etiam est in medio; manifestum est quod medii in civitate sunt optimi, et possessio ipsorum media existens, optima est inter omnes.

Deinde cum dicit « facillima enim »

Probat hoc per rationes. Et dividitur in quatuor, secundum quod probat per quatuor rationes. Secunda, ibi, « Adhuc autem etc. » Tertia, ibi, « Adhuc autem qui etc.» Quarta, ibi, « Qui autem etc. » In prima intendit istam rationem. Illi sunt optimi cives, qui facillime obediunt rationi : sed medii in civitate facillime obediunt rationi, non autem extremi : ergo medii sunt optimi cives. Hujus rationis minorem ponit in *Littera*, et declarat eam. Ponit autem minorem, dicens quod media pars civitatis facillima est ad obediendum rationi, non extremus, et ille qui excellit alios in pulchritudine, vel in fortitudine, vel in nobilitate, vel in divitiis, non de facili obedit rationi. Iterum ille qui nimis egenus est, aut valde debilis, vel multum vilis, non de facili obedit rationi. Et ratio hujus est quia ille qui excedit, vel in pulchritudine, vel in fortitudine, vel in nobilitate, vel divitiis alios contemnit, et fit injuriosus, et inclinatur etiam propter excessum alicujus istorum ad inordinatas delectationes, et sunt nequam magis, quia ista eos faciunt declinare ab eo quod est secundum rationem rectam. Egeni autem, valde debiles vel viles, deficiunt a ratione et fiunt avari, et in parvis nequam valde. Circa quod intelligendum est, quod astutia est inclinatio ad inveniendum diversos modos et vias ad finem non rectum. Actus autem qui procedit ex hoc, dicitur dolus vel fraus ad nocendum aliis. Et secundum quod est ad nocendum aliis in rebus, fraus dicitur : secundum quod in persona vel fama, dolus. Isti autem superegeni diversos modos et diversas vias inveniunt, quibus possint habere divitias, vel potentiam, vel aliud tale, præter rationem. Propter quod manifestum est quod sunt astuti et nequam in parvis valde. Sed injuriarum quædam fiunt propter astutiam, vel propter contemptum, vel contumeliam ; quædam autem propter injuriam. Quare manifestum est, quod extremi de difficili obediunt rationi.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem, et est. Illi sunt optimi in civitate, qui amant principes et magistratus curant, ac bene consulunt bono reipublicæ : sed medii amant principes, non autem extremi. Ille enim, qui sunt excellenter divites, non amant ipsos, nec consequenter bene consulunt : hæc autem reipublicæ damnosa sunt. Isti pauperes etiam principes non amant, quia opprimi reputant se ab eis. Quare manifestum est, quod extremi non sunt optimi cives.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit tertiam rationem. Et dicit quod adhuc manifestum est, quod extremi in civitate non sunt optimi cives, sed medii; quia illi qui excedunt alios in bonis fortunæ, sicut in divitiis, potentiis, et in amicis et in consimilibus , nec subjici volunt aliis nec sciunt. Et hoc inest statim eis a pueritia. Nam a pueritia in delitiis nutriti sunt. Et ideo doctoribus non sunt assueti subjici ; propter hoc non subjici eis volunt, quia non possunt inclinari ad oppositum ejus ad quod inclinatur ex assuetudine : sed statim ex nativitate inclinantur ad oppositum ejus quod est subjici. Et ideo etiam addiscere nolunt. Isti etiam qui excellenter egeni sunt, intantum sunt humiles, quod nesciunt principari, sed subjici etiam servili principatu ; nam subjiciuntur principatu despotico qui est domini ad servum. Si igitur civitas sit ex istis, erit ex servis et dominis : sed ista inconvenientia sunt. Quare manifestum est quod extremi non sunt optimi cives : relinquitur igitur, quod medii.

Deinde cum dicit « qui autem »

Ponit quartam rationem. Et dicit quod illi qui invident aliis et contemnunt alios, nec magistratus gerere sciunt, non sunt

optimi cives. Sed egeni valde invident aliis, nec magistratus gerere sciunt. Divites etiam valde contemnunt eos, quæ sunt etiam contra rationem reipublicæ; medii non; quare extremi non sunt optimi cives, sed medii. Hujusmodi rationis ponit minorem primo; dicens quod illi qui sunt de numero egenorum invidentes sunt. Illi autem qui sunt de numero excedentium in bonis fortunæ, contemnentes sunt alios, et hoc apparet. Divites enim et potentes videntes se habere ea quæ non habent alii, illos despiciunt et contemnunt. Egeni et deficientes videntes quod non habent ea quæ alii habent, invident illis, sed medii non. Quia enim ad sufficientiam habent, non invident: non contemnunt autem, quia non sunt valde excedentes. Invidere vero et contemnere sunt contra rationem reipublicæ: quod declarat. Quia amicitia necessaria est in civitate. Nam communicatio amicitia quædam est; quia inimici cum inimicis participare nolunt nec etiam in via. Sed invidia et contemptus sunt contra rationem amicitiæ; quare sunt contra rationem reipublicæ. Manifestum igitur quod extremi non sunt optimi cives, sed medii inter extremos.

Deinde cum dicit « vult autem »

Postquam Philosophus determinavit qui sunt optimi cives, quoniam medii; declarat quæ est optima civitas, quoniam illa quæ est ex mediis. Et dicit quod civitas debet et vult esse ex æqualibus maxime. Sed tales sunt medii, sicut probatum est; ergo civitas optima est quæ est ex mediis. Et propter hoc manifestum est, quod talis civitas optime gubernatur. Illam enim necessarium est optime gubernari quæ est constituta ex his, ex quibus civitas optima naturaliter constituitur: talis autem est quæ dicta est: ergo etc.

Deinde cum dicit « et salvantur »

Declarat quod talis civitas bene salvatur et sine periculo vivunt tales. Et primo ostendit quod bene salvatur. Secundo quod vivunt sine periculo, ibi, « Propter hoc bene etc. » In prima dicit quod isti medii ex quibus componitur civitas optima, maxime salvantur in civitate: et hoc apparet, quia ipsi non concupiscunt aliena, sicut pauperes. Habent enim ad sufficientiam; et ideo non desiderant aliena; propter quod non insidiantur divitibus. Pauperes vero, quia deficientes sunt, desiderant aliena: et ideo insidiantur divitibus. Medii vero non, quia non habent superabundantiam divitiarum; ideo medii nec insidiantur aliis nec alii ipsis: tales autem maxime conservantur: quare manifestum est quod civitas quæ est ex mediis maxime conservatur.

Deinde cum dicit « propter hoc »

Ostendit quod vivunt sine periculo; et dicit quod medii, quia nullus insidiatur ipsis nec ipsi aliis insidiantur, sine periculo vivunt. Et propter hoc Phocylides rationabiliter desideravit medius esse in civitate, videns quod medii sunt in civitate optimi: unde dixit: medius in civitate volo esse.

Deinde cum dicit « palam ergo »

Ostendit quod respublica quæ est ex mediis est optima. Et dividitur in duas. In prima infert ex dictis quod respublica media est optima. Secundo probat hoc per signa et effectus, ibi, « Quod autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda infert corollarium, ibi, « Propter quod. » In prima dicit quod quia civitas optima est quæ est ex mediis: manifestum quod respublica optima est ex mediis; et illæ civitates quæ multos habent medios, habent rempublicam optimam. Et ratio hujus est, quia pars media civitatis valentior et melior est quam aliæ duæ partes divisim; quia si una pars præter rationem velit opprimere aliam partem, sicut si divites pauperes velint opprimere, pars media adjungit se pauperibus, et cum illis reprimit malitiam divitum. Si autem pauperes velint insurgere contra divites præter rationem, medii jungunt divitibus se, et reprimunt pauperes. Et ideo medii prohibent fieri excessus in civitate. Talis autem respublica optima est.

Deinde cum dicit « propter quod »

Infert unum corollarium. Et dicit quod manifestum est ex dictis quod ex quo civitas est optima quæ est ex mediis quod maximum bonum est quod in civitate gubernantes habeant substantiam mediam et possessiones medias. Quia ubi sunt qui valde excedunt in divitiis, aut indigentes valde, erit ibi aut status popularis aut paucorum intemperatus, in quo pauci divites valde dominantur secundum voluntatem suam; aut erit tyrannis propter ambos excessus, scilicet divitiarum et egestatis: ex populari enim statu nimis superbo insurgit tyrannis. Similiter ex paucorum potentia: ex mediis autem non. Multo autem minus ori-

tur tyrannis ex his qui sunt propinqui mediis quam ex statu populari. Causa autem istorum apparebit inferius cum determinabitur de transmutatione reipublicæ.

Deinde cum dicit « quod autem »

Probat per signa quod respublica quæ est ex mediis optima est. Et dividitur in partes tres, secundum quod declarat per tria. Secunda ibi, « Signum autem etc. » Tertia ibi, « Manifestum autem etc. » In prima intendit istam rationem. Illa respublica est optima quæ est sine seditione magis et turbatione : sed talis est illa quæ est ex mediis ; ergo respublica quæ est ex mediis optima est. Hujus rationis ponit conclusionem et minorem cum sua probatione. Dicit igitur : quod respublica quæ est ex mediis sit optima, manifestum est. Ista enim sola et sine seditione et turbatione est. Hoc autem probat dupliciter. Primo, quia ubi sunt plures medii, non sunt seditiones nec turbationes. Et propter hoc magnæ civitates sunt magis sine seditionibus quam parvæ : quia in magnis civitatibus sunt multi medii : sed in parvis civitatibus statim omnes sunt divisi in divites et pauperes ; et ideo in illis sæpe fiunt perturbationes et seditiones. Quare manifestum est quod illa respublica quæ est ex mediis, magis est sine seditione et turbatione. Hoc idem probat secundo ex alio, quia status populares sunt durabiliores quam paucorum, quia plures habent medios et magis attingunt medii ad principatum quam in paucorum potentia. Ex quo manifestum est quod illa respublica quæ est ex mediis est magis sine seditione et turbatione. Si autem accidet quod inter egenos et divites non fuerint plures medii, aut non sufficientes, si multitudo invaluerit, multos excessus facient ; et ideo male se habet et cito peribit respublica.

Deinde cum dicit « signum autem »

Ponit secundum signum. Et dicit : quod respublica quæ est ex mediis sit optima, signum est quod optimi legislatores fuerunt de mediis, sicut Solon. Iste enim Solon non fuit de divitibus excellenter, nec de pauperibus. Et hoc significavit in quadam poesi sua, quam non ponit Philosophus : similiter Lycurgus non fuit de magnis : non enim fuit rex. Similiter Charondas, nec de divitibus, nec de pauperibus excellenter fuit, sed de mediis ; similiter plures alii. Isti vero fuerunt optimi legislatores et fuerunt de mediis : quare manifestum est quod medio modo se habere disponit ad optimam rempublicam. Quod igitur optima respublica sit ex mediis, signum est quod optimi legislatores fuerunt de mediis.

Deinde cum dicit « manifestum »

Ponit tertium signum. Et ponit primo signum. Secundo rationem assignat cujusdam quod in signo est dictum, ibi, « Adhuc autem propter. » In prima dicit quod manifestum est ex his quæ dicentur jam quod optima respublica est ex mediis : quia propter hoc sunt plures respublicæ aut populares aut paucorum : quia frequenter in civitatibus medium paucorum est ; statim enim sunt omnes vel divites vel egeni : et quicumque excellunt alios, convertunt rempublicam secundum voluntatem suam ad utilitatem suam ; ita quod si divites superaverint pauperes, convertunt rempublicam ad voluntatem suam et regunt eam, et tunc fit paucorum potentia. Si autem pauperes excesserint, regunt rempublicam secundum voluntatem suam et fit status popularis : quare manifestum est quod aut erit popularis, aut paucorum. Cum ergo ista accidant, quæ non sunt recta propter defectum mediorum, signum est quod respublica quæ est ex mediis, sit optima.

Deinde cum dicit « adhuc autem propter »

Assignat causam quare sunt plures populares et paucorum ; et dividitur in duas, secundum quod probat hoc per duas rationes. Secunda ibi, « Adhuc autem et eorum etc. » In prima dicit quod seditiones et pugnæ quæ fiunt in civitate inter divites et pauperes ad invicem, sunt causa quare sunt tot populares et paucorum. Illi enim qui obtinent contra adversarios, non instituunt rempublicam communiter nec æqualem : sed instituunt rempublicam ad utilitatem suam et honorem et præmium victoriæ suæ instituunt rempublicam in qua excedunt adversarios : ita quod si pauperes obtineant faciunt popularem statum : si divites, paucorum potentiam.

Deinde cum dicit « adhuc autem eorum »

Ponit secundam rationem ; et dicit quod aliqui præeminentes in Græcia in potentia amicorum vel in divitiis, vel in nobilitate vel in aliquo alio, nutriti in aliqua republica, cum vellent instituere rempublicam aliquam, non instituerunt quamcumque : sed considerantes ad rempublicam

in qua nutriti sunt, instituerunt illam. Et quia nutriti erant in populari vel in paucorum, instituerunt hanc vel illam, non considerantes bonum commune, sed bonum proprium : et istæ utiliores erant eis ; ideo istas instituerunt. Et propterea nunquam aut raro et apud paucos invenitur respublica media. Unus autem optimus fuit vir, qui cum esset in principatu suasit civibus rempublicam hanc mediam : sed illi noluerunt acceptare ipsam : similiter nec isti qui modo sunt in civitatibus, volunt eam recipere, quia consuetudinem non habent per quam inclinentur ad volendum æqualitatem ; sed vel quærunt principari, aut magis volunt sustinere rempublicam quam habent non recte ordinatam, sicut paucorum potentiam in qua dominantur, aut aliquam aliam. Et tunc concludit dicens quod quæ sit optima respublica et propter quam causam, manifestum est ex determinatis.

Deinde cum dicit « aliarum autem »

Declarat qualiter aliæ respublicæ se habent ad istam ; et dicit quod rerumpublicarum a media posuimus plures species, sicut popularis et paucorum. Unaquæque enim istarum plures species habet, sicut apparuit prius : quæ autem istarum sit melior, et quæ pejor, visa ratione mediæ reipublicæ, non est difficile videre. Cum enim respublica quæ est ex mediis, sit optima ; illa quæ est propinquior huic, melior est ; et quæ remotior, pejor. Nam universaliter hoc verum est quod in unoquoque genere illud quod est propinquius primo, perfectius est et melius in illo genere : quare illa respublica quæ propinquior est reipublicæ optimæ in pluribus melior est : sicut prima species popularis melior est quam secunda, et secunda quam tertia, et tertia quam quarta. Quarta vero pessima est inter illas : similiter de paucorum potentia prima melior quam secunda, secunda quam tertia, et sic deinceps. Et dico quod illa quæ est propinquior optimæ, est melior simpliciter loquendo sine suppositione : quia si loquamur de meliori et optima ex suppositione, nihil prohibet aliquam, quæ non est melior simpliciter, esse meliorem aliquibus : sicut si in civitate aliqua cives sint æquales in libertate, melius est eis regi populari, quam republica media. Sic igitur apparet qualiter aliæ se habent ad istam.

LECTIO XI.

De conservatione optimæ reipublicæ; deque cautione ne labatur aut ad multitudinis gubernationem, aut ad paucorum potentiam.

ANTIQUA.

Quæ autem politia quibus, et qualis qualibus expediat, habitum est dictis pertransire.

Sumendum itaque primo de omnibus universaliter idem. Oportet enim valentiorem esse partem civitatis volentem, non volente manere politiam. Est autem omnis civitas ex quali et quanto. Dico autem quale quidem libertatem, divitias, disciplinam, ingenuitatem; quantum autem multitudinis excessum. Contingit autem quale quidem existere alteri parti civitatis, ex quibus partibus consistit civitas, alii autem parti quod quantum; ut plures esse in numero nobilibus ignobiles et divitibus pauperes, non tamen tantum excedere quanto, quantum deficere quali : propter quod hæc et alia comparandum.

Ubi quidem igitur excedit egenorum multitudo, secundum dictam analogiam, hic nata est esse democratia. Siquidem enim agricolæ excedunt, fit agricolarum democratia : et unaquæque species democratiæ secundum excessum populi uniuscujusque : puta siquidem agricolarum invaluerit multitudo, primam democratiam. Si autem multitudo banausarum et mercede agentium, ultimam. Similiter autem et alias intermedias harum.

Ubi autem multitudo divitum et insignium supertendat quali, quantum deficit quanto, hic oligar-

RECENS.

Quæ autem reipublicæ administrandæ forma quibus et qualis qualibus expediat, consequens est deinceps iis quæ dicta sunt exponere. Primum igitur, quod idem universe de omnibus vere dicitur, sumendum est. Oportet enim plus valere eam partem civitatis, quæ vult reipublicæ formam : manere, quam quæ non vult. Constat autem civitas omnis ex quali et quanto. Quale dico libertatem, divitias, disciplinam, nobilitatem; quantum, multitudinis exsuperantiam.

Contingere autem potest ut earum partium, ex quibus constat civitas, parti alteri adjunctum sit quale, alteri quantum : verbi gratia, ut plures numero sint homines obscuri et humili loco nati, quam generosi; aut plures egentes quam locupletes; non tam superent tamen quanto, quam superentur quali. Quapropter hæc sunt inter se comparanda. Ubi igitur egentium multitudo alteram partem superat ea proportione, quam diximus, hic democratia oriri solet natura, et unumquodque genus democratiæ pro cujusque populi exsuperantia : verbi gratia, si agricolarum superet multitudo, prima existit democratia: sin artificum illiberalium et mercenariorum, postrema. Similiterque aliæ inter has interjectæ.

Ubi vero locupletium et nobilium multitudo magis superat quanto, hic nascitur oligarchia: et eodem

chiam et oligarchiæ eodem modo unamquamque speciem secundum excessum oligarchicæ multitudinis.

Oportet autem semper legislatorem in politia assumere medios. Sive enim oligarchicas leges ponat, oportet conjecturare medios, sive democraticas, adducere legibus hos. Ubi autem mediorum supergreditur multitudo quæ simul amborum extremorum, aut etiam alterius solum, hic contingit politiam esse legalem.

Nihil enim timendum, ne forte consentiant divites pauperibus super hoc. Nunquam enim alteri volunt servi esse. Communiorem autem si quærant, nullam invenient aliam ab hac. In parte enim principari, non utique sustinebunt propter discredentiam ad invicem. Ubique autem dietetes fidelissimus : dietetes autem qui medius. Quanto enim utique melius politia miscetur, tanto magis mansiva.

Peccant autem multi, et eorum qui aristocraticas volunt facere politias, non solum in plus attribuere divitibus, sed in præteraudiendo populum : necesse enim tempore aliquando ex falsis bonis verum evenire malum. Superegressiones enim divitum destruunt magis politiam, quam quæ populi.

Adhuc autem quæcumque pro locutionis gratia in politiis sapienter loquuntur ad populum, sunt quinque numero : circa congregationem, circa principatus, circa prætoria, circa armationem, circa exercitia.

Circa congregationem quidem licere omnibus congregationi interesse : damnum autem imponi divitibus, si non intersint congregationi, vel solum vel multo mejus.

Circa principatus autem, habentibus quidem honorabilitatem, non licere abjurare, egenis autem licere.

Circa prætoria divitibus quidem esse damnum si non discutiant, egenis autem licentiam; vel iis quidem magnum, iis autem parvum, sicut in legibus Charondæ. Alicubi autem licet quidem omnibus scriptis, congregationi ad esse et discutere. Si autem scripti neque convenerint neque discusserint, imponuntur iis magna damna ; ut propter damnum quidem fugiant scribi ; propter non scribi autem, neque discutiant neque conveniant.

Eodem autem modo et de possidendo arma et de exercitari, leges ferunt. Egenis quidem enim licet non possidere, divitibus autem damnosum. Non possidentibus, et si non exercitantur, iis quidem nullum damnum, divitibus autem damnosum : quatenus ii quidem propter damnum participent, ii autem propter non timere, non participent. Hæc quidem igitur sunt oligarchica sophismata legislationis.

In democratiis autem adversus hæc sapienter obsistunt : egenis quidem enim mercedem acquirunt congregationi præsentibus et discutientibus, divitibus autem nullum statuunt damnum.

Quare manifestum quod si quis vult miscere juste, oportet quæ apud utrosque colligere : et iis quidem mercedem acquirere, iis autem damnum : sic enim communicabunt omnes. Illo autem modo politia fit solorum alterorum.

Oportet autem politiam esse quidem ex habentibus arma solis : honorabilitate autem secundum multitudinem, simpliciter quidem determinata, non est dicere tantum existere ; sed considerantes, quod quale adjicit longissimum, ut participantes politia sint plures non participantibus, hoc ordinare.

Volunt enim pauperes etiam non participantes honoribus quietem habere, si neque aliquis molestet ipsos, neque auferatur aliquid substantiæ. Sed hoc non facile : non enim accidit semper gratiosos esse eos qui participant politeumate et consueverunt au-

modo unumquodque oligarchiæ genus pro exsuperantia multitudinis oligarchicæ. Oportet porro latorem legis semper in reipublicæ administratione medios assumere. Nam sive leges oligarchiæ convenientes ferat, ad medios leges dirigere debet ; sive democratiæ congruentes, hi legibus adjungendi sunt.

Ubi vero mediorum multitudo superat aut utrosque extremos, aut alterutrum tantum : hic fieri potest ut reipublicæ forma sit firma et stabilis. Non est idem metuendum, ne unquam divites cum pauperibus in hos consentiant et conspirent ; nam nunquam alteri alteris servire volent. Quod si communiorem reipublicæ administrationem quærant, nullam aliam reperient hac communiorem. Nam vicissim præesse atque imperare non facile inducent animum, propter diffidentiam quæ inter eos intercedit. Ubique gentium autem arbiter fidissimus est : at medius, arbiter est. Quanto autem melius reipublicæ administratio temperata fuerit, tanto firmior et diuturnior est.

Vehementer autem errant multi etiam ex iis qui reipublicæ administrandæ formas aristocraticas efficere volunt, non in eo solum, quod plus tribuunt locupletibus quam oportet, verum etiam quod populum circumveniunt. Necesse est enim, temporis progressu aliquando ex falsis bonis nasci verum malum. Nam immoderatæ divitum cupiditates rempublicam perdunt potius, quam populi.

Quinque autem res numero sunt, quas in reipublicæ administrationibus per speciem quandam honestam callide excogitant in populum : ea quæ versantur in concione, in magistratibus, in judiciis, in armandis civibus, in exercendis. In concionibus quidem, licere civibus in concione deliberandi causa interesse : mulctam autem esse constitutam in locupletes, si non interfuerint in concione ; eamque aut in solos locupletes, aut multo majorem. In magistratibus, non licere iis qui censum habeant, ejurare magistratum : egentibus et tenuibus licere. In judiciis mulctam esse constitutam in locupletes nisi judicandi munere fungantur : egentibus licere impune rebus judicandis non præesse : aut in illo quidem gravem mulctam esse constitutam, in hos levem, quemadmodum in Charondæ legibus.

Alicubi autem licet quidem omnibus, qui modo professi fuerint, in concione consultandi gratia interesse, et res judicare : quod si posteaquam professi fuerint neque in concionem veniant, neque judicandi munus obeant, magnæ sunt his pœnæ irrogatæ ; ut propter mulctæ irrogationem professionem fugiant ; propterea autem quod nomen perscribendum non dederint, judicandi munus non obeant, neque in concione deliberandi causa intersint. Eodem modo et de armis domi habendis et corporibus exercendis lege lata constituunt. Egentibus enim licet arma non habere ; locupletes vero si non habeant, pecunia mulctantur : et illis licet impune corpus non exercere ; his, si corpus non exerceant, mulcta irrogata est : ut hi quidem propter mulctam corpori exercendo dent operam, illi, propter impunitatem, corporis exercitationem negligant. Hæc igitur sunt callida legum ferendarum artificia, ad oligarchiam accommodata.

In democratiis vero alias machinas excogitant, quas his opponant. Egentibus enim mercedem præbent in concionem deliberandi causa euntibus, et judicandi munus obeuntibus : locupletibus utrumque munus defugientibus nullam mulctam irrogant. Itaque perspicuum est, si quis vult juste permiscere quæ sunt apud utrosque, in unum esse conducenda : et illis quidem mercedem esse præbendam, his vero mulctam irrogandam. Sic enim omnes reipublicæ administrationis fuerint participes : illo modo autem in alterorum potestatem venit respublica.

Oportet autem reipublicæ formam ex his sane constare tantum, qui habent arma : census vero magnitudinem non licet simpliciter definiendo edicere tantam suppetere debere : sed considerato, qualis et quantus amplissimus quadret ad id, ut ii qui reipublicæ administrandæ sunt participes, plures, sint iis qui non sunt participes, tantum præscribere oportet. Pauperes enim, etiamsi honorum non sint participes, quiescere volunt, modo ne quis

tem quando bellum fuerit manere, si non accipiant alimentum, pauperes autem sunt. Si autem acquirat aliquis alimentum, volunt bellare.

Est enim politia apud aliquos non solum ex iis, qui sunt ad arma, sed etiam ex iis, qui fuerunt ad arma. Maliensium autem politia quidem erat ex eis, principatus autem eligebant ex militantibus. Et prima autem politia in Græcis fuit, post regna, ex præliantibus. Quæ quidem a principio ex equestribus; robur enim et excellentiam ex equestribus prælium habebat, sine coordinatione autem enim inutile, quod ad arma. Experientiæ autem de talibus et ordinationes inter antiquos non erant quomodo in equestribus esset robur.

eos contumeliose vexet, neque de re familiari quicquam detrahat.

Sed hoc facile non est : non enim semper contingit ut sint ii humanitate politi, qui reipublicæ administrationis sunt participes. Et pauperes, ubi bellum ortum fuerit, solent esse tardiores, nisi alantur : quod si quis victum suppeditet, militiam non detrectant. Constat autem respublica apud nonnullos non solum ex iis peditibus, qui arma gerunt, verum etiam ex iis qui gesserunt. Apud Malienses autem respublica quidem ex iis constabat, magistratus vero ex iis qui militabant legebantur. Ac prima sane reipublicæ administrandæ forma apud Græcos, postea quam regibus uti desierunt, ex iis qui arma ferebant fuit : principio quidem ex equitibus : viribus enim belli superabant qui equitatu præstabant. Nam sine arte instruendi exercitus peditatus gravioris armaturæ inutilis est. A talium rerum usus et ordinis disciplina non erat apud veteres ; quare in equitatu robur belli erat.

Crescentibus autem civitatibus, et iis, qui in armis invalescentibus magis, plures participabant politia : propter quod quidem quas nunc vocamus politias, priores vocabant democratias.

Erant autem et antiquæ politiæ rationabiliter oligarchiæ, et regales ; propter paucitatem enim hominum non habebant multum, quod medium. Quare pauci existentes multitudine, et secundum coordinationem, magis sufferebant subjici.

Propter quam quidem igitur causam sunt politiæ plures et propter quid præter eas, quæ dicuntur aliæ : (democratia autem non una numero est, et aliarum similiter :) adhuc autem, quæ differentiæ, et propter quam causam accidit; adhuc autem, quæ sit optima politiarum, dictum est.

Crescentibus autem civitatibus, auctisque eorum qui arma tractabant viribus, cum pluribus reipublicæ administratio communicata est. Quapropter quas nunc politias appellamus, majores democratias nominabant. Erant autem veteres reipublicæ administrandæ non sine ratione oligarchicæ aut regiæ. Nam propter hominum paucitatem non admodum multos habebant qui medii essent. Itaque quum et numero pauci essent, et ordinis descriptione, magis imperium perferebant. Quam ob causam igitur reipublicæ administrandæ formæ sint plures, et quam ob rem præter eas quæ commemorat sunt, aliæ, (nam et democratia una numero non est, et de aliis idem sentiendum,) præterea vero quid inter se differant, et quam ob causam hoc eveniat ; et præter hæc, quæ sit optima reipublicæ administrandæ forma, ut universe dicamus ; et aliarum reipublicæ formarum qualis qualibus conveniat, exposuimus.

Postquam Philosophus declaravit quæ et qualis respublica est optima pluribus civitatibus, declarat quæ et qualis, quibus et qualibus expediat : et dividitur in duas. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Sumendum. » In prima dicit quod post illa quæ determinata sunt, dicendum est pertranseundo, quæ respublica quibus et qualis qualibus expediat.

Deinde cum dicit « sumendum itaque »

Prosequitur : et dividitur in duas. Primo præmittit quædam universalia quæ valent ad sequentia in isto capitulo. In secunda ostendit quod propositum fuit, ibi, « « Quidem igitur. » In prima dicit quod antequam determinetur de republica quæ cui, et qualis quali competat, accipiendum est primo quod universaliter verum est in omnibus rebuspublicis : scilicet quod illa pars reipublicæ melior est, et valentior quæ vult salvationem reipublicæ quam illa quæ non vult. Et ratio hujus est, quia bonum rei attenditur in ordine ad finem : sed partes reipublicæ ordinantur in finem reipublicæ, finis autem reipublicæ est salus et permanentia ejus ; et ergo bonum partium reipublicæ intenditur in ordine ad finem istum. Sed unumquodque vult bonum proprium, et quanto magis vult, tanto melius est ; ergo illa pars reipublicæ melior est, quæ intendit istum finem, quam illa quæ non intendit. Secundum est quod proponit quod omnis civitas componitur ex quali et quanto. Et exponit quid vocat quale et quantum. Quale quidem vocat dignitatem, ad quam considerat volens instituere rempublicam vel volens distribuere principatum ; sicut sunt divitiæ, disciplina, ingenuitas. Quantum vocat multitudinem. Modo ita est quandoque quod alteri parti civitatis inest quale, ita quod excedit aliam in qualitate : alteri parti inest quantum, ita quod excedit aliam in multitudine : sicut verbi gratia plures sunt in civitate ignobiles quam nobiles, pauperes quam divites : tamen pars illa quæ abundat in quanto, non abundat in illo quantum deficit in quali. Ista autem consideranda sunt in determinando, quæ vel qualis, cui vel quali conveniat, comparando ista ad invicem ; puta defectum secundum unum ad superabundantiam respectu alterius.

Deinde cum dicit « ubi quidem »

Ostendit, quæ et qualis, quibus et qualibus conveniat. Et primo quibus et qua-

libus popularis status. Secundo quibus et qualibus paucorum potentia, ibi, « Ubi autem multitudo, etc. » Tertio quibus et qualibus respublica, ibi, « Oportet autem semper etc. » In prima dicit quod quamlibet civitatem, ubi abundat multitudo egenorum secundum dictam proportionem, scilicet quod non excedat, puta in virtute, quantum deficit in multitudine divitum vel egenorum, oportet regi statu populari : ut si agricolæ excedunt, tunc est popularis status agricolarum. Et secundum quod diversus est populus, secundum hoc oportet ipsum regi diversis speciebus popularis status : ut si multitudo agricolarum excedat, oportet regi prima specie popularis status. Si autem multitudo tenuiorum et mercenariorum, tunc oportet eam regi ultima specie popularis status. Isti enim minus sunt persuasibiles ratione, et magis inclinantur ad avaritiam ; et ideo expedit eis magis regi illa specie popularis status, per quam possunt satisfacere magis avaritiæ suæ. Hæc autem est ultima species, in qua principatur populus non secundum legem, sed secundum suam sententiam et voluntatem. Ubi autem multitudo est intermedia, competit regi eam aliqua specie intermedia : ut si excedat multitudo liberorum, secunda species debet esse ; si multitudo liberorum, secunda species debet esse ; si multitudo aliorum quorumcumque, tertia species.

Deinde cum dicit « ubi autem »

Ostendit quibus competit paucorum status. Et dicit quod ubi multitudo divitum, quæ abundat in quali, scilicet in divitiis et nobilitate, quam deficiat in quanto, idest in multitudine, ibi oportet esse paucorum status. Et secundum diversitatem hujusmodi multitudinis oportet diversificare species paucorum status ; ita quod ubi est multitudo divitum habentium possessiones mediocres, oportet regi prima specie popularis status, in qua dominantur plures divites non nimis excedentes in divitiis, sed habentes possessiones mediocres. Ubi autem est minor multitudo, sed habent plures divitias, oportet regi secunda specie paucorum status. Ubi autem sunt adhuc pauciores divites, ditiores quam primi, expedi illos regi tertia specie. Ubi autem pauciores sunt, et magis divites, oportet regi illam civitatem quarta specie ; ita quod sicut se habent species status popularis quantum ad multitudinem, sic species paucorum potentiæ quantum ad divitias : ita quod sicut, ubi sunt pauciores egeni (sicut ubi sunt plures agricolæ), oportet esse primam speciem status popularis ; ubi adhuc plures, secundam ; ubi adhuc plures quam prius, tertiam ; ubi tota multitudo, quartam et pessimam ; sic ex parte potentiæ paucorum, ubi sunt plures divites habentes mediocres divitias, prima species : ubi pauciores ditiores, ibi secunda sed ubi adhuc pauciores et ditiores, tertia : sed ubi sunt pauciores quam prius, et valde divites, quarta species et pessima.

Deinde cum dicit « oportet »

Ostendit quibus competit respublica : et dividitur in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda regreditur ad declarandum qualiter miscetur ex populari statu et paucorum, ibi, « Adhuc autem etc. » Prima in duas. In prima ostendit quibus competit respublica. Secundo removet errorem quorumdam, ibi, « Pereant autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima facit quod dictum est. Secundo, removet objectionem quæ posset fieri, ibi, « Nihil enim timendum etc. » In prima dicit quod legislator, si bene debeat ordinare rempublicam, debet assumere ad rempublicam medios. Et hoc, quascumque leges ponat ; sive convenientes potentiæ paucorum, sive populari statui ; semper oportet coassumere medios ; quia sic debet ferre leges, et ordinare rempublicam, ut per leges possit respublica salvari. Ubi vero multitudo hujusmodi mediorum abundat secundum quale, aut secundum quantitatem, vel in uno comparatione ad aliud, convenit esse rempublicam quæ bene nata est regi rectis legibus : ex talibus enim dicta est esse ipsa : igitur expedit coassumere medios.

Deinde cum dicit « nihil enim »

Removet objectionem quæ posset fieri. Aliquis enim diceret quod legislator non debet assumere medios, quia pauperes et divites non consentirent, et sic erit turbatio in civitatibus. Removet hoc : et dicit quod non est timendum quin divites consentiant pauperibus. Et ratio hujus est, quia nunquam volunt esse servi dominorum, nec divites nec pauperes, et ideo quærunt communem rempublicam magis. Hoc autem est respublica et non alia. Si autem quærunt rempublicam communem non invenirent aliam magis communem : quia pauperes nolunt quod divites dominentur ne opprimantur ab illis, nec divites

volunt quod pauperes timeant opprimi ab eis, et ideo quaerunt fideliorem principantem. Sed ubique fidelissimus est et communis magis medius et arbiter. Ex quo manifestum est quod respublica quanto magis mixta est, accedens ad aequalitatem et indifferentiam, tanto magis mansiva est.

Deinde cum dicit « peccant autem »

Removet errorem quorumdam. Aliqui enim fuerunt qui voluerunt facere respublicas optimatum, qui plus attribuebant divitibus quam deberent, et quam pauperibus. Philosophus dicit quod isti peccaverunt non solum in hoc quod plus attribuebant divitiis quam deberent; sed in hoc quod pauperes non audiebantur in his in quibus debebant audiri secundum rectam rationem, et minus attribuebant eis quam oporteret, quoniam aliquando ex unius malo venit magnum malum; et ideo quamvis hoc sit modicum malum, scilicet plus attribuere divitibus quam pauperibus, tamen ex hoc sequitur excessus divitum; sed excessus divitum magis corrumpit civitatem quam excessus pauperum. Et ratio hujus est, quia excessus qui plus facit distare bonum commune a communitate magis corrumpit civitatem quam qui minus. Sed excessus divitum magis facit distare a communitate, quia bonum commune trahit ad paucos, quia pauperes sunt plures quam divites : quare manifestum est quod excessus divitum magis corrumpit civitatem quam excessus pauperum : quare hoc est malum et peccatum in republica plus dare divitibus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Postquam declaravit quæ et qualis respublica quibus et qualibus conveniat, regreditur ad declarandum qualiter respublica misceatur ex paucorum et populari statu; et dividitur in duas. In prima ostendit ex quibus est maxime. In secunda recapitulat, ibi, « Præter quam quidem etc. » Prima in tres. Primo ostendit qualiter misceatur. Secundo ostendit ex quibus est, quia ex habentibus arma, ibi, « Oportet autem etc. » In tertia assignat rationem propter quam antiqui vocaverunt rempublicam popularem statum, ibi, « Crescentibus autem etc. » Adhuc prima in duas. Quia enim respublica miscetur ex paucorum et populari statu, primo tangit leges popularis et paucorum, secundo infert ex dictis quomodo misceatur ex illis, ibi, « Quare manifestum etc. » Adhuc prima in duas. In prima tangit leges paucorum status. Secundo popularis, ibi, « In democratiis autem etc. » In prima tangit leges paucorum status, per quas intendunt sophistice excludere multitudinem a republica; et primo tangit ea de quibus feruntur leges. Secundo tangit leges ipsas, ibi, « Circa congregationem. » In prima dicit quod illa de quibus dominantes paucorum statui ferunt leges fallaciter et dolose, proponentes populo, quinque sunt numero : scilicet concio, magistratus, judicium, armatura, exercitatio.

Deinde cum dicit « circa congregationem »

Tangit leges circa ista; et primo tangit legem circa concionem. Secundo circa magistratum, ibi, « Circa principatus. » Tertio circa judicium, ibi, « Circa prætoria. » Quarto circa arma et exercitia, ibi, « Eodem modo. » In prima dicit quod circa concionem ordinaverunt faventes paucorum statui, quod omnes venire liceret ad concionem : sed ulterius ordinaverunt quod divites si non venirent, haberent damnum, pauperes vero non. Vel quod divites multo magis damnum reportarent quam pauperes. Et manifestum est quod per istam legem pauperes excludebantur : quia divites ex hoc quod damnum magnum reportabant compellebantur venire : pauperes, quia nullum damnum reportabant non curabant venire, et ita non participabant civitate libenter.

Deinde cum dicit « circa principatus »

Tangit legem circa magistratum. Ordinaverunt enim quod omnes possent attingere magistratum, sed ulterius statuerunt quod pauperibus liceret renunciare magistratui, divitibus vero non : et manifestum est quod per istam legem excludebantur pauperes; quia pauperes cum sint occupati circa alia, facile est quod cum liceat eis renunciare, dimittant magistratum; divites vero semper remanebant, cum eis non liceat renunciare.

Deinde cum dicit « circa prætoria »

Tangit legem circa judicium; et dixit quod circa judicium ordinaverunt, supposito quod omnes possint attingere ad judicia. Ulterius ordinaverunt divitibus damnum si non judicarent et discuterent. Pauperibus vero dederunt licentiam de non discutiendo; vel si ordinaverunt damnum utrisque, tamen divitibus magnum damnum, pauperibus

modorum, sicut ordinatum fuit in legibus Charondæ. In aliquibus paucorum gubernationis, licebat quidem omnibus discutere in judicio et interesse congregationi, præscriptis tamen prius. Si vero contingeret quod scripti non interessent vel non discuterent, imponebantur magna damna; ita ut propter fugere damna non appeterent scribi; et sic si non scriberentur, nec interessent judicio.

Deinde cum dicit « eodem autem »

Tangit legem circa arma et exercitia simul: et dicit quod eodem modo tulerunt legem de possessione armorum et circa exercitia ipsorum : et ordinaverunt quod liceret egenis non habere arma ; divitibus, si non haberent, ordinaverunt magnum damnum. Similiter circa exercitium ordinaverunt quod pauperes si se non exercitarent in armis, nullum damnum haberent. Sed divitibus ordinaverunt magnum damnum. Sic autem ordinaverunt, ut divites propter damnum haberent arma et usum armorum, et sic haberent soli potestatem et tenerent principatum ; pauperes vero, quia non timerent damnum, non haberent arma et usum armorum, et per consequens non participarent principatu. Et tunc concludit quod hæc sunt sophismata de legislatione per quæ volunt faventes paucorum potentiæ excludere multitudinem a civilitate.

Deinde cum dicit « in democratiis »

Ostendit qualiter faventes populo sapienter adversantur istis ; et dicit quod faventes populo in politia sua sapienter adversantur istis. Contra enim omnia ista ordinaverunt quod pauperes, qui convenirent ad congregationem et discuterent, haberent mercedem : divites vero si non venirent, nullum damnum reportarent. Et per istam legem monstratur quod excludebantur divites. Pauperes enim scientes quod haberent mercedem, libenter veniebant. Divites autem scientes quod nullum haberent damnum, si non irent, non curabant ire, maxime quia non honorabantur ; et sic tota potestas dimittebatur penes multitudinem.

Deinde cum dicit « quare manifestum »

Concludit qualiter respublica sit miscenda ex paucorum et populari statu ; et dicit quod manifestum est ex dictis qualiter respublica miscenda est ex illis: mixtum enim debet aliqualiter habere miscibilia et aliqualiter non ; et ideo si recte fiat mixtio ex istis, oportet accipere ea quæ pertinent utrisque secundum partem et ordinari pauperibus mercedem si veniant, divitibus vero damnum si non veniant : et isto modo omnes communicabunt civilitate ; sed prædictis modis altera solum, ut respublica tantum sit, paucorum vel populo faventium.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ostendit ex quibus est respublica ; et primo ostendit quod est ex utentibus armis maxime. Secundo quod est ex illis qui usi fuerunt armis, ibi, « Est enim politia. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. Secundo assignat causam cujusdam dicti, ibi, « Volunt enim pauperes. » In prima dicit quod respublica debet esse ex habentibus arma et utentibus jam in actu ipsius. Et ratio hujus est, quia respublica debet esse ex mediis ; et ideo debet esse ex illis in quibus sunt plures medii : tales sunt utentes armis. Quanta autem habet esse multitudo civitatis et census, non est determinatum nunc : oportet enim censum in civitate determinare secundum regionem et secundum potentiam adversariorum. Oportet enim tantam esse multitudinem quantam regio possit nutrire, et tantam quod possit repellere adversarios. Sed advertendum quod qualitas et bona dispositio secundum disciplinam vel mores multum addit ad bonitatem reipublicæ ; et ideo faciendum est quod participantes politiæ sint plures, saltem secundum qualitatem, quamvis deficiant quantitate.

Deinde cum dicit « volunt enim »

Assignat causam cujusdam dicti ; scilicet, quod oportet esse plures participantes respublicæ quam non participantes : et dicit quod pauperes in civitate existentes absque principatu volunt vivere quiete et sine turbatione, dato quod nullus molestet eos, et dato quod nihil auferatur ab eis de bonis suis : sed istud non est facile, quia frequenter contingit, quod principantes non sint mites et humani ; et ideo difficile est quod non suscipiant pauperes molestiam. Iterum illi qui utuntur armis, quando bellum debet fieri volunt recipere alimentum a pauperibus si sint aliqui pauperes : et si non recipiant, movent bellum contra illos ; et si accipiant, pauperes volunt insurgere. Ut igitur non possint insurgere contra principantes, expedit esse plures habentes arma quam non habentes.

Deinde cum dicit « est enim »

Ostendit quod respublica non tantum

est ex illis qui possident, sed ex illis qui possederunt arma et habuerunt usum eorum. Et dicit quod apud aliquos est respublica non solum ex illis qui vadunt ad arma, et utuntur eis jam actu, sed ex eis qui ferunt et usi sunt. Et rationabiliter hoc est : quia illi sunt magis exercitati in actibus virtutum et in armis. Rationabile autem est quod respublica sit ex illis : quod declarat per quamdam rempublicam, dicens quod apud Malienses erat respublica ex his qui fuerant. Verumtamen principantem eligebant ex militibus, ex illis qui jam utebantur armis. Primæ etiam respublicæ fuerunt magis ex præliantibus et utentibus armis præter principatus regales. Principem autem eligebant de equestribus ; et respublica quæ fuit a principio fuit ex equestribus, quia robur belli tunc in equestribus habebatur. Peditatus autem est omnino inutilis nisi adsit ordo et disciplina ; sed qualis sit hujusmodi ordo et disciplina, non fuit cognitum antiquis ; et propterea totum robur et excellentia exercitus habebatur ex equestribus.

Deinde cum dicit « crescentibus autem »

Assignat causam cujusdam dicti. Aliqui enim istam rempublicam vocaverunt popularem, alii paucorum. Ideo causam hujus assignat ; et primo quare dixerunt eamdem popularem statum. Secundo quare paucorum, ibi, « Fuerat enim etc. »

In prima dicit quod crescentibus civitatibus contingit, quod erat magna multitudo habentium arma qui dominabantur. Ubi autem multitudo dominatur, status popularis est : propter quod quidam dixerunt illam quam vocamus rempublicam popularem.

Deinde cum dicit erant autem »

Ostendit quare vocaverunt eam paucorum statum ; et dicit quod antiquæ respublicæ rationabiliter erant status paucorum et regalis. Antiquitus enim pauci erant homines inhabitantes civitates ; et ideo pauci erant medii : et quia pauci erant secundum multitudinem, paucorum status erat : sed quia bene erant ordinati, bene sustinebant principatum et subjiciebantur.

Deinde cum « propter quam »

Recapitulat dicta a principio quarti ; et dicit quod dictum est in præcedentibus propter quam causam sunt plures respublicæ, et propter quam causam sunt aliæ respublicæ præter sex respublicas acceptas secundum genus ; ut sunt plures populares et paucorum status et optimatum, et non una numero solum. Iterum dictum est qualiter differunt ad invicem, et quæ sit optima respublica, et propter quam causam accidit, et quibus expediat.

LECTIO XII.

De quibus consultationes in civitatibus fieri soleant ; deque ipsarum varietate pro cujusque civitatis administratione.

ANTIQUA.

Rursum autem cum dixerimus et communiter et sigillatim de unaquaque, dicamus de iis quæ deinceps, accipientes ipsorum principium conveniens. Sunt itaque tres partes omnium politiarum, de quibus oportet considerare studiosum legislatorem conferens unicuique ; quibus se habentibus bene, necesse politiam habere bene, et politias ab invicem differre in differendo unumquodque horum. Est autem tertium horum unum quidem aliquid quod consiliatur de communibus : secundum autem, quod circa principatus : hoc autem est, quos oportet esse, et quorum dominos, et qualem quadam oportet fieri electionem ipsorum. Tertium autem aliquid quod judicat.

Dominans autem est, quod consiliatur de bello et pace, et compugnatione et dissolutione, et de legibus et de morte, et fuga, et populatione, et de electione principatuum, et correctionum.

Necessarium autem, aut omnibus dare omnia

RECENS.

Rursus autem postquam universe de omnibus, et proprie de unaquaque explicavimus, de iis quæ deinceps sequuntur, dicamus, eorum principio apto et conveniente sumpto. Omnium igitur reipublicæ administrandæ formarum tres partes sunt ; quarum quid cuique expediat, bonum scriptorem legum diligenter attendere et considerare oportet : quibus partibus bene affectis, reipublicæ formam bene affectam esse, et pro uniuscujusque harum partium differentia reipublicæ formas inter se differre necesse est. Harum autem partium una quædam est, quæ de republica consultat : altera, quæ in magistratibus versatur, hoc est, quos magistratus esse, et quarum rerum potestatem eos habere, et qualem eorum electionem esse oporteat : tertia ad judices pertinet. Summam autem potestatem habet ea pars, quæ de bello et pace, et de societate et de fœderibus et de legibus, et de morte et exilio, et publicatione bonorum et de rationibus referendis consultat.

Necesse est autem, vel civibus omnibus omnia

hæc judicia, aut quibusdam omnia velut principatum dedit uni aut pluribus, aut aliis alia; aut quædam quidem ipsorum omnibus, quædam autem quibusdam.

Omnes quidem igitur, et de omnibus, demoticæ: talem enim æqualitatem quærit populus.

Sunt autem modi ejus, quod est omnes plures: unus quidem secundum partem, sed non omnes simul, sicut est in politia Telecleri Milesii, et in aliis autem politiis consiliantur comprincipatus convenientes. Ad principatus autem vadunt omnes particulariter ex tribubus et minimis partibus omnino, donec utique pertranseat per omnes. Convenire autem solum de legum positione, et de iis, quæ de politia, et responsa audientes a principibus.

Alius autem modus, quod omnes simul. Convenire autem solum ad electiones principatuum electuros et ad legislationes, et de bello, et de pace, et ad correctiones; alia autem consiliari principatus in singulis instituens eligibiles existentes ex omnibus, vel sortiales.

Alius autem modus circa principatus et correctiones, occurrere cives et de bello consiliaturos, et compugnatione, alia autem principatus disponere eligibiles existentes quoscumque contingit; tales autem sunt quoscumque principari necessarium scientes.

Quartus autem modus omnis de omnibus consiliari convenientes autem de nullo judicare, sed solum referre: quo quidem modo nunc democratia ultima dispensatur, quam proportionalem dicimus esse oligarchiæ potestativæ et monarchiæ tyrannicæ. Isti quidem igitur modi, sunt democratici omnes.

Quidam autem de omnibus, oligarchicum: habet autem et hoc differentias plures.

Quando quidem enim ab honorabilitatibus mediocribus eligibiles sunt, et plures propter mediocritates honorabilitatis et de quibus lex vetat ne moveant, sed sequantur, et liceat possidenti honorabilitatem participare, oligarchia quidem, politia autem est talis propter moderare.

Quando autem non omnes eo, quod est consiliari, participant, sed electi, secundum legem autem participant sicut et prius, oligarchicum. Quando autem ipsos eligunt ipsi, qui domini ejus, quod est consiliari, quando puer pro patre ingreditur, et domini legum sunt, oligarchicum necessarium esse ordinem hunc. Quando autem quorumdam, puta belli quidem, sicut et pacis et correctionum omnes, aliorum autem principes, et isti eligibiles, vel sortiales, aristocratia est, vel politia.

Si autem quorumdam quidem eligibiles, quorumdam autem sortiales, et sortiales, vel simpliciter, vel ex præjudicatis, vel communiter eligibiles, et sortiales; hæ quidem horum sunt politiæ aristocraticæ, hæ autem ipsius politiæ. Divisum est quidem igitur quod consiliatur ad politias hoc modo. Et disponitur quælibet politia secundum dictum modum.

Expedit autem democratiæ quæ maxime esse videtur democratia, quæ nunc (dico autem talem in qua dominus populus et legum est) , ad consiliari meliusque ipsum facere, quod quidem in prætoriis in oligarchiis. Statuunt enim damnum iis quos volunt judicare, ut judicent, demotici autem mercedem egenis; hæc autem circa congregationes facere: consiliantur enim melius communiter consiliantes: omnis populus quidem cum insignibus, isti autem cum multitudine.

Expedit autem, et eligibiles esse consiliarios, vel sortiales æquales ex partibus.

Expedit autem, si excedant multum secundum multitudinem demotici super politicos, aut non om-

hæc judicia esse tradita, vel nonnullis omnia, verbi gratia, uni eidem magistratui, aut pluribus, vel aliis alia, vel nonnulla eorum omnibus, nonnulla vero nonnullis. Omnes igitur cives de omnibus rebus statuere, populare est: talem enim æqualitatem requirit populus.

Sunt autem modi, quibus omnes de rebus omnibus statuant, complures: unus, ut singuli vicissim, non omnes simul, statuant: ut fit in republica a Telecle Milesio instituta: (et vero in aliis rebuspublicis consultant magistratuum collegia in unum coacta; magistratus autem obtinent omnes vicissim cives ex tribubus et particulis civitatis prorsus minimis, donec ad omnes perventum sit:) conveniant autem omnes solum de legibus ferendis, et iis de rebus, quæ ad reipublicæ administrationem pertinent; et ut ea audiant, quæ a magistratibus edicuntur.

Alius modus: ut omnes conferti statuant, sed conveniant tantum comitiorum diebus, et ad magistratus creandos, et ad leges sciscendas, et quum de bello et pace agendum est, et ad rationes rerum in magistratu gestarum repetendas: de ceteris autem magistratus, ut cuique negotio propositi sunt, sive lecti ex omnibus, sive sortito capti, deliberent. Alius modus, ut cives ad magistratus creandos, et rationes a magistratibus repetendas conveniant, et quum de bello ac societate belli deliberaturi sunt: cetera a magistratibus transigantur: qui quidem magistratus a populo sint electi, tot, quot eliguntur rectius. Tales autem sunt ii qui non nisi a scientibus et usu peritis geri possunt.

Quartus modus est, ut omnes de rebus omnibus congregati deliberent; magistratus vero nulla de re decernant, sed tantum sententiam suam anquirendi causa ante interponant: quo modo potentatui et monarchiæ tyrannicæ proportione respondere dicimus. Hi igitur omnes modi sunt democratici.

Quosdam vero de omnibus statuere, oligarchiæ proprium est. Habet porro etiam hoc differentias plures. Quum enim ex mediocribus censibus et deliguntur magistratus, et sunt plures propter census mediocritatem, neque quicquam eorum, quæ vetat lex, movent, sed legem sequuntur ducem; et ei, qui censum lege præfinitum habeat, licet ad rempublicam accedere: oligarchia hæc talis quidem est, sed politiæ similis, quia modum servat. Quum vero non omnes consilii publici sunt participes, sed eliguntur, et tamen ex lege imperant, hoc ita, ut et superius, ad oligarchiam pertinet. At quum ii, penes quos est consultandi potestas, se ipsi legunt et creant, quumque filius in locum patris succedit, et quum leges sibi subjungunt; non se legibus: hæc reipublicæ ordinatio oligarchia sit necesse est.

Quum autem partitione quadam facta de nonnullis rebus statuendi potestatem et jus habent nonnulli, verbi gratia, de bello et pace et de rationibus repetendis omnes; de ceteris rebus magistratus, hique electi aut sortito facti: hæc quidem reipublicæ forma aristocratia est. Sed si de aliquibus rebus statuere possint magistratus electi, de aliquibus sortito facti; et qui sortito fiunt, vel simpliciter sumantur ex omnibus, vel ex iis qui ante meliores judicati sunt; vel communiter et electione et sorte fiant: hæc reipublicæ administratio partim aristocratia est, partim ipsa politia. Distinctum igitur hoc modo est id quod in civitate consultationi præest, spectatis reipublicæ administrandæ formis; et gubernatur unaquæque reipublicæ forma, ut supra dictum est.

Conducit autem ei democratiæ, quæ maxime hoc nomine digna videtur, (talem democratiam dico, in qua populus habet potestatem et dominium etiam in leges,) quo melius in senatu deliberent, facere id quod fit in oligarchiis de judiciorum ratione: mulctam enim iis irrogant, quos judicandi munere fungi volunt, ut eo fungantur; at democratia egentibus mercedem decernit: et hoc idem in concionibus facere. Melius enim consultabunt, si consultent omnes communiter; multitudo quidem cum optimatibus, hi vero cum multitudine. Expedit autem, eos qui consultandi munus obibunt, aut suffragiis creari, aut sortito fieri æqualiter ex membris civitatis. Expedit porro illud quoque, si cives populares politicos

nibus dare mercedem, sed quot commensurati ad multitudinem insignium, aut ex sorte facere plures.

In oligarchiis autem aut praeligi quosdam ex multitudine, aut praeparantes principatum, velut in quibusdam politiis est, quos vocant praemissos vel legis servatores, de iis negotiari de quibus utique isti praeconsiliaverint ; sic enim participabit populus eo quod est consiliari, et solvere nihil poterit eorum quae circa politiam.

Adhuc eadem sententiare populum, aut nihil contrarium iis, qui inferuntur ; aut consiliarius quidem tradere omnibus, consiliari quidem principes.

Et oppositum autem ejus quod fit in politiis, oportet facere. Absolventem quidem enim per sententiam, dominam oportet facere multitudinem : condemnantem autem per sententiam, non dominans, sed referatur rursum ad principes. In politiis enim contra faciunt. Pauci enim absolventes quidem domini ; condemnantes autem non domini, sed reducetur ad plures semper.

longe numero superent, aut non omnibus mercedem dare, sed tam multis, quam multi cum multitudine nobilium commensu quodam comparari queant, aut plures sorte eligere.

In oligarchiis autem utile est aut nonnullos ex multitudine eligere, aut curiam aliquam constituere talem qualis est in quibusdam rebuspublicis, quos probulos (praeconsultatores) et nomophylacas (legum custodes) appellant, et de iis statuere ac decernere, de quibus hi ante consultarint. Sic enim populus erit consultandi consors et particeps, neque quicquam eorum rescindere poterit, quae ad reipublicae administrationem pertinent. Praeterea aut eadem decernere, populum, aut nihil contrarium iis decernere quæ ad eum referentur : aut cum omnibus quidem deliberationem in concione communicare, sed solis magistratibus consultandi potestatem facere.

Et contrarium ejus quod fit in politiis, faciendum est. Populi enim absolvendo rata debet esse auctoritas, in condemnando non debet esse rata : sed provocatio sit ad eos magistratus, qui reipublicæ præsunt. Nam in politiis faciunt ordine inverso : paucorum enim, si quidem absolverunt, rata est auctoritas : sin condemnarunt, rata non est ; sed provocatio semper est ad plurimos.

Postquam Philosophus determinavit quæ respublica est optima, et quæ et qualis, quibus et qualibus conveniat, determinat de quibusdam partibus reipublicæ, scilicet de consiliativo et dominativo et judicativo. Et primo dat intentionem suam. Secundo prosequitur, ibi, « Dominans est etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est de unaquaque republica et in communi et divisim, consequenter dicendum est de quibusdam ex quibus pendet consideratio determinatorum. Et dicit « rursus, » quia in tertio fecit mentionem de ipsis, et accipendum est principium conveniens illis, scilicet quod sunt tres partes rerumpublicarum de quibus studiosus legislator debet considerare et conferre secundum rationem de illis. Illis enim bene se habentibus, necessarium est rempublicam bene esse ordinatam et male ; et secundum differentiam istorum ad invicem necesse est respublicas differre, quia per ista distribuitur respublica quæ est ordo principantium. Istorum autem una pars est, quæ consiliatur de communibus civitatis. Alia est quæ versatur circa principatus : et hoc est quos oportet esse principes, et quorum debent esse domini ; et qualiter assumuntur, utrum per sortem vel per electionem. Tertia pars est quæ versatur circa judicia.

Deinde cum dicit « dominans autem »

Prosequitur ; et primo de consiliativo. Secundo de principatu, ibi, « De consiliante etc. » Tertio de judicativo, ibi, « Reliquum autem etc. » Prima in duas. Primo tangit de quibus consiliantur in communi. Secundo prosequitur de ipso consiliativo, ibi, « Necessarium autem etc. » In prima dicit quod dominans in civitate consiliatur de bello, utrum bellandum sit vel non ; et de pace, utrum pax debeat fieri cum adversariis vel non. Consiliatur etiam de propugnatione et de dissolutione, utrum simul vel separatim debeat pugnare. Iterum consiliatur de legibus qualiter sint ferendæ. Consiliatur etiam de morte alicujus, utrum expediat aliquem qui fuit contra civitatem, interfici vel relegari. Iterum de populatione qualiter debeat fieri si indigeat civitas populari, et ex quibus. Iterum qualiter principantes debent eligi et corrigi.

Deinde cum dicit « necessarium autem »

Prosequitur de ipso consiliativo declarando ejus consiliativum cui competat reipublicæ. Et primo ponit divisionem unam. Secundo ostendit quibus rebuspublicis competant membra ipsius, ibi, « Omnes igitur etc. » In prima dicit quod necessarium est, aut omnia judicia dare omnibus civibus, ita quod omnes cives de omnibus judicent ; aut quibusdam omnia, sicut principanti uni, aut pluribus si sint plures principantes ; aut alia aliis, ita quod quidam judicent de quibusdam, alii de aliis ; aut de quibusdam omnes, aut quidam de quibusdam.

Deinde cum dicit « omnes quidem »

Ostendit primo quibus competant membra. Secundo determinat quædam convenientia quibusdam rebuspublicis, ibi, « Expedit autem etc. » Prima adhuc dividitur in duas. In prima ostendit quibus rebuspublicis competant membra

prædicta. Et dividitur in tres. Primo enim ostendit quis modus competit populari statui. Secundo cum dicit, « Quidam autem etc. » qui paucorum statui. Tertio quis optimatum, cum dicit, « Quando autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima tangit quis modus competat populari statui. In secunda cum dicit, « Sunt autem modi etc. » subdividit ipsum declarando quis quibus modis ejus conveniat. In prima dicit quod ad popularem statum pertinet, quod omnes judicent et deliberent de omnibus. Et ratio hujus est, quia favens populo intendit æqualitatem : hoc autem videtur esse æqualitas quod omnes attingant ad judicium de omnibus : quare iste modus pertinet ad popularem.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Subdit modum istum; et dividitur in quatuor, secundum quod ponit quatuor modos, declarans quibus modis populari statui competunt illi modi. Secunda ibi, « Alius autem modus etc. » Tertia ibi, « Alius autem modus est ut. » Quarta ibi, « Quartus autem modus etc. » In prima dicit quod ejus, quod est omnes judicare de omnibus, plures sunt modi. Unus est, quod omnes attingant ad judicia omnia ; sed quod non omnes simul conveniant, secundum partem, sicut accidit in republica Milesii et in aliis. De quibusdam enim rebuspublicis consiliantur principantes. Conveniunt autem omnes secundum partem, ut secundum tribus et partes minimas, ita quod modo vadit una pars, cras alia, ita quod non sit aliqua pars quæ non attingat ad civilitatem. Iste autem modus competit primo modo populari statui secundum quem principantur agricolæ, habentes divitias mediocres, et secundum leges non secundum voluntatem. Tales enim non semper possunt venire, quia habent vivere de agricultura, circa quam oportet eos laborare. Et ideo necessarium est eos venire secundum partem : aliquando tamen oportet omnes venire simul, ut quando debet ferri lex aliqua : similiter quando debet tractari de his, quæ pertinent ad rempublicam etiam quando debent audire responsiones a principibus.

Deinde cum dicit « alias autem »

Ponit secundum modum. Et dicit quod secundus modus est quod omnes conveniant simul, et hoc in magnis solum, sicut in electione principis vel principantium, et quando debet lex aliqua dari, similiter quando debet tractari de bello vel de pace, similiter quando debent fieri correctiones principantium. Alia vero dimittuntur principatibus qui assumendi sunt vel per electionem vel per sortem. Et competit secundo modo populari statui in quo multitudo non habet sufficientes divitias ; ideo oportet principatum committere aliquibus.

Deinde cum dicit « alius autem »

Ponit tertium modum ; et dicit quod tertius modus est quando omnes conveniunt in magnis, sicut in correctionibus principum, et tamen debet tractari de bello et de pugnatione. Alia autem dimittuntur principibus qui eliguntur a quibuscumque qui sciunt principari. Et differt iste modus a primo ; quia in primo non eliguntur principantes ex quibuscumque, sed in isto eliguntur. Iste autem modus competit tertio modo populari statui, in quo assumuntur principes ex quibuscumque.

Deinde cum dicit « quartus autem »

Ponit quartum modum ; et dicit quod quartus modus est quando omnes de omnibus consiliantur et judicant, ita quod nihil omnino dimittitur principantibus, sed solum referre : sic autem est in ultimo modo popularis status, in quo multitudo principatur. Et ideo iste modus quartus competit quarto modo populari statui, qui, ut dictum est superius, proportionabilis est quarto modo paucorum statui, qui quidem est potentatus proportionabilis monarchiæ tyrannicæ. Sicut enim ista monarchia tyrannica pessima est, et etiam hæc paucorum potentia pessima inter alias species ejus, ita iste quartus modus popularis status pessimus est inter omnes modos popularis status. Et ulterius concludit quod omnes isti modi sunt de statu populari, quia conveniunt popularis status modis.

Deinde cum dicit « quidam autem »

Ostendit quis modus est paucorum potentiæ ; et dividitur in duas. In prima ponit modum mixtum. Secundo ponit modos pure paucorum dominantium, ibi, « Quando quidem etc. » In prima dicit quod quando aliqui consiliantur de omnibus, est modus paucorum. Et iste modus dividitur in plures : quando enim de omnibus consiliantur aliqui divites non habentes divitias excellentes, sed mediocres, et sunt plures secundum multitudinem habentes hujusmodi divitias, et principantur secundum legem, ita quod legem non possunt mutare, nec fa-

cere quæ prohibet, sed exequi ea quæ præcipit, et possunt attingere ad principatum, tunc est unus modus paucorum dominantium, sed civilis est propter moderatas habere divitias. Tales enim medii sunt in civitate : respublica autem ex mediis est : quare iste modus mixtus est ex paucorum statu et republica.

Deinde cum dicit « quando quidem »

Tangit alios modos paucorum status pure. Et dicit quod quando non omnes divites consiliantur de omnibus, sed quidam electi ditiores prioribus et principantur secundum legem, paucorum potentiæ est; et quando adhuc ditiores principantur omnibus, et consiliantur, et pauciores et habent potestatem eligendi illos qui deficiunt in principatu, et filii eorum succedunt in principatu, sed adhuc principantur secundum legem; vel quando principantur pauciores quam prius et ditiores, et principantur non secundum legem, sed secundum suas sententias, ita quod domini sunt legis, quia possunt ferre legem vel mutare tunc est paucorum potentia secundum diversos modos ejus.

Deinde cum dicit « quando autem »

Ostendit quis est modus optimatum. Et circa hoc duo facit. Primo enim tangit quis modus est optimatum pure. Secundo cum dicit « quod si de quibusdam electi etc. » ostendit quis est mixtus ex paucorum et optimatum statu. In prima dicit quod quando omnes consiliantur de quibusdam magnis, sicut de pace, utrum debeat fieri cum adversariis, et de bello, et de correctione, et alia permittuntur principantibus, qui sunt accipiendi, vel per sortem, vel per electionem, modus est optimatum, vel civilis : quia enim magna sunt, et periculosa, magnam inimicitiam habent. Majorem vero inimicitiam habet aliquis ad paucos, vel ad aliquos, quam ad totam multitudinem, quia dividitur in plures, propter hoc minor est ad singulos. Et ideo in talibus omnes debent judicare. In aliis judicare possunt principes, in quibus non sunt magna pericula.

Deinde cum dicit « si autem »

Ostendit quis modus mixtus est ex præcedenti et civili; intendens dicere quod si de quibusdam omnes consilientur sicut de magnis, de aliis autem principantes, qui assumuntur per electionem : aut si contingat quod de quibusdam eligantur aliqui principantes per sortem, et hoc vel communiter ex quibuscumque, scilicet indifferenter, vel assumantur ex aliquibus, prius inquisito et facto judicio vel scrutinio de illis ex quibus assumendi sunt per sortem vel si assumantur de omnibus per electionem, hoc pertinet ad optimatum, vel rempublicam : quod enim per electionem, et ex quibusdam, optimatum est : quod autem per sortem, magis civile est. Ulterius concludit, quasi recapitulando, quod consiliativum de eis quæ ordinantur ad rempublicam, habet dividi, sicut dictum est, et quælibet respublica disponitur et regitur consiliativo secundum modum dictum.

Deinde cum dicit « expedit autem »

Determinat quædam expedientia rebuspublicis quibusdam, scilicet populari, et paucorum statui. Et primo tangit expedientia popularis status. Secundo paucorum, ibi, « In oligarchiis autem etc. » Prima in tres, secundum quod ponit tria expedientia. Secunda, ibi, « Expedit autem etc. » Tertia, ibi, « Expedit autem si excedant etc. » In prima dicit quod populari, quæ maxime apparet esse popularis, sicut est quarta species, in qua populus totus dominatur non secundum legem, sed secundum sententiam, expedit et melius est facere illud quod observatur in judiciis, et in paucorum statu : scilicet quod divitibus, si non conveniant ad judicium et congregationem, ordinetur damnum magnum : pauperibus, si venirent ad congregationem, merces. Et ratio hujus est, quia si venerint et divites et pauperes, melius deliberabunt et sanius omnis populus, scilicet divitibus, et e converso. Quod enim non videbunt divites, videbunt pauperes et e converso. Et tunc quoniam communiter deliberabunt, communiter exequentur. Propter quod expedit huic speciei populari ordinare divitibus damnum, si non venerint ad congregationem : pauperibus mercedem, si venerint.

Deinde cum dicit « expedit autem »

Ponit secundum expediens, quod competit aliis ab ultimo modo populari. Et dicit quod expedit populari statui quod ad considerandum vel judicandum eligantur aliqui de omnibus, ut tot de divitibus tot de pauperibus, tot de ista turba, tot de alia ; vel tot de isto vico, tot de alio ; ita quod semper conservetur æqualitas ; ut quot assumentur de quibusdam, tot assumantur de aliis secundum æqualem

proportionem. Et ratio est, quia melius exequuntur deliberationes et magis concordes erunt.

Deinde cum dicit « expedit autem »

Ponit tertium expediens: et videtur esse cautela contra aliquid, quod posset dici contra primum expediens. Dicebatur enim quod merces erat danda pauperibus, si venirent ad congregationem. Potest autem dici quod non est hoc expediens; quia tunc multi venient; et tunc, cum sint plures quam divites deliberabunt secundum quod placebit eis, et nolent illud observari, et sic erit dissensio. Contra hoc ponit expediens; et dicit quod si pauperes secundum multitudinem excedant viros civiles, sicut medios et insignes, aut quoscumque alios, tunc non est danda merces omnibus, nisi secundum proportionem ad multitudinem divitum, aut multos oportet privare congregatione.

Deinde cum dicit « in oligarchiis »

Tangit cautelas convenientes paucis. Et dividitur in tres, secundum quod tangit tria. Secunda, ibi, « Adhuc eamdem etc. » Tertia ibi, « Et oppositum autem ejus quod etc. » In prima dicit quod ad hoc quod bene consilientur faventes paucis, et consilium eorum sit firmum, oportet quod vocent aliquos faventes populo, sive aliquos de populo, sicut illos qui præeminent aliqualiter populo, sicut est in quibusdam rebuspublicis, qui vocantur præmissi, vel servatores legis; et tractare cum istis de illis, de quibus faventes paucis consiliati fuerunt. Et ratio hujus est, quia populus isto modo participabit consiliativo; et quod deliberatum fuerit isto modo, multitudo non poterit dissolvere, sed potius exequentur una cum paucorum potentia.

Deinde cum dicit « adhuc eadem »

Ponit secundam cautelam. Et dicit quod ad hoc quod consilium paucorum sit firmum, oportet paucos inquirere sententiam populi, vel opinionem quæ est, et tunc sententiare secundum sententiam ejus, ita quod populus eamdem sententiam dicat, quam pauci; aut si non, nihil sententient contrarium populo; vel quod principes consilientur de his, quæ ad rempublicam ordinantur; et tunc quod inventum est per consilium, tradat omnibus consiliariis populi; sic enim sententia paucorum firmior erit.

Deinde cum dicit « et oppositum »

Ponit tertiam cautelam. Et dicit quod ad hoc quod consilium paucorum firmum sit, oportet eos facere oppositum ejus quod fit in republica, scilicet cum pauci per sententiam debeant absolvere aliquem, quod convocent multitudinem et faciant eam dominam in dando sententiam propter benevolentiam habendam. Cum autem condemnabunt aliquem ad mortem, vel relegabunt, non dent potestatem multitudini, sed potestas solum dimittuntur principibus. Et ratio hujus est, quia condemnatio alicujus ad mortem, vel relegatio, fit, quia commisit contra principantes paucos; populus autem contrarius est eis. Si igitur darent potestatem populo in condemnatione, vel relegatione, et contingeret quod populus absolveret, aut non tantum puniet, quantum deberet: quod est inconveniens, et ideo non debent dare potestatem populo supra mortem alicujus. Sed in rebuspublicis fit e contrario; quia absolventes sunt pauci, scilicet principantes; condemnantes vero sunt non principantes, sed plures, sicut populus. Et tunc concludit intentum suum, quod de principante consiliativo in rebuspublicis determinatum sit hoc modo.

LECTIO XIII.

De magistratuum numero, auctoritate et diuturnitate consideratio habetur; et quando uni an pluribus demandandi sit.

ANTIQUA.

De consiliante quidem igitur et dominante utique politiæ determinatum sit hoc modo. Habitum iis est, quæ circa principatus divisio: habet enim et hæc pars politiæ multas differentias, quot principatus, et quorum domini, et de tempore quantum uniuscujusque principatus: ii quidem enim sex mensium, ii

RECENS.

De ea igitur civitatis parte, quæ consultat, et de ea penes quam est moderandæ atque administrandæ civitatis potestas, ita sit a nobis explicatum.

His autem proxime consequens est magistratuum distincta atque explicata partitio. Insunt enim in hac reipublicæ administrationis parte multæ differentiæ,

autem per minus, ii autem annuales, ii autem diuturniores faciunt principatus perpetuum vel multi temporis, vel neutrum, sed sæpe eosdem, vel non eumdem bis, sed semel solum. Adhuc autem circa institutionem principatuum ex quibus oportet fieri et a quibus, et qualiter: de omnibus enim iis oportet posse dividere secundum quot contingit fieri modos. Deinde coaptare qualibus, quales politiæ expediant.

Est autem neque facile hoc determinare, quales oportet vocare principatus: multis enim præceptoribus politica communitas indiget: propter quod quidem omnes, neque electos neque sortiales ponendum principes: puta sacerdotes primo. Hoc enim alterum aliquid præter politicos principatus ponendum. Adhuc et distributores, et præcones: eliguntur autem et legati. Sunt autem hæc quidem politicæ curarum, vel omnium civium ad quamdam operationem, velut dux exercitus militantium, vel secundum partem gynæconomus, vel pueronomus: ii autem œconomicæ: sæpe enim eligunt frumenti mensuratores: hæ autem ministeriales, et ad quas qui utique abundaverint, ordinant servos.

Maxime autem, ut simpliciter est dicere, principatus dicendum hos, quibus cum attribuitur consiliari de aliquibus, et judicare, et præcipere, et maxime hæc: præcipere enim magis principatuum est.

Sed hæc differunt ad opportunitates quidem nihil, ut est dicere: non enim unquam judicium fuit altercantium de nomine: habent autem quoddam aliud intellectuale negotium. Quales autem principatus, et quod necessarii, si erit civitas, et quales necessarii quidem non opportuni autem ad studiosam politiam, magis utique quis dubitat ad omnem politiam et etiam ad parvas civitates.

In magnis enim utique contingit et oportet unum ordinari ad unum opus; multosque enim contingit ire ad principatum propter multos esse cives, ut sit hos quidem intermittere multo tempore, hos autem semel principari. Et melius unumquodque opus sortitur cura circa unum intenta, quam circa multa.

In parvis autem necesse congregare in paucos multos principatus: propter paucitatem enim hominum non facile est in principatibus multos esse. Qui enim erunt qui hos successive suscipiunt iterum?

Indigent autem aliquando eisdem principatibus et legibus parvæ cum magnis. Verumtamen quidem indigent sæpe eisdem, aliis autem in multo tempore hoc accidit. Propter quod quidem nihil prohibet multas curas simul præcipere: non enim impediunt, et ad paucitatem hominum necessarium principatus velut obelischolychnia facere.

Si igitur habeamus dicere quot necessarium existere omni civitati, et quot non, necessarium quidem oportet autem existere, facile autem quis sciens hoc colligit quales principatus congruit congregare in unum principatum.

Congruit autem et hoc, non latere quales oportet secundum locum principatus de multis curare, et qualium ubique unum principatum esse dominum: puta boni ornatus esse, unum in foro quidem fori præfectum, alium autem in alio loco; vel ubique eumdem: et utrum secundum rem oportet differre vel secundum homines. Dico autem puta unum boni ornatus, vel puerorum alium et mulierum. Et secundum politias autem, utrum differt secundum unamquamque etiam genus principatuum, vel nihil. Puta in democratia et oligarchia et aristocratia, et monar-

quot magistratus esse debeant, et quarum rerum penes eos potestas esse debeat, et de tempore, quam diuturnum quemque esse oporteat (alii enim semestres, alii breviore temporis spatio circumscriptos, alii annuos, alii diuturniores magistratus faciunt:) et utrum magistratus perpetuos esse oporteat an diuturnos, an neutrum, sed sæpe eosdem magistratum gerere, an non eumdem bis magistratu fungi, sed semel duntaxat.

Præterea, quod ad rationem constituendorum magistratuum attinet, ex quibus fieri oporteat, et a quibus, et quomodo. Nam de his omnibus oportet primum distinguere atque explicare posse, quot modis contingat ut fieri possint: deinde videre, quales magistratus qualibus reipublicæ formis sint utiles, et singulos ad singulas accommodare. Sed ne hoc quidem definire facile est, quales magistratus appellandi sint: multis enim præfectis civilis societas eget. Quapropter non omnes ii sunt in magistratibus numerandi, neque qui suffragiis creantur, neque qui sortito fiunt; ut primum sacerdotes; hoc enim genus hominum aliud esse a civilibus magistratibus statuendum est: deinde chororum duces ac magistri, et præcones; eliguntur et legati.

Sunt autem curationes aliæ civiles, et hæ vel omnium civium ad aliquam actionem, ut imperator iis omnibus qui militant præest: vel partis civitatis, ut mulierum præfectus aut puerorum: aliæ sunt œconomicæ; sæpenumero enim frumenti mensores leguntur: aliæ in ministerio consistunt; quibus, si copia suppetat, servos præficiunt. Maxime igitur, ut simpliciter et generaliter dicam, magistratus hi dicendi sunt, quibus de aliquibus rebus consultandi et judicandi et imperandi, et quidem hujus rei maxime, munus assignatum est. Imperare enim magistratus proprium magis est quam illa superiora. Sed quibus nominibus hæc appellentur, nihil propemodum refert ad vitæ usum: nondum enim eorum qui de nomine ambigunt, controversia in judicium venit: verum habet aliam scientiæ ipsi necessariam cognitionem.

Quales autem magistratus, et quam multi sint necessarii ad id; ut sit civitas; tum quales non necessarii quidem sint, sed utiles ad bonam reipublicæ formam: magis dubitare possit aliquis, quum in omni reipublicæ forma, tum in parvis civitatibus. Nam in magnis fieri et potest et debet, ut unus magistratus uni rei præpositus sit; fieri enim potest ut multi accedant ad magistratus et imperia, quia multi sunt cives: ita ut alios magistratus diu intermittere, alios semel gerere liceat. Tum præstat unicuique actioni curationem obtingere in uno negotio occupatam, quam multis districtam.

In parvis vero multos magistratus ad paucos homines conferre necesse est. Nam propter hominum paucitatem non est facile multos in magistratibus esse. Qui erunt enim ii qui his rursum successuri sunt? Egent autem interdum iisdem magistratibus et legibus parvæ civitates atque magnæ; nisi quod hæ quidem sæpenumero egent iisdem, illis vero longo temporis spatio hoc evenit. Quare nihil obstat quonimus multæ curationes uni simul mandentur; non enim sibi erunt mutuo impedimento: et propter hominum penuriam necesse est magistratus facere similes instrumentis illis, quæ candelabri et verriculi usum simul præbent.

Si possimus igitur, quot omni civitati magistratus esse necesse sit, et quot non sit quidem necesse, sed tamen esse utile sit, dicere: facilius quis his cognitis contrahat, qui magistratus in unum contrahi commode possunt. Oportet autem ne hoc quidem ignorare, qualis magistratus pro ratione loci multarum rerum curam habere possit, et qualium rerum ubique penes unum magistratum auctoritas ac potestas esse debeat; verbi gratia, modestiæ hominum in officio continendorum utrum in foro quidem penes ædilem, in alio loco penes alium, an ubique penes eundem; et rerumne ex rebus facienda sit divisio, an ex hominibus; dico, utrum debeat unus esse præfectus disciplinæ publicæ, an alius puerorum, alius mulierum.

Et vero ex reipublicæ formis, utrum in unaqua-

chia, utrum iidem sunt principatus quidem domini, non ex æqualibus sed alii in aliis : puta in aristocratiis quidam ex eruditis. In oligarchiis autem ex divitibus. In democratiis vero ex liberis.

Aut existunt quidem quidam existentes, et secundum has differentias principatuum. Est autem ubi conferunt idem, et ubi differunt propter hoc : hic quidem enim congruit magnos, hic esse parvos eosdem.

que etiam magistratuum genus differat, an nihil differat; verbi gratia, in democratia et oligarchia et aristocratia et monarchia utrum penes eosdem magistratus sit summa potestas, sed non ex paribus neque ex similibus, verum in aliis rebuspublicis penes alios sit potestas : verbi gratia, in aristocratiis ex hominibus eruditis, in oligarchiis ex divitibus ; in democratiis ex liberis. An sint reipublicæ formæ ipsi quædam magistratuum differentiæ consentaneæ, sed alicubi tamen eosdem magistratus esse expediat, alibi inter se differre, hic enim convenit magnos esse magistratus, illic eosdem esse parvos.

Non solum, sed et singulares quidem sunt, velut qui præconsulum : hic enim non democratiis, consilium autem democraticum. Oportet enim quidem esse aliquid tale, cui cura erit populi præconsiliari, quatenus non vacans erit : hoc autem cum pauci numero sint, præconsules autem paucos necessarium esse multitudine. Quare oligarchicum. Sed ubi ambo idem principatus, præconsules instituuntur super consiliarios. Consiliarius quidem enim democraticum, præconsul autem oligarchicum.

Verumtamen sunt quidam et proprii, ut eorum quos probulos (præconsultatores sive provisores) vocant ; hic enim magistratus democratiæ non convenit; senatus vero consultatio populare quiddam est. Oportet enim tales quosdam esse, quibus sit cura populo prospicere, ut ei liceat esse in suis negotiis occupata. Quod si erunt pauci numero, hoc ad oligarchiam pertinebit. At præconsultatores seu provisores paucos esse numero necesse est : quare hi oligarchiæ proprii sunt. Ubi autem sunt hi magistratus utique, præconsultatores senatoribus præsunt : nam senator populare quiddam est ; præconsultator vero oligarchiæ proprium.

Dissolvitur autem et consilii potentia in talibus democratiis, in quibus ipse propter conveniens tractat de omnibus : hoc autem accidere consuevit quando penuria aliqua fuerit, vel merces convocatis. Vacantes enim colliguntur sæpe, et omnia ipsi judicant.

Pueronomus autem, et mulieronomus, et si quis alius principans dominus est talis curæ, aristocraticum, democraticum autem non. Quomodo enim possibile prohibere exire eas quæ egenorum? neque oligarchicum, delitiantur enim quæ oligarchizantium. Sed de iis quidem in tantum dictum sit nunc.

Frangitur autem etiam consultationis publicæ, id est senatus, potestas in talibus democratiis, in quibus ipse populus congregatus omnibus de rebus transigit. Hoc porro solet evenire, quum vel copiis rei familiaris abundat populus, vel iis qui in concionem sunt deliberandi gratia, merces datur. Nam quum otiantur ac negotiis soluti sunt, sæpe congrediuntur, et omnia ipsi disceptantes decernunt. Puerorum præfectus autem et mulierum, et si quis est alius magistratus, penes autem talis curationis sit potestas, ad aristocratiam pertinet, non ad democratiam. Quonam modo enim fieri possit ut pauperum uxores prohibeantur in publicum prodire? Neque eum fert oligarchia : luxuria enim diffluunt paucorum qui reipublicæ præsunt uxores.

Postquam Philosophus determinavit de consiliativo, et modis ejus, et qui quibus rebuspublicis expediunt, determinat de principatu. Et dividitur in duas. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Est autem neque facile. » In prima dicit quod postquam determinatum est de consiliativo, dicendum est de principatu. Divisio enim principatus conveniens est dictis de consiliativo. Sunt autem multæ partes et differentiæ principatus secundum quod sunt principatus, et quorum debent esse domini principantes. Item de tempore per quantum tempus debent esse domini secundum unumquemque principatum : sunt enim quidam principatus durantes per sex menses, quidam qui durant per annum, alii qui durant plus. Quidam autem non perpetui, sed multum durant : etiam quidam sunt, qui non sunt perpetui, nec multum durant, sed contingit eumdem frequenter principari : aliquoties etiam contingit principari non eumdem bis, sed solum semel. Iterum dicendum est de institutione principatuum, ex quibus, et qui debent instituere, et qualiter. De omnibus enim istis oportet diligenter videre quibus modis possunt fieri, et postmodum videre, qui modi et quales, quibus et qualibus rebuspublicis conveniant.

Deinde cum dicit « est autem »

Prosequitur. Et dividitur in duas. In prima determinat de divisione principatuum, et de modo institutionis ipsorum. Secundo recolligit determinata, remittens nos de consideratione aliquorum ad sequentia, scilicet ad sextum librum, ibi, « Quod igitur sunt etc. » Prima in duas. In prima determinat distinctionem principatuum in ordine ad respublicas. Secundo determinat de modo institutionis ipsarum, ibi, « Circa institutiones etc. » Prima in duas. In prima determinat distinctionem principatus in generali. Secundo tangit distinctionem principatus in ordine ad respublicas, ibi, « Sed hæc differunt etc. » Prima in duas. Primo tangit modos principatus minus principatus. Secundo tangit modos principaliter dictos, ibi, « Maxime autem etc. » In prima dicit quod non est facile determinare, qui debent esse principatus, et quot ; quoniam respublica conveniens, multis indiget principatibus, et præcipientibus : et quia plures oportet esse, manifestum est

quod non omnes sunt assumendi, vel per electionem, vel per sortem, sicut sacerdotes. Et dicuntur sacerdotes, qui curam habent de cultu divino. Tales autem non debent assumi per sortem, sed per electionem : principatus autem iste est alter a civilibus principatibus. Sunt etiam alii principatus, qui distribuunt bona communia, quibus debent distribui : sunt etiam præcones qui nunciant dicta communia, quæ debent nunciari. Eliguntur etiam alii, qui dicuntur legati, qui mittuntur ad extrinsecas civitates et principatus. Sunt etiam alii principes civiles, qui curam habent de omnibus civitatibus quantum ad aliquam operationem, sicut est dux exercitus bellantium. Iste enim habet dirigere cives in exercitu. Alii sunt principes, qui non habent curam de omnibus quantum ad aliquam operationem, sed curam habent de aliqua parte civitatis, sicut sunt mulierum puerorumque curatores. Alii sunt principatus œconomici quos frequenter eligunt, scilicet mensuratores frumenti, et ministeriales, qui habent ministeria diversa in civitate. Cum autem in talibus aliqui abundant, ordinant servos ad hujusmodi officia.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Tangit modos principatus principaliter dictos. Et est intelligendum quod unumquodque naturalium aliqua operatione determinatur, in quam cum potest dicitur illud; cum autem non potest, non dicitur, nisi æquivoce. Quare principatus est aliqua operatio in quam cum poterit, maxime dicetur principatus : cum autem non poterit, non dicetur, nisi æquivoce. Operationes autem principatus sunt consiliari de aliquibus, judicare, et præcipere : maxime autem operatio principatus præcipere, præcipere enim maxime pertinet ad principatum. Dicit igitur : maxime et simpliciter, ut est dicere, illi debent dici principatus, quibus competunt isti actus, consiliari, judicare et præcipere. Et ille principatus maxime dicitur principatus, cui competit præcipere, quia iste est actus præcipuus ipsius principatus.

Deinde cum dicit « sed hæ »

Tangit distinctionem principatus in ordine ad rempublicam. Et primo tangit quæ circa principatus faciunt difficultatem, et quæ non. Secundo prosequitur de illis quæ faciunt difficultatem, ibi, « In magnis etc. » In prima dicit quod utrum principatus dicatur secundum unum modum vel plures, et secundum diversas rationes, non multum facit ad propositum ; quia judicium non fit de altercatione quæ sit de nominibus, sed pertinet ad aliud negotium, scilicet ad metaphysicum : consideratio enim de distinctione vocabulorum est negotium intellectuale : sed qui principatus et quales sunt necessarii, et quare, et quot in civitate si debeat esse civitas, et qui quales non sunt necessarii, tamen expediunt ad bonam rempublicam, hoc magis facit ad propositum, et magis dubitabit aliquis de istis et circa omnem rempublicam et parvas civitates.

Deinde cum dicit « in magnis »

Prosequitur de illis quæ faciunt difficultatem : et dividitur in duas. In prima ostendit in quibus civitatibus expedit unum principatum in plures dividi et in quibus non. Secundo movet circa hoc dubitationes, ibi, « Contingit autem. » Prima in duas. In prima ostendit quod in magnis civitatibus non expedit unum principatum in plures dividi. In secunda, quod in parvis non expedit ibi, « In parvis autem etc. » In prima dicit quod in magnis civitatibus congruit et expediens est unum principatum ordinari ad unum opus et non ad plures. Sed contingit esse multos principantes in talibus civitatibus : et ratio hujus est duplex. Prima est quia in magnis civitatibus multi sunt cives digni principari ; et expediens est quod quidam multo tempore dimittantur in principatu, alios semel expedit principari : hoc autem non contingeret, si unus teneret multos principatus. Quare in magnis civitatibus non expedit unum plures principatus tenere. Alia ratio est, quia unum opus melius perficitur ab uno adhibente curam circa illud, quam si circa multa intendens distraheretur, quare melius est unum principatum committere uni, quam plures.

Deinde cum dicit « in parvis »

Ostendit quod in parvis civitatibus expedit unum plures principatus tenere : et dividitur in tres. In prima facit quod dictum est. In secunda respondet objectioni quæ posset fieri, ibi, « Indigent autem aliquando. » In tertia ostendit ex quo potest dignosci quos principatus congruat conjungere in unum, et quos non, ibi, « Si igitur habemus. » In prima dicit quod in parvis civitatibus oportet unum plures principatus tenere. Et ratio hujus est quia in parvis civitatibus sunt pauci cives ; et ideo propter paucitatem ipso-

rum, non possunt esse plures principantes : quare oportet unum principatus plures tenere. Et contingit in talibus civitatibus quod successive iterum principantur.

Deinde cum dicit « indigent autem »

Respondet objectioni, quæ posset fieri : aliquis enim posset dicere : si in magnis civitatibus oportet unum principantem unum principatum tenere, in parvis unum plures non erit idem principatus secundum rationem in magnis civitatibus et in parvis. Iterum posset dici quod non expedit in parvis civitatibus unum principatus plures tenere, quia regimen unius impediret curam alterius : minus enim potest esse intentus circa plures, quam circa unum. Ista duo removet ; et dicit quod parvæ civitates aliquando indigent eisdem principantibus secundum speciem, quibus indigent magnæ. Sed in hoc est differentia ; quod in magnis civitatibus frequenter sunt iidem principatus et principantes propter multos esse cives in civitate, in parvis autem non nisi in multo tempore. In parvis enim propter paucos esse cives non possunt multi esse principantes : et propter hoc oportet unum multo tempore principari, et tenere principatus multos : non enim omnes principatus impediunt seinvicem, ita quod propter curam unius impeditur alterius ; sicut plura luminaria uni obelisco imposita, non se impediunt : non secus ergo plures principatus uni injuncti non impediunt. Tales autem sunt principatus propinqui existentes natura, qui vel ordinantur ad unum finem vel ad propinquos ; sicut est principatus qui habet curam honestatis puerorum et mulierum.

Deinde cum dicit « si igitur »

Declarat ex quo potest dignosci quot principatus congruit demandare in unum, et quos non ; dicens quod si sciamus quos principatus necessarium est esse in civitate, et quos non est necessarium, et tamen expedit esse, de facili sciemus quos principatus et quales expedit congregare in unum principatum, et quos et quales non.

Deinde cum dicit « congruit autem »

Inquirit quos principatus oportet uniri in unum, et quos oportet dividi in plures, per comparationem ad loca, et homines et respublicas. Et primo movet dubitationes circa hoc. Secundo solvit eas, ibi, « Aut existunt quidem. » In prima dicit quod non debet civem latere qui principes possunt habere curam de diversis secundum diversitatem locorum, et quorum et qualium oportet ubique esse unum principem. Verbi gratia, contingit aliquam curam habere honestatis in foro, et in alia parte civitatis, et extra. Modo est dubitatio, utrum curans honestatem in foro sit præfectus fori, et alius sit princeps honestatis in alia parte civitatis, ita quod secundum diversitatem locorum diversificentur principes, quamvis principatus honestatis sit unius rationis : aut sit unus princeps honestatis, et in foro, et in omni alio loco. Secunda quæstio est utrum principatus debeant distingui secundum rem, vel secundum hominem : idest secundum illud ad quod per se inspicitur in dirigendo, vel in secundum multitudinem hominum, qui debent dirigi per illum ; verbi gratia, utrum sit idem principatus ornatus puerorum, et mulierum non. Tertia quæstio est utrum principatus distinguantur secundum distinctionem rerum publicarum : sicut verbi gratia : utrum in statu populari paucorum, et optimatum, et monarchia regali sint idem principatus, vel alii genere vel specie non existentes ex æqualibus nec ex similibus, vel sint diversi in diversis rebuspublicis, ut in statu optimatum virtuosi, in statu populari liberi, in statu paucorum divites.

Deinde cum dicit « aut existunt »

Solvit dubitationes istas. Et primo solvit eas. Secundo addit ad solutionem quiddam, ibi, « Non solum. » Circa primum intelligendum est quod principatus distinguitur, sicut alia naturalia ; scilicet et secundum formam, et secundum materiam. Forma vero principatus virtus aliqua vel potentia est : est enim principatus potentia quædam, vel virtus : virtus autem attenditur in ordine ad finem : ergo secundum distinctionem finis distinguuntur principatus. Finis autem principatus duplex est : quidam scilicet est remotus, quidam vero propinquus : remotus, sicut finis reipublicæ ad quem ordinantur ultimo omnes principatus, et maxime et immediate principalis. Principatus propinquus est sicut finis ducatus exercitus victoria judicii judicare de subortis. Distinguitur igitur principatus primo secundum distinctionem finis remoti. Cum igitur fines rerumpublicarum erunt diversi, principatus diversarum rerumpublicarum erunt diversi : et sicut

respublicæ omnes attributionem habent ad unam primam, sic principatus rerumpublicarum posteriorum ad principatum in republica prima et simpliciter dicta, attributionem habent. Et per hoc solvitur tertia quæstio cum quærebatur, utrum principatus distingueretur secundum distinctionem rerumpublicarum. Apparet enim quod sic, secundum distinctionem finis ultimi. Finis autem propinquus civitatis diversus est in qualibet respublica, sicut ducatus exercitus victoria, judicii judicare. Secundum vero distinctionem hujus finis distinguitur principatus. Et hoc dupliciter. Uno modo secundum distinctionem ipsius finis secundum se : et sic diversi sunt principatus ducatus exercitus et judicii. Alio modo distinguitur principatus per hoc quod homines diversimode se habent ad finem illum : ita quod finis potest esse unus secundum rem : sed quia homines aliter se habent ad illum finem, principatus distinguitur : sicut est principatus ornatus mulierum, puerorum et virorum. Quamvis enim finis istorum sit unus ; tamen quia aliter se habet puer ad istum finem quam mulier, et quam vir adultus ; ideo alius est principatus ornatus mulierum, alius puerorum et adultorum. Et per hoc solvitur secunda quæstio cum quærebatur, utrum distinctio principatus esset secundum homines vel rem : quia et est secundum rem, ut quando distinguitur secundum distinctionem finis propinqui secundum se : et secundum homines, quando homines diversimode se habent ad finem principatus. Secundo vero distinguitur principatus secundum materiam, ut secundum diversitatem locorum et hominum : possunt enim loca esse ita distantia quod unus homo non posset regere ; et tunc unus principatus dividitur in plures. Iterum si sit magna multitudo civium quæ non possit dirigi per unum, oportet principatum unum secundum speciem distingui in plures : si autem loca sint propinqua et pauci sint homines, tunc plures principatus uniuntur in unum. Similiter contingit aliquando diversos principatus secundum rem, maxime eos quorum est unus finis secundum rem, diversos tamen secundum diversum modum se habendi ad ipsum, propter paucitatem hominum et propinquitatem locorum, conjungi : sicut contingit eumdem habere curam boni ornatus virorum et mulierum : aliquando contingit contrarium propter causas contrarias. Et per hoc solvitur prima quæstio cum quærebatur, utrum principatus distingueretur secundum diversitatem locorum : quoniam aliquando sic, aliquando non. Et hæc omnia innuit Philosophus breviter dicens quod secundum diversitatem istorum, scilicet locorum, hominum et rei et rerumpublicarum est diversitas principatuum. Contingit enim aliquando quod diversi principatus congregantur in unum, aliquando unus dividitur in plures, quia contingit in aliquibus civitatibus multos esse cives, et loca distantia, ita quod unus non posset regere, et unus principatus dividitur in plures, sicut principatus boni ornatus, et propter multitudinem civium et distantiam locorum distinguitur in plures : in aliquibus vero contingit paucos esse cives et loca non esse distantia, sed propinqua : et tunc plures principatus uniuntur in unum, quia idem sufficiens est regere diversos principatus.

Deinde cum dicit « non solum »

Adjungit prædictis quædam. Et primo adjungit quod sunt quidam principatus singulares quibusdam rebuspublicis. Secundo adjungit de principatu puerorum, ibi, « Puerorum etc. » Adhuc prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda ostendit quod consilium in populari statu quoddam est, ibi, « Dissolvitur autem etc. » In prima dicit quod non solum distinguitur vel unitur principatus secundum loca, ut unus dividatur in duo, et duo in unum congregentur ; sed quidam sunt principatus singulares, qui reperiuntur in quibusdam rebuspublicis et non in aliis, sicut principatus præconsulentium est in paucorum statu non in populari, sed consilium invenitur in populari statu, quia oportet in populari statu esse aliquos qui consilientur de eis quæ sunt populi. Populus enim deficit a ratione, ut in pluribus. Universaliter in civitate oportet esse aliquid consiliativum quod dirigat et curet ut populus non vacet et insolescat : et si sint multi, populare est : si autem pauci, est paucorum potentia. Non sunt autem in populari statu, sed in paucorum præconsules ; quia præconsules sunt pauci et divites ; et ideo in paucorum statu sunt. Ubi autem sunt ambo principatus, scilicet præconsulum et consiliantium, consules sunt supra

consiliarios. Consiliarius autem est, ut dictum est, status popularis; sed præconsul est paucorum.

Deinde cum dicit « dissolvitur autem »

Declarat quod in quadam potentia populari non est consilium; et dicit quod principatus consiliativus in quibusdam a popularibus statibus amovetur seu destruitur, sicut in illis in quibus totus populus, cum convenit, tractat de omnibus; hoc autem sit quando convenit totus populus et omnes tractant de omnibus; maxime quando ordinatur damnum vocatis si non veniunt et merces si veniunt: cum enim sic vocantur, conveniunt et de omnibus judicant.

Deinde cum dicit « pueronomus autem »

Adjungit de principatu puerorum et mulierum quod est optimatum potentiæ vel civilis; et dicit quod principatus puerorum et mulierum, et si sit alius talis principatus optimatum potentiæ, est non popularis: quia popularis status non prohibet mulieres pauperum exire ad negotiationes, sed præcipit: optimatum autem status prohibet. Nec talis principatus est paucorum: quia mulieres paucorum delitiose vivunt; et ideo nolunt sequi rationis motum. Et consequenter recapitulat dicens quod de his intantum determinatum sit.

LECTIO XIV.

Tria esse in magistratibus creandis animadvertanda: qui constituantur; a quibus eligantur, et quo modo creentur, sorte an electione, ab omnibus aut a paucis.

ANTIQUA.

Circa institutiones autem principatuum, tentandum a principio pertransire.

Sunt autem differentiæ in tribus terminis, quibus compositis necessarium omnes acceptos esse modos. Est autem trium horum unum quidem qui sunt instituentes principatus; secundum autem ex quibus; reliquum autem quomodo.

Uniuscujusque autem horum trium sunt tres differentiæ. Aut enim omnes cives instituunt, aut quidam, aut ex omnibus, aut ex aliquibus determinatis; puta vel honorabilitate, vel genere, vel virtute, vel tali aliquo alio, sicut in Megaris ex condescendentibus et compugnantibus ad populum; et hoc aut electione aut sorte.

Rursum hæc combinata. Dico autem hos quidem quidam, hos autem omnes: et hos quidem ex omnibus, hos autem ex aliquibus; et hos quidem electione, hos autem sorte. Horum autem uniuscujusque differentiæ erunt modi quatuor: aut enim omnes ex omnibus electione, aut omnes ex omnibus sorte; et aut ex omnibus simul, aut divisim: puta secundum tribus et populos et societates, donec utique pertranseat per omnes civiles, aut semper ex simul omnibus; et aut hoc quidem sic, hoc autem illo modo. Rursum si quidam instituentes, aut ex omnibus electione, aut ex omnibus forte, aut ex quibusdam electione, aut ex quibusdam sorte: aut hoc quidem sic, hoc autem illo modo. Dico autem hoc quidem ex omnibus electione, hoc autem sorte. Quare duodecim modi fiunt exceptis duabus combinationibus.

Harum autem duæ quidem institutiones democticæ secundum omnia ex omnibus electione vel sorte fieri: aut ambarum, hos quidem sorte, hos autem electione principatuum.

Non omnes autem simul quidem instituere ex simul omnibus, vel ex quibusdam, aut sorte, aut electione, aut ambarum: aut hos quidem ex omnibus, hos autem ex quibusdam amborum, (dico autem amborum, hos quidem sorte, hos autem electione), politicum.

Et quosdam ex omnibus, hos quidem electione

RECENS.

Sed de his quidem rebus hactenus dictum sit: nunc quæ ad magistratuum creationes pertinent, ab initio persequi conandum est. Tribus autem finibus harum differentiæ circumscriptæ sunt: qui si componantur, modos omnes comprehendi necesse est. Horum autem trium unum est, qui sint ii qui magistratus faciunt; alterum, ex quibus; tertium, quomodo. Uniuscujusque porro horum trium tres sunt differentiæ. Nam aut omnes cives constituunt magistratus, aut aliqui; et aut ex omnibus, aut ex quibusdam certis ac definitis, verbi gratia aut a censu, aut a genere, aut a virtute, aut tali alia re aliqua, ut Megaris ex iis qui una ab exilio reverterunt, unaque adversus populum decertarunt: atque hæc aut electione, aut sorte.

Rursus hæc duplicari possunt: hoc est, alios magistratus aliqui constituunt, alios omnes: alios ex omnibus civibus, alios ex quibusdam; et alios suffragiis, alios sorte. Harum autem differentiarum uniuscujusque quatuor erunt modi. Aut enim omnes ex omnibus electione fiunt, aut omnes ex omnibus sorte, et aut ex universis, aut ex omnibus in partes distributis, verbi gratia, in tribus, aut pagos, aut curias, donec ad omnes cives perventum et per omnes itum fuerit: aut semper ex omnibus, et partim hoc, partim illo modo. Rursum si certi aliqui sint qui constituant vel ex omnibus electione, vel ex omnibus sorte; vel ex aliquibus electione, vel ex aliquibus sorte; vel partim hoc modo, partim illo: hoc est, partim ex omnibus electione, partim sorte. Itaque duodecim modi sunt, præter duas copulationes.

Harum autem constituendi magistratus rationum duæ sunt populares: nempe omnes ex omnibus aut suffragiis aut sorte fieri, aut utroque: alios quidem magistratus sorte, alios electione. Constitui porro non omnes quidem magistratus simul, sed tamen ex omnibus, aut ex quibusdam, aut sorte, aut electione, aut utroque: aut alios ex omnibus, alios ex quibusdam utroque, (dico autem utroque, alios quidem sorte, alios suffragio;) hoc politiæ est proprium. Et nonnullos magistratus ex omnibus constitui, partim electione, partim sorte, aut utroque (hoc est, alios

instituere hos sorte; aut amborum, hos quidem sorte, hos autem electione, oligarchicum: magis oligarchicum autem quod ex ambobus.

Sed hos quidem ex omnibus, hos autem ex quibusdam, politicum aristocratice; aut hos quidem electione, hos autem sorte.

Quosdam autem ex quibusdam, oligarchicum: et quosdam ex quibusdam sorte, non factum autem similiter, et quosdam ex quibusdam amborum, quosdam autem ex similibus omnibus non oligarchicum: ex quibusdam autem electione omnes, aristocraticum.

Modi quidem igitur eorum, quæ circa principatus, tot numero sunt, et divisi sunt secundum politias sic: quæ autem quibus expediant, et quomodo oportet fieri institutiones simul cum potentiis principatuum quæ sunt, erit manifestum. Dico autem potentiam principatus velut eam quæ domina proventuum, et dominam custodiæ. Alia enim species potentiæ, velut ducatus exercitus, et dominæ eorum qui circa forum contractuum.

sorte, alios electione, oligarchiæ proprium est et multo magis, si utroque.

Alios vero ex omnibus, alios ex quibusdam, ad politiam pertinet cum aristocratia conjunctam: aut alios electione, alios sorte. At quosdam ex quibusdam electione fieri, oligarchiæ convenit: et quosdam ex quibusdam sorte, et item quosdam ex quibusdam utroque, quosdam denique ex omnibus. At omnes ex quibusdam fieri electione, ad aristocratiam pertinet. Tot igitur numero modi sunt ii qui in constitutione magistratuum vertuntur: et hoc modo pro reipublicæ ratione et natura distincti sunt. Quæ porro quibus conducant, et quomodo constituendi sint magistratus, una cum eorum potestate, quæ cujusque sit, planum fiet. Dico autem potestatem magistratus, verbi gratia, si quis vectigalibus aut custodiæ præsit. Non enim eadem sunt potestatis genera, uti nec eadem est ejus qui exercitui præest, potestas, atque ejus penes quem arbitrium est de rebus in foro contractis disceptandi.

Postquam Philosophus de distinctione principatuum determinavit, declarat de modo institutionis ipsorum; et dividitur in duas. In prima præmittit intentionem suam. In secunda prosequitur, ibi, « Sunt autem. » In prima dicit quod postquam determinatum est de distinctione principatuum, conandum est pertransire de modo institutionis ipsorum : et hoc a principio.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Prosequitur; et primo declarat qualiter convenit principatus institui, ponendo quasdam divisiones. Secundo ostendit qui modi cui reipublicæ conveniunt, ibi, « Horum autem duæ. » Prima in duas. In prima ponit distinctionem unam. Secundo subdividit membra, ibi, « Uniuscujusque autem. » In prima dicit quod tria sunt differentia secundum rationem, quibus divisis et combinatis, possint omnes modi institutionis principatuum accipi. Istorum autem trium unum est ex quibus instituitur princeps. Tertium est modus secundum quem instituitur.

Deinde cum dicit « uniuscujusque autem »

Subdividit quodlibet istorum. Et primo facit hoc. Secundo tangit diversas combinationes dividentium, ut habeatur numerus modorum, ibi, « Rursus autem. » In prima dicit quod istorum sunt tres differentiæ vel tres divisiones, ita quod uniuscujusque sit una : aut enim instituentes sunt omnes cives aut quidam; et hæc est prima differentia. Secunda est quod aut instituunt ex omnibus, aut est aliquibus determinatis secundum aliquam dignitatem : vel secundum virtutem, vel secundum aliquem alium modum; sicut accidit in civitate Megaræ in qua instituuntur principantes ex condescentibus ad populum, hoc est ex illis qui condescendebant populo in civitate et ex illis qui simul pugnabant cum populo contra impugnantes et gravantes eos. Tertia differentia est quod instituentes aut instituunt sorte aut electione.

Deinde cum dicit « rursum hæc »

Ponit combinationes diversas, ut habeatur numerus modorum; et dicit iterum quod ista tria combinari possunt ad invicem. Unde per alia dividendum. Et exponit quæ sint illa tria, dicens : Dico autem, idest expono , quia aut omnes instituunt, aut quidam ; et aut ex omnibus, aut ex aliquibus, aut ex electione, aut ex sorte. Et quodlibet istorum quatuor habet differentias quibus dividitur. Quia si omnes instituunt, aut ex omnibus, aut ex quibusdam : si ex omnibus, aut sorte, et sic est unum membrum; aut electione, et sic secundum; aut divisim, et sic tertium; aut conjunctim, et sic quartum. Dico autem divisim : sicut si secundum tribus instituantur et populos diversos et societates, ita quod modo instituantur ex una tribu, deinde ex alia; et similiter discurrendo per omnes partes civitatis. Conjunctim vero, ita quod semper ex omnibus simul sumptis instituant. Aut alios quidem sic, alios autem alio modo : puta quosdam ex omnibus conjunctis, quosdam autem ex omnibus divisis, et sic sunt sex membra. Si autem quidam sunt instituentes, habemus alia sex membra ; quia aut instituunt ex omnibus, aut quibusdam : et si ex omnibus, aut sorte, aut electione ; et sic duo membra habemus : si ex quibusdam, aut ex quibusdam, vel sorte, aut electione, et sunt alia duo : aut quosdam instituunt ex

omnibus sorte, quosdam autem alios electione; et sic habemus alia duo membra. Et sic in universo habemus duodecim membra, ducendo membra primæ divisionis in membra aliarum duarum, præmittendo duas combinationes, hoc est non ducendo membra tertiæ in membra secundæ.

Deinde cum dicit « harum autem »

Ostendit qui modi cui reipublicæ conveniunt; et dividitur in partes quinque. In prima ostendit qui modi conveniunt populi statui. In secunda qui reipublicæ, ibi, « Non omnes autem etc. » In tertia qui paucorum statui, ibi, « Et quosdam ex omnibus. » In quarta qui optimatum potentiæ, ibi, « Sed hos quidem. » In quinta adhuc quis paucorum potentiæ, ibi, « Quosdam autem ex quibusdam. » In prima dicit quod istarum combinationum quæ dictæ sunt, duæ pertinent ad popularem statum, scilicet omnes principatus instituere ex omnibus sorte, vel etiam electione: vel etiam assumuntur omnes ex omnibus conjunctim vel divisim, vel per sortem, vel per electionem: hoc enim maxime pertinet, ubi multitudo dominatur: hoc autem est popularis status.

Deinde cum dicit « non omnes »

Ostendit qui modi sunt reipublicæ; et dicit quod non omnes instituere ex omnibus simul vel quibusdam, sed omnes simul et divisim per tribus et officia ex omnibus et divisim, et hoc vel per sortem, vel per electionem; aut secundum istos modos aliquos ex omnibus vel quibusdam, ut aliquos per sortem ex omnibus, alios per electionem, civile est, quia respublica est mixta ex paucorum et populari statu: instituere autem ex quibusdam paucorum est, instituere vero ex omnibus populare est; et ideo instituere ex omnibus vel quibusdam civile est. Et exponit quod dixerat, « Utroque modo, » dicens: dico autem, et expono utroque modo, idest quosdam accipi ex omnibus divisim vel quibusdam per sortem, vel per electionem.

Deinde cum dicit « et quosdam »

Ostendit qui modi sunt paucorum potentiæ. Et dicit quod quosdam instituere ex omnibus, vel per sortem, vel per electionem, vel instituere aliquos ex omnibus secundum utrumque modum, ut scilicet aliqui instituantur per electionem, aliqui per sortem, paucorum potentiæ est magis; nam paucorum potentiæ est aliquos paucos principari; et hoc est isto modo.

Deinde cum dicit « sed hos quidem »

Ostendit qui modi sunt civiles optimatum, idest reipublicæ mixtæ cum optimatum statu. Et dicit quod aliquos instituere ex omnibus, aliquos ex quibusdam, sed istos eligere per electionem, illos per sortem, est reipublicæ mixtæ cum statu optimatum.

Deinde cum dicit « quosdam autem »

Ostendit adhuc qui modus est paucorum potentiæ. Et dicit quod instituere quosdam ex quibusdam, paucorum potentiæ est, quia paucorum potentia est paucos principari et eligere quosdam ex quibusdam per sortem facta electione, non eo modo quo fit in aliis, quia hic ad paucos divites inspicitur, et institui quosdam ex quibusdam secundum ambos modos eligendi, ut quidam instituuntur sorte, quidam electione, est paucorum potentiæ; sed instituere ex quibusdam, sicut virtuosis, per electionem, optimatum est.

Deinde cum dicit « modi quidem »

Recolligit determinata, remittens de consideratione aliorum propositorum prius ad sequentia. Et dicit quod modi eorum qui circa principatus, idest modi assumendi principatus tot sunt, quot dicti sunt: et sic dividuntur principatus secundum distinctionem rerumpublicarum. Qui autem quibus principantibus expediant et qualiter oportet eos institui posterius simul erit manifestum, cum erit manifestum de potentiis ipsorum. Et exponit quid vocat potentiam principatus, dicens quod potentia principatus dicitur, ut quæ est domina proventuum et regionis. Istæ enim duæ potentiæ specie differunt, sicut potentia ducatus exercitus, et potentia quæ est domina contractuum, qui circa forum sunt.

LECTIO XV.

Quot judiciorum species sint, et quomodo purgandi, et a quibus.

ANTIQUA.

Reliquum autem trium dicere quod judicativum de prætoriis; sumendum autem et horum modos secundum eadem hypothesim. Est autem differentia prætoriorum in tribus terminis, ex quibus, et de quibus, et quo modo. Dico autem ex quibus quidem, utrum ex quibus omnibus, aut ex quibusdam; de quibus autem quot species prætoriorum : quomodo autem utrum sorte, aut electione. Prius igitur dividatur, quot species prætoriorum.

Sunt autem numero octo : una quidem correctiva, alia autem siquis injuste læserit aliquid communium; alia quæcumque in politia ferunt : quarta et principibus et idiotis quicumque de damnificationibus altercantur : quinta de propriis commutationibus et habentibus magnitudinem, et præter hoc quod homicidiale, et quod peregrinum. Homicidialis quidem igitur species, sive inter eosdem judices, sive inter alios, sed de iis quæ ex præmeditatione et de involuntariis, et quæcumque confitentur quidem, altercantur autem de justo. Quartum autem quæcumque fugientibus in descensu ferunt homicidia, velut Athenis dicitur, et quod in Pheati compulit judex. Accidit autem talia in præsenti tempore pauca, et in magnis civitatibus. Peregrinalis autem, unum quidem extraneis ad extraneos, aliud extraneis ad ipsos. Adhuc autem præter omnia hæc de parvis commutationibus quæcumque punctualia et quinque drachmarum, et paulo amplioris. Oportet enim et de iis fieri judicium; non incidunt autem in judicum multitudinem.

Sed de iis quidem dimittetur, et de homicidialibus et de peregrinalibus. De politiis autem dicamus, de quibus non factis bene, seditiones fiunt et politiarum motus.

Necesse itaque aut omnes de omnibus judicare, divisis electione aut sorte. Aut omnes de omnibus, ii quidem sorte, ii autem electione. Aut de quibusdam eisdem, hos quidem sorte, hos autem electione. Isti quidem igitur modi quatuor numero; tot autem, et alteri qui secundum partem. Rursum enim ex quibusdam et judicantes de omnibus electione, aut ex quibusdam de omnibus sorte, aut hoc quidem sortem, hoc autem electione, aut quidam prætoria de eisdem ex sortialibus et electis. Isti quidem igitur sicut dicti fuerunt modi dictis. Adhuc autem eadem combinata : dico autem puta, ii quidem ex omnibus, ii autem ex quibusdam, ii autem ex ambobus, velut si prætorii essent, ii quidem ex omnibus, hic autem ex quibusdam, et aut sorte, aut electione, aut ambobus. Quot quidem igitur contingit esse modis prætoria, dictum est.

Horum autem, prima quidem democratia quæcumque ex omnibus, aut de omnibus; secunda autem oligarchia quæcumque ex quibusdam de omnibus; tertia autem aristocratica et politica, quæcumque ii quidem ex omnibus ii autem ex quibusdam.

RECENS.

Reliqua est ex tribus civitatis partibus, ea quæ rebus judicandis præest; itaque nunc de judiciis disseramus. Atque horum modi exquirendi sunt eadem methodo, qua sumus hactenus usi. Judiciorum autem differentia, tribus finibus continetur, ex quibus, de quibus, quomodo. Ex quibus, hoc est, utrum ex omnibus, an ex quibusdam judices sumantur. De quibus, quot sint genera judiciorum. Quomodo, utrum sorte, an suffragio judices fiant. Ac primum sane exponamus, quot sint judiciorum genera. Octo igitur sunt numero : unum quidem, quod ad repetendas rationes a magistratibus pertinet : alterum, quod ad delicta publica, tertium, quod ad peccata in reipublicæ statum; quartum, de controversiis et magistratuum et privatorum, quum ambigunt de mulctarum irrogationibus, quintum, de privatis rerum magnarum contractibus, et præterea de cædibus, et de peregrinis.

Maleficiorum autem ad cædes pertinentium genera, sive apud eosdem judices res agatur, sive apud diversos, alia sunt sponte et consulto admissa, alia inconsulto; et alia conceduntur illa quidem, sed de jure ambigitur : quartum maleficium est, cujus crimen iis infertur, qui ob eadem non voluntariam exulabant, ab exilio revocatis, ut capitis causam dicerent : quale dicitur Athenis esse etiam id judicium, quod exercetur in Phrealtone. Sed talia hæc in omni ævo pauca eveniunt, eaque in magnis civitatibus. Judiciorum autem de peregrinis unum genus est, quo peregrinus cum peregrino litigat; alterum, quo peregrinus cum cive. Præter hæc autem omnia sunt judicia de parvis contractibus, ab una drachma usque ad quinque, et paullo amplius. Oportet enim de his judicari, neque tamen cadunt in judicum multitudinem.

Sed de his quidem judiciis, et de iis quæ ad cædem pertinent, et de peregrinorum controversiis disputare omittamus : de civilibus vero dicamus, de quibus, quum neque recte neque ordine fiunt, seditiones et reipublicæ commutationes oriuntur.

Necesse autem est aut omnes de omnibus illis, quæ supra partite enumerata sunt, judicare, vel suffragio vel sorte : aut omnes de omnibus partim sortitione, partim electione : aut de aliquibus iisdem alios sortito factos, alios suffragio electos. Sunt igitur hi modi numero quatuor. Totidem autem sunt alteri, quum judicia ex parte constituuntur. Rursus enim aut ex quibusdam qui de rebus omnibus judicent, sortitione; aut partim sortitione, partim electione; aut nonnulli sunt judicum consessus iisdem de rebus ex judicibus sortite factis et suffragio creatis. Hi igitur modi, quemadmodum expositi sunt, iis quos supra diximus consimiles sunt.

Præterea vero hæc eadem judicia duplicari possunt. Dico autem, verbi gratia, si alia quidem ex omnibus, alia ex utrisque : exempli causa, si ejusdem judicium consessus alii sunt ex omnibus, alii ex quibusdam; aut sortitione, aut electione, aut utroque modo. Quot igitur modis possint esse judicium consessus, expositum est. Horum autem primi quidem sunt populares, qui aut constant ex omnibus, aut sunt de omnibus : secundi ad oligarchiam pertinent, nempe qui ex quibusdam sumuntur, et de omnibus judicandi : tertii aristocratiam et politiam attingunt, videlicet qui partim ex omnibus, partim ex quibusdam sumuntur.

Postquam Philosophus determinavit de consiliativo et principatu, determinat de judicativo : et dividitur in duas. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Sunt autem etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est de consiliativo principatu, dicendum est de tertio prius propositorum, scilicet de judicativo et judicio : et accipiendi sunt modi judicii et judicativi, secundum quod prius accepti sunt modi aliorum, scilicet principatus et consiliativi. Circa judicium autem tria sunt consideranda, in quibus consistit diversitas judicii : scilicet ex quibus sumendi sunt, secundum est a quibus, tertium est qualiter assumendi sunt. Et exponit ex quibus sunt assumendi, utrum ex omnibus, aut quibusdam : de quibus, quot scilicet sunt species judicii : qualiter autem, utrum institui debeant electione vel sorte. Et primo videndum est quot sunt species judiciorum.

Deinde cum dicit : « sunt autem »

Prosequitur : et dividitur in duas. In prima tangit species judiciorum. In secunda ostendit quibus modis instituuntur, ibi, « Necesse itaque etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda excludit quædam a consideratione sua, ibi, « Sed de his quidem etc. » In prima dicit quod species judiciorum in universali octo sunt. Una est correctiva secundum quam transgredientes legem puniuntur. Alia est punitiva ejus qui peccat contra aliquod communium, puta contra aliquam personam publicam. Alia est, secundum quam puniuntur qui deliquerunt contra totam rempublicam. Quæ est, quæ est communis et principibus, et idiotis, et quibuscumque ; quæ est damnorum et injuriarum illatarum judicativa, de quibus est altercatio. Quinta species est, de contractibus parvis et magnis. Alia vero est præter hæc judicativa homicidiorum, de peregrinis, idest de eis quæ ad peregrinos pertinent. Illa vero species quæ est judicativa homicidiorum, sive sint iidem judices judicantes et exequentes, sive sint alii, (vel sic), sive sint iidem judices secundum unam rempublicam, sive sint diversi secundum aliam et aliam rempublicam, species aliquas habet. Una est quæ est judicativa homicidii facti ex præmeditatione et deliberatione, et voluntarie ponendo insidias. Secunda est judicativa homicidii perpetrati et confessi, allegatur tamen quod juste factum est ; et super hoc est altercatio, utrum juste vel injuste factum est. Quarta species est, quæ est judicativa eorum quæ feruntur, idest ponuntur in descensu homicidii, idest in reatu, hoc est, quæ est judicativa eorum quibus imponuntur homicidia ab aliquibus, sed hoc ipsis fugientibus, hoc est negantibus : talibus enim solet aliquando induci duellum vel purgatio per judicium ignis vel aquæ, ut quod accusatus accipiat ignitum ferrum manu nuda, et si uratur judicetur reus, si non, absolvatur, vel quod ligatis manibus et pedibus ponatur in aqua magna ; et siquidem evadat, absolvatur ; si non, reputetur reus fuisse ; sicut dicitur Athenis quod judex compulit descendere in puteo quemdam ad purgandum forte se super homicidio. Istud autem est irrationabile ; quia hoc est committere se fortunæ et judicio divino, et ideo raro fit nunc hominibus magis utentibus ratione, minus autem in magnis civitatibus ubi plures sunt sapientes. Septima species judicii est, quæ est judicativa de disceptatione peregrinorum : et ista est duplex. Quædam quæ est judicativa controversiæ quæ est inter peregrinos ad invicem. Alia est judicativa de disceptatione quæ est inter peregrinos extraneos et cives. Adhuc præter istas species judicii est una alia quæ est octava : et est illa, quæ est judicativa de parvis commutationibus, quæ sunt circa minima, et quasi punctualia, ut de his, quæ sunt quinque drachmarum, et de his quæ parum plus valent : de omnibus enim talibus oportet fieri judicium ; nec debent reduci in multitudinem judicum propter parvitatem earum, sed in aliquem unum determinatum.

Deinde cum dicit « sed de iis »

Excludit quædam a consideratione sua. Et dicit quod de istis, et de speciebus judicativis homicidiorum, et de illis qui judicant de disceptatione peregrinorum dimittatur ad præsens ; sed de speciebus judicii pertinentibus ad rempublicam dicendum est : quia si ista non bene fiunt, accidunt seditiones rerumpublicarum : de talibus autem per quæ possunt contingere seditiones et transmutationes rerumpublicarum pertinet ad civem determinare.

Deinde cum dicit « necesse itaque »

Tangit modos instituendi judicium : et dividitur in duas. In prima tangit modos

instituendi judicium. In secunda ostendit qui modi cui reipublicæ conveniunt, ibi, « Horum autem. » In prima dicit quod necesse est omnes judicare, aut quosdam : si omnes, aut de omnibus, aut de quibusdam : si de omnibus, aut de omnibus, aut de quibusdam : si de omnibus, aut de omnibus per electionem, aut de omnibus per sortem, aut de omnibus hæc quidem sorte, alia vero electione : si omnes judicent de quibusdam, aut judicabunt de quibusdam sorte, aut electione, aut de quibusdam, hæc quidem per sortem, alia per electionem : et sic sunt quatuor modi si omnes judicent : similiter erunt quatuor modi subdividendo aliud membrum. Adhuc si quidam judicant de omnibus, aut judicant sorte de omnibus, aut de omnibus per electionem, aut de omnibus hæc judicant sorte, alia autem electione. Si autem judicent de quibusdam, aut sorte judicant de quibusdam, aut electione; aut de quibusdam quidam sorte, quidam electione : et sic sunt alii quatuor modi subdividendo aliud membrum, scilicet ut quidam judicant. Et hoc breviter innuit, cum dicit, vel quædam judicia, judicia, scilicet omnibus, vel quibusdam ex sortitis et electis. Ulterius concludit quod isti modi consimiles sunt modis dictis prius de institutione principatus. Iterum si ista fuerint combinata, erunt alii modi. Ut sic dicamus quod judicantes sunt, aut ex omnibus, aut ex quibusdam, et hoc secundum alterum modum eligendi, scilicet sorte et electione, ut si dicamus quod judicia aut sunt ex omnibus, aut quibusdam : et si ex omnibus, aut sorte, aut electione ; aut ex omnibus, hi quidem electione, alii vero sorte ; et si ex quibusdam, aut sorte, aut electione, aut ex quibusdam, quidem sorte, ex quibusdam vero electione. Et tunc concludit quod tot contingit esse modos judiciorum.

Deinde cum dicit « horum autem »

Ostendit qui modi reipublicæ conveniunt. Et dicit quod primi quatuor, scilicet omnes de omnibus conveniunt statui populari. Secundi quatuor paucorum potentiæ sunt; scilicet quæcumque ex quibusdam de omnibus. Tertii quatuor optimatibus conveniunt et rebuspublicis; scilicet quod judicia partim sunt ex omnibus, partim ex quibusdam.

LIBER QUINTUS

SUMMA LIBRI. — QUID EST QUOD OMNES CIVITATUM ADMINISTRATIONES IMMUTET, QUODQUE REMEDIUM SINGULIS.

LECTIO I.

Seditiones ob inæqualitatem excitari : æqualitatem autem esse duplicem.

ANTIQUA.

De aliis quidem igitur quæ præeligimus, fere dictum est de omnibus : ex quibus autem transmutantur politiæ, et ex quot, et ex qualibus, et quæ sunt uniuscujusque politiæ corruptiones, et ex qualibus ad quales maxime referuntur, adhuc autem salvationes quæ sint uniuscujusque et communiter et sigillatim, adhuc autem per quæ utique maxime salvabitur politiarum unaquæque, considerandum consequenter dictis.

Oportet autem primo suscipere principium, quia multæ factæ sunt politiæ, omnibus quidem confitentibus quod justum, et quod secundum proportionem æquale, adhuc autem peccantibus, sicut dictum est et prius. Demos quidem enim factus est ex eo quod est æquales, idest quoscumque existentes, putare simpliciter æquales esse. Quia enim liberi similiter omnes, simpliciter æquales esse putant. Oligarchia autem ex eo quod est inæquales quacumque existentes, existimare totaliter esse inæquales; secundum substantiam enim inæquales, simpliciter inæquales existimant esse. Deinde quidem ii tamquam æquales existentes, omnibus æqualibus volunt participare; ii autem tamquam inæquales existentes, superegredi quærunt; quod enim plus, inæquale. Habent quidem igitur politiæ omnes aliquid justum, vitiatæ autem sunt simpliciter.

Et propter hanc causam, quando non secundum existimationem suam forte utrique participent politia, seditiones faciunt.

Omnium autem justissime quidem utique seditiones facerent, minime autem hoc agunt qui secundum virtutem differunt. Maxime enim rationabile inæquales simpliciter esse hos solum.

Sunt autem quidam qui secundum genus excellentes, non dignificant æqualibus seipsos propter inæqualitatem hanc. Nobiles enim esse videntur quibus existunt progenitorum virtus et divitiæ. Principia quidem igitur, ut est dicere, hæc, et fontes seditionum sunt, unde seditiones movent.

Propter quod et transmutationes fiunt dupliciter. Quandoque quidem enim ad politiam, ut ex instituta aliam constituant, velut ex democratia, oligarchiam, aut democratiam ex oligarchia, aut politiam et aristocratiam ex iis, aut has ex illis.

Quoniam autem, neque ad constitutam politiam, sed institutionem quidem eligunt eamdem, per ipsos autem esse volunt hanc, velut oligarchiam et monarchiam.

Adhuc de eo quod est magis et minus, velut oli-

RECENS.

De aliis igitur rebus, de quibus disputare consilium cepimus fere omnibus diximus : quibus autem ex causis rerumpublicarum formæ mutentur, et ex quam multis et ex qualibus : et quæ sint cujusque reipublicæ pestes atque interitiones, et ex qualibus reipublicæ formis in quales fiat conversio; præterea quæ res sint et communiter omnibus et seorsum singulis salutares; [præterea vero quibus maxime rebus unaquæque respublica conservari possit;] deinceps post illa quæ supra dictum sunt, considerandum.

Primum autem existimare oportet, multas initio reipublicæ administrandæ formas exstitisse, quum inter omnes quidem conveniret de eo quod justum et quod proportione æquale est, sed ab hoc aberrarent, quemadmodum et prius dictum est. Democratia enim orta ex eo est, quod qui una aliqua re pares essent, se simpliciter pares esse existimarent. Nam quia similiter liberi sunt, se simpliciter æquales esse putant. Oligarchia autem ex eo nata est, quod qui sunt una aliqua re inæquales et superiores, se omnino inæquales esse putant. Quia enim copiis rei familiaris alios superant, idcirco se simpliciter inæquales esse autumant. Inde fit ut illi quidem proinde ac si sint æquales, omnia æqualia sibi tribus æquum esse censeant; hi, proinde quasi sint inæquales, superiora omnia habere studeant. Nam quod superat, inæquale est.

Habent igitur omnes hæ reipublicæ formæ aliquid juris, sed simpliciter pravæ sunt. Et propter hanc causam, quum utrique non pro sua opinione reipublicæ administrationis sunt participes, seditiones inter eos commoventur. Quum autem omnium justissime seditiones excitent ii qui virtute excellunt, tum minime hoc faciunt. Maxime enim rationi consentaneum est, hos tantum simpliciter esse inæquales. Sunt autem quidam, qui quum genere præstent, dignos se putant amplioribus propter hanc inæqualitatem : videntur enim ii esse generosi, quibus majorum virtus et divitiæ suppetunt.

Principia igitur hæc sunt fere seditionum, hi fontes et hæ causæ, quibus impulsi seditiones concitant. Quocirca conversiones et commutationes reipublicæ administrationum duobus modis fiunt. Aliquando enim ipsam reipublicæ administrandæ formam oppugnant, ut ex eo reipublicæ statu, qui nunc est, alium constituant, velut ex democratia oligarchiam, aut ex oligarchia democratiam, aut ex his politiam, aut aristocratiam, aut has ex illis. Interdum non quod præsentem reipublicæ statum immutare conentur, dissident : sed statum reipublicæ eum quidem qui nunc est, omnibus aliis anteponunt; verum se moderatores civitatis et administrationis reipublicæ compotes esse volunt, ut oligarchiæ aut monarchiæ.

Præterea interdum certant de intendenda aut re-

garchiam existentem ad magis oligarchizari, vel ad minus; ad democratiam existentem ad magis democratizari, vel ad minus, similiter etiam et in reliquis politiis, ut aut intendantur aut remittantur.

Adhuc ad partem aliquam politiæ movere, puta principatum aliquem instituere, vel destruere, sicut in Lacedæmonia aiunt quidem Lysandrum conatum fuisse dissolvere regnum, et Pausaniam regem Ephoriam, et in Epidamno autem transmutata fuit politia secundum partem, pro phylarchis enim consilium fecerunt. Apud Æhenses autem in prætorio eorum necesse est, adhuc quis politeumate ire principatus, cum eligitur aliquis principatus. Oligarchicum autem et princeps unus in hac politia.

Ubique enim propter inæquale seditio, non solum inæqualibus existit proportionale. Perpetuum enim regnum inæquale, si sit æqualibus. Totaliter enim æquale quærentes seditiones faciunt.

mittenda reipublicæ administrandæ forma, verbi gratia, ut, quæ reipublicæ administratio oligarchica est, sit aut acrior, aut minus acris, aut quæ democratica est, vel intentior vel remissior fiat; itemque de reliquis reipublicæ formis id pugnant, ut vel intentæ sint vel remissæ. Præterea contendunt partem aliquam reipublicæ administrationis movere, velut magistratum aliquem constituere aut tollere; ita aiunt quidam Lysandrum Lacedæmone regnum tollere esse conatum, et Pausaniam regem ephororum imperium.

Et Epidamni mutata est reipublicæ administrandæ forma ex parte quadam: nam pro phylarchis (tribunis plebis) senatum fecerant. Jam vero in Heliæam necesse est etiam magistratus ex iis qui in reipublicæ administratione versantur, venire, quum aliquis magistratus in demortui locum suffragio sufficiendus est. Oligarchiæ autem conveniebat etiam prætor seu archon unus in hac republica: ubique enim propter inæqualitatem seditio oritur, ubi imparibus non tribuitur id quod proportione debetur. Regnum enim perpetuum inæquale (iniquum) est inter æquales. Omnino enim homines æquale seu æquum quærentes inter se dissident.

Est enim duplex quod æquale: hoc quidem enim numero, hoc autem secundum dignitatem est. Dico autem numero quidem multitudine aut magnitudine idem et æquale: secundum dignitatem autem quod ratione: ut puta excedunt secundum numerum quidem æqualem, tria duo, et hoc unum: ratione autem quatuor duo, et hoc unum: æqualis enim pars duo ipsorum quatuor, et unum duorum: ambo enim dimidium.

Contitentes autem simpliciter esse justum quod secundum dignitatem, differunt, sicut dictum est prius, ii quidem, quia si secundum aliquid æquales sint, æquales totaliter esse putant; ii autem, quia secundum aliquid inæquales omnibus inæqualibus dignificant seipsos.

Propter quod, et maxime duæ fiunt politiæ, demos, et oligarchia; nobilitas enim et virtus in paucis, hæc autem in pluribus. Nobiles enim et boni nusquam centum, egeni autem in multis locis.

Simpliciter autem omnino secundum utramlibet æqualitatem ordinatum esse, pravum: manifestum autem ex eo quod accidit. Nulla enim ex talibus politiis mansiva. Manifesta est hujus autem causa; quia impossibile a primo, et eo quod in principio vitiato, non occurrere in fine malum aliquod. Propter quod oportet hoc quidem arithmetica æqualitate uti, hoc autem ea quæ secundum dignitatem.

Est autem æquale duplex: unum numero, alterum dignitate. Æquale numero dicto, quod est multitudine aut magnitudine idem et æquale; dignitate, quod ratione: verbi gratia, æquali numero tria superant duo, et duo unum; æquali vero ratione quatuor duo, et duo unum: uterque enim numerus qui superatur, eorum numerorum, qui superant, dimidius est. Quum inter eos autem conveniat de eo quod propter æqualitatem justum est simpliciter, de eo quod justum est proportione, dissident, ut ante dictum est. Alii enim, si aliqua re sint æquales, existimant se esse omnibus rebus æquales; alii, si aliqua re sint inæquales et superiores, omnibus majoribus se dignos esse putant.

Quapropter et duæ reipublicæ administrandæ formæ maxime exsistere solent, democratia et oligarchia. Nobilitas enim et virtus in paucis cernuntur: horum contraria autem in pluribus. Nom nobiles quidem et viros bonos nusquam gentium centum reperias; egentes vero [et improbos] multos multis locis. Simpliciter autem et omni ex parte ex alterutra æqualitate constitutam esse reipublicæ administrationem, vitiosum est: quod ex e ventu intelligere licet. Nulla enim ex talibus reipublicæ formis ad diuturnitatem stabilis est. Hujus rei hæc causa est, quod fieri non potest ut ex eo quod primum et ab initio peccatum est, non existat ad extremum insigne aliquod malum. Quocirca oportet partim æqualitate arithmetica, partim eo quæ est ex dignitate, uti.

Attamen securior magis et minus seditiosa democratia quam oligarchia. In oligarchiis quidem enim sunt duæ, quæ ad invicem seditio, et adhuc quæ ad populum. In democratiis autem quæ ad oligarchiam solum: ipsi autem populo ad se ipsum, quod et dignum dicere, non fit seditio.

Adhuc autem quæ ex mediis politia propinquior populo, quam quæ paucorum: quæ quidem est securissima talium politiarum.

Verumtamen tutior et a seditionum periculo munitior democratia quam oligarchia est. Nam in oligarchiis duo mala oriri solent; seditio paucorum potentium inter ipsos et præterea adversus populum: in statu vero populari cum paucorum dumtaxat potentia dissidetur; populus autem inter se aut nihil aut perparum dissentit. Præterea reipublicæ administrandæ forma ex mediocribus concreta, propius accedit ad democratiam quam ad paucorum imperium: atque hæc omnium hujusmodi rerumpublicarum tutissima est.

Postquam Philosophus determinavit de rebuspublicis ostendendo quid est et de differentiis earum et in universali et in particulari, in isto quinto libro determinat de principiis salvantibus et corrumpentibus rempublicam; et dividitur in partes duas. In prima dat intentionem suam continuando dicta dicendis. In secunda prosequitur, cum dicit, « Oportet autem etc. In prima dicit quod post illa quæ determinata sunt prius, consequenter dicendum est ex quibus corrumpuntur respublicæ, et ex quot, et ex qualibus, et quæ sint corruptiones et correctiones cujusque reipublicæ, et ex qualibus et quibus rebuspublicis ad quales sit transmutatio. Aliquando enim una respublica transmutatur in aliam; et ideo videndum est a quali ad qualem contingit fieri transmutationem. Item dicendum est de salvatione cujusque reipublicæ, qualiter scilicet salvatur unaquæque et in universali et in particulari. Item dicendum est per quæ maxime habet salvari quælibet: de omnibus enim aliis quæ proposuimus dicere in principio, fere dictum est. Et dicit « fere, quia superius fecit mentionem de institutione principatus; sed non determinavit de ipsa ad plenum, sed determinabit in sequenti libro, scilicet in sexto.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Prosequitur, et dividitur in duas. In prima prosequitur de salvatione et corruptione rerumpublicarum secundum intentionem suam. In secunda circa hoc reprobat opinionem Platonis in fine hujus quinti cum dicit, « In republica etc. » Prima in duas. In prima determinat causas corruptionis et salvationis, rerumpublicarum proprie dictarum, scilicet in quibus plures principantur. In secunda determinat causas corruptionis et salvationis monarchiarum, sicut tyrannicæ et regalis, ibi, « Restat autem etc. » Prima in duas. In prima determinat causas corruptionis rerumpublicarum in quibus principantur plures. Secundo determinat de causis salvationis, ibi, « De salvatione etc. » Prima in duas. Primo dat radicale principium corruptionis rerumpublicarum. Secundo determinat causas et principia corruptionis proxima magis, ibi, « Sunt autem etc. » Prima in duas. In prima declarat quæ est radix corruptionis rerumpublicarum, et quomodo transmutantur. In secunda resumit causam illam ut addat, ibi, « Ubique enim etc. » Prima in duas. In prima ostendit quod est radicale principium corruptionis. In secunda ostendit quot modis transmutantur, ibi, « Propter quod etc. » Adhuc prima in duas. In prima præmittit quoddam. Secundo ex illo concludit causam primam corruptionis rerumpublicarum, ibi, « Et propter hanc causam etc. » In prima dicit quod ad videndum causam corruptionis rerumpublicarum, oportet primo accipere pro principio, quod rerumpublicarum quædam sunt rectæ, quædam autem non ; et quod omnes intendunt aliquod justum et æquale secundum proportionem. Et ratio hujus est, quia omnes intendunt salvationem. Respublica autem salvari non potest sine conjunctione, nec conjunctio, fieri potest nisi reddatur æquale ; hoc autem justum est, ergo omnes intendunt justum et æquale. Peccant tamem multi in determinando illud justum. Quidam enim male determinant ipsum : populus enim putat quod si sint aliqui æquales in quocumque, quod sint æquales simpliciter, et quod æqualiter debent recipere ; et quia omnes cives sunt liberi, et æquales simpliciter dicit eos esse. Paucorum vero potentia putat, quod si sint inæquales in aliquo quod sint inæquales simpliciter et inæqualiter debeant recipere illos ; scilicet qui sunt inæquales in divitiis, putant inæquales esse simpliciter et inæqualiter debere recipere de bonis communibus. Sed non oportet quod inæquales in divitiis sint inæquales simpliciter, nec æquales in libertate sint æquales simpliciter : quia divitiæ et libertas non sunt hona hominis secundum quod homo. Manifestum igitur est quod omnes intendunt æquale. Et dicit quod ulterius accipiunt, quod si sint æquales aliqui, quod debent recipere æqualiter de communibus bonis : et cum omnes sint liberi æqualiter secundum populares status, debent omnes recipere de bonis communibus æqualiter : quasi paralogizantes : æquales æqualiter debent recipere de bonis communibus : sed liberi sunt æquales : ergo æqualiter debent recipere. Sed manifestum est quod hic est defectus secundum quid et simpliciter. Non enim sequitur : sunt æquales in aliquo, scilicet libertate : ergo sunt simpliciter æquales. Paucorum vero potentia dicit, quod cum ipsi sint aliis inæquales, quia excellentes eos, debent recipere plus et præponendi sunt in plus accipiendo. Quod enim plus est, inæquale est. Sic igitur manifestum est quod omnes istæ respublicæ aliquid justum intendunt, sed vitiatæ sunt simpliciter.

Deinde cum dicit « et propter »

Concludit ex dictis primam radicem et primum principium corruptionis reipublicæ et seditionis. Et primo facit hoc. Secundo adjungit aliud principium, ibi, « Sunt autem etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda ostendit qui sunt in civitate qui juste possunt movere dissensionem, et tamen non faciunt ibi, « Omnium autem etc. » In prima dicit quod cum unusquisque secundum unam dignitatem debeat recipere de bonis communibus, quando non recipiunt secundum quod existimant se dignos, faciunt seditionem in civitate et mutant rempublicam : ex hoc enim quod non recipiunt secundum existimationem quam habent de se, videtur eis, quod fiat eis injustum, et quod contemnantur. Ista autem causa sunt dissensionis.

Deinde cum dicit « omnium autem »

Ostendit qui juste possunt movere dissensionem in civitate, et tamen non movent. Et dicit quod inter omnes justissime possunt movere seditionem in civitate, quamvis non faciunt, virtuosi excellentes alios secundum virtutem. Et ratio hujus est, quia illi qui sunt simpliciter inæquales, si non recipiant secundum illam inæqualitatem, injustum fit simpliciter eis : sed virtuosi sunt simpliciter inæquales respectu aliorum, ipsos excedentes secundum virtutem : ergo si non recipiant secundum illam inæqualitatem, injustum fit eis. Et cum excedant in eo quod est bonum simpliciter, justissime possunt movere dissensionem, sed non faciunt propter duas causas. Prima est, quia frequenter contingit propter dissensionem detrimentum boni communis. Sapiens autem ut plurimum plus diligit bonum commune quam proprium ; et ideo non facit dissensionem. Secunda ratio est, quia ad hoc quod aliquis debeat movere seditionem in civitate, oportet quod habeat justam et potentiam : sed virtuosi ut frequenter non habent potentiam, nec putant se habere justam causam ; ideo non movent. Sed si ista concurrerent quod haberent causam justam et potentiam, et non essent detrimentum boni communis, moverent seditionem rationabiliter, et peccarent si non moverent.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Adjungit aliud principium corruptionis reipublicæ ; et dicit quod sunt alii qui excellentes alios in nobilitate credunt excedere illos simpliciter et ideo reputant se dignos majoribus. Tales autem videntur esse illi qui habent divitias et virtutem a progenitoribus ; et ideo si non recipiant de bonis communibus secundum existimationem quam habent de seipsis, movent dissensionem ; et tunc contingit quod principia et fontes sediditionum per quæ moventur civitates sunt ista ; sed istud principium reducitur ad primum. Est enim radix seditionis excellentia in nobilitate per hoc quod tales non recipiunt secundum existimationem suam.

Deinde cum dicit « propter quod »

Declarat quot modis fit transmutatio reipublicæ : et dividitur in quatuor, secundum quod ponit quatuor modos. Secunda ibi, « Quoniam autem etc. » Tertia ibi, « Adhuc de eo etc. » Quarta ibi, » Adhuc ad partem etc. » In prima dicit quod propter hoc quod contingit fieri seditionem

in republica, contingit rempublicam mutari. Primo quidem quando fit transmutatio a republica una ad aliam diversam, ut quando ex republica instituta fit transmutatio ad aliam : ut ex populari gubernatione administratio paucorum constituatur, aut ex converso ; vel ex illis ad rempublicam et optimatum statum vel e contra.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ponit secundum modum ; et dicit quod aliquando transmutatur respublica in aliam rempublicam, sed manet eadem et eligunt eamdem habere institutionem et ordinationem reipublicæ, sed principantes mutant et volunt eamdem rempublicam regere et observare per seipsos vel per amicos suos, sicut in paucorum potentia et monarchia regali, manente eadem republica volunt eam servari et regi per alios ; et ideo mutant eos. Similiter etiam in monarchia, ipsa remanente, aliam constituunt quandoque.

Deinde cum dicit « adhuc de eo »

Ponit tertium modum ; et dicit quod, iterum fit transmutatio reipublicæ non quod respublica transmutetur in aliam, nec etiam quantum ad principatus per se ; sed fit quia eadem respublica mutatur in eamdem magis intensam vel remissam : sicut paucorum status transmutatur in paucorum status magis intensum vel remissum vel popularis statum in popularem statum magis, vel minus intensum. Similiter etiam in aliis rebuspublicis ut fiat transmutatio reipublica ejusdem in eamdem secundum intensionem et remissionem.

Deinde cum dicit « adhuc ad »

Ponit quartum modum ; et dicit quod quarto fit transmutatio reipublicæ secundum partem, ut quando unus principatus destruitur et alius instituitur, sicut dicitur factum fuisse in Lacedæmonia quod Lysander conatus fuit dissolvere regnum. Et similiter alius nomine Pausanias, qui rex fuit, conatus fuit destruere principatum Ephororum secundum quem populus habet potestatem convocandi multitudinem. Consimiliter fuit in civitate quæ dicitur Epidamnum fuit transmutata respublica secundum partem. In illa enim civitate erat alius principatus : illi vero amoverunt eum et fecerunt principatum senatorum. Videntes enim quod multi erant amatores illius principatus, mutaverunt ipsum in senatores. Propter quod statuerunt etiam apud Elienses quod principatus omnes eligerentur in communi. Unde necesse erat omnes principatus qui potestatem habebant et dignitatem in republica concurrere quando magistratus creabatur, et ibi eligere ut minor fraus fieret. Ille autem principatus qui fuit amotus paucorum potentiæ erat, et erat unus princeps in illa republica, non plures.

Deinde cum dicit « ubique enim »

Resumit causam seditionis, ut addat. Et primo tangit causam seditionis. Secundo exponit quoddam dictum, ibi, » Est enim duplex etc. » In prima dicit quod ubique fit seditio propter inæqualitatem : et non solum in æqualibus secundum aliquid est æquale proportione : puta dives et pauper inæquales sunt secundum substantiam, tamen contingit eis fieri æquale secundum proportionem : similiter magis et minus virtuosos : sed etiam eis qui sunt inæquales contingit fieri inæquales secundum proportionem : puta si quis sit dignior aliis secundum virtutem, dignum est cum regem esse, sed non perpetuum, quia forte non tantum excedit dignitas ejus in virtute dignitatem aliorum, quantum honor perpetuo regnandi excedit honorem aliorum ; et ideo etiam inæquales contingit fieri inæquales secundum proportionem. Universaliter igitur existimantes se debere habere æquale et non habentes, seditiones movent in republica. Et est intelligendum, quod immediatum principium ipsorum agibilium est electio. Electio autem est habitus præconsiliativus. Ad consilium autem requiritur intellectus practicus : quare intellectus practicus est principium agibilium. Principium autem intellectus practici est voluntas recti finis ; et ideo adhuc principium agibilium est appetitus recti finis. Voluntas vero recti finis præsupponit intellectum speculativum ; et ideo intellectus speculativus causa est et principium agibilium. Et quantum ad hoc dixit prius quod existimare principium est seditionis. Principium vero intellectus est intelligibile, et hoc est inæqualitas. Secundum hoc dicit hic, quod inæqualitas est causa seditionis.

Deinde cum dicit » est enim »

Exponit quod dixit, scilicet æquale ; et primo facit hoc. Secundo assignat diversitatem inter quædam dicta, ibi, « Confitentes autem etc. » Circa primum intelligendum est quod proportio est habitudo duorum quantitatum ad invicem. Proportionalitas vero est habitudo proportionum quæ consistit in quatuor terminis, vel secundum rem, vel secundum rationem : hujusmodi autem proportionis æqualitas vel similitudo attenditur, vel secundum æqualitatem quantitatis, vel secundum æqualitatem dignitatis, vel similitudinis. Et hoc est quod dicit, quod æquale dupliciter dicitur. Uno modo æquale dicitur numero. Alio modo secundum dignitatem. Et exponit quod æquale numero dicitur æquale secundum magnitudinem vel secundum multitudinem. Secundum dignitatem æquale dicitur æquale secundum proportionem similitudinis. Et declarat per exempla æquale secundum quantitatem ; ut sicut se habent duo ad unum, sic tria ad duo. Excessus enim utrobique æqualis est. Æqualitas vero secundum dignitatem, ut si dicamus, sicut quatuor ad duo, sic duo ad unum. Sicut enim duo sunt medietas de quatuor, sic unum est medietas duorum.

Deinde cum dicit « confitentes autem »

Ponit diversitatem inter quædam dicta. Dixit enim quod omnes volunt æquale secundum dignitatem : popularis status et paucorum. Dicit quod differenter. Et primo facit hoc. Secundo infert corollarium, ibi, « Propter quod etc. » In prima dicit quod omnes confitentur, quod justum est secundum dignitatem : sed differunt : quia popularis status fautores dicunt quod si sint aliqui æquales secundum aliquid, puta secundum libertatem, quod simpliciter sunt æquales et quod æqualiter debent recipere : paucorum status fautores etiam dicunt quod si aliqui sunt inæquales secundum aliquid, puta secundum divitias, quod sunt simpliciter inæquales et digniores, et secundum hoc inæqualiter recipere.

Deinde cum dicit « propter quod »

Infert corollarium. Et primo facit hoc. Secundo probat quod status popularis et paucorum sunt male ordinati, ibi, « Simpliciter autem etc. » In prima dicit quod propter hoc quod fautores popularis volunt æquale, fautores vero paucorum inæquale ; unde status popularis et paucorum

sunt duæ respublicæ maxime distinctæ. Nobilitas enim, id est inclinatio ad virtutem, et virtus in paucis reperiuntur, sed paupertas in pluribus. Nobiles enim virtuosi vix alicubi centum inveniuntur. Pauperes autem in pluribus locis : et ideo respublicæ ut frequenter vel sunt paucorum vel sunt populares.

Deinde cum dicit « simpliciter autem »

Ostendit quod ambæ sunt male ordinatæ. Et primo facit hoc. Secundo ostendit quod status popularis sit securior, ibi, » Attamen securior etc. » In prima dicit quod utraque respublica male ordinata est : scilicet status popularis in quo attenditur æqualitas secundum libertatem, et status paucorum in quo est æqualitas secundum divitias, ex eo quod accidit quod nulla istarum mansiva est. Et ratio hujus est. Impossibile est enim, ex eo quod in principio corruptum et inordinatum est, in fine non accidere malum : istæ autem inordinatæ sunt. Quamvis igitur in principio videatur modica inordinatio, tamen in fine magna, et malum apparet. Tale autem non potest esse mansivum ; et ideo utraque respublica non potest esse mansiva. Et quia utraque vitiata et inordinata est, ad hoc quod sint magis mansivæ, oportet quod utraque quandoque utatur æqualitate secundum proportionem arithmeticam, in qua intenditur æqualitas excessus, ut sicut tria ad duo, ita duo ad unum ; et quandoque æqualitate secundum proportionem geometricam in qua attenditur æqualitas dignitatis, ut sicut se habent quatuor ad duo, sic duo ad unum.

Deinde cum dicit « attamen securior »

Ostendit quod status popularis sit magis securus et minus seditiosus ; et dividitur in duo, secundum quod ostendit hoc per duas rationes. Secunda ibi, » Adhuc autem etc. » In prima dicit quod quamvis status paucorum et multorum sint male ordinati, tamen status popularis est securior et minus seditiosus quam paucorum. Et ratio hujus est, quia illa respublica magis est secura in qua fiunt pauciores seditiones : sed in statu populari sunt pauciores quam in statu paucorum. Quia in statu paucorum sunt duæ seditiones : una divitum inter se, alia pauperum ad divites. In statu populari vero una seditio est, scilicet divitum ad pauperes. Pauperum autem inter se non est seditio quæ sit digna reputatione, quia inter se magis conveniunt quam cum divitibus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem ; et dicit quod iterum manifestum est quod status popularis est securior, quia respublica quæ est ex mediis propinquior est populari statui, quam paucorum statui in quo pauci dominantur : sed respublica media securrissima est inter tales respublicas, quæ declinant ab optima : sed illa quæ propinquior, est securissimæ securior est quam paucorum potentia.

LECTIO II.

Quid homines seditiosos efficiat, qua de causa seditiones excitentur.

ANTIQUA.

Quoniam autem consideramus ex quibus seditiones fiunt et transmutationes circa politias, secundum universaliter prima principia et causa ipsorum. Sunt autem fere (ut est dicere) tres numeros, quas determinandum secundum se typo primum : oportet enim accipere qualiter se habentes seditiones movent, et quorum gratia ; et tertio quæ principia fuerint civilium turbationum et seditionum ad invicem. Ejus quidem igitur quod est ipsos se habere aliqualiter ad transmutationem, causam universaliter maxime ponendum de qua jam extitimus dicentes. Ii quidem enim æqualitatem appetentes, seditiones movent, si putant minus habere, æquales existentes supergredientibus ; ii autem inæqualitatem et excessum, si existimant inæquales existentes non plus habere, sed æquale vel minus. Hæc autem est quidem appetere juste ; est autem et injuste : minores enim existentes : ut æquales sint, seditiones faciunt ; et æquales existentes, ut majores. Qualiter quidem igitur se habentes seditiones faciunt, dictum est.

De quibus autem dissident, sunt lucrum et honor, et contraria iis : etenim dehonorationem fugientes et damnum, vel pro seipsis, vel pro amicis seditiones faciunt in civitatibus.

Causæ autem et principia motuum, unde ipsi disponuntur dicto modo, et de dictis, sunt quidem ut numero septem existentes, sunt autem ut plures. Quorum quidem duo sunt eadem dictis, sed non eodem modo. Propter lucrum enim et propter hono-

RECENS.

Quoniam autem quibus e rebus seditiones in civitatibus et communicationes rerumpublicarum oriantur, considerare instituimus, universe primum origines et causas earum intelligere non oportet. Sunt autem fere numero tres, quæ primum rudi quadam descriptione per se sunt explicandæ. Oportet enim comprehendere et quomodo affecti homines dissideant inter se, et quarum rerum causa ; et quod tertium est, quæ sunt principia pertubationum civilium et seditionum inter cives ortarum. Quem ob rem igitur affecti sint ipsi quomodo ad mutationem, ea universe causa statuenda est, de qua jam diximus. Alii enim æqualitatis cupiditate inflammati discordant inter se, si se putent deteriore esse conditione, quum sint iis qui superiora habent omnia, pares. Alii inæqualitatem et præstantiam concupiscentes, si, quum sint inæquales et superiores, existiment se non ferre partes priores, sed æquale habere aut minus.

Potest autem evenire ut hæc juste expetantur : potest etiam, ut injuste. Nam et quum sint inferiores, ut sint æquales, seditionem concitant : et quum æquales, ut sint majores. Quomodo igitur affecti seditionem concitent, expositum est. Ea autem quorum causa dissident, sunt lucrum et honos, et his contraria. Nam ignominiam et mulctam seu damnum fugientes, quæ vel se vel amicos attingat, seditiones in civitatibus commovent.

Causæ autem et origines motuum, a quibus et ipsi hoc modo afficiuntur, et de rebus quas ante diximus dissident, aliquo modo sunt numero septem, aliquo modo plures : quarum duæ quidem sunt eædem atque eæ res quæ a nobis commemoratæ sunt, sed

rem exacerbantur ad invicem, ut non obtineant sibi ipsis, sicut dictum est prius; sed alios videntes, hos quidem juste, hos autem injuste plus habentes in his. Adhuc propter injuriam, propter timorem, propter excessum, propter despectionem, propter excrescentiam præter proportionem. Adhuc autem alio modo propter verecundiam, propter vilipensionem, propter parvitatem propter dissimilitudinem.

Horum autem injuria quidem et lucrum quam habeant potentiam et qualiter causa, fere sunt manifestum. Injuriantibus enim iis qui in principatibus et supergredientibus, seditiones movent et ad invicem, et ad politias dantes potestatem. Superacceptio autem fit quandoque quidem a propriis quandoque autem a communibus.

Palam autem et honor, et quid potest, et quomodo causa seditionis. Etenim ipsi inhonorati, et alios videntes honoratos, seditiones faciunt. Hæc autem injuste quidem fiunt, quando præter dignitatem, aut honorantur aliqui, aut inhonorantur. Juste autem quando secundum dignitatem.

Propter excessum autem, quando aliquis potentia major aut unus, aut plures, aut penes civitatem et potentiam politeumatis. Ex talibus enim fieri consuevit monarchia vel potentatus. Propter quod alicubi consueverunt relegare, velut in Argo et Athenis. Quamvis melius a principio, qualiter non viderunt tantum excedentes, quam postquam permiserunt fieri, sanare posterius.

Propter timorem autem seditiones movent, et qui injusta fecerunt, timentes ne dent vindictam, et qui injusta passuri, volentes prævenire antequam injusta patiantur; sicut in Rhodo convenerunt insignes contra populum propter sententias quæ superferebantur.

Propter despectionem et seditiones movent et insurgunt, velut in oligarchiis, quando plures fuerint qui non participant politia; valentiores enim putant esse; et in democratiis opulenti contemnentes eos qui sine ordine et sine principatu; velut in Thebis post eam quæ in Œnophitis pugnam male politizantibus democratia corrupta est, et quæ Megareorum propter victorum inordinationem et defectum principatus. Et in Syracusis ante tyrannidem Gelonis, et in Rhodo populus ante insurrectionem.

Fiunt autem et propter excrescentiam quæ præter proportionem, transmutationes politiarum. Sicut enim corpus ex partibus componitur, et oportet augeri proportionaliter, ut maneat commensuratio : si autem non, corrumpitur, quando pes quidem quatuor cubitorum, aliud autem corpus duorum palmorum, aliquando autem utique et in alterius animalis formam transmutabitur, si non solum secundum quantitatem sed et secundum quale crescat præter proportionem : sic et civitas componitur ex partibus, quarum sæpe latet aliqua excrescens, velut egenorum multitudo in democratiis et politiis.

Accidit autem aliquando hoc et propter fortunas, velut in Tarento victis et pereuntibus multis insignibus ab Iapygis paulo posterius a Medis, democratia facta est ex politia; et in Argo iis qui in septima pereuntibus a Cleomene Lacedæmone, compulsi admittere vernaculorum aliquos. Et in Athenis infortunitatis in campo insignes pauciores facti sunt, quia militabant supputati sub Laconico bello. Accidit autem hoc in democratiis, minus autem; pluribus enim egenis factis, vel substantiis augmentatis transmutantur in oligarchias et potentatus.

Transmutantur autem et politiæ, et sine seditione propter verecundiam, sicut in Herea. Ex eligibili-

non eodem modo. Propter lucrum enim et propter honorem inter se exacerbantur, non ut illis sibi comparent, ut ante dictum est, sed quod alios videant partim juste partim injuste his rebus magis auctos. Præterea propter contumeliam, propter metum, propter excellentiam, propter contemptum, propter incrementum a proportione aversum. Præterea vero alio modo propter ambitum, propter negligentiam, propter parvitatem, propter dissimilitudinem.

Harum autem rerum contumelia et lucrum, quam vim habeant, et quomodo sint seditionum causæ, propemodum apparet. Nam quum ii qui magistratus gerunt, contumeliosi sunt in privatos, et ampliora omnia per injuriam et avaritiam sibi sumunt : seditionem concitant illi tum inter se, tum in eas reipublicæ formas, quæ hanc illis licentiam præbent. Jam vero avaritia interdum in res privatorum, interdum in rem communem et publicam grassatur. In promptu est etiam quid valeat honos, et quomodo seditionis sit causa. Nam et quum ipsi ignominia afficiuntur, et quum alios honorari vident, dissident. Fiunt autem hæc injuste, quum præter dignitatem aut honore afficiuntur, aut infamia notantur : juste quum ex dignitate. Propter excellentiam porro seditio oritur, quum aliquis unus aut plures ampliores opes obtinent, quam pro ratione civitatis et virium reipublicæ : ex talibus enim rebus monarchia aut dynastia nasci solet.

Quocirca in nonnullis locis solent præstantiores viros ostracismo ad certum tempus relegare, ut Argis et Athenis. Atqui præstat ab initio providere ne viri adeo præcellentes possint in civitate existere, quam malo ex negligentia nato posterius mederi.

Propter metum autem seditionem commovent et qui injuriam fecerunt, ne dent pœnas, et qui suspicantur futurum ut injuria afficiantur, volentes antevertere, priusquam injuste lædantur; ut Rhodi nobiles in populum conspirarunt propter judiciorum et pœnarum quæ intentabantur metum.

Propter contemptum autem seditionem excitant et impetu facto in alios invadunt, ut in oligarchiis, quum plures sunt ii qui a reipublicæ administratione excluduntur; meliores enim esse se putant : et in democratiis locupletes contempta confusione et perturbatione rerum imperiique, cujusmodi quiddam et Thebis accidit post pugnam in Œnophytis commissam : quo tempore, quod respublica male admiministraretur a populo, democratia funditus oppressa est. Etiam Megarensium democratia, quum propter eamdem rerum et imperii perturbationem superati essent, deleta est. Syracusis quoque ante Gelonis tyrannidem, Rhodi denique popularis status ante rebellionem.

Oriuntur et propter incrementum quorumdam a proportione aversum reipublicæ commutationes. Sicut enim corpus ex partibus constat, idque oportet proportione crescere, ut maneat totius et partium commensus; sin minus, interit, quum pes quidem quatuor est cubitorum, reliquum vero corpus duorum palmorum; interdum vero etiam in alterius animantis figuram vertitur, si non solum quantitate, verum etiam qualitate augeatur et crescat præter proportionem : ita et civitas ex partibus coagmentata est, quarum sæpe aliqua occulte augescit : velut egentium multitudo in democratiis et politiis.

Accidit autem hoc interdum et fortuito, ut Tarenti superata et extincta magna parte optimatium ab Iapygibus, non ita multo post bellum Medicum tempore, democratia ex politia facta est. Et Argis, quum ii qui erant in Hebdoma, a Cleomene Lacedæmonio essent interfecti, coacti sunt Argivi nonnullos ex vicinis imperio suo subditis, quos perioccos nominant, in civitatem assumere. Et Athenis, quum infeliciter terra pugnatum esset, optimates pauciores facti sunt, quod ex delectu milites mittebantur, sub bellum Lacedæmonium. Accidit autem hoc etiam in democratiis, sed minus sæpe : pluribus enim locupletibus exorientibus, aut copiis rei familiaris crescentibus, mutantur in oligarchias aut dynastias.

Mutantur porro reipublicæ etiam sine seditione per ambitum : sic in Herea. Nam idcirco ibi magis-

Hoc enim propter hoc fecerunt sortitos, quia eligebant verecundiam passos.

Et propter parvipensionem, quando permittunt principatus intrare non amicos politiæ, sicut in Oreo dissoluta fuit oligarchia principatum facto Heracleodoro qui ex oligarchia politiam et democratiam instituit.

Adhuc propter id quod penes parvum, dico autem penes parvum quia sæpe latet magna facta transgressio legitimorum quando negligunt quod parvum; sicut in Ambracia parvum erat honorabilitas, tandem autem nullius principabantur, tamquam propinquum sit vel nihil differens ab eo quod nihil et quod parvum.

tratus, qui antea suffragio deferebantur, sortito mandari cœpti sunt, quia eligebant homines ambitu grassantes. Etiam propter negligentiam seditiones oriuntur, quum eos qui a reipublicæ forma alieno sunt animo, ad amplissimos magistratus pervenire sinunt : sic Orei sublata oligarchia est, eo quod Heracleodorus in prætorum collegium cooptatus fuerat; qui ex oligarchia politiam et democratiam fecit. Præterea mutatio obrepit paullatim : dico autem paullatim, quum sæpe fallit civium animadversionem magna institutorum reipublicæ mutatio, quæ fit, dum in re parva connivent et negligentes se præbent : sicut Ambraciæ census erat parvus eorum qui reipublicæ præerant, ad extremum autem nullius census homines ad magistratus provehebantur; proinde quasi parvum censum habere proximum sit aut nihil plane differat ab eo, quod est nullum habere.

Seditiosum autem, et quod non ejusdem tribus, donec utique simul spiraverint. Sicut enim neque ex quacumque multitudine civitas fit, ita neque in quocumque tempore.

Propter quod quicumque jam cohabitatores susceperint, vel supervenientes, plurimi seditioni divisi sunt; velut cum Trezeniis Achæi cohabitaverunt Sybarim deinde Achæi plures facti ejecerunt Trezenios. Unde odium accidit Sybaritis. Et in Thuriis Sybaritæ iis, qui ibi cohabitaverunt : exigentes enim plus habere tamquam sua regione, exciderunt. Et Byzantiis advenæ insidiantes deprædati exciderunt per pugnam. Et Antissæi, profugos de Chio projicientes per pugnam ejecerunt. Zanclæi autem Samios suscipientes exciderunt ipsi. Et Appolloniatæ qui in Euxino Ponto advenas superinducentes seditiones passi sunt. Et Syracusani post tyrannica extraneos et merces portantes cives cum fecissent, seditiones passi sunt, et ad pugnam devenerunt. Et Amphipolitæ suscipientes Chalcideorum expulsos, exciderunt ab iis plurimi ipsorum.

Seditiones autem movent in oligarchiis quidem qui multi, tamquam injusta sustinentes, quia non participant æqualibus, sicut dictum est prius, æquales existentes; in democratiis autem qui insignes, quia participant æqualibus non æquales existentes.

Ad seditionem excitandam valet etiam diversitas gentis et generis, donec animi consenserint. Ut enim non ex qualibet et fortuito oblata multitudine fit civitas, sic neque quovis tempore. Quapropter qui inquilinos aut advenas in civitatem receperunt, plerique seditionibus conflictati sunt : exempli causa, cum Trœzeniis Achivi Sybarim condiderunt atque incoluerunt; deinde Achivi numero aucti Trœzenios ejecerunt : unde illud piaculum Sybaritis evenit. Et Thuriis quum Sybaritæ populos una secum habitantes injuste læderent, et majorem agri, tamquam sui, partem superioraque adeo omnia sibi assumerent, exacti sunt. Et quum Byzantii advenas receptos sibi insidiari comperissent, eos prœlio commisso superatos exterminarunt. Et Antissæi Chiorum exules in civitatem receptos, quum eos res novas moliri sensissent, signis collatis ejecerunt. Et Zanclæi, quum Samios in civitatem suam recepissent ipsi ab eis victi et expulsi sunt.

Et Apolloniatæ qui in Ponto Euxino habitant, quum advenas quosdam invitassent, seditionem inter se concitarunt. Et Syracusani post tyrannos exactos, peregrinis et mercenariis militibus civibus factis, dissenserunt inter se, donec ad pugnam ventum est. Et Amphipolitæ, Chalcidensium colonis receptis, ab his ejecti sunt eorum plerique. Seditiones autem concitat in oligarchiis quidem plebs et multitudo, tamquam injuriam recipiens, quod æqualium non sit particeps, quum sit æqualis, ut ante dictum est. In democratiis vero optimates, quoniam æqualia consequuntur, quum æquales non sint, sed superiores.

Seditiones autem sustinent aliquando civitates, et propter loca, quando non bene apte habet regio ad hoc quod sit una civitas, velut in Clazomeniis qui in Chytro ad eos qui in insula; et Colophonii et Notii. Et Athenis non similiter sunt, sed magis demotici sunt qui inhabitant suburbium quam qui municipium. Sicut enim in bellis penetrationes aperturarum etiam valde parvarum distrahunt acies, ita videtur omnis diversitas facere dissidionem. Maximum quidem igitur forte dissidentia virtus et malitia. Deinde divitiæ et paupertas : et sic utique altera magis quam altera : quarum una est, quæ dicta est.

Seditiones oriuntur interdum in civitatibus etiam de sedibus, quum loci natura parum est ad urbem et civitatem unam constituendam idonea : ut Clazomenis inter eos qui Chytrum incolebant, et insulanos; et inter Colophonios et Notienses. Quin etiam Athenis non similiter sunt omnes populares, sed magis sunt ii qui in Piræeo habitant, quam in urbe. Sicut enim in bellis fossarum vel minimarum transitus ordines militum divellunt : sic omnis dissimilitudo dissidium parere videtur. Ac maxima fortasse dissensio est ea quæ est virtuti cum vitio : proxima divitiarum et paupertatis : et ita scilicet alia quam alia major dissensio est : quarum una est etiam ea quæ a nobis dicta est.

Postquam Philosophus posuit primam radicem et primum principium corruptionis rerumpublicarum, et modus quibus transmutantur, determinat causas universaliter hujus corruptionis et transmutationis; et dividitur in duas. In prima determinat causas corruptionis rerumpublicarum in universali, non descendendo ad aliquam rempublicam. In secunda determinat causas corruptionis secundum unamquamque rempublicam, ibi, « Secundum unamquamque etc. » Prima dividitur in tres. In prima determinat causas transmutationis rerumpublicarum. Secundo declarat terminum hujus transmutationis, declarando quæ respublica in quam transmutatur, ibi, « Sunt enim etc. » In tertia declarat qualiter maxime fiat hujusmodi transmutatio, ibi, « Movetur quoque etc. » Prima in duas. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, » Ejus quidem etc. » In prima dicit: quoniam intentio nostra est considerare ex quibus fiunt seditiones et transmutationes rerumpublicarum, accipienda sunt primo in universali principia et causæ transmutationis et corruptionis rerumpublicarum. Sunt autem tres causæ et tria principia fere, ut est dicere, transmutationis ipsarum, de quibus considerare oportet succincte. Primo ergo oportet considerare qualiter homines se habentes movent seditiones et transmutant respublicas. Secundo propter quem finem hoc faciant. Tertio quæ sint principia per quæ disponantur ad mo-

vendum dissensiones et seditiones in republica.

Deinde cum dicit « ejus quidem »

Prosequitur; et dividitur in tres. In prima ostendit qualiter se habentes movent seditiones et turbationes. Secundo propter quem finem hoc faciunt, ibi, « De quibus autem etc. » Tertio quæ sunt causæ et principia, et quot, et per quæ disponuntur ad faciendum seditiones, ibi, « Causæ autem etc. » In prima dicit, quod causa ejus quod est homines aliqualiter se habere ad faciendum seditionem et turbationem, est illa, de qua dictum est prius: quod aliqui homines, ex hoc quod appetunt æquale, si non credant se habere æquale sed minus, cum tamen sint æquales, vel existiment se æquales esse illis qui plus receperunt, movent seditionem. Alii autem volunt habere inæquale et plus, existimantes se inæquales aliis esse et excedere alios. Si autem existiment se habere non plus, sed æquale vel minus, movent seditionem. Qualiter igitur se habentes movent seditiones existimantes se minus habere quam credant se debere habere. Sed contingit ista, scilicet plus et æquale, appetere juste et injuste. Si enim dignus est habere æquale habens in se bonum virtutis et simpliciter æquale aliis, juste potest appetere. Si autem non est dignus, injuste appetit. Similiter potest aliquis appetere plus et inæquale, juste et injuste. Juste, siquidem excellat alios in his, quæ sunt bona simpliciter. Si autem non excellat, injuste appetit: quia illi qui minus recipiunt, ut sint aliis æquales in recipiendo seditiones faciunt; et illi qui sunt æquales in accipiendo, ut plus accipiant, dissensiones faciunt. Hoc autem est injustum. Et tunc concludit dicens quod qualiter se habentes faciunt seditiones dictum est. Et est intelligendum, quod illa æqualitas attenditur secundum dignitatem ejus quod est bonum hominis secundum quod homo. Bonum autem hominis duplex est. Quoddam enim est bonum hominis intrinsecum: et istud dividitur, quia quoddam bonum secundum partem inferiorem, sicut sanitas, robur. Aliud secundum partem superiorem, sicut scientia, virtus, et hujusmodi. Et ista sunt bona simpliciter. Alia sunt bona hominis exteriora, sicut divitiæ et honor; ista vero sunt bona secundum quid. Et ideo dignitas hominis simpliciter non debet attendi secundum dignitatem istorum bonorum, sed secundum dignitatem bonorum simpliciter. Et ideo, quia in paucorum statu attenditur æqualitas secundum ista bona secundum quid, non consideratur justum simpliciter, sed secundum quid; et ideo propter ista non movetur juste seditio, si non recipiat plus qui excedit in istis. Sed ille qui non recipit æquale secundum dignitatem boni simpliciter, si sit bonus, juste potest movere. In populari vero statu consideratur libertas; ut scilicet non serviat aliquis aliis secundum corpus, vel in rebus. Ista autem non est bonum simpliciter, sed secundum quid; et ideo quia in ista republica attenditur æqualitas secundum libertatem istam per quam non consideratur injustum simpliciter, sed secundum quid. Qualiter igitur se habentes homines, idest qualiter dispositi movent seditiones, dictum est.

Deinde cum dicit « de quibus autem »

Declarat propter quem finem faciunt dissensionem. Et est intelligendum, quod quidam est finis secundum veritatem, sicut est bonum animæ. Alius finis est secundum apparentiam, sicut est bonum corporis. Decet igitur hominem in operatione sua intendere finem simpliciter vel secundum apparentiam. Et bonum corporis est lucrum, bonum autem animæ est honor. Dicit igitur quod illa pro quibus, hoc est propter quæ faciunt dissensionem, sunt duo: scilicet lucrum, ut sub lucro omnia bona secundum quid, sive corporis, contineantur. Aliud est honor, ut sub honore omnia bona simpliciter, quæ sunt bona animæ, comprehendantur. Faciunt similiter seditionem propter contraria istorum, ut propter damnum et inhonorationem. Propter damnum, quia ejusdem rationis est appetere lucrum et fugere damnum. Propter inhonorationem, quia ejusdem rationis est appetere honorem et fugere suum oppositum. Sed quia amicus est velut alter, ideo adjungit quod faciunt seditionem propter honorem proprium et damnum proprium vel amicorum suorum.

Deinde cum dicit « causæ autem »

Declarat, quæ sunt principia, per quæ disponuntur ad faciendum dissensionem et seditionem: et dividitur in duas. Primo declarat causas per quas disponuntur ad seditionem. In secunda declarat qualiter inchoatæ exinde de facili invalescunt, ibi, « Fiunt quidem igitur etc. » Prima in duas. Primo enumerat causas illas. Secundo prosequitur, ibi, « Horum autem etc. » In prima dicit quod principia et causæ transmutationum rerumpublicarum per quas disponuntur ad faciendum seditionem, et de dictis, idest propter dicta, scilicet lucrum et honorem, sunt septem numero, uno modo: alio modo plures. Si enim enumerentur causæ, quæ disponunt ad occultam dissensionem, cujusmodi est seditio, (est enim seditio occulta dissensio), sic sunt septem numero. Si autem istæ enumerentur, et illæ quæ disponunt ad manifestam dissensionem, sic sunt plures. Prima vero principia dispositiva ad seditionem sunt duo prædicta, honor et lucrum; sed non sicut dictum est prius. Honor enim et lucrum possunt considerari dupliciter. Uno modo secundum quod intenduntur ab aliquo, et sic habent rationem finis: et sic dicebat prius, quod ea propter quæ finaliter faciunt seditionem, sunt honor et lucrum et opposita istorum. Alio modo possunt considerari secundum quod aliquis videt ista in alio: et tunc, quia videt lucrum et honorem, et unum habere juste, alium non, tristatur: non quia velint habere, sed quia injuste de eis habet aliquis plus quam deberet. Sunt igitur duo principia per quæ movent seditionem; scilicet honor et lucrum. Sunt alia etiam, scilicet injuria, timor, excessus, contemptus, excellentia præter proportionem. Propter ista disponuntur ad manifestam dissensionem: scilicet verecundiam, parvipensionem, pusillanimitatem, imparitatem, vel negligentiam. Propter enim ista movent seditiones.

Deinde cum dicit « horum autem »

Prosequitur de istis, declarans qualiter ista disponunt ad seditionem. Et primo prosequitur de illis quæ disponunt indifferenter ad occultam et manifestam dissensionem. Secundo de illis quæ disponunt ad manifestam principaliter, ibi, « Transmutantur autem etc. » Prima in duas. Primo declarat qualiter injuria et lucrum disponunt ad seditionem. Secundo declarat de aliis, ibi, « Palam autem et honor etc. » In prima dicit: quam potentiam habeant, et qualiter sunt causa seditionis honor et lucrum, fere manifestum est. Contingit enim principantes injuriari civibus, et excellere eosdem honoribus vel lucro: propter quod cives movent seditionem et contra

principem, et contra rempublicam. Contra principem, quia injuriam facit et excellit injuste. Contra rempublicam, quia per rempublicam potestatem habet. Et quod sic dominativa moveant seditionem, manifestum est; quia cum princeps accipit bona subditorum, voluntatem habet ad accipiendum. Alii habent contrarias voluntates, ergo dissident voluntate: sed dissensio voluntatum radix est seditionis. Propter injuriam igitur et lucra movent seditiones. Et dicit ulterius, quod principes possunt plus accipere quam oportet, vel de bonis communibus, vel de bonis propriis subditorum, et utroque modo faciunt injuriam subditis. Et est intelligendum quod lucrum et injuria, quandoque idem sunt subjecto et differunt ratione: nam illud idem quod est lucrum respectu unius qui plus accepit, injuria est respectu alterius, scilicet a quo accepit.

Deinde cum dicit « palam autem »

Declarat de aliis: et dividitur in quinque. Primo declarat de honore qualiter disponit ad seditionem. Secundo de excessu, ibi, « Propter excessum autem etc. » Tertio de timore, ibi, « Propter timorem autem etc. » Quarto de contemptu, ibi, « Propter despectionem enim ad seditiones. » Quinto de excrescentia præter proportionem, ibi, « Fiunt autem et propter excrescentiam etc. » In prima dicit quod manifestum est quam potentiam habeat, et qualiter est causa seditionis honor. Cum enim aliqui non honorantur videntes alios honoratos, faciunt seditiones; tunc enim dissident voluntates. Hoc autem est radix seditionis. Potest autem honorari aliquis et juste et injuste, et appetere honorem similiter juste et injuste. Si enim aliqui honorentur præter dignitatem vel inhonorentur, injustum est: et si appetit honorem præter dignitatem, injuste appetit: si autem hoc fiat secundum dignitatem, justum est.

Deinde cum dicit « propter excessum »

Declarat, qualiter propter excessum faciunt seditionem. Et dicit quod aliquando propter excessum faciunt seditionem: quando enim aliquis major est in potentia, sive unus, sive plures potentiam habeant in civitate vel in republica, faciunt seditionem. Ex talibus enim contingit quandoque fieri monarchiam: quod patet, quia unusquisque inclinatur ad sui excellentiam. Cum ergo est aliquis talis, qui excellit alios in potentia, vel in amicis vel divitiis, conatur rempublicam mutare in monarchiam; aut si non fiat monarchia, fit quandoque potentatus, in quo dominantur divites valde et potentes, non secundum legem, sed secundum suas voluntates. Et propter hoc in quibusdam civitatibus relegabant tales excellentes, sicut fiebat in Argis et Athenis. Et tamen melius fuisset a principio ordinasse, quod nullus esset in civitate qui tantum excederet, et usque ad quem terminum posset excedere, quam postquam dimiserunt, relegare: sicut in medicinalibus, melius est a principio prævidere, ne morbus aliquis excrescat, quam postquam excesserit vel excreverit, ipsum expellere et curare.

Deinde cum dicit « propter timorem »

Declarat qualiter propter timorem fit seditio in civitate. Et dicit quod propter timorem faciunt seditiones. Quando enim aliqui fecerunt injurias timentes quod puniantur et vindicta fiat de eis, movent seditionem, ut per seditionem motam possint evadere, ut non puniantur. Similiter si aliqui sint passuri injusta, vel timeant se passuros propter aliquam causam, antequam patiantur volentes prævenire, movent seditionem et turbant rempublicam, antequam sustineant injurias; sicut contigit fieri in Rhodo insula. Divites enim convenerunt contra populum, timentes sententias, quæ debebant dari contra eos, et turbaverunt rempublicam.

Deinde cum dicit « propter despectionem »

Declarat qualiter propter contemptum disponuntur ad seditionem: et dicit quod propter contemptum faciunt seditionem et insurgunt. Manifestum est enim quod quilibet vult aliquid reputari: et ideo si contemnatur movet seditionem, sicut fit in paucorum et populari potentia. Quia in paucorum, in qua plures sunt, qui non participant principatu, illi qui sunt divites et tenent principatum contemnunt alios qui non principantur, et ideo incitant alios ad dissensiones; propter quod faciunt seditiones contra divites et permutant rempublicam. Similiter est in populari statu, illi qui sunt ditiores contemnunt minores qui sunt vel videntur esse sine ratione et ordine, sicut indignos principatu, propter quod ipsi incitantur ad dissolvendum; sicut accidit in Thebis post prælium quod habuerunt in Œnophytis, cum dominaretur populus, excessit et male gubernabat, fecerunt divites seditionem et mutaverunt popularem illum statum. Similiter in civitate Megarensium cum exissent ad prælium, contigit quod populus principabatur inordinate; et ideo fecerunt divites seditionem. Similiter accidit in Syracusis antequam tyrannizaret Gelo, et in Rhodo insula populus dominabatur antequam insurgerent divites, et quia divites contemnebant eos, insurrexerunt et fecerunt seditionem, et mutaverunt rempublicam.

Deinde cum dicit « fiunt autem »

Declarat qualiter propter excrescentiam præter proportionem faciunt seditionem; et dividitur in duas partes. In prima facit quod dictum est. In secunda declarat quod hæc excrescentia sit a fortuna quandoque, ibi, « Accidit autem aliquando etc. » In prima dicit quod propter excrescentiam quæ præter proportionem fit, fiunt quandoque seditiones et corruptiones rerumpublicarum, ut si divites superexcrescant, vel virtuosi, vel pauperes, contingit fieri transmutationem ipsarum. Et hoc apparet: quia sicut corpus componitur ex partibus pluribus, sic civitas composita ex partibus. Nunc ita est quod oportet corpus animalis compositum augeri secundum proportionem, ut maneat recta proportio membrorum et commensuratio. Si autem non augeantur partes proportionaliter, corrumpitur animal. Si enim pes tantum augeatur quod sit quatuor cubitorum, et residuum sit duorum palmorum, corrumpitur proportio debita. Si autem animal crescat improportionabiliter et secundum quantitatem et secundum virtutem vel qualitatem, transmutabitur in formam alterius animalis. Similiter accidit in civitate: componitur enim ex partibus; et ideo si debeat salvari, oportet eam componi ex partibus commensuratis ad invicem. Aliquando autem excedit multitudo, sicut in populari statu et in republica; et tunc corrumpitur paucorum status et fit popularis vel respublica. Aliquando est excrescentia non secundum quantitatem, sed secundum qualitatem, sicut quando sunt aliqui divites valde excellentes in potentia; et tunc corrumpitur popularis status et fit paucorum.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Declarat quod hæc excrescentia fit aliquando a fortuna; et dicit quod hujusmodi excrescentia accidit quandoque a fortuna, sicut accidit in Tarento. Cum enim illi exivissent ad prælium et multi nobiles et divites fuissent interfecti a Iapygensibus, facta est ex populari statu paucorum potentia, et sic a fortuna propter intentionem excrevit populus et mutavit rempublicam. Idem etiam accidit Argivis : cum enim fuissent interfecti illi qui erant in civitate Eudoma a Cleomene Spartiata, compulsi sunt propter paucitatem inhabitantium in civitate recipere aliquos inquilinos ad rempublicam suam; qui postmodum excreverunt et facta fuit respublica popularis. Similiter accidit Athenis, cum divites fuissent infortunati et occubuissent multi in prælio, pauci fuerunt divites, quia mortui fuerunt. Similiter accidit in popularibus, sed minus quam in gubernatione paucorum. Cum enim sint plures egeni, contingit quod plures ditentur; et tunc augmentatis divitiis transmutant popularem statum in paucorum gubernationem, et potentatus in quibus plures divites principantur non secundum legem.

Deinde cum dicit « transmutantur autem »

Declarat quæ sunt causæ transmutationis reipublicæ sine seditione occulta. Et dividitur in partes quatuor. In prima declarat qualiter propter verecundiam fit seditio et transmutatio reipublicæ. Secundo qualiter propter parvipensionem, ibi, « Et propter parvipensionem etc. » Tertio qualiter propter contemptum ejus quod est parvum, ibi, « Adhuc propter etc. » Quarto, qualiter propter dissensionem, ibi, « Seditionale autem etc. » In prima dicit quod respublicæ aliquando transmutantur sine seditione, hoc est sine occulta dissensione; et hoc propter verecundiam, sicut accidit in Herea civitate. Contigit enim in illa civitate quod aliqui qui commiserant aliqua turpia, unde passi fuerant verecundiam, eligebantur ad principatum ab aliquibus. Alii vero nolentes sustinere quod isti infames principarentur, seditionem fecerunt et instituerunt quod principatus qui prius fiebant per sortem fierent per electionem; et sic propter verecundiam, quam aliqui passi fuerant, fuit facta seditio et transmutatio reipublicæ.

Deinde cum dicit « et propter »

Ostendit quomodo propter parvipensionem fit seditio et transmutatio reipublicæ. Et dicit quod propter parvipensionem, quandoque fit mutatio reipublicæ et seditio, ut quando assumitur aliquis ad principatum principalem, qui non diligit ipsum, sed parvipendit. Tunc enim accidit quod iste qui parvipendit principatum mutat rempublicam. Sicut in Horeo civitate contingit quod elegerunt Heracleodorum in principem. Iste autem non diligebat rempublicam eorum; et ideo mutavit statum rempublicam et popularem statum.

Deinde cum dicit « adhuc propter »

Declarat quod propter contemptum ejus quod est penes pusillitatem mutatur respublica. Et exponit quid vocat pusillitatem; et dicit quod penes pusillitatem est quando aliqua parva transgressio negligitur, similiter et alia. Contingit enim ex omnibus istis fieri magnam transgressionem quæ a principio non erat manifesta; et propter talem magnam transgressionem quæ ex multis parvis neglectis causata est, contingit mutari rempublicam, sicut dicit accidisse apud Ambraciotas. Apud eos enim una honorabilitas parum reputabatur, et multæ parvæ negligebantur quasi parum vel nihil differrent, aut essent propinqua, et ideo accidit tandem in illa civitate quod nulli principabantur secundum honorabilitatem aliquam; et tunc paucorum status, in quo principabantur insignes at honorabiles, mutatus est in statum popularem.

Deinde cum dicit « seditionale autem »

Declarat qualiter propter dissimilitudinem mutatur respublica. Et dividitur in tres. In prima ostendit qualiter propter dissimilitudinem disponuntur ad seditionem. Secundo accidentaliter declarat qui movent seditiones in populari statu et paucorum maxime ex dicta causa, ibi, « Seditionem autem movent etc. » Tertio ponit causam accidentalem magis seditionis, ibi, « Seditiones autem sustinent etc. » Prima in duas. In prima ponit qualiter disponuntur ad seditionem, per similitudinem. Secundo manifestat per exempla, ibi, « Propter quod etc. » In prima dicit quod alia causa seditionis est dissimilitudo : cum enim inhabitaverint civitatem illi qui non habent eosdem mores nec consuetudines, movent seditiones, nisi multo tempore conspiraverint vel vixerint simul. Primum apparet; quia illi qui habent diversos mores inclinantur ad diversos fines. Ex hoc autem sequitur divisio voluntatis : hoc autem est causa dissensionis : quare manifestum est quod dissimilitudo causa est seditionis. Secundum apparet, quia si illi qui habent diversos mores simul vixerint, contingit quod unus trahit alium et in fine habent eosdem mores et inclinantur ad eumdem finem, et tunc non mutant rempublicam. Est igitur manifestum, quod donec simul vixerint multo tempore, movebunt seditiones illi qui habent diversos mores. Sicut enim civitas non fit ex quibuscumque, sed ex similibus, ita non fit in quocumque tempore, sed quando vixerint cives simul et jam inclinantur ad eosdem mores.

Deinde cum dicit « propter quod »

Manifestat quod dictum est per septem exempla; et dicit quod quia dissimilitudo causa est seditionis, accidit quod illæ civitates quæ extraneos indifferenter receperunt, plures passæ sunt seditiones et divisiones; sicut accidit in quadam civitate quam vocant Sybarim. In illa enim civitate habitabant Trœzenii : isti vero receperunt Achæos : cum autem essent augmentati ejecerunt Trœzenios, et ex hoc tunc fuit odium inter Sybaritas qui ejecti fuerant et Thurios qui eos receperant : cum enim plus exigerent eo quod regio esset sua, ejecti fuerunt a Sybaritis. Ponit secundum exemplum; et dicit quod similiter accidit Byzantiis. Cum enim isti recepissent extraneos, isti insidiati sunt Byzantiis et deprædaverunt eos : qui Byzantii, re cognita, eos prælio et armis expulerunt. Ponit tertium exemplum; et dicit quod similiter accidit in alia civitate quod Antissæi profugos et extraneos ex Chio receperunt in sua civitate, et tandem facta fuit seditio inter ipsos et ejecti sunt extranei. Tunc ponit quartum exemplum; et dicit quod Zanclæi receperunt Samios in civitate, et postmodum facta seditione inter ipsos, ipsi expulsi fuerunt a civitate. Tunc ponit quintum exemplum; et dicit quod Appolloniatæ civitatem inhabitantes juxta Pontum, cum recepissent extraneos, passi sunt seditionem. Tunc ponit sextum exemplum; et dicit quod Syracusani cum expulissent tyrannos a civitate, receperunt extraneos, et eos qui portant merces, et fecerunt eos cives,

seditio facta fuit eis et venerunt ad pugnam. Tunc ponit ultimum exemplum, et dicit quod Amphipolitæ cum recepissent Chalcidensium colonos, seditione facta inter eos plurimi Amphipolitarum mortui sunt, et expulsi ab aliis. Ex omnibus istis non plus vult habere, nisi quod dissimilitudo causa est seditionis et destructionis reipublicæ.

Deinde cum dicit « seditiones autem »

Declarat qui movent seditiones in populari statu et paucorum ex dicta causa. Et dicit quod in paucorum potentia facit seditiones populus. Populus enim credit se debere recipere æquale, quia omnes sunt æquales in libertate. Divites autem totum habent vel plus : et ideo populus existimans se injusta sustinere, movet seditiones. In statu autem populari seditiones movent divites, quia in statu populari recipiunt æquale. Existimant autem plus se debere recipere, cum sint excellentiores, et ideo movent seditiones contra populum.

Deinde cum dicit « seditiones autem »

Tangit causam seditionis accidentalem magis. Et dicit quod in aliquibus civitatibus fiunt seditiones propter dispositionem loci. Contingit enim quod regio non est bene disposita ad hoc quod civitas sit una, sed magis alia et alia. Unitas autem ordinis in finem facit civitatem unam; et ideo illud quod disponit ad hoc requiritur ad unitatem civitatis. Facit autem ad hoc bona dispositio loci. Si igitur locus non est bene dispositus, ad hoc quod sit civitas una, fit seditio, sicut accidit Clazomeniis. Illi enim qui inhabitabant in Chytro, quæ est una pars civitatis, erant contra illos qui habitabant in insula, scilicet in alia parte civitatis; et volebant facere diversas respublicas, et civitatem principalem in sua parte. Similiter Colophonii, et Notii ad invicem passi sunt seditiones propter malam dispositionem loci. Similiter Athenis non sunt bene dispositi ad unam rempublicam; quia illi qui sunt in suburbio, videlicet in Pyraeo extra muros civitatis populares sunt magis quam illi qui habitant in urbe, quæ est locus magis munitus ubi sunt fortilitia. Sic igitur manifestum est quod diversitas facit ad divisionem et seditionem in civitate. Sicut enim in bello parvus fossarum transitus, et quæcumque modica apertura distrahit exercitum vel aciem, et ordinem ejus interrumpit, ita omnis diversitas et dissimilitudo in civitate facit seditiones. Sed considerandum est quod dissimilitudo quæ maxime causat seditionem, est dissimilitudo virtutis et malitiæ, quia inclinant statim in diversos fines. Post hæc autem divitiæ et paupertas; et sic ulterius alia dissimilitudo secundum alia aliqua, quæ potest attendi inter multa. Sed hæc est differentia, quod quædam magis, quædam minus faciunt seditiones. Sub isto vero membro continetur causa, quæ jam dicta est.

LECTIO III.

Enumeratio causarum seditionum in urbibus existentium.

ANTIQUA.

Fiunt quidem igitur seditiones non de parvis, sed ex parvis; seditiones autem faciunt de magnis. Maxime autem et parvæ invalescunt, quando inter dominos fiunt, velut accidit in Syracusis in antiquis temporibus : transmutata enim fuit politia ex duobus juvenibus dissidentibus in principatibus qui erant circa amorosam causam : altero enim absente, leno quidam existens amicum ipsius finxit. Rursum autem ille huic indignatus est uxorem ipsius persuasit tamquam ipsum venire. Unde coassumentes eos qui in politeumate, diviserunt omnes.

Propter quod quidem subditos vereri oportet talia, et dissolvere præsidum et potentum dissensiones: in principio enim fit peccatum, principium autem dicitur esse dimidium totius. Quare et quod in principio parvum peccatum, proportionale est ad ea quæ in aliis partibus.

Totaliter autem insignium dissensiones coassumere faciunt et totam civitatem.

Velut in Hestiæa accidit post Medica, duobus fratribus de paterna hæreditate dissidentibus, pauperior quidem enim tamquam non proferente alio substantiam, neque thesaurum, quem invenit pater, adduxit populares. Alius autem habens substantiam multam, opulentos.

Et in Delphis, differentia quæ facta est ex cura, fuit principium omnium seditionum posteriorum. Hic quidem enim auguratus quoddam symptoma, ut venit ad sponsam, non accipiens, abscessit: hi autem tamquam injuriam passi injecerunt sacrarum rerum

RECENS.

Oriuntur igitur seditiones non de parvis rebus, sed ex parvis : seditiones enim excitant homines de rebus magnis. Maxime tamen acres sunt etiam parvæ, quum in iis, qui rempublicam moderantur, exsistunt: cujusmodi res olim accidit et Syracusis. Mutata enim est reipublicæ forma ex duobus juvenibus magistratus gerentibus, quum inter eos ex amoribus dissensio orta esset. Altero enim absente, quidam ejus sodalis puerum, ejus delicias, ad se pellexerat: ille autem reversus, huic iratus, contra ejus uxorem induxerat, ut ad se veniret : ex quo adjuncti sibi qui in republica versabantur, omnes cives ad seditionem concitarunt.

Quapropter talibus offensionibus nascentibus adhibenda cautio est, et ducum ac potentium discordiæ componendæ ac dirimendæ sunt: nam in principio peccatum consistit; at principium dimidium totius esse dicitur. Itaque et quod peccatum in eo commissum parvum est, iis peccatis, quæ in ceteris partibus admittuntur, proportione respondet. Omnino autem optimatium seditiones totam civitatem secum trahunt: quale illud est, quod Hestiææ accidit post bellum Medicum, nato inter duos fratres de bonorum paternorum divisione dissidio. Nam is, cujus res familiaris erat angustior, quum alter rem a patre relictam non exhiberet, neque thesaurum quem pater invenerat, proferret, populares sibi adjunxit: alter rei familiaris copiis abundans, locupletes.

Et Delphis orta ex affinitate dissensio fons et principium omnium, quæ posterius coortæ sunt, seditionum fuit. Sponsus enim nescio quid sinistri sibi portendi omine forte oblato auguratus, quum ad sponsam venisset, ea repudiata discessit. Illi vero ut

sacrificatorem, et deinde tanquam sacrorum violatorem interfecerunt.

Circa Mytilenem autem ex hæreditatibus dissensione facta, multorum fuit principium malorum, et belli quod adversus Athenienses, in quo Paches cepit civitatem ipsorum. Tymophane enim egenorum quodam relinquente duas filias, Doxander coartatus, et non accipiens, filiis suis incepit seditionem, et Athenienses exacerbavit advena existens civitatis.

Et Phoceis ex hæreditatione facta seditione circa Mneseam patrem Mnesonis et circa Eutycratem Onomarchi, seditio hæc principium fuit sacri belli Phociis.

Fuit autem transmutata et in Epidamno politia ex nuptialibus. Cum desponsasset enim quidam filiam, et læsisset ipsum, desponsati pater factus principantium, alter comprehendit eos qui extra politiam, tanquam delusus.

Transmutantur autem et in oligarchiam, et in demum, et in politiam, ex eo quod est approbari aliquid vel augeri, vel principatum, vel partem civitatis.

Velut in Ariopago consilium bene complacens in Medicis videbatur fortiorem facere politiam.

Et rursus navalis turba facta causa victoriæ circa Salaminam, et per hanc præsulatus propter eam quæ in mari potentiam, democratiam fortiorem fecit.

Et in Argo insignes acceptati circam eam quæ in Mantinea pugnam ad Lacedæmonios, conati sunt dissolvere demum.

Et in Syracusis populus cum esset causa victoriæ belli, quod ad Athenienses, ex politia in democratiam transmutatio facta est.

Et in Chalcide populus cum insignibus Foxum tyrannum perimens, statim habebat politiam.

Et in Ambracia rursum similiter, populus conjiciens Periandrum tyrannum iis qui infesti erant, in seipso constituit politiam.

Et universaliter etiam oportet hoc non latere, quod qui potentiæ causa facti, et idiotæ et principatus et tribus, et totaliter pars, et qualiscumque multitudo seditionem movent. Aut enim qui iis honoratis invident inchoant seditionem, aut isti propter excessum non volunt manere in æqualibus.

Moventur autem politiæ, et quando quæ videntur esse contrariæ partes civitatis æquantur invicem, velut divites et populus, medium autem sit nullum, aut valde parvum: si enim multum excedat alterutra partium ad manifeste valentius, reliqua non vult periclitari: propter quod, et qui secundum virtutem differunt, non faciunt seditionem, ut est dicere, pauci enim fiunt ad multos. Universaliter quidem igitur circa omnes politias principia et causæ seditionum et transmutationum hunc modum habent.

Movent autem politias quandoque quidem per violentiam, quandoque autem per fallaciam. Per violentiam quidem aut mox a principio, aut posterius cogentes. Etenim fallacia duplex. Qui quidem enim cum acceperint primo voluntariorum transmutant politiam. Deinde posterius violentia detinent involuntariorum: velut in trecentis qui populum deceperunt dicentes regem daturum pecunias ad bellum adversum Lacedæmonios, et cum mentiti fuissent, conabantur retinere politiam. Aliquando autem a principio cum persuaserint, et posterius iterum persuasis ipsis voluntariis principantur. Similiter quidem igitur circa omnes politias ex dictis accidit fieri transmutationes.

contumeliam acceptam ulciscerentur, indicio, quum ille sacrificaret, de supellectile sacra aliquid in canistra ejus occulte conjecerunt, deinde eum, ut sacrilegum, necaverunt. Et Mytilenis nata ex puellis orbis et patrum locupletium heredibus seditio, multorum malorum et belli cum Atheniensibus suscepti, in quo Paches eorum urbem cepit, principium fuit. Nam quum Timophanes quidam, unus ex locupletibus, duas filias superstites reliquisset, Doxanderque, qui eas filiis suis uxores poposcisset, repulsam tulisset, seditionis auctor fuit, et Athenienses contra patriam concitavit, quorum civitatis erat hospes.

Et quum apud Phocenses ex puella patri diviti superstite inter Mnaseam Mnesonis patrem et Euthycratem Onomarchi seditio coorta esset, hæc seditio belli sacri Phocensibus origo fuit. Mutatus est et Epidamni reipublicæ status ex causa nuptiali. Quum enim quidam filiam suam cuidam despondisset, et sponsi pater magistratum gerens mulctam ei irrogasset, ille alter, tanquam contumelia affectus, eos adjunxit sibi, qui reipublicæ administratione exclusi erant.

Mutatur autem reipublicæ status etiam in oligarchiam, aut in democratiam, aut in politiam, ex eo quod vel ii qui reipublicæ præsunt, vel aliqua pars civitatis opinionem virtutis præcipuam adepta vel viribus aucta fuerit: quomodo senatus Areopagiticus, quum magnam laudem adeptus esset temporibus belli Medici, visus est reipublicæ rationem severiorem fecisse: et rursus turba nautica, quum illius ad Salaminam victoriæ, et ob hanc victoriam et propter potentiam maritimam totius Græciæ principatus causa fuisset, democratiam roboravit. Et Argis optimates magna in prælio adversus Lacedæmonios ad Mantineam commisso parta gloria, conati sunt democratiam de medio tollere.

Et Syracusis, quum in populo causa victoriæ belli cum Atheniensibus gesti constitisset, politia in democratiam mutata est. Et Chalcide populus, quum Phoxum tyrannum cum nobilis sustulisset, continuo se ad politiam applicavit. Et Ambraciæ rursum eodem modo populus Periandro tyranno una cum iis qui primi invaserant exacto, ad se reipublicæ administrationem pertraxit.

In summa intelligendum est, eos, per quos civitati potentia parta est, tum privatos, tum magistratus, tum tribus, partem denique et multitudinem quamlibet, quantacumque illisit, seditionem commovere. Nam aut qui his honorem habitum invident, seditionis initium faciunt: aut hi propter excellentiam æquali sorte contenti esse nolunt. Mutatur etiam reipublicæ forma, quum quæ videntur esse inter se contrariæ partes, exæquantur, ut divites et multitudo, medium autem aut nihil est aut admodum parvum. Quamdiu enim pars alterutra longe præstat, reliqua cum parte manifesto superiore non vult cum periculo contendere. Quapropter etiam qui virtute præstant, seditionem fere non faciunt: tales enim pauci sunt, si cum vulgo comparantur. Universe igitur in omnibus rebus publicis seditionum et mutationum principia et causæ hoc modo se habent.

Movent autem rempublicam interdum vi interdum dolo et fallacia. Vi, autem statim ab initio, aut posterius vim afferentes. Nam dolus duplex est: aliquando enim dolis primum usi, adversariorum voluntate reipublicæ statum mutant, deinde posterius iis invitisper vim retinent: exempli gratia, temporibus quadringentum virum, populum deceperunt, quum dicerent regem Persarum pecuniam ad bellum cum Lacedæmoniis susceptum suppeditaturum, et per hoc mendacium rempublicam retinere in sua potestate conati sunt. Aliquando et ab initio persuadent, et rursus postea persuasis et libentibus imperant. Ex causis igitur memoratis in universum omnes respublicæ mutari solent.

Postquam Philosophus declaravit qualiter se habentes faciunt seditiones, et quæ sunt disponentia, declarat qualiter seditiones inchoatæ a parvis invalescunt multum. Et dividitur in duas secundum quod tangit duas causas hujus. Secunda, ibi, « Totaliter autem etc. » Prima in

duas. In prima tangit causam illam. In secunda dat remedium contra illam, ibi, « Propter quod etc. » In prima dicit quod seditiones non fiunt de parvis, sed de magnis; fiunt autem ex parvis, quia incipiunt ex parvis. Parvae autem seditiones et dissensiones invalescunt citius, quando fiunt inter dominos habentes potestatem in civitate, sicut accidit antiquitus in civitate Syracusanorum. Contingit enim quod respublica illorum fuit mutata propter dissensionem duorum juvenum, qui principantes dissederunt propter amoris causam. Accidit enim, cum unus esset extra civitatem quod alter puerum quem amabat sibi conciliavit. Cum autem alter venisset, indignatus est, et studuit habere uxorem alterius. Cum autem ille istud sciret, mota est dissensio inter illos, et coassociantes sibi cives, diviserunt omnes in duas partes. Sic igitur manifestum est quod parva dissensio multum invalescit, quando fit inter divites habentes potestatem in civitate.

Deinde cum dicit « propter quod »

Tangit remedium contra hoc. Et dicit quod propter hoc quod parva dissensio inter dominos multum invalescit, oportet quod subditi talia timeant multum, et quod dissensiones inter divites dissolvant et trahant ad concordiam, quia dissensio quae accidit inter majores et principantes est peccatum in principio. Principium autem est dimidium totius; quia principium continet se et principatum virtute; et ideo resistendum est peccato in principio. Nam peccatum in principio proportionaliter se habet ad ea peccata, quae fiunt in partibus principalibus animalium. Videmus autem quod modica facta diversitate in parte principali in animali, scilicet in corde, magna fit diversitas in aliis partibus. Similiter modica existente diversitate in semine, fit magna diversitas in eo quod fit ex semine; quia ex modica differentia calidi et frigidi causatur differentia maris et feminæ. Similiter facta modica transpositione in gubernaculo navis, tota navis transmutatur. Quare sic erat in republica quod parvum peccatum in principio et parva dissensio multum invalescit.

Deinde cum dicit « totaliter autem »

Tangit secundam causam; et declarat quod dissensiones insignium multum invalescunt. Et primo proponit. Secundo manifestat per exempla, ibi, « Velut in Hestiæa etc. » prima dicit quod non solum dissensiones principantium multum et cito invalescunt, immo universaliter dissensiones divitum; ex quo enim divites sunt, potentiam habent. Et manifestum est quod indignantur si non fiat eis secundum quod existimant se excellere alios, et faciunt dissensiones et totam civitatem ponunt in dissensione.

Deinde cum dicit « velut in »

Declarat per exempla : et dividitur in quinque, secundum quod declarat per quinque exempla. Secunda ibi, « Et in Delphis etc. » Tertia ibi, « Circa Mytilenem autem etc. » Quarta ibi, « Et Phoceis etc. » Quinta ibi, « Fuit autem transmutata etc. » In prima dicit : ita dictum est quod dissensiones divitum multum invalescunt : sicut accidit in Hestiæa civitate. Contingit enim quod duo fratres dissiderent de paterna hæreditate, cnm unus non haberet de divitiis et de thesauro, quem acquisivit pater, coassumpsit sibi populares, alius divites. Et fuit divisa civitas in duas partes, et facta fuit magna dissensio.

Deinde cum dicit « et in Delphis »

Ponit secundum exemplum : et dicit : similiter accidit in Delphis quod quidam habuit quamdam puellam in cura sua, quæ cura fuit principium omnium dissensionum, quæ postmodum contigerunt. Unus enim desponsavit illam, postmodum consuluit quemdam sacerdotem augurem, utrum expediret ei accipere eam in uxorem : qui consuluit quod non acciperet : tunc iste timens propter dictum auguris, scilicet infortunium aliquod cum veniret ad sponsam, non accipit, sed recessit. Amici vero videntes hoc, sicut illi quibus facta fuerat injuria, eo sacrificante, sacrum aliquid clam injecerunt. Deinde accusaverunt eum quod male sacra tractasset : unde tamquam sacrilegum capite damnari fecerunt.

Deinde cum dicit « circa Mytilenem »

Ponit tertium exemplum : et dicit quod circa Mytilenem civitatem facta fuit dissensio inter aliquos propter divisionem hæreditatum, quæ fuit principium multorum malorum quæ postmodum contigerunt. Et fuit principium belli quod fuit inter ipsos et Athenienses, in quo prælio quidam dux, nomine Pachetes, accipit civitatem ipsorum Atheniensium. Accidit enim quod Timophanes opulentus vita functus, reliquit duas filias superstites. Quidam autem Doxandrus eas dari concupivit filiis suis in uxores quod cum assequi non potuisset, persuasit Atheniensibus, apud quos hospes publice erat, ut bellum susciperent contra Mytilenas.

Deinde cum dicit « et Phoceis »

Ponit quartum exemplum : et dicit quod apud Phocenses quidam fuerunt exhæreditati, ex quo facta fuit seditio inter Mnaseam patrem Mnesonis, et Euthycratem patrem Onomarchi. Hæc autem dissensio fuit principium belli Phocensibus, illius inquam belli, quod sacrum appellaverunt.

Deinde cum dicit « fuit autem »

Ponit quintum exemplum : et dicit, quod in Epidamno civitate transmutata fuit respublica propter dissensionem, quæ fuit facta propter nuptias quasdam. Cum enim quidam desponsasset quamdam, quidam fecerunt sibi injuriam, et facta fuit dissensio. Postmodum contingit, quod pater desponsati factus fuit unus de principibus, et tunc accepit alios qui erant extra rempublicam et infensi statui, et conjungens eos sibi, transmutavit rempublicam.

Deinde cum dicit « transmutatur autem »

Cum declaravit, quod respublicæ transmutentur, declarat in quid transmutantur. Et primo proponit. Secundo manifestat, ibi, « Ut apud etc. » In prima dicit quod respublicæ transmutantur in paucorum statum et popularem ex eo quod aliquod collegium vel aliqua pars civitatis famam vel augmentum majorem in modum consecuta est. Ob hanc enim causam contingit quod si regebat quod intendatur magis et fortior fiat ejus status, et sic mutatur a debiliori ad fortiorem. Si vero non regebat, contingit, quod justa fama et potentia regere incipiat, et ab una republica ad aliam fit transmutatio.

Deinde cum dicit « velut in Ariopago »

Manifestat per exempla; et ponit sex, in quibus declaratur qualiter respublica mutata est in rempublicam aliam, vel in eamdem magis vel minus intensam; et dicit quod bene dictum est quod sit mutatio reipublicæ in rempublicam, sicut accidit Athenis. Cum enim consilium Atheniensium quod erat in Ariopago quæ est pars excellentior civitatis illius, tempore belli Persarum, famam consecutum fuisset, formam reipu-

blicæ auxit et fuit facta respublica eorum fortior.

Deinde cum dicit « et rursus »

Ponit secundum exemplum; dicens quod multitudo navalis Athenis cum fuisset causa cujusdam victoriæ circa Salaminam fortiter pugnando, et fuisset causa salvationis principatus et ob eam victoriam acquisivisset potentiam maris civitati, fecit statum populi magis fortem.

Deinde cum dicit « et in Argo »

Ponit tertium exemplum, in quo declaratur quod respublica mutatur in rempublicam : et dicit, quod in Argo contigit quod insignes et potentes cum eligerentur ad prælium contra Lacedæmonios, commisso prælio apud Mantineam urbem, magnam famam consecuti sunt, et ob hanc causam conati fuerunt destruere popularem statum et convertere in paucorum potentiam, et sic respublica mutabatur in aliam rempublicam.

Deinde cum dicit « et in Syracusis »

Ponit quartum exemplum in quo idem probatur; et dicit quod in civitate Syracusanorum cum factum fuisset prælium inter eos et Athenienses et obtinuissent, cujus victoriæ causa populus fuit, rempublicam mutavit in statum popularem.

Deinde cum dicit « et in Chalcide »

Ponit quintum exemplum; et dicit quod cum in Chalcide civitate populus una cum divitibus quemdam tyrannum interfecisset, statim adhæsit reipublicæ dimittens priorem rempublicam.

Deinde cum dicit « et in Ambracia »

Ponit sextum exemplum; et dicit quod in Ambracia cum populus ejecisset Periandrum qui tyrannizabat apud eos simul cum aliis divitibus qui contrarii erant ipsi in populo, instituit rempublicam sibi convenientem, scilicet statum popularem, dimittens priorem.

Deinde cum dicit « et universaliter »

Concludit unam regulam universalem; dicens quod universaliter hoc debet esse manifestum et non debet latere, quod quicumque propter potentiam aliquid præclarum fecerunt, sive sint idiotæ, sive principes, sive sint tribus aliquæ, sive tota una pars, sive qualiscumque multitudo, movet seditionem. Aut enim qui invident eis qui honorantur in civitate movent et faciunt seditionem; aut illi qui excellunt et magnum aliquid fecerunt, propter potentiam, nolunt manere cum æqualibus et eis conformari. Ex hoc enim quod magnum fecerunt, inclinantur ad magna, quibus reputant se dignos. Ideo nolunt remanere cum æqualibus. Unde si potentiam habeant, seditionem faciunt.

Deinde cum dicit « moventur autem »

Declarat quando maxime moventur respublicæ; et dicit quod tunc maxime transmutantur respublicæ quando duæ partes quæ videntur esse contrariæ, sicut divites et populus, æquantur in potentia vel fere, medii autem nulli sunt, aut valde pauci : quia tunc quælibet pars reputat se fortiorem alia et nititur repellere aliam. Et si contingit unam partem superare aliam, instituit rempublicam quæ sibi videtur. Si autem una pars quæcumque sit, illa, excedat aliam in multo, manifeste illa pars quæ exceditur, nolens perire, subjicitur parti quæ valentior est, nec movet seditionem contra illam. Et propter hoc manifestum est, quod illi qui excedunt alios in virtute, non movent seditionem, quia pauci sunt respectu multitudinis. Et tunc concludit quod universaliter principia et causæ seditionem rerumpublicarum secundum hunc modum fiunt.

Deinde cum dicit « movent autem »

Declarat, quomodo et qualiter dissidentes movent respublicas; et dicit quod quandoque movent respublicas et transmutant per violentiam, quandoque per fallaciam et astutiam. Per violentiam dupliciter. Uno modo in principio, scilicet inferendo violentiam quod rempublicam quam instituunt teneant. Alio modo cogendo posterius non in principio : quandoque enim in principio suadent per astutias talem vel talem rempublicam, et decipientes cives transmutant rempublicam illis nolentibus. Et item in fine si nolunt resilire, faciunt eis violentiam et cogunt eos tenere rempublicam jam institutam, sicut accidit in quadringentis qui deceperunt populum dicentes ei quod rex daret pecuniam ad præliandum contra Lacedæmonios, et populus hoc audito noluit, et instituit rempublicam quam instituerunt. Postmodum videns quod mentiti fuerunt, volens contradicere illi, conati fuerunt tenere eamdem et observare facientes violentiam populo. Aliquando autem contingit, quod in principio suadent et recipiunt rempublicam, et postmodum quod eam observant et suadent, illis persuasis principantur illis volentibus. Et tunc recapitulat quod simpliciter, hoc est universaliter, secundum dicta contingit fieri mutationes omnium rerumpublicarum.

LECTIO IV.

Quomodo status popularis labatur ad tyrannidem, et cur minus nunc quam prius.

ANTIQUA.

Secundum unamquamque autem speciem politiæ ex iis partientes, accidentia considerare oportet.

Democratiæ quidem igitur maxime transmutantur propter demagogorum impudentiam : ii quidem enim seorsum calumniantes habentes substantias, coadunant ipsos : congregat enim et separatissimos communis timor. Hi autem communiter multitudinem inducentes.

Et hoc in multis videbit utique aliquis factum.

RECENS.

In unoquoque autem reipublicæ genere oportet ex his facta partitione eventa considerare. Democratiæ igitur mutantur maxime propter demagogorum petulantiam. Nam partim locupletes privatim calumniando eos coire et conspirare cogunt; (conciliat enim et conjungit vel inimicissimos communis metus;) partim publice plebem in eos incitant : quarum rerum exempla multis in civitatibus videre licet.

Nam in insula Coo mutata democratia est, exortis

Etenim in Coo democratia transmutata fuit, demagogis factis malis. Insignes enim coadunati sunt.

Et in Rhodo demagogi tribuentes stipendia, acquisierunt, et prohibebant reddere quæ debebantur trierarchis. Hi autem propter illatas injurias coacti sunt coadunati dissolvere demum.

Dissolutus est autem et in Heraclea demus post coloniam mox, propter demagogos. Insignes enim injuste passi ab ipsis exciderunt. Deinde congregati qui exciderant, et supervenientes, dissolverunt demum.

Consimiliter autem et in Megaris dissoluta est democratia. Demagogi enim ut pecunias haberent de populari, ejecerunt multos insignium, donec multos fecerunt fugientes. Hi autem descendentes oppugnantes populum vicerunt, et instituerunt oligarchiam.

Accidit autem idem et circa Cumam in democratia quam dissolvit Thrasimachus.

Fere autem et in aliis videbit utique aliquis considerans transmutationes hoc modo se habentes. Quandoque quidem enim, ut dona habeant, injusta facientes insignes coadunant, vel substantias æque partiales facientes, vel redditus sacrificiis. Quandoque autem criminantes, ut habeant de populari possessiones divitum.

in ea improbis demagogis, nobiles enim convenerant. Item Rhodi reditus enim ad mercedem (plebi tribuendam) demagogi transferebant, et triremium præfecti justa persolvere vetabant. Illi autem judiciorum intentato metu coacti sunt, coitione facta, populi potentiam evertere. Heracleæ quoque popularis status dissolutus est statim post coloniam eo missam, culpa demagogorum. Nobiles enim injuria affecti exire e civitate coacti sunt; deinde qui ejecti fuerant, in unum contractis copiis, in civitatem ab exilio reversi, democratiam sustulerunt.

Similiter et quæ Megaris erat democratia dissoluta est : nam demagogi, ut bona privatorum publicare possent, multos nobiles e civitate exterminarunt, usque eo, donec magnum exulum numerum fecerunt. Illi autem in civitatem ab exilio reversi signis collatis populum superarunt, et oligarchiam constituerunt. Idem porro et Cumis accidit; qua in urbe democratiam Thrasimachus funditus delevit. Atque in aliis etiam civitatibus, si quis animadvertere velit, rerumpublicarum conversiones hoc fere modo fieri videre potest. Interdum enim, ut a populo gratiam ineant, nobilibus injuriam inferentes, eos ad coitionem faciendam impellunt, dum aut eorum bona legibus agrariis populo dividunt, bonorumque æquationem inducunt, aut vectigalia impensis et sumptibus munerum publicorum exhauriunt : interdum calumniando causam quærunt bona locupletum publicandi.

In antiquis autem quando erat idem demagogus, erat et dux exercitus, in tyrannidem fiebat transmutatio : fere enim plurimi antiquorum tyrannorum ex demagogis facti sunt.

Causa autem quare tunc quidem fiebat, nunc autem non, quia quidem demagogi erant ex militantibus. Nondum enim erant diserti loqui. Nunc autem, rhetorica augmentata, qui possunt loqui, fiunt demagogi; propter inexperientiam autem bellicorum non superponuntur, nisi alicubi aliquid breve fiat tale.

Fiebant autem tyrannides prius magis quam nunc, et quia magni principatus committebantur aliquibus, sicut in Mileto ex Prytanea; multorum enim et magnorum erat dominus prytanus.

Adhuc autem, quia non magnæ erant tunc civitates, sed in agris habitabat populus, occupatus existens operibus, optimates populi, quando bellicosi erant, tyrannide præferebantur. Omnes autem hoc faciebant crediti a vulgo. Persuasio autem erat inimicitia ad divites; velut Athenis Pisistratus seditionem movit adversus Pediacos, et Theagenes in Megaris divitum pecora occidens, capiens juxta fluvium pascentes; et Dionysius accusans Daphnæum et divites dignificatus est tyrannide propter inimicitiam creditus tamquam popularis existens.

Priscis porro temporibus, quum idem demagogus seu populi ductor esset et imperator, democratia in tyrannidem vertebatur : fere enim plerique tyranni antiqui ex demagogis facti sunt. Causa autem quamobrem tunc quidem hoc fieret, nunc vero non item, est quod demagogi erant ex numero eorum qui præerant exercitui : nondum enim eloquentia præstabant. Nunc autem arte et facultate dicendi aucta, qui dicendo valent, fiunt demagogi; sed quum sint rei militaris imperiti, rempublicam non invadunt, nisi sicubi leviter quippiam tale tentatum est.

Exsistebant autem tyrannides antea magis quam nunc, etiam quia magna imperia certis hominibus tradebantur : ut Mileti tyrannis ex prytania facta est; multarum enim et magnarum rerum penes prytanin potestas erat. Præterea tunc urbes non erant ita magnæ, sed populus in agris commorabatur, in opere rustico occupatus : idcirco populi ductores, usum rei militaris adepti, tyrannidem occupabant. Quod omnes faciebant, dum eis a populo fides haberetur. Fidem autem faciebant odium et inimicitiæ, quas illi cum divitibus gerebant : quod Pisistrato Athenis accidit, simultates gerenti cum Pediacis, et Theageni Megaris, quum is locupletium pecora ad fluvium pascentia et pascuorum fines transgressa deprehendisset ac jugulasset : et Dionysius, quum Daphnæum et ceteros locupletes accusasset, dignus tyrannide existimatus est; propter inimicitias cum illis susceptas fidem apud populum consecutus, quasi popularis esset.

Transmutantur autem et ex prima democratia in maxime novam : ubi enim eligibiles quidem principatus, non autem ab honorabilitatibus, eligit autem populus, demagogi qui student principari, ad hoc insistunt, ut populus sit dominus legum.

Remedium autem, ut non fiat vel ut minus fiat, tribus ferre principes, sed non omnem populum. Democratiarum quidem igitur transmutationes omnes fere fiunt propter has causas.

Fit autem etiam mutatio ex democratia patria et antiqua in novissimam : nam ubi magistratus per electionem deferuntur, non ex censibus, et populus eligendi jus habet, in iis ambitiosi homines populo assentantes eo rem deducunt, ut populus etiam legum sit arbiter ac dominus. Quod malum ut ne accidat, vel minus accidat, remedium est in eo, ut magistratus a tribubus, non a populo universo creentur. Democratiarum igitur mutationes fere omnes propter has causas fiunt.

Postquam Philosophus declaravit causas et principia seditionis et transmutationis rerumpublicarum in universali, in quibus plures principantur, in parte ista incipit determinare in speciali causas et principia seditionis et transmutationis ipsarum. Et dividitur in partes tres. In prima determinat causas seditionis et transmutationis status popularis. Secundo paucorum, ibi, « Oligarchiæ autem etc. » Tertio status optimatum, ibi, « In aristocratiis autem etc. » Prima in duas. In prima proponit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Democratiæ quidem igitur etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est de causis et principiis seditionis et transmutationis rerumpublicarum in universali, considerandum est in spe-

ciali quæ sunt accidentia secundum quæ fit transmutatio et seditio secundum unamquamque speciem reipublicæ pertinentes, et considerantes secundum unamquamque in speciali.

Deinde cum dicit « democratiæ quidem »

Prosequitur ; et dividitur in duas. In prima tangit causam propter quam popularis status transmutatur absolute. In secunda tangit causam vel modum transmutationis, ibi, « Transmutantur ex prima etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda ostendit in quam rempublicam antiquitus magis fiebat transmutatio, ibi, « In antiquis autem etc. » Prima in tres. In prima ponit causam transmutationis popularis status. In secunda manifestat per exempla, ibi, « Et hoc in multis etc. » In tertia reddit causam cujusdam, ibi, « Et in Rhodo etc. » In prima dicit quod populares status maxime transmutantur et patiuntur seditiones propter malitiam eorum qui duces sunt in populo. Isti enim propter malitiam vel impotentiam coadunant divites. Hoc autem potest fieri dupliciter. Uno modo calumniando eos. Est autem calumnia falsi criminis impositio. Et quandoque dicitur alienæ rei usurpatio propter falsi criminis impositionem. Quando igitur isti duces imponunt falsa crimina divitibus, divites coadunantur inter se ; et quamvis divites essent separati et fortassis inimici, propter tamen calumniam coadunantur, quia timor communis congregat et adunat eos qui valde sunt separati. Et ratio hujus est, quia timor est tristitia vel turbatio propter phantasiam futuri mali ; et ideo ille qui timet inquirit vias per quas possit vitare malum opinatum futurum : si ergo æstimet quod hoc faciet si conjungat se cum inimico, conjungit se cum illo. Est tamen intelligendum quod si motus timoris minor fuerit quam motus inimicitiæ, non conjungetur cum inimico : si autem major, conjungetur cum eo ad repellendum : semper enim sequitur motum majorem. Quare manifestum est quod divites conjungunt seinvicem, et adunati et conjuncti insurgunt contra multitudinem et opprimunt eam et transmutant rempublicam. Alio modo coadunant duces populi divites, procurando quod multitudo gravetur a divitibus, ut multitudo gravata ab ipsis inducta ducibus, insurgat contra divites ; et tunc divites timentes opprimi a multitudine coadunantur et insurgunt contra multitudinem et transmutant rempublicam.

Deinde cum dicit « et hoc in »

Manifestat per exempla ; et dividitur in quinque, secundum quod manifestat per quinque exempla. Secunda ibi, « Et in Rhodo etc. » Tertia ibi, « Dissolutus est autem et in Heraclea etc. » Quarta ibi, « Nec multo dissimiliter etc. » Quinta, ibi, « Evenit autem idem et circa Cumam etc. » In prima dicit quod si aliquis consideret, videbit in multis quod popularis status transmutatur propter malitiam ducum populi : nam in civitate quæ dicitur Cous popularis status fuit transmutatus propter malitiam ipsorum : divites enim coadunati fuerunt et insurexerunt contra multitudinem, et transmutaverunt rempublicam.

Deinde cum dicit « et in Rhodo »

Ponit secundum exemplum. Et dicit quod in Rhodo insula duces populi qui ordinati erant ad tractandum de stipendiis exolvendis, quibus debebantur, prohibuerant ne redderentur hujusmodi stipendia militibus classis, cum eis deberentur : ipsi autem conjuncti insimul propter metum judicii, et injurias prædictas, compulsi sunt dissolvere popularem statum eorum.

Deinde cum dicit « dissolutus »

Ponit tertium exemplum. Et dicit quod in civitate quæ dicitur Heraclea, status popularis fuit corruptus post recessum ipsorum divitum propter ipsos duces populi, quia divites propter injurias illatas recesserunt a civitate, deinde coadunaverunt se, et coadunati supervenientes, destruxerunt statum popularem et instituerunt aliam rempublicam.

Ponit quartum exemplum. Et dicit quod in civitate Megareorum, popularis status fuit corruptus propter malitiam ducum populi : quia duces volentes habere pecunias a divitibus, per bonorum publicationem, ejecerunt multos divites, et hoc donec fuerunt multi exules facti. Divites autem postmodum coadunati fuerunt, et venientes contra civitatem impugnaverunt eam et devicerunt, et tunc corrumpentes popularem, instituerunt paucorum statum.

Deinde cum dicit « evenit autem »

Ponit quintum exemplum. Et dicit quod istud idem accidit apud Cumas. Ab illa enim civitate fuit expulsus quidam nomine Thrasymachus a ducibus populi ; postmodum iste insurrexit contra multitudinem, et devicit et mutavit rempublicam.

Deinde cum dicit « fere autem »

Assignat causam cujusdam dicti. Dixit enim quod duces populi movent multitudinem contra divites : declarat propter quam causam hoc faciunt. Et dicit quod fere in omnibus aliis apparebit, si aliquis consideret, quod transmutatur popularis status, hoc modo, scilicet propter malitiam ducum populi : illi enim movent multitudinem contra divites, vel ut dona habeant a divitibus propter injustitiam, ut scilicet divites propter injuriam moveantur ad redimendum vexationem suam, vel a multitudine odiente ipso divites ; et tunc contingit, quod divites propter istam injuriam coadunentur. Quandoque autem hoc faciunt, ut possessiones sint æquales, ut per hoc de possessionibus divitum possint aliquid habere, vel ut eorum redditus muneribus publicis subjiciantur. Quandoque autem imponunt crimina divitibus, ut per hoc relegentur a civitate, et a populo confiscentur possessiones ipsorum. Sicut enim dictum fuit superius, isti duces populi adulatores sunt, et ideo faciunt ea quæ placent multitudini, propter quod multum lucrum afferunt.

Deinde cum dicit « in antiquis »

Deinde declarat in quam rempublicam magis antiquitus fiebat transmutatio popularis status, quam in tyrannidem. Et primo proponit. Secundo probat cum dicit, « Causa autem etc. » In prima dicit quod in antiquis temporibus quando dux populi erat dux exercitus, popularis status transmutabatur in tyrannidem, ut frequentius ; quia fere plurimi antiquorum qui fuerant tyranni, ex ducibus populi facti sunt.

Deinde cum dicit « causa autem »

Assignat tres rationes ejus quod propositum est ; et secundum hoc dividitur in tres. Secunda ibi, « Fiebant autem tyrannides etc. » Tertia ibi, « Adhuc autem etc. » In prima dicit quod causa quare antiquitus transmutabantur in tyrannidem et modo non, est, quia antiquitus duces populi assumebantur ex militantibus ; isti enim erant magis diserti et facundi quam alii, quia exercitati,

et quia rhetoricam habebant. Homines autem non erant communiter potentes loqui, quia nec communiter habebatur rhetorica. Et ideo illum qui magis erat facundus et disertus, et exercitatus in bello, eligebant in principem. Ille autem solus principans postmodum tyrannizabat: et sic mutabatur popularis status in tyrannidem. Sed modo non sic est; quia rhetorica augmentata est, et multi noverunt eam, et ideo quicumque possunt loqui et diserti sunt, fiunt duces populi; sed quia non exercitati sunt in bellicis, non audent invadere principatum, ita ut aliquis solus principetur; nisi accidat, quod sit aliquis disertus et facundus præ aliis et exercitatus in bellicis.

Deinde cum dicit « fiebant autem »

Ponit secundam rationem. Et dicit quod antiquitus plures erant tyrannides quam modo. Et ratio erat, quia magni principatus committebantur uni; ille autem trahebat dominium ad se, et principabatur solus tyrannizans; sicut accidit in Mileto civitate, quod cuidam fuit commissus principatus qui multorum et magnorum dominium habebat, postmodum solus principans tyrannizavit. Quia igitur plures erant antiquitus tyrannides quam modo, et respublica transmutabatur in illam, quæ ut pluries accidebat, ideo et popularis status transmutabatur in tyrannidem.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit tertiam rationem. Et dicit quod iterum manifestum est quod antiquitus transmutabatur popularis status in tyrannidem, quia civitates non erant multum magnæ, immo populus habitabat in agris occupatus circa agriculturam; et ideo parum curabat de bono communi. Unde illos qui erant magis sagaces et meliores in populo, quoniam bellicosi existebant, populus præficiebat, et principabantur tyrannice. Tyrannizabant autem, quia credebatur eis a vulgo; et causa hujus erat, quia persuadebant pauperibus contra divites. Efficax autem persuasio erat inimicitia, quam prætendebant contra ipsos divites. Odio enim habere inimicum alicujus, facit ipsum bene credibilem illi; sicut accidit Athenis, quod quidam nomine Pisistratus fecit seditiones contra Pediacos. Et Megaris Theagenes sic nominatus a genere, qui occidit juxta quemdam fluvium pecora divitum Megareorum, et cepit illos qui pascebant pecora illa, et ex hoc benivolus fuit populo. Similiter Dionysius accusavit quemdam nomine Daphaneum, et similiter divites; et ex hoc reputatus est dignus principari principatu tyrannico, factus credibilis populo et reputatus fidelis, tum quia popularis erat, tum quia videbatur inimicitiam habere ad divites.

Deinde cum dicit « transmutantur autem »

Declarat, quomodo ex una specie popularis status fiat transmutatio in aliam. Et primo tangit modum. Secundo remedium, ibi, « Remedium autem etc. » In prima dicit quod ex populari statu primo in quo principantur antiqui liberi, transmutatio fit in popularem statum novum, in quo tota multitudo dominatur secundum sententiam, non secundum leges, et non principatur aliquis secundum aliquam honorabilitatem. Fit autem transmutatio isto modo. Cum enim populus in tali republica potestatem habeat in electione, duces populi qui principari intendunt, sua decreta proponunt, quod multitudo debeat principari, quia melior est quam aliqui de multitudine; et ideo melius est principari totam multitudinem, quam aliquos. Populus autem libenter audit istam allegationem; et ideo instituit quod tota multitudo principetur secundum legem; et dicitur iste popularis status novus.

Deinde cum dicit « remedium autem »

Tangit remedium contra istum modum transmutandi popularem statum; quia ista species in quam fit talis transmutatio, pessima est. Et dicit quod remedium ne fiat hujusmodi popularis status vel ut minus fiat, est sustinere et procurare, quod una tribus eligat, ita quod una tribus modo eligat, deinde alia, et sic deinceps, et non tota multitudo. Minor enim est una tribus quam multitudo; et ideo melius est eligere tribus quam totam multitudinem. Dicebat enim superius Philosophus quod totam multitudinem eligere contingit dupliciter. Uno modo divisim, ut modo una tribus, deinde alia, ita quod omnes partes obtineant electionem divisim. Alio modo conjunctim: et quia primum potest haberi, accipiendum est magis. Et concludit quod propter istas causas fere fiunt omnes transmutationes status popularis.

LECTIO V.

De immutatione status paucorum vel in seipsum, vel ad statum multitudinis vel in tyrannidem.

ANTIQUA.

Oligarchiæ autem transmutantur, maxime propter duos modos manifestissimos.

Unum quidem si injusta agant in multitudinem. Omnis enim fit præses sufficiens. Maxime autem quando ex ipsa oligarchia accidit fieri præsidem, sicut in Naxo Lygdamus, qui et posterius tyrannizavit super Naxios.

Habet autem et qui ex aliis principatus seditionis differentias. Quandoque quidem enim ex ipsis divitibus non existentibus autem in principatus fit dissolutio, quando pauci valde fiunt qui in honoribus, velut in Massalia et in Istro, et in Heraclea, et in aliis civitatibus accidit. Qui enim non participabant principatibus, evacuabant, donec transmutarent se-

RECENS.

Oligarchiæ autem commutantur duobus maxime modis manifestissimis: uno quidem, si multitudini injuriam inferant. Quivis enim ad ducendum populum est idoneus; præsertim si quis ex ipsis paucis imperantibus se ducem præbeat: ut in insula Naxo Lygdamis, qui postea Naxiorum tyrannus fuit.

Habet autem et seditionis principium ab ipsis paucis imperantibus profectum differentias quasdam. Interdum enim ab ipsis divitibus, non iis tamen qui sunt in magistratu, nascitur oligarchiæ interitus, quum valde pauci sunt ii qui honoribus fungantur: ut Massiliæ et Istri et Heraclæ et in aliis urbibus accidit. Nam qui magistratuum participes non erant,

niores prius fratrum, posterius autem minores iterum. Non enim principantur alicubi quidem simul pater et filius. Alicubi autem senior et junior frater. Et in eo quidem magis politica facta fuit oligarchia : in Istro autem ad demum remissa fuit. In Heraclea autem ex paucioribus ad sexcentos venit.

Transmutata autem fuit et in Cnido oligarchia ipsis insignibus seditionem facientibus ad seipsos propter paucos participare, et sicut dictum est, si pater filium non participaret, neque si plures fratres sed aut senissimum. Insurgens enim populus seditionem agentibus, et accipiens præsidem et insignibus, invalescens obtinuit. Debile enim quod seditione divisum. Et in Erythres autem in oligarchia regiarum in antiquis temporibus, quamvis bene curam habentibus iis qui in politia, tamen propter a paucis regi, indignatus populus, transmutavit politiam.

Moventur autem oligarchiæ ex ipsis et propter contentionem demagogizantium.

Est enim demagogia dupliciter. Hæc quidem inter ipsos paucos. Insit enim demagogus et si omnino pauci sunt : velut in triginta Athenis qui circa Chariclea habuerunt triginta demagogizantes, et in trecentis qui circa Phrynicum eodem modo. Aut quando turbam demagogizant, qui in oligarchia sunt : velut in Larissa civium custodes propter eligere ipsos vulgus demagogizabant : et in quibuscumque oligarchiis non isti eligunt principatus ex quibus principes sunt, sed principatus quidem ex honorabilitatibus magnis sunt ac in societatibus, eligunt autem qui ad arma, vel populus : quod quidem in Abydo accidit. Et ubi prætoria non ex politeumate sint, demagogizantes autem adversus judicia transmutant politiam : quod quidem, et in Heraclea, quæ in Ponto, factum fuit.

Adhuc autem, quando aliqui ad pauciores trahunt oligarchiam. Qui enim quærunt quod æquale, coguntur inducere populum adjutorem.

Fiunt autem transmutationes oligarchiæ, et cum consumpserint propria viventes impudice. Etenim qui tales innovare quærunt, et aut tyrannide præferuntur ipsi, aut disponunt alium, sicut Hipparinus Dionysium in Syracusis, et in Amphipoli cui nomen erat Cleotimus (advenas Chalcideorum induxit, et cum venissent, seditiose movit ipsos adversus divites : et in Ægina, qui actionem ad Charetam egit conatus est transmutare politiam propter talem causam. Quandoque quidem igitur mox conantur movere aliquid, quandoque autem furantur communia : unde ad ipsos seditiones agunt, qui isti, aut qui pugnant adversus istos fures : quod quidem accidit in Appollonia, ea quæ in Ponto.

Concors autem oligarchia non facile corruptibilis ex se ipsa : signum autem, quæ in Pharsalo politia. Illi enim pauci existentes multorum domini sunt, quia utuntur se ipsis bene.

Dissolvuntur autem, et quando in oligarchia alteram oligarchiam inducunt : hæc autem est quando toto politeumate pauco existente, maximis principatibus non participant qui pauci omnes : quod quidem in Elide accidit aliquando : politia enim per paucos existente senum, pauci omnino fiebant, propter perpetuos esse nonaginta existentes et propter electionem potestativam esse et similem ei quæ in Lacedæmonia senum.

Fit autem transmutatio oligarchiarum et in bello et in pace. In bello quidem propter discredentiam ad populum, militibus coactis uti : cuicumque enim manus injecerunt, iste sæpe fit tyrannus, sicut in Corintho Timophanes : si autem plures, isti amplius acquirunt potentatum : qui autem hoc formidant tradunt multitudini politiam, quia compelluntur populo uti.

rebus novandis studuerunt, donec ipsi etiam participes facti sunt; fratres quidem majores natu prius, posterius etiam minores. Non enim magistratum simul obtinent in nonnullis locis pater et filius, in quibusdam frater natu major et minor. Atque illic quidem reipublicæ administratio politiæ similior facta est, Istri vero in democratiam evasit. At Heracleæ a paucioribus potentibus ad sexcentos translata est.

Mutata etiam in Cnido oligarchia est, quum optimates ipsi inter se dissedissent, propterea quod pauci reipublicæ administrationis participes erant, et, ut dictum est, si pater magistratum obtinebat, filius a magistratu excludebatur; et, si plures fratres erant, soli natu maximo aditus ad magistratus patebat. Nam quum populus eos inter se dissidentes occupasset, et ex optimatum numero ducem cepisset, impetu facto eos adortus profligavit : imbecillum enim est id omne, quod discordat.

Et Erythriis, Basilidis oligarchiam obtinentibus, priscis illis temporibus, quamvis rempublicam bene procurarent, indigne ferens tamen populus, quod paucorum imperio subjectus esset, reipublicæ statum mutavit. Mutantur autem oligarchiæ etiam ipsorum paucorum potentium culpa, quum per contentionem populo assentantur. Duplex autem popularis assentatio est : una, quæ in ipsis pauci potentibus vertitur : existit enim demagogus, etiam si pauci admodum sint quibus blandiatur : verbi gratia, Athenis in Triginta viris Charicles cum asseclis viguit ac valuit, dum triginta viris assentabatur; et in Quadringentis Phrynichus eodem modo.

Altera, quum plebi assentantur pauci dominantes ; ut Larissæ politophylaces [civium custodes], quia ipsi a plebe legebantur, multitudini blandiebantur. Quod etiam fit in iis omnibus oligarchiis, in quibus non hi legendorum magistratuum jus habent, ex quorum ordine sumuntur magistratus ; sed magistratus quidem fiunt ex magnis censibus aut sodalitatibus [factionibus], verum eligunt eos aut milites aut populus, quod Abydi contigit. Et ubi rebus judicandis non præsunt ii qui rempublicam admsnistrant : colentes enim populum judiciorum gratia reipublicæ statum mutant : quod et Heracleæ quæ in Ponto est accidit.

Præterea quum aliqui ipsam paucorum potentiam ad pauciores trahunt. Nam qui æqualitatem quærunt, auxilium populi sibi adsciscere coguntur. Fiunt autem oligarchiæ conversiones etiam, quum pauci, qui rempublicam moderantur. patrimonia consumpserunt intemperanter vivendo. Etenim tales homines rebus novis student, et aut ipsi tyrannidem occupant, aut alium tyrannum parant, quemadmodum Hipparinus Dionysium Syracusis : et Amphipoliis cui nomen erat Cleotimo, Chalcidensium colonos in urbem adduxit, eosque in locupletes incitavit. Et in Ægina is qui negotium prodendæ urbis Chareti egerat, propter talem causam rempublicam mutare conatus est.

Interdum igitur aliquid novare conantur : interdum pecuniam publicam furantur, ex quo aut hi inter se dissident, aut qui his rempublicam depeculantibus adversantur : quod Appolloniæ Ponticæ accidit. Consentiens autem et conspirans oligarchia non facile ex se ipsa evertitur : argumento est respublica Pharsalica : ibi enim pauci in multos imperium tenent, quoniam se ipsi pauci bene gerunt.

Dissolvitur etiam status hic, quum in oligarchiam alteram oligarchiam inducunt : quod fit, quum, ad paucos contracta reipublicæ administratione, amplissimorum magistratuum omnes pauci non sunt participes ; quod aliquando in Elide accidit. Nam quum respublica a paucis administraretur, pauci omnino fiebant senatores ; et quia perpetui erant, numero nonaginta, et quia electio erat dynastica atque ei similis, qua senatores Lacedæmone leguntur.

Fit porro etiam in bello et in pace oligarchiarum mutatio : in bello quidem, dum propterea quod populi fidem habent suspectam, militibus externis coguntur uti; (cui enim exercitum tradiderint, hic sæpe tyrannus efficitur, ut Corinthi Timophanes ; quod si plures fuerint, hi sibi dynastiam vindicant ;) interdum vero hæc veriti, cum multitudine reipublicæ administrationem communicant, quia necesse ha-

In pace autem propter diffidentiam ad invicem conducunt custodiam militibus et principi ex neutris medio, qui aliquando fit dominus ambarum ; quod quidem accidit in Larissa in principatu Aleuadarum circa Samum, et in Abydo in sodalitatibus quarum una erat quæ Iphiadæ.

Fiunt autem et seditiones et ex circumvenire alios ab aliis ipsorum qui in oligarchia, et ex dissidere propter nuptias vel sententias : puta ex nuptiali quidem causa quæ prius dicta. Et oligarchiam quæ in Eretria equestrium Diagoras dissolvit injusta passus circa nuptias. Ex prætorio autem prætorii quæ in Heraclea seditio facta fuit, et in Thebis ex causa adulterii, juste quidem, seditionaliter autem facientibus punitionem, hi quidem in Heraclea contra Eurytionem, hi autem qui in Thebis contra Archiam : vicerunt enim ipsos inimici, quare exceperunt in foro in cyphone.

Multæ autem et propter valde despoticas esse oligarchias ab iis qui in politia contristatis dissolutæ sunt ; sicut quæ in Gnido, et quæ in Chio oligarchia.

Fiunt autem et ab eventu transmutationes, et vocatæ politiæ, et oligarchiarum, in quibuscumque ab honorabilitate consiliantur, et judicant, et principatibus participantur. Sæpe enim primo statuta honorabilitas ad præsentia tempora, ut participent in oligarchia quidem pauci, in politia autem medii, facilitate facta propter pacem vel propter aliam aliquam bonam fortunam accidit easdem possessiones fieri dignas multiplicata honorabilitate, ut omnes omnibus participent, quandoque quidem paulatim, et secundum modicum facta transmutatione, et latenter ; quandoque autem et celerius.

Oligarchiæ quidem igitur transmutantur, et seditiones sustinent propter tales causas. Totaliter autem, et democratiæ et oligarchiæ transeunt, aliquando non in contrarias politias sed in eas quæ in eodem genere : puta ex legibus democraticis et oligarchicis in eas quæ dominæ, et ex iis in illas.

bent populo uti. In pace autem, quia mutuo fidem non habent, custodiam corporis externis militibus et principi inter eos medio committunt, qui fit interdum utriusque partis dominus. Quod Larissæ accidit ex Aleuadarum familia Samo principatum obtinente, et Abydi, tempore sodalitiorum, quorum unum erat Iphiadæ.

Oriuntur etiam seditiones ex mutuis offensis, quas pauci dominantes inter se exercent, dum matrimonii judiciorumve causa simultates per factiones suas exponunt : verbi gratia, ex causa nuptiali seditiones, quas ante diximus, ortæ sunt. Oligarchiam porro Eretriensem, quam equites obtinebant, Diagoras sustulit, accepta injuria in negotio matrimonii. Seditio vero quæ Heracleæ exarsit, ex judiciali sententia orta est ; et ea quæ Thebis, ex eo quod ob crimen adulterii pœnas justas quidem, sed factiose sumpsissent. Heracleenses quidem de Eurytione, Thebani autem de Archia : odio enim suo pervicerunt ejus inimici, ut in foro vinctus numellæ adstringetur.

Multæ denique oligarchiæ, quia nimis erant sævæ et dominorum in servos imperiis similes, a quibusdam rempublicam communiter administrantibus, talem dominatum ægre ferentibus, eversæ sunt : quod in Gnido accidit. Fiunt etiam casu mutationes quum politiæ quæ vocatur, tum oligarchiarum, in quibus ex censu lecti, consultandi et judicandi munere funguntur, aliosque magistratus gerunt. Sæpe enim qui primo fuit census præfinitus et ad præsentia tempora accommodatus, ut in oligarchia pauci, in politia medii magistratus obtinere possent, temporum felicitate propter pacem aut rebus prospere gestis contingit ut eædem possessiones pretio multo majore æstimentur, ita ut omnes omnium magistratuum participes fiant, mutatione modo paulatim ac latentur facta, modo celerius.

Oligarchiæ igitur convertuntur et seditionibus jactantur propter tales causas. Omnino autem etiam democratiæ et oligarchiæ interdum non in oppositas reipublicæ formas mutantur, sed in alias quæ genere continentur eodem ; verbi gratia ex democratiis et oligarchiis legitimis fiunt dominantes (hoc est, quæ in arbitrio nutuque paucorum et populi vertuntur), et ex his vicissim illæ.

Postquam determinavit Philosophus causas seditionis et transmutationis status popularis ; in parte ista determinat causas transmutationis, et seditionis status paucorum in particulari. Et dividitur in partes duas. In prima tangit modos, quibus transmutatur status paucorum. In secunda recapitulat, ibi, « Oligarchiæ quidem igitur etc. » Prima in duas. In prima ponit modos per se, quibus transmutatur status paucorum. In secunda ponit unum modum accidentalem, ibi, « Fiunt autem etc. » Prima in duas. In prima proponit quod duo sunt modi quibus transmutatur. In secunda prosequitur, ibi, « Unum quidem si injusta etc. » In prima dicit quod status paucorum transm utantur secundum duos modos qui sunt valde manifesti : transmutatur enim propter dissensiones divitum inter se, et propter dissensionem pauperum ad divites.

Deinde cum dicit « unum quidem »

Prosequitur : et primo primum. Secundo secundum, ibi « Habet autem etc. » In prima dicit quod propter unum transmutatur status paucorum ; scilicet si divites principantes opprimant multitudinem injusta faciendo. Cum enim gravatur multitudo, insurgit contra divites et expellit eos, et sic corrumpit statum paucorum. Quæcumque enim sit multitudo, si præsens et unanimis sit, sufficiens est ad expulsionem divitum et corruptionem status paucorum : et maxime si populus unum ex paucorum numero eligat et ducem faciat, sicut factum fuit in Naxo ; ubi Lygdamus assumptus fuit in Præsidem ex paucorum statu qui postmodum tyrannizavit super illos Naxios.

Deinde cum dicit « habet autem »

Prosequitur alium modum qui est propter solutionem divitum inter se ; et dividitur in septem secundum quod sunt septem modi. Secunda ibi, « Transmutata autem fuit etc. » Tertia ibi, « Moventur autem oligarchiæ etc. » Quarta ibi, « Adhuc autem etc. » Quinta ibi, « Dissolvuntur autem etc. » Sexta ibi, « Fiunt etiam etc. » Septima ibi, « Multæ autem etc. » In prima dicit quod principatus paucorum potentiæ patitur seditionem ab aliis divitibus. Contingit enim quandoque quod illi divites qui non sunt in principatu corrumpant rempublicam. Et hoc accidit quando illi quod principantur sunt pauci ; sicut accidit in Massalia, et in Istro, et in Heraclea et in quibusdam aliis civitatibus. Contingit enim in illis quod illi divites qui non principabantur exiverunt civitatem, vel propter injuriam illatam eis vel propter invidiam, et erant extra civitatem donec possent transmutare antiquiores fratrum principantes et postmodum juniores. Similiter enim pater et filius non principabantur, sed pater tantum vel filius tantum ; nec duo fratres simul, sed unus tantum, videlicet antiquior : et maxime accidebat in illis civitatibus, in quibus paucorum patritia illustrior erat ; et sic accidit in Istro, ubi propter dissensionem divitum ex prædictis causis exortam mutatus est status paucorum in popu-

larem; et similiter in Heraclea a paucioribus ad sexcentos propter eamdem causam transmutatus est.

Deinde cum dicit « transmutata autem »

Ponit secundum modum: et dicit quod in Gnido civitate transmutata fuit paucorum potentia, propter hoc quod divites inter se fecerunt dissensionem. Cum enim pauci essent principantes et plures divites, non principantes fecerunt seditionem. Cum enim pater principaretur et filius non posset, movebat seditionem filius contra patrem: iterum cum plures fratres non possent principari, sed senior, minor movit seditionem adversus fratrem seniorem. Ipsis autem dissentientibus, multitudo gravata propter eorum seditionem insurrexit contra illos et obtinuit et assumpsit sibi in principem unum ex illis: cum enim divites sunt divisi, non possunt obtinere contra multitudinem; nam quod divisum est propter seditionem debile est: omnis enim virtus divisa minor est seipsa unita. Similiter et apud Erithrienses cum esset status paucorum regiarum urbium antiquitus, quamvis principantes bene regerent illos qui erant in republica, tamen qui pauci erant, populus indignatus insurrexit et transmutavit rempublicam paucorum.

Deinde cum dicit « movetur autem »

Ponit tertium modum. Et primo ponit ipsum. Secundo manifestat ipsum, ibi, « Est enim demagogia dupliciter etc. » In prima dicit quod iterum transmutantur paucorum status quasi ex seipsis a principio intrinseco, scilicet propter dissensionem et contentionem ipsorum, qui et plus posse volunt.

Deinde cum dicit « est enim »

Distinguit duos modos, quibus præpotentes mutant suum regimen, idest paucorum potentiam. In prima dicit quod hoc quod dictum est quod scilicet potentes propter factiones mutent gubernationem paucorum, duobus modis fit. Uno modo quando prædicti potentes adjungunt sibi alios ex ipso numero paucorum, quia sic per hujusmodi divisionem mutant rempublicam, sicut Charicles Athenis fecit; cum essent triginta potentes, et Phrynicus cum essent quadringenti: sic enim eos dividens mutavit eorum statum. Alio modo quando pauci præpotentes consiliant sibi plebem, sicut contigit in Larissa civitate. In illa enim principabantur habentes custodiam civium, quia eligebantur a populo et colendo plebem regebant ipsam. Similiter in aliis gubernationibus paucorum in quibus ipsi potentes qui possunt gerere magistratum non eligunt seipsos ad magistratus; sed permittitur civibus electio vel plebi: ita tamen quod secundum magnos census vel ex determinato alio genere fiat electio, ut Abydis: et similiter ipsi qui rempublicam gubernant, non judicant: sed hoc permittunt plebi eum colendo. Ut igitur eorum suffragia promereri possent, cum et electio et judicia ad plebem spectent, nimium faventes populo rempublicam mutabant: videlicet ex paucorum potentia in popularem, ut apud Heracleam contingit quæ est in Ponto.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit quartum modum; et dividitur in tres. In prima ponit modum illum. In secunda ostendit quando maxime corrumpitur paucorum status, ibi, « Fiunt etiam etc. » Tertio quæ paucorum potentia non de facili corrumpitur, ibi, « Concors autem etc. » In prima dicit quod paucorum status contingit corrumpi ex se, quando sunt aliqui divites principantes et principatus reducitur ad pauciores, ita quod pauciores principentur quam prius: tunc enim divites qui expelluntur a principatu, videntes se contemni, volentes magis æquale et proportionale quam quod aliis sint subjecti, convocant populum in auxilium, et sic transmutant rempublicam.

Deinde cum dicit « fiunt autem »

Ostendit quando maxime corrumpitur status; et dicit quod contingit statum paucorum transmutari maxime, scilicet quando divites consumpserunt bona sua vivendo impudice et inhoneste. Cum enim assueverunt vivere delitiose consumentes propria, non habentes divitias, appetunt undecumque habere eas, ut possint continuare delitias assuetas. Credunt autem se posse habere divitias, si turbent rempublicam; et ideo quærunt et procurant innovare rempublicam, et tunc contingit quod isti præferantur et principentur tyrannizantes: quia enim consumpserunt bona sua vivendo voluptuose cum aliis, contingit quod habeant amicos: amantur enim maxime liberales vivendo et expendendo. Et ideo contingit cum turbant rempublicam quod habeant amicos fautores et præficiuntur: si autem non possint præfici in tyrannum, procurant et disponunt quod alius sit princeps, ut per hoc acquirentes amicitiam illius possint habere quid expendant: sicut accidit in civitate Syracusanorum. Hipparinus enim cum consumpsisset bona sua et non posset præfici in principem, procuravit quod Dionysius tyrannizaret. Et in civitate quæ dicitur Amphipolis quidam cui nomen erat Cleotimus, Chalcidientes advenas induxit et movit seditionem contra divites: similiter in Ægina civitate cum quidam movisset causam contra Charetem, cum consumpsisset bona sua, conatus est transmutare rempublicam propter eamdem causam, ut scilicet posset habere divitias ex quibus delitiose viveret. Conantur ergo isti transmutare rempublicam, secundum hunc modum, ut mox possint: et si non possunt præfici in tyrannos, nec procurare aliquem alium furantur et rapiunt bona communia; et ideo faciunt seditiones, vel isti vel illi qui pugnant contra illos fures et raptores: ex quo contingit mutare rempublicam; sicut accidit in Apollonia, quæ est in Ponto: ibi enim cum quidam consumpsisset bona sua et non posset præfici in tyrannum, nec procurare quod alius esset, incepit rapere et furari bona communia, et tunc mota fuit seditio in civitate.

Deinde cum dicit « concors autem »

Ostendit qui paucorum status non de facili corrumpitur; et dicit quod ille status paucorum non de facili corrumpitur, in quo divites sunt concordes ex se et bene utuntur omnibus quæ sunt reipublicæ unoquoque secundum gradum suum. Signum autem dicit esse rempublicam quæ erat in civitate quæ dicebatur Pharsalum: illi enim qui ibi dominabantur, pauci erant et bene multorum erant domini: unde utentes seipsis, unicuique attribuebant quod proportionabile erat, quia tales uniuntur in voluntate finis, et in voluntate eorum quæ sunt ad finem, et unum finem intendunt, et ea quæ sunt ad illum finem. Rempublicam autem talium non est facile corrumpere. Et dicit « ex seipsa, » quia ab exteriori agente potest corrumpi.

Deinde cum dicit « dissolvuntur autem »

Ponit quintum modum; et dividitur in duas. In prima ponit modum illum. In secunda declarat quando fit transmutatio paucorum potentiæ secundum hunc modum et alios magis, ibi, « Fit

autem transmutatio, » In prima dicit quod contingit aliquando paucorum statum transmutari quando fit transmutatio a statu paucorum assueto ad alium magis communem et paucorum. Hoc autem contingit quando sunt pauci principantes et sunt alii vero divites et insignes qui non participant principatibus. Videntes enim quod non attingunt ad principatum, reputant se contemptos, et ideo movent seditionem et reducunt illum paucorum statum ad communionem magis in quo plures divites quam prius principantur ; sicut accidit in Elide civitate : respublica enim ipsorum regebatur per paucos. Cujus ratio poterat esse, quia illi qui erant principaliores in reipublicæ regimine erant tantum nonaginta et principatus eorum perpetuus erat. Et iterum aliquo decedente alii habebant potestatem alium eligendi. Unde frequentius eligebant amicos et notos; sicut fiebat in republica Lacedæmoniorum, de qua dictum est in secundo hujus, propterquod alii videntes se contemptos moverunt seditionem et mutaverunt rempublicam in magis communem statum paucorum.

Deinde cum dicit « fit autem »

Declarat quando fit magis transmutatio; et primo deelarat quod fit tempore belli Secundo quod fit tempore pacis, ibi « In pace autem, » In prima dicit quod transmutatur paucorum status tempore belli et tempore pacis : et tempore belli propter hoc quod divites diffidunt de multitudine. Multitudo enim invidet divitibus, et reputat se contemni propter hoc quod non reputatur ab eis. Ipsi autem contempti odiunt eos. Unde rationabiliter hoc præsentientes diffidunt de eis : et tamen oportet quod ipsi militantes contra adversarios utantur multitudine habente potentiam. Cogitant etiam quod quemcumque multitudo elevaverit in principem sibi, dans potestatem eidem, ille principabitur : sicut accidit in Corintho quod multitudo insurrexit et assumpsit sibi unum tyrannum cui nomen erat Timophanes, et iste fuit princeps illorum. Si autem plures assumpserit, isti magis erunt domini et facilius majorem habentes potestatem. Et quia divites timent ista, tradunt dominium reipublicæ multitudini, ne totum amittant; propter enim bellum oportet eos uti multitudine : posset enim contingere quod adversarii prævalerent et quod amitterent possessiones suas.

Deinde cum dicit « in pace »

Declarat qualiter corrumpitur tempore pacis; et dicit quod tempore pacis corrumpitur paucorum status propter diffidentiam divitum ad invicem : quia enim divites diffidunt de se invicem, muniunt se ponendo custodiam multam in munitionibus contra invicem ; et tunc contingit quod populus gravatus propter dissensionem ipsorum insurgit contra ipsos ; et contingit quod assumit unum et ille fit princeps et dominus divitum et populi, sicut in Larissa civitate accidit in principatu Aleuadensium : et circa Abydum societatem in civitatibus, quarum una fuit eorum qui dicuntur Iphiadi dicti a loco illo vel regione, dissentientibus divitibus, insurrexit populus et fecit unum præsidem.

Deinde cum dicit « fiunt autem »

Ponit sextum modum. Et dicit quod fiunt seditiones et transmutationes paucorum potentiæ propter hoc quod illi qui principantur circumveniunt alios : cum enim populus videt se deceptum a divitibus, indignatur et movetur contra ipsos faciens seditionem ; et contingit quod transmutet rempublicam illam. Similiter fit transmutatio propter dissensiones quæ fiunt propter nuptias vel judicia : propter dissensiones quidem quæ in nuptiis fiunt, de quibus dictum est prius, quod cum quidam desponsasset quamdam nolens eam accipere ductus consilio cujusdam, contigit quod seditio facta fuit. Similiter paucorum potentiam quæ erat in Eretria civitate. Diagoras princeps equestrium dissolvit propter injuriam sibi illatam circa nuptias. Similiter in civitate Heraclea facta fuit seditio propter sententiam datam a judice contra quemdam. Similiter Thebis fuit seditio propter quoddam judicium adulterii. Et quamvis isti juste moverentur, tamen movebantur seditionaliter per seditionem faciendo violentiam, sicut et in Heraclea civitate quidam moti fuerunt contra quemdam cui nomen erat Evectio. Et quamvis juste moverentur, tamen seditionaliter movebantur. Similiter in Thebis civitate quidam moti fuerunt circa Archium quemdam : contendebant enim cum inimicis, et volebant inimici ipsorum quod ligaretur in foro ; et quamvis isti moverentur juste, tamen movebantur seditionaliter.

Deinde cum dicit « multæ autem »

Ponit septimum modum. Et dicit quod aliquando corrumpitur status paucorum, quia valde dominativus est, et principantes domini : quia enim volunt uti subditis sicut servis, contingit eos contristari et insurgunt contra eos et assumentes sibi unum ex illis expellunt alios et corrumpunt paucorum potentiam, sicut corrupta fuit paucorum potentia quæ fuit in Gnido et illa quæ erat in Chio, quia principantes volebant uti eis sicut servis, propter quod insurrexerunt et mutaverunt rempublicam.

Deinde cum dicit « fiunt autem »

Declarat qualiter corrumpitur status paucorum per accidens. Et dicit quod status paucorum et respublica transmutantur quandoque ab eventu, et secundum accidens. Et hoc contingit quando illi qui principantur principatu consiliativo vel judicativo, secundum aliquam honorabilitatem determinatam principantur; puta cum determinatur quantitas divitiarum quam habentes licitum est attingere ad principatum. Contingit enim aliquando ubi determinata est et statuta honorabilitas secundum quam principantur et in statu paucorum pauci et in republica medii, postmodum multos vel omnes venire ad illam honorabilitatem, et hoc existente felicitate, vel propter pacem, vel propter aliam bonam fortunam, ita ut omnes digni sint omnibus principatibus. Omnibus autem principantibus fit status popularis : quare transmutatur status paucorum in popularem ab eventu. Similiter est de republica. Hæc autem transmutatio quandoque fit paulatim et latenter, quandoque autem celeriter.

Deinde cum dicit « oligarchiæ quidem »

Recapitulat ; et dicit quod propter istas causas quæ dictæ sunt, paucorum status transmutantur et sustinent seditiones. Ulterius dicit quod status popularis transmutatur in statum paucorum, quandoque vero e contrario. Aliquando vero non est transmutatio reipublicæ in aliam rempublicam secundum genus, sed secundum speciem aliam vel modum illius : velut quando status popularis in quo dominatur aliquis secundum leges transmutatur in illum in quo dominatur tota multitudo vel aliqui secundum sententias et voluntates, non secundum leges. Similiter se habet de paucorum potentia.

LECTIO VI.

De lapsu status optimatum in popularem, et reipublicæ ad statum paucorum.

ANTIQUA.

In aristocratiis autem fiunt seditiones hæ quidem propter paucos participare honoribus, quod quidem dictum est movere et oligarchias, propter aristocratiam esse aliqualiter oligarchiam. In ambabus enim pauci qui principantur, non tamen propter idem pauci : quoniam videtur propter hoc et aristocratia oligarchia esse. Maxime autem hoc accidere necessarium quando fuerit multitudo astutorum tanquam similis secundum virtutem ; velut in Lacedæmonia, qui dicebantur Partheniæ, ex similibus erant ; quos deprædantes cum insidiati fuissent, emiserunt Tarentum inhabitare.

Aut quando aliqui inhonorantur magni existentes et nullo minores secundum virtutem ab aliquibus honoratioribus, velut Lysander a regibus.

Aut quando virilis aliquis existens non participat honoribus, velut Cynadon qui sub Agesilao statuit insurrectionem in Spartiatas.

Adhuc quando ii quidem egent valde, ii autem abundant ; et maxime hoc fit in bellis. Accidit autem hoc et in Lacedæmonia sub Messenico bello. Palam autem hoc ex Tyrtæi poesi vocata Eunomia. Tribulati enim quidem propter bellum voluerunt æque partialem facere regionem.

Adhuc si quis magnus fuerit, et potens adhuc major esse ut monarchizet, sicut in Lacedæmonia videtur Pausanias qui fuerat dux exercitus in medio bello, et in Carchedone Annon.

Solvuntur autem maxime politiæ et aristocratiæ, propter eam quæ in ipsa politia justi transgressionem.

Principium enim id quod est, non esse mixta bene, in politia quidem democratiam et oligarchiam, in aristocratia autem hæc et virtutem, maxime autem ipsa duo. Dico autem duo demum et oligarchiam, hæc autem politiæ tentant misceri, et multæ vocatarum aristocratiarum : differunt enim a nominatis politiis aristocratiæ hoc ; et propter hoc sunt hæ quidem minus, hæ autem magis mansivæ ipsarum. Declinantes enim magis ad oligarchiam aristocratias vocant ; eas autem quæ ad multitudinem, politias. Propter quod quidem securiores tales aliis sunt. Valentius enim quod plus ; et magis amant æquale habentes. Qui autem in abundantiis, si politia det excessum, injuriari quærunt, et supergredi.

Totaliter autem ad quodcumque utique declinaverit politia ad hæc transit, utrisque quod suum augentibus : velut politia quidem ad demum, aristocratia autem ad oligarchiam : vel ad contraria, velut aristocratia quidem ad demum : tamquam enim injusta patientes trahunt in contrarium, qui magis egent, politiæ autem ad oligarchiam. Solum enim mansivum, quod secundum dignitatem æquale, et id quod est habere quæ ipsorum.

Accidit autem, quod dictum est, in Thuriis. Quia quidem enim ab ampliori honorabilitate erant principatus, ad minus transivit, et ad principativa plura. Quia quidem enim regionem totam insignes possidebant præter legem, politia enim magis oligarchia erat, quare poterant supergredi, populus autem exercitatus in bello, factus fuit valentior donec dimitterent regionem quicumque plus erant habentes.

Adhuc, quia omnes aristocratiæ politiæ sunt oligarchicæ, magis plus occupant qui insignes, velut

RECENS.

In aristocratiis porro seditiones existunt, vel quia pauci honorum sunt participes, quod etiam oligarchias movere dictum est, quoniam aristocratia quodammodo sit oligarchia : in utraque enim pauci sunt qui imperent, non tamen eadem ratione : alioquin ob paucitatem moderantium aristocratia videri possit esse oligarchia. Hoc autem maxime evenire necesse est, quum aliquantus est numerus hominum magnos spiritus gerentium, quasi virtute similium : quales fuerunt Lacedæmone qui Partheniæ dicebantur : ex similibus enim orti erant : quos quum manifesto comperissent reipublicæ insidiari, Tarentum miserunt in coloniam.

Vel quum aliqui viri magni et nihilo virtute inferiores indigne et cum dedecore ab honoratioribus tractantur, ut Lysander a regibus ; vel quum aliquis fortitudine præstans ad honores non admittitur, ut Cinado, qui, Agesilao regnum obtinente, coitione facta in Spartiatas conspiravit. Præterea quum alii magna egestate premuntur, alii valde sunt locupletes, quod maxime in bellis fieri solet. Accidit autem etiam hoc Lacedæmone sub bellum Messeniacum : idque ex Tyrtæi poesi, quæ Eunomia appellatur, cognoscere licet. Quidam enim bello attriti postularunt ut bonorum æquatio fieret. Præterea si quis magnus sit, et qui major etiam fieri possit, ut solus reipublicæ præsit : quod molitus fuisse Lacedæmone videtur Pausanias, qui bello Medico dux fuerat, et Hanno Carthagine.

Convellunt autem et intereunt maxime quum politiæ tum aristocratiæ propterea, quod in ipsa republica jus violetur. Principium autem mali est, quod non bene mixtæ sunt in politia quidem democratia et oligarchia, in aristocratia vero hæc duo et virtus ; sed hæc duo maxime. Duo autem dico, populi et paucorum imperium : hæc enim et politiæ et multæ ex iis quæ aristocratiæ dicuntur, inter se miscere conantur.

Nam aristocratiæ a politiis quæ nominantur, hoc discrimine differunt ; et propter hanc causam earum aliæ sunt minus firmæ minusque permanentes, aliæ stabiliores : eas enim quæ magis ad oligarchiam inclinant, aristocratias appellant ; quæ magis ad multitudinem, politias. Quocirca tales aliarum omnium sunt stabilissimæ. Nam et quod numero superat, potentius est ; et homines, quum æquales partes obtinent, æquiore animo sunt. Locupletes autem, si ceteris in republica præferantur, contumelias inferre et plus sibi vindicare conantur.

Omnino in utramcumque partem reipublicæ administrandæ ratio inclinarit, in eam traducitur, utrisque partem suam augere conantibus ; verbi gratia, politia quidem in democratiam, aristocratia vero in oligarchiam ; aut in contrarias ; verbi causa, aristocratia quidem in democratiam (nam egentiores quasi injuriam accipientes rempublicam trahunt in contrarium), politia vero in oligarchiam : id enim solum firmat statum reipublicæ, si pro dignitate paria tribuantur, et quisque sua retineat.

Evenit autem id quod dictum est, in Thuriis. Nam quia magistratus deferebantur ex ampliore censu, res ad minorem redacta est, et ita ad plures magistratus. Jam vero quod nobiles totius regionis agros præter legem coemerant et possidebant (nam eorum respublica ad oligarchiam inclinabat, quare facile poterant superiora omnia habere), populus armis belloque exercitatus, potentior præsidio factus est, donec ii omnes qui plura possidebant, agris cesserunt.

Præterea quoniam omnes respublicæ aristocratiæ sunt oligarchicæ ; magis solent et possunt nobiles

in Lacedæmonia ad paucos substantiæ deveniunt, et licet facere quodcumque voluerint insignibus magis, et affinitatem de quocumque volunt.

Propter quod, et Locrorum civitas periit ex ea, quæ ad Dionysium cura singulari, quod in democratia non utique fieret, neque utique in aristocratia bene mixta.

Maxime autem latent aristocratiæ transmutantes eo quod solvantur paulatim : quod quidem dictum est in prioribus universaliter de omnibus politiis, quod causa transmutationum est et quod modicum. Quando enim secundum aliquid eorum quæ ad politiam prodiderint, post hoc et aliud paulo majus facilius movent, donec utique moveant totum mundum.

Accidit autem hoc et in politia Thuriorum : lege enim existente per quinque annos ducatum exercitus obtinere, quidam virorum bellicosi facti et apud multitudinem custodiarum accepti, despicientes eos qui in rebus et putantes facile obtinere, hanc legem solvere conati sunt, primo, ut liceret continue eosdem ducatum exercitus obtinere, videntes populum ordinantem ipsos prompte. Qui autem super hoc instituti erant principum vocati consiliarii, cum impetum fecissent primo ad contrariandum, persuasi sunt, existimantes, cum hanc movissent legem, sinere aliam politiam. Posterius autem volentes prohibere, aliis motis, non adhuc plus faciebant aliquid, sed transmutatus est ordo totus politiæ ad potentatum eorum qui conati fuerant insolescere.

Omnes autem solvuntur quandoque quidem ex se ipsis, quandoque autem ab extrinseco, quando contraria politia fuerit vel prope vel longe quidem, habens autem potentiam. Quod quidem accidit in Atheniensibus et Lacedæmoniis : Athenienses quidem enim ubique oligarchias, Lacedæmonii autem demos dissignabant. Unde quidem igitur transmutationes fiunt politiarum et seditiones, dictum est fere.

plura sibi vindicare, ut Lacedæmone patrimonia in paucorum possessionem redacta sunt : et nobilibus licet magis quicquid libet facere, et affinitatem cum quo velint contrahere. Quapropter et Locrorum civitas interiit ex affinitate cum Dionysio contracta : quod neque in democratia, neque in aristocratia bene temperata contigisset. Maxime autem aristocratiæ latenter mutantur, quum paulatim dissolvuntur, quod universæ de omnibus rebuspublicis ante dictum est, etiam exiguitatem mutationum esse causam. Quum enim aliquid eorum quæ ad rempublicam pertinent, neglexerint, postea etiam aliud paullo majus facilius mutant, donec omnem ordinem reipublicæ evertant.

Evenit hoc etiam in Thuriorum republica : nam quum lex esset, ne quis exercitui præesset nisi quinquennio intermisso : juvenes quidam bellicosi natura, et apud præsidiariam multitudinem virtutis opinionem nacti, contemptis iis qui rebus gerendis erant præpositi, et putantes fore ut, quod habebant in animo, facile obtinerent, hanc legem primum antiquare conati sunt, ita ut iisdem liceret perpetuo exercitum ducere, quum populum viderent sibi libenter suffragaturum. Magistratus autem qui rei hujus curam gerebant, qui symbuli (consilarii) dicebantur, quum se primum illorum conatibus opposuissent, cesserunt tamen, existimantes fore ut ii hac lege sublata a cetera republica sibi temperarent. Postea vero, quum aliarum rerum mutationi vellent obsistere, nihil profecerunt, sed totus ordo reipublicæ in dominationem eorum qui res novas moliti fuerant, transiit.

Omnes autem respublicæ franguntur modo ex se, modo extrinsecus, quum prope est respublica contraria ; aut procul quidem illa, sed potens : quod accidit Atheniensibus et Lacedæmoniis principatum Græciæ obtinentibus ; nam Athenienses quidem ubique oligarchias tollebant, Lacones vero democratias. Unde igitur reipublicæ mutationes et seditiones oriantur, fere dictum est.

Postquam Philosophus determinavit causas seditionis et transmutationis status popularis et paucorum, nunc determinat causas seditionis et transmutationis optimatum et reipublicæ distinctæ contra alias. Et dividitur in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda concludit quiddam commune omnibus, ibi, « Solvuntur etc. » Adhuc prima in duas. In prima assignat causas hujusmodi transmutationis. In secunda declarat propter quam causam quandoque latent hujusmodi transmutationes, ibi, « Maxime autem latent etc. » Prima in duas : quia duo erant modi optimatum : unus simplex, alter minus. Primo declarat causas et principia seditionis et transmutationis simplicis status optimatum. Secundo mixti, et cum hoc reipublicæ, ibi, « Solvitur autem maxime etc. » Prima in quinque, secundum quod ponit quinque modos quibus fit seditio et transmutatio simplicis status optimatum. Secunda ibi, « Aut quandoque aliqui etc. » Tertia ibi, « Aut quandoque virilis etc. » Quarta ibi, « Adhuc autem quandoque. » Quinta ibi, « Adhuc si quis magnus etc. » In prima dicit, quod in statu optimatum fiunt seditiones, quandoque quia pauci sunt honorati et principantes principatu: quod quidem movebat seditionem, ut dictum est, in statu paucorum, quia status optimatum aliqualiter est status paucorum. Est autem status paucorum, quia in utraque pauci principantur : non tamen propter eamdem dignitatem pauci sunt principantes in utraque. Quia in paucorum statu propter hoc pauci sunt principantes : quia principantur propter divitias, pauci autem sunt divites. In statu optimatum autem principantur propter virtutem : pauci autem virtuosi sunt; ideo utrobique pauci sunt principantes. Contingit autem maxime hujusmodi fieri seditiones quando sunt multi astuti et quasi similes virtuosis : quia enim astuti sunt, possunt invenire diversas vias ad malum finem, propter quod sciunt et possunt movere seditiones; sicut accidit in Lacedæmonia. Quidam enim dicti Partheniæ, idest honesti, similes existentes virtuosi propter apparentiam temperantiæ, quia non participabant principatu, procuraverunt seditionem : quod alii advertentes, eos comprehendentes relegaverunt a civitate, mittentes eos in coloniam Tarentum, et ibi inhabitarunt.

Deinde cum dicit « aut quando »

Ponit secundum modum; dicens quod aliquando contingit fieri seditionem, quando aliqui magni et non minus virtuosi quam principantes inhonorantur a principantibus aliis inhonorationibus non decentibus eos. Indignati enim movent seditionem : sicut Lysander cum esset magnus et non minor quam alii principantes, cum inhonoraretur a regnantibus, movit seditionem.

Deinde cum dicit « adhuc quando »

Ponit tertium modum. Et dicit quod iterum fit seditio in statu optimatum et transmutatio quando est aliquis virilis et prudens, qui secundum suam æstimationem non participat principatu. Talis enim reputans se contemptum, movet seditionem; sicut Cynadon, qui cum esset subditus Agesilao, virilis existens, ordinavit quod insurrectio fieret contra Spartiatas, et hoc modo eos opprimere tentavit.

Deinde cum dicit « adhuc quando »

Ponit quartum modum; dicens quod aliquando fit seditio in statu optimatum quando aliqui sunt valde pauperes, alii valde divites. Tunc enim contingit quod pauperes invidentes divitibus movent seditionem contra illos; et hoc maxime fit tempore belli; propter quod contingit fieri ut frequentius seditionem; sicut accidit in Lacedæmonia sub bello contra Messenienses. Pauperes enim tribulati, propter paupertatem ex bello contingentem moverunt seditionem contra divites, et voluerunt regionem facere æqualem. Hoc autem dicit esse manifestum ex dicto Thyrtæi poetæ, qui hoc dixit in poesi dicta *Bona divisio*.

Deinde cum dicit « adhuc si quis »

Ponit quintum modum. Et dicit quod si sit aliquis magnus, vel secundum genus, vel secundum divitias, vel virtutem, et possit, et adhuc aptus sit fieri major, et non habeat monarchiam, movet seditionem. Cum enim iste sit magnus et potens et reputet se majorem aliis, si non principetur, reputat se contemptum, et tunc movet seditionem, sicut accidit in Lacedæmonia. Pausanias enim qui fuerat dux belli adversus Medos, et Hanno apud Carthaginenses cum essent magni, et non principarentur, moverunt seditionem.

Deinde cum dicit « solvuntur autem »

Determinat causas et principia seditionis et transmutationis optimatum, reipublicæ mixtæ et cum hoc reipublicæ. Et dividitur in duas, secundum quod assignat duos modos. Secunda, ibi, « Adhuc autem etc. » Prima in duas. In prima tangit modum illum. In secunda ostendit in quam rempublicam maxime fit hujusmodi transmutatio, ibi, « Totaliter autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima tangit causam secundum quam habet fieri seditio secundum istum modum. Secundo manifestat illam, ibi, « principium enim etc. » In prima dicit quod corrumpuntur respublica et etiam optimatum status propter transgressionem justitiæ, quæ est in republica. Et ratio hujus est, quia respublica salvatur propter mutuam communicationem, secundum aliquam proportionem. Hujusmodi autem communicatio secundum proportionem justitia est: quare respublica salvatur justitia existente. Si ergo fiat transgressio, corrumpitur.

Deinde cum dicit « principium enim »

Manifestat causam istam. Et dicit quod causa et principium quare fit transgressio justi in optimatum statum, et in rempublicam, est quia non bene mixtæ sunt ex illis, ex quibus natæ sunt misceri; puta respublica non est bene mixta ex potentia paucorum et populari ex quibus componitur. Optimatum vero non est bene mixta ex prædictis, scilicet paucorum statu et populari, et cum hoc ex virtute. Maxime autem declinant a justo quando non bene mixtæ et proportionatæ sunt quantum ad duo istorum. Dico autem ista duo, paucorum et popularem: respublicæ enim sunt maxime ex istis duabus mixtæ, similiter et multæ optimatum. In hoc enim differunt respublicæ ab optimatum statu, quia respublicæ sunt mixtæ tantum ex duobus prædictis, optimatum status autem ex eisdem, et ex virtute, quamvis quædam magis ex illis duobus. Et propter hoc, quod respublica et optimatum gubernationes sunt mixtæ ex istis, et magis inclinantur ad unum quam ad aliud, manifestum quod quædam sunt mansivæ magis, quædam minus. Illæ enim quæ melius mixtæ sunt, magis continuari possunt quam quæ minus. Sicut enim in naturalibus mixtum ex aliquibus, quanto melius mixtum est, tanto plus conservatur in esse, et quanto pejus mixtum est, et magis inclinatur ad alterum miscibilium, tanto minus, sic est in rebuspublicis. Illæ enim quæ bene mixtæ sunt, mansivæ sunt magis, et quæ male, minus. Illas autem respublicas quæ declinant ad statum paucorum, vocant aliqui optimatum statum, quia in utraque fit distributio principatus secundum excellentiam et dignitatem aliquam virtutis et nobilitatis, et quia in utrisque pauci principantur. Et ideo illæ, quæ inclinant ad statum paucorum, dicuntur status optimatum, illæ respublicæ quæ declinant ad multitudinem, respublicæ communi nomine dicuntur. Ex quo manifestum est quod respublica communi nomine nominata securior est quam status paucorum, et quam status optimatum. Et assignat duplicem rationem, una est, quia in republica multitudo dominatur, sed in statu paucorum et optimatum, pauci: plus autem potest multitudo quam pauci, et fortior est: et ideo magis possunt conservari quam aliæ. Alia ratio est quia in republica magis fit distributio bonorum et principatuum secundum æqualitatem quam in aliis. In aliis enim fit distributio secundum excellentiam quamdam. Homines autem communiter rempublicam quam alias: ex quo sequitur, quod plus conservatur, et securior est quam aliæ. Si autem aliqui abundent, vel in divitiis, vel in aliis, si respublica ad excessum inclinet, sicut status paucorum ad excessum divitiarum, et status optimatum aliqui ad excessum generositatis, tunc sequentes motum istius excessus faciliter injuriabuntur, volentes superare alios; et tunc fit transgressio justi; quod erat probandum.

Deinde cum dicit « totaliter autem »

Ostendit in quas respublica fit transmutatio earumdem magis. Et dividitur in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda manifestat dictum per exemplum, ibi, « Accidit autem etc. » In prima dicit, quod respublica totaliter aliquando transmutatur in illam ad quam declinat magis, utrisque augentibus quod suum est; hoc est, impetu volentium transmutare rempublicam augente inclinationem reipublicæ et inclinatione reipublicæ augente impetum volentium transmutare. Sicut respublica declinat ad statum popularem, et quandoque in illum transmutatur. Similiter status optimatum ad paucorum statum declinat, et in illum transmutatur. Si enim in statu optimatum mixto divites excedant, et fiat distributio secundum excellentiam divitiarum, fit status paucorum. Quandoque vero transmutatur in contrarium; sicut status optimatum ad popularem, et respublica ad statum paucorum. Cum enim status optimatum declinet ad statum paucorum, si divites excedant, tunc pauperes videntes se gravatos, et injusta sustinentes, insurgunt contra eosdem, et transmutant statum optimatum in statum popularem trahentes ad se. Similiter respublica transmutatur in statum paucorum, quandoque vero in statum popularem. Sola enim illa bene mansiva est, in qua observatur æquale secundum dignitatem, et traditur unicuique quod suum est. Si igitur in republica communi nomine dicta, plus attribuatur pauperibus quam divitibus, et divitibus non attribuatur secundum suam dignitatem, insurgunt divites contra rempublicam, et transmutant eam in statum paucorum.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Manifestat quoddam dictum per exemplum, quod scilicet respublica transeat ad rempublicam ad quam declinat. Et dicit quod illud quod dictum est accidit in Thuriis civitate. In illa enim fiebat distributio principatus secundum quamdam honorabilitatem generis vel divitiarum magnam, ita quod pauci attingebant ad ipsum, et postmodum contigit quod mutata fuit, et plures erant principantes, et quod non fiebat distributio principatus secundum tantam honorabilitatem, et secundum minorem. Cum insignes et divites principarentur, respublica erat magis paucorum, et ideo poterat facere excessum. Postmodum cum populus esset exercitatus in bello, factus fuit potentior et valentior, et insurrexit contra illos insignes et principantes, et majores habens divitias, et compellens eos dimittere regionem, mutavit rempublicam in statum popularem.

Deinde cum dicit « adhuc quia »

Ponit secundum modum seditionis et transmutationis status optimatum. Et primo ponit illum modum. Secundo manifestat per quoddam exemplum, ibi, « Propter quod et Locrorum etc. » In prima dicit quod iterum fit seditio et transmutatio in statu optimatum, quia omnis status optimatum mixtus, magis est status paucorum; et ideo divites plus habent de bonis communibus quam pauperes. Causa autem quare in statu optimatum plus attribuatur divitibus, est, quia in statu optimatum distributio bonorum, secundum dignitatem virtutis fit; ita quod qui plus participant virtute plus recipiunt de bonis communibus. Sed divites plus attingunt ad virtutem, vel videntur attingere, quam pauperes. Habent enim illud per cujus defectum egeni injuriantur, scilicet divitias. Et ideo in statu optimatum plus recipiunt divites quam pauperes. Sicut accidit in Lacedæmonia. In illa enim civitate pauci fuerunt divites et habentes substantias et attingentes ad principatum. In republica etiam illa licet facere insignibus quicquid volunt, et curare de quocumque voluerunt. Ex hoc enim quod egeni vident divites plus recipere de bonis communibus quam ipsi recipiunt, invident, et contristantur, et insurgunt contra eos; et contingit quod mutent rempublicam, et sic status optimatum mixtus mutatur in statum popularem.

Deinde cum dicit « propter quod »

Manifestat per quoddam exemplum. Et dicit quod propter hoc contigit quod civitas Locrorum destructa fuit. In civitate enim ipsorum divites plus recipiebant quam pauperes, et ex hoc mota fuit seditio in civitate, ut insurrexit multitudo contra divites, et assumens sibi in principem Dionysium transmutavit statum optimatum. Postmodum ille tyrannizavit, ex quo civitas illa destructa fuit. Hoc autem non contingeret in statu populari et optimatum bene mixto. Quare manifestum est quod status optimatum mixtus ex hoc corrumpitur quod divites plus recipiunt quam pauperes.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Declarat propter quam causam latent transmutationes status optimatum et reipublicæ. Et primo ponit rationes. Secundo manifestat per exemplum, ibi, « Accidit autem hoc. » In prima dicit, quod transmutationes status optimatum, vel ipsi status optimatum, cum transmutantur maxime latent, quia paulatim et secundum modica corrumpitur; quod fuit dictum prius, ubi dictum fuit de causa transmutationis cujuslibet reipublicæ universaliter. Transgressio enim ejus quod est modicum causa est transmutationis; quia quando fit transgressio secundum modicum ab eo quod exigitur ad rempublicam, quia modicum est, non curatur. Item cum transgressio secundum aliud modicum fit, negligitur. Sic autem procedendo paulatim permittunt majores motus negligendo quousque moveant totam rempublicam. Sicut enim videmus in actibus moralibus quod unus actus inclinat ad consimilem actum et exercitium inducit inclinationem ad consimiles actus, sic est in rebuspublicis quod quando prætermittitur illud quod est necessarium ad rempublicam, iste defectus inclinat ad consimilem actum. Et sic tandem per processum continuum inducitur tanta inclinatio ad contrarium reipublicæ, quod corrumpitur. Quia igitur secundum modica fit ista corruptio et paulatim, non apparet.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Manifestat quod dictum est per exemplum. Et dicit quod respublica Thuriorum per hunc modum destructa fuit, paulatim scilicet et secundum modica. Nam cum ibi esset lex quod nullus posset tenere præturam nisi per quinque annos, contigit quod quidam facti fuerunt bellicosi et fortes et benivoli multitudini deputatæ ad custodiam : contemnentes autem utilitates civitatis et credentes quod possent cum multitudine obtinere quod volebant, conati sunt destruere istam legem et suaserunt multitudini quod iidem possent tenere ducatum exercitus per totam vitam. Consiliarii autem principantes habentes potestatem super institutione legum et destructione cum moverentur ad contradicendum, finaliter tamen persuasi sunt istud concedere, et consideraverunt quod circa alias partes reipublicæ de cetero nihil immutarent. Postmodum conati isti fuerunt destruere aliam legem, et persuaserunt multitudini cui erant benivoli. Cum autem principantes vellent resistere, non potuerunt, immo totus ordo reipublicæ paulatim et secundum modica corruptus est et transmutatus in potentatum paucorum et dominium eorum qui conati fuerunt insolescere a republica inexistente prius et destruere ipsam.

Deinde cum dicit « omnes autem »

Concludit quiddam universale quantum ad omnes respublicas. Et dicit, quod omnes respublicæ corrumpuntur vel ex seipsis propter dissensionem civium, vel ab aliqua causa extrinseca. Quando enim est respublica contraria extra vel prope civitatem vel longe, quæ potentiam habet supra civitatem illam, corrumpit istam propter contrarietatem. Unum enim contrarium natum est dissolvere aliud. Sicut accidit apud Athenienses et Lacedæmonios. Cum enim Athenienses haberent rempublicam popularem, ubique destruebant statum paucorum, et mutabant in statum popularem. Et Lacedæmonii cum statum paucorum haberent, ubique corrumpebant statum popularem, et mutabant in statum paucorum. Et tunc recapitulat dicens, quod unde fiunt transmutationes et corruptiones rerumpublicarum fere dictum est.

LECTIO VII.

De conservatione status popularis, paucorum, optimatum, et reipublicæ.

ANTIQUA.

De salvatione autem communiter et singillatim uniuscujusque politiæ, habitum est dicere.

Primo quidem igitur palam, quod siquidem habemus per quæ corrumpuntur politiæ, habemus et per quæ salvantur contrariorum enim contraria sunt factiva. Corruptio autem, salvationi contrarium.

In bene autem temperatis quidem igitur politiis, sicut aliud aliquid oportet observare, ut nihil prævaricentur, et maxime quod parvum serpere, latet enim subintrans prævaricatio, sicut substantias parvæ expensæ consumunt sæpe factæ. Latet autem seditio quia non simul tota fit : paralogizatur enim omnes ab ipsis, sicut sophistica oratio : si unumquodque parvum, et omnia. Hoc autem est quidem ut sic, est autem, ut non : totum enim et omnia,non parvum, sed componitur ex parvis. Unam quidem igitur custodiam, ad hoc principium oportet facere.

Deinde non credere iis, qui sophismatis gratia ad multitudinem applicantur : arguuntur enim ab operibus. Qualia autem dicimus politiarum sophismata, prius dictum est.

RECENS.

De conservatione sequitur ut quum in genere tum separatim uniuscujusque reipublicæ dicamus. Primum igitur perspicuum est, si ea quæ sunt perniciosa reipublicæ teneamus, ea quoque nobis esse nota, quæ sunt his salutaria. Contrariorum enim effectus est contrarius. Interitus autem saluti contrarius est. In rebuspublicis igitur bene temperatis quum videndum sit, si quid aliud, ne quid cives præter instituta et leges faciant; tum maxime cavendum ne res parvæ negligantur.

Obrepit enim violandorum institutorum civitatis consuetudo : velut facultates rei familiaris parvi sumptus exhauriunt, si sæpe fiant. Non apparet autem mutatio, quia non simul fit universa : decipitur enim ab iis rebus mens ; cujusmodi est sophistica ratio : si unumquidque parvum est, ergo et omnia. Hoc autem est quodammodo verum, quodammodo secus. Totum enim et omnia non sunt res parvæ, sed ex parvis componuntur. Huic igitur principio statim opponenda cautio est. Deinde ne fides habeatur commentis calide ad populum circumveniendum excogitatis, quippe quæ rebus ipsis convincuntur. Quæ autem commenta et sophismata rerumpublicarum dicamus, supra declaratum est.

ANTIQUA.

Adhuc autem videre, quia quædam manent non solum aristocratiæ, sed oligarchiæ ; non propterea, quod firmæ sunt politiæ ; sed quia bene utuntur ii, qui in principatibus fiunt, et iis quæ extra politiam, et iis quæ in politeumate, non injusta facientes in eos quidem qui non participant, et introducendo principales eorum ipsorum in politiam, et amatores quidem honoris non injuriando in inhonoratione, et multos in lucro ; ad se ipsos autem, et ad principantes in utendo invicem demotice. Quod enim in multitudine quærunt æquale qui demotici, hoc in similibus, non solum justum, sed expediens est.

Propter quod si plures sint in politeumate, multa expediunt demoticorum lege statutorum : velut sex mensium principatus esse ; ut omnes, qui similes, participent. Est enim sicut demus jam qui similes. Propter quod, et in iis fiunt demagogi sæpe, sicut dictum est prius. Deinde minus in potentatus incidunt oligarchiæ et aristocratiæ : non enim similiter facile malignari pauco tempore principantes, et multo. Quoniam propter hoc in oligarchiis et democratiis fiunt tyrannides. Aut enim qui maximi in utraque præferuntur tyrannide, ii quidem demagogi, ii autem potentes ; aut qui quando maximos habent principatus multo tempore principantur.

Salvantur autem politiæ non solum propter longe esse a corrumpentibus, sed aliquando, et quia prope : timentes enim per manus habent magis politiam. Quare oportet eos, qui de politia sollicitantur, timores præparare, ut conservent, et non dissolvant : quemadmodum nocturnam custodiam politiæ observationem, et quod longe, propter facere.

Adhuc insignium contentiones et seditiones, et per leges oportet tentare cavere, et eos, qui extra contentionem sunt antequam comprehendantur et ipsi ; tamquam quod in principio sit malum cognoscere, sit non cujuscumque, sed politici viri.

RECENS.

Licet autem animadvertere, nonnullas non solum aristocratias, verum etiam oligarchias salvas manere, non quod stabiles et tutæ sint respublicæ, sed quoniam ii qui magistratus obtinent, recte se gerunt tum adversus eos qui sunt extra reipublicæ administrationem, tum adversus socios reipublicæ administrandæ, dum eos, quibuscum respublica non communicatur, injuria non afficiunt, et ipsorum primarios ad reipublicæ administrationem advocant : nec ambitiosos honore, nec multitudinem quæstu defraudant; ipsi vero qui rempublicam gerunt, inter se populariter tractant. Quam enim æqualitatem populares in multitudine quærunt, hanc similes inter se tenere non modo justum est, sed etiam utile.

Quocirca si plures rempublicam administrent, multa instituta popularia sunt utilia ; (exempli gratia, ut semestres sint magistratus ;) ut cum omnibus qui similes sunt communicentur. Similes enim jam instar populi sunt. Quo fit ut sæpe demagogi inter hos existant, ut ante dictum est. Deinde hoc pacto minus in dynastias oligarchiæ et aristocratiæ transeunt. Non enim similis est occasio male agendi, si brevi tempore, ac si diuturnis magistratibus præsint. Nam propterea oligarchiis et democratiis tyrannides exsistunt : aut enim qui sunt in utraque republica maximi, in altera demagogi, in altera dynastæ ; tua qui maximos magistratus gerunt, quum diu imperium obtinent, tyrannidem invadunt.

Servantur autem reipublicæ administrandæ formæ, non solum quum procul absunt ab iis quæ perniciem afferunt, verum etiam interdum, quia prope sunt. Dum metuunt enim, statum reipublicæ accuratius in manibus tenent. Itaque oportet eos quibus reipublicæ status cordi est, terrores quosdam civibus injicere, ut vigilantiores sint, nec reipublicæ custodiam tamquam excubias remittant, et pericula quæ procul absunt, velut impendentia denuntiare. Præterea ne contentiones ac discordiæ inter optimates oriantur, per leges oportet cavere, et eorum qui a contentione sunt alieni, priusquam eodem malo implicentur, occupare ac præmunire. Nam malum a principio oriens agnoscere, non est cujusvis hominis, sed politica intelligentia præditi.

Ad eam autem quæ per honorabilitatem fit transmutationem ex oligarchia et politia, cum accidit hoc, manentibus quidem eisdem honorabilitatibus, abundantia autem numismatis facta excedit honorabilitatis communis multitudinem, considerare ad præteritum. In quibuscumque quidem civitatibus honorantur secundum annum, secundum hoc tempus; in majoribus autem per triennium aut quinquennium : et si sit multiplex vel submultiplex prioris in quo honorationes institutæ fuerunt politiæ, legem et honorabilitates intendere vel remittere : siquidem excedat, intendentes secundum multiplicationem, si autem deficiant, remittentes, et minorem facientes honorationem.

Oligarchiis enim et politiis non facientibus quidem sic, hic quidem oligarchiam, hic autem potentatum fieri accidit. Illo autem modo ex politia quidem democratiam, ex oligarchia autem politiam vel demum.

Commune autem et in democratia et in oligarchia, et in monarchia, et in omni politia, neque crescere valde multum præter commensurationem, sed magis tentare parvos et multi temporis dare honores quam breviter magnos. Corrumpuntur enim; et non omnis viri ferre bonam fortunam : si autem non,neque eum simul multos totos dederint, auferre rursus simul totos, sed gradatim.

Et maxime quidem tentare legibus sic ordinare, ut nullum fiat multum excedens potentia, neque amicorum neque pecuniarum : se autem non, sequestratas facere stationes ipsorum.

Quoniam autem et propter proprias vitas insolescunt, oportet facere principatum quemdam qui consideret viventes nocive ad politiam, in democratia quidem ad democratiam, in oligarchia autem ad oligarchiam : similiter autem et in unaquaque aliarum politiarum.

Et quod jucundum autem civitatis sigillatim observare propter easdem causas : hujus autem remedium super oppositis partibus firmare actiones et principatus. Dico autem opponi epiiches multitudini, egenos autem opulentis, et tentare commiscere egenorum multitudinem, et eam quæ divitum, vel quod medium augere. Hoc enim dissolvit eas quæ propter inæqualitatem seditiones.

Maximum autem et in omni politia et legibus, et alia provisione sic ordinari, ut non sit principatus lucrari.

Hoc autem maxime in oligarchiis oportet servare : non enim sic indignantur coerciti ab eo, quod est principari, multi. Immo gaudent, si quis sinit circa propria vacare. Quare si putaverint principantes furari communia, tunc ambo contristantur, scilicet honoribus non participare, et lucris.

Singulariter autem contingit simul esse democratiam et aristocratiam si hoc instituerit aliquis : contingit enim et insignes et multitudinem utrosque habere quæ volunt. Licere quidem enim scilicet omnibus principari, democraticum. Insignes autem esse in principatibus, aristocraticum. Hoc autem erit cum non sit lucrari principatibus. Egeni enim non volent principari, eo quod nullum sit lucrum, sed circa propria esse magis; opulenti autem poterunt, propter nullo communium indigere.

Quare accidet egenis quidem fieri opulentos propter immorari circa opera, insignibus autem, non subjici quibuscumque.

Et ut non furentur quæ communia, traditio fiat pecuniarum præsentibus omnibus civibus, et rescripta penes fraternitates et contubernia, et tribus reponantur. Ejus autem quod est sine lucro principari oportet esse honores lege statutos, lege approbatis.

Oportet autem in democratiis quidem opulentis parcere non solum in non faciendo possessiones æque partiales, sed neque fructus : quod in quibusdam politiarum latet factum. Melius autem et prohibere volentes oblationes facere sumptuosas quidem non utiles, puta chorigias quidem, et lampadarchias et quæcumque aliæ tales.

Adversus eam autem mutationem, quæ propter census ex oligarchia et politia fieri solet, tum, quum manentibus quidem iisdem censibus ad honores obtinendos præfinitis augetur res nummaria, utile est census communis seu publici magnitudinem cum præterito censu conferre, in iis quidem civitatibus, in quibus quotannis cives censentur, quotannis; in majoribus vero tertio aut quinto quoque anno : et si census multis partibus aut major fuerit aut minor, quam eo tempore, quum ratio census ad capessendam rempublicam fuit instituta, legem ferri, qua census vel augeatur vel minuatur : augeatur, si præsens census antiquum superet; minuatur, si decreverit, pro ratione factæ accessionis aut decessionis.

Nam hoc prætermisso, in oligarchiis et politiis accidet ut hic quidem oligarchia, illic vero dynastia nascatur; altero vero modo evenit ut ex politia democratia, ex oligarchia politia aut democratia fiat. Commune autem præceptum est et in democratia et in oligarchia, et in monarchia, et in omni denique republica, ne quem augeant ultra commensum, sed curent ut parvos et eosdem diuturnos potius quam breves et magnos deferant. Depravantur enim his cives : nec cujusvis hominis est secundam fortunam ferre. Quod si aliter factum sit, ne, quum multos simul honores in unum aliquem effuderint, eosdem simul auferant, sed paulatim.

Ac primum omnium magna cura legibus est providendum, ne quis magnopere vel clientelis et amicitiis vel opibus potentior fiat : sin aliter evenerit, eos legatione e civitate summovere. Quoniam autem etiam per vitam privatam res novas moliuntur, magistratum in urbe constituere oportet, qui eos observet, quorum vita a reipublicæ rationibus abhorreat, democratiæ in democratia, oligarchiæ in oligarchia : et in ceteris rebuspublicis eodem modo. Tum partem civitatis mutatis vicibus prosperitate vitæ vigentem cavere propter easdem causas. Cujus mali primum remedium est, partibus civitatis contrariis rerum agendarum curam et magistratus tradere : dico autem contrarios esse viros probos vulgo, egentes locupletibus. Deinde curandum ut egentium multitudo cum locupletibus misceatur, vel media pars augeatur. Hæc enim dirimit seditiones ex inæqualitate orientes.

Sed caput est in omni republica, ut legibus et reliqua institutione civitatis domestica provisum sit, ne qua facultas quæstus faciendi magistratus relinquatur. Atque hoc maxime in oligarchiis observandum est. Non enim tam moleste fert multitudo se magistratibus gerendis excludit; quin lætatur potius, si suis rebus vacare permittatur, quam si putet eos qui reipublicæ præsunt, rempublicam depeculari et compilare. Tunc enim utrumque ei molestum est, quod neque honorum neque lucrorum particeps sit.

Uno autem modo contingere potest ut sit democratia simul et aristocratia, si quis hoc efficere ac præstare possit; fieri enim potest ut et nobiles et multitudo quod volut utrique habeant. Omnibus enim licere reipublicæ præesse et gerere magistratus, populare est; nobilibus vero magistratus mandari, aristocratiæ proprium est. Hoc autem erit, quum ex magistratibus quæstum facere non licebit. Egentes enim magistratus gerere nolent, eo quod nullum ex iis quæstum facere licet; sed negotiis domesticis inservire malent. Poterunt autem locupletes, quia nulla pecunia publica præter domesticam egent. Ita fiet ut egentes quidem operibus vacantes ditescant, nobiles vero non sint imperio vulgarium hominum subjecti.

Ut ne igitur ærarium compiletur, pecunia publica tradatur præsentibus civibus omnibus, et rationum exempla per curias et centurias et tribus deponantur. Ut autem sine quæstu gerantur magistratus, iis quorum fides et industria fuerit probata et spectata, honores oportet lege lata esse decretos. Jam vero in democratiis quidem locupletibus parendum est non solum eorum fundis et prædiis, sed etiam fructibus non dividendis viritim ; quod in nonnullis rebuspublicis occulta aliqua fit ratione. Quin contra satius

In oligarchia autem egenorum facere curam multam, et principatus a quibus receptiones est tribuere et siquis opulentorum injuriatus fuerit istis, majores increpationes esse, quam si sibiipsis. Et hæreditates non secundum dationem esse, sed secundum genus, neque plures quam unam eumdem hæreditare : sic enim utique æqualiores substantiæ erunt, et egenorum utique plures ad abundantiam pertingent.

Expedit autem et in democratia et in oligarchia aliorum, vel æqualitatem, vel possessionem dare iis qui minus communicant politia hac, in democratia quidem opulentis, in oligarchia autem egenis, excepto, quicumque principatus sunt domini politiæ. Hoc autem iis qui ex politia committere solis vel pluribus.

Tria autem quædam oportet habere futuros principari principales principatus : primo quidem amorem ad consistentem politiam, deinde potentiam maximorum operum principatus, tertio autem virtutem et justitiam in unaquaque politia eam quæ ad politiam : si enim non idem justum secundum omnes politias, necesse et justitiæ esse differentias.

Habet autem dubitationem quando non acciderit hæc omnia circa eumdem, quomodo oportet facere divisionem : puta si militaris quidem aliquis fuerit, nequam autem, et non politiæ amicus; alius autem justus et amicus, qualiter oportet fieri electionem.

Videtur autem quod oportet respicere ad duo : quo plus participant omnes, et quo minus : propter quod in militia quidem ad experientiam magis virtute : minus enim militia participant, epiichia autem plus. In custodia autem et cameratione contrarium : ampliori enim virtute indiget quam qualem multi habent. Scientia autem communis omnibus.

Dubitabit autem utique aliquis si potentia existerit politiæ, et amor, quid opus est virtute? faciunt enim, quæ expediunt, per ipsa duo.

Aut quia contingit eos qui hæc duo habent incontinentes esse, quare quemadmodum, et ipsis non serviunt scientes, et amantes ipsas, sic et ad commune nihil prohibet quosdam se habere.

Simpliciter autem quæcumque in legibus, ut conferentia dicimus politiis, omnia hæc salvant politias.

Et quod sæpe dictum est maximum elementum, ut valentior sit multitudo quæ vult politiam quam quæ non vult.

Præter autem omnia hæc, oportet non latere quod utique latet transgressas politias quod medium.

Multa enim eorum quæ videntur demotica solvunt democratias et oligarchicorum oligarchias. Qui autem putant hanc esse unam virtutem, trahunt ad excessum, ignorantes quemadmodum naris est transgressa quidem rectitudinem eam quæ pulcherrima ad aquilinum vel simum, sed tamen adhuc pulchra et gratiam habens ad aspectum, non tamen si intendat aliquis adhuc magis ad excessum : primo quidem abjiciet mediocritatem partis, finaliter autem ita quod neque narem faciet apparere propter excellentiam et defectum contrariorum. Eodem autem modo habet et de aliis partibus. Accidit itaque hoc et circa alias politias. Etenim oligarchiam et democratiam est, ut habetur sufficienter non ex existente optimo ordine : si autem aliquis intendat magis utramque ipsarum, primo quidem deteriorem faciet politiam, tandem autem neque politiam.

Propter hoc oportet non ignorare legislatorem et politicum qualia salvant demoticum et qualia corrumpunt democratiam et qualia oligarchiam ; neu-

est vel eos prohibere, qui rem profundant in muneribus sumptuosa et inutilia, ut sunt ludorum scenicorum, chori, lampadum certaminis cura, et si quæ alia hujusmodi spectacula.

In oligarchia vero egentium maxima cura habenda est, magistratus quæstui manifesti sunt, et graviore pœna sanciendum, si quis locupletum pauperibus, quam si quis ipsorum contumeliam intulerit; et hæreditates non donatione, sed jure cognationis ad hæredes debent pervenire, neque ad eumdem una plures hæreditates. Sic enim erunt magis æqualia patrimonia, et plures egentes possunt locupletes evadere.

Utile autem est quum in democratia tum in oligarchia, iis qui reipublicæ administrationis minus sunt participes, aliarum rerum aut æqualitatem aut primas partes dare, in democratia locupletibus, in oligarchia egentibus : veruntamen omnia imperia, in quibus totius reipublicæ consistit potestas, hæc solis iis, aut pluribus ex iis in quorum manu est respublica, committere.

Tria autem debent habere ii qui summos magistratus gesturi sunt : primum in præsentem reipublicæ statum benevolentiam; deinde ejus magistratus, quem gerunt, munerum obeundorum facultatem maximam : tertio loco virtutem et justitiam in unaquaque republica cujusque reipublicæ rationi accommodatam. Nam si non idem jus est in omnibus reipublicæ formis, justitia quoque differat necesse est. Habet autem res dubitationem, quando hæc omnia in eodem non concurrunt, qua ratione sit electio facienda ; verbi gratia, si quis ad rem militarem administrandam aptus sit, sed improbus atque erga rempublicam animo, rei tamen militaris imperitus, quomodo facienda sit electio.

Duo igitur videntur esse intuenda : cujus rei soleant esse omnes homines magis participes, et cujus minus. Quare in imperatore deligendo peritia ususque rei militaris potius quam virtus spectari debet : rariores enim exsistunt boni imperatores, quam viri boni. In custodia vero et quæstura, contrarium : majorem enim virtutem requirunt, quam qua vulgus hominum præditum est. Scientia vero omnium communis est. Sed quærat aliquis, si suppetat alicui muneris obeundi facultas, et studium reipublicæ, quid opus est virtute? his enim duobus instructus, faciet quæ sunt e republica. An quia evenire potest, ut qui hæc duo habent, sint incontinentes? Itaque quemadmodum quidam, quamvis sciant et se ipsos ament, sibi tamen non consulunt, ita fieri potest ut eodem modo nonnulli erga rempublicam sint animati.

Ceterum universe quæ legibus sancita, reipublicæ commoda esse dicimus, his omnibus respublicæ conservantur. Sed quod sæpe dictum est, caput est providere ut multitudo, quæ præsenti statu reipublicæ contenta est, potentior sit quam diversa. Sed præter hæc omnia non est ignorandum medium illud, quod nunc ignorant eæ respublicæ, quæ a recto deflexerunt. Multa enim quæ popularia videntur, democratias labefactant; multaque quæ sunt oligarchiæ consentanea, oligarchias.

Qui vero hanc unam virtutem esse existimant, hi ad excessum trahunt, magno scilicet errore. Quemadmodum enim nasus, qui a pulcherrima rectitudine in aduncum aut simum deflexit, adhuc tamen pulcher est et visu non injucundus; si quis autem immodice producat, primum mediocritatem partis sustulerit, ad extremum eo deducet, ut ne speciem quidem nasi habeat propter excessum et defectum contrariorum : eodemque modo de ceteris partibus corporis se res habet. Ita igitur in omnibus rebus publicis accidit.

Etenim certo quodam modo fieri potest ut oligarchia et democratia sint tolerabiles, etiamsi discesserint ab optimo reipublicæ statu. Quod si quis utramque earum magis intendat, primum quidem rempublicam deteriorem efficiet; ad extremum vero, ut nec respublica sit, efficiet. Quare non debet hæc ignorare scriptor legum et vir politicus, quales res populares conservent, qualesque perdant democratiam; eodemque modo quales res oligarchiæ con-

trum enim ipsarum continget esse et permanere sine divitibus et sine multitudine : sed quando æqualitas facta fuerit substantiæ, aliam necesse esse hanc politiam. Quare corrumpentes iis quæ secundum excessum legibus, corrumpunt politiam.

vementes, oligarchiam. Neutra enim earum potest sine locupletibus et plebe constare neque permanere : sed quum honorum sit æqualitas, alia respublica sit hæc necesse est. Itaque qui [alterutram partem] legibus modum excedentibus evertunt, ii respublicas evertunt.

Peccant autem in democratiis et in oligarchiis. Et in democratiis quidem demagogi ubi multitudo domina legum : duas enim faciunt semper civitatem pugnantes cum divitibus : oportet autem contrarium semper videri dicere pro divitibus, in oligarchiis autem pro populo oligarchicos. Et jurare contra quam nunc jurant oligarchicos. Nunc quidem in quibusdam jurant : et populo malignus ero, et consulam quodcumque habebo malum : oportet autem et existimare et simulare contrarium insinuantes in juramentis quod non injuste agat in populum.

Peccant autem et in democratiis et in oligarchiis : in democratiis quidem, ubi multitudo legum domina est, demagogi ; nam dum locupletes oppugnant, ex una duas civitates faciunt ; quum contrarium facere conveniat, ut semper pro divitibus dicere videantur, et vicissim pro populo in oligarchiis, qui student paucorum dominationi ; atque hos quos dixi oligarchiæ fautores, jusjurandum ei, quod nunc jurant, contrarium jurare. Nunc enim in nonnullis oligarchiis ita jurant : « inimicus ero plebi ; et in eam quidquid mali potero moliar : » quum oppositum ostentare atque simulare conveniat, ac jurejurando nullam se in plebem injuriam illaturos profiteri.

Maxime autem omnium dictorum ad permanendum politias, quod nunc negligunt omnes, scilicet erudiri ad politias. Profectus enim nullus utilissimarum legum, et conglorificatarum ab omnibus politizantibus, si non erunt assueti et eruditi in politia : siquidem leges demoticæ, demoticaliter : si autem oligarchicæ, oligarchicaliter. Quod quidem est in viro incontinentia, est et in civitate. Est autem erudiri ad politiam non hæc facere quibus gaudent oligarchizantes, et democratiam volentes ; sed quibus poterunt, ii quidem oligarchizare, ii autem democratizare, nunc autem in oligarchiis quidem principantium filii deliciantur ; qui autem egenorum, fiunt exercitati et laboriosi. Quare, et volunt magis et possunt insolescere.

Omnium autem eorum quæ dicta sunt, ad rerumpublicarum diuturnitatem maximum est id quod nunc omnes negligunt, puerorum nempe educatio reipublicæ consentanea. Legum enim vel utilissimarum et ab omnibus in republica viventibus comprobatarum nullus est usus, nisi cives erunt eis assuefacti atque ad eas eruditi in republica, si quidem leges sint populares, populariter ; in oligarchia vero oligarchiæ convenienter. Nam si in singulos homines cadit incontinentia, etiam in civitatem cadit.

Educari autem et institui convenienter reipublicæ, non est ea facere, quibus delectantur pauci imperium obtinentes, aut ii quibus democratia cordi est ; sed hoc, ea didicisse et agere posse, quibus poterunt illi oligarchiam obtinere, hi in democratia vivere. Nunc autem in oligarchiis eorum qui reipublicæ præsunt liberi deliciis et luxuria diffluunt, egentium vero filii exercitati et laboribus durati sunt. Itaque eo magis et volunt res novas moliri et possunt.

In democratiis autem, quæ maxime videntur esse democraticæ, contrarium conferentis consistit. Causa autem hujus, quia male definiunt quod liberum. Duo enim sunt quibus videtur democratia definita esse ; in id, quod populum esse dominum, et libertate. Quod quidem enim juste, æquale videtur esse : æquale autem quodcumque videatur multitudini, hoc esse dominans : liberum autem et æquale quodcumque voluit quis facere. Quare vivere in talibus democratiis unusquisque ut vult, et ad quod abundat, ut ait Euripides.

Hoc autem pravum : non enim oportet putare servitutem esse vivere ad politiam, sed salutem. Ex quibus quidem ergo politiæ transmutantur et corrumpuntur, et per quæ salvantur et permanent, ut simpliciter est dicere, tot sunt.

In democratiis vero iis quæ maxime populares esse videntur, contrarium atque quod reipublicæ conducit, institutum est. Hujus rei causa est, quod male definiunt libertatem. Duo enim sunt quibus democratia definiri videtur : tum eo, quod summa potestas penes majorem partem sit ; tum libertate. Nam quod justum est, id videtur esse æquum : æquum autem, ut quidquid multitudini visum sit, id ratum sit ; liberum autem et æquum, quidquid velis, facere. Itaque vivit unusquisque in talibus democratiis ut vult, et quo libido trahit, ut ait Euripides : quod vitiosum est. Nam vivere convenienter reipublicæ, non servitus, sed salus esse putari debet. Hæc igitur sunt, universum ut loquar, quibus mutantur respublicæ, et quibus intereunt, et quibus conservantur et permanent.

Postquam Philosophus declaravit causas et principia corruptionis et transmutationis rerumpublicarum et in universali, et in particulari, determinat in universali et in particulari causas elementa per quæ salvantur. Et primo dat intentum suum. Secundo prosequitur, ibi, « Primo quidem igitur etc. » Est autem intelligendum quod in dando elementa, per quæ salvantur respublica, non procedit sicut processit superius in dando causas destructionis earum : quia superius primo dedit causas destructionis et transmutationis rerumpublicarum in universali, secundo in particulari secundum unamquamque rempublicam divisim. Sed hic sic non facit ; sed simul dat elementa per quæ salvatur unaquæque respublica in generali et in particulari. Dans igitur intentionem suam dicit quod postquam determinatum est de causis et principiis transmutationis uniuscujusque reipublicæ in universali et particulari, consequenter determinandum est de salvatione uniuscujusque reipublicæ, determinando quæ sunt elementa, et in universali et in particulari, per quæ salvantur.

Deinde cum dicit « primo quidem »

Prosequitur. Et dividitur in duas. In prima ostendit unde possunt accipi elementa per quæ salvantur respublicæ. Secundo accipit ipsa, ibi, « In bene autem temperatis etc. » In prima dicit quod primo istud manifestum est, quod si habemus, quæ sunt causæ et principia per quæ corrumpuntur respublicæ, habemus quæ sunt causæ et principia per quæ salvantur. Et ratio hujus est, quia contrariorum contraria sunt principia. Sed corruptio et salvatio sunt contraria ; ergo habent contraria principia. Si ergo habemus quæ sunt principia transmutationis et corruptionis rerumpublicarum habemus quæ sunt principia salvationis, quoniam contraria.

Deinde cum dicit « In bene autem »

Accipit hujusmodi principia. Et est intelligendum quod respublica potest corrumpi vel destrui corruptione propinqua, vel remota. Et secundum hoc dividitur in duas. In prima dat elementa quæ præservant rempublicam a corruptione remota magis. Secundo dat elementa quæ præservant eam a corruptione propinqua, magis, ibi, « Salvantur autem etc. » Circa primam intelligendum quod respublica potest corrumpi corruptione remota tripliciter. Primo propter negligentiam ejus quod parvum est. Secundo propter persuasionem adulatorum. Tertio propter malum modum ordinis reipublicæ. Et secundum hoc dividitur pars ista in tres. In prima dat elementa per quæ salvatur a corruptione quæ est per negligentiam ejus quod est parvum. Secundo illa per quæ salvatur a corruptione quæ est per adulationem. Tertio illa per quæ salvatur ab ea quæ est propter malum ordinem. Et incipit secunda ibi, « Deinde non credere etc. » Tertia ibi, « Adhuc autem videre etc. » In prima dicit quod in omnibus rebuspublicis bene mixtis hoc oportet observari, quod non fiat transgressio in aliquo; et maxime quod non fiat secundum hoc quod est modicum. Aliquando enim contingit quod subintrat talis seditio, quæ fit secundum modica, et latet propter ejus paucitatem, vel non curatur. Et si negliguntur hujusmodi prævaricationes, facient unam magnam prævaricationem, quæ corrumpet rempublicam. Sicut enim parvæ expensæ frequenter factæ corrumpunt totam substantiam alicujus, sic parvæ et modicæ prævaricationes frequenter factæ corrumpunt totam rempublicam. Hujusmodi autem corruptio latet sæpe, quia non fit simul secundum magna, sed fit paulatim et secundum modica. Mens enim quandoque paralogizatur, hujusmodi enim parvæ prævaricationes paralogizantur ipsam, sicut quædam oratio sophistica. Arguit enim sic penes seipsum. Si unaquaque prævaricatio parva est, et omnes parvæ sunt : sed istud verum est uno modo, alio modo non est verum : quia totum et omnia simul sumpta, non sunt parva, sed divisim sumpta parva sunt. Dicendum est igitur, quod ly omnes potest teneri collective vel divisive : si divisive, vera est : omnes enim prævaricationes divisim sumptæ parvæ sunt : si collective, falsum est ; omnes enim conjunctæ non sunt parvum quid, sed magnum. Et tunc concludit quod unum elementum est, ut caveatur ne fiat aliqua transgressio vel prævaricatio.

Deinde cum dicit « deinde non »

Ponit documentum quod præservat a corruptione quæ fit per persuasionem adulatorum. Adulatores enim suadent multitudini quæ placent illi ; et non suadent propter bonum multitudinis sed propter bonum suum. Unde contingit quod talia quandoque suadent ex quibus corrumpitur respublica ; et ideo dicit Philosophus, quod deinde cavendum est ne aliquis credat adulatoribus qui conjungunt, se multitudini gratia sophismatis, hoc est ut decipiant Quod autem istis non sit credendum, apparet : nam ex operibus possunt argui. Secundum autem quod dicit Philosophus decimo *Ethicorum*, de his quæ sunt in passionibus et actionibus sermones minus sunt credibiles operibus. Et ideo si suadeant aliquid et faciunt contrarium, magis credendum est operibus ipsorum quam persuasionibus. Quæ autem et qualia sunt per quæ apparenter adulatores decipiunt, dictum est prius.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit tertium elementum quod præservat a corruptione quæ est propter inordinationem vel in seipsis, vel in aliis. Et primo proponit quoddam manifestum contingens in multis. Secundo ex illo concludit elementum suum, ibi, « Propter quod si plures etc. » In prima dicit quod iterum manifestum est et potest videri quod quædam respublicæ mansivæ sunt, non quia sint recte ordinatæ, sicut status optimatum simplex ; sed quia principantes bene utuntur, et his quæ sunt in republica, et his quæ sunt extra. His autem quæ sunt sub republica, non faciendo injustitiam contra illos qui sunt extra rempublicam et vocando ad rempublicam eos qui sunt principaliores et meliores in multitudine, et faciendo injuriam quæ est per dehonorationem his qui sunt ambitiosi honoris ; vocando etiam populares ad officia et actus, in quibus possint lucrari ; et in bene se habendo ad invicem et populariter, ita quod principantes æqualiter inter se recipiunt. Sicut enim populares quærunt quod æquale et justum est in republica illa, sic non solum justum sed expediens est, principantes in statu paucorum æqualiter recipere ; et quando ista contingunt, dato quod respublica non sit recte ordinata mansiva est multum.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit elementum suum. Et dicit quod propter hoc, quod similes debent æqualiter recipere, si plures sint similes et æquales in republica, plura sunt introducenda, quæ in statu populari statuta sunt et ordinata. Verbi gratia lege statutum est in statu populari, quod principatus sint breves, puta sex mensium, vel alicujus parvi temporis, et non amplioris : et istud accipiendum est, si sint plures similes in republica. Et rationem ejus duplicem assignat. Prima est, quod ubi sunt similes, oportet æqualiter recipere ; ergo ut omnes possint attingere ad principatum, oportet accipere legem illam : sic enim omnes poterunt attingere ad principatum ; quia ex quo non durabit principatus nisi per sex menses, multi poterunt succedere in eo. Hoc autem quod similes æqualiter recipiunt, populare est ; et ideo in republica in qua sunt plures similes, aliqua popularia ordinanda sunt ; propter quod in talibus, in quibus sunt multi similes, fiunt duces populi, sicut dictum est prius. Alia ratio est, quia si statuatur quod principatus non duret nisi per sex menses, tunc status paucorum et optimatum minus incident in potentiam, idest in aliam speciem status paucorum, in quo valde pauci principantur, divites valde, et non secundum legem. Et ratio est quia non est facile aliquem consimiliter malignari in pauco tempore et in multo, quoniam in statu paucorum et populi, propter hoc fiunt tyrannides. Quia aut in utraque assumuntur illi qui excellunt alios tyrannizantes ; sicut in statu populari, duces populi ; in statu paucorum, potentes valde : aut quia illi, qui habent principatus excellentes, multo tempore principantur.

Deinde cum dicit « salvantur autem »

Ponit principia per quæ salvantur respublicæ a corruptione propinqua. Et primo ponit unum commune. Secundo ponit plura specialia, ibi, « Adhuc insignium contentiones etc. » In prima dicit quod non solum salvantur respublicæ quia sunt remotæ a principiis corrumpentibus ipsas ; sed etiam quandoque salvantur, quia sunt prope ; et hoc, quia qui timent de transmutatione reipu-

blicæ tenent eam quantum possunt. Et ideo principantes qui curam habent de republica oportet ordinare et procurare timores, ut possint conservare rempublicam et nihil corrumpatur eorum quæ ad rempublicam ordinantur: sicut debent ordinare propter conservationem reipublicæ ut cives custodiant de nocte, et prædicere quod illud quod longe est, sit prope, ut quod maxime sint prope, et debent præcipere quod sint parati ad arma: quia cives et etiam populares videntes talia timebunt, et observabunt melius rempublicam.

Deinde cum dicit « adhuc insignium »

Ponit documenta specialia. Et est intelligendum quod respublica corrumpitur aliquando propter honores, vel inhonorationes, aliquando propter insolentias civium, aliquando propter lucrum vel damnum, aliquando propter impotentiam, aliquando corrumpitur propter ineruditionem et mansuefactionem. Et secundum hoc ista pars dividitur in quinque. In prima ponit documenta quæ præservant a corruptione quæ fit propter honores vel inhonorationes. In secunda ponit documentum quod præservat a corruptione quæ fit propter insolentias civium, ibi, « Quoniam autem et propter proprias. » In tertia ponit documentum per quod præservatur respublica a corruptione quæ fit propter damnum et lucrum, ibi, « Maximum autem. » In quarta ponit documentum quod præservat a corruptione quæ est propter impotentiam, ibi, « Et quod sæpe dictum est. » Quinto ponit documentum quod præservat a corruptione quæ accidit propter ineruditionem et mansuefactionem, ibi, « Et maxime quidem tentare. » Prima in tres: quia respublica potest tripliciter corrumpi propter honores et inhonorationes. Primo propter contentionem eorum qui sunt honorabiles in civitate. Secundo propter distributionem honorum. Tertio propter intentum honoris præter proportionem: et secundum hoc dividitur in tres. In prima ponit documentum quod præservat a corruptione quæ fit propter contentionem eorum qui sunt honorabiles in civitate. Secundo ponit documentum quod præservat a corruptione quæ fit propter distributionem honorum, ibi, « Ad eam autem. » Tertio ponit documentum quod præservat a corruptione quæ fit propter incrementum honoris præter proportionem, ibi, « Commune. » In prima dicit quod cum respublica aliquando corrumpatur propter contentionem insignium, et eorum qui sunt honorabiles, cavendum est per leges et per alia statuta ne accidant tales contentiones; et si acciderint, curandum est qualiter possint sedari. Similiter cavendum est quod illi qui non sunt in contentione, non ponantur in ipsa. Ista enim est principium multorum magnorum malorum. Ad civem autem pertinet cognoscere malum in principio, non ad quemcumque alium: et ideo in principio cives debent obviare huic contentioni: quia secundum quod dictum est superius, contentiones divitum valde de facili invalescunt.

Deinde cum dicit « ad eam autem »

Ponit secundum documentum quod præservat a corruptione quæ fit propter distributionem honorum: et dividitur in duas. In prima ponit elementum. In secunda tangit inconveniens quod accidit propter defectum hujus, ex quo apparet ratio dicti ibi, « In oligarchiis enim. » In prima intelligendum quod respublica omnis in principio instituta fuit in aliquo ordine, ut quod principatus duret per annum vel biennium, et quod habentes tantas divitias, vel tantum honorati, attingant ad principatum, vel aliud hujusmodi. Contingit autem recedere ab isto ordine vel secundum excessum, vel secundum defectum: remanente tamen illa republica. Dicit igitur quod, cum in republica aliquando fiat transmutatio propter honorabilitatem, sicut in statu paucorum et republica secundum intentionem et remissionem, et hoc manente eadem republica, expedit considerare ordinem, qui nunc est in civitate, conferendo ad statum in quo respublica fuit instituta a principio: puta si in aliqua fuit institutum in principio quod principatus duraret per annum, considerare ad istud tempus; in majoribus autem ad triennium vel ad quinque annos. Et tunc considerandum est, si excessus ab illo quod fuit a principio institutus sit multiplex, et si defectus sit submultiplex. Et si quidem recessus sit multiplex, remittendus est: et si sit defectus, intendendus est secundum proportionem debitam secundum primam institutionem, lege posita quod liceat intendere et remittere honorabilitates quando videbitur faciendum.

Deinde cum dicit « in oligarchiis »

Ostendit inconveniens quod accidit propter defectum hujusmodi. Et dicit quod ubi ita fiat sicut dictum est in statu paucorum et republica, continget rempublicam transmutari in paucorum potentiam; et paucorum potentiam magis remissam in speciem illam quæ dicitur potentatus, in qua principantur valde divites et secundum sententias proprias, non secundum legem quæ pessima est: et hoc, si fiat excessus secundum superabundantiam; si autem fiat remissio, ex republica fiet status popularis; ex paucorum vero, respublica vel popularis status.

Deinde cum dicit « commune autem »

Ponit elementum quod præservat a corruptione quæ est propter incrementum honoris præter proportionem: et dividitur in duas. In prima ponit documentum. In secunda adjungit aliud secundum documentum quod præservat a corruptione quæ est propter excessum potentiæ, ibi, « Et maxime quidem. » In prima dicit quod istud est commune in statu populari et paucorum, et universaliter in omni republica ad salvationem, quod non permittatur aliquis crescere secundum aliquam dignitatem præter proportionem vel dignitatem; sed dandi sunt parvi honores secundum multum temporis magis, quia magni valde et secundum breve tempus. Et ratio hujus est: quia civitates propter hujusmodi excellentias præter proportionem, corrumpuntur. Iterum non omnes possunt ferre bonam fortunam: hoc enim est virtuosi: sicut enim dicit Philosophus in quarto *Ethicorum*, sine virtute non est facile ferre moderate bonas fortunas. Et ideo si dentur alicui non virtuoso honores præter proportionem ad alios, et ad dignitatem ipsius gravabit eos, et destruet civitatem. Si autem non fiat ita semper, sed dentur alicui a casu, vel propter aliquam causam tales honores, et simul non simul auferendi sunt omnes: sed paulatim, et secundum modica: paulatim enim adimentes nihil videbitur sibi adimere; modica enim parum reputantur.

Deinde cum dicit « et maxime »

Ponit documentum quod præservat a corruptione, quæ est propter excessum potentiæ, propter similitudinem ad præcedens. Et dicit quod maxime ordinandum est a legibus, vel alio quocumque convenienti quod nullus fiat multum

excellens præter proportionem in potentia, nec amicorum, nec pecuniarum : tales enim potentiæ de facili, sicut dictum est in tertio hujus, possent corrumpere civitatem : si autem non sic ordinetur semper, sed contingat aliquem vel aliquos excedere alios in potentia, tunc ordinandum est quod habeat mansionem divisam a civitate, quia tunc minus poterit gravare civitatem.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Tangit documentum quod præservat a corruptione, quæ fit propter insolentias civitatis. Et quia exultatio et elatio propinquæ sunt insolentiæ, quæ est ab elatione, adjungit elementum contra exultationem et elationem, ibi, « Et quod jucundum. » In prima intelligendum est quod vita uno modo dicitur anima, quæ est principium operationis, secundum quod dicimus, anima et vita sunt idem : alio modo dicitur vita operatio, cujus anima est per se principium. Tertio modo dicitur conversatio in qua aliquis assuetus est, et quæ delectat ipsum : et sic accipit hic Philosophus vitam ; et dicit, cum cives insolescant et declinent a republica propter proprias vitas, oportet ordinare quemdam principatum, qui consideret quis insolenter vivit in civitate, et nocivus est ad rempublicam ; sicut sunt illi, qui multum expendunt in civitate et nescitur unde habeant : ut puta in statu populari, qui nocui sint : similiter etiam in statu paucorum, et sic de aliis rebuspublicis. Si enim tales dimittantur, erit detrimentum civitatis. Cum enim nimis expendant cum substantia eorum finita sit, oportebit eos injuriari et accipere ab aliis.

Deinde cum dicit « et quod »

Adjungit aliud documentum contra exultationem et elationem. Et dicit quod cum per exultationem et elationem accidant dissensiones in civitate, et insolentiæ, diligenti remedio providendum divisim, et sigillatim observandum est. Si enim dimittantur qualitercumque se habere, ut voluerint, in hujusmodi ludis et exultationibus, fient ad reipublicæ bonum cives insolentes, et bona sua expendent secundum quod non oportet. Unde accidet quod oportebit accipere undecumque : et propter hoc cavendum est qualiter fiant. Est autem remedium ad hoc quod semper in hujusmodi actionibus et elationibus accipiantur partes oppositæ, et virtuosi ponantur cum multitudine, ut per virtutem multitudinis excessus reprimatur. Similiter ponendi sunt pauperes cum divitibus, ut excessus eorum ad invicem reprimatur. Et si multitudo misceatur cum divitibus, adjungendi sunt medii. Et si una pars vellet excedere, alia pars cum mediis reprimet eam : per hoc enim destruuntur seditiones, quæ fiunt propter inæqualitatem : quia si divites velint excedere, egeni turbantur contristantes, et seditionem procurant ; per medios autem istud sæpe sedatur.

Deinde cum dicit « maximum autem »

Tangit elementum quod præservat a corruptione quæ est propter damnum et lucrum ; et dividitur in duas partes. In prima ponit elementa specialia præservantia a corruptione, quæ est propter damnum et lucrum. In secunda ponit documentum magis generale, ibi, « Simpliciter autem quæcumque in legibus etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda ostendit quot exiguntur ad perfectionem principatus ratione cujusdam dicti, ibi, « Tria autem quædam oportet. » Prima in duas. In prima ponit elementum generale quantum ad omnes respublicas. In secunda ponit elementa particularia quantum ad quasdam determinate, ibi, « Oportet autem in democratiis. » Prima in duas. In prima ponit documentum. In secunda manifestat, ibi, « Hoc autem maxime in oligarchiis etc. » In prima dicit quod documentum maximum in omni republica ad salvandum ipsam est ordinare et videre, ne principatus sit lucrativus : quod potest exponi dupliciter. Uno modo, quod principatus non vendatur ; quia si venderetur, tunc qui plus haberet in pecuniis, plus haberet de principatu quod est inconveniens. Alio modo potest sic exponi quod principatus non sit lucrativus, hoc est quod principans ex principatu non lucretur.

Deinde cum dicit « hoc autem »

Manifestat ex utilitate quæ sequitur in paucorum et populari statu. Et ideo primo ostendit quod hujusmodi documentum sit utile. Secundo qualiter potest fieri quod principatus non sit lucrativus, ibi, « Et ubi non furentur. » Prima in duas. Primo manifestat ex utilitate quæ sequitur in paucorum statu. Secundo ex utilitate quæ sequitur in populari et optimatum statu, ibi, « Singulariter autem est. » In prima dicit quod istud documentum maxime expedit in paucorum statu : quia si divites principantur, et nihil lucrentur propter principatum, tunc populares si excludantur a principatu, non indignabuntur nec tristabuntur, immo gaudebunt si permittantur vacare circa propria negotia. Si autem credant quod ex principatu lucrentur aliqua furantes bona, tristabuntur propter duo. Primo, quia non participabunt principatu, et tunc reputabunt se inhoratos. Secundo, quia non habebunt lucrum sicut alii et tunc movebunt seditiones contra divites. Quare manifestum est quod expedit multum in paucorum statu ordinare principantes ex principatu nihil lucrari.

Deinde cum dicit « singulariter autem »

Manifestat ex utilitate quæ sequitur in optimatum et populari statu ; et dividitur in duas secundum duas utilitates quas ponit. Secunda, ibi, « Quare accidit etc. » In prima dicit quod si istud statuatur, scilicet quod principantes nihil lucrentur ex principatu, contingit eamdem rempublicam simul esse optimatum et popularem : si enim hoc statutum fuerit, et insignes et divites et populares habebunt ea quæ volunt habere : hoc autem pertinet ad popularem statum, scilicet quod omnibus liceat principari. Quod autem insignes principentur, pertinet ad optimatum statum. Ista autem contingent si nihil lucrentur ex principatu : quia pauperibus licebit principari : sed nolunt eo quod non est lucrum : sed magis volunt vacare circa propria negotia. Sed divites poterunt principari, quia non indigent bonis communibus, nec propter curam propriam poterunt impediri. Quare manifestum est quod utrique habebunt quæ volunt : his autem sic se habentibus, bene simul salvantur popularis et optimatum status. Quare manifestum est quod expedit ordinare principantes nihil lucrentur ex principatu.

Deinde cum dicit « quare accidet »

Ponit secundam utilitatem. Et dicit quod si ita ordinetur quod nihil lucrentur divites ex principatu, accidet quod egeni erunt divites, quia poterunt curare de propriis. Insignes autem non subjicientur deterioribus. Hoc autem maxime appetunt isti, scilicet non subjici, illi vero divites fieri : quare erit pax et concordia in civitate : hæc autem sunt causa salutis civitatis : quare

manifestum est quod expedit sic ordinari quod nihil lucrentur ex ipso principatu.

Deinde cum dicit « et ubi non »

Declarat qualiter contingit lucri principatum in talibus, per duo documenta. Et dicit quod ne principantes furentur bona communia, ordinandum est quod communis pecunia tradatur in præsentia omnium civium, et quod habeantur exempla, sive litteræ super his quæ reponuntur apud societates, vel contubernia, vel aliquas tribus : sic enim non poterunt furari de bonis communibus. Secundum documentum est quod bene fieri ordinentur honores qui fiunt eis, et reverentiæ ; puta si veniat ad civitatem quod recipiatur cum magna reverentia et solemnitate, et alia hujusmodi : sic enim minus appetent bona communia.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ponit documenta particularia, per quæ salventur popularis et paucorum status a corruptione quæ est a divitibus et propter damnum. Et primo ponit illa documenta. Secundo declarat quod expedit utrisque, scilicet populari et paucorum statui, ibi, « Expedit autem. » Prima in duas. Primo ponit documentum quantum ad popularem statum. Secundo quantum ad paucorum, ibi, « In oligarchia autem. » In prima dicit quod ut salvetur popularis status, oportet non solum quod possessiones non sint æquales, sed plus habeant divites quam pauperes : immo etiam de fructibus oportet quod non sint æquales, sed quod plus participent divites ; quia aliter divites movebunt seditionem, et contingere poterit quod corrumpetur respublica : quod patet in quibusdam rebuspublicis. Sed istud magis est ordinandum quod nullus faciat expensas et oblationes sumptuosas et non utiles, puta choreas et ludos, et aliæ tales expensæ debent prohiberi in civitate et consimiles, quia non sunt utiles, immo sunt nocivæ.

Deinde cum dicit « in oligarchia »

Ponit documentum quantum ad paucorum statum : et ostendit quid oportet facere ne pauperes moveantur contra divites. Et dicit quod in paucorum statu oportet principantes habere multam curam de pauperibus, et est expediens ut dentur eis principatus, ex quibus possint aliqua habere. Et si aliquis dives injuriatus fuerit alicui pauperi, magis puniatur quam si alicui diviti : sic enim non facient pauperes seditiones contra divites. Iterum oportet ordinare quod hæreditates perpetuo distribuantur, et secundum genus, non secundum dominationem, et ad tempus. Et oportet ordinare quod unus non habeat plures hæreditates quam unam. Et ratio hujus est, quia sic possessiones erunt magis æquales (quod appetunt populares) et plures pauperes poterunt ad abundantiam necessariorum pertingere ; et si sic fiat, salvabitur magis paucorum status.

Deinde cum dicit « expedit autem »

Ostendit quid expedit communiter in utraque republica : et dicit quod hoc expedit in populari et paucorum statu quod si bona aliquorum per sententiam alicujus magistratus in communi distribui debent, distribuantur illa plus illis qui non attingunt ad rempublicam ; in populari statu quidem divitibus, in paucorum vero statu pauperibus. Verumtamen si magistratus sint in quibus sit plurimum auctoritatis, non debent distribui illis qui non attingunt ad principatum in populari statu, scilicet divitibus ; sed debent attribui divitibus in paucorum, multitudini in populari. Sed in omnibus aliis istud habet veritatem quod quæ veniunt ad commune, debent distribui his qui attingunt ad rempublicam : sic enim optime salvatur utraque respublica.

Deinde cum dicit « tria autem »

Declarat quæ requiruntur ad perfectionem principantis in principali principatu. Et primo facit hoc. Secundo movet quasdam dubitationes, ibi, « Habet autem dubitationem. » In prima dicit quod debentem perfecte principari principali principatu, tria oportet habere. Primum est amor principatus : oportet enim, si perfecte debeat principari quod diligat principatum. Et ratio hujus est quia perfecte principans debet habere prudentiam ; quia prudentia est recta ratio agibilium. Princeps autem cum habet regere alios, oportet quod habeat rectam rationem de agibilibus. Quare oportet quod habeat prudentiam perfectam. Sed prudentiam non potest habere, nisi habeat appetitum rectum ad finem ; hoc autem non potest esse, nisi diligat finem et ea quæ sunt ad finem, secundum quod hujusmodi principatus principium est eorum quæ ordinantur ad finem reipublicæ. Quare manifestum est quod bene principantem oportet habere amorem ad principatum et rempublicam. Secundo oportet quod habeat potentiam respectu operum principantis, quæ maxima sunt. Et hoc patet : princeps enim habet dirigere in finem reipublicæ subditos. Inter autem subditos, quidam sunt bene persuasibiles ratione ; et quantum ad tales non est opus coactione : alii autem sunt, quibus non de facili suadetur a ratione, sed sunt inobedientes et insolentes ; et pro talibus indiget potentia coactiva : coercere autem et punire non potest, nisi habeat potentiam : quare manifestum est quod oportet quod habeat potentiam. Tertio oportet quod habeat virtutem : et hoc apparet ex dictis : oportet enim principantem habere prudentiam : hoc autem non est, nisi habeat appetitum rectum, Sed rectitudo appetitus est per virtutem moralem. Quare oportet quod habeat virtutem et justitiam secundum quamlibet rempublicam. In qualibet enim republica intenditur æquale secundum aliquam dignitatem propriam ei : et ideo in unaquaque republica oportet esse justitiam secundum illam rempublicam. Et dico secundum illam rempublicam : quia non est eadem justitia secundum unamquamque. Et hoc apparet : ratio enim habitus ex objecto sumitur : objectum vero justitiæ justum est : ergo ratio justitiæ sumitur ex ratione justi. Sed justum non est idem secundum unamquamque politiam, sed sunt diversæ differentiæ ejus : ergo justitia non erit eadem secundum unamquamque rempublicam, sed erunt diversæ differentiæ illius.

Deinde cum dicit « habet autem »

Movet dubitationes ; et dividitur in duas, secundum quod movet duas. Secunda ibi, « Dubitabit autem utique etc. » Prima in duas. In prima movet dubitationem. In secunda solvit ibi, « Videtur autem oportere etc. » In prima dicit quod dubitationem habet, si unus et idem non habeat ista omnia ; sed unus habeat unum tantum, alius aliud ; cui attribuetur principatus? Verbi gratia si sit unus qui habeat potentiam militarem, sed sit sine virtute, nequam et reipublicæ inimicus ; alius autem qui sit virtuosus, et diligat rempublicam impotens autem, cui attribuetur principatus? utrum ei qui habet potentiam militarem,

sed est sine virtute et nequitiosus, et non diligat principatum ; aut ei qui virtutem habet et diligit principatum, sed non est militaris ?

Deinde cum dicit « videtur autem »

Solvit istam dubitationem ; et dicit quod in electione principis oportet considerare ad duo : scilicet ad illud quo plus possunt cives attingere ad finem principatus, et ad illud quo minus. Et ratio hujus est, quia principatus rationem sumit ex fine ; et ea quæ sunt ad finem sumunt ex fine. Et ideo ille est assumendus in principem, qui habet illud secundum quod possunt magis pertingere ad finem reipublicæ. Et propter hoc in militia sive ducatu exercitus magis considerandum est ad experientiam quam ad virtutem. Quia per experientiam in armis, possunt magis pertingere ad finem reipublicæ quam per virtutem. Virtuosi autem minus experti sunt, ut frequenter, in talibus, sunt tamen meliores multum. Et ideo ad talem principatum magis debet eligi ille qui habet experientiam cum sola prudentia imperfecta, quam ille qui habet virtutem perfectam et non habet experientiam. Sed in custodia sive in regimine civitatis et in administratione ærarii, debet eligi ille qui habet virtutem ; quia in tali principatu requiritur magis virtus quam experientia quam multi habent. Scientia autem est communis omnibus : oportet enim quod habeant scientiam principes et in ducatu exercitus, et in regimine civitatis : aliter enim non possunt dirigere in finem intentum ea quæ sunt ad finem.

Deinde cum dicit « dubitabit autem »

Movet secundam dubitationem. Et primo movet eam. Secundo solvit, ibi, « An quia etc. » In prima dicit quod dubitabit aliquis, siquis diligat rempublicam et potentiam habeat, ad quid necessaria est virtus ? Non enim videtur quod sit necessaria ; quia per alia duo, scilicet potentiam et amorem, videtur quod possint fieri ea quæcumque expediunt ad principatum.

Deinde cum dicit « aut quia »

Solvit dubitationem ; et dicit quod cum potentia et amore ad principatum requiritur virtus si debeat bene et perfecte regi : quia habentes potentiam civilem et amorem reipublicæ, contingit esse sicut incontinentes, hoc est sic esse dispositos ad rempublicam, sicut incontinens est ad seipsum ; ergo sicut erat de incontinente, sic est de istis. Nunc autem sic est quod incontinens ; quamvis habeat rectum judicium et scientiam de agibilibus et amorem sui, nihilominus tamen prosequitur concupiscentias et motus passionum. Et sic non proficit ei scientia quam habet de agibilibus. Sic igitur erit de istis quod quamvis diligant principatum et habeant potentiam, quia tamen non habent virtutem, per quam regulent suas operationes, deficient et male se habebunt in principatu.

Deinde cum dicit « simpliciter autem »

Dat unum documentum generale et dicit quod simpliciter illa de quibus sunt leges quæ conferunt ad rempublicam salvant rempublicam. Leges enim sunt de conferentibus ad rempublicam : talia vero salvant eam ; et ideo de quibuscumque sunt leges salvant rempublicam.

Deinde cum dicit « et quod »

Postquam Philosophus posuit elementum per quod salvatur respublica a corruptione quæ est propter lucrum, nunc ponit elementum per quod salvatur a corruptione quæ est propter impotentiam. Et primo ponit elementum. Secundo adjungit aliud circa hoc propter convenientiam, ibi, « Præter hæc etc. » In prima dicit quod maximum et valde magnum documentum ad salvandum rempublicam est procurare, ut pars illa quæ diligit et vult salvationem reipublicæ sit valentior et potentior quam alia quæ non vult nec diligit : sic enim vel quam maxime durabit respublica.

Deinde cum dicit « præter autem »

Adjungit circa hoc aliud documentum contra excessum a medio. Circa quod duo facit. Primo ponit elementum. Secundo ex hoc concludit aliud quod speciale est in populari statu, ibi, « Peccant autem etc. » Prima in tres. In prima ponit documentum. Secundo assignat rationem, cum dicit, « Multa enim etc. » Tertio cum dicit, « Propter hoc etc. » concludit elementum declaratum. In prima dicit quod præter omnia elementa quæ dicta sunt, oportet non latere, scilicet quid est medium et proportionale, per quod salvatur respublica, ut conservetur et non fiat transgressio ab eo : excessus enim ab hujusmodi medio causa est transgressionis factæ in pluribus.

Deinde cum dicit « multa enim »

Assignat rationem documenti ; et dicit quod bene oportet salvare medium, quia videmus quod multa quæ apparent esse popularia, corrumpunt popularem statum propter hoc quod recedunt a medio. Similiter multa sunt quæ corrumpunt paucorum statum, quæ videntur esse paucorum. Qui autem credunt esse virtutis opus intendere quantumcumque ea quæ videntur salvare unamquamque rempublicam, puta credentes opus virtutis popularis esse quantumcumque intendere popularia, et paucorum statui intendere facientia ad statum paucorum omnia quantumcumque, declinant a medio secundum excessum et corrumpunt volentes salvare. Sicut enim est in partibus corporis, sic est in republica. Sic autem est in partibus corporis quod est aliqua determinata commensuratio partium secundum quam partes pulcherrime se habent. Sicut naris ; quæ si parum transgressa est ad simum vel aquilinum, adhuc pulchra est et gratiosa in aspectu ; si tamen plus declinet ad excessum vel defectum, primo contingit declinare a media ratione in qua manet forma naris. Finaliter autem tantum contingit declinare quod non contingit remanere formam naris propter excellentiam vel defectum. Eodem modo se habet in aliis partibus corporis. Similiter se habet circa alias respublicas : contingit enim popularem et paucorum statum esse in ordine optimo secundum illas respublicas ; si autem aliquis declinet, vel secundum intentionem, vel secundum remissionem, faciet rempublicam pejorem. Tantum autem poterit intendere vel remittere quod corrumpet ipsam omnino. Et sic manifestum est quod ad salvationem reipublicæ oportet considerare quid est medium in quo salvatur respublica.

Deinde cum dicit « propter hoc »

Concludit elementum jam declaratum ; et dicit : propter hoc quod quædam popularia corrumpunt statum popularem, et quædam ad statum paucorum pertinentia corrumpunt paucorum statum, oportet legislatorem et civem non ignorare quæ et qualia pertinentia ad statum paucorum, evertant statum paucorum et popularia popularem. Nulla enim istarum potest esse sine divitibus et sine pauperibus. Sunt enim de integritate reipublicæ multitudo et divitiæ :

propter quod si aliquis voluerit adæquare substantias omnino, et ita omnes æqualiter esse divites, non remanebit eadem respublica, sed corrumpetur. Et sic manifestum est quod illi qui procedunt excedendo legibus ad hoc dicentibus, transmutant et corrumpunt rempublicam.

Deinde cum dicit « peccant autem »

Ponit elementum speciale ad salvandum popularem et paucorum statum, et dicit quod adhuc manifestum est quod in paucorum et populari statu est error. In populari quidem peccant ductores populi in statu populari, scilicet in quo tota multitudo velut monarchia quadam dominatur, non secundum legem : ductores enim puguantes contra divites dividunt civitatem in duo : adulantes enim multitudini movent eam contra divites : hoc autem non est faciendum si debeat popularis status salvari : sed multitudo pro divitibus debet videri facere quod volunt. Sic enim salvari poterunt. In paucorum statu similiter peccat paucorum potentia opprimens multitudinem ; ex quo contingit corruptio paucorum status. Et ideo si debeat salvari, oportet paucorum potentiam videri facere pro populo : et facere juramenta contraria eis quæ faciunt : consueverunt enim paucorum status potentiæ cum instituuntur in principatibus jurando dicere : Juro quod populum odio habebo, et consilio annitar, ut male habeat. Similiter in populari statu, jurat populus : malignus ero divitibus et consulam quæ illi mala esse sciam. Hoc autem non est faciendum. Sed oportet opinari contrarium esse faciendum, et insinuare in juramento quod potentes paucorum non facient injustum populo. Et populus debet jurare quod non injuste aget contra divites.

Deinde cum dicit « maximum autem »

Ponit elementum quod universaliter salvat rempublicam a corruptione quæ est propter ineruditionem et inassuefactionem. Et primo facit hoc. Secundo reprobat quoddam observatum in populari statu, ibi, « In democratiis autem etc.» In prima dicit quod inter omnia elementa maximum et efficacissimum ad salvandam rempublicam quod modo omnes eligunt, est, scilicet erudiri in legibus et in eis quæ ordinantur ad rempublicam, et assuefieri in illis. Ratio autem quare oportet assuefieri in illis, est quia illa in quibus homines sunt assueti delectabilia sunt eis, et magis placent et magis diliguntur. Quæ autem magis diliguntur, magis salvantur. Si igitur assueti fuerint homines in his quæ sunt reipublicæ, plus diligent et delectabuntur in illis, et sic conservabunt eam. Si autem non assueti et eruditi fuerint in republica et in legibus significantibus ordinem reipublicæ, puta si degentes in paucorum statu non fuerint assueti et eruditi legibus paucorum, et populares legibus status popularis, nulla utilitas erit eis ex legibus bonis et gloriosis existentibus. Sic enim continget esse in tali civitate, in qua sunt leges optimæ, et tamen cives non sunt assuefacti in illis, sicut est in incontinente. Sic autem est in incontinente quod quamvis habeat rectum judicium rationis aliquo modo ; quia tamen sequitur impetum passionum, non proficit sibi rectitudo rationis. Similiter in proposito, quamvis civitas habeat bonas leges, si tamen non sunt cives assueti et eruditi in illis, non proficient in eis, quia non operabuntur secundum illas. Sunt autem erudiendi et assuefacere debent non in illis ad quæ si possunt pertingere delectabuntur tam pauci potentes quam populares ; sed in illis in quibus eruditi poterunt observare rempublicam ; ut populares illis per quæ poterunt vivere populares et servare popularem statum. Paucorum potentes in illis per quæ poterunt observare paucorum statum, et vivere secundum illum. Nunc autem in civitatibus accidit contrarium : quia in paucorum statu, filii divitum nutriti sunt in deliciis, et inclinantur ad eas, et in illis delectantur ; pauperes autem assueti sunt in laboriosis. Propter quod manifestum est quod filii divitum et pauperum volunt et possunt et magis vivere insolenter quantum ad rempublicam. Propter quod manifestum est quod in talibus non sunt erudiendi.

Deinde cum dicit « in democratiis »

Removet errorem specialiter accidentem in populari statu. Et dividitur in duas. In prima proponit ipsum et tangit rationem ejus. In secunda removet, ibi, « Hoc autem parvum etc. » In prima dicit quod in populari statu observatur aliquod quod videtur populare : scilicet quod contrarium est ei quod confert ad rempublicam quod unusquisque vivat secundum quod voluerit. Et ratio hujus est, quia male definiunt liberum. Sunt enim duo secundum quæ definitus est popularis status : scilicet potestas et libertas ; ut scilicet multitudo dominetur, et secundum libertatem. Illud enim justum dicitur quod est æquale. Æquale autem videtur illud in statu populari esse quod videtur multitudini. Liberum autem dicunt quod aliquis faciat quicquid voluerit. Propter quod in populari statu quilibet vivit secundum quod vult, et secundum quod possibile est ei, et secundum quod plus abundat, ut dixit Euripides.

Deinde cum dicit « hoc autem »

Removet istum errorem ; et dicit quod non est opinandum servientem esse vivere secundum rempublicam ; immo libertatem et salutem. Et ratio hujus est, quia secundum quod vult Philosophus, liberum est quod est causa sui vel in genere causæ agentis vel finalis. Unumquodque autem maxime dicitur illud quod est principale in eo. In homine vero principale est intellectus. Et ideo homo est maxime intellectus vel operatur secundum intellectum ; ergo homo maxime dicitur liber cum operatur secundum intellectum et rationem, et ad bonum sui secundum intellectum et rationem. Cum autem vivit secundum rempublicam operatur secundum rationem ; ergo vivere secundum rempublicam non est esse in servitute, sed libertate magis. Et tunc recapitulat ; et dicit quod principia ex quibus corrumpuntur et transmutantur respublicæ et principia ex quibus salvantur et mansivæ sunt, tot sunt quot dicta sunt simpliciter, ut est dicere : quod dicit propter principia salvantia et corrumpentia monarchias de quibus dicetur jam.

LECTIO VIII.

Regni et tyrannidis origo.

ANTIQUA.

Restat autem supervenire de monarchia, ex quibus corrumpitur, et per quæ salvari nata est. Fere autem consimilia dictis circa politias, sunt et quæ accidunt circa regna et tyrannides: regnum enim secundum aristocratiam est, tyrannis autem ex oligarchia extrema componitur, et democratia: propter quod utique et maxime nociva subditis est, veluti ex duabus malis composita, et transgressiones et peccata habens quæ ab ambabus politiis.

Existit autem generatio mox ex contrariis utrique monarchiarum. Regnum quidem enim ad auxilium quod a populo epiichis factum est, et instituitur rex unus epiichorum secundum excessum virtutis, vel actionum quæ a virtute, vel secundum excessum talis generis.

Tyrannus autem ex populo et multitudine ad insignes quatenus populus nihil molestetur ab ipsis. Manifestum autem ex iis, quæ acciderunt: fere enim plurimi tyrannorum facti fuerunt ex demagogis, uti est dicere credibile facti ex contrariari insignibus. Hæc quidem enim hoc modo constituerunt tyrannides jam civitatibus augmentatis.

Quæ autem ante istas, ex regibus transgredientibus patria magis despoticum principatum appetentibus. Hac autem ex electis ad principales principatus; antiquitus enim populi instituerunt multi temporis conditores populi et prospectores. Hac autem ex oligarchiis eligentibus unum aliquem dominum ad maximos principatus.

Omnibus enim inerat modis iis ad efficere de facili si solum voluissent, propter potentiam præexistere: iis quidem regalis principatus, iis autem eam quæ honoris. Phidon quidem circa Argum et alii tyranni constituerunt regno existente: qui autem circa Ioniam, et Phalaris ex honoribus. Panætius autem in Leontinis et Cypselus in Corintho, et Pisistratus Athenis, et Dionysius in Syracusis, et alii eodem modo ex demagogis.

Sicut diximus enim, regnum institutum fuit secundum aristocratiam: secundum dignitatem enim est, vel secundum genus, vel secundum beneficium, vel secundum hæc et potentiam. Omnes enim cum beneficiassent, vel potentes beneficiare civitates vel gentes, adepti sunt honorem hunc: ii quidem secundum bellum prohibentes servire: sicut Codrus: ii autem liberantes, sicut Cyrus; vel cum instituissent regionem, sicut Lacedæmoniorum reges, et Macedonum, et Molossorum.

Vult enim rex esse, custos ut quidem qui possident substantias nihil injustum patiatur: populus autem nullam sustineat injuriam.

Tyrannus autem, sicut dictum est, sæpe autem nihil commune respicit nisi propriæ utilitatis gratia. Est autem intentio tyrannica quidem, quod delectabile; regalis autem, quod bonum.

Propter quod et supergressionum, quæ quidem pecuniarum, tyrannicæ; quæ autem ad honorem, regales magis. Et custodia regalis quidem, civilis; tyrannica autem per extraneos.

Quod autem tyrannis habeat mala, et quæ democratiæ et quæ oligarchiæ, manifestum. Ex oligarchia quidem, eo quod finis sit divitiæ; sic enim solum et permanere necessarium custodiam et delitias: et

RECENS.

Reliquum est ut etiam de monarchia disseramus, et quibus rebus soleant interire, et quibus conservari. Fere autem ea quæ diximus ceteris rebuspublicis evenire, similia sunt iis quæ regnis et tyrannidibus accidunt. Nam regnum quidem aristocratiam æmulatur, tyrannis vero ex oligarchia ultima et democratia componitur. Quapropter etiam iis qui sub imperio vivunt, perniciosissima est, utpote quæ ex duobus malis concreta sit, et aberrationes et peccata utriusque habeat.

Utriusque autem monarchiæ ortus statim ex contrariis rebus est. Regnum enim ad bonorum perfugium ac præsidium adversus populi injuriam comparatum est; et constituitur rex ex viris bonis, vel qui virtute aut rerum virtute gestarum magnitudine præstat, vel qui tali aliquo genere antecellat: tyrannus vero ex populo et multitudine adversus nobiles, ne quam populus ab iis injuriam accipiat: atque hoc ex eventis intelligere licet.

Nam plerique omnes fere tyranni ex demagogis facti sunt; qui nobiles calumniando, ut sibi a populo fides haberetur, sunt asseculi. Aliæ enim tyrannides hoc modo exstiterunt, auctis jam civitatibus: aliæ antea ex regibus, qui moribus et institutis majorum violatis imperium dominio simile concupierunt. Aliæ ex iis quibus electione summi magistratus mandati fuerant: olim enim munera publica et reipublicæ procurationes faciebant diuturniores. Quædam ex oligarchiis, unum aliquem summi imperii compotem ad maximos magistratus electione promoventibus.

His enim modis omnibus tyrannidis occupandæ, si modo vellent, facultatem habebant: quia aliis potestas erat ante delata imperii regii, aliis honoris. Ita Phidon Argis, et alii alibi regnum quod prius erat, in tyrannidem converterunt. Qui vero in Ionia fuerunt, et Phalaris ex honoribus summis ad tyrannidem evaserunt. Panætius autem apud Leontinos, Cypselus Corinthi, Pisistratus Athenis, Dionysius Syracusis, et alii eodem modo, ex demagogis facti sunt tyranni.

Quemadmodum igitur diximus, regnum aristocratiam imitatur. Nam regnum dignitati, et aut propriæ virtuti aut generis, aut beneficiis aut his simul atque potentiæ acceptum refertur. Omnes enim hunc honorem sunt adepti quod civitates aut populos beneficiis vel demeruissent vel demerendi facultatem haberent: quidam depulso per bellum servitutis periculo, ut Codrus: alii patria liberata, ut Cyrus: alii aut urbe condita, aut propagatis imperii finibus, quemadmodum Lacedæmoniorum et Macedonum et Molossorum reges.

Regis autem est officium providere ut nec divites injuria nec pauperes et plebs contumelia afficiantur. Tyrannis autem, quemadmodum sæpenumero dictum est, nullam boni publici rationem habet præterquam utilitatis privatæ gratia. Proposita autem est tyranno quidem voluptas, regi vero honestas. Itaque velle pecuniarum copiis excellere tyrannicum est, honoribus vero magis regium. Item custodia regia ex civibus et suis constat; tyrannica ex peregrinis et externis.

Tyrannidi porro mala inesse et democratiæ et oligarchiæ, perspicuum est. Ex oligarchia habet tyrannis quod sibi divitias tamquam finem proponit; (aliter enim præsidium nec lautitia sustentari non

[illegible]

[illegible] Periandri ad Thrasybulum [illegible] excellentes perimere.

potest,) et quod multitudinem suspectam habet: quæ causa est popularibus arma adimendi. Et plebem vexare, et ex urbe summovere et seorsum habitare cogere, commune est oligarchiæ et tyrannidis. Ex democratia autem habet, bellum gerere cum nobilibus, eosque et occulte et aperte de medio tollere, et in exilium pellere, tamquam æmulos et dominatui suo obstantes. Ab his enim insidiæ parari solent, dum quidam eorum ipsi imperare volunt, alii servire nolunt. Unde Periandri consilium Thrasybulo datum manavit, spicarum eminentium mutilatio, proinde quasi cives excellentes semper de medio tollere oporteat.

Postquam Philosophus determinavit causas et principia corruptionis et salvationis rerumpublicarum in quibus plures dominantur, determinat causas et principia corruptionis et salvationis, in quibus unus dominatur, sicut sunt monarchiæ. Et dividitur in duas. In prima determinat quæ sunt causæ et principia corruptionis et salvationis rerumpublicarum monarchiarum. In secunda ostendit quæ illarum est minoris durationis, ibi, « Atqui omnium etc. » Prima in duas. In prima præmittit intentum suum. In secunda prosequitur, ibi, « Existit autem generatio etc. » In prima dicit quod postquam determinatum est quæ sunt principia salvationis et corruptionis rerumpublicarum in quibus plures dominantur, restat consequenter considerandum de monarchia, quæ scilicet sunt causæ et principia ex quibus corrumpitur, et quæ sunt principia et causæ ex quibus nata est salvari. Illa autem quæ accidunt circa monarchiam regalem et tyrannidem, sunt similia eis quæ dicta sunt de aliis rebuspublicis. Nam regnum congruit statui optimatum. Sicut enim assumitur princeps secundum virtutem in statu optimatum, sic in regno. Tyrannis autem componitur ex statu paucorum ultimo, qui est pessimus inter omnes paucorum status, et populari statu ultimo, qui similiter pessimus est inter omnes populares status : propter quod tyrannis ipsa multum nociva est subditis, cum sit composita ex duobus malis, et habeat peccata et transgressiones utriusque illarum.

Deinde cum dicit « existit autem »

Prosequitur; et dividitur in duas. In prima præmittit quiddam de istis monarchiis, quarum quædam dicta sunt prius. In secunda prosequitur de causis corruptionis et salvationis ipsarum cum dicit, « Sicut igitur etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit ex quibus componitur utraque monarchia. Secundo declarat quoddam dictum de tyrannide, ibi, « Quod autem tyrannis etc. » Prima in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda ostendit quid intenditur in utraque, cum dicit : « Tyrannis autem etc. » Adhuc prima in duas. In prima declarat ex quibus componitur utraque monarchia, ut appareat ex quibus corrumpitur et salvatur. In secunda declarat quoddam dictum, ibi, « Sicut autem diximus etc. » Adhuc prima in duas. In prima ostendit ex quibus componitur regnum. In secunda ex quibus tyrannis, ibi, « Tyrannis vero etc. » In prima dicit quod utraque monarchia ex contrariis generatur. Regnum enim factum est propter auxilium bonorum contra multitudinem, ne multitudo gravaret ipsos studiosos; et assumitur rex ex virtuosis excedens secundum virtutem vel assumitur secundum nobilitatem generis ne isti graventur a multitudine.

Deinde cum dicit « tyrannus autem »

Ostendit ex quibus generatur tyrannis. Et primo ex quibus generatur. Secundo ex quibus generabatur, ibi, « Quæ autem ante etc. » Dicit igitur quod tyrannus assumptus est a populo, et ex populo et multitudine contra divites et insignes, ne populus molestetur a divitibus : hoc autem manifestum est ex his quæ contigerunt. Plures enim tyranni, ut est dicere, facti sunt ex his qui erant ductores populi, quibus multum credebat populus eo quod libenter imponebant crimina divitibus calumniantes eosdem : hujusmodi autem tyrannides augmentatis civitatibus factæ fuerunt.

Deinde cum dicit « quæ autem »

Ostendit ex quibus generabatur prius. Et primo facit hoc. Secundo facilem modum generationis ipsius ex prædictis tangit, ibi, « Omnibus enim inerat modis etc. » In prima dicit quod antiquitus tyrannides quæ factæ fuerunt ante istas, quædam factæ fuerunt ex regibus qui leges et consuetudines paternas in quibus nutriti fuerant transgrediebantur; et qui magis volebant principari principatu dominativo, qui est domini ad servum, volentes uti subditis tamquam servis. Contingit enim quod aliquis secundum hunc modum existens incepit tyrannizare et opprimere subditos, et sic ex rege factus fuit tyrannus. Aliquando autem fuit facta tyrannis ex eis qui electi fuerant ad principatus excellentiores et potentiores. Antiquitus enim populus instituit multos principantes et perspectores populi sive rectores. Et istis autem contingebat aliquos magis perversos trahere ad se dominium civitatis et tyrannizare. Aliquando etiam facta fuit tyrannis ex paucorum potentia, viris eligentibus unum potentem ad principatus maximos, qui postmodum tyrannizabat. Omnibus istis modis fiebat antiquitus tyrannis.

Deinde cum dicit « omnibus enim »

Tangit facilem modum generationis ipsius tyrannidis. Et dicit quod hujusmodi tyrannides de facili poterant fieri ex prædictis, quia potentiam habebant. Quidam enim principabantur principatu regali. Et manifestum est quod tales potentiam habebant, propter quod de facili poterant fieri tyranni. Alii autem principabantur principatu qui est secundum aliquam honorabilitatem. Tales etiam potentiam habebant; ideo de facili poterant tyrannizare. Et exemplificat. Quidam enim qui dicebatur Phidon apud Argum fuit tyrannus, et quidam alii similiter principantes ex principatu regali. Illi autem qui tyrannizaverunt circa Ioniam et Phalaris assumpti fuerunt ex statu paucorum principatibus honorabilibus. Sed Panætius qui tyrannizavit in Leontinis et Cypselus qui in Corintho et Pisistratus qui Athenis et Dionysius qui Syracusis et alii qui eodem modo fuerunt tyranni, fuerunt prius duces ex favore

populorum. Isti enim potentiam habebant. Quare manifestum est quod facile fuit istos esse tyrannos propter potentiam quam habebant.

Deinde cum dicit « sicut diximus »

Probat quoddam dictum. Dixerat enim quod regnum est institutum secundum statum optimatum : hoc probatur. Et primo facit hoc. Secundo ostendit quod est officium regis, ibi, « Vult enim rex etc. » In prima dicit quod sicut dictum est prius, regnum est institutum optimatum. Et hoc apparet, quia institutum est secundum dignitatem vel virtutis, vel generis, vel propter ista simul et potentiam. Et hoc apparet, quia omnes antiqui reges, ut ita dicatur, cum fecissent aliquod beneficium civitati vel genti regionis, vel qui potentes fuerant beneficiare, istum honorem receperunt quod assumpti fuerunt in regem : quidam enim, sicut Codrus qui præliatus fuit contra adversarios civitatis et prohibuit ne servi essent illis, factus fuit rex. Alii autem quia liberaverunt a servitute; sicut Cyrus factus fuit rex Persarum, quia liberavit a servitute regis Chaldæorum. Alii quia civitatem constituerunt; alii quia acquisierunt regionem, sicut reges Lacedæmoniorum, et Macedonum, et Molossorum.

Deinde cum dicit « vult enim »

Ostendit quod est officium regis. Et dicit quod officium regis est esse custodem justitiæ. Et vult custos esse justi. Et ideo recurrere ad regem est recurrere ad justum animatum. Et hoc apparet, quia rex intendit bonum commune custodire et servare. Hæc autem non potest nisi sit custos justi. Et ideo officium suum est, ut sit custos justi; ita quod habentes possessiones et divitias nullam injustitiam patiantur a non habentibus, nec populus sustineat aliquam injuriam a divitibus.

Deinde cum dicit « tyrannus autem »

Ostendit quis est finis in utraque monarchia : ex quo apparet una differentia inter ipsas. Et primo ostendit quid utraque intendit. Secundo manifestat per effectus, ibi, « Propter quod supergressionum etc. » In prima dicit quod tyrannus non intendit bonum commune, sed intendit proprium. Et ratio hujus est, quia tyrannus intendit delectationem secundum sensum; et ideo appetit illud per quod existimat se habere eam : hoc autem est superexcessus pecuniarum : propter quod intendit pecunias acquirere, credit enim per pecunias habere omnia : rex autem intendit bonum commune. Illum enim dicimus regem qui principatur propter bonum multitudinis. Talem autem oportet esse virtuosum, et ita nolle injuriari subditis. Oportet ipsum esse divitem, ne aliquid injuste accipere a subditis compellatur.

Deinde cum dicit « propter quod »

Manifestat quod dictum est, per effectus. Et dicit quod propter hoc quod tyrannus appetit delectationes propter quas appetit pecunias, manifestum est quod excessus insuper accipiendo pecunias, tyrannici sunt. Intendunt enim tyranni bonum proprium non commune. Sed supergressiones honorum regales sunt magis. Et ratio hujus est, quia rex debet esse excellens secundum virtutem, excellentiæ vero virtutis debetur excellentia honoris. Et ideo ad regem pertinet habere excellentes honores; et magis supergressionem honorum quam pecuniarum. E contrario autem est in tyranno. Et propter hoc idem etiam custodia regalis est civilis, sed tyranni est per extraneos. Et ratio hujus est, quia rex dominatur subditis illis volentibus. Et ideo confidit de ipsis, propter quod custoditur ab eis; tyrannus autem cum opprimat eos, dominatur eis illis nolentibus, et ideo non confidit in eis, propter quod custoditur ab extraneis. Posset etiam aliter introduci illa pars « Tyrannus autem » ut diceret quod intendit assignare differentias inter regnum et tyrannidem; et dividitur in tres propter tres differentias quas ponit.

Deinde cum dicit « quod autem »

Manifestat quoddam dictum de tyrannide. Prius enim dictum fuit quod componitur ex duobus malis : hoc declarat. Et primo declarat quæ mala habet ex statu paucorum. Secundo quæ mala habet ex statu populari, ibi, « Ex democratia autem etc. » In prima dicit quod manifestum est quod tyrannus accipit mala quæ sunt in statu paucorum et multitudinis. Ex statu paucorum mala hæc habet : quia sicut finis status paucorum sunt divitiæ, sic etiam in tyrannide. Sicut enim dominans in statu paucorum finaliter intendit divitias, sic tyrannus. Item tyrannus est sicut solus sine amicis, sicut dominans in statu paucorum. Isti enim, quia opprimunt multitudinem odio habentur; et ideo sunt soli sine amicis; sic tyrannus solus est, quia non habet amicos. Item sicut oportet dominantes in paucis habere custodiam, quia multos inimicos habent, et sunt sine amicis, sic oportet tyrannum custodiam habere : et quia hoc non potest sine divitiis : ideo intendit divitias. Item oportet ipsum non credere multitudini sicut potentatus paucorum : cum enim odio habeatur a multitudine; non confidit in ipsa; et ideo non credit eidem, et propter hoc prohibet multitudinem non habere arma, sicut potentes paucorum, ne possit insurgere contra ipsum. Item habet turbam suspectam; et ideo expellit eos a munitionibus et ponit extraneos in eisdem. Item compellit eos morari in domo et non habere societatem ad invicem, ne possint machinari aliquid contra ipsum. Ista igitur omnis mala communia sunt potentiæ paucorum et tyrannidis.

Consequenter cum dicit « ex democratia »

Ostendit quæ mala habet ex populari statu; et dicit quod ex populari statu habet ista mala : scilicet impugnare divites et insignes interficere : et hoc manifeste et oculte : utroque enim modo tyrannus persequitur insignes. Et habet ex statu populari pugnare et relegare eos tanquam illos qui machinantur et insidias præparant contra principatum. A divitibus enim et insignibus fiunt machinationes et procurantur dissensiones, quandoque a quibusdam, quia volunt principari : a quibusdam vero, quia procurant forte aliquos alios principari, non volentes sibi obtinere principatum. Unde tyranni, multum quandoque eos persequuntur. Unde Periander dedit consilium Thrasybulo tyranno qualiter principatus suus duraret : habuit enim consilio ab eodem, sicut dictum fuit in tertio hujus, opportunum esse excedentes spicas evellere : per quod innuebatur quod divites et insignes oportet interimere.

LECTIO IX.

Quibus et causis tyrannis et regna dissolvantur.

ANTIQUA.

Sicut igitur fere dictum est, transmutationum ipsa principia oportet putare circa politias esse et circa monarchias. Propter injustitiam enim et propter timorem et propter contemptum multi subditorum insurgunt adversus monarchias. Injustiæ autem maxime propter injuriam, aliquando autem et propter propriorum spoliationem. Sunt autem et fines iidem, quemadmodum ibi et circa tyrannides, et circa regna. Magnitudo enim divitiarum et honoris existit monarchis quæ desiderant omnes.

Insurrectionum autem, hæ quidem ad corpus fiunt principantium, hæ autem ad principatum. Quæ quidem igitur propter contumeliam, ad corpus. Contumelia autem existente multarum partium, quælibet ipsarum fit causa iræ. Iratorum autem fere plurimi punitionis gratia insurgunt, sed non excellentiæ.

Velut Pisistratidarum quidem propter propulsasse Armodii sororem, et illusisse Armodio. Armodius quidem enim propter sororem, Aristogiton autem propter Armodium.

Insidiati sunt autem Periandro ei, qui in Ambracia, tyranno, quia simul bibens ipse cum pueris interrogavit ipse, si jam ex ipso prægnantes sunt.

Quæ autem Philippi a Pausania, quia permisit contumeliam pati ipsum sub Attalo.

Et quæ Amyntæ parvi Hypoderda, quia insultavit ad staturam ipsius.

Et quæ Eunuchi Evagoræ Cyprio : quia enim mulier recusavit filium ipsius, occidit tamquam contumeliam passus.

Multæ autem insurrectiones factæ sunt et propterea quod aliqui monarcharum in corpus verecundiam fecerunt.

Velut et quæ Cratæi ad Archelaum, semper enim graviter se habebat ad colloquium : quare sufficiens et minor fuit occasio propterea, quod filiarum nullam dedit cum promisisset ipsi, sed priorem quidem detinens a bello adversus Syriam et Arabeum dedit regi Elibeæ, juniorem autem filio Amintæ, existimans sic utique illum nihil differre, et eum qui ex Cleopatra ; sed abalienationis principium extitit graviter ferre ad veneream gratiam.

Cum insurrexit autem et Ellanocrates Larissæus propter eamdem causam : tamquam enim utens statura ipsius non deduxit spondens, propter contumeliam, et non propter amativam concupiscentiam, putavit esse factam colloquutionem.

Pharon autem et Heraclides Ænii Cotyn peremerunt, supplicium inferentes.

Adamas autem discessit a Cotyo, quia puer existens excisus fuit ab ipso, tamquam injuriam passus.

Multi autem et propterea quod in corpus afflicti fuerunt percussionibus, irati, ii quidem destruxerunt, hi autem aggressi sunt tamquam injuriam passi, et ea quæ circa principatus et regales potentatus.

Velut in Mytilene Pentalidas circumstantes et verberantes Megacles insurgens cum amicis peremit.

Et posterius Smerdes Penthilum, cum plagas accepisset, et ab uxore extractus, peremit.

Et insurrectionis Archelai Decamnichus dux fuit, exacerbans insurgentes primus : causa autem iræ, quia ipsum tradidit flagellandum Euripidi poetæ. Euripides autem infremuit cum dixisset ipse aliquid adversus fœtorem oris. Et alii autem multi propter

RECENS.

Eadem igitur principia easdemque fere causas mutationum esse in aliis rebuspublicis atque in monarchiis existimare oportet, ut fere dictum est. Nam injuria, timor et contemptus magna ex parte subjectos ad conspirandum in monarchias compellunt. Sed ex injuriis maxime contumelia, interdum tamen etiam, si quis fuerit fortunis spoliatus. Sunt autem iidem fines et tyrannidibus et regnis, qui et illis repusbublicis propositi. Monarchis enim amplitudo divitiarum et honoris suppetit : quæ omnes homines concupiscunt.

Conspirationes autem quædam in caput principum, aliæ in principatum fiunt. Quæ igitur a contumelia proficiscuntur, hæ in caput fiunt. Sed quum multiplex sit contumelia, quælibet est iræ seu indignationis causa. Jam vero irati plerique fere omnes non præstantiæ, non ulciscendæ injuriæ acceptæ gratia in alterum invadunt. Nam conspiratio quæ facta est in Pisistratidas, inde orsa est. quod Harmodii sororem contumelia affecerant, Harmodium offenderant. Itaque Harmodium sororis contumelia, Aristogitonem vero Harmodii injuria ad facinus impulerunt. Insidiæ etiam Periandro Ambraciæ tyranno structæ sunt propterea, quod inter compotandum, quum una esset puer, quem ille in deliciis habebat, quæsivisset ex eo, essetne jam ex se prægnans.

Jam Philippo a Pausania idcirco vis illata est, quia cum impune contumelia affici ab Attalo passus esset : et Amyntæ cognomento Parvo a Derda, qui in ejus pudicitiam gloriose aliquid jactaverat : et eunucho ab Evagora Cyprio. Nam quod uxor sibi ab illius filio adempta esset, cum interfecit, tamquam contumelia accepta.

Multæ etiam conspirationes factæ sunt in monarchas, propter pudendas contumelias in corpus illatas, ut Cratæi in Archelaum. Semper enim graviter ferebat veneream illius consuetudinem; itaque vel levior causa satis idonea visa est illa, quod nullam sibi ex filiabus, ut erat pollicitus, in matrimonium dedisset, sed majorem natu quidem, bello, quod cum Sirrha et Arrhabæo gerebat, implicitus, Elimeæ regi despondit ; minorem vero Amyntæ filio, existimans fore hoc pacto, ut minus ille dissentiret ab eo qui fuerat ex Cleopatra natus : sed alienationis origo fuit, quod graviter consuetudinem stupri tulisset.

Una cum eo illum adortus est etiam Hellanocrates Larissæus propter eamdem causam. Ubi enim se ab illo, cui suæ ætatis florem fruendum dederat, ab exilio non reduci in patriam vidit, quod ille se facturum pollicitus erat, consuetudinem illam non ab amatoria cupididate, sed a voluntate inferendi contumeliam profectam fuisse putavit. Jam Parrho et Heraclides Ænii Cotyn interemerunt, patris injuriam ulciscentes. Adamas autem a Cotye defecit, tamquam contumelia accepta : quod puer ab eo exsectus fuisset.

Multi porro etiam propterea quod corpore verbera pertulissent, irati, tamquam accepta contumelia, summos magistratus et principes cum regia potestate aut occiderunt aut adorti sunt. Ut Mytilenis Megacles, facta cum amicis conspiratione, Penthelidas, qui circumeuntes clavis obvium quemque cædebant, interemit. Et postea Smerdis Penthilum, plagis ab eo acceptis, et ab uxore extractus, necavit. Conspirationis autem in Archelaum factæ Decamnichus dux fuit, qui primus ceteros concitavit, iratus quod Euripidi poetæ traditus ab eo fuisset verberandus. Euripides autem succensebat, quod ille nescio quid de ore ejus graviter olente dixisset.

Alii denique multi propter tales causas partim de

tales causas, ii quidem perempti sunt, ii autem insidias passi sunt.

Similiter autem, et propter timorem : unum enim aliquid erat hoc causarum, sicut politias et monarchias : velut Xerxen Artabanes timens criminationem, quæ circa Darium, quia suspendit eum non jussisset Xerxes, sed putans indulgeri tanquam non memorantem propter cœnam.

Hoc autem propter contemptum, sicut Sardanapalum videns quidam percutientem se cum mulieribus, si vere hoc fabulantes dicunt ; si autem non de illo, sed de alio erit utique hoc verum. Et Dionysio posteriori Dion insurrexit propter despectionem, videns cives sic se habentes, et ipsum semper ebrium.

Et amicorum autem quidam insurgunt propter despectionem, propter confidere enim contemnunt, tanquam oblituri. Et putantes posse obtinere principatum, modo quodam propter contemnere insurgunt ; tanquam potentes enim et contemnentes periculum propter potentiam invadunt de facili, sicut ducentes exercitus monarchis, sicut Cyrus Astyagi, et vitam contemnens et potentiam, propter potentiam quidem inoperosam fuisse, ipsum autem delitiari. Et Seuthes Thrax Amadoco existens dux exercitus. Ii autem et propter plura horum insurgunt, ut et despicientes, et propter lucrum, sicut Ariobarzani Mithridates.

Maxime autem propter hanc causam invadunt, qui quidem natura audaces et honorem habent bellicum a monarchis : virilitas enim potentiam habens audax est : propter quas ambas tanquam de facili prævalituri faciunt insurrectiones.

medio sublati sunt, partim insidiis excepti. Item etiam fit propter metum : hæc enim erat ex causis una, ut in rebuspublicis, sic etiam in monarchiis. Ita Artabanes Xerxem adortus interemit, criminationem de Dario timens, quem injussu Xerxis suspenderat, putans tamen se impune laturum, velut oblito illo mandatum propter cœnam. Aliæ fiunt conspirationes contemptu, ut in Sardanapallum, quum quidam inter mulieres nentem conspexisset, si vera sunt hæc a fabularum scriptoribus tradita : sin aliter, in alio tamen vere potest accidere. Et in Dionysium posteriorem Dion propter contemptum invasit, quum et cives ita affectos, et ipsum semper esse ebrium videret.

Et vero nonnulli ex amicis adoriuntur propter contemptum : nam quia sibi fides habetur, tanquam improvisi facinus patrare valeant, contemnunt. Et qui putant fore ut possint principatum obtinere, quodammodo propterea quod contemnunt, impressionem faciunt : quasi enim rem perficere valeant, periculum contemnentes propter potentiam sine timore aggrediuntur : ut faciunt belli duces in monarchas, quemadmodum Cyrus in Astyagem, dum ejus et vitam et exercitum contemnit : milites enim inertia corruperat, ipse vero mollitia diffluebat. Et Seuthes Thrax quum esset imperator, in Amadocum. Alii pluribus causis ad facinus impelluntur, exempli gratia, et contemptu et quæstu, ut Mithridates in Ariobarzanem. Maxime autem propter hanc causam adoriuntur ii qui, quum sint audaces natura, apud principes honore bellico funguntur. Fortitudo enim, tanquam facile victoria potituri, invadunt.

Postquam Philosophus præmisit quædam de monarchiis ; prosequitur de causis et principiis corrumpentibus et salvantibus ipsas. Et primo de corrumpentibus. Secundo de salvantibus, ibi, « Salvantur autem etc. » Prima in duas. In prima determinat de principiis corrumpentibus ipsas in universali. Secundo determinat de principiis corrumpentibus in speciali, ibi, » Corrumpuntur autem etc. » Prima in duas. In prima proponit principia corruptionis in universali. Secundo prosequitur in speciali magis, ibi, « Insurrectionum autem etc. » In prima dicit quod sicut dictum est prius, principia fere transmutationis et corruptionis rerumpublicarum eadem sunt cum principiis transmutationis et corruptionis monarchiarum : nam regnum est secundum statum optimatum ; et ideo quæ sunt principia corruptionis status optimatum, sunt principia corruptionis monarchiæ regalis. Tyrannis enim est secundum statum paucorum et popularem ultimum ; et ideo quæ corrumpunt illos, corrumpunt tyrannidem. Principia autem corrumpentia monarchias sunt tria : contumelia, metus et contemptus. Propter enim contumeliam et timorem et contemptum insurgunt subditi contra monarchias. Sunt autem aliquando contumeliæ propter injuriam, quæ scilicet est in persona ; aliquando vero sunt per subtractionem bonorum propriorum. Item monarchiarum et rerumpublicarum prædictarum prius sunt iidem fines. Sicut enim intenduntur divitiarum multitudo et magnitudo in illis, sic intenditur magnitudo divitiarum in tyrannide et magnitudo honoris in regno. Ista autem omnes appetunt ; et ideo aliquando fit injuria propter corruptionem.

Deinde cum dicit « insurrectionum autem »

Prosequitur de istis causis et principiis corruptionis monarchiarum. Et primo prosequitur de illis quæ sunt principia corruptionis per se. Secundo adjungit unum principium per accidens, ibi, « Eorum autem etc, « Prima in duas. In prima determinat causas insurrectionis. In secunda ostendit qui maxime insurgunt propter tales causas, ibi, « Maxime autem etc. » Prima in tres. In prima declarat qualiter aliquando fiunt insurrectiones contra monarchas propter justitiam. Secundo qualiter propter timorem, ibi, « Similiter autem etc. » Tertio qualiter propter contemtum, ibi, « Hoc autem propter. Prima in duas. Primo enim declarat quod aliquando fit insurrectio contra monarchiam propter injuriam quæ est contumelia. Secundo quod propter afflictionem corporis, ibi,« Multi autem propter.» Prima in duas. In prima proponens distinctionem insurrectionis, assignat rationem, quare contumelia affecti insurgunt in corpus. In secunda declarat per exempla, ibi, « Velut Pisistratidarum. » In prima dicit quod aliquando insurrectiones fiunt in monarchiis in corpus principantium, aliquando contra principatum : et quæ fiunt propter contumeliam fiunt contra corpus. Et hoc patet : quia cum sint multæ partes contumeliæ, quælibet est inductiva iræ, ut apparet secundo *Rhetoricæ*. Irati autem fere moventur propter punitionem personalem magis quam propter depositionem a principatu ; et ideo manifestum est quod insurrectiones quæ fiunt per contumeliam, sunt in corpus, non contra principatum.

Deinde cum dicit « velut Pisistratidarum »

Manifestat per exempla ; et primo de contumelia in personam conjunctam qualiter sit causa insurrectionis in corpus monarchæ. Secundo de contumelia in personam propriam, ibi, « Multæ autem. » Primum declarat per quinque exempla, et secundum hoc habet quinque partes. Secunda ibi, » Insidiati autem sunt Periandro. » Tertia ibi, « Quæ autem Philippi. » Quarta ibi, « Et quæ Amyntæ. » Quinta ibi, « Et quæ Eunuchi etc. » In prima dicit : ita dictum est, quod fit insurrectio contra personam conjunctam monarchæ : sicut fuit insurrectio contra filios Pisistrati : nam cum contumeliam intulis-

sent sororem Armodii, et ulterius ipsum Armodium compellassent, Armodius propter sororis contumeliam Aristogiton propter Armodium contra illos insurrexerunt. Et sic patet quod facta fuit insurrectio propter contumeliam in personam conjunctam.

Deinde cum dicit « insidiati sunt »

Ponit secundum exemplum; et dicit quod quidam qui habitabant in Ambracia insidiati sunt cuidam qui dicebatur Periander : quia iste Periander cum quadam vice biberet cum filiis illorum, dixit illis pueris, si erant prægnantes ex ipso : ipse enim forte abutebatur eis, et ideo innuebat quod illis pueris fuisset abusus; et ideo quærebat si ex ipso erant prægnantes : tunc alii moti propter contumeliam puerorum insurrexerunt contra Periandrum.

Deinde cum dicit « quæ autem »

Ponit tertium exemplum; et dicit quod insurrectio quæ fuit contra Philippum regem Macedoniæ, facta a quodam qui dicebatur Pausanias, facta fuit, quia Philippus permisit Pausaniam, contumeliam pati a quodam Attalo qui erat conjunctus eidem Philippo vel consanguinitate vel affinitate. Fuit autem iste Philippus rex Macedoniæ, pater Alexandri Magni.

Deinde cum dicit « et quæ Amyntæ »

Ponit quartum exemplum ; et dicit quod Amyntas occisus est a Darda, quia jactaret se in illius ætatem et statum ejus irrideret quod erat passus.

Deinde cum dicit « et quæ Eunuchi »

Ponit quintum exemplum; et dicit quod Evagoras Cyprius insurrexit contra Eunuchum regem, quia ejus filiam in concubinam elegerat, et interfecit illum. Sic igitur apparet ex istis quod contumelia facta in personam conjunctam causa est insurrectionis contra personam monarchæ.

Deinde cum dicit « multæ autem »

Declarat quod contumelia facta in personam propriam causa est insurrectionis contra personam monarchæ. Et primo proponit. Secundo probat per exempla, ibi, « Velut et quæ Cratæi etc. » Adhuc secunda dividitur in quatuor, secundum quod declarat per quatuor exempla. Secunda ibi, « Cum insurrexit autem etc. » Tertio ibi, « Pharon autem. » Quarta ibi, « Adamas autem » In prima dicit quod multæ insurrectiones factæ sunt contra monarchas, quia faciebant contra contumeliam vel verecundiam in personam alicujus.

Deinde cum dicit « velut et quæ »

Declarat; et dicit : ita dictum est, propter contumeliam factam in personam propriam fiunt insurrectiones; sicut fuit facta insurrectio Cratæi contra Archelaum. Iste enim Archelaus graviter se habebat ad Crateum colloquendo et conversando. Causa enim quam prætendebat, etsi ut sufficiens proponebatur, minor tamen fuit et occasionalis magis : scilicet quia Archelaus cum promisisset Cratæo dare unam de filiabus suis, nullam voluit dare, sed filiam primogenitam post bellum quod habuit contra Syriam et Arabiam, dedit cuidam regi qui dicebatur Elibeas, filiam minorem dedit filio Amyntæ : credens quod cum ille esset filius Cleopatræ, non esset adversaturus. Ista enim causa insurrectionis prætendebatur : sed causa principalis et principium inimicitiæ et separationis ab eo fuit, quia volebat eum ad concubitum inducere.

Deinde cum dicit « cum insurrexit »

Ponit secundum exemplum; et dicit quod Hellanocrates Larissæus insurrexit contra eumdem Archelaum propter causam eamdem. Cum enim sicut promiserat, eum non deduceret et abuteretur ætate ipsius, credidit quod hoc faceret propter contumeliam et non propter amcitiam; et ideo insurrexit contra eumdem.

Deinde cum dicit « Pharon autem »

Ponit tertium exemplum; et dicit quod Pharon et Heraclides insurrexerunt contra Ænii Cotyn et inferentes supplicium patri interfecerunt eum. Et hoc fuit propter contumeliam eis factam a filio illius.

Deinde cum dicit « Adamas autem »

Ponit quartum exemplum ; et dicit quod Adamas recessit a Coty monarcha, quia cum esset puer ille Cotys castravit eum, et tunc Adamas propter injuriam, quam passus fuerat insurrexit contra illum.

Deinde cum dicit « multi autem »

Ostendit quod quandoque fit insurrectio propter afflictionem in corpore; et dividitur in partes duas. In prima proponit. In secunda manifestat cum dicit, « Ut Megacles etc. » In prima dicit quod multi qui afflicti fuerant in corporibus sustinentes percussiones vel vulnera insurgentes contra ipsum monarcham destruxerunt sive interfecerunt. Alii passi injuriam propter talem afflictionem, invaserunt principatum et potentatum.

Deinde cum dicit « velut Megacles »

Manifestat quod dixit; et dividitur in tres; secundum quod manifestat per tria exempla. Secunda, ibi, « Et posterius etc. » Tertia ibi, « Et insurrectionis Archelai etc. » In prima dicit, ita dictum est quod fiunt insurrectiones propter afflictionem. Sicut enim in Mytilene insula Megacles insurrexit contra quosdam convicinos suos et circumstantes, propter hoc quod manus injecerunt in eum, clavis pulsantes et verberantes eumdem, propter quod cum amicis suis intercit eos.

Deinde cum dicit « et posterius »

Ponit secundum exemplum ; et dicit quod postmodum cum Smerdes a Penthilo fuisset verberatus et cæsus ab uxore ejus evasisset, insurrexit contra illum et interfecit eum.

Deinde cum dicit « et insurrectionis »

Ponit tertium exemplum; et dicit quod Decamnicus fuit dux et causa principalis insurrectionis, quæ fuit facta contra Archelaum, et fuit primus exacerbans et commovens illos qui insurrexerunt in ipsum. Causa autem iræ quare alii insurrexerunt et ipse insurrexit, fuit, quia Archelaus tradidit eum flagellandum Euripidi poetæ qui contra ipsum iratus infremuit, quia Decamnicus dixit quod os habebat fœtidum : propter hoc motus Euripides flagellavit Decamnicum ; quod fuit causa iræ. Propter quod insurrexit ipse contra Archelaum. Sic igitur multi insurrexerunt propter tales causas; et quidam ipsorum interfecti sunt, alii graves insidias et turbationes passi sunt.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Declarat quod aliquando fit insurrectio propter timorem; et dicit quod sicut fit insurrectio propter injuriam, sic aliquando fit propter timorem. Timor enim est una de numero causarum insurrectionis, sicut injuria contra monarchas : sicut Artabanes voluit repellere Xerxen a principatu monarchico, quia timebat ipsum propter crimen quod commiserat contra Darium.

quia suspenderat quemdam notum ejus, quamvis Xerses non præcepisset, sed credebat quod indulgeret eidem non memorans factum post comestionem, sed cum recoluisset et voluisset punire ipsum, timens punitionem insurrexit contra eum.

Deinde cum dicit « hoc autem »

Declarat quod aliquando fit insurrectio propter contemptum; et primo facit hoc in universali. Secundo ostendit quod amici etiam quandoque propter contemptum insurgunt, ibi, « Amicorum autem quidam etc. » Dicit igitur primo quod fiunt insurrectiones aliquando propter contemptum, sicut quidam videns Sardanapalum deditum voluptatibus et comestationibus, semper ludentem cum mulieribus in palatio, nunquam exeuntem ad prælia, nec exercentem se in venationibus (si verum est hoc de ipso, sicut dicunt fabulantes; si autem non est verum de illo, tamen de aliquo alio poterit esse hoc verum), insurrexit contra illum. Similiter Dion insurrexit contra Dionysium qui posterius tyrannizavit, quia despexit eum videns ipsum semper ebrium et voluptuosum, et videns quod cives ipsum contemnebant.

Deinde cum dicit « et amicorum »

Declarat quod amici propter despectum aliquando insurgunt contra amicos, quia contemnunt eos : quia enim confidunt de ipsis et familiares sunt eis, contemnunt eos quandoque credentes quod obliviscantur injuriæ illatæ propter amicitiam. Nimia enim familiaritas parit contemptum. Et quia credunt posse obtinere principatum, et quia contemnunt, insurgunt contemnentes periculum : unde de facili invadunt : tum quia sperant obtinere : tum quia potentiam habent, non timentes periculum, tum quia contemnunt : sicut duces exercitus aliquando monarchas invadunt propter causam istam : sicut Cyrus contemnens modum vivendi Astyagis turpem et inhonestum et potentiam quæ nulla erat ad prælia, videns ipsum delitiose vivere et præter rationem, insurrexit contra ipsum. Similiter autem et Seuthes dux exercitus de Thracia provincia recessit ab Amadoco propter eamdem causam, et insurrexit contra ipsum. Sunt etiam alii qui propter plura istorum insurgunt : et quia contemnunt et propter lucrum : sicut Ariobarzanem Mithridates.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Declarat qui maxime insurgunt propter tales causas : et dicit quod maxime qui naturaliter audaces sunt, sicut illi in quibus est abundantia caloris et spiritus et potentiam habent et facti sunt duces exercitus a monarchis. Inclinatio enim ad opera virilia, sive ad audaciam et potentiam, reddunt hominem audacem in actu; et propter ista duo quasi existimantes se prævalere, insurgunt.

LECTIO X.

Honor, odium et contemptus tyrannidem evertit; regnum domestica seditio.

ANTIQUA.

Eorum autem qui propter amorem honoris insurgunt, est alius modus causæ præter dictos prius. Non enim sicut quidam tyrannos invadunt videntes lucra magna et honores magnos existentes ipsis, sic et eorum qui propter amorem honoris insurgunt unusquisque prælegit periclitari : sed illi quidem propter dictam causam, ii autem ac si utique aliqua alia fieret actio singularis, et propter quam nominati fierent et noti; sic et monarchas invadunt non possidere volentes monarchiam sed gloriam.

Sed tamen paucissimi numero sunt propter hanc causam impetum facientes : supponi enim oportet nihil curare de eo quo est salvari, si non debeat prævalere in actione : quibus assequi quidem oportet Dionis existimationem, non facile autem ipsam adesse multis. Ille enim cum paucis militavit adversus Dionysium, sic habere dicens, quod ubicumque possit procedere, sufficiens sibi tantum participare actionis; veluti, sicut modicum invasisset terræ, mox accideret mori, huic, bene habere sibi mortem.

Corrumpitur autem tyrannis, uno quidem modo sicut aliarum politiarum unaquæque ab extrinseco, si contraria aliqua sit politia valentior : consiliari quidem enim palam quod existit propter contrarietatem electionis. Quæ autem volunt potentes, agunt omnes. Contrariæ autem politiæ, demos quidem tyrannidi secundum Hesiodum, sicut figulus figulo. Etenim democratia ultima tyrannis est : regnum autem et aristocratia propter contrarietatem politiæ : propter quod Lacedæmonii plurimas dissolverunt tyrannides et Syarcusani pro tempore quo politizabant bene.

Aliquando autem ex se ipsa, quando qui participant

RECENS.

Eorum autem qui gloriæ studio inflammati aggrediuntur tyrannos, alius causæ modus est, ab iis qui ante dicti sunt, diversus. Non enim, ut nonnullos quæstus et magni honores tyrannicidis propositi impellunt, ita et gloriæ cupidi periculum subeunt : sed illi ob causam quam significavi; hi autem, tamquam aliud ingens facinus patretur, quo nobilitentur fiantque apud ceteros illustres, ita monarchas, non ut sibi vindicent regnum, invadunt, sed ut famam adipiscantur.

Veruntamen perpauci numero sunt quos hæc causa ad facinus impellat. Oportet enim hos ita esse animatos, ut, nisi facinus patraverint, vitam sibi acerbam esse putent : quorum comes esse debet Dionis opinio, quæ non facile multorum animis innascitur. Ille enim cum parva manu adversus Dionysium se contulit, quum hoc animo se esse diceret, ut quocumque progredi daretur, eatenus actionem susceptam perducere satis esse habiturus : hoc est, præclaram eam mortem non recusaturus vel si statim sibi mori accideret, quando paulum modo terram illius attigisset.

Interit autem tyrannis uno quidem modo, ut alia quæque respublica, extrinsecus, si qua contraria respublica potentior fit : voluntatem enim præsto futuram perspicuum est, propter instituti diversitatem. Quæ autem volunt, hæc omnes, si facultas adsit, faciunt. Contrariæ autem tyrannidi sunt respublicæ, democratia quidem, [ut figulus figulo,] quemadmodum ait Hesiodus : (nam democratia hæc postrema tyrannis est); regno vero aristocratia contraria est propter reipublicæ contrarietatem : quare Lacedæmonii plurimas tyrannidas sustulerunt, et item Syracusani, quo tempore rectum reipublicæ statum obtinebant.

Alio vero modo evertitur tyrannis ex se ipsa, per so-

seditiones fecerunt, sicut qui circa Gelonem, et nunc quae eorum quae circa Dionysium. Quae quidem Gelonis Thrasybulo Hieronis fratre filium Gelonis adducente, et ad delectationes excitante, ut ipse principaretur, familiaribus autem congregatis, ne tyrannis omnino dissolveretur, sed Thrasybulus: congregati autem ipsorum tempus habentes, ejecerunt omnes ipsos. Dionysium autem Dion aggrediens affinis existens et assumens populum, illum ejiciens peremit.

Duabus autem existentibus causis propter quas maxime insurgunt contra tyrannides, scilicet, odio et contemptu, alterum quidem horum oportet existere tyrannis, scilicet odium: ex contemptu autem fiunt multae dissolutionum. Signum autem. Eorum quidem enim qui acquisierunt plurimi conservaverunt principatus; qui autem susceperunt mox, ut est dicere, perdiderunt omnes. Fruitive enim viventes facile contemptivi fiunt, et multas opportunitates dant insurgentibus.

Partem autem quamdam iræ et odii oportet ponere, modo enim quodam earumdem actionum causa fiat.

Sæpe autem et magis operosa quam odium: robustius enim insurgunt, propterea quod non utitur ratiocinatione passio. Maxime autem significat furoribus assequi propter injuriam: propter quam causam Pisistratidarum destructa est tyrannis, et multæ aliarum: sed magis odium: ira quidem enim cum tristitia adest, quare non facile ratiocinari: inimicitia autem sine tristitia.

Ut autem in summa est dicere, quotcumque causas diximus oligarchiæ intemperatæ et ultimæ, et democratiæ extremæ, tot et tyrannidis ponendum: etenim hæ existunt entes divisibiles tyrannides.

Regnum autem ab extrinsecis quidem minime corrumpitur; propter quod et multi temporis est; ex se ipso autem plurimæ corruptiones accidunt.

Corrumpitur autem secundum duos modos: uno quidem seditionem facientibus iis, qui participant regno; alio autem modo magis tyrannice tentantibus gubernare, quando exegerunt esse domini plurium et præter legem.

Non fiunt autem regna nunc; sed si fiant, monarchiæ et tyrannides magis; propter regnum quidem esse voluntarium principatum, dominium autem majorum, et propter multos esse similes, et nullum differentem tantum ut correspondeat ad magnitudinem et dignitatem principatus. Quare propter hoc quidem non permanent voluntarii: si autem per fraudem principatur aliquis vel per violentiam, jam hic videtur tyrannis esse.

In iis autem quæ secundum genus regnis ponere oportet causam corruptionis cum iis quæ dicta sunt, et quod est fieri multos contemptibiles facile, et hoc quod est potentiam non possidentes tyrannicam sed regalem honorem injuriari: facilis enim fieri dissolutio; non volentibus enim mox non erit rex; sed tyrannus non volentium. Corrumpuntur ergo monqrchiæ propter has et alias tales causas.

eorum seditionem ut Gelonis et nuper Dionysii. Nam Gelonis quidem tyrannis eo eversa est, quod Thrasybulus, Hieronis frater, Gelonis filium demagogorum more blanditiis deliniebat et ad voluptates incitabat ut ipse imperaret; necessarii autem ejus res composuerant, ut ne tyrannis funditus everteretur, sed solus Thrasybulus: cives et populus occasionem nacti, coitione facta, eos omnes exegerunt. Dionysium autem Dion, ejus affinis, coacta militum manu et populo sibi adjuncto, tyrannide dejecit et ipse interfectus est.

Quum sint autem causæ duæ, propter quas potissimum in tyrannides conspiratur, odium et contemptus: horum quidem alterum, odium dico, tyrannis adesse necesse est; tamen ex contemptu tyrannides magna ex parte dissolvuntur. Argumento est, quod qui occuparunt imperia, eorum plerique eadem retinuerunt: qui vero tradita ab aliis acceperunt, hi statim fere omnes amiserunt. Nam quum se voluptatibus dedant, facile in contemptum veniunt et multas se opprimendi occasiones conantibus præbent.

Odii autem partem etiam iram ponere oportet: nam quodammodo earumdem actionum causa esse solet. Quin sæpenumero etiam ad agendum majorem vim habet, quam odium; vehementius enim inferuntur, quod perturbatio animi rationem in consilium non adhibeat. Potissimum autem homines ob contumeliam iræ indulgent: propter quam causam quum Pisistratidarum tyrannis sublata fuit, tum multæ aliæ; sed magis propter odium. Nam ira quidem cum dolore conjuncta est. Itaque uti ratione non est facile iratis; inimicitia autem sine dolore est. Atque ut in summa dicamus, quod causas esse diximus et oligarchiæ meræ atque ultimæ, et democratiæ extremæ evertendæ, tot etiam tyrannidis statuendæ sunt; quoniam formæ illæ reipublicæ tyrannides dividuæ sunt.

Regnum autem minime omnium a causis externis interit. Quocirca et diuturnum est. Sed plurimæ ei pernicies intrinsecus exsistunt; idque duobus modis: uno per regni sociorum seditionem; altero, si reges conantur magis tyrannice rempublicam administrare, quum plura suo arbitratu ac præter leges gerere volunt. Ceterum nostris temporibus regna jam non constituuntur; sed si qua fiunt, monarchiæ et tyrannides potius exsistunt, propterea quod regnum est imperium voluntarium, et rex majorum rerum summam habet potestatem; multi autem sunt ei similes, nec tantopere quisquam excellit, ut imperii magnitudinem et dignitatem exæquet. Itaque propter hanc causam homines sponte quidem sua regnum non sufferunt: quodsi quis dolo aut vi occupaverit, jam hoc tyrannis esse videtur.

Regnorum autem eorum quæ ex genere ad posteros perveniunt, interitionis hanc etiam causam, præter supra dictas, statuere oportet, quod multi succedunt tales ut facile contemnantur, et qui, quum dominatum tyrannicum non sint consecuti, sed honores regios obtineant, civibus contumeliam inferant. Tum enim facilis est regni eversio. Nam si nolentibus imperet, protinus desinet esset regnum: tyrannus autem etiam invitis dominatur. Igitur monarchiæ propter has et similes causas evertuntur.

Postquam Philosophus posuit principia per se corruptionis monarchiarum, consequenter adjungit unum principium ejus per accidens. Et primo ponit causam istam sive principium. Secundo ostendit quod pauci insurgunt propter illam, ibi, « Sed tamen paucissimi. » In prima dicit quod aliqui uno modo insurgunt propter appetitum honoris. Alio modo insurgunt quandoque quam sint modi prius dicti secundum quos aliqui insurgunt. Sunt enim aliqui qui propter amorem honoris qualibuscumque insurgunt facientes seditionem, non sicut alii qui invadunt eos ut obtineant divitias et honores magnos, quos vident eos habere: conveniunt tamen in hoc hi et illi quod exponunt se periculo et eligunt periclitari: sed propter se aliam et aliam causam. Quidam scilicet propter hoc ut obtineant divitias aut utrumque; alii autem ut faciant aliquam actionem singularem et notabilem, propter quam nominati sint apud alios: non curantes nec principatum nec divitias.

Deinde cum dicit « sed tamen »

Ostendit quod paucissimi insurgunt propter talem causam: et dicit quod quamvis ali-

qui insurgant contra monarchiam propter appetitum hujusmodi honoris, paucissimi tamen sunt; quoniam talis qui impetum facit contra monarchiam, si debeat prævalere, oportet quod non timeat mortem : et sic existimet sicut existimabat Dion cum insurrexit contra Dionysium : sed hoc non est facile multis. Ille enim Dion cum paucis militibus invasit et insurrexit contra Dionysium : et dicebat, quod quomodocumque posset procedere contra illum, hoc sufficiebat sibi, si tantum faceret quod terram invaderet et Dionysium : et si postmodum mors sibi accideret, bene erat sibi ; non curans nec timens de ipsa. Sed istud difficile est : et pauci sunt sic negligentes vitam propriam et contemnentes mortem. Propter quod manifestum est quod pauci sunt qui invadant monarchiam propter appetitum hujusmodi honoris.

Deinde cum dicit « corrumpitur autem »

Determinat causas et principia corruptionis monarchiarum in speciali. Et primo tyrannidis. Secundo regni, ibi, « Regnum autem etc. » Prima in duas. In prima tangit modos quibus corrumpitur. In secunda tangit causas propter quas maxime corrumpitur, ibi, « Duabus autem etc. » Prima in duas, secundum quod tangit duos modos corruptionis tyrannidis Primus modus est a causa extrinseca, secundus ab intrinseca. Secundus ibi, « Aliquando autem ex seipsa etc.» In prima dicit quod tyrannis uno modo corrumpitur, sicut quælibet alia respublica a causa extrinseca, ut si fuerit aliqua respublica potentior contraria propinqua illi; tunc enim illa valentior, quia contraria est isti, ipsam corrumpet. Non enim potest dici quod per consilium poterit præcavere ne corrumpatur : quia ad bene consiliandum requiritur appetitus recti finis. Consiliari enim est de his quæ sunt ad finem ; et recte consiliari de his quæ sunt ad rectum finem. Sed tyrannus non habet rectum finem, nec appetitum rectum : immo electio sive appetitus ipsius est contrarius recto fini; et ideo non poterit resistere alteri reipublicæ propter consilium, cum alia sit potentior. Omnes enim volentes aliquid agere, si habeant potentiam, agunt quæ volunt; et ideo alia respublica contraria et valentior corrumpet istam. Tyrannidi autem contrariatur popularis status, sicut dixit Hesiodus, per accidens, sicut figulus contrarius est figulo. Non enim est figulus per se contrarius figulo; immo est sibi similis; sed per accidens, inquantum unus impedit bonum alterius, scilicet lucrum : sic popularis status contrarius est tyrannidi, non per se, sed inquantum una impedit aliam : ultima enim species ejus pessima est, quæ est quædam tyrannis, sicut patet ex quarto hujus. Sed regnum et optimatum status per se contrarii sunt; intendunt enim diversos fines, quia unus corrumpit alium. Propter quod contigit quod Lacedæmonii multas tyrannides corruperunt, quia potentiores erant; similiter Syracusani quamdiu habuerunt bonam rempublicam, habebant enim optimatum.

Deinde cum dicit « aliquando autem »

Tangit secundum modum corruptionis; et dicit quod aliquando corrumpitur tyrannis non a causa extrinseca, sed intrinseca ; contingit enim quod tyrannus habeat quandoque aliquos familiares qui attingunt aliquo modo ad principatum et participant honoribus. Quando igitur tales faciunt seditionem, contingit quod corrumpitur tyrannis ; sicut contigit circa tyrannidem Gelonis prius, posterius autem circa eam quæ Dionysii. Familiares enim Gelonis insurrexerunt contra ipsum et expulerunt eum. Similiter et quidam contra Dionysium. Seditio autem quæ fuit facta contra Gelonem fuit facta a Thrasybulo qui frater fuit Hieronis, qui filium Gelonis abducens ab eo quod est secundum rationem, traducebat per illecebras et voluptates, ut sic contemptibilis fieret populo quod repelleretur a principatu, et ipse Thrasybulus principaretur. Cum igitur congregasset familiares et amicos, cavens ne dissolveretur tyrannis, sed ipse tyrannizaret, considerantes tempus conveniens, ipsum Gelonem et omnes amicos ipsius expulerunt, et remansit Thrasybulus solus. Contra Dionysium insurrexit Dion, qui curam habebat de republica : erat enim familiaris eidem, et assumens sibi populum in auxilium insurrexit contra ipsum et expulit eum et interfectus est.

Deinde cum dicit « duabus autem »

Tangit causas propter quas maxime corrumpitur. Et primo tangit causas istas secundum se et absolute. Secundo concludit causas corruptionis ejusdem in comparatione ad respublicas intentas, scilicet paucorum et popularis status, ibi « Ut autem in summa etc. » In prima tangit illas causas. In secunda tangit quamdam aliam quæ reducitur ad unam illarum, ibi, « Partem autem quamdam etc. » In prima dicit quod cum sint duæ causæ propter quas aliqui maxime insurgunt contra tyrannum, scilicet odium et contemptus, odium debetur tyranno magis per se. Et ratio hujus est, quia principatur melioribus se, et præter utilitatem ipsorum ; et cum hoc intendit bonum proprium solum, odio habetur ab illis ; talis est tyrannus. Principatur enim tyrrannus melioribus se, quia virtuosis ; et non intendit nisi bonum proprium ; et ideo tyranno debetur odium. De contemptu autem adjungit, quod propter contemptum multoties corrumpitur tyrannis. Et hujus signum est, quia illi qui acquisierunt principatum per virtutem et industriam propriam, magis conservaverunt principatum, quia tales qui acquisierunt bellicosi fuerunt ; tales autem non sunt contemptibiles. Sed illi qui receperunt tyrannidem ab alio, statim amiserunt, et propter principatum mortui sunt : quia enim vivebant delectabiliter vacantes comessationibus et venereis, contemptibiles erant : et quia vacabant delitiis, dabant multas opportunitates et occasiones insurgendi aliis : tum quia oportet quod ponant se quandoque in potestate mulierum, tum quia inebriati sunt sæpe, et per consequens, impotentes facti.

Deinde cum dicit « partem autem »

Tangit aliam causam quam reducit ad odium ; et est illa causa ira ; et habet duas partes. In prima reducit iram ad odium. In secunda assignat duas differentias inter iram et odium, ibi, « Sæpe autem etc. » Dicit igitur primo quod ira pars est odii; hoc est corruptio quæ fit propter iram, aliquo modo fit propter odium, ut non oporteat ipsam ponere causam distinctam. Est enim ira appetitus recontristationis ; et ideo manifestum est quod iratus vult malum alii : hoc autem pertinet ad odium. Unde ira aliquo modo est causa earumdem actionum quarum est causa odium.

Deinde cum dicit « sæpe autem »

Assignat duas differentias inter iram et odium; et dicit quod frequenter ira est magis operosa, hac est plus operatur, quam odium. Irati enim cum majori impetu et robustius insurgunt quam

habentes odium. Et ratio hujus est, quia passio iræ est sine ratione. Iratus enim, et si audiat aliqualiter rationem, imperfecte tamen audit. Bene enim audit iratus quod vindicta est accipienda, sed qualiter accipienda non audit. Unde similis est famulo qui imperfecte audit mandatum domini, propter quod contingit quod male exequatur quandoque. Similiter est de irato. Imperfecte enim audit rationem, et ideo male exequitur vindictam. Unde furiosus videtur propter injuriam, et quamvis ira sit magis operosa, tamen odium magis nocet. Secunda differentia est, quod ira est cum tristitia, et ideo non de facili iratus potest ratiocinari: propter enim motum passionis non potest, sed odium est sine tristitia; et ideo est cum ratiocinatione.

Deinde cum dicit « ut autem »

Concludit causas corruptionis tyrannidis in comparatione ad respublicas ultimas, scilicet paucorum et popularis status. Et dicit quod ut in summa dicamus, quot diximus principia et causas corruptionis paucorum status intemperatæ, quæ est ultima species ipsius, et popularis status ultimæ, tot sunt causæ et principia tyrannidis: quia istæ respublicæ, scilicet paucorum ultima et popularis sunt tyrannides quædam, differentes tantum secundum hoc quod in his tyrannizant plures, in illa autem unus.

Deinde cum dicit « regnum autem »

Determinat causas et principia corruptionis regni. Et primo regni absolute et secundum se. Secundo regni quod procedit secundum genus, ibi, « Regnum autem etc. » Prima in duas. In prima tangit ex quibus minime corrumpitur regnum. In secunda ostendit quibus modis corrumpitur, ibi, « Corrumpitur etc. » In prima dicit quod regnum ab extrinsecis non corrumpitur. Et ratio hujus est, quia rex principatur bonis et secundum virtutem, subditis volentibus. Talis autem respublica non corrumpitur ab extrinsecis. Et propter hoc regnum multo tempore durat. Ex se autem multis modis corrumpitur.

Deinde cum dicit « corrumpitur autem »

Ostendit quibus modis corrumpatur ex se. Et primo facit hoc. Secundo ostendit quare nunc non fiunt multa regna, ibi, « Non fiunt etc. » In prima dicit quod regnum ab extrinseco duobus modis corrumpitur. Uno modo quando illi qui attingunt ad principatum et sunt principes regni, faciunt seditionem. Contingit enim, talibus facientibus seditionem quod propter potentiam quam habent expellant regem a principatu et mutent monarchiam in aliam rempublicam. Alio modo corrumpitur quando rex vult principari tyrannice, sicut quando vult esse dominus plurium quam debeat esse, ipsis nolentibus et præter legem. Tunc enim contingit quod subditi insurgunt contra eumdem et ipsum expellunt et mutent rempublicam in aliam.

Deinde cum dicit « non fiunt »

Ostendit quare non fiunt modo plura regna. Et dicit quod modo non fiunt plura regna, et si fiunt sunt magis monarchiæ tyrannicæ quam regna. Et hujus assignat duplicem rationem. Prima est quod regnum debet esse principatus voluntarius; principatur enim subditis nolentibus qui principatur in principatu regio, et regem oportet esse dominum majorum in civitate vel regno. Difficile est autem unum invenire qui volentibus pluribus principetur et qui sit dignus dominus esse majorum. Et ideo non sunt plura regna. Secunda ratio est, quia quæ est proportio dignitatis et honoris regis ad dignitatem et honorem subditorum, eadem debet esse proportio virtutis principantis ad virtutem subditorum. Nunc autem dignitas et honor regalis multum excellit dignitatem subditorum. Igitur virtus regis debet excedere virtutem omnium vel plurium: talem autem invenire non est possibile, vel nimis est difficile. Et ideo si assumatur in regem, non principatur volentibus subditis; ergo non multo tempore principabitur. Si autem aliquis per fraudem vel violenter principetur, non est rex, sed tyrannus, quia non principatur subditis volentibus.

Deinde cum dicit « in iis autem »

Assignat causam corruptionis regnorum secundum genus; et dicit quod regnorum secundum genus causæ et principia corruptionis sunt eadem cum his quæ dicta sunt superius, et quæ jam dicentur. Prima est, quia multi de facili fiunt contemptibiles. Contingit enim quod post patrem sequitur filius, qui omnibus contemptibilis est propter inhonestatem vitæ. Ex hoc autem insurgunt subditi et expellunt eum et mutant rempublicam. Secunda causa est, quia non habet rex tantam potentiam, quanta est potentia tyrannica sufficiens ad puniendum malos; sed contingit ipsum regem pati injuriam. Ubi autem ista contingunt, de facili corrumpitur regnum, quia subditis nolentibus ipsum principari statim non est rex, sed tyrannus. Tyrannus enim dominus est subditorum nolentium ipsum esse dominum. Et nunc recapitulat; et dicit quod monarchiæ propter istas causas et alia, similes corrumpuntur.

LECTIO XI.

Primus modus conservandi tyrannidem per incrementum administrationis tyrannicæ.

ANTIQUA.

Salvantur autem palam, ut simpliciter quidem est dicere, ex contrariis.

Ut autem secundum unumquodque eo quod est regna quidem ducere ad moderatius: quanto enim pauciorum fuerint domini, ampliori tempore necessarium manere omnium principatum: ipsi enim, et fiunt minus despotici, et moribus æqui magis, et a subditis invidetur eis minus.

Propter hæc enim et circa Molossos multo tempore regnum permansit, et quod Lacedæmoniorum, prop-

RECENS.

Servantur autem, ut universe dicam, contrariis: singulatim vero, regna quidem, si ad mediocritatem magis adducantur. Quanto enim pauciorum rerum penes principes est potestas, tanto diutius omnis principatus maneat necesse est. Nam quum ipsi minus fiant dominorum in morem imperiosi, tum moribus efficiuntur magis ad æqualitatem propensi, tum civibus minus sunt invidiosi. Propter hanc causam enim et regnum Molossorum diu incolume permansit; et regnum Lacedæmoniorum propterea,

terea quod a principio in duas partes divisus fuit principatus et rursum Theopompo moderante, et in aliis, et instituente ephororum principatum : potestate enim auferens auxit tempore regnum : quare modo quodam fecit non minus, sed majus ipsum : quod quidem, et ad uxorem respondisse dicunt ipsum, quæ dixerat si nihil verecundatur minus regnum tradens filiis quam a patre accepit : non oportet hoc dicere : trado enim diuturnius.

quod imperium et ab initio in duas partes divisum fuit, et postea Theopompus, quum multis aliis in rebus, tum in hoc moderatione usus est, ut Ephororum magistratum regno opponeret. Imminuta enim regni potestate diuturnitatem auxit. Itaque id quodammodo non minus, sed majus fecit. Quod ipsum ferunt uxori respondisse, quæ exprobraret, quod minus regnum filiis tradere, quam accepisset a patre, ipsum non puderet : « Minime vero, inquit ; trado enim diuturnius. »

Tyrannides autem salvantur secundum duos modos contrariissimos : quorum alter est qui traditus est, et secundum quæ dispensant plurimi tyrannorum principatum. Horum autem multa aiunt instituisse Periandrum Corinthium : multa enim talia est accipere et a principatu Persarum. Sunt autem, et olim dicta ad salvationem, ut possibile est, tyrannidis excellentes perimere, et sapientes destruere, et neque communicationes sinere, neque sodalitatem, neque disciplinam, neque aliud nihil tale, sed omnia cavere, unde consueverunt fieri duo, sapientia et persuasio, et neque scholas, neque alias collectiones permittere fieri vacativas.

Et omnia facere ex quibus quam maxime ignoti invicem erunt omnes : notitia enim fidem facit magis ad invicem.

Et præfectos populi semper palam esse, commorari circa januas ; sic enim minime latebit quid agunt.

Et deprehendere si assuefiant modicum semper servientes : et illa quæcumque talia Persica et barbara tyrannica sunt : omnia enim idem possunt.

Et tentare non latere quæcumque extiterit quis dicens vel agens subditorum, sed esse attentos, velut circa Syracusanos vocati podagogides, et auribus audientes, quos misit Hieron ubi fuerit aliqua congregatio et collectio : confident enim minus timentes tales ; et si confidant, latebunt minus.

Tyrannides autem duobus modis maxime contrariis servantur : quorum alter est is qui traditus est, et quo pleraque tyranni imperium administrant. Atque ex his pleraque instituisse Periandrum Corinthium ferunt ; multa etiam similia a Persarum imperio sumere licet. Sunt autem ea, quibus tyrannides quoad fieri potest conservari, eximios viros præstantes deprimere, et qui sunt elato animo de medio tollere, nec convivia publica ferre, neque sodalitates, neque doctrinam, neque quicquam tale aliud permittere : sed illa omnia, unde duo proficisci solent, spiritus animique elatio et fides, cavere ; et cœtus vetare, et omnes alios otiosorum conventus prohibere : omnia denique facere, ut quammaxime inter se ignoti omnes sint. Notitia enim mutua fides firmatur.

Et dare operam ut cives, qui non absunt peregre, semper sint ante fores atque in oculis ; sic enim et minime obscurum erit quid agant, quidque moliantur ; et servitute semper pressi animos attollere non audebunt : et cetera quæcumque sunt hujusmodi, Persica et barbara, sunt tyrannica. Omnia enim idem valent. Tum perficere, ut, quid subjectorum quisque dicat aut agat, non ignoretur, et exploratores habere, quales erant Syracusis, quæ potagogides appellabantur, et Otacustæ (quasi delatrices et auscultatores dicas), quos Hiero submittebat, ubicumque civium cœtus et conventus erat : quippe talium hominum metu minus audent libere loqui, et si quid audent, minus latet.

Et criminari invicem et turbare, et amicos cum amicis et populum cum insignibus, et divites cum seipsis.

Et pauperes facere subditos tyrannicum, quatenus neque custodia alatur.

Et occupati circa quotidiana non vacantes sint ad machinandum. Exemplum autem hujus, pyramides quæ circa Ægyptum, et anathemata Cypsellidarum, et Olympii ædificatio a Pisistratidibus, et eorum quæ de Samo opera multi imperii.

Omnia enim hæc possunt idem, scilicet non vacationem et penuriam subditorum, et illatio vectigalium, velut in Syracusis, in quinque enim annis sub Dionysio substantiam omnem inferri accidit.

Adhuc autem et bellorum procurator tyrannus, ut utique sine vacatione sint et permaneant in indigentia præsidis existentes.

Regnum quidem salvatur per amicos; tyrannicum autem maxime diffidere amicis, tamquam volentibus quidem omnibus, potentibus autem iis maxime.

Et adhuc quæ circa democratiam fiunt ultimam tyrannica sunt omnia. Et Ginæcocratia circa domos ut enuntient : contra viros, et servorum remissio propter eamdem causam : neque enim machinant servi et mulieres contra tyrannos, gaudentes quia necessarium benivolos esse et tyrannidibus et democratiis.

Etenim demus vult esse monarchia, propter quod et adulator apud utrasque esse honoratus : est enim demagogus demi adulator : apud tyrannos autem quia humiliter colloquuntur, quod quidem est opus adulationis. Etenim propter hoc ponirophilon, idest malorum amicus est tyrannus : adulationem enim recipientes gaudent. Hoc autem nullus utique faciet sensum habens liberum, sed amant qui epiiches si non adulentur. Opportuni maligni ad maligna, clavo enim clavus, sicut proverbium.

Et nullo gaudere venerabili, neque libero, tyrannicum : ipsum enim esse solum vult tyrannus, qui autem contra venerabilis et liberalis aufert excellentiam, et quod despoticum tyrannidis. Odiunt igitur

Utile etiam est tyranno inter cives calumniando serere discordias, amicos cum amicis, populares cum nobilibus, et divites inter se ipsos committere. Etiam cives spoliare bonis tyrannicum est, quibus et præsidium alatur, ne ab operibus quotidianis otium iis ad parandas insidias supersit. Hujus rei exemplum præbent pyramides Ægypti, Cypselidarum colossi donaque diis consecrata, et ædes Jovis Olympii a Pisistratidis, ædificata, et opera publica Sami a Polycrate facta. Hæc enim omnia eo lem pertinent, ut cives nec otium habeant et pauperes reddantur.

Quo item spectat tributorum exactio ; ut Syracusis, ubi tyrannidem obtinente Dionysio civium opes universæ quinque annorum spatio tributi nomine collatæ fuerunt. Est etiam tyrannicum bella suscitare, ut sint occupati cives et semper duce indigeant. Præterea quum regnum quidem studio et opera amicorum servetur, tyranni contra proprium est maxime amicis diffidere : nam omnes quidem tyrannidem evertere volunt, hi tamen maxime possunt.

Ea quoque tyrannica omnia sunt, quæ in postrema democratia fiunt : mulierem licentia et dominatus in domibus, ut virorum consilia factaque enuntient ; et servorum licentia propter eamdem causam. Nam nec servi nec mulieres tyrannis insidiantur, et quum prospero fortunæ statu fruantur, bene cupiant tyrannidi et democratiæ necesse est. Nam etiam populus in democratia expetit esse monarcha. Itaque adulatores apud utrumque summo in honore sunt : apud populum quidem demagogus ; hic enim populi assentator est : apud tyrannos vero ii qui se demisse in consuetudine gerunt ; quod est assentatoris. Nam propter hanc causam tyrannis improborum amicitia jucunda est : gaudent enim assentatione tyranni. Hoc autem nemo fecerit, qui liberum animum gerat ; nam viri probi aut amant, aut certe non blandiuntur. Tum improbi ad res improbas sunt utiles : clavus enim clavo [truditur], ut in proverbio est.

Præterea tyrannicum est consuetudine viri gravis et liberi non delectari : se enim solum talem tyrannus esse postulat. Qui autem gravitate et libertate cum tyranno certat, is illud ipsum, quod tyrannis

quemadmodum dissolventes principatum. Et uti conviviis

Et conviviturnari extraneis magis quam civilibus, tyrannicum, tamquam hos quidem adversarios, hos autem non contrariantes. Hæc et talia tyrannica quidem et salvativa principatus; nihil autem deficit magis malignitatis.

Sunt autem, ut est dicere, omnia hæc comprehensa tribus speciebus. Conjectitant enim tyrannides tria: unum quidem ut modica sapiant subditi; nulli enim utique pusillanimis insidiabitur; secundum autem ut discredant invicem, non dissolvitur enim prius tyrannus, antequam credant aliqui sibiipsis: propter quod et epiicheis adversantur tamquam nocivis ad principatum, non solum propterea quod non volunt subjici despotice, sed et quia fideles sunt sibiipsis et aliis, et quia non produnt neque seipsos neque alios. Tertium autem negotiorum impossibilitas: nullus enim manum mittit ad impossibilia: quare neque tyrannidem dissolvere non existente potentia.

Ad quos quidem igitur reducuntur volita tyrannorum, isti tres existunt termini: omnes enim utique reducet quis tyrannica ad has hypotheses, hoc quidem ut non credant invicem, hoc autem ut non possint, hoc ut parum sapiant. Unus quidem igitur modus per quem fit salvatio tyrannidibus, talis est.

excellit, et dominatum ejus tollit. Tales igitur homines oderunt, tamquam imperii sui eversores. Præterea peregrinos ad convivium et quotidianam vitæ consuetudinem adhibere potius quam cives tyrannicum est: quasi hi quidem sint hostes, illi vero nec æmuli nec adversarii. Hæc igitur et talia tyrannica sunt quidem illi, et tyrannidem tuentia, quibus tamen nihil improbitatis abest.

Sed hæc omnia fere tribus generibus continentur. Tria enim sunt quæ tyrannus efficere conatur: primum ut subjecti demissos animos gerant. Nam qui angusto et parvo animo est, is nemini parat insidias. Deinde ne fidem habeant inter se: non enim prius evertitur tyrannis, quam aliqui inter se fidem habeant. Idcirco viros probos tamquam hostes insectantur, propterea quod obsunt imperio; non solum quod dominationem recusent, sed etiam quia sunt et inter se et erga alios fideles rerum agendarum. Nemo enim aggreditur ad eas res agendas quæ effici non possunt, ergo neque ad tyrannidem evertendam, si desit agendi facultas.

[Hi sunt igitur tres fines ad quos spectant tyrannorum molitiones. Omnia enim tyrannorum consilia ad hæc proposita revocari possunt: partim ne cives fidem habeant inter se, partim ne quid possint, partim ne gerant animos elatos.] Hic est igitur modus unus tyrannidem tuendi.

Postquam Philosophus determinavit de principiis corrumpentibus monarchias, determinat de principiis salvantibus ipsas. Et primo in generali. Secundo in speciali, ibi, « Ut autem secundum unumquodque etc. » In prima dicit quod monarchiæ, ut simpliciter est dicere, salvantur ex contrariis quibus corrumpuntur. Contrariorum enim extranea sunt principia. Corruptio et salvatio reipublicæ sunt contrario; ergo ex contrariis principiis fiunt.

Deinde cum dicit « ut autem »

Determinavit in speciali de principiis salvantibus ipsas. Et primo de salvantibus monarchiam regalem. Secundo de salvantibus tyrannidem, ibi, « Tyrannides autem etc. » In prima intelligendum quod regnum est optima respublica et optime ordinata. Et ideo ex ratione sua maxime salvabilis est. Propter quod Philosophus non tangit nisi unum modum salvandi regnum. Et primo tangit ipsum. Secundo manifestat, ibi, « Propter hoc enim etc. » Dicit igitur quod regnum salvatur per hoc, quod principatus trahitur ad mediocritatem secundum unumquodque quod pertinet ad ipsum: ut si aliquid pertineat ad regem qui dominus est omnium, et in omnibus principatur, in quo videantur gravari subditi quod multum illis displiceat, illud temperare, aut illis remittere. Quanto enim pauciorum erit dominus, tanto durabilior erit principatus; quia quanto erit pauciorum dominus, tanto minus dominative principabitur, et sic de paucioribus judicabit, et plures attingent ad principatum, et habebunt quod competit eis secundum dignitatem, et tunc videbitur esse æqualis subditis. Sic autem rege se habente, minus ei subditi invidebunt, et sic se habentibus, principabitur subditis volentibus; hoc autem facit principatum durabiliorem.

Deinde cum dicit « propter hæc »

Manifestat quod dictum est per exemplum. Et dicit quod propter istam causam circa Molossos regnum multum duravit. Similiter autem et regnum Lacedæmoniorum: a principio enim diviserunt principatum in duas partes, et sic moderaverunt eum: similiter Theopompus qui posterius ibi regnavit, consequenter moderavit principatum. Cum enim esset dominus omnium, instituit principatum Ephororum, tradens ipsum aliis quasi auferens a sua potestate. Ex quo fecit regnum suum aliquo modo majus et durabilius multo. Propter quod respondisse dicitur uxori suæ, cum argueret eum dicens, si non verecundabatur quod regnum minus traderet filiis suis quam recepisset a progenitoribus, dixit, quod hoc non debebat dicere; quia quamvis non traderet eis æqualem secundum potestatem, tradebat tamen diutius, quod videtur esse melius.

Deinde cum dicit « tyrannides autem »

Determinavit de principiis salvantibus tyrannidem. Tyrannis enim, quia de ratione sua inordinata est, de facili est corruptibilis. Et ideo dat elementa plura quibus salvari potest. Salvatur autem duobus modis. Uno modo intendendo ipsam. Secundo remittendo. Et secundum hoc dividitur in duas. In prima prosequitur modum secundum quem salvatur per intensionem. Secundo modum, qui est per remissionem, ibi, « Alter autem etc. » Prima in duas. In prima ponit unum modum secundum quem salvatur intendendo absolute. Secundo in comparatione ad regnum, ibi, « Regnum quidem etc. » Prima in tres, quia tyrannis tripliciter intenditur. Uno modo faciendo subditos ignorantes. Secundo incognitos. Tertio pauperes. Et ideo dividitur in tres. In prima ponit modos secundum quos fiunt ignorantes. Secundo, modos per quos fiunt incogniti, ibi, « Et omnia facere etc. » Tertio modos quibus fiunt pauperes, ibi, « Et pauperes facere etc. « In prima dicit quod tyrannis duobus modis valde contrariis salvatur. Quorum unus est secundum intentionem, alius secundum remissionem. Et alter istorum dictus est prius, secundum quem tyranni dispensant, ut communiter, sive regunt principatum tyrannicum. Periander autem, ut dicitur, multa talia instituit ex quibus intenditur tyrannis, et multa talia possunt accipi a Persis. Fuerunt autem et aliqua data antiquitus ad salvationem tyrannidis. Quorum unum fuit excellentes in potentia vel divitiis interimere, quia tales per potentiam quam habent possunt insurgere contra

tyrannum. Iterum interficere sapientes: tales enim per sapientiam suam possunt invenire vias ad expellendum tyrannidem. Iterum ad salvationem tyrannidis expedit non permittere communicationes, nec sodalitatem, sive societatem, ne inter se uniantur per amicitiam. Ex hac enim facilius possent insurgere contra tyrannum. Iterum non permittere disciplinam, et quæcumque possunt inducere sapientiam; sed omnia vitare, quia tales possunt invenire vias diversas ad insurgendum contra ipsum, et expellendum eum: propter quod cavenda sunt omnia illa ex quibus fiunt sapientes, vel sapientia activa, vel speculativa, vel etiam illa ex quibus fit persuasio, et ipsi persuasivi. Et ideo nec scholas nec alias collectiones, per quas contingit vacare circa sapientiam permittendum est; sapientes enim ad magna inclinantur; et ideo magnanimi sunt, et tales de facili insurgunt.

Deinde cum dicit « et omnia »

Tangit modos, quibus fiunt incogniti. Et dividitur in quinque, secundum quod tangit quinque. Secunda, ibi, « Et perfectos etc. » Tertia, ibi, « Et deprehendere etc. » Quarta, ibi, « Et ne lateant etc. » Quinta, ibi, « Et criminari invicem etc. » In prima dicit quod ad salvandum tyrannidem oportet ordinare et facere ex quibus subditi maxime inter se ad invicem erunt ignoti, quia notitia facit quod magis credunt sibi ad invicem. Ex hoc autem quod credunt sibi ad invicem, facilius uniuntur et potentius insurgunt. Et ideo ordinanda sunt talia per quæ maxime sint ignoti.

Deinde cum dicit « et præfectos »

Ponit secundum modum. Et dicit quod secundo ad salvationem tyrannidis expedit facere quod præpositi et servientes sint manifesti in locis in quibus debent subditi congregari, et circa januas civitatis vel subditorum, ut videant et sentiant quod dicunt vel agunt subditi. Sic enim magis erit manifestum quid faciunt, et minus poterunt machinari contra tyrannum minus invicem credentes.

Deinde cum dicit « et deprehendere »

Ponit tertium modum. Et dicit quod oportet ad salvationem tyrannidis ordinare quod si subditi aliqua malefaciant, aut in aliquo insolescant et devient ab eo quod est ordinatum a tyranno, etiam modicum, deprehendere eos a servientibus ordinatis ad hoc, similiter ordinare alia quæcumque et barbara et persica sunt tyrannica. Omnia enim talia possunt idem, scilicet salvare tyrannidem. Ex hoc enim quod subditi erunt occupati in aliquibus, timentes magis, minus poterunt insurgere.

Deinde cum dicit « et tentare »

Ponit quartum modum. Et dicit quod tentandum est ut non lateant quæcumque dicunt et faciunt subditi; sed diligenter attendere quæcumque, et sic facere sicut fecerunt circa Syracusanos tyranni. Ordinaverunt enim quosdam qui dicebantur deductores quos misit Hieron, qui audirent quæ dicerent et facerent subditi: sic similiter ordinandi sunt aliqui qui ubi fuerit aliqua congregatio audiant quæ dicuntur ibi et fiunt. Sic enim illi qui congregabuntur propter timorem minus confident de seipsis, et per consequens nihil machinabuntur, aut si confidant de se, minus poterunt latere, et ulterius poterit magis caveri.

Deinde cum dicit « et criminari »

Ponit quintum modum. Et dicit quod ad salvandum tyrannidem oportet quod tyrannus procuret quod subditi imponant sibi invicem crimina et turbent seipsos, ut amicus amicum, et populus contra divites, et divites inter se dissentiant: sic enim minus poterunt insurgere propter eorum divisionem. Omnis enim virtus divisa minor est.

Deinde cum dicit « et pauperes »

Ponit modos quibus fiunt pauperes. Et dividitur in quatuor, secundum quod ponit quatuor modos. Secunda, ibi, « Et occupati etc. » Tertia, ibi, « Omnia enim hæc etc. » Quarta ibi, « Adhuc autem etc. » In prima dicit quod ad salvationem tyrannidis, oportet facere subditos pauperes; sic enim minus poterunt insurgere contra tyrannum. Facere autem pauperes subditos, etsi contingit multipliciter, contingit tamen ad præsens quadrupliciter. Primo non dando expensas custodibus civitatis de bonis communibus, sed eos compellere ad solvendum ex toto.

Deinde cum dicit « et occupati »

Ponit secundum modum. Et dicit quod ordinandum est quod subditi sint occupati circa opera quotidiana, ut sic occupati non possint machinari, vel non sint vacantes ad machinandum aliquid contra tyrannum. Sicut habemus exemplum de tyrannidibus quæ fuerunt circa Ægyptum, ubi subditi compellebantur occupari circa opera quotidiana. Sicut apparet de filiis Israel, quos occupabant circa lutum et lateres. Similiter donaria Cypsellidarum, similiter ædificatio Olympii quæ fuit facta a Pisistratide, similiter opera eorum quæ erant de Samo insula quæ erant magnifica. Omnia enim ista possunt idem facere; scilicet quod subditi non possunt vacare ad machinandum aliquid contra tyrannum. Ex quo enim sunt occupati circa opera talia, non possunt tractare qualiter expellant tyrannum. Item possunt facere penuriam et paupertatem subditorum: ex quo enim compelluntur apponere ad ædificia facienda, et occupari circa talia, oportet depauperari.

Deinde cum dicit « omnia enim »

Ponit tertium modum. Et dicit quod procuranda sunt vectigalia, hoc est exactiones multæ et magnæ: sic enim cito poterunt depauperari subditi, sicut factum fuit in Syracusis. Ibi enim Dionysius qui principabatur, tantas procuravit exactiones quod omnes divitiæ subditorum venerunt ad ipsum in quinque annis.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit quartum modum. Et dicit quod ad salvationem tyrannidis tyrannus debet procurare bella inter subditos, vel etiam ad extraneos, ita quod non possint vacare ad aliquid tractandum contra tyrannum, et magis timentes. Sic etiam erunt indigentes præside, et tunc plura poterit exigere ab eisdem.

Deinde cum dicit « regnum quidem »

Ponit alium modum per quem salvatur in comparatione ad alias respublicas et ad alia quædam. Et dividitur in quatuor. In prima ponit modum per quem salvatur in comparatione ad regnum. In secunda ponit modum per quem salvatur in comparatione ad popularem statum, ibi, « Et adhuc quæ fiunt etc. » In tertia ponit alium modum in comparatione ad liberum et venerabilem, ibi, « Et nullo gaudere etc. » In quarto ponit alium modum in comparatione ad cives et extraneos, ibi, « Et condiuturnari etc. » In prima dicit quod regnum salvatur per amicos. Subditi enim diligunt regem et volunt eum

principari; hoc autem salvat regnum. Et ideo salvatur regnum per amicos. Tyrannus autem ad salvandum tyrannidem, non debet confidere in amicis. Et ratio hujus est, quia amici potentes sunt; ex hoc enim quod amici sunt aliqui principis, potentes sunt. Item machinantur et volunt principari omnibus. Et ideo non debet confidere in eis si debeat salvare tyrannidem.

Deinde cum dicit « et adhuc »

Ponit alium modum in comparatione ad statum popularem. Et primo ponit ipsum. Secundo assignat rationem cujusdam dicti, ibi, « Etenim demus vult etc. » In prima dicit quod ad salvandum tyrannidem, tyrannus debet ordinare ea quæ sunt circa popularem statum ultimum qui pessimus est omnium. Omnia enim illa tyrannica sunt, ut mulierum potentiæ coram populo coram quo permissum est eis proponere contra viros quæ voluerint. Et manumissio servorum contra cives. Mulieres enim quasi sunt medietas civitatis. Ipsæ autem et servi non machinantur aliquid contra tyrannum. Nam gaudent servi de manumissione, mulieres vero super libertate prædicta. Oportet enim eos esse benivolos et tyrannidibus et popularibus. Et propter hoc non insurgunt de facili.

Deinde cum dicit « etenim demus »

Reddit causam cujusdam dicti. Dixerat enim quod in tyrannide ordinanda sunt illa quæ fiunt in populari statu ultimo. Hujus reddit causam. Et dicit quod propter hoc debet tyrannus ordinare quæ sunt in populari statu ultimo, quia popularis status ultimus est sicut monarchia, et totus populus dominatur sicut unus monarcha. Unde adulatores inveniuntur et in populari statu ultimo, et apud tyrannos, et honorantur ab eis. In populari statu quidem, populares ductores populi. Ductor enim, adulator in populari statu est, quia dicit quæ placent populo. Apud tyrannos autem honorantur, quia humiliter loquuntur. Hoc autem pertinet ad adulatorem : humiliter enim loquendo et dejiciendo se credunt placere. Propter hoc etiam tyrannus est amicus malorum, quia recipit adulatores, et congaudet iisdem : tales autem secundum se mali sunt. Sed nullus qui habet sensum liberum, hoc est qui inclinationem habet ad virtutem, hoc faciet : sed diligit virtuosos, et eos qui non adulantur, qui secundum se boni existentes opportunitatem quamdam habent ad reprimendum malignitatem adulatoris, qui secundum quod hujusmodi malignus est; quoniam, sicut in proverbio dicitur, Clavus clavo retunditur. Diligunt igitur bonos odientes adulatores, ut per eos reprimant malitiam adulatorum.

Deinde cum dicit « et nullo »

Ponit alium modum in comparatione ad liberum et venerabilem. Et dicit quod tyrannus non debet congaudere libero et venerabili sive virtuoso, quia tyrannus vult esse solus dominus. Venerabilis enim et liber contrarii sunt illi, nec possunt sustinere excellentiam quam habet præter rationem, nec tyrannidem quam exercet principando dominative. Propter quod odiunt tyranni liberos et venerabiles tamquam dissolventes eorum principatum.

Deinde cum dicit « et condiurnari »

Ponit alium modum in comparatione ad cives et extraneos. Et dicit quod tyrannus magis debet convivere et assuescere diuturnis comessationibus cum extraneis quam cum civibus tamquam cives sint adversarii, extranei vero non. Ista igitur et similia sunt tyrannica, et salvant principatum. Nec aliquid malignitatis deficit in talibus; sed omnem malignitatem et iniquitatem continent, sicut mala secundum se ipsa, bona tamen ad salvationem tyrannidis. In quo innuit quod non sunt facienda simpliciter homini, sed ei qui voluerit salvare tyrannidem quæ secundum se mala est.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Reducit istos modos omnes ad tres. Et primo facit hoc. Secundo recolligit illos, ibi, « Ad quos etc. » In prima dicit quod omnia ista sub tribus speciebus, ut est dicere, comprehenduntur : quia tyrannus tria considerat ad salvandum principatum suum. Primum est ut subditi sint ignorantes, et pauca scientes. Cujus ratio est, quia nullus pusillanimis insidiatur alicui. Et ideo ne subditi insidientur ei, considerat qualiter subditi sint ignorantes. Ignorantia enim pusillanimes facit. Magnanimum enim oportet habere scientiam magnorum et arduorum : est enim virtus qua aliquis inclinatur ad magna et ardua simpliciter decentia ipsum. Secundum est quod ignoti sint sibi invicem subditi. Et ratio hujus est qui tyrannis non prius dissolvitur quam credant sibi invicem. Et propter hoc tyrannus contrarius est virtuosis, quia nocivi sunt ad principatum tyrannicum, non solum quia nolunt subjici tyranno dominative, sed quia sunt sibiipsis fideles, et aliis concivibus, nec manifestant ea quæ volunt facere vel ipsi vel alii concives eorum contra tyrannos. Tertium est quod reddat eos impotentes faciendo eos pauperes. Et ratio hujus est, quia nullus manum mittit ad illa quæ credit esse impossibilia; et ideo manifestum est quod non dissolvetur tyrannis si subditi non habeant potentiam.

Deinde cum dicit « ad quos »

Recolligit modos istos. Et dicit quod isti sunt tres modi ad quos reducuntur omnia quæ placent, et volunt tyranni. Si enim aliquis consideret, reducet omnia tyrannica ad istas tres hypotheses. Quarum una est, ut non credant sibi invicem ; alia ut sint impotentes ; alia ut parum sciant subditi. Unus igitur modus per quam salvatur tyrannis est iste, qui est intendendo tyrannidem.

LECTIO XII.

Secundus modus conservandæ tyrannidis per appropinquationem ad regnum.

ANTIQUA.

Alius autem ut ex contrario dictis habet curam. Est autem accipere ipsum ex corruptione regnorum. Sicut enim unus modus corruptionis regni facere magis tyrannicum principatum, sic tyrannidis sal-

RECENS.

Alter autem rationem et curam iis quæ diximus fere contrariam habet, et potest ex interitu regnorum sumi. Quemadmodum enim regni evertendi modus unus est, si fiat imperium magis tyrannicum, sic ty-

vatio facere ipsum magis regalem, unum servantem solum potentiam, ut principetur non solum volentibus, sed et nolentibus; prætendens enim et hoc, prætendit et tyrannizare. Sed hæc quidem sicut suppositionem oportet manere, alia autem hæc quidem facere, hæc autem videri simulantem quod regale bene.

Primo quidem, ut videatur curare communia, neque expendat gratuita talia, in quibus multitudines moleste ferunt, quando ab ipsis quidem accipiunt operantibus et laborantibus assidue, dant autem meretricibus et extraneis et artificibus copiose.

Rationemque reddat acceptorum et expensorum, quod quidem jam fecerunt quidam tyrannorum : sic enim utique quod dispensans, œconomus, sed non tyrannus esse videbitur.

Non oportet autem timere, ne forte deficiat pecuniis, dominus existens civitatis; sed extorribus tyrannis a domo, et expedit hoc magis, quam relinquere cum congregaverit. Minus enim utique qui servant insilient rebus. Sunt autem tyrannorum, qui servant terribiliores egredientibus a populo quam civibus : ii quidem enim peregrinantur, hi autem subsistunt.

Deinde introitus oportet videre colligere dispensationis gratia, et si aliquando opportunum fuerit uti ad bellicas opportunitates. Universaliter autem exhibere se ipsum custodem et camerarium, tamquam communium, sed non tamquam propriorum.

Et videri non sævus, sed reverendus. Adhuc autem talem, ut non timeant occurrentes, sed magis vereeundentur : hoc tamen adipisci non facile, non existentem facile contemptibilem. Propter quod oportet, et si non aliarum virtutum curam habeat, tamen politicæ; et opinionem efficere de se ipso talem.

Adhuc autem non solum ipsum videri, nullum subditorum injuriantem, neque juvenem, neque juvenculam, sed neque alium ullum eorum qui circa ipsum.

Similiter autem et habere uxores familiares ad eas quæ aliorum, tamquam et propter uxorum injurias multæ tyrannides perierunt.

Et circa fruitiones corporales contrarium facere, quam nunc quidam tyrannorum faciunt; non solum enim mox diluculo hoc faciunt, et continue multis diebus, sed etiam videri aliis volunt hoc operantes, ut tamquam felices et beatos admirentur : sed maxime quidem moderatos esse talibus; si autem non, tamen videri aliis diffugere : neque enim facile invasibilis neque facile contemptibilis qui sobrius, sed qui ebrius; neque qui vigil, sed dormiens.

Contrariumque faciendum olim dictis fere omnibus : præparare enim oportet et ornare civitatem, tamquam procuratorem existentem, et non tyrannum.

Adhuc autem quæ ad Deos videri semper in studio habentem differenter : minus enim timent pati aliquid iniquum a talibus, si deicolam putant esse principem et curare de diis; et machinantur minus, tamquam habeant propugnatores etiam Deos.

Oportet autem sine insipientia videri talem, bonosque circa aliquid factos honorare, ita ut putentur nunquam honorari magis a civibus suæ legis existentibus.

Et tales quidem honores distribuere ipsum. Supplicia autem per alios principes, et prætoria.

Communis autem custodia omnis monarchiæ, nullum virum facere magnum; sed siquidem, plures, servabunt enim invicem.

Si aliquid forte oporteat facere magnum, nequaquam secundum morem audacem; maxime enim invasivas talis mos penes omnes actiones.

Et si a potentatu aliquem videatur dimittere, gradatim hoc agere, et non totam simul auferre potestatem.

Adhuc autem omnem quidem injuriam cohibere, præcipue autem duas; eam scilicet quæ in corpus flagellationem, et eam quæ in ætatem. Maxime au-

tyrannidi est salutare eum facere magis regiam, uno duntaxat retento, potentiam dico, non modo volentibus, verum etiam invitis imperandi : quippe quo amisso, tyrannus ipsa amittitur. Hoc igitur ut stabili fundamento jacto et conservato, cetera partim facere debet, partim speciem ostentare, callide regiam administrationem simulans.

Primum quidem, ut reipublicæ curam habere videatur, ne sumptus faciat in eas donationes, quæ multitudinem offendunt, dum tyrannus a civibus exigit in opere et labore assidue versantibus et tenuiter victitantibus, scortis autem et peregrinis et artificibus effuse largitur. Item ut rationes acceptorum et expensorum referat : quod nonnulli jam tyranni fecerunt. Sic enim rempublicam administrans, potius dispensator quam tyrannus esse videbitur. Non est autem metuendum, ne quando pecuniæ eum deficiant, quum penes eum civitatis sit potestas.

Imo vero tyrannis, quum domo discesserint, hoc utilius est, quam congestas relinquere. Ita enim custodes imperium minus invadunt, qui tyrannis absentibus formidabiliores sunt quam cives. Nam cives comites peregrinationis fiunt, custodes remanent. Deinde tyrannum videri oportet tributa et exactiones ita imponere, ut providendi ac dispensandi gratia nummos congerere videatur, et ubi bellum inciderit, ad usum militarem : in summa sic se comparare, ut tamquam publicæ pecuniæ, non privatæ custodem et quæstorem agat.

Ut non difficilis et superbus, sed gravis esse videatur, et præterea talis, quem colloquentes non formident, sed potius venerentur : quod tamen ei non facile contingit, qui talis est ut facile contemnatur. Itaque curare debet, ut, si non ceteris virtutibus, at certe civilibus sit præditus, et talem de se opinionem faciat : utique non solum ipse, sed omnes ejus domestici a subjectorum contumeliis puerorum puellarumque abstinere videantur : ac suas mulieres eodem modo in officio contineant, ne sint in alias contumeliosæ. Nam propter uxorum contumelias multæ tyrannides interierunt.

De voluptatibus autem corporis contrarium eos facere oportet atque nunc quidam tyranni faciunt ; qui non solum statim a mane et continenter per multos dies hoc agunt, ut voluptatibus perfruantur verum etiam id notum ceteris esse volunt, ut se quasi beatos et felices admirentur. Sed maxime in his rebus se moderate gerere debet, aut saltem de se ceteris facere opinionem temperantiæ. Non enim is qui siccus ac sobrius est, sui invadendi aut contemnendi præbet occasionem ; sed qui ebrius, non vigilans, sed somno deditus.

Contrarium denique iis omnibus, quæ supra dicta sunt, faciendum est. Urbem enim exædificare atque exornare debet, tamquam sit procurator, non tyrannus. Præterea curandum est ut deos religionesque semper egregie colere videatur. Nam minus injuriam homines a talibus hominibus metuunt, quum principem religiosum esse ac deos vereri putant ; et minus insidiantur ei qui deos auxiliares habere videatur. Talis autem citra ineptitudinem videri debet. Præterea eos qui aliqua virtute præstant talibus honoribus afficere, ut non putent se unquam a civibus, si liberi essent, majores fuisse consecuturos : et hos quidem honores ipsum tribuere, supplicia vero per alios magistratus et per judices irrogare.

Est autem communis monarchiæ omnis cautio, neminem facere nimis magnum, aut certe plus quam unum facere : ipsi enim inter se, quisque agat, observabunt. Quod si unum aliquem forte magnum facere oporteat, at ne eum, qui sit ingenio et moribus audax : nam tales mores in cunctis actionibus maxime sunt ad vim inferendam accommodati et proni. Et si cujus sit minuenda potentia, paulatim id faciendum est, non tota simul auferenda.

Præterea quum ab omni contumelia tyrannus debeat sibi temperare, tum maxime a duabus, ut ne quem plagis cædat, nec cujusquam ætatis flore con-

tem hanc facientem reverentiam circa amatores honoris : eam quidem enim quæ ad pecunias minorationem amativi pecuniarum ferunt graviter, eam autem quæ ad inhonorationem amatores honoris, et epieikes hominum. Propter quod quidem non uti oportet talibus, aut supplicia videri inferentem paterne et non propter parvipensionem. Has autem quæ ad ætatem collocutiones propter amativas causas, sed non propter potestatem. Totaliter enim reputatas inhonorationes redimere majoribus honoribus.

Invadentium autem, ad corporis differentiam, hi maxime terribiles, et indigent ampliori custodia, quicumque non eligunt acquirere vivere cum peremerint. Propter quod maxime vereri oportet putantes injuriam pati, aut ipsos, aut eos, quorum curantes existunt ; non parcunt enim sibi ipsis qui propter furorem invadunt, sicut et Heraclitus dixit, dicens, difficile esse cum furore pugnare, animæ enim pretium fieri.

Quoniam autem civitates ex duabus partibus constitutæ sunt, ex egenis hominibus et opulentis, maxime quidem utrosque oportet existimare salvari, propter principatum et alios ab aliis injustum pati nihil. Quicumque autem fuerint valentiores, hos proprios facere maxime principatus ; quod si hoc extiterit rebus, neque servorum liberationem facere tyrannum, neque armorum ablationem ; sufficiens enim altera pars apposita ad potentiam ut valentiores sint insurgentibus.

Superfluum autem dicere per singula talium. Intentio enim manifesta, quia oportet non tyrannicum, sed œconomum et regalem videri esse subditis, et non suum curantem, sed procuratore et mediocritates vitæ persequi non excellentias.

Adhuc autem insignes quidem affari, multos autem demagogizare. Ex his enim necessarium non solum principatum esse pulchriorem et magis zelabilem, quam quod meliores principentur, et non humilem, neque odio habitum, et timore perseverare, sed et principatum esse durabiliorem.

Adhuc autem ipsum disponere secundum morem, vel ad virtutem, vel semibonum existentem, et non malignum, sed semimalignum.

Equidem omnibus malis politiis, paucioris temporis sunt oligarchia, et tyrannis.

Plurimo enim tempore fuit, quæ circa Sicyonem tyrannis, quæ Orthagori puerorum, et ipsius Orthagori ; permansit enim ipsa annis centum : hujus autem causa, quia subditis utebantur moderate, et multis legibus serviebant, et quia bellicosus fuit Clisthenes, non fuit facile contemptibilis, et quantum ad multa, curis demagogizabat. Dicitur igitur Clisthenes, respondentem de victoria, ipsum quomodo coronavit. Quidam autem aiunt, esse imaginem ejus qui judicavit sic, statuam quæ in foro sedet. Aiunt autem et Pisistratum aliquando sustinuisse sententiam, cum esset vocatus ad Ariopagum.

Secundo autem circa Corinthum quæ Cypselidorum ; etenim hæc perseveravit annis septuaginta tribus, et mensibus sex. Cypsellus quidem tyrannizavit annis triginta, Periander autem quadragintaquatuor, Psammiticus autem qui Gordiæ annis tribus. Causæ autem eædem, et hujus ; Cypsellus quidem enim demagogus erat, et permansit sine armorum custodia. Periander autem fuit quidem tyrannicus, sed bellicosus.

Tertia autem quæ Pisistraticorum Athenis ; non fuit vero continua ; bis enim fuit Pisistratus tyrannizans, ita ut et in annis triginta tribus, decem et septem annis tyrannizavit, pueri autem decem et octo ; quare omnes anni fuerunt triginta et quinque.

Reliquarum autem, quæ circa Hieronem et Gelonem, circa Syracusas ; non autem permansit ipsa multis annis, sed omnes duobus deficientibus de viginti. Gelon quidem enim septem annis tyrannizavit, octavo vitam finivit, decem autem Hieron. Thrasy-

tumeliose abutatur. Maxime autem hæc cautio est in hominibus ambitiosis adhibenda. Nam pecuniæ cupidi injuriam sibi per contemptum quendam illatam graviter ferunt, si detrimento ; ambitiosi et probi homines, si de honore sive infamia afficiantur. Quare aut a talibus factis abstinendum est, aut supplicia quidem videri oportet animo paterno irrogare, non per contemptum ; consuetudinem autem veneream adolescentium appetere propter amorem, non propter potentiæ licentiam. Ad summam, si quid de honore detraxerit, debet id majoribus honoribus redimere atque sarcire.

Eorum autem, qui ipsam tyranni vitam et caput petunt, hi sunt maxime horribiles, et plurimam accuratissimamque custodiam desiderant, qui, modo tyrannum interficiant, nihil sunt de sua salute solliciti. Quacirca ii maxime cavendi sunt, qui aut se ipsos aut sibi caros contumelia affectos esse putant : nihil enim sibi parcunt qui ab ira impulsi in alterum irruunt, quemadmodum et Heraclitus dixit, « Difficile est cum ira pugnare ; quippe quæ anima redimitur. »

Quoniam autem civitas ex duabus particulis constat, nempe ex egentibus et locupletibus, providere oportet ut utrique semper imperium conservari putent, nec alteri ab alteris injuria afficiantur : proxime vero, utri sint potentiores, hos imperio maxime conciliare. Nam si res tyranni hoc modo fuerint compositæ et firmatæ, neque servos necesse habebit tyrannus ad libertatem vocare, neque civibus arma demere : pars enim altera adjuncta tyranni potentiæ satis erit valida ad conatus impetentium superandos.

Sed supervacaneum est talia singula persequi. In promptu est enim quid monarchiæ propositum esse debeat. Huc enim omnia redeunt, ut iis qui sub imperio sunt, non tyrannum, sed patremfamilias aut regem agere videantur, et rem non quasi dominus, sed quasi procurator administrare : tum in vita moderationem, nec quod nimium est consectari. Præterea nobiles quidem consuetudine et sermonibus sibi conciliare, multitudinem vero populari oratione demulcere. Ex his enim necessario fit ut imperium non solum honestius ac fortunatius sit, quia melioribus imperat, nec animo dejectis, et ipse non erit civibus odio nec timori, sed etiam diuturnius. Præterea probis moribus esse oportet, aut certe semibonis, nec malis, sed semimalis.

Verum ex omnibus rebuspublicis oligarchia et tyrannis citissime delentur. Diutissime enim stetit ea quæ Sicyone fuit Orthagoræ liberorum et ipsius Orthagoræ tyrannis : annos enim centum permansit. Cujus rei causa est, quod subjectos moderate tractabant, et plurimum legibus serviebant. Et Clisthenes, quia bellicosus erat, non fuit contemptui habitus : item populares indulgenter habebant, ipsorum rebus consulendo. Dicitur enim Clisthenes eum qui victoriam ab ipso abjudicarat, corona donasse : nonnulli autem statuam illam in foro sedentem, ejus qui ita judicavit simulacrum esse dicunt. Aiunt etiam Pisistratum, quum ei dies dicta fuisset, judicium ad Areopagum subiisse.

Proxime diuturna fuit Cypselidarum tyrannis Corinthi : hæc enim firma permansit annos nonaginta tres et sex menses : nam Cypselus annos triginta regnavit : Periander, quadraginta [quatuor], Psammetichus Gordiæ filius, annos tres. Causæ autem hujus quoque sunt eadem : nam Cypselus quidem populum indulgenter tractabat, ne ab initio præsidio ad sui corporis custodiam usus est ; Periander vero fuit ille quidem tyrannicus, sed tamen bellicosus.

Tertia Pisistratidarum Athenis, sed non fuit continua. Bis enim exultavit Pisistratus quum tyrannidem obtineret. Itaque ex annis tribus et triginta, decem et septem tyrannidem obtinuit ; decem et octo ejus filii : itaque anni omnes fuerunt quinque et triginta. Reliquarum autem maxime diuturna fuit Hieronis et Gelonis tyrannis Syracusis. Annos autem ne hæc quidem stabilis permansit multos ; sed anni sunt omnino decem et octo : nam Gelo quum annos septem tyrannidem obtinuisset, octavo excessit e vita ; Hiero decimo, Thrasybulus undecimo mense

bulus autem undecimo mense excidit. Multæ autem tyrannides, pauci temporis fuerunt omnes penitus. Quæ quidem igitur circa politias, et quæ circa monarchias, ex quibus corrumpuntur et iterum salvantur, fere dictum est de omnibus.

exactus est. Pleræque autem tyrannides breves omnes fuerunt omnino.

Ac respublicæ quidem et monarchiæ quibus rebus intereant, et quibus rursus conserventur, dictum fere est de omnibus.

Postquam Philosophus posuit unum modum salvationis tyrannidis qui est per intensionem, ponit alium modum, qui est per remissionem. Et primo in generali ostendit quomodo per hujusmodi remissionem salvatur. Secundo in particulari, ibi, « Primum enim etc. » In prima dicit quod alius est modus salvandi tyrannidem contrarius modis dictis prius ; nam modi dicti prius salvant tyrannidem intendendo ipsam, iste autem modus per remissionem. Istum autem modum contingit accipere per similitudinem ad corruptionem regnorum : quia sicut uno modo regnum corrumpitur per hoc quod accedit ad tyrannidem declinando a rectitudine rationis, sic salvatur tyrannis per hoc quod accedit ad regnum, et ad illud quod est secundum rationem. Ex se enim regnum salvabile est ; et ideo expedit ad salvandum tyrannidem remittere ipsam, et accedere ad regnum servando, et retinendo principatum unius ; scilicet ut ipse solus principetur non quidem ipsis volentibus sed nolentibus, sicut plures faciunt, et non prætendat velle principari ipsis volentibus. Nam hoc prætendere, est prætendere quod ipse velit tyrannizare Et istud quod scilicet solus sit princeps et tyrannus, accipiendum et sicut suppositio aliorum. Hæc quidem facienda sunt secundum veritatem ad salvandum tyrannidem ; alia autem simulanda ut videantur saltem regalia quamvis non sint.

Deinde cum dicit « primo quidem »

Ostendit in particulari qualiter salvatur per remissionem. Et primo facit hoc. Secundo recolligit quædam dicta, excusando se ab ulteriori consideratione, ibi, « Superfluum etc. » Prima in duas. In prima ostendit qualiter tyrannis salvatur per remissionem, cum civitas non est divisa. In secunda cum est divisa, ibi, « Quoniam autem etc. » Prima in quatuor. In prima declarat qualiter salvatur per remissionem etc. Primo quo ad pecunias. Secundo qualiter quo ad conversationes, ibi, « Et oportet autem etc. » Tertio qualiter quo ad honores, ibi, « Verumtamen etc. » Quarto qualiter quo ad demissionem a principatu, ibi, « Si vero etc. » Circa pecunias est considerare tria : scilicet consumptionem, ratiocinationem, receptionem : et secundum hoc dividitur in tres. In prima declarat quid observandum est quo ad expensas rationabiles. Secundo quo ad ratiocinationem, cum dicit, « rationem etc. » Tertio estendit quid circa receptionem, ibi, « Deinde redditur. » In prima dicit quod ad salvandum rempublicam tyrannicam, oportet quod tyrannus sic se habeat ut videatur habere curam de communi, et quod non expendat ea quæ accipit a subditis gratis et in superfluis, ut in talibus quæ contristant subditos, ut quando accipiunt a subditis laborantibus et operantibus assidue, et postmodum abundant de meretricibus et extraneis, et quos habent sibi sæpe familiares, artificibus et histrionibus : quando enim sic facit tyrannus, odio habetur a subditis, et facilius insurgunt contra ipsum : et ideo cavendum est quod non expendat bona, quæ accipit a subditis, in illis quæ molestant ipsos.

Deinde cum dicit « rationemque reddat »

Ostendit quid observandum est quantum ad ratiocinationem. Et primo facit hoc. Secundo removet dubium, ibi, « Nec erit ei, etc. » In prima dicit quod ad hoc quod salvet tyrannidem et videatur habere curam de communi bono, oportet ipsum reddere rationem de acceptis et expensis factis ; quod fecerunt quidam tyranni ; unde diuturniorem fecerunt principatum suum. Et ratio hujus est, quia ille qui sic dispensabit et reget rempublicam videbitur esse œconomus quidam, idest dispensator : videbitur enim laborare propter bonum commune et non videbitur tyrannus.

Deinde cum dicit « non oportet »

Removet dubium, sive respondet objectioni. Diceret enim aliquis quod si tyrannus reddat rationem de expensis, deficiet ei pecunia. Removet hoc ; et dicit quod non oportet tyrannum timere, ne pecuniæ et divitiæ deficiant ; omnia enim quæ sunt in civitate, ad usus utilitates communes, sunt ejus, cum sit dominus civitatis. Cujus ratio est, quia bona exteriora sunt propter bona animæ et corporis, et bona corporis propter bona animæ, et ista omnia sunt propter bonum commune civitatis : et ideo illius sunt quodammodo bona subditorum, cujus est ordinare omne in finem civitatis : sed ejus qui dominus est civitatis est ordinare bona exteriora in finem civitatis ; propter quod ejus sunt omnia. Et ideo non est timendum tyranno, quod deficiat sibi pecunia ; quia poterit accipere a subditis, secundum tamen quod ordinari habet in finem civitatis : sed illi timendum est magis qui accipit a domibus subditorum præter rationem. Ex hoc enim odio habetur a subditis ; et ideo timere debet quod insurgant contra ipsum. Unde magis expedit ipsis, scilicet dimittere divitias in domibus subditorum, et uti eis ad bonum commune necesse fuerit, quam omnino amittere eas congregatas in domo proprio quod fiet si insurgant in eum. Cum enim apud cives fuerit pecunia, et non extorserit eam tyrannus, minus insilient contra ipsum tunc : tyranni etiam quia accipiunt a subditis et servant penes se, magis timentur ab illis qui egrediuntur cum eis, et commilitant eis quasi propinqui eis quam civibus, quia primi comperegrinantur ei extra civitatem, cives autem magis resident in ea ; et ideo magis possunt insurgere et diripere thesaurum.

Consequenter cum dicit « deinde introitus »

Tangit quid observaudum est circa receptionem pecuniarum. Et dicit quod tyrannus debet redditus et oblationes gratis factas fideliter colligere ut dispenset illa ; et si aliquando opportunum fuerit, expendere illa in prælia : et universaliter debet se exhibere tamquam custodem et camerarium civitatis et bonorum communium, non sicut propriorum : sic enim minus odio habebitur, et erunt magis contenti.

Deinde cum dicit « et videri »

Ostendit qualiter tyrannis salvatur in comparatione. Et primo in comparatione ad cives. Secundo cum dicit, « Contrarium faciendum. » in comparatione ad totam civitatem et divina. Ad

hoc circa primum duo facit. Primo ostendit qualiter salvatur per comparationem bene se habens quantum ad actus exteriores. Secundo cum dicit, « Et circa voluptates » qualiter quantum ad delectationes. Circa primum adhuc duo facit. Primo facit quod dictum est quantum ad personam propriam. Secundo cum dicit, « Eodemque modo » quantum ad conjunctum. Adhuc primo ostendit quid observandum est ad tyrannidis salvationem quantum ad gestus exteriores. Secundo cum dicit, « Insuper non », quantum ad actus exteriores in quibus est justitia vel injustitia. In prima parte duo tangit. Primum est quod expedit tyranno ad salvandum tyrannidem quod non appareat subditis sævus, sive crudelis : et ratio hujus est, quia ex hoc quod apparet subditis sævus, reddit se odiosum eis, ex hoc autem faciliùs insurgunt in eum : sed debet se reddere reverendum propter excellentiam alicujus boni excellentis, reverentia enim debetur bono excellenti : et si non habeat illud bonum excellens, debet simulare se habere illud. Secundum est quod tangit, et sequitur ex primo quod debet se reddere talem quod si subditi obvient ei quod non timeant cum timore servili, sed magis revereantur. Non timeant quidem : quia si timerent eum haberent cum odio : revereantur autem : est enim reverentia tristitia propter apparentem inglorationem : ex hoc enim quod aliquis obviat alicui et ille habet bonum in quo deficit, reveretur, quia non habet illud, aut non illo modo. Et ideo tyrannus debet se reddere talem quod videatur subditis ipsos excellere in aliquo bono excellenti, in quo ipsi deficiunt, ex quo revereatur. Tamen talem se sic reddere, non est facile, quin sequitur contemptus si quidem non reddit se timendum. De facili enim contemnitur qui non timetur; et ideo si velit non terribilis videri, et cum hoc non comtemni, debet laborare ad virtutes, et opera ipsa quæ reddunt hominem non contemptibilem propter excellentiam suam : et si non potest habere omnes virtutes et actus earum, saltem laboret ad virtutem civilem quæ videtur præcipua; et si non habeat eam secundum veritatem, faciat quod opinentur ipsum habere eam : quamvis enim hoc non sit in se bonum, ad hoc tamen bonum est, ut non si facile contemptibilis.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ostendit quid observandum est quantum ad actus exteriores in quibus est justitia et injustitia; et dicit quod tyrannus sic se debet habere quod non videatur alicui inferre injuriam, nec juveni, nec juvenculæ; et quod non solum ipse in persona propria, sed quod nullus qui est circa ipsum, injurietur aliis.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Ostendit quid observandum est quantum ad personam conjunctam; et dicit quod tyrannus sic debet facere quod uxor sua sit familiaris uxoribus subditorum, quia propter injuriam illatam uxoribus multæ tyrannides destructæ sunt; et ideo debet procurare quod uxor sua sit amica familiaris uxoribus subditorum : sic enim habebit quasi medietatem civitatis , quia mulieres cum pueris fere sunt medietas ejus, sicut dixit in secundo.

Deinde cum dicit « et circa »

Ostendit quid observandum est ei quantum ad delectationes corporales; et dicit quod circa delectationes corporales debet contrarium facere quam faciant nunc quidam tyranni. Sunt enim quidam qui non solum volunt prosequi hujusmodi delectationes etiam multis diebus, sed volunt videri ab aliis prosequi easdem, tamquam sunt beati et felices propter ipsas et reputentur ab aliis tales, et ex hoc habeantur in admiratione apud eos : sed debet magis, aut moderatus esse circa eas, aut si non sic, tamen debet se talem exhibere quod videatur fugere eas ; quia ille qui sobrius est in persequendo hujusmodi, non de facili invaditur nec contemnitur, sed ille qui est ebriosus invasibilis est de facili, et de facili contemnitur. Ille etiam qui vigilat circa actus virtutum non de facili invaditur, nec contemptibilis est, sed ille qui dormit, hoc est qui non operatur secundum virtutem, de facili invaditur et contemnitur. Qui enim operatur secundum virtutem, reputatur aliquid magnum propter virtutem quam omnes reputant et boni et mali, quamvis secundum majus et minus. Qui autem reputatur magnus, is non invaditur de facili nec contemnitur : nullus enim contemnit quem reputat : qui autem inordinate operatur, e contrario se habet.

Deinde cum dicit « contrariumque faciendum »

Ostendit quid observandum est in comparatione ad tutam civitatem et divina. Et primo quid in comparatione ad totam civitatem. Secundo cum dicit, « Videri etiam oportet etc. » quid in comparatione ad divina. In prima dicit quod ad salvandum tyrannidem faciendum est contrarium eis quæ dicta sunt prius : scilicet quod tyrannus debet præparare et ornare civitatem, scilicet faciendo turres et muros, et ædes, et habitacula, et alia hujusmodi communia, et ordinando cives tamquam sit procurator civitatis, et non tyrannus; sic enim benivolus apparebit et non tyrannus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ostendit quid observandum est in ordine ad Deum ; et dicit, quod ad salvationem tyrannidis tyrannus in his quæ ad religionem et cultum divinum pertinent studiose et reverenter se debet habere ; et tanto magis differenter ab aliis quanto magis excellit. Cujus ratio est quia si subditi existiment principantem religiosum et deicolam esse, non timebunt male pati ab ipso. A divino enim nullus expectat malum per se ; et minus inclinabuntur insidiantes, opinantes, ipsum Deum esse sibi propitium et propugnatorem pro eo contra machinantes in eum.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ostendit quid observandum est quantum ad distributionem honoris ; et dividitur in quatuor, secundum quod quatuor tangit. Secunda ibi, « Et tales quidem. » Tertia ibi, « Communis autem. » Quarta ibi, « Si aliquid. » In prima dicit quod oportet tyrannum esse sapientem, ut sciat considerare finem et dignitatem hominis ; vel saltem, ut videatur esse probus et sine improbitate : et oportet quod bonos et virtuosos cives quantum ad actus aliquarum virtutum honoret, et sic ut putent se magis honorari ab eo quam a concivibus propriis ; quia sic maxime erit benivolus subditis.

Deinde cum dicit « et tales »

Tangit secundum ; et dicit quod ad benivolentiam majorem honores debent distribui per ipsum, sed supplicia debent infligi per alios principes et judicia.

Deinde cum dicit « communis autem »

Tangit tertium, dicens quod ad custodiam communem omnis monarchiæ multum expediens est

nullum virum facere magnum valde aut in potentia aut divitiis. Magnus enim existens in potentia aut in divitiis facilius insurget. Si autem oportet facere, magis expedit facere plures. Vix enim erunt unanimes, et unus juvabit contra alterum.

Deinde cum dicit « si aliquid »

Tangit quartum ; et dicit quod si oportet facere aliquem magnum secundum potentiam, non debet facere illum qui audax est secundum morem et inclinatur ad audaciam, quia talis est maxime invasivus secundum omnes actiones ; et ideo quia inclinatur ad magna, cum haberet potentiam, de facili insurgeret.

Deinde cum dicit « et si a potentatu »

Ostendit quid observandum est in dimissione a principatu vel honore ; et dicit quod si oporteat aliquem dimittere a potentatu, gradatim debet deponi, ut non primo auferatur ei potestas tota, sed pars aliqua, deinde alia, usquequo totam amiserit ; quia minus contristabit illum, et per consequens minus insurget et poterit minus insurgere auferens secundum parvum ; quia quod parvum est reputatur ut nihil. Si autem totum simul vellet auferre, multum contristaretur et posset insurgere.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ostendit quid maxime observandum quantum ad injurias ; et primo quod omnes injuriæ sunt cavendæ. Secundo cum dicit, « invadentium autem » quorum sunt maxime cavendæ. In prima dicit quod tyrannus volens salvare tyrannidem, omnem injuriam debet prohibere et nullam facere. Præcipue autem duas debet vitare ne faciat eas. Prima est flagellatio corporis ; et alia est injuria quæ est secundum ætatem, scilicet inhonoratio. Flagellationem quidem corporis, quia ista servilis est ; cives autem liberi volunt esse ; et ideo si injuriaretur eis flagellando, possent insurgere. Injuriam quæ est secundum ætatem non debet facere, sed exhibere maximam reverentiam senibus secundum virtutem et amatoribus honorum, quia unusquique graviter fert injuriam circa illud quod multum diligit : quia amatores pecuniarum graviter ferunt quod pecunia ipsorum diminuatur ; et amatores honoris graviter ferunt si inhonorentur vel si non reddantur eis honores debiti ; et virtuosi eodem modo. Propter quod similiter oportet quod ipse honoret virtuosos et amatores honoris ; aut si inferat eis supplicia et inhonorationem, oportet quod videatur hoc facere propter bonum pacis et non propter parvipensionem ; et correptiones per verba vel increpationes quæ solent fieri ad aliquos facere ad virtuosos et senes secundum ætatem, non propter ostensionem potestatis, sed propter amorem, ut videatur eos diligere : et si alicui fierent aliquæ inhonorationes hujusmodi, debet postmodum ei exhibere majores honores ad mitigationem ipsorum,

Deinde cum dicit « invadentium autem »

Ostendit quorum injuriæ sunt maxime cavendæ, et dicit quod injuriæ illorum, qui inclinantur ad invadendum personam principis, maxime sunt cavendæ : nam isti sunt maxime terribiles, et contra ipsos oporet exhibere majorem custodiam, qui non curant de vita sua si possint principem interficere. Et ideo maxime erunt cavendi ne injuria fiat eis, vel illis quorum curam gerunt. Si enim fiat eis aliqua exacerbatio, non parcunt invadentes per furorem. Sicut enim dixit Heraclitus, Difficile est pugnare contra furiosum, quia talis pro pretio parvo ponit animam, et vitam.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ostendit quid faciendum est si civitas fuerit divisa. Et dicit quod cum civitas constituta sit ex duobus, scilicet ex pauperibus et divitibus, oportet istos et illos salvari principatum : ita quod tyrannus nec istis nec illis injuriam faciat. Et debet cavere ne invicem injurientur. Meliores autem debet assumere ad principatum. Si enim ita fieret, non oportet tyrannum manumittere servos, nec auferre arma a subditis. Si enim una pars velit insurgere contra ipsum, alia pars cum principe sufficiens erit ad repellendum ipsam si fuerint divisi.

Deinde cum dicit « superfluum autem »

Recolligit quædam dicta excusans se ab ulteriori consideratione. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Præterea egregios viros per familiaritatem sibi etc. » adjungit quædam. In prima dicit quod discurrere per singula quæ faciunt ad salvationem tyrannidis, superfluum est, sed aliquis per rationem poterit discurrere. Est enim manifestum, quod oportet, principatum non esse tyrannicum, sed tamquam patrem familiæ. Et quod videatur regalis subditis, et non gratia sui ipsius principari civitati, et potius ostendere se procuratorem et tenere statum mediocrium non excellentium.

Deinde cum dicit « adhuc autem insignes »

Adjungit quædam. Et primo adjungit unum quantum ad insignes. Secundo cum dicit « Adhuc autem ipsum, » quantum ad ipsum tyrannum. In prima dicit quod debet tyrannus esse affabilis insignibus et magnis viris in civitate, multitudinem autem debet retinere in obsequio per gratiam : sic et principatus non solum erit pulchrior et magis amabilis, scilicet, si melioribus principetur et non humilibus, nec odio habebitur princeps, nec perseverabit in timore ; immo principatus erit durabilior.

Deinde cum dicit « adhuc autem ipsum »

Adjungit aliud quantum ad tyrannum. Et dicit quod tyrannum ad salvationem tyrannidis seipsum debet disponere bene principari secundum mores et secundum virtutem, et magis debet seipsum facere semi bonum quam malignum, et semimalignum quam malignum, etsi non secundum virtutem, tamen secundum apparentiam. Quanto enim erit minus malus vel secundum virtutem vel secundum apparentiam, tanto minus odient ipsum.

Deinde cum dicit « equidem omnibus »

Declarat quæ istarum rerumpublicarum sunt brevis durationis per se, et quæ non. Et primo proponit. Secundo probat, ibi, « Plurimo enim tempore. » In prima dicit quod inter respublicas minoris per se durationis sunt paucorum status secundum ultimam speciem, et tyrannis. Et ratio hujus est, quia plus recedunt a regno quod per se diuturnius est, et sunt præter voluntates subditorum. Tales autem respublicæ minoris temporis sunt quam aliæ.

Deinde cum dicit « plurimo enim »

Probat. Et primo ostendit quod quædam istarum sunt durationis longæ propter dictas causas. Secundo ostendit propositum, scilicet quod quædam sunt brevis durationis, ibi, « Reliquarum autem. » Prima in tres, secundum quod inducit in tribus quæ fuerunt longæ durationis propter dictas causas. Secunda, ibi, « Secunda autem etc. » Tertia ibi, « Tertia autem etc. » In prima dicit

quod tyrannis quæ fuit circa Sicyonem civitatem multo tempore duravit, ubi tyrannizavit Orthagoras et filii ejus. Duravit enim centum annis. Et ratio hujus fuit, quia moderate se habuerunt ad subditos, et secundum aliquas leges disponebant tyrannidem, et serviebant subditis. Clisthenes enim qui fuit filius Orthagoræ, quia fuit bellicosus, non fuit contemptibilis et ducebat populum cum favore in multis. Et ideo quia iste moderate utebatur subditis, diu tyrannizavit; et in tantum moderavit tyrannidem utens legibus quibusdam et ordinatione sapientum quod quandoque de propriis factis subibat judicium seniorum sicut et alii, et sustinebat sententias, et ideo dicunt adhuc in civitate illa, quomodo Clisthenes coronavit judicem qui victoriæ ejus contradixit quia cum requireretur in judicio de victoria, respondit sicut quicumque alius de subditis non velut tyrannus. Dixerunt autem quidam statuam, quæ est in foro, esse imaginem istius judicis, qui judicavit, quem coronandum judicavit. Dicitur etiam quod Pisistratus, cum tyrannizaret, cum vocaretur ad Ariopagum, ubi reddebantur sententiæ, sententiam sustinuit, et ideo tyrannizavit longo tempore.

Deinde cum dicit « tertia autem

Tangit secundam. Et dicit quod secunda tyrannis quæ multum duravit, fuit circa Corinthum quæ fuit Cypsellidarum sic dictorum a genere. Ista enim duravit septuagintatribus annis, et sex mensibus, quia Cypsellus tyrannizavit triginta annis, Periander quadraginta quatuor, imperfectis tamen. Psammetius qui dicitur Gordii filius, tribus annis similiter imperfectis. Et est intelligendum quod sex menses pro uno anno accipiebat. Causæ autem, quare tantum duravit, eædem sunt cum prædictis. Cypsellus enim ductor populi erat, et in principio non fecit custodiam armorum. Periander autem fuit tyrannus, sed fuit valde bellicosus; et ideo non fuit contemptibilis.

Deinde cum dicit « tertia autem »

Tangit tertiam. Et dicit quod tertia tyrannis quæ multum duravit, fuit Pisistratidarum Athenis. Ista autem non fuit continua, quia Pisistratus bis tyrannizavit ibidem. Ex triginta tribus enim annis ipse septem et decem primo tyrannizavit. Filii vero ejus consequenter tyrannizaverunt decem et octo; et sic sunt in universo quinque et triginta anni, quibus duravit illa tyrannis.

Deinde cum dicit « reliquarum autem »

Ostendit propositum principale; scilicet quæ respublicæ tyrannicæ fuerunt minoris durationis. Et dicit quod illa tyrannis qua Hieron et Gelon tyrannizaverunt in Syracusis non fuit multum diuturna; non enim duraverunt nisi in octodecim annis; quia Gelon septem annis tyrannizavit, in octavo mortuus est. Hieron vero decem annis solum. Thrasybulus nono mense mortuus est. Multæ etiam aliæ tyrannides pauci temporis fuerunt, quia tyrannis contra naturam est; quæ autem contra naturam sunt, per se brevis durationis sunt. Et tunc recapitulat; et dicit quod quæ sint principia et causæ quibus corrumpantur respublica et monarchiæ, et iterum quæ sint principia ex quibus salventur, fere dictum est.

LECTIO XIII.

Discussio de interitu rerumpublicarum a Platone in octavo de republica assignato.

ANTIQUA.

In politia autem dicitur quidem de transmutationibus a Socrate, non tamen dicitur bene. Optimæ enim politiæ et primæ existentis non dicit transmutationem proprie: ait enim causam esse id quod est, non manere aliquid, sed in aliqua periodo transmutari; principium autem esse horum, quorum epitritus fundus quinario conjugatus, duas harmonias exhibet; dicens, quando numerus diagrammatis hujus solidus fuerit.

Tamquam natura quandoque producente et meliores et pejores disciplina, hoc ipsum dicens forte non male. Contingit enim esse aliquos, quos disciplinari et fieri studiosos viros impossibile est.

Sed hæc quidem utique erit propria transmutatio ejus quæ ab illo dicitur optima politia, magis quam aliarum omnium, et eorum quæ fiunt omnium. Et per tempus, per quod dicit omnia transmutari, et quæ non simul incœperunt fieri, simul transmutantur; velut si die priori ante tropicum facta fuerunt, simul transmutatur.

Adbuc autem propter quam causam ex hac in eam quæ Lacedæmoniorum fit transmutatio? sæpius enim in contrariam transmutantur omnes politiæ quam in eam quæ prope. Eadem autem ratio et de aliis transmutationibus; ex Lacedæmoniensi enim, ait, transmutantur in oligarchiam. Ex hac autem in democratia, in tyrannidem autem ex democratia. Et quidem etiam e contrario transmutantur: puta ex demo in oligarchiam, et magis quam in monarchiam.

RECENS.

In Platonis autem libris *De republica* disputatur quidem a Socrate de mutationibus rerumpublicarum, sed minus recte. Nec enim optimæ reipublicæ et primæ mutationem proprie exponit, qui causam esse tradit, quod nihil perpetuo maneat, sed omnia certo quodam temporis ambitu spatioque mutentur. Horum autem esse principium ea, quorum radix sesquitertia numero quinario juncta, duas harmonias [concentus] efficit, id est, quando hujus diagrammatis seu figuræ numerus solidus factus fuerit. Naturam enim interdum gignere homines, quorum pravitas disciplina emendari ac superari nequeat. Atque hoc quidem ipsum ille fortasse non male dixit: fieri enim potest ut exsistant nonnulli, qui nulla institutione erudiri bonique viri fieri queant. Hæc autem mutatio quid habet cur ejus reipublicæ, quæ ab illo dicitur optima, magis quam aliarum omnium, atque adeo rerum omnium, quæ oriuntur, propria dici debeat?

Tum quo temporis spatio dicit omnia mutari, etiam ea quæ non simul fieri cœpta sunt, simul mutantur: verbi gratia, si qua pridie conversionis facta sunt, ergo simul mutantur. Præterea quænam causa est quare ex hac republica in Laconicam fiat mutatio? quum omnes respublicæ sæpius in contrarias quam in proximam mutentur. Eadem est ratio ceterarum, quas dicit, mutationum. Nam ex Laconica republica, inquit, in oligarchiam fit conversio; ex hac in democratiam, et democratia in tyrannidem. Atqui etiam contraria ratione mutantur: verbi gratia, democratia in oligarchiam, atque adeo magis quam in monarchiam.

Adhuc autem tyrannidis non dicit, neque si erit transmutatio, neque si non erit, propter quam causam, et in qualem politiam. Hujus autem causa, quia non facile utique habet dicere, indeterminatum enim. Quoniam et secundum illum oportet, et in primam et optimam; sic enim utique fieret continuum et circulus. Sed transmutatur et in tyrannidem tyrannis: sicut quæ Sicyonis, ex ea quæ Myronis in eam Clisthenis: et in oligarchiam, sicut quæ in Chalcide, quæ Antileontis; et in democratiam, sicut quæ Gelonis in Syracusis, et in aristocratiam, sicut quæ Carilai, in Lacedæmonia, et in Carchedone. Et in tyrannidem transmutatio fit ex oligarchia; sicut in Sicilia, fere plurimæ antiquarum in Leontinis in tyrannidem Panætii, et in Gela, eam quæ Cleandri, et in Rhegio in eam quæ Anaxilai, et in aliis civitatibus multis similiter.

Inconveniens autem et putare in oligarchiam propter hoc transmutari, quia amatores pecuniarum, et pecuniosi, qui in principatibus, sed non quia quod multum excedunt in substantiis, non justum putant æqualem participare per civitatem eos qui nihil possident cum his qui possident.

In multisque oligarchiis non licet pecuniosum fieri, sed leges sunt prohibentes. In Carchedone autem democratizantes pecuniosi sunt, et sic transmutatæ fuerunt.

Præterea vero neque si futura est tyrannidis mutatio, nec in quam formam mutatio futura sit exponit, neque si futura non est, hujus rei causam explicat. Ratio est, quia non erat ei facilis explicatio. Hoc enim totum incertum minimeque definitum est. Nam illius quidem sententia, ejus commutatio in primam et optimam fieri deberet; ita enim continuum quiddam et circulus fieret. Verum sæpenumero mutatur in tyrannidem tyrannis, ut Sicyone a Myrone ad Clisthenem translata est; et in oligarchiam ut in Chalcide, quam Antileo obtinuit; et in democratiam, ut Syracusana Gelonis: et in aristocratiam, ut Charilai Lacedæmonia, et Carthaginiensis.

Etiam in tyrannidem oligarchia vertitur, ut in Sicilia propemodum antiquæ pleræque, velut apud Leontinos in Panætii tyrannidem, Gelæ in Cleandri, Rhegii in Anaxilai et in aliis multis item civitatibus. Absurdum etiam illud est, existimare idcirco tyrannidem in oligarchiam mutari, quia, qui imperia obtinent, pecuniæ et quæstus cupidi sunt, et non potius quod ii qui sunt opibus multo superiores, non putant esse justum, ut egeni paria opulentis habeant in civitate. Atque in multis oligarchiis non licet quæstum e magistratibus facere, sed leges sunt quæ vetant. Carthagine vero, quæ civitas populariter administratur, quæstum faciunt; necdum tamen reipublicæ statum mutaverunt.

Inconveniens enim est dicere, duas civitates esse eam quæ oligarchia divitum et pauperum. Quid enim hæc magis quam Lacedæmonica passa est vel quæcumque alia, ubi non omnes possident æqualia, vel non omnes similiter erunt boni viri, nullo autem pauperiori facto quam prius, nihil minus transmutantur in demum ex oligarchia, si fiant plures qui egeni, et ex demo in oligarchiam, si valentius fuit quod opulentum quam multitudo, et ii quidem non curent, ii autem adhibeant intellectum.

Multisque existentibus causis per quæ fiunt transmutationes, non dicit, sed unam, quia prodigi facti usurarii fiunt pauperes, ut a principio divitibus existentibus omnibus aut plurimis: hoc autem est falsum. Sed quando quidam præsidum perdiderunt substantias, innovant; quando autem aliorum, nihil fit dirum, et transmutantur nihil magis nunquam in demum quam in aliam politiam. Adhuc autem, et si honoribus non participant, et si injusta patiantur, vel injurias, seditiones faciunt, ut transmutant politias, etsi non consumpserint substantiam, propter licere sibi quodcumque voluerunt facere; cujus causam, eam quæ valde libera, esse dicit.

Pluribus autem existentibus oligarchiis et democratiis, tamquam una existente utraque, dicit transmutationes Socrates.

Jam vero etiam hoc absurdum est, dicere civitatem, in qua pauci imperium obtinent, ex duabus civitatem, in qua pauci imperium obtinent, ex duabus civitatibus constare; altera divitum, altera pauperum. Nam cur hæc magis, quam Laconica vel quævis alia, ubi non omnes habent paria patrimonia, vel non omnes similiter sunt viri probi? At, licet nemo fuerit pauperior factus, tamen, si creverit egenorum multitudo, in democratiam mutatur oligarchia; et vicissim in oligarchiam democratia, si locupletes fuerint plebe potentiores, et alteri quidem negligentes, alteri vero vigilantiores sint. Et quum sint multæ mutandarum rerumpublicarum causæ, unam dumtaxat commemorat, quod per sumptus immoderatos et usuras in egestatem redigantur: quasi vero omnes aut plerique ab initio divites fuerint.

Quod falsum est. Verum quum aliqui eo principibus bona dissiparunt, ii res novas moliuntur; quum vero alius, nihil est quod sit magnopere inde metuendum: neque tunc magis commutatio fit oligarchiæ in democratiam, quam in aliam reipublicæ formam. Præterea sive honoribus excludantur, sive injuriam accipiant, sive afficiantur contumelia, seditiones movent et reipublicæ statum mutant, etiamsi patrimonia non absumpserint, quia licet eis facere quod volunt: cujus rei causam dicit esse nimiam libertatem. Denique quum sint plura oligarchiæ et democratiæ genera, Socrates tamen ita de mutationibus disserit, quasi unum dumtaxat cujusque genus habeatur.

Postquam Philosophus determinavit de salvatione et corruptione rerumpublicarum secundum intententionem propriam, hic intendit reprobare opinionem Platonis de corruptione earumdem. Et circa hoc primo præmittens intentionem suam innuit opinionem ejus. Secundo cum dicit « Tamquam natura » approbat eam in quodam bene dicto. Tertio cum dicit, « Sed hæc quidem etc. » improbat in male dictis. Circa primum est intelligendum, quod opinio Platonis de corruptione rerumpublicarum non est bene cognita a nobis. Tum quia non venit ad nos per libros ejusdem nec expositorum ejus. Tum quia dicta Aristotelis hic de ea obscura sunt valde propter brevitatem ipsorum. Unde magis videtur eam supponere quasi manifestam tempore suo quam expresse ponere; exceptis quibusdam paucis. Sed ex suppositionibus quibusdam Platonis in aliis, et ex illis brevibus, quæ hic ponit Aristoteles et obscuris, et ex ipsa reprobatione poterit aliqualiter videri opinio prædicta ipsius. Posuit autem Plato, sicut ex aliis apparet, quod ipsum unum sit substantia eorum quæ dicuntur; non distinguens inter unum quod est principium numeri, et unum quod est substantiale. Et quia replicatione unius quod est principium numeri causatur numerus, concessit quod ex replicatione unius substantialis causetur numerus. Ex replicatione autem substantiæ non generantur nisi substantia; et ideo concessit substantiam eorum quæ ex pluribus sunt, esse numerum quemdam, et formas eorum substantiales esse numeros quosdam; sicut formam hominis, leonis, cœli et etiam animæ. In numeris autem primo invenitur proportio quæ est certa habitudo unius quantitatis ad aliam. Proportionum autem numeralium quædam sunt

temperatæ magis, in quibus extrema magis accedunt ad naturam unius; quædam autem intemperatæ magis: sicut sesquialtera magis temperata est quam sesquisexta vel sesquiseptima, vel tripla, et ideo substantias entium compositorum posuit consistere in quadam proportione numerali principiorum ex quibus sunt, sed quorumdam in temperata magis, quorumdam autem in intemperata, quorumdam autem in mediis. Et quia respublica ex pluribus componitur, sicut ex materia, est enim ordo inhabitantium civitatem ad per se sufficientiam vitæ, ideo posuit rationem ejus consistere in proportione aliqua: cujusdam quidem in ea quæ maxime temperata est, quam dixit esse optimam et maxime unam ut apparuit ex secundo hujus: alterius autem in intemperata valde quam dixit esse pessimam: mediarum autem in mediis: quarum quæ magis accedunt ad temperatam primam meliores sunt; quæ autem ad intemperatam, pejores. Secundo aliud principium posuit, quod in entibus compositis ex pluribus, illud quod magis unum est, minus ex se est corruptibile; tum quia magis accedit ad secundum se unum separatum, quod est ex seipso, et incorruptibile; tum quia etiam quod magis est unum, magis est ens in actu secundum quod hujusmodi, quia unum et ens convertuntur; et quod magis est ens in actu, minus est ens in potentia ex se; et quod minus est in potentia ex se, minus est corruptibile: propter quod rempublicam primam et optimam quæ maxime una est, posuit minime corruptibilem ex seipsa. Tertio posuit quod omnia quæ fiunt hic secundum naturam reducuntur in superioribus in aliquam figuram cœlestem; ita quod cum incipit sensibilis generatio figuræ in cœlo per motum stellarum, incipit transmutatio ad substantiam generandam hic; et cum generata est figura prædicta, generatum est ens naturale ab illa; et cum incipit recessus stellarum a prædicta figura, similiter incipit hic declinatio sequentis figuram illam disponitione naturali. Et cum corrupta est figura, corruptum est et illud; ita ut profectus et defectus rei naturalis mensuratur secundum quantitatem aecessus stellarum ad figuram determinatam et recessus ab eadem. Et quantitas istius motus cœlestis in ordine ad rem naturalem dicitur periodus ejus naturalis. Et quia tempus accessus et recessus stellarum secundum naturam sunt æqualia, quia uniformiter moventur; ideo tempus profectus seu generationis rei est æquale tempori defectus seu corruptionis ejusdem, quamvis multoties in majori accidit corrumpi quam generari, vel e contrario, propter inæqualitatem materiæ, sicut Aristoteles dicit secundo *De generatione*. Corruptio autem rei quæ accidit secundum declinationem a prædicta figura cœlesti dicitur corruptio secundum tempus a Philosopho. Quia igitur respublica est aliquid causatum, hic dixit eam causari ab aliqua figura cœlesti, et corrumpi per recessum ab ea in quodam periodo temporis determinato. Et sic posuit optimam rempublicam corrumpi in eam quæ Lacedæmoniorum, quæ fuit quædam species status optimatum, non in aliam. De tyrannide autem non dixit si corrumpitur an non; nec si corrumpitur, quomodo corrumpatur: nec potuit rationabiliter dicere. Posuit etiam quod in statu paucorum fiebat transmutatio ex optimatum statu seu populari vel aliis hujusmodi, quia principantes erant amatores pecuniarum. Et pecuniosi acti principantur aliis propter pecuniam, cogentes conservire ad utilitatem propriam. Hæc igitur, ut videtur, est opinio Platonis in summa, quam recitat et reprobat Philosophus dicens, quod de transmutationibus rerumpublicarum dictum est a Socrate, idest Platone introducente Socratem loquentem in *Republica* sua, non tamen secundum rationem et bene. Dixit enim quod cum multæ respublicæ essent et altera earum esset optima, illius optimæ et primæ simpliciter secundum naturam non esse transmutationem proprie, idest ex se minime esse corruptibilem, quia prima et optima respublica maxime est una secundum ipsum; illud autem quod maxime unum est, minime ex se est corruptibile, sicut dictum est prius. Dixit tamen corruptionem ejus esse per accidens et ab alio: cujus causam dicit esse, quia nihil eorum quæ sunt hic composita ex pluribus ex se natum est manere continue, sed necesse est transmutari in aliqua periodo determinata, hoc est in aliqua quantitate motus cœlestis mensurantis durationem ipsius, sicut dictum est prius. Principium esse et permanentiæ illarum rerumpublicarum quarum fundus, idest substantia super quam fundantur omnia accidentia, est epitritus, idest numerus continens proportionem sesquitertiam quæ invenitur primo inter quatuor et tria quae aggregata faciunt septem, conjunctus quinario qui continet proportionem sesquialteram quæ reperitur inter tria et duo; ex quibus aggregatum, puta ex septem et quinque, scilicet duodecim, continet duas prædictas harmonias, sesquialteram et sesquitertiam, dixit esse causam per se, quia numerus hujusmodi diagrammatis, idest figurationis, solidus est. Constat enim ex ductu unius sesquialteris in alterum, puta tria in quatuor. Entia autem illa quorum substantia est numerus aliquis solidus, sunt majoris durationis. Et non vul aliud dicere, ut videtur: nisi quod respublica illa cujus substantia est duodenarius numerus continens proportionem sesquialteram et sesquitertiam quæ magis ad unitatem videntur accedere, solidus existens, est majoris durationis, quia numerus iste solidus est.

Deinde cum dicit « tamquam natura »

Approbat ipsam in quodam bene dicto; dicens quod Plato dixit quasdam respublicas esse majoris durationis propter causam prædictam; ac si natura producens eas in esse produceret quasdam pravas et quasdam meliores secundum disciplinam, hoc ipsum dicens forte non male. Contingit enim esse aliquos gubernantes quos ex nativitate et figura cœlesti in hora navitatis impossibile, hoc est difficile, est fieri studiosos et bonos. Sunt enim aliqui ex dispositione naturali quam acquirunt ex figura cœlesti in principio inclinantur ad turpia, et ea quæ præter rationem sunt. Alii autem qui ex dispositione naturali inclinantur ad honesta, et ea quæ secundum rationem. Talem enim inclinationem ad honesta vel turpia causari ex figura cœlesti necesse est dicere, quamvis necessitatem non imponat in his quæ operantur secundum intellectum.

Deinde cum dicit « sed hæc »

Reprobat eam in male dictis. Et primo quantum ad ea quæ dixit de corruptione optimæ reipublicæ. Secundo quantum ad ea quæ de corruptione quorumdam aliarum, cum dicit, « Adhuc autem tyrannidis etc. » Circa primum primo reprobat eam quantum ad hoc, quod dixit ipsius non esse transmutationem proprie. Secundo cum dicit, « Adhuc autem etc. » quantum ad terminum transmutationis. In prima parte dicit

quod non bene dixit non ejus esse transmutationem proprie, sed per transmutationem figuræ cœlestis in periodo determinata. Hæc enim transmutatio causata est a motu cœli quæ est omnium eorum quæ fiunt natura et per tempus saltem secundum accidens, inquantum tempus est mensura motus, qui facit distare quod est, ut dicitur quarto *Physicorum*. Propter quod dicit omnia quæ fiunt hic naturaliter transmutari; et illa quæ simul incœperunt transmutari, et illa quæ non, simul corrumpi. Sicut si aliqua facta fuerunt in die præcedente tropicum, hoc est conversionem solis a signis meridionalibus ad septentionalia vel e contrario, simul terminantur et finiuntur, magis est propria optimæ reipublicæ quam aliarum. Istud enim quod simpliciter generatur, simpliciter corrumpitur et quod secundum quid generatur, secundum quid corrumpitur, sicut apparet ex primo *De generatione*. Unde substantiæ, cujus est generatio simpliciter, est corruptio simpliciter. Et accidentis, cujus est generatio secundum quid, est corruptio secundum quid. Reipublicæ autem optimæ primæ est simpliciter generatio : quia cum generatio sit una in esse, ejus magis erit generatio quæ magis est ens, in generabilibus dico. Optima autem et prima in genere rerumpublicarum maxime est ens. Ergo ipsius erit corruptio et magis quam aliarum. Sed istud quod concludit ratio ista, stat cum dicto Platonis, qui dixit quod respublica optima et prima ex se, minime est corruptibilis : quia maxime una et actu incorruptibilis est, et corrumpitur ab alio; et illa corruptio ejus est corruptio simpliciter, quia entis simpliciter quod concludit ratio Aristotelis. Et ideo secundum rem non reprobat ipsum, sed ad illos qui intelligerent, Platonem dixisse reipublicæ primæ non esse corruptionem, simpliciter decipi per æquivocationem hujus termini. Proprie : quod uno modo significat illud quod simpliciter est, alio autem modo illud quod est ex se, in qua significatione hic utebatur ipse.

Deinde cum dicit « adhuc autem propter »

Reprobat eam quantum ad terminum transmutationis; dicens quod adhuc quærendum est a Platone, propter quam causam ex optima republica fit transmutatio secundum eum in eam quæ Lacedæmoniorum, quæ fuit quædam species status optimatum, sicut apparuit ex quarto, propinqua optimæ. Nos enim videmus ad sensum quod sæpius transmutatio fit in contrariam rempublicam quam in propinquam, sicut a regno in tyrannidem. Eadem autem ratio est de transmutationibus aliarum consequentium secundum ipsum. Dixit enim quod ex republica Lacedæmoniorum fit transmutatio in paucorum potentiam, sicut in propinquiorem ei, et ex dicta in popularem, ex qua in tyrannidem, sicut in pessimam et ultimam; et tamen nos videmus e contrario fieri sæpius transmutationem ex statu populari in paucorum quam in tyrannidem. Et est intelligendum, quod si Plato intellexit optimam rempublicam corrumpi in eam quæ propinqua est ei natura, et similiter consequentes in propinquiores eis solum, falsum intellexit, et procedit dictum Aristotelis contra eum. Si autem non intellexit solum, sed quod facilius, verum dixit, nec Aristoteles hoc improbat, immo dicit in secundo *De generatione*, quod in habentibus symbolum facilius est transitus.

Deinde cum dicit « adhuc autem tyrannidis »

Reprobat quantum ad alias. Et primo, quia non dixit nec potuit bene dicere de corruptione tyrannidis. Secundo cum dicit, « Inconveniens autem » Quia non dixit de transmutatione paucorum potentiæ in alias vel aliarum in ipsam. In prima parte dicit quod adhuc Socrates seu Plato non determinavit si tyrannidis est aliqua transmutatio vel non est. Et si est, propter quam causam et in quam rempublicam est. Et causa hujus est, quia non facile posset illud dicere secundum rationem quia non est determinatum, nec determinatur ab eo bene, suppositis dictis ipsius; quoniam secundum ipsum si corrumpatur tyrannis, oportet eam corrumpi naturaliter in primam et optimam. Quia sic erit circulus quidem in corruptionibus ipsarum; puta si optima corrumpatur in statum optimatum; et hæc in rempublicam quæ in statu paucorum; et ista in statum popularem, quæ in tyrannidem, et tyrannis in optimam per consequens. Sed nos videmus quod non sic transmutatur tyrannis in optimam semper, sed transmutatur quandoque tyrannis in tyrannidem, sicut illa quæ est apud Sicyonios ex Mironis in eam quæ est Clisthenis. Transmutatur etiam quandoque in paucorum potentiam sicut in Chalcide tyrannis quæ Antileontis transmutata fuit in eam. Item in statum popularem, sicut illa quæ fuit Gelonis in Syracusis. Et in optimatum, sicut illa quæ fuit Charilai apud Lacedæmonios. Et e contrario ex paucorum potentia transmutatio facta in tyrannidem, sicut in Sicilia plurimæ antiquæ paucorum gubernationes transmutatæ sunt, sicut in Leontinis in tyrannidem Panætii. Et in civitate quæ dicitur Gela, in illam quæ Cleandri. Et in Rhegio, quæ est civitas Calabriæ, in eam quæ Anaxilai. Similiter autem se habet in aliis civitatibus multis

Deinde cum dicit « inconveniens autem »

Reprobat opinionem ejus quantum ad hoc quod de transmutatione paucorum potentiæ, in paucorum potentiam. Et primo reprobat causam ipsam transmutationis quam posuit. Secundo cum dicit, « In multisque oligarchiis etc. » propter insufficientiam. Causam autem improbat per tres rationes : quarum secundam ponit cum dicit, « In multisque. » Tertiam cum dicit, « Inconveniens enim est dicere etc. » In prima parte dicit quod inconveniens est credere et dicere quod transmutatio fiat in paucorum potentiam ex aliis, puta ex statu populari, vel optimatum, vel hujusmodi, principantes sunt amatores pecuniarum, et ideo acquirentes undecumque et qualitercumque pecuniosi fiunt, pecuniosi autem facti, æstimantes quasi se habere omnia, et præcellere omnes, faciunt se dominos per potentiam pecuniarum : et non magis proter hoc, quia excedentes in substantiis, puta divites, existimant non justum esse seipsos et pauperes qui nihil possident habere æquale de honoribus et bonis communibus; sed ipsos debere plus habere secundum præeminentiam divitiarum propriarum ad eas quæ pauperum. Et est intelligendum quod causa quam assignat Aristoteles hujus transmutationis, puta non æstimare eos et pauperes non habere æquale, est causa proxima ipsius. Causa autem quam assignavit Socrates, est magis causa remota et prima. Ex abundantia enim divitiarum concipiunt æstimationem prædictam, ad quam sequitur voluntas transmutationis reipublicæ.

Deinde cum dicit « in multisque »

Ponit secundam rationem ; dicens quod adhuc multæ sunt potentiæ paucorum, in quibus non licet superexcedentem acquirere pecuniam, sed

sunt leges aliquæ prohibentes excedere quantitatem determinatam, et tamen transmutatio ad eas fuit facta, ergo non per acquisitionem pecuniæ. Et hoc est intelligendum cum transmutatur unus paucorum status in alium. Item in Carthagine regnantes in populari statu, efficiuntur multi pecuniosi, et tamen non transmutantur in paucorum statum, sed in aliam rempublicam magis, ergo abundantia pecuniæ non fuit proxima causa et per se transmutationis in paucorum statum.

Deinde cum dicit « inconveniens enim »

Ponit tertiam rationem, dicens quod irrationabile est civitatem quæ regitur secundum paucorum potentiam habere duas civitates, hoc est duas communicationes civium, unam videlicet divitum, et aliam pauperum quæ sibiinvicem contrariantur, non enim est ratio, quare hoc magis inveniatur in ista quam in Lacedæmonia, quæ fuit optimatum potentia quædam, vel in quacumque alia republica, ubi non omnes habent æquales possessiones seu divitias, vel ubi omnes non sunt æqualiter boni viri; et ideo si in una non est principium corruptionis, nec in aliis. Videmus autem quod nullo facto pauperiore, quam prius esset, ex paucorum statu fit transmutatio in statum popularem, si pauperes sint plures et potentiores. Et e contrario nullo facto ditiori fit transmutatio ex populari republica in paucorum, si opulenti sint potentiores quam multitudo egenorum, et adhibeant curam ad transmutandum rempublicam, alii autem negligant. Quare proxima transmutationis in paucorum statum ex populari, non est ob hoc ipsum quod principantes sint facti magis pecuniosi.

Deinde cum dicit « multisque existentibus »

Reprobat ipsum propter insufficientiam causæ. Et primo ex hoc quod cum sint multæ causæ prædictæ transmutationis, unam tantum asignavit. Secundo cum dicit, « Pluribus autem etc. » Quia cum plures sint paucorum status et populares, tantum assignavit unam causam omnium. In prima parte dicit quod adhuc cum multæ causæ et principia transmutationis popularis status in paucorum potentiam, et e contrario, non dixit nisi unam tantum; quia videlicet usuram, hoc est divites præter rationem secundum prodigalitatem expendentes propria, efficiuntur pauperes, et deinde volentes ditari, corrumpunt rempublicam. Hoc autem dicit ac si omnes vel plures essent æqualiter divites a principio. Hoc autem falsum est; sed magis videtur esse causa una quod quando aliqui magni et præsidentes in civitate perdunt substantias, et volunt eas innovare, trahunt ad se rempublicam transmutantes, ut ex hoc ditentur. Et tunc fit transmutatio non magis in popularem rempublicam quam in quamcumque aliam. Quando autem aliqui communium et popularium ditantur, nihil fit durum per quod respublica transmutetur, ut frequentius, quia non sunt ita magnanimi. Adhuc autem, et si reputent se dignos honoribus, et non participent ipsis, et si injustum reputent se pati in rebus, vel injurias in personis, seditiones movent in civitate, et transmutant rempublicam, sicut dictum est prius. Item quamvis non consumpserint substantiam, seu divitias, aliquando transmutant ipsam propter hoc quod reputant sibi licere facere quodcumque voluerint. Cujus causam dixit Plato esse eam, quæ libera est, hoc est ipsam libertatem. Insufficienter enim assignavit causam transmutationis prædictarum rerumpublicarum.

Deinde cum dicit « pluribus autem »

Reprobat ex eo quod cum sint multæ assignavit causam sicut unius tantum, dicens quod insufficienter dixit Socrates, quia pluribus existentibus speciebus status popularis et paucorum, sicut dictum est prius in quarto, assignavit causas earum tamquam utraque earum esset una secundum speciem, et species earum ad invicem non differrent : hoc autem falsum est. Hæc enim diversæ sunt species diversas habent, quare et causas diversas. Diversorum enim oportet esse diversas causas proprias aliquo modo. Et in hoc terminatur intentio Aristotelis in hoc quinto.

LIBER SEXTUS

SUMMA LIBRI. — QUIBUS OBSERVATIONIBUS POPULARI STATUS CONSERVARI QUEAT ET PAUCORUM GUBERNATIO TRACTARI, NE AD ALIUD GENUS TRANSEAT, AC POSTREMO DE MAGISTRATIBUS IN URBE REGENDA NECESSARIIS.

LECTIO I.

Popularis status varietas non solum pendet a diversitate operationum, sed etiam ab institutis in eumdem finem minus tendentibus.

ANTIQUA.

Quot quidem igitur differentiæ, et quæ ejus quod consiliativum, et dominans politiæ, et ejus qui circa principatus ordinis, et de prætoriis, et qualia ad qualem politiam coordinata sunt; adhuc autem de corruptione et salvatione politiarum, ex qualibus sit, et propter quas causas, dictum est prius.

Quoniam autem fuerunt species plures democratiæ existentes, et aliarum similiter politiarum, simulque de illis, siquid residuum, non deterius considerare, et modum congruum et conferentem assignare ad unamquamque. Adhuc autem et collectiones ipsorum dictorum omnimodorum considerandum.

Hæc enim combinata faciunt politias variari, ut aristocratiæ sint oligarchiæ, et politiæ sint magis democratiæ. Dico autem combinationes quas oportet quidem considerare, non sunt autem consideratæ nunc: puta si quod quidem consilians et quod circa electionem principatum oligarchice fuerit institutum; quæ autem circa prætoria, aristocratice, aut hoc quidem, et quod circa consilians oligarchice, aristocratice autem quod circa electiones principatuum, aut secundum aliquem alium modum non omnia componantur quæ politiæ convenientia.

Qualis quidem igitur democratia ad qualem congruit civitatem, similiter autem, et qualis oligarchiarum, quali multitudini, et reliquarum autem politiarum quid quibus expediat, dictum est prius. Attamen oportet fieri palam, non solum qualis harum politiarum sit optima civitatibus, sed et qualiter oportet instituere, et has et alias, pertractemus breviter.

Et primo de democratia dicamus: simul enim, et de opposita politia manifestum: hæc autem est, quam quidam vocant oligarchiam.

Sumendum autem ad hanc methodum, quia quæ demotica et quæ videntur democratiis assequi.

Ex his enim compositis democratiæ species fieri accidit, et democratias plures una esse, et differentes. Duæ enim sunt causæ, propter quas democratiæ sunt plures: primo quidem, quæ dicta est prius, quia diversi populi: sit enim hæc quidem agricola multitudo, hæc autem banausum et mercenarium, quorum primo assumpto cum secundo, et tertio rursum cum ambobus, non solum differt in fieri meliorem et deteriorem democratiam, sed ex eo quod non eamdem. Secunda autem de qua nunc dicimus. Quæ enim democratiis assequuntur, et videntur esse propria politiæ hujus, simul posita,

RECENS.

Quot igitur et quæ sint differentiæ ejus civilis partis, quæ consultandi munere fungitur, quæque summam habet reipublicæ potestatem, et magistratuum descriptionis atque ordinis, deque tribunalibus et quæ cuique reipublicæ conveniant, supra disseruimus: præterea de interitu et conservatione rerumpublicarum, ex quibus et propter quas causas fiant, disputavimus. Quoniam autem plura sunt democratiæ et ceterarum rerumpublicarum genera, non fuerit ab re simul de ipsis, si quid superest, disserere, ac proprium et cuique accommodatum modum exponere.

Item conjugationes et copulationes omnium dictorum modorum explicare. Nam quot modis hæc inter se bina copulantur, tot pariunt rerumpublicarum varietates, ita ut aristocratiæ ad oligarchias, et politiæ ad democratias magis declinent. Copulationes autem seu conjugationes dico de quibus disserere oportet, nec est hactenus disputatum: si consilium et item magistratuum creandorum ratio oligarchiæ convenienter sit descripta atque ordinata; tribunalia vero aristocratiæ: aut hæc quidem et consilium, oligarchiæ convenienter; ratio vero creandorum magistratuum aristocratiæ; aut alio aliquo modo non cuncta quæ reipublicæ propria sunt, plane conspirent.

Qualis igitur democratia quali civitati conveniat, atque eodem modo quæ oligarchia cui multitudini sit accommodata, et e ceteris rebuspublicis quæ quibus conducat, supra est dictum. Verumtamen oportet non solum ex his rebuspublicis quæ sit optima civitatibus, sed etiam quomodo sit constituenda, declarare. De his igitur ac ceteris rebuspublicis pauca disputemus, ac primum de democratia. Nam simul et ea quæ huic contraria est, quam nonnulli oligarchiam appellant, cognoscetur.

Ad hanc autem disserendi rationem sumenda sunt popularia omnia, et quæ popularibus statibus videntur esse adjuncta. Ex his enim copulatis species democratiæ existunt, efficiturque ut plures quam una sint et variæ democratiæ. Duæ enim causæ sunt, propter quas sunt plures democratiæ. Prima quidem, quam supra memoravimus, quoniam populi diversi sunt. Est enim una multitudo agricolarum, altera opificum, alia mercenariorum; quarum si prima addatur secundæ, et tertia rursum utrique, non solum in eo discrimen erit quod democratia melior et deterior fiet, sed etiam in eo quod non erit eadem.

Secunda autem causa est ea, quam in præsenti

faciunt democratias alias: hinc quidem enim pauciora, hinc autem assequuntur plura, hinc autem omnia hæc.

Opportunum autem unumquodque ipsorum cognoscere et ad instituendum, quamcumque ipsarum aliquis exstiterit volens, et ad directiones. Quærunt quidem enim qui politias instituunt omnia convenientia ad hypothesim congregare: peccant autem hoc facientes, quemadmodum in iis quæ circa corruptiones et salvationes politiarum dictum est prius. Nunc autem exigentias et mores, et quæ appetunt, dicamus.

tractamus. Nam quæ democratiis adjuncta et consentanea esse videntur, ea si alio atque alio modo componantur, dissimiles ac diversas democratias faciunt. Hanc enim pauciora comitabuntur, illam plura, aliam hæc omnia: quorum singulorum cognitio quum ad constituendam, quam ex iis quisvelit, rempublicam, tum etiam ad emendandam prodest. Nam qui respublicas constituunt, ii cuncta quæ propria sunt cujusque, ad propositum finem collecta conferre nituntur: qua in re vehementer errant, ut supra in quæstione de interitu et salute rerumpublicarum declaravimus. Nunc autem postulata, et mores, et quæ expetant, exponamus.

Postquam Philosophus determinavit de principiis et causis corrumpentibus et salvantibus respublicas et in universali et in particulari, intendit nunc ostendere ex quibus et quomodo sunt instituendæ. Et primo declarat ex quibus et quomodo instituendæ sunt respublicæ transgressæ. Et in secunda parte ex quibus et quomodo respublica optima et recta in principio septimi, ibi, « De politia optima. » Respublicæ autem trangressæ erant tres. Paucorum, popularis et tyrannis: inter quas tyrannis pessima est, nec alicui expedit simpliciter, quia nihil malignitatis ei deficit, sicut dicebatur in quinto. Et ideo de ipsa non determinat ex quibus et quomodo sit instituenda. Unde tantum in isto sexto intendit determinare, qualiter aliæ duæ sint instituendæ: et dividitur in duas; quoniam in prima parte præmittit intentionem suam, et ordinem considerandi. In secunda cum dicit, « Hypothesis quidem igitur, » prosequitur. Circa primum duo facit: quoniam primo dat intentionem suam. Secundo dat ordinem considerandi cum dicit, « Et primo de democratia. » Circa primum duo facit. Primo enim continuans se quædam dicta recolligendo, dat intentionem suam in universali. Secundo cum dicit, « Qualis quidem igitur democratia, » in particulari. Circa primum duo facit. Primo recolligit quædam determinata prius. Secundo cum dicit, « Quoniam autem fuerunt, » tangit quæ restant consideranda in universali. In prima dicit: In præcedentibus, puta in fine quinti hujus, determinatum, quæ et quot species differentiæ sunt ejus quod conciliatur in republica, et etiam ejus quod dominatur simpliciter, et etiam ipsorum principantium universaliter, et etiam judiciorum, quæ reddunt sententias disceptantibus. Iterum etiam dictum est, quæ istarum cui reipublicæ conveniunt principaliter, quia non omnia omnibus competunt. Iterum etiam dictum est ex quibus et qualibus causis et principiis, et quomodo se habentibus contingit salvari et corrumpi respublicas et in universali et in particulari.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Tangit in universali quædam quæ restant consideranda; et dividitur in duas. In prima tangit illa. In secunda reddit causam cujusdam dicti, cum dicit. « Hæc enim combinata. » In prima dicit quod quia plures sunt species reipublicæ sicut dictum est prius, puta popularis, et paucorum, et sic de aliis: adhuc etiam plures sunt species popularis, et plures etiam aliarum rerumpublicarum de quibus aliqua considerata sunt prius, si aliquid remanserit de illis non consideratum et non declaratum, et quod minus expediens est cognoscere, considerandum est nunc illo, puta de institutione secundum unamquamque speciem. Item considerandus est modus, qui congruit unicuique illarum, et confert ad consequutionem finis uniuscujusque; adhuc autem et commixtiones modorum rerumpublicarum.

Deinde cum dicit « hæc enim »

Reddit causam cujusdam dicti immediate. Ad cujus intellectum sciendum quod sunt quædam partes materiales in habentibus materiam, quæ non pertinent ad speciem: sicut aurum vel cuprum non pertinent ad speciem circuli. Alia autem sunt quæ pertinent ad ipsam, sicut carnes et ossa ad speciem animalis vel hominis. Et quia tales partes ad speciem pertinent, ideo secundum diversitatem istarum accidit diversificari speciem. In republica sunt quædam partes sic non pertinentes ad rempublicam, sicut iste homo vel ille, vel hoc officium vel illud: quædam autem secundum speciem, sicut principans et consiliativum et judicium, et sic de aliis; et ideo secundum distinctionem istorum diversificantur species reipublicæ. Contingit autem commixtiones vel combinationes istarum fieri, puta quod accipiatur consiliativum unius et judicium alterius, et sic de aliis; et secundum hoc contingit diversimode misceri respublicas. Et hoc est quod ipse dicit quod considerandæ sunt combinationes partium pertinentium ad speciem diversarum rerumpublicarum. Istæ enim partes diversimode combinatæ faciunt diversitatem rerumpublicarum, ita quod istæ quæ sunt optimatum secundum aliquid videntur esse paucorum secundum aliquid quidem; et illæ quæ sunt respublicæ secundum aliquid, videantur populares secundum aliud. Dico autem exponendo prædictas combinationes quæ restant considerandæ, et ab aliis sunt omissæ; ut si aliqua republica vel in aliqua civitate consilium et ea quæ pertinent ad electionem principum accipiantur ex paucorum statu id autem quod pertinet ad judicia ex optimatum statu, aut ea quæ sunt circa consilium ex paucorum statu, ea vero quæ ad electionem pertinent ex optimatum, aut secundum aliquem alium modum talem quo nunc accipiuntur omnia quæ conveniunt uni reipublicæ non ex propriis ejus, sed ex his quæ conveniunt aliis vel aliis. Secundum enim diversitatem istorum contingit diversimode misceri respublicas.

Deinde cum dicit « qualis quidem »

In speciali magis dat intentionem. Et primo recolligit iterum quædam determinata prius. Secundo cum dicit, « Attamen oportet, » declarat quæ restant determinanda nunc in speciali. Primo igitur dicit quod in præcedentibus, puta in quarto, dictum est qualis species status popularis, quali multitudini conveniat; et qualis species paucorum, quali multitudini insignium conveniat; et similiter de reliquis rebuspublicis dictum est quæ cui vel qualibus conveniat; non e-

num quaelibet cuilibet expedit, sicut nec quodlibet genus fistulae cuilibet fistulatori, sed determinatum determinato.

Deinde cum dicit « attamen oportet »

Tangit quae sunt consideranda nunc; dicens quod quamvis ista considerata sint, tamen oportet manifestari non solum qualis respublica cui multitudini conveniat, sed etiam qualiter et ex quibus et quomodo unaquaeque illarum sit instituenda; et ideo de hac pertractandum est nunc breviter.

Consequenter cum dicit « et primo »

Dat ordinem considerandi; et dividitur in duo. Quoniam primo tangit quod de populari statu primo est considerandum. Secundo cum dicit, « Sumendum autem, » ostendit quo ordine sit considerandum de ea. In prima dicit quod primo considerandum est ex quibus et quomodo instituendus sit popularis status. Simul enim quantum ad unitatem tractatus consequenter manifestum erit de republica quae opponitur illi, quam vocant paucorum potentiam. Post haec autem in sequenti tractatu dicemus de optima.

Deinde cum dicit « sumendum autem »

Tangit ordinem considerandi de populari statu; quod facit primo. Secundo cum dicit, « Ex his enim » assignat rationem ordinis. In prima dicit quod est considerandum ex quibus et qualibus instituenda sunt illa quae sunt sicut principia et hypotheses, et omnia quae assequuntur sicut proprietates vel accidentia ipsi; deinde determinandum est, ex quibus et qualibus instituatur.

Deinde cum dicit « ex his enim »

Assignat rationem propositi ordinis; et dividitur in duas, secundum quod duas rationes assignat, et incipit secunda ibi, « Opportunum autem. » In prima dicit quod bene dictum est quod prius considerandum est proprietates et accidentia popularis status, quoniam ex diversa compositione istorum contingit fieri plures modos popularis reipublicae differenter a se invicem, et etiam species plures: propter enim duas causas contingit esse plures species ipsius. Quarum una dicta est prius, scilicet diversitas multitudinis: respublicae enim diversificantur secundum diversitatem ejus quod principatur in eis, multitudo autem in populari republica principatur, et ideo secundum diversitatem multitudinis contingit eam diversificari. Est enim quaedam multitudo agricolarum, alia autem opificum, et tertia ministrorum quae mercedem accipit pro labore, in quibus si agricolarum multitudo accipiatur cum secunda, puta cum opificibus seorsum, et iterum tertia multitudo, puta ministrorum cum duabus aliis seorsum, faciunt populares status differentes, non tantum secundum melius et deterius, sed etiam secundum speciem; quoniam ista combinatio et illa diversum ordinem multitudinis ad finem faciunt, et diversitas multitudinis in ordine ad finem diversitatem inducit secundum speciem popularis reipublicae. Alia autem causa est, de qua diximus nunc, quoniam in popularibus potentiis sunt quaedam hypotheses et accidentia propria diversa, quae diversimode composita diversas respublicas populares inducunt; puta si in aliqua accipiantur plura, in alia autem omnia pauciora, in alia autem omnia; ista enim diversificant eas, sicut apparebit consequenter.

Deinde cum dicit « opportunum autem »

Assignat secundam rationem; dicens quod expediens est considerare principia et proprietates popularis status ad instituendam unamquamque speciem ipsius ad votum, et ad hoc ut aliquid dirigatur in ea: cognoscere enim principia et proprietates alicujus operabilis principium est ad operandum illud et dirigendum in eo. Illi autem qui respublicas quaerunt instituere volentes congregare omnia convenientia reipublicae ad instituendum unamquamque, peccant, sicut dictum est in quinto hujus, ubi dictum est quae sunt salvantia et corrumpentia respublicas. Quaedam enim respublicae congregant omnia convenientia ad suppositiones, quaedam autem vel plura, quaedam pauciora, sicut jam dictum est prius. Nunc autem consequenter dicamus exigentias vel proprietates convenientes et consuetudines, et ea quae appetunt sicut fines vel ea quae sunt ad fines popularis status.

LECTIO II.

De fine popularis status, et aliis quibusdam in ipsum tendentibus.

ANTIQUA.

Hypothesis quidem igitur democraticae politiae libertas: hoc enim dicere consueverunt, tamquam in sola hac politia participantes libertate; hoc enim conjectare aiunt omnem democratiam.

Libertatis autem unum quidem in parte subjici, et principari. Etenim justum democraticum est, habere aequale secundum numerum, sed non secundum dignitatem. Hujus autem existentis justi multitudinem necessarium esse dominans, et quodcumque videatur pluribus, hunc esse finem, et hoc est quod justum. Aiunt enim oportere aequale habere unumquemque civium. Quare in democratiis accidit magis esse dominos egenos divitibus, plures enim sunt. Dominans autem quod pluribus visum.

Unum quidem igitur libertatis signum, hoc quod terminum politiae ponunt omnes, qui demotici. Unum autem vivere ut vult quis. Hoc enim opus libertatis esse aiunt, siquidem servientis ipsum vivere non ut

RECENS.

Fundamentum igitur reipublicae popularis est libertas; sic enim dici solet, in sola populari homines libertate frui. Huic enim spectare status omnis popularis dicitur. Jam vero unum libertatis argumentum est, si sit imperandi et parendi vicissitudo. Etenim jus populare est ut aequalia quisque habeat numero, non dignitate. Hoc autem jure posito ac recepto, necesse est, multitudinem esse dominum, et quicquid pluribus visum fuerit, hoc esse finem, et hoc esse jus. Nam civis quisque ut aequum habeat, oportere aiunt. Quo fit ut in democratiis plus auctoritatis ac potestatis habeant egentes, quam locupletes, quoniam numero plures sunt. Ratum autem est quod pluribus visum est.

Hoc igitur est unum libertatis signum: quam quidem omnes popularis reipublicae definitionem ponunt. Alterum signum est, vivere ut quisque vult. Hunc enim libertatis effectum esse dicunt, quum ser-

vult. Et democratiæ quidem igitur terminus iste secundus.

Hinc autem venit id quod est non subjici, maxime autem sub nullo; si autem non, secundum partem; et confert sic ad libertatem eam, quæ secundum æquale.

Talibus autem suppositis, et tali existente principatu, talia democratica: eligere principatus omnes ex omnibus; principari omnes quidem super unumquemque, unumquemque autem in parte super omnes; sortitos esse principatus, vel omnes, vel quicumque non indigent experientia et arte; non ab honorabilitate aliqua esse principatus, aut quam parvissima.

Non bis eumdem principari, aut raro, aut paucis, exceptis iis qui circa bellum; pauci temporis esse principatus vel omnes, vel quoscumque contingit. Judicare omnes, vel ex omnibus, et de omnibus vel de plurimis et de maximis et de principalissimis, puta de correctionibus, et de politia, et de propriis commutationibus.

Congregationem esse dominam omnium, (principatum autem nullum nullius, aut quam paucissimorum,) aut maximorum dominam.

Principatuum autem, maxime democticum consilium, ubi non mercedes de factis omnibus: ii enim auferunt et hujus principatus potentiam: ad seipsum enim reducit judicia omnia populus abundans pretio, sicut dictum fuit prius in methodo, quæ ante hanc.

Deinde præmiare maxime quidem omnes, congregationem prætoria, et principatus; si autem non, principatus, et prætoria, et consilia, et congregationes præcipuas; aut principatuum necesse convivari cum invicem.

Adhuc autem, quoniam oligarchia, et genere, et divitiis, et disciplina determinatur; quæ democtica, videtur contraria horum esse, ignobilitate, paupertate, banausia.

In principatibus autem, nullum perpetuum esse; si autem aliquis deficiat ex antiqua transmutatione, tunc circumtollere potentiam ipsius et ex eligibilibus sortales facere.

Communia quidem democratiæ hæc sunt. Accidit autem ex justo confesso esse democratico, (hoc autem esse æquale habere omnes secundum numerum) quæ maxime videtur esse democratia, et demus. Æquale enim nihil magis principari egenos quam divites; neque dominos esse solos, sed omnes ex æquo secundum numerum. Sic enim utique putabunt existere æqualitatem civitati, et libertatem.

servitutis argumentum est, ex alieno arbitrio vivere, non ex suo. Democratiæ igitur terminatio hæc est altera. Hinc autem natum est illud, nullius imperio parere velle, sin minus hoc liceat, at vicissim parere. Atque hac ratione ad libertatem confert eam, quæ in æqualitate posita est.

His igitur suppositis et tali principio jacto, hæc popularia sunt, ut omnes magistratus ex omnibus constituantur; ut omnes imperium in singulos et singuli vicissim in omnes teneant; ut magistratus sorte mandentur vel omnes, vel certe quicumque usum vel artem non requirunt; ut magistratus ex censu aut nullo aut minimo mandentur, ut nullum magistratum idem bis gerat, vel raro vel paucos, bellicis exceptis; ut brevis temporis sint magistratus vel omnes, vel certe ii quorum ratio id patitur: ut omnes judicia exerceant, et ex omnibus, et de rebus omnibus, aut de plurimis et maximis, et in quibus vertitur summa rerum, verbi causa, de rationibus referendis, de statu reipublicæ, et de contractibus privatis: ut et conventus popularis summam rerum omnium potestatem, aut certe maximarum habeat, nullius autem magistratus arbitrio quicquam vel quam paucissima permittantur.

Ex magistratibus autem maxime populare est concilium et senatus, ubi non suppetit omnibus mercedis copia: hic enim hujus etiam magistratus potestatem minuunt: quoniam populus mercede suppetente ad se cuncta judicia trahit, quemadmodum in disputatione superiore dictum est. Præterea ut merces omnibus tribuatur, concioni, tribunalibus et magistratibus: sin hoc minus licet, at saltem magistratibus, tribunalibus, concilio, et concionibus principatibus, aut iis magistratibus, qui una cibum capere necesse habent. Præterea quum oligarchia genere, divitiis et doctrina definiatur, quæ his opposita sunt, ea popularia videntur esse, ignobilitas, paupertas, et sordida opificia.

Est etiam populare, nullum esse magistratum perpetuum: aut si quis ex antiqua reipublicæ mutatæ forma relictus sit, ut ejus potentia circumcidatur, utque ex suffragiis ad sortes revocetur. Hæc igitur sunt democratiarum communia. Jam vero ex eo jure, quod democratiæ proprium esse convenit inter omnes (hoc autem est, ut omnes æquale habeant secundum numerum), status is, qui maxime popularis dicitur et esse videtur, et populus exsistit. Æquale enim est, ut imperia nihilo magis locupletes teneant quam egeni, nec soli summam potestatem, sed omnes ex æquo secundum numerum (non pro dignitate) teneant. Sic enim demum reipublicæ æqualitatem et libertatem adesse putant.

Postquam Philosophus præmisit intentionem suam, prosequitur intentum. Et circa hoc duo facit. Quoniam primo ostendit ex quibus et quomodo instituantur popularis status et paucorum. In secunda cum dicit, « Consequens autem etc. » determinat de principatibus pertinentibus ad hujusmodi respublicas. Circa primum duo facit. Primo ostendit ex quibus et quomodo instituantur status popularis. Secundo cum dicit, « Fere autem etc. » ex quibus paucorum status sibi oppositus. Circa primum duo facit. Primo præmittit suppositiones et conditiones popularis status. Secundo cum dicit, « Democratiis autem etc. » determinat ex quibus et quomodo est instituenda. Circa primum, primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quod maxime videtur etc. » movet dubitationem. Circa primum duo facit. Quoniam in prima præmittit quasdam suppositiones status popularis. Secundo cum dicit, « Talibus autem præsuppositis etc. » concludit multas conditiones ipsius. Circa primum duo facit. Quoniam primo præmittit unam suppositionem primam et principalem. Secundo cum dicit, « Libertatis autem etc., » subdividit eam in duas. In prima igitur dicit quod una et principalis suppositio status popularis est libertas: quod probat ex communi dicto aliorum; quia sicut omnes consueverunt dicere, ac si solum in ista republica cives participarent libertate. Dicunt enim quod omnes in statu populari intendunt libertatem aliqualiter. Si igitur dictum commune veritatem habet, oportet libertatem esse suppositionem in ipsa. Et est intelligendum quod libertas dicitur qua aliquid potest ex propria voluntate movere se et ad finem sibi positum: quod apparet, quia liber est, secundum Philosophum, qui est suiipsius causa, vel in ratione moventis, inquantum ex propria voluntate movetur et ex propria ratione, vel etiam inquantum movetur vel agit gratia finis proprii non ad finem alterius. Accipitur etiam libertas pro ipsa operatione vel actu quo aliquis dicitur a se moveri vel agit ad finem proprium. Hoc autem, sive illo, sive hoc modo sumatur, aliqui habent ex naturali dispo-

sitione; et tales sunt liberi natura, sicut dicebatur in primo hujus. Aliqui autem habent hoc ex ordine reipublicæ quod non aguntur ab alio, quam a se, nec ad finem alterius, sed ex se et ad finem reipublicæ. Et sic appropriant sibi popularis status fautores libertatem.

Consequens cum dicit « libertatis autem »

Subdividit; et ponit quosdam effectus ipsius. Et dividitur in duas, secundum duos effectus quos ponit, vel secundum duo membra in quæ dividit. Secunda ibi, « Unum quidem igitur etc. » In prima dicit quod una pars libertatis vel unus effectus in populari statu est nullum simpliciter subjici vel principari, sed omnes secundum partem; ita quod quilibet secundum aliquod tempus subjiciatur, secundum aliud principetur, aut principetur uno principatu particulari et subjiciatur alii. Ratio autem hujus est quoniam justum populare est omnes habere de honoribus vel bonis communibus secundum æqualitatem quantitatis, non secundum dignitatem personæ vel æqualitatem proportionis; sed tantum pauper quantum dives, tantum idiota quantum studiosus. Cum autem cujuslibet justi oporteat esse aliquem institutorem et conservatorem, et hoc sit illud quod principale est in multitudine civili, cum multitudo popularis sit principalis in populari statu, necesse est in ea multitudinem esse dominam hujus justi popularis. Et quia finis in multitudine civili est illud, quod intendit principans, et justum quod considerat in ordine ad finem, manifestum est quod necesse est illud esse finem populari statu, et justum, quod videtur multitudini. Dictum autem est prius, omnes debere habere æquale secundum quantitatem: et quia multitudo est domina justi et simpliciter principatur in ea, et ipsa est major egenorum quam divitum, accidit egenos magis principari in tali republica quam divites, quia dominans est quod videtur pluribus. Egeni autem sunt plures quam divites: quia igitur necesse est aliquos principari, non possunt autem omnes simul principari, necesse est omnes in parte principari et subjici. Unus igitur effectus vel signum libertatis est quod dictum est, quem omnes in populari statu ponunt sicut terminum et finem in ea.

Deinde cum dicit « unum quidem »

Ponit secundum effectum vel signum. Et primo ponit ipsum. Secundo cum dicit, « Hinc autem venit etc. » infert primum ex isto. In prima dicit quod aliud signum vel effectus libertatis est vivere secundum voluntatem, ita quod unusquisque operetur secundum motum propriæ voluntatis non coactus ab aliquo, nec determinatus ad aliud determinate operandum. Hoc enim est secundum, quod dicunt, opus libertatis: quod apparet quia opus servitutis est vivere, vel operari, non secundum voluntatem propriam sed secundum alterius libitum vel votum, non ad finem proprium, sed ad finem alterius: ergo per oppositum opus libertatis est operari secundum voluntatem, et ad finem proprium. Iste igitur est secundus terminus, quem ponunt populares in sua republica.

Deinde cum dicit « hinc autem »

Infert primum ex secundo; dicens quod ex isto effectu, qui est operari ut vult aliquis, sequitur primus effectus, scilicet non velle subjici, aut simpliciter sub nullo esse, si possibile esset. Sed quia hoc non est possibile, subjici scilicet, et principari omnes simpliciter, expedit subjici et principari secundum partem, et subjici et principari facit ad libertatem, quæ attenditur in hoc, vel quantum ad hoc, quod omnes sunt æquales.

Deinde cum dicit « talibus autem »

Concludit ex prædictis multas proprietates popularis status. Et dividitur in duas. In prima ponit eas. In secunda recolligit cum dicit, « Communia quidem etc. » Circa primum tria facit. Quoniam primo ponit conditiones, vel proprietates quæ attenduntur circa assumptionem principatus, et eorum qui principantur, et ex quibus et quando. Secundo cum dicit, « Deinde præmiare etc. » illas quæ attenduntur quantum ad remunerationem principantium. Tertio cum dicit, « Præterea etc. » quæ attenduntur quantum ad conditiones eorum qui sunt in hac republica. Circa primum facit duo. Quoniam primo tangit conditiones pertinentes ad assumptionem principatus, scilicet tempus et potestatem. Secundo cum dicit, « Principatuum autem etc. » tangit qui debet esse maximus principatus in hac republica. Circa primum primo tangit eas quæ pertinent ad assumptionem principatus. Secundo cum dicit, « Non bis eumdem etc. » eas quæ pertinent ad durationem principatus. Tertio cum dicit, « Congregationem esse dominam etc. » eam quæ pertinet ad potentiam ejus. Circa primum tangit quatuor conditiones. Dicens primo quod prædictis suppositis in populari statu, et multitudine principante in eodem, necesse est has conditiones, quæ sequuntur, observari in ea. Primo quidem, omnes principatus tam majores quam minores eligere, idest accipere ex omnibus indifferenter, non considerando ad dignitatem aliquam: sic enim omnes magis habebunt quoddam æquale quod est justum in eo. Secundo omnes principari super unumquemque, hoc est omnes conjunctim, super unumquemque divisim; et iterum unumquemque divisim, cum acceptus fuerit in alio et alio principatu, divisim super omnes. Sic enim omnes principabuntur et subjicientur secundum partem; id autem est effectus libertatis primus. Tertio principatus eligi per sortem, vel universaliter omnes, vel saltem illos, in quibus non indigetur multa sapientia et prudentia, puta ducatum exercitus, vel consilium. Tales enim non expedit eligi sorte. Contingeret enim ad tales principatus assumi idiotam quemcumque, quod esset periculosum reipublicæ. Quarto principatus assumi, non ab aliqua excellentia vel dignitate virtutis vel divitiarum, aut salutem a minima: quod dicit propter primam speciem popularis status, in qua assumuntur ad principatum ab aliqua dignitate divitiarum, vel virtutis, sicut apparuit in quarto: sic enim magis æquales erunt, et minus subjicientur.

Deinde cum dicit « non bis »

Ponit conditiones duas pertinentes ad rationem principatus; dicens primo quod in republica hac expediens est, eumdem bis non principari in aliquo principatu, vel raro et paucis principari; sic enim plures poterunt attingere ad principatum, præterquam in ducatu exercitus, in quo periculosa est mutatio frequens, propter experientiam longam, quæ exigitur in illo. Secundo expedit statuere in eamdem, et brevis durationis esse principatus, vel simpliciter omnes, vel illos saltem, qui habent judicare de omnibus casibus, quantum ad omnes cives, vel saltem de pluribus, vel de maximis et principalissimis, sicut de correctione principatuum aliorum, et de ordine reipublicæ et commutationibus re-

gulandis secundum legem justitiæ. Expedit autem principatus esse brevis temporis, si possibile sit, ut plures attingere possint ad eos, et principari secundum partem. Maxime autem hoc expedit in magnis, ne nimis ditati insurgant contra multitudinem tyrannizantes.

Deinde cum dicit « congregationem esse »

Tangit conditionem pertinentem ad potentiam. Dicens quod expediens est in hujusmodi republica congregationem multitudinis esse dominam simpliciter omnium in hac republica. Principatus autem expedit habere nullius dominium si possibile sit, aut saltem paucorum, et nullo modo maximorum. Sic enim magis salvabitur æqualitas multitudinis : si enim principatus dominarentur simpliciter, aut in magnis, excederent alios præter proportionem et æqualitatem, quæ in ipsa intenditur.

Deinde cum dicit « principatuum autem »

Manifestat quis principatus magis necessarius est in ipsa. Dicens quod principatus maxime necessarius in populari statu est illud quod vocatur consilium quod habet potestatem deliberandi de magnis et arduis. Cujus ratio est, quia multitudo popularis, quæ in ipsa dominatur, ut in pluribus, imprudens est et sine virtute; et ideo sequitur impetum voluntatis in operationibus suis : quare si debeat recte agere, oportet habere dirigens et regulans : hoc autem est consilium : et ideo consilium maxime necessarium est in statu populari, præterquam in illa, in qua laborantes in communibus, præmium accipiunt magnum. Hæc enim multitudo removet potentiam hujus principatus, et reducit ad se omnia judicia et deliberationes propter pretium, sicut dictum fuit in præcedentibus in quarto hujus.

Deinde cum dicit « deinde præmiare »

Ponit conditionem quæ pertinet ad retributionem ; dicens quod post ea quæ dicta sunt, expediens est remunerari omnes venientes ad congregrationes, ut libentius veniant, et ad judicia ut plures judicent, et firmior sit sententia, et principatus, ut fidelius et magis laborent : et hoc dicunt si possibile est civitati. Si autem non est possibile omnes remunerari, saltem oportet præmiare principatus et judicia, et consilia, et congregationes maximas et præcipuas et principatus cum quibus necesse est alios plures civitatis convivere. Tales enim principatus nullus acciperet propter magnitudinem expensarum, nisi bene præmiaretur, sicut est dux exercitus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit proprietatem, quæ pertinet ad conditionem gubernantium. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « In principatibus autem etc. » resumit quamdam conditionem dictam prius de principatu, ut aliquid addat. In prima dicit ; quoniam status paucorum, et popularis sunt respublicæ ad invicem contrariæ quodammodo, et contrariorum sunt contrariæ proprietates, oportet eos proprietates habere contrarias. Cum igitur in paucorum statu gubernantes determinentur per nobilitatem generis, et per divitias et per virtutem, necesse est quod gubernantes in populari statu determinentur per contraria ; puta per ignobilitatem generis, paupertatem et ignorantiam, seu per sordidum opificium, ita quod sicut in paucorum statu sunt principantes nobiles et divites et virtuosi, sic in statu populari viles et pauperes et inordinati.

Deinde cum dicit « in principatibus »

Resumit quamdam proprietatem dictam prius de principatu, et adjungit alias ; dicens primo quod expedit in populari statu nullum esse principatum durationis perpetuæ. Si enim esset aliquis perpetuus, pauciores possent attingere ad ipsum, et habere æquale et populare, et iterum possent ditari improportionabiliter, et per divitias et potentiam tyrannizare. Adjungit autem quod si aliquis principatus deviet vel declinet ab eo quod ordinatum est in antiqua lege ipsorum, amoveatur ab eo potentia vel principatus secundum legis ordinationem : iterum si fuerint aliqui principatus eligibiles, expedit mutare modum assumptionis eorum, et facere quod accipiantur sorte : sic enim magis assumentur ex quibuscumque. Sed hoc est intelligendum de illis principatibus in quibus non indigetur prudentia magna et experientia, sicut est consilium et ducatus exercitus ; tales enim oportet eligere considerando ad dignitates prædictas, sicut prius dixit Philosophus.

Deinde cum dicit « communia quidem »

Recolligit dicta addendo causam ; dicens quod ea quæ dicta sunt, sunt quædam communes proprietates popularis status. Omnes autem hujusmodi proprietates qui videntur esse popularis status, et ordinatio populi in ipso, sequuntur ex definitione justi popularis prius posita, quæ est omnes habere æquale secundum quantitatem, non secundum dignitatem aliquam, æquale enim secundum quantitatem est non magis principari divites, quam pauperes, nec virtuosos, quam idiotas, nec aliquos solitarios esse dominos, sed omnes æqualiter secundum numerum ; si enim hoc modo se habeant, existimabunt se habere secundum æqualitatem et etiam libertatem.

LECTIO III.

Quomodo in populari statu quippiam juste decernatur.

ANTIQUA.

Quod autem post hoc dubitatur, quomodo habebunt quod æquale : utrum oportet honorabilitates dividere ipsis mille, eas quæ quingentorum et ipsos mille æquale posse quingentis? aut non sic oportet poni iis æqualitatem : sed dividere quidem sic : deinde ex quingentis æquales accipientem, et ex mille, hos dominos esse divisionum et prætoriorum. Utrum igitur hæc quæ secundum multitudinem honorabilitatum politia, justissima secundum de-

RECENS.

Quæritur nunc qua ratione futurum sit ut æqualitatem hanc obtineat : utrum quingentorum civium census oporteat mille hominibus partiri, utque ipsi mille tantum quantum quingenti valeant? an non sit hac ratione æqualitas ex numero constituenda, sed facta sic partitione, totidem ex quingentis quot ex mille hominibus sumere conveniat, et his summam creandorum magistratuum et judicandi potestatem tradere. Utrum igitur hæc respublica jus-

moticum justum, aut magis quæ secundum multitudinem?

Aiunt enim demotici, hoc justum quodcumque videatur pluribus, oligarchici autem quodcumque videatur ampliori substantiæ; secundum multitudinem enim substantiæ aiunt oportere judicari.

Habent autem ambo inæqualitatem et injustitiam. Si quidem enim quodcumque qui pauci, tyrannis: etenim si unus habeat plura aliis divitibus, secundum oligarchicum justum, principari solum justum.

Si autem quodcumque qui plures secundum numerum, injusta agent depopulantes quæ divitum et paucorum, sicut dictum est prius.

Quæ igitur utique erit æqualitas, quam confitentur utrique, considerandum ex quibus justis determinant. Dicunt enim quod quodcumque videbitur pluribus civium, hoc oportet esse dominans. Sit itaque hæc, non causa tamen omnino: sed quoniam duæ partes existunt, ex quibus civitas, divites et pauperes, quodcumque utrisque videatur, vel pluribus, hoc sit quod dominans: si autem contraria videantur, quodcumque qui plures, et quorum honorabilitas amplior. Puta si ii quidem decem, ii autem viginti; videbatur autem divitum quidem ipsis sex, pauperiorum autem ipsis quindecim, adjungantur autem pauperibus quidem divitum quatuor, divitibus autem pauperum quinque: quorumcumque igitur honorabilitas excedit, simul numeratis utrisque, hoc dominans utrisque. Si autem æquales evenerint, communem hanc putandum esse dubitationem, sicut nunc si divisa in duo congregatio fiat, vel prætorium: aut enim sortiendum, aut aliquid aliud tale faciendum.

Sed de æquali quidem, et justo, quamvis sit valde difficile invenire veritatem, de ipsis tamen facilius fortiori, quam permittere potentes supergredi: semper enim quærunt quod justum et quod æquale qui minores, præeminentes autem nihil curant.

tissima est jure populari, an ea potius quæ multitudinem spectat? Populares enim aiunt hoc esse justum quod pluribus visum: at ii qui oligarchiæ student, id quod ampliora patrimonia habentibus placuerit: ex amplitudine enim opum judicium esse faciendum.

Sed habet utraque res inæqualitatem atque injustitiam. Nam si pro jure habendum est, quicquid pauci constituerint, tyrannis erit. Nam si quis unus plura quam ceteri divites possideat, is utique jure oligarchiæ debet solus imperare. Sin autem quod pluribus numero, injuriam inferent, bona divitum et paucorum publicando, ut supra dictum est. Quænam igitur sit æqualitas, de qua utrique consentiant, ex iis juribus, quæ utrique definiunt, videndum. Dicunt enim quicquid majori parti civium visum sit, id ratum esse oportere.

Demus ita esse, non tamen omni ratione: sed quum duæ sint partes, ex quibus constat civitas, divites et pauperes, id ratum sit, quod utrisque aut majori parti visum fuerit: sin contraria placuerint, id quod pluribus visum fuerit, et iis qui majorem censum habent: exempli causa, sint hi quidem decem, illi vero viginti: et ex divitum numero sex aliquid placuit, aliud quindecim ex pauperum multitudine. Accesserunt igitur ad pauperes quidem quindecim, divites quatuor: ad divites vero sex pauperes quinque: utrorumcumque igitur census superaverit alterum, utrisque connumeratis, horum sententia vincat.

Quod si forte pares fuerint, communis et similis existimanda hæc dubitatio est, atque nunc, si concio aut judices in duas æquas partes scinduntur: aut enim sorti res permittenda est, aut alia ratio similis ineunda. Ceterum de æquo et jure quamvis verum invenire difficillimum sit, facilius tamen id continget, quam iis qui superiores esse possunt, idem persuadere. Semper enim æquum et justum quærunt infirmiores; potentiores vero minime id curant.

Postquam Philosophus præmisit suppositiones et conditiones popularis status, in parte ista movet quamdam dubitationem. Et circa hoc tria facit. Primo enim movet eam. Secundo, circa ejus dissolutionem tangit opinionem quorumdam, et reprobat, ibi, « Aiunt enim demotici etc. » In tertia cum dicit, « Quæ igitur utique, » solvit eam secundum intentionem suam. In prima igitur movet dubitationem, quæ oritur ex præcedentibus. Dixerat enim quod si omnes æqualiter principentur, non magis dives quam pauper in populari statu habebunt secundum æqualitatem et libertatem. Dicit igitur quod illud quod dubitationem habet ex præcedentibus est hoc, quomodo scilicet, cum in qualibet civitate vel republica, etiam populari statu, sint divites et pauperes, habebunt tam hi quam illi illud quod est æquale et justum: utrum scilicet in distribuendis honoribus tantum oporteat distribuere vel dare mille pauperibus, quantum quingentis divitibus; et ipsos mille tantam habere potestatem in tractatibus communibus, quantam habent quingenti divites: aut non secundum hunc modum; sed accipiendo mille pauperes ex una parte et quingentos ex alia, dividendo secundum modum prædictum, ulterius ex quingentis divitibus accipere per aliquos paucos per electionem deinde ex mille pauperibus aliquos similiter paucos qui in eadem proportione se habeant ad ipsos mille de quibus eliguntur, sicut illi pauci qui accipiuntur ex istis quingentis ad illos quingentos; et isti simul congregati sunt domini in dividendo bona communia, in judicando et eligendo. Est igitur dubitatio, utrum aliquod istorum justum et æquale in republica populari, aut nulla istorum; sed magis omnia attribuere majori multitudini, ita quod multitudo major sit omnium domina.

Deinde cum dicit « aiunt enim »

Tangit quorumdam opinionem primo. Secundo cum dicit, « Habent autem ambo etc. » Reprobat utramque. In prima dicit quod de ista dubitatione aliter videtur popularibus, aliter dominantibus in paucis. Populares enim dicunt illud esse justum et æquale simpliciter quod videtur pluribus: multitudo enim principatur in tali republica; et ideo justum attenditur per comparationem ad ipsam, sicut dicebatur prius; in paucorum potentia autem illud dicunt esse justum simpliciter quod videtur habentibus ampliores divitias. Dicunt enim debere omnia determinari secundum habitudinem ad divitias quæ sunt principale in ea.

Deinde cum dicit « habent autem »

Reprobat utramque. Et primo secundum. Secundo cum dicit, « Si autem quodcumque etc. » Primum. In prima dicit quod utraque istorum quæ dicta sunt inæqualitatem quamdam habent in re et injustitiam in comparatione ad finem. Si enim illud est justum fieri in civitate quod videtur divitibus paucis existentibus, tunc sequitur rempublicam converti in tyrannidem. Cujus ratio est, quoniam si illud quod est justum videtur ditioribus, et oportet omnia secundum quantitatem divitiarum determinari, tunc si unus habeat ampliorem substantiam quam alii, justum erit quod videtur huic soli, et omnia oportet determinari secundum voluntatem ejus, et per con-

sequens ipsum solum principari secundum voluntatem ejus. Hoc autem est tyrannus : si igitur omnia oporteat determinari secundum judicium divitum, respublica convertetur in tyrannidem.

Deinde cum dicit « si autem »

Improbat primum, dicens quod si illud esset justum quod videtur pluribus, et oportet sequi judicium plurium, cum plures habeant potentiam majorem, et etiam sequantur impetum voluntatis in judicando, convertentur ad opera injustitiæ diripientes ea quæ sunt divitum paucorum existentium, sicut dictum est in quarto prius.

Deinde cum dicit « quæ igitur »

Dissolvit eam secundum intentionem suam primo. Secundo cum dicit, « Sed de æquali etc. » removet objectionem quæ posset fieri. In prima dicit resumendo dubitationem et dando intentum in determinando eam, dicens quod ex definitione vel determinatione justi sive æqualis quam ponunt utrique accipiendum est quæ sit æqualitas sive justitia quam intendunt, secundum quam oportet distribuere singula. Conveniunt enim in hoc utrique , quod justum est esse illud dominans et principans in republica quod videtur pluribus partibus reipublicæ. Hoc enim supponatur, non tamen simpliciter, sed cum determinationem quadam. Duæ enim sunt partes ex quibus civitas de necessitate componitur ; scilicet divites et pauperes. Quod igitur videbitur istis et illis simul consentientibus ut pluribus, non dico totius multitudinis, sed pluribus de divitibus et pluribus de pauperibus, hoc sit principans et fiat in tota republica. Si autem contingat quod contrarientur ad invicem, iis quod non omnibus divitibus idem videatur, sed quibusdam unum, quibusdam aliud, similiter non omnibus pauperibus, sed quibusdam unum, quibusdam aliud : verbi gratia, si ponamus quod sint decem divites et viginti pauperes, unum autem videatur faciendum sex divitibus, et quinque pauperibus adjunctis eis, oppositum autem videatur quindecim pauperibus et quatuor divitibus, tunc justum determinandum erit non secundum prædictum modum, sed secundum aliquam excellentiam aliam, vel virtutis, vel desiderii ad bonum commune. Et tunc illud quod videbitur parti, quæ excellit secundum illud, collatione facta, justum erit. Si autem æquales inveniantur, puta in virtute, tunc remanet dubitatio eadem si debentes judicare in judicio sint divisi in duas partes, ita quod non inveniatur excellentia, quorum sententiæ standum erit ? et tunc in utroque istorum aut determinandum est sorte cui illorum sit, aut aliquo alio accidente simili sorti.

Deinde cum dicit « sed de æquali »

Removet objectionem quæ posset fieri. Diceret enim aliquis quod electio principatus et distributio honorum communium maxima sunt in civitate : maxima autem committere sorti et viæ per quam contingit accipi deteriorem, inconveniens est : ergo inconveniens videtur quod dictum est, quod ubi non invenitur præeminentia sit sortiendum. Hoc intendens removere, dicit quod cum difficillimum sit invenire æqualitatem quid sit justum et æquale in casibus prædictis ; et determinare secundum rationem rectam, tamen melius est per sortem dirimere controversias, quam permittere quod soli divites principentur : semper enim de duobus malis minus malum præeligendum est : malum est autem sorti committere et solos divites principari : minus autem malum est sorti committere, quam divites principari : quia pauperes, quos quandoque contingit per sortem principari, magis volunt communiter justitiam et æqualitatem quam divites. Divites enim ipsa abundantia divitiarum inclinantur ad contumelia et elationem, et ad alia injuriosa ; et ideo nihil curant de justitia : propter quod si oporteat alterum ipsorum eligi, magis est eligendum committere sorti, quam permittere divites solos principari in statu populari.

LECTIO IV.

Quibus institutis optimus popularis status conservetur.

ANTIQUA.

Democratiis autem existentibus quatuor, optima quidem quæ prima ordine, quemadmodum dictum est in sermonibus qui ante hos. Est autem et antiquissima omnium hæc. Dico autem primam, sicut siquis distinguat populos; optimus enim populus, qui terræ cultivus est.

Quare et facere contingit democratiam, ubi vivit multitudo ab agricultura, vel pascuis.

Propter quidem enim quod non multam substantiam habet, neque vacans, ut non sæpe congregationes faciat. Propterea autem quod non habent necessaria, circa opera immorantur, et aliena non concupiscunt, sed delectabilius est ipsis laborare quam politizare et principari ubicumque non fuerint acceptiones magnæ a principantibus. Qui multi enim magis appetunt lucrum quam honorem. Signum autem etenim antiquas tyrannides sustinuerunt, et oligarchias sustinent, siquis ipsos operari non prohibeat, neque auferat aliquis. Celeriter enim ii quidem ditantur ipsorum, ii autem non egent.

Adhuc autem, quod domini sunt eligendi et corrigendi, supplet indigentiam si quid ambitionis ha-

RECENS.

Quum sint autem democratiæ quatuor, optima quidem est ea quæ est ordine prima, ut superioribus libris expositum est. Et vero hæc eadem omnium est etiam antiquissima. Primam autem appello, velut si quis populorum divisionem faciat. Optimus enim populus est agricolarum. Itaque democratia constitui potest, ubi multitudo ex agricultura aut pecore pascendo vivit. Nam propter rei familiaris tenuitatem semper in opere occupata conciones frequentare nequit. Quod vero caret rebus ad victum necessariis, in opere faciendo assidue versatur, neque aliena appetit : sed magis opere rustico faciendo, quam rempublicam vel magistratum gerendo, quum magistratus non sunt admodum quæstuosi, delectatur. Nam vulgus quæstui studet magis quam honori.

Argumento est, quod et olim tyrannidas ferebant, et ferunt etiam nunc oligarchias, si nec ab opere faciendo prohibeantur, nec spolientur re familiari. Sic enim fit ut quidam eorum celeriter ditescant, alii non opprimantur egestate. Præterea si deligendi magistratus et rationum a magistratibus repetendarum potestatem habeant, hac ratione quod deest, si

bent; quoniam apud quosdam demos, quamvis non participent electione principatuum, sed quidam eligibiles secundum partem ex omnibus, sicut et in Mantinea, ejus autem quod est consiliari domini sunt, sufficienter hoc multis : et oportet putare, etiam hoc schema esse quoddam democratiæ, sicut in Mantinea aliquando erat.

Propter quod utique et expediens est prius dictæ democratiæ, et existere consuevit eligere quidem principatus, et corrigere, et judicare omnes, principari autem maximis electos, et ab honorabilitatibus majoribus, a majoribus autem ab honorabilitatibus quidem nullum, sed eos qui possunt.

Necesse autem politizantes sic politizare bene; principatus enim semper meliores erunt populo consulente, et epiiches non invidente, et epiiches et insignibus sufficere hunc ordinem; subjicientur enim non sub aliis deterioribus, et principabuntur juste, propter quod correctionum sint alii domini : suspendere enim et non omne licere facere quodcumque videatur, expediens : potestas enim agendi quodcumque voluerit aliquis non potest servare quod in unoquoque hominum tribuale.

Quare necessarium accidere, quod quidem est maximi profectus in politiis, principari epiiches impeccabiles existentes nihil minorata multitudine.

Quod quidem igitur hæc democratiarum sit optima, manifestum, et propter quam causam, quia propter qualem quemdam esse populum.

quid ambitione ducuntur, resarcietur. Nam apud nonnullos populos etiamsi non habeant universi jus mandandorum magistratuum, sed aliqui per vices lecti, ut Mantineæ, si modo penes eam consultandi sit potestas, hoc uno est contenta multitudo. Atque hanc figuram quamdam esse democratiæ oportet existimare, qualis erat olim Mantineæ.

Quapropter et utile est ei democratiæ quæ antea exposita est, et solet hoc in ea servari, ut omnes quidem cives et magistratus eligant, et rationes a magistratibus reposcant, et exerceant judicia : maxima tamen imperia et magistratus a majore censu, prout major erit quisque magistratus, delecti gerant, aut nullo censu habita ratione gerant, qui gerendi facultatem habent. Hac autem ratione recte rempublicam administrari necesse est : nam semper magistratus ab optimis quibusque volente populo, nec viris probis invidente, gerentur; et hoc ordine probos et nobiles viros contentos esse necesse est, quoniam nec suberunt deteriorum imperio, et ipsi juste fungentur magistratu, quia aliis gesti magistratus rationes reddere coguntur.

Pendere enim ex aliorum judicio atque auctoritate, et quicquid velint facere iis non licere, utile est. Nam quidlibet agendi licentia non potest id quod in unoquoque homine mali inest, cavere. Itaque necessario id quod rebuspublicis utilissimum, fit, ut viri boni citra peccatum magistratus gerant, et sine ullo multitudinis detrimento. Hanc igitur democratiarum esse optimam, et propter quam causam, perspicuum est : nempe quia populus certo quodam modo affectus atque animatus est.

Ad instituendum autem populum agricolam, aliquæ legum apud antiquos positarum antiquitus, utiles omnes, aut totaliter non licere possidere ampliorem terram mensura quadam, aut ab aliquo loco ad municipium et civitatem.

Erat autem antiquitus in multis civitatibus lege statutum neque licere vendere primas sortes.

Est autem, et quam dicunt Oxyli legem esse tale aliquid potens non mutuare ad aliquam partem terræ existentis unicuique.

Nunc autem oportet dirigere, et lege Aphytalorum; ad id enim quod dicimus, est utile. Illi enim quidem existentes multi, possidentes autem terram paucam, tamen omnes terram colunt; appretiantur enim non totas possessiones, sed secundum tantas partes dividentes, ut habeant excedere pretio etiam pauperes.

Ut autem populus ad agriculturæ studium inducatur, utiles omnino sunt leges quædam, quibus multi antiquitus utebantur, ut prorsus non liceat cuiquam agri plus certa mensura possidere, aut ne liceat a certo loco ad urbem et arcem. Antiquitus etiam in multis civitatibus primæ sortes lege vendi vetabantur. Est etiam lex, quam ab Oxylo latam esse dicunt, agrum fœnori ad partem certam addicere vetans.

Nunc autem etiam Aphytæorum lege uti et prava instituta corrigere oportet : est enim ad id quod agimus utile. Nam quum illi angustos fines pro multitudine hominum possideant, omnes tamen sunt agricolæ : non enim censentur totas possessiones, sed per tantas partes, ut possint etiam pauperes censibus superare, dividentes.

Post agricolarum autem multitudinem optimus populus est, ubi pastores sunt, et vivunt ex pecoribus. Multa enim habet consimiliter agriculturæ, et actionibus ad bellica maxime isti exercitati sunt secundum habitus, et utiles secundum corpora, et potentes venari.

Aliæ autem omnes multitudines fere ex quibus reliquæ democratiæ consistunt, multo deteriores iis; vita enim prava et nullum opus cum virtute eorum quæ tractat multitudo et quæ banausorum, et quæ forensium hominum, et quæ mercenaria.

Adhuc autem, propterea quod circa forum et circa municipium conversantur, omne tale genus, ut est dicere, facile congregationes facit. Qui autem terræ cultores, propterea quod dispersi sunt per regionem, neque concurrunt, neque similiter indigent synodo hac.

Post agricolas optimus est pastorum populus et qui e pecore vivunt. Multa enim habet agriculturæ similia res pecuaria, et hi maximos per excitationem habitus nacti sunt bellicis muneribus accommodatos, et habent durata corpora, ut facile sub dio manere possint. Ceteræ multitudines, ex quibus aliæ democratiæ constant, his multo sunt deteriores. Vita enim est ignava, nec cum virtute fit opus ullum ex his quæ opificum et forensium et mercenariorum hominum multitudo tractat. Præterea quia hoc fere genus hominum in foro atque in urbe volutatur, facile conciones frequentat. Agricolæ vero, quia sunt per agros dispersi, neque ad tempus concionibus occurrere possunt, nec iis perinde hujusmodi conventus est cordi.

Ubi autem et accidit regionem positionem habere talem, ut regio multum a civitate semota sit, facile, et democratiam facere bonam, et politiam. Cogitur enim multitudo in agris facere habitacula.

Quare oportet, et si hæc turba forensis sit, non facere in democraticis congregationibus sic multitudine quæ per regionem.

Verumtamen ubi talis est regionis situs, ut agri procul ab urbe distent, hic facile est optimam democratiam et politiam constituere : necesse enim habet multitudo in agris procul habitare. Itaque in democratiis etiamsi turba forensis adsit, tamen sine agresti concionem cogere non oportet.

Postquam Philosophus præmisit hypotheses et proprietates status popularis ; intendit hic determinare ex quibus et quomodo species ipsius instituantur. Et dividitur in duas; quoniam in prima parte ostendit ex quibus et quomodo instituitur optima respublica popularis. In secunda cum dicit, « Quomodo ergo etc. » Ex quibus et quomodo aliæ. Prima in duas. Quoniam primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Ubi autem et accidit etc. » Ostendit ubi facile est

eam instituere. Primo dividitur in partes tres. Quoniam in prima parte dicit ex quibus est optima respublica popularis. In secunda cum dicit, « Ad instituendum autem etc. » Declarat quibus legibus firmanda et instituenda. In tertia cum dicit, « Post agricolarum autem etc. » Declarat qualiter aliæ multitudines populares se habent ad illam, ex qua instituitur optima respublica popularis. In prima duo facit. Quoniam in prima parte declarat ex quibus est optima respublica popularis. In secunda cum dicit, « Propter quidem enim etc. » Probat quoddam suppositum. In prima primo facit quod dictum est. In secunda cum dicit, « Quare et facere etc. » Concludit corollarium. In prima dicit, cum sint quatuor species status popularis, optima est quæ est prima secundum ordinem inter illas, sicut dictum est prius. Optima enim respublica simpliciter regnum est in qua unus principatur; deinde status optimatum in quo pauci virtuosi. Deinde autem respublica in qua adhuc plures bellicosi. Deinde autem hæc species popularis status in qua plures agriculturam colentes principantur. Deinde autem aliæ species ipsius plus et plus deficientes ab ea, sicut dictum est in quarto hujus. Ista autem est antiquissima omnium statuum popularium, et antiquior multitudo et magis naturalis est agricultiva. Dixit autem ipsam primam esse, quia est ex prima multitudine et optimo populo, cujusmodi est terræ cultivus, siquis supponat distinctionem multitudinis popularis in terræ cultivam et non terræ cultivam. Et consistit virtus rationis suæ in hoc. Optima et prima respublica popularis est ex optima et prima multitudine populari : optima autem et prima multitudo est terræ cultiva ; ergo prima et optima est respublica popularis ex multitudine agricultiva.

Deinde cum dicit « quare et facere »

Concludit corollarium; dicens quod quia optimus populus est agricultivus; ideo de facili contingit fieri optimam rempublicam popularem, ubi est talis populi multitudo : ex optima enim materia bene disposita contingit fieri optimum compositum, et in his quæ fiunt natura, et in his quæ fiunt arte.

Deinde cum dicit « propter quidem »

Probat quod supposuit; scilicet quod multitudo agricultiva sit optimus populus. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur etc. » Concludit conclusionem principaliter intentam. Primum probat ex tribus : et secundum hoc potest dividi in tres partes. Primum enim probat quod agricultiva multitudo est optima, quia non est machinativa. Secundo cum dicit, « Propterea autem etc. » Quia non est concupiscitiva. Tertio cum dicit, « Adhuc autem quod domini sunt etc. » Quia non est ambitiosa. In prima parte dicit quod multitudo agricultiva, quia non habet divitias multas, non multum potest vacare ab operationibus exterioribus; sed necesse est intendere ad culturam terræ ex qua sustentatur, et ad alia necessaria; et quia non potest vacare ab exterioribus, non appetit facere congregationes; et ideo minus machinari potest. Solent enim in congregationibus propter mutuam collocutionem et ad invicem confidentiam machinari inveniendo via et modos insurgendi contra divites aut principantes. Et quia minus machinativa est, melior est ad politizandum. Secundo cum dicit, » Cum enim laborandum sit illis circa necessaria etc. » Probat quod est optima, quia non est concupiscitiva; dicens quod hujusmodi multitudo, propter hoc quod non habet necessaria ad bene vivendum, necesse habet intendere circa exteriora opera exterius in regione, et quia operationibus exterioribus intendunt, minus concupiscunt aliena. Habitantes enim exterius in regione, intendentes propriis operibus, non percipiunt divitias et bona principantium ; et quia non advertunt, minus concupiscunt. Imo magis delectabile est eis intendere negotiationi circa propria, quam intromittere se de republica aut principatu, etiam ubi tunc non contingit multum lucrari in principatu vel republica; multitudo enim popularis magis intendit et appetit lucrum proprium quam honorem. Hoc enim est eis magis necessarium. Et signum ejus quod dictum est, est quoniam multi tales antiquitus tyrannides crudeles sustinuerunt et status paucorum potentatus, et adhuc etiam multi sustinent, cum non prohibentur ab operibus propriis, nec multum aufertur de substantia eorum : sic enim intendentes propriis operibus, quidam eorum faciliter fiunt divites, alii vero non egentes : et quia sic aliena non concupiscunt, meliores sunt ad gubernandum, quia minus insurgunt et minus rapiunt aut furantur : hoc enim erat una causa corruptionis rerumpublicarum determinata in quinto hujus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Probat idem propter hoc quod non est ambitiosa. Et primo facit hoc. Secundo concludit corollarium cum dicit, « Quapropter utile est. » In prima parte dicit quod si hujusmodi multitudo habeat aliquem appetitum honoris quod necesse est, quia homines naturaliter honorem appetunt, ut apparet secundo *Rhetoricæ*, appetitui eorum satis fit per hoc quod in quibusdam rebuspublicis popularibus dominium habet in eligendo et corrigendo principatus quod est maximum. In aliis autem popularibus statibus, quamvis non attingant ad electionem principatuum, cum principatus per partes eligibiles sunt ex omnibus indifferenter, sicut in Mantinea, ubi hoc servabatur, in aliis autem potestatem habet hujusmodi multitudo super consilium reipublicæ quod ordinat de omnibus, et hoc ipsum quod dominium habet super ipsum consilium multis est sufficiens ad supplendum appetitum prædictum. Et est opinandum quod ista quæ dicta sunt, scilicet multitudinem habere potestatem in eligendo et corrigendo principatus, et ipsos attingere ad aliquos principatus minores : et habere dominium super consilium, est sicut quidam ornatus et bona dispositio status popularis, sicut fuit in civitate Mantinea prædicta.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit ad manifestationem ejus quod dictum est. quoddam corollarium primo. Secundo cum dicit, « Necesse autem politizantes etc. » Assignat rationem ejus. Primo ergo dicit, quod quia ea quæ dicta sunt ornatus quidam status popularis, et bona dispositio, dispositio expediens est in prædicta specie status popularis, et consuevit observari in ea, agricultivam multitudinem habere potestatem super electione principatus et correctione, et judicare cum erraverint, et principatus majores eligi ab ea ex eis, qui habent honorabilitates majores, vel virtutum vel divitiarum, vel ex majoribus secundum nobilitatem ; aut non eligi per eos qui habent tales honorabilitates magnas, sed eos qui possunt intendere, non coacti propter indigentiam circa necessaria vacare.

Deinde cum dicit « necesse autem »

Assignat rationem hujus dicti primo. Secundo cum dicit, « Itaque necesse est » infert corollarium ex ipsa. In prima parte dicit quod si hoc observetur, quod dictum est, necesse erit in tali republica optime gubernare; ex hoc enim multæ utilitates contingent in republica. Primo quidem ex parte principis; sic enim magistratus per meliores regentur, cum assumuntur ab aliqua honorabilitate: iterum ex parte populi contingit populum consistere, et non insurgere, nec etiam invidere excellentibus viris et insignibus sufficiet hæc ordinatio. Si enim principatus assumantur ab honorabilibus, non subjicientur deterioribus ipsis, si quidem eos non contingat principari; iterum principantes magis juste principabuntur, considerantes quod sunt alii in republica qui possunt corrigere eorum delicta si injuste egerint. Hoc enim expediens est in tali statu populari corrigere et suspendere delictum principantium, ita quod non liceat eis facere quodcumque videbitur ipsis. Habens enim potestatem agendi quodcumque videtur ei, non habet potentiam observandi secundum rationem excessus qui sunt in unoquoque hominum.

Deinde cum dicit « quare necessarium »

Ex istis concludit corollarium; dicens quod ex his, quæ dicta sunt, si observentur, necessarium est accidere in republica maxime perfectum, scilicet bonos et justos principari, et non delinquere, timentes punitionem et correctionem; et multitudinem nihil minus habere quam debet, est enim domina majorum.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Concludit conclusionem principaliter intentam; dicens quod manifestum est ex dictis quod hæc species status popularis quæ dicta est, optima est; et propter quam causam; quoniam propter hoc, quod populus ex quo constituitur, optimus est.

Deinde cum dicit « ad instituendum »

Declarat quibus legibus utendum est ad consistentiam ipsius; et dividitur in partes quatuor, secundum quatuor leges, quas dicit expedire ad consistentiam ipsius. Secunda ibi, « Erat et quem dicunt antiquitus etc. » Tertia cum dicit, « Est autem etc. » Quarta, ibi, « Hunc autem oportet etc. » In prima dicit quod ad instituendum populum agricultivum in populari statu prædicto, sunt utiles quædam leges apud antiquos quosdam positæ. Prima quidem est, non licere possidere aliquem in civitate quantamcumque quantitatem terræ, sed secundum mensuram determinatam: nam si liceret possidere quantumcumque possent acquirere, et ditarentur nimis, et non remaneret populus agricola. Aut si permittatur habere quantamcumque mensuram terræ, non tamen in loco propinquo municipio civitatis, sed in remoto magis; hoc enim modo necesse haberet magis habitare in loco remoto a civitate quam in ipsa, et minus posset machinari et nocere.

Deinde cum dicit « erat autem »

Ponit secundam legem. Et dicit quod antiquitus statutum fuit in multis civitatibus, et lege ordinatum quod aliquid quod ad propositum expedit, scilicet, non licere vendere vel alienare primas sortes quas acceperunt a progenitoribus, sicut filiis Israel non licebat secundum legem alienare simpliciter hæreditates, sed tantum obligare ad tempus; sic enim per alienationem possessionum aliqui non efficiebantur pauperes nec alii per acquisitionem ditiores præter proportionem.

Deinde cum dicit « est autem »

Ponit tertiam, dicens quod est quædam alia lex quam dicunt fuisse Oxyli legislatoris, quæ eamdem potentiam habet cum præcedenti, scilicet non mutuare aliquid super portionem terræ quam aliquis habet, nec etiam ipsam posse obligare; et est eadem ratio istius legis et præcedentis, nisi quod ista magis restringit quam illa. Illa enim prohibet alienationem terræ simpliciter in qua transfertur dominium, ista autem obligationem retento dominio etiam.

Deinde cum dicit « nunc autem »

Ponit quartam; dicens quod adhuc oportet populum agricolam dirigere secundum legem et statuta Aphytaeorum, idest illius gentis; ipsa enim utilis est ad hoc; illi enim quamvis multi existerent, et haberent paucam terram, omnes erant agricultores: illi enim si haberent terras vel possessiones ultra determinatam mensuram in lege, dabant ad pretium vel ad censum pauperibus vel minus habentibus, non totam, sed dividentes eas secundum aliquas partes; et retinebant sibi quantum determinatum erat a lege, residuum tradentes secundum dictum modum, ut sic etiam pauperes per terram acceptam ad censum aliqualiter venirent ad aliquem excessum divitiarum

Deinde cum dicit « post agricolarum »

Declarat qualiter multitudines populares aliæ se habent ad istam; et dividitur in duas. In prima declarat quod multitudo pastoralis melior est post istam. In secunda cum dicit, « Aliæ autem omnes etc. » Declarat quod omnes aliæ deteriores sunt ipsa. In prima parte dicit quod optima multitudo popularis post agricultivam est illa, quæ est ex pastoribus viventibus ex pecoribus. In multis enim consimiliter se habet ad agricultivam; sicut enim illa necesse habet immorari extra civitatem circa agricultivam, sic ista circa custodiam et procurationem animalium. Item ista multitudo est magis exercitata in actionibus bellicis secundum habitus; sunt enim exercitati in custodiendo a lupis et latronibus. Item corpora habent bene disposita, et sunt fortes secundum corpus, assuefacti frigoribus, et exercitati circa venationes: tales autem bene dispositi sunt ad actus bellicos: unde Vegetius, in libro *De re militari*, dicit meliores milites eligendos esse ex venatoribus et carnificibus et fabris malleatoribus.

Deinde cum dicit « aliæ autem »

Declarat quod aliæ multitudines deteriores sunt multo. Ista autem dividitur in duas, secundum quod hoc probat per duas rationes. Quarum secundam ponit cum dicit, « Adhuc autem. » In prima dicit quod omnes aliæ multitudines popularis status, puta mercenariorum in suis operationibus, et forensis quæ negotiatur circa forum venalium et vilium personarum, quæ locat opera sua mercede, sunt multo deteriores his quæ dictæ sunt; parum enim participant de vita, quæ est secundum rationem; et nullæ operationes eorum secundum quod hujusmodi, sunt exercitantes ad virtutem. Contrarium autem invenitur in prædictis multitudinibus; quare istæ sunt multo deteriores illis.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem; dicens quod præter illud quod dictum est, multitudo forensis et mercenaria, quæ circa mancipium civitatis moratur,

ut in pluribus volunt facere congregationes, in quibus colligationes et conspirationes faciunt contra principem, et etiam perverse sententiant, propter hoc quod ab ipsis congregationibus lucrum recipiunt. Ista autem sunt corruptiva reipublicæ, et ideo pejores sunt ad gubernandum. Terræ cultores autem qui habitacula habent dispersa per regiones juxta terras quas excolunt, non conveniunt libenter ad hujusmodi congregationes, quia per hoc retardarentur ab operibus necessariis, nec indigent similiter hac congregatione propter hoc quod magis habent ad vitam necessaria curare.

Deinde cum dicit « ubi autem »

Concludit ex præcedentibus, ubi contingit fieri bonam rempublicam popularem. Et primo facit hoc. Secundo concludit documentum cum dicit, « Quare oportet. » Dicit igitur primo quod si in aliquo loco regio sic sit disposita, aut terra cultiva multum remota sit a municipio civitatis, facile est in illa civitate bonum statum popularem facere et instituere. Cujus ratio est, quia multitudo agricolarum cogitat ædificare in locis magis remotis a civitate et habitare in illis, propter quod raro venient ad congregationes; et ideo contra principantes non machinabuntur, et ipsi principantes in pace principabuntur.

Deinde cum dicit « quare oportet »

Concludit documentum, quasi ad remotionem objectionis quæ posset fieri. Diceret enim aliquis quod quamvis agricolæ non multum curent venire ad congregationes propter causam prædictam, forensis tamen multitudo et mercenaria volent frequenter facere congregationes; et incidet inconveniens contra prædicta. Quasi ad hujus remotionem dicit quod si turba forensis et mercenaria sæpe velit congregari, expedit ordinari per legem vel tenere per consuetudinem non facere congregationes aliquas in quibus habeant potestatem de magnis, non vocatis illis, qui habitant extra civitatem in regione : ex hoc enim sequuntur duo commoda. Primum quod pauciores erunt congregationes : illi enim non sæpe convenire possunt propter remotionem et necessaria. Secundo, quia isti minus malitiosi sunt et meliores, ut frequentius reprimunt aliqualiter malitiam et astutiam forensis multitudinis.

LECTIO V.

Quo pacto sit administrandus popularis status qui omnes indifferenter admittit.

ANTIQUA.

Quomodo quidem igitur oportet instituere optimam et primam democratiam, dictum est. Manifestum autem, et quomodo alias. Consequenter enim oportet transgredi et deteriorem semper multitudinem separare.

Ultimam autem, propterea quod omnes communicant, neque ferre est omnis civitatis, neque facile permanere non bene compositam legibus et consuetudinibus. Quæ autem accidit corrumpere, et hanc et alias politias, dicta sunt prius plurima fere.

Ad firmandum autem hanc democratiam, et faciendum populum potentem, consueverunt præsides assumere quam plurimos, et facere cives non solum legitimos, sed spurios, et eos qui ex utrocumque cive. Dico autem puta ex patre vel matre. Omne enim conveniens magis tali populo.

Consuerunt quidem igitur demagogi instituere sic : oportet tamen assumere donec utique excedat multitudo insigniorum et mediorum, et non ultra hoc procedere. Excedentes enim inordinatiorem faciunt politiam, et insignes exacerbant magis ad graviter sufferre democratiam. Quod quidem evenit fieri causam seditionis circa Cyrenem. Paucum quidem enim malum negligitur, multum autem factum magis in oculis est.

Adhuc autem, et talia instituta sunt opportuna ad democratiam talem, velut Clisthenes Athenis usus fuit volens augere democratiam, et circa Cyrenem, qui demum instituebant. Tribus enim aliæ faciendæ plures, et fraternitates, et in propriis sacris colligendum in pauca et communia, et omnia sophisticandum, ut utique quam maxime permisceantur omnes invicem. Consuetudines autem disjungantur quæ priores.

Adhuc autem, et tyrannica instituta, demotica videntur omnia ; dico autem, puta anarchia servorum. Hæc autem utique erit usque ad aliquid expediens et mulierum et puerorum.

Et vivere, ut quis vult, dissimulare. Multum

RECENS.

Quomodo igitur sit optima et prima democratia constituenda, dictum est. Non est autem obscurum quomodo sint ceteræ constituendæ. Nam ratione consentanea discedere oportet a primæ norma, et semper deteriorem multitudinem separare.

Postremam autem democratiam, in qua cives omnes reipublicæ administrationis sunt participes, neque cujusvis civitatis est ferre ; neque ea facile conservari potest, nisi legibus et institutis bene sit constituta. Ceterum quæ res hanc et ceteras respublicas perdere atque evertere soleant, magna ex parte supra sunt expositæ. Ad constituendam autem hanc democratiam, populum validum efficere solent populi duces, quamplurimos adsciscendo non solum legitimos cives, sed etiam nothos et ex alterutro parente cive procreatos, hoc est, ex patre aut matre. Omne enim genus hoc hominum ad talem democratiam magis accommodatum est.

Solent igitur demagogi hæc excogitare et machinari : sed oportet assumere usque eo, dum multitudo nobiles et medius superet, nec tamen ultra procedere convenit. Nam si modum superent, statum reipublicæ magis perturbant, magisque nobiles ira incendunt, quominus statum popularem ferant : quod Cyrenis causa fuit seditionis. Nam exiguum malum non animadvertitur : idem si fiat majus, magis in oculos incurrit.

Præterea ad talem democratiam utilia sunt talia commenta atque inventa, quibus Clisthenes Athenis usus est, quum democratiam amplificare atque augere vellet, et ii qui Cyrenis democratiam constituerunt. Nam et aliæ pluresque tribus et curiæ faciendæ sunt, et sacra privata in pauca et communia contrahenda sunt : omnia denique artificia adhibenda sunt, ut quammaxime omnes inter se permisceantur, pristinæ autem consuetudines et societates disjungantur.

Præterea vero et commenta tyrannica popularia videntur omnia : ut servorum licentia (hæc autem quadamtenus fuerit utilis) et mulierum et puerorum ; et sinere unumquemque ut velit, vivere. Ita enim magna erit tali reipublicæ faventium multi-

enim erit politiæ tali auxilians: delectabilius enim multis vivere inordinate, quam temperate.

Est autem opus legislatoris, et volentium consistere talem quamdam politiam, non instituere maximum opus, neque solum unum, sed ut salvetur magis. Uno enim aut duobus aut tribus diebus non difficile manere politizantes qualitercumque. Propter quod oportet de quibus consideratum est prius, quæ salvationes et corruptiones politiarum, ex his tentare facere firmitatem, verentes quidem corrumpentia, ponentes autem tales leges, et non scriptas, quæ comprehendent maxime salvantia politias; et non putare hoc esse demoticum, neque oligarchicum quod faciet civitatem quam maxime democratizari neque oligarchizari; sed quod plurimo tempore.

Qui autem demagogi gratiosi populis multa democratizant per prætoria, propter quod oportet, ad hæc contra agere eos qui cordi habent politiam, lege statuentes nihil esse publicum, eorum quæ condemnantur, et feruntur ad commune, sed sacrum. Qui quidem enim injusta agunt, nihil minus verentes erunt, damnificabuntur enim similiter: turba autem minus corrumpet sententias de iis qui judicantur, cum nihil debeat accipere.

Adhuc autem eas, quæ fiunt, publicas vindictas, quam paucissimas semper facere, magnis damnis prohibentes eos, qui vane scribunt; non enim populares, sed insignes consueverunt inducere. Oportet autem politiæ, omnes cives maxime quidem benivolos esse; si autem non, numquam ut adversarios putare dominos.

Quoniam autem ultimæ democratiæ multorum hominum sunt, et difficile congregari sine mercede, hoc autem ubi redditus non existunt entes, adversarium insignibus, ab illatione enim et depopulatione necessarium fieri, et prætoria malorum, quæ multas jam democratias everterunt: ubi quidem igitur redditus non existunt entes, oportet facere congregationes paucas et prætoria, multorum quidem paucis autem diebus: hoc enim facit, et ad non timere divites expensas, si divites quidem non accipiant prætoriale, pauperes autem. Facit autem, et ad judicare sententias multo melius. Divites enim multis quidem diebus non volunt a propriis abesse, brevi autem tempore volunt.

Ubi autem sunt redditus, non facere quod nunc demagogi faciunt; obvenientia enim distribuunt, accipiunt autem simul et rursum indigent eisdem; perforata enim lagena est tale auxilium pauperibus.

Sed oportet vere demoticum providere, qualiter multitudo non valde egens sit: hæc enim causa ejus, quod est pravam esse democratiam.

Artificiandum igitur, qualiter abundantia fiat diuturna. Quoniam autem expedit hoc etiam divitibus, quæ quidem a redditibus fiunt congregantes simul tota oportet distribuere pauperibus,

Maxime autem siquis potest tantum congregans quantum ad fundiculi acquisitionem; si autem non, ad occasionem negatiationis, et agriculturæ.

Et si non omnibus possibile, saltem secundum tribus, vel secundum partem aliquam alteram in parte distribuere. In hoc autem ad necessarios synodos divites inferre mercedem, respuentes vanas oblationes.

Tali autem quodam modo Carchedonii politizantes, amicum acquisiverunt populum. Semper enim aliquos de populo emittentes ad negotia domus, faciunt divites. Gratiosorum autem et intellectum habentium insignium est, et assumentes pauperes, occasiones quidem dantes, provocare ad operationes.

Bene habet autem imitari et Tarentinorum principatum: illi enim communia facientes possessa pauperibus ad usum, benivolam instituunt multitudinem. Adhuc autem principatus omnes duplices fecerunt; hos quidem eligibiles, hos autem sortiales: sortiales quidem ut populus ipsis participet,

tudo. Nam vulgo dissoluta gratior est quam temperata et modesta vita.

Est autem legumlatoris et eorum qui talem quamdam rempublicam constituendam susceperint, neque permagnum neque unum opus eam constituisse, sed potius ut conservetur, videre. Nam unum aut alterum tresve dies qualemcumque rempublicam rationem conservari, non est difficile. Quapropter ex iis præceptis, quæ supra ad salutem interitumque rerumpublicarum pertinentia dedimus, diligenter oportet providere, ut tutior sit respublica, comparare, vitandis iis quæ labefactare solent et legibus quum scriptis tum non scriptis ferendis, quæ res maxime rebuspublicis salutares contineant: nec id populare esse aut oligarchiæ conveniens existimare quod maxime faciet ut civitas populi aut paucorum imperio pareat, sed quod ut diutissime pareat.

At demagogi qui nunc sunt, ut a populo gratiam ineant, multorum bonorum publicationem tribunalium occasione tribunalium occasione moliuntur. Quapropter oportet eos quibus cordi respublica est, his obviam ire, et lege sancire ut damnatorum quæ publicantur bona, non populo sed sacris addicentur. Nec enim minus homines ab injuria et peccato deterrebuntur, quum perinde mulctentur, et turba popularis nullo quæstu proposito minus cupide reos damnabit. Providendum est etiam ut judicia quæ fiunt publica quam paucissima sint, maximis pœnis in eos qui falso alterum accusaverint, constitutis: nec enim humiles et populares homines, sed nobiles et illustres viros criminari atque in judicium vocare solent. Oportet autem ut cives omnes reipublicæ sint amici, aut certe ne eos, penes quos summa est potestas, hostili odio prosequantur.

Sed quoniam postremæ democratiæ hominum frequentia ac multitudine celebrantur, et sine mercede conciones obire difficile est: quod quidem, ubi non suppetunt victigalia, nobilibus est perniciosum quum hoc ex collatione tributorum et publicatione bonorum et judiciis falsis fieri sit necesse: quæ res multas jam democratias evertit: ubi igitur vectigalia non suppetunt, raras conciones cogere, et judicia multis quidem de rebus, sed paucis diebus exerceri convenit. Hoc enim prodest, ut ne divites sumptus extimescant, si merces non divitibus, sed egenis tribuatur. Valet etiam eo, ut causæ melius judicentur; quoniam divitibus diutius abesse a re sua familiari molestum est quod iidem paucis diebus non ægre ferunt.

Ubi vero vectigalia suppetunt, vitari id debet, quod nunc demagogi faciunt, qui quod superest, dividunt populo: ille autem accipit, et rursus eget iisdem. Est enim dolium pertusum talis ad auxilium egentibus ferendum comparata largitio. Sed oportet eum qui vere popularis est, ne multitudo nimium egestate laboret, providere: hæc enim causa est, quare prava fit democratia. Excogitandum igitur aliquid, ut iis diutius copia suppetat. Quod quum sit etiam locupletibus utile, ea quæ ex vectigalibus supersunt, congerere et congesta pauperibus distribuere convenit universa, præsertim si tantum cogi possit, ut emendo agello sufficiat; sin minus, quod ad mercaturæ agriculturæve instrumentum et præsidium: et si cunctis non liceat, ut certe per tribus aut alias civitatis partes per vices fiat distributio. Atque interea locupletes ad necessarias conciones habendas mercedem conferre debent, sumptu et cura munerum inanium liberati. Hujusmodi quadam ratione Cathaginienses rempublicam administrantes populi benevolentiam colligunt. Super enim aliquos de plebe ad urbes circumjectas (regendas) mittentes locupletant.

Est autem hoc quoque intelligentium et prudentium nobilium, egentibus inter se distributis, suppeditato instrumento atque adjumento pecuniæ, eos ad opus et quæstum aliquem excitare. Est etiam honestum Tarentinos imitari, qui possessionum usu cum egentibus communicato multitudinis benevolentiam sibi comparant. Præterea magistratuum omnium duo genera fecerunt, ut alii suffragio, alii

eligibiles autem, ut politizarent melius. Est autem hoc facere et de eodem principatu partientes, hos autem eligibiles. Quomodo quidem igitur oportet democratias instituere, dictum est.

sortitione mandarentur: sortitione, ut plebs eorum esset particeps: suffragio, quo melius republica administraretur. Licet autem hoc facere etiam in eodem magistratu, partitione ita facta, ut alii cum sorte, alii suffragio obtineant. Quomodo igitur democratiæ constituendæ sint, expositum est.

Postquam Philosophus declaravit ex quibus et quomodo instituenda est optima respublica popularis, declarat ex quibus et quomodo sunt instituendæ aliæ species ipsius deteriores vel inordinatiores, et circa hoc duo facit. Primo enim breviter tangit ex quibus et quomodo instituantur prædictæ species. In secunda cum dicit, « Ultimam autem etc. » Insistit circa ultimam et inordinatissimam. In prima parte dicit quod ex prædictis manifestum est, quomodo instituenda sit optima respublica popularis, quantum ad bonam ordinationem, et primam secundum naturam. Ex quo potest esse manifestum quomodo aliæ species ipsius sint instituendæ. Si enim optima respublica popularis ex multitudine optima instituenda est, et secundum ordinationem optimam sibi convenientem, cum aliæ deficiant ab ipsa, quædam minus et quædam plus, manifestum est quod oportet transgrediendo et a bona multitudine deteriorem accipiendo multitudinem et a recta ordinatione permittendo majorem inordinationem secundum plus et minus, ita quod minus inordinata respublica popularis post primam sit ex multitudine minus inordinata et magis inordinata, ex magis inordinata ; et maxime inordinata, puta ultima, ex maxime inordinata : sic enim differunt species status popularis secundum quod apparuit in quarto hujus.

Deinde cum dicit « ultimam autem »

Insistit circa ultimam. Et primo tangit quod non est bene mansiva de se. Secundo cum dicit, « Ad firmandum autem etc. » Declarat ex quibus maxime contingit eam firmare. In prima dicit quod ultima species popularis status non potest bene sustineri a tota civitate, puta a divitibus et pauperibus nobilibus et ignobilibus, nisi sit bene ordinata legibus et consuetudinibus convenientibus ei. Et ratio hujus est, quia in hac republica populari tota multitudo, quæcumque sit, in civitate principatur, sicut aliquis unus, et secundum quod ei videtur. Nunc autem hujusmodi multitudo quantum ad majorem sui partem imprudens est et inordinata et in operibus suis sequitur impetum magis quam rationem : propter quod opprimunt majores et corrumpunt judicia, ex quo contingit corruptio reipublicæ. Quæ autem sunt quæ possunt corrumpere hanc rempublicam et etiam alias respublicas in universali et in particulari dicta sunt prius pro majori parte fere. Dicit autem « fere, » quia possunt esse aliqua, quæ prius non tangebantur.

Deinde cum dicit « ad firmandum »

Ostendit per quæ contingit firmare hujusmodi rempublicam. Et dividitur in partes duas. Quoniam primo docet per quæ contingit eam firmare intendendo ipsam. Secundo cum dicit, « Est autem opus. » Per quæ contingit eam firmari remittendo. Circa primum ponit quatuor observanda per quæ contingit eam firmare intendendo. Et secundum ponit cum dicit, « Adhuc autem et talia. » Tertium cum dicit, « Adhuc autem tyrannica. » Quartum cum dicit, » Et vivere ut quis vult etc. » Circa primum ponit primo documentum illud. Secundo cum dicit, « Consueverunt quidem igitur etc. » docet ipsum moderari. In prima dicit quod principes in hac republica populari ad faciendum eam firmiorem et ad faciendum multitudinem popularem valde potentem, consueverunt adjungere plurimos extraneos, et aliquando aliquos qui non sunt legitimi cives, sed spurii qui sunt ex alterutro cive patre vel matre : hoc enim conveniens est huic reipublicæ : pluribus enim adjunctis reipublicæ fortior est multitudo, fortior autem existens magis potest reprimere excessus divitum et volentium tyrannizare.

Deinde cum dicit « consueverunt quidem »

Declarat qualiter moderandum est istud documentum, quia non quocumque modo observatum expedit : dicens quod ductores populi consueverunt facere sicut dictum est : hoc tamen aliqualiter expedit, aliqualiter autem non ; quamdiu enim potestas divitum et nobilium et mediorum inter divites et pauperes excedit potestatem ipsius multitudinis, expedit adjungere extraneos usquequo potentia multitudinis excedat ; sed ultra hoc notabiliter adjungere quamplurimos, non simpliciter expedit, propter duo. Primo, quia si numerus advenarum excedat multum, accidit rempublicam magis inordinatam esse, quia extranei adjuncti, aut imprudentes sunt et sine virtute, ut in pluribus, aut non assuefacti in ordine reipublicæ ; et ideo ipsis habitis additur quidem ad potentiam et ad indiscretionem. Excessus autem potentiæ sine discretione rempublicam corrumpit. Secundo, quia cum multi extranei adjunguntur, turbantur nobiles, et insignes, et magis graviter sustinent rempublicam, propter hoc quod deteriores ipsis assumuntur ad dominium reipublicæ. Et hæc fuit causa seditionis factæ in republica Cyrenensium, scilicet notabilis multitudo assumptorum ad rempublicam : si enim pauci adjuncti fuissent, non essent ita notabiles, nec ita curarent. Parvum enim malum negligitur, quia illud quod est parvum reputatur quasi nihil, quia proprium inest ei, aut quia omnino non cognoscitur ; magnum autem magis est manifestum, propter quod magis curatur.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundum documentum ; dicens quod præter hæc instituta vel statuta, quæ Clisthenes instituit Atheniensibus ad agendum vel fortificandum statum popularem ipsorum, sunt convenientia ad firmandum prædictam rempublicam similiter et illa quæ instituerunt popularis reipublicæ conditores circa Cyrenem. Unum quidem eorum est quod aliquæ tribus de novo faciendæ sunt in civitate per aliquorum ejusdem generis receptionem, et inexistentes augmentandæ sunt per conjugia. Secundum vero quod fraternitates et societates circa aliqua particularia et propria plures existentes reducendæ sunt in paucas et communes magis, ita ut sint pauciores secundum numerum societates, plurium autem hominum : et sic omnia sunt excogitanda,

ut omnes ad invicem in civitate sint permixti vel secundum tribus, quod fit per conjugia, vel per sodalitates, quod fit, vel per conversationes, vel congregationes communes : sic enim magis ad invicem erunt uniti per dilectionem, et per consequens fortiores quia omnis virtus conjuncta fortior est seipsa divisa. Tamen hoc faciendo observandum est quod eædem leges et consuetudines observentur nunc et prius. Si enim mutatis tribubus et sodalitatibus mutarentur leges et consuetudines in republica instituendæ sunt secundum ordinem ad rempublicam, sicut dicebatur prius in tertio libro.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit tertium; dicens quod cum his statuta tyrannorum videntur esse utilia ad statum popularem hujusmodi; quia iste status est sicut quædam tyrannis, sicut licentia servorum, hoc est principatus super servos, similiter principatus super mulieres et super pueros, coram quibus competat actio, servis contra dominos et mulieribus contra viros et pueris contra parentes : ista enim instituunt tyranni, ut per hoc magis habeant benevolentiam puerorum, mulierum et servorum quæ sunt magna pars civitatis : et per eamdem rationem hoc expediens est in prædicta populari republica. Sed intelligendum, quod hoc utile est usque ad aliquid, non autem quantum ad omnia : instituere enim principatus prædictos coram quibus competat actio mulieribus, servis et pueris, quantum ad omnia quæ possent proponere contra viros, dominos et parentes inconveniens est, et dividere civitatem. Tamen instituere aliquos principatus coram quibus competat actio contra prædictos, tamen quantum ad pauca et magna, non est inconveniens in ista republica, quamvis simpliciter inconveniens sit et malum.

Deinde cum dicit « et vivere »

Ponit quartum; dicens quod adhuc ad firmandum statum popularem talem utile est, quod principantes in ea dissimulent vivere subditorum, ut volunt, non puniendo malas actiones omnes voluntarias : hoc enim multum auxiliatur tali reipublicæ : quia multis delectabilius est inordinate vivere quam temperate et secundum virtutem. Homines enim ut in pluribus a ratione recta deficiunt. Ad defectionem autem rationis sequitur vivere præter rationem et ordinem. Pauci autem sequuntur rationem rectam; et ideo pauci temperate assuescunt vivere, multi autem inordinate; et ideo delectabilius est pluribus inordinate vivere, quia magis assuescunt; et ideo magis diligunt rempublicam in qua permittuntur in delectationibus vivere. Et est notandum quod non dicit Philosophus quod præcipiendum sit in ista republica, quantumcumque sit male ordinata, vivere ut quis voluerit, nec etiam permittendum cum scitum fuerit; sed dissimulandum quod minus est. In nulla enim societate hominum si debet manere, præcipiendum est hoc, nec permittendum usquequaque et passim, sed dissimulandum quandoque propter qualitatem personæ vel alicujus alterius circumstantiarum; et ideo rationabiliter dixit Commentator super sexto *Ethicorum*, illum non esse verum legislatorem, sed corruptorem magis, qui tales delectationes sequendas lege statuit vel permisit passim, sicut fecit Machometus : propter quod in brevi tempore adhæserunt legi ipsius multi, quia delectabilius fuit eis vivere inordinate quam secundum ordinem.

Deinde cum dicit « est autem »

Docet ex quibus firmanda est per remissionem magis; et circa hoc primo tangit præeminentiam hujus viæ ad præcedentem. Secundo cum dicit, « Qui autem demagogi » ponit documenta. In prima dicit quod ad legislatorem, et ad eos qui volunt permanere rempublicam istam talem quidem, pertinet non multum laborare instituendo magnum opus, neque solum, idest multum intendendo eam, sed magis pertinet ad eos laborare, ut salvetur plurimo tempore : non enim difficile est rempublicam qualitercumque ordinatam permanere pauco tempore, uno vel paucis diebus; sed difficillimum est ipsam manere multo tempore; et ideo oportet reducere ad memoriam, quæ sunt salvantia et corrumpentia respublicas, de quibus consideratum est in quinto, et per ea tentare quomodo salvetur respublica, fugientes ea quæ corrumpunt ipsam, et instruentes leges, et consuetudines non scriptas, in quibus comprehenduntur illa, quæ salvent eamdem. Et non debet aliquis credere, quod illud statutum sit magis populare, vel paucorum potentiæ, quod magis facit civitatem populariter vivere, vel secundum statum paucorum; sed illa quæ faciunt eam permanere plurimo tempore; sicut Philosophus scripsit prius in quinto; ubi dixit : multa eorum, quæ videntur popularia, solvunt populares status, et paucorum. Si igitur illa expeditiora sunt per quæ magis contingit salvari statum popularem ; talia autem sunt remittentia vel quæ attenduntur secundum remissionem.

Deinde cum dicit « qui autem »

Ponit documenta quæ attenduntur penes remissionem ipsius. Et circa hoc primo ponit documentum sumptum ex distributione communium acceptorum ex condemnatione. Secundo cum dicit, « Adhuc autem eas » ponit documentum aliud sumptum ex his quæ sunt attendenda circa publicas vindictas. Tertio cum dicit, « Quoniam autem ultimæ etc. » ponit alia, quæ accipiuntur ex his, quæ circa congregationes et judicia sunt servanda. In prima dicit quod illi sunt ductores populi qui intenduntur habere gratiam ipsius, multa instituunt in statu populari, faciendo in judiciis ad utilitatem pauperum apparentem, et damnum divitum : puta quod illa quæ obveniunt ex condemnatione aliquorum distribuantur multitudini pauperum : propter quod contingit multitudinem male quandoque sententiare propter dilectionem pecuniæ; et ideo oportet illum, qui habet cordi salvationem popularis status, obviando contrarium intendere, et ordinare lege vel statuto, quod nihil eorum quæ confiscantur ex bonis condemnatorum, distribuatur multitudini, sed dedicetur Deo, et fiat sacrum. Ex hoc enim continget quod injusta volentes agere, non minus dubitabunt, quam si deberunt distribui multitudini : æqualia enim amittent modo utroque : et iterum multitudo minus corrumpet judicia et sententias circa ea circa quæ judicatura est, non sperans inde lucrum aliquod accipere.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit documentum quod sumitur ex his quæ observanda sunt circa publicas vindictas. Circa quod est intelligendum quod cum pœnæ quantitas debeat respondere quantitati delicti secundum legem justitiæ, delictorum autem quædam sunt occulta, quædam autem manifesta et publica, oportet pœnam aliquando esse occul-

tam, aliquando autem manifestam: occultorum scilicet occultam, et publicorum publicam. Homines autem naturaliter magis verentur publicam. Contingit autem quandoque quod in statu populari multitudo pro minori et occulto delicto inducit publicam pœnam, ex quo contingit inimicitias fieri inter cives, et quod prohibet Philosophus in hoc documento, dicens quod expedit ad salvationem reipublicæ vindictas cavere, puta fustigationem et ejectionem a republica, vel ad minus valde paucas facere, prohibendo eos qui tales faciunt vel scribunt timore magni damni: tales enim vindictas publicas magis assueverunt populares inducere contra insignes quam contra populares: propter quod periculosiores sunt. Unde dicit Philosophus quia sunt principia magnæ dissensionis: quia secundum Philosophum in quinto hujus, totaliter insignium dissensiones consumere faciunt et totam civitatem. Et prius, dixerat de dissensione dominorum loquens, quod oportet subditos vereri, et dissolvere præsidia, et potentum dissensiones; expedit enim in republica cives omnes, si possibile est, benivolos esse; si autem non est possibile, ad minus cavere quod nunquam sint adversarii illis qui debent dominari subditis. Facere autem tales publicas vindictas multas principium est malivolentiæ, et ideo vitandæ sunt.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ponit documenta sumpta ex his quæ accidunt circa congregationes et judicia. Et circa hoc primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Tali autem quodam modo etc. » Inducit exempla ad manifestationem quorumdam dictorum. Circa primum declarat primo qualiter se habendum est quantum ad congregationem et judicia, ubi non existunt redditus. Secundo cum dicit, « Ubi autem sunt redditus, non facere etc. » Qualiter se habendum est ubi existunt. In prima parte ipse dicit quod ultima species popularis status, de qua nunc est sermo, est multorum hominum, quoniam ipsi omnes communicant, et difficile est omnes congregari sine mercede: multos enim et pauperes congregari sine mercede difficile est: mercedem autem dare omnibus, ubi redditus non sunt, non potest esse sine præjudicio divitum. Necesse est enim mercedem tribuere ex his quæ inferuntur ab illis, vel quæ accipiuntur ab eis depauperando eos, et ex hoc fiunt mala judicia malorum: propter quæ destructæ sunt multæ respublicæ populares: unde oportet in populari statu, in quo non sunt redditus communes, quam paucissimas, et tantum necessarias facere congregationes, et judicia fieri quidem ex multis, sed paucis diebus. Et istud quidem expedit propter duo: si enim fiunt paucæ congregationes, pauciora expendentur in ipsis, et divites non timebunt paucas expensas, quamvis ipsi non accipiant, sed pauperes tantum. Secundo quia multo melius si conveniant multi et insignes et pauperes, judicabunt secundum legem justitiæ. Plures autem poterunt convenire si paucæ fiant congregationes et pauca judicia: divites enim ubi non lucrentur, nec honorem reportant, nolunt dimittere proprias multis diebus vel sæpe; pauco autem tempore magis sustinent.

Deinde cum dicit « ubi autem »

Declarat quomodo se habendum est, ubi redditus existunt. Et primo quid cavendum est. Secundo cum dicit, « Sed oportet eum, » quid sit observandum. In prima dicit quod in statu populari, ubi redditus sunt, cavendum est ne fiat illud quod ductores populi vel procuratores in ea consueverunt facere. Illa enim quæ obveniunt diversis temporibus, cum obvenerint, distribuunt multitudini per partes; et ipsi sic accipientes de facili consumunt, et statim indigent: hoc enim tale auxilium est istis, sicut lagena perforata pauperibus: quidquid enim paulatim immittitur ex una parte, effunditur ex alia, nunc unquam hoc modo contingit eam repleri.

Deinde cum dicit « sed oportet »

Tangit quid est observandum magis. Et primo facit hoc. Secundo tangit vias per quas contingit devenire ad illud, cum dicit, « Artificiandum igitur etc. » In prima dicit quod ita dictum est quod non oportet facere sicut ductores populi faciunt; sed oportet, cum quis habet curam popularis status, providere qualiter multitudo popularis pauperum abundet, vel non egeat: egestas enim ipsius facit eam esse pravam: difficile est enim indigentem existentem operari bene, sicut dicitur primo *Ethicorum*; et ideo laborandum est multum, qualiter sint abundantes continue.

Deinde cum dicit « artificiandum igitur »

Tangit vias aliquas per quas contingit eos fieri divites: et dividitur secundum tres vias quas tangit: et incipit secunda pars, ibi, « Maxime autem etc. » Tertia, ibi, « Et si non omnibus » et cetera. In prima dicit quod expediens est ad vitandum indigentiam in statu populari, congregare in aliqua quantitate notabili ea quæ obveniunt ex redditibus communibus; et tunc simul pauperibus distribuere secundum aliquas magnas partes simul, ut unusquisque de multitudine, si potest fieri, tantum accipiat simul, quod possit sibi acquirere fundiculum aliquem, hoc est parvam mensuram terræ ex qua ulterius lucrari possit: hoc enim expedit divitibus, quia non gravantnr per hoc; et etiam pauperibus magis quam si secundum parvas partes et sæpe reciperent: quod nunc observant ductores populi secundum quod dictum est prius.

Deinde cum dicit « maxime autem »

Ponit secundam; dicens quod si hoc non potest fieri commode, saltem dandæ sunt eis occasiones inducentes eos ad negotiationes et agriculturam, ut sic ex utroque ditentur.

Deinde cum dicit « et si non »

Ponit tertiam; dicens quod si non est possibile singulis divitibus aliquid inferre ad distribuendum pauperibus, saltem expedit ipsos immittere aliquam quantitatem pecuniæ, vel secundum tribus vel secundum fraternitates, vel secundum aliquam aliam talem collectionem, ad distribuendum pauperibus in congregationibus necessariis. Et ut liberius hæc faciant, tollendæ sunt expensæ supervacuæ, quas solent facere divites; puta expensæ conviviorum, et oblationum vanarum.

Deinde cum dicit « tali autem »

Manifestat per exemplum prædicta. Et primo per exemplum Carthaginensium. Secundo cum dicit, « Bene autem habet etc. » per exemplum Tarentinorum. In prima parte dicit quod Carthaginenses bene politizantes acquisiverunt amicitiam populi secundum modum prædictum: semper enim insignes et divites accipiebant aliquos de pauperibus destinantes eos ad negotia domuum suarum procuranda, et mercedem dantes faciebant eos divites. Iterum insignes magis gratiosi, et magis secundum intellectum agentes,

assumebant pauperes, dantes eis occasiones aliquas, per quas provocabantur ad operationes, ex quibus ditabantur.

Deinde cum dicit « bene habet »

Ponit secundum exemplum; dicens quod ad hoc expedit ad salvandum statum popularem imitari Tarentinos. Principantes enim inter eos divites existentes jumenta et fructum possessionum suarum faciebant communem multitudini dominium retinentes per actum liberalitatis; et secundum hoc fecerunt multitudinem pauperum benivolam sibi. Iterum omnes principatus duplices instituebant, alteros assignando per electiones, alteros autem per sortem. Per sortem quidem aliquos, ut pauperes participarent, per electionem autem ut meliores possent accipere qui melius regerent rempublicam. Contingit autem hoc facere et de diversis principatibus unum accipere sorte, reliquum electione, et etiam in eodem, unum principatum sic, alium autem alio modo. Et tunc recapitulat dicens quod quomodo oportet instituere statum popularem, et ex quibus et qualiter firmare maxime infirmum circa illas, dictum est.

LECTIO VI.

Paucorum status administrationem continet.

ANTIQUA.

Fere autem et circa oligarchias, quomodo oportet manifestum ex iis : ex contrariis enim unamquamque oligarchiam oportet colligere, ad contrariam democratiam.

Reputantem bene temperatam quidem maxime oligarchiarum, et primam, hæc autem est quæ propinqua vocatæ politiæ, qua oportet, honorabilitates dividere, has quidem minores, has autem majores facientes. Minores quidem a quibus participabunt necessariis principatibus. Majores autem a quibus principalioribus, habentique honorabilitatem licere participare politia, tantam populi multitudinem introducentes per honorabilitatem cum qua valentiores erunt iis qui non participant. Semper autem oportet assumere ex meliori populo communicantes.

Similiter autem et consequentem oligarchiam intendentes oportet parum instituere.

Oppositæ ultimæ democratiæ ei quæ maxime potestativa et maxime tyrannica oligarchiarum, quando quidem pessima, tanto ampliori cautela opus est.

Sicut enim corpora, quæ bene disponuntur ad sanitatem et naves quæ bene se habent nautis ad navigationem, sustinent plura peccata ut non corrumpantur propter ipsa, quæ autem ægrotantia se habent corporum et navium resolutæ et nautas pravos sortitæ, neque prava possunt ferre peccata ; ita et politiarum pessimæ plurima indigent cautela.

Democratias quidem igitur totaliter multitudo hominum salvat; hæc enim opponitur ad justum id, quod secundum dignitatem ; oligarchiam autem palam quod e contrario a bona ordinatione oportet sortiri salvationem.

Quoniam autem quatuor quidem sunt maxime partes multitudinis, agricultiva, banausa, forensis, mercenaria, quatuor autem quæ opportuna ad bellum, equestre, armativum, nudum, nauticum : ubi enim accidit regionem equitabilem esse, hic quidem bene apte habet instituere oligarchiam fortem, salus enim habitantibus per hanc potentiam est, nutrituræ autem equorum magnas substantias possidentium sunt ; ubi autem armativam, consequentem oligarchiam ; quod enim armativum est, divitum magis quam egenorum.

Nuda autem potentia et nautica popularis omnino hæc quidem. Nunc quidem igitur ubi est talis magna multitudo cum dissenserint agonizant deterius. Oportet autem ad hoc remedium accipere a ducibus exercitus bellicis, qui combinent ad equestrem potentiam et armativam eam quæ congruit nudorum. Hac autem prævalent in dissensionibus divitibus populares ; nudi enim existentes et ad equestrem et armatam agonizant facile. Ex iis quidem igitur constituere hanc potentiam, sibi ipsis est constituere.

Oportet autem divisa ætate, et iis quidem existentibus senioribus, iis autem juvenibus, adhuc existentes juvenes ipsorum filios doceri leves et nudas operationes, sequestratos autem ex pueris athletas esse ipsos operum.

RECENS.

Quomodo autem oligarchiæ constituendæ sint, ex his fere intelligere licet. Ex oppositis enim quæque oligarchia conficienda est, ad contrariam democratiam spectantibus ; præsertim quæ probe temperata et prima est oligarchiarum. Hæc autem est, quæ prope ad politiam vocatam accedit : in qua census partiri, et alios minores alios majores facere oportet ; minores, a quibus necessarii magistratus, majores a quibus summi mandentur : et ut quicumque censum nactus fuerit, huic aditus ad gerendam rempublicam pateat ; et eo numero populares per censum adsciscantur, ut qui gerunt rempublicam, reliquis sint superiores et potentiores. Semper autem ex meliore populo reipublicæ administrandæ socii assumendi sunt.

Atque oligarchiam huic proximam simili ratione oportet constituere, parum scilicet intendendo. Ea autem quæ democratiæ postremæ contraria est oligarchia, quæque dominio et tyrannidi simillima est, ut est omnium pessima, ita maxima cautione indiget. Quemadmodum enim corpora firmæ valetudinis, et navigia recte nautis ad navigandum instructa, plura errata citra interitum patiuntur ; corpora vero morbosa et navigia fatiscentia, et praviis instructa nautis, ne parva quidem errata ferre possunt : sic pessima quæque respublica plurimam cautionem desiderat.

Omnino igitur democratias magna hominum copia conservat : hoc enim oppositum est ei quod est pro dignitate justum : oligarchiæ contra in recti ordinis descriptione atque observatione salutem esse positam, perspicuum est.

Quoniam autem quatuor sunt in primis multitudinis genera, agricolæ, opifices, forenses ac mercenarii, et item quatuor bellis gerendis utilia, equites, pedites gravioris armaturæ, ferentarii, et classici milites : ubi quidem ager campestris est equitatui accommodatus, situs natura est ad validam oligarchiam constituendam idoneus, quoniam salus incolarum in equestri manu consistit. Equos autem alere, nisi qui magna patrimonia possident, non possunt. Ubi vero ager est peditibus gravioris armaturæ accommodatus, hic locus proximæ oligarchiæ conveniens est ; quoniam gravis armatura locupletium potius quam egenorum est. Expeditorum autem et classicorum militum manus prorsus est democratiæ conveniens.

Nunc igitur ubi talium hominum multitudo magna est, exorta seditione sæpius deterius pugnant. Huic incommodo remedium a bellicis ducibus afferre convenit, qui cum equitatu et gravioris armaturæ peditibus convenientem ferentariorum numerum conjungunt : qua ratione in seditionibus populares locupletes vincunt. Nam quia sunt expediti, cum equitatu et peditatu gravioris armaturæ facile depugnant.

Has igitur copias ex his comparare, est contra se comparare. Sed quum duplex sit ætas, sintque alii seniores, alii adolescentes, filios suos in ætate pue-

Appositionem autem fieri multitudini politeumatis, vel quemadmodum dictum est prius, his qui honorabilitatem habent, vel sicut Thebanis, abstinentibus per tempus aliquod a banausis operibus, vel sicut in Massilia discretionem facientes dignorum qui in politeumate, et eorum, qui extra civitatem.

Adhuc autem et principalibus præcipuis, quos oportet eos qui in politia obtinere, opus est apponere oblationes, ut voluntarius populus non participet, et compassionem habeat ad principes tamquam principantes, multum pretium dantes principatus.

Congruit autem et intrantes facere magnificas et præparare aliquid commune ut res, quæ circa convivationes, participet populus, et civitatem videns ornatam, hæc quidem sursum suspensis, hæc autem ædificiis, gaudens videat manentem politiam. Accidet autem, et insignibus esse memorialia expensarum.

Sed hoc nunc, qui circa oligarchias, non faciunt, sed contrarium: acceptiones enim quærunt non minus quam honorem; propter quod quidem bene habet dicere has esse democratias parvas. Quomodo quidem igitur oportet firmare democratias et oligarchias, determinatum sit hoc modo.

tuti ad leves et expeditas pugnas erudire convenit; postea vero quum e pueris excesserint, curare ut sint militarium operum athletæ. Communicari autem cum multitudine reipublicæ administratio debet, aut, ut antea dictum est, cum iis qui censum justum nacti sint, aut more Thebanorum cum iis qui certo tempore ab opificiis abstinuerint, aut ritu Massiliensium, judicio dignorum facto, tum eorum qui rempublicam administrant, tum eorum qui a republicæ muneribus exclusi sunt.

Præterea magistratibus iis, penes quos maximarum rerum est potestas, quosque gerere debent ii qui in republica versantur, adjungendæ sunt sumptuosorum munerum functiones, ut populus libenter hujusmodi magistratu careat, nec iis invideat, quibus tam magna mercede contingit. Convenit autem ut ineuntes magistratus sacrificia magnifica faciant, et in opus aliquod publicum ædificent, ut populus epularum particeps factus, et urbem statuis, templis et publicis ædificiis ornatam cernens, rempublicam salvam esse velit. Huc accedit quod hæc nobilibus facti sumptus exstabunt monumenta. Quod nunc tam longe abest ab eorum qui oligarchias tenent consuetudine, ut faciant etiam contrarium: quippe qui non minus quæstui student quam honoribus; ut recte has possis parvas democratias nominare. Quomodo igitur democratiæ et oligarchiæ constituendæ sint, a nobis hunc in modum definitum esto.

Postquam Philosophus ostendit ex quibus et quomodo instituenda est respublica popularis, nunc ostendit ex quibus et quomodo instituenda est respublica paucorum; et primo circa hoc dans intentionem, dicit quod ostenso ex quibus et quomodo instituenda est respublica popularis, manifestum est fere quomodo instituendæ sunt respublicæ paucorum. « Fere » autem dicit propter aliqua quæ sunt propria reipublicæ paucorum. Cum enim species status paucorum quodammodo contrarietur speciebus status popularis; et contraria ex contrariis instituuntur et contrario modo, oportet unamquamque speciem status paucorum ex his institui quæ contrariantur illis ex quibus componitur contraria respublica popularis et modo contrario illi.

Deinde cum dicit « reputantem bene »

Prosequitur; et primo declarat ex quibus et quomodo optima respublica paucorum est instituenda. Deinde cum dicit, « Similiter autem etc. » Ex quibus et quomodo species consequentes. In prima parte dicit quod species status paucorum quæ reputatur maxime temperata, instituenda est modo consequenter, hæc autem species status paucorum est propinqua ei quæ vocatur respublica nomine communi, in qua principantur habentes arma et dignitatem aliquam divitiarum, sicut dictum est in quarto etiam et in qua honorabilitates quæ attenduntur penes divitias distinguuntur in majores et minores: sunt enim quidam habentes majores divitias, quidam minores. Similiter principatum sunt quidam magis necessarii et minores, quidam autem principaliores et majores: et minores autem habentes divitias inter ipsos participant principatibus magis necessariis et majores principalioribus; et licitum est in ipsa omnes habentes aliquam dignitatem divitiarum attingere ad rempublicam. Ad instituendum igitur istam oportet inducere tantam multitudinem habentium honorabilitatem divitiarum determinatam, ut cum ipsa sint potentiores his qui non participant republica; et universaliter oportet istam multitudinem assumi ex meliori populo habente divitias instituitur, sicut in omnibus aliis ex melioribus fit melius.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Declarat et qualiter et quomodo instituuntur aliæ; et primo tangit modum instituendi omnes in universali. Secundo cum dicit, « Oppositæ ultimæ etc. » Insistit circa ultimam et pessime ordinatam. In prima parte est intelligendum quod species status paucorum quatuor consequenter se habent secundum ordinem. Prima enim est ex ampliori multitudine et minori honorabilitate divitiarum et magis secundum rationem et legem ordinatam, sequens autem ex pauciori multitudine et majori abundantia divitiarum et minus utens legibus. Tertia autem adhuc ex minori et ampliori multitudine divitiarum. Ultima autem et pessima ex quam paucissima multitudine et maxima honorabilitate; et ideo non recta legibus, sed voluntate principantium; ideo consequens semper attenditur respectu antecedentis. Dicit igitur quod similiter speciem reipublicæ paucorum consequentem post primam et consequentem post illam usque ad ultimam oportet sustinere per intensionem ejus quod observatur in institutione præcedentis: ut verbi gratia si prima ex multitudine magna et parva honorabilitate divitiarum instituitur, sequent ex minori multitudine et majori honorabilitate; et sic usque ad ultimam inclusive, quæ instituitur ex quam paucissima multitudine paucorum et maxima honorabilitate divitiarum.

Deinde cum dicit « oppositæ ultimæ »

Insistit circa ultimam et pessimam; et circa hoc primo ostendit quod indiget multa cautela. Secundo cum dicit, « Democratias quidem igitur etc. » Ostendit quomodo contingit ipsam firmari melius. Circa primum primo proponit. Secundo cum dicit, « Sicut enim corpora etc. » probat. In prima parte dicit quod illa species status paucorum opponitur ultimæ speciei status popularis, quæ maxime est potestativa et etiam tyrannica; quia in ipsa, totus populus, tota multitudo velut unus tyrannus principatur; tanto indiget ampliori cautela quanto ipsa est pessima omnium.

Consequenter cum dicit « sicut enim »

Declarat hoc per simile, et in his quæ fiunt

arte, et in his quæ fiunt natura, quæ sunt nobis magis nota : dicens quod sicut corpora animalium quæ bene disposita sunt ad sanitatem propter bonam ad invicem primorum compositionem vel proportionem, et naves quæ bene compaginatæ sunt in ordine ad navigationem possunt sustinere plures errores, ut puta ictus vel passiones ab extrinsecis, ita ut non de facili corrumpantur propter illa ; illa autem corpora animalium quæ male disposita sunt propter malam dispositionem humorum, et naves non bene compaginatæ, sed quasi resolutæ habentes pravos nautas, non possunt etiam sustinere modicos errores : immo corpora animalium talium a modicis passionibus corrumpuntur, naves vero hujusmodi ad modicum impulsum venti, vel undæ, vel ictum rupis franguntur, ita est et de rebuspublicis. Illæ quæ optime ordinatæ sunt secundum rationem multos impulsus et magnos sustinere possunt. Male autem ordinatæ a modicis corrumpuntur ; et ideo majori indigent cautela. Civitatem enim oportet intelligere compositam ex pluribus ad invicem ordinatis, sicut animal ex pluribus membris et navem ex pluribus lignis.

Deinde cum dicit « democratias quidem »

Docet ex quibus contingit eam firmari melius ; et primo in generali. Secundo cum dicit, « Quoniam autem etc. » In speciali. In prima parte dicit quod respublicæ populares tyrannice et pessime ordinatæ salvantur propter multitudinem hominum gubernantium in eis ; talis enim multitudo potentiam quamdam habet ; propter enim multitudinem istam opponitur justo secundum dignitatem, ita ut per potentiam ejus suppeditetur hujusmodi justum secundum rationem in ipsa. Status autem paucorum ei oppositi qui potentatus dicuntur et sunt tyrannicæ, non salvantur per potentiam multitudinis, quia talem non habent ; et ideo oportet quod e contrario salventur propter bonam ordinationem secundum rationem et justi salvationem.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Docet in speciali ex quibus firmatur ; et primo declarat ex quibus contingit fieri fortem paucorum statum et minus fortem. Secundo cum dicit, « Appositionem autem fieri etc. » ponit elementa ad firmandum ipsam. Adhuc circa primum duo facit. Quoniam primo declarat ex quibus contingit constituere magis fortem statum paucorum et consequentem. Secundo cum dicit, « Nuda autem potentia etc. » ponit ex quibus minus fortem et magis inordinatam. In prima parte ad declarandum intentum præmittit distinctionem multitudinis in civitate ; et dicit quod quamvis sint plures partes multitudinis, sicut tactum est prius maxime inveniuntur quatuor ad quas aliæ reducuntur ; puta agricultiva ad quam reducitur pascualis : navalis, et illa quæ circa forum negotiatur, et mercenaria ad quam reducuntur viles artifices. Iterum quatuor sunt modi hominum qui bene dispositi sunt ad bellum ; puta equites qui pugnant in equis ; et pedites qui bene armati pugnant ; et nautæ qui in navibus pugnant ; et expediti leves armaturas habentes. Ubi igitur accidit esse regionem in qua sunt multi bellantes in equis secundum artem, contingit fortem statum paucorum facere, maxime si fuerint unanimes inter se. Cujus ratio est, quia statui paucorum insidiatur potentia multitudinis ; ab ipsa autem potest salvari per potentiam equestrem quæ prævalet in armis. Et iterum nutrituræ equorum sunt factivæ divitiarum ; et ideo pertinent ad eos qui habent substantias magnas : cujus modi sunt in statu paucorum. Ubi autem est multitudo utentium armis ad pedes et ad defensionem et ad impugnationem, contingit facere fortem statum paucorum post primam quæ dicta est : habere enim multitudinem talium armorum et usum eorum magis pertinet ad divites quam ad egenos, quia divites dominantur in statu paucorum.

Deinde cum dicit « nuda autem »

Declarat quæ est multitudo ea qua non contingit fieri fortem statum paucorum. Et primo facit hoc. Secundo tangit remedia per quæ contingit illam melius ordinari ad fortem statum paucorum cum dicit, « Oportet autem etc. » In prima dicit quod potentia multitudinis, quæ non utitur armis, sed ordinatur ad leves operationes, puta ad cursum, ad ascensum murorum ; et navalis, quæ in aqua pugnat, omnino sunt populares non paucorum : tales autem propter defectum virtutis et rationis sequuntur impetum ; et ideo ubi est multa multitudo talium, si dissensionem habeant ad superiores, pugnant, contendentes deterius contra eosdem ; et ideo non bene ordinabiles sunt ad statum paucorum. Secundo cum dicit, « Oportet autem etc. » tangit remedia. Primo unum. Secundo cum dicit, « Oportet autem etc. » aliud. In prima dicit quod contra inordinationem et malitiam prædictæ multitudinis oportet duces exercitus adducere remedium videlicet adjungendo ad equestrem multitudinem et etiam ad pedestrem, utentem tamen armis, tantum de multitudine expeditorum quantum eis congruit, et non plus ; ut videlicet ad tantam multitudinem equestrium apponatur tanta multitudo expeditorum quanta est eis necessaria ad finem, sic tamen quod non prævaleat in potentia, et non sit major. Similiter autem et ad armativam. Ratio autem quare expedit talem multitudinem ordinari bene in exercitu est, quia nos videmus quod popularis multitudo quando dissentit a divitibus prævalet contra eos propter virtutem expeditorum, quia expediti faciles existentes, faciliter insurgunt contra equestres, et etiam contra pedestres armatos, quia ipsi divites sunt et oppressivi suiipsius ; et ideo expedit paucorum potentiæ divitibus retinere sibiipsis hanc potentiam expeditorum contra populares, et eos constituere et ordinare sic, ut per benivolentiam et bonam ordinationem cum eisdem expeditis prævaleant contra eos.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ponit secundum remedium quod etiam est ad declarationem dicti ; dicens quod adhuc expedit paucorum statui ad bonam ordinationem expeditorum distinguere secundum ætates, videlicet in juniores et seniores ipsorum, et juniores filios ipsorum exercere ad cursum, saltum, ascensum ; ulterius autem magis provectos et fortiores constituere athletas ad opera facienda, puta vel ad onera portanda, vel ad duellum, vel ad aliquod aliud tale. Et ex hoc sequuntur duo. Primo quod benivolentiam expeditorum habebunt, quasi habentes curam et sollicitudinem de bona ordinatione ipsorum : aliud autem, quia ipsi juvenes magis exercitati erunt in eis, quæ expediunt statui paucorum.

Deinde cum dicit « appositionem autem »

Ponit elementa ad salvandum potentatum paucorum. Et primo ponit hujusmodi elementa. Secundo cum dicit, « Sed hoc etc. » tangit dicta non observari nunc in paucorum statibus. In

primo ponit unum elementum. Secundo cum dicit, « Adhuc autem etc. » ponit secundum. Tertio cum dicit, « Congruit autem et ædificia etc. » ponit aliud. In primo dicit quod ad salvandum potentatum paucorum expedit aliquos de popularibus apponi reipublicæ, aliquos de his qui aliquam honorabilitatem habent divitiarum, vel sicut fiebat Thebis, puta quod nullus recipiebatur ad rempublicam ipsorum qui non abstinuisset a foro venalium per decennium, sicut dicebatur prius in quarto, vel sicut observabant in Massilia quadam alia civitate, qui distinguebant inter dignitatem eorum qui attingebant ad rempublicam, et eorum qui non participabant; et si inveniebant aliquos non participantes digniores vel æque dignos quibusdam qui participabant, assumebant ipsos, vel aliquos ex eis : per talem enim appositionem popularium ipsi reipublicæ magis diligunt ipsam, et ideo magis nituntur eam salvare. Hoc tamen est observandum, sicut dicebatur prius quod non assumatur magna multitudo talium; possunt enim mortificationem facere paucorum potentiam; sed tanta, ut cum ipsa valentiores sint reliqua multitudine regionis.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundum elementum; dicens quod expediens est eos qui assumuntur ad præcipuos et honorabiliores principatus in tali republica facere oblationes donariorum magnorum vel deo, vel communitati. Ex hoc enim sequuntur duæ utilitates : una quod populares non affectabunt principatus propter magnitudinem donariorum, et ideo magis quieti erunt : alia quia multum compatientur principantibus videntes eos multa expendere in eis : pauperes enim divitias maximum bonum reputant, ex quo sequitur major quietatio ipsorum.

Deinde cum dicit « congruit autem »

Ponit tertium; dicens quod adhuc expedit assumendos ad principatum sacrificia magnifica facere, et magnitudinem expensarum, et facere aliquod convivium magnum toti civitati, ut sic populus participans convivio, et videns civitatem bene dispositam et ornatam, et secundum ædificia communia et propria, et etiam multa seorsum posita, et dedicata ad honorem dei, gaudeat, et per consequens velit manere rempublicam; et iterum magnitudo expensarum expediens est insignibus sicut memoriale, et ad diffusionem famæ : sicut enim dicit Aristoteles in quarto *Ethicorum*, amantur maxime liberales omnium aliorum qui aliis præstant virtutibus; utiles enim sunt et prosunt dando; propter quod magis diffunditur fama hominis per actum dationis liberalis.

Consequenter cum dicit « sed hoc nunc »

Tangit contrarium esse in consuetudine modernorum; dicens quod ea quæ dicta sunt non observant moderni, qui regunt in paucorum republica vel insignes; non enim quærunt bonam famam magis, aut etiam honores, sed magis extorsiones pecuniarum calumniose, seu qualitercumque : propter hoc modernæ respublicæ paucorum sunt pravæ respublicæ populares, in quibus quæritur magis extorsio pecuniæ, quam honor. Et tunc recapitulat dicens quod ex quibus et quomodo contingit bene firmare status populares et paucorum male ordinatos intantum est determinatum.

LECTIO VII.

De magistratibus a quibus civitates administrandæ sunt.

ANTIQUA.

Consequens autem dictum est, dividere bene quæ circa principatus quot, et qui, et quorum, sicut dictum est et prius.

Sine necessariis quidem enim principatibus impossibile est esse civitatem ; sine iis autem qui ad bonum ordinem et ornatum, impossibile habitari bene.

Adhuc autem necessarium in parvis quidem pauciores esse principatus, in magnis autem plures, sicut extitit prius dictum. Quales igitur congruit simul ducere, et quale separare, oportet non latere.

Primo quidem igitur cura necessariorum, quæ circa forum, cui oportet quemdam principatum præesse aspicientem circa contractus, et bonum ornatum : fere enim necessarium omnibus civitatibus, hunc quidem emere, hunc autem vendere, ad eam quæ ad invicem necessariam utilitatem ; et hoc est accommodatissimum ad autarchiam, propter quam videntur in unam politiam convenisse.

Altera autem cura huic habita, et propinqua, quæ eorum quæ circa municipium publicorum et propriorum, qualiter bonus ornatus sit et cadentium ædificiorum et viarum salvatio et directio, et confinium ad invicem, qualiter sine querela se habeant, et curæ aliæ quæcumque iis similis modi. Vocant autem plurimi astimoniam talem principatum ; habet autem plures numero, quarum ad alias alios instituunt civitatibus magis populosis, velut murorum factores ; et fontium curatores, et portus custodes.

Alia autem necessaria et consimilis huic. De eisdem quidem enim, sed circa regionem est, et de eo

RECENS.

Sequitur ut recte de magistratibus, quot et qui sint, et quarum rerum, ut et supra dictum est, disseramus. Nam ut sine magistratibus necessariis civitas constare nequit, ita sine iis qui ad recti ordinis descriptionem atque observationem pertinent, civitas non potest administrari. Necesse autem est, in parvis quidem civitatibus pauciores, in magnis autem plures, esse magistratus, quemadmodum antea dictum est. Quales igitur magistratus in unum conferre, et quales sejungere conveniat, ignorare non decet.

Primum igitur ex necessariis procuratio est, quæ in foro versatur : cui numeri magistratum, qui commercia et decentiam dispiciat, præficere oportet. Nam fere omnibus civitatibus quædam emere, alia vendere, ad mutuos rerum necessariorum usus necesse est. Atque hoc in primis pertinet ad copiam bonis omnibus cumulatam atque instructam, cujus gratia in unam civitatem homines convenisse videntur.

Altera autem huic proxima procuratio est rerum urbanarum quum publicarum tum privatarum, ut cum decente ornatu ædificia et viæ tutæ conserventur, et collapsa reficiantur, et limites communes sine querimonia teneantur, et cetera quæ similem curam attingunt. Appellant autem plerique talem magistratum apud Græcos astynomiam (apud Romanos ædilitatem), quæ plures numero partes habet : atque harum aliis alios in urbibus magnis præficiunt ut quosdam curandis mœnibus, alios fontibus et ductibus aquarum, nonnullos portubus tuendis.

Alia est necessaria, et huic consimilis : easdem enim res procurat, per agrum tamen et extra urbem :

quod extra oppidum. Vocant autem principes hos, hi quidem agronomos, hi autem hylores. Hæ quidem igitur curæ horum sunt tres.

Alius autem principatus ad quem redditus communium referuntur, a quibus custodientibus partiuntur ad unamquamque dispensationem. Vocant autem receptores hos et camerarios.

Alius autem principatus ad quem rescribi oportet proprios contractus et judicia ex prætoriis; apud eosdem autem istos, et scriptiones sententiarum fieri oportet, et inductiones. Alicubi quidem igitur partiuntur et hunc in plures; est autem unus principalis horum omnium. Vocantur autem Hieromnimones et præsides, et aliis iis nominibus propinquis.

Post hunc autem consequens quidem, necessarissimus autem fere, et maxime difficilis principatuum est, qui circa actiones condemnatorum et propositorum scriptionibus, et circa custodias corporum.

Gravis quidem igitur est, propter multam habere inimicitiam; ita ut ubi non est magna lucrari, neque principari sustinent ipso, neque qui sustinent volunt agere secundum leges.

Necessarius autem est, quia nullus profectus est fieri quidem sententias de justis, has autem non accipere finem. Quare si factis non communicare invicem impossibile, et executionibus non factis.

Propter quod, melius non unum esse hunc principatum sed alios ex aliis prætoriis, et circa prepositiones eorum quæ rescripta sunt eodem modo tentare dividere. Adhuc autem quædam agere, et ipsos principatus, aliosque et novorum magis novos, et eos qui instantium, cum alter condemnaverit, alterum esse exequentem, velut astynomus eos qui agoronomon; eos autem qui ab iis, alios.

Quanto enim utique minor inimicitia in fuerit exequentibus, tanto magis accipient finem executiones. Eosdem quidem igitur esse condemnantes et exequentes inimicitiam habet duplicem: de omnibus autem eosdem, adversarios omnibus.

In multis autem locis divisi sunt qui custodit, ad eum qui exequitur; velut Athenis vocatorum undecim; propter quod melius et hunc separare, et sophisma quærere etiam circa hunc: necessarius quidem enim non minus dicto.

Accidit autem epiiches quidem fugere maxime hunc principatum, pravos autem non securum facere dominos. Ipsi enim indigent custodia aliorum, magis quam possint alios custodire.

Propter quod oportet, non unum repositum principatum esse apud ipsos, neque continue eundem, sed juvenum, ubi aliquis epheborum vel custodiarum est ordo. Et principatuum oportet secundum partes facere curam alios. Hos quidem igitur principatus, tanquam necessariissimos ponendum esse primos.

Post hos autem necessarios quidem nihil minus, in majori autem sphemate ordinatos. Etenim experientia et fide indigent multa; tales autem erunt utique qui circa custodiam civitatis, et quicumque ordinantur ad bellicas opportunitates. Oportet autem et in pace et in bello, portarum et murorum custodiæ similiter curatores esse, exquisitionis et coordinationis civium.

Hic quidem igitur in omnibus iis principatus plures sunt, hic autem pauciores, velut in parvis civitatibus unus in omnibus. Vocant autem duces exercitus et principes belli tales. Adhuc autem et si sint equites, aut nudi, aut sagittarii, aut nautici, et super horum unumquemque aliquando constituuntur principatus vocati navarchiæ, et equiarchiæ, et ordinum archiæ, et particulariter autem quod sub iis hierarchiæ, insidiarum dispositiones, et phylarchiæ, et quæcumque partes horum: quod autem omne una quædam horum est species curæ bellicorum. Circa hunc quidem igitur principatum habet hoc modo.

Quoniam autem principatuum quidam etsi non

aut qui præsidat agrorum præfecti, et silvarum custodes ... Hæ igitur harum rerum procurationes tres sunt. Alius est magistratus, ad quem publica vectigalia referuntur, quique ... custodiunt et ad singulas reipublicæ ... ; hos autem receptores et dispensatores appellant. Alius, apud quem contractus privati et sententiæ judiciales perscribi debent: apud eosdem libellos ... etiamque ... In nonnullis igitur civitatibus hic magistratus in plures dividitur; unus est tamen his omnibus præfectus, qui scribæ et tabelliones (græce hieromnemones, epistatæ, mnemones) et aliis multis vocabulis appellantur.

Hunc deinceps sequitur qui idem et maxime omnium magistratuum necessarius est et difficillimus, cujus est pœnas a damnatis expetere, et mulctas ab iis qui in tabulas relati sunt exigere, corporaque reorum custodia asservare. Itaque propter odium quod magnum incurrit, molestus est. Quamobrem ubi non est merces magna proposita, hunc magistratum homines recusant, neque qui susceperint illum gerere ex legis præscripto volunt; est tamen necessarius. Frustra enim exercentur judicia, nisi ad finem perducantur. Itaque judiciorum usu sublato societas hominum constare non potest: ergo neque si nemo quod judicatum fuerit, exsequatur.

Quare præstat hunc magistratum non esse unum, sed alios ex aliis tribunalibus. Eodemque modo promulgatores eorum qui ad ærarium delati sunt, dividere convenit. Præter ea quædam diversi magistratus exsequantur, et causas juniorum juniores potius magistratus; causas vero consistentium, quæ unus magistratus condemnaverit, alius exsequatur: exempli gratia ea, quæ agoranomi seu annonæ præfecti vel ædiles judicaverint, astynomi seu ædiles majores exequantur, et alii quæ ab aliis fuerint judicata. Nam quo minus odii exsecutores contraxerint, hoc magis exsecutiones ad finem perducentur. Igitur si condemnantes iidem sint et exsequentes, duplex odium contrahitur; si iidem de cunctis rebus judicia exsequantur, omnium hostile odium incurrant.

Multis autem in civitatibus custodiarum præfectus diversus est ab exsecutore, ut Athenis magistratus eorum qui Undecimviri dicuntur. Quocirca præstat etiam hunc magistratum separare, et commentum aliquod callidum etiam in hoc excogitare. Nihilo enim minus hic necessarius est quam qui proxime commemoratus est. Fieri autem solet ut viri boni hunc magistratum maxime fugiant: improbis vero non recte committitur, qui custodiri magis ipsi debent quam alios custodire. Quapropter non oportet unum separatum huic negotio præpositum esse magistratum, neque perpetuo eundem geri: sed et ex juvenibus, ubi aliquis est epheborum seu præsidiariorum militum ordo, et ex magistratibus alios atque alios sumi, qui vicissim hanc provinciam gerant.

Hi igitur magistratus, ut maxime omnium necessarii, primi statuendi sunt: sequuntur deinceps non minus illi quidem necessarii, sed in majore splendore collocati, quoniam peritiam et fidem magnam requirunt; cujusmodi sunt qui custodiam urbis et usus bellicos attingunt. Nam quum in pace tum in bello præfectos esse oportet, qui portarum atque murorum custodiæ simili modo præsint, et civium delectus habeant ipsorumque ordines constituant.

Ad hæc omnia munera administranda alibi plures creantur magistratus, alibi pauciores: ut in parvis civitatibus magistratus unus, omnibus his negotiis gerendis præponitur. Tales autem appelant Græci strategos et polemarchos (imperatores, et belli principes). Præterea vero si sint equites aut pedites expediti, aut sagittarii, aut classiarii milites, harum cujusque manuum præfectus interdum constituitur, qui novarchi, hipparchi et taxiarchi nominantur, et per partes qui his subjecti sunt trierarchi, lochagi, phylachi et quæcumque horum magistratuum partes sunt. Universum autem harum rerum unum quoddam genus est, rerum bellicarum procuratio.

Atque hæc quidem est hujus magistratus ratio

omnes tractant multa communium, necessarium dicam esse quamdam talem, et emendantem, ipsam nihil aliud tractantem. Vocant autem hos, hi quidem correctores, hi autem ratiocinatores, hi autem exquisitores, hi vero synegoros.

Præter omnes autem hos principatus, qui maxime dominans est omnium. Idem enim sæpe habet finem, et epilogium quæ præsidet multitudini, ubi dominatus est populus: oportet enim esse congregans, quod dominans politiæ. Vocantur autem hic quidem præconsules propter præconsiliari, ubi autem multitudo est consilium magis. Politici quidem igitur principatuum tot quidem sunt.

Alia autem species curæ quæ circa Deos, velut sacerdotes et curatores eorum quæ circa sacra, ut serventur existentia, et erigantur decidentia ædificiorum, et aliorum quæcumque ordinata sunt ad Deos.

Accidit autem, curam hanc alicubi quidem esse unam, velut in parvis civitatibus, alicubi autem multas et separatas a sanctitatis, puta sacrorum factores et templorum custodes, et camerarios sacrarum pecuniarum. Habitus autem hunc qui determinatus ad immolationes communes omnes quascumque non assignat lex sacerdotibus, sed a communi mensa habent honorem. Vocant autem quidem principes hos, hi autem reges, hi vero prytanes.

Necessariæ quidem igitur curæ sint de iis, ut est dicere summatum, circa dæmonia et bellica, et circa redditus, et ea quæ expenduntur, et circa forum, circa municipium, et portus, et regionem. Adhuc quæ circa prætoria, et commutationes, scripturas et executiones et custodias, et circa ratiocinationes; et exquisitiones, et correctiones principatuum, et finaliter quæ circa consilians sunt communium. Proprii autem civitatibus, quæ magis vacant et magis gaudent.

Adhuc autem solliciti de bono ornatu, de gyneconomia, de custodia legum, de lege puerorum, de principatu exercitiorum. Adhuc autem cura circa agones gymnasticos et dionysiales, et utique si quas tales alteras aaccidit fieri theorias.

Horumautem manifeste quidam sunt non democtici principatuum, puta gyneconomia et pædonomia: egenis enm necesse uti mulieribus et pueris tamquam consequentibus propter inservilitatem.

Tribus autem existentibus principatibus secundum quos eligunt quidem principatus principales, scilicet custodibus legum, præconsulibus, consilio: qui quidem legum custodes, aristocraticum, oligarchicum autem qui præconsules, consilium vero democticum. De principatibus quidem igitur in typo fere dictum est de omnibus.

Quoniam autem magistratus si non omnes, certe aliqui bonam partem pecuniæ publicæ tractant, unum aliquem esse necesse est, qui nihil aliud ipse tractet sed rationes ab illis repetat et de rebus ab illis gestis cognoscat: quos alii euthynos (correctores), quidam logistas (ratiocinatores), nonnulli exetastas (quæsitores), interdum etiam synegoros (cognitores vel procuratores) appellant. Est et alius præter hos omnes magistratus, qui potissimum summam omnium rerum potestatem habet; quoniam sæpenumero penes eumdem est auctoritas et exitus rerum, de quibus referendi jus habet: qui multitudini præest, ubi res geritur arbitrio populi. Oportet enim aliquem esse, qui eos in unum cogat, qui summam habent reipublicæ potestatem: qui magistratus apud alios probuli (præconsultores) dicuntur, quoniam antea ipsi consultant: ubi autem multitudo dominatur, potius bule (senatus seu consilium) appellatur. Tot igitur fere sunt civiles magistratus.

Aliud porro procurationis genus est, quæ cultum deorum immortalium attingit, ut sacerdotes et qui curam gerunt templorum atque ædium sacrarum, ut sarta tecta conserventur, ruinosa et labentia reficiantur, et cetera quæ divini cultus ratio postulat, procurant. Quæ procuratio apud quosdam una est, ut in parvis civitatibus; alibi multæ, et a sarcerdotio separatæ, ut hieropœi (templorum ædificatores,) naophylaces (æditui), et sacrarum pecuniarum quæstores. Huic proxima est procuratio sacrificiis publicis separatim destinata: ea dico, quæcumque lege non sunt sacerdotibus attributa, sed iis qui hunc honorem a communi civitatis foco et totius urbi lare habent, quos quidem archontes (principes), alii reges, alii prytanes appellant.

Necessariæ igitur procurationes, ut eorum quæ diximus summam faciamus, in his fere rebus versantur, in divinis, in bellicis, in vectigalibus, in sumptibus, in annona et rebus venalibus, in cura rerum urbanarum, portuum et agrorum: præterea in rebus judicialibus, in rerum contractarum perscriptionibus, in rerum judicatarum exsecutionibus, in custodiis, in rationibus putandis, in delectibus, in rationibus et magistratibus reposcendis, denique ii magistratus qui consilio publico præsunt.

Sed privatim in civitatibus quæ otio magis et prosperitate fruuntur, quæque curam habent modestiæ et decori publicam, hi quoque magistratus habentur, mulierum et puerorum præfecti, nomophylaces (legum custodes), et gymnasiarchi (gymnasiorum præfecti): præterea certaminum gymnicorum et ludorum scenicorum curatores, et si qua sunt alia id genus spectacula. Horum autem magistratuum nonnullos in promptu est non esse populares, ut mulierum et puerorum præfecturas. Tenuiores enim servorum inopia mulieribus et liberis ut famulis uti coguntur. Quum sint autem tres magistratus summa auctoritate ac potestate præditi, quos quidam suffragio creant, legum custodes, præconsultores et consilium, aristocratiæ quidem conveniunt legum custodes, oligarchiæ præconsultores, consilium vero democratiæ. Ac de magistratibus quidem fere omnibus summatim disseruimus.

Postquam Philosophus declaravit ex quibus et qualiter instituantur respublicæ minus rectæ, determinat nunc de principatibus earumdem, supplendo quod in fine quarti omiserat. Et circa hoc primo dat intentionem et rationem ejus. Secundo cum dicit, « Primo quidem etc. » prosequitur. Circa primum primo dat intentionem suam; dicens quod post ea quæ dicta sunt, oportet determinare ea quæ pertinent ad principatus: puta quot sunt principatus necessarii in hujusmodi rebuspublicis, et qui secundum speciem, et quorum sint domini, sicut dicebatur prius in fine quarti.

Deinde cum dicit « sine necessariis » Dat necessitatem hujus considerationis; et dividitur in duo. Primo enim assignat rationem unam. Secundo cum dicit, « Adhuc autem etc. » aliam. In prima parte intendit rationem hanc. De illis sine quibus, aut impossibile est esse civitatem, aut bene habitari, et consequenter, oportet determinare vel considerare rempublicam: sed sine principibus, aut non est possibile civitatem, aut non bene habitari: ergo etc. Majorem supponit sicut manifestam, minorem subjungens, dicens quod sine principatibus necessariis, puta sine principatu principali, et ducatu exercitus, et etiam judicio, et aliis hujusmodi, non potest esse civitas: sine principatibus autem qui curant de

bene ornatu civium quantum ad exteriora vel accidentia magis, non potest bene habitari.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem, dicens quod præter ea in civitatibus parvis necesse est pauciores esse principatus, et plures in unum conjungi, tum quia pauciores sufficiunt, tum quia non plures inveniuntur esse sufficientes. In magnis autem civitatibus, oportet plures esse, et unum dividi in plures propter oppositas causas, sicut dictum fuit in quarto hujus. Oportet igitur civem non ignorare quales principatus convenit conjungere in unum, et quales dividere in plures : hoc autem non contingit nisi sciatur qui et quot sunt, et quorum domini, et quam habitudinem habent ad invicem, et qui propinquiores, et qui remotiores secundum naturam : ergo necesse est ista præconsiderare.

Deinde cum dicit « primo quidem »

Prosequitur : et est intelligendum quod simul determinat qui et quorum et quot. Et dividitur in partes duas. Quia primo facit quod dictum est. In secunda cum dicit, « Horum autem etc. » ad quam rempublicam pertineant quidam illorum magis. Adhuc circa primum primo declarat de necessariis magis. Secundo cum dicit, « Adhuc autem sollicitì etc. » de his quæ ad bonum ornatum. Adhuc primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Necessariæ quidem igitur etc. » recolligit. Circa primum adhuc primo determinat de principantibus rebuspublicis. Secundo cum dicit, « Alia autem species etc. » de his qui curant de divinis. Circa primum adhuc primo determinat de principantibus minoribus particularibus. Secundo cum dicit, « Præter omnes autem hoc etc. » de universali et summo. Adhuc prima in duas. Primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quoniam autem etc. » de eo qui habet curam super correctione et emendatione ipsorum. Circa primum adhuc primo determinat de principantibus, qui habent curam super rebus exterioribus. Secundo de his qui habent curam de personis civium, cum dicit, « Post hunc autem etc. » Circa primum duo facit. Quoniam primo determinat de his qui habent curam super rebus exterioribus. Deinde cum dicit « altera autem cura, etc. » de eo, qui habet curam de rescriptis super prædictis et accessoriis. Prima dividitur in tres. Primo determinat de eo qui habet curam de his quæ circa forum. Secundo cum dicit, « Alia autem necessaria etc. » de his quæ circa ædificia et immobilia. Tertio cum dicit, « Alius autem principatus etc. » de eo qui habet curam super redditibus communibus. In prima parte dicit quod primo oportet esse quemdam principatum circa forum eorum quæ sunt necessaria civitati, qui aspiciat, quod contractus talium juste et legitime fiant, et etiam ædificia circa forum bene ornata sint ; puta in quibus fiunt hujusmodi contractus. Cujus ratio, quia in omnibus civitatibus fere necesse est aliqua recipere per emptionem, et aliqua emittere per venditionem, et quantum ad totam civitatem et respectu aliorum, et quantum ad cives inter se. « Fere » autem dicit, quia contingit esse aliquam civitatem per se sufficientem, in qua hoc non est necessarium. Et hoc est convenientissimum ad per se sufficientiam : est enim civitas communitas perfecta omnis per se sufficientiæ terminum habens, ut dicebatur in primo, propter quam convenerunt in unam civitatem. Quia enim una domus non est sibi sufficiens, ideo conjungitur alii in vico : et quia unus vicus nec pauci sufficiunt sibi omnino, ideo plures conjunguntur in civitate una quæ per se sufficiens est ; per se autem sufficiens non potest esse, nisi per commutationes mutuas, quæ fiunt per emptionem et venditionem, vel inter se, vel ad alios legitime factas ; hoc autem non esset nisi esset aliquis dirigens, et reducens inæqualia ad æqualitatem per sapientiam et publicam potestatem : hoc autem est principatus : est igitur necessarius principatus quidam circa contractus.

Deinde cum dicit « altera autem »

Determinat de principantibus, qui curant de ædificiis publicis et propriis. Et primo de his qui curant de his quæ in civitate. Secundo cum dicit, « Alia autem etc. » de his quæ extra. In prima parte dicit quod alius est principatus consequenter se habens ad istum, et propinquus eidem, qui habet curam de ædificiis communibus et propriis et stratis, et aquæ ductibus, et aliis hujusmodi qualiter fiant ut expedit, et bene disposita sint, secundum quod expedit civitati, et qualiter ruinosa ædificia reparentur et qualiter continua ædificiorum sic determinentur, ut sint sine querela, et de aliis hujusmodi quæ sunt similia huic curæ. Quidam autem vocant hunc principatum ædilitatem. Prædictus autem principatus plures partes habet secundum modum ; quorum aliæ ad alia et alia ordinantur in civitatibus magnis ; puta factores murorum et curatores fontium et custodes portus et fortalitiorum civitatis.

Deinde cum dicit « alia autem »

Determinat de his quæ in regione, dicens quod alius principatus est necessarius consimilis prædicto : de illis enim eisdem de quibus curat prædictus est iste extra civitatem in regione ; puta ille qui curat de castris et ædificiis et aquæductibus et confinibus agrorum et aliorum quæ sunt extra civitatem. Appellant autem quidam istos definitores, alii custodes agrorum. Isti igitur sunt tres principatus necessarii.

Deinde cum dicit « alius autem... redditus »

Determinat de eo qui habet curam circa redditus communes ; dicens quod alius est principatus qui habet curam circa communes redditus : ad quem tria pertinent : scilicet recipere ipsos a differentibus et custodire receptos et distribuere quod necessarium est in unaquaque dispensatione secundum ordinationem civitatis vel superiorum : et vocantur a quibusdam receptores, a recipiendo ; a quibusdam autem quæstores.

Deinde cum dicit « alius autem... rescribi »

Determinat de eo, coram quo fiunt rescripta de contractibus et judiciis ; dicens quod alius est principatus ad quem referuntur omnia rescripta contractus et judicia, ut habeant auctoritatem, scilicet per signi ejus appositionem ; apud quos etiam oportet manere registrum cum rescripto contractuum et sententiarum, et etiam eorum qui inducuntur in civitate. Iste vero principatus in civitatibus majoribus distinguitur in plures, sed unum oportet esse principalem omnium, sicut nunc videmus in curiis magnatum aliquem cancellarium principalem et alios plures esse sub eo, puta notarios et registrarios et hujusmodi ; et vocantur a quibusdam præfecti vel memoriales, quia apud eos debet remanere memoria magnorum quæ fiunt in civitate. Ab aliis autem aliis nominibus propinquis.

Deinde cum dicit « post hunc »

Determinat de eo qui principatur super ipsa substantia civium. Et primo de eo qui habet cu-

tam super actionibus condemnatorum et proscribendorum. Secundo cum dicit, « Post hoc autem etc. » De eo qui habet curam super custodia civium. Circa primum, primo ostendit quod principatus talis gravis et necessarius est. Secundo cum dicit, « [illegible] », tangit quaedam expedientia circa ipsum. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Propter quod etc. » tangit quaedam expedientia ad minuendum gravitatem ipsius. Circa primum primo proponit. Secundo cum dicit, « Gravis quidem igitur etc. » probat. In prima dicit quod post praedictos est principatus qui maxime necessarius est, et quasi primum principium in unoquoque genere, et est maxime difficilis inter omnes, puta ille qui curat de executionibus condemnatorum ad mortem, et relegandorum secundum accusationes inscriptas, et circa custodiam corporum ipsorum antequam condemnentur aut proscribantur.

Deinde cum dicit « gravis quidem »

Probat vel assignat rationem istorum. Et primo gravitatis ipsius. Secundo cum dicit, « Necessarius autem etc. » assignat rationem necessitatis. In prima dicit quod principatus praedictus gravis est valde propter multas inimicitias multorum : amici enim condemnandorum et proscribendorum habent ad ipsum odium ut in pluribus, siquidem ille vel illi qui diligunt aliquos sunt inimici inimicorum illorum : et tanta est inimicitia ad ipsum, quod ubi non contingit multum lucrari, pauci aut nulli sustinerent praeesse in isto principatu ; et si sint aliqui qui sustinent, nolunt procedere in ipso secundum rigorem, timentes inimicitias vel offensionem : timor enim et amor saepe solent pervertere judicium principantis.

Deinde cum dicit « necessarius autem »

Probat vel assignat causam necessitatis; dicens quod necessarius quidem est hujusmodi principatus, quia nihil proficuum est recte secundum justitiam sententiare de actionibus, et sententias rectas non deducere ad finem per executionem. In operabilibus enim judicium rectum est propter operationem sicut propter finem : agere autem aliquid eorum quæ sunt ad finem per se et non deducere ad finem attingere,non est proficuum ; propter quod si impossibile est communicationem civium invicem salvari non factis sententiis rectis de controversiis suborientibus inter ipsos, impossibile est eamdem communicationem civium ad invicem salvari, nisi sententiæ latæ recte executioni demandentur. Si igitur necessarium est in civitate communicationem salvari necessitate quæ est in ordine ad finem, necessarium est eadem necessitate justas sententias demandare executioni : hoc autem principaliter fit per hujusmodi principatum : quare hujusmodi principatus necessarius est si debeat salvari communicatio.

Deinde cum dicit « propter quod »

Tangit quædam expedientia circa ipsum : et dividitur in partes duas. Primo tangit quædam documenta et rationem assignat. Secundo cum dicit, « In multis autem locis etc. » adjungit aliud. Circa primum primo tangit documenta. Secundo cum dicit, « Quanto enim etc., » assignat rationem. In prima dicit, quod quia hujusmodi principatus est necessarius et gravis et expedit istum principatum non esse unum tantum, sed distingui in plures, et alios ex aliis judiciis accipere, ut puta quod alius sit quid audiat accusationem, alius qui inquirat, alius autem qui sententiat : et similiter eos qui circa rescripta intendunt, oportet tentare dividere, puta ut unus scribat accusationem, alius inquisitionem, alius sententiam. Iterum expedit quosdam de istis agere aliqua et quosdam alia, puta eos qui magis fuerunt in principatu judicare minus periculosa, novos aut in nova, et veteres magis periculosa, et iterum negotiorum instantium si alter condemnaverit alterum exequi ; verbi gratia, eos quos principantes intra civitatem condemnaverint principantes extra civitatem magis puniunt exequendo, et e contrario.

Deinde cum dicit « quanto enim »

Assignat rationem ; dicens quod ista observanda sunt, quoniam quanto minor erit inimicitia hujusmodi principantibus, tanto sententiae et executiones magis de fine accipient. Eosdem autem esse condemnantes et exequentes inimicitiam habet propter duo : tum quia condemnat, tum quia exequitur ; eos autem omnia tractare quae pertinent ad dictum principatum inimicitiam habet quantum ad omnia. Si autem dividantur, ita quod alter sit condemnans et alter sit exequens ; et diversa diversis attribuantur, dividetur inimicitia : quare minor erit ad singulos ; et sententiæ et executiones magis finem recipient ; quod est expedientius.

Deinde cum dicit « in multis »

Adjungit aliud ; dicens quod in multis civitatibus divisi sunt, ille qui custodit illos qui condemnandi sunt, et ille qui exequitur sententiam, sicut Athenis illi qui vocabantur undecim viri ; et ideo expedientius est et illos separare et alia sophismata et adumbrationes circa hoc facere per quæ contingat minorem esse inimicitiam, et per consequens minus gravem principatum ; necessarius enim est non minor prædicto.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Tangit accidens inducens impedimentum circa ipsum. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Propter quod etc. » tangit remedia. In prima dicit quod propter difficultatem quæ est in isto principatu, viri boni fugiunt hujusmodi principatum, malos autem non est securum apponere in ipso, mali enim magis indigent regula et custodia aliorum quam possint alios regere vel etiam custodire : regulans enim alium in se oportet esse regulatum prius.

Deinde cum dicit « propter quod »

Tangit remedia ; dicens quod quia boni fugiunt principatum istum propter causam prædictam expediens est non esse tantum unum principantum in hujusmodi negotio, nec etiam continue eosdem principari, sed modos hos modo alios ; quia etiam nos videmus quod ubi est aliquis ordo juniorum, vel ubi est ordo custodiarum civium et principatuum, oportet istorum curam facere particulariter, nunc quidem hos, nunc autem illos. Isti autem principatus qui dicti sunt, ponendi sunt necessarii et primi respectu prædictorum prius.

Deinde cum dicit « post hos »

Inquirit vel prosequitur de eo qui habet curam super custodiam civium. Et circa hoc primo dat necessitatem ipsius. Secundo cum dicit, « Hic quidem igitur etc. » tangit ejus divisionem. In prima ipse dicit quod post prædictos principatus necesse est ponere alios non minus necessarios si debeat salvari commutatio civili, ordinatos tamen in excellentiori gradu dignitatis, quoniam

indigent ad executionem principatus prudentia multa, quæ habetur per experientiam longi temporis, et multa fide, idest multa fidelitate. Isti autem sunt qui custodiunt civitatem, et ordinantur ad opportunitates bellicas contra inimicos civitatis. Expedit enim, si debeat salvari, esse curatores ipsius, et in tempore pacis, et in tempore belli. Tales etiam sunt illi ad quos pertinet custodire portas et muros : similiter illi qui habent curam exquirendi insidias, et de ordinatione civium ad invicem pacifica. Tales autem ad recte operandum indigent prudentia multa et fidelitate, quia indiscretio et infidelitas ipsorum de facili induceret corruptionem civitatis.

Deinde cum dicit « hic quidem »

Tangit divisionem ipsius : dicens quod ista cura in quibusdam civitatibus continet principatus plures, sicut in magnis et magis ordinatis ad bellum. In aliis autem pauciores, sicut in parvis civitatibus contingit aliquem unum de civibus præfici in tota cura, vel aliquos paucos. Et aliqui vocant istos principatus, ducatus exercitus, alii principes belli. Iterum si in civitate inveniantur equites multi, aut pedites, sicut expositum est prius, aut sagittarii, qui ordinantur ad pugnam sagittando, vel nautici, qui pugnant in navibus, aut aliqui alii tales, super unumquodque istorum in majoribus civitatibus ordinantur aliqui principantes, ex hoc nominationem habentes; sicut præfecti navales, et equitum, et legionum. Et adhuc magis particulatim sub unoquoque istorum sunt multi principatus particulares, puta in nauticis præfectis triremium, similiter et ille qui habet curam super dispositione insidiarum, et illi qui dicuntur præfecti cohortium et tribuni militum, et quicumque alii tales diversitatem talem habent. Omnia tamen ista habent unam speciem curæ communem, quæ dicitur cura belli; et per consequens unum principatum supremum ad quem omnes alii ordinantur. Hoc ergo modo se habent circa principatum.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Prosequitur de eo, cujus est corrigere alios quosdam principatus, dicens : quoniam quidem principantes in civitate, quamvis non omnes, habent tractare bona communia, scilicet colligendo et dispensando; difficile autem est hujusmodi bona tractare sine aliqua inquisitione vel appropriatione, eo quod omnes habent appetitum hujusmodi bonorum, si non sint studiosi et fidelissimi viri, necessarium est esse aliquem principatum super istos, cujus sit sumere rationem super receptis et expensis, et corrigere ubi invenerit delinquentes. Aliter enim contingeret distractio in bonis communibus civitatis et injustitia. Expedit autem quod ille principatus super nullo alio habeat curam, ut diligentius possit curare de prædictis. Vocantur autem isti principatus a quibusdam correctores, eo quod debent audire rationes; a quibusdam scrutatores, eo quod habent exquirere diligenter; ab aliis procuratores.

Deinde cum dicit « præter omnes »

Determinat de maximo principatu ; dicens quod præter prædictos principatus est alius necessarius, ille scilicet qui habet dominium super omnibus, et ad quem omnes alii ordinantur, a quo accipientes rationem operandi diriguntur in eis quæ subsunt curæ ipsorum, et ad quem finaliter reducuntur omnes operationes civitatis. Oportet autem id quod cogit summam habere in republica auctoritatem. Appellant autem quidam in locis præconsiliatores, eo quod ante consiliarent ; ubi vero multitudo est, consilium dicitur.

Deinde cum dicit « alia autem »

Determinat de principatu qui dirigit in his quæ ad Deum pertinent. Et circa hoc duo facit. Primo enim præmittit opportunitatem ipsorum. Secundo cum dicit, « Accidit autem etc. » ponit distinctionem talium principatuum vel unionem in diversis civitatibus. In prima dicit quod alia est species principatus necessaria in civitate, puta eorum quæ ad divina pertinent, cujus sunt sacerdotes sacra tractantes, et eorum qui curant de ædificiis sacrarum domorum, qualiter salvæ maneant, et si aliqua decidant erigantur; et etiam aliorum quorumcumque, quæ ad cultum divinum ordinantur.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Ponit divisionem et unionem ejus in rebuspublicis diversis, dicens quod iste principatus alicubi est unus tantum curans de omnibus quæ pertinent ad prædictum cultum, sicut in civitatibus parvis ; alicubi autem sunt multi et separati principatus, puta sacrificia offerentes et custodes templorum et ærarii sacrarum pecuniarum Deo dedicatarum, consequenter autem ille qui ordinatur ad dispensandas immolationes communes quas non assignavit lex ipsis sacerdotibus, sed recipiunt ipsas a mensa communi. Erant enim apud gentiles quædam quæ immolabantur, quæ sacerdotes accipiebant de propriis ; quædam autem quæ ministrabantur eis a communi ; et isti a quibusdam vocabantur reges, a quibusdam vero pontifices maximi.

Deinde cum dicit « necessariæ quidem »

Recolligit prædictos principatus dicens quod principatus necessarii, ut contingit dicere in summa sunt de his et circa hoc : puta principatus circa rem divinam, et principatus circa bellica, et ille qui curam habet super acceptione reddituum et dispensatione eorum, et ille qui habet dominium circa forum quantum ad commutationes, et ille qui circa municipium civitatis, et exterius circa portum et regionem subjectam civitati ; iterum ille qui circa judicia et circa scripturas commutationum et circa executiones sententiarum, et ille qui habet curam super custodia civitatis et regionis, et ille qui habet audire compositum et corrigere delinquentes, et finaliter circa consilia. In civitatibus autem, quæ magis vacant ab exterioribus bellis, et intendunt speculationi, et magis delectantur circa talia, sunt alii proprii principatus, de quibus nunc dictum non est, nec de republica talium civitatum, sed tantum dictum est de principatibus pertinentibus ad statum paucorum et popularem, de quibus erat prius determinatum ; quamvis quædam istorum pertineant etiam ad prædictas civitates.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Determinat de principatibus non necessariis magis ; dicens quod adhuc præter principatus prædictos et necessarios sunt alii principatus curantes de bono ornatu civitatis et civium, de mulierum disciplina et de custodia legum, ita quod nullus transgrediatur, et de lege puerorum, puta disciplina et cura ipsorum, de gymnasiorum gubernatione, iterum de ludis gymnasticis, in quibus homines exercebant se nudi, et de musicis, et aliis hujusmodi spectaculis.

Deinde cum dicit « honorum autem »

Declarat ad quas respublicas pertineat quidam horum principatuum. Et primo declarat hoc, de quibus minus principalibus. Secundo cum dicit, « Tribus autem existentibus etc. » de principalibus. In prima dicit quod quidam istorum principatuum non competunt statui populari, puta principatus mulierum, puerorum lex vel principatus. Et ratio hujus est, quia in populari statu est multitudo egenorum, egeni autem necesse habent uti mulieribus et pueris tanquam quibusdam consequentibus de necessitate ad operationes necessarias et serviles propter carentiam servorum; hi enim quia servos non habent, utuntur mulieribus et pueris sicut servis.

Deinde cum dicit « tribus autem »

Declarat hoc idem de quibusdam principatibus; dicens quod, cum sint tres principatus secundum quos eligunt alios principales principatus, scilicet conservatores legum, præconsultores et consilium; legum conservatores pertinent ad statum optimatum, quia legum conservatores prudentia indigent, et virtute, quæ sunt principalia in statu optimatum. Præconsultores autem pertinent ad paucorum statum. Consilium vero ad popularem. Sic igitur in typo et figuraliter dictum est fere de omnibus magistratibus.

LIBER SEPTIMUS

SUMMA LIBRI. — OPTIMAM ABSOLUTE CIVITATEM OSTENDIT, TUM FELICITATIS HABITA RATIONE QUAM PER OPTIMUM VIRUM CONSEQUIMUR, TUM EORUM QUÆ AD FELICITATEM DUCUNT : MODERATA CIVIUM MULTITUDINE, SUFFICIENTI REGIONIS UBERTATE, ACCOMMODATO URBIS SITU, EXIMIA MAGISTRATUUM MODERATIONE, PROMPTO TAM IN BELLO QUAM IN PACE SUBDITORUM MINISTERIO, CONVENIENTI FEMINARUM OBSERVATIONE, ET APTA LIBERORUM EDUCATIONE.

LECTIO I.

Quod optima vita, et privatim unicuique, et publice civitatibus, est ad virtutem vivere, reliquis donis ad id adjuvantibus.

ANTIQUA.

De politia optima facturum convenientem inquisitionem, necesse determinare prius quæ sit eligibilissima vita. Immanifesto enim existente hoc, et optimam politiam necessarium esse immanifestam. Optime enim agere convenit eos qui optime politizant existentibus sibi, nisi aliquid fiat præter rationem. Propter quod oportet prius confessum esse quæ sit quæ omnibus (ut est dicere) eligibilissima vita; post hæc, utrum communiter et seorsum eadem, vel altera.

Putantes igitur sufficienter multa dicere, et eorum quæ extrinsecis sermonibus de optima vita, et nunc utendum ipsis. Ut vere enim ad unam divisionem nullus dubitabit utique, quoniam tribus existentibus partitionibus eorum quæ extrinsecus, et eorum quæ in corpore, et eorum quæ in anima, omnia hæc existere beatis oportet.

Nullus enim utique dicet beatum eum qui nullam partem habet fortitudinis, neque temperantiæ neque justitiæ, neque prudentiæ, sed formidantem quidem volantes muscas, abstinentem autem a nullo extremorum, si appetat comedere vel bibere, gratia quadrantis perimentem amicissimos amicos, similiter autem et quæ circa prudentiam, sicut imprudentem et mendacem, sicut quidam puerulus, vel insensatus.

Sed hæc quidem dicta, ut omnes utique concedent, differunt autem in quanto et excessibus. Virtutis quidem enim quantamcumque habere sufficiens esse putant. Divitiarum autem, et pecuniarum, et potentiæ, et gloriæ, et omnium talium infinitum quærunt excessum.

Nos autem ipsis dicemus, quod facile quidem de iis, et per opera provenire fidem, videntes quia acquirant et conservant non virtutes extrinsecis, sed illa iis. Et vivendo feliciter, sive in gaudere est, sive in virtute omnibus, sive in ambobus, quia magis existit ornatis moribus quidem et intellectu ad excessum, circa extrinsecam autem possessionem bonorum mediocribus quam iis qui illa quidem possident ampliora optimis, in iis autem deficiunt.

Quinimmo, et secundum rationem considerantibus facile conspicabile est. Quæ quidem enim extra, habent terminum sicut organum quoddam. Omne autem quod utile est, eorum excessum aut nocere necessarium, aut nihil proficuum esse habentibus.

RECENS.

Qui de optimo reipublicæ statu conveniente ratione disputare vult, hic primum quæ sit vita maxime expetenda, statuat oportet. Nisi enim hoc bene cognitum sit, etiam optima reipublicæ forma incognita necessario futura est. Optime enim vivere consentaneum est eos qui optimo statu reipublicæ pro ratione rerum suppetentium utuntur, nisi si quid præter omnium opinionem et rationem accidat. Itaque primum omnium, quæ vivendi ratio sit maxime cunctis fere hominibus expetenda, constare debet : deinde num eadem publice sit quæ privatim optima vita, an diversa.

Quum igitur multa sint a nobis commode, ut existimamus, de optima vita in libris etiam exotericis disputata, eadem hoc quoque in loco usui nobis esse debent. Nemo enim profecto, quod ad unam quidem divisionem attinet, in controversiam vocarit, quin, quum tria sint bonorum genera, externa, corporis et animi, hæc omnia felicibus hominibus adesse debeant. Nemo enim beatum dixerit eum qui fortitudinis, temperantiæ, justitiæ et prudentiæ expers muscas circumvolitantes metuat, et si libido edendi aut bibendi eum incesserit, nullo probro abstineat; quique amicos carissimos propter quadrantem interimat; similiterque quod pertinet ad intelligentiam, si sit tam imprudens et mentis errore depravatus, quam puer aut furiosus.

Sed quum de his quæ modo diximus, inter omnes fere conveniat, tamen de modo et excellentia controversia est. Virtutis enim quantulumcumque adsit, hoc satis esse putant : divitias, opes, potentiam, gloriam sine fine quærunt, atque his excellere nituntur. Quorum errorem facile nobis erit rebus ipsis convincere, quum non virtutes rebus externis, sed has virtutibus parare homines atque tueri videamus. Deinde ipsa vita beata, sive in voluptate ea hominibus posita sit, sive in virtute, sive in utraque, tamen iis qui, quum morum probitate intelligentiaque excellant, externorum bonorum cupiditati temperant, magis adest, quam qui ex his plus habent quam ad usus satis est; illorum autem inopes habentur.

Ceterum qui animum advertit, hunc idem ratio quoque facile docebit. Nam bona externa, tamquam instrumentum quoddam, suo fine terminantur. Nam quæ res usui accommodantur, earum nimia magni-

Bonorum autem quæ circa animam unumquodque quanto quidem utique excedit, tanto magis utile esse, si oportet et his attribuere non solum quod bonum, sed et quod utile.

Totaliterque palam quod consequi dicemus dispositionem optimam uniuscujusque rei ad invicem secundum excessum quem distantia quorum sortita est, quarum dicimus esse ipsas has dispositiones. Quare si est anima pretiosior et possessione et corpore et simpliciter et nobis, necesse et dispositionem optimam uniuscujusque proportionaliter his habere.

Adhuc autem et animæ gratia eligibilia nata sunt hæc, et oportet omnes eligere bene prudentes, sed non illorum gratia animam.

Quod quidem igitur unicuique felicitatis adjacet tantum quantum quidem virtutis et prudentiæ, et ejus quod est agere secundum has, sit confessum nobis teste Deo utentibus, qui felix quidem est et beatus, propter nullum autem extrinsecorum bonorum, sed propter seipsum ipse, et propterea quod qualis quis est secundum naturam. Quoniam et bonam fortunam a felicitate, propter hoc necessarium esse alteram. Bonorum quidem enim quæ extra animam causa casus et fortuna : justus autem nullus neque temperatus a fortuna, neque propter fortunam est.

Habitum autem est et eisdem rationibus opportunum et civitatem felicem esse eam quæ optima et agentem bene. Impossibile autem bene agere iis qui non bona agunt. Nullum autem bonum opus, neque viri neque civitatis, sine virtute et prudentia. Fortitudo autem civitatis et justitia et prudentia eamdem habet potentiam et formam, quibus participans unusquisque hominum dicitur justus, et prudens et temperatus.

Sed hæc quidem in tantum sint proœmialiter dicta sermone : neque enim non attingere ipsa possibile, neque omnes convenientes rationes contingit dicere, alterius enim studii opus sunt hæc. Nunc autem supponantur tantum, quod vita quidem optima et seorsum uniuscujusque, et communiter civitatibus, quæ cum virtute redundante, in tantum, ut sit participare iis, quæ secundum virtutem, actionibus. Ad dubitantes autem dimittentes in præsenti methodo considerandum posterius, siquis dictis existit non persuasus.

tudo necessario aut nocet habentibus aut nihil prodest. Ex animi vero bonis quo magis quodque excellit, hoc habetur utilius, si hæc non tantum honesta, sed etiam utilia nominare licet. Ad summam dubium non est quin optimæ rerum affectiones inter ipsas sequantur excessum et excellentiam, qua res differunt inter se, quarum rerum has affectiones esse dicimus. Quare si animus quum opibus tum corpore et simpliciter per se nobis est potior, etiam optima cujusque horum affectio eamdem proportionem inter se habeat necesse est. Præterea hæc animi gratia, non animus illorum causa, expetuntur, et a prudentibus cunctis expeti debent.

Maneat igitur constitutumque nobis sit, quantum cuique virtutis et prudentiæ, et quæ ab iis proficiscuntur actionum adest, tantum felicitatis adesse : ut Deus ipse testis est, qui, quum beatus felixque sit, nullo tamen externo bono, sed per se, et quia talis est natura, beatus habetur. Nam etiam propter hanc causam secunda fortuna a felicitate necessario differt : quia bona quæ extra animum sunt, casus et fortunæ beneficio contingunt, justus autem et prudens nemo neque a fortuna est neque propter fortunam. Quo fit, iisdemque rationibus concluditur, civitatem esse beatam, quæ optima est et recte agit. Ut autem recte agant, qui recte non agunt, fieri non potest. Nulla vero bona actio neque hominis neque civitatis sine virtute et prudentia esse potest. Fortitudo autem et justitia et prudentia civitatis eamdem vim et speciem habent, quam ea quibus præditi singuli homines justi esse ac prudentes et temperantes dicuntur.

Sed hæc hactenus præfati sumus, quæ ut prætereire non licuit, ita nec omnia quæ hanc quæstionem attingunt, quum hujus loci non sint, explicare convenit. Nunc autem hoc positum sit, vitam optimam privatim singulis hominibus et publice civitatibus esse, quæ cum virtute degitur, et hactenus est adjumentis bonorum instructa, ut virtutis officia possit obire. Iis autem, quorum est dubia sententia, si cui forte, quæ diximus, non satis probantur, omissa hoc in loco disputatione, postea respondebimus.

Postquam Aristoteles declaravit ex quibus et qualibus et quomodo instituenda est respublica minus recte ordinata, intendit nunc declarare quomodo et ex quibus instituenda est simpliciter optima, sive sit respublica communi nomine nominata, sive respublica optimatum, sive regnum. Et circa hoc præmittit quædam pertinentia ad declarationem intenti sui. Cum dicit, « De republica autem ipsa etc. » ostendit ex quibus et qualibus est instituenda. Ad instituendum autem rempublicam optimam oportet præcognoscere quædam ex parte formæ ipsius reipublicæ quæ sumitur ex ratione ipsius finis. Quædam autem ex parte materiæ quæ sunt cives ipsi, et locus, et habitatio. Et secundum hoc circa primum duo facit. Quoniam primo inquirit de fine ipsius reipublicæ Secundo cum dicit, « De reliquis dicendum etc. » inquirit de materia. Circa primum, adhuc primo præmittit intentionem suam. Et secundo cum dicit, « Putantes etc. » prosequitur. Circa primum dat intentionem suam respectu duorum ; dicens primo quod qui vult facere inquisitionem certam et convenientem materiæ subjectæ de republica optima simpliciter non ex suppositione, necesse habet prius considerationem facere, quæ vita sit eligibilissima simpliciter, idest quæ sit actio optima simpliciter. Dicitur enim vita uno modo de hoc quod est principium motus ex se. Sicut dicitur quod anima et vita sunt idem. Consequenter autem dicitur de operatione procedente ab hujusmodi principio intrinseco ; sicut dicimus quod sentire et intelligere sunt vitæ quædam : et secundum hoc eligibilissimum hominis est vita optima vel actio ejus secundum excellentiorem animæ potentiam. Et rationem hujusmodi assignat : quoniam si non fuerit manifestum quæ sit optima operatio hominis simpliciter, non erit manifestum quæ sit optima respublica simpliciter ; quoniam optime versantes in republica necessarium est attingere ad optimam vitam, seu actionem hominis, aut simpliciter, aut secundum exigentiam dispositionum inexistentium, secundum quarum diversitatem necessarium est actionem seu finem diversificari, sicut actionem artificis optimam necesse est diversificari propter diversitatem materiæ ex qua operatur. Dico autem quod optime versantes in republica oportet attingere ad optimam operationem, nisi fuerit aliquid quod accidet præter rationem ; puta vel defectus naturæ vel alicujus exteriorum quæ necessario exiguntur ad optimam actionem. Igitur volentem considerare de optima republica oportet primo præaccipi, sicut manifestum est, quæ sit vita optima vel etiam actio eligibilissima omnibus hominibus, ut est dicere : quod adjungit

propter hoc quod quidam sunt male nati vel in malis consuetudinibus nutriti, qui vix aut nunquam possunt attingere ad optimam vitam, seu actionem hominis. Consistit autem virtus rationis ejus in hoc, quia ad cognitionem cujuscumque oportet præcognoscere ea, ex quibus per se sumitur ratio. Per hanc enim cognoscitur unumquodque. Ratio autem optimæ reipublicæ sumitur ex optimo fine hominis, sicut universaliter ratio operabilium ex ratione finis. Finis autem optimæ reipublicæ est optimus finis hominis, quia respublica non est aliud quam ordo civitatis, sicut dicitur tertio hujus. Ratio autem ordinis sumitur ex fine ; et ideo ad cognitionem optimæ reipublicæ oportet præcognoscere quis sit optimus finis hominis seu actio. Deinde dat intentionem suam respectu alterius ; dicens quod post hoc erit considerandum utrum eadem sit optima vita vel actio uniuscujusque seorsum viventis civis et totius civitatis, an alia et alia hujusmodi et illius.

Deinde cum dicit « putantes igitur »

Prosequitur ; et primo inquirit quæ sit optima vita hominis vel optimus finis. Secundo cum dicit, « Unum autem etc. » Utrum eadem unius et totius civitatis, optima autem vita seu actio est felicitas. Primo igitur inquirit quæ sit felicitas hominis. Secundo quæ ipsius civitatis, cum dicit, « Habitum autem est etc. » Circa primum primo præmittit suppositionem prædictam. Secundo cum dicit. « Nemo enim dicere etc. » manifestat eam quantum ad alteram partem. Circa primum intelligendum est, quod bonum hominis est esse perfectum ipsius hominis, quia bonitas perfectio quædam est. Homo autem compositus est ex corpore, sicut ex materia, et ex anima, sicut ex forma ; et ideo quoddam est esse ejus perfectum quo ad corpus, quoddam autem secundum animam. Et adhuc quia ad perfectionem animæ et corporis indiget quibusdam exterioribus, sicut organis, puta nutrimento et aliis et hujusmodi, est aliud esse perfectum hominis quantum ad ista bona exterius. Et ideo est triplex bonum hominis : scilicet bonum secundum animam et secundum corpus, et exteriora bona. Felicitas autem cum sit bonum perfectissimum ipsius hominis, aggregat omnia ista. Et hoc est quod dicit, quod nos putamus multa sufficienter dixisse de ultimo fine hominis, in his quæ sunt dicta in extrinsecis sermonibus, hoc est in libro *Ethicorum* qui est extrinsecus ab his quæ considerantur in hoc libro per se : et nunc utamur eis ad propositum. Et ut ad unam divisionem reducamus, nulli dubium est, quin bonis hominis distinctis in tres partes, videlicet in ea quæ exterius, puta divitias et amicos, et in ea quæ secundum corpus, puta sanitatem et vivacitatem sensuum et hujusmodi, et in ea quæ secundum animam, quia omnia ista necesse sit inesse beatis. Beatitudo enim est perfectissimum bonum hominis. Si ergo omnia ista sunt bona hominis necesse est omnia ista in eo existere. Si enim aliquod istorum deficeret, ex illa parte contingeret imperfectio. Ex hoc est quod Boetius dicit tertio *De consolatione*, quod felicitas est status aggregatione omnium bonorum perfectus.

Deinde cum dicit « nullus enim »

Probat quantum ad alteram partem, scilicet quantum ad ea quæ sunt secundum animam, ex quodam quod omnes concedunt ; dicens quod hoc manifestum est de bonis secundum animam, quia nullus bene dispositus diceret illum simpliciter esse felicem qui nihil attingeret ad aliquam partem virtutis, puta fortitudinis, vel temperantiæ, vel justitiæ, vel prudentiæ, quæ sunt quatuor virtutes principales. Nullus enim diceret illum felicem esse, qui non aggrederetur aliqua terribilia, vel formidaret muscas volantes, et paveret ad sonum folii vel ad apparitionem umbræ : nec etiam illum qui in usu ciborum vel venereorum non abstinet ab aliquo extremorum, sed appeteret comedere vel bibere quodcumque vel quomodocumque, et uteretur venereis quomodocumque vel quantumcumque. Similiter autem nec illum qui nullam habens æqualitatem justitiæ, sed gratia quadrantis, quæ est quarta pars denarii, habendi quomodocumque vellet perimere amicos dilectissimos. Similiter autem se habet in his quæ circa prudentiam. Nullus enim diceret illum esse beatum, qui sit imprudens et sine discretione et mendax est, sicut puer aliquis sensum non habens, nec usum rationis. Hoc autem non esset nisi ad beatitudinem pertinerent operationes virtutis.

Deinde cum dicit « sed hæc »

Inquirit, hoc supposito, in quo istorum principaliter consistat felicitas. Et primo tangit errorem quorumdam. Secundo cum dicit, « At enim nos etc. » reprobat ; ex quo apparet intentum suum. In prima parte dicit, quod omnia prædicta bona pertinere ad felicitatem concedunt ut omnes : quod dicit propter aliquos sylvestres, qui etiam nihil sciunt de felicitate. Differenter tamen dicunt ista pertinere ad ipsam secundum quantitatem et excessum virtutis vel aliorum. Quidam enim dicunt sufficere ad felicitatem perfectam quantumcumque virtutis etiam modicum, divitiarum autem et pecuniarum quæ sunt divitiæ accidentales, et potentiæ, et gloriæ, et famæ et omnium talium, dicunt pertinere ad excessum infinitum ; et ideo ipsam dicunt consistere principaliter in bonis exterioribus. Sed quidam in divitiis, quidam in gloria, quidam etiam in bonis corporis, puta in voluptate vel in aliquo hujusmodi principaliter, per posterius autem in virtute, scilicet secundum quod ordinantur ad illa.

Deinde cum dicit « nos autem »

Reprobat opinionem istam, ostendens contrarium, scilicet ipsam principaliter consistere in virtute. Et circa hoc primo ponit rationes hoc ostendentes. Secundo cum dicit, « Quod igitur felicitas etc. » inducit conclusionem, subjungendo quasdam persuasiones. Circa primum ponit quatuor rationes, Secundo ibi, « Quin etiam etc. » Tertia ibi, « Omninoque patet etc. » Quarta ibi, « Insuper animi gratia etc. » Circa primum dicit quod nos reprobantes dictum istorum dicemus quod est facile facere fidem ex ipsis operationibus nobis magis manifestis de his quod felicitas sive consistat in operatione virtutis, sive in delectatione, sive in utroque, magis existit et principalius in moribus, idest in consuetudinalibus operationibus ordinatis secundum rationem et in excellentia operationis perfectæ intellectualis, cum mediocri possessione bonorum exteriorum, quam in abundantia præter opportunum hujusmodi bonorum exteriorum et deficientia virtutis vel intellectualis operationis. In illo enim bono principalius felicitas consistit quo acquiruntur et conservantur et bene ordinantur alia, quam in illis quæ acquiruntur, conservantur et diriguntur per alia. Illud enim quo aliquid dirigitur et mensuratur, principalius videtur. Sed

nos videmus ad sensum quod bona exteriora et quædam corporis acquiruntur, conservantur et dispensantur secundum rationem rectam per operationem virtutis et intellectus, et non e contrario. Unde dicitur in quarto *Ethicorum* quod sine virtute non est facile bene sustinere bonas fortunas. Divitiarum enim abundantia secundum se inclinat ad id quod præter rationem est. Unde secundo *Rhetoricæ* dicitur quod divites contumeliosi et elati, et potatores sunt patientes aliquid a possessione divitiarum, ergo principalius consistit felicitas in excellentia virtutis et operatione intellectus quam bonorum exteriorum.

Deinde cum dicit « quinimmo et secundum »

Ponit secundam rationem : dicens quod insuper facile potest videri volentibus considerare secundum rationem quod felicitas consistit per se et principalius in actione aliqua secundum virtutem. In illo enim bono per se et principalius consistit felicitas cujus appetitus nullum terminum habet, quam in eo quod habet appetitum determinatum. Sicut enim dicitur in primo hujus, finis medicinalis est ad sanare in infinitum, et cujuslibet artium finis est in infinitum : quam maxime enim illum volunt facere. Eorum autem quæ ad finem, non infinitum. Sed appetitus bonorum exteriorum terminum habent, appetitus autem eorum quæ circa animam non habent : ergo principalius consistit in bonis animæ quam in exterioribus. Minorem istius rationis probat sic ; dicens quod bona exteriora terminum quemdam habent in ordine ad appetitum : quæruntur enim sicut organum quoddam necessarium ad operationem. Omne autem quod rationem organi et utilis habet, si excedat ab eo quod est secundum rationem, necessarium est esse nocivum aut nihil proficere ; sicut de fistula apparet, quoniam si sint majores aut plures quam possint moveri a fistulante, nocent, aut non proficiunt : ergo de necessitate terminum quemdam habent usque ad quem quæruntur, et non ulterius. Bona autem secundum animam quanto magis excedunt, tanto utiliora sunt, si oportet ista non solum bona dicere, sed etiam utilitia. Quod adjungit, quia secundum veritatem in bonis secundum animam est aliquid quod habet rationem boni et non utilis, puta ultimus finis qui non est propter aliud ; utile autem dicimus quod ordinatur in finum alium. Hoc autem non esset nisi appetitus bonorum secundum animam infinitus esset et quærerentur sine termino. Sic igitur patet quod bona exteriora terminum quemdam habent. Illa autem quæ sunt secundum animam nullum in ordine ad appetitum. Et hæc fuit minor propositio.

Deinde cum dicit « totaliterque palam »

Ponit tertiam rationem ; dicens quod universaliter manifestum est quod optimam dispositionem cujuslibet ad invicem respectu alterius dicimus attendi secundum excessum, quem habet dispositio respectu dispositionis alterius, quam sortitur per distantiam illarum rerum, quarum dicimus esse illam dispositionem et aliam. Et per hoc totum nihil aliud intendit ut videtur, nisi quod illa dispositio in unoquoque est optima, quæ consequitur naturam optimam. Si igitur anima melior et excellentior est quam possessiones exteriores, et quam ipsum corpus, et simpliciter secundum rem, et quo ad nos ; necesse est dispositionem animæ dispositionem corporis et possessionis exterioris proportionabiliter se habere : et ideo sicut anima est optima pars hominis, necesse est dispositionem ejus secundum se esse optimam. Quare si optima dispositio hominis est felicitas ipsius, necesse est felicitatem ipsius consistere in aliquo bono animæ.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit quartam rationem, dicens : Felicitas consistit principaliter in illo bono, cujus gratia quæruntur alia, et non contrario. Hoc enim dicimus finem ultimum, sicut dicitur primo *Ethicorum*. Sed bona corporis et exteriora eliguntur gratia ipsius animæ, et tantum quæruntur inquantum sunt utilia ad actionem et opus. Et hoc videmus omnes et bene prudentes eligere, et non e contrario animam et bona ipsius quærere ipsorum. In bonis igitur animæ principalius consistit felicitas.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Inducit conclusionem principaliter intentam cum quibusdam persuasionibus, dicens quod sic igitur propter prædictas rationes tantum unicuique adjacere felicitatis practicæ quantum virtus moralis, et prudentiæ, et virtutis intellectualis, et actionum quæ sunt secundum has virtutes, sit nobis concessum et manifestum invocantibus Deum in testem qui beatus est simpliciter. Attingit enim ad optimum suum non propter aliquod extrinsecum sibi, sed propter seipsum : quoniam si felicitaretur propter aliquod extrinsecum, cum felicitas sit finis, haberet aliquem finem divisum a seipso, et esset aliquid melius ipso. Finis enim melior est eis quæ sunt ad finem quod est nefas dicere. Et ideo felix est propter ipsam naturam suam, ita quod felicitas ejus sit ipsa natura ejus differens ratione tantum. Si enim non esset ipsa natura ejus, sed aliquid additum ei, sequeretur in eo esse compositionem, et quod esset aliquid prius eo quod esset principium compositionis, et aliquid melius eo, sicut dictum est : quæ valde absurda sunt, et ideo felix : est secundum naturam suam et non per aliquod extrinsecum. Et propter hoc, scilicet quia felicitas non consistit in exterioribus bonis, sed in his quæ sunt secundum animam, dicimus bonam fortunam esse diversam a felicitate. Bonorum enim qui sunt extra animam fortuna et casus sunt causa, unde et dicuntur bona fortunæ. Virtuosus autem, puta justus aut temperatus nullus est nec a fortuna, nec propter fortunam, sed propter consuetudinem et rationem rectam. Et ideo hujusmodi bona animæ altera sunt a bonis fortunæ.

Deinde cum dicit « habitum autem »

Ostendit quæ sit felicitas, seu vita optima civitatis. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Sed hæc quidem tantum etc. » excusat se a certiori consideratione de istis. In prima parte dicit quod consequenter opportunum est ostendere, et per virtutem rationum earumdem, de felicitate civitatis, quæ est. Illam enim civitatem dicimus esse felicem, et etiam optimam, quæ optima operatur. Felicitas enim supponatur esse optima operatio ex primo *Ethicorum*. Impossibile autem est optime operari illos, qui non optima operantur : bonum enim in operatione sequitur bonitatem objecti, sive operati. Sed nullum bonum opus est, neque unius viri secundum seipsum, neque civitatis, sine virtute morali, et prudentia intellectuali : ergo impossibile est civitatem esse felicem et optimam simpliciter sine virtute morali et intellectuali. Consistit igitur felicitas in aliquo pertinente ad virtutem. Sed quia ali-

quis posset dicere, quod fortitudo et justitia et aliae virtutes morales non sunt unius naturae, et ideo non oportet quod si felicitas unius hominis consistat in actionibus istarum, quod propter hoc felicitas civitatis consistat in actionibus earumdem, quasi hoc volens removere, dicit quod fortitudo civitatis et justitia, et prudentia, et aliae virtutes eamdem habent potentiam in ordine ad operationem et formam quantum ad naturam ipsam in se cum fortitudine, et justitia, et prudentia, et aliis virtutibus, quibus informatur unusquisque homo secundum seipsum, et dicitur justus, prudens, temperatus. Et est intelligendum quod virtus totius civitatis et virtus uniuscujusque est ejusdem naturae in se, et in ordine ad operationem; non differens nisi sicut totum a parte et amplius a minori. Virtus enim moralis civitatis aggregatur ex virtutibus partialibus civium: et ideo sicut unius naturae est risibilitas in uno homine, et in centum, ita eadem est virtus in uno, et in tota civitate.

Deinde cum dicit « sed hæc »

Excusat se a certiori consideratione de istis; dicens quod de felicitate unius hominis et totius civitatis tantum dictum sit ratione per modum prooemii, respectu sequentium. Non enim de facili ratione dictorum de ipsis possibile est intelligentem effugere omnem rationem. Sunt enim quaedam manifesta ex se, ex quibus declarantur prædicta. Nec etiam possibile est pertransire omnes rationes, quæ possent adduci, propter multitudinem earum et brevitatem tractatus. Omnia enim ista dicere alterius studii est opus. Istæ enim pertractatæ sunt in primo et in decimo *Ethicorum* de felicitate, quæ est secundum unum. Nunc vero supponatur ad propositam intentionem, quod vita optima et felicitas, et uniuscujusque secundum seipsum, et totius civitatis, est perfectio quæ est cum virtute, non secundum quod habitus quidam est, sic enim in potentia est ad ulteriorem perfectionem; sed secundum quod redundat in opus, intantum unumquemque vel civitatem contingat participare actionibus virtutis, dimittentes in præsenti consideratione alia quæ considerari possunt, considerantes ipsa posterius, si aliquis non credat rationibus prædictis.

LECTIO II.

De felicitate cujusque et civitatis, deque vita contemplativa, activa, et dominante.

ANTIQUA.

Utrum autem felicitatem eamdem esse dicendum uniuscujusque hominum et civitatis, vel non eamdem, reliquum est dicere.

Manifestum autem et hoc: omnes enim utique confitebuntur esse eamdem. Quicumque enim in divitiis vivere bene ponunt in uno, isti, et civitatem totam si fuerit dives, beatificant. Et quicumque tyrannicam vitam maxime appretiantur, isti et civitatem plurimis principantem felicissimam esse dicunt utique. Si etiam aliquis unum propter virtutem recipit, et civitatem feliciorem dicet eam quæ studiosorum.

Sed jam duo hæc sunt, quæ consideratione egent. Unum quidem, utrum eligibilior vita, quæ per simul politizare, et communicare civitate, vel magis quæ peregrina, et a politica communione absoluta. Adhuc autem quam politiam ponendum et qualem dispositionem civitatis optimam, sive omnibus existente eligibili communicare civitate, sive et quibusdam quidem non, plurimis autem.

Quoniam autem et politici intellectus et theoriæ hoc est opus, sed non circa unumquodque eligibile, nos autem nunc hanc eligimus speculationem. Id quidem accessorium utique erit, hoc autem opus methodi hujus.

Quod quidem igitur necessarium esse politiam hanc, secundum quem ordinem, et quicumque utique optime aget et vivet beate, manifestum est.

Dubitatur autem ab ipsis qui confitentur vitam cum virtute esse, eligibilissimam, utrum politica et activa vita eligibilis vel magis absoluta ab omnibus exterioribus velut contemplativa quædam quam solam quidam aiunt esse philosophicam. Fere enim has duas vitas hominum honoratissimi ad virtutem videntur præeligentes; et priorum, et eorum qui nunc; dico autem duas, politicam et philosophicam. Differt autem non modicum, utro modo se habeat veritas: necesse enim prudentem de meliorem coordinare intentionem et hominum unicuique et communi politiæ.

Putant autem ii quidem proximis principari, despotice quidem factum cum injustitia esse maxime,

RECENS.

Superest ut disseramus, utrum eadem singulorum hominum et civitatis felicitas dici debeat, an secus; quod tamen constituere in promptu est. Omnes enim eamdem esse uno ore consentiunt. Nam qui singulorum hominum beatam vitam solis opibus metiuntur, hi etiam civitatem, si fuerit opulenta, felicem esse confirmabunt. Qui vero vitam tyrannicam ceteris omnibus anteponunt, hi civitatem plurimis imperantem felicissimam esse confitebuntur. Si quis autem singularem hominem propter virtutem maxime probat, is civitatem, quo magis virtute prædita sit, hoc feliciorem esse asseverabit.

Sed hæc jam duo sunt, quæ considerationis indigent: primum, utra sit magis expetenda vita, quæ in administratione reipublicæ et civitatis communione versatur, an quæ velut peregrini et hospitis vita est, et a civili communitate sejuncta. Deinde quæ ratio reipublicæ et status civitatibus optimus sit, sive omnibus reipublicæ administratio expetenda sit, sive quibusdam non, plerisque tamen. Hoc enim intelligentiæ et cognitionis civilis munus est, non quid singulis sit expetendum, videre: nos autem hanc disputationem nunc explicandam suscepimus. Ut igitur illud alienum a nostro instituto fuerit, ita hujus commentationis hoc proprium munus habetur.

Hæc igitur necessario est optima respublica, quæ ita instituta atque ordinata est, ut quisque optime agere et beate vivere possit. Quod uti non est dubium, ita inter eos ipsos, qui vitam quæ cum virtute degitur, maxime expetendam esse consentiunt, controversia est, utra sit magis expetenda, civilis et activa, an quæ a rebus omnibus exterioribus sejuncta, hoc est contemplativa; quam solam nonnulli vitam philosopho dignam esse censent. Has enim duas vitæ agendæ vias fere qui virtutem maximo studio et ambitione colunt, tum priores tum etiam nostra memoria sequi et probare videntur, vitam dico civilem et philosophorum.

Neque vero parvi refert, utri veriora dicant. Necesse enim est ut, qui intelligentia prudentiaque valent, quum singuli homines privatim tum respublica communiter, vitam instituant ad meliorem scopum

politicam autem quod quidem injustum sit habere, impedimentum autem habere ei quæ circa ipsum prosperitati.

Hi autem ex contrario his penitus opinantur: virtutem solum activam esse et politicam; in unaquaque enim virtute non esse actiones magis privatis quam his qui communia agunt et politizantibus. Hi quidem igitur sic existimant.

Hi autem despoticum et tyrannicum modum politiæ aiunt solum esse felicem. Apud quosdam autem iste et legum et politiæ terminus quatenus despotizent vicinis. Propter quod et plurimorum legalium dispersim, ut est dicere, positorum apud plurimos, tamen si alicubi ad aliquid unum leges respiciunt, ut imperent conjecturant omnes, sicut in Lacedæmonia et Crete ad adversarios coordinata sunt fere disciplina et legum multitudo.

Adhuc autem in gentibus omnibus potentibus superexcedi talis potentia honorata esset, velut inter Scythas et Celtas.

In aliquibus enim et leges quædam sunt provocantes ad virtutem hanc, sicut in Carchedone aiunt ornatum ex filiis accipere quotcumque militiis militaverunt. Erat autem aliquando et circa Macedoniam lex, eum qui nullum occidisset inimicorum virum circumcingi capistro. Inter Scythas autem non licebat bibere in festo quodam scyphum circum portatum ei, qui nullum inimicum occidisset. Inter Iberos autem qui sunt gens bellicosa, tot numero obeliscos commissant circa sepulcrum, quot utique peremerint inimicorum: et alia multa utique apud alios sunt talia: hæc quidem legibus comprehensa, hæc autem consuetudinibus.

Quamvis videbitur utique valde inconveniens esse forte volentibus considerare, si hoc est opus politici posse speculari qualiter principetur et despotizet vicinis et volentibus et non volentibus. Qualiter enim utique erit hoc politicum aut lege feribile, quod neque legale est? non legale autem, non juste solum, sed et injuste principari. Imperare autem est et non juste. Neque enim medici, neque gubernatoris opus est suasisse aut sanasse, hujus quidem eos qui curantur, hujus autem nautas. Sed videntur multi despoticam putare esse politicam: et quod quidem singuli sibi non aiunt esse justum neque expediens, hoc non verecundantur ad alios studentes. Isti quidem enim apud se juste principari quærunt, ad alios autem nihil curant justorum.

Inconveniens autem si non natura hic quidem despotizans est, hic autem non despotizans. Quare si quidem habet hoc modo, non oportet omnibus tentare despotizare, sed despotibus, sicut neque venari ad salsiciam vel hostiam homines, sed id quod est ad hoc venabile. Est autem venabile quodcumque sylvestre fuerit esibile animal.

Aut non erit utique et secundum seipsum una civitas felix quæ politizat, videlicet bene. Siquidem contingit civitatem habitari alicubi secundum se ipsam legibus utentem studiosis, cujus coordinatio politiæ non ab bellum, neque ad imperandam erit adversariis. Nihil enim existit tale.

Palam ergo, quia omnes quæ ad bellum curas, bonas quidem ponendum; non autem tamquam finem omnium summam, sed illius gratia has. Studiosi autem legislatoris est considerare civitatem, et genus hominum, et omnem aliam communionem. vita bona qualiter participabunt, et contingente sibi felicitate. Different tamen statutorum quædam legalium. Et hæc legislativæ est videre si aliqui extiterint vicini quali ad quales studendum, aut qualiter devenientibus ad quoscumque utendum. Sed hoc quidem posterius utique sortietur congrua consideratione, ad quem finem oportet optimam politiam tendere.

spectantes quidam igitur ita existimant, imperium, si herorum dominorum more fiat injustissimum esse; sin civiliter, abesse quidem injuriam, tamen impedimento esse quominus liceat otio et prosperitate frui. Alii tanquam ex adverso solam activam civilemque vitam viro dignam esse putant. Nam quæ cujusque virtutis sunt officia et actiones, non magis ad privatos quam ad eos qui rempublicam gerant, pertinere. Sic igitur quidam existimant.

Alii vero reipublicæ administrandæ rationem dominandi studiosam et tyrannicam felicem esse dicunt. Quin etiam apud nonnullos hic est reipublicæ finis, quo leges spectant, ut vicinis dominentur. Quapropter quamvis plurima plurimorum instituta inordinata sint et confusa, sicubi tamen leges ad unum aliquid spectant, hoc petunt, ut victoria et imperio potiantur: quemadmodum Lacedæmone et in Creta quum educatio tum legum summa fere bellis accommodantur. Præterea in cunctis nationibus, quæ possunt esse facultate rei gerendæ superiores, hujusmodi facultas in honore est, ut apud Scythas, Persas, Thraces et Celtas.

Apud quosdam enim etiam leges quædam sunt ad hanc virtutem excitantes, quemadmodum Carthagine aiunt annulorum ornatum corpore pro numero bellorum, quibus interfuerit concedi. Et olim apud Macedones lex erat, ut capistro cingerentur, qui nullum hostem occidissent: et apud Scythas, qui nullum interemisset hostem, huic ex poculo, quod in solemni quodam epulo circumferebatur, bibere non licebat: et apud Hispanos, gentem bellicosam, tot numero obeliscos (verucula vel fastigiatas bases) circum cujusque tumulum defigebant (erigebant) quot hostes interemisset: et multa hujusmodi alia apud alios partim legibus sancita, partim moribus atque institutis sunt recepta.

Quamquam si considerare libeat, perabsurdum fortasse videatur, hominis civili scientia instructi officium esse, præcepta dare posse, quomodo in finitimos volentes juxta et invitos imperium dominatusque obtineatur. Nam qui potest hoc aut politici viri aut latoris legum officio convenire, quod ne legitimum quidem est? Legitimum autem non est, non solum juste, verum etiam injuste imperare. Fieri autem potest ut qui injuste vincat, et superior evadat.

At neque in ceteris scientiis fieri hoc videmus. Neque enim medici aut gubernatoris munus est, ut hic nautis, ille ægrotantibus vel persuadeat vel vim inferat. Multi tamen rationem in servos dominandi scientiam civilem esse videntur existimare, et quod in se quisque neque justum esse neque utile dicunt, hoc idem eos in alios exercere non pudet. Ipsi enim inter se justum imperium quærunt, in alios autem quid justum sit, non curant.

Quod est absurdum, nisi est aliquid, quod natura factum est ad dominandum, aliud ad non dominandum. Quare, si ita se res habet, non est conandum in omnes dominari, sed is eos dumtaxat, qui ad domini imperium ferendum a natura facti sunt: quemadmodum ad epulas seu sacrificium non homines, sed quod est huic rei idoneum, venari oportet. Est autem idoneum animal silvestre, mensis accommodatum. At fieri potest ut civitas una, quæ recte scilicet administretur, separatim sita sit. Quid enim prohibet quominus alicubi seorsum habitetur, et justis legibus vivatur? cujus reipublicæ ratio nec ad bellum nec ad superandos hostes sit accommodata. Fingamus enim nihil adesse tale.

Perspicum igitur est omnia bellica studia honesta quidem statui oportere, verum non ut summum rerum omnium finem, sed illa hujus esse gratia. Est autem boni legum latoris civitatem ac genus hominum, et omnem aliam communitatem intueri, et quomodo recta vita et felicitate, quæ in eos cadere possit, potiantur, considerare. Erit tamen in quibusdam legibus et institutis differentia. Illud quoque legum latoris officium est, si qui finitimi sunt, quo quique modo tractari debeant, et quæ in quosque sint officia servanda, dispicere. Sed hæc quidem quæstio, ad quem finem optimam rempublicam dirigere oporteat suo loco explicabitur.

Ad eos autem qui confitentur quidem vitam quæ cum virtute esse eligibilissimam, differentes autem de usu ipsius, dicendum nobis ad utrosque ipsos. Hi quidem enim reprobant politicos principatus, putantes vitam liberi alteram quamdam esse a politica, et omnium eligibilissimam: hi autem hanc optimam. Impossibile enim nihil agentem agere bene: bonam autem actionem et felicitatem esse idem.

Quia hæc quidem utrique dicunt recte, hæc autem non recte. Hi quidem, quod liberi vita melior quam despotica: hoc enim verum: neque enim servo uti venerabile; jussio enim quæ de necessariis nullo participat honestorum.

In eos autem utrosque, qui quum vitam quæ e virtute degitur, omnibus anteferendam esse consentiunt, de usu tamen ejusdem dissentiunt, nunc disputandum est. Alteri enim civiles magistratus rejiciunt, quoniam liberi hominis vitam a vita civili diversam et maxime omnium expetendam esse putant. Alteri hanc civilem optimam esse contendunt. Nam fieri posse negant ut is recte agat, qui nihil agit; felicitatem autem idem esse, quod recte agere, confirmant. De quo quidem alteri partim recte, partim perperam statuere: quod enim alteri liberi hominis quam domini potentem vitam esse dicunt, id a vero non abhorret; quoniam servo, qua servus est, uti nihil habet gloriatione dignum; nam res ad usum quotidianæ vitæ necessarias imperare nihil habet pulchrum aut præclarum.

Putare vero omnem principatum esse despotiam, non rectum. non enim minus distat liberorum principatus ab eo qui servorum quam rursum quod natura liberum a natura servo. Determinatum est autem de ipsis sufficienter in primis sermonibus.

Magis autem laudare sine actione esse quam agere, non verum; felicitas enim actio est. Adhuc autem multorum, et pulchrorum, finem habent, quæ justorum et temperatorum actiones.

Errat tamen, si quis omne imperium dominatum esse putat: nec enim minus liberorum imperium a servorum dominatione differt, quam liberi hominis natura a servili: qua de re libris superioribus satis explicatum est. Errat autem qui nihil agere potius esse dicit quam agere. Felicitas enim est in agendo, et justorum ac temperantium actiones multarum honestarum rerum finem sibi propositum habent.

Et quidem forte utique existimabit aliquis, iis ita determinatis, quod dominans esse omnium optimum: sic enim utique plurimorum et pulcherrimarum dominus erit actionum. Quare non oportet potentem principari parcere proximo, sed magis auferre; et neque patrem pueros, neque pueros patrem, neque totaliter amicum nullum reputare, neque ad hoc curare. Quod enim optimum, eligibilissimum: bene autem agere optimum.

Quibus rebus constitutis, existimabit forsitan aliquis, summum bonum esse omnibus dominari. Sic enim fiet ut plurimas honestas actiones agendi potestatem habeat, proinde ut cui licet imperare is imperium alteri concedere non debeat, sed auferre potius: ita ut nec pater filiorum, nec filii patris hac in parte, ad summam, nec amicus amici rationem ducere debeat. Nam quod optimum est, id esse maxime omnium expetendum: recte autem agere, optimum esse.

Hoc quidem igitur vere dicunt forte, siquidem existit privantibus et vim inferentibus, quod entium eligibilissimum. Sed forte non est possibile existere, sed supponunt hoc. Non enim adhuc bonas actiones contingit esse ei, qui non differt tantum, quantum vir a muliere, aut pater a natis, aut despotes a servis. Quare qui transgreditur, nihil utique tantum dirigere posterius quantum jam transgressus est virtutem. Similibus enim bonum et justum in parte, hoc enim æquale et simile: non æquale autem æqualibus, et non simile similibus, præter naturam: nullum autem eorum quæ præter naturam, bonum.

Hoc igitur vere fortasse dicunt, si quidem futurum est ut qui alterum spoliant et vim afferunt, id quod omnium maxime est expetendum, consequantur. Sed id consequi posse non videntur, et hoc falso ponitur ab iis. Neque enim amplius honestis actionibus fungi potest, qui non tantum excellat, quantum vir mulieri, et pater liberis, dominusque præstat servis. Itaque qui semel a recto deflexit, non tantum postea poterit recte agendo procedere, quantum jam a virtute recessit. Similibus enim honestum et justum in vicissitudine positum est: hoc enim et æquum est et simile: non æquum autem inter pares, et non simile inter similes, præter naturam est. Nihil autem eorum quæ a natura aliena sunt, honestum est.

Propter quod, et si aliquis alius fuerit melior secundum virtutem et secundum potentiam activam optimis, huic bonum assequi, et huic obedire, justum: oportet autem non solum virtutem, sed etiam potentiam existere secundum quam erit activus.

Quocirca si quis alius virtute et agendi facultate optimis etiam præstet, huic obsequi honestum, et huic parere justum est. Oportet tamen non solum virtutem, verum etiam facultatem, qua sit ad agendum instructus, adesse.

Sed si hæc dicimus bene, et felicitatem bonam operationem ponendum, et communiter omnis civitatis utique erit et secundum unumquemque optima vita quæ activa: sed activam non necessarium esse ad alteros, sicut putant quidam, neque meditationes solas has esse activas eas quæ convenientium gratia fiunt ex agere; sed multo magis eas quæ ipsarum gratia theorias et meditationes. Bona enim actio finis: quare actio aliqua. Maxime autem agere dicimus, et dominos extrinsecarum actionum architectores intelligentibus.

Quæ si recte dicuntur, et felicitas in recte agendo consistit, efficitur ut vita actuosa quum publicæ civitatis cujusque tum etiam singulorum privatim optima sit. Verumtamen actuosam vitam ad alios referri, non est, ut quibusdam videtur, necessarium: nec eæ tantum cogitationes actuosæ sunt, quæ certarum actionum causa et eventuum, qui actiones subsequuntur, suscipiuntur: sed multo magis illas contemplationes et meditationes, quæ a mente profectæ ad eam redeunt, per se ipsas perfectas et sua ipsarum causa susceptas. Nam recte agere, ac proinde actio quædam, finis est. Maxime autem eos dicimus agere et externarum actionum dominos esse, qui mente et cogitationibus sunt architecti.

At vero neque sine actione esse necessarium civitates secundum se locatas, et ita vivere eligentes: contingit enim secundum partes et hoc accidere. Multæ enim communicationes ad invicem partibus civitatis sunt. Similiter autem et hoc existit circa unumquemque hominum. Vacationem enim utique Deus habebit bene, et totus mundus quibus non sunt extrinsecæ actiones præter proprias quæ ipsorum.

Quod quidem igitur eamdem vitam necessarium esse optimam unicuique hominum, et communiter civitatibus et hominibus, manifestum est.

Jam vero quæ civitates seorsum sitæ sunt et vitam hujusmodi ceteris prætulerint, hos cessare et nihil agere non est necesse. Hoc enim per partes fieri potest, quoniam civitatis partibus inter ipsas multæ communitates sunt: quod ipsum eodem modo in unoquoque homine fit. Alioquin vix ipse Deus et mundus universus bene præclareque sese haberet, qui, præter suas et proprias, actionibus externis nullis funguntur. Eamdem igitur vitam cuique hominum et publicæ civitati atque hominibus optimam esse, haud dubie necessarium est.

Postquam Philosophus ostendit, quæ sit optima vita unius et quæ optima civitatis, vult inquirere nunc, utrum eadem sit unius secundum seipsum et totius civitatis. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Sed hæc jam duo etc. » movet quasdam dubitationes. Et circa primum præmittit intentionem suam. Secundo cum dicit, « Manifestum autem etc. » Prosequitur. In prima dicit quod post prædicta relinquitur considerandum, utrum felicitas uniuscujusque hominis secundum se, et civitatis communiter, sit eadem secundum rationem, vel altera. Hoc enim fuit secundum propositorum prius.

Deinde cum dicit « manifestum autem »

Declarat ipsam esse eamdem quasi ex communi opinione omnium, dicens quod manifeste apparet felicitatem unius hominis et civitatis esse eamdem et unius rationis, quoniam omnes loquentes de felicitate, hoc videntur dicere. Quicumque enim ponunt felicitatem hominis in divitiis consistere, isti etiam dicunt civitatem beatam esse si fuerit abundans divitiis. Qui autem vitam tyrannicam qua aliquis vivit principans tyrannice aliis, dicunt esse excellentissimam, isti civitatem felicissimam esse dicunt, quæ plurimis civitatibus et regionibus principatur tyrannice. Si etiam aliquis dicit aliquem unum felicem esse propter operationem virtutis, ille dicet civitatem esse optimam quæ magis studiosa et magis participat actionibus virtutis, et sic de aliis. Per quodcumque enim dicit aliquis aliquem felicitari, per illud idem dicit et totam civitatem. Omnes igitur confitentur unam esse felicitatem uniuscujusque hominis seorsum et civitatis. Et hoc rationabiliter contingit : quoniam quorum est una natura, eorum est unus ultimus finis. Unus autem homo et omnes cives civitatis sunt unius speciei : ergo unius et omnium civium est unus ultimus finis.

Deinde cum dicit « sed jam »

Movet duas dubitationes ad declarationem dictorum. Et primo movet eas. Secundo cum dicit, « Quod igitur necessarium sit etc. » prosequitur eas. Et circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quoniam autem et politici etc. » manifestat modum considerandi de eis. In prima dicit quod circa prædicta incidunt duæ dubitationes, quæ sunt dignæ consideratione, ad evidentiam dictorum et dicendorum consequenter. Quarum una est : cum sint duæ vitæ hominis magis principales, scilicet practica et speculativa, quæ istarum sit eligibilior : utrum illa quæ consistit in communicatione civili in simul vivendo civiliter, scilicet activa, vel illa quæ peregrina est et absoluta ab hujusmodi communicatione civili, scilicet contemplativa. Vocat autem vitam contemplativam absolutam et peregrinam, quia principaliter consistit in applicatione hominis secundum intellectum ad primum objectum ejus et optimum, quæ non potest esse sine sedatione [1] motuum et perturbationum sine quibus non est vita civilis : et ideo oportet ipsam esse absolutam a communicatione civili ; et per consequens peregrinam. Peregrinum enim dicitur quod longe ab habitudine consueta est. Magis autem consueta vita communiter est vita civilis. Et propter hoc dicit Eustratius supra primum *Ethicorum*, quod speculativus separatus est a corpore et sensibilibus secundum electionem, quamvis non secundum rem. Secunda dubitatio est, quæ sit optima respublica simpliciter, et quæ optima ordinatio civitatis, supposito quod sit magis eligibilis vita civilis vel omnibus hominibus, vel si non omnibus, tamen pluribus, etsi omnes homines non eligant vivere civiliter. Sunt enim quidam qui aut non possunt communicare civiliter propter defectum naturæ vel consuetudinis, sicut bestiales homines aut quia reputant se per se sufficientes, non eligunt vitam civilem, sicut homines divini, sicut dicitur in primo hujus ; plures tamen eligunt ipsam.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Dat modum considerandi de istis dubitationibus ; dicens quoniam considerare de hoc quod est eligibile omnibus, aut etiam plurimis, est opus intellectus civilis et pertinet ad speculationem ejus ; non autem considerare illud quod est eligibile huic vel illi ; quoniam considerat bonum commune per se, bonum autem hujus vel illius non nisi in ordine ad bonum commune. Ideo nos intendimus hunc modum speculationis circa prædictas dubitationes considerando eas secundum quod referuntur ad totam civitatem et non secundum quod referuntur ad hunc vel ad illum civem. Hoc enim modo considerare de ipsis est accessorium. Primo autem modo principalis intentionis est : ita quod intendit Philosophus, ut videtur quantum ad primam dubitationem, utrum vita speculativa totius civitatis non minus sit eligibilior quam respublica. Et quantum ad secundam, quæ sit optima dispositio civitatis non hujus vel illius.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Prosequitur istas dubitationes. Et primo præmittit quamdam suppositionem ; dicens quod ex se manifestum est quod illa respublica et ille ordo civitatis optimus est secundum quem quilibet vel plurimi operantur optime et vivunt feliciter. Optima enim operatio et felicitas finis sunt optimæ reipublicæ ; et ideo ex hoc habet rationem civitatis.

Deinde cum dicit « dubitatur autem »

Prosequitur ; et primo prosequitur eas ratiocinando. Secundo cum dicit, « Ad eos autem etc. » determinando. Prima adhuc in duas : quoniam primo arguit ad primam. Secundo cum dicit, « Ii quidem igitur etc. » arguit ad secundam. Prima adhuc dividitur in partes duas. Primo enim adhuc resumit dubitationem. Secundo cum dicit, « Putant autem ii quidem etc. » arguit ad ipsam. In prima parte dicit quod ab illis qui dicunt optimam vitam hominis esse in optima operatione virtutis, dubitatur utrum vita civilis quæ consistit in communicatione civili et activa quæ consistit in directione vel ordine operationum quæ sunt ad alterum, sit eligibilior, vel illa quæ est absoluta a turbatione civili et actionibus exterioribus magis, quam dicimus contemplativam, quam solam intendimus Philosophos intendere. Has enim duas vitas homines excellentes qui honoratissimi sunt propter virtutem et qui nunc sunt et qui nos processerunt, videntur fere præeligere, sicut præcellentes. « Fere » autem apponit, quia sunt quidam homines bestiales rectum usum rationis non habentes, qui vitam pecudum eligunt, puta voluptuosam, non aliquam prædictarum

[1] Al. : « seditione. »

duarum. Dico autem duas vitas, scilicet civilem et philosophicam, sive contemplativam. Nec refert parum scire quæ istarum eligibilior sit, et quomodo veritas se habeat. Necesse enim est sapientem et optimum virum, et civitatem optimam ad meliorem ipsarum dirigere intentionem suam : non potest autem ad meliorem intentionem dirigere, nisi sciatur quæ sit melior ; et ideo necesse est sapientem cognoscere, quomodo se se habeat veritas circa prædictam dubitationem.

Deinde cum dixit « putant autem »

Arguit; et primo quod absoluta sit melior. Secundo cum dicit, « Iis autem ex contrario etc. » quod civilis. In prima parte arguit dupliciter quod contemplativa sit melior ; dicens quod quidam opinantur quod principari dominative hoc est principatu domini ad servum, et alios civiles actus exercere, non potest esse sine injustitia magna. Optima autem vita hujusmodi injustitiam, quæ magis accidit in civili communicatione, non habet, quia optima vita nihil præter rationem habet : igitur optima vita non est civilis, sed absoluta magis. Secundo hoc idem arguit. Illa vita quæ præstat impedimentum delectationi quæ circa ipsum, non est optima : optimam enim vitam oportet habere maximam delectationem : sed vita civilis impedimentum præstat huic delectationi ; non est igitur optima, sed magis absoluta.

Deinde cum dicit « iis autem »

Ponit rationem in oppositum ; dicens quod alii e contrario opinentur dicentes quod ad virum optimum pertinet sola vita activa civilis. Illa enim vita pertinet ad optimum virum in qua sunt plures actiones et excellentiores virtutes : nunc autem plures actiones secundum unamquamque virtutem non sunt ducentibus vitam solitariam quam his qui ducunt civilem et tractantes communia. Isti enim exercent opera fortitudinis et liberalitatis quæ non multum pertinent ducentibus vitam solitariam, sed magis e contrario ; ergo civilis vita magis pertinet ad optimum virum : erit igitur optima. Hi quidem igitur habent hanc opinionem.

Deinde cum dicit « ii autem »

Videtur arguere ad secundam dubitationem. Fuerunt enim quidam qui dixerunt optimam civitatem et optimam dispositionem civitatis esse vitam dominativam et tyrannicam, qua quis principatur pluribus tyrannice. De hoc igitur intendit inquirere hic ; et primo arguit quod talis dispositio reipublicæ sit optima. Secundo cum dicit, « Quamvis videbitur utique etc. » arguit in oppositum. Tertio cum dicit, « Palam igitur etc. » ex rationibus concludit veritatem. Prima pars dividitur in tres partes. Primo enim adducit rationem sumptam ex termino legis et reipublicæ. Secundo cum dicit, « Adhuc autem in gentibus etc. » ex honoratione dominantium. Tertio cum dicit, « In aliquibus enim et leges etc. » ponit rationem sumptam ex provocatione quæ per leges est. In prima parte dicit quod quidam fuerunt qui dixerunt ordinem reipublicæ tyrannicum et dominativum quo aliquis principatur principatu dominativo, solum felicem esse et maxime homini eligibilem. Quorum una ratio videtur, quoniam ille videtur optimus modus reipublicæ et optimus finis, ad quod ordinantur leges et respublica rationem sumunt ex fine. Nunc autem videmus quod apud quosdam leges et respublica ad hoc ordinantur finaliter quatenus pluribus principentur dominative : propter quod quamvis legalia pluribus sunt diversa, ut est dicere et non ordinata ad unum finem, sed quædam ad unum quædam ad alium, si tamen alicubi ordinantur ad unum, videmus quod omnes intendunt finaliter hoc ut principentur vicinis pluribus ; sicut apparet in legibus Lacedæmoniorum et Cretensium ; tota enim disciplina juventutis et legum multitudo ad hoc coordinata sunt fere, ut plures eis subjiciantur, et ipsi pluribus principentur tyrannice ad utilitatem ipsorum, non subditorum ; ergo talis modus reipublicæ est optimus.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem, quæ videtur esse. Ille modus reipublicæ optimus videtur propter quem homines maxime honerantur. Excellentiæ enim boni debetur honor. Sed nos videmus quod in omnibus gentibus quæ possunt alios supergredi principando talis potentia supergrediendi vel dominandi honorata est, sicut apud Scythas et apud Persas et Thraces et Gallos ; ergo talis modus reipublicæ optimus est.

Deinde cum dicit « in aliquibus enim »

Ponit tertiam rationem cujus virtus est. Ille modus reipublicæ optimus est ad quem leges maxime intendunt provocare ; legis enim latoris est cives quales quosdam facere, quoniam boni operatores provocando per remunerationem bene operantur : sed ad talem modum reipublicæ plures leges provocant ; ergo talis modus reipublicæ optimus est. Minorem propositionem ipse declarat quasi in quatuor legibus observatis apud diversos : dicens primo quod apud aliquos sunt aliquæ leges provocantes ad virtutem, qua aliquis potest supergredi pluribus : sicut dicitur quamdam legem fuisse apud Carthaginenses tot ornatus ex annulis accipere quot militiis militaverit vincens adversarium. Fuit etiam lex in Macedonia, militem qui nullum inimicum occidisset circumcingi capistro in vituperium. Item apud Scythas non licebat secundum legem et consuetudinem in quodam festo pateram circumlatam exhibere ei qui non interfecisset aliquem inimicorum in vituperium ; ei autem qui interfecerat licebat ad laudem et ad honorem ipsius. Inter Iberos quoque, quæ sunt gentes bellicosæ multum, tot obeliscos numero apponunt circa sepulchrum alicujus militis, quot interfecerit inimicos : et alia talia multa apud alios diversos, quorum quædam ordinata sunt legibus alia sola consuetudines observantur.

Deinde cum dicit « quamvis videbitur »

Ponit rationes tres in contrarium : quarum secundam cum dicit, « Inconveniens autem etc. » Et tertiam cum dicit, « Aut non erit utique etc. » In prima parte dicit ita : Quidam dixerunt quod modus reipublicæ tyrannicus est optimus, quamvis videatur valde inconveniens et præter rationem esse, si aliqui voluerunt considerare hoc esse opus ad civem pertinens, posse considerare qualiter principetur principatu dominativo quocumque, sive volentibus sive nolentibus : hoc enim non videtur. Illud enim quod illegale est, vel illegitimum, non est civile, aut lege ordinabile : leges enim ordinantur de legitimis et legalibus. Principari autem vicinis non solum juste, sed etiam injuste, manifestum est quod legale non est, nec legitimum ; et principari contingit non solum juste, sed etiam non juste ; ergo principari quocumque modo non est civile, aut ordinabile secundum legem. Et iterum sicut est in

aliis artibus operativis, ita in republica et legislativa. In aliis autem sic est, puta in medicina opus medicorum est non suadere ægroto ut sanetur, sed ipsum sanare. Similiter in gubernativa, opus est gubernantis non curare nautas ab infirmitate, sed dirigere ad gubernandum navem. Ergo similiter in republica et legislativa opus erit civilia et legalia ordinare, non illegalia, et principari eis, qui nati sunt et debent subjici. Adjungit autem increpationem contra contrarium opinantes, dicens quod quamvis ita sit, sicut conclusum est prius secundum veritatem, tamen plures videntur opinari modum reipublicæ dominativum optimum esse, non verecundantes ordinare sicut justum et expediens, quod sibi ipsis non credunt justum esse et expediens ad finem, ipsi enim volunt sibi ipsis juste principari et fieri quæ sunt expedienda; quod autem aliis principentur injuste, non curant : et hoc valde verecundum est. Siquidem verecundia est de turpi. Turpe autem est homini præter rationem rectam agere. Recta autem ratio dicit non facere alii quod sibi non vult fieri.

Deinde cum dicit « inconveniens autem »

Ponit secundam rationem, et est : Inconveniens est et irrationabile illis principari dominative, qui non sunt nati subjici dominativa subjectione. Hoc enim contra naturam videtur, et per consequens violentum, et violentum præter rationem est. Quidam autem sunt, qui non sunt nati subjici tali subjectione. Inconveniens enim est si sint aliqui nati subjici tali subjectione, et alii non nati nec dispositi ad hoc; sicut inconveniens est aliquem non esse servum et aliquem liberum naturaliter, sed omnes servos : ergo irrationabile est principari omnibus dominative. Quare si veritas hoc modo se habet, non oportet secundum rationem tentare velle dominari omnibus, sed illis qui nati sunt; nec optimum est homines venari ad mensam vel sacrificium quodcumque animal, sed illud quod ad hoc conveniens est, puta esibile et mundum : unde venabile animal dicimus quodcumque sylvestre fuerit aptum ad generandum nutrimentum.

Deinde cum dicit « aut non »

Ponit tertiam rationem, dicens quod adhuc possibile est esse aliquam civitatem secundum seipsam, ab aliis separatam, unam, bene gubernantem, et felicem existentem; puta si contingat aliquam esse talem civitatem remotam secundum situm ab aliis, quæ regatur legibus rectis ordinabilibus in finem rectum, et tamen ordo reipublicæ illius, et leges hanc signantes, non ordinantur ad bellum, neque ad subjiciendum vicinos, neque ad dominandum adversantibus qualitercumque. Supponatur enim quod non sint aliqui propinqui, quibus possint et velint dominari, sed habet bonum suum in seipsa. Hoc autem non esset si optimus modus reipublicæ esset principari aliis qualitercumque, juste vel injuste. Non est igitur optimus ordo reipublicæ dominative principari vicinis.

Deinde cum dicit « palam ergo »

Ex rationibus prædictis concludit veritatem. Ad cujus evidentiam est intelligendum quod actiones bellicæ in civilibus per se ordinantur ad duo; scilicet ad repellendum insurgentes et injuriantes, ne serviant injuste, et ad compellendum servire illos qui nati sunt et debent servire; et cum ordinantur ad alterum istorum duorum, bonæ sunt et eligibiles secundum rationem rectam. Per accidens autem contingit quod ordinentur ad repellendum eos, quibus nati sunt servire, vel ad impugnandum non natos servire, et sic nec bonæ nec secundum rationem eligibiles. Et ideo actiones bellicæ et præparatio curæ earum absolute, nec bonæ, nec eligibiles sunt, sed tantum secundum primum modum; et adhuc tunc non sunt quærendæ sicut ultimus finis, vel sicut illud quod ordinatur in finem, scilicet in pacem et tranquillitatem civitatis. Et hoc est quod intendit concludere primo; dicens quod manifestum est ex rationibus prædictis quod omnes curæ et præparationes eorum quæ ad bellum, ad repellendum violentias, vel ad impugnandum alios secundum rationem rectam, bonæ quidem sunt et eligibiles, sicut dictum est prius; non tamen in hoc consistit optimum reipublicæ vel civitatis. Non enim gratia hujus quæruntur alia, et ipsum non propter aliud; sed ipsum gratia alterius finis. Nullus enim eligit bellare ejus quod est bellare gratia, neque præparare bellum. Videtur enim quis occisor violentus esse, si amicos oppugnatores faceret, ut pugnæ et occisiones fierent, sicut dicitur in decimo *Ethicorum*. Et ideo ad legislatorem, cujus est bonum civitatis procurare, pertinet considerare ipsam civitatem, et quantum ad fortitudinem, quæ est ex situ, et quantum ad ordinationem reipublicæ, et etiam modum hominum, quem habent ex naturali inclinatione, et aliam communicationem eorum ad invicem, et alios, scilicet ad quam vitam ordinabiles sunt ex natura, omnibus istis pensatis, sive sit optima simpliciter, sive optima his : et tunc ordinare leges et statuta, per quæ poterunt attingere ad hanc optimam vitam, et felicitatem convenientem sibi. Differentiam tamen quamdam oportet esse hujusmodi statutorum legalium. Primo quidem secundum diversitatem finium et vitæ : ad alium et ad alium enim finem, alias et alias oportet ordinare leges. Secundo quia quædam sunt de his quæ immediate ordinantur in finem, quædam autem de his quæ ordinantur ad aliud eorum quam ad finem, quædam autem ad removendum prohibentia. Iterum ad legislatorem pertinet considerare si aliqui sint vicini civitatis, quales sunt eorum dispositiones, si fortes vel effeminati, si liberi naturaliter vel servi; et tunc conferendo conditiones civium et civitatis aliorum ad conditionem civitatis aliorum ad conditionem civitatis propriæ, considerare qualiter se habendum ad illos, et qualiter utendum ad quoscumque ex contingentibus; puta si sint servi natura, et effeminati, debellandum eos, siquidem cives sint contrariæ dispositionis. Si autem viriles et liberi secundum naturam, civibus e contrario se habentibus, aut serviendum eis sicut natura inclinat, aut pacem habendum. Sed de istis erit conveniens considerationem in sequentibus facere, ad quem finem oportet tendere rempublicam optimam, et qualiter ordinanda sunt ea quæ ad finem talem.

Deinde cum dicit « ad eos »

Intendit solvere prædictas dubitationes. Sed est intelligendum quod dissolutio secundæ pendet ex dissolutione primæ. Si enim declaratum fuerit quæ sit eligibilissima vita simpliciter, statim ostensum erit, quæ sit optima respublica et optimus ordo ejus. Illam enim rempublicam et illum ordinem ejus oportet esse optimum secundum se, quæ unitur optimæ, et in quibus intenditur optima vita. Et ideo tantum solvit principaliter primam. Sed quia circa primam dubita.

tionem fuerunt opiniones subcontrariæ, primo declarat quod utraque illarum quantum ad aliquid recte, et quantum ad aliquid non recte dicit. Secundo cum dicit, « Quod si hæc etc. » dissolvit eamdem. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quinimmo respondit etc. » removet obviationem, quæ posset fieri. Et circa primum primo proponit. Secundo cum dicit, « Utrique eorum etc. » manifestat. In prima parte dicit quod ad illos qui opinantur vitam, quæ consistit cum virtute, esse optimam et eligibilissimam, differunt tamen in usu cujus virtutis existat, dicendum ad utrosque, quoniam utrique in aliquo dicunt recte, in aliquo autem non recte. Quidam enim ipsorum reprobantes civiles principatus tamquam præter rationem existentes, putant vitam liberi, hoc est absolutam et contemplativam, alteram esse, vel diversam omnino a civili, et esse optimam et eligibilissimam inter omnes. Alii autem e contrario, vitam civilem optimam dicunt esse, rationem adducentes, quoniam vita contemplativa in vacatione, et in vacando videtur consistere. Nunc autem impossibile est eum, qui nihil agit, bene agere. Bona autem actio et felicitas sunt idem : hoc enim dicimus felicitatem : ergo impossibile est ducentem vitam contemplativam, habere felicitatem simpliciter. Civilis autem vita multas actiones bonas et pulchras habet ; ergo videtur quod ista vita sit eligibilior alia.

Deinde cum dicit « quia hæc »

Manifestat in quo dicentes vitam contemplativam optimam, bene et male dixerunt : ex quo apparet in quo alia opinio male dixit quodammodo per oppositum. Et primo in quo bene. Secundo cum dicit, « Putare vero omnium etc. » in quo male. Ad evidentiam primi et quorumdam posterius dicendorum, intelligendum est quod sicut Philosophus dicit in primo *Metaphysicæ*, liber est qui est suiipsius causa. Quod non potest intelligi sic quod aliquis sit causa suiipsius primo : nihil enim est causa sui : sed est intelligendum quod liber sit ille, qui secundum aliquid proprium sibi est causa sibi operandi. Et tunc veritatem habet quod liber est suiipsius causa in duplici genere causæ: et in ratione agentis, et ratione finis. In ratione agentis, inquantum per aliquod principium quod est principale in eo operatur. In ratione autem finis, inquantum operatur ad finem sibi debitum secundum principium illud. Et quia homo maxime in esse constituitur per intellectum, est enim intellectus, vel maxime secundum intellectum secundum Aristotelem in decimo *Ethicorum*, et ideo homo liber dicitur, qui per virtutem intellectualem existentem in eo operatur non accipiens ab alio rationem operandi, nec impedimentum habens ex parte materiæ ; et qui operatur ad finem qui debetur ei secundum naturam prædictam. Et quanto magis natus est operari secundum illud quod perfectius est in intellectu in eo, et ad finem excellentiorem secundum idipsum, tanto liberior est. Et ideo qui simpliciter operatur secundum virtutem intellectualem, et ad finem secundum intellectum, perfectissime liber est. E contrario autem, homo servus dicitur, qui non est natus operari secundum virtutem intellectus proprii, sed virtutem et rationem operandi accipiens ab alio, obediens, operatur. Et quia finis correspondet agenti, servus etiam est qui operatur principaliter ad finem alterius; et ideo sicut liber homo est qui est suiipsius causa, et in ratione finis et agentis, ita servus qui neutro istorum modorum principatur sibi, et hoc propter imperfectionem intellectus in eo secundum se, vel ex dispositione materiæ. Et ita vita liberi dicitur vita secundum rationem propriam, servi autem secundum rationem alienam. Dicitur igitur quod opinantes vitam contemplativam esse optimam, rationabiliter dicunt in hoc quod dicunt quod vita liberi est operatio secundum rationem propriam, melior est quam vita dominativa, hoc est servilis. Semper enim in unoquoque genere illud quod est per se, melius est eo quod est per accidens. Istud enim simpliciter verum est, quoniam servus secundum quod servus, deficiens est. Bonum autem honorabile est bonum excellens. Jussio enim passive, quæ est de his quæ sunt necessaria ad vitam, quæ fit ei a domino, non est aliquid secundum se honestum, quia honestum est quod secundum se quæritur, ut in secundo *Rhetoricæ* dicitur ; jussionem autem passivam nullus bene dispositus eligeret.

Deinde cum dicit « putare vero »

Declarat in quo male : et dividitur in duas, secundum quod declarat in duobus, in quo male dixerunt. Secunda ibi, « Magis autem laudare etc. » In prima parte ipse dicit quod ulterius in hoc quod acceperunt omnem principatum universaliter esse dominativum, idest principatum domini ad servum, non recte dixerunt. Est enim quidam principatus liberorum, et quidam servorum; et differunt isti principatus ad invicem, non minus quam naturaliter liberum et naturaliter servum. Oportet enim principatus differre ad invicem secundum differentiam subditorum. Principatus enim ad subditum dicitur. Natura autem liberum et natura servum differunt secundum rationem; et de hoc dictum est sufficienter in primo tractatu libri istius; ergo principatus liberorum et servorum secundum rationem differunt. Non igitur omnis principatus est dominium vel servitus.

Deinde cum dicit « magis autem »

Declarat in quo male dixerunt secundo; dicens quod ulterius in eo quod dixerunt laudabiliorem vitam illam quæ est sine actione quam illam quæ est cum actione, non recte dixerunt. Felicitas enim actio quædam est, et felicitas optima est optima vita. Ergo optima vita est actio, non privatio actionis. Adhuc operationes quæ sunt secundum habitum justitiæ et temperantiæ finem habent multorum bonorum et bene ordinatorum, ita quod actio aliqua justitiæ finis est eorum quæ secundum justitiam proximius, et actio aliqua secundum temperantiam finis est propinquus eorum quæ secundum temperantiam : et similiter se habet de his quæ sunt secundum alios habitus virtutum. Ulterius tamen istæ actiones ad alium finem ulteriorem ordinantur quæ est actio quædam; et ideo tam finis proximus agibilium quam finis remotus actio quædam est. Finis autem actionis vita est optima. Ergo optima vita est actio et non privatio actionis.

Deinde cum dicit « et quidem »

Tangit obviationem quam primo ponit. Secundo cum dicit, « Hoc isti forsan etc., » removet eam. In prima parte dicit quod forte aliquis poterit opinari per ea quæ determinata sunt de optima vita, scilicet quod ipsa, est actio quod optimum sit esse dominum omnium qualitercumque. Optimum enim est attingere ad optimam vitam : optima autem vita videtur esse secundum prædicta, secundum quam principatur

omnibus. Optima enim vita est optima actio, dominans autem omnium dominus est plurimarum actionum et pulcherrimarum, et ideo optimum videtur principari omnibus. Propter quod si verum est optimum virum potentem aliis principari, non expedit parcere cuicumque quantumcumque proximo, quin principetur eidem, sicut pater neque patrem reputare filios, neque filios patrem, neque universaliter amicus amicum ut non principetur eidem, nec curare quantumcumque sint conjuncti, vel boni, vel qualiter aliter se habentes. Universaliter enim id quod est optimum eligibilissimum est: optime autem agere optimum videtur esse; ergo est eligibilissimum. Si igitur principari qualitercumque et quibuscumque est optime agere est eligibilissimum.

Deinde cum dicit « hoc quidem »

Removet obviationem, quod primo facit. Secundo cum dicit, « Propter quod et si aliquis, » removet objectionem quamdam. Primo igitur removet obviationem prædictam, declarans non esse optimum principari omnibus qualitercumque; dicens quod hoc quod dictum est, vere dictum est, forsitan, si quidem ita esset quod principantibus privando alios jure suo et inclinatione naturali et inferendo violentiam inesset illud quod est eligibilissimum homini. Sed hoc forte est impossibile: quod adjungit, quia magni opinabantur contrarium; ipsi tamen hoc supponunt, sicut secundum se manifestum. Sed hoc est impossibile; quoniam actiones principantis non contingit esse optimas, nisi idem principans tantum differat ab eis quibus principatur in dispositione naturali et acquisita quantum distat vir a muliere, aut pater a filiis, aut dominus a servis: actiones enim diversificantur secundum diversitatem agentium, ut agentia sunt. Si igitur aliquis transgrediatur volens dominari aliquibus non habens hanc differentiam ad illos quam vir habet ad mulierem vel pater ad natum vel dominus ad servum, non optime operabitur principando, nec etiam poterit tantum recte agere in posterioribus quantum transgressus est in principio volens principari non dispositus ad hoc: parvus enim error in principio magnus est in principiatis. Et iterum eos qui sunt similes et æquales, et secundum naturam et secundum virtutem, bonum est et justum omnes principari non simpliciter, secundum partem; puta unum in uno tempore, alium in alio; vel unum in uno principatu, alium in alio. Justum enim est similes et æquales, simile et æquale habere; non æquales autem, neque secundum virtutem, neque secundum naturam, habere æquale, vel e contrario æquales habere inæquale et non similes habere simile, hoc est præter naturam: similes enim et æquales ad æqualia et similia inclinantur secundum naturam; sed nullum eorum quæ sunt præter naturam bonum est, quoniam quod est præter naturam est violentum et nullum violentum est bonum; ergo aliquem principari quibuscumque et qualitercumque non est bonum.

Deinde cum dicit « propter quod »

Removet objectionem quæ posset fieri. Crederet enim aliquis propter prædicta quod non expediret aliquem unum principari omnibus aliquo modo, sed esset præter naturam, quod est contra regni rationem quod est optima respublica. Hoc intendens removere, dicit, quasi concludendo ex dictis quod propter hoc, quia similes et æquales justum est habere simile et æquale in principando secundum partem, si aliquis inveniatur in civitate qui fuerit melior aliis etiam bonis existentibus secundum virtutem et secundum potentiam activam in regendo per quam possit coercere malos, huic bonum est subjici; quia naturale est quod deficiens supponatur perfecto in unoquoque genere, et etiam justum est obedire sibi uni soli principanti. Justum est enim unumquemque secundum dignitatem propriæ virtutis habere: talis autem ponitur esse melior aliis secundum virtutem et secundum potentiam. Expedit autem debentem bene principari habere non solum virtutem per quam inclinetur in bonum et sciat dirigere actiones subditorum, sed etiam oportet ipsum habere potentiam per quam possit sic agere coercendo declinantes a rectitudine rationis.

Deinde cum dicit « sed si hæc »

Dissolvit primam dubitationem, ex cujus dissolutione apparet dissolutio alterius; et primo dissolvit eam. Secundo cum dicit, « At vero neque sine actione etc. » respondet rationi adductæ in oppositum. Circa primum est intelligendum quod felicitas est operatio hominis secundum intellectum. In intellectu autem est considerare speculativum, cujus finis est cognitio veritatis, et practicum cujus finis est operatio. Et secundum hoc duplex felicitas assignatur hominis. Una speculativa quæ est operatio hominis secundum virtutem perfectam contemplativam quæ est sapientia. Alia autem practica quæ est perfectio hominis secundum perfectam virtutem hominis practicam quæ est prudentia. Est autem quædam operatio secundum prudentiam et speculatio secundum sapientiam hominis secundum seipsum solum. Et est quædam operatio prudentiæ et speculatio totius civitatis; et ideo est quædam felicitas practica et speculativa quædam hominis secundum seipsum, et est quædam felicitas practica totius civitatis et quædam contemplativa totius civitatis. Felicitas autem speculativa secundum unum hominem melior est practica quæ est secundum unum hominem, sicut evidenter docet Aristoteles in decimo *Ethicorum*; quoniam illa perfectio intellectus eligibilior est quæ est respectu objecti magis intelligibilis, quia ratio perfectionis sumitur ex objecto; talis autem est speculativa. Felicitas enim est perfectio intellectus respectu primi et maxime intelligibilis. Felicitas autem practica est perfectio intellectus respectu agibilis ab homine quod multo deficit a ratione intelligibilis primi; ergo felicitas contemplativa unius eligibilior est quam felicitas practica; et iterum magis est continua et sufficiens et delectabilis hæc quam illa. Et eadem ratione contemplativa totius civitatis eligibilior est quam politica seu civilis, et contemplativa totius civitatis simpliciter eligibilior est contemplativa quæ est secundum unum; similiter civilis practica quæ est secundum unum. Et hoc est quod intendebat dicere Aristoteles primo *Ethicorum*: si idem est uni et civitati, majusque et perfectius quod civitati videtur et suscipere et salvare. Amabile enim et uni; melius vero et divinius genti et civitati. Et ratio hujus potest esse, quia contemplativa et civilis civitatis comparantur ad contemplativam secundum unum, sicut totum ad partem: totum autem rationem magis perfecti et majoris boni habet quam pars; et ideo ista quam illa. Hoc supposito dicit Aristoteles quod si ea quæ dicta sunt prius bene dicta sunt, et felicitas est optima operatio hominis secundum virtutem perfectam, vita autem perfecta est operatio optima et per-

fecta, necesse est optimam vitam et totius civitatis et secundum unumquemque, esse activam et in operatione consistere. Sed optima vita activa non existit in directione operationum quæ sunt ad alium in principando et communicando qualitercumque secundum quod quidam credunt. Nec etiam illæ solæ meditationes intellectus activæ sunt quæ sunt de operabilibus vel gratia operabilium contingentium; sed multo magis illæ considerationes et meditationes optimæ sunt quæ secundum se perfectæ sunt et secundum se quæruntur non propter aliquid aliud. Et ratio hujus est, quoniam optimus finis hominis et civitatis est bona actio. Non possunt autem duæ vel plures actiones differentes specie optimæ esse. Quare optimus finis hominis est aliqua actio hominis, et illa secundum quam maxime agere dicitur. Maxime autem agere dicitur secundum intellectum speculativum: maxime enim dicimus agere illos qui secundum quod hujusmodi dominium habent extrinsecarum actionum omnium: tales enim sunt sicut architectonici. Speculativi autem maxime dominium habent operationum extrinsecarum, sicut rationem imponentes, et sicut architectores. Intellectus enim practicus qui dirigit in operationibus exterioribus supponit, sicut principium, rectum appetitum finis. Et rectus appetitus finis non est sine rectitudine voluntatis. Rectitudo vero voluntatis supponit rectitudinem intellectus bonum vel finem ostendentis. Si quidem voluntas nihil vult quod non sit intellectum prius, sicut dicitur primo *Rhetoricæ*. Iste autem intellectus est intellectus non practicus, sed speculativus, si practicus per se dependet a voluntate, iste autem non: quare prima regula agendi universaliter est intellectus speculativus; secundum ipsum[1] agere dicimus; quare optima actio hominis est speculatio, et per consequens ultimus finis ejus. Non igitur meditatio de agibilibus est optima operatio hominis, sed consideratio vel speculatio speculativa; et maxime illa quæ est de primis, aut de primo simpliciter.

Deinde cum dicit « at vero »

Respondet ad rationem in oppositum : quod primo facit. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur etc. » inducit conclusionem principaliter intentam. Fuit autem ratio quod optima vita hominis est vita activa; sed contemplativa vita sive absoluta sine actione est; igitur etc. Ad quam respondet concedendo majorem per interemptionem minoris; dicens quod civitates secundum se locatæ non principantes exterioribus civibus et ita vivere eligentes inter se invicem communicantibus, et etiam speculantes, non sunt sine actione omnino, sed habent multas et pulchras actiones : quamvis enim non habeant actiones ad extrinsecos in principando vel subjiciendo aliis, inter se tamen habent unam partem respectu alterius, quoniam multas habent communicationes partes civitatis ad invicem : similiter hoc se habet et circa unumquemque hominem secundum seipsum : quamvis enim non habeat actiones ad alterum, nihilominus tamen contingit ipsum habere actiones perfectas in speculando secundum seipsum. Talem enim vocationem quæ est in operationibus speculativis. Deus qui est maxime perfectus habet optime; et totum etiam universum operationes habet : et tamen Deus non habet operationem extrinsecam quæ sit alia ab operatione sua, nec etiam mundus habet operationes in aliquid extrinsecum præter illas quæ sunt partium ad invicem. Non igitur est verum quod homo sive civitas ducens vitam speculativam sit sine actione.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Includit conclusionem principaliter intentam prius; dicens quod ex his quæ dicta sunt est manifestum quod optimam vitam uniuscujusque hominis secundum seipsum et totius civitatis necesse est esse unam et eamdem secundum rationem, puta speculationem; differunt tamen differentia partis ad totum.

LECTIO III.

Quod tanta debeat esse in civitate multitudo, ut sibi satis sit ad vitam optime degendam.

ANTIQUA.

Quoniam autem proœmialiter dicta sunt, quæ nunc dicta sunt de ipsis, et circa alias politias nobis consideratum est prius, principium reliquorum dicere, primo quales quasdam suppositiones oportet esse de futura consistere ad votum civitate.

Non enim possibile est politiam fore optiman sine moderata abundantia; propter quod oportet multa præsupponi, quemadmodum optantes esse, tamen nihil horum impossibile; dico autem, puta de multitudine civium, et regionis.

Sicut enim et aliis conditoribus, puta textori et navifico, oportet materiam existere idoneam existentem ad operationem, (quanto enim hæc extiterit præparata melius, necesse et quod fit ab arte esse melius), ita et politico et legislatori oportet convenientem materiam existere idonee se habentem.

Est autem politici successus, primum multitudo hominum, quos, quot, et quales quosdam existere oportet natura; et secundum regionem similiter quantam esse, et qualem quamdam hanc.

RECENS.

Hæc postquam proœmii loco exposuimus, supra vero de ceteris rebuspublicis disputavimus, transeundum jam est ad reliqua, quorum initium hinc capiendum censemus, ut exponamus primum quæ principia et quasi fundamenta civitatis ex animi sententia constituendæ debeant esse. Non enim potest fieri ut optima existat respublica, nisi copia rerum sit justa et conveniente instructa. Quocirca multa antea tanquam voto sumenda et supponenda sunt, quorum tamen nihil ejusmodi esse debet, ut fieri aut contingere non possit, ut civium multitudinem et magnitudinem agri.

Quemadmodum enim ceteris artificibus, ut textori et navium fabro, materia suppetat oportet operi conveniens, quæ quo fuerit commodius præparata, hoc artis opus necessario pulchrius exsistet : sic etiam homini politico legumque latori apta conveniensque materia adesse debet. Ad civilis autem rationis apparatum pertinet imprimis multitudo hominum, quot et quales natura adesse conveniat; deinde loci spatium, quantum et quæ conditio hujus esse debeat.

[1] Supple : « enim. »

Putant quidem igitur plurimi congruere magnam esse felicem civitatem : si autem hoc verum, ignorant qualis magna et qualis parva civitas ; secundum numerum enim multitudinem inhabitantium judicant magnam.

Oportet autem magis non ad multitudinem, sed ad potentiam aspicere : est enim quoddam et civitatis opus ; quare potentem maxime hoc efficere, hanc esse maximam, velut Hippocratem non hominem, sed medicum, dicet aliquis aliquo esse majorem differente secundum magnitudinem corporis.

Non solum, sed et si oportet judicare respicientes ad multitudinem, non secundum contingentem multitudinem hoc putandum. Necessarium enim forte in civitatibus existere et multorum servorum numerum, et advenarum et extraneorum. Sed quicumque sunt pars civitatis, et ex quibus constat civitas propriis partibus : horum enim excessus multitudinis magnæ civitatis signum : ex qua autem banausi quidem multi numero egrediuntur, armorum autem viri pauci, hanc impossibile esse magnam : non enim idem magna civitas et multorum hominum.

Non solum, sed et hoc ex operibus manifestum, quia difficile, forte autem impossibile bene regi legibus eam quæ valde multorum hominum. Earum enim quæ videntur politizare bene, nullam videmus existentium remissam ad multitudinem. Hoc autem palam est per suasionem rationum. Lex enim ordo quidam est, et bonam legislationem necessariam bonam ordinationem esse : valde autem excedens numerus non potest participare ordine. Divinæ enim utique potentiæ opus hoc, quæ et hoc omne continet.

Quoniam quod bonum in multitudine et magnitudine consuevit fieri : propter quod et civitatem, cujus cum magnitudine dictus terminus existit, hanc esse optimam, necessarium.

Sed est magnitudinis civitatis quædam mensura, sicut et aliorum omnium animalium, plantarum organorum. Etenim horum unumquodque neque valde parvum, neque secundum magnitudinem excedens habebit suam potentiam ; sed aliquando quidem totaliter erit privatum natura, aliquando autem prave habens : puta navis palmi quidem non erit navis omnino, nec duorum stadiorum : ad aliquam autem magnitudinem veniens quandoque quidam propter parvitatem, pravam faciet navigationem, quandoque autem propter excessum.

Similiter autem, et civitas, quæ quidem ex paucis valde, non per se sufficiens ; civitas autem per se sufficiens. Quæ autem ex multis valde, in necessariis quidem per se sufficiens sicut gens, sed non civitas ; politiam enim non facile existere. Quis enim dux exercitus erit valde excedentis multitudinis, aut quis præco non magnæ vocis ?

Propter quod primam quidem civitatem necessarium esse eam quæ ex tanta multitudine, quæ prima multitudo causa per se sufficiens est ad vivendum bene, secundum politiæ communionem.

Contingit autem, et eam quæ excedit secundum multitudinem esse majorem civitatem. Sed hoc non est, sicut diximus, infinitum. Quis autem sit excessus terminus, ex operibus videre facile est.

Sunt enim actiones civitatis, horum quidem principantium horum autem subditorum : principantis autem opus est jussio et judicium. Ad judicandum autem de justis et ad distribuendum principatus secundum dignitatem necessarium cognoscere invicem cives quales quidem sunt ; tamquam ubi hoc non accidit fieri, prave necesse fieri quæ circa principatus et judicia. Circa utraque enim non justum proprio impetu agere ; quod quidem in ea quæ valde multorum hominum, existit manifeste.

Adhuc autem extraneis et advenis facile transumere politiam ; non enim difficile latere propter excessum multitudinis.

Palam igitur quod iste est civitatis terminus optimus, multitudinis maxime excessus ad autarchiam vitæ facile conspirabilis. De magnitudine quidem igitur civitatis determinatum sit hoc modo.

Plerique igitur felicem civitatem magnam esse oportere putant : quod si verum est, quæ civitatis magna quæque parva sit dicenda, non intelligunt, habitantium numero civitatis magnitudinem metientes ; quum tamen ad potentiam potius quam ad multitudinem spectare oporteat. Est enim civitatis etiam quoddam opus, quod quæ maxime potest efficere, hanc maximam civitatem existimare convenit ; quemadmodum Hippocratem non hominem, sed medicum majorem dixeris altero, a quo corporis magnitudine superetur.

Verum etiamsi in æstimanda civitatis magnitudine sit multitudinis habenda ratio, non tamen oportet quamcumque multitudinem spectari : nam fortasse in civitatibus magnum servorum, inquilinorum et peregrinorum numerum adesse necesse est : sed eorum multitudinem intueri, qui pars civitatis sunt, et ex quibus tamquam propriis partibus civitas consistit : quippe horum ingens multitudo magnæ civitatis esse argumentum. Ex qua vero civitate opifices plurimi numero, armati vero pauci prodeunt, hæc non potest esse magna. Nec enim magna civitas idem est ac civitas hominibus frequentissima.

Hoc vero etiam res ipsa declarat, difficile esse, fortasse vero ne fieri quidem posse, ut civitas nimium frequens hominibus bene legibus regatur. Earum certe, quæ recte administrari videntur, nullam esse videmus in multitudinem effusam. Hoc autem etiam rationibus demonstrari potest. Nam lex ordo quidam est : et recta legum institutio recta quædam ordinatio esse debet. At numerus modum excedens ab ordine fere alienus est.

Hoc enim divinæ potentiæ, quæ etiam hoc universum continet, munus est. Quin etiam pulchritudo in multitudine et magnitudine consistere solet : quare etiam cui civitati cum magnitudine memoratus multitudinis terminus adest, hæc est necessario pulcherrima. Sed ut ceterarum rerum, animalium, stirpium, instrumentorum, sic civitatis quidam est magnitudinis modus : horum enim quodque nec si valde exiguum sit, nec si magnitudine excedat, vim suam retinebit, sed modo prorsus naturam amittet, modo in statum incommodum delabetur : ut navigium prorsus non erit, nec si unius palmi sit, nec si pateat stadiis duobus, sed ad magnitudinem quamdam progressum, modo propter exiguitatem modo propter exsuperantiam, incommodam navigationem reddet.

Eodem modo civitas, si ex admodum paucis consistat, sibi viribus suis non sufficiet ; quod tamen civitatis proprium esse diximus ; sin autem ex nimium multis, abundabit quidem necessariis adjumentis, sed quasi gens, non civitas erit ; nec enim facile est rempublicam adesse. Quis enim dux nimiæ multitudinis erit, aut præco, nisi Stentori similis ? Quare prima quidem civitas ea sit necesse est, quæ ex multitudine, quanta primum satis est ad recte vivendum in communitate civili, constat. Fieri autem potest ut etiam ea civitatis, quæ hanc multitudinem superat, [major] sit civitas : hoc tamen, ut diximus, non est infinitum. Quis autem sit exsuperantis magnitudinis terminus, ex operibus intelligere in promptu est. Fiunt enim civitatis actiones, dum alii imperant, alii parent. Est autem imperantis munus præcipere et judicare. Ad judicandum porro de justis, et ad magistratus pro dignitate distribuendos, ut cives se, qualis quisque sit, inter se cognoscant, oportet ; quod ubi fieri non potest, quæ ad magistratus et judicia pertinent, minus recte administrentur necesse est. In utrisque enim injustum est aliquid agere temere et inconsiderate : quod haud dubie in nimis frequenti civitate usu venit.

Præterea peregrini et inquilini haud magno negotio possunt ad rempublicam obrepere ; quippe ubi latere propter nimiam multitudinem hominum non est difficile. Apparet igitur hanc esse civitatis optimam terminationem, ut maxima multitudinis exsuperantia sit tanta, quæ sibi suis viribus ad vivendum sufficiat, et inter se nosci possit. Sed de magnitudine civitatis ita definitum.

Postquam Philosophus inquisivit de his quæ supponenda sunt ad futuram optimam rempublicam ex parte finis, inquirit nunc de his quæ supponenda sunt ex parte finis ipsius. Et circa hoc primo præmittit intentionem suam, et ordinem considerandi. Secundo cum dicit, « Putant plerique. » prosequitur. Circa primo dat intentionem suam. Secundo cum dicit, « Neque enim fieri etc. » probat quod oportet aliqua supponi considerantem de republica optima ex parte materiæ. Tertio cum dicit, « Est autem civilis etc. » Tangit quæ sunt illa. In prima parte dicit quoniam et quæ dicta sunt prius de fine optimæ reipublicæ introducta sunt sicut quoddam proœmium ad evidentiam dicendorum, et de rebus publicis minus bene ordinatis, puta de statu paucorum et multitudinis, determinatum est in præcedenti libro ex quibus et quomodo sunt instituendæ, relinquitur nobis considerandum nunc quales suppositiones ex parte materiæ reipublicæ oportet supponere ad optimam ordinationem futuram secundum votum ipsius reipublicæ; puta ex parte civium, et regionis, et quæ sunt sicut materia ipsius.

Deinde cum dicit « non enim »

Probat quod oportet aliqua supponi, per duas rationes, quarum secundam ponit cum dicit, « Ut enim etc. » In prima parte intendit rationem hanc. Ad optimam rempublicam futuram oportet supponere omnia illa, sine quibus non potest institui vel esse, sicut, ex se est manifestum. Sed non est possibile esse optimam rempublicam sine abundantia multorum moderata, tamen oportet multa supponi si debeat institui optima respublica quasi optantibus illa, quamvis non obtinentibus; non tamen impossibilia haberi. Dico autem multa oportet supponi quantum ad multitudinem civium et regionis.

Deinde cum dicit « sicut enim »

Ponit secundam rationem et est. Sicut et de aliis conditoribus, hoc est artificibus, ita est de civili. De aliis autem artificibus, puta textore, et naviculario, et quocumque alio tali, sic videmus quod si debeant recte operari secundum artem, oportet præexistere materiam convenientem existentem, et organa convenientia, sicut textori, fila, naviculario ligna, et serram bene dispositam. Videmus etiam quod quanto hujusmodi organa et materia melius disposita sunt, tanto operatio quæ secundum artem est melior et convenientior est; ergo similiter civili et viro legislatori ad ordinationem civium et civitatis convenientem, oportet præexistere materiam et organa idonea.

Deinde cum dicit « est autem »

Tangit quæ sunt illa quæ sunt supponenda; dicens quod ad successum civilem pertinet primo et præexigitur multitudo hominum, sicut materia; scilicet, qui et quot, et quales secundum dispositionem naturalem debeant esse vel oporteat eos existere. Et secundo ad ipsum pertinet regio; scilicet, quantam oporteat esse secundum quantitatem, et qualem secundum dispositionem ad bonam ordinationem futuram.

Deinde cum dicit « putant quidem »

Prosequitur. Et dividitur in partes duas. Quia primo inquirit de his quæ supponenda sunt ex parte materiæ remotæ reipublicæ, scilicet civium et regionis. Secundo cum dicit, « Cum vero, » inquirit de illis quæ supponenda sunt ex parte materiæ propinquæ, quæ sunt consiliativum, bellicum, agricolæ, loca munita et ædificia. Circa primum adhuc primo inquirit de magnitudine et multitudine civium regionis. Secundo cum dicit, « Nunc quales autem etc. » de dispositione naturali ipsorum. Circa primum adhuc primo inquirit de magnitudine civitatis quantum ad multitudinem civium. Secundo cum dicit, « De regione autem etc. » de ea quæ regionis. Circa primum inquirendo primo ponit opinionem quorumdam de magnitudine civitatis, et reprobat eam. Secundo cum dicit, « Cum et bonum etc. » determinat de ea secundum intentionem suam. Circa primum ponit opinionem aliorum. Secundo cum dicit, « Sed oportet etc. » arguit in contrarium. Circa primam partem dicit quod multi antiquorum opinati sunt civitatem illam felicem esse quæ magna est. Quamvis hoc veritatem habeat, scilicet civitatem felicem magnam esse, ipsi tamen non bene determinant cujusmodi civitas magna, et cujusmodi parva sit; nec bene accipiunt magnitudinem ipsius. Opinantur enim magnitudinem civitatis debere attendi simpliciter secundum multitudinem civium sine aliqua determinatione; sicut si magnum exercitum diceremus simpliciter qui est ex pluribus bellatoribus.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Ponit rationes in contrarium; per quas probatur quod magnitudo civitatis non consistit in multitudine civium absolute, sed cum determinatione aliqua: et sunt tres. Quarum secundam ponit cum dicit, « Non solum, sed et si etc. » Tertiam, « Non solum, sed et hoc etc. » Circa primum est intelligendum, quod omnis res est propter suam operationem per se. Hæc enim est ultima ejus perfectio. Omnes autem dispositiones rei, puta quantitas, qualitas, sunt propter ipsam rem; et ideo tam res quam dispositiones ejus sunt propter operationem. Et quia ratio eorum quæ sunt propter aliquid sumitur ex eo propter quod sunt, necesse est rationem rei et omnium dispositionum ejus sumi ex ratione operationis. Secundum rationem autem operationis est ratio potentiæ, quæ est principium immediatum ipsius. Hoc igitur supposito, dicit quod in determinando magnitudinem civitatis, non oportet respicere ad multitudinem civium secundum quod hujusmodi, sed magis ad potentiam ipsius, per quam potest in operationem suam. Civitatis enim est aliqua propria operatio; puta illa quæ est secundum virtutem principalem. Si igitur ratio magnitudinis sumatur ex ipsa operatione quæ est sicut finis, illam civitatem oportet dicere magnam simpliciter, quæ potest in operationem sibi debitam perfecte; sicut Hippocratem non dicimus esse majorem hominem aliquo excedente ipsum secundum magnitudinem corporis, sed dicimus eum majorem medicum illo, quoniam excedit ipsum in arte medicinæ, quamvis excedatur ab illo magnitudine corporis.

Deinde cum dicit « non solum, sed et si »

Ponit secundam rationem. Et quia in eo quod componitur ex pluribus partibus, necesse est magnitudinem includere multitudinem quamdam partium; dicit quod non solum oportet magnitudinem civitatis attendi secundum rationem operationis; sed si oportet considerare ad multitudinem civium ex quibus componitur, non tamen ad quorumcumque multitudinem vel quamcumque contingentem; quoniam in civitatibus est quædam multitudo servorum et quædam advenarum et extraneorum confluentium ad ipsam: tales autem non sunt per se pars civi-

tatis, sicut consequenter ostendet, et ideo magnitudo civitatis non est accipienda secundum multitudinem istorum. Sed quoniam magnitudo rei attenditur secundum multitudinem partium, ex quibus componitur secundum aliquem modum, magnitudo civitatis debet attendi secundum multitudinem partium per se, cujusmodi sunt liberi, et bellatores, et consiliantes. Excessus enim multitudinis istorum signum est magnitudinis. Illam autem impossibile est magnam esse simpliciter, ex qua possunt egredi multi numero mercenarii aut servi, viri autem bellici pauci, aut consiliantes pauci; isti enim sunt per se pars, illi autem non. Non enim dicimus idem esse civitatem magnam et multorum hominum; quia magnitudo civitatis attenditur secundum multitudinem partium per se ipsius, et non omnes homines inhabitantes eam sunt per se partes ejus.

Deinde cum dicit « non solum sed et hoc »

Ponit tertiam rationem, dicens quod non solum ex dictis manifestum est quod magnitudo civitatis non attendatur secundum multitudinem hominum quantamcumque; sed etiam ex operibus accidentibus potest hoc videri. Videmus enim quod difficile est, etiam impossibile, civitatem, quæ est multorum hominum, valde bene legibus et consuetudinibus bene regi : difficile quidem si sint multi prudentes, impossibile autem si pauci. In republica autem omnes vel plures idiotæ sunt. Nulla etiam illarum civitatum quæ bene gubernatur remittitur ad recipiendum quantamcumque multitudinem. Et iterum per rationem potest hoc idem apparere. Lex enim secundum quam regitur civitas, ordo quidam est; et bona legislatio, bona quædam ordinatio; et ideo quod non est facile aut non possibile ordinari, non est facile aut non possibile bene legibus, egi. Nunc autem excellens multitudo hominum non potest participare ordinem. Excedentem enim multitudinem ordinare est opus divinæ virtutis, quæ totum hoc universum continet et ordinat; ergo difficile, aut non possibile est multitudinem excedentem hominum bene legibus regi. Sed hæc est operatio civitatis regi legibus rectis : ergo civitatis non debet esse quantæcumque multitudinis excedentis hominum.

Deinde cum dicit « quoniam quod »

Inquirit de magnitudine civitatis. Et primo declarat quod magnitudo civitatis consistit in quadam multitudine determinata In secunda cum dicit, « Propter quod etc. » Concludit quæ sunt illa. Prima in duas : quia primo concludit hoc ex præcedentibus. Secundo cum dicit, « Sed est magnitudinis civitatis quædam etc. » Probat hoc per simile in naturalibus. In prima parte dicit quod in omnibus habentibus per se magnitudinem et multitudinem, bonitas consistit aliqualiter in multitudine partium ad seinvicem ordinatarum, et ad finem; et in magnitudine aggregata ex multitudine, quam consequitur virtus, per quam potest in finem; et hoc secundum aliquam rationem. Civitas autem habet per se multitudinem quamdam et magnitudinem : ergo civitatem illam dicemus optimam, quæ habet magnitudinem et multitudinem secundum dictum terminum, qui anteceditur secundum tria, quæ apparent ex tribus rationibus prædentibus : scilicet secundum ordinem ad finem ad operationem quod accipiebatur in prima, et secundum partes principales, quod accipiebatur in secunda, et secundum quod bene regibilis legibus rectis quod in tertia : ita quod secundum illam civitatem dicimus magnam simpliciter, quæ habet multitudinem tantam partium per se quod bene potest legibus regi, et attingere ad operationem per se ipsius.

Deinde cum dicit « sed est magnitudinis »

Probat idem per simile in naturalibus. Et primo proponit similitudinem. Secundo cum dicit, « Similiter autem et civitas etc. » applicat eam ad propositum In prima parte dicit quod magnitudinis civitatis est aliqua determinata mensura et ad majus et etiam ad minus, quam non contingit transgredi secundum rationem, sicut magnitudinis rerum naturalium. Naturalium enim, puta animalium et plantarum, est terminus quidam determinatus ad plus, et etiam ad minus, quem non est transgredi secundum naturam. Omnia enim naturalia habent formas determinatas per se, ad quas consequuntur quantitates et passiones determinatæ. Et hoc est quod Aristoteles dicit secundo *De anima* : omnium natura constantium positus est terminus et ratio magnitudinis et augmenti. Et hoc quidem contingit videre ad sensum : quoniam unumquodque istorum si deficiat a magnitudine sibi determinata ad minus, vel si excedat magnitudinem determinatam ad majus, non habet propriam virtutem per quam determinatur. Sed aliquando quidem deficit a natura speciei propriæ, puta cum multum deficit aut excedit; aliquando autem etsi attingat ad naturam speciei, prave tamen attingit quantum ad dispositiones, puta cum parum deficit aut excedit, sicut navis. Si fuerit unius palmi speciem navis non habebit omnino; similiter nec si sit duorum stadiorum. Si autem habeat aliquem magnitudinem parum deficientem, aut parum excedentem magnitudinem sibi naturalem, male se habebit ad operationem ejus quæ est navigatio, aut propter parvitatem, aut propter excessum.

Deinde cum dicit « similiter autem »

Applicat simile ad propositum dicens quod similiter civitas cum sit a natura inclinante et ratione perficiente quæ imitatur eam, habet magnitudinem determinatam ad minus et etiam ad majus. Illa enim quæ componitur ex paucis civibus non est per se sufficiens, sicut nec vicus. Civitatis autem est communitas per se sufficiens, sicut dictum est prius ; ergo illa quæ est ex paucis civibus valde, rationem civitatis non habet. Illa autem quæ est ex multitudine superabundandi, per se sufficiens est sibi in necessariis ad vitam, sicut regio aliqua, sed non sicut civitas. Civitatem enim oportet habere ordinem quemdam civilem. Multitudinem autem superabundantem habere ordinem civilem aut difficile est valde aut impossibile ; et ideo illa quæ ex multitudine superabundandi est, proprie rationem civitatis non habet. Sic ergo illa quæ deficit a multitudine determinata, et illa quæ excedit, proprie civitates non sunt. Nullus enim dux exercitus potest principari multitudini excellenti ad majus, sed determinatæ, nec aliquis est præco qui non habet aliquam magnitudinem vocis, sicut fuit quidam nomine Stentor.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit quis est terminus magnitudinis civitatis ; et primo quis est terminus ejus minus. Secundo cum dicit, « Contingit autem etc. » quis est ad majus. In prima parte dicit quod propter hoc, quia civitatem oportet esse per se sufficien-

tem, et per se sufficiens non est ex paucis existens, primam civitatem secundum viam generationis qua minor rationem civitatis non habet, necessarium est esse illam quæ ex tanta multitudine componitur quæ est per se sibi sufficiens ad bene vivendum secundum communicationem civilem propter diversitatem officiorum et artificiorum, qua minor non esset per se sufficiens.

Deinde cum dicit « contingit autem »

Declarat quis est terminus ejus ad majus ; et circa hoc primo proponit. Secundo cum dicit, « Sunt enim etc. » probat. Tertio cum dicit, « Patet igitur etc. » concludit intentum recapitulando. In prima parte dicit quod contingit civitatem quæ excedit eam quæ dicta est secundum multitudinem, esse majorem civitatem ; sed non contingit excessum esse in infinitum ita ut quæ magis excedit magis sit civitas. Quis autem sit terminus talis excessus ultra quem non est civitas, facile est considerare ex operationibus.

Deinde cum dicit « sunt enim »

Manifestat hoc ex duobus. Secundo ibi, « Adhuc autem etc. » In prima parte est intelligendum quod sicut dicitur in primo hujus, omnia quæcumque secundum naturam et artem sunt, definita sunt virtute quadam et operatione, in quam cum possunt dicuntur, cum autem non possunt non dicuntur nisi æquivoce. Civitas vero est aliquid eorum quæ secundum aliquid est a natura et secundum aliquid ab arte ; et ideo operationem determinatam habet, in quam cum potest dicitur civitas, cum autem non potest, non dicitur. Operatio autem principalis civitatis attenditur secundum partem principaliorem in ea, quæ est ipse principans. Operatio autem principalis principantis est dirigere subditos secundum rationem præcipiendo et distribuendo bona communia et judicando recte ; ad quæ præexigitur cognitio civium. Dicit igitur quod civitatis sunt aliquæ operationes : quædam quæ exercet per principantes, quædam autem quas per subditos. Operatio autem principantis est judicare et præcipere recte, et distribuere recte principatus : quia iste competit sibi per virtutem quæ est prudentia, quæ est propria ei. Ad hoc autem quod recte judicet de justis et quod recte distribuat principatus et bona communia ipsis civibus, necessarium est ipsum cognoscere cives quales quidem sunt secundum virtutem et quam differentiam habent invicem secundum virtutem, ut secundum exigentiam dignitatis virtutis distribuat principatus et judicet et differenter secundum differentiam dignitatis eorum, aut sic ubi non sit secundum hunc modum, oporteat distributionem bonorum communium et judicia prave se habere. Circa enim ista operari non secundum rationem rectam, sed secundum proprium impetum, periculosum est et injustum : et tamen hoc necesse est accidere in civitate quæ est superabundantis multitudinis. Non enim omnes cives a principante bene possunt cognosci. Tantam igitur oportet esse multitudinem civium ad plus in civitate, quæ recte debet operari, quanta potest a principante cognosci.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Probat idem ex secundo sic. In civitate superabundantis multitudinis contingit esse multos extraneos et advenas et alios non diligentes rempublicam. Extraneis autem et advenis et non diligentibus rempublicam facile est rempublicam transmutare propter multitudinem ipsorum. Non enim difficile est latere eorum machinationem propter excessum multitudinis. Magis enim latent male operantes in majori multitudine quam minori. Hoc autem est malum civitati et contra naturam ejus : ergo malum et contra naturam civitatis est ipsam esse superabundantis multitudinis.

Deinde cum dicit « palam igitur »

Inducit conclusionem intentam, dicens : Manifestum est igitur ex his quæ dicta sunt quod optimus terminus civitatis est excessus multitudinis maximus, qui est sufficiens ad per se sufficientiam vitæ, et est facile auxiliabilis et ordinabilis secundum rationem rectam ; ita quod terminus civitatis ad minus accipitur a ratione per se sufficiente, ad majus autem a ratione bonæ ordinationis. Sic igitur determinatum sit de magnitudine civitatis.

LECTIO IV.

De modo agri, urbis situ, nundinatione et nautica turba.

ANTIQUA.

Consimiliter autem, et quæ de regione habent. De eo quidem enim, quod est qualem quamdam, palam quia per se sufficientissimam omnis quicumque laudabit utique : talem autem necessarium esse omnia ferentem ; omnia enim existere et nullo indigere autarches.

Multitudine autem et magnitudine tantum, ut possint habitantes vivere vacantes libere simul et temperate. Hunc autem terminum, si bene vel non bene dicimus, considerandum posterius diligentius, quando totaliter de possessione, et de ea quæ circa substantiam abundantia, accidet facere mentionem qualiter oportet habere, et quomodo ipsam ad usum : multæ enim circa considerationem hanc sunt dubitationes propter trahentes ad utrumque excessum vitæ, hos quidem ad tenacitatem, hos autem ad delitias.

Speciem autem regionis non difficile dicere : oportet autem quædam suaderi et ab iis, qui circa duca-

RECENS.

Similis est regionis agrique ratio, de cujus qualitate non dubium est quin maxime natura instructus et copiosus cunctorum approbatione sit commendabilis, qualem esse necesse est rerum omnium feracem. Nam omnia suppetere, et nihil desiderari, hoc demum est natura et viribus esse instructissimum. Multitudine autem et magnitudine tanta esse debet, ut incolæ in otio et liberaliter et temperanter vivere possint. Hanc autem terminationem rectene an secus ponamus, postea erit accuratius considerandum, quum universe de possessionibus atque rei familiaris copiis mentionem faciemus, quomodo erga earum usum ipsum affectum esse oporteat. Hæc enim quæstio multas habet controversias, propter eos qui eum rei familiaris usum in contrarium utrinque partem, hi ad nimiam parcimoniam, illi ad luxuriam trahunt.

De forma vero regionis et agri non est difficile præcipere : sed nonnulla sunt, in quibus etiam rei

tum exercitus sunt experti : quia oportet quidem adversariis esse difficile aditum, ipsis autem facile exitum. Adhuc autem sicut multitudinem hominum diximus oportere facile conspicabilem esse, ita et regionem : quod autem facile conspicabile, est regionem esse facile auxiliabilem.

Civitatis autem positionem si oportet facere ad votum, ad mare convenit poni bene, et ad regionem. Unus quidem qui dictus terminus : oportet enim adesse auxilia locorum omnium. Reliquus autem ad delationes fructuum, qui nascuntur. Adhuc autem ejus, quæ circa ligna materiæ, et utique si quam aliam operationem talem regio existat possidens facile deportabilem.

De communicatione autem ad mare, utrum proficua sit bene legibus rectis civitatibus, aut nociva, multa existunt dubitantes.

Advenire enim aliquos in aliis nutritos legibus inconferens aiunt esse ad bonam legislationem, et hominum multitudinem fieri quidem enim ex usu maris, emittentes, et suscipientes negotiatorum multitudinem, contrarium autem esse ad politizare bene.

Quod quidem igitur, si hoc non accidit, melius et ad securitatem, et ad abundantiam necessariorum civitatem et regionem participare mari, non immanifestum.

Etenim ad facilius ferre adversarios facile auxiliabiles, oportet esse secundum ambo salvandos, et per terram, et per mare, et ad lædendum invadentes, si non secundum ambo possibile, tamen si secundum alteram existet magis, participabit ambobus. Quæcumque autem non extiterunt apud ipsos entia, suscipere hæc et superflua nascentium emittere, sunt necessariorum.

Sibi autem negotiativam, sed non aliis oportet esse civitatem. Qui autem exhibent se ipsos omnibus forum, acquisitionis gratia hoc agunt. Quam autem civitatem non oportet tali participare super acquisitione, neque negotiatorium oportet habere tale.

Quoniam autem et nunc videmus multis existens, et regionibus et civitatibus suburbia et portus bene jacentia ad civitatem, ut neque occupetur ipsum municipium, neque sit longe valde, sed optime muris, et aliis talibus firmaculis, manifestum quod si quidem bonum aliquod accidit fieri propter communicationem ipsorum, existet civitati hoc bonum ; si autem aliquid nocivum, caveri legibus facile, dicentes, et determinantes quos non oportet et quos oportet misceri ad invicem.

De nautica autem potentia quod quidem opportunum existere usque ad aliquam multitudinem, non immanifestum : non enim solum sibiipsis et vicinorum aliquibus oportet et terribiles esse et posse auxiliari, sic ut per terram et mare.

De multitudine autem jam et magnitudine potentiæ hujus aspiciendum ad vitam civitatis. Si quidem enim ducali et politica vivat vita, necessarium, et hanc potentiam existere ad actiones commensuratam.

Multitudinem autem hominum quæ sit circa nauticam turbam, non necessarium existere civitatibus. Neque enim ipsos oportet esse partem civitatis : quod quidem enim supergressivum liberum et pedestrum est quod dominans est et obtinet navigium.

Multitudine autem existente vernaculorum et regionis, agricolarum copiam necessarium est esse et nautarum. Videmus autem hoc et nunc existens quibusdam, puta civitati Heracleotarum : multas enim replet triremes, ædificata civitate, magnitudine aliis contractiore.

De regione quidem igitur et portibus et civitatibus, et mari, et de nautica potentia, sit determinatum hoc modo. De civili autem multitudine, quem quidem terminum oportet existere, prius diximus.

militaris peritis habenda fides, qui aiunt eum esse debere hostibus quidem ad invadendum difficilem, ipsis autem ad eruptiones et excursiones faciendas facilem. Præterea ut hominum multitudinem ejusmodi esse oportere diximus, quæ facile cognosci possit, sic et agrum censemus, id est, ut facile et prompte possit subsidium ferri. Urbis vero situm, si votis sumere licet, convenit habere et vicini maris opportunitatem et soli. Terminatio una jam dicta est : nam ad submittenda auxilia undique locis omnibus communem esse oportet : altera, ut commode fructus agri subvehi possint. Præterea ut ligna seu materia, et si quid aliud id genus ager ferat, facile transferri possint.

Maris autem communio utrum civitatibus, quæ bene legibus constitutæ sunt, prosit an noceat, magna controversia est. Nam peregrinos in ea aliis legibus assuetos versari, rectæ legum institutioni atque observationi nocere aiunt, et urbem nimis frequentem facere. Nam ex usu maris, exportandis et importandis mercibus, mercatorum turbam infundi quod rectæ reipublicæ administrationi adversari contendunt.

Quæ incommoda si vitari possint, tutius omnino et ad rerum necessariarum copiam commodius esse, ut urbs communi terræ et maris usu fruatur, non potest dubitari. Nam et ad hostium incursionem facilius sustinendam, oportet eis qui salvi esse volunt, utrimque et terra et mari auxilium in promptu esse : et ut hostibus invadentibus detrimentum inferre queant, si non utrimque, at certe ex altera parte nocendi majorem facultatem habebunt, qui terræ simul et maris opportunitate fruuntur. Præterea ex rebus necessariis, quæ apud eos desiderantur, invectas accipere, et vicissim, quæ de copiis nativis supersunt, has exportare licet. Sibi enim, non aliis civitas mercaturam exercere debet.

Qui vero civitatem suam emporium commune omnibus præbent, lucri et quæstus gratia id faciunt. At in qua civitate talis lucri cupiditas tolerari non debet, forum ejusmodi esse non oportet. Sed quum multis regionibus et oppidis esse videamus stationes et portus opportune ad oppida sitos, ut neque idem oppidum occupent, neque tamen procul absint, muris et aliis hujusmodi munitionibus septi et firmati, non dubium est, si commodum ex hac communione capitur, quin id bonum hujusmodi civitati sit affuturum ; sin aliquid detrimenti, id facile erit legibus ferendis cavere, et definire quos liceat et quos inter se versari non oporteat.

Ceterum copiarum navalium aliquem numerum suppetere civitati haud dubie maximam habet utilitatem : quum non sibi solum, sed finitimorum etiam quibusdam præsidium habere paratum et timori esse conveniat, ut terra, sic item mari. Jam de multitudine et magnitudine harum copiarum pro ratione vitæ cujusque civitatis statuendum est : si enim bellicosa principatum affectaverit, necesse erit etiam has ei copias rei navalis suppetere, quæ rebus gerendis sint accommodatæ.

Ingens autem hominum multitudo, quæ ex turba navali exsistit, ut civitatibus adsit, non est necesse. Nec enim hoc hominum genus pars civitatis esse debet ; quoniam vectores classicique milites, qui principatum tenent, et in quorum potestate turba navalis est, liberi sunt et ex pedestribus copiis. Quod si accolarum et agros colentium multitudo adsit, nautarum etiam copiam abunde suppetere necesse est ; ut hac quoque memoria quibusdam usu venire novimus, ut Heracleotarum civitati, qui licet minorem aliis urbem habitent, multas tamen triremes complent.

De regione igitur et portubus, [et urbibus,] et mari et copiis navalibus ad hunc modum disseruisse satis sit.

Postquam Philosophus inquisivit de his quæ supponenda sunt ex parte magnitudinis civitatis civilis, inquirit nunc de his quæ supponenda sunt ex parte regionis adjacentis. Et circa hoc primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « De regione quidem igitur etc. » recapitulat determinata. Regio autem quæritur secundum quod utilis est ad bene vivendum civiliter. Ad hoc au-

tem oportet ipsam esse quantum et qualem et bene positam. Et secundum hoc dividitur pars ista in partes duas. Quia primo declarat qualem et quantam oporteat eam esse. Secundo determinat de situ ipsius, cum dicit, « Speciem autem etc. » Circa primum primo ostendit qualem oporteat eam esse. Secundo cum dicit, « Multitudine autem et magnitudine etc. » quantum secundum quantitatem. In prima parte intelligendum est quod cum regio omnis quæratur propter cives vel usum ipsorum, oportet ipsam esse proportionatam civibus, et dispositionem ipsius quærere secundum quod competit usui ipsorum. Et ideo dicit quod illa quæ ad regionem pertinent proportionaliter se habent his quæ dicta sunt de magnitudine civitatis quo ad cives. Quales enim oporteat ipsam esse, manifestum est per se sufficientem usui inhabitantium. Quilibet enim regionem talem laudat quæ sufficiens est ad omnia illa quæ sunt necessaria ad bene vivere. Talem autem oportet fertilem esse et ferre omnia ex quibus sustentatur natura humana quo ad potum et cibum et quo ad prohibitionem intemperantiæ incontinentis. Hoc enim dicimus per se sufficiens quod omnia habet et nullo indiget. Regionem igitur talem oportet esse secundum qualitatem quod possit omnia ferre quæ sunt necessaria ad per se sufficientiam vitæ. Hoc autem potest facere si fuerit temperata secundum qualitates primas, calidum, frigidum, humidum, siccum; quod convenit ei per convenientem habitudinem ad figuram cœlestem et loci dispositionem.

Deinde cum dicit « multitudine autem »

Declarat quantam oportet eam esse. Et quia non quæritur regio, ut dictum est, nisi secundum quod ordinatur ad vitam humanam, dicit quod oportet esse tantam secundum magnitudinem totius et secundum multitudinem consideratam secundum diversitatem terræ sativæ, et non sativæ consitæ et pascualis et hujusmodi, ita quod homines in ea possint vivere secundum quod competit homini, hoc autem est secundum virtutem; et ideo tantam oportet esse ipsam quod habitantes in ea possint vivere secundum virtutem quæ est directiva eorum ex quibus sustentatur natura, quæ est temperantia et liberalitas. Temperantia quidem, secundum quod ex ipsa sustentatur natura absolute; liberalitas in comparationem ad alterum. Tantam igitur oportet esse eam quod habitantes possint vivere temperatæ non declinantes ad delitias, et liberaliter non retracti per tenacitatem. Utrum autem iste terminus magnitudinis civitatis bene assignatus sit vel non, posterius considerabimus diligentius, quando considerabimus de possessione et abundantia substantiæ. Quantam enim oporteat eam esse et quomodo ordinare ad usum, sunt multæ dubitationes et contrariæ, propter inclinationes naturales ad utrumque excessum, horum quidem ad delitias et intemperantiam, horum autem ad parcitatem. Solent enim frequenter homines in agibilibus, forte autem et in speculabilibus, formare sibi opiniones secundum inclinationes : ut qui inclinantur ad delitias opinantur in ipsis summum bonum esse, et divitias debere quæri secundum quod faciunt ad delitiandum; et similiter in aliis, ut frequenter. Hoc autem eis accidit propter infirmitatem intellectus eorum non potentis supergredi sensum, nec discutere veritatem propter naturæ inclinationem.

Deinde cum dicit « speciem autem »

Determinat de situ regionis : et primo in se. Secundo cum dicit, « Civitatis autem potentiam etc. » in comparatione ad mare et aridam. In prima parte dicit quod facile est considerare secundum rationem qualem oportet esse speciem, idest dispositionem vel situm regionis, et conveniens est persuaderi ad hoc ab his quæ observant vel dicunt hi qui experti sunt circa ducatum exercitus. Dux enim exercitus circa dispositionem regionis negotiatur et expertus est. Dicendum est igitur secundum quod ab ipsis persuasi sumus, quod oportet ipsam esse difficile adibilem ab impugnantibus et facile exibilem ab inhabitantibus. Si enim esset facilis aditus adversariis, faciliter destrueretur ab eis : similiter et si esset difficilis exitus ipsis, non de facili possent repellere adversantes. Fit autem hoc per habitudinem locorum convenientem in habitudinem ad montes vel fluvios, vel loca prærupta. Adhuc oportet multitudinem hominum in civitate esse bene conspicacem, ita quod quælibet pars si indigeat, possit de facili auxiliari a qualibet, vel juvare. Est autem intelligendum quod sicut animal est aliquid unum compositum ex partibus diversis unitis in toto, ita quod operatio cujuslibet ordinatur, sicut operatio oculi ad bonum pedis et illa quæ pedis ad bonum oculi, et sic de aliis : ita et civitas est communitas ex pluribus composita, quorum operationes ad bonum singulorum ordinabiles sunt, saltem secundum quod sunt partes civitatis : ita et similiter regionem oportet esse aliquod unum compositum ex pluribus partibus sic dispositis quod quælibet ordinabilis sit ad bonum cujuslibet; et ideo oportet ipsam esse sic dispositam secundum situm, quod quælibet pars possit auxiliari a qualibet quantum ad defensionem ab adversariis vel quantum ad necessaria vitæ, vel aliquid aliud hujusmodi.

Deinde cum dicit « civitatis autem »

Determinat de situ civitatis in comparatione ad mare et aridam; et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « De nautica autem, » inquirit de potentia et turba navali, utrum expediat civitati vel non. Circa primum primo declarat quomodo oportet civitatem esse sitam ad aridam et mare. Secundo cum dicit, « De communicatione autem. » movet dubitationem. In prima parte dicit quod si oportet positionem civitatis ad votum habere, oportet quod bene situetur in ordine ad aridam et ad mare, ita ut aliqualiter utrique communicet, si possibile est. Et hujus una ratio est, quæ dicta est prius : quoniam oportet civitatem bene et facile auxiliabilem esse contra impugnantes : hoc autem magis inerit si sit communis duorum, scilicet maris et aridæ, habens auxilium ab utroque. Alia autem est, quia oportet civitatem sustentari ex fructibus regionis propriæ vel alterius : quod non potest fieri nisi deferantur ad ipsam, facilius autem deferantur, si fuerit communis maris et aridæ. Iterum materia lignorum, et si aliquid aliud tale sit, quod inveniatur in regione necessarium civitati, expedit quod possit de facili deferri ad ipsam : hoc autem fit si fuerit communis maris et aridæ; et ideo expedit eam esse communem utriusque istorum.

Deinde cum dicit « de communicatione »

Movet dubitationem de propinquitate ad mare; et proponit primo circa hoc dubitationem antiquorum. Secundo cum dicit, « Advenire enim aliquos etc. » Prosequitur ipsam. In prima parte dicit quod de propinquitate et communicatione

civitatis ad mare, utrum expediat civitatibus bene gubernandis et rectis bene legibus, multi dubitant multas adducentes rationes ad utramque partem.

Deinde cum dicit « advenire enim »

Prosequitur eam ; et primo tangit nocumenta quæ accidunt ex ipsa. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur etc. » utilitates majores consequentes. Tertio cum dicit, « Sibi enim etc. » Docet vitare nocumenta ex propinquitate possibilia contingere. In prima parte tangit duo propter quæ videretur quod non expediret civitatem esse propinquam mari : necesse enim convenire multos institutos vel instructos in aliis legibus et exercitatos in aliis consuetudinibus, sicut videmus nunc de omnibus civitatibus et villis propinquis mari. Nutriti autem in aliis legibus et exercitati in aliis consuetudinibus, distrahunt cives ab observantia propriarum legum et ab his ad quæ sunt assueti, propter communicationem et convictum : ex convictu enim formantur mores : hoc autem inconveniens est civitati et corruptivum reipublicæ ; ergo non expedit eam esse propinquam mari. Secundum est quoniam in civitate propinqua mari necessarium est aggregari multitudinem nocivam reipublicæ ; propter opportunitatem enim maris emittentes in quibus superabundant et suscipientes in quibus deficiunt necesse est subintrare multitudinem negotiatorum seu mercatorum ; talis autem multitudo contrariatur ad bene gubernare, quia lex ipsorum facit divitias magis esse pretiosas virtute, quare contrariatur rectæ reipublicæ ; et ideo non videtur expedire civitatem esse propinquam mari.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Arguit in oppositum, tangens utilitates provenientes ex propinquitate. Et primo proponit eas. Secundo cum dicit, « Etenim ad facilius. » Manifestat eas. In prima parte dicit, quod non immanifestum est quod multo melius est regionem esse propinquam mari usque ad aliquid, et propter majorem abundantiam necessariorum ad vitam et ad securitatem majorem ipsius, si possent prædicta inconvenientia vel nocumenta vitari.

Deinde cum dicit « etenim ad facilius »

Manifestat ; et primo primum, dicens : civitatem si non debeat servire, oportet sic esse dispositam, quod faciliter et sine damno possit sustinere impetus debellantium. Ad faciliter autem ferre ipsos et cum minori damno facit quod possint se juvare contra eos per mare et per terram : etenim si non possunt lædere eos qui sic debellant, tamen secundum alteram magis poterunt si communicentur ambobus : ab arida enim juvabunt se in mari et a mari in arida contra eos. Expediens est igitur eam communicare mari.

Deinde cum dicit « sibi autem »

Docet vitare nocumenta quæ videntur sequi ex dicta communicatione. Duo autem illa quæ tangebantur, ad unum videbantur reduci. Quod enim aliqui nutriti in aliis legibus, aut multitudo negotiatorum advenientium per mare noceant civitati, hoc est inquantum distrahunt cives ab ordine civili ; et ideo simul docet utrumque vitare. Et circa hoc duo facit : quoniam primo inquirit usque ad quantum quærenda est in civitate negotiatio. Secundo cum dicit, « Quoniam autem et nunc, » docet vitare prædicta nocumenta. Circa primum est intelligendum quod negotiatio in civitate quæritur propter commutationem necessariorum ad bene vivendum : hujusmodi autem commutatio quæritur propter per se sufficientiam vitæ ; et ideo negotiatio in civitate usque ad hoc quærenda est per se quod facit ad per se sufficientiam ipsius, et non amplius, sicut ea quæ sunt ad finem quæruntur secundum quod competunt fini : et propter hoc non est quærenda propter alios principaliter. Dicit igitur quod civitatem quæ non sibi sufficit in omnibus ad bene vivendum expedit esse negotiativam sibi, hoc est secundum quod facit ad per se sufficientiam ipsius ; sed non aliis, idest non ad per se sufficientiam aliarum civitatum vel regionum principaliter. Illi autem qui exhibent se negotiativos ad omnes quasi facientes forum omnium in propria civitate, faciunt hoc gratia acquisitionis divitiarum, nimis reputantes divitias pretiosas : quod est nocivum reipublicæ rectæ. Civitatem igitur illam quam non oportet participare acquisitionem superfluarum divitiarum, non oportet recipere super excedentem multitudinem negotiatorum, sed tantam quantum facit ad per se sufficientiam vitæ.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Docet vitare nocumenta prædicta ; dicens quod sic faciendum est in civitate bene ordinanda circa communicationem ad mare, sicut videmus fieri existere in regionibus et civitatibus bene ordinatis et propinquis ei. Sic autem videmus quod in talibus et regionibus et civitatibus municipium civitatis distantiam quamdam habet a mari, ita ut suburbia et portus in quibus recipiuntur negotiatores sint disposita apte inter civitatem et mare, ita ut ipsa civitas non occupetur a mari, nec sit valde longe ab eo, sed sint muri et aliæ munitiones, puta turres vel castra interjacentia civitati et suburbio. Consimiliter faciendum est in civitate fienda ad votum, si possibile sit. Manifestum est enim quod si ita se habeat et mare fuerit sic propinquum civitati, ut dictum est, quod si aliquod bonum possit contingere propter communicationem ad mare inerit civitati sic dispositæ : si autem ad nocumentum possible sit evenire, id cavendum est per leges diversas determinantes quos oportet recipere ad municipium et quos non oportet, et usque ad quod et quibus oportet conjungi per mercimonia, et quibus non, et quomodo. Sic igitur apparet quod civitatem esse conjunctam mari omnino non expedit, tum propter dicta nocumenta quæ Aristoteles agit, tum quia magis ægrotativa esset, et propter alia multa : nec etiam expedit eam esse nimis remotam ; multas enim ab eo recipit utilitas, sicut ipse tangit : et sic medio modo expedit eam poni ad mare ut utilitates quæ a mari sunt inde recipiat de facili et incommoditates possit vitare.

Deinde cum dicit « de nautica autem »

Inquirit de potentia et turba navali, quomodo civitas se habet ad eas ; et circa hoc duo facit. Primo enim manifestat quod potentia navalis usque ad aliquem terminum expedit civitati. Secundo cum dicit, « Multitudinem autem etc. » ostendit quod turba navalis non debet esse pars civitatis, quamvis necessaria sit. Circa primum primo ostendit quod potentia navalis expedit civitati. Secundo cum dicit, « De multitudine autem jam et magnitudine etc. » declarat usque ad quem terminum. In prima parte dicit quod de potentia navali quæ ordinatur ad bellum per mare, manifestum est quod optimum est ipsam inesse civitati bene ordinatæ usque ad aliquem terminum multitudinis : quoniam expedit civita-

tem non solum sibiipsi vivere, sed etiam ad alios, puta vicinos, debellando eos si justum sit eis servire, aut prohibendo insultus eorum si vellent debellare injuste. Quapropter oportet quod sint terribiles eis et possint sibi auxiliari multipliciter contra eos. Hoc autem erit si habeant potentiam, sicut per terram pedestrem, ita per mare navalem. Expedit igitur civitati potentiam habere nauticam.

Deinde cum dicit « de multitudine »

Declarat usque ad quid ; dicens quod de multitudine et magnitudine potentia navalis usque ad quem terminum expediat civitati, considerandum est inspiciendo ad vitam, idest ad finem per se intentum in civitate. Illud enim quod ordinatur ad finem intentum, quærendum est, inquantum utile est ad ipsum et non amplius. Si igitur finis alicujus civitatis sit vita ducalis et civilis, hoc est finis ad quem ordinatur ducatus exercitus, scilicet subjugare alios et civiliter regere illos, tunc potentia navalis debet esse commensurata, ita ut tanta sit, ut per ipsam et pedestrem potentiam possint debentes sibi servire debellare, et insurgentes in eos repellere : non major neque minor secundum quod possibile est.

Deinde cum dicit « multitudinem autem »

Declarat quod turba nautica non debet esse pars civitatis. Quod primo facit. Secundo cum dicit, « Multitudine autem existente etc. » declarat quod est necessaria ei. In prima parte dicit quod multitudinem hominum quæ est circa turbam navalem non expedit inesse civitatibus sicut partem, neque ipsos nauticos oportet esse partem civitatis : superexcessivos enim in injuriis et qui volunt esse liberi omnino a subjectione quacumque, et qui sunt pedestres ad virtutem deficientes ab ipsa, non debent esse pars civitatis ; quoniam illos, qui sunt pars civitatis, oportet esse non injuriosos, et subjici in parte, et ordinabiles ad virtutem. Nautica autem turba quæ dominatur navigio, et obtinet ipsum, hujusmodi est, quia injuriosa est, et subjici non vult et deficit a virtute, sicut frequenter, et in pluribus ; ergo non expedit eam esse partem civitatis.

Deinde cum dicit « multitudine autem »

Declarat quod multitudo navalis necessaria est civitati ; dicens quod cum in civitate sit multitudo servorum et tenuiorum hominum, necessarium est in ipsa existere multitudinem agricolarum et colentium terram regionis et multitudinem nautarum. Et hoc quidem apparet per inductionem. Si enim videmus in pluribus civitatibus bene ordinatis, et specialiter in civitate Heracleotarum. Quamvis enim civitas eorum sit contractior, idest minor secundum multitudinem multis aliis, multas possunt de viris nauticis ordinatis ad bellum implere triremes, idest naves trium ordinum remorum.

Deinde cum cum dicit « de regione »

Recapitulat determinata, dicens quod jam in præcedentibus dictum est de regione, quantam et qualem oportet eam esse ; et de portu et civitate qualiter se debeat habere ad mare, et de potentia nautica quod necessaria est civitati et usque ad quid. Prius autem dictum fuit de multitudine civili, quantam oportet eam esse, et usque ad quem terminum expediat civitati bene ordinatæ.

LECTIO V.

Quales esse debeant qui civitatem incolunt et regunt.

ANTIQUA.

Quales autem quosdam natura oportet esse, nunc dicamus. Fere itaque deprehendet utique quis hoc respiciens ad civitates approbatas Græcorum, et ad totum orbem terræ, ut occupatus est gentibus.

Quæ quidem enim in frigidis locis gentes, et quæ circa Europam sunt quidem plenæ animositate, intellectu autem et arte magis deficientes ; propter quod liberæ quidem perseverant magis, non politizare autem, et vicinis principari non potentes. Quæ autem circa Asiam, intellectivæ quidem, et artificiosæ secundum animam, sine animositate autem ; propter quod subjectæ quidem et servientes perseverant.

Genus autem Græcorum, sicut mediat secundum loca, ita ambobus participat. Etenim animosum et intellectivum est, propter quod quidem liberum perseverat, et maxime politizans, et potens principari omnibus una sortiens politia. Eamdem autem differentiam, et græcorum gentes ad invicem, hæ quidem enim habent naturam monocolam, hæ autem bene mixtæ sunt ad utrasque potentias has.

Manifestum igitur quod oportet intellectivos esse et animosos natura eos, qui debent esse evagogi legislatori ad virtutem.

Quod quidem enim aiunt quidam, oportere existere custodibus : scilicet amativos quidem esse notorum, ad ignotos autem sylvestres, animus est qui facit quod amativum : hæc enim est animæ poten-

RECENS.

De civili vero multitudine, quis modus ei sit constituendus, antea diximus. Cujusmodi autem cives esse debeant, deinceps exponamus. Quod, si quis Græcorum celeberrimas civitates atque orbem terrarum, et gentium a quibusdam habitatur, discrimina consideret, haud erit intellectu difficile. Homines enim qui frigida loca Europamque inhabitant, sunt illi quidem animosi, intelligentia tamen et arte minus solertes habentur. Itaque quum libertatem constanter tueantur, tamen a societate civili et reipublicæ sunt alieni, nec finitimis imperare possunt. Qui vero Asiam incolunt, ut ingenio et artificiis præstant, sic parum animosi sunt. Itaque imperio semper subjecti sunt et servitute pressi. Græcorum autem natio, ut loca terrarum media inter illas gentes tenet, ita et ambarum naturæ est particeps : quippe animo simul et intelligentia valet. Quamobrem in libertate persistit, et optima reipublicæ ratione utitur, et si unam in rempublicam coierit, utique cunctis hominibus posset imperare.

Quanquam Græcorum gentes eamdem inter se differentiam habent : quædam enim una tantum facultate valent, aliæ ad utrumque bene temperatam habent naturam. Igitur ut legum latori faciles docilesque se ad virtutem præbeant, intelligentes haud dubie et natura animosi esse debent. Nam quod quidam sic custodes affectos esse oportere aiunt, ut se notis amicos, ignotis autem infestos atque intractabiles exhibeant : animus est qui vim amandi et bene

tia, qua diligimus. Signum autem; ad consuetos enim et amicos animus attollitur magis quam ad ignotos parvipendi putans. Propter quod et Archilochus convenienter amicis querelans disputat ad animum: Non enim ab amicis a laqueis perforaberis. Et quod principans autem, et quod liberum a potentia hac existit omnibus: principativum enim et invincibile animus.

Non bene autem habet dicere, graves esse ad ignotos: ad nullum enim oportet esse talem, neque sunt qui magnanimi natura agrestes, nisi ad injusta agentes. Hoc autem magis adhuc ad consuetos patiuntur, quod quidem dictum est prius, si injuste pati putent. Et hoc accidit secundum rationem: apud quos enim deberi beneficentiam putant, cum nocumento et hac privari putant. Unde dictum est: severi enim inimici fratrum, et ii quidam ultra diligentes, ii autem et ultra odiunt.

De politizantibus quidem igitur quot oportet existere, et quales quosdam natura; adhuc autem regionem quantam quamdam, et qualem quamdam, determinatum est fere: non enim eamdem certitudinem oportet quærere per rationes, et eorum quæ fiunt per sensum.

volendi gignit. Hæc enim est animæ facultas qua amamus.

Argumento est, quod animus in familiares et amicos quam ignotos, quum se contemni putant homines, magis exasperatur. Recte igitur Archilochus amicos incusans cum animo suo colloquitur.

Non enim, (inquit,) propter amicos cruciaberis.

Item imperandi et libertatis amor ab hac omnino proficiscitur. Animus enim (iratus) imperiosus et invictus est. Neque vero recte præcipiunt, qui difficiles atque asperos ignotis esse oportere aiunt, quum erga neminem talem esse conveniat. Nec magnanimi sævi atque asperi sunt natura, nisi in eos a quibus injuria sunt affecti: quod tamen in familiares et amicos, ut supra diximus, si qua injuria ab iis se affici putent, magis usu venit.

Idque non sine ratione. Quos enim sibi beneficium debere existimant, ab iis se præter detrimentum fructu beneficii et gratia fraudari arbitrantur. Ex quo illud dictum est: « Nam bella fratrum sæva, pugnæque asperæ, » et, « Qui valde amarunt, odia gerunt acerrima. »

Cives igitur quot et quales esse natura, et regio quanta et qualis esse debeat, fere declaravimus: non enim eadem in iis quæ rationibus disputantur, atque in iis quæ sensu constant, subtilitas poscenda est.

Postquam Philosophus de civili multitudine determinavit, transit nunc ad inquirendum quales secundum naturam oporteat esse gubernantes recte. Et circa hoc primo præmittit intentionem suam cum ordine considerandi. Secundo cum dicit, « Quæ quidem enim in frigidis etc. » prosequitur. Tertio cum dicit, « De politizantibus quidem etc. » recapitulat dicta. In prima parte ipse dicit quod determinato de his quæ supponenda sunt ex parte magnitudinis civitatis in generali, restat consequenter dicere quales secundum naturalem dispositionem oporteat esse futuros bene gubernantes; quod secundo proponebatur prius inquirendum. Fere autem fiet hoc manifestum, si aliquis voluerit considerare inspiciendo ad civitates Græcorum quas dicimus bene gubernare, et etiam ad totum orbem terræ, secundum quod est occupatus gentibus et civitatibus, considerando dispositiones naturales earum; ex istis enim aliqualiter poterit concludi intentum.

Deinde cum dicit « quæ quidem »

Prosequitur. Et circa primum præmittit diversas dispositiones regionum ad gubernandum. Secundo cum dicit, « Pater igitur etc. » ex hoc infert intentum. Et circa primum adhuc primo tangit qui sunt inepti ad gubernandum naturaliter. Secundo cum dicit. « At Græcorum genus, » qui sunt apti magis. Circa primum est intelligendum quod quamvis intellectus per se non communicet corpori in operatione sua, communicat tamen corpori communicanti, secundum Commentatorem libro *De anima*. Quicquid enim intelligit, in phantasmatibus sensibilibus intelligit; quia cum speculatur, necesse est simul phantasma aliquod speculari. Phantasma autem in actu sensibilia sunt in actu, sicut dicitur tertio *De anima*. Sensibile vero in actu, et sensus in actu, sunt unum in actu, et ideo secundum diversam dispositionem sensus in actu diversimode disponitur intellectus ad intelligendum. Sensus autem in actu diversimode disponitur secundum diversitatem organi et spiritus, specialiter in subtilitate et grossitie in quo primo videntur sigillari, formæ sensibilium. Et ideo secundum diversitatem spiritus in grossitie et subtilitate, et aliis hujusmodi, diversimode disponitur intellectus ad ad intelligendum; ita ut qui habent spiritus subtiles et claros bene repræsentativos formarum sensibilium, bene nati sunt intelligere; qui autem grossos et turbidos, prave. Multitudo etiam spiritus naturalis et sanguinis, et per consequens caliditatis, facit homines robustos. Robur enim facit spiritus, secundum Philosophum libro *De somno*: et multitudo calidi animosos et excessivos, quia calidum maxime activum est inter qualitates. Habitantes autem in regionibus calidis, caliditate regionis poros aperiente, exhalat humidum, trahens secum calidum intrinsecum; et ideo sunt pauci sanguinis et caliditatis. Spiritus autem, et si paucos habeant, claros tamen et mundos habent, et ideo bene intellectivi sunt. Habitantes autem in frigidis, frigiditate extrinseca poros concludente, fortificatur calidum interius, et sunt fortis digestionis, et plurimo indigent cibo. Spiritus autem multos habent propter multitudinem calidi, grossos tamen propter grossitiem et multitudinem alimenti, et propter minorem exhalationem. Et ideo propter abundantiam caliditatis et sanguinis animosi sunt, propter grossitiem autem spirituum et turbulentiam minus intellectivi. Qui autem habitant in temperatis regionibus, medio modo se habent inter istos, mediocriter dispositi ad animositatem et ad operationem intellectus. Hoc supposito, dicit quod habitantes in regionibus frigidis, et circa Europam quæ est regio protensa ad aquilonem in parte remota a via solis, sunt naturaliter animosi propter abundantiam sanguinis et caliditatis, propter causam dictam; in intellectu autem (speculativo scilicet) et arte, hoc est intellectu factivo, inveniuntur deficientes magis, et ideo quia animosi sunt, et potentes, libere vivunt in regionibus propriis potentes, et audentes repellere insultus insurgentium; nesciunt autem bene gubernare, nec principare vicinis propter defectus intellectus et prudentiæ quæ requiruntur ad bene gubernandum et principandum recte. Habitantes autem in regionibus calidis, et circa Asiam, quæ

est regio protensa ad meridiem prope viam solis, bene intellectivi sunt, et artificiosi multum secundum animam, propter subtilitatem et munditiam spirituum in eis causa prædicta; tamen timidi et sine animositate sunt propter defectum sanguinis et caliditatis naturalis; et ideo subjecti sunt, et serviunt aliis, non audentes, nec potentes repellere debellantes, nisi forte quandoque per fraudem et dolum excogitare per intellectum quem habent subtilem.

Deinde cum dicit « genus autem »

Declarat qui sunt magis apti; dicens quod illi qui medium locum tenent inter prædictas regiones Europam et Asiam, sicut genus Græcorum, sicut medium tenent secundum locum, ita et secundum dispositiones. Non enim tantum est frigidum apud eos, sicut in septentrione, nec tantum calidum sicut apud eos qui circa Asiam; et ideo temperati existentes secundum calidum et frigidum ambobus participant; sunt enim intellectivi, minus tamen quam qui circa Asiam, et etiam animosi minus quam qui circa Europam; et ideo permanent liberi in regione sua, potentes et audentes aliqualiter repellere debellantes: bene etiam nati sunt gubernare inter se, et principari aliis secundum aliquam unam rempublicam propter vigorem intellectus et rationis in eis. In ipsa etiam regione Græciæ invenitur differentia gentis alicujus ad alias in eadem regione quæ totius Græcorum ad duas prædictas; ita quod in aliqua ejus parte habitantes habent naturam quasi unius membri, vel dispositionis unius; puta quia accedunt ad septentrionem magis inter Græcos, magis animosi sunt inter ipsos naturaliter. Habitantes autem in alia parte, alterius dispositionis sunt; sicut habitantes in parte propinquiori Asiæ, magis intellectivi sunt inter eos. Alii autem sunt bene mixti sivi proportionati ad utrasque potentias istas, scilicet intellectivam et animativam; sicut illi qui magis accedunt ad medium per æque distantia. Sed contra ista argueret aliquis rationabiliter: quod cum ea quæ sunt naturalia, semper vel in pluribus eodem modo se habeant, sed Græci sunt nati principari aliis, non autem illi qui circa Asiam vel Europam, sequeretur, quod Græci semper vel in majori parte principarentur alii, et alii non ipsis, cujus contrarium apparet ex historiis antiquorum (Chaldæi enim et Persæ qui sunt circa Asiam, multo tempore dominati sunt ipsis, et vicinis eorum, monarchiam tenentes: similiter Romani qui circa Europam sunt, plurimo tempore dominati sunt Græcis, quam e contrario: diuturnior enim fuit monarchia Romanorum quam Græcorum): ergo videtur quod ipsi non sint nati principari aliis, sed magis e contrario. Ad hoc est intelligendum quod dispositiones naturales rerum naturalium, quæ sunt hic, reducuntur in dispositionem cœlestem, sicut dicit Philosophus in primo *Meteororum* dicens: est autem ex necessitate continuus iste mundus lationibus, ut omnis sui virtus gubernetur inde. Unde motus principium omnibus illam causam putandum esse. Et hoc satis ostendit octavo *Physicorum*. Dispositio autem cœlestis per comparationem ad ea quæ sunt hic, duplex est: una communis quæ attenditur secundum propinquitatem vel remotionem a via solis qui maxime movet ista inferiora. Et secundum hoc quidam hic existentes sunt calidi, quidam frigidi, quidam temperati, et inclinantur ad ea ad quæ ista disponunt. Et quantum esset de inclinatione naturali Græcorum in tali dispositione magis temperati essent natura, et magis attingerent ad utrumque dictorum prius, scilicet animositatem et intellectum proportionaliter, et magis nati essent gubernare et principari aliis, et septentrionales magis animosi deficientes intellectu, qui autem circa Asiam, e contrario. Alia autem est dispositio cœlestis in ordine ad ea, quæ attenditur secundum figuram stellarum erraticarum ad seinvicem et ad fixas, et in ordine ad ea quæ sunt hic: et ista dispositio vel ista figura continue alia et alia est aliquo modo, quamvis non sensibiliter hoc appareat, et respectu alterius et alterius loci alia et alia; ita quod si respectu hujus regionis sit nunc talis figura cœlestis, consequenter in alio tempore erit alia; et si respectu hujus regionis sit talis, respectu alterius erit alia. Si igitur aliqua dispositio insit alicui civitati vel regioni ex tali figura cœlesti, durante figura inerit dispositio illa naturaliter. Et secundum hunc modum potest dici quod Græci ex figura cœlesti tali aliquando nati fuerunt bene gubernare, et principari aliis; aliquando autem alia; puta Chaldæi vel Romani: et si ista figura non permanet nunc, nunc non sunt nati ad eadem, sed ad alia, secundum exigentiam figuræ nunc existentis. Ulterius etiam intelligendum est quod dispositio civitatis vel regionis naturalis non tantum consideratur ex figura cœlesti absolute, sed etiam ex dispositione partium regionis vel civitatis secundum habitudinem quam habet ad montes vel mare, vel loca, paludosa vel munda. Virtus enim figura cœlestis non recipitur in contento, nisi mediante continente proximo. Et secundum hoc potest contingere quod quamvis aliqua civitas vel regio sit frigida naturaliter et inclinetur ad ea quæ disponit frigidum, quantum est ex dispositione figuræ cœlestis communis, tamen secundum dispositionem regionis per comparationem ad montes vel mare, contingit eam esse calidam excellenter, aut etiam temperatam, vel e contrario. Et quo contingit quod quamvis existentes in aliqua regione non inclinentur ad gubernandum bene ex figura cœlesti communi, tamen ex speciali dispositione ipsius hoc potest ei contingere. Tertio est intelligendum quod virtus cœlestis cum sit materialis et corporea, intellectus autem immaterialis et separatus, non agit per se ipsum, sed tantum per accidens inquantum dependet ex sensu: et ideo intellectus et voluntas non necessitantur in operationibus suis a virtute cœlesti per se. Unde potest contingere quod quamvis aliqui ex virtute cœlesti vel naturali dispositione non inclinentur ad gubernandum, nec ad operationes intellectus vel virtutis, si tamen per electionem intendant studio sapientiæ et exercitio virtutum, continget eos esse in intellectivos et bene gubernantes: et e contrario si bene nati ad ista dent se otio et exercitio in malis operationibus, efficientur insipientes et male gubernantes, et servi aliorum fient. Et hoc forte fuit una causa destructionis regni Romanorum et Græcorum; tenentes enim monarchiam viventes in tranquillitate dederunt se otio et voluptatibus carnalibus et avaritiæ, nolentes vacare sapientiæ; et ideo facti minus intelligentes et minus exercitati in actionibus civilibus et bellicis, non paruerunt subjecti ipsis nescientibus in impotentibus obviare. Per prædicta apparet solutio ad objectum.

Deinde cum dicit « manifestum igitur »

Infert ex præcedentibus quales nati sunt bene

gubernare et principari. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Nam quod de etc. » manifestat hoc ex dicto quorumdam. In prima parte dicit quod quia Græci bene gubernant, et principantur aliis naturaliter, quia animosi sunt, et bene intellectivi, Asiani autem servi sunt aliorum, quia inanimosi sunt, quamvis vigeant intellectu, septentrionales autem aliis non principantur, quia deficiunt intellectu, quamvis sint animosi, manifestum est quod oportet eos esse de numero legislatorum qui debent esse boni ductores ad virtutem, et bene gubernare inter se, et principari aliis, esse animosos, ut possint malos compescere, et debellantes impugnare; et bene intellectivos, ut sciant se dirigere et alios in operationibus.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Probat hoc ex dicto quorumdam. Et circa hoc primo ex parte illius dicti ostendit intentum. Secundo cum dicit, « Non bene autem habet etc. » reprobat alteram partem ejusdem dicti. In prima parte dicit quod illud quod quidam dicunt, ostendit quod oportet bene gubernantes esse animosos. Dicunt enim quod oportet custodes aliorum et principantes esse amativos notorum, ad ignotos autem sylvestres, et duros magis. Signum autem primi est, quia animus hominis magis attollitur colloquendo et bene faciendo, reputans se debere magis reputari ab eis respectu notorum et consuetorum quam respectu ignotorum, putans se parvipendi. Noti enim et consueti magis reputantur amici, ignotus autem quasi non amicus; et ideo disponitur homo ad notum et consuetum sicut ad seipsum, ad ignotos autem sicut ad inimicum: et propter hoc sicut quilibet reputat seipsum, et magni pendit, ita, vult reputari et magnipendi ab amico et noto; ab inimico autem et ignoto, putat non reputari et parvipendi. Non autem quod custodes oportet esse amativos, quia animus, idest voluntas est quæ facit homines amativos invicem; hæc enim potentia principium est dilectionis. Propter quod Archilocus querelans de amicis disputant ad animum, quasi ad amicum, dicens quod homines non sustinent vulnerationes a lanceis ab amicis, sed bona magis. Amare enim est velle alicui bonum propter ipsum. Velle autem est actus voluntatis, ergo et diligere. Inclinatio autem ad principandum et ad actus libertatis est ab ista potentia omnibus qui ad hoc inclinantur: principativum enim et invincibilem, et liberum dicimus animum, quia principari primo et per se est agere, immediatum autem principium agendi in nobis est animus sive voluntas; et ideo animus est principativum quid. Libertas autem est, quæ in natura intellectiva per virtutem ejus quod principale est in ea et intrinsecum agit in finem proprium secundum illud idem. Agere autem in natura intellectuali ad finem proximo competit animo et voluntati, secundum Aristotelem nono *Metaphysicorum*. Et ideo libertas est virtus quædam voluntatis in ordine ad intellectum præcedentem, et finem sequentem. Si igitur animus est secundum quem principamur et liberi sumus, et animus est quo amamus quod competit principantibus et custodibus, ut jam dictum est, convenienter dictum est quod principantes oporteret esse animosos.

Deinde cum dicit « non bene »

Reprobat alteram partem dicti aliorum; dicens quod non convenienter dicunt in eo quod aiunt quod principantes vel superiores in civitate oportet esse infestos et diros ad ignotos: non enim expedit ad aliquem hominem bonum esse tales, quia facto et verbo expedit magis se reddere amabiles. Viri etiam magnanimi, qui sunt digni principari, non sunt severi seu diri ad aliquos, nisi contra injustos; quia non expedit eos esse diros, nisi eis qui contrariantur eis secundum quod hujusmodi. Ipsi autem secundum quod hujusmodi, virtuosi sunt, vel debent esse: magnanimitas enim est ornatus virtutum, ut dicitur quarto *Ethicorum*. Virtuti autem contrariatur malitia, seu injustitia, secundum quod injustitia se extendit ad omnem malitiam. Magis autem duri sunt ad notos, seu amicos, si fuerint mali, sive putent se injuste pati ab eis: et hoc rationabiliter faciunt: si enim ab amicis injuste patiuntur, nocumentum reportant ab eo a quo credebant se juvari debere; et ipso privantur, propter quod indignantur magis; amicus enim est velut alter ipse, ut dictum est. Et ideo sicut aliquis ad seipsum disponitur, ita ad amicum. A seipso autem expectat unusquisque bonum, et non nocumentum, propter quod et ab amico: unde si putet reportare nocumentum, indignatur. Et quando magis amicus, tanto magis creditur teneri ad beneficentiam. Et ideo dicitur proverbialiter, quod fratrum inimicitia crudelis est valde; et quod illi, qui valde diligunt se invicem, fiunt valde inimici ex casu, sicut eadem fiunt calidissima et frigidissima, sicut dicit Aristoteles, quarto *Meteor*. Dicimus enim de magno amico magnum inimicum fieri. Sic igitur non expedit magnanimum vel principantem esse agrestem ad aliquem, nisi ad injustum; et magis si fuerit amicus prius.

Deinde cum dicit « de politizantibus »

Recapitulat, dicens quod de viventibus in civitate determinatum est quot oportet esse secundum multitudinem in civitate ordinata, et quales secundum naturalem dispositionem. Iterum de regione dictum est quantum et qualem oportet eam esse ad bene habitandum in civitate, per rationes verisimiles, et concordantes sensui. Non enim eamdem certitudinem oportet quærere eorum, quæ sunt manifesta ratione sola non conveniente usquequaque sensui, et eorum quæ conveniunt cum sensu.

LECTIO VI.

Sex esse sine quibus civitas consistere non potest.

ANTIQUA.

Quoniam autem, sicut aliorum secundum naturam constantium non hæ sunt partes totius consistentiæ, sine quibus totum non erit utique; palam

RECENS.

Sed quemadmodum in rebus naturalibus ea, sine quibus totum consistere non potest, non sunt eadem aut simul etiam partes totius compositionis:

quia neque civitatis partes ponendum quæcumque civitatibus necessarium existere, neque alterius communionis ullius, ex qua unum aliquid genere.

Unum enim aliquid, et commune oportet esse, et hoc communicantibus, sive æquale sive inæquale transmutant, veluti sive alimentum hoc est, sive regionis multitudo, sive aliquid aliud talium est. Quando autem fuerit hoc quidem hujus gratia, hoc autem cujus gratia, nihil in iis commune, sed aut huic quidem facere, huic autem accipere. Dico autem puta organo ad id quod fit opus, et condentibus: domus enim ad ædificatorem, nihil est quod sit commune, sed est domus gratia ædificatorum ars. Propter quod opus est possessione civitatibus: possessio autem nulla pars est civitatis. Multa autem animata sunt partes possessionis, civitas autem communitas quædam est similium, gratia autem vitæ contingentis optimæ.

sic haud dubie ne civitatis quidem partes esse existimari debent omnia, quæ necessario civitatibus adsunt, nec alterius cujuspiam communitatis, ex qua genus unum aliquod efficitur. Unum enim quiddam et commune et idem consortibus adesse debet, sive id æqualiter sive inæqualiter cum iis communicetur: verbi causa, alimentum, sive agri modus, sive aliud id genus quidquam.

Quarum vero rerum ea est conditio, ut hæc illius gratia sit, illa cujus gratia, in his nihil est commune, nisi quod hæc facit, illa accipit: ut instrumento et artifici nihil est cum opere, quod efficitur, commune. Nihil enim domui est cum fabro aut architecto commune: sed ars fabrica domus gratia comparata est. Ita, quum opes civitatibus suppetere debeant, ipsæ tamen in civitatis partibus non numerantur. Complures vero res animatæ divitiarum partes sunt: civitas autem similium [hominum] communio quædam est, vitæ, quoad ejus fieri potest, optimæ gratia constituta.

Quoniam autem est felicitas quod optimum, hæc autem virtutis operatio, et usus quidam perfectus; accidit autem sic, ut hos quidem contingat participare ipsa, hos autem modicum, aut nihil: palam quod hæc causa, quare fiant civitatis species et differentiæ, et politiæ plures. Alio enim modo et per alia singuli hæc venantes, et vitas alteras faciunt, et politias.

Considerandum autem, et quot sint hæc, sine quibus civitas non erit utique. Etenim quas dicimus esse partes civitatis, in iis utique erit, propterea quod necessarium existere. Sumendum igitur operum numerum.

Ex iis enim erit palam. Primo quidem igitur oportet existere alimentum, deinde artes, (multis enim organis indiget id quod est vivere), tertio autem arma, communitates enim necessarium et in ipsis habere arma et ad principatum, inobedientium gratia et ad conantes injusta inferre extrinsecus. Adhuc pecuniarum aliquam abundantiam, quatenus habeant et ad opportunitates quæ secundum seipsos et ad bellicas. Quinto autem et præcipue ea quæ circa divinorum curam quam vocant sacerdotium. Sextum autem numero et omnium necessariissimum judicium de conferentibus et justis ad invicem.

Opera quidem igitur hæc sunt quibus indiget omnis civitas, ut dicere: civitas enim multitudo est non quæcumque sed ad vitam per se sufficiens, ut diximus. Si autem aliquid horum contingat deficere, impossibile simpliciter per se sufficientem communionem hanc esse.

Necesse igitur secundum operationes has consistere civitatem: oportet ergo agricolarum esse multitudinem quæ præparet alimenta, et artifices, et quod pugnax, et quod opulentum, et sacerdotes, et judices necessariorum et conferentium.

Sed quum summum bonum felicitas sit, hæc autem virtutis operatio et usus quidam perfectus, cujus quidam compotes sunt, alii parum aut nihil participes: hæc est perspicue causa, cur genera et discrimina civitatum et rerumpublicarum exsistant. Nam dum alii aliis modis aliisque viis hoc aucupantur, diversa etiam vitæ genera et rerumpublicarum inde existunt. Dispiciendum est autem, quam multa sint ea sine quibus civitas esse non potest. In his enim necessario insunt, quas civitatis partes esse dicimus.

Ergo operum numerus capiendus est; ex his enim facile res intelligetur. Primum igitur alimentum, deinde artes suppetere debent: vita enim instrumentis indiget. Tertio loco arma desiderantur. Nam qui reipublicæ communionem inierunt, hos armis quum ad tuendum imperium, ut id detrectantes coerceantur, tum ad vim, si quis injuriam extrinsecus inferre conetur, propulsandam, instructos esse necesse est. Præterea pecuniarum copia quædam ad usus et civiles et militares adesse debet. Quinta est ea quæ primo loco ponenda fuit, rerum divinarum procuratio quod sacerdotium appellatur. Sextum, omniumque maxime necessarium, judicium de commodis reipublicæ, et de juribus quæ inter cives disceptantur.

Hæc igitur fere sunt opera quæ in omni, civitate requiruntur. Civitas enim multitudo est non quævis, sed quæ sibi suis viribus sufficit ad vitam degendam. Quod si quid horum forte desit, fieri non potest absolute, ut hæc societas sibi ipsa sufficiat. Quum igitur per has operationes civitatem consistere oporteat, agricolarum multitudinem, qui in cibo parando sunt occupati, artifices, milites, locupletes, sacerdotes, denique stricti juris et commodorum judices civitatibus adesse necesse est.

Postquam Philosophus inquisivit de his quæ supponenda sunt ad rempublicam rectam ex parte materiæ remotæ, inquirit nunc de his quæ supponenda sunt ex parte materiæ propinquæ. Civitatis autem materia propinqua est duplex. Una proprie sicut liberi principantes, et subjecti, qui attingunt ad civitatem. Alia autem domus, et ædificia civitatis et regionis, quæ magis se habent in ratione organi. Dividitur igitur pars ista in duas: quia primo inquirit, quæ sunt partes civitatis propriæ dictæ. Secundo de ædificiis, et domibus, et dispositione civitatis et regionis, cum dicit, « Civitatem autem etc. » Adhuc in prima parte ostendit primo quæ sunt necessaria ad consistentiam civitatis. Secundo cum dicit, « Determinatis autem etc. » inquirit quæ eorum sunt partes civitatis. Circa primum adhuc ostendit quod non omnia quæ requiruntur ad consistentiam civitatis, sunt partes ipsius. Secundo cum dicit, « Quoniam autem etc. » declarat quæ exiguntur ad consistentiam ejus. Primum ostendit duabus rationibus. Secundum ponit ibi, « Unum enim aliquid etc. » In prima parte dicit: sicut est in his quæ fiunt et constant secundum naturam, ita in civitate, quæ est a natura inclinante, et ratione perficiente. In his autem quæ fiant et constant natura, non omnia quæ requiruntur ad consistentiam ipsorum sunt partes illorum: sed quædam sunt sicut materia, quædam autem ad ornatum, et quædam ad alia; sicut in animali alimentum et humores non sunt partes in actu, sed sicut materia; pili autem ad ornatum sunt, seu ad protectionem, sudores autem sicut decidentia a natura. Ergo manifestum est quod neque civitatis, neque communicationis alterius cujuscumque, ex pluribus ex quibus fit aliquod unum ratione, omnia dicenda sunt partes, sine quibus non existunt.

Deinde cum dicit « unum enim »

Ponit secundam rationem ad idem, quæ est

hæc. Omnium partium per se alicujus totius est aliquid unum commune, per quod determinantur et sunt, et hæc est forma totius. Et ad hoc attingunt omnes sive æqualiter sive inæqualiter per transmutationem totam ad illud ex aliqua materia, sive illa sit alimentum, sicut in animalibus et plantis, sive multitudo hominum in regione, sive in civitate, vel aliquid aliud, sicut in quibuscumque aliis. Quando vero aliqua plura sic se habent, quod unum est gratia alterius ut finis, alterum autem est sicut finis ipsorum, non est aliquod unum commune secundum rationem, sed ad alterum istorum pertinet attingere aliquod principaliter, ad alterum autem attingere accipiendo virtutem ab alio : sicut se habet organum ad opus factum, et ad agens principale, quibus non est aliquid commune secundum rationem, sicut domui et ædificatori nihil est commune secundum quod hujusmodi, sed ars ædificatoria et organa ædificandi sunt propter ipsam domum. Igitur quorum unum est gratia alterius secundum quod hujusmodi, non sunt partes alicujus unius. Possessio vero in civitate est gratia possidentis. Quamvis igitur sit necessaria civitati, non erit aliqua pars civitatis, cujus partes sunt possidentes per se. Sed multa sunt animata, quæ sunt possessio alterius, sicut jumentum, et servus qui est organum animatum alterius possessio existens, sine quibus tamen non est civitas : ergo multa sunt in civitate, quæ non sunt partes ipsius. Civitas enim est communitas quædam ex pluribus similibus secundum naturam composita gratia per se sufficientis et optimæ vitæ.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Intendit declarare quæ sunt necessaria ad consistentiam civitatis. Et circa hoc primo tangit ex quibus sumitur diversitas rerumpublicarum et civitatum. Secundo cum dicit, « Considerandum etc. » ex quibus sumitur numerus eorum quæ sunt necessaria ad civitatem. Tertio cum dicit, « Ex iis enim etc. » sumit eorum numerum. In prima parte est intelligendum quod ratio eorum quæ sunt ad finem ex fine sumitur : et ideo diversitas eorum primo est ex diversitate finis, deinde ex diverso modo se habendi ad ipsum. Finis autem civitatis felicitas est; et ideo dicit quoniam felicitas est optimum, quod intenditur, sicut finis in civitate ; felicitas autem est operatio secundum virtutem perfectam, et exercitium illius perfectum ; et contingit aliquos in civitate habentes attingere ad hujusmodi operationem perfectam, alios autem contingit attingere modicum, alios autem nihil, sed ad contrarium magis : manifestum est quod hæc est causa quare sint diversæ species et differentiæ rerumpublicarum : diversitas enim rerumpublicarum est ex diversitate finis, vel ex diverso modo se habendi ad finem. Ex hoc enim quod diversos fines eligunt vel eumdem, alio et alio modo, et per alia et alia venantur, diversas vitas faciunt, et per consequens diversas respublicas. Diversi enim modi vivendi diversæ respublicæ sunt. Diversæ igitur respublicæ sunt ex diversitate finium, vel ex diverso modo se habendi ad finem.

Deinde cum dicit « considerandum autem »

Declarat ex quibus sumitur numerus eorum, quæ sunt necessaria ad civitatem. Et præmittens intentionem suam, dicit quod post hæc considerandum est nobis quæ et quot sunt illa quæ sunt necessaria ad consistentiam civitatis. Inter ista enim invenientur illa quæ per se sunt partes illius. Et quia unumquodque eorum quæ sunt natura vel arte, determinatur aliqua propria operatione, sicut dicitur primo hujus, sumendæ sunt operationes eorum quæ sunt in civitate. Et diversitate enim istarum, manifesta erit multitudo necessariorum ad eam.

Deinde cum dicit « ex iis enim »

Primo assumit operationes necessarias civitati. Secundo cum dicit, « Necesse igitur etc. » Concludit multitudinem eorum quæ requiruntur ad consistentiam ejus. Circa primum primo assumit operationes dictas. Secundo cum dicit, « Opera quidem igitur etc. » probat eas esse necessarias. In prima parte dicit quod civitati cuicumque, si debeat esse civitas, oportet præexistere præparationem alimenti, siquidem debeant vivere et nutriri. Deinde autem operationes artium, puta abricationem et carpentationem et hujusmodi ; multis enim indigent organis existentes in civitate quæ præparantur per hujusmodi opera. Deinde tertio oportet in ipsis esse arma : communicantibus enim communicatione civili sunt necessaria propter duo : primo quidem ad seipsos ad puniendum insolentes et transgredientes leges vel principatus gratia inobedientium constituti mandatum. Secundo ad repellendum extrinsecus volentes inferre molestiam injuste. Deinde oportet eos habere pecuniarum abundantiam aliquam similiter propter duo. Primo propter opportunitates ad commutationes inter se faciendas. Secundo ad expeditiones bellorum si emergant. Deinde autem quinto expedit inesse civitati quod principium est inter dictam curam et cultum divinum, quod appellatur sacerdotium. Sexto oportet inesse rectam deliberationem de conferentibus et nocivis, et judicium justum de his quæ veniunt in disceptatione.

Deinde cum dicit « opera quidem »

Probat hujusmodi opera esse necessaria una ratione communi ; dicens quod hujusmodi operationes sunt necessariæ civitati omni, ut ita dicatur : quod adjunctum est propter aliquas civitates quæ propter dispositionem regionis non similiter indigent omnibus prædictis, aut non indigent similiter, ut forte abundantia pecuniarum propter abundantiam divitiarum naturalium. Et ratio hujus quod dictum est, est quoniam civitas communitas quædam multitudinis civium est, non quæcumque, sed per se sufficiens ad bene vivere, ut est dictum. Si vero aliquod prædictorum operum contingat deficere in aliqua multitudine, ut puta præparationem alimenti vel artificiatorum, aut etiam arma, non erit per se sufficiens ad bene vivere, ut ex se manifestum est ; ergo non erit civitas. Si ergo debeat esse civitas, necesse est omnia hujusmodi opera inesse ipsi.

Deinde cum dicit « necesse igitur »

Concludit numerum eorum quæ sunt necessaria in civitate ; dicens quod si hujusmodi operationes sunt necessariæ, et ipsæ non possunt esse sine quibusdam aliis, puta præparatio alimenti sine agricolis, opera artium sine artificibus, opera armorum sine pugnantibus, divitiæ sine opulentis, nec cultus divinus sine sacerdote, nec judicium sine judice, manifestum est quod ad consistentiam civitatis, necessarii sunt agricolæ, artifices, bellici, divites, sacerdotes et judices.

LECTIO VII.

Quinam in optima civitate habendi sint pars civitatis.

ANTIQUA.

Determinatis autem iis, reliquum considerare, utrum omnibus communicanda omnia hæc (contingit enim eosdem omnes esse et agricolas et artifices, et consiliarios et judicantes): aut secundum unumquodque opus dictorum alios supponendum. Aut hæc quidem propria, hæc autem communia eorum ex necessitate sunt.

Non in omni autem politia hæc. Sicut enim diximus, contingit et omnes communicare omnibus, et non omnes omnibus, sed quosdam quibusdam: hæc enim et faciunt politias alteras. In democratiis enim participant omnes omnibus, in oligarchiis autem e contrario.

Quoniam autem existimus considerantes de optima politia, hæc autem secundum quam civitas utique erit maxime felix: felicitatem autem quod sine virtute impossibile est existere, dictum est prius: manifestum quod in optima politizante civitate et habente justos viros simpliciter, sed non ad suppositionem, neque banausam vitam, neque forensem oportet quærere cives. Vilis enim talis vita. et ad virtutem subcontraria. Neque oportet agricolas esse; opus est enim vacatione, et ad virtutis generationem, et ad actiones politicas.

Quoniam autem quod bellicum et quod consiliativum de conferentibus, et judicans de justis inexistit, et videntur maxime esse partes civitatis; utrum altera et hoc ponendum, aut eisdem dandum ambo.

Manifestum utique et hoc, quia modo quidem aliquo eisdem, modo autem aliquo et alteris. Qua quidem enim alterius ætatis utrumque operum, et hæc quidem indiget prudentia, hæc autem potentia, alteris. Qua autem impossibilium est, potentes violenter agere et prohibere, hos sufferre subjectos semper, hac eosdem. Qui enim armorum domini, et manendi et non manendi politiam sunt domini. Relinquitur igitur eisdem quidem utrisque dare politiam hanc; non autem simul; sed sicut aptum natum est, potentia quidem in minoribus, prudentia autem in senioribus est. Igitur sic ambobus distribui expedit• et justum esse videtur: habet enim hæc divisio quod secundum dignitatem.

At vero, et possessiones oportet esse circa hos. Necessarium enim abundantiam existere civibus, cives autem isti: quod enim banausum non participat civitate, neque alia nulla pars, quæ non virtutis conditiva est. Hoc autem palam ex suppositione: felicitari quidem enim necessarium existere cum virtute, felicem autem civitatem non ad partem aliquam ipsius respicientes oportet dicere, sed ad omnes cives. Manifestum autem, et quod oportet possessiones esse horum; siquidem necessarium agricolas esse servos, aut barbaros, aut vernaculos.

Reliquum autem ex dinumeratis, quod sacerdotum genus. Manifestum autem, et horum ordo: neque enim agricolam neque banausum sacerdotem constituendum. A civibus enim decet honorari deos. Quoniam autem divisum est id quod civile in duas partes, hoc est in id quod armorum, et quod in consiliativum. Decet autem cultum exhibere diis, et requiem habere circa ipsos eos, qui propter tempus abdicati sunt; hos assignandum utique erit sanctificationibus.

Sine quibus quidem igitur civitas non consistit, et

RECENS.

His autem constitutis, reliquum est ut videamus, utrum hæc omnia debeant omnium esse communia (fieri enim potest ut omnes agricolæ sint et idem artifices et consultatores et judices), an unicuique operi et muneri, quod a nobis commemoratum est, alii atque alii præficiendi sint; an quædam ex his propria, quædam necessario sint communia. Non tamen in omni republica hoc locum habet: quoniam, ut diximus, fieri potest ut ab omnibus omnia, et non omnia ab omnibus, sed quædam a quibusdam obeantur: unde rerumpublicarum diversitas exsistit. In democratiis enim cuncta munera ab omnibus obeuntur, quod contra fit in oligarchiis.

Sed quum nos de optimo reipublicæ statu, id est qui maxime omnium possit civitatem reddere felicem, disseramus; nec sine virtute queat, ut supra declaravimus, felicitas contingere: satis intelligitur oportere, ut in civitate quæ optimo reipublicæ statu fruitur, et viros simpliciter atque absolute, non cum conditione, justos possidet, civium vita nec forensis sit, nec in sordidis artibus versetur: talis enim vita parum ingenua et virtuti adversaria est. Sed nec agricultores esse convenit futuros cives: otium enim, quum ad virtutem ingenerandam tum ad civilia munera obeunda requiritur.

Quoniam autem inest in civitate etiam genus militare, et item eorum qui de commodis reipublicæ deliberant, et qui de justis civium cognoscunt, quæ duo genera civitatis partes inprimis videntur esse: utrum etiam hæc diversa sunt statuenda, an iisdem utrum munus assignandum? quod tamen dijudicare non est difficile. Quodammodo enim iisdem mandari oportet, quodammodo diversis. Nam quatenus utrum munus diversum virium genus desiderat (alterum enim prudentiam, alterum virile robur requirit), hac quidem ratione diversis mandari debent: quatenus autem fieri non potest ut qui vim afferre et prohibere possunt, hi semper sub imperio contineantur, hac ratione iisdem. Nam quorum in potestate sunt arma, horum arbitrium est, maneat an non maneat respublica.

Relinquitur igitur ut et utrisque et iisdem hæc utraque reipublicæ pars, non autem eodem tempore sit committenda, sed prout ratio naturæ postulat, quæ ut junioribus vires, ita senioribus prudentiam largitur. Ad hunc igitur modum utrisque tribuere et expedit et justum esse videtur, quoniam hæc partitio rationem sequitur dignitatis.

Quin etiam quum civibus sit res familiaris necessaria, et ii sint cives, penes hos ipsos opes esse necessarium est. Nam id genus hominum, quod artes illiberales exercet, non est particeps civitatis, neque ullum aliud, quod non est virtutis opifex. Hoc autem ex eo quod positum est, planum fit. Nam vita beata necessario cum virtute contingit; beatam vero civitatem non dicimus a parte aliqua, sed ad cives omnes spectantes. Perspicuum autem etiam ex eo est, horum possessiones esse oportere; siquidem necesse est, agricultores servos aut barbaros esse, aut accolas.

Superest iis quæ supra recensuimus, sacerdotum genus, quorum descriptio nihil habet dubitationis. Nam quum deos immortales a civibus coli deceat, satis intelligitur, nec agricolam neque opificem sacerdotem esse constituendum. Omnem autem civium multitudinem in duas partes distribuimus; quorum alteri armis, alteri consultationibus vacant; decet autem et diis immortalibus cultum exhiberi, et in his colendis qui ætate confecta sunt requiescere: his itaque videntur sacerdotia esse deferenda. Quæ sunt igitur ea sine quibus civitas non consistit, et quæ

quod partes civitatis, dictum est. Agricolas enim, et artifices, et omne quod mercenarium necessarium existere civitatibus; partes autem civitatis, id quod armorum, et consiliativum: et separatum est utique unumquodque horum, hoc quidem semper, hoc autem secundum partem.

Videtur autem non nunc neque recenter hoc esse notum iis qui de politia philosophizant, quod oportet divisam esse separatim secundum genera civitatem, et quod bellicum alterum esse, alterum quod terræ cultivum: in Ægypto enim habet hoc modo. Adhuc autem et nunc, quæ circa Cretam. Quod quidem igitur circa Ægyptum Sesostris, ut aiunt, ita lege statuit. Minos autem quæ circa Cretam. Aliqua autem videtur esse, et conviviorum institutio. Quæ quidem circa Cretam facta circa regimen Minois.

Quæ autem circa Italiam multo antiquiora iis: aiunt enim historiæ inhabitantium ibi Italum quemdam fuisse regem Œnotriæ, a quo nomen transumentes Italos pro Œnotriis vocatos esse, et oram hanc Europæ Italiæ nomen accepisse, quæcumque existit intra sinum Scylleticum, et Lameticum. Distant autem hæc ab invicem itinere mediæ diei. Hunc itaque Italum dicunt Œnotrios pastores existentes fecisse agricolas, et leges ipsis alias posuisse, et convivia constituisse primo, propter quod et nunc ibidem observant convivia, et leges quasdam ordinatas ab illo. Apud Tyrrheniam autem habitabant prius Opici dicti, et nunc vocati cognominatione Ausones. Quod autem ad Iapigiam et Ionium Chaones vocatam Syrtem. Erant autem et Chaones Œnotrii genere.

civitatis partes, exposuimus. Nam agricultores et opifices et omne mercenariorum genus civitatibus adesse quidem debet, partes tamen civitatis milites et consultatores sunt; et horum quodque genus divisum est, aliud perpetuo, aliud per partes.

Neque vero nunc primum aut nuper hoc in eorum, qui de republica philosophantur, notitiam venisse videtur, civitatem per genera distingui, et militarem manum ab agricolis diversam esse oportere. Quippe hoc modo etiam nunc sese res habet quum in Ægypto, tum in Creta, illic quidem ex Sesostris, uti fertur, hic ex Minois instituto.

Convictuum etiam publicorum institutum antiquum esse videtur; in Creta quidem ab ipsis usque Minois regis temporibus usurpatur, in Italia vero multo vetustius est. Cujus gentis historici Italum quemdam Œnotriæ regnum obtinuisse tradunt, a quo Itali nomine mutato pro Œnotriis fuerint appellati, et oram illam Europæ, quæ inter Scylleticum et Lameticum sinum dimidiati diei itinere distantes continetur, Italiam fuisse nominatam.

Hunc igitur Italum ferunt Œnotros e pastoribus agricolas fecisse, et quum alias iis leges tradidisse, tum vero convictus publicos primum instituisse. Itaque nonnulli e posteris illius concœnationibus etiam nunc et legibus quibusdam utuntur. Accolebat autem mare Tyrrhenum Opici, ut olim ita et nunc Ausones cognominati. Ad Iapygiam vero et mare Ionium Chones Sirin vocatam incolebant: Chones autem et ipsi genere erant Œnotri.

Conviviorum quidem igitur institutio, hinc facta fuit prius: separatio autem quæ secundum genus civilis multitudinis, ex Ægypto: multis enim excedit temporibus reginam Minois Sesostris.

Fere quidem igitur et alia oportet putare inventa fuisse sæpe in multo tempore, magis autem infinities: necessaria quidem enim opportunitatem ipsam verisimile est docere: quæ autem ad bonam aptitudinem et circumstantiam, existentibus jam iis, rationabile accipere incrementum. Quare et circa politias oportet putare eodem modo habere.

Quod autem omnia antiqua, signum quæ circa Ægyptum sunt; isti enim antiquissimi quidem videntur esse, leges autem sortiti fuerunt, et ordines politicos. Propter quod oportet dictis quidem sufficienter uti, prætermissa autem tentare quærere.

Quod quidem igitur oportet regionem esse arma possidentium, et participantium politia, dictum est prius, et quod agricolas oportet esse alteros ab ipsis, et quantam, et qualem oportet esse regionem.

Concœnationum igitur institutum hinc primum natum est. Multitudinis vero civilis per genera descriptio ex Ægypto. Sesostris enim regnum longo temporum intervallo regnum Minois antecessit. Ut igitur cetera fere longo tempore sæpius ac potius sæpissime inventa fuisse existimare convenit; (ratio enim vincit, res necessarias inveniendi magistram ipsam indigentiam fuisse: hic autem suppetentibus, quæ ad ornatum et usus liberales pertinent, accrevisse:) sic in iis etiam rebus, quæ reipublicæ administrationem attingunt, accidisse probabile est.

Esse autem omnia vetusta, ab Ægyptiis argumentum sumi potest, qui vetustissimi esse videntur; respublica autem eorum jam legibus atque institutis fuit ordinata. Quocirca iis quidem, quæ satis exquisita esse videntur, utendum est; quæ vero prætermissa sunt, hæc ut exquirantur, curandum.

Agros igitur ab iis qui arma tenent, quique reipublicæ sunt participes, possideri oportere, et cur ab his agricolas diversos esse conveniat, et quantus qualisque ager esse debeat, supra declaravimus.

Postquam Philosophus ostendit quæ sunt necessaria ad consistentiam civitatis, declarat quæ istorum sunt partes ipsius, et quæ non: et gratia hujusmodi inquirit quæ istorum contingit attribuere uni et quæ non, et quomodo. Et circa hoc primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « De distributione autem etc. » Quia dixerat agricolas non debere esse partes civitatis optimæ, determinat de divisione regionis, et quos oportet esse agricolas. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur etc. » recapitulat. Circa primum adhuc facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Videtur autem etc. » declarat illud non esse novum, sed ab antiquis inventum prius. Circa primum dans intentionem suam ponit dubitationem, utrum omnia prædicta vel quædam possunt eidem convenire. Secundo solvit cum dicit, « Non in omni autem. » Primo igitur dicit quod post declarationem dictorum, relinquitur considerandum, utrum omnia prædicta sex sint communicanda omnibus in civitate, ita quod idem sit agricola, artifex et miles, et sic de aliis. Hoc enim bene possibile est, scilicet eosdem esse agricolas et consiliarios, et sic de aliis. Aut unumquodque istorum attribuendum est uni conditioni hominum, puta quod quidam sint agricolæ, alii autem et diversi milites, et sic de aliis? An magis quædam istorum sint attribuenda eisdem, quædam autem omnino diversis? Hoc enim dubitationem habet, cujus determinatio valet ad declarandum intentum principale.

Deinde cum dicit « non in omni »

Dissolvit dubitationem; et primo ponit solutionem in generali. Secundo cum dicit, « Quoniam autem existimus etc. » manifestat eam in speciali. Primo ergo in generali solvit eam, dicens quod in civitate bene ordinata non expedit omnia prædicta communicare omnibus, sed nec singula singulis; sed quædam ipsorum oportet esse propria quorumdam tantum et non aliorum, quædam autem communia pluribus necessario. Sed hoc non habet veritatem in omni republica, sed in bene ordinata tantum. Sicut enim prius

dicebatur in tertio hujus, contingit omnia prædicta communicare omnibus existentibus in civitate, et non omnia omnibus, sed quædam quibusdam ; et hoc diversimode : et secundum hoc diversificari respublicas in statu populari. Igitur quæ male ordinata respublica est, omnibus omnia prædicta necesse est communicare, quia scilicet in ea tota multitudo dominatur. In statu autem paucorum e contrario quædam quibusdam, ut arma, sacerdotium, consilium et judicium eisdem forte, ut divitibus, quia dominantur, agricultura autem quibusdam aliis, et artificium aliis omnino diversis.

Deinde cum dicit « quoniam autem existimus. »

Manifestat solutionem in speciali. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit. « Sine quibus quidem etc. » recolligit eam. Circa primum primo declarat quæ dictorum non possunt eisdem attribui. Secundo cum dicit, « Quoniam autem quod bellicum etc. » declarat quæ contingit eisdem attribui. Ex quo apparet quæ per se sunt partes civitatis. Circa primum considerandum est quod ratio partis per se consideranda est ex ratione totius, et ratio totius in his quæ ordinantur ad finem, sumitur ex fine. Et ideo ratio partium per se civitatis quærenda est ex ratione reipublicæ. Et ratio reipublicæ ex ratione felicitatis quæ est finis ejus. Felicitatem autem impossibile est existere sine virtute, quæ est principium ejus. Et propter hoc ratio partium civitatis optimæ per virtutem determinatur. Hoc supposito dicit, quoniam intendimus facere considerationem de republica optima simpliciter, non ex suppositione, secundum quam dicimus partes per se civitatis attingere ad felicitatem simpliciter quæ est finis ejus ; felicitas autem non potest existere sine virtute, sicut dictum est prius, est enim operatio hominis secundum virtutem perfectam ; manifestum est quod mercenariorum vitam ducentes, vel etiam forensem, seu mercativam, non oportet dicere esse cives vel partes per se civitatis optime se gubernantis, habentis viros simpliciter bonos non ex suppositione. Cujus ratio est, quia cives in civitate optima oportet operari ad felicitatem, et habere illud quod est principium ipsius. Hoc autem est virtus civilis : ergo oportet cives in hujusmodi civitate virtuosos esse. Mercenariam autem vitam ducentes aut forensem virtuosi non sunt et hujusmodi. Vita enim eorum vilis existens ad eam non dirigitur, nec ordinatur ; immo magis est non conveniens vel subcontraria ei ; ergo tales non sunt cives, neque pars civitatis optimæ. Nec etiam agricolæ seu terram colentes ; quoniam civibus necessaria est vacatio ab operationibus necessariis et vilibus, et intendere contemplationi quandoque et operationibus liberalibus ad generationem virtutis et ad actiones communes, per quas determinantur : hujusmodi autem vacatio non potest in esse agricolis, cum sint dediti agriculturæ et laboribus extrinsecis ; ergo non sunt cives vel pars civitatis.

Deinde cum dicit « quoniam autem quod bellicum »

Inquirit quæ prædictorum possunt inesse eidem. Et primo declarat quod bellicum et consiliativum debent eidem attribui aliquo modo. In secunda cum dicit, « Reliquum autem etc. » Declarat quod ista eadem et sacerdotium eidem aliquo modo, et alteri alio aliquo modo attribuenda sunt. Circa primum primo movet dubitationem. Secundo cum dicit, « Manifestum utique etc. » dissolvit eam. Circa primum est intelligendum quod aliquis bene consiliativus est per habitum prudentiæ per quem ex fine bene ratiocinatur et inquirit de his quæ sunt ad finem. Sicut autem aliquis se habet ad prudentiam perfectam, ita et ad alias virtutes morales, quia simul sunt et non sunt ; et ideo consiliativum determinatur virtute. Bellicum etiam oportet habere virtutem per quam sit aggressivus terribilium ; et per consequens prudentiam aliquam ad hoc necessariam et alias aliqualiter virtutes : unde et dicebat prius Philosophus in secundo hujus quod militaris vita multas habet partes virtutis ; et ideo bellici et consiliativi simpliciter determinantur virtute. Et quia illi qui determinantur virtute, sunt partes civitatis optimæ ; ideo tales sunt partes ipsius per se ; et ideo hoc supposito dicit quod illi qui ordinantur ad bellum in civitate optima et ad consiliandum de conferentibus et ad judicandum juste inter disceptantes, necessarii sunt in eadem. Et maxime ubi videntur esse partes ipsius propter rationem prædictam, inquirendum est dubitando utrum iidem sint ordinandi ad bellum et ad consilium, an alii ad hoc, alii autem et diversi ad illud.

Deinde cum dicit « manifestum utique »

Dissolvit ; et primo manifestat quod ista duo aliquo modo eidem, aliquo modo alii sunt attribuenda. Secundo cum dicit, « At vero et possessiones etc. » ostendit quod istorum esse debent possessiones. Et in parte ista dicit quod manifestum erit ex dicendis quod et bellicum et consiliativum sunt attribuenda eidem uno modo, alio modo alteri. Dicitur enim ad præsens idem et diversum dupliciter. Idem scilicet secundum suppositum et secundum formam, sicut Socrates idem ex supposito, ipse autem et Plato diversi. Socrates autem et Plato albi, sunt idem in forma. Socrates autem albus prius et niger posterius est alter a seipso ; sicut Porphyrius dicit quod Socrates senex differt a se puero differentia accidentali. Intendit igitur quod bellicum et consiliativum eidem secundum suppositum sunt attribuenda differenti tamen secundum prius et posterius et secundum fortius et minus forte, magis provectum et minus. Secundum enim quod alteri ætati oportet attribuere bellicum, puta juventuti, et alteri consiliativum, puta ætati magis provectæ, et secundum quod consiliativum indiget prudentia quæ magis viget in ætate provecta, et bellicum robore corporali, quod magis in juventute, oportet ea alteri attribui ; bellicum quidem juvenibus, consiliativum autem provectis. Secundum vero quod impossibile esse eos qui possunt violentiam inferre et dejicere principantes facere semper subjectos, oportet utrumque eidem attribui. Viri autem bellici qui sunt armorum domini, potentiam habent faciendi manere rempublicam et non manere propter armorum violentiam ; et ideo relinquitur utrumque istorum dari debere eisdem in republica recta, sed non secundum idem tempus ; sed unicuique dare illud tempore in quo magis aptum est ad illud. Sed in juvenibus viget virtus corporalis magis quam prudentia vel virtus quæ maxime necessaria est in bellicis ; et ideo bellicum attribuendum est ipsis in tempore juventutis. Prudentia autem et virtus magis vigent in provectis quæ magis sunt necessariæ ad consilium et judicium ; et ideo consiliativum et judicativum attribuenda sunt eis quando sunt provectæ ætatis. Sic igitur ambo oportet attribui eisdem, in

alia tamen et alia ætate: et hoc justum videtur. Justum enim est unumquemque habere secundum dignitatem. Dividere autem sic secundum dignitatem videtur. Dignum est enim unumquodque ordinari ad illud ad quod magis natum est, et quanto magis natum aptum est: sic enim facit natura. Justum est igitur ista distribui secundum prædictum modum.

Deinde cum dicit « at vero »

Declarat quod istorum debent esse possessiones in eisdem, dicens quod adhuc expedit in civitate optima possessiones esse circa hos, ita quod ipsi sint earum domini, aut maxime, quia necessarium est cives in ipsa abundantes esse. Siquidem civitas optima ordinatur per se ad sufficientiam secundum dispositionem suam. Isti autem qui dicti sunt cives sunt simpliciter. Artifices autem et quicumque alii qui non sunt factivi operationum virtutis, non participant civitate per se. Et hujusmodi declaratio est ex suppositione; quoniam nullus potest felicitari nisi cum virtute quæ est principium felicitatis. Civitatem autem optimam dicimus esse felicem simpliciter, non quantum ad aliquam partem et quantum ad aliquam non, sed quantum ad omnes cives, ut est dicere. Omnes igitur cives oportet esse virtuosos; qui ergo non sunt virtuosi, secundum quod hujusmodi, non sunt cives. Si igitur cives oportet esse abundantes, ut prædictum est, et hoc non potest esse nisi sint domini possessionum, aut maxime necesse est eos esse dominos possessionis; et hoc si supponamus quod expedit in tali civitate agricolas esse servos, et hos aut barbaros aliunde venientes aut ministros.

Deinde cum dicit « reliquum autem »

Declarat quod sacerdotium aliqualiter est attribuendum eisdem et aliqualiter diversis cum prædictis; et quibus non est attribuendum dicens; quod ex his quæ dicta sunt necessaria civitati, enumeratis prius, relinquitur genus sacerdotum, cujus ordo ad alios satis est manifestus. Non enim expedit in republica bene ordinata artificem seu agricolam vel forensem sacerdotem constituere. Sacerdos enim ordinatur ad cultum divinum celebrandum et honorem Deo exhibendum pro subditis. Nunc autem conveniens est cultum exhiberi Deo et honorem a principalioribus civibus. Omnia enim excellentiora exhibenda sunt Deo propter ejus excellentiam, a quo est omne bonum, et quicquid est. Si igitur agricolæ et artifices vel forenses cives non sunt, ut probatum est prius, non expedit eos esse cives in civitate bene ordinata Sed quoniam cives distincti sunt in duo, sicut dictum est prius, videlicet in ordinatos ad arma et consiliarios, quos aliquando contingit abdicatos esse propter intolerantiam laboris et emeritos propter exercitium præteritum in bellis et judiciis, et oportet eos habere requiem maxime in speculativis, cum motus passionum sensibilium sint omnino in eis sedati, ut in pluribus; eos autem qui intendunt honori et cultui divino oporteat habere requiem et vacationem contemplationis, expedit eos promoveri ad honorem sacerdotii, et assignari ad sanctificationem hanc eos, qui abdicati sunt propter labores in præterito passos, et emeriti propter honesta exercitia in bellicis et consiliis. Est autem intelligendum quod sicut natura illud quod est perfectius et in tempore in quo perfectius est ad perfectiorem ordinat operationem, seu finem, sic et ratio vel ars quæ imitatur naturam. Homines autem post tempus eruditionis et exercitii in disciplinabilibus imperfectiorem prudentiam habent propter motum fortiorem passionum in eis. Robur autem corporale et magnanimitatem habent majorem propter juventutem: hoc autem magis competit in bellicis; et ideo rationabiliter tales in ætate illa ad bellica docet ordinare Philosophus. Deinde autem procedente ætate represso calido et aliqualiter remissis motibus passionum, remittitur robur et magnanimitas secundum aliquid: ratio autem et prudentia magis vigent. Sedendo enim et quiescendo fit anima sciens et prudens. Istud autem convenit deliberationi et judiciis; et ideo secundum rationem tales ordinandi sunt ad consilia et judicia. Ulterius autem magis procedente ætate remisso calido propter tempus et fere mortificatis passionibus, ut est dicere, aut regulatis propter longum exercitium, fere deficit robur corporale et maxime viget intellectus. Illud autem maxime requiritur in his quæ ordinantur ad cultum divinum. Oportet enim eos vacare ab exterioribus actionibus et maxime intendere speculationi divinorum; et ideo in ætate tali convenienter assignandi sunt cives ad cultum divinum; ita ut primo exerceantur in bellicis, deinde in agibilibus, ultimo autem vitam finiant in speculatione divinorum, in quo ponitur ultimus finis hominis.

Deinde cum dicit « sine quibus »

Recolligit determinata; dicens quod sic igitur determinatum est quæ sunt illa quæ sunt necessaria ad consistentiam civitatis, et quot illorum sunt partes ipsius. Agricolæ enim et artifices et mercenarii, qui pro mercede commutant opera necessarii sunt in civitate, sed nequaquam sunt partes ipsius per se. Bellici autem et consiliativi et sacerdotes sunt partes civitatis, et sunt distincti a præcedentibus secundum omne tempus, a se autem invicem secundum partem temporis; ita ut idem prius ordinetur ad bellum, deinde ad consilium et ultimo ad sacerdotium.

Deinde cum dicit « videtur autem »

Declarat ista fuisse ab antiquis inventa. Et primo narrando. Secundo cum dicit, « Quod autem omnia etc. » per signum. Circa primum primo declarat distinctionem bellicorum et consiliariorum ab aliis, et institutionem conviviorum civilium fuisse antiqua. Secundo cum dicit, « Fere quidem igitur etc. » concludit idem de aliis. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Conviviorum quidem igitur » declarat quod istorum fuerit primo. Circa primum primo declarat distinctionem prædictorum institutam esse ab antiquo. Secundo cum dicit, « Quæ autem circa etc. » distinctionem conviviorum. Circa primum dicit quod volentibus philosophice considerare de republica, apparet hoc non nunc primo neque recenter esse notum quod oportet in civitate genus bellicorum et consiliariorum esse distinctum ab agricolis et artificibus et mercenariis secundum quod hujusmodi'. In Ægypto enim, ubi primo concessum est studere, secundum quod dicitur primo *Metaphysicorum*, primo observaverant leges statuentes. Deinde autem posterius in Creta quæ est insula in Græcia. Dicunt enim quod Sesostris legislator Ægyptiorum hoc primus ordinavit per legem de quo sit memoria. Circa Cretam autem Minos legislator ipsorum.

Deinde cum dicit « quæ autem »

Declarat institutionem conviviorum ordinatam esse ab antiquis; dicens quod institutio

conviviorum civium quibus participant omnes cives determinatis festis vel temporibus, videtur esse facta ab aliis multis, Cretensibus scilicet et Italicis. Sed illa quae ordinata fuerunt in Creta, ordinata fuerunt maxime circa tempus regiminis Minois regis. Illa autem quae in Italia, multo fuerunt antiquiora prædictis. Dicunt enim cosmographi illius regionis quemdam regem fuisse Italum nomine in illa quæ tunc dicebatur Œnotria a quo accipientes nomen, dicti prius Œnotrii, vocati sunt Itali, et hanc partem Europæ quæ sita est inter sinum maris Scyllaticum, ita dictum a Scylla periculo maris in quo sæpe periclitantur naves propter collisionem ad rupes præruptas, et sinum Lamedicum quod videtur esse, quod dividit prædictam Italiam ex parte opposita, quæ videntur ad invicem parum differre circa locum in quo concurrunt, videlicet per intermedium diei, dicunt assumpsisse nomen Italiæ ab eodem. Hic igitur Italus dicitur collegisse pastores illius regionis, primo in unum ordinem civilem, et constituisse quasdam eorum agricolas, alios autem forte artifices et alios bellicos, et leges ordinasse determinantes regulam vivendi eisdem, et instituisse convivia communia omnibus primo. Propter quod et nunc ibidem observant convivia et leges quasdam ordinatas ab illo, quod intelligendum est pro tempore Philosophi. Apud Tyrrheniam autem quæ est alia pars Italiæ, habitabant prius Opici dicti et tunc Ausonii pro tempore suo. Apud Iapygiam autem et Ionium quæ est alia pars Italiæ vocata prius Syrtes habitabant dicti Chaones qui fuerunt quondam de genere Œnotriorum qui dicuntur fuisse Græci quidam. Unde et quædam pars Italiæ quondam magna Græcia dicebatur. Sed est intelligendum, quod propter mutationem inhabitantium regionem prædictam, vel propter bellum, vel occupationem vel epidimiam plura prædictorum nominum partium regionis prædictæ mutata sunt, aut etiam oblita, et alia imposita ; et ideo nescimus bene communiter quas partes regionis illius quædem prædictorum nominum significent.

Deinde cum dicit « conviviorum quidem »

Declarat quod istorum a quo primo fuit inventum ; dicens quod institutio conviviorum communium legitur primo facta fuisse in Italia a prædicto Italo : distinctio autem civilis multitudinis secundum modum prædictum in Ægypto. Institutio enim quæ fuit facta sub regimine Minos apud Cretam multo posterior fuit facta quam in Ægypto, quam dicitur fecisse legislator eorum Sesostris.

Deinde cum dicit « fere quidem »

Concludit idem de aliis civilibus, dicens quod oportet credere prædicta et alia fere civilia inventa et observata prius multo tempore, aut magis infinities. Si enim supponamus quod omnia quæ fiunt hic reducuntur ad motum et figuram cœlestem de necessitate, et motus cœli est æternus secundum opinionem Philosophi, oportebit ista inferiora circulari infinities, ut videtur secundum ordinationem. Civilium quædam sunt necessaria ad vivendum absolute, sicut agricultura, quædam autem ad bene vivendum. Illa igitur quæ sunt necessaria, primo invenerunt ipsa necessitate coacti ; quæ vero ordinantur ad bene vivendum istis existentibus inventa fuerunt et rationabiliter acceperunt incrementum. Similiter et circa respublicas totas : illa enim quæ est necessaria ad vivendum absolute, rationabiliter inventa esse creditur prius ; quæ autem ordinatur ad bene vivendum, et optima est, posterius, procedendo ab imperfecto ad perfectum secundum modum naturæ.

Deinde cum dicit « quod autem »

Manifestat dicta per signum ; dicens quod signum quod omnia civilia antiqua sint, et inventa prius, sunt ea, quæ fuerunt in Ægypto, et sunt adhuc observata isti enim sunt antiquissimi philosophantes, et ordines civiles instituentes, leges et ordinem civilem invenientes et observantes, sicut etiam Plato dicit in primo *Timæi*; et ideo eis quæ dicta sunt prius, et ab eis observata, utendum est gubernantibus bene civitates. Si autem aliqua omissa sunt ab eis, vel etiam a nobis, tentandum est ea invenire.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Recapitulat quædam determinata ; dicens quod sic igitur determinatum est prius, quod regionem et possessionem principaliter oportet esse bellicorum, et aliorum participantium republica, puta consiliariorum et sacerdotum ; et quod agricolas et mercenarios, et artifices non expedit esse cives in optima civitate. Prius autem dictum fuit quantam secundum quantitatem, et qualem secundum dispositionem, oportet esse regionem optimam.

LECTIO VIII.

Qualis agri totius facienda sit partitio.

ANTIQUA.

De distributione autem, et de agricolis, quos et quales esse oportet, dicendum primo : quoniam neque communem dicimus oportere esse possessionem, sicut quidam dixerunt, sed usuum amicabiliter factam communem, neque egere alimento aliquem civium.

De conviviis autem simul videtur optimum esse omnibus civitatibus bene institutis existere : propter quam autem causam simul videtur et nobis, posterius dicemus. Oportet autem iis communicare omnes cives; non facile autem egenos a propriis afferre, quod statutum, et gubernare aliam domum.

Adhuc autem quæ ad Deos expensæ, sunt communes toti civitati.

RECENS.

De distributione autem agri et quos qualesque agricolas esse conveniat, primo loco dicendum est. Nobis enim nec bona, ut quidam censuerunt, communia esse, sed per amicitiam usu fieri communia, nec quemquam civium alimento et victu indigere placet. Tum de concœnationibus publicis consentiunt omnes, eas esse civitatibus recte' constitutis commodas : quam vero ob causam idem nobis quoque videatur, postea dicemus. Oportet autem inter omnes cives harum esse communionem : sed egeni non facile de suo præfinitam partem in eas conferre et ceteros sumptus rei familiaris sustinere possunt. Præterea vero sumptus in deorum cultum faciendi totius civitatis sunt communes.

Necessarium igitur in duas partes divisam esse regionem, et hanc quidem esse communem, hanc autem propriam, et harum utramque divisam esse dupliciter iterum : communis quidem altera pars ad oblationes ad Deos, altera autem ad expensas conviviorum. Ejus autem quæ singularium, altera pars ad proprias necessitates, altera autem ad civitatem.

Et duabus sortibus unicuique distributis utrisque locis omnes participent. Quod enim æquale sic habet et quod justum, et ad municipales vicinos adversarios magis consentaneum. Ubi enim non hunc habet modum, hi quidem parvipendunt inimicitiam ad vicinos, hi autem nimis curant, et præter id quod bonum.

Propter quod quibusdam lex est, vicinantes conterminis non participare honore eorum quæ ad ipsos præliorum, tanquam propter proprium non utique potentes consiliari bene. Regionem quidem igitur necesse est dividi hoc modo propter prædictas causas.

Terram autem culturos maxime quidem, si oportet ad votum, servos esse neque omnibus ejusdem tribus, neque animosos : sic enim utique ad operationem erunt utiles, et ad nihil insolescere securi. Secundo autem barbaros, vernaculos consimiles dictis secundum naturam, horum autem proprios quidem in propriis esse possidentium substantiis ; eos autem qui in communi terra, communes. Quo autem modo oportet uti servis, et quia melius omnibus servis præmium proponi libertatem, posterius dicemus.

Necesse igitur est agros in duas partes esse divisos, quarum altera publica, altera sit privata : et harum partium utramque rursum divisam esse bifariam, ut publicæ partis reditus partim in sacrificia cultumque deorum, partim in concoenationum sumptus impendantur. Ex privatorum autem agris altera pars in extremis finibus, altera ad urbem esse debet, ut quum binæ portiones singulis fuerint distributæ, omnes sint utriusque loci participes.

Sic enim pari jure continebuntur, et erunt ad finitimorum bella magis concordes. Nam ubi res esse aliter habet, alteri finitimorum inimicitiam parvi faciunt, alteri nimis ea et turpiter sollicitantur. Quare qui finitimis sunt vicini, apud quosdam lege a consiliis, quum de bello cum finitimis gerendo deliberatur, excluduntur, quasi recte, dum suis rationibus prospiciunt, consultare nequeant. Agros igitur in hunc modum propter memoratas causas divisos esse oportet.

Agrorum autem cultores ut servi sint, non tamen omnes ejusdem nationis, nec animosi, (sic enim et ad opus conficiendum commodi fuerint, et periculum abest, ne quid novi moliantur), maxime optabile est : sin minus, ut barbari aut perioeci (accolæ) modo dictis natura similes ; quorum privati sint in agris quos possident privati ; publici vero in agris publicis. Quomodo autem servis utendum sit, et quamobrem servis omnibus libertatis præmium esse propositum conveniat, postea exponemus.

Postquam declaravit Philosophus quæ sunt partes civitatis per se, et quæ non, et quod agricolas non expedit esse partes ipsius, quorum est excolere regionem, tangit nunc ad determinandum divisionem regionis, et quos et quales oportet esse cultores ipsius. Et circa hoc primo determinat de divisione regionis quomodo facienda est. Secundo cum dicit, « Terram autem etc. » quos et quales oportet esse cultores ipsius. Circa primum præmittit quasdam suppositiones cum intentione sua. Secundo cum dicit, « Necessarium igitur etc. » ex dictis concludit regionis divisionem. Tertio cum dicit, « Ut duabus sortibus etc. » rationem assignat. Circa primum primo præmittens intentionem suam, primo præmittit quasdam suppositiones ex parte possessionum. Secundo cum dicit, « De conviviis autem etc. » ex parte conviviorum. Tertio cum dicit, « Adhuc autem etc. » quamdam ex parte expensarum in cultu divino factarum. Primo igitur dicit quod post prædicta dicendum est de regione, qualiter distribuenda est, et de cultoribus ejus quos secundum scientiam, et quales secundum conditionem oporteat eos esse ; supponentes primo quod non expedit in civitate bene ordinata possessiones esse communes, sicut Plato et sequaces ejus dixerunt, sicut ostensum fuit in secundo. Magis enim negligeretur cura ipsarum necessaria. De communibus enim minus curant homines quam de propriis, quia magis propria diligunt. Sed expedit eas appropriatas esse singulis quantum ad proprietatem et curam, facere autem eas communes aliis quantum ad usum per actum liberalitatis et amicabiliter. Secundo supponendum est quod non expedit in eadem civitate aliquem civem indigere alimento, et eis quæ sunt necessaria ad vitam ; quia civitas optima est per se sufficiens, et civis per civitatem determinatur.

Deinde cum dicit « de conviviis »

Præmittit tres suppositiones ex parte conviviorum communium : quarum prima est quod de conviviis communibus, simul videtur cum præcedentibus opportunum esse ea fieri in civitate optima. Causa vero propter quam opportunum est et nobis videtur, in sequentibus hujus libri dicetur : disponunt enim ad familiaritatem civium et amicitiam ipsorum. Secundo de eisdem supponendum est quod oportet omnes cives tam divites quam pauperes communicare ipsis ; aliter enim non essent communia toti civitati per quam determinatur civis. Tertio accipiendum est quod cum sint egeni vel minus divites, paucas habentes possessiones, non est facile eos sine gravamine magno afferre ad convivia communia quod proportionale est, et sustentare familiam propriam de modica substantia sua ; modica enim possessio, ad duo minus est sufficiens.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit unam suppositionem quantum ad expensas divinorum ; dicens quod adhuc accipiendum est quod expensæ quæ fiunt in cultu divino, puta in sacrificiis ad hoc ordinatis, communes sunt toti civitati, siquidem prædictus cultus communis est.

Deinde cum dicit « necessarium igitur »

Infer divisionem regionis ex dictis suppositionibus ; dicens, si veræ sunt prædictæ suppositiones, expedit in civitate optima possessionem regionis esse divisam, et alteram partem ejus esse communem ad communes ejus expensas faciendas, et alteram propriam unicuique ad familiares opportunitates : et quælibet istarum partium dividitur in duas, ita ut una pars possessionis communis ordinetur ad oblationes, vel cultum divinum ; altera autem ad expensas communes in conviviis communibus faciendas. Altera autem pars ejus, quæ propria est singulis, ordinetur ad necessitates proprias unicuique ; alia vero ad negotia communia civitatis, puta ad munitionem, custodiam et ornatum.

Deinde cum dicit « ut duabus »

Assignat distinctionis prædictæ rationes duas, quarum secundam ponit cum dicit, « Quamobrem

etc. » In prima parte dicit quod sic convenienter divisa est regio in duas sortes, et quælibet illarum distincta in duas. Et hoc rationabiliter; quia sic ea divisa per diversas sortes, omnes in civitate participabunt utraque divisione; quia omnes participabunt possessione communi, saltem in quantum participant conviviis communibus. Propria autem manifestum est quod participant omnes. Hoc autem æquale et justum videtur, et per consequens rationabile. Rationabiliter igitur dividitur secundum prædictum modum.

Deinde cum dicit « propter quod »

Tangit secundam rationem, et est. Expedit possessiones regionis dividi secundum quod magis conveniens est civibus in ordine ad vicinos conterminales eisdem, et potentes adversari : sed eam dividi secundum modum prædictum magis conveniens est ipsis in respectu ad vicinos municipii civitatis volentes adversari. Cujus signum est, quia ubi non observant istum modum, sed ubi omnes possessiones sunt communes, parvipendunt inimicitiam vicinorum, non curantes si occupent partem possessionis civitatis, minus enim dolent de amissione communium; ubi autem omnes possessiones sunt propriæ vel fere nimis curant de inimicitia vicinorum, et præter illud quod bonum est; verentur enim amittere possessiones proprias, eas magis diligentes, quam communes. Et ideo in quibusdam civitatibus solet esse lex, vicinos conterminales non participare honore vel consilio eorum in ordine ad bellum, vel quodcumque aliud magnum : quasi non possent bene consiliari propter affectionem aliquam propriam inimicitiæ, vel amoris. Expediens est igitur regionem dividi secundum prædictum modum, propter prædictas rationes.

Deinde cum dicit « terram autem »

Declarat quos et quales oportet esse cultores regionis; dicens quod in civitate optima terræ cultores si possint haberi ad votum, oportet esse servos robustos corpore, ut bene elaborare ipsam possint; deficientes intellectu, ne sint inventivi fraudum contra dominos. Sed circa hos oportet duo observare. Primo quod non sint ejusdem tribus; sic enim uniti ad invicem magis possunt esse fortes quam cives. Secundo quod nec animosi : si enim essent, magis auderent insurgere. Expedit igitur eos esse robustos corpore, deficientes intellectu, pusillanimes, et non ejusdem tribus : sic enim magis utiles erunt ad terræ elaborationem et nihil insolescent contra dominos machinantes. Deinde autem expedit, si isti non possunt haberi, terræ cultores esse barbaros in alia regione natos servire et ministros natura; tales enim sunt similes prædictis secundum dispositionem naturalem. Sed colentes terras proprias uniuscujusque civis oportet esse proprios illorum, quorum sunt terræ; eos autem qui terram communem, expedit esse servos communitatis. Quomodo autem dominus se debeat habere ad servos in utendo ipsis, et melius est ad inducendum eos ad bene operandum proponi eis libertatem in præmium si bene operentur, cum autem verbere vel afflictione affici debeant, in sequentibus hujus tractatus dicetur.

LECTIO IX.

Quo in loco sit urbs extruenda, et quo pacto.

ANTIQUA.

Civitatem autem, quod quidem oportet communem esse aridæ et maris, et regionis similiter, ex contingentibus dictum est prius.

Ipsius autem ad se ipsam, si ad votum oportet adipisci positionem, ad quatuor utique respicientes, primum quidem tamquam necessarium ad sanitatem. Quæ enim ad ventos flantes ab oriente, saniores. Secundo autem ad Boream. Recentiores, enim hæ magis. Reliquorum autem ad politicas actiones, et ad bellicas, bene habere. Ad bellicas quidem igitur, ipsis quidem boni exitus esse oportet, adversariis autem difficile adibilem, et difficile comprehensibilem. Aquarum autem, et rivorum, maxime quidem existere multitudinem convenientem; si autem non hoc inventum est, per præparationem susceptaculorum aquarum imbrium copiosorum, et magnorum, ut nunquam deficiant, prohibiti a regione propter multitudinem.

Quoniam autem oportet de sanitate inhabitantium sollicitari, hoc autem est imponi locum in tali et ad talem bene, secundo autem aquis sanis uti; et hujus curam habere non accessorie. Quibus enim plurimis utuntur ad corpus, et sæpissime, hæc plurimum conferunt ad sanitatem. Aquarum autem et spiritus natura, hanc habent naturam.

Propter quod quidem in bene sapientibus civitatibus oportet distingui, si non omnes similes, neque copiosæ sint talium aquarum, seorsum eas quæ ad alimentum aquas, et eas quæ ad aliam opportunitatem.

RECENS.

Urbem porro terræ continenti marique et perinde, quoad fieri potest, omni agro communem esse oportere, supra demonstratum est. Situm vero ipsius urbis, ad ipsam relatum, talem optandum censemus, ut quatuor res spectentur. Primum quidem valetudo inhabitantium, tamquam res plane necessaria. Urbes enim quæ in solem orientem vergunt, et ventis ab ortu flantibus expositæ sunt, salubriores habentur. Proximæ ab his, quæ aquilonem secundum habent : hæ namque hiemem commodius tolerant.

Quod vero ad reliqua attinet, videndum ut situs urbis, sit ad civiles et bellicas actiones opportunus. Ad bellicas igitur, oportet ut oppidanis sit exitus facilis, hostibus aditus impeditus, difficulterque oppidum obsideri queat. Quod vero pertinet ad aquas et fontes, primum est ut aquarum suppetat domestica et nativa copia; quod si non contingat, huic incommodo medendi ratio adhibenda est per cisternas imbribus excipiendis comparatas et capaces, ita ut oppidanos, si bello intra oppidum compulsi usu agri prohibeantur, aqua nunquam deficiat.

Sed quoniam incolentium valetudinis habenda ratio est, hoc autem primum in loci natura et situ, deinde in salubrium aquarum usu consistit : hujus quoque rei cura est non negligenter adhibenda. Nam quibus rebus ad corporis curam et largissime et sæpissime utimur, hæ plurimum ad valetudinem conferunt. Quum igitur aquarum ventorumque vis talem naturam obtineant, in civitatibus quæ prudenter administrantur, aquas, nisi omnes similes sint, nec fontium puteorumque copia suppetat, divisas esse oportet, ut quæ potui sunt aptæ, separatæ sint ab his quæ aliis usibus accommodantur.

De locis autem munitis non omnibus politiis similiter habet quod expediens: puta arx oligarchicum et monarchicum, et democraticum autem æqualitas, aristocraticum autem neutrum, sed magis fortia loca plura.

Dispositio autem familiarium habitationum delectabilior putatur et utilior ad alias actiones, si bene penetrabilis sit secundum modum juniorem et Hippodamium. Ad bellicas autem securitates e contrario, ut habebant secundum antiquum. Difficilis enim exitus illa extraneis, et difficile perscrutabilis invadentibus: propter quod oportet utrisque participare. Contingit enim si quis ita præparaverit, sicut inter agricolas quas vocant quidem vinearum systadas.

Et totam quidem civitatem non facere facile penetrabilem, secundum partes autem et loca: sic enim ad securitatem et ad ornatum bene habebit.

De muris autem dicentes, non oportere habere virtuti contrafactas civitates valde antique existimant, et hoc videntes opere redargutas eas, quæ illo modo decorantur.

Est autem ad consimiles quidem, et non multum differentes multitudine, non bonum tentare salvari per murorum munitionem.

Quoniam autem et accidit, et contingit, majorem excessum fieri insurgentium, quam sit virtus humana, et ea quæ in paucis; si oportet salvari, et non pati male, neque injurias sustinere, firmissimam munitionem murorum existimandum esse bellicosissimam; aliterque, et nunc inventis iis, quæ circa sagittas et machinas ad certitudinem insultus.

Simile enim velle muros non circumponere civibus, et regionem facile ingressibilem quærere, et circumtollere montana loca. Similiter autem et propriis habitationibus non circumponere muros, tamquam non virilibus futuris habitatoribus.

At vero, neque hoc oportet latere, quod circumponentibus quidem muros circa civitatem, licet utroque modo uti civitatibus, et tamquam non habentibus; iis autem quæ non habent non licet.

Sed utique hoc habet modo, non quia muri solum circumponendi, sed et de iis curandum, quatenus et ad ornatum habeant civitati decenter, et ad bellicas opportunitates, et ad alias et ad nunc adinventas. Sicut enim invadentibus cura est, per quos modos supergrediuntur; sic hæc quidem inventa sunt, hæc autem quærere oportet, et philosophari custodientes. A principio enim neque conantur invadere bene præparatos.

Quoniam autem oportet multitudinem quidem civium in conviviis distributam esse, muros autem distinctos esse observatoriis, et turribus in locis opportunis, et hæc quidem utique hoc modo disponet aliquis. Eas autem quæ divinis appropriantur habitationes, et principalissima antiquorum convivia congruit locum idoneum habere.

Et eumdem quæcumque non sacrorum lex determinavit seorsum, vel aliquod oraculum aliud Apollinis responsivum, erit autem utique talis locus quia apparentiam habet ad virtutis positionem sufficienter et ad vicinas partes civitatis eminenter.

Decet autem sub hoc quidem loco, talis quidem fori esse præparationem, qualem et circa Thessaliam nominant quem liberum vocant: hoc autem est quod oportet purum esse a venalibus omnibus, et neque banausum neque agricolam, neque alium aliquem talem appropinquare, non vocatum a principibus.

Erit autem utique bene gratiosus locus, si et gymnasia seniorum habeant ordinem hunc: decet enim divisum esse secundum ætates et hunc ornatum; et apud juniores quidem principes aliquos demorari, matronas autem apud principes. Quæ enim in oculis præsentia principum maxime efficit veracem verecundiam, et eum qui liberorum timorem.

Venalium autem forum oportet esse aliud ab hoc,

Quod autem pertinet ad loca munita, non sunt ea omnibus perinde reipublicæ generibus accommodata: ut arces paucorum potentiæ et unius principatui conveniunt, loci æquabilitas statui populari apta est; quorum neutrum in aristocratia, sed loca natura munita plura desiderantur. Privatarum vero domorum dispositio gratior et ad ceteros vitæ usus commodior habetur, si sit bene divisa et directa more nunc recepto et Hippodamio: ad bellorum autem pericula diversa et antiqua ratio tutior est, ut exitus hostibus externis difficiles, et latebras inexplicabiles civibus insidiantibus habeat.

Quapropter utramque rationem in ædificando adhiberi convenit: quod fieri potest, si quis ita ædificet, ut imitetur vitium juga earum quas systadas rustici appellant. Totam igitur urbem non convenit ad directum concedere, sed per partes et loca: sic enim et munitior et ornatior simul fuerit. Muris autem qui negat urbes virtutis opinioni studentes cinctas esse oportere, hi nimis prisce sentiunt; præsertim quum earum civitatum, quæ illo modo sese jactant et ostentant, errorem rebus ipsis convictum esse videant.

Et vero adversus similes, neque admodum numero superiores velle sese murorum præsidio tueri turpe sit; tamen quoniam accidit fierique potest ut qui bellum inferunt tanto superiores sint, ut humana et paucorum virtute impetus eorum sustineri nequeat, idcirco, si saluti consulendum est, et injuriæ vitandæ, murorum præsidium quod est tutissimum, bellicis rationibus convenientissimum esse putari debet, præsertim hoc tempore, quum reperta sint telorum, tormentorum et machinarum genera ad urbium oppugnationes exquisitissima et perfectissima.

Simile enim est, urbes muris non esse cingendas censere, et regionem quærere incursionibus hostium opportunam, editioraque loca demoliri: eodemque modo domibus privatis parietes non circumdare, quo minus habitatores imbelles et ignavi fiant. Sed nec illud ignorare oportet, iis qui urbes incolunt muris circumvallatas, utroque modo urbibus uti licere, quasi muros habentibus, et quasi non habentibus: quod si muris careant, fieri non potest.

Hoc quum ita sit, non solum mœnibus urbes muniendæ sunt, sed danda etiam opera, ut quum ad urbis ornatum, tum ad bellicos usus præsertim adversus machinas nuper inventas. Quemadmodum enim qui bellum inferunt, rationes quærunt, quibus superiores evadant, ita quædam inventæ sunt, aliæ quærendæ et solerter investigandæ sunt his qui bellum propulsant. Nam qui recte instructi sunt et habent parata præsidia, in hos ne suscipere quidem bellum animum inducunt.

Quoniam autem civium multitudo per sodalitates et concœnationes publicas distributa, muri vero propugnaculis et turribus in locis opportunis intercepti esse debent, res ipsa admonere videtur, ut nonnullæ concœnationes in his propugnaculis apparentur et constituantur. Atque hæc quidem ad hunc modum disponenda atque ordinanda esse videntur. Ædes vero diis immortalibus dicatæ, et præcipua magistratuum concœnationibus constituta conciliabula, locum opportunum et eumdem habere debent, exceptis iis templis quæ lege aut aliquo Pythii Apollinis oraculo segregantur. Talis autem erit locus, si eminentiam probe ad virtutis situm accommodatam habeat, sitque adversus vicinas partes urbis munitior.

Sub hoc autem loco forum constituere oportet ei simile, quod in Thessalia liberum appellant. Hoc autem est hujusmodi, ut nec rebus venalibus inquinari, nec opificibus aut agricolis et ceteris id genus patere debeat, nisi si quis fuerit a magistratibus accersitus. Qui locus gratus etiam atque jucundus erit, si seniorum exercitationibus destinata gymnasia adjuncta habuerit. Decet enim etiam hoc civitatis decus atque ornamentum pro ætatibus esse divisum ac distinctum: et apud adolescentiam quosdam magistratus, apud magistratus autem seniores versari. Magistratuum enim præsentia ob oculos versantium verum pudorem ingenerat, et timorem ingenuum. Forum autem rerum venalium ab hoc diversum

et seorsum habens locum seu synagogum iis quæ a mari mittuntur, et iis quæ a regionibus omnibus.

Quoniam autem civitatis multitudo dividitur in sacerdotes et in principes, decet et sacerdotum convivia habere ordinem circa ædes sacras, principatuum autem quicumque circa contractus faciunt curam, et circa scripturas sententiarum, et vocationes, et aliam talem dispensationem. Adhuc autem circa agronomiam, et eam quæ vocatur astynomia apud forum quidem oportet et in concursu quodam communi constitui : talis autem qui circa necessarium forum locus est. In vacatione enim esse id quod superius ponimus, hoc autem ad necessarias actiones. Distributa autem esse oportet dicto ordine et quæ circa regionem.

Etenim in principantibus quos vocant ii quidem Hylores, ii autem Agronomos, et servatoria, et convivia ad custodiam necessarium existere. Est autem sacra per regionem esse distributa, hæc quidem diis, hæc quidem heroibus.

Sed immorari nunc diligenter exquirentes, et dicentes de talibus inutile est ; non enim difficile est talia intelligere, sed facere magis. Dicere quidem enim voti opus est, evenire autem fortunæ. Propter quod de talibus quidem, quod quidem ad plus dimittatur nunc.

esse debet et loco sejunctum, at ad eas res quæ quum a mari advehuntur, tum ex agris mittuntur, colligendas atque excipiendas opportuno.

Jam vero quum civitatis multitudo in sacerdotes et magistratus dividatur, locum ad cœnam conferendi sacerdotibus juxta sacras ædes constitutum esse decet. Magistratibus autem, quicumque rerum contractarum judiciis, causarum subscriptionibus, in jus vocationibus, et talibus aliis procurationibus præsunt, item ædilibus et urbanorum ædificiorum præfectis, conviviorum publicorum locus circa forum aut publicum aliquem conventum debet esse constitutus. Cujusmodi est locus foro necessariarum rerum circumjectus : superius enim forum otio dedicatum, hoc autem negotiis necessariis servire volumus.

In agro autem memoratum ordinem imitari oportet, et ibi quoque magistratibus, quos quidam silvarum præfectos, alii agrorum præfectos appellant, propugnacula, et ad custodiam idonea conviviorum publicorum loca suppetere necesse est. Fana quoque per agros esse debent, quum diis tum etiam heroibus distributa. Sed nunc tempus in his accuratius explicandis conterere otiosum est : nec enim talia excogitare et demonstrare, sed facere potius difficile est. Nam dicere optantis est opus ; ut autem eveniat, fortunæ beneficium. De his igitur nunc plura dicere omittamus.

Postquam Philosophus declaravit ea quæ supponenda sunt ex parte multitudinis civilis ad rectam rempublicam, vult nunc declarare quæ supponenda sunt ex parte situs civitatis et ædificiorum ejus et regionis in speciali magis ; et primo ostendit quæ supponenda sunt ex parte situs civitatis in speciali. Secundo cum dicit, « De locis autem etc. » quæ ex parte munitionum et ædificiorum. Circa primum recolligit quædam dicta prius de situ civitatis. Secundo cum dicit, « Ipsius autem ad seipsam etc. » declarat quæ ulterius supponenda sunt circa situm ejus in speciali. Primo igitur dicit quod prius determinatum est a nobis quod si civitas optima debeat situari ad votum, oportet quod communicet mari et terræ secundum quod contingit melius, ut ex utroque possit juvari et in necessariis ad vitam et contra vicinos debellantes.

Deinde cum dicit « ipsius autem »

Declarat quæ attendenda sunt de positione civitatis in ordine ad sanitatem et ad bellicam et ad bellica. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Quoniam autem oportet etc. » de quibus istorum magis sollicitandum est propter sanitatem. Circa primum tangit quatuor ad quæ oportet respicere in bona positione ipsius : quorum duo primi per se ordinantur ad sanitatem, tertium ad bellicas opportunitates. Quartum vero ad hoc et ad necessitatem vitæ. Dicit igitur quod si oportet civitatem ipsam situari ad votum, oportet respicere ad quatuor principaliter. Primo quidem quod declinationem habeat et sit propatula, si fieri potest, ad orientem et ad ventos flantes ab ortu qui sunt saniores aliis ; tamquam hoc sit opportunum ad bonam dispositionem civium, scilicet sanitatem. Sunt venti orientales saniores, quoniam plurima materia ipsorum plus moratur sub via solis ; et ideo calidiores sunt secundum Philosophum secundo *Meteororum*. Propter caliditatem autem suam nubes resolvuntur et aerem subtiliant et mundificant ; quæ faciunt ad bonam dispositionem et sanitatem. Siquidem aer paludosus et nubilosus et grossus est ægrotativus : e contrario vero ventus occidentalis frigidus est et parum moratur sub via solis, nec est fortis flatus, ut frequentius ; et ideo propter frigiditatem vapores congregat et aerem ingrossat et propter parvitatem flatus non potest nubes propellere ; ista autem non conveniunt ad bonam dispositionem corporum ; et ideo loca propatula ad occidentem non sunt salubria bene ut frequentius. Secundo expedit civitatem declinare ad boream et ad ventos boreales, sic enim recentior erit et magis remota a putrefactione, quia venti illi recentiores sunt et saniores. Cujus ratio est quia ventus septemtrionalis frigidissimus est et fortissimi flatus et ratione fortitudinis flatus et nubes et vapores grossos propellit ab aere mundificando ipsum ; ratione vero frigiditatis congregat calidum intrinsecum claudendo poros exterius ; et propter primum prohibet putrefactionem, propter secundum confortat digestionem, et ista bene competunt sanitati. E contrario ventus australis calidus est et tortuosi flatus et virtute caliditatis elevat vapores et poros aperit et virtute flatus tortuosi nubes congregat ; et ideo ingrossat aerem et ad putrefactionem disponit et debilitat digestionem ; quæ sunt principia ægritudinis ; et ideo ventus australis non est bene salubris. Tertio autem oportet civitatem situari, ut bene se habeat ad actiones civiles et ad opportunitates bellicas, propter quas oportet eam sic disponi, ut sit boni exitus civibus et facilis, difficilis autem et mali aditus debellantibus ; et per consequens difficile comprehensibilis ; quod fit vel per naturalem dispositionem, vel montium, vel rupium, vel aquarum, vel per artificialem, puta turrium vel munitionum. Quarto expedit eam sic poni quod habeat multitudinem aquarum fontalium vel fluvialium convenientium sanitati et munitioni si possibile est. Si autem hoc non est possibile, oportet invenire et præparare susceptacula aquarum fluvialium et defossarum, puta cisternas et puteos potentes continere copiam multam ipsarum, ita ut non contingat eos deficere propter multitudinem, etiam si ab adversariis prohiberentur aquæ exteriores.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat de quibus prædictorum magis sollicitandum est ad sanitatem quod primo facit. Secundo cum dicit, « Propter quod etc. » Ponit quoddam documentum. Primo dicit quoniam conditorem civitatis oportet esse sollicitum multum de sanitate inhabitantium civitatem. Primo enim et principaliter oportet esse sollicitum de bona dispositione animæ. Secundo de bona dispositione corporis in ordine ad animam. Bona autem dispositio corporis, seu sanitas primo videtur causari ex dispositione civitatis ad talem vel talem situm, puta ad orientem vel boream, propter bonam dispositionem aeris. Secundo vero causatur ex usu aquarum bene dispositarum, puta dulcium et levium; et ideo de istis et de aere debet curare principaliter non accessorie. Illi enim multum conferunt ad sanitatem et bonam dispositionem, quibus ut plurimum et frequentissime utuntur homines ad vitam corporis sustentandam. Hæ sunt naturæ aquarum et aeris. Aqua enim utuntur secundum se ad potum et ad cibum saltem secundum quod mixta est. Aere autem ad respirationem : ergo multum conferunt ad sanitatem. Oportet igitur conditorem civitatis multum sollicitari de bona dispositione aquarum et aeris ; forte autem magis de dispositione aeris Siquidem aer inspiratus cum minori alteratione pervenit ad principium vitæ, scilicet ad cor.

Deinde cum dicit « propter quod »

Ponit quoddam documentum circa naturam aquarum in civitate; dicens quod propter hoc, quia aquæ multum conferunt ad sanitatem, si non fuerint omnes aquæ in civitate similes, nec copiosæ, distinguuntur seorsum accipiendo eas de numero ipsarum quæ ad alimentum sunt convenientes, et seorsum alias quæ ad alias opportunitates in civitatibus sapienter ordinatis ; ut convenientibus ad alimentum, si copiosæ non fuerint, non utantur ad alia, nec non convenientibus utantur ad alimentum.

Deinde cum dicit « de locis autem »

Inquirit de his quæ supponenda sunt ex parte munitionum et ædificiorum. Et circa hoc primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Sed immorari etc. » excusat se ab ulteriori consideratione talium. Circa primum primo declarat quæ supponenda sunt circa munitiones et ædificia in ipsa civitate. Secundo cum dicit, « Etenim in principantibus etc. » quæ in regione exterius. Circa primum primo inquirit de munitionibus e ædificiis communibus civitatis. Secundo cum dicit « At vero neque etc. » De his quæ crdinantur ad principalia opera civitatis. Circa primum primo tangit, quod non eodem modo se habet de munitionibus et in omnibus rebuspublicis. Secundo cum dicit « Privatorum autem etc. » inquirit de ipsis et de ædificiis in civitate optima. In prima parte dicit quod illud quod est expediens et melius circa loca munita, non eodem modo se habet in omnibus rebuspublicis ; sed in statu paucorum et monarchia expedit esse arcem, idest partem superiorem civitatis fortissimam esse in qua dominantes in paucorum statu et monarchæ morantes possint defendere se, si opus sit, ab impetu multitudinis insurgentis si contingat. In statu autem populari expedit æqualitas ædificiorum, ut nullus propter fortitudinem munitionis alios expugnans, tyrannizet vel dominetur solus. In statu autem optimatum, in quo principantur plures virtuosi intendentes bonum commune, neutrum istorum expedit, seu magis multitudo locorum fortium per quos possit tueri civitas communiter.

Deinde cum dicit « dispositio autem »

Declarat qualem oporteat esse dispositionem habitationum propriarum et munitionum. Et primo inquirit de dispositione habitationum familiarium propriarum. Secundo ibi, « Et totam quidem etc. » de communibus, puta de muris et munitionibus. Circa primum est intelligendum quod antiqui habitationes familiares fortiores faciebant propter adversarios, et rudiores, quia non ita erant experti ; posteriores autem magis delectabiles et utiliores ad quædam et subtiles magis propter majorem experientiam. Dicit igitur quod dispositio habitaculorum familiarium et hippodamium, idest domicilium equorum, idest ad equos nutriendos, si fuerit bene penetrabilis, hoc est propatula et bene eventabilis secundum modum ædificandi posteriorum, est magis delectabilis ad inhabitandum et utilior ad aliquas actiones, puta ad nutritionem animalium ; sed dispositio eorum secundum antiquum utilior est propter securitatem ab insurgentibus propter fortitudinem et minus delectabilis propter ruditatem ipsius : erat enim difficilis introitus impugnantibus et difficile penetrabilis eis. Et ideo si debeant disponi ad votum familiaria habitacula, oportet quod habeant ista duo ; ut scilicet sint fortia contra bellantes et difficilis aditus eis secundum dispositionem antiquorum, et delectabilia et utilia ad actiones familiares secundum dispositionem posteriorum. Si enim aliquis ita præparaverit, continget habitationem ejus esse similem habitationi agricolarum, quos vocant quidam custodes vinearum, quibus in vineis et in campis solitarie immorantur : quorum habitacula sic sunt disposita, ut dictum est prius, ut bene se habeant ad actiones familiares et contra volentes nocere.

Deinde cum dicit « et totam quidem »

Inquirit de dispositione munitionum totius civitatis. Et primo in generali. Secundo cum dicit « De muris autem etc. » specialiter de muris. In prima parte dicit quod similiter, sicut dictum est de familiaribus habitationibus quod expedit eas esse dispositas dicto modo, ita dicendum est rationabiliter quod expedit totam civitatem esse dispositam quantum ad munitiones, ut non sit facile penetrabilis adversariis, scilicet turribus et fossis et aliis hujusmodi dispositis secundum partes et loca quibus magis competunt. Si enim sic se habeant, melius se habebit ad securitatem propter ipsas munitiones et ad ornatum ; et per consequens ad delectationem propter debitum ordinem et situm.

Deinde cum dicit « de muris autem »

Inquirit de muris. Fuit autem opinio quorumdam quod muri non sunt necessarii civitati optimæ quæ habet optimos viros : tum quia propter confidentiam murorum forte redderentur negligentes in actionibus bellicis : tum quia ubi est major fortitudo et melior; non competit multum minor ; fortitudo autem virorum optimorum major est et melior ad defensionem civitatis quam ea quæ murorum; ergo videtur fortitudo murorum non competere eidem. Primo igitur proponit opinionem istam simpliciter non esse tenendam, movens rationem ad hoc. Secundo cum dicit, « Est autem ad consimiles etc. » declarat quibus non competunt multum, et quibus sunt necessarii. Tertio cum dicit, « Si ergo per hunc

modum etc. » concludit ex dictis esse multum curandum de eis, et propter quas causas. Circa primum dicit quod dicentes de muris non oportere eos circumponere civitati bene ordinatæ ad virtutem, et habenti viros virtuosos, valde anti quam habent æstimationem, et simpliciter et præter rationem; maxime cum videant illas, quæ hoc modo decorantur sine muris in sola multitudine confidentes, ex ipso opere redargutas, et ductas ad inconveniens : multæ enim fuerunt civitates habentes viros fortes et bonos, quæ propter defectum munitionis et murorum succubuerunt, et captæ sunt.

Deinde cum dicit « est autem »

Declarat, respectu quorum non multum competunt, et respectu quorum sunt necessarii. Et primo facit primum. Secundo cum dicit, « Quoniam autem et accidit etc. » secundum. In prima parte dicit quod civitati habenti bonos viros, non multum competit salvari per munitionem murorum, a consimilibus secundum virtutem, et non multum differentibus secundum multitudinem ; in loco enim proprio in quo potentiores videntur cives virtuosi, videntur se posse defendere a consimilibus virtute, vel parum excedentibus; et ideo non sunt eis necessarii muri ad hoc ; quia non est faciendum per plura, quod bene potest fieri per unum : et iterum opprobriosum est quod aliquis qui potest expugnare per propriam virtutem, nitatur expugnare per propriam et alienam.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ostendit, quod respectu superexcellentis multitudinis et virtutis sunt necessarii. Et ad hoc adducit rationes tres : quarum secundam ponit cum dicit, « Simile enim velle muros etc. » Tertiam cum dicit, « A vero neque etc. » In prima parte dicit : quoniam virtutem insurgentium contra civitatem contingit esse majorem multo quam sit virtus eorum qui inhabitant civitatem, et paucorum, et illi qui sunt majoris virtutis multo, ut frequentius debellant eos qui minoris, munitio murorum bellicosissima, idest apta ad bellandum, necessaria est civitati, quæ minoris virtutis est ut pluribus modis possit resistere impugnantibus, et propter alia multa, et ad evitandum et ad repellendum ictus sagittarum, et machinarum diversarum, quæ inventæ sunt ad certitudinem insultus. Dicit autem munitionem murorum esse necessariam non simpliciter, sed ex suppositione finis, si debeat civitas salvari, nec pati nocumentum aut injuriam sustinere, aut fieri servam.

Deinde cum dicit « simile enim »

Ponit secundam rationem : dicens quod simile idem videtur dicere muros non circumponendos esse civitatibus, et circum tollere hoc est de circuitu tollere montana loca, idest fortia loca prohibentia adversarios, et regionem facere facile penetrabilem ab ipsis : similiter dicere muros non circumponere habitationibus propriis, ac si timeretur, quod non essent futuri habitatores viriles, simile est facere eam penetrabilem furibus et raptoribus : nunc autem inconveniens est civitatem aut propriam inhabitationem facile penetrabilem facere adversantibus : ergo inconveniens est muros non apponere utrique.

Deinde cum dicit « at vero »

Ponit tertiam rationem; dicens quod adhuc oportet intelligere quod si circumponantur muri civitati habenti viros virtuosos, possunt repellere insultum adversantium, et per muros, et per virtutes ipsorum, et uti contra eos, et tamquam habentes murum, et tamquam non habentes : qui autem muros non habent non possunt nisi altero tantum : nunc autem melius est pluribus modis vicissim resistere adversario, quam uno tantum.

Deinde cum dicit « sed utique »

Concludit curandum esse de muris, et propter quas causas ; dicens quod si ea quæ dicta sunt se habent ut dictum est, manifestum est quod non solum circumponendi sunt muri civitati, sed etiam multum curandum est de eis, ut bene sint dispositi ad ornatum et decorem civitatis, sed etiam ad repellendas opportunitates bellicas adversariorum, et quæ nunc inventæ sunt et quas contingit inveniri, et ad eos impugnandum. Sicut enim invadentes curant diligenter quibus modis possunt supergredi invasos, utentes instrumentis inventis, et tentantes invenire alia, sic cura debet esse invasis quomodo possint se custodire, utendo eis quæ inventa sunt, et quærendo non inventa per viam physicam. Si enim invadentes scirent invadendos bene munitos esse et potentes resistere, non multum conarentur eos invadere a principio. Nullus enim conatur ad illud quod credit esse impossibile, vel simpliciter, vel sibi.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Determinat de dispositione habitationum, quæ ordinantur ad actus principales. Et primo dispositionem earum quæ ordinantur ad quosdam actus communes omnibus. Secundo cum dicit, « Quoniam autem civitatis, etc. » earum quæ ordinantur ad actus speciales quorumdam. Circa primum primo manifestat dispositionem eorum quæ ordinantur ad cultum divinum, et convivia. Secundo cum dicit, « Venalium autem etc. » eorum quæ ordinantur ad commutationem. Circa primum primo dat intentionem suam. Secundo cum dicit, « Et eumdem etc. » prosequitur. In prima parte dicit : quoniam in civitate perfecta necessari sunt muri, ut dictum est prius, et necessarium est eos esse distinctos per observatoria et turres positas in locis opportunis ad defensionem et ornatum, adhuc autem expedit communitatem civilem convivia communia facere, et expedit eam esse distinctam in eis, secundum quod quidam in ipsa inveniuntur excellentiores, quidam autem minus excellentes : habitationes dispositas ad hujusmodi convivia disponet aliquis rationabiliter, secundum quod dicetur.

Deinde cum dicit « et eumdem »

Prosequitur. Et circa hoc primo declarat quales debent esse secundum se habitationes hujusmodi. Secundo cum dicit, « Erit autem etc. » in comparatione ad cives. Circa primum primo declarat quales oportet eas esse interius. Secundo cum dicit, « Decet autem etc. » quales exterius. Circa primum est considerandum quod omnia quæ hic sunt, et nos et operationes nostræ, ex bonitate et munificentia divina causantur ; et ideo tenemur ei ad reverentiam et honorem, cum aliter retribuere non possumus ; reverentia autem et honor per cultum exhibentur, quem oportet fieri in aliquo loco determinato ad hoc ; et ideo in civitate unita ex similibus oportet esse aliquem unum locum convenientem ad hoc ordinatum. Et quia antiquitus gentiles convivia communia faciebant temporibus ordinatis ad cultum divinum, et ob reverentiam divinorum, ideo habitationes ad convivia erant eædem cum his quæ ordinabantur ad cultum divinum. Dicit igitur Philosophus quod habitationes illas quæ ordinantur

ad cultum divinorum, et ad convivia principalis suna ab antiquis ordinata temporibus prædicti cultus, expedit habere locum convenientem, et excellentem, ita ut dispositio ejus ostendat præeminentiam ejus cui exhibetur cultus et reverentiam colentium ad ipsum, et unum et eumdem principalem in tota civitate, ne si plures essent, esset occasio divisionis civitatis : nisi in aliquibus partibus civitatis, lex quæ ordinat de cultu divino determinavit esse aliquam talem habitationem seorsum, vel aliquas, dependentes tamen ad primam et principalem, in quibus cultus exhibeatur alicui oraculo, vel Apollinis, vel uniuscujusque alterius responsivi secundum opinionem gentilium, qui stellas opinabantur quosdam deos. Locus autem iste conveniens erit, si bene fuerit dispositus quantum ad duo. Primo quidem quod habeat positionem bene se habentem ad apparentiam civitatis. Secundo quod eminentior sit respectu partium civitatis. Ex ipsa enim eminentia situs ostenditur præeminentia ejus qui colitur, et ex apparentia virtutis dispositio colentium.

Deinde cum dicit « decet autem »

Declarat quales decet esse istas habitationes exterius, dicens quod expediens est sub loco hujusmodi habitationum, et ad meliorem eventationem, et ad deductionem, esse quemdam forum præparatum inter ipsas, et reliquas habitationes, quod quidam dicunt debere esse liberum, vel ab immunditiis et turpibus, vel quia ibi existentes et confugientes aliquam libertatem habeant, vel utrumque ; hujusmodi autem locum oportet esse segregatum ab omnibus venalibus, quia locus iste, locus vacationis est ; et ideo oportet ipsum ese sequestratum a tumultu. Venalia autem non tractantur sine tumultu. Et iterum locus hic ordinatus est ad virtutum exercitia. Negotiatio vero quæ est circa venalia, remota est ab hoc. Et iterum expediens est mercenarios et agricolas, et alios tales viles quorum operationes per se non ordinantur ad virtutes, non accedere ad locum hunc, nisi vocentur ab aliquo principum propter aliquam necessitatem, si locus iste totaliter ordinatus est ad exercitia virtutum.

Deinde cum dicit « erit autem »

Declarat quales oportet eas esse in comparatione ad cives ; dicens quod locus prædictus bene gratiosus erit, et conveniens cultui divino, si distinctus fuerit secundum gradus diversos, ita ut aliqua pars ordinetur ad gymnasia seniorum exercenda, alia autem ad divinorum actus secundum ordinem ; et sit præeminentia illius ad istum in dispositione et ornatu secundum præeminentiam seniorum ad juvenes. Rationabile enim est locum habitationis et ornatum ejus distinctim esse secundum distinctionem ætatum, ita ut ipsa distinctio loci distinctionem residentium ostendat ; et expedit etiam quod tempore prædicti cultus, inter juniores, sint aliqui principantes, et matronæ apud principes resideant ; sic enim minus præter rationem agent juvenes ex fervore juventutis, et mulieres ex mutabilitate earum. In præsentia enim seniorum causatur verecundia vera, quæ est timor de turpi, et timor liberalis, qui est turbatio ex phantasia futuri mali, quæ solent retrahere magis mulieres et juvenes ab operatione turpi. Differentia est inter timorem liberum et servilem : quia liber est quo aliquis timet amittere bonum honestum, et secundum rationem ; servilis autem est quo aliquis timet amittere bonum secundum corpus, vel pati malum secundum ipsum. Corpus enim servus est quodammodo respectu animæ.

Deinde cum dicit « venalium autem »

Declarat dispositionem habitationum, quæ ordinantur ad commutationem dicens quod forum rerum venalium oportet esse aliud, et remotum a loco prædicto ; quia locus venalium locus tumultuosus est, et locus prædictus ad vocationem ordinatus quietem exigit : et expedit quod habeat seorsum locum congregativum bonorum, quæ a mari immittuntur, et seorsum aliorum, quæ ab ipsa regione ; et ulterius in speciali secundum diversitatem generum rerum venalium ; ita quod alia pars ordinetur ad pannos, alia ad calceamenta, alia ad alia ; sic enim facilius expedientur commutationes, sciverit unusquisque locum determinatum ad unumquodque commutabilium.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat dispositionem habitationum eorum qui sunt principaliores in civitate ; dicens : quoniam autem multitudo partium civitatis distinguitur in sacerdotes qui ordinantur ad cultum divinum, et principes qui curant de ordine civili, opportunum est habitationem sacerdotum, et locum ad convivia ipsorum situari juxta sacras ædes ordinatas ad cultum divinum, ut locus habitationis ipsorum non sit remotus a loco cultus ad quem ordinatur ; et quia expedit eos habere locum quietum propter contemplationem in qua maxime debent vivere inter alios. Principes autem qui ordinantur ad directionem contractuum, et ad sententiandum super disceptationibus super eisdem, et ad scripturas sententiarum, et vocationum civium, et ad alias hujusmodi dispensationes tales, et qui ordinantur ad regulandum agros vel agrestes, et qui ad regulandum corpus civitatis, etc., expedit habere habitationes circa forum commune, et in loco ubi communiter concurrunt plures, qualis est locus qui est circa forum rerum venalium ; quia hic locus ordinatur ad necessarias commutationes quibus plures indigent. Locus autem ad cultum ordinatus qui est in superiori parte, indiget vacatione.

Deinde cum dicit « etenim in »

Declarat dispositionem habitationum exterius in regione, dicens quod similiter in regione exterius, oportet ædes et habitacula disposita et distributa esse secundum ordinationem proportionalem ei quæ est in civitate. Sunt enim in ipsa principes et magistratus quos oportet habere habitacula convenientia principatui ipsorum, et ad ornatum, et ad fortitudinem. Iterum oportet esse in regione ædes communes in diversis partibus regionis, ut opportunum est ad custodiendum reditus et bona communia exterius collecta. Et iterum expedit in regione exterius esse sacras ædes, seu templa particularia, in diversis partibus, secundum quod opportunum est, distributa. Aliqua quidem ad cultum deorum, alia vero ad cultum heroum : quod dicit secundum consuetudinem gentilium, qui cultum divinum exhibebant animabus virorum, qui excellentes fuerunt in virtute heroica.

Deinde cum dicit « sed immorari »

Excusat se a diligentiori consideratione de his ; dicens quod de istis tanta sunt dicta et restant dicenda plura. Sed immorari diutius in diligenter inquirendo et determinando de ipsis, non utile propter facilitatem. Non enim multum difficile est considerare quare oporteat illa ordi-

nare secundum rationem ; sed facere ipsa magis difficile est propter raritatem eorum quæ ad hoc sunt necessaria. Determinare enim talia et considerare secundum intellectum, est facere opus voti, seu voluntatis. Ipsa autem fieri vel esse, pendet ex fortuna magis, quam a bona dispositione civium : et abundantia bonorum exteriorum quæ sunt necessaria ad prædicta, aliqualiter dependet ex ea. Et ideo illa quæ ulterius possent considerari de ipsis, prætermittuntur ad præsens.

LECTIO X.

Quod et eadem et diversa sit, magistratuum et subditorum disciplina.

ANTIQUA.

De ipsa autem politia ex quibus et qualibus oportet consistere civitatem quæ debet esse beata, et politizare bene, dicendum. Quoniam autem duo sunt, in quibus sit bene omnibus: horum autem est, unum quidem in eo quod intentionem et finem actionum ponit recte: unum autem invenire actiones ferentes ad finem: contingit enim hæc et dissonare ab invicem et consonare: aliquando enim intentio quidem latet bona, in agere autem ut adipiscantur ipsam peccant: aliquando autem omnia quidem quæ ad finem adipiscuntur, sed finem posuerunt pravum; aliquando autem in utroque peccant, velut circa medicativam, neque quale quid oportet esse, qao convalescit corpus, judicant, aliquando bene, neque ad suppositum ipsis terminum adipiscuntur factiva. Oportet autem in artibus et scientiis hæc ambo obtineri: finem, et eas quæ in finem actiones.

Quod quidem igitur bene vivere et felicitatem appetunt omnes, manifestum. Sed hæc adipiscendi, iis quidem potestas iis autem non, propter quamdam fortunam aut naturam. Indiget enim et successu aliquo vivere bene: hujus autem minori quidem qui melius dispositi, ampliori autem qui deterius: hi autem mox non recte quærunt felicitatem potestate existente.

Quoniam autem propositum est, optimam politiam videre, hæc autem secundum quam optime politizabit civitas; optime utique autem politizabit secundum quam felicitari maxime continget civitatem; palam quia felicitatem quid sit, oportet non latere.

Dicimus autem et determinavimus in *Ethicis*, si quæ positionum illarum utilitas est, operationem esse et usum virtutis perfectum, et hanc non ex suppositione, sed simpliciter.

Dico autem ex suppositione, quæ necessaria ; simpliciter autem quod bene: puta quæ quidem circa justas actiones sententiæ, supplicia, punitiones, a virtute quidem sunt, necessaria autem, et quod bene, necessario habent. Eligibilius quidem enim nullo talium indigere neque virum, neque civitatem. Quæ autem ad honores et abundantias simpliciter sunt optimæ electiones. Alterum quidem enim mali cujusdam electio est; tales autem actiones e contrario; præparationes enim bonorum sunt et generationes.

Utetur autem utique studiosus vir et paupertate et ægritudine et aliis pravis fortuniis bene; sed quod beatum, in contrariis est. Etenim hoc determinatum est secundum morales sermones, quod talis est, qui studiosus, cui propter virtutem bona sunt, quæ simpliciter bona.

Palam autem et quod necessarium usus hos studiosos et bonos esse simpliciter. Propter quod et putant homines felicitatis causas extrinsecas bonorum esse, sicut ejus quod est cytharizare pulchre et bene, pro causa habetur lyra, magis quam ars.

Necessarium igitur ex dictis hoc quidem existere, hoc autem præparare legislatorem. Quare ad votum optamus civitatis consistentiam quorum fortuna domina, dominam enim existere ponimus: studiosam autem esse civitatem, non adhuc fortunæ opus est, sed scientiæ et electionis.

At vero studiosa civitas est in cives participantes politia studiosos esse. Nobis autem omnes cives par-

RECENS.

De ipsa autem republica, ex quibus et qualibus civitas constare debeat, ut sit beata, et recte administretur, dicendum est. Duo sunt quibus omnium rerum laus et bonitas continetur: unum, ut scopus et finis actionum sit recte constitutus; alterum, ut actiones ad finem tendentes inveniantur. Fieri enim potest, ista ut dissonent et consonent. Interdum enim scopus quidem recte propositus est, sed homines agendo ipsum non assequuntur: modo cuncta quæ ducunt ad finem, faciunt, sed finis, quem sibi proposuerunt, est malus. Interdum in utroque peccatur: ut in medicina nonnunquam nec recte quale corpus sanum esse debeat judicant, nec ad eum quem sibi finem proposuerunt, apta remedia reperiunt atque adhibent. In artibus autem et scientiis ambo hæc obtineri debent, finis et ad finem tendentes actiones.

Hoc igitur perspicuum est, omnes et bene vivendi et beatitudinis cupiditate duci: sed alii eam assequi possunt, alii non possunt, obstante fortuna quapiam aut natura. Adjumenta enim quædam ad recte et bene vivendum desiderantur, pauciora melius affectis et constitutis, plura iis qui deterius. Sunt etiam qui statim ab initio vitam beatam, facultate suppetente, non recte quærunt. Sed quoniam propositum nobis est rempublicam optimam considerare, hæc autem est, ubi optime civitas administratur: hæc autem administratur optime, ex qua civitati maxime felici esse contingit: satis intelligitur, in quo vita beata posita sit, exploratum esse oportere.

Qua de re dicimus in libris *De moribus* (si quid operæ pretium in illis fecimus,) felicitatem contineri efficacitate atque usu virtutis perfecto, eoque non cum conditione, sed simpliciter. Conditionem quum dico, necessaria volo intelligi; simpliciter vero, quod laudabiliter fiat: ut in actionibus justitiæ justæ animadversiones et pœnæ proficiscuntur illæ quidem a virtute, sed necessariæ sunt, et honestas ipsarum necessitatem habet adjunctam. Satius enim erat ut neque singuli neque civitas quoquam horum indigeret. Quæ vero pertinent ad honorem et rerum copiam actiones, eæ simpliciter sunt pulcherrimæ atque honestissimæ. Illud enim alterum est malum tollere: hujusmodi vero actiones e diverso præparationes bonorum effectionesque sunt.

Ceterum licet vir probus paupertate morboque et alia quapiam adversa atque gravi fortuna laudabiliter uti possit, felicitas tamen in rebus contrariis sita est. Nam et illud est in libris *De moribus* declaratum, virum probum esse, cui propter ipsius virtutem bona sunt ea quæ simpliciter sunt bona; ut intelligatur necessarium esse, horum quoque bonorum usus esse laudabiles atque honestos simpliciter. Quo fit ut bona externa felicitatis causam homines esse putent, perinde ac si quis egregii citharistæ laudem non artificio sed lyræ assignet. Ex dictis igitur quædam suppetere a natura, alia a legum latore comparari necesse est.

Itaque urbis ac civitatis ex his rebus, quarum fortuna est domina, (eam enim dominam harum rerum nunc ponimus,) constitutionem precibus optamus: ut autem civitas probis moribus prædita sit, jam non fortunæ, sed scientiæ opus est atque consilii. Est autem proba civitas eo, quod cives omnes, qui rei-

ticipant politia. Hoc ergo considerandum qualiter vir fit studiosus. Etenim si omnes contingit studiosos esse, non secundum unumquemque autem civium, sic eligibilius; assequitur enim et quod secundum unumquemque, et id quod omnes.

At vero boni et studiosi fiunt per tria. Tria autem hæc sunt, natura, consuetudo et ratio.

Etenim nasci oportet primum, puta hominem, sed non aliorum aliquod animalium, sic et qualem quemdam secundum corpus et secundum animam.

Quædam autem nihil utilitas nasci, consuetudines enim transmutari faciunt: quædam enim sunt per naturam ad utrumque se habentia, per consuetudines autem ad deterius et ad melius.

Alia quidem igitur animalium maxime quidem natura vivunt, parva autem quædam et consuetudinibus, homo autem et ratione: solus enim habet rationem. Quare oportet hæc consonare invicem. Multa enim præter consuetudines et naturam agunt propter rationem, si persuadeantur aliter habere melius.

Quod quidem itaque natura quales esse oportet futuros facile ductibiles a legislatoribus, determinavimus prius: reliquum jam opus disciplinæ: hæc quidem enim assuefieri addiscunt, hæc autem audientes.

Quoniam autem omnis politica communitas constat ex principantibus et subjectis, hæc omnia considerandum, si alios oportet esse principantes et subjectos, aut eosdem per vitam: palam enim quod consequi oportebit et disciplinam secundum divisionem hanc.

Siquidem igitur fuerint tantum differentes alteri ab alteris, quantum deos et heroes existimamus ab hominibus differre, confestim primo secundum corpus multam habentes excellentiam, deinde secundum animam, ut indubitata sit et manifesta excellentia principantium respectu subjectorum, palam quia melius semper eosdem, hos quidem principari, hos autem subjici secundum semel.

Quoniam autem hoc non facile accipere, neque est sicut inter Indos ait Scylax esse reges tantum differentes a subjectis: manifestum quod propter multas causas necessarium omnes similiter communicare, eo quod est secundum partem principari et subjici: quod enim æquale idem similibus, et difficile manere politiam constitutam præter id quod justum. Cum subditis enim existunt omnes volentes insolescere, qui per regionem; totque multitudine esse eos qui in politeumate ut sint valentiores iis omnibus, unum aliquod impossibilium est.

At vero quod oportet principantes differre a subditis, indubitatum est.

Qualiter igitur hæc erunt et qualiter participabunt, oportet considerare legislatorem. Dictum est autem prius de ipso. Natura enim dedit electionem faciens eidem enim hoc quidem junius, hoc autem senius: quorum hoc quidem subjici decet, hoc autem principari. Indignatur autem nullus secundum ætatem subditus, neque putat esse valentior, aliterque, et futurus suscipere talem honorem, cum sortitus fuerit adveniente ætate. Est quidem igitur, ut eosdem principari et subjici dicendum, est autem ut alteros.

Quare, et disciplinam est ut eamdem necessario, est autem ut alteram esse. Futurum enim bene principari, subditum fuisse primo aiunt oportere.

Est autem principatus, sicut in primis dictum est sermonibus, hic quidem principantis gratia, hic autem subditi: horum autem, hunc quidem despoticum esse dicimus, hunc autem liberorum.

Differunt autem quædam præceptorum non operibus, sed eo quod alicujus gratia. Propter quod multa eorum quæ videntur esse ministerialia opera, et juvenum liberis honestum ministrare. Ad honestum enim et non honestum non sic differunt actiones secundum se, ut in fine, et eo quod cujus gratia.

publicæ sunt participes, probi sunt. Nos autem rempublicam cum civibus omnibus communicamus. Hoc igitur est considerandum, quomodo vir probus fiat. Nam si fieri non potest ut omnes sint viri probi, sed potest ut singuli aliqui: sic est optabilius; ex hoc enim illud subsequitur.

Fiunt autem boni et probi tribus rebus, natura, moribus et ratione. Nam primum nasci oportet, id est hominem esse, non ex alio genere animantium; tum ut certo quodammodo corpore et animo sit affectus. Atque naturæ dotes nonnullæ nil admodum faciunt; consuetudine enim mutantur; quum quædam ancipitis naturæ sint, quæ per consuetudinem nunc in pejus nunc in melius mutantur.

Cetera igitur animantia sic vivunt, ut naturam maxime sequantur: quædam nonnihil etiam assuetudinem; homo vero ducitur etiam ratione, qua solus ipse præditus est. Hæc igitur inter se congruere et consentire debent. Multa enim homines præter consuetudinem et naturam propter rationem faciunt, si sibi aliter esse melius persuaserint. Quales igitur cives esse natura oporteat, ut tractabiles se dociles que legum latori præbeant, supra declaravimus: reliquum est ut de disciplina educationeque disputemus: homines enim quædam assuescendo, quædam audiendo discunt.

Quoniam autem societas omnis civilis ex imperantibus atque imperio subjectis constat: videndum est num qui præsunt et qui parent diversos an perpetuo eosdem esse oporteat. Huic enim divisioni consentanea debet esse disciplina. Si ergo alteri alteris tantopere præstarent, quando dii heroesque hominibus excellere putantur, primum ipso statim corpore, deinde animo longe superantes, ut indubitato esset manifestaque subjectis imperantium præstantia, haud dubie melius foret, eosdem semper imperare et eosdem semper esse subjectos.

Quando autem hoc sumere non est facile, neque id usuvenit quod ait Scylax apud Indos fieri, reges esse tantopere iis qui sub eorum imperio sunt, præstantes: multis ex causis necesse esse intelligitur, ut cum omnibus similiter imperandi et parendi vicissitudo per partes communicetur. Æquum enim (et jus) idem est similibus; et rempublicam quæ sit præter jus constituta, difficile factu est permanere. Cum subjectis enim faciunt regionis [agrorum] incolæ, quicumque sunt rerum novarum studiosi: nec possunt tot numero esse qui rempublicam administrant, ut his omnibus sint potentiores.

Verum enimvero quin ii qui tenent imperium, subjectis antecellere debeant nemo dubitare potest. Quæ qua ratione efficiantur, et quomodo sit respublica communicanda, legumlatoris est considerare: qua de re ipsi quoque supra memoravimus. Quippe ipsa natura delectum dedit, ex eodem genere alios juniores alios seniores efficiens: quorum illos imperio subesse, hos autem imperare decet. Neque vero quisquam quod propter ætatem subjectus sit, indignatur, etiamsi se potiorem esse censeat; præsertim qui suam vicem sit imperaturus, quando convenientem ætatem attigerit.

Quodam igitur modo iidem esse dicendi sunt, qui imperant et qui parent, quodammodo diversi: ac proinde disciplinam quodammodo eamdem esse necesse est, alias diversam. Nam qui recte imperium gesturus sit, eum aiunt prius imperio paruisse debere. Sed imperium, ut in superioribus libris memoravimus, alterum ad imperantis, alterum ad parentis commode refertur: quorum illud domini in servos, hoc liberorum esse dicitur.

Differunt autem quædam imperata non ipsis operibus, sed fine. Itaque multa, quæ servilia opera esse videntur, honeste ab ingenuis adolescentibus obeuntur. Actiones enim honesti atque inhonesti discrimine non tam per se quam ex fine distinguuntur.

Postquam inquisivit Philosophus de his quæ supponenda sunt ad instituendam optimam rempublicam ex parte finis et materiæ civitatis ipsius, transit nunc ad declarandum ex quibus et qualibus instituenda est optima civitas. Et circa hoc primo præmittit intentionem suam, dicens : Declarato quæ supponenda sunt ad futuram optimam rempublicam, nunc determinandum est nobis de ipsa republica, scilicet ex quibus et qualibus instituenda est civitas quæ debet felicitari et bene gubernari simpliciter. Secundo cum dicit, « Quoniam autem etc. » prosequitur. Et circa hoc primo ostendit quod illos ex quibus constituitur optima civitas, oportet esse studiosos. Secundo cum dicit, « At vero boni etc. » declarat per quot, et quomodo efficiuntur tales : quia non sufficit in agibilibus scire qualem oportet esse unumquemque, quoniam bonum et studiosum, sed qualiter contingit fieri talem. Circa primum adhuc primo ostendit, qualem oportet esse civitatem optimam, quoniam studiosam. Secundo cum dicit, « At vero studiosa etc. » ex hoc concludit quales oportet esse cives ex quibus componitur, quoniam studiosos. Civis enim definitur per civitatem. Et quoniam civitas optima determinatur per finem optimum, primo præmittit quædam de ipsis. Secundo cum dicit, « Quoniam autem etc. » ex ipsis ostendit quæ sunt necessaria ad civitatem optimam, et qualem oportet eam esse. Circa primum primo tangit ea quæ requiruntur ad hoc quod homo sit optimus. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur etc. « quod non omnes homines eodem modo se habent ad illud optimum. Circa primum est intelligendum quod sicut in universo invenitur duplex bonum, scilicet separatum, et bonum ordinis, et bonum separatum majus est quam bonum ordinis quod determinatur per ipsum secundum Aristotelem duodecimo *Metaphysicorum*; bonum autem perfectum ex istis bonis aggregatur : sic in homine qui dicitur minus universum, duplex invenitur bonum quodammodo, scilicet quod est finis, et quod ordinis : et bonum ordinis eorum quæ ad finem, per finem determinatur; et perfectum bonum hominis ex istis duobus bonis aggregatum est. Hoc igitur supponens, dicit : quoniam duo sunt per quæ contingit omnes homines esse bonos, et sunt boni et qui boni sunt : quorum unus est finis operationem rectus, et intentio ipsius recta ; aliud autem est inventio actionum et organorum ordinatorum ad ipsum finem. Optimum enim uniuscujusque consistit in optimo fine ejus, et in ordinatione aliorum ad ipsum. Accidit autem aliquando ista dissonare et consonare ad seinvicem. Dissonare quidem : quia aliquando finis bonus ponitur, et intentio recta ad ipsum subest. Peccatum autem est in actione eorum quæ sunt ad finem, vel in ordine. Aliquando autem e contrario illa quæ ordinantur ad finem subsunt omnia et recte ordinata, sed finis positus et intentus malus est. Consonare quidem, quia aliquando contingit quod peccatur in utroque ; et in fine, et in his quæ ad ipsum ; sicut circa medicinam accidit aliquando quod medicus non recte judicat quale contingit fieri corpus quod convalescit, et ad quem terminum sanitatis contingit ipsum deduci. Nec etiam bene accipit illa vel ordinat quæ deducunt ad suppositum terminum sanitatis. Aliquando autem utrumque recte accipit, rectum ponens et intendens finem, et ea quæ sunt ad ipsum recte ordinans. Homines vero in omnibus artibus et scientiis, et universaliter virtutibus finaliter intendunt optimum in illis, et ideo oportet, si debeant fieri in illis optimi, attingere ad ambo : puta ad finem rectum et ad ordinationem actionum et organorum quæ ad finem. Apparet igitur quod in qualibet arte et scientia speculativa vel practica, homo est optimus per finem optimum, et ea quæ ad ipsum.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Declarat quod non omnes homines eodem modo se habent ad suum optimum seu felicitatem ; dicens quod manifestum est ex se quod omnes homines naturaliter appetunt bene vivere. Omnia enim naturaliter appetunt suam perfectionem. Sed non omnibus hominibus inest æqualiter habilitas ad adipiscendum hoc ; sed quidam sunt dispositi bene ad acquirendum eam, quidam autem indispositi, aut propter materiam, aut propter naturalem complexionem per quam inclinantur ad operationes inordinatas, aut propter formam, quia aliquod bonorum fortunæ quæ sunt necessaria, deficit eis. Indiget enim debens felicitari et bene vivere, inclinatione naturali ad hoc, et successu aliquo in exterioribus bonis. Si quidem privatum omnibus bonis fortunæ impossibile est bene operari. Sed illi qui melius dispositi sunt ex natura ad hoc, minori indigent successu ; qui autem minus, ampliori. Aliqui etiam ita depravati sunt per consuetudinem, vel aliquid aliud quod quamvis inclinentur ex natura ad felicitatem et bene vivere, non tamen recta via vel modo quærunt eam : et ita quod aliquis non felicitetur, potest contingere, aut quia non reste ponit felicitatem, aut quia non recte quærit quæ ad ipsam, aut propter utrumque.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat qualem oportet esse optimam civitatem. Et primo ostendit quod ad hoc primo necessarium est præintelligere quid est ipsa felicitas, quasi præmittens intentum. Secundo cum dicit, « Dicimus autem etc. » declarat illud. In prima parte dicit : quoniam propositum intentionis nostræ est considerare de optima republica qualis sit, optima autem respublica est secundum quam civitas optime gubernat et vivit, civitas autem optime gubernat et vivit quæ attingit ad felicitatem optimam. Et ideo oportet nos præconsiderare illud, per quod determinatur. Civitatem autem seu rempublicam optimam, per felicitatem determinamus, ut dictum est.

Deinde cum dicit « dicimus autem »

Declarat intentum. Et primo præmittit definitionem felicitatis, et eam explanat. Secundo cum dicit, « Utetur quidem utique etc. » ostendit qualem oportet esse civitatem optimam. Circa primum, primo præmittit definitionem felicitatis in aliis positam ; dicens quod ad manifestationem intenti diximus, et determinavimus in libro *Ethicorum*, si quidem ea quæ determinata sunt, bene utilia sunt ad propositum, felicitatem esse operationem et usum virtutis perfectum simpliciter, et non ex suppositione. Felicitas quidem est operatio, quia habitus in potentia est et imperfectus ; felicitatem autem perfectum bonum dicimus. Virtutis autem, quia virtus est quæ habentem perficit, et operationem ejus bonam reddit : felicitas autem bonum hominis est perfectum : ergo secundum virtutem ejus. Usus autem perfectus est, quia una operatio sola non facit hominem felicem, sed multæ et continuæ. Continuati autem alicujus actus usus perfectus est illius actus, secundum quod usus est idem quod exercitium.

Unde ista definitio eadem est secundum rem, et quæ ponitur primo *Ethicorum*, quæ dicitur quod est operatio hominis secundum virtutem perfectam, et in vita perfecta : ita ut quod ponitur hic usus perfectus, sit idem et quod ibi ponitur, in vita perfecta.

Deinde cum dicit « dico autem »

Explanat ultimam particulam, scilicet, « et non ex suppositione ». Ad cujus evidentiam est intelligendum quod finis secundum se rationem boni habet. Eorum autem quæ ordinantur ad ipsum, quædam sunt quæ rationem boni de se habent aliquam, et aliquam ex ordine ad finem, sicut medicina dulcis. Alia vero quæ secundum quod hujusmodi rationem boni et eligibilis non habent, sed tantum ex ordine ad finem ; sicut medicina amara, secundum se enim eligibilis non est, sed propter sanitatem tantum. Et prima bona dicuntur simpliciter bona. Secunda autem bona dicuntur ex hoc solum necessaria. Dicit igitur quod operationem bonam ex suppositione dico quæ necessaria quidem est ad finem, sed secundum se rationem boni non habet. Simpliciter autem bonam dico, quæ secundum se rationem boni habet, non tantum ex fine, sicut in actionibus justitiæ. Sententiæ enim condemnandorum et supplicia et punitiones eorum procedunt a virtute justitiæ, et necessariæ quidem sunt in civitate, quia aliter non salvaretur civitas nec communicatio, et rationem boni habent, quia necessariæ. Secundum se autem eligibiles non sunt absolute. Eligibilius enim esset, si contingeret quod homines vel civitates talibus non indigerent. Sed actiones quæ sunt circa honores et circa abundantiam exteriorum, sunt simpliciter eligibiles secundum se. Rationem autem quare primæ sunt eligibiles, et non istæ, tangit dicens quod electio sententiarum et suppliciorum et aliorum hujusmodi in civitate, est electio alicujus quod malum est, secundum quod hujusmodi, sed in ordine ad finem. Electio autem eorum quæ circa honores et circa divitias et actiones eorum, e contrario, est electio cujusdam boni secundum se, quia sunt dispositiones quædam ad bonum et generationes ejus. Honor enim disponit et factivus est boni secundum animam, inquantum aliquis propter honorem operatur magna et honorabilia. Divitiæ autem naturales sunt factivæ boni secundum corpus principaliter.

Deinde cum dicit « utetur autem »

Declarat ex dictis qualem oportet esse civitatem optimam. Et circa hoc, primo ipse declarat qualiter ipse studiosus utitur bonis prædictis utrisque. Secundo cum dicit, « Palam autem etc. » declarat quod usus istorum qui est secundum virtutem studiosus est. Tertio cum dicit, « Necessarium igitur etc. » ex dictis concludit qualem oportet esse civitatem optimam. In prima parte dicit quod vir studiosus qui virtutem perfectam et appetitum ordinatum habet, bene utitur his quæ secundum se rationem boni non habent, sunt tamen ordinabilia in finem : puta paupertate et ægritudine, defectu amicorum et hujusmodi, secundum illud quod beatum est et perfectius est in usu contrariorum, puta divitiarum, et sanitatis, et amicorum. Meliorem enim operationem facit ex suppositione istorum, quia, secundum quod determinatum est a nobis in *Sermonibus moralibus ad Eudemum*, bonus et studiosus est, cui simpliciter bona sunt bona propter ipsam virtutem. Cui autem simpliciter optima non sunt optima, non est bonus vel studiosus : quemadmodum neque esse sanus videtur, cui sana simpliciter non sunt sana. Sed sanitas et divitiæ secundum se, rationem boni habent : ergo bene utetur eis studiosus propter virtutem ; studiosus etiam secundum rectam rationem utitur omnibus datis, quia per rationem operatur. Ratio autem recta dicit quod utatur unoquoque secundum quod contingit melius ad finem. Si igitur paupertas et ægritudo, et eorum contraria ordinabilia sunt in felicitatem, utetur studiosus istis, paupertate et divitiis, meliori modo, quo contingit ad ipsam. Similiter et eorum oppositis. Sed paupertate aut ægritudine suppositis, minus perfectas faciet operationes, cum secundum se non sint bona. Divitiis autem et sanitate suppositis, perfectiores, quia secundum se rationem boni habent ; sicut bonus coriarius ex corio dato meliores calceos quos contingit, facit ; sed ex meliori meliores, ex pejori autem pejores. Est autem intelligendum, ad evidentiam dictorum et dicendorum jam quod felicitas per se non existit in bonis exterioribus, puta in divitiis, nec etiam in usu earum : in ipsis quidem non existit per se, quia felicitatem nullus quærit propter aliquid aliud, divitias autem quærunt propter aliud : vel propter necessitatem vitæ, vel propter operationem virtutis : ergo in ipsis non existit per se. In usu autem ejus per se non consistit : quoniam optimus usus divitiarum qui est in consumendo eas, ut dicit Aristoteles primo *Rhetoricæ*, videtur ordinari per se immediate ab bonum corporis, puta ad sustentationem naturæ, vel saltem ad aliud ordinatur : felicitatem autem non dicimus ad aliud ordinari. Et adhuc felicitas operatio virtutis perfectissimæ est. Bonus autem usus divitiarum non est operatio perfectissimæ virtutis ; quia liberalitas seu magnificentia, quarum est operatio, non sunt perfectissimæ virtutes, sed prudentia aut sapientia magis : ergo in usu ipsarum non consistit per se felicitas : oportet tamen ipsas præexistere ipsi felicitati. Felicitas enim consistit in optima operatione intellectuali per se. Ad operationem autem optimam quamcumque, seu speculativam seu practicam, oportet præsupponere consistentiam subjecti, et bonam dispositionem. Consistentia autem, et bona dispositio, non sunt sine suppositione eorum quæ sunt necessaria ad vitam et bonam dispositionem, quæ sunt divitiæ seu bona exteriora : ergo divitias necesse est præexistere felicitati tam speculativæ quam practicæ, quamvis alia ratione speciali sint prænecessariæ practicæ seu civili. Quod autem est prænecessarium ad aliquid, videtur ordinari ad ipsum sicut ad finem et sicut instrumentum ad operationem. Et ideo divitiæ ordinantur ad felicitatem sicut ad finem, et sicut organum ad operationem. Ea autem quæ ordinantur ad finem, vel se habent ad aliud sicut organum ad operationem, oportet esse commensurata, seu proportionata fini seu actioni, et non excedere vel deficere a media ratione. Divitias igitur quas necesse est præexistere felicitati, oportet esse commensuratas ei, ita ut nec majores nec minores quærantur quam sint necesse ad ipsam : majores tamen exiguntur ad practicam seu civilem quam ad speculativam. Ad speculativam enim sufficiunt secundum quod utiles sunt ad sustentationem vitæ, et bonam dispositionem corporis. Ad practicam autem, seu civilem, exiguntur ad hoc, et ad expeditionem operationum practicarum, seu civilium ; et quanto perfectior est, tanto majores. Et si a prædicta

commensuratione superexcedant, aut totaliter tollunt felicitatem, aut saltem diminuunt ipsam. Sicut tanta potest esse magnitudo fistulæ quod pejor erit fistulatio; et adhuc tanta quod penitus non erit. Similiter si deficiant a mensura secundum quam sunt necessariæ divitiæ ad perfectam felicitatem, secundum aliquid parum diminuent ipsam. Si autem secundum multum, totaliter tollent. Sicut si minor sit fistula quam quæ nata est moveri a fistulatore, parum debilior erit fistulatio; si autem multum, omnino non erit. Sic igitur felicitas per se non existit in divitiis, nec in usu earum per se. Verumtamen ipsæ et usus earum qui non est sine ipsis, sunt prænecessaria ad ipsam secundum quamdam mensuram et proportionem; a qua si deficiant secundum minus et parum, minus perfecta erit felicitas. Et hoc intendebat Aristoteles quando dixit quod studiosus utetur paupertate et ægritudine bene, ut contingit, quod autem beatum in contrariis est. Si autem multum, non erit omnino. Eodem autem modo se habet et si excedat secundum majus a prædicta mensura. Utrum autem necessarium sit eas præexistere per se vel per alterum, vel sicut proprias, vel sicut communes non refert ad propositum; dum tamen præexistant secundum hoc quod commensuratæ sunt. Ille tamen modus præexistendi vel præhabendi eas eligibilior videtur, quo habentur secundum hoc quod necessariæ et commensuratæ sunt ipsi fini, et quo minus impediuntur homines a rectitudine operationis, sive per affectum sive per sollicitudinem inordinatam circa eas.

Deinde cum dicit « palam autem »

Declarat, quod usus prædictos oportet esse studiosos; dicens quod manifestum est quod necesse est usus prædictorum bonorum, scilicet divitiarum et sanitatis, et hujusmodi, studiosos esse et bonos, quia usus qui sunt secundum virtutem studiosi sunt et boni: sed usus prædictorum bonorum a studioso per se a virtute sunt: studiosus enim, secundum quod hujusmodi, virtuosus est: ergo oportet usus prædictos studiosos esse. Propter quod credunt bona extrinseca, quorum usus studiosus est, et a virtute esse. Similiter causas felicitatis quæ est operatio secundum ipsam: existimantes sicut si aliquis existimaret quod lyra esset causa bene citharizandi magis quam ars. Hoc autem inconveniens est. Ars enim principalis causa cytharizandi est ut unde principium et ratio motus: lyra autem sicut materia vel organum motum ab arte. Similiter virtus seu ratio principium est felicitatis, sicut unde motus vel ratio; bona autem exteriora sicut materia vel organum motum ab illis.

Deinde cum dicit « necessarium igitur »

Concludit qualem oporteat esse civitatem optimam, dicens. Si civitatem optimam oportet felicitari, felicitas autem est operatio vel usus perfectus secundum virtutem, est usus bonorum operum a studioso, necessarium est ipsam civitatem quam secundum votum quærimus optimam, habere abundantiam bonorum exteriorum quorum usus necessarius est, et ipsam esse studiosam. Quorum primum necesse est præexistere, cujus fortuna est domina. Dicimus enim ipsam esse dominam hujusmodi bonorum. Secundum autem oportet legislatorem procurare per disciplinam et consuetudinem, scilicet ipsam esse studiosam. Studiositas enim civitatis non est opus fortunæ, quia secundum rationem est, et fortuna est causa præter rationem. Sed est operatio scientiæ dirigentis, et electionis inclinantis.

Deinde cum dicit « at vero »

Declarat ex dictis quales oportet esse cives, quoniam studiosos; dicens quod civitas studiosa non est, nisi quia cives reipublicæ studiosi sunt. Civitas enim non est aliud quam communitas quædam civium secundum aliquam rationem. Si ergo civitatem optimam oportet studiosam esse, ut probatum est, oportet omnes cives in ea studiosos esse. Nos enim supponimus nunc quod in optima civitate omnes cives participant republica. Et ideo ulterius considerandum est nobis, qualiter civis fiat studiosus. Quamvis autem bonum et eligibile sit unumquemque divisim studiosum esse, melius tamen et eligibilius est si contingat omnes collectim esse studiosos. Quia illud quod est posterius secundum viam generationis, perfectius et melius est in bonis et eligibilius, eo quod prius est, si actus bonus melior est potentia ad ipsum. Sed omne collectim esse studiosos assequitur secundum viam generationis, eo quod est unumquemque divisim studiosum esse, utroque existente eligibili et bono. Ergo melius est et eligibilius.

Deinde cum dicit « at vero »

Declarat per quot, et quomodo efficiantur boni et studiosi. Et circa hoc declarat primo per quot et quæ efficiuntur tales. Secundo cum dicit, « Quod quidem itaque etc. » quales oportet esse eos secundum hoc. Circa primum, primo proponit per quot et quæ efficiuntur studiosi. Secundo cum dicit, « Etenim nasci oportet etc. » declarat. In prima parte dicit quod viri fiunt boni secundum virtutem, et studiosi secundum rationem, per tria. Ista autem tria sunt naturalis dispositio ad virtutem, et illud quod est secundum rationem, et consuetudo in operatione, et etiam ratio dirigens.

Deinde cum dicit « et enim »

Declarat. Et primo quod natura faciat ad hoc. Secundo cum dicit, « Quædam autem etc. » quod consuetudo. Tertio cum dicit, « Alia quidem igitur etc. » quod ratio. In prima parte dicit quod debentem fieri bonum et studiosum oportet esse dispositum a natura primo. Omnibus enim, quæ fiunt natura vel arte, oportet supponi materiam et bonam aptitudinem ejus, si quod recipitur in alio recipitur per modum recipientis: et ideo debentem esse bonum et studiosum oportet esse bene natum ad hoc: puta quod sit homo habens intellectum et rationem, sed non aliquod brutum irrationale. Et ulterius sic existens homo sit bene dispositus secundum corpus, et per consequens secundum animam. Bene dispositi secundum corpus, bene dispositi sunt secundum animam ut in pluribus. Si enim anima secundum se unius rationis sit secundum speciem in omnibus hominibus, et non suscipiat intensionem et remissionem, cum sit forma substantialis, diversitas operationum ipsius et proprietatum, erit propter diversitatem corporum et materiæ, vel alicujus extrinseci alterius.

Deinde cum dicit « quædam autem »

Declarat quod consuetudo ad hoc faciat; dicens quod quosdam homines non est utilitas nasci, hoc est ex nativitate non sunt dispositi ad bonum, nec ad opus intellectus, per consuetudinem autem transmutantur: sunt enim quidam qui per naturam indifferenter se habent ad virtutem et ad contrariorum, per consuetudinem

autem in operatione respectu alterius determinantur ad alterum, puta vel ad melius vel ad deterius. Sed illi qui bene dispositi sunt ad virtutem, puta consuetudine, indigent operatione ad hoc ut fiant boni : qui autem ad contraria inclinantur ex natura, non possunt fieri boni, aut cum difficultate et multa consuetudine.

Deinde cum dicit « alia quidem »

Declarat quod ratio ; dicens quod alia animalia ab homine, sola naturali inclinatione, hoc est memoriis et imaginationibus agunt actiones suas, quædam autem parva secundum quantitatem agunt aliquas actiones per consuetudinem, sic illa quæ bonam æstimativam habent, ut canis, equus, et similia. Homo vero actiones suas dirigit ratione ; solus enim inter animalia rationem habet, per quam determinatur. Quare hoc oportet consonare inter se, scilicet naturam, consuetudinem, et rationem : semper enim posterius præsupponit prius. Multa enim sunt quæ agunt homines præter naturam et consuetudinem propter rationem, si suadeatur ab illa contrarium esse melius ; sicut in continente apparet quod quamvis inclinetur ad prosequutionem passionis, sequitur tamen rationem persuadentem contrarium.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Declarat quales oportet eos esse. Et primo continuat dicta ad dicenda. Secundo cum dicit, « Cum vero etc. » prosequitur. In prima parte dicit quod prius determinatum est quales oportet esse secundum naturam futuros studiosos et bonos, ubi dictum est quales oportet esse bene gubernantes. Nunc autem considerandum est nobis quales oportet esse secundum disciplinam, ad quam reducuntur consuetudo et ratio : addiscunt enim aliqua per assuefactionem, aliqua autem audientes ratiocinantem alium.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Prosequitur. Volens autem ostendere quales oportet esse cives secundum disciplinam, quoniam in civitate in qua sunt quidam principantes et quidam subjecti, primo inquirit, utrum eamdem oporteat esse disciplinam principantium et subjectorum in optima civitate. Secundo cum dicit, « Quoniam autem civis etc. » prosequitur principale intentum. Et circa hoc primo præmittit intentionem suam, et modum considerandi. Secundo cum dicit, « Siquidem igitur etc. » prosequitur. In prima parte dicit quod omnis civitas composita est ex principantibus et subjectis. In omnibus enim quæ ex pluribus constituta sunt, sive natura, sive arte, ex quibus est unum aliquod commune, sive ex conjunctis sive ex divisis, videtur esse principans aliquid, et aliquid subjectum : sicut ostensum est in primo hujus. Considerandum est a nobis jam utrum expedit in civitate optima aliquos et diversos esse principantes et subjectos per vitam, aut eosdem secundum suppositum, differentes secundum aliquam dispositionem : quia manifestum est quod consequenter se habebit huic divisioni de disciplina ipsorum de qua intendimus nunc. Si enim omnino sint diversi principantes et subjecti, et disciplinam oportebit esse aliam ; si autem iidem, eamdem proportionaliter. Cujus ratio est, quia illud per quod determinantur principans et subjectum est disciplina recta in ordine ad operationem, diversitas autem vel unitas determinatorum est secundum diversitatem vel unitatem determinantium. Si igitur principantes et subjecti diversi sunt omnino, et disciplina ipsorum diversa erit ; et si iidem, et eadem proportionaliter.

Deinde cum dicit « siquidem igitur »

Prosequitur. Et primo inquirit, utrum expedit eosdem esse principantes et subjectos, aut non. Secundo cum dicit, « Quare et disciplinam etc. » Ex hoc concludit proportionale de disciplina. Circa primum primo ostendit, ubi expedit eosdem principari semper et alios subjici. Secundo cum dicit, « Quoniam autem hoc non facile etc. » declarat quod communiter melius et magis necessarium est eosdem esse principantes et subjectos in alio tempore. Circa primum intelligendum est prius quod principans se habet ad subjectum sicut agens ad passum et movens ad motum : principantis enim est movere et dirigere subjectum, subjecti vero moveri et dirigi secundum quod hujusmodi. Movens autem et agens secundum quod tale excellentius est passo et moto secundum quod hujusmodi ; quia illud est in actu, hoc autem in potentia ; et ideo principans in eo quod principans, oportet esse excellens : excellentia autem moventis respectu moti attenditur in ordine ad operationem quantum ad formam ejus principaliter, deinde autem quantum ad dispositiones materiæ substantis ipsi formæ, tertio quantum ad exteriora coadjuvantia ad ipsam. Et ideo oportet quod excellentia principantis respectu subjecti in ordine ad finem attendatur principaliter ad formam, secundum quam agit ut hujusmodi, deinde autem quantum ad dispositiones materiæ, et ultimo quantum ad exteriora. Forma autem secundum quam operatur principans in optima republica est disciplina recta secundum rationem rectam, puta prudentia et virtus civilis. Dispositiones autem materiæ sunt bonæ dispositiones ipsius ad istas, sicut inclinatio naturalis et bona dispositio corporis ; coadjuvantia autem exterius sunt potentia et divitiæ. Et ideo expedit principantem in optima republica, si possibile est, excedere subjectum et quantum ad prudentiam et virtutem quæ sunt bona animæ, et quantum ad bona corporis et quantum ad exteriora. Unde dixit Philosophus octavo *Ethicorum :* Non est rex qui non est per se sufficiens et omnibus superexcellens. Et ideo si inveniatur aliquis unus in civitate vel regno qui omnibus istis superexcellat alios, justum est ipsum principari solum quamdiu est talis : si autem secundum successionem inveniatur tale in aliquo genere, expedit secundum genus principari sicut prius, ut in tertio dictum est. Si autem inveniantur plures qui sic excedant reliquam multitudinem, expedit eos principari per vitam. Et hoc est quod ipse dicit : si fuerint aliqui in civitate qui tantum differant ab aliis, quantum credimus Deos, idest divinos homines, et heroes, idest attingentes ad virtutem heroicam, quæ est perfectissima virtutum sive intellectualium, seu moralium, differre ab aliis hominibus communiter, (ita ut primo secundum viam generationis multam habeant excellentiam secundum corpus, idest secundum dispositiones materiales, puta secundum magnitudinem et pulchritudinem et inclinationem ad virtutem, deinde autem et secundum perfectiones animæ, ita ut excellentia istorum respectu illorum sit manifesta sine dubitatione) ; manifestum est quod melius est semper eosdem in tota vita, hos quidem esse principantes, scilicet excellentiores, hos autem esse subjectos, scilicet deficientes. Excellentius enim et perfectius, quamdiu est hujusmodi, na-

tum est principari et quod deficit secundum naturam respectu illius.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat quod melius et magis necessarium est communiter eos principari et subjici secundum aliud et aliud tempus. Et primo declarat quod melius est eosdem esse principantes et subjectos secundum aliud et aliud tempus. Secundo cum dicit, « At vero quod etc. » quod necesse est eosdem secundum aliquid esse alteros. Tertio cum dicit, « Qualiter igitur etc. » qualiter expedit eosdem esse et alteros. Circa primum intelligendum est quod aliquos esse sicut excellentes totam multitudinem, ut prædictum est est rarum valde propter summam perfectionem ipsorum : rarum autem difficile est invenire ; et ideo dicit : quoniam non est facile nunc in civitatibus accipere vel invenire aliquos excellentes in tantam reliquam multitudinem, nec inveniuntur reges tantum differentes a subditis, quantum heroes ab hominibus sicut Scylax dixit esse inter Indos ; manifestum est quod melius et magis necessarium est eosdem quandoque principari, quandoque autem subjici secundum partem, propter multas rationes. Illi enim qui sunt similes secundum naturam et virtutem, habent idem justum et æquale, et æqualiter debent recipere de communibus. Principari autem honor communis est : et ideo illi qui sunt similes secundum prædictum modum, æqualiter debent principari. Sed non possunt secundum idem tempus omnes ; ergo secundum aliud et aliud. Iterum respublica fundata super injustum subditorum non est bene mansiva, quia cum subditis gravatis per injustitiam sunt omnes mali et insolentes in regione, qui volentes da facili possunt corrumpere rempublicam ; sed respublica in qua iidem semper principantur similibus existentibus super injustum fundatur et inæquale ; ergo bene mansiva non est. Sed quia aliquis diceret quod potentia subditorum et insolentium reprimi potest per potentiam principantium, quasi removens hoc, dicit : Subditi et insolentes in regione multi sunt, et magnam potentiam habent valde. Tot autem invenire secundum multitudinem in republica principantes qui sint potentiores omnibus istis, est aliquid de numero impossibilium ; ergo illorum potentia per istos reprimi non potest.

Deinde cum dicit « at vero »

Declarat quod oportet eosdem esse aliqualiter alteros, dicens : At enim manifestum est consideranti secundum rationem et indubitanter, quod principantes et subjectos oportet habere aliquam diversitatem, quia principans ad subditum se habet sicut movens et ens in actu ad motum et ens in potentia ; ista autem secundum se differentiam aliquam habent ; ergo principantem et subditum oportet aliqualiter differre. Et ideo oportet legislatorem et civem considerare qualiter oportet illos esse eosdem et alteros, et qualiter sic se habentes participabunt principatui et subjectioni.

Deinde cum dicit « qualiter igitur »

Deinde, qualiter oportet eos esse eosdem et alteros ; dicens quod prius ubi determinatum est de partibus civitatis per se, dictum est de hoc. Natura enim faciens in eodem genere hominum aliud junius, aliud senius, procedendo de imperfecto ad perfectum, dedit nobis modum per quem possimus eligere, quando idem magis debet principari quam subjici. Manifestum est enim quod idem secundum quod junius est magis expedit subjici. Junius enim secundum quod hujusmodi imperfectius est, secundum quod hujusmodi, et robustius ad operandum opera ministerialia ; hæc autem ad subditum pertinent. Senius autem perfectius est quia posterius secundum generationem, et secundum virtutem et secundum intellectum. Non enim pueri judicant senibus presbyteris, ut dicitur septimo *Physicorum*, c. II. Per hæc autem determinatur principans, ut dictum est prius. Sed quia aliquis diceret, quod juvenes indignantur, si secundum ætatem illam sint subditi, hoc removet dicens quod nullus juvenis bene ordinatus indignabitur, si subjiciatur in ætate juventutis, nec putat se valentiorem esse senioribus et progenitoribus suis, siquidem eos reveretur. Non credens autem valentior esse, non indignabitur si subjiciatur. Et aliter, quia futurus est suscipere honorem principatus ex ordine reipublicæ cum fuerit perfectus. In ætate senili vero habet rationem per quam debeat indignari, si nunc non principetur. Sic igitur dicendum est quod expedit eosdem principari et subjici uno modo, puta secundum appositum, altero autem secundum alium modum, puta secundum junius et senius.

Deinde cum dicit « quare et disciplinam »

Concludit proportionaliter se habere de disciplina primo. Secundo cum dicit, « Est autem principatus etc. » distinguit principatum, ut appareat in quo prædicta veritatem habeant, et in quo non. Primo igitur concludit quod si in civitate bene ordinata oportet eosdem esse principantes et subjectos secundum unum modum, alios secundum alium, necesse est disciplinam ipsorum uno modo esse unam, alio autem modo alteram ; quia principans et subjectum in optima civitate determinantur per disciplinam, puta per prudentiam et virtutem, per quas hic recte obedit, ille recte præcedit ; et ideo sicut principantes et subjecti sunt iidem vel alteri, ita et disciplinam oportet esse eamdem vel alteram. Dicunt enim quod illum qui debet principari oportet prius subditum fuisse, et subditum addiscere quæ oportet principantem facere : non enim bene principatur qui non quandoque sub principe fuit, ut dicitur in tertio hujus.

Deinde cum dicit « est autem »

Distinguit principatum, ut appareat in quo veritatem habet quod dictum est. Quod primo facit. Secundo cum dicit, « Differunt autem quidem etc. » declarat unde assumenda est differentia subditi in utroque principatu. In prima parte dicit quod duplex est principatus, sicut dictum est in primis sermonibus, idest in tertio libro. Unus quidem qui principaliter est ad bonum principantis, propter autem bonum subditi secundum accidens. Alius autem est qui principaliter est propter aliquod bonum subditorum, vel alicujus communis principanti et subjecto ex consequenti propter utilitatem principantis. Et primus istorum dicitur principatus dominativus, qui est domini ad servos. In principatu igitur dominativo non expedit eumdem esse principantem et subjectum secundum aliquod tempus, sed eosdem esse principantes semper, puta servos secundum naturam ; non enim sunt similes secundum naturam. In principatu autem politico expedit quod dictum est quantum ad principari et subjici, et quantum ad disciplinam ; sunt enim isti similes secundum naturam, quia liberi.

Deinde cum dicit « differunt autem »

Declarat, ex quo sumenda est differentia per se utrorumque principantium. Et est intelligendum, quod operum ministerialium quædam sunt honesta magis, quædam autem inhonesta et servilia. Honesta opera ministerialia indifferenter conveniunt subditis in utroque principatu, sed ad alium et alium finem. Dicit igitur quod quædam præcepta, puta honesta, communiter servis et liberis quantum ad operationem non differunt: eodem enim modo ea exequuntur, et liberi subditi et servi: sed magis differunt in ordine ad finem: quia servus operatur gratia domini, liber autem gratia sui vel boni communis. Et hoc accidit propter hoc, quia honestum est liberos subditos multa eorum quæ videntur ministerialia opera exercere, sicut dictum est, et actiones non sic differunt honesto et inhonesto secundum se acceptæ sicut in ordine ad finem, gratia cujus sunt et dicuntur magis honestæ et inhonestæ quam secundum se, et ut naturales sunt.

LECTIO XI.

Cum vita otio et negotio constet, oportet leges non minus ad pacem quam ad bellum cives instruere.

ANTIQUA.

Quoniam autem civis et principantis eamdem virtutem esse dicimus, et optimi viri, eumdem autem subditum prius oportere fieri, et principantem posterius; hoc utique erit legislatori tractandum, qualiter viri boni fiant, et per quas ad inventiones, et quid quod finis optimæ vitæ.

Divisæ sunt autem duæ partes animæ : quarum hæc quidem habet rationem secundum se, hæc autem non habet quidem secundum se, rationi autem obedire potest : quarum dicimus virtutes esse, secundum quas vir bonus dicitur aliqualiter. Harum autem in qua magis quod finis, dividentibus quidem sic ut nos dicimus, non immanifestum qualiter dicendum. Semper enim quod deterius melioris gratia est : et hoc manifestum similiter in iis quæ secundum artem, et in iis quæ secundum naturam.

Melius autem quod rationem habet. Divisum est autem dupliciter, secundum modum quo consuevimus dividere : hæc quidem practica ratio est, hæc autem speculativa. Eodem igitur modo necesse est hanc partem divisam esse : videlicet, et actiones proportionaliter dicamus habere : et oportet natura melioris eligibiliores esse potentibus sortiri, aut omnibus, aut duabus. Semper enim unicuique hoc maxime eligibile, quo sortiri est summi.

Divisa est autem et tota vita, in non vacationem et vacationem, et bellum et pacem. Et agibilium, hæc quidem in necessaria et utilia, hæc aut in bona, de quibus necesse eamdem electionem esse et partibus animæ, et actionibus ipsarum : bellum quidem pacis gratia : non vacationem autem vacationis, necessaria autem et utilia bonorum gratia.

Ad omnia quidem igitur aspicienti politico leges ferendæ et secundum partes animæ, et secundum actiones ipsarum; magis autem ad meliora et ad fines. Eodem autem modo et circa vitas et rerum divisiones. Oportet enim posse non vacare et bellare, magis autem pacem ducere, et vacare, et necessaria et utilia agere, magis autem oportet bona.

Quare ad has intentiones et pueros adhuc existentes erudiendum, et alias ætates quæcumque indigent eruditione.

Qui autem nunc optime videntur politizare græcorum et legislatorum, qui has instituerunt politias, neque ad optimum finem videntur ordinasse quæ circa politias, neque ad virtutes, leges, et eruditionem. Sed graviter declinaverunt ad eas quæ videntur esse utiles et supergressivas. Consimiliter autem iis et quidam eorum qui posterius scripserunt, protulerunt eamdem opinionem : laudantes enim Lacedæmoniorum politiam, laudant legislatoris intentionem, quod omnia ad imperare et ad bellum, legis statuta fecerunt.

RECENS.

Quoniam autem civis et imperantis eamdem virtutem esse statuimus atque viri optimi, eumdemque parere prius oportere, deinde imperio fungi; hoc legum latori providendum et considerandum est, quomodo et per quæ studia et exercitationes viri boni fiant, et qui sit optimæ vitæ finis.

Duæ autem animi partes distinctæ sunt : quarum altera per se rationis est compos, altera per se quidem ratione vacat, potest tamen rationi parere : quarum partium virtutes esse dicimus, per quas vir bonus quodammodo dicitur. In utra autem parte potius finis positus sit, dubium esse non potest iis qui nostram partitionem sequuntur. Semper enim deterius melioris gratia est, ut licet quum in iis quæ arte fiunt, tum in rebus naturalibus animadvertere. Est nempe potior pars rationis compos.

Rationis porro duæ sunt partes, quomodo nos quidem dividere consuevimus : quarum altera in agendo, altera contemplando versatur. Itaque hanc quoque partem [animi rationis compotem] eodem modo secari est necesse, et similis est ratio actionum [ejus] dicenda : quarum quæ sunt partis natura melioris, hæ sunt iis qui omnes aut duas assequi possunt, optabiliores.

Semper enim id cuique maxime expetendum est, quo summo potiri potest. Præterea omnis etiam vita in negotium et otium, bellum et pacem divisa est. Et ex rebus agendis quædam necessariæ et utiles, quædam honestæ sunt; quarum eumdem esse necesse est, quem de partibus animi et earum actionibus, delectum, ut bellum pacis, negotium otii, necessaria vero utiliaque honestorum causa suscipiantur.

Ad hæc igitur omnia quidem spectanti viro politico condendæ sunt leges quum per animi partes tum per ipsarum actiones, magis tamen ad meliora et fines spectare debet, eodemque modo vitæ et negotiorum vel studiorum discrimina et partitiones considerare. Facultas enim negotia atque bella gerendi adesse debet, magis tamen pace atque otio fruendi : item necessaria commodaque agendi, sed magis quæ honesta sunt obeundi. Ad hos igitur fines etiam puerorum educatio et ceterarum, quæ disciplina indigent, ætatum institutio dirigenda est.

Attamen qui ex Græcis optimam reipublicæ formam his temporibus habere putantur, ut legum latores qui has respublicas condiderunt, hi neque ad optimum finem earum rationem direxisse, nec ad omnes virtutes legibus disciplinaque tradendas spectasse videntur, sed ad eas inepte delapsi sunt, quæ utiles esse putantur et ad vincendum accommodatiores.

A quorum errore posterorum quorumdam scriptorum sensus et præcepta non abhorrent, qui Lacedæmoniorum rempublicam laudantes propositum legum

Quæ et secundum rationem facile sunt arguibilia, et operibus sunt redarguta. Sicut enim plurimi hominum zelant multis dominari, quia multa successum fiunt eufortuniorum, sic et Thybron videtur laudans Lacedæmoniorum legislatorem, et aliorum unusquisque scribentium de politia ipsorum, quia propterea quod exercitati fuerunt ad pericula, multis principabantur.

Quamvis palam, quod quoniam nunc quidem non adhuc inest Lacedæmoniis principari, non felices, neque legislator bonus. Adhuc autem ridiculum, si manentes in legibus ipsis, et nullo impediente ne uterentur legibus, abjecerunt vivere bene.

Non recte autem existimant neque de principatu, quem oportet videri honorantem legislatorem. Eo enim quod est despotice principari, liberorum principatus melior et magis, cum virtute.

Adhuc autem, non propter hoc oportet civitatem felicem putare, et legislatorem laudare, quia prævalere potuit ad principari super vicinos. Hæc enim magnum habent nocumentum. Palam enim quod et civium potenti hoc tentandum prosequi, qualiter possit propriæ civitati principari : de quo quidem accusant Lacedæmones Pausaniam regem, et quidem habentem tantum honorem.

Neque itaque talium legum et rationum politica nulla, neque proficua, neque vera est. Hæc enim optima et sigillatim et communiter legislatorum efficere oportet hæc in animabus hominum. Idque quod hominum, et quod adversariorum studium, non hujus gratia oportet meditari, ut servituti subjiciant indignos; sed ut primo ipsi non serviant aliis, deinde ut zelent præsidatum gratia utilitatis subditorum, sed non gratia despoticæ omnium. Tertio autem despotizare dignis servire.

Quod autem oportet legislatorem magis studere gratia ordinis et pacis, testantur ea quæ fiunt rationibus. Plurimæ enim talium civitatum, bellantes quidem salvantur; postquam autem obtinuerunt principatum, pereunt; rubiginem enim contrahunt, sicut ferrum, pacem ducentes. Causa autem legislator, non erudiens posse vacare.

Quoniam autem idem finis esse videtur et communiter et sigillatim hominibus, et eumdem terminum esse necessarium optimo viro, et optimæ politiæ; manifestum quod oportet eas quæ ad vacationem virtutes existere.

Finis enim, sicut dictum est sæpe pax quidem belli, vacatio autem non vacationis. Utiles autem virtutum ad vacationem, et deductionem sunt quarum in vacatione est opus et quarum in non vacatione. Oportet enim multa necessariorum existere, ut deinceps vaces : propter quod temperatam esse civitatem convenit, et fortem et perseverantem. Secundum proverbium enim non est servis vacatio.

Qui autem non possunt periclitari viriliter, servi invadentium sunt. Fortitudine quidem igitur et perseverantia opus est ad non vacationem, philosophia autem ad vacationem, temperantia autem et justitia in utrisque temporibus, et magis pacem ducentibus et vacantibus. Bellum quidem enim cogit justos esse, et temperate agere; fruitio autem bonæ fortunæ et vacare cum pace, injuriatores facit magis. Multa igitur indigent justitia et multa temperantia, qui optime videntur agere et omnibus beatis frui; velut siqui sunt, sicut poetæ aiunt, in beatorum insulis, maxime enim ii indigebunt philosophia, et temperantia, et justitia, quanto magis vacant in abundantia talium bonorum.

Quod quidem igitur futuram felicitari et studiosam futuram civitatem oportet iis virtutibus participare, manifestum. Cum enim sit turpe non posse uti bonis, adhuc autem magis non vacantes quidem et bellantes videri bonos; pacem autem ducentes et vacantes, serviles. Propter quod oportet, non sicut Lacedæmoniorum civitas virtuti studere. Illi quidem enim non hac differunt ab aliis in non putare eadem aliis

latoris probant, quod omnia ad victoriam et bellum dirigendo constituerit. Quæ quum ratione facile convinci ac refelli possint, tum rebus ipsis nuper tempore convicta sunt. Nam quemadmodum plerique multos late dominari felicitatem esse putant, propterea quod inde magna rerum commoditatum copia suppeditatur; sic Thibro, et quicumque de Lacedæmoniorum republica scripserunt, eorum legum latorem laudant, quia, quum in periculis sunt exercitati, multorum imperio sunt politi.

Atqui dubitari non debet, quin Lacones, quoniam nunc quidem imperio deciderunt, nec amplius ipsi felices sunt, nec probus legum lator. Præterea vero hoc dictu ridiculum est, Lacedæmonios in ejus institutis manentes, nullaque re legum usum impediente, rectam beatamque vitam amisisse. Sed neque de imperio recte existimant, quod legum lator in honore habere videri debet. Nam liberorum imperium quam dominatus in servos honestius est et magis cum virtute conjunctum.

Præterea nulla est causa cur beata putari civitas atque legum lator commendari debeant in eo, si finitimis imperandi gratia ad victoriam exerceant; quum in his rebus magnum insit nocumentum. Haud dubie enim suæ urbis cuique civi imperio, si facultas adsit, eamdem scilicet rationem secutis, potiri conandum est : quod crimen Pausaniæ regi, quamvis talem honoris gradum obtinenti, Lacones objecerunt. Nulla igitur talis vel ratio vel lex nec civilis est, nec utilis, nec vera. Hæc enim eadem privatim ac publice optima esse legum lator persuadere debet, et talem opinionem in animis hominum ponere.

Bellicas autem exercitationes non idcirco meditari homines debent, ut in servitutem redigant ea conditione indignos : sed primum, ne ipsi aliis serviant; deinde ut principatum quærant, quo subjectorum utilitati consulant, non ut in omnes dominatum exerceant; tum ut servitute dignis dominentur.

Legum autem latori id potius elaborandum esse, ut quum leges quæ res bellicas attingunt, tum cetera instituta ad otium et pacem referantur, res ipsæ docent cum rationibus congruentes : quoniam tales civitates magna ex parte bellum gerentes conservantur, eædem imperio politiæ perduntur. Nam pacem agentes tamquam ferrum [jacens] aciem perdunt, idque legum latoris culpa, qui rationem, qua quiescere possint et otio frui, non docuerit.

Quum autem publice privatimque hominibus finis idem esse videatur, eodemque modo virum optimum quo rempublicam optimam definiri sit necesse, non dubium est quin virtutes ad otium facientes desiderentur. Ut enim sæpe diximus, belli pax, otium negotii finis est. Utiles autem sunt ad otium et vitam liberalem virtutes, tum quibus in otio tum quibus in negotiis utimur.

Multæ enim res necessariæ suppetant oportet, ut otiosi esse possint. Itaque temperans civitas et eadem fortis esse debet, et quæ laboribus et calamitatibus non succumbat. Nam servis, ut in proverbio est, otium non suppetit. Qui autem fortiter pericula subire nequeunt, hi servi fiunt invadentium.

Fortitudine igitur et tolerantia ad negotia, ad otium autem philosophia opus est. Temperantia vero et justitia utrisque quidem temporibus aptæ sunt, sed pacem agentibus et otiosis magis necessariæ. Nam bellum justos et temperantes esse cogit : secunda fortuna et otium cum pace petulantes et contumeliosos magis reddit.

Multa igitur justitia, multaque temperantia iis opus est, qui felices esse videntur, et rebus omnibus fruuntur, quæ vitam beatam efficere putantur, ut si qui sunt, quales a poetis esse in Fortunatis insulis memorantur. His enim maxime philosophia, temperantia et justitia opus est, quo magis in talium rerum copia otiose vivunt. Quamobrem igitur civitatem ad recte beateque vivendum his virtutibus præditam esse oporteat, in promptu est intelligere. Nam quum turpe sit bonis uti non posse, tum multo turpius est in otio non posse uti; sed negotia bellaque gerendos probos esse videri, pacem autem et otium agitantes mancipiorum vitam imitari.

Quapropter non quomodo Lacedæmonii colere vir-

maxime bonorum, sed et fieri hoc magis per quamdam virtutem. Quoniam autem majora bona quam quæ belli hæc, et fruitionem horum, sed eam quæ virtutum, et quia propter ipsam, manifestum ex his

bitem oportet: qui eo non differunt a ceteris, quod non idem quod alii summum bonum esse existimant, sed quod id per unam aliquam virtutem parari putant. Quum autem hæc sint majora bona, quam quæ bello contingunt, hinc palam fit, his frui quam virtutibus bellicis præstare, et horum fruitionem propter se esse expetendam.

Postquam Philosophus ostendit quod in republica recta principantis et subjecti est eadem disciplina uno modo, et altero alia, transit nunc ad declarandum qualiter et per quas adinventiones efficiantur cives bene disciplinati seu studiosi. Et circa hoc primo dat intentionem suam et ordinem considerandi. Secundo cum dicit, « Divisæ sunt autem etc. » prosequitur. In prima parte dicit quoniam intendimus principaliter considerare qualiter, et per quæ civis efficiatur disciplinatus et studiosus, eadem autem est disciplina seu virtus civis optimi in optima republica per quam ordinatur in felicitatem perfectissimam, quæ est finis, et illa etiam principantis in ipsa, similiter autem optimi viri, etsi eumdem oportet prius subditum esse cum est juvenis et imperfectus, posterius autem principantem cum est perfectus: magis considerandum est civitatem gubernanti, seu legislatori, qualiter et per quas adinventiones fiunt optimi viri et bene disciplinati. Et quia ratio istorum sumitur ex fine ultimo vitæ humanæ, considerandum est quis est ille finis. Hoc enim ostenso, apparebit qualiter et per quas adinventiones cives fiant bene disciplinati et studiosi.

Deinde cum dicit « divisæ sunt »

Prosequitur. Et primo declarat quis est finis ultimus vitæ humanæ. Secundo cum dicit, « Quoniam autem idem finis etc. » declarat quod virum et civitatem felices oportet habere omnes virtutes. Tertio cum dicit, « Qualiter autem et per quæ etc. » declarat per quæ et qualiter erunt bene disciplinati, seu virtuosi. Quid autem sit felicitas declarat per divisionem partium animæ primo. Secundo cum dicit, « Divisa est autem vita tota etc. » declarat vitam humanam et agibilia ab homine proportionaliter dividi et se habere partibus animæ prædictis. Circa primum, primo ostendit felicitatem consistere in eo quod pertinet ad partem animæ rationalem per essentiam. Secundo cum dicit, « Melius autem etc. » declarat eam consistere in operatione partis animæ rationalis speculativæ. Circa primum est intelligendum quod ultimus finis vitæ humanæ non consistit principaliter in aliquo eorum quæ per se pertinent ad corpus (corpus enim et perfectiones ipsius sunt propter animam); sed magis in aliquo eorum quæ ad animam pertinent, quæ est excellentior pars hominis. In anima autem est considerare partem rationalem quocumque modo, et irrationalem omnino In actu autem partis animæ irrationalis omnino non potest consistere ultimus finis vitæ humanæ; quoniam necesse est ipsum consistere in aliquo quod est proprium hominis, in quo distinguitur ab aliis, quia ultimus finis hominis est proprius ei: pars autem animæ irrationalis omnino communis est sibi et aliis: ergo non consisteret in aliqua pertinente ad partem illam, sed magis in aliqua pertinente ad partem animæ rationalem aliquo modo. Sed cum hæc pars animæ divisa sit in plures, vult declarare Philosophus in perfectione cujus illarum consistat, dicens: partes animæ rationem habentis sunt duæ distinctæ ad invicem: quarum altera est quæ est rationalis per essentiam accipiens rationem in ratione quod quid est, alia autem est quæ secundum se non est rationalis, nec accipit rationem in ratione dicente quid est, sed rationalis est secundum quamdam participationem, quia nata est obedire rationi, vel ordinari vel deduci ab ea. Cujuslibet autem istarum partium animæ rationalis sunt aliquæ virtutes morales; puta temperantia, justitia in irrationali. In rationali autem per essentiam sunt rationes, puta prudentia, sapientia. Et manifestum est ex dictis quod in actu alicujus harum consistit ultimus finis hominis; sed in qua et cujus actu manifestum est qualiter est dicendum eis, qui dividunt partes animæ rationalis secundum quod nos divisimus eas. In unoquoque enim genere illud quod deterius est et minus bonum, est gratia melioris: et hoc apparet per se, et in his quæ fiunt a natura, et in his quæ fiunt arte. In natura enim materia est gratia formæ, et elementa prima simplicia propter mixta, in quibus imperfecta sunt gratia perfectorum, puta in genere animalium. Similiter et in his quæ sunt secundum artem se habet: ligna enim et lapides sic disponuntur gratia formæ domus, domus autem est gratia habitationis. Ratio autem dicti est, quoniam id quod deterius est in unoquoque genere, rationem imperfecti et entis in potentia habet: melius autem in eodem rationem perfecti et entis secundum actum. Imperfectum autem et ens in potentia se habent ad perfectum et ens in actu, sicut potentia ad actum in eodem genere. Potentia autem est gratia actus in eodem genere: ergo ens in potentia et ens imperfectum, est gratia entis in actu et perfecti, et ulterius deterius gratia melioris in eodem genere. Sed rationale per essentiam melius est in partibus animæ rationali participatione: quia illud quod per essentiam est tale, melius et perfectius est eo quod per aliud est tale: ergo rationale participatione erit gratia rationalis per essentiam, et per consequens perfectio ejus gratia perfectionis istius. Si igitur illud cujus gratia aliud est, rationem finis habet respectu illius, pars animæ rationalis per essentiam, et aliqua perfectio ejus erit finis partis rationaliter per participationem et perfectionum ejus.

Deinde cum dicit « melius autem »

Declarat quod ultimus finis vitæ humanæ consistit in operatione partis animæ speculativæ; dicens quod pars animæ rationalis per essentiam divisa est in duas partes, sicut communiter solemus dividere: quarum altera est practica, quæ ratiocinatur de agibilibus possibilibus aliter se habere: altera autem speculativa, quæ negotiatur principaliter circa naturam entium, et impossibilium aliter se habere secundum quod hujusmodi. Et quia operationes consimiliter dividuntur principiis, et se habent ad invicem proportionaliter sicut illa; necesse est operationes hujusmodi partium divisas esse, et alteram esse operationem practicam, alteram autem specula-

tivam, et ista se habere ad invicem proportionaliter, sicut practicum ad speculativum se habet. Et per consequens operationes melioris partis secundum naturam oportet esse meliores secundum se et eligibiliores illis, qui possunt sortiri illis, aut omnibus operationibus aut saltem duabus si non fuerint nisi duæ. Operatio enim sequitur naturam per se, et ideo perfectioris est perfectior, et unicuique illud est magis eligibile, quo potest attingere ad summum et perfectissimum; hoc autem est operatio perfectioris secundum naturam. Ex quibus accipienda est ista propositio: quod melioris partis animæ et excellentioris melior est operatio, et magis eligibilis simpliciter, et per consequens magis rationem finis habens. Sed pars animæ speculativa melior et perfectior est natura quam practica. Quod quidem apparet ex ratione objecti. Illa enim pars animæ intellectualis perfectior et melior est in genere intellectus cujus objectum magis habet rationem intelligibilis: quia natura potentiæ consideratur ex ratione objecti, et magis intelligibile secundum naturam perfectius est in genere intelligibilium. Sed objectum intellectus speculativi magis habet rationem intelligibilis, quam objectum intellectus practici. Hujus enim objectum est bonum agibile, et possibile aliter se habere; quæ minus rationem intelligibilis propter rationem motus et possibilitatis adjunctorum habent. Objectum autem intellectus speculativi est natura entium intransmutabilium, aut non secundum quod transmutabilia, quæ magis rationem intelligibilis habent, sicut remota magis a motu et materia: ergo pars animæ speculativa excellentior et nobilior erit practica. Sequitur igitur quod operatio ipsius perfectior et eligibilior erit, et magis habens rationem finis. Istius principalis rationis, majorem solum ponit Philosophus cum declaratione ejus.

Deinde cum dicit « divisa est »

Declarat primo totam vitam humanam et agibilia ab homine consimiliter dividi partibus animæ et actionibus, et dividentia proportionaliter se habere illis. Secundo cum dicit, « Ad omnia quidem igitur etc. » ex dictis concludit quædam corollaria. Tertio cum dicit, » Qui autem nunc etc. » reprobat opinionem quorumdam contrariam dictis. Primo igitur dicit: quoniam actus et objecta proportionaliter dividuntur ipsis potentiis, et se habent ad invicem dividentia, sicut et ipsæ potentiæ ad se, tota vita humana, idest conversatio secundum rationem, quæ est actus animæ rationem habentis, divisa est proportionaliter partibus animæ dictæ in negotium, idest in exercitium virtutum moralium principaliter, quæ sunt ad alterum, et in otium, idest in exercitium virtutum contemplativarum, quod magis in otio fit, et in exercitium belli et pacis: et agibilia ab homine divisa sunt in bona necessaria et utilia ad finem, et in bona secundum seipsa, circa quæ oportet se habere electionem sicut circa partes animæ; ut sicut pars animæ rationalis per participationnem est gratia rationalis per essentiam, et hujusmodi gratia speculativæ, ita hic bellum quærendum propter pacem, et exercitium virtutum practicarum propter otium in contemplatione, ut consequenter magis dicet, et bona necessaria et utilia in finem propter illa quæ sunt secundum se bona.

Deinde cum dicit « ad omnia »

Concludit corollaria duo. Secundum ibi. « Quare ad has etc. » In prima dicit: quia civilis gubernatoris et legislatoris est per leges et consuetudines facere bonos cives civitatis, gubernatorem expedit aspiciendo ad omnia prædicta leges ordinare; puta aspiciendo partes animæ, debet quidem ferre leges, per quas bene disponantur ad virtutes et actiones, et per quas actiones ipsarum dirigantur secundum rationem, et magis debet esse sollicitus ad ordinandum meliora, et quæ rationem finis habent, puta circa partem animæ principaliorem, et rationes ejus: sic enim videmus naturam magis sollicitam esse circa nobiliora. Eodem modo expedit ipsum ferre circa vitas, idest conversationes, et circa divisiones agibilium, puta circa utilia et secundum se bona ad dirigendum in eis. Expedit enim civitatibus habere potentiam operandi operationes virtutum practicarum, et debellare quandoque, quod fit in non vacando; et ulterius in otio et in tranquillitate vivere, et magis quanto hoc est melius quod fit in vacatione: et oportet eos utilia in finem posse agere, magis autem ea quæ sunt secundum se bona. Ad omnia autem ista aut indigent aut habitibus quibusdam aut consuetudine inclinantibus, aut legibus et ratione dirigentibus.

Deinde cum dicit « quare ad has »

Concludit secundum corollarium, intendens quod quia ex similibus operationibus similes habitus fiunt et operationibus per leges diriguntur, nec parum differt sic vel sic a juvene assuefieri; sed multum expediens est in civitate ordinata, pueros adhuc existentes ad intentionem legem erudiri et assuefieri, obedire eis et operari secundum eas: similiter eos qui sunt alterius ætatis indigentis eruditione et assuefactione. Consueta enim sunt delectabiliora. Delectabiliora autem libentius et facilius operantur.

Deinde cum dicit « qui autem »

Reprobat opinionem contrariam quibusdam prædictorum: et primo tangit opinionem ipsam et reprobat eam. Secundo cum dicit, « Quod autem oportet etc. » manifestat quoddam acceptum prius. Circa primum primo tangit opinionem erroneam. Secundo cum dicit, « Quæ et secundum rationem etc. » reprobat eam. Tertio cum dicit, « Neque itaque etc. » Concludit contrarium ipsius, quod est principale intentum. In prima parte dicit quod quidam Græcorum qui optime dicuntur a quibusdam gubernare et legislatores instituentes respublicas ipsorum contra prædicta peccaverunt in duobus. Primo quidem, quia ordinem civilem non ordinaverunt ad finem optimum hominis. Secundo quia leges quæ significant ordinem civilem et eruditionem non instituerunt ad operationes virtutum optimarum, sed magis declinaverunt ad ea quæ videntur utilia, per quæ possent ditari et supergredi dominando aliis. Similiter autem et quidam philosophantes qui de republica scripserunt posterius, enunciaverunt eamdem opinionem, puta Plato et alii quidam qui laudantes rempublicam Lacedæmoniorum, laudaverunt intentionem legislatoris, qui omnia statuta ordinavit ad principandum vicinis, et ad bellum per quod subjicerentur.

Deinde cum dicit « quæ et secundum »

Reprobat eam; et primo ex ipsis operationibus manifestat ipsam redargutam. Secundo cum dicit, « Non recte autem etc. » per rationes. Ex operibus autem docet eam redargutam dupliciter. Secundum facit, ibi, « Quamvis palam etc. » In prima parte dicit quod respublica et leges et

Statuta prædictorum facile possunt redargui per rationem et factis contingentibus redarguta sunt. Si enim ordo civilis ipsorum et leges et eruditiones essent optimæ, tunc ex virtute illorum principarentur aliis: nunc autem hoc non videmus. Sicut enim plures homines appetunt principari pluribus, quia principantes fortunatos videntur habere successus, sic Thibron et quilibet alius scribens de republica Lacedæmoniorum laudaverunt legislatorem eorum, quia multis principabantur, non quidem propter ordinem civilem per se, sed quia exercitati erant ad pericula bellorum, quamvis etiam manifestum sit quod nunc pluribus non principantur, nec etiam sunt felices remanente eadem republica. Legis igitur lator in ordinando prædictam rempublicam bonus non fuit.

Deinde cum dicit « quamvis palam »

Ponit secundum ; dicens quod adhuc dignum est derisione, si Lacedæmonii prædicti perseverantes in eisdem legibus, quibus prius, nullo prohibente eos vivere secundum eas, non vivunt bene secundum rationem. Irrationabile enim est, si leges eorum et respublica rectæ sunt, quod viventes secundum eas non vivant recte. Palam autem est, quod ipsi tenentes easdem leges, non ducant optimam vitam : leges igitur et ordinatio reipublicæ ipsorum rectæ non sunt.

Deinde cum dicit « non recte »

Docet eam esse redarguibilem per rationem ; et principaliter quantum ad principatum. Et circa hoc primo ponit rationem unam. Secundo cum dicit, « Præterea etc. » aliam. In prima parte dicit quod legislator Lacedæmoniorum et aliorum prædictorum non rectam existimationem habent de principatu supremo in republica quem maxime videtur honorare et judicant honorandum, sicut optimum : principatus enim ipsorum est principatus dominativus quo principantur etiam indigni servire. Tali enim principatu est alius principatus civilis liberorum excellentior et magis secundum virtutem ; quare magis laudandus erit.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem ; dicens quod non est rationabile credere civitatem esse felicem, et legislatorem ipsius laudare, quia potest principari super vicinos qualitercumque : principari enim ipsis quomodocumque optimum non est, sed magnum nocumentum affert civitati. Si enim hoc optimum esset, si in civitate aliquis inveniretur præpotens aliis, expediret ipsum propriæ civitati principari solum et tentare qualiter posset eam totam subjicere sibi : de quo sicut de inconvenientia Lacedæmones increpaverunt Pausaniam regem ipsorum qui honorem regalem habens apud eos et divitias et possessiones multas, voluit propriæ civitati ipsorum principari solus. Prædictus igitur modus principandi optimus non est.

Deinde cum dicit « neque itaque »

Concludit contrarium ; dicens quod ex prædictis rationibus manifestum est quod nulla legum prædictarum et rationum quæ ad prædictum modum gubernandi ordinatur civilis est, hoc est ordinata optime, neque proficua civitatibus ; neque etiam vera est in se ; quia non ordinata ad optimum finem, ut prætendunt. Eadem enim optima et privatim et publice inducere oportet in animos hominum legislatorem ; et studium civium quod habent et ad cives et etiam ad adversarios non ordinari ad hoc ut subjiciant servituti eos qui non sunt naturaliter servis. Talis enim principatus cum sit contra inclinationem naturalem, non potest esse continuus, nec amicabilis. Sed debent intendere primo quod ipsi non efficiantur servi aliorum indigni existentes. Secundo, si appetant principatum, appetant ipsum propter utilitatem subditorum non propriam ; nec propter hoc ut principentur eis dominative. Hæc enim est differentia inter dominativum et civilem, quia principans principatu dominativo principatur per se non propter utilitatem subditi ; e contrario est de civili, sicut dictum est in tertio hujus. Tertio autem debent intendere qualiter principabuntur eis qui nati sunt eis servire : hoc enim est justum, et ad tales contingit movere justum bellum si fuerint rebelles.

Deinde cum dicit « quod autem »

Declarat quoddam suppositum per signum ; dicens quod ea quæ apparent ad sensum testificantur rationi ; quia magis oportet legislatorem intendere ad pacem quam ad bellum, et magis studere gratia hujus quam illius, sicut suppositum est prius. Videmus enim quod plurimæ civitates quamdiu sunt in exercitio belli contra adversarios salvantur. Cum autem obtinuerint contra eos et vivunt in pace, corrumpitur respublica eorum. Bellantes enim multas virtutes habent, sicut dictum est prius, puta temperantiæ, fortitudinis, liberalitatis et religionis, propter quas sibiinvicem minus sunt injuriosi. Pacem autem habentes occasionem exercitandi in actibus hujusmodi virtutum non habent, dant autem se voluptatibus congregantes divitias per quas æstimant se posse voluptuose vivere : propter quod efficiuntur sibiinvicem injuriosi et seditionem inducunt. Delicatam enim et quietam vitam ducentes, quasi rubiginem pravorum habituum et consuetudinum contrahunt : exercentes autem se in bellicis clarificantur per actus virtutum, sicut ferrum, quia tum de facili rubiginem contrahit, elaboratum autem quamvis usus consumat, clarificat tamen et emendat, sicut Seneca dicit. Causa autem hujus fuit legislator ipsorum qui non ordinavit eis honestas occupationes quibus vacarent cum cessarent a bellis, puta exercitium studii in philosophia et partibus ejus ; hoc enim multas et admirabiles delectationes habet puritate et firmitate, sicut dicit Philosophus decimo *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat quod civitatem et unumquemque existentes simpliciter felices oportet habere omnem virtutem. Et primo hoc declarat. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur etc. » concludit hoc declaratum, adjungens quamdam persuasionem. Circa primum primo ostendit quod debentem felicitari simpliciter oportet præhabere omnes virtutes quæ exiguntur ad vacationem. Secundo cum dicit, « Finis est enim etc. » ostendit quod præhabere omnes virtutes et ad vacationem et quæ non ad vacationem ordinantur. Circa primum est intelligendum quod si finis est, necesse est præexistere ea quæ ad finem sunt per se ; sicut si fistulatio est, necesse est præexistere fistulas. Ultimus autem finis uniuscujusque hominis est contemplatio aliqua alicujus intelligibilis ; et idem est finis totius civitatis optime ordinatæ, sicut ostensum est in principio istius septimi. Ad hanc autem ordinatur primo habitus intellectus perfectissimus cujus est actus speculatio intelligibilis primi. Deinde habitus

imperfecti ipsius per quos dirigitur in speculando entia quorum cognitio via est in cognitionem intelligibilis primi. Tertio habitus partis animæ appetitivæ per quos regulatur appetitus ne præter rationem divertatur homo ab intelligibilibus primis, detentus circa passiones et motus irrationales. Deinde autem virtutes per quas acquirit bona exteriora, secundum quod necessaria sunt ad finem, et repellit motus impedientium ab ipso. Ergo necesse est, si finis uniuscujusque hominis vel civitatis existat, præexistere hujusmodi virtutes omnes. Et ideo dicit, quoniam idem finis videtur esse et communiter omnium hominum secundum quod homines sunt simpliciter et uniuscujusque singulariter accepti secundum quod homo, et idem ultimus terminus actionum optimi viri et optimæ reipublicæ, sicut ostensum est prius in isto septimo ; hujusmodi autem est speculatio perfecta intelligibilium primorum quæ in vacatione ab exterioribus existit, maxime autem ad hunc ordinantur omnes virtutes quæ sunt ad quietem hominis ab exterioribus : manifestum est quod si homo secundum seipsum vel tota civitas felicitetur, necessarium est præexistere omnes virtutes quæ sunt ad vacationem seu quietem.

Deinde cum dicit « finis enim »

Declarat quod necessarium est præhabere omnes quæ ad vacationem et quæ ad non vacationem. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Qui autem non habent etc. » tangit quod virtutes ordinantur ad vacationem et non vacationem et quæ ad utrumque. Circa primum intendit, quod sicut dictum est, omnes virtutes quæ ordinantur ad vacationem præexiguntur ad felicitatem uniuscujusque civitatis : sed ad vacationem contemplationis ordinantur omnes virtutes et quæ ad vacationem et quæ ad non vacationem sunt ; ergo omnes præexiguntur ad felicitatem. Minorem hujus declarat dicens quod sicut supra dictum est sæpe, finis belli est pax : nullus enim bellatur belli gratia, sed pacis magis sicut dicitur decimo *Ethicorum*. Et finis operum quæ non in vacatione sunt, sunt ea quæ in vacatione ; quia ea quorum opus in vacatione et non vacatione, utilia sunt ad vacationem et delectationem quæ in ea, aut quia in earum operatione consistit finis, aut quia disponunt ad ipsum, aut removent prohibentia. Si enim aliquis debeat vacare, multa oportet præexistere. Necessarium est igitur civitatem et unumquemque debentem felicitari, habere temperantiam et justitiam et sapientiam et ceteras hujusmodi virtutes quæ ad vacationem sunt, et fortitudinem, et perseverantiam ; et quæ ad non vacationem. Dico autem civitatem debentem felicitari, oportere præhabere virtutes quæ ad vacationem quantum ad partes principales ejus, quæ sunt liberi, non quantum ad servos. Ad servos enim non pertinet vacatio, sicut proverbium dicit.

Deinde cum dicit « qui autem »

Tangit quæ sunt virtutes quæ per se ordinantur ad vacationem vel ad utrumque ; intendens quod illis virtutibus opus est ad non vacationem et bellum quibus prohibentur ne sint servi aliorum : sed illi qui non sunt dispositi aggredi pericula maxima quæ in bello, nec sunt perseverativi in eis : servi sunt eorum qui invadunt eos qui prohibentur per fortitudinem et perseverantiam. Fortitudine igitur et perseverantia virtutibus opus est ad non vacationem. Philosophia autem necessaria est ad vacationem contemplationis, contemplatio enim est opus ejus. Ad utrumque autem necessariæ sunt, temperantia per quam reprimuntur motus concupiscentiarum, et justitia per quem diriguntur operationes hominis ad alterum : magis tamen vacantibus et ducentibus pacem quam non vacantibus : propter exercitium belli et periculum, quod in eo est disponuntur ad opera temperantiæ, quia secundum poetam, otia si tollas, periere cupidinis arcus : sed ad opera aliarum virtutum multarum. Militaris enim vita multas partes habet virtutis, sicut dicebatur in secundo hujus : e contrario, fruitio bonorum fortunæ in tranquillitate disponit ad injurias : possessio enim divitiarum contumeliosos et elatos facit : credentes enim omnia habere per ipsas, credunt omnia bona possidere in possidendo eas, sicut dicitur secundo *Rhetoricæ* : et ideo efferuntur per elationem et contemnunt alios. Propter quod eis qui volunt feliciter agere et frui omnibus quæ ad beatitudinem pertinent necessaria est temperantia et justitia multa : sicut si qui sunt in insulis beatorum, sicut poetæ dicunt, dicentes insulas quasdam esse in quibus animæ bene operantium dum vivunt feliciter perseverant post mortem. Talibus autem maxime necessaria est philosophia, in cujus actu consistit ultimus finis, et temperantia per quam sedantur concupiscentiæ, et justitia per quam regulantur operationes ad alterum ; et tanto magis quanto magis perseverant in abundantia bonorum talium.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Recolligit dicta, adjungendo quamdam persuasionem ; dicens quod ex his quæ dicta sunt manifestum est quod civitatem quæ futura est felix et virtuosa simpliciter omnes virtutes oportet habere et quæ ad vacationem et quæ ad non vacationem sunt. Si enim turpe est hominem qui determinatur ratione non posse uti secundum rationem bonis interioribus, et exterioribus, adhuc magis turpe est non posse uti eisdem secundum ipsa cum vacat a bellicis operationibus, cum tunc magis intendere possit et pauciora habens impedimenta, sed non vacando ab exterioribus et bellando videri facere opera bonorum, vacando autem et pacem ducendo ducere vitam servilem et præter rationem. Et ideo non oportet civitatem debentem felicitari tantum intendere et studere virtuti, hoc est fortitudini quæ ordinatur ad bellum, sicut fecerunt Lacedæmonii : non enim differenter se habuerunt ad alios in hoc quod non crederent eadem esse maxima bona hominis quæ alii, scilicet opera virtutum ; sed magis in hoc quod opinabantur hoc fieri per unam virtutem, alii autem per aliam : ipsi enim opinabantur optimum bonum hominis consistere in actu fortitudinis bellicæ, alii autem in actu sapientiæ magis. Manifestum est igitur ex his quæ dicta sunt, quoniam contingit esse quædam bona majora hominis quam quæ secundum bellum sunt, et esse ista magis contingit in fruitione et actu quam in habitu, et istorum illa magis quæ propter seipsa quæruntur quam quæ propter alia.

LECTIO XII.

Qua cura corporis alendi sint cives.

ANTIQUA.

Qualiter autem, et per quæ erit hoc, utique speculandum. Diximus itaque prius quod natura et consuetudine et ratione opus est. Horum autem quales quidem quosdam esse oportet natura, determinatum est prius. Reliquum autem considerare, utrum instruendi prius ratione vel consuetudinibus. Hæc enim oportet ad invicem consonare consonantia optima. Contingit enim peccare, et rationem ab optima suppositione et per similia duci.

Manifestum utique hoc, primo quidem sicut in aliis, quomodo generatio a principio est, et finis ab aliquo principio alterius finis. Ratio autem nobis et intellectus naturæ finis. Quare ad hoc generationum et consuetudinum studium oportet præparare.

Deinde sicut corpus et anima duo sunt, ita et animæ videmus duas partes : quod irrationabile, et rationem habens : et habitus horum duos secundum numerum : quorum hic quidem est appetitus, hic autem intellectus. Sicut autem corpus prius generatione quam anima, ita et quod irrationabile quam rationem habens. Manifestum autem ex hoc, animus enim et voluntas, adhuc autem et concupiscentia, et mox natis existunt pueris, ratiocinatio autem et intellectus, procedentibus nata sunt fieri.

Propter quod primo quidem corporis curam necessarium esse priorem quam eam quæ animæ, deinde eam quæ appetitus ; gratia vero intellectus eam quæ appetitus, hujus autem eorum quæ animæ.

Siquidem igitur a principio legislatorem videre oportet, qualiter corpora optima fiant eorum quæ educantur, primo quidem curandum circa conjugium, quando et quales quosdam existentes oportet facere nuptialem collocutionem.

Oportet autem leges ferre circa hanc communicationem aspicientem ad ipsos, et ad tempus vivendi, ut conveniant ætatibus ad idem tempus, et non dissonent potentiæ, hujus quidem adhuc potentis generare, hac autem non potente, aut hac quidem, viro autem non : hæc enim faciunt et dissensiones ad invicem, et diversitates.

Deinde ad puerorum successionem : oportet enim neque subdeficere pueros ætatibus patrum, sine profectu enim senioribus gratia quæ a pueris quod autem a patribus auxilium pueris : neque valde prope esse, multam enim habent displicentiam, verecundiaque minus existit talibus, tamquam coætaneis, et circa dispensationem querulosum quod propinquum.

Adhuc autem unde incipientes ad hoc devenimus, quatenus corpora natorum existant ad legislatoris voluntatem. Fere itaque omnia accidunt secundum unam curam.

Quoniam enim non determinatus est finis generationis, ut ad plurimum est dicere, viris quidem numerus septuaginta annorum ultimus quinquaginta autem mulieribus, oportet principium conjugationis secundum ætatem ad tempora hæc descendere.

Est autem juvenum vel juniorum coitus pravus ad puerorum procreationem : in omnibus enim animalibus imperfecti juvenum fœtus, et femellæ, et hoc magis, et parvi secundum formam, quare necessarium hoc ipsum et in hominibus accidere. Argumentum autem, in quibuscumque enim civitatum laxantur juvenes conjugari, et juvenculas, imperfecti et parvi corporis sunt.

Adhuc autem in partubus juvenes dolent magis,

RECENS.

Sed quomodo et quibus id rebus contingat, considerare oportet. Natura igitur et consuetudine et ratione opus esse supra disseruimus. Atque ex his tribus, quales natura cives esse oporteat, ante est a nobis declaratum. Superest ut ratione prius an consuetudine instituendi sint, consideremus. Hæc enim oportet inter se concinere quam accuratissime. Fieri enim potest ut et ratio ab optimo fine aberret, et per consuetudinem similiter ducatur.

Perspicuum igitur primum hoc quidem est, ut in ceteris, sic et hac in re, generationem a principio esse, et finem a principio quod est alterius finis. At ratio et intelligentia homini sunt naturæ finis : itaque ad has oportet generationem et consuetudinis meditationem atque exercitationem accommodare.

Deinde quemadmodum animus et corpus duo sunt : sic et animi duas esse partes videmus ; alteram rationis expertem, alteram rationis compotem , et duos harum partium habitus. Harum partium altera est appetitus, altera intellectus. Ut autem corpus prius gignitur quam animus, ita et pars animi rationis expers, quam compos : argumento est quod ira et voluntas, itemque appetentia pueris etiam statim genitis adsunt, ratiocinatio autem et intelligentia ætate progredientibus innasci solet. Itaque necessario prior est corporis cura, quam animi, deinde appetitionis : verumtamen appetitus cura ad intellectum, corporis ad animum referri debet.

Si igitur legum latoris partes sunt, ut alendorum optima corpora generentur, ab initio providere, nimirum prima cura de matrimonio est adhibenda, quando et quales in maritalem consuetudinem convenire debeant. Oportet autem legum latorem in hac societate instituenda ad ipsos et videndi tempus spectare, ut ætatibus ad eamdem temporis opportunitatem congruant et conveniant, nec discrepent facultates, ut quum vir generare queat, uxor non possit, aut contra : quæ res discordias inter ipsos movent, et animos alienant.

Secundo loco spectanda est liberorum successio : quoniam liberi neque nimio ætatum intervallo subsequi parentes debent, (nam ut parentes natu grandiores nullum beneficii sui fructum a liberis vicissim percipere possunt : ita liberi a parentibus nulla re juvari aut sublevari queunt;) nec rursus prope nimis ad parentum ætatem accedere. Est enim hoc multifariam incommodum , tum quia tales liberi in minore verecundia parentes velut æquales suos habent, et ætatum propinquitas familiarem administrationem contentiosam facit. Præterea ob id, unde huc digressi sumus, ut corpora procreandorum liberorum apta sint legum latoris voluntati.

Quæ cuncta fere una provisione contingent. Nam quum generandi finis magna ex parte viris sit annus ad summum septuagesimus, mulieribus quinquagesimus, debet initium conjunctionis ætati congruens in hæc tempora convenire.

Est autem adolescentulorum conjunctio ad liberos procreandos inepta. Nam quum in omni animantium genere fœtus novellorum imperfecti et feminei exiguaque forma sint, eodem modo in homine accidere necesse est : argumento quod quibus in civitatibus adolescentulis solent puellulæ nubere, in his homines imperfecti et corporibus exigui nascuntur. Ad hæc in partu puellæ adolescentulæ magis laborant, et plures intereunt. Itaque ob talem causam Trœze-

et perimuntur plures. Propter quod et oraculum quidem aiunt factum fuisse propter talem causam Trezeniis, tanquam multis pereuntibus propter nubere magis juvenculos, et non ad fructuum productionem.

Adhuc autem et ad temperantiam expedit coitus facere senioribus; intemperantiores enim videntur juvenculæ, quæ usæ fuerint coitibus.

Et masculorum corpora lædi videntur ad augmentum, si adhuc corpore crescente fecerint coitum : etenim hujus quoddam tempus determinatur quod non excedit multum adhuc.

Propter quod has quidem congruit circa ætatem decem et octo annorum conjugari, hos autem circa triginta septem aut parum. In tanto enim tempore perfectis corporibus conjugatio erit, et ad profectum puerorum procreationis conveniet temporibus opportune. Adhuc autem successio puerorum iis quidem erit inchoante acmi, si fiat secundum rationem mox generatio, iis autem resoluta jam ætate ad numerum septuaginta annorum.

niis editum esse oraculum quidam interpretantur, proinde quasi multæ mulieres interirent, quia juniores nuptui traderentur, non propter fructuum perceptionem [intempestivam].

Ad temperantiam quoque nuptui tradi grandiores conducit, nam quæ adolescentulæ rebus venereis usæ sunt, hæ minus temperantes esse videntur. Marium quoque corporibus ad incrementum obesse videtur, si coitus inter augescendum fiat. Nam hujus rei determinatum est tempus quoddam, ultra quod augmentum non progreditur.

Itaque mulieres annos decem et octo, viros autem circiter triginta septem natos matrimonio copulari convenit. Sic enim conjunctio vigentibus florentibusque corporibus fiet, et tempore opportuno filios procreare desinent : et illis ineunte ætatis robore filii, si statim pro ratione temporis generatio fiat, his ætate jam in annum septuagesimum deficiente succedent.

De eo quidem igitur quod est quando oportet fieri conjugium, dictum est. His autem quæ circa temporaneitatem temporibus oportet uti, quibus multi utuntur, bene etiam nunc determinantes hyeme fieri commorationem hanc. Oportet autem et ipsos speculari ad puerorum procreationem, et quæ a Physicis. Medici enim tempora corporum dicunt sufficienter, et de spiritibus Physici boreales australibus laudantes magis.

Qualibus autem quibusdam corporibus existentibus maxime utilitas erit iis, qui generantur, scientibus quidem magis dicendum in iis quæ de disciplina. Typo autem sufficiens dicere et nunc. Neque enim qui athletarum optimus habitus ad politicam bonam habitudinem, neque ad evexium neque ad sanitatem, et puerorum procreationem, neque qui curis indigens, et male habens valde, sed medius horum.

Oportet quidem igitur habere habitum labores passivum, passivum autem labores non violentos, neque ad unum solum, sicut athletarum habitus, sed et actiones liberorum. Similiter autem oportet idem existere et viris et mulieribus.

Ac conjunctio quidem maritalis quando fieri debeat, explicuimus. Anni vero tempore uti oportet, quo etiam nunc recte utuntur multi, hibernum tempus huic consuetudini destinantes. Ipsi etiam ad filios procreandos medicorum et physicorum philosophorum præcepta considerare debent. Medici enim corporum opportunitates bene docent, et naturales philosophi de ventis tradentes flatus aquilonios australibus anteponunt.

Ceterum qualia corpora fœtibus generandis maxime conducant, proprius erit disserendi locus, quum de puerorum præfectis disputabitur. Nunc rem summatim attigisse satis erit. Nam nec athletarum habitus ad rectam habitudinem civilem vel valetudinem vel filiorum procreationem utilis est, nec rursus imbecillus et delicatus nimis, sed horum medius desideratur. Habitum igitur laboribus exercitatum habere oportet, sed non violentis, nec ad unum modo opus, ut athletarum habitus, sed ad liberorum hominum actiones accommodatis. Atque hæc ad viros similiter et ad mulieres pertinent.

Oportet autem, et prægnantes curare de corporibus, neque desidia torpentes, neque subtili cibo utentes. Hoc autem facile legislatori facere præcipienti quotidie aliquod iter facere ad deorum reverentiam, iis quæ sortitæ sunt eum qui de generatione honorem. Intellectum vero e contrario corporibus pigrius congruit deducere. Quæ enim generantur videntur absumentia ab ea quæ habet, sicut nascentia a terra.

Gravidis autem mulieribus corporum est adhibenda cura, ut neque desidia torpeant, nec cibo utantur tenuiore : quod facile fuerit legum latori providere, si lege sanxerit, ut singulis diebus spatium aliquod deos, qui generationi præesse putantur, venerandi gratia conficiant. Mentem contra quam corpus tranquillam magis securamque gerere convenit. Ut enim quæ ex terra gignuntur, sic fœtus ex prægnante matre bona malaque contrahunt, et contagione quadam afficiuntur.

De reservatione autem et alimento genitorum sit lex, nullum orbatum nutrire; propter multitudinem autem puerorum, ordo gentium prohibet nihil reservari genitorum.

Oportet enim determinatam esse multitudinem puerorum procreationis : si autem aliquibus fiant propter hoc combinatis, antequam sensus insit et vita, fieri oportet abortum : quod enim sanctum, et quod non determinatum, et ipso vivere erit.

Quoniam autem principium quoddam ætatis viro et mulieri determinatum est, quando oportet incipere conjugationem; et quanto tempore deservire congruit ad puerorum procreationem, sit determinatum. Seniorum enim fœtus, sicut et juniorum, imperfecti fiunt et corporibus et intellectibus. Qui autem decrepitorum, debiles. Propter quod secundum intellectus ac mens, hoc autem est in plurimis (quam quidem poetarum aliqui dixerunt mensurantes hebdomadibus ætatem) circa tempus quinquaginta annorum : ut quatuor aut quinque annis excedentem ætatem hanc, dimittere oportet eam quæ ad manifestam generationem.

Quod autem reliquum sanitatis, gratia aut alicujus alterius talis causa, oportet videri facientes collocutionem.

De ea autem quæ ad aliam et ad alium sit quidem simpliciter non bonum tangentem videre nullatenus nullo modo, cum fuerit et appelletur connubium.

Abolendis autem alendisque fœtibus esto lex, ut nihil alatur mancum et debile. Propter multitudinem autem liberorum, (quosdam) fœtus abolere oportet, nisi gentis instituta id prohibeant : definitum enim esse oportet procreandorum liberorum numerum. Quodsi quibus fuerit aliquid præterea genitum, abortionem facere conveniet, antequam sensus et vita fœtui accesserit. Quatenus enim fas sit progredique liceat, sensu et vita terminabitur.

Sed quoniam ætatis initium viro et uxori, quando sit conjunctio maritalis ineunda, definitum est : illud quoque, quamdiu liberis procreandis operam dare conveniat, definiatur. Ut enim juniorum, sic et seniorum filii sunt imperfecti quum corpore tum etiam mente; confectorum autem ætate imbecilli generantur. Quum igitur ad eam ætatem fuerit processum, qua mens et intellectus maxime viget, hæc autem est in plerisque (ut poetæ quidam ætatem hebdomadibus metientes tradiderunt) circa quinquagesimum annum.

Circa hanc igitur ætatem, quarto post vel quinto anno desistere a filiorum alendorum generatione tempestivum est. In posterum ita temperandum, ut valetudinis gratia vel ob aliquam hujusmodi causam consuetudinem cum uxore habere videantur. Cum alio vero vel alia consuetudinem habere, dum conjuges erunt et vocabuntur, in rebus turpissimis habeatur. Intra tempus vero filios procreandi si quis tale

Circa tempus autem puerorum protestationis, siquis appareat aliquid agens damnificetur inhonoratione decenti ad peccata.

Natis autem pueris magnam putari esse differentiam ad corporum potentiam alimentum quale quoddam utique sit. Apparet et per alia animalia considerantibus et per gentes, quibus cura est inducere bellicum habitum. Lactis abundans alimentum est maxime familiare corporibus, magis autem vino propter ægritudines.

Adhuc autem et motus quoscumque contingit facere tantillos, expedit. Ad non deflectere autem membra propter teneritudinem utuntur et nunc quædam gentium instrumentis quibusdam mechanicis, quæ faciunt impervertibile corpus animalium et talium.

Expedit autem mox etiam a frigore consuescere ex parvis pueris. Hoc enim et ad sanitatem et ad bellicas actiones maxime proficuum : propter quod apud multos barbarorum est consuetudo, his quidem in fluvium frigidum abluere natos, his autem involvere parvum circumponere, puta Celtis. Omnia enim quæcumque possibile assuescere, mox inchoantibus melius quidem assuescere, gradatim autem assuescere. Bene autem apta puerorum habitudo propter caliditatem ad frigidorum exercitium.

Circa primam quidem igitur expedit facere curam talem et huic consimilem.

Habitam autem hanc ætati usque ad quinque annos, in qua nondum neque ad eruditionem aliam bene habet adducere, neque ad necessarios labores ut non impediant incrementum, oportet tanto sortiri motu, ut diffugiant inertiam corporum quam oportet instituere et per alias actiones et per ludum. Oportet autem et ludos esse neque illiberales neque superlaboriosos neque remissos.

Et de sermonibus autem et fabulis, quales quosdam oportet audire tantillos, cura sit principibus quos vocant pædonomos. Omnia enim talia oportet prævia facere ad posteriores conversationes, propter quod ludos plures oportet esse imitationes posterius studendorum.

Cohibitiones autem puerorum in ploratibus non recte detestantur qui prohibent in legibus; conferunt enim ad incrementum; fit enim quodammodo exercitatio corporibus. Detentio enim spiritibus facit robur laborantibus quod accidit et pueris qui cohibentur.

Considerandum autem pædonomis horum deductionem et aliam et quomodo quam minime cum servis erunt : hanc enim ætatem et usque ad septem annos necessarium domi alimentum habere. Rationabile igitur assumere illiberalitatem ab auditis et visis, et tantillos existentes.

Totaliter quidem igitur turpiloquium ex civitate, sicut aliquid aliud oportet legislatorem exterminare, ex dicere enim de facili quodcumque turpium fit, et ipsum facere prope. Maxime quidem igitur ex juvenibus quatenus neque dicant neque audiant nihil tale. Siquis autem apparuerit aliquid dicens aut agens vetitum, liberum quidem, nondum autem dignificatum demissione, in continuiis dehonestationibus punire, et verberibus; seniorem autem ætate hac inhonorationibus illiberalibus utilitatis gratia.

Quoniam autem dicere aliquid talium exterminamus, manifestum quia et videre aut picturas aut sermones inhonestos. Curæ quidem igitur sit principibus nihil, neque sculpturam neque picturam, esse talium actionum imitationem, nisi apud aliquos Deos tales, quibus et lasciviam attribuit lex. Ad hæc autem dimittit lex eos qui habent ætatem amplius provectam et pro ipsis et pueris cultu honorare Deos. Juniores autem neque iamborum neque comœdiæ spectatores ponendum antequam ætatem accipiant in qua existet communicare.

Jam de missione et ab ebrietate, et ab eo quod fit a talibus nocumento, omnes impassibiles facit disciplina. Nunc quidem igitur in transcursu horum fecimus sermonem; posterius autem insistentes oportet determinare magis sive non oportet primo, sive oportet, dubitantes, et qualiter oportet; secundum

quidquam visus fuerit admittere, infamia notetur, prout criminis magnitudo postulat.

Liberis autem natis multum interesse existimandum est ad corporis vires, quali cibo alantur. Facile autem ex ceteris animalibus ac gentium consuetudine, quæ bellicæ habitudini semper student, si quis animum advertat, intelligent lactis copiosum cibum corporibus esse convenientissimum, sed qui sit vini expertis propter morborum pericula.

Motibus etiam, qui cadere in hanc ætatem possunt, exerceri confert. Ceterum ne propter teneritatem membra torqueantur, nationes nonnullæ quibusdam artificiosis instrumentis utuntur, quæ tantillorum corpus tutum a torsionibus reddant. Est etiam utile et statim ab ineunte ætate frigoribus assuescere : hoc enim quum ad valetudinem tum ad munera militaria utilissimum est. Quamobrem multi barbari frigido flumine infantes mergere, alii parvis indumentis vestire consueverunt, ut Celtæ.

Nam quibuscumque rebus fieri potest, statim ab ineunte ætate assuescere commodius est, paulatim tamen. Est autem habitus puerorum aptus natura propter calorem, ut frigore perferendo exerceatur. In prima igitur ætate hæc et huic similis cura adhiberi debet.

Proxima vero ætas usque ad annum quintum, quam nec disciplinæ convenit nec laboribus necessariis tradi, quominus sint augescentibus impedimento, motu debet exerceri, sed quatenus modo corporis desidiam effugiat. Qui motus quum aliunde tum per ludos parandus est.

Ludi vero nec illiberales, nec laboriosi, nec dissoluti esse debent. Neque vero magistratibus, qui pædonomi nominantur, negligenda cura est, quales sermones et fabulas audire huic ætati conveniat. Hæc enim cuncta exordia posterioribus exercitationibus debent esse accommodata. Itaque ludi magna ex parte imitationes esse debent earum rerum, quæ seri, postea sunt obeundæ et tractandæ.

Puerorum autem contentiones et ploratus qui legibus prohibent, non recte faciunt : conferunt enim ad augescendum, quia sunt quodammodo corporum exercitationes. Nam spiritus compressio vires suggerit laborantibus; quod pueris voce et viribus contendentibus contingit. Est autem pædonomorum officium quum reliquam horum vivendi rationum non negligere, tum providere ut servorum consuetudinem vitent. Hæc enim ætas usque ad septimum annum domi alatur necesse est.

Ratio igitur postulat ut jam hac ætate, ne quid illiberale vel audiant vel videant, prohibeantur. Ad summam, ut cetera mala, sic debet legum lator sermonis turpitudinem e civitate pellere : nam facile turpia loquendo efficitur ut homines proxime ea faciant; maxime autem eam removere a pueris, ne quid tale vel dicant vel audiant. Quod si quis comperiatur dicere vel agere vetitorum quicquam, hunc oportet, si quidem liber sit, nondum tamen ad convivia publica admissus, ignominiæ genere aliquo affici, et verberibus puniri : sin autem hac ætate major, ignominia illiberali notari, propterea quod se servorum similem moribus præbuerit.

Quoniam autem, ne quis talia proloquatur vetamus, perspicuum est, etiam picturas et fabulas turpes spectare non licere. Dent igitur operam magistratus, ne qua sit nec ficta nec picta imago vel pictura, quæ tales actiones imitetur, præterquam apud deos quosdam, quibus lex irrisionem subobscœnam attribuit; apud quos lege pro se liberisque et uxoribus litare iis, qui paullo sunt ætate provectiores, permittitur.

Junioribus vero neque iambos neque comœdiam spectare lege permitti debet, priusquam eam ætatem attigerint, quæ ad convivia publica et compotationes admittitur : tunc enim educatio omnes ab hujusmodi rerum nocumentis tutos reddet. Nunc igitur hanc disputationis partem obiter attigimus; post autem

præsens autem tempus meminimus tanquam necessario.

Forte autem non male dicebat quod tale Theodorus tragediæ gesticulator. Nulli enim unquam permisit ante se inducere, neque vilium hypocritarum tanquam appropriatis theatris primis auditibus. Accidit autem idem hoc et ad hominum collocutiones, et ad eas quæ rerum. Omnia enim amamus, prima magis. Propter quod oportet juvenibus facere omnia extranea quæ prava; maxime autem ipsorum quæcumque habent infectionem, aut inhæsionem.

Transactis autem quinque annis, duobus usque ad septem oportet speculatores fieri disciplinarum quas oportet addiscere ipsos.

Duæ autem sunt ætates ad quas necessarium dividi disciplinam post eam quæ a septem annis usque ad pubescentiam, et iterum post eam quæ a pubescentia usque ad annos viginti et unum. Qui autem in septenniis dividunt ætates ut ad multum, dicunt non bene; oportet autem divisionem naturæ consequi. Omnis enim ars et disciplina quod deficit naturæ vult supplere. Primo quidem igitur considerandum, si est faciendum ordinem aliquem circa pueros; deinde utrum expedit communiter facere curam ipsorum, vel secundum proprium modum : quod fit et nunc in plurimis civitatum; tertio autem qualem quemdam oportet omnem hunc.

accuratius erit disputandum, oporteatne an secus, et quomodo, nunc autem locus hic necessario fuit prælibandus.

Nam minime Theodorus errasse videtur in eo quod nulli unquam ne postremo quidem actori, ut ante se in scenam prodiret, concedebat, propterea quod spectatorum animi et aures iis, quæ prima audiunt occupentur. Quod idem in hominum atque in rerum consuetudine usu venit. Nam prima quæque magis delectant. Cuncta igitur mala, sed ea maxime, quæ pravitatem habent, vel odium pariunt, a pueris procul sunt removenda. Post quinquennium vero duobus annis usque ad septem, doctrinarum quibus aliquando institui debent, spectatores fiant oportet.

Sunt autem ætates duæ, in quas disciplinam dividere necessarium est : post septennium usque ad pubertatem, et rursus hinc ad annum unum et vigesimum. Nam qui hebdomadibus ætates partiuntur, hi magna ex parte non recte præcipiunt. Sed naturæ divisione utendum est : omnis enim ars omnisque disciplina naturæ defectus explere conatur. Primum igitur videndum erit, num quis ordo in puerorum institutione sit statuendus; deinde publice an privatim, ut nunc in plerisque fit civitatibus, curam puerorum adhibere oporteat; tertio, qualem demum eam esse oporteat.

Postquam Philosophus ostendit quis sit ultimus finis optimæ vitæ humanæ, transit ad declarandum qualiter et per quas adinventiones fiunt optimi viri in ordine ad ipsam. Et circa hoc primo præmittit intentionem suam et ordinem considerandi. Secundo cum dicit, « Manifestum utique etc. » prosequitur. In prima parte dicit quod declarato quis sit ultimus terminus optimæ vitæ humanæ, consequenter considerandum est per quæ et qualiter fient boni et studiosi in ordine ad ipsum. Distinximus autem prius tria quæ necessaria sunt ad hoc, scilicet natura, consuetudo, et ratio, secundum quales oportet esse futuros studiosos et bene gubernantes secundum naturam quoniam intellectivos et animosos, sicut dictum est prius; et ideo relinquitur nunc considerandum quales oportet esse secundum consuetudinem et disciplinam. Prius tamen considerandum est, utrum prius instruendi sunt secundum rationem vel intellectum, aut secundum consuetudinem seu appetitum; et utrum prius disponi secundum animam, aut secundum corpus : oportet enim ista consonare ad invicem consonantia debita, ita quod illud quod natum est prius disponi secundum naturam disponatur prius, et quod posterius, posterius. Contingit enim multoties peccare rationem ab eo quod est optimum et duci per similia et apparentia quædam, ad ea quæ præter naturam sunt, ita ut prius nitatur disponere quod posterius natum est perfici. Sed eum ratio posterior sit natura et imitetur eam, optimum est in his quæ rationis sunt sequi dispositionem naturæ, ita ut prius consideret et disponat quæ prius nata sunt considerari et disponi secundum naturam.

Deinde cum dicit « manifestum utique »

Prosequitur. Et primo declarat quod futuri studiosi et boni prius disponendi sunt secundum corpus quam secundum animam, et secundum appetitum quam secundum intellectum. Secundo cum dicit, « Siquidem igitur etc. » qualiter disponendi sunt secundum ista. Circa primum primo ostendit quod generationem hominis et consuetudinem oportet ordinari ad rationem et intellectum. Secundo cum dicit, « Deinde ut corpus et anima etc. » ostendit quod appetitus irrationalis prior est quam intellectus in actu perfecto. Tertio cum dicit, « Propter quod etc. » Concludit ex istis quod prius oportet curare de dispositione corporis quam animæ, et appetitus irrationalis quam intellectus. Primo igitur dicit: in omnibus in quibus est aliquis finis ea quæ sunt ad finem oportet ordinare in ipsum et disponere secundum quod ipsi congruunt. Manifestum est autem quod sicut in aliis qui sunt secundum naturam et secundum artem generatio incipit ab aliquo principio primo imperfecto et terminatur in aliquid perfectum et finem; hujusmodi autem finis (hoc est terminus) est alicujus moti ab aliquo principio imperfecto; ita et in homine generatio incipit ab aliquo imperfecto et tendit in aliquid perfectum et finem. Hujusmodi autem terminus et finis naturalis hominis est ratio et intellectus in actu non in potentia : quare generationem ipsius hominis et studium circa consuetudines et dispositiones ipsius, oportet ordinari ad rationem, et ipsa disponi secundum quod ipsi congruunt.

Deinde cum dicit « deinde sicut »

Ostendit quod appetitus irrationalis generatione præcedit intellectum in actu ; dicens quod postea sicut corpus et anima sunt duo differentia ad invicem, quia corpus rationem materiæ et subjecti habet, anima autem rationem actus, ita animam hominis videmus duas partes habere : quarum altera rationem moti et subjecti habet, reliqua autem rationem principalis moventis : videlicet appetitus irrationalis qui natus est regulari a ratione, et rationalis pars per essentiam quæ rationem moventis habet. Et istorum duorum sunt duo habitus differentes secundum numerum. Primi quidem virtus moralis, secundi, autem intellectualis : et alterum istorum appetitus est, alterum autem intellectus seu ratio. Sicut igitur corpus secundum viam generationis præcedit animam, ita appetitus irrationalis intellectum et rationem in actu : et hoc apparet ex hoc quod animus, idest virtus irascibilis et voluptas et concupiscentia insunt pueris statim ex nativitate. Intellectus autem et ratio in actu,

non insunt nisi procedente tempore. Si aliquis argueret contra hoc quod dictum est, quoniam appetitus irrationalis in homine est qui non est regulatus ratione secundum se, regulatus tamen a rationali per essentiam, sed rationale secundum se prius videtur esse quam regulatum a ratione, tum quia movens est prius moto, tum quia simplex prius composito, sicut albedo quam album. Et est dicendum ad hoc quod prius dicitur aliquid alio, hoc quidem secundum substantiam et perfectionem, et sic intellectus præcedit appetitum, sicut movens motum et forma materiam, hoc autem secundum viam generationis, sicut materia prior est forma. Et tunc appetitus potest considerari secundum quod natus est regulari a ratione, et sic prior est generatione intellectu seu ratione determinante ipsum : aut secundum quod regulatus in actu, et sic posterior est, sicut compositum simplici. Et per hoc apparet solutio ad rationem.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit ex dictis quod prius oportet disponi corpus quam animam, et appetitum quam intellectum : dicens quod propter hoc, quia prius oportet quærere et disponere ea quæ sunt ad finem quam ipsum finem, et corpus ordinatur ad intellectum et rationem sicut in finem, ut probatum est prius, et appetitus similiter sicut materia ad formam ; manifestum est quod prius oportet facere curam corporis quam animæ. Deinde eam quæ appetitus propter ipsum intellectum, et gratia ipsius : et gratia istius ejusdem curare omnia illa quæ sunt ipsius animæ. Omnes enim partes animæ et habitus ordinantur ad perfectionem, quæ secundum intellectum est.

Deinde cum dicit « siquidem igitur »

Declarat qualiter et per quæ disponendi sunt ad virtutem. Et primo qualiter secundum corpus et appetitum. Secundo cum dicit, « Quod quidem etc. » in principio octavi, qualiter secundum intellectum et rationem. Circa primum primo præmittit intentionem suam et ordinem considerandi. Secundo cum dicit, « Oportet quidem igitur etc. » prosequitur. In prima parte dicit : quoniam legislatorem optimum primo oportet intendere qualiter et per quæ cives optitime disponantur secundum corpus, dispositio autem optima civium primo dependet ex bona dispositione generantium in actu generationis, qui fit per conjunctionem maris et feminæ per copulam nuptialem : ergo consideranda sunt et ea quæ sunt circa hujusmodi copulam seu conjugium videlicet qua ætate, et quo tempore, et qualibus existentibus copulandis jucunda est hujusmodi conjunctio nuptialis.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Prosequitur. Et quoniam bona dispositio civium, sicut dictum est, primo pendet ex dispositione generantium ; deinde ex dispositione matris, tempore gestationis; tertio autem ex convenienti alimento et consuetudine post nativitatem : primo declarat qualiter disponendi sunt generantes ad bonam dispositionem prolis futuram. Secundo cum dicit, « Oportet autem et prægnantes etc. » qualiter prægnantes. Tertio cum dicit, « De reservatione autem etc. » Qualiter curandi seu disponendi sunt pueri post nativitatem. Circa primum primo ostendit quando facienda est copula nuptialis. Secundo cum dicit, « Qualibus autem quibusdam etc. » quales oportet esse copulandos secundum habitudinem corporis. Circa primum primo ostendit qua existente ætate utriusque oportet eam fieri. Secundo cum dicit, « De eo quidem igitur etc. » quali existente temperatura seu dispositione continentis. Circa primum primo ostendit quod oportet eam fieri tempore et ætate determinatis. Secundo cum dicit, « Quoniam enim determinatus est etc. » declarat quæ sunt tempus et ætas determinata in quibus oportet fieri. Primum ipse primo declarat per rationem sumptam ex cautela dissensionum et diversitate copulandorum. Secundo cum dicit, « Deinde ad puerorum successionem etc. » Per rationem sumptam ex eis quæ accidunt successionem puerorum ad patres. Tertio cum dicit, « Adhuc autem etc. » Ex ea quæ sumitur ex bona dispositione prolis vel puerorum futura. In prima parte dicit quod oportet legislatorem intendentem bonam dispositionem puerorum futuram ordinare leges et statuta circa communicationem nuptialem civium, considerando ad dispositionem ipsorum tempore quo copulantur, ut scilicet sint perfecta in se, et bene se habentia ad generationem ; et considerando ad tempus vitæ utriusque, at maris et feminæ ; quantum scilicet uterque secundum naturam vivere potest, ita ut conveniant ad actum generationis primo in ætate qua hic perfecte potest generare, et illa concipere, supposita bona dispositione ipsorum in se, et in ordine ad finem temporis vitæ eorum, ut simul vel fere hic possit generare, et illa concipere ; et non dissonent potentiæ, ita ut iste possit generare, et illa non concipere, aut e contrario ista possit concipere, ille vero non generare, propter dispositionem juventutis, vel senectutis : ista enim inducunt dissensionem et diversitatem inter ipsos. Si enim copulentur tempore quo unus possit generare, alter non, propter ætatem ad invicem dissentiunt, et ideo copulam alteram petunt quod est inconveniens. Ut igitur vitetur dissensio, et diversitas inter eos, copulandi sunt in ætate conveniente utrique in ordine ad tempus durationis ipsorum.

Deinde cum dicit « deinde ad puerorum »

Ponit secundam rationem ; dicens quod secundo copulandi sunt in ætate convenienti considerando successionem puerorum ad patres. Sicut enim parentes secundum legem naturæ tenentur filiis ad nutrimentum et disciplinam usque ad perfectum, ita necessitate quadam parentibus impotentibus factis, tenentur filii subvenire in necessitatibus. Auxilium autem quod potest accidere senioribus parentibus a pueris genitis in senectute eorum, sine profectu est propter impotentiam puerorum. Similiter auxilium quod potest accidere pueris in senectute genitis a parentibus senioribus existentibus, debile est propter impotentiam eorum ex senectute : et ideo non expedit copulam nuptialem fieri senibus existentibus, neque etiam valde prope principium nativitatis, hoc est nimis juvenibus existentibus : multum enim displicet quandoque juvenes existentes pueros habere quasi coætaneos, et minus male verentur filii parentes juvenes, et verecundantur minus male in eorum conspectu, quasi coævi, et nutriti cum eis propter consuetudinem, et magis conqueruntur in invicem circa ea quæ ad mutuam dispensationem pertinent, cum sint simul æque potentes, vel impotentes æque, et ita cum filius requirit a patre juvari in necessitatibus, potest respondere ipsum æqualiter posse sibi et e contrario.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit tertiam rationem, dicens quod adhuc idem potest ostendi per rationem sumptam ex his quæ diximus prius, unde incepimus sermonem de hoc. Oportet enim copulam nuptialem tali ætate et tali tempore fieri, quibus corpora puerorum nascentium contingat disponi melius ad virtutem, et secundum intentionem legislatoris Hoc autem magis contingit fieri si fiet tempore et ætate determinatis, ut consequenter apparebit : ergo expedit eam fieri tempore determinato. Sic igitur omnia quæ sunt circa curam nuptialem unam communem curam habent fere, ut scilicet fiat tempore determinato Fere autem dicit forte, quia non idem tempus determinatum convenit omnibus propter diversitatem materiæ.

Deinde cum dicit « quoniam enim »

Intendit declarare, qua ætate expedit eam fieri ex termino generationis in utroque, et ex inconvenientibus quæ accidunt si fiat nimis cito. Et secundum hoc primo præmittit quædam necessaria ad declarationem intenti. Secundo cum dicit. « Propter quod has quidem etc. » Ex illis concludit intentum suum. Circa primum primo tangit quid sit terminus generationis in utroque, secundum quem oportet considerare. Secundo cum dicit, « Est autem juvenum, vel juniorum etc. » Ostendit quod coitus juvenum non est conveniens ad generationem. In prima parte dicit : ultimus terminus generationis hominibus determinatus est, sicut et aliis. In omnibus enim quæ contingit esse et non esse, est tempus determinatum quo contingit esse, et per consequens agere, sicut dicit primo *Cœli et mundi*, et iste terminus masculis, ut in pluribus, est septuaginta anni : quia tunc sensibiliter debilitatum est calidum naturale, quamvis in aliquibus sit longior, in aliquibus brevior propter dispositionem materiæ aliam et aliam; femellis autem quinquaginta, ut in pluribus. Brevior autem est periodus generationis mulieris quam viri, quia mulieres naturaliter sunt minoris virtutis et caliditatis quam viri. Et quia expedit propter dissensionem vitandam in conjugandis simul terminare potentiam generationis in utroque, opportunum est in determinando principium ipsius condescendere commensurando ad tempora hæc.

Deinde cum dicit « est autem »

Ostendit quod coitus juniorum est pravus. Et dividitur in quatuor partes, secundum quatuor rationes quas adducit ad hoc. Secundam ponit cum dicit, « Adhuc autem in partibus etc. » Tertiam cum dicit, « Adhuc autem et ad temperantiam etc. » Quartam cum dicit, « Et masculorum corpora etc. » Primo igitur ponit primam, quæ sumitur ex ordine ad generationem; dicens quod coitus juniorum, sive masculi sive femellæ, pravus est ad generationem puerorum. Et hoc quidem apparet ad sensum : quia in omnibus animalibus partus juniorum sunt imbecilles et imperfecti, quia imperfectio partus est ex imperfectione principiorum generantium, sicut universaliter imperfectio effectus est ex imperfectione causarum, et feminæ crebrius quam mares, et parva corpora gignuntur. Cum enim principium generativum in semine non potest digerere menstruum mulieris propter indigentiam caliditatis, ut deducat ad similitudinem suam secundum omnes dispositiones, sed magis vincatur propter superabundantiam frigidi et humidi, de necessitate transmutat in contrarium, et in femellam. Talis autem dispositionis sunt semina juniorum. Et iterum generati ab eis parvi sunt secundum formam, idest secundum figuram : extensio enim secundum figuram causatur a magnitudine calidi, cujus est movere sursum : quod est imperfectum in junioribus, ut dictum est. Quare si sic accidit in omnibus animalibus, necesse est ita accidere in hominibus, in quibus argumentum speciale apparet ad hoc : quoniam in quibuscumque civitatibus seu regionibus permittuntur juvenes et juvenculæ conjugari, et permisceri ad generationem, generantur parvi et imperfecti secundum corpus, et per consequens minus utiles ad opera bellica.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem, quæ sumitur ex accidenti parturientibus; dicens quod ad hoc mulieres concipientes in ætate imperfecta in partu majorem sustinent dolorem, et plurimæ moriuntur, tum propter membri ad hoc ordinati arctitudinem, tum propter virtutis debilitatem : quanto enim virtus minor est ad resistendum, tanto dolor major, sicut videmus onera eadem graviora apparere debilibus. In junioribus autem supponimus virtutem minorem esse, et ideo majorem dolorem accidere, qui tantus potest esse quod mortem inducit. Et propter hoc dixerunt antiqui apud Græcos factum esse oraculum [1] pro exeniis, id est oblationibus faciendis, ut dolor ejus adjutorio mitigaretur et fœtus ad ortum produceretur, cum multæ in juventute mulieres morerentur, et fructus non veniret ad productionem propter imperfectionem [2]. Alia *Littera* habet « pro exeniis » et hinc potest exponi ut dicatur factum esse oraculum pro eximiis, id est pro magnis et nobilibus, de quibus major cura est quam de pauperibus. Alia vero habet « proixiniis » et hinc potest esse nomen illius oraculi.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit tertiam, quæ sumitur in ordine ad virtutem; dicens quod adhuc coitus est minus expediens junioribus ad temperantiam, et magis expedit senioribus existentibus : juvenculæ enim quæ magis assuetæ sunt coire in juventute intemperantiores sunt. Illa enim ad quæ assueti sumus, magis sunt delectabilia; et ad ea quæ sunt magis delectabilia, magis inclinamur.

Deinde cum dicit « et masculorum »

Ponit quartam rationem; dicens quod adhuc corpora masculorum coeuntium in imperfecta ætate dum corpus est in augmento, læduntur, et defectum patiuntur a quantitate eis determinata et in complexione : alimentum enim digestum principium est nutritionis et augmentationis et generationis. Tempore enim augmenti totum quod convertitur de alimento adveniente, vel fere, necessarium est ad nutritionem et augmentum, et parum vel nihil est de superfluo quod ordinatur ad generationem; et ideo si multum coeant, necessarium est quod illud quod deberet transire in augmentum et nutritionem convertatur in semen; quare detrimentum patientur in augmento et nutritione. Est enim quoddam tempus determinatum, in quo animalia nata sunt augmentari quod non multum exceditur a tempore deputato ad generationem : statim enim deficiente augmento, et perfectis corporibus, cum plus convertitur de alimento quam sit necessarium ad nutritionem, convenientius ordinatur ad gene-

[1] Parm. : « oraculum Trezœniis, ut dolor. »

[2] Parm. omittit : « alia *Littera*, etc. »

rationem. Coitus etiam non perfectis corporibus detrimentum inducit quantum ad complexionem propter exsiccationem, et infrigidationem ; simul enim consumitur calidum et humidum. Unde Philosophus dicit in libro *De causis*, longitudinis et brevitatis vitæ quod coitiva et multispermia cito senescunt, quia sperma superfluum existens amplius desiccat emissum, et ideo mulus longioris vitæ est quam ea ex quibus generatur, quia minus spermatizat ; et passeres masculi breviores, quia magis coitivi sunt.

Deinde cum dicit « propter quod »

Concludit ex dictis quando et qua ætate opportunum est fieri copulam nuptialem ; dicens quod propter hoc quod finis generationis in viris, ut in pluribus est septuagesimus annus vel circa, mulieribus autem quinquagesimus vel circa ut in pluribus, et expedit conjugatos simul deficere a potentia generandi, ut probatum est prius, et coitus juniorum in imperfectis corporibus parvus est; corpora autem mulierum, ut in pluribus perficiuntur in decem et octo annis vel circa, virorum autem in triginta sex, aut parum plus aut minus ; expediens est magis eos conjugari muliere existente decem et octo annorum vel circa, viro autem triginta sex aut parum plus vel minus. Sic enim conjungentur corporibus perfectis ; et per consequens virtutibus, quibus existentibus erit conjugatio ipsorum in tempore convenienti ad perfectionem generationis puerorum. Virtutibus etiam perfectis perfectior erit actio et etiam ipsum generatum; et iterum successio puerorum ad patres opportunius fiet si statim cum copulati sunt mulieres decem octo, viri triginta sex annorum existentibus, statim generent : succedent enim filii parentibus in principio status corpore perfecto, scilicet circa trigesimum annum matre agente quinquagesimum, patre septuagesimum vel circa, impotentes fere existent quasi resoluta ætate, impotentia tamen eorum supplebitur per filiorum potentiam perfectorum existentium. Quando igitur oportet fieri conjugium considerato bono conjugatorum et generandorum, dictum est. Est autem intelligendum quod quamvis viri et mulieres sint ejusdem speciei, non tamen idem periodus est vitæ utriusque ipsorum : quia tempus durationis ipsorum non sequitur eos ratione speciei communis utrique, sed sequitur virtutem complexionis : virtus autem complexionis multo fortior est in viro quam in muliere propter abundantiam calidi et meliorem proportionem ejus ad alias qualitates ; et ideo viri longioris vitæ sunt secundum naturam mulieribus. Et quia illud quod perfectius est pluri tempore indiget ad sui perfectionem quanto plura exiguntur ad ejus perfectionem, viri autem perfectiores sunt mulieribus ; ideo pluri tempore indigent ad sui perfectionem quam mulieres, ut in pluribus : quamvis propter indispositionem materiæ possit accidere e contrario. Philosophus autem determinavit tempus perfectionis mulierum decem octo annos vel circa , virorum autem triginta septem vel circa; quia sic apparebat ei forte, ut in pluribus, aut quia secundum proportionem horum numerorum ad invicem excedit virtus complexionis viri virtutem complexionis mulieris secundum naturam. Si autem objiciatur prius debere fieri conjugationem nuptialem quam determinat Philosophus ; primo, quia generatio fit ex superfluo alimenti, quando igitur primo incipit esse superfluum alimenti, et masculi incipiunt spermatizare videtur quod deberet fieri talis copulatio, hoc autem contingit multo tempore prius quam determinet Philosophus, puta tempore pubescentiæ; ergo prius videtur debere fieri. Et præterea hoc jura determinant quæ videntur considerare bonum commune, matrimonia scilicet posse fieri muliere existente duodecim annorum, viro existente quatuordecim vel circa. Ad hoc est intelligendum, secundum intentionem Philosophi quod si consideremus bonam dispositionem generantium et bonam habitudinem generandorum futuram, et per consequens utilitatem communem civitatis seu regionis per se, melius est conjunctionem istam fieri perfectis corporibus utriusque quod est tempore determinato a Philosopho vel circa, ut in pluribus : perfectis enim corporibus perfectæ erunt virtutes, nec detrimentum aliquod patientur in augmento aut complexione secundum quod hujusmodi, nisi propter superfluitatem, aut aliquid hujusmodi. Et pueri melius erunt dispositi quantum ad corpus, quia a magis et melius dispositis generabuntur, et per consequens secundum animam, quia bona dispositio corporis disponit ad bonam dispositionem animæ; et sic magis apti erunt ad virtutes et actus civiles. Propter accidens tamen aliquod expedit tardius vel citius fieri in aliquibus, puta si tardius vel citius perficiantur corpora, aut si timeatur fornicatio cum alienis, aut aliquid hujusmodi. Quamvis autem prius in aliquibus inveniatur superfluum alimenti et emissio seminis, non tamen sequitur quod tunc melius et aptius sit ad generationem, sicut accipiebat ratio in oppositum. Non enim oportet in his quæ procedunt de imperfecto ad perfectum quod quando aliquid potest aliquid primo quod tunc perfecte possit; sicut quando aliquis potest cytharizare qualitercumque non sequitur quod optime possit, sed magis e contrario : quæ enim sunt priora secundum viam generationis, imperfectiora sunt; quæ autem posteriora perfectiora, sicut vir puero, ut dicitur nono *Metaphysicorum*. Jura autem non determinant optimum esse fieri matrimonium tempore pubescentiæ, scilicet muliere existente duodecim annorum vel circa, viro quatuordecim vel circa, sed tunc concedunt posse fieri primo, quia tunc primo potest valere consensus propter usum rationis, tunc primo vel circa inexistentis, et quia tunc primo incipit aliquod superfluum alimenti fieri, ut in pluribus, quamvis imperfectum.

Deinde cum dicit « de eo quidem »

Declarat qua temperie vel dispositione aeris expedientius sit fieri hanc conjunctionem. Circa quod intelligendum est quod bona dispositio generati sequitur bonam dispositionem principiorum generantium in actu. Dispositio autem generantium sequitur aliquam dispositionem continentis ; unde et locus dicitur principium generationis, sicut et patet a Porphyrio : dispositio autem continentis mutatur secundum dispositionem temporum et ventorum et horum hujusmodi; et ideo est expediens intendentem bonam dispositionem generatorum considerare bonam dispositionem continentis et temporis et ventorum. Et ideo dicit quod ad hujusmodi copulam vel conjunctionem faciendam oportet uti temporibus, et his quæ circa temperiem, hoc est dispositionem aeris secundum tempus, quibus utuntur multi bene et rationabiliter, dicentes hanc debere magis fieri tempore hiemis : tunc enim frigiditate continen-

tis clausis poris fortificatur calidum internus, et congregatur virtus et fortior est. In æstate autem poris apertis exhalat calidum internus; fortiore autem existente virtute et calido melius est commisceri ad generationem. Expedit autem considerare ad generationem puerorum ea quæ dicuntur a philosophis naturalibus et a medicis. Medici enim sufficienter dicunt dispositionem temporum in ordine ad corpora respectu operationum diversarum. Naturales autem eas quæ ventorum, dicentes, boreales et orientales meliores australibus et occidentalibus ad bonam dispositionem corporum, sicut dictum et expositum fuit prius, ubi determinatum fuit de optimo situ civitatis.

Deinde cum dicit « qualibus autem »

Declarat quales oportet esse copulandos ad generationem secundum habitudinem corporis. Et circa hoc primo declarat quales oportet esse quoad quantitatem. Secundo cum dicit, « Oportet quidem igitur habere habitum, etc., » in comparatione ad exercitium. In prima parte dicit quod qualiter existentibus corporibus eorum qui copulantur secundum habitudinem quantitatis maxime utilia erunt ad bonam dispositionem eorum qui generantur, dicendum est in his quæ pertinent ad disciplinam civium ; figuraliter autem et in summa sufficit dicere nunc. Manifestum est enim quod habitudo corporis athletarum, qui sunt valde magni corpore, non est perfecte bona dispositio corporis, tum propter ponderositatem, tum quia virtus spiritus et calidi evanescit in tanta protensione membrorum. Nec etiam ad sanitatem, propter easdem rationes ; et per consequens nec ad rationem intellectus et rationis quæ sequuntur dispositionem corporis, ut in pluribus. Et quia bona civilis communicatio indiget bona dispositione quantum ad corpus et quantum ad animam, non est optima ad eam. Similiter habitudo imperfectorum secundum quantitatem et morbidorum qui indigent majori cura, non est optima propter imperfectionem et improportionem ; sed media habitudo magis. In omnibus enim et quæ sunt secundum naturam et quæ secundum rationem, media sunt eligibilia magis ; et ideo habitudo media secundum quantitatem in generantibus eligibilior est.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Declarat quales oportet esse per comparationem ad exercitia ; dicens quod expedit ad bonam dispositionem generandorum futuram habere bonam habitudinem corporis, et exercitatos esse per aliquos labores ad exercitandum virtutem et caliditatem quæ per motum excitantur : non tamen per violentos, ne per laboris violentiam spiritus exhaletur et debilitetur. Et ideo oportet exercitari vel laborare non in aliquo uno solum, sicut athletæ laborant ad superandum, sed multis pertinentibus ad cives et liberos. Expediens enim est exercitari futurum bonum civem in multis operationibus liberorum, ut consequenter facilius et magis cum delectatione illas operentur. Oportet autem et viros et mulieres exercitari, sed unumquemque in operationibus decentibus eum.

Deinde cum dicit « oportet autem »

Declarat quod curandum est de mulieribus prægnantibus ad bonam puerorum dispositionem ; dicens quod oportet legislatorem curam habere de bona dispositione corporum mulierum prægnantium : pueri enim generati nutrimentum videntur assumere a muliere habente in utero, per venas et poros a natura ad hoc ordinatos, sicut terræ nascentia per radices assumunt a terra. Nutrimentum autem assumptum a muliere consimiliter disponitur complexioni mulieris, et puer de necessitate disponitur secundum dispositionem nutrimenti ex quo nutritur, et maxime in principio ; et ideo oportet puerum disponi secundum dispositionem mulieris gestantis. Igitur expediens est ad bonam dispositionem prolis futuram curare de bona dispositione mulieris : specialiter autem expedit curare ne sint torpentes multum per desidiam quæ frequenter accidit mulieribus prægnantibus propter defectum calidi et superabundantiam humidi grossi, indigesti. Si enim prægnans torpeat nimis per desidiam, oportebit calidum et spiritus in puero torpere. Deinde expedit cavere ne utantur cibo nimis subtili, tum quia facilis digestionis existens facit repletionem quamdam inanem magis quam veram ; tum quia statim propter facilem digestionem ejus assumitur in membris fortioris virtutis secundum totum vel fere, ita quod parum aut nihil erit superfluum quod transeat in nutrimentum fœtus. Facile autem erit cavere desidiam legislatori, si præcipiat prægnantibus quæ sortitæ sunt honorem generationis et fugerunt opprobrium sterilitatis secundum antiquos, facere aliquam peregrinationem quotidie vel bis vel ter in septimana vel aliquid hujusmodi ad aliquod oraculum propter deorum reverentiam ; ut quos habuerunt propitios in conceptu, benivolos habeant ubi magis necesse est, scilicet in partu. Et loquitur secundum opinionem gentilium antiquorum qui opinabantur multitudinem deorum esse, et illos vel corpora supercœlestia vel virtutes aliquas in corporibus. Quamvis autem ad bonam dispositionem puerorum futuram ad rempublicam oporteat mulieres labores aliquos exercere, ut sint sine pigritia, tamen natos jam et incipientes disciplinari ab bonum intellectus quod est speculatio, non oportet multum laborare, sed pigrius disponi corpore, ne per laboris continuitatem distrahantur a disciplina et per motum spiritus nimis accendantur, ut sint nimis mobiles, quod non competit speculationi. Oportet enim formas sensibilium in quibus speculatur intellectus fixionem habere in subjecto primo eorum quod est spiritus.

Deinde cum dicit « de reservatione »

Declarat qualiter pueri postquam sunt nati sint disponendi, et quia non expedit de omnibus curare, aut non æqualiter, aut propter imperfectionem, aut propter multitudinem. Et primo tangit qualiter se habendum est ad orbatos, et ubi excedunt secundum multitudinem. Secundo cum dicit, « Satis autem pueris, » qualiter perfecti multitudinem convenientem non excedentes disponendi sunt. Circa primum, primo declarat qualiter se habendum est ad orbatos. Secundo cum dicit, « Oportet enim determinatam, etc. » qualiter se habendum est ubi excedunt multitudinem determinatam. In prima parte dicit quod si contingat aliquem vel aliquos esse orbatos sensu aliquo vel sensibus, vel membro aut membris, quibus minus sint utiles ad operationes intellectus et rempublicam, de reservatione ipsorum et alimento administrando feratur lex a legislatore nullum talem nutriri : quod intelligendum cum tanta cura et diligentia, cum quanta nutriendi sunt perfecti nati. Illud enim quod ordinatum est ad aliquem finem, quanto magis natum est attingere ad ipsum, tanto magis dispo-

nendum est ad ipsum, et quanto minus, tanto minus curandum. Sic enim videmus naturam magis sollicitam esse de perfectioribus. Pueri autem nati perfecti membris et sensibus perfectius nati sunt attingere ad finem humanum, ergo magis disponendi sunt. Orbati autem aut sensu aut membro, nati sunt attingere aliqualiter, ex quo animam et intellectum habent, sed non æque perfecte, et ideo curandum est de eis, sed non æqualiter ut de perfectis. Et universaliter inquantum unusquisque natus est attingere ad finem, in tantum disponendum est cum sit propter ipsum. Loquimur autem hic de fine humano secundum vitam præsentem, quia sic loquitur de ipso Philosophus.

Deinde cum dicit « oportet enim »

Declarat quid faciendum est si excedant secundum multitudinem. Est enim intelligendum quod, cum civitas sit communitas per se sufficiens ad vitam, oportet cives per se sufficientes esse, et non pauperes; et ideo cavenda sunt illa in civitate quæ inopiam inducunt, hoc autem est multitudo filiorum debentium succedere in hæreditate : magna enim et multa hæreditas parentum cum dividetur in multitudinem filiorum, valde tenuis erit secundum unumquemque, maxime in tertiam vel quartam generationem, sicut ad sensum videmus. Non enim placuit Philosopho lex seu consuetudo de successione primogeniti secundum totum : tum quia cum primogeniti sint singuli, posteriores autem multi ut frequenter, sequeretur plures liberorum esse pauperes quam divites : tum quia habentes possessiones sunt partes civitatis, non habentes autem, non. Civium enim oportet esse possessiones, ut dictum est prius. Quare si posteriores geniti non succederent in aliquo parentibus plures liberorum non contingeret esse cives, sed expelli a civitate : tum quia posterius nati, sicut et primi, possunt esse bene nati ad magna : non habentes autem unde operentur ad quæ nati sunt, compelluntur accipere undecumque, insidiantes civibus et aliis per furtum, per rapinam et homicidia, et conjungunt se adversariis, quæ omnia sunt inconvenientia. Supposito igitur quod omnes succedere debeant in hæreditate qualitercumque, primo proponit ad vitandam superfluam multitudinem filiorum legem seu consuetudinem quarumdam gentium. Secundo cum dicit, « Quoniam autem principium quoddam, » ponit documentum ad hoc secundum intentionem suam magis. In prima parte dicit quod ad vitandam multitudinem puerorum superfluam, ordo idest lex vel consuetudo gentium quarumdam prohibet nullum genitorum ultra multitudinem determinatam debere reservari : oportet enim, si debeat civitas esse dives, determinatam esse multitudinem ipsorum : aliter enim depauperaretur si dimitteretur quilibet generare quantumcumque. Sed quia datum est pueros non reservari ad vitam, declarat, si necesse sit istud fieri, qualiter cum minori culpa fiet : dicens quod si aliquibus conjugatis fiant plures quam sit determinatum a lege, et necesse est eos exterminari, magis procurandum est fieri abortum antequam sensus et vita insint quam cum infuerint : procurans enim abortum postquam infuerint, homicida a lege reputatur ; et magis peccant ; semen enim et non semen determinatur per sensum et motum. Sic igitur Aristoteles non dicit secundum intentionem suam, quod debeant exterminari aliqui nati ; sed secundum legem gentium ; nec quod procurandus sit abortus absolute, sed si interficiendi sunt ab aliquibus, magis faciendum est hoc ante sensum et vitam, non sicut bonum secundum se, sed sicut minus malum.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Ponit documentum ad hoc secundum intentionem suam, sumptum ex determinatione temporis deputati ad generationem ; circa quod tria facit. Primo declarat qualiter determinandum est tempus deputatum ad generationem, ad vitandum superfluitatem puerorum. Secundo cum dicit, « Ac de cetera, » ex hoc concludit commixtionem ultra tempus illud non debere fieri propter generationem. Tertio cum dicit, « De ea autem quæ ad aliam, » declarat quod hujusmodi commixtio non est facienda cum alieno vel aliena. In prima parte : quoniam principium ætatis ad generationem deputatæ determinatum est viro et mulieri, huic quidem trigesimusseptimus, illi vero decimusoctavus annus vel circa, similiter autem et finis, viro scilicet septuagesimus, mulieri quinquagesimus, secundum naturam communem, oportet tempus intermedium quo possunt generarare magis determinari et breviari ad superfluam multitudinem vitandam. Manifestum est enim quod fœtus seniorum etiam circa septuagesimum annum in viro, vel quinquagesimum in muliere imperfecti sunt et corporibus et intellectibus propter debilitatem virtutis generantium, quæ quanto magis distet a statu, minor est, sicut et fœtus juniorum etiam circa tempus determinatum a natura. Fœtus vero decrepitorum ultra tempus deputatum a natura omnino debiles sunt corpore, propter debilitatem virtutis in eis, et propter hoc, quia calidum remissum est in eis, et passiones sedatæ sunt naturaliter, et multa experti sunt propter tempus Sunt etiam in statu secundum intellectum ; anima enim sedendo et quiescendo fit sciens et prudens, sicut dicitur septimo *Physicorum* : hæc autem vera sunt ut in pluribus. Ideo ætatem hanc deputatam ad generationem manifestum est, quam quidam poetarum determinaverunt hebdomadibus quibusdam annorum, videlicet septenario numero. Itaque qui quatuor aut quinque annis hanc ætatem excesserint, relinquere debent procreandi studium, usque ad quinquagesimum annum, vel ad ætatem excedentem tempus hoc quatuor vel quinque annis in viris ; ut sic viri deserviant manifeste generationi a trigesimo septimo anno usque ad quinquagesimum annum ad plus, et mulieres proportionaliter a decimoctavo usque ad trigesimumseptimum annum ; tunc enim uterque ipsorum maxime est in statu perfecto secundum naturam, et virtutes magis perfectæ sunt ; propter quod pueri, et melius dispositi generabuntur et pauciores.

Deinde cum dicit « quod autem »

Concludit ultra tempus hoc non debere fieri commixtionem propter generationem ; dicens quod in reliquo tempore non debent conjugati commisceri ad invicem manifeste propter generationem ; sed si commisceantur, permittatur hoc, gratia sanitatis alterius, aut alicujus. Contingit enim aliquando quod in vasis seminariis est multitudo seminis, aut naturalis quæ propter multitudinem gravat naturam, aut innaturalis ibi vel in aliis partibus corporis. quas contingit evacuari per coitum, et per consequens alleviare naturam, et melius disponi ad sanitatem.

Deinde cum dicit « de ea autem »

Declarat, quod mixtio talis non debet fieri ad

alium vel ad aliam personam. Propter quod est intelligendum quod mixtio maris et feminæ naturaliter in homine est ad generationem prolis et nutritionem et eruditionem : ad hoc autem neuter istorum sufficit per se ; et ideo oportet quod uniantur ad hoc per consensum mutuum, non per aliquod parvum tempus, sed usque ad perfectionem prolis secundum corpus et secundum animam ; quod erit si incipiant generare in tempore determinato a Philosopho circa finem vitæ eorum : puer enim si fuerit masculus, non perficitur usque ad trigesimumseptimum annum vel circa, et si isti trigintaseptem adjungantur trigintaseptem annis patris generantis ante quam generaret, erunt septuagintaquatuor, quando impotens erit naturaliter ad generandum et circa finem vitæ. Et ideo communicatio maris et feminæ per totam ad perfectionem prolis est a natura inclinante ; et omnis commixtio quæ fit præter hujusmodi communicationem, innaturalis est. Et ideo dicit quod de commixtione viri cum aliena muliere, vel mulieris cum alieno viro, sit lex et teneatur ut bonum non permittere, nec etiam velle videre tangentem alienum aliquo modo. Si enim permittatur aliquis accedere ad aliquam quæ sua non est per fornicationem, cum post mixtionem non maneant mixti per consensum ad educationem prolis, sequitur malum et imperfectio ejus maxime : nullo ergo modo permittatur fieri commixtio cum alio vel alia ubi et est et appellatur conjugium. Tunc enim et sequitur malum prolis et incertitudo et injustitia. Minime vero permittendum est circa tempus procreationis filiorum ; tunc enim maxime accideret error per incertitudinem. Et si aliquis appareat tale aliquid faciens, puniatur punitione commensurata peccato, ut secundum mensuram peccati sit plagarum modus, ut alibi dicitur. Ita quod prohibet Philosophus hic primo sicut malum per se commixtionem cum aliena, quamvis sit libera ; magis autem commixtionem cum ea quæ est alterius propter injustitiam ; maxime autem cum ea quæ est alterius tempore deputato ad generationem.

Deinde cum dicit « natis autem »

Declarat qualiter curandi sunt pueri perfecti et reservandi post nativitatem. Et primo, qualiter in prima ætate quæ dicitur secundum Philosophum usque ad tertium annum. Secundo cum dicit, « Habitam autem huic, » qualiter, in secunda quæ extenditur usque ad quinque annos inclusive. Tertio cum dicit, « Transactis autem quinque annis, » qualiter in tertia quæ extenditur usque in finem septimi. Circa primum primo declarat qualiter curandi sunt et disponendi sunt quantum ad nutrimentum conveniens. Secundo cum dicit, « Adhuc autem et motus, » quantum ad exercitia et consuetudinem. In prima parte dicit. Cum pueri nati sunt ex matribus, manifestum est quod alimentum magnam facit differentiam ad potentiam corporum et dispositionem secundum differentiam qualitatis suæ : quale enim est secundum virtutem, tale facit et corpus. Virtus enim alimenti quod convertitur in illud quod alitur, remanet in eo : sicut saporem pabuli videmus apparere in lacte, et vim vini in aceto, et virtutem lactucæ in sanguine generato ex ea. Sicut enim virtutes miscibilium manent in mixto, quamvis formæ corrumpantur, ita et virtus ex quo generantur aliud aliqualiter in eo quod generatur : patiuntur enim agentia naturalia a contrariis. Manifestum est autem, et considerando in aliis animalibus, et etiam in gentibus diversis quibus cura est in pueris inducere habitum et dispositionem ad bellum quod lactis natura abundans est alimentum conveniens et familiare corporibus humanis, etenim alia plura animalia fœtus post partum ad tempus ex lacte nutriunt, et similiter gentes bene volentes disponere pueros ; quoniam, sicut Aristoteles dicit secundo *De generatione*, ex eisdem sumus et nutrimur. Nutrimentum enim convertitur in substantiam rei alitæ ; et ejusdem substantiæ et formæ, oportet esse materiam unam. Et ideo quanto alimentum aliquod similius est ei ex quo generatur aliud, tanto convenientius est ad nutriendum ipsum. Lac autem valde simile est secundum complexionem menstruo ex quo generatur puer : superfluum enim alimenti derivatum a natura ad matricem menstruum est, derivatum autem ad mamillas et dealbatum ibi, est lac. Et ideo convenientissimum alimentum pueris post partum est lactis natura, et magis mulieris quam bestiæ, et adhuc maxime matris propriæ quam alienæ ; unde illi qui nutriuntur ex lacte matris propriæ, melius debent esse dispositi secundum naturam. Propter quod Avicenna dicit quod extremum mamillæ matris propriæ ponere in ore infantis, valde confert ad removendum omne nocumentum. Lac tamen matris propriæ statim post partum non est conveniens puero, donec complexio distemperata per parum temperetur. Expedit autem pueris non conferre vinum in nutrimentum propter ægritudines accidentes ex ipso : vinum enim multum vaporativum est propter caliditatem et humiditatem, et pueris multum ascendit nutrimentum ad partes superiores ; et ideo pueris habentibus vinum multus fit descensus evaporationis a capite. Unde contingit quandoque coarctio pori et respirationis quod est epilepsia, et aliæ infirmitates ex hac materia generare ; similiter et accensio coleræ rubeæ, et quæ accidunt ex ea. Nec differt dare vinum pueris et nutricibus, secundum Aristotelem : sed si oportet bibere, oportet quod sit modicum et aquaticum valde.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Declarat qualiter curandi sunt quantum ad exercitia et consuetudines. Et primo declarat in quibus assuescendi sunt. Secundo cum dicit, « Gradatim autem, » quod secundum ordinem determinatum. Circa primum ostendit quod assuefaciendi sunt ad motum Secundo cum dicit, « Expedit autem etc. » quod ad frigora. In prima parte dicit quod adhuc pueros statim post nativitatem expedit assuesci ad motus tantillos quoscumque et parvos, puta manuum et pedum et aliarum partium. Motu enim ipsarum partium exercitatur et acuitur calor naturalis in eis, qui consumens humidum superfluum in eis exsiccat corpus et fortius facit Et Avicenna adjungit quod cum motu procuranda est consonantia musicæ et vox cantilenæ ad delectandum in consonantiis musicis propter causam dicendam posterius. Ad hoc autem quod membra puerorum propter fluxibilitatem humidi abundantis non effluant a figura debita, consueverunt quædam gentes uti quibusdam instrumentis mechanicis, quibus cum alligantur membra puerorum faciliter et subtiliter fiunt impervertibilia ; sicut cunabulo utuntur ad directionem totius corporis et pileo rotundo ad debite figurandum caput. Oportet enim in ista ætate nutricem suaviter membra tangere, et quod dilatandum est dilatare, et quod subti-

liandum est subtiliare, et unumquodque convenienti figura figurare, et manus et brachia ad genua ducere, et crura et tibias fascia ligare, et caput pileo rotundo astringere; tunc enim puer est bene susceptibilis et ducibilis, sicut cera mollis.

Deinde cum dicit « expedit autem »

Declarat quod assuescendi sunt ad frigora, dicens quod expedit ad bonam dispositionem puerorum in hac ætate ad frigora moderata assuescere parvos existentes, hoc enim proficit ad sanitatem corporis et ad bellicas actiones futuras; cum enim assueti sunt a juventute ad tolerantiam frigoris non gravantur in superveniente ætate a frigore in bellicis, ubi necesse est quandoque, nec patiuntur ægritudines quæ ab ipso sunt. Iterum propter consuetudinem ad frigus fortificatur calidum et fortiora redduntur corpora; et ideo consuetudo est apud multos barbarorum quibusdam abluere pueros in aqua frigida statim natos. Aliis autem parvo involucro induere eos, sicut contingit Gallis morantibus circa plagam occidentalem: universaliter enim omnia quæcumque possibile esse assuescere ad bonum habitum futurum melius est assuescere et statim a principio, quando sunt magis ducibiles: non parum enim differt, sic vel sic a puero assuesci, sed multum, magis autem omne tunc assuescit, sicut dicitur primo *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « circa primam »

Declarat secundum gradum; dicens quod ad exercitium in tolerando frigora expedit assuescere statim secundum gradum, tum ut primo assuefiant ad toleranda magis temperata frigida, deinde excedentia magis et magis secundum quod magis fortificatur virtus vel complexio: et hoc propter calidum fortificandum et alias utilitates, cavendo autem ne gravetur natura propter excessum frigidi cui exponitur. Similiter autem se habet de assuefactione in aliis convenientibus: natura enim puerorum propter teneritudinem et mollitiem nata est assuesci ad quæcumque non dura nec gravantia naturam ipsorum. Circa primam igitur ætatem optimum est talem curam et similem habere circa eos.

Deinde cum dicit « habitam autem »

Declarat quomodo curandi sunt in habita ætate quæ incipit in tertio anno; et circa hoc primo declarat quibus sunt assuefaciendi. Secundo cum dicit, « Cohibitione vero puerorum etc. » a quibus prohibendi sunt. Circa primum primo declarat quod assuefaciendi sunt in ætate hac quibusdam moribus. Secundo cum dicit, « Et de sermonibus autem etc. » Quod in his quæ pertinent ad auditum. In prima parte dicit quod in ætate consequente quæ incipit a tertio anno et protenditur usque ad finem quinti, in qua non sunt nati ad eruditionem seu disciplinam propter tenuitatem complexionis et virtutum imperfectionem nec ad magnos labores, ut propter violentiam non impediantur crescere, oportet eos exercere in aliquo modico motu, ut exercitata caliditate resolvente humidum superfluum diffugiat inertia corporum. Hujusmodi autem exercitium in motu oportet fieri per actiones alias et per ludos. Ludos autem oportet esse non declinantes ad servilitatem, sed liberales magis; nec etiam superlaboriosos vel violentos, ut non graventur virtutes propter excessum; neque nimis molles et remissos, ne comprehendantur a desidia.

Deinde cum dicit « et de sermonibus »

Declarat quod expedit eos in ætate hac exerceri in his quæ ad auditum pertinent; dicens quod expedit eos in ætate hac exerceri in audiendo aliquos parvos sermones et fabulas aliquas, propter hoc, ut exerceantur in locutione et rationibus nominum; et de hoc debent habere curam principes eorum publice illis præfecti. Sed hoc observandum est in hac ætate quod omnia in quibus assuefiunt, et motus et operationes et ludi, sermones et fabulæ quos audiunt et etiam ea quæ vident sunt imagines quædam eorum in quibus posterius serio conversari debent, et quasi via ad illa in quibus consequenter studere debent seu intendere: ad illa enim quæ assuescunt in primis magis posterius inclinant, quia assueta sunt magis delectabilia.

Deinde cum dicit « cohibitiones autem »

Declarat quibus prohibendi sunt; et primo tangit quod cohibitio a fletu prodest eis. Secundo cum dicit, « Considerandum autem etc. » a quorum conversatione auditu et visione cavendi sunt. Primo igitur dicit quod quidam civitatis gubernatores non convenienter detestantur in ordinationibus et politiis suis cohibitiones puerorum a ploratibus; hoc enim expediens est et conferens ad augmentum virtutis et nutrimentum, fit enim per hoc quædam exercitatio corporis ad ista: cum enim cohibentur a ploratu, fit retentio spiritus interius, in ploratu autem diffusio exterius. Retentio autem spiritus interius robur facit; propter enim congregationem ipsius interius fortificantur, virtus enim unita fortior est seipsa dispersa, fortitudo autem spiritus ad incrementum et ad alia multa valet.

Deinde cum dicit « considerandum autem »

Declarat primo a quorum conversatione auditu et visi cavendi sunt. Secundo cum dicit, « Jam demissione ab ebrietate etc. » tangit per quid faciliter hoc potest fieri, excusando se ab ulteriori inquisitione de talibus. Tertio cum dicit, « Forte autem non male etc. » reprobat circa hoc opinionem contrariam. Circa primum primo ostendit quod cavendi sunt a conversatione cum servis. Secundo cum dicit, « Totaliter quidem igitur turpiloquium etc. » quod a turpium auditione. Tertio cum dicit, « Quoniam autem dicere etc. » quod ab inhonestorum visione. Circa primum dicit: puerorum rectores quorum est regulare pueros, considerare debent educationem puerorum quomodo bene regulentur: ipsi enim in omnibus debent esse eorum regula, sicut in eodem ratio est regula virium inferiorum: unde sicut in eodem tota deordinatio virium inferiorum rationali parti animæ imputatur, sic tota deordinatio puerorum quam accipiunt in prima ætate imputanda est magistris. Debent autem curare et quantum ad alia et quantum ad hoc ut quanto minus poterit, cum servis conversentur; in hac enim ætate usque ad septimum annum necesse habent conversari in domo et alimentum accipere in ea, in qua servi negotiantur. Conversantes enim cum servis accipiunt quamdam inclinationem ad actiones serviles ex eis quæ audiunt et vident servos dicentes et operantes, etiam cum sint parvi et bene informabiles ad quamcumque. In eis enim in quibus assuescunt maxime in prima ætate delectantur; delectati autem faciliter inclinantur ad ipsa.

Deinde cum dicit « totaliter quidem »

Ex hoc infert quod cavendi sunt a turpium auditu; dicens quod oportet bonum legislatorem turpiloquia, puta de venereis et de aliis quæ sunt

præter rationem et honestatem omnino exterminare ex civitate, sicut quodcumque aliud turpe: hoc enim quod aliquis de facili dicit aliquid turpe, consequitur ipsum prope facere. Sæpe enim dicendo aliquod turpe agibile sæpius meditatur de eodem, et ex frequenti meditatione de ipso sequitur inclinatio major in ipsum faciendum. Et quamvis universaliter sit prohibendum a civitate, maxime tamen prohibendum est juvenibus et ad præsentiam ipsorum, ita ut nec loquantur ipsi nec audiant ab aliis aliquid tale. Omnia enim quæ audiunt vel vident vel operantur in prima ætate, admirantur tamquam nova eis, propter quod et ea melius memorantur et magis delectantur, miranda enim sunt delectabilia, ad ea autem in quibus delectantur facilius inclinantur. Si autem aliquis transgrediatur dicens aut faciens aliquid contra hujusmodi prohibitum, si fuerit liber non adeptus aliquam dignitatem, puniatur privando ipsum de mensa in conviviis communibus et aliquibus dehonestationibus et verberibus decentibus transgressionem: si autem fuerit senior ætate præcedentibus et adeptus aliquam dignitatem, puniatur inhonorationibus servilibus non decentibus statum ejus propter utilitatem, cum operatus sit non decentia ipsum. Prælatus enim si peccat manifeste amplius puniendus est quam privata persona, et quia transgreditur in peccando, et quia præbet subditis occasionem peccandi credentibus bonum esse et sibi licere quæcumque viderunt ipsum facientem aut dicentem.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Declarat quod cavendi sunt a visione inhonestorum; dicens, quoniam facere aut dicere aliquid turpe dicimus debere exterminari a civitate, manifestum est quod videre picturas aut sermones inhonesta repræsentantes cavendum est in civitate, et maxime a juvenibus: ex visione enim talium fit imaginatio et memoria ipsorum et maxime juvenibus existentibus propter admirationem; ad imaginationem autem fortem eorum contingit disponi appetitum et virtutes motivas ab ipsa: phantasia enim et intelligentia habent rerum virtutes, sicut dicit Aristoteles in libro *De moribus animalium*; et ideo principes cavere debent, ne sculptura quæ fit per incisionem, neque pictura quæ fit per appositionem quæ sint repræsentativæ istorum, fiant in loco privato, nec publico, nisi forte in oraculis aliquorum deorum, quibus lex attribuit aliquas lascivias, sicut Veneri lasciviam circa venerea: et loquitur secundum opinionem gentilium antiquorum. Ad cultum autem illorum, ubi tales lasciviæ fiunt aut sunt imagines earum repræsentativæ lex permittit parentes magis provectos existentes pro se et pueris deos hujusmodi honorare; juvenes autem non esse inspectores istorum, neque iamborum, neque tragœdiarum aut comœdiarum in quibus repræsentantur gesta et mores rusticorum seu ruralium, usque ad ætatem in qua debent communicare mensa communi, in conviviis publicis puta quando in eis incipit vigere ratio.

Deinde cum dicit « jam de missione »

Declarat per quæ possunt faciliter prohiberi, excusando se ab ulteriori consideratione de istis; dicens quod ab inhonestorum auditu et visione, et ab ebrietate, et universaliter a turpium operatione prohibebuntur, et impassibiles erunt, si occupentur in aliqua disciplina et assuefaciant delectari in ea: occupati enim cum delectatione in ipsa, ad alia non attendunt. Sed de talibus nunc pertranseundo dictum est: posterius autem insistendo determinabitur magis si oportet puerorum esse aliquam disciplinam vel non, dubitando; et si oportet, qualiter est et qualiter instruendi sunt: nunc autem de hoc recordationem fecimus secundum quod necessarium erat.

Deinde cum dicit « forte autem »

Inquirit quoddam signum, quo ostenduntur ea quæ in principio audimus et cognoscimus fieri nobis delectabilia, et quod eis persistimus, tamquam in re nobis grata et delectabili. Dicit enim quod Theodorus tragœdiarum actor non male in hoc censebat quod cum erat acturus aliquid, nolebat quod aliquis prius aliquid repræsentaret, quam ipse, qualiscumque hystrio esset; et hoc ideo, quia auditores magis favent his quos primos audierint; ex quo patet quod amamus ea quæ primo cognoscimus; et quibus primo assuescimus. Manifestum enim est quod idem accidit, quantum ad assuefactionem hominum in locutionibus et rerum operationibus. In utrisque enim consuetudo inclinat ad similia. Omnia enim quæ primo operamur, seu videndo seu audiendo seu alitercumque, puta in prima ætate, magis diligimus, magis delectamur in eis, admirantes ea sicut nova: ea autem quæ magis diligimus, magis possumus operari. Quare si expedit in prima ætate pueros audire comœdias, aut tragœdias, magis inclinabuntur ad ea quæ repræsentantur per eas in ætate futura: quod est inconveniens: et ideo oportet a juvenibus omnia turpia, etiam inhonesta in prima ætate facere extranea, vel per assuefactionem in contrariis, vel per afflictionem pœnæ operantibus. Inter ista autem magis illa quæ majoris sunt adhæsionis, et facilioris, puta inhonestatem quæ circa venerea, et circa potum et cibum; concupiscentia enim talium, quasi innata est nobis statim ex juventute, secundum Philosophum secundo *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « transactis autem »

Declarat qualiter instruendi sunt in habita ætate, puta a fine quinti anni usque ad finem septimi: breviter se expedit, dicendo quod transactis quinque annis, duobus sequentibus usque ad finem septimi oportet juvenes esse inspectores disciplinarum, in quibus erudiendi sunt; ut si sunt erudiendi in equestri, oportet fieri inspectores equestrium; si in musica, musicalium; ut per auditum et inspectionem talium assueti, magis inclinentur ad ea.

Deinde cum dicit « duæ autem »

Volens se continuare ad sequentia, distinguit tempus sequens conveniens disciplinæ; dicens quod duæ sunt ætates, secundum quas necessarium est dividi disciplinam convenientem unicuique illarum; puta illam quæ est a fine septimi anni usque ad pubescentiam, idest usque ad finem decimiquarti et illam quæ est a pubescentia usque ad duodecimum annum. Qui autem omnes ætates distinguunt per septennia, dicentes primam ætatem continere primum septennium, et secundam secundum, et tertiam tertium, quantum ad omnes ætates, non bene dicunt: oportet enim quod divisio ætatis consequenter accipiatur divisioni naturalis dispositionis hominis, ut mensuratur tempore; et ideo secundum diversitatem status conversationis et dispositionis naturalium, ut mensurantur tempore, oportet ætates diversificari. Sed iste status aliquando diversificatur in minori tempore quam in septennio, quandoque in ampliori. Alius enim est status conversationis naturalis ho-

minus in tribus primis annis, alius in duobus sequentibus et alius in duobus similiter sequentibus; et ideo secundum hoc tres ætates ante septem annos perfectos distinguuntur. Deinde alius status conversationis et modi vivendi est in sequenti septennio a præcedentibus, et alius in sequenti; et ideo istæ duæ ætates septenniis distinguuntur. Status autem vel modus vivendi conversationis sequens longior est, et protenditur usque ad trigesimumseptimum vel circa; et ita non mensurantur uno septennio, sed pluribus; et sic de aliis. Et ideo non dividuntur ætates universaliter septenniis; sed oportet assequi distinctioni naturali. Omnis autem ars et disciplina in actu nata est supplere defectum naturæ et inquantum perficit aptitudinem naturæ ad ipsam, per hoc quod sciens in aptitudine fit sciens in actu, vel per hoc quod formam inducit in materia extrinseca apta nata; et ideo erudiendi sunt ad unamquamque disciplinam, ad quam apti sunt. Est igitur considerandum primo, utrum sit facienda aliqua cura circa disciplinam propriam puerorum; et dato quod sic, secundo utrum oporteat ipsam esse communem vel propriam, sicut nunc faciunt in multis civitatibus. Et dato quod magis expediat esse communem, tertio est considerandum qualem oportet esse hujusmodi disciplinam. Et de istis considerabit in sequenti libro, statim incipiens octavum librum a determinatione primi istorum. Et in hoc terminat Philosophus intentionem suam in isto septimo.

LIBER OCTAVUS

SUMMA LIBRI. — QUIBUS ANIMI DISCIPLINIS, ERUDIENDI SINT CIVES OPTIMÆ CIVITATIS.

LECTIO I.

Ex utilibus disciplinis ea discenda sunt, quæ operantem non reddant vilem.

ANTIQUA.

Quod quidem igitur legislatori maxime vigilandum circa juvenum disciplinam, nullus utique dubitabit; etenim in civitatibus non factum hoc lædit politias. Oportet autem ad unamquamque politizare : mos enim politiæ uniuscujusque qui conveniens, et conservare consuevit politias, et instituit a principio : puta qui quidem democraticus, democratiam; qui autem oligarchicus, oligarchiam : semper autem optimus mos melioris causa politiæ.

Adhuc autem ad omnes potentias et artes sunt quæ oportet præerudiri, et præassuescere, quod singularum operationes. Quare palam quod et ad actiones virtutis.

Quoniam autem unus finis civitati omni, manifestum quod et disciplinam unam et eamdem necessarium esse omnium.

Et hujus curam esse communem et non seorsum, quomodo unusquisque nunc curat de suis pueris seorsum et disciplina propria quæcumque videbitur docens : oportet autem communium commune facere, et studiosum.

Simul autem neque oportet putare civium ipsorum aliquem sibi esse, sed omnes civitatis. Cura autem uniuscujusque partis nata est respicere ad eam quæ totius curam.

Laudabit autem utique aliquis et in hoc Lacedæmonios etenim plurimum faciunt studium circa pueros, et hoc communiter. Quod quidem igitur leges ferendum de disciplina et hanc communiter faciendum, manifestum.

Quæ autem sit disciplina, et qualiter oportet erudiri, oportet non latere, nunc autem dubitatur per opera : non enim eadem omnes existimant oportere addiscere juvenes, neque ad virtutem, neque ad vitam optimam. Neque manifestum, utrum ad intellectum oportet magis, aut ad animæ morem. Et ex ea quæ ad activam vitam disciplina turbatione plena consideratio; et nulli palam utrum studere oportet circa tendentia ad virtutem, vel circa superfluum. Omnia enim hæc acceperunt judices quosdam; et de iis quæ ad virtutem nihil est concordatum; etenim virtutem non eamdem mox omnes honorant. Quare rationabiliter diversificantur et ad studium ipsius.

Quod quidem igitur necessaria utilium doceri non immanifestum; quod autem non omnia divisis liberalibus operibus et illiberalibus manifestum quod talibus oportet participare quæcumque utilium facient participantem non banausum. Banausum enim opus oportet putare esse, hoc, et artem hanc, et doctrinam quæcumque ad usus et actiones virtutis efficiunt inutile liberorum corpus, aut animam, aut intellectum. Propter quod tales artes quæcumque faciunt corpus deterius disponi, banausas vocamus et mercenarias operationes; non vacantem enim faciunt mentem et depressam.

RECENS.

Igitur nemo dubitaverit quin legum latori plurimum operæ ponendum sit in puerorum educatione, hoc enim prætermissum reipublicæ nocet. Vita enim civis ad reipublicæ formam est dirigenda : quum sui quamque mores et tueri et ab initio fundare soleant, hoc est, populares mores democratiam, et oligarchiam, qui sunt huic generi accommodati : semper tamen optimi quique mores melioris reipublicæ sunt causa.

Præterea quum ad omnes facultates et artes quædam sint exordia doctrinæ, et quibus antea assuescere conveniat, ut earum cujusque muneribus fungamur, dubium esse non potest quin idem fieri debeat ad virtutis actiones expromendas. Quoniam autem unus est omnis civitatis finis, perspicuum est etiam unam et eamdem omnium necessario esse educationem et disciplinam, hujusque procurationem publicam esse debere, non privatam, quemadmodum nunc suorum quisque filiorum curam gerit, et eos privatim, prout visum est, instituit, quum tamen communium communem esse exercitationem oporteat. Simulque civem neminem existimare oportet, se suum, sed omnes esse civitatis. Est enim unusquisque civitatis pars : cura vero cujusque partis curam totius lege naturæ spectare debet.

Quo nomine laudandi sunt Lacedæmonii, qui magnum studium in pueros et magnam curam eamque publice conferunt. De educatione igitur leges esse ferendas, eamque publicam esse oportere, perspicuum est.

Quæ sit autem educatio, et quomodo pueri instituí debeant, cognitum esse oportet. Nunc enim de operibus ambigitur, quum non eadem omnes pueris discenda esse existiment, neque ad virtutem neque ad optimam vitam comparandam. Sed neque illud satis constat ad mores ne animi an ad intelligentiam potius institutio sit dirigenda.

Tum hujus rei consideratio, ducta ex educatione usitata, turbulenta atque obscura est; neque apparet, num rebus ad vitam utilibus, an iis quæ ad virtutem pertinent, an studiis quibusdam exquisitis exerceri debeant. Nam hæc omnia quibusdam se judicibus tuentur. Nec vero magis de iis quæ virtutem attingunt, inter omnes convenit. Nam virtutem statim non eamdem colunt omnes : ut merito de ipsius exercitatione dissentiant.

Ex operibus igitur utilibus necessaria esse discenda, certum est; sed non omnia : sunt enim partim liberalia, alia illiberalia. Itaque ea dumtaxat ex utilibus tractanda sunt, quæ tractantem non sordidum neque illiberalem sunt redditura. Sordidum autem opus et ars doctrinaque sordida putari debet quæcumque liberorum hominum corpus vel animum vel intellectum inutiles ad usus actionesque virtutis reddunt. Quamobrem quæcumque artes corpus in deteriorem habitum inducunt, mercenariasque operas, sordidas appellamus, propterea quod mentem impediunt abjectamque reddunt.

Est autem et liberalibus scientiis aliquibus usque ad aliquid participare non illiberale. Assiduare valde autem ad perfectionem obnoxium dictis nocumentis. Habet autem multam differentiam et quod cujus gratia agit quis aut addiscit. Ipsius quidem enim gratia aut amicorum, aut propter virtutem, non illiberale. Qui autem ad ipsum agit propter alios sæpe mercenarium et servile utique videbitur agere. Præmissæ quidem igitur nunc erudientes eruditiones, sicut dictum est prius, ad utrumlibet se habent.

Sunt autem quatuor fere quæ addiscere consueverunt, litteras et luctativam, et musicam, et quartam quidam protractivam. Et litteras quidem et protractivam tamquam utiles ad vitam existentes et valde bonas, luctativam autem tamquam conferentem ad fortitudinem.

De musica autem dubitabit utique aliquis. Nunc quidem enim ut delectationis gratia plurimi participant ipsa, alii autem a principio instituerunt in disciplina propter naturam ipsam quærere quod quidem sæpe dictum est, non solum non vacare recte, sed et vacare posse bene. Hoc enim principium omnium, ut et iterum dicamus de ipsa.

Si enim ambo quidem oportet, magis autem eligibile vacare quam non vacatio; et similiter quærendum quid facientes oportet vacare : non itaque ludentes : finem enim necessarium esse vitæ nobis ludum. Si autem hoc impossibile, et magis in non vacationibus utendum ludis, laborans enim indiget requie, ludus autem gratia requiei est, non vacare autem accidit cum labore et fatigatione, propter hoc oportet ludos introducere observantem tempus ad usum, tamquam adducentem pharmaciæ gratia. Remissio enim talis motus animæ, et propter delectationem requies.

Vacare autem videtur ipsum habere delectationem, et vivere beate ; hoc autem non existit non vacantibus, sed vacantibus. Non vacans quidem non vacat gratia alicujus tamquam non existentis. Felicitas autem finis est, quam non cum tristitia, sed cum delectatione putant esse omnes Hanc vero delectationem non adhuc eamdem ponunt, sed secundum seipsos unusquisque, et secundum habitum suum, optimus autem...

([1] Itaque manifestum est quod oportet ad otium quoque degendum addiscere quædam, et erudiri, et has eruditiones ac disciplinas suiipsarum esse gratia. Illas vero quæ ad negotium, tamquam necessarias, et gratia aliorum.

Quapropter musicam antiqui inter disciplinas collocavere, non tamquam rem necessariam. Nihil enim habet tale, neque tamquam utile, ut litteræ ad lucrum, et ad rem familiarem, et ad studia, et ad civiles actiones complurimas. Videtur quoque figurandi peritia utilis esse ad judicandum melius artificum opera. Neque ut gymnastica ad sanitatem et robur ; nullum enim horum vidimus ex musica fieri. Restat ergo, quod ad degendum in otio ; ad quod, et apparet eam adhiberi ; quam enim putant degentiam esse ingenuorum hominum, in ea instituunt.

Quapropter Homerus in poemate suo ita inquit. Sed quale est vocari ad mensam opipare paratam. Deinde nominans quosdam alios, subdit et cytharedum, qui omnes demulceat. Et alio loco ait Ulyxes, optimam esse degendi rationem, quando lætis hominibus, convivæ audiunt cytharedum sedentes per ordinem.

Quod igitur sit disciplina quædam, quam non ut utilem, neque ut necessariam docendi sunt filii, sed ut liberalem et honestam, manifestum est. Utrum autem una sit numero, an plures, et quænam istæ, et quomodo, posterius dicetur. Nunc tantum id præ-

[1] *Antiqua hic deficiente versione recentiorem substituimus.*

Sunt etiam quædam e scientiis liberalibus, quibus operam et studium quadamtenus impendere non est illiberale, sed eos qui nimis assidua cura in eas perdiscendas incumbunt, iisdem quibus illiberales, damnis afficiunt studiosum. Multum autem interest, cujus rei gratia quis aliquid agat aut discat : sua enim causa aut amicorum aut propter virtutem, non est illiberale ; sed qui hoc facit aliorum causa, is sæpenumero mercenaria servilique opera fungi videri potest. Quæ igitur nunc usu receptæ sunt disciplinæ, quemadmodum supra dictum est, ancipites sunt, et in utramque partem trahi possunt.

Quatuor autem fere sunt quibus instituere pueros solent, litteræ, palæstra, musica ; quarto loco nonnulli pictoriam artem addunt. Grammaticam quidem et artem pingendi, ut ad vitam aliosque usus multifariam commodas, palæstram vero, ut ad fortitudinem utilem probant. Musica vero in controversiam venire potest. utpote cui plerique nunc dant operam voluptatis gratia, quum tamen initio in disciplinæ parte poneretur, propterea quod ipsa natura, ut sæpe diximus, postulat ut non modo negotia recte gerendi, sed etiam otio honeste fruendi facultas adsit. Hæc enim omnium principium est, ut de hac iterum dicamus.

Nam si utrumque adhibendum quidem est, otium tamen negotio est anteponendum, etiam in universum dispicere debemus quid sit in otio faciendum ; non enim ludendum : alioqui ludus nobis necessario finis esset vitæ. Quod si fieri non potest, potiusque inter negotia ludis est utendum : (nam qui laboribus exercetur, is alternam requiem desiderat : est autem ludus requiescendi gratia : negotium vero cum labore et contentione geritur :) eam ob rem inducendi sunt ludi occasionem usus observantibus ut tamquam medicamentum adhiberi videantur : quoniam hic animi commoti remissio est, et propter voluptatem requies.

Otio autem ipso voluptas felicitasque et vita beata contineri videtur : quæ occupatis non suppetit, sed otiosis. Nam qui in negotio est, is cujuspiam finis gratia, tamquam is non adsit, negotiatur. Felicitas autem finis est, quam non cum dolore, sed cum voluptate contingere omnes existimant. Ceterum hanc voluptatem non eamdem omnes statuunt, sed pro suo quisque sensu atque habitu fingit : optimus autem quisque optimam probat et quæ a rebus honestissimis proficiscitur. Quare perspicuum est, quædam ad otium vitæ liberalis esse discenda, atque has institutiones et disciplinas propter se ; eas vero, quæ ad negotia pertinent, ut necessarias, etiam aliarum rerum causa esse.

Quocirca et musicam majores nostri inter disciplinas pueriles numerarunt, non quod sit necessaria, (nihil enim habet hujusmodi,) neque quod sit utilis, quemadmodum litteræ sunt utiles ad rationem quæstuariam et rei familiaris administrationem, et ad doctrinam et ad opera multa civilia, (videtur vero etiam ars pingendi ad rectius opera artificum intelligenda et judicanda valere ;) neque vero, ut gymnastica, valetudini viribusque confert : neutrum enim horum videmus a musica effici. Reliquum igitur est ut musica ad vitam in otio liberaliter degendam discenda sit, quo ipsam videmus a veteribus referri. Quam enim vitam liberorum hominum esse putant, huic musicam assignant. Itaque Homerus in carminibus ait...

Sed quale est ? vocare ad cœnam abundantem.

Et his præmissis alios quosdam introducit « vocantes cantorem qui cunctos gaudio afficiat. » Atque alio in loco Ulysses hanc esse optimam vitam confirmat, quum homines lætitia perfusi sunt « perque domum longa serie conviva residens cantorem auscultat. »

Disciplinam igitur esse aliquam, qua non ut utili aut necessaria, sed tamquam liberali atque honesta filii sint instituendi, perspicuum est. Ceterum una sit, an plures numero, et hæ quæ sint, et quomodo docendæ, postea disseremus. Nunc id tantum pro-

missum sit, quod apud antiquos habemus testimonium ex his disciplinis quas diximus; musica enim hoc manifestat.

Ac etiam de utilibus, quod aliqua addiscere pueros oportet, non modo propter utilitatem, ut patet in litteris, verum etiam propter multas disciplinas alias, quæ per litteras addiscuntur.

Similiter vero figurandi peritiam, non ut in venumdando emendoque vasa non decipiantur, sed potius quia contemplari facit pulchritudinem corporum. Quærere enim utilitatem ubique minime congruit magnanimis et ingenuis hominibus.

Cum vero manifestum sit, utrum moribus an ratione sit disciplina tradenda, et an circa corpus primo, vel circa mentem, patet ex his, quod adolescentes gymnasticæ, et pædotribicæ sunt tradendi, quarum altera qualem aliquam facit habitudinem corporis, altera operationes.

Nunc autem quæ civitates curam habere puerorum maxime videntur, partim athletarum habitudinem inducere student, in quo deformant corpora, ac augmentationem eorum impediunt. Lacones vero in hoc quidem non errant, sed efferatos laboribus reddunt adolescentes, quasi hoc utile sit maxime ad fortitudinem.

Atqui, ut jam sæpius diximus, neque ad unam virtutem neque ad hanc maxime respiciendum est ab eo qui curam facit institutionis.

Et si ad hanc, non tamen id consequuntur, neque enim in aliis animalibus, atque in gentibus videmus fortitudinem adesse maxime efferatis, sed potius mansuetioribus, et leoninis moribus. Multæque sunt gentes quæ ad cædes hominum, et ad eorum comestionem insultant, ut circa pontum Achæi et Eniochi, et ex mediterraneis aliæ gentes, similiter his vel magis, quæ quidem gentes clanculum per insidias latrocinantur, ad bellica tamen opera nihil valent.)

... Secundum prævalentes aliis. Nunc autem et luctativis agonibus, et bellicis deficientes ab aliis; non enim eo quod juvenes exercitabant, isto modo differebant, sed eo solum, quod ad eos qui non studerent, conabantur.

Quare quod bonum, sed non quod ferale oportet præagonizare. Neque enim lupus, neque aliarum ferarum aliqua agonizaret utique aliquod bonum periculum, sed magis vir bonus. Qui autem valde ad hoc remittunt pueros, et qui sine pædagogo necessariorum faciunt, banausos efficiunt, et secundum virtutem ad unum solum opus utiles politiæ facientes, et ad hoc deterius aliis, ut ait sermo.

Oportet autem non ex prioribus operibus judicare, sed ex iis quæ nunc. Contra agonizantes enim disciplinæ nunc habent, prius autem non habebant.

Quod quidem igitur utendum luctativa, et qualiter utendum, confessum est : usque ad pubescentiam enim leviora exercitia afferendum, violentum alimentum, et eos qui ad necessitatem labores rejicientes, ut nullum impedimentum sit ad incrementum. Signum enim non parvum quod possunt hæc instituere. In Olympionicis enim quidem vir duos vel tres inveniat eosdem vicisse viros et pueros, propter juvenes involuntarios auferre potentiam a necessariis exercitiis.

Quando autem a pubescentia annis tribus ad alias eruditiones fiunt, tunc congruit et laboribus, et siccis alimentis submittere sequentem ætatem. Simul enim intellectui et corpori laborare non oportet; contrarium enim efficere natus est uterque laborum, impediens, qui quidem corporis labor, intellectum; qui autem hujus, corpus.

legimus, quod nostram sententiam quodam veterum testimonio de disciplinis tunc in usum receptis confirmavimus. Hoc enim musica declarat. Nec dubitari potest quin ex utilibus aliqua doceri pueros conveniat, ut litteris erudiri, non solum propter utilitatem suam, sed etiam quod multæ aliæ disciplinæ earum adjumento percipi et comparari possunt.

Similiter et ars pingendi tradenda est, non quo minus in rebus privatis emendis errent, nec in supellectilis aut vestis emptione et venditione fallantur, sed potius quoniam hinc de corporum pulchritudine sensus et judicium acuitur. Ubique autem utilitatem quærere et fructum consectari, nec magnum animum decet nec ingenuum. Jam vero quum sit manifestum pueros moribus prius quam ratione sermoneque institui debere, et corpore prius quam mente exerceri, ex his palam fit, oportere pueros gymnasticæ et pædotribicæ arti tradi, quarum altera corporis membra conformat ad habitum aliquem, altera ad opera civilia et militaria corroborat.

Nunc igitur civitates quæ curam in pueros maxime conferre videntur, aliæ athletarum habitum corporibus conciliant, quæ res speciem deformat et obest corporum incremento; Lacones autem, licet hoc errore non labantur, tamen laboribus feros et immanes reddunt, tanquam hoc sit ad fortitudinem accommodatum. Atqui, quemadmodum sæpenumero dictum est, nec ad unam virtutem nec ad hanc maxime est ea cura referenda : et si ad hanc referri debet, tamen qua id ratione fiat, Lacones non repererunt. Neque enim in ceteris animantibus, neque in gentibus fortitudinem comitem feritatis esse comperimus, sed potius mitiores et leonis similiores comitari mores.

Sunt autem multæ nationes ad cædes et ad humanarum carnium esum proclives, ut ex iis quæ Pontum accolunt, Ænæi et Heniochi, et ex mediterraneis gentes aliæ quædam his similes, aliæ etiam immaniores, quæ quum latrociniis deditæ sint, a fortitudine tamen abhorrent. Præterea Lacones scimus, quamdiu soli ipsi assidue laboribus exercebantur, aliis præstitisse; nunc autem et gymnicis et bellicis certaminibus esse ceteris inferiores. Non enim idcirco præstabant, quod pueros ad eum modum exercerent, sed ea tantum, quod adversus non exercitatos exercebant.

Ad honestatem igitur primæ partes deferri debent, non ad feritatem. Non enim lupus nec alia ulla fera, sed vir probus aptus est honesto periculo subeundo. Qui vero pueros ad hæc certamina valde effuse ferri sinunt, nec eos rerum necessariarum disciplina imbuendos curant, pueros revera illiberalibus opificibus similes reddunt, et ad unum tantum opus civili ratione utiles, idque ipsum, ut ratio docet, deterius aliis. Oportet autem non ex superioribus factis judicium, sed ex præsentibus facere. Nunc enim adversarios disciplinæ æmulos habent, antea non habebant.

Utendum igitur esse gymnastica, et quomodo, convenit inter omnes : debent enim ad pubertatem usque levioribus exercitationibus tradi, victu violento et laboribus necessariis remotis, ne incrementum impediant. Quas res hoc malum parere posse, non parvo argumento est, quod inter Olympionicas duos tresve ad summum reperias, qui viri et iidem adolescentes fuerint victoria potiti, propterea quod juniores, dum se necessariis exercitationibus dedunt, vires exhauriunt.

Sed quum tres annos a pubertate aliis disciplinis tribuerint, tunc convenit laboribus et certa ciborum necessitate proximam ætatem exercere. Nam simul mentem et corpus laboribus fatigare non convenit : quoniam hi labores contrarium uterque affectum habent. Labor enim corporis menti est impedimento, mentis autem corpori.

Postquam Philosophus declaravit qualiter et quibus juvenes sint disponendi et instituendi quantum ad corpus, et usque ad finem tertiæ ætatis, quæ secundum ipsum terminatur in fine septimi anni, nunc intendit declarare qualiter instruendi et disponendi sunt secundum intellectum in duabus sequentibus ætatibus, quæ terminantur in fine vigesimiprimi anni : et se-

cundum ordinem præmissum prius dividitur liber iste in partes tres. Quoniam primo ostendit quod puerorum oportet facere curam circa disciplinam in civitate optima. Secundo cum dicit, « Quoniam autem » declarat quod communem. Tertio cum dicit « Quæ autem sit, » declarat, quæ sit illa, et qualiter erudiendi sunt in ipsa. Circa primum præmittit primo conclusionem suam, dicens quod nullus habens rectum usum rationis dubitat quin legislatori curanti de bono communi civitatis, maxime negotiandum sit circa disciplinam et bonam dispositionem juvenum. Deinde cum dicit, « Nam nos, » probat hoc per unam rationem. Secundo cum dicit, « Adhuc autem » per aliam. In prima parte ipse intendit rationem hanc. De illo oportet negotiari legislatorem, et curam habere quod non factum in civitatibus lædit et corrumpit respublicas : maxime enim debet intendere bonum et salvationem reipublicæ. Sed non curare de bona dispositione puerorum, et dimittere eos assuesci in quibus volunt, lædit et corrumpit rempublicam. Cujus declaratio est, quia expedit politico assuescere et disponere futuros cives ad unamquamque rempublicam secundum modum convenientem ei, sicut materiam ad formam. Consuetudo enim uniuscujus reipublicæ et dispositio conveniens principium est instituendi rempublicam et conservandi ipsam institutam, sicut bona præparatio materiæ ad formam principium est educendi formam illam in esse et conservandi illam eductam; sicut videmus quod consuetudo popularis principium est instituendi et salvandi popularem statum, et consuetudo paucorum potentiæ statum paucorum, et similiter in aliis. Et semper consuetudo melior principium institutionis sive conservationis melioris reipublicæ, sicut excellentior dispositio materiæ est principium generationis excellentioris formæ. Ex quo manifestum est quod bona dispositio et consuetudo juvenum ad rempublicam instituit et salvat ipsam : quare per oppositum indispositio ipsorum et negligentia circa hoc destruit et corrumpit eamdem. Quare de bona dispositione seu disciplina puerorum oportet legislatorem curare.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ponit secundam rationem ; dicens quod adhuc sicut est in aliis potentiis et artibus operativis respectu operationum, sic est in virtutibus politicis, et scientia politica respectu actionem politicarum. Sed ita se habet in aliis potentiis et artibus qnod omnibus oportet præexistere aliquam bonam dispositionem materiæ, aut aliquam eruditionem, aut assuefactionem. Hoc etiam videmus in speculativis : quoniam omnis ars et omnis doctrina ratiocinativa fit ex præexistenti cognitione : et in operativis similiter, sicut in fistulativa : debens enim recte fistulare prius assuescit in quibusdam præludiis et rudimentiis : similiter autem et in aliis se habet : oportet enim materiam bene disponi ad actionem, quia actus activorum fiunt in patiente bene disposito. Quare in virtutibus et scientia politica oportet ad actionem rectam futuram præerudiri et assuefieri et disponi in quibusdam : et de hoc debet curare legislator, cujus est intendere bonum, et salvationem reipublicæ.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Volens probare quod oportet de pueris curam communem habere, probat prius quod omnium in civitate una oportet esse disciplinam unam, intendens rationem hanc. Quorumcumque est unus finis per se, eorum est disciplina una de eis quæ ad finem ordinantur, quia ratio eorum quæ sunt ad finem ex fine sumitur : et quorum est ratio una, et disciplina una, secundum quod hujusmodi. Omnium autem viventium in civitate secundum rempublicam unam, est unus finis, puta finis reipublicæ. Quare manifestum est quod omnium oportet esse unam et eamdem disciplinam de necessitate.

Deinde cum dicit « et hujus curam »

Probat quod oportet de his fieri curam communem quantum ad disciplinam. Et primo per rationes. Secundo cum dicit, « Laudabit utique » per exemplum. Circa primum ponit rationes duas : quarum primam tangens, dicit quod de disciplina puerorum oportet legislatorem facere curam unam et non divisim, sicut nunc in quibusdam civitatibus unusquisque curat de propriis pueris secundum quod videtur sibi, seorsum instruens disciplina propria quæcumque videtur sibi utilis, alius et alius, in alia et alia. Et hujus ratio est, quoniam eorum quorum est disciplina una et communis, expedit facere curam communem et studium, ut cura sit proportionalis disciplinæ. Sed omnium in civitate una est disciplina una, et una et eadem ratio, ut probatum est prius. Ergo de omnibus est facienda cura communis et eadem quantum ad illa.

Deinde cum dicit « simul autem »

Ponit secundam rationem, et est. Cura de parte et dispositio debent esse secundum habitudinem ad totum : tum quia pars est propter ipsum totum, tum quia rationem et esse habet ab ipso. Nunc autem simul cum his quæ dicta sunt oportet intelligere unumquemque civem non esse suiipsius solum, neque gratia sui, sed omnes civitatis et gratia ejus; ergo cura uniuscujusque civium et dispositio facienda est secundum habitudinem ad totam civitatem et bonum ipsius. Secundum igitur eumdem modum curandi sunt et disponendi juvenes secundum quod tota civitas curatur et disponitur ad bonum commune. Sed de istis facienda est cura communis ; ergo et de juvenibus,

Deinde cum dicit « laudabit autem »

Manifestat idem per exemplum ; dicens quod rationabiliter poterit aliquis laudare Lacedæmonios, qui reputantur bene gubernare in hoc : maximam enim curam et studium impendunt circa disciplinam puerorum, et hoc non privatim, sed communiter, bene existimantes quod bona dispositio puerorum communis induceret bonam rempublicam consequenter. Quod igitur oportet legislatorem curare et ferre leges de disciplina juvenum, et quod hanc curam et disciplinam de ea oportet esse communem, manifestum est ex dictis.

Deinde cum dicit « quæ autem »

Declarat quæ sit illa disciplina, et qualiter sunt erudiendi in ea; et circa hoc primo præmittit intentum et necessitatem considerationis de ipso. Secundo cum dicit, « Quod quidem igitur, » prosequitur. In prima parte dicit quod civitatis gubernatorem oportet non latere quæ sit hujusmodi disciplina puerorum communis, et qualiter et usquequo oportet pueros erudiri in ipsa. Cujus ratio est, quoniam multi dubitant de ipsa, sicut apparet ex operibus et diversis opinionibus de ea : non enim omnes opinantur pueros debere erudiri in eisdem disciplinis, neque in ordine ad virtutem, neque in ordine ad idem optimum : sed quidam in una, puta in judicativa seu

rhetorica, quædam in alia, puta medicativa, vel exercitativa, vel hujusmodi. Nec etiam manifestum est omnibus, utrum magis oportet eos erudiri seu assuefieri in his quæ pertinent ad intellectum, puta in virtutibus intellectualibus, vel in his quæ pertinent ad morem animæ, hoc est in virtutibus moralibus quæ sunt in parte appetitiva ipsius. Iterum consideratio de disciplina, quæ ordinatur ad vitam activam, plena est turbatione : quæ scilicet sit optima, cui magis intendendum sit : diversi enim diversa ponunt, secundum quod diversos fines in agibilibus sibi constituunt. Adhuc non est manifestum utrum magis studendum sit circa operationes vitæ activæ, aut circa ea quæ tendunt ad virtutem quæ est principium illius, an circa superflua, puta circa delectationes sensibiles non necessarias : diversi enim circa hoc diversa opinantur, et quilibet istorum habet proprios judices. Iterum de virtutibus quæ sit principalis nihil concorditer dicunt : non enim omnes honorant eamdem, sicut principaliorem, sed alii aliam et alii aliam. Quia igitur de his diversi diversimode existimant, et secundum diversitatem existimationis sequitur diversitas studii, rationabiliter diversificantur circa studium istorum : quælibet enim studet et intendit circa id quod sibi melius et possibilius existimat. Quare rationabiliter considerandum est quæ sit disciplina omnis, circa quam sit studendum, sicut circa optimum pueris.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Prosequitur ; et primo declarat in universali in quibus erudiendi sunt, quoniam in utilibus et liberalibus. Secundo cum dicit, « Sunt autem quatuor, » magis determinate declarat quæ sint illa. Circa primum primo ostendit quod in utilibus et liberalibus sunt erudiendi. Secundo cum dicit, « Sunt etiam quædam, » declarat usque ad quid et cujus gratia. Et circa primum est intelligendum quod homo liber est, qui est suiipsius causa et in ratione causæ moventis et in ratione finis, sicut dictum est prius. In ratione quidem moventis, quando ab illo per quod est homo et quod est principale in eo, puta ab intellectu, movetur præjudicando et ordinando modum et rationem agendi. In ratione autem finis cum movetur ad bonum et finem ipsius secundum illud idem quod principale est in eo secundum intellectum ; et tanto magis liber est secundum naturam, quanto magis natus est moveri ab eo quod principalissimum est in eo et ad finem et bonum ejus secundum illud idem. Homo autem servus dicitur qui non est natus moveri propter indispositionem materiæ ab intellectu proprio per quem determinatur, sed ab intellectu et ratione alterius; nec etiam operatur sui gratia, sed gratia illius alterius. Et quanto minus natus est moveri a se et magis ab alio et ad finem alterius, tanto magis servus est. Ad hoc autem quod moveatur ab alio et agat ad finem alterius, requiritur robur corporale. Et hoc rationabiliter accidit; quia ubi deficit virtus intellectus et formæ, excedit virtus corporis et materiæ. Et propter hoc dixit Aristoteles in primo hujus, quod vigentes intellectu, etsi deficiant corpore sunt naturaliter aliorum domini : robusti autem corpore, deficientes intellectu, sunt naturaliter servi. Et secundum hoc scientia libera vel liberalis dicta est ab antiquis secundum quam homo per se disponitur secundum intellectum ad finem proprium. Illa autem secundum quam disponitur in ordine ad bonum corporis per se et ad bona exteriora, servili, quia ordinatur ad bonum ejus secundum hoc quod debet servire in homine, ut mechanicæ, quia mechanicæ facit quodammodo intellectum circa ea quæ non sunt propria sibi secundum quod hujusmodi. Et inter liberas illa libera est maxime quæ immediate disponit intellectum ad finem optimum, puta illa in cujus operatione consistit felicitas : illa autem quæ mediate disponit intellectum ad ipsum, minus, sicut scientiæ posteriores in quibus scire contingit ordinate ad scire in superiori, quamvis contingat ipsum quærere propter seipsum. Et illa minime liberalis est inter speculativas, in qua minime quæritur scire propter se, et quæ per plura media ordinatur ad bonum hominis ultimum. Similiter inter servas illa magis serva est in qua magis deprimitur intellectus seu ratio circa utiliora et magis extranea ab homine secundum quod homo ; sicut illa quæ ordinatur ad bona exteriora magis quam illa quæ ordinatur ad bonum corporis. Quamvis autem liberali maxime non contingat uti male quantum ad usum per se ipsius, posterioribus tamen etiam minus liberalibus quantum etiam ad usum earum per se contingit. Sicut circa finem ultimum hominis simpliciter non contingit male se habere ; his autem quæ sunt ad ipsum, contingit quandoque male uti. Et hoc contingit quando per considerationem vel exercitium in eis retrahitur aliquis, vel a fine, vel ab his quæ propinquiora sunt fini ; sicut contingit per considerationem in aliqua scientia posteriori respectu alicujus minus scibilis retrahitur aliquis a consideratione in prima respectu maxime scibilis. Hoc igitur viso supponens Aristoteles quod expedit pueros erudiri in disciplinis utilibus ad finem, sicut manifestum, probat quod non in omnibus utilibus, sed in liberalibus ; dicens quod manifestum est ex se, quod expedit pueros in civitate bene ordinata erudiri in disciplinis utilibus ad finem reipublicæ : illa enim quæ ordinantur ad finem aliquem expedit præparari et disponi ad ipsum. Pueri autem ordinandi sunt ad finem reipublicæ ; et disciplina et eruditio sunt quædam præparationes ipsorum ad ipsum. Quod autem non expediat eos erudiri in omnibus utilibus universaliter, sed tantum in utilibus et liberalibus, manifestum est distinctis disciplinis per liberales quæ per se disponunt intellectum ad finem, et illiberales quæ per se ordinantur ad bonum corporis, sicut dictum est. Sed talibus expedit eos participare quæcumque de numero utilium ad finem per se faciunt participantem mercenarium. Mercenariam autem operationem et artem et doctrinam oportet intelligere eas quæcumque corpora liberorum aut animam, aut etiam intellectum male et inutiliter disponunt ad usus et actiones virtutum moralium et intellectualium, vel etiam ad usum perfectissimæ virtutis quæ est felicitas ; propter quod et hujusmodi artes quæcumque disponunt corpus deterius ad hujusmodi virtutes, et in quarum operationibus absorbetur intellectus, banausas dicimus, sicut artes forenses vel artes etiam in quibus corpus maculatur, quoniam per usum earum faciunt mentem non vacantem circa ea quæ sunt bona ejus per se, et deprimunt eam ad ea in quibus perfectio ipsius secundum se non invenitur.

Deinde cum dicit « est autem »

Declarat usque ad quid et cujus gratia oportet erudiri in liberalibus et assuefieri ; et dicit quod quamvis eruditio et usus primæ et principalis virtutis quærenda sint quantacumque et sine

termino, tamen participare scientiis liberalibus aliquibus, puta quarum usus ordinatur ad usum excellentiorem, usque ad aliquem terminum non liberale est. Continue autem et assidue exercere se in eis usque ad quantamcumque perfectionem valde nocivum est, propter dicta nocumenta, quia scilicet attentio et consideratio continua in eis retrahit aut simpliciter aut in parte ab usu optimæ virtutis. Et iterum manifestum est quod scientiæ istæ et usus earum ordinantur in finem ulteriorem. Quamvis autem appetitus finis infinitus sit, appetitus tamen eorum quæ ad finem ordinantur non est infinitus, sed determinatus a fine. Et ideo usque ad aliquid erudiri et considerare in eis liberale est, scilicet inquantum utiles sunt ad finem, et non amplius. Sed multa differentia est ad quem finem aliquis addiscit aut exercetur in eis. Si enim propter actum virtutis excellentioris sumpsimus, non est pravum nec illiberale; aut si etiam propter bonum virtutis aliquorum amicorum, quia amicus est velut alter ipse. Si autem aliquis addiscat eas et operetur in eis sæpe propter alios, ut inde reportet commodum et utilitatem secundum bona exteriora; sicut multi juristarum et medicorum faciunt, mercenarium et servile erit. Dictum enim est prius disciplinam servilem esse quæ ordinatur ad corpus et ad bona cum depressione intellectus. Dicit autem « qui hoc agit sæpe propter alios, » quia quandoque bonum est uti talibus scientiis ad alios, aliquando propter bonum aliorum tantum sine utilitate propria, ut quando necessitatem habentes a se vel ab aliis non possunt juvari opportune, aliquando etiam propter utilitatem propriam ut reportent lucrum rationabile, secundum tamen quod utile est ad finem et bonum secundum intellectum non deprimendo intellectum ipsum in usu ipso. Præmissæ igitur disciplinæ seu eruditiones ad utrumque se habent, quia contingit eis bene uti ad finem et male, quemadmodum dictum est.

Consequenter cum dicit « sunt autem »

Declarat determinate quæ sunt scientiæ convenientes pueris; et primo prænumerat eas. Secundo cum dicit, « De musica vero, » declarat cujus gratia et qualiter sunt in eis erudiendi. In prima parte dicit quod quatuor sunt disciplinæ fere quas consueverunt juvenes addiscere in civitatibus quæ bene gubernantur : scilicet disciplinam litterarum, puta grammaticam seu rationalem universaliter, et luctativam et musicam et artem figurandi quæ communis est picturiæ et sculptoriæ, sicut valde utiles ad operationes vitæ humanæ, et valde bonæ secundum seipsas, inquantum in eis aliqualiter perficitur intellectus. Luctativa autem utilis est tamquam conferens ad fortitudinem et robur juvenum.

Deinde cum dicit « de musica »

Declarat cujus gratia et qualiter erudiendi sunt in eis. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « De musica autem, » regreditur ad inquirendum de musica, ut magis appareat veritas de ea. Circa primum primo ostendit quare et cujus gratia erudiendi sunt pueri in musica. Secundo cum dicit, « Adhuc autem, » cujus gratia in disciplina litterarum. Tertio cum dicit, « Ac etiam de utilibus, » cujus gratia in figurativa. Quarto cum dicit, « Similiter vero, » cujus gratia et usque ad quid et qualiter in gymnastica. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quod igitur, » recolligit dicta. Circa primum adhuc primo ostendit quod sunt quædam scientiæ quas expedit addiscere propter deductionem in vacatione. Secundo cum dicit, « Quapropter musicam, etc. » Ex his concludit musicam addiscendam esse propter delectationem in vacatione, non propter utilitatem. Circa primum adhuc primo tangit quod non vacatio est propter vacationem. Secundo cum dicit, « Itaque manifestum, etc. » ex dictis concludit propositum suum. Adhuc in prima parte ostendit quod non vacatio est propter vacationem habentem delectationem secundum seipsam. Secundo cum dicit, « Si enim utroque etc. » quod vacatio quæ est in quiete rationem finis habet secundum se, et quærenda est non propter aliud. Tertio cum dicit, « Otium autem, etc. » Ostendit quod vacatio in his quæ ad intellectum pertinent habet delectationem secundum seipsam, et rationem finis. In prima parte dicit quod de disciplina musicæ cujus gratia juvenes erudiendi sunt in ea, dubitabit aliquis propter diversitatem quæ accidit circa eam. Quidam enim participant ea propter delectationem, quæ est circa sensum. Sonus enim musicus proportionaliter movet auditum, cujus apprehensionem sequitur delectatio sensibilis, sic participant eam rurales. Alii autem instituerunt eam ut disciplinam quamdam, videlicet propter cognitionem proportionum, et ipsarum harmoniarum speculationem ; propter hoc quod natura humana secundum intellectum appetit, sicut sæpe dictum est, non solum non vacare, idest agere operationes extrinsecas recte, sed etiam posse bene vacare, idest vacando ab operationibus exterioribus intendere circa speculationem. Speculatio enim primi intelligibilis rationem primi principii habet in operationibus. Est enim ultimus finis hominis, sicut dictum est prius. Quamvis enim ambo sint eligibilia, scilicet non vacare, idest intendere exterioribus operationibus, et vacare, idest intendere interioribus vacatio tamen magis habet rationem eligibilis et boni quam non vacare. Inquirenda est ergo vacatio aliqua sicut finis omnium aliorum, quæ oportet facere gratia ipsius, sicut bellum propter pacem. Et hoc satis ostensum est prius, et decimo *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « si enim »

Quia forte aliquis crederet quod cum in ludo sit delectatio quædam delectabilis quod ipsa haberet rationem finis, cujus gratia alia quærenda essent. Et ideo ostendit contrarium hujusmodi ; dicens quod quamvis non vacare eligendum sit propter vacationem, non tamen propter eam quam exercemus ludentes. Si enim ita esset, tunc ludus et exercitium in ipso esset finis vitæ nostræ. Quia igitur hoc est impossibile, ludus enim laboriosus est, et cum tristitia et nocumento sæpe, manifestum est quod inconveniens est non vacationis finem esse ludum; et manifestum est magis intendendnm ludis in non vacationibus, ut magis possint operari; quia laborans in operando indiget requie propter restitutionem et salvationem virtutum. Cujuscumque enim est aliquod tempus determinatum ad operationem agere, si excesserit illud necesse est languescere, sicut Philosophus dicit in libro *De somno :* propter hoc indiget remissione illius. Ludus autem propter requiem est, vel est requies quædam. Sed operari operationes exteriores accidit cum labore et fatigatione, tum propter motum membrorum præter naturam, tum propter consumptionem spirituum. Et ideo oportet ludos introducere observantes tempus et locum

opportunum, et alias circumstantias ad usum ipsorum, tamquam ad requiem adducant, et quærantur quasi gratia pharmaciæ, idest medicinæ. Ut sicut medicina amara existens ad sanitatem deducit, ita etiam ludus, etsi sit cum tristitia et labore, ad restitutionem virtutum. Remissio enim motus laboriosi animæ propter delectationem consequentem requies quædam est virtutum animæ. Sic igitur vacatio, quæ in ludo, rationem finis non habet, sed magis quæritur propter requiem a fatigatione quæ in operatione est. Hujusmodi autem requies propter ipsam operationem quæritur.

Deinde cum dicit « vacare autem »

Ostendit quod in vacatione in operationibus circa speculabilia est felicitas et delectatio secundum se; dicens quod operatio circa speculabilia habet secundum seipsum delectationem et felicitatem et vitam beatam, sicut ostensum est prius. Beate autem vivere non existit in non vacatione, sed in vacatione magis. Non vacans enim, idest exercens operationes exteriores, operatur gratia alicujus finis non existentis in illa operatione, sed in aliqua ulteriori. Sicut bellum exercens operatur propter pacem, et currens in stadio currit propter bravium. Felicitas autem perfecta rationem finis ultimi habet, quæ non est cum tristitia, sed cum delectatione excellentissima. Operationem enim excellentissimam sequitur excellentissima delectatio. Siquidem operationem per se sequitur delectatio. Sed hanc felicitatem et operationem non eamdem ponunt omnes, sed diversi diversam, secundum diversitatem æstimationum et habituum. Unusquisque enim operationem secundum habitum quem existimat perfectissimum ponit felicitatem esse, et delectationem propriam ei. Secundum veritatem autem operatio, quæ est secundum excellentissimum habitum, felicitas est ; et delectatio, consequens ipsam excellentissima. Habitus autem ille optimus est, qui est secundum virtutem perfectissimam, et respectu perfectissimi objecti. Per ista enim duo determinatur, puta per potentiam et objectum.

Deinde cum dicit « itaque manifestum »

Concludit ex dictis quod sunt aliquæ disciplinæ quærendæ propter delectationem quæ in vacatione est; dicens, quia in vacatione consistit felicitas, quæ rationem finis habet, et delectationem maximam, ut dictum est. Ea autem quæ sunt ad finem, quærenda sunt propter ipsum, et delectationem quæ in ipso est; et si sunt quædam disciplinæ vel eruditiones ordinatæ ad felicitatem per se, manifestum est quod oportet ad vacationem quæ in contemplatione, et delectationem, quæ in ipsa est, addiscere disciplinas quasdam, et erudiri in eis, et istas esse gratia suiipsius, tamquam bonas secundum seipsas, quamvis valeant ad felicitatem. Eas autem quæ ordinantur ad non vacationem, seu ad operationes exteriores, vel opera exteriora, esse necessarias, quamvis non simpliciter bonas secundum seipsas; sicut extrinseca bona ad quæ ordinantur sunt necessaria ad vitam, sicut organa quædam seu materia, et non simpliciter bona secundum seipsa.

Deinde cum dicit « quapropter musicam »

Ex dictis declarat quod musica addiscenda est propter eruditionem et delectationem, non sicut necessaria. Et primo declarat hoc per rationem. Secundo cum dicit, « Quapropter Homerus etc. » per dicta Homeri. In prima parte igitur dicit quod propter prædicta antiqui musicam dixerunt esse quærendam propter eruditionem et delectationem, quæ in vacatione, et non propter aliquam utilitatem extrinsecam. Necesse est enim musicam quærere, aut propter necessitatem extrinsecorum bonorum, aut propter delectationem quæ est in vacatione, et non propter aliquam utilitatem extrinsecam. Omnis enim scientia aut propter hoc aut propter illud quæritur. Speculativa quidem propter delectationem quæ in vacatione, practica autem propter opus. Sed ipsa non est quærenda propter necessarium vel utile aliquod extrinsecum. Non enim secundum se est utilis ad acquisitionem pecuniarum, seu œconomiam, sicut scientia litterarum utilis est ad istas, et ad doctrinam aliarum, et ad actiones politicas multas : nec etiam utilis est sicut videtur figurativa esse utilis ad recte judicandum artificum opera, ut non decipiantur. Nec etiam est utilis ad sanitatem et robur per se, sicut luctativa. Neutrum enim istorum facit musica per se, quamvis quandoque faciat per accidens; ergo relinquitur debere ipsam addiscere propter scire, et deductionem, quæ in vacatione est, ad quod antiqui sapientes ordinaverunt ipsam. Delectationem enim quam credunt esse liberorum, et in qua eos exerceri dicunt fieri per musicam, ad hoc eam ordinantes.

Deinde cum dicit « quapropter Homerus »

Declarat hoc per dicta Homeri tria, quæ imperfecte ponit. Dicit igitur quod propter prædicta, Homerus in quodam metro ita poetizavit de ipsa, quasi adversando quibusdam dicentibus ipsam esse necessariam, dicens ita non esse. Sed contingit delectari in eam per se, sicut vocari ad epulas delectabile est per se multis. Et iterum in alio metro dicens alteros quosdam esse, qui dicunt cantativam naturam, hoc est musicam, esse valde delectabilem, sicut delectantem omnes. Et in aliis introduxit Ulyxem dicentem hanc esse optimam hominum delectationem ipsis gaudentibus in epulando, si audiant cantilenas musicas a cytharedo, ipsi disco [1] residentes continue secundum ordinem. Alia *Littera* planior est quæ dicit : « quando gaudentibus hominibus congregati super lecta audiunt Philomenam sedentem deinceps. » Et est sensus : secundum dicta Ulyxis hanc esse optimam delectationem quando « gaudentibus » idest exultantibus « hominibus, congregati super lecta » in locis bene eventabilibus [2] « audiunt Philomenam residentem deinceps » hoc est in aliquo loco propinquo, et resonantem suaviter [3]. In primo autem dicto dicit habere omnem delectationem naturalem. In tertio optimam.

Deinde cum dicit « quod igitur »

Recolligit dicta, dicens quod ex his quæ dicta sunt, manifestum est quod est aliqua disciplina in qua erudiendi sunt pueri, non sicut in utili aut necessaria propter extrinseca bona, sed sicut in liberali et honesta secundum seipsam. Utrum autem ipsa sit una vel plures secundum, et si sint plures, quæ sunt hæ, et qualiter addiscendæ, posterius determinabit. Nunc autem tantum præmanifestum est nobis quod ab antiquis habemus testimonium quoddam quod sunt aliqua eru-

[1] Idest, mensæ.

[2] Vox medii ævii in Glossariis omissa. Sed in iisdem invenitur « Eventario, captatio aeris. »

[3] Parm. omittit : « continue secundum, etc. »

dimenta puerorum liberalia et honesta secundum se, et quod musica hoc operatur manifeste.

Deinde cum dicit « ac etiam »

Declarat cujus gratia addiscenda est scientia litterarum, dicens quod adhuc manifestum est quod oportet pueros erudiri in quibusdam disciplinis utilibus, non tantum propter utilitatem exteriorum, quæ sequitur ex eis, sed propter hoc quod ad scientias et ad liberales actiones valent. Sicut in scientia litterarum, quæ non tantum utilis est ad extrinseca bona, sicut dictum est prius, et propter hoc addiscenda, sed etiam propter hoc quod per ipsam contingit fieri eruditiones multas in aliis scientiis, puta eas quæ fiunt per disciplinam audiendo ab alio, quod non fit nisi per sermonem significativum, cujus significationem et rationem modi significandi, simul autem et ordinationem convenientem docet prædicta scientia.

Deinde cum dicit « similiter vero »

Declarat cujus gratia erudiendi sunt in figurativa. Dicens quod simul expedit pueros erudiri in figurativa, quæ sub se continet scriptivam et pictivam, aut etiam sculptivam, non solum ut non decipiantur in vendendo propria, sed etiam ut sint inseductibiles circa emptionem et venditionem vasorum universaliter, quorum valor præter eum qui materiæ, cognoscitur per artem prædictam, quod pertinet ad utilitatem. Aut magis erudiendi sunt in ea, quia per ipsam magis possunt considerare pulchritudinem corporum, quæ consistit in debita proportione quantitatis membrorum ad invicem et ad totum, et etiam ad colorem, quod est bonum et delectabile secundum seipsum. Et hujusmodi gratia erudiendi sunt magis liberi et magnanimi. Quærere enim in omnibus utilitatem in exterioribus bonis, et illud quod amplius est in eis, non congruit liberis et magnanimis secundum quod hujusmodi. Liberi enim sunt vigentes intellectu magis quam secundum corpus. Et ideo magis intendunt bonum secundum intellectum, quam secundum corpus, et quam exteriora. Magnanimi enim ex inclinatione animi et virtute habitus inclinantur ad maxima et honorabilissima, quæ sunt bona secundum intellectum ; et ideo respectu istorum despiciunt extrinseca bona (unde dicit Philosophus quarto *Ethicorum*, quod neque bene fortunatus gaudiosus erit, neque infortunatus tristis) et etiam bonum corporis. Unde dicit in eodem, quod est magnorum factivus, et cum periclitetur in magnis et bonis non parcens vitæ; et ideo ad liberum et ad magnanimum pertinet magis quærere præeminentiam in bonis quæ secundum intellectum sunt, quam in bonis exterioribus, et secundum intellectum magis amare seipsum, sicut idem Philosophus dicit in nono *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « cum vero »

Declarat cujus gratia, et quibus, et qualiter exercitandi sunt in luctativa, seu agonistica. Et circa hoc primo manifestat cujus gratia. Secundo cum dicit, « Nunc autem etc. » Qualiter et in quibus agonibus. Primo igitur dicit : quoniam ex his, quæ dicta sunt prius, jam manifestum est, utrum erudiendi sunt prius, in consuetudinibus disponentibus appetitum vel in his quæ pertinent ad intellectum, quoniam secundum appetitum prius, et etiam circa corpus prius, quam circa intellectum ; manifestum est, quod pueri in hac ætate tradendi sunt luctativæ et etiam pædotrivicæ. Quarum prima facit bonum habitum corporis ad fortitudinem et ad armorum usum. Secunda autem bene dirigit et regulat operationes ipsorum in ordine. Dicitur autem pædotrivica disciplina qua pædonomus dirigit operationes puerorum ad virtutem a pædos quod est puer et trive quod est exercitium.

Deinde cum dicit « nunc autem »

Primo declarat qualibus agonibus erudiendi sint. Secundo cum dicit, « Quod igitur etc. » quo ordine. Et circa primum adhuc primo declarat quod non in nimiis laboribus. Secundo ex hoc concludit magis erudiendos esse in dignis et humanis erudiendos esse in dignis et humanis agonibus, cum dicit, « Qre uaquod bonum etc. » Primum probat reprobando opinionem et usum contrarium. Quem primo ponit. Secundo cum dicit, « Atqui ut, » improbat. In prima parte ipse dicit quod nunc civitates quæ magis videntur habere sollicitudinem de bono habitu puerorum, inducunt in eis habitum athleticum, idest habitum ad robur athletæ, exercentes eos in operationibus laboriosis, tollentes pulchritudinem corporum, et augmentum impedientes propter excessum laboris in eis. Lacedæmonii enim qui magnam curam habuerunt de eis, peccaverunt manifeste in isto peccato, facientes eos efferatos in hujusmodi operationibus, ac si hujusmodi efferatio conferret maxime ad fortitudinem bellicam.

Deinde cum dicit « atqui ut »

Reprobat usum et opinionem istorum. Et primo in hoc quod eos exercitabant tantum ad unam virtutem. Secundo cum dicit, « Si enim ambo etc. » quia nec ad illam bene. Unde in prima parte dicit quod prædictæ civitates sic exercitabant pueros propter fortitudinem, quamvis manifestum sit, sicut dictum est prius quod non expedit futuros bene politizare exercitari tantum ad unam virtutem, sed magis ad omnes. Si quidem felicitatem oportet habere omnes virtutes, ut probatum fuit ; ipsi autem tantum exercitabant eos ad unam. Iterum dato quod sufficiat exerceri ad unam maxime, non tamen ad hanc quam ipsi opinabantur, puta ad fortitudinem. Maxime enim expedit exercitari ad optimam virtutem. Optima autem virtus non est fortitudo, sed aut justitia, aut prudentia magis.

Deinde cum dicit « et si ad hanc »

Ostendit quod neque ad hanc convenienter exercitabant eos, per duas rationes, quarum secundam ponit cum dicit, « Præterea scimus etc. » In prima dicit quod et si expedit pueros exercitari maxime ad fortitudinem secundum opinionem ipsorum, tamen non bene invenerunt agones et modos exercitandi ad ipsam, exercitantes eos in operibus ad crudelitatem et immisericordiam, puta in homicidiis, rapinis et aliis hujusmodi. Et hoc apparet, quia neque illa animalia bruta magis assequuntur fortitudinem secundum veritatem quæcumque sunt sylvestria et crudelia magis, puta lupus aut draco, sed magis illa quæ habent mores mitiores et leoninos et sunt magis assueta prædictis, sicut leo qui fortissimus animalium dicitur esse et multas habere proprietates similes proprietatibus quarumdam virtutum. Et canes quidam qui ex hoc etiam nobiles dicuntur. Nec etiam gentes quæ magis crudeles et immisericordes sunt magis habent fortitudinem secundum veritatem. Multæ enim inveniuntur quæ inclinantur, vel ex natura quadam corrupta, vel ex consuetudine, ad interficiendum homines et comedendum carnes humanas. Sicut Achæi et Eniochi dicuntur, et circa Pontum habitantes.

sicut etiam Tartari. Similiter et aliæ gentium non habitantium juxta mare, quædam sunt similes prædictis. Quædam autem sunt quæ ordinantur ad rapinas et latrocinia facienda. Et tamen omnes istæ participant parum fortitudine. Quare exerceri in hujusmodi operibus ad crudelitatem pertinentibus, non est exerceri ad fortitudinem veram. Fortitudo enim vera habitus est in medietate consistens quæ circa timores et audacias, sufferentes faciens et periculorum et mortis quando oportet et ubi et veri et boni gratia, secundum quam oportet, quandoque aliquos aggredi, aliquando refugere, aliquando interficere, et aliquando parcere. Exercitati autem in operibus feralibus, quamvis multum aggressivi sint, non tamen boni gratia, non considerantes quando et ubi oportet, nec etiam parcentes cuicumque.

Deinde cum dicit « secundum prævalentes »

Ponit secundam rationem; dicens quod adhuc nos scimus quod Lacedæmonii quamdiu exercitaverunt se in hujusmodi laboribus, prævaluerunt vicinis, præliantes adversus eos; nunc autem deficiunt ab aliis quibusdam vicinis eorum in agonibus lutactivis et bellicis, non habentes artem luctandi, et modum et prudentiam bellandi, sicut alii habent. Et ideo non dominantur nunc. Non enim differebant prius ab aliis prævalentes eis propter hoc per se, quod exercitabant pueros ad habitus ferales. Sed quoniam exercitati in talibus habitibus pugnabant cum eis qui ad hoc non studuerant omnino. Prævalet enim aliquis quandoque alicui, quia ipse exercitatus est ad prælium, alter vero non; aut propter inexperientiam et inexercitium ejus cui prævalet, quamvis prævalens non habeat artem bellandi. Nunc autem vicini eorum exercitati sunt in luctativa arte et bellica. Et ideo prævalent eis feralibus existentibus, non exercitatis autem in artibus prædictis.

Deinde cum dicit « quare quod »

Concludit ex dictis quod magis exercitandi sunt pueri in agonibus humanis et in ordinatis ad virtutem. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Oportet autem non ex proprio etc. » removet objectionem quæ posset fieri. Primo igitur dicit, quoniam prædictæ civitates non convenienter erudiunt pueros exercitantes eos in feralibus operibus, manifestum est quod magis expediens est multum præexercitare eos in agonibus et actibus ad bonum deducentibus, quam in feralibus; quia nec lupus nec alia aliqua fera, quantumcumque crudeles sint, non bene se haberent in experiendo aliquod periculum bonum. Similiter nec homo habens proprietates ipsorum propter declinationem a ratione recta ad alterum extremum; sed vir studiosus secundum rationem operans magis. Quicumque vero permittunt pueros exercitari in hujusmodi et sine pædagogo in necessariis faciunt eos sordidos hoc, et depressos secundum intellectum et magis intendentes bonum corporis, et disponunt eos secundum veritatem ad unum opus reipublicæ, puta ad robur corporis, quamvis magis expediret eos esse dispositos ad plura vel ad omnia. Et iterum ad illud unum multo deterius disponunt ipsos quam alii, secundum quod dixit ratio vel sermo prius. Sed quia aliquis posset dicere quod exercitatio in feralibus expedientior esset civitatibus, quoniam antiqui in talibus exercitati prævaluerunt aliis, sicut Lacedæmonii, hoc removet.

Consequenter cum dicit « oportet ».

Dicens quod de his quæ conveniunt civitatibus et rebuspublicis recte non debemus judicare ex operibus civitatum antiquarum et ex dispositionibus priorum hominum omnino, sed magis ex his quæ fiunt nunc. Antiqui enim pugnabant contra inexercitatos et indoctos ad arma, contra quos non erat necesse habere multum exercitium et artem ipsorum, parum enim exercitati poterant eis prævalere. Nunc autem homines sunt exercitati in agonibus et usu armorum magis, et ideo disciplinæ et eruditiones in talibus nunc habent opus et locum magis contra tales quam prius haberent.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Manifestat quo ordine sunt exercitandi in talis. Et primo ostendit quod usque ad pubescentiam continue erudiendi sunt in facilioribus. Secundo cum dicit, « Quando autem a pubescentia etc. » quod in sequenti ætate exercitandi sunt in intensioribus, et debent uti alimentis siccis magis quam prius. In prima dicit quod cum ex dictis manifestum sit quod pueri exercitandi sunt in luctativa quæ inclinat ad habitus morales virtutum, manifestum etiam potest esse qualiter et quo ordine sunt exercitandi. Usque enim in finem pubescentiæ exercitandi sunt in levioribus exercitiis et moderatis magis, repellentes ab eis exercitium violentum et labores qui ordinantur ad necessitatem vitæ, qui ad servos pertinent; ita ut per violentiam per talia non fiat aliquod impedimentum ad incrementum et bonam dispositionem corporis. Per labores enim immoderatos debilitantur virtutes et complexio. Signum autem quod exerceri in facilioribus valet ad bonam dispositionem corporis, exerceri autem in violentis gravat, est, quia si ponamus quod aliquis vir exercitatus recte prius inveniat duos alios homines in violentis exercitatos in juventute, ut in olympionicis, continget istum devincere illos viros jam existentes perfectos secundum ætatem, quamvis pueros secundum fortitudinem; propter hoc quod exercitia violenta et necessaria abstulerunt ab hujusmodi juvenibus in prima ætate potentiam et vigorem.

Deinde cum dicit « quando autem »

Declarat in quibus exercendi sunt in ætate sequenti; dicens quod quando fiunt apti ad alias eruditiones fortiores, puta post pubescentiam vel post tres annos sequentes vel circa, tunc expedit eos exercitari in exercitiis magis laboriosis convenientibus tamen ætati; ita ut sicut natura magis et magis perficitur, ita plus et plus addatur ad exercitia proportionaliter: et tunc etiam expedit eis magis administrare alimentum siccum, quod magis disponit ad fortitudinem. Sed cavendum est quod simul non exerceantur in eis quæ pertinent ad bonam dispositionem intellectus et ad bona corporis per se. Contrariantur enim sibi invicem et contraria operantur; et labor in exercitio corporali impedit intellectum, et labor in his quæ ad intellectum et dispositionem corporis. Cujus ratio est, quia quandocumque aliquæ duæ potentiæ fundantur in aliqua substantia una, intensio in actu unius remittit operationem alterius, quia omnis virtus divisa minor est seipsa unita. Potentia autem ad operationes corporales, puta ad augmentationem et nutritionem, et potentia intellectiva, ad unam substantiam pertinent. Et ideo intensio in actu alterius impedit aliam.

LECTIO II.

Num civis musicam addiscere debeat.

ANTIQUA.

De musica autem quaedam quidem dubitavimus ratione et prius: bene autem habet et nunc resumentes ipsa prosequi, ut sicut adhuc fiat exordium sermonibus, quos utique aliquis dicet enuntians de ipsa.

Neque enim quam potentiam habet, facile de ipsa determinare, neque cujus gratia oportet participare ipsa, utrum ludi gratia, et requiei, sicut somno, et ebrietate. Haec enim secundum se quidem, neque studiosorum sunt, sed delectabilia, simulque sollicitudinem cessare faciunt, ut ait Euripides: propter quod et ordinant ipsam, et utuntur in omnibus similiter, vino, ebrietate, et musica: ponunt autem et saltationem in iis. Aut magis ad virtutem tendere secundum aliquid existimandum musicam, tamquam potentem, sicut exercitativa quale aliquod corpus efficere, et musicam morem qualem quemdam facere, assuescentem gaudere recte ad deductionem, aut aliquid confert et ad prudentiam, etenim hoc tertium ponendum dictorum.

Quod quidem igitur oportet juvenes non ludi gratia erudire, non immanifestum: non enim ludunt addiscentes, cum tristitia addiscere.

At vero neque in deductionem pueris, et talibus ætatibus congruit attribuere, neque enim imperfecto convenit finis.

Sed forte utique videbitur puerorum studium ludi gratia esse viris factis et perfectis. Sed si hoc est tale, cujus utique gratia oportet addiscere ipsos, sed non sicut reges Persarum et Medorum per alios facientes, ipsum transumere delectationem et eruditionem? Etenim necessarium, melius efficere opus eos, qui hoc ipsum fecerunt et artem iis qui tanto tempore curaverunt quantum ad addiscere solum. Si autem talia oportet celebrare ipsos, et circa negotium pulmentorum ipsos oportebit præparare: sed inconveniens.

Eamdem autem dubitationem habet, et si potest mores meliores facere. Hoc enim quid oportet addiscere ipsos, si non alios audientes, recteque gaudere et posse judicare, sicut Lacedæmonii? Illi enim non addiscentes, tamen possunt judicare recte, ut aiunt, bonas et non bonas melodiarum.

Eadem autem ratio utique, et si ad bonam diuturnationem et deductionem liberalem utendum ipsa, quod oportet addiscere ipsos, sed non aliis utentibus frui.

Considerare autem licet existimationem quam habemus de diis. Non enim Jupiter ipse cantat et cytharizat poetis. Sed etiam banausos vocamus tales, et agere non viri non inebriati aut ludentis. Sed forte de iis quidem posterius considerandum.

Prima autem quæstio est, utrum ponendum in disciplinam, musicam aut ponendum; et quid potest dubitatorum trium, utrum disciplinam aut ludum aut deductionem.

Rationabiliter autem in omnia ordinatur et videtur participare. Ludus enim gratia requiei est. Requiem autem necessarium delectabilem esse: ejus enim, quæ per labores, tristitiæ medicina quædam est. Et deductionem confesse oportet non solum habere quod bonum, sed et delectationem: felicitari enim ex ambobus iis est. Musicam autem omnes esse dicimus delectabilissimorum, et nudam existentem, et cum melodia. Ait enim et Museus esse hominibus delectabilissimum cantare: propter quod in conventus et deductiones rationabiliter assumunt ipsam, tamquam potentem lætificare. Quare et hinc existimabit utique aliquis oportere ipsam erudiri juniores.

RECENS.

De musica etsi quaedam jam supra dubitaverimus, non tamen erit alienum ulterius eadem repetentes procedere, ut quæstioni ab aliis ad liquidum perducendæ quasi proludamus. Nec enim facile est musica quam vim habeat, nec cujus gratia sit assumenda, constituere, num ludi et requiescendi causa, ut somnus et largior vini potus. Hæc enim per se non rebus honestis, sed jucundis annumerantur, simulque sollicitudinem auctore Euripide excutiunt. Itaque musica in hunc ordinem redigitur, et his utuntur eodem modo, somno et vino et musica: saltationem quoque his rebus annumerant.

Aut fortasse potius putanda est musica nonnihil ad virtutem facere, ut, quemadmodum gymnastica corpus habilius et robustius reddit, sic ipsa mores atque animum conformet, ut recte lætitia perfrui possit; aut aliquid ad vitæ institutum perfectum et animi elationem confert: hoc enim tertium eorum, quæ memorata sunt, ponendum est. Palam est igitur, pueros non esse ludi causa instituendos: nec enim discere ludus est; nam cum molestia disciplina conjuncta est. Sed neque vitæ institutum perfectum pueris decet ac tali ætati tribuere quum finis imperfecto non conveniat.

At fortasse studium puerile ludi causa, quo viri et perfecta ætate fruantur, inductum esse videri possit. Quodsi ita est, quid tandem habent causæ, cur ipsi doceantur, et non potius Persarum Medorumque regum more per alios, quid id faciant, et voluptate atque disciplina fruantur? quum sit necesse melius id fieri opus ab illis qui hanc ipsam artem profitentur, quam ab his qui tantum temporis et operæ in eo, quantum modo in discendo, posuerunt. Quodsi ipsos in talibus rebus elaborare oportet, debeant iidem ipsi etiam condiendorum obsoniorum artem negotiumque discere: quod multum habet absurditatis.

Eadem est dubitatio, si ea vis musicæ est, ut mores meliores efficiat. Nam quid attinet ipsos discere, et non potius audire alios, ut recte et oblectentur et judicare valeant, Laconum more, qui quamvis non discant [musicam,] tamen, ut ferunt, recte possunt de modis et cantibus, qui boni sint, qui non, judicare? Eadem est ratio, si ad jucundam liberalemque vitam adhiberi debet. Quid enim attinet ipsos discere et non aliis utentibus frui?

Licet autem hoc considerare ex opinione quam de diis habemus: neque enim Juppiter ipse cantare aut citharam pulsare a poetis memoratur: quin sordidos tales homines appellamus, atque actionem ipsam virum nisi ludentem aut bene potum decere non putamus. Sed de his rebus postea fortassis locus erit disserendi.

Prima autem quæstio est; num musica sit ex disciplinarum ordine rejicienda an secus? et ex tribus illis, quæ in dubium vocata sunt, cujus potissimum vim habeat, utrum disciplinæ, an ludi, an vitæ liberalis et perfectæ? Merito autem omnibus annumeratur et omnium particeps esse videtur. Nam ludus requietis est causa: requies autem necessario jucunda est, quum sit molestiæ, quam labores inferunt, medicina. Et vitæ perfectæ non solum honestatem, sed voluptatem etiam inesse oportere, inter omnes convenit: nam beatitudo ex hac utraque constat. Musicam vero de numero esse jucundissimarum rerum omnes consentimus, tum simplicem, tum eam quæ modulationem et cantum habet adjunctum. Quare Musæus « dulcius esse nihil cantu mortalibus » ait.

Quaecumque enim innocua delectabilium non solum congruunt ad finem, sed ad requiem. Quoniam autem in fine quidem accidit hominibus raro fieri, sæpe autem requiescunt, et utuntur ludis, non quantum ad plus, sed et propter delectationem, utile utique erit requiescere in delectationibus quæ ab ipsa.

Accidit autem hominibus facere ludos finem: habet enim forte delectationem quamdam et finis, sed non quantamcumque. Quærentes autem hanc, accipiunt ut hanc illam, propterea quod finis actionis habet similitudinem quamdam: finis enim nullius gratia futurorum est eligibilis, et tales delectationum nullius gratia futurorum sunt, sed factorum, laborum et tristitiæ. Propter quam quidem igitur causam quærunt felicitatem fieri per has delectationes, hanc merito utique quis existimabit causam.

De eo autem, quod est communicare musica, non propter hanc solam, sed neque propterea quod utilis est ad requies, ut videtur, non solum. Sed quærendum, ne forte hoc quidem accidat, honorabilior est autem natura ipsius, quam secundum dictam opportunitatem, et oportet non solum communi delectatione participare ab ipsa cujus habent sensum omnes, (habet enim musica delectationem naturalem, propter quod omnibus, ætatibus, et omnibus moribus usus ipsius est amicus).

Sed videre, si qua et ad morem confert, et ad animam. Hoc autem utique erit palam, si quales quidam moribus sumus per ipsam.

At vero, quod efficiamur quales quidam, manifestum per multa quidem, et altera, non minime autem et per melodias Olympi: hæ enim confesse faciunt animas raptas. Raptus autem ejus, qui circa animam moris, passio est.

Adhuc autem audientes mutationum fiunt omnes compatientes, et sine rythmis, et melodiis ipsis.

Quoniam autem accidit musicam esse delectabilium, virtutem autem circa gaudere recte, et amare, et odire; palam quod oportet addiscere, et assuefieri nihil ita, ut judicare recte, et gaudere decentibus moribus, et bonis actionibus.

Sunt autem similitudines maxime penes veras naturas in rythmis et melodiis iræ et mansuetudinis, adhuc autem fortitudinis et temperantiæ, et omnium contrariorum iis, et aliorum moralium. Palam autem ex operibus; transmutamus enim animam audientes talia.

Assuetudo autem in similibus ei quod est tristari, et gaudere prope est eo quod ad veritatem eodem habeat modo: puta si quis gaudet imaginem alicujus videns non propter aliam causam, sed propter formam ipsam, necessarium, huic illam visionem cujus videt imaginem secundum se esse delectabilem.

Accidit autem sensibilium in aliis nullam quidem existere similitudinem ad mores, puta in tangibilibus, et gustabilibus; sed in visibilibus, debiliter. Figuræ enim sunt tales, sed ad modicum, et omnes tali sensu communicant. Adhuc autem non sunt hæ similitudines morum, sed signa magis, factæ figuræ et colores morum, et hoc est a corpore in passionibus non solum. Sed quantum differt, et circa horum speculationem, oportet non quæ Pausionis contemplari juvenes, sed quæ Polygnoti, et siquis alius pictorum aut sculptorum est moralis.

In melodiis autem ipsis sunt imitationes morum: et hoc est manifestum: mos enim harmoniarum distat natura, ut audientes aliter disponantur, sed non eodem modo se habeant ad utramque ipsarum: sed ad quasdam quidem planctive, et contracte magis, velut ad eam quæ vocatur olydiste; ad has autem mollius mente, puta ad remissas; medio autem modo et constanter maxime adulteram, quale videtur facere quæ Doristæ sola harmoniarum, raptos autem

Itaque non temere musica in hominum cœtus et ad vitam beate degendam adhiberi solet, quippe vim habeat oblectandi. Unde etiam existimare possit aliquis, adolescentulos ac pueros eam discere. Nam quæ sunt absque nocumento jucunda, hæc omnia non solum fini, sed etiam remissioni et quieti conveniunt. Veruntamen quum raro homines in ipso fine versentur, sæpius autem requiescant et ludis utantur non tam ob utilitatem quam propter voluptatem, commodum sit in jucunditatibus, quas musica præbet, requiescere.

Evenit autem ut homines ludos faciant ultimum finem, idcirco fortasse, quod fini voluptas quædam inest quamquam non vulgaris quæque. Hanc autem inquirentes, pro hac illam accipiunt, propterea quod quædam habet actionum fini similia. Nam ut finis nullius futuræ rei gratia expetendus est, sic hujusmodi voluptates nullius rei futuræ gratia petuntur, sed propter antecedentes, hoc est ob labores et molestiam. Cur igitur felicitatem per has voluptates comparare sibi studeant, hæc causa probabilis esse videtur.

Quod autem attinet ad musicæ usum, referendum non solum ad hanc voluptatem, sed etiam ad requiescendum, ut videtur, [alia.] At quærendum est utrum hoc ex accidente fiat, ipsius autem natura reconditior et dignior sit quam pro usu antea memorato, oporteatque non solum voluptate communi et vulgari ex ipsa perfrui, cujus omnes habent sensum (nam musicæ voluptas quædam naturalis inest, unde cunctis et ætatibus et moribus usus ejus est jucundus); sed etiam videre num quid ad mores quoque animumque pertineat. Quod facile intelligetur, si per musicam animus afficitur moresque finguntur.

Affici autem quum alia tum modi Olympi declarant, quibus animos constat in furorem rapi. Furor autem affectio est. morum in animo residentium. Præterea qui audiunt imitationes [affectuum,] similiter iis afficiuntur etiam sine numeris et modis ipsis. Sed quoniam accidit ut musica sit e numero rerum jucundarum, virtus autem in eo spectetur, si quis recte gaudeat, amet et oderit; oportet haud dubie hoc discere, nec ulli rei æque assuescere atque ut recte judicemus, et probis moribus honestisque actionibus oblectemur.

In numeris autem et modis proxime ad veras naturas accedunt iræ, lenitatis, præterea fortitudinis et temperantiæ imitationes, et omnium quæ his rebus contraria sunt, ac ceterorum quæ mores attingunt. Atque hoc facta ipsa declarant: talibus enim audiendis animo mutamur. Cui autem res similes molestæ solent esse, ac vicissim jucundæ, hic prope est ut eodem modo sit ad res ipsas veras affectus. Si quis enim inspicienda cujuspiam imagine non ob aliam causam quam propter formam ipsam delectatur, huic necesse est jucunda sit ipsius, cujus imaginem intuetur, contemplatio.

Natura autem ceterarum rerum, quæ sub sensum cadunt, ita fert, ut nulla illis insit morum imitatio, velut in iis quæ in tactum gustumque cadunt. Nam quæ in aspectum, in his exigua quædam inest imitatio: tales enim sunt figuræ, sed parum admodum, et omnibus est hujusmodi sensus communis. Præterea hæc non morum imitationes sunt, sed potius signa, figuras dico et colores, in corporibus expressos, quibus mores et affectus significantur [potius quam imitatione exprimuntur.] At enim [si cogitamus] quantum in harum rerum contemplatione intersit, adolescentes non Pausionis opera, sed Polygnoti, et si quis alios pictor statuariusve mores expressit, intueri debent.

In modis autem ipsis morum insunt imitationes: de quo non potest dubitari: quum ipsa statim concentuum natura tantum distet, ut audientes diversis modis afficiantur, nec similiter ad eorum quemque sese habeant; sed quibusdam ad fletum magis animo contracto moveantur, ut eo qui dicitur mixolydisti; aliis mente fiant molliores, ut remissioribus modis; alio concentu media et moderata et constanti ratione afficiantur: quod ex concentibus solus Doricus effi-

quæ Phrygisti. Hæc enim bene dicunt qui circa hujusmodi disciplinam philosophati sunt; accipiunt enim testimonia rationum ex ipsis operibus.

Eodem modo habent et quæ circa rythmos: hi quidem habent morem quietiorem, hi autem motivum, et horum hi quidem habent motus, hi autem liberales.

Ex iis quidem igitur quod potest morem animæ qualem quemdam musica facere.

Palam quia adducendum et erudiendum in ipsa juvenes. Est autem congruens ad naturam talibus doctrina musica; juvenes quidem enim propter ætatem indulce nihil sustinent volentes. Musica autem natura dulcibus est, et quædam videtur cognatio harmoniis et rythmis esse. Propter quod multi aiunt sapientum, hi quidem harmoniam esse animam, hi autem habere.

Utrum autem oportet addiscere eosdem cantantes et manu operantes aut non, sicut dubitatum est prius, nunc dicendum.

Non immanifestum, quod multam habet differentiam ad fieri quales quosdam, si quis ipse communicet operibus. Unum enim aliquid impossibilium aut difficilium est, eos qui non communicaverunt operibus, judices esse studiosos.

Simul autem, et oportet pueros habere quamdam occupationem et Archytæ platagem quam dant pueris, qua utentes hac nihil destruant eorum quæ in domo. Non enim potest juvenis quiescere: hæc quidem igitur est congruens parvis ludorum; disciplina autem platagæ majoribus juvenum. Quod quidem igitur erudiendum musicam, ita ut communicetur operibus, manifestum ex talibus.

Decens autem et non decens ætates, non difficile determinare, et solvere ad dicentes banausam esse curam.

Primo quidem enim, quoniam gratia judicii oportet participare operibus; propter hoc oportet juvenes quidem existentes uti operibus, seniores autem factos, opera quidem dimittere, posse autem bona judicare, et gaudere recte, propter eruditionem factam in juventute.

De increpatione autem facta, qua quidem increpant tamquam faciente musica banausos, non difficile solvere, considerantes usque ad quantum operibus communicandum iis qui politizant ad virtutem politicam, et qualibus melodiis at qualibus rythmis communicandum, adhuc autem in qualibus organis eruditionem faciendum. Etenim verisimile hoc differre. In iis enim solutio est increpationis: nihil enim prohibet modos quosdam musicæ operari quod dictum est.

Manifestum igitur quod oportet eruditionem ipsius neque impedire ad posteriores actiones, neque corpus facere banausum, et inutile ad bellica et politica exercitia: ad usus quidem jam, ad eruditiones autem posterius. Accidit autem utique circa eruditionem, si neque qui intendunt ad agonem technicos elaboraverunt, neque qui mirabilia et superflua operum quæ nunc venerunt ad agones, ex agonibus autem ad eruditionem, sed talia quo usque utique possint gaudere bonis melodiis et rythmis, et non solum eo quod commune musicæ, sicut et aliorum quædam animalium, adhuc autem et multitudo humilium et puerorum.

Palam autem ex iis, et quibus organis utendum. Neque enim fistulas ad disciplinam adducendum, neque aliud aliquod organicum, puta cytharam, et siquid tale alterum est; sed quæcumque facient ipsorum auditores bonos aut musici ludi, aut alterius.

Adhuc autem non est ipsa fistula morale, sed magis iræ excitativum. Quare ad talia tempora ipsa utendum in quibus speculatio potest purificationem magis quam eruditionem.

Apponamus autem quod accidit ipsi contrarium ad disciplinam, et prohibere uti ratione fistulationem. Propter quod bene reprobaverunt priores ipsius usum a juvenibus et liberis, quamvis primo usi fuissent ipsa. Magis enim vacantes facti propter

esse videtur, qui vero Phrygius appellatur, furorem infert.

Hæc enim recte traduntur ab iis qui sunt in hac disciplina philosophati: quippe ipsarum rerum testimonio rationes confirmant. Nam in numeris eodem modo se res habet. Quidam enim mores habent magis constantes, alii mobiliores: et ex his quidam motus importunos concitant, alii magis liberales: quo plane intelligitur, vim musicæ inesse mores animi fingendi. Quæ si hanc vim habet, dubium esse non debet quin hac adolescentes institui atque erudiri deceat.

Est autem ad hujus ætatis naturam accommodata musicæ doctrina. Pueri enim propter ætatem nihil injucundum non inviti ferunt. Musica vero suapte natura suavis est: et concentus atque numeri quamdam cum homine cognationem habere videntur. Quocirca multi sapientes animum concentum esse asserunt, alii harmoniam habere.

Sed utrum sic discere oporteat, ut ipsi canant et manus adhibeant, an secus, quam quæstionem, supra proposuimus, hic est locus disserendi. Neque vero dubium est quin multum intersit, ut quodam modo animati simus, an ipsi opus tractemus. Nequaquam enim aut vix fieri potest ut probi judices sint operum, qui ipsi ea non obierint. Huc accidit quod pueros oportet in re quapiam esse occupatos. Nec sine causa inventum esse putare convenit Archytæ, quod præbetur infantibus, crepitaculum, ut hoc utentes nihil ex rebus domesticis frangant. Ætas enim puerilis quiescere non potest. Hic igitur ludus infantibus convenit, grandioribus autem pro crepitaculo est disciplina. Ex his igitur palam fit, sic musica pueros esse instituendos, ut ipsi musicæ operibus fungantur.

Quid autem ætates deceat, quid non deceat, constituere, et quæ contra dicuntur ab iis qui sordidum hoc studium esse affirmant, non est difficile refellere. Nam primum, quoniam judicandi gratia fungi operibus oportet, idcirco, dum juniores sunt, operibus fungi, majores vero natu operibus quidem abstinere debent, posse tamen, quæ sunt honesta, discernere, et recte propter disciplinam, qua in pueritia instituti fuerunt, oblectari.

Quod vero quidam musicam eo nomine vituperant quod quasi opifices ac sordidos efficiat, non est eos refellere difficile, si ad civilem virtutem instituendis quatenus obeunda sint opera considerabimus, et qualibus modis qualibusque numeris utendum, præterea qualibus instrumentis discere conveniat. Nam qualibus id fiat, interesse probabile est. In his enim consistit incusationis confutatio. Nam fieri potest ut modi quidam musicæ id quod dictum est efficiant.

Perspicuum igitur est, oportere ejus studium ac disciplinam neque futuris actionibus obesse, nec corpus sordidum atque inutile ad bellicas et civiles exercitationes reddere: prius ad usus, postea vero ad disciplinas. Quod in doctrina continget, si non in iis elaboraverint, quæ ad artificiosa certamina pertinent, nec in admirandis et exquisitis operibus, quæ nunc in certamina et ex his in disciplinam processerunt. Quin etiam in talibus tamdiu elaborandum, donec honestis modis et numeris oblectari queant, non solum communi musicæ [sensu] frui, ut quædam etiam ceterorum animalium, itemque servorum et puerorum turbæ.

Ex quibus rebus palam fit, qualibus instrumentis uti oporteat: non enim tibiæ ad disciplinam sunt adhibendæ, neque aliud artificiosum instrumentum, ut cithara, et si quod aliud est tale; sed quæ probos auditores [judices] musicæ vel alius disciplinæ faciant. Præterea tibia non ad mores inducendos, sed ad orgiorum enthusiasmum facit. Itaque iis temporibus utendum est tibia, in quibus speculum ad purgationem magis quam ad disciplinam valet. Adde quod tibiæ in usu accidit id quod disciplinæ contrarium est: nam ejus cantus uti ratione prohibet. Itaque merito ejus usus a majoribus in adolescentibus et ingenuis hominibus fuit improbatus, quamvis initio ipsi tibiarum cantu usi fuissent.

abundantias et magnanimiores ad virtutem, adhuc et prius, et post Medica sapientes facti ex operibus, omnes sequebantur eruditionem nihil discernentes, sed superinquirentes. Propter quod et fistulativum adduxerunt ad eruditiones. Etenim in Lacedæmonia quidam chori ductor fistulavit choro, et circa Athenas ita devenit. Quare fere plurimi liberorum participant ipsa. Palam autem ex titulo quem statuit Thrasippus, Euphantidi, cum chorum duxisset. Posterius autem reprobata est per experientiam ipsam melius potentibus judicare quod ad virtutem, et quod non ad virtutem tendit. Similiter autem et multa organorum antiquorum, puta pectides et barbiti, et quæ ad delectationem faciunt audientibus utentium, septigona et trigona, et sambucæ, et omnia quæ indigent manuali scientia.

Rationabiliter autem habet, et quod de fistulis ab antiquis in fabulis dictum est: aiunt enim Palladem, cum invenisset fistulas abjecisse: non male enim habet dicere, et propter inhonestatem faciei hoc fecisse contristantem Deam, non solum, sed magis verisimile, quia ad intellectum nihil est eruditio fistulationis. Palladi autem attribuimus scientiam et artem.

Quoniam autem organorum et operationum reprobamus technicum ludum (technicum autem dicimus eum qui ad agones: in hoc enim agens non gratia virtutis suimet operatur, sed gratia delectationis audientium, et hujus onerosæ) propter quod non liberorum judicamus esse operationem, sed serviliorem, et banausos utique accidit fieri. Mala enim intentio ad quam faciunt finis. Speculator enim onerosus existens, transmutare consuevit musicam. Quare, et artifices qui ad ipsum cogitant, facit, et ipsos quales quosdam, et corpora propter motus.

Quippe plus otii ex copia rerum suppeditante et majorem animum ad virtutem nacti et ante bellum Medicum et post, quum ex rebus gestis magis spiritus sumpsissent, omne genus disciplinarum attigerunt, cuncta sine delectu conquirentes. Ideo tibiarum quoque cantum in disciplinam puerilem induxerunt. Nam Lacedæmone quidam choragus ipse tibia accinuit choro, et Athenis usque adeo venit in consuetudinem, ut magna fere pars ingenuorum tibia disceret. Declarat hoc tabula a Thrasippo dicata, qui Euphantidæ poetæ choro sumptus impenderat.

Postea tamen ab expertis improbata est, quum melius possent, quæ ad virtutem facerent, et contraria judicare. Eodem modo multa ex veteribus instrumentis rejecta sunt, ut petides, barbiti, et quæ pertinent ad voluptatem audientium eorum qui instrumentis utuntur, septangula, triangula, sambucæ, et quæcumque manuum operam scienter adhibitam postulant.

Neque vero sine causa veteres fabulam de tibiis commenti sunt. Has enim ferunt Minervam inventas abjecisse: quod factum esse ab ipsa non temere traditur oris deformitatem indignante: tamen probabilius est, id causæ secutam fuisse; quod tibiæ cantus nihil facit ad mentem et intelligentiam quum scientiam et artem Minervæ tribuere soleamus.

Sed quoniam instrumentorum et usus diciplinam artificiosam improbamus; (artificiosam autem ponimus eam, quæ ad certamina pertinet, ubi qui agit, non suæ virtuti, sed audientium voluptati, atque huic importunæ atque ineptæ studet; idcirco operis functionem non ingenuis hominibus dignam sed mercenariam potius esse judicamus: et artifices ipsos illiberales fieri censemus. Nam finis quem intuentur malus et turpis est. Spectator enim indoctus et ineptus musicam mutare solet. Itaque et artifices, qui ad ipsum meditando se componunt, quum ipsos, tum corpora propter motus ad deteriorem conformant.

Postquam Philosophus ostendit quæ sunt disciplinæ in quibus consueverunt pueri erudiri in civitatibus, et cujus gratia erudiendi sint in eis, regreditur nunc ad declarandum certius cujus gratia erudiendi sint in musica, et quando et in quibus partibus ejus. Et circa hoc primo præmittit intentionem suam et causam intenti. Secundo cum dicit, « Quod igitur etc. » prosequitur. Circa primum præmittit intentionem suam. Secundo cum dicit, « Neque enim etc. » assignat rationem ipsius recolligendo quædam dicta prius. Primo igitur dicit quod de disciplina musicæ quædam dubitando rationabiliter diximus prius. Et ideo, ut dubium certificetur, bene expediens est nunc producere sermonem de seipsa resumentes quæ dicta sunt prius, ut sint sicut aditus rationibus quas aliquis faciet determinando de ipsa.

Deinde cum dicit « neque enim »

Recolligendo quædam dicta prius, assignat rationem intenti; dicens quod certius determinandum est de ipsa, quia non est facile cognoscere de ipsa quam virtutem et potentiam et cujus scientia habeat, et etiam utrum participandum sit ea causa ludi et requiei, sicut aliqui requirunt somnum vel ebrietatem. Somnus enim et ebrietas secundum se nec bona nec studiosa sunt: utrumque enim in potentia quadam est operationum: et tamen delectabilia sunt hominibus. Somnus quidem propter remissionem laboris et requiem; ebrietas autem quia delectabilis est propter spirituum multiplicationem: et iterum faciunt cessare sollicitudinem de agibilibus. Non enim sollicitatur de agibilibus, qui non considerat de eis. Somnus autem et ebrietas considerationem removent, et rationis usum. Et propter delectationem hanc et remotionem sollicitudinis quidam ordinant ipsas, et utuntur consimiliter ad ista vino, ebrietate et musica; addunt autem aliqui istis saltationem. Non est igitur facile disserere de musica, an quærenda propter hoc, aut magis existimandum sit ipsam valere ad virtutem tamquam potentem morem qualem quemdam facere in assuescendo recte judicare, et delectari secundum rationem, sicut exercitativa quale quoddam corpus efficit, et disponit ad virtutem, et prudentiam confert aliquid: et enim hoc ponendum est tertium eorum cujus gratia quærenda est. Est autem intelligendum quod sonus harmoniæ musicæ primo comprehenditur ab auditu, et cum proportionaliter movet ipsum, et secundum mediam rationem, in qua constitutus est, delectationem inducit, et huic delectationi possunt participare omnes. Sed ulterius in intentione soni harmonici intellectus considerat rationem et causam proportionis, quasi aliquod intelligibile secundum seipsum, in quo est quædam perfectio intellectus quam videtur hic Philosophus vocare degendi rationem. Et hæc est una causa propter quam dicet statim quærendam esse musicam, scilicet propter cognitionem veritatis in ea. Istam autem cognitionem veritatis de proportionibus musicalibus consequitur delectatio intellectualis, sicut omnem operationem intellectualem. Et hæc est alia causa propter quam dicit Philosophus eam esse quærendam: non tamen seorsum nominat eam a delectatione de qua dictum set prius, vel a degendi ratione. Sed judi-

cum de proportionibus harmonicis, et delectatio consequens, sunt de his quæ sunt secundum rationem rectam, et similia his quæ sunt secundum virtutem. Et propter hoc, exercitium in judicando de ipsis, et in delectando circa ipsas, est quodammodo exercitium ad ea quæ sunt secundum virtutem, sicut dicetur consequenter. Et secundum hoc etiam musica dicitur habere potentiam ad mores: et hoc est tertium, cujus gratia expedit secundum Philosophum exercitari in ea.

Deinde cum dicit « quod quidem »

Prosequitur, producens sermonem de ipsa ad veritatis inquisitionem. Et primo procedit circa prædicta disputando. Secundo cum dicit, « Prima vero quæstio etc. » magis determinando veritatem. Circa primum primo arguit quod pueri non sunt erudiendi in musica causa ludi, nec deductionis. Secundo cum dicit, « Eadem quoque dubitatio, » quod non propter virtutem. Circa primum, primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Sed forsan videbitur etc. » ponit opinionem quorumdam contra quoddam dictum, et arguit in contrarium. Circa primum primo arguit quod non sunt erudiendi in ea causa ludi, dicens quod ex ratione sequenti manifestum est quod juvenes non sunt erudiendi in musica causa ludi. Ludus enim non quæritur nisi propter delectationem quæ in eo est. Illud igitur non est quærendum propter ludum quod delectationem non habet. Sed addiscere in pueris delectationem non habet, est enim eis cum tristitia, quia laboriosum, et quia non apprehendunt bonum quod est in eo ; ergo ab eis non est quærendum addiscere musicam, vel quodcumque aliud propter ludum.

Deinde cum dicit « at vero neque »

Arguit, quod nec propter deductionem ; dicens, quod adhuc pueris et aliis ætatibus similibus secundum morem pueris non oportet attribuere degendi rationem, quæ est, ut dictum est, perfectio intellectus in cognitione veritatis. Perfectio autem in cognitione veritatis quodammodo rationem finis habet, et secundum se boni. Finis autem et bonum per se non congruunt pueris et similibus secundum ætatem hanc, quia finis secundum se debetur ei quod perfectum est, pueri autem et similes secundum ætatem hanc imperfecti sunt.

Deinde cum dicit « sed forte »

Ponit opinionem contrariam cuidam dicto ; dicens primo quod forte aliter videbitur contra illud quod conclusum est per primam rationem, quod pueri erudiendi et exercitandi sunt in musica non gratia ludi, seu delectationis secundum sensum inexistentium, tunc quando erudiuntur vel exercitantur : tunc enim non insunt sicut concludit ratio, sed futurorum, in ætate perfecta quando erunt jam viri perfecti. Sed ipse contra hoc arguit cum dicit, « Quod si hoc tale etc. » dicens quod si propter delectationem futuram in ætate perfecta quærenda est musica, non oportet ipsos futuros perfectos addiscere ipsam cum sunt pueri ; sed sicut reges Persarum et Medorum delectari in actibus musicalibus exercitatis per alios cantatores, vel histriones, non per ipsos. Similiter enim videntur delectari et erudiri cum exercentur per alios, sicut cum per seipsos. Sed ipse solvit rationem hanc cum dicit, « Et enim necesse est melius etc. » dicens quod immo expedit magis ipsos pueros addiscere et exercitari in ea propter delectationem futuram in ætate perfecta, quia est necessarium eos qui exercitati sunt in operibus secundum aliquam artem, et ex illis acquisierunt habitum ipsius, melius facere operationem, quæ secundum illam, quam hi qui laboraverunt aliquanto tempore in ea quantum addiscere propter lucrum proprium, et delectationem aliorum, sicut exercitatus in operibus cytharizandi, et ex hoc habens habitum, melius cytharizat et magis delectatur. Operationes enim consuetæ, et quæ sunt secundum habitum, magis sunt delectabiles, sicut innuit Philosophus secundo *Rhetoricorum*. Dicit tamen interpres, quod ante illam *Litteram* « Etenim etc, » necessarium videtur sibi aliquid deficere. Consequenter cum dicit, « Quod si oportet etc. » arguit contra solutionem prædictam dicens, si oportet pueros addiscere musicam, quia melius operantur in ætate perfecta, et magis delectantur, tunc eadem ratione oportebit eos laborare circa præparationem pulmentorum et alia servilia, ut melius ipsimet operentur et delectentur posterius. Sed hoc est inconveniens ; ergo et primum videbitur esse inconveniens. Sed manifestum est quod non est simile; quia musica et operatio quæ secundum seipsa liberales sunt et delectationem et deductionem liberales habent quæ decent liberos ; præparatio autem pulmenti et aliorum servilium, nec deductionem, nec delectationem habent liberalem secundum seipsa, sed sunt servilia ; et ideo conveniunt servis et nullo modo liberis.

Deinde cum dicit « eamdem autem »

Arguit quod non oporteat in ea erudiri juvenes propter mores, per duas rationes; quarum secundam ponit cum dicit, « Considerare hoc. » Circa primum primo ponit rationem. Secundo cum dicit, « Eadem quoque etc. » extendit eam probandum, quod non valet ad deductionem liberalem. Dicit igitur primo quod eadem ratio quæ dicta est prius facit dubitare, si musica potest meliores secundum mores facere, et propter hoc addiscenda sit ; non enim potest meliores secundum mores facere, nisi propter consuetudinem judicando et delectando circa ea quæ secundum rationem sunt. Sed ad recte judicare et delectari proportionibus musicalibus, non oportet ipsosmet addiscere musicam; audientes enim ab aliis ista videntur posse facere sicut Lacedæmonii : ipsi enim met non addiscunt musicam, et tamen possunt recte judicare, ut dicunt, melodias bonas et non bonas : ergo non oportet eam ipsosmet addiscere. Sed est intelligendum quod mentiuntur Lacedæmonii dicentes se recte posse judicare melodias, non edocti prius. Nullus enim recte judicat nisi quæ novit nisi quæ accepit vel inveniendo per se, vel addiscendo ab alio, secundum Aristotelem in *Elenchis :* ergo nullus potest recte judicare nisi de his quæ didicit. Sumitur autem hic addiscere, secundum quod communiter se habet ad accipere ab alio, vel invenire per seipsum : ad propositum enim non refert.

Deinde cum dicit « eadem autem »

Extendit eam ad probandum de deductione; dicens quod eadem ratio dubitare facit, si utendum est ipsa musica addiscendo eam propter deductionem et occupationem diuturnam, sunt enim liberales. Possunt enim occupari et deduci æqualiter, ut videtur, circa musicalia, et ipsis, et aliis operantibus.

Deinde cum dicit « considerare autem »

Ponit secundum rationem, et loquens secun-

dum opinionem gentilium qui multitudinem deorum ponebant, inter quos Jovem principalem credebant, dicit quod ad declarationem ejus quod dictum est, expedit considerare existimationem quam habemus de iis, et de his quæ circa ipsos, et etiam ea quæ dicunt poetæ de ipsis. Jupiter enim qui existimatur principalis secundum eos, et cui attribuunt actiones liberales, non cantat, nec cytharizat poetis, hoc est poetæ non attribuunt sibi has operationes, quamvis attribuant ei auditum et judicium de talibus : sed illos qui exercent operationes tales vocamus viles magis ; et adhuc recte agere actiones liberales non interest viri inebriati, aut etiam ludentis. Sed cantans musicalia, aut quasi inebriatus est, aut sicut ludens : ergo cantare musicalia non est viri perfecti. Et posset hæc esse tertia ratio principalis. Et adjungit quod de his forte convenienter fiet consideratio.

Deinde cum dicit « prima autem »

Determinat veritatem circa prædicta. Et primo resumit dubitationes. Secundo cum dicit, « Rationabiliter. » dissolvit eas. Dicit igitur primo quod prima quæstio de musica est, utrum sit ponenda disciplina quædam ad virtutem moralem secundum se appetibilis, aut non, et quid potest, et quam virtutem habet. Iterum quæ dubitata sunt prius, utrum disciplinæ, aut ludi, aut deductiones.

Deinde cum dicit « rationabiliter autem »

Dissolvit prædictas dubitationes, manifestans quod participandum est musica propter tria prædicta. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Utrum autem etc. » inquirit utrum debeat participare utrique parti musicæ, et ei quæ consistit in proportionibus sonorum, quæ cantativa dicitur, et ei quæ in instrumentis, quæ instrumentalis vocatur. Circa primum primo declarat quod participandum est musica propter ludum et deductionem. Secundo cum dicit, « De communione autem etc. » quod valet ad virtutem et mores. In his dissolvuntur tria quæsita prius. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quæcumque enim » declarat propter quid plures requiescunt in delectationibus quæ secundum musicam, et finem in eis ponunt. In prima parte dicit quod rationabile est addiscere musicam, et ei participare, propter tria prædicta, scilicet ludum, deductionem, et disciplinam et mores. Et de ludo et deductione, hac manifestum est primo. Ludus enim propter requiem quæritur, et gratia ipsius. Requies autem de necessitate, delectationem habet sibi ad invicem, quia requies medicina quædam est tristitiæ inductæ per laborem prius ; per ipsam enim est remissio laboriosi motus fatigantis et tristitiam inducentis. Remissio autem fatigantis et contristantis est delectabilis. Deductio autem, quæ est operatio quædam intellectus secundum rationem, non solum secundum se rationem boni eligibilis habet, sed etiam delectationem habet adjunctam : et felicitas aggregatur ex his duobus, videlicet ex perfecta operatione intellectuali, et ex delectatione : sed ex perfecta operatione intellectuali per se et essentialiter, ex delectatione autem sicut ex conveniente per se. Perficit enim delectatio felicitatem sicut superveniens finis, ut decor juventutem, sicut dicitur decimo *Ethicorum*. Ex quo manifestum est quod ex quo ludus secundum se delectationem habet, et deductio quoddam bonum intellectuale est, et delectationem habet secundum seipsam, et quicquid est bonum secundum intellectum, et secundum se delectationem habens, quærendum est quodammodo gratia ludi cujusdam et deductionis. Musica autem secundum se delectabilissima est, et nuda existens, idest non cum melodia : dicit enim Musæus quod cantare delectabilissimum est hominibus, propter quod in conventibus hominum et deductionibus rationabiliter utuntur ipsa, sicut potente inducere lætitiam et delectationem. Sunt etiam in ipsa theoremata, in quorum consideratione consistit bonum intellectus per se et delectatio ; ergo manifestum est, quod rationabiliter quærenda est gratia ludi cujusdam et deductionis. Et propter hoc aliquis opinabitur secundum rationem quod expedit juniores erudiri et assuefieri in ea. Quæcumque enim sunt delectabilia sine nocumento operantis vel alterius, non solum convenientia sunt ad finem inquantum augent operationem, sed etiam ad requiem, inquantum remittunt tristitiam quæ a labore est.

Deinde cum dicit « quæcumque enim »

Declarat propter quid plures quærunt requiescere in delectationibus musicalibus et finem ponunt in eis. Primo facit primum. Secundo cum dicit, « Contingit autem etc. » secundum. In prima parte dicit : quoniam pauci homines attingunt ad finem ultimum vitæ humanæ et raro, tum propter impedimenta ex parte naturæ, aut consuetudinis, aut etiam exteriora, multi autem et frequenter requiescunt, quia fugiunt naturaliter tristitiam quæ est ab operatione laboriosa quæ remittitur per ipsam, et utuntur ludis musicalibus, et aliis, non quantum ad plus, idest ad pluralia, sed propter delectationem solam, utile videtur eis requiescere in delectationibus quæ sunt in actibus ipsius. Ex quo enim non possunt attingere ad felicitatem quæ in fine humano est, quærunt autem ipsam delectationem per se et requiescunt in ea quæ in ludo et musica, ad istam enim attingere possunt.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Declarat propter quid finem in ipsis faciunt, dicens quod contingit homines facere ludos et delectationem, quæ est in eis, finem. Et ratio hujus est, quia finis vitæ humanæ quamdam habet delectationem, non quamcumque, sed maximam. Similiter ludus et musica habent quamdam delectationem ; et ideo quærentes primam quæ in fine est, non attingentes, accipiunt illam quæ in ludis et musica pro ipsa quæ nobilior est, per hoc quod ista similitudinem quamdam habet ultimi finis. Finis enim ultimus non est gratia alicujus futuri, aut etiam facti eligibilis. Hoc enim dicimus finem ultimum, propter quod sunt omnia alia, et ipsum non propter aliud. Delectationes etiam tales quæ sunt in ludis aut musica, non quæ quæruntur propter aliquod futurum, nec sunt gratia ipsius, sed magis gratia laboris et tristitiæ factorum, ut remittantur vel exterminentur. Causa igitur propter quam aliqui quærunt felicitatem et finem sibi per hujusmodi delectationes, hæc est, et hanc rationabiliter existimabit aliquis.

Deinde cum dicit « de eo autem »

Ostendit quod participandum est musica, quia aliquo modo disponit ad virtutes morales. Et primo præmittit intentum suum. Secundo cum dicit, « Sed videre si qua etc. » dat modum et ordinem considerandi. Tertio cum dicit, « At vero quod efficiantur etc. » prosequitur. In prima parte dicit quod quærendum est consequenter, utrum expediat communicare musicæ non prop-

ter hanc causam solam, puta deductionem, sed propter hoc quod utilis est ad requiem operationis liberalis, et non solum ad hoc. Sed quaerendum est, quia forte prædicta accidunt ipsi, an natura ipsius honorabilior existens ordinetur ad aliquid honorabilius quam sint dictæ opportunitates. Oportet enim in musica non solum communicare communi delectationi quæ secundum ipsam est, quam sentiunt universaliter omnes, (tales enim delectationem naturalem habent quæ causatur ex medio proportionali auditus per actum ipsius, propter quod exercitium ipsius diligitur ab omnibus ætatibus et ab habentibus quoscumque mores), sed etiam videre oportet ulterius si aliquid confert ad virtutem moralem et ad operationem rectam quæ est secundum animam.

Deinde cum dicit « sed videre »

Dat ordinem considerandi, dicens quod hoc ipsum quod aliquid confert ad mores et ad animam, manifestum erit, si quales quidam, hoc est dispositi ad mores, efficiantur per ipsam, et hoc declaratum fuit prius.

Deinde cum dicit « at vero »

Prosequitur, et primo ostendit quod quales quosdam et bene dispositos ad mores facit. Secundo cum dicit, « Palam quia docendum etc., » ex hoc concludit juvenes debere erudiri in ea. Primum ostendit, primo per signa. Secundo cum dicit, « Quoniam autem accidit etc. » per rationem. Adducit autem duo signa : quorum secundum ponit cum dicit, « Adhuc autem etc. » In prima parte dicit quod manifestum est quod per usum musicæ quales quidem et bene dispositi ad mores sumus, et per alia multa et per melodias Olympi, quibus sacerdotes gentiles Jovis qui colebatur in Olympo monte Græciæ, utebantur in sacris ipsius ad deductionem colentium exercitandam. Per usum enim istarum rapiebantur animæ hominum quasi alienatorum a sensibus exterioribus et immobilium factorum propter intentionem animæ circa aliquid intrinsecum. Raptus autem est passio quædam factiva moris, seu consuetudinis circa animam ad aliquid simile. Ex quo manifestum est, quasi per signum quoddam quod melodiæ musicæ quales quosdam et dispositos faciunt ad mores. Sed ad videndum quid sit raptus, et secundum quam partem animæ et propter quam causam, est intelligendum quod raptus proprie et principaliter, dictus, motus quidam tractus est; tractus autem motus violentus est ab alio ad se vel ad alterum, sicut dicitur septimo *Physicorum*. Violentum autem est cujus principium est ab extra, non conferente vim passo. Et ideo raptus est motus alicujus præter inclinationem ejus naturalem vel voluntariam a principio extrinseco. Hujusmodi autem violentia potest considerari vel quantum ad terminum et modum motus simul, ut cum ignis ab aliquo extrinseco rapitur deorsum, vel quantum ad modum motus tantum, ut cum velocius propellitur sursum quam natus sit moveri. Deinde autem per similitudinem hanc translatum est nomen ejus ad signandum motum hominis secundum animam ad aliquid ad quod secundum se non habet inclinationem, vel eo modo quo non habet, sed non ad quemcumque talem. Sed cum naturale sit homini intelligere ex phantasmatibus sensibilibus exterioribus secundum actum exinstetibus, translatum est ad significandum operationem intellectualem qua homo fertur in aliquod intellectuale vel sibi connaturale vel supra naturam, per aversionem sensuum ad interiora et eorum immobilitationem. Ex quo apparet quid sit raptus ut hic sumitur. Est enim operatio partis animæ intellectualis secundum quam ab aliquo extrinseco fertur in aliquid non naturale sibi, aut naturale, per aversionem et immobilitationem sensuum. Et quia operatio partis animæ appetitivæ est secundum ejus inclinationem et a principio extrinseco non violento; raptus autem e contrario non potest esse operatio partis animæ appetitivæ sensibilis vel intellectualis. Causa autem ipsius per se et naturalis videtur esse intentio vehemens animæ circa aliquid, quæ est vel ex vehementi desiderio attingendi ad aliquid vel fugiendi ab aliquo, vel vehemens adhæsio ad aliquid per dilectionem vel delectationem, vel delectatio maxima circa aliquid. Ex hoc enim quod aliquis vehementer intendit circa aliquid intrinsecum, contingit quod anima revocet spiritum qui est primum instrumentum sensus et motus ab exterioribus ad sensitivum et cogitativum primum, circa quæ magis tunc laborat. Hoc enim est de proprietatibus naturæ mittere spiritum ad locum ubi magis indiget : et per consequens sensus exteriores et membra immobilitantur, et efficitur homo quasi immobilis et sine sensu exteriori in actu : et tunc anima non laborans in sensu vel motu exteriori corporis quasi libera speculatur magis circa aliqua quæ vel sunt supra communem potestatem hominum, aut secundum naturam, non tamen cum sensu exteriori quod est magis naturale. Qui autem paucos et debiles spiritus habent et bene mobiles, cum minori intensione animæ circa aliquid intrinsecum rapiuntur. Non enim possunt pauci spiritus et debiles, sufficere ad motum fortem interiorem et exteriorem, sicut accidit in mulieribus quibusdam. Qui autem habent abundantes spiritus non rapiuntur nisi cum vehementissima intensione animæ circa aliquid, sicut in viris quibusdam accidit. Vehemens autem desiderium, seu dilectio vel delectatio, quæ faciunt vehementem intensionem animæ, vel causantur a vehementi consideratione intellectus immediate vel ab aliqua superiori causa immediate movente voluntatem ipsam, vel ab interiori, scilicet causa superiori mediante intellectu.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Confirmat id quod dixit, sumpto loco ab eo quod minus videtur. Dicit enim quod etiam audientes aliqua verba quæ repræsentent aliquid aut triste aut jucundum afficiuntur etiam si cum nulla melodia aut versu exprimantur quod tamen minus videbatur : ergo cum verbis adjungitur melodia, quæ habet majorem vim ad movendum propter conformitatem ad animam et potentiam auditus, multo magis per musicam afficietur animus audientis ad diversas animi passiones.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Hoc idem per rationem declarat. Videtur autem ratio ipsius esse hæc. Assuefieri judicare recte de actionibus moralibus, et recte gaudere et delectari in eis, est efficacissimum ad rectitudinem morum et actionum moralium : sed assuefieri judicare recte de harmoniis musicalibus et delectari secundum rationem in eis est assuefieri recte judicare de actionibus moralibus et delectari in eis recte ; ergo hoc est efficacissimum ad rectitudinem actionum moralium. Istius rationis primo probat majorem. Secundo cum dicit, « Sunt autem similitudines etc. » minorem. Ma-

jorem autem probat sic. Quoniam musicæ, idest actiones quæ sunt secundum musicam, sunt de numero delectabilium secundum se, sicut dictum est prius, virtus autem moralis consistit circa delectationes et tristitias, amorem et odium, et circa alias hujusmodi passiones, sicut circa propriam materiam, circa quam quærit illud quod secundum rationem et medium : est manifestum, quod nihil oportet addiscere, et nihil ita assuefieri ad generationem habituum moralium rectorum et actionum ipsorum, sicut judicare recte de motibus ipsarum passionum et de his quæ circa ipsas, et delectari secundum rationem in eis. Cujus ratio est, quia ad rationem et generationem virtutis moralis requiritur recta ratio, per quam discernatur illud quod rectum est, et secundum rationem, quas consequitur delectatio proportionalis, sicut apparet ex secundo *Ethicorum*.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Probat minorem. Videtur autem probare eam per rationem hanc. Assuefieri judicare de eo, quod est simile actionibus et delectationibus moralibus, est assuefieri judicare de ipsis actionibus moralibus, et delectari in eis : sed harmoniæ musicæ sunt similes passionibus et habitibus et actionibus moralibus ; ergo assuefieri judicare et delectari recte in harmoniis musicis, est assuefieri judicare et delectari recte in habitibus et actionibus moralibus. Istius rationis primo ponit minorem cum quadam declaratione ejus. Secundo cum dicit, « Assuetudo autem in similibus etc. » majorem et probationem ejus. Tertio cum dicit, « Accidit autem sensibilium etc. » regreditur ad declarandum minorem. Dicit igitur primo quod passionum similitudines, puta iræ et mansuetudinis, timoris et audaciæ et hujusmodi, adhuc autem et habituum, sicut fortitudinis et temperantiæ, liberalitatis et illiberalitatis et hujusmodi, et aliorum habituum contrariorum his, et universaliter aliorum moralium, puta electionum et operationum, inveniuntur naturaliter in melodiis musicalibus et rythmis. Melodiæ enim musicæ et rythmi in quibusdam determinatis proportionibus numerorum circa sonos vel temperantiam consistunt : similiter passiones animæ consistunt in quadam determinata proportione agentis ad passum, et consequuntur aliquam determinatam proportionem calidi et frigidi, humidi et sicci : ira enim est accensio sanguinis circa cor, et timor infrigidatio quædam : habitus etiam morales in quadam determinata ratione appetitus ad rationem movendi, virtutes etiam in quadam media ratione extremorum consistunt, similiter et omnia alia moralia. Et hoc etiam manifestum est ad sensum ; quia audientes aliquas melodias aut rythmos, transmutantur secundum animam, aliquando quidem ad iram, aliquando ad mansuetudinem, aliquando ad timorem : quod non est nisi propter aliquam similitudinem istorum ad illa.

Deinde cum dicit « assuetudo autem »

Ponit majorem, et probat, dicens, quod assuesci gaudere et tristari in eis, quæ sunt similia delectationibus et tristitiis moralibus, est propinquum ei quod est delectari in eisdem ; quia illud quod est simile alicui, quasi eodem modo se videtur habere ad veritatem sicut illud. Similia enim parum distare videntur : similitudo enim unitas quædam est. Talia autem accipit intellectus ut eadem frequenter, sicut dicitur secundo *Physicorum*. Et ideo assuefieri in eis quæ sunt similia alicui, est assuefieri quodammodo in illo. Verbi gratia, si aliquis respiciens vel considerans imaginem formæ alicujus, puta Herculis, et delectetur in ipsa secundum quod imago est formæ illius, visio formæ ipsius Herculis secundum seipsam de necessitate erit sibi delectabilis, et magis, quoniam propter quod unumquodque tale, et illud magis, sicut dicitur primo *Posteriorum*.

Deinde cum dicit « accidit autem »

Regreditur ad declarandum minorem. Et primo tangit, quod in sensibilibus secundum alios sensus, aut nullæ aut modicæ sunt similitudines morum. Secundo cum dicit, « In melodiis autem ipsis etc. » declarat, quod in his quæ sunt secundum auditum, sunt manifestæ. Circa primum est intelligendum, quod in sensibilibus secundum unumquemque sensum, sunt aliquæ similitudines passionum et habituum moralium, et actionum ; quoniam omnia sensibilia consistunt in aliquibus proportionibus determinatis primorum suorum, quemadmodum passiones et habitus, et alia moralia. Adhuc etiam videmus, quod ad aliquas alterationes factas ab ipsis sensibilibus secundum unumquemque sensum movemur ad aliquas actiones vel passiones morales bonas vel malas, quod non est nisi propter aliquam similitudinem : quare in omnibus invenitur aliqua similitudo istorum. Verum tamen non in omnibus æqualiter : cum enim omnia moralia sequantur apprehensionem aliquam secundum rationem, rationabile videtur, quod sensibilia secundum illos sensus, quæ nos magis cognoscere faciunt secundum rationem, majorem habeant similitudinem secundum quod hujusmodi, ad moralia : tales autem sunt visus et auditus secundum Aristotelem libro *De sensu*. Et ideo in sensibilibus secundum istos sensus magis existunt similitudines morum. In tangibilibus autem, quæ maxime materialia sunt, et prima secundum viam generationis, minime ; in gustabilibus autem et odorabilibus modice, propter propinquitatem eorum ad tangibilia. Adhuc autem magis manifeste inveniuntur in audibilibus quam in visibilibus. Rationabile enim est, quod in sensibilibus secundum illum sensum inveniantur magis manifeste, qui magis faciunt ad cognitionem secundum rationem quam præexigunt omnia moralia in actu : ad hoc autem magis facit auditus secundum accidens. Sermo enim audibilis existens causa est disciplinæ non secundum se, sed secundum accidens : ex nominibus enim constat ; nominum vero unumquodque symbolum est, sicut dicitur libro prædicto *De sensu*. Et ideo rationabiliter in audibilibus inveniuntur magis manifestæ similitudines moralium in actu quam in visibilibus. Adhuc autem audibilia fortius movent quam visibilia et pluribus modis. Visibilia enim movent visum sola quamdam alteratione tenui, et quasi insensibili. Audibilia autem movent secundum alterationem quamdam, et secundum motum quemdam localem medii et organi. Quare manifestius excitant passiones similitudinem habentia. Hoc supposito, dicit Aristoteles quod in sensibilibus quæ sunt secundum alios sensus, contingit nullam existere similitudinem morum, sicut in gustabilibus et tangibilibus. Similiter autem et odorabilibus. Dicit autem nullam, quia paucam et immanifestam : quod autem paucum et immanifestum est, nihil reputatur. In visibilibus autem invenitur aliqua, sed debilis : figuræ enim quæ maxime comprehenduntur

a visu, maxime videntur esse tales. Sunt enim quædam acutæ, quædam obtusæ, sicut et passiones, sed secundum modicum sunt similes, et ideo non multum movet hæc similitudo. Et iterum omnia visum habentia habent sensum hujusmodi figurarum, et tamen non omnia attingunt ad mores: quod tamen videtur si proprie similitudinem haberent ad eos. Iterum figuræ et colores non sunt proprie similitudines morum expressæ sicut harmoniæ, sed magis signa quædam coincidentia cum ipsis moribus. Et talia signa morum bene contingit accipere in passionibus sensibilibus, non solum in visibilibus, sed in odorabilibus et tangibilibus et aliis. Sed differt secundum quantitatem: quia manifestius inveniuntur in visibilibus, quam in aliis; et circa horum speculationem quantum ad rectum judicium et delectationem convenientem oportet contemplari juvenes, intendentes considerationem istorum propter mores, non figuras et picturas Pausonis, qui pictor erat imaginum repræsentantium turpia et inhonesta, sed eas quas Polignotus, qui pingebat figuras repræsentativas honestorum, et siquis alius fuerit pictor aut sculptor figurarum repræsentativarum moralium.

Deinde cum dicit « in melodiis »

Declarat, quod in audibilibus manifeste inveniuntur similitudines morum. Et hoc primo declarat in melodiis musicis. Secundo cum dicit, « Eodem modo habent etc. » declarat eodem modo se habere in rythmis. Tertio cum dicit, « Ex his quidem igitur, » infert conclusionem principalem. In prima parte dicit, quod in ipsis melodiis musicalibus manifeste inveniuntur imitationes morum : et hoc manifestum est : natura enim ipsarum harmoniarum tantum differt, ut audientes statim aliter et aliter disponantur secundum passiones et motus, et non eodem modo se habeant homines in audiendo unamquamque ipsarum ; sed in audiendo quasdam efficiuntur planctivi, et quasi contracti per retractionem spirituum ad interiora, cujus est illa quam dicimus lydiam mixtam. Est autem lydia mixta melodia vel cantilena septimi toni, quæ propter acumen magnarum vocum, fortiter percutit spiritus et retrahit ad interiora, propter quod ad compassionem disponit. Alias autem audientes, puta remissas, magis disponuntur ad mollitiem, cujusmodi sunt forte ea quæ dicitur lydia, quæ est melodia quinti toni, et ea quæ dicitur hypolydia, quæ est sexti toni, quæ propter remissionem vocum et motum maxime per semitonia, quæ frequenter accipiunt, manifeste videmus movere ad mollitiem. Alias autem audientes bene disponuntur et constanter se habent in operibus. Talis autem est illa quæ dicitur dorica sola, quæ est cantilena primi toni, quæ maxime moralis est. Aliæ autem sunt quæ raptos faciunt, sicut ea quæ dicitur phrygia, quæ est melodia tertii toni, quæ propter fortem percussionem in vocibus fortissime revocat spiritus ab exterioribus ad interiora, quod disponit ad raptum. Ita enim dicunt, et convenienter, illi qui circa hunc ludum musicæ philosophati sunt, et accipiunt testimonia rationum suarum ex ipsis operibus. Sic igitur apparet quod in melodiis maxime sunt similitudines morum, et quod homines per ipsas disponuntur ad eos. Quod maxime videtur contingere propter duo : quorum alterum accidit ex parte operationis vel consequentis ipsam operationem animæ. Sensus enim auditus in quadam media ratione consistit. Et ideo cum movetur a sono sibi proportionabili, est delectatio secundum ipsum sensum ; cum etiam ratio in auditu secundum actum judicat mediam rationem tonorum, et in intelligendo est delectatio intellectualis proportionalis delectationi quæ est in operibus moralibus consistentibus in eadem proportione : delectatio autem in aliqua operatione adauget operationem illam, sicut dicitur in decimo *Ethicorum*, et per consequens eam quæ ei assimilatur. Alterum autem ex parte dispositionis materiæ et organi ; quoniam spiritus organum est primum omnium virtutum animæ et sensitivarum et motivarum ; et ideo diversus motus spirituum vel per alterationem, vel per hanc et motum localem ex quibus contingit contractio vel ebullitio vel expulsio, diversimode disponitur homo ad passiones vel actiones. Hoc autem modo harmoniæ musicæ maxime possunt movere spiritum diversimode secundum diversitatem earum.

Deinde cum dicit « eodem modo »

Declarat idem de rythmis ; dicens quod eodem modo se habent illa quæ circa rythmos. Quidam enim ipsorum habent virtutem per quam disponunt ad morem stabilem. Alii autem per quam disponunt et ad instabilem. Et iterum quidam ipsorum habent motus ad onerosa et illiberalia magis, alii autem ad delectabilia et liberalia. Est autem rythmus numerus syllabarum determinatus in oratione simili fine terminatus.

Deinde cum dicit « ex iis quidem »

Infert conclusionem principalem ; dicens quod ex his, quæ dicta sunt, manifestum est quod musica qualem quemdam et bene dispositum ad morem potest facere ; quare manifestum est quod utilis est ad mores.

Deinde cum dicit « palam quia »

Concludit ex dictis, juvenes debere erudiri in ea, adjungendo novam rationem ad hoc, et dicit ; si musica qualem quemdam et bene dispositum ad mores nata est facere : in eo autem, quod disponit ad mores, expedit juvenes erudiri et assuefieri in musica. Est etiam disciplina musicæ conveniens naturæ puerorum tantillæ et parvæ existenti propter aliam rationem. Juvenes enim non possunt sustinere aliquid indelectabile vel contristans propter ætatem : habent enim operationem sensuum perfectam propter vigorem virtutum. Tales autem operationes consequuntur fortes delectationes ; et ideo fortiter delectantur, nec possunt sustinere tristitias. Harmoniæ autem musicæ sunt de natura delectabilium. Similiter autem et rythmi. Est enim quædam similitudo naturalis rythmorum ad harmonias. Utrumque enim consistit in proportionibus numeralibus. Et quia harmonia est delectabilis secundum se, multi antiquorum sapientum dixerunt, alii animam esse idem quod harmoniam, alii autem habere harmoniam, sicut Plato, et sequentes ipsum, dicentes animam esse numerum seipsum moventem.

Deinde cum dicit « utrum autem »

Inquirit, utrum oporteat participare musicam quantum ad actum utriusque partis ejus, cantativæ scilicet et instrumentalis. Et primo manifestat, quod sic. Secundo cum dicit, « Decens autem, et non decens etc. » declarat, quod differenter oportet se habere quantum ad hoc, secundum diversas ætates. Circa primum primo præmittit dubitationem, dicens quod post ea quæ dicta sunt, est considerandum, utrum opportunum sit ad bonam dispositionem civium eosdem

addiscere musicam et exercitari in ea quantum ad utendum actu, idest cantando, et manu operando, hoc est tangendo organa, aut non secundum quod propositum fuit prius.

Deinde cum dicit « non immanifestum »

Dissolvit eam; ostendens quod expedit communicare musicam secundum utrumque modum, per duas rationes. Quarum secundam tangit cum dicit, « Simul autem etc. » Primo igitur dicit quod manifestum est quod communicare actibus musicalibus magnam differentiam secundum præeminentiam habet ad faciendum juvenes quales quosdam et bene dispositos. Studiosum enim judicium de moralibus vel de eorum similibus, multum valet ad bene disponendum eos ad mores, sicut dictum est prius. Sed ex hoc, quod aliquis communicat operibus musicæ, studiosius judicat de eis quæ sunt similia moribus. Unum enim de numero impossibilium est aut valde difficillimum est illos judicare de agibilibus bene qui non communicaverunt operationibus. Studiosum enim judicium est per facilem et delectabilem reductionem in principia prima. Facilis autem et delectabilis reductio in principia non est nisi per habitum inclinantem ad modum naturæ, qui generatur in nobis ex frequenti operatione. Et iterum ad rectitudinem judicii exigitur certitudo, quæ maxime videtur in agibilibus causari ex operibus. Opportunum est igitur participare musicam quantum ad actus operationes.

Deinde cum dicit « simul autem »

Ponit secundam rationem, dicens quod simul cum eo quod dictum est quod oportet pueros mobiles existentes habere aliquid circa quod occupentur. Et ideo convenienter introductum est instrumentum, quod dicitur Architæ tabella, ita dictum ab inventore Archita, quem attribuunt pueris, ut circa istam occupati non destruant, aliquid eorum quæ in domo sunt. Juvenes enim, propter multitudinem motuum in eis existentium propter ætatem, quiescere non possunt. Et propter hoc, ludus illius tabellæ conveniens est eis saltem ad occupationem. Disciplina autem, idest rectus usus ipsius, reservanda est magis provectis secundum ætatem, qui magis discernere possunt quid est secundum artem et quid non. Quod igitur expediat juvenes erudiri in musica per communicationem operum, manifestum est.

Deinde cum dicit « decens autem »

Declarat quod differenter oportet se habere in hoc secundum ætates diversas, simul cum hoc removendo quamdam increpationem adductam in contrarium prius. Et primo præmittit intentum suum. Secundo cum dicit, « Primo quidem etc. » prosequitur. In prima parte dicit quod in usu musicæ quid sit decens et non decens secundum ætates diversas, puta juventutis et senectutis, non est difficile sapientem determinare, nec etiam solvere rationem opinantium exercitium in musica inutile et sordidum esse.

Deinde cum dicit « primo quidem »

Prosequitur; et primo primum. Secundo secundum, cum dicit, « De increpatione autem facta etc. » Primo igitur dicit quod exercitium in hoc quæ secundum musicam non æqualiter competit, nec eodem modo secundum omnem ætatem. Primo enim hoc manifestum est quod omnibus operibus musicæ, cantativæ scilicet et instrumentalis, oportet participare propter rectitudinem et certitudinem judicii, quod secundum se bonum et delectabile est, sicut quædam perfectio intellectus et in ordine ad mores, sicut dictum est prius. Juniores autem rectitudinem judicii simpliciter habere non possunt propter motum multum existentem in eis, propter inexperientiam, possunt tamen multum laborare. Seniores autem e contrario minus laborare possunt, rectius autem judicare propter quietationem et experientiam. Et propter hoc, opportunum est juvenes participare musicam utendo operibus et cantando et instrumenta tangendo, seniores existentes opera ipsa dimittere propter debilitatem; audiendo autem, bene posse judicare rationes harmoniarum propter virtutem et perfectionem intellectus, et delectari recte consequenter propter hoc quod eruditi sunt prius in his in juventute.

Deinde cum dicit « de increpatione »

Intendit removere increpationem quorumdam volentium excludere musicam a juvenibus. Et primo tangit ex quibus contingit eam removeri. Secundo cum dicit, « Manifestum igitur etc. » declarat quæ et qualia oportet esse ista. Primo igitur dicit quod non est difficile dissolvere increpationem per quam quidam increpant musicam et usum ipsius. Illud enim rationabiliter increpandum videtur quod juvenes viles facit et male dispositos secundum intellectum; hoc autem facit musica et usus ipsius, ut dicunt. Quædam enim melodiæ ad mollitiem disponunt, quædam alia distrahunt ab operibus secundum rationem; et ideo rationabiliter increpanda est. Non est, inquit, difficile solvere ipsam, considerando usque ad quantum oportet communicare musicam eis qui intendunt ordinare actiones puerorum ad bonum civile. Non enim quantumcumque communicandum est ei; sed inquantum utilis est ad rempublicam, et considerando qualibus melodiis et qualibus rythmis communicandum est. Adhuc etiam in qualibus organis erudiendum et exercitandum. In istis enim est differentia quædam ad propositum, et in ipsis est solutio increpationis propositæ. Nihil enim prohibet, immo manifestum est melodias et rythmos et organa aliqua mala disponere juvenes secundum intellectum et utiles facere. Alia autem bene disponere ad intellectum et mores. Et ideo expedit considerare quibus organis melodiis et rythmis utendum est ad bonum intellectus et mores, et quibus non. Et per hoc tolletur prædicta increpatio.

Deinde cum dicit « manifestum igitur. »

Declarat quæ et qualia oportet esse musicalia, quibus utendum ad bonum intellectus et mores; et primo in universali. Secundo cum dicit, « Palam autem ex iis etc. » in particulari. In prima parte ipse dicit quod manifestum est quod eruditionem et usum ipsius musicæ oportet esse tantum et tale, et per talia, ut non impediant hominem ad actiones civiles futuras, neque faciant corpus ipsius male dispositum ad operationes intellectus et inutile ad bellicas opportunitates et civilia exercitia propter debilitationem: ad exercitium quidem et paulativam assuefactionem nunc, ad eruditiones autem prædictas posterius. Omnia enim quæ circa juniores sunt, oportet commensurari et determinari secundum hoc quod utilia sunt ad finem reipublicæ, quod est bonum perfectum secundum intellectum. Contingit autem bene se habere juvenes circa eruditionem in musicalibus, si illi qui incipiunt ire ad agones non elaboraverint in cognitis organis laboriosis et gravantibus corpus ad motum, labore immoderato gravante corpus et virtutem eorum,

nec etiam exerceant se in mirabilibus et superfluis operibus, quæ nunc deduxerunt ad ludum agonisticum, et ex eo devenerunt ad eruditionem volentes juvenes erudiri in eis; sed magis se exerceant in laboribus et moderatis laboribus, cantibus et organis musicalibus usque ad hoc quod possint delectari recte in harmonia musica et rythmis considerantes, et non solum in communi musica, in qua omnes sensum habentes delectantur, sicut quædam animalia bruta et multitudo puerorum et etiam vilium hominum sive servilium.

Deinde cum dicit « palam autem »

Declarat in speciali quæ et qualia oportet esse musicalia, et in quibus exercitandum est ad mores. Et primo declarat quæ et qualia oportet esse organa in quibus exercitandum est. Secundo cum dicit, « Considerandum adhuc etc. » quibus melodiis et rythmis utendum est magis ad mores. Circa primum primo ostendit ex præcedentibus, in quibus organis exercitandum vel non exercitandum. Secundo cum dicit, « Adhuc autem non est ipsa fistula etc. » manifestat hoc per rationem. In prima parte dicit, quoniam non est utendum organis in quibus movendis gravatur corpus immoderate et quæ immoderatæ per sonum eorum excitant spiritus, sed magis moderatis. Manifestum est ex hoc qualibus organis utendum ad mores et qualibus non. Non enim utendum est ad disciplinam fistula. Fistula autem est organum universaliter, quod sonat per expulsionem spiritus. Et est intelligendum dictum Aristotelis,ut videtur, de fistulis illis quæ exsufflatione multi spiritus indigent ad hoc ut reddant sonum, et immoderatum sonum faciant, sicut tibiæ et musæ quædam. Tales enim propter multam exsufflationem spiritus gravant corpus, et propter magnitudinem soni nimis excitant spiritus. Nec etiam utendum est organis quæ propter magnitudinem, sed et confusionem soni confundunt spiritus, sicut cythara et siquid alterum tale est; sed illis magis utendum est quæ bene disponunt auditores secundum corpus et secundum animam ad mores, aut ad ludos musicos, aut alios qui eis proportionantur.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Probat hoc per rationem. Et primo de fistula. Secundo cum dicit, « Quoniam autem organorum etc. » de organis. Circa primum primo probat quod ad aliud utendum est fistula. Secundo cum dicit, « Apponamus autem quod accidit etc. » quod non ad disciplinam. In prima igitur parte dicit quod præter ea quæ dicta sunt, manifestum est quod fistula non est organum disponens ad mores, sed magis propter magnitudinem et multitudinem soni est excitativum iræ, propter fortem motum spirituum. Et ideo magis utendum est ipsa in talibus temporibus in quibus exercitum est in ea propter purificationem, idest dispositionem ad iram et audaciam, puta in bellis et insultibus, quam eruditionem vel dispositionem ad mores, sicut nunc videmus uti eadem in bellicis, et ad illud quod dictum est, et ad terrorem adversariorum.

Deinde cum dicit « apponamus autem »

Probat quod non est utendum ea ad disciplinam. Et primo dat rationem. Secundo cum dicit, « Rationabiliter autem habet etc. » per dictum fabulare. In prima parte dicitquod in his quæ dicta sunt adjungendum est, quod ex usu fistulæ accidit contrarium disciplinæ, puta indisciplina, quia contingit fistulationem prohibere usum rationis rectum. Propter quod rationabiliter antiqui virtutem ejus considerantes, prohibuerunt usum ipsius a juvenibus et liberis bene dispositis secundum intellectum, quamvis primo usi fuissent ipsa. Cum enim primo incœperunt vacare studio et disciplinæ propter abundantiam necessariorum ad vitam et magnanimiores existentes ad virtutem, hoc est ad fortitudinem prius, postea in operationibus facti prudentiores, sequebantur eruditionem in doctrina quacumque, non discernentes quæ esset utilis, et quæ non, et superinquirentes quamcumque : propter quod adduxerunt fistulationem ad eruditiones volentes in ea erudiri; quoniam in Lacedæmonia primo quidem choreator in chorea fistulavit, et deinde devenit Athenas; propter quod plurimi liberorum Atheniensium voluerunt participare ipsa propter novitatem ipsius secundum consuetudinem eorum. Et hoc manifestum est ex titulo quem Thrasippus statuit qui bene duxerat chorum. Non autem ponit titulum : forte autem potuit esse : Hic jacet fistulator optimus vel aliquid tale alterum. Posterius autem quando melius potuerunt judicare propter experientiam longam, quid utile vel inutile esset ad virtutem, considerantes quod non disponit ad eam, sed magis ad contrarium, reprobaverunt ipsam, prohibentes eruditionem et usum ipsius a juvenibus. Similiter autem et multa alia organorum antiquorum similia fistulis quantum ad hoc, sicut pectades et barbiti, quod nos dicimus musam, et alia quæ etsi faciant ad delectationem utentium, tamen nihil disponunt ad mores, sicut heptagona, idest instrumentum septem angulorum vel septem chordarum; et trigona, idest trium angulorum vel chordarum, et sambuca ex duabus longis chordis. Forte et omnia quæ indigent manuali scientia multa, prohibentes ex hoc considerationem intellectus. Hujusmodi autem organa communiter non sunt nota nobis, aut non sub istis nominibus.

Deinde cum dicit « rationabiliter autem »

Hoc idem manifestat per dictum fabulare; dicens quod propter hoc rationabiliter dictum est quod de quibusdam aliis in fabula dictum est ab antiquis, quod cum Pallas invenisset fistulas et considerasset eas et usum earum, abjecit easdem. Nec est malum dicere propter quod; quia scilicet contristata est propter hoc quod in usu ipsarum dehonestabatur facies. Oportet enim fauces inflari ad retentionem spiritus exsufflandi ad motum ipsarum, quod deformat faciem. Et multitudo spiritus exsufflantis debilitat corpus. Nec solum propter hoc, sed magis verisimile est, quia eruditio et usus fistulationis ad perfectionem intellectus nihil facit. Palladem autem dicimus deam scientiæ et artis. Sic igitur Pallas, id est ratio recta et ars recte dijudicans, reprobat usum fistulæ, quia inutile ad corpus, tum quia deformat, tum quia debilitat, et quia non disponit ad perfectionem intellectus, sed ad contrarium magis, quia nimis commovet et confundit spiritus.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Probat ludum artificiosum non valere ad mores; dicens quod juste reprobamus ludum artificiosum organorum et operationis. Ludum autem artificiosum hic dicimus ludum qui fit in agonibus vel thetrais ad exercitandum homines ad fortiter agonizandum vel delectandum solum. In isto enim ludo operans non operatur propter exercitium ad virtutem in seipso, sed ad exercitandum audientes et gratia delectationis eorum

non cujuscumque, sed onerosæ et servilis. Et quia operatio et delectatio liberorum non sunt tales, non judicamus talem ludum esse ludum liberorum, sed servorum, et quæ facit viles et depressos secundum intellectum. Finis enim ad quem faciunt istos ludos, et intentio, non est bonus secundum seipsum. Intendunt enim ad delectationem audientium tantum, aut lucrum proprium. Operationes enim istius ludi onerosæ existentes consueverunt mutare musicam, modo facientes vel cantantes uno modo, nunc vero alio secundum diversitatem audientium et finem intenti ad quem intendunt eos deducere. Propter quod artifices, idest auctores ludi facti secundum artem, qui cogitant ad ipsum ipsum, faciunt quales quosdam, idest dispositos secundum passiones animæ secundum modum dictum prius; et etiam secundum corpus, propter motus et gestus quos exercet in ludendo, non autem bene dispositos ad mores, nisi forte secundum accidens.

LECTIO III.

Quid ex musica ediscendum sit, et quo pacto ea utendum.

ANTIQUA.

Considerandum adhuc circa harmonias, et rythmos, et ad eruditionem, utrum harmoniis omnibus utendum, et omnibus rythmis, aut dividendum. Deinde iis, qui ad eruditionem laborant, utrum eamdem determinationem ponemus, aut oportet tertiam aliquam aliam.

Quoniam musicam quidem videmus per melodiarum factionem, et per rythmos existentes, horum autem unumquodque non oportet latere, quam potentiam habeat ad disciplinam, et utrum eligendum magis bene melodizatam musicam, aut bene rythmizatam.

Putantes igitur multa bene dicere de iis, quosdam modernorum musicorum, et eorum qui ex philosophia quicumque existunt, expertos se habentes in disciplina, quæ circa musicam, eam quidem quæ per singula disceptationem committemus quærere volentibus ab illis: nunc autem legaliter dividimus modos, typus solum dicentes de ipsis.

Quoniam autem divisionem acceptamus melodiarum, ut dividunt quidam eorum qui in philosophia, has quidem morales, has autem practicas, has quidem raptus factivas ponentes, et harmoniarum naturam ad singula horum convenientem aliam partem ponunt. Dicimus autem non unius utilitatis gratia oportere uti musica, sed plurium gratia: et enim ludi gratia et purificationis. Quid autem dicimus purificationem, nunc quidem simpliciter, iterum in iis quæ *De Poetica*, dicemus manifestius.

Tertio autem ad deductionem ad remissionemque, et ad distensionis requiem, manifestum quod utendum quidem omnibus harmoniis, non tamen eodem modo omnibus utendum. Sed ad disciplinam quidem maxime moralibus, ad auditum autem aliorum manu laborantium et practicis et raptivis.

Quæ enim circa quasdam animas accidit passio fortiter, hæc in omnibus existit, differt autem in eo quod minus et magis, velut misericordia et timor: adhuc autem raptus, etenim ab hoc motu decentes quidam sunt, ex sacris autem melodiis videmus hos, quando usi fuerint melodiis de irascentibus animam, restitutos sicut medicina sortitos et purificatione. Idem autem hoc necessarium pati et misericordes et timidos, et totaliter passivos. Alios autem quantum talium adjacet unicuique; et omnibus fieri quamdam purificationem et alleviari cum delectatione. Similiter autem, et melodiæ purificativæ exhibent innocuam regionem hominibus. Propter quod talibus quidem harmoniis et talibus melodiis ponendum theatralem musicam tractantes agonizatores.

Quoniam autem spectator duplex, hic quidem liber et eruditus, hic autem onerosus ex banausis et mercenariis et aliis talibus compositus, assignandum agones et speculationes et talibus ad requiem. Sunt autem sicut ipsorum animæ distortæ ab eo qui secundum naturam habitu, sic et harmoniarum trans-

RECENS.

De concentibus igitur et modis disseramus, et utrum omnibus concentibus et modis ad disciplinam, an quibusdam cum delectu uti conveniat. Deinde utrum iis qui in institutione puerorum elaborant, eamdem terminationem ponamus, an tertiam quamdam addere oporteat, quum musicam in cantus modulatione et numeris consistere videamus. Quorum utrumque quam vim habeat ad disciplinam, motum habere debemus: et utrum musica præferenda sit bene modulata an bene numerosa.

De quibus quoniam recte tum quosdam hujus memoriæ musicos, tum etiam philosophos doctrinæ musicæ peritos præcepisse putamus, idcirco qui de singulis accuratius edoceri voluerint, ad auctores illos rejicimus. Nunc autem quasi legem ferendo, formulam dumtaxat et rerum summam trademus.

Quoniam autem modorum partitionem, quam philosophi quidam induxerunt, probamus, qui quosdam morales, alios activos, nonnullos instinctu divino mentem concitantes esse statuunt, et concentuum naturam ad horum quodque, aliam ad aliam partem accommodant; nec unius, sed complurium commoditatum gratia musica utendum esse dicimus: nam tum disciplinæ tum purgationis gratia musica utendum: (quid autem purgationem appellemus nunc quidem simpliciter, sed alio in loco dicemus apertius, quum de arte poetica disseremus:) tum tertio ad vitam liberalem, remissionem et requiem.

Hæc igitur quum ita sint, plane intelligitur, concentibus omnibus uti oportere, non tamen eodem modo; sed ad disciplinam iis qui maxime faciunt ad mores; ad audiendum vero, dum alii manus adhibent, tam activis quam enthusiasticis. Nam affectus qui quosdam animos vehementer commovet, cunctis animis inest, sed eo differt, quod alios magis alios minus exagitat, ut misericordia et metus, adde etiam instinctum divinum. Nam et huic motui nonnulli sunt obnoxii, quos modis et carminibus sacris sedari videmus, quum modis animum furore levantibus usi fuerint, velut medicina purgatos.

Quod idem accidere necesse est misericordibus et timidis; ad summam iis qui sunt affectibus obnoxii; ceteris autem, prouti commotiones hujusmodi ad quemque attinent: et omnes purgari quodammodo, et affectu cum quadam voluptate levari. Simili vero ratione modi, quibus inest purgandi vis, innocuam hominibus jucunditatem afferunt. Quamobrem hujusmodi concentuum et modorum certamine committendi sunt hi qui musicam theatralem tractant.

Sed quoniam spectator est duplex, alter ingenuus atque doctus, alter indoctus et stolidus, ex illiberalibus et mercenariis hominibus et hujusmodi aliis concretus et conflatus: his quoque certamina et spectacula sunt ad requiem et remissionem animorum exhibenda. Nam ut sunt ipsorum animi depra-

gressiones sunt et melodiarum rigidæ, et discerptæ. Facit autem delectationem singulis quod conveniens secundum naturam. Propter quod dandum potestatem agonizantibus ad spectatorem talem tali aliquo genere musicæ uti.

Ad ludum autem, sicut dictum est, moralibus melodiarum utendum, et harmoniis talibus: talis autem quæ doristice, sicut diximus prius. Suscipere autem oportet et siquam aliam nobis approbaverint communicantes eo, quod in philosophia, et exercitio, et disciplina quæ circa musicam.

In politia autem Socrates non bene phrygistem solam dimittit cum ea quæ doristice, et hæc reprobans organorum fistulam. Habet enim eamdem potentiam phrygista harmonia, quam quidem fistula inter organa: ambo enim itam provocantia et passionis illativa.

Manifestat autem poesis; omnis enim petulantia, et omnis talis motus, maxime autem organorum, est in fistulis, harmoniarum autem in melodiis phrygistis accipiunt hoc quod decens: puta dithyrambus confesse videtur esse phrygium: et hujus exempla multa dicunt, quia circa sensum hunc, aliaque, et quia Philoxenus conatus in doristica facere dithyrambum fabulam, non fuit potens, sed ab ipsa natura decidit in phrygistam convenientem harmoniam.

Iterum de doristica autem omnes confitentur, tamquam stabilissima existente, et maxime habente morem virilem. Adhuc autem quoniam medium quidem superabundantium laudamus, et dicimus persequi oportere: doristica autem hanc habet naturam ad alias harmonias, manifestum est quod doricas melodias oportet erudiri juniores.

Sunt autem duæ considerationes, quod possibile, et quod decens: etenim quæ possibilia oportet tractare magis, et quæ decent singulo. Sunt autem et hæc determinata ætatibus, velut abdicatis per tempus non facile cantare rigidas harmonias, sed remissas natura iniit talibus. Propter quod bene increpant et hoc adversus Socratem quidam eorum qui circa musicam quod remissas harmonias reprobaverit ad disciplinam tamquam inebrietatis petulantia, (impetuosum enim ebrietas facit magis,) sed abdicatas. Quare ad futuram ætatem seniorum oportet tales harmonias tangere, et melodias tales.

Adhuc autem siqua est talis harmoniarum, aut decet puerorum ætatem, propterea quod potest ornatum habere simul et intellectum, ut quæ lydistica videt pati maxime harmoniarum. Palam quia tres hos terminos faciendum ad disciplinam: quod medium, quod possibile, et quod decens.

vati et aversi ab habitu naturali, sic et concentuum et modorum quædam sunt depravationes; modos dico vehementes et infractos. Delectat autem quemque, quod proprium et aptum est ipsius naturæ. Itaque certantibus permittendum est, ut ad talem spectatorem hoc musicæ genere utantur.

Verum ad disciplinam moralibus modis oportet, ut diximus, et talibus concentibus uti. Talis est autem Doricus concentus, ut supra memoravimus. Recipiendus etiam est, si quem alium philosophi musicæ periti probaverint. Socrates autem, qui in libris *De Republica* disserit, non recte Phrygium concentum cum Dorico reliquit, præsertim quum tibias ex instrumentis rejecerit. Nam Phrygius ex concentibus eamdem vim habet, quam tibia inter instrumenta; quoniam utrisque vis adest concitandi affectumque movendi, ut poesis declarat.

Omnis autem Bacchica concitatio et similis ei commotio ex instrumentis in tibiis maxime inest, ex concentibus autem modos Phrygios decet: ut Dithyrambus sine controversia Phrygius esse videtur. Quod qui se huic doctrinæ dediderunt quum multis aliis tum Philoxeni exemplo confirmant: qui Dorice dithyrambum, Fabulas [Mysos?] appellatum, canere conatus efficere non potuit, sed natura ipsa cogente ad Phrygium concentum huic generi convenientem rediens aberravit.

Doricum autem constantem esse et moderatum, et virilibus maxime motibus aptum, omnes consentiunt. Præterea quum extremorum medium commendemus atque expetendum affirmemus, et ejus naturæ Doricus sit inter concentus, satis intelligitur, decere ut adolescentes Doricis modis instruantur. Duo tamen spectanda sunt: quid fieri possit, et quid deceat. Nam quæ quisque potest, et quæ ipsum decent, tractare magis debet. Hæc autem ætatibus sunt definita et distincta, ut qui sunt affecta ætate, hi contentis vehementibusque concentibus uti non facile queunt, sed remissos huic ætati natura subjicit.

Recte igitur musicorum quidam in eo quoque Socratem reprehendunt, quod remissos concentus ad disciplinam inprobaverit, dum eos temulentiæ convenire statuit, non secundum temulentiæ vim et potestatem, quæ potius Bacchicos motus concitare solet, interpretatus, sed deficientes et languidos. Itaque ad majorum natu futuram ætatem oportet tales concentus et modos adhibere. Præterea si quis talis est concentus, qui decet puerorum ætatem, propterea quod possit ornatum simul ac doctrinam afferre; qualis ex concentibus Lydius potissimum esse videtur. Manifestum [igitur] est, hæc tria ad disciplinam spectari oportere, ut medium teneatur, ut fieri possit, ut deceat.

Postquam Philosphus ostendit quibus organis utendum et non utendum ad mores, transit nunc ad considerandum quibus et qualibus melodiis et rythmis sit utendum et simpliciter et ad eruditionem, idest disciplinam. Et circa hoc primo præmittit intentum suum. Secundo cum dicit, « Quoniam autem divisionem etc. » prosequitur. Adhuc in prima parte primo proponit intentum suum principale. Secundo cum dicit, « Quoniam musicam quidem videmus etc. » tangit quid considerandum est ad declarationem intenti principalis. Tertio cum dicit, « Putantes igitur multa etc. » tangit quæ de prædictis supponenda sunt ab aliis. Dicit igitur primo quod post prædicta considerandum est circa naturam et usum harmoniarum et rythmorum et simpliciter et in ordine ad eruditionem, idest disciplinam. Simpliciter quidem utrum omnibus harmoniis et rythmis utendum sit in civitate, aut oportet dividere ipsas et dicere, quod quibusdam utendum est, quibusdam autem non. Deinde per comparationem ad eruditionem: utrum scilicet his quæ laborant ad ipsam utendum sit omnibus ad eam. Aut etiam utrum sit ponenda eadem determinatio in ipsis per comparationem ad disciplinam, quæ et simpliciter, aut aliqua alia diversa.

Deinde cum dicit « quoniam musicam »

Tangit quæ consideranda sunt ad declarationem dictorum. Dicens: quoniam ad sensum videmus musicam distingui per melodiam in cantu vel organis et per rythmos, oportet considerare ad evidentiam propositi, quam potentiam et virtutem habeat unaquæque istarum ad disciplinam et mores. Illis enim quæ habent virtutem convenientem ad ipsa, utendum est ad ea, aliis autem non. Adhuc autem utrum magis eligenda sit ad mores et eruditionem musica bene melodizata, aut ea quæ bene rythmizata est.

Deinde cum dicit « putantes igitur »

Quæ de istis supponenda sunt ab aliis. Dicens quod nos opinantes quod multi modernorum considerantium in musica et alii ex philosophis antiquis qui perfecti fuerunt bene se habentes in hac disciplina ex parte, idest participati musicæ considerationem specialem circa singula

prædictorum, omittemus requirendum ab eis vel a scriptis ipsorum. Nunc vero in universali dicemus de ipsis secundum quod ad propositum facit, dividentes legaliter modos ipsius musicæ, declarantes quibus utendum est ad mores vel simpliciter ad quamcumque.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

Prosequitur. Et circa hoc duo facit. Primo enim præmittit quasdam divisiones. Secundo cum dicit, « Tertio autem ad deductionem etc. » concludit quibus et qualibus harmoniis utendum est. Primo igitur dicit, quoniam divisionem melodiarum musicalium approbamus rationabiliter, secundum quam quidam approbati in philosophia dividunt eas dicentes alias illarum esse morales, seu disponentes ad mores, alias autem practicas, idest passionum iræ et mansuetudinis factivas, alias autem raptus factivas, quæ faciunt audientem quasi immobilem et non sentientem, exquisitius assignantes melodiam et harmoniam determinatam ad unumquemque ipsorum, naturaliter phrygiam dicunt raptus factivam, lydiam mixtam autem disponentem ad planctum et compassionem; doricam autem ad mores, sicut dictum est prius. Dicimus quod musica non est simpliciter quærenda gratia alicujus utilitatis unius, nec utendum est ipsa propter unum solum, sed gratia plurium. Etenim utendum est eadem causa ludi et purificationis. Quid autem dicimus purificationem, nunc quidem simpliciter supponatur. In poetica autem magis manifeste dicetur de ea. Videtur autem esse purificatio corruptio alicujus passionis nocivæ inexistentis. Et quia corruptio unius est per generationem alterius; ideo est corruptio unius passionis vel per generationem contrariæ, sicut iræ corruptio per generationem mansuetudinis. Tertio autem utilis ad deductionem est, seu delectationem intellectualem et mores, sicut dictum est prius.

Deinde cum dicit « tertio autem »

Concludit ex prædictis, quibus harmoniis utendum est et qualibus. Et primo facit in universali. Secundo cum dicit, « Quoniam autem spectator etc. » Ostendit quibus in speciali utendum est. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « Quæ enim circa quasdam animas etc. » probat quoddam suppositum. Dicit igitur primo quod ex his quæ dicta sunt prius, manifestum est quod ad remissionem laboris et ad requiem distentionis, hoc est operis unius distensi, utendum est universaliter omnibus harmoniis musicis quantum ad bene dispositos natura. Omnes enim harmoniæ musicæ quæ in media quadam ratione consistunt quantum ad sensum, qui similiter in quadam media ratione consistit, videntur delectationem inducere in habentibus sensus bene dispositos natura: quod dico propter eos qui indispositi sunt secundum sensum vel animam qui in harmoniis bene proportionatis contristantur propter contrarietatem, in proportionatis autem et distortis delectantur propter similitudinem, ut consequenter dicetur. Sed ad disciplinam et mores utendum est maxime moralibus, idest disponentibus ad mores secundum auditum eorum qui manu, vel corpore, vel etiam anima laborant in aliqua passione: practicis et raptivis, hoc est ducentibus ab aliqua passiones ad contrarium vel ad medium.

Deinde cum dicit « quæ enim »

Probat quoddam suppositum. Supposuit enim quod sunt harmoniæ quædam purificativæ a passionibus nocivis quibusdam per generationem oppositarum vel mediarum. Hoc autem intendit manifestare hic per illud quod apparet ad sensum. Et est intelligendum quod passio animæ secundum quod hic loquitur, est motus partis animæ appetitivæ sub phantasia boni vel mali. Et ideo sequitur apprehensionem boni convenientis vel mali disconvenientis, et si sequatur apprehensionem boni convenientis cum delectatione est secundum quod hujusmodi. Si autem apprehensionem mali disconvenientis, cum tristitia. Et quia pars animæ appetitiva est virtus quædam in corpore et organo; ideo sequitur in esse et operatione sua dispositionem materiæ et corporis; et ideo hujusmodi passiones ipsius aliquam dispositionem qualitatum primarum sequuntur: sicut audaciam abundantia caliditatis circa cor; timor autem infrigidationem quamdam; ira autem accensionem sanguinis vel spiritus. Et quia hujusmodi dispositio qualitatum in omnibus in hominibus est, inquantum omnes compositi sunt ex ipsis sicuti ex materia, sed tamen magis et minus secundum quod quidam magis calidi, quidam minus, et secundum quod quidam magis frigidi, quidam autem minus sunt; propter hoc omnes hujusmodi passiones quadam aptitudine et virtute sunt in omnibus. Sed in quibusdam magis secundum actum et intense; in quibusdam autem magis secundum potentiam et remisse. Et ideo dicit quod bene dictum est quod harmoniæ quædam sunt factivæ passionum; quoniam passiones quæ fiunt in animalibus quorumdam secundum excellentiam quamdam, secundum quod quidam sunt excellenter audaces, quidam excellenter timidi, et sic de aliis, existunt universaliter in omnibus virtute; sicut calidum et frigidum, et humidum et siccum, quæ sunt principia istorum secundum magis et minus, secundum quod magis vel minus dominantur qualitates, quæ disponunt ad eas. Sicut misericordia timor et raptus qui est immobilitas sensuum et partium exteriorum propter revocationem caloris et spiritus ad interiora. Sunt enim aliqui qui a passione hujusmodi detinentur. Videmus enim ad sensum quod quando aliqui usi fuerunt melodiis quibusdam, quibus antiqui solent uti in veneratione deorum quod restituuntur et fiunt maxime de irascentibus mansueti, quasi sortiti medicinam quamdam, et purificationem a passione nociva, et præter naturam. Idem autem hoc contingit existentibus in passione misericordiæ et timiditatis, et universaliter in quacumque alia passione quantumcumque adjacet unicuique, et omnibus insit quædam alleviatio et purificatio passionis, propter delectationem factam ex melodia disponente ad contrarium. Eodem autem modo hujusmodi melodiæ purificativæ faciunt regionem innocuam hominibus inquantum passiones reprimunt, propter quas sibi invicem injuriabantur. Et est intelligendum quod omnes hujusmodi passiones in aliqua proportione calidi et frigidi et aliarum qualitatem primarum consistunt dispositive et materialiter, quamvis alterius istarum sit a dominio, et omnes cum delectatione quadam vel tristitia existunt, vel cum utroque, quamvis cum altero magis. Quæ enim causantur ex phantasia boni convenientis secundum quod hujusmodi, cum delectatione sunt: quæ autem ex phantasia mali disconvenientis, cum tristitia. Harmoniæ autem musicæ similiter in quadam media ratione sonorum existunt, quæ similes sunt aliquando proportioni in qua consistit passio aliqua, aliquando

autem dissimiles. Delectatur autem quilibet in eo quod conveniens et proportionale est ei secundum naturam, tristatur autem per contrarium. Propter quod existens in passione aliqua sive cum delectatione sive contra, audiens melodiam in consimili proportione magis intenditur in eadem passione; audiens autem melodiam in contraria proportione existentem, remittitur quasi per contrarium: sicut si aliquis sit in passione iræ quæ est cum tristitia et accensione quadam audiat melodiam in contraria proportione causantem delectationem, et remittentem calidum, sedabitur ab ira. Similiter autem et in aliis passionibus se habet. Et propter hoc tractantes musicam uti debent melodiis et harmoniis talibus contrariis ad sedandum excessus passionum.

Deinde cum dicit « quoniam autem »

In speciali declarat quibus et qualibus melodiis utendum est. Et primo quibus et qualibus utendum est ad requiem indisciplinatorum et vilium. Secundo cum dicit, « Ad ludum autem, » quibus utendum est ad disciplinam liberorum et disciplinatorum magis. In prima parte dicit quod spectator, idest auditor harmoniæ musicalis duplex est. Unus quidem liber, idest bene dispositus ad opera intellectus, et bene disciplinatus. Alter autem servus et onerosus compositus ex vilibus et mercenariis, et aliis hujusmodi. Indoctis onerosis et servilibus assignandi sunt agones et speculationes convenientes eis ad requiem et delectationem. Laborantes enim istis indigent quandoque. Sicut autem ipsi secundum animam male dispositi sunt, et distorti ab illo habitu qui est secundum naturam, ita sunt quædam harmoniæ rigidæ valde, et distortæ a media ratione. Omnibus autem delectabile est id quod conveniens est eis secundum naturalem inclinationem eorum; quia delectatio est operatio connaturalis habitus non impedita, sicut dicitur septimo *Ethicorum*. Et ideo agonizantibus et operantibus in musicalibus concedendum est quod possint uti aliquo tali genere musicæ, rigido scilicet et distorto, ad talem spectatorem vilem et indispositum, ut ipso delectatus quiescat; secundum quod dicimus communiter quod plus valet ruralis fistula quam aliquod nobilius instrumentum. Intelligendum est quod anima potest considerari secundum seipsam, ut est forma quædam specifica hominis, vel secundum dispositionem materiæ in hoc individuo vel in illo. Si consideretur secundum naturam propriam, sic nulla inclinatio ad imperfectionem, nec etiam imperfectio invenitur in ea; immo, quantum in se est, perfecta est naturaliter, quantum est ex inclinatione ejus; tale enim est unumquodque secundum naturam quale est generatione perfecta, sicut dicitur in primo hujus. Et sic anima cujuscumque hominis non invenitur distorta a naturali habitu; et secundum quod hujusmodi, quilibet liber est. Si autem consideretur secundum dispositionem materiæ in hoc individuo et in illo, quia inveniuntur quædam dispositiones quæ non disponunt eam ad illud ad quod inclinamur secundum naturam suam, sed quædam ad contrarium magis, sic anima vel homo secundum eam distortus est a perfectione ad quam inclinatur secundum naturam.

Deinde cum dicit « ad ludum autem »

Declarat quibus moralibus utendum est ad disciplinam. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Sunt autem duæ considerationes, « declarat quod omnes et omniquaque non debent uti iis, sed cum determinatione. Circa primum primo facit quod dictum est. Secundo cum dicit, « In politia autem Socrates, » reprobat opinionem Platonis circa quoddam dictum. Tertio cum dicit, « Iterum de doristica, » regreditur ad declarandum quoddam suppositum. In prima parte dicit quod ad disciplinam, quæ delectabilis est sicut ludus, utendum est moralibus melodiis et harmoniis disponentibus ad hanc. Talis autem est illa quæ vocatur dorica, sicut diximus prius et apparebit consequenter; ergo ad disciplinam utendum est ea, et adjungendum est ei aliquas, si quas approbaverint sicut convenientes ad hoc, qui exercitati sunt in philosophico exercitio et disciplina musicali.

Deinde cum dicit « in politia autem »

Reprobat opinionem Platonis circa prædicta. Et primo facit hoc. Secundo cum dicit, « Manifestat autem poesis, » declarat quoddam suppositum. In prima parte dicit quod Socrates in republica sua, idest Plato introducens Socratem loquentem, non convenienter dicit solam phrygiam melodiam cum ea quam dicimus doricam debere recipi in civitate ad disciplinam et mores juvenum, simul cum hoc reprobans fistulam inter organa tamquam non convenientem ad ea: illa enim eamdem naturam et virtutem quam habet melodia phrygia inter harmonias: ambo enim provocant iram, et sunt illativa passionis ad quam disponit calidum propter fortitudinem motus et percussionis, ratione quorum habent excitare caliditatem in spiritibus. Si ergo fistula reprobanda est sicut inepta ad disciplinam et mores, eadem ratione et melodia phrygia; et si ista utilis est ratione et illa.

Deinde cum dicit « manifestat autem »

Declarat quoddam suppositum, puta quod eamdem naturam habeat phrygia in melodiis, et fistula in organis; dicens quod ea habere eamdem naturam manifestat poesis, quæ dicit, quod omnis bacchatio, idest impetuositas, et omnis motus consimilis passioni violentæ, maxime causatur a motu fistulæ in organis, et in harmoniis musicalibus a melodia phrygia. Accipiunt autem ad hujusmodi declarationem hoc, quod conveniens et verum videtur, puta quod dithyrambus manifeste videtur esse modus quidam melodiæ phrygiæ. Ad hoc autem exempla multa adducunt illi qui circa objectum hujus sensus, scilicet auditus, laborant, et alia. Et quia Philoxenus musicus fabulans aliquando visus fuit dithyrambos facere in melodia dorica, scilicet primi toni, non potuit autem, quia non conveniebat illi, sed ex ipsa inclinatione naturæ ejus incidit in phrygiam, cum qua magis conveniebat: hoc autem non esset nisi dithyrambus. De quo manifestum est, quod convenit cum fistula vel tuba propter fortitudinem motus, et est factivus iræ et passionis fortis. Et est modus quidam cantus qui dicitur phrygius, scilicet tertii toni apud nos; et per consequens phrygia conveniret cum fistula.

Deinde cum dicit « iterum de doristica »

Regreditur ad probandum minorem rationis prædictæ, scilicet quod melodia dorica maxime sit moralis; dicens, quod dorica melodia loquentes omnes universaliter confitentur, quod inter omnes melodias stabilissima existit; propter quod convenit cum virtute ad quam requiritur constantia mentis in his quæ sunt secundum rationem, et maxime habet morem virilem idest

virtuosum. Quod quidem per rationem apparet : medium enim inter duas superabundantias excellentiæ et defectus laudamus, et approbamus se, tangens his quæ sunt secundum naturam, puta complexionem temperate calidam laudamus magis, quam eam quæ excellenter frigida est : et in his quæ sunt secundum artem et secundum rationem ; virtutem enim, quæ in medio consistit, laudamus ; superabundantiam autem et defectum quæ rationem extremorum habent, vituperamus. Adhuc autem dicimus, quod medium in omnibus magis prosequendum est sicut bonum. Melodia autem dorica rationem medii habet respectu aliarum ; non enim ita excellenter acuta est sicut illa, quæ dicitur lydia mixta, quæ est septimi toni ; nec etiam ita depressa in gravitate, sicut hypodorica, vel hypophrygia, quæ est secundi, vel quarti toni. Et ideo manifestum est quod maxime laudanda est, et prosequenda, sicut disponens ad virtutem ; propter quod juvenes magis exercitandi sunt in ea.

Deinde cum dicit « sunt autem »

Declarat quod non quocumque modo quibuscumque moralibus utendum est a quibuscumque, sed secundum diversas determinationes secundum diversitatem ætatum. Et circa hoc primo declarat quibus et qua determinatione expedit uti senibus. Secundo cum dicit, « Adhuc autem siqua, » quibus et qualibus, juvenibus, concludens conditiones universaliter, quæ requiruntur in melodia conveniente unicuique ætati. Dicit igitur primo quod non omnibus melodiis et moralibus et mediis expedit uti omnibus quomodocumque, sed cum determinatione. Sunt autem duo per quæ determinatur, videlicet quod possibile, et quod decens : illa enim magis oportet agere aut operari inter bona operabilia, quæ possibilia sunt operanti. Nullus enim manum immittit ad illud quod impossibile reputat, vel simpliciter, vel sibi, quamvis etiam bonum sit secundum se. Et illa quæ decent ipsum operantem. Aliqua enim sunt bona et possibilia operanti, quæ tamen non decent ipsum ; sicut bonum est dare parvum munusculum, et possibile est regi, non tamen decet ipsum, siquidem magnificus est ; et ideo illa, quæ bona sunt et possibilia operanti et decentia ipsum, magis facienda sunt. Possibilitas autem et decentia distinguuntur secundum diversitatem ætatum : aliqua enim sunt possibilia viro perfecto, et decentia ipsum : quæ non sunt possibilia juveni et decentia ipsum : et ideo sunt aliquæ harmoniæ utiles ad mores secundum se, quæ tamen non conveniunt quibusdam, quia non sunt eis bene possibiles, sicut eis qui sunt abdicati, hoc est declinantes per tempus vel senium ab æqualitate, non faciliter possunt cantare harmonias rigidas et acutas propter debilitatem virtutis, et spiritus, sed magis remissas secundum naturam. Propter quod quidam posteriorum musicorum convenienter reprobaverunt Socratem qui reprobavit omnes harmonias remissas utiliter tam quam inutiles ad mores, et disciplinam, dicens eas esse sicut inebriativas hominum. Sed cum ebrietas duo faciat in homine, scilicet motus impetuositatem, et declinationem a sobrietate et dispositione naturali, dixit esse ipsas inebriativas non secundum potentiam ebrietatis, idest secundum impetuositatem. Verum enim est quod ebrietas impetuosum hominem facit : hujusmodi enim melodiæ remissæ talem impetuositatem non inducunt : sed dixit eas esse inebriativas, sicut abdicativas, idest declinantes ab æqualitate et medio. Et propter hoc inclinantes homines ad ea quæ declinant ab æqualitate et rectitudine. Hoc autem dicebat Plato ac si omnes homines et semper existerent in statu et æqualitate medii secundum naturam et nullus declinaret ab ea. Si enim ita esset, nulli expediret uti harmoniis remissis. Sed quia quidam sunt in statu et æqualitate, quidam autem ab ea declinant per senium vel alio modo, unumquodque autem delectatur in eo quod conveniens est ei secundum naturam, sicut dictum est prius ; ideo non expedit omnes uti melodiis mediis, sed quibusdam expedit uti remissis mediis ; et ido ad ætatem futuram senum qui declinant ab æqualitate prædicta et sunt debilis virtutis expedit uti melodiis et harmoniis remissis.

Deinde cum dicit « adhuc autem »

Ostendit quæ expediunt juvenibus, concludens conditiones quæ exiguntur in musica ordinanda ad mores utiliter ; dicens quod adhuc si est harmonia talis media non remissa quæ decet ætatem puerorum, propter hoc quod ornatum quemdam habet propter consonantiam ratione cujus delectet, similiter autem et doctrinam, hoc est disponit ad disciplinam, hujusmodi autem vim videtur maxime habere harmonia ea quæ dicitur Lydia quæ est cantilena quinti toni, sicut dictum est prius ; manifestum est quod in musica disponentes ad disciplinam oportet tria præexistere : videlicet quod rationem medii habeat inter acutas et graves, et quod possibilis sit ipsi utenti, et decens conditionem ipsius. Si enim talis fuerit, manifestum est quod utentes, ea magis inclinabuntur ad virtutem et mores, inclinati autem magis operabuntur secundum rationem, operantes autem secundum rationem faciliter attingunt ad felicitatem quæ consistit in perfectissima operatione hominis secundum supremam ejus virtutem respectu perfectissimi objecti ipsius. Est Deus benedictus in sæcula sæculorum.

DE CAUSIS [1]

LIBER UNICUS

SUMMA LIBRI. — DE PRIMIS CAUSIS RERUM IN TRIPLICI ORDINE CONSTITUTIS, EARUMQUE AD INVICEM DISTINCTIONE ET DEPENDENTIA.

LECTIO I.

Quamdam propositionem præmittit loco principii ad totum tractatum.

Omnis causa primaria plus est influens supra causatum suum quam causa universalis secunda. Cum ergo removet causa universalis secunda virtutem suam a re, causa universalis prima non aufert virtutem suam ab ea. Quod est, quia causa universalis prima agit in causatum causæ secundæ antequam agat in ipsum causa universalis secunda, quæ sequitur ipsum. Cum ergo agit causa secunda, quæ sequitur causatum, non excluditur ipsius actio a causa prima, quæ est super eam; et quando separatur causa secunda a causato, quæ sequitur ipsum, non separatur ab ea prima causa, quæ est supra ipsam; quoniam est causa ei. Et nos quidem exemplificamus illud per esse, et vivum, et hominem. Quod est, quia oportet ut sit res esse primo, deinde vivum, postea homo. Vivum ergo est causa hominis propinqua, et esse est causa ejus longinqua ; esse ergo vehementius est causa homini quam vivum : quoniam est causa vivo, quod est causa homini. Et similiter quando ponis rationalitatem esse causam hominis, est esse vehementius causa homini magis quam rationalitas, quoniam est causa causæ ejus. Et illius quod [2] significatio est : quoniam quando removes virtutem rationalem ab homine, non remanet homo, et remanet vivum spirans sensibile. Cum autem removes ab eo vivum, et remanet esse, quoniam esse non removetur ab eo, sed removetur vivum, quoniam causa non removetur per remotionem causati sui. Remanet ergo adhuc esse. Cum ergo individuum non est homo, est animal ; et si non est animal, est esse tantum. Jam ergo manifestum est et planum, quod causa longinqua est prima, et prima est plus comprehendens et vehementius causa rei, quam causa propinqua. Et propter id fit ejus operatio vehementioris adhærentiæ cum re, quam operatio causæ propinquæ. Et hoc quidem non fit secundum hoc, nisi quia res in primis non patitur nisi a virtute longinqua. Deinde patitur a secunda virtute, quæ est sub prima.

Et causa prima adjuvat secundam causam super operationem suam ; quoniam omnem operationem, quam causa efficit secunda, prima etiam causa efficit. Verumtamen efficit eam per modum altiorem et sublimiorem.

Et quando removetur causa secunda a causato suo, non removetur ab eo causa prima ; quoniam causa prima est majoris et vehementioris adhærentiæ cum re, quam causa propinqua.

Et non fit igitur causatum causæ secundæ, nisi per virtutem causæ primæ : quod est, quia secunda quando facit rem, influit causa prima, quæ est supra eam, super illam rem de virtute sua. Quare adhæret illud rei adhærentia vehementi, et servat eam. Jam ergo manifestum et planum, quod causa longinqua est vehementius causa rei quam causa propinqua, quæ sequitur rem : et quod ipsa influit virtutem suam super eam et conservat ipsam, et non separatur ab ea separatione suæ causæ propinquæ, immo remanet in ea, et adhæret ei adhærentia vehementi, secundum quod ostendimus et exposuimus.

Sicut Philosophus dicit in decimo *Ethicorum*, ultima felicitas hominis consistit in optima hominis operatione quæ est supremæ potentiæ, idest intellectus, res-

[1] Libellus iste Avempace sive Alpharabii quam Scholastici Aristoteli perperam adscribebant, unde et nos hic collocavimus, ex alio Procli Diadochi platonici desumptus fuisse creditur.

[2] Lege : « quidem »

pectu optimi intelligibilis. Quia vero effectus per causam cognoscitur, manifestum est quod causa secundum sui naturam est magis intelligibilis quam effectus : etsi aliquando quo ad nos effectus sint notiores causis, propter hoc quod ex particularibus sub sensu cadentibus universalium et intelligibilium causarum cognitionem accepimus. Oportet igitur quod, simpliciter loquendo, primæ rerum causæ sint secundum se maxima et optima intelligibilia, eo quod sunt maxima entia et maxima vera, cum sint aliis essentiæ et veritatis causa, ut patet per Philosophum in secundo *Metaphysicorum* ; quamvis hujusmodi primæ causæ sint minus et posterius notæ quoad nos. Habet enim se ad ea intellectus noster sicut oculus noctuæ ad lucem solis, quam propter excedentem claritatem perfecte percipere non potest. Oportet igitur quod ultima felicitas hominis quæ in hac vita haberi potest, consistat in consideratione primarum causarum ; quia illud modicum quod de eis sciri potest, est magis amabile et nobilius omnibus his quæ de rebus inferioribus cognosci possunt, ut patet per Philosophum in primo *De partibus animalium*. Et quia hæc cognitio in nobis perficitur post hanc vitam, homo perfecte beatus constituitur, secundum illud Evangelii : « *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te Deum verum vivum.* Et inde est quod philosophorum intentio ad hoc principaliter erat, ut per omnia quæ in rebus considerabant ad cognitionem primarum causarum pervenirent. Unde scientiam de primis causis ultimo ordinabant, cujus considerationi ultimum tempus suæ vitæ deputarent. Primo quidem incipientes a logica, quæ modum scientiarum tradit. Secundo procedentes ad mathematicas : cujus etiam pueri possunt esse capaces. Tertio ad naturalem philosophiam, quæ propter experientiam tempore indiget. Quarto ad moralem philosophiam : cujus juvenis esse conveniens auditor non potest. Ultimo autem scientiæ divinæ insistebant quæ considerat primas entium causas. Inveniuntur igitur quædam de primis principiis conscripta per diversas propositiones distincta, quasi per modum sigillatim considerantium aliquas veritates. Et in græco quidem invenitur, scilicet traditus liber Proculi Platonici, continens ducentas et novem propositiones, qui intitulatur *Elevatio theologica.* In arabico vero invenitur hic liber, qui apud latinos *De causis* dicitur, quem constat de arabico esse translatum, et in græco penitus non haberi. Unde videtur ab aliquo philosophorum arabum ex prædicto libro Proculi excerptus ; præsertim quia omnia quæ in hoc libro continentur, multo plenius et diffusius continentur in illo. Intentio igitur hujus libri quod *De causis* dicitur, est determinare de primis causis rerum : et quia nomen causæ ordinem quemdam importat, et in causis ordo ad invicem invenitur, præmittit quasi quoddam principium totius sequentis operis quamdam propositionem, ad ordinem earum pertinentem, quæ talis est : Omnis causa primaria plus est influens super suum causatum quam causa secunda universalis. Ad cujus manifestationem unum corollarium inducit, per quod manifestatur primum sicut per quoddam signum. Unde subdit : Cum ergo removet causa universalis virtutem suam a re, causa universalis prima non aufert virtutem suam ab ea : et ad hujus probationem inducit secundum : dicens quod est quia universalis causa prima agit in causatum causæ secundæ, antequam agat in ipsum causa universalis secunda. Et ex hoc concludit quod secundo positum est ; et convenienter. Necessarium est enim, id quod prius advenit, ultimo abscedere. Videmus enim quæ sunt priora in compositione esse ultima in resolutione. Sic igitur intentio hujus propositionis in his tribus consistit. Quorum primum est quod causa prima plus influit in effectum quam secunda. Secundum est quod impressio causæ primæ tardius recedit ab effectu. Tertium est quod prius ei advenit. Quæ quidem tria prædicta proponit in duabus propositionibus. Primum in prima propositione sui libri, quæ est talis : Omne quod producitur a secundis causis prioribus et universalioribus producitur eminentius, a quibus et secunda producebantur. Alia vero ponit in sequenti propositione, quæ talis est : Omnis causa et ante causatum operatur, et post ipsum plurium est subsistentium. His autem tribus præmissis, ad ea manifestanda procedit. Primo quidem per exemplum. Secundo per rationem, ibi, « Et causa prima adjuvat. » Exemplum autem videtur pertinere ad causas formales, in quibus quanto forma est universalior, tanto prior esse videtur. Si igitur accipiamus aliquem hominem, forma qui-

dem specifica ejus attenditur in hoc quod est rationabilis. Forma autem generis ejus attenditur in hoc quod est vivum vel animal. Ulterius autem id quod est omnibus commune est esse. Manifestum est autem in generatione unius particularis hominis, quod in naturali subjecto primo invenitur esse, deinde invenitur vivum, postmodum autem est homo : prius enim ipse est animal quam homo, ut dicitur in secundo *De generatione animalium*. Rursus, quia in via corruptionis primo amittit usum rationis et remanet vivum et spiratio ; secundo amittit vivum et spirans, et remanet ipsum ens, quia sic corrumpitur in nihilum. Et sic potest intelligi hoc exemplum secundum viam generationis et corruptionis alicujus individui. Et hæc est ejus intentio : quod patet ex hoc quod dicit : Cum ergo individuum non est homo, idest secundum actum proprium hominis, est animal, quia adhuc remanet in eo operatio animalis, quæ consistit in motu et sensu ; et cum non est animal, est esse tamen, quia remanet corpus penitus inanimatum. Verificatur hoc exemplum in ipso rerum ordine : nam priora sunt essentia in viventibus [1] et viventia hominibus ; quia remoto homine non removetur animal secundum continentiam, sed e converso : quia si non est animal non est homo : et eadem ratio est de animali et esse.

Secundo ibi « et causa prima »

Probat tria prædicta per rationem. Primum autem, scilicet quod causa prima plus influat quam secunda, sic probat. Eminentius contingit [2] aliquid causæ quam causato. Sed operatio qua secunda causa causat effectum effectum, causatur a causa prima. Nam causa prima adjuvat causam secundam faciens eam operari. Ergo hujus operationis secundum quam effectus producitur a causa secunda, magis est causa prima quam causa secunda. Proculus autem expressius hoc sic probat. Causa enim secunda, cum sit effectus causæ primæ, substantiam suam habet a causa prima. Sed a quo habet aliquid substantiam, ab eo habet potentiam sive virtutem operandi. Ergo causa secunda habet potentiam sive virtutem operandi a causa prima. Sed causa secunda per suam potentiam vel virtutem est causa effectus. Ergo hoc ipsum quod causa secunda sit causa effectus, habet a prima causa : esse ergo causam effectus inest primo primæ causæ, secundo autem causæ secundæ. Quod autem est prius in omnibus, est magis, quia perfectiora sunt priora naturaliter. Ergo prima causa est magis causa effectus quam causa secunda. Secundum, scilicet quod impressio causæ primæ tardius recedit ab effectu.

Probat ibi « et quando removetur »

Et inducit talem rationem. Quod vehementius inest, magis inhæret. Sed prima causa vehementius imprimit in effectu quam causa secunda, ut probatum est. Ergo ejus impressio magis inhæret, ergo tardius recedit. Tertium, scilicet quod prius adveniat,

Probat ibi « et non fit igitur »

Tali ratione : Causa secunda non agit in causatum suum nisi virtute causæ primæ. Ergo et causatum non procedit a causa secunda nisi per virtutem causæ primæ. Sic ergo virtus causæ primæ dat effectum secundæ, ut attingatur a virtute causæ primæ. Hoc autem uno modo Proculus sic probat. Causa prima est magis causa quam secunda ; ergo est perfectioris virtutis. Sed quanto virtus alicujus causæ est perfectior, tanto ad plura se extendit ; ergo virtus causæ primæ ad plura se extendit quam virtus causæ secundæ. Sed id quod in pluribus est, prius est etiam in adveniendo, et ultimum in recedendo ; ergo impressio causæ primæ primo advenit et ultimo recedit. Est autem considerandum in quibus causis hæc propositio habeat virtutem. Et si quidem ad genera causarum quæstio referatur, manifestum est quod habet veritatem in quolibet genere causarum suo modo. Et in causis quidem formalibus, exemplum inductum est. In causis autem materialibus similis ratio invenitur. Nam id quod primo subsistit ut materia, causa est propinquiori modo, ut et ipsa materialiter subsistat ; sicut materia prima elementis, quæ sunt quodammodo materia mixtorum corporum. Ostendit [3] idem esse et in efficientibus causis. Manifestum est enim quod quanto aliqua causa efficiens est prior, tanto ejus virtus ad plura se extendit. Unde oportet ut proprius effectus ejus communior sit : causæ vero se-

[1] Lege : « nam priora sunt entia viventibus. »
[2] Lege : « convenit. »
[3] Lege : « ostenditur. »

cundæ proprius effectus in paucioribus invenitur, unde et particularior est. Ipsa enim causa prima producit vel movet causam secundo agentem, et sic fit ei causa ut agat. Inveniuntur igitur prædicta tria, quæ tacta sunt, primordialiter quidem in causis efficientibus, et ex hoc manifestum est quod derivatur ad causas formales: unde et hic ponitur verbum influendi, et Proculus utitur verbo productionis quæ exprimit causalitatem causæ efficientis. Quod autem ex causis efficientibus derivetur ad causas materiales, non est adeo manifestum eo quod causæ efficientes, quæ sunt apud nos, non producunt materiam sed formam. Sed si consideremus causas universales cum quibus procedunt et materialia rerum principia, necesse est quod hic ordo derivetur et ad materiales causas ex causis efficientibus. Quia enim primæ causæ et supremæ causæ efficacia seu causalitas ad plura se extendit, necessarium est quod id quod primo subsistit in omnibus sit a prima omnium causa, deinde a causis secundis adduntur dispositiones, quibus materiæ appropriantur singulis rebus. Quod etiam utcumque in his, quæ apud nos sunt, apparet. Nam omnibus artificialibus materiam primam exhibet natura. Deinde per artes quasdam priores materia disponitur, ut congruat particularibus artificiis. Comparatur enim prima omnium causa ad totam naturam, sicut natura ad artem. Unde id quod primo subsistit in tota natura, est prima omnium causa quæ appropriatur singulis rebus officio secundarum causarum. In causis etiam finalibus manifestum est verificari omnia prædicta. Nam propter ultimum finem qui est universalis, alii fines appetuntur, quorum appetitus advenit post appetitum ultimi finis, et ante ipsum cessat: sed et hujus ordinis ratio ad genus causæ efficientis reducitur. Nam finis intentum est causa inquantum movet efficientem ad agendum; et sic prout habet rationem moventis pertinet quodammodo ad agendum; et sic prout habet rationem moventis pertinet quodammodo ad causæ efficientis genus. Si autem quæratur in unoquoque causarum genere, utrum prædicta verificentur in omnibus causis quomodolibet ordinatis, manifestum est quod non. Invenimus enim causas ordinari dupliciter. Uno modo per se, alio modo per accidens. Per se quidem, intentio primæ causæ respicit usque ad ultimum effectum per omnes causas medias. Sicut enim ars fabri movet manum, manus martellum, qui ferrum percussum excedit, ad quod fertur intentio artis. Per accidens autem quando intentio causæ non procedit nisi ad proximum effectum. Quod autem ab illo effectu efficiatur iterum aliud, est præter intentionem primi efficientis; sicut cum aliquis accendat candelam, præter intentionem ejus est quod iterum accensa candela accendat aliam, et illa aliam. Quod autem præter intentionem est, dicimus esse per accidens. In causis igitur per se ordinatis hæc propositio habet veritatem, in quibus causa prima movet omnes causas medias ad effectum. In causis autem ordinatis per accidens est e converso. Nam effectus qui per se producitur a causa proxima, per accidens producitur a causa prima, præter intentionem ejus existens. Quod autem est per se, potius est eo quod est per accidens. Et ad hoc significandum dicit: Causa universalis est causa per se.

LECTIO II.

Superiora entia in triplici gradu, nempe ante æternitatem, cum æternitate et post æternitatem esse docet.

Omne esse superius, aut est superius æternitate, et ante ipsam, aut est cum æternitate, aut post æternitatem et supra tempus. Esse vero, quod est ante æternitatem, est causa prima, quoniam est causa ei. Sed esse, quod est cum æternitate, est intelligentia, quoniam est esse secundum habitudinem unam; unde non patitur neque destruitur. Esse autem quod est post æternitatem et supra tempus, est anima, quoniam est in horizonte æternitatis inferius, et supra tempus. Et significatio quod causa prima est ante æternitatem ipsam, est quoniam omne esse in ipsa est acquisitum. Et dico quod omnis æternitas est esse, sed non omne esse est æternitas. Ergo esse est plus commune quam æternitas. Et causa prima est supra æternitatem, quoniam æternitas est causatum ipsius. Et intelligentia opponitur vel parificatur æternitati, quoniam extenditur cum ea, et non alteratur neque destruitur. Et anima annexa est cum æternitate inferius, quoniam est susceptibilior impressionis quam intelligentia. Et est supra tempus, quoniam est causa temporis.

Præmissa prima propositione sicut quodam principio ad totum tratatum sequentem, incipit hic agere de primis causis rerum. Et dividitur in partes duas. In prima agit de distinctione causarum primarum. In secunda de coordinatione seu dependentia causarum ad invicem in decima sexta propositione ibi, « Omnes virtutes quibus non est finis etc. » Prima dividitur in partes duas. In prima distinguit causas primas. In secunda determinat de singulis, in sexta propositione, ibi, « Causa prima superior est etc. » Causæ autem universales rerum sunt trium generum : scilicet causa prima quæ est Deus, intelligentiæ, et animæ. Unde circa primum tria facit. Primo enim distinguit hæc tria genera ; quorum primum est indivisum, quia causa prima est una tantum. Secundo distinguit intelligentias, quarta propositione ibi, « Prima rerum creatarum est esse. » In tertia distinguit animas, quinta propositione ibi, « Intelligentiæ superiores etc. » Circa primum duo facit. Primo distinguit tria prædicta genera. Secundo ostendit quod uniuntur per participationem quamdam, in ultimo tertiæ propositionis ibi, « Omnis anima nobilis etc. » Circa primum ponit talem propositionem, « Omne esse superius, aut est superius æternitate et ante ipsam, aut cum æternitate, aut post æternitatem et supra tempus. » Ad cujus intelligentiam propositionis oportet primo videre quid sit æternitas, deinde quomodo prædicta propositio habet veritatem. Nomen igitur æternitatis indeficientiam quamdam sine terminabilitate importat : dicitur enim æternum quasi extra terminos existens. Sed quia, ut Philosophus dicit octavo *Physicorum*, in omni motu est quædam corruptio et generatio, inquantum aliquid esse incipit, et aliquid esse desinit, necesse est quod in quolibet motu sit quædam deficientia : unde omnis motus æternitati repugnat. Vera igitur æternitas est cum indeficientia essendi etiam immobilitatem importans. Et quia prius et posterius in duratione temporis provenit ex motu, ut patet in quarto *Physicorum*, oportet quod sit æternitas absque priori et posteriori tota simul existens, secundum quod Boetius definit eam in fine *De consolatione* dicens : « Æternitas est interminabilis vitæ tota simul et perfecta possessio. » Quæcumque igitur res cum indeficientia essendi habet immobilitatem, et est absque temporali successione, potest dici æterna : et secundum hunc modum substantias immateriales separatas Platonici et Peripatetici æternas dicebant, superaddentes ad rationem æternitatis, quod semper esse habuit, quod fidei christianæ non est consonum ; sic enim æternitas soli Deo convenit : dicimus autem eas æternas tamquam incipientes obtinere a Deo essse perpetuum et indeficiens sine motu et temporis sucesssione. Unde et Dionysius dicit cap. X *De divinis nomin.* quod non simpliciter sunt coæterna Deo, quæ in Scripturis æterna dicuntur. Unde æternitatem sic acceptam quidam nominant ævum, quod ab æternitate primo modo accepta distinguunt. Sed si quis recte consideret, ævum et æternitas non differunt nisi sicut anthropos et homo : in græco enim ævum æternitas dicitur, et anthropos homo. His igitur præmissis, sciendum est quod hæc propositio in libro Proculi nona congrua invenitur sub his verbis : Omne entis vel existentis ens, aut ante æternitatem est, aut in æternitate, aut participans æternitate. Dicitur autem æternitas per oppositum ad mobile, sicut esse stans dicitur per oppositum ad moveri. Per quod datur intelligi quid est quod in hoc libro dicitur : Omne esse superius : quia scilicet est supra motum et tempus : hujusmodi enim esse, secundum utrumque auctorem in utroque libro, in triplices gradus distinguitur : non tamen est eadem omnino ratio utroque. Proculus enim hanc propositionem inducit secundum platonicorum suppositiones, qui universalium abstractionem ponentes, quanto aliquid est abstractius et universalius, tanto prius esse ponebant. Manifestum est enim quod hæc dictio æternitas abstractius est quam æternum. Nam nomine æternitatis ipsa essentia æternitatis designatur. Nomine autem æterni, id quod æternitatem participat. Rursumque ipsum esse communius est quam æternitas : omne enim æternum est ens, non autem omne ens est æternum. Unde per dicta, ipsum esse separatum est ante æternitatem ; id autem quod est cum æternitate est ipsum esse sempiternum. Id autem quod est æternitatem participans, et quasi post æternitatem, est omne id quod esse æternum participat. Sed hujus libri auctor in primo quidem aliqualiter cum prædictis propositionibus concordat. Unde exponit quod esse quod est ante æternitatem, est

causa prima, quoniam est causa æternitati. Et ad hoc probandum inducit quod in ipsa, idest æternitate, est omne acquisitum idest participatum. Et hoc probat, quia ea quæ sunt minus communia participant ea quæ sunt magis communia : æternitas autem est minus commune quam esse. Unde subdit : Et dico quod omnis æternitas est esse : sed non omne esse est æternitas, ergo esse est plus commune quam æternitas. Sic igitur probat auctor quod æternitas participat esse : ipsum autem esse abstractum est causa prima, cujus substantia est suum esse. Unde relinquitur quod causa prima est causa a qua acquiritur esse sempiternum cuique rei semper existenti. Sed in aliis duobus membris divisionis recedit auctor hujus libri ab intentione Proculi, et magis accedit ad communes sententias et platonicorum, et peripateticorum. Exponit enim secundum gradum qui cum æternitate est intelligentia. Quia enim æternitas, ut dictum est, importat indeficientiam cum immobilitate, illud quod secundum omnia est indeficiens et immobile, totaliter attingit æternitatem. Ponitur autem secundum prædictos philosophos, quod intelligentia sive intellectus separatus habet indeficientiam et immobilitatem, et quantum ad esse, et quantum ad virtutem, et quantum ad operationem : unde centesima sexagesimanona propositio Proculi est : Omnis intellectus in æternitate substantiam habet, et potestatem, et operationem. Et secundum hoc probatur hic, quod intelligentia est cum æternitate : quia est omnino secundum habitudinem unam, ita quod non patiatur aliquam alteritatem, nec virtutis nec operationis, neque destruitur secundum substantiam. Et propter hoc etiam postea dicit quod parificatur æternitati, quoniam extenditur cum ea et non alteratur. Quia scilicet ad omne id quod est intelligentiæ, æternitas se extendit. Tertium vero gradum exponit de anima quæ habet esse superius, idest supra motum et tempus : hujusmodi enim anima magis appropinquat ad motum quam intelligentia : quæ ut [1] intelligentia non attingitur a motu neque secundum substantiam, neque secundum operationem : anima autem secundum substantiam quidem excedit tempus et motum et attingit æternitatem : sed secundum operationem attingit motum ; quia, ut Philosophi probant, oportet omne quod movetur ab aliquo reduci in aliquod primum quod seipsum movet, quod secundum Aristotelem, est corpus animatum, cujus motus principium est anima : et sic utroque modo oportet quod primum principium motus sit anima : et idem motus est ipsius animæ operatio. Et quia motus est in tempore, tempus attingit operationem ipsius animæ : unde et Proculus dicit centesimanonagesimaprima propositione : Omnis anima participans substantiam quidem æternalem habet operationem aliam secundum tempus. Et ideo hic dicitur quod connexa est cum æternitate inferius : connexa quidem æternitati quantum ad substantiam : sed inferius quantum ad operationem ; quia inferiori modo participat æternitatem quam intelligentia. Quod probat per hoc quia est susceptibilior impressionis quam intelligentia : anima enim non solum recipit impressionem causæ primæ sicut intelligentia, sed etiam suscipit impressionem intelligentiæ. Quanto autem aliquid magis est remotum a primo, quod est æternitatis causa, tanto debilius æternitatem participant. Et quamvis anima attingat ad infimum gradum æternitatis, tamen est supra tempus, sicut causa prima supra causatum ; est enim causa temporis inquantum est causa motus ad quem sequitur tempus. Loquitur enim hic de anima mundi quam attribuunt Philosophi corpori cœlesti : et propter hoc dicit quod est in horizonte æternitatis inferius et supra tempus. Horizonte enim est circulus terminans visum, et est infimus terminus superioris hemispherii, principium autem inferioris. Et similiter anima est ultimus terminus æternitatis et principium temporis. Huic autem sententiæ Dionysius concordat X cap. *De divinis nom.*, hoc excepto, quod non asserit cœlum habere animam, quia hoc catholica fides non asserit. Dicit enim quod Deus est ante æternum, et quod secundum Scripturas dicuntur aliqua æterna et temporalia : quod est intelligendum secundum modos positos in sacra Scriptura. Media autem existentium et factorum, idest generabilium, quæcumque sint, secundum aliquid quidem æternum, secundum aliquid vero tempus participant.

[1] Lege : « quia videlicet. »

LECTIO III.

Quomodo anima in sua operatione cœlestia participet, declaratur.

Omnis anima nobilis tres habet operationes. Nam ex operationibus ejus est operatio animalis, et operatio intelligibilis et operatio divina. Operatio autem divina est, quoniam ipsa præparat naturam cum virtute quæ est in ipsa a causa prima. Ejus autem operatio intelligibilis est, quoniam ipsa scit res per virtutem intelligentiæ, quæ est in ipsa. Operatio autem ejus animalis, est quoniam ipsa movet primum corpus et omnia corpora naturalia, quoniam ipsa est causa motus corporum et causa operationis naturæ. Et non efficit anima has operationes, nisi quia ipsa est exemplum superioris virtutis : quod est, quia causa prima causavit esse animæ mediante intelligentia. Et propter id facta est anima efficiens operationem divinam. Postquam ergo creavit causa prima esse animæ, posuit eam sicut instrumentum intelligentiæ, in qua efficit operationes suas. Propter id ergo anima intelligibilis efficit operationem intelligibilem. Et quia anima suscipit impressionem intelligentiæ, facta est inferioris operationis, quam ipsa intelligentia in impressione sua in id quod est sub ipsa. Quod est, quia ipsa non imprimit vires nisi per motum, scilicet quia non recipit quod est sub ea operationem ejus, nisi ipsa moveat ipsum. Propter hanc ergo causam fit, quod anima movet corpus. De proprietate namque animæ est, ut vivificet corpora, quoniam influit super ea virtutem suam, et directe producit ea ad operationem rectam. Manifestum est igitur quod anima habet tres operationes, quoniam habet virtutes tres : scilicet vel divinam virtutem, et virtutem intelligibilem, et virtutem ejus essentiæ, secundum quod ostendimus : et narravimus.

Quia ea quæ sunt superiorum inferioribus insunt secundum aliqualem participationem, postquam divisit tres gradus superiorum entium, quorum unum est superius ad æternitatem, quod est esse, aliud est cum æternitate, quod est intelligentia ; tertium autem post æternitatem quod est anima : nunc intendit ostendere quomodo anima participat quod est primi et quod est secundi, dicens : Omnis omnia nobilis tres habet operationes : nam ex operationibus ejus est operatio animalis et intelligibilis, et operatio divina. Quæ autem dicatur anima nobilis, taliter intelligi potest ex verbis Proculi, qui hanc propositionem ponit ducentesimam primam sub his verbis : Omnes divinæ animæ triplices habent operationes : has quidem ut animæ, has autem ut suscipientes intellectum divinum, has autem ut diis extra junctæ. Ex quo patet quod anima nobilis dicitur hic anima divina. Ad cujus evidentiam sciendum est quod Plato posuit universales rerum formas separatas per se subsistentes. Et quia hujusmodi formæ universales universalem quamdam causalitatem habent, secundum ipsam habent particularia entia quæ ipsa participant. Ideo omnes hujusmodi formas subsistentes Deos vocabat. Nam hoc nomen Deus universalem quamdam providentiam et causalitatem importat. Inter has tamen formas hunc ordinem ponebat : quod quanto aliqua forma est universalior, tanto est magis simplex et prior causa : participatur enim a posterioribus formis. Sicut si ponamus animal participari ab homine et vitam ab animali, et sic de aliis. Ultimum autem quod ab omnibus participatur, et ipsum nihil aliud participat, est ipsum unum et bonum separatum quod dicebat summum Deum et primam omnium causam. Unde et in libro Proculi inducitur propositio centesimadecimasexta talis : Omnis Deus participabilis est, idest participat, excepto uno. Et quia hujusmodi formæ quas Deos dicebant, sunt secundum se intelligentes, intellectus autem fit actu intelligens per speciem intelligibilem; sub ordine Deorum, idest prædictarum formarum, posuerunt ordinem intellectuum qui participent formas prædictas ad hoc quod sint intelligentes, inter quas formas est etiam intellectus idealis. Sed intellectus prædicti participant prædictas formas secundum modum immobilem inquantum intelligunt eas. Unde sub ordine intellectuum ponebant tertium ordinem animarum, quæ mediantibus intellectibus participant formas prædictas secundum motum, inquantum scilicet sunt principia corporalium motuum, per quos superiores formæ participant [1] in materia corporali : et sic quartus ordo rerum est ordo corporum. Inter intellectus autem superiores quidam dicebant esse divinos intellectus : inferiores autem intellectus quidem sed non divinos, quia intellectus idealis qui est per se Deus secundum eos, participatur quidem a superioribus intellectibus secundum utrumque, scilicet se-

[1] Lege : « participantur. »

cundum quod est intellectus, et secundum quod est Deus : ab inferioribus vero intellectibus secundum quod est intellectus tantum ; et ideo non sunt intellectus divini. Sortiuntur enim intellectus superiores non solum quod sint intellectus, sed etiam quod sint divini. Similiter et cum animæ applicentur diis mediantibus intellectibus quasi propinquioribus, ipsæ etiam animæ superiores sunt divinæ propter intellectus divinos quibus applicantur vel quos participant : inferiores autem animæ veluti applicatæ intellectibus non divinis sunt non divinæ. Et quia corpora non recipiunt motum nisi per animam, consequens est etiam ut superiora corpora sint divina secundum eos, et inferiora corpora non divina. Unde Proculus dicit centesima vigesimanona propositione : Omne corpus divinum per animam deificatam est divinum : omnis autem anima divina propter divinum intellectum : omnis autem intellectus divinus secundum participationem divinæ virtutis. Et quia Deos appellabant primas formas separatas, inquantum sunt secundum se universales, consequenter et intellectus divinos et animas divinas et corpora divina dicebant, secundum quod habent quamdam universalem influentiam et causalitatem super subsequentia sui generis et inferiorum generum. Hanc autem positionem corrigit Dionysius quantum ad hoc quod ponebat ordinatim diversas formas separatas, quas dicebant Deos ; ut scilicet aliud esset per se bonitas, et aliud per se vita, et sic de aliis. Oportet enim dicere quod omnia ista sunt essentialiter ipsa prima omnium causa, a qua res participant omnes hujusmodi perfectiones ; et sic non ponemus multos Deos, sed unum. Et hoc est quod dicit VII cap. *De divinis nominibus*. Non aliud esse bonum dicit (scilicet sacra Scriptura), et aliud existens, et aliud vitam, aut sapientiam, in multas causas, et aliorum aliud productivas deitates, et secundum excedentes et subjectas : sed unius esse omnes bonos processus. Quomodo autem hoc esse possit, ex hoc ostendit consequenter : quia cum Deus sit ipsum esse et ipsa essentia bonitatis, quicquid pertinet ad perfectionem bonitatis, et esse totum ei essentialiter convenit, ut scilicet ipse sit essentia vitæ et sapientiæ et virtutis et ceterorum. Unde post aliqua subdit. Etenim Deus non quodammodo est existens : sed simpliciter et incircumscripte totum in seipso esse præaccipit. Et hoc sequitur auctor hujus libri. Non enim invenitur inducere aliquam multitudinem deitatis : sed unitatem in Deo constituit, distinctionem autem in ordine intellectuum et animarum et corporum. Secundum hoc igitur dicitur anima nobilis, idest divina anima cælestis corporis secundum opinionem Platonicorum, qui posuerunt cælum animatum. Hæc enim anima secundum eos habet aliquam influentiam universalem super res per motum, et ex hoc divina dicitur, eo modo loquendi, quo etiam apud homines qui universalem curam reipublicæ habent divini dicuntur. De hac ergo anima nobili sive divina dicit quod habet operationem divinam. Et exponens dicit quod operatio divina ejus est, quia ipsa præparat naturam, inquantum scilicet est principium primi motus, cui tota natura subjicitur, et hoc habet per virtutem participatam a causa prima quæ est universalis omnium causa, ex qua sortitur quamdam universalem causalitatem in res naturales. Et ideo assignans rationem hujus operationis divinæ animæ, convenienter dicit quod ipsa est exemplum, idest imago virtutis superioris, idest divinæ : exemplificatur enim in prædicta anima universalitas divinæ virtutis : quod scilicet sicut Deus est universalis causa omnium entium, ita prædicta anima est universalis causa naturalium rerum quæ moventur.

Secundam autem operationem animæ nobilis seu divinæ ponit intellectualem. Quæ quidem, sicut ipse exponit, est in hoc quod ipsa cognoscit res, inquantum participat virtutem intelligentiæ. Quare autem virtutem intelligentiæ participat, ostendit per hoc quod anima est creata a causa prima mediante intelligentia. Unde anima est a Deo, sicut a causa prima, ab intelligentia autem sicut a causa secunda. Effectus autem omnis participat, aliquid de virtute suæ causæ : unde relinquitur quod anima sicut facit operationem divinam, inquantum est a causa prima, ita facit operationem intelligentiæ, inquantum est ab ea participans ejus virtutem. Hoc autem quod hic dicitur quod causa prima creavit esse animæ mediante intelligentia, quidam male intelligentes existimaverunt velle auctorem istius libri, quod intelligentiæ essent creatrices substantiæ animarum. Sed hoc est contra positiones Platonicas, hujusmodi enim causalitates simplicium entium po-

nebant secundum participationem. Participatur autem, non quidem id quod est participans, sed id quod est primum, per essentiam scilicet tale : puta si albedo esset separata, ipsa albedo simplex esset causa omnium alborum inquantum sunt alba, non autem aliquid albedine participans. Secundum hoc ergo Platonici ponebant quod id quod est ipsum esse, est causa existendi omnibus, id autem quod est ipsa vita, est causa vivendi omnibus ; id autem quod est ipsa intelligentia, est causa intelligendi omnibus. Unde Proculus dicit decimaoctava propositione sui libri : omne dans esse aliis, ipsum primo est hoc quod tradidit recipientibus durationem. Cui sententiæ concordat quod Aristoteles dicit in secundo *Metaphysicorum*, quod illud quod est primum et maxime ens, est causa subsequentium. Est ergo intelligendum quod ipsa essentia animæ secundum prædicta, causata est a causa prima, quæ est suum ipsum esse : sed consequentes participationes habet ab aliquibus posterioribus principiis : ita scilicet quod vivere habet a prima vita, et intelligere a prima intelligentia. Unde etiam in vigesimaoctava propositione hujus libri dicitur : « Res omnes habent essentiam per ens primum, et res vivæ sunt per vitam primam, et res intellectuales habent scientiam propter intelligentiam primam. » Sic ergo intelligit quod prima causa causavit esse animæ mediante intelligentia : quod causa prima sola causavit essentiam animæ : sed quod anima sit intellectualis, hoc habet ex operatione intelligentiæ. Et hic sensus ostenditur manifeste per verba quæ sequuntur, Postquam ergo, inquit, causavit causa prima esse animæ posuit eam sicut stramentum intelligentiæ, idest substravit eam operationi intelligentiæ, ut scilicet intelligentia agat in ipsam operationem, scilicet dans ei ut sit intellectualis. Unde concludit quod propter hoc anima intellectualis efficit operationem intellectualem. Et hoc etiam concordat cum eo quod dictum est in prima propositione, quod effectus causæ primæ præexistit effectui causæ secundæ, et universalius diffunditur. Esse enim quod est communissimum, diffunditur in omnia a causa prima : sed intelligere communicatur ab omnibus [1] intelligentia : sed quibusdam præsupponendo esse quod habet a prima causa.

Sed etiam hæc propositio, si non sane intelligatur, repugnat veritati et sententiæ Aristotelis ; qui arguit in primo *Metaphysicorum* contra Platonicos ponentes hujusmodi ordinem causarum separatarum secundum ea quæ de individuis prædicantur, quod sequitur quod Socrates erit multa animalia, scilicet ipse Socrates et homo separatus et etiam animal separatum ; homo enim separatus participat animal, et ita est animal : Socrates autem participat utrumque, unde et est homo et est animal. Non igitur Socrates esset vere unum si ab alio haberet quod esset animal, et ab alio quod esset homo. Unde cum esse intellectuale pertineat ad ipsam naturam animæ, utpote essentialis differentia ejus ; si ab alio habet esse, et ab alio naturam intellectivam, sequeretur quod non esset unum simpliciter. Oportet ergo dicere quod a prima causa a qua habet essentiam, habet etiam intellectualitatem. Et hoc concordat sententiæ Dionysii supra positæ ; scilicet quod non aliud sit ipsum bonum, ipsum esse, et ipsa vita, et ipsa sapientia : sed unum et idem, quod est Deus : a quo derivatur in res et quod sint et quod vivant, et quod intelligant, ut ipse ibidem dicit. Unde et Aristoteles in duodecimo *Metaphysicorum*, signanter attribuit Deo et intelligentiam et vivere, dicens quod ipse est vita et intelligentia, ut excludat prædictas Platonicos propositiones. Aliquo tamen modo potest habere veritatem, si referatur non ad naturam intellectualem, sed ad formas intelligibiles quas animæ intellectivæ recipiunt per operationem intelligentiarum ; unde Dionysius dicit x cap. *De divinis nominibus*, quod animæ per angelos fiunt participes illuminationum a Deo emanantium.

Tertiam vero operationem animæ nobilissimæ sive divinæ ponit animalem : et exponit quod animalis operatio est in hoc quod ipsa movet corpus primum, et per consequens omnia corpora naturalia : ipsa enim est causa in rebus motus. Et hujus rationem postea assignat ; quia enim anima est inferior quam intelligentia, utpote suscipiens intelligentiæ impressionem, consequens est ut inferiori modo operetur in ea quæ sunt sub ipsa, quam intelligentia imprimat in subjecta sibi : quia causa primaria plus influit quam secunda, ut ex prima propositione patet. Intelligentia autem imprimit in

[1] Lege : « omnibus ab. »

anima sine motu, inquantum scilicet facit animam cognoscere, quod est sine motu ; sed anima imprimit in corpore per motum ; et id quod est a sub ea sine motu, scilicet corpus, non recipit impressionem animæ, nisi inquantum movetur ab ipsa. Et consequenter assignat causam quare dicendum sit quod motus corporum naturalium sit ab anima. Videmus enim omnia corpora naturalia directe pervenire per suas operationes et motus ad debitos fines : quod non potest fieri nisi ab aliquo intelligente dirigerentur. Ex quo videtur quod motus corporum sit ab anima, quæ influit virtutem suam supra corpora movendo ea. Hæc etiam positio non est rata in fide, scilicet quod motus cœli sit ab anima : sed Augustinus hoc sub dubio relinquit in secundo *Super Genesim ad litteram*. Quod autem sit a Deo dirigente totam naturam, et quod corporalis creatura moveatur a Deo mediantibus intelligentiis, sive angelis, hoc Augustinus asserit in III *De civitate Dei*, et Gregorius in IV *Dialogorum*.

Ultimo autem concludit propositum, scilicet quod anima nobilis habeat tres prædictas operationes. Ea autem quod dictum est de intellectu divino et anima divina concordat sententia Dionysii ; qui in VIII cap. *De divinis nominibus*, superiores angelos vocat divinas mentes idest intellectus, per quos etiam anima deiformi dono participat secundum suam virtutem : sed divinitatem accepit secundum conjunctionem ad Deum, non autem secundum universalem influentiam in causata. Illud enim est magis divinum : quia et in ipso Deo majus est id quod ipse est, quam quod et in aliis causat.

LECTIO IV.

Quo pacto entia medii gradus, scilicet intelligentiæ, distinguantur.

Prima rerum creatarum est esse, et non est ante ipsum creatum aliud. Quod est, quia esse et supra sensum, et supra animas et supra intelligentias, et non est post causam primam latius, neque prius causatum ipso. Propter quod id ergo factum est superius causatis rebus omnibus et vehementius unitum. Et non est factum ita nisi propter suam propinquitatem esse puro, uni et vero, in quo vero, est multitudo aliquorum modorum. Et esse causatum quamvis sit unum, tamen multiplicatur, scilicet quia ipsum recipit multiplicitatem.

Et ipsum quidem non est factum multa, nisi quia ipsum esse, quamvis sit simplex, et non sit in causatis simplicius ipso, tamen est compositum ex finito et infinito.

Et omne quod sequitur causam primam est actus, idest intelligentia completa in ultima potentia, et reliquis bonitatibus. Et formæ intelligibiles in ipso sunt latiores et vehementius universales ; et quod ex eo est inferius, est intelligentia ; verumtamen sub illa est intelligentia in complemento et virtute et bonitatibus, et non sunt formæ intelligibiles in illa ita dilatatæ, sicut est earum latitudo in illa intelligentia. Et esse quidem creatum primum est in intelligentia totum, verumtamen intelligentia in ipso est diversa per modum quem diximus.

Et quia diversificatur intelligentia, fit in eo forma intelligibilis diversa. Et sicut ex forma una, propter quod diversificatur, in mundo inferiori proveniunt individua infinita in multitudine ; similiter ex esse causato primo, propterea quod diversificatur, apparent formæ intelligibiles infinitæ.

Verumtamen, quamvis diversificentur, non sejunguntur ab invicem, sicut est sejunctio individuorum ; quod est, quoniam ipsæ uniuntur absque corruptione, et separantur absque sejunctione, quoniam sunt unum habens multitudinem et multitudo in unitate.

Et intelligentiæ primæ influunt supra intelligentias secundas virtutes et bonitates, quæ recipiunt a causa prima, et intendunt bonitatem in eis usquequo consequuntur ultimum earum.

Postquam auctor hujus libri distinxit triplicem gradum superiorum entium, et ostendit quomodo participative invenitur totum in infimo [1] eorum, nunc intendit ostendere distinctionem secundi gradus, scilicet ipsius esse quod est cum æternitate. Nam primum gradum, qui est causæ æternæ existentis ante æternitatem, prætermittit, quia indivisum, ut dictum est : in hoc tamen aliter procedit quam in aliis. Nam in omnibus aliis præmittit propositionem, et posita illa proponit præmissam et probat : hic autem more dividentium primo præmittit quoddam commune, secundo illud dividit, ibi, « Et ipsum quidem quamvis sit unum ; » tertio inter partes divisionis differentiam assignat, ibi, « Et esse quod ex eo sequitur. » Id autem quod est commune omnibus intelligentiis distinctis, est esse causatum primum, de quo præmittit talem propositionem « Prima rerum creatarum est esse, et non est ante ipsum creatum aliud. » Et etiam hanc propositionem Proculus in suo libro ponit sub his verbis. Quoniam participatum divina proprietate et deificatorum primum est et superprimum ens. Cujus quidem ratio est secundum positiones Platonicas, quia sicut supra dictum est, quanto ali-

[1] Al. : « in infinito, » ut etiam habet edit. Rom. 1570, sed evidenter corrupto sensu. »

quod est communius, tanto ponebant illud esse magis separatum, et quasi prius a posterioribus participatum, et sic esse posteriorum causam; in ordine autem eorum, quæ de rebus dicuntur, communissimum ponebat unum, et bonum communius etiam quam ens, quia bonum vel unum de aliquo invenitur prædicari, de quo non prædicatur ens secundum eos, scilicet de materia prima quam Plato conjungebat cum non ente, non distinguens inter materiam et privationem, ut habetur in primo *Physicorum*: et tamen materiæ attribuebat unitatem et bonitatem inquantum habet ordinem ad formam. Bonum enim non solum dicitur de fine, sed de eo quod est ad finem. Sic igitur summum et primum rerum principium ponebant Platonici ipsum unum et ipsum bonum separatum. Sed post unum et bonum nihil invenitur ita commune sicut ens; et ideo ipsum ens separatum ponebant quidem creatum, utpote participans bonitatem et unitatem in numero, ponebant ipsum primum inter omnia creata. Dionysius autem ordinem quidem separatorum abstulit, sicut supra dictum est, ponens eumdem ordinem quem et Platonici in perfectionibus quas ceteræ res participant ab uno principio quod est Deus: unde in IV cap. *De divinis nominibus* præordinat nomen boni in Deo omnibus divinis nominibus, et dicit quod ejus participatio usque ad non ens extenditur; intelligens per non ens materiam primam. Dicit enim: « et si fas est dicere, bonum quod est super omnia existentia et ipsum non existens desiderat. » Sed inter ceteras perfectiones a Deo participatas in rebus in primo ponit esse. Sicut enim dicit II cap. *De divinis nominibus*: « ante alias Dei participationes esse propositum est: et est ipsum secundum se esse senius, eo quod est per se vitam esse, et eo quod est per se sapientiam esse, et eo quod est per se divinam similitudinem esse. » Secundum quem modum etiam auctor hujus libri hic intelligere videtur. Dicit enim quod hujus ratio est, quia esse est supra sensum, et supra animam, et supra intelligentiam. Et quod sit supra ista, ostendit subdens, « Et non est post causam primam latius, » idest aliquid communius, et per consequens neque prius causatum ipso. Causa autem prima est latior, quia extendit etiam se ad non entia secundum prædicta. Et ex hoc concludit quod propter illud quod dictum est, ipsum esse, factum est superius omnibus rebus creatis, scilicet inter ceteros Dei effectus communius est, et est vehementius unum et magis simplex. Nam ea quæ sunt minus communia, videntur se habere ad magis communia per modum additionis cujusdam. Videtur tamen non ésse ejus intentio, ut loquatur de aliquo esse separato, sicut Platonici loquebantur de esse participato communiter in omnibus existentibus, sicut loquitur Dionysius; sed de esse participato in primo gradu entis creati quod est esse superius. Et quamvis esse superius sit et in intelligentia et in anima, tamen in ipsa intelligentia prius consideratur ipsum esse quam intelligentiæ ratio, et similiter est in anima. Et propter hoc præmisit quod est super animam et supra intelligentiam. De hoc igitur esse in intelligentiis participato rationem assignat, quare sit maxime unitum: dicit enim quod hoc contingit propter propinquitatem suam primæ causæ, quæ est esse purum subsistens, et est vere unum non participatum, in quo non potest aliqua multitudo inveniri differentium secundum essentiam: quod autem est propinquius ei quod est per se unum, est magis unitum, quia magis participans unitatem. Unde intelligentia, quæ est propinquissima causæ primæ, habet esse maxime unitum.

Secundo ibi « et ipsum quidem »

Ostendit rationem distinctionis quæ potest esse in intelligentiis secundum esse. Ubi considerandum est quod si aliqua forma vel natura sit omnino separata simplex, non potest in ea cadere multitudo: sicut si aliqua albedo esset separata, non esset nisi una: nunc autem inveniuntur multæ albedines diversæ, quæ participant albedinem. Sic igitur si esse causatum primum esset esse abstractum, ut Platonici posuerunt, tale esse non posset multiplicari, sed esset unum tantum. Sed quia esse causatum primum est esse participatum in natura intelligentiæ, multiplicabile est secundum diversitatem participantium. Et hoc est quod dicit « et ipsum quidem » scilicet esse causatum primum « non est factum multa » idest distinctum in multas intelligentias « nisi quia licet ipsum sit simplex, non sit in causatis aliquid simplicius eo, tamen est compositum ex finito et infinito. » Quam quidem compositionem etiam Proculus ponit octogesimanona propositione, di-

cens : Omne entis ens ex fine est et infinito. Quod quidem secundum ipsum sic expositionaliter [1] : omne enim immobilitatis ens infinitum est secundum potentiam essendi : si enim quod potest magis durare in esse est majoris potentiæ quod potest in infinitum durare in esse est quantum ad hoc infinitæ potentiæ. Unde ipse præmisit in octogesima propositione : Omne entis ens infinitum est : non [2] secundum multitudinem ejus secundum magnitudinem, sed secundum potentiam solutam, scilicet existendi, ut ipse exponit. Si autem aliquid sic haberet infinitam virtutem essendi quod non participaret esse ab alio, tunc esset solum infinitum : et tale est Deus, ut dicitur infra decimasexta propositione. Sed si sit aliquid quod habeat infinitam virtutem ad essendum secundum esse participatum ab alio, secundum hoc quod participat est finitum, quia quod participatur non recipitur in participantem secundum totam suam infinitatem, sed particulariter. Intantum igitur intelligentia est composita in suo esse ex finito et infinito, inquantum natura intelligentiæ infinita dicitur secundum potentiam essendi, et ipsum esse quod recipit est finitum. Et ex hoc sequitur quod esse intelligentiæ multiplicari possit, inquantum potest esse participatum : hoc enim significat compositio ex finito et infinito.

Tertio ibi « quia esse »

Ostendit differentiam inter membra divisionis, scilicet inter intelligentias multiplicatas. Et hoc tripliciter. Primo quidem quantum ad diversam perfectionem earum. Secundo quantum ad influentiam quarumdam super alias, ibi, « Et intelligentiæ primæ etc. » Tertio quantum ad effectum intelligentiarum in animabus : et hoc in sequenti propositione, quæ in quibusdam libris invenitur conjuncta cum isto commento et incipit : « Intelligentiæ superiores etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit differentiam. Secundo excludit quamdam dubitationem, ibi, « Et quia diversificatur etc. »

Circa primum ergo considerandum est quod duplicem differentiam intelligentiarum assignat : unam quidem quantum ad naturam ipsarum ; aliam vero quantum ad species intelligibiles per quas intelligunt. Quantum autem ad naturas ipsarum, necesse est quod naturæ earum diversificentur secundum ordinem quemdam : non enim est in eis materialis differentia, sed formalis : non enim sunt compositæ ex materia et forma, sed ex natura quæ est forma et esse participato, ut dictum est. In his autem quæ materialiter differunt nihil prohibet inveniri multa ex e converso [3] se habere : nam in substantiis, individua unius speciei rationem participant. In accidentibus etiam possibile est diversa subjecta æqualiter participare albedinem. Sed in his quæ formaliter differunt semper quidam ordo invenitur. Sed si quis diligenter consideret in omnibus speciebus unius generis, semper inveniet unam alia perfectiorem, sicut in coloribus albedinem, et in animalibus hominem : et hoc ideo, quia quæ formaliter differunt, secundum aliquam contrarietatem differunt ; est enim contrarietas differentia secundum formam, ut Philosophus dicit in decimo *Metaphysicorum* ; in contrariis autem semper est unum nobilius et aliud vilius, ut dicitur in primo *Physicorum*. Et hæc est ratio, quia prima contrarietas est privatio et habitus, ut dicitur in decimo *Metaphysicorum*. Et propter hoc in octavo *Metaphysicorum* Philosophus dicit quod species rerum sunt sicut numeri qui specie diversificantur secundum additionem unius super alterum. Manifestum est autem quod quanto aliquid est perfectius, tanto propinquius est enti perfectissimo. Unde hanc differentiam ponit quantum ad intelligentiarum naturam quod illud esse intellectuale quod immediate sequitur causam primam, est intelligentia completa ultima completione quantum ad esse causatum in potentia essendi et reliquis bonitatibus contrahentibus. Illud vero intellectuale quod est inferius in ordine intelligentiarum retinet quidem naturam et rationem intelligentiæ, sed tamen est sub priori intelligentia in complemento naturæ et virtute essendi et operandi, et in omnibus bonitatibus, sive perfectionibus. Quantum autem ad secundam differentiam quæ est ex speciebus intelligibilibus, supponit quod intelligentiæ per quasdam species intelligibiles intelligant quod hujusmodi

[1] Lege : « sic exponitur. »
[2] Al. : « nam »
[3] Lege : « æquo. »

intelligibiles species majorem habeant amplitudinem et universalitatem quam in inferioribus intelligentiis. Et hoc quidem ne etiam indiscussum dimittatur, manifestabitur infra in decima propositione, quæ tota super hoc procedit.

Secundo ibi « et quia diversificantur »

Removet quamdam dubitationem. Quia enim dixerat species intelligibiles et superioribus et inferioribus intelligentiis esse differentes, posset hoc alicui falsum videri propter hoc quod res intellecta est una. Et ideo ostendit quod hujusmodi species intelligibiles diversificentur. Et primo inducit ad hoc quoddam exemplum. Secundo ostendit differentiam, ibi, « Verumtamen quamvis diversificentur etc. » Circa primum considerandum est quod sicut supra dictum est, Platonici ponebant formas rerum separatas per quarum participationem intellectus fierent intelligentes actu, sicut per earum participationem materia corporalis consistit in hac vel illa specie. Et idem sequitur si non ponamus plures formas separatas sed loco omnium illarum ponamus unam primam formam ex qua omnia deriventur, sicut supra dictum est, secundum sententiam Dionysii, quam videtur sequi auctor hujus libri, nullam distinctionem ponens in esse divino. Sic igitur, cum intelligentiæ sint diversæ secundum essentiam, ut supra dictum est, oportet quod formæ intelligibiles participatæ, sint diversæ, et differentes diversis intelligentiis, sicut et diversæ formæ participatæ in hoc mundo sensibili inveniuntur secundum diversitatem individuorum participantium formas prædictas.

Deinde cum dicit « verumtamen quamvis »

Ostendit diversitatem in prædicto exemplo : quia formæ sensibiles participatæ in diversis individuis sunt formæ individuatæ et ad invicem sejunguntur ea sejunctione qua unum individuum sejungitur ab alio, ita quod ambæ formæ non pertinent ad existentiam unius rei sed diversarum. Non sic autem sejunguntur formæ intelligibiles, ex eo quod sunt etiam in diversis intelligentiis, sive intellectibus, quia non efficiuntur per hoc formæ individuales, sed retinent vim suæ universitatis, inquantum quælibet earum in intellectu cui inest, causat universalem cognitionem ejusdem rei intellectæ. Et hujus ratio ex supradictis apparet. Cum enim hujusmodi formæ rerum sive sint divisim per se stantes, sive uniantur in uno primo habente esse universalissimum et divinum ; manifestum est quod quanto magis appropinquatur ad hoc universalissimum esse formarum, tanto formæ sunt universaliores. Et secundum hoc dixit quod formæ participatæ in superioribus intellectibus sunt universaliores ; illud autem quod est infimum in rebus est materia corporalis, unde recipit homo formas ut particulares absque omni universalitate. Et hoc est quod dicit quod quamvis formæ intelligibiles diversificentur in diversis intelligentiis, tamen non hoc modo dividuntur ab invicem, sicut dividuntur diversa individua in rebus sensibilibus, quia nihil habent nisi unum cum multitudine : unum quidem ex parte universalitatis, multitudinem autem secundum diversum modum participationis in diversis intellectibus. Et per hoc totaliter excluditur ratio Averrois volentis probare unitatem intellectus per unitatem intelligibilis formæ. Existimavit enim, quod si formæ intelligibiles sunt diversæ in diversis intellectibus quod sint individuatæ et intelligibiles in potentia et non in actu : quod per præmissa patet esse falsum,

Deinde cum dicit « et intelligentiæ »

Ponit secundam differentiam quæ sequitur ex prima. Invenimus enim in quolibet rerum ordine quod id quod est in actu, agit in id quod est in potentia. Semper autem quod est perfectius comparatur ad minus perfectum ut actus ad potentiam : et ideo perfectiora in quolibet genere nata sunt agere in imperfectiora. Cum igitur superiores intelligentiæ sint completiores in virtute in reliquis bonitatibus intelligentiis inferioribus , consequens est quod sicut prima causa influit in superiores intelligentiæ influant in inferiores, et sic usque ad ultima.

LECTIO V.

Distinctionem tertii gradus entis, nempe animarum, ex distinctione superioris prosequitur.

Intelligentiæ superiores primæ, quæ sequuntur causam primam, imprimunt formas secundas stantes, quæ non destruuntur; ita ut sit necessarium iterare eas vice alia. Intelligentiæ autem secundæ imprimunt formas declives et separabiles, sicut est anima : ipsa namque est ex impressione intelligentiæ secundæ, quæ sequitur esse causatum inferius. Et non multiplicatur anima, nisi per modum quo multiplicantur intelligentiæ : quod est, quia esse animæ habet finem : sed quod ex eo est inferius, est infinitum. Igitur animæ quæ sequuntur alachili, idest intelligentiam ultimam, sunt completæ, perfectæ et paucæ declinationis et separationis; et animæ, quæ sequuntur esse inferius, sunt in complemento et declinatione sub animabus primis et superioribus. Et animæ superiores influunt bonitates, quas recipiunt ab intelligentia, super animas inferiores; et omnis anima recipiens ab intelligentia virtutem, plus est super impressionem fortior. Quia quod impressum est ab ea est fixum et stans, et est motus ejus motus æqualis et continuus. Et illa in qua est ex ea virtus intelligentiæ, minus est impressione sub animabus primis; et est quod ab ea impressum est debile, evanescens, destructibile. Verumtamen, quamvis sit ita, tamen permanet impressio per generationem. Jam ergo ostensum est, quare factæ sunt formæ intelligibiles multæ, et non est esse earum nisi unum simplex, et quare factæ sunt multæ animæ. Quarum quædam sunt fortiores quibusdam, et esse earum est unum simplex, in quo non est diversitas.

Postquam in præcedenti propositione manifestavit auctor distinctionem intelligentiarum, hic agit de distinctione animarum : quam quidem assignat secundum differentiam intelligentiarum eas quodammodo causantium secundum ejus positionem. Unde quod agitur de distinctione animarum, potest referri ad distinctionem intelligentiarum, secundum quod distinctio causarum manifestatur per distinctionem effectuum. Unde et in quibusdam libris hæc non ponitur propositio per se, sed adjungitur copulato præcedentis propositionis : quod etiam apparet ex epilogo quod hic ponitur, quod commune est utrique propositioni. Est autem propositio talis : Intelligentiæ superiores primæ, imprimunt formas secundas stantes quæ non destruuntur, ita ut non sit necessarium iterare eas vice alia. Intelligentiæ autem secundæ imprimunt formas declives separabiles, ut est anima. Hinc autem propositioni Proculus ponit duas propositiones correspondentes : scilicet primam quæ talis est : Omnis divinus intellectus participatus ab animabus divinis participatur. Et aliam quæ talis est : Omnis intellectus participatus qui dicitur intellectualis, solum participatur ab animabus, neque divinis, neque factis in transmutatione intellectus et ignorantiæ. Ad evidentiam autem hujus propositionis tria oportet considerare. Primo quidem impressionem animæ. Secundo de distinctione animarum. Tertio de differentia animarum distinctarum. Circa impressionem enim animæ, primo oportet considerare quomodo animæ conveniat imprimi. Secundo a quo imprimatur. Quod autem animæ conveniat imprimi, manifeste apparet, si quis impressionis rationem consideret ; ad quam duo requiruntur. Primo quidem, ut quod est impressum, sit in aliquo existens. Secundo, ut non sit in eo superficialiter secundum extrinsecum contactum solum : sed sit intimum quasi penetrans in profundum. Et hæc duo conveniunt animæ secundum propriam ejus rationem, ut dictum est supra in tertia propositione, quod operatio propria animæ est ut moveat corpora, eo quod operatio ipsius est infra operationem propriam intelligentiæ, cujus est cognoscere res absque motu. Oportet autem principium motus applicari mobili, quod, ut probatur in VII *Physicorum*, movens et motum sunt simul. Unde animæ secundum propriam rationem convenit in corpore mobili esse. Motus autem quo anima movet corpus, est motus viventis corporis : qui quidem non est a movente extrinseco sicut motus violentus vel sicut motus levium et gravium a generante ; sed est a movente intrinseco : unde res vivæ dicuntur seipsas movere : et ideo oportet animam quæ movet corpus, esse in corpore intrinsecus ei unitam ; et propter hoc dicitur esse impressa. Si autem quæratur a quo sit impressa, secundum opinionem auctoris hujus libri impressa, est ab intelligentia ; dicit enim : « ipsa namque, » scilicet anima inferior, « est ex impressione intelligentiæ secundæ, » idest secundi ordinis intelligentiarum, « quæ, scilicet intelligentia secunda, sequitur esse creatum inferius, » idest in inferiori

parte ipsius esse primi creati quod est esse intelligentiarum. Vel hoc dicit « quæ sequitur etc. » potest referri ad animam, quæ est infra æternitatem intelligentiæ, ut in secunda propositione dictum est. Sed hæc sententia non est usquequaque rata. Possumus enim loqui de animæ impressione dupliciter. Uno modo ex parte ipsius animæ impressæ alio modo ex parte materiæ cui imprimitur. Et hæc, quidem distinctio locum habet in qualibet anima per se stante, qualis est quælibet anima intelligens ut infra patebit, quia esse substantiæ ejus non totaliter consistit in unione sui ad materiam corporalem sicut esse animæ non subsistentis, quales sunt animæ brutorum et plantarum : unde in his prædicta distinctio necessaria non est, quia simul consideratur esse talium animarum, et ex parte materiæ recipientis et ex parte ipsius animæ. Si ergo loquamur de anima per se stante, scilicet intellectuali quacumque sive cœlesti (si ponantur corpora animata secundum quod auctor hujus libri supponit) sive de anima humana ex parte ipsius animæ; tunc secundum radices propositionum plurimarum quas in multis auctor hujus libri sequitur, talis anima est ex impressione intelligentiæ : quia, sicut supra dictum est in tertia propositione, Platonici posuerunt quod ab alio principio causatur in aliqua re id quod est commune, et ab alio inferiori principio id quod est magis proprium. Secundum hoc igitur anima per se stans suum esse habet a prima causa : quod autem sit intellectualis, et quod sit anima, habet a secundis causis quæ sunt intelligentiæ. Unde, cum ad rationem animæ pertineat quod sit corpori impressa, consequens erit quod hic anima ab intelligentia habeat scilicet quod sit corpori impressa. Sed quia, sicut supra ostendimus, prædicta positio veritatem non habet et contrariatur sententiæ Aristotelis, oportet dicere quod a prima causa a qua talis anima habet suum esse, habeat etiam quod sit intellectualis, et quod sit anima, et per consequens quod sit corpori impressa. Est ergo secundum hæc, anima non ex impressione intelligentiæ, sed ex impressione causæ primæ. Si vero loquamur de anima ex parte susceptibilis cui imprimitur, sic quantum ad animam cœlestem, si cœlum haberet animam, esset similis ratio. Non enim natura cœlestium corporum aliquo modo ab intelligentiis causatur : sed a causa prima a qua habent esse. Sed si loquamur de anima humana ex parte susceptibilis, sic aliquo modo est ex impressione intelligentiæ, inquantum scilicet ipsum corpus humanum disponitur ad hoc quod sit susceptivum talis animæ per virtutem cœlestis corporis operantem in semine : ratione cujus dicitur quod homo generat hominem et sol. Corpora autem cœlestia etiam secundum doctores fidei christianæ, scilicet Augustinum et Gregorium, ponuntur a creaturis spiritualibus moveri, quæ dicuntur angeli, sive intelligentiæ, vel intellectus separati. Et ex hoc sequitur quod intelligentiæ aliquid operantur ad hoc quod anima humana corpori imprimatur ex parte susceptibilis. Et per hunc modum potest dici quod aliæ animæ quæ non sunt per se stantes, sunt ex impressione intelligentiarum et cœlestium corporum.

Deinde restat considerandum de secundo, scilicet de distinctione animarum : et ponit eamdem rationem distinctionis sive multiplicationis in animabus quam in intelligentiis posuerat. Sicut enim esse intelligentiæ compositum est ex infinito et finito, inquantum esse ejus non est subsistens, sed participatum ab aliqua natura, ratione cujus potest distingui in multa ; ita etiam est et de esse animæ : et hoc est quod dicit : « Et non multiplicantur animæ nisi per modum quo multiplicantur intelligentiæ : quod est quia esse animæ habet finem, sed quod ex eo est inferius, est infinitum. » Infinitum autem dicit ipsam naturam participantem esse, quam vocat infinitum propter virtutem ad durandum esse in infinitum. Ipsum autem esse participatum vocat finitum : quia non participatur secundum totam infinitatem universalitatis suæ, sed secundum modum naturæ participantis. Est tamen advertendum, quod quia natura intelligentiæ est penitus absoluta a corpore, distinctio intelligentiarum attenditur secundum gradum naturæ propriæ absque comparatione ad aliqua corpora. De ratione enim animæ est, quod sit corpori impressa. Et ideo distinctio animarum attenditur secundum comparationem ad corpora animata. Unde si corpora animata sunt diversarum specierum, animæ eis impressæ erunt diversæ secundum speciem, sicut oporteret dicere, si corpora cœlestia essent animata; si autem corpora

animata sunt unius speciei, animæ etiam impressæ sunt unius speciei multiplicatæ numero solo, sicut patet de animabus humanis.

Deinde considerandum est tertium, scilicet differentia animarum distinctarum. Et ponit tres differentias : quarum prima accipitur secundum diversam perfectionem animarum. Dicit enim quod animæ istæ superiores, sicut sunt cœlestium corporum, quæ sequuntur intelligentiam quasi immediate post eam ordinatæ, sunt completæ, scilicet in perfectione naturæ animalis. Et signum perfectionis ostendit subdens « paucæ declinationis et separationis. » Dictum est enim supra in secunda propositione, quod anima inquantum deficit a complemento intelligentiæ, appropinquat ad motum : et ideo quanto animæ fuerint altiores et intelligentiæ propinquiores, tanto minus habent de motu. Animæ enim inferiores habent motum non solum quantum ad hoc quod movent corpus, sed etiam ad hoc quod non semper sunt conjunctæ suis corporibus, et quod non semper intelligunt. Sed animæ superiores semper sunt conjunctæ suis corporibus, et semper sunt intelligentes; habent tamen de motu hoc quod semper moveant cœlestia corpora : et ideo dicit quod sunt paucæ declinationis, quia parum declinant ab immobilitate intelligentiæ : et paucæ separationis ; quia parum in diversa separantur, ut quandoque in hoc quandoque in illo inveniantur, scilicet quantum ad solum motum localem cœlestium corporum : inferiores vero animæ deficiunt in complemento et paucitate declinationis seu separationis a superioribus animabus. Secunda differentia sumitur per influentiam animarum in invicem. Sicut enim supra dixit quod intelligentiæ primæ influunt supra secundas bonitates quas recipiunt a causa prima, ita nunc dicit quod superiores animæ influunt bonitates quas recipiunt ab intelligentia super animas inferiores. Et utrobique est ratio eadem : quia quod est imperfectius, aptum est perfici a perfectiori, sicut potentia ab actu. Tertia differentia sumitur ex parte effectus. Sicut enim de intelligentiis dicit quod superiores imprimunt nobiliores animas, ita nunc dicit de animabus quod anima superior recipiens virtutem immediate ab intelligentia, habet fortiorem impressionem ; quia semper causa superior vehementius agit, ut in prima propositione dictum est ; et ideo id quod imprimitur a superiori anima in suo corpore est fixum et stans, idest firmum et immobile, et motus ejus est æqualis, idest uniformis et continuus, ut patet in corpore cœlesti ; anima vero inferior ad quam pertinet virtus intelligentiæ mediante superiori anima, habet debiliorem impressionem in suum corpus, sicut causa inferior. Et ideo id quod imprimit corpori, sicut universalia et hujusmodi, est debile propter passibilitatem corporis ab exteriori agente, evanescens,[1] a principio interiori transmutatum, destructibile ; quia finaliter totaliter desinit esse id quod ab anima in corpore efficitur. Et tamen corpus quodammodo participat sempiternitatem, scilicet secundum speciem; et hoc per generationem. In hoc autem melius sentit auctor hujus libri attribuens corruptibilitatem horum corporum debilitati impressionis ipsius animæ, quam Platonici, qui posuerunt etiam animam humanam habere quoddam corpus incorruptibile sibi semper unitum. Patet etiam quod secundum sententiam hujus auctoris, quando anima humana fuerit perfecta per conjunctionem ad causam primam, poterit corpori suo imprimere vitam perpetuam : et secundum hoc fides catholica confitetur futuram vitam æternam non solum in animabus, sed etiam in corporibus post resurrectionem.

Ultimo epilogat, quæ in duabus propositionibus dicta sunt. Quæ autem diximus de animabus cœlorum, non asserendo diximus, sed aliorum opiniones recitando.

LECTIO VI.

De prima rerum causa, quod sit inenarrabilis, et quamobrem, aperitur.

Causa prima superior est omni narratione, et non deficiunt linguæ a narratione ejus, nisi propter narrationem esse ipsius ; quoniam ipsa est super omnem causam, et non narratur nisi per causas secundas, quæ illuminantur a lumine causæ primæ. Quod est, quoniam causa prima non cessat illuminare causa-

lumen suum et ipsa non illuminatur a lumine alio, quoniam ipsa est lumen purum sic, quod non est lumen, et pro illo est superius ipsa : sed ipsa super omnia. Ex illo ergo facta est prima sola, cujus deficit narratio : et non est ita, nisi quia supra ipsam non est causa per quam cognoscatur. Omnis res non cognoscitur et narratur nisi ex ipsa causa sua. Cum ergo causa est tantum, et non est causatum, non scitur per causam primam, neque narratur, quoniam est superior narratione, neque consequitur eam loquela : quod est quia narratio non fit nisi per loquelam, et loquela per intelligentiam, et intelligentia per cogitationem, et cogitatio per meditationem, et meditatio per sensum. Causa autem prima est supra res omnes, quoniam est causa eis. Propter illud fit ergo quod ipsa non cadit sub sensu et meditatione et cogitatione et intelligentia et loquela : non est ergo narrabilis. Et dico iterum quod res aut est sensibilis, et cadit sub sensu : aut est meditabilis, et cadit sub meditatione : aut est fixa stans secundum dispositionem unam, et est intelligibilis : aut convertibilis, destructibilis, cadens sub generatione et corruptione, et est cadens sub cogitatione. Et causa prima est supra omnes res intelligibiles sempiternas, et supra res destructibiles : quapropter non cadunt super eam meditatio, neque sensus, neque intelligentia. Et ipsa quidem non signatur nisi a causa secunda, quæ est intelligentia, et non nominatur nisi per nomen causati sui primi ; veruntamen per modum sublimiorem et nobiliorem et meliorem, sicut ostendimus.

Postquam auctor hujus libri distinxit esse superius generaliter in tres gradus, quorum primus est supra æternitatem, quod convenit causæ primæ; secundus cum æternitate, quod convenit intelligentiæ; tertius est infra æternitatem et supra tempus, quod convenit animæ; hic incipit prosequi de singulis gradibus. Et primo de causa prima. Secundo de intelligentia, in alia propositione, ibi, « Intelligentia et substantia etc. » Tertio de anima, decimaquarta propositione, ibi, « In omni anima etc. » De causa prima hoc est quod potissime scire possumus, quod omnem scientiam et locutionem nostram excedit. Ille enim perfectissime Deum cognoscit, qui hoc de ipso tenet quod quicquid cogitari vel dici de eo potest, minus est eo quod Deus est. Unde Dionysius dicit in X *Mysticæ Theologicæ*, quod homo melius suæ cognitionis utitur Deo sicut omnino ignoto, eo quod nihil de eo cognoscit, cognoscens ipsum esse supra omnem mentem. Et ad hoc ostendendum inducitur hæc propositio : Causa prima superior est narratione : per narrationem autem oportet affirmatio intelligi, quia quicquid de eo affirmamus, non convenit ei secundum quod a nobis significatur. Nomina enim a nobis imposita significant per modum quo nos intelligimus : quem quidem modum in esse divinum transcendit. Unde Dionysius dicit II cap. *Cœlestis hierarchiæ*, quod negationes in divinis sunt veræ, affirmationes vero incompactæ, vel inconvenientes. Hanc etiam propositionem Proculus ponit centesimavigesimatertia propositione sui libri, sub his verbis : Omne quod ens ipsum quidem propter supersubstantialem unionem indicibile est et incognoscibile omnibus secundis, a participantibus autem capibile est et cognoscibile : propter quod solum primum penitus ignotum tamquam ametechum [1] ens. Per hoc autem quod dicit quod ens intelligit omnem formam idealem secundum Platonicorum positiones, puta per se hominem, per se vitam et cætera hujusmodi, quæ deos dicebant, ut supra dictum est : hujusmodi autem habens unitatem secundum ipsos supersubstantialem, quæ extendunt omnia subjecta participari ; et ideo dicit quod neque dici, neque cognosci potest unumquodque eorum ab inferioribus ; sed a superioribus cognosci possunt : puta idea vitæ cognosci potest ab idea entis. Et quamvis non possint perfecte cognosci vel dici ab inferioribus, aliqualiter tamen capi et cognosci possunt a participantibus, idest per participantia ; sicut per ea quæ participant vitam aliquid cognoscitur de ipsa vita : sed illud quod est primum simpliciter, quod secundum Platonicos est ipsa essentia bonitatis, est penitus ignotum, quia non habet aliquid supra quod possit ipsum cognoscere : et hoc signat cum dicitur ametechum, idest non post existens alicui. Et quia auctor hujus libri non concordat cum Platonicis in positione aliarum naturarum separatarum idealium, sed ponit solum primum, ut supra dictum est, ideo prætermissis aliis, de hac causa prima dicit, quod est superior narratione. Et causam assignat propter suam supersubstantialitatem, sicut et Proculus : et hoc est quod subdit in propositione, « et non deficiunt linguæ a narratione ejus nisi propter narrationem non esse ipsius, » quoniam ipsa est super omnem causam. Qualiter autem narretur dicit subdens : « et non narratur, nisi per causas secundas, quæ illuminantur lumine causæ primæ. » Et hoc est idem quod Proculus dixit quod a participantibus capibile est et cognoscibile. Hoc autem quod dictum est in propositione

[1] Ametechum, hoc est, imparticipabile.

probatur per hunc modum : tripliciter enim aliquid cognoscitur. Uno modo sicut effectus per causam : alio modo per seipsum : tertio modo per effectum. Primo ergo erit, quod causa prima non cognoscitur primo modo, scilicet per causam, cum dicit quod « causa prima non cessat illuminare causatum suum, et ipsa non illuminatur lumine alio, quoniam ipsa est lumen purum, supra quod non est lumen. » Ad cujus intellectum considerandum est, quod per lumen corruptibile visibilia sensibiliter cognoscuntur : unde illud per quod aliquid cognoscitur, per similitudinem dici potest lumen. Probat autem Philosophus in IX *Metaphysicorum*, quod unumquodque cognoscitur per id quod est in actu : et ideo ipsa actualitas rei est quoddam lumen ipsius. Et quia effectus habet quod sit in actu per suam causam, inde est quod illuminatur et cognoscitur per suam causam. Causa autem prima est actus purus, nihil habens possibilitatis adjunctum : et ideo ipsa est lumen purum a quo omnia alia illuminantur et cognoscibilia redduntur. Et ex hoc concludit ulterius quod sola causa prima sic est prima, quod non potest narrari, quia non habet causam superiorem per quam narretur. Res enim consueverunt narrari per suas causas. Et quia a cognitione processit ad narrationem, ostendit consequenter quod causa prima cum sit supra cognitionem, oportet quod sit supra narrationem : et hoc ideo, quia narratio idest affirmatio fit per loquelam, scilicet per aliquem sermonem significativum ; loquela autem est per intellectum, quia voces significativæ sunt signa intellectuum. Intelligentia autem fit per cognitionem, idest per rationem : et hoc est verum in hominibus qui ratiocinando perveniunt ad intellectum veritatis ; et cogitatio per meditationem, idest per imaginationem et ceteras vires sensitivas inferiores, quæ deserviunt rationi humanæ. Et meditatio fit per sensum, quia phantasia est motus factus a sensu secundum actum, ut dicitur in libro II *De anima* ; unde cum causa prima sit super omnes res excedit omnia prædicta. Et hoc etiam Dionysius ponit I cap. *De divinis nominibus*, dicens : et neque sensus est ejus neque phantasia : quod ille nominat meditationem : neque opinio, quod iste nominat rationem : neque nomen quod ille nominat loquelam : neque sermo quod iste nominat narrationem : neque scientia quod ille nominat intelligentiam. Secundo vero erit quod non cognoscitur secundo modo, scilicet per se ipsam : et hoc probat per diversos modos cognitionum. Eorum enim quæ per se cognoscuntur quædam cognoscuntur sensu, sicut res sensibiles ; quædam meditatione sive imaginatione, sicut res imaginabiles quæ sensui subjacent ; quædam vero intellectu, sicut res necessariæ et immobiles ; quædam vero ratione sive cogitatione, sicut res generabiles et corruptibiles : secundum quem modum Philosophus in VI *Ethicorum* dicit quod ratiocinativum est circa ea quæ convenit aliter se habere. Unde, cum causa prima sit supra omne hujusmodi genus rerum, nullo istorum modorum cognosci potest. Hanc probationem inducit Proculus : nisi quod meditationem ponit loco cogitationis, et opinionem loco meditationis. Et quidem circa hanc rationem manifestum est, quod causa prima est supra res sensibiles et imaginabiles et corruptibiles : sed quod sit supra res intelligibiles sempiternas, non est manifestum. Et hæc probatio prætermittitur : sed Proculus probat per hoc quod omnis cognitio intellectualis vel rationalis est entium : illud enim quod primo acquiritur ab intellectu est ens : et id in quo non invenitur ratio entis non est capabile ab intellectu. Unde, cum causa prima sit supra ens, consequens quoque est quod causa prima sit supra res intelligibiles sempiternas. Causa autem prima secundum Platonicos quidem est supra ens inquantum essentia bonitatis et unitatis, quæ est causa prima, excedit etiam ipsum ens separatum, sicut supra dictum est : sed secundum rei veritatem causa prima est supra ens inquantum est ipsum esse infinitum: ens autem dicitur id quod finite participat esse, et hoc est proportionatum intellectui nostro. Cujus objectum est quod quid est, ut dicitur in tertio *De anima* : unde illud solum est capibile ab intellectu nostro, quod habet quidditatem participantem esse : sed Dei quidditas est ipsum esse, unde est supra intellectum. Et per hunc modum ducit hanc rationem Dionysius, I cap. *De divinis nominibus*, sic dicens : « Si cognitiones omnes existentium sunt, et si existentia finem habent, inquantum scilicet finite participant esse ; qui est supra omnem substantiam, ab omni cognitione est segregatus. » Tertio, ostendit quomodo causa prima cognoscitur per

effectum : et dicit quod causa prima non signatur in his quæ de ipsa dicentur nisi ex causa secunda quæ est intelligentia : sic enim loquimur de Deo quasi de quadam substantia intelligente : et hoc ideo, quia intelligentia est suum causatum primum, unde est Deo simillima et per ipsum maxime cognosci potest : sed tamen non sufficienter cognoscitur per eam, quia illud quod est intelligentia est in causa prima altiori modo : causa autem excedens effectum non sufficienter cognosci potest per suum effectum. Sic ergo patet quod causa prima superior est narratione, quia neque per causam, neque per seipsam, neque per effectum sufficienter cognosci aut dici potest.

LECTIO VII.

Rationem intelligentiæ, quantum ad ejus substantiam notificat.

Intelligentia est substantia quæ non dividitur. Quod est, quia, si non est cum magnitudine, neque corpus, neque movetur, tunc procul dubio non dividitur. Et iterum omne divisibile non dividitur nisi aut in multitudinem, aut in magnitudinem, aut in motum suum. Cum ergo res est secundum hanc dispositionem, tunc est sub tempore, quoniam non recipit divisionem nisi in tempore, et intelligentia quidem non est cum tempore, immo est cum æternitate : quapropter facta est altior et superior omni corpore, omni tempore, et omni multitudine. Quod si inveniatur in ea multitudo aliqua, non invenitur multitudo, nisi quod sit res existens una. Cum ergo intelligentia sit secundum hunc modum, divisionem penitus non recipit. Et significatio quidem illius est reditio sui super essentiam suam, scilicet quia non extenditur cum re extensa aliqua dimensione, ita ut sit una suarum extremitatum secunda ab alia. Quod est, quia cum vult scientiam rei corporalis, non extenditur cum ea, sed ipsa stat fixa secundum suam dispositionem, quoniam est forma a qua non pertransit aliquid. Et corpora quidem non sunt ita. Et significatio quod intelligentia non est corpus, est, quia nec dividitur ejus substantia, et operatio ejus, et utræque sunt res una. Et intelligentia quidem est multa, propter bonitates, quæ adveniunt ei a causa prima : et ipsa, quamvis multiplicetur per hunc modum, tamen quia appropinquat uni, fit unum, et non dividitur. Et ita intelligentia quidem non recipit divisionem, quoniam est primum creatum quod creatum est a prima causa et unitas est dignior quam divisio. Jam ergo verificatum est quod intelligentia substantia est quæ non est cum magnitudine, neque corpus, neque movetur per aliquem modum motus corporei ; quapropter facta est supra tempus et cum æternitate, sicut ostendimus.

Postquam de priori gradu superioris esse, scilicet primam causam dixit inenarrabilem esse, nunc accedit ad secundum gradum, scilicet ad intelligentias. Et primo determinat de intelligentia quantum ad sui substantiam. Secundo quantum ad ejus cognitionem, octava propositione, ibi, « Omnis intelligentia scit, etc. » Circa primum sciendum est quod ea quæ sunt superioris ordinis cognosci non possunt sufficienter per ea quæ sunt ordinis inferioris, eo quod superiora excedunt inferiorum modum et virtutem. Quia vero humana cognitio a sensu initium sumit, ea quæ nostris sensibus offeruntur cognoscere sufficienter possumus : sed ex his in superiorum cognitionem pervenire non possumus, nisi secundum ea quæ ex sensibus nobis notis habent omnia. Ea vero quæ totaliter nostris sensibus offeruntur, sunt inferiora corpora, cum quibus superiora corpora in essentiæ speciem non conveniunt nec in naturæ conditione : conveniunt autem in ratione quantitatis luminis et eorum quæ ad hæc sequuntur. Et ideo pertingere possumus ad cognoscendum de superioribus corporibus et claritatem ipsorum, inquantum sunt nobis visibilia, et quantitate magnitudinis et motus ipsorum et figuram, et etiam gradus ipsorum secundum modum quo conveniunt in genere cum inferioribus corporibus : propriam autem naturam ipsorum secundum rationem speciei scire non possumus nisi per negationem, inquantum transcendit inferiorum corporum naturam. Unde Aristoteles in primo *De cœlo*, et inde probat cœleste corpus non esse neque grave, neque leve, neque generabile, neque corruptibile. Sed licet intelligentia transcendat totum ordinem corporalium rerum : quia tamen sua quidditas vel essentia non est ipsum suum esse, sed est res subsistens in suo esse participato, ideo quodammodo convenit in genere cum corporibus, quæ etiam in suo esse subsistunt; et sic secundum logicam intentionem videtur quod ponatur in genere substantiæ. Et ideo intelligentia quidem notificari potest enarrative sive affirmative quantum ad suum genus, ut dicatur esse substantia : sed quantum ad differentiam specificam enarrari non potest, sed oportet quod per negationem nobis notificetur, inquan-

tum transcendit totum ordinem corporalium rerum, quibus convenit diversitas. Et ideo notificans intelligentiæ essentiam, prout a nobis notificari potest, proponit hanc propositionem « Intelligentia est substantia quæ non dividitur. » Causa autem prima non est natura subsistens in suo esse, quasi participato ; sed potius est ipsum esse subsistens : et ideo est supersubstantialis, et simpliciter inenarrabilis. Ponit autem et Proculus in suo libro hanc propositionem et sub his verbis. Omnis intellectus impartibilis est substantia. Quod autem dictum est, probatur per divisionem : et quantum ex verbis hic positis apparet, præmittitur duplex divisio. Quarum prima est ex parte ipsius rei dividendæ, quæ habet magnitudinem stantem et quantitatem fluentem, sicut est in tempore et motu. Et hoc est quod dicit, « quod est, quia si non est cum magnitudine neque habet corpus neque motum, tunc proculdubio non dividitur. » Per hoc enim quod dicit, si non est cum magnitudine neque corpus, excludit magnitudinem stantem, idest habentem situm. Et dicit, neque cum magnitudine, neque corpus, quia corpus est magnitudo completa divisibilis secundum divisionem omnium dimensionum : superficies autem et linea sunt magnitudines incompletæ secundum unam vel duas partes. Vel hoc quod dicit, si non est cum magnitudine, ponitur ad excludendum ea quæ sunt quanta per accidens, sicut albedo, et similia. Aliam divisionem ponit ex parte ipsius divisionis. Et dicit quod omne quod dividitur, vel dividitur secundum multitudinem, idest secundum quantitatem discretam, vel secundum magnitudinem, quæ est divisio secundum quantitatem continuam habentem situm, vel secundum motum, quæ est divisio quantitatis continuæ non habentis situm. Eadem est divisio temporis et motus, ut probatur in VII *Physicorum*. In prima autem divisione prætermisit de multitudine : quia divisio quæ est secundum numerum consequitur divisionem continui, ut patet in tertio *Physicorum* : et ideo in quibus non est divisio secundum magnitudinem, non est divisio secundum multitudinem. In his autem divisionibus positis ostendit quod nullo prædictorum modorum intelligentia dividitur : et videtur esse probatio talis. Omne quod dividitur, dividitur in tempore, est enim divisio quidam motus ab unitate in multitudinem. Sed intelligentia non est in tempore, sed est in æternitate totaliter, ut supra habitum est in secunda propositione : ergo excedit omnem prædictum divisionis modum. Et hæc quidem est expositio hujus probationis secundum quod ex verbis hic positis apparet. Sed sciendum est, verba hic posita ex vitio translationis esse corrupta, ut patet per *Litteram* Proculi, quæ talis est : Si enim est sine magnitudine et incorporeus et immobilis et impartibilis est. Quod vero sequitur, non inducitur per modum alterius divisionis, sed per modum probationis : sic enim subdit. Esse enim qualitercumque partibile, aut secundum multitudinem, aut secundum magnitudinem, aut secundum operationes est partibile. Et statim probat quod non sit partibile secundum operationes. Nam addit, in tempore latas : quasi dicat : omnes operationes partibiles sunt in tempore, et subdit : intellectus autem secundum omnia est æternalis, et ultra corpora et unita est quæ in ipso multitudo impartibilis ; ergo et singularium prædictorum supra positorum erit. Et primo prosequitur de incorporeitate, sic dicens : Quod quidem igitur incorporeus sit intellectus quo ad seipsum, conversio manifestat : est autem conversio intellectus ad seipsum in hoc quod seipsum intelligit. Corporum enim nullum ad seipsum convertitur. Et hoc quidem supra probaverat præmittens decimamquintam propositionem talem esse. Quod ad seipsum conversivum est, incorporeum est. Quod sic probat : Nullum enim corporeum ad seipsum natum est converti. Si enim quod convertitur ad aliquid copulatur illi ad quod convertitur, palam itaque, quia et omnes partes corporis ejus quod ad seipsum convertitur, ad omnes copulabuntur : quod est impossibile in omnibus partibilibus propter partium separationem aliis earum alibi jacentibus. Et hic quidem probatio hic subditur satis confuse, cum dicitur : « Et significatio quidem illius, » scilicet quod intelligentia non sit corpus, « est reditio super essentiam suam, » idest quia convertitur super seipsam intelligendo se : quod convenit sibi, quia non est corpus vel magnitudo habens unam partem ab alia distantem. Et hoc est quod subdit, scilicet quod non extenditur extensione, scilicet magnitudinis, cum re extensa, idest magnitudinem habente, ita quod sit una suarum extremitatum

secunda ab alia, idest ordine situs ab alia distincta. Et quia posset aliquis credere quod intelligentia extenderetur intelligendo corpora quasi contingendo ipsa, hoc excludit subdens « quod est, quia quando vult scientiam rei corporalis non extenditur cum ea, » ut scilicet sua magnitudine, magnitudinem intelligat, sicut Empedocles voluit, « sed ipsa stat fixa secundum suam dispositionem, » idest non distrahitur in diversas partes. Et hoc probat per hoc quod subdit, « quoniam est forma, a qua non pertransit aliquid. » Magnitudo enim non est nisi in materia; sed intelligentia est forma immaterialis a qua aliquid non pertransit, vel quia una pars ejus non distat ab alia, vel quia licet sit indivisibilis, nihil de re habente magnitudinem præterit ejus cognitioni. Subdit autem, « et corpora quidem non sunt ita, » ex quo concludi potest quod intelligentia non sit corpus. Deinde secundum quod apparet ex verbis hic positis inducitur alia probatio ad ostendendum quod intelligentia non sit corpus : quia scilicet tam ejus substantia quam ejus operatio est indivisibilis, et utraque habet unitatem indivisibilitatis : quod in corporibus esse non potest : nam corpus, et secundum substantiam suam dividitur divisione magnitudinis et secundum operationem suam dividitur divisione temporis, quorum neutrum convenit intelligentiæ. Sed in libro Proculi inducitur hoc ad probandum aliud membrum, scilicet ad ostendendum quod intelligentia non dividitur secundum motum. Dicit enim sic. Quod autem intellectus sit æternalis manifestat operationis ad substantiam identitas. Et est virtus probationis hujus, quia res illa cui sua operatio accidentaliter advenit, secundum illam operationem variationem recipit, ut quandoque operetur et quandoque non operetur, vel quandoque magis quandoque minus operetur : res autem illa cui convenit sua operatio secundum suam essentiam, invariabiliter operatur. Et talis est intelligentia cui convenit intellectualis operatio secundum naturam suæ essentiæ. Deinde ostendit tertium membrum, scilicet quod intelligentia non dividatur secundum multitudinem. Et ad hoc manifestandum inducit quod oportet aliquam multitudinem in intelligentia ponere : proveniunt enim bonitates multæ a causa prima. Cujus multiplicationis ratio est, quia intelligentia non potest attingere ad simplicitatem unitatis primæ causæ; et ideo perfectio bonitatis quæ in prima causa est unita et simplex multiplicatur in intelligentia in plures bonitates. Et tamen quamvis sit multitudo bonitatum in intelligentia tamen ista multa indivisibiliter sibiinvicem cohærent. Non enim potest esse quod retineat esse et amittat vitam, vel quod retineat vitam et amittat cognitionem, sicut accidit in istis inferioribus. Et hoc ideo, quia cum intelligentia sit primum causatum, propinquissima est primæ causæ; et ideo quæ sunt in intelligentia nobilissimo modo conveniunt ei post primam causam : unitas autem et indivisibilitas nobilior est quam divisio, unde intelligentia indivisibiliter habet multitudinem bonitatum quas participat a causa prima. Et ad idem etiam redit probatio quam Proculus inducit. Ultimo autem concludit propositum quasi jam probatum cum dicit, « Jam ergo verificatum est etc. »

LECTIO VIII.

Quomodo intelligentia id quod supra se, et id quod infra se est, cognoscat.

Omnis intelligentia scit quod est supra se, et quod est sub se; verumtamen scit quod est sub se, quoniam est causa ei : et scit quod est supra se, quoniam acquirit bonitates ab eo. Et intelligentia quidem hæc est substantia intelligibilis : ergo secundum modum suæ substantiæ scit res quas acquirit desuper, et res quibus est causa. Ergo ipsa discernit quod est sub ea, et quod est supra eam; et scit quod illud quod est supra se, est causa ei; et quod est sub ea, est causatum ab ea; et cognoscit causam suam et causatum suum per modum qui est causa ejus, scilicet per modum substantiæ suæ, et sui esse. Et similiter omnis sciens non scit rem meliorem et rem inferiorem et deteriorem, nisi secundum modum suæ substantiæ et sui esse; non secundum modum secundum quem res sunt. Et si hoc ita est, tunc proculdubio bonitates, quæ descendunt super intelligentiam a causa prima, sunt intelligibiles in ea; et similiter res corporeæ sensibiles sunt in intelligentia intelligibiles : quod est, quoniam res, quæ sunt in intelligentia, non sunt impressiones ipsæ, immo sunt causæ impressionum. Et significatio illius est, quod intelligentia, ipsa est causa rerum, quæ sunt sub ea, per hoc quod est intelligentia tantum. Si ergo intelligentia est causa rerum, per hoc quod est intelligentia, et sub ea sunt per virtutem intelligibilem; tunc proculdubio causæ rerum sunt intelligibiles etiam. Jam ergo mani-

festum est, quod res supra intelligentiam et sub ea sunt per virtutem intelligibilem, et similiter res corporeæ cum intelligentia sunt intelligibiles, et res intelligibiles intelligentia sunt intelligibiles, quoniam ipsa est causa earum, et quia ipsa non apprehendit nisi per modum suæ substantiæ, et ipsa, quia est intelligentia, apprehendit res apprehensione intelligibili, sive intelligibiles sunt res, sive corporæ.

Posita notificatione intelligentiæ, quantum ad ejus substantiam, hic incipit manifestare cognitionem ipsius. Et primo declarat modum quomodo cognoscat alia a se. Secundo quomodo cognoscit seipsam : et hoc decimatertia propositione, ibi, « Omnis intelligentia intelligit per essentiam suam etc. » Circa primum tria facit. Primo declarat modum quo cognoscit intelligenda et superiora et inferiora. Secundo ostendit quid sit ea superius, nona propositione, ibi, « Omnis intelligentiæ fixio etc. » Tertio ostendit quomodo se habeat in cognitione inferiorum, ibi, « Omnis intelligentia est plena formis » decima propositione. Ad declarandum igitur modum quomodo intelligentia cognoscat et superiora et inferiora, ponit talem propositionem. Omnis intelligentia scit quod est supra se, et quod est sub se : scit quod est sub se, quoniam est causa ei ; et scit quod est supra se, quia acquirit bonitates ab eo. Cujus quidem propositionis ratio quantum ad superficiem videtur esse quod causalitas sit intelligentiæ ratio intelligendi. Et hoc quidem si ratione consideretur, non habet veritatem, neque quantum ad id a quo causatur intelligentia, neque quantum ad ea quæ causat : non enim causatur a sua causa per suam scientiam, sed potius per scientiam causæ causantis ipsam. Ea vero quæ sub se sunt, quamvis intelligentia causet per suam scientiam, non tamen ideo scit ea quia causat ea : sed potius, ideo causat ea, quia scit ea. Verus autem intellectus hujus propositionis est sic accipiendus. Manifestum est enim quod in ordine rerum causa altiorem gradum obtinet quam causatum : si igitur aliquid sit et causa et causatum, medium gradum obtinet inter utrumque : et hujusmodi est intelligentia. Nam ipsa causatur a causa prima, et est infra eam : causat autem quodammodo ea quæ sunt sub ipsa, ut in tertia propositione est expositum, et ita est supra ea. Vult ergo dicere quod secundum gradum suum quo est causa et causatum, medio modo se habet in intelligendo. Nam intelligit id quod est supra se inferiori modo quam illud sit in seipso : quæ autem sunt infra se, intelligit altiori modo quam sint in seipsis. Et in hoc etiam sensu inducitur in libro Proculi centesimaseptuagesima tertia propositio quæ talis est : Omnis intellectus intellectualiter est et quæ ante ipsum et quæ post ipsum : quia scilicet tam superiora quam inferiora sunt in intellectu secundum modum ejus, idest intellectualiter. Et ad hunc etiam sensum inducitur hic propositio. Dicit enim quod intelligentia quidem est substantia intelligibilis, quia scilicet esse intelligibile contingit [1] ei ratione suæ essentiæ ; ergo et secundum modum suæ substantiæ, sicut res quas acquirit desuper et res quibus est causa. Et hujus ratio est, quia unaquæque res operatur secundum modum formæ suæ quæ est operationis principium, sicut calidum calefacit secundum modum sui caloris : unde oportet quod omne cognoscens cognoscat secundum formam quæ est cognitionis principium, scilicet secundum similitudinem rei cognïtæ, quæ quidem est in cognoscente secundum modum substantiæ ejus. Unde oportet quod omne cognoscens secundum modum suæ substantiæ cognoscat quicquid cognoscit. Cum ergo intelligentia secundum modum suæ substantiæ sit causa et causatum, erit ipsa quasi quidam terminus vel limes determinans, sive distinguens superiora ab inferioribus ; ita scilicet quod superiora cognoscit per modum suæ substantiæ inferiori modo quam res superior sit in seipsa ; inferiora vero cognoscit altiori modo quam sint in seipsis. Quod quidem est intelligendum ut modus cognitionis accipiatur ex parte cognoscentis : quia scilicet quamvis causa prima sit superintellectualis, intelligentia non cognoscit eam superintellectualiter, sed intellectualiter : et similiter quamvis corpora sint materialia et sensibilia in seipsis, intelligentia tamen non cognoscit ea sensibiliter et materialiter, sed intellectualiter. Si vero accipiatur modus cognitionis ex parte rei cognitæ, sic cognoscit unumquodque prout est in seipso ; cognoscit enim intelligentia quod causa prima est superintellectualiter in seipsa, et quod res corporales habent in seipsis esse materiale et sensibile. Ex his patet intellectus omnium rerum quæ hic dicuntur.

[1] Lege : « convenit. »

LECTIO IX.

Quod ex causa prima habet intelligentia virtutem regendi res, et continendi.

Omnis intelligentiæ fixio et essentia ejus est per bonitatem puram, quæ est causa prima. Et virtus quidem intelligentiæ primæ est vehementioris unitatis quam res secundæ, quæ sunt post eam, quoniam ipsæ non acquirunt cognitionem ejus, et non est facta ita, nisi quia causa est ei quod est sub ea. Et significatio ejus est illud, cujus rememoramur, quia intelligentia est regens omnes res quæ sunt sub ea per virtutem divinam, quæ est in ea, et per eam retinet res, quoniam per eam est causa rerum, et ipsa retinet omnes res quæ sunt sub ea, et comprehendit eas. Quod est, quoniam omne quod est principium rebus et causa eis, est retinens illas res, et regens eas, et non evadit ab ea ex ipsis aliquid propter virtutem suam alteram. Ergo intelligentia est princeps rerum, quæ sunt sub ea, et retinens eas et regens eas, sicut natura regit res quæ sunt sub ea per virtutem intelligentiæ, quia similiter intelligentia regit naturam per virtutem divinam. Et intelligentia quidem non facta est retinens res quæ sunt post eam, et regens eas et suspendens virtutem suam super eas, nisi quoniam ipsæ res non sunt virtus substantialis ei, immo ipsa est virtus virtutum substantialium, quoniam est causa eis. Et intelligentia quidem comprehendit generata et naturam et horizontem naturæ, scilicet animam; nam ipsa est supra naturam. Quod est, quia natura continet generationem, et anima continet naturam, et intelligentia continet animam; ergo intelligentia continet omnes res; et non est facta intelligentia ita, nisi propter causam primam, quæ supereminet omnibus rebus, quoniam est causa intelligentiæ et animæ et naturæ et reliquis rebus.

Et causa quidem prima non est intelligentia, neque anima, neque natura; immo est supra intelligentiam et animam et naturam, quoniam est creans omnes res; verumtamen est causans intelligentiam absque medio, et causans animam et naturam et reliquas res mediante intelligentia. Et scientia quidem divina non est sicut scientia intelligibilis, neque sicut scientia animæ; immo est supra scientiam intelligentiæ et scientiam animæ, quoniam est causans ipsas. Et quidem virtus divina est supra omnem virtutem intelligibilem et animalem et naturalem, quoniam est causa omni virtuti. Et intelligentia quidem est habens ylcachim, quoniam est esse et forma, et similiter anima est habens ylcachim, et natura est habens ylcachim; et causæ quidem primæ non est ylcachim, quoniam ipsa est tantum esse.

Quod si dixerit aliquis necesse est quod scit ylcachim, dicemus ylcachim, idest suum esse ei infinitum, et individuum suum est bonitas sua cura influens super intelligentias omnes bonitates et super reliquas res mediante ea.

Postquam posuit modum quomodo intelligentia cognoscit quod supra se est, et id quod sub ipsa est, hic ostendit quid sit supra ipsam, inducens propositionem ad manifestandum quod intelligentia dependet ex causa prima, quæ talis est : « Omnis intelligentiæ fixio et essentia est per bonitatem puram quæ est per causam primam. » Hanc autem propositionem Proculus ponit; sed universalius dicit decimaseptima propositione sui libri : omnium entium principium, et causa prima, bonum est. Idem autem figurat in hac propositione quod dicitur, bonitas pura, et quod in propositione Proculi dicitur bonum : bonitas enim pura dicitur bonitas non participata; scilicet ipsa essentia bonitatis subsistens, quam Platonici vocabant ipsum bonum : quod quidem essentialiter et pure et per se bonum oportet quod sit prima causa omnium : quia, ut Proculus probat, semper causa est melior causato. Unde oportet id quod est prima causa esse optimum : hoc autem est id quod est ipsa bonitatis essentia : unde oportet id quod est essentialiter bonum esse primam omnium causam. Et hoc est quod Dionysius dicit, I cap. *De divinis nominibus* : « quoniam autem Deus est ipsa bonitas essentia, per ipsum suum esse omnium est existentium causa. » Unde et intelligentiæ quæ habent esse et bonitatem participatam, oportet quod dependeant a Deo, qui est ipsa bonitas pura, sicut effectus a causa. Et hoc est quod dicit quod intelligentiæ fixio et essentia est per bonitatem puram : quia scilicet intelligentia ex prima bonitate habet esse fixum, idest immobiliter permanens. Hoc autem probatur dupliciter. Primo quidem per effectum ipsius intelligentiæ. Et consistit vis suæ probationis in hoc : quod si alicujus rei propria operatio inveniatur in re alia, oportet ex necessitate quod res illa habeat ex participatione alterius hanc operationem, sicut effectus habet aliquid a causa; quia si ferrum ignitum faciat propriam operationem ignis comburendo, oportet dicere quod hoc ferrum habeat ab igne, sicut effectus a causa. Est autem propria operatio ipsius Dei quod sit naturalis causa regitiva omnium, ut in tertia propositione habitum est : unde ad hanc operationem nihil pertingere potest nisi inquantum participat illud a prima causa sicut effectus ejus. Quia vero causa prima est maxime una; quanto aliqua res fuerit magis simplex et una, tanto magis appropinquat ad causam primam et magis participat propriam operationem ejus. Intelligentiæ vero sunt majo-

ris bonitatis et simplicitatis quam res inferiores : cujus signum est, quia quæcumque sunt infra intelligentiam habentia cognoscitivam virtutem non possunt attingere ad cognoscendam intelligentiæ substantiam propter excessum simplicitatis ipsius, per quam etiam rationem sensus corporeus deficit a cognitione rei intelligibilis. Et quod sit simplicior, hoc manifestatur, quia est causa rerum inferiorum per modum quod supra dictum est in tertia propositione. Et hoc manifestatur per id quod subsequitur : « quia intelligentia regit omnes res quæ sunt sub ea per virtutem divinam, quæ est in ea. » Intelligitur autem in regimine ordinatio et motio inferiorum ad finem : et per hujus virtutem divinam in se existentem retinet et conservat res ab impedimentis sui regiminis; hæc enim duo, scilicet regere et retinere, sunt propriæ causæ in comparatione ad effectum ; ideo ergo intelligentia per virtutem divinam regit res et retinet eas, quia per ipsam est causa earum. Quomodo autem retineat res inferiores, manifestat per hoc quod subdit, quod ipsa retinet causas omnes quæ sunt sub ea et comprehendit eas, imprimendo scilicet ei virtutem suam ; non enim est causa omnium inferiorum immediate, nisi mediantibus causis inferioribus. Hoc autem quod dixerat probat consequenter per hoc, quia omne quod est principium in rebus et causa eis, retinet illas res et regit eas, ut dictum est ; et nihil eorum quæ sunt alicui causæ possunt eximi a regimine suæ causæ per aliquam virtutem extraneam. Et ideo cum intelligentia sit prima rerum inferiorum, et per consequens causa eorum per modum præmissum, consequens est quod habeat respectu inferiorum quasi officium principis in retinendo et regendo. Sic enim videmus quod etiam ea quæ sunt infra intelligentiam habent virtutem regitivam per virtutem intelligentiæ, sicut per naturam quæ est principium motus in rebus naturalibus reguntur et retinentur ea quæ subsunt naturæ. Unde similiter intelligentia regit naturam et alia quæ sibi subsunt per virtutem divinam. Sic ergo ex superioribus probatum est quod intelligentia, quia princeps, regit et retinet inferiora per virtutem superioris causæ ; et hoc ideo, quia ipsa est causa earum. Et quod sit causa, procedit ex hoc quod est vehementioris unitatis. Sed quomodo ex hoc quod est causa, sequatur quod retineat causata et regat, nondum erat probatum ; et ideo hujus probationem subdit : « et intelligentia quidem non est facta retinens res quæ sunt post ipsam et regens eas et suspendens virtutem suam super eas, nisi quoniam ipsæ non sunt virtutis substantialis ipsi, immo ipsa est virtus virtutum substantialium, quoniam est causa eis. » Cujus probationis hæc virtus est, quia unaquæque res regitur et conservatur per aliquam virtutem suam per quam aliquod operatur ad finem et impedimentis resistit : sed virtus causati dependet ex virtute causæ et non e converso. Cum enim virtus sit operandi principium in unoquoque, necesse est quod illud sit virtus virtutis alicujus rei a quo habet ut sit operandi principium. Dictum est autem in prima propositione quod causa inferior operatur per virtutem causæ superioris : unde virtus causæ superioris est virtus virtutis causæ inferioris. Et per hunc modum dicit quod virtus ubi intelligentiæ est virtus virtutum substantialium, idest virtutum quæ sunt propriæ substantiis inferiorum rerum. Sic igitur patet quod intelligentia regit et retinet res inferiores, virtutem suam expandens super eas ex hoc quod est causa eis. Quæ autem sunt inferiora quæ regit, ostendit subdens quod intelligentia comprehendit generata, idest continet sub se sicut effectus quos regit et retinet, res generabiles et corporales et naturam quæ est principium motus in ipsis, et invenitur primo in primo corporum ; et comprehendit etiam horizontem naturæ, scilicet animam. Dictum est enim supra in decima propositione quod anima est in horizonte æternitatis et pars temporis existens in æternitate et supra tempus, quia ipsa est supra naturam quæ est principium motus quia tempore mensuratur. Quod autem intelligentia comprehendat omnia supradicta, probat per hoc quod natura continet generationem et res generatas tamquam principium generationis existens : particularis quidem natura generationis particularis : universalis autem natura quæ est in corpore cœlesti, comprehendit universaliter omnem generationem, sicut suum effectum. Anima vero continet naturam : quia secundum opinionem ponentium corpora cœlestia animata quam auctor hujus libri supponit, anima est principium motus primi corporis et consequenter omnium mo-

tuum naturalium, ut in tertia propositione habitum est. Et iterum intelligentia continet animam, quia anima ab intelligentia participat intelligibilem operationem, sicut in eadem propositione dictum est. Unde concludit quod intelligentia continet omnes res : quia quicquid continetur a contento, continetur a continente. Et recipit [1] causam, quare hoc conveniat intelligentiæ, scilicet propter virtutem causæ primæ cujus est proprium supereminere omnibus non per virtutem alterius, sed per virtutem propriam : ipsa enim per suam virtutem divinam est causa intelligentiæ et animæ et naturæ et reliquarum rerum, scilicet generabilium et corruptibilium. Sic igitur ostensum est quod intelligentia dependet a causa prima per hoc quod ab ea habet virtutem universalem continendi inferiora.

Secundo ibi « et causa quidem »

Ostendit idem ex conditione causæ primæ, demonstratione ostendente propter quid. Nam prædicta probatio fuit magis per signum. Et primo ponit probationem. Secundo excludit objectionem, ibi, « Quod si dixerit aliquis. » Dicit ergo primo, quasi proponens quod probare intendit, quod causa prima non est intelligentia nec est anima nec natura : sed est supra omnia ista quasi creatrix earum cum quodam ordine : nam intelligentia causatur immediate a causa prima ; animam vero et naturam et reliquas res mediante intelligentia. Quod intelligendum est sicut supra dictum est in tertia propositione ; non quod esse eorum sit causatum ab intelligentia : sed quia ista secundum suam essentiam sunt creata solum a causa prima ; per intelligentiam vero sortiuntur quasdam perfectiones superadditas. Hoc autem quod causa prima causat omnia prædicta, incipit probare, ibi, « Et scientia quidem divina. » Ad cujus probationis intellectum sciendum quod perfectionum pervenientium in rebus a causa prima, aliud est quod pervenit ad omnia etiam usque ad generabilia et corruptibilia, scilicet esse : aliud autem est quod non pervenit ad effectus inquantum effectus sunt, sed solum quantum ad causas inquantum causæ sunt, scilicet virtus ; unde participatio virtutis pervenit usque ad naturam quæ habet rationem principii. Aliud vero est quod pervenit usque ad animam intellectualem, scilicet scientia : quæ tamen inferiori modo est in anima quam in intelligentia. Nam intelligentiæ convenit sine motu inquantum apprehendit intuitive ; animæ vero convenit cum quodam motu quo ex uno procedit ad aliud. Sic igitur ad intelligentiam et animam pervenit esse et virtus et scientia ; ad naturam esse et virtus ; ad generata esse tantum. Sic igitur causa prima est causa omnis scientiæ et virtutis et totius esse : consequens igitur est ut ab ipsa omnia causentur. Quod autem sit omnium horum causa, probat per hoc quod id quod est principium et excellentissimum in unoquoque ordine, est causa omnium consequentium in ordine illo : sed causa prima habet scientiam excellentiorem omni scientia et virtutem excellentiorem omni virtute et esse excellentius omni esse. Est igitur causa omnis scientiæ et virtutis et esse : et ex hoc sequitur quod sit creatrix et intelligentiæ et animæ et naturæ et reliquorum. Primo ergo manifestat de scientia : et dicit quod scientia divina non est sicut scientia intelligentiæ, quia scientia intelligentiæ est per participationem rei intellectæ : et multominus est sicut scientia animalis : quia non solum est per participationem rei intellectæ, sed per participationem luminis intellectualis ab intellectu mobiliter se habens circa scientiam. Immo scientia divina est supra scientiam intelligentiæ, et supra scientiam animæ : quia immobiliter et absque omni participatione intellectualis luminis vel rei intellectæ habet scientiam intellectualem essentialem per suam essentiam cognoscens res. Et hoc ideo est quia ipsa est creatrix omnis scientiæ, unde oportet quod sit causa scientiæ superiorum. Idem autem prosequitur de virtute et dicit quod virtus divina est supra omnem virtutem intellectualem et animalem et naturalem, quia et intelligentia et anima et natura habent virtutem participatam ab aliquo : sicut virtus causæ secundæ participatur a virtute causæ primæ, quæ non est participata ab aliquo, sed ipsa est causa omnis virtutis. Similiter etiam prosequitur quantum ad esse, ostendens quod causa prima habet altiori modo esse quam alia. Nam intelligentia habet ylcachim, idest aliquid materiale vel ad modum materiæ se habens : dicitur enim ylcachim ab yle quod est materia. Et quomodo hoc sit, exponit

[1] Lege : « repetit. »

subdens, quoniam yleachim est esse et forma : quidditas enim et substantia ipsius intelligentiæ est quædam forma subsistens et immaterialis : sed quia ipsa non est suum esse, sed est subsistens in esse participato, comparatur ipsa forma subsistens ad esse participatum sicut potentia ad actum et ut materia ad formam. Et similiter in anima est habens yleachim : non solum ipsam formam subsistentem : sed etiam ipsum corpus, cujus est forma. Similiter etiam natura est habens yleachim : quia corpus naturale est compositum ex materia et forma. Causa autem prima nullo modo habet ylcachim : quia non habet esse participatum, sed ipsa est esse primum, et per consequens bonitas pura : quia unumquodque inquantum est ens, est bonum, Oportet autem quod omne participatum derivetur ab eo qui pure subsistit per essentiam suam. Unde relinquitur quod esse intelligentiæ et omnium entium sit a bonitate pura causæ primæ. Sic igitur patet ratio quare supra dixit quod causa prima non est intelligentia nec anima nec natura : quia ejus scientia excedit scientiam intelligentiæ, et naturæ et animæ, et ejus virtus excedit omnem virtutem, et ejus esse omne esse.

Secundo ibi « quod si dixerit »

Excludit quamdam objectionem. Posset enim aliquis dicere, quod sit causa prima sit esse tantum quod sit esse commune quod de omnibus potest prædicari : et quod non sit aliquid individualiter ens ab aliis distinctum : id enim quod est commune non individuatur nisi per hoc quod in alio recipitur. Causa autem prima est aliquid individuale distinctum ab aliis ; alioquin non haberet operationem aliquam ; universalium enim non est nec agere nec pati : ergo videtur quod necesse sit dicere causam primam habere yleachim, idest aliquid esse recipiens. Sed ad hoc respondet quod ipsa infinitas divini esse, inquantum scilicet non est terminatum per aliquod recipiens, habet in causa prima vicem yleachim quod est in aliis rebus. Et hoc ideo quia sicut in aliis rebus fit individuatio rei communis receptæ per id quod est recipiens, ita divina bonitas et esse individuatur ex ipsa sui puritate per hoc scilicet quod ipsa non est recepta in aliquo : et ex hoc quod est sic individuata sui puritate habet quod possit influere bonitatem super intelligentiam et alias res.

Ad cujus evidentiam considerandum est quod aliquid dicitur individuum ex hoc quod non est natum esse in multis. Quod potest contingere dupliciter. Uno modo per hoc quod est determinatum ad aliquod unum in quo est, sicut albedo per rationem suæ speciei nata est esse in multis, et secundum hoc albedo quæ est recepta in hoc subjecto non potest esse nisi in hoc. Iste autem modus non est procedere in infinitum, quia non est procedere in causis formalibus et materialibus in infinitum, sicut probatur in quarto et in secundo *Metaphysicorum*. Unde oportet devenire ad aliquid quod non est natum recipi in aliquo, et ex hoc habet individuationem, sicut materia prima in rebus corporalibus quæ est principium singularitatis ; unde oportet quod omne illud quod non est natum esse in aliquo, ex hoc ipso sit individuum. Et hic est secundus modus quo aliquid non est natum esse in aliquo alio, quia scilicet non est natum esse in aliquo ; sicut si albedo esset separata sine subjecto existens, esset per hunc modum individua : et hoc modo individuatio est in substantiis separatis quæ sunt formæ habentes esse, et in ipsa causa prima quæ est ipsum esse subsistens.

LECTIO X.

Quod intelligentia cognoscit alia a se, per formas intelligibiles quas apud se habet.

Omnis intelligentia plena est formis, verumtamen ex intelligentiis, sunt quæ continent formas plus universales, et ex eis sunt quæ continent formas minus universales. Quod est, quoniam formæ quæ sunt in intelligentiis secundis inferioribus per modum particularem, sunt in intelligentiis primis per modum universalem : et formæ quæ sunt in intelligentiis primis per modum universalem, sunt in intelligentiis secundis per modum particularem. Et in primis intelligentiis est virtus magna, quoniam sunt vehementioris unitatis, quam intelligentiæ secundæ universales inferiores, et in intelligentiis secundis inferioribus sunt virtutes debiles, quoniam sunt minoris unitatis et pluris multiplicitatis. Quod est, quia intelligentiæ quæ sunt propinquæ uni vero puro, sunt majoris quantitatis et majoris virtutis, et intelligentiæ quæ sunt longinquiores ab ipso, sunt minoris quantitatis et debilioris virtutis. Et quia intelligentiæ propinquæ vero puro sunt majoris quantitatis, accidit inde, quod formæ quæ procedunt ex intelligen-

tis primis, procedunt processione universali unita, et nos quidem abbreviamus et dicimus, quod formæ quæ proveniunt ex intelligentiis primis in secundis, sunt debilioris processionis et vehementioris separationis. Quapropter fit quod intelligentiæ secundæ projiciunt visus suos super universalem formam, quæ est in intelligentiis universalibus, et dividunt eam, et separant eam, quoniam ipsæ non possunt recipere illas formas per separationem et divisionem secundum virtutem suam et certitudinem earum, nisi per modum secundum quem possunt recipere eas scilicet per separationem et divisionem. Et similiter aliquid ex rebus non recipit quod est supra eam nisi per modum secundum quem potest recipere ipsum, non per modum secundum quem est res recepta

Postquam auctor hujus libri ostendit qualiter scit intelligentia quæ sunt sub se, et quod est supra ipsam, modo incipit ostendere qualiter intelligat alia a se præter causam primam. Et primo ostendit communiter, qualiter cognoscat alia a se. Secundo specialiter, quomodo cognoscit res sempiternas, ibi, « Omnis intelligentia. » Prima ergo præmittit tale propositum : « Omnis intelligentia est plena formis verumtamen ex intelligentiis sunt quæ continent formas plus universales, et ex eis sunt quæ continent formas minus universales. » Et hoc etiam invenitur in libro Proculi centesimaseptuagesimaseptima propositione sub his verbis : Omnis intellectus plenus est specierum : hic quidem universaliorum, hic autem particulariorum in continuis continens specierum. Circa hanc propositionem duo oportet considerare. Primo id quod est commune omnibus intelligentiis vel intellectibus, separatis ; scilicet plenitudo formarum vel intelligibilium specierum. Secundo differentiam universalitatis et particularitatis in ipsis. Circa primum ergo considerandum est quod sicut jam diximus supra, Platonici ponentes formas rerum separatas, sub harum formarum ordine ponebant ordinem intellectum. Quia enim omnis cognitio fit per assimilationem intellectus ad rem intellectam, necesse erat quod intellectus separati ad intelligendum participarent formas abstractas. Et hujusmodi participationes formarum sunt species vel formæ intelligibiles, de quibus hic dicitur. Sed quia secundum sententiam Aristotelis, quæ circa hoc est magis consona fidei Christianæ, non contingit poni alias formas supra intellectivum ordinem, nisi ipsum bonum separatum ad quod totum universum ordinatur sicut ad bonum extrinsecum, ut dicitur in decimoquarto *Metaphysicorum*, oportet nos dicere quod sicut Platonici ponebant intellectus separatos ex participatione diversarum specierum separatarum diversas intelligibiles species consequi, ita nos dicamus quod consequuntur hujusmodi species intelligibiles ex participatione primæ formæ separatæ quæ est bonitas prima quæ est Deus. Ipse enim Deus est ipsa bonitas, et ipsum esse in seipso naturaliter comprehendens omnium entium perfectiones. Nam ipse solus per essentiam suam omnia cognoscit absque participatione formæ alicujus. Inferiores vero intellectus, cum eorum substantiæ sint finitæ, non possunt per essentiam suam omnia cognoscere : sed ad habendum rerum cognitionem necesse est quod ex participatione causæ primæ speciebus intelligibilibus receptis intelligant, ut Dionysius dicit VII cap. *De divinis nominibus* quod « ex ipsa sapientia intelligibiles et intellectuales angelicarum virtutes simplices et bonos habent intellectus. » Et est considerandum, sicut Augustinus dicit II *super Genesim ad litteram* quod sicut ex verbo Dei procedunt formæ in materiam corporalem ad rerum constitutionem, ita ab eodem, scilicet verbo, in angelis fit rerum cognitio per hujusmodi specierum intelligibilium receptionem : quia et Platonici ponebant secundum participationem idearum, et intellectus separatos res cognoscere, et materiam corporalem secundum diversas species variari. Sed sciendum est quod eadem diversitas participationis invenitur in intellectibus, et in materia corporali. Materia enim inferiorum corporum participat quidem formam aliquam ad esse specificum : sed tamen illa forma non repletur materiæ potentia, quæ adhuc ad alias formas se extendit. Materia vero cœlestium corporum repletur forma quam participat, quia non remanet in ea potentia ad aliam formam. Similiter etiam intellectus inferiores humani non replentur intelligibilibus speciebus. Sed a principio quidem intellectus potentialis humanus est sicut tabula, in qua nihil est scriptum, ut dicitur in tertio *De anima* : postmodum autem ordine quodam species recipit : nec tamen in hac vita repletur. Sed intellectus separati statim a principio sunt repleti speciebus intelligibilibus ad cognoscendum omnia, ad quæ se extendit, naturalis facultas ipsorum. Unde Dionysius dicit, IV cap. *De divinis nominibus* quod « intellectus supermundani intelliguntur et illuminantur secun-

dum existentium rationes.» Et hoc est quod hic dicitur quod intelligentia est plena formis ; vel sicut Proculus expressius dicit, est plenitudo formarum, quia ipsa intellectualitas ad propriam naturam intelligentiæ vel intellectus separati pertinet. Circa differentiam universalitatis et particularitatis specierum intelligibilium, hoc primo considerandum est quod, sicut hic dicitur et in libro Proculi, superiores habent formas magis universales, inferiores vero minus universales. Et hoc etiam Dionysius dicit, XII cap. *Cœlestis hierarchiæ* : ubi dicit quod Cherubin ordo participat sapientia et cognitione universaliori ; sed inferiores substantiæ participant sapientia et scientia particulariori. Quæ quidem universalitas et particularitas non est referenda ad res cognitas, sicut aliqui male intellexerunt, existimantes quod Deus non cognosceret nisi universalem naturam entis. Cui consequens esset quod in inferioribus intellectibus tanto uniuscujusque cognitio magis in universali sisteret, quanto esset altior ; puta quod unus intellectus cognosceret solum naturam substantiæ, inferior vero naturam corporis. Et sic usque ad individuas species. Quæ quidem existimatio aperte continet falsitatem. Cognitio enim qua cognoscitur aliquod solum in universali, est cognitio imperfecta : cognitio vero qua cognoscitur aliquid in propria specie, est cognitio perfecta. Cognitio enim speciei includit cognitionem generis ; sed non e converso. Sequeretur igitur quod quanto intellectus esset superior, tanto esset cognitio ejus imperfectior. Est ergo hæc differentia universalitatis et particularitatis attendenda solum secundum id per quod intellectus intelligit. Quanto enim aliquis intellectus est superior, tanto id quo intelligit est universalius. Ita tamen quod in illo universali ejus cognitio extendatur etiam ad propria cognita, multo magis, quam cognitio inferioris intellectus qui per aliquid magis particulare cognoscit. Et hoc etiam experimento in nobis percipimus. Videmus enim quod illi qui sunt excellentioris intellectus ex paucioribus auditis vel cognitis totam virtutem alicujus quæstionis vel negotii comprehendunt, quod alii grossioris intellectus existentes percipere non possunt, nisi manifestetur eis per singula, ratione quorum oportet frequenter inducere. Et ideo Deus, cujus intellectus est excellentissimus, uno solo, scilicet essentia sua omnia comprehendit. Aliorum vero intellectuum separatorum tanto unusquisque paucioribus speciebus et ad plura se extendentibus rerum notitiam habet, quanto est altior : ita quod intellectus humanus, qui est infimus, rerum scientiam habere non potest, nisi singulis speciebus singularium rerum naturas cognoscat. Natura vero corporalis et sensus corporeus omnino a participatione universali specierum deficere invenitur. Hæc igitur differentia, quæ est secundum universalitatem et particularitatem specierum, eadem ponitur hic et in Proculo, et est sumpta ex effectu. Sicut enim intelligentia per intelligibiles formas cognoscunt, ita et per intelligibiles formas suos effectus producunt ; quia omnis intellectus intelligendo operatur, ut infra dicetur. Superiorum autem intelligentiarum sunt majores virtutes. Et hoc ideo qui sunt magis simplices et majoris quantitatis, idest compositionis, utpote uni primo propinquiores : ergo oportet quod virtutes operativæ ipsarum ad plura se extendant, et tamen ipsæ virtutes sint magis simplices. Et ex hoc apparet quod formæ superiorum intelligentiarum sunt universaliores. Quod autem formæ, quæ sunt in superioribus intelligentiis unitæ, multiplicentur in intelligentiis manifestat consequenter, rationem hujus assignans, sicut Proculus ex parte intelligentiarum inferiorum. Intelligentiæ enim inferiores consequuntur intelligibiles species ex superioribus intelligentiis, quodammodo ad eas respiciendo : quia intelligentia, sicut omne quod agit, intelligendo agit, ita omne quod recipit, intelligibiliter recipit, secundum modum scilicet propriæ naturæ. Et quia natura inferioris intelligentiæ non est tantæ simplicitatis et unitatis, quantæ natura superioris intelligentiæ, ideo nec formæ intelligibiles recipiuntur in intelligentia inferiori in illa unitate, in qua sunt in superioribus intelligentiis. Et propter hoc formæ intelligibiles magis multiplicantur in inferioribus intelligentiis, quam in superioribus ; ita quod ea quæ intelliguntur a superiori intelligentia per unam speciem intelligibilem, inferior intelligentia intelligit per plures. Sed quia, sicut dictum est, intelligentia quicquid operantur, intelligendo operatur, sic intelligendo recipit quod recipit, potest ratio hujus multiplicationis specierum assignari non solum

ex parte intelligentiæ recipientis, sed etiam ex parte intelligentiæ imprimentis. Cujus provisione multiplicantur species in inferiori intelligentia secundum suam capacitatem. Unde Dionysius dicit, XV cap. *De divinis nominibus* : Unaquæque essentia intellectualis donativa sibi a diviniore uniformem intelligentiam provida virtute dividit, et multiplicat ad inferioris ductricem analogiam, idest secundum proportionem inferioris substantiæ.

LECTIO XI.

Intelligentia ad res sempiternas intelligendas quomodo se habeat, describitur.

Omnis intelligentia intelligit res sempiternas, quæ non destruuntur, neque cadunt sub tempore. Quod est, quoniam, si intelligentia est semper, quæ non movetur, tunc ipsa est causa rebus sempiternis, quæ non destruuntur, nec permutantur, neque cadunt sub generatione et corruptione. Et intelligentia non est ita, nisi quia intelligit rem per esse suum, et esse suum sempiternum est, et non corrumpitur. Cum ergo ita sit, dicimus quod res destructibiles sunt ex corporeitate, scilicet ex causa corporea temporali, non est causa intelligibili æterna.

Ostenso quomodo intelligentia intelligat alia a se : quia per formas intelligibiles, quibus est plena : hic specialiter agitur de cognitione qua intelligentia cognoscit res æternas. Et primo ostenditur quod cognoscit res æternas, sive incorruptibiles. Secundo ostendit modum quo eas cognoscit, ibi, « Primorum omnium quædam sunt etc. » Circa primum proponit talem propositionem. Omnis intelligentia intelligit res sempiternas quæ non destruuntur, neque cadunt sub tempore. Per res sempiternas intelligit quæ sunt supra tempus et motum, ut expositum est in secunda propositione. Signanter autem dicit, « Quæ non destruuntur, neque cadunt sub tempore. » Quædam enim cadunt sub tempore, quæ tamen non destruuntur, sicut motus cœli : qui cum tempore mensuretur, non destruetur, nec cessabit, secundum Philosophorum positionem. Videtur ergo secundum superficiem, intellectus hujus propositionis esse quod intelligentia non cognoscat res corruptibiles et cadentes sud tempore : sed solum res incorruptibiles supra tempus existentes. Sed quod non sit hic intellectus propositionis , patet ex propositione quæ subditur; in qua non probatur quod intelligentia cognoscat sempiterna , et non corruptibilia : sed quod non causet immediate, nisi sempiterna. Unde exponendum est. Omnis intelligentia intelligit, idest intelligendo causat res sempiternas. Et hoc patet ex libro Proculi: qui ad hoc inducit duas propositiones : quarum una est centesimaseptuagesimasecunda. Omnis intellectus perpetuorum est proxime et intransmutabilium secundum substantiam substitutorum. Alia est centesimaseptuagesimaquarta. Omnis intellectus intelligendo instituit quæ post ipsum. Ex quibus duabus propositionibus Auctor hujus libri conflavit unam; et dum brevitati studuit obscuritatem induxit. Probat autem sub hoc sensu hanc propositionem eo modo quo et Proculus,et in hac probatione duo facit. Primo enim ostendit quod intellectus non producit immediate res corruptibiles, vel cadentes sub tempore : sed solum res sempiternas. Secundo unde veniat corruptibilitas in rebus. Primum autem ostendit sic. Intelligentia producit suum effectum secundum suum esse. Et hoc ideo, quia suum intelligere est sibi connaturale. Nihil autem producit nisi intelligendo, ut supra manifestavimus. Unde relinquitur quod quicquid producit, producat per suum esse. Sed esse intelligentiæ est incorruptibile et supra tempus, æternitati parificatum, ut in secunda propositione habitum est : ergo immediatus intelligentiæ effectus est sempiternus,non cadens sub corruptione vel tempore. Secundum autem manifestat dicens quod cum intelligentia immediate non causet res corruptibiles, sequitur quod res corruptibiles non sunt immediate ab intelligentia : sed sunt ab aliqua causa corporea temporali. Nam corruptio et generatio in his inferioribus rebus causatur per motum cœli : ipse autem motus cœli non est immediate ab intelligentia, sed ab anima, sicut supra dictum est in tertia propositione. Si quis autem hunc processum reducere velit ad intellectum qui superficialiter ex propositione apparet, poterit dicere ulterius quod res corruptibiles cognoscuntur ab intelligentia ut sempiternæ. Sunt enim in intelligentia sicut non materialiter ,

quamvis in se sint materiales, ita nec temporaliter, sed sempiterne; quod manifestatur per effectum; quia immediatus effectus intelligentiæ est sempiternus. Id enim quo intelligentia cognoscit, est principium factivum in ipsa, sicut et artifex per formam artis operatur. Hæc autem probatio quæ hic inducitur, etsi a quibusdam philosophis concedatur, non tamen necessitatem habet. Hæc enim probatione suscepta, multa fundamenta catholicæ fidei tollerentur. Sequeretur enim quod angeli nihil de novo in his inferioribus immediate facere possent. Et multo minus Deus: qui non solum est æternus, sed ante æternitatem, ut supra dictum est. Et sequeretur ulterius, mundum semper fuisse. Hæc enim videtur esse efficacissima ratio ponentium æternitatem mundi, quæ sumitur ex immobilitate factoris. Non enim videtur posse contingere quod aliquod agens nunc incipiat operari cum prius non operatus fuerit, si omnino immobiliter se habeat, nisi forte aliqua exteriori mutatione præsupposita: quia ut Averrois in octavo *Physicorum* commentans prosequitur, si aliquod agens voluntarium vult aliquid facere post et non prius, ad minus oportet quod imaginetur tempus quod est numerus motus. Et ideo concludit impossibile esse quod ex voluntate immobili et æterna proveniat effectus novus, nisi præsupposito motu. Et quia hæc videtur esse efficacior ratio qua utuntur ad probandum æternitatem mundi, diligenter est hujus rationis solutio attendenda. Considerandum est igitur, aliter loquendum esse de agente quod producit aliquid in tempore, atque aliter de agente quod producit tempus simul cum re quæ in tempore producitur. Cum enim aliquid in tempore producitur, oportet accipere aliquam proportionem ad tempus, vel solum ejus quod producitur, vel etiam producentis ipsius; quoniam actio est in tempore non solum ex parte ejus quod agitur, sed etiam ex parte agentis. In tempore enim est aliquid, secundum quod est in motu, cujus numerus tempus est. Quando igitur aliqua mutatio invenitur ex parte ejus quod agitur vel ex parte agentis, tunc actio secundum utrumque est in tempore: puta cum aliquis alteratus a frigore, ignem de novo accendat ad frigus pellendum. Hoc autem non semper contingit. Est enim aliquid cujus substantia non est in tempore, sed operatio in tempore est, ut infra dicetur. Hujus ergo agens absque aliqua sui mutatione effectum producit in tempore, qui prius non fuerat. Et sic etiam Deus aliquid potest producere in tempore de novo quod prius non fuerat, secundum certam proportionem hujus effectus ad hoc tempus; sicut contingit in omnibus miraculosis effectibus qui fiunt immediate a Deo. Nec obstat quod dicitur quod producit per suum esse; quia suum esse est suum intelligere. Et sicut suum esse est unum, intelligit tamen multa, et propter hoc potest multa producere, quamvis ejus intelligere unum et simplex remaneat; ita quamvis sit esse suum æternum et immobile, potest tamen intelligere aliquod esse temporale et mobile. Et ideo, etsi suum intelligere sit sempiternum, per ipsum tamen producere potest effectum novum in tempore. Cujus indicium aliqualiter in nobis apparet. Potest enim homo voluntate immobili permanente, opus suum in futurum differre, ut faciat id determinato tempore. Sed si tu dicas quod quoties hoc contingit, oportet præintelligere alium motum, ex quo contingat quod aliquid prius non fuerit conveniens fieri, postmodum judicatur ut conveniens ad fiendum; ad minus ipsum temporis decursum quod sine motu intelligi non potest; dicemus hoc quidem verum esse in particularibus Dei effectibus quos in tempore operatur. Quia enim Lazarum suscitavit quarta die, et non prius, habito respectu ad aliquam rerum mutationem præcedentem hoc fecit. Sed in universi productione hoc locum non habet: quia simul cum mundo temporis et motus productio fuit: nec fuit aliquod tempus præcedens motus, ad quem oportuit novitatem hujus effectus proportionari; sed solum ad rationem facientis, prout intellexit et voluit hunc effectum ab æterno non fore, sed incipere post non esse. Sic enim tempus est mensura operationis vel motus, sicut dimensio est mensura magnitudinis corporalis. Si igitur quæramus de aliquo particulari corpore, puta de terra, quare infra hos magnitudinis terminos coercetur, et non extenditur ultra, potest ejus ratio esse ex proportione ipsius ad totum mundum. Sed si rursum quæramus de tota corporum universitate, quare de hac determinate magnitudinis terminos non excedat, non potest hujus ratio esse ex proportione ejus ad aliquam magnitudinem

aliam; sed vel oportet dicere magnitudinem corporalem esse infinitam, sicut antiqui naturales posuerunt; vel oportet hujus determinatæ magnitudinis rationes accipere ex sola intelligentia et voluntate facientis. Sic igitur infinitus Deus finitum universum produxit secundum suæ sapientiæ rationem. Ita æternus Deus potuit novum mundum producere secundum eamdem sapientiæ rationem.

LECTIO XII.

Qualiter intelligentiæ, quæ nimirum res sempiternæ sunt, mutuo se intelligant.

Primorum omnium quædam sunt in quibusdam per modum quo licet ut sit unum eorum in alio. Quod est, quia in esse sunt et vita et intelligentia, et vita sunt esse et intelligentia et intelligentia sunt esse et vita. Verumtamen esse et vita in intelligentia sunt duæ intelligentiæ, et esse et intelligentia in vita sunt duæ vitæ, et intelligentia et vita in esse sunt duo esse. Et illud quidem non est ita, nisi quia unumquodque primorum aut est causa, aut causatum. Causatum ergo in causa est per modum causæ, et causa in causato per modum causati. Nos quidem abbreviamus et dicimus quod res agens in rem per modum causæ non est in ea nisi per modum qui est causa ejus. Sicut sensus in animali per modum animalem, et anima in intelligentia per modum intelligibilem, et intelligentia in esse per modum essentialem, et esse primum in intelligentia per modum intelligibilem, et intelligentia in anima per modum animalem, et anima in sensu per modum sensibilem. Redeamus ergo, et dicamus quod sensus in anima, et intelligentia in causa prima sunt per modos similes et diversos, sicut ostendimus.

Postquam ostendit quod intelligentiæ intelligunt res sempiternas, hic inducit propositionem ad manifestandum, qualiter intelligentiæ, quæ sunt res sempiternæ, mutuo se intelligant. Per hoc autem aliquid intelligitur quod est in intelligente. Et ideo oportet in hac propositione declarare, quomodo unum de entibus superioribus sit in alio. Et est propositio talis: Primorum omnium sunt quædam in quibusdam per modum, quo licet ut sit unum eorum in alio. Hæc etiam propositio proponitur centesimatertia in libro Proculi sub his verbis: Omnia in omnibus, proprie autem in unoquoque. Idem autem est quod Proculus dicit, proprie autem in unoquoque, et quod hic dicitur per modum quo licet ut sit unum eorum in alio. Utrobique enim signatur quod unum est in alio secundum convenientem modum ei in quo est. Sed a Proculo quidem inducitur hæc propositio secundum positiones Platonicas ponuntur formæ separatæ subsistentes, quarum (ut supra dictum est) una tanto est altior, quanto est universalior, et ad plura suam participationem extendens. Et secundum hoc, ipsum esse superius quam in ipsa vita. Et hæc quam ipse intellectus. Et ideo hic, Proculus hoc determinans, in sua propositione addit: Etenim in ente vita et intellectus et in vita esse et intelligere, et intellectus esse et vivere. Et sic etiam videtur Auctor hujus libri loqui hujusmodi separata prima nominans. Subdit enim, quasi exponens, « quod est quia in esse sunt vita et intelligentia, et vita sunt esse et intelligentia, et in intelligentia sunt esse et vita, » quod est omnino idem cum verbis Proculi. Addit autem Proculus in sua propositione expositionem modi quo unum horum sit in alio, dicens: Sed alicubi quidem intellectualiter, alicubi autem vitaliter, alicubi vero enter, idest per modum entis entia omnia quasi dicat quod omnia tria prædicta sunt in intellectu intellectualiter, in vita vitaliter, in esse essentialiter. Sed hoc quod ponitur loco hujus in hoc libro videtur esse corruptum, et malum intellectum habere. Sequitur enim: « verumtamen esse et vita in intelligentia sunt duæ intelligentiæ. » Debet enim intelligi quod ista duo, scilicet esse et vita, sunt in intelligentia intellectualiter: « et esse et intelligentia in vita sunt duæ vitæ, » idest ambo sunt in vita vitaliter: « et intelligentia et vita sunt in ipso esse essentialiter. Si autem intelligatur secundum quod verba sonant, falsum continent intellectum. Vivere enim viventis est ipsum esse ejus, ut dicitur in secundo *De anima*: et ipsum intelligere primi intelligentis est vita ejus et esse ipsius, ut in duodecimo *Metaphysicorum* dicitur. Unde et hoc Proculus excludens, dicit quod esse intellectus est cognitivum et vita ejus est cognitio. Alioquin sequeretur inconveniens quod Aristoteles inducit in tertio *Metaphysicorum* contra Platonicos: quod scilicet Socrates esset tria animalia, quia et ipse est animal et de eo prædicatur idea animalis communis quam participat, et similiter idea hominis qui idem est animal. Sequeretur enim

unumquodque istorum trium esset non unum, sed multa. Apponit autem Proculus probationem manifestam ad ea quæ dicta sunt, distinguens quod tripliciter aliquid de aliquo dicitur. Uno modo causaliter, sicut calor de sole. Alio modo essentialiter, sive naturaliter, sicut calor de igne. Tertio modo secundum quamdam posthabitationem, idest consecutionem, sive participationem: quando scilicet aliquid non plene habetur, sed posteriori modo, et particulariter. Sicut calor invenitur in corporibus essentialiter, tamen non in ea plenitudine secundum quam est in igne. Sic ergo illud quod est essentialiter in primo, est participative in secundo et tertio: quod autem est essentialiter in secundo, est in primo quidem causaliter, et in ultimo participative. Quod vero est in tertio essentialiter, est causaliter in primo et in secundo. Et per hunc modum, omnia sunt in omnibus. Sed quia Auctor hujus libri non videtur ponere formas separatas, quod hic dicitur, esse et vitam et intelligentiam in se invicem esse, est intelligendum sic quod inveniuntur in habentibus esse vivere, et intelligere: quia in ipso esse secundum propriam rationem invenitur causaliter vivere et intelligere, secundum illum modum quo in prima propositione dictam est, quod esse est causa prima, vivere et intelligere posteriores causæ. Non tamen ita est intelligendum sicut verba sonant, quod intelligentia et vita sint in ipso esse duo esse: sed quia hæc duo, prout sunt in ipso esse, non sunt aliud quam esse; et similiter esse prout est in vita est ipsa vita, cum vita nihil addat supra esse, nisi determinatum modum essendi, seu determinatam naturam entis. Et idem intelligendum est in aliis comparationibus, secundum quas unum istorum dicitur esse in alio. Sed quia secundum intellectum hujus auctoris hæc tria non sunt quædam res subsistentes, sicut dictum est, consequenter applicat istam propositionem ad res quæ per se subsistunt, quæ sunt esse primum quod est Deus, intelligentia, anima intellectiva, et anima sensitiva. Et dicit quod hoc modo causa est in effectu, et e converso, secundum quod causa agit in effectum, et effectus recipit actionem causæ. Causa autem agit in effectum per modum ipsius causæ: effectus autem recipit actionem causæ per modum suum: unde oportet quod causa sit in effectu per modum effectus, et effectus sit in causa per modum causæ: ergo ea quæ sunt in sensu sensibiliter, sunt in anima intellectiva per modum ei convenientem. Et ea quæ sunt in anima per modum in animalem, sunt in intellectu per modum proprium; et quæ sunt in intelligentia intelligibiliter sunt in causa prima essentialiter secundum modum suum: et e converso priora sunt in posterioribus secundum modum posteriorum. Ex quo accipi potest qualiter intelligentiæ seinvicem intelligant et causam primam. Unaquæque enim intelligit aliam secundum quod alia est in ipsa per modum ejus in quo est: quia etiam in superioribus sunt inferiores secundum quasdam excellentiores similitudines seu species; superiores vero in inferioribus secundum quasdam deficientiores similitudines et species.

LECTIO XIII.

Quomodo intelligentia seipsam et quæ in ea sunt cognoscere valeat.

Omnis intelligentia intelligit essentiam suam. Quod est, quia intellectus et intellectum sunt simul. Cum enim intelligentia est intellectum et intelligens, tunc procul dubio videt essentiam suam. Et quando videt essentiam suam, scit et intelligit per intelligentiam essentiam suam. Et quando scit essentiam suam, scit reliquas res quæ sunt sub ea, quoniam sunt ex ea. Verumtamen in ea sunt per modum intelligibilem: ergo intelligentia et res intellectæ sunt unum. Quod est, quia, si res intellectæ et intelligentia sunt unum, et intelligentia scit essentiam suam, tunc proculdubio, quando scit essentiam suam, scit reliquas res, scit essentiam suam: et quando scit reliquas res, tunc ipsa non scit eas nisi quia sunt intellectæ: ergo intelligentia scit essentiam suam, et scit res intellectas simul, sicut ostendimus.

Ostenso, quomodo intelligentia intelligat alia a se, nunc ad ostendendum quomodo intelligat seipsam inducitur hæc propositio, quæ etiam invenitur sextadecima in libro Proculi sub his verbis: Omnis intellectus seipsum intelligit. Sed hujus propositionis et probationis ejus intellectum oportet nos accipere ex his quæ Proculus dicit. Ut enim supra dictum est secundum opiniones Platonicas, ordo intellectuum ponitur sub ordine formarum separatarum, ex quarum par-

ticipatione fiunt intelligentes in actu. Unde formæ separatæ comparantur ad eos sicut intelligibile ad intellectum. Sicut autem aliarum rerum ponebant quasdam ideas, ita et ipsorum intellectuum ponebant quamdam ideam quam vocabant primum intellectum. Iste ergo intellectus idealis, inquantum est intellectus, intelligit, et inquantum est forma idealis, est forma intellecta. Sic igitur in eo unitur omnino intellectus et intellectum. Et per hoc perfecte seipsum intelligit: quia essentia sua totaliter est intelligibile, non solum intelligens. Omnis autem intellectus secundum Platonicos habet intellectum participatum. Sed superiores intellectus participant ipsum intellectum perfectivum. Unde participant ipsum non solum quod sint intellectus, sed etiam quod sint intelligibiles et quodammodo formales intellectus. Sic igitur conjungitur in eis secundum eorum substantiam quodammodo intellectus et intellectum. Et ideo etiam ipsi intelligunt suam essentiam. Sed diversimode a primo intellectu. Nam primus intellectus idealis non participat aliquam priorem formam intellectualitatis sed ipsemet est prima forma intellectualitatis. Unde suum intelligibile non est aliud quam ipse. Posteriores vero intellectus sic habent de forma intelligibilitatis in sua substantia, quod tamen illud derivatur a superiori intellectu ideali. Sic ergo intelligunt essentiam suam, quod etiam intelligunt superiorem intellectum quem participant. Et hoc est quod Proculus addit in prædicta propositione. Sed prius, quod seipsum solum, et unum secundum numerum in hoc intellectus et intelligibile. Unusquisque autem consequentium seipsum simul, et quæ ante ipsum; et intelligibile huic, hoc quidem est quod est, hoc autem a quo est. Sed quia secundum sententiam Aristotelis quæ in hoc magis catholicæ doctrinæ concordat, non ponimus multas formas supra intellectus, sed unam solam, quæ est causa prima; oportet dicere quod sicut ipsa est ipsum esse, ita est ipsa vita, et ipse intellectus primus. Unde et Aristoteles in duodecimo *Metaphysicorum* probat quod intelligit seipsum tantum: non ita quod desit ei cognitio aliarum rerum; sed intellectus ejus non informatur ad intelligendum alia specie intelligibili, nisi seipso. Sic igitur superiores intellectus separati, tamquam ei propinqui, intelligunt seipsos et per essentiam suam et participationem superioris naturæ. Et ideo ad probandum hanc propositionem, primo hic inducitur, quod intellectus et intellectum in intellectibus separatis sunt simul, inquantum scilicet secundum substantiam suam non solum sunt intellectus, sed intelligibiles, utpote propinquissime participantes primum intellectum. Unde concludit quod intelligentia intelligit essentiam suam. Et quia essentia sua est essentia intelligentis; sequitur quod intelligendo suam essentiam intelligit se intelligere suam essentiam. Consequenter autem ostendit quomodo per hoc quod intelligit essentiam suam, intelligit alia. Habetur enim ex præmissa propositione, quod omnes aliæ res sunt in intelligentia et res intellectæ, secundum quod in intelligentia: et ideo quando intelligit essentiam suam, intelligit res alias. Et eadem ratione quandocumque intelligentia intelligit res alias, intelligit seipsam. Sed utrum hæc conveniant animæ intellectuali, inferius considerabimus.

LECTIO XIV.

Quo pacto anima res sensibiles et intelligibiles in seipsa contineat.

In omni anima res sensibiles sunt per hoc quod sunt exemplum ei; et res intelligibiles in ea sunt, quia scit eas: et non facta est ita, nisi quia est expansa inter res intelligibiles, quæ non moventur, et inter res sensibiles, quæ moventur. Et, quia anima sic est, fit quod imprimit res corporeas. Quapropter facta est causa corporum, et facta est causata ab intelligentia, quæ fuit ante ipsam. Res igitur, quæ imprimuntur ab anima, sunt in anima per intentionem exempli, scilicet quia res sensibiles exemplificantur secundum exemplum animæ, et res quæ cadunt supra animam, sunt in anima per modum acquisitum. Cum ergo hoc sit ita, redeamus et dicamus quod res sensibiles omnes in anima sunt per modum causæ suæ, propter quod anima est sicut causa exemplaris. Et intelligo per animam, virtutem agentem res sensibiles. Verumtamen virtus efficiens in anima non est materialis, et virtus in anima est spiritualis, et virtus imprimens in rebus habentibus dimensiones est sine dimensione corporea. Res autem intelligibiles in anima sunt per modum accidentalem, scilicet quia res intelligibiles unitæ sunt in anima per mo-

dum qui multiplicatur, et res intelligibiles quæ non moventur, sunt in anima per modum motus. Jam ergo ostensum est, quod res intelligibiles et sensibiles sunt in anima : veruntamen res sensibiles corporeæ motæ sunt in anima per modum animalem unitum, et spirituales res intelligibiles unitæ quiescentes sunt in anima per modum, qui multiplicat motum.

Postquam determinavit de causa prima et intelligentia, hic determinat de anima. Et primo determinat de ea secundum habitudinem quam habet ad res alias. Secundo determinat de ea secundum seipsam, ibi, « Omnis sciens, etc. » Circa primum ponit talem propositionem. In omni anima res sensibiles sunt per hoc quod est exemplum ei et res intelligibiles in ea sunt, quia scit eas. Ad intellectum autem hujus propositionis videamus id quod scribitur in libro Proculi circa hoc. Ponitur enim ibidem centesimanonagesimaquinta propositio taliter. Omnis anima est omnes res ; exemplariter quidem sensibilia, iconice autem intelligibilia. Et dicitur iconice per modum imaginis ; imago enim est quod fit ad similitudinem alterius : sicut exemplar est id, ad cujus similitudinem fit aliud. Hæc autem propositio probatur tam in hoc quam in libro Proculi hoc modo. Anima enim (ut habitum est in secunda propositione) media est inter res intelligibiles quæ sunt animæ [1] separatæ a motu, et per hoc parificantur æternitati : et inter res sensibiles quæ moventur, etiam et cadunt sub tempore. Et quia priora sunt causa posteriorum, oportet quod anima sit causa corporum, et intelligentia sit causa animæ per modum supra expositum. Manifestum est autem quod oportet effectus præexistere in causis exemplariter : quia « causæ producunt effectus secundum suam similitudinem, et causata habent imaginem suarum causarum, » ut dicit Dionysius II cap. *De divinis nominibus*. Sic igitur res sensibiles quæ causantur ex anima, sunt in anima per modum causæ. Ita scilicet quod hujusmodi res quæ sunt infra animam, causantur ad exemplum et similitudinem animæ. Res autem quæ sunt supra animam, sunt in anima per modum acquisitum, idest per quamdam participationem, ita scilicet quod comparantur ad animam sicut exemplaria, et anima ad ipsam quodammodo sicut imago. Sic igitur patet quod sensibilia præexistunt in anima virtualiter, quæ quodammodo est exemplar effectuum. Exponit autem consequenter de qua anima intelligat, dicens : « Intelligo per animam virtutem agentem res sensibiles. » Secundum illos enim qui ponunt corpora cœlestia animata, anima cœli est causa omnium corporum, sicut inferiorum animarum unaquæque est causa proprii corporis. Nulla ergo inferiorum anima habet causalitatem respectu sensibilium ; et ideo sensibilia non fuerunt in ea per modum causæ, sed solum in anima cœli quæ supra sensibilia habet universalem causalitatem. Et hanc hic appellat virtutem agentem res sensibiles. Unaquæque vero animarum quæ sunt hic, habet quidem causalitatem respectu proprii corporis : sed non causat ipsum neque per sensum neque per intellectum. Unde non præhabet sui corporis intelligibiles et exemplares rationes. Causat autem ipsum per virtutem naturalem. Unde et in secundo *De anima* dicitur quod anima est efficiens corporis causa. Tale autem agens non agit per aliquam rationem exemplarem proprie : nisi ipsam naturam per quam agit, dicamus exemplar effectus qui ad ejus similitudinem producitur aliquo modo : et per hunc modum in natura animæ virtute præexistunt omnes partes sensibiles sui corporis. Coaptantur enim potentiis animæ : quæ ex ejus natura procedunt. Et quamvis res sensibiles sint in anima quæ est causa earum, non tamen sunt in ea per modum quo sunt in seipsis. Nam virtus animæ est immaterialis, quamvis sit causa materialium, et spiritualis quamvis sit causa corporum ; et est sine dimensione corporea, quamvis sit causa rerum habentium dimensionem. Et quia effectus sunt in causa secundum virtutem causæ, oportet quod corpora sensibilia sint in anima indivisibiliter et immaterialiter et incorporaliter. Et sicut res inferiores anima sunt in ea altiori modo quam in seipsis, ita res superiores, scilicet intelligentiæ, sunt in anima inferiori modo quam in seipsis iconice, vel per modum imaginis, ut Proculus dicit : loco cujus hic dicitur per modum accidentis, idest per quemdam inferiorem modum participationis ; ita scilicet quod res intelligibiles quæ sunt in seipsis indivisæ et unitæ et immobiles, sunt in anima divisibiliter, multipliciter et mobiliter per comparationem ad intel-

[1] Lege : « omnino. »

ligentiam. Sunt enim ad hoc proportionatæ, ut sint causæ multitudinis et divisionis et motus rerum sensibilium. Vel dicit, res immobiles per modum motus, quia secundum Platonicos animæ proprium est quod sit movens seipsam ; secundum Aristotelem autem est principium motus rei moventis seipsam. Ultimo autem epilogando concludit propositum, et est manifestum ex præmissis. Et ex his quæ dicta sunt apparere potest qualiter superiores animæ cœlorum, si cœli sunt animati, possunt cognoscere sensibilia et intelligibilia. Sic enim cognoscunt ea secundum quod sunt in eis.

LECTIO XV.

Qualiter anima se habeat ad cognitionem suiipsius.

Omnis sciens, qui scit essentiam suam, est rediens ad essentiam suam reditione completa. Quod est, quia scientia non est nisi actio intelligentis. Cum ergo sit sciens suam essentiam, tunc redit per operationem suam intelligibilem ad essentiam suam. Et hoc non est ita, nisi quia sciens et scitum sunt res una, quoniam scientia scientis essentiam suam est ex eo, et ad eum, quia est scitum. Quod est, quia propterea quod scientia est scientia scientis, et sciens scit essentiam suam, est ejus operatio rediens ad essentiam suam ; ergo substantia ejus est rediens ad essentiam iterum. Et non significo per reditionem substantiæ ad essentiam suam iterum, nisi quia est stans fixa per se, non indigens in sua fixione et sua essentia re alia regente ipsam : quoniam est substantia simplex sufficiens sibi per seipsam.

Ostenso qualiter anima se habeat ad alia, hic ostendit qualiter se habeat ad seipsam. Et proponitur talis propositio. Omnis sciens qui scit essentiam suam, est rediens ad essentiam suam reditione completa. Et ad hujus propositionis intellectum, considerandæ sunt quædam propositiones quæ in libro Proculi ponuntur, quarum una est tertia libri ejus ; quæ talis est : Omne quod ad seipsum conversivum est, incorporeum est. Et hanc propositionem supra manifestavimus in septima propositione libri hujus. Secundam propositionem sumamus, quæ est decimasexta libro Proculi quæ talis est : Omne ad seipsum conversivum habet substantiam separabilem ab omni corpore. Et hujus probatio est, quia cum corpus ad seipsum converti non possit, ut ex præmissa a propositione habetur, sequitur quod converti ad seipsum sit operatio separata a corpore. Cujus autem operatio a corpore separatur, necesse est quod et substantia sit separabilis. Unde omne quod ad seipsum converti potest est a corpore separabile. Tertiam propositionem sumamus quadragesimamtertiam libri ejus quæ talis est : Omne quod ad seipsum conversivum est, authypostason est, idest per se subsistens. Quod probatur per hoc quod unumque quod convertitur ad id quod substantificatur. Unde si aliquid ad seipsum convertitur secundum esse, oportet quod in seipso subsistat. Quartam propositionem sumamus quadragesimamquartam libri ejus. Omne quod secundum operationem est ad seipsum et secundum subtantiam, est ad se conversivum. Et hoc probat per hoc quod cum converti ad seipsum sit perfectionis, si secundum substantiam ad seipsum non converteretur quod secundum operationem convertitur, sequeretur quod operatio esset melior et perfectior quam substantia. Quintam propositionem sumamus octogesimamtertiam libri ejus quæ talis est : Omne suiipsius cognoscitivum, ad seipsum omniquaque conversivum est. Cujus probatio est : quia quod seipsum cognoscit, convertitur ad seipsum per suam operationem, et per consequens per suam substantiam, ut patet per propositionem præmissam. Sextam propositionem accipiamus centesimamoctogesimamsextam libri ejus, quæ talis est : Omnis anima est incorporea substantia et separabilis a corpore. Quæ sic probatur secundum præmissa. Anima cognoscit seipsam : ergo convertitur ad seipsam omniquaque ; ergo est incorporea, et a corpore separabilis. His igitur visis, considerandum est quod in hoc libro tria ponuntur : quorum primum est quod anima sciat essentiam suam. De anima enim est intelligendum quod hic dicitur. Secundum est quod ex hoc concluditur quod redeat ad essentiam suam reditione completa. Et hoc est idem ei quod in propositione Proculi dictum est quod omne suiipsius cognoscitivum, ad seipsum omniquaque conversivum est. Et intelligitur reditio sive conversio com-

pleta et secundum substantiam et secundum operationem ut dictum est. Quod autem hoc secundum sequatur ex primo, probat sic : quia cum dico quod sciens scit essentiam suam, ipsum scire significat operationem intelligibilem. Ergo patet quod in hoc quod sciens scit essentiam suam, redit, idest convertitur per operationem suam intelligibilem ad essentiam suam, intelligendo scilicet eam. Et quod hoc debeat vocari reditus, manifestat per hoc quod, cum anima scit essentiam suam, sciens et scitum sunt res una ; et ita scientia qua scit essentiam suam, idest ipsa operatio intelligibilis, est ex ea inquantum est scita ; et sic est ibi quædam circulatio quæ importatur in verbo redeundi vel convertendi. Ex hoc autem quod secundum suam operationem redit ad essentiam suam, concludit ulterius quod secundum substantiam suam est rediens ad essentiam suam, et ita fit reditio completa secundum operationem et substantiam. Et exponit consequenter quid sit redire secundum substantiam ad essentiam suam. Illa enim dicuntur secundum substantiam ad seipsa converti quæ subsistunt per seipsa habentia fixionem, ita quod non convertuntur ad aliquid aliud sustentans ipsa, sicut est conversio accidentium ad substantiam. Et hoc ideo convenit animæ et unicuique scienti seipsum, quia omne tale est substantia simplex sufficiens sibi per seipsam quasi non indigens materiali sustentamento. Et hoc potest esse tertium quod scilicet anima sit separabilis a corpore, ut proponitur in propositione Proculi. Primum autem horum, scilicet quod anima sciat essentiam suam, hic non probatur. Probatur autem in libro Proculii sic. At vero quod cognoscat seipsam, manifestum est. Si enim et quæ super ipsam cognoscit, et seipsam nata est cognocere, multo magis tanquam causis quæ sunt ante ipsam cognoscens seipsam. Ubi diligenter considerandum est quod supra, cum de intellectiva cognitione ageret, dixit quod primus intellectus intelligit seipsum tantum, ut in decimatertia propositione dictum est, scilicet quia forma intelligibilis idealis. Alii vero intellectus tamquam ei propinqui participant a primo intellectu et formam intelligibilitatis, et virtutem intellectualitatis, sicut dicit Dionysius IV cap. *De divinis nominibus* quod supremæ substantiæ intellectuales sunt intelligibiles, et intellectus, Unde unusquisque eorum intelligit et seipsum et superiorem quem participat. Sed quia anima intellectiva inferiori modo participat primum intellectum in substantia sua, non habet nisi vim intellectualitatis. Unde intelligit substantiam suam non per essentiam suam, sed secundum Platonicos per superiora quæ participat, secundum Aristoteles autem in tertio *De anima*, per intelligibiles species quæ efficiuntur quodammodo formæ, inquantum per eas fit actu.

LECTIO XVI.

Quod una prima infinita virtus est, a qua reliquæ omnes dependent.

Omnes virtutes, quibus non est finis, pendentes sunt super infinitum primum quod est virtus virtutum : non quia ipsæ sint acquisitæ fixæ stantes in rebus entibus, immo sunt virtus rebus entibus habentibus fixionem. Quod si aliquis dicat quod ens primum causatum, scilicet intelligentia, est virtus, cui non est finis, dicimus quod non est ens causatum virtus, immo est ei virtus quædam. Et virtus quidem ejus non est facta infinita nisi inferius et non superius : quoniam ipsa non est virtus pura, quæ non est virtus nisi quia virtus est, et est res quæ non finitur inferius, neque superius. Ens autem primum causatum habet finem, et virtus ejus est finis, secundum quem remanet causa ejus : ens autem primum creans est infinitum primum purum. Quod est, quia, si entibus fortibus non est finis nisi per suam acquisitionem ab infinito primo puro, propter quod sunt entia infinita, et si est ens primum ipsum quod ponit res quibus non est finis, tunc ipsum proculdubio est supra infinitum. Ens autem primum creatum, scilicet intelligentia, ipsum non est finitum ; immo dicitur quod est infinitum ; neque dicit quod est ipsummet quod non est finitum. Ens ergo primum est mensura entium primorum intelligibilium, et entium secundorum sensibilium, scilicet quia ipsum est quod omnia entia creavit, et mensuravit ea mensura convenienti omni enti. Redeamus ergo ; et dicamus quod ens primum creans est supra infinitum, sed ens secundum creatum est infinitum. Et quod est inter ens primum creans et ens secundum creatum, est non finitum. Et reliquæ bonitates simplices, sicut vita et lumen, et quæ sunt eis similia, sunt causa rerum omnium habentium bonitates : scilicet quod infinitum est a causa prima, et causatum primum est causa omnis vitæ ; et similiter reliquæ bonitates descendentes a causa prima super creatum primum, in primis est intelligentia ; deinde descendunt supra reliqua causata omnia intelligibilia et corporea mediante intelligentia.

Posita distinctione causarum superio-

rum et prosequutis singulis partibus, modo ponit comparationem earum adinvicem. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit quomodo superiora influunt in inferiora, vigesima propositione, ibi, « Causa prima regit etc. » Secundo ostendit sufficientiam divini regiminis vigesimaprima propositione, ibi, « Primum est dives etc. » Tertio ostendit quomodo inferiora diversimode recipiunt influxum primo influentis, vigesimaquarta propositione, ibi, « Causa prima existit etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quomodo inferiora a superioribus dependeant secundum virtutem. Secundo quomodo dependeant secundum substantiam et naturam suam, decimaoctava propositione, ibi, « Res omnes habent essentiam. » Circa primum duo facit. Primo ostendit quod omnes virtutes infinitæ dependent a prima infinita virtute. Secundo ostendit quomodo majus vel minus ei assimilantur, decimaseptima propositione, ibi, « Omnis virtus unita etc. » Circa primum ponit hanc propositionem. Omnes virtutes quibus non est finis pendentes sunt super infinitum primum quod est virtus virtutum ; non quia ipsæ sint acquisitæ fixæ stantes in rebus entibus, immo sunt virtus rebus habentibus fixionem. Hæc autem secunda pars in omnibus libris videtur esse corrupta. Debet enim singulariter dici : « non quia ipsa sit acquisita fixa, stans in rebus entibus, immo est virtus etc. » ut referatur hoc ad virtutem virtutum. Et hoc patet in libro Proculi, cujus propositio nonagesimasecunda talis est. Omnis multitudo infinitarum potentiarum, ab una prima infinitate exorta est, quæ non ut participata potentia est, neque in potentibus subsistit, sed secundum seipsam non alicujus participantis ens potentia, secundum omnium causatorum entium. Ubi primo considerandum est, quod infinita potentia dicitur cujuslibet semper existentis, sicut supra dictum est in quinta propositione; inquantum scilicet videmus, quod quæ plus durare possunt habent majorem virtutem essendi. Unde illa quæ in infinitum durare possunt, habent quantum ad hoc infinitam potentiam. Secundum autem Platonicas positiones, omne quod in pluribus invenitur, oportet reducere ad aliquod primum quod per suam essentiam est tale, a quo alia per participationem talia dicuntur. Unde secundum eos virtutes infinitæ reducuntur ad aliquod primum, quod est essentialiter infinita virtus ; non quod sit virtus participata in aliqua re subsistente, sed quia est subsistens per seipsam. Hoc autem secundum Platonicos non est ipsa idea entis : quia hujusmodi ens separatum habet quidem potentiam infinitam, sed cum hoc habet etiam finitatem, sicut supra in quarta propositione habitum est. Unde relinquitur, quod non sit prima potentia quæ essentialiter est ipsa infinitas. Neque tamen ponebant, quod illa infinitas idea sit primum simpliciter; quia ipsa infinitas participat unitate et bonitate. Unde primum simpliciter est unum et bonum. Hoc autem infinitum ideale a quo omnes virtutes infinitæ dependent, est medium inter unum et bonum quod est primum simpliciter, et inter ens : et ita hanc propositionem Proculus exponit. Sed quia Auctor hujus libri non ponit diversitatem realem inter hujusmodi formas ideales abstractas, quæ per essentiam suam dicuntur ; sed omnia attribuit enti primo, quod est Deus, ut supra etiam patuit ex verbis Dionysii, ideo secundum intentionem hujus auctoris, hoc primum infinitum a quo omnes virtutes infinitæ dependent est primum simpliciter, quod est Deus. Per ens autem de quo Proculus mentionem facit, quod est sub infinito, non intelligit ideam entis, sed potius ens primum causatum. Et quod Proculus probat de idea entis, hic probatur de ente primo, quod est intelligentia. Dicit ergo : si aliquis velit dicere principium ens causatum quod est intelligentia sit virtus infinita, non tamen erit dicendum quod ipsa sit essentialiter virtus ; imo est habens virtutem. Unde non est illud primum infinitum a quo dependent omnes virtutes infinitæ. Et quod non sit prima virtus infinita, manifestat per hoc quod non infinita omnibus modis, et respectu cujuslibet ; sed est infinita solum inferius, non superius. Dicitur quidem inferius infinita virtus intelligentiæ, quia non comprehenditur ab his quæ sunt infra ipsam. Non est autem infinita superius, quia exceditur a suo superiori, cujus comprehensione finitur. Unde Proculus dicit nonagesimatertia propositione : Omne infinitum in entibus neque supra positis infinitum est, neque sibiipsi ; quia sicut ipse probat ibidem, a seipso unumquodque a superioribus circumscribitur

et terminatur, ab inferioribus autem circumscribi non potest. Ideo autem virtus intelligentiæ non est respectu omnium infinita, quia non est ei virtus pura, idest non est essentialiter virtus, ut scilicet sit virtus subsistens. Talis enim res quæ essentialiter virtus est, neque est superius nec inferius. Non enim habet aliquod prius a quo possit circumscribi. Sed intelligentia habet finem, secundum quem remanet, idest deficit a suo superiori, quasi post ipsum remanens velut ipsum assequi non valens. Deinde ostendit quod sit illud primum infinitum a quo dependent omnes virtutes infinitæ: et hoc quidem accipitur hic ens primum creans, scilicet Deus est primum infinitum purum quasi essentialiter existens virtus infinita. Et hoc probat; quia intelligentiæ, quas vocat hic scientes et fortes propter magnitudinem virtutis quam habent, sunt infinitæ propter acquisitionem suam, idest participationem a primo quod est infinitum purum, idest essentialiter, a quo habent non solum infinitatem, sed etiam esse. Et si ens primum creans, est quod sui participatione facit res esse infinitas, tunc oportet, quod ipsum sit supra infinitum. Quod quidem, secundum ea quæ hic dicuntur, oportet intelligere quod ens primum sit supra infinitum participatum et creatum. Sed secundum Proculum hoc dicitur de idea universi et boni, quod est secundum Platonicos supra ideam infiniti. Et ideo exponens quod dixerat, ens primum esse supra infinitum, subdit quod intelligentia est infinitum; scilicet participative; non autem essentialiter, ita scilicet quod ipsamet sit id quod est infinitum. Concluditur igitur ex præmissis, quod cum ens primum det inintelligentiis esse et infinitatem, ipsum est mensura primorum entium, scilicet intelligibilium, et per consequens secundorum entium, scilicet sensibilium, secundum quod primum in quolibet genere est mensura illius generis, in quantum per accessum ad ipsum vel recessum ab ipso cognoscitur aliquid esse perfectius vel minus perfectum in genere illo. Sed ipse exponit ens primum esse mensuram omnium entium, quia creavit omnia entia cum debita mensura quæ convenit unicuique rei secundum modum suæ naturæ. Quod enim aliqua res magis vel minus accedat ad ipsum, est ex ejus dispositione. Ultimo autem colligit ex præmissis, quasi epilogando, principalem intentionem, et dicit quod ens primum creans est supra infinitum, illud scilicet quod participatione infinitum est. Sed ens secundum quod creatum est, scilicet intelligentia, est infinitum participative. Illud autem quod est medium inter ens primum cratum quod est intelligentia, et ens secundum creatum quod est corpus corruptibile, est infinitum, scilicet corpus cœleste. Sed Proculus hoc ponit tamquam idea infiniti sit media inter boni et ideam entis. Hoc autem rerum ordine instituto circa infinitum, subdit similiter de aliis: et dicit quod omnes aliæ bonitates simplices, scilicet vita, lumen, et similia, sunt causa rerum habentium hujusmodi bonitates. Sicut enim causa prima et primum infinitum, et ita omnia alia ab eo habent infinitatem, ab eo etiam causa prima est ipsa vita et ipsum lumen et ab ipsa causatum primum, scilicet intelligentia, habet vitam et lumen intelligibile. Et similiter etiam aliæ bonitates descundunt a prima causa. Prima quidem super creatum primum, quod est intelligentia, et deinde super alia mediante intelligentia: sive ista alia accipiantur animæ intellectuales, sive res spirituales.

LECTIO XVII.

Quare ex multis infinitis virtutibus illa magis ad infinitatem accedat, quæ unitati est propinquior.

Omnis virtus unita plus est infinita quam virtus multiplicata. Quod est, quia infinitum primum quod est intelligentia, est propinquum uni puro. Propter illud ergo factum est quod in omni virtute propinqua uni puro est infinitas plus quam in virtute longinqua ab eo. Quod est, quia virtus, quando incipit multiplicari, tunc destruitur unitas ejus; et quando destruitur ejus unitas, destruitur ejus infinitas: et non destruitur infinitas ejus, nisi quando dividitur. Et hujus quidem significatio est virtus divisa. Et quod ipsa, quanto magis aggregatur et unitur, tanto plus magnificatur et vehementior fit, et efficit operationes mirabiles. Et quanto magis partitur et dividitur, tanto plus minoratur et debilitatur, et efficit operationes viles. Jam igitur manifestum est et planum quod virtus, quanto plus approximat uni puro et

vero, fit vehementior ejus unitas, et quanto vehementior fit ejus unitas, est infinitas ejus magis apparens et manifestior, et sunt operationes ejus operationes magnæ, mirabiles et nobiles.

Postquam in præcedenti propositione ostensum est, quod omnes virtutes infinitæ dependent a prima virtute infinita, in hac propositione consequenter ostenditur, quomodo una virtus magis accedat ad primam infinitatem quam alia. Et dicit quod omnis virtus unita plus est infinita quam virtus multiplicata. Hæc eadem propositio ponitur in libro Proculi nonagesimaquinta sub his verbis : Omnis potentia unitior existens, est infinitior quam plurificata. Probatur autem utrobique dupliciter. Primo quidem per rationem, hoc modo. Sicut ex præmissa propositione habetur, omnes virtutes infinitæ dependent a primo infinito, quod est virtus virtutum. Oportet igitur quod quanto virtus propinquior fuerit illi primæ virtuti, tanto magis participet de ejus infinitate. Illa autem virtus est essentialiter unum. Oportet ergo quod quanto aliquid est magis unum, tanto habeat virtutem magis infinitam. Et inde est quod virtus intelligentiæ, quæ est prima inter virtutes causatas infinitas, est maxime infinita, utpote propinquior uni primo. Virtutes vero quæ multiplicantur, ex hoc ipso deficiunt ab unitate ; et ideo minoratur earum posse. Et hoc exemplum patet in virtutibus cognoscitivis. Intellectus enim qui non dividitur in multas potentias, efficacior est in cognoscendo quam sensus, qui per multas potentias diversificatur. Et eadem ratione virtus cognoscitiva intelligentiæ quæ non diversificatur per sensitivam et intellectivam, est fortior quam virtus cognoscitiva humana, tam circa sensibilia singularia quam circa intelligibilia cognoscenda. Secundo probatur per signum. Videmus enim in rebus corporalibus particularibus quod, quando multa aggregantur et uniuntur, fit vehementior eorum virtus, ex qua consequuntur mirabiles operationes ; sicut patet in multis hominibus simul trahentibus navem, qui divisim non possunt eam trahere, nec partes ejus proportionales. Et quanto magis dividitur virtus rei corporalis, tanto debilior fit, et facit operationes viliores ; sicut tota domus a magno igne congregato calefit, quod fieri non potest, si ignis dividatur per diversas partes domus. Ex quibus duabus probationibus concludit propositum, ut *Littera* patet.

LECTIO XVIII.

Quod omnia dependent, secundum naturam suam vel substantiam, a primo.

Res omnes habent essentiam per ens primum. Et res vivæ omnes sunt motæ per essentiam suam propter vitam primam. Et res intelligibiles omnes habent scientiam propter intelligentiam primam. Quod est, quia, si omnis causa dat causato suo aliquid, tunc proculdubio ens primum dat causatis suis omnibus esse. Similiter vita dat causatis suis motum, quia vita est processio procedens ex ente primo quieto sempiterno, et motus similiter primus. Et similiter intelligentia dat causatis suis scientiam : quod est, quia omnis vera scientia non est nisi intelligentia, et intelligentia est primum sciens quod est primum influens scientiam super reliqua entia. Redeamus ergo, et dicamus quod ens primum quietum est causa causarum ; et si primum ipsum dat esse omnibus, tunc ipsum dat eis per modum creationis. Vita autem prima dat eis, quæ sunt sub ea, vitam ; et non per modum creationis, sed per modum formæ. Et similiter intelligentia non dat eis, quæ sunt sub ea, scientiam, et reliquis rebus, per modum creationis, sed per modum formæ.

Postquam ostensum est quod res omnes dependent a primo secundum suam virtutem hic ostendit, quod dependent omnia a primo secundum suam naturam. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit universalem dependentiam rerum a primo, secundum omnia quæ pertinent ad naturam vel substantiam earum. Secundo ostendit diversum gradum appropinquationis ad primum a quo dependent, sicut et de dependentia virtutis dixerat. Et hoc decimanona propositione, ibi, « Ex intelligentiis est etc. » Primo ergo ponit talem propositionem. Res omnes habent essentiam per ens primum, et res vivæ omnes sunt motæ per essentiam suam propter vitam primam. Et hoc idem dicitur in libro Proculi centesimasecunda propositione sub his verbis : Omnia quidem, qualitercumque entia, ex fine sunt et infinito et propter pri-

mum ens. Omnia autem viventia sui ipsorum motiva sunt propter vitam primam. Omnia autem cognoscitiva, cognitione participant propter intellectum primum. Dicit autem, quod omnia sunt ex fine et infinito præter primum ens : quia supra habitum est in quarta propositione. Ens creatum compositum est ex finito et infinito. Ad hujusmodi autem propositionis intellectum, primo considerandum est quod omnes gradus rerum ad tria videntur reducere, quæ sunt, esse, vivere, et intelligere : et hoc ideo quia unaquæque res potest tripliciter considerari. Primo secundum se, et sic convenit ei esse. Secundo prout tendit in aliquid aliud et sic convenit ei moveri. Tertio secundum quod alia in se habet, et sic convenit ei cognoscere ; quia secundum hoc cognitio perficitur, quod cognitum est in cognoscente, non quidem materialiter sed formaliter. Sicut autem habere aliquid in se formaliter et non materialiter, in quo consistit ratio cognitionis, est nobilissimus modus habendi, vel continendi aliquod, ita moveri a seipso est nobilissimus mobilitatis modus. Et in hoc consistit ratio vitæ. Nam ea dicimus viventia, quæ se aliqualiter movent. Esse igitur quod est primum, commune est omnibus. Sed non quia pertingunt ad illam perfectionem, quod sint sui ipsorum motiva. Unde non omnia sunt viventia ; sed quædam, quæ sunt perfectiora in entibus. Rursus, quia eorum quæ sunt motiva suiipsorum, vel aliorum, non omnia sunt motiva per modum cognitionis, sed per aliquod materiale principium, sicut accidit in plantis. Unde etiam non omnia viventia pertingunt ad gradum cognitionis ; sed solum illa in quibus principium motionis est aliquid formale absque materia. Nam et ipse sensus est susceptivus specierum sensibilium sine materia, ut dicitur in secundo *De anima*. Secundo considerandum est, quod in unoque genere est causa, illud quod est principium in genere illo, a quo omnia, quæ sunt illius generis, in illo genere constituuntur. Sicut inter elementaria corpora, ignis est primum calidum a quo omnia caliditatem sortiuntur. Non est autem in aliquo rerum ordine in infinitum procedere. Igitur oportet in ordine entium esse aliquod primum quod dat omnibus esse. Et hoc est quod dicit, quod res omnes habent essentiam per ens primum. Similiter oportet in genere viventium esse aliquod primum ; et ab hoc omnia viventia habent quod vivant. Et quia viventis proprium est, quod sit suipsius motivum, ideo dicit, quod res vivæ omnes sunt motæ per essentiam suam, idest moventes seipsas propter vitam primam. Unde in libro Proculi dicitur : Omnia viventia suiipsorum motiva sunt propter vitam primam. Et quod movere seipsum procedat a prima vita, probat subdens, Quoniam vita est processio procedens ex ente primo quieto sempiterno. Ad cujus intellectum est sciendum quod prius est aliquod esse, in se, quam moveri in alterum. Unde movere præsupponit esse. Quod si ipsum sit subjacens motui, iterum oportebit præsupponi aliquod principium motus ; et sic quousque deveniatur ad aliquod ens immobile, quod est principium movendi seipsum omnibus. Et hæc est vita prima. Unde manifestum est quod vita in omnibus viventibus est processio quædam procedens a quodam primo ente quieto et sempiterno idest nulli mutationi substituto. Similiter etiam in ordine cognoscentium oportet esse aliquod primum. Manifestum autem est quod ordine perfectionis et naturæ cognitio intellectiva prior est sensitiva, quia est magis immaterialis. Unde et per intellectum de cognitione sensitiva judicamus, sicut de inferiori per superius. In ipsa autem intellectiva cognitione manifestum est, quod ratiocinativa cognitio a principiis per se notis procedit quorum est intellectus. Unde ratio sequitur intellectum. Primum ergo in ordine cognoscentium est intellectus ; et ideo oportet quod omnes res intelligibiles, scilicet cognoscitivæ, habeant scientiam, idest cognitionem propter intelligentiam primam. Unde et in libro Proculi dicitur quod omnia cognitiva cognitionem participant propter intellectum primum. Et ratio hujus assignatur, quia omnis scientia radicaliter non est nisi intelligentia. Intelligentia enim est sicut unitas quædam, ut Proculus dicit, omnis cognitionis. Unde intelligentia est primum cognoscens, et influens cognitionem super omnia cognoscentia. Sicut autem supra dictum est, secundum Platonicos, primum

ens, quod est idea entis, est aliquid supra primum intellectum idealem. Sed secundum Dionysium, primum ens et prima vita et primus intellectus sunt unum et idem, quod est Deus. Unde et Aristoteles in duodecimo *Metaphysicorum*, primo principio attribuit, quod sit intellectus, et quod suum intelligere sit vita ; et secundum hoc ab eo omnia habent esse vivere et intelligere. Tertio considerandum, quod ista tria diversimode causantur in rebus, sive a diversis principiis secundum Platonicos, sive ab eodem principio secundum fidei doctrinam et Aristotelis. Est enim duplex modus causandi. Unus quidem quo aliquid fit præsupposito altero. Et hoc modo dicitur fieri aliquid per informationem : quia illud quod posterius advenit, se habet ad id quod præsupponebatur, per modum formæ. Alio modo causatur aliquid nullo præsupposito. Et hoc modo dicitur aliquid fieri per creationem. Quia ergo intelligere præsupponit vivere, et vivere præsupponit esse, et esse nihil aliud præsupponit prius ; inde est, quod primum ens dat esse omnibus per modum creationis. Prima autem vita, quæcumque sit illa, non dat vivere per modum creationis, sed per modum formæ; idest informationis. Et similiter dicendum est de intelligentia. Ex quo patet, quod cùm supra dixit intelligentiam esse causam animæ, non intellexit, quod esset causa ejus per modum creationis, sed solum per modum informationis, ut supra expositum est.

LECTIO XIX.

Quod diversimode res, appropinquant primo, secundum participationem naturalis perfectionis.

Ex intelligentiis est, quæ est intelligentia divina : quoniam ipsa recipit ex bonitatibus primis, quæ procedunt ex causa prima per receptionem multam. Et de eis est, quæ est intelligentia tantum : quoniam non recipit ex bonitatibus primis nisi mediante intelligentia. Et ex animabus est, quæ est anima intelligibilis : quoniam ipsa est pendens per intelligentiam. Et ex eis est, quæ est anima tantum. Et ex corporibus naturalibus est, cui inest anima regens ipsum, et faciens directionem super ipsum. Et de eis sunt, quæ sunt corpora naturalia tantum, quibus non est anima. Et hoc non fit ita, nisi quoniam ipsa non est intelligibilis tota, neque animalis tota, neque corporea tota, nec dependet per causam, quæ est super eam, scilicet quia non omnis intelligentia pendet per bonitates causæ primæ, nisi quæ est ex ea completa et integra et quæ pendet per causam quæ est super eam. Scilicet, quia non omnis intelligentia pendet per bonitates causæ primæ, nisi quæ est ex ea completa in primis integra. Ipsa enim potest recipere bonitates descendentes ex causa prima, et pendere per eas, ut vehementius fiat ejus unitas. Et similiter iterum non omnis anima pendet per intelligentiam, nisi quæ est eis completa et integra, et vehementius similis cum intelligentia per hoc, quod pendet per intelligentiam, et est intelligentia completa. Similiter non omne corpus naturale habet animam, nisi quod est ex eis completum et integrum, quasi sit rationale ; et secundum hanc formam sunt reliqui ordines intellectuales.

Postquam ostendit in præcedenti propositione, quod omnes res secundum suam naturam dependent a primo, hic ostendit quomodo quædam diversimode ei appropinquant secundum participationem naturalis perfectionis. Et ponit talem propositionem. Ex intelligentiis est, quæ est intelligentia divina, quoniam ipsa recipit ex bonitatibus divinis quæ procedunt ex causa prima receptione multa. Et de his quæ est intelligentia tantum, quoniam non recipit ex bonitatibus primis nisi mediam de intelligentia. Et ex animabus est quæ est anima intelligibilis, quoniam ipsa est prudens per intelligentiam, et ex his est quæ est anima tantum. Et ex corporibus naturalibus est, cui est anima regens ipsum, et faciens directionem super ipsum. Et de eis sunt quæ sunt corpora naturalia tantum, quibus non est anima. Hæc autem propositio invenitur in libro Proculi centesimaundecima propositione, sub his verbis. Omnis intellectualis scire, idest ordinationis, hi quidem sunt divini intellectus suscipientes deorum posthabitiones, idest participationes. Hi autem intellectus solum. Et omnis animalis, scilicet scire, hæ quidem sunt intellectuales animæ ad intellectus suspensæ proprios, hæ autem anima solum. Et omnes corporales naturæ, hæ quidem, et animas habent astantes desuper, hæ autem sunt naturæ solum, animarum expertes præsentia. Ad cujus evidentiam sciendum

est, quod secundum Platonicos, quadruplex ordo invenitur in rebus. Primus erat ordo deorum, idest formarum idealium. Inter quas erat ordo secundum ordinem universalitatis formarum : ut supra dictum est. Sub hoc autem ordine est ordo intellectum separatorum sub quo est ordo animarum, sub quo iterum est ordo corporum.

Et hi tres inferiores ordines accipiuntur secundum tria, quæ in præmissa propositione sunt tacta. Nam corpora participant esse tantum : animæ autem secundum propriam naturam participant ulterius esse, et vivere : intellectus autem participant esse, vivere et intelligere. Causalitas autem horum ad ordinem divinum pertinet : sive ponantur multi dii ordinati sub uno secundum Platonicos : sive unus tantum in se omnia habens, secundum nos. Universalitas enim causalitatis, propria est Deo. Hujusmodi autem ordines cum ab uno primo procedant, continuitatem quamdam habent ad invicem : ita quod ordo corporum attingit ordinem animarum; et ordo animarum attingit ordinem intellectuum qui attingit ordinem divinum. Ubicumque autem diversi per ordinem subinvicem conjunguntur, oportet quod id quod est supremum inferioris ordinis, propter propinquitatem ad superiorem ordinem aliquid participet de superioris ordinis perfectione. Et hoc manifeste videmus in rebus naturalibus. Nam quædam animalia participant aliquam rationis similitudinem, et quædam plantæ participant aliquid de distinctione sexus quæ est propria animalium. Unde et Dionysius dicit, VII cap. *De divinis nominibus*, quod « per divinam sapientiam fines primorum conjunguntur principiis secundorum. » Sic igitur illi qui sunt supremi in ordine intellectuum vel intelligentiarum, dependent per quamdam perfectiorem participationem propinquius a Deo, et magis participant de bonitatibus ejus, et de universali causalitate ipsius. Et ideo dicuntur divini intellectus vel divinæ intelligentiæ; sicut et Dionysius dicit quod supremi angeli sunt quasi in vestibulis deitatis inferiores vero intellectus qui non collocati pertingunt ad tam excellentem participationem divinæ similitudinis, sunt intellectus tantum, non habentes illam divinam dignitatem. Et eadem ratio est de animalibus respectu intellectuum. Nam supremæ animæ sunt intellectuales, utpote propinquæ ordini intellectuum; aliæ vero animæ inferiores non sunt intellectuales, sed habent solum id quod est animæ, ut scilicet sint vivificativæ, sicut maxime patet de animabus animalium et plantarum. Et eadem ratio est de ordine corporum respectu animarum. Nam corpora nobiliora, quæ perfectiori ratione sunt constituta, sunt animata : alia vero corpora sunt inanimata. Et eadem ratio est de omnibus aliis ordinibus, in quos prædicti generales ordines distinguuntur ; quia etiam in corporibus sunt diversi ordines, et similiter in animabus et intellectibus.

LECTIO XX

Universalis regiminis causæ primæ modus expenditur, ejusque a ceteris differentia.

Causa prima regit res creatas omnes præter quod commisceatur cum eis. Quod est, quia regimen non debilitat unitatem ejus exaltatam super omne esse, neque destruit eam, neque prohibet eam essentia unitatis ejus sejuncta a rebus, quin regat eas. Quod est, quia causa prima est fixa stans cum unitate sua pura semper, et ipsa regit res creatas omnes, et influit super eas virtutem vitæ, et bonitates secundum modum virtutis earum receptibilium, et possibilitatem earum. Prima enim bonitas influit bonitates supra res omnes influxione una. Verumtamen unaquæque rerum recipit ex illa influxione secundum modum suæ virtutis et sui esse. Et bonitas prima influit bonitates super res omnes per modum unum; quia non est bonitas nisi per suum esse, et suum ens, et suam virtutem; siquidem bonitas, et virtus, et ens, sunt res una. Si ergo ens primum et bonitas fiunt res una, sic et ipsum influit bonitates super res influxione communi, et diversificantur bonitates et dona ex concursu recipientis. Quod est, quia recipientia bonitates, non recipiunt æqualiter : immo quædam eorum recipiunt plus, quædam vero minus. Et hoc quidem est propter magnitudinem suæ largitatis. Redeamus ergo, et dicamus, quod inter omne agens, quod agit per essentiam suam, et intra factum suum, non est continuator, neque res aliqua media, et non est continuatio inter agens et factum, nisi sit additio super esse : etenim quando agens et factum est per instrumentum, non facit per esse suum, et fiunt composita. Quapropter recipiens recipit per continuationem inter ipsum et factorem suum, et est tunc agens sejunctum a facto suo. Agens vero, inter quod et factum suum non est continuatio penitus, est agens verum, et regens, faciens res per finem decoris, post quod non est possibile ut sit decus aliud, et regit factum suum per ultimum regiminis. Quod est, quia regit res per modum, per quem agit, et non nisi per ens suum; ergo ens ejus iterum erit regimen ejus. Quapropter fit, quod regit et agit per ultimum decoris, et regimen, in quo non

est diversitas neque bonitatis. Et non diversificantur bonitates et regimen propter causam primam, nisi propter meritum recipientis.

Postquam ostensum est qualiter inferiora a superioribus dependeant, hic ostenditur qualiter superiora inferioribus influant per suum regimen. Et circa hoc duo facit. Primo agit de universali regimine causæ primæ. Secundo de regimine intelligentiæ, vigesimatertia propositione, ibi, « Omnis intelligentia divina etc. » Circa primum duo facit. Primo ostendit modum universalis regiminis causæ primæ ad regendum, vigesimaprima propositione, ibi, « Primum est dives. » Circa primum ponit talem propositionem, « Causa prima regit omnes res creatas præterquam commisceatur cum eis. » Ad cujus evidentiam considerandum est, quod in humano regimine hoc contingere videmus: quod ille qui habet curam regiminis plurimorum, necesse est, ut ex suo regimine ad plura distrahatur. Qui vero a cura regiminis aliorum est liber, magis in seipso potest uniformitatem conservare. Unde et Epicurei philosophi, ut quietem et uniformitatem divinam conservarent, posuerunt Deos nullius regiminis curam habere, sed omnino otiosos, et nihil curantes, ut sic videantur esse felices. Et ideo contra hoc in hac propositione inducitur quod hæc duo in causa prima prima non sunt contraria, nec seinvicem impediunt, universale regimen eorum, et summa unitas per quam Deus exaltatur supra omnia. Unde statim in principio expositionis ponitur, quod regimen non debilitat unitatem ejus exaltatam super omnem rem: neque destruit eam, quia scilicet neque in toto, neque in parte per universale regimen unitati divinæ derogatur. Et e converso subdit: « Nec prohibet eam essentiam unitatis ejus sejuncta a rebus, quin regat eas. » Et hoc totum in centesimavigesima propositione Proculi ponitur sub aliis verbis. Omne divinum quibus providetur, neque providet secundis, et ereptum est his providentia submittente suam immixtam et universalem excellentiam, neque separata unitione providentiam exterminante. Ad hujus autem propositionis manifestationem tria inducuntur. Primo ostenditur diversus modus recipiendi influentias causæ primæ ex parte rerum recipientium. Secundo ostenditur unitas ex parte causæ primæ influentis, ibi, « Et bonitas prima etc. » Tertio ex his duobus concluditur propositum: scilicet quod commisceatur rebus, ibi, « Redeamus autem et dicamus. » Dicit ergo quod omnes bonitates, quæ inveniuntur in rebus, effluunt a causa prima. Et hujusmodi bonitates recipit unaquæque res secundum modum et proprietatem suæ substantiæ et virtutis. Sunt autem diversarum rerum diversæ naturæ et virtutes. Et inde est, quod quamvis causa prima influat uno influxu super omnia, diversimode tamen influxus ejus in diversis rebus recipitur. Cujus exemplum est evidens in lumine: quod quidem a corpore lucido uno modo procedit; sed secundum quod radii diversi transeunt per vitra diversimode colorata, diversam apparentiam faciunt.

Secundo ibi « et bonitas prima »

Ostendit quod causa prima unico influxu influat in res omnes. Influit enim in res secundum rationem boni. Habet enim bonitatem bonificam, idest quæ est principium bonitatis in omnibus. Bonitas autem causæ primæ est ipsum suum esse et sua essentia, quia causa prima est ipsa essentia bonitatis. Unde, cum essentia ejus sit maxime una, quia primum principium est secundum se unum et bonum, consequens est quod causa prima, uno modo quantum est ex parte sua, agat in res et influat in eas. Sed ex ejus influxu res diversimode recipiunt; quædam plus, et quædam minus, unaquæque secundum suam proprietatem.

Tertio ibi « redeamus ergo »

Ex præmissis concludit impermixtionem causæ primæ ad res alias. Et hujus conclusionis intellectus plenius haberi potest, si accipiamus verba quæ sunt in *Commentario* Proculi, qui sic dicit: Neque ergo providentes, scilicet dii, habitudinem, recipiunt ad ea quibus provident. Per esse enim quod sunt, omnia bonificant. Omnia autem per esse faciens, sine habitudine facit. Habitudo enim est appositio ad esse, propter quod est præter naturam. Vocat autem habitudinem, aliquam dispositionem per quam agens coaptatur seu proportionatur patienti seu recipienti. Et quod sic agit in diversa, necesse est quod habeat diversas dispositiones quibus diversis coaptatur. Et secundum hoc cadit in hujusmodi re quædam multitudo, quæ diversimode agat in diversas secundum diversas suas dispositiones, qæu sint præter naturam sive

essentiam ejus quæ est una. Et sic tale agens secundum diversas dispositiones commiscetur rebus in quas agit secundum quamdam suam coaptationem ad ea. Sed causa prima agit per esse suum, ut probatum est. Unde non agit per aliquam habitudinem vel dispositionem superadditam, per quam coaptetur et commisceatur rebus. Et hujusmodi habitudo vocatur hic continuator vel res media; quia scilicet per hujusmodi dispositionem coaptetur agens recipienti; et est quodammodo media inter essentiam agentis et ipsum patiens. Quia igitur causa prima est agens per esse suum, oportet quod uno modo regat res. Sic enim regit res, sicut agit. Unde patet quod regimen ejus est optimum et pulcherrimum. Ad hoc enim tendit quilibet rector multitudinis, quod reducat multos, quos regit, in unum. Et hoc maxime invenitur in divino regimine, quod est unum secundum se, et non diversificatur in effectibus, nisi secundum diversitatem, quia secundum diversa merita subditorum.

LECTIO XXI.

Sufficientia divini regiminis, ex abundantia bonitatis ipsius evincitur.

Primum est dives per seipsum, et est dives magis. Et significatio ejus est unitas ejus. Non quia unitas ejus sit sparsa in ipso, immo est unitas ejus pura: quoniam est infinitæ simplicitatis simplex. Si autem aliquis vult scire quod causa prima est dives, projiciat mentem suam super res compositas, et inquirat de eis inquisitione perscrutata: inveniet enim compositum omne diminutum, indigens aut alio aut rebus ex quibus componitur. Res autem simplex, quæ est bonitas, est una; et unitas ejus est bonitas, et bonitas est res una. Illa ergo res est dives magis, quæ influit, et non fit influxio super ipsam per aliquem motorum. Reliquæ autem res intelligibiles aut corporeæ compositæ sunt, non divites per seipsas; immo indigent uno vero influente super eas bonitates et omnes gratias.

Postquam assignavit modum divini regiminis, hic ostendit sufficientiam Dei ad regendum: quæ quidem attenditur secundum duo. Primo secundum Dei abundantiam. Secundo secundum ejus excellentiam, et hoc ibi, « Causa prima etc. » Hæc enim duo necessaria sunt in regente. Primo ut habeat bonorum abundantiam, ex quibus possit subditis providere. Unde et Dionysius dicit, XII cap. *De divinis nominibus* quod dominatio est omnis pulchrorum et bonorum perfecta possessio, et regimen est omnis finis et legis et ordinis distributio. Ad ostendendum autem in Deo abundantem sufficientiam, proponit hanc propositionem. Primum est dives propter seipsum et dives magis. Ad cujus evidentiam accipiatur propositio centesimavigesimaquinta Proculi quæ talis est: Omne divinum simplex primo est et maxime. Et propter hoc maxime per se sufficiens. Probat autem quod Deus sit primo et maxime simplex, ea ratione unitatis. Nam Deus est maxime unum, cum sit prima unitas sicut et prima bonitas. Simplicitas autem ad rationem unitatis pertinet. Dicitur enim simplex quod est unum non ex pluribus aggregatum. Unde Deus, inquantum est primo et maxime unum, intentum est etiam primo et maxime simplex. Et ex hoc ulterius procedit ad ostendendam secundam partem suæ propositionis, scilicet quod Deus sit maxime per se sufficiens: quia per se sufficientia consequitur ad simplicitatem. Omne enim compositum indiget pluribus ex quibus sua unitas constituitur. Et non solum indiget illis ex quibus componitur ut ex partibus, sed etiam indiget aliquo alio quod causat et conservat compositionem: sicut patet in corporibus mixtis. Non enim diversa in unum conveniunt nisi per aliquam causam ea unientem. Cum igitur Deus sit primo et maxime simplex, utpote habens totam bonitatem suam in uno perfectissimo, sequitur quod Deus sit primo et maxime per se sufficiens. Sed auctor hujus libri prætermittit primam partem propositionis quæ est de simplicitate causæ, supponens eam. Et loquitur solum de per se sufficientia quam divitiarum nomine significat. Et loco ejus quod in propositione Proculi dicitur quod Deus est per se sufficiens, dicit tantum quod est dives propter seipsum: in quolibet enim genere est primum id quod est per seipsum: quod enim est per se, prius est eo quod est per aliud. Loco autem ejus quod ibi dicitur quod est maxime sufficiens, hic dicitur quod est dives magis, scilicet quam omnia alia. Probatio autem propositi est

eadem utrobique. Nam primo dicit quod unitas divina, quia non est dispersa in multas partes, sed est unitas pura, est significatio hujusmodi quod Deus sit in fine simplicitatis, idest maxime simplex. Et ex hoc ulterius probat quod Deus sit maxime per se sufficiens per indigentiam quæ in compositis invenitur : sicut jam dictum est. Sed quia in nomine divitiarum non solum intelligitur sufficientia, sed etiam copia potens in alia redundare, addit ulterius ad ostendendum Deum esse divitem, de influxu bonitatis ejus in res, inquiens : quia propter abundantiam suæ bonitatis influit in res alias, et nihil est quod influat super ipsum ; omnes autem aliæ res, sive sint intelligibiles sicut intelligentiæ et animæ, sive sint in corpore, non sunt divites per seipsas, quasi ex seipsis habentes abundantiam bonitatis. Sed indigent participare bonitatem a primo vero uno quod influit super eas gratis, absque hoc quod aliud ei inde accrescat, omnes bonitates et perfectiones.

LECTIO XXII.

Iterum sufficienter divini regiminis ab excellentia ipsius commendatur.

Causa prima est super omne nomen quo nominatur, quoniam, non pertinet ei diminutio, neque complementum solum ; quoniam diminutum est non completum, et non potest efficere operationem completam, quoniam est diminutum. Et completum apud nos, quamvis sit sufficiens per seipsum, tamen non potest creare aliquid aliud, neque influere aliquid aliud a seipso omnino. Si ergo hoc ita est apud nos, dicimus quod primum non est diminutum, neque completum tantum, sed est supra completum. Quoniam creans est res, et influens bonitates super eas influxione completa; quoniam est bonitas, cui non est finis, neque dimensiones. Bonitas ergo prima implet omnia sæcula bonitatibus. Verumtamen omne sæculum non recipit de ista bonitate nisi secundum modum suæ potentiæ. Jam ergo ostensum et manifestum est, quod causa prima est super omne nomen, quo nominatur, et superior et altior.

Ostensa abundantia divinæ bonitatis, hic ostendit excellentiam ipsius, dicens, « Causa prima est super omne nomen quod nominatur. » Ad cujus propositionis intellectum considerandum est quod id quod hic sub uno colligit, Proculus in suo libro per diversa distinguit. Cujus est centesimadecimatertia propositio talis: Omnis Deus substantialis est et supervitalis et superintellectualis. Quod quidem Proculus dupliciter probat. Primo probatione communi, quæ talis est: Deus est unitas per se perfecta. Unumquodque autem aliorum quæ sunt sub Deo, non est ipsa unitas: sed est aliquid participans unitate. Manifestum est igitur quod Deus est supra omnia hujusmodi. Secundo probat probatione speciali : quia scilicet substantiæ non est idem esse, et substantiam esse, et unum esse : sed quælibet substantia subsistens participat esse et uno. Unde relinquitur quod Deus, qui est ipsum unum et ens, per seipsum sit supra substantiam, et per consequens supra vitam et intellectum quæ præsupponunt substantiam, ut patet etiam in hoc libro decimaoctava propositione supra inducta. Sed quia auctor hujus libri propositionem in communi inducit, contentus est sola propositione communi. In omnibus enim quæ sunt infra causam primam, quædam inveniuntur perfecte existentia, sive completa ; quædam imperfecta sive diminuta. Perfecta quidem videntur esse ea quæ per se subsistunt in natura, quæ a nobis significantur per nomina concreta, ut homo sapiens et hujusmodi ; imperfecta autem sunt illa, quæ per se non subsistunt, sicut formæ : ut humanitas, sapientia, et hujusmodi, quæ significantur apud nos nominibus abstractis. Inter quæ duo est hæc differentia : quod illud quod non est completum, non potest perficere operationem completam. Non enim calor calefacit, sed calidum. Neque sapientia sapit, sed sapiens. Illud autem quod est completum apud nos, quamvis sit per se subsistens, in hoc quodammodo sibi sufficiens est quod non indiget alio cui innitatur sicut substituto : tamen quia forma quæ est principium actionis est in ipso limitata et participata, non potest agere per modum creationis aut influxus, sicut agit id quod totum est forma quod sui participatione secundum se totum est aliorum productivum. Cum ergo ita sit apud nos in his quæ sunt diminuta et

concreta, sequitur quod Deus nec sit diminutus nec completus simpliciter : sed magis super completus. Non enim caret actione sicut diminuta ; et agit per modum creantis et influentis : quod non possunt ea quæ sunt completa apud nos. Et hoc est quod subdit : quia ipse est creans res et influens bonitates super ea influxione completa. Et hoc ideo est ; quoniam ipse est bonitas subsistens cui non est finis, idest non est bonitas terminata ad aliquam naturam participantem incorpoream : sicut est bonitas intelligentiæ. Neque sunt ei dimensiones ad quas terminetur, sicut est de bonitate corporali. Ex quo ulterius concludit quod quia causa prima est ipsa bonitas interminata, sequitur quod ipsa sit prima bonitas ; et quod repleat omnia sæcula, idest omnes distinctiones rerum et temporum, bonitatibus suis, licet non omnia recipiant eodem modo et æqualiter bonitatem ejus : sed unumquodque secundum modum suæ potentiæ, ut supra habitum est in vigesima propositione. Tota ergo virtus hujus propositionis ad hoc tendit quod Proculus breviter tangit quod scilicet Deus et est ipsa unitas, non unitum aliquid, sicut completa quæ sunt apud nos ; et tamen est per se perfecta ; a quo deficiunt diminuta, idest formæ non subsistentes quæ apud nos sunt. Ex quo ulterius concluditur quod causa prima est altior omni nomine quod a nobis imponitur : quia omne nomen a nobis impositum vel significat per modum completi participantis, sicut nomina concreta : vel significat per modum diminuti et partis formalis, sicut nomina abstracta. Unde nullum nomen a nobis impositum, est condignum divinæ excellentiæ.

LECTIO XXIII.

Tangitur regimen causæ secundæ, scilicet intelligentiæ.

Omnis intelligentia divina scit res per hoc quod ipsa est intelligentia, et regit eas per hoc quod est divina. Quod est, quia proprietas intelligentiæ est scientia, et non est ejus complementum et integritas, nisi ut sit sciens. Regens ergo est Deus benedictus et sublimis, quoniam ipse replet res bonitatibus : et intelligentia est primum causatum, et est plus similis Deo sublimi, et propter illud regit res quæ sub ea sunt. Et sicut Deus benedictus et excelsus influit bonitates super res, similiter intelligentia influit scientiam super res quæ sunt sub ea. Verumtamen, quamvis intelligentia regat res quæ sunt sub ea, tamen Deus benedictus et excelsus præcedit intelligentiam per regimen, et regit res regimine sublimioris ordinis et altioris, quam sit regimen intelligentiæ, quod est illud quod dat intelligentiæ regimen. Et significatio illius est, quod res, quæ recipiunt regimen intelligentiæ, recipiunt regimen creatoris intelligentiæ. Quod est, quia non refugit regimen ejus aliqua ex rebus omnino ; quoniam vult ut faciat recipere bonitatem suam simul omnes res. Quod est, quia non est quod omnis res, quæ desiderat intelligentiam, desiderat recipere eam : et res omnes desiderant bonitatem ex primo, et desiderant recipere ipsum desiderio multo, et in illo non est qui dubitet.

Postquam tradidit modum divini regiminis, et ostendit sufficientiam Dei ad regendum, hic agit de regimine secundæ causæ, scilicet intelligentiæ : Quod quidem regimen fit ex virtute causæ primæ. Et proponit talem propositionem : « Omnis intelligentia divina scit res per hoc quod ipsa est intelligentia, et regit eas per hoc quod est divina. » Similis propositio invenitur in libro Proculi centesimatrigesimaquarta sub his verbis : Omnis divinus intellectus intelligit quidem ut intellectus, providet autem ut Deus. Ad cujus evidentiam considerandum est quod supra, decimanona propositione, dictum est, quod ex intelligentiis quædam est divina, quædam non divina. Supremi quidem intellectus, vel intelligentiæ, divini nominantur propter abundantem participationem divinæ bonitatis ex propinquitate ad Deum. Quod autem abundanter participat proprietatem alicujus rei, assimilatur rei non solum in forma, sed etiam in actione. Sicut patet in sole : quia eorum quæ illuminantur a sole, quædam participant lumen solis solum quantum ad hoc quod videantur : quædam vero quantum ad hoc quod alia illuminent quod est propria actio solis. Sicut patet de luna. Quia vero forma est principium actionis, necesse est quod omne illud quod ex abundanti participatione influxus superioris agentis acquirit actionem ejus, habeat duas actiones. Unam scilicet secundum propriam formam : aliam vero secundum formam participatam a superiori agente.

Sicut cultellus ignitus secundum propriam formam incidit; inquantum vero est ignitus, urit. Sic igitur et supremarum intelligentiarum unaquæque quæ divina dicitur, habet duplicem actionem. Unam quidem inquantum participat abundanter bonitatem divinam; aliam autem secundum propriam naturam. Est autem proprium intelligentiæ, inquantum hujusmodi [1], cognoscere res. Et ideo intelligentia divina, inquantum est intelligentia, est rerum cognoscitiva. Proprium autem est Dei, qui est ipsa essentia bonitatis, ut se aliis communicet. Videmus enim quod unumquodque, inquantum est perfectum et actu ens, similitudinem suam aliis communicat. Unde id quod est essentialiter actus et bonitas, scilicet Deus, et essentialiter et primordialiter communicat suam bonitatem rebus. Et hoc pertinet ad regimen ipsius. Nam regentis proprium est perducere ea quæ reguntur ad finem debitum, quod est bonum. Sic igitur intelligentia divina, inquantum participat abundanter bonitatem divinam, ipsa fit regitiva rerum. Manifestum est autem quod id quod agit secundum propriam et naturalem formam aliquam actionem, vehementius et perfectius agit illam actionem, quam id quod agit eam per participationem virtutis superioris agentis : sicut ignis vehementius calefacit quam corpus ignitum, et sol magis illuminat quam luna. Oportet igitur regimen Dei, quod est actio ejus secundum suam essentialem bonitatem, esse altius et efficacius quam regimen intelligentiæ quod convenit ei secundum participationem bonitatis divinæ. Et inde est quod regimen causæ primæ quod est secundum essentiam bonitatis, se extendit ad omnes res. Cujus signum est quod omnia desiderant bonum vel appetitu intellectuali, vel animali, vel naturali. Regimen autem intelligentiæ quod non est ei proprium, non se extendit ad omnia. Non enim diffundit bonitatem intellectualem in omnia; sed solum in illa quæ sunt nata intelligere. Unde nec omnia intellectuale bonum appetunt, sed solum bonum absolute.

LECTIO XXIV.

Divinum regimen a diversis diversimodo participari, generali in primis ratione ostenditur.

Causa prima existit in omnibus rebus secundum unam dispositionem : sed res omnes non existunt in causa prima secundum unam dispositionem. Quod est, quia, quamvis causa prima existat in rebus omnibus, tamen unaquæque res recipit eam secundum suæ potentiæ modum. Quod est, quia ex rebus sunt, quæ recipiunt unita receptione causam primam; et ex eis sunt, quæ recipiunt eam receptione multiplicata : et ex eis sunt, quæ recipiunt eam receptione æterna, et ex eis sunt, quæ recipiunt eam receptione temporali : et ex eis sunt, quæ recipiunt eam receptione spirituali, et ex eis sunt, quæ recipiunt eam receptione corporali. Et diversitas quidem receptionis non fit a causa prima, sed propter recipiens : quod est, quia recipiens diversificatur. Propter illud ergo et susceptum diversificatur. Influens vero existens unum non diversum, influit super omnes res omnes bonitates æqualiter. Bonitas namque influit super omnes res ex causa prima æqualiter. Res igitur sunt causa diversitatis influxionis super omnes res. Proculdubio ergo non inveniuntur omnes res in prima causa per modum unum. Jam ergo ostensum est, quod causa prima invenitur in omnibus rebus per modum unum, et non inveniuntur in ea omnes res per modum unum. Ergo secundum modum propinquitatis causæ primæ, et secundum modum, quo res recipere potest causam primam, secundum quantitatem illius potest recipere ex ea et delectari secundum eam. Quod est, quia non recipit res ex prima causa, et non delectatur in ea nisi per modum esse sui. Et non intelligo per esse nisi cognitionem. Nam secundum modum quo cognoscit res causam primam, secundum quantitatem illam recipit ex ea, et delectatur in ea, sicut ostendimus.

Postquam ostendit modum divini regiminis et sufficientiam ipsius ad regendum; hic incipit ostendere quomodo divinum regimen diversimode participatur a diversis. Et primo manifestat hoc in generali. Secundo prosequitur in speciali de diversitate rerum, quæ subsunt divino regimini, vigesimaquinta propositione, ibi, « Substantiæ unitæ etc. » Circa primum ponit talem propositionem. Causa prima existit in rebus omnibus secundum dispositionem unam ; sed res omnes non existunt in causa prima secundum dispositionem unam. Ad cujus evidentiam considerandum est quod aliquid dicitur esse in alio multipliciter. Uno modo realiter. Alio secundum habitudinem actionis

[1] Al. : « inquantum hujus. »

et passionis. Secundum igitur primum modum, dicendum est quod omnia sunt in causa prima uno modo ; quia scilicet id secundum quod omnia sunt in causa prima est una et eadem res, scilicet virtus divina. Sunt enim effectus virtute in sua causa. Causa autem prima secundum hunc modum est in rebus diversimode ; quia scilicet causa prima in rebus causatis est secundum quod eis similitudinem suam imprimit. Diversæ autem res diversimode similitudinem causæ primæ recipiunt. Sed modo secundo est e converso. Nam causa prima secundum unum modum agit in omnes res : et ideo dicitur esse in rebus omnibus secundum dispositionem unam. Non autem omnes res recipiunt eodem modo actionem causæ primæ : et ideo dicitur quod res omnes non existunt in causa prima secundum dispositionem unam. Ad cujus propositionis manifestationem tria subsequuntur. Nam primo manifestatur propositio. Secundo probatur, ibi, « Et diversitas quidem etc. » Tertio infert quoddam corollarium, ibi, « Ergo secundum modum etc. » Dicit ergo primo quod ideo dicuntur res omnes non esse in causa prima secundum dispositionem unam : quia etsi causa prima existat in rebus omnibus, inquantum scilicet attingit res omnes per effectum suæ actionis, tamen unaquæque res recipit actionem ejus secundum modum suæ virtutis. Et exemplificat hoc secundum tres diversitates prædictas inventas in rebus : quarum prima est secundum diversitatem unitatis et multitudinis, quæ quidem diversitas pertinet ad ipsas substantias. Nam ea quorum substantia est simplex, recipiunt causæ primæ actionem unite. Illa vero quorum substantia est composita, recipiunt eam multipliciter, scilicet secundum modum suæ substantiæ. Secunda diversitas subditur ex parte durationis rerum in suo esse. Quædam enim recipiunt actionem causæ primæ receptione æterna : illa scilicet quorum esse non subditur motui. Unde earum duratio in suo esse non variatur secundum prius et posterius. Quædam vero recipiunt receptione temporali ; illa scilicet quorum esse subditur motui. Et per consequens earum duratio continuatur secundum successionem prioris et posterioris. Tertiam diversitatem ponit ex parte speciei seu formæ ipsius rei, secundum quod quædam sunt incorporea secundum suam speciem : et ista recipiunt influentiam causæ primæ spiritualiter. Quædam vero sunt secundum suam speciem icorporea, et hujusmodi recipiunt influentiam causæ primæ receptione corporali. Hoc autem totum quod præmissum est, continet propositio quæ ponitur in libro Proculi centesimadecimaquinta, quæ talis est : Omnibus quidem dii adsunt eodem modo ; non autem omnia eodem modo diis adsunt ; sed singula secundum ipsorum ordinem et potentiam transumunt illorum præsentiam : hoc quidem uniformiter, hoc autem multipliciter : et hoc quidem in corpore, hoc autem incorporaliter.

Secundo ibi « et diversitas »

Probat quod præmissum est, hoc modo. Diversitas receptionis ex duobus potest contingere. Quandoque enim ex agente sive influente, quandoque autem ex recipiente. Quia enim diversitas causæ causat diversitatem in effectibus, necesse est ut si agens est diversum, et recipiens unum, quod diversitas receptionis causetur ex agente, non ex recipiente. Sicut aqua quæ ex frigido congelatur, et ex calido dissolvitur. Si autem, e converso, agens fuerit unum et recipiens diversum, erit diversitas receptionis ex parte recipientis, non ex parte agentis : sicut patet de sole qui indurat lutum, et liquefacit ceram. Manifestum est autem quod causa prima est una, nullam diversitatem habens. Sed ea quæ recipiunt influentiam causæ primæ, sunt diversa. Diversitas ergo receptionis non est ex causa prima quæ est bonitas pura, influens bonitatem rebus omnibus : sed est propter diversitatem recipientium. Sic igitur patet quod causa prima invenitur in omnibus per modum unum : sed non e converso. Est autem attendendum quod duplex est actio causæ primæ. Una quidem secundum quam instituit res, quæ dicitur creatio. Alia vero secundum quam res jam institutas regit. In prima igitur actione non habet locum quod hic dicitur : quia si oportet diversitatem effectuum reducere in diversitatem recipientium, oportebit dicere quod sint aliqua recipientia quæ non sint a causa prima ; quod est contra illud quod dictum est supra decimaoctava propositione. Omnes habent essentiam per causam primam. Unde oportet dicere quod prima diversitas rerum secundum quam habent diversas naturas et virtutes, non sit ex aliqua diversitate recipientium,

sed ex causa prima : non quia in ea sit aliqua diversitas : sed quia est diversitatem cognoscens : est enim agens secundum suam scientiam : et ideo diversos rerum gradus producit ad complementum universi. Sed in actione regiminis, de qua nunc agitur, diversitas receptionis est secundum diversitatem recipientium.

Tertio ibi « ergo secundum »

Infert quoddam corollarium ex prædictis. Si enim diversitas receptionis influxus causæ primæ pervenit in rebus secundum diversam virtutem recipientium : cum illa quæ sunt propinquiora primæ causæ sunt majoris virtutis : sequitur quod perfectius recipiant causam primam et ejus influxum. Et quia omnis substantia cognoscens, quanto perfectius habet esse, tanto perfectius cognoscit causam primam et influxum bonitatis ejus : et quanto hoc magis in se recepit et cognoscit, tanto magis delectatur in ea.

LECTIO XXV.

Omne authypostaton, seu per se stans, esse ingenerabile, concluditur.

Substantiæ unitæ intellectuales non sunt generatæ ex re alia. Omnis substantia existens per essentiam suam non est generata ex re alia. Quod si aliquis dicit, possibile est, ut sit generata ex re alia, dicemus, ut si possibile est, ut substantia stans per essentiam suam sit generata ex re alia, procul dubio est substantia diminuta, indigens ut compleat eam id ex quo generatur. Et significatio illius est generatio ipsa. Quod est, quia generatio non est nisi via ex diminutione ad complementum : nam, si inveniatur res non indigens in generatione sui, idest in sua forma et sua formatione re alia nisi se, et est causa ipsa formationis suæ et sui complementi, est completa et integra semper. Et non fit causa formationis suæ et sui complementi nisi per relationem suam ad causam suam semper. Illa ergo comparatio et formatio ejus, et ipsius complementum simul. Jam ergo manifestum est, quod omnis substantia stans per essentiam suam non est generata ex re alia.

Supra dictum est quod creaturæ recipiunt diversimode regimen causæ primæ secundum triplicem diversitatem : scilicet unitatis et multitudinis, quod pertinet ad simplicitatem vel compositionem ; æternitatis et temporalis, et spiritualis et corporei. Corporeo autem accidit corruptio et incorruptio. Unde hic incipit prosequi de prædictis diversitatibus rerum. Et primo de diversitate corruptibilis. Secundo de diversitate simplicis et compositi, vigesimaoctava propositione, ibi, « Omnis substantia stans per essentiam suam est simplex, etc. » Tertio de diversitate æternitatis et temporis, trigesima propositione ibi, « Omnis substantia causata in tempore. » Circa primum duo facit : scilicet primo ostendit substantias quasdam esse ingenerabiles. Secundo agitur de corruptione earum, vigesimasexta propositione, ibi, « Omnis substantia per seipsam non cadens, etc. » Circa primum ponit duas propositiones : quarum prima talis est : Substantiæ unitæ intellectuales non sunt generatæ ex re alia. Vocat autem substantias unitas substantias simplices, eo quod omne compositum quamdam multitudinem in se continet ; intellectuales autem substantias vocat quæ sunt aptæ natæ intelligere, quæ etiam cum sint immateriales, sunt intellectuales actu. Quod autem dicit : « non sunt generatæ ex re alia, » potest intelligi, vel sicut ex materia, secundum quod hæc præpositio importat habitudinem causæ materialis : vel ex causa agente, secundum quod prædicta præpositio importat habitudinem causæ efficientis. Et hic intellectus magis videtur consonare his quæ in probatione sequenti ponuntur Secunda propositio est talis : « Omnis substantia stans per essentiam suam est non generata ex re alia. » Dicitur autem substantia stans per essentiam suam quæ est per seipsam subsistens. Sed cum per seipsum subsistere sit proprium substantiæ, sequeretur secundum hoc, quod nulla substantia sit generata. Est ergo dicendum quod substantia et essentia rei principaliter est forma, quam significat definitio. Quæcumque igitur habent formam in materia fundatam, hujusmodi substantiæ non sunt stantes per essentiam suam : ideo earum essentiæ, idest formæ, innituntur fundamento materiæ. Illæ vero sunt stantes per essentiam suam quæ sunt formæ tantum non in materia ; et hujusmodi impossibile est quod sint generatæ. Est autem considerandum quod prima propositio concluditur ex hac secunda. Supra enim probatum est quod omnes substantiæ intelligentes sunt stantes per essentiam suam : quod

habitum est in propositione decimaquinta, Omnis sciens qui scit etc. Si igitur omnis substantia stans per essentiam suam non est generata, sequitur quod omnis substantia intellectualis sit non generata. Duarum autem propositionum positarum prima in libro Proculi non invenitur; sed solum secunda quæ est quadragesimaquinta sui libri talis : Omne authypostaton, idest per se subsistens, est ingenerabile. Hæc sola propositio probatur consequenter eodem modo hic, sicut in libro Proculi. Manifestum est enim quod omne generatum est de se imperfectum, quia est in potentia, et indiget quod compleatur sive perficiatur per illud ex quo generatur, idest per generans quod reducit ipsum de potentia in actum. Et hujus signum est quod generatio nihil est aliud quam via quædam de incompleto ad completum, oppositum scilicet ad incompletum præexistens. Termini enim generationis sunt privatio et forma, materia autem secundum quod existit sub privatione habet rationem imperfecti. Et sic patet quod generatio est via sive transitio de imperfecto ad perfectum oppositum. Si igitur est aliquid quod non indigeat aliquo alio ad sui formationem, sed ipsum est causa suæ formationis, quia scilicet substantia est ejus forma, sequitur quod talis res sit semper completa sive perfecta : et sic in ea non potest esse transitus de imperfecto ad perfectum : sed statim per seipsam est ens et unum, ut dicitur in octavo *Metaphysicorum*. Relinquitur ergo quod omnis substantia quæ est forma subsistens est ingenerabilis. Sed ne hoc male intelligeret aliquis quod hujusmodi substantiæ non haberent causam sui esse, cum supra dictum sit quod res omnes habent essentiam per ens primum; manifestat consequenter quomodo sit intelligendum quod dictum est. Quod enim dictum est quod sit causa suæ formationis, non est sic intelligendum quasi non dependeat ex alia causa superiori : sed dicitur esse causa suæ formationis per hoc quod habet sempiternam relationem ad causam suam primam : unde per comparationem ad suam causam habet simul, idest statim, formationem et complementum. Ad cujus evidentiam considerandum est quod unumquodque participat esse secundum habitudinem quam habet ad primum essendi principium. Res autem composita ex materia et forma non habet esse nisi per consequutionem suæ formæ : unde per suam formam habet habitudinem ad primum essendi principium. Sed quia materia tempore præexistit formæ in hac re generata, consequens est quod semper habeat prædictam habitudinem ad principium essendi primum : neque simul cum fuerit materia : sed postmodum superveniente forma. Si ergo aliqua substantia sit ipsa forma, sequitur quod semper habeat habitudinem prædictam ad causam primam; nec adveniat ei post tempus : sed simul concomitans cum sua substantia quæ est forma. Sic ergo manifestum est quod omnis substantia stans per essentiam suam, non generatur ex alia re.

LECTIO XXVI.

Omne authypostaton aut per se stans, esse incorruptible arguitur.

Omnis substantia stans per seipsam est non cadens sub corruptione. Si autem aliquis dicat quod possibile est quod substantia stans per seipsam cadat sub corruptione, dicemus, si possibile est quod substantia stans per seipsum cadat sub corruptione, possibile est ut separetur ejus essentia, et sit fixa stans per essentiam suam sine essentia sua : et hoc est inconveniens et impossibile : quoniam propterea quod est una simplex non composita, est ipsa causa et causatum simul. Omnis autem rei cadentis sub corruptione non fit corruptio nisi propter separationem suam a causa sua : dum vero permanet res per causam suam retinentem eam et servantem ipsam, non perit, neque destruitur. Si ergo ita est, substantiæ stantes per essentiam suam non separantur a sua causa, quoniam est inseparabilis causa ab essentia sua, propter hoc, quod causa ejus est formatio sui, et non fit causa suiipsius nisi per relationem suam ad causam suam. Et ipsa est causa relationis ipsius, et ipsa est ipsa causa suiipsius per modum quem diximus, quoniam non perit nec destruitur, quoniam ipsa est causa et causatum simul, sicut ostendimus supra. Jam ergo verificatum est, quod omnis substantia stans per seipsam non destruitur, neque corrumpitur.

Supra actum est de ingenerabili, hic agitur de incorruptibili et corruptibili : et primo de incorruptibili. Secundo de corruptibili, vigesimaseptima propositione, « Omnis substantia destructibilis.» Circa primum ponitur talis propositio : « Omnis substantia stans per seipsam est non cadens sub corruptione. » Quæ quidem ponitur in libro Proculi quadra-

gesimasexta propositione sub his verbis, Omne authypostaton incorruptibile est. Ad cujus propositionis evidentiam considerandum est quod cum propositio prædenotet causam, illud dicatur per se stare, sive subsistere quod non habet aliam causam essendi nisi seipsum. Est autem duplex causa essendi : scilicet forma per quam aliquid actu est, et agens quod facit actu esse. Si ergo dicatur stans per seipsum quod non dependet a superiori agente, sic stare per seipsum convenit soli Deo, qui est causa prima, a qua omnes secundæ causæ dependent, ut ex superioribus patet. Si autem dicatur per se stans illud quod non formatur per aliquid aliud, sed ipsummet et forma, sic esse stans per seipsum convenit omnibus substantiis immaterialibus. Substantia enim composita ex materia et forma, non est stans per seipsam nisi ratione partium, quia scilicet materia est actu per formam, et forma sustentatur in materia ; sicut dicitur aliquid movens seisum ratione partium, quia una pars est movens et alia pars ejus mota. Sic igitur patet quod stare per seipsum non potest convenire nisi substantiæ quæ est forma sine materia : hujusmodi autem substantia ex necessitate est incorruptibilis. Manifestum est enim in rebus corruptibilibus quod corruptio accidit per hoc quod aliquid separatur a sua causa formali, per quam aliquid habet esse in actu. Sicut enim generatio quæ est via ad esse, est per acquisitionem formæ, ita corruptio quæ est via ad non esse, est per amissionem formæ. Si igitur substantia stans per essentiam suam corrumperetur, oporteret quod separaretur a causa sua formali : sed sua forma est ejus essentia ; ergo separaretur a sua essentia ; quod est impossibile : non ergo est possibile quod substantia stans per seipsam corrumpatur. Sed ne aliquis credat quod hujusmodi substantiæ stantes per essentiam suam non dependeant ab aliqua superiori causa agente, excludit hoc consequenter, ibi, « Et non fit causa etc. » et dicit quod hoc non est intelligendum quod hujusmodi substantia sit causa sui ipsius quod non dependeat a superiori causa agente : sed hoc dicitur quod hujusmodi substantia per seipsam habet relationem ad causam primam, inquantum est causa suæ formationis : videmus enim quod res materiales referuntur ad causam primam ut accipiant esse ab ea per suam formam, et ideo substantia cujus tota essentia est forma, habet per se ipsam relationem semper ad causam primam, et non causatur ista relatio in hujusmodi substantia per aliquam aliam formam : et inde est quod dicitur esse causa sui per modum prædictum : et inde est quod non potest corrumpi, sicut ostensum est. Patet igitur quod omnis substantia stans per seipsam est incorruptibilis.

LECTIO XXVII.

Agit de conditione substantiæ corruptibilis.

Omnis substantia destructibilis non sempiterna, aut est composita, aut est delata super aliam rem. Quod est, quia substantia aut est indigens rebus ex quibus est, et est composita ex eis, aut est indigens fixione sua et essentia sua deferente. Cum ergo separatur deferens causa, corrumpitur et destruitur. Quod si substantia non est composita, tunc est simplex, et est semper, nec destruitur nec corrumpitur omnino.

Postquam ostendit quæ sit conditio substantiæ incorruptibilis, hic ostendit conditionem corruptibilis, ponens hanc propositionem. Omnis substantia destructibilis non sempiterna, aut est composita, aut est delata super rem aliam. Et hæc eadem propositio ponitur in libro Proculi quadragesimaoctava propositione. Hujus propositionis probatio est : quia enim omne quod est stans per seipsum est incorruptibile, ut probatum est : necesse est quod omne quod corrumpitur non sit stans per seipsum, sed indigeat aliquo sustentante : quod quidem contingit duobus modis. Uno modo sicut totum indiget partibus ad sui constitutionem. Unde partibus ab invicem discedentibus sequitur corruptio. Alio modo, quia forma non est subsistens, sed indiget ad sui sustentationem substituto deferente.

Et ideo quando substitutum deferens fit indispositum ad talem formam, necesse est quod fiat separatio formæ a substituto; et ita sequitur corruptio. Unde manifestum est quod omnis substantia corruptibilis vel est composita ex diversis partibus per quarum dissolutionem sequitur corruptio totius, sicut patet in corporibus mixtis: aut forma indiget materiali substituto ad sui sustentationem: et ita per transmutationem substituti sequitur corruptio: sicut patet in corporibus simplicibus et in accidentibus. Et ideo possumus hoc corollarie accipere quod, si aliqua substantia non est composita, sed simplex, neque est delata super substitutum quasi indigens eo ad suum esse: sed est stans in seipso: hæc omnino est incorruptibilis, sicut patet in intelligentia et in anima intellectuali: de qua manifestum est quod non est forma delata super materiam cui dat essentiam, scilicet quod ei totaliter innitatur: quia sequeretur quod nulla ejus operatio esset sine communicatione materiæ corporalis. Quod patet esse falsum ex his quæ probantur in tertio *De anima*.

LECTIO XXVIII.

Omne authypostaton esse simplex et indivisibile, demonstratio.

Omnis substantia stans per essentiam suam est simplex nec dividitur. Quod si dixerit aliquis possibile est ut dividatur, dicemus, quod, si possibile est ut substantia stans per se dividatur, et est ipsa simplex: possibile est ut essentia partis ejus sit per essentiam suam iterum, sicut essentia totius. Si ergo possibile est illud, redit pars super seipsam, et omnis pars ejus est rediens super seipsam, sicut est rediens totum super essentiam suam: et hoc est impossibile. Si ergo impossibile est hoc, substantia stans per seipsam est substantia individua et est simplex. Si enim non est simplex, sed composita, pars ejus est melior parte, et pars illius vilior parte: quare res melior est ex re viliori, et res vilior ex re meliore, quoniam est omnis pars ejus sejuncta ab omni parte ejus: quare universitas ejus non est sufficiens per seipsam, cum indigeat partibus suis ex quibus componitur: et hoc quidem non est de natura rei simplicis, immo de natura substantiarum compositarum. Jam ergo constat, quod omnis substantia stans per essentiam est simplex, et non dividitur: quoniam non recipit compositionem, vel divisionem, nec corruptionem, nec destructionem, sicut ostendimus.

Postquam prosequutus est diversitatem substantiarum, quæ potest attendi secundum generationem et corruptionem: hic prosequitur de diversitate substantiarum quæ potest attendi secundum simplicitatem et compositionem. Et inducit ad hoc propositiones duas, quarum secunda videtur esse conversa prioris. Prima ergo talis est: « Omnis substantia stans per suam essentiam est simplex et non dividitur. » Quæ etiam propositio ponitur in libro Proculi propositione quadragesimaseptima sub his verbis: Omne authypostaton impartibile est et simplex. Ubi primo considerandum est quod simplex et impartibile est idem substituto, differunt autem ratione. Nam impartibile dicitur aliquid per privationem divisionis: quia scilicet non est in multa divisibile. Simplex autem dicitur aliquid per privationem compositionis: quia scilicet non est ex multis compositum. Primo ergo probatur, quod substantia per se stans sit indivisibilis. Secundo quod sit simplex. Primum autem melius probatur in libro Proculi quam hic. Est enim hæc ejus probatio. Si enim, inquit, partibile est authypostaton, idest ens per se subsistens instituit partibile seipsum, et totum ipsum vertetur ad seipsum: et omne in omni seipso erit. Hoc autem impossibile: impartibile ergo authypostaton est. Ad cujus evidentiam considerandum est, quod hic accipitur esse aliquid stans per seipsum non ratione partis: ut scilicet una pars ejus stet per aliam, sicut accidit in substantiis materialibus: sed ratione totius; ut scilicet totum stet per se totum. Unumquodque autem convertitur ad id per quod stat, sicut effectus ad causam: et oportet quod sit in eo sicut in suo fundamento. Si ergo aliquid partibile sit stans per seipsum, oportet quod quælibet pars ejus stet per quamlibet: et quælibet fundatur in qualibet: quod est impossibile: quia sic sequeretur quod una et eadem pars ejus esset causa et effectus simul respectu ejusdem; quod est impossibile. In hoc autem libro probatur sic. Illud quod convenit alicui per seipsum, convenit cuilibet parti ejus si sit partibile. Si igitur aliquid partibile sit stans per seipsum, oportet quod quælibet pars ejus stet per seipsam: et ita non innitetur alteri ad constitutionem ejus. Hæc autem probatio non est adeo efficax: quia non

est necessarium quod quidquid per se convenit alicui toti, conveniat singulis partibus ejus. Est enim quoddam totum similium partium, ut aer et aqua : et quoddam dissimilium, ut animal et domus. Quod autem id quod est stans per seipsum sit simplex non compositum ex multis, probatur duplici ratione. In omni composito ex pluribus partibus necesse est ponere quemdam partium ordinem : ut scilicet una pars ejus sit melior et alia vilior. Multa enim ad unum constituendum, ordine quodam perveniunt : sicut et ab uno multitudo ordine quodam progreditur. Unde videmus quod in compositione corporis naturalis forma est præstantior materia; et in compositione corporis mixti unum elementum dominatur : et in compositione partium animalis unum membrum est principalius alio, et in partibus alicujus continui una pars magis accedit ad punctum, quod est principium magnitudinis, quam alia. Si ergo aliquid compositum ex pluribus partibus sit stans per seipsum, oportebit quod quælibet pars ejus sit stans ex qualibet : et ita pars melior dependebit ex parte viliori, et e converso. Secunda ratio est, quia omne quod est stans per seipsum, est sibi sufficiens in suo esse, non indigens alio ad sui subsistentiam : per quod non excluditur dependentia a causa agente, sed a causa formali et materiali subsistentiam præstante. Probatur. Omne compositum ex partibus non est sibi sufficiens, sed indiget ad sui subsistentiam partibus, ex quibus componitur, quæ se habent in habitudine causæ materialis ad totum ; ergo nullum compositum ex partibus est per se stans. Omnis igitur substantia per se stans est simplex. Sciendum tamen est quod secunda ratio distincte ponitur in libro Proculi, sed in hoc libro inducitur per modum conclusionis.

LECTIO XXIX.

Omnem substantiam simplicem esse authypostaton.

Omnis substantia simplex est stans per seipsam, scilicet per essentiam suam. Quod est, quia creata sine tempore, et est in substantialitate sua superior substantiis temporalibus. Et significatio illius est, quia non est generata ex aliquo, quoniam est stans per essentiam suam, et substantiæ generatæ ex aliquo sunt substantiæ corporales et compositæ cadentes sub corruptione et generatione. Jam ergo manifestum, quod omnis substantia stans per essentiam suam non est in tempore, quia est altior et superior tempore et rebus temporalibus.

Hic ponitur propositio conversa prioris, quæ talis est : Omnis substantia simplex est stans per seipsam, scilicet per essentiam suam. Sciendum tamen est quod hæc propositio in *Commento* non probatur : sed interponuntur quædam per quæ probatur : scilicet quod substantia stans per seipsam est causata sine tempore : et est in substantialitate sua superior substantiis corporalibus. Et hæc est quinquagesimasexta propositio libri Proculi sub his verbis : Omne authypostaton exemptum est ab his quæ tempore mensurantur secundum suam substantiam. Ubi considerandum est quod hoc quod « dicitur secundum suam substantiam » potest referri vel ad ipsas substantias temporales, quarum esse substantiale subjacet variationi, unde secundum suam substantiam tempore mensurari dicuntur : vel potest referri ad substantias per se stantes quæ secundum suam substantiam sunt substantiis temporalibus superiores. Hujus ergo propositionis superinductæ ponitur probatio talis : Ostensum est enim supra quod nulla substantia per seipsam cadit sub generatione. Omnes autem substantiæ quæ mensurantur tempore secundum suam substantiam cadunt sub generatione. Per hoc enim secundum suam substantiam tempore mensurantur quod eorum esse substantiale variatur per generationem et corruptionem. Relinquitur ergo quod nulla substantia stans per seipsam cadit sub tempore, sed est superior omnibus substantiis temporalibus. Possumus autem ex hac propositione sic probata concludere illam quæ prætermittitur. Si enim hoc est proprium substantiæ per se stantis quod sit non cadens secundum suam substantiam sub tempore, hoc autem convenit omni substantiæ simplici, quia omnis substantia generabilis cadens sub tempore, est composita ex materia et forma : relinquitur quod omnis substantia simplex, sit stans per seipsam quod fuit primo propositum.

LECTIO XXX.

Substantiæ quæ tempore mensurantur, quomodo ad invicem se habeant.

Omnis substantia creata in tempore, aut est semper in tempore, et tempus non superfluit ab ea, quoniam est creata, et tempus æqualiter : aut superfluit super tempus, et tempus superfluit ab ea, quia est creata in quibusdam horis temporis. Quod est quia si creata sequuntur se ad invicem, et substantiam superiorem non sequitur nisi substantia inferior ei similis, non substantia dissimilis. Substantiæ enim similes substantiæ superiori (et sunt substantiæ creatæ, a quibus non superfluit tempus), sunt substantiæ, quæ non assimilantur substantiis sempiternis, et substantiæ sunt abscissæ a tempore, causatæ in quibusdam horis temporis. Non est ergo possibile, ut continuentur substantiæ causatæ in quibusdam horis temporis cum substantiis sempiternis, quoniam non assimilantur eis omnino. Substantiæ igitur sempiternæ in tempore sunt illæ, quæ continuantur cum substantiis sempiternis, et sunt mediæ inter substantias fixas, et inter substantias factas in tempore. Et non est possibile, ut substantias sempiternas, quæ sunt supra tempus, sequantur substantiæ creatæ in tempore, nisi mediantibus substantiis temporalibus sempiternis in tempore. Et istæ quidem substantiæ non sunt factæ mediæ, nisi quia ipsæ communicant substantiis sublimioribus in permanentia, et communicant substantiis temporalibus abscissis in tempore per generationem. Ipsæ enim, quamvis sint sempiternæ, tamen permanentia earum est per generationem et motum. Et substantiæ sempiternæ cum tempore sunt similes substantiis sempiternis quæ sunt supra tempus, per durabilitatem, et non assimilantur eis in motu vel generatione. Substantiæ autem factæ in tempore non assimilantur substantiis sempiternis quæ sunt supra tempus per aliquem modum vel motum. Si ergo non assimilantur eis, tunc non possunt acquirere eas, neque tangere eas. Necessariæ ergo sunt substantiæ sempiternæ, quæ tangunt substantias sempiternas quæ sunt supra tempus, et erunt tangentes substantias quæ sunt in tempore, scilicet sub generatione et corruptione. Ergo aggregabunt per motum suum inter substantias sempiternas, quæ sunt supra tempus, et aggregabilitatem suam inter substantias quæ sunt supra tempus, et inter substantias quæ sunt sub tempore, scilicet quæ sunt cadentes sub generatione et corruptione. Et aggregabunt inter substantias bonas et inter substantias viles, ut non priventur substantiæ viles substantiis bonis, et priventur cum bonitate et omni communitate, et non sit eis remanentia neque fixio. Jam ergo ostensum est quod durabilitatis duæ sunt species : quarum una est æterna, et altera est temporalis : verumtamen una duarum durabilitatum est stans quieta, et altera movetur : et una earum aggregatur compositioni finali, et operationes ejus omnes sunt simul, neque quædam earum est ante quamdam, et altera est currens et extensa : quædam operationes ejus sunt ante quasdam, et unitas unius earum est per essentiam suam, et unitas alterius est per partes suas : quarum una est sejuncta suæ compari per modum primum et postremum. Jam ergo manifestum est quod substantiarum quædam sunt sempiternæ, et sunt supra tempus ; et ex eis sunt, quæ sunt sempiternæ æquales tempori, et tempus non superfluit ab eis ; et ex eis sunt, quæ sunt abscissæ a tempore, et tempus superfluit eis ex superiori earum et ipsarum inferiori, scilicet ex principio earum usque in finem et ipsarum extremum : et sunt substantiæ cadentes sub generatione et corruptione.

Postquam prosequutus est de diversitate rerum quæ est secundum generationem et corruptionem, simplicitatem et compositionem : hic tertio prosequitur de diversitate quæ est secundum temporale et æternum. Et circa hoc duo facit. Primo ostendit quomodo aliqua dupliciter sint sempiterna et temporalia. Secundo ostendit quomodo est simul æternum et temporale, ibi, « Inter rem cujus substantia. etc. » Vel in prima ponit ordinem temporalium ad invicem. In secunda ordinem æternorum, ibi, « In rem cujus substantia etc. » Circa primum ponit talem propositionem : « Omnis substantia creata in tempore, aut est semper in tempore, et tempus non superfluit ab ea, quoniam est creata, et tempus æqualiter : aut superfluit super tempus et tempus superfluit ab ea, quia est creata in quibusdam horis temporis. »

Ad cujus evidentiam considerandum est quod quia tempus est numerus motus, omnis substantia mobilis dicitur esse creata in tempore. Est autem duplex substantia mobilis. Una quidem cujus motus est in toto tempore : sicut corpus cœleste : cujus motus tempori adæquatur, eo quod tempus est primo et per se mensura motus cœli, et per illum motum mensurat omnes alios motus. Et hoc si ponamus quod motus cœli semper fuerit et semper sit futurus, ut Aristoteles posuit et quidam alii philosophi : sive etiam motus cœli non semper fuerit nec semper sit futurus, ut fides ecclesiæ docet : quia sic etiam motus cœli adæquatur tempori. Non enim tempus fuit antequam motus cœli inciperet, nec erit tempus cum motus cœli desierit. Unde omnibus modis substantia cœlestis corporis ratione sui motus est semper in tempore, et tempus non excedit ipsam : sed ad invicem adæquantur. Quædam vero substantiæ mobiles sunt, quarum motus non est in toto tempore, sed in aliqua parte temporis ; sicut patet de substantiis generabilibus et corruptibilibus. Et quia hujusmodi substantia non habet habitudinem ad totum tempus sed ad partem temporis (invenitur enim aliqua pars temporis major duratione earum et aliqua pars minor) : inde est quod substantia excedit

tempus quantum ad aliquam partem, quæ scilicet est minor duratione ejus : et iterum exceditur a tempore quantum ad illam partem quæ est major duratione ejus. In libro enim Proculi invenitur hæc propositio quinta planius et brevius sic : Omne quod secundum tempus subsistit, aut eo quod semper cum tempore est, aut aliquando in parte temporis hypostasim habens. Ad præmissæ autem propositionis manifestationem. Primo ponitur probatio. Secundo infertur quoddam corollarium, ibi, « Jam ergo ostensum est ex hoc etc. » Probatio autem ponitur eadem in utroque libro. Ita enim procedit ordo rerum ut similia se invicem subsequantur : ea vero quæ sunt penitus dissimilia, non subsequantur seinvicem in gradibus rerum, nisi per aliquod medium. Sicut videmus quod animal perfectum et planta, sunt dissimilia penitus quantum ad duo. Nam animal perfectum est sensitivum et mobile motu processivo, planta autem neutrum horum habet. Natura ergo non procedit immediate ab animalibus perfectis ad plantas : sed producit in medio animalia imperfecta quæ sunt sensibilia cum animalibus et immobilia cum plantis. Manifestum est autem quod substantiæ spirituales quæ parificantur æternitati, ut supra dictum est, et substantiæ generabiles et corruptibiles, sunt penitus dissimiles. Nam substantiæ spirituales, et sunt semper et sunt immobiles : quorum neutrum convenit substantiis generabilibus et corruptibilibus. Unde oportet ponere inter hæc duo extrema aliquod medium quod sit simile utrique extremo : ut sic gradus rerum procedant per similia. Et sic Proculus investigando procedit. Inter id enim quod est semper immobiliter ens et id quod est aliquando mobiliter, non potest inveniri nisi triplex medium : scilicet id quod semper movetur, id quod aliquando immobiliter est, et id quod aliquando est. Hoc autem tertium non potest esse medium : quia id quod aliquando est, idem est ei quod aliquando movetur : quod diximus esse extremum. Sic etiam non potest esse medium id quod aliquando immobiliter est. Impossibile est enim esse aliquod tale. Nihil enim desinit esse nisi per aliquam transmutationem. Unde id quod immobiliter est, non potest esse aliquando ens, sed est semper ens. Relinquitur ergo quod medium inter id quod semper est immobiliter et id quod aliquando est mobiliter, sit id quod semper movetur. Hoc enim convenit cum superiori quidem in hoc quod est semper esse : cum inferiori vero extremo, in hoc quod est moveri. Utitur autem nomine generationis communiter pro qualibet transmutatione : quia in quolibet motu includitur generatio et corruptio ut dicitur in octavo *Metaphysicorum*. Sic igitur substantiæ quæ semper moventur, scilicet cœlestia corpora, contingunt secundum quamdam similitudinem utrumque extremum : et per ea conjunguntur quomodo substantiæ superiores immobiles substantiis inferioribus generabilibus ; inquantum scilicet virtus superiorum substantiarum defertur ad generabilia et corruptibilia per motum cœlestium corporum.

Secundo ibi « jam ergo »

Ex his inducitur consequenter quoddam corollarium : scilicet quod duplex est perpetuitas sive perpetua durabilitas. Una quidem per modum æternitatis. Alia vero per modum totius temporis. Et differunt hæ perpetuæ durationes tripliciter. Primo quidem, quia perpetuitas æterna est fixa, stans immobilis, perpetuitas autem temporalis est fluens et mobilis ; inquantum tempus est mensura motus, æternitas autem accipitur ut mensura esse immobilis. Secundo, quia perpetuitas æterna est tota simul quasi in uno collecta : temporalis autem habet successivam extensionem secundum prius et posterius, quæ sunt de ratione temporis. Tertio, quia perpetuitas æternalis est simpliciter tota secundum seipsam existens : sed universalitas sive totalitas perpetuitatis temporalis, est secundum diversas partes sibi succedentes.

LECTIO XXXI.

Manifestatur conditio earum substantiarum, quarum actio est in tempore, et substantia in æternitate.

Inter rem, cujus substantia et actio sunt in momento æternitatis, et inter rem cujus substantia et actio sunt in momento temporis, existens est medium : et est illud, cujus substantia est ex momento

æternitatis, et operatio ex momento temporis. Quod est, quia res, cujus substantia cadit sub tempore, scilicet, quia tempus continet eam, est in omnibus dispositionibus suis cadens sub tempore; quare et ejus operatio cadit sub tempore, quoniam ejus essentia est in tempore : quoniam, quando substantia rei cadit sub tempore, procul dubio et ejus actio sub tempore cadit. Res autem cadens sub tempore in omnibus dispositionibus suis sejuncta est a re cadente sub æternitate in omnibus dispositionibus suis; continuatio enim non est nisi in rebus similibus. Necesse est ergo, ut si res aliqua, quæ sit res tertia media inter utrasque cujus substantia cadat sub æternitate et ipsius actio cadat sub tempore. Impossibile namque est, ut sit res, cujus substantia cadat sub tempore, et ejus actio sub æternitate : sic enim actio ejus melior esset ipsius substantia : hoc autem impossibile est. Manifestum igitur est quod inter res cadentes sub tempore cum suis actionibus et substantiis, et inter res, quarum substantiæ et actiones sunt cadentes sub momento æternitatis, sunt res cadentes sub æternitate per substantias suas, et cadentes sub tempore per operationes, sicut ostendimus.

In præcedenti propositione manifestatus est ordo temporalium invicem, hic manifestatur ordo æternorum ad invicem. Et primo ponitur inter æterna aliquid quod est omnino æternum, et aliquid quod est quodammodo æternum et quodammodo temporale. Secundo manifestatur conditio ejus quod est quodammodo temporale, trigesimasecunda propositione, ibi, « Omnis substantia etc. » Circa primum ponitur talis propositio : « Inter rem cujus substantia et actio sunt in momento æternitatis, et inter rem cujus substantia et actio sunt in momento temporis, est existens medium, et est illud cujus substantia est ex momento æternitatis, et operatio ex momento temporis. » Et videtur hic momentum sumi pro mensuratione ; ut scilicet illud dicatur esse in momento æternitatis quod æternitate mensuratur, et in momento temporis quod tempore mensuratur. Hæc etiam propositio ponitur centesimasexta in libro Proculi sic. Omnis ejus quod omniquaque æternale est secundum substantiam et operationem, et ejus quod substantiam habet in tempore, medium est quod hac quidem æternale est, hac autem tempore mensuratur. Posset autem alicui videri quod hoc medium sit corpus cæleste : quod quidem secundum substantiam suam incorruptibile est, sed motus tempore mensuratur. Sed hoc non bene dicitur. Nam in præcedenti propositione, id quod semper movetur, positum est simpliciter inter temporalia. Ut enim in quarto *Physicorum* Philosophus dicit : sicut tempus mensurat motum, ita nunc temporis mensurat mobile. Unde corpus cæleste quod movetur, non est in momento æternitatis, sed temporis. Et præterea motus non est actus ejus quod movetur, sed magis passio ; est autem actio moventis, ut dicitur in tertio *Physicorum*. Principium autem motus est anima, ut in secunda propositione habitum est. Quia ergo anima secundum se est immobilis, actio autem ejus motus, consequens est ut anima secundum suam substantiam sit in momento æternitatis : ejus vero actio sit in tempore : corporis vero quod movetur et substantia et operatio est in tempore : intelligentiæ vero et substantia et actio in momento æternitatis. Hujus autem propositionis probatio est similis probationi præmissæ propositionis. Supra enim dictum est quod gradus entium continuantur sibiinvicem secundum quamdam similitudinem. Unde ea quæ sunt totaliter dissimilia, consequuntur seinvicem per aliquod medium quod habet similitudinem cum utroque extremorum. Res autem illa cujus substantia et actio est in tempore, totaliter dissimilis est ei cujus substantia et actio est in æternitate. Ergo necesse est, ut inter eas sit aliqua res media : vel ita quod substantia ejus cadat sub æternitate et actio sub tempore, vel e contrario. Sed hoc esse non potest quod alicujus rei substantia sit in tempore, et actio in æternitate ; quia sic actio esset altior et melior quam substantia, et effectus quam causa : quod est impossibile. Ergo relinquitur quod illa res media sit secundum substantiam ; scilicet in momento æternitatis et secundum operationem in tempore. Et hoc est quod probare intendimus.

LECTIO XXXII.

Substantiæ mediæ, partim sub tempore, partim sub æternitate cadentis, aliam conditionem exponit.

Omnis substantia cadens in quibusdam dispositionibus suis sub æternitate, et in quibusdam dispositionibus suis sub tempore, est ens et generatio simul. Quod est, quia omnis res cadens sub æternitate est ens vere, et omnis res cadens sub tempore est generatio vere. Si ergo ita est, tunc res una cadens sub æternitate et tempore est ens et generatio, non per modum unum, sed per modum et modum. Jam

ergo manifestum est ex hoc quod diximus, quod omne generatum cadens per substantiam suam sub tempore, est habens substantiam dependentem per esse purum quod est causa durabilitatis, et causa rerum sempiternarum, et omnium destructibilium. Necessarium est autem unum faciens adipisci unitates et ipsum non adipiscitur sed reliquæ unitates omnes sunt acquisitæ. Et illius quidem significatio est hoc quod dico: si invenitur unum faciens acquirere non acquisitum, et aliud acquirere faciens acquisitum, tunc quæ differentia est inter ipsum et primum acquirere facientem. Non enim potest facere vel esse quin aut sit simile ei in omnibus dispositionibus suis, aut sit inter utraque differentia. Si ergo est similis ei in omnibus dispositionibus suis, tunc unum eorum non est primum et alterum secundum: et si unum eorum non est simile alteri in omnibus dispositionibus suis, tunc proculdubio unum eorum est primum, et alterum secundum. Illud ergo, in quo est unitas fixa non dependens ex aliquo, est unum primum verum, sicut ostendimus: et illud, in quo est unitas inventa ex alio, inventa est præter unum primum verum. Si ergo est ex alio, est ex uno primo vero acquisita unitas. Provenit ergo inde, ut uni primo vero sit unitas, et iterum reliquis unis, et non sit unitas nisi per unum primum verum, quod est causa unitatis. Jam ergo manifestum est et planum, quod omnis unitas post unum verum est acquisita et causata, verumtamen unum verum primum est causans unitates faciens acquirere, non acquisitum, sicut ostendimus.

Quia in præcedenti propositione probatum est esse aliquam rem, cujus substantia est in æternitate, et actio in tempore, consequenter hujus substantiæ conditionem ostendit in hac ultima propositione dicens. Omnis substantia cadens in quibusdam suis dispositionibus in æternitate, et cadens in quibusdam suis dispositionibus sub tempore est ens, et generatio simul. Et hæc eadem propositio ponitur centesimaquinta libri Proculi sub his verbis : Omne quod hac quidem æternale est, hac autem temporale, et ens est simul et generatio. Ad hujus autem manifestationem propositionis tria facit. Primo præmittit probationem propositionis inductæ, quæ quidem tota dependet ex significatione nominum. Quia enim æternitas est tota simul, carens successione præteriti et futuri, ut supra habitum est, id quod in æternitate est, dicitur ens, quia semper est in actu. Tempus autem consistit in successione præteriti et futuri. Unde id quod est in tempore, est quasi in fieri : quod significat nomen generationis. Quod ergo est totaliter in æternitate ens, totaliter est ens : quod autem est totaliter in tempore, est totaliter generatio. Quod vero est secundum aliquid in tempore, et secundum aliquid in æternitate, est simul ens et generatio.

Secundo ibi « jam ergo manifestum » Inducit quoddam corollarium. Est enim talis dispositio entium quod inferiora a superioribus dependent. Unde necesse est quod id quod est totaliter generatio, quasi substantiam et operationem habens in tempore, dependeat ab eo quod est simul ens et generatio, habens substantiam in æternitate operationem vero in tempore. Hoc autem necesse est quod dependeat ab eo quod est totaliter in æternitate secundum substantiam et operationem ; et hoc ulterius ab ente primo quod est supra æternitatem quod est principium durationis rerum omnium et sempiternarum et corruptibilium.

Tertio ibi « necessarium est autem » Ostendit quod ab isto uno primo omnia dependeant. Et ad intellectum hujus quod hic dicitur, sumenda est centesimasexagesima propositio Proculi, quæ talis est : Omnis Deus participabilis est expecto uno. Quæ quidem propositio ab eo inducitur, ad ostendum quomodo Platonici ponebant plures deos. Non enim ponebant omnes æquales : sed unum ponebant primum qui nihil participabat, sed est essentialiter unum et bonum. Alios vero Deos ponebant inferiores participantes ipsum unum et bonum. Et hujus probationem inducit : quia dicit : primo et supremo Deo manifestum est quod nihil participat ; alioquin non esset causa prima omnium. Semper enim participans præsupponit aliquid prius quod est per essentiam. Sed quod omnes alii dii sint participantes, probat per hoc, quia si primus Deus est unum essentialiter, et non participative, et non aliquis aliorum deorum est similiter unum, et sic in nullo differunt a primo, aut oportet quod sit unum participative. Si enim ipsum unum est essentia primi, oportet quod si aliquid ab eo differat, quasi secundum post ipsum existens, non sit tale quod essentia ejus sit ipsum unum, sed sit participans unitatem. Et hoc est quod hic proponitur quod necesse est ponere unum primum faciens adipisci unitates, idest a quo participant unitatem quantumcumque sint unum, et ipsum non adipiscitur, idest non participat unitatem ab aliquo alio. Et hujus quidem probatio inducitur quæ præmissa est. Et sic terminatur liber *De causis*. Et sint gratiæ Deo omnipotenti qui est prima omnium causa.

COMMENTUM

SUPER LIB. BOETII DE SCHOLARIUM DISCIPLINA

(DUBIUM.)

PROLOGUS.

Solum hominem nexum fore Dei et mundi, Hermes ipse philosophorum pater ad Esculapium scribens jam longe testatus est, eo quod intellectum divinum in se habet, per quem aliquando supra mundum ita elevatur ut etiam mundi materia sequatur conceptiones ejus. Et hoc in optime natis potissime videmus hominibus, qui suis animabus agunt ad corporum hujus mundi transmutationem ita ut miracula facere dicantur. Et ideo in ea parte homo ipse ad Dei imaginem factus, qua mundo ipso nectitur, non mundo subjicitur, sed præponitur ut rector ac gubernator. Et hoc David ille justus psalmorum libro noverat cum dixit : Ps. VIII, 6 *Minuisti eum paulo minus ab Angelis* etc. Omnia subjecisti sub pedibus ejus. Quod equidem et tunc maxime fieri liquet cum doctrinis disciplinisque in mentis culmen trahitur, ibique in arce constitutus veluti specula corpus hoc mortale, quod animam aggravat, respicit dirigit et gubernat. Quas ob res non abs re æstimandum putatur ut homines plus ceteris arte et ratione degentes naturaliter domini et rectores aliorum existant. Verumtamen si vel per electionem aut inclinationis irrefrenatæ affectum homo ipse mundo se inferiorem fecerit, jam quasi honore humanitatis exutus, ac sic tamdem in aliarum terga ferarum se transformans, proprietatem bestiæ accipit. Sic per concupiscentiam porcus efficitur, per iram canis, per rapinam leo, perque alia et alia in aliarum bestiarum transmutatur naturam. Et hanc transmutationem Plato ipse secundam animorum incorporationem dicebat. Atqui nedum hanc mentis alterationem putandum est : verum qui sic mundo inferiorem se fecerit, necesse est, ut etiam ab expressa membrorum specieique repræsentatione quomodolibet abducatur. Ex quo fit, uti Aristoteles inquit in *Ethicis*, quod laborantes in passionibus venereis et crapulæ maxime secundum corpus alterantur. Et hujus signum est, animalia multum coeuntia cito senescere : pluresque gula quam gladio interiere. Elaborandum ergo totis viribus totoque conamine ne ipsis concupiscentiis atque indignationum affectibus homo ipse imago quidem atque specimen sui creatoris mentis ab arce detrahatur, ut sic mundo inferior fiat ; sed perturbationes illas quas Græci pate', dicunt, concupiscentias scilicet atque inclinationum affectus aut eradicet et extirpet, vel saltem frangat moderetur regat, et quasi infrenes equos quibusdam rationis ipsius lupatis, ut ita dicam, coerceat : ut quod fragili caducæque naturæ negatum extat, magni Hyppocratis exemplo studio atque disciplina consequatur. Hujus nempe discipuli, sicut Aristoteles ait, atque post eum Albertus Magnus, cum jam ejus sanctissimos mores divinamque sapientiam mirarentur, vice quadam Philemoni physionomo Hyppocratis ima-

ginem ad judicandum hominis mores detulerunt. Quam cum Philemon arte inspexisset atque membrum membro comparasset, utrique signorum natura hum quæ supra corpus et animam significare clarum est, cautius advertisset, pronuntiavit, quia vir luxuriosus esset, deceptor atque coitus amans. Illis vero indignantibus atque Philemonem inculpantibus quoniam de optimo viro cui vix natura similem efficere posset tanta convitia pronuntiasset, judicium Hyppocrati detulerunt. Hyppocrates autem morum suorum atque inclinationum conscius, Philemonem vera protulisse confessus est; verum ex philosophiæ amore atque honestatis concupiscentias sui cordis se vicisse dixit : et sic quod naturæ negatum fuerat, per philosophiam accepisse. Quam quidem nil aliud fore Aristoteles docuit quam victoriam [1] atque concupiscibilium abstinentiam : Plato autem donum dixit optimum, quod ad bene beateque vivendum nil melius excogitare posset. Tullius vero inventum deorum referebat, et item alius omnium disciplinarum parentem atque vitæ ducis alumnam dixit : ad quam haud facile sine disciplinabilitate, qua homo plus ceteris animantibus præstare debet, pervenire contingit. Has ob res Severinus Boetius ad Martiani rogatum atque erudiendorum profectum librum edidit, cujus institutus veluti quodam duce methodo atque tramite quilibet in uberrimum philosophiæ campum a cunabulis, ut aiunt propensius perducatur.

Ad libri autem seriem priusquam deveniatur, auctorum more ea præmittenda sunt quæ causam suscepti operis elucidant, titulum declarant, intentionem auctoris, atque philosophiæ partem cui liber subordinetur, demonstrant. Circa primum igitur, quoniam nihil fit, ut Plato in *Timæo* censuit, cujus ortum non legitima causa et ratio præcedat, causæ libri quatuor enumerandæ sunt : finalis scilicet prima quæ in intentione ponitur; formalis efficiens et materialis. Materialis, quæ et subjectum dicitur, eo quod circa ipsam auctoris versatur intentio, est aptitudo recipiendi doctrinam a docente. Circa hoc enim versatur Boetii intentio, ut erudiendum aptum reddat ad doctrinam præceptoris recipiendam. Causa finalis quoque, quæ etiam utilitas libri dicitur, est erudiendorum utilitas; quæ est ut perlecto hoc libro, a rudibus ipsi suis institutis ad veritatis philosophicæ cognitionem perducantur. Causa efficiens duplex est : movens et mota. Movens, quorumdam opinione, Martianus Capella, qui et *librum nuptiarum Mercurii et Philogiæ* conscripserat; quemque et Boetius in *Consolatu philosophico* in scribendo secutus fuisse dicitur : sed tamen in hoc parum momenti habere arbitrandum est; cum Martianus ipse tanta doctrina atque scribendi copia præ ceteris doctus evaserat, ut si quid conscribendum ad scholarium utilitatem conspexisset, non subrogatum quempiam, sed seipsum opus ipsum subiturum non dubitasset. Verum tamen est Martianum quemdam, quicumque ipse sit, Boetio tamen carum, eidem hoc opus injunxisse; quemadmodum ex libri proœmio luculenter innotescit. Inquit enim : « Vestra novit intentio etc., vestris Martianæ petitionibus tentabo acquiescere. » Et hæc causa movens atque suscepti operis esse poterit. Causa autem efficiens mota est ipse Boetius, uti in ipsius libri titulo statim subjungetur. Sed causa formalis libri hujus, sicuti et aliorum librorum, duplex est. Una enim est forma tractandi, alia forma tractatus. Forma tractandi in modo consistit procedendi : et hic modus definitivus est, divisivus atque exemplorum positivus, quemadmodum intuenti libri processum clarius innotescit. Forma vero tractatus est libri divisio in capitula atque capitulorum in suas partes et partium in particulas. Et hæc de causis libri sufficiant.

Nunc de libri titulo diutius immorandum est : unde notandum : Titulus est brevis annotatio eorum quæ diffusius in sequenti opere continentur. Et dicitur a Titan quod est sol vel illuminans quasi Titanus : quoniam librum illuminat atque sequentia declarat. Titulus ergo libri hic est : « Avitii, Manlii, Severini, Torquati ex consulis, Patritii ordinarii Boetii viri illustris *De scholarium disciplina* liber feliciter incipit. » Sed forte quærat aliquis quare tot nomina Boetio imponantur. Ad quod respondendum est quoniam consuetudo romanorum fuit avorum nomina sibi ascribere; vel quia ob honorem et laudem hæc sibi imponuntur. Dicitur ergo Avitius a romano quodam ejus nomi-

[1] Al. : « doctrinam. »

nis : vel Avitius quasi invictus, ab a quod est sine, et nicos victoria : vinci enim minime potuit : neque enim unquam in prosperis elatum se noverat, neque depressum in adversis. Semper enim æquo animo se præbuit veluti sine vituperio tetragonum quod ubicumque projiciatur recte stat : sic et Boetius nec amore nec odio vinci poterat : quod et ipse testatus est libro primo prosa quarta *Consolatus philosophici*, cum inquit, « nunquam a jure ad injuriam me quisque detraxit. » Manlius a Manlio romano sui generis dictus est. Torquatus a Torquato eadem ratione. Severinus a severitate : severus enim fuit cum Theodorico rege Gothorum ob rem salvandam publicam se opposuit ; propter quod Papiæ in exilium missus multo cruciatu vexabatur, sicuti et ipse tangit in libri hujus principio cum dicit : « Et inhumani regis cruciatu corrosus etc. » et plenius in libro *De Consolatione philosophiæ ;* quem ut cruciatus sui miseriam deplangeret, ad hoc aptissime conscribebat. Ex consul vero fuit, quia unus ex consulibus romanis : vel ex consul, quia extra consulatum positus. Patricius quia unus ex patribus qui populo romano senatuique præfuerant ; qui et patres conscripti dicebantur, eo quod eorum nomima litteris aureis in Capitolium scribebantur. Ordinarius, quia tanta morum atque sapientiæ prerogativa excelluit ut et cuilibet ordini dignus putaretur. Boetius vero dicebatur a boetus quod adjutor sonat, discussor publicarum rationum, ut vult Glossa in libro *Boetos* (C. de tabulariis libro decimo): et hinc Boetius nomen cœpit quoniam fuit coadjutor ad publicas rationes discutiendas, ut dicit Joannes de Platea in dicto libro *Boetos*. Hæc ergo nomina vel agnomina aut cognonima Boetio attributa sunt aut cognatione aut amicitia aut certo eventu necesse est, sicuti et reliquis romanis nominum pluralitas attribuebatur, sicuti Marcus Tullius Cicero, Publius Virgilius Maro etc. Additur in titulo, *De scholarum disciplina* ut auctoris insinuetur intentio.

Cum enim vidisset ipse Boetius innumeros pene erudiendos præter modum ordinem atque regulam ad doctrinam anhelare, et ea propter minime doctos evadere, ipse communi misertus utilitati rudium, ut tantæ inordinationi obviam iret, modum atque discendi formam instituit in hoc libro ; in quo ipsis rudibus primo prima elementa subministranda censuit, adultos disciplinæ magistratuique subjiciendos commonuit, elatos reprimit, proficientes sagaci provisione refovet, provisos magistratuique venerabiles reddit : atque tandem ipsorum magistrantium statum ergo subditos concludit. Subditur in titulo, feliciter incipit : feliciter inquam ; tam ea felicitate quæ summum bonum est quam quæ in fortunæ bonis consistit. Est enim liber iste gradus atque scala qua in cognitionem veritatis pervenitur, quæ est sapientia, qua adepta, omnia bona tam fortunæ quam animi pariter cum illa adipiscuntur, ut Salomon ipse testatur. Postremo autem cui parti philosophiæ subordinetur, videndum. Subordinatur autem *Ethicæ*, quia de moribus discipuli erga magistrum loquitur quod ad *Ethicam* reducitur. Declarat ergo sunt hæc quinque, si recte considerabis, quæ auctorum more in librorum principiis frequenter recitantur, et his metris comprehenduntur :

Utilitas, titulus, intentio, pars quæ sophiæ,
Quattuor ac causæ rem totam perficientes,

Qua de re ad *Litteram* accedamus.

PROŒMIUM.

Vestra novit intentio de Scholarium disciplina compendiosum postulare tractatum ; utinam a spiritus mei parvitate, prout facultas suppetit, ingeniique declivitas, ærumnarumque tenacitas, amicis vestris, o Martiane, petitionibus, tentabo acquiescere. Et licet duplici genere commentorum sim impeditus, non tamen omnino diversorum, in quasdam Aristotelis, necnon aliorum Philosophorum editiones, proprioque attenuatus studio, et inhumani regis Gothorum cruciatu corrosus : Philosophico me prævenieute consolatu, extremaque profundæ Trinitatis perspicatione permolitus. Quid enim in gymnasiorum exercita lucidius, quam in artificiali et naturali progressione debita cognitio, et quam virium intelligentiæ gradualis exhibitio ? Eloquentiæ enim partes decenti artificialium et naturalium processu, et perspicua intelligentiæ comprehensione novimus stabiliri. In primis ergo prima, scilicet puerorum oblectamenta sunt prælibanda. Secundo videlicet qualiter adulterorum elatio magistratui subjicienda sit et disciplinæ connectenda. Tertio, de eorum elatione reprimenda exemplorum commendationem distincte exponendo. Quarto de scholarium sagaci provisione, eorumque graduali statione. Quinto qualiter scholarium venerabilis ac sincera devotio ad magisterium proferenda sit. Sexto de magistrantium

norma utraque divisione statuque erga subditos modoque docendi præcognito. Hæc autem ad intelligentiæ cognitionem suscepimus peragenda, pristinum modum tractandi fere omittentes, nunquam leviori stylo perusi, quoniam in majori parte pro rudibus informandis est executio, et tanto levior dilucidandi debet esse translatio.

« Vestra novit intentio etc. » Præsens liber Boetii, qui est *De scholarium disciplina* prima sui divisione in duas partes dividitur, scilicet in proœmium et tractatum. Tractatus incipit, ibi, « Cum igitur indiscreti. » Proœmium in tres partes dividitur. In prima ponit intentionem suam, atque intentionis causam subjungit. In secunda ordinem dicendorum in hoc opere servandum præmittit. In tertia modum procedenti ponit. Secunda, ibi, « In primis prima. » Tertia, ibi, « Hæc autem. » Prima pars in duo dividitur. In primo facit quod dictum est, intentionem suam ponens. In secundo causam intentionis assignat, ibi, « Quid enim gymnasiorum. » Prima iterum in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda arrogantiam devitat, ibi, « O utinam. » Et dicit Boetius : O Marciane : et in hoc benivolentiam captat, ipsum proprio nominando nomine : vestra intentio novit postulare, idest petere tractatum compendiosum, idest brevem et utilem : et hoc ad differentiam dispendii dictum est quod prolixum et inutile censetur. Hortaturque in hoc auditorem ad docilitatem ex doctrinæ compendio *De scholarium disciplina*, idest discendi norma ; et in hoc auditorem attentum reddit ex doctrinæ utilitate. Et sic in hac parte prima tria facit : benivolentiam captat, ad docilitatem hortatur, atque attentionem auditorum suscitat. Et sequitur : O utinam, subaudi illud postularetur a parvitate mei spiritus, idest ingenii : devitat ejus in hoc arrogantiam. Tunc Boetius scribendi onus acceptans dicit : Parvitate mei ingenii non obstante, ego Boetius tentabo acquiescere, idest condescendere amicis, idest amicabilibus tuis petitionibus ; et hoc prout, idest inquantum facultas, idest sapientia mea suppetit, idest subministrat ; et inquantum declivitas, idest debilitas ingenii mei, que (pro et) tenacitas, idest durities vel compassio ærumnarum mearum, idest calamitatum mearum, subaudi, suppetunt, licet (pro quamvis) sim impeditus, subaudi, sic ut id haud facile efficere possim, duplici genere, idest manerie[1] commentorum, hoc est quorumdam librorum expositorum : tamen non omnino, idest penitus diversorum, commentorum dico in quasdam editiones, idest compilationes Aristotelis illius peripatetici et aliorum philosophorum, eas, subaudi, exponendo ac quasdam e græco in latinum transferendo, que (pro et) licet sim attenuatus, idest viribus exhaustus proprio studio ut sic vix promissis vocare possim : et licet sim corrosus, idest attenuatus, et transumptive loquitur, nam corrodere proprie est dentibus dilaniare, cruciatu, idest tormento inhumani, idest crudelis regis Gothorum, scilicet Theodorici, et hoc philosophico consolatu, idest libro quem *De consolatione philosophiæ* ediderat, præveniente, que (pro et) licet sim permolitus, idest attenuatus extrema, idest summa perspicatione, idest subtilitate Trinitatis profundæ, idest altæ quo ad intelligendum, quasi dicat : licet omnibus his supra vires impediar : nihilominus quoniam tanta vis est inter nos amicitiæ ut nihil tuarum petitionum tibi negare queam, propterea tuis petitionibus acquiescere tentabo. Notandum : Boetius librum suum nominat *De scholarium disciplina* : unde inter disciplinam et facultatem hoc interest quoniam disciplina a discendo dicitur quod scientiam recipere sonat : quare disciplina in discipulo est, doctrina vero in magistro. Facultas autem est scientia vel perfectio in utroque. Disciplina et doctrina in motu sunt facultates in quiete. Notandum, circa hoc quod dicit, « licet duplici commentorum. » Boetius intelligens homines nedum sibiipsis fore natos, sed amicis et patriæ atque communi omnium utilitati, sic nempe divinus ille Plato Architam Tarentinum monuit ut non solum sibi natum se memineret sed patriæ et suis, ut perexigua pars sibi relinquatur : quod prospiciens Boetius, ut posteris memoriale quoddam æternum post se relinqueret : nunc in philosophorum libris exponendis, nunc in græcis codicibus ut latine nobis coram loquerentur transferendis : nunc etiam in propriorum traditione dies noctesque explevit : qua in re tanto nisu tantaque lucubratione in dies tenebatur ut materiam suæ criminationi daret. Dum enim studio atque

[1] Al. : « modo. »

exponendorum librorum commentariis reliquisque omnibus quæ ad hoc attinent sedulo vacaret : moris sui extitit ut hominum consortia fugeret atque in bibliothecam quam domi philosophiæ constituerat refertissimam se reciperet : quas ob res morum suorum æmuli ipsum dæmonibus alloquentem falso criminabantur, adinstar magni Socratis : de quo et Apuleius impune opinatus est quod familiarem Deum haberet sibi obsequentem, de quo et librum edidit quem *De Deo Socratis* intitulavit. A qua criminatione se excusans Boetius libro primo *De consolatione* prosa quarta philosophiam ita alloquitur : « Atqui et tu insita nobis omnium rerum mortalium cupidinem de nostri animi sede pellebas, et sub [1] tuis oculis sacrilegio fas locum esse non erat ; instillabas enim auribus cogitationibusque quotidie meis pythagoricum illud, Deo non diis serviendum : nec conveniebat vilissimorum me præsidia spirituum captare quem tu in hanc excellentiam componebas ut consimilem Deo faceres. » Hæc ille. Notandum : ingenium est interior vis animi quo sæpe invenimus quæ ab aliis non discimus ; dictum quasi intus genitum, scilicet a natura. Nota, ærumna, idest miseria, inopia, calamitas. Et dicitur ab *e*, et rumen, quasi extra rumen, idest cibum : inde ærumnosus. Item commentum est plurium studio vel doctrina in mente labitorum in unum collectio ; et secundum hoc quilibet liber potest dici commentum : sed in nostro usu commentum dicitur liber expositorius, scilicet qui deservit expositioni sententiæ alicujus libri et non constructioni litteræ ; et secundum hoc potest sic definiri : Commentum est expositio verborum juncturam non considerans sed sensum.

« Quid enim in gymnasiorum etc. » In hac parte Boetius assignat causam intentionis suæ atque suscepti operis : proximo enim dicit quod non obstantibus impedimentis tum studiorum atque ærumnarum multimodis se velle injunctum onus aggredi : posset quis hujusmodi causam sciscitari : cui ut satisfaciat, causam reddit. Et duo facit : nam primo causam suæ intentionis atque suscepti operis explicat. Secundo causam ipsam confirmat. Secunda ibi, « Eloquentiæ enim. » Dicit ergo primo antiphorizando isto modo : quid enim (pro certe) est lucidius, idest splendidius, quapropter et utilius in exercitu, idest exercitatione gymnasiorum, idest studiorum (et transumptive) loquitur, quam debita cognitio in ipso discipulo scientiis et doctrinis erudiendo in progressione, idest profectu artificiali, et hoc quo ad artes et doctrinas, et naturali, quo ad mores studio conformandos? Aliter etiam exponitur ut ad duplicem ordinem ista referantur : scilicet ad ordinem doctrinæ quo a communioribus ad specialiora procedatur ; secundum quem dictum est primo *Physicorum* : Innata nobis via est procedendi a communioribus ad specialiora : et ideo dicit artificialium. Quod autem subjunxit naturalium, quo ad ordinem naturæ dixit quo a specialioribus ad universaliora fit processus : ea enim quæ nobis ignotiora sunt, naturæ notissima esse dicuntur : quo fit ut secundo *Metaphysicæ* dicitur : Sicut se habet oculus nycticoracis ad solis lumen, sic se habet intellectus noster ad ea quæ manifestissima sunt naturæ. Deinde sequitur in textu : et insuper quid est lucidius in ipso magistrante quam exhibitio, idest subministratio gradualis, idest bene ordinata virium intelligentiæ scilicet doctrinarum? quasi diceret, nihil. Et hujus rationem subjungens inquit : enim (pro quia) supple, nos Boetius novimus stabiliri, idest firmari partes eloquentiæ in processu, idest ordine atque modo debito naturalium et artificialium ; similiter etiam in comprehensione perspicua, idest subtili intelligentia doctrinarum. Notandum quod intentio Boetii fuit ruditati erudiendorum obviare, atque eos ab ignorantiæ nebulis ad apicem scientiarum transducere. Verum quia modus ordo atque regula in hoc potissima fore noscuntur, juxta illud : Est ordo summa limes sapientis in arte : et item Horatius :

> Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
> Ultra quos citraque nescit consistere rectum :

Ideo Boetius opus hoc scribendum assumpsit, in quo modum atque ordinem tradit quo quisque faciliter in culmen scientiarum elevatur, ibique constitutus splendidus celebris atque gloriosus stabilitur. Notandum, gymnas gymnadis pugna vel lucta dicitur. Et dicitur a gymnos, idest nudus, quia nudi talibus in ludis sueverunt exerceri : inde

[1] Al. : deest : « sub. »

hoc gymnasium locus in quo talia quondam fiebant ; et hinc facta transumptione studium scholarium atque magistrorum gymnas dicitur atque locus studii gymnasium, et quandoque ipsum studium dicitur, ut in proposito : quia sicuti in palæstra corpus, sic in studio animus exercetur. Et inde accidit ut omnium pene artium exercitium vel locus exercitii gymnasium dicatur ut schola : et ut quidam dicunt, gymnasium græce, latine exercitium dicitur. Notandum, inter intellectum intelligentiam atque intelligibilitatem hoc interest. Nam intellectus proprie vis animæ est comprehensiva incorporearum substantiarum formis subtractarum, vel formarum circa eas. Intelligentia vero vis est animæ quæ aspirat ut aliquid circa divinam substantiam comprehendat. Intelligibilitas vero vis quædam est animæ omnium formarum in quadam simplicitate complicativa absque ordine naturali vel temporali [1] : et tali modo solus Deus comprehendit res, quia eas omnes uno intuitu absque successione dicitur comprehendere.

« In primis etc. » Hæc est secunda pars principalis hujus proœmii ; in qua postquam intentionem suam atque intentionis suæ causam explicuit, nunc ordinem suscepti operis et quidquid in toto libri processu peragendum sit, luculenter insinuat. Et dividitur hæc pars in sex partes. In prima monstrat quid in primo capite pertractandum sit. In secunda quid in secundo, et sic de singulis. Secunda, ibi, « Secundo videlicet. » Tertia, ibi, « Tertio de eorum. » Quarta, ibi, « Quarto de scholarium. » Quinta, ibi, « Quinto qualiter. » Sexta, ibi, « Sexto de magistrantium etc. » Et dicit quod in primis, idest in primo capite oblectamina (alias est oblectamenta) idest documenta levia puerorum sunt prælibanda, idest prætractanda vel præmittenda. Et rationem hujus ponit Albertus super illo primi libri *Physicorum*, cum dicitur quod pueri primo appellant omnes viros patres etc.: quoniam ipsi pueri cerebrum habent humidum ac frigidum, sic quod rerum sensibilium differentias minime capere possunt ; sed cum cerebrum in eis magis exsiccatur, tunc in eis cognitio magis erit nota : quare a facilioribus et communioribus inchoandum erit ordine ipso doctrinæ et transeundum ad difficiliora et ad specialiora : hæc enim via nobis innata est, primo *Physicorum*. Secundo vero videbitur, hoc est in secundo capite, qualiter elatio, idest superbia adultorum, idest ætate jam maturorum est subjicienda, idest supponenda magistratui et connectenda, idest conjungenda disciplinæ. Elatio nempe atque superbia discipulum nullo modo studere permittit, cum Sapiens dicat 1,4 : *In malivolam animam non introibit * spiritus sapientiæ*. Et hinc in tertio capite docetur de reprimenda, idest corrigenda elatione eorum, scilicet adultorum : et hoc exponendo distincte, idest succincte commendationem exemplorum ad propositum comprobandum. Quarto autem capite, supple, tractabitur de sagaci, idest provida provisione, scilicet rerum exteriorum, sine quibus difficulter philosophari contingit : propter quod et sacerdotes in Ægypto, uti Aristoteles in *Metaphysicis* testatus est, acquisitis rebus necessariis, propter admirari primo inceperunt philosophari. Quinto, supple, capite determinabitur qualiter venerabilis, idest honorabilis, ac sincera, idest pura devotio, idest intentio scholarium est proferenda, idest exhibenda vel offerenda ad magistratum. Sexto, idest capite VI, tractabitur de norma magistrantium, que (pro et) trina divisione, idest partitione magistrorum, que (pro et) de statu ipsorum circa subditos ; et hoc præcognito, idest præscito modo docendi, idest informandi. Nota : sagax omnis generis idem est quod ingeniosus providus astutus et præscius futurorum, inde sagacitas. Item sincerus sincera sincerum, vel sinceris in eodem sensu, idest sine cera, scilicet purus constans mundus sine vitio vel labe ; et producit *e*. Unde Horatius in *Epistolis* in fine secundæ Epistolæ :

Item Virgilius in *Moreto :*

Sincerum est nisi vas quodcumque infundis acescit.
Subcidit sincera foraminibusque liquatur
Emundata ceres etc.

« Hæc autem ad intelligentiæ cognitionem etc. » Hæc est tertia pars principalis hujus proœmii ; in qua Boetius modum procedendi in hoc libro promittit. Et dividitur in duas partes. In prima facit quod dictum est. In secunda causam dicti assignat. Secunda ibi, « Quoniam in majori etc. » Et dicit sic : autem (pro cer-

* Non troibit pientiæ

[1] Al. : « corporali. »

to) nos Boetius suscepimus hæc supradicta peragenda, idest perficienda ad commendationem[1] intelligentiæ, nos inquam omittentes fere, idest totaliter modum pristinum, idest per nos observari solitum tractandi, idest scribendi, nunquam, idest nullo tempore perusi leviori, idest planiori stylo, idest modo scribendi : quoniam : et hic causam dicti assignat, quia executio, subaudi, præsentis operis pro majori parte est pro rudibus, idest indoctis informandis, idest instruendis quo calle ad scientiarum apicem valeant pertingere, subaudi ea : propter hoc translatio (alia *Littera* habet transactio) dilucidandi, idest declarandi hanc semitam atque callem erit tanto levior, idest planior. Notandum, in *Littera* committitur color rhetoricus qui vocatur lepos. Et est ad aliquam singularem personam per verbum pluralis numeri causa honoris vel ornatus facta locutio, ut Cicero scribatis, nos Boetius suscepimus hæc peragenda.

CAPUT PRIMUM.

Cum autem indiscreti et impotentis septennis infantia ducitur ad imbuendum, cavendum est ne membrorum indecens sit dispositio, utpote integralium, et ne aeris intemperies utpote constringentis hyemis obtusitas, et comburentis æstatis profunditas periculi generet incrementum. Legitur enim Thimothei filium lepra incumbente castratum, loripedem, gibbo tumentem doctrinæ mancipatum plebeiam extitisse abjectionem, suorumque sociorum detractionem ridiculosam. Similiter prætoris suburbani filiolum canicula instigante litteris vidimus mancipatum. Cum autem solita non gauderet umbrella, propria virtute destitutus, ictericiæ pœna permollitus, vitalibus tandem spiritibus attenuatus limphatico morbo occubuit. Ecce quantum difficultatis membrorum indecens indispositio et aeris intemperies teneritati puerili contulerunt. Cibariorum autem mediocris sit facultas : potus autem sit tenuis ejusdemque parcitas. Vestium autem similiter absit penuria. In primis igitur figurarum elementa repræsentantium imprimenda est dilectio : conjungendarumque litterarum non parum artificiosa conjunctio. Nec tali laborioso certamini multum est insistendum, nec cito, ut Servio placet, abeundum ; quoniam si visus est in multis promptior, in aliis reperitur tanto et debilior. Secundum laboriosi certaminis stat ædificium in Probi Didymique traditionibus, necnon aliorum philosophorum quos venerabilis commendet auctoritas. Animadvertendum est autem in hujusmodi ut fidei resolutioni subjaceat Latina traditio, et addiscentis idioma verbo tenus explicatum sit; fundamenti enim tenacitatem in his omnino consistere. Nec menstruoso saltu Phœbes abeundum est, nec Solari cursu tantum confirmandum; sed expleto Mercurii intervallo, eodem fere duplicato diligenter immorandum. Diligentia enim cujuslibet operis obtusitas permollitur. Senecæ traditio, inexpletio Lucani, Virgilii prolixitas, et Statii urbanitas, dura Flacci translatio, durior Persii editio, Martiani non indigna læsio, Nasonis discretio sunt indaganda, memorialique cellulæ commendanda. Cæterorumque philosophorum, prout ingenii suppetit capacitas, non sub silentio est prætereunda moralitas; ut sic sententiosa dictaminis vigeat serenitas et metrorum floreat jucunditas. O quam Tullii venerabilis facundia, summis desideriis est collocanda! Cavendum autem est in hujusmodi, ne contingat ut Lothario contingebat. Ipse enim triginta annis ignorantiam suam prædictorum philosophorum in gymnasiis tradidit imbuendam. Cum vero dies ut præesset mediocribus advenisset, cujus uxor esset Æneas dubitasse se diutius asserebat, quem in hemistichiorum Virgilii serenitate invenisset. Requisitusque a quodam suorum discipulorum qualiter primam hujus dictionis syllabam magister vertere versu posset, respondit absurdum esse tanti nominis primam syllabam abbreviari, sed potius acuto accentu pronunciari. Ecce quantum duræ cervicis obtusitas perdidit temporis et expensæ. Completo autem non indebite hujusmodi gymnasii rudimento, ad majoris inquisitionis scientiæ limina procedendum est. Scientiæ inquam quam veri falsique novimus indagatricem, solamque scientiam scientiarum titulo subtilitatis obstipantem subjecta. Hæc est inquam scholaris domina, quæ penetrandi vestium natura ad scientiarum quarumlibet fastigia præbet incrementa virtutum. Quid autem lucidius cognitione quinque universalium? quæ est trivialium scientiarum magistra, quadrivialium potentia, collateralium scientiarum plenitudo. Ad hujus autem imperialis dominæ apicem scandendum est hoc ordine. In primis igitur terminorum intrinseca cognitio, eorumque in propositione non latens copulatio, propositionumque non indigna connexio sunt apponenda. Terminorum autem determinationes quas syncategoremata appellamus memorialiter menti sunt imprimendæ, ut pote quæ sophisticæ non parum deserviunt phantasiæ. Horum autem notitiam Trebatium virum meminimus prudentissimum, sed in hoc imperitum, quasi indignam scientiam relatu sub silentio præterisse. Die autem conflictus adveniente eumdem miserrime ab his sophistica vincente detentum vidimus et indecenter a suorum collegio sequestratum. Qui ulterius angustia pudoris confusus, quod prius censebat indignum eloquio, postea sociatum mendicabat. Hujus autem imperialis dominæ fimbriis dotata ars sophistica, petulanti animo confusa, nugatoriæque loquacitatis eulogio perusa mulieris fuco, vultu perfusa, barbaras nationes obliquo sidere respiciebat, quam in commentariis Alexandri et nostris novimus decoratam, et translatione perfectam summopere esse curandam. Ad istorum et cæterorum perfectionem triplici solemus uti recordatione : quarum prima est vocalis, secunda mentalis, tertia vero communis. Vocalis sophisticum facit, mentalis judicium; communis, si continuata fuerit, facit perfectum, vocalis cæcitatem, mentalis scientiam, communis usum. Usus autem ad magisterium properare festinat. Sicut enim prudentia sine justitia parum vel nihil prodest : justitia autem sine prudentia multum : sic scientia sine usu prodest parum, usus autem sine scientia prodest multum. Si vero bonæ indolis scientiæ tyrunculus totam nequeat seriatim comprehendere orationem, saltem primam capiat pronunciationem, donec gradatim procedendo continuum possit producere effectum. Visis autem levitatum scientiis de speculatione Porphyriana quinque universalium quæ ab Aristotele monstra vocantur, attendendum est ad ipsius cate-

[1] Al. : « cognitionem. »

gorum necessitas, quæ hoc expositionis in commentariis nostris hic patefecimus. O quantum utilitatis haberet in his si litterarum habeatur cognitio. Nonne litteris Sophocles [illegible] est vitio notanda imperitia. Nostra quoque volumina styli schemate decorata non sunt omittenda. Aristotelis quoque tota summula literalis, licet vere tediosa, non tamen infructuosa. Malui enim potius fideli deservire translationi quam arrogantiæ reprehendi temeritate. Quid enim Aristotelis lectura veritate serenius? Nec dum hæc geruntur, Grammaticæ fructuositas nullatenus est abjicienda: per eam enim cujuslibet artis commendabilis redditur possessio jucunda, Rhetoricæque lepos, quadrivialium quoque honos, studii comparatione acquisita pro posse non debent omitti. In his autem studiis protervitas florem generat, fructumque parturit, si dubitationi permixta fuerit et tempestiva.

« Cum indiscreti etc. » Finito proœmio consequenter incipit tractatus. In quo ea quæ in proœmio peragenda promiserat, nunc ordinate exequitur. Et dividitur totus tractatus in sex capitula. In quorum primo ostendit qua manerie [1] rudes atque indiscreti ad discendum introducantur. In secundo quomodo scholares ipsi magistratui subjiciantur. In tertio quomodo elatorum superbia compescatur. In quarto qualiter scholaribus ipsis per res exteriores quarum fortuna est domina sagaciter provideatur. In quinto qualiter scholarium sincera devotio ad magisterii celsitudinem subvehatur. In sexto magistrantium norma plenius edocetur. Secundum, ibi, « Visis autem scholarium rudimentis. » Tertium, ibi, « Cum autem discipulus. » Quartum, ibi, « Omnia siquidem. » Quintum, ibi, « Cum ad magistratus. » Sextum, ibi, « Expeditis autem his. » Et hæc totius tractatus competentior censetur fore divisio. Constat enim Boetium ipsum in proœmio hoc ordine divisisse : quamvis plerique existant qui totalem ipsum librum tribus partibus arbitrentur partiendum. Capitulum autem primum quod est de primæva rudium atque indiscretorum introductione in duas partes dividitur. In quarum prima de his quæ circa exteriora introducenda, videlicet circa corpus atque corpori adjacentia attenduntur, tractatur. In secunda vero de his quæ circa animum atque animum exornantia et foventia, ut sunt doctrinæ et scientiæ, edocetur. Secunda, ibi, « In primis igitur. » Prima harum adhuc in duas. In prima determinatur de his quæ circa corpus introducendum attendenda sunt priusquam doctrinæ mancipetur. In secunda quæ circa corpus ipsius attendenda sunt pertractatur postquam doctrinæ noviter mancipatus existit. Secunda, ibi, « Cibariorum autem. » Prima quarum adhuc in duas. In prima facit quod dictum est. In secunda hoc ipsum exemplis confirmat. Secunda, ibi, « Legitur. » Prima harum iterum in duas. Nam primo declarat illa quæ circa corporis introducendi membra cavenda sunt. Secundo quæ circa introductionis tempus. Secunda, ibi, « Et ne temporis intemperies. » Dicit ergo Boetius primo quod cum infantia, idest pueritia septennis, idest septem annorum, et hac ætate infantia finitur ac pueritia incipit, indiscreti, idest indocti et impotentis, subaudi virium corporis, ducitur ad imbuendum, idest erudiendum, cavendum, idest prospiciendum, est ne dispositio, subaudi naturalis membrorum, supple, corporis infantilis integralium, idest integrantium utpote manuum et pedum, similiter et aliorum membrorum, sit indecens, idest incomposita, imperfecta, disproportionata, aut natura turpis; et subaudi cavendum est cum indiscretus ille ad imbuendum ducitur, ne intemperies, idest disproportio ratione qualitatum dominantium temporis utpote (pro sicut) obtusitas, idest durities hyemis constringentis propter excessivum frigus cujus natura est constringere in homogeneis, vel profunditas, idest excessus ætatis comburentis propter caloris excellentiam generet incrementum, idest augmentum periculi, subaudi ipsi introducendo. Hæc enim ipsa nisi cautius provideantur, magna quidem incrementa periculi puerili adducunt teneritati. Notandum, in hoc quod dicit Boetius, « septennis infantia etc., » intelligere facit pueros ipsos in infantia litteris mancipandos. Ætas namque ipsa ad hoc apta tunc est, quoniam parum adhuc viderat, quare omnia sibi nova, novarumque rerum avida, et quidquid audiat admiretur dubitet ac interroget, sicque post hac mentis sumpto robore quod nova testa ceperat retineat firmius clariusque intelligat. Hac nempe ætate, ut tangit Quintilianus libro primo *Institutionum*, quidquid concipitur facilius radicatur. Unde Varro in *Sententiis* : Sapiunt vasa quidquid prius acceperunt : sic, inquit, est de infantibus. Et Augustinus libro *Confessionum* primo, c. IX, § 14, p. 116, de seipso lamentabiliter fatetur juventutem ludis et non studiis semper exposuisse : « in scholas, inquit, datus sum

[1] Al. : « quo modo. »

ut litteras discerem, in quibus quid utilitatis esset ignorabam miser, » sed ludere delectabat. Et est infantia ipsa prima ætatum hominis quæ septennio durat, a quo inchoans pueritia quasi pura ad gignendum minime apta, in quatuordecimum excurrit annum a quo adolescentia adulta ad gignendum apta quæ in vigesimum octavum prorogatur annum, a quo juventus incipit usque in quinquagesimum annum protensa, et ab hoc senior ætas quam Græci presbytem vocant, sumens originem, in senectam hoc est septuagesimum annum progreditur, quæ nullo annorum numero perficitur, sed post quinque illas ætates quantumcumque vitæ superest ipsi in labore atque dolore deputatur. Notandum quod Boetius dicit summopere cavendum ne litteris imbuendus membrorum disproportionem habeat : hoc enim membrorum inepta monstruositas monstrum in anima judicare necesse est, uti Philemon, Palæmon, Loxus, Aristoteles et alii multiplurimi retulerunt, quoniam animæ ipsæ sequuntur corpora et secundum se non sunt impassibiles a corporum motibus : et hoc manifestum fit valde in ebrietatibus et ægritudinibus : multum [1] namque animæ mutatæ videntur a passionibus corporeis : ex quo et illud vulgare sumpsit exordium : Rusticus in corpore, rusticus et in anima. Cum enim membrorum figura et habitudo et generentur et nutriantur ex sanguine, similiter quoque et spiritus qui vehicula sunt virtutum animæ ex humore sanguinis generantur : consequens est ut ex ipsa membrorum habitudine inclinationes passionum cognoscantur, ipsamque animam vectam in multis motum sui vectoris sequatur. Propter quod sapiens Ptolomæus dicit quod divinans melius et verius pronunciat accipiens judicium a stellis secundis, secundas vocans stellas figuras et accidentia inventa in rebus physicis quæ a superioribus impressa sunt ; hoc enim jam impressum scimus materiæ : quare pro certo pronunciamus totum ad accidentia illa esse inclinatum : quo fit ut et molles quidem carne aptos mente dicimus : distortumque vultum sequitur distorsio morum. Notandum, circa hoc quod dicit, « Et ne temporis intemperies etc., » sicuti docet Avicenna *secunda Feneca* primi canonis, capitulo quarto, summæ primæ, quod est de judiciis temporum et eorum mutationibus omne tempus, qui complexionem habet sanam proportionale est ei conveniens. Cum autem infantium complexio in calore fere temperato et humiditate fere superflua existat, ut eodem canone *Feneca prima* doctrinæ primæ, capitulo secundo, conveniens est ut ipso imbuendo proportionale tempus suæ eligatur naturæ : hoc autem inter quatuor anni tempora ver est, a puncto æquinoctiali incipiens usquequo in medium tauri deveniens æstate mutetur. Est enim in terris tempus hoc temperatius : quoniam non tantum necesse sunt res calefacientes propter frigus ut sit inde multum curandum, neque eventatio propter calorem : et in ipso quidem est principium frondendi arbores, et ejus tempus est tempus apud medicos inter æqualitatem vernalem existens aut ante ipsam aut post ipsam parum, donec sol sit in medio tauri, quamvis apud astronomos in æstivum tropicum prorsus extendatur. Post quod tempus temperiei vicinius Autumnus est. Reliqua autem duo tempora aut excessivo frigore aut abundanti calore intemperiei sunt subjecta. Quo fit ut imbecillis infantia aut vere aut autumno, plus tamen vere, litteris dumtaxat mancipetur.

« Legitur enim Timothei filium etc. » In hac parte Boetius supradicta exemplo corroborat : qualiter scilicet minima superiorum observatio magnum periculi dederat incrementum. Et dividitur in duas partes secundum quod ponit duo exempla. In prima enim ponit exemplum quoad corporis membra. In secunda vero quoad temporis intemperiem evitandam. Et secunda pars incipit ibi, « Similiter prætoris. » Et dicit sic : enim (pro certe) legitur, supple, in exemplo, filium Timothei castratum, idest testiculis erutum, et hoc incumbente, idest imminente lepra illo morbo loripedem, idest claudum vel pede tortum, que (pro et) tumentem gibbo, idest struma in dorso mancipatum, idest traditum doctrinæ extitisse abjectionem, idest despectionem plebeiam, idest plebis, que (pro et) detractionem, idest subsannationem ridiculosam sociorum suorum. Similiter, supple, alio exemplo vidimus filiolum prætoris, idest præpositi suburbani mancipatum litteris caniculo illa stella instigante, idest fu-

[1] Al : « motus. »

rente, autem (pro certe) cum, subaudi ille prætoris filiolus non gauderet, idest frueretur solita umbrella, idest consueta umbra, ipse destitutus, idest derelictus propria virtute, que (pro et) permollitus, idest afflictus pœna, idest morbo hycteritiæ, tandem, idest finaliter, attenuatus, idest consumptus spiritibus vitalibus occubuit, idest vitam clausit morbo lymphatico, idest aquatico qui est hydropisis : Ecce, idest vide quantum difficultatis indispositio membrorum, supple, in Timothei filio, et intemperies aeris, subaudi in prætoris filio, contulerunt teneritati puerili : ille namque abjectio plebis extitit, hic vero infirmitatibus diem vitæ suæ miserabiliter clausit. Nota, circa hoc quod dicitur canicula. Duplex in cœlo canis est, major et minor. Major alio nomine dicitur Sirius ; et habet in forma stellas decem et octo, extra vero duas. Minor anticanis nominatur stellarum duarum. Cum vero sol canem majorem intrat, calor duplicatur et ægritudines in humanis corporibus generantur, quibus ad exitum multi pereunt ; et ab hoc cane dies caniculares dicti sunt. Et de hoc Persius inquit :

> Jam sicca canicula messes
> Excoquit.

Et in hunc canem licentia poetica fingitur Hicar caniculam fuisse mutatam. Notandum, quod lepra est morbus consimilis corrumpens figuram et formam et compositionem membrorum, et sic finaliter ipsum continuum solvens ; proveniens ex materia melancholica dispersa per totum corpus. Et hæc aut introducitur ab utero aut post. Si ab utero, hoc est quia generatus est tempore menstruorum, aut quia filius est leprosi, aut quia leprosus concubuit cum muliere prægnante. Si post uterum, hoc potest esse quia aut aer est malus et corruptus pestilentialis aut continuavit cibaria melancholica scilicet lentes et alia legumina et carnes melancholicas ut vulpis ursi et apri etc. Notandum, est quod hycteritia est universalis defœdatio cutis sicuti morphea est defœdatio cutis maculosa : sed tamen differunt in hoc, quia morphea est propter errorem tertiæ digestivæ, hycteritia propter errorem secundæ. Et sunt tres ejus species : scilicet citrina, viridis et nigra. Et hunc morbum frequenter hydropis sequitur qui est error virtutis unitivæ in toto corpore sequens mutationem virtutis digestivæ in hepate : et ita hydropis est error virtutis digestivæ in hepate. Item loripes, idest claudus habens pedem tortum ad lori similitudinem, vel habens pedem ligneum loris alligatum, de quo Juvenalis :

> Loripedem rectus derideat, æthiopem albus.

Item gibbus idest struma ; sed differt ; nam struma in pectore est, gibbus in dorso : unde Juvenalis :

> Strumosum atque utero pariter gibboque tu-[mentem.]

« Cibariorum autem etc. » In hac parte Boetius pertractat de his quæ circa jam noviter introductum respicienda sunt, scilicet debita ciborum potus atque vestimentorum subministratio, et hoc in generali. In tertio autem capitulo magis specialius. Et dicit : autem (pro certe) facultas cibariorum sit mediocris, scilicet neque abundans neque deficiens, potus autem tenuis, supple, sit que (pro et) parcitas, idest modicitas ejus et penuria, idest carentia vestium absit. Notandum quod natura per se non est sufficiens ad speculandum, sed oportet cibum et potum et reliquum famulatum præexistere : sed hæc nullo modo excessiva, cum natura a modicis minimisque contenta sit ; libro secundo *De consolatione philosophiæ* prosa quinta. Toleranda ergo fames est, ut inquit Seneca decima quinta *Epistola*, quam toleraverunt quidam in obsidione, exemplo majorum nostrorum qui terras lustrabant ac maria non ut mulsum vinum pretiosusque cibus fauces eorum transiret, sed soli contemplationi dediti maluerunt potius comedere ut viverent quam vivere ut comederent. Tyrannides enim atque subversiones urbium bellaque, vel hostilia, vel civilia, uti Hieronymus in *Epistolis* testatur, non pro simplici victu olerum pomorumque excitari Diogenes asseruit, sed pro carnibus epularumque deliciis. Legamus prædecessorum libros antiquorumque volumina, Dicæarchi, Xenophontis, Josephi, Euboli, reliquorumque pene omnium qui historiam scribunt ; et nil aliud reperiemus quam vilibus cibis et his mediocriter veteres illos ob studium vitasse, crapulam quoque atque delicias veluti contemplationum impedimenta penitus evitasse. Ipsæ enim deliciæ mentem humi dejiciunt atque eam corporeis nexibus

retentam ne in apicem contemplationis elevetur præpediunt. Molestia autem victualium e converso. Quo fit ut Juvenalis graculum esurientem in cœlum elevet. Persius quoque Flaccus, psittacum picas corvosque nostra inquit verba conari. Dicit Juvenalis de Graculo :

Graculus esuriens ad cœlum jusseris, ibit.

Et item de reliquis Persius.

Quis expedivit Psittaco suum chere.
Corvos quis olim suum concavum salutare,
Picasque docuit nostra verba conari?
Magister artis ingeniique largitor
Venter negatas artifex sequi voces.

« In primis etc. » Hæc est secunda pars principalis hujus primi capituli : in qua Boetius pertractat de his specialiter quæ circa erudiendi animum versantur atque eum exornant foventque, uti sunt doctrinæ et scientiæ quibus ipsi rudes jam primum litteris mancipati sunt erudiendi. Et dividitur hæc secunda pars in tres partes. In quarum prima ostendit in quibus ipsi rudes primitus sunt imbuendi. In secunda in quibus secundo, ibi, « Completo. » In tertia in quibus tertio, ibi, « Visis autem levitatum. » Prima harum adhuc in duas partes subdividitur. In prima ostendit quomodo rudes primitus in grammatica imbuantur poesi et rhetorica. In secunda cautelam circa hoc subministrat, ibi, « Cavendum. » Prima iterum in duas. Nam primo ostendit quomodo in grammatica erudiantur. Secundo quomodo in poesi et rhetorica, ibi, « Senecæ traditio. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est, quo ad primæva grammaticæ elementa. Secundo quo ad secundaria fundamenta, ibi, « Secundum laboriosi. » Prima iterum in duas. Primo facit quod dictum est. Secundo tempus circa hoc statuit in quo hujusmodi sit immorandum, ibi, « Nec tali laborioso. » Et dicit primo Boetius quod dilectio figurarum repræsentantium elementa, idest litteras est imprimenda rudibus in primis, idest in principio que (pro et) conjunctio, idest combinatio conjungendarum, subaudi litterarum ad syllabas et dictiones facienda ; conjunctio inquam artificiosa non parum, idest multum : et tangitur ibi Liptote : deinde tempus quo huic sit immorandum studio adjicit, dicens : nec est insistendum, idest immorandum multum tali laborioso certamini, idest studio ; nec est abeundum, idest recedendum cito, ut Servio illi magistro placet : et est parenthesis, quoniam, subaudi si puer visus fuerit promptior, idest potentior ex frequenti supradictorum usu in multis, idest multo, tunc reperitur habilior in aliis scientiis, subaudi altioribus. Notandum quod Boetius dicit, rudes primum in grammaticam imbuendos : et ratio hujus est, quoniam ut vult Alpharabius, ipsa grammatica mater est aliarum artium, quæ a litteris nomen accepit. Dicitur enim grammatica a gramma quod est littera et icos scientia : ipsa enim est qua conceptus humani demum cunctæ doctrinæ aptius liberiusque significantur : hanc necessitas adinvenit : cum enim ante ejus inventionem homines inordinate atque pro libito et sine arte loquerentur, eveniebat ut minus bene conceptus suos exprimere, sed et minus apte intelligere valerent : quo fiebat ut tardius ac difficilius scientias tradere possent. Qua de re curaverunt sapientes has incommoditates tollere, tradideruntque artificiosum loquendi modum uniformem ac congruum, ut omnes conceptus humani demum cunctæ doctrinæ per eamdem artem liberius significarentur et addiscerentur. Notandum quod Boetius vocat omnes litteras elementa, et non incongrue : sicut enim ipsa elementa principia sunt omnium elementorum, sic litteræ principia sunt omnium dictionum et exinde orationum : quo fit ut sicuti ex diversa commixtione elementorum diversæ fiant elementatorum species, sic quoque ex diversa combinatione litterarum diversa fit vocum dictionum et orationum repræsentatio. Et has litteras multiplici manerie fore noscimus : quasdam enim hebræas, alias chaldæas, alias ægyptias, alias græcas, alias latinas. Hebrearum litterarum quas primas dicunt, inventor erat Moyses ; et sunt numero viginti duæ. Syriorum autem et chaldæorum, hebræis litteris numero sono concordantes, solis characteribus differentes, litteras Abraham invenisse creditur. Ægyptiorum vero litteras Isis regina Inachi filia de Græcia veniens in Ægyptum reperit et Ægyptiis tradidit. Litterarum autem græcarum usum primum Phœnices reperierunt. Unde Lucanus :

Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
Mensuram rudibus vocemque signare figuris.

Sed Chadmus Agenoris filius græcas litteras ex Phœnice quindecim attulit

in Græciam, quibus Hyppodamas in trojano bello tres adjecit. Post quem Simonides artificialis memoriæ inventor tres alias addidit. Latinas vero litteras, ut refert Isidorus, cui in his major est auctoritas, Carmentis nympha primo Italis tradidit : verum septemdecim litteras solum exhibuit, quæ sunt a, b, c, d, e, f, g, i, l, m, n, o, p, r, s, t, v : postmodum autem h, littera pro nota aspirationis addita est : litteram etiam q, in processu temporis latini invenerunt loco cujus veteres c scribebant. Rursus Salustius ludimagister primo k adinvenit, loco cujus veteres c scribebant, atque q. Insuper ex tempore Augustini x littera adjuncta est ; et postremo ejusdem Augusti tempore latini græcis duas litteras mutuaverunt, scilicet y et z, propter nomina græca melius scribenda : quibus omnibus adunatis latinum idioma vigintiduabus litteris integrari manifestum est.

« Secundum laboriosi etc. » In hac parte ostendit quibus debent rudes informari post prima grammaticæ elementa atque elementorum combinationes. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo circa hoc eruditionis hujusmodi modum tempusque decernit, ibi, « Animadvertendum. » Et dicit secundum ædificium : bene quidem ædificium similitudine quadam dictum : nam sicuti sapiens architector domum construendam ex minimis fundamentalibusque partibus ordinate integrat, sic et magister ipse erudiendum ipsum singulis doctrinarum particulis fundamento atque base integrare debet. Illud ergo secundum ædificium laboriosi certaminis, idest studii hujus, stat, idest firmatur in traditionibus, scilicet scriptis Probi que (pro et) Didymi horum grammaticorum, et aliorum, scilicet grammaticorum quos auctoritas venerabilis commendat. Tunc modum in hujusmodi traditionibus observandum ostendit, dicens : Certe animadvertendum, idest considerandum est in hujusmodi traditionibus statim memoratis ut latina traditio subjaceat, idest correspondeat fideli resolutioni, idest expositioni et declarationi, ut scilicet ignota per ignotiora vel unum pro reliquo non interpretentur. Et advertendum est ut idioma, idest loquendi proprietas addiscentis sit explicatum, idest declaratum verbotenus, idest de verbo ad verbum : enim (pro quia) tenacitatem, idest firmitatem fundamenti scilicet grammaticæ, et per consequens omnium aliarum artium, oportet, idest opportunum est consistere in his, scilicet superioribus traditionibus : quasi dicat : cum hæc ita sint, opportunum est ut hæc fideliter et clare doceantur. Notandum quod nostræ grammaticæ plures fuerunt præcipui scriptores, sicut Donatus, cujus magister Didymus fuisse dicitur in littera positus, Priscianus, Varo et Quintilianus et reliqui quam plurimi, inter quos potest numerari Ennius qui metra composuit primus ; cui successerunt Anacreton, Sappho, Archilocus, Simonides Colophonicus, Asclepius et multi alii quos longum enarrare foret : horum scripta, et si non omnia, tamen aliqua leviora post prima elementa videnda sunt.

« Nec menstruoso etc. » Hic subdit quanto tempore in hoc secundo addiscendi ordine immorandum sit : et dicit, nec est abeundum, idest recedendum, subaudi a studio et certamine prædictarum traditionum menstruoso, idest defectuoso, saltu, idest cursu lunæ qui cursus mense completur. Nec est immorandum tantum, idest solummodo cursu solari, idest anno : per annum enim motus solis perficitur sed est immorandum diligenter expleto, idest completo vel toto intervallo, idest motu Mercurii illius planetæ, et non unico, sed eodem, scilicet intervallo duplicato fere, scilicet quasi : et quia Mercurius annis duobus cursum suum perficit quibus duplatis quatuor efficiuntur, liquet quatenus superioribus doctorum traditionibus quatuor annis diligenter sit immorandum. Diligenter inquam, quia obtusitas, idest hebetudo cujuslibet operis peragendi permollitur, idest facilitatur diligentia. Notandum licet secundum Philosophum in octavo *Politicorum*, utile et commendabile sit participare aliquando liberales artes atque mathematicas quarum usus [1] ordinatur ad exercitium excellentiorum doctrinarum usque ad certum terminum, tamen continue et assidue exercere se in eis usque ad quamcumque perfectionem nonnunquam nocivum est, quia continua consideratio in illis retrahit aut simpliciter aut pro parte ab usu virtutis moralis, quare est statutus terminus quo ipsis et earum cuilibet erit immorandum. Notan-

[1] Al. : « versus. »

dum, sicut jam pluries in philosophicis [1] atque mathematicis probatum est, corpora ipsa siderea tam planetarum orbium quam octavi cœli quod Aristoteles primum mobile arbitratus est, lumen atque claritatem a sole recipere : ipse enim est fons luminis, uti corporis sui testatur immensitas qua terram, uti Ptolomæus docuit, centies sexagies et sexies excipit, similiter in eo virtus est unitissima quod corporis sui probat compactio ; similiter quoque in eo lux est diffusior quod sua in medio orbium ostendit situatio. Verumtamen in modo receptionis lucis hujusmodi inter corpora est differentia. Nam alia quidem in profundo recipiunt, uti sunt corpora transparentia et diaphana sicuti sunt fere omnium stellarum corpora. Alia in superficie tantum, uti sunt corpora opaca, equorum numero luna est. Quocumque tamen modo sint, necesse est ut radiorum lucis projectioni sint objecta : et quanto magis ab hujusmodi radiorum projectione elongantur, tanto magis ab ipsa luce deficiunt. Quo fit ut lunam solum menstruam, idest defectivam inter corpora cœlestia existimemus tam quo ad nos quam quo ad rei veritatem. Quo ad veritatem quidem, cum terræ diametralis interpositio ne radiis illuminetur ipsam obnubilat ; quod in eclypsi manifestum est. Quo ad nos autem cum nova nobis revolvitur. Tempus quoque revolutionis hujus veteres mensem nominaverunt a mene [2] quod defectum sonat : hinc menstruosam lunam dicimus, quasi mense quolibet defectivam. Volens itaque Boetius certum terminum in grammaticæ rudimentis addiscendis constituere, dixit non fore abeundum a studio hoc lunari revolutione lunæ quam menstruosam dixit, scilicet mense defectivam, nec solari cursu hoc est anno : sol enim, uti astrologicis considerationibus jam dudum demonstratum est, die qualibet, quinquagintanovem minutis et octo secundis in zodiaco fere graditur : quibus per tercentum sexaginta quinque dies congregatis atque integros ad gradus reductis ; tercentum sexaginta zodiaci gradus constituuntur, et his duodecim signa integrantur. Quare manifestum est solem totum zodiacum tercentum sexaginta quinque diebus qui annum efficiunt, indubitato peragrare. Neque etiam illo spatio ab hoc certamine abeundum Boetius statuit ; sed immorandum est quatuor annis quos per Mercurii motum explicavit.

« Senecæ traditio Lucani inexpletio etc. » In hac parte Boetius ostendit quibus doctorum traditionibus post superius memoratas doctrinas rudes ipsi sunt imbuendi ; et dividitur in duas partes. In prima dicit quod post supradicta in poetarum traditionibus in quibus major pars grammaticæ constituta est, ipsi rudes erudiantur. In secunda quatenus in rhetoricis institutis quæ poetriæ conjunctissima dignoscuntur, postea imbuentur, ibi, « Ceterorum autem. » Et dicit : hinc, idest post supradicta sunt indaganda, idest perquirenda, hæc : scilicet Senecæ traditio, idest editio, Lucani inexpletio, quoniam antequam librum suum perficeret morte præventus est, Virgilii prolixitas, scilicet in scribendo, Statii urbanitas, idest curiositas, semper enim rerum urbanarum scriptor extitit : Flacci, scilicet Horatii dura translatio quia vitiorum reprehensiva. Persii Flacci editio durior, subaudi quam Horatii, tam stylo quam vitiorum reprehensione ; Martiani læsio, idest reprehensio non indigna immo digna : Nasonis, supple, Ovidii discretio : hæc omnia indaganda sunt atque commendanda, idest imprimenda cellulæ memoriali, idest memorativæ. Notandum : licet ars ipsa poetica inter scenicas computetur, atque Plato poetas a civitate expelli juberet eo quod dicebat eos virtutum inimicos, in quo et eum Tullius libro secundo *Tusculanarum quæstionum* commendat : nihilominus utilis est si fini debito innitatur atque usu licito exerceatur : addiscuntur nempe in ipsa verba valde utilia, Augustino libro primo *Confessionum* teste, sententiis gravissimis referta : ipsius enim studia juventutem agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent : delectant domi, non impediunt foris : pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Nec mirum, cum et Democritus tradiderit bonos poetas divino quodam spiritu inflammari : ex quo cecinit Ovidius :

Est Deus in nobis : sunt et commercia cœli,
Sedibus æthereis spiritus ille venit.

Ipsa etiam poesis rhetoricæ eloquen-

[1] Al. : « physicis. »

[2] Al. deest : « a mene. »

tiæ maximum præstat additamentum [1], quare et rhetoricæ conjunctissima est atque pene germana. Est enim, ut inquit Cicero finitimus oratorum Poeta, numeris astrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac pene par. Cum ergo omnia hæc poetriam afferre Boetius ipse agnosceret, hortatur ut majorum vestigia sequentes rudes ipsi poetas summopere amplecterentur, et hos maxime in textu commemorat ; inter quos Mantuanus vates Virgilius tanto excelluit ut optimus poetarum dici mereretur.

« Ceterorum autem philosophorum etc. » In hac parte Boetius ostendit quomodo post grammaticam atque poesim rudes in rhetorica sint erudiendi. Et dividitur in duo. Nam primo facit quod dictum est. Secundo antonomastice circa Marci Tullii Ciceronis facundiam versandum statuit, ibi, « O quantum. » Et dicit : etiam ceterorum philosophorum moralitas non est prætereunda sub silentio : immo est totis nisibus amplexanda : et hoc quantum capacitas, idest valentia ingenii ipsius erudiendi suppetit ; ut sic serenitas, idest splendor dictaminis, vigeat sententiosa, idest plena philosophorum sententiis, atque jucunditas metrorum floreat. Et inde subdit : O quantum facundia venerabilis Tullii est collocanda summis desideriis ! quoniam sicuti Aristoteles inter philosophos, inter poetas Virgilius, sic quoque ipse Marcus Cicero inter oratores excelluit. Notandum circa hoc quod dicit, « ut sic dictaminis sententiosa etc.» Cicero ipse et reliqui qui rhetoricam docuere fassi sunt eloquentiam sine sapientia obesse plurimum et prodesse nunquam : sapientiam vero sine eloquentia plurimum profuisse : hoc inquam arbitrantes eloquentiam non debere judicari atque laudari verborum solo splendore, sed secundum gravissimas sententias a vera sapientia sapienter elicitas. Parum ergo substantiæ vel virtutis aut solidæ pulchritudinis orationi afferre videtur qui solum rhetoricæ et eloquentiæ vacat ; veluti qui nuda ex aliena pretiosaque materia verba ligat. Qua de re Marcus Cicero in eo libro quem *De oratore* ad Quintum fratrem edidit, et ipse Quintilianus cum *De institutione* oratoria ageret, rarum aut nullum fatentur optimum esse ea ætate oratorem : cujus rei afferunt non insulsam causam. Nam oratorem in omni sapientiæ genere persuadere oportet, ut sic quæ alibi didicit cum splendore dicendi proferat. Et bene quidem. Quo enim pacto in sacris litteris persuadebit qui eas nunquam legit ? aut quis in naturalibus qui Aristotelem reliquosque philosophos non viderit? certe nullo. Conjungenda est ergo sapientia cum dictamine ; ut sic quod in aliena doctrina concipitur sub decore rhetorico proferatur.

« Cavendum autem est etc. » In hac parte Boetius cautelam circa omnia prædicta subjungit ; innuens per eam superioribus doctrinis ardue diligenter atque cum profectu invigilandum. Et tria facit. Primo ipsum inconveniens præcavendum ostendit. Secundo prædicta epilogat concludendo, ibi, « Ecce quantum etc. » Et dicit : cavendum est autem in superioribus traditionibus et circa eas adipiscendas, ne id contingat alicui quod contigit, idest evenit Lotario sic dicto : ipse enim, scilicet Lotarius, tradidit ignorantiam suam imbuendam , idest erudiendam gymnasiis , idest studiis prædictorum philosophorum, subaudi tam grammaticorum quam poetarum et rhetorum, triginta annis, idest spatio triginta annorum. Cum vero dies ut præesset scholaribus mediocribus, subaudi eos erudiendo, advenisset, scilicet post expletum studium tringinta annorum, asserebat, idest affirmabat se dubitasse diutius cujus uxor esset Æneas quem, supple, Æneam invenisset in serenitate carminis dico hemistychiorum, idest versuum imperfectorum Virgilii. Et rursum idem Lotarius requisitus, idest interrogatus a quodam suorum discipulorum qualiter, idest qua mensura posset vertere versu, idest in versu primam syllabam hujus dictionis, magister, respondit, subaudi Lotarius, absurdum, idest inconveniens fore abbreviari, idest corripi scilicet in metro primam syllabam tanti nominis : sed, supple, arbitratus est eam pronunciari acuto accentu , idest prolatione longa : æstimabat enim ob honoris causam absurdum nimium primam syllabam ejus corripi. Tunc epilogando concludit, dicens : Ecce quantum tempus, quia triginta annos, et quantum expensæ perdidit obtusitas, idest hebetudo duræ cervicis. Notandum, quoniam omnis cognitio,

[1] Al. addit : « ornamentum. »

teste Tullio in *Dialogo ad Hortensium*, multis est obstructa difficultatibus. Est enim et in ipsis rebus obscuritas, et in judiciis nostris infirmitas : qua ex re Socrates ipse nihil se scire dicebat. Invigilandum est igitur studio sine desidia, quemadmodum veteres ipsi sapientiæ studuerunt ut sic quantum mens imbecilla atque cervicis excludit obtusitas, tantum jugis atque diligens vigilantia adducat. Sic Socratis memorati fuere studia ; quoniam, ut ait Valerius libro octavo, addiscere quotidie non desistebat. De Pythagora etiam fertur quod doctrinis jugiter insistebat. Unde et Ennodius ait : Artium magister est instantia. Noverca eruditionis est negligentia. Hinc Cato moralis monuit :

Instrue præceptis animum, ne discere cesses.
Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago.

Non sic Lotarius, cujus mores præcavendos Boetius asserit. Hic nempe, licet annis triginta studio incubuisset, nulla tamen scientia convaluit : cum se recipientem ut decuit tradenti concordia non sociavit. Notandum : Virgilius post multa atque diversa sua opera tandem Æneidem aggressus est, librum quidem nominibus ac rebus græcis et latinis communem ; reliquitque in eo morte præventus quædam imperfecta, et ob ea igni ipsum concremari jussit, sed istud haud factum est. Augustus vero jussit Tuccam atque Varium viros ea ætate excellentes hac lege ipsum emendare ut superflua demerent, nil adderent tamen. Unde et semiplenos invenimus ejus versiculos quos hemistychia dicunt. De qua re Sulpitii carthaginensis extant hujusmodi versus :

Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat Variusque simul ; tu maxime Cæsar
Non sinis et latiæ consulis historiæ etc.

Et in his hemistychiis Lotarius ipse imbecilla mente Æneam reperiens, ipsum uxorem fore cujusdam æstimabat, nesciens Phrygiæ ducem Anchise patre, Venere matre procreatum Æneam. Nota : cervix proprie posterior pars colli est ; et quandoque accipitur pro superbia, quandoque pro toto capite ; et hoc modo hic capi potest ; cum dicitur , duræ cervicis , idest duri capitis ad recipiendum alta doctrinarum.

« Completo autem non indebite etc. » Hæc est secunda pars secundæ partis principalis hujus primi capituli, in qua postquam Boetius ostendit quibus[1] primo ab infantia imbuendi sunt juvenes, nunc declarat in quibus erudiendi sunt secundo : scilicet in ipsis primordialibus logicæ artis institutis. Et dividitur hæc pars in duas partes. In quarum prima se prioribus continuans, ut informandos et erudiendos attentos faciat, logicam apte commendat. In secunda ordinem modumque in logica proficiendi demonstrat, ibi, « Ad hujus. » Prima in duas. Nam primo dicenda dictis continuat. Secundo logicam commendat, ibi, « Scientiæ inquam. Et dicit quod completo et pertransito non indebile, subaudi sicuti Lotarius ipse sine fructu, sed diligenter, rudimento, idest nova instructione hujus gymnasii, idest studii grammaticæ scilicet et poetriæ atque rhetoricæ, procedendum est ad limina, idest introitus scientiæ quæ majoris est inquisitionis, idest investigationis. Tunc ad commendationem ipsius logicæ accedit, ibi, « Scientiæ inquam. » Et dividitur. Nam primo commendat ipsam quo ad se totam. Secundo quo ad partem, ibi, « Quid autem cognitione. » Primo commendat ipsam totam uno modo. Secundo alio modo, ibi, « Hæc est inquam. » Et dicit, post prædicta accedendum est ad limina scientiæ majoris inquisitionis. Scientiæ inquam, quam novimus solam esse indagatricem veri et falsi : et hæc est ipsa logica, cum verum et falsum non indagantur nisi argumentatione mediante, sola autem logica arguere docet : quare et ipsam solam invenimus scientiam scientiarum per antonomasiam ratione communitatis ejus atque administrationis : adminiculatur nempe omnibus scientiis : et ea re Commentator ipsam modum sciendi vocat cum dicit, « Impossibile enim est scientiam simul quærere atque sciendi modum. » Licet hoc aliqui solum de logica utente intelligant. Scientiam inquam scientiarum obstipantem, idest circumentem titulo, idest honore subtilitatis subjecta, idest objecta aliarum scientiarum. Post hoc commendat eam alio modo : et dicit : hæc, scilicet logica, inquam est domina scalaris, idest gradualis : per ipsam enim ad culmina omnium aliarum scientiarum ascenditur, cum ipsa ad om-

[1] Al. deest : « quibus. »

nium methodorum principia viam habeat. Et hoc est quod subdit : quæ, scilicet logica præbet penetranti, idest rimanti fastigia, idest summitates quarumlibet scientiarum, incrementa, idest augmenta[1] virtutum scilicet attingendi, et hoc natura vestium, idest præmissarum, scilicet majore et minore mediante. Et vocat ipsas præmissas, scilicet majorem et minorem extremitates, vestes per simile. Sicuti enim vestes ipsæ corpus circumdant atque contegunt : sic et præmissæ conclusionem ipsam includunt. Qua ex re dictum est quod ipsis præmissis positis et concessis, necesse est aliud, scilicet conclusionem evenire ex his quæ posita sunt et concessa. Tunc commendat ipsam quo ad partem. Et dicit : sed quid est lucidius cognitione universalium, idest ea parte logicæ quæ de universalibus est : quæ scilicet cognitio est magistra idest magistratum tenens trivialium artium, idest inter triviales artes quæ sunt grammatica, logica, rhetorica, que (pro et) est potentia, idest vis quadrivialium artium, scilicet arithmeticæ, geometriæ, astrologiæ et musicæ : et ipse namque steriles mutæ atque impotentes sunt sine logica, que (pro et) ipsa est plenitudo artium collateralium, scilicet omnium aliarum. Notandum : logica inter artes liberales secunda ponitur, quamvis Boetius ipsam post rhetoricam moneat addiscendam. Et rationalis dicitur : ipsa enim definire docet atque dividere verumque a falso discernere : necessaria certe et utilis ars : quia secundum Hugonem in *Didascalicon*, per eam subtilibus objectionibus latens veritas reperitur. Hanc sapientissimus Salomon in *Proverbiis* addiscendam admonet, dum nos hortatur ut intelligamus sermones prudentiæ versutiasque verborum nec non parabolas et obscurum sermonem, et dicta sapientum simul et ænigmata; quæ omnia, ut Hieronymus *ad Magnum oratorem* ait, dialectica sunt. Augustinus etiam inter ceteras artes logicam commendat, quia exercitatiora potioraque reddit ingenia. « Hæc nemque disciplina est, ut dicit Isidorus libro secundo quæ ad disquirendas rerum causas est adinventa ; quapropter scientia scientiarum est, sine qua nulla aliarum scientiarum perfecte haberi potest. » Notandum quod universale est quid unum versum in multis : et hoc duplici quidem ratione : physica, scilicet, atque logica ; physica nempe ratione est ipsa communis natura apta nata in multis reperibilis et ab eisdem participabilis æqualiter, ut humanitas, secundum quam dictum est quod participatione speciei plures homines sunt unus homo ex natura rei. Et ibidem : genus quidem potentia multas in se habet species, actu vero nullas. Logica vero ratione est ipsa universalitatis intentio prout intellectu conficitur, ut genus species etc. : et secundum hanc dictum est : Intellectus est qui facit universalitatem in rebus. Et sunt harum intentionum universalium quinque maneries : una quidem genus, species alia, tertia differentia, quarta proprium, accidens quinta : quarum certe cognitione nihil utilius existit, quapropter et eadem nihil lucidius : utilius inquantum ad prædicamentorum Aristotelis doctrinam, cum nihil in ipsa coordinatione prædicamentali situetur nisi aut genus aut species etc. Descendenti enim a genere generalissimo ad specim specialissimam Plato jubet quiescere. Similiter ad definitionum assignationem, cum definitio quid est esse rei indicet. Esse autem rei nihil aliud quam sua quidditas est, quam certe differentia generi adveniens constituit; et ex his definitio integratur. Et rursum ad ea quæ in demonstratione sunt utilia, videlicet definitio et reliqua. In textu ibi, rudimento, idest novo judicio nova instructione, et dicitur a rudio-is. Item ibi, limina, limen terminus vel ædium est, limes vero regionum. Unde Prosper : « augusto virtus limite celsa petit. » Item ibi, fastigia, idest altitudines, summitates. Est etiam fastigium honor.

« Ad hujus autem imperialis etc. » In hac parte postquam Boetius logicæ commendationem præmiserat, nunc vero qualiter in ea erudiendum sit manifestat. Et dividitur in duas partes. In prima ordinem in ea procedendi demonstrat. In secunda vero modum procedendi circa ordinem ipsum subjungit. Secunda, ibi, « Ad istorum et ceterorum. » Prima in duas. Nam primo facit hoc quod dictum est circa logicam positivam. Secundo vero circa sophisticam sive privativam, ibi, « Hujus autem imperialis. » Prima in duas. Nam primo facit hoc circa terminos categorematicos. Secundo circa syncate-

[1] Al. : « argumenta. »

goremalicos, ibi, « Terminorum autem. » Prima in tres, secundum tres ordines circa eam observandos. Et dicit primo : scandendum, idest gradatim ascendendum est ad apicem, idest summitatem, hujus dominæ imperialis, scilicet logicæ : hoc ordine scilicet qui sequitur : quoniam cognitio intrinseca terminorum, scilicet incomplexorum, uti nominis et verbi subjecti et prædicati, et hoc quo ad primum ordinem ; que (pro et) copulatio, idest unio non latens eorum, scilicet terminorum prædictorum in propositione, et hoc quo ad secundum ordinem : que (pro et) connexio, idest conjunctio non indigna propositionum, scilicet in syllogismo, et hoc quo ad tertium ordinem : hæc, supple, prædicta omnia sunt in introitu logicæ apponenda, idest applicanda rudibus. Notandum, quod intrinseca cognitio terminorum de qua in *Littera*, nil aliud est quam nosse quid sit nomen et quid verbum apud logicos, et qua manerie propositionem ingredi valeant, quidque terminus communis et quid singularis et quid genus : quos terminos incomplexos dicimus. Copulatio vera horum nil aliud est quam eorum in propositione apta positio ; atque tunc complexionem ingrediuntur. Rursum propositionum connexio syllogismus est, sive sit categoricus sive hypoteticus simpliciter dictus, demonstrativus probabilis vel sophisticus. De quibus omnibus abunde in libris Aristotelis Porphyrii atque Boetii tractatum est. Verum quia diversæ atque variæ hujusmodi propositionum connexiones minime fieri possunt sine syncategorematum notitia, quæ propositiones tam in qualitate quam in quantitate diversificant, terminosque ipsos categorematicos nunc ampliant, nunc restringunt, nunc arctant, aliaque et alia faciunt quæ in logicis instituta sunt : qua de re Boetius horum notitiam prætereundam minime monet : ratione atque exemplo dicta confirmans. Dicit enim: « determinationes, idest signa tam universalia quam particularia etiam reliqua terminorum, quas scilicet determinationes appellamus syncategorematicas, idest consignificativas, sunt imprimendæ menti memorialiter. » Et rationem subdit, dicens : « quoniam deserviunt non parum, imo multum sophisticæ phantasiæ, » idest illi parti logicæ : et subaudi, non tantum sophisticæ sed et cuilibet logicæ parti. Deinde exemplo prædicta confirmat dicens: « certe novimus Trebatium virum prudentem sed imperitum, in hoc scilicet, prætcrisse, idest transivisse sub silentio, idest nulla facta mentione notitiam horum, scilicet terminorum, quasi scientiam indignam relatu : sed die conflictus idest disputationis adveniente vidimus eumdem detentum, idest ad metam redargutionis deductum miserrime ab his, scilicet syncategorematibus, sophistica scilicet arte vincente : et vidimus eumdem indecenter, idest opprobriose sequestratum, idest divisum a collegio suorum, scilicet sociorum. » Quid ultra, subaudi, accidit? idem Trebatius angustiis confusus, idest turbatus mendicabat, idest mendicando impetrabat postea sociatim, idest per socios illud quod censebat, idest reputabat prius indignum eloquio, scilicet notitiam terminorum syncategorematicorum. Notandum, syncategorema, idest consignificativum, a syn, idest cum, et categorema, unde omnes aliæ partes orationis a nomine et verbo secundum logicos dicuntur syncategoremata. Notandum, phantasia est de cognitis species in animo figurata, sed phantasma est de incognitis : et hinc tractum est ut sophistica fallacia dicatur phantasia, cum appareat aliud quam sit : sunt enim sophistici elenchi non veri elenchi, quamvis ita videantur, sed paralogismi, primo *Elenchorum*.

« Hujus autem imperialis dominæ etc. » Postquam Boetius ostendit in superiori parte modum procedendi circa logicam positivam, nunc facit hoc idem circa ipsam logicam sophisticam. Et dicit: autem (pro certe) ars sophistica, idest ars illa quæ de sophisticis elenchis dotata, idest decorata fimbriis, idest extremitatibus, quæ fimbriæ præmissarum dicuntur. Et bene consonum illi est quod supra proximo dixerat « quæ penetranti vestium natura etc. » Hujus domine, scilicet logicæ imperialis etiam confusa, idest prolixa, petulanti, idest superbienti audaci lascivienti et importune potenti animo. Et hæc omnia bene posita sunt ad sophistarum cautelas insinuandas. Debet enim habere sophista confusum atque prolixum in disputando morem, ut nemo suas rationes intricatas repetere valeat : similiter sit petulans atque audax, ut vult Aristoteles in *Elenchis*. Et sequitur : que (pro et) perusa, idest perfecte usa eulogio, idest testimonio nugatoriæ, idest fictæ loquacitatis, idest garrulitatis. Etiam cautela sophistarum est ut loqui multiplicent, ut sic a circumstan-

tibus docti videantur. Que (pro et) perfusa, idest irrigata vultu, idest ostentatione fuco mulieris, idest apparentia veræ sapientiæ quamvis non sit, respletebat barbaras, idest ignaras nationes sidere, idest oculo obliquo : quam scilicet artem novimus decoratam in *Commentariis* Alexandri, subaudi peripatetici, et nostris, supple, Commentariis : quamque etiam perfectam, idest completam translatione, subaudi hac qua de græco ipsam in latinum vertimus, novimus curandam summopere, idest diligenter. Notandum : sophistica ars duplex est : nam quædam docens est, altera vero utens. Docens quidem quæ docet cognoscere syllogismum sophisticum ejusque principia causas atque passiones. Et hæc est vera scientia verusque habitus demonstratione acquisitus. Alia autem utens per quam syllogismo sophistico utimur ad disputationes. Et de hac in proposito. Hanc tamen utendam Boetius minime commonet ; sed ad versutias deceptionesque evadendas sophisticas summopere adipiscendam suadet : ipsa enim nulla sapientia est, sed in loquendo deceptio verborum intricatio apparens sapientia non existens. De hac Gregorius loquitur cum dicit : « Syllogistica inquit disputatio quid aliud est quam verbis contendere, et audientes subvertere? » et in ea, ut Augustino placet, victoria verborum et ostentatio ambitiosa quæritur ; nec modo tardos sed plerumque ingeniosos decipit. Qua propter in libro *De doctrina christiana* usum sophistice disputandi dicit execrabilem libidinemque rixandi : studendæ tamen sunt versutiæ non ut quisque exerceat, sed ut valeat summopere præcavere. Item fimbria fimbriæ dicitur extremitas vestis vel filum quod appenditur in decorem vestium. Hic vero capitur aut pro extremitatibus syllogisticis per similitudinem, vel appendiciis logicalibus quibus utitur sophista in suis argumentis. Item eulogium sapientia vel bona fama vel testimonium dicitur. Item fucus color est adulterinus : inde fucata, ut dicit Papias, depicta tincta adulterino colore contaminata, ficta non vera apparentia.

« Ad istorum et ceterorum etc. » In hac parte Boetius postquam ordinem procedendi in ipsis primodiis logicalibus ostendit, nunc vero circa ordinem ipsum modum atque normam observandos subjungit. Et dividitur in duas partes. Nam primo facit quod dictum est. Secundo cuidam tacitæ quæstioni respondet, ibi, « Si vero. » Prima in duo : nam primo modum ponit quo in acquirendis logicæ institutis utendum sit. Secundo vero tres effectus ex hoc procedentes ostendit, ibi, « Vocalis. » Et dicit quod nos solemus uti triplici recordatione ad istorum scilicet supradictorum, ac ceterorum scilicet dicendorum perfectionem. Vult dicere : in omni scientia adipiscenda triplici utimur recordatione : quarum prima est vocalis, idest nuda dictionum retentio. Secunda mentalis, idest vocum sententiæ recordatio. Tertia communis, scilicet ex voce et sententia consistens. Et subjungens effectus harum trium recordationum tria facit per ordinem. Nam primo primos tres effectus ponit. Secundo secundos tres effectus subjungit. Tertio tertiam recordationem præ ceteris confirmat. Secunda ibi, « Vocalis cæcitatem. » Tertia, ibi, « Sicut enim. » Dicit ergo quod recordatio vocalis facit sophisticum, idest apparentem, quoniam nuda voce aures replet quid nominis ignorans. Mentalis facit judicium, idest certitudinem (alia *Littera* habet rudem) quoniam facit intellectum inter verum ac falsum discernere cum impotens sit hanc discretionem voce significare. Communis vero, scilicet quæ tam vocum quam sententiarum est, si fuerit continuata, scilicet comparando rem ad vocem, facit perfectum, subaudi in arte : quoniam sicuti ipsa mentali recordatione conceperat, sic vocali comparata voce significat. Exinde ponit secundos tres effectus præfatarum recordationum. Et dicit : vocalis recordatio generat cæcitatem, idest hominem ignorantem : quamvis enim voces ipsas cognoscat, virtutes tamen ipsarum vocum minime recordatur : qua propter de facili paralogizatur, primo *Elenchorum*. Mentalis generat scientiam, idest hominem scientem reddit sed impotentem, cum ea quæ mente noverat verbo explicare non queat. Communis vero recordatio usum generat, quia potentem facit. Sicuti enim natura facit habilem, ars facilem : sic quoque usus, uti Victorino visum est, potentem reddit, usus autem festinat, idest accelerat properare ad magisterium : quare de primo ad ultimum, communis recordatio ad magistratum festinat. Et hoc confirmans per simile subdit : sicut enim prudentia parum vel nihil prodest sine justitia, justitia autem sine prudentia multum ; sic scientia sine usu prodest parum,

usus vero sine scientia multum. Notandum, circa hoc quod dicit, prudentia sine justitia parum vel nihil prodest. Cujus ratio est: quoniam justitia omnium aliarum virtutum est contentiva, malorumque omnium destructiva, quare et plus ceteris mundo necessaria. Primum est philosophi quinto *Ethicorum*: ubi dicit, justitia est quodammodo omnis virtus. Et subdens rationem dicit: Et eo quod includit in se actus omnium virtutum. Et Tullius libro tertio *Officiorum*: justitia est una omnium domina reginaque virtutum. Secundum patet: quoniam ipsa est omnium malorum inhibitiva. Ergo per locum ab oppositis, injustitia est malorum permissiva: quare est perfectum malum, perfectum autem malum seipsum destruit, quarto *Ethicorum*: ergo etc. Tertium autem declaratur. Per justitiam tutatur innocentia, punitur malitia, frænatur audacia, atteritur superbia, secura redduntur omnia. Quare hæc virtus, secundum Isidorum quinto *Etymologiarum*, non immerito regina nuncupatur. Quapropter Augustinus libro secundo *De civitate Dei* cap. decimoctavo, de ipsa justitia plenissime tractans concludendo dicit: « Hoc verissimum est, sine justitia rempublicam regi non posse. » Et pro tanto Tullius asserit quod nil est tam amicum civitati vel regno quam justitia; ob quas res ceteræ virtutes sine ipsa parum aut nihil prosunt. Atque simile est de usu atque scientia: nam, ut dicit Seneca, nihil odibilius est scientia, ubi sola est: intelligens ipsam parum aut nihil prodesse sine usu ejus. Quod bene subdens idem Seneca inquit: quid enim prodest scientibus consumere dies in his quæ nec domi nec militiæ nec foro nec in curia neque alicubi prosint nisi dumtaxat in scholis? scientia ergo sine usu nihil prodest atque infecunda est: ipsa enim usu sumit incrementum et exercitio sicuti ars quælibet (*ff. De legatis*, tertio libro, legatis, §. ornatricibus). Quod si scientia ab usu disjuncta fuerit, certe utilior est usus expers artis quam ars quæ sui usum non habet, ut refert Policrates libro quinto.

« Si vero bonæ scientiæ etc. » Hic Boetius antipophorizando cuidam tacitæ respondet quæstioni. Posset enim aliquis dicere: O Boeti, congruum bene est addiscere volenti singula quæ monueras mente capere: sed quid cum ea omnia ordine quo tu disposueras retineri, tum ingenii parvitate, tum etiam alia quamvis occasione minime valebunt? Cui respondens ait: certe si tyrunculus, idest novus scholaris nequeat, idest non valeat comprehendere seriatim, idest utiliter intente sedulo totam ordinationem, idest lectionem bonæ scientiæ, rapiat, idest potenter capiat saltem, idest ad minus primam pronuntiationem, et hoc procedendo gradatim; subaudi primo parum, secundo plus capiendo; et hoc tamdiu donec ipse tyrunculus possit producere, idest propalare effectum continuum, idest orationem totam. Notandum, quod anima ipsa a suæ creationis primordio, ut in Aristotele, secundo *De anima*, visum, est tabula nuda in qua nihil depictum est, depingi tamen apta nata. Hæc autem depingendi aptitudo non tumultuoso strepitu neque magna confusaque specierum mole a principio in actum reducenda est; sed passim atque graduali ordine scientiarum flosculis adornanda: reficitur enim intellectus atque tandem fida conceptorum servatrix memoria; et laboris pars maxima detrahitur, si non uno spiritu audita lecta conceptaque passim memoriæ demandentur: diuturno etiam jugique hoc labore mens animusque conficietur; nam quæ concepta sunt nisi retita fuerint fluxa veluti et caduca evanescunt. Nota: Tyro græce latine foris dicitur: inde hic Tyronis, idest novus miles noviter electus ad militiam, quia foris ad hoc eligi solet. Et per similitudinem Tyro dicitur quilibet ignarus et rudis cum aliquid exercendum aggreditur; inde tyrunculus diminutivum. Item saltem conjunctio adversativa est cum diminutione; et est tractum a captivis qui loquit præ timor non valentes dicebant saltem: quasi dicerent, ut vitam et salutem non amitterent.

« Visis autem levitatum scientiis etc. » Hæc est tertia pars secundæ partis principalis hujus primi capituli: in qua Boetius postquam ostendit in quibus ipsi pueri primo imbuendi sunt et in quibus secundo, nunc vero ostendit in quibus tertio instruendi sunt. Et vult quod post supradicta, quæ omnia sunt quasi rudimenta scientiarum, erudiendi sunt ipsi scholares in scientiis quæ majoris sunt inquisitionis, videlicet in scientia universalium et prædicamentorum etc. Et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo ponit modum atque ordinem quibus circa partem logicæ magis specula-

biliorem sit insistendum. Secundo quoddam prius dictum repetit ut præcedentibus addat, ibi, « Nec dum hæc. » Prima in tres, secundum tres ordines librorum circa hanc partem necessariorum : scilicet universalium atque prædicamentorum ex parte una, divisionum atque topicorum Boetii ex parte alia ; et plus hoc omnium reliquorum librorum novæ logicæ Aristotelis, scilicet priorum, posteriorum etc. Secunda, ibi, « Nostris quoque. » Tertia, ibi, « Aristoteles quoque. » Prima in duas. Nam primo erudiendum monet in libris *Prædicabilium* Porphyrii. Secundo ex utilitate sui ipsa prædicabilia recommendat, ibi, « O quantum. » Et dicit : Visis scientiis levitatum, idest levium documentorum, subaudi quæ leviter ducunt in cognitionem logicæ, attendendum est de speculatione, idest speculativa consideratione porphyriana, idest Porphyrii quinque universalium, scilicet generis, speciei etc., de quibus sunt omnes scientiæ primo *Posteriorum*, quæ scilicet universalia vocantur ab Aristotele, scilicet primo *Posteriorum*, monstra, idest res extra naturam exeuntes ; universalia dico necessaria, idest utilia ad categorias, idest prædicamenta Aristotelis : quæ universalia nos Boetius patefecimus, idest declaravimus bis in *Commentariis* nostris, et hoc luce [1] expositionis, idest declaratione expositoria. Deinde universalium scientiam ex sui utilitate commendat. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo [2] errores ab eadem removet, ibi, « Nonne litteralis. » Et dicit : O quantum utilitatis habetur in his, scilicet universalibus, si cognoscantur notitia intrinseca, idest intranea. Postea errorem removens, dicit : nonne, idest numquid, facultas litteralis, idest sola vocalis doctrina Sophyronici illius magistri est notanda vitio, idest reprehendenda? inquam, idest dico : quasi dicat : doctrina illa Sophronici quoniam solas verborum garrulitates docuit, quæ sophistam atque apparentem faciunt, in horum universalium doctrina penitus abolenda est, atque verborum vis attendenda. Notandum, prout refert Aristoteles in multis passibus, opinio Platonis fuit ipsa universalia esse essentias per se existentes et ab ipsis singularibus separatas secundum esse, dantes tamen nomen et rationem ipsis singularibus : quam quidem opinionem Platonis tamquam erroneam atque veræ philosophiæ dissonam, Aristoteles ipse in septimo *Metaphysicorum*, multis impugnat rationibus : quare ipsam ridiculo tenens primo *Posteriorum* inquit in hunc modum. Gaudeant genera et species, quoniam si sic sunt, subaudi quemadmodum Plato posuit, monstra sunt. Quapropter in proœmio *De anima* dicit : universale, scilicet Platonicum nihil est aut est posterius suis singularibus. Et ad hoc propositum locutus est Boetius cum dixerat, quæ ab Aristotele monstra vocantur, subaudi in derisionem Platonis. Item categoria est prædicamentum vel prædicatio, vel significatio : unde prædicamentum Aristotelis categoriæ dicuntur.

Nostra quoque volumina etc. » In hac parte tangit secundum ordinem librorum in hac parte addiscendorum. Et dicit etiam volumina nostra, scilicet per nos facta, uti est liber divisionum atque liber *Topicorum*, decorata schemate, idest nobilitate styli, non sunt omittenda post lectionem universalium : quasi dicat : quoniam in his magnum emolumentum consistit. Notandum : schema schematis neutri generis nobilis honor dignitas corona vel ornamentum significat : unde Juvenalis :

Schemata quid faciunt etc.

« Aristotelis quoque succincta etc. » In hac parte Boetius ponit tertium ordinem librorum in hac parte addiscendorum ; et dividitur in duas partes. Nam primo facit quod dictum est. In secunda ipsos libros auctoris nobilitate commendat, ibi, « Quid enim Aristotelis peripatetici. » Prima in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo cuidam tacitæ quæstioni quæ ex prælibatis elici posset respondet, ibi, « Malus vero. » Et dicit : etiam brevitas (alia *Littera* habet veritas) succincta, subaudi quoniam plus sententia quam verbis abundabat, licet tædiosa voce, idest tædium generativa propter duritiam translationis, nec tamen infructuosa, subaudi sententiarum ubertate, supple, non est omittenda. Ex his autem verbis posset quis occasionem quærendi sumere, cur tam duro atque inculto stylo tanti philosophi verba verterit, et sic æquo schemate atque styli alacritate quibus in græco jacet, haud

[1] Al. : « scilicet. »

[2] Al. dictum est : « scilicet errores etc. »

quaquam transferebat. Cui Boetius : certe malui, idest magis volui, subaudi ego Boetius deservire fideli translationi, ut sic verbum verbo commutarem, quam reprehendi temeritate, idest præsumptione arrogantiæ, idest superbiæ. Inde commendat doctrinam Aristotelis : enim (pro quia) quid est serenius, idest tranquillius lucida veritate Aristotelis? quasi dicat, nihil. Notandum, uti refert Laertius, Aristoteles Platonis discipulus plurimos libros, tum in logicis tum in physicis [1], tum quoque in mathematicis atque aliis scripsit, ut sic librorum numerus trecentos ascendat ; atque alibi dictum est ipsum tractatus mille edidisse : quorum tamen voluminum, aut translatorum inopia, aut alia quadam occasione copiam omnem non habemus. Ex his tamen quæ ad nos devenerunt ex logicis sunt liber *Categoriarum*, *Perihermenias*, *Priorum* et *Posteriorum Analyticorum*, *Topicorum*, *Elenchorum* : quorum licet fuerit durus interpres, veritate tamen refertissimi existunt. Qua ex re dictum est : qui ab Aristotele recedit, a veritate recedit (Averrois). Natura enim, ut idem inquit Averrois, ingeneravit nobis virum illum ut per eum secreta philosophiæ nobis revelarentur : quapropter non immerito naturæ regulam ipsum appellare fas est. De quo, videlicet Aristotele, Platonem divinitatis secretarium sæpius clamitasse legimus cum lectorio non affuerat, intellectus abest, surdum est auditorium. Hujus generis doctrina nequaquam omittenda est.

« Necdum hæc etc. » In hac parte Boetius post prædicta quoddam prius dictum repetit, ut ipsum præcedentibus addat. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo dubium quoddam removet, ibi, « Quadrivialium. » Dicit ergo : cum omnia supradicta quæ logicæ sunt geruntur, scilicet animo, fructuositas grammaticæ non est relinquenda aliquo modo. Et rationem hujus reddit, dicens : quoniam possessio cujuslibet artis commendabilis, idest laudabilis redditur jucunda per eam : ipsa enim, uti superius visum est, mater est omnium artium, sine qua omnes al'æ scientiæ penitus obmutescunt, que (pro et) lepos rhetoricæ, idest ornatus rhetoricæ, subaudi nullatenus relinquendus est ratione supradicta. Exinde, quoniam dubitari posset quoniam hæc omnia quæ monstrata sunt circa triviales artes peraguntur, de quadrivialibus artibus quid existimandum sit ; quam dubitationem solvens dicit : « Etiam honos, idest dignitas quadrivialium artium, scilicet arithmeticæ, geometriæ, astrologiæ atque musicæ acquisitus comparatione, idest contentione studii non debet omitti. » Et rationem reddens inquit ; quoniam protervitas, idest furiosa curiositas studii in his, scilicet scientiis mathematicis generat florem, subaudi scientiarum ; que (pro et) parturit fructum; et hoc, supple, si studii hujus protervitas mixta fuerit dubitationi, quoniam dubitatio magnum scientiæ præstat incrementum. Ex quo illud Philosophi : Dubitare autem de singulis non omnino inutile est. Atque etiam ; subaudi florem fructumque parturit si fuerit tempestiva, idest congrua tempore suo : quoniam sicuti decens et in certum terminum in mathematicis protensa occupatio magnum scientiarum præstat documentum ; sic e contra in ipsis assiduitas execrabile inducit detrimentum : quoniam ut supra dictum est, continua in illis consideratio maxime, aut simpliciter, aut pro parte ab usu retrahit virtutis. Notandum, Plato in septimo *De republica*, mathematicas disciplinas quas quadrivialium nomine censemus, ad veri cognitionem et demonstrationem, in primis dixit esse necessarias : sunt enim in primo certitudinis gradu : dixitque eas esse tamquam gradus ad superiora cognoscenda ; his enim disciplinis, inquit, in omnibus animæ instrumentum præditum, ut sic dixerim aliisque excæcatum exercitiis expurgatur et in melius erigitur. Has Aristoteles metaphysicæ connumerat et cum illa conveniunt : utraque enim considerat de quantitate, sed dispariter : metaphysicus enim omnes quantitates prout sunt entia considerat quarto *Metaphysicæ* : mathematicus vero de ipsa tamquam de subjecto agit. Mathematicæ autem disciplinæ quatuor sunt, quapropter et quadriviales dicuntur : quoniam omnes quatuor circa quantitatem versantur. Inter quas subjecti nobilitate astrologia prior est, quam, uti Policrates ait, natura induxit, ratio probat, et utilitatis experientia approbat : ipsa nempe lex est quæ corporum supernorum cursus figuras et habitudines circa se et

[1] Al.: « philosophici. »

circa terram indagabili ratione percurrens veritates eorum, et qualiter agant in omnibus infra sphæram lunæ demonstrat. Post hanc musica est quæ consonam multitudinem proportionum suarum in quadam æqualitate vocum conciliat. Hanc Plato potentissimam artium nominat : hujus enim, in *Timæo* inquit, harmonia virtus est ad mitigandos dolores animarum humanarum ipsasque lætificandas. Hanc Socrates senex didicit atque adolescentes in ea erudiri jussit. Hanc sequitur arithmetica quam doctrinarum scriptores primam fore decreverunt : quoniam ut sic ipsa nulla alia indiget disciplina, ut ait Boetius : Ars certe magnæ virtutis, cum suos cultores ad omnes disciplinas acutiores reddat, sicuti Plato in septimo *De republica* aiebat : Animadvertisti enim, inquit Socrates, eos quia natura arithmetici sunt, ad omnes fere disciplinas acutiores apparere : qui autem ingenio hebetiores fuerint, si in hac erudientur etiam si nil amplius utilitatis consequantur, seipsis tamen ingeniosiores effici solent. Ultima inter has geometria, dicitur, ab Ægyptiis primum reperta ; inundante namque (uti Strabo in libro *De orbis situ* pertractat parte decimaquinta) flumine Nilo et omnibus possessionibus ejus limo obductis, initium terræ dividendæ per lineas et mensuras nomen arti dedit, quæ deinde latius acumine sapientium expensa est.

CAPUT SECUNDUM.

Visis autem scholarium rudimentis et virtutum incrementis, nunc de eorum subjectione erga magistros breviter est ordiendum : quoniam qui se non novit subjici, non noscat se magistrari. Miserum est enim eum fore magistrum, qui nunquam se novit esse discipulum. Debet autem discipuli subjectio in tribus consistere : scilicet in attentione, benevolentia et docilitate. Attentus inquam exercitio, docilis ingenio, benevolus animo. Attentus inquam ad audiendum, docilis ad intelligendum, benevolus ad retinendum. Ista vero tria ad perfectionem concurrunt permutatim. Non sit autem scholaris dyscolus. Dicitur enim dyscolus, quasi a schola divisus. Schola enim græce dicitur vacatio latine : inde dyscolus quasi a vacatione divisus. Dyscolus autem dicitur ille qui discurrit per vicos et plateas, et tabernas, et meretricum cellulas, per publica spectacula, per pompas et choreas, per comessationes et per publicas cœnas, et hoc vagis oculis et effræna lingua, petulanti animo, vultu incomposito, omnibus his schola postponitur. Quodam vero tempore cum causa sanitatis recuperandæ, et ob aeris intemperiem, ritusque Gallorum facetos, matronarumque pios affatus nos ad Galliam transtulissemus, multos dyscolos ut meminimus visu percepimus in civitate Julii Cæsaris, qui Parisius dicebatur. Multos atque artes mendicare prospeximus, nullis, eis pocula philosophiæ administrantibus. Flavosque Britones studii pretio Romam commeantes graviter indoluimus, quia Atheniensium scintillulis minime pascebant. Tandem autem Gallica lingua græcari inceperunt. Quod si aliquid aliud quam tortuosa volumina Lucretii in partibus suis invenissent, consilio nostro non tantum operis perdidissent. Germanici furoris paucos inspeximus intitulari. Magicæ autem delusionis arte de Iberia multos vidimus magistrari. De nostris autem lippientibus patet, et convulsis oculis. Sed hæc hactenus de dyscolo sufficiant. Non sit autem discipulus violentus erga magistrum. Violentiæ autem Albinus Albei filius prodeat in exemplum ; qui cum non esset filius dilectionis, magis vero infelicitatis præcursor, magistro suo Grillo, quandoque balbutienti manus injecit sceleratas, ac canitiem ejus venerabilem fœdo pedum maculavit accessu. Quæ tanti sceleris causa fuit, quia ad primam aeris impressionem totam nequivit comprehendere constitutionem . Prohdedecus ! proh fit infelicis discipuli in caput felicitatis accessus. Tam scelerato Nero gaudeat hærede. Tam coinquinato Anetus successore. Grillus vero cum Socrate Senecæ gaudeat appetitu. Non est ergo dignus scientia, qui scientiæ insurgit præceptori. Luxuriæ a fervore studeat se discipulus alienare. Hanc satyrici triplici partitione diviserunt. Quamdam in ornatu vestium dicentes consistere, aliam in coitu, tertiam vero gulositati assistricem. Cujuslibet vero rabie fæculenta frequenter novimus laborare subjectos. Contumelioso coitus appetitu Sanguineum Lucretii filium, Zenonisque discipulum tota Roma flevit inviscatum, qui tamen clarissimis ortus fuit natalibus, quantitatis proceræ, et sanguineæ qualitatis, miræ siquidem eloquentiæ, perspicacis ingenti, sed quotidianis et ultra debitum nuptiis gaudebat, patre pœnam deferente. Patrimonium enim parentumque census illicite consumebat, cunctisque zelotypis eminebat. Aleis autem et meretricum cellulis semper inhiabat. Proprio autem adhuc non destitutus pruritu, postea a parentibus ejectus, tandem ab amicis et consortibus destitutus, a creditoribus undique fatigatus, notis et ignotis furtim studuit assistere, crucis ab angustiis a Patre creberrime redemptus : ultimo tamen parentis pecunia redimi non potuit. Cruci ergo addictus, eumdem ad se venire lacrymis compellebat, osculumque voce querula petebat. Pietatis autem motio ad filii petitionem patrem erexit, erectique filius nasum morso secuit acutissimo, dicens, Quare a meis primis erroribus incastigatus evasi ? Ut quid magistri mei documentis non obedivi sociosque meos contempsi? Filii patrem necesse est indulgere castigationi, magistrumque discipuli mores informare. Ecce quantum detestabilis est meretricum incursus. Est autem meretrix nonaria, inferni janua, via iniquitatis, scorpionis percussio, viscarium scelerum, puteus interitus, et siqua est alterius luxuriæ ignominia species, qualibet alia gravior sceleręque deterior. Interitus autem Jacinthinus cunctis patet et Jovinus. Comessationibus et ebrietatibus secunda species luxuriæ dotata permutatim tamquam causa ad causatum prædicta gaudet sustineri. Propter coitum enim fit ebrietas relative, necnon et cæterorum vitiorum genera. Vinum autem modice sumptum, intellectui videtur conferre acumen : non modice sumptum rationem perturbat, intellectum hebetat, memoriam enervat, oblivionem immittit, errorem infundit, ignorantiam producit. Ubi enim ebrietas, ibi furor dominatur, ubi furor, ibi nulla sapientia, sed insipientia pervagatur. Hujus autem rationis quotidiana patent exempla et virtutum detrimenta. Quæ etiam pestis consorte vinoso deterior, quia si studere nequeat, cæteros gymnasiis inhiare volentes corrodit, horrorem litis confovet, vel pugnis cæsus opem orat. O qualis permixtio studentibus est

cum dissoluto! Ejiciat ergo ab integritate consortii tales prudentum discretio ordine inegressibili, et hoc tempore determinato. Hæc autem secunda species primæ quandoque præambula, posterioris autem pedissequa famulaque appetitiva. O quantum erroris immittit ebrietas, nisi frano sobrietatis, vel castitatis castigetur ad unguem! Tertia vero species luxuriæ est concupiscentia, quæ ornatibus inhiat, potentiumque progeniei maritata consistit, quibus paupertatis tota facultas cedit invicta. Hæc autem vestium gaudet varietate frequenti, earumque insigillatione membratim pectinis beneficio cæsariem polire, et calamistri tortuositate florumque diversitate seriatim lascivire, gulamque suam fuco perfundere, novaculæque frequenti castigationi inhiare, sinum aromatibus adimplere, gemmatis colla monilibus Parthorumque cingulis ventrem castigatum plebi ostendere, rostratis tabulatisque calceis ut regina incedere, colloque elato, gutture inflato, supercilio mutilato, oculo impudico, fastuosoque incessu semicirculariter incedere gaudet. Raris autem parumque modestis sermonibus ampullari, appositisque cibariis omnia fastidire, litibus servientes, probris affines, cruciatibus ignotos affligere, ultimo raroque scholis interesse festinat. O qualis quantaque vitiorum est permixtio! Cum quodam tempore me Athenis causa discendi recepissem, Ganimedem Phyrri dictatoris filium omnibus prædictis laborantem inspexi, qui quandoque pedulis limbatis, quandoque caligis maculatis per horam cedrinis tibiis elatus nudisque pedibus incessit. Areopagumque ut stomachatus impetii, cauteque sæpissime providi ne mihi insurgeret, quia alienigena eram. Quid plura dicam? ad tantam licet intuitus devenit inopiam, quod ea quæ prius fastidiendo contempsit, mendicans corrodendo composuerit fortunæ meatu permutato. Sed hæc hætenus dicta sufficiant.

« Visis autem scholarium rudimentis etc. » Hoc est secundum capitulum hujus libri *De disciplinis scholarium*. In quo postquam Boetius docuit de aptitudine quam scholaris habere debet circa scientiarum oblectamenta sibi imprimenda quæ in ordinato processu ad scientias ipsas consistit, nunc consequenter in hoc secundo capitulo determinat de aptitudine quæ est respectu scientiam scolaribus ministrantis : et hæc in subjectione scholarium erga magistrum consistit. Et dividitur totum hoc capitulum in duas partes principales. In prima facit quod dictum est. In secunda vero ponit impedimenta quædam quæ evenire possunt ad scholarium subjectionem removendam, ibi, « Non sit autem discipulus. » Prima in duas. Nam primo dicta dicendis continuat. Secundo intentum suum prosequitur, ibi, « Debet autem discipuli. » Prima harum adhuc in duas. Nam primo dicta dicendis continuat. Secundo hujus continuationis causam reddit, ibi, « Quoniam qui novit. » Et dicit primo sic : Visis rudimentis, hoc est levioribus documentis atque incrementis virtutum, hoc est perfectionibus aliarum scientiarum ipsorum scholarium, subaudi, prout in superiori capitulo exposita sunt ; nunc; idest in hoc secundo capitulo est ordinandum, idest ordinate edocendum [alia *Littera* habet ordiendum], idest inchoandum breviter de subjectione, idest submissione eorum, scilicet scholarium erga Magistrum. Et hujus rationem subjungens dicit : quoniam qui non novit subjici se, idest submissum fuisse, hic idem necesse est ut se non noscat magistrari. Quod confirmans, dicit : Quod si contingat eumdem qui se non novit esse discipulum fieri magistrum : hoc tamen miserum est, idest detestabile. Notandum, prout refert Hugo, in *Didascalicon* parte secunda, et his quæ studendo maxime prosunt mens humilis atque subjecta discipulo maxime necessaria est : quæ quidem aliud nihil est quam tradentis et accipientis justa et approximata concordia. De qua loquens Quintilianus libro primo *Institutionum*, ait : Sicut officium præceptorum docere est : sic discipulorum dociles se præbere. Scientia enim convalescere nequit nisi tradentis et accipientis concordia sociata fuerit. Sic sub Diogene Socrates, qui, ut refert Tullius libro quinto *Tusculanarum* quæstionum, Philosophiam devocavit e cœlo et in urbibus collocavit, sicque sub Socrate Plato divinitatis secretarium atque sub Platone Aristoteles peripateticorum dux, sic tandem sub reliquis reliqui humili et subjecta mente extiterunt, ut exinde philosophiæ amplissimi fontes dici mererentur.

« Debet autem discipuli subjectio etc. » Postquam Boetius dicta dicendis continuavit, nunc intentum suum prosequitur circa subjectionem discipuli erga magistrum. Et dividitur in duas partes. Nam primo ponit in quo consistit ista subjectio. Secundo hoc magis declarat, ibi, « Ut sit attentus. » Et dicit primo quod subjectio discipuli debet consistere in his tribus : scilicet in attentione, benivolentia et docilitate. Et declarans subdit, scilicet ut sit, subaudi scholaris, attentus in exercitio, idest in labore studii studiose animum verbis magistri accommodando : hoc enim exercitium facilitat quemlibet operantem. Sit etiam benivolus animo atque ingenio docilis. Quod declarans subdit : Ego inquam quod discipulus sit attentus ad audiendum verba magistri, non ut ex verbis rem capiat sed ex rebus in verborum seriem deveniat, et inquam quod discipulus sit benivolus ad retinendum, supple, audita. Et hæc benivolentia addiscendi amor est

quo doctrina fortius imprimitur. Et in quantum sit docilis ad intelligendum. Vero (pro sed) ista tria, idest attentio benivolentia, atque docilitas concurrunt, idest conveniunt ad perfectionem, subaudi discipuli permutatim, idest ordine diverso ac permutato; ut scilicet nunc attentus sit, nunc docilis nunc autem benivolus, non attento quod eorum primo statuatur. Notandum quod tria hæc, attentio benivolentia atque docilitas discipulum maxime magistro atque doctrinæ submittunt: majus tamen horum addiscendi amor est quo corda erudiendorum ad doctrinam capessendam fortius alliciuntur. Et hic amor ex tribus constare dicitur : videlicet erudientis dilectione viscerosa : fructus reficientis adeptione : atque naturalis appetitus scientiæ terminatione. Dilectione enim intima erudientis audita credibiliora redduntur in recipiente : et hæc dilectio in timore atque reventia tradentis sita est : de qua dictum est ad Hebræos duodecimo 2, *Patres carnis nostræ eruditores habuimus et reverebamur eos* idest reverenter timebamus. Et hinc Cato :

Magistrum metue.

Hujus exempla in Trajano atque Alexandro apte conspicimus. Trajanus namque imperator Plutarchum præceptorem suum, ut legitur, summopere reverebatur, sic et Alexander Socratem ; quem cum semel obviam habuisset, de curru prosiliens ipsum reverenter recepit. Secundum quo amor addiscentis stabilitur est fructus recipientis adeptio qua ad disciplinam discipulus allicitur : fructus autem sapientiæ est donum inquam Dei, ut Augustinus dicit duodecimo *De civitate Dei*, cui nihil occurrit præferendum nulli pretio potest comparari. De qua Tullius libro secundo *Officiorum* : Quid enim post deos optabilius quid præstantius, quid melius, quid omnino dignius sapientia ? quasi dicat : nihil. Tertium vero quo amor addiscendi stabilitur, est naturalis appetitus scientiæ terminatio. De hoc appetitu primo *Metaphysicæ* dicitur : Omnes homines naturaliter scire desiderant. Finis vero atque terminatio appetitus hujusmodi non nisi intelligere est ; cujus perfectio in sola veritatis cognitione consistit, non in solius superficiei comprehensione. Non enim addiscenti sufficit ut superficialiter legat nisi intelligat atque intus latentia pervolvat ac ea memoriæ reddat. Et ad hoc optime facit quod transumptive scribit Hieronymus in canone, *Marcion et Basilides* prima quæstione ubi dicitur : « Nec putemus in verbis scripturarum fore evangelium sed in sensu : nec in superficie sed in medulla : non in sermonum foliis sed in radice rationis. Tunc enim discipulus proficit cum attente advertit, audita dociliter intelligit, atque intellecta benivole scrutinio cordis recommendat. »

« Non sit autem scholaris etc. » Hæc est secunda pars principalis hujus capituli ; in qua Boetius quædam ponit impedimenta quæ circa istam aptitudinem, scilicet subjectionem discipuli erga magistrum evenire possent. Et dividitur in tres partes, secundum quod ponit tria impedimenta : videlicet dyscoliæ, violentiæ et luxuriæ. Secunda, ibi. « Non sit autem violentus. » Tertia, ibi, « Luxuriæ autem. » Prima adhuc in duas. Nam primo ponit impedimendum dyscoliæ cautius evitandum. Secundo hoc exemplo confirmat, ibi, « Quodam vero tempore. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo quid sit dyscolus declarat, ibi, « Dyscolus autem » Et dicit primo, scholaris apicem scientiarum cupiens attingere, non sit dyscolus, idest a schola discors vel diversus. Et hanc expositionem subjungens dicit : Dyscolus dicitur quasi a schola divisus : schola enim græce vacatio dicitur latine. Inde dyscolus quasi a schola divisus. Deinde ut vitium dyscolitiæ clarius evitandum demonstret, dicitur, Dyscolus est ille qui discurrit per vicos et plateas et tabernas et meretricum cellulas, per publica spectacula, idest loca publica, ubi ludi exercentur. Sunt enim spectacula loca, ubi ludebant quondam comœdi et tragœdi, ut dicunt Græci. Et habetur in *authentica* de consulibus. Licet et qui per pompas, idest publica ostentamenta, per choreas, idest tripudia, per comessationes, idest convivia, per cœnas, idest serotinas comestiones publicas, idest apertas : et hoc ab antiquis tractum est qui in propatulo cœnabant : et hoc vagis oculis, idest hinc illincque respicientibus, vultu incomposito, idest immorigerato atque distorto, effrænata atque dissoluta lingua : omnibus enim his schola postponitur. Notandum, prout dicit Aso, studium est vehemens et assidua ad aliquam rem agendam cum summa voluntate animi applicatio, ex qua voluntate

labor in opus defertur et prodit laboris tædium versum in oblectamentum : hæc autem assidua vehementia si interrupta fuerit, certe nullus commodum erit allatura. Interrumpitur autem multis quas Boetius connumerat : scilicet vicorum atque platearum frequentia, taberna chorea atque omni publico spectaculo : in his enim omnibus inquietatur animus qui solum quiescendo prudens fit, atque ab eo quod inceperat longius elongatur. Quod majores nostri præscientes, elegerunt loca solitaria veluti studio atque contemplationi aptissima. Unde Aulus Gellius libro primo *Noctium atticarum* : Socrates a solis ortu usque ad occasum immobilis studio vacabat, atque oculis in cœlum erectis solum contemplationi insistebat, de mundi sollicitudine nihil curans. Et Horatius de Aristippo sic inquit :

Nollet Aristippus si posset regibus uti.

Reliquerunt enim veteres, ut in *Epistolis* refert Hieronymus, ob studium frequentias urbium et hortulos suburbanos, ne per luxum et abundantiam copiarum animi fortitudo mollesceret et ejus pudicitia constiparetur. Sic Pythagorici desertis locis habitare prælegerant atque Platonici in templorum locis. Plato autem ipse cum esset dives, elegit sibi Academicam villam ab urbe procul non solum desertam sed et pestilentem quidem, ut cura atque assiduitate morborum libidinis frangerentur impetus : discipulique sui nullam aliam sentirent voluptatem nisi earum rerum quas discerent : omnibus enim voluptatibus aliis schola postponitur. Nota, circa hoc quod dicit, et hoc vagis oculis, Tullius libro secundo *Officiorum* inquit : Adolescentis commendatio proficiscitur a modestia [1] et disciplina parentum ; et de facili in bonum deflectitur si cum bonis et honestis assiduus fuerit : quos si fugiat ac libidinibus mundanis hæreat mores atque ingenia desidiosæ juventutis torpere necesse est. Componendi ergo sunt in moribus scholares ipsi, atque bonis usibus non morum distorsio neque animi petulantia, sed his in quibus in posterum vitam ducere cupiunt summopere dirigendi juxta præceptum sapientis, Ecclesiastis, XI, 9 *Lætare juvenis in adolescentia tua, et in bonis sit cor tuum in diebus juventutis tuæ*. Nam in his delectari est nobis naturale, in quibus ab infantia delectari incepimus, quinto *Ethicorum*. Item petulans luxuriosus lascivus importune petens, pluries petens idem : inde petulantia, idest lascivia, libido, importunitas.

« Quodam vero tempore cum causa sanitatis recuperandæ etc. » In hac parte Boetius subjungit exemplum de dyscolia plurimorum expertum per seipsum. Et dividitur in duas partes. Nam primo facit hoc in generali. Secundo in speciali, ibi, « Flavos enim. » Dicens : Cum nos. Boetius transtulissemus nos in Galliam, idest in Franciam ut sic totum pro parte sumatur, quodam tempore causa sanitatis, subaudi vel conservandæ vel resumendæ , et ob aeris intemperiem, idest infectionem qua patria [2] sua turbata extitit, que (pro et) facetos, idest honestos ritus, idest mores Gallorum, illarum gentium, que (pro et) pios affatus, idest affabilitates matronarum, subaudi gallicarum. Et hoc totum ad laudem Galliæ dictum est. Nos ut meminimus, idest recordamur (parenthesis est) percepimus visu multos dyscolos in civitate Julii Cesaris quæ dicebatur Parisius ; atque prospeximus multos mendicare, idest mendicando, inquirere, artes, tamen nullis magistris administrantibus eis pocula, idest documenta philosophiæ, subaudi vitio dyscoliæ detentis. Notandum : Gallia Europæ est provincia, ut refert Isidorus libro nono, a candore populi Gallia dicta : galac, nempe græce, lac dicitur latine. Et hinc Sybilla Gallos candidos vocitat, dicens : Tunc lactea colla auro humectantur. Et hujus magna pars Francia est a Francis dicta, qui eam partem primo inhabitarunt, vel a Franco carnifice qui Parisius in regem successit. Hæc cum multas ac nobiles habeat civitates : Parisius tamen quæ quondam Lucotecia civitasque Julii, non quia eam fundavit, sed quoniam ampliavit, dicebatur : principatum tenet. Nam sicuti quondam Athenarum civitas mater liberalium artium atque fons omnium scientiarum Græciam adornavit : sic Parisius nostris temporibus non solum Franciam, immo totius Europæ partem residuam in scientia et moribus sublimavit : in cujus laudem Architrinius in fine libri secundi sic loquitur :

[1] Al. : « a modica disciplina. »

[2] Al. : « prima. »

Exoritur tandem locus altera regia phœbi,
Parisius, cirrea viris, chrisea metallis,
Græca libris, Inda studiis, Romana poetis,
Attica philosophis, mundi rosa, balsamus orbis,
Sidonis ornatu ejus mensa ciboque potuque
Dives agris, fecunda mero, mansueta colonis,
Messe ferax, inoperta rubis, nemorosa racemis,
Plena feris, piscosa lacu, volucrosa fluentis
Munda domo, fortis domino, pia regibus, aura
Dulcis, amœna situ, bona quolibet, omne ve-
[nustum,]
Omne bonum, si sola bonis fortuna faveret.

« Flavosque Britones etc. » In hac parte facit hoc quod proxime supra in generali peregit. Et dividitur in duas partes. In prima facit id quod dictum est. In secunda cuidam tacitæ quæstioni respondet, ibi, « De nostris. » Et primo Boetius tria facit, secundum tria scholarium genera, quos Parisius vitio dyscoliæ detentos prospexit. Secunda, ibi, « Germanici furoris paucos. » Tertia, ibi, « Magicæ. » Et dicit : Certe nos indoluimus, idest graviter doluimus. Britones scholares illius gentis, flavos ab effectu, commeantes, idest proficiscentes, Romam pretio studii, idest ob studium, quoniam pascebantur, idest instruebantur, minime scintillulis, idest documentis Atheniensium, idest philosophorum Atheniensium ; tandem tamen ne totum tempus supervacue atque otio consumerent iidem Britones inceperunt græcari, idest græce loqui gallica lingua quam Parisius didicerunt ; sed nostro [1] judicio, ideo nobis judicantibus non tantum temporis perdidissent, [2] si in suis partibus invenissent aliud documentum quam tortuosa volumina Lucretii illius magistri, qui obscure et obliquo calle scholares suos instituit ; quare et sua volumina tortuosa, idest in diversum flexa, idest obscura dicebantur. Notandum : Britannia, ut Orosius, Oceani insula est passuum octoginta mille in longum, in latum vero ducentorum. Et ut refert Plinius libro quarto capitulo decimoseptimo, inter septentrionem et occidentem sita, hæc insula a germanis Saxonibus bello victa atque possessa. Anglia, ab Angela ducis saxonum filia postea nominata est : qua propter et Britones anglicos nominare fas est. Gens equidem libera atque ferox, colore flava, idest alba rubeo mixta : color quidem medius est qui et vulgo proprie blundus dicitur : sic dicti sunt flavi anglici germani atque flandrenses. Hanc insulam quidam describens sic inquit :

Anglia terra ferax et fertilis angulus orbis,
Insula prædives quæ toto vix eget orbe,
Et cujus totus indiget orbis ope
Anglia plena jocis gens libera et apta jocari,
Libera gens cui libera mens et libera lingua,
Sed lingua melior liberiorque manus.

« Germanici furoris etc. » In hac parte Boetius ponit secundum genus scholarium quos vitio dyscoliæ depravatos Parisius noverat, dicens : Et nos Boetius inspeximus paucos scholares germanici furoris, idest germanos furiosos intitulari, idest titulo magisterii decorari. Notandum : ut refert Isidorus libro decimo quinto *Etymologiarum*, « Germania nobilis ac generosa regio est, tam viribus quam divitiis ac bellicosis populis constipata ; unde a fecunditate gignendorum populorum a germinando Germania dicta est. Ejus regionis incolæ Germani dicti sunt. Immania habentes corpora, viribus fortes, audaces vero animo atque feroces, qua propter et furore notati sunt, venerationibus cantibus atque saltibus plus quam litterarum studio occupati ; facie decori et formosi, comati, coma flavi, liberales animo, hilares et jucundi, et horum potissime Saxones. » Hæc ille. Mores autem illos ex cœli rigore traxerunt, quoniam septemtrionales maxime sunt.

« Magicæ autem delusionis arte de Iberia etc. » In hac parte Boetius ponit tertium genus scholarium quos vitio dyscoliæ detentos Parisius conspexit. Et dicit : Nos etiam Boetius inspeximus Parisius multos scholares de Iberia, idest Hispania magistrari arte delusionis magicæ, non autem in aliis scientiis salutaribus. Notandum : Hispania ab Iberio amne primitus Iberia fuit vocitata ; et postmodum Hesperia ab Hespero stella qui ibi occidit, tandem vero Hispania ad Hispalo fluvio dicta est : et ad talem sensum Boetius loquens Hispaniam Iberiam nominat. Notandum quod magica nihil aliud est quam humanorum sensuum diabolica illusio, ut secundum hoc incredibiles rerum mutationes fieri videantur, ut scilicet terræ cumulus castrum videatur, lapillus talentum, atque seges cohors militum galeata. Hæc ars, si ars dici mereatur, intantum hominum sensus præsauciat at-

[1] Al. : « nullo. »

[2] Al. : « temporis aliis operis perdidissent etc.

que præstringit, ut sic per eam miracula posse fieri videantur. Et de hujusmodi ludificationibus Apuleius in suo libro *Metamorphoseos* qui sic incipit : Certus quidem eram, quemdam nomine Socratem sic de quadam maga loquentem introducit. « Saga, inquit, et divina potens cœlum deponere et terram suspendere, fontes ducere et montes defluere, manes sublimare, Deos infirmare, sidera extinguere, tartarum illuminare. » De hac arte, idem Apuleius in libro quem *De asino aureo* edidit, sic inquiens quod artem ipsam libentissime didicerit asseverat ; sed male sibi cessit ex hoc quia dum artem illam volebat addiscere, in asinum, ut sibi videbatur, conversus est. Ars vero hæc, ut fertur, ab antiquis plurimum exercebatur, quamvis lege duodecim tabularum, ut inquit Cicero libro *De Republica*, prohibita fuerit. Hæc ars a Persis ad Romanos allata dicitur : qua etiam Pythagoras usus est. Unde refert Valerius Maximus libro octavo, postquam Pythagoras Ægyptum petens eorum scientiam didicit, ad Persas profectus magicam artem percepit. Huic arti tetricæ [1] hispani multum invigilarunt ; et intantum in ea invalebant ut nedum quæ artis limite complexa sunt exercere, sed et multas alias enormes spurcitias in quadam caverna Hispaniæ in Christi blasphemiam humani generis seductore ministro attentare conati sunt.

« De nostris autem etc. » In hac parte Boetius respondet cuidam tacitæ quæstioni. Posset namque aliquis dicere : O Boeti exempla hæc quibus dyscoliam refutandam commones, nostratim sunt ; quid autem de romanis censes ? numquid etiam hoc vitio denotantur ? Ad hoc respondens, dicit : de nostris, idest romanis scholaribus patet, idest manifestum est etiam lippientibus oculis et convulsis : vult dicere : dyscolia romanorum scholarium tam patens est cunctis atque manifesta, ut nedum bene videntibus, sed etiam lippientibus et penitus evulsis oculis innotescat. Fuerant enim nedum hoc vitio dyscoliæ depravati romani, sed et quolibet alio, ut sic haud aliquid novum in vitio attentari posset. Hinc et Junius Juvenalis vitia clamans romanorum hunc in modum romanos alloquitur :

> Omne in præcipiti vitium stetit...
> Nihil est quod nostris moribus addat
> Posteritas :

quasi diceret poeta : Omne vitium quod excogitari potest jam totum perpetratur. Deinde Boetius finem hujus vitii dyscoliæ faciens, subjungit concludendo hanc partem : sed hæc supradicta de dyscolo sufficiant, hactenus, idest hucusque. Nota : lippitudo oculorum est infirmitas, et est quasi lacrymatio vel putredo oculi, inde lippus lippiens qui habet oculos lacrymantes et marcore plenos. Et dicitur lippus a pum, idest putredo, ut derivatio ab ultima syllaba sumatur.

« Non sit autem discipulus violentus etc. » Hæc est secunda pars secundæ partis principalis hujus capituli : in qua postquam Boetius removit unum impedimentum de subjectione debita, quæ consistit in habitudine debita discipuli ad magistrum, nunc removet secundum impedimentum, scilicet violentiam. Et dividitur in duas partes. Primo facit quod dictum est. Secundo exemplo dicta confirmat, ibi, « Violentiæ autem. » Et dicit quod discipulus non sit violentus magistro suo, quoniam violentiam hanc multa mala consequuntur, et ipsum maxime, quoniam qui magistro violentus extiterit nullatenus scientiarum verus erit possessor. Notandum : Boetius scholares quatenus præceptori violentiam non inferant maxime monet, ut sic eos verbo non blasphement atque opere non offendant. Hæc autem ut levius devitentur, propulsanda sunt ea quæ ad hoc maxime sunt inducentia : veluti est temeraria de seipso præsumptio, propriæ excellentiæ ambitio atque propriæ fragilitatis inconsideratio, Primum eo maxime vitandum est, quia auxilium Dei subtrahit. Judith 6 : *Domine, ostende quod non dimittis gloriantes in te, et de sua virtute gloriantes humilias.* Vitanda etiam est tantopere propriæ excellentiæ ambitio quantopere contra Deum est et proximum. Apud Deum enim nulla personarum acceptio est, sed solum meritorum, cum homines uno eodemque patre creaverit, ut attestatur Boetius in libro *De consolatu philosophico*, dicens :

> « Omne hominum genus in terris simili descendit
> ab ortu etc. »

Vitanda insuper est summopere propriæ fragilitatis inconsideratio, consilio salvatoris, Matthæi septimo : *Primo ejice de oculo trabem, postea festucam ejicies de oculo fratris tui.* Unde et vulgo dicitur :

[1] Al. : « magicæ. »

> Cesset in alterius oculo reprehendere labem,
> Qui solet in proprio lumine ferre trabem.

Hæc cum devitata fuerint, nulla certe violentia committenda admittitur.

« Violentiæ autem Albinus etc. » In hac parte Boetius quoddam exemplum præmissorum, scilicet violentiæ inducit; et duo facit. Nam primo exemplum proponens Albinum quemdam violentum discipulum introducit. Secundo contra ipsum exclamando invehitur, ibi, « Proh dedecus. » Prima adhuc in duas dividitur. Nam primo facit quod dictum est. Secundo causam hujus sceleris subnectit, ibi, « Quæ tanti sceleris causa. » Et dicit : filius Albei prodeat in exemplum violentiæ : qui Albinus cum non esset filius dilectionis, quia magistrum suum minime diligebat, sed magis foret præcursor, idest nuntius infelicitatis, injecit quandoque sceleratas manus, et hoc ab effectu dictum est, magistro suo Grillo balbutienti, idest titubanti, atque maculavit canitiem, idest senectam venerabilem, idest reverendam, ejus, sui magistri, fœdo, idest turpi accessu pedum. Et causam hujus sceleris subjungens dicit : quæ causa est tanti sceleris ? quasi dicat : qua de re hoc tantum scelus in suum magistrum perpetravit ? Et respondens ad hoc dicit : quia ipse Albinus nequit comprehendere totam constitutionem, idest lectionem ad primam aeris impressionem, idest ad primam pronuntiationem dicti sui magistri. Post hoc invehendo, dicit : Proh dedecus ! quæ interjectio dolentis atque vituperantis. Et eam ipsam ex nimia indignatione repetens, dicit : proh accessus, subaudi sceleratus infelicis discipuli, scilicet Albini, fit in caput felicitatis, supple, Grilli. Nero ille imperator Senecæ discipulus consimili atque sceleratiori laborans vitio gaudeat, ironice loquitur, tam scelerato hærede, scilicet Albino, atque Anetus ille Socratis, discipulus, supple, gaudeat tam coinquinato, idest maculato, subaudi eodem facinoris herede, scilicet Albino. Grillus autem cum Socrate gaudeat appetitu, subaudi mortis Senecæ. Hinc concludendo dicit : discipulus ergo non est dignus scientia qui insurgit violenter præceptori scientiæ. Notandum : Socrates magnus qui primus universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores fecisse memoratur, tempore Assueri regis Assyriorum Athenis claruit, habuitque multos discipulos, quorum Anetus ut dicitur dux Atheniensium unus extitit. Eo autem tempore cum sapientes plurimi a vulgaribus persequerentur quoniam unum Deum prædicabant, Socrates ipse deprehensus est, atque ab Aneto Atheniensium duce ejusque discipulo sibi dato mortis poculo ipso non aliter quam quodam immortalitatis assumpto medicamento interiit. Et de hoc Tullius libro *Tusculanarum quæstionum* loquens inquit : Cicuta magnum Socratem interfecit. Ipse autem Nero quadam die respiciens Senecam magistrum suum et verbera quæ sibi in pueritia intulerat ad memoriam revocans infremuit ac tamquam injuriarum ultionem de ipso cupiens præcepit, ut quodcumque genus mortis vellet eligeret. Seneca igitur quasi suave genus mortis arbitrans in balneo mori utriusque brachii venæ incisionem elegit : unde et quodam præsagio bene vocatum est nomen ejus Seneca, idest se necans. Et hunc sanctus Hieronymus sanctorum catalogo connumeravit illis epistolis[1], provocatus, quæ leguntur Pauli ad Senecam atque Senecæ ad Paulum. Bene ergo Boetius dicit : tam scelerato gaudeat Nero hærede, tam coinquinato Anetus successore : quoniam sicuti Nero atque Anetus, sic et ipse Albinus in gehennam demersi sunt. Grillus autem cum Socrate gaudeat Senecæ appetitu, quoniam meliorem partem elegerat cum scientiorum catalogo connumeratus sit. Nota : balbutiens atque balbus, idem quod titubans qui verba non exprimit, sed frangit, a balbando dictus ; sed blæsus est qui litteras imperfecte profert.

« Luxuriæ a fervore etc. » Hæc est tertia pars hujus secundæ partis principalis hujus capituli ; in qua prosequitur de secundo impedimento subjectionis, et per consequens aptitudinis discipuli erga magistrum, quod est luxuria. Et dividitur in tres partes secundum tres luxuriæ species. Secunda, ibi, « Comessationibus. » Tertia, ibi, « Tertia vero species. » Prima in duas. Nam primo luxuriam in communi fugiendam proponit. Secundo eam dividens, unam ejus speciem prosequitur, ibi, « Quem triplici. » Et dicit quod discipulus studeat se alienare a fervore luxuriæ. Notandum luxuria in proposito largo capitur vocabulo, ut dicatur in coitu, superfluitas in cibo atque vestitu. Et secundum hoc sa-

[1] Parm. : « exemplis. »

tyrici triplicem luxuriam posuerunt ut statim subjicietur. Quaecumque tamen luxuries sit, summopere evitanda est, et ea specialiter quæ in coitu est : quoniam ipsa mentem occupat, totum corpus extenuat, et tandem vires singulas destituit ; ideo Didymus ad Alexandrum : Nos inquit Brachmanni membra libidini non damus. Ea quoque quæ in comessationibus est, diligenter cavenda est quoniam animam ad prava allicit et more serpentino occulta sua venena diffundit, juxta illud Virgilii in *Bucholicis* :

Trahit sua quemque voluptas :

et sequitur :

Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

Quia scilicet in vita delicata et gulosa venena latitant quæ ipsam animam demergunt in gehennam. Rursum ea quæ in vestitu ponitur non minus fugienda est ; quoniam non habitu exteriori, sed interiori glorificandum est. Unde Seneca dicit : Nullus quidem dicit gladium esse bonum si balteus ejus deauratus est, et vagina gemmis distincta : sed gladius bonus dicitur qui bene incidit et bonum acumen habet. Unde sunt versus :

Aurea nobilitas luteam si vestiat ollam,
Non ideo sequitur hanc minus esse lutum.

« Hanc triplici etc. » Hic Boetius luxuriam ipsam satyricorum more dividens primam ejus partem dissuadendam aggreditur. Et duo facit. Nam primo ipsam luxuriam tribus speciebus dividit. Secundo primam ejus speciem exemplo penitus abhorrendam demonstrat, ibi, « Contumelioso. » Et dicit : satyrici, subaudi poetæ, criminum atque vitiorum reprehensores diviserunt hanc luxuriam triplici partitione, idest tribus speciebus, dicentes : quamdam luxuriam consistere in ornatu, supple, vestium, aliam in coitu ; tertiam vero dicebant assistricem, idest sociam fore gulositati illi vitio crapulæ. Et nos Boetius novimus superbos, idest scholares laborare frequenter fæculenta rabie, idest fætido furore cujuslibet harum luxuriarum. Poetarum quidam lyrici dicti sunt, quidam comœdi, alii tragœdi, satyrici alii a satyra dicti, quod est carmen reprehensorium vel reprehensio correctoria, quia ad hoc reprehendit ut corrigat. Et satyricus satyrarum descriptor. Et hinc satyrici luxuriam in tres species diviserunt, ut patet in *Littera*. Item fæculentus a tum, idest fæce plenus et fœtidus.

« Contumelioso coitus appetitu etc. » In hac parte Boetius primæ speciei luxuriæ, scilicet coitus fæculentiam dissuadens exemplum ponit. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo ex proposito exemplo hanc speciem summopere detestandam concludit, ibi, « Ecce quantum. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo circa hoc notabile quoddam subjungit, ibi, « Filii patrem. » Et dicit : prima species luxuriæ quæ in coitu consistit, omnino spernenda est ; et hoc ne nobis contingat quemadmodum Sanguineo Lucretii filio Zenonis discipulo, quem inviscatum, idest captum et detentum contumelioso appetitu coitus tota Roma flevit (et ibi Roma pro populo romano posita est) qui, scilicet Sanguineus, erat ortus clarissimis natalibus, idest parentibus, eratque quantitatis proceræ, idest formosæ qualitatis, idest complexionis sanguineæ, miræ quidem eloquentiæ, idest facundiæ, ingenii perspicacis, idest subtilis : sed ipse gaudebat quotidianis nuptiis, idest venereis actibus, et hoc ultra debitum, idest supra vires naturæ suæ, patre deferente, idest reportante pœnam hujus enormitatis ut statim subjungetur. Patrimonium enim et census, idest reditus ac divitias parentum consumebat, que (pro et) eminebat, idest supercellebat, subaudi in hoc vitio cunctis zelotypis, idest mœchis, semperque inhiabat, idest adhærebat aleis, idest ludo alearum atque cellulis meretricum. Quid ultra? idem Sanguineus adhuc non destitutus, idest dimissus proprio pruritu, idest luxu intercutaneo, a parentibus postea ejectus et destitutus consortibus, idest sodalibus et amicis, et fatigatus undique a creditoribus tandem studuit insistere, idest adhærere notis et ignotis furtim, idest vitio furtivitatis, quo in vitio idem Sanguineus deprehensus atque sæpius ac sæpius patibulo adjudicatus atque creberrime a patre ab angustiis crucis redemptus, scilicet prece vel pretio, ultimo redimi non potuit, et hoc penuria parentis, subaudi impediente. Sed quid? cum amplius redimi a crucis patibulo minime potuisset, ipse Sanguineus inter carnificis manus compellebat eumdem, scilicet suum parentem, lachrymis venire ad se, osculumque, supple, paternum petebat voce que-

rula. Motio autem pietatis paternæ erexit patrem ad filii petitionem : sed filius secuit nasum erecti, scilicet patris, morsu acutissimo, dicens indignanter : vah me miserum! quare ego miser evasi incastigatus, idest non correctus, supple a te patre, a meis, idest de primis meis erroribus, subaudi, quibus in infantia pessime enutritus exstiti? ut quid, idest quare non obedivi documentis mei magistri, et quare contempsi meos socios, subaudi eos non imitando in bonis? quasi dicat : si omnia hæc fecissem, certe huic nefando crucis patibulo adjudicatus minime fuissem. Exinde hoc posito exemplo, quoddam notabile sive quamdam scientiam generalem ex ipso elicit, dicens : Qui cavere velit ne prædicta eveniant, necesse est, patrem ipsum indulgere, idest ut pater indulgeat, idest operam det castigationi, idest correctioni filii; et hoc ex parte patris : similiter necesse est magistrum ipsum informare, idest quod magister informet, idest doceat discipulum mores : et hoc ex parte magistri dictum est. Notandum, ut refert Fulgentius secundo *Mythologiarum*, quamvis in omnibus libidinibus amor turpis sit, turpior tamen est in honestis : nam ipsa luxuria majestati contraria est. Turpissima ergo sanguinei qui in argumentum ducitur libido est, cum clarissimis ortus natalibus mirificis naturæ dotibus præpollebat : sed quoniam ultra naturæ debitum coitu utebatur, consequens erat ut viam perditionis ingrederetur : amor enim ille exitiosus atque fœtidus concordat cum periculo : et dum ad illud solum vacat quod diligit; nunquam videt quod expedit, quia luxuriæ amor cæcus est; quamobrem veteres libidinem spreverunt tamquam honoris inimicam. Sic Scipio Nasica prohibuit theatra locaque meretricia, referente Augustino, libro *De civitate Dei*. Item zelotypus, idest zelo plenus, scilicet invidiosus vel suspiciosus : et accipitur tam in activa quam in passiva significatione. Quorum nominum quinque sunt quæ hoc versu continentur :

Hospes zelotypus convivaque vector alumnus,

Actum sive pati signare nomina possunt. Dicitur etiam quandoque zelotypia mœchia, et zelotypus mœchus, et hoc modo sumitur in proposito. Item pruritus, idest prurigo, et dicitur ardor vel adustio carnis cogens ad scalpendum : hic autem pro luxuria sumitur et non inepte. Item indulgeo diversa significat : indigere enim gratis dare sonat : sic Papa indulget potestatem : etiam significat remittere, ut indulgere nobis peccata : significat quoque operam dare : unde : indulgere gulæ noli quæ ventris amica est. Et in hac significatione sumitur in proposito cum dicitur filii patrem etc.

« Ecce quantum detestabilis etc. » In hac parte exemplo superiori inductus Boetius hoc vitium luxuriæ summopere detestandum concludit. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est quo ad coitum ordinatum. Secundo quo ad inordinatum atque bestialem sive sodomiticum, ibi, « Et si qua. » Et dicit : ecce, idest vide exemplo superiori quantum est detestabilis, idest abominabilis, incursus, idest accessus meretricum : quoniam ipsa meretrix nonaria, quia novem pœnis punitur in inferno, vel die nonaria ut infra proximo dicam, est janua inferni, via iniquitatis, percussio idest punctura scorpionis, viscarium, idest retiaculum scelerum, idest peccatorum, puteus interitus, idest mortis tam animæ quam corporis; et si qua est alterius luxuriæ ignominia hæc species innominanda ob dedecus enorme illa species est gravior qualibet alia atque deterior omni scelere : interitus autem Jacinthinus, idest Jacinthi illius scholaris, atque Jovinus, idest Jovini patet cunctis, quoniam potius mori maluerunt quam hoc deformitatis vitio defœdari. Notandum, ut refert Helinandus, inter omnia spectacula quæ delectationem in suis libidinibus admittunt deterius est turpium feminarum collegium pro solo vitio congregatum; propriam enim carnem venditioni exponunt, et prætextu vitæ fornicatione victum sibi acquirunt; quæ nec amant nec amare quærunt; sed ex fœdiori luxuriæ parte, suæ execrabili cupiditati subserviunt; de his Theodolus inquit : Mens robusta viri levitate cadit muliebri, quia scilicet femina impudica laqueus viri; et ideo subdit : Deflent assyrii quod crediderunt mulieri. Et insuper quidam :

Femina corpus, opes, animam, vim, lumina, vocem,
Polluit, annihilat, necat, eripit, orbat, acerbat.

Et alibi :

Corpus, opes, animam, consortia, fœdera, famam,
Debilitat, perdit, necat, odit, destruit, aufert.

Et harum amor, teste Hieronymo *Contra Jovinianum* prout ex dictis Aristotelis et Plutarchi colligit, rationis est oblivio et insaniæ proximus, turbans consilia, altos et generosos spiritus frangens, hominesque quærulosos iracundos temerarios facit. Et alibi : Meretricis labia favum distillant, sed absynthium ejus novissima subministrant. Qua propter non immerito fugiendus est, Demosthenis exemplo qui Taidis meretricis mammas joco palpans quæsivit, quanti hoc est? quæ ait, mille denariis. Cui Demosthenes : ego pretio tanto dolorem non emo. Et merito : nam stultum est emere pretio cui dolor succedit. Item nonaria meretrix est, et dicitur a nona, quia ante nonam non licebat ei exire de prostibulo : ante enim illam horam mos erat antiquis de commodo reipublicæ disputare, quare vetitum erat meretricibus usque hinc latere, ne juvenes ad turpes delectationes inclinarent. Item viscarium a visco venit quod gluten est quo aves capiuntur. Inde viscarium. Item ignominia infamia est quasi contra nomen. Est etiam peccatum tam sceleratum ut nominari detestabile sit, ut in proposito.

« Comessationibus et ebrietatibus etc. » In hac parte Boetius postquam primam luxuriæ speciem detestandam commonuit, nunc facit hoc idem circa luxuriæ speciem alteram quæ comessationibus atque ebrietatibus expletur. Et dividitur in duas partes. Nam primo facit quod dictum est. Secundo comparat hanc secundam luxuriæ speciem ad primam et tertiam, ibi, « Hæc autem. » Prima iterum in duas. Primo persuadet ipsam fugiendam atque detestandam fore cuilibet; et hoc in semetipso. Secundo facit hoc idem in alio, ibi, « Quæ etiam pestis consorte. » Prima adhuc in duas. Primo intentum suum ponit. Secundo conditiones detestabiles ebrietatis insinuat, ibi, « Non modice. » Prima insuper in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo quoddam documentum valens ad sequentia connectit, ibi, « Vinum autem. » Et dicit quod secunda species luxuriæ dotata comessationibus, idest comestionibus superfluis et ebrietatibus : vult dicere quod secunda species in voluptatibus gulæ consistit, sicuti prima in coitu : voluptate gaudet sustineri cum prædicta specie, scilicet prima, permutatim, idest ordine permutato sicut causa ad causatum. Et rationem assignans dicit, quoniam ebrietas fit propter coitum nec non propter genera ceterorum vitiorum, et hoc relative, idest reciproce : quoniam sicuti ebrietas propter coitum fit, similiter quoque et coitus propter ebrietatem : illud quidem ut propter finem, hoc autem in genere causæ efficientis. Et documentum subjungens dicit : Vinum autem modice sumptum ut videtur conferre acumen, idest penetrabilitatem cognoscendi intellectui. Et deinde conditiones ebrietatis connumerans dicit : Vinum autem sumptum non modice sed excessive, perturbat rationem ne verum cernere possit, intellectum habetat, idest obtusum reddit in speculatione rerum atque substantiarum, memoriam enervat, idest extenuat et destruit, quoniam oblivionem inducit : quod ad memoriam referas : errorem infundit quod ad rationem applica : atque ad ignorantiam perducit, quod intellectui conforma. Et rationem horum annectens dicit : quoniam ibi ebrietas ubi dominatur furor : nam teste Ovidio in libro *De arte amandi* :

Vina parant animos faciuntque caloribus aptos,
Tunc veniunt vires et pauper cornua sumit.

Sed ubi furor ibi nulla sapientia sed insipientia pervagatur, quoniam sapientia non furore sed mansuetudine possidetur ; sedendo enim et quiescendo anima fit prudens, ut ait Aristoteles. Hujus autem rationis patent exempla quotidiana : atque exinde, supple, patent, non immerito detrimenta, idest minoramenta virtutum. Notandum, sicuti moderatus victus honestatem corporis, sanitatem quoque atque mentis prosperitatem causat ac conservat : sic ejus immodestia necesse est ut eam corrumpat. Cavenda est ergo summopere scholasticis immoderata crapulæ frequentia, ne illud psalmistæ eis objiciatur, *Turbati sunt et moti sunt sicut ebrius, et omnis sapientia eorum devorata est.* Copia enim ciborum et potuum, ut refert Seneca, subtilitas impeditur, quoniam, teste Hieronymo *Epistola* sexagesimaprima, non est ejusdem hominis vina degustare ac prophetas intelligere. Crapula nempe venerem excitat, cum venter mero æstuans cito in libidinem despumet ; trigesimaquinta distinct. § 1 : Et sicut Venus mentem obnubilat, sic et crapulam ipsam offuscare necesse est. Absit igitur a scholasticis viris crapula : nam veteres cum parcimonia vixisse leguntur. Socrates temperatissimus extitit

et unica refectione serotina contentabatur sciens paucis minimisque naturam contentari, nihilque viro isto congruentius arbitrans sobrietate qua corporis ac mentis prosperitas roboratur. Unde Ennodius :

Sobrietas semper studiis refertur honestis,
Nulla fides lætis integra, nec dubiis.
Amplector sanas quæ dant bona semina frondes,
Post culpas animæ sunt holocausta Dei.

Et Aulus Gellius libro primo inquit quod parcimonia apud veteres romanos, et victus atque cœnarum temperies non solum domestica observatione ac disciplina sed etiam publica animadversione legum custodienda est.

« Quæ etiam consorte vinoso etc. » In hac parte Boetius ostendit summopere fugiendam hanc secundam luxuriæ speciem, præcipue consistentem in consortibus, propterea quoniam magnum studiosis ipsis consortium crapulosi atque vinosi inducit studii detrimentum, ut in *Littera*. Et dicit : Quæ pestis, idest quod vitium, deterior est consorte vinoso, idest pleno vino ? quasi dicat ; nulla. Et rationem adnectens dicit, quoniam vinosus consors si studere nequeat, tamen corrodit, idest impedit vitio ebrietatis ceteros volentes inhiare, idest intendere gymnasiis idest scholasticis exercitiis : aut enim errorem litis fovet, idest nutrit, vel saltem cæsus, idest percussus pugnis orat, idest deprecatur opem : quasi dicat : quidquid vinosus ille agitat, semper inquietudine torquetur atque ceteros torquet. O Deus, exclamatio est ; qualis permixtio, idest perplexio atque desolatio est studentibus cum tali vinoso ! Ergo discretio prudentium, supple, scholarium ejiciat, idest reppellat tales scilicet vinosos ab integritate consortii, idest societatis ; et hoc , ordine irregressibili, ut scilicet haud, idest quamquam revertatur, et supple, rejiciat ipsos, non tempore ebrietatis sed terminato, idest cum ad sobrietatem reversi fuerint. Notandum, licet ebrietas plurima mala operetur uti superius jam expositum est, habet tamen hoc ipsa ut ipsa mentem hebetet, secreta revelet, gustusque deturpet : eloquium enim scandalizat, nunc lites generat ac corporis vires exterminat, cadere jubet, bene agere prohibet, requiem impedit, sensum alienat, oblivionem inducit, libidinem movet, nauseam provocat, visum minuit, et ab omni virtute hominem destituit. Unde Galterus in *Alexanderidos* : Rationis vile sepulchrum ebrietas. Hinc Seneca *Epistola* septuagesimasecunda : Nihil aliud est ebrietas quam voluntaria insania : omne vitium intendit et detegit, verecundiam removet, verba dubia [1], oculos incertos gressum errantem, vertiginem capitis et cetera hujusmodi causat. Nam sero omnia promittunt ebriosi, sed mane oblivioni tradunt. Unde Martialis *Coquus*:

Omnia promittis cum tota nocte bibisti,
Non faciant quemquam pocula nostra reum :

Bene ergo dictum est a Boetio, consorte vino nil posse deterius existimari. Item vinosus-sa-um, idest vino plenus, ebrius vel ebriosus : et comparatur : cujus superlativum Plautus ponens ait :

Quid opus est verbis ? vinosissima est.

« Hæc autem etc. » In hac parte Boetius hanc speciem luxuriæ ad primam et ad tertiam comparat. Et dicit quod hæc species, scilicet quæ in comessationibus et ebrietatibus constare probatur, est præambula, idest antecessoria primæ, scilicet speciei quæ in coitu consistit. Et ratio hujus sumitur ex antedictis, cum inquit ipsum coitum ex ebrietate causari. Et eadem hæc secunda species est pedissequa, idest concomitans et famula, appetitiva, idest desiderativa posterioris, idest tertiæ speciei luxuriæ quæ in vestium ornatu ponitur. Exinde, cum hæc ita sint, exclamando contra hoc vitium invehitur, dicens : O quantum erroris ebrietas ipsa immittit in mentem discipuli nisi castigetur, idest refrenetur et restringatur ad unguem, idest ad plenum freno sobrietatis [2].

« Tertia vero luxuriæ species etc. » In hac parte Boetius post primas duas luxuriæ species detestandas tertiam ipsam fugiendam ostendit. Et dividitur hæc pars in duas. Nam primo docet tertiam speciem fugere. Secundo verificat dicta sua exemplis, ibi, « Cum quondam. » Prima adhuc in duas. Nam primo ipsam fore fugiendam ostendens, circa quos ipsa principaliter versatur demonstrat. Secundo vero in quibus consistit declarat, ibi, « Hæc autem gaudet. » Et dicit

[1] Al. : « dulcia. »

[2] Al. addidit : « vel castitate. »

primo quod ipsa tertia luxuriæ species est concupiscentia, idest cupiditas quædam quæ inhiat, idest intendit ornatibus, atque consistit, idest est, maritata, idest conjuncta progeniei potentum, idest magnatum et divitum ; ornatibus dico quibus tuta facultas, idest status paupertatis cedit, idest locum dat, invita, idest non superata eorum vanitate. Notandum quod hæc tertia species luxuriæ quæ ornatibus inhiat non nisi extollentia est ad corporis ornatum et quæ corporis sunt, scilicet, aut tandem vestimentorum. Quæcumque tamen sit, superbia quædam est atque vana gloria ; quæ, uti Sallustio in *Jugurthino* videtur, sicut etiam experientia comprobatur, commune plus nobilitatis malum est quam humilium : humiles namque casas paupertas inhabitat feriuntque summos fulgura montes. Paupertas, in quam, tuta quæ vestem non appetit corporis, sed animi affluentiam : de qua dictum est per Poetam :

O vere tuta facultas, pauperis angustique laris !
O munera nondum intellecta Dei !

« Hæc autem gaudet etc. » In hac parte Boetius ostendit in quibus hæc tertia luxuriæ species ut plurimum posita est. Et dicit quod hæc tertia luxuriæ species gaudet in frequenti varietate vestium atque earum sigillatione, idest pictura membratim, idest de membro ad membrum : et supple, gaudet polire, idest ornare cæsariem, idest capitis comam, et proprie virorum est, ut dicit Huguitio : Beneficio pectinis, idest illius instrumenti atque tortuositate calamistri, idest illo instrumento tortuoso ab effectu, cum ad crispandum crines principaliter excogitatum sit : et gaudet lascivire, idest luxuriari vel lascive se gerere diversitate florum seriatim, idest in serto positorum : et gaudet perfundere, idest perfundendo tingere gulam, idest faciem : et hic pars pro toto posita est per synechdochen : fuco, idest colore ficto, ut etiam supra capitulo primo expositum est in eo loco quo de logica sophististica dicitur : vultumque mulieris fuco perfusa etc. Etiam gaudet inhiare frequenti castigationi novaculæ, hujus cultelli, ad radendum barbas ordinati. Et dicitur a novo-as, quia hominem novat. Unde Judicum decimotertio I, Reg. I, 11. : *Novacula non ascendet super caput ejus.* Et Psalmista L, 4 : *Quasi novacula acuta fecisti dolum.* Et gaudet adimplere sinum, idest gremium suum aromatibus idest rebus odoriferis. Et dictum est ab ara aroma, quia aris impositum divinis invocantibus aptum. Est etiam aroma in alia significatione unguentum quoddam pretiosum ex thure, mirra, nardo, calamo, cynnamomoque compositum. Unde versus :

Contere thus, mirram, nardum calamum, cynamomum,
His superinfundas oleum, sic fiet aroma.

Et sequitur in *Littera* : Et gaudet ostendere plebi colla ornata monilibus, illis ornamentis gemmatis, idest plena gemmis, ventremque castigatum, idest restrictum cingulis, idest balteis, Parthorum, illarum gentium, quia a Parthis cinguli illi pretiosi Romam adducebantur. « Monile, ut dicit Isidorus, ornamentum ex gemmis est, quod solet feminarum pendere collo : » hoc etiam serpentum dicitur : quoniam constat ex amphorulis quibusdam aureis et variis gemmis in modum facturæ serpentis. Sumitur tamen pro quolibet ornamento. Et sequitur : etiam gaudet incedere calceis, idest sotularibus rostratis et tabulatis, idest depictis ut regina. Gaudetque incedere collo elato, idest in fastum elevato, gutture inflato, supercilio, idest illo ordine pilorum qui supra oculos est, mutilato, idest truncato vel præciso oculo impudico, idest lascivienti et ad quemlibet circumgyranti ; et fastuoso, idest superbo incessu, idest transitu : gaudet insuper ampullari, idest verbis inflatis superbis atque sesquipedalibus uti, et illis raris, et sermonibus parum modestis, immo intemperatis penitus : et appositis cibariis gaudet fastidire, idest fastidio habere omnia, supple, apposita, et gaudet affligere servientes litibus, idest rixis continuis, affines, idest vicinos probris, atque ignotos cruciatibus, gaudetque interesse scholis raro : et si aliquando, tamen ultimo atque parum prodesse, sed festinat ab eisdem abesse primo. His et aliis multis commotus Boetius quibus hæc tertia luxuriæ species deditissima est, invehendo contra ipsam exclamat : O qualis ex vitii enormitate et quanta ex ejus magnitudine est permixtio vitiorum ! subaudi in hac tertia specie. Fastidio-ire quasi horrere spenere contemnere tædere ; inde verbalia, et hoc fastidium et fastidiosus.

« Cum quodam tempore etc. » In hac

parte Boetius quanta ex hujusmodi vitio mala eveniant exemplo corroborat, dicens : Cum ego Boetius quodam tempore recepissem me Athenis in hac, scilicet universali schola Græciæ causa discendi, inspexi Ganimedem filium Phyrri dictatoris laborantem omnibus prædictis, qui scilicet Ganimedes nimia hujus vitii fœdatus lascivia nesciens quomodo se gereret incessit quandoque, idest nunc pedulis, idest sotularibus desuper conscisis et limbatis, quandoque, idest nunc caligis maculatis, idest diversorum colorum maculis perstrictis, atque processit elatus tibiis cedrinis, idest ad modum cedri erectis pedibus nudis que (pro et) ut stomachatus, idest tumore superbiæ inflatus impetiit, idest indignanter petivit Areopagum, illum vicum Atheniensem quo studium exercebatur, a quo et Dionysius sanctus areopagita appellatus est. Et ego Boetius providi caute et sæpissime ne mihi insurgeret quoniam eram alienigena, idest alterius gentis. Et dicitur alienigena quasi alia regione vel gente natus ; et dicitur ad allon, idest alienum et genios natura vel generatio : sic et francigena terrigena, quæ omnia talia sunt communis generis. Et sequitur his omnibus visis et enarratis : quid plura dicam ? idem Ganimedes ad tantam devenit inopiam quamvis invitus, ut permutato meatu, idest transitu fortunæ de prosperitate in adversitatem mendicans corrogando, idest petendo composuerat ea quæ prius idest tempore prosperitatis contempsit fastidiendo, idest fastu et superbia spernendo. Sed hæc hactenus, idest hucusque sufficiant. Notandum : simile exemplum apud Valerium Maximum legitur de adolescente Polemone, quamvis non sicuti Ganimedes in fastu atque superbia dies cunctos ad ultimum consumeret : hic enim Polemo, ut refert Valerius, libro sexto capite *De mutatione morum*, tantis illecebris deditus extitit ut ipsa infamia gauderet : cumque semel ex convivio post solis ortum surrexisset vino gravis et unguentis optimis delibutus amictus veste perlucida et sertis capite redimito et Xenocratis scholas apertas vidisset ante quas casu transibat intravitque ut prudentissima præcepta temulentiæ lasciviis derideret, cumque omnes considerantes indignarentur, Xenocrates vultu maturo omissa re de qua disserebat, de modestia atque temperantia loqui cœpit : cujus gravitatem sermonis Polemo audiens primo detractam de capite coronam projecit, postea pallium deposuit et convivalis oris hilaritatem expressit ; ad ultimum totam luxuriam deposuit ; sicque unius ordinationis medicina sanatus ex infami philosophus evasit. Item limbare, idest ornare, inde limbatus et a limbus dicitur quam nos ornaturam dicimus : est enim fasciola quæ vestium extremitatem ambit aut ex filis aut ex auro contexta. Nota : sicut refert Rabanus *Super Psalterio* : « Cedrus arbor est altissima, omnium arborum domina et regina, aspectu pulchra, semper retinens virorem suum, cujus odor serpentes fugat, » et ut dicit Isidorus, « lignum ejus nunquam teredine exterminatur : » inde cedrinus-na-num, idest ex cedro vel similitudinem cedri habens.

CAPUT TERTIUM

Cum autem discipulus ad perfectionem tendere teneatur, effectivam causam perfectionis utpote continuitatis constantiam prout facultas suppetit menti dignoscatur imprimere. Quid enim in dilectionis opusculo lucidius constantia? Quid inconstantia nequius? Prima parit, secunda parta dissolvit. Prima procedit, secunda retrocedit. Prima colligit, secunda collecta dispergit. Cum autem gymnasiis insudare decrevimus magistratusque vicem dignum duximus obtinere, filium inconstantiæ, immo ut verius dicam, ipsammet inconstantiam, fortuna nostris assignavit præceptis imbuendum. Qui satyricis inhiabat atramentis mensurnus. Historiographis persæpe diurnus. Elegiacis annuus. Ratione vero disserendi Aristotelem lamentabatur nocturnus. In editionibus quoque philosophicis mensurnus, duodecimque tabularum compilationibus quasi instantaneus. Omnibus siquidem in brevi extiterat fastiditus. Si vero librorum inspectioni eorumque scripturæ aliquantulum indulsisset, quam plures per horam inspexisset, nullique licet brevissimo tempore manus imponeret perficientes. Tandem mercator incepit esse navigio. Primo vero noctis spatio nauseæ in hiatum sentina cogente provocatus, et demum ponti insultu perterritus inundantis, hortulanus esse cupiebat. Deficiente vero legumine, militiæ se transtulit exercitui. Visis autem hostium incursibus fugæ terga commendabat, Cratonisque studiis tutius inhiabat, cujus semicirculi capacitas multis formabatur quæstionibus. Superioris vero circuli latitudo Zodiaci formata planicie, drachmis arrisit septemplicibus. Prima vero litteralis protractio quæsivit, utrum cœli empirei dominatio terrenitatis aliqua participe natura possit obfuscari. Secunda, utrum spirituum vitalis servitus terrenæ fæcis ambitu queat naturæ subsidio denigrari. Tertia autem, an Judaicæ trinæ divisioni polorum, an Aristotelicæ simplici acquiescendum sit partitioni. Quarta, si Judaicæ, an termini sint ex ipsis, an in ipsis, an quilibet sigillatim? Et si Aristotelicæ, cum partes totius localiter moveantur, quare totum non movetur.

Quinta cur continua elementorum sit transmutatio, et an eadem sunt quæ primo fuerunt, elementa, an alia consistant. Sexta, cum unum elementorum contrariorum, ut aqua, accidentalem capiat qualitatem ut caliditatem, quare non ignis accidentalem accipiat frigiditatem. Septima an aliqua zona sit a nostra habitabilis. Quæ habitantium primæva nativitas, quis accessus eorum qualisque recessus. Circuli vero mappa secundi novenaria oculos intuentium detinebat inspectione. Quarum prima Zodiaci latitudinem modificantem continebat circulorumque terminos definitive, totius formæ quantitatem progressive. Secunda, an stellæ fixæ sint in cœlo superiori, an in propriis circulis commeantes planetarum ad instar pervagari discernantur. Tertia, an cometæ prodigialiter rubentes circulariter cum cæteris planetis percurrant, an destructivæ creaturæ in suum chaos revertantur naturæ permissione naturantis? Quarta, an inferioris naturæ complexionata virtutem, sive eclypsim contrahant ex planetis, an ex primis generantibus? Si ex planetis, an secundum eventum. Si vero ex generantibus, cum unum generantium sit album, et aliud nigrum, quare generatum ex his album et nigrum non est; et quare quandoque in extremitatibus assimilatur patri in cæteris parturienti, quandoque neutri generantium. Quinta, quæ proportio motus ad motum per planetas, et quæ eorum connexio. Sexta cum Saturnus inter planetas sit sævissimus, Venusque benignissimus, an benignitas unius malignitatem retardet alterius ex opposito advenientis. Septima, cum Notus naturaliter frigidus et siccus sit, quare nobis contrarius apparet. Octava, quæ sit elementorum connexio proportionalis. Nona, quis sit solis et lunæ meatus et effectus. Ultima semicirculi planicies proponebat. — Cur tremor in terris? — Cur concremat aera fulgur? — Cur maris exundat rabies? — Gustusque malignus. Quæ sit natura pennatorum æstivalium in hyeme deficientium et conversim. — Quid grandinis rotunditas. — Nivis prolixitas. — Nebulæ potentia. — An virtus lapidum ex complexione sit? an ex materia? — An adamantina attractio ex componentibus simul sit, an ex unius incursu tantum? — Quid pluviæ dulcedo? — Putei hyemalis caliditas. — Æstivalis frigiditas. — Visus triplex emissio. — Colorumque concretio. — Cum igitur istarum quæstionum solutionis animum mutationis non posset adimplere, uxori proposuit subjugari, prædictis postpositis. Visis undique virginibus, in tædium ductus, parentibus sic respondit :

> Improbo corruptas, lectos detestor aniles.
> Nil mihi cum torva virgine : solus ero.

Spretisque prædictis, utpote solutionibus quæstionum difficilibus, Ptolomæi de cætero præceptis, inquit, insistam. Sed cum signorum gradus planetarumque discursus sine turris altitudine facili visu comprehendi non possunt, quid de cætero faciam? Miserum est me esse hominem. Utinam humanitatem exuere possem, et asinitatem inducere, specie hominis permutata. Sit ergo discipuli summa magistratui subjectio, exercitii attentio cum animi benevolentia et ingenii docilitate, specierum luxuriæ evitatio, felicisque constantiæ debita professio.

« Cum autem discipulus etc. » Hoc est tertium capitulum hujus totalis libri. In quo Boetius, postquam in præcedentibus docuit quomodo prima oblectamenta scholaribus ipsis ministranda sint atque qualiter jam adultorum scholarium elatio magistratui subdenda est atque disciplinæ conjungenda, nunc vero demonstrat elationem studentium summopere reprimendam. Et ad hoc persuadendum introducit ipsam inconstantiam elationis atque superbiæ pedissequam et conjunctissimam atque pene germanam, ut sic ea penitus spreta atque confutata, ad constantiam ipsam anheletur. Et dividitur hoc capitulum in duas partes principales. Nam primo præmittit intentum suum. Secundo exemplum ipsum inconstantiæ introducit, ibi. « Cum in gymnasiis. » Prima in duas. Nam primo ostendit ipsam constantiam summopere amplexandam. Secundo ipsam comparat ad inconstantiam, ibi, « Quid enim lucidius. » Et dicit : Cum discipulus ipse teneatur tendere ad perfectionem, dignoscatur, idest cognoscitur imprimere, idest quod imprimere debeat menti causam effectivam perfectionis utpote, idest sicut, constantiam continuitatis, supple, in studio : hæc enim est quæ opus inceptum perficit atque in optatum finem perducit. Unde illud vulgare sumptum est :

> Continuata vigent, discontinuata peribunt.

Notandum : quoniam nullum opus laudabile aut inter coronata merita computandum putatur si constantia continuitatis atque perseverantia abesse noscantur; quoniam ubi constans quis permanet, sui operis pretium adipisci meretur. Legitime namque certanti atque usque in finem perseveranti corona dabitur. Non enim ex actibus sic nudo generatur habitus nisi affuerit operis perseverantia. Studendum est ergo perseveranter, cum inter occupationes humanas nil delectabilius quam scientias jugiter meditari, varietates contemplari atque actibus delectari. Sed forte inquies non semper studio intendere te posse, cum et ipsum interrumpere aliis necesse est. Huic dubitationi respondens dico, omnibus in agendis modum fore adhibendum. Ut enim perseveres , non oportet ut laboribus incessanter assistas; sufficit enim, si continuo studio ipso intendere nequeas, saltem dum intendis diu perseveres, ut habitus quidem in animo tuo radicetur, juxta illud Senecæ in Œdipo : Quod sæpe fieri non potest, fiat diu ; et hoc est quod ait Quintilianus libro quarto *De institutione oratoria* : Perseverandum saltem est; quia sæpius, et si vires deficiunt, animo tamen intendendum est. Nihil enim, ut in *Littera* Boetius subdit, est lucidius in opusculo dilectionis, ipsa constantia, idest perseverantia ; et per contrarium, nihil nequius inconstantia : quoniam prima parit, idest acquirit perfectionem ipsi disci-

pulo, secunda, scilicet inconstantia, parta, idest acquisita dissolvit : prima ad perfectionem procedit, secunda ab ipsa recedit : prima colligit, idest accumulat perfectionem, secunda collecta dispergit, juxta vulgare hoc :

Continuata vigent, discontinuata pereunt.

« Cum autem gymnasiis insudare etc. » Hæc est secunda pars principalis hujus capituli tertii. In qua Boetius quæ de inconstantia in comparatione ad constantiam præmiserat nunc ea ipsa exemplo confirmat. Et dividitur hæc pars in duas partes. In prima facit quod dictum est. In secunda ex exemplo proposito ipsam inconstantiam penitus fugiendam concludit, ibi, « Sit ergo. » Prima adhuc in duas, secundum quadruplex genus diversionis et mutabilitatis ipsius inconstantiæ filii. Secunda, ibi, « Tandem mercator. » Tertia, ibi, « Cratonisque studiis. » Quarta, ibi, « Cum igitur istarum quæstionum. » Et primo dicit ipse Boetius, introdúcens ipsam inconstantiam, sive inconstantiæ filium hoc modo. Cum nos Boetius decrevissemus insudare, idest vacare gymnasiis, idest scholasticis exercitiis, atque duximus, idest reputavimus dignum obtinere vicem, idest quod obtineremus vicem, idest locum magistratus ob studii nostri complementum : fortuna ipsa assignavit nobis filium inconstantiæ, immo ut verius dicamus (parenthesis est) ipsammet inconstantiam imbuendam, idest erudiendam nostris præceptis, idest doctrinis : qui scilicet inconstantiæ filius inhiabat præceptis, idest documentis satyricis, idest poetarum satyricorum et vitia reprehendentium mensurnus, idest mense; et inhiabat historiographis, idest historiarum scriptoribus, sic dictis ab historia et graphos scriptura, persæpe (compositum est) idest sæpissime diurnus. Elegiacis, idest scriptoribus elegiarum annuus, idest per annum, vero (pro sed) lamentabatur, idest lamentando inhiabat et consequebatur Aristotelem nocturnus, idest sola nocte; et hoc non nisi sola ratione disserendi, idest disputandi cogente. In editionibus quoque philosophicis, idest in libris philosophiæ atque in compilationibus duodecim tabularum quasi instantaneus versabatur : unde hæc lex duodecim tabularum totius juris origo fuit secundum *Glossam*, instituta de jure naturali gentium, § ex non scripto, in versiculo, origo, et *ff. De origine juris*, libro secundo § 1. Et dicitur lex scripta in duodecim tabulis quarum decem a civitatibus Atheniensium et Lacedæmoniorum a decemviris fuerunt allatæ. Et duæ ad illarum declarationem per eosdem postea additæ, ut vult *Glossa* in cap. *Moyses de Judæis* dissertatione septima. Omnibus autem in brevi fastiditus extiterat. Notandum quod hic inconstantiæ filius qui a Boetio in argumentum introducitur, similis illis extitit qui una die vota jejuniorum celebrant et altera studio tempus dispensant, orare nunc promittunt et continere in posterum præordinant : de quibus in *Epistolis* Horatius :

Quos petiit spernit, repetit quos nuper amisit.
Æstuat et vitæ disconvenit ordine toto.

Talibus utique prodesset plus si studerent in bonis ceptis animos suos continuare quam sic novitatum desideria [1] prævolvere ; sicuti enim hoc auctorizante vulgari, « Non fit hirsutus lapis per loca volutus, » sic neque animus pluribus ac diversis, nunc his, illis nunc, advertens doctrinarum flosculis pullulare prohibetur.

« Tandem mercator incipit esse etc. » In hac parte Boetius, secundum genus diversionis atque mutabilitatis inconstantiæ filii ostendit dicens : Inde inconstantiæ filius, cum omnia supradicta sic ut præmissum est fastidierat, tandem ad sæcularia negotia se transferens incepit esse mercator navigio : sed quid primæ noctis spatio provocatus in hiatum nauseæ, idest vomitus, et hoc cogente, idest instigante sentina (illo loco in quem navis superfluitates recipiuntur) et demum perterritus saltu, idest jactu inundantis ponti, idest maris, cupiebat esse hortulanus. Quid ultra? deficiente legumine, supple, ad seminandum, transtulit se exercitui militiæ, et amplius visis incursibus hostium primus commendabat terga fugæ præeligens cum dedecore fugere quam honore corpus in victimam exhibere. Notandum, Horatius, libro *Sermonum*, contra hoc genus inconstantiæ atque mutabilitatis loquens ita inquit :

Qui fit, Mecænas, ut nemo quam sibi sortem,
Seu ratio dederit, seu sors abjecerit, illa
Contentus vivat, laudent diversa sequentes?
O fortunati mercatores ! gravis annis

[1] Al. : « præsidia. »

Miles ait multo confractus membra labore :
Contra mercator, navem jactantibus austris,
Militia est potior. Quid enim? concurritur; horæ
Momento cita mors venit aut victoria læta

Hæc ille. « Cratonis quoque studiis etc. » In hac parte Boetius tertium diversionis atque mutabilitatis genus inconstantiæ filii ostendit. Et dicit : cum ipse inconstantiæ filius tam ista quam præcedentia fastidiret, divertit se postea ad Cratonis (illius philosophi) studia; cujus Cratonis capacitas semicirculi (subaudi cathedræ) formabatur multis quæstionibus : unde Crato ille quamdam habebat cathedram desuper in modum semicirculi arcuatam, in qua arcuatione multa quæstionum genera triplici spatio conscribebantur. Et dividitur hæc pars in tres partes, secundum triplicem quæstionum in sede ipsa Cratonis descriptarum locationem. Secunda, ibi, « Circuli mappa secundi. » Tertia, ibi, « Ultima, semicirculi planicies. » Prima harum in septem, secundum septem quæstiones, in ipsa prima semicirculi planicie descriptas, prout inquit in *Littera*. Latitudo superioris circuli formata, idest disposita planitie, idest secundum planitiem, zodiaci, arrisit, supple, intuentes drachmis, idest quæstionibus, septemplicibus, idest septem manerierum. Notandum est quod auctor iste dicit ipsum semicirculum in sede Cratonis fore latum ad zodiaci formam dispositum, ut evitare faciat illud inconveniens quod objici posset, scilicet circulus est linea, sed linea est longitudo sine latitudine atque profunditate : ergo ad hoc excludendum dicit ipsam semicircularem latitudinem formatam ad modum zodiaci, qui zodiacus duodecim graduum latitudine distenditur; ut sic circulis pro superficie circulari, non pro circumferentia capiatur.

« Prima vero litteralis protractio etc. » Hic ponit primam quæstionem in superiori parte semicirculi sedis Cratonis descriptam : et dicit : Prima protractio litteralis in hac sede quæsivit utrum dominatio, idest Deus a quo cœlum ac tota natura dependet (duodecimo *Metaphysicæ*) ipsius cœli empirei posset offuscari, idest obumbrari aliqua natura participante terrenitatis, idest corruptibilitatis. Notandum : duplex est hujus tituli quæstionis expositio : una quidem philosophorum assertio incongrua, altera theologicæ veritati propinqua. Ejus autem quam philosophica assertio complectitur mens est, Utrum Deus ipse cognoscere possit vilia, et hoc nobilitati suæ non repugnet. Ad cujus partem primam patet responsio quod sic. Nam quanto aliqua virtus activa est fortior, tanto in remotiora suam actionem extendit, ut etiam in sensibilium actionibus apparet. Vis autem divini intellectus in cognoscendo res similatur virtuti activæ : intellectus enim divinus non recipiendo a rebus cognoscit, sed magis per hoc quod eis influit. Cum igitur sit infinitæ virtutis in intelligendo, oportet quod ejus cognitio usque ad remotissima extendatur. Sed gradus nobilitatis et vilitatis in omnibus entibus attenditur secundum propinquitatem et distantiam a Deo qui est infinitæ nobilitatis : ergo quantumcumque vilissima in entibus Deus propter maximam virtutem sui intellectus cognoscit. Neque hæc veritas repugnat ex dictis Philosophi secundo *Metaphysicæ*. Nam ibi intendit ostendere quod divinus intellectus non intelligit aliud a se quod sit sui intellectus perfectio quasi principale cognitum; et secundum hoc dicit quod vilia melius ignorantur quam cognoscantur ; quando scilicet est alia cognitio vilium et alia nobilium, et vilium consideratio nobilium considerationem impedit. Nec tamen vilitas cognitorum in cognoscentem redundat per se : hæc est enim de ratione cognitionis ut cognoscens contineat species cogniti secundum modum suum. Per accidens autem potest redundare in cognoscentem vilitas cognitorum : vel eo quod dum vilia considerat a nobilioribus abstrahitur cogitandis ; vel eo quod ex consideratione vilium in aliquas indebitas affectiones inclinatur : quæ quidem omnia in Deo esse non possunt quare etc. Et huic consonat quod dicitur, *Sapientiæ* septimo, de divina sapientia quod *attingit ubique propter suam munditiam* et *nihil inquinatum incurrit in illam*. Potest etiam titulus quæstionis intelligi ut quærat utrum Deus posset sibi assumere humanitatem. Et ad hanc satis responsum est Joannis primo : *Et Verbum caro factum est*. Ubi caro pro homine sumitur secundum Augustinum. Supponenda ergo est pars ista quæstionis affirmativa apud fideles, veluti fidei christianæ principalius fundamentum.

« Secunda utrum spirituum vitalis servitus etc. » Hæc est secunda quæstio pri-

mæ partis semicirculi cathedræ Orationis, cujus titulus sicuti et primæ duplicem recepit interpretationem, quare et duabus responsionibus absolvetur. Secundum primam expositionem, quæstionis totalis mens est : Utrum substantiæ separatæ, uti sunt angelus atque dæmones humana, corpora assumere possint. Quantum vero secundæ expositioni convenit tantum sonare videtur : Utrum anima ipsa intellectiva corpori humano uniri possit ut forma. Quo ad primam quæstionis expositionem *Littera* hoc modo supplenda est. Secunda inquam quæstionum in superiori parte semiriculi positarum hæc est. Utrum servitus, idest famulatus vitalis spirituum idest angelorum Deo famulantium aut dæmonum, immo ipsemet spiritus queat, idest possit denigrari, idest obscurari vel detegi aut circumdari ambitu, idest circuitu et vestimento terrenæ fæcis, idest corporis ; et hoc, subsidio, idest auxilio naturæ. Et ad hoc respondendum est quod ex divina permissione tam boni quam mali spiritus corpora terrena assumere possunt. De bonis quidem manifestum est in historia Tobiæ et præcipue cap. duodecimo, ubi dictum est angelum ipsum Raphaelem comedisse ; quod utique actus corporis est. De malis similiter manifestum est in incubis atque succubis quos pilosos quidam vocant ; sunt enim dæmones luxuriosissimi qui permissione Dei ad opprimendas feminas vel se supponendos viris corpora assumunt. Sicuti ergo istis, sic et reliquis proculdubio vel ad tentandos bonos vel ad castigandos malos assumere corpora permissum est. Dæmonum enim tota intentio est aut ad bonorum fatigationem, aut ad malorum retentionem : quare et elementa sæpe perturbant, tempestates in mari et in aere sæpe concitant, fructus terræ corrumpunt et devastant, Apocalypsis septimo : afflictiones enim justorum semper appetunt : sed si a Deo potestatem non accipiunt, ad tentationis articulum nullatenus convalescunt. Quantum vero ad secundam tituli expositionem *Littera* hæc sonat : Utrum servitus vitalis, idest vitam tribuens spirituum scilicet animarum queat denigrari, idest uniri et vestiri ut forma ambitu terrenæ fæcis, idest ipso corpore, auxilio naturæ, idest naturaliter. Pro cujus solutione notandum est, inter philosophos diversas de hac re extare opiniones : nam ut refert Aristoteles primo *De anima*, et septimo *Metaphysicæ*, Plato posuit intellectum uniri corpori non ut formam materiæ, sed ut motorem mobili, eo modo quo nauta unitur navi atque intelligentia orbi, non per modum informationis, sed per contactum virtutis, quoniam hoc conctactu indivisibile tangere potest divisibile : quare dicit Plato quod homo ipse non est aliquod unum per se compositum ex corpore et anima intellectiva ; sed est ipsa anima intellectiva utens corpore sicut homo utitur indumento. Commentator autem tertio *De anima* inquit quod copulatur nobis intellectus per continuationem intentionis intellectæ, quia eadem est intentio informans intellectum et virtutem imaginativam. Sed quia hæ positiones impertinentes sunt, ut patet : Prima enim impertinens est ideo quoniam mobile non habet esse formaliter per motorem, quia esse mobile prius est naturaliter in actu antequam moveatur ; quod enim movetur est in actu (quinto *Physicorum*) : sed homo habet esse formaliter per intellectum, ut liquet : ergo anima intellectiva non unitur corpori ut motor ut voluit Plato. Neque etiam unitur ipsi per phantasmata intellecta actu, ut vult Commentator. Probatur : species intellecta comparatur ad phantasma sicut species visibilis ad colores, secundum Commentatorem secundo et tertio *De anima* : ergo similis est continuatio intellectus possibilis per speciem intelligibilem cum phantasmate in nobis, et potentiæ visivæ per speciem visibilem cum colore in lapide. Sed hæc continuatio non facit lapidem videre; ergo continuatio intellectus possibilis in nobis cum phantasmate non facit nos intelligere, ergo etc. Quare dicendum est cum Aristotele quod anima intellectiva unitur corpori substantialiter per informationem ita quod est forma substantialis corporis humani, non solum dans operari sicut intelligentia orbi, sed etiam esse specificum et essentiale. Patet : quia differentia [1] specifica constituens aliquam speciem sumitur a forma illius speciei ; sicut patet ex mente Philosophi secundo *Metaphysicæ*, dicentis quod contraria sequentia materiam non faciunt differentiam [2] in specie, sed contraria consequentia formam. Modo differentia propria hominis est rationale : ergo sumitur a forma humana : sed rationale sumitur

[1] Al. : « doctrina. »

[2] Al. : « doctrinam. »

ab eo quod est intellectivum et ratiocinativum, ergo intellectus est forma corporis humani. Quare, ut dictum est in *Littera*, servitus vitalis, idest vitam dans, ipsa nempe anima, actu est corporis organici physici vitam in potentia habentis.

« Tertia an Judaicæ trinæ divisioni etc. » Hæc est tertia quæstionum in superiori parte cathedræ Cratonis positarum : et talis est : an potius sit acquiescendum, idest obtemperandum trinæ divisioni judaicæ polorum, idest cœlorum, an vero simplici partitioni, idest divisioni Aristotelicæ. Notandum, uti habet hebraica traditio : ultra planetarum orbes tres cœlos constare : scilicet cœlum stellarum, cœlum aqueum sive crystallinum, atque cœlum empyreum : quibus omnibus super esse cœlum ipsum Trinitatis theologi nostri autumant : quod idem est secundum rem cum Deo, differens ratione nihil enim aliud est quam virtutis Dei excellentia qua continet et ambit omnia creata. Post hoc cœlum empyreum est inter omnia corpora simplicia nobilissimum, ideoque a sanctis igneum nuncupatum, non ab ardore sed propter corporale lumen in eo diffusum; ad cujus intelligentiam nulli philosophorum devenerunt, nisi forte juxta Damasceni sententiam illi solum qui dogmata Moysi legentes ea sibi attribuerunt. Hoc cœlum uniforme est : quoniam sicut ante multa necesse est unum existere, sic quoque ante multiforme necesse est uniforme constare. Estque ipsum immobile quoniam uniforme bonitatem participans. Sed forte dices : omne corpus habet motum sibi naturalem. Respondeo : verum est corpus ad generationem ordinatum. Empyreum autem cœlum elevatum est supra hujusmodi ordinem. Tertium vero cœlum aqueum est sive crystallinum, quod Albertus opinando concedit, quoniam inter doctores multa de ipso sit diversitas, ex luce existere sicut ex complemento sui, et ex perspicuitate tamquam ex dispositione materiali. Et hoc primum motui subjacet : quare et ipsum primum mobile apud astrologos competebat nominari. Ipsumque philosophi secundum sensum solum loquentes secundum rationis convenientiam scrutati sunt tam ex parte motoris quam motus ac etiam uniformitatis. Post quod cœlum firmamentum est, quod Aristoteles, licet falso, primum mobile opinatus est ; et nimium falso : quoniam, ut Ambrosius ait, philosophus ille in multis quæ supra lunam sunt erravit quare nil mirum si in hoc erraverit cœlum ipsum primum mobile dicendo. Qua de re concludendo dicimus : non aristotelicæ, sed judaicæ assertioni circa hos cœlos, et potissime theologorum traditioni acquiescendum ; et ratio est quoniam sphæræ ac cœli omnes habent quamdam bonitatem proportionatam ipsi primo ; aut ergo habent ipsam proportionatam sine motu, et erit utique nobilius. Quare cœlum ipsum empyreum aut habet ipsam bonitatem proportionatam ipsi primo per motum, et hoc vel motu diverso ; et erit ipsum firmamentum quod duplici movetur motu : ergo necesse erit fore aliud quod habet bonitatem proportionatam ipsi primo per motum unum : hoc autem esse non poterit cœlum empyreum quod immobile est, neque firmamentum quod duos motus continet ; ergo erit quoddam prius firmamento ac posterius empyreo, et hoc est ipsum cœlum aqueum sive crystallinum, de quo dictum est, *et divisit aquas ab aquis* etc.

« Quarta si judaice etc. » Hæc est quarta quæstionum in superiori parte sedis Cratonis positarum, quæ corollario quodam ex tertia elicitur. Et dicit quod si judaicæ assertioni acquiescendum sit, quadruplex cœlum distinguitur : an tunc termini, idest extremitates sive superficies eorum cœlorum sint ex ipsis, idest continui, vel sint in ipsis, scilicet contigui; vel saltim quilibet, scilicet horum terminorum sit sigillatim, idest consequenter se habens. Si vero acquiescendum sit Aristotelicæ traditioni qui post planetarum orbes solum octavum circulum collocat ; quare, cum partes cœli totaliter moveantur, totum ipsum cœlum localiter simul non movetur? Unde ad primam harum quæstionum dicendum est breviter, ipsos cœlos esse contiguos ; et non solum cœli superiores, sed et planetarum orbes. Hoc enim motus ipse diversus sphærarum invehit : atque Deus optimus sic fore disponit. Sicut enim non continuari potest mobile cum immobili, sic nec ipsum primum mobile cum empyreo cœlo potest solidari, neque etiam octavus circulus qui motui diurno remittitur, ipso primo mobili quomodolibet continuatur : quod certe impedit motus ipsius a primo diversitas atque motuum multitudo. Eadem etiam manerie in planetarum orbibus ratiocinari potest, tum propter motuum eo-

rum diversitatem atque etiam sphærarum excentricitatem quæ quidem omnia continuationem superficierum nullo modo permittunt. Ad reliquam autem quæstionum facile patet responsio. Ipsum enim cœlum totum moveri ad alium locum, dupliciter intelligi potest : vel motu circulari, et dico ipsum totum moveri simul et semel ab oriente in occidens qualibet die naturali semel. Vel ipso motu recto. Et dico quod nullo modo ; cum motus ille propter cœlestis corporis summam perfectionem in cœlum cadere non possit, cum contrarium habeat : sequeretur etiam illud absurdum, extra cœlum locum fore atque vacuum : quod falsum est, cum extra ipsum nihil sit, neque locus neque tempus neque vacuum : sed ibi sunt entia optimam vitam ducentia quam perficiunt in toto æterno. Nota : sigillatim, idest singulariter per unumquemque separatim ; et dicitur quasi singulatim. Priscianus ipsum a singulis accipit, sicut ab hostiatim ; communiter ergo sigillatim pro singulatim dicitur : Unde Propheta [1] : *Qui finxit sigillatim corda eorum etc.* XXXII, 15.

« Quinta cur elementorum etc. » Hæc est quinta quæstionum superioris partis sedis Cratonis qua quæritur : Cur transmutatio elementorum sit continua? Ad hujus quæstionis solutionem notandum quod elementorum quædam symbola sunt quædam dissymbola. Symbola sunt quæ conveniunt in aliqua qualitate prima, ut ignis et aer in calido. Dissymbola vero sunt quæ non conveniunt, ut ignis et aqua. Unde dico respondens quæstioni : quod elementa ideo transmutantur continuo quoniam apta nata sunt ad transmutandum : hæc autem aptitudo provenit aut ex convenientia eorum in qualitatibus primis, aut ex contrarietate annexa ; quæ quidem inter activa et passiva semper existit ; quare dictum est quod in symbolum habentibus facilior est transmutatio ; non quidem ratione velocitatis, sed ratione paucitatis corruptorum ; quoniam dissymbola propter contrarietatem annexam citius transmutationem ingrediuntur. Sed dico ratione paucitatis corruptorum ipsam transmutationem fore faciliorem quoniam in symbolum habentibus unum solum corrumpitur ; ut si ex igne generatur aer, solum siccitas ignis corrumpitur ; si vero ex igne et aqua, duo, scilicet caliditas et siccitas. Natura ergo non tanto laborat in transmutatione symbolorum, sicut in dissymbolis ; quamvis in dissymbolis velocior propter contrarietates annexas, ut dictum est, transmutatio fit. Et inde secunda pars quæstionis primæ partis quasi corollaria oritur ; scilicet hæc : Cum ergo elementa continue transmutentur, utrum consistant, idest permaneant numero eadem prius erant vel non. Ubi notandum convenit quod aliquid esse idem quod prius fuerat, tripliciter intelligitur. Uno modo propriissime, quia nec in toto nec in parte est substantialiter variatum : et sic Deus vel intelligentiæ sunt eadem numero quæ prius fuerunt. Secundo proprie, quia pars principalior ejus, nec in toto nec in parte est substantialiter variata : et sic bono est illud quod prius fuit. Tertio large, quia dispositiones accidentales non sunt notabiliter et sensibiliter variatæ ; et sic defunctum dicunt esse eumdem qui prius. Hoc viso, dico quod sicut nulla entia inanimata, sic neque elementa per totam suam periodum manent eadem numero secundo modo, sed bene tertio modo. Patet ; quia cujuslibet talis nova forma partialis et nova partialis materia acquiritur et similiter deperditur, manet tamen consimilis multitudo dispositionum accidentialium. Quare licet nullum pedale horum elementorum existens ante millesimum annum fuerit, tamen hæc elementa dicuntur continue fuisse, quia continuo apparuit consimilis dispositio accidentalium dispositionum in eis. Notandum : elementum dicitur quasi ilementum ab ile, idest primordiali materia : Deus enim primo creavit ile, et ex ile segregavit quatuor elementa.

« Sexta, cum unum elementorum etc. » Hæc est sexta quæstionum superioris partis cathedræ Cratonis : cujus thema hoc est : Cum unum elementorum contrariorum, ut aqua, accipiat accidentalem caliditatem, quare non e contra ignis accidentalem frigiditatem suscipere possit. Et ad hoc dicendum est, quoniam ignis inter omnia elementa majoris est activitatis propter abundantiam formæ ; qua fit ut omnia alia in quibus non tanta reperitur activitas, sed magis passibilitas propter abundantiam materiæ quæ subjectum est transmutationis atque passibilitatis, in sui naturam facile reducere

[1] Al. : « pro philosophia. »

possit, facilius tamen quo ad proprietates appropriatas, propter contrarietatem, quam proprias; licet ex consequenti etiam ipsas proprias transmutare possit. Neque tamen e contra alia elementa in ignem ita fortiter agere valent ut ejus caliditatem ad frigiditatem reducant; et hoc insufficientia activitatis prohibente.

« Septima an aliqua etc. » Hæc est septima et ultima quæstionum circuli superioris sedis Cratonis; qua quæritur an sit aliqua zona, idest hemisphærium habitabile, alia a nostra, idest nostro hemisphærio; et si sic, quæ tamen erat primæva nativitas hominum ibi habitantium, cum clarum sit Adam protoplaustum, ad has partes haudquaquam declinasse : et insuper quis sit accessus ad eas partes atque recessus. Notandum, quæstionem hanc specialiter propter antipodes fore motam : unde antipodes populi subterranei sunt contra nos pedes habentes, ut quidam putant. Papias vero dicit antipodes dictos eo quod contrarii nostris vestigiis putantur. Quare sciendum pro quæstionis solutione; antipodes existere dupliciter intelligitur : vel ut in hemisphærio inferiori habitent, vel nobiscum in nostro. Quo ad primum intellectum dico antipodes nullo modo contra nos posse consistere, cum hæc pars quam hemisphærium inferius dicimus, aquis totaliter sit submersa; quare et septa terra dicitur eo quod oceano circumambitur, insulaque Atlantides vocatur. Sic Marcus Cicero in *Somnio Scipionis* : Omnis terra quæ colitur a vobis lateribus latior, parva quædam insula circumfusa illo mari quod Atlanticum quod magnum oceanum appellatis. Cum ergo pars illa submersa sit, consequens est ut solum ea quæ aquis superextat quamque incolimus sola habitatione peragratur. Quantum vero ad secundum intellectum ut ipsi antipodes in nostro hemisphærio habitent vel saltim habitare possint, non rationi absonum est. Non tamen secundum regionum latitudinem quæ ab austro in septemtrionem ad maximum juxta Ptolomæi sententiam in octogesimum gradum protenditur, quoniam directam compositionem quæ medium requirit circuli latitudinis, terræ brevitas impediret; sed secundum regionum longitudinem quæ ab oriente usque ad occidentales Fortunatarum insulas centum octoginta gradibus quod est medium circulum, extenditur, non impossibile est antipodes collocari, nam existentibus in ultimis orientis finibus meridianus eorum nonaginta gradibus ab æquinoctiali distat : similiter et existentibus in ultimis occidentalibus locis. Quare fit, cum meridianus sit circulus sphæram in duo æqualia secans, per utrorumque capita ac pedes ipsum protendi partibus ex oppositis; consequens ergo est occidentales ipsos orientalibus per diametrum componi, et hos antipodes vel Antigones convenit appellari. Neque obstat si diceretur : contrariorum natura, et si unum conveniens sit, reliquum inconveniens erit; si ergo habitatio orientis erit conveniens et salubris vitæ animantium, ergo sibi per circulum opposita erit disconveniens. Respondetur quod illud verum est in formaliter oppositis, non autem situaliter, sicut in proposito. Faciliter ergo adjunctum quæstionis solvitur quo quæritur quæ sit primæva horum nativitas : dico Adam sicut et aliorum. Et similiter adjunctum alterum quis accessus et qualis ab eis recessus. Dico talis qualis ad reliquos, nisi gentium barbaries atque itinerum ignota spatia lustrantes valeant impedire.

« Circuli vero mappa etc. » In hac parte Boetius ponit secundum ordinem quæstionum in cathedra Cratonis descriptarum, ad quas post primas filius inconstantiæ se divertit. Et dividitur in novem partes, secundum novem quæstionum genera. Partes in processu patebunt. Et dicit primo quod mappa, idest planities, forma seu dispositio secundi circuli sedis Cratonis detinebat oculos intuentium novenaria inspectione idest inspectione novem quæstionum, quarum scilicet novem quæstionum sive novenarum inspectionum prima quæstio continebat latitudinem zodiaci, illius cœlestis circuli, modificantem, idest mensurantem qualitatem circulorum, subaudi ceterorum sphæralium, uti sint duo tropici duo polares atque unus omnium medius quem æquatorem sive æquinoctialem dicunt. Et dico modificantem inspective, idest secundum apparentiam que (pro et) modificantem definitive, idest essentias ostendendo colurorum, illorum semicirculorum, que (pro et) modificantem progressive, idest secundum rationis consequentiam, quantitatem totius formæ, subaudi mundialis. Notandum enim est quod totius hujus *Litteræ*, mens est, ipsam secundam partem

semicirculi cathedræ Cratonis quæsivisse circulorum universalis mundi machinæ descriptionem, atque tandem ex his formæ quantitatis mensurationem. Pro quorum omnium absolutione notandum est, in ipsa mundiali machina quosdam majores imaginandum fore circulos, quosdam vero minores. Majores inquam qui ipsam sphæram ad duo secant æqualia. Minores vero duo ad inæqualia dividunt. Ex majoribus zodiacus est, quem circulum vitæ sive animalium dicunt a zoes quod est animal, quoniam in ipso duodecim signa nominibus animalium nuncupata figurantur. Et hic sua longitudine sicuti quilibet sphæralis circulus trecentum sexaginta gradus astronomica divisione continet. Latitudine vero duodecim: quos duodecim linea quædam per medium in longum secat quam eclypticam convenit appellari. Dividiturque hic circulus secundum portiones longitudinum partibus duodecim, quas signa vocamus: quarum initium ab ariete sumens per taurum, gemini, cancrum, leonem, virginem, libram, scorpium, sagittarium, capricornium et aquarium, divertitur quousque in finem piscium atque tandem caput arietis iterum contingat perveniri. Quare intelligendum est, ex raptu firmamenti partes ipsas zodiaceas quosdam sine dubio circulos continuo designare, non quidem reales atque colore quodam vel alia industria depictos, sed intellectuales solum atque mathematicos; quorum maximus ab utrisque polis æque distans et ab oriente in occidentem, iterumque in orientem per caput arietis et libræ extensus, æquator dicitur: verum, quia sicuti ab ipso arietis atque libræ capitibus per revolutionem diurnam circulus hic consignatur, non eo minus per cancri atque capricorni circumferentias duo tropici describuntur. Tropici inquam quasi conversivi; quoniam cum sol ad eos circulos devenerit, vel ad nos revertitur, vel saltem motu suo proprio a nobis retrocedit. Neque tamen hi circuli ex majoribus sunt, quoniam ad inæqualia sphæram secant. Insuper sicuti ab extremis zodiaci partibus duos tropicos describi concedimus, sic quoque quoniam zodiacus circulus obliquus est atque alios a polis mundi polos suos habet, quemdam arcticum quia circa arctos, quemdam vero antarcticum quia circa illam partem quæ contra arctos ponitur, circulos per polorum ipsorum zodiaci diuturnam revolutionem describi fatendum est: quorum tanta a mundi polis est æqua distantia quanta ipsorum a tropicis distantia reperitur. Rursum quia per motum solarem proprium nunc æquinoctia nunc vero solstitia contingit fieri, necesse est arcus quosdam tam æquinoctia quam solstitia distinguentes imaginari: hoc est per caput arietis atque libræ et mundi polos quo ad æquinoctialia: similiter per cancri et capricorni atque etiam mundi polos transeuntes, et hos coluros quasi semicirculi appellant. Hæc autem omnia a zodiaco, ut videtur, modificationem atque designationem capiunt. Quare et sufficienter, quamvis breviter, quæstioni satisfactum fore putatur. Item mappa pictura vel forma dicitur: sic et mappam mundi didicimus (etiam togilla), dicitur a manus quasi manupia, idest manum pians. Inde mappella-læ diminutivum.

« Secunda an stellæ fixæ etc. » Hæc est secunda novem quæstionum in altera parte semicirculi cathedræ Cratonis positarum: et quærit an stellæ, scilicet illæ quæ in octavo cœlo nutu Dei ordinatæ sunt, sint fixæ, idest immobiliter locatæ, sic quod nullo modo moveantur quam motu sui cœli in suo superiori loco, scilicet octavo cœlo; vel saltim commeantes, idest motæ discernantur pervagari, idest moveri ad instar, idest ad similitudinem planetarum; hoc est an moveantur alio motu a motu firmamenti. Pro solutione quæstionis hujus advertendum, quemadmodum patet ex astrologicis demonstrationibus, Deus ipse factor atque genitor universalis creaturæ a quo quidem omnis invidia relegatur, ut in *Timæo* Plato censuit, non nisi pulchrum facere volens, machinam ipsam mundanam ad diversam inferiorum generationem ac vitam stellis diversis atque innumerabilibus adornavit; quasdam fixas statuens, quasdam vero erraticas. Fixas equidem non quia nullo modo moveantur; sed quoniam in suo cœlo tam clavatæ atque firmæ consistunt, ut non alio quam sui cœli motu circumferantur: sub quibus orbium diversitate stellas locavit erraticas, idest planetas, quasi planutas, quod errorem incutiens sonat. Errant equidem non proprie, sed quoniam motus sui a motu tam primi mobilis quam etiam firmamenti qualibet die atque momento diversificant: quæ quidem diversitas mortalibus errorem incutere videtur. Horum autem planetarum quælibet proprio orbe circum-

fertur, orbe inquam aggregatione uno, sed pluribus circulis secundum motus cujuslibet diversitatem diverso, prout hæc omnia apud astrologicas observantias Ptolomæi, Alpharabii, Thebith, Albategni et aliorum demonstrata sunt. Quibus ergo sic ut prænotata sunt collectis atque singulum singulo collibratis, facile mota quæstio absolvitur, qua quæsitum est an stellæ fixæ proprio vel saltim planetarum motu moveantur. Inter stellam ac sidus hoc interest : quoniam stella quælibet singularis dicitur : sidus vero plurium stellarum collectio : hæc tamen nomina apud auctores crebro confunduntur, ut stellam pro sidere, sidusque pro stella sumant. Et dicitur stella a stando : quare et stellæ proprie sunt quæ in firmamento situantur.

« Tertia an cometæ etc. » Hæc est tertia ex novem quæstionibus secundæ partis semicirculi cathedræ Cratonis, qua quæritur an cometæ, idest stellæ cometæ, rubentes, idest lucentes quodam rubore, prodigialiter quo ad futuri cujusdam magni significantiam, percurrant, idest moveantur circulariter, idest motu circulari cum cæteris planetis et ad eorum similitudinem; an vero ipsæ, subaudi cometæ existentes destructivæ, idest annihilativæ creaturæ, idest istorum inferiorum revertantur in suum chaos, idest in suam materiam a qua generatæ sunt, et hoc permissione naturæ naturantis, idest Dei gloriosi. Notandum quod hæc non aliud quærit quam utrum cometæ sint stellæ vel impressiones in aere generatæ. Et ad hoc respondendum dico, apud antiquos de cometa magnam fuisse diversitatem. Pythagorici enim dicebant cometam unam de septem esse stellis erraticis. Anaxagoras autem et Democritus dicebant ipsam de natura cœli : sed qnoniam omnis pars cœli perpetua est, sequitur cometas fore perpetuas : quod est falsum. Quare dicendum est cum Aristotele primo *Meteororum* quod cometa est exaltatio ignita de natura elementari. Patet; quia cometa non est ignis nec aer, cum sit mixtum imperfectum; nec vapor, cum non ascendat ad tantam altitudinem, ergo est exhalatio. Consequentia patet; quia non videtur esse aliud. Secunda autem pars patet; quia vel cometa est de natura cœli vel de natura elementari : sed non de natura cœli, ergo de natura elementari. Patet consequentia cum majori : et minor declaratur : quia nulla pars cœli generatur et corrumpitur (primo cœli) ; sed quælibet cometa generatur et corrumpitur ; ergo etc. Ex his ergo facile quæstioni respondetur cometas non esse stellas sed exhalationes. Et si dicatur, cometa movetur motu circulari, nulla autem elementa moventur hac specie motus, quare etc. Respondetur quod licet elementa non moveantur nisi uno motu ab intrinseco deducta fuga contrarii, scilicet motu recto, tamen possunt moveri naturaliter ab extrinseco circulariter per influentiam cœli; qua etiam influentia movetur cometa similiter cum aere in superiori regione circulariter. Item in textu ibi : prodigialiter : prodigium genus, idest monstrum turpe et ad vastandum paratum. Et similiter ibi, destructivæ : Notandum : cometæ apparitionem semper magis ac malos præsignare effectus : significat, enim, ut vult Hali, in commento ultimæ propositionis *Centiloquii* Ptolomæi, atque Aristoteles in primo *Meteororum*, siccitates magnas terræ nascentium, sterilitatem, terræmotum atque ventorum copiam, inundationes aquarum, mortem atque epidimiam, prælia, translationes regnorum, et legum immutationem seu novitatem sectarum; et hæc omnia secundum diversarnm cometarum magnitudinem, figuram, colorem, motum, locum atque durationem. Inde Seneca libro *Naturalium quæstionum*, duas insulas prænunciante cometa submersas dicit : et ut refert Justinus, anno quo Mithridates nascebatur cometa visa est quatuor horis tanto fulgore cœlum replens ut quasi ardere videretur ac solis radii obumbrarentur. Hic autem Mithridates quadragintasex annis cum Romanis bella gessit atrocia, ut inquit Valerius Maximus de studio et industria; quodque Solinus autumat libro suo de *Mirabilibus mundi*. Quid ultra? regnante Nerone senis mensibus apparuit cometa, et idem refert Seneca ubi supra : sed quid pejus illis temporibus esse potuit quam vivere sub domino tam criminoso? de quo loquitur Joannes Salobriensis in *Policratone* libro primo : « tanta mole imperii omnem perosus est gravitatem ut philosophiam persequens quasi majestatis imperii inimicam et nobiliora ingenia veritus, se consiliis subdidit histrionum. »

« Quarta an naturæ inferioris etc. » Hæc est quarta quæstionum secundæ partis semicirculi, qua quæritur, an com-

plexionata, idest omnia ipsa generata inferioris naturæ, scilicet elementorum contrahant virtutem, idest existentiam sive eclypsim, idest defectum ex planetis, idest ex influxu cœlesti, an ex primis generantibus, idest parentibus? quod si ex planetis, aut hoc secundum necessitatem aut saltem secundum eventum, idest a casu? si vero ex generantibus, cum unum generantium aliquando sit album aliud quoque nigrum et e contra; quare generatum ex illis non est album et nigrum? et similiter si sic, quare generatum assimilatur quandoque in extremitatibus, supple, corporis, ut manibus pedibus et reliquis, similiter quoque sexu patri et in ceteris moribus assimilatur parturienti, quandoque vero neutri generantium, subaudi, assimilatur? pro absolutione hujus quæstionis atque quarumlibet partium ejus, advertendum est quod in rebus ipsis generandis atque producendis in esse triplex assignandum est formale principium : scilicet ipsum principium primum et principale quod est ipsa Causa Prima quæ est regens moderans atque ordinans ipsas causas secundas, uti apertissime Boetius in tertio libro *De consolatione*, metro nono inseruit cum dicit :

O qui perpetua mundum ratione gubernas :
Terrarum cœlique etc.

Ab hoc quidem principio dependet cœlum et tota natura (duodecimo *Metaphysicæ*); atque ab eo cunctis derivatum est esse et vivere, his tamen clarius, his vero obscurius. Est et aliud principium instrumentale : vel ipsa corpora cœlestia, per quæ licet Deus optimus per se solum cuncta disponat, uti sacra testatur auctoritas, tamen quantum ad executionem inferiora per superiora dispensat. Qua de re dictum est primo *Meteororum* quod oportet istum mundum inferiorem esse contiguum superioribus lationibus, ut tota ejus virtus inde gubernetur. Est etiam tertium rebus principium quod seminarium dico : hoc autem principium virtus est in animatorum semine consistens sicut in artificiato artifex : et vocatur hæc a quibusdam philosophis virtus formativa, a quibusdam disjunctiva, a quibusdam vero imago mundi. Hæc autem tria principia sic se habent in animatorum productione ut inferiori per superius influatur, et non convertitur. Quare quantum hic sufficit dicendum est quod omnia etiam generata virtutem ipsam periodum atque eclypsim sumunt ab ipso principio seminario veluti principio quodam immediate moto ab influentia cœlestium corporum nutu ac voluntate causæ primæ : neque tamen, nisi ipsa causa prima sic disposuerit, hæc quadam coacta necessitate fieri æstimandum est : quoniam impressiones causarum naturalium in effectibus secundum recipientium modum recipiuntur; inferiora autem sunt fluxibilia et non semper eodem modo se habentia propter ipsam materiam quæ est in potentia ad plures formas. Et hoc est, ut refert Albertus primo *Mineralium* quod Plato voluit, cum dicit, formas ipsius secundam merita materiæ recipi. Et hinc Ptolomæus in *Alarba* : Effectus stellarum incertos et diversos esse, quia inferioribus influxu proveniunt per aliud et per accidens : per aliud, quia per virtutes elementares quas primo informant; per accidens, quoniam non proveniunt ad inferiora nisi per esse universale quod est confusum et incertarum dispositionum. Et idem Ptolomæus in *Quadripartito :* Rursus nec æstimare debemus quod superiora procedunt inevitabiliter ut ea quæ divina dispositione contingunt et quæ nullatenus sunt vitanda nec non quæ veraciter et ex necessitate proveniunt. In *Centiloquio* etiam dicit : hæc judicia quæ tibi trado sunt media inter necessarium et possibile. Absoluta ergo hæc quæstionis pars est an complexionata ipsa ex planetis vel a primis parentibus virtutes atque periodum suscipiant; quoniam tam ab his quam ab illis, licet diversa ratione. Similiter si ab ipsis planetis, an necessitate vel a casu. Restat ergo ut diversa natorum erga parentes assimilatio quomodolibet absolvatur. Et dicendum causam assimilationis horum vel dissimilationis, tam ex influentia cœlestis corporis quam etiam materiæ recipientis has impressiones, similiter multas causas concomitantes atque superioribus annexas, confirmari. Et hinc Hippocras dicit, ut refert Galenus, quod omnis substantia sit ligata et conjuncta in planetis et signis et nexibus quatuor elementorum. Et ideo Nectanebus naturalis Alexandri pater cum matre sua Olympiade tempus observans coivit sole Leonem intrante et Saturno in Taurum; a quibus planetis filium suum volebat recipere figuram et potestatem.

« Quinta quæ est proportio motus etc. »

Hæc est quinta quæstio secundæ partis semicirculi sedis Cratonis; qua quæritur quæ sit proportio, idest habitudo motus ad motum per planetas : hoc est qua habitudine se habeat motus unius planetæ ad motum alterius ; et quæ sit connexio, idest ordinatio eorumdem, scilicet planetarum, ut scilicet quis eorum sub vel supra in corpore cœlesti ordinetur. Pro quæstionis hujus solutione notandum, quod motus planetarum diversus est quemadmodum eorum orbes diversi demonstrantur : ex diversitate enim motuum necessario in diversitatem orbium deveniri philosophis visum est. Inter autem omnes planetas Saturnus omnium tardior est : quapropter et ipsum senem propter motus tarditatem dicunt, quoniam cursum suum annis triginta, solum perficit. Jupiter vero post hunc planeta benevolus motum suum annis duodecim complet. Mars tribus. Sol vero omnium medius anno uno ; similiter et Venus. Mercurius similiter inter omnes laboriosus anno : Luna vero superiorum fæx atque inferiorum puritas, mense tantum. Quare paucis concludendum, cum quæritur quæ proportio motus unius planetæ ad motum alterius quod eadem est proportio quæ est numeri cujuslibet ad quemlibet. Hoc autem curiosius indaganti, ad arithmeticorum recurrendum est codices atque geometrarum ; in his enim nedum horum sed et quorumlibet proportio uberrime perdocetur. Ordo autem planetarum sub octavo circulo his versibus communiter memoratur :

Octo sunt sphæræ quas sic poteris retinere :
Cœlum stellatum, Saturnus, Juppiter et Mars,
Sol, Venus et Mercurius ; ultima Luna subest.

Item nota : proportio nihil aliud est quam duarum quantitatum, quantæcumque sint, ejusdem generis certa alterius ad alteram habitudo. Et dicitur ejusdem generis, ut numeri ad numerum, lineæ rectæ ad lineam rectam, superficiei ad superficiem, corporis ad corpus : non enim linea superficiei vel corpori proportionatur : quare etiam nulla diametri ad costam proportio reperitur, quamvis reperibilis, ut vult Aristoteles.

« Sexta, cum Saturnus inter planetas etc. » Hæc est quæstio sexta hujus secundæ partis semicirculi sedis Cratonis, qua quæritur : Cum ita sit quod Saturnus inter planetas sævissimus sit Venusque benignissimus ; an benignitas unius, scilicet Veneris, venientes ex opposito, supple, aspectu qui est per diametrum circuli, retardet, idest temperet atque refrenet malignitatem alterius, supple, Saturni. Pro hujus quæstionis solutione dicendum. Inter planetas quosdam malivolos, quosdam vero benivolos juxta traditiones sapientium dici. Malivolus ut Saturnus qui et falce armatus depingitur veluti naturæ viventis inimicus, ac Martem quem Deum belli ponunt, et ob eorum malignitates eos infortunia vocant, quoniam nato atque cuilibet exordio infortunam machinantur. Benivolos vero Jovem quem et heroum atque magnatum significatorem dicunt : similiter et Venerem totius benivolentiæ significatricem : qua propter eos fortunas dicunt. Et ex his solum in præsenti de Saturno et Venere quæstio est. Ad quam respondendum quod Venus nullo modo ex opposito aspectu malitiam Saturni minuit : quoniam maxima est apud sapientes quod fortunæ cum aspiciunt malos minunt eorum impedimentum, et hoc si ex amicabili aspectu aspiciant : amicabilis autem aspectus solum trinus ac sextilis est. Mali autem cum bonos aspexerint ex quarto vel opposito bonorum benivolentiam fortiter impediunt, quoniam aspectus malorum atque ab aspectu malo. Et tantum de hac quæstione.

« Septima, cum Corus naturaliter etc. » Hæc est septima quæstionum secundæ partis semicirculi sæpe dicti ; qua quæritur, quoniam Corus, (alia *Littera* habet Notus, et verius) ille ventus australis sit naturaliter frigidus et siccus cum a parte australi et a polo antarctico deveniat, cum nobis apparet contrarius, scilicet humidus ac calidus. Pro cujus quæstionis solutione notandum, duodecim esse ventos, secundum Philosophum secundo *Meteororum* : et hoc secundum duodecim cœli signa sub quibus sol discurrens commovet et facit cessare ventos : et hi communiter his versibus recitantur :

Flant subsolanus Vulturnus et Eurus ab ortu,
Circius occasu, Zephirus, Favonius afflant,
Atque die medio Notus hæret Africus austro.
Ac Boreas, Aquilo veniunt, et Corus ab arcto.

Atque omnium horum ventorum materia est exhalatio calida atque sicca. Quapropter nulli ex substantia sua dicuntur frigidi atque humidi, sed solum ratione mixtionis eorumdem cum aere :

et ad illius mixtionis propositum loquitur *Littera* cum dicit : Cum Notus sit naturaliter frigidus quantum est de sua primordiali mixtione cum aere frigido quoniam in zona frigidissima juxta polum antarcticum oritur quæ præ nimia ejus frigiditate inhabitabilis dicitur, quare ergo nobis apparet calidus? Dico quoniam dum perflat zonam torridam, quæ sub æquinoctiali est, calorem sibi assumit, et quia versus meridiem venit ubi est major aquarum copia et loca vapore et rore plena, humiditatem contrahit et acquirit alienam : unde apud nos calidus et humidus reperitur ; et ipso flante aer prædicto vapore repletus in pluvias frequentius resolvitur.

« Octava quæstio, quæ sit elementorum etc. » Hæc est octava quæstionum secundæ partis sæpe dicti semicirculi cathedræ Cratonis, qua quæritur quæ sit connexio idest conjunctio proportionalis elementorum. Pro cujus quæstionis solutione advertendum, ipsa elementa proportionibus quibusdam colligari atque ordinari numeralibus, prout etiam Boetius ipse in *De consolatu philosophico*, libro tertio, metro nono testatur, cum inquit :

Tu numeris elementa ligas ut frigida flammis,
Arida conveniant liquidis ; ne purior ignis
Evolet et mersas deducant pondere terras.

Sicut enim duo numeri conveniunt in uno numero proportionali medio, sic duo elementa contraria in duabus qualitatibus, conveniunt in uno elemento medio proportionali. Exempli gratia in numeris quadratis bis duo sunt quatuor, ter tria sunt novem. Accipe ergo unum numerum qui sic excedat quatuor primum quadratum sicuti secundus, scilicet novem, excedit numerum inventum ; et est sex secundum eamdem proportionem. Et dicitur proportio sesquialtera vel emiola. Sicut enim sex continet quatuor et medium de quatuor, sic novem continet sex et medium de sex. Eadem est elementorum proportio : nam ignis et aqua in duabus qualitatibus contrariis sunt, et hæc colligantur uno medio, scilicet aere, qui sicut convenit cum aqua in humiditate, sic etiam convenit cum igne in caliditate : quare sequitur quæstioni propositæ fore satisfactum.

« Nona quæstio, quis solis etc. » Hæc est nona et ultima quæstionum secundæ partis semicirculi cathedræ Cratonis, qua solis et lunæ meatus atque eorumdem effectus mirabiles indagantur. Pro cujus enodatione materiæ standum arbitror potissime sapientum astrologorum assertioni ; qui a veritatis tramite haud quaquam deviantes Deum optimum maximum inter ceteras stellas duo luminaria, scilicet solem et lunam mundo præfecisse autumant : quod etiam sacra atque vetusta testatur auctoritas atque quotidiana comprobat experientia : tribuitque eis motum inter se difformem sicuti et aliis quinque planetis sub signorum cingulo : quandoque enim a terra et seinvicem elongata sunt, quandoque approximant, quandoque seipsis conjungunt, quandoque elongantur, aliasque et ad alia divertuntur motu, prout in theorematibus astrologorum et præcipue Ptolomæi jam dudum certissime demonstratum est. Insuper dedit eis potestatem omnium generandorum atque generatorum : similiter super eorum defectu, quas ob res non absurde dictum est ab Aristotele cum inquit : Secundum accessum et recessum solis in octavo circulo fiunt generationes et corruptiones in istis inferioribus. Opus enim substantiæ solis maximum est, tum propter corporis sui magnitudinem quæ terram centies sexagesies sexies excedit, ut etiam supra diximus : similiter et luminis sui formalitatem : ab ipso enim veluti a fonte indeficienti cetera sidera lumen certum est mutare. Quæ et alia paucis metriculis complecti cupiens Martianus Capella sic solem alloquitur :

Ignoti vis celsa patris vel prima propago,
Fomes sensificus, mentis fons, lucis origo,
Regnum naturæ, Deus atque assertio divum,
Mundanusque oculus, fulgor splendentis olympi, etc.

Quare et secundum Pythagoricos cor cœli dicebatur. Luna autem maris et aquarum et omnium quæ ex eis sunt domina atque moderatrix constituta est : quod pluribus experimentis tam in mari, fluminibus, quam etiam in vegetabilibus acceptum est : horum enim humiditas maxima est, uti cucurbitarum atque medullarum humanorum ossium ac omnium viventium ; astrorumque sapientes res multas in suis virtutibus experti sunt quemadmodum suis scriptis posteritati reliquerunt ; similiter et medici, certificantes omnes ægritudines aut ad bonum aut ad malum secundum sexdecim loca

circuli quæ luna prætergraditur, quomodolibet terminari. Quo spiritu primo *Pronosticorum* ait Hippocras : Est quoddam cœleste in quo opus ipsum medicum prævidere. Cujus si tanta est prudentia, mirabilis est nimiumque stupenda etc. His autem omnibus ut præmissa sunt intellectis, consequens arbitror ultimam hujus secundæ partis et similiter omnes alias absolvisse quæstiones. Quare ad tertiam et ultimam semicirculi partem est accedendum.

« Ultima semicirculi planities etc. » In hac parte Boetius ostendit tertium ordinem quæstionum in cathedra Cratonis descriptarum, ad quas sicuti post primas ad secundas illius inconstantiæ arripiendas se divertit : sic quoque ad has, tam primis quam secundis fastiditis, tandem se devolvit. Et dividitur hæc pars secundum quæstionum numerum in hac ultima semicirculi parte descriptarum. Partes patebunt in processu. Et dicit quod ultima planities, idest superficies semicirculi proponebat, subaudi, quæstiones quæ sequuntur. Notandum, quod fere similes quæstiones sunt quæ apud Virgilium his versibus memorantur.

Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant,
Obicibus ruptis rursusque in seipsa residant.
Defectus solis varios lunæque labores,
Unde hominum genus et pecudum, unde imber [et ignis,
Arcturum pleiadas hyadas geminosque triones.
Quid tantum oceano properent se tingere soles
Hiberni, et quæ tardis mora noctibus obstet.

Potestque prima pars *Litteræ* nostræ metro legi sic :

Cur tremor in terris? cur concremat aera fulgur?
Cur maris exundat rabies gustusque malignus etc.

« Cur tremor in terris etc. » Hæc est quæstio prima hujus ultimæ partis, qua causæ terræmotus sciscitantur. Et dicendum quod, cum de terræmotu fit sermo, non est intelligendum quod totius elementi terreni ascensus fiat sive descensus : neque etiam æstimandum terram ipsam moveri circulariter et cœlum quiescere, et sic de singulis; quoniam terræmotus hujus impossibilis omnino est : quoniam ut II *Meteor.*, vult Averrois, etiam si omnes dii descenderent in terram, hoc modo movere non possent : sed æstimandum est terræmotum ipsum esse ruinam tremorem atque titubationem, pulsionem, perforationem, scissionem et subversionem, uti vult Albertus, ex exhalatione calida et sicca in terra præclusa atque petens exitum. Unde considerandum, quoniam sol et stellæ calefacientes generant ex terra exhalationes multas quæ interdum non habentes facilem exitum ratione frigiditatis aut pluviarum claudentium seu constringentium poros invicem fugientes contrarium congregantur et fortificatæ per antiperistasim violenter cum magno impetu exeunt causantes terræmotum. Potest etiam fieri terræmotus ab exhalationibus ventosis intrantibus terram de nocte propter fugam contrarii : quæ faciunt consimilem motionem clausis poris terræ a frigiditate noctis.

« Cur concremat aera fulgur etc. » Hæc est quæstio secunda hujus ultimæ partis : et ea quæritur quare fulgur concremat ab effectu aera. Hoc tantum quærere est quæ sit causa generationis fulguris atque coruscationis. Unde nota, secundum Aristotelem in *Meteoris* [1] coruscatio comprehendit fulgur et fulmen : nam proprie dicta coruscatio est apparitio subito vaporis subtilis inflammati evanescentis in aere sine descensu ad terram. Fulgur vero est ignis subtilis grossior, tamen corruscatione ad terram descendens, quæ herbas penetrat atque res molles, ut refertur tertio *Physicæ* [2] Algazelis : fulmen vero est vapor ignitus compactus et solidus impetuose cadens, majoris vis quam fulgur : percurrit enim quod tangit, penetrat et urit, dividit, scindit, et nihil corporale ei resistit. Quare dicit Isidorus : quod fulgere idem est quod ferire. Hæc tamen tria non differunt essentialiter, cum sint de eadem materia specie, de eadem causa effectiva specie, scilicet caliditate et frigiditate. Solum autem accidentaliter differunt, ut supra dictum est. Quare expressa causa generationis unius omnium generatio prodita est. Quare dicendum cum Aristotele, quod hæc omnia causantur ex vapore aggregato in nubibus et earum vehementi collisione attrito et inflammato ; et secundum diversitatem hujus vaporis propter admixtionem diversam terrestreitatis vel non, diversificantur solum accidentaliter, ut dictum est : quare etc.

« Cur maris exundat rabies etc. » Hæc est tertia quæstio hujus partis : qua

[1] Al. : « metallis. »

[2] Al. : « Meteororum. »

quæritur quare rabies, idest æstus maris exundat, idest abundanter excrescit et decrescit. Vult dicere quæ est causa fluxus ac refluxus maris. Et advertendum mare fluere atque refluere tripliciter intelligitur : uno modo ab aquilone in austrum et e converso. Secundo agitatione ventorum. Tertio naturaliter et regulariter omni die naturali bis. Primus fluxus ac refluxus est, propter aquarum in eis locis abundantiam atque elationem ; et ideo cum aqua naturaliter fluit in locum decliviorem, necesse est aquam in austrum fluere. E contra vero fluit ab austro in aquilonem propter aquam ibi multum tumefactam et consequenter virtute solis multum elevatam. Secundus fluxus violentus est ad omnem differentiam [1] positionum. Tertius autem fluxus est ab influentia lunæ quæ tam lumine quam influentia hujusmodi causat fluxum ac refluxum. Et quod hoc sit verum quo ad lumen, patet : quoniam rarefactio et tumefactio maris videntur esse ratione luminis lunæ, cum omne lumen sit calefactivum et rarefactivum. Quantum vero ad influentiam similiter patens est, quoniam luna suo solo lumine hunc fluxum causare non posset. Patet : quia si sic, tunc in quadraturis major esset fluxus et refluxus quam in conjunctione : quod experientia falsum est ; necesse ergo est una cum lumine influentiam coagere, ut sic lumen cum influentia sint causæ fluxus atque refluxus hujusmodi. Est igitur dicendum, quod sicut anima per caliditatem alterat cibum et per aliam virtutem ipsum attrahit, ita cum fluxus dicat tumefactionem et alterationem, luna mediante lumine tumefacit mare et per virtutem occultam ipsum attrahit, sicut magnes ferrum ab oriente in meridiem atque ab occidente ad angulum noctis, a meridie autem in occidens et ab angulo noctis in oriens restituit, quia luna suis virtutibus per amplius directe non respicit mare, et sic quodammodo privative dicitur causa refluxus : quare etc.

« Gustusque malignus etc. » Hæc quarta quæstio de salsedine maris quærit unde causetur. Quare juxta Aristotelis sententiam notandum, prout ipse vult in libro *De sensu et sensato* : Sapor est passio humidi a sicco terrestri ; ita quod ex alia et alia mixtione sicci terrestris cum humido resultat alius et alius sapor. Quare cum salsedo sapor sit, necessario provenit ex mixtione sicci terrestris cum humido, sed non simpliciter sicci, sed adusti : quod patet in lixivio quod non fit excellenter salsum nisi fiat fortis calefactio et adustio cinerum, et similiter de urina, uti apud medicos probatissimum est : quare posita æternitate mundi, necessario ponitur mare esse salsum : in eo enim est multum terrestre adustum derelictum exhalatione calida et sicca, et est ibi quodammodo aqua pura admixta superveniente calore solis decoquentis et facientis humidum elevari, ut patet ad experentiam ; ergo etc. Et bene dixit posita æternitate mundi : quoniam si mundus creatus fuerit, postea per magnum tempus mare salsum nequaquam existebat.

« Quæ natura sit pennatorum etc. » Hæc quæstio quinta quærit de his avibus quæ hyeme recedunt a nobis et æstate revertuntur. Ad quod dicendum, quod ex his avibus sunt communiter hirundo atque ciconia et id genus ; et sunt ex avibus parum caloris naturalis habentibus quæ minime a frigoribus præservari possunt, ceduntque in introitu hyemis ad regiones calidiores, quibus tam victu quam aeris salubritati confoveri possint duce natura.

« Quid grandinis rotunditas etc. » Ad hanc quæstionem sextam dicendum, grandinem continuo ad rotunditatem declinare eo quod generatur ex nube divisa in guttas quæ fugientes contrarium tendunt ad rotunditatem, quæ est figura prima atque perfectissima ut alias habet declarari. Et est impressio quæ non generatur nisi in media regione aeris ; quoniam non in suprema propter excessivum calorem, nec in infima propter remissam frigiditatem ex reflexione radiorum solarium : multa enim et grossa materia non nisi per excessivum frigus congelari potest : quare solum in media regione aeris generatur.

« Nivis prolixitas etc. » idest longitudo quoniam non sicut grando ad rotunditatem tendit. Ad hanc quæstionem septimam dico quoniam nix generatur ex vapore elevato sursum ad principium secundæ regionis aeris, et ibi iste vapor congelatur propter frigiditatem, non tamen excessivam, et propter defectum solis ipsum ad superiorem partem vel medium secundæ regionis attrahere non

[1] Al. : « doctrinam. »

valentis : quapropter cadit in terram ita debiliter congelata et spongiosa atque rara, de quo quæstio quæsivit.

« Nebulæ potentia etc. » Ad hanc octavam quæstionem dicendum, prout refert Aristoteles, nebula est impressio facta ex resolutione nubium resolutarum in aquam pluvialem : vapores enim sic resoluti dispersi per singulas aeris partes ac diffusi nebulam gignunt et inducunt : et quanto terræ est vicinior tanto spissior est, et obscurior; a terra vero elevata magis est solis pervia; et ideo minus frigida et obscura : ipsa autem totaliter a sole attracta in materiam nubis convertitur; et ideo futuræ pluviæ est significativa etc.

« An virtus lapidum etc. » Hac quæstione de virtute lapidum quæritur, an scilicet lapidum, virtus ex conspectione lapidum sit vel ex ipsa materia. Pro cujus quæstionis solutione præmittendum est, id quod a philosophis peritissimis jam longe ostensum est, omnis lapidis materiam esse, aut speciem cujusdam terræ aut speciem quamdam aquæ : vincit enim in lapidibus alterum istorum : et secundum diversam victoriam diversi lapides generantur occurrente super ipsa duo virtute minerali lapidum quam formativam dicunt : sicut enim in semine animalis quod est superfluum nutrimenti descendit a vasis seminariis vis formativa animalis quæ format et efficit animal, et est in semine per modum illum quo artifex est in artificiato, sic est etiam in materia ipsa aptata lapidum virtus formans et efficiens lapides et producens ad formam lapidis hujus vel illius : hæc autem virtus formativa in materia ipsa lapidum generatur et causatur ex virtute stellarum infusa ipsi loco, et hæc omnia in fractione et commixtione lapidum reperta sunt. Quare quæstioni satisfaciendo dicimus : cum virtus ipsa elementaris quæ materia lapidis est, paucissimas, post se relinquat operationes atque pene surdas atque etiam infinitas pene et nobilissimas virtutes, ut effugare venena, pellere anthraces et similia quæ ex virtute elementari esse non possunt in lapidibus consistere clarum est, concluditur necessario virtutem lapidum esse ab ipsa forma substantiali primo intenta a natura, atque ab ipsa virtute formativa a virtute cœlesti loco infusa in materiam ipsam elementarem introducta, non quidem ab elementis uti ab Alexandro græco peripatetico opinatur, quoniam elementa operari non possunt nisi qualitatibus primis : virtutes autem lapidum ad qualitates primas reduci non possunt. Neque etiam ab ipsis ideis virtus lapidum est, ut Plato voluit, qui omnia inferiora ideata[1] dicit a superioribus ideis quas separatas et miræ potentiæ esse dicebat. Illæ enim sunt quæ generant quicquid generatur, ut asserit : licet falso, uti de hoc alias jam longe disputatum est. Sed ut prætactum est prout etiam vult Hermes philosophorum pater et proles indorum, virtus lapidum primo ex virtute stellarum et imaginibus earum est secundum modum jam dictum per infusionem circuli alarbe, descenditque hæc virtus in res naturæ nobiliter et ignobiliter, nobiliter quando materiæ recipientes has virtutes fuerint superioribus magis similes in lumine et perspicuitate. Ignobiliter quando materiæ fuerint confusæ et fæculentæ in quibus quasi opprimitur virtus cœlestis. Sic secundum diversitatem influxus illorum superiorum diversas virtutes lapidum fore constat, sic sapphirus suam, adamas suam, carbunculus quoque atque magnes quilibet suas operatur virtutes : quare etiam dicendum adamantinam virtutem ex hac superiori constare virtute, non autem ex approximatione ferri ad ipsam ; quamvis ut virtutem operetur approximatio ista requiratur. Et tantum de hac quæstione.

« Quid pluviæ dulcedo etc. » Hac quæstione quæritur causa dulcedinis pluviarum. Ad quod dicendum, quod calor solis attrahens superius aquam et vapores ipsos calefacit atque digerit, ex qua digestione generatur dulcedo in aquis illis sic attractis quas aquas pluvias appellamus.

« Putei hyemalis caliditas etc. » Ad hanc quæstionem dicendo secundum sententiam Alberti Magni, licet dissonam quasi ab Aristotelis sententia, notandum ipsum elementum terræ duas habere crustas, unam interiorem quæ est calida propter exhalationes illic inclusas, et aliam exteriorem quæ est frigida propter frigiditatem ad eam expulsam a caliditate crustæ interioris. Et tunc dico quod aqua fontium in æstate frigidior est quam in hyeme. Et ratio est quia in æstate crusta

[1] Al. : « sidera. »

exterior terræ est multum frigida propter duplicem antiperistasim ; scilicet extrinsecam aeris calidi et intrinsecam crustæ interioris calidæ. In hyeme autem est calida propter caliditatem expulsam ad eum frigiditate aeris circumstantis, propter quod aqua illic existens et inde exiens in hyeme tepida redditur ubi in æstate est excellenter frigida. Et similis ratio reddi potest de aqua puteali : et hæc est sententia Alberti.

« Visus triplex etc. » Hæc quæstio quærit quæ est triplex visus emissio? quod tantum sonat : ex quo videntium triplex genus est : aliqui enim acute vident, alii acutius, tertii acutissime : quæ causa redditur tam diversorum visuum? Et ad hoc respondendum, nobiliter advertendum est quod in organo visus quidam nervus est quem opticum dicunt in quo virtus visiva consistit : non quod si oculi eruerentur oculi adhuc viderent, quoniam oculi hominis sunt videndi instrumenta ; sed quoniam in nervo illo fortitudo est visionis ut et aliis partibus corporis nervi corporei sustentatio sunt corporis atque robur. Unde dicendum quod illi qui habent oculos in superficie capitis maxime ab hoc nervo distensos, veluti quodammodo a sua fortitudine elongatos, acute vident : non quod acutum excellentiam dicat, sed visionem ipsam dumtaxat ponat. Illi autem qui habent oculus aliquantulum fixos vident acutius sicuti ad nervum opticum magis appropinquantes. Illi vero qui oculos habent bene fixos atque in capite quasi inclusos, quoniam lineam et nervum opticum qui est visionis fortificatio proxima attingunt, acutissime vident. Vel posset aliter responderi : quod hæc diversitas oritur ex diversitate organorum visus in magnitudine atque parvitate : oculi nempe magni et extensi debilius vident quam parvi, propter dilatationem atque disjunctionem ipsorum radiorum visualium, cum omnis visio fiat per radios, ut in perspectiva habet declarari; adunatio ergo vel disjunctio radiorum visualium debilitatem vel fortitudinem visionis generat, cum certum sit omnem virtutem unitam fortiorem seipsa dispersa fore etc.

« Colorumque concretio etc. » idest inspectio, ut hoc nomen verbale a concerno derivetur. Et quærit hæc quæstio de ipsius visus objecto quod est color, non quidem stricte sumptus, ut scilicet est extremitas perspicui in corpore terminato prout ipsum definit Aristoteles in secundo *De anima* et in primo *De sensu et sensato*, ut albedo et nigredo et hujusmodi qualitates resultantes ex mixtione quatuor qualitatum primarum, quamvis tunc lux per se non videretur sed color ipse communiter sumptus qui est qualitas per se immutativa visus sub ratione visus ; et sic lux et lumen dicuntur colores a Philosopho, secundo *De anima*. Sic etiam de colore loquitur Philosophus primo *De sensu et sensato*, dicens : Omnia corpora colore participant. Nec non etiam astrologi dicentes astra diversis coloribus colorari. Et tantum de hac et per consequens de omnibus quæstionibus in sede Cratonis secundum diversas semicirculi partes motis atque depictis, ad quas persolvendas filius inconstantiæ fastidiendi animo minime valebat, ad aliud hujus inconstantiæ genus se divertit, prout in textu proximo apparebit.

« Cum igitur etc. » In hac parte Boetius post prædicta quartum diversionis sive mutabilitatis genus inconstantiæ filii ostendit, dicens : cum solutio istarum quæstionum difficilium prædictarum non posset adimplere, idest perficere animum mutationis, idest filii inconstantiæ; postpositis, idest dimissis prædictis omnibus, proposuit, supple, animo subjugari uxori, hoc est matrimonium contrahere ; sed quia ductus in tædium, idest attædiatus undique ab omni parte virginibus, respondit parentibus his versiculis :

Improbo corruptas, lectos detestor aniles,
Nil mihi cum torva virgine : solus ero.

Corruptas quo ad viduas dicit. Aniles vero lectos, quo ad vetulas refert : quod autem de torva virgine dicit expone, idest aspera, secundum Huguitionem : virgines enim asperæ ad corrumpendum sunt. Et his omnibus refutatis atque spretis, concludit, solus ero, supple, sine conjugio.

« Spretisque prædictis. » Et hic quintum instabilitatis genus ipsius inconstantiæ filii adnectens dicit : Spretis prædictis, utpote, idest sicut solutionibus difficilibus, supple, quæstionum præmissarum, filius inconstantiæ inquit, ego insistam, idest intendam de cetero, idest deinceps (adverbium est) difficilibus præceptis, idest documentis Ptolomæi illius astrologorum principis : sed, supple, inquit cum gradus, idest illæ portiones signorum, supple, cœlestium atque dis-

cursus, idest varii motus planetarum sine altitudine turris non possunt comprehendi faciliter visu, quid faciam? et prorsus desperans, Miserum, inquit, est me esse hominem: utinam, (optantis est), possem exuere humanitatem, atque asinitatem, idest naturam asini induere, et hoc specie permutata. Notandum, quod Ptolomæus de quo in *Littera*, non Lagi filius regis Ægypti extitit de quo Augustinus, decimooctavo *De civitate Dei*, dicit, quod multos Judæos in Ægyptum transtulit, neque Philadelphus quem et studiosissimum dicunt; sed vir Alexandrinus philudensis sapientiarum Almagesti dignissimus demonstrator, atque multorum voluminum astrologiæ, scilicet *Quadripartiti*, *Alarbe*, Cosmographiæ, opticorum, planispherii imaginum atque aliorum plurimorum editiones nobilissimas posteritati reliquit. Hic idem Ptolomæus, sicuti et sui prædecessores plurimi, Hermes scilicet atque Azarchelus et alii, totalem cœlestem circulum duodecim signorum imaginibus quo ad eam partem quam zodiacum dicimus compleri descripsit; quodlibet autem signum triginta gradibus secuit: ad quorum graduum notitiam cum filius inconstantiæ fastidio retentus pervenire minime valuit, similiter quoque planetarum motum, humanitatem in asinitatem optabat permutari, æstimans melius sub rudi atque indocili asinitate vitam bestialem degere quam sub Dei imagine creatoris mirabilia indagare.

« Sit ergo discipuli summa etc. » In hac parte Boetius ex exemplo præintroducto totius præcedentis capituli seriem epilogando concludit, dicens: Ne omnia ista quæ præmisimus tam de inconstantiæ filio quam aliis, in hoc atque præcedenti capitulo exemplariter recitatis quoquam contingant, sit discipuli summa subjectio magistratui, sitque discipuli attentio exercitii, et hoc quo ad primum in quo subjectio ipsa constare dignoscitur cum animi benivolentia, et illud pro secundo, atque docilitate ingenii quo ad tertium, que (pro et) evitatio, idest fugatio specierum luxuriæ, scilicet quæ in coitu quæ in ornatu atque quæ in crapula atque comessationibus consistunt, prout hæc atque alia in proximo præcedenti capitulo edocta sunt; atque sit discipuli professio debita, idest ordinata felicis constantiæ. Et bene felicis; quoniam hæc sola est qua quis præmium sui laboris dignum consequitur, consecutumque felicius stabilitur, prout hæc et alia in principio capituli hujus non incongrue adducta sunt. Quare de hoc capitulo tertio atque præcedentibus dicta sufficiant.

CAPUT QUARTUM.

Omnia quidem superius expedita de scholarium informatione sunt infixa. Nunc de eorum sagaci provisione breviter est tractandum. Cum ergo humani corporis complexio phlegmate, sanguine, cholera, et melancholia consistant suffulta, ab aliquo prædictorum necesse est quemlibet elicere præeminentiam. Melancholico vero pigritiei timorique subjecto locis secretis et angulosis strepituque carentibus lucisque parum recipientibus studere est opportunum [1], saturitatemque declivem, serasque cœnas præcavere, potibusque mediocribus gaudere ad naturæ studium, prout studii desiccatio exegerit. Plenaria potus receptione ad mensuram confoveri, ne nimii studii protervitas phthisim generet anhelam thoracisque strictitudinem. Phlegmaticus vero licet strepitu vigentibus ædibus lucisque capacissimis præceptis studii potest informari. Poculis plenioribus potest sustentari. Cibariis omnigenisque confoveri. Venereoque accessu (si fas esset dicere) mensurnus permolliri deberet. Sanguineus autem, cujus complexionis favorabilior est compago, omnibus ædibus vel locis potest adaptari, quem ludendo sæpius novimus confoveri gravissima quæstione, quam si obliquantibus hircis parietes solus oscillaret. Tamen semper in hoc non est confidendum. Hunc cibariis levioribus, potibusque gravissimis decet hilarari. Cholericus vero pallidæ effigiei plerumque subjectus solitudini semper supponatur, ne nimii strepitus auditu bilem effundat in totam cohortem, sicque magistratus venerabilem lædat majestatem. O quam magistratus læsio vitanda est! hunc cœna grandiori novimus sustentari potuque fortiori deliniri. Cavendum est autem ne litis horror potus administratione istius rabidis mentibus extrahatur. Si autem qualitates assignare ignorans sit societas, theoricos consulat, neque sic cognoscat. Pluribus vero mentibus intimatum est *gnoti seauton*. Felicisque discipuli discretio magistratui gaudeat subjici, eumque metuendo diligat, fidelisque existat. Nec ei sub picturatæ dilectionis obtuitu Albinus existat detrahendo. Quid enim detractore nequius? Væ magistratus detractori. Etiam si fuerint mille cum eo, venienti magistro assurgat pro loco et tempore salutando, caputque inclinet, eumque si jubeat assequatur, mansionique ejus si possit se inferat cohabitando, ut sit castigatus non solum se remordeat, verum etiam si locus affuerit, ad eum confluat inquirendo. Si autem discipulus magistro suo semper ut necessarium est nequeat exhibere præsentiam, propter mansionis distantiam, tum propter alterius rei causam, dicticas semper lateri suo habeat promptiores schædulas de quibus diligenter imprimat, quod conscientiæ pro-

[1] Al.: « optimum. »

pter noverit, infirmitatem ejusque explicite inquirat debilitatem. Cum autem in his replicis convenientiusque afferat confectio commessalium annona vel cibus [illegible] propositum commoranti volentes salubriorumque in æstate fragmenta, autumnique [illegible], in messe [illegible], in capitolino congeriem ciborum. O quam prodesse est sanitati quæ consentaneum se [illegible] in unum [illegible], ne [illegible] anhelitum infirmet, et vini [illegible] cordis secreta contendat, ciborum [illegible] sal [illegible] tellura [illegible] coinquinet, ligneumque debilis membra contrahat, et quod deterius est, ne mensibus assiduis increscetur [illegible]. Magna vero dispari est commoditas prout facultas suppetit, magistratui necessaria exhibere, ne dum ejus tabet executionem, rerum venalium indulgeat comparationi. O quam absurdum est magistratus egestas! Lotricum autem vetularum remotio summopere est appetenda, earumque accessus quando rarior tanto salubrior: ne dum venerit suggerat aliquod inquinatum, vel a mancipio aliquid extrahat permolliter. Quoniam mancipiorum raro invenitur clementia, rariorque in agone constantia reperitur. Væ seducenti mancipio in quo plenarie confidit sese dominantis dilectio. Quid tali fœdius, et quid tanto scelere gravius? Mundum hospitium supellex munda, et thoral dealbatum mancipii prudentia rerum exitus considerantis, sedulitatis dominicæ semper assistentis, decenti vultu sunt componenda. Quid mancipio subtrahente fœdius? Cunctos terreat infelix Elimax ab Elimando dictus, nomen ex re contrahens. Qui cum Nicostrati munera suscepisset, primo et vultu servivit blandiori omnia ad nutum administrans, fidelisque per omnia existens fideliorem se promittens, quicquid Nicostrati fidelitas possedit ipsius commissum est infidelitati. Quid plura? cum nequissimi Elimacis infelix providentia cuncta vidisset sibi suppeditari, carnium alimenta pisciumque fomenta, cæterarumque rerum venalium commercia cunctaque in duplo quam esset appreciata dominicis auribus intimabat, sicque totius substantiæ exhaussit incrementa. Nicostratumque in summam traxit egestatem et creditorum diuturnam exclamationem, qua nihil amarius menti imprimitur væ creditoris insaniei. Maxima vero Nicostrati penuria eum in mancipii erroris cognitionem perduxit. Tarde vero Elimacem super errore suo convenit, quo audito statim in contumeliosa verba prorupit, dominique in visceribus mucronem sepelivit, et quæ prius obmiserat secum asportavit, dominicumque corpus canibus reliquit devorandum. En quantum detestabilis proditoris impietas scelus perpetravit. Servus bilinguis procul expellatur, et ipsius nequitia statim deponatur, licet consanguinitatis proximitate conjunctus existat. Servorum siquidem crudelitate multos vidimus sociorum incurrere jacturam. Creditoribus autem summa exhibeatur debitoris commendatio, dieique præfixæ semper pro posse debiti fiat solutio. Scholari vero cui pleno cornu copia non arriserit, o quam dulcis est creditoris translatio, affiniumque suffragii exhibitio. Prudentis etiam scholaris constantia semper aliquo consorte gaudeat speciali, cui propriam possit detegere conscientiam, quique nubila existente fortuna diligenter subveniat, morboque urgente sedulum se exhibeat. Et si tetra mortis caligo affuerit, superstites facultates disponat : si vero vivus evadat, ab eo possit sustentari, pasci deliniri, et consolari, cubitum duci, diversis etiam partibus procurari. Vigente autem valetudine libellis gaudent permutatim, quæstiunculis certatim, commendabili recordatione gradatim, castigationis felicitate conversim, diversis etiam variisque jocorum generibus dulciter obsequendo. Sicque inter eos mutuæ dilectionis maneat integritas, ut primævi temporis ros sit distillans, in medio inundans, in fine vero inebrians existat. Quid enim dulcius, quidve præclarius, quid certe melius? Præstantis enim amoris nulla favoris adoptio præstat finem. Invidia vero si secundum quid evenerit, in discendo videlicet, gratuita est : simplex autem proprii actoris consumptiva est. Cum autem parentis mei providentia ejus colloquio, ut assolet, diebus paucis mittens consolari, Athenis studii ob causam me misisset, unicum custodem vitæ meæ inveni nomine Favoneum, non a vento, sed a favore denominatum. Hic cum me inspexisset itinere fatigatum diversa considerantem creberrime suspirantem, quæsivit cujus essem, secumque me adduxit curialiter consolans breviter inquirendo si ob studii causam illuc venissem, cujusque professsionis essem, cujusque facultatis, post triduum nomina vicorum ostendendo angiportorum confraga, dicens : Hic vigent præsagia Chaldæorum, Ptolomæi non latens gloria, Aristotelis sincera veritas, Platonis probata divinitas, Zenonis concretio, Peribonii dilectio, Pythagoræ promissio, Homeri Ilias, et labor Theseos, Euclidis theoremata, Daretis porismata, Hippocratis scrutinia, Michasi axiomata : hic viget Areopagi efficacia, legum peritia, Hypodromii confusa gloria, Cyrci victoria, palæstra, potentia, cestus, fulminatio, missilium elatio, nautarum exclamatio, juventæ pervagatio, choreæ conventio. Cum ergo hæc et alia multa Favonei mihi intimasset liberalitas, quænam mihi esset facultas quæsivit quantæque expensæ loculi mihi posset sufficere numerositas, cujusque disciplinæ esset mihi promptior mentis intentio. Omnibus sibi igitur per ordinem responsis, quoddam memoria dignum amicis auribus instillavit, quod scilicet parentali pecuniæ diligenter insisterem, quoniam pudori consentaneum est stulte commissa dilapidare, cogenteque necessitate, pudore me repatriare confusum; aliud etiam nova via rationis exorbitans propalavit, ut si alicujus disciplinæ me insererem, prius diligenter inspicerem si bonis moribus obediret, liberalium artiumque ubertate titulis polleret, remotaque omni negligentia suorum promotioni indulgeret, cujusque esset, professionis; ut per triduum eum diligenter audirem, cunctaque considerarem; ut si bonus esset, licet balbutiens, non tamen ab eo discederem. Sin simulatione noverca subtilitatis cæcitas, stultorum aures detineret, retrogradus efficerer, ut sic eum dimitterem : malo siquidem fructu balbutientis, licet tædioso deliniri quam dulcere seducentis cæcitatis gloriari. Feliciter autem his et aliis secretis instructus, annis duobus viginti Athenis elegantia convalui, quicquid mali expertus, ad boni tamen vestigia semper fui anhelans. Non enim est dignus dulcoris acumine qui amaritudinis nequivit inviscari gravamine. Herodiani Aristotelisque disciplinæ semper adhærens, aliorumque scintillulas diligenter menti meæ commendavi. Ne paupertatis facultati præsentis operis deroget simplicitas, confundat desperatio, affligat desolatio, quoddam clericorum naturæ commune dignum duximus examini committendum. Cum autem scholaris egestas diverso procedat intuitu, tum propter affinium tenacitatem, tum propter eorum inundantis penuriam, tum propter vitrici juvaminis inconstantiam, tum propter germanæ nobilitatis inconstantiam, tum propter ipsius primogeniti militiæ nimiam incuriam, tum propter familiaris adustionis versutiam generali schemate perusi dignum duximus consulendum. Parentum detestabilis et adunca tenacitas precum instantia permollitur, tædiosi affatibus plerumque dulcescit, fletibus tempestivis delinitur, promissis fallacibus plerumque excitatur, munusculis affectuosis dissolvitur, adulatione si tempestiva fuerit proferatur, si minus solidatur, adamantina licet fuerit exemplari monitu destituitur, aliorumque rogatibus excitatur. Inundantis procellæ penuriæ per proprii laboris incrementa obtemperandum est scriptitando, trituras colligendo, arcas mundando, ad tempus serviendo. Si tamen ingeniosa scribendi facultas motum coegerit voluntarium, necessitatis stimulum dignum duximus inhibere. Cavendum est tamen ne deliciosus mentem excitet appetitus, lucrumque enervet sirenosum, communiter scribentium prodiga raroque fidelis defraudet adulatio, familiarisque sinistra visu vel auditu ebibat quicquid scribentis dextra permolitur. Glebeonis nequitia non obstante parentelæ gratia esse quantum discendi incommodum virtutumque decrementum mihi contulit sub Herodiano

militanti. Deficiente plerumque paterni census igniculo more prælaxato mœrorem paupertatis cautius duximus mitigare aliquid imprimendo, arbitrando tutius degere velle, quam longi laboris itinera repetrando invitus arripere affinibus intimavit Telefonis nequitia me pestiferis scriptorum sedibus inibi lucroque seducenti dimittens gloriari. Ad malum plerumque parentis promptior intentio igne evaporavit intrinseco, solitoque privavit studio et priusquam exitus acta probasset, non declinavit amentia, precumque in nullo profecit instantia, post humatum delatoris notoria traditio remansit, sed non multa recessit. Obsequio vitrici si nequeat consolari facultas minus derogetur, tractuque tempestivo comminuatur, ut jocosa Proculi docet transactio. Germani festinantis incuria exemplari mitigetur eulogio, ipsiusque propinquitatis admonitu corrigatur, versutia vel amentia reprimatur. Germanæ nubilibus annis affini quantocius obtemperandum est ne per incuriæ vitium rosa primula pollice carpatur indigno. O quam sororis commendanda est pudoris professio, dolendaque contrarii commissio veluti vultum deturpantis pudore plena pulpæ resecatio. Obtemperandæ germanitatis insignia secundi Theophrasti filium Symmachum œconomum non sub silentio committendum est, qui utroque parentum viam universæ carnis ingresso, imminentis infamiæ germanæ constantiam dotis beneficio maritavit, seque fortunæ meatus obnixe commendat. Helisiæ marito naufragis surrepto Symmachum fratrem soror insequebatur. Helisia in multis serviendo meritorum simulacro cunta Symmacho ministrabat. Nam propriæ carnis illecebris cum deesset facultas secretius florem exponebat. Maluit enim incuriæ vitio clam Helisia succumbere, quam fraternæ fœdus constantiæ se viva dirumpere. Nec ab inceptis retrograda permansit quousque inchoata fine terminavit idoneo. Tenacitatis industriæ rudimento adustioni domesticæ succurrendum est, ne mutuatæ pecuniæ diligentia bilem infundat alterius, causave rei conflictus causam conferat. Quicquid sub his fiat, caute conferendum est ne pusilla rerum tenacitas vultum ruboris indicio in posterum obstipet. Tabulata enim plerumque fortia unius scintillulæ læsione jure dignoscuntur. Quid de Calvo milite jure sapientiæ prædito senserit canities cognoscatur, qui primævo militiæ flore transitum faciendo latentes sub birro amphoram quam secum detulit mancipii gratia commendavit, statuque levi permutato, alterius vicem elegit cohortis, de ollaque fictili cocum convenit, rixæ rancorisque fræno dissolutio indigne cocus rancorem perferens canitiem fictili percussit, quæ licet postmodum hedera decorata esset, nullius tamen de cetero succi connexu in pristinum statum poterit revocare læsionem ex incursu fictilis probra sibi simulque stripi contrahendo. Sit ergo tuta paupertatis facultas munda parvoque contenta incursus viriliter perferens, ad summa semper anhelans, omnibus obediens. Et sit prompta famulatui et ad loquendum tarda, fidelis in obsequio, integra amore, dulcisque colloquio, cordis tumorositate carens, quoniam ejus oppositum cum eo commorari non appreciatur. Licet enim a multis destituatur laboris retributio, tamen ab aliquo promerebitur favoris adoptio. Nonne in modico plerumque lapsus contingit, quod annuo nequit produci circulo adulatoris officio, delatorisque consortio, pro loco negotiorumque temporis exterminatis.

« Omnia siquidem superius expedita etc. » Hoc est capitulum quartum hujus libri totalis. In quo Boetius post supradicta determinat de sagaci scholarium provisione. Et dividitur hoc capitulum in duas partes principales. Nam in prima determinat de sagaci scholarium provisione ; et hoc quo ad eos scholares qui rerum copiis præstant, atque necessariis omnibus pleno cornu abundant ; in secunda vero facit hoc idem, sed quo ad illos qui paupertate gravati quotidianum victum labore atque industria mendicare coguntur, ibi, « Ne paupertatis. » Prima pars adhuc in tres partes dividitur. Nam primo facit hoc quod dictum est quo ad ea quæ complexiones scholarium respiciunt. In secunda quo ad ea quæ res ipsas exteriores personam subsidiantes et famulos concernunt. In tertia vero quæ socios fideles contingunt. Secunda, ibi, «Cum autem indiscrepans. » Tertia, ibi, « Prudentis vero. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo quoddam prius dictum circa subjectionem discipuli erga magistrum reassumit, ibi, « Felicis discipuli etc. » Prima adhuc in quatuor, secundum quatuor complexionum genera. Partes patebunt. Et primo continuans se præcedentibus dicit quod omnia quæ superius expedita sunt ipsa sunt infixa, idest data et dicta ad scholarium informationem : nunc vero, quoniam ipsa natura per se non est sufficiens in speculando nisi affuerint res secundæ, quarum fortuna est domina ; ideo tractandum est breviter de sagaci provisione scholarium : et hoc ne penuria atque egestas a doctrina atque studio quomodolibet retrahantur. Sed, cum complexio humani corporis consistat suffulta, idest munita phlegmate, sanguine, cholera et melancholia, his dico quatuor humoribus corporeis ; necesse est quemlibet, scilicet hominem elicere, idest extrahere, supple, ex his quatuor humoribus præeminentiam, idest dominium quoddam quo denominetur : vult dicere, ex quo humanum corpus ex his quatuor humoribus constituatur, necesse est, cum hujusmodi humores aliter ad alterum sint contrarii, quoddam in ipso corpore dominari quod ipsum denominet, ut scilicet sit aut melancholicum, aut phlegmaticum, aut cholericum, aut sanguineum. Notandum : humor est corporum sensibilium materiale principium. Et sunt in corpore humano quatuor, ut jam dictum est, qui, ut dicit Joannicius, vocantur elementorum filii, eo quod unusquisque eorum, ex eorum originaliter constet qualitate. Hi quatuor humores in quantitate et qualitate æqualitatem proportione debita observantes, omnia corpora sanguinem habentia perficiunt, nutriunt ac custodiunt in debita consistentia sanitatis ; sicut e contrario, ex eorum inæqualitate sive infec-

tione infirmitatem generant et inducunt. Fuerunt enim hi humores necessarii, ut dicit Galenus *Super aphorismus Hippocratis*, eos Chimos vocans necessarii multum ad corporis constitutionem, ad ipsius regimen et conservationem atque continentiæ deperditorum in corpore restaurationem : neque tamen æqualibus virtutibus simpliciter in corpore sunt subsistentes, cum oppositi essent ; ergo simul stare non potentes ; sed solum proportionali æqualitate, et sic inter eos unus illorum dominium observet : quare dictum est in *Littera* : necesse est quemlibet elicere præeminentiam etc. idest habere quemdam humorem in se plus ceteris dominantem.

« Melancholico vero pigritiei etc. » In hac parte Boetius ostendit specialiter quomodo discipulis ac scholaribus secundum suam complexionem debet provideri circa studium, victu, vestitu, atque loco, quo ad eos specialiter qui in humore melancholico plus ceteris superstare noscuntur. Et dicit quod opportunum est, idest congruum melancholico subjecto pigritiei studere locis secretis et angulosis, idest angulis plenis, quoniam ipsi sunt timidi naturaliter : et ideo si in latis atque spatiosis domibus studio vacarent atque a longe umbras respiceret, in timorem possent adduci, atque tandem studio frustrari. Locis etiam carentibus strepitu ; et hoc propter debilitatem complexionis quæ non est capax tumultus : locis etiam parum lucis recipientibus, hoc est obscuris et hoc ob visus debilitatem : et summarie omnibus in locis solitariis et his quæ huic complexioni magis convenire noscuntur. Insuper opportunum est ipsi melancholico præcavere saturitatem, idest ciborum repletionem declivem ab effectu idest onerosam : et hoc propter debilitatem virtus digestivæ, cum in ipsis calor naturalis tenuis sit atque paucus : natura vero frigida admodum superabundat. Et similiter opportunum est ipsis præcavere cænam seram, idest tardam ; et opportunum est ei gaudere potibus mediocribus, prout desiccatio studii exegerit, idest desiderat, ut scilicet acuitatem atque fumositatem non habeant, ut est vinum fumosum quod omnino contrarium est suæ naturæ, sicuti et cujuslibet. Ipsum enim, sicuti et in præcedentibus jam edoctum est, studium atque contemplationem obnubilat, atque a via doctrinæ prorsus abducit. Sed nihilominus opportunum bene est ipsum conservari, idest nutriri plenaria idest copiosa receptione potus, et hoc prout desiccatio studii requirit ; ne protervitas, idest curiositas nimii studii, supple, quod exsiccativum humoris est radicalis sicuti et quælibet cura generet phthisim (hunc morbum) anhelam idest anhelantem strictitudine thoracis, idest pectoris. Notandum : melancholicus a melancholia dictus est, quæ est sanguinis nigri cum felle mixtio, et est complexionum pessima : dicitur nempe a melan quod est nigrum, et chole, fel, eo quod est ex nigri sanguinis fæce, admixta abundantia fellis. Inde melancholicus : cujus proprietates et mores atque natura communiter his versibus recitantur :

Invidus et tristis, fallax, luctique coloris,
Non expers fraudis, timidus, dextræque tenacis :

quoniam parcus est. Assimilatur hæc complexioni, quæ frigidi est et melancholica. Et licet hæc complexio teterrima, sit, ut prædictum est, non eo minus affirmandum est pene omnes viros claros qui aliquid laude dignum posteris reliquerunt, hac complexione abundasse, cum complexio hæc bonam præstet memoriam propter aquam et terram, ut ex mente probat Raymundus Lullius in *Suo opere Astrologiæ :* aqua enim, ut inquit, est restrictiva avara et impressiva, et terra est subjectum spissum in quo durat impressio specierum quæ memoratæ sunt : homines ergo melancholici maxime disponuntur ad magnas scientias acquirendas, et hoc propter multiplicationem plurium specierum : hincque non absurde putandum est majorem partem philosophorum melancholicos extisse. Quod attendens Philosophus libro *Problematum* ait : Quicumque excellentes fuerunt viri aut secundum philosophiam aut politicam aut artes vocentur melancholici : etenim Hercules fuit hujus naturæ, et occupantur ab ægritudinibus quæ sunt a nigra cholera : ideo epilepticorum ægritudinem ab Hercule antiqui sacrum morbum et Herculeum vocabant. Nota : phthisis est ulceratio pulmonis cum consumptione totius corporis : stringit nempe hæc ulceratio cannam pulmonis, qua fit inspiratio atque respiratio aeris, et hinc phthisim anhelam, idest anhelantem convenit appellari ut in *Littera* inde phthisicus. Item thorax pectus est vel pectoris pars illa quæ est a

collo usque ad stomachum, quam nos dicimus arcam, quia ibi arcanum sit, idest stratum quo cetera arceantur. Dicitur etiam thorax lorica alias. Unde Job XLI, 17 : *Subsistere non poterit* [1] *nec hasta nec thorax*. Et desinit accusativus in em, vel in a, indifferenter, ut thoracem vel thoraca, et accusativus pluralis in es, vel in as, ut thoraces vel thoracas. Unde Virgilius in decimo :

Tela trecenta viri et bis sex thoraca petitum etc.

« Phlegmaticus vero etc. » In hac parte Boetius insinuat quis locus studii et quæ dispositio nutrimenti competat phlegmatico. Et dicit : vero (pro sed) phlegmaticus potest informari præceptis studii in ædibus, idest domibus, vigentibus strepitu, hoc est murmure atque clamore atque domibus capacissimis lucis, hoc est domibus amplis apertis atque lucidis. Et hæc quo ad locum. Potestque sustentari, idest confoveri poculis plenioribus, scilicet plenis et abundantibus, et hic continens pro contento positum est, poculum pro poto : et potest confoveri cibariis omnigenis, idest omnium generum : et hæc quo ad victus dicta sunt. Et sequitur : et si esset fas, idest licitum dicere ipse phlegmaticus deberet permolliri mensurnus, idest in mense semel accessu venereo, idest coitu. Notandum : ex quo complexio hæc phlegmatica aquæ simillima est,ideo frigida et humida collocatur : quare somni multum appetitiva ex superabundantia aquæ et frigiditate ; hinc non immerito congruum reputatur phlegmaticum locis tumultuosis atque lucidis informari ; quoniam si in locis quietis atque obscuris studio incumberet, citissime natura complexionis instigante somnolentia detineretur. Sed quoniam complexio sua propter frigus atque humidum oblivionis germana consistit, conveniens est ipsum poculis atque cibariis calidis atque omnigenis, similiter et actu venereo qui confricatione sua calorem excitat confoveri atque permolliri ; ut sic quod natura negat ciborum atque potuum diversa et opposita tribuat exhibitio : habentque spermatis abundantiam ; qua propter non indecens est ipsos post mensem actu venereo exhilarari. Conditiones etiam phlegmaticorum atque natura simul et mores his versibus communiter memorantur :

Hic somnolentus, piger, in sputamine multus,
Nil retinens sensu, pinguis, facie color albus.

« Sanguineus autem etc. » In hac parte Boetius ostendit quis locus studii et quæ dispositio nutrimenti competat sanguineo. Et dicit : Sanguineus autem, cujus compago, idest conjunctio vel compositio complexionis, est favorabilior, idest melior ceteris, quia temperatior atque purior propter sanguinis dominium potest adaptari omnibus ædibus vel locis : et hujus signum quasi subdens ait : Quoniam ipsum, scilicet sanguineum novimus sæpius confoveri quæstione gravissima, idest difficillima, ludendo, quam si oscillaret, idest videret atque respiceret parietes hircis, idest oculis obliquantibus, idest obliquis : quasi dicat : quoniam novimus sæpius plus proficere sanguineos ludendo quam profunde meditando. Dehinc restringens hoc quod dixerat, dicit : tamen non est semper confidendum in hoc, supple, prænarrato : et decet, idest decens est et opportunum hilarari, idest lætificari hunc scilicet sanguineum, cibariis gratissimis atque potibus levioribus : sic enim sua complexio expostulat quæ levitatibus gaudet atque lætitia, cum aerea sit calida atque humida ex natura. Nota : ex quo sanguineus hilaritatem atque lætitiam continuo desiderat propter bonitatem suæ complexionis quæ calida est et humida, quibus scilicet caliditate et humiditate vita hominis plus constat, conveniens est ipsum omnibus locis amœnis lætis atque mundis adaptari. Illud autem quod dicitur sanguineum plus ludendo quam meditando proficere, non absurdum est : facit nempe hoc ingenii sui vivacitas quæ in subjecto molli suæ imaginationis radicatur : neque tamen ita stabiliter intellecta atque comprehensa retinet sicuti melancholicus, propter complexioni admixtam humiditatem quæ potius oblivionis quam memoriæ mater est : plus tamen phlegmatico retinet propter calorem humiditati admixtum. Et horum sanguineorum conditio natura atque mores facile his metris denotantur :

Largus, amans, hilaris, ridens, rubeique coloris,
Constans, carnosus, satis audax, luxuriosus.

Alia *Littera* habet : Cantans carnosus

[1] Parm. : « Job duodecimo. »

etc. Notandum, prout refert Suetonius, hirquus est oculorum angulus ubi putredo colligitur ; et quia quidam ex nimia lascivia solent retorquere oculos ad hircos, unde dicitur hircus hirci caper animal lascivum cujus oculi ad libidinem in transversum aspiciunt et ad hircos retorquentur. Item hilaro, idest lætifico : unde Macrobius : Verba non minus quam vinum hilarant convivium : et corripit la. Unde Horatius in *Epistolis* :

Oderunt hilarem tristes tristemque jocosi etc.

« Cholericus vero pallide etc. » In hac parte ostendit Boetius quis locus studii et quæ dispositio nutrimenti competat cholerico ; et dicit : Cholericus vero subjectus plerumque, idest sæpius pallidæ effigiei, idest faciei, supponatur, idest submittatur, semper, idest continuo, solitudini, idest loco solitario, et hoc ne ipse commotus auditu nimii strepitus effundat bilem, idest iram in totam cohortem, idest societatem ; et sic lædat, idest offendant venerabilem magistratus, et exclamans in læsionem magisterii inquit : O quam vitanda est læsio ista magistratus ! Et hæc circa locum dicta sunt. Hinc circa nutrimentum versatur dicens : Et nos novimus sustentari hunc grandiori cœna atque deliniri, idest nutriri potu fortiori. Et circa hoc cautelam observandam ostendit dicens : sed tamen cavendum est, supple, in exhibitione cibi atque potus hujusmodi ne extrahatur, idest excitetur ex mentibus rabidis, idest furiosis, istius, scilicet cholerici error, idest confusio litis, et hoc ex potus hujusmodi ministratione : quasi dicat : summopere prævidendum est ne nimia potus exhibitio choleram ejus nimium commoveat atque accendat, ne sociis lis atque guerra horum occasione suscitentur. Nota : prout dicit Constantinus in *Pathognom.* libro nono capite secundo : Si corpori dominetur cholera, cutis erit glauca vel citrina ; et hoc est quod in *Littera* dicitur : cholericus subjectus pallidæ effigiei etc. Suntque ipsi qui dominium hoc in humore patiuntur generaliter iracundi animo, immansueti leves instabiles impetuosi ; quas ob res solitudini abdicari jubentur prout littera sonat ne bilem in socios effundant : et expone bilem, idest iram. Est enim bilis, ut volunt grammatici, iræ sedes vel amaricatio ex fellis commotione procedens. Sic et in Persio :

Turgescit vitrea bilis.

idest ira. Proprietates autem atque mores hujus cholerici communiter his versibus memorantur.

Hirsutus, fallax, irascens, prodigus, audax.
Astutus, gracilis, siccus, croceique coloris.

Nota : cohors licet proprie multitudinem rusticorum significet, ut sic major cohors quingentos, minor vero tercentos contineat ; communiter tamen pro qualibet multitudine consuevit accipi sicuti et in *Littera* acceptum est.

« Si autem etc. » In hac parte Boetius antipophorizando cuidam tacitæ quæstioni respondet : Posset enim quis dicere : multa satis de complexionum manerie præmissa sunt : O Boeti, qua autem via in cognitione harum determinate deveniendum sit, haud quaquam determinatur : quid amplius ? Cui quæstioni Boetius respondens ait quod si societas scholarium sit ignorans assignare, idest discernere qualitates, idest complexiones quæ ex quatuor qualitatibus derivantur, ut supra monstratum est, consulat theoricos, idest sapientes medicos, et his consultis sine dubio se cognoscat atque complexionem suam. Pluribus autem mentibus est intimatum græcum illud gnothi seauton quod in latinum versum tantum sonat quantum cognosce teipsum, quod de cœlo processisse legitur. Unde Macrobius libro primo *De somnio Scipionis :* De cœlo, inquit, descendit gnothi seauton idest scito teipsum.

« Felicisque disciplui discretio etc. » In hac parte Beotius quoddam prius dictum circa subjectionem discipuli erga magistrum reassumit secundum quod subjectio ipsa potissimum ad aptitudinem ejus circa magistrum adminiculatur. Et duo facit. Nam primo debitam discipuli erga magistrum subjectionem uberius quam ante commonet. Secundo circa hoc cuidam tacitæ quæstioni respondet, ibi, « Si autem. » Et dicit primo : discretio felicis discipuli gaudeat subjici, idest supponi magistratui, idest magistro que (pro et) diligat eum metuendo et existat, idest sit fidelis ei, supple, tam verbo quam opere, nec existat ei Albinus, idest non insequatur mores atque violentiam Albini qui nefando scelere magistro suo, uti superius jam explicatum est, manus injecit violentas, scilicet detrahendo ei sub obtuitu, idest aspectu picturatæ, idest pictæ dilectionis. Et deinde quasi invehendo contra tales dicit : quid est ergo

nequius, idest pejus atque sceleratius hujusmodi detractore? væ interjectio est execrantis vel maledicentis, væ detractori magistratus. Inde revertens ad persuadendum scholaris reverentialem erga magistrum subjectionem, dicit : Scholaris etiam assurgat, scilicet reverenter magistro suo venienti, etiam si fuerint mille cum eo in consortio ; et hoc salutando eum pro loco et tempore que (pro et) scholaris ipse inclinet caput suum in obedientiæ signum, que (pro et) assequatur eum, scilicet magistrum, et hoc si jubeat, idest mandet, que (pro et), supple, scholaris inserat, idest immittat se mansioni, idest habitationi ejus, scilicet magistri cohabitando cum ipso si potest, ut sic ipse scholaris castigatus, scilicet magistri præsentia non solum se remordeat, idest castiget atque mores comprimat, verum (pro sed) etiam confluat, idest accedat ad eum inquirendo, supple, de dubiis occurrentibus, et hoc cum locus et tempus, idest opportunitas circa hæc affuerint. Notandum : etiam sicuti in superioribus tactum est, ad hoc ut magister metuatur atque revereatur debet in se quatuor habere principaliter. Primum quod sit scientia illustratus : et hoc est quod *Sapientiæ* decimoseptimo dictum est : Antequam loquaris, scilicet docendo, disce prius audiendo. Secundum quod humilis et benignus ; et hoc dicit Gregorius in *Canone* hoc habet vigesima sexta dist. Tertium quod sit innocentia decoratus : quoniam, ut ait Gregorius *Homelia* sexta libro secundo : Cum vita docentis despicitur, et ejus quoque doctrina contemnitur. Hinc Seneca epistola septima : Plus homines oculis quam auribus credunt. Quartum quod sit experientia certificatus, ut scilicet recte doceat et artificialiter unumquemque secundum suam capacitatem et secundum cujuslibet artis exigentiam. Et hæc omnia clarius in principio texti capituli hujus declarabuntur.

« Si a:item discipulus etc. » In hac parte Boetius cuidam tacitæ quæstioni respondet. Et dicit quod si discipulus nequeat adhibere magistro suo præsentiam impeditus ac retractus tum propter mansionis distantiam, tum propter causam alterius rei sicuti tamen esset necessarium secundum prius dicta : quid agendum? scholaris ipse, supple, si hæc facere nequeat, habeat semper dicticas has tabulas promptiores, idest promptas lateri, ve (pro vel) cedulam, scilicet papyream vel pecorinam, quibus scilicet vel dictica vel cedula imprimat, idest inscribat diligenter id quod noverit, idest senserit, idest intimatum, idest declaratum, supple, a magistro vel alio quovis propriæ suæ conscientiæ, idest intellectui, que (pro et) inquirat, idest interroget, cum scilicet magistri habuerit copiam, explicite, idest manifeste dubitatum. Notandum : dictica est multifoliaris tabula dictatoribus apta. Et dicitur a dictoas, quod rhetorum est : unde quidam :

Clerice, dicticam lateri teneas ut amicam.

« Cum autem indiscrepans conveniensque etc. » In hac parte secunda primæ partis principalis hujus capituli postquam Boetius ostendit quomodo scholaribus providendum sit sagaciter in his quæ complexionem eorum respiciunt, nunc vero demonstrat quomodo providendum eisdem sit in his et circa ea quæ res exteriores personas subsidentes et famulos concernunt. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est circa res ipsas. Secundo circa personas, ibi, « Lotricum etc. » Et dicit : O quam, idest quantum consentaneum, idest congruum atque proficiens est sanitati, scilicet scholarium componere, idest coacervare in unum secundum facultatem, idest divitias, subau di suo determinato tempore vel in æstate fragmenta salis atque lignorum, in autumno, idest in hoc anni tempore copiam vindemiæ, idest vini, in messe, idest tempore messis trituram, idest bladum. In capricorno vero, idest in ea parte anni qua sol capricornum ingreditur congeriem, idest copiam, et hoc dico cum indiscrepans, idest concordans atque conveniens connexio, idest conjunctio commensalium affuerit annua vel citior, idest brevior voluntas secundum propositum commorandi. Et hujus causam subjungens ait : Et prædicta ideo ita conquirenda suis sunt temporibus, ne auctionarius, idest revenditor infirmet anhelitum, supple, scholaris mucore, tali lanugine, artocopi, idest panis, et ne acor, idest corruptio insipidi vini confundat secreta cordis. Similiter quoque ne rancor, idest ranciditas carnium lanistæ, idest macellarii corrumpat que (pro et) defectus lignorum contrahat, idest gelu constringat membra, et quod est deterius, ne auctionarius, idest revenditor ingrassetur, idest ditetur assiduis incursibus, idest accessibus pro rebus neces-

sariis particulariter in dies comparandis. Deinde cuidam tacitæ quæstioni respondens dicit: Forte dicens tu: ea quæ diximus circa provisiones faciendas tam pro scholaribus quam eorum commensalibus nonne etiam commoda sunt si magistro impartiantur? Cui respondens ait: quod exhibere magistratui, idest magistro necessaria, scilicet quo ad victum corporis prout facultas, idest copia scholaris suppetit, idest requirit, est magna disciputi commoditas. Et rationem subjungens inquit: et hoc ideo ne dum magister ipse inhiat, idest intendit executioni, idest informationi ejus, scilicet discipuli, indulgeat, idest vacet comparationi rerum venalium. Nota: citus - a - um, idest velox brevis vel repentinus. Sic in Ovidio *De arte amandi* :

> Arte citæ veloque rates remoque reguntur.
> Arte levis currus arte regendus amor.

Et Horatius in *Sermonibus* :

> Cita enim mors venit aut victoria læta.

Nota : inter acorem, mucorem, nidorem atque pœdorem hoc interest, prout hoc metro continetur :

> Mucor panis, acor vini, rancor quoque carnis,
> Nidor ab assata fit carne, sed pede pœdor.

Item artocopus panis dicitur cum labore factus, ab artos quod est panis et copos labor : dicitur etiam alio significato pistor quasi artifex panis : sic apud Juvenalem sumitur cum ait :

> Salva sit artocopi reverentia.

Indulgere et inhiare in ante habitis exposita sunt.

« Lotricum autem vetularum etc. » In hac parte Boetius post prædicta ostendit qua manerie scholaribus ipsis in personis famulantibus providendum sit. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est quod ad vetulas lotrices. Secundo quo ad famulos subsidiantes, ibi, « Hospitium etc. » Et dicit primo : Remotio, idest elongatio vetularum lotricum, idest pannos lavantium, est appretianda summopere que (pro et) accessus, scilicet earum vetularum, quanto est rarior, idest tardior, tanto salubrior. Et rationem subdens inquit : quoniam ne dum, supple, ipsa venerit suggerat, idest latenter in aurem scholaris consulat aliquid inquinatum, idest pollutum, quo scilicet animus scholaris a studio verteretur ; vel etiam ne ipsa extrahat a mancipio, idest famulo permollito, idest inclinato verbis vetulæ, scilicet ex substantia domini. Et hoc ideo quoniam clementia mancipiorum rara reperitur ; sed in agone, idest necessitate in qua amicus comprobatur, rarior constantia mancipiorum reperitur. Væ interjectio maledicentis est. Væ inquam mancipio, idest famulo seducenti, idest decipienti ; in quo scilicet famulo dilectio dominantis, idest domini confidit plenarie. Et invehendo contra talem dicit : Quid tali fœdius, idest detestabilius? quoniam uti Seneca refert, ipso nihil efficacius ad nocendum domino reperitur, cum sit familiaris inimicus. Quid etiam tanto scelere gravius? quasi dicat : nihil. Nota : agon - onis, pugna mortis dicitur. Unde canitur :

> In agone triumphali etc.

Hic autem pro necessitate captum est.

« Hospitium mundum etc. » In hac parte Boetius de provisione famulorum subsidentium exequitur. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo contra infidelitatem malorum famulorum invehitur, ibi, « Quid mancipio etc. » Et dicit primo quod hospitium, idest habitatio munda, supellex, idest utensilia domus munda, thoral, idest lecti coopërimentum dealbatum, supple, omnia ista sunt componenda, idest procuranda atque disponenda decenti vultu, idest decenti ordine atque dispositione prudentia mancipii, idest famuli considerantis exitus, idest fines rerum dominicarum, mancipii dico assistentis, idest intendentis semper sedulitati, idest curæ dominicæ, idest domini : quasi dicat : quæcumque procuranda atque disponenda sunt in scholarium maceritiis atque necessariis, hæc omnia componenda sunt atque procuranda providentia atque solertia fidelis famuli, non famuli infidelis atque nequam qui facie picturata operas præstat domino : quoniam, ut subdit in *Littera*, nil crudelius mancipio subtrahente et infideli. Nota : supellex - lis, dicitur substantia vel facultas et omne instrumentum et ornamentum domus ; et scribitur uno *p*, quoniam primam syllabam corripit. Unde Horatius :

> Vel jam dudum splendet focus tibi munda supellex.

Item thoral, a thoro dictum est, et est longa mappa vel quicquid in lecto sternitur.

« Quid mancipio subtrahente etc. » In hac parte Boetius post præmissam bonorum famulorum provisionem, nunc invehendo contra malos et quantum cavendi sunt prosequitur, ponens tria genera ex his præ ceteris fore fugienda. Et dividitur in tres partes, secundum hæc tria famulorum genera. Nam in prima docet fugiendos servos latrones. Secundo bilingues, ibi, « Servus bilinguis. » Tertio crudeles, ibi, « Servorum siquidem. » Prima in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo proposita exemplo confirmat, ibi, « Cunctos terreat. » Et dicit primo quod famulus latro atque fur summopere ab hospitio removendus est, quoniam nihil hoc mancipio subtrahente crudelius reperitur. Quod exemplo Elymacis confirmans subdit : quod si exempla petis, infelix Elymax ille scholaris infidelis dictus ab elimando, est corrodendo, et hoc dico contrahens, idest accipiens nomen a re, scilicet corrodendo, hic Elymax terreat cunctos, supple, dominos ne sibi similes in famulatum coemant. Hic nempe Elymax cum recepisset munera Nicostrati illius sui magistri, primo servivit ipsi vultu blandiore, idest blando atque placido, et hoc ministrans, idest procurans omnia superius de fideli famulo dicta ad nutum, idest voluntatem, supple, domini, que (pro et) servivit dico existens fidelis primo tempore atque etiam promittens se fideliorem fore in futurum, sed mente subdola: quare quicquid fidelitas Nicostrati prædicti possedit commissum est, subaudi, ad disponendum infidelitati ipsius, scilicet Elymacis. Sed quid plura ? cum infelix providentia, idest astutia atque calliditas nequissimi Elymacis vidisset cuncta sibi suppeditari, idest gubernanda atque disponenda committi, ipse Elymax infidelitatis servus intimabat, idest insinuabat auribus dominicis, idest ipsi domino, omnia alimenta carnium omnia fomenta piscium ceterarumque rerum venalium commercia fore appretiata, idest empta plus duplo quam essent: qua quidem infidelitatis rabie tanto institit, ut sic hausit, idest in suos usus convertit incrementa totius substantiæ, idest facultatis dominicæ, que (pro et) traxit Nicostratum ipsum in summam, idest extremam egestatem atque diuturnam, idest quotidianam exclamationem et infestationem creditorum, qua scilicet exclamatione et molestatione nihil menti, scilicet debitoris, imprimitur amarus; væ ergo insaniei, idest furori creditoris. Cum autem omnia hæc Nicostratus tum extremam egestatem atque creditorum furores incidisset, tandem penuria sua ipsum in cognitionem erroris, idest facinoris sui Elymacis perduxit : vero (pro sed) ipse Nicostratus convenit, idest in causam vocavit Elymacem super errore, idest facinore suo, sed tarde. Quo, idest qua conventione, audito, idest percepta, Elymax ipse prorupit statim in verba contumeliosa, idest injuriosa, que (pro et) sepelivit, idest infodit mucronem, idest ensem in visceribus domini et quæ prius obmiserat, idest reliquerat, hinc secum asportavit que (pro et) reliquit corpus ipsum dominicum, idest domini devorandum, idest lacerandum canibus. Deinde invehens Boetius contra hunc Elymacem, dicit : en, idest ecce, quantum scelus, idest peccatum impietas detestabilis, idest detestanda proditoris perpetravit, scilicet magistrum suum nedum bonis singulis expoliando verum etiam contumeliis afficiendo atque tandem post necem nefariam corpus dilaniantium atque devorantium rabiei relinquendo. Notandum est quod convenire multa significat quæ his metris communiter recitantur.

Convenit, alloquitur, decet, it simul, assimilatur,
Exigit ad causas, vocat et compellit, inestque.

Pangit, adunatur et adunat, conveniens. Item mucro cujusque rei acumen est. Et dicitur a macros quod est longum: unde sæpe pro gladio ponitur. Et sunt synonima ensis gladius, mucro, spata, romphæa etc.

« Servus bilinguis procul expellatur etc. » In hac parte Boetius secundum genus improborum servorum fugiendum fore ostendit. Et dicit : Servus bilinguis, idest fallax et duplex expellatur procul. Et nequitia, idest fallacia ipsius servi bilinguis eminente, idest apparente deponatur statim, idest mox, quamvis etiam, idest non obstante quod si existat conjunctus, supple, domino proximitate consanguinitatis vel alio quocumque vinculo proximitatis. Notandum, quod nulla pestis ad nocendum efficacior est quam servus nequam atque domino duplex et inimicus: ipse enim noscit conscientiam domini atque secreta familiæ meditatur, seducit dominum atque per adulationes impedit ne videat orientem, scilicet ne

veritatem agnoscat, suadetque occidentis intuitum et opera tenebrarum. Nota: bilinguis a bis et lingua dicitur sicut trilinguis; et dicitur qui duas linguas loquitur, et per similitudinem bilingues fallaces et duplices dicuntur, qui aliud in ore habent. Unde Græcista :

Duplicis ac cordis homo dicitur esse bilinguis.

« Servorum siquidem crudelitate etc. » In hac parte Boetius tertium genus servorum improborum fugiendum fore declarat : et dicit : servus crudelis etiam fugiendus est quoniam quidem nos Boetius vidimus multos sociorum, idest scholarium incurrere jacturam, idest grave damnum crudelitate, idest malitia horum servorum crudelium : sunt enim litium exsuscitativi atque pacis destructivi. Nota : licet jactura proprie nautarum sit, tamen pro quocumque damno alicui per violentiam illato capi potest, et sic in proposito captum est.

« Creditóribus autem summa etc. » In hac parte Boetius circa prædicta atque etiam dicenda quoddam de creditoribus scholarium inserit, ut ostendat qua manerie [1] circa hos agendum sit, dicens : Cum necessitas ipsa coegerit ut scholaris ipse a creditoribus res ipsas pro vitæ sustentaculo mutuo receperit, quid agendum ? scholaris inquam summopere prospiciat ut commendatio summa sui exhibeatur creditoribus, hoc est ut se summopere creditoribus suis exhibeat commendatum que (pro et) caveat, ut fiat solutio, idest solvat debitum præfixæ, idest statutæ, diei, idest termino pagamenti atque solutionis. Scholari enim cui copia, idest fortuna non arriserit, supple, in bonis ipsis exterioribus quorum ipsa est domina, pleno cornu, idest abundanter et affluenter : o quam dulcis est translatio, idest prælatio creditoris que (pro et) exhibitio, idest traditio, suffragii, idest adjutorii, affinium, idest amicorum. Notandum : circa hoc quod dicitur, pleno cornu, quod cum Hercules vellet deducere filiam cujusdam regis quæ dicebatur Dejanira, fluvius Achelous quem transire debebat in diversas formas se mutavit. Cum autem ultimo in tauri speciem se transformasset, Hercules ipso dejecto unum sibi cornu abstulit, quod copiæ, idest deæ fortunæ sacrificavit, quo quidem cornu fortuna mortalibus res exteriores impartiret : et hinc tractum est quod dicitur fortunam pleno arridere cornu etc. Notandum : creditor dicitur qui alienam fidem sequitur mutuatam pecuniam numerando. Generaliter autem dicitur ille qui ex causa quacumque alienam fidem sequitur ; et dicitur creditor qui credit debitori, debitor vero dicitur cui creditur.

« Prudentis vero scholaris etc. » Hæc est tertia pars primæ partis principalis hujus quarti capituli. In quæ Boetius postquam ostendit qualiter scholaribus ipsis sagaciter providendum sit tam circa ea quæ scilicet ejus complexionem respiciunt quam etiam scilicet in his quæ res ipsas exteriores respiciunt ut sunt personæ subsidiantes concernunt : Nunc in hac parte facit hoc idem quo ad socios ; et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo facit quod dictum est. Secundo dicta sua exemplis confirmat. Prima in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo utilitates dictorum enarrat, ibi, « Quod melius etc. » Et dicit primo : Constantia prudentis, idest sapientis scholaris gaudeat semper aliquo consorte, idest socio speciali bono, non ficto, neque adulationis nota depravato, cui scilicet socio possit detegere, idest aperire, conscientiam, idest mentem propriam, quique scilicet socius subveniat, idest succurrat, supple, scholari fortuna existente nubila, idest adversa, que (pro et), qui scilicet socius exhibeat, idest præbeat se sedulum, idest diligentem, subsidio, supple, scholari, urgente, idest premente morbo, scilicet aliquo ; et qui disponat, idest ordinet facultates, idest res ipsas scholaris superstites, idest relictas ; et hoc si tetra, idest fera caligo mortis affuerit. Quod si evadat vivus, idest convalescat, possit sustentari, pasci, idest ali, deliniri, idest confoveri, consolari, idest præstolari cubitum duci, diversis etiam partibus procurari, idest disponi et ordinari ab eo, scilicet socio : et hæc in adversa valitudine dicta sunt. Vigente verso valitudine, idest sanitate et robore, gaudeant, idest gaudere valeant libellis, supple, suis permutatim, ut sic amborum omnia communia sint, et gaudere valeant quæstiunculis, idest dubiis et interrogationibus doctrinalibus inter eos causa discendi exortis certatim, scilicet nunc arguendo nunc replicando, aliaque et alia

[1] Al. : « ratione. »

peragendo quæ in scholastico certamine utilia dignoscuntur: que (pro et) gaudeant gradatim, idest ordinarie commendabili recordatione de qua in primo capitulo sufficienter dictum est cum triplex recordatio dicebatur; et dico gaudeant conversim, idest mutuo et alternatim felicitate castigationis, idest felici castigatione, ut scilicet se mutuo in enormibus charitative corrigant castigent atque reprehendant; et his omnibus gaudeant dico obsequendo dulciter, idest plane sine omni disturbio variis et diversis generibus jocorum consilio Catonis inquientis:

> Interpone tuis interdum gaudia curis,
> Ut possis animo quemvis sufferre laborum :

ut scilicet mens amœnitatibus atque gaudiorum jocis alternatim refoveatur que (pro et) ut integritas mutæ dilectionis, idest socialis amoris sic, in tali modo maneat, idest permaneat inter eos ut scilicet ros, idest amor primævi temporis sit instillans, idest continuo infundens vel inguttans, in medio autem temporis sit inundans, idest effluens: vero (pro sed) amor ille socialis existat inebrians, idest satians et replens in fine. Vult dicere Boetius: talis sit amor inter eos sicut ros qui primo instillat, secundo inundat, tertio inebriat: sic quoque amor in dies excrescat. Notandum, quod socius hic de quo Boetius in *Littera* loquitur, non dyscolus non bilinguis neque crudelis fore debet, sed ille de quo Seneca loquens ait: Nullius boni possessio jucunda est sine socio. Qui certe conditiones proprietatesque quas fidelis amicus in se habere debet [1] juxta illud, amicitia sublata tollitur omnis jucunditas ab hac vita. Quarum prima est quod sui et consocii idem nolle idemque velle existat : de quo Philosophus octavo *Politicorum* : Amicorum idem nolle et velle est ; et Tullius *Contra Salustium* : Amicorum est, si veri amici fuerint, idem velle et idem nolle : amicus et enim est alter ergo. Secunda est mori pro socio: de quo Varro in *Sententiis* : Pro amico sæpe mori contingit. Tertia inseparabiliter consocio adhærere: de quo Sextus pythagoricus: Amicus minime erat ille qui pro amico aliquando nisi mors interveniat separatur. Quarta est noxia præcavere : de quo Apuleius Platonicus libro *De politico et civili* : Socius vulpinus est qui socio suo non præcaverit a periculo et delicto. Perfectus ergo socius est qui socio suo circumspectiones adhibet et cautelas. Notandum : Boetius appellat fortunam nubilam, idest obscuram sive cæcam: depingebatur enim fortuna antiquitus cæca quoniam ex improviso accedit et recedit, vel quia cæcum reddit hominem extollendo eum in prosperis et deprimendo in adversis. Et eadem pene verba sunt in *De consolatione*, libro primo, metro primo, cum inquit:

> Nunc quia fallacem mutavit nubila vultum etc.

Nota, teter- tra-trum, idest niger vel ferus : sic in cantico :

> Tetrum chaos illabitur

« Quid enim dulcius etc. » In hac parte Boetius ponit utilitates quæ ex conquisitione socii fidelis oriuntur, dicens : Quid enim dulcius, idest jucundius est, quidve præclarius, idest lucidius, quid quoque melius, subaudi, hoc sociali amore atque consortio? quasi dicat : nihil. Et rationem hujus subjungens ait : quoniam nulla adoptio, idest conjunctio amoris præstantis, idest veri et perfecti præstat, idest admittit finem, idest terminum favoris, subaudi, sed in ævum est duratura. Et tunc antipophorizando et cuidam tacitæ quæstioni respondendo dicit : Posset enim quis dicere : supra proxime dixisti quod mutua inter socios debet esse quæstiuncularum certatio : verum si hæc certatio quamdam invidiam ingresserit, numquid hæc socialis nexus erit dissolutiva ? Ad hoc respondens dicit quod si invidia secundum quid imperfecta evenerit in discendo, hæc certe gratuita est quoniam est intellectus acuitiva ; quare societatis hujusmodi nullomodo destructiva : si vero simplex, idest perfecta invidia irrepserit quod in vera societate, haud quaquam contingere fas est, hæc certe est consumptiva proprii auctoris. Notandum : Boetius in *Littera* prætendit talem rationem : Illud cujus favor et tranquillitas in ævum est duratura illo nihil est lucidius : amor verus socialis est hujusmodi ; ergo etc. Major nota : minor patet in *Littera*. Notandum, circa hoc quod dicit, invidia simplex proprii auctoris est consumptiva, inter omnia vitia minus excusabilis est invidia quoniam virtutis semper est impugna-

[1] Al. deest sententia quæ sequitur.

tiva: hinc Tullius in *Rhetorica*: virtutis comes est invidia; et item alius: Semper virtutes invidia sequitur, feriuntque summos fulgura montes. Hoc vitium dæmones habent humanæ invidentes proli, quorum filii perditionis sunt homines mundi, alterius bonum proferre dolentes, quibus mox est omne proximorum appetere dicentes illud Ovidii primo *De arte amandi*:

Fertilior seges est alienis semper in agris,
Vicinumque pecus grandius uber habet.

Cujus quidem vitii rabiem acerbi livoris, ut Claudianus ait in *Majori*,

Nulla quies placare potest præterquam auctor [proprius.

Et inde Horatius in *Epistolis*:

Invidus alterius rebus marcescit opimis,
Invidia Siculi non invenire tyranni
Majus tormentum.

Quoniam, ut in *Littera* Boetius ait, proprii auctoris consumptiva est.

« Cum autem mei parentis etc. » In hac parte Boetius supradicta exemplo a seipso accepto confirmat dicens: Cum providentia mei parentis misisset me Athenas ad has scholas universales Græciæ ob causam studii, promittens ut assolet (parenthesis est), idest ut fieri solet, consolari me, supple, Boetium ejus alloquio, idest ejus litteris paucis diebus, idest infra paucos dies, ergo Boetius inveni Athenis unicum custodem et ducem vitæ meæ, nomine Favonium, denominatum scilicet non a vento favonio sed a favore, idest amore. Hic nempe Favonius cum inspexisset primo me, supple, Boetium fatigatum, idest fessum itinere, et vidisset me considerantem, idest meditantem diversa, atque inspexisset me suspirantem creberrime, idest sæpissime, tandem quæsivit cujas esset, idest cujus gentis, que (pro et) adduxit me secum consolans me curialiter, et hoc dico inquirendo breviter si ob studii causam illuc scilicet Athenas venissem, et cujus facultatis, supple, si dives aut pauper, cujusque professionis, idest scientiæ, ostendendo mihi Boetio post triduum, idest post tres dies nomina vicorum Atheniensium atque confraga, idest tortuositates angiportorum illorum vicorum strictorum ubi scholæ stabant atque scientiæ exercebantur, ut quidam sentiunt, vel confraga, idest clamores aut loca clamorosa angiportorum illorum portuum vel vicorum. Cape quodlibet dicit. Hic demonstrative loquitur: hic, idest in hac parte vigent, idest docentur præsagia, idest futurorum præscientia Chaldæorum (harum gentium) qui plus ceteris divinationibus insistebant: hic, idest in hoc loco viget non latens immo famosa gloria Ptolomæi illius astrologi: hic, supple, viget sincera veritas Aristotelis: et bene sincera quoniam qui ab Aristotele recedit a veritate quoque recedit (Commentator): hic, supple, viget probata divinitas, idest divina sapientia Platonis. Hic nempe Plato tanta de divinitate docuerat ut et divinus appellari mereretur. Hic, idest in alio loco, scilicet viget concretio, idest rationum compilatio Zenonis illius philosophi, rationum inquam quibus quadraturam circuli nitebatur comprobare. Peribonii quoque illius magistri dilectio, idest doctrina quam de dilectione conscripserat, supple, viget: hic, scilicet alio loco viget promissio Pythagoræ hujus philosophi italici qui primitus animas invenit fore immortales et de aliis corporibus transire promittebat, dicens, primo se fuisse Euphorbium, secundo Talidem, tertio Hermothymum, quarto Pyrrhum, ultimo Pythagoram: et hanc opinionem secutus Ovidius *Methamorphoseos* libro decimoquinto de Pythagora sic inquit:

Ipse ego me memini trojani tempore belli,
Pantoides Euphorbus eram, cum pectore quondam
Hæsit in adverso gravis hasta minoris Atridæ.

Et Horatius in *Carminibus*:

Habentque tartara Pantoidem iterum jam orco [demissum etc.

Et hoc volens Boetius inquit, Pythagoræ promissio. Homeri Ilias, supple, viget hic, hoc est doctrina Homeri quam de bello trojano confinxerat: et hic viget labor, Theseos, idest illius oratoris; hic quoque vigent theoremata, idest regulæ et propositiones geometricales Euclidis hujus philosophi atque geometræ. Notandum: theorema diligens et aperta verborum descriptio vel regula est, inde regulæ geometræ theoremata quasi apertiones dictæ sunt; sicuti hæc: omne totum est majus sua parte, similiter: si ab æqualibus æqualia demantur remanentia erunt æqualia. Hic vero, supple, vigent Axiomata, id est sophismata Michasi hujus philosophi quæ de musica

ediderat. Notandum : axioma secundum Huguitionem concatenatio loquendi dicitur sicut sunt sophismata. Papias vero dicit quod sunt prologuia et maxime propositiones in topicis. Hic autem, supple, vigent aporismata (alia *Littera* habet porismata, et verius) idest apertæ probationes : et dicitur a porus-ri quod est apertio quædam : Daretis illius historiarum trojanarum scriptoris qui animam post exutum corpus solam umbram fore asserebat. Hic quoque vigent scrutinia, idest inquisitiones Hippocratis illius medici : et bene inquisitiones Hippocratis documenta nominat quoniam per multas inquisitiones et experimenta in artem operativam medicinalem deventum est. Hic idest in hoc loco, supple, viget efficacia, idest vigor Areopagi, idest vici ubi scholæ philosophorum consistebant, a quo vico et Dionysius sanctus Areopagita dictus est. Et dicitur ab ares quod est virtus et pagos quod est villa quoniam in vico illo scientia de natura discebatur. Que (pro et) peritia, idest sapientia legum viget hic ; et proprie juris peritia dicitur et jurisperitus. Post hæç convertens se ad publica spectacula, ostendendo ex ordine sibi singula, inquit : hic est confusa gloria, idest inanis hippodromii illius loci quo probantur equi ad luctam. Et dicitur ab hippos quod est equus et dromos græce quod cursus sonat : inde hippodromus, idest locus quo equi cursu probantur. Vel secundum alios hypodromii, idest loci deambulatorii, supple, supra quem homines ambulant : et componitur ab hypo quod est sub, et dromos curvitas : vel ab hyper quod est supra et dromos cursus, quia desuper homines currunt et ambulant, quoniam sunt arcus deambulatorii palatiorum. Unde dicitur in legenda sancti Sebastiani : tunc jussit eum in hyppodromio palatii tamdiu fustigari etc. Unde : hyppodromique decus parcit : locus hic sit duodenus Victoria circi illius loci viget hic. Palæstra, idest locus luctæ viget hic, et fulminatio idest jactio cestus hujus instrumenti, viget hic. Est enim cestus-us-ui corium cum plumbo infuso quo manus suas pugiles muniunt, et seinvicem cædunt. Et dicitur vulgari vocabulo plumbata. Elatio, idest elevatio missilium, idest telorum viget hic, exclamatio nautarum viget hic : Choreæ, idest ludicris saltationisque conventio viget hic etc.

« Cum ergo hæc et multa alia etc. » In hac parte Boetius postquam ostendit quomodo Favonius ipsi cuncta quæ Athenis publica forent, ostendit atque diversas philosophorum sectas, quibusque in locis studia sua exercebantur monstravit, hic consequenter subjungit quomodo Favonius ipse Boetium instruit quo studio atque qua manerie in his atque circa quælibet gerere debet. Et dividitur in duas partes. Nam primo dat ei plura documenta. Secundo circa ea omnia quoddam notandum subjungit, ibi, « Non est autem digna. » Prima in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo Boetius ponit tempus ipsum in quo Athenis studuit, ibi, « Fideliter etc. » Et dicit : cum mera liberalitas Favonii supranominati intimasset, idest demonstrasset mihi hæc omnia supradicta atque alia plurima quæ forte brevitatis causa silentio præterivit, quæsivit, supple, Favonius a me Boetio quænam esset mihi facultas, idest rerum copia, que (pro et) interrogavit qui disciplinæ intentio meæ mentis esset promptior : tandem omnibus sibi per ordinem responsis quoddam memoria dignum amicis, idest amicabilibus auribus instillabat meis. Et hoc primum documentum est quod sibi tradidit : scilicet ut parcitati pecuniæ semper diligenter insisteret ; non quidem iili parcitati quæ prodigalitati opposita est, sed mediocritati. Et rationem subjungens dicit : dilapidare, idest inutiliter expendere commissa, supple, a parentibus consentaneum, idest consonum est pudori : quasi dicat : pudor est commissa stulte inutiliterque expendere, et cogente, idest urgente necessitate repatriare confusus pudore. Deinde secundum documentum subdit, dicens : Idem etiam Favonius propalavit aliud non exorbitans, idest aberrans vel devians a rationis via : hoc scilicet ut si ego Boetius insererem, idest immitterem me disciplinæ alicujus, scilicet magistri, quod respicerem prius bene et maturo consilio conquirerem si magister ille obediret bonis et sanctis moribus, atque polleret, idest resplenderet titulis, idest insigniis liberalium artium, atque si ipse magister indulgeret, idest vacaret promotioni suorum scholarium, et hoc remota omni negligentia, inquirerem et prospicerem cujus perfectionis esset atque per triduum eum audirem cunctaque considerarem, ut si bonus esset non discederem ab eo licet balbutienti, idest male loquenti : vel si

cæcitas, idest ignorantia, scilicet magistri illius existens noverca, idest contraria subtilitatis detineret aures stultorum, idest indoctorum simulacro, idest fictione, falsa similitudine, efficerer retrogradus sit ut cum dimitterem, supple, admonuit Favonius. Hinc quoddam notabile dictum his adjiciens inquit : siquidem (pro certe) malo, idest magis volo deliniri, idest edoceri fructu, idest doctrina balbutientis licet tædiosa, idest tædium ingeneret, quam gloriari dulcore, idest ficta dulcedine seducentis, scilicet decipientis cæcitatis, idest ignorantiæ. Notandum, Boetius prospiciens prodigalitatem scholaribus sicuti et cuilibet nimium esse damnosam atque in miseriæ et egestatis interitum atque tandem pudorem, atque fabulæ nedum notis sed et ignotis inductivam, summopere parcitatem hoc est liberalitatem quæ in modestia et temperantia consistit, commonet amplectendam, consilio Catonis qui his versibus quasi idem præcepit :

Ne tibi quid desit, quæsitis utere parce,
Utque quod est serves, semper tibi deesse putato,
Sume cibum modice, modico natura fovetur.

Notandum, circa hanc partem ubi dicit prius diligenter inspicerem etc. Libros evolvere seu legere pro studio non sufficit, sed docto res idoneos audire congruit. Si quis ergo doctus fieri cupiat, doctum virum eligat, cum doctorum insufficientia viam disciplinæ claudat : doctum inquam illum Varrone consule elige quem magis mireris in suis quam in alienis : nil enim magnificum docebit qui a seipso nil didicerit : quod etiam Boetius ipse in inferioribus attestans ait : Miserrimi quippe ingenii est uti inventis et non inveniendis. Nota, circa hoc quod dicit : Malo siquidem balbutientis etc. Nemo secundum exteriorem apparentiam quam natura sibi indidit aspernendus est, quando ignoratur virtus intranea, auctoritate Ecclesiastes secundo : *Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo* et Cato moralis :

Corporis exigui vires contemnere noli,
Consilio pollet cui vim natura negavit.

Unde Poeta :

Ne reputes viles in parvo corpore vires,
Ingenio plenus qui viribus extat egenus.

Interdum enim pretiosiora sunt parvi corpusculi vascula uti gemmæ lapillique testantur. Sic etiam quod sagax natura balbutienti linguæ vitio subtraxerat quandoque consilio atque intelligentia uberiore resarcit. Inde vulgare hoc : Meliora sunt vulnera diligentis quam fraudulenta verba blandientis. Nota : balbutientis in superioribus expositum est capite secundo, in ea parte cum de violentia agebatur. Simulacrum imago vel effigies dicitur ; et dicitur a simulo-as quasi rem aliter ostendens quam sit.

« Feliciter autem his et aliis secretis etc. » In hac parte Boetius ostendit quanto tempore post superiorem instructionem Favonii Athenis in continuo studio permanserat doctrinis Philosophorum insistendo, dicens : ego Boetius instructus, idest informatus his, supple, prædictis et aliis secretis, subaudi ab ipso Favonio, convalui, idest permansi Athenis annis duobus de viginti : elegantia est, idest annis decem et octo qui sunt viginti demptis duobus, anhelans, idest intendens semper ad fastigia, idest summitates boni, idest virtutis et scientiarum : quidquid etiam mali, scilicet aut egestatis, aut penuriæ, aut etiam opprobrii expertus fui, idest passus fui. Et inde quoddam subdens proverbium inquit ex his : Ille enim non est dignus acumine dulcoris qui nequit inviscari, idest irretiri gravamine amaritudinis, juxta illud :

Dulcia non meruit qui non gustavit amara.

Et sequitur, quorum philosophorum documentis atque institutis tanto tempore invigilavit, dicens : Et ego Boetius adhærens semper institutis atque traditionibus Herodiani illius philosophi atque Aristotelis illius philosophi, commendavi menti meæ scintillulas, idest documenta et traditiones aliorum philosophorum etc. Notandum quod Herodianus summus fuit ille grammaticus Atheniensis, uti quibusdam visum est, quem et Appollonium Priscianus insecutus est : fuerunt enim illi duo, ut Priscianus ipse in *Majori* testatur, excellentissimi apud Græcos grammatici. Sed de Aristotele atque ejus laude satis in superioribus dicta sunt cum de logicis institutis pertractatum est; similiter quid fastigium sit, ibidem dictum est : quare ibi videas.

« Ne paupertatis facultati præsentis operis etc. » Hæc est secunda pars principalis hujus capituli; in qua postquam Boetius determinavit de sagaci schola-

rium provisione, et hoc quo ad eos qui rerum copiis præstant atque necessariis omnibus pleno cornu abundant, nunc vero facit hoc idem de his qui paupertate gravati quotidianum victum labore atque industria procurare coguntur. Et dividitur hæc pars secunda in quatuor partes. Nam primo promittit paupertati ipsi consulere atque documentis quo ad possibile fuerit obviare. Secundo plurima enarrat quæ ut plurimum scholaribus penuriam atque egestatem inducunt; et hoc ideo ut facilius remedia in contrarium subministret. Tertio contra quodlibet prædictorum consilium administrat. Quarto ex his omnibus qua manerie perferenda paupertas existat concludit. Secunda, ibi, « Cum etiam. » Tertia, ibi, « Parentum detestabilis. « Quarta, ibi, « Si ergo tuta paupertatis. » Et primo dicit : Nos Boetius dignum duximus committendum examini, idest declarationi illud quod commune est naturæ cunctorum, et hoc ne simplicitas paupertatis deroget facultati præsentis operis atque desperatio confundat atque ne desolatio affligat : quasi diceret : Sunt plurimi qui forte ob inopiam atque expensarum carentiam studio vacare despiciunt, atque sic quod natura donaverat egestate atque rerum penuria depravatur : ne quemquam paupertas hæc ab hoc sancto proposito subtrahat, nos Boetius duximus dignum et rationi consonum paupertati scholarium quoad possumus remediis obviare. Item duco plura significat ut hoc metro notatur.

Duco desponsat, reputat, trahit et proprium dat.

In *Littera* vero idem quod reputare significat, sicut in *Litteris* scribitur : Dignum duximus vobis intimandum etc.

« Cum autem scholaris egestas etc. » In hac parte Boetius enumerat ea quæ ut plurimum scholares in penuriam atque egestatem pertrahunt; et dividitur secundum quod ponit partes eorum quæ egestatem causant. Et dicit : autem (pro sed) cum egestas, idest penuria scholaris procedat, idest causetur diverso intuitu, hoc est ex diversis causis, tum scilicet primo propter tenacitatem, idest parcitatem affinium, idest tam parentum quam amicorum, tum, supple, secundo propter penuriam inundantis procellæ, idest fluctuantis et periclitantis miseriæ eorumdem, tum, supple, tertio propter inconstantiam juvaminis, idest adjutorii vitrici, idest patrini vel patriastri, tum, supple, quarto propter instantiam germanæ nubilitatis, hoc est propter desponsationem sororis, tum, idest quinto propter injuriam, idest negligentiam militiæ, idest dominationis primogeniti, tum idest sexto propter versutiam, idest pravitatem atque deceptiones adustionis familiaris. Cum ergo ut prædicta omnia sint quæ plerumque penuriam scholarium procurent, nos Boetius dignum duximus, idest reputavimus consulendum, supple, scholarium inopiæ generali stemate, idest discendi ordine. Nota : Vitricus patrinus vel patriaster est, scilicet qui uxorem ex alio viro filium vel filiam habentem duxit : et corripit penultimam. Unde Ovidius *De remediis :*

Vitricus et gladiis et acuta dimicet hasta.

Noverca autem est quæ maritum ex alia uxore filium vel filiam habentem duxit, quas ut plurimum injustas dicimus : unde quidam :

Gaudet in afflictos sævire noverca potestas.

« Parentum detestabilis etc. » In hac parte Boetius post enarrationem eorum quibus scholaribus ipsis ut plurimum paupertas immittitur, nunc remedia ad quælibet opportuna subjungit. Et dividitur in sex partes, secundum sex remedia sex causis paupertatem inducentibus appropriata. Secunda, ibi, « Inundantis. » Tertia, ibi, « Obsequio. » Quarta, ibi, « Germanici festivantis. » Quinta, ibi, « Germane nubilibus. » Sexta, ibi, « Tenacitatis industriæ. » Ponit ergo primo remedium contra primum quod est parentum tenacitas; quæ quandoque tanta existit, ut etiam nisi arte et obsequio flecteretur, filios in extremam labi permitteret egestatem. Cujus tenacitatis moderamen Boetius scholaribus ministrans his inquit verbis : Detestabilis, idest odiosa atque adunca, idest amara tenacitas : et bene adunca ex similitudine dictum est : aduncum enim curvum sonat : unde curvum se præbet quod aduncum crescere debet. Avaritia quoque nimia sua inflexibilitate et tenacitate merito curva dici debet : unde adunca tenacitas, idest avara parcitas parentum permollitur, idest dulcescit et flectitur instantia, subaudi multa, precum, idest supplicationum que (pro et) dulcescit et permollitur tædiosis verbis, subaudi deprecativis frequenter geminatis et ex consequenti nimia replicatione tædium ingerentibus; et plerumque, idest sæpe, supple, tenacitas ipsa

parentum dissolvitur affatibus, idest ornatis et politis persuasionibus filiorum que (pro et) delinitur, idest permollitur fletibus tempestivis, supple, pro loco et tempore, atque quandoque tenacitas ipsa excitatur fallacibus, idest falsis promissis, similiter dissolvitur interdum munusculis, idest donis affectuosis, idest affectatis, etiam perforatur, idest ingreditur sæpius adulatione, idest blandimentis, et hoc si tempestiva fuerit, supple, loco et tempore atque congrua manerie. Quod si minus, idest non fuerit subaudi, tempestiva ipsa adulatio, certe tenacitas ipsa solidatur in pœnis, et insuper tenacitas ipsa parentum penitus destituitur monitu, idest persuasione exemplari, idest exempla adducente, licet (pro quamvis) etiam fuerit adamantina, idest avarissima : per similitudinem dictum est : sicut enim adamas ferrum attrahit, sic quoque parcus et avarus continuo rebus non habitis insistit. Similiter quoque tenacitas parentum etiam excitatur, idest commovetur sæpius rogatibus, idest intercessionibus aliorum, scilicet amicorum. Notandum : scholares ipsi circa parentes et amicos tenaces et parcos qui difficile flecti queunt sicuti gutta circa lapides durissimos se habere debent : respiciant enim non vi casus atque ponderis guttam cavare lapidem, sed assiduitate et instantia : sic etiam parentum parcitas, licet non una sola instantia flecti atque deliniri possit, ipsa saltim nunc decies immo pluries geminata valeat deliniri. Quod si huic assiduitati et instantiæ ars affuerit, certe in melius opus prosperabitur : nam, ut inquit Pamphilus :

> Ars animos frangit et fortes diruit urbes,
> Arte cadunt turres, arte levatur onus.

Et item Ovidius *De arte amandi :*

> Arte citæ veloque rates remoque reguntur,
> Arte levis currus, arte regendus amor.

Notandum : secundum Thomam secunda secundæ, quæstione centesima decima quinta : Inter placidum adulatorem et blanditorem hoc interest : Placidus enim ille est qui sola intentione delectandi loquitur. Sed blanditor intentione lucri consequendi. Adulator vero communiter utrisque attribui solet : verum tamen est quod unum pro reliquo apud auctores sæpius repertum est.

« Inundantis procellæ penuriæ etc. » In hac parte Boetius ponit secundum remedium contra secundum quod est parentum inopia atque paupertas. Et duo facit. Nam primo remedium ponit. Secundo quoddam circa hoc remedium commodius subnectit, ibi, « Cavendum est enim. » Et dicit quod si parentum torqueat egestas, contemperandum, idest consulendum est penuriæ, idest miseriæ inundantis, idest abundantis vel periclitantis et fluctuantis procellæ per incrementa, idest augmenta laboris, videlicet scripturando, idest scribendo, alia *Littera* habet scriptitando : trituras, idest messes colligendo ; et dicitur tritura a tero, quia teritur in area. Areas, idest domorum et aliorum locorum planities, mundando, similiter serviendo ad tempus. Sed tamen inter omnia hæc nos duximus, idest reputavimus dignum inhibere, idest cohibere et reservare stimulum, idest puncturam necessitatis, idest indigentiæ, subaudi, scrip tura ; et hoc si facultas, idest ars ingeniosa coegerit, idest impulserit motum voluntarium, idest ipsam voluntatem, supple, ad hoc faciendum. Notandum : paupertas hujusmodi de qua in hoc secundo remedio intenditur, etsi supra vires intendatur, patienter tamen sufferenda est, exemplo majorum nostrorum qui paupertatem placidam atque acceptam ob amorem philosophiæ in dies excoluerunt. Sic Diogenes philosophus, ut refert Seneca, paupertate gaudere voluit, paupertateque potentias sæculi superare. Erat nempe Alexandro omnia possidente potentior, cum plus esset quod iste nollet accipere quam quod Alexander dare posset. Usus enim solus erat, ut Hieronymus *Contra Jovinianum* refert, duplici pallio propter frigus. Peram pro cellario habuit, atque clavam ob frigiditatem senectutis sustentandam. Verumtamen quoniam natura ipsa aliquibus indiget quibus ad philosophandum validius sustentetur, congruum est ut quod fortuna ex rebus exterioribus assumpserat labore atque industria conquiratur; ut sic, sicuti in superfluis natura non abundat, sic quoque in necessariis haud quaquam deficere dignoscatur. Labores vero et industriæ quibus hæc necessitas reprimitur sunt quas *Littera* connumerat; quibusque in remedianda egestate si per usus fueris, nullo tibi tempore naturæ commode deesse videbis. Item área locus est ad excutiendum frumenta aptus; vel dicitur tabularum æqualitas vel domorum latitudo ; inde areola diminutivum :

quocumque tamen modo capiatur, bene in proposito applicatum puta.

« Cavendum est tamen ne delitiosus etc. » Hic Boetius circa proximo dictum remedium quoddam notabile observandum subnectit; et dividitur in duo. Nam primo facit quod dictum est. Secundo exemplo dicta explanat, ibi, « Glebeonis nequitia. » Et dicit Boetius quod in his supradictis, et præcipue in scribendo, summopere cavendum est ne appetitus delitiosus, idest voluptuosus et luxuriosus tam ea luxuria quæ in ornatibus est quam ea quæ in comessationibus atque coitu consistit juxta satyricorum partitiones quæcumque tamdem sit, cavendum est ne mentem scholaris excitet, idest commoveat, supple, ad aliquod turpe peragendum atque sic enervet, idest extrahat funditus et eradicet lucrum sirenosum, idest attractivum et deceptorium. Cavendum quoque est ne adulatio, idest blandities prodiga, idest larga quo ad excessum que (pro et) raro fidelis defraudet, supple, mentem, scholaris : quasi dicat : cavendum est ne adulatione et fictis oblectamentis scriptorum tanto inviscetur, ut sic studio se posteriorem constituat : que (pro et) summopere caveatur ne sinistra, supple, manus, hoc est infidelitas familiaris ebibat, idest subtrahat visu vel auditu, quicquid, idest omne illud quod permollitur, idest lucratur dextra, idest labor et fidelitas scribentis. Notandum, circa *Litteram*, tria sunt mala quæ principaliter scholares sicuti et quemlibet ab abusu conquestorum terrere debent. Primum est spiritualium bonorum contemptus qui abusum hunc consequitur, uti patet de Esau, Genesis vigesimoquinto, qui pro lentibus primogenita vendidit omnia. Secundum est paupertas usque ad mendicitatem : hoc patet in filio prodigo, Lucæ decimoquinto : qui post dissipatam substantiam ad tantam penuriam devenit quod cupiebat replere ventrem de porcorum siliquis, sed nemo illi dabat. Tertium est rapinæ peccatum : et hoc tangit Cato cum dicit :

Utere quæsitis sed ne videaris abuti,
Qui sua consumunt cum deest aliena sequuntur.

Notandum circa hoc quod dicit syrenosum lucrum. Syrena vel syren monstrum marinum est quod dulcedine sui cantus nautas ad se trahit et submergi facit : hinc a sirem, idest tractu dictum est. Sic quoque lucrum dulcedine sua homines ad se attrahit atque tandem attractos in gehennam perducit : quare dictum est : Pecunia tua tecum sit in perditionem. Bene ergo lucrum syrenosum dicitur, idest attractivum et dolosum.

« Glebeonis nequitia non obstante etc. » Hic Boetius exemplum prædictis subnectit, dicens : quantumcumque et incommodum discendi et virtutis decrementum nequitia Glebeonis (illius scholaris), non obstante gratia, idest favore parentelæ, idest parentis mei qui sibi gratiosus extitit, contulit, supple, ut statim subjungetur, mihi Boetio militanti, idest studenti sub Herodiano, idest sub ipso magistro ! nihilominus nos Boetius deficiente nobis plerumque, idest interdum igniculo, idest adjutorio paterni census dignum [1] duximus mitigare more, idest remedio prætaxato, idest præmisso, mœrorem, idest tristitiam paupertatis, aliquid imprimendo, idest scribendo; arbitrantes tutius, idest securius degere nos invitum, scilicet in labore et paupertate quam arripere itinera longi laboris repatriando. Deinde Boetius incommoda sibi a præfato Glebeone illata enumerans dicit : sed quid? cum nos Boetius, vitam nostram labore manuum sic ut præfertur lucraremur, nequitia et sinistra pravitas Glebeonis intimavit, idest notificavit affinibus, idest parentibus atque amicis, supple, meis, imbui, idest instrui me Boetium pestiferis sedibus, idest in cathedris pestem inferentibus scriptorum, scilicet cathedrantium, atque intimavit me gloriari, idest quod gloriarer diutius lucro seducenti, supple, quemadmodum superius ostensum est quod ultra intentio, idest amor parentis existens plerumque, idest sæpius promptior ad malum, supple, opinandum de filio quam ad bonum, evaporavit, idest evanuit et exhalavit igne, idest ab igne intrinseco, idest ab ira incensa subordinante Glebeone supradicto, que (pro et) supple, intentio parentis sic ut præfertur evaporata atque quasi exhalata privavit me subsidio solito, idest consueto, et hoc prius quam exitus, idest finis et rei veritas probasset, idest manifestasset acta per me perpetrata : et item amentia, scilicet parentum non, declinavit immo in dies invaluit, que (pro et) instantia precum penitus profecit in nullo,

[1] Al. deest : « dignum. »

Quid amplius? traditio delatoris, idest accusatoris, scilicet Glebeonis remansit notoria, idest manifesta post bimatum, idest post annos duos, sed traditio ipsa non recessit, idest evasit multa, idest impunita. Notandum quod inter vitia cetera detractionis vitium maxime odibile censendum est, quoniam proximum lacerat atque confundit : aut enim bona diminuit aut occulta denegat, aut falsa crimina imponit. Quas ob res sapiens admonet Ecclesiastici viginti secundo, ne hoc vitio inviscatis, consortes nos exhibeamus, ne forte assiduitate sua infamati improperium perpetiamur. Cavendum ergo summopere scholaribus est ne talibus se associent : ut sic quod Boetio Glebeone subordinante contigit se a similibus peniteant non cavisse. Item bimatus, idest spatium duorum annorum, scilicet biennium. Et dicitur a binus-na-num quod componitur a bis et annus, quasi duorum annorum etc. » Item delator, idest accusator, et dicitur a defero, idest accuso. Unde secundo Machabæorum quarto 1 : *Simon autem prædictus pecuniarum, et patriæ* [1] *delator* etc. Obsequio vitrici si nequeat consolari facultas. In hac parte Boetius ponit tertium remedium contra tertium quod est ut plurimum egestatis scholarium procurativum, scilicet vitricum atque avorum tenacitas. Et dicit quod si facultas, supple, scholaris nequeat consolari, idest juvari auxilio, idest subsidio vitrici scilicet et avorum, quid agendum? dico quod tenacitas horum derogetur, idest diminuetur nimis, idest comminationibus que (pro et) comminuetur, supple, quemadmodum præmissum est tractu, idest motu tempestivo, ut (idest quemadmodum) jocosa transactio , idest operatio, Proculi illius magistri docet. Item derogo-as-re, maledicere detrahere vel diminuere pro parte non pro toto est [2] (*ff. De verb. obl.* libro Derogator.)

« Germani festivantis incuria etc. » In hac parte Boetius ponit tertium remedium contra tertium impedimentum quod etiam ut frequenter penurias scholaribus immitit, dicens : Incuria, idest negligentia germani, idest fratris festivantis, idest festa quotidiana prodigaliter celebrantis mitigetur, idest castigetur eulogio, idest sermone persuasivo, blando atque dulci, sermone inquam exemplari, idest exemplorum pleno, que (pro et) versutia, idest astuta nequitia, subaudi germani præfati, corrigatur admonitu, idest admonitione propinquitatis, vel deprimatur amentia, idest stultitia, incuriæ, hoc est negligentiæ. Notandum : quoniam pater filio essendi causa est, nutriendi atque disciplinæ, inter omnia quæ correctioni atque eruditioni filiorum magis proficere atque prodesse videntur sola est personalis a tenera ætate filiorum correctio atque eruditio : nam qui bene erudiuntur in ætate tenera, quando perfecti sunt, de facili ad bona inclinantur. Non est tamen suæ correctionis regulæ nimia feritas inferenda ; quoniam licet filios corripere bonum sit, exterminare tamen ipsos non licet : quia tunc paternalis disciplina prodest quando clementia adest. Sed proh dolor ! in hoc instanti tempore neque disciplina neque clementia studii corriguntur : quo fit ut quando sperant ex eorum lætari operibus, quomodolibet desolantur. Quod si tarda atque sera tunc adhibeatur correctio, hæc non arduo sed blando solum eulogio ministretur. Item germani proprie dicuntur qui habent eamdem matrem sed diversos patres, quasi ab eadem genitrice manantes : dicuntur tamen etiam qui eundem patrem et matrem habent. Item eulogium expositum est supra ubi de sophistria agebatur.

« Germanæ nubilibus annis affini etc.» In hac parte Boetius ponit aliud remedium contra quintum impedimentum paupertatis scholarium inductivum quod est sororis nubilitas : et dividitur in tres partes. Nam primo remedium ponit cum causæ subnectione. Secundo contra eos invehitur qui ob incuriam pudori castitatis non indulgent, ibi, « O quam. » Tertio quoddam exemplum circa prædicta subjungit, ibi, « Obtemperandæ. » Et dicit primo ; quod si scholaris in penuria existat atque tempus nubilitatis germanæ, idest sororis propinquum sit, debet supersedere pro ea vice ut sorori de matrimonio provideatur, quoniam germanæ, idest sorori affini, idest existenti proxime nubilibus annis pubertatis qui anni ad nubendum habiles sunt, obtemperandum est, idest succurrendum est quantocius, idest valde cito. Et rationem subdens dicit : et hoc ideo ne primula rosa, hoc est virginitas ipsa carpatur,

[1] Parm. : « et propriæ. »

[2] Al. : « in toto. »

idest auferatur (et proprie fructuum est)[1] indigno pollice (transumptive positum est), idest indigna manu et indigno amatore, per vitium incuriæ, idest negligentiæ. Notandum, circa hoc quod dicit, primula rosa. Virginitas ipsa nomen honorabile est : quare non immerito rosæ comparatur, non quidem simpliciter sed honorabilius, scilicet si bonis operibus illustretur : nam in evangelio virgines quinque fatuæ leguntur, quare ex sua virginitate introitum ad januam cœlestem meruisse non creduntur. Pulchrum ergo est esse virginem, sed pulchrius multo si cum virginitate operibus floreant sanctis, nunc orationi, nunc meditationi sedulo mentem exponendo ; his enim, Hieronymo *Ad Eustochium* teste virgines debent esse occupatæ.

« O quam sororis commendanda est pudoris etc. » In hac parte invehitur contra eos qui ob[2] negligentiam castitati non prævident ; et dicit : O quam commendanda est professio, idest observantia pudoris sororis, que (pro et) quam dolenda est commissio contrarii, scilicet impudicitiæ ! dolenda inquam veluti resecatio, idest præcisio pulpæ (illius carnis) superflue deturpantis vultum pudore. Notandum : Deus naturaliter in mulieribus verecundiam posuit ut ipsæ ad peccatum et impudicitiam provocare formident : quod attendentes antiquorum plurimæ intactæ[3] secundum carnem vivere cupientes prius mori maluerunt, quam virginitatis florem fœdo commaculare accessu. Nec solum christianorum gloria exemplis harum referta est, sed et pagnorum Christum prorsus ignorantium. Sic apud Valerium Maximum græca quædam Hippo vitam perdere maluit quam pudicitiam deturpare: sic et Pelagia : quæ, ut refert Ambrosius cap. tertio *De virginitate*, cum esset annorum quindecim, et prædonibus circumseptam se videret, matre absente suisque sodalibus in aquam se projecit, malens mori quam violari : sic quoque Romanorum Lucretia quam in *Epitaphio* Ovidius his versibus commendat :

Cum foderetur gladio castum Lucretia pectus,
  Sanguinis et torrens egredereretur, ait :
Testes procedant non me favisse tiranno
  Ante virum sanguis, spiritus ante Deos,
Quam bene producti pro me post fata loquentur,
  Alter apud manes, alter apud superos.

Et licet hæc viro nupta fuerit, maluit tamen gladio occumbere quam suam pudicitiam alterius commaculare toro. Est ergo summe commendanda sororis pudicitia, atque impudicitia quomodolibet condolenda.

« Obtemperandæ germanitatis insignia etc. » In hac parte exemplo quodam superiora corroborat ; exemplo inquam a Simmaco Iconomo accepto, qui pro maritanda sorore omnia bona tradidit : quasi dicat : sic et a scholari, ut sororis convalescat pudicitia atque justo matrimonio combinetur, patienda atque supportanda pro tempore est penuria, ne forte, ut supra dixerat, virginitas alieno atque indigno viro maculetur. Dicit ergo : non est committendum silentio, idest non est tacendum, Symmachum Iconomum filium secundi Theophrasti (illius hominis) supple, quanto amore atque fidelitate se habuerit erga sororem suam Helisiam matrimonio collocandam, et hoc ob insignia temperandæ germanitatis. Qui scilicet Symmachus utroque parente ingresso viam universæ carnis, hoc est mortuo utroque parente (et est elegans satis locutio), maritavit constantiam, quoniam ut sequitur jam, pro maxima infamia extitit germanæ, idest sororis, imminentis, idest jam machinatæ infamiæ, beneficio dotis, quæ (pro et) supple, idem Symmachus commendavit se meatibus fortunæ in totum : quasi dicat : totam facultatem Symmachus ipse sorori dotem constituit, nihilque plus retinens meatibus se fortunæ commendavit. Sed quid ultra ? Marito sororis, scilicet Helisiæ surrepto a naufragio, Helisia insequitur, idest undique sequitur fratrem suum Symmachum in multis serviendo, que (pro et) Helisia ipsa ministrabat fratri Symmacho quasi ad inopiam devento, cuncta necessaria simulacro, idest similitudine meritorum, hoc est in recompensam ministratæ dotis : namque (pro, quia) cum deesset facultas ut amplius fratri nil ministrare posset, exponebat, scilicet Helisia secretius florem propriæ carnis illecebris, idest lusibus atque delectationibus venereis, scilicet ut vitam fratri lucraretur. Ipsa nempe maluit, idest magis voluit succumbere vitio incuriæ, idest luxuriæ, quam disrumpere fœdus, idest amorem fraternæ constantiæ, se, scilicet

[1] Al. deest : « fructuum est. »
[2] Al. deest : « ob. »
[3] Al. : « intantum. »

Helisia, viva permanente : neque etiam ipsa Helisia permansit retrograda ab inceptis, scilicet præmissis donec et quousque terminavit inchoata fine idoneo, idest decenti : quasi dicat : Helisia hæc et similia intantum exegit atque his omnibus institit quousque fratrem a suis miseriis prorsus liberavit. Notandum, circa hoc quod dicitur Symmachum Iconomum : hoc enim forte sibi nomen fuit, vel quoniam dispensator extitit : Iconomus enim vel œconomus (et verius) qui pecuniæ frugum et omnium quæ possidentur est dispensator. Inde œconomus-ma-mum, Xenophontis pulcher liber est, qui nobis gubernationem villæ vel dispensationem universæ domus Tullio interpretante designat.

« Tenacitatis industriæ etc. » In hac parte Boetius sextum et ultimum remedium contra sextum impedimentum paupertatis scholarium inductivum ponit. Et dividitur in duas partes secundum duo remedia. Secunda, ibi, « Numquid sub his etc. » Primo dicit quod si domestica fuerit consumptio facultatis atque penuria imminens quid agendum ? succurrendum inquam et huic domesticæ adustioni, idest paupertati, rudimento idest documento industriæ, idest astutiæ, et cautela tenacitatis, idest parcitatis, subaudi, ne scilicet cuiquam pecunia mutuetur. Et hoc ideo ne diligentia pecuniæ mutuatæ, idest præstitæ infundat, idest immittat bilem, idest iram (bilis enim pro ira sæpe posita est), ut hæc etiam superius exposita sunt ve (pro vel) supple, ne diligentia conferat causam conflictus, idest tribulationis pugnæ vel dissensionis alterius rei. Deinde secundum remedium subdens, dicit : quod si scholaris hoc agere minime possit quin oporteat ipsum pecunias suas mutuo dare, quicquid tunc fiat, cum, supple, hoc necessarium fuerit, caute considerandum est sub his, idest in his præstationibus ne pusilla, idest pauca et modica tenacitas rerum in posterum obstipet, idest inclinet vultum indicio, idest signo ruboris, idest verecundiæ ; et dico ruboris, quoniam sicut mors palloris, sic verecundia ruboris est causativa. Vult dicere Boetius : Cum ipse scholaris necessario pecunias suas præstare cogatur : caveat tamen rebus suis ut aut fide jussore aut pignore securus existat. Et non obstante quanto modica fuerit mutui copia, quoniam plerumque, idest sæpius fortiora tabulata, idest ædificia dignoscuntur ruere læsione unius scintillulæ (diminutivum pro scintilla parva). Notandum : Boetius in hac parte summopere dissuadet pecuniarum præstationem atque mutui dationem, cum ad hoc tam divina quam etiam ab humana obligamur lege, quamobrem etiam a Catone jam lege consultum est,

Mutuum da :

sed Boetius contra. Quid tandem respondemus ? Respondetur : licet ea ita sint ut proximo indigenti ad mutui præstationem legibus tam divinis quam naturalibus teneamur ut necessitatibus suis charitative his mediantibus consulamus ; Boetius tamen respiciens plerumque ex hujusmodi præstatione lites et discordias exoriri, juxta vulgare illud : Si rem concedas non rehabebis ; si rehabebis, non tam cito ; si tam cito, non tam carum ; si tam carum, vere perdes amicum : hinc Boetius admonet hanc mutui præstationem summopere denegandam, ne occasione beneficii maleficium ingeratur, ut in exemplo proxime sequenti clare videtur[1].

« Quid de Calvo milite luce sapientiæ etc. » In hac parte Boetius circa hoc ultimum remedium ipsius paupertatis quæ aliquando ex mutui datione contingit exemplum ad suum documentum corroborandum de Calvo milite subjungit, dicens : Cognoscatur, supple, exemplo, quid canities, idest antiquitas senserit de Calvo milite, prædito, idest nobilitato luce sapientiæ. Hic nempe Calvus miles faciendo transitum, supple, in expeditionem quamdam in primævo flore militiæ, idest cum adhuc militia floreret, detulit secum latenter, idest clam sub birro, idest chlamyde, amphoram quamdam, subaudi argenteam ut quidam autumant, alii luteam et verius, prout sequitur de ollaque fictili etc., vel casu inventam fortuito vel forte si qua necessitas ingrueret ea mediante commoditati consuleret : quam scilicet amphoram commendavit, idest tradidit gratiæ, idest benignitati mancipii, idest famuli : Sed quid ? permutato levi statu, idest modico tempore transacto, Calvus ipse elegit vicem, idest locum alterius cohortis, idest

[1] Al. : « videtur recipiat. »

societatis, atque convenit, supple, verbis amicabilibus cocum de olla fictili ut eam restitueret : sed dissoluto freno rancoris et rixæ, idest jurgii, supple, inter militem Calvum atque cocum, cocus ipse præferens, idest patiens rancorem, percussit canitiem, supple, militis, fictili, idest cum fictili olla sic quod opprobriose caput militis offendit : quæ canities, licet postmodum esset decorata, idest ornata ob triumphalis militiæ gloriam, hedera (hac herba semper virenti), tamen de cetero miles ipse non potuit revocare, hoc est reducere læsionem, idest percussionem sibi factam in pristinum statum, scilicet prout prius fuerat, ut scilicet nulla cicatrix permaneret, revocare in quam connexu, idest conjunctione vel medicamine illius succi, idest herbarum, contrahendo nihilominus ex incursu, idest jactu atque percussione fictilis amphoræ probra, idest opprobria sibi simulque stirpi, idest progeniei. Notandum : circa hoc ubi dicitur, « hedera esset decorata etc. » Mos apud antiquos extitit, ut poetæ [1] clariores ob dignitatis meritum atque ingenii acumen in signum vireutis memoriæ atque intellectus hedera coronarentur, vel uti prædictum est ob dignitatis meritum, vel saltim ut vapores caput ascendere impediret : hæc enim herbæ hujus natura est ut humores fumosos a stomacho ebullientes nequaquam caput ascendere permittat. Sic apud Virgilium legitur :

> Pastores hedera crescentem ornate poetam.

Et apud Persium :

> Quorum imagines lambunt hederæ sequaces.

Hoc autem non solum erga poetas observatum extitit, sed etiam apud milites cum quid gloria dignum bello gesserunt, ex quo coronam vel hederæ vel lauri meruerunt. Nota : birrum est grossum vestimentum. Et dicitur a græco birros. Item cohors in superioribus expositum est.

« Sit ergo tuta etc. » In hac parte Boetius post omnia supradicta quæ de egestate scholarium præmiserat, nunc demum ex his omnibus qua manerie atque norma paupertas ipsa perferenda sit concludit dicens : ergo, idest propter ea quæ dicta sunt, scilicet tuta facultas paupertatis sit munda, idest nullo malo [2] livore infecta, anhelans, idest intendens, semper ad summum, sitque contenta parvo, idest modico, scilicet quantum natura sufficit; atque sit perferens, idest patiens, viriliter, idest æquo animo ad modum sapientum qui se habent sicut tetragonum sine vituperio incursus, idest insultus fortunæ; sitque omnibus obediens, scilicet in nullo rebellis; atque sit prompta, idest parata famulatui, idest servitio : sit ad loquendum tarda, quoniam in multiloquio raro mendacium deest; sitque fidelis in obsequio, idest servitio; sitque integra, idest non læsa, sed plena amore; dulcis, idest affabilis, colloquio; atque sit carens tumorositate, idest superbia atque inflatione cordis, quoniam ejus oppositum et omnium prædictorum non appretiatur, idest laudatur cum eo, scilicet paupere. Deinde apostrophando cuidam tacitæ respondet quæstioni. Posset enim quis dicere, sed cum hæc omnia pauper ipse in se habuerit quæ laborum sibi retributio expectanda est. Ad quod respondens inquit : Quamvis retributio, idest, compensatio laboris destituatur a multis, tamen adoptatio amoris et favoris promerebitur, scilicet virtute laborum paupertatis ab aliquo. Quod confirmans per simile inquit : Nonne, idest numquid, contingit, idest evenit plerumque aliquod in modico lapsu temporis quod nequivit produci, idest fieri circulo anni, idest anni spatio? et hoc dico exterminantis, idest propulsantis, pro loco et negotio temporis tam adulatoris officio, quam delatoris, idest accusatoris consortio, idest societate : hi enim tales, prout etiam prætaxatum est, omnis mali procuratores existunt. Notandum : circa hoc quod dicit, paupertas sit munda, idest non infecta cupiditatibus terrenorum, quoniam huic cupiditati nihil satis est, *De consolatione* secundo libro : quoniam, ut inquit Seneca *Epistola* septuagesima tertia : Hæc nihil suum esse credit, quia semper diffidit. Qua de re non ad bona fortunæ, sed ad summum bonum semper anhelet paupertas : in eo nempe omnis satietas est atque appetitus nostri complementum. Sit ergo parvo contenta, quoniam non rerum cumulus, sed sufficientia ditat. Si tibi sufficiant paucula, dives eris, ut refert Matthæus in *Tobia* : Et item in *Alexandro* Galterus libro quar-

[1] Al. : « ut ope. »

[2] Al.: « modo. »

to : Animum nullius egentem non res efficiunt, sed sufficientia : quamvis sit modicum, si sufficiat, nullius egebit. Quod si adversum quid evenerit, in his fortis animus præbeatur. Obediatur singulis, quoniam plus obedientia quam victima valere dignoscitur. Sit linguæ summa modestia, cum sermone promptissimo citius delinquatur. Et si nihil difficilius a Quintiliano libro *De causis* credatur quam silentii virtutem habere, maxime tamen curandum est ut in sermone verecundia conservetur; quæ nil aliud est quam verba superflua vel reprimere vel respuere. Habeat hæc omnia tuta paupertas cum fideli obsequio amore integro non fatuo, dulci colloquio atque cordis humilitate qua homo solum exaltatur, uti in cantico Mariæ dictum est : *Et exaltavit humiles*. Fastus autem, cum fundamento careat, in nullo roboratur : quare ipsi justo Dei judicio casus congruit, tertio Regum decimooctavo. Item succus a sacco dicitur eo quod ex sacco exprimatur ut ptisana apozoma zoma, et sunt græca hæc nomina. Vel a sugo dicitur, quia sugitur : et producit primam ejus syllabam. Unde in *Aurora* :

In petra carnes poni succusque jubentur.

Et quidam putant ipsum ascribi per duplex *c*, alii per unum etc.

CAPUT QUINTUM

Cum ad magistratus excellentiam bonæ indolis adolescens velit ascendere, necessarium est, ut tria genera statuum quæ in assignatione probabilitatis innuit Aristoteles, diligenter intelligat. Sunt autem quidam vehementer obtusi, alii mediocres, tertii excellenter acuti. Nullum autem vehementer obtusorum vidimus unquam philosophico nectare inebriari. Istis autem mechanica gaudet maritari, mediocribus politica. Excellenter vero auctorum tres invenimus partitiones : quorum quidam sunt excellenter acuti, alii mediocriter, tertii excellentissime. Excellenter acutis gaudet œconomica, mediocribus vero sublimari globo physica, Apothecariorumque practica. Excellentissime acutis quos maxime notos secundum philosophiam Aristoteles vocat, universalium, per experimenta singularium arridet cognitio : hæc trivalium domina est quadrivaliumque potentia : o quam est felix exhibitio istarum ! Mediocritas tamen extrema partitio bonos perfectosque licet sibi quandoque comparavit cum sudore, magistratus tamen dotati sunt honore consumpto flore juventæ. Istis siquidem expeditis hoc modo est ordinandum. Primo ut quisque sciat quæ ad tanti nominis pertineant reverentiam, et quæ scita sunt exprimere noscat, et ne scriptorum commissioni se totaliter committat, ut Lucretius, qui cujuslibet quæstionis nodum propositæ inquirendo dimisso comitatu schedulis confluebat. Secundo ut librorum copiam suæ acquirat exercitationi, ut cum opus fuerit eos consulat. Nec eis omnino credat, ut Lugio qui Montani sui magistri monitis intantum confisus est, quod omne verbum ab ipsius ore progressum in quaternulis exarabat, et tamquam sacrum existimabat, nilque aliud quam magistri vicem in scholis obtinens prædicabat, unde multotiens confusus abibat. Quippe miserrimi est ingenii semper inventis, et non inveniendis uti ; stultiusque est magistratus orationibus omnino confidere : sed primo credendum est donec videatur quid sentiat ; postea fingendum est eumdem in docendo errasse, ut si forte quid reperire queat quod commissæ objiciat sedulitati. Tertio ut quosdam habeat quos secrete doceat, librosque legat, aliisque rudimentis informet, ut sic intellecta sciat, scitaque exprimere discat, et expressione frequenti usum comparet. Usus magisterium propinat. Alios namque docere, est propriæ facultati indulgere. Quarto ordinandum est, ut hos aliosque sibi alliciat, ut cum opportunitas magistrandi affuerit eorum intrinseco gaudeat aspectu. Quid turpius quam primo inceptionis tempore solus destitui, ut Flavius qui ob sui generis imperium, gazæque dominantis opulentiam cunctos sibi credidit subjugari, tempore vero concursus elapso raro reperit sodalem qui legi conductionis adhæsit, licet invitus minas omnigenas regaliter addendo. Generositati tamen consentaneum est secundum duplicem partitionem affinitatis magistrantis saltem ad tempus fovere præsentiam. Quinto ut quorum gratia coronandus est in honore, illorum scholas semper Peripatetice obambulet, curialiterque apponat, protervientesque acriter remordeat, diligentiusque pro tempore respondeat ; ne si muta fuerit voluntas ignorantiæ imputetur, cæcitati, vel arrogantiæ temeritati. Multos siquidem ob responsionis protervitatem speculantium, licet invite vidimus præcipitio frui. Non enim discentis interest affatibus et contumeliosis regentem incitare probris. Nec licet summa familiaritate conjunctus fuerit ipsius docentis secretis (nisi jussus) debet inhiare, jussus vero invitus. Nonne Fontini protervitas Xenocratis scrutinia aperuit, et prius edocta publice inspexit seque magistrari credidit, si omnem Xenocratis abstulisset Minervam. Qua ablata Xenocrates studere desiit, ablatisque Fontinus uti nesciens phrenesi laborabat grandiori. Proprio ergo discipulus labore confisus alieno nunquam invidebit honori. Cum autem dies summæ promotionis affuerit, brevi schemate compendiosoque affatu veneranda commendetur sociorum collectio : sicque ad honoris initialis incrementa intrepide procedendum est decenti ornatu, festivo apparatu (si facultas suppetat) cunctis, vel ad libitum ejusdem saltem professionis, splendide procurato. Caute tamen considerandum est cautiusque investigandum ante magisterii elationem, ut primi anni decursus propria possit sustentari (si opus fuerit) facultate. Turpe est enim ob reverentiam tanti nominis prima fronte mendicare, ut Strictonius, qui omnibus ad magisterium pertinentibus venerabiliter executis, luce cœpit tertia mendicare, tantique ausus mox eum pœnituit. Quid mirum ? quasi instantaneus delusus abscessit, tanti honoris fastigia nunquam de cætero confessus. O quam felicis exitus veneranda est commendatio !

« Cum ad magistratus excellentiam etc. » Hoc est capitulum quintum hujus totalis tractatus *De disciplina scholarium* : In quo postquam Boetius in præcedentibus capitulis pertractavit de primis scholarium rudimentis, et quomodo scholares ipsi magistratui disciplinæque sub-

jiciantur; similiter quoque de eorum elatione reprimenda; et rursum de scholarium sagaci provisione : nunc consequenter in hoc quinto capitulo pertractat Boetius quomodo scholarium sincera devotio ad magisterium proferenda est. Et rationem ordinis congrue ex præcedentibus capere possumus; et signanter ex eo quod dixerat, quoniam indignum se noscat fore magisterio qui se non novit discipulum extitisse. Vel hoc modo. In præcedentibus Boetius determinavit de his quæ scholares aptos reddunt ad ulterioris gradus, scilicet magisterii, consecutionem; nunc vero ostendit quomodo ad magisterium provehantur. Et non obstante quorumdam libri hujus alia partitione qua hoc capitulum librum tertium esse volunt, non tamen opinionem nostram declinare non volentes, quousque apparentior ratio innotescat, capitulum hoc quintum in duas artes principales dividimus. Nam primo ponit quædam preambula ad magistratum facientia. In secunda vero de his quæ ad magisterium acquirendum necessario requiruntur, ibi, « Istis siquidem. » Prima adhuc in duas. Nam primo quamdam diversitatem scholarium, ut ex his eligat valentiores et aptiores ipsi magisterio, præmittit. Secundo ex hac diversitate eligit, ibi, « Nullum autem vehementer. » Et dicit primo : cum juvenis bonæ idolis, idest conditionis velit ascendere ad excellentiam magistratus, necessarium est ut intelligat diligenter tria genera, idest tres maneries statuum : quæ, supple, genera Aristoteles ille peripateticus assignatione probabilitatis, idest in libris *Topicorum*, ubi de syllogismo probabili, docet. Et inde divisionem atque hæc genera tria ponens, inquit : autem pro certe quidam scilicet ex scholaribus sunt vehementer obtusi, idest hebetes ingenio, alii autem scholares sunt mediocres, scilicet inter hebetudinem et acuitatem. Tertii vero sunt excellentes, idest valde acuti et ingenio subtiles. Notandum : Boetius in *Littera* topicas Aristotelis probabilitates vocat; et bene quidem; sunt enim topicæ loci atque methodi probabiles a quibus de omni problemate syllogizare probabiliter possumus (primo *Topicorum*). In his enim topicis Aristoteles inseruit hanc triplicem statuum scholarium maneriem, ut in *Littera*.

« Nullum autem vehementer obtusorum etc. » In hac parte Boetius post præmissam divisionem ostendit ad quas scientias quilibet superiorum statuum aptior fore noscatur, cum hujus membrorum subdivisione. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo cuidam tacitæ quæstioni circa hoc respondet ibi, « Mediocritas etc. » Et dicit : Nos autem Boetius non vidimus ullum vehementer) obtusorum (quod scilicet erat primum divisionis genus), inebriari : idest repleri unquam, idest aliquotiens nectare philosophico [1], idest dulcedine philosophiæ; vero (pro sed) mechanica, supple, ars gaudet maritari, idest sociari istis, scilicet obtusis; mediocribus vero politica, supple, conjungi gaudet quæ de regimine civitatum est atque communitatum, prout in libro *Politicorum* Aristotelis hoc clarius edocetur. Deinde tertium membrum præfatæ partitionis subdividens, dicit : vero (pro sed) nos invenimus tres partitiones, idest tres partes excellenter acutorum, supple, quod erat tertium divisionis præfatæ membrorum : quorum quidam sunt excellenter acuti; alii, idest secundi, mediocriter acuti; alii, idest tertii, excellentissime acuti. Œconomica quæ de regimine familiæ est, gaudet excellenter acutis, vero (pro sed) physica, idest medicina sub lunari globo, idest lunæ subjecta que (pro et) apothecariorum practica gaudet mediocribus : autem (pro sed) cognitio, scilicet universalium per experimenta ipsorum singularium, supple, gaudet sociari excellentissime acutis : quoniam altioris quidem inquisitionis hoc negotium est uti Porphyrius in principio ait *Isagoges* : Acutis inquam excellentissime quos Aristoteles vocat maxime notos, idest sapientes secundum philosophiam. Et rationem hujus tertii quasi subdens ait : Et hæc ideo talibus gaudet quoniam, supple, cognitio universalium per singularia est trivialium artium domina que (pro et) potentia quadrivialium : quod expone quemadmodum in superioribus, cum de logicæ commendationibus edoctum est, clarius demonstratur. Notandum, circa hoc quod dicit, nectare philosophico : dulcis equidem philosophiæ speculatio est, nam ut refert Seneca libro quarto *Naturalium quæstionum* : Dulce spectaculum est singula naturæ scrutari. Est enim animorum inge-

[1] Al. : « physico. »

morum naturale quasi pabulum, ut inquit Tullius *Ad Hortensium* contemplatio naturæ quæ philosophia est; ipsa enim cœlum videmus pulchre formatum : et, ut Didymi *Ad Alexandrum* verbis utar : Videmus signorum varietatem, stellarum fulgorem rutilare, videmusque ipsa pelagus purpureo colore venustum germanam terram amplecti, ipsa etiam camporum virentium species miramur, volucrumque dulce melos ipsa discernimus, aliaque naturæ spectacula ipsa magistra contemplamur, quæ quidem refutare culpabile est atque difficile imitari. Hæc ille. Notandum, artes mechanicæ in sola manuum exercitatione consistunt omni operatione intellectus penitus aut pro majori parte seclusa. Intellectus enim in suis operationibus punctus est; ipsæ autem artes plebeiæ intellectum mœchari cogunt, quare non immerito obtusioribus qui solum singularia comprehendere valent, ascribendæ sunt. Politica vero, quoniam ipsa scientia est, ut innuit Augustinus *De civitate Dei*, libro decimonono, qua urbes reguntur seu respublica dirigitur ut pace respublica fruatur, et sic majoris industriæ atque prudentiæ virum exigit quam mechanica; ideoque bene mediocribus politica sociatur; acutis autem excellenter œconomica qua domesticarum rerum sapienter ordo disponitur quaque quilibet paterfamilias indiget ut domum regat, cum non dominus ex domo sed domus ex dominio honestetur, ut refert Tullius libro primo *De officiis*, et Seneca idem *De quatuor virtutibus cardinalibus*. Medicina vero quæ corporum tuetur vel restaurat salutem, mediocriter acutis convenit veluti quæ philosophiæ fimbriis adhæret penitus, cum superiora observat inferioraque considerat. Et quia, teste Hippocrate in prænosticis eo loco quo dicit : Est quoddam cœleste in quo oportet medicum prævidere etc., astrologiæ conjunctissima est, hinc bene in *Littera* dicitur, Physica subjecta ludari globo etc. Ipsa enim luna omnium humorum motrix est : quare et omnium ægritudinum vel ad bonum vel ad malum secundum sexdecim loca circuli quæ indicativos periodos atque criticos dicimus, quomodolibet directiva. Excellentissime quoque acutis universalium cognitio convenit, quoniam hæc intellectum illuminatum requirit atque ab omnibus exterioribus impedimentis denudatum atque liberum, ut eo facilius et liberius speculatio substantiarum compositioni divisioni ac discursui valeat inhiare.

« Mediocritatis tamen extrema partitio etc. » In hac parte Boetius cuidam tacitæ respondet quæstioni. Posset enim quis dicere. Videmus sæpe vicibus mediocriter acutos ad magnum sapientiæ apicem de facto sublimari, atque ut sic doctissimos evadere : quid ergo hoc vult quod dictum est, excellentissime acutos solum hanc sublimitatem scientiarum attingere? Ad quod respondens Boetius inquit : licet extrema partitio, idest illa quæ est excellenter acutorum quam œconomicæ ascripseram, similiter quoque mediocritatis, idest illa quam medicinæ condonavimus, comparavit sibi quandoque, idest interdum perfectos, idest doctissimos scientiarum, tamen ipsi sunt dotati honore magistratus cum sudore, idest labore, atque magna sollicitudine; et hoc flore juventæ, idest juventutis consumpto. Notandum pro ulteriori hujus dilucidatione : quod dicit in *Littera* cum sudore, idest labore atque diligentia, recurrere ad superius dicta cum dicebatur in capite primo quasi circa medium, diligentia cujuslibet operis obtusitas permollitur. Item inter juventutem atque juventam, hoc interest, quoniam juventus collectio juvenum est atque ætas juvenum plurimorum. Juventa vero ætas unius : et est a vigesimo octavo anno usque ad quinquagesimum protensa ætas etc.

« Istis siquidem prædictis etc. » In hac parte Boetius, post præmissa præambula ad magisterium facientia, nunc consequenter tractat de his quæ necessario ad magistratum requiruntur atque concurrere debent. Et est pars ista plena documentis. Dividiturque in partes sex, secundum documenta sex quæ ponit. Secunda, ibi, « Secundo ut librorum. » Tertia, ibi, « Tertio ut quosdam. » Quarta, ibi, « Quarto ordinandum. » Quinta, ibi, « Quinto ut. » Sexta, ibi, « Cum autem. » Primo ergo Boetius, primum ponens documentum, dicit : Expeditis siquidem istis, suple, superioribus, ordinandum, idest determinandum est postea hoc modo : ut scilicet quisque, supple, qui ad magistratum anhelaverit, sciat omnia hæc quæ pertineant ad reverentiam tanti nominis, scilicet magisterii : quorum unum est ut noscat exprimere, supple, verbo quæ scita sunt, idest quæ scit ipsa mente ; et ne commit-

tat se totaliter commissioni, idest traditioni scriptorum, scilicet librorum, ut Lucretius ille faciebat qui inquirendo, idest investigando nodum, idest difficultatem solvendi cujuslibet quæstionis sibi propositæ confluebat, idest accelerabat cedulis, idest libris, et hoc demisso comitatu, idest sociorum consortio : quasi diceret : non faciendum est uti Lucretius fecerat qui cum sibi quæstio aliqua solvenda proponebatur illico ad libros recurrebat quibus doctrinam suam, non memoriæ, impresserat : ut sibi competenter dicere licuit : In sacco sedeo, sedet ac sapientia mecum etc. Notandum quod docenti atque magistranti congruit summopere eloquentem esse. Eloquentem, inquam, ut quæ mente conceperit verbo queat explicare. Verborum enim honesta abundantia intentionem declarat loquentis ; quia teste Seneca, *Epistola* quadragesima, Inopia verborum et exilitas minus intentum auditorem facit ; et plerumque contingit tamen ut verborum inopiam ignorantïa causet. Unde Ovidius secundo *Tristum*:

Quod minime novit dicere nemo potest.

Ne quis igitur docere præsumat quod nescit, attendat quam turpe propriam ignorantiam sermone attestari. Legere discentibus prodest, sed viva vox magis. Quare de voce Symmachus aiens inquit : Aptius est negotiis intimandis vivæ vocis judicium.

Secundo ut librorum etc. » In hac Boetius ponit secundum documentum ad magistrandos scholares necessarium ; quod est circa librorum copiam. Et duo facit. Nam primo multitudinem librorum conquirendam scholaribus commonet. Secundo, ne tamen in his totalis fiducia constituatur exemplo dissuadet, ibi, « Nec omnino. » Et dicit primo : secundo, supple, necessarium est scholari ad apicem magistratus tendendi ut acquirat, idest comparet suæ exercitationi, idest suo studio librorum copiam : et hoc ideo ut scilicet cum opus fuerit consulat eos, supple, pro quæstionibus exsolvendis. Et deinde nimiam in eis confidentiam dissuadens exemplo, dicit : nec tamen scholaris ipse credat omnino, idest totaliter eis, supple, libris, ut scilicet penitus nulla memoriæ commendet, quemadmodum Jugo, ille scholaris qui confisus est intantum monitis, idest documentis sui magistri Montani se-dicti, sic quod omne verbum prolatum ab ore ejus, scilicet magistri exarabat, idest inscribebat quaternis, idest libris, supple, nulla penitus memoriæ tradendo : et hoc ipsum sic ab ore magistri receptum æstimabat, idest appreciabat tamquam sacrum quoddam : atque ipse Jugo obtinens tandem vicem, idest locum magistri, nil aliud in scholis prædicabat quam illud quod in quaterniolis suis magistro suo docente conscripserat. Unde (idest propter quod) et ipse abibat multotiens confusus pudore, idest verecundia ; quoniam nil aliud quam liber continuit scholaribus prædicabat. Exinde notabile quoddam circa hoc subjungit quod est : quippe (pro certe) uti semper inventis et non inveniendis est miserrimi ingenii ; stultiusque est confidere omnino orationibus, idest documentis magistratus, idest magistri ; sed tamen credendum est primo donec, idest quousque, videatur quid sentiat, scilicet magister ; postea fingendum est illum, scilicet scholarem, magistrum errasse, idest quod erraverit in docendo. Et hoc ideo ut si forte discipulus queat, idest, possit reperire quid, idest aliquid, quod objiciat commissæ, idest traditæ, sedulitati, idest doctrinæ. Aristotelis namque sententia oportet addiscentem credere quousque melius sentiat etc. Notandum : quamvis librorum copia multum distrahat, ut refert Seneca *Epistola* secunda ad Lucillum : cum ipsorum copia solum honoret atque non instruat : [1] *non enim finis est faciendi libros* (Ecclesiastis., XII, 12): quæ quamvis ita sint, non tamen refert quantos libros quis habeat si boni sint atque bonis institutis referti : quodquidem solum veteres attendentes admodum eos in libris thesaurizasse legimus. Sic apud Ægyptum bibliothecam unam quadraginta millia librorum volumina legimus habuisse, quæ tamen omnia annis ab initio mundi transactis quinque millibus centum trigintaquatuor, ante vero Christi nativitatem nonagintaquinque, unico igne consumpta sunt ; hoc est eo tempore quo Virgilius, Horatius, Salutius historicus, Plotinus, Possidonius stoicus, atque alii viri memoria digni apud Romam claruerunt. Imitanda sunt ergo in his majorum exempla ; qui non honoris causa

Faciendi plures libros nullus est finis.

[1] Parm. : « Ecclesiastici decimo secundo. »

libros sibi coemerant, sed instructionis gratia compararunt. Nota : quaternus dicitur a quatuor. Codex enim est ex quatuor cartharum foliis colligatus, quinternus ex quinque, sexternus ex sex, ternus ex tribus. Item inter æstimo et extimo hoc interest : nam æstimare putare est, extimare vero, idest taxare vel pretiare etc.

« Tertio ut quosdam habeat quos secrete etc. » In hac parte Boetius ponit tertium documentum magistrandis summe necessarium. Et dividitur in duas partes. Nam primo facit quod dictum est. Secundo causam sui dicti subjungit, ibi, « Alios namque etc. » Et dicit : tertio, scilicet necessarium est magistrando, ut habeat quosdam, scilicet scholares quos doceat secrete eisque libros legat atque aliis documentis informet ut sic sciat intellecta, scilicet firmius radicando, que (pro et) discat exprimere verbo scita, supple, quemadmodum in primo documento expositum est, et sic comparet sibi usum, supple, artis suæ frequenti expressione : qui usus, ut etiam superius cum de triplici recordatione dictum est, propinat, idest ministrat magisterium. Et rationem horum subjungens dicit, quoniam docere alios est indulgere, idest operam dare propriæ facultati, idest scientiæ, juxta illud : Qui alium docet seipsum instruit. Notandum : in *Littera* committitur gradatio qui color est rhetoricus, et fit cum de præcedenti voce subsequens formatur quasi per gradum vocum : uti in hoc metro :

Quid levius fumo ? flamen : quid flamine ? ventus :
Quid vento ? mulier, quid muliere ? nihil.

« Quarto ordinandum est etc. » Hic Boetius ponit quartum documentum magistrandis necessarium. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo exemplo dicta confirmat, ibi, « Ut Flavus etc. » Et dicit : quarto ordinandum, idest providendum est ipsi magistrando ut alliciat, idest bonis suis moribus atque benevolentia attrahat, non pretio coemat, ut Flavus ipse fecerat, alliciat dico hos, supple, de quibus in proximo documento prædictum est, et alios quam plurimos ; et hoc ideo ut cum opportunitas, supple, temporis magistrandi affuerit, gaudeat eorum, scilicet prædictorum intrinseco aspectu, idest præsentia. Quoniam quid est turpius quam destitui, idest derelinqui solus, supple, sine auditorum consortio primo tempore inceptionis supple, honoris magistralis. Et exemplum ponens de Flavo dicit : Relinqui, inquam, uti Flavus ille scholaris qui tempore exordii, atque novæ inceptionis suæ credidit subjugari sibi cunctos ob imperium idest potestatem generis sui atque opulentiam, idest abundantiam dominantis gazæ, idest thesauri ; sed quid ? elapso tempore concursus, idest disputationis magistrandorum atque examine, raro reperit sodalem : qua de re adhæsit legi, idest normæ conductionis quamvis invitus addendo regaliter minas omnigenas, idest omnium generum : quasi dicat : cum se Flavus ille inceptionis tempore totaliter derelictum videret ut quasi nullius ipsum præsentia honoraret, quid fecit ? quos non [2] primo benivolentia allexerat, tandem pretio atque minis sibi coemit. Et subdens quoddam notandum, inquit : tamen consentaneum, idest rationi consonum est, generositati, idest nobilitati, propter duplicem partitionem affinitatis confovere præsentiam magistrantis saltem ad tempus. Nota : gazæ lingua Persarum dicuntur divitiæ vel thesaurus. Inde gazetum gazarum repositorium : quare et quædam civitas Palæstinæ Gaza dicta est eo quod Cambyses Persarum rex thesauros suos illic posuerit cum Ægyptiis bella intulisset.

« Quinto ut quorum gratia etc. » In hac parte Boetius ponit quintum documentum noviter magistrandis opportunum. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundo circa documentum ipsum notabile quoddam subjungit, ibi, « Nec licet summa. » Prima in duas. Nam primo documentum ipsum ponit. Secundo protervitatem circa documentum esse fugiendam ostendit, ibi, « Multos siquidem. » Et dicit primo : quinto, supple, loco, prospiciendum est ut magistrandus ipse si honorem in promotione sua consequi desideret, ut obambulet, idest circumambulet peripatetice, idest peripateticorum more scholas illorum magistrorum quorum gratia coronandus, idest titulo magisterii insigniendus est in honore que (pro et) opponat, scilicet dubia movendo atque responsionibus repli-

[1] Al. : « conductionis, licet (pro quamvis, invitus etc. »

[2] Al. deest : « non. »

cando curialiter, idest curiose, atque remordeat, idest arguat acriter protervientes, idest proterve respondentes, atque respondeat pro tempore, idest cum tempus respondendi ipsum tetigerit, diligentius : et hoc ne si voluntas, supple, scholaris, promovendi muta fuerit, imputetur ignorantiæ cæcitati, vel ascribatur temeritati arrogantiæ, idest superbiæ. Notandum : philosophorum varias fuisse sectas. Alia quidem stoicorum quorum princeps Zenon fuit et Chrysippus, ut ait A. Gellius, et recitat Augustinus nono *De civitate Dei*, capite quarto. Et Seneca dicit ad Elbiam quod a Zenone incepit rigida stoicorum sapientia. Alia fuit secta Academicorum ab academica villa, quorum princeps erat Plato : hi de singulis dubitantes nil affirmabant certum : quorum opinionem et Heraclitus videtur confirmare. Alia Epicureorum fuit secta ab Epicuro Atheniense dicta, qui voluptatem summum bonum posuit, ut inquit A. Gellius libro decimoquarto. Ponit etiam duo bona : scilicet corpus sine dolore, et animam sine perturbatione, referente Seneca *Epistola* sexagesima septima ad Lucillum. Quæ si in voluptate carnis fundata est, reprobanda est; si in voluptate mentis, supportanda : et ita posuisse Epicurum, Seneca attestatur in libro *De constantia sapientis*. Est etiam alia philosophorum secta quæ Peripateticorum est, quam Aristoteles condidit; sic dicta a peri quod est circum, et patos calcans, quasi circum calcans vel obambulans ; hujus enim sectæ philosophi et horum præcipue Aristoteles deambulando disputabant, vel etiam de schola ad scholam ambulando disputabant et inquirebant quid melius suæ sententiæ possint acquirere et adjungere : et ad tale propositum *Littera* loquitur cum inquit, ad illorum scholas peripatetice coambulet etc.

« Multos siquidem ob responsionis etc. » In hac parte Boetius monet protervitatem atque temeritatem in superioribus summopere præcavendam fore. Et primo facit hoc. Secundo causam subjungit, ibi, « Non enim etc. » Et dicit : nos Boetius vidimus multos speculantium frui præcipitio, idest cadentia a gradu dignitatis magistralis ob protervitatem responsionis. Non enim interest discentis incitare, idest commovere regentem, idest magistrum contumeliosis que (pro et) probrosis, idest opprobrium ingerentibus affatibus : quoniam sicuti Deus atque parens, sic quoque magister in honore et reverentia retinendus est : quoniam ipsis nullum pro acceptis æquivalens recompensari potest, juxta illud : diis parentibus et magistris nullum redditur æquivalens. Notandum : protervitas proprie est tam verbo quam facto crudelitas et terribilitas. Inde protervus, hoc vitio notatus. Unde Græcismus : Improbus est aliquis verbis, factisque protervus. Et dicitur a pro, vel pros, et torvus. Sicuti ergo non factis in magistrum insurgere, sicut in secundo capitulo *De violentia* est dictum, sic neque etiam in ipsum verbis protervire : quoniam non est dignus scientia qui scientiæ insurgit præceptori (ibidem) quare etc.

« Nec licet summa familiaritate etc. » Hic Boetius post declaratum superius documentum, quoddam notabile subjungit dicens : scholaris ipse non debet inhiare secretis, hoc est libris capsæ et cubiculo, licet (pro quamvis) fuerit conjunctus, supple, magistro suo summa familiaritate; et hoc nisi jussus; et si jussus, tamen invitus. Et inducens quemdam Fontinum Xenocratis discipulum qui magistri sui secreta perspiciens ex his Xenocratis totalem doctrinam adeptam arbitrabatur, dicit : Nonne, idest numquid protervitas Fontini illius scholaris aperuit scrutinia, idest secreta monimentorum suorum Xenocratis illius magistri, atque inspexit prius edocta publice, scilicet in scholis que (pro et) credidit se magistrari ex hac furtiva atque proterva inspectione secretorum sui magistri ; et nedum inspectione, sed tunc cum abstulisset, supple, furto omnem Minervam idest sapientiam libris suis commissam Xenocratis quod et secutum est, quoniam omnes codices suos abstulit, quid ultra ? ablatis singulis Xenocratis libris, Xenocrates ipse studere desiit, supple, librorum carentia; Fontinus autem nesciens, idest non valens uti ablatis, idest furto, subtractis libris Xenocratis, laborabat postea phrenesi, idest rabiæ mentis graviori quam ante. Et ex his quoddam nota dignum concludens, inquit : ergo, idest propter supradicta discipulus quicumque fuerit confisus proprio labore, scilicet studii, nunquam invidebit honori alieno. Notandum, prout latina tradit auctoritas Minerva dea est multarum inventrix artium, sicuti lanificii, olivæ et fabricæ ; et ideo eam non

incongrue pro sapientia poni libet. Hæc etiam Pallas dicta est a Pallene Thraciæ insula ubi nutrita fuit, vel quia Pallantem gigantem occidit. Item scrutinium est quicquid interius de aliqua scrutatur re. Sic propheta : *Defecerunt scrutantes scrutinio* etc. Item phrenesis rabies est ; et dicitur a phren quod est furoris exagitatio a cerebro descendens, vel ab impedimento mentis phrenesis dicitur quia græci phrenas mentem dicunt etc.

« Cum autem dies summæ promotionis etc. » Hoc est sextum documentum circa magistrando attendendum. Et docentur per eum præparatoria dignitatis magistralis. Et duo facit Boetius in hoc documento. Nam primo documentum ponit. Secundo cautelam circa hoc subjungit. Tertio exemplum a cautela susceptum subnectit. Quarto quoddam notabile circa omnia ipsa ponit. Secunda, ibi, « Caute » Tertia, ibi, « Strictonius. » Quarta, ibi, « O quam felicis. » Et dicit primo : Cum autem dies śummæ promotionis, supple, ad gradum magistralem affuerit atque promovendus ipse jam in cathedra magisterii se promotionis causa receperit, tunc veneranda collectio, idest congregatio, sociorum, supple, ipsum præsentia sua honorantium commendetur, idest laudetur ab ipso promovendo brevi stemmate, idest brevi eloquio [1], atque affatu, idest oratione compendiosa; atque procedendum, idest accedendum est intrepide et audacter ad incrementa initialis honoris, supple , magistri, sic scilicet ornatu, idest vestimento, decenti, supple, suæ facultati : apparatu, idest præparatione convivali, festivo, idest celebri, apparatu inquam procurato, idest comparato splendide, idest honorifice cunctis, supple, tam suæ quam alterius sectæ magistris et scholaribus ; et hoc si facultas suppetit, vel, subaudi si non sufficiat, dumtaxat ad libitum, idest voluntatem suam saltem magistris et scholaribus vel solum magistris ejusdem suæ professionis , idest sectæ. Notandum , circa hoc quod dicit brevi sermone collectionem sociorum laudari : tunc enim vere laudamus cum pauco sermone magnitudinem rei extollimus ; quoniam in multo sermone raro mendacium, raroque adulatio deest. Hinc igitur Cato :

Parce laudato.

Bene, parce, quoniam nulla tam excelsa virtus est quæ dulcedine gloriæ non tangatur, ut refert Seneca : et Ovidius *De tristibus :*

Denique non parvas animo dat gloria vires,
Et fecunda facit pectora laudis amor.

Qua ex re Hieronymus *Ad Sabinianum* sic inquit : Naturali ducimur malo et adulatoribus nostris libenter favemus. Et quamquam nos respondeamus indignos et calidus rubor ora perfundat, tamen ad laudem sui anima intrinsecus lætatur. Inde Claudianus :

Gaudet enim virtus testes sibi jungere musas,
Carmen amat quisquis carmine digna gerit.

Parce igitur laudandum est, et laude inquam suffulta laudantis dignitate, laudati merito atque rei quæ laudatur magnitudine. Quod si ista non affuerint, non laus, sed adulatio fore manifestum est. Item stemma quid sit in superioribus capitulis jam monstratum est : quare ibi videas.

« Caute tamen considerandum est etc. » Hæc pars a multis cautela circa præcedens documentum assignari solet ; meo tamen judicio [2] convenientius septimum assignaretur documentum. Sed quid de hoc fuerit solertiæ cujuslibet recommitto: hoc tamen dicendum est. Cum cautela superioris documenti fuerit, *Littera* habet: Caute tamen. Si vero documentum, *Littera* habet: Caute etiam. Et secundum primam *Litteram* hoc dicit : considerandum tamen est caute, idest sapienter, subaudi in his, et circa ea quæ in superiori documento edocta sunt, cautiusque investigandum est ante elationem, idest promotionem magisterii, ut decursu, idest curriculo primi anni, subaudi gradum magistralem proxime sequentis, novellus ipse magister possit sustentari facultate propria si opus fuerit, enim (pro quia) turpe mendicare, idest egere prima fronte, idest incontinenti, ob (idest propter) reverentiam tanti nominis, scilicet magisterii : quasi dicat : turpe nimium est quod scholaris promovendus in adeptione magistralis dignitatis tanta expendat quod quam cito gradum adeptus fuerit mendicare cogatur. Et exemplum subdens de quodam Strictonio qui expletis et executis venerabiliter splendide et honorifice omnibus ad magisterium pertinentibus incœpit

[1] Al. : « brevi arenga. »

[2] Al. : « meo tamen videre. »

mendicare, idest egere, tertia luce, idest tertia die proxime sequenti que (pro et) pœnituit eum tam (impersonale est) mox, idest statim tanti ausus, idest tantæ audaciæ qua supra vires facultatis aggrediebatur dignitatem magistralem. Quid mirum? idest quare cum non pœnituisset? Ipse enim Strictonius delusus, idest derisus, recessit quasi instantaneus, idest incontinenti que (pro et) nunquam confessus est de cetero fastigia, idest summitates tanti honoris. Et inde notandum quoddam ponens, exclamat dicens: O quam, idest quantum est veneranda, idest reverenda commendatio felicis exitus! idest felicis finis. Ipse enim est in quem omnia ordinanda sunt; si ergo finis bonus est, totum laudabile fas est. Qua de re non inepte dictum est: Exitus acta probat. Et item finis coronat et insuper a fine omnia denominari.

CAPUT SEXTUM.

Expeditis illis quæ ad scholarium eruditionem digesta sunt dilucidandi moderatione observata, nec angariare lectorem sermonis brevitate curamus, nec dilatione confundere; nunquam lucidiori stylo leviorique stemmate perusi, quoniam non solum discretis verum etiam rudibus ænigmatis serie postposita stylus commendatur, nunc ad magistrorum venerabilem properandum est majestatem. Magistrorum autem talis habetur divisio. Tantorum quidam duabus urbibus cæteris excellentioribus, scilicet Romæ et Athenis commorantur, ulterius nusquam procedentes, nisi inquantum fortuna succedit eis, ut altius venerentur. Alii vero prædictarum omittentes fastigia, oppidorum adjacentium quærunt emolumenta, tum propter novercam disciplinæ egestatem, tum propter natalis patriæ dulcorem retinentem. Tam istorum quam aliorum quidam ratione pulchræ denominationis imperium assumunt, ut honorentur. Alii ratione intelligentiæ ignorantia eorum ne confundantur. Tertii subtilius speculantes propter utriusque partis incrementa, magistralia contrahunt paludamenta. Talium namque quicumque venustatis assumptæ debitique officii velit emolumenta prosequi in universa morum honestate oportet, ut polleant præclarius, ut sit utique in sermone verax, in judicio justus, in consilio providus, et in commisso fidelis, constans in vultu, pius in afflatu, virtutibus insignitus, bonitateque laudabilis existat. Si quid vero contrarii acciderit, humanæ fragilitatis appetitu accidere solet. Conversatione etiam sit bonus. Nulla siquidem res est magis perniciosa discipulo quam vita magistri contumeliosa. Infusa enim vidimus sæpissime confundi ex fœtido vase, quia fœtidum vas aquas infusas corrumpit. Hæc autem ad animæ docentis informationem digesta sunt: nunc de cæteris primariis, non dico de primo primis, sed de secundo primis disserendum est. Tenetur quoque doctor eruditus esse, mansuetus, rigidus, antiquus non annis, non negligens, nec arrogans. Sit inquam eruditus. Prius enim oportet ut discat quam doceat. Trivii siquidem comparationem doctrinæ novimus assistricem. Valde vero absurdum est, et iniquum, ut imperiti peritis, novelli antiquis, rudesque præferantur emeritis. Mansuetus; quoniam quandoque discipulorum elationem pati opportunum est, ergo mansuetudine utendum est. Magister Franco immansuetudinis prodeat in exemplum, qui ob discipulorum suorum nobilitate sua utentium irrefrænabilem arrogantiam laqueo se suspendit: sapientius autem egisset si mansuetudine usus fuisset. Rigidus: in scholarium enim amplexu rigore frui commodissimum est, ut sic errantibus vindictam imponat. Sophistarum lites dissolvat, oblatrantes remordeat obloquentesque reprimat, protervientes castiget totamque determinationem dialecticam faciat. Sit antiquus vero non annis, sed perpetuali scientia. Si vero utrumque affuerit, sanior conditio erit. Non negligens; quoniam sicut in unoquoque opere diligentia mater invenitur constantiæ, ita universæ doctrinæ et disciplinæ noverca est negligentia. Opportunius enim esset mechanicæ deservire arti, quam negligentiæ jugo onerari. Non sit arrogans, quoniam vivax pauperum scintillula extinguitur magistrantis arrogantia, voluntasque discendi a divitibus sequestratur; quoniam arrogantis magistri sedulitas, nunquam fideliter hominem instruxerit. Hi sunt qui quod sciunt humiliter docere contemnunt. Et quæ ratione sapiunt recte monstrare nequeunt, quoniam in fastigio positi mentes merentium despiciunt fastidiendo, nec in datorem scientiæ causam referunt, sed propriam in se respiciunt excellentiam. Hi etiam sunt qui fimbrias dilatant, philacteria magnificant, in publicis spectaculis eminentiora sedilia quærunt, et ab omnibus Rabbi nomine vocari et salutari desiderant. Tales siquidem omnium bonorum collectio jure sedulitatis ablato a se relegabit. Cum autem bonæ inquisitionis tyro legendi causa scholas intraverit, rigore intrinsecus assumpto considerandum est, ut auroræ tempore continuo submissa voce incipiat ore rotundo mediocriter ascendendo, neminem, nisi maxima urgeat necessitas, expectando. Quoniam si magistratus diligentia aliquos ultra debiti temporis spatium expectare præsumpserit, hoc siquidem pigritiei mora confundat, iræque se rancore comminuet. Cum autem pigritiei discipulus dormitationis artifex magistri noverit sedulitatem, aut maturius festinabit, aut pudore confusus in hujus opprobrium dormitabit. Sed non faciat ut Assuerus Poeta præcipit, quem Dromonis Castoris discipuli pigrities in risum excitare, eo vero more quotidiano ad primam stertente unguibus scabris membratim musicum melos facientibus, oculisque lippientibus lucemque explorantibus matutini laboris, in scholisque ne res peragatur consortibus advenientibus, sic aiebat: Lucis rubore diei auroræ ne adhuc rubor confunditur? Illis itaque negantibus, mediam partem diei creberrime somnolentus explevit gratias Deo agendo; maluit enim sani capitis habere duritiem quam insani peritiam. Si vero meridianæ disputationi plerumque adesset, nativum morem excedere nesciens, naso vigilante stertebat affinibusque ob porcinæ corrosionis strepitum præbebat fastidia. Dum autem aliquando olera secundas ejus delitias hauriret, ora hiatu, lumina somno commisit. Manus vero licet sordida, in catino aliquid prætendebat. Sopor tamen ei nocivus extitit dum cibaria incarcerare quæsivit. Ad quem fructum maturitatis, o Marciane sociorum charissime creditis hunc pervenire, vestra siquidem novit intentio. Sed si disserendi causa meridianus doctor studium adierit, præcavendum est, ne sophistico polleat apparatu, nec tetris moveatur difficultatibus, sed studiosa præmeditatione omnibus armatus intrepidus adeat lites, eaque facilimente componat; et illud quod quisque objecerit, ita memoriæ disponat, ut detegendi tempore a via rationis non recedat, sed ordine competenti ænigmata dilucidandi moderatione assumpta explicite exolvat. Si vero maxima (ut assolet) discretorum mentibus accidat dubitatio,

in [illegible] studio [illegible] est [illegible], et [illegible] [illegible] est commendandum. [illegible] enim [illegible] scintillula inveniatur [illegible] [illegible] tamen [illegible] veritas reperitur, ut ait Aristoteles. Animadvertendum est etiam quod talibus modis in traditionibus uti solet [illegible] [illegible] discipulorum mentes vallare [illegible] tamen innovatis, tanquam a propriis ipsis manentibus credentium intelligentiae excitare. Si quis vero horum discipulorum [illegible] dilectaverit, archischolari injungendum est, ut vel eis recordationis seriem fideliter impertiat, vel extrandi diligentiam commendet. Magnum siquidem ex his utilitatis fomentum colligetur. Ut autem ad magistratus apicem tempore perveniat discipulus, studio continuitatis immorandum est, recessusque secretum, licet sanguineus existet, insistendum est, ne strepitus assistentium mentem hebetet, vel ingeniorum rixa confundat intellectum nullis vinculis vitales spiritus impedientibus. Honestati enim magis consentaneum est, ut secreta rimando solitarius magister existat, quam libellos extrahendo cunctis præsentiam suam exhibeat. Nonne detractionis filius magistri sedulitatem libellos extrahendo aspiciens, quid inquinatum meditaretur? utique. Si vero primævo tempore magistrantis diligentia copiam discentium non habuerit, idcirco non tepescat, nec spe deposita evanescat, sed tanto acrius studiis insistat seque in conflictu strenue præbeat, ut sic licet cum paucis honorem contingat. Paucorum enim consortio multos delinitos profunditatis studio vigente frequenter vidimus strenue intitulari. Nonne Theophrastus subtilitatis artifex paucorum suffultus ornatu, spe defraudatus regendi curam abjecit? quod tamen inconsulte egit: consultius enim egisset si se studii observantia commendabilem exhibuisset. Muneribus tamen magistri Leontini discretio multorum sibi acquisivit consortium. Pulchrius enim sic degere censuit quam cœtu destitui. Pietatis vero ambitu scholarium rector delinitus discipulorum corda in paupertate degentium, studioseque discentium mulcere tenetur, videlicet cibariis, calceis, vestibus saltem tritis si facultas suppetit, cæterisque donariis subveniat, consilioque ut decet confortativo. Quæ enim præclarior naturæ quæve suavior quam veris scholaribus erogatio? Præclarius est enim confovere scholarem his in quibus est minima donantis exhibitio, maxima vero pauperis recipientis promptio, quam histrionum et meretricum detestabiles incursus delinire. Nubila licet quandoque fortuna existat, non tamen magistrantis cura desperet, sed semper curialiter se regendo incursus viriliter perseveret dulcius expectando. Proh Coriandi pudenda transactio! Si autem ob festivi temporis impulsum delitiarum loca visitare placuerit, semper cœtus sui nobiliores, formaque eminentiores docentis secum habeat discretio, ne quasi destitutus solatio a multis videatur, vel ne in periculum excitetur. Maronis saltus felicium discipulorum privari cœtu indoluit. Licet autem in scholis rigidus existere debeat, tamen in gressu salutando devotus permaneat, in sermone modestus, jucundus transmigrantibus, comes alludentibus, fidelis admonitu commorantibus, castitate cautus affinibus, ne suspirantis nasi fœtorem si quis fuerit amicabilis ebibat affinitas. Extrema præsentis voluminis extat compilatio, de magistrantibus quos liberalibus noverca disciplinis egestas fines compulerit invadere alienas. Et de illis quos natalis patriæ revocaverit dulcedo, aliquid sub compendio dicamus. Cum autem ob egestatis causam repellendæ lucri quærat quis odorem dulcissimum, considerandum est ut salvo magistratus honore, parcitati quantum queat insistat, vestibus mediocribus inhiet, et scholarium regimini præcipue. Puerisque primo præbeat vultum benignum parentibusque eorum benigniorem affatum docendique aditum spondeat benignissimum, ut sic non solum puerorum corda permolliat, verum etiam parentum pecuniam extrahat, famamque ex hoc afferat. Scholæ vero jura regaliter defendat, ordine docendi prius edocto perutatur. Eisdem etiam aliquantulum adultis rigidum se exhibeat, ipsorumque ora ad recte et ornate loquendum componat, digitosque ad scribendum contingat, ad legendum omnino conformet rigore justitiæ concomitante, ut se non solum in doctrina verum etiam in facetia conveniat. Ludendique spatium tempestive concedat, docendique beneficium nullo casu subtrahat. Si vero contumacem superbumque invenerit, dulciter eum castiget, exemplaque morum proponat quibus reprimat: alioquin parentum assensu virgis alligatur, ut sic ad unguem castigatus evadat, ne desperatus in ignominiam cadat. Cum autem magistrantis dilectio ætate infrigidatos, statualesque planeticos scholastici introitus habuerit participes, si correctionis limen apud eos ubi nequiverit, senio confectis arridendum est, statualibus ingemiscendum, planeticisque favoris simulacro est congaudendum. Calamistratos circis hirsutis perurat, fucoque perfusos lacrymis irrigantibus gulam perfundat. Moles caute ejiciat, ne mentis suæ reatum commoti participent. Animadvertendum est etiam quod quorum erogatione laboriosum definitur certamen, in illis doctrinalis comprobetur effectus; rerum namque effectus exhibitione operis declaratur. Ordine autem competenti vicissim sunt convocandi, ut fideli scrutinio pateat quid subministrantium labor diurnus erogaverit. Subministrantium enim curæ non semper est confidendum: quoniam aut illorum cupiditas fractis assibus plerumque permollitur, aut spe defraudata tepescit fidelitas, aut ut videantur fideles rudescit potestas. Sicuti vero paupertati felici misericorditer deferendum est, sic etiam non minus ipsius eruditionibus attentius est insistendum. Cum autem cœna pauperior affuerit, commensalibus est eroganda facultas familiaribus complicibusque vicinis invite porrigendum, ne familiaris vox secreta revelet detrahendo, vel multiplicitatis anus prodiga propinet anui annectendo. Quid autem anu conscia futilius? Proterva in minimis procul absit rapacitas, et famæ noverca et adunca tenacitas. Cavendum est etiam ne puerorum pulveri fœculento plusquam triennio ibidem alludat, licet maxima comitatuum gazæve affuerit affluentia, fœderataque amoris opulentia, nisi honoris promotio vigeat in amore vel facultatum elatio in honore. Cum autem ob dulcoris patriæ delitias parentumque venerabiles aspectus regendi curam quis accepit in natalis soli confinio, pomposa affatu insistendum est. Caute splendideque procurationi vicissim est arridendum, vestiumque varietate gaudendum, quoniam vestis polymitæ venustas annulorumque insignia, multos aliud quam veritas exigat cogunt obtinere. ornatus, favor, affatusque lepos quamplurimos comparatos sensui erroneo Homerum excedere visus compellunt, ordine tamen docendi prætaxato diligenter observato. Jocorum quoque damnosa libido attentius ablata sit, ut (quod raro contingit) provincialis honor formam efferat in tituli commendationem. Quanto magis vero venustatis titulis surrexerit, tanto magis subditorum insistendum est favori, ut quod proprii oris nequit proferri tumultibus, ipsorum tempestivis erogetur affatibus; ut non solum morum dulcedine, verumetiam propriæ facultatis acumine commendabilis inspectetur. Cum autem tam morum quam facultatis in publicum evenerit commendatio, cavendum est ne incestus caput obstirpet, adulterium ora confundat, illiciteque malignantis fœtor famam bonam denigret. Ne rosæ vernum emittentes odorem videantur expirare, et lilia sudore castitatis quæsita decrescere videantur. Venerabilis Cratonis effigies prœriæ facultatis complicibus, aliisque qui eam unico aspectu attigerant mœroris causam et justitiæ præbuit incrementum: qui cum Castoris in diversorio ob Euphrasiæ uxoris suæ delicias obdormiret amplexando, repertus est capillis tractus, verbere castigatus, vulnere laceratus, sale fricatus, urina servorum infusus, angulis ejectus, trabibus erectus, tandem lassatis tortoribus genitalibus privatus sterquilinio suppositus, transeuntibus expositus, plebis abjectio, discipulorum desolatio, commilitonum opprobrium, crudumque ac cudrele miserum ac mseirrimum cunctis extitit

doloris spectaculum. Affinitatis grata parentelæ gloriari in nullo sibi proficientibus. Licet enim primæva quandoque salva fiant judicia, ultima tamen alterius saporis inquinamenta permanebunt.

« Expeditis quæ ad scholarium eruditionem etc. » Hoc est capitulum sextum et ultimum hujus totalis tractatus qui *De scholarium disciplina* est. In quo post ea quæ in superioribus capitulis edocuit, et signanter postquam in proxime præcedenti capitulo determinavit de quibusdam documentis ad dignitatem magistralem, tum facientibus, tum quoque necessario requisitis ; nunc consequenter in hoc ultimo capitulo principaliter de dignitate ipsa magistrali, et quæ ipsum circumstant concomitantur prosequitur. Et dividitur hoc totum capitulum in tres partes principales, secundum tres magistrorum maneries. In prima parte nempe determinat de prima magistrorum specie, et de his quæ ipsos regulant ; et non solum eos primo, sed etiam alios cujuscumque maneriei existant. In secunda de secunda, ibi, « Extrema præsentis voluminis. » In tertia de tertia, ibi, « Cum ob dulcoris etc. » Prima pars adhuc dividitur in duas partes. Nam primo continuat dicta dicendis. Secundo de statu norma atque regula magistrantium determinat, ibi, « Magistrorum talis etc. » Item primo ponit intentionem suam respectu præcedentium. Secundo respectu sequentium. ibi, « Nunc ad. » Primo facit quod dictum est. Secundo modum procedendi observandum ostendit, ibi, « Nec arguere. » Tertio rationem sui processus subjungit, ibi, « Quoniam non solum. » Dicit ergo primo : expeditis illis quæ sunt digesta, in superioribus tradita ad eruditionem, idest informationem scholarium ; et hoc, observata moderatione, idest modestia dilucidandi, idest determinandi ; et quia nos Boetius non curamus angariare, idest constringere lectionem brevitate, supple, nostræ editionis, nec etiam confundere dilatione, idest prolixitate, nonnunquam perusi leviori stylo, idest materia, atque lucidiori stemmate, idest verborum ornatu, et hoc quoniam stylus, subaudi totius nostri tractatus commendatur, idest traditur non solum discretis, idest eruditis verum (pro sed) etiam rudibus, idest indoctis, et hoc postposita, idest delicta serie ænigmatis, idest obscuritatis. Quoniam autem hæc ita sunt, properandum, idest accelerandum est nunc, scilicet hic in loco ad venerabilem majestatem magistrorum, subaudi determinando de statu eorum atque norma ipsos tam erga se quam erga alios regulante. Item ænigma ænigmatis sermo est figurativus vel obscura locutio sive similitudo vel quæstio occulta vel obscura quæ difficile intelligitur nisi aperiatur, ut illud Judicum : *De comedente exivit cibus et de forti egressa est dulcedo*; significans ex ore leonis favum esse extractum.

Magistrorum autem talis habetur divisio etc. » In hac parte Boetius postquam se superioribus continuavit, nunc intentionem prosequitur. Et duo facit. Nam primo quasdam magistrorum divisiones præmittit. Secundo normam atque ipsos regulantem modum demonstrat, ibi, « Talium namque. » Prima in duas. Nam primo primam distinctionem magistrorum præmittit. Secundo secundam subjungit, ibi, « Tam istorum quam etc. » Et dicit primo, quod divisio magistrorum habetur talis, supple, ut sequitur : nam quidam magistrorum morantur duabus urbibus excellentioribus, idest clarioribus ceteris, scilicet Romæ et Athenis, nunquam procedentes ulterius nisi forte inquam tum fortuna succedit, idest arridet eis ut veneraunt, idest leventur altius, idest ad altiora : vel sic, nunquam procedentes ulterius, scilicet ab urbibus his, et hoc inquantum (idest quamdiu) fortuna succedit eis ut altius eleventur. Et vult dicere quod quidam magistrorum sunt qui solum in urbe romana atque atheniensi moram suam habent. Alii autem magistri sunt qui omittentes fastigia, idest summitates prædictarum urbium, scilicet Romæ et Athenarum, quærunt emolumenta, idest lucra oppidorum, idest castrorum et villarum : ut sic oppidum largo sumatur vocabulo, oppidorum inquam adjacentium, scilicet prædictis urbibus duabus, subaudi vel de longe vel de prope distantium. Et dico, quærunt tum, idest primo propter egestatem, supple, remediandam, egestatem dico novercam, idest contrariam disciplinæ : nam, ut sæpius dictum est, natura non est sufficiens seipsa speculari sine rebus exterioribus : tum etiam idest secundo quærunt emolumenta aliorum oppidorum propter dulcorem renitentem natalis patriæ, idest paterni soli. Vult dicere quod post eos magistros qui urbibus Romæ atque Athenis commorantur, sunt alii magistri qui in oppidis ; et hoc quidam in oppidis natalis soli, quidam vero in oppidis prorsus extraneis. Et de

his omnibus suo ordine atque loco pertractabitur in sequenti. Notandum, sicuti plurimæ philosophorum fuere sectæ, sic et plurima studiorum receptacula. Commemorando ergo historicorum somnia, celebrationa doctrinarum conciliabula, Athenarum studia ceteris præclarissima extiterunt, quæ et ipse Hieronymus commendans inquit, « Studio Athenas aptissimas fore. » Primo enim leges studium id tradidit aliisque civitatibus jura transmisit ; in eo viguerunt pene omnia philosophiæ lumina, quemadmodum tam longe fama extitit divulgatum. Post Athenarum studium romanum floruit italicis philosophis constipatum, in quo Julius Cæsar viguit, libro primo *De vita Cæsaris* ; ibi Cato floruit, ut ait Solinus libro primo ; ibi Virgilius, Tullius, Seneca atque reliqui multi plurimi valuerunt. Et hæc duo studia *Littera* commendat. Est et aliud Parisiense studium in superioribus satis collaudatum. Habet autem ætas modernior innumeras pene doctrinarum universales scholas ; quas si laudem aut vituperem nescio, cum virtus constet in patenti, atque extraneo non indigeat concionatore. Item emolumentum licet propriæ molendinæ lucrum sit, ponitur tamen pro quolibet lucro vel commoditate. Sic Malachiæ tertio 14 : *Et quod emolu-*
* *Custodimus.* *mentum quia custodimus* * *præcepta ejus.*

« Tam istorum quam illorum quidam ratione pulchræ etc. » Hic ponit aliam magistrorum distinctionem, dicens : Magistrorum quidem in civitatibus præfatis atque oppidis circumjacentibus habitantium, quidam magistri sunt qui assumunt imperium, idest gradum atque titulum magistralem ratione pulchræ denominationis, idest famæ, ut scilicet ab hominibus honorentur. Et hi sunt qui solum gloriam nominis quærunt. Alii autem, supple gradum assumunt, supple, magistralem ratione, idest ob causam intelligentiæ ; et hoc ideo ne confundantur ignorantia. Tertii vero sunt qui speculantes subtilius quam superiores contrahunt paludamenta, idest honorem qui proprie in his vestimentis consistit, magistralia, idest magistrum ostendentia. Vult dicere : tertii sunt qui magistralem dignitatem assumunt propter incrementa utriusque partis supradictæ : scilicet tam propter apparere atque ut honore celebrentur, quam etiam propter intelligentiam. Notandum, quamvis scire bonum sit atque præ ceteris delectabile, cum scientia ipsa cuncta complectatur atque nihil ignorare permittat : scire tamen ipsum non omnino laudabile est quod ob famæ gloriam dumtaxat comparatur. Licet enim pulchrum sit digito ostendere et dicere, hic est, juxta Persii Flacci sententiam, non tamen sanctum est. Illud ergo sciri eligendum est quod vitam virtuosam comitatur, non gloriæ cupiditatem. Est igitur ex his magistrorum generibus solum illud laudabile quod ob ignorantiæ nebulam depellendam scientiæ suscipit incrementa. Item paludamentum vestis regum genus est quo utebantur ad ostendendum bellum proximo futurum. Et dicitur a palam, quia tunc omnibus palam bellum ostendebatur. Est quoque vestimentum magistrale quo magistrandi induuntur ad futurorum honorum titulum ostendendum.

« Talium namque quicumque venustatis assumptæ debitique etc. » In hac parte Boetius post superiorem magistrorum bipartitam divisionem, nunc de quorumlibet norma atque modo ipsos regulante tam in se quam quo ad alios subjungit. Et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo ponit Boetius præcepta quædam magistros regulantia absolute et quo ad se. Secundo per comparationem quo ad alios. Secunda, ibi, « Hæc autem. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo causam sui dicti subjungit, ibi, Nulla siquidem. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit id quod dictum est. Secundo ponit quemdam excusationem præcepta excusantem, ibi, « Si quid vero etc. » Et præponens documenta statum magistri regulantia, dicit quod magister, quicumque ipse fuerit, si velit prosequi emolumenta assumptæ venustatis, idest honoris magistralis, que (pro et) debiti officii, oportet, idest opportunum est ut polleat, idest resplendeat clarius in universa morum honestate ; ut scilicet sit in sermone verax, in judicio justus etc. *Littera* plana est. Et si quid contrarii accidat, subaudi superioribus, hoc solet accidere appetitu humanæ fragilitatis, idest ipsa sensualitate ; ipsa enim debilis est ad malum prona. Et quia debilis, ideo ipsam debilitas morum plerumque consequitur. Debilitatem enim complexionis, ut medicis visum est, sæpius morum sequitur debilitas. Notandum : licet magistri omnia illa in se habeant quæ forma docendi continet, uti sunt do-

cendi consideratio, exemplorum conformitas et rursum eloquentia copiosa ; hæc tamen minime sufficiunt, nisi ea quæ verbo docet opere instruat : hæc enim optima sapientiæ via est, opera sanis conformare doctrinis. Unde Prosper libro *Epigrammatum* :

Non satis est domini præcepta evolvere lingua,
Is meminit legis qui memor est operis.

« Turpe enim est, ut inquit Lactantius libro *De falsa sapientia*, ad philosophiam pergere et philosophiæ opera non agere ; talis enim vita non vera, sed palliata est. » Opera autem philosophiæ mores sunt atque divinitatis instituta ; in quibus magistratus sic polleat ut discipulus nedum exemplo sit, sed et decori. Ratio autem omnium horum hic consequenter annexa est, cum dicitur, quoniam nulla res est discipulo magis perniciosa, idest damnosa, quam contumeliosa vita magistri : enim pro quia nos Boetius vidimus infusa ex fœtido, idest contaminato vase confundi, idest corrumpi sæpissime, quoniam fœtidum vas aquas infusas corrumpit : quasi dicat : sicuti æquæ corrumpuntur vase fœtido, sic scientia doctore contumelioso. Pro quo notandum, quod plurimi hodierni temporis sunt sapientum qui licet doctrinis sanis intendant, vitam tamen brutalem ducunt, sicuti tangit Aristoteles primo *Ethicorum*, qui certe odio admodum habendi sunt, exemplo Pacuvii qui omnes tales tanto fastidio renuit ut nec verbo neque facto eis communicare dignum æstimarit, prout ponunt A. Gellius atque Helinandus in *Chronicis*. De quibus Lactantius, in libro *De falsa sapientia*, sic inquit : « Quidam sub obtentu philosophiæ vitia sua celantes, ut sunt sophistæ, domi faciunt ea quæ in scholis arguunt ; sicque docent tantum nec faciunt, ipsique præceptis suis pondus detrahunt. » Hoc tamen genus turpissimum est, teste Seneca ad Lucillum *Epistola* vigesimaquarta : Turpe enim inquit est aliud loqui et aliud sentire. Et item *Epistola* quadragesimaquarta : Hoc turpissimum est quod nobis objici solet verba nos philosophiæ non opera tractare. Inde Cato :

Turpe est doctori, cum culpa redarguit ipsum.

Cum ergo vita cujusquam despicitur, ejus quoque necesse est ut doctrina despiciatur, ut vult Gregorius in *Homilia* sexta, libro secundo. « Discant sermonibus his viri prudentes docendi formam, suosque discipulos studiosos fieri suadeant non solum libros evolvendo, sed etiam mores componendo. » Item perniciės mors est vel interitus. Inde perniciosus a um, damnosum lethiferum etc.

« Hæc autem ad animæ docentis etc. » In hac parte Boetius postquam posuit documenta regulantia magistros quo ad seipsum, nunc vero facit hoc idem quo ad alios. Et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo ponit normam magistros regulantem quo ad discipulos. Secundo quo ad alios a discipulis, ibi, « Cum autem ob festivi temporis etc. » Prima in duas. Nam primo facit hoc quo ad morum observantiam. Secundo quo ad subditorum informationem, ibi, « Cum autem bonæ inquisitionis. » Prima adhuc in duas. Nam primo se dictis dicendisque continuat. Secundo intentum prosequitur, ibi, « Tenetur quoque doctor etc. » Et primo ponit intentionem suam respectu præcedentium. Secundo respectu sequentium, ibi, « Nunc de ceteris. » Et primo dicit : omnia hæc, subaudi quæ dicta sunt, sunt digesta, idest declarata et tradita ad informationem animæ docentis, subaudi quo ad morum suorum honestatem absolute et in se : nunc autem est disserendum de ceteris primariis, idest documentis, supple, ipsum regulantibus : non tamen dico de primo primis, quia de istis jam dictum est, sed de secundo primis. Sunt nempe ultima respectum præcedentium et prima respectu sequentium ; quare et secundum prima dicuntur. Item dissero, idest diversis modis aperio.

« Tenetur quoque doctor etc. » In hac parte prosequitur Boetius de documentis regulantibus ipsum magistrum per comparationem ad scholares. Et duo facit. Nam primo facit hoc in generali. Secundo in speciali de quolibet, ibi, « Sit inquam eruditus. » Et dicit primo quod doctor tenetur esse eruditus mansuetus etc., prout hæc omnia in processu declaranda sunt : quare sequitur :

« Sit inquam eruditus : prius enim etc. » In hac parte ea quæ præmiserat in generali nunc in speciali prosequitur. Et dividitur in tot quot in generalitate præmiserat partes. Et ponens primo primum documentum dicit : ego Boetius inquam, idest dixi, quod magister ipse sit eruditus, idest doctus. Et rationem annectens dicit ; enim pro quia oportet, idest op-

portunum est quod magister ipse prius discat antequam discipulos suos doceat. Et scientiam trivialem circa hanc eruditionem maxime prævalere insinuans, eam recommendando dicit : siquidem nos novimus comparationem, idest acquisitionem doctrinæ triviali fore valde aptam assistricem, supple, in his. Et quoddam annectens notandum, dicit ; valde enim absurdum est et iniquum quod imperiti, idest indocti præferantur peritis, idest doctis ; novelli, supple, in scientiis, antiquis, supple, præferentur ; atque rudes, idest imbecilles emeritis. Notandum, quod ascendens ad gradum magistralem oportet quod scientiis subjiciatur : alias caveat ne sibi dicatur illud ad Romanos secundo 21 : *Qui alios * doces, teipsum non doces*. Ideo Sapientiæ (Eccli. XVIII. 19) dicitur : *Antequam loquaris*, scilicet docendo, *disce*, scilicet audiendo. Et Jacobi tertio : *Nolite plures magistri fieri*. In hoc etiam canones satis concordare videntur, quinquagesimanona distinctione, *Ordinarios*, et sexagesimaprima distinctione, *Miserum*, et decimasexta quæstione prima. *Si quis clericatus*, et *Extra* de electione, cum enim. Item eruditus, idest instructus quasi extra ruditatem positus.

* *Alium.*

« Mansuetus quoniam discipulorum etc. » Hic ponit secundum documentum de mansuetudine magistrorum. Et duo facit. Nam primo documentum ponit. Secundo exemplo ipsum corroborat, ibi, « Magister Franco etc. » Et dicit quod magister etiam aliquo modo mansuetus esse debet scholaribus. Et rationem assignans dicit, quoniam quandoque opportunum est pati elationem discipulorum, consequens etiam est mansuetudine utendum. Virtus enim illa est quæ irascibilitates reprimit et moderat iras, quare et multorum malorum fomenta refrenat ; qua certe si usus magister Franco fuisset cujus exemplum immediate subjungit, non laqueo collum strangulasset. Hic enim cum vidisset arrogantiam, idest superbiam discipulorum utentium sua nobilitate, arrogantiam dico, non refrenabilem, idest corrigibilem, laqueo se suspendit : qui tamen sapientius egisset si mansuetudine, hac virtute fuisset.

« Rigidus in scholarium amplexu etc.» Hoc est tertium documentum de magistrorum rigiditate erga subditos. Et dicit quod magister etiam debet esse rigidus, idest durus et validus (Et dicitur a rigeo riges). Quoniam frui, idest uti rigore, idest rigiditate in amplexu scholarium commodissimum est, ut sic errantibus, idest delinquentibus imponat vindictam, atque dissolvat litem sophistarum, idest disputantium, atque remordeat, idest puniat oblatrantes, idest continue contra ceteros rixantes (et a canibus sumptum est), similiter et reprimat obloquentes, idest ipsos diffamantes, atque castiget virga rectitudinis protervientes, idest protervum quid attentantes ; et sic faciat totam determinationem, idest illam omnem quæ inter scholares tam ex parte morum quam etiam doctrinarum facienda est, faciat dialecticam, idest ad utramque arguendo partem, ut scilicet plene discutiat hinc inde, posteaque determinet et faciat quemadmodum præmissum est. Nota, magistrum fore rigidum, hoc eo modo intelligendum est quo canones intelligunt : sit inquam rigidus, ita tamen ut non adsit sævitia, scilicet nimium corrigendo hoc est verberando aspere ; talis nempe rigiditas culpæ imputanda est. Levis nempe castigatio solum magistris permissa est, extra *De homicid.* cap. ad audientiam ; et vigesimoquarto, quæstione sexta, cap. primo. Et hinc est quod si levi percussione scholoris moriatur, magistrum non teneri, ut vult Vincentius, et hoc si sanus est puer et robustus secus autem si tener ; quia jam non est levis percussio (*ff. ad legem* Aquilam 1. qua actione, §. si quis). Hoc etiam notatur in decreto cum in magistrum, *Extra* de electione.

« Sit antiquus non annis etc. » Hoc est quartum documentum quod est de magistrorum longa experientia et perpetuali scientia. Et dicit : magister etiam sit antiquus, idest experientia suffultus, et hoc bene innuens dicit, antiquus quidem non annis sed perpetuali scientia, firmiter in eo radicata : sed tamen si utrumque fuerit, scilicet antiquitas cum scientia, conditio sua erit sanior. Notandum, per hoc quod dicit antiquum fore magistrum, vult ipsum longa experientia in doctrinis atque docendi forma fore exercitatum. In doctrinis, uti in primo documento edoctum est. In docendi autem forma, ut scilicet doceat recte et artificialiter unumquemque secundum suam capacitatem et secundum cujuslibet artis exigentiam. Et hanc docendi formam optime tangit Palladius libro primo *De agricultura* cum inquit : Pars prima prudentiæ est ut consideres personam ejus

cui præcepturus es. Nam stultum est rusticos peritissimorum virorum alloqui stylo. Hæc ille. Ut ergo quis bene doceat, expedit, ut modum audienti utilem exquirat ejusque capacitatem ætatem et sensum concernat, nec instruere incipiat artes, sed prius mutuat partes : et hinc sumptum est vulgare illud :

Artes post partes veteres didicere magistri.

« Non negligens etc. » Hoc est quintum documentum, quod est de magistrorum perseverantia. Et dicit : Magister etiam nullo modo negligens existat, sed perseverans : quoniam sicut in unoquoque opere invenitur constantia et diligentia veluti mater, ita etiam per contrariam universæ doctrinæ et disciplinæ noverca est, idest inimica, negligentia : quo fit ut deservire mechanicæ scientiæ est opportunius quam onerari jugo negligentiæ. Notandum : vir piger indignus bonis est, et iste qui sollicitudinem non habet nullo meretur beneficio dotari : ad hoc enim natus est homo ut laboret corpore pro victu, mente pro virtutibus ; atque non solum sibiipsi, sed ut Plato ait *Ad Architam*, patriæ atque amicis. Pigritia enim multos facit desides eo quod incepta salubria continuare formidat. Et hi solum molles sunt ut vult Aristoteles ipse quarto *Ethicorum*, ubi dicit : Mollities est fugere laboriosa. Hæc autem ipsis magistris summe cavenda est, atque etiam perseverantia æquo animo firmiter amplexanda, quaque amplexata atque etiam retenta, honores virtutes scientiæ divitiæ solent adipisci. Tardis enim mentibus non facile virtus committitur, teste Tullio libro quarto *Tusculanarum* quæstionum. Et Virgilius in *Bucholicis* :

Tarde venere bubulci.

Omnis nempe tardus bravio caret.

« Non sit arrogans etc. » Hoc est documentum sextum quo suadetur arrogantia fore vitanda magistri. Et duo facit Boetius circa hoc documentum. Nam primo ostendit arrogantiam summopere vitandam fore. Secundo demonstrat qui sunt hi magistri qui arrogantiam confovent, ibi, « Hi sunt. » Et dicit quod magister nullo modo arrogans existat. Quoniam arrogantia nullum penitus erga discipulos bonum operata est. Et hoc ostendit tam circa pauperes quam divites. Et dicit : quoniam vivax scintillula, idest amor sciendi, pauperis extinguitur arrogantia magistrantis, et hoc quo ad pauperes dictum est : que (pro et) voluntas discendi sequestratur, idest separatur a divitibus, subaudi ipsa arrogantia quoniam sedulitas, idest diligentia arrogantis magistri nunquam instruxit hominem fideliter. Item arrogans superbus jactator elatus et inflatus idem : differt tamen arrogantia a superbia. Nam superbia inanis est gloria de eo quod quis habet, sed arrogantia de eo quod non habet, et cum quis credit ea scire quæ nescit vel habere quæ non habet : sæpe tamen apud auctores hæc duo confunduntur.

« Hi sunt qui id quod sciunt humiliter docere contemnunt etc. » In hac parte ostendit qui sunt magistri hoc vitio arrogantiæ notati. Et duo facit secundam duas maneries arrogantiæ : quarum una in docendo est, secunda in ornatu. Secunda, ibi, « Hi etiam sunt. » Et dicit : hi, supple, magistri arrogantes sunt qui contemnunt docere humiliter ea quæ sciunt, et nolunt monstrare recte ea quæ sapiunt, quoniam positi in fastigio, idest superbia et fastu, despiciunt mentes merentium, idest desiderantium doctrinam fastidiendo, idest quasi fastidium eis ingerant. Hi etiam arrogantes nec referunt causam suæ scientiæ in datorem scientiæ, idest Deum gloriosum a quo *omne datum optimum et omne donum perfectum*, Joannis primo : Hic enim affluenter omnia tribuit et non improperat tribuitque plus quam rogatur. In hunc, dico, non referunt causam suæ scientiæ ; sed respiciunt propriam excellentiam in se solum, æstimantes ea quæ sciunt propria scire excellentia. Et inde secundos arrogantes prosequitur, dicens : Hi etiam, supple, arrogantes sunt qui dilatant, idest extendunt fimbrias, scilicet vestimentorum ; appetunt enim eum quotidie epulari splendide atque indui purpura et bysso ut eis dicatur, ecce rabbi. Vel sic : *Dilatant*, idest rotundo ore manifestant et declarant *fimbrias*, idest scientias suas, *et magnificant phylacteria sua*, idest vanas suas arrogantias. Sunt enim phylacteria proprie brevicella in quibus quondam scribebatur lex et servabatur ; quas deferebant ante frontem vel pectus ut sic ipsi viderentur religiosi : sed hoc non fiebat nisi causa jactantiæ. Et ad hujusmodi similitudinem loquitur in *Littera* : et sunt verba sumpta Matthæi

vigesimotertio : *Dilatant enim phylacteria sua et magnificant fimbrias.* Hi etiam sunt qui quærunt sedilia, idest recubitus, eminentiora, idest prima in publicis spectaculis, atque desiderant salutari, idest salutando vocari nomine rabbi, idest magistri. Et subdit : omnis collectio, idest cœtus horum scholarium relegabit, idest separabit tales, scilicet arrogantes, a se, et hoc, ablato, idest remoto, jure sedulitatis et scientiæ. Notandum, quod arrogantes hi de quibus *Littera* sonat hypocritarum quasi pelle supervestiuntur qui salutationes appetunt in foro atque primos recubitus in convivio, laudes amant jactantiasque faciliter producunt, adulari gloriantur, a quolibet revereri expectant, quidquid agunt arbitrantur bonum, corrigi nolunt. Arbitrantur enim proprio sensu se regere posse. Rursusque eorum tanta est temeritas ut omnia præsumant, nihilque difficile arbitrantur. Horum certe inutilis labor est, diligentia frivola, fructum non capiunt ex operibus suis sed potius detrimentum. Unde Ovidius *Metamorphoseos*, decimotertio libro :

Et obest sua gloria multis.

Ideo Matthæus in *Tobia* : Non crede titulis, famæ te consule credeque menti et Martialis *Coquus* :

Hunc volo laudari qui sine morte potest.

Item fimbria in superioribus capitulis expositum est. Item relegare, idest remittere, item est in exilium damnare vel procul legare ; et producit *le*. Unde in *Tobia* : Nate, cavenda cave, sectare sectanda, relega crimina, vas mentis purificare stude etc.

« Cum autem bonæ inquisitionis etc. » In hac parte ipse Boetius postquam posuit præcepta magistros regulantia tam quo ad se quam quo ad alios, et hoc quo ad morum atque normæ honestatem, hic facit hoc idem quo ad doctrinæ administrationem. Et dividitur hæc pars in duas partes, secundum quod duplex est doctrinæ administratio. Est enim una per modum lectionis atque declarationis. Alia vero per modum argumentationis. In prima ergo parte determinat de norma magistros regulante circa scholarium informationem quæ in lectura consistit. Secundo facit hoc idem circa eam informationem quæ in disputatione radicatur. Secunda, ibi, « Si causa differendi etc. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo causam dicti subjungit, ibi, « Quoniam si magistratus etc. » Et dicit primo : cum tyro, idest novellus magister bonæ inquisitionis, doctrinæ et scientiæ intraverit scholas causa legendi, considerandum est, supple, ab ipso magistro, ut assumpto rigore intrinsecus, supple, quemadmodum prædictum est cum dicebatur supra in eodem capitulo, sit rigidus. Hoc ergo rigore assumpto, tempore auroræ, idest matutino incipiat, supple, lectionem continuo submissa voce, idest voce bassa ascendendo tamen mediocriter, ore rotundo, idest pleno et hoc expectando neminem nisi maxima necessitas urgeat, idest incumbat. Notandum est circa hoc documentum Boetii : summopere considerandum est ne ante ipsam inceptionem hujusmodi, divini dimittatur imploratio auxilii, qui solus Deus est qui divitias, suæ sapientiæ influit in animas sapientum, et tribuit studentibus gratiam cognoscendi ; cui nihil est difficile ; et sine quo nihil possibile est possideri, ut in ipso prologo *De regimine principum* dicitur. *Et omne datum optimum et omne bonum perfectum desursum est a patre luminum* descendens, ut inquit Scriptura. Et Augustinus : « Nemo tam eruditus, nemo tam doctus qui superna illustratione non indigeat. » Et Gregorius : « Nisi intus sit qui doceat, in vanum lingua doctoris laborat. » Ideo philosophia volens ostendere, scilicet, in quo vera existat beatitudo, apud Boetium libro tertio, prosa nona *De consolatione*, divinum monet invocare auxilium, quo certe prætermisso nullum rite fundatur exordium. Quod observantes majores nostri semper in aggrediendis arduis divinum implorarunt auxilium. Sic Plato incepturus genituram sensibilis mundi inquit : verum mi Socrates, nam cum omnibus mos sit et quasi quædam religio etc., precari auxilio divinitatem etc., sit ergo meis precibus comprehensum, maxime quidem ut ea dicantur a nobis quæ placeant Deo etc. Et Hali Abenragel : gratias vivo Deo etc. Sic Ovidius primo *Metamorphoseos :*

Dii coeptis (nam vos mutatis et illas)
Aspirate meis etc.

Sic et reliqui pene omnes. Animadvertat igitur magister ut antequam ea peragat quæ hoc præcepto docentur. Deo supplicet veluti omnium cordium illuminatori. Item tyro in superioribus capitulis decla-

ratum est : Aurora dicitur initium diei clarescentis vel primus splendor aeris qui græce eous dicitur : unde Virgilius de rosis :

Strictior eous præcesserat aura jugales etc.

« Quoniam si magistratus diligentia etc. » In hac parte Beotius causas sui dicti subjungit. Et dividitur in duas partes. Nam primo facit quod dictum est. Secundo, exemplo dicta confirmat, ibi, « Sed non faciat. » Prima adhuc in duas, secundum quod duas causas assignat. Secunda, ibi, « Cum autem etc. » Et dicit quod si magistratus diligentia præsumpserit expectare aliquos ultra spatium debiti temporis, hæc forte duo mala contingere possunt : scilicet quia ipse forte magister confundet hos, idest quos expectat mora pigritiei : quasi dicat : cum forte magister illos expectabit, possunt hanc prigritiam in consuetudinem sibi trahere, cogitantes magistros eos sicuti semel sic et continuo expectare. Et hoc primum malum est expectatione hujusmodi proventurum. Secundum vero est quia forte expectatione hujusmodi magister iracundia tumoratur, atque repletur atque se comminuet ex hinc rancore iræ hujusmodi ut sic ceteris non tam proficue et tam viriliter lecta declarare [1] possit, sicuti faceret si ira eum non comminuisset. Deinde ponit secundam causam. Et dicit: magister etiam non debet expectare aliquos, quoniam cum discipulus artifex dormitationis et pigritiei noverit sedulitatem, idest curiositatem magistri, aut festinabit se maturius, idest citius, quia veniet ad horam debitam, aut certe confusus pudore, supple, ob risus sociorum, dormitabit in opprobrium hujusmodi. Notandum, est circa hoc ubi dicitur, iræ quoque rancore se comminuet. Ira est quæ sola animam perturbat atque sensum discernere verum non permittit ; inest enim semper iratis angustia. Unde Tullius in Oratione *Pro Marcello* : Iracundia, inquit, consilio est inimica. Ideo Epicurus : Ira insaniam gignit : quare summopere curanda atque impedienda est, atque ea quæ ipsam inducunt expernenda. Unde Horatius in *Epistola* secunda :

Ira furor brevis est : animum rege qui nisi paret,
Imperat ; hunc frenis, hunc tu compesce catenis.

Item rancor dicitur indignatio dolor amaricatio et amaritudo mentis, unde rancorosus et rancorositas etc. Item dormitare frequentativum a dormio, et est sub pigritia dormire. Unde Propheta : *Ecce non dormitabit neque dormiet* etc.

« Sed non faciat ut Assuerus poeta etc. » In hac parte Boetius exemplum quoddam circa prædicta subjungit. Et primo ponit ipsum exemplum. Secundo eum prosequitur, ibi, « Eo vero. » Et dicit : magister inquam mane, ut prædictum est, incipiet, neque scholares quousque expectabit rationibus supradictis, neque faciat uti Assuerus poeta fecerat quem pigrities Dromonis discipuli Castoris nequivit excitare in risum, idest, derisionem. Et inde exemplum suum prosequens duo facit. Nam primo [2] dicit quomodo se Dromon gerebat in exercitio scholastico. Secundo quomodo in mensa se gestabat, ibi, « Dum aliquando. » Prima in duas. Nam primo dicit quomodo se in mane gesserat. Secundo quomodo media die, ibi, « Si vero. » Item primo facit quod dictum est. Secundo quamdam falsam cautelam qua usus fuit subjungit, ibi, « Maluit etc. » Et dicit : eo enim, supple, Dromone quotidiano more stertente, idest dormiente, ad primam, usque ad illam horam qua prima canitur, et hoc unguibus scabris, idest scabiosis et asperis agitantibus, idest scalpendo, facientibus membratim, idest per membra, musicum melos, idest sonum quasi musicum quia se scalpendo quasi musicam harmoniam concitabat, et similiter existens lippientibus oculis atque explorantibus, supple, nunc apertis, nunc iterum clausis, lucem matutini laboris, idest matutinæ lectionis, aiebat, sic, supple, ut sequitur consortibus suis advenientibus : aiebat inquam : ne, idest numquid adhuc res, idest lectio matutina peragitur, idest fit in scholis ? ne, idest numquid confunditur adhuc rubor auroræ rubore lucis diei ? quasi dicat : est ne adhuc dies ? Quid ultra ? negantibus illis, scilicet consociis, ipse Dromon somnolentus, idest plenus somno, explevit, idest complevit vel exposuit creberrime, idest sæpissime, ita, scilicet dormiendo mediam partem diei, idest usque ad meridiem, et hoc agendo, idest referendo gratias Deo, quia tam bene tamque suaviter in somnis membra refovisset. Et cautelam suam

[1] Al. : « delectare. »

[2] Al. deest : « primo. »

falsam subjungens, dicit : malunt enim, subaudi Dromon ipse, idest magis volunt habere duritiem, idest obtusitatem sani capitis quam peritiam, idest sapientiam insani. Deinde ponit quomodo ipse Dromon se circa diem mediam gerebat : unde dicit : si acciderat quod idem Dromon interesset disputationi meridianæ, ipse nesciens excedere, idest superare vel prævenire morem nativum, idest innatum quo necesse erat ut dormiret, continuo stertebat, idest dormitabat solo naso vigilante, alia *Littera* habet vigente, idest stertendo resonante, que (pro et) præbebat fastidia, idest nauseam atque tædium affinibus, idest consociis ob strepitum porcinæ corrosionis : et hoc per similitudinem dictum est. Postremo ostendit quomodo hic Dromon in mensa se habebat : et dicit quod dum hic Dromon ad mensam extitisset, tanto somno deditus extitit ut dum hauriret (pro sorberet) olera, idest caules, existentia secundas delicias ejus, commisit ora hiatui, idest vóragini, et commisit lumina somno : vero (pro sed) licet manus sordida prendebat aliquid in catino, idest disco, tamen sopor, idest somnus extitit ei nocivus dum quæsivit incarcerare, idest deglutire cibaria, quia tantum somnus eum oppresserat ut quæcumque incœpisset somno retraheretur. Quare alloquens Boetius Martianum dicit : O Martiane carissime sociorum, siquidem (pro certe vestra intentio novit ad quem fructum maturitatis, idest laboris sui creditis pervenire hunc Dromonem ? quasi dicat : immo novit quia ad nullum fructum unquam pertingere valebit. Notandum circa hoc exemplum ; etsi somnus moderatus bonus est, pigritia tamen immoderata pessima ; quoniam pigri se suaque negligunt et veluti bruta in fæcibus suorum delictorum devolvuntur ; omnium enim vitiorum fomentum somnolentia est. Unde Cato :

Nam diuturna quies vitiis alimenta ministrat.

Quare et Ovidius somnolentos arguens libro secundo sine titulo in hæc verba prorumpit :

Infelix tota quicumque quiescere noctæ,
Sustines, et somnos præmia magna vocas !

et item :

O male præsto quies! o semper dedita somno
Pectora nuda bono ! quantis pates ipse ruinis !
Quem nox sola tenet, nescit vigilare, Policre.

Hos somnolentos Persius exitat *Satyra* quinta his verbis :

Mane piger stertis ? surge inquit, avaritia, eia,
Surge, negas ? instat, surge inquit, non queo, surge.
En quid agam ? rogitas, es perdam ? Advehe ponto
Castoreum, stuppas, ebenum, thus, lubrica coha
Tolle recens primus pipere et sic lenta camelo
Verte aliquid jura :

quasi diceret Poeta : Surge piger, surge, quia instat surgendi ratio. Morem quoque somnolentorum quasi exemplo proposito conformem. Gaufredus in *Poetria* aptissime conscripserat : inquit enim :

Scis ne moram pigri ? si mane vocetur obaudit,
Si citetur adhuc iterata voce sonora,
Nare vigil stertit ; tandem clamore coactus.
Ore tamen lento linguam movet et : mihi quid vis?
Inquit : surge, veni. Nox est permitte quiescam.
Immo dies est, surge. Deus meus ! en ego surgo.
Valde sequar: nec eum sequitur quem negligit : et tu
Non venies? dudum venissem : sed mihi vestes
Quæro, nec invenio. Nihil est, te birria novi.
Surge cito, Domine, en sum præsto : nec tamen : immo
Vel caput huc illuc vertit, vel brachia scalpit.
Vel membra in longum distendit; sic sibi quasdam
Unde libet morulas quærit, semper venit ore,
Non pede ; sic veniens nunquam venit ille; coactu,
Forte movens gressum trahit a testudiñe motum.

Hæc ille. Nec tamen reprehendenda est debita naturæ quies ; quia teste Horatio in *Poetria* :

Et quandoque bonus dormitat Homerus etc.

Item stertere verbum supinis caret, idest naribus dormiendo resonare, unde et sæpe pro dormire ponitur. Item scaberbra-brum, idest asper scabiosus, scabidus. Item catinum licet secundum Isidorum sit vas vinarium fictilè, capitur tamen quandoque pro disco et scutella [1], ut in proposito.

« Si disserendi causa meridianus doctor studium adierit etc. » Superius Boetius docuit qualiter magister se habere debeat in docendo discipulos ; et hoc quo ad lectionum exercitium : hic facit hoc idem quo ad disputationum certamen. Et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo ponit documenta circa hanc partem. Secundo quædam incidentia subjungit, ibi. « Advertendum. » Prima adhuc in duas dividitur secundum duo documenta quæ ponit. Secunda, ibi, « Si vero maxima. » Primo ergo ponit primum documentum, quod tale est : Si meridianus doctor adierit studium causa disserendi,

[1] Al. : « paropside. »

idest disputandi, præcavendum est summopere ne magister ipse polleat apparatu sophistico, idest ne utatur rationibus sophisticis et caveat ne moveat tetris, idest obscuris difficultatibus, sed armatus studiosa præmeditatione, idest studio præmeditato inter lites, idest disputationes quæ sunt lites scholasticæ, intrepidusque (pro et) componat, idest declaret eas facili mente, hoc est facilitate opiniones concordet et caveat quod disponat, idest ordinet memoriæ illud quod quisque sibi objecerit, supple, disputando, ita idest tali modo ut tempore detegendi, idest solvendi et enodandi non recedat a via rationis, sed accepta moderatione, idest modestia dilucidandi, idest declarandi, exsolvat, idest declaret explicite, idest manifeste, ænigmata, idest obscuritates et sophismata sibi proposita ordine competenti, subaudi quemadmodum proposita et objecta sunt; non posterius primo, atque primum posterius exsolvendo. Notandum : Boetius summopere sophistriam magistrum præcavere in disceptationibus scholasticis monet. Et ratio est quia ut etiam, in superioribus præmissum est, ipsa non nisi verborum est ostentatio ambitiosa : confidentia enim verborum sola probanda replet : quare et libidinem regnandi Augustinus, in libro *De doctrina christiana*, eam nominat atque scientiam impietatis : et vide supra capitulo primo de studio logicæ. Item tetrum, idest atrum et obscurum ; et etiam in superioribus dictum est.

« Si vero discretorum maxima, ut assolet, mentibus etc. » Hic ponit secundum documentum circa prædicta. Et duo facit. Nam primo documentum ponit. Secundo circa præsumptum aliud dicit, ibi. « Eodem modo. » Et dicit quod si in disputatione dubitatio maxima accidat ut solet mentibus discretorum, utendum est studiis deliberando quid respondendum ; et quod mens exagitata, idest commota naturalibus motibus conscientiæ dictaverit, subaudi ex deliberatione hujusmodi, illud proferendum, idest determinandum est publice in crastino, idest die et lectione sequenti. Et inde circa præassumptum documentum aliud ponens duo facit. Nam primo documentum ponit. Secundo ipsum confirmat, ibi, « Facilius enim. » Et dicit : eodem modo, scilicet quemadmodum præfatum est, supple, faciendum est si quid difficillimum magister fuerit præmeditatus ; quoniam ipsum commendandum etiam est discretioni (alia *Littera* habet disputationi et verius prout ex sequentibus apparet). Et rationem subdens, dicit : enim (pro quia) scintillula difficultatis reperitur plurumque facilius disserendo, idest disputando quam si committeretur observantiæ studii. Quod confirmat dicit : quoniam, ut inquit Aristoteles, subaudi in *Topicis* : Veritas ipsa non tantum reperitur in altero, idest in uno, sed reperitur in pluribus seu in multis. Notandum circa hoc quod dicitur, facilius enim disserendo etc., quod disputatio actus est scholasticus quo quilibet intentionem suam ad inquirendam veritatem per rationem ostendit et eam viribus asseverat : hoc quidem actu inter ceteros nil clarius nihilque salubrius discipulo comprobatur : ipsa enim est quæ veritatem enucleat, ænigmata manifestat, errores atque devia condemnat : quare non absurde dictum est veritatem facilius disserendo reperiri quam studendo.

« Animadvertendum est autem quod tribus modis traditionibus etc. » In hac parte Boetius ponit quædam incidentia circa documenta superiora. Et dividitur hæc in quinque partes secundum quinque incidentia quæ ponit. Secunda, ibi, « Si quis horum. « Tertia, ibi, « Ut ad magistratus. » Quarta, ibi, « Si vero primævo tempore etc. » Quinta, ibi, « Nubila licet quandoque. » Primo ponit primum incidens[1] : nam aliquis posset dicere : O Boeti, jam probatum est et ostensum quomodo magister in disputatione se gerere debeat ; sed adhuc latet quas rationes facere debet ut disputantium orta disceptatio competentius dissolvatur. Et ad hoc respondens dicit : quod cognitio discretorum magistrorum uti solet in traditionibus et disputationibus tribus modis : et hoc secundum tria magistrorum genera : sunt enim quidam subtiles, quidam subtiliores, quidam subtilissimi. Solent etenim quiquam gloriari, idest gloriose uti traditionibus [2], idest rationibus et documentis novis et inusitatis. Et hoc quo ad tertium genus magistrorum dictum est. Solent etiam alii palliare mentes discipulorum, veteribus, idest antiquis et tetris, idest obscuris rationibus : et hoc quo ad primos magistros dicitur : Sunt et tertii qui solent excitare, idest commo-

[1] Al. : « documentum. »

[2] Al. : « editionibus. »

vere intelligentias credentium scholarium editionibus et rationibus vetustissimis, sed innovatis, et utuntur eis tamquam manantibus a propriis rivis, idest scientiis eorum. Et hi sunt qui secundum genus, scilicet medio inter subtilium amplectuntur. Notandum inter omnia magistrorum genera hi certe subtilissimi fore noscuntur qui non vetustorum atque pene obliteratorum semper utuntur codicibus ; vel eorum tamen innovatorum : sunt enim illi aliena mendicantes atque rapientes suoque ingenio veluti a se excogitata ascribentes ; sed hi acutissimi quidem sunt qui novis inhiant institutis : miserrimi enim, uti prius etiam monstratum est, ingenii extat semper inventis non inveniendis uti. Quare etc. Item tetrum, idest obscurum, ut superius expositum est.

« Si quis vero horum discipulorum etc. » Hic ponit secundum incidens quod tale est : Diceret forte aliquis : si pueri atque scholares quæstiones atque rationes per magistros adductas ad plenum intelligere nequeant, quid agendum ? Ad hoc respondens inquit, quod si scholares disputationi assistentes intelligere nequeant rationes magistri in medium adductas, et tamen rationes ipsæ eos delectaverint, tunc scholares ipsi jungendi sunt, idest sociandi archischolari, idest baccalaureo ut ipse imprimat eis fideliter seriem recordationis, idest modum recordandi atque etiam intelligendi ; vel etiam idem archischolaris commendet, idest informet et ostendat eis scholaribus diligentiam exarandi, idest scribendi ; quoniam magnum fomentum, idest augmentum utilitatis colligetur ex his scilicet privatis informationibus. Notandum : recordatio de qua in *Littera*, illa quæ est superius in primo capitulo, communis vocitata est ; ipsa nempe magnæ utilitatis est discipulo : quoniam, ut ibidem dicitur, usum generat, usus autem ad magisterium properare festinat. Cujus ratio ibidem redditur : quoniam sicut prudentia sine justitia parum vel nihil prodesse noscitur, justitia autem sine prudentia multum ; sic scientia sine usu parum, usus autem sine scientia multum, prout et quemadmodum in præallegato loco hæc atque alia longius declarantur, vide ibi. Item fomentum nutrimentum ut esca, et ab effectu pro augmento quandoque ponitur. Et dicitur a faveo - ves. Item series, idest ordo, tenor. Et dicitur a sero - ris.

« Ut ad magistratus apicem tempore perveniat etc. » Hic ponit tertium incidens Boetius ; quia posset quis dicere : postquam jam magister omnia illa exequitur quemadmodum in superioribus edoctum est, debet ne ipse ex hinc relinquere studium et solo exercitio scholastico intendere ? Ad quod dicit Boetius quod non. Et duo facit. Nam primo dicit ipsum magistrum continuo adhærendum studio. Secundo quibus in locis ostendit, ibi, « Recessusque secretiori. » Et dicit primo quod sicuti immorandum est, idest vacandum est studio continuitatis, idest continuo ut discipulus perveniat ad apicem magistratus : quasi dicat : sic quoque continuo studendum est magistro ut apicem ipsum magisterii conservet. Et locum studii ostendens inquit : que (pro et) est insistendum, idest causa studii immorandum recessu, idest loco secretiori, licet (pro quamvis) magister ipse sanguineus existat ; sanguinei enim superius jam demonstratum est in locis apertis amœnis et jucundis informandi sunt : hoc tamen non obstante in locis secretis magister studere debet, hoc ne strepitus assistentium hebetet eum in studio, et similiter ne strepitus migrantium confundat ejus intellectum ; sed sit in loco quieto et mundo et expurgato ab omnibus vinculis impedientibus vitales spiritus magistri. Et reddens causam dictorum dicit : Consentaneum enim est honestati magistrorum ut magister rimando, idest inquirendo secreta existat solitarius quam quod exhibeat potentiam suam cunctis extrahendo, idest exponendo libellos, subaudi in apertum : nonne (pro numquid) enim detractionis filius, supple, quicumque fuerit, aspiciens sedulitatem, scilicet magistri in extrahendo, idest in publicum ponendo libellos suos causa studii meditaretur inquinatum quid, idest aliquid malum utique opinaretur ? quasi dicat : cum ita sit quod forte oculus nequam malum ex hac publica ostensione opinaretur, honestius est magistrum quæcumque studeat loco solitario, se recipere. Notandum, circa hoc quod de studii continuitate dicitur : Sicuti una dies calida non facit æstatem, neque una hirundo ver, ut dicit Aristoteles primo *Ethicorum*, sic etiam nec unus actus studiosus et scientificus, studiosum at-

que scientificum reddit. Requiritur enim uti etiam in superioribus declaratum est, ad perfectionem magisterii, studii continuatio. Habet nempe se studium in modum cavantis guttæ lapidem quæ non uno casu, sed diversis jam millies multiplicatis casibus lapidem cavat. Sic quoque magister bonæ indolis non primis tituli adepti circulis studium dimittat, sed continuo usque in finem studio atque exercitio adhæreat, et hoc in loco solitario: anima enim terrenis occupata insultibus nequaquam in cognitionem scientiarum attingere valet. Requirit namque studium libertatem animi terrena prorsus respuentis, cum ipsa de mundo creata sit; quare et ipsam mundis ac puris solum delectari necesse, est non defæcatis atque mole terrena involutis, quare etc. Item rimari idest scrutari et investigare, et tractum est a porcis qui per rimam terræ siliquas et radices inquirunt; et producit *ri*. Unde Prosper:

Morbida rimetur penetralia dextra salutis.

« Si vero primævo tempore etc. » Hoc est quartum incidens circa prædicta occurrens. Et est tale: Posset nempe quis dicere: omnia siquidem bene et optime digesta sunt, et hoc circa hos magistros qui scholarium copiam habent. Quid autem de his quibus [1] non plenum est auditorium, surda præsentia atque comitatus penitus abruptus? his respondens dicit ut in *Littera*. Et duo facit secundum duos modos in *Littera* positos. Secunda, ibi, « Muneribus tamen. » Prima in duas. Nam primo quoddam documentum sive quemdam modum circa incidens ponit. Secundo causam ejus subjungit, « Paucorum enim. » Et dicit primo: si diligentia magistratus copiam discentium, scilicet scholarium non habuerit primævo tempore, non tepescat, idest non desistat ab inceptis, idcirco, idest propterea, et hoc ne evanescat, idest recedat deposita spe; sed quanto rarius est sibi auditorium tanto acrius studiis insistat que (pro et) præbeat, idest exhibeat se in conflictu, idest lucta scholastica quæ disputatio est strenue, idest ardue, ut sic contingat honorem licet cum paucis. Et rationem prædictorum reddens duo facit. Nam primo rationem ponit. Secundo exemplum quoddam circa hoc annectit, ibi, « Nonne. » Et dicit: enim (pro quia) nos Boetius vidimus multos delimitos, idest insignitos studio profunditatis intitulari idest laudari vigente tamen consortio, paucorum discipulorum. Et exemplum circa hoc quod dixerat ne spe etc., ponens de Theophrasto dicit: Nonne Theophrastus ille magister existens artifex subtilitatis et suffultus ornatu paucorum, nonne ipse abjecit curam regendi, et hoc defraudatus spe regiminis affuturi? quasi diceret, immo: quod tamen, scilicet abjicere regendi curam egit inconsulte; sed certe egisset consultius si se exhibuisset commendabilem observantiæ studii. Notandum: quemadmodum dicit *Littera*, propter raritatem auditorum non desperandum est: quoniam et si minima esset scholarium copia, non ea propter ab exercitio et studio desistendum est. Attendenda enim non est in his mundialis gloria, sed studii exercitiique finis, qui sapientia est, cujus quidem est beatum facere (primo *Ethicorum*) atque beatam efficere vitam, ut inquit Seneca *ad Lucillum*: Hac Salomon principatum obtinuit et honorem. Proverbiorum secundo [2]. Melior enim ejus est acquisitio quam auri et argenti, ibidem. Ea enim habita, *omnia bona pariter veniunt cum illa*. Non ergo tepescat scientiarum tyro si copiam studentium non habeat, cum largior laborum merces sibi fuerit constituta. Item tepesco inchoativum est a tepeo tepere, idest tepidum fieri. Et est tepere proprie esse inter calorem et frigorem.

« Muneribus tamen magistri Leontini etc. » Hic est secundum documentum circa prædictum incidens attendendum. Et duo facit. Nam primo modum ponit quo scholares magister habere possit. Secundo antipophorizat vel saltem notabile quoddam, circa hoc ponit, ibi, « Pietatis vero. » Et dicit quod si magister audientium scholarium non habuerit copiam, modus est ut eos sibi muneribus coemat et conducat exemplo Leontini cujus quidem discretio acquisivit sibi muneribus, idest donis consortium multorum; censuit enim, idest æstimavit pulchrius fore degere, idest paupertati incumbere quam destitui cœtu discentium, scilicet scholarium. Notandum: si munere atque donis dii superni placari constat juxta Ovidi in libro de *Arte amandi* traditionem:

[1] Al. deest: « quibus. »

[2] Al. additur: « melior. »

Munere dii superum placantur carmine manes etc.

Nulli mirum denique si homines eis placabuntur.

Muneribus equidem omnia conamur, ut si quod precatu difficile est munere facilitetur. Quare bene dixit Ovidius ubi supra :

Carmina laudantur, sed munera magna petuntur.

Et item :

Ipse licet venias musis comitatus Homere :
Si nil attuleris, ibis, Homere, foras.

Hoc usus consilio Leontinus eos quos sors sibi detraxerat muneribus comparavit.

« Pietatis vero ambitu etc. » Hic Boetius quoddam notabile circa prædicta ponit quo erogationem eleemosynarum pauperibus faciendam commonet ; et hoc si magistro suppetat rerum facultas. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est. Secundó hanc erogationem summopere commendat, ibi, « Quæ enim præclarior. » Et dicit : rector scholarium delinitus, idest munitus vel insignitus ambitu pietatis, idest ipsamet pietate, tenetur, scilicet jure charitatis, mulcere, idest fovere corda discipulorum degentium, idest viventium, in paupertate, et hoc discentium studiose et diligenter, non quidem dyscolis, mulcere inquam cibariis et calceis que (pro et) vestibus etsi non novis saltem tritis, idest laceratis et antiquis : et hoc dico si facultas sua suppetit : ultra enim viri non vult Deus ulla requiri : que (pro et) magister ipse subveniat ipsis ceteris donatis, idest donis aliis quam præmissis : similiter quoque subveniat eis consilio concitativo, hoc est admoneat eos atque concitet ut priusquam studium relinquant potius eleemosynas recepturi ab eo vel ab aliis veniant. Notandum : licet Boetius solos scholarium rectores pietatem amplexari commonet, ab omnibus tamen totis viribus appetenda est : hæc enim virtus est quam natura suadet atque ratio comprobat fraternæ charitatis omnes enim homines naturæ unius sumus ; quamobrem penes omnes pietatis opera exhibenda sunt. Hinc Seneca in *Thieste* : Nulla vis major pietate vera est, Quoscumque enim verus amor retinuit, hos pietas tenebit. His ergo concluditur charitatis opus pietatem esse, naturamque quærere pietatem. Notandum, circa hoc quod dicit : si facultas suppetit, non tantum erogandum est ut in processu temporis elargienda deficiant. Prudens ergo intueatur quid sibi contingere possit. Nam teste Socrate, melius est cavere quam pavere. Sic ergo cuncta largienda non sunt ne successu temporis remendicari cohibeatur. Pietas, idest misericordia[1], benignitas, propitiatio. Mulceo-es-re, mitigare, fovere, delinire.

« Quæ enim præclarior etc. » In hac parte recommendat erogationem pauperibus scholaribus factam, dicens : Quæ enim erogatio, idest nobilior vel suavior quam illa quæ est facta veris scholaribus? quasi diceret, nulla. Quoniam confoveri, idest mulcere scholarem his, scilicet erogationibus in quibus exhibitio donantis est minima, et promptio, idest receptio recipientis maxima, est præclarius, idest beatius et nobilius quam delinire, idest fovere detestabiles, idest odibiles, incursus histrionum atque meretricum. Notandum : inter omnes erogationes quæ fieri possunt præclarior illa est quæ discipulis a magistro exhibetur ; quoniam in ipsa duplex erogatio committitur, scilicet corporalis atque spiritualis. Corporalis namque quæ victu vestitu atque alio exteriori famulatu exhibetur. Spiritualis vero qua ignorantiæ discipulorum medetur atque dubitanti consulitur. Cum ergo duplex in his sit erogatio in reliquis plerumque simplex, constat ea nil præclarius dulciusque constare. Item nota circa hoc quod dicitur, quæ est facta veris scholaribus etc. Quamvis omnibus subveniendum sit, habendus tamen est delectus, in quo spectandi sunt mores cui datur et animus atque vitæ sanctitas; non enim erogandum est dyscolis, non ingratis, non dilapidatoribus, non quoque Deum minime diligentibus. Et ideo bene dictum est a Catone :

Cui des videto.

Item histrio gesticulator vel joculator est qui diversos gestus et habitus hominum repræsentare noscit. Et dicitur ab histrione quod est gesticulari ; inde histriones comœdiarum repræsentatores olim dicebantur.

« Nubila licet etiam fortuna existat etc. » Hoc est quintum et ultimum inci-

[1] Al. : « minima. »

dens quod circa prædicta contingere posset quod est fortunæ adversitas. Et duo facit in hac parte. Nam prima circa hoc incidens documentum ponit. Secundo ipsum documentum exemplo confirmat ibi, « Proh Coriandi. » Et dicit : licet ipsa fortuna quandoque existat nubila, idest adversa, tamen cura, idest vigilia atque studii sollicitudo magistrantis, idest magistri, non desperet propter hoc, sed regendo se semper bene [1], idest æquanimiter, perferat, idest patiatur viriliter, idest animo forti, incursus, idest adversitates fortunarum [2] spectando semper dulcius et melius eventurum ; et non faciat quemadmodum Coriandus ille magister qui cum fortuna sibi non semper arrideret scholas dimisit et desperationem incurrebat ; et ideo inquit : proh! (interjectio detestantis est) proh transactio, idest constantia, Coriandi hujus magistri est pudenda, idest respuenda. Notandum : etsi omnis virtus in summo sit : æquanimitas tamen animam quam constantiam hic licet appellari plurimum collaudanda est : quam siquidem Macrobius libro primo sic describit : Est animam supra periculum erigere, nihilque nisi turpia metuere, fortiter tolerare adversa, et humiliter prospera. Constantis hoc animi est, ut Tullius libro primo *De officiis*, in rebus asperis minime perturbari. Qui hac virtute caret nullam in suis operibus prosperitatem obtinebit. Cum ergo fortuna male fida nubilum ostenderit vultum, æquanimiter perferendum est, atque in Domino non confundentur. Quare fortuna nubila quondam depingebatur, ut superius satis edoctum est.

« Sin autem ob festivi temporis impulsum etc. » Postquam Boetius in præcedentibus posuit normam atque modum magistros ipsos regulantes tam quo ad se quam quo ad discipulos suos, et hoc tam in moribus quam in scientiarum administratione ; hic consequenter ponit modum atque normam magistros regulantes in comparatione ad alios discipulos. Et dividitur hæc pars in duas partes secundum duo documenta quæ ponit. Secunda, ibi, « Licet autem in scholis etc. » Prima in duas. Nam primo documentum ponit. Secundo causam subjungit. Tertio exemplo corroborat. Secunda, ibi, « Ne quasi. » Tertia, ibi, «Maronis saltus. » Et legendo hoc totum usque in secundum documentum dicit primo : cum magistro placuerit visitare loca delitiarum ob impulsum festivi temporis, discretio docentis habeat semper secum nobiliores sui cœtus, scilicet suorum scholarium atque etiam eminentiores ; forma enim eminens corporis animi etiam excellentiam communiter repræsentare perhibetur. Et hoc ideo fiat ne magister ipse a multis videatur esse destitutus solatio, idest solamine ; vel etiam ideo ne excitetur, idest commoveatur in periculum ; *væ enim homini soli, quoniam cum ceciderit non habebit sublevantem*. Et mala quæ exinde possunt evenire si prædicta non observantur, exemplo ostendens dicit : Saltus enim, idest transitus solitarius Maronis, forte Virgilium dicit vel alterum, indoluit, idest valde doluit privari, idest destitui cœtu, scilicet societate felicium scholarium : forte malum quoddam ex solitario suo transitu Maroni evenit ; quod quale fuerit Boetius tamen hic non expressit.

« Licet autem etc. » Hoc est secundum documentum quo magistros informat qualiter se erga alios a scholaribus suis gerere debeant. Et dicit : magister ipse scholarium licet debeat esse rigidus in scholis, subaudi quemadmodum superius in eodem capite expressum est, ubi dicebatur rigidus etc., tamen magister debet esse devotus ingressu, idest transitu suo coram populo ; et hoc dico salutando quemlibet secundum conditiones suas : debet etiam esse transmigrantibus, idest cum prætereuntibus jucundus sermone atque colludentibus, idest sibi congruentibus comes et socius, sitque commorantibus, idest secum habitantibus fidelis admonitu, idest admonitione salubri, atque etiam sit affinibus, idest vicinis cautus, idest astutus castitate, idest in castitate : quasi dicere velit : si non caste vivere possit coram vicinis, faciat tamen ut si quid sinistrum egerit vicinis non innotescat, ut quod caste fieri nequeat saltem caute exequatur. Et hujus causam subdens inquit : Et hoc ideo, ut dictum est, fieri debet ne affinitas amicabilis. idest amica vicinitas ebibat, idest subtrahat fœtorem suspirantis nasi ; quasi dicat : ut immediate supra suppletum est. Et metaphorica locutio est.

« Extrema præsentis etc. »

Hæc est secunda pars principalis hujus ultimi capituli. In qua postquam Boetius

[1] Al. : « bene est. »

[2] Al. « formarum. »

determinavit et posuit diversam magistrorum divisionem et mores eorum qui in locis studiorum principalioribus, scilicet Athenis et Romæ, habitant documentis regulavit, hic modo in hac secunda principali parte hujus capituli vult ostendere quomodo se debent habere illi qui habent curam regendi scholas in castris vel in villis præfacta loca studiorum circumjacentibus paupertate conclusi. Et dividitur hæc pars in duas partes. In prima parte præmittit intentum suum. In secunda ipsum prosequitur, ibi, « Cum ob egestatis causam. » Et dicit : extrema, idest ultima compilatio præsentis voluminis extat, idest est ut dicamus sub compendio, idest sub brevitate de magistratibus illis quos egestas, idest paupertas existens noverca, idest contraria et inimica liberalibus disciplinis compulerit evadere fines, idest regiones alienas ; et similiter quoque de his quos dulcedo natalis patriæ revocavit, subaudi, ut ibidem commorarentur ; et de his in tertia parte principali. Notandum, circa hoc quod dicit, liberalibus disciplinis, per has liberales disciplinas, septem artes liberales intelligit. Liberales inquam, quoniam ab aliis illiberalibus prorsus sunt distinctæ ; ipsæ nempe ad animam, illæ vero ad corpus ordinantur. Liberales etiam quia secundum eas homo per se disponitur secundum intellectum ad optimum finem, veluti usum virtutum moralium et intellectualium, vel ad perfectæ felicitatis usum quæ est speculativa : qui autem talia considerant naturaliter liberi sunt et non serviles, cum intellectu vigeant : ideo recte artes illæ liberales dictæ sunt. Et rursum liberales quia liberos expeditos et exercitatos animos requirunt, eo quod subtiliter de rerum causis disputant, et de illis plerumque quæ a sensu remota sunt. Et insuper liberales ideo quia antiquitus tantummodo liberi, idest nobiles et ingenui in eis studere consueverunt, plebeii vero in mechanicis ob peritiam operandi, quæ quidem peritia et opus plus plebeiis congruit, otium vero et studium nobilibus, secundum Hugonem. Item finis incerti generis, idest terminus ; et a funis dicitur, quia agrorum fines funiculis sunt divisi. Unde propheta : et *Funes ceciderunt mihi in præclaris*. Et dicitur finis terminus, consummatio, mors, patria : unde : Est finis patria, mors, consummatio, meta ; et communiter incerti generis est aut masculini aut feminini.

« Cum autem ob egestatis causam etc. » Postquam Boetius intentum suum præmiserat, hic ipsum modo prosequitur. Et duo facit. Nam primo Boetius ostendit qualiter magistri ipsi existentes extra patriam suam et in locis supradictis vel de prope vel de longe adjacentibus se regere debeant erga scholares. Secundo qualiter erga alios a scholaribus, ibi, « Cum autem cœnæ. » Prima adhuc in duas. Primo facit quod dictum est quo ad se. Secundo quod ad vicedoctorem, ibi, « Advertendum. » Prima adhuc in duas. Primo enim ponit documenta generalia. Secundo specialia documenta subjungit, ibi, « Puerisque. » Et dicit primo : cum quis magistrorum ob causam repellendæ egestatis, idest egestate ipsa cogente quærat odorem dulcissimum lucri, subaudi in partibus alienis, tunc considerandum est ut magistratus ipse insistat, idest intendat quantum queat, idest poterit, parcitati : et hoc honore dico salvo, que (pro et) consideret etiam ut inhiat vestibus mediocribus, subaudi, tamen honore magistrali dignis juxta præmissa præcepta ; atque indulgeat, idest intendat præcipue regimini scholarium. Nota : quoniam omnia hæc generalia præcepta in superioribus eodem capitulo, quasi deducta sunt, videlicet magistri parcitas, vestimentorum honestas, atque juxta scholares debita attentio : ideo de eis hic denuo pertractare superfluum foret ; quare ibi videas. Item queo, quis, quivi, quitum, quire, idest posse, et componitur cum non, et dicitur nequeo.

« Puerisque vultum primo præbeat etc. » In hac parte post documenta generalia, documenta specialia ponit. Et dividitur. Nam primo docet quomodo magister se habebit erga scholares correctioni subjectos. Secundo quomodo circa alios, ibi, « Cum autem habuerit etc. » Item primo ostendit quomodo se habeat coram novellis et parvis. Secundo quomodo coram adultis, ibi, « Eidemque aliquantulum adultis etc. » Et primo dicit quod cum magister in alienis partibus curam regiminis susceperit, debet præbere primo et principaliter pueris, supple, informandis, vultum benignum, parentibus autem eorum affatum benigniorem, atque suadeat, idest promittat tam pueris quam parentibus aditum, idest introitum docen-

di benignissimum; et hoc ideo ut non solum permolliat, idest mollificet atque molliendo ad se attrahat corda puerorum, verum (pro sed) extrahat etiam pecuniam parentum, supple, qua necessitati suæ mederi valeat, atque afferat, idest deportet famam, supple, redolentem ex hoc, idest ex hac sua benignitate. Similiter autem cum hæc omnia geruntur defendat nihilominus regaliter, idest viriliter jura scholæ, et hoc ordine, idest modo docendi edocto, idest demonstrato prius, idest in prioribus [1]. Notandum : licet magistrorum benignitas tam erga discipulos quam eorum parentes maximum præstet attentionis atque benivolentiæ discipulorum incrementum, uti colligitur ex canone. Hoc habet vigesimasexta dist., et similiter decretali humilis de major., et obed., tamen talis benignitas sic moderari debet quod ex hoc regendi auctoritas non frangatur; quia prout dicit Augustinus in *Canone* quando octogesimasexta dist., dum nimium servatur humilitas, regendi frangitur auctoritas. Et inde bene Boetius post benignitatis admonitionem subjecit, scholæ vero jura etc., quasi dicat : cum hæc geruntur nihilominus scholæ jura manuteneantur. Et hæc de novellis dicta sunt.

« Eisdem etiam aliquantulum adultis etc. » In hac parte Boetius ostendit quomodo magister se habere debet erga discipulos jam adultos. Et duo facit. Nam primo facit quod dictum est circa adultos dociles. Secundo circa rebelles, ibi, « Si vero. » Et dicit quod si magister habuerit discipulos jam pene adultos, tunc exhibeat se eisdem adultis rigidum, quemadmodum de rigore supra dictum est, atque componat, idest ordinet ora eorum, scilicet adultorum ad loquendum recte, idest congrue quo ad grammaticam et ornate quo ad rhetoricam, atque constringat, idest disponat digitos eorum ad scribendum, atque conformet eos omnino ad legendum; et hoc dico concomitante rigore justitiæ, scilicet scholasticæ. Et rationem quare omnia hæc sic fieri debeant, et specialiter hujus cum dicit, rigore justitiæ etc., subjungit, dicens : hæc ideo fieri debent ut scholares ipsi proficiant non solum in doctrina, sed etiam in facetia : hoc est moribus atque virtutibus. Et subdit : Magister etiam concedat tempestive, idest tempore debito scholaribus spatium ludendi, atque sic ut nullo modo eis abstrahat beneficium docendi. Nota : non solum scholares ipsi in doctrinis et disciplinis erudiendi sunt, sed quoque in bonis moribus atque virtutibus summis nisibus instruendi : quoniam si solum in doctrinis proficiant et moribus deficiant, certe nullo modo profecisse dicuntur : qui enim proficit in scientiis atque deficit in moribus plus defecisse quam profecisse perhibetur. Quare Paulus apostolus ad Ephesios sexto inquit : *Educate illos*, scilicet juvenes, *in disciplina* : et adjunxit, *et correctione Domini*. Et Gregorius septimo registri sui : Peto, inquit, ut parvulos quos doces moribus erudias etc. Et illud apte innuans Boetius dicit : « Rigore justitiæ concomitante etc. »

« Si contumacem superbumque inveniat etc. » Hic ostendit Boetius quomodo magister se habere debet circa rebelles; et dicit quod si magister inveniat quem, idest aliquem contumacem vel superbum, ipsum dulciter castiget, hoc est verbis dulcibus et exhortabilibus ad bonum corrigat atque increpet, ipsique exempla proponat quibus a sua contumacia atque superbia reprimatur : quod si nullo modo verbis ac monitis caritativis et dulcibus similiter et exemplis minime corrigi valeat, affligatur, idest corripiatur virgis et verberibus, et hoc, dico, fiat cum assensu parentum. Et rationem subdens inquit : ut sic, supple, ille contumax evadat castigatus ad unguem, idest ad perfectionem, ne cadat omnino in ignominiam, idest infamiam quasi desperatus. Notandum quod magister circa contumaces discipulos more prudentis medici uti debet. Medicus enim in curandis morbis primo medicinas ministrat faciles, ne patiens medicinarum fortium trahatur in horrorem, et ut per levitatem medicaminis potionibus salubribus assuescat; sic quoque magister primo rebelles verbis agat dulcibus, ut dulcedine correctionis allecti a morbo rebellionis desistant : quod si his minime retrahi valeant, acriori medicamine est utendum, scilicet virgarum cessione : eligaturque hæc potius ne sic unum membrum putridum non incisum totius corporis impediat sanitatem : sic neque scholaris contumacis rebellio ignominiæ præbeat desperationem.

[1] Al. : « perutatur. »

« Cum autem magistrantis etc. » In hac parte Boetius postquam documenta præmiserat quomodo magister se habere debet circa illos discipulos qui sunt correctioni submissi, hic facit idem circa eos qui extra correctionis limam penitus reponuntur, ubi sunt senes statuales planetici et alii. Et ponit plura brevia documenta secundum pluralitatem et diversitatem omnium bonorum discipulorum : et dicit : cum dilectio magistrantis habuerit ætate infrigidatos, hoc est senes statuales, idest bestiales, et rudes ingenio ve (pro vel) planeticos, idest errabundos, et hoc dico omnes scholastici introitus participes, quid agendum? inquam si magister nequeat uti lima, idest rigore correctionis apud eos ? hoc modo agendum est ut sequitur. Arridendum enim, idest favendum senio confectis, idest senibus ; atque ingemiscendum, id est condolendum propter ingenii ruditatem statualibus, idest rudibus ; planeticis vero, idest vagabundis congaudendum est simulacro, idest similitudinibus et exemplorum adductionibus ; et si qui lascivi affuerint ut calamistrati fucati atque molles, tunc perurat, castiget vitium eorum penitus perurendo calami, stratos existentes hirsutis cirris, idest crispatis capillis, atque perfundat perfusos fuco illo colore ficto lacrymis irrigantibus gulam eorum, hoc est tanto eos castiget ut in lacrymas provocet quæ gulam suam fuco perfusam lacrymis tingant. Molles autem, idest lascivos et luxuriosos ejiciat caute a consortio reliquorum ; et hoc alii commoti, supple, suo luxu participent reatum, idest vitium suæ mentis. Notandum : sicuti se habet informatio ad informandum, sic se habet correctio ad corrigendum. Sed alii et alii informandi, secundum diversitatem morum aliam et aliam requirunt informationem : aliter enim informantur capaces, aliter incapaces, aliter juvenes, aliter senes, aliter quoque hi, aliter quoque alii. Ergo etiam per locum a simili alii et alii corrigendi aliam et aliam requirunt correctionem : non enim teneres acriter non fortes tenerrime corrigendi sunt, sed quilibet secundum suæ conditionis gradum correctionem recipere debet. Senes ergo arridendi sunt, non quidem laudandi, sed sub adulatione quadam increpandi ; rudibus quoque condolendum est cum tali modo rudes sint ut eis prorsus nulla disciplinæ medela valeat suffragari : planetici autem exemplis admonendi sunt ut exemplorum continua masticatione ad quietudinem contrahantur, et sic reliquis sua manerie prout defectus cujuslibet exquirit, diversitas diverso medicamine subveniatur. Item statualis, idest rudis ; et a statua nomen corpit ; sicut enim statua semper recte stat et difficile flecti potest, sic quoque rudes, nisi magna adhibeatur industria, informari nequeunt. Item planeticus, idest vagabundus et errans ; et nomen sumpsit a planeta quod errantem sonat. A planeta enim planeticus et planetaris. Item cirrus plicatura capillorum est in anteriori capitis parte. Et dicitur a cirrim, idest tondere. Inde cirritus, idest crinitus. Unde : Est homo cirritus qui cirrum vertice portat.

« Animadvertendum est etiam quod quorum erogatione etc. » Postquam Boetius in præcedentibus docuit magistrum qualiter se habere debeat erga scholares, et hoc quantum in se est, in hac parte consequenter facit hoc idem, et hoc inquantum in vice doctore est. Et dividitur hæc pars in tres partes. Nam primo ponit suum documentum. Secundo docet modum perquirere et invenire si doctor bene egerit circa pueros. Tertio probat. Quarto confirmat. Secunda, ibi, « Rerum namque. » Tertia, ibi, « Ordine autem. » Quarta, ibi, « Subministrantium. » Et dicit : advertendum etiam est quod effectus doctrinalis, idest doctrinæ comprobetur in illis, scilicet vice doctoribus, quorum, scilicet vice doctorum erogatione, idest ostensione, administratione et subsidio laboriosum certamen, idest exercitium scholasticum delinitur, idest permollitur : quasi dicat : perspiciendum etiam est quomodo vice doctores, ut sunt baccalarii et alii vicem magistri gerentes, se habeant erga pueros, si eos probe informent aut sicco pede pertranseant ; quoniam quocumque modo se gesserint, hoc finis operis ostendet : rerum namque effectus declaratur, idest manifestatur operis exhibitione. Et dans modum quomodo in cognitione horum deveniatur, inquit : scholares ipsi omnes quotquot sunt, sunt convocandi, subaudi, et examinandi vicissim, idest vicibus alterius ; et hoc ordine competenti, idest decenti, ut pateat, idest innotescat fideli scrutinio, idest inquisitione quid labor diurnus subministrantium, idest vice doctorum erogaverit, idest docuerit eos, quoniam non est considerandum semper curæ submi-

nistrantium. Et rationem ponit : quoniam cupiditas, idest avaritia illorum demollitur plerumque assibus, idest obolis tractis : vel ab effectu, quia asses illi subministrantium frangunt constantiam, vel quia fracti sunt re : aut fidelitas horum plerumque tepescit defraudata specie, scilicet lucri, vel etiam potestas eorum crudescit sæpius : et hoc ut fideles magistro videantur sua nimia crudelitate. Nota : tria sunt propter quæ non est in collaborantibus confidendum ; scilicet avaritia, frustratio spei et nimia crudelitas. Avaritia enim seducti pueros non corrigunt ; frustratione spei pauperes despiciunt quoniam nullam mercedem consequi sperant. Crudelitate autem mentes discipulorum obstupescunt. Non sit ergo vicem magistri gerens nummorum cupidus neque sit in docendo pauperes piger : quoniam, ut in *Littera* sequitur, sicuti est deferendum, idest dandum misericorditer felici paupertati, idest illi quæ non est infecta malis usibus, sic quoque eo minus est insistendum attentius pauperis eruditioni. Exercetur enim in hoc duplex misericordiæ opus : unum quidem corporale quod est bonorum erogatio : aliud spirituale, scilicet salubris eruditio. Item scrutinium in superioribus expositum est. Item as assis plura significat : unde as obolus pondus possessio tota : hic autem in proposito obolus est : sic et in Evangelio : *nonne duo passeres asse veneunt ?* etc.

« Cum autem cœna etc. » Postquam Boetius documenta præmiserat quibus modum atque normam magistris tradidit quomodo se erga discipulos suos habere debeant, nunc facit hoc idem circa alios a suis discipulis. Et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo ponit unum documentum. Secundo aliud, ibi, « Proterva. » Tertio tertium, ibi, « Cavendum. » Prima adhuc in duas. Nam primo ponit documentum. Secundo causam documenti subjungit, ibi, « Ne familiaris vox. » Et ponens documentum, dicit : cum magister ipse cœna non abundaverit, sed sibi cœna pauperior, idest tenuior extiterit ut aliquid elargiendum et erogandum pietatis intuitu disposuerit, solummodo facultas ipsa est eroganda commensalibus et scholaribus secum commorantibus, familiaribus vero complicibus vicinis, si quid erogandum sit : illud tamen invite porrigendum est ; et hoc ideo ne vox etc. Et in hoc reddit causam documenti. Et dividitur secundum duas causas. Secunda, ibi, « Vel multiplicitatis. » Et dicit : hoc ideo fieri debet, subaudi, quemadmodum præmisimus, ne vox familiaris, supple, vicini, revelet secreta, supple, paupertatis magistri : et hoc sibi verbis malefidis detrahendo : vel etiam ideo ne anus, idest vetula cui forte erogat existens prodigia, idest superflue larga multiplicitatis, supple, verborum et mendacii, propinet, idest det, supple, sibi erogatum anui, idest alteri vetulæ, et hoc annectendo, supple, multiplicitati et mendacio : ipsa enim anu conscia domesticæ paupertatis magistri, nihil futilius, idest vanius, loquacius, et verborum superfluius reperiri potest. Quare dicit : quid enim ut in *Littera.* Notandum circa hoc quod dicitur, ne familiaris beneficia quæ plerumque gratis dantur et pietatis obtentu elargiuntur, plerumque etiam in venenum et opprobrium mutantur : sunt enim qui beneficia accipiunt et indigentiæ conferentium attribuunt ; nam penes se dicunt : ideo is dedit quia me eget vel indigebit, novit enim aut aliquo sibi proficere posse aut meæ familiæ sperat obsequium : dicunt etiam plures beneficia et erogationes sibi fieri fraudis sub prætextu : rursus alii dona cum receperint minime recognoscunt. Verumtamen sapiens et bonus datum commendat quantulumcumque etiam fuerit, commendat inquam atque assidua commemoratione delectatur. Qua de re prospiciendum maxime cui erogetur. Erogetur ergo potius domesticis quam familiaribus vicinis ; ne per extranea beneficia intranea egestas in publicum devolvetur. Item anus, antiqua, vetula, dicitur quasi multos habens annos ; vel dicitur ab a et nus, idest sensus, quasi sine sensu ; et corripit *a* : unde :

> Pamphile tolle manus jamque redibit anus.

Dicitur etiam posterior pars corporis ; et tunc producit *a* ut in versu :

> Dum se curvat anus retro sibi sibilat anus.

Item futile est quod cito et facile decurrit : et dicitur quod nihil potest retinere : et hinc facta translatione futilis dicitur homo vanus superfluus loquax qui nihil velare et celare potest. Unde futile vas illud quod nulla receptio claudit ; sic homo futilis est divulgans omne quod audit.

« Proterva in minimis absit procul etc. » Hic ponit aliud documentum quo

avaritiam magistri dissuadet atque tenacitatem. Et dicit : rapacitas, idest avaritia proterva, idest crudelis, absit procul in minimis, supple, rebus : quasi dicat : et etiam in maximis; per illam topicam : Si illud quod minus [1] et illud quod magis. Et hoc de avaritia. Et sequitur : absit etiam adunca, idest curva et penæ inflexibilis tenacitas existens noverca, idest inimica famæ. Item sicuti a quolibet, sic et a magistro inter cetera mala, hoc vitium rapacitatis fugiendum est : lucrum nempe illicitum est quare injuste possidetur; et quoniam injuste acquisitum, ideo juste deperditur. Hinc Tullius in *Philippica* secunda : Male inquit parta male dilabuntur. Nempe difficile est ut quis ex rapacitate prosperetur. Si quis enim suis diebus gaudere videatur his quæ rapuit, ejus tamen prosperitas aut non erit diuturna, aut in successoribus non durabit, juxta illud Senecæ *Ad Lucillum* : Nulli inquit cui rapina feliciter cessit gaudium rapti durat in posteris. Nec mirum, quia nullum violentum perpetuum. Absit ergo a magistro rapacitas quæ non est nisi cupiditas quædam atque rerum tam magnarum quam parvarum ingeniosa expoliatio. Item de tenacitate supra jam satis dictum est.

« Cavendum est etiam ne puerorum pulveri etc. » Hoc est documentum hujus partis quod est de mora magistri extra suam patriam. Et dicit quod magistro ipso extra patriam suam regimini scholastico incumbente, cavendum est etiam ne magister ipse extra suam patriam degens alludat pulveri, idest labori fæculento, idest fæce pleno eorum, supple, quæ dicta sunt, scilicet scholastico regimini; alludat inquam plusquam triennio, non obstante quod confluentia, idest abundantia maxima gazæ, supple, et lucri et comitum, idest scholarium affuerit; affluentia inquam fœderata, idest copulata opulentia, idest cum abundantia amoris (alia *Littera* habet confœderati amoris, sed in idem redit) : quod nisi, idest excepto illo si promotio in amore vigeat, idest nisi speret ad majora promoveatur, vel certe elatio facultatem, idest divitiarum et lucri vigeat in honore : ~~quasi dicat~~ : tunc enim commorandum est cum majora præmia expectentur. Item pulvis dicitur quod viventi tollitur. Inde et pulverem pro labore plerumque accipimus. Unde Virgilius in quadam *Egloga* :

> Quid juvat æstivo defessum pulvere abesse,
> Quam potius bibulo decubuisse toro.

Et Horatius :

> Sunt quos curriculo pulverem olympicum
> Collegisse juvat :

licet forte alia ibi interpretetur manerie. Item fæculentus a fæce dicitur : idest fœtidus vel plenus fæce : lentus enim sæpius plenum significat sicut osus.

« Cum autem ob dulcioris primæ delicias etc. » Postquam Boetius in hoc ultimo capitulo ostendit qualiter magistri regentes scholas in duabus urbibus solemnioribus uti est Athenis et Romæ, similiter quoque in locis his adjacentibus extra tamen suam patriam existentibus se gerere debeant tam quo ad se quam quo ad scholares et ad alios a suis scholaribus distinctos, nunc consequenter in hac finali parte totius operis determinat quomodo magistri in patria sua curam docendi discipulos suscipientes se debeant gubernare. Et dividitur hæc pars in duas partes. Nam primo ponit documenta quædam ipsum regulantia quo ad mores componendos. Secundo quo ad vitia fugienda. Secunda, ibi, « Jocorum. » Prima adhuc in duas. Nam primo facit quod dictum est. Secundo causam documentorum subnectit, ibi, « Quoniam polymitæ. » Et primo documentum ponens dicit : cum quis magistrorum susceperit curam regendi scholas in confinio natalis soli, idest territorio, tum ob delicias dulcioris patriæ, tum etiam ob venerabiles aspectus parentum, insistendum est, idest vacandum est, subaudi, ipsi magistro pomposo, idest superbo non ea superbia quæ vitio commaculata est, sed pomposo, idest pleno pompa philosophica, affatui, idest colloquio et sermoni : que (pro et) similiter arridendum est cautæ splendidæque procurationi, subaudi, ciborum et victualium reliquorum; et hoc dico vicissim, non quidem die singulo, sed cum tempus expostulet aut facultate permittatur : que (pro et) gaudendum est ipsa varietate vestium, supple, et aliis ornatibus decentibus uti sunt annuli et birrum, et similia quæ honor magistralis requirit. Et causam hujus subdens de varietate vestium dicit : et hoc ideo quoniam ve-

[1] Al. addidit : « videtur inesse. »

nustas, idest decentia vestis polymitæ, idest ornate que (pro et) insignia, idest gloriosa ornamenta annulorum et aliorum redimiculorum cogunt multos obtinere aliud quam veritas ipsa intrinseca exigat et requirat, quoniam

> Vir bene vestitus in vestibus esse peritus,
> Creditur a mille, quamvis idiota sit ille.

Et annectens causam aliam hoc ipsum dicit : ornatus etiam et favor que (pro et) lepos, idest facetia affatus et colloquii compellunt, supple, plerumque excedere, idest præcellere visu et apparentia multos, supple, tales et taliter vestibus favore et facetia colloquii insignitos : multos dico comparatos sensu erroneo, subaudi, ob fictam decentiam, Homerum illum poetam græcum : quasi dicat : ornatus vestimentorum atque reliqua supradicta sæpius faciunt magistrum æstimari Homero sapientiorem et peritiorem quamvis ita in rei veritate non existat. Notandum quod cuilibet patria sua dulcorosa est quoniam locus genitalis cujuslibet est conservativum principium, quemadmodum pater principium productivum existit, ut attestatur Porphyrius Isagogicus cum inquit : Est enim patria principium generationis quemadmodum et pater. In ipsa nempe virtus cœlestialis nato vigorem influit atque ipsum in esse conservat veluti locus suum locatum : est ergo dulcorosa cuilibet sua patria ob loci natalis conservantiam : similiter quoque dulcorosa est ob parentum reverentiam, quæ quidem primum in promissione mandata est, ut patet Exodi xx, 12, cum dicitur : *Honora patrem tuum et matrem ut bene sit tibi.* Affert enim parentum reverentia vitæ longævitatem atque bonorum temporalium affluentiam abundantem. Item polymitus-tatum, adjective sumitur, vel etiam polymita vestis est multorum colorum, et dicitur a rotunditate quod est polus quia vestis illa rotunda est : et potest capi in proposito utroque significato. Item venustus, idest decens : et dicitur a Venus. Papias vero dicit venustus, idest sapiens, ornatus, modestus, facetus, formosus : inde venustas facetia est et formositas.

« Jocorum quoque damnosa libido etc. » In hac parte Boetius post prædicta ponit documenta magistros regulantia quo ad vitiorum fugam. Et dividitur hæc pars in duas partes secundum duo documenta quæ ponit. Secunda, ibi, « Cum autem. » Primo ponit unum documentum quod est de evitatione jocorum illicitorum. Secundo causam documenti subjungit, ibi, « Et quod oris etc. » Et dicit primo quod damnosa libido, idest cupiditas jocorum sit ablata, subaudi a magistro attentius ; et hoc ideo ut honor provincialis, idest hominum provincialium et patriæ efferat, idest extollat famam, supple, magistri in commendationem tituli, idest honoris ; quod tamen raro contingit, quia *nemo acceptus in patria est propheta*, ut dicitur in Evangelio Luc. IV, 24. Et sequitur : et quanto magis titulus, idest laus et honor venustatis et nobilitatis surrexerit, idest excreverit, tanto magis est insistendum, idest vacandum favori subjectorum, idest scholarium. Et causam documenti assignans dicit : hæc omnia ideo fieri congruum est ut quod, idest quæ laus nequit proferri, subaudi ob proferentis verecundiam, cum propria laus sordeat, proferri inquam tumultibus, idest verbis tumultuosis, proprii oris, illud saltem erogetur et propaletur affatibus tempestivis eorum, scilicet subditorum ; ut sic magister ipse non solum morum dulcedine sed et facultatis, idest scientiarum acumine, idest excellentia spectetur et miretur. Notandum : magistri in natalibus commorantibus locis summopere a lusorum consortio se abstinere debent propter multas vilissimas conditiones quibus quilibet lusor astringitur. Prima est desiderium lucrandi quod ex cupiditate procedit quæ *radix omnium vitiorum* est, prima *Ad Timotheum* sexto. Secunda spoliare proximum quod rapina est. Tertia blasphemare Deum quod est turpissimum. Quarta perjurare, quo ecclesia contemnitur. Quinta valde mentiri quo scandalizatur proximus. Sexta furari quod suspendium sequitur. Septima irasci quod plerumque homicidium sequitur. Octava solemnitates non colere : quare et merito lapidandi essent lusores sicuti qui colligebant ligna in sabbato. Nona est amissio bonorum omnium. Quas ob res bonæ inquisitionis magister qui famam bonam et honores suos promulgare desiderat ludorum in honestatem rabiemque devitet ; quoniam nihil est quod hominem tam dehonestet quam ludorum inhonestas. Aleæ enim ludus, ut in *Policrato,* libro primo scribitur : Omnium malorum mater est. Devitetur ergo tam aleæ quam ceterorum ludorum enormitas exemplo

Chilonis lacedæmonii : hic enim societatis jungendæ causa missus in Corinthum duces et seniores populi ludentes invenit in alea : infecto itaque negotio reversus est, dicens se nolle Spartorum gloriam quorum constructio Byzantio clarescebat, hac maculare infamia ut diceretur cum aleatoribus societatem contraxisse. Præclare quoque ut fertur referebat, Themistocles magistratus et ludis et quibuscumque levioribus arcendos fore, ne respublica ludere videatur, defectumque sui relicta gravitate pronunciet. Hæc ille.

« Cum autem tam morum quam facultatis etc. » Hic ponit secundum documentum quo invitat Boetius magistros ipsos ad fugam luxuriæ summis viribus amplexandam. Et dividitur hæc pars in tres partes. Nam primo documentum ponit. Secundo causam documenti reddit. Tertio omnia ista exemplo confirmat. Secunda, ibi, « Ne rosæ. » Tertia, ibi, « Venerabilis Cratonis. » Et primo documentum ponens dicit : cum commendatio, idest laudatio et honoratio tam morum quam facultatis magistri in publicum, idest in publicam famam evenerit, considerandum est et firmius cavendum ne incestus, idest luxuria vel fornicatio caput ejus obstipet, idest circumdet et inclinet, et etiam ne adulterium ora sua confundat (synecdoche est pars pro toto) proposita, que (pro et) ne fœtor vitium illicitæ malignitatis denigret et obfuscet famam; subaudi magnis laboribus conquisitam. Et rationem reddens horum dicit : hæc ideo consideranda sunt ne rosæ, idest ipsa bona fama, emittentes odorem vernum, idest vernalem et suavem videantur expirare : et etiam ne lilia castitatis, idest ipsa castitas quæ liliis merito comparatur, quæsita [1] sudore, idest labore, videantur decrescere, supple, a sua pulchritudine : quasi diceret : ne ipsa bona fama redolere desistat. Nota : Boetius attendens inter alia vitia quæ habent bonam famam tollere ac etiam denigrare ipsa luxuria est, pro tanto veræ sapientiæ magistrum per hoc documentum vitium hoc evitare docet et famam bonam retinere : quod faciliter adimplere valebit si consilio sapientiæ voluerit adhærere. Unde ipsa sapientia contra vitium hoc et reliqua vitia dicit illud *Sapientiæ* septimo; venerunt mihi omnia pariter cum illa et innumerabilis honestas per manus illius. Quod et Cato attendens inquit :

Luxuriam fugito etc.

Et sequitur in fine secundi versus

Nam sunt contraria famæ.

Contraria inquam : quod non solum verbis sed exemplo clarissimum est : numquid enim Vulscentium urbs clarissima opulenta legibus et moribus ordinata, ut refert Valerius libro nono capite primo, postquam in luxuriam prolapsa est, in injuriam et turpitudinem decidit ut servorum insolentissimæ subjaceret dominationi? sic et imperium Romanum, uti *Polycratus* libro sexto capite nono refert, luxu et libidine exhaustum est Nerone regnante. Quid ergo hoc vitio fœdius, quid damnosius, quo virtus atteritur, victoriæ elanguescunt, sopita gloria in infamiam convertitur, faciesque honestatis denigratur? Item incestus, idest incastus qui cum moniali consanguinea vel virgine concumbit ; est enim coitus illicitus. Sed adulterium quasi ad alterius torum accessus : est enim, ut inquit Magister quarto *Sententiarum,* illicitus coitus cum maritata. Sed stuprum est defloratio virginis illicita. Fornicatio communis ad hæc omnia : fit tamen specialiter cum soluta, vidua vel meretrice.

« Venerabilis Cratonis effigies etc. » In hac parte Boetius superius dicta exemplo confirmat. Et duo facit. Nam primo exemplum ponit. Secundo circa hoc notabile quoddam subjungit, ibi « Licet enim. » Et exemplum proponens dicit quæ et quanta opprobria subsannationes atque blasphemias ob adulterii incurrebat vitium : venerabilis enim effigies, idest imago et successus Cratonis, illius magistri, præbuit causam mœroris atque tristitiæ incrementum nedum propriæ facultatis, idest artis complicibus, idest sociis, verum etiam aliis qui eum attingerent unico respectu : qui scilicet Crato cum obdormiret quodam tempore in diversorio, idest in domo Castoris, illius hominis quicumque ipse fuerit, et hoc ad delicias, idest adulterium Euphrasiæ uxoris suæ repertus, idest autem comprehensus est

[1] Al. : « atque ea ratione. »

in amplexando, quid ultra? Crato ipse tractus capillis, castigatus, verbere laceratus, idest laniatus vulnere, et deinde sale fricatus, atque postea in augmentum pœnarum urina servorum infusus, et iterum ejectus angulis, supple, domus, erectus trabibus. Tandem vero tortoribus ipsum, ut præmittitur, cruciandus lassatis et fessis, genitalibus privatus est, sterquilinioque suppositus, transeuntibus expositus, subaudi in ridendam fabulam : quibus omnibus sic perpetratis extitit plebis abjectio, idest derisio etc., uti *Littera* clarius prosequitur, quoniam *Littera* nulla eget expositione. Notandum, licet mœchos atque adulteros similiter quoque et alios fornicarios cujuscumque conditionis existant multa mala justo Dei judicio concomitantur, hæc tamen quæ *Littera* exemplo enumerat, licet non plerumque contingant quemadmodum Cratoni evenisse narrantur, sunt tamen de his quæ cum adulter in vitio deprehenditur, ipsi promptius quam reliqua infliguntur. Similia sunt quæ Horatius libro primo *Sermonum* connumerat Satyra secunda, inquit enim ipse hoc modo :

Hic se præcipitem tecto dedit, ille flagellis,
Ad mortem cæsus fugiens, hic decidit acrem
Prædonum in turbam, dedit hic pro corpore [nummos.
Hunc permixerunt calones ; quin etiam illud
Accidit ut cuidam testes caudamque salacem,
Demeteret ferro jure omnis etc.

Hæc ille. Item mœror proprie dolor est cum silentio ; et venit a mœreo - es, quod præterito caret, licet mereo - res - ui, inveniatur, tamen non in eadem significatione. Item diversorium diversitas viarum est ubi viator ad callem divertitur, vel locus remotus ab alio vel receptaculum, scilicet hospitium vel hospitale. Et dicitur a diverso. Unde in Luca : *non erat ei locus in diversorio :* et ut dicit ibi *Glossa*, est locus inter duos muros habens duas jannas, ut scilicet ex diversis viis recipiat advenientes.

« Licet enim quandoque primæva salva fiant indicia etc. » In hac finali particula hujus totius libri *De disciplina scholarium* circa proximo dicta quoddam subjungit notabile quo magistros quoslibet commovet ut quæcumque tum in moribus tum quoque administratione doctrinarum gesserint hæc saltem eo ordine atque manerie gerant ut sicuti media prius prævaleant, sic quoque ultima mediis primisque antecellant. Quod tamen plerumque alio ordine geritur. Quamvis enim primæva indicia, idest signa fiant quandoque, idest sæpius, salva, subaudi et laudabilia, tamen ultima, supple, indicia remanebunt plerumque inquinamenta, idest turpia et scelerata alterius saporis, idest manerici[1] quam prima. Notandum : sicuti parum prodest bene agere si mens labilis existat, cum ex nullis actibus generetur habitus nisi boni operis perseverantia coexistat ; sic quoque parum immo nihil proficit qui a bonis incipit, medio tepet, finemque horrore confundit. Unde in proverbiis sapientum bene dictum est. Nil prodest bene facere si cesses. Nam turpe est bona opera cepta deserere atque in mala declinare. Incepto ergo bono proposito perseverandum est jugiter. Ille autem perseverat qui bona cepta continuat ille quoque continuat qui summo creationis fine singula claudit. Qui Deus gloriosus est in sæcula cuncta benedictus. Amen.

[1] Al. : « modi. »

FINIS VOLUMINIS VIGESIMISEXTII.

INDEX

EORUM QUÆ IN HOC VOLUMINE

CONTINENTUR.

IN X LIBROS

ETHICORUM AD NICOMACHUM

—

LIBER NONUS.

LIBER DECIMUS

POLITICORUM

SEU DE REBUS CIVILIBUS.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

LIBER SEXTUS

LIBER SEPTIMUS.

LIBER OCTAVUS.

DE CAUSIS.

—

LIBER UNICUS.

COMMENTUM

SUPER LIB. BOETII DE SCHOLARIUM DISCIPLINA

—

FINIS

INDICIS VOLUMINIS VIGESIMISEXTI.

CHATILLON-SUR-SEINE (COTE-D'OR). — IMPRIMERIE E. CORNILLAC.